QVINTVS TOMVS OPERVM
DIVI AVRELII AVGVSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI, CONTINENS DE CIVITATE DEI LIBROS XXII. AD PRISCAE VENERANDAEque uetustatis exemplaria denuò collatos, eruditissimisque insuper Commentarijs per undequaque doctiss. uirum Ioan. Lodouicum Viuem illustratos & recognitos.

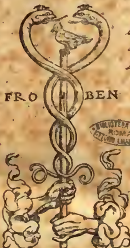

Ata expurgado este libro conforme al expurgatorio nuebo del Sto officio de la Ingon del Año de 1640

BASILEAE M. D. LVI.

HENRICVS ANGLIAE REX IOANNI LODOVICO VIVI S.

Ræſtantiſsime uir, & amice noſter plurimũ dilecte, Auguſtinus De ciuitate dei tuis illuſtratus cõmentarijs ſimul atq; ad manus noſtras peruenit, nobis gratus, effecit ut prorſus dubitemus, cui in primis gratulari debeamus: tibine, cuius tam erudito labore tam egregium opus abſolutũ eſt, an Auguſtino, qui diu mutilus & obſcurus ex denſiſsimis tandem tenebris luci datus, & priſtinæ reſtitutus eſt integritati: an toti poſteritati, cui iſti tui cõmentarij ingenti erunt fructui. Quòd autem hos cõmentarios noſtro nomini dicare tibi libuerit, nõ poſſumus non habere & agere gratias ingentes, ob id potiſsimum, quòd animus hac in re tuus non uulgarem erga nos amorẽ ac obſequentiam uiſus eſt oſtendiſſe. Quamobrẽ tibi perſuaſum eſſe uolumus, noſtrum fauorem atq; ſtudium, quacunq; oblata occaſione, quæ ad tuum commodum ſpectare poteſt, rebus tuis nunquam defuturum. Et feliciter uale, ex regia noſtra Grenuici. Die XXIIII. Ianuarij M. D. XXIII.

IOANNES LODOVICVS VIVES INCLYTO PRINCIPI HENRICO VIII. ANGLIAE REGI, HIBERNIAE DOMINO, &c. S. D.

5 6

ITA comparatũ eſt natura humanorum ingeniorum clariſsime rex, ut illos demum uerè et ex animo admiremur, quos in ea præſtare uidemus arte, quæ maxime nobis inter omnes placet, ac probatur. Alij alijs dediti ſunt ſtudijs ac exercitamentis. Sic fert natura rerum, ut hac uarietate ſpecioſus ac mirabilis cõſiſtat mũdus: & tamen, ut inquit ille, ſuum cuiq; pulchrum. Iam olim opibus & imperio tam late patenti nõ armis & ſanguine quæſito, ſed à parentibus per manus tradito, & robore animi corporiſq;, & uirtute bellica, tum charus eras omnibus, tũ etiã ſuſpiciẽdus. Nunc uerò poſtquam etiam quantum ingenij uiribus ſtudijſq; ſapientiæ ualeres documenta dediſti, maior literatis omnibus cœpiſti eſſe ac admirabilior: nõ quin te antea permagni æſtimaret: [redacted]

Sed q ſtudijs dediti nõ perinde uel diuitias ſuſpiciũt, uel potentiã, quod eſſes quidẽ bonus, id in te cõplectebantur, & amore proſequebant ingenti: quod rex eſſes, nõ ita admirandum ducebant, cum & ſceleſti homines ſæpe reges fuerint, corporis etiam dotibus inſignes. Vbi uero tua ſacramentorũ aſſertio prodijt, qua nihil uel elegantius fieri poteſt, uel purius, uel ſanctius, et uno uti uerbo dicam, Chriſtianius, opinio probitatis animi tui confirmatior reddita eſt, ſi modo id fieri poterat: nam certiſsima firmiſsimaq; in omnium animis erat multis exemplis uelut clauis infixa, & admiratio iam apud omnes ſuborta. Nempe & apud illos, qui amplius auguſtiusq; nihil putant poteſtate regia, & eos q diuitias ſupra res uniuerſas cõſtituũt: & qui corporis muneribus, formæ, lacertis, agilitati plurimũ tribuunt: & qui belli artiũ ſunt ſtudioſi, uelut omnipotentis ac rerũ domini: quo fit ut certatim principes omnes amicitiã tecũ quibuſcunq; poſsint rationib. uijſq;, ambiant: omnes tibi ſiue fœdere, ſiue, quod optatius eſt, ſanguine iungi affectãtes. Nec priuatorum tibi ſtudia deſunt, quæ ipſe fulgore tuarũ uirtutũ facis: alios liberalitate ſeu magnificentia potius alliciẽs, alios humanitate ac ſuauitate morum, cunctos prudentia atq; iuſtitia, duabus uerè regijs uirtutibus. qui cùm talis ſis, profecto impudentiam meam fateor, ſæpenumero tibi innõteſcere affectaui: quoniã hæc eſt mea ſentẽtia, laus nõ mediocris tibi uel notũ eſſe. Et cum aliàs ſemper defuerit occaſio, nũc ſeipſa ſpõte obtulit, paratis à me in Auguſtini libros De ciuitate dei cõmentarijs, quos cùm diſpicerem cui dicare ſic poſſem, ut tum aliquam ipſe laboris mei gratiam inirem nõ omnino contemnendã: tum cui dicarentur, nõ perinde literas dari exiſtimaret, ac ſtipulas, & libros, ac ſarcinas capſarum moleſtas: tum etiam ceu ad cenſorem grauiſsimũ mitterem, qui unus ſi approbaſſet, ſuffragijs omnium probati cõmendatiq; uiderentur, ipſe multis nominibus rationibuſq; occurriſti. Primum, quòd ea es uirtute ac doctrina, ut tibi etiam dicaſſem, ſi priuatus eſſes. Deinde q uiam hanc expeditiſsimã cernebam, qua uoti facile compos fierem iam pridem cõcepti & nuncupati. Accedit huc, quod, quemadmodũ experti narrãt obuius es ac expoſitus huiuſmodi muneribus: quib. gratiora uix tibi ulla poſſunt contingere. Nam aurum, argentum, gẽmas, ueſtes, equos, arma tibi qui offerat, plane mari, quod aiunt, aquã, aut ſaltibus ligna. Et profecto ut alijs in rebus omnibus, ita in hoc quoq; prudẽtiſsime agis, q dignã uirtute ac meritis tuis apud poſteros gloriam libris doctorũ hominũ parari cogites: ſi non meis aut mei ſimiliũ, certe facilẽ te & perhumanũ literatis exhibẽdo, in aliquẽ, incides, cuius ſtilo ceu penicillo quodã eruditiſs. effigies iſtius preſtantiſsimi atq; optimi animi depicta & formata immortalitati cõmendet: nec ullo obliuionis operiat ſitũ,

aut uetustatis iniuria corrumpatur, & memoratu digna non taceat posteritas uirtutum testis incorrupta, simul in gloriam tui iam olim cælo redditi, quamuis leue hoc & negligendum, simul quod magnũ in primis est, & optandum in exemplum eorum, qui tunc uiuent. Præter hæc omnia congruit siue ingenio, siue studijs tuis hoc opus, in quod Augustinus optimam eorum partem, quæ apud ueteres legerat autores, tanquã in thesauros coniecit: nempe cum hominibus acutissimis summa præditis & eloquẽtia & doctrina disputaturus. Quo factũ est, ut aliud agens magis optimarum rerum seruarit reliquias domicilijs earum & quasi sedibus, unde prius peti solebãt, euersis. Itaq; pro Varrone, pro Salustio, pro Liuio, pro Cicerone in libris De repub. magni posterioris ætatis uiri hisce Augustini scriptis sunt adiuti: ut Hermolaus, Politianus, Blondus, Beroaldus, quæ tu omnia non ita leges, ut noua tibi et inaudita, sed ut uetera recognosces. Ad hoc quod Augustini tuumq; scribendi institutum eodem propemodum uidentur pertinuisse. Nam ut tu contra Babyloniã pro meliore illa scripsisti Roma, ita & Augustinus contra Babyloniam illam ueterem Romam Christianam & sanctiorem defendit. Congruit & magnitudini tuæ non opus meum, sed Augustini, sub quo ipse delitesco, siue autor spectetur, siue materia operis. Autor est Augustinus, uir deũ immortale quam sanctus, quam doctus, quale specimen columenq; reip. Christianæ: quo uno multis ritibus, multis statutis, moribus, ceremonijs pijs ac uenerãdis est illa innixa, nec iniuria. Fuit enim in uiro illo studium uberrimũ, cognitio sacrarum scripturarum exactissima, iudiciũ acre & exersum, ingenium ad miraculum acutũ. Fuit ipse syncerioris pietatis diligentissimus propugnator, moribus mãsuetissimis & ad charitatem euangelicam effictis atq; expressis, uitæq; integritate sanctitateq; insignis & adorandus: quæ omnia persequi ne uolumi ne quidem iusto possis, nedum epistola. Bene quod de scriptore agimus omnibus noto, tibi etiam familiari. Iam opus non est de filijs Niobe, quod aiunt, aut de portis Thebarum: non de sarciendis uestibus, aut parandis uoluptatibus, non de agro colendo: quæ

A alioqui argumenta magnis sunt quoq; regibus dedicata, sed de utraq; ciuitate mũdi & dei, quibus angeli, dæmones, homines q; uniuersi continemur: ut natæ, ut educatæ sint: ut adoleuerint, quò tendant, & quid ubi ad metam percurrerint, facturæ. Quæ ut explicet, nihil neque prophanæ præterimisit eruditionis, neque sacræ, quod non attingat & exponat. Romanorum res gestas, deos, sacra, & ceremonias, philosophorum placita, cælorum terræq;, tum angelorm, dæmonum, hominum originem. Hinc quibus initijs populus dei creuerit, & quomodo usque ad

B Christum dominum deductus est: tum duæ ciuitates comparantur, dei & mũdi, regnaq; adducuntur Assyrium, Sicyonium, Argiuum, Atticum, Latinum, Persicũ. Post hæc quid de Christo uates, & Ethnici, & Iudæi prædixerint. Iam dicturus de uera felicitate, opiniones ueterum philosophorum de illa confutat & refellit. Deinceps ut uẽturus sit Christus de bonis malisq; pronunciaturus iudex uiuorum & mortuorum. Ad hæc de sceleratorum supplicijs. Postremo de gaudijs piorum & æterna felicitate. Atque hæc

C omnia miro ingenio, maximo acumine, eruditione exculti ssima, stilo mundo & extersο, qualis autorem per omne disciplinarum scriptorumq; genus uersatum exercitumq;, & res illas magnas & præstãtissimas, & eos quibus cum disputabatur, decebat. Leges itaq; clarissime & optime rex ijs horis, quas tu immensis regni negocijs atq; occupationibus suffuraris, ut literis & ingenij cultui impendas, simul nostros commentarios degustabis: de quibus licet mihi dicere, quod Ouidius de suis Fastorum libris dixit, cum eos Germanico Cæsari mitteret:

D Pagina iudicium docti subitura mouetur
Principis, ut Clario missa legenda deo.

Quos si tibi non displicuisse sensero, nihil uerebor, ne parum alijs probentur. Quis enim adeo impudens sit, ut à tam exacto iudicio dissentire non erubescat? Quod si quis audeat, tua tamen uel tacita mihi patrocinabitur autoritas. Vale optime rex, & Viuem tibi addictissimum quouis loco numera, modo inter tuos. Louanij, Nonis Iulijs. M. D. XXII.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SVOS cōmentarios ad libros De ciuitate dei, D. Aurelij Augustini, Præfatio.

QVANDO de Augustino, deqꝫ eius
opere, quantū quidem uidebat, sumus
locuti, nunc cum lectore ipso aliquan-
to familiarius de hisce meis cōmenta-
rijs libet paulisper cōmentari. Erasmus
Roterodamus uir adeò laudatus à plurimis, ut ad
eum glorię cumulū nihil sit meā de illo prędicatio
aut perparū additura, cum post Hieronymū & Cy
prianum recognitos, Augustinū quoqꝫ eūdē in
modum perpurgare decreuisset, nec uni ipsi uaca-
ret tantum operū librorumqꝫ obire, alijs quoqꝫ ma
gnis & præstantibus rebus occupato, alios sibi ad
iunxit siue operis socios, siue ministros, inter quos
me etiā asciuit: cumqꝫ alijs, ꝙ eorū esset & amplior
eruditio, & ingeniū felicius, et diligētia dexterior,
grauiora mandasset atqꝫ maiora, mihi libros attri-
buit De ciuitate dei duos & uiginti: quod opus
bona ex parte tum rerū gestarū fabularumqꝫ narra
tionibus, tum disputationibus philosophicis con-
sumeret: quibus rebus bonā ætatis partem uideba
mur impendisse, magno quidem conatu ac uoto,
utinā pari successu. Theologica tametsi multa ine
rant, tamē nō ita forsan, ut alijs libris crebra, quan
quam ab hac etiam sacrosancta disciplina nunquā
alieni fuimus, quantū per ætatem nostrā, & aliarū
artiū, quæ nos mirifice ceperūt studia, licuit. Neqꝫ
uerò sic sum ad hoc ipse munus electus, tanquam
optime rē ex cuturus, sed ne prorsus nullus esset,
qui hoc ageret, reliquis Erasmi amicis alijs in alias
res intentis. Ac, ut uerum fatear, arripui opus ab
Erasmo oblatum auidissime, pollicitus me postre
mam cōmentarijs impositurum manū ante secun
dum mensem aut tertiū. Nam meminerā me olim
aliquot eius operis uolumina legisse, quę mihi nec
admodum erant uisa mendosa, & satis facilia: ac e-
iusmodi, in quæ non parum eius notitiæ antiquita
tis, quam iugi parauerā lectione, possem effunde-
re, ut eodem labore simul exercerē stilum, atqꝫ in-
genium meū: simul alijs mea studia nonnihil affer
rent fructus, simul aliquā ingenij atqꝫ eruditionis
gratiā pararem. Et fuit illa profecto iuuenilis quæ
dam cogitatio, quæ longe aliter experiendo pro-
cessit, ꝙ ipse mecum eram ratiocinatus: nam opus
prҿterquā quod est longissimū, habet in se miram
rerum omnium uarietatem, historias, fabulas, na-
turalia, rhetorica, mathematica, geographica, mo
ralia, theologica: & horum nihil propè, uel tenui-
ter, uel mediocriter. Iam libri erāt supra ꝙ dici pos
sit mendosi, qui totam Augustini sententiā praua
scriptura aliò auertebāt. Hic iam nō exiguus in ca
stigando ex ueteribus libris, tum etiā in diuinādo
labor: nam & diuinandū sępenumero fuit, & con-
iecturis uera restituenda lectio: orsus nihilominus
sum scribere circiter Calēdas Ianuarias, anni supe-
rioris, id est M.D.XXI. & confecto ad finē mensis
primo libro, affertur de Guilielmi Croij Cardina-

A lis patroni mei morte, qui Vormaciæ naturæ con
cesserat. Facile intelligere quisqꝫ potest, ut ea res
studiorū meorū quietē concusserit, sublato eo, qui
mihi unus ocia faciebat, quanta cupiebā. Hinc ut
nulla unquā calamitas uenit sola, in morbū incidi
non simplicē: ita ad curā ualetudinis coactus sum
me Brugas cōferre ad meos Hispanos, inter quos
æger more ac modo meo cōmodius tractarer: con
ualui mēse Iunio. Et quoniā dicebantur eodē Ca-
rolus Cæsar, & Britānus Cardinalis uenturi, eā me
res ibi aliquot mēsibus tenuit, ut Erasmum & Mo
rum cōuenirem, uiderēqꝫ Tonstallum, & Monio-
ium, & doctos alios, tū amicos plerosqꝫ meos, qui
eodē uenturi dicebantur. Eo loco scribere nō lice
bat, quod bibliothecam, qualem optabā, nō habe
B rem: unde quæ scribēda forēt suppeditarētur. Tan
tū libros aliquot ad uetusta exēplaria cōtuli, quo-
rum unū dederat mihi Marcus Laurinus decanus
sancti Donatiani Brugēsis: alterū Carmelitæ Bru-
gēses: tertiū Erasmus missum ad se Colonia Agrip
pina, scriptū, ut ferūt, manu diui Lutgeri episcopi.
Mira dictu res quanta in codicibus uarietas: ut u-
nusquisqꝫ describentiū putaret sibi licere uerba ar-
bitratu suo ponere, modo constaret sensus, quasi
interpretatio esset non exscriptio. ita in hoc libro
legas arbitror, in illo puto: in hoc significatū, in il-
lo figuratum: hic pręsens, alibi iste: hic habet ergo,
ille igitur: hic æternus, ille immortalis: hic flexisse,
ille deflexisse, alius inflexisse. Sed hæc fortassis to-
lerabilia. Quid illa detracta, quid addita, inuersa?
C Iam quoties erratū, ꝙ uersionē LXX. interpretū,
quā ubiqꝫ Augustinus adducit, uoluerunt ad hanc
nostram detorquere, & ex duabus male cohæren
tibus unam facere, nec aliud æquè fuit molestum
mihi, ut uariā lectionē expendere, examinare, ex-
cutere in unoquoqꝫ capite non semel. Quæ erant
difficiliora in cōmentarijs annotaui, quæ uerò a-
pertiora & promptiora in margine. Id accuratius
feci in locis sanctarum literarū, propter earum my
sterium. In plerisqꝫ ueriorē indicaui lectionem, &
quid sentirē, aperui. In cæteris adiecisse quid lege-
rint alij contentus, nihil lectori præiudicans, libe-
ram illi atqꝫ integrā censuram reliqui. Fruetur per
me suo quisqꝫ siue ingenio siue iudicio. Post Cæsa
ris & Cardinalis digressum redij Louanium sub fi
D nem Septembris, hic compositis rebus, & digesta
bibliotheca, cœpi totus in scriptionē incumbere:
ita mihi ea hyeme usqꝫ ad quintumdecimū librum
est progressum. Extremo uere quod salutandi erāt
amici parantes in Hispaniā proficisci cum Cęsare,
intermisi opus. Erasmo subinde stimulante & in-
stante, ut perficerem, ut mitterem: redij Louaniū,
& quanta maxime potui diligētia mense uno qua
tuor postremos libros absolui, cum bona parte de
cimioctaui: ueniqꝫ ad has præfationes scribendas
adeò fessus, & labore tanto tamqꝫ uario fractus, ut
literas omnes librosqꝫ nescio quemadmodum ani
mus auersaretur, uelut crudus stomachus ac redun-
dans cibos omnes: liberari tandem ea molestia mi
sere cupiēs, & uniuersis atqꝫ unicis uotis exoptās:
ita ut cum ad calcem perueni, nec pecuniam, nec

gratiam studiosorũ ullam, nec aliud quicq; existi-
marim æque esse precium operæ, ac solutũ tãdem
liberatumq; esse me labore tam sinuoso & plerũq;
inamœno. Narrandæ fuerunt fabulæ & historiæ:
describendæ regiones & urbes, tum cõsulendi Pla
tonici penè omnes, & reliquæ philosophorum na
tiones, & theologica tractanda, in quibus parcior
q̃ in profanis aliquot de causis fui. Primum, ꝙ nõ
decebat profanum hominem, nec natu grandem
temere de sanctissimis reb. uel definire, uel dispu-
tare. Deinde quòd historia sacrarum literarum no
tior solet esse lecturis Augustinum, & huiusmodi
autores, quàm ut opus sit eam per me repeti, quæ
indicatis locis ex sacris libris fusius & apertius co
gnosci potest, quàm ut à me hic pluribus uideret
explicanda. Iam dicta ex arcanis nostræ religionis
literis, ab Augustino adducta, nonnulla enarraui-
mus: alia præteriuimus, quòd uiderem non hunc
esse illorum explicandorum locum. Autores pro
fanos crebros ad confirmanda Augustini dicta ue
lut testes induximus, quòd fides dictorum penes
illos esset, præsertim in profanis rebus, quas ab il-
lis est Augustinus mutuatus. Nam in rebus nostræ
pietatis neq; Ethnicis quicquã est negocij, & scri-
ptoribus nostris non perinde multis sum usus, ne
parum firma Augustini autoritas existimaret, nisi
illis uelut tibicinibus suffulta. Satis enim uidebat
esse dixisse Augustinum. Hieronymum frequen-
tius aduocaui, præcipue ubi de linguarum signifi-
cationibus, aut interpretationibus agebatur: quo
niam is ut Græci atq; Hebræi sermonis peritia, ita
& cognitione sanctarũ scripturarũ oẽs nostræ reli
gionis scriptores lõge antecellit. Nec putaui fore
interpretis aut cõtrouersias illas mouere, quas no
stri theologi in scholis magnis animis agitãt: quan
quam ijs prima ætate fuimus imbuti, quæ ab insti-
tuto, à mente rationeq; Augustini plurimum dissi
dẽt: aspernatusq; fuisset illas, atq; indignatus ope-
ri suo admistas, uelut tritico lolium, quacunq; cæli
parte purus ille ac sanctissimus animus res homi-
num despectat. Itaq; nec disputãdum mihi censui
uel cum hoc hominum genere, uel cum antiquio-
ribus quicunq; alieni à sentẽtia Augustini essent:
nam hoc iam non esset interpretis, sed defensoris
ac patroni: cum non modo mea, sed nec ullius de-
fensione aut patrocinio ille indigeat. Feci igitur
quod Hieronymus in cõmentarijs epistolę ad Ga
latas præfatur se fecisse, ut magna ex parte aliorũ
sententias tantũ referret: sic & nos quid alij dixis-
sent sensissentq; contenti lecturis explicuisse sen-
tentiã nostram continuimus, ueterem Academiæ
morem imitati: tum quod id magis ad enarratorẽ
alieni operis existimaui pertinere, tum etiã quod
cunctari & sententiam suam non prodere, & con-
sectari magis aliena q̃ sua proferre atq; ostentare
ante canos decere potius arbitrabar, qui censuris
ac iudicijs non parum autoritatis addunt, nec im-
merito. Multa nunc mihi uera, certa, explorata ui-
dentur, quæ si diutius contingat uiuere, nõ modo
ambigua per ætatem uidebunt, sed forsam etiã fal
sissima. Idcirco plerisq; in locis delectare magis le

A ctórem placuit, q̃ docere. Et si quid docerem non
tam seuere imperãdo uolui persuadere, q̃ blande
rogando monendoq;. Adducti sumus nonnunq;
ea causa, quoniã Augustinus fusus est plerunq;, ac
ipse interpres sui: ideo labore docẽdi adempto lu
dere libuit, & lectorẽ in digressus aliquos interim
nõ prorsus inamœnos ducere: simul ut mei labo-
ris quandoq; partem leuarem, etsi non onere de-
posito, certe frigida suffusa, & per uiam aliquanto
munitiorem, & inter sata cultaq; spectatu iucũda
cõmodiorem. Nam hæc omnia quæ dixi, & si ha-
bent suas animi ceu reparatiões refectionesq;, ha-
bent nihilominus suas salebras, suos accliues colli
culos, per quos non sine sudore agas onus: suos
quoq; descensus, per quos nõ sine lapsus periculo
B facias iter, ne fasce pressus in pronũ ferare. Illic ue-
rò non stratam ullam uiam inuenias, nec quod re-
creet oculos, nec quò uel momentum diuertas, ac
ne ubi sedeas quidem fessus, cum conferenda sunt
tempora, cũ diuersitas inter autores atq; adeò ad-
uersitas ostendenda, cum sæpenumero tollenda,
cum quęrendum, & euoluendum, & diuinandum
ubi sit locus, quem Augustinus affert ex scriptore
aliquo: quem locum inuenire multum ac diu quæ
situm casus est sæpius q̃ eruditionis. Nam in eum
incidat frequenter imperitissimus, quem doctus
inuestigare non potuit diu uestigatũ. Et hoc mihi
tanto fuit difficilius, ac plus tẽporis extraxit, ꝙ &
imparatus ad hoc opus accessi, cũ antea quatuor
aut quinq; tantũ in eo uolumina legissem, nec in-
dices ullos mihi ex lectione confeci: uel in hunc,
C uel in similem aliquem usum: quos qui habent, næ
hi felices in literis sunt, quibus haud exigua labo-
ris demit pars. His angustijs & difficultatibus ino
pia Græcorum uoluminũ accessit, quæ est in hac
regione mira. nam cum passim doctis fias obuius,
si Aristotelem Græcum, aut Demosthenẽ, aut Ve
tus testamentum, aut Pausaniã, aut Isocratem, aut
Iulium Pollucem, aut Eustathium utendũ petas,
negãt se habere, nec apud bibliopolas uenales in-
uenias. Cum hic adesset Erasmus, eius bibliotheca
adiuuabar: & illinc aliud agens, aliquot mihi de-
cerpseram loca, quæ ceu præsagiebat animus usui
mihi aliquando futura. Nam ea in hęc cõmentaria
D intuli. Græcum Platonem habui in octauũ, nonũ,
& decimũ librum scribens: Strabonem plerunq;.
Pausaniã nonnunq;, sed præcipue cum in decimũ
octauum cõmentarer, & aliquot alios, quibus nõ
perinde atq; istis indigebam. Non quidem ꝙ Au-
gustinus ad se enarrandum magnã Græcorum au
torum copiã desideret, qui Latinos tantũ est secu-
tus, quos solos penè legerat, aut uersos è Græcis.
Sed certe si adiutus maiore Græcorum supellecti
le fuissem, potuisset opus paulo exire ornatius ac
locupletius. Itaq; nõnulla sunt à nobis prætermis-
sa, quæ partim ex nullo potuerunt autore peti, eo-
rum duntaxat qui extant: partim ex recõditis Grę
corum literis fuerunt eruenda, aliàs bibliothecam
nacti Græcorum codicum ampliorem, per occa-
sionem ea lectori sarciemus. Quanquam sedulo il
lud ante alia est à nobis aduigilatum, curatumq;,
ne

ne multa sint quæ in hoc opere studiosi homines cordatiq; possent desiderare. Quæ omnia præstare alijs uel cognitione rerum ampliore, uel ingenio maiore, uel feliciori memoria leue & facile fuisset. Nobis certe haud sane credat quisquã, quàm tædiosum fuerit ac fastidiorum plenum: quo fit, ut prima illa, quæ me in opus stimulabat, perficiendi facilitas plane perierit. At utilitas quanta sit futura, pronunciare non est meum: quod nec in opere suo quisquam uel incorruptus est iudex, uel nõ suspectus: & euentum rei situm in fortunæ manu potestateq; prædicere nemo potest, nec ego promittere. Viuet, & legetur, & placebit, & proderit opus, si fauerit genius: sin aduersetur, concidet ac interibit. Multa grata sunt & utilia tantum ea caussa, quòd sic libuit fortunę. Illud modo precari possum, si quid optando proficitur, tam utile ut sentiant opus legentes, quàm mihi graue & molestum fuit scribenti. Itaq; primum illud amisimus, secundum incertum est, tertium non profecto certius de gratia, unde nomen gloriaq; ad scriptorem redit. Primum non ignoro quantum famæ admirationisq; operi etiam optimo detrahatur, quum in alium scribitur: id est, ædificatur in aliena superficie, & uelut scribendi argumentum ab alio est suppeditatum: nisi forsan in sacras literas aliquid commenteris propter sanctam maiestatem earum, aut in Aristotelem, propter receptam scholis omnibus autoritatem. Accedit huc, quod multi quibus omnia quæ negligunt, aut non capiunt, in grammaticam uertuntur, quamlibet in hoc libro sacra & philosophica et recondita tractauerimus, grammaticam dicent, ideo præcipue, quod historias narrauimus, & fabulas, idem de ipso Augustini opere dicturi, nisi pudor impediret, & reuerẽtia nominis tam omnibus sacri & admirandi. Alij hoc totum nec uisum, nec iudicatum qualicunq; censeatur nomine, reijcient, & damnabunt: ut proxime quidam theologiæ licentiatus, quum audisset me in libros De ciuitate dei scribere, magno fastidio operam meam tanquam inutilem prorsus uanamq; aspernatus est. Et quid, inquit, opus est libris illis illustratore plus satis ex se perspicuis & claris? O te felicem quisquis es, cui tam aperti facilesq; sunt hi De ciuitate dei libri. Cæterum mirari, qui audiebãt uel ingenium hominis, uel eruditionem, uel certe impudentiam. Nam imperitissime loquebatur, & rerum omnium ueterum erat omnino expers & rudis, rogauitq; ex his qui audierãt unus cur sic censeret, quum essent tot historiæ, tot fabulæ, tot philosophica, tot geographica, tot mathematica. Quid, inquit, illa ad theologum? Deinde sint à uel b, non sum sollicitus. Hoc illud est, istis nec Cicero, nec Vergilius, nec Plinius, nec alij similes interprete indigent: quum eorum nihil intersit, quis fuerit Scipio, quis Cæsar, quis Pompeius, quis Cato: quæ aut ubi Carthago, Babylonia: herba ne an saxum malua, aut beta: lapis, an lignum magnes, uel adamas: animal, an metallum tigris, uel miluus: Sitne qui ardeat mons Ætna,

A an Alpes: ardeat ne sulphure accenso, an harena. Quid dixerit, quid senserit Plato, quid atomi Democriti conficiant: quid similares partes sint Anaxagoræ, aut dissimilares: quid Pythagorę transanimatio. Isti ad hæc omnia linea sunt alba, sicut dici solet, in lapide albo. Tantum illa curãda & expendenda ducunt: an deus possit suppositare hãc pennam qua scribo: an iubere possit odium sui: Possit ne dispensare pontifex super uoto professionis Romanæ, aut Hierosolymitanæ: An pecunia sacerdotij pensionem redimere sit simonia. Verum enimuero isti censeant quomodo uoluerint cunq; de opere. Nec eis scribo, nec eos curo mea legere: nec eorum iudicium censuramq; naucifacio, nec eis placere studeo, & doctius putabo me scripsisse,
B si displicuero. At illud magnopere dolendum est, insistere sæpenumero ingenijs doctorum quidem, sed non perinde bonorum hominum perniciosum inuidẽtię uirus, qua bona opera incessant, lacerent, proscindant, aut perdere conentur profutura, aut allatura lucem obscurare. Hinc odium, & ex odio rabiosa maledicentia, & impotẽtis animi uerba, & rixæ, & iurgia, & calumniæ. Hinc sæpe desperatio & desponsio meliorum ingeniorum, quum pertæsa rem sic amaram & inamabilem ab omni scribendi & iuuandæ posteritatis ratione auertuntur, plerunq; & ab studijs etiam: quod tantum abest, ut inuida ingenia fieri doleant, ut se ex hoc fructum capere singularem existiment, ac laboris sui præmium: finem uero quem destinarant,
C si consequantur, ut cessent omnes, nemo benefaciat. Quod Terentius, ut alios uitæ humanæ mores, sic & istum prudenter expressit, quum maleuolum & inuidentem poetam omnibus contendisse uiribus ait, ab scribendo uti deterreret, & in ocium trãsderet. Neq; uero id ego dixerim, quòd ægre feram me uel admoneri, uel etiam reprehendi. dij meliorem mentem. imò debere me multum profitebor potiora suggerenti, & reprehendenti docte. Nam & meipsum non pigebit mutare sententiam, si uel studium, uel ætas alia docuerit meliora. Cæterum permolestum est, atque intolerandum pronunciari semel de toto opere, damnariq; ceu imperitũ aut futile, quum nec legeris, nec forsan si legeris, inueneris usqueadeò multa, quę con-
D uellas: uel ipse si tantundẽ præstare tentes, uel non ualeas, uel sudes satis. Aut si unum, aut ad summũ alterum deprehendas erratum, propter illa opus tantum tamq; uarium reijcias uniuersum, & contemnas: uelut si egregio inspersos reprehendas corpore neuos, ut Horatius inquit. In summa, quãdoquidem hominum linguas nec habeo in manu mea, & liberas decet in liberis studijs, non deprecor quo minus sentiat, loquaturq; de opere quisq; pro libito. Si enim malum est opus, irasci ob ueritatem non debeo: sin bonum, eos qui maledixerint, sua inuidentia exedet tanquam uenenum: in quo uno iustissima est inuidia ipsa cęteris in rebus iniquissima. Hoc solum etiam atq; etiam rogo, & obsecro: ut si quis à me dissenserit, uoluerit q; id

[redacted]

A [redacted]

B [redacted]

C [redacted]

D Quinam hominum fuerint Gothi, & quomodo Romam ceperint.

c Vm Augustinus ex Romana captiuitate occasionem sumpserit scribendi De ciuitate dei, ut ijs responderet, qui eam cladē Christianæ religioni imputabāt, operæprecium erit altius narratione repetita explicare, qui nam hominum fuerint Gothi, quomodo in Italiam uenerint, urbemq; ceperint. Primum omnium ferè uideo constare, quos posterior ætas Gothos, priorē Getas nuncupasse: ut illa pauca ex priscis uocabulis nō corrupit. Sic Rutilus & Claudianus poetæ, cum de Gothis loquuntur, Getas eos semper nominant. Orosius itidem in historia: Getæ, inquit, qui & nunc Gothi,

quos

A quos Alexander euitãdos pronunciauit, Pyrrhus exhorruit, Cæsar autẽ declinauit, relictis uacuefactis sedibus, ac totis uirib. tuti Romanas ingressi prouincias. Hieronymus in Genesim, Gothos ab eruditis antiquis Getas nominatos esse testat. Getę uero sunt, qui circa Istrum fluuium habitant: ut autores sunt Strabo, Mela, Plinius, & alij, lateq́ regionem possident incultam magna parte, & rigoribus immitem: tenentq́ ulteriora Istri ad Scythiam, & citeriora ad Thraciam, ubi Tomus Ouidij uatis exilio clara, qui se apud Getas agere non semel in Tristibus & Ponto scribit, tum & mediterranea occupant Germaniam uersus & Istri fontem: quos Strabo lib. septimo Dacos & olim Dauos nominatos esse ait, cum uiciniores Ponto B dicerentur à Græcis Getæ, eundemq́ utrisq́ populis sermonem esse. Quanquam Plinius non aliud inter hos populos uidetur significare discrimen esse, quàm quòd Getæ Græcis sunt, qui Romanis Daci. Sed nos Strabonem hoc sequemur loco. Getæ barbara & fera gens est, uiribus atq́ animo immani mortisq́ contemptore, quod persuasum habeant redire animas: sicut Mela scribit: aut si non redeant, non tamen extingui, & in meliores sedes immigrare: quod si neutrum contingat, præstare certe uitæ mortem. Fama est posterioribus deinde temporibus Getas Ostrogothos esse dictos. Dacos uero Visogothos patrijs nominibus, quòd hi ad Occidentem, ad Orientem illi magis spectarent. Confunduntur tamen plerunq́ hæ cognomi C nationes à rerum scriptoribus: non modo recentioribus, sed etiam antiquis. Hanc gentem tradũt iam olim florente cum plurimũ Romana re, impetum in prouinciam populi Romani Mithridatico fecisse bello: quos Lucullus, qui in Asia magno cum exercitu imperator res gerebat, è Mysia cum clade exegit. Post uero Bœrebista duce, cum ab eo ad labores militaremq́ disciplinam essent assuefacti, egressos regionem suam multas sibi gentes subegisse, Istroq́ cum maxima traiecto manu, Thraciam, Macedoniam, & Illyrium late depopulatos, ingentem fecisse Romanis terrorem. Interimq́ dum in eos Romanorum arma expediuntur, Bœrebista fato concessit. Augustus legiones ferè decem in illos misit, eorumq́ opes usq́ adeò attriuit, ut ex ducentis millibus militum ad qua D draginta millia copias eorũ redegerit: ac parum abfuerit, quin gentem totã imperio subderet Romano. Aliquot annos pòst fines Romanos ingressi, Oppium Sabinum consularem uirum cum exercitu cæciderunt, qui à Cornelio Fusco, Domitiano principe post uaria prælia tandem compressi sunt. Traianus imperator multum cum eis magnaq́ cum gloria belligerauit. Antonius Caracalla per occasionem nihil tale suspicantes uehementer afflixit. Gordiani uerò temporibus in Romanos fines frequentissime se effundebant, quos minor Gordianus facili opera excedere prouincia coegit. Ferox & inquieta gens, suisq́ sedibus male contenta, subinde causas alienas inuadendi quærebat. Itaq́ Philippo Vostrẽsi imperatore, qui

Gothorum sedes

Gothorum bella

primus ex Romanis principibus Christianã pietatem est professus, multis cædib. populationibusq́ æditis amplius trecenta ferè uirorũ millia in proximas sibi Thraciã Mysiamq́ irruerũt. Ad quos expellendos missus Decius rẽ parũ plerunq́ prosperè tentatã & ipse infectã reliquit, quã succedẽs Philippo in principatu dissimulauit. Gallus deinde pater & Volusianus filius certis conditionib. sibi iniquis pacẽ cum illis fecerũt: quã Gothi nõ admodum diuturnã seruarũt ignauia & socordia Galieni principis freti. Non iam Thraciã Mysiamq́, sed Asiam ipsam minorẽ sunt tẽtare adorti. Bithyniã uexatã spoliauerũt, reuersiq́ in Europã, Thraciã, Macedoniãq́ peruastarũt. Quibus in Achaiã ueni B entibus Macrinus se obiecit, eosq́ uicit ac fugauit persecutus, quousq́ illos intra fines suos cõpulit. Quibus tamẽ se nõ diu cõtinuere, quanq́ egressi in strenuiss. principẽ inciderũt, uirum nec minoris felicitatis q̃ uirtutis, si uita modo cõtigisset in principatu diuturnior. Claudius fuit is, qui CCC. millia eorũ partim deleuit, partim cepit. Infinitã fuisse gẽtis huius multitudinẽ oportuit. Non enim multos post annos Aureliano imperiũ tenẽte, ad arma redierũt, primoq́ prælio sunt ad Danubiũ superati. Fl. Constantinus tãta illos cæde affecit, ut cogeret tandẽ multos per annos quietos esse. Ita enim isti pugnabãt, ut magno hostiũ malo uincerẽt, nõ minore suo uincerent. Atq́ hæc quidẽ gesserunt Gothi q̃ diu certas ipsi habuerũt sedes. Valente principe Hunni, qui & ipsi sunt Scythę, sed immitiores C rudioresq́ humani cõmercij, in Rhyphęos mõtes inclinatiores, inter Tanaim Massagetasq́ cõclusi, Gothos regione quam incolerẽt, per uim eiecere. Quæ tametsi rigoris intẽperie parũ humanis erat usibus cõmoda, tamẽ Hunni saluberrimã suauissimamq́ omnium existimabãt, homines extra solis uias cursusq́ nati & educati. Hic iam Gothi sedib. domibus, laribus, penatibusq́ exuti, qui ultra alienos erant soliti fines inuadere, coacti sunt uel mortem fortiter oppetere, uel in alieni soli possessionẽ cum ipsi nullum iam haberẽt, hærere. Sunt qui nõ Getas illos, quos Ostrogothos diximus, uenisse in agrum populi Romani perhibeãt, sed Visogothos fortuna sociorũ cõterritos deliberasse de mutandis sedibus, ueritos ne eadẽ essent passuri, quæ Ostrogothi, extendentibus se uelut marino æstu D Hunnicis armis, uicinasq́ regiones deserẽtib. Hæc res Visogothos in eam sententiã impulit, ut legatos ad Valentem Romanum imperatorem mitterent, qui gentis nomine Mysiam citra Danubium flumen sibi incolendã peterent, spõdentes communi nomine, se omnes Christianã pietatem accepturos, futurosq́ bonos fidelesq́ Romanorũ stipendiarios, armis suis opibusq́ fines illos populi Romani ab incursibus reliquorũ Scytharum sedulo defensuros. Quibus conditionibus adductus Valens Lupicinum & Maximum uelut duumuiros agris diuidũdis ad eos misit, qui sedes Visogothis distribuerent. Hi cum auarè crudeliterq́ haberent gentem, primum ferre Gothi, & dissimulare iniuriam, ne primo statim alienæ regionis ingressu res nouarent,

Gothi ab Hunnis sedibus suis pelluntur

nouarẽt, existimãtes, cum exatiati suis opibus duces essent, facturos sæuiendi & rapiendi finẽ. Sed illi dum maligne cõmeatus partiuntur, & curant, famem intolerabilem effecerunt, quæ & ipsis ducibus & Ro. principi exitio fuit. Gothi enim cum fame iam se uelut beluas uiderent peti, correptis tumultuosissime armis Romanos duces cum presidijs atrociter cædunt, & ita armati totam Mysiam peruagantur, inq; proximam transcendunt Thraciam, quam sibi uectigalem reddiderunt. Hic illis occurrit Valens, pugnatumq; est acriter, fusis fugatisq; Romanis, magna in eis facta strage. Saucius Imp. in hostiũ potestatẽ uiuus uenit: quẽ illi efferatiores post tantum exhaustum sanguinẽ uiuum cremauerunt, rectaq; Byzantium petunt: et nullis obuiam factis armis, urbẽ corona cingunt, quę aliquandiu opera & cõsilio Dominicæ Valẽtis coniugis obsidionẽ suis opib. tulit, confirmatis in fidẽ principis ciuiũ animis, magna Dominicæ largiuone. Post Valentiniani Valentis fratris uirtute soluta obsidione retro abierunt. Valentinianus Theodosium Hispaniũ uirũ accitũ ex Hispania adoptauit, participemq; fecit imperij. Hic Gothos multis prælijs fregit contuditq;, & supplices pacẽ coegit petere: quã cũ dedisset, rexq; eorum Athalaricus Byzantiũ ad Theodosium ægrũ uisendum uenisset, rex in morbũ lapsus aliquot postea mensib. moritur. Gothi toto imperij Theodosii tempore sub Romano imperatore militarunt: nec regẽ habuerunt alium, nec ducẽ, nisi quẽ Romanus dedisset Imperator. Inter hęc Theodosius, Mediolani princeps sine cõtrouersia & bello et pace optimus moritur, Basso & Philippo COSS. relictis Archadio & Honorio filijs, & Placidia filia. Archadium Byzantio & illi orıẽtali pręfecit imperio, Honorium occidentali Romanæq; urbi. Et quia iuuenes admodũ erant, tutores educatoresq; testamento assignauit illi Ruffinũ, huic Stiliconẽ, uafrũ utrunq; & sceleratũ hominẽ, cuiusmodi ingenia facillime in intimas se solent aulas insinuare. Hi principum ætate iniuriæ obnoxia ad suas ambo augendas opes magnamq; sibi & immodicam parandam potentiam abutentes: non iam de priuata aliqua magnitudine cogitare, sed ad principale ipsum fastigiũ animos nefarijs cogitationib. adiecerãt. Ruffinus sibi, Stilico filio imperiũ affectabat. Cum hæc uterq; consilia agitaret, bello opus erat ad eas res perficiendas, ut tẽpestate turbatis rebus cũ minus eorũ desideria deprehenderent, tum uero perficerent facilius perculsis principũ animis bellorũ terroribus, nihil nõ concedentib. proximis sibi uiris, & qui rerũ omniũ administrationib. pręessent. Nã in pace uelut sereno & trãquillo cęlo, & cognosci tenebras suorũ animorũ, & puniri cõsulentib. per ociũ principib. posse nõ ignorabãt. Quocirca Gothos gentẽ ad res nouas tumultuis bellicos exciendos aptissimã spe ingẽtis prædę uterq; solicitat, ut suo principi bellũ faciat. Gothi occasionẽ adesse rati, uel rei alicuius bene gerẽdæ, uel certe intentato bello domũ cũ haud parua redeundi præda,

Valens imperator uiuus crematur à Gothis

A arma induunt, regeq; de suo corpore ex Balthorũ illustri familia Halarico creato, fines suos magno uicinorũ terrore egrediuntur. Huic se paulo post Rhadagasus cum ducentorũ Gothorum millibus coniũgit: cumq; nulla satis terra multitudini alendæ esset, castra duces diuidunt, diuersisq; profecti uijs per Pannoniã, Illyricum, Noricumq;, incensis uastatisq; obuijs rebus omnibus in Italiam uenerũt. Ruffinus cum imprudentius cogitata exequeretur, ad Thessalonicam à militibus occisus est. Stilico astutius cõsilia celabat. & Rhadagasus quidẽ per Etruriã ad urbem cum agmine ueniebat, longe lateq; quacunq; iret fugã terroremq; ostendẽs. Trepida Romana ciuitas mercenarios duces uenienti opponit. Rhadagasus inconsultius exercitu castrisq; dispositis, in loca se iniqua præcipitauit. B Cõmeatibus adẽptis multitudinẽ suã fame confecit. Ipse cõploratis rebus dum fugã per occulta cum paucis tentat, à Romanis militib. interceptus necatusq; est, Gothorum multitudine uilissimis precijs diuendita. Secundum hanc Gothorũ cladem Halaricus in Italiã uenit, maioribus adhuc miscẽs omnia terroribus, q̃ fecerat Rhadagasus. Ad cuius rei nunciũ, Stilico qui Byzantij erat, præmissa copiarũ parte, quæ extremum Gothorum agmen carpẽdo ab strage aliqua magna agrorumq; uastatione hostem deterreret. Ipse per oram Superi maris cũ uiribus peditatus equitatusq; ad hostes peruenit: uterq; exercitus castra prope Rauennã contulit: Gothi Pollentiã uiam obtinebant, numero quidem potiores, sed arte & disciplina militari ne C quaq; cum exercitu Romano cõparandi. Stilico bellico astu plerunq; Gothos superauit, cõpulitq; in arctũ quendam locũ, ubi sedens conficere poterat bellum, si uoluisset: uerũ cum exercitu esse decreuerat, quousq; populares sui Vandali in Galliã uenissent. Pro indubio enim habebat eã fore certam occasionem imperij Eucherio filio parãdi. Ita leuibus aliquot certaminibus hostem lacessendo tempus trahebat, quod Halaricus cum per occultos meatus olfecisset, ad Honorium detulit. Eoq; uelut munere cum placatiore sibi Honorio se usurum existimaret, per eosdẽ legatos quos ad detegendũ Honorio scelus Stiliconis miserat, Galliæ partẽ suæ multitudini petijt: uicturos se legib. Romanis, nec paruo futuros usui imperio bellisq; Ro D manis, nullisq; prouincialib. uel fide uel obsequio erga Romanos cessuros. Imperator ancipiti malo cõcussus in partẽ ditionis Gothos recipere, q̃ Stiliconis perfidia sibi suisq; exitiũ parare maluit. Neque enim primus detulerat ad Honorium Halaricus, q Stilico coqueret scelus. Nec tamẽ tutum putabat quouis tempore uirum tollere ex duabus uxoribus sibi socerum, & opibus supra priuatum fastigium pollentem potentemq;. Simul igitur cum legatis Gothorum literas ad Stiliconem mittit, ut primo quoque tempore Gothos in Galliam uenire permittat. Nuncius hic fuit Stiliconi asper & importunus: quippe & se fraudari tanta spe uidebat, & sua consulta palàm fieri suspicabatur. Hæ-

sit

Balthorum familia

sit aliquandiu acer & ferox animus, tandem quod tutius erat secutus, pariturum se iussis principis sui respondit. Sed ne res in totum e manibus laberet, Saulum quendam eum Iudaicis copijs subornat, qui Gothorũ uestigijs proxime insistẽs, cæsis per occasionẽ aliquot millibus, irritabilem populũ ad fœdus rumpendũ impellat. Saulus dominico die, quo ex uetere nostræ religiõis instituto feriamur, cum toti rebus sacris intenti Gothi essent, impetũ in eos facit, primoq́ tumultu aliquot ex eis sternit. Territi Gothi subito quantum in trepidatione rerũ fieri poterat, num ad arma concurrendũ esset, consultant. Venerat enim in religionem festo seruatoris die arma tractare, humanũ sanguinem fundere, cædes hominũ facere. Sed cum Iudæi modũ occidendi trucidãdiq́ nõ ponerẽt, sibi quisq́ consiliũ cœpit nõ expectato cõmuni, ut arma sui tuendi gratia indueret. Cumq́ iam frequentes armati conuenissent, Halaricus pro tẽpore instructa acie imbelle genus hominum facile sistit. Hinc cõnixi aliquantum Gothi Iudæos fundunt fugantq́. Et questi coactos se à uiolatoribus humani iuris diuinum ius polluere ac cõtaminare, Christum ipsum inuocantes, per cuius iuratum numen fœdus esset utrinq́ sancitũ, cuiusq́ ferias cõtra suam uoluntatem cruore, cædibus, strage fœdassent, ira incensi, per mediã Italiã ad urbem ferre signa pergunt. Dimiserat Stilico nõnullos milites tanquam sine bello inutiles, quos ad præsentẽ terrorem coactus est ab imperatore repetere, simul cũ supplemento eo piarũ, ut maximis uiribus Gothorũ conatibus obuiam iret. Honorius patefactis Stiliconis cõsilijs, magnã militũ manũ ad eum mittit, dato ducibus occulte negocio, ut opportuno rei agendæ tempore captato, Stiliconẽ cum filio obtruncẽt. Illi communicato inter se consilio, dieq́ destinato, quo imperata principis strenue peragerẽt, diuersi Stiliconem ac filium adorti, & eos ipsos, & ex necessarijs aliquot, qui uim parabant, Romæ in foro Pacis interficiunt. Imprudens tamẽ & ignauus princeps, duce sublato, in eius locũ neminẽ surrogauit, credo ne ullus parẽ nactus potentiã, similia moliret. Ita exercitus sine præcipuo aliquo duce miserẽ à Gothis fusus, per multas clades terrorem Gothici nominis ingentẽ imbibit. Gothi superiores facti, ad urbẽ Romã signa infesta ducũt, eamq́ obsidione diu pressam, capiunt, diripiunt maiori tumultu atq́ expilatione rerũ, q̃ cędibus aut stupris, alijsq́ tetris ac fœdis facinoribus, quæ urbibus expugnatis cõmitti per insolentiã militũ solent. Halaricus enim urbem ingressurus, duo in castris edicta proposuerat: alterũ à cæde & uiolatione hominũ abstineret, sibi eiusmodi res displicituras: alterum, capitale esset, si quis eum qui ad templa principũ Apostolorum cõfugisset læderet, aut ipsa templa uiolaret. Capta est à Gothis Roma anno post eandem conditam M.C.LXIIII. Cal. April. Flauio & Varrone COSS. Quo pacto sit capta parum explicant rerũ scriptores. Baptista Egnatius se modum

Stilico interficitur

Halarici edicta

Roma capta

A eius rei dicit ex Procopio Græco afferre, mirariq́ interpretem uel eum locum sciente prudentemq́ transilijsse: uel si in mutilum incidit codicẽ, parum animaduertisse quid deesset. Procopiũ Græcum nondum uidi: fides erit penes Egnatium, hominẽ diligentẽ ac bene doctum, quantum ex scriptis iudicare possum. Scribit ergo: Obsederat Romã Halaricus iam bienniũ, nec Honorius, qui Rauennæ desidebat, aut ferre suppetias poterat, aut audebat. nam cũ nihil minus q̃ de urbis salute solicitus esset, Stilicone interfecto, ducẽ exercitui minime præfecerat, qui rem aduersus Gothos administraret. Vnde Gothis obsidendæ urbis cogitatio, Romano milite aut dilapso, aut segniter rem agente. Verum eam frustra obsessam, cum expugnare ui nõ possent, ad dolum hostis barbarus uertit. Profectionem in patriã simulat, trecẽtosq́ iuuenes corporis & animi ui prẽstãtes deligit, quos Romanis

B principib. dono det, instructos prius ut omni obsequio dominos suos promereri studeãt: & ad certã diem circa meridiem, cum Romani principes somno uel ocio uacarent, ad Asinariam portã à duolent: interfectisq́ improuiso insultu custodibus, portã sibi præsto futuris aperiãt. Interea Gothi cũ reditum alia atq; alia deesse sibi simulantes differrent, trecẽti illi iuuenes occasione egregie usi, portam stato die suis aperiunt, & intromissus Gothus maiore ignominia q̃ damno urbem omnẽ populatur. Sunt qui Probæ illustris fœminæ & opulentissimæ opera patefactã Gothis portã existiment, cum plebẽ Romanã passim fame & morbis, pecudum more cadentẽ miserareẽ. Duo sunt cognitu nõ indigna: unũ, edictũ ab Halarico fuisse, ut quicunq́ in tẽpla diuorũ confugerẽt, præcipue Petri

C & Pauli, his nulla uis inferret: quod & summa fide seruatũ. Alterum, q̃ cum nunciatũ Honorio esset Rauennæ, Romã perditã: credidit ille de pugnaci Gallo, cui nomẽ erat Romæ, significatũ esse, admiratumq́ uehemẽter tã subito perijsse eum, qui cũ paulo ante festiuissime luserat. hæc Egnatius. Has oẽs clades maledicẽtissima & impia gens religioni Christianæ imputabat, negãs futurum, ut capta unquã esset Roma, si deorũ religiones à maiorib. cultas traditasq́ posteris tenuissent: quasi uero nõ eandẽ ob causam, quia uiolatũ est ius humanum, Galli olim uigẽtibus, ut aiunt, maxime impijs illis insanijs, urbẽ ceperint & diruerint: ceu non multi

D imperatores Christiani optime rem gesserint, & tanq̃ non hæc inclinario imperij & manifestus ad ruinã casus cœperit sub imperatoribus gẽtilibus, & nõ per eandem socordiam ignauiamq́ Honorius amiserit Romam, per quam Galienus Ægyptum, Asiam, Galliam, ad quarum perditarum rumores dictis luserit facetis. Aduersus hos igiẽ homines sanctæ religionis, etiam si nulla contigisset calamitas, inimicos, & infensos, libros conscripsit Augustinus duos & uiginti, Ciuitatẽ dei, hoc est, Christianam religionem aduersus rabiosas atque impias eorum querelas defendens.

DIVI AVRELII AVGVSTINI IN LIBROS DE CIVITATE DEI EX IPSIVS AVTORIS RETRACTATIONVM libro secundo argumentum.

INTEREA Roma Gothorum irruptione, agentiũ sub rege Alarico, atq; impetu magnæ cladis euersa est, cuius euersionem deorum falsorum, multorumq; cultores, quos usitato nomine Paganos uocamus, in Christianã religionem referre conantes, solito acerbius, & amarius deum uerum blasphemare cœperunt. Vnde ego exardescens zelo domus dei, aduersus eorũ blasphemias uel errores, libros De ciuitate dei scribere institui. Quod opus per aliquot annos me tenuit, eo quòd alia multa intercurrebant, quę differre non oporteret: & me prius ad soluendum occupabãt. Hoc autem De ciuitate dei grande opus, tandem uigintiduobus libris est terminatũ: quorum quinq; primi eos refellunt, qui res humanas ita prosperari uolunt, ut ad hoc multorum deorum cultum, quos Pagani colere consueuerunt, necessarium esse arbitrentur: & quia prohibentur, mala ista exoriri atq; abundare contendunt. Sequentes autem quinq; aduersus eos loquuntur, qui fatentur hæc mala, nec defuisse unquam, nec defutura mortalibus: & ea nunc magna, nunc parua, locis, temporibus personisq; uariari: sed deorum multorum cultum, quo eis sacrificatur, propter uitam post mortem futurã, esse utilem disputant. His ergo decem libris, duæ istæ uanæ opiniones Christianę religioni aduersariæ refelluntur. Sed ne quisquam nos aliena tantum redarguisse, non autẽ nostra asseruisse, reprehenderet, id agit pars altera operis huius, quæ duodecim libris continetur. Quanquã ubi opus est, & in prioribus decẽ quæ nostra sunt asseramus, & in duodecim posterioribus redarguamus aduersa. Duodecim ergo librorum sequentiũ, primi quatuor continẽt exortũ duarum ciuitatũ: quarum est una dei, altera huius mundi. Secundi quatuor excursum earũ, siue procursum. Tertij uero, qui & postremi, debitos fines. Ita omnes uiginti & duo libri, cum sint de utraq; ciuitate conscripti, titulũ tamen à meliore acceperũt, ut De ciuitate dei potius uocarentur. In quorũ decimo libro non debuit pro miraculo poni in Abrahæ sacrificio, flãmam cælitus factã inter diuisas uictimas cucurrisse: quoniam hoc illi in uisione monstratum est. In decimoseptimo libro quod dictũ est de Samuele, non erat de filijs Aaron: dicendũ potius fuit, non erat filius sacerdotis. Filios quippe sacerdotũ defunctis sacerdotibus succedere, magis legitimi moris fuit. Nam in filijs Aaron reperitur pater Samuelis, sed sacerdos non fuit: nec ita in filijs, ut eũ ipse genuerit Aaron: sed sicut omnes illius populi dicuntur filij Israel. Hoc opus sic incipit: Gloriosissimam ciuitatem dei, &c.

ELENCHVS CAPITVM IN DIVI AVRELII AVGVSTINI DE CIVITATE DEI LIBRVM I.

1 De aduersarijs nominis Christi, quibus in uastatione urbis propter Christū Barbari pepercerunt uictis.

2 Quòd nulla unquam bella ita gesta sint, ut uictóres propter deos eorum quos uicerant, parcerent uictis.

3 Quòd imprudēter Romani deos penates, qui Troiam custodire non poterant, sibi crediderint profuturos.

4 De asylo Iunonis in Troia, quod neminem liberauit à Græcis, & basilicis apostolorum, quæ omnes ad se confugientes à Barbaris defenderunt.

5 De generali consuetudine hostium, uictas ciuitates euertentium, quid Cato senserit.

6 Quòd ne Romani quidem ita ullas ceperunt ciuitates, ut in templis earū parcerēt uictis.

7 Quòd in euersiōe urbis, quę aspere gesta sunt, de consuetudine acciderint belli: quæ uerò clementer, de potentia prouenerint nominis Christi.

8 De commodis atq; incōmodis, quę bonis atq; malis plerunq; communia sunt.

9 De causis correptionum, propter quas & boni & mali pariter flagellantur.

10 Quòd sanctis in amissione rerū temporalium nihil depereat.

11 De fine temporalis uitæ, siue longioris, siue breuioris.

12 De sepultura humanorū corporum, quæ Christianis etiam si fuerit negata, nil adimit.

13 Quæ sit ratio sanctorū corporū sepeliendi.

14 De captiuitate sanctorum, quibus nunquam diuina solatia defuerunt.

15 De Marco Regulo, in quo captiuitatis ob religionem etiā sponte tolerandę extat exemplum, quod tamē illi deos colenti prodesse non potuit.

16 An stupris, quæ etiam sanctarum forte uirginum est passa captiuitas, cōtaminari potuerit uirtus animi, sine uoluntatis assensu.

17 De morte uoluntaria ob metum pœnæ, siue dedecoris.

18 De aliena uiolentiarum libidine, quam in oppresso corpore mens inuita perpetitur.

19 De Lucretia, quæ se ob illatum sibi stuprum peremit.

20 Nullam esse autoritatē, quę Christianis in qualibet causa ius uoluntariæ necis attribuat.

21 De interfectionibus hominum, quę ab homicidij crimine excipiuntur.

22 Quòd nunquā possit mors uoluntaria ad magnitudinem animi pertinere.

23 Quale exemplum sit Catonis, qui se, uictoriæ Cæsaris non ferens, interemit.

24 Quòd in ea uirtute, qua Regulus Catone præstantior fuit, multo magis emineant Christiani.

25 Quòd peccatum non per peccatū debeat declinari.

26 De his quæ fieri non licet, cum à sanctis facta noscunt, qua ratione facta credenda sint.

27 An propter declinationē peccati, mors spontanea appetenda sit.

28 Quo iudicio dei in corpora continentium libido hostilis peccare permissa sit.

29 Quid familia Christi respōdere debeat infidelibus, cum exprobrant, quod eam à furore hostium non liberauerit Christus.

30 Quàm pudendis prosperitatib. affluere uelint qui de Christianis tēporibus conquerunt.

31 Quibus uitiorum gradibus aucta sit in Romanis cupido regnandi.

32 De scenicorum institutione ludorum.

33 De uitijs Romanorum, quos patriæ non correxit euersio.

34 De clementia dei, quæ urbis excidium temperauit.

35 De latentibus inter impios ecclesię filijs, & de falsis intra ecclesiam Christianis.

36 De quibus causis sequēti disputatione sit disserendum.

DIVI

DIVI AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI CONTRA PAGANOS LIBER PRIMVS.

De aduersarijs nominis Christi, quibus in uastatione Vrbis propter Christum barbari pepercerunt uictis. Cap. I

GLORIOSISSIMAM ciuitatẽ dei, siue in hoc tẽporum cursu, cùm inter B impios peregrinat[a] ex fide uiuens, siue in illa stabilitate sedis æternæ, quam nunc expectat per patientiam, quoadusq;[b] iustitia conuertatur in iudiciũ, deinceps adeptura per excellentiam uictoria ultima et pace perfecta, hoc opere ad te instituto, & mea promissione debito, defendere aduersus eos, qui conditori eius deos suos præferunt, fili charissime[c] Marcelline, suscepi. Magnũ opus, & arduum, sed deus adiutor noster est. Nã scio, C quibus uiribus opus sit, ut persuadeatur superbis, quãta sit uirtus humilitatis, qua fit ut omnia terrena cacumina temporali mobilitate nutãtia, nõ humano usurpata fastu, sed diuina gratia donata celsitudo transcendat. Rex enim deus & conditor ciuitatis huius, de qua loqui instituimus, in scriptura populi sui sententiã diuinæ legis aperuit, qua dictũ est: Deus superbis resistit, humilib. autẽ dat gratiã.[d] Hoc uerò quod dei est, superbę quoque animæ spiritus inflatus affectat, amatq; sibi in laudibus dici: (Iacobi 4)

(Aeneid. 6) [e] Parcere subiectis, & debellare superbos. D

Vnde etiã de terrena ciuitate, quæ cũ dominari appetit, & si populi seruiant, ipsa ei dominandi[f] libido dominatur: non est prætereundum silentio, quicquid dicere suscepti huius operis ratio postulat, & facultas datur. Ex hac namq; existunt inimici, aduersus quos defendenda est dei ciuitas: quorũ tamen multi correcto impietatis errore, ciues in ea fiũt satis idonei: multi uerò in eam tantis exardescunt ignibus odiorum, tamq; manifestis beneficijs redẽptoris eius ingrati sunt, ut hodie contra eam linguas nõ mouerent, nisi ferrum hostile fugiẽtes, in sacratis eius locis uitam, de qua superbiunt, inuenirent. An non etiã illi Romani Christi nomini infesti sunt, quibus propter Christum barbari pepercerũt? Testantur hoc martyrum loca, & basilicæ Apostolorum, quæ in illa uastatione urbis ad se confugiẽtes[g] suos alienosq; receperũt. Hucusq; cruentus sæuiebat inimicus: ibi accipiebat limitem trucidatoris furor: illò ducebantur à miserantibus hostibus, quibus etiam extra ipsa loca pepercerant, ne in eos incurrerent, qui similem misericordiã non habebant. Qui tamẽ etiam ipsi alibi truces atq; hostili more sæuientes, posteaquam ad loca illa ueniebant, ubi fuerat interdictum, quod alibi iure belli licuisset, tota feriendi refrenabatur immanitas, & captiuãdi cupiditas frangebatur. Sic euaserunt multi qui nunc Christianis temporibus detrahunt: & mala, quæ illa ciuitas pertulit, Christo imputant: bona uerò quæ in eos, ut uiuerẽt propter Christi honorẽ, facta sunt, nõ imputant Christo nostro, sed Fato suo: cùm potius deberẽt, si quid rectè saperent, illa quæ ab hostibus aspera & dura perpessi sunt, illi diuinæ prouidentiæ tribuere, quæ solet corruptos hominum mores[i] bellis emendare atq; conterere: itemq; uitam mortalium iustam atq; laudabilem, talibus afflictionibus exercere, probatãq; uel in meliora transferre, uel in his adhuc terris propter usus alios detinere. Illud uerò quod eis uel ubicunq;, propter Christi nomen, uel in locis Christi dicatissimis & amplissimis, ac pro largiore misericordia ad capacitatem multitudinis electis, præter bellorum morem truculenti barbari pepercerunt, hoc tribuere temporibus Christianis: hinc deo gratias agere, hinc ad eius nomen ueraciter currere, ut effugiant[k] pœnas ignis æterni. Quod nomen multi eorũ mendaciter usurparunt, ut effugerẽt pœnas pręsentis exitij. Nam quos uides petulanter & procaciter insultare seruis Christi, sunt in eis plurimi qui illum interitũ cladẽmq; nõ euasissent, nisi seruos Christi se esse finxissent. Et nunc ingrata superbia atq; impijssima insania, eius nomini resistunt corde peruerso

uerſo, ut ſempiternis tenebris puniatur, ad quod nomen ore uel ſubdolo confugerũt, ut temporali luce fruerentur.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN PRIMUM librum De ciuitate dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

Caput primum.

a Ex fide uiuens.] Habacuc ſecundo: Iuſtus ex fide uiuet. Idem ſæpenumero Paulus. Hoc eſt enim uitæ huius uiaticũ. Apud Prophetam uariè legitur, tum ex fide mea, tum ex fide ſua uiuet. Sic uerterunt Septuaginta, τῆς ἐκ πίστεώς. b Iuſtitia conuertatur in iudicium.] Pſalmo nonageſimotertio. Hebraica ueritas habet: Quoniam in iuſtitiam conuertetur iudicium. De conſummatione ſeculi intelligit, de quo eſt id quod ſequitur: Victoria ultima. Pugnat hic eccleſia quotidie, & uincit quotidie. Sed finis unius belli gradus eſt alterius. Tunc erit ei ultima & perfecta uictoria, quum tota in cælos tranſlata in regno erit pacis pacifici regis Chriſti Ieſu. c Marcelline.] Extant inter epiſtolas Auguſtini aliquot ad Marcellinum, & huius uiciſsim ad Auguſtinum. Familiaritas eorum uidetur conciliata in Africa. Sic enim Oroſius ſcribit de Marcellino: In his diebus præcipiente Honorio, & adiuuante Conſtantino, pax & unitas per uniuerſam Africam eccleſiæ catholicæ reddita eſt, & corpus Chriſti, quod nos ſumus, grata diſceſsione ſanatum eſt, impoſita exequutione ſancti præcepti Marcellino tribuno uiro in primis prudenti & induſtrio, omniumq́ue bonorum ſtudiorum appetentiſsimo. d Hoc uerò quod dei eſt.] Vel quod illi ſuperbia ſua ſibi attribuerent, quod eſſet dei, reſiſtere uidelicet ſuperbis. Vel quòd tam inuiſa eſt ſuperbia etiam ſuperbis, ut ſuperbiſsima Romana gens gaudeat inter laudes ſuas illud poni, quòd ſuperbos debellet. Superbos fuiſſe Romanos, & alijs ſuperbis ſuperbiæ eorum gratia ſuccenſuiſſe, declarant Catonis Cenſorij uerba, ex oratione quam pro Rhodienſibus in ſenatu habuit: Rhodienſes, inquit, ſuperbos eſſe aiunt, id obiectantes, quod mihi de liberis meis dici nolim. Sunt ſanè ſuperbi. Quid ad nos attinet? Id ne iraſcimini, ſi quis ſuperbior eſt quàm nos? Addit his uerbis Gellius libro ſeptimo: Nihil prorſus hac compellatione dici poteſt neque grauius, neq; minutius aduerſus homines ſuperbiſsimos facta, qui ſuperbiam in ſeſe amarent, in alijs reprehenderent. e Parcere.] Vergilius in ſexto Aeneidos, cùm laudes aliarum gentiũ, quibus Romanos antecellunt, percenſuiſſet, ad Rom. conuerſus, inquit:

Tu regere imperio populos Romane memento.
Hæ tibi erunt artes, paciq; imponere morem,
Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos.

Paci imponere morem, eadem forma dicitur, qua morem gerere & morem pati. f Ipſa ei dominandi libido.] Vetus eſt, Tyranno ſeruire ſubiectos, ipſum tyrannum ſuis libedinibus & uoluptatibus. Sic de Perſarum rege dicebat Diogenes Cynicus. Sic Cicero in Paradoxis de Cæſare. g Suos.] Chriſtianos. h Alienos.] Qui Chriſti pietatem non colunt, quos ipſe Auguſtinus uocat paganos. i Bellis emendare.] Hoc planè conſpicuum eſt in Romanis, qui meliores erant bellorum temporibus, quàm altiſsima in pace.

k Pœnas ignis æterni.] Non has temporales ſolũ & planè momentaneas.

Re. ſuperbia

Pagani

A Quòd nulla unquam bella ita geſta ſunt, ut uictores propter deos eorum quos uicerant, parcerent uictis. Cap. II

Legant qui bella geſta cõſcripta ſunt, uel ante conditam Romam, uel ab eius exortu & imperio, legant, & proferãt ſic ab alienigenis aliquam captam eſſe ciuitatem, ut hoſtes qui ceperant parcerent eis, quos ad deorum ſuorũ templa confugiſſe compererant: aut aliquẽ ducem barbarum præcepiſſe, ut irrupto oppido nullus feriretur, qui in illo uel illo templo fuiſſet inuentus. [a] Nónne uidit Æneas Priamũ per aras

B Sãguine fœdantẽ [b] quos ipſe ſacrauerat ignes?
[c] Nónne Diomedes & Vlyſſes, cæſis ſummæ cuſtodibus arcis,
Corripuere ſacrã effigiẽ, manibuſq; cruẽtis
[d] Virgineas auſi diuæ contingere uittas?
[e] Nec tamen quod ſequitur uerum eſt,
Ex illo fluere, ac retro ſublapſa referri
Spes Danaûm.

Poſtea quippe uicerunt, poſtea Troiã ferro ignibuſq; deleruut, poſtea confugientẽ ad aras Priamũ obtruncauerunt. Nec ideo Troia perijt, quia Mineruam perdidit. Quid enim prius ipſa Minerua perdiderat, ut periret? An forte cuſtodes ſuos? Hoc ſanè uerũ eſt, illis quippe interemptis potuit auferri. Neq; enim homines à ſimulachro, ſed ſimulachrum ab hominibus ſeruabaĩ. [f] Quomodo ergo colebaĩ, ut patriam cuſtodiret & ciues, quæ ſuos nõ ualuit cuſtodire cuſtodes?

C

L. VIVES

a Nonne uidit Aeneas.] Secundo Aeneidos: Vidi Hecubam, centumq́; nurus Priamumq́; per aras, &c. Id conugit nocte qua Troia eſt à Græcis capta & incenſa, cùm Neoptolemus Pyrrhus, Achillis filius Priamũ ad aras occidit. b Quos ipſe.] Qua in re maior eſt indignitas, quaſi nec illi dij profuerint ei quos idẽ ipſe conſtituerat, & illo in loco dicauerat. Credo de Veſta intelligi, in cuius ęde perpetuus ſeruabatur ignis. Commentatores Vergilij parum id explicant. Liberum ſit unicuiq; exiſtimare. c Nónne Diomedes.] Et hoc ex Vergilio eodem libro uerbis Sinonis. De Palladio intelligendum, quod Diomedes & Vlyſſes bello Troiano rapuerũt ex Mineruæ templo. Nec ſunt ſacrilegium ueriti cui cædem adiunxerunt, & nihilominus Troianos Græci uicere. Palladiũ ſimulachrum eſt Palladis, de quo tam uaria tradunt rerum ſcriptores, ut ineptum ducã perſequi longius eorum opiniones. Excerpam tamen ex Varrone, Dionyſio Halicarnaſſeo, Ouidio, Plutarcho, & Seruio, quæ mihi ueriſimiliora uidebuntur. Chryſas Pallantis filia, quum Dardano nuberet pro dote ſecum attulit Palladium, & magnorũ deorum ſimulachra. Quibus templa Dardanus in Samothracia conſtruxit: quæ poſtea ſacra in Ilium ſunt nepo

D

Palladium

tum

A tum tempore transuecta, accepto oraculo mansurã urbem, quamdiu & in ea Palladium illud. Quocirca in intimam arcis partem est reconditum, efficto altero quodam Palladio illi simillimo, quod in publico negligentius asseruabatur. Cumq; Pyrrhus ex Heleno uate Priami filio, inexpugnabilem esse Troianam urbem, saluo in ea Palladio, cognouisset, idq; principibus Græcorũ renunciasset, Vlysses & Diomedes per fraudem primũ ingressi, deinde facta in custodes ui, Palladiũ illud imaginarium surripuerũt. Alterum capta iam urbe, Sycas Aeneæ tradidit cum magnis dijs, quos penates Troianos uocant. Aeneas in Italiam illa omnia secum aduexit. Hinc ex Alba lõga, siue ut Varro putat, ex Lauinio Romam Palladium translatũ est, statutumq; in æde Vestæ, quæ cùm deflagraret, L. Metellus Pont. Max. Palladium medio ex incendio sustulit, amissis luminibus. Palladium uulgò conspectum est Heliogabalo Imperatore incensa æde Vestæ. Herodianus. Fuit alterum Palla- B dium, quod Athenis in arce dicauit Nicias. d Virgineas.] Nam Pallas uirgo semper fuit. e Nec tamen quod sequitur uerum est.] Nimirum, nam à mendace Sinone dicitur, quanquam uerum esse potest, spem Danaum esse tunc fractam. Sed nihilominus Troiam ceperunt. f Quomodo ergo colebatur.] Argumentum à minore, quî poterit seruare ciues & patriam, cùm ne custodes quidẽ potuerit seruare, quod erat minus, & certe natura ipsa prius?

Quàm imprudenter Romani deos penates, qui Troiam custodire non potuerunt, sibi crediderũt profuturos. Cap. III

CCE quibus dijs urbem Romani
E seruandam, se cõmendasse gaudebant. O nimiũ miserabilem errorem. Et nobis succẽsent cùm de dijs eorum talia dicimus, nec succẽsent autoribus suis, quos ut ediscerent, mercedem dederũt: doctoresq; ipsos insuper, & salario publico, et honoribus dignissimos habuerũt. Nempe apud Vergilium, quẽ propterea paruuli legũt, ut uidelicet Poeta magnus omniumq; præclarissimus atq; optimus, teneris ebibitus annis, non facile obliuione possit aboleri, secundum illud Horatij:

ᵃQuo semel est imbuta recẽs seruabit odorẽ
Testa diu. Apud hunc ergo, Vergiliũ nẽpe, Iuno inducitur infesta Troianis, Æolo uentorũ regi aduersus eos irritãdo dicere: D
ᵇGẽs inimica mihi Tyrrhenũ nauigat æqr,
Ilium in Italiam portans, uictosq; penates.
ᶜItáne istis penatibus uictis, Romã ne uinceretur, prudentes cõmendare debuerunt?
ᵈSed hæc Iuno dicebat uelut irata mulier, quid loqueretr ignorans. Quid Æneas ipse ᵉpius toties appellatus, nónne ita narrat:
ᶠPãthus Otriades, arcis Phœbiq; sacerdos,
Sacra manu, uictosq; deos, paruũq; nepotẽ
Ipse trahit, cursuq; amens ad limina tendit?
Nónne deos ipsos, quos uictos nõ dubitat A dicere, sibi potius quàm se illis perhibet cõmendatos, cùm ei dicitur:
ᵍSacra, suosq; tibi cõmẽdat Troia penates?
Si igitur Vergilius tales deos, & uictos dicit, &, ut uel uicti quoquo modo euaderent homini cõmendatos, quæ dementia est existimare his tutoribus Romam sapienter fuisse cõmissam, & nisi eos amisisset, non potuisse uastari? Imò uerò uictos deos tanquã præsides ac defensores colere, quid est aliud quàm tenere non numina bona, sed ʰ dæmonia mala? Quanto enim sapientius creditur, non Romam ad istam cladem non fuisse uẽturam, nisi prius illi perissent, sed illos potius olim fuisse perituros, nisi eos, quantũ potuisset, Roma seruasset? Nam quis nõ cùm aduerterit, uideat, quanta sit uanitate præsumptum, non posse uinci, sub defensoribus uictis, & ideo perisse, quia ⁱ custodes perdidit deos suos: cũ uel sola potuerit esse causa pereũdi, custodes habere uoluisse perituros? Non itaq; cùm de dijs uictis illa cõscriberentur, atq; canerẽtur, poetis libebat mentiri, sed cordatos homines cogebat ueritas cõfiteri. Verùm ista opportunius alio C loco diligenter, copioseq; tractanda sunt. Nunc quod instituerãm, de ingratis hominibus dicere, parumper explicẽ, ut possum: qui ea mala quæ pro suorũ morum peruersitate merito patiuntur blasphemãtes, Christo imputant. Quod autem illis etiam talibus propter Christum parcĩ, nec dignantur attendere, & eas linguas aduersus eius nomen demẽtia sacrilegæ proteruitatis exercent, quibus linguis usurpauerunt mendaciter ipsum nomen, ut uiuerent: uel quas linguas in locis ei sacratis metuendo presserũt, ut illic tuti atq; muniti essent, & ubi propter eum illæsi ab hostibus fuerant, inde in D eum maledictis hostilibus prosilirent.

L. VIVES

a QVo semel.] Horatius epistola ij. Citatur passim in argumẽtum uirium assuefactionis in animis tenens: quale est illud eiusdem, Neq; amissos colores Lana refert medicata fuco. b Gens inimica.] Primo Aen. Erat Iuno Troianis inimica: primum quod genus ducebant à Dardano Iouis & Electræ filio, quæ fuit Iunonis pellex. Secundũ, quia raptus Ganymedes Trois filius, Hebæ ipsius Iunonis filiæ erat ministerio prælatus. Tertium q; Antigone Laomedõtis filia Iunonis formã spreuit, idcirco uersa in ciconiam. Postremò, quòd in iudicio de forma, uicta discesserat, iudice Paris de Priami filio. c Itáne istis penatib.] De penatib. maior est & intricatior disputatio, q; de Palladio. Penates

quasi penites existimo dici, quòd penitissimi sunt dij, A
& proprij. Macrobio illorum placet sententia, qui deos penates dixerunt esse, per quos penitus spiramus, per quos habemus corpus, per quos rationem animi possidemus. Itaq; penates sunt præsides & custodes dij. Penates totius generis humani putarunt, Pallada summũ æthera, Iouem medium æthera, Iunonē infimum. Sunt & cælo penates sui, ut Martianus Capella in nuptijs lu/dit. In terra sunt & sui cuiq; ciuitati, sui cuiq; domui penates. Nam unaquęq; domus, parua quædā est ciuitas, seu potius unaquæq; ciuitas, magna quædā domus. Et ut singulæ ciuitates domusq; penates habēt suos, ita & focū quoq;. Quin & curiæ singulæ singulas habent Vestas à Romulo constitutas, ut scribit Dionysius Halicarnasseus, quibus Numa qui Romulo successit, Vestā cōmunē superinduxit, hoc est focū urbis, ut interpretatur secūdo De legibus Cicero. Iam qui fuerint dij penates, quos Aeneas in Italiā portauit, nō cōuenit. Macrobius B
ex uarijs uaria colligit. Sunt qui Neptunū & Apollinē uelint, quos legimus muros Troianos extruxisse. Alij Vestam dicunt. Nam Vergilius cùm dixisset:

Sacra, suosq; tibi cōmendat Troia penates, mox addit,
Sic ait, & manibus uittas, Vestamq; potentem
Aeternumq; adytis effert penetralibus ignem.

Vestam non tam puto ex penatibus fuisse, quàm penatibus additum focum. Ideo dictator cæteriq; magistratus Romani, quo die dignitatem inibant, Vestæ & penatibus sacra faciebant. De Vesta & penatibus sic scribit secundo De nat. deorū Cicero: Nam Vestæ nomen à Græcis. Ea est enim quæ ab illis ἑστία dicitur. Vis autem eius ad aras & focos pertinet. Itaq; in ea dea quæ est rerum custos intimarum, omnis & precatio & sacrificatio externa est. Nec longè absunt ab hac ui dij penates, siue à penu ducto nomine: est enim omne quo uescūtur homines penus: siue ab eo quo penitus insident, ex quo C
Penus etiā penetrales à poetis uocantur. Tantum ille. Sed hoc loco non uacat prolixè disputare de his rebus. Dionysius lib. i. in tēplo obscuro & humili, quod est haud procul foro, duas deorum Troianorum imagines se uidisse perhibet, duorum iuuenum sedentium, pilaq; habentium in manibus, uetera artis huius opera, quibus sit inscriptio D. penates. similesq; uetustis plerisq; in templis cōspici iuuenes militari habitu cultuq;. Non dubito quin isti sint Castor & Pollux: nam alijs locis penates po. Ro. nominantur, quod Prudentius significat ad uersus Symmachum: Gemini quoq; fratres, corrupta de matre nothi Ledeia proles, Nocturniq; equites celsę duo numina Romę Impendent, retinente solo magniq; triumphi Nuncia suffuso figūt uestigia plūbo. Isti tamē penates Troiani non fuerūt, qui sub ipsum Troianum D
bellum uitæ concesserāt, rapta iā Helena. Ideo illa ignara eorum mortis requirit eos inter Græcos proceres de muris Troianis spectans apud Homerum Iliad. γ. Sed
Magni dij neq; hi sunt dij magni. Varro iij. De lingua Latina: Terra enim & cælum, ut Samothracum initia docent, sunt dei magni, & hi, quos dixi, multis nominibus. Nam neque quas Samothracia antea portas statuit duas uirilis species Aeneas, dij magni: neq; ut uulgus putat ij Samothraces dij qui Castor & Pollux. hæc ille. Penates Troiani erant magni dij. θεοὶ μεγάλοι, qui Vrbi & Latio præsidebant. Inter quos erant Palladium, & ignis sempiternus. hinc Vergilius: Vestaq; mater

Quæ Tuscum Tiberim, & Romana palatia seruas.

Quanquam peculiarē illum urbis tutelarem deum nominare nefas existimant, nec putatur Vesta. Illumq; q Valerius Soranus ausus esset prodere, neci deditus est. Sed hac de re iam nimio plura. d Sed hæc Iuno.] Nam Seruius & Donatus propterea uictos penates Iunonem dixisse aiunt, ut contemnendos faceret, ne religioni esset Aeolo, quod aduersum deos aliquid esset facturus. e Pius.] Pius in deos, pius in patrem, pius in filium, quos omnes ex incendio eripuit. Est enim pie- *Pietas*
tas officiosus erga deos, patriā, parentes, sanguine coniunctos cultus: deniq; gratitudo ijs quibus debemus.

f Panthus.] Secundo Aeneidos:

Ecce autem telis Panthus elapsus Achiuum,
Panthus Otriades, &c. g Sacra, suosq;.] Verba sunt Hectoris per quietem ab Aenea uisi. Romam ad istam cladem.] Argumentum ab euentu unius rei ad euentum alterius similis. Sensus est deprauatus. Sic est legendum: Non Romam ad istam cladem: ut sit, sapientius multò existimaretur, si non illud putaretur Romam ad hanc cladem non fuisse uenturam, nisi illi perijssent, sed illud putaretur potius, illos olim, &c. h Sed dæmonia mala.] Nam malos & ignauos fuisse aliquos dæmonas fatebantur ueteres. Genius enim alius alio præstabat & uirtute, & sapientia, & uiribus. Erat enim alacrior & celsior genius Augusti genio Marci Antonij, ut magus ille Aegyptius dixit apud Plutarchū in uita M. Antonij. Nec Christiana religio negat inter angelos, interq; dæmonas alios alijs esse natura & uiribus excellentioribus. i Custodes.] Tales quales Plato dicit in sua Politia esse magistratus ebriosos & uoluptarios, qui custodibus ipsi indigeant.

De asylo Iunonis in Troia, quod neminem liberauit à Græcis, & basilicis Apostolorū, quæ omnes ad se confugiētes à barbaris defenderūt. Ca. IIII

IPSA, ut dixi, Troia,[a] mater Romani populi, sacratis in locis deorū suorū munire non potuit ciues suos ab ignib. ferroq; Græcorū eosdē ipsos deos colentium: quin etiā[b] Iunonis asylo.

Custodes lecti Phœnix, & dirus Vlisses,
Prædā asseruabant: huc undiq; Troia gaza
Incensis erepta adytis, mensæq; deorum,
Crateresq; auro solidi, captiuaq; uestis
Congeritur. Pueri et pauidæ longo ordine
Stant circùm, (matres

Electus est uidelicet locus tantæ deæ sacratus, nō unde captiuos non liceret educere, sed ubi captiuos liberet includere. Cōpara nūc asylū illud non cuiuslibet dei gregalis, uel de turba plebis, sed Iouis ipsius sororis & cōiugis, & reginæ omniū deorū, cū memorijs nostrorū Apostolorū. Illuc incensis templis & dijs erepta spolia portabant, nō reddenda uictis, sed diuidenda uictoribus: huc autē, &[d] quod alibi ad ea loca compertum est pertinere, cum honore & obsequio religiosissimo reportatū est. Ibi amissa, hic seruata libertas: ibi clausa, hic interdicta captiuitas: ibi possidendi à dominantibus hostibus premebantur, huc liberandi à miserantibus hostibus ducebantur. Postremò illud

illud Iunonis templum sibi elegerat auaritia & superbia [e] leuium Græcorū: istas Christi Basilicas misericordia & humilitas [f] etiā immanium barbarorum. Nisi forte Græci quidam, in illa sua uictoria, templis deorū [g] communium pepercerunt: atq; illo confugiētes miseros uictosq; Troianos ferire, uel captiuare non ausi sunt. Sed Virgilius poetarum more illa mentitus est. [b] Imò uerò morem hostium ciuitates euertentium ille descripsit.

L. VIVES

a Mater Romani pop.] Nam à Troianis, qui sub Aenea in Italiam uenerunt, conditum est Lauinium, à Lauinianis Alba longa, ab Albanis Romani. Salustius urbem Romam condidisse atq; habuisse initio Troianos narrat, qui Aenea duce sedibus uagabantur incertis. b Iunonis asylo.] Verba sunt Aeneę secundo Aeneidos. c Phœnix.] Amintoris filius, Achillis fuit magister, qui docebat eum & benefacere & benedicere, ut Homerus ait Iliados γ. d Quod alibi.] Magna uis auri est è Vaticano surrepta, & iussu Halarici reddita, ut Orosius scribit libro septimo. e Leuium Græcorum.] Hæc est Græcorum apud Romanos nota, quos ideo Græculos dicebant. Et sunt quidam Augustini codices qui habent Græculorum. Cicero pro Flacco: Quo loco etiam atque etiam facite ut recordamini, quæ sit temeritas multitudinis, quæ leuitas propria Græcorum. Idem significat Lucianus in Mercede seruiētibus, & Iamblichus Græcos suos ingenio leues nominat.

Phœnix

f Etiam immanium.] Ad pondus comparationis hoc facit: nam barbari Græcis opponuntur, & non quilibet barbari, sed immanes, ijs qui uideri uolunt à se profectam humanitatem. Cicero ad Q. fratrem, qui Asiæ minori, quæ Græca est, præerat: Quum uerò ei generi hominum præsimus, non modò in quo ipsa sit, sed etiam à quo ad alios peruenisse putetur humanitas, certe ijs etiam eam potissimum tribuere debemus, à quibus accepimus. g Communium.] Nam eosdem deos colebant Græci & Troiani. h Imò uerò morem.] Ne magis similis crudelitatis reprehensio ad Græcos quàm ad cæteras uideatur gentes pertinere, quum in urbes hostiliter irrumpunt.

Hoc caput iungatur superiori.

De generali cōsuetudine hostium uictas ciuitates euertentium, quid Cęsar senserit. Cap. V

[a] Qvem morem etiam Cæsar, sicut scribit Salustius, nobilitatæ ueritatis historicus, sententia sua quam de coniuratis in senatu habuit, commemorare non prætermittit: Rapi uirgines, pueros diuelli liberos à parentū complexu, matres familiarium pati quæ uictoribus collibuisset, fana atq; domos spoliari, cædem & incēdia fieri. Postremò armis, cadaueribus, cruore atq; luctu omnia compleri. Hic si fana tacuisset, deorū sedibus solere hostes parcere putaremus, & hæc non ab alienigenis hostibus, sed à [b] Catilina & socijs eius nobilissimis senatoribus, & Romanis ciuib. Ro-

August.

A mana templa metuebāt. Sed hi uidelicet perditi & patriæ parricidæ.

L. VIVES

a Qvem morem etiam Cęsar.] C. Cæsar tum prętor, qui postea fuit dictator, deprehensa coniuratione Catilinæ, rogatus à Cicerone consule quid de coniurans censeret faciundum, ea dixit, quæ Salustius literis mandauit. Nec solùm illo ciuili, de quo tunc agebatur bello, ea futura dicit mala, sed eiusmodi ait esse belli sęuitiam, ea solere uictis accidere. Cicerò in Verrem: Mitto adhibitam uim ingenuis, matresfamiliâs uiolatas, quæ tum urbe capta commissa non sunt, neq; odio hostili, neq; licentia militari, neq; more belli, neq; iure uictoriæ. Sic ille. b Catilina.] Nota est historia ex Salustio, & ipse de ea alio in loco nonnulla dicam.

B Quòd nec Romani quidē ita ullas ceperūt ciuitates, ut in tēplis earū parcerēt uictis. Cap. VI

Qvid ergo per multas gentes, quæ inter se bella gesserūt, & nusquam uictis in deorum suorum sedibus pepercerunt, noster sermo discurrat? Romanos ipsos uideamus, ipsos inquā recolamus: respiciamusq; Romanos, de quorum præcipua laude dictum est,

Parcere subiectis, & debellare superbos:

[a] & quod accepta iniuria ignoscere malebāt quàm persequi: quando tot tantasq; urbes, C ut latè dominarentur, expugnatas, captasq; euerterunt, legatur nobis quæ templa excipere solebant, ut ad ea quisquis confugisset, liberaretur? An illi faciebāt, & scriptores earundē rerū gestarū ista reticebant? Itáne uerò, qui ea quæ laudarēt maxime requirebāt, ista præclarissima secundū ipsos pietatis indicia præterirent? Egregius Romani nominis [b] Marcus Marcellus, qui [c] Syracusas urbem ornatissimam cepit, refertur eam prius fleuisse ruiturā, & ante eius sanguinē [d] suas illi lachrymas effudisse. [e] Gessit & curā pudicitiæ, etiam in hoste seruandæ. Nam prius- D quam oppidum uictor iussisset inuadi, constituit edicto, ne quis corpus liberum uiolaret. Euersa est tamen ciuitas more bellorum, nec uspiam legitur ab imperatore tam casto atq; clementi fuisse præceptum, ut quisquis ad illud uel illud templum fugisset, abiret illæsus. Quod utiq; nullo modo præteriret, quando nec eius fletus, nec quod edixerat pro pudicitia minime uiolanda potuit taceri. [f] Fabius Tarentinæ euersor urbis, à simulachrorum deprædatione se abstinuisse laudatur. [g] Nam cùm ei scriba suggessisset quid de signis deorum, quæ multa capta fuerant

fieri iuberet, continẽtiam suam etiam iocando condiuit. Quæsiuit enim cuiusmodi essent: & cùm ei non solùm multa grandia, uerumetiam renunciarẽtur armata: Relinquamus, inquit, Tarentinis deos iratos. Cùm igitur nec illius fletum, nec huius risum, nec illius castam misericordiam, nec huius facetam continentiam, Romanarum rerum gestarum scriptores tacere potuerunt, quando prætermitterent si aliquib. hominibus in honorem cuiuspiam deorum suorum sic pepercissent, ut in quoquam templo cædem uel captiuitatem fieri prohiberent?

L. VIVES

a Et quod accepta iniuria.] Salustius in Catilinario bello, de ueteribus Romanorum moribus loquens, de quibus eisdem est illud elogium: Ignoscendo creuisse. *Ignoscẽdo creuisse* b Marcus Marcellus.] Claudiæ gentes duæ fuerunt: altera patritia, quę originem sumpsit ab Appio illo Claudio, qui sub recentem illam regum expulsionem, ex Regillo Sabinorum Romam commigrauit, & in senatum, interq; patritias gentes lecta est. *Claudij* Altera fuit plebeia quidem, sed nec potentia minor, ut Suetonius inquit in Tiberio, nec dignitate. Ex hac primus, qui Marcellus cognominatus est, fuit hic, de quo Augustinus meminit, ut Plutarchus ex Posidonio scribit. *Marcellus* Tanta in re miror falli scriptorem historiæ, & rerum Romanarum peritißimum, quum centum annis antea fuerint Claudij Marcelli. Fuit uerò hic de quo loquimur quater consul, nam secundũ creatus consul, sed quia uitio, cum magistratum non gessit. C Si quis nunc numeret, quinq; consulatus erunt. Primùm consul fuit bello Gallico cum Cn. Cornelio Scipione. quo bello spolia opima de Viridomaro Gallorũ rege retulit: eaq; fuere tertia & ultima inter tot bella à populo Romano, cum tot gentibus tam diuersis sub ducibus gesta. Post secundum consulatum Syracusas expugnauit. Quartùm consul cum Q. Crispino in insidias temerè à semet præcipitatus, magnus dux manuq; promptus, & consilio optimus, occisus est, anno undecimo Punici belli secundi. qui undequadragies collatis signis dimicauerat, ut scribit Plinius libro septimo. c Syracusas urbem ornatißimam.] Syracusæ ciuitas est in Sicilia uetusta fama, & opibus ingentibus. *Syracusæ* Hanc obsedit per triennium Marcellus, tandem expugnauit, tantumq; ex ea prædæ egestum est, quantum uix capta Carthagine, quæ tum maxime florebat, paribusq; cum populo Romano uiribus contendebat, fuisset. D

d Suas illi lachrymas.] Liuius libro uigesimoquinto: Marcellus ut mœnia ingressus, ex superioribus locis, urbem fermè omnium illa tempestate pulcherrimã subiectam oculis uidit, illachrymasse partim gaudio dicitur tantæ rei perpetratæ, partim uetusta gloria urbis: Atheniensium classes demersæ, & duo ingẽtes exercitus cũ duobus clarißimis ducibus deleti occurrebãt, tum bella tot gesta, & opulentißimi tyranni, eaq; momento horæ arsura omnia. Eandem sententiã Valerius habet, De humanitate. e Gessit & curam.] Liuius ibidem: Marcellus ex omnium sententia militibus edixit, ne quis liberum corpus uiolaret, cætera prædæ futura. quod edictum ad cædes, uulnera, & pudicitiam spectabat. f Fabius Tarentinæ euersor urbis.] *Fabius* Secundo bello Punico Tarentum nobilißima Calabriæ urbs á Romanis ad Annibalem & A Carthaginienses defecit, præsidium tamen Romanum, cuius erat dux Liuius Salinator, in arcem se recepit. Q. Fabius Maximus eam ciuitatẽ recuperauit, militibusq; diripiendam tradidit. *Q. Fabius Maximus* Hic Fabius est ille, qui afflictis secundo Punico bello ab Annibale Romanis rebus, sapientia sua opem tulit, trahẽdoq; tempus impetum illum uiolentißimũ Annibalis retardauit, & de quo uerè Ennius dixit:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.

Non uacat, ac ne libet quidem mihi insectari ea, in quibus commentator huius libri falsus est: longum nimis hoc esset, & molestum admodũ. Sed quia hoc loco cum alijs nonnullis errat, qui & aliena opinione sunt istis in rebus docti, & sua doctißimi, nec sunt reuera indocti, ideo continere me non potui, quin lectorem admonerẽ, non hunc primum Fabium dictum esse Maximum, sed eius auum, qui Consul quinquies fuit, nactus id cognomen, quòd cẽsor cum P. Decio Mure forensem omnem B turbam in quatuor tribus coniecit, quas urbanas uocauit, tam & si haud negauerim fuisse hunc Quintum Fabium, de quo hic loquitur Augustinus, dignum eo cognomine, etiamsi nouũ ab eo inciperet. g Nam cum et scriba.] De hoc Liuius libro uigesimoseptimo.

Quòd in euersione Vrbis quæ asperè gesta sunt, de consuetudine acciderint belli: quæ uerò clementer, de potentia prouenerint nominis Christi. Cap. VII

QVICQVID igitur uastationis, trucidationis, deprædationis, concremationis, afflictionis, in ista recentissima Romana clade commissum est, [a]fecit hoc consuetudo bellorũ. C Quòd autem more nouo factum est, quòd inusitata rerũ facie immanitas barbara tam mitis apparuit, ut amplißimæ basilicæ implendæ populo cui parceretur, eligerentur & decernerent, ubi nemo feriretur, unde nemo raperetur, quò liberandi multi à miserantibus hostibus ducerentur, unde captiuandi nulli nec à crudelibus hostibus abducerentur: hoc Christi nomini, hoc Christiano tempori tribuendum, quisquis nõ uidet, cæcus: quisquis uidet, nec laudat, ingratus: quisquis laudanti reluctatur, insanus est. D Absit, ut prudens quisquã hoc feritati imputet barbarorum. Truculentißimas & sæuißimas mentes ille terruit, ille frenauit, ille mirabiliter temperauit, qui per Prophetam tantò antè prædixit: [b]Visitabo in uirga iniquitates eorum, & in flagellis peccata eorum: misericordiam autem meam nõ dispergam ab eis.

L. VIVES

a Fecit hoc consuetudo bellorum.] Quintilianus quæ fieri captis soleant urbibus octauo libro scribit ad hunc modum: Effusę per domos ac templa flammæ & ruentium tectorum fragor, & ex diuersis clamori- *Descriptio captiuitatis urbium*

moribus unus quidam sonus. Aliorum fuga incerta. Alij in extremo complexu suorum cohærentes, & infantium fœminarumq; ploratus, & malo usq; in illum diem seruati fato senes: tum illa profanorum sacrorumq; direptio, efferentium prædas, repetentiumq; discursus, & acti ante suum quisque prædonem catenati, & conata retinere infantem suum mater, & sicubi maius est lucrum, pugna inter uictores. Hactenus ille. Hæc uerò interim fiunt, quia ut sunt milites genus hominum insolentissimum, sine modo, sine modestia ulla, temperare uictoriæ cupiditati, & libidini, & iræ suæ nequeunt: interim quia ui capto oppido nisi illa ad terrorem facerent periculum esset ne ipsis essent patienda. b Visitabo.] De filijs Dauid dicitur Psalmo octogesimooctauo: Si boni non fuerint.

De commodis atq; incõmodis, quæ bonis ac malis plerunq; communia sunt. Cap. VIII

a DICET aliquis: Cur ergo ista diuina misericordia etiã ad impios ingratosq; peruenit? Cur putamus, nisi quia eam ille præbuit, qui quotidie facit oriri solem suum super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos? Quamuis enim quidam eorum ista cogitantes, pœnitendo ab impietate se corrigant: quidam uerò, sicut Apostolus dicit, diuitias bonitatis & longanimitatis dei contemnentes, secundum duritiam cordis sui & cor impœnitens [b] thesaurizent sibi irã in die iræ & reuelationis iusti iudicij dei, qui [c] reddet unicuiq; secundum opera eius: Tamen patientia dei ad pœnitentiam inuitat malos, sicut flagellum dei ad patientiam erudit bonos. Itemq; misericordia dei fouendos amplectitur bonos, sicut seueritas dei puniẽdos corripit malos. Placuit quippe diuinæ prouidentiæ præparare in posterum bona iustis, quibus non fruentur iniusti: & mala impijs, quibus non excruciabuntur boni. Ista uerò temporalia bona & mala utrisque uoluit esse communia: ut nec bona cupidius appetantur, quæ mali quoq; habere cernũtur, nec mala turpiter euitentur, quibus & boni plerunque afficiuntur. Interest autem plurimum [d] qualis sit usus, uel earum rerum quæ prosperæ, uel earum quæ [e] dicuntur aduersæ. Nam his bonis temporalibus nec bonus extollitur, nec malis frangitur: malus autem ideo huiuscemodi infelicitate punitur, quia felicitate corrumpitur. Ostendit tamẽ deus sæpe etiam in his distribuendis euidentius operationem suam. Nam si nunc omne peccatum manifesta plecteretur pœna, nihil ultimo iudicio reseruari putaretur. Rursus

A si nullum peccatum nunc puniret apertè diuinitas, nulla esse prouidentia diuina crederetur. Similiter in rebus secundis, si non eas Deus quibusdam petentibus euidentissima largitate concederet, nõ ad eum ista pertinere diceremus. Itemq; si omnibus eas petentibus daret, non nisi propter talia præmia seruiendum illi esse arbitraremur: nec pios nos faceret talis seruitus, sed potius cupidos & auaros. Hęc quum ita sint, quicunque boni maliq; pariter afflicti sunt, nõ ideo ipsi distincti non sunt, quia distinctum non est, quod utriq; perpessi sunt. Manet enim

B dissimilitudo passorum etiam in similitudine passionum, & licet sub eodem tormento, non est idem uirtus & uitium. Nam sicut sub uno igne aurum rutilat, palea fumat, & sub eadem [f] tribula stipulæ comminuuntur, frumenta purgantur: nec ideo cum oleo amurca confunditur, quia eodem præli pondere exprimitur: ita una eademq; uis irruẽs bonos probat, purificat, [g] eliquat; malos damnat, uastat, exterminat. Vnde in eadem afflictione, mali deum detestantur, atque blasphemant: boni autem precantur & laudant.

C Tantum interest, non qualia, sed qualis quisque patiatur. Nam pari motu exagitatum & exhalat horribiliter cœnum, & suauiter fragrat unguentum.

L. VIVES

a Dicet aliquis.] Quum illa uerba sint de filijs Dauid, hoc est, de pijs dicta, quomodo ad impios quoq; misericordia domini extenditur? b Thesaurizent.] Congregent. Nam thesaurus congregatio est tam bonarum rerũ quàm malarum. Hinc apud Græcos, θησαυρὸς κακῶν, & apud Plautum, thesaurus stupri. c Reddet.] Vulgò habetur reddit. Augustin. melius: nam de futuro seculo loquitur Apostolus, & Græcè est, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ. d Qualis sit usus.] Teren- *Thesaurus*

D tius in ἑαυτὸν τ. Quæ quidem in homine dicuntur bona, parentes, patriam incolumen, amicos, genus, cognatos, diuitias. Atq; hæc perinde sunt ut illius animus qui ea possidet. Qui uti scit, ei bona: ei qui non utitur rectè, mala. Hæc Terentius ex Platone multis in locis. e Dicuntur.] A populo ueras rerum naturas ignorante. *Bona in homanis*

f Tribula.] Tribulum ponit Vergilius inter instrumenta rustica primo Georgicôn. Plinius libro decimooctauo: Messis ipsa alibi tribulis in area, alibi equorum gressibus exteritur, alibi perticis flagellatur. Est ergo instrumentum, quo fruges maturæ in area terũtur. Id quomodo fiet docet Varro libro De rebus rusticis primo. *Tribulum*

g Eliquat.] Liquidos facit. pertinet ad similitudinem auri. Si quis uelit paulò longius philosophari, eliquantur charitate boni, ut in Canticis: Anima mea liquefacta est, ut dilectus loquutus est. Sed hæc persequi, si quis hic uoluerit, nullus erit finis. In sacris libris commodius ista.

De causis correptionum, propter quas & boni & mali pariter flagellantur. Cap. IX

QVID igitur in illa rerum uastitate Christiani passi sunt, quod eis nō magis fideliter ista cōsiderantibus ad profectū ualeret? Primò, quòd ipsa peccata quibus deus indignatus impleuit tātis calamitatibus mundum, humiliter cogitantes, quamuis longè absint à facinorosis, flagitiosis atq; impijs, tamē nō usq; adeò se à delictis deputāt alienos, ut nec tēporalia pro eis mala perpeti se iudicēt indignos. Excepto enim q unusquisq; quamlibet laudabiliter uiuēs, [a] cedit in quibusdā carnali concupiscētiæ, & si non ad facinorū immanitatē & gurgitē flagitiorū, atq; impietatis abominationē, ad aliqua tamē peccata uel rara uel tantò crebriora, quantò minora. Hoc ergo excepto, quis tandē facile reperit, qui eosdē ipsos, propter quorum horrendā superbiā, luxuriā & auaritiam, atq; execrabiles iniquitates & impietates, deus, sicut [b] minando prędixit, conterit terras, sic habeat, ut habendi sunt: sic cum eis uiuat, ut cum talibus uiuendū est? Plerunq; enim ab eis docendis, admonēdis, aliquādo etiā obiurgandis, & corripiendis male dissimulatur: uel cùm laboris piget, uel os eorum uerecundamur offendere: uel cùm eorū inimicitias deuitamus, ne impediāt, & noceant in istis temporalib. rebus: siue quas adipisci adhuc appetit nostra cupiditas, siue quas amittere formidat infirmitas: ita ut (quamuis bonis uita malorū displiceat, et ideo cum eis nō incidāt in illā damnationē, quæ post hāc uitā talibus præparat, tamē quia propterea peccatis eorū damnabilib. parcūt, dum eos in suis licet leuibus & uenialib. metuūt) iure cū eis temporaliter flagellent, quāuis in ęternum minime puniant. Iure istam uitā quādo diuinitus affliguntur cum eis, amarā sentiūt, cuius amādo dulcedinē peccantib. eis amari esse noluerūt. nam si propterea quisq; obiurgandis & corripiēdis male agētibus parcit, quia opportunius tēpus inquirit, uel eisdem ipsis metuit, ne deteriores ex hoc efficiātur, uel ad bonā uitam & piam erudiēdos impediant infirmos alios, & premāt atq; auertāt à fide, non uidet esse cupiditatis occasio, sed consiliū charitatis. [c] Illud est culpabile, q hi, qui dissimiliter uiuūt, & à malorū factis abhorrent, parcunt tamē peccatis alienis, quæ

A dedocere & obiurgare deberēt, dum eorum offensiones cauent, ne sibi noceant in his rebus, quibus licitè boni atq; nocentes utunt: sed cupidius q oportebat eos, qui in hoc mundo peregrinantur, & spem supernæ patriæ [d] præ se gerunt. Non solùm quippe infirmiores uitam ducētes coniugalem, filios habentes uel habere quærētes, domos ac familias possidentes: quos Apostolus in ecclesia alloquitur docens, & monens quemadmodum uiuere debeant & uxores cum maritis, & mariti cum uxoribus: & filij cum parenti-B bus, & parentes cum filijs: & serui cum dominis, & domini cum seruis: multa temporalia, multa terrena libenter adipiscuntur, & molestè amittunt: propter quæ non audent offendere homines, quorum sibi uita contaminatissima & cōsceleratissima displicet: uerumetiam hi, qui superiorem uitæ gradum tenent, nec coniugalib. uinculis irretiti sunt, & uictu paruo ac tegumento utuntur, plerunq; suæ famæ ac saluti consulentes, dum insidias atq; impetus malorum timēt, ab eorum reprehensione sese abstinent. Et quamuis non intantum eos metuant, ut ad similia C perpetranda quibuslibet eorum terroribus atq; improbitatibus cedant: ea ipsa tamen, quę cum eis non perpetrāt, nolunt plerunq; corripere, cùm fortasse possint aliquos corripiendo corrigere: ne si non potuerint, sua salus ac fama in periculū exitiumq; perueniāt. Hoc non ea consideratione, qua suam famā ac salutem uident esse necessariā utilitati erudiendorum hominū, sed ea potius infirmitate, qua delectat lingua blandiens [e] & humanus dies: & reformidatur uulgi iudicium, & carnis excruciatio, uel peremptio: hoc est, propter quædam cupiditatis uincula, non propter officia charitatis. Non mihi itaq; uidetur D hæc parua esse causa, quare cum malis flagellentur & boni, quando deo placet perditos mores etiam temporalium pœnarū afflictione punire. Flagellant enim simul, non quia simul agunt malam uitā, sed quia simul amant temporalem uitam: non quidem æqualiter, sed tamen simul, quam boni contemnere deberent, ut illi correpti atq; correcti cōsequerentur æternam: ad quam consequendam si nollent esse socij, [f] ferrētur & diligerent inimici: quia donec uiuūt, semper incertum est, utrū uoluntatē sint in melius mutaturi. Qua

in

in re nõ utiq; parem, sed longè grauiorẽ ha bẽt causam, quibus [g] per Prophetã dicitur: Ille quidẽ in suo peccato morieť, sanguinẽ aũt eius de manu speculatoris requirã. [h] Ad hoc eñ speculatores, hoc est, populorũ præpositi cõstituti sunt in ecclesiis, ut nõ parcãt obiurgãdo peccata. Nec ideo tamẽ ab huiuscemodi culpa penitus alienus est, qui licet præpositus nõ sit, in eis tñ quib. uitæ huius necessitate coniungiť, multa monẽda uel arguẽda nouit, & negligit, deuitãs eorũ offensiones, propter illa quib. in hac uita nõ indebitis utiť, sed plus q̃ debuit delectať. Deinde habent aliã causam boni, quare temporalibus affligãť malis: qualem habuit [k] Iob: ut sibi ipse humanus animus sit probatus & cognitus, quanta uirtute pietatis gratis deũ diligat. Quibus rectè consideratis atq; perspectis, attẽde utrũ aliquid mali acciderit fidelibus & piis, quod eis nõ in bonũ uerteť: nisi forte putandũ est Apostolicã illã uacare sententiã, ubi ait: [l] Scimus quoniã diligentibus deum omnia cooperantur in bonũ.

B

L. VIVES

a Cedit in quibusdam.] Tam penitissimè uisceribus nostris hæret Venereæ rei cupiditas, tam ingenitus est à natura nobis ille appetitus, quem subtilissimè magna illa artifex omnium animantiũ pectoribus indidit, quo uel aliud agentes stirpem propagaremus, ut ne cogitare quidem de explenda cupiditate illa possimus, quin uoluptate nescio quã occulta tangamur, quam pleriq; nimium ueniale peccatũ esse uolunt. b Minando prædixit.] Sæpe per prophetas, ut Esaiam, & Hieremiam. c Illud est culpabile.] Cicero in Officiis: Sunt enim qui quod sentiũt, & si optimum sit, tamen inuidiæ metu non audẽt dicere. d Præ se gerunt.] Velut ducẽ funeris. e Et humanus dies.] Paulus 1. Cor. iiii. Mihi autem pro minimo est, ut à uobis iudicer, aut ab humano die. Est humanũ iudicium, quo quis ab hominibus bene uel male audit: cui contrarius est dies domini, qui intima cordis scrutatur & iudicat. f Ferrentur & diligerentur.] Non ferendi solùm sunt mali, sed etiam diligendi, præcipiente domino, ut inimicos quoq; diligamus. Matth. v. g Per prophetã.] Ezechielis xxxiii. Quòd si speculator uiderit gladium uenientem, & non insonuerit buccina, & populus se non custodierit, ueneritq; gladius & tulerit de eis animam, ille quidem in iniquitate sua captus est, sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram. h Ad hoc enim speculatores.] Est ἐπίσκοπος speculator, & obseruator, & custos, & præfectus. Cicero ad Atticum libro vii. Vult enim me Pompeius esse, quẽ tota hæc Campania & maritima ora habeat ἐπίσκοπον, ad quem delectus, & negocii summa referatur. Andromache apud Homerum Iliad. ω. Hectorem appellat Troiæ ἐπίσκοπον. Athenienses quos ad stipendiarias subditasq; ciuitates mitterẽt, ut quid in quaq; ageretur diligenter inspicerent, obseruarentq;, episcopos dixerũt, & φύλακας, quos Lacedæmonii ἁρμοστάς. Præfectos annonæ iurecõsultus Archadius episcopos nominauit. Sunt qui [illegible] in eo nomine A redundare arbitrentur: de quorum numero est Eustathius Homeri interpres: & σκοπὸν & ἐπίσκοπον idem esse. i Vt non parcant.] Sic Paulus ad Titũ, ut faciũt hoc tempore nostri episcopi, quos non sine ingenti dolore passim uidemus ad martyriũ agi, quòd nimis amaram dicant ueritatẽ, & uitia insectentur contemptis episcopatuũ annuis prouentibus, ita seruet eos Christus. k Iob.] Nota est historia, de quo Hieronymus super eundem: Sed hæc Iob contingerũt, ut appareat foris hominibus, quod intrinsecus erat ante deum. l Scimus quoniam.] Ad Rom. viii. Et aduersa & prospera meritũ bonis augent: nihilq; est, quod non ipsi in incrementa suarum uirtutum conuertant.

Quòd sanctis in amissione rerum temporalium nihil pereat. Cap. X

A MISERVNT omnia quæ habebant. Nunquid fidẽ? nunquid pietatem? nunquid [a] interioris hominis bona, qui est ante deum diues? Hæ sunt opes Christianorũ, quibus opulentus dicebat Apostolus: Est aũt quæstus magnus pietas cum sufficiẽtia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, sed nec auferre quid possumus: habentes aũt uictum et tegumenũ, his contenti simus. Nam qui uolunt diuites fieri, incidunt in tentationẽ & laqueum, & desideria multa stulta & noxia, quæ mergunt C homines in interitum & perditionem. Radix est enim omnium malorum [b] auaritia, quam quidam appetentes à fide pererrauerunt, & inseruerunt se [c] dolorib. multis. Quibus ergo terrenæ diuitiæ illa uastatione perierunt, si eas sic habebãt quemadmodũ ab isto foris paupere, intus diuite audierant: id est, si mundo utebanť tanquã non utentes, potuerũt dicere, q̃ ille grauiter tentatus, & minime superatus, [e] Nudus exii de utero matris meæ, nudus in terrã reuertar. Dominus dedit, dominus abstulit: sicut dño placuit, ita factum est: sit nomen domini benedictũ. D Vt bonus seruus magnas facultates haberet ipsam sui dñi uoluntatẽ, cui pedisse quus mente ditesceret, nec contristareť eis rebus uiuẽs relictis, quas fuerat citò moriẽs relicturus. Illi autẽ infirmiores qui terrenis his bonis, quamuis ea nõ proponerẽt Christo, aliquãtula tamẽ cupiditate cohærebãt, quantũ hæc amando peccauerint, perdẽdo senserunt. Tantum quippe doluerũt, quantum se doloribus inseruerunt: sicut Apostolum dixisse suprà commemoraui. Oportebat enim ut eis adderetur etiam experimentorum disciplina, quibus fuerat tam diu neglecta

glecta uerborũ. nam cùm dixit Apostolus, Qui uolunt diuites fieri, in tentationẽ incidunt,&c.profectò in diuitijs cupiditatẽ reprehendit,non facultatẽ,[f] qui præcepit alibi dicens, Præcipe diuitibus huius mundi, non superbè sapere, neq; sperare in incerto diuitiarũ suarũ,sed in deo uiuo, qui præstat nobis omnia abundanter ad fruendũ: bene faciant, [g] diuites sint in operib. bonis,facile tribuãt,cõmunicent,thesaurizẽt sibi fundamentũ bonũ in futurũ, ut apprehẽdãt uerã uitam.Hæc qui de suis faciebãt diuitijs, magnis sunt lucris leuia damna solati:plusq; lætati ex his quę facile tribuendo[h] tutius seruauerunt,q̃ contristati ex his quæ timidè retinendo facilius amiserunt. Hoc enim potuit in terra perire,quod piguit in de transferre. Nam qui receperũt consiliũ domini sui dicentis:Nolite cõdere uobis in terra thesauros,ubi tinea & rubigo exterminant,& ubi fures effodiũt & furanť,sed thesaurizate uobis in cælo thesauros, quò fur non accedit, neq; tinea corrũpit: ubi enim est thesaurus tuus,ibi erit & cor tuũ:tribulationis tempore probauerũt q̃ rectè sapuerint,nõ contemnendo ueracissimũ præceptorẽ,et thesauri sui fidelissimũ inuictissimumq; custodẽ. Nam si multi sunt gauisi,ibi se habuisse diuitias suas,quò cõtigit ut hostis nõ accederet, quãto certius & securius gaudere potuerũt qui monitu dei sui illuc migrauerãt,quò accedi omnino nõ posset?[i] Vnde Paulinus noster,Nolẽsis episcopus,ex opulẽtissimo diuite,uolũtate pauperrimus,& copiosissimè sanctus,quãdo et ipsam Nolã barbari uastauerũt,cùm ab eis teneref,sic in corde suo,ut ab eo postea cognouimus,precabaf: Domine,non excrucier propter aurũ & argentũ: ubi enim sint omnia mea,tu scis.Ibi enim habebat omnia sua,ubi eũ cõdere,& thesaurizare ille monuerat,qui hęc mala mũdo uentura prædixerat. Ac per hoc q dño suo monẽti obedierãt,ubi & quomodo thesaurizare deberẽt,nec ipsas terrenas diuitias barbaris incursantib.amiserũt.Quos aũt nõ obedisse pœnituit, quid de talib.rebus faciẽdũ esset,si nõ præcedente sapiẽtia, certe consequente experiẽtia didicerũt.At enim quidã boni etiam Christiani tormentis excruciati sunt,ut bona sua hostib.proderẽt. Illi uerò nec prodere,nec perdere potuerunt bonũ,

Paulinus Nolensis episcopus

A [k] quo ipsi boni erãt.Si aũt torqueri,q̃ [l] mammona iniquitatis prodere maluerunt, boni nõ erãt.Admonẽdi aũt fuerãt,qui tanta patiebanť pro auro, quanta essent sustinenda pro Christo: ut eũ potius diligere discerẽt, qui pro se passos ęterna felicitate ditaret,nõ aurum & argentũ, pro quo pati miserrimũ fuit,seu mentiendo occultareť, seu uerũ dicendo proderef. Namq; inter tormenta nemo Christum confitẽdo amisit, nemo aurũ nisi negãdo seruauit. Quocirca utiliora erãt fortasse tormenta,quæ bonũ incorruptibi-

B le amandũ docebant, q̃ illa bona quæ sine ullo utili fructu dominos sui amore torquebant. Sed quidam etiã non habentes quod proderẽt,dũ habere creduntur, torti sunt. Et hi forte habere cupiebant,nec sancta uoluntate pauperes erant:quibus administrandũ fuit,nec facultates, sed ipsas cupiditates talibus esse dignas cruciatibus. Si uerò melioris uitæ proposito recõditũ aurũ argentũq; nõ habebant,nescio quidem utrũ cuiquã talium acciderit,ut dum habere creditur,torqueretur. Veruntamẽ etiã si accidit, profe-

C ctò qui inter illa tormenta paupertatẽ sanctam confitebaf,Christum confitebaf.Quapropter etsi non meruit ab hostib.credi,nõ potuit tamen sanctæ paupertatis confessor sine cælesti mercede torqueri.

L. VIVES

a INterioris hominis.] Mẽtis:sic sæpe apud Paulum. b Est auaritia.] Vulgo est cupiditas,sed melius Augustinus.φιλαργυρία enim est Græcè. c Dolorib. multis.] Hactenus uerba Pauli. d Ab isto.] A Paulo. e Nudus exij.] Verba sunt Iob consolantis se super amissis opibus,& liberis. f Qui pręcepit alibi.] Paulò pòst eodem cap.vi.1.ad Tim. g Diuites sint in operibus bonis.] Istis rebus erunt diuites. h Tutius seruauerunt.] Qui thesaurizarunt sibi sempiternũ in cæ-

D lo thesaurum,ex eo quod benignè pauperibus imperti ti sunt:quod declarat illud, quod sequitur ex Matthæo sexto cap.& sunt Christi uerba. i Vnde Paulinus noster.] Gothi post direptã urbem Romam per Latium, Volscos,Campaniam, Calabros,Salentinos, Apulos, Bruttios longe & late sparsi uagãtes,& uelut ingens quædam calamitas uastantes uniuersa, Consentiam uenerunt: post quadraginta annos Gensericus cum Vandalis & Mauris,capta Roma totũ Campaniæ tractum populatus est,Nolamq; miserabili ruina diruit. Hoc tempore, ut Paulus Diaconus refert, Paulinus Episcopus Nolanæ ecclesiæ, uir sanctissimus, & sicut Gregorius scribit, eloquẽtissimus profanaq; eruditione in primis doctus, nec prophetici spiritus expers, quum redimendis Christianis captiuis censum omnem cõsumpsisset, uideretq; uiduam captiuum filium afflictim lugentem, & lamentantem, tamq; immodicas lachrymas pietati admixtas, multò magis pius ipse ferre non posset, cum uidua in Aphricam ubi captiuus erat filius traiecit, ibi

tica-

uicariis manibus redemptũ filium matri reddidit. Paulinus uerò quum eius sanctitas etiam barbarissimis esset hominibus uenerabilis, iussus est in patriã cum suis omnibus ciuibus dono acceptis redire. De qua re fusius Gregorius Romanus pontifex libr. Dialog. iij. Sed credo Augustinum non de his loqui temporibus, quibus ipse ad cælestem illam uitam commigrarat, sed de primis illis Gotthorum. k Quo ipsi boni.] Virtutẽ, quã nemo eripere potest, & hæc sola est bonũ, quæ possidentes bonos facit. Nam si opes sunt bona, ut inquit in Paradoxis Cicero, cur nõ reddũt posside͂tes bonos?

Mammona — l Mammona iniquitatis.] Mammona uox est Syra, ut Hieronymus inquit, quæ apud eos opes significat, quod apud Græcos πλοῦτος. Augustinus in sermone De uerb. domini, & in quæstionibus Euangelij, Mammon Punicè lucrum esse dicit, multisq; in uerbis uicinas esse linguas, Hebræam & Afram.

De fine temporalis uitæ, siue longioris, siue breuioris. Cap. XI

M VLTOS, inquiunt, etiã Christianos fames diuturna uastauit. Hoc quoque in usus suos boni fideles piè tolerãdo uerterũt. Quos enim fames necauit, malis uitæ huius sicut corporis morbus eripuit: quos autẽ non necauit, docuit parcius uiuere, docuit productius ieiunare. (Famis bona) Sed enim multi etiam Christiani interfecti sunt, multi multarũ mortiũ fœda uarietate consumpti. Hoc si ægrè ferẽdum est, omnibus qui in hanc uitã procreati sunt utiq; cõmune est. C Hoc tamẽ scio, neminẽ fuisse mortuũ, qui nõ fuerat aliquando moriturus. Finis aũt uitæ, tam longã q̃ breuẽ uitam hoc idem facit. Neq; enim aliud melius & aliud deterius, aut aliud maius & aliud breuius est, quod iam pariter nõ est. Quid aũt interest, quo mortis genere uita ista finiatͬ, quando ille cui finiẽ, iterũ mori non cogit? Cùm aũt unicuiq; mortaliũ sub quotidianis uitæ huius casibus, innumerabiles mortes quodammodo cõminentur, quãdiu incertũ est, quænã earum uentura sit: D quæro utrũ satius sit, [a]unam perpeti moriẽdo, an omnes timere uiuẽdo? Nec ignoro q̃ inertius eligatur, diu uiuere sub timore tot mortiũ, q̃ semel moriendo nullam deinceps formidare. Sed aliud est quod carnis sensus infirmiter pauidus refugit, aliud quod mẽtis ratio diligenter enucleata conuincit. Mala mors putanda non est, quã bona uita præcesserit. Neq; enim facit malam mortem, nisi quod sequitur mortem. Non itaq; multum curandum est eis, qui necessariò morituri sunt, quid accidat ut moriantur, sed moriendo, quò ire cogantur. Cùm igitur Christiani nouerint A longè meliorem fuisse [b]religiosi pauperis mortem inter lingẽtium canum linguas, q̃ impij diuitis in purpura & [c]bysso, horrenda illa genera mortium quid mortuis obfuerunt, qui bene uixerunt?

L. VIVES

a VNam perpeti.] Sic Cæsar malle se mortẽ semel obire quàm toties timere dixit. b Religiosi pauperis.] Nota est historia ex Lucæ xvi. de Lazaro mendico & locuplete luxurioso. c Bysso.] Byssus genus est lini delicatissimi. Plinius xix.

De sepultura humanorum corporũ, quæ Christianis etiã si fuerit negata, nil adimit. Cap. XII

B T enim in tanta strage cadauerũ, A nec sepeliri potuerũt. Neq; istud pia fides nimium reformidat, tenens prædictum, nec absumẽtes bestias resurrecturis corporibus obfuturas, quorum capillus capitis nõ peribit. Nec ullo modo diceret Veritas: Nolite timere eos qui corpus occidunt, animã autẽ non possunt occidere, si quicq; obesset futurę uitę, quicquid inimici de corporibus occisorum facere uoluissent. Nisi forte quispiã sic absurdus est, ut contẽdat eos qui corpus occidũt nõ debere timeri ante mortẽ ne corpus occidant, & timeri debere post mortẽ, ne corpus occisum sepeliri nõ sinãt. Falsum est ergo quod ait Christus, qui corpus occidunt, & postea nõ habeãt quid faciãt: si habẽt tanta, quę de cadauerib. faciant? Absit ut falsum sit quod Veritas dixit. Dictum est enim aliquid eos facere cùm occidũt, quia in corpore sensus est occidendo: postea uerò nihil habere q̃d faciant, quia nullus sensus est in corpore occiso. Multa itaq; corpora Christianorũ terra non texit, sed nullum eorũ quisquã à cælo & terra separauit, quam totã implet præsentia sui, qui nouit unde resuscitet quod creauit. Dicit quidẽ in Psalmo: Posuerunt [a]mortalia seruorũ tuorũ escã uolatilibus cęli, carnes sanctorũ tuorũ bestijs terræ. Effuderunt sanguinẽ eorũ sicut aquã in circuitu Hierusalẽ, & nõ erat qui sepeliret: sed magis ad exaggerandã crudelitatẽ eorum qui ista fecerũt, non ad eorũ infelicitatẽ qui ista perpessi sunt. Quãuis enim hæc in conspectu hominũ dura et dira uideantͬ: sed preciosa in cõspectu domini mors sanctorũ eius. Proinde omnia ista, id est, curatio funeris, conditio sepulturæ, pompæ exequiarũ, magis

Psal. 78

gis sunt uiuorũ solatia, quàm subsidia mortuorũ. [b] Si aliquid prodest impio sepultura preciosa, oberit pio uilis aut nulla. Præclaras exequias in conspectu hominum exhibuit [c] purpurato illi diuiti turba famulorum, sed multò clariores in conspectu domini hulceroso illi pauperi ministerium præbuit angelorũ, qui eum nõ extulerũt in marmoreũ tumulum, sed in Abrahę gremiũ sustulerunt. [d] Rident hæc illi, cõtra quos defendendam suscepimus ciuitatẽ dei. Veruntamẽ sepulturæ curã etiã [e] eorũ philosophi contempserunt: & [f] sæpe uniuersi exercitus dũ pro terrenã patria morerentur, ubi postea iacerẽt, uel quibus bestijs esca fierẽt, nõ curarũt. Licuitque de hac re [g] poetis plausibiliter dicere:

Cælo tegitur qui non habet urnam.

Quãtò minus debent de corporib. insepultis insultare Christianis, quib. & ipsius carnis & membrorũ omniũ reformatio nõ solùm ex terra, uerumetiã ex aliorũ elementorum secretißimo sinu, quò dilapsa cadauera recesserunt, [h] in temporis puncto reddenda, & redintegranda promittitur.

L. VIVES

[a] MOrtalia.] Cadauera, morticina θνησιμαῖα. [b] Si aliquid prodest impio.] Lucanus lib. 9.

Sepulchra Et æternos animam collegit in orbes:
Non illuc auro positi, nec thure sepulti Perueniunt.

[c] Purpurato illi diuiti.] De quo superiore cap. [d] Ridẽt.] Sepulturę magna cura apud Romanos: hinc multa de religione sepulchrorum, & pœnæ legibus additæ, qui hoc uel illud commiserit, insepultus abijciatur: sicut illud apud declamatores: qui parentes in calamitatibus deseruerit, insepultus abijciatur: qui causas mortis in senatu non reddiderit, insepultus abijciatur: homicida insepultus abijciatur. Sic ad popularem sensum pro Milone loquitur Cicero, cùm infelicius dicit cadauer Publij Clodij fuisse, quod honore illo & consueta funeris pompa caruerit. [e] Philosophi.] Gentilium philosophi, ut Diogenes Cynicus, qui se canibus auibusque exponi mortuum iußit: cumque amici admonerẽt de laniatione cadaueris, apponite, inquit, mihi baculũ, quo aues & canes abigam. Atqui nihil senties, inquiunt illi. Si nihil sentiam, respondit Diogenes, quid mihi oberit laniatio? Idem fecit Menippus, & penè fuit istud Cynicis omnibus commune. Theodorum Cyrenæum, Cicero in Tusculanis scribit Lysimacho crucem minanti respondisse: Terribilis sit hæc purpuratis tuis, mea nihil interest, humi ne an sublime putrescam. Eadem est Socratis sententia in Phædone Platonis. [f] Sæpe uniuersi exercitus.] Loquitur forsan de his legionibus, quas scribit in Originibus Cato Maior, sæpe in eum alacres profectas locum, unde se nunquam redituras scirẽt. Quid quòd ante Herculem occisos in bello humare non fuit mos? Eos enim sepelire primus instituit Hercules, ut Aelianus in Varia historia autor est. [g] Poetis plausibiliter.] Cum approbatione & plausu populi. Lucanus in vij. de occisis Pharsalica pugna loquẽs, quos Cæsar cõburi aut humari uetuit, multas & graues sententias, ut

A solet, de ea re dicit: Inter cæteras uerò illas ad Cæsarem conuersus:

Nil agis hac ira, tabésne cadauera soluat,
An rogus, haud refert: placido natura recepit
Cuncta sinu. & pòst: Capit omnia tellus
Quæ genuit: cælo tegitur qui non habet urnam.

Idem declamator ille apud Senecam: Omnibus natura sepulturam dedit. Naufragorum idem fluctus, qui expulit: suffixorũ corpora crucibus in sepulturã suam defluunt: eos qui uiui uruntur, pœna funerat. Et Virgilius, qui pœnas apud inferos insepultis statuit, tamen uerbis Anchisæ facilẽ sepulchri iacturam esse dicit. Versiculus ille Mecœnatis:

Nec tumulum curo, sepelit natura relictos:

in primis laudatur à ueteribus. Porrò urna uas erat, in quo reliquiæ cadaueris combusti seruabantur. [h] In

B temporis puncto.] Primæ Corinth. xv.

Quæ sit ratio sanctorũ corpora sepeliẽdi. XIII

NEC ideo tamen contemnenda & abijcienda sunt corpora defunctorum, maximeque iustorum atque fidelium, quibus tanquam organis & uasis ad omnia bona opera sanctus usus est spiritus. Si enim paterna uestis & annulus, ac si quid huiusmodi, tantò charius est posteris, quantò erga parentes maior affectus: nullo modo ipsa spernenda sunt corpora, quæ utique multò familiarius atque coniunctius, quàm

C quælibet indumenta gestamus. Hæc enim [a] non ad ornamentum uel adiutoriũ quod adhibetur extrinsecus, sed ad ipsam naturã hominis pertinent. Vnde & antiquorum iustorũ funera officiosa pietate curata sunt, & exequiæ celebratæ, & sepultura prouisa: ipsique dum uiuerẽt, de sepeliendis uel etiam transferendis suis corporibus filijs mandauerunt, [b] & Tobias sepeliẽdo mortuos, deũ promeruisse, teste angelo, cõmendatur. Ipse quoque dominus die tertio resurrecturus, religiosæ mulieris [c] bonum opus prædicat, prædicandumque cõmendat, quòd unguentum preciosum super membra eius effuderit, atque hoc ad eum sepeliendum fecerit. Et

D laudabiliter commemorantur [d] in Euangelio qui corpus eius de cruce acceptum diligenter atque honorificè tegendum sepeliendumque curarũt. Verùm istæ autoritates nõ hoc admonent, quòd insit ullus cadaueribus sensus: sed ad dei prouidentiam, cui placent etiã talia pietatis officia, corpora quoque mortuorum pertinere significant, propter fidem resurrectionis astruẽdam. Vbi & illud salubriter discitur, quanta poßit esse remuneratio pro eleemosynis, quas uiuentibus & sentientibus exhibemus, [e] si neque

hoc

hoc apud deum perit, quod exanimis homi- A nũ mẽbris officij diligẽtiq́ꝫ perſoluit. Sunt quidẽ & alia,[f] quæ ſancti patriarchæ de corporib. ſuis uel cõdendis uel trãſferẽdis prophetico ſpiritu dicta intelligi uoluerũt. Nõ aũt hic locus eſt, ut ea pertractemus, cũ ſufficiãt iſta quæ diximus. Sed ſi ea quæ ſuſtentandis uiuentib. ſunt neceſſaria, ſicut uictus & amictus, quãuis cum graui afflictione deſint, nõ frangũt in bonis perferẽdi tolerandiq́ꝫ uirtutẽ, nec eradicãt ex animo pietatẽ, ſed exercitatã faciũt fœcundiorẽ: quãtò magis cũ deſunt ea quę curãdis funeribus condendiſq́ꝫ corporibus defunctorũ adhiberi B ſolent, nõ efficiũt miſeros in occultis piorũ ſedibus iã quietos? Ac per hoc quando iſta cadaueribus Chriſtianorũ in illa magnę urbis, uel etiam aliorum oppidorũ uaſtatione defuerunt, nec uiuorum culpa eſt, qui non potuerunt iſta præbere, nec pœna mortuorum, qui non poſſunt iſta ſentire.

L. VIVES

a Non ad ornamentũ.] Platonici ſolũ animũ dicebãt eſſe hominẽ, corpus animo tanq̃ indumentum circundatũ, uel carcerẽ potius. Auguſt. tamen ex ueriore opinione corpus partẽ hominis eſſe dicit. b Et Tobias.] Tobiæ ij. & xij. c Bonũ opus.] Matthæi xxvi. de Maria Magdalena. d In Euãgelio.] Ioannis xix. Ioſeph & Nicodemus. e Si neq́ꝫ hoc apud deũ perit.] Nec hauſtus aquæ frigidæ nomine dei datus caret pręmio. Mat. x. f Quę ſancti patriarchę.] Iacob moriens iniunxit Ioſeph filio, ut in monumentũ maiorum ſuorum inferretur, nec relinqueretur in Aegypto. Geneſis xlvij. Ipſe quoq́ꝫ Ioſeph fratribus mandauit, ut & ipſi meminiſſent, & ita poſteris traderent, cùm migrarẽt in terram illam patribus à deo promiſſam, oſſa ſua in eam uti transferrent. Geneſis ultimo.

De captiuitate ſanctorum, quibus nunquam diuina ſolatia defuerunt. Cap. XIIII

SED multi, inquiũt, Chriſtiani etiã captiui ducti ſunt. Hoc ſanè miſerrimũ eſt, ſi aliquò duci potuerũt, ubi deum ſuũ non inuenerũt. Sunt in ſcripturis ſanctis huius etiã cladis magna ſola- D tia.[a] Fuerũt in captiuitate tres pueri, fuit Daniel, fuerunt [b] alij prophetæ, nec deus defuit cõſolator. Sic ergo nõ deſeruit fideles ſuos ſub dominatione gẽtis, licet barbaræ, tamẽ humanæ, qui prophetã non deſeruit nec [c] in uiſceribus beluæ. Hæc quoq́ꝫ illi cũ quibus agimus malunt irridere, q̃ credere: qui tamen in ſuis literis credunt [d] Arionẽ Methymnæum nobiliſſimũ citharistam, cùm eſſet eiectus de naui, exceptum delphini dorſo, & ad terras peruectum. Verùm illud mon- A ſtrum de Iona incredibilius eſt? Planè incredibilius, quia mirabilius: & mirabilius, quia potentius.

L. VIVES

a Fuerũt in captiuitate.] Danielis primo: Ananias, Miſael, & Azarias cum Daniele captiui fuerũt Nabuchodonoſoris. b Alij prophetæ.] Vt Hieremias, Ezechiel, & alij. c In uiſceribus beluæ.] Ionam intellige, qui triduum fuit in uentre ceti: imago hæc eſt Chriſti ſeruatoris reſurgentis è morte ad uitam. d Arionem Methymnæũ.] Arionis fabula & delphini uulgata eſt apud ſcriptores, Herodotus eã primus ſcripſit, libro Muſarum primo, hinc Ouidius in Faſtis, & Plinius libro nono, & Gellius lib. xvi. & Aelianus De animalibus, & alij permulti. Fuit Arion citharœdus ex Methymna Lesbi inſulæ oppido, temporibus ſeptem Græ- B ciæ ſapientũ: nam Periandro fuit chariſſimus. Sunt qui putẽt eum tragici carminis fuiſſe inuentorẽ, chorumq́ꝫ inſtituiſſe, & ceciniſſe carmẽ dithyrambicum. Hic cùm ex Italia magno facto quęſtu domum rediret, uideretq́ꝫ pecuniæ gratia cõiurare in ſuam perniciẽ nautas, rogauit ut ſibi cæteris captis, uitã ſolam relinquerent: cumq́ꝫ id non impetraſſet, blanditijs exorauit, ut fidibus pauliſper liceret canere, quò mortem ſuam cantu illo conſolaretur. Ad ſuauitatem ſonitus congregatos ferunt delphinos aliquot, ipſumq́ꝫ Ariona non ignarum naturæ illius animalis, antequam inde dilaberetur, cum cithara & toto cultu deſiluiſſe in dorſum unius ex illis, qui eũ placidè ad Tænarum deuexit: ibiq́ꝫ uiſitur ſimulachrũ, delphini uehentis, & hominis inſidentis. Plinius aſſerit eſſe delphinum amicum homini animal, idq́ꝫ multis exemplis confirmat. e Quia mirabilius.] Intra uiſcera ſeruatum eſſe tam diu.

C De Regulo, in quo captiuitatis ob religionẽ etiã ſponte tolerãdæ extat exemplum, quod tamẽ illi deos colenti prodeſſe non potuit. Cap. XV

HABENT tamen iſti de captiuitate religionis cauſa etiã ſpõte tolerandæ, & in ſuis præclaris uiris nobiliſſimũ exemplum.[a] Marcus Attilius Regulus imperator populi Romani captiuus apud Carthaginiẽſes fuit. Qui cùm ſibi mallent à Romanis ſuos reddi, q̃ eorum tenere captiuos, ad hoc impetrandũ etiã iuſtũ præcipuè Regulũ cum legatis ſuis Romã miſerunt, prius iuratione conſtrictũ, ſi quod uolebant minimè perègiſſet, rediturũ eſſe Car- D thaginẽ. Perrexit ille, atq́ꝫ in ſenatu cõtraria perſuaſit: quoniam non arbitrabaĩ utile eſſe Romanæ reip. mutare captiuos. Nec poſt hanc perſuaſionẽ à ſuis ad hoſtes redire cõpulſus eſt: ſed quod iurauerat, id ſponte impleuit. At illi eum excogitatis atq́ꝫ horrendis cruciatibus necauerũt.[b] Incluſum quippe anguſto ligno ubi ſtare cogeret, clauiſq́ꝫ acutiſſimis undiq́ꝫ cõfixo, ut ſe in nullã eius partem ſine pœnis atrociſſimis inclinaret, etiã uigilando peremerũt. Meritò certè laudant uirtutẽ, tam magna infelicitate maio-

rem.[c] Et per deos ille iurauerat, quorū pro cultu prohibito, has generi humano clades isti opinanť infligi. Qui ergo propterea colebanť, ut istā uitā prosperā redderēt, si uerum iurāti has irrogari pœnas seu uoluere, seu permisere, quid periuro grauius irati facere potuerunt?[d] Sed cur ratiocinationē meā nō potius ad utrunq; concludā? Deos certe si ille coluit, ut propter iurisiurandi fidē, nec remaneret in patria, nec inde quolibet ire, sed ad suos acerrimos inimicos redire minime dubitaret: hoc si huic uitæ utile existimabat, cuius tā horrendū exitū meruit, proculdubio fallebať. Suo quippe docuit exēplo, nihil deos ad istā temporalē felicitatem suis prodesse cultoribus, quādoquidē ille eorū deditus cultui, & uictus & captiuus abductus est: et quia noluit aliter ꝗ per eos iurauerat facere, nouo ac prius inaudito nimiūq; horribili supplicij gn̄e cruciatus extinctus est. si aūt cultus deorū post hāc uitā uelut mercedē reddit felicitatē, cur calūnianť tēporib. Christianis, ideo dicētes Vrbē accidisse illā calamitatē, quia deos suos colere destitit, cùm potuerit etiā illos diligētissimè colēs tā infelix fieri, ꝗ ille Regulus fuit? Nisi forte cōtra clarissimā ueritatem, tanta quisquā demētia miræ cæcitatis obnitiť, ut contēdere audeat uniuersam ciuitatē deos colentē infelicē esse nō posse, unū uerò hominē posse: ꝙ uidelicet potentia deorū suorum multos potius sit idonea cōseruare, ꝗ singulos,[e] cū multitudo cōstet ex singulis? Si aūt dicūt M. Regulū etiā in illa captiuitate illisq; cruciatib. corporis, animi[f] uirtute beatū esse potuisse, uirtus potius uera quærať, qua beata possit esse & ciuitas. Neq; eñ aliunde beata ciuitas, aliunde homo: cùm aliud ciuitas nō sit, ꝗ cōcors hominū multitudo. Quamobrē nondū interim disputo, qualis in Regulo uirtus fuerit. Sufficit nūc ꝙ isto nobilissimo exemplo coguntť fateri, nō propter corporis bona, uel earū rerum quæ extrinsecus homini accidūt, colendos deos: quandoquidē ille carere his omnibus māluit, ꝗ deos, per quos iurauit, offendere. Sed quid faciemus hominibus qui glorianť talē se habuisse ciuē, qualem timent habere ciuitatem? Quòd si non timēt, tale ergo aliquid, quale accidit Regulo, etiā ciuitati tam diligenter, ꝗ ille, deos colenti accidere po-

A tuisse fateanť, & Christianis tēporibus non calumnienť. Verùm quia de illis Christianis orta quæstio est, qui etiam captiui ducti sunt: hoc intueanť & taceant, qui saluberrimæ religioni hinc impudenter atq; imprudenter illudūt: quia si dijs eorū probro non fuit, ꝙ attentissimus cultor illorū, dum eis iurisiurādi fidē seruaret, patria caruit, dum aliam non haberet, captiuusq; apud hostes longa morte & supplicio nouę crudelitatis occisus est, multò minus nomen criminandum est Christianum, in captiuitate sacratorum suorum, qui supernam patriam ueraci fide expectantes, etiam[g] in suis sedibus peregrinos se esse nouerunt.

B

L. VIVES

a Marcus Attilius Regulus.] Historia hæc est etiā celebris: scribunt eam plurimi. M. Attilius Regulus primo Punico bello consul cum L. Manlio Volsone factus est: utriq; consuli Africum bellum est mandatum: quod solum ea tempestate gerebat po. Ro. Attilius primus omnium Romanorū exercitū in Africam transportauit, ibiq; uictos aliquot prælijs Carthaginienses implorare aliena auxilia coegit. Accitus est è Lacedæmone Xanthippus homo in bellis exercitatissimus, cuius uirtute reparatum est bellum, & cōmissa pugna, in qua Ro. exercitus est cæsus, & ipse imperator Attilius in potestatē hostium uiuus uenit. Qui cùm per aliquot annos esset inter alios captiuos Carthagine seruatus, anno belli quartodecimo, à cōdita Roma quingentesimotertio, ad senatum legatus de commutandis captiuis missus est, fide data rediturū se, si non impetrasset cuius gratia mittebatur. Romā cùm uenisset, senatusq; illi datus esset, sentētiam est à consule consolari rogatus loco, quam dicere primū recusauit. Deinde iussus à senatu dicere, dissuasit quod Carthaginienses petebāt, ꝙ captiui Carthaginiēses qui Romæ erant, iuuenes essent, & bello boni: Romani uerò, qui essent Carthagine, senes, bello iam inutiles, nec consilijs magnopere necessarij. Itaq; ei cunctus senatus assensus est. Cumq; à liberis, consanguineis, gentilibus, propinquis, necessarijs, clientibus, quæ maxima pars populi erat, retineretur, fidem hosti datam liberare prorsus uoluit, non ignarus infecta re, & quidem se dissuadente infensissimos sibi Afros habiturū, moriendumq; sibi per exquisitissima supplicia esse. Ita Carthaginē reuersus, legatione renunciata, per longa & noua cruciamēta interijt. b Inclusum.] Alij alio dicūt eum mortis genere perijsse: in perpetua uigilia consentiunt omnes. Valerius libro nono de machina in qua undiq; præacuti stimuli eminebant, meminit, quē Augustinus sequitur. c Et per deos.] Significantius fuisset, si addidisset quod emphasim haberet: Et per illos deos ille iurauerat, quorum, &c. d Sed cur ratiocinationē meam.] Dilemma. si præmiū bene cultæ religionis illorū deorum est in hac uita, cur sic obijt Attilius eius obseruantissimus: si est post hanc uitam, cur prosperitatem huius tanquā mercedem expetūt? e Cùm multitudo constet ex singulis.] Si sint ergo singuli miseri, qui poterit esse multitudo felix? f Virtute beatum.] Sic Cicero sentit multis in locis, sic Seneca, sic docti & sapiētes omnes, qui de Regulo loquuntur. g In suis sedibus.] Terrestribus.

Attilius Regulus

C

D

An

An stupris, quæ etiam sanctarum forte uirginum est passa captiuitas, contaminari potuerit uirtus animi, sine uoluntatis assensu. Cap. XVI

MAGNUM sanè crimen se putant obijcere Christianis, cùm eorum exaggerantes captiuitatē, addunt etiā stupra cōmissa, non solùm in aliena matrimonia uirginesq; nupturas, sed etiam in quasdā sanctimoniales. Hic uerò non fides, non pietas, nō ipsa uirtus quæ castitas dicitur, sed nostra potius disputatio[a] inter pudorem atq; rationē quibusdam coarctatur angustijs.[b] Nec tantùm curamus hic alienis responsionem reddere, quantum ipsis nostris consolationē. Sit igitur in primis positū atque firmatum, uirtutē qua rectè uiuitur[c] ab animi sede membris corporis imperare, sanctumq; corpus usu fieri sanctæ uoluntatis. Qua inconcussa ac stabili permanēte, quicquid alius de corpore, uel in corpore fecerit,[d] quod sine peccato proprio nō ualeat euitari, præter culpā esse patientis. Sed quia nō solùm quod ad dolorē, uerumetiā quod ad libidinē pertinet, in corpore alieno perpetrari potest, quicquid tale perpetratū fuerit, & si retentā constantissimo animo pudicitiam non excutit, pudorē tamē incutit: ne credatur factum cum mentis etiam uoluntate, quod fieri fortasse sine carnis aliqua uoluptate non potuit. Ac per hoc et quæ se occiderunt, ne quicquam huiusmodi paterentur, quis humanus affectus eis nolit ignosci? Et quæ se occidere noluerunt, ne suo facinore alienum flagitium deuitarent, quisquis eis hoc crimini dederit, ipse crimine insipientiæ non carebit.

L. VIVES

a INter pudorem atq; rationem.] Pudor enim prohibet etiam corporis uiolationē non uocari malam, ratio id iubet. b Nec tantum.] Erunt hęc quæ dicentur nostris Christianis mulieribus, quarum corpora uiolata sunt, uice cuiusdā consolationis. b Ab animi sede.] Sic Platonici in capite, tanquam in arce, rationem cum uirtute statuunt, mandatricem operum prospecturamq; labori, ut Claudianus inquit. d Quod sine peccato.] Nam alio modo, si sine peccato nostro uitare possimus, anniti pro uiribus debemus, ut uitetur.

De morte uoluntaria ob metum pœnæ siue dedecoris. Cap. XVII

NAM utiq; si non licet priuata potestate alicui hominē occidere uel nocentem, cuius occidendi licentiam lex nulla concedit, profectò etiam qui seipsum occidit homicida est. Et tāto fit nocentior cùm se occiderit, quantò innocentior in ea causa fuit, qua se occidendum putauit.[a] Nam si Iudæ factū merito detestamur,[b] eumq; ueritas iudicat, cùm se laqueo suspendit, sceleratæ illius traditionis auxisse potius quàm expiasse cōmissum, quoniam dei misericordiam desperando[c] exitiabiliter pœnitens, nullum sibi salubris pœnitentiæ locum reliquit: quantò magis à sua nece se abstinere debet, qui tali supplicio, quid in se puniat non habet? Iudas enim cùm se occidit, sceleratum hominem occidit: & tamen non solùm Christi, uerumetiā suę mortis reus finiuit hāc uitam, quia licet propter suum scelus, alio scelere suo occisus est.

L. VIVES

a NAm si Iudæ factum.] Hoc notum est omnibus ex Euangelio. b Eumq; ueritas iudicat.] Actuum primo Petrus, & quòd dominū prodiderit, & quòd se suspenderit impiè & nefariè fecisse pronunciat. c Exitiabiliter.] Ita enim pœnituit eum, ut non satis se posse pœnitere tanti sceleris desperarit.

De aliena uiolentiarū libidine, quam in oppresso corpore mens inuita perpetitur. Cap. XVIII

CVR autem homo, qui mali nihil facit, sibi malefaciat, & seipsum interficiēdo hominem interficiat innocentem, ne alium patiatur nocentem: atque in se perpetret peccatum proprium, ne in eo perpetretur alienum? At enim, ne uel aliena polluat libido metuitur. Nō polluet, si aliena erit. Si autē polluet, aliena non erit. Sed cùm pudicitia uirtus sit animi,[a] comitemq; habeat fortitudinē, qua potius quælibet mala tolerare, quàm malo consentire decernat:[b] Nullus autē magnanimus & pudicus in potestate habeat, quid de sua carne fiat, sed tantùm quid annuat mente, uel renuat: Quis tandem sana mente putauerit se perdere pudicitiā, si forte in apprehensa & oppressa carne sua exerceatur & expleatur libido nō sua? Si enim hoc modo pudicitia perit, profectò pudicitia uirtus animi nō erit: nec pertinebit[c] ad ea bona quibus bene uiuitur, sed in bonis corporis numerabitur: qualia sunt, uires, pulchritudo, sana integraq; ualetudo, ac si quid huiuscemodi est,[d] quæ bona, etiāsi minuantur, bonā iustāq; uitā omnino non minuūt.[e] Quòd si aliud est pudicitia, ut quid pro illa ne amittatur, etiā cum periculo corporis laboratur? Si aūt animi bonum est,[f] etiam oppresso corpore non amittitur.

A Quinctiam sanctæ continentię bonum est, cùm immundiciæ carnalium concupiscentiarum nõ cedit, & ipsum corpus sanctificatur: & ideo cùm eis nõ cedere incõcussa intentione persistit, [g] nec de ipso corpore perit castitas, quia eo sanctè utẽdi perseuerat uoluntas, & quantũ in ipso est etiã facultas. Necq; enim eo corpus sanctum est, quòd eius mẽbra sunt integra, aut eo q̃ nullo contrectantur attactu, cùm possint diuersis etiam casibus, uulnerata uim perpeti: & medici aliquando saluti opitulantes, hæc ibi faciant, quæ horret aspectus. [h] Obstetrix uirginis cuiusdam integritatẽ manu uelut ex- B plorans, siue maleuolentia, siue inscitia, siue casu dum inspicit, perdidit. Non opinor quenq; tam stultè sapere, ut huic perijsse aliquid existimet, etiam de ipsius corporis sanctitate, quamuis membri illius integritate iam perdita. Quocirca proposito animi permanente, per quod etiã corpus sanctificari meruit, [i] nec ipsi corpori aufert sanctitatem uiolentia libidinis alienæ, quam seruat perseuerantia continentiæ suæ. An uerò si aliqua fœmina mente corrupta, uiolatoq; proposito, quod deo uouerat, pergat uitianda ad deceptorẽ suum, C adhuc eam pergentem sanctam uel corpore dicimus, ea sanctitate animi per quam corpus sanctificabaĩ amissa atq; destructa? absit hic error. Et hinc potius admoneamur, ita non amitti corporis sanctitatẽ, manente animi sanctitate, etiam corpore oppresso, sicut amittitur corporis sanctitas uiolata animi sanctitate, etiam corpore intacto. Quamobrem quia non habet quod in se morte spõtanea puniat fœmina, sine ulla consensione sua uiolẽter oppressa, & aliena compressa peccato: quantò minus antequam hoc fiat, ne admittatur homicidium certum, D cùm ipsum flagitium quamuis alienum adhuc pendet incertũ? An forte huic perspicuæ rationi, qua dicimus corpore oppresso, nequaquam proposito castitatis ulla in malum consensione mutato, illius tantũ esse flagitium qui opprimẽs concubuerit, non illius quæ oppressa concumbenti nulla uoluntate consenserit, contradicere audebunt hi contra quos fœminarum Christianarum in captiuitate oppressarum non tantùm mentes, uerùm etiam corpora sancta defendimus?

L. VIVES

a COmitemq; habeat fortitudinẽ.] Connexæ nãq; sunt uirtutes omnes, & inter sese complexæ, ut philosophi docent. Sed est nonnullis maior inter se cognatio & coniunctio, q̃ cum alijs. b Nullus autem magnanimus.] Hic Plutarchus, nisi memoria fallor, ex Menandro dicit, non esse boni ac fortis uiri dicere: Hoc non patiar: esse uerò eius dicere: Hoc non faciã.

c Ad ea bona.] Ad uirtutes: nam triplex genus bonorum fecerũt Platonici & Peripatetici, quos populus secutus est: bonorum animi, bonorum corporis, bonorum fortunæ, siue externorũ. d Quæ bona etiamsi.] Hoc non modò ex sententia Stoicorum, sed etiam Platonis & Peripateticorũ: qui externa & corporis bona, tametsi ad beatitudinẽ nonnihil, ad bonam tamen sanctamq; uitã nihil dicebant pertinere. e Quòd si tale aliquid.] Si ex bonis est corporis, non est tanti, ut corporis iactura fiat propter eam: præstantius enim debet censeri corpus quàm ipsa. f Etiam oppresso corpore.] Sic ægram animi Brutus & Colatinus Lucretiam consolabantur, de qua proximo loquetur capite, auertendo noxam à coacta in autorem delicti, ut inquit Liuius, mentem peccare, non corpus. Et unde consilium abfuerit, culpam abesse: Et nutrix illa apud Senecam in Hippolyto: Mens impudicam facere, nõ ausus solet. *Bona triplicia*

g Nec de ipso.] Castitas corporis ex illa manat, quę in mente est. h Obstetrix uirginis cuiusdam.] Videtur rem factam narrare, quoniã cuiusdã dicit. i Nec ipsi corpori.] Quàm ad uulgarẽ sensum illud dictum est, siue à Bruto, siue à Liuio, homine utroq; ingenij & prudentiæ non uulgaris, de sanguine Lucretiæ iam occisæ loquente: Per hunc castissimum ante regiam iniuriam sanguinem iuro. quasi uerò post regiam iniuriam non etiam fuerit castissimus, si libido omnis ab animo abfuerit, ut abfuisse putant.

De Lucretia, quæ se ob illatum sibi stuprum peremit. Cap. XIX

[a] LVCRETIAM certe matronã nobilem ueteremq; Romanã, pudicitię magnis efferũt laudibus. Huius corpore cùm uiolenter oppresso, Tarquinij regis filius libidinose potitus esset, illa scelus improbissimi iuuenis marito Colatino, & propinquo Bruto, uiris clarissimis & fortissimis indicauit, eosq; [b] ad uindictam cõstrinxit. Deinde fœdi in se cõmissi ægra atq; impatiens se peremit. Quid dicemus? Adultera hæc, an casta iudicãda est? quis in hac cõtrouersia laborandũ putauerit? Egregiè quidã ex hoc ueraciterq; declamãs ait: Mirabile dictu, duo fuerunt, & adulterium unus admisit. Splendidè atq; uerissimè. Intuens enim in duorũ corporũ cõmixtione unius inquinatissimã cupiditatẽ, alterius castissimã uoluntatẽ: & nõ quid cõiunctione membrorũ, sed quid animorũ diuersitate ageretur, attendens: Duo, inquit, fuerunt, & adulterium unus admisit. Sed quid est hoc, quod in eã grauius uindicaĩ, quæ adulteriũ nõ admisit? [d] Ille patria etiã cũ patre pulsus est:

A est: hæc summo est mactata supplicio. Si nõ est illa impudicitia, qua inuita cõprimit̃, nõ est hæc iustitia, qua casta punit̃. Vos appello leges iudicesq́ Romani. Nempe post patrata facinora, nec quenq́[e] sceleſtũ indẽnatum impunè uoluiſtis occidi. Si ergo ad ueſtrum iudiciũ quiſquã deferret hoc crimen: uobisq́ probaret̃, nõ ſolũ indemnatã, uerũ etiã caſtã & innocentẽ interfectã eſſe mulierem: nónne eũ qui id feciſſet, ſeueritate congrua plecteretis? Hoc fecit illa Lucretia, illa illa ſic prædicata Lucretia: innocentẽ, caſtã, uim perpeſſam Lucretiã[f] Lucretia inſuper B interemit. Proferte ſententiã. Quòd ſi propterea non poteſtis, quia non aſtat quã punire poſsitis, cur interfectricẽ innocentis & caſtæ tanta prædicatione laudatis? Quam certè apud infernos iudices, etiã tales, quales poetarum ueſtrorum carminibus cantitantur, nulla ratione defenditis.[g] conſtitutã ſcilicet inter illos,

Qui ſibi letum
Inſontes peperere manu, lucemq́ peroſi,
Proiecere aĩas. cui ad ſupna redire cupienti
Fata obſtant, triſtiq́ palus innabilis unda
Alligat.

An forte ideo ibi nõ eſt, quia nõ inſontem, ſed male ſibi cõſciam ſe peremit? C Quid ſi enim[h] quod ipſa tantũmodo noſſe poterat, quamuis iuueni uiolenter irruenti, etiam ſua libidine conſenſit? Idq́ in ſe puniẽs ita doluit, ut morte putaret expiandũ? quanq́ ne ſic quidem occidere ſe debuit, ſi fructuoſam poſſet apud deos falſos agere pœnitentiã. Veruntamẽ ſi forte ita eſt, falſumq́ eſt illud, q́ duo fuerunt, & adulteriũ unus admiſit, ſed potius ambo adulteriũ cõmiſerũt, unus manifeſta inuaſione, altera latente conſenſione, nõ ſe occidit inſontẽ,[i] & ideo poteſt à literatis eius defenſorib. dici nõ eſſe apud inferos inter illos qui ſibi letũ inſontes peperere manu. Sed ita hæc cauſa ex D utroq́ latere coarctat̃, ut ſi extenuat̃ homicidium, adulteriũ confirmet̃: ſi purgat̃ adulteriũ, homicidiũ cumulet̃.[k] Nec omnino inuenitur exitus, ubi dicit̃: Si adultera, cur laudata? ſi pudica, cur occiſa? Nobis tamẽ in hoc tã nobili fœminæ huius exẽplo, ad iſtos refutãdos, qui Chriſtianis fœminis in captiuitate compreſsis, alieni ab omni cogitatione ſanctitatis inſultãt: ſufficit quod in pręclaris eius laudibus dictũ eſt: Duo fuerũt, & adulteriũ unus admiſit. Talis enim ab eis Lucretia magis credita eſt, quæ ſe nullo adulterino potuerit maculare cõſenſu. Quod ergo ſeipſam quoniã adulteriũ pertulit, etiã non adultera occidit, nõ eſt pudicitiæ charitas, ſed pudoris infirmitas. Puduit enim eã turpitudinis alienæ in ſe cõmiſſæ,[l] etiã ſi nõ ſecũ:[m] & Romana mulier laudis auida nimiũ uerita eſt, ne putaret̃ quod uiolẽter eſt paſſa cùm uiueret, libenter paſſa,[n] ſi uiueret. Vnde ad oculos hominũ mẽtis ſuæ teſtẽ illam pœnã adhibendã putauit, quibus conſcientiã demõſtrare nõ potuit. Sociã quippe facti ſe credi erubuit, ſi quod alius in ea fecerat turpiter, ferret ipſa patiẽter. Nõ hoc fœminæ Chriſtianæ fecerũt, quę paſſæ ſimilia uiuunt. Tamẽ nec in ſe ulta ſunt crimẽ alienum, ne aliorũ ſcelerib. adderẽt ſua. ſi quoniã hoſtes in eis cõcupiſcẽdo ſtupra cõmiſerant, illæ in ſeipſis homicidia erubeſcẽda cõmitterẽt. Habẽt quippe intus gloriã caſtitatis,[o] teſtimoniũ conſciẽtiæ: habẽt aũt coram oculis dei ſui, nec requirũt amplius, ubi qd recte faciant, nõ amplius habent, ne deuiẽt ab autoritate legis diuinæ, cùm male deuitant offenſionem ſuſpicionis humanæ.

L. VIVES

[a] Lucretiam certe.] Hæc Lucretiæ hiſtoria uulgaris eſt, quamuis eam Dionyſius paulũ aliter, quàm Liuius tradat, ſed in ſumma rei cõſentiũt. [b] Ad uindictã conſtrinxit.] Liuius uerbis Lucretiæ: Sed date dextras fidemq́, haud impune adultero fore. dant ordine omnes fidem. [c] Egregiè quidã.] Nondum quis hic fuerit legi. Scholiaſtes noſter Vergilium dicit eſſe, ac ſe à magno quodam uiro, qui hiſtorias multas legerat, ſcriptũ inueniſſe. Quaſi uerò qui multas legit hiſtorias, poſsit ex ſe nouam de rebus antiquis confingere. Sed nec Vergilius declamauit unquã, nec cauſam egiſſe niſi unam, idq́ ſemel traditur: ac forſan in illa una, quę nunquam extitit, magnus ille hiſtoriarum lector diuinauit hoc dictum eſſe. Cuius rei affirmandæ licentiam habebat, quia multas legerat hiſtorias: & eò maiorem, ſi uel licentiatus erat, uel doctor. [d] Ille patria.] Expulſus Tarquinius rex cum regia ſtirpe. de hoc libro tertio.

Vergilius egit cauſam unam

D [e] Scelestum & indemnatum.] Cicero ſcribit de capite ciuis Romani legibus eſſe cautum, ne iudicium ferretur, niſi à toto populo magnis comitijs, quę dicunt̃ Cẽturiata. Modum & ordinẽ iudicij ponit in oratione Pro domo ſua, & Plutarchus in Gracchis. [f] Lucretia inſuper.] Hoc enim auget rem, Lucretiam fuiſſe: hoc eſt, patritiam & primariam ciuitatis fœminam. [g] Conſtitutam ſcilicet inter illos.] Vergilius in ſexto, nouem circulis inferna contineri narrat: in quorũ tertio dicit:

De capite ciuis Rom. qualiter iudicabatur

Proxima deinde tenent mœſti loca, qui ſibi letum
Inſontes peperere manu, lucemq́ peroſi,
Proiecere animas: quàm uellent æthere in alto,
Nunc & pauperiem & duros perferre labores?
Fata obſtant, triſtiq́ palus innabilis unda
Alligat, & nouies Styx interfuſa coercet.

Inferorũ nouem circuli

[h] Quod ipſa tantũmodo.] Neq; enim alius ſcire po-

test, an & ipsa uoluptate aliqua delinita tacitè consense/rit. i Et ideo potest non literatis eius defensoribus.] Melius sic: Ideo potest à literatis eius defensoribus, uel à non illiteratis eius defensoribus. k Nec omnino in/

Dilemma

uenitur exitus.] Dilēma est hoc: Si adultera, cur laudata: si pudica, cur occisa? Hoc genus argumenti ueteres, qui de rhetorica praeceperunt arte, uel infirmatione alterius partis solui dicunt, uel conuersione, quam ἀντιστροφὴν uocant. Exempla sunt apud Ciceronē in Rhet. Neutrum inueniri posse huic conclusioni exitū Augustinus dicit. l Etiam si non secum.] Nam aliena ipsa fuit à consensu turpitudinis. m Et Rom. mulier.] Romana enim gens auidissima fuit laudis, de qua dictum est:

Antistrophe

Rom. mi laudis auidi

Vincet amor patriae, laudumq́; immensa cupido.

Quin & ipsa Lucretia, ut Ouid. de ea inquit in Fastis:

Succubuit famae uicta puella metu.

n Si uiueret.] Post adulteriū in se perpetratū. o Testimonium consciētiae.] Paulus ij. ad Corinth. i. Nam gloria nostra haec est, testimonium consciētiae nostrae. Idem Stoici & cuncti ex gentibus sapientes dixerunt.

Nullam esse autoritatē, quae Christianis in qualibet causa ius uoluntariae necis attribuat. Ca. XX

N EQVE enim frustra in sanctis canonicis libris nusquā nobis diuinitus praeceptū permissúmue reperiri potest, ut uel ipsius adipiscendae immoralitatis, uel ullius carēdi cauēdi'ue mali causa, nobismetipsis necē inferamus. Nam & prohibitos nos esse intelligendū est, ubi lex ait: Non occides: praesertim quia nō addidit, proximū tuū: sicut falsum testimoniū cū uetaret: Falsū, inqt, testimoniū nō dices aduersus proximū tuū. Nec ideo tñ si aduersus seipsum quisq́; falsum testimoniū dixerit, ab hoc crimine se putauerit alienū: quoniā regulā diligēdi proximū à semetipso dilector accepit: quandoquidē scriptū est: Diliges proximū tuum sicut teipsum. Porrò si falsi testimonij nō minus reus est, qui de seipso falsum fatet, q̃ si aduersus proximum hoc faceret: cùm in eo p̄cepto, quo falsum testimoniū prohibetur, aduersus proximū prohibeat, possitq́; nō rectè intelligētibus uideri non esse prohibitū, ut aduersus seipsum quisquā falsus testis assistat: quātò magis intelligendū est, non licere homini seipsum occidere, cùm in eo quod scriptum est: Non occides: nihilo deinde addito, nullus, nec ipse uniq́; cui praecipit, intelligitur exceptus? Vnde quidam hoc p̄ceptū etiam in bestias ac pecora conantur extendere, ut ex hoc nullum etiam eorū liceat occidere. Cur non ergo & herbas, & quicquid humo radicitus alitur ac figitur? Nam & hoc genus rerum, [a] quamuis nō sentiat, dicitur tamē uiuere: ac per hoc potest et mori: proinde etiā

A cùm uis adhibet, occidi. Vnde & Apostolus cùm de huiuscemodi seminibus loqueretur: Tu, inquit, quod seminas nō uiuificatur, nisi prius moriat. Et in Psalmo scriptū est: Occidit uites eorum in grandine. Nunquid igitur ob hoc cùm audimus, Nō occides, uirgultū uellere nefas dicimus, & Manichaeorū errori insanissimè acquiescimus? His igitur deliramētis remotis, cū legimus, Non occides: si propterea non accipimus hoc dictū esse de frutetis, quia nullus est eis sensus: nec de animātib. irrationalibus, uolatilibus, natatilibus, ambulatilibus, reptili- B bus: quia nulla nobis ratione sociant, quam non eis datum est nobiscum habere cōmunem: unde iustissima ordinatione creatoris & uita & mors eorum nostris usibus subditur: restat ergo ut de hominibus intelligamus, quod dictum est, Non occides: non alterū, ergo nec te. Neq; enim qui se occidit, aliud quàm hominem occidit.

Psal. 77

L. VIVES

a QVamuis nō sentiat, dicitur uiuere.] Aristoteles animatos dicit stirpes, & uiuētes, insensibiles tamen. Plato ex Empedoclis sentētia animales il- C los ait, & sentientes. Vtrumcunque sit, mori possunt, quia uiuunt.

Stirpes animati.

De interfectionibus hominū, quae ab homicidij crimine excipiuntur. Cap. XXI

Q VASDAM uerò exceptiones easdem ipsa diuina fecit autoritas, ut liceat hominē occidi. Sed his exceptis quos deus occidi iubet, siue data lege, siue ad personam pro tempore expressa iussione. Non autē ipse occidit, qui ministeriū debet iubēti, sicut adminiculum gladius est utenti. Et ideo nequaquam contra hoc prae- D ceptum fecerunt, quo dictum est, Non occides: [a] qui deo autore bella gesserunt, aut personam gerentes publicae potestatis secundum eius leges, hoc est, iustissimae rationis imperium, sceleratos morte punierunt. Et Abraham non solùm non est culpatus crudelitatis crimine, uerumetiam laudatus est nomine pietatis, quòd uoluit filium nequaquam scelerate, sed obedienter occidere. Et merito quaeritur, utrum pro iussu dei sit habendum, quod [b] Iepte filiam quae patri occurrit, occidit, cùm se immolaturum deo id uouisset, quod ei redeunti de praelio uictori primitus occurrisset. [c] Nec Sampson aliter

Abraham

Iepte

Sampson

ter excusatur, quòd seipsum cum hostibus ruina domus oppressit: nisi quia spiritus latenter hoc iusserat, qui per illum miracula faciebat. His igitur exceptis, quos uel lex iusta generaliter, uel ipse fons iustitiæ deus specialiter occidi iubet, quisquis hominem uel seipsum, uel quemlibet occiderit, homicidij crimine innectitur.

L. VIVES

a Qui deo autore.] Vt Iudæi, qui gesserunt quidem bella, sed iubente disertis uerbis deo. [redacted]. b Iepte.] Iud. xi. cuius factum simile uidetur ei quod de Agamemnone scribunt Tragici, qui in Aulide filiam Iphigeniã immolauit Dianæ. Iepte sacrificium multi reprobant: nam uotum de his rebus, quæ solent immolari cum bona dei gratia, erat interpretandum, ut illud quoq; Agamemnonis.
c Nec Sampson.] Iudicum decimosexto.

Quòd nunquã possit mors uoluntaria ad magnitudinem animi pertinere. Cap. XXII

Et quicunq; hoc in seipsis perpe-
B trauerũt, animi magnitudine fortasse mirandi, non sapientiæ sanitate laudandi sunt. Quanquam si rationem diligentius consulas, nec ipsa quidem animi magnitudo rectè nominatur, ubi quisq; non ualendo tolerare uel quæq; aspera, uel aliena peccata, seipse interemerit. Magis enim mens infirma deprehenditur, quæ ferre non potest, uel duram sui corporis seruitutem, uel stultam uulgi opinionem. Maiorq; animus merito dicẽdus est, qui uitam ærumnosam magis potest ferre, quàm fugere: & humanum iudicium maxime uulgare, [a] quod plerunq; caligine erroris inuoluitur, præ conscientiæ luce ac puritate contemnere. Quamobrem si magno animo fieri putãdum est, cùm sibi homo ingerit mortem, ille potius [b] Cleombrotus in hac animi magnitudine reperitur: quem ferunt lecto Platonis libro, ubi de immortalitate animæ disputauit, se præcipitẽ dedisse de muro, atque ita ex hac uita migrasse ad eam, quam credidit esse meliorem. Nihil enim urgebat aut calamitatis, aut criminis, seu uerum, seu falsum, quod non ualendo ferre se auferret, sed ad capessendam mortem, atq; ad huius uitæ suauia uincula rumpenda sola affuit animi magnitudo. Quod tamen magnè potius factum esset quàm bene, testis ei potuit

A esse Plato ipse, quem legerat: qui profectò id præcipuè potissimùmque fecisset, uel etiam fieri præcepisset, nisi ea mente qua immortalitatem animæ uidit, nequaquam faciendum, [c] quinetiam prohibendum esse iudicasset.

L. VIVES

a Quod plerunq; caligine erroris.] Populum sapientes olim magnum erroris magistrum soliti sunt appellare. b Theobrotus.] Legendum Cleombrotus. Hic fuit Ambraciota, qui lecto Platonis Phædone de Immortalitate animæ, ut ex hac uita, quæ est uelut mors quædam, ad immortalitatem migraret, è muro se in mare dedit præcipitem, cùm nihil ei ma-
B li contigisset. Cicerò est autor in primo Tuscul. quæstionum. In eum extat epigramma Callimachi Græcum, Latinum memini me legere:

Vita uale, muro præceps delapsus ab alto
Dixisti moriens Ambraciota puer:
Nullum in morte malum credens: sed scripta Platonis,
Non ita erant animo percipienda tuo.

Fuit & alius Cleombrotus Lacedæmoniorũ rex, quem Epaminundas Thebanus uicit. c Quinetiam prohibendum] Et quidem in eodem Phędone in principio, nefas esse dicit hominem sibimet manus afferre: nec aliter irasci deum, si id fiat, q̃ dominum, si quod se mancipiorum occiderit: alijsq; multis in locis ait migrare ex hac uita nulli hominum licere iniussu dei. Sumus enim hic omnes uelut in acie, loco unicuiq; suo ab imperatore deo assignato: maiorìq; supplicio afficiendum desertorem uitæ, quàm desertorem militiæ.

C Quale exemplũ sit Catonis, qui uictoriã Cæsaris non ferens, se interemit. Cap. XXIII

Et enim multi se interemerunt, ne
A in manus hostium peruenirent. Non modo quærimus utrum sit factum, sed utrum fuerit faciendum. Sana quippe ratio etiam exemplis anteponenda est, cui quidem & exempla concordant: sed illa quę tantò digniora sunt imitatione, quantò excellentiora pietate. Non fecerunt Patriarchæ, non Prophetæ, non Apostoli: quia & ipse dominus Christus, quando
D eos si persecutionem paterentur, fugere admonuit de ciuitate in ciuitatem, potuit admonere ut sibi manus inferrẽt, ne in manus persequentium peruenirent. Porrò si hoc ille non iussit, aut monuit, ut hoc modo sui ex hac uita migrarent, quibus migrantibus mansiones æternas se præparaturum esse promisit, quælibet exempla opponant gentes quæ ignorãt deum, manifestum est hoc non licere colentibus unum uerum deum. Sed tamen etiam præter Lucretiam, de qua supra satis quod uidebatur diximus, non facile reperiunt de cuius autoritate præscri-

bant,[a] nisi illum Catonem, qui se Vticæ occidit: [b] non quia solus id fecit, sed quia [c] uir doctus[d] & probus habebatur, ut merito putetur rectè etiã fieri potuisse uel posse quod fecit. De cuius facto quid potissimum dicam, nisi quòd amici eius etiam [e] docti quidam uiri, qui hoc fieri prudentius dissuadebant, imbecillioris quàm fortioris animi facinus esse censuerunt? quo demonstraretur non honestas turpia præcauens, sed infirmitas aduersa non sustinens. [f] Hoc & ipse Cato in suo charissimo filio indicauit. Nam si turpe erat sub uictoria Cæsaris uiuere, cur autor huius turpitudinis pater filio fuit, quem de Cæsaris benignitate omnia sperare præcepit? Cur non & illum secum coegit ad mortem? [g] Nam si eum filium qui contra imperium in hostem pugnauerat etiam uictorem, laudabiliter Torquatus occidit, cur uictus uicto filio pepercit Cato, qui nõ pepercit sibi? An turpius erat contra imperium esse uictorem, quàm contra decus ferre uictorem? Nullo modo igitur Cato turpe esse iudicauit sub uictore Cęsare uiuere, alioquin ab hac turpitudine paterno ferro filium liberaret. Quid est ergo, nisi quòd filium quantum amauit, cui parci à Cęsare & sperauit & uoluit, tantum gloriæ ipsius Cæsaris [h] ne ab illo etiam sibi parceretur, [i] ut ipse Cęsar dixisse fertur, *inuidit*: aut ut aliquid nos mitius dicamus, erubuit?

L. VIVES

Catones — a Nisi illum Catonem.] Catones sunt ex gente Porcia è Tusculo Latinorum oppido oriunda. Primus qui in ea gente Cato, hoc est, cautus & prudens est dictus, fuit M. Porcius, homo nouus, sed maximos honores assecutus, consulatum, censuram, triumphum. Huius pronepos fuit M. Porcius Cato, uterque maximus & innocentissimus uir. Ille Maior, hic Minor appellatus est. D Minor prætorius adhuc bello ciuili Pompeiano, Pompeij, hoc est, ipsius reipub. & libertatis partes aduersus C. Cęsaris tyrannidem secutus est: uicto ad Pharsaliã à Cæsare Pompeio, & in Africa Scipione Metello Pompei socero, ipse fracta fortuna partium, cùm omnia superata esse à Cæsare uideret, Vticæ, quæ ciuitas est in Africa, perlecto prius bis eadem ipsa nocte Platonis Phædone De animæ immortalitate, gladio se transfixit. b Non quia solus.] Nam alij alijs bellis permultis se occiderant, ne potestatem sui hostibus facerẽt. Et in eodem ciuili Scipio, Metellus, & Afranius, & Iuba rex se interemerunt. c Vir doctus.] Stoicus & Græcæ sapientiæ callentissimus. d Et probus.] Catonum sanctitas — Catonis utriusq; & innocentia & sapientia etiam in prouerbium abierunt. Vnde & illud apud Iuuenalem:

Tertius è cælo cecidit Cato.

Hunc Catonem sic ad Vinicium describit Velleius Paterculus: Hic genitus proauo M. Catone principe illo A familiæ Porciæ, homo uirtuti simillimus, & per omnia ingenio dijs quàm hominibus propior: qui nunquam rectè fecit, ut facere uideretur, sed quia aliter facere non poterat, cuiq; id solùm uisum est rationẽ habere, quod haberet iustitiã: omnibus humanis uitijs immunis, semper fortunã in sua potestate habuit. Hæc Velleius, ut & Senecæ, & Lucani, & Ciceronis, & Salustij, aliorumq; amplissima de Catone testimonia prætermittã. e Docti quidam.] Vticæ cum Catone dicuntur fuisse Apollonides Stoicus, & Demetrius Peripateticus, & Cleanthes medicus. Nam Cato Græcos philosophos multũ in comitatu habebat, quantumq; oderat eos proauus, tantum dilexit pronepos. Et nocte qua se occidit, Plutarchus refert, disputationem super cœnam ortam de his rebus, quæ ad ueram hominis libertatem pertinerent: in qua Demetrius multa dixisset aduersus ea quæ constantissimè affirmabat Cato, de laude eorum qui se occiderent, B adeò ut suspicionẽ alijs faceret, eum sua se manu statuisse tollere. f Hoc & ipse.] Plutarchus scribit, cùm Cæsar Vticã accessisset, Catonẽ eos, quos secũ habebat nauigio dimisisse, suasisseq; uehemẽter filio, ut & ipse cum alijs nauigaret, qui nunquam adduci potuit, ut patrẽ relinqueret. Huic filio iuueni Cæsar, ut Liuius lib. cxiiij. & Cæsar ipse in bello Africo scribunt, ignouit: suitq; in Venere intemperans, ut Plutarchus in uita patris tradit. Sed pro patria in acie Philippẽsi in partibus M. Bruti consobrini sui fortiter pugnãs interijt, nec excedere ex acie uoluit fugientibus iam primoribus. — Catonis filius

g Nam si eum filium.] T. Manlius Torquatus consul, filium, quòd contra edictũ pugnauerat, tametsi prosperè, securi percuti iussit: de hoc alibi. — Manlius Torquatus

h Ne ab illo.] Catonem tradit Plutarchus, nec uoluisse quicquã à Cæsare petere, nec pro se peti permisisse. i Vt ipse Cæsar.] Nota est illa Cæsaris uox ad nuncium mortis Catonis: C Inuideo Cato gloriæ tuæ, nam & tu inuidisti meæ: ne inter cętera mea pręclarè facta numeraretur & illud, me Catonem seruasse. Libros scripsit Cæsar Anticatones duos contra Catonem, ut Cicero ipse & Suetonius meminerunt. Ea uolumina uir clarissimus Cardinalis Leodiensis confirmauit se in antiqua quadam bibliotheca Leodij uidisse, & curaturum ut ad me mitterentur. Quod si fecerit, nõ inuidebo studiosis hominibus lectionem eorum.

Quòd in ea uirtute, qua Regulus præstãtior fuit, multò magis emineant Christiani. Cap. XXIIII

NOLVNT autem isti contra quos agimus, ut sanctum uirum Iob, qui tam horrenda mala [a] in sua carne perpeti maluit, quàm illata sibi morte omnibus carere cruciatibus: uel alios sanctos ex nostris literis summa autoritate celsissimis, fideq; dignissimis, qui captiuitatem dominationemq; hostium ferre, q̃ sibi necem inferre maluerunt, Catoni præferamus: sed ex literis eorum, eidem illi Marco Catoni Marcum Regulum pręferamus. Cato enim nunquam Cæsarem uicerat, cui uictus dedignatus est subijci, & ne subijceretur, à seipso elegit occidi: Regulus autem Pœnos iam uicerat, imperioque Romano Romanus imperator non ex ciuibus dolen-

dolendam, sed ex hostibus laudandā uicto- A
riā reportauerat: ab eis tamē postea uictus,
maluit eos ferre seruiendo, q̄ eis se auferre
moriēdo. Proinde seruauit & sub Carthagi
nensiū dominatione patientiā, & in Roma
norū dilectione constantiā: nec uictum au-
ferēs corpus ab hostibus, nec inuictum ani
mum à ciuibus. Nec q̄ se occidere noluit ui
tæ huius amore fecit. Hoc probauit, cū cau-
sa promissi iuriscq̄ iurandi ad eosdē hostes,
quos grauius in senatu uerbis, q̄ in bello ar
mis offenderat, sine ulla dubitatione remea
uit. Tantus itacq̄ uitæ huius contemptor, B
cum sæuientib. hostibus, per quaslibet pœ
nas eā finire, q̄ se ipse perimere maluit, ma-
gnum scelus esse, si homo interimat, procul
dubio iudicauit. Inter omnes suos laudabi-
les, & uirtutū insignibus illustres uiros nō
proferūt Romani meliorem, quem necq̄ fe-
licitas corruperit, nam in tāta uictoria[b] pau-
perrimus permansit, nec infelicitas frege-
rit: nam ad tanta exitia reuertit intrepidus.
Porrò si fortissimi & præclarissimi uiri ter-
renæ patriæ defensores, deorumcq̄ licet fal-
sorum, non tamen fallaces cultores, sed ue-
racissimi etiam iuratores, qui hostes uictos C
more ac iure belli ferire potuerunt, hi ab ho
stibus uicti seipsos ferire noluerūt: & cùm
mortem minimè formidarēt, uictores tamē
dominos ferre, quàm eam sibi inferre malu-
erunt: quantò magis Christiani uerū deum
colentes, & supernæ patriæ suspirantes, ab
hoc facinore temperabunt, si eos diuina di-
spositio uel probandos, uel emēdandos ad
tempus hostibus subiugauerit, quos in illa
humilitate non deserit, qui propter eos tam
humiliter uenit altissimus:[c] præsertim quos
nullius militaris potestatis, uel talis militiæ D
iura constringunt, ipsum hostem ferire su-
peratum?

L. VIVES

a IN sua carne.] Vlcere enim pessimo est afflictus.
b Pauperrimus.] Liuius lib. xviij. & Valerius in Exemplis de paupertate. Cùm Attilius prorogatum in proximum annum imperium cognouisset, consulibus de successore sibi mittendo scripsit. Inter causas cur prouincia uellet decedere illam attulit præcipuam, quòd agellus suus septem iugerum, quem solum habebat, à mercenario uastaretur, quòd si ita pergeret facere, non fore unde uxor & liberi sui alerētur: senatus dato ædilibus negocio, patrimonio Attilij prospexit.
c Præsertim quos.] Alienam facit hanc pugnandi rationem à Christiana pietate, id est, inhumanitatem sæuissimam à mansuetissima humanitate.

Quòd peccatum non per peccatum debeat declinari. Cap. XXV

QVIS ergo tā malus error obrepit, ut homo se occidat, uel quia in eū peccauit, uel ne in eum peccet inimicus, cùm uel peccatorē uel peccaturū ipsum occidere non audeat inimicū? At enim timendū est & cauendū, ne libidini hostili subditū corpus illecebrosissima uoluptate alliciat consentire peccato. Proinde, inquiunt, nō iam propter alienū, sed propter suū peccatum, antequā hoc quiscq̄ cōmittat, se debet occidere. Nullo modo quidem hoc faciet animus, ut consentiat libidini carnis suæ, aliena libidine cōcitatę, qui deo potius eiuscq̄ sapientiæ, q̄ corporis concupiscētiæ subiectus est. Veruntamen si detestabile facinus et damnabile scelus est etiam seipsum hominem occidere, sicut ueritas manifesta proclamat, quis ita desipiat, ut dicat: Iā nūc peccemus, ne postea forte peccemus: iam nunc perpetremus homicidiū, ne forte postea incidamus in adulterium? Nónne si tantum dominatur iniquitas, ut non innocentia, sed potius peccata eligantur, satius est incertum de futuro adulterium, quàm certum de præsenti homicidium? Nónne satius est flagitium cōmittere, quod pœnitendo sanet, q̄ tale facinus ubi locus talis pœnitentię non relinquitur? Hęc dixi propter eos uel eas, quæ non alieni, sed proprij peccati deuitandi causa, ne sub alterius libidine etiam excitatæ, suæ forte consentiant, uim sibi qua moriantur inferendam putant. Cæterùm absit à mente Christiana, quæ in deo suo fidit, in eocq̄ spe posita, eius adiutorio nititur: absit, inquam, ut mens talis quibuslibet carnis uoluptatibus ad cōsensum turpitudinis cedat.[a] Quòd si illa concupiscentialis inobedientia, quæ adhuc in membris[b] moribundis habitat, præter nostræ uoluntatis legē quasi lege sua mouetur: quantò magis absque culpa est in corpore non consentientis, si absque culpa est in corpore dormientis?

L. VIVES

a QVòd si illa concupiscētialis.] Mouetur enim ex se libido corporis etiam uoluntate resistente ac repugnante. hinc uicta uoluntate à carne, nascitur pudor: ut aliàs dicetur fusius.
b Moribundis.] Membra hæc nostra morti subdita quotidie moriūtur, & tamen uitam quandam uidentur per se habere aliam à uita animi: quantò magis absq; culpa est, si motus illi libi-

libidinis inter dormiendum excitãtur ſine culpa, quia natura illos agitat abſq; aſſenſu uoluntatis, quanto minus erunt ſine culpa, ubi non ſolùm quieſcit uoluntas, ſicut in ſomno, uerumetiam aduerſator, & obſiſtit?

De his quæ fieri non licet, cùm à ſanctis facta noſcunt, qua ratione facta credẽda ſint. Ca. XXVI

S ED quędam, inquiunt, ſanctæ fœminæ tẽpore perſecutionis, ut inſectatores ſuę pudicitię deuitarẽt, in rapturum atq; necaturũ ſe flumen proiecerunt: eoq; modo defunctæ ſunt, earumq; martyria in catholica eccleſia ueneratione celeberrima frequentantur. De his nihil temerè audeo iudicare. Vtrum enim eccleſiæ aliquibus fidedignis teſtificationibus, ut earum memoriam ſic honoret, diuina perſuaſerit autoritas, neſcio, et fieri poteſt ut ita ſit. Quid ſi enim hoc fecerunt non humanitus deceptæ, ſed diuinitus iuſſæ: nec errantes, ſed obedientes: ſicut de Sampſone aliud nobis fas nõ eſt credere? Cùm autem deus iubet, ſeq; iubere ſine ullis ambagibus intimat, quis obedientiam in crimen uocet? quis obſequium pietatis accuſet? Sed non ideo ſine ſcelere facit, quiſquis deo immolare filium decreuerit, quia hoc Abraham etiam laudabiliter fecit. Nam & miles cùm obediens poteſtati ſub qua legitimè conſtitutus eſt, hominẽ occidit, nulla ciuitatis ſuę lege reus eſt homicidij: imò niſi fecerit, reus eſt imperij deſerti atq; contempti. Quòd ſi ſua ſponte atq; autoritate feciſſet, in crimen effuſi humani ſanguinis incidiſſet. Itaque unde punitur ſi fecerit iniuſſus, inde punietur niſi fecerit iuſſus. Quòd ſi ita eſt iubente imperatore, quanto magis iubente creatore? Qui ergo audit non licere ſe occidere, faciat ſi iuſſit, cuius non licet iuſſa contemnere. Tantummodo uideat, utrum diuina iuſſio nullo nutet incerto. [b]Nos per aurem conſcientiam conuenimus, occultorum nobis iudicium non uſurpamus. Nemo ſcit quid agatur in homine, niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt. Hoc dicimus, hoc aſſerimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem ſpontaneam mortem ſibi inferre debere, uelut fugiendo moleſtias temporales, ne incidat in perpetuas. Neminem propter aliena peccata, ne hoc ipſo incipiat habere grauiſsimũ propriũ, quem non polluebat alienum: neminem propter

A ſua peccata præterita, propter quæ magis hac uita opus eſt, ut poſsint pœnitẽdo ſanari. Neminem uelut deſiderio uitæ melioris, quæ poſt mortẽ ſperatur: quia reos ſuę mortis, melior poſt mortem uita non ſuſcipit.

L. VIVES

a SEd quædam, inquiũt.] Pelagiam ſcribit Ambroſius libro iij. De uirginibus, cum matre & ſororibus præcipitẽ ſe dediſſe in flumẽ, ne à perſequenti milite uiolaretur: eam tamẽ, ut idem inquit, martyrum numero eccleſia aſſcripſit. Item Sophroniam, quæ ſe occidit, ne uim à Maxentio Cæſare pateretur: ut Euſebius in Eccleſiaſtica hiſtoria perhibet. Pelagia Sophronia b Nos per aurem.]
B Ab exterioribus iudicium de interioribus facimus: in occulta enim acies noſtra non penetrat.

An propter declinationẽ peccati mors ſpõtanea appetenda ſit. Cap. XXVII

R ESTAT una cauſa, de qua dicere cœperam, qua utile putatur ut ſe quiſquã occidat, ſcilicet ne in peccatum irruat, uel blandiente uoluptate, uel dolore ſæuiente. Quam cauſam ſi uoluerimus admittere, eò uſq; progreſſa perueniet, ut hortãdi ſint homines tunc ſe potius interimere, cùm lauacro ſanctæ regenerationis abluti, uniuerſorum remiſsionem ac
C ceperint peccatorum. Tunc enim tempus eſt cauendi omnia futura peccata, cùm omnia ſunt deleta pręterita. quòd ſi morte ſpõtanea rectè fit, cur nõ tunc potiſsimum fit? Cur baptizatus ſibi quiſq; parcit? Cur liberatum caput tot rurſus uitæ huius periculis inſerit, cùm ſit facillimæ poteſtatis illata ſibi nece omnia deuitare, ſcriptumq; ſit: Qui amat periculum, incidit in illud? Eccli. 3 Cur ergo amãtur tot & tanta pericula, uel certe etiam ſi non amantur, ſuſcipiuntur? Cur manet in hac uita, cui abſcedere licitum eſt? An uerò tam inſulſa peruerſitas cor euertit, & à conſideratione ueritatis auertit: ut ſi ſe quiſquã interimere debeat, ne unius captiuantis do-
D minatu corruat in peccatum, uiuendum ſibi exiſtimet, ut ipſum perferat mũdum per omnes horas tentationib. plenũ, & talibus qualis ſub uno domino formidaſ, & innumerabilibus cæteris, ſine quib. hæc uita nõ ducitur? Quid igitur cauſæ eſt, cur in eis exhortationibus tempora conſumamus: [a]quibus baptizatos alloquendo ſtudeamus accendere, [b]ſiue ad uirginalẽ integritatẽ, ſiue ad continentiã uidualẽ, ſiue ad ipſam thori cõiugalis fidẽ, cũ habeamus meliora, & ab omnibus

omnibus peccandi periculis remota cōpendia, ut quibuscunq; post remissionē recentissimam peccatorū, ad arripiēdam mortē, sibiq; ingerēdam persuadere potuerimus, eos ad dominum saniores purioresq; mittamus? Porrò si quisquis hoc aggrediendum atq; persuadendum putat, nō dico desipit, sed insanit, qua tandem frōte homini dicit: Interfice te, ne paruis tuis peccatis adijcias grauius, dum uiuis sub dn̄o barbaris moribus impudico, qui non potest nisi sceleratissimè dicere: Interfice te, peccatis tuis omnibus absolutis, ne rursus talia uel etiam peiora committas, dum uiuis in mūdo tot impuris uoluptatibus illecebroso, tot nefandis crudelitatibus furioso, [c] tot erroribus & terroribus inimico? Hoc quia nefas est dicere, nefas est profectò se occidere. [d] Nam si hoc sponte faciendi ulla causa iusta esse posset. Quia uerò nec ista est, ergo nulla est. Nō itaq; uobis, ô fideles Christi, sit tædio uita uestra, si ludibrio fuit hostibus castitas uestra. Habetis magnam ueramq; consolationem, si fidam conscientiam retinetis, nō uos consensisse peccatis eorum, qui in uos peccare permissi sunt.

[redacted]

Quo iudicio dei in corpora continentium libido hostilis peccare permissa sit. Cap. XXVIII.

QVOD si forte cur permissi sint quæritis, alta quidem est prouidentia creatoris mundi atq; rectoris, & inscrutabilia sunt iudicia eius, & ininuestigabiles uiæ eius. Veruntamen interrogate fideliter animas uestras, ne forte de isto integritatis & continentiæ uel pudicitiæ bono uos inflatius extulistis, & humanis laudib. delectatæ, in hoc etiā aliquibus inuidistis.

A Non accuso quod nescio, nec audio quod uobis interrogata corda uestra respondēt. Tamen si ita esse responderint, nolite mirari [b] hoc uos amisisse, unde hominibus [c] placere gestijstis: illud uobis remansisse, quod ostendi hominibus nō potest. Si peccātibus non consensistis, diuinæ gratiæ, ne amitteretur, diuinū accessit auxilium: humanę gloriæ, ne amaretur humanū successit opprobriū. In utroq; consolamini pusillanimes: illinc probatæ, hinc castigatæ: illinc iustificatæ, hinc emēdatæ. Quarū uerò corda interrogata B respondent, nunq; se de bono uirginitatis uel uiduitatis uel coniugalis pudicitiæ superbisse, [d] sed humilibus consentiēdo, de dono dei [e] cum tremore exultasse, nec inuidisse cuiquam paris excellentiā sanctitatis & castitatis: sed humana laude postposita, quæ tantò maior deferri solet, quantò est bonū rarius, quod exigit laudē, optasse potius, ut earū amplior numerus esset, q; ut ipsæ in paucitate amplius eminerēt. Nec istæ, quæ tales sunt, si earū quoq; aliquas barbarica libido compressit, permissum hoc esse [f] causentur: nec ideo credant deum ista ne- C gligere, quia permittit quod nemo impune cōmittit. Quędam enim ueluti pondera malarum cupiditatū, & per occultum præsens diuinum iudicium relaxantur, & quædam manifesto ultimo reseruantur. Fortassis autem istæ, quæ bene sibi sunt consciæ, non se ex isto castitatis bono cor inflatum extulisse, & tamen uim hostilem in carne perpessę sunt, habebant aliquid latentis infirmitatis, quæ posset in superbiæ fastum, [g] si hanc humilitatem in uastatione illa euasissent, extolli. [h] Sicut ergo quidam morte rapti sunt, ne malitia mutaret intellectum eorū, ita [i] quid- D dam ab istis ui raptū est, ne prosperitas mutaret modestiam earum. Vtrisq; igitur quæ de carne sua, quòd turpē nullius essent perpessæ contactum, uel iam superbiebant, uel superbire, si nec hostium uiolentia contrectatæ essent, forsitan poterāt: non ablata est castitas, sed humilitas persuasa. Illarum tumori occursum est [k] immanenti, istarum occursum est imminenti. Quanquam & illud non sit tacendum, quòd quibusdam quæ ista perpessæ sunt, potuit uideri continentiæ bonum in bonis corporalibus deputandum: & tunc manere, si nullius libidi-

ne

ne corpus attrectaretur: non autem esse positum in solo adiuto diuinitus robore uoluntatis, ut sit sanctum & corpus & spiritus: nec tale bonũ esse, quod inuito animo nõ possit auferri. Qui error eis fortasse sublatus est. Cùm enim cogitãt qua conscientia deo seruierint, & fide inconcussa nõ de illo sentiunt, quòd ita sibi seruientes, eumq́ ita inuocantes deserere ullo modo potuerit, quantumq́ illi castitas placeat, dubitare nõ possunt, uident esse consequens, nequaquã illum fuisse permissurum, ut hæc accideret sanctis suis, si eo modo perire posset sanctitas, quam contulit & diligit in eis. B

L. VIVES

a ET inuestigabiles.] Sic enim uulgò legitur ad Romanos undecimo, pro contrario, id est, minime inuestigabiles. Inuestigabilia enim sunt ea, quæ uestigando inueniunt: uiæ aũt domini humanæ mẽti inuestigari non possunt. Græcè ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ. b Hoc uos amisisse.] Famam & integrum nomen amisisse, pudicitiam retinuisse. c Placere gestijstis.] Hoc est placere cupijstis. d Sed humilibus consentiendo.] Ad Rom. xij. Non altum sapientes, sed humilibus consentiẽtes. ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. e Cum tremore exultasse.] Psal. secũdo: Seruite domino in timore, & exultate ei cum tremore. f Causentur.] Non in eo significatu quo nũc philosophi in scholis, id est, causa sint, sed causam afferant: ut apud Vergil. Causando nostros in longum ducis amores. C g Si hanc humilitatem.] Puto hîc accipi pro humiliatione, qua quis deijcitur calamitate aliqua, nisi quis malit legere: Quæ posset in superbiæ fastum si hanc humilitatem in uastatione illa euasissent, extollere. h Sicut ergo quidam.] Verba sunt Sapientiæ quarto, de Enoch: sed hîc non de illo intelligendum: nam is uiuens ad dominum trãslatus est, sed de alijs, qui mortui sunt, & ad dominum è uita traducti eadem causa, qua ille uiuens assumptus. i Quiddam.] Vetat pudor dicere, quid illud sit. k Immanenti.] Non ut philosophi, id est, per aliquod tempus moranti, sed iam intus manenti: quod uerbum posuit Augustinus figuram agnominationis captans in illis duobus, immanens & imminens, quod in alijs multis facit. Agnominatio

Quid familia Christi respondere debeat infidelibus cùm exprobrãt, quòd eam in furore hostium non liberauerit Christus. Cap. XXIX

HABET itaq; omnis familia summi & ueri dei consolationẽ suam, nõ fallacem, nec in spe rerum nutantium uel labentium constitutam, uitamq́ etiam ipsam temporalem minime pœnitendam, in qua eruditur ad æternam, bonisq́ terrenis tanquã peregrina utitur, nec capitur, malis autem aut probatur, aut emendatur. Illi uerò qui probitati eius insultãt, eiq́ dicunt, cùm forte in aliqua temporalia mala deuenerit: [a] ubi est deus tuus? Ipsi dicant: A Vbi sint dij eorum, cùm talia patiũtur: pro quibus cuitandis eos uel colunt, uel colendos esse contendunt? Nam ista respondet: Deus meus ubiq; præsens est, ubiq; totus, nusquam inclusus: qui possit adesse secretus, abesse non motus. Ille cùm aduersis rebus exagitat, aut merita examinat, aut peccata castigat, mercedemq́ mihi æternã pro toleratis piè malis tẽporalibus seruat. Vos autem qui estis, cum quibus loqui dignum sit, saltem de dijs uestris, quantò minus de deo meo, qui [b] terribilis est super omnes deos? quoniam omnes dij gentium dæmonia, B dominus autem cælos fecit.

L. VIVES

a VBi est deus tuus?] Psal. xlij. Fuerũt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie: Vbi est deus tuus? b Qui terribilis.] Psalmo nonagesimoquinto.

Quòd pudendis prosperitatibus affluere uelint, qui de Christianis temporibus conqueruntur. Cap. XXX

[a] 1 NAsica ille Scipio uester quondam pontifex uiueret, quem sub C terrore belli Punici in suscipiẽdis Phrygijs sacris, cùm uir optimus quæreretur, uniuersus senatus elegit, cuius os fortasse non auderetis aspicere, ipse uos ab hac impudentia cohiberet. Cur enim afflicti rebus aduersis de tẽporibus querimini Christianis, nisi quia uestram luxuriam cupitis habere securam, & perditissimis moribus remota omni molestiarũ asperitate diffluere? Neq; enim propterea cupitis habere pacem, & omni genere copiarum abũdare, ut his bonis honestè utamini, hoc est, modestè, sobriè, temperanter, piè, sed ut infinita D uarietas uoluptatũ insanis effusionibus exquiratur: secũdisq́ rebus ea mala oriãtur in moribus, quæ sæuientibus peiora sint hostibus. [b] At ille Scipio pontifex maximus uester, ille iudicio totius senatus uir optimus, istam uobis metuẽs calamitatẽ, nolebat æmulam tũc imperij Romani Carthaginẽ dirui, & decernenti ut dirueretur contradicebat Catoni, timẽs infirmis animis hostem, securitatem: [c] & tanquam pupillus ciuibus idoneum tutorem, necessarium uidens esse terrorem. Nec eum sententia fefellit, re ipsa probatum est, quàm uerum diceret. [d] Deleta quippe Carthagine, magno scilicet terrore

re Romanę reipublicę depulso & extincto, A tanta de rebus prosperis orta mala cōtinuo subsecuta sunt, ut corrupta diruptaq́ꝫ concordia, prius sæuis cruētisq́ꝫ seditionibus, deinde mox [f] malarum connexione causarum, bellis etiā ciuilibus tantę strages æderentur, tantus sanguis effunderetur, tāta cupiditate proscriptionum ac rapinarum ferueret immanitas, ut Romani illi qui uita integriore mala metuebant ab hostibus, perdita integritate uitæ, crudeliora paterētur à ciuibus: eaq́ꝫ ipsa libido dominandi, quæ inter alia uitia generis humani immoderatior inerat uniuerso populo Romano, posteaq́ꝫ in paucis potentiorib. uicit, obtritos, fatigatosq́ꝫ cęteros etiā iugo seruitutis oppresit.

L. VIVES

Scipio Nasica a SI Nasica.] Filius fuit hic Gnei Cornelij Scipionis, qui cum P. fratre in Hispania ab Afris interēptus est, bello Punico secūdo, eius belli anno xiiij. cùm à decem uiris librorum Sibyllinorum carmen esset inter Sibyllina inuentum, fore ut hostes ex Italia pellerentur, si mater deum ex Pesinunte ciuitate Phrygiæ Romam afferretur, legati sunt ad Attalum missi, qui tum ibi regnabat, ut senatus & pop. nomine matrem deum ab eo peterent. In uia Delphicum Apollinem legati conuenere, sciscitantes ecquid spei possent de impetranda matre deum ab Attalo habere. Oraculo bonum sunt animum habere iussi, impetraturos ab Attalo quod peterent: cæterùm curarent, ne ab optimo totius ciuitatis uiro Romæ exciperetur. Cùm iam ergo Ostiam appulisset nauis, cum simulachro deæ, à iuratis patribus de optimo ciuitatis uiro sententias dicere P. Cornelius Scipio Nasica adolescens, nec dum quæstura primo dignitatis gradu functus, uir optimus iudicatus est, qui & sacra ex S.C. excepit. Liuius lib. xxix. & alij permulti.

Belli Punici origo b Atilio Scipio.] Anno ab Vrbe condita DC. cùm legati Rom. qui Carthaginem iuerant, renunciassent ingentem se naualis materiæ uim Carthagine inuenisse, consultatum est in senatu de bello Carthagini ex suspicione inferendo. M. Porcius Cato censorius, ut securus aliquando tandem uiueret pop. Ro. non modò bellum Carthagini faciendum esse censebat, sed omnino excidendum terrorem. Nasica de quo sum locutus, nolebat nimio ocio po. Rom. luxuriare, & diffluere: uolebat aliquid esse, quod uelut frenū esset effusæ multorum uirorum libidini, ideo non modò non esse delendam Carthaginē, sed ne bellum quidem sine legitima & magna causa inferendum ducebat. Liuius & alij.

Negociū quàm ociū Ro. melius c Et tanquam pupillis ciuibus.] Appium Claudium dicere solitum scribit Valerius, melius popul. Rom. negocium quàm ocium commendari: quòd is po. nimia quiete in desidiam resolueretur, & negocium nomen horridum ciuitatis Rom. mores in suo statu continuit, blandæ appellationis quies plurimis uitijs infecit.

d Deleta quippe Carthagine.] Salustius in bello Iugur. nam ante Carthaginem deletam pop. & senatus Rom. placidè modesteq́ꝫ rempub. inter se tractabant: neq́ꝫ gloriæ certamē, neq́ꝫ dominationis inter ciues erat: metus hostis in bonis artibus ciuitatem continebat, sed ubi illa formido à mentibus discessit, scilicet ea quæ res secundæ amant, lasciuia atq́ꝫ superbia incessere.

e Cruentisq́ꝫ seditionibus.] Tiberij Gracchi. deinde C. fratris, in quibus primùm usq́ꝫ ad sanguinē ciuilem uentum est, quarum prior fuit decem annis post deletam Carthaginē.

Bella ciuilia f Malarum connexione causarū.] Nam ex seditione C. Gracchi ortus est tribunatus Liuij Drusi, quē patres equitibus, qui ex lege Gracchi iudicabāt, opposuerūt. Ex hoc bellū sociale, quod promissa à Liuio Druso ciuitas nō præstaretur: ex hoc Mithridaticū, cū Mithridates rex Ponti cōfisus discordiæ Italiæ multa ciuiū milia, quæ in suo regno negociabantur iussit interfici. Ex hoc bella ciuilia Mariana, cū Marius prouinciā & bellū Mithridaticum L. Syllæ uellet eripere. Ex huius seminibus Sertorianum, Lepidanū, coniuratio Catilinæ, postremo Pompeianum. Hinc Cæsaris regnū, quo occiso bella ciuilia, Antonianum, Philippense Bruti & Cassij: Siculum Sexti Pompeij, Actiacū. Tandem respublica in monarchiam & tyrannidem uersa est.

B Quibus uitiorum gradibus aucta sit in Romanis cupido regnandi. Cap. XXXI

NAM quando illa quiesceret in superbissimis mentibus, donec continuatis honoribus ad potestatē regiam perueniret? Honorum porrò continuandorum facultas non esset, nisi ambitio præualeret. Minimè autem præualeret ambitio, nisi in populo auaritia luxuriaq́ꝫ corrupto. Auarus uerò luxuriosusq́ꝫ populus secundis rebus effectus est, quas Nasica ille prouidētissimè cauēdas esse censebat, quando ciuitatem hostium maximā, fortissimā, C opulentissimamq́ꝫ nolebat auferri: ut timore libido premeretur: libido pressa non luxuriaretur, luxuriaq́ꝫ cohibita nec auaritia grassaretur. Quibus uitijs obseratis, ciuitati utilis uirtus floreret & cresceret, eiq́ꝫ uirtuti libertas congrua permaneret. Hinc etiam erat, & ex hac prouidentissima patriæ charitate ueniebat, quod idē ipse uester pontifex maximus à senatu temporis illius, quod sæpe dicendum est electus, sine ulla sententiarum discrepantia uir optimus [a] caueam theatri senatū construere molientē, ab hac D dispositione & cupiditate compescuit: persuasitq́ꝫ oratione grauissima ne [b] Grǣcam luxuriam uirilibus patriæ moribus paterētur obrepere, & ad uirtutē labefactandā eneruandamq́ꝫ Romanam peregrinæ consentire nequitiæ: tantumq́ꝫ autoritate ualuit, ut eius uerbis cōmota senatoria prouidentia, etiam subsellia quibus [c] ad horam congestis in ludorū spectaculo iam uti ciuitas cœperat, deinceps prohiberet apponi. Quanto studio iste ab urbe Roma [d] ludos ipsos scenicos abstulisset, si autoritati eorum, quos deos putabat, resistere auderet, quos esse noxios dæmones nō intelligebat: aut si intelli-

telligebat, placandos etiam ipse potius, quàm contemnēdos existimabat. Nondum enim fuerat declarata gētibus superna doctrina, quæ fide cor mūdans ad cælestia uel supercęlestia capessenda, humili pietate humanū mutaret affectum, & à dominatu superborum dæmonum liberaret.

L. VIVES

Theatrum Romæ a CAueam theatri.] Liuius libro xlviij. & Valerius De instit. antiquis. Vale. Messala & Cassius censores theatrū faciendum locauerant, in quo populus Ro. sedens spectaret ludos. Nasica id ne fieret in senatu obtinuit, tanquā publicis moribus nociturum. Ita S. C. totus ille theatricus apparatus destructus est, cautumq́ eodem S. C. ne quis in urbe aut propius mille passus subsellia imponeret, sedénsue ludos spectaret. Paulò ante Punicum bellum tertium po. Rom. per aliquot annos spectauit stans usq; ad deletam Corinthū, quo tempore L. Mūmius ludis, quos in triumpho fecit theatrum erexit, sed temporariū. Primum mansurum theatrum Pompeius Magnus Romæ extruxit lapide quadrato, autore Corn. Tacito libr. xiiij. ad exemplum illius quod Mitylenis uiderat bello Mithridatico. a *Cauea Theatri* Cauea.] Alibi alia, in theatro locū medium significat, in quo postea fuerunt equitum sedes per cuneos distinctæ: interdum etiam pro consensu totius po. accipitur. ut Seruius viij. Aeneid. ait. b Græcam luxuriam.] Græci multis seculis ante Romanos theatra habuerant, & nomen ipsum Græcum rem ex Græcia deductam ostendit. Dicitur enim à θεᾶσθαι, quod est spectare. c Ad horam.] Ad tempus. nam theatra Romæ ante fuerunt temporaria, quam māsura, & sicut Tacitus inquit, subitarijs gradibus, & scena in tempus structa. d Ludos ipsos scenicos.] Qui in scena exhibebantur: de quibus proximo libro.

De scenicorū institutione ludorū. Cap. XXXII

ERUNTAMEN scitote qui ista ne V scitis: & qui uos ista scire dissimulatis, aduertite, qui aduersus liberatorē à talibus dominis murmuratis: ludi scenici,[a] spectacula turpitudinū, & licentia uanitatū, non hominū uitijs, sed deorū uestrorum iussis Romæ instituti sunt.[b] Tolerabilius diuinos honores deferretis illi Scipioni, quàm deos eiusmodi coleretis. Neq; enim erant illi dij suo pontifice meliores. Ecce attendite, si mēs tam diu potatis erroribus ebria, uos aliquid sanū cōsiderare permittit: Dij propter sedandam corporū pestilentiā ludos sibi scenicos exhiberi iubebant: pontifex aūt uester propter animorū cauēdam pestilentiam, ipsam scenā construi prohibebat. Si aliqua luce mentis animum corpori præponitis, eligite quē colatis.[c] Neq; enim & illa corporū pestilentia, ideo conquieuit, quia populo bellicoso, &[d] solis antea ludis Circensibus assueto, ludorū scenicorū delicata subintrauit insania: sed astutia spirituū nefandorum præuidens illam pestilentiam iam fine debito cessaturā, aliam longe grauiorem, qua plurimum gaudet, ex hac occasione non corporibus, sed moribus curauit immittere: quę animos miserorū tantis obcęcauit tenebris, tāta deformitate fœdauit, ut etiam modo, quod incredibile forsitan erit, si à nostris posteris audieť, Romana urbe uastata quos pestilentia ista possedit, atque inde fugientes, Carthaginem perueniire potuerunt, in theatris quotidie certatim[e] pro histrionibus insanirent.

L. VIVES

a SPectacula turpitudinum.] Nam fœdissima & uisu fiebant, & auditu dicebantur. b Tolerabilius diuinos honores.] Tertullianus in Apologetico dicit satius fuisse deos fieri, sapientiæ Socratem, iustitiæ Aristidem, militiæ Themistoclem, eloquentiæ Ciceronem, felicitatis Syllam, opum Crassum, sublimitatis Pompeium, grauitatis Catonē. hi enim dijs ipsis præstabant hisce rebus. *Viri præstantes* Non dissimularunt multi ueterum bonos uiros meliores dijs suis esse. Sic Seneca libro De tranquillitate uitæ secūdo: Catonem Vticensem certius uiri sapientis fuisse exemplum, quàm Herculem, aut Vlyssem affirmat. Eundem Lucanus uerum patriæ parentem nominat, dignissimum aris Romanis. c Neq; enim & illa corporum.] Liuius libro vij. Neq; tamē ludorum primum initium procurandis religionibus institutum, aut religione animos, aut corpora morbis leuauit. d Solis antea ludis Circensibus assueto.] *Circenses ludi* Circēses ludos primus Romæ fecit Romulus, quarto mense ab Vrbe condita, ut scribit Fabius Pictor, quo die Sabinas rapuit. Longius tempus alij tradunt, quod magis crediderim. Circenses dictos scribit Seruius, quòd ensibus circūdarentur. Nam cùm rudis uetustas non loca huiusmodi ludis apta ædificasset, inter enses & flumina eos agebāt, ut ignauis utrinq; pręsentis esset periculum. Postea Tarquinio Prisco rege locus est designatus circo, qui postmodum Maximus est dictus. ut Liuius refert singulis annis isti ludi sunt celebrati, & Magni, ac Romani, & Circenses uariè dicti. Equi & pugiles certabant. Sacri fuerunt Conso, quē Græci ἱπποποσειδῶνα uocāt, id est Neptunū equestrem, cuius templū Dionysius ait ab Euādro in Latio erectū, diemq́ festū statutū, quem illi ἱπποκρατίαν, Latini Consualia nominant: *ἱπποποσειδῶν Consus* quo die cessabant ab operibus equi & muli, sertisq; redimebanť. d Solis antea ludis.] Valerius De instit. & Liu. lib. vij. autores. e Pro histrionibus.] Non se pro histrionibus gerebant, nec sic intelligēdus Augustinus. quod non admonerē, nisi quidam sic existimarent, sed quòd studio spectandi histriones insaniebant.

De uitijs Romanorum, quos patriæ non correxit euersio. Cap. XXXIII

O MENTES amentes, quis est hic tantus non error, sed furor, ut exitium uestrū, sicut audiuimus, plāgentibus orientalibus populis, & maximis ciuitatibus in remotissimis terris, publicū luctum mœroremq́ ducentibus, uos theatra

tra quæreretis, intraretis, impleretis, & multò insaniora quàm fuerant antea faceretis? Hanc animorũ labem ac pestem, hanc probitatis & honestatis euersionem uobis Scipio ille metuebat, quando constitui theatra prohibebat: quando reb. prosperis uos facile corrũpi atque euerti posse cernebat: quãdo uos ab hostili terrore securos esse nolebat. neque enim censebat ille felicem esse remp. stantibus mœnibus, ruẽtibus moribus: sed in uobis plus ualuit quod dæmones impij seduxerunt, quàm quod homines prouidi præcaue runt. Hinc est quòd mala quæ facitis, uobis imputari non uultis: mala uerò quæ patimini, Christianis temporibus imputatis. Neque enim in uestra securitate pacatam rempublicam, sed luxuriam quæritis impunitã, qui deprauati reb. prosperis, nec corrigi potuistis aduersis. Volebat uos ille Scipio terreri ab hoste, ne in luxuriam flueretis, [a] uos nec contriti ab hoste luxuriam repressistis: [b] perdidistis utilitatem calamitatis, & miserrimi facti estis, & pessimi permãsistis. Et tamen quòd uiuitis dei est, qui uobis parcendo admonet, ut corrigamini pœnitẽdo: qui uobis etiam ingratis præstitit, ut uel sub nomine seruorum eius, uel in locis martyrum eius hostiles manus euaderetis.

L. VIVES

a Vos nec contriti.] Quia Carthagine effusissimo studio ludos spectabatis. b Perdidistis utilitatem calamitatis.] Qua homines emendantur, & icti sapiunt, & pro merito eis deputatur, cùm patienter aduersa tolerant. Plato in Gorgia calamitates ac supplicia, & ipsis qui perferunt, & spectatorib. utilia esse ait: utrique enim redduntur meliores, illi dolore, hi exemplo.

De clementia dei, quæ Vrbis excidium temperauit. Cap. XXXIIII

ROMVLVS & Remus [a] asylum constituisse perhibentur, quò quisquis confugeret, ab omni noxa liber esset, augere quærentes creandæ multitudinem ciuitatis. Mirandum in honorem Christi præcessit exemplum. Hoc constituerũt euersores Vrbis, quod constituerant antea conditores. Quid autem magnum si hoc fecerunt illi, ut ciuium suorum numerus suppleretur, quod fecerunt isti, ut suorum hostium numerositas seruaretur? Hæc & talia, si qua uberius & commodius potuerit, respondeat inimicis suis redempta familia domini nostri Iesu Christi, & peregrina ciuitas regis Christi.

Augusti.

L. VIVES

a Asylum.] Locus est sacer, unde fas nõ erat quenquã rapere. nã inde habet nomẽ. συλᾶν namque est rapio, & ἄλφα στερητικὸν, id est priuatiuum. Hinc per lambdacismũ factũ est asylum pro asyrũ. Seruius lib. 8. Aen. Tametsi συλᾶν est etiam ἀφαιρεῖσθαι, hoc est, tollere, auferre: ut apud Hom. ἐσύλα τεύχεα καλά: abstulit pulchra arma. Postquam Hercules migrauit è terris, nepotes eius timẽtes insidias eorum, quos auus afflixerat, Athenis sibi primum asylum, hoc est, templum misericordiæ collocarunt: unde nullus posset abduci: quod etiam Statius dicit: Herculeos fama est fundasse nepotes. Asylum Romulus & Remus struxerunt inter arcem & Capitolium, loco Intermontio nominato, ut multitudo facinorosorũ spe impunitatis eò conflueret, ad nouam urbem incolendam. Cui diuo diuæue templum sit pro asylo erectum, non constat, & Dionysius ignorare se dicit. Sunt qui Veioui tradant: celebratur tamen asyli lucus quarto Nonas Februarias. Ouidius secundo Fastorum. In Græcia & Asia multa fuerunt asyla. Tiberius Cæsar pertæsus nimiam illorum licentiam, iura omnibus ferè illis ademit, ut Suetonius & Tacitus perhibent.

De latentibus inter impios ecclesiæ filijs, & de falsis intra ecclesiam Christianis. Cap. XXXV

MEMINERIT sanè in ipsis inimicis suis latere ciues futuros, ne infructuosum uel apud ipsos putet, quod [a] donec perueniat ad confessos, portat infensos: sicut ex illorum numero etiam dei ciuitas habet secum, quamdiu peregrinatur in mundo, connexos cõmunione sacramentorum, [b] nec secum futuros in æterna sorte sanctorum, qui partim in occulto, partim in aperto sunt. Qui etiam cum ipsis inimicis aduersus deum, cuius sacramentũ gerunt, murmurare non dubitãt: modò cũ illis theatra, modò ecclesias nobiscũ replentes. De correctione aũt quorundã etiã taliũ multò minus est desperandũ, si apud apertissimos aduersarios prædestinati amici latitant, adhuc ignoti etiã sibi. Perplexæ quippe sunt istæ duæ ciuitates in hoc seculo, inuicemque permixtæ, [c] donec ultimo iudicio dirimantur: de quarum exortu & procursu & debitis finibus, quod dicendũ arbitror, quantum diuinitus adiuuabor, expediam propter gloriam ciuitatis dei, [d] quæ alienis à contrario comparatis clarius eminebit.

L. VIVES

a Donec perueniat ad confessos.] Ad declarationem ultimam, quid quisque confiteatur, quod tunc demum fiet, cùm aperti erunt conscientiarum libri: id est, in futura uita. b Nec secum futuros.] Iuxta illud domini: Multi uocati, pauci electi. c Donec ultimo.] Sic in Euangelio: Angeli separabunt malos de medio iustorum in consummatione seculi. d Quæ alienis à contrario.] Sic Aristoteles: Contraria inter se collata liquidius dignoscuntur.

De quibus causis sequenti disputatione sit disserendum. Cap. XXXVI

SED adhuc quędam mihi dicenda sunt aduersus eos, qui Romanæ reipublicæ clades in religionē nostram referunt: qua dijs suis sacrificare prohibentur. Commemoranda enim sunt quæ & quanta occurrere potuerint, uel satis esse uidebuntur mala, quæ illa ciuitas pertulit, uel ad eius imperiū pertinentes prouinciæ, anteq̃ eorum sacrificia prohibita fuissent, quæ omnia proculdubio nobis tribuerent, si iam uel illis clareret nostra religio, uel ita eos à sacris sacrilegis prohiberet. Deinde B monstrandum est, quos eorum mores, & quam ob causam uerus deus ad augendum imperium adiuuare dignatus est,[a] in cuius potestate sunt regna omnia: quamq́ nihil eos adiuuerint hi, quos deos putant: quin potius quantum decipiēdo & fallendo nocuerint. Postremò aduersus eos dicet, qui manifestissimis documentis confutati atq; conuicti conantur asserere, non propter uitæ præsentis utilitatē, sed propter eam quæ post mortem futura est, colendos esse deos. A Quæ nisi fallor, quæstio multò erit[b] operosior, & sublimiori disputatione dignior, ut & contra philosophos in ea disseratur:[c] nō quoslibet, sed qui apud illos excellentissima gloria clari sunt, & nobiscum multa sentiunt: scilicet de animæ immortalitate, & q̃ deus uerus mundum condiderit, & de prouidentia eius, qua uniuersum quod condidit, regit. Sed quoniam & ipsi in illis quæ contra nos sentiunt, refellendi sunt, deesse huic officio non debemus: ut refutatis impijs cōtradictionib. pro uiribus, quas deus impartiet, asseramus ciuitatē dei, ueramq́ pietatem, & dei cultum, in quo uno ueraciter sempiterna beatitudo promittitur. Hic itaq; modus sit huius uoluminis, ut deinceps disposita ab alio sumamus exordio.

L. VIVES

a IN cuius potestate sunt regna omnia.] Sic Matthæi uigesimooctauo Christus loquitur: Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. b Operosior.] Difficilior, maioris operæ. c Non quoslibet.] Nō uulgares aut extremæ notæ, id est enim quilibet interdum, ut apud Græcos ὁ τυχών frequens. Hoc capite Augustinus quid hactenus fecerit, quidq; facturus posthac sit, breuiter exponit.

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM SECVNDVM.

De modo, qui necessitati disputationis adhibendus est. Cap. I

s I rationi perspicuæ ueritatis infirmus humanæ consuetudinis sensus non auderet obsistere, sed doctrinæ salubri languorē suum tanquam medicinæ subderet, donec diuino adiutorio fide pietatis impetrātē sanaretur, non multo sermone opus esset ad conuincendū quemlibet uanæ opinationis errorē, his qui rectè sentiūt, & sensa uerbis sufficientibus explicāt. Nunc uerò quoniā ille est maior & tetrior insipientiū morbus animorū, quo irrationabiles motus suos etiam post rationem plenè redditā, quāta homini ab homine debet, siue nimia cæcitate, qua nec aperta cernunt, siue obstinatissima peruicacia, qua & ea quæ cernūtur, non ferūntur, tanquam ipsam rationē ueritatemque defendunt,[f] fit necessitas copiosius dicēdi plerunque res claras, uelut eas nō spectantibus intuendas, sed quodāmodo tangendas, palpantibus & conniuentibus offeramus. Et tamē quis disceptandi finis erit & loquendi modus, si respondendū esse respōdentibus semper existimemus? Nam qui uel nō possunt intelligere quod dicit, uel tā duri sunt aduersitate mētis, ut etiā si intellexerit, non obediāt, respondēt ut scriptū est, & loquuntur iniquitatē atque infatigabiliter uani sunt. Quorū dicta cōtraria si toties uelimus refellere, quoties obnixa fronte statuerūt nō curare quid dicāt, dū quocunque modo nostris disputationibus contradicant, quàm sit infinitum & ærumnosum & infructuosum uides. Quamobrem nec teipsum mi fili Marcelline, nec alios quibus hic labor noster in Christi charitate utiliter ac liberaliter seruit, tales meorū scriptorum uelim iudices, qui responsionē semper desiderēt, cum his quæ legunt audierint aliquid cōtradici, ne fiant similes earū muliercularū, quas cōmemorat Apostolus: Semper discentes, & ad ueritatis scientiam nunquā peruenientes.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN SECUNDUM LIBRUM DE CIUITATE DEI, DIUI AURELIJ AUGUSTINI COMMENTARIA.

F It necessitas.] Figura Græca ἢ ταῦτα συμβαίνειν ἀνάγκη apud Demosthenem. quod est apud illos frequentissimū: tametsi apud Latinos sit hæc loquendi forma. Necessitas est ut labores, sicut apud Quintilianum.

B De his quæ primo uolumine expedita sunt. II

s VPERIORE itaque libro, cùm de ciuitate dei dicere instituissem, unde hoc uniuersum opus illo adiuuante in manus sumptum est, occurrit mihi respondendū esse primitus eis, qui hæc bella, quibus mūdus iste conteritur, maximeque Romanæ urbis recentem à barbaris uastationem Christianæ religioni tribuunt, qua prohibentur nefandis sacrificijs seruire dæmonibus: cùm potius hoc deberent tribuere C Christo, quod propter eius nomen contra institutum moremque bellorum eis quò confugerēt, religiosa et amplissima loca barbari libera præbuerunt, atque in multis famulatum debitum Christo: non solùm uerum, sed etiam timore confictum sic honorauerunt, ut quod in eos belli iure fieri licuisset, illicitum sibi esse iudicarent. Inde incidit quæstio, cur hæc diuina beneficia etiam ad impios ingratosque peruenerint? & cur illa itidem dura, quæ hostiliter facta sunt, pios D cum impijs pariter afflixerint? Quam quæstionem per multa diffusam, in huius æui quotidianis, uel dei muneribus, uel hominum cladibus: quæ quoniam utraque bene uel male uiuentibus permixtè atque indiscretè sæpe accidunt, solent multos mouere: ut pro suscepti operis necessitate dissoluerem: aliquantum immoratus sum, maxime ad consolandas sanctas fœminas & piè castas, in quibus ab hoste aliquid perpetratū est, quod intulit uerecundiæ dolorem, & si nō abstulit pudicitiæ firmitatem, ne pœniteat eas uitæ, apud quas nō est unde possit pœnitere nequitiæ. Deinde pauca dixi in eos, qui

qui Christianos aduersis illis reb. affectos, & præcipuè pudorē humiliatarū fœminarum, quāuis castarū atq; sanctarū, proteruitate impudentissima exagitāt, cùm sint nequissimi & irreuerentissimi, et longè ab eis ipsis Romanis degeneres: quorū præclara multa laudantur, & literarū memoria celebrant, imò illorū gloriæ uehemēter aduersi. [b]Romā quippe cura partā ueterū auctamq; laboribus, fœdiorē stantem fecerāt q̄ ruentem: quandoquidē in ruina eius lapides & ligna, in istorū aūt uita omnia, nō murorū, sed morū munimenta atq; ornamēta ceciderunt, cum funestioribus eorū corda cupiditatibus q̄ ignibus tecta illius urbis arderēt. Quibus dictis, primum terminaui librum: deinceps itaq; dicere institui, quanta mala ciuitas illa perpessa sit ab origine sua: siue apud seipsam, siue in prouincijs iam sibi subiectis, quæ omnia Christianæ religioni tribuerent, si iam tunc Euāgelica doctrina aduersus falsos & fallaces eorum deos testificatione liberrima personaret.

L. VIVES

a QVam quæstionem.] Illa erat præcipua quæstio eorum philosophorū, qui dei prouidentia mundum negabant regi, ut Plutarchus scribit libro De placitis philosophorum primo. b Romam quippe.] In uetusto exemplari, quod mihi uir & literarum & literatorum amantissimus M. Laurinus sancti Donatiani Brugensis decanus accommodauit, sic scribebatur: Romam quippe partam ueterum auctamq; laboribus. alibi paratam. *M.Laurinus*

De assumenda historia, qua ostenditur, quæ mala acciderint Romanis cùm deos colerent, antequā religio Christiana cresceret. Cap. III.

MEMENTO autem me ista commemorantem adhuc contra imperitos agere, ex quorum imperitia illud quoq; ortum est uulgare prouerbium: [a]Pluuia defecit, causa Christiani. Sunt nam que qui eorum studijs liberalibus instituti amant historiā, qua facillime ista nouerunt. Sed ut nobis ineruditorum turbas infestissimas reddant, se nosse dissimulant, atque hoc apud uulgus affirmare nituntur, clades quibus per certa interualla locorum & temporum genus humanum [b] oportet affligi, causa accidere nominis Christiani, quod contra deos suos ingenti fama & præclarissima celebritate per cuncta diffunditur. Recolant ergo nobiscum, antequam Christus uenisset in carne: antequā eius nomē ea

A cui frustra inuident, gloria populis innotesceret: quibus calamitatib. res Romanę multipliciter uarieq; contritæ sunt, & in his defendāt si possunt deos suos, si propterea coluntur, ne ista mala patiātur cultores eorū, quorū si quid nūc passi fuerint nobis imputanda esse cōtendūt. Cur enim ea quę dicturus sum permiserūt accidere cultorib. suis, antequam eos declaratum Christi nomen offenderet, eorumq; sacrificia prohiberet?

L. VIVES

a PLuuia defecit.] Significat ita dictum illud fuisse ab impijs hominibus iactatum, ut quicquid mali accideret, imputandum esse Christianis iudicarent. Tertullianus: Prætexentes sanè ad odij defensionē illam quoq; uanitatem, quòd existiment omnis publicæ cladis, omnis popularis incōmodi Christianos esse causam. Si Tiberis ascendit in mœnia, si Nilus nō ascendit in arua, si cœlum stetit, si terra mouit, si fames, si lues, statim Christianus ad leonem acclamatur. Cyprianus contra Demetrianū: Sed enim cùm dicas plurimos conqueri, quòd bella crebrius surgant, quòd lues, quòd fames sæuiant, quòd imbres, quòd pluuias serena longa suspendant, nobis imputari, ultra tacere non oportet. *Christianū nomē quāsi olim Rom. exosum* B

b Oportet affligi.] Ita ferente sorte rerum humanarum mirè uicissitudinaria, & fato illo, quæ ipsa est omnipotentis dei uoluntas.

Quòd cultores deorum nulla unquam à dijs suis præcepta probitatis acceperint, & in sacris eorū turpia quæq; celebrauerint. Cap. IIII.

C PRIMO ipsos mores ne pessimos haberēt, quare dij eorū curare noluerunt? Deus enim uerus eos, à quibus non colebatur, merito neglexit: Dij autem illi, à quorū cultu se prohiberi homines ingratissimi conquerunt, cultores suos ad bene uiuendū quare nullis legibus adiuuerunt? Utiq; dignū erat, ut quomodo isti illorum sacra, ita illi istorum curarent facta. Sed respondet, q uoluntate propria quisq; malus est. Quis hoc negauerit? ueruntamē pertinebat ad consultores deos, uitæ bonæ præcepta nō occultare populis cultoribus D suis, sed clara prædicatione præbere: per uates etiam conuenire atq; arguere peccātes: palàm minari pœnas male agentibus, præmia rectè uiuentibus polliceri. Quid unquàm tale in deorū illorum templis prompta & eminenti uoce concrepuit? Veniebamus nos etiam aliquando adolescentes ad spectacula[a] ludibriaq; sacrilegiorum: spectabamus [b]arreptitios, audiebamus [c]symphoniacos, ludis turpissimis, qui dijs deabusq; exhibebantur, [d] oblectabamur. Cælesti uirgini, & Berecynthiæ matri deorum omniū, *Berecynthia deum mater*

ante eius lecticam [e] die solenni lauationis eius, talia per publicum cantitabantur [f] à nequissimis scenicis, qualia non dico matrem deorum, sed matrem qualiumcunq; senatorum, uel quorumlibet honestorum uirorũ, imò uerò qualia nec matrem ipsorum scenicorum deceret audire. Habet enim quiddã erga parentes humana uerecundia, quod nec ipsa nequitia possit auferre. Illam enim turpitudinem obscœnorum dictorum atq; factorum, scenicos ipsos domi suæ [g] proludendi causa coram matribus suis agere puderet, quam per publicum agebant, coram
B deorum omnium matre, spectante & audiente utriusq; sexus frequentissima multitudine. Quę si illecta curiositate adesse potuit circumfusa, saltem offensa castitate debuit abire confusa. Quæ sunt sacrilegia, si illa erant sacra? aut quæ inquinatio, si illa lauatio? [h] Et hæc fercula appellabantur, quasi celebraretur conuiuium, quo uelut suis epulis immũda dæmonia pascerentur. Quis enim non sentiat cuiusmodi spiritus talib. obscœnitatibus delectentur: nisi uel nesciens utrũ omnino sint ulli immundi spiritus deorum nomine decipientes: uel talem agens uitam,
C in qua istos potius quàm deum uerum & optet propitios, & formidet iratos?

L. VIVES

a LVdibria sacrilegiorum.] Inuertit illud, sacra ludorum, uel ludos sacros. b Spectabamus arreptitios.] Locus hic postulat, ut de matre deum nõnulla dicam. *Mater deum* Diodorus Siculus libro suæ Bibliothecæs quarto, de matre deum non uno modo narrat fabulam. Primùm enim scribit, Cælum ex Titæa coniuge liberos suscepisse quinque & quadraginta, muliebris sexus duos, Reginam, & Opem: quarum Reginam ætate & prudentia præstantiorem, in gratiam matris fratres omnes educasse, ideo dictam matrem deum, nupsisseq; Hyperioni fratri, ex quo Solem & Lunam genuerit: qui cùm scelere auunculorum interissent, ipsam in furorem uersam, cum tympanis cymbalisq; terram suæ ditionis peragrasse, moremq; eiusmodi mãsisse post eius fatum. Addit Diodorus aliam fabulã: Menoem uetustissimum Phrygiæ regem, ex uxore Dindymene filiam procreasse, quam exponi iusserit in monte Cybelio, infantem à feris enutritam euasisse in admirabilem pulchritudinẽ, inuentamq; à muliere pastoria educatam pro sua, dictamq; à monte in quo esset exposita Cybelem, multas artes ingenij acumine & inuenisse & edocuisse mortales: *Cybele quas artes inuenerit* sicut cantum tibiæ, lusus, choreas, cymbalorum tympanorumq; sonitus, artem præterea ueterinariam, & infantum morbis lenimenta: quibus quòd multi curarentur pueri, idcirco eam Magnam matrem nominatã esse. Quæ cùm adoleuisset, iuuenem amarit terræ illius, nomine Atym, ex eoq; grauidam esse, à Menoe patre, qui fama de uirtute factisq; eius acceperat, reuocatam pro uirgine, cuius flagitio cognito, Atym & nutrices
A iussu regis affectos esse supplicio: Cybelem amore incensam ex desiderio Atys insanijsse, domoq; paterna egressam solam cum fistula & tympano, passis crinibus totam regionem peragrasse dementatam, uenisseq; in Nysam ad Dionysium: aliquot uerò annis post eã iam mortuã, cùm & difficultate annonæ, & morbo in Phrygia laboraretur, oraculo iussi sint Phryges Atym & Cybelem uenerari: *Atys* hinc sacra ceremoniasq; magnę matris deum ortas. Hæc ex Diodoro, haud dubiè quin originem rei attulerit. Sed hanc alij Iouis, Iunonis, Neptuni, & Plutonis matrem fuisse autumant, ideo Rheam & Latinè Opem dictam: eandem esse Cybelem & Vestam. Nec dubito quin hæc res gesta confundatur, ut nusquã ferè non sit in deorum fabulis, uirginemq; haberi, nempe Vestam, eamq; ob causam excisum esse Atym iuuenem formosissimum, quem cùm illa adamasset, præcepissetq; ne cum muliere se ulla unquam commisceret, ille q; præcepto deæ neglecto, nympham Sangritidem a-
B damasset, à Cybele uirilitate diminutus est, idcirco & sacerdotibus gaudet in eum modum deformatis. Et quoniam hanc Phrygij plurimum in monte Ida coluerunt, hinc nomẽ Idææ matris inuenit, & Berecynthiæ, à monte etiam eiusdem Phrygiæ. *Galli sacerdotes* Sacerdotes Gallos nuncuparunt à Gallo amne Phrygiæ, cuius aqua phanaticos potantes reddit. Ipsi quoq; Galli insani caput per furorem rotãt, cultrisq; faciem & musculos corporis totius dissecant, morsibus quoq; seipsos impetunt, cùm maiore se correptos furore, uel simulant, uel reuera sentiunt. Deã istam, hoc est, ingens in Ida saxum, quam incolæ deum matrem uocabant, Romam legati aduexerunt, pridie Idus Aprileis, eoq; die feriæ eius celebrant, & ludi quæ Megalesia dixerunt. *Megalesia* Liuius lib. xxix. sic de matre Idæa loquens, inquit: In ædem Victoriæ, quæ est in Palatio, pertulere deã pridie Idus Aprileis. Isq; dies festus fuit. Populus frequens dona deæ in Palatium tulit, lectister-
C niumq; & ludi fuere Megalesia appellata. & lib. xxxvi. Per idem ferè tempus ædes matris magnæ Idææ dedicata est, quam deam is P. Cornelius aduectam ex Asia, P. Cornelio Scipione, cui postea Africano fuit cognomẽ, P. Licinio Coss. in Palatium à mari detulerat, locauerãt ædem faciendam M. Liuius, C. Claudius censores, M. Cornelio, T. Sempronio Coss. tertiodecimo anno post quã locata erat, dedicauit eam M. Iunius Brutus: ludiq; ob dedicationem eius facti, quos primos scenicos fuisse Antias Valerius est autor, Megalesia appellatos. Hæc Liuius. cum quibus Varro consentit lib. De lingua Latina 3. b Arreptitios.] Lymphatos, furore correptos, quales erãt Galli Berecynthiæ. hos arreptitios August. super Gen. arreptos spiritu nominat. c Symphoniacos.] Modulatores, ἀπὸ τῆς συμφωνίας, id est cõcentu & modulatione. In festo Cybeles multi ædebant sonitus compositi, & ad numerum: ut tibijs & tympanis. O-
D uidius libro quarto Fastorum:

Protinus inflexo Berecynthia tibia cornu
Flabit, & Idææ festa parentis erunt.
Ibunt semimares, & inania tympana tundent,
Æraq; tinnitus, ære repulsa dabunt. Et pòst:
Tibia dat Phrygios, ut dedit antè, modos.

Et tibiam Diodorus inuentum dicit esse Cybeles, à qua doctus est Marsyas, qui cũ Apolline certauit. d Oblectabantur.] Locus non uidetur carere mendo: sic, ut puto legendus: Ludis turpissimis oblectabamur, qui dijs deabusq; exhibebantur, cælestiq; uirgini Berecynthiæ matri deorum omnium. Hanc enim tametsi prolibus abundantem, tamen uirginem dicebãt esse, ut quæ esset etiam Vesta, tum quòd talis uoluit à patre Menoe uideri & credi. e Die solenni lauationis eius.] Pridie Idus Aprilis, mater deũ magna pompa à Gallis ad *Matris deum ablutio*

Almonem

Almonem fluuium producebatur, qui non procul ab Vrbe Tiberi miscetur, ibiq; ad confluentem duorū amnium abluebatur ueteri instituto. Nam quo primū die ex Asia illuc est aduecta à sacerdote lota est, isq; mos postea per singulos annos est seruatus. Lucan. in primo:

Et lotam paruo reuocant Almone Cybelem.

Apertius Ouidius in quarto:

Est locus in Tiberim quo lubricus influit Almon,
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpurea canus cum ueste sacerdos,
Almonis dominam sacraq; lauit aquis.

Prudentius in martyrio Romani:

Nudare plantas ante carpentum scio
Lapis nigellus euehendus essedo,
Quem ad lauachrum praeeundo ducitis,
Almonis usq; peruenitis riuulum.
Proceres togatos matris Idææ sacris,
Muliebris oris clausus argento seder,
Pedes remotis atterentes calceis.

f Acquisissimis scenicis.] Primi annis singulis ludi scenici erant Megalesia, in quibus histriones ad nouum opus egredientes, mira lasciuia spurcissima & turpissima quæq; in matrem deum, & Atim dictitabant: tum & alij per id temporis etiam honestiss. Romanorum cultu dissimulato, ut nosci non possent, licentiosissimè per urbem uagabantur, nullis uerbis factisq; fœdis parcentes, ut autor est Herodianus in Commodo. g Proludendi.] Exercendi sui gratia, & meditandi artem.

Fercula h Et hæc fercula.] A ferendo, quòd in solenni, siue sacrorum, siue triumphi ferrentur, ac gestarentur reuerēter, ut in sacrificijs ludisq; deorū simulachra, clarorū uirorū statuæ: in triumphis imagines urbium deuictarum, arma hostibus detracta, pecuniæ captiuæ, & reliqua spolia. Sic Cicero, & Suetonius, & cæteri. At quæ sacris mensæ apponuntur, quoniā lancibus feruntur so- C licitè, & quasi reuerenter, fercula nominantur.

De obscœnitatibus, quibus mater deorum à cultoribus suis honorabatur. Cap. V

NEQVAQVAM istos, qui flagitiosissimæ consuetudinis uitijs oblectari magis q; obluctari student, sed illum ipsum Nasicam Scipionē, qui uir optimus à senatu electus est, cuius manibus eiusdem dæmonis simulachrū susceptū est, in urbemq; peruectū, habere de hac re iudicem uellē. Diceret nobis, utrū matrē suam tam optimè de repub. uellet mereri, ut ei diuini honores decernerent: sicut & Græcos D & Romanos aliasq; gētes cōstat quibusdā decreuisse mortalibus, quorum erga se beneficia magnipenderant, eosq; immortales factos, atq; in deorum numerum receptos esse crediderant. Profectò ille tantam felicitatem suæ matri, si fieri posset, optaret. Porrò si ab illo deinde quæreremus, utrum inter eius diuinos honores uellet illa turpia celebrari: nōne se malle clamaret, ut sua mater sine ullo sensu mortua iaceret, quàm ad hoc dea uiueret, ut illa libenter audiret. Absit ut senator populi Romani ea mēte præ-

A ditus, qua theatrum ędificari in urbe fortiū uirorū prohibuit, sic uellet coli matrē suā, ut talibus dea sacris propiciaretur, qualibus matrona uerbis offenderetur. Nec ullo modo crederet uerecundiā laudabilis fœminę, ita in contrariū diuinitate mutari, ut honoribus eam talibus aduocarēt cultores sui: qualibus conuitijs in quempiam iaculatis, cùm inter homines uiueret, nisi aures clauderet, seseq; subtraheret, erubescerent pro illa & propinqui, & maritus, & liberi. Proinde talis mater deûm qualem habere matrem pu- B deret quemlibet etiam pessimū uirum, Romanas occupatura mentes quæsiuit optimum uirum, non quem monendo & adiuuando faceret, sed quem fallēdo deciperet ei similis[a] de qua scriptum est: Mulier autē uirorum preciosas animas captat, ut illę magnæ indolis animus hoc uelut diuino testimonio sublimatus, & uerè se optimum existimans, ueram pietatem religionemq; non quæreret, sine qua omne quāuis laudabile ingenium superbia uanescit et decidit. Quo modo igitur nisi insidiosè quæreret dea illa optimum uirum, cùm talia quærat in suis sacris, qualia uiri optimi abhorrent suis adhiberi conuiuijs?

L. VIVES

a DE qua scriptum est.] Prouer. sexto nos Capit legimus: Augustinus Captat, iuxta Septuaginta, ἀγρεύει, quasi uenatur.

Deos paganorum nunquam bene uiuendi sanxisse doctrinam. Cap. VI

HINC est, quòd de uita & moribus ciuitatum atq; populorum, à quibus colebantur illa numina, non curarunt, ut tam horrendis & detestabilibus malis, non in agro & uitibus, nō in domo atq; pecunia, non deniq; in ipso corpore, quod menti subditur, sed in ipsa mente, in ipso rectore carnis animo, eos impleri ac pessimos fieri sine ulla sua terribili prohibitione permitteret. Aut si prohibebant, hoc ostendatur potius, hoc probetur. Nec nobis nescio quos susurros paucissimorū auribus anhelatos, & arcana uelut religione traditos iactent, quibus uitæ probitas castitasq; discatur: sed demonstrentur atq; commemorentur loca talibus aliquando cōuenticulis consecrata: non ubi ludi agerent obscœnis uocibus & motibus histrionū,[a] nec

ubi Fugalia celebrarent̃, effusa omni licẽtia turpitudinũ, et uerè Fugalia, sed pudoris et honestatis: sed ubi populi audirent quid dij præciperẽt de cohibẽda auaritia, ambitiõe frangẽda, luxuria refrenãda: ubi discerẽt miseri, quod discendũ[b] Persius increpat dicẽs:

Disciteq́ ò miseri, & causas cognoscite rerum,
Quid sumus, aut quidnã uicturi gignimur: ordo
Quis datus,[c] aut metæ q̃ mollis flexus, & unde:
[d]Quis modus argẽti,[e] quid fas optare,[f] quid asper
Vtile nũmus habet: patriæ charisq́ propinquis,
Quantum elargiri deceat,[g] quem te deus esse
Iussit, & humana qua parte locatus es in re.

Dicat̃ in quibus locis hæc docentiũ deorũ B solebant præcepta recitari, & à cultorib. eorum populis frequenter audiri, sicut nos ostendimus ad hoc ecclesias institutas, quaquauersum religio Christiana diffunditur.

L. VIVES

Fugalia — a NEc ubi Fugalia.] De Fugalibus nihil me apud alios memini legere. Nec dubitarem aliquid ex coniectura admonere, & lectori permittere, ut aliud pro eo uerbum substitueret, nisi idem Augustinus adderet, & uerè Fugalia, scilicet pudoris & honestatis. Et quanquam non ignoro coniecturas ueritate occulta bonas, eadem patefacta ridiculas plerunque esse, tamen tentabo, si hac quoq́ parte prodesse studijs possim: si non afferendo uerum, certe excitando, ut quæratur. Primùm Varro lib. De lingua Latina quinto sic scribit: Iunio mẽse populi Fugia uidetur nominatus, quòd eo die repente tumultu fugerit populus. Non multò enim post hic dies fuit, q̃ Gallorum decessus ex Vrbe. Et qui tunc sub Vrbe populi, ut Ficulneates, ac Fidenates, & finitimi alij contra nos coniurauerunt, aliquot huius diei uestigia fugæ in sacris apparent. De quibus rebus antiquitatum libri plura referunt. Hactenus Varronis

Fugia dea — uerba. hoc est Fugiæ deæ festum, quæ est lætitiæ dea, à fugatis hostibus nominata. Nam postridie eius diei uicini populi sunt deuicti à Romano, magnaq́ celebritate & lætitia omnium agi ferias illas, quòd periculum fuerit ne à finitimis gentib. reliquiæ Romani nominis, quę Gallicæ cladi superfuerãt, tollerentur. Quam deam Hy-

Vitula dea — lus libro De dijs Vitulam uocat. Piso Vitulam uictoriã dici scribit, sicut Macrobius testatur in Saturnalibus. Erant ergo Fugalia, uel Fugialia postridie Nonas Iunias Lætitiæ deæ lætissimus dies. In quo credibile est populum in omnem licentiam solutissimum, atq́ effusissimum fuisse. Hæc nolim cuiquam esse præiudicij loco, sed solùm dicta, ut alij acutius & diligentius rem uestigent, si modò tanti æstimabunt. b Persius.] Satyra tertia ex præcepto uetere, quod pro foribus templi Apollinis Delphici Amphictyones scripsere: Nosce teipsum, hæc Persius dicit. c Aut metæ quàm mollis fle-

Metæ Circi — xus.] Metæ erant in Circo septem. Domitianus ludis quibusdã, ne curreretur nisi usq́ ad quintã indixit, ut citius peragi possent ludi apparatus. quos ædebat. Suetonius in eius uita: Septies illæ omnes attingebant̃ metæ. Arsq́ erat & industria non parua in equis rotisq́ flectendis ad finem metarum, ne posterior dexteritate flectendi priorem anteuerteret. Propertius:

Aut prius infecto deposcit præmia cursu,
Septima quàm metam triuerit ante rota.

Huc spectat illud Horatij principij Odarũ, Sunt quos

A curriculo puluerem Olympicum Collegisse iuuat, metaq́ feruidis Euitata rotis. Erant & cursores quidam in Græciæ certaminibus, quibus nõ sat erat ex lege certaminis peruenisse ad metam, nisi recurrerent unde uenerant, & circumactu celerrimo ubi metã pertigerãt, διαυλοδρόμους uocant. nam δίαυλος est spatij circuitio, ut scribit Vitruuius libro 5. qui sexies spatium circuibant δολιχοδρόμοι sunt dicti. — Διαυλοδρόμοι

Hic est proprius significatus flexus & metæ. Persius aut rectè sentit esse mollem flexum à uirtute ad uitium: aut obliquè non esse facilem à uitio ad uirtutem, ubi illud assuetudine in humana mente inualuerit, tyrãnidemq́ occuparit. Idcirco ne uitio assuescamus monet, quoniam nõ sit in manu nostra iugum eius semel admissum excutere, quoties & quando uelimus. Aut de flexu ætatis intelligit, cùm ab adolescentia in uirilem ætatem transimus, quo tempore mores mu-

B tari decet. Sicut ille apud Terentium ait: aut à uirili & actuosa ætate ad seniorem & quietiorem. De quo flexu Cicero in primo De oratore: Si infinitus forensium rerum labor, & ambitionis occupatio, de cursu honorũ etiam ætatis flexu cõtigisset. Sed apertius pro M. Cælio & per eandem metaphoram: In hoc flexu quasi ætatis, nihil enim occultabo fretus humanitate ac sapientia uestra, fama adolescentis paulũ hæsit ad metas notitia muliebri & infelici uicinitate. Et Seneca lib. De tranquil. uitæ primo: Non in cursu tantùm circiq́ certamine, sed in spatijs uitæ interius flectendum est. c Et undæ.] Genitiuus est ab unda, simili genere metaphoræ. In naumachia sunt metæ constitutæ, ad quas subito nauis esset conuertenda. Vergil. in quinto:

Hic uiridem Aeneas frondenti ex ilice metam
Constituit, signum nautis pater: unde reuerti
Scirent, & longos ubi circumflectere cursus.

C In uetusto exemplari legebatur: Qua mollis flexus, & unde. quod non est usq́ adeò absurdum. Sic legit Antonius Nebrissensis noster grãmaticus diligẽtiss. d Quis modus argẽti.] Ex Platone, ex quo Persius omnia quæ de moribus disserit. In Phædro Socrates sic precatur: O amice Pan, & cæteri dij date obsecro, ut intrinsecus pulcher efficiar, quæq́ mihi extrinsecus addita sunt, internorum sint amica, solum sapiẽtem diuitem existimem: huius uerò auri tantum elargimini, quantum, nec sustinere, nec gestare alius, quàm uir temperans queat. Hæc ille. Sunt enim faciles opes magis optandæ, quàm immodicæ. e Quid fas optare.] Et hoc ex Alcibiade secundo Platonis De uoto: in quo Plato docet quid optandum à dijs. Eandem Socratis sententiã ponit Valerius in septimo. Iuuenalis de uotis:

Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano.

D Nisi intelligat̃, quid fas optare in argento. nam & prius est de ea re, & quod sequitur: Quid asper utile numus habet. f Asper.] Numus expresso signo & extanti asper est tactu, usu tritus fit leuis. Sic uasa argentea cęlata, in quibus aliquid eminet, Plinius aspera nominat. Suetonius numum asperum dixit in Nerone: Aurum obryzum & numum asperum ingẽti fastigio exegit. An pro nouiter percusso, an quia meliores erant asperi, q̃ qui plana erant nota, quales fuerint ne olim, nõ sat scio. — Asper numus

Inæqualem numum dici asperum ostendit asperitatis definitio in Timæo Platonis: Asperitas, inquit, est durities inæqualitati permixta. — Asperitas

g Quem te deus esse iussit, & humo.] Etiam ex Platone qui deum facit Imperatorem generis humani, assignantem suum uiuicuiq́ in statione hac & ueluti militia locũ, à quo non licet discedere iniussu illius. Facit hoc ad rectum officium uitæ, ut quisq́ sciat, quæ pars sit generis humani, ut iuxta illam uiuat, satisfaciatq́ muneri suo, sit ne agricola an urbanus, seruus an liber, tum cerdo, sartor, philosophus, sacerdos, miles, princeps, magistratus, priuatus.

Inutilia

A Inutilia esse inuenta philosophica sine autoritate diuina, ubi quenquam ad uitia pronū magis mouet, quod dij fecerint, quàm quod homines disputauerint. Cap. VII

IN nobis forte philosophorū scholas disputationesq́ memorabūt. Primò hæc nō Romana, sed Græca sunt: aut si propterea iam Romana, quia & Græcia facta est Romana prouincia, nō deorū præcepta sunt, sed hominū inuenta, qui utcunq conati sunt ingenijs acutissimis præditi ratiocinando uestigare, [a] quid in rerum natura latitaret: [b] quid in moribus appetendū esset, atq fugiendū: [c] quid in ipsis ratiocinādi regulis certa cōnexione traheretur, aut quid non esset consequēs, uel etiā repugnaret. Et quidā eorū quædam magna quantum diuinitus adiuti sunt, inuenerūt: quantū aūt humanitus impediti sunt, errauerūt: maximè [d] cū eorū superbiæ iustè prouidētia diuina resisteret, ut uiam pietatis ab humilitate in superna surgentē, etiā istorū cōparatione mōstraret. unde postea nobis erit in dei ueri & dñi uolūtate disquirēdi ac differendi locus. Veruntamē si philosophi aliquid inuenerūt, quod agendæ bonæ uitæ beatæq adipiscendæ satis esse possit: quātò iustius talibus diuini honores decernunt? Quātò melius et honestius in Platonis templo libri eius legerent, q̄ in templis dæmonum Galli abscinderent, [e] molles consecrarent, insani secarēt, & quicqd aliud, uel crudele, uel turpe, uel turpiter crudele, uel crudeliter turpe in sacris taliū deorū celebrari solet? Quātò satius erat ad erudiēdā ad iustitiam iuuentutē publicè recitari leges deorum, q̄ laudari inaniter leges atq instituta maiorū? [f] Omnes enim cultores talium deorum, mox ut eos libido perpulerit, [g] feruēti, ut ait Persius, tincta ueneno, magis intuenē quid Iupiter fecerit, q̄ quid docuerit Plato, uel cēsuerit Cato. [h] Hinc apud Terentiū flagitiosus adolescēs spectat tabulā quandā pictam in pariete, ubi inerat pictura hęc, Iouē quo pacto Danae misisse aiunt in gremium quondā imbrem aureū: atq ab hac tanta autoritate adhibet patrocinium turpitudini suę, cū in ea se iactat imitari deum. At quem deum? inquit: Qui templa cæli summo sonitu concutit. ego homuncio id non facerem? Ego uerò illud feci ac lubens.

L. VIVES

a QVid in rerum natura.] Triplicem philosophiæ partem attingit, hîc naturalem. b Quid in moribus.] Moralem. c Quid in ipsis.] Rationalem seu dialecticam: de quibus alibi. d Cum eorum superbiæ.] Quòd suis ingenijs, quæcunq inuenirent, referebant accepta, nihil beneficio dei tribuentes. De qua re fuse disputat Lactantius. e Molles consecrarentur.] Erant omnes isti Galli pathici homines, spurcissimis flagitijs obruti. De quibus Apuleius multa narrat nefanda lib. 8. & 9. sui Asini. Item Lucianus, unde Apuleius sumpsit argumentum. f Omnes enim cultores talium deorum.] Eorum quos colimus exemplis plurimum mouemur. Similea enim illis euadere studemus, siue homines sint, siue dij. Populus principis similis esse affectat: discipuli præceptoris, quē colunt: & mortales, eorum quos pro immortalibus uenerantur. Hinc B nobis & Christi & sanctorum nostræ religionis proposita ad imitationem exempla. Plato lib. De repu. 2, eam causam inter cæteras affert, cur poetas nolit in sua ciuitate, quòd quæ de dijs sint commenti, pessimum sint legentibus exemplū: sicut bella, rapinæ, seditiones, adulteria, furta, & similia. Ex quo loco sumpta sunt illa uerba, quibus loquentem Menippū Lucianus facit ἐν νεκυομαντίᾳ: Ego igitur, inquit, cùm puer adhuc essem, audiremq́ Homerum & Hesiodum seditiones ac bella canētes, non semideorū modò, sed ipsorum etiam deorum adulteria quoq, uiolentias, rapinas, supplicia, patrum expulsiones, & fratrum & sororū nuptias: hæc mehercle omnia bona pulchraq́ putabā, & studiose erga ea afficiebar. Neq enim deos unquam putaui mœchaturos, aut seditiones inuicem fuisse moturos, nisi de his rebus perinde ac bonis iudicassent. Hæc ille. Quæ nos maluimus Thomæ Mori uerbis dicere, quàm nostris: Thomas Morus
C cuius laudes obiter atq aliud agentem attingere penè sit nefas. Grandibus enim uoluminibus uix adhuc totæ queant explicari. Quis enim de illius ingenij acumine, de iudicij acrimonia, de uarietate eruditionis atque præstantia, de facunda linguæ eloquentia, de suauitate morum ac probitate: in prouidendis rebus consilio, in exequēdis dexteritate, in omnib. moderatione, integritate, æquitate, fide, satis pro dignitate dixerit: nisi uno uerbo summa, perfecta, undiq absoluta, suis omnibus consummata numeris dixerit: nisi id quod res est, exēplaria, specimina, sui quodq generis affirmarit? Magna loquor, & mirabuntur qui Morum non norunt: sed sciunt uera me loqui, qui norunt, qui libros legerint, qui actus uel uiderint, uel audierint, fidem facillimé habebunt. Cæterùm in huius uiri laudibus uelut in latissimo pelago erit aliud tempus, quo liceat uela pan-
D dere, & nos totos prosperrimæ auræ committere, scribereq́ tum multa, tum maxima, idq́ secundis lectoribus. g Feruenti tincta ueneno.] Persius Satyra tertia: Cùm dira libido

Mouerit ingenium feruenti tincta ueneno.

De omni bili intelligitur, quod est feruens uenenū: sed hîc pro semine genitali posuit Augustinus, sicut uirus apud alios. h Hinc apud Terentium.] In Eunucho, Chærea qui pro Eunucho ad Thaidem à Parmenone erat deductus, flagrans amore uirginis Thaidi dono à Thrasone milite datæ, de stupro, quod ipse uirgini obtulerat, Antiphoni socio narrans, sic inquit: Dum apparatur, uirgo in conclaui sedet suspectans tabulā pictam, ubi inerat pictura hæc, Iouem quo pacto Danae misisse aiunt quondam in gremium imbrem aureum. Egomet quoq id spectare cœpi. & quia consimilem luserat iam olim ille ludum, impendio magis animus gaudebat mihi, deum sese in hominē conuertisse, atq per alienas tegulas

gulas uenisse clanculum per impluuiũ, fucũ factum mu-
A lieri. At quem deũ? qui templa cæli summa sonitu concutit. Ego homuncio hoc non facerẽ? ego illud uerò ita feci, ac lubens. Hactenus uerba illius. Danae formosa uirgo à patre Acrisio seruabatur in turri, nec ulli uirorum ad eam erat accessus: quã Iupiter cùm adamaret, aurea pluuia per impluuium turri illapsus uitiauit: hoc est munerib. aureis, quibus nihil est satis occlusum, atq; obseptũ, & ipsius uirginis & custodũ animos corrupit.

Danae

De ludis scenicis, in quibus dij nõ offenduntur editione suarũ turpitudinũ, sed placantur. Ca. VIII

A Et enim nõ traduntur ista sacris deorum, sed fabulis poetarũ. Nolo dicere illa mystica quàm ista theatrica esse turpiora. Hoc dico quòd negãtes cõuincit historia, eosdẽ illos ludos in quibus re-
B gnãt figmẽta poetarũ, nõ per imperitũ obsequium sacris deorũ suorũ intulisse Romanos, sed ipsos deos, ut sibi solenniter ęderentur, & honori suo cõsecrarent acerbè imperando, & quodãmodo extorquẽdo fecisse. Quod in primo libro breui cõmemoratione perstrinxi. [a] Nam ingrauescẽte pestilentia ludi scenici autoritate pont. Romæ primitus instituti sunt. Quis igitur in augẽda uita nõ ea sibi potius sectanda arbitraretur, quę actitantur ludis autoritate diuina institutis, quàm ea quæ scriptitantur legibus humano cõsilio
C promulgatis? Adulterũ Iouẽ si poetæ fallaciter prodiderũt, dij hi utiq; quia casti quibus tantũ nefas per humanos ludos confictum est, non quia neglectũ est irasci ac uindicare debuerũt. [b] Et hæc sunt scenicorũ tolerabiliora ludorũ, comœdiæ scilicet, & tragœdiæ, hoc est fabulæ poetarũ agendæ in spectaculis, multa rerũ turpitudine, sed nulla saltem sicut alia multa uerborum obscœnitate compositæ: quas etiam inter studia quæ honesta ac liberalia uocantur, pueri legere & discere coguntur à senibus.

L. VIVES

[a] Nam ingrauescente.] Quoniam & hoc libro, & alijs sequentibus August. de ludis scenicis plerunq; meminit, locus postulare uidetur, ut de
D illis nonnulla dicam: & quæ sparsim multis capitibus essent dicenda, hîc omnia una serie contexam, quo melius intelligantur. Et primùm de eorum origine apud Græcos, postmodum apud Ro. Nam imitatio ex Græcia manauit in Italiam. Veteres igitur in Græcia agricolæ, cùm sacrum Libero pro anni prouentu facerent, incensis altaribus primùm aliquid uice precum cantillabant: deinde quò propitiorẽ sibi redderẽt Liberũ, eius gesta, uictorias, subactosq; reges, illius triumphos, & regum calamitates concinebant. Cœpit præmium industriæ proponi caper, uel capri sacrificati coriũ uini plenum. Et ingenia tum præmio non parui apud rusticos homines & tenues precij, tum ostentandi sui gratia carmina confinxerunt, incondita primùm paucaq;, dein-

Fabularũ theatri origo

A de, ut fit, plura & elimatiora: cumq; in deuictis à Libero regibus, parũ esset in singulos annos materiæ, ad reliquos reges illis calamitaub. similes itum est, deq; ipsis multa sunt cãtata. Atq; hæc est nuncupata tragœdia, uel ἀπὸ τοῦ τράγου, hoc est hirco, quẽ accipiebat uictor in certamine: uel a fecibus uindemiarum, quibus ora peruugebantur, quas Græci τρύγας uocant. Comœdiã, sunt qui eisdem cœptã sacris uelint: alij sacris Apollinis Nomij, hoc est pastorum uicorumq; præsidis: quidam per idem tempus utriq; deo sacrificari tradunt. Dicã quod est uulgatius: Athenẽsibus per pagos adhuc dispersis, necdum coactis in urbem à Theseo, agricolæ peractis sacris, tum eos qui in sacrificio fuerant, tum etiam uiatores salsis dictis impetebant, risumq; excitabant spectatoribus. Vrbe constructa, solenni & stato tempore, uetere more in urbem agricolæ plaustris uecti ueniebant, faceta dicacitate modò rusticos modò etiam plerosq; de
B urbanis incessentes, præcipuè si à quoquam erant iniuria affecti. Et hæc quidem comœdia est dicta, uel ἀπὸ τῶν κωμῶν, id est, à uicis pagisq;, in quibus agebatur, uel ἀπὸ ἐν ταῖς ὁδοῖς ἐκώμαζον, quòd in uijs lasciuirẽt, & dictis petulantioribus luderent. Nam eo tempore nondũ uillas & uicos Athenienses κώμας dicebãt, sed δήμους. Placuit hic mos urbano populo, & eos qui dicendo ualebant, ad eruditius scribendum de eo argumenti genere carmen sunt adhortati. Ita sensim rustici sunt exclusi, qui simplicitate sua, siue odio, siue inuidia momorderunt quidem, sed non cruento morsu. Poetæ urbani primùm acrius cùm taxassent ciuiũ facta, profuerunt non nihil, quòd à sceleribus multos metu retrahebant: cæterùm cœperunt affectibus uel suis, uel amicorũ seruire, simultates asperè exercere, stylis pro telis abutẽtes, principes uiros interdum nihil commeritos in scena proscindere, idq; nominatim. Quod cùm esset passus Alcibiades ab Eupolide in Baptis fabula, illum corripi ius-
C sit, ac mergi in mare. nam tum forte Alcibiades imperator erat, classemq; habebat in Piræo: cumq; mergeretur poeta, illud subinde Alcibiades ingerebat: Tu me in scena sæpe mersisti Eupoli, ego te in mari. Huius exemplo satis territis poetis, successit lex opera Alcibiadis lata, ne quem liceret nominatim in scena taxare. ita genus illud comœdiæ abolitum est, dictaq; est uetus comœdia, hoc est ἀρχαία. Successit media, qua obliquis dictis perstringebantur multi tacitis nominibus: & ea in suspicionẽ uenit nobilitati, tanquã sua facta notarentur. Ita in totũ est sublata, repertaq; est noua, quæ de mediocribus personis lusit confictis nominibus, & argumento tam alieno ab ijs quæ faciebat nobilitas, ut manifestum esset, quosuis potius quàm nobiles perstringi: deinde affectibus tam moderatis, ut nemo de se dici etiam nominatim ægrè admodũ tulisset. Huius princeps fuit Menander, qui cum Alexandro Macedone uixit pauló minor
D eo. Vetus bellis Peloponnesiacis uiguit, in quo Aristophani plurimi deferunt palmã: quãuis in media quoq; multum eum ualuisse dicant. Sed haud dubiè Antiphanes Larissæus fuit in hoc genere facile primus. Atq; hæc quidem in Græcia. Romæ uerò cùm anno ab Vrbe condita circiter quadringentesimum, T. Sulpitio Potito, C. Licinio Stolone Coss. & superiore anno pestilentia laboratum esset, & eodem laboraretur, ex libris Sibyllinis ludi scenici sunt uoti: noua res in populo bellicoso. Ludiones sunt ex Hetruria asciti, qui gentis nomine histriones nuncupantur, hiq; ad tibicinis cantum taciti saltarunt, motibus non omnino, ut illa ætate, inconcinnis, neq; uersum dixere ullum. Rustici in Italia uetusto Græciæ more peractis sacris, post messem, gratulatiq; dijs de bono anni prouentu, hilariores opere perfecto, rusticana quædam dicta in se inuicem iactabant ad risum mouendum: interim spurcis uerbis non abstinen-

tes

Tragœdia

Comœdia

Eupolis

Comœdia uetus, media, & noua

tes: interim paulò mordacius attingentes, idq; alternis A
uersibus, qui dicebantur Fescenini, à Fescenina ciuitate
Hetruriæ. Hos cœperũt Romani histriones imitari, sed
parcentes nominibus. nam id iam antea Duodecim ta
Fescenini bulis erat cautum ne fieret. Fescenini sensim ex scena a-
bierũt, relicti nuptijs & triumphis, fabulæq; cœptæ sunt
introduci, quæ delectarent sine cuiusquam offensione.
quod Horatius epistola ad Augustum attingit. Ita cùm
nominatim lædi quenquam in scena nõ liceret, ex Græ
co ritu alia fabularum genera sunt Romam adducta,
nona scilicet Comœdia, & Satyra: non illa quæ uno car
Satyra minis genere in uitia inuehebatur, qualem scripsere
Horatius, Persius, & Iuuenalis. nam huic initium dedit
Lucilius, qui sub Scipione Aemiliano meruit bello Nu
mantino: sed in quam introducebantur Satyri contu-
meliosi & spurci, tunicis uillosis, motu graui, incondi-
Scenarum toq; & rusticano. Scena erat floribus, frondibus, her-
ornatus bis uirentibus instructa, in faciem montium, syluarum B
& speluncarum, sicut scenæ tragœdiarum regalem ma-
gnificentiam imitantur, & comicæ mediocrium ac ple-
beiorum ædificiorum rationem, ut Vitruuius libro 5.
Fabula pri- scribit. Ab istis Satyris primam fabulam iustam Græ-
ma Romæ co modo Latinis uersibus fecit Liuius Andronicus Sa
linatoris libertus, anno à condita Roma quingentesi-
mo decimoquarto, Appio Claudio Cæci filio, Sempro
nio Tuditano consulibus, bello Punico primo, aliquot
annis antè perfecto ex digestione temporum Attici. Se-
cuti sunt hunc Næuius, Plautus, Ennius, Terentius, &
alij permulti, qui comœdias scripsere. Reliqua de ludis
scenicis suis locis dicentur. b Et hæc sunt scenico
rum tolerabiliora.] In ludis interim fabulæ iusto argu
mento exhibebantur populo: interim histriones mo-
tus dabant impudicos silentio, nonnunquam quędam
dicebant in rationem festi conficta. E fabulis sunt non-
Palliatæ nullæ palliatæ, quarum argumentum est Græcum, hi- C
fabulæ striones q; pallio more Græco utuntur: quales sunt om
Togatæ nes Terentianæ, & Plautinæ: aliæ togatæ, quarum argu-
mentum ex Romanis rebus petitur, ludiones q; toga
Romano indumento amiciuntur: quales sunt Afranij.
Prætextatæ Et ex togatis, aliæ sunt prætextatæ, cùm res imperato-
rum & principum Romanorum aguntur, necesseq; est
esse prætextam in scena, uestimẽtum magistratuum Ro-
manorum: à quibus nõ multum crediderim argumen-
Trabeatæ to abfuisse trabeatas, quas C. Melius Spoletanus Mecœ
natis libertus inuenit. Ac nescio an fuerint eædem, qua
in re nihil habeo certi. Aliæ tabernariæ, in quibus de re
bus uulgi agitur. Sunt tragœdiæ, sunt comœdiæ, sunt sa
Mimi tyræ, sunt etiam Mimi, qui dicuntur Planipedes, quòd
nec socco utuntur, nec cothurno, sed planis pedibus
exeunt in proscenium, quamuis Satyras & Mimos sub
comœdia uideo comprehendi. Quin & tragœdiam spe D
ciem esse comœdiæ quidam affirmant. Tragœdia ma-
gna infortunia continet, ardentes affectus, atrocia scele-
ra, minimum turpitudinis. Comœdia amores, nequi-
tias, flagitia tractat, quæ in fabulam induxit Menander,
ut Macedonibus eiusmodi rebus deditis, placeret. Sa-
tyra lasciuiores habet Faunos & Syluanos, qui iocis &
salibus agrestibus delectabant: interim admixtis lachry
mis, sed ut erant dij immundi & illoti, spurciora iacta-
bant & fœdiora dictu audituq;. In Mimis licentia maxi
ma, nullis parcebant turpibus. Et tamen hæc tolerabi-
liora erant præ alijs rebus, quæ in Bacchanalibus age-
bantur. quæ propter incredibilem turpitudinem ex Ita
lia senatusconsulto sunt electa: uel in Saturnalibus, uel
Floralia in Floralibus, quos ludos per meretrices & perditissi-
morum hominum genera celebrabant. Quorum Flo-
ralium actores cùm deam ipsam non revererentur, u-
num hominem Catonem sunt reueriti, quo præsente
agere recusarunt.

Augusti.

A Quid Romani ueteres de cohibenda poetica li-
centia senserint, quam Græci deorum secuti iudi
cium, liberam esse uoluerunt. Cap. IX

QVID autẽ hinc senserint Romani
ueteres, [a] Cicero testatur in libris
quos de Republica scripsit, [b] ubi
Scipio disputans ait: Nunq; comœdiæ nisi
consuetudo uitæ pateret, probare sua thea-
tris flagitia potuissent. Et Græci quidã anti
quiores uitiosæ suæ opinionis quandã con
uenientiã seruauerũt, apud quos fuit etiã le
ge concessum, [c] ut quod uellet comœdia no
B minatim, uel de quo uellet, diceret. Itaq; si-
cut in eisdẽ libris loquitur Africanus, quẽ illa
nõ attigit, uel potius quẽ nõ uexauit, cui pe
percit? Esto: populares homines impro-
bos, in rep. seditiosos, [d] Cleonẽ, [e] Cleophon
tem, [f] Hyperbolũ læsit. Patiamur, inquit, &
si huiusmodi ciues, à [g] censore melius est q;
à poeta notari: [h] sed Periclẽ cùm iã suæ ciui-
tati maxima autoritate plurimos annos do
mi & belli prefuisset, uiolari uersibus, & eos
agi in scena nõ plus decuit, [i] q; si Plautus, in
quit, noster uoluisset, aut Næuius, [k] Publio
& Cneo Scipioni, [l] aut Cæcilius [m] Marco
C Catoni maledicere. Deinde paulò pòst: no-
stræ, inquit, cõtrà duodecim tabulæ [n] cũ per
paucas res capite sanxissent, in his hãc quo-
que sanciẽdã putauerũt, si quis [o] actitauisset,
siue carmen condidisset, quod infamiã face
ret, flagitiúmue alteri. Præclarè. Iudicijs em̃
ac magistratuũ disceptationibus legitimis
propositã uitam, non poetarũ ingenijs ha-
bere debemus, nec probrũ audire, nisi ea le
ge ut respondere liceat, & iudicio defende-
re. Hæc ex Ciceronis quarto De republica
libro ad uerbũ excerpenda arbitratus sum,
D nõnullis propter faciliorẽ intellectum uel
pretermissis, uel paululum cõmutatis. Mul
tum enim ad rem pertinet quam molior ex
plicare, si potero. Dicit deinde alia, & sic cõ
cludit hunc locum, ut ostẽdat ueteribus di-
splicuisse Romanis, uel laudari quenquã in
scena uiuum hominem, uel uituperari. Sed
ut dixi, hoc Græci quanquã inuerecũdius,
tamen conuenientius licere noluerũt, cùm
uiderent dijs suis accepta & grata esse op-
probria, non tantum hominum, uerùm &
ipsorũ deorũ in scenicis fabulis: siue à poe-
tis essent illa conficta: siue flagitia eorũ ue-
ra cõmemorarentur & agerent in theatris,

atque ab eorum cultoribus utinā solo risu ac nō etiā imitatione digna uiderent. Nimis enim superbū fuit famæ parcere principū ciuitatis & ciuiū, ubi suæ famæ parci numina noluerūt. nam quod afferī pro defensione, non illa uera in deos dici, sed falsa atque conficta: idipsum est sceleſtius, si pietatē cōsulas religionis: si autē malitiā dæmonū cogites, quid astutius ad decipiēdum atque callidius? Cùm enim probrū iacit in principē patriæ bonū atque utilem, nónne tātò est indignius, quantò à ueritate remotius, & à uita illius alienius? Quæ igitur supplicia sufficiūt, cū B deo fit ista, tam nefaria, tā insignis iniuria?

L. VIVES

Ciceronis libri De republica

a Cicero testatur in libro quarto De rep.] Si quos antiquorū libros ex ijs, qui uel omnino amissi sunt, uel certe non extāt, uellem extare, sunt isti sex Ciceronis De republica. neque enim dubito quin opus fuerit admirabile: facio ex his fragmentis quæ uidi conіecturā. Audio apud quosdam tanquam aurea mala asseruari, interim dum non prodeunt, coniecturæ ex alijs ipsius Ciceronis locis collectæ nos ducent.

Scipiones

b Vbi Scipio.] Gens Cornelia inter cætera cognomina, & illud Scipionum sumpsit, ab eo qui patri cæco & senecta infirmo uice scipionis erat. Clari ex hac familia fuerunt complures, de quibus dicam suo loco. Hic, quem in libris De republ. loquentem facit Cicero, fuit L. Aemilij Pauli, qui Perseum Macedoniæ regē uicit, filius: quem Scipio Africani Maioris filius adoptauit, ideo à gente in qua est natus Aemilianus cognominatur. Carthaginem & Numantiam deleuit.

Veteres comœdiæ

c Vt quod uellet comœdia.] ἀρχαία, hoc est uetus: dixi iam de hac re; fiebat, ut ciues metu, ne in scena traducerentur, uel pergerent bene uiuere, si sic instituerant, uel à scelerum uia retraherentur. Socrates expedire dicebat seipsum de industria comicis offerre. Nam si merito quidem reprehenderint, emendabimur: sin falso, tum illa nihil ad nos attinebunt. Et ipse Socrates innocentissimus & sanctissimus uir, irrisus erat ab Aristophane in Nebulis,

Nebulæ Aristophanis

fabula nebulonica, quam poeta in hoc solùm ædiderat. Quod fuit uel maximum argumentum, scriptores ueteris comœdiæ linguam iam tum habuisse uenalem, uel perturbationibus animi transuersos agi.

Cleon

d Cleonē.] Cleon Byrsopola homo seditiosus, Niciæ, Demostheni, & bonis ferè omnibus inimicus fuit: bello tamen non malus, ut Thucydides & Plutarchus scribunt. In hunc scripsit Aristophanes fabulam, quam ἱππεῖς nominauit,

Equites Aristophanis

D hoc est, equites: cuius quum peculatum & tyrannicas opes uellet populo patefacere, opifex personā Cleonis se facturum negauit, ueritus illius potentiam. Poeta fecibus histriones unxit, qui quum in scenam prodire reformidarēt, Aristophanes ipse personam Cleonis solus sustinuit, tanta rabie in illum erat accensus. Propter quod factum accusatus à Cleone, talenus quinque multatus est, ut ipse in Acharnēsibus comœdia queritur, hoc est, reuomuit quantum hauserat. Nam fortasse precio à Nicia & Demosthene accepto, ad scribendam fabulam erat adductus, ut in Nephelis fecit pecunia ab Anito & Melito Socratis inimicis accepta. Homo qui per ebrietatem multa conscripsit. Cleonis meminit etiam Plutarchus in Politica.

Cleophon

e Cleophontem.] Hunc etiam Plutarchus similem Cleonis fuisse dicit.

Hyperbolus

f Hyperbolum.] Et huius tanquam improbi ciuis meminit Thu-

A cydides, & Plutarchus, & Lucianus ἐν μεταλλοῦσιν. ostracismo, quod genus erat suffragiorū, ex urbe est eiectus, non metu potentiæ uel dignitatis, ut alij, sed tanquam publicum ciuitatis dedecus & opprobrium. Cicero in Bruto de Glaucia loquens: Homo, inquit, simillimus Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatem ueteres Atticorum comœdiæ notarunt. Ab Eupolide Hyperbolum notatū subsignificat Quintilianus in primo Institutionum de musica loquēs. De hoc scripsit caput Cælius in farragine Antiquarum lect. libro nono.

Censor.

g A censore.] Quinto quoque anno duo creabantur, qui censui, hoc est, æstimationi opum faciendæ, & iudicio de moribus, deque existimatione uniuscuiusque ciuis præessent. Censores sunt dicti à censu. Nam, ut Festus inquit, tanti quisque sua bona faciebat, quanti illi æstumassent, & magistri morum. Sic Cicero ad Ap- B pium Pulchrum.

Pericles

h Sed Periclem.] Hic eloquentia & magnis ciuilibus artibus populum Atheniensem ita sibi conciliauit, ut princeps in ea republica per multos annos fuerit: domi & foris consilio bonus, & felicitate par. In huius labris sessitasse πειθώ, hoc est, persuadendi deam, & ut Cicero in tertio De oratore interpretatur, leporem: ut Ennius Suadam, Horatius diminutiuum huius Suadelam dixit, Eupolis antiquæ comœdiæ autor scripsit. Eorum uersuum sententia est apud Ciceronem sæpe & Quintilianū, Græci aliquot uersus, nam Eupolis comœdiæ, ut alia permulta intercidere: sunt apud Plinium Cæcilium libro Epistolarum primo, pars etiam apud Suidam. Neutrius istorum meminisse Politianum in capite Centuriæ suæ, ubi de hoc agit, miror. Sed uersus ipsos petit ab interprete quodam Aristidis Græci, eoque innominato: tametsi non negarim plures illic esse quàm uel apud Suidam, uel Plinium. Aristophanes etiam comœdiæ ueteris scriptor fulgura Periclem ore C misisse & tonitrua dicit, miscuisseque totam Græciam. Et hæc quidem Aristophanes, & Eupolis dicebant, quum illi conuiciarentur, ac male dicerent: sicut Cicero libro De oratore tertio, & De perfecto oratore, & Quintilianus libro duodecimo inquiunt. Incessebatur quoque Pericles à comicis, quòd capite esset oblongo, idcirco galeatus semper depingebatur.

Plautus

i Quàm si Plautus inquit, noster.] Primus poeta Latinus fuit Liuius, ut dixi, hunc secutus est Næuius, qui bello primo Punico militauit. Deinde Plautus Næuio ferè æqualis: qui reliquit comœdias, quarum maxima pars adhuc extat, quo poeta nemo magis & suæ & proximæ ætatis hominibus placuit. Scipio nostrum appellat, quem nunquā uiderat, sed quia Latinus fuit: nam de Græcis erat loquutus antea.

Scipionis fratres

k P. & G. Scipioni.] Fratres hi fuerunt, & si Seruio credimus, gemini, quorum P. genuit Africanum superiorem, G. Nasicam uirum optimum, de quo diximus. Vterque in Hispania occubuit à Pœnis occisus secundo Punico bello, quod cœptum est P. Cos. Hos D duos fratres Cicero pro Cornelio Gallo, duo fulmina imperij appellat. Sunt qui putent de eisdem intelligi illud Vergilij in sexto: Duo fulmina belli Scipiadas, ex Lucretio mutuatum: Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror. Horum ergo tempore illi poetæ uixerunt.

Cæcilius

l Aut Cæcilius.] Cæcilius Statius bello Macedonico & Asiatico floruit cum Ennio, cuius fuit contubernalis. Volcatius Sedigitus palmam ei de comicis tribuit, Horatius grauitatem. Eius nihil superest, sermonē non admodum uidetur Cicero probare.

Cato senior

m M. Catoni.] Seni, qui primus ex familia Porcia gessit honores, is Tusculi natus est, & usque ad consulatum, triumphum & censuram peruenit. Homo nouus, toti nobilitati inuidiosus, maximè fuit in republica autoritatis. Vixit cum Ennio & Cæcilio.

n Cùm perpaucas res capite sanxissent.] Paucissima fuerant apud Rom. ueteres crimina

na, quorum pœna esset capitalis, multò adhuc paucio-ra apud sequentes: nam lex Porcia uetabat condemnatis ciuibus uitam adimi, sed exilium permitti. Ita capite puniri eos, qui carmen in alium scripsissent, incredibiliter exhorruisse infamiam Romanos significat. Sed uideat lector, an de capitis diminutione lex ista intelligatur, de qua inquit Festus: Capite diminutus appellatur, qui ciuitate mulctatus est: qui liber alteri mancipio datus est, cui aqua & igni interdictũ est, quæ à iureconsultis maxima capitis diminutio nominatᷓ. Nam capitis diminutio est illis triplex: maxima, minor, minima. Hoc admonẽdi gratia dixerim, non interposita sententia mea. Horatius in epistola ad Augustum: Quinetiam lex pœnaq; dicta, malo quæ nollet carmine quenquam Describi. uertere modum formidine fustis. Porphyrio fustuarium dicit supplicium esse constitutum in autorem carminum infamium. Acron in metaphoram uertit dictum. *Capitis diminutio*

e Actitauisset.] Codex uetustus occentauisset, credo melius. Festus: Occentassent antiqui dicebant, quod nunc conuitium fecerint dicimus: quòd id clarè & cum quodam canore fit, ut procul exaudiri posit, quod turpe habetur. *Occentare*

Quia nocendi arte dæmones uelint uel falsa de se crimina, uel uera narrari. Cap. X

SED maligni spiritus, quos isti deos putãt, etiã flagitia, quæ nõ admiserũt, de se dici uolunt: dum tamen humanas mẽtes his opinionibus uelut retibus induant, & ad prædestinatum supplicium secũ trahant: siue homines ista commiserint, quos deos haberi uolunt, qui humanis erroribus gaudẽt, pro quibus etiam se colendos mille nocẽdi fallendiq; artibus interponunt: siue etiam nullorum hominũ illa crimina uera sint, quæ tamẽ de numinibus fingi libenter accipiunt fallacissimi spiritus, ut ad scelesta ac turpia perpetrãda, uelut ab ipso cœlo traduci in terra, satis idonea uideatur autoritas. Cùm igitur Græci taliũ numinum seruos se esse sentirent, inter tot & tanta eorum theatrica opprobria parcendum sibi à poetis nullo modo putauerunt: uel dijs suis etiam sic consimilari appetẽtes: uel metuentes, ne honestiorem famam ipsi requirendo, & eis se hoc modo præferendo, illos ad iracundiam prouocarent. Ad hanc conuenientiam pertinet, quòd etiam [a]scenicos actores earundẽ fabularum, non paruo ciuitatis suæ honore dignos existimarunt. Siquidem quod in eo quoq; De republica libro commemoratur, [b]Æschines Atheniensis, [c]uir eloquentissimus, cùm adolescens tragœdias actitauisset, rempublicam capessiuit: & Aristodemum[d] tragicum item actorẽ maximis de rebus pacis ac belli, legatum ad Philippum Athenienses sæ-

A pe miserunt. Non enim consentaneum putabatur, cùm easdem artes eosdemq; scenicos ludos, etiam dijs suis acceptos uiderẽt, illos per quos agerentur in infamium loco ac numero deputari.

L. VIVES

a SCenicos actores earundem fabularum.] Aemilius Probus de Græcis loquẽs: In scenã uerò prodire, & populo esse spectaculo nemini in eisdem gentibus fuit turpitudini: quæ omnia apud nos partim infamia, partim humilia, atq; ab honestate remota ponuntur. b Aeschines.] Atheniensis orator, Demosthenis inimicus, tragœdias egit in scena. Ideo Demosthenes in oratione De corona, πίθηκον τραγικὸν eum uocat. Quintilianus hypocritã eum fuisse dicit: id est, histrionem. Plutarchus in 10. rhetoribus exercuisse eum tragœdias scribit. Idem Philostratus in Sophistis, qui eum nõ coactum uertisse solum exilij gratia scribit, sed quum iudicio de Ctesiphonte uictus esset, ad Alexandrum contendisse, qui tunc Asiæ imperabat: ubi uerò de eius morte in itinere intellexit, flexisse cursum Rhodum, captumq; insulæ amœnitate studijs apta, resedisse eo in loco. Aeschines ipse epistola quadam ad populum Atheniensem affirmare uidetur histricam se artem desiisse, antequam ad rempublicã accederet. c Vir eloquentissimus.] Eloquentissimũ fuisse satis constat, & quidem ampla & decora uoce, nec desunt qui proximum ei post Demosthenẽ locũ assignent, natura magis ualuit, q̃ arte. Quidam illum nullius fuisse discipulum tradũt, sed repente è scriba factum oratorẽ, dixisseq; primùm aduersus Philippum Macedoniæ regem: hinc famam popularẽ gratiamq; auspicatũ, ideo & missum ad eundẽ regem legatũ. Alij magistros ei dant Platonem & Isocratem, quidam Leodamanta. Genus illud dicendi Rhodium, inter Asianũ & Atticum medium Aeschines Rhodi in secessu instituit, cùm ibi aperuisset scholam. *Aeschines*

d Aristodemum.] Hic, ut Demosthenes scribit, legatus ad Philippum profectus est cum Demosthene ipso & Aeschine. Hic est Aristodemus, quem cùm rogasset Demosthenes, quid mercedis accepisset ut ageret, illeq; talentum respõdisset: At ego, inquit Demosthenes, plus accepi ut tacerem. Autor Critolaus. *Aristodemus*

De scenicis apud Græcos in reip. administrationem receptis, eo quòd placatores deorũ iustè ab hominibus spernerentur. Cap. XI

HAEC Græci turpiter quidem, sed sanè dijs suis omnino congruenter, qui nec uitam ciuium lacerandam linguis poetarum & histrionum subtrahere ausi sunt, à quibus cernebant deorũ uitam eisdem ipsis dijs uolentibus & libentibus carpi: & ipsos homines, per quos ista in theatris agebantur, quæ numinibus quibus subditi erant, grata esse cognouerant, non solùm minimè spernendos in ciuitate, uerùm etiam maximè honorandos putauerunt. Quid enim causæ reperire possent, cur sacerdotes honorarent: quia per eos uictimas dijs acceptabiles offerebãt, & scenicos

probrosos haberet, per quos illam uoluptatem siue honorē dijs exhiberi petētibus, & nisi fieret irascētibus, eorū admonitione didicerant: cùm præsertim [b] Labeo, quem huiuscemodi rerum periusimū prædicāt, numina bona à numinibus malis, ista etiā cultus diuersitate distinguat: [c] ut malos deos propiciari cędibus & tristibus supplicationibus asserat, bonos aūt obsequijs lętis atq; iucundis: qualia sunt, ut ipse ait, ludi, conuiuia, [d] lectisternia. Quod totum quale sit, postea, si deus iuuerit, diligentius disseremus. Nunc ad rem præsentem quod attinet, siue dijs omnibus omnia tanquā bonis permixtè tribuantur, neq; enim esse decet deos malos, cùm potius isti quia immudi sunt spiritus, omnes sint mali: siue certa discretione, sicut Labeoni uisum est, illis illa, istis ista distribuantur obsequia: competētissimè Græci utrosq; honore dignos ducunt, & sacerdotes per quos uictimę ministrantur, & scenicos per quos ludi exhibentur. Ne uel omnibus dijs suis, etsi ludi omnibus grati sunt, uel quod est indignius his quos bonos putant, si ludi ab eis solis amantur, facere conuincantur iniuriam. C

L. VIVES

a Qui nec ultam ciuium.] Sisitheus cùm populo comœdiam exhiberet, qua Cleāthem Stoicum conuicijs proscindebat, cæteris indignātibus feruntur philosophum dixisse, iniquum esse, cùm Hercules & Dionysium maledictis histrionū passim incessantur, nec irascantur, homines irasci. b Labeo.] Labeones fuerunt tres, maxima iuris ciuilis scientia præditi: sed unus omnium doctissimus Antistius Labeo, qui cum Cæsare Augusto uixit, Trebatij Testæ discipulus: non iuris modò, sed totius quoq; antiquitatis, omniumq; artium peritissimus, & planè polyhistor: ut refert Gellius. Augusto non admodum charus propter magnam ingenij linguæq; libertatē. Opinio hæc eius ex Platonica & Stoica disciplina uidetur manasse, quamuis nonnullis immutatis. Nam Platonici deos omnes bonos dicebant: inter dæmonas uerò, & heroas quosdam bonos, quosdam malos. Porphyrius in sacrificijs ait, uerum & pium cultorem nunquam sacrificaturum aliquod animal dijs, sed dæmonibus. Idem in libro De uia intelligibilium fusius explicat, qui boni dęmones, qui mali, sed de hoc alibi. c Vt malos deos.] Quo petores dij sunt, & inferiores, eo tristiore genere supplicationum uolūt propiciari, ut dij inferi, Pluto, Proserpina, & alij. Lucanus uerbis Erictus ad inferna numina: D

Labeones

Sacrificia tristia

Si uos satis ore nefando
Pollutoq; uoco: si nunquam hæc carmina fibris
Humanis ieiuna cano: si pectora plena
Sæpe dedi, & laui calido prosecta cerebro.
Si quis, qui uestris caput extaq; lancibus infans
Imposuit, uicturus erat.

d Lectisternia.] De his libro tertio.

Quòd Romani auferendo libertatē poetis in homines, quam dederūt in deos, melius de se, quàm de dijs suis senserunt. Cap. XII

A

Ut Romani sicut in illa De repub. disputatione gloriatē Scipio, probris & iniurijs poetarū subiectā uitā famamq; habere noluerunt, capite etiā puniri sanciētes tale carmē condere si quis auderet. Quod erga se quidē satis honestè constituerūt, sed erga deos suos superbè & irreligiosè. Quos cùm scirēt nō solū patienter, sed etiā libenter poetarū probris maledictisq; lacerari, se potius quàm illos huiuscemodi iniurijs indignos esse duxerūt, seq; ab eis etiam lege munierunt, illorum autem ista etiam sacris solennitatibus miscuerunt. B Itáne tandem Scipio laudas hāc poetis Romanis negatam esse licentiam, ut cuiquam opprobrium infligerēt Romanorum, cùm uideas eos nulli deorum pepercisse uestrorum? Itáne pluris tibi habēda uisa est existimatio uestræ [a] curiæ, quàm Capitolij, imò Romæ unius quàm cæli totius: ut linguam maledicam in ciues tuos exercere poetæ etiā lege prohiberentur, & in deos tuos securē tanta conuitia nullo senatore, nullo censore, nullo principe, nullo pontifice prohiberet iacularentur? Indignum uidelicet fuit ut Plautus, aut Næuius Publio & Cneo Scipioni, aut Cæcilius M. Catoni malediceret: & dignum fuit ut [b] Terentius uester flagitio Iouis optimi maximi adolescentium nequitiam concitaret.

L. VIVES

a Curiæ uestræ quàm Capitolij.] Curia locus, in quo senatus habebatur, pro senatoribus ponitur: Capitolium pro ipsis dijs. b Terentius uester.] Nam familiarissimus Scipioni & Lælio dicitur fuisse, quin & adiutari ab illis in scribēdis fabulis poetam putauerunt multi: quod Terentius ipse in prologo Adelphorū subsignificat. De Scipione Memmius opinatur, in Oratione pro seipso. Et Quintilianus meminit in x. Instit. De Lælio Corn. Nepos, & Cicero in epistola quadā ad Atticū, licet ex aliorum sententia. D

Terentius

Debuisse intelligere Romanos, quòd dij eorum qui se turpibus ludis coli expetebant, indigni essent honore diuino. Cap. XIII

Sed respōderet mihi fortasse si uiueret: Quomodo nos ista impunita esse nollemus, quæ ipsi dij sacra esse uoluerunt, cùm ludos scenicos, ubi talia celebrantē, dictitantē, actitantur, & Romanis moribus inuexerūt, & suis honorib. dicari exhiberiq; iusserūt? Cur ergo nō hinc magis ipsi intellecti sunt non esse dei ueri,

nec

nec omnino digni, quibus diuinos honores deferret illa respublica? Quos enim coli minimè deceret minimeq́ oporteret, si ludos expeterent agendos conuitijs Romanorum, quomodo quæso dij colendi putati sunt, quomodo nō detestandi spiritus intellecti, qui cupiditate fallēdi inter suos honores sua celebrari crimina poposcerūt? Itéq́ Romani, quamuis iam superstitione noxia premerentur, ut illos deos colerēt, quos uidebant sibi uoluisse scenicas turpitudines consecrari, suæ tamē dignitatis memores ac pudoris, actores talium fabularum nequaquam honorauerunt more Græcorum, sed sicut apud Ciceronē idem Scipio loquitur: [a]Cùm artem ludicrā scenamq́ totā probro ducerent, genus id hominū non modò honore ciuium reliquorū carere, sed etiam tribu moueri [b]notatione censoria uoluerunt. Præclara sanè, & Romanis laudibus annumeranda prudētia. Sed uellem seipsa sequeretur, se imitaret̄. Ecce enim rectè quisquis ciuium Romanorū esse scenicus elegisset, nō solùm ei nullus ad honorē dabat̄ locus, uerumetiā censoris nota tribum tenere propriam minimè sinebatur. O animū ciuitatis laudis auidū, [c]germaneq́ Romanū. Sed respondeatur mihi, qua consentanea ratione homines scenici ab omni honore pellunt̄, & ludi scenici deorū honoribus admiscentur? Illas theatricas artes [d]diu uirtus Romana non nouerat: quæ etsi ad oblectamentū uoluptatis humanę quærerent̄, & uitio morum irreperent humanorum, dij eas sibi exhiberi petiuerunt? Quomodo ergo abijcitur scenicus, per quem colitur deus? Et theatricæ illius turpitudinis, qua fronte notat̄ actor, si adoratur exactor? In hac controuersia Græci Romaniq́ concertant. Græci putant rectè se honorare homines scenicos, cū colant ludorū scenicorū flagitatores deos. Romani uerò hominibus scenicis nec [e]plebeiam tribum, quantò minus senatoriam curiam dehonestari sinunt. In hac disceptatione huiuscemodi ratiocinatio summam quæstionis absoluit. [f]Proponunt Græci: Si dij tales colendi sunt, profectò etiam tales honorandi sunt. Assumūt Romani: Sed nullo modo tales homines honorādi sunt. Concludunt Christiani: Nullo igitur modo dij tales colendi sunt.

August.

A

L. VIVES

a Cum artem ludicrā.] Necesse erat histriones perditissimis fuisse moribus, & deploratæ nequitiæ, cū in ea ciuitate pro ciuib. non haberent, cuius erāt tam multa milia hominū flagitiosorū & facinorosorū ciues. Moueri tribu, & stipēdia nō facere histriones, autores sunt Liuius & Vale. nisi potestas roget. Nā tum uidetur cogere, quod Decimo Laberio cōtigit, rogante Cæsare, ut mimū suum ageret in scena, qui nihilo minus fuit post histricā artē eques Romanus: nam qui inuitus cōmittit in legē, nō uidet̄ cōmittere. Excipiūtur ab ea lege actores Attellanarū, quæ sunt fabulæ seueriores, iocis Italicā priscā disciplinā redolētib. cōditæ. Liu. & Valer. Ideo nec deponunt in scena personā, ut alij histriones. Festus. b Notatione cen.] Quæ de moribus & fortunis uniuscuiusq́ fiebat quinto quoq́ anno. c Germaneq́ Rom.] Germanū, inquit Thomas Valois, B id est, immane: nā Germani immania habent corpora. ô hominē germanè nugatorē: quid enim aliud possim dicere? Mihi nequaq́ potuit illud declarari, quo pacto librū quis intelligat, quacunq́ de re sit ille compositus, qui linguā, qua scriptus est, ignoret. Sæpe hac de re cū hominibus meo iudicio nō imperitis, suo peritissimis, disputaui: me nō intelligere dicebā, quemadmodū Scotus, Occam, & similes sacros scriptores intelligere atq́ enarrare potuerint: Accursius, Bartholus, & Baldus iura, cū Latinè nesciuerint: quo sermone & hęc & illi traditi essent. Repugnabant illi mihi, & fieri posse cōtendebant, ac si intelligere aiebant, quæ me ipse negarem. Cedo illis, & quod nō capiā, stupori mei ingenij imputo: quanq́ hic uelim me doceāt, nū mysteriū aliquod prædicatores isti occuluerint, cùm germanum exponūt, id est, immane: & Romanū, id est, altū. Quòd si sic est, clamabo insidias nobis simplicib. à callidis hominib. fieri. C Nec esse rem ferendā, maiore cōmentatore indigere cōmentatorē, q̄ eū quē enarret, nisi forte sensus hic aliquis est eruendus anagogicus uel tropologicus, relicto literali. Nos homines crassi, germanū pro uero, natiuo, expresso, genuino accipi in Latina lingua scimus. Sic Cicero, ut unū exēplū pro multis milib. afferā, Act. in Verrē 5. Tum multa, tū hoc memini me dicere, facile esse perspicuū, quantū inter hunc & illum Numidicum uerū ac germanū Metellū interesset. Ita germanè Romanum, id est, uerè Romanū: Romanus uerè Augustinus pro generoso, & in omne honestū erecto dixit. Acutiores isti homines & solidioris eruditiōis, uerbis relictis, res ipsas & corpora apprehendūt, nec quæuis corpora, sed humana, & eadē immania. Eiusdem farinæ, sicut dicunt, est & illud, quod tertio post capite, Apicē quem flamen in capite gestat, historiographū quendā esse dicit, quasi uerò parum esset, hominem repēte ex lino fecisse, D maiore artificio q̄ Prometheus ex luto finxerit, nisi eū historicus crearetur mira & plus q̄ diuina artificis dexteritate, qui suam foeturā eruditā produxerit, cùm deus nos rerum omnium rudes edat. d Diu uirtus Romana.] Quadringentos ferè per annos. e Plebeiā.] Ordines Romæ erant tres, senatorius, equester, plebeius, qui erat infimus, de quibus alibi. Plebeiam dixit tribum, non q̄ ulla esset tribus plebeia, sed in unaquaq́ essent homines plebei & de fece uulgi. f Proponunt Græci.] Dialectici & eos secuti rhetores, tres partes faciunt perfectæ argumentationis, qui Græcè dicit̄ syllogismus, Latinè ratiocinatio. Prima, qua exponitur summa argumentationis: hæc est expositio, siue propositio. Altera, cùm propositione assumpta rem continet specialius, de qua aliquid uolumus colligere: hæc est assumptio. Tertia, quæ ratiocinationē claudit, cōplexio. Nec refert quibus hæc distincta sint locis. Interim comple-

Histrionum infamia

Attellanæ

Germani

Germanum

Romæ ordines

Syllogismi partes

xio est prima, ſæpe aſſumptio ſecunda, uel ultima. Pſeu
dodialectici hæc omnia confundunt, ut ſunt bonarum
omnium artium expertes, & locum exiſtimant natu-
ras mutare rerum, ex ſeipſis omnia metientes, qui cùm
in ſcholis plus ſint quàm uiri, extra ſcholas in uita com
muni minus quàm infantes.

Meliorem fuiſſe Platonē, qui poetis locū in bene morata urbe nō dederit, quàm hos deos, qui ſe ludis ſcenicis uoluerint honorari. Cap. XIIII

EINDE quærimus, ipſi poetę taliū
D fabularū compoſitores, qui Duo
decim tabularū lege prohibent̄ fa
mam lędere ciuiū, tam probroſa in deos cō
uitia iaculantes, cur nō ut ſcenici habeantur B
inhoneſti? Et qua ratione rectū eſt, ut poeti
corum figmentorū & ignominioſorū deo-
rum[a] infament̄ actores, honorent̄ autores?
[b] An forte Platoni Græco potius palma dā-
da eſt, qui cum ratione formaret, qualis eſſe
ciuitas debeat, tanquā aduerſarios ciuitatis
poetas cenſuit urbe pellendos. Iſte uerò &
deorū iniurias indignè tulit, & fucari cor-
rumpiq́ figmētis animos ciuiū noluit. Con
fer nūc [c] Platonis humanitatē à ciuibus deci
piendis poetas urbe pellentē, cum deorū di
uinitate honori ſuo ludos ſcenicos expeten
te. Ille, ne talia uel ſcriberent̄, [d] etſi nō perſua C
ſit, diſputādo tamē ſuaſit leuitati laſciuiæq́
Græcorū. Iſti ut talia etiā agerent̄ iubendo
extorſerūt grauitati & modeſtię Romano-
rum. Nec tantū hæc agi uoluerūt, ſed ſibi di
cari, ſibi ſacrari, ſibi ſolēniter exhiberi. Cui
tandē honeſtius diuinos honores decerne-
ret ciuitas, utrum Platoni hæc turpia & ne-
fanda prohibenti, an dęmonibus hac homi
num deceptione gaudentibus, quibus ille
uera perſuadere nō potuit? [e] Hunc Platonē
Labeo inter ſemideos cōmemorandū puta
uit: ſicut Herculē, ſicut Romulū. Semideos
aūt heroibus anteponit, [f] ſed utroſq́ inter
numina collocat. Veruntamē iſtum quē ap D
pellat ſemideū, nō heroibus tantū, ſed etiā
dijs ipſis præferendū eſſe nō dubito. Pro-
pinquant aūt Romanorū leges diſputatio-
nibus Platonis, quando ille cuncta poetica
figmēta condemnat, iſti aūt poetis adimunt
ſaltem in homines maledicēdi licentiā: [g] ille
poetas ab urbis ipſius habitatione repellit,
iſti ſaltē actores poeticarū fabularum remo
uent à ſocietate ciuitatis: & ſi cōtra deos lu-
dorum ſcenicorū expetitores aliquid aude-
rent, forte undiq́ remouerēt. Nequaq́ igit̄

A leges ad inſtituendos bonos, aut corrigen-
dos mores malos à dijs ſuis poſſent accipe-
re, ſiue ſperare Romani, quos legibus ſuis
uincūt atq́ conuincūt. Illi enim honori ſuo
depoſcūt ludos ſcenicos, iſti ab honoribus
omnibus repellunt homines ſcenicos: illi ce
lebrari ſibi iubent figmētis poeticis oppro
bria deorū, iſti ab opprobrijs hominū de-
terrent impudentiā poetarū. Semideus au-
tem ille Plato, & talium deorū libidini reſti
tit,[h] & ab indole Romanorū quid perficien
dum eſſet, oſtēdit: qui poetas ipſos uel pro
B arbitrio mentientes, uel hominibus miſeris
quaſi deorū facta peſſima imitanda propo
nentes, omnino in ciuitate bene inſtituta ui
uere noluit. Nos quidem Platonē, nec deū,
nec ſemideū perhibemus: nec ulli ſancto an
gelo ſummi dei, nec ueridico prophetę, nec
apoſtolo alicui, nec cuilibet Chriſti marty-
ri, nec cuiquam Chriſtiano homini compa-
ramus, cuius noſtræ ſentētię ratio deo pro-
ſperante ſuo loco explicabitur. Sed eum ta
men, quādoquidem ipſi uolunt fuiſſe ſemi-
deum, præferendum eſſe cenſemus, ſi non
Romulo & Herculi:[i] quamuis iſtum nec oc
C cidiſſe fratrem,[k] nec aliquod perpetraſſe fla
gitium[l] quiſquam hiſtoricorū[m] uel poetarū
[n] dixit, aut[o] finxit: certe uel Priapo, uel alicui
[q] cynocephalo, poſtremò uel [r] Febri, quę Ro
mani numina [s] partim peregrina receperūt,
[t] partim ſua propria ſacrauerūt. Quomodo
igitur tanta animi & morū mala, bonis pręc
ceptis et legibus, uel imminētia prohiberēt,
uel inſita extirpanda curarēt dij tales: qui e-
tiam ſeminanda & augēda flagitia curaue-
rūt, talia uel ſua, uel quaſi ſua facta per thea-
tricas celebritates populis innoteſcere cu-
pientes: ut tanq́ autoritate diuina ſua ſpon
te nequiſsima libido accēderetur humana:
D fruſtra hoc exclamante Cicerone,[u] qui cùm
de poetis ageret, ad quos cùm acceſsiſſet,
inquit: Clamor & approbatio populi, qua-
ſi magni cuiuſdā & ſapientis magiſtri, quas
illi obducunt tenebras? quos inuehunt me-
tus? quas inflammant cupiditates?

L. VIVES

a INfamentur actores.] Actores ab agendo, hiſtrio- Actor
nes qui agūt fabulam in ſcena. Autores, qui eā ſcri- Autor
bunt poetæ: quāuis autor latiſsimè pateat, quę ſunt
literarij ludi. b An forte Platoni.] Plato lib. De rep. Poetas Plato è
2. Poetas ex ea ciuitate, quam optimā inſtituit, expellit, repub. expulit
propter flagitia & ſcelera, quæ dijs canunt. Et in decimo
uolumine

uolumine eiusdem operis, cùm multa dixisset in eos Socrates, locũ totũ claudit, ut sentiat expellendã poesim, quæ affectus inducit parum utiles: illam uerò retinendam, quæ mascula est & casta. Itaq; non omnem poeticam ille damnat: nam poetas interdum diuinum genus uocat, cùm scilicet sacros concinũt hymnos. Quòd si cecinerint poetæ uirum bonum, tametsi pauperem felicem esse: contrà malum & diuitem & infelicem: si non nimis corrumpantur licentia, nec rabie percellantur, nec impellantur assentatione, neq; ea canãt, quæ bonos mores corrumpant, utiles sunt reipublicæ Platonicæ.

Quos poetas non expellit Plato

Humanitas

c Platonis humanitatem.] Hic humanitas non accipitur uel pro ingenita quadam animi mansuetudine, hominumq; beneuolentia, quæ φιλανθρωπία dicitur, nec pro eruditiõe in artes bonas, quæ παιδεία, sed pro hominis natura, qua homines sumus: sicut bonitas, qua boni. Ostendit id quod sequit: nam diuinitati comparatur. in hoc significatu est etiã reperire apud alios, ut apud Ciceronẽ 1. De orat. d Etsi non persuasit.] Miror uel ex hoc loco non admonitos esse nostros philosophos & theologos, quid inter persuadere & suadere interesset. Sed illi quod à miraculo nõ procul abest, Latina sine Latinitate intelligunt, Græcitatis peritiores, cùm ne legere quidem sciant Græcẽ. Apud hanc enim gentem πείθω utrumque est, & suadere, & persuadere.

Suadere
Persuadere

e Hunc Platonem Labeo.] Ordines deorũ ex Varrone, deinde ex Platonicis alijs libris ponam. Romani quosdam deos summos nominabant, medioxumos alios, alios heroes infimos, quasi terrestres, ab ἥρα, quã ueteres terram dicebant: ut Capella perhibet. Medioxumos dixere, quos merita in cælum uocarunt, ut scribit Cicero in Leg. hoc est semideos, uelut hybridas quosdam ex mortali & immortali progenitos: ut Romulũ, Herculem, Aesculapiũ, Tyndaridas, & similes. Heroes sunt ex utroq; mortali parente nati, qui meritis feliciorem quandam nacti sunt sortem, quàm uulgus generis humani. Addunt quidam Semones, de quibus alio loco. f Sed uirosq; inter numina.] Eos qui sanctè uixissent, & ex hac uita migrassent, in deorũ numero ueteres Romani esse censuerũt, eorumq; festa Necia sunt appellata. Cicero 2. De leg. g Ille poetas ab urbis.] In uetustis codicibus, Brugensi & Coloniensi sic legitur: Ille poetas ab urbis ipsius habitatione, isti saltem actores talium fabularum remouẽt à societate ciuitatis, & si contra deos. h Et ab indole Romanorum.] Ab inchoata uirtute, ab initijs, ab specimine, quamuis & plenã uirtutem interdum significat: sed hîc, id quod dixi, declarat quod sequitur, quid perficiendum esset, ostendit.

Heroes

Necia

Indoles

i Quamuis istum nec occidisse fratrem.] Quod fecit Romulus, qui occidit Remũ. k Nec aliquod perpetra.] Vt Herculem, qui stupris, libidinibus, rapinis, latrocinijs, homicidijs totum inquinauit orbem: quem illi purgatum ab eo existimabant. l Quisquam historicorum.] Vt de Romulo faciunt. m Vel poetarum.] Vt de hercule. n Dixit.] Historicus. o Finxit.] Poeta. p Certe uel Priapo.] Diodorus initium colendi Priapi hoc tradit: Cùm Osiris Aegyptiorũ rex à Typhone fratre impio & facinoroso homine esset cæsus, corpus eius inter cõscios cõiurationis est diuisum, uirilia cùm nemo uellet recipere, in Nilum flumen sunt abiecta. Typhone ab Iside Osiridis coniuge deuicto, cæteræ Osiridis partes sunt inuentæ præter pudenda, quæ Isis sacrauit, coliq; multis ceremonijs instituit, eiq; qui in Aegypto initiabantur, prima sacra faciebant: nominatusq; est Priapus: occulto nomine, quòd ueteres honestiore uocabulo sic nominarẽt inhonesta. Hunc Græci Phallum & Ityphallum nuncupant: ex Latinis Columella libro 10.

Priapus

Ityphallus

Sed truncum forte dolatum
Arboris antiquæ numen uenerare Ityphalli,
Terribilis membri: medio qui semper in horto
Inguinibus puero prædoni falce minetur.

Erat enim hortorũ custos. Diodorus Typhonẽ quoq; nominatum eum perhibet. Idem autor est filium hunc fuisse Veneris & Dionysii: natũ, ut inquit Seruius & Valerius Flaccus Lãpsaci, quæ ciuitas est Hellespõti: ideo Lãpsacenus est dictus, & Hellespõtiacus. Verg. 4. Geor.

Et custos furum atq; auium, cum falce saligna
Hellespontiaci seruet tutela Priapi.

Et in opere obsceno loquitur Priapus:

Patria mulctabor, & olim
Ille tuus ciuis Lampsace Gallus ero.

Alij in Priapo urbe natũ putãt, haud procul à Lãpsaco propter uineta: esse ad Hellespontum sacra Priapi orta Strabo putat. Recens est hic deus, & ab Hesiodo ignoratus: quem Fulgentius inter Semones collocat, & cælo receptũ nõdum esse perhibet, propter tenuitatẽ meritorũ. q Cynocephalo.] Ad uerbũ canicipiti. Diodorus lib. 4. Cynocephalos corpore humano uoceq; dicit esse, caninis capitibus, fera animalia atq; indomita, multosq; in insulis Nili. Osiris Anubin habuit filiũ, qui patrẽ in peregrinatione secutus, canis imagine pro insignibus usus est: idcirco & huius animalis forma in Aegypto est cultus, & latrator à Verg. dicitur libro 8. tum etiam quòd significabatur custos corporis Osiridis & Isidis. Sunt qui putent hũc esse Mercuriũ, à sagacitate sic dictũ. r Febri.] Romani aras multas Febri erexerũt. Veteris cuiusdam in Palatio meminit Cicero 2. De leg. eiusdẽ Valerius in Antiquis instit. & Plin. lib. 2. tum & alterius in area Marianorũ monumentorũ, tertiæ quoq; in summa parte uici longi. s Partim pereg.] Lucanus ad Aegyptum

Cynocephalus

Anubis

Febris dea

Nos in templa tuam Romana accepimus Isim,
Semicanesq; deos, & sistra mouentia luctum.

t Partim sua propria.] Vt Febrim. u Qui cùm de poeticis agẽs.] In antiquis codicibus sic legit: Qui cùm de poetis ageret, ad quos cũ accessisset, inquit, clamor, &c. Puto hęc esse ex libris De repub. In tertio Tusculanis sic ait de causis, quæ uirtutis semina à natura nobis indita corrumpũt, loquẽs: Accedunt etiã poetæ, qui cùm magnam speciem doctrinæ sapientiæq; præ se tulerint, audiuntur, leguntur, ediscuntur, & inhærescũt penitus in mentibus. Cùm uerò accedit eodem maximus quidam magister, populus atq; omnis undiq; ad uitia consentiens multitudo, tum planè inficimur opinionum prauitate, à naturaq; ipsa desciscimus. Similia lib. 2. & 4 plurima, quæ uelut digito indicasse sat fuerit, ne uerbositate librum & lectorem oneremus.

Quòd Romani quosdã sibi deos non ratione, sed adulatione instituerunt. Cap. XV

QVAE aũt illis eligendorũ deorum etiam ipsorũ falsorũ ratio, ac non potius adulatio est? quãdo istum Platonẽ, quem semideũ uolunt, tãtis disputationibus laborantem, ne animi malis, quę præcipuè cauẽda sunt, mores corrumperentur humani, nulla ædicula sacra dignũ putarunt, & Romulũ suum dijs multis prætulerunt:[b] quamuis & ipsum semideũ potius quàm deum, uelut secretior eorum doctrina commendet.[c] Nam etiã flaminẽ illum instituerũt,[d] quod sacerdotij genus adeò in Romanis sacris[e] testãte apice excelluit,[f] ut tres solos flamines haberẽt trib. numinib institu-

tos: Dialem, Ioui: Martialẽ, Marti: Quirinalem, Romulo. [g]Nam beneuolentia ciuiũ uelut receptus in cælum [h]Quirinus est postea nominatus: ac per hoc & Neptuno & Plutoni fratrib. Iouis, & ipsi Saturno patri eorum isto Romulus honore prælatus est: ut pro magno sacerdotium quod Ioui tribuerant, huic etiam hoc tribuerẽt, & Marti tanquam patri eius, forsitan propter ipsum.

L. VIVES

a NE inanimis malis.] Sunt qui legant: Ne in animi malis. alij: Ne à malis. optimè omnium, Ne animæ malis. b Quamuis & ipsum semideum potius.] Cicero in Leg. Diuos & eos qui cælestes semper sunt habiti, colunto. Illos quos in cælum merita uocarunt, Herculem, Liberum, Aesculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum. c Nam etiam flaminem.] *Flamen* De flamine quę dicam, erunt ex Varrone, Dionysio, Festo, Plutarcho, Gellio, Seruio. Inter sacerdotum ordines Numa Pompilius quosdam fecit, dixitq; flamines, quorũ insigne erat galerus, ut pontificibus, sed filum in eo inerat lanæ albæ, hinc filamines appellatos, quasi pilamines. Sunt qui dicant à pileo, quod non procedit: nam & pontifices pileos habebant. Alij quasi filamines à filo, tum etiam quòd per æstatem, cùm propter calorem galerum gestare non possent, lini filis caput amiciebant. Nam nudis esse capitibus sub dio religio erat, festis tamen diebus inter sacra pileo eos uti erat necesse. Appianus Alexandrinus flaminem Dialem semper uelo & galero festis profestisq; diebus uti solere, scribit. Sunt qui à flammeo, quod genus est tegminis capitis, quamuis mulierum potius quàm uirorum. hoc genus sacerdotes primùm Numa tres creauit: Ioui unum, qui dicitur Dialis, à Dios, quod est Iouis: Marti unum, qui Martialis: Quirino unũ, qui Quirinalis. Pluribus dijs eundem esse flaminẽ, uel eidem deo plures non licebat. Auctus est sensim hic numerus, & xv. tandem fuerunt, sine ijs qui consecratis Cæsaribus per adulationẽ sunt dati, ut C. Cæsari dictatori lege Antoniana, quod Cicero 2. Philipp. indignatur, & Augusto, & alijs permultis. Verũ præcipui semper fuere, quos Numa instituit, inter quos maximus fuit Dialis, qui Ioui sacra faciebat: galeroq; solus utebaẽ albo, maximæq; dignationis est dictus. Cuius ceremonias & leges scribũt, cùm Plutarchus in Problematis, tum Gellius lib. x. ex Fabio Pictore, Massurio Sabino, Varrone, & alijs. Minimus inter *Pomona dea* omnes flamines erat Pomonalis, quòd leuissima esset Pomona dea, quæ pomis præest. Alij erant mediocris maiestatis, ut Volcanalis Vulcani, Furinalis Furideæ, Falacer Falacris patris, Palatualis deæ, in cuius tutela erat Palatium, Floralis Floræ matris. d Quod sacerdotij genus adeò in Ro. sacris.] Flamines tametsi maximæ autoritatis, tamen pontificis max. dicto audientes erant. Sic populus iussit primo bello Punico, cùm L. Metellus põt. max. Posthumium flaminem Martialem consulem non est passus à sacris discedere. Sic bello Asiatico primo, cùm P. Licinius pont. itidem max. iter in Sardiniam Q. Fabij Pictoris prætoris flaminis Quiri- *Apex flaminis* nalis impediuit. e Testanie apice.] Apex fastigium est, & summum aliquid alicui additũ rei. In flamine est id, quod in capite gestat, pileus scilicet, uel fila lanea. Lucanus lib. 1. Et tollens apicem generoso uertice flamen. Valerius lib. 1. At Sulpitio inter sacrificandũ apex prolapsus eidem sacerdotium abstulit. Apicem nou dabãt Romani, nisi principibus sacerdotibus, ut nũc mitras. Seruius lib. 8. Aeneid. Et uocabant apicem ab apendo, quod est uincire: unde aptus, & apiculũ filum, quo flamines uelatum apicẽ gerunt. Festus de his apicibus loquitur. Vergil. in 8. Hinc exultãtes Salios, nudosq; Lupercos Lanigerosq; apices. f Vt tres solos.] Præcipuos & ueros flamines, quiq; prisca illa erãt flaminum autoritate. g Nam beneuolentia ciuium.] Mortuo *Romulus deus* Romulo senatus in suspicionem populo uenit, tanquã illum in consilio lacerassent. Lenita est multitudo testimonio Iulij Proculi, qui iurauit se Romulũ uidisse euntem in cælum. Liuius libro 1. Ennius his uerbis inducit populum Romanum lamentantem:

O Romule Romule dic,
Qualem te patriæ custodem dij genuerunt.
Tu produxisti nos intra luminis oras.
O pater, ò genitor patriæ, ò sanguine dis oriunde.

h Quirinus est postea.] Multus mutata nomina post *Quirinus* deificationem, ut augustiores uideantur relicto humano nomine. sic quæ mulier Leda, Nemesis dicta est dea: quæ Circe, Marica: quæ prius Ino, post factam deã Matuta: qui Aeneas, postea Iupiter indiges. Quirinus nominatus est in gratiam Sabinorum, propter quos Romani homines Quirites appellati, à Curibus Sabinis, siue, ut Ouidius inquit:

Quòd hasta quiris priscis est dicta Sabinis,
Bellicus à telo uenit in astra deus.
Siue suo regi nomen posuere Quirites,
Seu quia Romanis iunxerat ille Cures.

Quòd si dijs ulla esset cura iustitiæ, ab eis Romani accipere debuerunt præcepta uiuẽdi potius quàm leges ab alijs hominibus mutuari. Cap. XVI

SI autem à dijs suis Romani uiuendi leges accipere potuissent, non aliquot annos post Romã condi tam [a]ab Atheniẽsibus mutuarent leges Solonis: quas tamẽ ut non acceperunt, tenuerunt, sed meliores & emẽdatiores facere conati sunt: [b]quãuis Lycurgus Lacedęmonijs leges ex Apollinis autoritate se instituisse confinxerit. Quod prudẽter Romani credere noluerũt, [c]propterea nõ inde acceperunt. [d]Numa Pompilius, qui Romulo successit in regnũ, quasdã leges, [e]quæ quidẽ regendæ ciuitati nequaquam sufficerẽt, cõdidisse fertur. Qui eis etiam multa sacra constituit: [f]nõ tamẽ perhibetur easdẽ leges à numinibus accepisse. Mala igitur animi, mala uitę, mala morũ: quæ ita magna sunt, [g]ut his doctissimi eorũ uiri etiam stantibus urbibus respublicas perire confirmẽt: dij eorum ne suis cultoribus acciderent minime curarũt, imò uerò ut augerentur, sicut suprà disputatum est, omnino curauerunt.

L. VIVES

a AB Atheniensibus mutuarentur leges.] Anno trecentesimo ab Vrbe condita, post multas in- *Leges xij. tabularum* ter plebem, & patres dissensiones, tres legati missi sunt in Græciam, iussi leges Solonis describere, & mores atque instituta reliquæ Græciæ cognoscere: ut

componi

poni status ciuitatis Romanæ exẽplo Græcorũ posset. Athenis Chærephanes erat Archon, Olympiade octogesimasecunda. Gnauiter negocium est à legatis transactum, & proximo anno redierunt, creatiq́; sunt decemuiri legum ferendarum, qui primùm decem tabulas iuris ciuilis Rom. scripserunt, deinde addiderũt duas, approbatæq́; sunt omnes comitijs centuriatis: atq; hæ sunt nobilissimæ leges Duodecim tabularũ. Liuius lib. 3. & Dionysius 10. & alij. b Quamuis Lycurgus.] Inclytæ sunt Lycurgi leges, quas ille Lacedæmonijs dedit, ex Apollinis Delphici, ut finxit, oraculo. Pleni sunt Græcorum & Latinorum libri Lycurgi huius legumq́; prædictarum, quas Spartanis tulit. Est & liber à Xenophonte de illis ipsis legibus æditus, multa etiam à Plutarcho de ijs conscripta: ideo in re nota non ero lectori fastidio.

Lycurgi leges quales

c Propterea non inde.] Adde quod magis ad ciuilem uitam, & mansuetudinem faciebãt Solonis, quàm Lycurgi leges agrestes & sanguinariæ, ut Plato & Arist. notarunt. Finis enim earũ non erat alius, q̃ ut optimos bellatores facerent Spartanos. d Numa Pompil.] Curibus Sabinis natus est uir suæ ætatis optimus. De hoc Liuius lib. 1. & Dionysius, & Plutarchus in eius uita, & alij quamplurimi. e Quæ quidem regendæ ciuitati.] Hoc satis notũ est: nam leges aliunde petierunt.

f Non tamen perhibetur.] At Aegeriæ congressus simulauit, sed nymphæ potius q̃ deæ, & fabulã esse constabat. De hoc aliàs. g Vejis doctissimi eorum uiri.] Facere non possum quin festiuissimũ quoddam Plauti dictum ex Persa huc adducã: rogat uirginẽ Sagaristio seruus, ut munitum tibi uisum est oppidũ? respondet illa: Si incolę bene sunt morati, puchrè munitũ arbitror: perfidia & peculatus ex urbe & auaritia si exulãt, quarta inuidia, quinta ambitio, sexta obtrectatio, septima periurium, octaua indiligentia, nona iniuria, decima, quod pessimum aggressu, scelus. Hæc nisi inde aberũt, centuplex murus rebus seruandis paru'st.

Plauti dictũ ex Persa

De raptu Sabinarũ, alijsq́; iniquitatibus, quę in ciuitate Romana etiam laudatis uiguere temporibus. Cap. XVII

IN forte populo Rom. propterea leges nõ sunt à numinibus constitutæ,[a] quia, sicut Salustius ait: Ius bonumq́; apud eos nõ legibus magis q̃ natura ualebat?[b] Ex hoc iure ac bono credo[c] raptas esse Sabinas. Quid enim iustius & melius, q̃ filias alienas fraude spectaculi inductas, nõ à parẽtibus accipi, sed ui ut quisque poterat auferri? Nam si iniquè Sabini facerent negare postulatas, quanto fuit iniquius rapere nõ datas? Iustius autẽ bellum cum ea gente geri potuit, quæ filias suas ad matrimonium corregionalibus & confinalibus suis negasset petitas, q̃ cum ea quæ repetebat ablatas. Illud ergo potius ibi fieret, ubi Mars filium suum pugnantem iuuaret, ut coniugiorum negatorum armis ulcisceretur iniuriã, & eo modo ad fœminas quas uoluerat, perueniret. Aliquo enim fortasse iure belli iniustè negatas, iustè uictor auferret. Nullo autem iure pacis nõ datas rapuit, & iniustum bellum cum earũ parentibus iustè succensentibus gessit.[d] Hoc sanè utilius scliciusq́ successit. Quod etsi ad memoriã fraudis illius Circensium spectaculũ mansit, facinoris tamẽ in illa ciuitate & imperio nõ placuit exemplum: faciliusq́ Romani in hoc errauerũt, ut post illam iniquitatem deum sibi Romulum consecrarẽt, q̃ ut in fœminis rapiẽdis factum eius imitandum, lege ulla uel more permitterent. Ex hoc iure ac bono[f] post expulsum cum liberis suis regem Tarquinium, cuius filius Lucretiam stupro uiolenter oppresserat, Iunius Brutus consul,[g] Lucium Tarquinium Collatinum maritũ eiusdem Lucretiæ collegam suũ, bonũ atq; innocentẽ uirũ, propter nomẽ & propinquitatẽ Tarquiniorũ coegit magistratu se abdicare, nec uiuere in ciuitate permisit. Quod scelus sauẽte uel patiente populo fecit, à quo populo consulatũ idẽ Collatinus, sicut etiã ipse Brutus acceperat. Ex hoc iure ac bono[h] Marcus Camillus illius tẽporis uir egregius, qui Veiẽtes grauissimos hostes populi Rom. post decẽnale bellũ, quo Romanus exercitus toties male pugnãdo grauiter afflictus est, iã ipsa Roma de salute dubitãte atq; trepidãte, facillime superauit, eorumq́; urbẽ opulentissimã cepit: inuidia obtrectatorũ uirtutis suæ, & insolẽtia tribunorũ plebis reus factus, tam ingratam sensit quam liberauerat ciuitatẽ, ut de sua damnatione certissimus in exiliũ sponte discederet:[i] & decẽ milibus æris absens etiam damnaretur:[k] mox iterum à Gallis uindex patriæ futurus ingratæ. Multa cõmemorare iam piget fœda et iniusta, quibus agitabatur illa ciuitas:[l] cùm potẽtes plebem sibi subdere conarenẽ, plebsq́; illis subdi recusaret, & utriusque partis desensores magis studijs agerent amore uincendi, q̃ æquum & bonum quicquam cogitarent.

L. VIVES

a QVia sicut Salustius.] In bello Catilinario de ueterib. Romanis loquẽs: Ius est ciuilis æquitas uel scriptis legibus scripta, uel institutis aut morib. recepta. Bonũ est iuris ipsius origo & temperatio, atq; emendatio, quæ fit ex prudentia iudicis accõmodantis se rationi causæ, & flectentis legẽ ad causam, nõ causam ad legẽ: ut in hoc proposito Aristoteles de Lesbia norma dicit, quinto Ethicorũ. Hoc bonum solet etiam bonum & æquum nominari, ut apud eundem Salustiũ in Iugurt. Fit reus Bomilchar magis ex æquo & bono, q̃ ex iure gentiũ. Cicero in Bruto: Ita enim Crassus multa tum contra scriptum pro æquo & bono dixit. Dicitur

Ius *Bonum* *Bonum* *Aequum*

tur etiã æquũ, siue æquitas. Cicero pro Cecinna: Istum locũ fugis, & reformidas, & me ex hoc, ut ita dicã, cãpo æquitatis, ad istas uerborũ angustias, & ad omnes literarum angulos reuocas. Quintil. in 4. Quo loco tamẽ iudicis natura noscẽda est, iuri magis an æquo sit opposita. Idem in 6. Iure pugnandũ an æquo? De his nos quędam in nostra Legũ æde diximus: plura & exactissima

Gulielmi Budæi laus

Gulielmus Budęus in Annot. Pandect. explicans illud à iuriscõsultis nõ satis intellectũ: Ius est ars ęqui & boni. Quo uiro Gallia acutiore ingenio, acriore iudicio, exactiore diligẽtia, maiore eruditione nullum unquã produxit: hac uerò ætate nec Italia quidem. Nihil est usquã uel Græcorũ, uel Latinorũ scriptorũ, quod ille nõ euoluerit, legerit, excusserit. Græca & Latina iuxtà & summè callet. Tam facile utraque lingua loquitur, quàm Gallica, quæ est ei uernacula, haud scio an etiã facilius. De libro Græco quæ sunt scripta, leget Latinè: de Latino Græcè. Hæc quæ uidemus tam elaboratè, tam excultè ab eo cõscri- B pta, extemporali sunt ei facultate parta. Facilius tũ Græcè scribit, tum Latinè, quàm etiã earũ linguarũ peritissimi intelligãt. Nihil est tam reconditũ, tam abstrusum in his linguis, quod nõ peruestigarit, adierit, inspexerit, & uelut Cerberũ è tenebris produxerit in lucẽ. Infinitæ sunt seu uocũ significationes, seu loquẽdi figurę ac proprietates, quas unius Budæi opera sciunt homines studiosi prioribus seculis ignoratas. Et hæc quidẽ omnia tãta & tam admirabilia ipse per se sine magistro ullo perdidicit. Felix ac fœcundũ ingeniũ, quod in se uno inuenit & doctorẽ, & discipulum, & docendi uiam, rationemque. Et cuius decimã partem alij sub magnis magistris uix discunt, ipse id totum à se magistro edoctus est. Nihil dixi de scientia iuris, quæ per ipsum instaurari collapsa iam cœpit: nihil de philosophia, cuius ipse in libris De asse id specimen edidit, quod edere nõ quiuisset nisi homo, qui in omnium philosophorũ libris assiduò uersatus C esset, maximosque in eis progressus haberet. Accedit his omnibus, quòd haud dubiè cæteras res uniuersas antecellit, probitas tantæ doctrinæ cõgrua decensque, tam rara, tamque admirabilis, ut sine cæteris ingenij dotibus monumentisque miraculum posset uideri: ut eruditione, ita & probitate superiorẽ non habet. Qui in omni uita actibusque tam uarijs primas semper religioni partes attribuit. Qui uir coniugatus liberorũ plenus, nunquàm cõmodis ullis & rei familiaris incremẽtis trãsuersus est actus, semper seque suamque formnã rexit, & moderatus est: nec à fortuna quãtumuis magna spe proposita, abripi sese permisit, semper seipsum habuit in sua potestate. Homo uersatus in legationibus, in aula, inter principes uiros nihil unquã gratiæ dedit, nulli assentari in animũ induxit: patrimoniũ nunquàm auxit, quod à recto uel pilũ latũ D deflectere non sustinuit, in seipsum acrior, quàm in alios iudex: muneribus inuidiosissimis functus, non inuenit à quo labecula spargeretũ ulla, uel suspicione criminis quãlibet perstringeretũ etiã in libera gente, nec omnino muta, & satis suspicaci. Sentio me modũ destinatæ breuitatis egressum dum me loquendi de amico longè optimo dulcedo tenuit. Nunc ad institutũ reuertar. Est ergo Salustij sensus, æquitatẽ illam tum ciuilem, quam Ius appellant, tum etiam naturalem, quæ ingenita est à natura animis bene sentientiũ & iudicantiũ, qua nihil cũ sit melius, idcirco bonũ nominatur: nõ magis ualuisse apud Romanos latis legibus, quàm naturalibus iudicijs hominũ

Sabinę raptę

sapientiũ. b Ex hoc iure ac bono.] Acerba ironia. c Raptas esse Sabinas.] Cùm fœminas ad coniugium nõ posset à uicinis populis impetrare Romulus, ex consilio Numitoris aui & senatus, ludos se facturũ simulauit Neptuno equestri: ita euocatis fœminis uicinarum gentiũ, eas omnes potissimũ Sabinas medio spectaculo

A Ro. rapuerunt. Sic enim inter Romulũ & suos conuenerat, quarto mẽse post conditã Romã, ut Dionysius perhibet ex Fabio Pictore, Plutarchus xiiij. Calen. Septẽb. dicit. Conuenit numerus: nam Roma xij. Cal. Maias est cœpta ædificari, Palilium die. Tametsi Gellius, non Aulus ille Nocturnus, sed antiquus quidã scriptor, quarto anno id scribit contigisse, quod est uero similius. Et raptę sunt, ut Dionysius tradit, sexcẽtę & octoginta, quod magis credo, quàm quod de triginta scribunt alij: unde manarit Curiarũ numerus. Iuba tres addit ad numerũ. Dionys. Antias Valerius quingẽtas uigintiseptẽ prodit. Sũt qui uelint Thalassum non fuisse uirũ, sed signum, quod

Thalassius

Romulus militibus direptioni dedit. Festus ex Varrone signũ lanificij fuisse ait, ceu quis dicat quasillũ, uel calathũ. d Hoc sanè utilius.] Et hi populi, qui raptas amiserãt, & alij, quos uel isti suis lachrymis, uel exemplũ ad multos pertinẽs mouit, contra Romanos ceperunt

Vicinorum bellum cum Romulo

B arma, Sabini, Ceninenses, Crustumerij, Antennates. Romulus cùm tantũ in se parari bellum uideret, ad Ethruscorum opes, quæ tunc plurimum ualebant, confugit. Cælius quidam Vibennus Ethruscus princeps suppetias misit Romulo, à quo Cælius mons in Vrbe est dictus. Auus quoque subsidium nepoti misit. Ceninenses, Crustumerios, & Antẽnates Romulus nõ magnis, nec difficilibus prælijs superauit, cum Sabinis, cùm uario & periculoso pugnaretur Marte, repente raptarũ precibus fœdus & amicitia coijt. e Quod etsi ad memoriam.] Ludi quotannis Neptuno equestri celebrabantur, uariè nominati: Circenses, Magni, Romani, apud

Consus deus

priscos Consualia, cui deo sacrificabatũ, quẽ præesse cõsilio existimabant, à quo opem consiliumque Romulus in difficultate coniugiorum petierat. Eius ara sub terra est defossa: quoniã consilium non sacra modò res est, ut ait Plato, sed occulta quoque esse debet. f Post expulsum.] C Rursum ironia. g Lucium Tarquinium.] Expulsis regibus comitijs centuriatis, ut Seruius Tullius popu-

Cõsules primi

lum descripserat, consules creantur L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus Lucretiæ maritus, Aegerij fratris Tarquinij Prisci filius, ut dicit Liuius: nepos uerò, ut Dionysius. Brutus cùm non modò regem, sed ne regium quidem nomẽ uellet in Vrbe superesse, magistratum collegæ abrogauit, quòd Tarquinius uocaretũ, isque bonis suis sumptis ultrò Collatiam habitatum migrauit. Hoc factum Cicero tertio Officiorũ subindicat non admodum fuisse coniunctum cum honestate, sed quia utilissimum fuit patriæ, idcirco honestum etiam uideri. Obseruatum esse ait Iulius Obsequens, neminẽ, qui magistratum collegæ abrogasset, annum uixisse: quorum primus fuit Brutus, deinde T. Graccus, & P. Tar-

Camillus

quinius. h Marcus Camillus.] Hic Veios opulen- D tissimam Ethruriæ urbem cepit, qui decennali obsidione erant oppugnati. Tunc enim primùm populus Ro. cœpit in castris sub pellibus hybernare odio illius gentis, ne illinc discederent, quousque bellum esset confectũ. Iam enim inde à Romulo rege per trecentos annos propè continenter cũ Veientibus bellum gesserant. Liuius lib. 5. & Plutarchus in Vita Camilli: huic Camillo quòd mala fide prædam Veientanam populo dicebatur diuisisse, L. Apuleius trib. pleb. diem ad populum dixit: Camillus uitandæ inuidiæ gratia, tametsi falso accusabatur, Ardeam exulatũ iuit duobus annis ante Romam à Gallis captam. i Et decem milibus.] Liuius quindecim milibus æris grauis mulctatum dicit Camillum

As & æs graue idem

absentem. Plutarchus quindecim milibus assium, asses & æra grauia idem fuisse ostendit Budæus meus. k Mox iterum à Gallis.] Capta à Gallis Roma, Camillus coacto ex his qui Alliensi cladi superfuerant, exercitu, solutus exilio & comitijs curiatis dictator creatus ab ijs

qui

qui in Capitolio obſidebant, Gallos primũ ex Vrbe leui prælio exegit: deinde uia Gabina ad octauũ lapidem ingẽti affecit cæde. Liu. lib. v. Maluit ergo hic tãtus uir afflictæ patriæ, ꝙ ſuæ iniurię memor eſſe, ideo alter Romulus appellatus eſt. I Cum potẽtes.] Hoc malũ poſt expulſos reges penè per annos quingẽtos durauit, ut plebes & nobiles diſſenſionibus etiã odijs inter ſe certarẽt, utriſq; uolentibus alteris imperare: quę ſtudia factionũ per paucos ſeditioſos tribunos plebis ex parte plebis, & ſenatores ex nobilitate accendebant. Hinc Lucanus: Et cum conſulibus turbantes iura tribuni.

Quæ de morib. Romanorũ, aut metu cõpreſſis, aut ſeueritate reſolutis Saluſtij prodat hiſtoria. Cap. XVIII

1 ITAQVE habebo modũ, et ipſum Saluſtium teſtẽ potius adhibebo, B cùm in laude Romanorũ dixiſſet, unde nobis iſte ſermo ortus eſt, Ius bonũq; apud eos nõ legibus magis ꝙ natura ualebat, prædicãs illud tempus, quo expulſis regibus incredibiliter breui ętatis ſpatio ciuitas plurimũ creuit. [a] Idem tamẽ in primo hiſtorię ſuę libro, atq; ipſo eius exordio fatetur, etiã tunc eũ ad conſules à regibus eſſet trãſlata reſpublica, [b] poſt paruũ interuallũ, iniurias ualidiorũ, & ob eas [c] diſceſsionẽ plebis à patribus, aliasq; in urbe diſſenſiones fuiſſe. Nam cũ optimis moribus & maxima concordia populũ Romanũ [d] inter ſecundũ & C poſtremũ bellum Carthaginieſe cõmemoraſſet egiſſe: cauſamq; huius boni non amorẽ iuſtitiæ, ſed ſtante Carthagine metũ pacis infidæ fuiſſe dixiſſet, unde & Naſica ille ad reprimendã nequitiã, ſeruandosq; iſtos mores optimos, ut metu uitia cohiberent, Carthaginẽ nolebat euerti, continuò ſubiecit idẽ Saluſtius, & ait: [e] At diſcordia, & auaritia, atq; ambitio, & cætera ſecũdis reb. oriri ſueta mala, poſt Carthaginis excidiũ maxime aucta ſũt: ut intelligeremus etiã antea D & oriri ſolere & augeri. Vnde ſubnectens cur hæc dixerit: Nã iniurię, inq̃t, ualidiorũ, & ob eas diſceſsio plebis à patribus, aliæq; diſſenſiones domi fuere: iam inde à principio, neq; amplius ꝙ regibus exactis, dũ metus à Tarquinio, et [f] bellum graue cũ Ethruria poſitum eſt, æquo & modeſto iure agitatum. Vides quemadmodũ illo etiam breui tempore ut regibus exactis, id eſt eiectis aliquantulũ æquo & modeſto iure ageretur, metum dixit fuiſſe cauſam, quoniã metuebatur bellum, quod rex Tarquinius regno atq; urbe pulſus, Ethruſcis ſociatus contra Romanos gerebat. Attẽde itaq; quid dein-

A de cõtexat: Dein, inquit, ſeruili imperio patres plebem exercere, [g] de uita atq; tergo regio more conſulere, [h] agro pellere, & cęteris ex partibus ſoli in imperio agere. Quibus ſæuitijs & maxime fœnoris onere oppreſſa plebs cũ aſsiduis bellis tributũ ſimul & militiam toleraret, armata [i] montẽ Sacrum atq; Auentinũ inſedit. Tumq; tribunos plebis, & alia ſibi iura parauit, diſcordiarũ & certaminis utrinq; finis fuit ſecundũ bellũ Punicum. Cernis ex quo tẽpore, id eſt paruo interuallo poſt reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus ait: Ius bonumq; apud eos nõ legib. magis ꝙ natura ualebat. Porrò ſi illa tẽpora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atq; optima fuiſſe prædicatur Romana reſpublica: quid iam de conſequenti ætate dicendũ aut cogitandũ arbitramur, cùm paulatim mutata, ut eiuſdem hiſtorici uerbis utar, ex pulcherrima atque optima, peſsima ac flagitioſiſsima facta eſt, poſt Carthaginis uidelicet, ut cõmemorauit, excidium? Quæ tempora ipſe Saluſtius, quemadmodũ breuiter recolat, & deſcribat, in eius hiſtoria legi poteſt, quãtis malis morũ, quæ ſecundis rebus exorta ſunt [k] uſq; ad bella ciuilia demõſtret eſſe peruentũ. Ex quo tempore, ut ait, maiorũ mores non paulatim ut antea, ſed torrentis modo præcipitati, adeò iuuentus luxu atq; auaritia corrupta eſt, ut merito dicatur genitos eſſe, [l] qui neq; ipſi habere poſſent res familiares, neq; alios pati. Dicit deinde plura Saluſtius de Syllæ uitijs, cæteraq; fœditate reipublicę: & alij ſcriptores in hæc conſentiunt, quãuis [m] eloquio multum impari. Cernis tamẽ, ut opinor, & quiſquis aduerterit, facillime perſpicit colluuiẽ morũ peſsimorũ, quò illa ciuitas prolapſa fuerit, ante noſtri ſuperni regis aduentum. Hæc enim geſta ſunt nõ ſolum anteq̃ Chriſtus in carne pręſens docere cœpiſſet, uerũ etiã anteq̃ de uirgine natus eſſet. Cũ igitur tot & tanta mala temporũ illorũ uel tolerabiliora ſuperius, uel poſt euerſã Carthaginẽ intolerãda & horrẽda dijs ſuis imputare nõ audeãt, opiniones humanis mentibus unde talia uitia [n] ſyluefcerẽt, maligna aſtutia inſerẽtibus, cur mala pręſentia Chriſto imputãt, qui doctrina ſaluberrima & falſos ac fallaces deos coli uetat, & iſtas hominum noxias flagitioſasq; cupiditates diui-

na

na autoritate deteſtans atq; condemnans, his malis tabeſceti ac labenti mundo ubicq; familiam ſuam ſenſim ſubtrahit, qua cõdat æternam: & nõ plauſu uanitatis, ſed iudicio ueritatis glorioſiſsimam ciuitatem?

L. VIVES

a IDem tamen in primo hiſtoriæ.] Et hos libros hiſtoriarum Saluſtij de bellis ciuilibus amiſimus. Paucæ quædam reſtant orationes. b Poſt paruum interuallum.] Poſt quindecim annos. Liuius libro ſecundo: Ap. Claudius deinde, & P. Seruilius conſules facti: inſignis hic annus eſt nũcio Tarquinij mortis. Mortuus eſt Cumis, quò ſe poſt fractas opes Latinorũ ad Ariſtodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti patres, erecta plebs, ſed patribus nimis luxurioſa fuit lætitia. Plebi, cui ad eam diẽ inſeruitũ erat, iniuriæ à primoribus fieri cœptæ. c Diſceſsionem.] Diſceſsit plebs à patribus primùm propter fœnus decimoſeptimo anno à parta libertate. Iterum propter tyrãnidem decemuirorum legibus ferendis, anno ccciij. Tertiò propter æs alienum & longa inter tribunos plebis & patres certamina, aliquot annis ante bellum Pyrrhi. d Inter ſecundũ.] Tria fuerunt bella inter Romanos & Carthaginienſes geſta. Primũ per xxij. annos in Sicilia, pòſt in Africa: cœptũ anno ab Vrbe condita cccc xc. App. Claudio Caudace & Q. Fuluio Flacco Coss. tot anni ſunt in Plinio libro xxxiij. in cuius codice pro quingenteſimo octogeſimo quinto, legendum, quadringenteſimo octogeſimo quinto. Liuius & Eutropius huic ſummæ tredecim annos adimunt. Alterũ poſt xxiij. annos. Cœptum P. Scipione, T. Sempronio Coss. in Hiſpania, Sicilia, Italia, in Africa geſtum, & ibi perfectum à Scipione Africano maiore decimoſeptimo poſtquã cœperat. Tertium poſt undequinquaginta annos Manlio & Martio Cenſorino Coss. Tertio anno perfectum à Scipione Africano Minore, totum in Africa ipſa geſtum: cuius finis excidium fuit urbis Carthaginienſis. De his bellis fuſius aliâs. e At diſcordia.] Idem in bello Iugurthino. f Bellum graue cum Ethruria.] Cum Porſenna rege Ethruſcorũ potentiſsimo, qui uolebat Tarquinios in regnũ reſtitui, & obſidione ingẽti premebat Romanos, & expugnaſſet eos, ni territus eſſet à Q. Mutio Scæuola. Liuius lib. 1. g De uita atq; tergo.] De uerberibus. Cædebatur uirgis mortũ addictus apud Romanos, deinde necabatũ. Interim cùm facinus non erat graue, ſatis habebant uirgis cædere. Tum etiam qui creditoribus propter debita à iudicibus addicebantur, multa turpia & miſeranda patiebantũ nexi apud creditores, multaſq; ſeruili more in tergo plagas: huic malo ſubuenere leges Porcia & Semproniæ, quæ liberum corpus Romani ciuis uirgis aut alijs uerberibus cædi uetant.

Tarquinij Superbi mors

Diſceſsiones plebis à patribus

Punica bella

Locus in Plinio emendatur

Porſennæ bellum

Supplicia noxiorum Romæ

Leges Porcia & Semproniæ

h Agro pellere.] Nam diuites quos agros populi Romani manu ceperat, primùm tanquam precio reip. nomine à ſenatu colendos accipiebant: deinde alijs ad aliorum facinora conniuentibus dominos ſe faciebãt, excluſa plebe. Hinc leges agrariæ de agris populo diuidundis toties tentatæ magna indignatione nobilitatis, nec unquam ſine tumultibus agitatæ. i Montem ſacrum.] Prima ſeceſsio fuit in Sacro monte, qui eſt trans Anienem amnem: uel, ut Piſo ſcribit, in Auentino, qui pars eſt urbis. Ibi tribuni plebis primùm ſunt plebi dati uelut tutores eius, qui pro commodis excubarent intercederentq; patritiorũ in ipſam iniurijs: eſſentq; ſacroſancti, quos qui uiolaſſet, eius caput Ioui ſacrum eſſet, bona & familia ad Cereris uenderentur. Secunda ſeceſsio fuit primùm in Auentinum: deinde quò A maior ſolitudo, & exinde terror eſſet in Vrbe, in Sacrũ montem eſt itum. Rurſus compoſitis cum ſenatu rebus in Auentinum, ibiq; tribunos recuperauit: ex Auentino uentum eſſe in Capitolium, ibi à Pont. max. comitia habente creatos eſſe trib. pleb. Cicero pro Cornelio De maieſtate. k Vſq; ad bella ciuilia.] Inter patres & Gracchos, Tiberium primum, deinde Caium. ad bella ciuilia, inter Marium & Syllam. l Qui neque ipſi.] Cùm luxu perditiſs. eſſent, & quæcunq; rapere poterãt, ſubitò prodigerent, ita ad explendam effuſionem hanc in aliorum bona impetum facere eos erat neceſſe, doliumq; perterebratũ implere laborabãt. m Eloquio.] Placuit omnibus ætatib. aſtricta illa, & tamẽ culta uiuidaq; Saluſtij dictio, eumq; Thucydidi ſcriptori Græco noſtris uiſum eſt opponere: ſicut Quintilianus libro x. n Sylueſcerẽt.] In modum ſyluæ diffunderentur & propagarẽtur. Sic apud ſcriptores rerum ruſticarum, Catonem, & Columellam. Græci ὑλομανεῖν uocãt, quaſi luxuriare arbores, quod eſt in herbis ἐξυβρίζειν.

Leges agrariæ

Seceſsio plebis prima

Trib. plebis

Seceſsio altera

Saluſtij phraſis

Sylueſcere

De corruptione Romanorũ reip. prius quàm cultum deorum Christus auferret. Cap. XIX

ECCE Romana reſpublica, quod nõ ego primus dico, ſed autores eorum unde hæc mercede didicimus, tantò antè dixerũt ante Chriſti aduentũ, paulatim mutata, & ex pulcherrima atq; optima, peſsima atque flagitioſiſsima facta eſt. Ecce ante Chriſti aduentũ, poſt deletã Carthaginẽ, maiorũ mores, nõ paulatim ut antea, ſed torrẽtis modo præcipitati, adeò C iuuẽtus luxu atq; auaritia corrupta eſt. Legant nobis cõtra luxũ & auaritiã præcepta deorũ ſuorum po. Romano data. Cui utinã tantũ caſta & modeſta reticerẽt, ac non etiã ab illo probroſa & ignominioſa depoſcerent, quibus per falſam diuinitatẽ pernicioſam conciliarẽt autoritatẽ. Legãt noſtra, & per Prophetas, & per ſanctũ Euangeliũ, & per apoſtolicos Actus, & per Epiſtolas, tã multa cõtra auaritiã atq; luxuriã, ubicq; populis ad hoc congregatis, q̃ excellenter, q̃ diuinẽ, nõ tanq̃ ex philoſophorũ cõcertationibus ſtrepere, ſed tanq̃ ex oraculis & D dei nubib. intonare: & tamẽ luxu atq; auaritia, ſæuiſq; ac turpibus moribus ante aduentum Chriſti rempub. peſsimam ac flagitioſiſsimam factam, non imputant dijs ſuis: afflictionem uerò eius quamcunq; iſto tempore ſuperbia deliciæq; eorũ perpeſſæ fuerint, religioni increpitant Chriſtianæ. Cuius præcepta de iuſtis probiſq; moribus, ſi ſimul audirẽt atq; curarẽt reges terræ & omnes populi, principes & omnes iudices terræ, iuuenes & uirgines, ſenes cum iunioribus, ætas omnis capax, & uterque ſexus, & quos Baptiſta Ioannes alloquitur [a] exactores

res ipsi atque milites: & terras uitæ præsentis ornaret et sua felicitate respublica, & uitę æternæ culmē beatissimè regnatura conscenderet. Sed quia iste audit, ille cōtēnit, plures q; [b] uitijs male blandiētibus, q̃ utili uirtutum asperitati sunt amiciores, tolerare Christi famuli iubenẽ: siue sint reges, siue principes, siue iudices, siue milites, siue prouinciales, siue diuites, siue pauperes, siue liberi, siue serui utriuslibet sexus: pessimã etiam, si ita necesse est, flagitiosissimamq; rempublicam: & in illa angelorũ quadam sanctissima atque [c] augustissima curia, cælestiq; republica, ubi dei uoluntas lex est, clarissimum sibi locum etiam ista tolerantia comparare.

L. VIVES

Exactores — [a] EXactores.] Lucæ 3. sic uulgo legitur: Venerũt autem & publicani ut baptizarenẽ, & dixerunt ad illum: Magister, quid faciemus? At ille dixit ad eos: Nihil amplius q̃ quod constitutũ est uobis, facite. Pro facite est Grecé πράσσετε, quod primus annotauit Erasmus uertendũ exigite. Hinc Augustinus rectè exactores nominat, qui dicuntur τελῶνας. [b] Vitijs male blandient.] Alludit ad duas illas uitij & uirtutis uias, quas Hesiodus finxit: quẽ Vergilius imitatus est in litera Pythagoræ: seu, ut alij uolunt, Ausonius. (Carmen de litera Pythagoræ) [c] Augustissima.] Certum est ita debere legi: & non angustissima. Sed prætermittendũ nõ est, quod annotauit frater, penè nomẽ mihi ore excidit, angustã hic dici cælestem curiam, quia sit ad illam arcta, & pauci eam ingrediantur, iuxta dictum Christi seruatoris. Et quo rem possent auditores melius memoriæ mandare, uersiculo sanè q̃ festiuo signauit:

Arcta est uia uerè quæ ducit ad gaudia uitæ.

De ratione metri solicitum se magnopere esse negabat, ut bene tinniret.

Quali uelint felicitate gaudere, & quib. moribus uiuere, qui tempora Christianæ religionis incusant. Cap. XX

VERUM tales cultores & dilectores deorũ istorum, quorũ etiã imitatores in scelerib. & flagitijs se esse lætanẽ, nullo modo curãt pessimã ac flagitiosissimã esse rempublicã. Tantũ stet, inquiũt, tantũ floreat copijs referta, uictorijs gloriosa, uel quod est felicius, pace secura sit. Et quid ad nos? imò ad nos magis pertinet, si diuitias quisque semper augeat, quæ quotidianis effusionib. suppetant, per quas sibi etiã infirmiores subdat quisq; potẽtior. Obsequanẽ diuitibus pauperiores causa saturitatis, atq; ut eorũ patrocinijs quieta inertia perfruanẽ: diuites pauperibus ad clientelas & ad ministeriũ sui fastus abutanẽ. Populi plaudãt nõ cõsultoribus utilitatũ suarum, sed largitorib. uoluptatũ. Non iubeantur dura, nõ prohibeanẽ impura: reges non

A curent q̃ bonis, sed q̃ subditis regnẽt: prouinciæ regibus nõ tanq̃ rectoribus morũ, sed tanq̃ rerũ dominatoribus, & deliciarũ suarũ prouisorib. seruiãt, eosq; nõ synceriter honorẽt, sed nequiter ac seruiliter timeant. Quid alienæ uineæ potius, q̃ quid suæ uitæ quisq; noceat, legib. aduertaẽ. Nullus ducaẽ ad iudices, nisi qui alienæ rei, domui, saluti, uel cuiq; inuito fuerit importunus, aut noxius. Cæterũ de suis, uel cũ suis, uel cũ quibuscũq; uolentib. faciat quisq; quod

B libet. Abundẽt publica scorta, uel propter oẽs quib. frui placuerit, uel propter eos maxime, qui priuata habere nõ possunt. Extruantur amplissimę atq; ornatissimę domus, opipara cõuiuia frequẽtenẽ, ubi cuiq; libuerit, & potuerit die noctuq; ludaẽ, bibaẽ, uomatur, diffluaẽ. [a] Saltationes undiq; concerepẽt, theatra inhonestæ lætitię uocibus, atq; omni genere siue crudelissimæ, siue turpissimę uoluptatis exęstuẽt. Et ille sit publicus inimicus, cui hæc felicitas displicet. Quisqs eam mutare uel auferre tentauerit, eũ libera multitudo auertat ab auribus, euertat è sedibus, auferat à uiuẽtibus. Illi habeanẽ dij ue-

C ri, qui hanc adipiscendã populis procurauerunt, adeptamq; seruauerũt. Colanẽ ut uoluerint, ludos exposcant quales uoluerint, quos cũ suis uel de suis possint habere cultoribus: tantũ efficiãt ut huic felicitati nihil ab hoste, nihil à peste, nihil ab ulla clade timeaẽ. Quis hanc remp. sanus, non dicã Romano imperio, sed [b] domui Sardanapali cõparauerit? qui quondã rex ita fuit uoluptatibus deditus, ut in sepulchro suo scribi fecerit, ea sola se habere mortuum, quę libido eius etiã cũ uiueret, hauriẽdo cõsumpserat: quẽ regẽ isti si haberẽt sibi in talibus indulgentẽ, nec in eis cuiq; ulla seueritate aduer-

D santẽ, huic libẽtius q̃ Romani ueteres Romulo templum & flaminem consecrarent.

L. VIVES

[a] SAltationes undiq;.] In codice Brugẽsi est, Salutationes, in Coloniẽsi erat, Salutiones, sed abrasum est u. Studiũ certe salutandi magnũ erat Romæ, & inter magnos honores erat salutari, inter præcipua uerò officia salutare. Vtraq; res erat mirè plausibilis, & popularis, multumq; faciebat ad potentiã. Salustius in Iugurt. Certe quibus magna industria uideẽ salutare plebem. De salutationibus pleni sunt omnium Latinorũ libri. (Salutationes Romæ) [b] Domui Sardanapali.] Thonos concoloros, Græci Sardanapalum nuncuparunt, rex fuit Assyriorũ ultimus, ad omne uoluptatũ genus abiectissimus: qui cùm ab Arbace Medo parati aduersum se bellũ cogno- (Sardanapalus)

uit, prælio fortunam rei tentare statuit: sed uictus muliebris homo & imbellis in aulam refugit, quam secum & cum omni gaza regia incendit, multo antea cum uoluptatibus dementatus insaniret, suo in sepulchro tale ut incideretur epitaphium iussit:

Κεῖν' ἔχω, ὅσσ' ἔφαγον, καὶ ἐφύβρισα, καὶ σὺν ἔρωτι
τέρπν' ἔπαθον. τὰ δὲ πολλὰ, καὶ ὄλβια πάντα λέλειπται.

Quos Cicero in 5. Tuscul. sic uertit:

Hæc habeo quæ edi, quæq; exaturata libido
Hausit, at illa iacent multa & præclara relicta.

Addit idē Cicero: Quid aliud, inquit Aristoteles, in bouis nō in regis sepulchro inscriberes? hæc habere se mortuum dicit, quæ ne uiuus quidem diutius habebat, q̃ fruebatur. Chrysippus ad suam Stoicitatem conuertit illos uersus. Plura Athenæus libro quinto.

Quæ sentētia fuerit Ciceronis de Ro. rep. XXI

SED si contemnitur, qui Romanā rempublicā pessimā ac flagitiosissimam dixit: nec curant isti, quāta morum pessimorū ac flagitiosorum labe ac dedecore impleat̃, sed tantūmodo ut consistat et maneat, audiant eam, nō ut Salustius narrat pessimā ac flagitiosissimā factam, sed sicut Cicero disputat, iam tunc prorsus perisse, & nullam omnino remansisse rempublicam. Inducit enim Scipionē, eum ipsum qui Carthaginē extinxerat, de republica disputantē,[a] quando præsentiebat̃ ea corruptione, quā describit Salustius, iam iamq̃ peritura.[b] Eo quippe tempore disputabatur, quo iā unus Gracchorū occisus fuit, à quo scribit seditiones graues cœpisse Salustius. Nam mortis eius fit in eisdē libris cōmemoratio. Cùm aūt Scipio in secūdi libri fine dixisset, ut in fidibus ac tibijs atq̃ cātu ipso ac uocibus, concētus est quidā tenendus ex distinctis sonis, quem immutatū ac discrepantem aures eruditę ferre nō possunt, isq̃ concentus ex dissimillimarū uocū moderatione concors tamē efficit̃ & congruens: sic ex summis, & medijs, & infimis interiectis ordinibus ut sonis, moderata ratione ciuitatē consensu dissimillimorū concinere: & quæ harmonia à musicis dicit̃ in cātu, eam esse in ciuitate concordiā: arctissimū atq̃ optimū omni in republica uinculū incolumitatis, eamq̃ sine iustitia nullo pacto esse posse. ac deinde cùm aliquātò latius & uberius disseruisset, quantum prodesset iustitia ciuitati, quantumq̃ obesset si abfuisset, suscepit[c] deinde Pilus unus eorū qui disputationi aderāt, & poposcit ut hæc ipsa quæstio diligentius tractaret̃, ac de iustitia plura dicerētur, propter illud, quod iā uulgo ferebat̃,[d] rem-

A publicam regi sine iniuria non posse. Hanc proinde quæstionē discutiendā & enodandam esse, assensus est Scipio: responditq̃ nihil esse, quod adhuc de republica putaret dictum, & quò possent longius progredi, nisi esset confirmatū, nō modò falsum esse illud sine iniuria nō posse: sed hoc uerissimū esse, sine summa iustitia rempublicā regi nō posse. Cuius quæstionis explicatio, cum in diem cōsequentē dilata esset, in tertio libro magna conflictatione res acta est. Suscepit enim Pilus ipse disputationē eorū, qui sentirent sine iniustitia regi nō posse B rempublicam, purgās se pręcipuè, ne hoc ipse sentire crederet̃. Egitq̃ sedulò pro iniustitia cōtra iustitiā, ut hanc esse utilē reipublicæ, illā uerò inutilem uerisimilibus rationibus & exemplis uelut conaret̃ ostendere.[e] Tum Lælius rogantibus omnibus, iustitiā defendere aggressus, asseruit quantū potuit nihil tā inimicū q̃ iniustitiam ciuitati, nec omnino nisi magna iustitia geri aut stare posse rempublicam. Qua quæstione quantū satis uisum est pertractata, Scipio ad intermissa reuertitur, recolitq̃ suā atq̃ cōmendat breuē C reipublicę definitionē, qua dixerat eam esse rem populi. Populū aūt non omnē cœtum multitudinis, sed cœtū iuris cōsensu & utilitatis cōmunione sociatum esse determinat. Docet deinde[f] quanta sit in disputādo definitionis utilitas, atq̃ ex illis suis definitionibus colligit tunc esse rempublicā, id est rem populi, cùm bene ac iuste geritur,[g] siue ab uno rege, siue à paucis optimatibus, siue ab uniuerso populo. Cū uerò iniustus est rex,[h] quem tyrannū more Gręco appellauit: aut iniusti optimates, quorū consensum[i] dixit D esse factionē: aut iniustus ipse populus, cui nomē usitatū non reperit, nisi ut etiā ipsum tyrannū uocaret, nō iam uitiosam sicut pridie fuerat disputatum, sed sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullā esse rempublicā: quoniā non esset res populi, cū tyrānus eam factione capesseret, nec ipse populus iam populus esset, si esset iniustus, quoniā non esset multitudo, iuris consensu et utilitatis cōmunione sociata, sicut populus fuerat definitus. Quādo ergo respub. Romana talis erat, qualē illā describit Salustius, nō iam pessima ac flagitiosissima, sicut ipse ait, sed omnino nulla erat: se-

cundum istā rationē quā disputatio de rep. [h] inter magnos eius tū principes habita patefecit. Sicut etiā ipse Tullius nō Scipionis, nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens, in principio quinti libri demonstrauit, commemorato prius [i] Ennij poetæ uersu, quo dixerat:

Moribus antiquis res stat Romana uirisq̧.

Quem quidē ille uersum, inquit, uel breuitate uel ueritate tanq̧ ex oraculo mihi quodā esse [m] effatus uidet. nam neq̧ uiri, nisi ita morata ciuitas fuisset, neque mores, nisi hi uiri præfuissent, aut fundare, aut tā diu tenere potuissent tantā & tā iuste lateq̧ imperantem remp. Itaq̧ ante nostram memoriā, & mos ipse patrius præstantes uiros adhibebat, & ueterū morē ac maiorū instituta retinebant excellētes uiri. Nostra uerò ætas cū remp. sicut picturam accepisset egregiā, sed euanescentē uetustate, nō modò eam coloribus ijsdem quibus fuerat renouare neglexit, sed ne id quidē curauit, ut formā saltem eius & [n] extrema tanq̧ lineamenta seruaret. Quid em̄ manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rē stare Romanā, quos ita obliuione obsoletos uidemus, ut nō modò nō colant, sed etiā ignorent? Nā de uiris quid dicā? Mores enim ipsi interierūt [o] uirorū penuria, cuius tanti mali nō modò reddenda ratio nobis, sed etiam tanq̧ reis capitis quodāmodo dicēda causa est. Nostris enim uitijs, nō casu aliquo remp. uerbo retinemus, re ipsa uerò iā pridē amisimus. Hæc Cicero fatebat [p] longe quidē post mortē Africani, quē in suis libris fecit de repub. disputare, adhuc tamē [q] ante aduentū Christi. Quæ si [r] diffamata & præualescēte religione Christiana sentirent atq̧ dicerent, quis nō istorum ea Christianis imputāda esse censeret? Quamobrē cur nō curarūt dij eorū, ne tūc periret atq̧ amitteret illa resp. quā Cicero longè anteq̧ Christus in carne uenisset, tā lugubriter deplorat amissam? Viderint laudatores eius, etiā illis antiquis uiris & moribus qualis fuerit, utrū in ea uiguerit uera iustitia: an forte nec tūc fuerit uiua moribus, sed picta colorib. Quod & ipse Cicero nesciens, cū eā præferret, expressit. sed aliâs, si deus uoluerit, hæc uidebimus. Enitar enim suo loco, ut ostendā secundū definitiones ipsius Ciceronis, quib. quid sit respublica,

Augus.

A & quid sit populus, loquēte Scipione breuiter posuit, attestantibus etiam multis, siue ipsius, siue eorum quos loqui fecit in eadem disputatione sentētijs, nunq̧ illā fuisse rempublicā, quia nunq̧ in ea fuit uera iustitia. Secundū probabiliores aūt definitiões, & pro suo modo quædā respublica fuit: & melius ab antiquiorib. Romanis, q̧ à posterioribus administrata est. Vera aūt iustitia nō est, nisi in ea republica, cuius cōditor rectorq̧ Christus est: si & ipsam rempublicā placet dicere, quoniā eam rē populi esse ne- B gare nō possumus. [s] Si aūt hoc nomē, quod alibi aliter uulgatū est, ab usu nostræ locutionis est forte remotius, in ea certe ciuitate est uera iustitia, de qua Scriptura sancta dicit: Gloriosa de te dicta sunt ciuitas dei.

L. VIVES

a Quando præsciebat.] Hunc locū sic lego: Quando præsentiebat ea corruptione, quam describit Salustius, iamiam peritura. b Eo quippe tempore.] Cùm Tiberius Gracchus aduersa & perculsa nobilitate legem agrariā trib. pleb. tulisset, uelletq̧ sibi tribunatū continuari, quo & tutior ab iniuria diuitū esset, & cœpta perficeret, ne quis plura q̧ quingena agri iugera possideret, à Scipione Nasica sequente senatu sustib. occisus est, corpusq̧ eius in Tiberim proiectū, Scipio- C ne Africano, de quo hîc loquitur, bellum ad Numantiā gerente: qui introducitur à Cicerone in hortis suis cum Lælio & Furio disputās de repub. paucis diebus anteq̧ mortem obiret: occisus ut creditur, opera C. Gracchi Tiberij & Semproniæ Gracchorū sororis, quā Scipio habebat uxorē. c Deinde Pilus.] Cùm inter secundum & tertium Punicū bellum Athenienses Romam legatos misissent Carneadem Academicū, & Critolaū Peripateticum, & Diogenē Stoicū, tres nobiliss. illius ætatis philosophos, Carneades uel exercēdi sui, uel ostentādi ingenij gratia, pro iustitia elegantē & acutā habuit orationem, Catone prisco, Galba, & alijs plerisq̧ principibus uiris præsentibus: postridie pro iniustitia orauit eisdem audientibus: diluitq̧ omnia pridiana argumēta, aliaq̧ attulit p iniustitia fortiora. quod fecit ex more sectæ, cuius institutū est nih. l ipsos affirmare, tantū confutare aliena. ex hac posteriore disputatione decerpsit suā L. Fu- D rius Pilus, homo qui perbene Latinè loqui putabatur, literatiusq̧ q̧ cæteri, aggressusq̧ est accuratiss. oratione iustitiā uituperare, ut eloquentiā Lælij excitaret ad laudes illius uirtutis: eadem mente, qua Glauco lib. De repub. Platonis 2. iniustitiā laudat, ut Socratem de iustitia disserentem audiret. d Remp. regi sine iniuria nō posse.] Vetus est illud: Sine iustitia ne Iouem quidem posse principem agere, út Plutarchus docet in libro De doc. principum. cumq̧ respublica ad se suamq̧ libertatem tutandā sæpe cogeretur cum ciuibus agere iniquè, tum ad augendam potentiam multa contra ius ac bonum patraret, quæ prosperè deinde succedebāt, Romani homines antiquum illud dictum inuerterunt, dixeruntq̧ sine iniuria regi rempublicam non posse. Istud idem attingebat Carneades, ut Lactantius refert, & Romanis quoq̧ ipsis dicebat, qui totius orbis potirentur dominio, si iusti uelint esse, hoc est, si aliena restituāt, ad casas esse redeundum, & in necessitate ac miserijs iacendum.

Tiberius Gracchus

Scipionis Aemiliani mors

Legati Athenienses tres doctissimi

L. Furius Pilus

Remp. sine iniuria regi non posse

dum. e Tum Lælius.] Huius concertationis meminit Cicero in Lælio. f Quanta sit in disput. d.util.] Plato, Aristoteles, & omnes ueteres philosophi in omni disputatione à definitione incipiendū esse censuerūt, & ita tradiderūt. Neq; enim facile de re quapiā disseras, ni prius quid ea sit posueris. Rodolphus Agricola in 1. libro De dialectica inuentione: Vtilis est, inquit, hæc definiendi ratio, cùm propter rerū cognitionē, quæ definitione explicatæ, mirū est quo pacto uelut certum quoddam signū destinandatū cogitationū proponat animo: tum q; parit autoritatē disserenti: neq; enim rem melius noscere uidetē, q̃ qui quid ea sit, breuiter & aptè possit explicare. Hęc Agricola, quem hominē laudauit in Prouerbijs Erasmus meritissimo: & qui unus exemplo potest esse, fortunā in omni re dominari, sicut Salustius inquit, eamq; res omnes ex libidine magis celebrare obscurareq;, q̃ ex uero. Vix & hac nostra, & patrū memoria fuit unus atq; alter dignior, qui multū legeretē, multumq; in manib. haberetē, q̃ Rodolphus Agricola Phrysius. Tantū est in eius operib. ingenij, artis, iudicij, grauitatis, dulcedinis, eloquētiæ, eruditionis: at is paucissimis noscitē, uir nō minus qui ut ab omnib. cognosceretē dignus, q̃ Politianus, uel Hermolaus Barbarus, quos mea quidem sentētia, & maiestate & suauitate dictionis nō æquat modò, sed etiā uincit. g Siue ab uno rege.] Triplicē speciē tangit administrādæ reip. Nam uel resp. à populo ipso regit: hanc Græci δημοκρατίαν dicūt, id est populi imperiū: siue à paucis, hæc ὀλιγαρχία, id est, principatus paucorū, quę sub se habet ἀριστοκρατίαν, id est, optimatiū administrationē. Optimates nobiles appellant: sed re uera quicunq; dignitate & opibus plurimum in repub. possunt, ij sunt optimates. Idcirco ὀλιγαρχία nō multū uidetē ab ἀριστοκρατίᾳ differre: quod & Cicero significat, cùm secundā partē dicit paucorum optimatiū. Tametsi paulò diuersius idem de optimatib. pro Sestio, causæ uidelicet inseruiēs, ut solet. Regitur ciuitas interdū ab uno, ea est μοναρχία, q. principatus unius. h Quem tyrannū.] Olim ueteres reges oēs principesq; etiam iustissimos tyrānos appellabant, ut apud Verg. & Horatiū: nam & ipsum nomen, quod Græcorū est, principatū tantūmodo significat. Plato qui unus rectè administrat ciuitatē, uocatē τύραννον ἢ βασιλέα, tyrannus & rex. Festus lib. 18. tyrannos dictos putat à Tyrrhenorum præcipua crudelitate. Sed illinc puto potius, quòd introducto ab Atheniensibus populari administratione, & eos multis postea ciuitatibus æmulatis, cœpit tyranni nomē in odium adduci. Et tyrāni uocati sunt, qui suis commodis imperarent, non publicis: tum & à Romanis istud profectum, apud quos ingens fuit odium regis regniq;: sed & in Græcia quisquis in ciuitate dominabatur, quæ soleret esse libera, tyrānus dicebatur, non rex. i Dixit esse factionem.] Memmius de optimatibus loquens apud Salustium: Metum à scelere suo ad ignauiam uestram transtulere, quos omnis eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coegit: sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. k Inter magnos eius principes.] Finguntur sermoni illi interfuisse Scipio Africanus, C. Lælius, qui cognominatus est Sapiens, L. Furius, tres per idem tempus, ut ait Porcius, qui agitabant nobiles: tum etiam iuuenes C. Fannius, Q. Scæuola augur, gener Lælij, Q. Tubero, ex clarissimis familijs. l Ennij poetæ.] Huius præter fragmenta quædam, quæ ex uarijs antiquis scriptoribus colligere, & in unum uelut corpus dispersa redigere, in animo habeo, nihil extat. Rudijs natus est, ut Mela & Silius sunt autores, quæ urbs est Salentinorum. Tarenti primùm, dehinc Romæ familiariter uixit cum Catone, Galba, Flaminio, & alijs principibus,

Definitionis utilitas — *Rodolphus Agricola* — *Regimen ciuitatis triplex* — *Optimates* — *Tyrannus* — *Amicitia* — *Factio* — *Ennius*

A donatus ciuitate ab eodem Flaminio. m Effatus.] Aptissimo usus est uerbo religionū. n Extrema tanquam liniamenta.] Similitudo à pictoribus deducta, qui primùm picturam lineis solis describunt, quæ dicitur monogrāma: deinde colorem addunt, & uelut spiritum ac uitam corpori mortuo tribuunt. o Virorum penuria.] Idem Salustius in Catilina dicit, remp. tanq̃ effœtam iam olim, nullum clarum uirum producere. p Longe quidē.] Annos circiter septuaginta. q Ante aduentum Christi.] Annos sexaginta: tot enim sunt à Cicerone Cos. quo anno ipse libros De repu. scripsit, ad quadragesimum secundū annum imperij Augusti, quo natus est Christus. r Diffamata.] Fama extēsa, diuulgata. In hoc sensu & alij utuntur. Apuleius 4. Asini: Et salutis cōmunis admonens diffamat incendio repētino domū suam possideri. Illud est lepidum, quod Remigius interpres Epistolarū Pauli, in Epistola priore ad Thessal. ubi interpres uerterat: A uobis diffamatus B est sermo domini, dicit pro manifestato & diuulgato Paulum parum de uerborum proprietate solicitum diffamatum dixisse. Quid facias principibus istis scholarum, qui nondum sciūt Paulum non Latinè, sed Græcè scripsisse? Tum etiā nimis est arrogās homines ignorantissimos huius rationis loquendi, toties de significatibus uocabulorum ineptè disputare, & ineptius definire: quod passim in dialectica & philosophia faciūt, cùm nihil minus uideri uelint q̃ grāmatici, & indignissimè ferant, si quis paulò lautior de uocabulis in hisce artibus uel meminerit. s Si autem hoc nomen.] An hoc dicit quia respub. popularis est ciuitas, ubi populus imperat, regnum Christi unius est?

Diffamare

Quòd dijs Romanorum nulla unquam cura fuerit, ne malis moribus respub. deperiisset. XXII

SED quod pertinet ad præsentem quæstionē, quamlibet laudabilē dicant istam fuisse, uel esse remp. secundū eorū doctissimos autores, iam longè ante Christi aduentū pessima ac flagitiosissima facta erat: imò uerò nulla erat, atque omnino perierat perditissimis moribus. ut ergo non periret, dij custodes eius populo cultori suo dare præcipuè uitæ ac morum præcepta debuerunt, à quo tot tēplis, tot sacerdotibus, & sacrificiorū generibus, tam multiplicibus uarijsq; sacris, tot festis solennitatibus, tot tantorumq; ludorū celebritatibus colebant, ubi nihil dæmones nisi D negociū suū egerūt: non curātes quemadmodum illi uiuerēt, imò curantes ut etiā perditè uiuerēt, dum tamē honori suo illa omnia metu subditi ministrarēt. Aut si dederunt, proferāt, ostēdatur, & legāt, quas deorū leges illi ciuitati datas contempserint [a] Gracchi, ut seditionib. cūcta turbarēt: quas [b] Marius, & [c] Cinna, & [d] Cato ut in bella etiā progrederentur ciuilia, [e] causis iniquissimis suscepta, & crudeliter gesta, crudeliusq; finita: [f] quas deniq; Sylla ipse, cuius uitam, mores, facta describente Salustio, alijsq; histo-

riæ

riæ scriptoribus, quis nõ exhorreat? Quis illam remp. [g] nõ tũc perisse fateat? An forte propter huiuscemodi ciuiũ mores Vergilianã illam sententiã, sicut solent pro defensione suorũ deorũ opponere audebũt, [h] Discessere omnes adytis, arisq; relictis Dij, quibus imperiũ hoc steterat. Primũ si ita est, nõ habẽt cur querant de religione Christiana, q hac offensi eos dij sui deseruerint: quoniã quidẽ maiores eorũ iã pridẽ morib. suis ab urbis altarib. tã multos ac minutos deos, tanq; muscas abegerũt. Sed tamẽ hæc numinũ turba ubi erat, cũ longè anteq; mores corrũperentur antiqui, [i] à Gallis Roma capta & incẽsa est? An præsentes forte dormiebãt? Tunc enim tota urbe in hostiũ potestate redacta, solus collis Capitolinus remanserat: qui etiã ipse caperet, [k] nisi saltẽ anseres dijs dormientibus uigilarẽt. Vnde penè [l] in superstitionẽ Ægyptiorũ bestias auesq; colentiũ, Roma deciderat, [m] cũ anseri solẽnia celebrarẽt. Verũ de his aduentitijs, & corporis potius q animi malis: quæ uel ab hostibus, uel alia clade accidũt, nondum interim disputo. Nunc ago de labe morũ, quibus primùm paulatim decoloratis, dein de torrẽtis modo præcipitatis, tãta, quamuis integris tectis mœnibusq; facta est ruina reipublicæ, ut magni autores eorũ eam tunc amissam non dubitẽt dicere. Rectè autem abscesserant ut amitteretur omnes adytis, arisq; relictis dij, si eorum de bona uita atq; iustitia ciuitas præcepta contempserat. Nunc uerò quales quæso dij fuerũt, si noluerunt cum populo cultore suo uiuere, quem male uiuentem non docuerũt bene uiuere?

L. VIVES

Gracchi a GRacchi.] T.Graccho qui bis Cos. bis triumphalis, censor & augur fuit, ex Cornelia minore Africani superioris filia geniti, maxima & admirabili indole iuuenes: quorum uterq; cùm legem agrariã tueretur, de agris diuidundis, ab irritata nobilitate, in tribunatu cæsus est, Tiberius à Nasica priuato, Caius à L.Opimio consule nouem annis pòst: ille fustibus, hic iam ferro: quod fuit primũ ciuile bellum, in quo ad ferrum usq; uentum est, anno à Roma cõdita DCXXVII.

Marius b Marius.] Hic Arpinas fuit, nouus homo, ad septimũ consulatũ euectus: Iugurtham primùm, deinde Cymbros & Teutonas uicit, deq; his omnibus triumphauit: ad extremum inuidia & odio L.Syllæ, qui bello Iugurthino legatus ipsius fuerat, bellum ciuile cum Sylla mouit, in quo ipse Marius est uictus, & in Africam fugit.

Cinna c Cinna.] Victo Mario cùm ad bellum Mithridaticum Sylla proficisceretur, C.Cornelium Cinnam, & Octauium Coss. in urbe reliquit. Cinna studio rerũ

A nouarum à collega dissensit, pulsusq; est ab eo, & à factione bonorũ ex urbe: quam iniuriam cum omni genere crudelitatis Cinna uindicare statuisset, reuocato ex Africa Mario, bellum patriæ fecit: in quã cũ magnis copijs ingressus, multosq; mortales trucidauit, & se secundùm, Marium uerò septimùm consulem sine populi suffragijs creauit: quo in magistratu Marius decessit post multa fœdè & crudeliter perpetrata.

Carbo d Carbo.] Carbones, ut Cicero ad Papyrium Pætum scribit, multi fuerunt: ex Papyria gente, sed non illa patritia. Hic, de quo Augustinus loquitur, Cneus Papyrius Carbo fuit partiũ Marianarũ, qui uictus à Sylla, in Siciliam fugit, ibiq; à Pompeio Magno interfectus est Lilybæi.

Belli ciuilis Mariani origo e Causis iniquissimis.] L.Sylla, & Q.Põpeio Coss. Asia prouincia & bellum Mithridaticum Syllæ obuenerat. Hoc ægrè ferebat Marius, propter antiquas cũ Sylla simultates, iam inde à bello Iugurthino: itaq; per P. Sulpitium B tribunum pleb. seditiosissimum & sceleratissimum hominem, efficere conatus est, ut populus Mithridaticum bellum sibi mandaret. Populus tametsi ingenti tumultu trib. ferente sciuit tandem, ac iussit. Hanc contumeliam non tulit Sylla, & implorato à suo exercitu auxilio, legatos Marij, qui ad accipiẽdas legiones Capuam iuerant, uiolauit: infestasq; legiones ad urbem admouit, uim & fraudem inimicorum ulturus. Hinc semina bellorum omnium ciuilium. Nam Marius cum sua factione in urbe ad Esquilias occurrit, & iusta acie decertatũ atrociter est.

Sylla f Quas deniq; Sylla.] Fuit hic patritius ex gente Cornelia, cumq; strenuam operam bello sociali nauasset reip. Cos. factus est. In eo magistratu bello ciuili profligato, uictoq; deinde Mithridate, & superatis Mario iuuene, Carbone, Norbano, Sertorio, Domitio, Scipione, & alijs Marianis, dictaturam perpetuam lege Valeria inuasit, in qua multa milia ciuium Ro. cru- C delissime proscripsit, homo immanissimus, & in omnes uoluptates proiectissimæ libidinis.

g Non tunc perijsse.] Lucanus uerbis Catonis:
Olim uera fides Sylla Marioq; receptis
Libertatis obit.

Euocationes deorum h Discessere omnes adytis.] Carmen est Vergilij 2. Aeneid. quod Seruius & Macrobius putant pertinere ad euocationẽ deorum. Nam cùm oppugnabantur ciuitates, eratq; in animo imperatoribus eas demoliri, ne contra deos geri bellum uideretur, ijq; suis sedibus moueri inuiti, quod nefas erat, euocabantur ex obsessa ciuitate ab imperatore obsidente, ut in urbem uictricem uolentes migrarent. Sicut Veijs fecit Camillus, & Carthagini atq; Numantiæ Scipio, & Mummius Corinthi.

Roma à Gallis capta i A Gallis Roma.] Galli transalpini sæpe in Italiam migrarunt magna manu: postremi eorum fuere Seno- D nes, hi Clusium petierunt, hinc Romam, quam & ceperunt anno ab ea cõdita CCCLX. soline an cæteris Gallis cisalpinis adiuncti, incertum.

Anseres Capitolini k Nisi saltem anseres.] Historia est, & apud historicos, & apud poetas uulgatissima, cùm Galli explorata ad arcem uia silentio noctis ad eam ascenderẽt, obdormissentq; uigiles, clangore anserum, qui in Capitolio seruabantur Iunoni sacri, proditi. Ita M.Manlius correptis armis quem primum Gallũ iam in summo cõsistentẽ offendit, umbone deturbauit. Hic alios secũ pondere corporis traxit in ruinã: interea Romani ad tumultũ accurrerũt, & Galli magna ui repulsi sunt.

Aegyptiorum dij belluini l In superstitionem Aegyptiorũ.] Hi quasdam beluas propter utilitatem consecrarunt, tanq; deos, ut Cicero in primo De nat. deorum inquit. Et fuse Diodorus lib. suæ Biblio. 2. uelut canẽ, felem, ibim, bouem, crocodilum, accipitrem, & alia.

Anserum apud Rom. honor m Cum ans.] Propter illud beneficium Romæ quotannis, ut Plutarchus in Fortuna Romanorum scribit, dicam Latinè Bu

dæi uerbis, quibus enim possem elegantius? Canis in crucem sublatus uisitur, anserq; in eleganti grabatulo, gestariolóue, quàm decentissimè sedens. Plinius libro uigesimonono: Eadem de causa supplicia annua canes pendunt inter ædem Iuuentutis & Summani, uiui in furcas sambuceæ arbore fixi. Quin & Censores primū omnium quæ pro magistratu faciunt, sacrorum anserum cibos locant.

Varietates rerum temporaliū, non ex fauore, aut impugnatione dæmonum, sed ex ueri dei pendere iudicio. Cap. XXIII

QVID quod etiam uidētur eorum affuisse cupiditatibus implendis, & ostenduntur nō prȩfuisse refrenandis?[a] Qui enim Marium nouū hominē & ignobilem, cruentissimū autorē bellorū ciuilium atq; gestorē, ut septies cōsul fieret adiuuerūt, atq; ut in septimo suo consulatu moreretur senex, nec in manus Syllæ futuri mox uictoris irrueret: cur non etiā iuuerūt, ut à tantorū se compesceret immanitate facinorum? Si enim ad hæc eum dij eorum non iuuerunt, non paruum est, quod et fatentur etiam non propicijs dijs suis posse accidere homini istam temporalē, quā nimis diligūt tantam felicitatē, et posse homines sicut fuit Marius, salute, uiribus, opibus, honoribus, dignitate, longæuitate cumulari, & perfrui dijs iratis: posse etiā homines, sicut fuit Regulus, captiuitate, seruitute, inopia, uigilijs, doloribus excruciari & emori dijs amicis. Quod si ita esse concedūt,[b] compēdio nihil eos prodesse, & coli superfluo confitentur. Nam si uirtutibus animi & probitati uitæ, cuius præmia post mortē speranda sunt, magis cōtraria ut populus disceret instituerūt: si nihil etiam in his transeuntibus & temporalibus bonis, uel eis quos oderunt nocent, uel eis quos diligūt prosunt, ut quid coluntur, ut quid tanto studio colendi requiruntur? Cur laboriosis tristibusq; temporibus tanquam offensi abscesserint murmuratur, & propterea Christiana religio conuitijs in dignissimis læditur? Si autem habent in his rebus, uel beneficij, uel maleficij potestatē, cur in eis affuerunt pessimo uiro Mario, & optimo uiro Regulo defuerunt? An ex hoc ipsi intelliguntur iniustissimi & pessimi? Quòd si propterea magis timendi & colendi putantur, neq; hoc putentur. Neq; enim minus eos inuenit Regulus coluisse, quàm Marius. Nec ideo uita pessima eligenda uideatur, quia magis Mario q̄ Regulo dij fa-

A uisse existimantur.[c] Metellus enim Romanorum laudatissimus,[d] qui habuit quinq; filios consulares, etiam rerum temporalium felix fuit,[e] & Catilina pessimus oppressus inopia & in bello sui sceleris prostratus infelix: et uerissima atq; certissima felicitate prępollent boni deum colentes, à quo solo conferri potest. Illa igitur respublica malis moribus cùm periret, nihil dij eorum pro dirigendis uel corrigendis egerūt moribus, ne periret, imò deprauandis & corrumpendis addiderūt moribus, ut periret. Nec sese bonos fingant, quòd uelut offensi ciuium iniquitate discesserint.
B Prorsus ibi erant, produntur, conuincuntur, nec subuenire præcipiendo, nec latere tacendo potuerūt.[f] Omitto quod Marius à miserātibus Minturnensibus Maricæ deæ in luco eius commendatus est, ut ei om̄ia prosperaret, & ex summa reuersus desperatione incolumis in Vrbem duxit crudelem crudelis exercitū. Vbi quam cruenta, q̄ inciuilis, hostilióq; immanior eius uictoria fuerit, eos qui scripserunt legant qui uolunt. Sed hoc, ut dixi, omitto, nec Maricæ nescio cui tribuo Marij sanguineam felicitatem, sed occultæ potius prouidentiæ dei ad istorum ora claudenda, eosq; ab erroribus liberandos, qui non studijs agunt, sed hęc prudenter aduerrūt.
C Quia etsi aliquid in his rebus dæmones possunt, tantum possunt, quantū secreto omnipotentis arbitrio permittuntur: ne magnipendamus terrenam felicitatē, quæ sicut Mario malis etiam plerunq; conceditur: nec eam rursus quasi malam arbitremur, cùm ea multos etiam pios ac bonos unius dei ueri cultores, inuitis dæmonibus prępolluisse uideamus: nec eosdē immundissimos spiritus, uel propter hæc ipsa bona malaúe terrena propiciandos, aut timendos existimemus.
D Quia sicut ipsi mali homines in terra, sic etiam illi non omnia, quæ uolunt facere possunt, nisi quantum illius ordinatione sinuntur, cuius plenè iudicia nemo comprehendit, iustè nemo reprehendit.

L. VIVES

a QVi enim Marium.] Hic ex Africa reuersus ad pileum seruos euocauit: Colonias, Hostiam, Antium, Lauinium, Articiam crudeliter diripuit atque uastauit: urbem ingrediens signum militibus dedit, ut quemcunq; non resalutasset occiderent. Dici non potest, quàm multi hoc modo interierint & nobiles & ignobiles

Marij crudelitas

ignobiles. Lucanus optimè paucis uerbis Marij crudelitatem descripsit: A

Vir ferus, & fato cupienti perdere Romã Sufficiens.
Hic tamen septimũ consul, ut dixi, in lecto suo interijt.
Sicut Lucanus inquit:
Felix, & euersa consul moriturus in urbe.

Redijt paulò pòst Sylla ex Asia, & Marium filium omnesq; Marianarum partium duces sustulit. b Compendio.] Lusit Augustinus anutheus, compẽdio & superfluo: uel compẽdio, id est, breuiter, uel compendio, id est utilitati, cuius contrarium est dispendium.

Metelli felicitas c Metellus.] Valerius libro septimo, & Plinius itidem septimo. Q. Metellus Macedonicus felicissimus ab hominibus iudicatus est, quòd omnib. corporis & animi dotibus præditus fuerit: idem consul & censor, idem magnũ bellum feliciter gesserit, triumpharit, quatuorq; filios reliquerit, tres consulares, duos triumphales, unũ censorium, quartum prætorium & consulatus candidatum, ut scribit Velleius, quem magistratum adeptus est: B tres filias clarissimis uiris nuptas, ex quib. nepotes uiderit, & à tanta tamq; illustri & honorata turba à se progenita, extrema senecta facillimo uitæ curriculo usus, rogo sit impositus. d Quinq; filios consulares.] Hæc historia ab aliquo sciolo deprauata est, nec credo sic Augustinũ eam scripsisse, nisi quis dicat quinq; illos filios fuisse consulares, id est, consulatu dignos. quod acutissimè & spexit meus festiuissimus interpres, & planè nunquam tam acutè uidisset, nisi legisset dialecticã, ita ut sint consulares, quasi consulabiles, uel consulificabiles, magistraliter loquendo, hoc est apti nati ad fiendum consules.

Catilina e Et Catilina.] Mores & uita L. Sergij Catilinæ notiores sunt, propterea quòd Salust. qui de ijs scripsit, frequens est in manibus hominum. Hunc ad coniurationem contra patriam inter cætera inopia rei familiaris stimulatum ferunt, cui profusissimo & sumptuosissimo nihil satis erat. Nam sub Sylla multa rapuerat, C multa à Sylla dono acceperat. Quo Sylla cùm in alijs permultis, tum in occidendo M. Mario fuerat usus carnifice.

Marij fuga f Omitto quod Marius.] C. Marius cùm ex ciuili pugna prima solus fugeret, Minturnas Cãpaniæ oppidum peruenit, Minturnenses eum, ut gratum Syllæ uictori facerent, immisso percussore tollere decreuerant. Cumq; is aspectu & increpatione Marij fugisset, in religionem oppidanis uenit, tanquam in numinũ protectione Marius esset, ita eum ad proximum oppido lucum produxerunt, qui Maricæ sacer erat, ut inde quà liberet, abiret. Plutarchus in Vita Marij. Velleius paludem Maricæ dicit.

Marica De Marica Lactantius: Quæ prius, inquit, Circe post factam deam Maricam uocatam. Seruius septimo Aeneidos, & Maricã dicit uxorem fuisse Fauni, quæ est dea littoris Minturneusium iuxta Lyrim fluuium. Horatius:

Innantem Maricæ Littoribus tenuisse Lyrim. D

Quòd si uoluerimus accipere uxorem Fauni, non procedit. Dij enim τοπικοί, id est, locales, ad alias regiones nunquam transeunt. Sed potest dictum esse per poeticam licentiam, Laurentino Marica, cùm sit Minturnensis. Dicunt alij, per Maricam Venerem intelligi debere, cuius fuit sacellum iuxta Maricam, in quo erat scriptũ, ναὸν τῆς ἀφροδίτης. Sanè Hesiodus Latinum Circes & Vlyssis filium dicit. quod & Vergilius tangit dicendo: Solis aui specimen. Sed quia temporum ratio non procedit, illud accipiendum est Iginij, qui ait Latinos plures fuisse: ut intelligamus poetam abuti nominum similitudine. Tantum Seruius.

De Syllanis actibus, quorũ se dæmones ostentauerunt adiutores. Cap. XXIIII

SYLLA certè ipse, cuius tẽpora talia fuerũt ut superiora, quorũ uindex esse uidebat̃, illorũ comparatione quærerent̃, cùm primũ ad urbẽ cõtra Mariũ castra mouisset, adeò læta exta immolanti fuisse scribit Liuius, ut custodiri se [b] Posthumius haruspex uoluerit capitis supplicium subiturus, nisi ea quæ in animo Sylla haberet, dijs iuuãtibus impleuisset. Ecce nõ discesserãt adytis, arisq; relictis dij, quãdo de rerũ euẽtu prædicebãt, nihilq; de ipsius Syllæ correctione curabãt. Promittebãt præsagiendo felicitatẽ magnã, nec malam cupiditatẽ minando frangebãt. Deinde cùm esset in Asia bellum Mithridaticũ gerẽs, per Lucium Titium ei mandatũ est à Ioue, q; esset [c] Mithridatẽ superaturus: & factum est. Ac postea molienti redire in urbẽ, & suas amicorumq; subortas iniurias ciuili sanguine ulcisci, iterum mandatũ est ab eodem Ioue per militẽ quendam legionis sextæ, prius se de Mithridate prænunciasse uictoriam, & tunc promittere daturũ se potestatẽ, quà recuperaret ab inimicis rempublicam nõ sine multo sanguine. Tum percontatus Sylla, quæ forma militi uisa fuerit, cùm ille indicasset eam, recordatus eius est quã prius ab illo audierat, qui de Mithridatica uictoria ab eodem mandata pertulerat. Quid hic responderi potest quare dij curauerint uelut felicia ista nunciare, & nullus eorũ curauerit Syllam monendo corrigere, tanta mala facturũ scelestis armis ciuilibus, qualia non solùm fœdarent, sed auferrẽt omnino rempublicam? Nempe intelliguntur dæmones, sicut sæpe iam dixi. Notumq; nobis est in literis sacris, resq; ipsæ satis indicat negociũ suum agere, ut pro dijs habeant̃, ut colant̃, ut ea illis exhibeant̃, quibus ij qui exhibent sociati, unã pessimã causam cum eis habeãt in iudicio dei. Deinde cùm uenisset Tarentum Sylla, atq; ibi sacrificasset, uidit in capite uitulini iecoris similitudinem coronæ aureæ. Tunc Posthumius haruspex ille respondit præclaram ei uictoriam significari, iussitq; ut extis illis solus uesceretur. Postea paruo interuallo [d] seruus cuiusdam Lucij Pontij, uaticinando clamauit: A Bellona nuncius uenio, uictoria tua est Sylla. Deinde adiecit, arsurum esse Capitolium. Hoc cùm dixisset, continuò egressus è

castris, postera die cõcitatior reuersus est, et Capitoliũ arsisse clamauit. Arserat aũt reuera Capitoliũ. Quod quidẽ dæmoni & prę uidere facile fuit, & celerrime nũciare. Illud sanè attende, quod ad causam maxime pertinet, sub qualibus dijs cupiãt esse, qui blasphemãt Saluatorẽ, uoluntates fideliũ à dominatu dęmonũ liberantẽ. Clamauit homo uaticinãdo, uictoria tua est Sylla, atq; ut id diuino spiritu clamasse crederẽt, nunciauit etiã aliquid, & propè futurũ, & mox factũ, unde longe aberat per quem ille spiritus loquebatur, nõ tamẽ ille clamauit, ab scelerib. B parce Sylla, quæ ille uictor tam horrẽda cõmisit, cui corona aurea ipsius uictoriæ illustrissimũ signũ in uitulino iecore apparuit. Qualia signa si dij iusti dare solerẽt, ac non dæmones impij, profecto illis extis, nefaria potius atq; ipsi Syllæ grauiter noxia mala futura monstrarẽt. Neq; enim eius dignitati tantũ profuit illa uictoria, quantũ nocuit cupiditati. Qua factũ est, ut immoderatis inhians, & secũdis rebus elatus, ac præcipitatus, magis ipse periret in moribus, q̃ inimicos in corporibus perderet. Hæc illi dij uerè tristia uereq; lugenda, non extis, non augurijs, nõ cuiusquam somnio uel uaticinio C prænunciabant. Magis enim timebant, ne corrigerẽt, q̃ ne uincerẽt. Imò uerò [e] satis agebãt ut uictor ciuiũ gloriosus, uictus atq; captiuus nefandis uitijs, & per hęc ipsis etiã dæmonibus multo obstrictius obsiderẽt.

L. VIVES

Syllæ crudelitas [a] SYlla certe ipse.] Cùm tam sæuè atq; impotenter Mariani in republica dominarentur, Sylla omniũ uotis desiderijsq; ad uindictam expectabaẽ: tum ipse ex bonis initijs in tantam crudelitatẽ euasit, ut mitissimus tunc sit uisus Marius præ illo. Lucanus:

Sylla quoq; immensis accessit cladibus ultor,
Ille, quod exiguum restabat sanguinis urbis
Hausit. Et pòst:
Tunc data libertas odijs, resolutaq; legum
Frenis ira ruit. non uni cuncta dabantur,
Sed fecit sibi quisq; nefas. semel omnia uictor
Iusserat.

Posthumius b Posthumius.] Cicero lib. 1. De diuinatione, hunc haruspicem etiam bello sociali significat fuisse cum Sylla: quo bello Cicero ipse militauit. Idem Valerius libro Mithridates primo De prodigijs. c Mithridatem.] Hic fuit fortissimus rex Ponti, cui bellum est à pop. Ro. indictum, quòd Nicomedem è Bithynia expulisset: at bellũ exarsit supra modum, postea quàm rex quicquid ciuiũ Romanorum in suo regno negociabatur, uno die iussit occidi. Huius opes luxauit Sylla: fregit L. Lucullus: extinxit Cn. Pompeius, qui totum eius regnum in potestatẽ Romanorum redegit, ipso occiso. Plutar. in Vitis, & A Appianus Alexan. in Mithridatico. Florus & alij. d Seruus cuiusdã.] Idem Plutar. in Sylla: Capitoliũ à Tarquinio Superbo rege est extructũ in rupe Tarpeia, templũ Ioui omnium pulcherrimũ ab Horatio Puluillo Cos. dedicatum, primo libertatis anno. Arsit bello ciuili Mariano, Cn. Carbone, & L. Scipione Coss. anno ab Vrbe condita dclxxi. restitutũ à Sylla: refectum uerò & dicatum à Q. Catulo: hoc solum felicitati Syllæ negatũ, ut ipse idem dicebat. Sunt qui putẽt opera Syllę incensum Capitolium, alij Carbonis Cos. Appianus in bello ciuili fortuitam fuisse deflagrationem, & causam latere scribit. e Satis agebant.] Diligenter & anxiè curabãt, quod & satagere & satagitare dicitur.

Quantũ maligni spiritus ad flagitia incitẽt homines cùm in cõmittendis sceleribus quasi diuinam B exempli sui interponunt autoritatẽ. Cap. XXV.

ILLINC uerò quis non intelligat, quis nõ uideat, nisi qui tales deos imitari magis eligit, q̃ diuina gratia ab eorũ societate separari, quantũ moliantur maligni isti spiritus exẽplo suo, uelut diuinã autoritatẽ prębere sceleribus? Quin etiã [a] in quadã Campaniæ lata planicie, ubi non multò post ciuiles acies nefario prælio conflixerũt, inter se prius pugnare uisi sunt. Namque ibi auditi sunt primùm ingentes C fragores, moxq; multi se uidisse nunciarũt per aliquot dies duas acies præliari. Quæ pugna ubi destitit, uestigia quoq; uelut hominum & equorum, quanta de illa conflictione exprimi poterant, inuenerunt. Si ergo ueraciter inter se numina pugnarunt, iam bella ciuilia excusentur humana: consideretur tamen quæ sit talium deorum uel malicia, uel miseria. Si autem se pugnasse finxerunt, quid aliud egerunt, nisi ut sibi Romani bellando ciuiliter, tanquam deorum exemplum nullum nefas admittere uideD antur? Iam enim cœperant bella ciuilia, & aliqua nefandorum præliorum strages execranda præcesserat. [b] Iam multos mouerat, [c] quòd miles quidam dum occiso spolia detraheret, fratrẽ nudato cadauere agnouit, ac detestatus bella ciuilia, & seipsum ibi perimẽs fraterno corpori adiũxit. Vt ergo tãti huius mali minime tæderet, sed armorũ scelestorum magis magisq; ardor incresceret, mox hi dæmones, quos illi deos putabãt, et colendos esse ac uenerãdos arbitrantur, inter se pugnantes hominibus apparere uoluerunt, ne imitari tales pugnas ciuica trepidaret affectio, sed potius humanum scelus diuino excusaret exemplo. Hac astutia maligni

maligni spiritus etiã ludos, unde multa iam dixi, scenicos sibi dicari sacrariq́ iusserunt, ubi deorũ tanta flagitia theatricis canticis atq́ fabularũ actionibus celebrata sunt, ut quisquis eos talia fecisse crederet, & quisqs nõ crederet, sed tamẽ illos libentissimè sibi talia uelle exhiberi cerneret, securus imitaretur. Ne quis itaq́ existimaret in deos con uitia potius q̃ eis dignũ aliquid scriptitasse, [d] ubicunq́ illos inter se pugnasse poetæ cõmemorarunt, ipsi ad decipiendos homines poetarũ carmina firmauerũt, pugnas ui delicet suas nõ solũ per scenicos in theatro, uerumetiã per seipsos in campo humanis oculis exhibẽtes. Hæc dicere compulsi sumus, quoniã pessimis moribus ciuium, Romanã remp. iam antea perditã fuisse nullãq́ remansisse ante aduentũ domini nostri Iesu Christi, autores eorũ dicere, & scribere minime dubitauerunt. Quam perditionẽ dijs suis nõ imputãt, qui mala trãsitoria quibus boni, seu uiuãt, seu moriant̃, perire nõ possunt, Christo nostro nõ imputant: cũ Christus noster tanta frequenter pro moribus optimis præcepta cõtra perditos mores: dij uerò ipsorum nullis talibus præceptis egerint aliquid cum suo cultore populo, pro illa repub. ne periret, imò eosdem mores uelut suis exemplis autoritate noxia corrumpendo egerũt potius ut periret. Quam non ideo, ut arbitror, tunc perijsse quisquã iam dicere audebit, quia

Discessere oẽs adytis, arisq́ relictis Dij: ueluti amici uirtutibus cũ uitijs hominũ offenderent, quia tot signis extorũ, auguriorum, uaticiniorũ, quibus se tanq̃ præscios futurorũ adiutoresq́ præliorum iactare & cõmendare gestiebant, conuincunt̃ fuisse præsentes: qui si uerè abscessissent, mitius D Romani in bella ciuilia suis cupiditatibus, q̃ illorum instigationibus exarsissent.

L. VIVES

Acies auditæ inter se concurrentes

[a] IN quadam Campaniæ lata planicie.] Iulius Obsequẽs: Lucio Scipione, C. Norbano Coss. inter Capuam & Vulturnum ingens signorũ sonus, armorumq́ horrendo clamore auditus, ita ut uiderẽtur duæ acies cõcurrere per plures dies. Rei miraculo intus cõsiderãtibus uestigia equorũ, hominũ, & recens protritæ herbæ, & uirgulta uisa molem ingentis belli portendere. Hæc ille. Porrò Scipio & Norbanus fuerunt primi consules, cum quibus Sylla reuersus in Italiam cõflixit. nã Marianarũ erant partiũ. b Iam multos mouerat.] Cùm enim in diuersa acie propinqui sese cõspiciũt, tũc demũ bellum esse ciuile intelligunt, sic Lucanus in 4.

A Postquam spatio languentia nullo
Mutua conspicuos habuerunt lumina uultus,
Et fratres natosq́ suos uidere patresq́,
Deprehensum est ciuile nefas.

c Quod miles quidam, &c.] Liuius libro 79. Hoc contigit cùm Cinna & Marius infesta signa ad urbẽ duxerunt, quibus occurrit C. Pompeius Magni pater. Valerius lib. 5. dicit militẽ Pompeianũ occidisse fratrẽ, qui erat in exercitu Sertorij. Liuius pro Sertorio Cinnam habet. Fieri utrunq́ potest: nam exercitus omnes ferè erant Cinnæ, qui tamen in quatuor partes erant diuisi, quarum unam Cinna ipse, alterã Marius ductabat, tertiam Quintus Sertorius, quartam Cn. Carbo. & Orosius cõcurrisse cũ Sertorio Pompeiũ scribit, qua pugnã contigisse hoc de duob. fratribus refert. d Vbicunq́ illos inter se pugnasse.] Homerus bello Troiano deos inter se facit pugnantes, Martem, Venerem, & Apolli- B nem, contra Palladem, Iunonem, & Neptunum. *Fratres inter se cõcurrentes*

De secretis dæmonum monitis, quæ pertinebant ad bonos mores, cùm palàm in sacris eorũ omnis nequitia disceretur. Cap. XXVI

QVAE cùm ita sint, cũ palàm aperteq́ turpitudines crudelitatibus mixtæ, & opprobria numinũ & crimina, siue prodita, siue conficta ipsis exposcentibus, & nisi fierẽt irascentibus, etiã certis & statis solennitatibus consecrata illis, & dicata claruerint, atq́ ad omniũ oculos ut imitãda proponerent̃ spectanda pro C cesserint: [a] quid est quod ijdem ipsi dæmones, qui se huiuscemodi uoluptatibus immundos spiritus esse confitẽtur, qui suis flagitijs et facinoribus, siue indicatis, siue simulatis, eorumq́ sibi celebratione expetita ab impudentibus, extorta à pudentibus, autores se uitæ scelestæ immundæq́ testantur perhibentur tamen in adytis suis secretisq́ dare quædam bona præcepta de moribus, quibusdã uelut electis sacratis suis? Quod si ita est, hoc ipso callidior aduertẽda est, & conuincenda malitia spirituum noxiorum. Tanta enim uis est probitatis & castitatis, D ut omnis uel penè omnis eius laude moueatur humana natura, nec usq̃adeò sit turpitudine uitiosa, ut totum amittat sensum honestatis. Proinde malignitas dæmonum, nisi alicubi se, quemadmodũ scriptum in nostris literis nouimus, trãsfiguret in angelũ lucis, non implet negociũ deceptionis. Foris itaq́ populis celeberrimo strepitu impietas impura circumsonat, & intus paucis castitas simulata uix sonat. Præbentur propatula pudendis, & secreta laudandis. Decus latet, & dedecus patet. quod malum gẽritur, omnes cõuocat spectatores: quod bo-

num dicitur, uix aliquos inuenit auditores: tanquam honesta erubescẽda sint, et inhonesta glorianda. Sed ubi hoc nisi in dæmonũ templis? ubi nisi in fallaciæ diuersorijs? Illud enim fit, ut honestiores, qui pauci sunt, capiãtur, hoc aũt ne plures qui sunt turpissimi, corrigantur. Ubi & quãdo sacrati cælestis audiebant castitatis præcepta, nescimus,[b] ante ipsum tamẽ delubrũ, ubi simulachrũ illud locatũ cõspiciebamus, uniuersi undique confluentes, & ubi quisque poterat stantes, ludos qui agebanť intẽtissimi spectabamus, intuentes alternãte conspectu, hinc meretriciã pompã,[c] illic uirginẽ deã, illam suppliciter adorari, ante illam turpia celebrari. Nõ ibi pudibundos mimos, nullam uerecundiorẽ scenicã uidimus: cũcta obscœnitatis implebanť officia. Sciebať uirginali numini quid placeret, & exhibebať quod de tẽplo domũ matrona doctior reportaret. Nõnullæ prudentiores auertebant faciẽ ab impuris motibus scenicorũ, & artẽ flagitij uidere erubescentes, furtiua intẽtione discebant. Hominibus namque uerecundabanť, ne auderent impudicos gestus ore libero cernere, sed multò minus audebant sacra eius, quã uenerabanť, casto corde, damnare. Hoc tamẽ palàm discendũ præbebať in tẽplo, ad quod perpetrandũ saltẽ secretũ quærebať in domo. Mirũ nimiũ si ullus ibi erat pudor mortaliũ, quo humana flagitia non liberè homines cõmitterẽt, quæ apud deos etiã religiose discerẽt, iratos habituri nisi etiã exhibere curarẽt. Quis enim alius spiritus occulto instinctu nequissimas agitat mentes, et instat faciendis adulterijs, & pasciť factis, nisi qui etiã sacris talib. oblectať, cõstituẽs in tẽplis simulachra dæmonũ, amãs in ludis simulachra uitiorũ, susurrãs in occulto uerba iustitiæ ad decipiendos etiã paucos bonos, frequentans in aperto inuitamenta nequitiæ, ad possidendos innumerabiles malos?

L. VIVES

a QVid est quod idem ipsi.] Locus deprauatus. sic esset sensus apertior, quid est cùm idem ipsi dæmones qui se huiuscemodi uoluptatib. immundos spiritus esse confitentur. & pòst: autores se uitæ scelestæ immundæque testentur. b Ante ipsum tamẽ delubrũ ubi simulachrũ.] De Floræ deæ ludis sentit, qui à meretricibus turpissimis & impudentissimis celebrabantur, ut Plutarchus, & Ouidius, & alij scribunt: quippe cùm fuerit & Flora ipsa meretrix. Lactantius libro 1. Celebrantur Floræ ludi cum omni lasciuia, conuenientes memoriæ meretricis. Nam præter uerborum licen-

Flora dea

A tiam, quibus obscœnitas omnis effunditur, exuuntur etiam uestibus populo flagitante meretrices, quæ nunc mimorũ funguntur officio, & in conspectu populi usque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur. c Illinc uirginem deam, illam suppliciter adorari.] Vestam. Pridie Calendas Maias festum erat Floræ, & Vestæ, & Apollinis, & Augusti in Palatio. Ouidius quarto Fastorum:

Exit & in Maias festum Florale Calendas,
  Tunc repetam, nunc me grandius urget opus.
Aufert Vesta diem, cognati Vesta recepta est
  Limine, sic iusti constituere patres.
Phœbus habet partem, Vestæ pars altera cessit,
  Quod superest illis tertius ipse tenet.
State Palatinæ laurus, prætextaque quercus
  Stet, domus æternos tres habet una deos.

B Quanta euersione publicæ disciplinæ Romani dijs suis placandis sacrauerint obscœna ludorum. Cap. XXVII

[a] VIR grauis et philosophus Tertullius ædilis futurus, clamabat in auribus ciuitatis, inter cætera sibi magistratus officia sibi Florã matrẽ ludorũ celebritate placandã:[b] qui ludi tãtò deuotius, quantò turpius celebrari solent.[c] Dicit in alio loco iam consul in extremis periculis ciuitatis, et ludos per decẽ dies factos: neque rẽ ullã quæ ad placandos deos pertineret prætermissam. C quasi nõ satius erat tales deos irritare tẽperantia, quàm placare luxuria: & cos honestate ad inimicitias prouocare, quàm tãta deformitate lenire. Neque enim grauius fuerant quãlibet crudelissima immanitate nocituri[d] homines, propter quos placabanť, quàm nocebãt ipsi cũ uitiositate fœdissima placarentur. Quandoquidẽ ut auerteret quod metuebať ab hoste incorporibus, eo modo dij conciliabantur, quo uirtus debellaretur in mẽtibus, qui nõ opponerenť defensores oppugnatoribus mœniũ, nisi prius fierent D expugnatores morũ bonorũ. Hanc talium numinũ placationẽ petulantissimã, impurissimã, impudentissimã, nequissimam, immundissimã, cuius actores laudãda Romanæ uirtutis indoles honore priuauit,[e] tribu mouit, agnouit turpes, fecit infames: hanc inquã pudendã ueræque religioni aduersandam & detestandã talium numinũ placationem, has fabulas in deos illecebrosas atque criminosas, hæc ignominiosa deorum facta scelerate turpiterque conficta, uel sceleratius turpiusque cõmissa, oculis & auribus publicis ciuitas tota discebat: hæc cõmissa numinibus placere cernebat, & ideo non solùm illis exhibenda, sed sibi quoque imitanda credebat:

debat: non illud nescio quid uel bonum uel A honestum, quod tam paucis, & tam occultè dicebatur, si tamē dicebatur, ut magis ne innotesceret quàm ne non fieret, timeretur.

L. VIVES

[a] VIr grauis & philosophus Tertullius.] Legendū esse Tullium certum est. Nam ea quæ hic ex eo adducit Augustinus, sunt in eius Orationibus. Dicendum ergo, uel: Vir grauis & philosophaster Tullius: ut irrideat Augustinus eius philosophiam, quæ à tam stultis religionibus nequiuerit ipsum liberare: uel, Vir grauis & philosophus ter Tullius, ut non solū uulgus, sed principes deditos esse huiusmodi spurcitijs ostendat: nec quosuis principes, sed graues, & eosdē philosophos, nec infimæ notæ, sed præcipuos: ut ter ad augendam significationem eius philosophiæ faciat, sicut ter maximus. Cicero ergo Actione in Verrem 6. Nunc sum designatus ædilis, habeo rationem quid à populo Romano acceperim: mihi ludos sanctissimos maxima cum ceremonia Cereri, Libero, Liberæq; faciendos, mihi Floram matrem populo, plebiq; Romanæ ludorum celebritate placandam. [b] Qui ludi.] Tales erant ut præsente Catone Minore actores agere noluerint. Seneca, Valerius, Plutarchus, Martialis. [c] Dicit in alio loco iam consul.] Actione in Catilinam 3. [d] Homines propter quos.] Catilina cum suis coniuratis. [e] Tributa amouit.] In antiquis est, Tribu mouit: melius.

Aedilis curulis officium

De Christianæ religionis salubritate. XXVIII

B Istarum ergo immundissimarū A potestatum Tartareo iugo & societate pœnali erui per Christi nomen homines, & in lucem saluberrimæ pietatis ab illa perniciosissimæ impietatis nocte transferri queruntur, & murmurant iniqui & ingrati, & illo nefario spiritu altius obstrictiusq; oppressi, quia populi confluunt ad ecclesias casta celebritate, honesta utriusque sexus discretione: ubi audiant, quàm bene hic ad tempus uiuere debeant, ut post hanc uitam beatè semperq; uiuere mereantur. Vbi sancta scriptura iustitiæq; doctrina, de superiore loco in conspectu omnium personante, & qui faciunt, audiāt ad præmium, & qui non faciunt, audiant D ad iudicium. Quò etsi ueniunt quidam talium præceptorum irrisores, omnis eorum petulantia aut repentina immutatione deponitur, aut timore uel pudore comprimitur. Nihil enim eis turpe ac flagitiosum spectandum imitandumq; proponitur, ubi ueri dei, aut præcepta, insinuantur, aut miracula narrantur, aut dona laudantur, aut beneficia postulantur.

De abijciendo cultu deorum, cohortatio ad Romanos. Cap. XXIX

HAEC potius concupisce, ô indoles Romana laudabilis, ô progenies Regulorum, Scæuolarum, Scipionum, [a] Fabritiorum: hæc potius concupisce, hæc ab illa turpissima uanitate & fallacissima dæmonum malignitate discerne.[b] Si quid in te laudabile naturaliter eminet, non nisi uera pietate purgatur atq; perficitur, impietate autem dispergitur, & punitur. Nunc iam elige quid sequaris, ut nō in te, sed in deo uero sine ullo errore lauderis. Tunc enim tibi gloria popularis affuit, B sed occulto iudicio diuinæ prouidentiæ uera religio, quam eligeres, defuit. Expergiscere,[c] dies est,[d] sicut experrecta es in quibusdam, de quorū uirtute perfecta, & pro fide uera etiam passionibus gloriamur, qui usquequaq; aduersus potestates inimicissimas confligentes, easq; fortiter moriendo uincentes, sanguine nobis hanc patriam peperere suo. Ad quam patriam te inuitamus & exhortamur, ut eius adijciaris numero ciuium, cuius quodammodo asylum est uera remissio peccatorum. Non audias degeneres tuos Christo Christianis'ue detra- C hentes, & accusantes uelut tempora mala, cùm quærant tēpora in quibus nō sit quieta uita, sed potius secura nequitia. Hæc tibi nunquā, nec pro terrena patria placuerūt. Nunc iam cælestem arripe, pro qua minimum laborabis, & in ea ueraciter semperq; regnabis. Illic enim tibi nō Vestalis focus, [e] nō lapis Capitolinus, sed deus unus & uerus,[f] qui nec metas rerum, nec tempora ponet, imperium sine fine dabit. Noli deos falsos fallacesq; requirere, abijce potius, atq; contemne in ueram emicās libertatē. Non sunt dij, maligni sunt spiritus, quibus æterna tua felicitas pœna est.[g] Non tam Iuno D Troianis à quibus carnalem originem ducis, arces uidetur inuidisse Romanas, quàm isti dæmones, quos adhuc deos putas, omni generi hominum sedes inuident sempiternas. Et tu ipsa non parua ex parte de talibus spiritibus, iudicasti quando ludis eos placasti, & per quos homines eosdē ludos fecisti, infames esse uoluisti. Patere asseri libertatem tuam aduersus immundos spiritus, qui tuis ceruicibus imposuerant sacrandam sibi & celebrandam ignominiā suam. Actores criminum diuinorū remouisti ab hono-

honoribus tuis, supplicia deo uero, ut à te A remoueat illos deos, qui delectantur criminibus suis, siue ueris, quod ignominiosissimum est, siue falsis, quod malitiosissimum est. Bene quod tua sponte histrionibus & scenicis societatem ciuitatis patere noluisti, euigila plenius, nullomodo his artibus placatur diuina maiestas, quibus humana dignitas inquinatur. Quo igitur pacto deos, qui talibus delectãtur obsequijs, haberi putas in omni numero sanctarum cælestiũ potestatum, cùm homines per quos eadem aguntur obsequia, non putasti habendos in B numero qualiumcunque ciuium Romanorum? Incomparabiliter superna est ciuitas clarior: ubi uictoria, ueritas: ubi dignitas, sanctitas: ubi pax, felicitas: ubi uita, æternitas. Multò minus habet in sua societate tales deos, si tu in tua tales homines habere erubuisti. Proinde si ad beatam peruenire desideras ciuitatem, deuita dæmonum societatem. Indignè ab honestis coluntur, qui per turpes placantur: sic isti à tua societate remoueantur purgatione Christiana, quomodo illi à tua dignitate remoti sunt notatione censoria. De bonis autem car- C nalibus, quibus solis mali perfrui uolunt, & de malis carnalibus quæ sola perpeti nolunt: quod neque in his habeant, quam putantur habere isti dæmones potestatem, quanquam si haberent, deberemus potius etiam ista contemnere, quàm propter ista eos colere, & eos colendo ad illa quæ nobis inuident peruenire non posse: tamen nec in istis eos hoc ualere quod hi putant, qui propter hæc eos coli oportere contendũt: deinceps uidebimus ut hic sit huius uoluminis modus.

L. VIVES

a FAbritiorum.] Fabritius consul fuit bello Pyrrhi, quo tempore maxime uiguit Romana uirtus, uir fortissimus, pauper, continens, ab omni uel opũ uel uoluptatum uel honoris cupiditate alienus. *Fabritius* b Si quid in te laudabile.] Semina in nobis esse uirtutum, Stoici dicebant à natura indita, alijs maiora, alijs minora, ea excoli, augeri, perfici disciplina, educatione, exercitatione. *Semina uirtutum* c Dies est.] Ad illud Pauli ad Romanos decimotertio: Nox præcessit, dies appropinquauit. Dies est clara noticia bonorum in cuius potestate est sol, sicut ait Psalmista: Nox obscura & tenebrosa. *Dies* d Sicut experrecta es in quibusdam.] Romanos aliquot ad Christum cõuersos esse. e Non lapis Capitolinus.] Iouis simulachrum in Capitolio erat lapideũ: hinc per Iouem lapidem sanctissimum Romanis iusiurandum, ut etiam in prouerbium cesserit. f Qui nec metas.] Verba sunt Iouis apud Vergiliũ primo Aeneidos, promittentis imperium Romanis imperium. Quantò Salustius sapientius in Oratione ad C. Cæsarem senem, futurum aliquando populi Romani excidium ait: & Africanus Minor cùm incendium Carthaginis spectaret, lachrymabundus Homeri uersu significauit arsurã quoque aliquando suam Romam. g Non tam Iuno.] Eodem primo Aeneidos.

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM TERTIVM.

Augu[st].

f

De aduersitatibus quas soli mali metuūt, & quas semper passus est mundus dum deos coleret. Cap. I

IAM satis dictum esse arbitror de morum malis, & animorum, quę præcipuè cauenda sunt, nihil deos falsos populo cultori suo, quo minus eorum malorum aggere premeretur, subuenire curasse, sed potius, ut maxime premeretur, egisse. Nunc de illis malis uideo dicendum, quæ sola isti perpeti nolunt, qualia sunt fames, morbus, bellum, exspoliatio, captiuitas, trucidatio, & si qua similia, iam in primo libro commemorauimus. Hæc enim sola mali de putant mala, quæ non faciunt malos: nec erubescunt inter bona quæ laudant, ipsi mali esse qui laudant: magisque stomachantur, [a] si uillam malam habeant, quàm si uitam. Quasi hoc sit hominis maximū bonum habere bona omnia præter seipsum: sed neque talia mala, quæ isti sola formidāt, dij eorum quando ab eis liberè colebantur, ne illis acciderent obstiterunt. Cùm enim uarijs per diuersa loca temporibus ante aduentum redemptoris nostri, innumerabilibus nōnullisque etiā incredibilibus cladibus genus conteretur humanum, quos alios quàm istos deos mundus colebat, excepto uno populo Hebræo, [b] & quibusdam extra ipsum populum, ubicunque gratia diuina digni occultissimo atque iustissimo dei iudicio fuerunt? Verùm ne nimium longum faciam, tacebo aliarū usquequaque gentiū mala grauissima: quod ad Romā pertinet, Romanumque imperium tantùm loquar, id est, ad ipsam propriè ciuitatē, & quæcunque illi terrarum, uel societate coniunctæ, uel conditione subiectæ sunt, quæ sint perpessę ante aduentum Christi, cùm iam ad eius quasi corporis reipublicæ pertinerent.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN TERtium librum De ciuitate dei, D. Aurelij Augustini Commentaria. Caput primum.

I illa mala.] In uetustis codicibus: Si uillam malam: quod est acutius dictum per denominationem. b Et quibusdam extra ipsum populum.] Vt Iob, & quidam inter gentiles alij ad naturæ legem uitam suam dirigentes: de quibus alibi.

An dij, qui & à Romanis, & à Græcis similiter colebantur, causas habuerint quibus Ilium paterentur excidere. Cap. II

PRIMVM ipsa Troia uel Ilium, unde origo est populi Romani, neque enim prætereundum, aut dissimulandū est quod & in primo libro attigi, eosdem habens deos & colēs, cur à Græcis uictum, captum, atque deletū est? [a] Priamo, inquiūt, sunt reddita Laomedontea paterna periuria. [b] Ergo uerum est quod Apollo atque Neptunus eidem Laomedonti mercenarijs operibus seruierunt. Illis quippe promisisse mercedem falsumque iurasse perhibetur. Miror Apollinem nominatum diuinatorem in tanto opificio laborasse, nescientē quòd Laomedon fuerat promissa negaturus. Quanquam nec ipsum Neptunum patruum eius, fratrem Iouis, regem maris decuit ignarum esse futurorū. [c] Nam hunc Homerus de stirpe Æneæ, à cuius posteris con dita Roma est, [d] cùm ante illam urbem conditam idem poeta fuisse dicatur, inducit magnum aliquid diuinantem, quem etiam nube rapuit, ut dicit, ne ab Achille occideretur, cuperet cùm uertere ab imo, [e] quod apud Vergilium confitetur, structa suis manibus periuræ mœnia Troiæ. Nesciētes igitur tanti dij Neptunus & Apollo Laomedontem sibi negaturū esse mercedem, structores mœnium Troianorum gratis & ingratis fuerunt. Videant ne grauius sit tales deos credere, quàm dijs talibus peierare. Hoc enim nec ipse Homerus facile credidit, [f] qui Neptunū quidem contra Troianos, Apollinem autem pro Troianis pugnantē facit, cū illo periurio ambos fabula narret offensos

fos. Si igit̃ fabulis credũt, erubeſcãt talia coſlere numina: ſi fabulis nõ credũt, nõ obtẽdant Troiana periuria, aut mirent̃ deos periuria puniſſe Troiana, amaſſe Romana. Vnde enim cõiuratio Catilinæ in tanta[a] tamq́ corrupta ciuitate, habuit etiã eorũ grandẽ copiam, quos manus atq́ lingua periurio, aut ſanguine ciuili alebat? [g] Quid enim aliud toties ſenatores corrupti in iudicijs, [h] toties populus in ſuffragijs, uel in quibuſque cauſis, quæ apud eum cõcionibus agebant̃, [i] niſi etiam peierando peccabant? Nam corruptiſsimis moribus ad hoc mos iurãdi ſeruabatur antiquus, non ut à ſceleribus metu religionis prohiberent̃, ſed ut periuria quoque ſceleribus cæteris adderentur.

L. VIVES

a PRiamo, inquiunt.] Verg. primo Geórgicõn:
Satis iam pridem ſanguine noſtro
Laomedonteæ luimus periuria Troiæ.

b Ergo uerum eſt, quod Apollo.] Apollo & Neptunus cũ Laomedontẽ Phrygiæ regem mœnibus Troiam circundare uiderent, opusq́ eſſe ingens, operam ſuam regi locauerunt magna auri mercede, quã perfecto opere Laomedon eſt inficiatus. c Nam hunc Homer.] Cùm Aeneas quodã prælio cum Achille manum conſeruiſſet, ſuperareturq́ ab eo, ac parum abeſſet, quo minus à fortiore Achille occideretur, Neptunus ſic loquitur apud Homerum Iliados υ

Vaticinium Neptuni

ἀλλ' ἄγεθ' ἡμεῖς πέρ μιν ὑπ' ἐκ θανάτου ἀγάγωμεν,
μήπως καὶ Κρονίδης κεχολώσεται, αἴκεν Ἀχιλλεὺς
τόνδε κατακτείνῃ. μόρσιμον δέ οἵ ἐστ' ἀλέασθαι,
ὄφρα μὴ ἄσπερμος γενεὴ καὶ ἄφαντος ὄληται
Δαρδάνου, ὃν Κρονίδης περὶ πάντων φίλατο παίδων,
οἳ ἕθεν ἐξεγένοντο γυναικῶν τε θνητάων.
ἤδη γὰρ Πριάμου γενεὴν ἤχθηρε Κρονίων.
νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει,
καὶ παῖδες παίδων τοί κεν μετόπισθε γένωνται.

Quos uerſus ſic utcunq́ Latinos fecimus, ſolùm ut intelligi à Latinis poſsint:
Funere nos iſtum iam nunc reuocemus acerbo,
Irarum ſæuos ne æſtus Saturnius heros
Colligat, hunc leto proles Pellæa forte
Si dederit, triſti licet hunc ſubducere fato:
Ne ſtirps tota cadat, cæcisq́ oppreſſa tenebris
Intereat gens illa, fuit charus cui Dardanus autor.
Quem pater omnipotẽs reliquis plus omnibus unum
Fœmina quos ipſi genuit, complexus amore eſt.
At poſtquam Priami gentem iam Iuppiter odit,
Viribus Aeneas & maieſtate uerendus
Iura dabit Phrygijs: natiq́ & cuncta propago
Aeternum accipiet regnũ, illa in gente uetuſtum.

Propter hos Homeri uerſus Dionyſius Halicarnaſſeus ſcribit prodidiſſe multos Aeneam relictis in Italia ſocijs ad Phrygiam rediſſe, ibiq́ inſtaurata Troia regnaſſe, ac regnũ per manus filio tradidiſſe. Verũ Homerus de regno & Troia Italica loquebatur, quæ à Troia illa Phrygia manauerat, id eſt de Latinijs & Albanis, quorũ origo fuit à Troianis Aeneæ ſocijs. d Cũ ante illam urbẽ conditam.] Nec de tempore urbis conditæ, neq́ de Homeri natis ætate ſatis inter ſcriptores conuenit: tametſi de Roma minor ambiguitas. Plutarchus in Romulo fundamenta urbis Romæ à Romulo & Remo iacta ſcri-

Roma quando condita

Auguſt.

A bit, anno tertio ſextæ olympiadis, quo die fuit lunæ defectus. Dionyſius & Euſeb. primo anno ſeptimæ olympiadis conditã uolunt, poſt dirutũ Ilium an. ccccxxxij. Solinus in Polyhiſtore. Cincio Romam xij. olympiade placet conditã: Pictori octaua: Nepoti & Luctatio opiniones Eratoſthenis, & Apollodori cõprobantibus olympiadis vij. anno ij. Põponio Attico & M. Tullio olympiadis vij. anno iij. Collatis igit̃ noſtris & Græcorũ temporibus, incipiente olympiade vij. Romã conditã poſt Iliũ captũ ccccxxxiij. anno. De Homeri tẽporibus, & de patria, & parentibus maxima cõtentio ex Græcis autorib. Quidã Homerũ interfuiſſe Troiano bello ſcribũt. Certe ipſe in primo Odyſſ. libro, Phemium præceptorẽ ſuum pſallentẽ in procorũ conuiuio inducit: niſi hoc ambitioſe nimis fecerit in gratiã magiſtri parum ſeruata ratione temporũ. Alij centũ annis poſt confectũ Troianũ bellũ affirmãt uixiſſe. Non deſunt qui huic numero quinquaginta annos adijciãt. Ariſtarchus eo tẽpore uixiſſe Homerum eſt autor, quo in Ioniã colonia eſt deducta, poſt Heraclidarũ deſcẽſum annis lx. à bello Troiano cxxx. Crates nondũ lxxx. annos putat intereſſe inter dirutũ Ilium & natũ Homerũ. quidã eum ſcribunt Telemacho Vlyſsis filio, & Polycaſta Neſtoris filia genitũ. In libris uerò chronicis Euſebij Cæſarienſis põtificis ſic ſcribitur: In Latina hiſtoria reperimus, Agrippa apud Latinos regnãte Homerus in Græcia claruit, ut teſtatur Apollodorus grãmaticus: & Euphorbus hiſtoricus, ante urbẽ conditã annis cxxiiij. & ut ait Corn. Nepos, ante olympiadẽ primã annis centũ. Quamcunq́ igitur rationem temporum ſequi libeat, Homerus erit urbe Roma antiquior. Quod & Cicero teſtat̃ in Tuſc. quæſt. e Quod apud Verg.] v. Aened.

Homeri tempora

Phemius Homeri præceptor

B

Pelidæ tunc ego forti
Congreſſum Aeneam, nec dijs nec uiribus æquis
Nube caua eripui: cuperem cùm uertere ab imo
C Structa meis manibus periuræ mœnia Troiæ.

e Graus & ingrans.] Prius aduerbium eſt, poſterius nomen. f Qui Neptunum.] Poſtquam mercede iuſta fraudatus eſt Neptunus, Troianis infenſus ſemper fuit. Apollo facilior & clementior nihilo eis minus fauit quàm antea. Verg. in ſexto:

Apollo Troianis fauit

Phœbe graues Troiæ ſemper miſerate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela, manusq́
Corpus in Aeacidæ.

g Quid enim aliud toties ſeruatores.] Lege Sẽpronia quã tulit C. Gracchus, equeſter ordo iudicauit per xx. annos ſine infamia. Lege deinde Plautia ex ſingulis tribubus quini deni ſunt creati comitijs populi, qui eo anno iudicarẽt. Id factũ eſt altero anno Italici belli, Cn. Põpeio Sexti filio, & L. Catone coss. Poſtea lege Cornelia, quam tulit L. Sylla, iudicia trãslata ſunt ad ſenatũ: iudicarunt x. annos turpiſsimè & corruptiſsimè. Cicero in Verrẽ: Cùm adhuc ampliſsimus ordo iudicaret, de corruptis iudicijs multum querẽtur. Poſtremò lege Aurelia, quam tulit M. Aurelius Cotta prætor, uterq́ ordo iudicauit. h Toties pop.] Lucanus in primo:

Lex Sẽpronia de iudicijs

Lex Plautia

Lex Cornelia

D

Lex Aurelia

Hinc rapti faſces precio, ſectorq́ fauoris
Ipſe ſui populus, letaliſq́ ambitus urbi
Annua uenali referens certamina campo.

i Niſi etiã peierando.] Nam iudices iurati iudicabãt, & populus cùm in ſuffragiũ mittebat̃, tacito iureiurãdo aſtringebatur perfectis modo ſacris, nec preciũ, nec gratiam antiquius ſalute reipublicæ habiturum.

Nõ potuiſſe offendi deos Paridis adulterio, quod inter ipſos traditur frequentatum. Cap. III

NVLLA itaq́ cauſa eſt, quare dij, quibus, ut dicunt, ſteterat illud imperiũ, cũ à Græcis præualentib. pro-

bentur uicti, Troianis peierãtibus fingatur irati. [a]Nec adulterio Paridis, ut rursus à quibusdam defendunt̃, ut Troiã desererẽt succensuerũt. Autores enim doctoresq́ peccatorũ esse assolent, nõ ultores. [b]Vrbem Romã, inquit Salustius, sicuti ego accepi, cõdidere atq; habuere initio Troiani: qui Ænea duce profugi, incertis sedibus uagabantur. Si ergo adulteriũ Paridis uindicandũ numina censuerũt, aut magis in Troianis, aut etiã in Romanis puniendũ fuit, [c]quia Æneę mater hoc fecit. Sed quomodo in illo illud flagitiũ oderãt, q in sua socia Venere nõ oderant, ut alia omittã, quod cũ Anchise cõmiserat, ex quo [d]Æneã pepererat? An quia illud factũ est indignante Menelao, illud aũt cõcedente [e]Vulcano? Dij enim credo non zelãt cõiuges suas, usq; adeò ut eas etiã cum hominibus dignent̃ habere cõmunes. Irridere fabulas fortasis existimor: nec grauiter agere tãti põderis causam. Nõ ergo credamus, si placet, Æneã fuisse Veneris filiũ. Ecce cõcedo, [f]si nec Romulum Martis. [g]Si aũt illud, cur nõ & illud? An deos fas est hominibus fœminis, mares aũt homines deabus misceri nefas? Dura, uel potius nõ credenda conditio, [h]quod ex iure Veneris in concubitu Marti licuit, hoc in iure suo ipsi Veneri non licere. At utrumq; firmatũ est autoritate Romana. Neq; enim minus credidit recentior [i]Cæsar [k]auiam Venerem, q̃ patrem [l]antiquior Romulus Martem.

L. VIVES

a ADulterio Paridis.] Hoc opinor omnibus & lippis notum & tonsoribus esse, ut inquit ille. Nemo nescit bellum Troianum natum esse, q Alexander Paris Helenam Menelai uxorem rapuerit. b Vrbem Romam.] Quo tempore & à quibus condita fuerit Roma, Dionysius, Solinus, Plutarchus, & alij permulti, multa & longe diuersissima referunt. Ab eis petat, qui hæc fuse uoluerit cognoscere. c Quia Aeneæ mater.] Veneris lenocinio usus est Paris in Helena rapienda. Hoc enim munere Venus in iudicio dearum de forma Paridem iudicem corrupit. d Aeneam.] Anchisæ & Veneris fuit filius. Vergilius:

Tu ne ille Aeneas, quem Dardanio Anchisæ
Alma Venus Phrygias genuit Simoentis ad undas?

Et Lucretius:

Aeneadum genitrix hominum, diuumq́; uoluptas
Alma Venus.

Romuli pater e Vulcano.] Qui maritus erat Veneris. f Si nec Romulum Martis.] Diony. Halicarnass. ad Martis lucũ cùm Ilia Vestalis uirgo isset aquæ puræ hauriendæ gratia, in tẽplo compressa est. Sunt qui putent ab aliquo ex procis, alij ab Amulio ipso patruo dicunt armato, alij à genio loci. hæc ille. Ego uerò & Romulũ militis cuiuspiã fuisse filium credo, & Aeneã alicuius scorti. Et quia milites sub Marte esse sunt existimati, & scorta sub Venere, idcirco Romuli pater Mars, Aeneæ mater Venus est dicta. Quæ fuerit Aeneæ mater uera, hæc est una ex ineptis illis & stultis grãmaticorum quæstiunculis, de quibus disputari in illis quatuor milibus Didymi uoluminib. Seneca scribit. *Aeneæ mater* g Si autem illud, cur non & illud?] Pro hoc & illud, Græco more, uel etiã Latino, sed poeticè magis q̃ oratoriè. h Quod ex iure Veneris.] Occulta derisio, sed faceta. Mars Venerem adulteratus est. hoc licuit Marti in iure Veneris, hoc est, in ratione concubitus & libidinis, quæ sunt sub Venere: cur nõ idem in libidine ipsa & luxuria licebit ipsi Veneri, quæ est earum domina? quod licet alienis beneficio Veneris, cur Veneri non permitteretur in suo libidinoso regno tam liberè uersari, q̃ alijs id quod est Veneris permittitur, & quidem à Venere ipsa? i Cæsar.] Hic gentis erat Iuliæ, quæ in Iulum Aeneæ filium genus referebat, & per Iulum in Venerẽ. Iulia gens ex Alba longa in urbem à Tullo rege traducta est, & inter patritias allecta. Idcirco Cæsar dictator templum Veneri struxit, quod Veneris genitricis appellauit. Idem Cæsar ipse apud Tranquillum: Amitæ, inquit, meæ Iuliæ maternũ genus ab regibus ortum, paternũ cum dijs immortalibus coniunctũ est. nam ab Anco Martio sunt Martij reges, quo nomine fuit mater: à Venere Iulij, cuius gentis familia est nostra. *Cæsaris genus* k Auiam.] Pro quauis progenitrice posuit, ut fit sæpe. l Antiquior.] Antiquior Romulus, & recentior Cæsar, propter tẽpora quibus uixerunt: inter quos sexcentum anni & plures interfluxere.

De sententia Varronis, qua utile esse dixerit, ut se homines ex dijs genitos mentiant̃. Cap. IIII.

DIXERIT aliquis: Itáne tu ista credis? Ego uerò ista non credo. nam & uir doctissimus eorum Varro falsa hæc esse, quamuis non audenter, neq; fidenter, penè tamen fatetur. Sed [a]utile esse ciuitatibus dicit, ut se uiri fortes, etiam si falsum sit, ex dijs genitos esse credãt: ut eo modo animus humanus uelut diuinæ stirpis fiduciam gerens, res magnas aggrediendas præsumat audacius, agat uehementius, & ob hoc impleat ipsa securitate felicius. Quę Varronis sententia expressa ut potui meis uerbis, cernis quàm latum locum aperiat falsitati: ubi intelligamus plura iam sacra & quasi religiosa potuisse confingi: ubi putata sunt ciuibus etiam de ipsis dijs prodesse mendacia. Sed utrum potuerit Venus ex concubitu Anchisæ Æneam parere, uel Mars ex Syluiæ concubitu [b]filiæ Numitoris Romulum gignere, in medio relinquamus. Nam penè talis quæstio etiam de scripturis nostris oboritur, qua quæritur, utrũ præuaricatores angeli cum filiabus hominum concubuerint: unde natis gigantibus, id est, nimium grandibus ac fortibus uiris, tunc terra completa.

Vtile

L. VIVES

Vtile existimari diuino semine satum

a VTile esse ciuitatibus.] Ipsis etiā qui fingunt utilius, quo populus utantur secundioribus. Sic Scipio nunquam eleuari illam hominū existimationem uoluit, quòd diuino semine ortus esset: & apud Lucianum Alexander utile sibi ad res gerendas dicit fuisse, quòd filius Iouis Ammonis sit habitus. Timebatur enim, nec aliquis ipsi repugnare audebat, nēpe quē crederet deum, οἱ βάρβαροι, inquit, κατεπλάγησάν με, καὶ τελέως ἐπίστευσαν, οἰόμενοι θεῷ μάχεσθαι. ὥστε ῥᾷον ἐκράτουν αὐτῶν. b Filiæ Numitoris.] Numitor Procæ Albanorū regis filius fuit, Amulij frater. Et quidē natu maior, sed iniuria fratris priuatus uixit, Amulio regnū per uim & dolum occupante. Numitor filium habuit Lausum, & filiam Rheam, siue Iliam Syluiam. Puer est occisus, puella Vestalibus ab Amulio præfecta est, ut obtentu religionis prole perpetuò careret, quæ tamen gemellos, ut dixi, Romulū & Remum ex incerto patre edidit.

Numitor & eius liberi

Nō probari, quod dij adulteriū Paridis punierint, quod in matre Romuli non ulti sunt. Cap. V

PROINDE ad utrunque interim modo nostra disputatio referatur. Si enim uera sunt quæ apud illos de matre Æneæ & de patre Romuli lectitant, quomodo possunt dijs adulteria displicere hominum, quæ in ipsis cōcorditer ferūt? Si aūt falsa sunt, nec sic quidē possunt irasci ueris adulterijs humanis, qui etiam falsis delectantur suis. Huc accedit, quoniam si illud de Marte nō creditur, ut hoc quoque de Venere non credatur. Nullo igitur diuini concubitus obtentu matris Romuli causa defenditur. Fuit autem sacerdos Sylua Vestalis, & ideo dij magis in Romanos sacrilegū illud flagitium, quàm in Troianos Paridis adulterium uindicare debuerunt.[a] Nam & ipsi Romani antiqui in stupro detectas Vestales sacerdotes, uiuas etiam defodiebant: [b]adulteras autem fœminas, quamuis aliqua damnatione, nulla tamē morte plectebant: usque adeò grauius quæ putabant adyta diuina, quàm humana cubilia uindicabant.

L. VIVES

Vestalis uirginis supplicium

a NAm & ipsi Romani.] Si qua Vestalis leuiter deliquerat, uerberibus à pont. max. cædebatur: sin parum pudicē castitatem habuerat, stuprique conuicta erat, sandapila ad portam Collatinam efferebatur tanquam mortua, cum luctu propinquorum & necessariorum, sequentibus pontificibus alijsque sacerdotibus in mœsto silentio. Iuxta portam locus est subterraneus, ad quem scalis descenditur, in eum uirgo demittebatur sola, tollebanturque scalæ, & occludebatur locus undique, ubi ne fame uideretur enecta, panis, lactis & olei aliquantum ponebatur, simul & ardens lucerna: quibus perfectis discedebant sacerdotes, atque eo die iustitium erat in urbe, & mœror pauorque nō exiguus, præsertim quòd magnum aliquod malum supplicium Vestalis uirginis ciuitati atque imperio portendere arbitrabantur. Qualis esse Vestalis uirgo, & quid facere debeat, cùm alij, tum Gellius recenset fuse libro Noctiū Atticarum primo. b Adulteras autem fœminas.] Ante Cæsarē Augustum nihil legibus in adulteros est cautum. Nemo enim, quod equidem sciā, causam de adulterio dixit. Nam Clodius de pollutis sacris Bonæ deæ, non de adulterio est postulatus: non prætermissuris id crimen inimicis, si lege esset aliquid de eo constitutum. Primus Augustus legem tulit de adulterijs Iuliam, sed in uiros, & de pudicitia in fœminas, sed non ita graui adiecta pœna: quanquam postea in utrunque sexum data est actio adulterij grauiore pœna addita, ut uidere est ex responsis Cæsarum in Codice Iustiniani, & quadragesimoseptimo Pandectarum. Dionysius in Antiquitatibus scribit legem contra adulteros iam initio urbis ab ipso Romulo fuisse latam: quod credo dictum esse ab eo in historia ἑλληνισί, ut alia non pauca.

Adulteriorum lex nulla ante Cæsarem

August.

De parricidio Romuli, quod dij non uindicarunt. Cap. VI

ALIVD adijcio, quia si eo usque peccata hominum illis numinibus displicerent, ut offensi Paridis facto desertā Troiam ferro ignique domarent, magis eos contra Romanos moueret Romuli frater occisus, quàm contra Troianos Græcus maritus illusus: magis irritaret [a]parricidiū nascentis, quàm regnātis adulterium ciuitatis. Nec ad causam quam nūc agimus interest, [b]utrum hoc fieri Romulus iusserit, aut Romulus fecerit, quod multi impudentia negant, multi pudore dubitant, multi dolore dissimulant. Nec nos itaque in ea re diligentius requirenda per multorum scriptorum perpensa testimonia demoremur. Romuli fratrem palàm constat occisum: nō ab hostibus, nō ab alienis. Si autem perpetrauit aut imperauit hoc Romulus, magis ipse fuit Romanorum, quàm Paris Troianorum caput. Cur igitur Troianis iram deorū prouocauit ille alienæ coniugis raptor, & [c]eorundem deorum tutelam Romanis inuitauit iste sui fratris extinctor? Si autem illud scelus à facto imperioque Romuli alienū est, quoniam debuit utique uindicari, tota hoc illa ciuitas fecit, quod tota consensit: & non iam fratrem, sed patrem, quod peius est, occidit. Vterque enim fuit cōditor, ubi alter scelere ablatus nō permissus est esse regnator. Non est, ut arbitror, quod dicatur quid mali Troia meruerit, ut eam dij desererēt, quo posset extingui: & quid boni Roma, ut eā dij inhabitarēt, quo posset augeri, nisi quòd uicti inde fugerunt, & se ad istos quos pariter deciperent, contulerunt. Imò uerò & illic manserunt, ad eos more suo decipiēdos, qui

qui rursus easdem terras habitarent, & hic easdem artes fallaciæ suæ, magis etiam exercendo, maioribus honoribus gloriati sunt.

L. VIVES

Parricidium. a PArricidium.] Non patris solùm mors, sed paris quoque, nisi quis uelit dicere, quasi patratio cædis. Lex est Numæ antiquissima: Si quis liberum hominem morti sciens duit, parricida esto. b Verũ hoc fieri.] Sunt qui tradant Remũ in cõtentione de regno, cùm utraque pars suum ducem regem consalutasset, uentumque esset ad manus, esse in pugna occisum, à Romulo Remi mors an à quoquam altero, parum constat. Alij, & quidẽ plures, à Fabio tribuno celerũ Romuli cæsum aiunt, quòd noua & humilia urbis mœnia etiã cum irrisione transilisset: peractamque cædem Romulo imperante. Quod factum Cicero impium & inhumanum fuisse indicat. Sic enim tertio Off. inquit: Atque in eo rege, qui urbẽ condidit, ita non est. Species enim utilitatis pepulit animum eius, cui cùm uisum esset utilius se solum, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem: ut quod utile uidebatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam apposuit speciem honestatis, nec probabilem, nec sanè idoneam. Peccauit igitur pace uel Quirini uel Romuli dixerim. c Eorundem deorum] Quia à Troia Lauinium primũ per Aeneam, hinc Albam per Ascanium sunt translati. Ex Alba Romanis per Romulum consensu Numitoris cõmunicati: hinc per Tullum omnino traducti Romam.

De euersione Ilij, quod dux Marij Fimbria excidit. Cap. VII

[a]CERTE enim [b]ciuilibus iam bellis C scatentibus, quid miserum cõmiserat Ilium, ut [c]à Fimbria [d]Marianarum partium homine pessimo euerteretur, multò [e]ferocius atque crudelius, quàm olim à Græcis? Nam tunc & multi inde fugerũt, & multi captiuati saltem in seruitute uixerunt. Porrò autem Fimbria prius edictum proposuit, ne cui parceretur: atque urbem totam cunctosque in ea homines incendio concremauit. Hoc meruit Ilium, non à Græcis, quos sua irritauerat iniquitate, sed à Romanis, quos sua calamitate propagauerat: dijs illis cõmunibus ad hæc repellenda nihil iuuantibus: siue, quod uerum est, nihil ualentibus. Nunquid & tunc abscessere omnes adytis arisque relictis dij, quibus illud oppidum steterat, post antiquos Grecorũ ignes ruinasque reparatum? Si autẽ abscesserant, causam requiro: & oppidanorum quidem quantò inuenio meliorẽ, tantò deteriorem deorũ. Illi enim contra Fimbriã portas clauserãt, ut Syllæ seruarẽt integrã ciuitatẽ: hinc eos iratus incẽdit, uel potius penitus extinxit.[f] Adhuc aũt meliorũ partiũ ciuiliũ Sylla dux fuit, adhuc armis remp. recuperare mo

A liebatur. Horũ bonorũ initiorũ nondũ malos euẽtus habuit. Quid ergo melius ciues illius urbis facere potuerũt? qd honestius? qd fidelius? qd Romana parẽtela dignius, quàm meliori causæ Romanorũ ciuitatẽ seruare, & cõtra parricidã Romanæ reipub. portas claudere? At hoc eis in quantũ exitiũ uerterit, attendãt defensores deorũ. Deseruerint dij adulteros, Iliumque flãmis Græcorũ reliquerint, ut ex eius cineribus Roma castior nasceretur: cur & postea deseruerũt eandẽ ciuitatẽ Romanis cognatã, nõ rebellantẽ aduersus Romã nobilẽ filiam, sed iustioribus B eius partibus fidem constantissimã pijssimamque seruantẽ, eamque delendã reliquerũt, non Græcorũ uiris fortibus, sed uiro spurcissimo Romanorũ? Aut si displicebat dijs causa partiũ Syllanarũ, cui seruãtes urbẽ miseri portas clauserãt, cur eidem Syllæ tanta bona promittebãt, & prænunciabãt? An & hinc agnoscunt adulatores feliciũ, potius quàm infeliciũ defensores? Non ergo Ilium etiam tũc ab eis, cùm desereret, euersum est. Nam dæmones ad decipiendũ semper uigilantissimi, quod potuerũt, fecerũt.[g] Euersis quippe & C incensis omnibus cum oppido simulachris, solum Mineruæ simulachrũ sub tanta ruina templi illius, ut scribit Liuius, integrum stetisse perhibetur. Non ut diceretur: Dij patrij, quorũ semper sub numine Troia est, ad eorum laudem: sed ne diceretur: Excessere omnes adytis arisque relictis dij, ad eorum defensionem. Illud enim posse permissi sunt, non unde probarẽtur potentes, sed unde præsentes conuincerentur.

L. VIVES

D a CErte enim.] Mortuo Caio Mario in septimo suo consulatu, C. Cinna P. Valerium Flaccum sibi collegam subrogauit, cui & Asiam prouinciam, quam tunc Sylla cum imperio tenebat, mandauit duabus legionibus attributis. Hic Flaccus tum auaritia, qua nihil peius odit exercitus, tum alijs uitijs militibus inuisus, à C. Fimbria legato Nicomediæ interemptus est. Imperiumque ipse Fimbria consensu militari occupauit, bellumque cum Mithridate gessit satis feliciter, ac parum abfuit, quo minus obsessum Pergami caperet: cùmque in Phrygia ductaret exercitum, cognouissetque Ilienses Syllæ partes sequi, per dolũ in urbem admissus, ut Appianus scribit, seu ui capta urbe, ut Liuius, ciues & urbem totam crudeliter perdidit, nullis neque sacris, neque profanis parcens, annis mille & quinquaginta posteaquam à Græcis erat deleta. b Ciuilibus iam bellis.] Hoc primum bellum ciuile Marianum antequam Sylla in Italiam rediret, & partes omnino deleret. c A Fimbria.] Fuit hic perditissimæ audaciæ homo, & ad quoduis facinus designandum accõmodatissimus, qui Crassum

sum interemit, quiq; in funere C. Marij Q. Sceuolā uirū ornatissimū & sanctissimū uulnerandū curauit. Et ubi ferrum nō altè in corpus descendisse accepisset, diem illi dixit. Admirantibus cunctis quòd pontifex maximus optimum totius ciuitatis ciuem accusaret, & crimen ex pectantibus, dixit, se illum accusare, quòd non totum telum corpore excepisset. Cicero est autor pro Roscio Amerino. d Marianarum.] Cinnanarum potius. Sed tota illa factio Syllæ aduersa, dicta est Mariana.

c Ferocius.] Appianus scribit in Mithridatico, postridie eius diei quo Ilium conflagrauit, Fimbriam ipsum suis oculis omnia diligenter esse scrutatū, nunquid supercresset integrum, ut illud quoq; dirueret & incenderet. Ita nullum Iliense domicilium, nullum templum, ac ne statua quidem ulla superfuit. f Adhuc autem meliorum partium.] Salustius in Catilinario: Nostra memoria uictor Sylla, cùm Damasippum, & alios huiusce- B modi, qui malo reipublicæ creuerant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat: homines scelestos, factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Et ante L. Sylla armis recepta republica ex bonis initijs malos euentus habuit. Quod dictum Augustinus tangit. g Euersis quippe.] Appianus etiam & Iulius Obsequens scribunt, Palladium inuentum esse illæsum post incendium. Seruius in secundo Aeneid. ostensum dicit à Fimbria, & Romam aductum. Equidem demiror si istud idem est Palladiū illud uetus Troianum, quod ab Aenea in Italiam portatum esse dicunt cum magnis dijs, & post Albam deletam collocatū ab Hostilio rege in æde Vestæ: quæ cùm deflagraret, Metellus pontifex maximus Palladium ex incendio rapuit, ob quod factum magni sunt illi postea honores habiti, idq; sub recentem Rom. & Carthaginien. pacem, primo Punico perfecto bello, ante Fimbriā plus centū & quinquaginta annis. Non desunt qui putēt Aeneam relicto socris Latinorum regno, in Phrygiam redijsse cum Palladio: quorum opinio reiecta est à nobis alio loco. Verùm Lacedæmonij quoq; credebant se Palladium illud Troianū prope Leucippidarū templum habere: quod Temon quidā decepto Ergi.ro uno ex prosapiā Diomedis, Argis surripuit detulitq; Lacedæmonē. ad quod seruandum Lacedæmones oraculo admoniti, Vlyssi heroū erexerūt. Sed id Palladiū est, quod diximus ab Vlysse & Diomede raptum bello Troiano. Seruius multa Palladia similia esse à Mamurrio fabro facta, ne illud uerum cognosceretur. Qua in re lapsum memoria Seruiū non dubium est, & pro ancylibus posuisse Palladia.

Palladium

An debuerit dijs Iliacis Roma cōmitti. Cap. VIII

D Dis itaq; Iliacis post Troiæ ipsius documentū, qua tandē prudentia Roma custodienda cōmissa est? Dixerit quispiam, iam eos Romæ habitare solitos, quando expugnante Fimbria cecidit Ilium. Vnde ergo stetit Mineruæ simulachrum? Deinde si apud Romam erant, quādo Fimbria deleuit Ilium, fortasse apud Ilium erant, quando à Gallis ipsa Roma capta & incēsa est. Sed ut sunt auditu acutissimi motuq; celerrimi, ad uocē anseris citò redierūt, ut saltē Capitolinū collē qui remanserat tuerentur. Cæterùm ad alia defendenda serius sunt redire commoniti.

A An illam pacem, quæ sub Numæ regno fuit, deos præstitisse credendum sit. Cap. IX

H Si etiā Numam Pompiliū successorem Romuli adiuuisse credūtur, ut toto regni sui tempore pacē haberet, [a] & Iani portas quæ bellis patere assolent, clauderet: eo merito scilicet, quo Romanis multa sacra constituit. Illi uerò homini pro tanto ocio gratulandū fuit, si modò id rebus salubribus scisset impēdere, & perniciosissima securitate neglecta, deum uerum uera pietate perquirere. Nunc autem B non ei dij contulerūt illud ocium, sed eum minus fortasse decepissent, si ociosum minimè reperissent. Quāto enim minus eum occupatum inuenerunt, tantò magis ipsi occupauerunt. Nam quid ille molitus sit, & quibus artibus deos tales, sibi, uel ciuitati consociare potuerit, Varro prodit. Quòd si domino placuerit, suo diligētius disseretur loco. Modò autem quia de beneficijs eorum quæstio est, magnum beneficiū est pax, sed [b] dei ueri beneficiū est plerunq; etiam sicut sol, sicut pluuia, uitæq; alia subsidia super ingratos & nequam. Sed si hoc tam magnum C bonum dij illi Romæ uel Pompilio contulerunt, cur imperio Romano per ipsa tempora laudabilia id nunquam postea præstiterunt? An utiliora erant sacra cùm instituerentur, quàm cùm instituta celebrarentur? Atqui tunc nondum erant, sed ut essent, addebant: postea uerò iam erant, quæ ut prodessent, custodiebant. Quid ergo est, quod illi quadragintatres: uel ut alij uolūt, triginta nouem anni in tanta pace transacti sunt, regnante Numa: & postea sacris institutis, dijsq; ipsis qui eisdem sacris fuerant inuitati iam præsidibus atq; tutoribus, uix post tam multos annos ab Vrbe condita usque Augustū unus pro magno miraculo com- D memoratur annus post primū bellum Punicum, quo belli portas Romani claudere potuerunt?

L. VIVES

a ET Iani portas.] Iani cuius apertā porta belli erat signum, clausa pacis undiq; cum populo Romano. Hunc ad infimum Argiletū Numa Pompilius constituit monumentum pugnę cum Sabinis, in qua magna uis aquæ per eam portā erumpens Romanis accedētibus auxiliata est. Ideo statutum, ut uelut ad opem ferendam reseratus esset bello Ianus. Macrobius primo Saturnal. Eam portā primus ipse qui ædificarat clausit. Secūdò Manlius post primū Punicum bellum: Tertius Octauius Augustus. Liuius lib. 1. b Dei ueri Iani

 beue-

beneficiũ est.] Ideo Christus seruator noster eam pacē suis discipulis impartitur, quam mundus dare non potest. c Vnus pro magno miraculo.] T. Manlio Torquato, & C. Attilio Coss. si Eutropio creditur historico non malo. Hi consules postquam de Sardis triumpharunt, pace undiq; terra & mari parta, Ianum Quirinum clauserunt, quod post menses aliquot est rursum reseratum, A. L. Posthumio Albino, & Cn. Fuluio Centimalo, uel ut alij, Sp. Carbilio Coss. bello Illyrico.

An optandum fuerit, quòd tanta bellorum rabie Romanorum augeretur imperiũ, cùm eo studio quo sub Numa auctũ est, & quietum esse potuit & tutum. Cap. X

A IN respōdent, q; nisi assiduis sibiq; continuò succedētibus bellis Romanum imperiũ tam longè lateq; B nō posset augeri, & tam grandi gloria diffamari? Idonea uerò causa, ut magnum esset imperium, cur esse deberet inquietũ? Nónne in corporibus hominum satius est modicam staturā cum sanitate habere, q; ad molem aliquam giganteā perpetuis afflictionibus peruenire? nec cùm perueneris requiescere: sed quantò grandioribus membris, tantò maioribus agitari malis? Quid autem mali esset, ac non potius plurimum boni, si ea tempora perdurarent, quæ perstrinxit Salustius, ubi ait: Igitur initio reges, ᵃnam in C terris nomen imperij id primum fuit, diuersi: pars ingenium, alij corpus exercebant: etiam tum uita hominum sine cupiditate agitabatur, sua cuiq; satis placebāt? Aut ut tam multum augeretur imperium, debuit fieri quod Vergilius detestatur, dicens:

ᵇDeterior donec paulatim ac decolor ætas
Et belli rabies, & amor successit habendi?

Sed planè pro tantis bellis susceptis & gestis iusta defensio Romanorum est: quòd irruentibus sibi importunè inimicis resistere D cogebat, non auiditas adipiscendæ laudis humanæ, sed necessitas tuendæ salutis & libertatis. Ita sit planè. Nam postquam res eorum, sicut scribit ipse Salustius, legibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisq; pollens uidebatur, sicuti pleraque mortalium habētur, inuidia ex opulentia orta est. Igitur reges populiq; finitimi bello eos tentare, pauci ex amicis auxilio esse. Nam cæteri metu perculsi longè à periculis aberant. At Romani domi militiæq; intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obuiam ire: libertatem, patriam, parentesq; armis tegere. Pòst ubi pericula uirtute propulerant, socijs atq; amicis auxilia portabant, A magisq; dandis quàm accipiēdis beneficijs amicitias parabant. Decenter his artibus Roma creuit. Sed regnante Numa, ut tam longa pax esset, utrum irruebant improbi, belloq; tentabant, an nihil eorum fiebat, ut posset pax illa persistere? Si enim bellis etiā tum Roma lacessebatur, ac armis arma obuia ferebantur: quibus modis agebatur, ut nulla pugna superati, nullo Martio impetu territi sedarentur inimici: his modis semper ageretur, ut semper Roma clausis Iani portis pacata regnaret. Quòd si in potestate nō B fuit, non ergo Roma pacem habuit, quādiu dij eorum, sed quamdiu homines finitimi circumquaq; uoluerunt: qui eam nullo bello prouocauerunt: ᶜnisi fortè dij tales etiam id homini uendere audebūt, quod alius homo uoluit siue noluit. Interest quidem iam uitio proprio malas mētes quatenus sinantur isti dæmones uel terrere uel excitare. Sed si semper hoc possent, nec alia secretiore potestate contra eorum conatum sæpe aliter ageretur, semper in potestate haberent pacem bellicásque uictorias, quæ sem- C per ferè per humanorum animorum motus accidunt.

L. VIVES

a NAm in terris nomen imperij.] Sic etiam Iustinus in primo, Herodotus, & Plinius. Hoc institutum in Aegypto primum repertum: apud quos Menes primus rex fuerit, referunt. Quanquam ante hunc regnasse Osiridem & Horũ, & alios nonnullos deos Diodorus perhibet. Nostræ sacræ literæ Nembroth filium Chus, primum regem fuisse perhibent, & Babylone imperasse. *Rex primus* b Deterior donec.] Quinq; hominum ætates Hesiodus finxit in opere, cui titulus ἔργα καὶ ἡμέραι, quem locum hunc in modum orditur, θεοὶ θνητοί τ' ἄνθρωποι.

D χρύσεον μὲν πρώτιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων
ἀθάνατοι ποίησαν ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.
οἱ μὲν ἐπὶ κρόνου ἦσαν.

Hunc secuti sunt Vergilius, Ouidius, & reliqui poetæ. *Hominum quinq; ætates* Primam ætatem aiunt fuisse auream sub Saturno, sine bellis, magna concordia generis humani, sine litibus, sine querelis: quæ Saturnia tempora nominantur. Altera est argentea, sub Ioue: cùm bella pullulascerent, & curæ, & fraudes, & odia. Tertia est ænea, cũ genus mortaliũ totum undiq; bellis concuteretur, cruentaq; essent omnia. Quarta heroũ semideorũ, quorũ animi iustitiæ quidē erant dediti, sed insano amore belligerādi flagrabāt. Quinta est ferrea, in qua nullus malorũ est modus, cuncta sese uelut effractis carceribus in genus humanũ simul effuderũt, apertæ fraudes, aperta odia & bella capitalia, cædes, rapinæ, incēdia, uastationes. c Nisi fortè dij tales uēdere.] Nisi forte tam mali ac impudētes sint illi dij, ut pro beneficio id uendāt hominibus, quod ex uoluntate cuiusquā est profectũ, & pro eo tanquam à se dato

dato gratiam reposcant : cùm sit potius muneris alieni.

[redacted]

De simulachro Cumani Apollinis, cuius fletus creditus est cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare. Cap. XI

QVAS tamen plerunq; contra eorũ fieri uoluntatẽ, non solùm fabulę multa mentiẽtes, & uix ueri aliqd uel indicantes, uel significantes, sed etiã ipsa Romana confitetur historia.[a] Neq; enim aliunde Apollo ille Cumanus, cũ aduersus Achæos[b] regemq; Aristonicũ à Romanis bellaretur, quatriduo fleuisse nunciatus est: quo prodigio haruspices territi, cũ id simulachrum in mare putauissent esse proijciendum, Cumani senes intercesserũt atq; retulerunt tale prodigiũ,[c] & Antiochi,[d] & Persis bello in eodẽ apparuisse figmẽto. & quia Romanis feliciter prouenisset, ex senatuscõsulto eidem Apollini sua dona esse missa testati sunt. Tunc uerò peritiores acciti haruspices responderunt, simulachri Apollinis fletũ ideo prosperũ esse Romanis, quoniã [e]Cumę colonia Græca esset, suisq; terris unde accitus esset, id est ipsi Græcię luctum & cladẽ Apollinẽ significasse plorantẽ. Deinde mox regem Aristonicũ uictum & captũ esse nunciatũ est, quẽ uinci utiq; Apollo nolebat & dolebat: & hoc sui lapidis etiam lachrymis indicabat. Vnde non usquequaq; incongruè, quãuis fabulosis, tamẽ ueritatis similibus, mores dæmonum describuntur carminibus poetarũ. Nam Camillã Diana doluit apud Vergiliũ: & Pallantem moriturum Hercules fleuit. Hinc fortasis & Numa Pompilius pace abundans: sed quo donante nesciẽs, nec requirens: cùm cogitaret ociosus, quibus nam dijs tuendã Romanã salutẽ regnumq; cõmitteret: nec uerũ illum atq; omnipotentẽ summũ deum curare opinaret ista terrena: atq; recoleret Troianos deos, quos Æneas aduexerat: neq; Troianum, neq; Lauiniense ab ipso Ænea conditum regnum diu conseruare potuisse, alios A prouidendos existimauit, quos illis prioribus, siue qui cum Romulo iam Romã transierant, siue quandoq; Alba euersa fuerant transituri, uel tanquã fugitiuis custodes adhiberet, uel tanquam inualidis adiutores.

L. VIVES

a Neq; enim aliunde Apollo ille Cumanus.] Attalus Asiæ rex testamento populum Romanũ hæredem fecerat regni. Id Aristonicus Eumenis Attali fratris filius ex cõcubina genitus præoccupauit: hinc bellum est ei indictum: missus cõ Licinius Crassus cos. & pont. max. uictus est ab Aristonico. M. Perpenna consul insequentis anni, audita Crassi fortuna, magnis itineribus in Asiam uenit, uictumq; acie Aristonicum fame domitum, in deditionẽ Stratonicæ, quò post prælium B confugerat, cepit, Romamq; misit. Romanis Nicomedes Bithyniæ, Mithridates Ponti, Ariarathes Cappadociæ, Pylemænes Paphlagoniæ, reges fauebant: Aristonico Achaia. b Regemq; Aristonicum.] Hæc Apollinis lachrymatio contigit Appio Claudio, M. Perpenna coss. ut Iulius Obsequens narrat in fragmẽto libri De prodigijs. Inquit enim: Ap. Claudio, M. Perpenna coss. Publius Crassus aduersus Aristonicum dimicans occisus. Apollinis simulachrum lachrymauit per quatriduum. Vates portenderũt Græciæ fore exitium, unde deductum esset: sacrificatum tum à Romanis, donaq; in templo posita. Hæc ille. Fletus simulachrorũ malum aliquod prænunciabant his quibus fauerent, ut fletus Iunonis Sospitæ Lauinij L. Aemilio Paulo, Cn. Bebio Pamphilo coss. ingens pestilentia secuta. Sic Lucanus in Prodigijs bellorum ciuilium: Indigetes fleuisse deos, urbisq; laborem Testatos sudore lares.
C c Et Antiochi.] Syriæ regis, quem L. Cornelius Scipio Africani frater uicit. Liuius fuse Decad. quarta. d Et Persidis bello.] Alij Xerxis, melius Persæ Philippi filij Macedonum regis, quem intra paucas horas deuicit L. Aemilius Paulus bello Macedonico secundo. Plutarch. in Vita Aemilij Pauli, & alij. e Quoniam Cumanã colonia.] Vel Cumæ colonia. Chalcidienses & Cumæi, ut est apud Strabonem lib. quinto, populi Græciæ magna olim classe in Italiam nauigarunt, appulsiq; littori Campano, urbem ibi condidere: duces erant Cumæorum Hippocles, Chalcidiensium Megasthenes: ij pacti sunt inter se, ut alteri coloniam posiderent gentis: alteri nomen darent. Ita factum est: Cumæ dicuntur, & colõnia est Chalcidica. Verg. in sexto de Cumis:
Chalcidicaq; leuis tandem superastitit arce.
Hanc urbem Strabo affirmat cunctas & Italiæ & Siciliæ urbes uetustate antecedere.

Aristonicus

Crassus occisus

Sudantes dij

Antiochus

Cumæ

D

Quantos sibi deos Romani præter constitutionem Numæ adiecerint, quorum eos numerositas nihil iuuerit. Cap. XII

NEC his sacris tamen Roma digna ta est esse contenta, quæ tam multa illic Pompilius constituerat: nã ipsius summum templum nondum habebat Iouis.[a] Rex quippe Tarquinius ibi Capitolium fabricauit.[b] Æsculapius autem ab Epidauro abiuit Romam,[c] ut peritissimus medicus in urbe nobilissima artem gloriosius exerceret. Mater etiã deûm[d] nescio unde

de a [e] Pessimunte. Indignum enim erat, ut cùm eius filius iam colli Capitolino præsideret, adhuc ipsa in loco ignobili latitaret. Quæ tamen si omnium deorum mater est, non est secuta solùm Romam quosdam filios suos, uerùm & alios præcessit etiam secuturos. Miror sanè, si ipsa peperit Cynocephalum, [f] qui longe postea uenit ex Ægypto. [g] Vtrum etiam dea Febris ex illa nata sit, [h] uiderit Æsculapius [i] pronepos eius. Sed undecunq; nata sit, non opinor audebunt eam ignobilem dicere dij peregrini [k] deam ciuem Romanam. Sub hoc tot deorum præsidio, quos numerare quis potest, indigenas & alienigenas, cælites, terrestres, infernos, marinos, fontanos, fluuiales: & ut Varro dicit, certos atque [l] incertos, in omnibusq; generibus deorum sicut in animalibus mares & fœminas? Sub hoc ergo tot deorum præsidio constituta Roma, non tam magnis & horrendis cladibus, quales ex multis paucas commemorabo, agitari affligiq; debuit. Nimis enim multos deos [m] grandi fumo suo, [n] tanquam signo dato ad tuitionem congregauerat: quibus templa, altaria, sacrificia, sacerdotes instituendo atque præbendo: summum uerum deum, cui uni hæc ritè gesta debentur offenderet. Et felicior quidem cum paucioribus uixit. Sed quantò maior facta est, sicut nauis nautas, tantò plures adhibendos putauit: credo desperans paueiores illos, sub quibus in comparatione peioris uitæ melius uixerat, non sufficere ad opitulandū granditati suæ. Primò enim sub ipsis regibus excepto Numa Pompilio, de quo iam suprà locutus sum, quantū malum discordiosi certaminis fuit, quod fratrem Romuli coegit occidi?

L. VIVES

Aesculapius

[a] REx quippe Tarquin.] Tarquinius Superbus. Liuius lib. primo. b Aesculapius.] Bello Samnitico ex Epidaurò Romā est aduectus à Quinto Ogolnio legato, anguis mansueti specie: transnauitq; in insulā Tiberis, ubi ei templū est extructū, & feriæ Calend. Januarijs datæ. Porrò Epidaurus, quę antè Epitaurus, ut scribit Strabo, oppidū est in Achaia supra Corinthum orientali littore: quod Saroniū uocat Plinius, inclytū Aesculapij tēplo, quod suo in agro habet, quinq; passuum milibus ab urbe. c Vt peritissimus medicus.] Aesculapij tres fuerunt Ciceroni. Primus Apollinis filius, quē Arcades colunt. Secundus, secundi Mercurij, Valentis & Pheronidis filij frater, is fulmine percussus, dicitur humatos esse Cynosuris. Tertius Arsippi & Arsinoæ, qui primus purgationē alui, dentisq; euulsionem, ut ferunt, inuenit: cuius in Arcadia non longe à A Lusio flumine sepulchrum, & lucus ostenditur. Aesculapium illum nobilem medicum Tarquitius de illustrib. uiris differens, sicut est apud Lactantium, ait incertis parentibus natum expositū, & à uenatoribus inuentū, canino lacte nutritū, Chironi traditū, didicisse medicinā, fuisse aūt Messeniū, sed Epidauri habitasse. Hippocrates Cous hellum cui Nauicula nomē est, scripsisse illum refert, ut nos in philosophiæ initijs diximus. Cor. Celsus in deorū numerū receptū tradit, cùm medicinā adhuc rudem paulo subtilius excoluisset. d Nescio unde nata.] Ignobile erat eius genus, ut Saturni fratris. Nam Opem hanc dicūt fuisse, idcirco filij Cœli sunt habiti, q eorum ignoraretū origo, cū tamen magni & in admiratione hominū essent. Eos uerò qui sunt tales, de cælo descendisse uulgus ferunt. e Prænestinū montem.] Locus hic est in omnibus exemplaribus, quæ quidem uidere mihi cōtigit, mendosus. Alibi sic: Mater etiā deum B nescio unde à Pessimunte monte. sed satius erit pro Prænestinū legere Palatinū. Nā in Palatio locata est magna deum mater à mari aducta Romā. Liuius lib. 36. & Victor in Vrbis regionibus. f Qui longe postea.] Sacra Aegyptia Romam esse introducta temporibus Syllæ significat Apuleius in Metamorphosi, hoc est, cētum amplius annis postquā mater deum est Romam translata. Sed L. Piso & A. Gabinius coss. edicto sanxerunt, ne in Capitolio essent: tametsi hoc sequentibus temporibus est abolitum. Tertullianus in Apologetico. g Vtrum etiam dea Febris.] Alibi utrū etiā deus Februus ex illa natus sit: quod nō congruit, cùm Februus sit Pluto, cui Februario mense sacrificatur, à purgatione dictus, de quo non dubitatur. Sed & legendū esse Febrim ostendit, quod ilico additur, uiderit Aesculapius, & alia quæ sequuntur. h Viderit Aesculapius.] Facetè, quia medicus. i Pronepos.] Quia Apollinis filius, C hic Iouis, Iupiter Opis. k Deam ciuem Romanā.] Et hoc falsum. Nam Romani Febrem deam finxerunt.

l Incertos.] Nam sunt quidam de quorum diuinitate non satis constat, quales sunt Panes, Syluani, Nymphæ. Ouidius in primo Metam. uerbis Iouis:

Sunt mihi semidei, sunt rustica numina Fauni,
Et Nymphæ, Satyriq;, & monticolæ Syluani.
Quos quoniam nondum cæli dignamur honore,
Quas dedimus certe terras habitare sinamus.

Eiusmodi sunt & Hippolytus, & Corybantes, & Atys, & Sabbazius, quos Lucianus ὡς ὑπερεφίλας μετοίκους θεοὺς & ἀμφιβόλους uocat. i. inquilinos deos, & ambiguos. m Grādi fumo suo.] Sacrificiorū, uel uanitate, ut ad allegoriā fumi alludat. nā fumus pro re uana atq; inani solet accipi: unde illud, fumos uēdere. n Tanq; signo dato.] Bellicis aut suspectis temporibus in ædituis speculis D fasces lignorum prætenuiū, pérq; siccorū ponunt speculatores, ut si quis uel subitus hostium aduentus emineat, uel terror aliquis existat, possint q; primum fascibus incēsis, & suos, & uicinos certiores facere. φρυκτοὺς Græci id genus fascium uocant, quibus interdū ad centesimum lapidem intra semihorulā significatur, ut amici ad propellendum periculum possint in tempore accurrere: potest etiam intelligi hoc signum quod Augustinus dicit, de signo quod in prælio solet dari.

Quo iure, quo fœdere Romani obtinuerint prima coniugia. Cap. XIII

QVOMODO nec Iuno, quæ cum Ioue suo iam fouebat Romanos rerum dominos gentemq; togatam, nec Venus ipsa Æneadas suos potuit adiuuare: ut bono & æquo more coniugia mere-

merereñt, cladesq́ tãta irruit huius inopiæ, ut ea dolo raperẽt, moxq́ cõpellerentur pugnare cũ soceris: & miseræ fœminæ nondũ ex iniuria maritis cõciliatæ, iam parentum sanguine dotarenẽ. At enim uicerunt in hac cõflictatione Romani uicinos suos. Quãtis & q̃ multis utrinq; uulnerib. ac funeribus, tam propinquorũ q̃ confiniũ istæ uictoriæ constiterunt? [a] Propter unũ Cæsarem socerum, & unum generũ eius Pompeium: iam mortua Cæsaris filia uxore Pompeij, quanto & q̃ iusto doloris instinctu, Lucanus exclamat: Bella [b] per Emathios plus q̃ ciuilia campos, Iusq́ datum sceleri canimus. Vicerunt ergo Romani, ut strage socerorũ manibus cruẽtis ab eorũ filiabus amplexus miserabiles extorquerẽt: nec illæ auderẽt flere patres occisos, ne offenderẽt uictores maritos: quę adhuc illis pugnãtibus [c] pro quibus facerẽt uota, nesciebãt. Talibus nuptijs populum Romanũ nõ Venus, sed Bellona dotauit: [d] aut fortasis Alecto illa infernalis furia, iam eis fauente Iunone, plus in illos habuit licẽtiæ, q̃ cũ eius precibus cõtra Æneã fuerat excitata. [e] Andromache felicius captiuata est, q̃ illa coniugia Romana nupserũt; licet seruiles, tamẽ post eius amplexus nullum Troianorũ Pyrrhus occidit. Romani aũt soceros interficiebãt in prælijs, quorum iam filias amplexabanẽ in thalamis. Illa uictori subdita, dolere tantũ suorũ mortẽ potuit, nõ timere. Illæ sociatæ bellantibus, parentũ suorũ mortes procedentibus uiris timebant, redeuntib. dolebant, nec timorẽ habentes liberũ, nec dolorẽ. Nam propter interitũ ciuiũ, propinquorũ, fratrũ, parẽtum, aut piè cruciabanẽ, aut crudeliter lætabãtur uictorijs maritorũ. Huc accedebat quod ut sunt alterna bellorũ, aliquę parentum ferrò amiserunt uiros, aliæq́ utrorumq́ ferro & parentes & uiros. Neq; enim & apud Romanos parua fuerunt illa discrimina. Siquidem ad obsidionẽ quoq; peruentũ est ciuitatis, clausisq́ portis se tuebantur. [f] Quibus dolo apertis, admisisq́ hostibus intra mœnia, [g] in ipso foro scelerata & nimis atrox inter generos socerosq́ pugna cõmissa est. Et raptores illi etiã superabantur, & crebrò fugientes intra domos suas, [h] grauius fœdabant pristinas, quamuis & ipsas pudendas lugẽdasq́ uictorias. Hic enim Romulus de

A suorũ iam uirtute desperãs, [i] Iouẽ rogauit ut starent, [k] atq; ille hac occasione nomẽ Statoris inuenit. [l] Nec finis esset tanti mali, nisi raptæ illæ laceratis crinibus emicarẽt, & prouolutę parentibus iram eorũ iustissimã, nõ armis uictricibus, sed supplici pietate sedarent. Deinde T. Tatium regem Sabinorũ, sociũ regni Romulus ferre compulsus est, germani consortis impatiens: [m] sed quando & istum diu toleraret, qui fratrẽ geminũq́ nõ pertulit? Vnde & ipso interfecto, ut maior deus esset, regnum solus obtinuit. Quæ
B sunt ista iura nuptiarum, quæ irritamenta bellorum, quæ fœdera germanitatis, affinitatis, societatis, diuinitatis? Quæ postremò sub tot dijs tutoribus [n] uita ciuitatis? Vides quanta hinc dici & quàm multa possent, nisi quæ supersunt nostra curaret intentio, & sermo in alia festinaret.

L. VIVES

a Propter unum Cæsarem.] Iulia unica C. Cæsaris filia Cn. Põpeio Magno nupsit. hęc grauida ẽ partu obijt, patre bellũ in Gallia gerente. Deinde socer & gener gesserũt bellũ ciuile. b Per Emathios.] Emathiam antea, quæ postea Macedonia fuit, dictã esse; autor est Plinius lib. 4. In hac Pompeius & Cæsar concurrerunt. c Pro quibus facerent uota.] Ouidius tertio Fastorum de Sabinis, cùm in procinctu essent acies Romanorum & Sabinorum, Mars loquitur:

C Conueniunt nuptæ dictam Iunonis in ædem,
Quas inter mea sic est nurus ausa loqui:
O pariter raptæ, quoniam hoc commune tenemus
Non ultra lentæ possumus esse piæ.
Stant acies, sed utra dij sunt pro parte rogandi?
Eligite, hinc coniunx, hinc pater arma tenet:
Quærendum est, uiduæ fieri malitis, an orbæ.

d Aut fortasis Alecto.] Tres furiæ, Alecto, Tisiphone, & Megæra Acherontis & Noctis fuisse filię dicuntur. Alecto iras, odia, turbas, seditiones, rixas, bella, cædes in genere humano excitat. Quæ possit unanimes armare in prælia fratres, Atq; odijs uersare domos. Hanc aduersus Troianos Iuno stimulat Aeneidos vij. e Andromache.] Hectoris coniunx Eetionis Thebarum Ciliciæ regis filia. Hanc post euersum Ilium uxorem duxit Pyrrhus Achillis filius. f Quibus dolo apertis.] Arci Romanæ præerat Sp. Tarpeius: huius filiam Tarpeiam uirginẽ magnis promissis corrupit Tatius rex Sabinorum: ut quum petitum aquam exiret, armatos in arcem admitteret. Ipsa se facturam promisit, si quod in læuis omnes gestarent, sibi daretur. Accepit conditionem rex, & quum intus iam essent, uirginem scutis obrutam interemerunt. Hæc enim in læuis gestabant, quum de aureis armillis sensisset, quas in sinistris brachijs habebant. Plutarchus in Parallelis hoc Albanis, non Sabinis, contigisse scribit, ex Aristide Milesio. Sed ego Latinis scriptoribus Liuio, Fabio, Pisoni, Cincio, etiam Dionysio Græco magis accedo. g In ipso foro.] Inter colles Capitolinum & Palatinum est pugnatum. h Grauius fœdabant pristinas.] Non de Sabinis uictorias, sed de Ceninensibus, Crustuminis & Antennatibus. i Iouem rogarent ut starent.] Liuius libro primo uerbis Romuli, suis fugientibus: At

Emathia

Alecto

D Tarpeia uirgo

tu pater deum hominumq; hinc saltē arce hostes, deme terrorē Romanis fugamq; fœdam siste. Hic ego ubi templum Statori Ioui, quod monumentum sit posteris, tua præsenti ope seruatā urbē esse uoueo. Hæc ille. k Atq; ille occasione Statoris.] A sistendo, nisi forte ab stando: id est, erigendo: quoniā conciderāt Romanorū animi. Cicero Iouem hunc custodē imperij Romani frequenter nominat. Credo quia eius templum erat suæ domui uicinū. Diuus Hieronymus Iouem Statorē stare dicit, non q ideo dictum Statorē putet, q rectus stet, sed q Iupiter tonans, sicut annotauit Hermolaus Barbarus, sedens fingatur in antiquis monetis ac simulachris: stator uerò stans tanquam erectus ad ferendam opē. Seneca in 4. De beneficijs libro, altiorem reddit causam cur Stator dicatur: Non, inquit, quemadmodū historici tradiderūt, ex eo quòd post uotū susceptū acies Romanorum fugientiū stetit, sed q stant beneficio eius omnia, stator stabilitorq; est. Cicero nō dissimiliter. Atq; etiam Iouē cùm opt. max. dicimus, cumq; eundē salutarē, hospitalem, statorē, hoc intelligi uolumus, salutē omniū in eius esse tutela, uerū utorq; Stoico more. Nam apud Ciceronē ea uerba quæ citaui, loquit̄ Cato Stoicus 3. De finibus. Stoici ad altiores intellectus hæc omnia de dijs reuocabant. l Nec finis esset tanti mali.] Media pugna raptæ passis crinib. inter duas acies se coniecerunt. Et hinc uiros, inde parētes ad concordiā precibus & lachrymis adduxerunt. Ita intermisso prælio fœdus est ictum, Sabini in ciuitatē admissi, & Tatius in partem regni. m Sed quādo & istum.] Laurentes Titum Tatiū Lauini interfecerūt, quinto anno postq; cœpisset regnare cum Romulo, q ab eius propinquis legati fuissent pulsati. Romulus eam rem lætus accepit. n Iura ciuis.] In uetustis exemplaribus, in altero est uita, in altero uitæ ciuitatis: utrumq; argutius quàm iura.

De impietate belli, quod Albanis Romani intulerunt, & de uictoria dominandi libidine adepta. Cap. XIIII

Quid deinde post Numā sub alijs regibus? Quanto malo, nō solùm suo, sed etiā Romanorū, in bellū Albani prouocati sunt? quia uidelicet pax Numæ tam longa uiluerat, q̄ crebræ strages Romani Albaniq; exercitus fuerunt, & utriusq; cōminutio ciuitatis.[a] Alba namq; illa, quā filius Æneæ creauit Ascanius, Romæ mater propior ipsa q̄ Troia à Tullo Hostilio rege prouocata conflixit. Conflixit. Conflīgēs aūt & afflicta est & afflixit, donec multorū tæderet pari defectione certaminum. Tunc euentū[b] belli de Tergeminis hinc atque inde fratribus placuit experiri: à Romanis tres Horatij, ab Albanis aūt tres Curiatij processerūt: à Curiatijs tribus duo Horatij, ab uno aūt Horatio tres Curiatij superati & extincti sunt. Ita Roma extitit uictrix, ea clade etiā in certamine extremo, ut de sex uiuis unus rediret domū. Cui damnū in utrisq;? Cui luctus nisi Æneę stirpi, nisi Ascanij posteris, nisi proli Veneris, nisi nepotib. Iouis? Nam & hoc plus q̄ ciuile bellū fuit,

A quando filia ciuitas cum ciuitate matre pugnauit.[c] Accessit aliud huic Tergeminorū pugnæ ultimæ atrox atq; horrendū malū. Nam ut erant ambo populi prius amici, uicini quippe atq; cognati, uni Curiatiorū desponsata fuerat Horatiorum soror: hæc postea q̄ sponsi spolia in uictore fratre cōspexit, ab eodem fratre quoniam fleuit, occisa est. Humanior huius unius fœminæ, quàm uniuersi populi Romani mihi uidetur fuisse affectus. Illa quem uirum iam fide media retinebat, aut forte etiā ipsum fratrē dolēs, qui eum occiderat, cui sororem promiserat,
B puto quod non culpabiliter fleuerit. Vnde enim apud Vergilium[d] pius Æneas laudabiliter dolet, hostem etiam sua peremptum manu. Vnde Marcellus Syracusanam ciuitatem recolens, eius paulò ante culmen & gloriam sub manus suas subitò concidisse, communem cogitans conditionem flendo miseratus est. Quæso ab humano impetremus affectu, ut fœmina sponsum suū à fratre suo peremptum sine crimine fleuerit, si uiri hostes à se uictos etiam cum laude fleuerunt. Ergo sponso à fratre illatam mortem
C quando fœmina illa flebat, tunc se cōtra matrem ciuitatem tanta strage bellasse, & tanta hinc & inde cognati cruoris effusione uicisse Roma gaudebat. Quid mihi obtenditur nomen laudis, nomenq; uictoriæ? Remotis obstaculis insanę opinionis, facinora nuda cernantur, nuda pensentur, nuda iudicentur. Causa dicatur Albæ, sicut Troiæ adulterium dicebatur. Nulla talis, nulla similis inuenitur. Tantum ut desides moueret Tullus in arma uiros, & iam desueta triumphis Agmina. Illo itaque uitio tantum sce
D lus perpetratum est socialis belli atq; cognati. Quod uitium Salustius magnum transeunter attigit. Cùm enim laudans breuiter antiquiora commemorasset tempora, quando uita hominum sine cupiditate agitabatur, & sua cuique satis placebant: Postea uerò, inquit, quàm[e] in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij atque Athenienses, cœpere urbes atque nationes subigere, libidinem dominandi causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare, & cætera quæ ipse instituerat dicere. Mihi hucusque satis sit eius uerba posuisse. Libido ista dominandi magnis malis agitat & conterit

terit genus humanum. Hac libidine Roma tũc uicta Albã ſe uiciſſe triumphabat, & ſui ſceleris laudẽ gloriã nominabat. Quoniam laudat̃, inquit ſcriptura noſtra, peccator in deſiderijs animæ ſuę, & qui iniqua gerit, benedicit. Fallacia igit̃ tegmina, & deceptoriæ dealbationes auferant̃ à rebus, ut ſyncero inſpiciant̃ examine. Nemo mihi dicat, magnus ille atq; ille, quia cũ illo & illo pugnauit, & uicit. Pugnãt etiã gladiatores, uincũt & ipſi: [f] habet pręmia laudis & illa crudelitas. Sed puto eſſe ſatius cuiuslibet inertiæ pœnas luere, q̃ illorũ armorũ gloriã quęrere. Et tamẽ ſi in arena procederẽt pugnaturi inter ſe gladiatores, quorũ alter filius, alter pater eſſet, tale ſpectaculum quis ferret? quis nõ auferret? Quõ ergo glorioſum alterius matris, alterius ciuitatis, inter ſe armorũ potuit eſſe certamen? An ideo diuerſum fuit, q̃ arena ulla nõ fuit, & latiores cãpi nõ duorũ gladiatorũ, ſed in duob. populis multorũ funeribus implebant̃: [g] nec amphitheatro cingebant̃ illa certamina, ſed uniuerſo orbe, & tũc uiuis & poſteris quouſq; iſta fama porrigit̃, impiũ ſpectaculũ præbebat̃? Vim tamẽ patiebant̃ ſtudij ſui dij illi præſides imperij Romani, & taliũ certaminũ tanquã theatrici ſpectatores, donec Horatiorũ ſoror propter Curiatios tres perẽptos, etiã ipſa tertia ex altera parte fraterno ferro duob. fratribus adderet̃, ne minus haberet mortiũ etiã Roma quæ uicerat. [h] Deinde ad fructũ uictorię Alba ſubuerſa eſt. Vbi poſt Iliũ quod Græci euerterũt, & poſt Lauiniũ ubi rex Latinus Æneã regẽ peregrinũ atq; fugitiuũ cõſtituerat, tertio loco habitauerãt numĩa illa Troiana. ſed more ſuo etiã idẽ tã fortaſſe migrauerãt, ideo deleta eſt. Diſceſſerant uidelicet oẽs adytis ariſq; relictis dij, quibus imperiũ illud ſteterat. Diſceſſerãt ſanè ecce iã tertio, ut eis quarta Roma prouidẽtiſsimè crederet̃. Diſplicuerat & Alba, ubi Amulius expulſo fratre, & Roma placuerat, ubi Romulus occiſo fratre regnauerat. Sed anteq; Alba dirueret̃, trãſfuſus eſt, inquiũt, populus eius in Romã, ut ex utraq; una ciuitas fieret. Eſto, ita factum ſit, urbs tamẽ illa Aſcanij regnũ, & tertiũ domicilium Troianorũ deorũ, ab urbe filia mater euerſa eſt. Vt aũt belli reliquiæ è duobus populis unũ facerẽt miſerabile coagulũ, multus

A antè fuſus utriuſq; ſanguis fuit. Quid iã ſingulatim dicã ſub cęteris regibus toties eadẽ bella renouata, quæ uictorijs finita uidebantur, & tantis ſtragibus iterũ atq; iterũ cõfecta, iterũ iterumq; poſt fœdus & pacẽ inter generos & ſoceros, & eorum ſtirpem poſteroſq; repetita? Non paruum indicium calamitatis huius fuit, quòd portas belli nullus clauſit illorum. nullus ergo illorum ſub tot dijs præſidibus in pace regnauit.

L. VIVES

a Alba namq;.] Albæ ſunt multæ. Eſt enim Alba in Hiſpania, quæ & Virgo dicitur. Plinius libro B tertio. Eſt in Gallia Narbonenſi Heluorum oppidum. Eſt in Italia ad lacum Fucinum: unde Albenſes. Eſt in Gallia citeriore, quæ cognominat̃ Pompeia. Eſt in Latio in dorſo montis Albani, quæ Alba Longa. Roma uerò, non illa modò quã Romulus condidit, colonia eſt huius Albæ, quam deduxerũt Romulus & Remus, ſed etiam ueterem illam, quæ ante hanc fuit, ſunt qui arbitrantur à Romulo Aeneæ filio conditam. Deinde cùm ob cęlum peſtilens, tum & incurſiones hoſtium deſereretur ab Albanis miſerantibus eſſe reſtitutã miſſis eò de ſuis ciuibus, qui lapſa repararent, & frequentẽ facerent urbem ſolitariam. b Belli de Tergeminis.] Liuius lib. 1. Res eſt uulgaris, Metius Suffetius Albanorum dictator, hoc conſilium & ſibi cepit, & Tullo dedit Romanorum regi, ne ſtrage utriuſq; populi res decideretur, ſed tranſigeretur per paucos. Ita fœdere icto cõmiſſum eſt fortunæ ſex uirorum, uter populus alteri imC peraret. Bini Tergemini erant in illis exercitibus, illi commiſsi ſunt, ut cuius populi ciues uiciſſent, penes eum eſſet imperiũ. c Acceſsit aliud.] Satis fuſe Auguſtinus id narrat ut intelligi poſsit. d Pius Aeneas.] Lauſum Mezentij filium in decimo Aeneid. e In Aſia Cyrus.] Cyri duo fuerunt, Maior de quo hîc loquitur, qui Aſiam, Scythiam, totumq; orientẽ domuit, eo tempore quo Tarquinius Superbus regnabat Romæ: Crœſum Lydorũ opulentiſs. regem cepit: à Thomiri Scytharum regina captus & interfectus eſt, capite in cacabum humani ſanguinis plenũ cõiecto, ut ſanguine ſe humano ſaturaret, quẽ tantopere ſitierat. Plutarchus, Strabo, Trogus, Herodotus, & alij quamplurimi Græci. Herodotus hunc μεγάλον βασιλῆα uocat. Vnde & cæteri Perſarũ reges ſic uocari uoluerunt. Alter fuit Cyrus Minor Darij filius, Artaxerxis frater, cuius ἀνάβασιν in Perſiã D ſcripſit Xenophon. f Habet præmia laudis.] Coronas lemniſcatas. g Nec amphitheatro.] Theatrum eſt in modum ſemicirculi, amphitheatrum in modũ circuli: h arena ſternebatur, & in eo munus gladiatoriũ ædebatur. h Deinde ad fructum uictoriæ.] Liuius primo bello Veienti, Cùm Metius Albanus cum exercitu medium ſe geſsiſſet, nec Tullo Romano regi pugnãti ex fœdere affuiſſet, Tullus Metiũ quadrigis diſcerpi, Albam uerò dirui iuſsit, Albanoſq; Romam migrare.

Alba | Cyri | Magnus rex | Theatrum amphitheatrũ

Qualis Romanorum regum uita atq; exitus fuerit. Cap. XV

t PSORVM autem regũ qui exitus fuerũt? De Romulo uiderit adulatio fabuloſa, qua perhibet̃ receptus in cælũ. Viderint quidã ſcriptores eorum, [a] qui eum propter ferocitatem à ſenatu

discerptũ esse dixerũt, [b] subornatũq; nescio quem Iuliũ Proculũ, qui eũ sibi apparuisse diceret, eũq; per se populo mãdasse Romano, ut inter numina coleret, eoq; modo populũ qui cõtra senatũ intumescere cœperat repressum atq; sedatũ. Acciderat enim & solis defectio, quã certa ratione sui cursus effectã [c] imperita nesciẽs multitudo, meritis Romuli tribuebat. Quasi uerò si luctus ille solis fuisset, nõ [d] magis deo credi deberet occisus, ipsumq; scelus auersione etiã diurni luminis indicatũ: sicut reuera factũ est, cũ dominus crucifixus est crudelitate atq; impietate Iudæorũ. [e] Quã solis obscuratione non ex canonico siderũ cursu accidisse, satis ostendit, q; tũc erat pascha Iudæorũ: nã plena luna solenniter agit. [f] Regularis aũt solis defectio nõ nisi lunæ fine cõtingit. Satis & Cicero illam inter deos Romuli receptionẽ putatã magis significat esse q; factã, quãdo & laudans eũ in libris De rep. Scipionisq; sermone: Tantũ est, inquit, cõsecutus, ut cũ subito sole obscurato nõ cõparuisset, deorũ in numero collocatus putaret: quã opinionem nemo unq; mortalis assequi potuit, sine eximia uirtutis gloria. Quod aũt dicit eũ subitò nõ cõparuisse, profectò ibi intelligitur, aut uiolẽtia tẽpestatis, aut cædis facinorisq; secretũ. Nam et aliĳ scriptores eorũ, defectioni solis [g] addũt etiã subitã tempestatẽ, quæ profectò aut occasionẽ sceleri prębuit, aut Romulũ ipsa cõsumpsit. [h] De Tullo q; pe etiã Hostilio, qui tertius à Romulo rex fuit, qui & ipse fulmine absumptus est, dicit in eisdẽ libris idẽ Cicero, propterea & istũ nõ creditũ inter deos receptum tali morte, quia fortasse quod erat in Romulo probatum, id est persuasum, [i] Romani uulgare noluerũt, id est uilefacere, si hoc & alteri facile tribuerent. Dicit etiã apertè in Inuectiuis: Illum qui hãc urbẽ cõdidit Romulũ, ad deos immortales beneuolẽtia famaq; sustulimus: ut nõ uerè factũ, sed propter merita uirtutis eius beneuolentia iactatũ diffamatumq; mõstraret. [k] In Hortẽsio uerò dialogo cũ de solis canonicis defectionibus loqueret: Vt easdẽ, inquit, tenebras efficiat, quas effecit in interitu Romuli, qui in obscuratione solis est factus. Certe hic minime timuit hominis interitũ dicere, quia disputator magis q; laudator fuit. Cæteri aũt reges populi Romani, excepto Numa Pompilio & Anco Marcio, qui morbo interierũt, q; horrẽdos exitus habuerũt? Tullus, ut dixi, Hostilius uictor & euersor Albæ, cum tota domo sua fulmine concrematus est. [l] Priscus Tarquinius per sui decessoris filios interẽptus est. Seruius Tullius generi sui Tarquinĳ Superbi, qui ei successit in regnũ, nefario scelere occisus est. Nec discessere adytis arisq; relictis dĳ, tãto in optimũ illius populi regem parricidio perpetrato, q̃s dicũt ut hoc miseræ Troiæ facerẽt, eamq; Græcis diruendã exurendãq; relinquerẽt, adulterio Paridis fuisse cõmotos. Sed insuper interfecto à se socero, Tarquinius ipse successit. Hunc illi dĳ nefariũ parricidã soceri interfectione regnãtẽ, insuper multis bellis uictorĳsq; gloriantẽ, & de bellorũ manubĳs Capitoliũ fabricantẽ, nõ abscedẽtes, sed præsentes manentesq; uiderũt, & regẽ suũ Iouẽ in illo altißimo tẽplo, hoc est in opere parricidę, sibi præsidere atq; regnare perpeßi sunt. Neq; enim adhuc innocẽs [m] Capitoliũ struxit, & postea malis meritis urbe pulsus est, sed ad ipsum regnũ in q̃ Capitoliũ fabricaret immanißimi sceleris perpetratione peruenit. [n] Quod uerò eũ Romani regno postea depulerũt ac secluserũt mœnib. ciuitatis, nõ ipsius de Lucretię stupro, sed filĳ peccatũ fuit, illo nõ solũ nesciẽte, sed etiã absente cõmissum. Ardeã ciuitatẽ tũc oppugnabat, et pro populo Ro. bellũ gerebat: nescimus q̃d facerет, si ad eius notitiã flagitiũ filĳ deferret. Et tamẽ inexplorato eius iudicio et inexperto, ei populus ademit imperium: & recepto exercitu, à quo deseri iussus est, clausis deinde portis nõ sunt paßi intrare redeuntẽ. At ille pòst bella grauißima, quib. eosdẽ Ro. concitatis finitimis attriuit, posteaq; desertus ab eis quorũ fidebat auxilio, regnũ recipere nõ ualuit, [o] in oppido Tusculo Romæ uicino, quatuordecim, ut fert, annos priuatã uitã quietus habuit, et cũ uxore cõsenuit, optabiliore fortaßis exitu, q; socer eius generi sui facinore, [p] nec ignorante filia, sicut perhibet, extinctus. Nec tamẽ istũ Tarquinium Romani crudelẽ, aut sceleratũ, sed superbũ appellauerunt, [q] fortaßis regios eius fastus alia superbia nõ ferẽtes. Nã scelus occisi ab eo soceri optimi regis sui usqueadeò contempserũt, ut eũ regẽ suum facerẽt: ubi

miror si nõ scelere grauiore mercedẽ tantã tãto sceleri reddiderũt, nec discessere adytis arisq; relictis dij. Nisi forte quispiam sic defendat istos deos, ut dicat eos ideo mansisse Romæ, quo possent Ro. magis punire supplicijs q̃ beneficijs adiuuare, seducẽtes eos uanis uictorijs, & bellis grauissimis conterentes. Hæc fuit Romanorũ uita sub regib. laudabili tempore illius reip. usq; ad expulsionem Tarquinij Superbi per ducẽtos ferme & quadraginta & tres annos, cũ illi omnes uictoriæ tam multo sanguine, & tantis emptæ calamitatibus, uix illud imperiũ [r]intra uiginti ab Vrbe miliaria dilatauerint: quantũ spatiũ absit ut saltẽ ad alicuius [s]Getulæ ciuitatis nunc territoriũ comparetur.

L. VIVES

Romuli mors a Qui eum propter ferocitatẽ.] Dionysius libro secundo refert patres discerpsisse Romulũ: ac unũ quenq; frustum aliquod corporis sub toga occuluisse, ne quid usquã compareret: ita quomodo Romulus obierit à multitudine esse ignoratũ. b Subordinatũ nescio quem.] Legendũ subornatũ: nescio quẽ addit, uel propter obscuritatẽ autoris, uel propter uilitatem mendacij & periurij. c Imperita nesciẽs multitudo.] Anteqũ ostensa esset uulgo à philosophis ratio defectuũ solis & lunæ, homines cùm illa sidera deficere uiderent, aut scelus aliquod ingens, aut mortẽ eorũ metuebant. Hic pauor nõ in rudi solũ erat plebe, sed in eruditus quoq;, uelut Stesichoro & Pindaro lyricis uatib. d Magis ideo credi deberet.] Tota sentẽtia est inuersa defectu negationis. Dicendũ enim, non magis ideo. e Quam solis obscurationẽ.] Interuentu lunæ inter solem & nos auferuntur nobis solis radij, idq; defectus solis dicit. Interiecta uerò terra inter solem & lunã, illiusq; umbra in lunã ingruente, fit lunæ deliquiũ: idcirco nec deficere sol potest nisi luna silente, cùm ei subijcitur: hoc est, in coitu ipsorum siderum: nec luna ipsa, nisi cùm est plena, cũ maxime uidelicet à sole distat, tũ demũ enim terra solis splendorẽ auferre ei potest. f Regularis.] Idem est regularis quod canonicus, à canone Græco: hinc quidam monachi diui Augustini ne nõ semel putentur regulares, bis hoc uocari gaudent. g Addunt etiam subitam tempestatẽ.] Liuius: Subitò coorta tempestas cum magno fragore tonitribusq;. *Tullus Hostilius* h De Tullo.] Hunc quidã fulmine cum tota domo conflagrasse scribunt. Alij incensam eius domum ab Anco Martio, qui postea regnauit, affirmãt. i Romani uulgare noluerunt, id est, uilificare.] Quod Augustinus scripserat uilefacere, parum erat scitè & doctrinaliter dictum. Ideo uilificare fuit pro eo substituendum, præsertim si Tullianus aliquis emendauit, quibus omnia in hanc formam conuertuntur, hominificare, animalificare, accidentificare, asinificare. k In Hortensio.] Hortensium amisimus. Nam quem quidã Hortensium esse putant, quartus est Academicarum quæstionum. Marcellus est testis in plerisq; locis. *Priscus Tarquinius* l Priscus Tarquinius.] Quintus Romanorum rex, Demarati Corinthij filius, à pastoribus, quos filij Anci Martij subornarũt, occisus est. Huic successit Seruius Tullius gener, uir magnus & pace & bello, qui multis præclaris & utilissimis institutis urbẽ ornauit, atq; adiuuit. Opera Tarquinij Superbi generi est occisus. Tarquinius in suos ciues asper & immitis, bello strenuus. *Capitolium* m Capitolium.] In Saturnio colle, qui postea Tarpeius est dictus, Ioui regi opt. max. ædificauit. n Quod uerò eum.] Septimus hic rex & ultimus fuit expulsus à Bruto, Collatino, Lucretio, Valesio, Horatio, & alijs, cùm ob multas acceptas antea iniurias, tum ob recẽs Sexti eius filij facinus in Lucretiam. Ardeam oppugnabat rex, cùm populus ei imperiũ abrogauit: ipse cùm in urbem ueniret, exercitu etiam spoliatus est à Bruto, qui alia uia ad castra properauerat. o In oppido Tusculo.] Vulgatior opinio est, eum Cumis diem obijsse, natũ annos ferè nonaginta apud Aristodemum tyrannum: tametsi haud negauerim aliquot annos eum Tusculi mansisse apud Octauium Mamilium generũ, quousq; nobili illa ad lacum Regillum pugna, Mamilius à T. Herminio legato occisus est. Quę res forsan fecit, ut Augustinus memoria laberetur in re uidelicet exigua, & quæ non multum intererat, sic aut secus narrari. p Nec ignorante filia.] Imò, ut scribũt, stimulante uirum, ut id facinus tantum faceret. q Fortassis regios eius fastus.] Festiuum dictum, & accii plenum. r Intra uiginti ab Vrbe.] Sextus Ruffus octodecim miliaria ponit, usque ad Ostiam ab Anco rege in portu positam, Eutropius non nisi sedecim. *Getulia* s Getulæ ciuitatis.] Getulia pars est Africæ prope tractum inhospitalẽ & inhabitabilẽ, sicut Mela Pomp. describit. *Getuli* De Getulis sic Salust. in Iugur. Africam habuere initio Getuli asperi incultiq;, quibus cibus erat caro ferina, atq; pabulũ uti pecoribus. Hi neq; moribus, neq; lege aut imperio cuiusquam regebantur, uagi, palãtes, quo nox coegerat sedes habebant. Hęc & alia nonnulla idem Salustius de Getulis. Eam gentem Mela frequentem multiplicemq; esse scribit.

De primis apud Romanos consulibus, quorum alter alterum patria pepulit, moxq; Romæ post atrocissima parricidia à uulnerato hoste uulneratus interijt. Cap. XVI

HVIC tempori adijciamus etiã tempus illud, quousq; dicit Salustius, æquo & modesto iure agitatum, dum metus à Tarquinio & graue bellũ cũ Etruria positum est. Quamdiu enim Etrusci Tarquinio redire in regnũ conanti opitulati sunt, graui bello Roma concussa est. Ideo dicit æquo & modesto iure gestã rem pub. metu premẽte, nõ persuadẽte iustitia. In quo breuissimo tempore q̃ funestus ille annus fuit, quo primi cõsules creati sunt, expulsa regia potestate. Annũ quippe suũ nõ compleuerũt. Nam Iunius Brutus exhonoratum eiecit urbe collegam Lucium Tarquinium Collatinũ. Deinde mox ipse in bello cecidit, [a]mutuis cum hoste uulneribus, [b]occisis à seipso primitus filijs suis et uxoris suæ fratribus, q̃ eos pro restituẽdo Tarquinio coniurasse cognouerat. Quod factũ Virgilius postea q̃ laudabiliter commemorauit, cõtinuò clementer exhorruit. Cùm enim dixisset: Natosq; pater noua bella mouẽtes Ad pœnam pulchra pro libertate uocabit.

Mox deinde exclamauit & ait: Infelix,utcunq; ferent ea facta minores. Quomodolibet,inquit,ea facta posteri ferāt, id est præferant & extollant,qui filios occidit, infelix est. Et tanq; ad consolandū infelicē, subiunxit: Vicit amor patriæ, laudumq; immensa cupido. Nōne in hoc Bruto,qui & filios occidit, [c] & à se percusso hosti filio Tarquinij mutuo percussus superuiuere non potuit, eiq; potius ipse Tarquinius supuixit, [d] Collatini collegæ uidetur innocētia uindicata, qui bonus ciuis hoc Tarquinio pulso passus est,quod tyrānus ipse Tarquinius? [e] Nā & idē Brutus cōsanguineus Tarquinij fuisse perhibet. Sed Collatinū uidelicet similitudo nominis presit,quia etiā Tarquinius uocabat. Mutare ergo nomē, nō patriā cogeretur. [f] Postremo in eius nomine hoc uocabulum minus esset, si L. Collatinus tantū modo uocaret. Sed ideo nō amisit quod sine ullo detrimēto posset amittere,ut & honore primus consul, & ciuitate bonus ciuis carere iuberet. Etiam ne ista est gloria Iunij Bruti detestanda iniquitas, & nihilo utilis reipublicę? Etiā ne ad hanc perpetrandam, Vicit amor patrię,laudūq; immēsa cupido? Iam expulso utiq; Tarquinio tyrāno, cōsul cum Bruto creatus est maritus Lucretiæ L. Tarqnius Collatinus: q iustè populus mores in ciue,nō nomē attendit,q iniustè Brutus collegā primæ ac nouę illius potestatis, quem posset,si hoc offendebat,nomine tantum priuare, & patria priuauit & honore. Hæc mala facta sunt,hęc aduersa acciderūt: quando in illa rep. æquo & modesto iure agitatū est. [g] Lucretius quoq; qui in locum Bruti fuerat surrogatus, morbo anteq; idē annus terminaret,absumptus est. Ita P. Valerius qui successerat Collatino, & M. Horatius,qui pro defuncto Lucretio suffectus fuerat,annū illū funereū atq; Tartareū, qui cōsules quinq; habuit,compleuerūt. Quo anno consulatus ipsius nouū honorē ac potestatē auspicata est Ro. resp. tūc iā diminuto paululū metu, non quia bella conquieuerant,sed quia nō tā graui pondere urgebāt. Finito scilicet tempore,quo æquo & modesto iure agitatū est,secuta sunt quæ idem Salustius breuiter sic explicat: Deinde seruili imperio patres plebē exercere, de uita atq; tergo regio more consulere,agro pellere,&

A cæteris expertib. soli in imperio agere. Quibus agitata sæuitijs,& maxime fœnore oppressa plebes,cū assiduis bellis tributum & militiam simul toleraret, armata montē Sacrum atq; Auentinum insedit, Tuncq; tribunos plebis & alia sibi iura parauit, discordiarum, & certaminis utriusq; finis fuit secundum bellum Punicum.

L. VIVES

a Mutuis cum hoste uulneribus.] Cum Arunte Tarquinio regis filio, mortuū matronæ annū luxerunt: collega Valerius laudauit, eaq; fuit prima funebris oratio Romæ. b Occisis à scipio.] B De reducendis clàm Tarquinijs Vitellij fratres uxoris Bruti cum legatis regijs agebant,& asciuerant in consilium T. & Tib. Iunios Brutos consulis filios. Brutus re detecta,de filijs & uxoris fratribus supplicium sumpsit. c Et à se percusso hoste & filio Tarquinij.] Sic legitur in uetustis libris: & à se percusso hosti filio Tarquinij mutuo percussus. d Collatini collegæ.] Dixi obseruatum esse, qui collegæ magistratum abrogarit, annum non uixisse. e Nam & idem Brutus.] Hic fuit M. Iunij & Tarquinij regis sororis filius. f Postremo si in eius nomine.] Melius si coniunctio, si, aliò trāsferretur sic: Postremo in eius nomine hoc uocabulum minus esset, si Lucius Collatinus. g Lucretius.] Primus annus consularis quinq; habuit consules, Brutum & Collatinum primum. Collatino abrogato magistratu suffectus est Publius Valerius Publicola. Bruto mortuo in bello, Valerius Spurium Lucretiū Lucretiæ pa- C trem substituit: huic morbo absumpto, successit M. Horatius Puluillus.

Post initia consularis imperij quibus malis uexata fuerit Romana respublica, dijs non opitulantibus quos colebant. Cap. XVII

QVID ita ego tantas moras uel scribens patiar, uel lecturis afferam? Quàm misera fuerit illa resp. tam longa ætate per tot annos usq; ad secundū bellum Punicū, bellis forinsecus inquietare nō desistentibus, & intus discordijs seditionibusq; ciuilibus à Salustio breuiter intima- D tum est. Proinde uictoriæ illę nō solida beatorum gaudia fuerūt,sed inania solatia miserorū,& ad alia atq; alia terribilia mala subeunda illecebrosa incitamēta minime quietorum. Nec nobis quia hæc dicimus, boni Romani prudentesq; succēseant: quanquā de hac re nec petēdi sint nec monēdi, quando eos minime succensuros esse certissimū est. Neq; eñ grauius uel grauiora dicimus autoribus eorū,& stylo et ocio multū impares. Quibus tamē ediscendis & ipsi elaborauerunt, & filios suos elaborare compellūt. Qui aūt succēsent, quando me ferrēt, si ego dicerē,quod Salustius ait? Plurimæ turbæ, sedi-

seditiones & ad postremũ bella ciuilia orta A sunt,[a] dũ pauci potẽtes, quorũ in gratiã plerique concesserãt sub honesto patrũ aut plebis nomine dominatiões affectabãt: boniq; et mali ciues appellati, nõ ob merita[b] in rep. omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus & iniuria ualidior, qa præsentia defendebat, pro bono ducebať. Porrò si illi scriptores historiæ ad honestã libertatẽ pertinere arbitrati sunt, mala ciuitatis propriæ nõ tacere, quã multis locis magno præconio laudare cõpulsi sunt, cũ aliã uberiorẽ q̃ ciues æterni legẽdi sunt nõ haberẽt: qd nos B facere cõuenit, quorũ spes quãtò in deo melior & certior, tãtò maior debet esse libertas eũ mala præsentia Christo nostro imputãt, ut infirmiores imperitioresq; mẽtes alienẽt ab ea ciuitate, in qua sola iugiter feliciterq; uiuendũ est. Nec in deos eorũ horribiliora nos dicimus, q̃ eorũ identidẽ autores quos legũt & prædicãt: quandoquidẽ & ex ipsis quæ diceremus accepimus, & nullo modo dicere, uel talia, uel cuncta sufficimus.[c] Vbi erãt ergo illi dij, q propter exiguã fallacẽq; huius mũdi felicitatẽ colẽdi existimanť, cũ Ro. quibus se colẽdos mẽdacissima astutia C uẽditabãt, tãtis calamitatib. uexarenť. Vbi erãt qñ Valerius cõsul & ab exulib. & seruis[d] incensum Capitoliũ cũ defensaret occisus est. Faciliusq; ipse prodesse potuit ædi Iouis, q̃ illi turba tot numinũ cũ suo maximo atq; optimo rege, cuius tẽplum liberauerat, subuenire. Vbi erãt qñ dẽsissimis fatigata ciuitas seditionũ malis, cũ legatos Athenas missos ad leges mutuandas paululũ quieta operireť, graui fame pestilentiaq; uastata est. Vbi erãt qñ rursus populus cũ fame laboraret, præfectũ annonæ primũ crea D uit, atq; illa fame inualescẽte,[e] Sp. Æmilius, qui esurieti multitudini frumenta largitus est, regni affectati crimen incurrit, & eiusdẽ præfecti instantia per dictatorẽ L. Quintiũ ætate decrepitũ, à Q. Seruilio magistro equitũ, cũ maximo & periculosissimo tumultu ciuitatis occisus est. Vbi erãt qñ pestilẽtia maxima exorta, dijs inutilibus sine remedio populus diu multũq; fatigatus, noua lectisternia, quod nunq; antea fecerat, exhibẽda arbitratus est. Lecti aũt sternebantur in honorẽ deorũ, unde hoc sacrũ uel potius sacrilegiũ nomẽ accepit. Vbi erãt quãdo per decẽ continuos annos male pugnando crebras & magnas clades apud Veios exercitus Ro. acceperat, nisi per Furiũ Camillum tandẽ subueniret, quẽ postea ciuitas ingrata dãnauit. Vbi erant qñ Galli Romã cepe rũt, spoliauerũt, incenderũt, cędib. impleuerũt. Vbi erãt cũ illa insignis pestilẽtia tã ingentẽ stragẽ dedit, qua & ille Furius Camillus extinctus est, qui remp. ingratã & à Veientibus antè defendit, & de Gallis postea uindicauit. Inde in hac pestilẽtia scenicos ludos aliã nouã pestẽ nõ corporibus Ro. sed quod est multo perniciosius, morib. intulerũt. Vbi erãt qñ alia pestilẽtia grauis[z] de uenenis matronarũ exorta credita est, quarũ supra fidem multarũ atq; nobiliũ mores deprehẽsi sunt omni pestilẽtia grauiores. Vel qñ in Caudinas furcas à Sãnitib. obsessi ambo cũ exercitu cõsules fœdus cũ eis fœdũ facere coacti sunt: ita ut equitib. Ro. sexcentis obsidibus datis, cæteri amissis armis alijsq; spoliati priuatiq; tegminibus, sub iugũ hostiũ cũ uestimentis singulis mitterenť. Vel qñ graui pestilẽtia cæteris laborãtibus, multi etiã in exercitu icti fulmine perierũt. Vel qñ itidẽ alia intolerabili pestilentia Æsculapiũ ab Epidauro quasi medicũ deũ Roma aduocare atq; adhibere cõpulsa est: quoniã regẽ omniũ Iouẽ, qui iã diu in Capitolio sedebat, multa stupra, quib. adolescẽs uacauerat, non permiserãt fortasse discere medicinã. Vel cũ cõspirantib. uno tẽpore hostib. Lucanis, Brutijs, Sãnitibus, Etruscis & Senonib. Gallis, primò ab eis legati perempti sũt, deinde cũ prætore oppressus exercitus, septẽ tribunis cũ illo pereuntibus, & militũ tredecim milibus. Vel quãdo post graues & longas Ro. seditiones quib. ad ultimum plebs in Ianiculũ hostili direptione secesserat: cuius mali tã dira calamitas erat, ut eius rei causa, quod in extremis periculis fieri solebat, & dictator crearetur Hortensius, qui plebe reuocata in eodẽ magistratu expirauit, quod nulli dictatori antè contigerat, q̃d illis dijs iã præsente Æsculapio grauius crimen fuit.[h] Tum uerò tam multa bella ubiq; crebruerunt, ut inopia militũ proletarij illi, qui eo q̃ proli gignendæ uacabant, ob egestatem militare non ualentes, hoc nomẽ acceperãt, militiæ conscriberentur. Accitus etiam à Tarẽtinis[f] Pyrrhus rex Græciæ, tũc

ingēti gloria celebratus Ro. hostis effectus est.[h] Cui sanè de rerū futuro euētu cōsulenti, satis urbanè Apollo sic ambiguū oraculum ędidit, ut è duobus quicquid accidisset, ipse diuinus haberet. Ait enim: Dico te Pyrrhe uincere posse Ro. atq; ita siue Pyrrhus à Ro. siue Romani à Pyrrho uincerent, securus fatidicus utrunlibet expectaret euentū. Quæ tunc & q̄ horrēda utriusq; exercitus clades,[i] in qua tamē superior Pyrrhus extitit, ut iā posset Apollinē pro suo intellectu prædicare diuinū: nisi proximè alio prælio Ro. abscederēt superiores:[m] atq; in tāta strage bellorū etiā pestilentia grauis exorta est mulierū. Nā priusquā maturos partus æderēt, grauidæ moriebant. Vbi se credo Æsculapius excusabat, q̄[n] ἀρχίατρον se, nō obstetricē profitebatur. Pecudes quoq; similiter interibāt, ita ut iam defecturū genus animalium crederet. Quid hyems illa memorabilis tam incredibili immanitate sæuiēs, ut niuibus horrēda altitudine etiam in foro per dies XL. manentibus, Tiberis quoq; glacie duraret? Si nostris temporibus accidisset, quæ isti & quāta dixissent?[o] Quid illa itidē ingens pestilentia, quādiu sæuiuit, q̄ multos peremit? Quæ cùm in annū alium multò grauius tenderet, frustra præsente Æsculapio aditū est ad libros Sybillinos.[p] In quo genere oraculorū, sicut Cicero in libro De diuinatione cōmemorat, magis interpretibus ut possunt siue uolunt dubia coniectantibus credi solet. tunc ergo dictum est eam esse causam pestilentiæ,[q] q̄ plurimas ædes sacras multi occupatas priuatim tenerēt: sic interim à magno imperitiæ uel desidiæ crimine Æsculapius liberatus est. Vnde aūt à multis ædes illæ fuerant occupatæ nemine prohibēte, nisi quia tantæ numinum turbæ diu frustra fuerat supplicatū: atq; ita paulatim loca deserebant à cultoribus, ut tanquā uacua sine ullius offensione possent humanis saltē usibus uendicari? Nam quæ tūc uelut ad sedandam pestilentiā diligenter repetita fuerūt atq; reparata, nisi postea eodem modo neglecta atq; usurpata latitarent, nō utiq; magnæ peritię Varronis tribueretur, quòd scribens de ædibus sacris tam multa ignorata cōmemorat. Sed tunc interim elegans non pestilentiæ depulsio, sed deorum excusatio procurata est.

L. VIVES

a DVm pauci potētes.] Homines de plebe, qui uel odio nobilitatis, uel captandæ popularis auræ gratia remp. turbabant, ut eo pacto res suæ meliores & potentiores essent: illud tamen actionibus suis prætendebant, se iura populi & cōmunem libertatē defendere: patritij uerò contrà niti, & multū de cōmodis uulgi detrahere, ut id sibi suisq; apponerēt, illo prætextu, q̄ dignitatē senatus tuerent, quā esse q̄ amplissimā e rep. foret: sed re uera pro sua potētia quisq; certare atq; contendere. b In remp. incesserāt.] In codice Coloniensi nō habet incesserant: & haud dubiè sublata ea uoce sensus est integrior. c Vbi erant ergo illi dij.] Hæc omnia quę August. recēset sunt ex Liuio, quę satius erit ubi apud eū inueniri possint, indicare, ne longis narrationibus & oneri lectori simus, & fastidio. d Incēsum.] Nō ab incēdo, sed ab inscēdo, quod est ascēdo. Neq; enī incenderāt, sed ascenderāt: ideo alibi scribit inscensum. e Sp. Aemilius.] Certū est legendū esse Melius, ex historia. f Lectisternia.] Lectis olim cubantes epulabant. At quoties in tēplo aliquo publico placādæ deū iræ causa conuiuiū exhibebat, aut nocturnū erat sacrū, dijsq; tanq̄ epulaturis aut cubituris lecti sternebant, id lectisterniū uocabāt. Liuius lib. 5. Laborāte pestilentia ciuitate, paucis annis ante Romā à Gallis captā, ex libris Sybillinis, primū lectisterniū in urbe factū per dies octo, tribus tunc lectis apparatis Apollini & Latonæ, Dianæ & Herculi, Mercurio & Neptuno. Lectisterniū illud fuisse primū, nescio quî constet, cū ludis secularibus, quos primus P. Valer. Publicola, qui cū Bruto consul fuit, fecit, lectisterniū per trinoctiū fuerit, ut apud Valeriū legitur lib. 2. & Censorinū de die Natali. g De uenenis matronarū.] Liuius lib. 8. Cl. Marcello, T. Valer. Coss. prima tunc de ueneficijs quæstio habita, cùm multi principes uenenis mulierū interijssent. h Tū uerò tā multa.] In Gallos, Tarētinos, Sānites, Lucanos, Brutios, Hetruscos: postremò his omnibus additus est Pyrrhus Epirotarum rex. De proletarijs nōnulla dicā. Seruius Tullius sextus Ro. rex, po. Ro. in sex classes diuisit: prima classis erat eorū qui centū milia assiū in censu haberēt, aut plura, tametsi illo rege census maximus fuit CXM. ut tradit Plin. lib. 33. Secunda, qui censum intra centū & septuagintaquinq; grauis æris milia essent professi. Tertia, eorum qui quinquaginta. Quarta, qui quinq; & uiginti milia. Quinta, qui undecim milia. Hic una centuria fuit immunis militia tenuiū hominū proletariorū & capite censorū. Proletarij erant qui mille & quingētos asses in censum deferebāt, plus minus: qui solū in ciuitate sufficiendæ proli, nulli alteri uiderent uacare publico muneri, unde à prole proletarij nūcupati. Capite censi tenuiores erant, qui ccclxxv. asses haberēt in cēsu, qui quoniā pecunia nō uiderent censi, capite suo censebant, numerum ciuiū augētes. Hæc duo hominū genera immunia fecit militia Seruius Tullius, nō q̄ arma ipsis tutò non cōmitterentur, aut q̄ nullū haberent uelut obsidem in patria, qui pro eorū forti opera sponderet, qualem putabant uel pręcipuā pecuniā, sed quia bellicos sumptus ferre nō possent. Illis enim tēporibus milites de suo se alebant. Fieri potest, ut post tributū institutū uetus mos remāserit, & causæ cur illi homines non militarent, tales sint po. Ro. uisæ, qui omnia pecunia metiebatur. Nam eas Valerius & A. Gellius reddūt. Proletarij tā alijs temporibus militarunt, capite censis primus arma dedit C. Marius bello Iugurthino, autores Salust. & Valer. Idem Quintilianus tāgit in milite Mariano. hinc ipse Marius imperator capite census nūcupatus est. i Pyrrhus.] Materno genere ab Achille, paterno ab Hercule progenitus, utroq; à Ioue. Hic cū orbis imperiū animo agitaret,

Lectisternia

Proletarij

Capite censi

Pyrrhus

ret, à Tarẽtinis ad ferendã sibi contra Ro. opem aduocatus auidus accurrit, occasionẽ sibi oblatã ratus Italiã totumq; urbẽ superãdi, ut Alexãder paulò antea fecerat. k Cui sanè de rerũ s.e.] Cicero 2. De diuin. uersum scribit esse Ennij, Aio te Aeacida Romanos uincere posse. Quod poeta oraculũ dicit ab Apolline Pyrrho datũ rogãti de belli euẽtu. idcirco Cic. sic scribit: Sed iã ad te uenio ò sancte Apollo, qui umbilicũ terrarũ certum obsides, unde superstitiosa primũ sæua euasit uox fera. Tuis enim oraculis Chrysippus totũ uolumen impleuit, partim falsis, ut ego opinor, partim casu ueris, ut fit in omni oratione sępissime: partim flexiloquis & obscuris, ut interpres egeat interprete, & sors ipsa referẽda sit ad sortes: partim ambiguis, & quæ ad dialecticum referenda sint. Hæc ille, qui uersum ab Ennio fictũ uidet asserere. Aeacides est Pyrrhus, quoniam Achilles Pelei filius, hic Aeaci. Verg. in 6. Eruet ille Argos Agamẽnoniasq; Mycenas: Ipsumq; Aeacidẽ genus armipotẽtis Achilli. Pyrrhum significãs. l In qua tamẽ sup.] Vicit Pyrrhus P. Valeriũ consulẽ ad Heracleã, sed magna suorũ cæde. unde prouerbiũ, Heraclia uictoria. deinde superatus est à P. Sulpitio, & P. Decio Coss. postremò uictus fugatus est à Curio Dẽtato, & ex Italia pulsus. m Atq; int. s.b.] Hęc quę narrat sunt ex P. Orosio accepta lib. 4. quę scribit contigisse Fabio Gurgite iterũ, & C. Genutio Coss. bello Pyrrhi. n ἀρχίατρον.] Principẽ medicũ. ἰατρὸς enim medicus est: obstetrix quæ parturiẽtibus adest perita infantis excipiẽdi. Fuerũt & ἀρχίατροι medici principũ, ut in Codice Iusti. De comitibus & ἀρχιάτροις, q. primi medici, qui hodie protomedici nominantur ab Hispanis. o Quid illa iudẽ ingens.] Orosius lib. 4. sub primũ bellum Carthagiñ. p In quo genere oraculorũ. Cic. 2. De diuin. De Sybillinis lib. & Sibyllis alio loco fuse. q Quod p.æ.s.] Idem responderũt aruspices, Cic. tẽpore, cũ prodigia, quæ per eos dies cõugerãt procurarent. Cic. in Orat. de aruspicum responsis.

Heraclia uictoria

ἀρχίατρος

Quantæ clades Rom. sub bellis Punicis triuerint, frustra deorũ præsidijs expetitis. Cap. XVIII

TAM uerò Punicis bellis cùm inter utrumq; imperiũ uictoria diu anceps atq; incerta penderet, populiq; duo prævalidi impetus in alterutrũ fortissimos & opulentissimos agerẽt, quot minutiora regna cõtrita sunt? quæ urbes amplæ nobilesq; deletæ? quot afflictæ? quot perditæ ciuitates? quàm longe lateq; tot regiones terræq; uastatę sunt? Quoties uicti hinc atq; inde uictores? quod hominũ consumptũ est, uel pugnantiũ militum, uel ab armis uacantiũ populorũ? Quãta uis nauiũ marinis etiã prælijs oppressa, & diuersarũ tempestatum uarietate submersa est, si narrare uel cõmemorare conemur, nihil aliud quàm scriptores etiã nos erimus historiæ. Tunc magno metu perturbata Ro. ciuitas, ad remedia uana & ridenda currebat.[a] Instaurati sunt ex autoritate librorũ Sibyllinorũ ludi seculares, quorũ celebritas inter centũ annos fuerat instituta, felicioribusq; tẽporib. memoria negligẽte perierat.[b] Renouarũt etiã pontifices ludos sacros inferis, et ipsos abolitos annis retrorsum melioribus. Nimirũ enim quãdo renouati sunt, tãta copia morientiũ ditatos inferos etiã ludere delectabat: cùm profectò miseri homines ipsa rabida bella, et cruẽtas animositates funereasq; hinc atq; inde uictorias, magnos agerẽt ludos dæmonum, & opimas epulas inferorũ. Nihil sanè miserabilius primo bello Punico accidit, quàm quòd ita Romani uicti sunt, ut etiã Regulus ille caperẽt, cuius in primo & in altero libro mentionẽ fecimus, uir planè magnus & uictor antea domitorq; Pœnorũ, qui etiã ipsum primũ bellũ Punicũ cõfecisset, nisi auiditate nimia laudis & gloriæ duriores cõditiones quàm ferre possent fessis Carthaginiensibus imperasset. Illius uiri & captiuitas inopinatissima, & seruitus indignissima, & iuratio fidelissima, & mors crudelissima si deos illos nõ cogit erubescere,[c] uerũ est quòd ærei sunt, & nõ habẽt sanguinẽ. Nec mala illo tẽpore grauissima intra mœnia defuerũt.[d] nã exundãte nimis ultra morẽ fluuio Tiberino, penè omnia urbis plana subuersa sunt: alijs impetu quasi torrẽtis impulsis: alijs uelut stagno diuturno madefactis atq; sublapsis.[e] Istam deinde pestẽ ignis perniciosior subsecutus est, qui correptis circa forũ quibusq; celsioribus,[f] etiã tẽplo Vestæ suo familiarissimo non pepercit, ubi ei uelut uitã perpetuã diligẽtissima substitutione lignorũ, nõ tã[g] honoratæ quàm dãnatæ uirgines dõnare consueuerãt. Tũc uerò illic ignis non tantũ uiuebat, sed etiã sæuiebat. Cuius impetu exterritę uirgines, sacra illa fatalia[h] quę iã tres in quib. fuerãt presserat ciuitates, cũ ab illo incẽdio liberare nõ possent,[i] Metellus pôt. suæ quodãmodo salutis oblitus, irruẽs ea semiustulatus abripuit.[k] Neq; enim uel ipsũ ignis agnouit. Aut uerò erat ibi numẽ, quod nõ etiã si fuisset, fugisset. Homo igitur potius sacris Vestę, quàm illa homini prodesse potuerũt. Si aũt à semetipsis ignẽ nõ repellebant: ciuitatẽ, cuius tueri salutẽ putabanť, quid cõtra illas aquas flãmasq; poterãt adiuuare, sicut etiã res ipsa nihil prorsus potuisse, patefecit? Hæc istis nequaquã obijcerentur à nobis, si illa sacra dicerẽt, nõ tuendis his bonis tẽporalibus instituta, sed significandis æternis: & ideo cũ ea quæ corporalia uisibiliaq; essent perire cõtingeret, nihil his reb.

minui, propter quas fuerãt instituta, & posse ad eosdem usus denuo reparari. Nunc uerò cæcitate miserabili, eis sacris quæ perire possent fieri potuisse existimãt, ut salus terrena, & temporalis felicitas ciuitatis perire non posset. Proinde cùm illis etiam manentibus sacris, uel salutis contritio, uel infelicitas irruisse monstratur, mutare sententiam, quam defendere nequeunt, erubescunt.

L. VIVES

Ludi seculares

a INstaurati sunt.] Puto non futurũ ingratũ studiosis antiquitatis, si de ludis secularibus nõnulla dixero, altius repetens principijs. Valesius Sabinus homo ut illo tempore erant opumi quiq;, rusticus, ægrotantibus tribus liberis, ac propemodũ moribũdis, inter uota & cõprecationes uocẽ audiuit, filios fore saluos, si per pronũ Tiberim Terentũ portasset, ibiq; ex Ditis patris & Proserpinæ petita aqua calida, quam illi desiderassent, recreasset. Valesius de Tarento urbe ratus oraculũ intelligendũ, tãetsi procul ea urbs aberat, nec ullus erat ad Tarentũ Tiberis, tamẽ naue conducta, & in ca impositis pueris secundo flumine Ostiam contendit, ad campum Martiũ prope Romã, cùm pueros in siccũ exponeret, ut tædiũ nauigationis leuaret, uelletq; ignẽ accendere, consuluit gubernatorẽ, unde ignis peti posset. Ille è proximo Terento respondit, nam pastoriũ ignẽ uidebat ibi lucere, locus ille Terentus dicebatᷓ, q Tiberis amnium more ripã mollem tereret, uel quòd ara Ditis eo loco sub terra occuleretur. Valesius nomine audito lætus illuc nauem appelli iubet, existimans de illo loco se esse diuina uoce admonitum: ac interim dum ipse in urbem ad aram emendam curriculo properat, iubet seruos altè fodere, ubi collocaretur, uiginti pedes altum fodêre, & aram ueterem ibi inuenerunt cum inscriptione Diti & Proserpinæ. eam Ro. olim condiderãt post peractum dijs inferis sacrum, cùm pugnaturi cum Albanis in acie iamiam cõcursuri starent, iussi à dæmone id facere, prius q̃ manum consererent. Redijt ex urbe pater, & ad inuentam aram furuas hostias Diti & Proserpinæ sacrificauit: & tres noctes, tot enim erãt filij ægroti, dijs ibi facto lectisternio, exegit, cum cantibus & choreis, liberis iam morbo liberatis. Eundem morem in urbem induxit unus ex posteris Valesii illius P. Valer. Publicola, primo libertatis anno à maioribus suis acceptum. Triduum & trinoctiũ sacris totus populus operabatur ad aras Iouis & Apollinis, quibus mactabatᷓ cãdidus taurus, & huic canebatur carmẽ à pueris ac puellis matrimis patrimisq;. Deinde Iunonis, cui iuuenca iudẽ candida, & hæc quidẽ interdiu, noctu uerò Dianæ, Proserpinæ, Terræ, & Parcarũ quibus furuæ hostiæ, luminaq; accendebantur. Exhibebantur eo tempore ludi scenici in honorem Apollinis & Dianæ, & circenses, hiq; ludi tam celebres & magnifici seculares dicebantur, quòd semel singulis agerentur seculis.

Seculum

Seculum porrò spacium est uitæ humanæ longissimum. uarij uario annorũ numero describunt, ut est apud Censorinũ. Romani centũ annis, idq; interuallũ inter ludos seculares, ut Valerius Annas & Varro, & Liuius libro 136. Sed ex cõmentarijs xvuirorum, & edicto Cæsaris Augusti, Carmineq; Horatij seculari decem anni huic numero adduntur, ut centesimo quoq; & decimo anno fiant. Tametsi carmen illud Horatij, quo maxime Censorinus & alij nituntur, Certus undenos decies per annos: non uideo cur legi non possit, Certus ut denos decies per annos: & sic nonnulli legunt. Sed & aliud carmen à Zosimo citatur Græcum, quod & ipse Sibyllinũ esse dicit, in quo est, ὡς ἐτέων ἑκατὸν δέκα κύκλον ὁδεύων, sine apicibus & notis pronũciationis. Porrò præco cũ ad hos ludos cõuocabat, ad eos uti ludos ueniretᷓ dicebat, quos nemo ipsorum antea spectasset, nemo esset postmodũ spectaturus. hinc illa Vitellij assentatio Claudio ludos seculares exhibenti, Sæpe facias.

Sæpe facias

Primus hos ludos Publicola, ut diximus, fecit anno ab Vrbe con. ccxliiij. secũdi facti sunt ex libris Sibyllinis anno ab Vrbe condita quingentesimo & altero, P. Claudio Pulchro, L. Iunio Bruto Coss. undecimo anno primi belli Punici. Tertij primo anno tertij belli Punici, M. Manlio, Martio Cẽsorino Coss. quarti nõ expectato iusto tẽpore, L. Aemilio Lepido, L. Aurelio Oreste Coss. Quintos Augustus & Agrippa fecerunt, Furnio & Syllano Coss. reductos ad æquũ tẽpus. Sextos Cl. Cæsar anticipatos, se iiij. & L. Vitellio principis patre iij. Coss. Septimos Domitianus ueriore cõputatione, se xiiij. & L. Minutio Ruffo Coss. Octauos iusto tempore Septimius Seuerus, Chilone & Vibone Coss. Nonos Philippus Vostrensis anno ab Vrbe cond. M. Aemiliano & Aquilino Coss. ut tradit Cassiodorus. Hæc de ludis secularib. ex Varrone, Vale. Hor. L. Floro, Festo, Zosimo, Herodiano, Suet. Censori. Cassiodoro, Porphyrione, Acrone, Angelo Politiano. Nunc ad cætera pergamus.

b Renouarunt etiam pontifices.] Alios uidetur uelle esse ludos Ditis & Proserpinæ, atq; seculares, cùm omnes eosdem esse dicãt, nisi diuidat forte Augustinus ludos & sacrificia deorũ inferorum à ludis & sacris aliorum deorum, quæ per illos dies fiebant, & profectò ludi deorũ inferorũ aliam uidentur habuisse originem q̃ seculares. Festus enim ad hunc modũ scribit: Tauri appellabantur ludi in honorẽ deorũ inferorum facti: instituti autẽ uidentur hac de causa: Regnante Tarquinio Superbo cùm magna incidisset pestilẽtia in mulieres grauidas, quæ fuerat facta ex carne diu uendita populo taurorum, ludi ob hoc dijs inferis instituti & Tauri uocati. hæc Festus. Adde quòd seculares ludi Apollini interdiu, & Dianæ fiebant noctu, Tauri uerò dijs inferis.

Tauri ludi

c Verũ est quòd ærei sunt.] Alibi aerij, & congruentius opinioni Augustini: nam Platonici dæmonas aereos esse dicebãt, cũ quibus Augustinus uidetur aliquot locis consentire, ut pòst disputabimus. porrò in pudore sanguis rubore exornat faciẽ.

d Nam exundante.] Orosius lib. 4.

Tiberis exundatio, Romæ conflagratio

e Ignis.] Ibidẽ, & Liu. lib. 19. & Ouid. lib. 6. Fast. Declamatores apud Senecã ficto se exercẽt argumento, priuandus ne sit Metellus sacerdotio, quòd sit cæcus, posita lege, ut sacerdos integer sit.

f Etiã templo Vestæ suo familiaris.] Quoniã in eo ignis colebatᷓ, quod mox August. declarat.

g Honoratæ.] Nam honos earũ maximus apud omnes homines ordinesq; erat. sacerdoti Vestæ etiã magistratus uia cedebat.

h Quæ iam tres.] Ilium, Lauiniũ, Albã.

i Metellus pontifex.] L. Cæcilius Metellus põtifex max. bis consul, dictator, magister equitũ xvuir agris diuidundis, qui primus elephantos primo Punico bello in triumpho duxit, de quo Q. Metellus eius filius in ea oratione quam in funere ipsius habuit, scriptum reliquit, decẽ maximas res optimasq; in quibus quærẽdis sapiẽtes ætatẽ exigerẽt, consummasse: eũ ait uoluisse primariũ bellatorẽ esse, optimũ oratorẽ, fortissimũ imperatorem, auspicio suo maximas res geri, maximo honore uti, summa sapientia esse, summũ senatorẽ haberi, pecuniam magnã bono modo inuenire, multos liberos relinquere, & clarissimũ in ciuitate esse. Plin. lib. 7. cap. 43.

Metellus

k Neq; enim uel ipsum.] Locus mendosus, & qui uariè legitur. alibi pro uero, uerum, ut referatur ad numen: alibi, quod non enã si fugisset, effugisset: quasi non effugisset numen, etiam si fugisset Metellus.

De

De afflictione belli Punici secundi, qua uires utriusq; partis consumptæ sunt. Cap. XIX

SECVNDO aũt bello Punico nimis longũ est cõmemorare clades duorum populorũ, tam longè secum lateq; pugnantiũ, ita ut his quoq; [a] fatẽtibus qui nõ tã narrare bella Romana q̃ Romanum imperiũ laudare instituerunt, similior uicto fuerit ille qui uicit. Hannibale quippe ab Hispania surgẽte, & Pyreneis montibus superatis, Gallia trãscursa, Alpibusq; diruptis, tã longo circuitu auctis uiribus, cũcta uastãdo aut subigẽdo, torrẽtis modo Italiæ faucibus irruẽte, q̃ cruẽta bella gesta sunt, q̃ multa prælia: quoties Ro. superati, q̃ multa ad hostem oppida defecerũt, q̃ multa capta & oppressa, q̃ diræ pugnæ, & toties Hãnibali Ro. clade gloriosæ? [b] De Cannẽsi aũt mirabiliter horrendo malo quid dicam, ubi Hãnibal cũ esset crudelissimus, tamẽ tanta inimicorũ atrocissimorũ cæde satiatus, [c] parci iussisse perhibetur? [d] Vnde tres modios annulorũ aureorũ Carthaginẽ misit: quo intelligerẽt tantã in illo prælio dignitatẽ cecidisse Romanã, ut facilius eã caperet mẽsura q̃ numerus: atq; hinc strages turbæ cæteræ, tãtò utiq; numerosioris, quãtò infirmioris, quæ sine annulis iacebat conijciẽda potius q̃ nuncianda putaretur. Deniq; tanta militũ inopia secuta est, [e] ut Ro. reos facinorũ proposita impunitate colligerẽt, [f] seruitia libertate donarẽt, atq; ex illis pudẽdus, nõ tã supplerẽt [g] q̃ instruerẽt exercitus. Seruis itaq;, [h] imò ne faciamus iniuriã, iam libertis, pro Ro. rep. pugnaturis arma defuerũt. Detracta sunt templis, tanq̃ Romani dijs suis dicerẽt: Ponite quæ tã diu inaniter habuistis, si forte aliquid utile inde facere possunt nostra mãcipia, unde uos nostra numina nihil facere potuistis. Tunc etiã stipẽdijs sufficiendis cũ defecisset ærariũ, in usus publicos opes uenere priuatæ, adeò unoquoq; id q̃d habuit conferẽte, ut præter singulos annulos aureos, singulasq; bullas miserabilia dignitatis insignia, nihil sibi auri senatus ipse, quãtò magis cæteri ordines [i] tribusq; relinquerẽt. Quis ferret istos si nostris tẽporib. ad hanc inopiã cogerentur, cùm eos modò uix feramus, quãdo pro superflua uoluptate plura donantur histrionibus, q̃ tunc legionibus pro extrema salute collata sunt?

A L. VIVES

a VT ijs quoq; fatẽtibus.] Liuius in procemio tertiæ Decadis, & Silius Italicus libro primo: Propiusq; fuere periclo, Queis superare datũ. Qui duo scriptores, ille oratione soluta, hic numeris astricta bellum hoc Punicum, multis libris persecuti sunt: alij quoq; permulti. idcirco historiæ narrãdæ supersedebo.

b De Cannensi.] Ad Cannas Hannibal nobili clade Romanos affecit, tertio anno belli Punici, L. Aemilio Paulo, & P. Terentio Varrone Coss. Liuius libro duodecimo. Cannæ, ut Sabellicus in Annotationibus sentit, non est Cannusium oppidum, sed uicus in Apulia prope Aufidum amnẽ, qui nunc uulgari sermone Cannellæ nominantur. *Cannensis clades*

c Parci iussisse perhibetur.] An hic Augustinus uocem illam subsignificat Hannibalis, qua Maharbali præfecto equitum suadenti ut militem à pugna recentem & cruentum adhuc Romam duceret,
B respondisse fertur, præcedãt hostes, læta res est, uos postea sequemur. nam Hannibalem in ipso prælio, uel post prælium confectum militibus Romanis qui aderãt pepercisse nondum legi. Nisi sit illud, quod Liuius quoq; narrat, post Cannensem pugnã, quod nunq̃ aliàs contigerit, uocatos esse ab Hannibale Romanos, quos miti satis sermone sit allocutus: Non internecione ciuiũ sibi esse cum Ro. bellum, de dignitate atq; imperio certare, itaq; redimẽdi se captiuis copiã facere, precium fore in capita equiti quingenos quadrigatos numos, tricenos pediti, seruo centũ.

d Vnde tres modios.] Alij huic mensuræ dimidium addũt modium, alij unicum dicũt fuisse modium, & hanc famam ueriorẽ esse affirmat Liuius. Annulus insigne erat equestris ordinis, quo à plebe distinguebatur: utebantur tamẽ eo senatus & nobilitas. Plin. lib. 33. promiscuũ eius usum fuisse bello secundo Punico scribit: Nam alioqui, inquit, non potuissent
C trimodia illa annulorũ Carthaginẽ ab Hannibale mitti. Porrò modius cuiusmodi sit mensura, declarat Budæus in Asse suo: ubi alia mensurarũ genera. Res est longa, illinc petat, qui desiderat.

e Vt Ro. reos facino.] Orosius lib. 4. hoc à Iunio Bubulco dictatore factum dicit, ad exemplum Romuli qui scelestis & facinorosis hominibus asylum aperuit. Liuius idem lib. 23. M. inquit, Iunius descendit equo, dixitq; qui capitalẽ fraudẽ ausi quiq; pecuniæ iudicati in uinculis essent, qui eorũ apud se milites fierent, eos noxa pecuniaq; se exolui iussurũ.

f Seruitia.] Octo milia serui donati sunt libertate, & militarunt Volones nominati, q cùm singuli rogarentur, uelle se militare responderũt. Liuius. *Volones*

g Quàm instrueretur exercitus.] Octo milia enim erant seruorum, & sex milia facinorosorũ, quæ armauit spolijs Gallicis triumphò C. Flaminij translatis.

h Imò ne faciamus.] Tametsi non fuerunt liberi, antequã Hannonem ad Beneuentũ uicerũt, donatiq; sunt libertate à T. Graccho imperatore, sub quo fortẽ in militia operã na-
D uarant.

i Tribusq;.] Hoc uerbũ, an sit additum ab aliquo, nescio. Certe senatores ipsi erant ex tribubus, quas primum ex tota sua multitudine Romulus tres fecit: procedente deinde tempore auctæ, ad quinq; & triginta peruenerũt. Senatores, equites, & plebei in has erant diuisi. neq; erat quisquam ciuis Rom. qui non esset alicuius tribus. Cicero Antoniana sexta ad po. Ro. Nũquis nam est uestrum, qui tribum non habet? atqui certe nemo. Illum quinq; & triginta tribus patronum adoptarunt. Quid ergo sibi uult, cæteri ordines tribusq;, quasi ita essent distinctæ tribus à senatu, ut reliqui ordines, equester & plebeius: an fortasse hoc eodem dicitur modo, quo illud, Senatus populusq; Rom. seu senatus populus plebsq; Romana: cùm in populo & senatus intelligatur & plebs, hoc potius crediderim. *Tribus*

De

De exitio Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dij Romani auxilium non tulerunt. Cap. XX

SED in his omnibus belli Punici secundi malis, nihil miserabilius ac miserabili querela dignius, quàm [a]exitium Saguntinorũ fuit. Hæc quippe Hispaniæ ciuitas amicissima po. Ro. dum eidem populo fidem seruat, euersa est. Hinc enim Hannibal fracto fœdere Romanorũ causas quæsiuit quibus eos irritaret ad bellum. Saguntũ ergo ferociter obsidebat. Quod ubi Romæ auditũ est, missi sunt legati ad Hãnibalẽ, ut ab eius obsidione discederet. Contẽpti Carthaginẽ pergũt, querimoniãq; repo nunt fœderis rupti, infectoq; negocio Romã redeũt. Dum hæ moræ aguntur, misera illa ciuitas opulẽtissima, suæ reip. Romanęq; charissima, octauo uel nono à Pœnis mẽse deleta est. Cuius interitũ legere, quantò magis scribere horroris est. Breuiter tamen eũ cõmemorabo: ad rẽ quippe quę agitur multũ pertinet. Primò fame cõtabuit. nã etiã suorum cadauerib. à nonnullis pasta perhibetur. Deinde fessa omniũ rerũ, ne saltẽ captiua in manus Hãnibalis perueniret, ingentẽ rogũ publicè struxit, in quẽ ardentẽ, ferro etiã trucidatos omnes se suosq; miserunt. [b]Hic aliquid agerẽt dij helluones atq; nebulones sacrificiorũ adipibus inhiantes, & fallaciũ diuinationũ caligine decipiẽtes: hic aliquid agerẽt ut ciuitati populi Ro. amicissimæ subuenirẽt, & fidei conseruatione pereuntẽ perire nõ sinerẽt. Ipsi utiq; medij præfuerunt, cũ Romanæ reip. interiecto fœdere copulata est. Custodiens itaq; fideliter quod ipsis præsidibus placito iunxerat, fide uinxerat, iuratione constrinxerat, à perfido obsessa, oppressa, cõsumpta est. [c]Si dij ipsi tẽpestate atq; fulminib. Hannibalẽ postea Ro. proximum mœnibus terruerũt, longeq; miserũt, tunc primũ tale aliquid facerẽt. audeo quippe dicere, honestius illos pro amicis Romanorũ, ideo periclitãtibus, ne Romanis frangerent fidẽ, & nullam opẽ tunc habẽtibus, quàm pro ipsis Romanis, qui pro se pugnabãt atq; aduersus Hannibalẽ opulenti erãt, potuisse tempestate sæuire. Si ergo tutores essent Rom. felicitatis & glorię, tam graue ab ea crimen Saguntinæ calamitatis auerterẽt. Nunc uerò quàm stultè creditur dijs illis defen A soribus Romã uictore Hannibale nõ perisse, qui Saguntinæ urbi nõ potuerũt, ne pro eius periret amicitia subuenire? Si Saguntinorũ Christianus populus esset, & huiusmodi aliquid pro fide Euangelica pateretur, quanquàm seipse, nec ferro, nec ignibus corrupisset, sed tamẽ si pro fide Euangelica excidium pateretur, ea spe pateretur qua in Christũ crediderat, nõ ut mercede breuissimi tẽporis, sed æternitatis interminæ potiretur. Pro istis aũt dijs qui propterea coli perhibẽtur, propterea colendi requirũtur, ut harũ labentium atq; transeuntiũ rerũ felicitas tuta sit, B quid nobis defensores & excusatores eorum de Saguntinis pereuntibus respondebunt, nisi q̃d de illo Regulo extincto? Hoc quippe interest, quòd ille unus homo, hęc tota ciuitas, utriusq; tamẽ interitus causa, conseruatio fidei fuit. Propter hãc enim ad hostes & redire ille uoluit, & noluit ista transire. Conseruata ergo prouocat deorũ irã fides? An possunt & dij propitijs perire, nõ solũ quiq; homines, uerũetiã ingratæ ciuitates? Vtrũ uolunt eligãt. Si enim fidei seruatę irascuntur illi dij, quærãt perfidos à quibus colantur. Si aũt etiã illis propitijs multis grauibusq; cruciatibus afflicti, interire homi- C nes ciuitatesq; possunt, nullo fructu felicitatis huius coluntur. Desinant igitur succensere qui sacris deorum suorũ perditis, se infelices factos esse putant. Possent enim illis non solùm manentibus, uerumetiam fauentibus non sicut modò de miseria murmurare, sed sicut tunc Regulus & Saguntini excruciati horribiliter etiam penitus interire.

L. VIVES

[a] EXitium Saguntinorum.] Liuius lib. 21. Saguntus urbs est Hispaniæ ulterioris, mille passibus distans à mari nostro, à Zacynthijs & Ardeatibus, inquit Silius, condita & possessa: quæ gentes in Hi- D spaniam ante captum Ilium uenere: fide in Romanos & clade sua nobilis. ueteris amplitudinis & magnificentiæ spectant adhuc uestigia ædificijs antiquitate uenerãdis, & monumentis maiorũ inscriptionibusq; antiquissimis, quæ passim est uidere. Murum ueterem patria lingua nunc uocant, agri iurisq; Valentini. Superest imago quædam pristinæ arcis in monte, qui magnam Hispaniæ partem diuidit, sitæ. Eam ciuitatem Polybius libro Historiarum tertio, scribit cæteris Hispaniæ ciuitatibus & terrestrium frugum copia, & numero ciuium, & fortitudine peritiaq; rei militaris antecelluisse. Hanc & oderat Hannibal, quòd societate Romanorum freta, multis Carthaginiẽsium in Hispania socijs graues iniurias intulisset: & bello impetijt, tum ut illas ulcisceretur, tum etiam ut occasionem inueniret belli molem in Romanos conuertendi, qua re nullam ardentius iam inde Saguntus

à nono

à nono ætatis suæ anno concupierat. b Hic aliquid agerent helluones.] Deest dij, ut sit dij belluones. q. uotaces. In re honesta usus est Cicero, nam Catonē lutiorem librorum helluonem nominauit tertio De fin. quo modo belluones sint & nebulones, declarat quod statim sequitur. c Si ipsi dij.] Liuius lib. xxvi. Cum ante mœnia Romana staret Hannibal, iam cum Ro. commissurus prælium, cuius præmium erat futura Romana urbs, maxima secuta est tēpestas, quę duas acies dirimeret. Reuersis Carthaginieñ. in castra, Romanis in urbem, mira tranquillitas cum serenitate est secuta. Idem contigit postridie cùm instructi ad pugnā ambo exercitus consisterent signum expectantes: quæ res in religionem Hannibali uenit, tanquam à dijs arceretur ab urbe Roma, ita moueri inde castra iussit.

Helluo

Quàm ingrata fuerit Romana ciuitas Scipioni liberatori suo, & in quib. moribus egerit quādo eā Salustius optimā fuisse describit. Cap. XXI

PORRO inter secundum & postremum bellū Carthaginiēse, quādo Salustius optimis morib. & maxima concordia dixit egisse Romanos, multa enim prætereo suscepti operis modū cogitans. Eodem ergo ipso tempore morū optimorū maximæq; cōcordiæ [a] Scipio ille Romæ Italiæq; liberator, eiusdemq; belli Punici secundi tam horrēdi, tā exitiosi, tā periculosi præclarus mirabilisq; confector, uictor Hannibalis, domitorq; Carthaginis: cuius ab adolescētia uita describitur [b] dijs dedita, templisq; nutrita: [c] inimicorū accusationib. cessit, caresq; patria, quam sua uirtute saluā & liberam reddidit, [d] in oppido Linternēsi egit reliquā compleuitq; uitā, post insignē suum triumphū, nullo illius urbis captus desiderio, [e] ita ut iussisse perhibeatur, ne saltē mortuo in ingrata patria funus fieret. [f] Deinde tunc primū per Gn. Manliū proconsulem de Gallogræcis triumphantē, [g] Asiatica luxuria Romā omni hoste peior irrepsit. Tunc enim primùm lecti ærati, & preciosa stragula uisa perhibent. Tunc inductæ in conuiuia psaltriæ, & alia licentiosa nequitia. Sed nunc de his malis quæ intolerabiliter homines patiūtur, non de his quæ libenter faciunt dicere institui. Vnde illud magis quod de Scipione cōmemoraui, quòd cedens inimicis extra patriam quam liberauit mortuus est, ad præsentē pertinet disputationem, quòd ei Romana numina, à quorum templis auertit Hannibalē, nō reddiderunt uicem, quæ propter istam tantūmodo coluntur felicitatē. Sed quia Salustius eo tempore ibi dixit mores optimos fuisse, propter hoc de Asiana luxuria cōmemorandū

A putaui, ut intelligatur etiā illud à Salustio in comparatione aliorū temporum dictum, quibus temporibus peiores utiq; in grauissimis discordijs mores fuerūt. Nam tunc, id est, inter secundū & postremū bellum Carthaginiense, [h] lata est etiā illa lex Voconia, ne quis hæredem fœminā faceret, [i] nec unicam filiam. Qua lege quid iniquius dici aut cogitari possit ignoro. Veruntamē toto illo interuallo duorū bellorum Punicorū tolerabilior infelicitas fuit. Bellis tantūmodo foris conterebatur exercitus, sed uictorijs

B consolabatur. Domi aūt nullæ, sicut alias, discordiæ sæuiebant. Sed ultimo bello Punico uno impetu alterius Scipionis, q ob hoc etiā ipse Africani cognomē inuenit, æmula imperij Romani ab stirpe deleta est. Ac deinde tantis malorū aggeribus oppressa Romana respublica, ut prosperitate ac securitate rerū, unde nimiū corruptis moribus mala illa congesta sint, plus nocuisse mōstretur tam citò euersa, q̄ prius nocuerat tā diu aduersa Carthago. Hoc toto tempore usq; ad Cæsarē Augustū, qui uidetur nō adhuc uel ipsorū opinione gloriosam, sed contentio-

C sam & exitiosam, & planè iam eneruē ac languidam libertatē omnimodo extorsisse Romanis, & ad regale arbitriū cūcta reuocasse, & quasi morbida uetustate collapsam, ueluti instaurasse ac renouasse rempublicam. Toto ergo isto tempore, omitto ex alijs atque alijs causis etiam atq; etiam bellicas clades, [k] & Numantinū fœdus horrenda ignominia maculosum: [l] uolauerāt enim pulli de cauea, & Mancino consuli, ut aiunt, augurium malum fecerant, quasi per tot annos, quibus illa [m] exigua ciuitas Romanum circumsessa exercitu afflixerat, ipsiq; Ro. reip. [n] terrori esse iam cœperat, alij cōtra eam ma-

D lo augurio processerint.

L. VIVES

a Scipio ille.] P. Cornelius Scipio Africanus, qui transitu suo in Africam Hannibalem ex Italia tandem post sextumdecimum annum quàm erat ingressus, euellit, & eum in Africa uicit, fugauitq;, ac periculosissimo bello finem imposuit. b Dijs dedita.] Liuius lib. xxvi. de Scipione: Ad hæc iam inde ab initio præparans animo, ex quo togam uirilem sumpsit, nullo die prius ullam publicā priuatamq; rem egit, quàm in Capitolium iret, ingressusq; ædem consideret, & plerunq; tempus solus ibi tereret. Hic mos per totā uitam seruabatur. c Inimicorum accusationibus.] Liuius lib. xxxviij. & Plutarchus in uita eius. d In oppido Linternensi.] In Campania est, seu potius in uilla Linternensi. e Ita ut iussisse perhibeatur.] Liuius ua-

Scipio Africanus

rias scribentium opiniones de loco mortis Africani recenset. Non enim inter eos satis conuenit, num obierit Romæ. f Deinde tunc primum.] Liuius lib.xxxix. *Gallograeci* Gallogræci populi sunt in Asia minore, qui Græca lingua dicuntur Galatæ, ex Gallis, qui sub Brenno in Græciam transiuere, & Græcis commisti. g Asiatica.] Asiæ minoris, de qua alibi. h Lata est etiam illa lex Voconia.] *Lex Voconia* Tulit eam Q.Voconius Saxa tribunus plebis. Suasit M.Cato senior, paulò ante bellum Macedonicũ Persæ. Liuius lib.xli. quo in loco pro Voconio legitur Volumnius. i Nec unicam filiam.] Etiam si solam unam haberet filiã, nec plures liberos. k Et Numantinum fœdus.] Hostilij Mancini consulis, qui cùm triginta milia militũ sub signis haberet, à quatuor Numãtinorum milibus uictus, fœdus cum illis icere coactus est sibi & reipublicæ ignominiosum. l Volauerant.] *Pulli in auspicio* Solebant Romani in bellis ferre secum pullos in caueat qui eos custodiebat, pullarius dicebatur. Si pascebantur pulli auidè, bonum erat signum: si tam auidè, ut ex offa aliquid in terram decideret, optimum. Id enim erat tripudium solistimũ, olim terripauiũ dicebatur, quod terram pauiret, hoc est, feriret id quod ex ore pullorum *Solistimum* caderet post tripudium. Solistimum uerò quod in solum caderet. Sic enim scribebat in libris auguralibus: tripudium fieri, si quid ex offa pullorum in solum ceciderit. Ominosum & triste, si pulli non pascerentur: sicut P.Claudio Cæci filio. Peius multò, si ex cauea fugerent. Augures, ut Festus docet, quinq; signorum genera solebant obseruare: ex cælo, ex auibus, ex tripudijs, ex quadrupedibus, ex diris. m Exigua ciuitas.] Sine muris, sine turribus, uix quatuor bellatorum milia ad bellum eminebat. Origo belli fuit, quòd Sedigenses consanguineos suos hostes populi Romani uictos ad se refugientes urbe & tectis excepissent. n Terrori.] Cicero Numantiam & Carthaginem duos terrores imperij Romani appellat pro Murena.

De Mithridatis edicto, quo omnes ciues Romanos, qui intra Asiam inuenirentur, iussit occidi. Cap. XXII

SED hæc inquam omitto, quãuis illud nequaquã tacuerim,[a] quod Mithridates rex Asiæ, ubique in Asia peregrinãtes ciues Romanos, atq; innumerabili copia suis negocijs intẽtos, uno die occidi iussit: & factum est. Quàm illa miserabilis rerum facies erat, subito quemque ubicunq; fuisset inuentus in agro, in uia, in oppido, in domo, in uico, in foro, in tẽplo, in lecto, in conuiuio, inopinatè atque impiè fuisse trucidatum? Quis gemitus morientium, quæ lachrymæ spectantium, fortasse etiam ferientium fuerunt? Quàm dura necessitas hospitum, non solùm uidendi nefarias illas cædes domi suæ, uerumetiam perpetrandi: ab illa blanda comitate humanitatis, repente mutatis uultibus ad hostile negociũ in pace peragendũ, mutuis, ut ita dicam, omnino uulneribus: cùm percussus in corpore, & percussor in animo feriret? Nũ & isti omnes auguria contẽpserant? Num deos domesticos & publicos cùm de sedibus suis ad illam irremeabilẽ peregrinationem profecti sunt, quos consulerent, nõ habebant? Hoc si ita est, non habent cur isti in hac causa de nostris temporibus conquerantur. Olim Romani hęc uana contẽnunt. Si aũt consuluerũt, respondeatur quid ista profuerũt, quando per humanas duntaxat leges nemine prohibente talia licuerunt.

L. VIVES

a QVod Mithridates.] Primus Mithridates ex genere fuit septem illorum Persarum, qui Magis imperium abstulere. huic inimicus fuit Antigonus rex Syriæ, expulitq; eum in Cappadociam, ubi postea regnauit: regnumq; per manus filijs tradidit, illiq; à se genitis continua serie usq; ad sextum nepotem. Sextus fuit Mithridates, qui bellum cum Romanis gessit: uir ingẽti corporis robore, nec minus animo atq; ingenio potens. Sexiuges equos regebat, uigintiduas diuersarum gentium sonabat linguas, Magnusq; est cognominatus. Hic primùm amicus fuit Rom. nam contra Aristonicum auxilia Crasso Cos. misit: deinde suscepto cũ Nicomede rege Bithyniæ bello, alienatus est ab eis, ita in Phrygiam prouinciã Rom. inuasit, pulso Aquilio legato, mox Q.Oppium proconsulem & eundem Aquilium legatum in uincula coniecit: literasq; per totam Asiam suis præfectis misit, ut certo quodam die, quicquid ciuium Romanorum in sua ditione esset, trucidaretur: nec cuiquam uel dignitas, uel ætas, uel sexus, uel locus, ad quẽ confugisset, prodesset: quod illi ita, ut rex imperauerat, executi sunt. *Mithridates quot fuerunt*

De interioribus malis, quibus Romana resp. exagitata est, præcedẽte prodigio, quod in rabie omnium animalium, quæ hominibus seruiunt, fuit. Cap. XXIII

SED iam illa mala breuiter quantũ possumus commemoremus: quæ quantò interiora, tantò miseriora extiterunt: discordiæ ciuiles, uel potius inciuiles: nec iam seditiones, sed etiam ipsa bella urbana, ubi tantus sanguis effusus est: ubi partium studia, non contentionum dissensionibus,[a] uarijsq; uocibus in alterutrum, sed planè iam ferro armisq; sæuiebant: bella socialia, bella seruilia, bella ciuilia quantum Romanum cruorem fuderunt, quantam Italiæ uastationem desertionemq; fecerunt? nam antea quàm se aduersus Romam[b] sociale Latium commoueret,[c] cuncta animalia humanis usibus subdita, canes, equi, asini, boues, & quæque alia pecora sub hominum dominio fuerunt, subito efferata & domesticæ lenitatis oblita, relictis tectis, libera uagabantur: & omnem non solùm aliorum, uerùm etiam dominorum auersabantur

bant accessum, non sine exitio uel periculo audētis, si quis de proximo urgeret.[d] Quod quanti mali signū fuit? Quòd si hoc signum fuit, quod tantū malū fuit, quantū malū fuit illud, cuius hoc signum fuit? Hoc si nostris temporibus accidisset, rabidiores istos quàm illi sua animalia pateremur.

L. VIVES

a VAriisq; uocibus.] Nam antea conuitiis, iurgiis, rixis, uerborum uelitatione res agebatur, manibus abstinebatur. b Sociale Latium.] Cùm aduersus potentiam equitum, qui iudiciis praestant, lege C. Gracchi, senatus M. Liuium Drusum trib. pleb. curasset creandū, Liuius quo maioribus uiribus causam optimatū tueretur, socios & Italicos populos ut secū consentirent, spe ciuitatis solicitauit. Hanc spem cùm altè imbibissent Italici omnes, nec Liuio repente mortuo fides exolueretur, primùm Picentes ceperunt arma. Hos secuti sunt Vestini, Marsi, Lanni, Peligni, Marucini, Lucani, Samnites, consulibus Sex. Iulio Cæsare, L. Martio Philippo, ab V. C. DCLXII ann. uariè gestū, uaria fortuna partium. Tandem Italici populi subacti sunt à diuersis imperatoribus. Historia est à multis conscripta, Liuio, Floro, Plutarcho, Orosio, Velleio, Appiano. b Sociale Latium.] A Latinis cepit initium motus, qui feriis Latinis in monte Albano Cæsarem & Philippum Coss. Ro. decreuerant obtruncare. c Cuncta animalia humanis usib.] Orosius lib. v. Iulius Obsequens in Prodigiis de hoc tempore: Armenta in tantam rabiem cōcitata sunt, ut uastando suos hostile imaginarentur bellum, lachrymātesq; mulus affectibus calamitatem præsagirent suis. d Quod quanti mali signum.] In antiquis codicibus sic habetur: De proximo urgeret, quanti mali signum fuit, si hoc signum fuit, quod tantum malum, si etiam signum non fuit. Puto & hic legendum etiam si signum non fuit: ut significet Augustinus, necesse esse illud malum fuisse atrox & perniciosissimū, cuius signū erat tale, ut ipsum per se etiam si alterius mali prænunciū non esset, maximū & cum primis horrendum erat. Lectio codicis impressi mihi non improbatur, tametsi sensus manet utrobiq; idem.

Sociale bellum

De discordia ciuili, quam Gracchię seditiones excitauerunt. Cap. XXIIII

INITIVM aūt ciuilium bellorum fuit, seditiones[a] Gracchorū agrariis legib. excitatæ. Volebāt enim agros populo diuidere, quos nobilitas perperam possidebat. Sed eis tam uetustā iniquitatē audere conuellere, periculosissimū, imò uerò ut ipsa res docuit, perniciosissimum fuit. Quæ funera facta sunt, cū prior Gracchus occisus est: quæ etiam cùm alius frater eius non longo interposito tempore? Neq; enim legibus & ordine potestatū, sed turbis animorumq; conflictibus nobiles ignobilesq; necabantur. Post Gracchi alterius interfectionem, Lucius Opimius consul, qui aduersus eū intra urbem arma commouerat, eoq; cum sociis oppresso & extincto, ingentē ciuiū stragē fecerat, cū quæstionem haberet iam iudiciaria inquisitione cæteros persequēs, tria milia hominū occidisse perhibetur. Ex quo intelligi potest, quantā multitudinē mortium habere potuerit turbidus conflictus armorum, quādo tantam habuit iudiciorum uelut examinata cognitio.[b] Percussor Gracchi ipsius caput quantum graue erat, tanto auri pondere consuli uendidit. Hæc enim pactio cædem præcesserat. In qua etiam occisus est cum liberis[c] Marcus Fuluius consularis.

L. VIVES

a GRacchorum.] De his alibi dixi, maior fuit Tiberius, minor Caius. Tiberius nouem annis ante Caium est cæsus, res est nota, nullus scriptor nō meminit, Plutarchus, Appianus, Valerius, Cicero, Orosius, Salustius, Florus, & alii. b Percussor Gracchi.] C. Gracchus cùm uideret suam manū à consule & senatu loco pelli, in lucum Furinæ cōfugit. L. Opimius consul se Gracchi caput auro repensurū per præconē iussit pronunciari. Ita Septimuleius Anagninus familiaris Graccho cū placidè in lucū uenisset, multa prius familiariter, ut solebat, collocutus cum Graccho ipsum nihil suspicantem confodit, caputq; abscidit, & quo esset grauius, pro cerebro, quod erueerat, plumbum infudit. Porrò L. Opimius cōsul fuit cū Q. Fabio Maximo Pauli nepote Gracchi propinquo. c M. Fuluius consularis.] Quinto antè anno consul fuerat cum M. Plautio.

C. Gracchus

De æde Concordiæ ex senatusconsulto in loco seditionum & cædium condita. Cap. XXV

ELEGANTI sanè senatusconsulto[a] eo ipso loco ubi funereus tumultus ille cōmissus est, ubi tot ciues ordinis cuiusq; ceciderunt,[b] ædes Concordiæ facta est, ut Gracchorum pœnæ testis[c] concionantiū oculos feriret, memoriamq; compungeret. Sed hoc quid aliud fuit, quàm irrisio deorū? Illi deæ templum constituere, quæ si esset in ciuitate, nō tantis dissensionibus dilacerata corrueret? Nisi forte sceleris huius rea Concordia, quia deseruerat animos ciuium, meruit in illa æde tanquàm in carcere includi. Cur enim si rebus gestis congruere uoluerūt, non ibi potius ędē Discordiæ fabricauerunt? An ulla ratio redditur, cur Concordia dea sit, & Discordia dea nō sit: ut secundū Labeonis distinctionē bona sit ista, illa uerò mala? Nec ipse aliud secutus uidetur, quàm quòd aduertit Romę etiā Febri, sicut Saluti templum constitutū. Eo igitur modo, non tantùm Concordiæ, uerumetiā Discordię cōstitui debuit. Periculosè itaq; Romani tā mala dea irata uiuere uoluerūt,[d] nec Troianum excidium recoluerunt ori-

ginē ab eius offenſione ſumpſiſſe. Ipſa quippe quia inter deos nō fuerat inuitata, trium dearum litem aurei mali ſuppoſitione commentata eſt. Vnde rixa numinum, & Venus uictrix, & rapta Helena, & Troia deleta eſt. Quapropter ſi forte indignata, quòd inter deos in urbe nullum templum habere meruit, ideo iam turbabat tantis tumultibus ciuitatē, quantò atrocius potuit irritari, cùm in loco illius cædis, hoc eſt, in loco ſui operis aduerſariæ ſuæ conſtitutā ædem eſſe uideret? Hęc uana ridentibus nobis illi docti ſapienteſq; ſtomachantur, & tamen numinum bonorū malorumq; cultores de hac quęſtione Concordię Diſcordiæq; nō exeunt, ſiue prætermiſerint harum dearum cultum, eiſq; Febrem Bellonamq; prætulerint, quibus antiqua ſana fecerunt: ſiue & iſtas coluerint, cùm ſic eos diſcedente Concordia, Diſcordia ſæuiēs uſq; ad ciuilia bella perduxerint.

L. VIVES

a EO ipſo loco.] Appianus in foro dicit. Idem Varro, & P. Victor de Regionib. urbis, octaua regione ponit: id eſt, in foro Romano, cùm pugna ſit commiſſa in Auentino, tametſi incepta ad Capitolium.

Aedes Concordiæ plures

b Aedes Concordiæ.] Aedes Concordiæ Romæ fuerūt plures, uetuſtiſsima quam propter ſeceſsionem militarem uouit extruxitq; M. Furius Camillus: de qua Ouidius primo Faſtorum. Neſcio an eadem ſit, quam Flauius ædilis in Area Vulcani maxima nobilitatis inuidia dicauit, P. Sulpitio, P. Sempronio Coss. Liuius libro nono. Credo non eſſe eandem. Altera eſt, quam uouit L. Manlius prætor etiam propter ſeditionem militarem in Gallia. Faciēda eſt locata à duumuiris, Gn. Pupio Cæſone, Quintio Flaminio ad hoc creatis à prætore urbis, dicata in arce à M. & Gn. Attilijs. Liuius libro uigeſimoſecundo & uigeſimotertio. Tertia eſt in foro Romano, prope Græcoſtaſim ædificata à L. Opimio cōſule, deletis Gracchanis partibus, ubi eſt etiam baſilica Opimia. Varro libro tertio De lingua Latina. Erecta eſt ea ædes ingēti indignatione populi Romani, ad quam etiam cùm construeretur inſcriptū eſt: Opus Vecordię. Quarta ædes Concordiæ poſita eſt à Liuia Augusta, niſi eadem ſit antiquiſsima, quam fecerat Camillus, reparata à Liuia, quòd uetuſtate laberetur: de qua Ouidius primo Faſtorū. Feriæ huius xviij. Calend. Februarias.

c Concionantium.] Tribunorū, & eorum qui cum populo agebant: ne quid apud populum de ſenatu parum honorificè auderent dicere, exemplo Gracchi, cuius facinoris illud eſſet monumentum, deterriti.

Belli Troiani origo

d Nec Troianum excidium.] Cùm ad nuptias Pelei & Tethidis Diſcordia ſola inuitata non eſſet, indignata aureum in conuiuium malum immiſit, ſic inſcriptū, ἡ καλὴ λαβέτω, id eſt, pulchra accipiat. Hinc de forma inter Venerem, Mineruam, & Iunonem orta contentio. Itumq; eſt ad Paridem iudicem, ex quo iudicio natum eſt illud malorum pelagus belli Troiani.

De diuerſis generib. belli, quæ poſt conditā ædē Concordiæ ſunt ſecuta. Cap. XXVI

PRAECLARVM uerò ſeditionib. obſtaculū, ædem Concordiæ teſtem cędis ſupplicijq; Gracchorū concionātibus opponendā putarūt. Quantum ex hoc profecerint, indicāt ſecuta peiora. Laborarūt enim deinceps cōcionatores nō exemplū deuitare Gracchorū, ſed ſuperare propoſitū. L.[a] Saturninus trib. plebis, [b]& C. Cæſar, Seruilius prætor, [c]& multò pòſt [d]Marcus Druſus, quorū omniū ſeditionibus cædes primò iam tūc grauiſsimæ, deinde ſocialia bella exarſerunt: quib. Italia uehemēter afflicta, et ad uaſtitatē miſerabilē deſertionēq; perducta eſt. Bellū deinde ſeruile ſucceſsit, & bella ciuilia: in quibus quæ prælia cōmiſſa ſint, quid ſanguinis fuſum, ut omnes ferè Italię gētes quibus Romanū maxime præpollebat imperiū, tanq; ſæua barbaries domarentur. Iā ex paucisſimis, hoc eſt, minus q̃ ſeptuaginta gladiatorib. quēadmodū bellū ſeruile contractū ſit, ad quantum numerū & q̃ acrem ferocemq; peruenerit: quos ille numerus imperatores populi Romani ſuperauerit, quas & quomodo ciuitates regioneſq; uaſtauerit, uix qui hiſtoriā ſcripſerūt, ſatis explicare potuerunt. Neq; id ſolū fuit ſeruile bellū, ſed & Macedoniā prouinciā prius ſeruitia depopulata ſunt, deinde Siciliā oramq; maritimā. Quanta etiā & q̃ horrenda cōmiſerint primò latrocinia, deinde ualida bella piratæ, quis pro magnitudine rerum ualeat eloqui?

L. VIVES

a SAturninus.] Gn. Apuleius Saturninus trib. pleb. cùm rempub. legibus agrarijs turbaret, à C. Mario ſextùm, & L. Valerio Flacco Coss. quibus ſenatus dederat negociū, ut uiderēt, ne quid reſpub. detrimenti caperet, occiſus eſt: cùm tamē legem ferret, ut Mario gratificaretur. b Et C. Cæſar.] Cæſar eſt additum, nec eſt in ueteribus libris, ſed ſolùm C. Seruilius Glaucia prætor, qui cum Saturnino faciebat. Cicero in Bruto: Seditioſorum poſt Gracchos L. Apuleius Saturninus eloquentiſsimus uiſus eſt. Magis ipſe tum & motu atq; ipſo amictu capiebat homines, quàm aut dicendi copia, aut mediocritatē prudentiæ. Longè autē poſt natos homines improbiſsimus C. Seruilius Glaucia, ſed peracutus, & callidus, cum primiſq; ridiculus. is cū ex ſummis & fortunæ & uitæ ſordibus in prętura cōſul factus eſſet, ſi rationē eius haberi licere iudicatum eſſet. Nam & plebem tenebat, & equeſtrem ordinem beneficio legis deuinxerat. Is prætor eodem die, quo Saturninus tribunus plebis, Mario & Flacco Coss. publicè eſt interfectus. Hæc apud Ciceronem. Si quis tamen C. Cæſarem legi uellet, nō erraret omnino. Sed tempora non congruerent. Nam hic, qui frater fuit L. Cæſaris concionibus ſuis populum Ro. mouit, eiuſq; nimia cum Sulpitio trib. pleb. contentio cauſa fuit belli ciuilis Mariani,

Glaucia Saturninus

ni,ut Pædianus memoriæ mandauit.hunc Cæſarem Cicero in Bruto ſcribit,ædilem curulem quotidie conciones habuiſſe. c Et multò poſt.] Legendum, nõ multò poſt,nempe ſeptem annis.tot enim ſunt à Saturnino tribuno ad Liuium tribunum, id eſt, à Mario & Flacco Coss.ad Flaccum & Herenniũ Coss. d M.Druſus.] M.Liuius Druſus, de quo ante dixi, nobili genere, & ad dicendum paratus,ſuperbiſsimus omniũ Rom.qui cùm à ſenatu uocaretur, ſenatũ potius ad ſe uenire iuſſit,& ſenatus paruit. Huius patrem ſenatus patronũ appellauit. e Bellum deinde ſeruile.] In Sicilia bellum ſeruile eſt excitatũ ante ſociale ab Euno Syro quodam, qui ſe furore magnæ matris deum correptũ ſimulauit. ſexaginta milia hominũ ſunt ab eo coacta, & prætores quatuor uicti,caſtraq; ab eis capta.Perpenna fugitiuos tandem obſeſſos uicit. Paulò pòſt Cleon Cilix alterum bellum ſeruile in eadẽ inſula excitauit,ingentes conflatæ copię,& prætores ſicut antea uicti,& caſtris exuti. bellum M.Aquilius confecit.In Italia bellum ſeruile à Spartaco & Chryſo motum, qui cum quatuor & ſeptuaginta gladiatoribus eo ludo Lentuli, qui erat Capuæ,profugerunt,quibus ſe ingens ſeruorum manus adiunxit. P.Varenum prætorem,& Claudium Pulchrum legatũ, qui primi ipſis armati occurrêre,uicerũt.Deinde Chryſus cum ſuis copijs à Q.Vario prætore cæſus eſt. Spartacus,qui ſuperfuit,cum conſule Lentulo primùm,deinde cum L.Gellio, & Q.Ario prætore : pòſt cum Caſſio proconſule,& Gn.Manlio prætore proſperé conflixit.Ad poſtremum M.Craſſus prætor ipſum ſuperauit, exercitumq; eius deleuit. f Quanta etiam,&c.latrocinia.] Cilices piratæ mare infeſtum cùm redderent, miſſus eſt aduerſus eos P.Seruilius proconſul, qui Iſauros,& aliquot alias eorum urbes expugnauit : quo digreſſo ipſi ualidiores inſurrexerunt,& ad Caietam uſq; Miſenum & Oſtiam cum magno Romanorum terrore & dedecore prædabundi peruenere. Gn.Pompeius lege Gabinia imperator aduerſus eos creatus,toto mari intra quadraginta dies expulit. Liuius lib.99.& Cicero pro lege Manilia,L.Florus,& alij.

M.Druſus · *Bellum ſeruile* · *Bellũ piraticũ*

De bello ciuili,Mariano atq; Syllano. XXVII

VM uerò Marius ciuili ſanguine iam cruẽtus,multis aduerſarũ ſibi partiũ perẽptis, uictus urbe profugiſſet,uix paululũ reſpirante ciuitate,[a] ut uerbis Tullianis utar,ſuperauit poſtea Cinna cum Mario. Tum uerò clariſsimis uiris interfectis,lumina ciuitatis extincta ſunt.[b] Vltus eſt huius uictorię crudelitatẽ poſtea Sylla: nec dici quidem opus eſt, quanta diminutione ciuiũ, & calamitate reipublicæ. De hac enim uindicta quę pernicioſior fuit quàm ſi ſcelera quę puniebantur, impunita relinquerentur,[c] ait & Lucanus:

Excęſsit medicina modũ,nimiũq; ſecuta eſt
Quà morbi duxere manus: periere nocẽtes.
Sed cũ iam ſoli poſſent ſupereſſe nocentes,
Tunc data libertas odijs,reſolutæq; legum
Frenis ira ruit.

Illo bello Mariano atque Syllano,exceptis his qui foris in acie ceciderũt, in ipſa quoq; A urbe cadaueribus uici,plateæ,fora,theatra, templa completa ſunt : ut difficile iudicaretur quando uictores plus funerum ædiderint, utrum prius ut uincerent, an poſtea quia uiciſſent. Cùm primũ uictoria Mariana,quãdo de exilio ſe ipſe reſtituit,exceptis paſsim quaqua uerſum cædibus factis,caput Octauij conſulis poneretur in roſtris: Cæſar & [d] Fimbria in domibus trucidarentur ſuis:[e] duo Craſsi pater & filius in conſpectu mutuo mactarentur:[f] Bebius & Numitorius unco tracti ſparſis uiſceribus interirẽt:[g] Ca- B tulus hauſto ueneno, ſe manibus inimicorum ſubtraheret:[h] Merula flamẽ Dialis pręciſis uenis Ioui etiam ſuo ſanguine litaret. In ipſius autem Marij oculis continuo feriebantur,[i] quibus ſalutantibus dexterã porrigere noluiſſet.

L. VIVES

a VT uerbis Tullianis utar.] Hæc quæ ſequuntur. Superauit poſtea Cinna cum Mario. Tum uerò clariſsimis uiris interfectis, lumina ciuitatis extincta ſunt. Verba ſunt Ciceronis tertia Inuectiua in Catil. Quos interfecerint Cinna & Marius nos prolixè in tertia Syllana perſecuti ſumus:hi fuere duo fratres C. & L.Iulij Cæſares,Atilius Seranus,P.Lẽtulus,L.Craſ- C ſus, M.Antonius orator, Gn.Octauius, L.Cornelius, Merula flamen Dialis Coss.L.Catulus,C.Arcarius,M. Bebius,Numitorius,Sex.Licinius. b Vltus eſt huius.] Verba ſunt adhuc Ciceronis eodem loco. *Interfecti à Mario & Cinna*

c Ait & Lucanus.] Libro ſecundo:

Sylla quoq; immenſis acceſsit cladibus ultor:
Ille quod exiguum reſtabat ſanguinis urbi,
Hauſit,dumq; nimis iam putrida membra recidit,
Exceſsit medicina modum,nimiumq; ſecuta eſt
Quà morbi duxere manus.

d Fimbria.] Fuit C.quidam Fimbria,quem Velleius Flauium nominat:hic partium fuit Marianarum, qui Troiam deleuit. Fuit alter C.Fimbria, ſed Licinius qui uixit cum Gracchis, peruenitq; ad bella ciuilia, in quibus eſt occiſus intra penates ſuæ domus : quemadmodum & Cæſar,autor Florus.Huius Fimbriæ meminit in Claris oratoribus Cicero. quem ego puto fuiſſe illum,qui iudex in contentione de uiro bono pronũciare noluit.Cuius rei autor eſt Cicero in 3.Offic.& Valer. D lib.7. e Duo Craſsi.] Filius ab equitibus Fimbriæ ſatellitis Cinnæ eſt occiſus. Pater ne in poteſtatem hoſtium ueniret,manum ſibi intulit. f Bebius.] Hic ferarum ritu inter manus carnificũ, ſine ferro diſcerptus eſt.Lucanus libro ſecundo: *C.Fimbria Licinius* *Bebius*

Vix te ſparſum per uiſcera Bebi
Innumeras inter carpentis membra coronæ
Diſcerpſiſſe manus.

g Catulus hauſto ueneno.] L. Luctatius Catulus collega fuerat Marij in quarto eius cõſulatu bello Cymbrico, amboq; de Cymbris triũpharant. Pro hoc cùm apud Marium totus ſenatus ſupplex deprecaretur, Marius nihil aliud quàm moriendum eſſe reſpondit. Itaq; Catulus ubi hoc Marium dixiſſe reſciſſet,accenſis carbonibus ſe ſuffocauit.Dubiũ an hauſtis prunis, ut Portia Bruti coniunx: an fumo in cubiculo undiq; occluſo *Luctatius Catulus*

& recēs gypso incrustato. Nam ea res letalis est, nisi certa remedia adhibeantur. Sunt qui hausisse illum uenenum putent, ut hic Augustinus. h Merula flamen Dialis.] Hic sibi in cella Iouis uenas præcidit. i Quibus salutantibus.] Illud erat signum, quod Marius militibus dederat.

Qualis fuerit Syllana uictoria uindex Marianæ crudelitatis. Cap. XXVIII

SYLLANA uerò uictoria secuta huius uidelicet uindex crudelitatis, post tantū sanguinē ciuiū quo fuso comparata fuerat, finito iam bello inimicitijs uiuentibus crudelius in pace grassata est. Iam etiā post Marij maioris pristinas ac recentissimas cædes additæ fuerāt aliæ grauiores [a] à Mario iuuene atq; Carbone earundē partiū Marianarū. Qui Sylla imminente nō solū uictoriā, uerū etiā ipsam desperantes salutē, cuncta suis alienisq; cædibus impleuerūt. Nam prēter stragē latè per diuersa diffusam, obsesso etiā senatu, de ipsa curia tanq̃ de carcere producebant̃ ad gladiū. [b] Mutius Scæuola pontifex quoniā nihil apud Romanos templo Vestæ sanctius habebat, aram ipsam amplexus, occisus est: [c] ignēq; illū qui perpetua cura uirginū semper ardebat, suo penè sanguine extinxit. Vrbem deinde Sylla uictor intrauit, [d] qui in uilla publica, nō iā bello, sed ipsa pace sæuiēte septē milia deditorū undecūq; inermia, nō pugnando, sed iubendo prostrauerat. In urbe aūt tota quē uellet Syllanus quisq; feriebat. Vnde tot funera numerari omnino nō poterāt, [e] donec Syllæ suggererēt sinendos esse aliquos uiuere, ut essent quib. possent imperare qui uicerāt. Tunc iā cohibita quę hac atq; hac passim furibūda ferebat̃ licētia iugulandi, [f] tabula illa cū magna gratulatione proposita est, quæ hominū ex utroq; ordine splendido, equestri scilicet atq; senatorio, occidendorū ac proscribendorum duo milia continebat: contristabat numerus, sed consolabat̃ modus. Nec quia tot cadebant, tantum erat mœroris, quantū lætitiæ, quia cæteri non timebant. Sed in quibusdam eorum, qui mori iussi erant, etiā licet ipsa crudelis cæterorum securitas, genera mortium exquisita congemuit. [g] Quendam enim sinè ferro laniantium manus diripuerūt: immanius homines hominem uiuum, q̃ bestiæ solent discerpere cadauer abiectum. [h] Alius oculis effossis & particulatim membris amputatis, in tantis cruciatibus diu uiuere, uel potius diu mori coactus est. [i] Subhastatæ sunt etiā tanquā uillæ quædam nobiles ciuitates. Vna uerò uelut unus reus duci iuberet̃, sic tota iussa est ciuitas trucidari. Hæc facta sunt in pace post bellū, nō ut acceleraretur obtinēda uictoria, sed ne contēneret̃ obtēta. Pax cum bello de crudelitate certauit, & uicit. Illud enim prostrauit armatos, ista nudatos. Bellū erat ut qui feriebatur, si posset, feriret: pax autē non ut qui euaserat, uiueret, sed ut moriens non repugnaret.

L. VIVES

Marij filius a A Mario iuuene.] Hic fuit Marij senioris filius, qui consul cū Gn. Carbone fuit ante annos uigintiquinq; per uim factus: qui una significatione literarum Damasippum prætorē satellitem suum iussit quicquid erat in urbe patriciorū interficere, bonusq; & diligēs satelles iussa domini sedulo executus est. nam specie consulendi contracto senatu, patricios omnes interemit. b Mutius Scæuola.] Liuius libro 87. Lucanus uerò libro 2. à Mario seniore uidetur scribere Scęuolam interfectum. Historici à Mario iuuene tradunt. *Scæuola*

c Ignemq; illum.] Imitatio Lucani:

Ante ipsum penetrale deæ, semperq; calentes
Mactauere focos: parum sed fessa senectus
Sanguinis effudit iugulo, flammisq; pepercit.

d Qui in uilla publica.] Apud Liuium & Florum est, in uia publica. & Liuius octo milia ponit. Apud autorem libelli De uiris illustrib. est, in uilla publica: & numerus est nouem milium. e Donec Syllæ.] Hoc Syllæ à Q. Catulo dictum putant Eutropius & Orosius. Alij à C. Metello iuuene freto affinitate, & ex calore ætatis audaci. Sunt qui, ut Plutarchus refert, à Fusidio assentatore Syllæ. Idem Florus, etsi apud Plutarchum Offidius pro Fusidio legatur, sed mēdæ eiusmodi apud illum autorem, uel ipsius, uel interpretum, uel librariorum culpa sanè non paucæ. Apud Florum & Orosium Fursidius. Huius Fusidij meminit Salustius in Oratione Lepidi consulis. f Tabula.] Tabula proscriptionis, ut certus numerus occidendorum designaretur, ut sciret quisq; uicturus ne an moriturus esset. Proscriptos licebat occidere, eorum bona diuidebantur, pars cedebat Syllæ, pars percussori. Filij priuati hæreditate etiam petere honores lege Syllæ prohibebantur. Tunc primum tabula proscriptionis est Romæ uisa. g Quendam enim sine ferro Bebium.] Hic fuit Bebius Marianus: alter, de quo modò diximus, fuit Syllanus. Eodem genere fati ambo perierunt. Nam Syllani ut se de Marianis eadem ratione crudelitatis, qua illi usi fuerant, uindicarent: idem Mariano Bebio fecerunt, quod suo erat factum à Marianis. Vtriusque Bebij meminit Florus. *Bebij discerpti*

h Alius oculis.] M. Marius Gratidianus C. Marij propinquus. Hanc crudelitatem exercuit L. Catilina ad bustū L. Catuli in Mario homine gratiosissimo, qui tribunus plebis & bis prætor fuerat: ut Q. Cicero in Parænesi ad fratrem M. scribit. Primū enim brachia illi & crura fregit, aures deinde, linguā & nasum præsecuit, oculos defodit, postremò capite trūcauit. i Subuastatæ sunt etiā.] In codice Laurini legitur, subhastatæ, haud dubiè congruentius historiæ. Florus: Municipia Italiæ splendidissima sub hasta uenierunt, Spoletum, Interamna, Præneste, Fluentia. Nam Sulmonem uetus oppidum socium atq; amicum, facinus indignum, nondum *Marij Gratidiani mors* *Subhastatæ*

expugnatum

expugnatum, ut obsides iure belli, & modo morte damnati duci iubentur: sic damnatam ciuitatem iussit Sylla deleri. Hæc apud Florum libro tertio. Liuius lib. 88. Prænestinos omnes inermes iussos esse à Sylla interimi scribit. Porrò subhastare uocabulum fuit ætatis Augustini, quo utuntur Cæsares illorum temporũ Theodosius & Archadius. C. De rescind. uend.

De comparatione Gothicæ irruptionis cum eis cladibus, quas Romani uel à Gallis, uel à bellorũ ciuilium autoribus acceperunt. Cap. XXIX.

QVAE rabies exterarũ gentiũ, quæ sæuitia barbarorũ, huic de ciuib. uictoriæ ciuiũ comparari potest? Quid Roma funestius, tetrius, amariusq́ uidit? Vtrum olim Gallorũ, & paulò ante Gothorũ irruptionẽ, an Marij & Syllę, alio rumq́ in eorũ partibus uirorũ clarissimorum, tanquã suorũ luminũ in sua membra ferocitatẽ? Galli quidẽ trucidauerũt senatũ, quicquid eius in urbe tota, præter arcẽ Capitolinã, quæ sola utcunq́ defensa est, reperire potuerũt. Sed in illo colle cõstitutis, auro uitã saltẽ uendiderũt, quã & ipsi ferro rapere nõ possent, possent tamẽ obsidione cõsumere. Gothi uerò tã multis senatoribus pepercerũt, ut magis mirũ sit, q aliquos peremerũt.[a] At uero Sylla uiuo adhuc Mario ipsum Capitoliũ quod à Gallis tutũ fuit, ad decernẽdas cædes uictor insedit. Et cũ fuga Marius esset elapsus ferocior cruẽtiorq́ rediturus, iste in Capitolio p senatus etiã consultũ, tam multos uita rebusq́ priuauit. Marianis aũt partibus Sylla absente quid sanctum cui parcerẽt fuit, quãdo Mutio ciui, senatori, põtifici, arã ipsam ubi erãt, ut aiũt, fata Romana miseris ambienti amplexib. nõ pepercerunt?[b] Syllana porrò tabula illa postrema, ut omittamus alias innumerabiles mortes, plures iugulauit senatores quàm Gothi uel expoliare potuerunt.

L. VIVES

a At uerò Sylla.] In prima uictoria de Mario cùm per senatusconsultum Sulpitium, Marios, & alios inimicos suos hostes reipublicæ curauit declarari. b Syllana porrò tabula.] Plutarchus in Sylla, ter eum intra paucos dies proscriptionum diuersas tabulas proposuisse scribit.

De connexione bellorũ, quę aduentũ Christi plurima & grauissima præcesserunt. Cap. XXX.

QVA igitur fronte, quo corde, qua impudentia, qua insipientia, uel potius amẽtia, illa uel dijs suis nõ imputant, & hęc nostro imputant Christo? Crudelia bella ciuilia omnibus bellis hostilibus, autoribus etiam eorum fatentibus amariora: quibus illa respublica nec afflicta, sed perdita omnino iudicata est, longè ante aduentum Christi exorta sunt, & sceleratarum concatenatione causarum à bello Mariano atque Syllano,[a] ad bella Sertorij[b] & Catilinæ, quorũ à Sylla fuerat ille proscriptus, ille nutritus:[c] inde ad Lepidi & Catuli bellum, quorum alter gesta Syllana rescindere, alter defendere cupiebat,[d] inde ad Põpeij & Cæsaris; quorum Pompeius sectator Syllæ fuerat, ciusq́ potentiam uel æquauerat, uel iam etiam superauerat.[e] Cæsar autem Pompeij potentiã non ferebat, sed quia non habebat, quam tamen illo uicto interfectoq́ transcendit.[f] Hinc ad alium Cæsarem, qui post Augustus appellatus est, peruenerunt, quo imperãte natus est Christus. Nam & ipse Augustus cum multis gessit bella ciuilia: & in eis etiam[g] multi clarissimi uiri perierunt, inter quos[h] & Cicero disertus ille artifex regendæ reipublicæ. Pompeij quippe uictorem[i] Caium Cæsarem, qui uictoriam ciuilem clementer exercuit, suisq́ aduersarijs uitam dignitatemq́ donauit: tanquam regni appetitorem, quorundam nobilium coniuratio senatorum uelut pro reipublicæ libertate in ipsa curia trucidauit.[k] Huius deinde potentiam, multum moribus dispar, uitijs omnibus inquinatus atq́ corruptus, affectare uidebatur Antonius, cui uehementer pro eadem illa uelut patriæ libertate Cicero resistebat.[l] Tunc emerserat mirabilis indolis adolescens ille alius Cæsar, illius Caij Cęsaris filius adoptiuus: qui, ut dixi, postea appellatus est Augustus. Huic adolescenti Cæsari, ut eius potentia contra Antonium nutriretur, Cicero fauebat: sperans eum depulsa & oppressa Antonij dominatione instauraturum reipublicæ libertatem,[m] usqueadeò cæcus atque improuidus futurorum, ut ille ipse iuuenis, cuius dignitatem ac potestatem fouebat, & eundem Ciceronẽ occidendum Antonio quadam quasi concordiæ pactione permitteret, et ipsam libertatem reipublicę, pro qua multũ ille clamauerat, ditioni propriæ subiugaret.

L. VIVES

Sertorius a AD bella Sertorij.] Q. Sertorius Mirsinius, Marianis rebus per ignauiā ducum ruētibus cum exercitu quem ductabat, per loca aspera ac difficilia in Hispaniam se recepit, ubi bellum aduersus duces Syllanos strenuè gessit. Ad ultimum fractus à Pompeio Magno proditione suorum M. Perpennæ, Antonij & aliorū cœnans confossus est, magnus dux, & cuilibet ueterū, si materia melior clariorq; affuisset, cōparādus.

Catilina b Et Catilinæ.] Catilina partiū fuit Syllanarū, quo usus est Sylla in multis occidēdis carnifice. Hic postea cū plerisq; patritijs coniurauit aduersus patriā: à Cicerone & C. Antonio Coss. oppressus est.

Lepidus *Catulus* c Inde ad Lepidi & Catu.] M. Aemilio Lepido, Q. Luctatio Catulo coss. Sylla decessit, sepultusq; est in campo Martio. In eius funere de cōponenda repub. & actis Syllæ rescindēdis inter duos cōsules usq; ad iurgia est progressum. Inde Lepido uolente ut proscripti a Sylla reducerent̄, eisq; sua redderent̄ bona, Catulus contradicebat cum senatu: nō q iniquum hoc esset, sed q uidebant initium esse tumultus, qui nullo tempore esset futurus grauior, quàm tūc, cùm afflicta respublica recreari & respirare uideretur. Ita ex dissensione ad arma uentum est. Gn. Pompeius & Q. Catulus armato exercitu cum Lepido conseruerunt manus, eumq; leui prælio superatum copijs omnibus exuerunt, rediitumq; est in urbem sine tumultu, & ijs quæ bellum sequi solent. Victoria fuit moderatissima, armaq; statim posita.

Gn. Pompeius d Inde ad Pōpeij & Cæsaris.] Gn. Pompeius Magnus Gn. Pompeij Strabonis filius, Syllæ ex Asia uenienti cum tribus legionibus, quas in agro Piceno collegerat, occurrit: magnoq; usui & momento ad uictoriam Syllæ fuit. Idcirco eum Sylla inter præcipuos habere amicos, illi res maximas cōmendare, reliquias belli ciuilis in Sicilia, Africa, Italia, & Hispania confecit. Triumphauit bis eques Romanus, anteq̄ esset senator. Piratas ingenti felicitate & celeritate domuit. Mithridatem & totum Orientē uicit, de quîs gentibus tertium triumphum duxit speciosissimum, maximasq; opes est nactus, & summam in republica autoritatem, potentiamq;, sed ciuilem: quæ omnia fusius in Pompeio fugiente persecutus sum. Ad extremum bellum ciuile à Cæsare motum gessit pro republica, in quo uictus ad opes Ptolemæi pueri pupilli sui cōfugit, in cuius regno à ministris regis occisus est, ut uictori Cæsari gratificarentur.

Iulius Cæsar e Cæsar autem Pompeij.] C. Iulius Cæsar, Lucij filius fuit, cuius amita Iulia C. Mario nupsit. huic consuli senatus opera Pompeij Galliam prouinciam in quinquennium decreuit: quo transacto, alterum quinquēnium ei est additū, autoribus Pompeio & Crasso consulibus: quo decennio totam Galliam Cæsar subegit: cumq; Pompeium plus in republica posse indignaretur, nactus alias causas belli, arma in patriam induit. Lucanus in primo:

Nec quenquam iam ferre potest, Cæsar ue priorem,
Pompeius ue parem.

Suetonius in Cæsare caput scribit De causis belli ciuilis Pompeiani. Verùm Pompeio mortuo dictaturam perpetuam Cæsar inuasit: omniaq; in republica arbitratu suo disposuit regio more. De hoc ciuili bello scripsere Cæsar ipse in Commētarijs, Plutarchus in Vitis diuersorum, Appianus in Bellis ciuilibus, L. Florus, Orosius, Eutropius, & Cicero multis locis & explicatius, quippe qui bello interfuit non postrema & ipse pars.

C. Octauius f Hinc ad alium Cæsarem.] C. Octauius filius fuit Gn. Octauij prætorij uiri & Actiæ. Actia filia Actij Balbi & Iuliæ Cæsaris sororis. Hunc C. Octauium Cæsar hæredem posteriore testamento scripsit ex dodrante: ut Suetonius narrat, quem & ferre nomen iussit. Ad eum post Cæsarem A interfectum multi ueterani propter nomē auunculi conuenere, quibus, Cicerone autore, partes senatus contra M. Antonium defendit adhuc adolescens: quem & uicit, & compulit in Galliam ulteriorem ad M. Lepidum fugere, cum quo rediens triumuiratum ex fœdere conflauit: hoc est, internecionem reipublicæ. Triumuiri fuerunt M. Antonius, M. Lepidus, C. Octauius Cæsar. *Triumuiratus* Inter conuenta erat, ut M. Antonius fineret auunculū suū Sextum Iulium Cæsarem proscribi: M. Lepidus fratrem suum Lucium: Octauius Ciceronem, quem patris colebat loco. Idq; postulatum est ab Antonio, quòd orationibus illius hostis esset à senatu iudicatus. Ex illis tribus præcipuis uiris solus Cicero ab Antonij satellitibus est occisus, alij euaserunt. Bellauit deinde Octauius cum Cassio & Bruto, adiuuante collega M. Antonio, illosq; opera Antonij in Philippicis campis uicit: deinde cum L. Antonio triumuiri fratre, quem ad deditionē Perusię B compulit. Hinc cum Sex. Pompeio Magni filio, quem priuauit classe, cum M. Lepido triumuiro, quē triumuiratu exuit. Postremo cū M. Antonio triumuiro ad Actium, quem & uicit: solusq; superfuit imperator populi Romani ciuilibus omnibus cōfectis bellis, Augustusq; à Valerio Messala oratore nomine senatus & pop. Ro. salutatus est. Imperij huius anno xliij. à condita Roma dccli. festa undiq; terra mariq; parta pace, quietis tranquillisq; uniuerso genere rebus, in Bethleem Iudæ natus est Iesus Christus, naturæ princeps, & conditor, rex regū, & dominus dominantiū.

g Multi clariss.] Triūuiri longe plures omnis sexus & ordinis proscripserūt, quàm Sylla. hos tres Iuuenalis Satyrico naso Syllæ discipulos appellat, magistrumq; proscribēdi arte uicisse significat.

Ciceronis mors h Et Cicero disertus ille artifex.] Tres & sexaginta natus annos interijt, ut Liuius & Aufidius Bassus computant. De cuius morte si quis uariorum uidere sententias desiderat, habet apud Senecā libro pri- C mo Suasoriarum. Disertum artificem appellat Augustinus, quòd lingua uelut clauo nauem reipublicæ moderaretur, & ageret quò uellet. Vnde & ille uersiculus ab eo suorū factorum conscio usurpatus, qui inimicos male momordit: Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ. Plinius senior eum salutans: Salue, inquit, primus in toga triumphum, linguæq; lauream merite.

C. Cæsar i C. Cæsarē.] M. & D. Brutus, C. Cassius, & alij ad lx. senatores in eum conspirauerunt, ac Idibus Martijs in curia Pompeiana pugionibus confoderunt.

M. Antonius k Huius deinde potentiam.] Consul tūc erat M. Antonius cum P. Cornelio Dolabella. Antonius exercitibus occupatis summum in republica imperium & dominatum affectabat, quem repulit primum suis orationibus Cicero: deinde triumuir est factus, ut dixi. Historiam belli Antoniani nemo historicus melius potest persequi quàm Cicero in Philippicis fecit.

l Tunc emerserat.] Cicero autoritate & eloquentia sua Cæsarem Octauium ado- D lescentem, Hircium & Pansam consules in Antonium armauit.

Brutus m Vsque adeò cæcus.] Satis erat Cicero à M. Bruto admonitus, ne nimium potentiam Octauij aleret, néue plus æquo puerili fideret ingenio, quamlibet bono: posse immodica fortuna mutari, & insolescere. Grauissimæ duæ epistolæ Bruti, altera ad Ciceronem ipsum, altera ad Atticū de ea ipsa re adhuc extant, quæ planè uirile illud & prudentiæ plenum M. Bruti pectus indicant, & ferè aperiunt. Tametsi Ciceronem non adeò stupidum crediderim, quin ut alia permulta occultiora, ita & in hoc animo & cogitatione præuiderit. Quod & significauit sæpenumero amicis uerbo illo toties ab ipso usurpatu: Cæsarem Octauium laudandum, ornandum, tollendum. Cuius meminit Velleius, & D. Brutus in quadam epistola ad Ciceronem.

Quòd

Quòd impudenter præsentia incõmoda Christo imputent, qui deos colere non sinunt, cùm tantæ clades eo tempore quò colebantur extiterint. Cap. XXXI

EOS suos accusent de tãtis malis, D qui nostro Christo ingrati sunt de tantis bonis. Certe quando illa mala fiebant, calebant aræ numinum,[a] Sabæo thure sertisq́ recentibus halabant: clarebant sacerdotia, fana renidebant, sacrificabatur, ludebatur, furebatur in templis: quando passim tantus ciuium sanguis à ciuibus, non modò in cæteris locis, uerùm inter ipsa quoq; deorum altaria fundebatur.[b] Non elegit templum, quò confugeret Tullius: quia frustra elegerat Mutius. Hi uerò qui multò indignius insultant Christianis temporibus, aut ad loca Christo dicatissima cõfugerunt, aut illuc eos ut uiuerẽt etiam ipsi barbari deduxerunt. Illud scio, & hoc mecũ quisquis sine studio partium iudicat, facillimè agnoscit: ut omittam cætera, quæ multa cõmemoraui, & alia multò plura, quæ commemorare longum putaui, si humanum genus ante bella Punica reciperet Christianã disciplinam, & consequeretur rerum tanta uastitatio, quanta illis bellis Europam Africamq; contriuit: nullus talium, quales nunc patimur, nisi Christianæ religioni illa mala tribueret. Multo autem minus eorum uoces tolerarentur, quantum attinet ad Romanos, si Christianę religionis receptionem et diffamationem, uel irruptio illa Gallorum, uel Tiberini fluminis, igniumq́ illa depopulatio, uel quod cuncta mala pręcedit, bella illa ciuilia sequerentur. Mala etiam alia, quæ usque adeò incredibilia acciderunt, ut inter prodigia numerarentur, si Christianis temporibus accidissent, quibus ea nisi Christianis hominibus tanquam crimina obijcerent? Omitto quippe illa, quæ magis fuerunt mira q̃ noxia,[c] boues locutos, infantes nondum natos de uteris matrum quædam uerba clamasse,[d] uolasse serpentes,[e] fœminas & gallinas, & homines in masculinũ sexum fuisse conuersas: & cætera huiusmodi quæ in eorum libris, nõ fabulosis, sed historicis seu uera seu falsa sint, non inferũt hominibus perniciem, sed stuporẽ.[f] Sed & cùm pluit terra,[g] cùm pluit creta,[h] cũ lapidibus, non ut grando appellari solet hoc nomine,[i] sed omnino lapidibus. Hæc profectò e-

A tiam grauiter lædere potuerunt. Legimus apud eos[k] Ætneis ignibus ab ipso montis uertice usque ad littus proximum decurrentibus ita feruisse mare, ut rupes exurerentur, & pices nauium soluerentur. Hoc utiq; nõ leuiter noxium fuit, quamuis incredibiliter mirũ.[l] Eodem rursus æstu ignium tanta ui fauillæ scripserunt oppletã esse Siciliam, ut[m] Catinẽsis urbis tecta obruta & oppressa diruerẽt. qua calamitate permoti misericorditer[n] eiusdem anni tributũ ei relaxauere Romani.[o] Locustarũ etiam in Africa B multitudinẽ prodigij similem fuisse, cũ iam esset populi Romani prouincia, literis mandauerũt: cõsumptis enim fructibus folijsq; lignorũ, ingenti atq; inæstimabili nube in mare dicũt esse deiectã. Qua mortua redditaq; littorib. atq; hinc aere corrupto, tantã ortã pestilentiã dicũt, ut[p] in solo regno Masinissæ[q] octingẽta hominũ millia perisse referantur, &[r] multo amplius in terris littoribus proximis: tunc Vticæ[s] ex triginta milibus iuniorũ quæ ibi erant, decẽ remansisse confirmant. Talis itaq; uanitas qualem pati C mur eiq; respondere compellimur: quid horum non Christianæ religioni tribueret, si temporibus Christianis uideret? Et tamen dijs suis nõ ista tribuũt:[t] quorũ ideo cultum requirũt, ne ista uel minora patiantur, cùm ea maiora pertulerint à quib. antea colebant.

L. VIVES

a Sabæo.] Sabæi populi sunt iuxta Syriam & Arabiam, apud quos nascitur thus. Vergilius:

India mittit ebur, molles sua thura Sabæi.

Seruius Sabæos nominatos ait à σέβεσθαι, quod est colere. quia thure quod apud eos nascitur, deos placamus. *Sabæi*

b Non elegit templum.] Obijt in Formiano suo, cùm tentata nauigatione trans mare ad Brutum, tempestate repulsus esset. c Boues locutos.] Frequentissime in Prodigijs apud historicos, ut bello Punico secundo Q. Fabio Maximo quartùm, & M. Marcello iij. coss. quo eodẽ anno Spoleti ex muliere uir est factus, & Marruciæ infans in utero iò triumphe clamauit. Autor Liuius lib. xxiiij. Locuta & bos bello Antiocheno, Roma caue tibi, & bello ciuili Antoniano, bos urgenti se in opere dixit, non defuturum frumentũ, sed homines qui illud ederent, & aliàs sæpissime. *Boues locuti* D

d Volasse serpentes.] In Libyæ solitudinibus serpentes sunt plurimæ uolucres: quæ Africo uento in agrum Aegyptiũ cum magna indigenarum pernicie se effundunt. Idcirco Cicero Ibem ab illis cultum hominibus scribit, quòd hoc animal eam pestem ab Aegypto auertat. Idem Herodotus in Euterpe. *Volantes serpentes*

e Fœminas & gallinas & homines.] Sexus mutatos, ex fœminis hominibus uiros factos, ex gallinis gallos & gallinaceos. Mendum nullum est in scriptura. admoneo, quandoquidem uim coniunctionis noster interpres parum intelligens, parum rectè sic legi putat: Fœminas, & gallinas, & homines: tum etiam *Fœminas de brutis dici*

quòd fœminã non posse ad alia animalia pertinere existimat, quàm ad homines: & homines esse tantummodo uirilis sexus. ideo sic explicat fœminas conuersas in homines: id est, in uiros, inquit. En quales homines uenerabatur seculum prius: quinam sumebant sibi ueteres autores enarrãdos, cùm nondum scirent homines etiam ad mulieres pertinere, & fœminas de brutis quoque animalibus dici? Et miramur tã corruptas nos artes oẽs à patrib. accepisse? Miremur potius cùm tale hominum genus in illas inuaserit, nos aliquas omnino accepisse. Porrò hanc sexus mutationem Plinius libro septimo, non esse fabulosam dicit: & aliquot testimonia affert, suamq; fidem interponit, quod testificari se quæ uiderit, aiat. Et profectò consideranti mihi rationem sexuum, difficile uidetur ex mare fieri fœminam. Contrà fieri, nõ item. nam retrahere naturam uirile membrum intrinsecus, facereq; ex eo locos fœmineos difficillimũ est: expellere uerò locos foras, penisq; in modũ deformare, & si rarum, fieri tamen potest, facilius quàm creB datur. f Sed & cùm pluit.] Terra pluisse, idq; non semel aut iterum rerũ scriptores tradunt. Liuius, & Iulius Obsequens, & alij. g Cùm pluit creta.] Obsequens in Prodigijs, Q. Metello, Tullio Didio Coss. creta candida pluit. h Cùm pluit lapides.] Neq; hoc rarum. Primum post cõditam Romam, Tullo Hostilio rege contigit, quod uix credibile uidebatur: postea toties, ut nulli mirum iam esset. ociosum sit in re creberrima exẽpla afferre. i Sed omnino uel terræ.] Antiqui libri sic habẽt: Sed omnino lapidibus: hęc profectò, &c.

Aetna mons — k Aetnæis ignibus.] Aetna mons est in Sicilia Vulcano sacer, qui per noctem flãmas euomuit per hiatum stadiorũ xx. quem craterẽ uocant: quos duos esse uult Solinus in Polyhistore. dictus sic uel ab Aetna filio Briarei Cyclopis, uel ab Aetna filia Cæli & Terræ, quam alij Thaliam uocant, quemadmodum Seruius dicit. Hunc montẽ Vergilius descripsit lõgo carmine. Ouidio sunt C qui attribuant. Seneca Ouidium à describendo Aetna deterritum refert, quòd illum à Vergilio iam sciret cantatum. Cornelij Seueri putant esse nonnulli. Exundat sæpe incendijs uicinis agris gentibusq; noxijs. Sic Gn. Seruilio Cæpione, & C. Lælio Coss. Tum Seruio Flacco & Q. Calpurnio Coss. hoc quod Augustin. hîc narrat contigit, M. Aemilio, L. Aurelio Coss. Obsequens:

A Aetna mons terræ motu ignes super uerticem latè diffudit, & ad insulam Liparas mare efferbuit, & quibusdã adustis nauibus uapore plerosq; naualeis exanimauit. Piscium uim magnam exanimem dispersit, quos Liparenses auidius epulis appetentes contaminatione uentris consumpti sunt: ita ut noua pestilentia uastarentur insulæ. Hactenus uerba sunt Iulij. Accidit istud paulò ante seditionẽ C. Gracchi. Orosius addit multos mortales incendio absumptos, coactosq; esse desertis suis quàm longissimè aufugere. l Eodem rursus affectu.] Orosius libro quinto, capite duodecimo. m Caunensis urbis.] Alibi Catanẽsis, idem est. illa enim ciuitas & Catana & Catina dicitur, etsi Catina sit etiam in Hispania, & in Arcadia. Plinius lib. 3. Mons Aetna nocturnis mirus incendijs, crater eius patet ambitu stadiorum xx. fauilla Taurominium & Catanen usq; peruenit feruẽs. — Catina

n Eiusdem anni.] Orosius decem annorũ tributũ à senatu eis remissum est autor. o Locustarũ etiam in B Africa.] Liuius lib. 9. Orosius, Eutropius, Iulius Obsequens, contigit enã ante seditionẽ C. Gracchi, P. Plautio Hipseo, M. Fuluio Flacco Coss. p In solo regno Masinissæ.] An potius Micipsæ filij eius. nã Masinissa iam obierat. Sed dici potest Masinissæ regnum, quòd illud ei pro maximis meritis populus Romanus dedit.

q Octingenta hominum milia.] Sic Orosius, qui & regnũ Micipsæ nominat. Obsequens dcccc. hominũ milia in uniuersum scribit fato decessisse. Eutropius tãetsi non bonus admodum computator, sic inquit: Qua pestilentia in Numidia dcccc. milia hominũ, circa Carthaginem uerò cc. M. Romanorũ uerò militum, qui ibi ad præsidium erant xxx. M. extincta sunt. eadem penè Orosius, nisi quòd pro nongentis octingenta ponit.

r Multò amplius in terris.] Diuersum scribunt historici quos legimus, nisi Augustinus alios autores sit secutus, uel oratorio modo inflexerit historiã ad suam C utilitatẽ. Quod licere fieri Cicero sub persona Attici docet in Bruto: & ab ipso Cicerone nonnunquam esse factum & nos interdum in eius orationibus deprehendimus, & Asconius Pædianus annotauit. s Ex triginta milibus uirorum.] Veteres libri habent, iuniorum: certe de milibus est intelligendum, qui Vticæ relicti erant præsidium Africæ. t Quorum ideo cultũ.] Legendum, quorũ ideo cultũ requirunt, ne ista uel minora.

ELENCHVS CAPITVM IN DIVI AVRELII AVGVSTINI DE CIVITATE DEI LIBRVM QVARTVM.

De his quæ primo uolumine disputata sunt. Ca. I

DE ciuitate dei dicere exorsus, prius respondendū putaui eius inimicis, qui terrena gaudia consectantes, rebusq́ fugacibus inhiantes, quicquid in eis triste, misericordia potius admonētis dei, ꝙ punientis seueritate patiunt̄, religioni increpitāt Christianæ, quæ una est salubris & uera religio. Et quoniā cùm sit in eis etiam uulgus indoctum, uelut doctorū autoritate in odiū nostrum grauius irritant̄, existimantibus imperitis, ea quæ suis temporibus insolitè acciderunt, per alia retro tēpora accidere non solere. B Eorumq́ opinionē, etiā ijs qui eam falsam esse nouerūt, ut aduersum nos iusta murmura habere uideant̄, suæ scientiæ dissimulatione firmantibus: de libris quos autores eorū ad cognoscēdam præteritorū temporum historiam memoriæ mandauerunt, C longè aliter esse ꝙ putant, demonstrādum fuit: & simul docendū, deos falsos quos uel palàm colebant, uel occultè adhuc colunt, eos esse immūdissimos spiritus et malignissimos ac fallacissimos dæmones: usq; adeò ut aut ueris, aut fictis etiā suis tamen criminibus delectent̄, quæ sibi celebrari per sua festa uoluerunt: ut à perpetrandis damnabilibus factis, humana reuocari nō possit infirmitas, dum ad hęc imitanda uelut diuina præbetur autoritas. Hæc nō ex nostra coniectura probauimus, sed partim ex recenti memoria, quia & ipsi uidimus talia ac talib. D numinibus exhiberi: partim ex literis eorū, qui non tanquā in contumeliā, sed tanquā in honorem deorū suorum ista conscripta posteris reliquerunt: ita ut uir doctissimus apud eos Varro, & grauissimę autoritatis, cùm rerum humanarū atq; diuinarum dispartitos faceret libros, alios humanis, alios diuinis pro sua cuiusq; rei dignitate distribuens, non saltem in rebus humanis, sed in rebus diuinis poneret ludos scenicos: cùm utiq; si tantummodo boni & honesti homines in ciuitate essent, nec in rebus humanis ludi scenici esse debuissent. Quod profectò non autoritate sua fecit, sed qm̄ eos Romæ natus & educatus in diuinis rebus inuenit.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN QVARtum librum De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini Commentaria.

NVnc ex rebus gestis po. Rom. ad religionem eius, sacra, ceremoniasq́ transeundum. Superioribus libris nullam præfati sumus ueniam, quòd acta illius populi, si non ad plenum ex aliquo, quoniam perijt magna pars T. Liuij scriptoris rerum copiosissimi, certe ex multis quoquo modo colligi potuerūt: quatuor libris sequentibus, sed in primis hoc quarto ignosci nobis petimus, si quo in loco uel diligentiam nostram lector desiderarit, uel ingeniū. Nullus de his rebus autor ad hanc memoriam peruenit, qui quidē extet. Interciderunt enim, ut alia eiusdem uiri quamplurima: sic & Antiquitates M. Varronis, quas unas si haberemus, satisfacere potuissemus Augustino, unde illi sunt ferè quæ dicit desumpta. Itaq; emendicanda nobis è uarijs fuerunt, quæ huc afferremus, ne nudi omnino & inopes, omniq; nō modò cultu ac ornatu, sed instrumento quoq; domestico egeni uideremur. quę si non magnificè constructa & parata sunt, contenti erimus hoc solo, nō prorsus uideri pudendam nostram mendicitatē, quod nō assecutis etiam uenia danda: præsertim nulla conatus & diligentiæ culpa, & in re cuius cum maxime maximo generis malo urgeret, plurimi erant & quidam doctissimi, ut de uulgo taceam, qui non paruā sanè partem ignorabant. Sicut ipse testatur Varro. Profectò Iuuenalis in Satyra prima nescijsse uidetur pecuniā pro dea Romanis cultam, cùm ait:

Antiquitates M. Varronis

Et si funesta pecunia templo
Nondum habitas, nullas nūmorum ereximus aras.

Quam tamē cum Aerino & Argētino Varro inter deos numerat. Quis ergo miretur, si rem ope & benignitate Christi ex hominū uita iam olim pulsam nos adeò non teneamus exactè, ut uel quiuis ex illo populo, uel etiā, si dijs placet, Varro ipse, qui Romanis pontificibus opprobrare nec falso ausus est, esse in suis dijs ac religionibus complura, quæ illos laterent, quæ omnia ipse aperuit & declarauit uir totius ueteris æui consultissimus? Istis omnibus accedit nullam fore, aut rebus humanis, aut eruditioni iacturā, si quemadmodū de usu uitaq́, sic etiam de memoria impietas eiusmodi abiret. Quid enim cōfert eruditioni flagitia Iouis aut Veneris nosse? quibus dijs hęc sacra fiāt? quæ ostenta, quibus hostijs sacrisq́ procuranda? quæ auguria prodigiaq́, à quibus mittantur? quomodo expientur? si quibus hæc placēt, contendant nos per ea fieri peritiores. Ego uerò qui nō pauciora ex illis deliramentis noui, ꝙ quiuis eorū, contendo futurum utilius uitæ moribusq́ in totum nesciri: quæ res minus me reddit solicitum, si cuius diui diuæq́ diuinitatem, genus, templa, aras, festa, ceremonias, sacra,

cta, horum omniũ rationem & modum haudquaquã copiose persecutus sum, tametsi adhibita nobis est opera, ne lector harum rerum studiosus uacuus earum à lectione nostrorum commentariorum discedat.

De his quæ libro secundo & tertio continentur. Cap. II

E Т quoniã in fine primi libri quæ deinceps dicenda essent breuiter posuimus, & ex his quędã in duobus consequentibus diximus, expectationi legentium quæ restant reddenda cognosci mus. Promiseramus ergo quędam nos esse dicturos, aduersus eos, qui Romanæ reip. clades in religionẽ nostrã referũt: & cõmemoraturos quæcunq; & quãtacunq; occurrere potuissent, uel satis esse uiderent, mala, quæ illa ciuitas pertulit, uel ad eius imperiũ prouinciæ pertinẽtes, anteq; eorũ sacrificia prohibita fuissent: quę omnia proculdubio nobis tribuerẽt, si iã uel illis nostra clareret religio, uel ita eos à sacris sacrilegijs prohiberet. Hæc in secundo & tertio libris satis, quantũ existimo, absoluimus: In secundo agentes de malis morũ: quę mala uel sola, uel maxima deputanda sunt. In tertio autẽ libro de his quæ stulti sola perpeti exhorrẽt, [a]corporis uidelicet, externarumq; rerũ, quæ plerunq; patiuntur & boni. Illa uero mala non dico patiẽter, sed libẽter habẽt, quibus ipsi fiunt mali. Et ꝙ pauca dixi de sola illa ciuitate, atq; eius imperio, nec inde omnia usque ad Cęsarẽ Augustum. Quòd si ita cõmemorare uoluissem, & exaggerare illa mala quæ non sibi inuicẽ homines faciunt, sicut sunt uastationes, euersionesq; bellãtium: sed ex ipsius mundi elemẽtis terrenis accidũt rebus, [b]quę uno loco Apuleius breuiter stringit in eo libro quem De mundo scripsit: terrena omnia dicens mutationes, [c]conuersiones atq; interitus habere. Namq; immodicis tremoribus terrarũ, ut uerbis eius utar, dissiluisse humũ & intercepias urbes cũ populis dicit: abruptis etiam imbribus prolutas totas esse regiones: illas etiam quæ prius fuerant continentes, hospitibus atq; aduenis fluctibus insulatas, aliasq; desidia maris pedestri accessu peruias factas: uẽtis ac procellis euersas esse ciuitates: incẽdia de nubibus emicuisse, quibus oriẽtis regiones conflagratæ perierũt: & in occidentis plagis scaturigines quasdã ac proluuiones easdẽ strages dedisse. Sic ex Ætnæ uerticibus quon-

A dam effusis crateribus, per decliuia, incendio diuino, torrẽtis uice flammarũ flumina cucurrisse. Si hæc atq; huiusmodi, quæ habet historia, unde possem colligere uoluissem, quãdo finissem, quę illis tẽporibus euenerunt, anteq; Christi nomẽ illa istorum uana & ueræ saluti perniciosa comprimeret? Promiserã me etiã demonstraturũ, quos eorum mores, & quam ob causam deus uerus ad augendũ imperiũ adiuuare dignatus est, in cuius potestate sunt regna omnia, quãq;

B eos nihil adiuuerint hi quos deos putant, et potius quantum decipiẽdo & fallendo nocuerint: unde nunc mihi uideo dicendum, & magis de incrementis imperij Romani. Nam de noxia fallacia dæmonum, quos uelut deos colebant, quantum malorum inuexerit moribus eorum, in secundo maxime libro non pauca iam dicta sunt. Per omnes autem absolutos tres libros ubi opportunum uisum est commemorauimus etiam in ipsis bellicis malis, quantum solatiorũ deus per Christi nomen, cui tantum honoris barbari detulerunt præter bellorum morem bonis malisq; contulerit, qui facit solem su-

C um oriri super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos.

L. VIVES

a Corporis uidelicet externarumq; rerũ.] Vt est triplex bonorum genus, ita & malorum triplex illis contrariũ. b Quæ uno loco Apuleius.] Alibi in eo libro. L. Apuleius Madaurẽsis philosophus fuit Platonicus, antiquæ dictionis amator & æmulus. Librum Metamorphoseos ex Luciano uertit, ac multis addius suũ fecit: De mundo siue Cosmographia ex Aristotele ad uerbum dissimulato, quod uehemẽter miror autore, tametsi Aristotelem, & Theophrastum sequi se in eo opere profiteatur, inaudita ciuili loquendi formula: nam surripere appellat sequi, quod ciuilius etiam est quàm fugæ, cedendi nomen indere: credo quòd sequi uocaret præcurrere, ac uiã monstrare: & planè istæ sunt innouatæ uocum significationes, quo gratior fiat oratio atq; lepidior. Libellũ De mũdo ut recẽtiores transferũt, ueteres, de quorũ numero sunt Iustinus philosophus ac martyr, & Themistius Euphradæ Aristotelis esse dicunt: quanquam phrasis parum id indicare uideatur, florentior & concinnior q; solet esse Aristotelica. Sed de hoc non est nunc disputandi locus. Certe uel ab Aristotele, uel à Theophrasto, uel aliquo illorum temporum Aristotelicæ doctrinæ sectatore conscriptum esse res ostendit, compendium, sicut Iustinus inquit, Peripateticæ philosophiæ illius quæ ad naturam spectat. Verba hæc quæ ab Augustino citãtur, desunt in exemplari Apuleij Florentino: quod mihi Petrus Aegidius Antuerpianus homo apprime eruditus, & amicus omnium quos norim candidissimus atq; integerrimus accõmodauit: desunt & in Veneto antiquiore, quod uidimus apud egregiũ uirum Petrum Apostolium, & in nostro recen-

Apuleius

D Liber De mũdo an Aristot.

recentiore quod excudit Asulanus Aldi socer. Sic enim in eis omnibus habetur: Terrena omnia mutationes & cōuersiones, postremo interitus habēt. Postremò quod est in triremi gubernator. et tamē scripsisse hęc Apuleiū, quæ Augustinus adducit, apparet, tū ex filo formaq; orationis planè Apuleiana, tū etiā quod in Aristotelis libro legunt. Ad hunc enim modū dicit, si quis fortè requirit Græca uerba: Μόνα τε τὰ οὐράνια, δι' ἔτι ἂν τὴν αὐτὴν σώζοντα τάξιν διακεκόσμηται. καὶ ὅποτε ἀλλοιωθέντα μετακινεῖται. καθάπερ τὰ ἐπὶ γῆς εὐτρεπῆ ὄντα πολλὰς ἑτεροιώσεις, καὶ πάθη ἀναδέδεκται. σεισμοί τε γὰρ βίαιοι πολλὰ μέρη τῆς γῆς ἀνέρρηξαν, ὄμβροι τε κατέκλυσαν ἐξαίσιοι καταρραγέντες, ἐπιδρομαί τε κυμάτων καὶ ἀναχωρήσεις πολλάκις, καὶ ἠπείρους ἐθαλάττωσαν, καὶ θαλάττας ἠπείρωσαν. βίαι τε πνευμάτων καὶ τυφώνων ἔστιν ὅτε πόλεις ὅλας ἀνέτρεψαν. πυρκαϊαί τε καὶ φλόγες. αἱ μὲν ἐξ οὐρανοῦ γενόμεναι πρότερον, ὥσπερ φασίν, ἐπὶ Φαέθοντος τὰ πρὸς ἕω μέρη κατέφλεξαν. αἱ δὲ πρὸς ἑσπέραν ἐκ γῆς ἀναβλύσασαι, καὶ ἐκφυσήσασαι, καθάπερ τῶν ἐν Αἴτνῃ κρατήρων ἀναρραγέντων, καὶ ἀνὰ τὴν γῆν φερομένων χειμάρρου δίκην. Hactenus Aristoteles. Quæ uerba Latina Apuleius reddit, ubi oriētis regiones cōflagrasse dicit. Phaetontis incendiū Aristoteles disertè explicat, illius quē Solis filiū fuisse perhibet, & aurigādi ignorātia cœlū & terras incēdisse. Hæc uerò Aetnæ cōflagratio prima est eruptio ignis ex eo mōte, quæ secūdo anno octauæ & octogesimæ olympiadis, tribus ante natū Platonē annis cōtigit: si modò Eusebio Cæsariēsi bene sunt tempora digesta, quod nō temerè contingit, haud dubiè librariorū potius uitio, quàm autoris. In conflagratione seruatos esse pios homines miraculo quodā ne ab igne læderent, & hoc De mūdo libro attingit Aristoteles, & fusius in Mirabilib. naturæ auditionib. explicat, quē etiā librū nondū certū habeo num sit Aristotelicus. c Conuersiones, & intēsiones, & remissiones, atq; i.h.] Perijsset nugator ille, nisi aliud admiscuisset Augustino de intensione & remissione formarū, super qua re maior est inter eos digladiatio, quàm unquā inter Græcos & Troianos fuit super formosa Helena: ne mirū illas suas formas nihilum formæ huius debere cedere existimant. In antiquis Augustini libris nō leguntur illa duo uerba, intēsiones & remissiones, nec in Græco Aristotelis codice, sed ἑτεροιώσεις καὶ πάθη, quasi cōuersiones & interitus, ideo nec euersiones dicendum, sed conuersiones.

Aetnæ conflagratio

An latitudo imperij, quę nō nisi bellis acquiritur, in bono habēda sit siue felicium siue sapientium. 111

IAM itaq; uideamus quale sit quod tantā latitudinē ac diuturnitatem imperij Romani illis dij audent tribuere: quos etiā per turpiū ludorū obsequia, & per turpiū hominū ministeria se honestē coluisse contēdunt. Quanquā prius uellem paululum inquirere, quæ sit ratio, quæ prudentia, cùm hominū felicitatē nō possis ostendere, semper in bellicis cladibus, & in sanguine ciuili uel hostili, tamē humano, cū tenebroso timore, & cruēta cupiditate uersantiū: ut uitro lætitia eorū cōparetur fragiliter splendida, cui timeatur horribilius ne repente frangatur: de imperij magnitudine ac latitudine uelle gloriari. Hoc ut facilius dijudicetur: nō uanescamus inani uentositate iactati, atq; obtundamus intētionis aciē altisonis uocabulis rerū, cū audimus populos, regna, prouincias, sed duos constituamus homines. Nam singulus quisq; homo, ut in sermone una litera, ita quasi elementū est ciuitatis & regni, quantalibet terrarū occupatione latissimi. Quorū duorū hominū, pauperem unum, uel potius mediocrē, alterum prædiuitē cogitemus: sed diuitē timoribus anxium, mœroribus tabescentē, cupiditate flagrantē, nunquā securum, semper inquietum, perpetuis inimicitiarū contētionibus anhelantem, augentē sanè his miserijs patrimonium suum in immensum modū, atq; illis augmentis curas quoq; amarissimas aggerantem: mediocrē uerò illum re familiari parua atq; succincta sibi sufficientē, charissimum suis cognatis, uicinis, amicis, dulcissima pace gaudentē, pietate religiosum, benignum mente, sanū corpore, uita parcū, moribus castū, conscientia securū. Nescio utrū quisquam ita desipiat, ut audeat dubitare quem præferat. Vt ergo in his duobus hominibus, ita in duabus familijs, ita in duobus populis, ita in duobus regnis regula sequitur æquitatis. Qua uigilanter adhibita, si nostra intentio corrigatur, facillime uidebimus ubi habitet uanitas, & ubi felicitas. Quapropter si uerus deus colatur, eiq; sacris ueracibus & bonis moribus seruiatur, utile est, ut boni longè lateq; diu regnēt. Neq; hoc tā ipsis, quàm illis utile est, quibus regnant. Nam quantum ad ipsos pertinet, pietas & probitas eorum, quæ magna dona dei sunt, sufficit eis ad ueram felicitatem, qua & ista uita bene agatur, & postea percipiatur æterna. In hac ergo terra regnum bonorum, nō tam illis præstatur, quàm rebus humanis. Malorum uerò regnum magis regnātibus nocet, qui suos animos uastant scelerum maiore licentia: his autem qui eis seruiendo subduntur, non nocet nisi iniquitas propria. Nam iustis quicquid malorum ab iniquis dominis irrogatur, non est pœna criminis, sed uirtutis examē. Proinde bonus etiam si seruiat, liber est: malus autem etiam si regnet, seruus est: nec unius hominis, sed quod est grauius, tot dominorum, quot uitiorū. De quibus uitijs cùm ageret scriptura diuina: A quo enim quis, inquit, deuictus est, huic & seruus addictus est.

Proinde

L. VIVES

Stoici Christianis proximi

PRoinde bonus etiam si seruiat.] Stoicum paradoxum, cuius meminit Cicero in Paradoxis, & pro Murena: idcirco Hieronymus Stoicam sectam simillimam censet Christianæ religionis.

Quàm similia sint latrocinijs regna absq; iustitia. Cap. IIII

REMOTA itaq; iustitia, quid sunt regna, nisi magna latrocinia? [a] quia & ipsa latrocinia quid sunt, nisi parua regna? Manus etenim ipsa hominũ cũ imperio principis regit, pacto societatis astringit, placiti lege præda diuiditur. Hoc malũ si in tantũ perditorũ hominũ accessibus crescit, ut & loca teneat, sedes cõstituat, ciuitates occupet, populos subiuget, euidẽtius regni nomẽ assumit, quod ei iam in manifesto confert non adempta cupiditas, sed addita impunitas. Elegãter enim & ueraciter Alexandro illi Magno [b] quidã comprehensus pirata respõdit. Nam cùm idem rex hominẽ interrogasset, quid ei uideretur, ut mare haberet infestum? ille libera contumacia, quid tibi, inquit, ut orbem terrarũ? Sed quia id ego exiguo nauigio facio, latro uocor: quia tu magna classe, Imperator.

L. VIVES

a QVia & ipsa latrocinia.] Hoc idem elegantissimè Cyprianus ad Donatũ: Madet, inquit, orbis mutuo sanguine, & homicidiũ cùm admittũt singuli, crimẽ est: uirtus uocatur, cùm publicè geritur. Impunitatem sceleribus acquirit, non innocẽtiæ ratio, sed sæuitiæ magnitudo. Et profectò nõ modò nõ est bonorũ hominũ bellare, sed ne latronũ, ac ne hominũ quidẽ. Belluarũ est iste furor unde bellũ nomẽ accepit, ut in Officijs subsignificat Cicero, & Festus apertè testat. b Quidam cõprehensus pirata.] Ex Cicer. lib. De rep. 3. ut est apud Nonium Marcellũ. Nam cùm quæreret, inquit, ex eo, quo scelere impulsus mare haberet infestum uno myoparone. Eodẽ, inquit, quo tu orbẽ terræ. Porrò myoparo nauicula solebat esse piratica. Lucanus in x. Alexandrum felicem terrarum prædonem uocans.

Piratæ cuiusdã libere dictum

Terrarum fatale malum, fulmenq; quod omnes
Percuteret populos, pariterq; & sidus iniquum
Gentibus.

De fugitiuis gladiatoribus, quorũ potentia similis fuerit regiæ dignitati. Cap. V

PROINDE omitto quærere quales Romulus congregauerit, quoniã multum eis consultum est, ut ex illa uita dato sibi consortio ciuitatis, pœnas debitas cogitare desisterent: quarum metus eos in maiora facinora propellebat, ut deinceps pacatiores essent rebus humanis. Hoc dico, quod ipsum Romanũ imperiũ iã magnum multis gentibus subiugatis, cæterisq; terribile, acerbè sensit, grauiter timuit, non paruo negocio deuitandæ ingentis cladis oppressum: quando paucissimi gladiatores in Campania de ludo fugiẽtes, exercitũ magnum compararũt: [a] tres duces habuerunt: Italiã latissimè & crudelissimè uastauerũt. Dicant quis istos deus adiuuerit, ut ex paruo & contẽptibili latrocinio peruenirẽt ad regnum, tantis iam Romanis uiribus arcibusq; metuendũ? [b] An quia non diu fuerũt ideo diuinitus negabũtur adiuti? Quasi uerò ipsa cuiuslibet hominis uita diuturna sit. Isto ergo pacto neminem dij adiuuant ad regnandum, quoniã singuli quiq; cito moriuntur. Nec beneficium deputandum est, quod exiguo tempore in unoquoq; homine, ac per hoc singillatim utiq; in omnibus uice uaporis euanescit. Quid enim interest eorum qui sub Romulo deos coluerunt, & olim sunt mortui, quòd post eorum mortẽ Romanum tantum creuit imperiũ, cùm illi apud inferos causas suas agant? Vtrum bonas an malas, ad rem præsentem non pertinet. Hoc autem de omnibus intelligendum est, qui per ipsum imperium quamuis decedentibus succedẽtibusq; mortalibus in longa spatia protendatur, paucis diebus uitæ suæ cursum raptimq; transierunt, actuum suorũ sarcinas baiulãtes. Sin uerò etiã ipsa breuissimi temporis beneficia deorũ adiutorio tribuenda sunt, non parũ adiuti sunt illi gladiatores, qui seruilis conditionis uincula ruperunt, fugerunt, euaserunt, exercitum magnum & fortissimum collegerunt, obedientes regum suorum consilijs & iussis, multum Romanæ celsitudini metuendi, & aliquot Romanis Imperatoribus insuperabiles multa ceperunt: potiti sunt uictorijs plurimis, usi uoluptatibus quibus uoluerunt: quod suggessit libido fecerunt: postremo donec uincerentur, quod difficillime est factum, sublimes regnantesq; uixerunt. Sed ad maiora ueniamus.

L. VIVES

Duces fugitiuorum

a TRes duces.] Sparthacũ, Chrysum, & Oenomaum. Memorabile est quod Plinius lib. iij. & xxx. refert, interdixisse castris suis Sparthacum auro & argento: unde non miror tantũ eius opes potẽtiamq; creuisse. Et lex illa melior erat in castris fugitiuorum, quàm in tabulis Midicæ in urbibus potentũ regum. b An quia non diu fuerunt.] Tertio anno postquã fugerant, deleti sunt à M. Licinio Crasso.

De cupiditate Nini regis, qui ut latius dominaretur, primus intulit bella finitimis. Cap. VI

A [a]IVSTINVS qui Græcā, uel potius peregrinā, Trogum Pompeiū secutus, non Latinè tantū sicut ille, uerū etiā breuiter scripsit historiā, opus librorū suorū sic incipit: [b]Principio rerū gentiū nationūq; imperiū penes reges erat, quos ad fastigiū huius maiestatis, nō ambitio popularis, sed spectata inter bonos moderatio prouehebat. Populi nullis legib. tenebant: [c]arbitria principū pro legibus erant. Fines imperij tueri magis quàm proferre mos erat. In B tra suam cuiq; patriā regna finiebant. [d]Primus omniū Ninus rex Assyriorū ueterē & quasi auitū gentibus morē noua imperij cupiditate mutauit. [e]Hic primus intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad resistendū populos ad terminos usq; Libyæ perdomuit. Et paulò pòst: Ninus, inquit, magnitudinē quæsitę dominationis cōtinua possessione firmauit. Domitis igit̄ proximis, cū accessione uiriū fortior ad alios trāsiret, & proxima quæq; uictoria instrumentū sequentis esset, totius oriētis populos subegit. [f]Qualibet aūt fide rerū, uel iste uel Trogus scripserit: nā quædā illos fuisse mētitos aliæ fideliores literæ ostēdūt: cōstat tamē & inter alios C scriptores regnū Assyriorū à Nino rege fuisse longè lateq; porrectū. Tam diu aūt perseuerauit, [g]ut Romanū nondū sit eius ætatis. Nam sicut scribūt qui chronicā historiā persecuti sunt, mille ducētos & quadraginta annos ab anno primo quo Ninus regnare cœpit permansit hoc regnū donec transferretur ad Medos. Inferre aūt bella finitimis, & inde in cætera procedere, ac populos sibi non molestos sola regni cupiditate conterere & subdere, quid aliud quàm grande latrocinium nominandum est?

L. VIVES

a IVstinus qui Græcā.] Trogus Pompeius ab initio gentiū res populorū omniū complexus ad sua tempora perduxit. Iustinus magnū opus in breuiatiū contraxit, quam Epitomen nominauit, ut Florus fecit in Liuio, quanquā paulò fusius. Vtinā Florus non tam breuis compressusq; esse studuisset: nunc pro Trogo Iustinus legitur. Sunt qui historiam Trogi uidisse se in Italia affirment: per quietem puto. b Principio rerum gentium.] Principio singulæ familiæ singulos reges habuerunt, uel natu maximos, uel consilio, prudentia, æquitate præstantissimos, aliquantū post multis familijs cœpit idem rex imperare, interdum eidem plures reges, quos populus duces sibi rectoresq; & uelut specu- *(margin: Reges primi)*

A latores publici cōmodi eligebat, non qualem sors dedisset cogebat accipere: nec nobilitas ualebat, nec ambitus: sua unicuiq; utilitas cum cōmuni coniuncta satis chara satisq; cōmendata erat, ne eligeret nisi optimum. c Arbitria principum.] Cùm princeps est bonus, satius est ab eo regi, quàm à bona lege: sicut Aristoteles docet in lib. De repub. d Primus omnium Ninus] Hic fuit Beli filius, de quo alibi. e Hic primus intulit bella finitimis.] Ante Ninum constat bellatū esse inter mortales: iam enim Afri & Aegyptij inter se pugnarant fudibus, quas uocarunt phalangas, & belli autores Plinius in quinto Phœnices esse dicit: Iustinus Vexorem Aegypti & Tanaim Scythiæ reges nominat, qui bella cū longinquis populis nominis & gloriæ causa gesserint. Ninus uerò primus finitimis cupidine augendæ ditionis bellum fecit. f Qualibet autem fide rerum.] B Græci scriptores siue luxuria styli, siue quo res patriæ essent admirabiliores, siue quo magis operibus suis lectorem oblectarent, tenerentq;: siue gentis uitio, multa sunt in historia mentiti. Latini qui res Græcas tractarūt, cùm necesse haberent eos sequi, etiam multa falsa pro ueris asseruerunt, ut Trogus, & Curtius Ruffus. *(margin: Ninus rex; Primū bellum)*

g Vt Rom. nondum sit eius ætatis.] Quantum durarit imperium Assyriorum non inter omnes cōuenit. Eusebius MCC. & XL. annos numerat. Diodorus Siculus MCCC. & LX. Ex Ctesiæ supputatione, quo plurimum utit̄ in reb. Asiæ narrādis. Iustinnus ex hoc numero sexaginta adimit: nec de numero regū constat. Diodorus xxx. reges fuisse Assyriorum scribit. Eusebius sex & triginta. Velleius Paterculus tres & triginta à Nino ad Sardanapalū, ita ut semper successor regni fuerit demortui filius. Porrò Augustinus libros De ciuitate dei scripsit principatu Honorij & Theodosij iunioris circiter annum ab Vrbe condita MCLXX. *(margin: Imperium Assyriorum)*

C

An regna terrena inter profectus suos atq; defectus deorum uel iuuentur uel deserantur auxilio. Cap. VII

[a]SI nullo deorū adiutorio tam magnum hoc regnū & prolixū fuit, quare dijs Romanis tribuit̄ Romanum regnū, locis amplū temporibusq; diuturnū? Quæcunq; enim causa est illa, eadem est etiā ista. Si aūt & illud deorū adiutorio tribuendū esse cōtendūt, quęro quorum? Non enim aliæ gētes quas Ninus domuit & subegit: alios tunc colebant deos. D Aut si proprios habuerūt Assyrij, quasi peritiores fabros imperij construendi atq; seruandi, nunquid nā mortui sunt, quando & ipsi imperiū perdiderunt? Aut mercede nō sibi reddita, uel alia promissa maiore, [a]ad Medos transire maluerunt, atq; [b]inde rursus ad Persas Cyro inuitante & aliquid cōmodius pollicente? [c]Quæ gens non angustis orientis finibus post Alexandri Macedonis regnum magnū locis, sed breuissimū tēpore, in suo regno adhuc usq; perdurat. Hoc si ita est, aut infideles dij sunt qui suos deserūt, et ad hostes transeūt. Quod nec homo

mo fecit Camillus, quando uictor & expugnator aduersissimæ ciuitatis, Romã cui uicerat sensit ingratã, quam tamẽ postea oblitus iniuriæ, memor patriæ, à Gallis iterũ liberauit. Aut nõ ita fortes sunt, ut deos esse fortes decet: qui possunt humanis uel consilijs uel uirib. uinci. Aut si cũ inter se belligerant, nõ dij ab hominib. sed dij ab alijs dijs forte uincunt, qui sunt quarũq; proprij ciuitatũ: habẽt ergo & ipsi inter se inimicitias: quas pro sua quisq; parte suscipiũt. Nõ itaque deos suos debuit colere ciuitas magis quàm alios à quibus adiuuarent sui. Postremo quoquo modo se habeat deorũ iste uel trãsitus, uel fuga, uel migratio, uel in pugna defectio, nondũ illis tẽporib. atq; illis terrarũ partibus Christi nomẽ fuerat prædicatũ, quando illa regna per ingẽtes bellicas clades amissa atq; trãslata sunt.[d] Nã si post mille ducẽtos, & quod excurrit annos, quando regnũ Assyrijs ablatũ est, iã ibi Christiana religio aliud regnũ prædicaret æternũ, & deorũ falsorum cultus sacrilegus inhiberet: quid aliud gẽtis illius uani homines dicerẽt, nisi regnũ quod tã diu cõseruatũ est, nulla alia causa nisi suis religionib. desertis, & illa recepta perire potuisse? In qua uoce uanitatis quę poterat esse, & isti attendant speculũ suum, & similia cõqueri, si ullus in eis pudor est, erubescãt. [e]Quanquam Romanũ imperium afflictum est potius, quàm mutatum, quod & alijs ante Christi nomen temporibus ei contigit, & ab illa afflictione recreatum, quod nec istis temporibus desperãdum est. Quis enim de hac re nouit uoluntatem dei?

L. VIVES

a AD Medos transire.] Per Arbacem præfectũ Mediæ, qui Sardanapalũ uicit, indignatus quòd effœminato homini tã multa milia uirorũ parerent. Iustinus, Orosius, Plutarchus, Eusebius, Diod. Siculus, & alij. b Atq; inde rursus ad Persas.] Regnatũ est à Medis in Asia ab Arbace ad Cyrũ Cambysis filium annos cccl. Astiages ultimus rex fuit, ex cuius filia Mandane, quæ Cambysi nupsit, Cyrus est natus, quem auus somnio admonitus exponi iusserat, infans fato est seruatus. Cumq; adoleuisset, ingressus Persepolim expedire populum secures iussit, proximamq; syluã cædere, postridie instructissimo conuiuio multitudinem exceptã rogauit num uitam eius diei pridianæ non præferrent: cumq; omnes præferre se clamassent, quamdiu ergo, inquit, Medis parebitis, uita erit ut hesterna, si uos imperetis, ut hodierna. Ita coacto ingenti exercitu, aui opes fregit, imperiumq; ad Persas transtulit. c Quæ gẽs nõ angustis.] Regnũ Persarũ à Cyro ad Alexandrum Philippi filium per ccxxx. annos stetit. Alexander imperauit toti Asiæ sex annos, successores eius Macedoni gente usq; Seleucum & Antiochum fratres, id est ab olympiade cxiiij. ad olymp. cxxxiij. quo tempore Arsaces ignobili gente uir, sed impiger & acer, discordia fratrum regum fretus regnũ ui sibi suisq; asseruit. Vnde Parthorũ regnum exortum, quod mansit usq; ad Alexandrũ Seuerum Cæsarem: quo imperante Xerxes Persa regnum Parthis ademit, & Persico nomini restituit, idq; regnum etiam ætate Augustini durabat: de quo Herodianus in Alexandro Antonino. d Nam si post mille ducentos & quadraginta.] Si sic legamus, sequitur Augustinus Eusebium: sed in ueteribus libris scribitur, nõ quadraginta, sed, quod excurrit. Vt in uarietate illa computantiũ sententiam suã Augustinus nõ interponat, solum plures quàm mille & ducentos annos esse significet, incertum quot, pauciores certe centum. e Quanquam Ro. imperium.] Manet adhuc nomẽ illius imperij cum exiguis quidem uiribus, sed prima dignitate.

Astiages

Persarum regnum

Quorum deorum præsidio putent Romani imperium suũ auctum atq; seruatũ, cùm singulis uix singularum rerum tuitionem cõmittendam esse crediderunt. Cap. VIII

DEINDE quæramus, si placet, ex tanta deorũ turba quam Ro. colebãt, quẽ potissimũ uel quos deos credant illud imperium dilatasse atq; seruasse. Neq; enim in hoc tã præclaro opere & tantæ plenissimo dignitatis,[a]audẽt aliquas partes, deæ Cluacinæ tribuere, aut[b] Volupiæ, quæ à uoluptate appellata est,[c] aut Libentinæ, cui nomẽ à libidine, aut[d] Vaticano, qui infantum uagitibus præsidet,[e]aut Cuninæ, quæ cunas eorũ administrat. Quando autẽ possint uno loco libri huius commemorari omnia nomina deorũ, aut dearum, quæ illi grandib. uoluminib. uix cõprehendere potuerũt, singulis rebus propria dispertiẽtes officia numinũ? Nec agrorũ munus uni alicui deo cõmittendum arbitrati sunt, sed rura, deæ Rusinæ: iuga montiũ, deo Iugatino: collibus, deã Collatinã: uallibus Valloniã præfecerũt. Nec saltẽ potuerũt[f] unã Segetiam talẽ inuenire, cui semel segetes cõmendarent: sed sata frumẽta quàm diu sub terra essent, præpositã uoluerunt habere deam Seiam: cùm uerò iam super terram essent, & segetem facerent, deam Segetiam: frumentis uerò collectis atq; reconditis ut tutò seruarentur,[g] deam Tutilinam præposuerũt: cui non sufficere uidere ẽ illa Segetia, quamdiu seges ab initijs herbidis usq; ad aristas aridas perueniret. Non tamen satis fuit hominibus deorum multitudinem amãtibus, ut anima misera dæmoniorum turbæ prostitueretur, unius dei ueri castum dedignata complexum.[h] Præfecerunt ergo Proserpinam frumentis germinantibus:[i] genicu-

lis nodisque culmorum deum Nodotum: inuolumentis folliculorum deam Volutinã: cùm folliculi patescũt, ut spica exeat, deam Patelenam: cùm segetes nouis aristis æquantur,[k] quia ueteres æquare hostire dixerunt, deam Hostilinam: florentibus frumentis [l] deam Floram:[m] lactescentibus deam Lacturtiam: maturescentibus [n] deam Matutã: cùm runcantur, id est, à terra auferuntur,[o] deam Runcinam. Nec omnia cõmemoro, quia me piget quod illos non pudet. Hæc autem paucissima ideo dixi, ut intelligeretur nullo modo eos dicere audere ista numi- B na imperiũ constituisse, auxisse, conseruasse Romanũ, quæ ita suis quæque adhibebãtur officijs, ut nihil uniuersum uni alicui crederetur. quãdo ergo Segetia curaret imperiũ, cui curã gerere simul & segetibus & arboribus nõ licebat? Quando de armis Cunina cogitaret, cuius præpositura paruulorũ cunas non permittebatur excedere? Quando Nodotus adiuuaret in bello, qui nec ad folliculum spicæ, sed tantùm ad nodum geniculi pertinebat?[p] Vnum quisque domui suæ ponit ostiarium, & quia homo est, omnino sufficit. Tres deos isti posuerũt, Forculum C foribus,[q] Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus simul fores & cardinem limenque seruare.

L. VIVES

a Audent aliquas partes sub nomine.] Vetera uolumina habent: Aliquas partes deæ Cluacinæ tribuere: alibi, Audent aliquas partes numina deorum ac dearum Lauacinæ tribuere; sed legendũ est *Cloacina* Cloacinæ, cuius simulachrum inuentũ est à Tito Tatio, qui cum Romulo regnauit, in magna quadã cloaca Romana: cumque ignoraretur cuius esset effigies, ex loco illi nomen impositũ est, & Cloacina est dicta: autor Lactantius. Cyprianus Cluacinam uocat, sed puto mendũ es- *Venus Cluacina* se. Est & Venus Cluacina, quasi pugnatrix. Est enim cluere pugnare, cuius simulachrum Ro. eo loco, quo pax D facta est inter Sabinos & Romanos, cũ propter raptas *Volupia* pugnarent. Plinius lib. 15. b Volupiæ.] Huius sacellum erat ad Naualia prope portam Romanulam, ut scribit Varro lib. De lingua Lat. 3. Macrobius in Satur- *Angeronia* nal. Duodecimo Cal. Ianuarias feriæ sunt diuæ Angeroniæ, cui pontifices in sacello Volupiæ sacrũ faciunt: quã Verrius Flaccus Angeroniam dici ait, quòd angores ac animorum solicitudines propiciata depellat. Masurius adijcit simulachrum eius deæ ore obligato atque signato in ara Volupiæ propterea collocatũ, quod qui suos dolores anxietatesque dissimulant, perueniãt patientiæ be- *Libentina* neficio ad maximã uoluptatem. c Aut Libentinæ.] Varro lib. 3. De lin. Lat. a libendo libidinosus, ac Venus Libẽtina, & Libitina. Libithina longe aliud est quàm Liben- *Vaticanus* tina. d Vagitano.] Vaticanũ scribendũ. Sic appellat hunc Gell. lib. 16. ex Varrone: Sicut, inquit, penes quẽ

A deum sint humanæ uocis initia, quoniã pueri cũ primũ parti sunt, eam primã uocẽ edunt, quæ est prima syllaba in nomine Vaticani, unde etiã uagire nascit, & in antiquis codicib. hoc loco nõ Vagitano, sed Vaticano habetur. e Aut Cuninæ.] Hæc infantes in cunis tuet, & fa- *Cunina* scinum submouet. Lactantius lib. 1. f Vnam Segetiam.] At Segestam Plinius lib. 18. Hos enim tunc deos maxime nouerant, Seiamque à serendo, Segestam à segetibus appellabant, quarum simulachra in circo uidemus. g Deam Tutilinam.] Tutanus & Tutilina dij, *Tutanus* qui rebus tuendis præerant. Nonius Marcellus. Hunc *Tutilina* Varro in periculosis & subitis rebus inuocari morem esse dicit, ut Herculem malorum depulsorem, quem uocabant ἀλεξίκακον. Tutilinã inauspicato nominari nefas erat. h Præfecerunt ergo Proserpinã.] Hæc fuit filia Cereris & Iouis, quam Pluto patruus rapuit. Cicero libro 2. De nat. deorum: Proserpina ea est, quæ Perse- B phone Græcè nominatur, quam frugum semen esse, absconditamque quæri à matre uolũt. Varro Proserpinam *Proserpina* esse lunam perhibet ex sententia Ennij & Epicharmi.

i Geniculis nodisque.] Plinius lib. decimooctauo frumẽta quædã in genu tertio spicã incipiũt cõcipere, quædam in quarto, sed etiamnum occultam. genicula autẽ sunt tritico quaterna, farri sena, hordei octona, sed non ante supradictum geniculorum numerũ conceptus est spicæ. Varro lib. primo Rerum rusticarum: Spicæ inuolucrum priusquam prodeat, uaginam nominat. In ipsa spica est granum, est & gluma grani folliculus: est arista uelut acus quædã tactu aspera erecta, quæ prius quàm in spica ariditate diriguit, spica uocat mutica. k Quia ueteres æquare hostire.] Est hostire, ut ait Nonius, com- *Hostire* primere, & recedere: hinc hostis: est & ferire, autore Festo: est quoque æquũ reddere, tum compẽsare, & æquum beneficium rependere: unde redostire, & hostimẽtum. C Plautus: Quin promitto, inquam, hostire contra, ut meruerit ad est, æqua reddere, ut exponit Marcellus. Idem Plautus in Asinaria: Par pari hostimentũ datum est opera pro pecunia. l Deam Floram.] Hanc existimãt *Flora* quidam fuisse Accam Larentiam meretricem, alij Meliboeam Niobes filiam, quæ cùm Apollinis & Dianæ metu colorem mutasset, Chloris est dicta. Hanc à Romanis *Chloris* Flora, quam cum Amycla sorore ex omnibus liberis Niobes Latona propiciata iam seruarit, eamque ex Neleo Neptuni filio genuisse Nestora, qui bello Troiano interfuerit, Homerus canit in 11. Odysseæ, qui & hanc quoque cum cæteris fratrib. interijsse perhibet. Ouidius huic deæ, quod præsit floribus Zephyrum uentum dat maritum. m Lactescentibus deam Lacturciam.] Alij *Lacturcia* Lacticiniam legunt. Seruius primo Georgicôn, Lactantem deum esse ait, qui lac infundit segetibus, & eas facit D lactescere. n Deam Maturã.] Alij libri Matutã, quæ *Matuta* fuit Cadmi filia, Athamantis uxor, quæ postquam se de saxo in mare dedit præcipitẽ, mutato nomine ex Ino facta est Λευκοθέα, id est Alba dea, Latinis Matuta mater, quam eandem aurorã esse perhibent, unde matutinum tempus: filium habuit Melicertã deum marinum, qui etiã mutato nomine Palæmon nuncupatus est. Cicero, Ouid. Lactant. Seruius, & alij. templum fuit in octaua Vrbis regione. o Deam Runcinam.] Meminit huius Varro in libro De lingua Lat. Runcare est euellere, *Runcare* hinc auerruncare, & auerruncassere apud ueteres, id est auferre, amoliri: & Auerruncus deus, qui mala aliò auerteret. p Vnusquisque.] Legendum, Vnum quisque domi suæ ponit ostiariũ: & quia homo est, omnino sufficit: quasi homo unus sufficiat, non sufficiant tres dij.

q Cardeam.] Carnam potius: hæc olim Crane est *Crane dea* dicta, quæ compressa est ab Iano, eique ius cardinis dedit deus. Præest uitalibus humanis, feriæ sunt Calendis

Iunijs

Iunijs. Ouid. 5. Fast. Iunius Brutus pulso Tarquinio rege huic deæ sacrũ fecit Calen. Iunij in Cælio mõte pulte fabaria, & larido. Macrobius primo Saturnalium.

An imperij Romani amplitudo & diuturnitas Ioui fuerit ascribenda, quem summum deum cultores ipsius opinantur. Cap. IX

MISSA igitur turba ista minutorum deorum, uel aliquantũ intermissa, officiũ maiorũ deorũ debemus inquirere, quo Roma tã magna est facta, ut tam diu tot gẽtibus imperaret. Nimirum ergo Iouis hoc opus est. Ipsum enim deorũ omniũ dearumq; regẽ esse uolũt: hoc eius indicat sceptrũ, hoc [a] in alto colle Capitolium. De isto deo quãuis à poeta dictum cõuenientissimè prædicãt: [b] Iouis omnia plena. [c] Hunc Varro credit etiã ab his coli, qui unũ deũ solũ sine simulachro colũt, sed alio nomine nũcupari. Quod si ita est, cur tã male tractatus est Romæ, sicut quidã & in cæteris gentibus, ut ei fieret simulachrũ: quod ipsi etiã Varroni ita displicet, ut cũ tantæ ciuitatis peruersa cõsuetudine premerẽt, nequaq; tamẽ dicere & scribere dubitaret, q illi q populis instituerũt simulachra, & metum dempserunt, & errorẽ addiderunt?

L. VIVES

a IN alio colle.] Tarpeio. b Iouis omnia plena.] Verg. in Palæmone ex Arato: μεσαὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί, πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί, μεστὴ δὲ θάλασσα, καὶ λιμένες. Lucanus simile in viij.

Iupiter

Estq; dei sedes, ubi terra, & pontus, & aer,
Et cælum, & uirtus: superos quid quærimus ultra?
Iuppiter est quodcunq; uides, quodcunq; moueris.

c Hunc Varro.] Græci Iouem ζῆνα & δία nominarunt, utrumq; à uiuendo, quòd uitã cunctis præberet, animas inspiraret. Sicut etiam Orpheus interpretatur in Cratere. Plato in Cratylo utrunq; nomen coniungit δία καὶ ζῆνα, quasi δι' αὐτὸν ζῆν: q per ipsum sit uiuere. Rom. à iuuando Iouem. Plutarchus docet priscos philosophos Iouẽ appellasse, mentẽ rerum omniũ creatricẽ & uitam: ideo hic cultus est tanq; deus à sapientibus uiris, qui nullum mortalẽ pro deo habebant, sed principẽ naturæ, immortalẽ, omnipotentẽ, uarijsq; nominibus insignitus, alio apud Græcos, alio apud Persas, alio apud Phœnices, alio apud Aegyptios. Lactantius Saturni filium Cretæ regẽ propterea ζῆνα dictum arbitratur, quòd primus ex liberis Saturni maribus uixerit.

Quas opiniones secuti sunt, qui diuersos deos diuersis mũdi partibus præfecerũt. Cap. X

VR illi etiã Iuno uxor adiũgitur, quæ dicit soror & cõiunx? [d] Quia Iouẽ, inquiunt, in æthere accipimus, in aere Iunonẽ. Et hæc duo elementa coniuncta sunt, alterũ superius, alterũ inferius. Nõ est ergo ille de quo dictũ est, Iouis

A omnia plena: si aliquã partẽ implet & Iuno. An uterq; utrunq; implet, & ambo isti coniuges, & in duob. istis elemẽtis, & in singulis simul sunt? Cur ergo æther datũ Ioui, aer Iunoni? Postremo si ipsi duo satis essent, [b] quid est q mare Neptuno tribuitũ, terra Plutoni? Et ne ipsi quoq; sine cõiugibus remanerẽt, additur [c] Neptuno Salacia, [d] Plutoni Proserpina. Nam sicut inferiorẽ cæli partẽ, id est aerẽ, inquiũt, Iuno tenet: ita inferiorẽ maris Salacia, & terræ inferiorẽ Proserpina. Quærũt quemadmodũ sarciãt fabulas, nec inueniũt. Si enim hæc ita essent, tria potius

B elemẽta mũdi esse, [e] non quatuor eorũ ueteres proderẽt, ut singula deorũ cõiugia singulis diuiderent elemẽtis. Nunc uerò omni modo affirmauerũt [f] aliud esse ętherẽ, aliud aerẽ. Aqua uerò siue superior siue inferior, utiq; aqua est, puto quia dissimilis, nũquid in tantũ ut aqua nõ sit? Et inferior terra, qd aliud potest esse q terra, quãtalibet diuersitate distincta? deide ecce iã totus in his quatuor uel tribus elemẽtis corporeis cõpletus est mũdus, [g] Minerua ubi erit? Quid tenebit? quid implebit? [h] Simul enĩ cũ his in Capitolio cõstituta est, cũ ista filia nõ sit amborum.

C Aut si ætheris partẽ superiorẽ Mineruam tenere dicunt, & hac occasione fingere poetas, q de Iouis capite nata sit, cur nõ ergo ipsa potius deorũ regina deputatũ, q sit Ioue superior? An quia indignũ erat pręponere patri filiã? Cur nõ de Ioue ipso erga Saturnũ iustitia ista seruata est? an quia uictus est? Ergo pugnarũt? Absit, inquiũt. Fabularum est ista garrulitas. Ecce fabulis non credatũ, et de dijs sentiantũ meliora. Cur ergo nõ data est patri Iouis, etsi nõ sublimior, ęqualis certe sedes honoris? [i] Quia Saturnus, in

D quiũt, tẽporis lõgitudo est. Tempus igitur colũt, qui Saturnũ colũt, & rex deorũ Iupiter insinuatũ natus ex tẽpore. Quid enim indignũ dicitur, cũ Iupiter & Iuno nati dicuntur ex tẽpore, si cælũ est ille, & illa terra, cũ facta sint utiq; cælum & terra? [k] Nam hoc quoq; in libris suis habẽt eorũ docti atq; sapientes. Neq; de figmentis poeticis, sed de philosophorũ libris à Vergilio dictum est:

Tũ pater omnipotẽs fœcũdis imbrib. ęther
Coniugis in gremiũ lætæ descẽdit,

id est, in gremiũ telluris aut terræ: quia etiam hic aliquas differẽtias uolũt esse, [l] atq; in ipsa terra

Augus. I 3 aliud

aliud terrā, aliud tellurē, aliud tellumonem putāt. Et omnes hos deos habēt suis nominibus appellatos, suis officijs distinctos, suis aris sacrisq́ ueneratos.[m] Eandē terrā etiā matrē deorū uocant: ut iā poetę tolerabilio ra confingāt, si secundū istorū nō poeticos, sed sacrorū libros, nō solū Iuno soror et cōiunx,[n] sed etiā mater est Iouis.[o] Tandē terrā Cererē, eandē etiā Vestā uolunt,[p] cū tamen sæpius Vestam nō nisi ignē esse perhibeāt pertinentē ad focos, sine quibus ciuitas esse non potest: & ideo illi uirgines solere seruire, q̄ sicut ex uirgine, ita nihil ex igne nascatur. Quā totā aboleri uanitatē, & extingui utiq́ ab illo oportuit, qui est natus ex uirgine. Quis enim ferat, q̄ cū tantū honoris & quasi castitatis igni tribuerint, aliqñ Vestā nō erubescūt[q] etiā Venerē dicere, ut uanescat in ancillis eius honorata uirginitas? Si enim Vesta Venus esset,[r] quomodo ei ritè uirgines à Venereis operib. abstinēdo seruirent?[s] An Veneres duæ sunt, una uirgo, altera mulier? An potius tres, una uirginū, quę etiā Vesta est, alia coniugatarū, alia meretricū?[t] Cui etiā Phœnices donū dabant de prostitutione filiarū, antequā iungerēt eas uiris. Quæ illarū matrona est Vulcani? Nō utiq́ uirgo, quoniā habet maritū. Absit aūt ut meretrix,[u] ne filio Iunonis,[x] & cooperario Mineruæ facere iniuriā uideamur. Ergo hæc ad cōiugatas intelligit pertinere, sed eā nolumus imitentē in eo quod fecit illa cum Marte. Rursus, inquiunt, ad fabulas redis. Quæ ista iustitia est, nobis succēsere q̄ talia dicimus de dijs eorū, & sibi nō succensere, qui hæc in theatris libētissimè spectāt crimina deorū suorū? & quod esset incredibile, nisi contestatissimè probaret, hæc ipsa theatrica crimina deorum suorum in honorem instituta esse eorundem deorum.

L. VIVES

a Qvia Iouem, inquiunt.] Cicero secundo De nat. deorū, Cælum ex dictis Ennij, & Euripidis, tum augurum autoritate, consensuq́ generis humani Iouem esse tradit. Aerem autem, sicut Stoici disputāt, inter cælum & mare interiectum Iunonem, quæ est soror & coniunx Iouis, quod & similitudo est ætheris, & cum eo summa coniunctio. Effeminarunt autem eum Iunoniq́ tribuerunt, quòd nihil est eo mollius. Hæc Cicero. b Quid est quod mare Neptuno.] Tres filij Saturni Iupiter, Neptunus, & Pluto, ita sibi sunt mūdum partiti, ut Ioui cælum cederet, Neptuno maria, Plutoni terra. Iuno nupsit Ioui, & aeri est præfecta. Commento huic ueritas huiusmodi præbuit occasionem, quòd in *Saturni filius*

A diuisione paterni regni imperium orientis Ioui cesserit, quod cæleste uidetur, in quo & Olympus mons, qui similitudine nominis fabulam confirmauit. Imperium maritimum, & classis Neptunus accepit: partem quæ ad occidentem solem uergeret, Dis siue Pluto, undè in inferis dominari est dictus. Nam & Saturnum ad inferos legatum fabulantur, quòd ex oriente in Italiam fugerit, quæ est occidentalis in orbe terræ. c Neptuno Salacia.] Salaciam à salo dictam uult Varro. Festus scribit à ueteribus aquam dictam salaciam, quam putarent salum ciere, hoc est mare. pro aqua ipsa ponitur à poetis. Pacuuius: Hinc sæuitiam salaciæ fugimus. Neptunū Diodorus Siculus perhibet nauigādi arte inuenta classem instituisse, eiq́ præfectum à Ioue, ideo pro deo maris habitum cultumq́ à posteris. *Salacia* d Plutoni Proserpina.] Hanc Cereris & Iouis filiam Pluto in Sicilia rapuit, quam mater diu quæsitam tandem apud inferos B esse comperit, impetrauitq́ à Ioue ut Proserpina mediū annum esset cum marito, medium secū apud superos. Epicarmus Ennij à proserpendo nominatam esse dicit, quòd modò ad dextrā, modò ad sinistrā serpat, esseq́ lunam eandem & terrā. Varro. Raptus Proserpinæ pleni sunt & Græcorum & Latinorū libri. *Proserpina* e Non quatuor.] Veteres philosophi quatuor esse elementa dixerunt, ignem supremum, hinc aera, tertium aquam, postremo terram. f Aliud esse ætherem.] Cælum ipsum & superiorem aeris partem dixere æthera, inferiorem aera, tametsi hunc quoq́ æthera, sicut apud poetas.

g Minerua ubi erit.] Euhemerus in Sacra historia, Mineruam scribit filiam fuisse Iouis & Themidos. Cicero 3. De nat. deorum Mineruas quinq́ facit, sed poetico more omnes istæ confunduntur. Et una dicitur Minerua, quam è cerebro Iouis natam uolunt præsidē totius sapientiæ. Nam ideo & nata est è cerebro summi dei, & C uirgo est. Et residere putatur in altissimo cæli loco. Martianus libro Nuptiarum sexto: *Minerua*

Virgo armata decens rerum sapientia Pallas,
Aetherius fomes, mens & solertia fati,
Ingenium mundi, prudentia sacra tonantis,
Ardor doctificus, nostræq́ industria sortis.
Quæ facis arbitrium sapientis præuia curæ
Ac rationis apex, diuumq́ hominumq́ sacer uis.
Vltra terga means rapidi ac splendentis Olympi.
Celsior una Ioue flammantis circulus æthræ.

h Simul enim cum his in Capitolio.] Cicero ad equites de exilio: Nunc ego te Iupiter opt. max. cuius nutu ac ditione sola terrarum gubernantur, teq́ particeps connubij socia regni regina Iuno, teq́ Tritonia armipotens Gorgona, Pallas, Minerua, cæteriq́ dij deæq́ immortales, qui excellenti tumulo ciuitatis sedem Capitolij in saxo incolitis constitutam. Dionysius tradit Priscū Tarquinium bello Sabino uouisse templum Ioui, Iunoni, & Mineruæ, exæquasseq́ Tarpeium collem in mo D dum areæ ad id exigendum, sed nec fundamenta eum iecisse ereptum subita nece. Receptum est opus, ac propè absolutum à Tarquinio Superbo: & ab humano capite in fundamētis reperto dictum est Capitolium. Erat uerò iam ante conditum Capitolium in cliuo Florali sacellum Ioui, Iunoni, & Mineruæ sacrum. *Capitolium* i Quia Saturnus, inquiunt, temporis longitudo est.] Saturnum Hesiodus, Euhemerus, & Diodorus Cæli & Terræ filium fuisse narrant, hominē impientissimū, sed relatā ei gratiā à filio Ioue. Nam pulsus est ab eo, ut ipse patrē expulerat, & uerū effecit mimū: Ab altero expectes, alteri quod feceris: hinc deus tēporis est fictus, ideo dictus κρόνος, quasi χρόνος. Cic. 2. De nat. deorū: Saturnū aūt esse uoluerūt, qui cursum & conuersionē spatiorum ac temporū contineret, qui deus Græcè idipsum nomē habet. *Saturnus* *κρόνος*

bet. κρόνος enim dicit, qui est idem spatiũ temporis. Saturnus aũt est appellatus, q̃ saturaretur annis: ex se enim natos comedisse fingit, quia consumit ętas temporũ spatia, annisq; præteritus insaturabiliter expletur. Vinctus est autem à Ioue ne immoderatos cursus haberet, atque ut eum siderũ uinculis alligaret. k Nam hoc quoq;.] Videlicet quòd Iuno sit terra. Hoc Varro lib. 3. De ling. Latina, ubi Iunonem terram & tellurem esse dicit dicit. Plutarchus quoq;, sicut est in Præparatione euangelica Eusebij Iunonem terram, & nuptialem uiri ac fœminæ coniunctionem interpretatur. Seruius Iouem ait, pro æthere & pro aere poni, Iunonem pro terra & aqua.

Terra Tellus — l Atq; in ipsa terra aliud terram.] Terra est ipsum elementum. Tellus diminutiuum esse putant à terra: capiq; pro dea quæ terræ præest, ideo ædes Telluris semper dicitur, non terræ, tametsi tellus quoq; pro terra capitur, præsertim à poetis. Tellus etiam dicta est Proserpina, & Tellumo Pluto, sicut etiam Altor & Rusor, cui terrena omnis uis atq; natura dedicata est, quemadmodum placet Ciceroni. ideo nõnulli Cereris filium Plutonem faciunt, sicut Diodorus refert libro sexto. Eusebius in Præparatione Euangelica terræ partem uberem feracemq; dictã à Porphyrio in mystica theologia, Cererem uocari, lapidosam uerò, montosam, & parum fertilem Rheam, siue Opem: & alia de uirtutum semine terræq; permulta Eusebius eodem lib. 3. m Eandem terram etiam.] Nempe Rheam. n Sed etiam mater.] Nam & Iuno est soror & coniunx, & Ops mater. o

Ceres unde dicta — Eandem terram Cererem.] Varro & Tullius ex Chrysippo Stoico Cererem terrã esse docent à gerẽdo, quòd fruges gerat, nisi quis malit ab antiquo uerbo cereo, qđ est creo Varroni. Est enim terra omniparens. Plato in Cratylo, δίδοῦσα ὡς μήτηρ δημήτηρ κεκλῆσθαι. Filia fuit Saturni & Opis, soror Vestæ & Iunonis. Has omnes fœminas & sorores, & matrẽ terram fuisse uolunt. Sic etiã Vestam Ouidius 6. Fastorum:

Vesta eadem est, & terra subest, subit ignis utriq;,
Significat sedem terra focusq; suam. Et post:
Stat ui terra sua, ui stando Vesta uocatur.

Hæc ex Orpheo, qui ait, γῆ μήτηρ πάντων, δημήτηρ πλουτοδότειρα. Quod cõgruit cũ etymo Platonis, qui & ἑστίαν, quæ est Vesta, quasi οὐσίαν interpretat. p Cùm tamẽ sæpius Vestã nõn nisi ignẽ.] Cic. De nat. deorum: Nam Vestæ nomẽ à Græcis: ea est enim quæ ab illis Hestia dicitur. Vis autem eius ad aras & focos pertinet: & in 2. De leg. Vestam quasi focum urbis, ut Græco nomine est appellata, quod nos prope idem Græcum interpretatum nomen tenemus. Ouid. 6. Fastorum:

Nec tu aliud Vestam, q̃ uiuam intellige flammam,
Nataq; de flamma corpora nulla uides.

Cumq; sit ignis, & dicatur uirgo, ex utraq; causa uirgines sunt eius ministerio adhibitæ, & omnis uirginitas sacra erat illi. Primum quoniam uirgini uirgines conuenientissimè congruerent: deinde quòd ignis nihil ex se gignat, ut neq; uirgines: seruãdiq; ignem perpetuum cælesti similem mos est ab Aegyptijs natus, sicut Diodorus scribit, qui ad alias manauit gentes, Græcas & Barbaras, ut Athenis & Delphis Plutarcho & Straboni. In Prytaneo enim Athenis ignis seruabatur sempiternus. Ex Ilio in Latium sunt translata sacra Vestę. hinc Romã per Romulum: idcirco Iliaca Vesta toties ab scriptoribus nominatur. Vergilius:

Sic ait, & manibus uittas, Vestamq; potentem,
Aeternumq; adytis effert penetralibus ignem.

Et fuerũt quidẽ Vestæ tondẽ tunc, quot curiæ, sicut Dionysius sensit, sed templũ Vestæ publicæ Numa rex construxit anno ab Vrbe condita XL. ut Ouidius cõputat. q Etiam Venerẽ dicere.] Istud ex physica ratione.

Physici namq;, sicut Macrobius testatur, terræ superius hemisphęriũ quod nos incolimus, Venerem dixere, inferius uerò Proserpinam: atqui & hanc nostram terram Vestam nominant. Plotinus terræ uirtutem animamq;, quæ est ex Venere, Vestam appellat. Accedit huc quod cùm Vesta sit mundi ignis & fomentum à Venere, nihil uidetur abesse à flamma grata & prolifica uniuersi: ideo & colitur Vesta publicè & priuatim, non tanquam sterilis, sed Venerea & auctifica, ut per eam tũ domus, tum etiam ciuitates populiq; nouis subinde fœturis æternũ concelebrẽtur. r Quomodo ei tuẽ uirgines.] Grandis pœna, si qua Vestalis parum castè pudicitiam habuisset, sed post annos triginta exire licebat, & nubere. — Vestales.

s An Veneres duæ sunt.] Plato in Conuiuio geminam ponit Venerem. Cælestem, quæ optimos sanctissimosq; excitaret amores. Alteram inferiorem popularem, qua in libidinem impellimur: illam sine matre antiquam Cæli filiam, hanc Iouis & Diones multò iuniorem & πάνδημον, quasi uulgarẽ. & Venerem sanctam ueteres omnis castitatis existimarunt suadentẽ, impultricemq;. Hinc apud Romanos cùm mulieres multæ in flagitium libidinis irruerent penè furentes, ex libris Sibyllinis simulachrũ Veneris Verticordiæ est consecratum, quò facilius uirginum mulierumq; corda à libidine ad pudicitiam uerterentur. Valerius lib. 8. & Ouid. 4. Fastorum. — Veneres duæ — Venus Verticordia

t Cui etiam Phœnices.] Hoc de Cyprijs narrat Iustinus libro duodeuicesimo. Mos, inquit, erat Cyprijs uirgines ante nuptias statutis diebus dotalem pecuniam quæsituras in quæstum ad litus maris mittere, pro reliqua pudicitia libamenta Veneri soluturas: credo quòd ex instituto Veneris, quæ ut Lactantius ex sacra historia refert, autor meretriciæ uitæ fuit, docuitq; Cyprias fœminas quæstum uulgato corpore facere. Armenijs similem ferè morem fuisse narrat Strabo. idem scribit Herodotus de Lydis, qui Babylonios plebeios refert cùm rei familiaris angustia premunt, solitos quæstus gratia filias suas populo ꝓstituere. Phœnices multum coluisse Venerem tradũtur propter Adonem, qui ibi est natus, sacraq; Veneris cum luctu celebrasse, ubi ipsa dea lugens inducitur, ut refert Macrobius. Simulachrumq; eius in monte Libano fingit capite obnupto, specie tristi, faciem manu læua intra amiculũ sustinens. Lachrymæ uisione conspicientium manare creduntur: apud Eusebium quoq; in Euang. præpar. ad hunc modum legitur: Quod uerò maligni ad ista dæmones humanũ genus intruserunt, quamuis per seipsum pateat, tamen inde quoq; apertius uidebis, si adulteria & fornicationes gentilium, quæ usque ad hunc diem in Heliopoli Phœniciæ multisq; alijs in locis peragũtur, in mentem tibi ueniant: quasi enim primitias quasdam dijs debitas turpissimas huiusmodi operationes in tẽplis offerunt. Hæc de Latinó Eusebio, & exemplari mendosissimo, ne quis mihi fraudi oportere esse putet, si quando minus rectè Eusebij sententiam explicuero. Prostituendi fœminas uulgo etiam fuit mos Augilarum in Africa, nocte qua nuberent. Herodotus, Solinus, Mela. Sicq; in eadem terra templo Veneris matronæ dotem quærebant uulgato corpore. Valerius. Locrenses Iustinus scribit bello pressos uouisse suas se filias festo Veneris prostituturos, si uictores forẽt. — Cypri uirginum mos

u Ne filio Iunonis.] An Marti, qui cum Venere concubuit, unde natus est Harmonias. Mars uerò Iunonis fuit filius, incerto patre, sine patre fingũt eum natũ. Quod possit de Marte intelligi, illud facit quod addit cooperatio Mineruæ: uterque enim deus est belli: sed potius de Vulcano intellexerim Iouis & Iunonis filio: tametsi Iunonis solius filius dici soleat, ideo ἀπάτωρ nominatus: ut apud Theocritum, qui artem fabrilem in Lemno instituit, cuius uxor fuit — Mars — Vulcanus

Venus, quæ cum Marte rem habuit. Esset ergo Vulcani nempe mariti iniuria, si uxor diceretur meretrix. Curruca enim non paruum est uitium. x Cooperario Mineruæ.] Vulcanus enim cum Minerua curāt fulmen Iouis, ideo & interdum id iaculantur. A
Vergilius de Minerua:
Ipsa Iouis rapidum iaculata è nubibus ignem.
Quo loco Seruius grammaticus ait tria solum esse numina possidentia fulminum iactus, Iouem, Vulcanum, & Mineruam: tametsi aliter Plinius lib. 2. de disciplina Minerua Etrusca & Romana. Curat uerò Minerua ægidem Iouis: quod si quis altius uult philosophari, Iouis amictū inueniet: & sapientia Mineruæ, & igne follibusq; Vulcani fabrefactum: tegmē namq; capitis Iouis cùm igneum sit, tamen præsul operis Pallas ipsa texuit. Martianus in Nuptijs. An cooperator dicit Mineruæ, quòd ex ea genuerit Apollinem illum, in cuius tutela historici antiqui Athenas esse uoluerunt. Cic. 3. De nat. deorum. Verùm B illud simplicius, & ad sensum Augustini, ut puto, accōmodatius, Vulcanum idcirco dici cooperarium Mineruæ, quòd hæc sit dea artium, etiam earum in quibus usus est manuum, quas Græci χειρουργικὰς uocant. Ille uerò deus instrumentorum, sine quibus hæ artes nō exercentur. Plutarchus De utilitate inimici: Ignis artium omnium instrumentū est, si quis norit uti. Adde quòd Vulcanus quoq; ipse artibus præesse existimatus est. Eusebius enim inquit, ex artibus alias Mineruæ, ut bellicas, alias Vulcano, ut omnes quæ per ignem fiunt, assignari solitas. Theodoritus in Græcis affectionibus Vulcanum à Græcis pro artibus usurpatū scribit, q ignis adminiculo pleræq; omnes utantur. Phurnutus artes omnes in potestate esse Mineruæ & Vulcani dicit, quòd illa sapientia est & acumen. Igne uerò pleræq; artes sua excercent opera. Ideo & Homerus de artifice ait, ὃν ἥφαιστος δέδαεν καὶ παλλὰς ἀθήνη: & quem Vulcanus docuit, C quem casta Minerua.

De multis dijs, quos doctores paganorum unum eundemq; Iouem esse defendunt. Cap. XI

QVOTQVOT libet igitur physicis rationibus & disputationibus asserāt: modo sit Iupiter [a] corporei huius mūdi animus, qui uniuersam istam molem ex quatuor, uel quot eis placet, elemētis constructā atq; compactā implet et mouet: modò inde suas partes sorori & fratrib. cedat: modò sit æther ut aerē Iunonē subterfusam desuper amplectat: modò totū simul cū D aere sit ipse cælum, terram uerò tanquā coniugem eandemq; matrem, [b] quia hoc in diuinis turpe non est, fœcundis imbribus & seminibus fœtet: modò autem ne sit necesse per cūcta discurrere, deus unus de quo multi à poeta nobilissimo dictum putant:
[c] Deum namq; ire per omnes
Terrasq;, tractusq; maris, cęlūq; profundū
[d] Ipse in æthere sit Iupiter, ipse in aere Iuno, ipse in mari Neptunus: in inferioribus etiā maris ipse Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina, in focis domesticis Vesta, in fabrorū fornace Vulcanus, in sideribus sol, luna & stellæ: [e] in diuinātibus Apollo, [f] in merce Mercurius, [g] in Iano [h] initiator: in termino terminator, Saturnus in tēpore, Mars & [i] Bellona in bellis, Liber in uineis, Ceres in frumētis, [k] Diana in syluis, Minerua in ingenijs. Ipse sit postremo etiā illa turba quasi plebeiorū deorū. Ipse præsit [l] nomine Liberi uirorū seminibus, & nomine Liberæ fœminarū. Ipse sit [m] Diespiter, qui partum perducat ad diē. Ipse sit dea Mena, quā præfecerūt menstruis fœminarū. [n] Ipse Lucina, quæ à parturiētibus inuocet. Ipse opē ferat nascētibus, excipiēs eos sinu terræ, & B uocet Opis. Ipse in uagitu os aperiat, & uocetur deus [o] Vaticanus. Ipse leuet de terra, & uocet dea Leuana. Ipse cunas tueatur, & uocet dea Cunina. Non sit alius, sed ipse in deabus illis, quæ fata nascentibus canūt, & uocant [p] Carmētes. Pręsit fortuitis, uocetq; Fortuna. [q] In diua Rumina mammā paruulo immulgeat, quia rumam dixerūt ueteres mammā. [r] In diua Potina potionē ministret. In diua [s] Educa escā præbeat. De pauore infantum Pauentia nuncupet: de spe quæ uenit [t] Venilia: de uoluptate Volupia: de actu Agenoria: de stimulis, quib. ad nimiū actū C homo impellitur, dea Stimula nominetur. Strenua dea sit, strenuū faciendo. Numeria quæ numerare doceat: [u] Camœna, quę canere. [x] Ipse sit & deus Consus, præbendo consilia, & dea [y] Sentia, sententias inspirando. [z] Ipse dea Iuuentas, quæ [a] post prætextā excipiat iuuenilis ętatis exordia. Ipse sit Fortuna barbata, [b] quæ adultos barba induit, q̄s honorare uoluerit: ut hoc qualecunq; numen saltem masculū deum, uel à barba barbatum, sicut à nodis Nodotū, uel certe non D Fortunam, sed quia barbas habet, Fortunium nominarent. Ipse in Iugatino deo coniuges iungat, & cùm uirgini uxori zona soluitur, ipse inuocetur, & dea Virginensis uocetur. [c] Ipse sit Mutinus, qui est apud Græcos Priapus, si non pudet. Hæc omnia quæ dixi, & quæcunq; non dixi, non enim omnia dicenda arbitratus sum, hi omnes dij deæq; sit unus Iupiter: siue sint, ut quidam uolunt, omnia ista partes eius, siue uirtutes eius, sicut eis uidetur, quibus eum placet esse mundi animum, quæ sententia uelut magnorum multorúmque doctorum est. Hæc si ita sint, quod quale sit, nondum interim

terim quæro, quid perderent, si unũ deũ colerent prudẽtiore cõpendio? Quid enim eius contẽnerent, cũ ipse coleretur? Si aũt metuendum fuit, ne prætermissæ siue neglectæ partes eius irascerentur: nõ ergo ut uolunt, [a]uelut unius animãtis hæc tota uita est, quæ oẽs simul cõtinet deos, quasi suas uirtutes, uel mẽbra, uel partes, sed suã quæq; pars habet uitã à cæteris separatã, si præter alterã irasci altera potest: & alia placari, alia concitari. Si aũt dicit oẽs simul, id est, totũ ipsum Iouem potuisse offendi, si partes eius nõ etiã singillatim minutatimq; colerent, stultè dicitur. Nulla quippe earũ prætermitteretur, cũ ipse unus qui haberet omnia, coleretur. Nam ut alia omittã, quæ sunt innumerabilia, cùm dicunt omnia sidera partes Iouis esse, & omnia uiuere atq; ratiõales animas habere, & ideo sine controuersia deos esse, non uident, quàm multos nõ colant, quàm multis ædes non construant, aras nõ statuant, quas tamẽ paucissimis siderũ statuẽdas esse putauerũt, & singillatim sacrificauere. Si igitur irascuntur, qui nõ singillatim coluntur, nõ metuũt paucis placatis, toto cœlo irato uiuere? Si aũt stellas oẽs ideo colũt, quia in Ioue sunt, quẽ colũt, isto cõpendio possent in illo uno omnibus supplicare. Sic enim nemo irasceretur, cũ in illo uno omnib. supplicaretur: nemo contẽneretur, potius quàm cultis quibusdã iusta irascẽdi causa illis, qui prætermissi essent multo numerosioribus præberetur: præsertim cũ eis de superna sede fulgentibus, turpi nuditate distentus præponeretur Priapus.

L. VIVES

a Corporei huius mũdi animus.] Hoc Thales Milesius, & Democritus. Stoici uerò cum Platone deum quidem mentem esse dicunt, sed nõ utentem mundo pro corpore: mundũ ipsum deum esse, habereq; & mentem & animum, sed alium quàm ipse sit deus. Veterum pleriq; solem mundi animũ, mentemq; nominarunt: uelut Cicero & Plinius, Homerũ secuti. Phurnutus inquit, quẽadmodũ nos ab anima administremur ac regamur, ita mundum animam habere se continentem, qui Iupiter dicatur. *Iupiter* b Quia hoc in diuinis turpe non est.] Hesiodus in Theogonia scribit, Terram peperisse Cælum, hinc concubuisse cum Cælo ipso, & ex eo genuisse liberos undecim, inter quos fuit Saturnus. c Deum namq; ire per omnes.] Multi ueterũ existimabant deũ esse uim per uniuersum fusam. d Ipse in æthere.] Deum unum esse, qui melius ex gentibus sapiebant, arbitrabantur: cumq; pro uarijs uirtutibus motionibusq; uariè nuncupari. Sic Aristoteles in libello De mundo, Orpheum citans: sic Plutarchus in Dogmatis philosophorum. Macrobius deos omnes uult esse unum Solem: idq; fuse connititur ostendere in Satur-

A nalibus. e In diuinantibus Apollo.] Cùm putarẽt hunc esse Solem: id est mundi oculum, facile eum & uidere & nosse omnia, quæ iã essent, quæq; fuissent, & quæ futura essent, credebãt. Idcirco passim consulebatur, responsitabatq;, cùm multis in alijs locis, tum præcipue in Delphis Phocicis, Diodoro autore in Vita Philippi, cuius originem talem fuisse refert: Eo in loco, quo templi adytũ Delphis fuit, specus erat recessu magno & obscuro: ad quem capra cùm pascens ascẽdisset, afflata est subterraneo illo spiritu, exultareq; modo insueto cœpit. Quod admiratus pastor, cùm & ipse ad ostium specus uenisset, correptus est furore, cœpitq; futura quædam prædicere. Hoc & alij tentarunt, affectiq; sunt eodẽ modo. Res huc est progressa, ut qui futura uellet cognoscere, adduceret qui capite in antrum immisso uaticinaretur. Quod cùm nec sine periculo fieret, nec etiam sine exitio multorum, Delphici templum ibi erexerunt *Apollo*
B deo uati Apollini: statueruntq; uirginem, quæ in machina consistens, tuto posset afflari diuino illo spiritu, responsaq; consulentibus reddere: quam machinam, de tribus fulcris tripodem nominarunt, quasi trium pedum, eadem forma qua postea ænei tripodes. Sacerdos Pythia dicebatur, quæ initio uirgo fuit, Dianæ similis. *Pythia* Postea uiolata Pythia quadã ab Echecrate, Delphici mulierem non minorẽ natu annis quinquaginta Pythiam statuerũt, relictis in perpetuum uirginibus: modo illa uirginali uteretur cultu, ne in totum mos uetus interiret. Hæc ex illo penè ad uerbum. f In merce Mercurius.] Hic præesse sermoni est creditus, deus est factus omnium conuentionũ contractuumq; nostrorũ: quoniam hæc omnia per sermonem transigũtur. Maijs Idibus mercatorum erat festum, quòd eo die Mercurij ædes esset dedicata. A Græcis eam ob causam ἀγοραῖος dicitur, hoc est forensis: statuaq; illi in foro multis ciuita- *Mercurius*
C tibus erigitur. Plautus in principio Amphitryonis hæc duo eius officia uerbis aliquot explicat: & nos de hoc alibi. g In Iano.] Quòd uetustissimus hic esset omnium deorum, ideo initijs præesse creditus est. Regnauit enim in Latio Saturni tẽpore. Antiquissimũ chaos sunt qui putẽt eum esse, sicut Ouidius, & Festus, qui inde Ianum dictũ autumat inuersis literis. Cicero ab eundo 2. De nat. deorũ, unde etiam Ianuæ. Cornificius scribit à Cicerone, nõ Ianum, sed Eanum esse nominatum: unde & Ianiculus mons Ro. siue, ut quidam dicunt, quòd ibi sit sepultus Ianus: siue, ut alij, quòd per eum populus Rom. transiret in agrum Hetruscum. Bifrons pingitur, quòd nõ solùm initijs, sed extremis esset præfectus. De hoc Macrobius primo Satur. & Ouidius primo Fastorũ, multa & nos alibi. h Initiator.] Non ab initiando, id est, sacris imbuendo, sed incipiendo. Ideo in *Ianus*
D alijs melius legitur, ianitor. i Bellona.] A bellis, ideo olim Duellona, sicut duella bella. Pallas putatur esse, quæ bellis præest. Græci hanc ἐνυὼ uocãt, ἐστὶ δὲ πλάσμα πρόσωπον ἐς φόβον καὶ ἰσχὺν καὶ ἐνθουσιασμὸν, ut inquit Hesychius. Homerus hanc πτολίπορθον nominat, ut Martem: & recentes poetæ matrem Martis esse dicunt. Ideo ἐνυάλιον uocant à matre. ἐνυὼ dicitur, quòd ἐνιεῖσα θυμὸν καὶ ἀλκὴν τοῖς μαχομένοις. ἢ κατ᾽ εὐφημισμὸν, ἐπεὶ ἥκιστα ἐνηὴς καὶ πραεῖά ἐστιν. Vel à furore immittendo bellantibus, uel quòd minime sit mitis. Huius templũ in nona regione urbis, & ante hoc colũna, unde hasta mittitur signũ belli inferẽdi. Ouid. k Diana in syluis.] Luna pleraq; nomina habebat: dicebatur enim Lucina, & Proserpina, & Hecate, & Diana: hæc erat quæ in syluis consistẽdis feris intẽta uirgo fingebatur, cũ arcu & pharetra. Ideo Aeneas cùm matrẽ uidisset uenatricis cultu, Phœbi sororẽ esse existimauit 1. Aeneid. Memini me, nescio apud quẽ, distichũ hoc legere, nõ absurdũ de Luna: *Bellona* *Diana*

Terret

Terret, lustrat, agit, Proserpina, Luna, Diana,
Ima, superna, feras, sceptro, fulgore, sagitta.

Prudentius libro priore contra Symmachum:

Terque suas eadem uariare figuras.
Denique cùm luna est, sublimi splendet amictu.
Cùm succincta iacit calamos, Latonia uirgo est.
Cùm subuixa sedet solio, Plutonia coniunx,
Imperitat Furijs, & dictat iura Megeræ.

l Nomine Liberi uirorum seminibus.] Cicero secundo De nat. deorum, Cerere natos Liberum & Liberam dicit esse. Fratres coniugesque, Solem & Lunam putant esse multi: in quorum potestate sint uires generandi, sub Libero uirorũ, ideo illi & salaces Satyri sunt comites, & in eius templo serijsque colitũ Priapus: sub Libera uis fœminarum luce Lunæ fœminea. *Diespiter* m Diespiter.] Quasi Dios pater. nam Dios est Iupiter, uel diei pater, ut Varro interpretatur. *Lucina* n Ipsa Lucina.] Hãc Lunam esse siue Dianam & Iunonẽ scribit Cicero. Terentius in Andria, Glycerium parturientem inuocare Iunonis Lucinæ opẽ facit: Iuno, inquit, Lucina fer opẽ, serua me obsecro. Sic & Iuno Opigena, quòd ferre opẽ in partu laborantibus crederetur, est culta Romæ à matronis. Festus. Timæus historicus propterea, qua nocte Alexander Macedo est natus, deflagrasse Dianæ Ephesiæ templum tradit, quòd Diana parturienti Olympiadi deesse noluerit, ideo à templo suo aberat procul Pellam profecta. *Ilythia* Ilythiam quoque colebãt Romani in hunc usum. Pausanias parcã esse dicit Ilythiam, fuisseque quæ ex Hyperboreis Delum uenerit, fuitque parienti Latonæ obstetricata. Ideo in Attica terra inter deas γενετυλλίδας collocaretũ, quæ genesi præessent. Simulacrum ante illas poni solebat poplitib. flexis, quòd sic enixa esset filia Nauplij, ex quo more facti sunt illi Nixidi tres in Capitolio ante cellam Mineruæ, quos M. Atilius Glabrio uicto Antiocho Romam transtulit, quibus matronæ supplicabant, uelut præsidentibus parientium nixibus. Erant enim simulachra genibus innixa. o Vagitanus.] Vaticanus potius. *Carmentes* p Carmentes.] Hanc prius Nicostratam esse dictam ferunt Ionij Arcadum regis filiam, quæ ex Mercurio Euandrum genuit, quæque furore concitata fata mortalib. caneret: Ideo Græcè Thespiodon dictam, Latinè Carmentẽ, ut Dionysius ex Romanis originibus scribit. Ouid. 1. Fast. de ea: Ipsa mone quæ nomen habes de carmine dictum. Et pòst:

Quæ simul æthereos animo conceperat ignes,
Ore dabat pleno carmine uera dei.

Erat & porta Carmentalis Romæ, quæ postea Scelerata dicta est, & prope eam ara in Capitolio, ubi ipsa habitauit. Erant & Carmenæ, quæ primæ scirent hominem natum apud Varronem, canerentque illi uentura: unde illa Nicostrata putatur Carmenta nominata. Sunt Casmenæ quoque nuncupatæ, & eliso s, Camenæ: & qui eas colerent, uates ab earum uaticinijs appellati. Erant & Faunus & Fauna fratres, quorum ille canebat fata uiris, hęc fœminis. *Rumina* q In diua Rumina.] Rumina dea mammarum: quoniam rumen mamma antiquo uerbo, Plinius & Festus. Vnde ficus ruminalis, quòd sub ea arbore lupa mammam dedit Romulo & Remo. Huic deæ lac libabatur, lacte aspergebantur hostiæ. *Educa* *Potica* r In diua Potina.] Donatus Educam & Poticam has deas nominat. Sic enim in Phormionem Terẽtij ait: Apud Varronem legitur initiari pueros Educæ & Poticæ & Cubæ, diuis edendi & potandi, & cubandi, ut primum à lacte & à cunis transferuntur. Quod Vergilius:

Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Hoc annotauit Probus, hæc Donatus. s Edulica.] Lego Educa, & sic est in antiquis codicibus. *Venilia* t Venilia.] Verg. Veniliã matrẽ esse dicit Turni, fororẽ Amatæ Latini regis uxoris. Varro Veniliã dictã esse ait à ueniẽdo, & uẽto secũdo, qualẽ qui nactus est in mari, gaudet, sicut inquit Plautus. *Camœna* u Camœna.] Seruius Camœnas Musas esse dicit à cãtu. Festus ait sic dictas, quod castæ mẽtis sint præsides. Aedes Camœnarum Romæ fuit ad portã Capenã, in prima regione. *Musæ* Camœnæ, Latinè idem est quod Musæ Græcè. Nec solũ cãtibus præsunt, sed humanitati omni & doctrinæ: sicut Cicero interpretatur 5. Tusc. quæst. Plato Craty. τὰς δὲ μούσας τε καὶ ὅλως τὴν μουσικὴν ἀπὸ τοῦ μῶσθαι ὡς ἔοικε, καὶ τῆς ζητήσεώς τε καὶ τῆς φιλοσοφίας τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπωνόμασεν. ab inquirendo dicunt Musæ, & à philosophia. *Consus* x Ipse sit & deus Consus.] Hunc Liuius, Diony. & Plut. Neptunũ equestrem esse dicunt, cui sit templũ ædificatũ ab Arcadibus ante Romulũ & Remũ, præessetque consilijs. Idcirco uelut rem arcanã eius arã toto anno sub terra occultari in circo maximo, Consualibus solum proferri. Eius dei consilio usum ferunt Romulum in rapiẽdis Sabinis. Græci ἱππικὸν Ποσειδῶνα uocãt, quod è terra tridenti percussa eduxerit equum. Fabulose id quidẽ, sed re uera, quòd equos domare instituerit, & cõuertere in hominũ usus.

y Sentia.] Fauna Fauni regis soror & uxor, Pici filia Senta est dicta, & Fatua: hoc à fando, quod eius ope farent infantes. Forsan & Senta est nominata, quod quæ sentiret quis, ea fateretur. Sed nos rem hãc, ut alias hoc libro permultas, in medio reliquimus, coniecturæ enim parum nobis placent. z Ipsa dea Iuuentas.] De hac paulum pòst. *Prætexta* a Post prætextã.] Prætexta uestis erat dignitatis magistratusque, quæ ab Hetruscis Romam manauit: nec pueri solebãt ea uti ante filium Tarquinij Prisci regis, qui cùm puerili ætate fortiter fecisset in bello, bulla aurea & prætexta est publicè à parente donatus. Prætexta deinceps mansit ingenuis pueris: bulla quoque ijs, quorum patres curulem magistratum gessissent. Macrobius: Deponebant pueri quartodecimo anno prætextã, & sumebant togã uirilẽ. *Latus clauus* Latũ clauum quoque senatorum filij, quem induisse tunc Augustum Tranquillus est autor. Latus clauus aũt, non toga est, sed tunica purpurea. b Quæ adultos barba induit.] Veteres Apollini sacrabãt suarũ barbarũ primitias, cùm primum ex ephebis tonderentũ. Sic Theseus Delũ est profectus ut id faceret. Plutar. c Ipse sit Motunus uel Tutunus.] Locus non uidetũ carere mẽdo. *Mutinus* In ueterib. est: Mutunus uel Tutunus, & puto alterũ scripsisse Augustinũ, nõ utrũque: Motunũ & Tutunũ: sed adiectũ alterũ à librario, & ex libris inde exscriptis inolesse hanc lectionẽ. Certe ipse libro 6. ubi de dijs, qui ituris ad thorum nuptialem coniugibus aderant, pro his duobus unũ Priapum nominat. Non dubito quin sit legẽdum Mutinus, ut est apud Lactantium: tametsi nõ desunt codices Lactantiani, qui Futinus habeant. Sed Mutinus uidetur dictus, quòd efficiat ut maritus magis, & uirgo minus moueatur.

d Velut unius animãtis.] Sic Plato, Cicero, & Stoici mundum animal unum esse dicunt: & unam uitam uiuere, ut hominem unum,

De opinione eorum, qui deum animã mundi, & mundũ corpus dei esse putauerũt. Cap. XII

QVID illud? Nónne debet mouere acutos homines, uel qualescunque homines? Non enim ad hoc ingenij opus est excellentia, ut deposito studio contentionis attẽdant, si mũdi animus deus est, eique animo mundus ut corpus est, ut sit unũ animal constans ex animo & corpore:

pore:atq; iste deus est sinus [a] quidã naturæ, in seipso continens omnia, [b] ut ex ipsius anima, qua uiuificatĩ tota ista moles, uitæ atq; animæ cunctorũ uiuentiũ [c] pro cuiusq; nascentis sorte sumanĩ, nihil omnino remanere posse, quod nõ sit pars dei. quod si ita est, quis nõ uideat quanta impietas & irreligiositas consequatĩ: ut quod calcauerit quisq;, partẽ dei calcet: & in omni animãte occidendo, pars dei trucidetur: Nolo omnia dicere quæ possunt occurrere cogitãtibus: dici autem sine uerecundia non possunt.

L. VIVES

a Sinus quidam naturæ.] Alibi: Sinu quodam naturæ. Sic Lucanus:
Placido natura receptat
Cuncta sinu.

b Vt ex ipsius anima qua uiuificatur.] Sententia Pythagorica, quam expressit Verg. 6. Aeneidos:
Principio cælum & terras camposq; liquentes,
Lucentemq; globum lunæ, Titaniaq; astra
Spiritus intus alit: totamq; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumq; genus, uitæq; uolantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est illis uigor, & cælestis origo.
Et in quarto Georgicôn:
His quidam signis, atq; hæc exempla secuti,
Esse apibus partem diuinæ mentis, & haustus
Aethereos dixere, deum namq; ire per omnes
Terrasq;, tractusq; maris, cælumq; profundum.
Hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne ferarum
Quemq; sibi tenues nascentem arcessere uitas,
Scilicet huc reddi, deinde ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum, sed uiua uolare
Sideris in numerum, atq; alto succedere cælo.

c Pro cuiusq; nascentis sorte.] Alia plus, alia minus, ut quodq; enim proximum illi est, ita plurimum recipit: ut longissimum, ita minimum. Hoc & alij plerique aiunt, & Aristoteles libro De mundo.

De his qui sola rationalia animãtia partes esse unius dei asserunt. Cap. XIII

Si autem sola animalia rationalia, sicut sunt homines, partes dei esse contendunt: non uideo quidem si totus mũdus est deus, quomodò bestias ab eius partibus separent: Sed obluctari quid opus est: De ipso rationali animante, id est, homine, quid infelicius credi potest, q̃ dei partẽ uapulare cũ puer uapulat: Iam uerò partes dei fieri lasciuas, iniquas, impias, atq; omnino damnabiles, quis ferre possit, nisi qui prorsus insaniat: Postremo quid irascitur eis, à quibus nõ colitur, cũ à suis partib. non colatĩ: Restat ergo ut dicãt omnes deos suas habere uitas, sibi quemq; uiuere: nullũ eorũ esse partẽ cuiusquã, sed omnes colendos, qui cognosci & coli possunt: quia tam multi sunt, ut omnes nõ possint. Quorũ Iupiter, quia rex præsidet, ipsum credo ab eis putari regnũ, uel cõstituisse, uel auxisse Romanũ. Nam si hoc ipse nõ fecit, quẽ aliũ deum opus tam magnũ potuisse aggredi credant, cùm omnes occupati sint officijs & operibus proprijs, ne alter irruat in alterius: A rege igitur deorum, regnum hominum potuit & propagari & augeri:

Augmenta regnorũ Ioui incongruenter ascribi, cùm si, ut uolunt, dea est Victoria, ipsa huic negocio sola sufficeret. Cap. XIIII

Hic primum quæro, cur nõ etiam ipsum regnũ deus aliquis est: cur enim nõ etiam ita sit, si [a] Victoria dea est: Aut quid ipso Ioue in hac causa opus est, si Victoria faueat, sitq; propicia: & semper eat apud eos, quos uult esse uictores: Hac dea fauẽte & propicia, etiã Ioue uacante, uel aliud agente, quæ gẽtes nõ subditæ remanerẽt: quæ regna non cederẽt: [b] An forte displicet bonis iniquissima improbitate pugnare, et finitimos quietos nullamq; iniuriam facientes, ad dilatandum regnum bello spontaneo prouocare: Planè si ita sentiunt, approbo & laudo.

L. VIVES

Victoria dea.] Erat ædicula Victoriæ ad forũ Romæ à Catone seniore dicata. Erat & Victoriæ ædes prope æediculam, quã ædem M. Posthumius Megellus ædilis curulis ex mulctatitia pecunia faciundam curarat. Consul cum M. Attilio Regulo bello Samnitico dedicauit. Huic L. Sylla bellis ciuilibus uictor ludos instituit, Asconius Pædianus. Meminit & Cicero, prima Act. in Verrem. Victoriam Hesiodus filiam dicit Stygis & Pallantis. Fratres Victoriæ sunt Zelus, Potentia, Vis, quæ semper Ioui regi assident, nec sine illis imperiũ est uel Ioui, uel cuiq; principi ullum. b. An forte non displicet.] Legendũ sine negatione: An forte displicet: hoc exigit sensus, & sic habent antiqui libri.

An congruat bonis latius uelle regnare. XV

Videant ergo ne forte nõ pertineat ad uiros bonos, gaudere de regni latitudine. Iniquitas enim eorũ cum quibus iusta bella gesta sunt, regnum adiuuit, ut cresceret: quod utiq; paruum esset, si quies & iustitia finitimorũ contra se bellum geri nulla prouocaret iniuria: ac felicioribus sic rebus humanis omnia regna parua essent concordi uicinitate lætantia. Et ita essent in mũdo regna plurima gentium, ut sunt in urbe domus plurimę ciuium.

Proinde

Proinde belligerare, & perdomitis gentibus dilatare regnũ, malis uidetur felicitas, bonis necessitas. Sed quia peius esset, ut iniuriosi iustioribus dominarentur, ideo non incongruè dicitur etiã ista felicitas. Sed procul dubio felicitas maior est uicinũ bonum habere concordem quàm uicinum malum subiugare bellantem. Mala uota sunt optare habere quem oderis, uel quem timeas, ut possit esse quem uincas. Si ergo iusta gerendo bella, non impia, nõ iniqua, Romani imperium tam magnum acquirere potuerũt, nunquid tanquam aliqua dea colẽda est eis iniquitas aliena? Multum enim ad istam latitudinem imperij eam cooperatam uidemus, quæ faciebat iniuriosos, ut essent, cum quibus iusta bella gererentur, & augeretur imperium. Cur autem & iniquitas dea non sit, uel externarum gentium, si Pauor, & Pallor, & Febris dij Romani esse meruerunt? His igitur duabus, id est aliena iniquitate, & dea Victoria, dum bellorum causas iniquitas excitat, Victoria eadem bella feliciter terminat, etiam feriato Ioue creuit imperium. Quas enim hic partes Iupiter haberet, cùm ea, quæ possent beneficia eius putari, dij habentur, dij uocantur, dij coluntur: ipsi pro suis partibus inuocantur? Haberet hic etiam ille aliquam partem, si regnum etiam ipse appellaretur, sicut appellatur illa uictoria.[a] Aut si regnum munus est Iouis, cur non & uictoria munus eius habeatur? Quod profecto haberetur, si nõ lapis in Capitolio, sed uerus rex regũ & dominus dominantium cognosceretur atq; coleretur.

L. VIVES

a Aut si regnum munus est Iouis.] Sic Homerus frequenter.

Quid fuerit quod Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos singulos deputantes, ædem Quietis extra portas esse uoluerunt. Cap. XVI

m IROR autem plurimũ, quod cùm deos singulos singulis rebus, & penè singulis motibus attribuerent, uocauerunt deam Ageroniam, quę ad agendum excitaret:[a] deam Stimulam, quæ ad agendũ ultra modum stimularet:[b] deam Murciam, quæ præter modum non moueret, ac faceret hominẽ,[c] ut ait Pomponius, murcidum, id est, nimis desidiosum & ina-

A ctuosum: deam Strenuam, quæ faceret strenuum: his omnibus dijs & deabus publica sacra facere susceperunt.[d] Quietem uerò appellantes, quæ faceret quietem, cùm ædem haberet extra portam Collinam, publicè illam suscipere noluerunt. Vtrum indicium fuit animi inquieti, an potius ita significatũ est, quòd qui illam turbam colere perseueraret: non planè deorum, sed dæmoniorum eum Quietem habere non posse: ad quam uocat uerus medicus, dicens: Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde, & inuenie-
B tis requiem animabus uestris.

L. VIVES

a Deam Stimulam.] An hæc est Horta, quæ in humanis cũ esset, Hersilia dicta est uxor Romuli, quam ab hortãdo & incitando nominatam ait Labeo: cuius ædes nunquam claudebatur, quòd semper aliquid præclari fieri hortaretur, nec cessandũ suaderet, quæ postea uocata est Hora prouidentię dea, quę negligentes socordesq; esse non pateretur: nominatamq; Labeo existimat etiam hac appellatione ab hortando & incitando, Græca uoce ὁρμᾶν. Plutarchus. Meminerunt huius deæ Ouidius, Gellius, & alij. *Stimula*

b Deam Murciam.] Non pigebit Hermolai Barbari uerba subijcere, ex Annotationibus in Plinium libro decimoquinto. Plinius eo loco sic inquit: Quin & *Murcia*
C ara uetus fuit Veneri Myrteæ, quam nunc Myrtiam uocant. Hermolaus: Lego Veneri Myrteæ, quam nũc Murciam uocant, ex Festo, Liuio, Plutarcho, Varrone, Cornelio Nepote De uiris illustribus. Nam Murcea dea socordiæ est, ut Strenua, Agenorea, Stimula industriæ. Pomponius & Augustinus autores. Nam cùm metas Murcias, Apuleius libro sexto dixit, Veneri dicatas intellexit. Quidam montem Auentinum, ideo Murcium uocari tradunt, quòd è lapidibus uelut muro constructus, non à dea Murcia, nec à Figlinis. Ammianus quosdam solitos in Italia uitãdæ gratia militiæ pollicem præcidere, Murcos uernacula uoce nominatos. Plautus: Murcide, inquit, homo. pro inerti & languido. Tantum Hermolaus autor nostræ ætatis diligentissimus. Ergo in Festo cùm dicit Murceæ deæ sacellum erat sub monte Auentino, qui ante Murcus uocabatur: emendatius
D legetur, Murciæ deæ. Liuius libro primo: Tum quoque multis milibus Latinorum ciuitate acceptis, quibus ut iungeretur Palatio Auentinum, ad Murciæ datæ sedes. Et Plutarchus in Problematis, quam modò Murciam Venerem, olim Myrteam uocabant. c Vt ait Pomponius.] Hermolaus, Beroaldus, & alij complures hũc Pomponium de hac ipsa re testem adducunt. Nec sat explicant, quis Pomponius sit, cùm fuerint multi, etiam qui scripserint, an Atticus, an L. Pomponius Attellanarum scriptor, an Gn. Pomponius orator, qui omnes uixerunt cum Cicerone: an qui post Ciceronem fuere, Pomponius Mela, an Iulius Pomponius Tragicus, cuius Quintilianus meminit: an iuris consultus.

d Quietem uerò appellantes.] Ego coniectura ducor, Quietem hanc ad mortuos pertinuisse. Quietalis enim dictus est ab antiquis Orchus, ideo extra urbem Quies est culta. Fanum Quietis erat uia Labicana. Liuius libro quarto.

An

An si Iouis summa potestas est, etiā Victoria dea debuerit existimari. Cap. XVII

A N forte dicũt, quòd deam Victoriam Iupiter mittat, atq; illi tanq; regi deorũ obtemperãs, ad quos iusserit, ueniat, & in eorum parte considat? Hoc uerè dicitur, nõ de illo Ioue, quẽ deorũ regem pro sua opinione confingũt, sed de illo uero rege seculorũ, quod mittat non Victoriam, quæ nulla substantia est, sed angelum suum, & faciat uincere quem uoluerit, cuius consiliũ occultũ esse potest, iniquum esse non potest. Nam si uictoria dea est, cur non deus est & triumphus, & uictoriæ iungitur uel maritus, uel frater, uel filius? Talia quippe isti de dijs opinati sunt, qualia si poetæ fingerent, atq; à nobis [a] exagitarentur: responderent isti, ridenda esse figmẽta poetarum, nõ ueris attribuenda numinibus: & tamen se ipsi non ridebant, cùm talia deliramenta nõ apud poetas legebant, sed in templis colebant. Iouem igitur de omnibus rogarent, ei uni tantummodo supplicarent. [b] Non enim si quò misisset uictoriã, si ea dea sub illo rege est, posset uel audeat ei resistere, & suam potius facere uoluntatem.

L. VIVES

a EXaggerarentur.] Legendum exagitarentur. b Non enim se misisset uictoria.] Sic in ueteribus: Non enim quo misisset uictoriam, si dea est, & sub illo rege est, posit ei audere resistere, & suam potius facere uoluntatem. Et Porphyrius in Ratione naturali deorum, Iouem scribit fingi solitum sceptrum tenentẽ læua, dextra uerò modò Aquilam, modò Victoriam. Illud quoniam cæterorum deorum dominus; ut auium Aquila, Victoriam autem quoniam illi uniuersã subiecta sunt. Vel, ut Phurnutus interpretatur, quoniã nihil est à quo posit uinci.

Felicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione fecerunt. Cap. XVIII

Q [a] VID quod & Felicitas dea est? ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt: ipsa ergo sola coleretur. Vbi enim ipsa esset, quid boni non esset? Sed quid sibi uult, quòd & Fortuna dea putatur, & colitur? An aliud est felicitas, aliud fortuna? Quia fortuna potest esse & mala, felicitas autem si mala fuerit, felicitas non erit. Certe omnes deos utriusq; sexus, si & sexus habẽt, non nisi bonos existimare debemus. Hoc Plato dicit, hoc alij philosophi, hoc excellẽtes reipub. populorũq; rectores. Quomodo ergo dea fortuna ali-

Augus.

A quando bona est, aliquando mala? An forte quando mala est, dea non est, sed in malignum dæmonẽ repente conuertitur? Quot sunt ergo deæ istæ? Profectò quotquot sunt homines fortunati, hoc est, bonæ fortunæ. Nam cùm sint & alij plurimi simul, hoc est, uno tempore malæ fortunæ, nunquid si ipsa esset, simul & bona esset & mala: his aliud, illis aliud? An illa quæ dea est, semper bona est? Ipsa est ergo felicitas, cur adhibentur diuersa nomina? Sed & ferendum est: Solet enim & una res diuersis nominibus appellari. [b] Quid diuersæ ædes, quid diuersæ aræ,

B diuersa sacra? Est causa, inquiunt, quia felicitas illa est, quam boni habent præcedentibus meritis. Fortuna uerò quæ dicitur bona, [c] sine ullo examine meritorũ fortuitu accidit hominibus & bonis & malis, unde etiam fortuna nominat. Quomodo ergo bona est, quæ sine ullo iudicio uenit, & ad bonos & ad malos? Vt quid aũt colitur, [d] quæ ita cæca est, passim in quoslibet incurrens, ut suos cultores plerunq; prætereat, & suis contẽptoribus hæreat? Aut si aliquid proficiunt cultores eius, ut ab illa uideantur, & amentur: iam merita sequitur, nõ fortuitu uenit.

C Vbi est ergo definitio illa fortunæ? Vbi est q̃d à fortuitis etiã nomen accepit? Nihil ẽm prodest eã colere, si fortuna est. Si aũt suos cultores discernit ut ꝓsit, fortuna nõ est. An & ipsam, quò uoluerit, Iupiter mittit? Colatur ergo ipse solus. Non enim potest ei iubenti, & eam quò uoluerit, mittenti fortuna resistere. Aut certe ipsam mali colant, qui nolũt habere merita, quibus posit dea Felicitas inuitari.

L. VIVES

D a QVid quod & Felicitas dea.] Aedis huiusce deæ meminit aliquoties Plinius. Simulachrum eius Archesilao plastæ locatum est à L. Lucullo sestertijs lx. Plinius lib. 35. b Quid diuersæ ædes.] Aedes malæ Fortunæ & detestatæ in Exquilijs. Aedes Fortunæ fortis in ripa Tiberina. Equestris iuxta theatrum. Erat & templum Fortunæ paruæ, & aliud uirginis Fortunæ, aliud Primigeniæ, aliud Obsequentis ad Capenã, & Priuatæ, & Viscatæ, & Publicæ, & Virilis, & Conuertentis, in Palatio, & Bene sperantis, & Auertentis, & Blandæ & Dubiæ in Auentino, & Mammosæ in duodecima regione, & Barbatæ, & Muliebris: quibus omnibus principium dedit Seruius Tullius, quòd ab ea ex seruo in regnum esset euectus, tum etiã prospiciẽs eam occasionibus rerum plurimum habere in utramque partem momenti: sicut Plutarchus inquit in Problematis, omniq; in re humana dominari. c Sine ullo examine.] Saltem nobis cognito: adeo causas non habere dicit, quod eæ à nobis ignorant: sicut Aristoteles, & Platonici. Speu-

Fortunæ multæ

k sippus

sippus motum ab occulto in occultum fortunam esse finit. De hac plura Aristoteles secundo libro Physicæ auscultationis, & libello De bona fortuna, qui pars est moralium uoluminum. d Quæ ita cæca est.] Aristophanes hoc salse in Pluto, qui est opum deus: quod argumentum transtulit Lucianus in suum μισάνθρωπον.
e An & ipsam quò uoluerit.] Sic Aristophanes, qui dicit Plutum, cùm mittitur à Ioue ad bonos, claudum esse: cùm ad malos, celerrimum.

De Fortuna muliebri. Cap. XIX

TANTVM sanè huic, uelut numini tribuũt, quam fortunã uocant,[a] ut simulachrũ eius quod à matronis dedicatum est, & appellatum Fortuna muliebris, etiam locutum esse memoriæ cõmendarit, atq; dixisse nõ semel, sed iterũ:[b] quod eam ritè matronæ dedicauerint. Quod quidem si uerum sit, mirari nos nõ oportet. Non enim malignis dæmonibus etiã sic dificile est fallere, quorum artes atq; uersutias hinc potius isti aduertere debuerunt, quod illa dea locuta est, quæ fortuitu accidit, non quæ meritis uenit. Fuit eĩm fortuna loquax, & muta felicitas, & ad quid aliud, nisi ut homines rectè uiuere non curarent, conciliata sibi Fortuna, quæ illos sine ullis bonis meritis faceret fortunatos? Et certe si fortuna loquitur, non saltem muliebris,[c] sed uirilis potius loqueretur,[d] ut non ipsæ quæ simulachrum dedicauerunt, putarentur tantum miraculũ muliebri loquacitate finxisse.

L. VIVES

a VT simulachrum eius quod à matronis.] Anno post libertatem partã decimooctauo, cum Martius Coriolanus exul bellum intulisset patriæ, nec armis repelli posset, nec precibus flecti, lachrymis mulierum flexus est, templumq; exstructũ Fortunæ muliebri, uia Latina ad quartum miliarium ab urbe, quod cùm dicaretur, bis locuta est imago. Prius sic: Rite me matronæ uidistis, riteq; dedicastis. Liuius, & Valerius, & Plutarchus autores. Lactantius uerò libro secundo Fortunam muliebrem denunciasse periculum scribit, hoc est est, haud dubie, quod posterius locuta est. Huius fortunæ signũ nefas est attingi, nisi ab ea quæ semel nupsit. Festus. b Propter quod eam ritè.] Propter superfluit, ideo expungendum. c Sed uirilis potius.] Cuius templum in ripa Tiberina, festum Calen. April. Ouidius quarto Fastorum. d Vt non ipsæ quæ simulachrum.] Maior enim uiris fides habetur, quàm mulieribus.

Fortuna muliebris

De Virtute & Fide, quas pagani templis & sacris honorauerunt, prætermittẽtes alia bona, quę similiter colenda fuerunt, si rectè alijs diuinitas tribuebatur. Cap. XX

[a]VIRTVTEM quoq; deã fecerunt: quæ quidem si dea esset, multis fuerat pręferenda. Et nũc quia dea non est, sed donum dei, ipsa ab illo impetretur, à quo solo dari potest: & omnis falsorũ deorũ turba uanescit. Sed cur & Fides dea credita est, & accepit etiam ipsa templum & altare? Quam quisquis prudenter agnoscit, habitaculum illi seipsum facit. Vnde autem sciunt illi quid sit Fides, cuius primũ & maximum officium est, ut in uerum credatur deum? Sed cur non suffecerat Virtus? Nonne ibi est & Fides?[b] Quandoquidem uirtutem in quatuor species distribuendam esse uiderunt: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Et quoniam istæ singulæ species suas habent,[c] in partibus iustitiæ fides est: maximumq; locum apud nos habet, quicunq; scimus quid sit, quòd iustus ex fide uiuit. Sed illos miror appetitores multitudinis deorum, si fides dea est, quare alijs tam multis deabus iniuriam fecerũt, prætermittendo eas, quibus similiter ædes & aras dedicare potuerũt? Cur Temperantia dea esse non meruit, cùm eius nomine[d] nonnulli Romani principes non paruam gloriam compararint? Cur denicq; Fortitudo dea non est,[e] quæ affuit Mutio, cùm dexteram porrexerit in flammas:[f] quæ affuit Curtio, cùm se pro patria in abruptam terram præcipitem dedit:[g] quæ affuit Decio patri,[h] & Decio filio, cùm pro exercitu se uouerunt?[i] Si tamen his omnibus uera inerat fortitudo, unde modò non agitur. Quare prudentia: quare sapientia nulla numinũ loca meruerunt? An quia in nomine generali ipsius uirtutis omnes coluntur? Sic ergo posset & unus deus coli, cuius partes cæteri dij putantur. Sed in illa una uirtute & fides est,[k] & pudicitia, quæ tamẽ extra in ædibus proprijs altaria meruerunt. Has deas non ueritas, sed uanitas fecit.

L. VIVES

a VIrtutem quoque deam.] Virtuti ædem uouerat M. Marcellus in Gallia primo suo consulatu. Eam filius eius dicauit ad portam Capenam. Liuius lib. xxix. Alteram C. Marius exstruxit Virtutis & Honoris submissiorem alijs, ne si forte publicis auspicijs officeret, augures eam demoliri iuberent. Cicero ij. De leg. Colunto illa propter quæ datur homini ascensus in cælum, mentem, uirtutẽ, pietatem, fidem. Fidei ædes in Capitolio fuit. Plinius lib. xxxv. & Cic. iij. Offic. uicinam eam Ioui in Capitolio, iusiurandumq; eius dicit esse ex Ennio & Catone in ij. De nat. deorũ. Fidem ab Attilio Calatino consecratã scribit. Festus uerò ante Romulum & Remum consecratã ab Aenea in Palatio Fidẽ refert ex Agathocle, nisi sit mendum in loco Ciceronis.

Fides

Sic

Sic enim legitur: Vt fides, ut mens, quas in Capitolio dedicatas uidemus: proximè à M. Scauro, antè autem ab Attilio Calatino erat Fides consecrata. At Liuius libro 23. Interea duumuiri creati sunt, Q. Fabius Maximus, & Attilius Crassus ædibus dedicandis: Menti Attilius, Fabius Veneri Erycinæ. Vtraque in Capitolio est canali uno discretæ. Ita fieri potest, ut Ciceronis uerba sint intelligēda ad hunc modum: Mentem esse consecratam proximè à M. Aemilio Scauro, cùm iam antè fuisset ab Attilio cōsecrata. Dionysius & Plutarchus Fidem à Numa esse sacratam referunt, statutumque maximum iusiurandum.

Mens dea

b Quandoquidem uirtutem in quatuor species.] Plato, Aristoteles, Cicero, & alij. c In partibus iustitiæ fides est.] Cicero primo Offic. fundamentum iustitiæ fidem uocat. Idem primo De nat. deo. iustitiā erga deos pietatē esse dicit, cuius fides est pars. Speusippus pietatē eodem modo finit. d Nonnulli Romani principes.] Possunt huc afferri ex Valerio exempla de animi moderatione, de ijs qui ex inimicis iuncti sunt amicitia, & necessitudine, de abstinentia & continentia, de uerecundia. Hæc enim omnia, sicut Cicero primo Officiorum ostendit, sub temperantia continentur. e Quæ affuit Mutio.] C. Mutius cùm Porsenna obsideret urbem, ingressus eius castra dissimulato cultu ferro sub ueste tecto scribam regis obtruncauit, ratus se regem occidere. Cumque iuberet eum captum torqueri rex, ipse in ignem sacrificij, qui forte haud procul erat, manum iniecit, eamque tenuit immotam, quousque & admirationē & pauorem sui regi incuteret. f Quæ affuit Curtio.] Lacum dicunt fuisse in foro Romano, qui postea siccatus est, solumque effectum, lacui Curtio fuit ad posteros nomen. Sunt qui à Metio Curtio equite Sabino dictum putent, qui prælio inter Romulum & Sabinos equo illum transnarit. Alij à M. Curtio equite Romano, qui se in illum coniecit, quòd oraculum iusserat immitti in illum id quo plurimum populus Romanus posset. Hæc Liuius libro primo & septimo ab Vrbe condita. Varro tamen libro De lingua Latina tertio sic inquit: Cornelius & Luctanus scribunt eum locum esse fulguratum, & ex senatusconsulto septū esse, idque factū esse à Curtio Cos. cui M. Genutius fuit collega Curtium appellatum.

C. Mutius *M. Curtius*

g Quæ affuit Decio patri.] Hic fuit homo de plebe, sed magna gloria militari, & insigni in patriā charitate, Cos. cum T. Manlio Torquato bello Latino, cùm uterque Coss. per quietem uidisset ex altera acie imperatorem deberi dijs manibus, ex altera exercitū, pactu inter se, ut ab utra parte exercitus pop. Rom. inciperet cedere, huius partis imperator se deuoueret pro patria: quod cùm læuo cornu contigisset, cui Decius præerat, is se solenni carmine dijs manibus pro legionibus Ro. deuouit, in mediosque hostes, citato equo immisit. Liuius lib. 8. h Et Decio filio.] Hic fuit Cos. iiij. cum Q. Fabio v. qui primus ex ea gēte dictus est Maximus bello Gallico: cumque ex cornu sinistro, in quo erat Decius imperator, terror & fuga fieri inciperet, Decius exemplum patris secutus, pro exercitu patriæ se deuouit. Liuius lib. x. i Si tamē his omnibus.] Laurētius Valla in 2. De uolup. person. Epicurei declamās, eleuare nititur hæc Romanorum præclara facta: multasque affert rationes, non minus interdum ueras, quàm argutas: qui scire cupierit, petat ex eo. Liber est uulgaris, tametsi uariè à uarijs æditus. Credo Vallam ipsum fuisse in causa, qui diuersa reliquerit autographa. k Et pudicitia.] Erat sacellum Pudicitiæ patritiæ in foro boario ad ædem rotundam Herculis. Liuius lib. x. Quidam simulachrum hoc Fortunæ putant esse, Festus. Erat & plebeiæ Pudicitiæ ædicula à Virginia structa in uico longo, sed quæ postremo in obliuionem uenerit. Liuius.

Decius *Pudicitiæ sacella*

Augusti.

Quòd unū non intelligentes deū, Virtute saltem & Felicitate debuerūt esse contēti. Cap. XXI

A HAEC enim ueri dei munera sunt, nō ipsæ sunt deę. Veruntā ubi est uirtus & felicitas, quid aliud quęritur? Quid ei sufficit, cui uirtus felicitasque nō sufficit? Omnia quippe agēda cōplectitur uirtus,[a] omnia optāda felicitas. Si Iupiter, ut hęc daret, ideo colebatur: quia si bonū aliquid est latitudo regni atque diuturnitas, ad eandem pertinet felicitatē, cur non intellectū est, dona dei esse nō deas? Si aūt putatæ sunt deæ, saltē alia tāta deorū turba nō quęreretur.

B Cōsideratis. n. officijs deorū dearūque omniū, quę sicut uoluerūt pro sua opinione finxerūt: inueniāt si possūt aliquid, quòd ab aliquo deo præstari possit homini habēti uirtutē, habēti felicitatē. Quid doctrinę,[b] uel à Mercurio uel à Minerua petendū esset, cū uirtus omnia secū haberet? [c]Ars quippe ipsa bene recteque uiuendi, uirtus à ueterib. definita est.[d] Vnde ab eo quod Grecè ἀρετὴ dicitur uirtus, nomē artis Latinos traduxisse putauerunt. [e] Sed si uirtus nō nisi ad ingeniosum posset uenire, [f] quid opus erat deo Catio patre, qui catos, id est acutos faceret, cùm hoc posset

C cōferre felicitas? Ingeniosum quippe nasci, felicitatis est. Vnde etiā si nō potuit à nondū nato coli dea Felicitas, ut hoc ei cōciliata donaret, cōferret hoc parētib. eius cultoribus suis, ut eis ingeniosi filij nascerentur. Quid opus erat parturientibus inuocare Lucinā, cū si adesset felicitas, nō solū bene parerent, sed etiā bonos? Quid necesse erat, Opi deæ cōmēdare nascētes, deo Vaticano uagiētes, deæ Cuninæ iacētes, deæ Rumingę sugētes, deo Statilino stātes, deæ Adeonæ adeūtes,

D Abeonæ abeūtes,[g] deæ Mēti ut bonā haberēt mentē, deo Volūno & deæ Volūnæ ut bona uellēt:[h] dijs nuptialib. ut bene cōiugarentur: dijs agrestib. ut fructus uberrimos caperēt,[i] & maxime ipsi diuæ Fructeseæ: Marti & Bellonæ ut bene belligerarēt: deæ Victoriæ ut uincerēt: deo Honori ut honorarentur:[k] deæ Pecuniæ ut pecuniosi essent, deo Æsculano & filio eius Argētino, ut habeāt æreā argenteāque pecuniā:[l] nā ideo patrē Argētini Æsculanū posuerūt,[m] quia prius ęrea pecunia in usu esse cœpit, pòst argētea. Miror aūt, quòd Argentinus non genuit Aurinū, quia & aurea subsecuta est. Quem deū isti si

haberent, sicut Saturno Iouē, ita & patri Argentino, & auo Æsculano, Aurinū præponerēt. Quid ergo erat necesse propter hæc bona uel animi, uel corporis, uel externa, tantā deorū turbā colere & inuocare: quos neq; omnes cōmemoraui, nec si potuerunt omnibus humanis bonis minutatim singillatimq; digestis, & deos minutos & singulos prouidere: cū posset magno faciliq; cōpendio una dea Felicitas cūcta cōferre: nec solū ad bona capiēda quisquā alius, sed neq; ad depellenda mala quæreretᵏ? Cur enim esset inuocāda propter fessos diua Fessonia, propter hostes depellendos diua Pellonia, propter ægros medicus uel Apollo, uel Æsculapius, uel ambo simul qn̄ esset grāde periculum? Nec deus Spiniensis, ut spinas ex agris eradicaret: nec dea Rubigo, ut nō accederet, rogaretur: una Felicitate præsente et tuente, uel nulla mala exorirenī, uel facillime pellerenī. Postremo quoniā de duabus istis deab. Virtute & Felicitate tractamus, si felicitas Virtutis est præmiū, non dea, sed dei donum est. Si autem dea est, cur non dicatur, & uirtutem ipsa conferre, quandoquidem uirtutem consequi felicitas magna est?

L. VIVES

a OMnia obtinenda.] Legendum Optanda, ex ueteribus libris. b Vel à Mercurio, uel à Minerua.] Mercurius præest eloquentiæ, Minerua artibus & ingenijs. c Ais quippe ipsa bene.] Antiqui omnes uirtutes appellarunt artes atq; scientias bene agendi: tum etiam, quod idem est, prudentias, ut in Memnone Plato: nec minus est ars habitus, quo recte & bene uiuendo sumus imbuti, & recte beneq; uiuimus, q̄ quo uel fidibus canimus, uel palæstram exercemus, uel gladium fabricamur, aut uestem suimus. Verùm isti nihil intelligunt, nisi uocabulis illis dicaī, quibus in schola assueuerunt. Quod si alijs dicas, etiā si idem ualentibus, iam ibi hærēt, nihil intelligunt, omnia absurda, parumq; recte possunt esse dicta. d Vnde ab eo quod Græcè.] Donatus in Andriā Terētij, ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, per syncopen uult esse artem deriuatam. e Sed si uirtus non nisi ad ingeniosum.] Equidem crasso ingenio hominem non negauerim bonum esse posse, & sunt profecto tales nō pauci: sed illa eximia & ex perfectissima nota uirtus, nō temerè, nisi in ingenioso inuenitur. Tardis mentibus, inquit in Tusc. Cicero, uirtus non facile committitur. f Quid opus erat deo Cautio.] In antiquis libris scribitur, deo Cano patre, qui catos, id est, acutos faceret. Veteres catos uocabant prudentes, ingeniosos, industrios, quasi cautos. hinc Porcius ille sapiētissimus homo Cato cognominatus. g Deæ Menti.] Aedes Menti uota est ad pugnā ad lacum Thrasimenū. Liuius lib. 22. dicata tribus annis post ab Attilio duumuiro in id creato. In Capitolio fuit ædes Veneri Erycinæ cōiuncta, ut antè iam dixi. Sacrata est etiā à M. Aemilio Scauro bello Cymbrico. Festum eius septimo Idus Iunij. Ouidius. h Dijs nuptialibus.] Plutarchus in Problematis, quinq; deos precari illos qui matrimonio cōiunguntur scribit: Iouē adultum, Iunonē adultam, Venerē, Leporē, & in primis Dianā: ideo quinq; cereos nuptijs accēdi morē esse, nec pauciores, nec plures. Non est autē Lepos epitheton Veneris, ut de Suadela putauit Acrō, sed est potius dea per se πειθώ, quā uocat Quintilianus persuadendi deam. Porrò est & Hymenæus præcipuus, qui in nuptijs idenudē inuocabatur: sicut apud Catullum. Hunc Seruius primo Aeneid. scribit uirum fuisse Atheniensem, qui inter bella sæuissima uirgines liberauit, propterea nomē eius in nuptijs inuocatur, quasi liberatoris uirginitatis. Martianus hunc Bacchi & Calliopeiæ filium dicit. i Et maxime ipsi diuæ fruges.] In libris manuscriptis: Ipsi diuæ Fructesceæ. k Deæ pecuniæ.] Iuuenalis Satyra prima significat huic deæ nec templum esse erectum, nec aram. ait enim:

Et si funesta pecunia templo
Nondum habitas, nullas nummorum ereximus aras.

Nisi forte ignorauit poeta eam esse deā. nam Varro scripsit etiā doctis multos deos sacra & ceremonias esse occultas. l Nam ideo patrem.] Alibi sic: Nam deum Aesculanum ideo Argētino præposuerūt. m Quia prius ærea pecunia.] Plin. lib. 33. Argentum signatum est anno Vrbis conditæ quingētesimo octogesimoquinto, Q. Fabio Cos. quinq; annis ante primū bellum Punicum: ubi pro quingentesimo legendum est quadringentesimo. Primum enim Punicum bellum cœpit Appio Claudio Cæci fratre, & Q. Fuluio Coss. anno V.C. quadringentesimo nonagesimo. Eutropius in ipso bello Punico percussum dicit, sed digerendis temporibus fallitur, ut sæpe. Verùm de hac ratione temporum iam sum superiore locutus libro. Nota argenti fuerunt bigæ & quadrigæ, unde bigati & quadrigati. Nam uictoriati percussi sunt paulum ante bellum sociale ære admisto. Aureus nummus bello Punico secundo percussus sexagintaduobus annis postquā argenteus. m Nec dea rubigo.] Rubigo est ros putrefactus, fruges teneras corrumpēs & frians. Ad auroram solet id uitium segetibus accidere, silēte cælo, sicut ait Plinius, serenisq; noctibus, nullo sentiente, nisi cùm factum est, in conuallibus & locis perflatum nō habentibus. Nam uentosa & celsa huic incōmodo non sunt ita obnoxia. Idem: Rubigalia Numa constituit anno regni sui undecimo, quæ nūc aguntur ad septimum Cal. Maij: quoniam tunc ferè segetes rubigo occupat. Hoc tēpus Varro determinat sole tauri partem decimam obtinente, sicut tunc ferebat ratio: sed uera causa est, quod post dies undeuiginti ab æquinoctio uerno per id quatriduum uaria gentium obseruatione in iiij. Cal. Maij canis occidit, sidus & per se uehemens, & cui præoccidere caniculam necesse sit. Hæc ille. Porrò canis Rubigini mactabatur. Ouid. 4. Fastorū. Varro in 1. lib. Rerum rusticarū deum facit Robigum, quem cum dea Flora coniūgit, in illis sex deorum dearumq; paribus, quos initio inuocat. Et Robigum dicit ueterc more, nam quasi rodigus uocatur à rodēdo. Rubigo propriè genus est uitij obscœnæ libidinis, quod hulcus dicitur. Est & in ferro rubigo ex situ & nimia quiete, unde etiam in segetibus gignitur.

Virtus

Ars

Dij nuptiales

Hymenæus

Rubigo

Robigus

De sciētia colendorū deorū, quam à se Varro gloriatur collatā esse Romanis. Cap. XXII

QVID ergo est quod pro ingēti beneficio Varro iactat prēstare se ciuibus suis: quia nō solum commemorat deos, quos coli oporteat à Romanis: uerumetiā dicit, quid ad quemq; pertineat? Quo-

Quomodo nihil prodeſt, inquit, homines alicuius medici nomen formamq; noſſe, & quid ſit medicus ignorare: ita dicit nihil ꝓdeſſe ſcire deũ eſſe Æſculapiũ, ſi neſcias eũ ualetudini opitulari: atq; ita ignores cur ei debeas ſupplicare. hoc etiam affirmat alia ſimilitudine, dicẽs: Non modo bene uiuere, ſed uiuere omnino neminẽ poſſe, ſi ignoret quiſnam ſit faber, quis pictor, quis tector: à quo quid utenſile petere poſsit, quem adiutorem aſſumere, quem ducem, quẽ doctorem. Eo modo nulli dubium eſſe aſſerẽs, ita eſſe utilem cogitationem deorum, ſi ſciatur, quam quiſq; deus uim & facultatem aut poteſtatem cuiuſq; rei habeat. Ex eo enim poterimus, inquit, ſcire quem cuiuſq; rei cauſa deum aduocare atq; inuocare debeamus, ne faciamus [a] ut mimi ſolent, & optemus à Libero aquam, [b] à Lymphis uinum. Magna ſanè utilitas. Quis non huic gratias ageret, ſi uera monſtraret: & ſi unum uerum deum à quo eſſent omnia bona, hominibus colendum doceret?

L. VIVES

Nympharũ genera

a VT mimi ſolent.] Mouendi riſus gratia. b A Lymphis uinum.] Lympha eſt omnis humor. Nymphæ præſunt omni generi humorum: ſunt enim maris, quæ Nereides dicũtur filiæ Nerei: fontium quæ Naiadas: humoris herbarũ, & florum, quæ Napeę: humoris arborum, quæ Dryades, & Hamadryades: humoris montiũ, quæ Oreades. Nymphæ, Tethydis & Oceani filiæ ſunt ter mille. Heſiodus in Theogonia.

De Felicitate, quam Romani multorũ ueneratores deorũ, diu nõ coluerũt honore diuino, cũ pro omnibus ſola ſufficeret. Cap. XXIII

SED unde nunc agitur, ſi libri & ſacra eorum uera ſunt, & Felicitas dea eſt, cur non ipſa una quæ coleretur cõſtituta eſt, quæ poſſet uniuerſa conferre & compendio facere felicem? Quis enim optat aliquid propter aliud, ꝗ ut felix fiat? Cur deniq; [a] tã ſero huic tantæ deæ poſt tot Romanos principes [b] Lucullus ædẽ cõſtituit? Cur ipſe Romulus felicem cupiens condere ciuitatẽ, non huic templum potiſsimum ſtruxit, nec propter aliquid dijs cæteris ſupplicauit, quando nihil deeſſet, ſi hæc adeſſet? Nam & ipſe nec prius rex, nec, ut putant, poſtea deus fieret, ſi hanc deam propiciam non haberet. Vt quid ergo Romulus conſtituit Romanis deos, Ianum, Iouẽ, Martem, [c] Picum, [d] Faunũ, [e] Tiberinũ, Herculem: & ſi quos alios? Vt quid Titus Ta-

A tius addidit Saturnum, Opem, Solem, Lunam, Vulcanũ, [f] Lucem, & quoſcunq; alios addidit, inter quos etiam deam Cloacinam Felicitate neglecta? Vt quid Numa tot deos & tot deas ſine iſta? An eam forte in tanta turba uidere non potuit? [g] Hoſtilius certe rex deos & ipſe nouos Pauorem atq; Pallorem propiciãdos non introduceret, ſi deã iſtam noſſet & coleret. Præſente quippe Felicitate, omnis pauor & pallor nõ propiciatus abſcederet, ſed pulſus aufugeret. Deinde quid eſt hoc, quod iam Romanum im-

B perium longe lateq; creſcebat, & adhuc nemo Felicitatẽ colebat? An ideo grãdius imperiũ, ꝗ felicius fuit? Nam quomodo ibi eſſet uera felicitas, ubi uera non erat pietas? [h] Pietas enim eſt uerax ueri dei cultus nõ cultus falſorum tot deorum, quot dæmoniorũ. Sed & poſtea iam in deorum numerum Felicitate ſuſcepta, magna bellorum ciuilium infelicitas ſubſecuta eſt. An forte iuſte eſt indignata felicitas, ꝗ & tam ſero & nõ ad honorem, ſed ad contumeliam potius inuitata eſt, ut eum ea coleretur Priapus, & Cloaci-

C na, & Pauor, & Pallor, & Febris, & cætera non numina colendorũ, ſed crimina colentium? Ad extremum, ſi cum turba indigniſſima tanta dea colenda uiſa eſt, cur non uel illuſtrius cæteris colebatur? Quis enim ferat, quòd neq; inter deos Conſentes, quos dicũt in conſilium Iouis adhiberi, nec inter deos, quos ſelectos uocant, Felicitas conſtituta eſt: ut templum aliquod ei fieret, quod & loci ſublimitate & operis dignitate praeemineret? Cur enim non aliquid melius, ꝗ ipſi Ioui? Nam quæ etiam Ioui regnum niſi

D Felicitas dedit: ſi tamen cùm regnaret felix fuit, & potior eſt felicitas regno. Nemo etiã dubitat, facile inueniri hominẽ, qui timeat ſe fieri regem. Nullus autem inuenitur, qui ſe nolit eſſe felicem. Ipſi ergo dij, ſi per auguria uel quolibet modo eos poſſe conſuli putant, de hac re conſulerentur, utrum uellent Felicitati lòco cedere: ſi forte aliorũ ædibus uel altaribus iam fuiſſet locus occupatus, ubi ædes maior atq; ſublimior Felicitati conſtrueretur: etiam ipſe Iupiter cederet, ut ipſum uerticem collis Capitolini Felicitas potius obtineret. Non enim quiſpiã reſiſteret Felicitati, niſi quod fieri nõ poteſt, qui eſſe uellet infelix. Nullo modo omnino ſi conſu-

ſeretur faceret Iupiter,[f] quod ei fecerũt tres dij[k] Mars[l] Terminus,[m] & Iuuẽtas, qui maiori & regi ſuo nullo modo cedere uoluerũt. Nam ſicut habẽt eorũ literæ, cũ rex Tarquinius Capitolium fabricare uellet, eumq́ locũ qui ei dignior aptiorq́ uidebat̃, à dijs alienis cerneret præoccupatũ, nõ audens aliquid contra eorũ facere arbitriũ, & credẽs eos tanto numini ſuoq́ principi uoluntate ceſſuros: quia multi erãt illic ubi Capitoliũ conſtitutum eſt: per auguriũ quæſiuit, utrũ concedere locũ uellent Ioui, atq; ipſi inde cedere omnes uoluerũt, præter illos quos cõmemoraui, Martem, Terminũ, Iuuẽtatem, atq; ideo Capitolium ita conſtructũ eſt, ut etiam iſti tres eſſent tam obſcuris ſignis, ut hoc uix homines doctiſsimi ſcirent. Nullo modo igit̃ Felicitatẽ Iupiter ipſe cõtẽneret, ſicut à Termino, Marte, Iuuẽtate contẽptus eſt. Sed ipſi etiam qui nõ ceſſerãt Ioui, profecto cederẽt Felicitati, quæ illis regem fecerat Iouem. Aut ſi non cederẽt, nõ id cõtemptu eius facerẽt, ſed quod in domo Felicitatis, uel obſcuri eſſe mallent, q̃ ſine illa in locis proprijs eminere. Ita dea Felicitate in loco ampliſsimo & celſiſsimo cõſtituta diſcerent ciues omnes, unde boni uoti petẽdum eſſet auxilium. Ac ſic ipſa ſuadente natura, aliorum deorũ ſuperflua multitudine derelicta coleret̃ una Felicitas: uni ſupplicaret̃: unius templum frequentaret̃ à ciuibus qui felices eſſe uellent, quorum eſſet nemo, qui nollet: atq; ita ipſa à ſeipſa peteretur, quę ab omnibus petebatur. Quis enim aliquid ab aliquo deo, niſi felicitatẽ uelit accipere, uel quod ad felicitatẽ exiſtimat pertinere? Proinde, ſi Felicitas habet in poteſtate cũ quo homine ſit (habet autem ſi dea eſt) quæ tandem ſtultitia eſt, ab aliquo eam deo petere, quam poſsis à ſeipſa impetrare? Hanc ergo deam ſuper deos cęteros honorare etiam loci dignitate debuerunt. Sicut enim apud ipſos legitur: Romani ueteres[n] neſcio quem Summanum, cui nocturna fulmina tribuebãt, coluerũt magis q̃ Iouem, ad quẽ diurna fulmina pertinebant: Sed poſtquam Iouitemplum inſigne ac ſublime cõſtructum eſt, propter ædis dignitatẽ, ſic ad eum multitudo confluxit,[o] ut uix inueniat̃ qui Summani nomẽ, quod audire iam non poteſt, ſe ſaltẽ legiſſe meminerit. Si autẽ Felicitas dea

A nõ eſt, quoniam, quod uerũ eſt, munus eſt dei, ille deus quærat̃, qui eam dare poſsit, & deorum falſorũ multitudo noxia relinquatur, quam ſtultorum hominũ multitudo uana ſectatur, dona dei deos ſibi faciens, & ipſum cuius ea dona ſunt, obſtinatione ſuperbæ uoluntatis offendens. Sic enim carere non poteſt infelicitate, qui tanquam deam Felicitatem colit, & deum datorem felicitatis relinquit: ſicut carere nõ poteſt fame, qui panem pictum lingit, & ab homine qui uerum habet, non petit.

B

L. VIVES

a Tam ſero.] L. Licinius Lucullus conſul fuit cum M. Aurelio Cotta, anno ab Vrbe condita dclxvi. b Lucullus.] L. Licinius Lucullus, qui bellum aduerſus Mithridatẽ geſsit, cui Gn. Pompeius ſucceſſor eſt miſſus aduerſa nobilitate: hic q̃ feliciter bellũ contra Mithridatem & Tigranem reges adminiſtraſſet, templum huic deæ conſtituit. *Lucullus* c Picum.] Filius hic fuit Saturni, ut ait Vergil. in ſeptimo. Regnauit in Latio Aboriginũ tempore, quem Circe uxor in auem ſui nominis mutauit, quòd Pomonam deam adamaſſet. ideo ea auis Romanis eſt ſacra. *Picus* d Faunũ.] Filius hic fuit Pici apud eundem Verg. pater Faunorum & Satyrorũ, & reliquorũ agreſtium numinum. Plutarchus in Parelelis Mercurij filiũ fuiſſe ſcribit. In Latio regnauit tempore Aboriginum, ciuesq́ ſuos ritu ferarum uiuentes, mitiorem uitam docuit: & primus loca certis nominibus, & ædificia quædam ac lucos ſacrauit, à quo & fana ſunt

C dicta. Oraculum eius fuit in Albunea Laurentinorũ ſylua: huic alij annuum ſacrum, alij menſtruum celebrãt. Val. Probus in primo Georg. Feſtum huius erat Romæ Nonis Decembribus, ut canit Horatius tertio Carminum. *Faunus* e Tiberinum.] Hic Capeti filius fuit, Albanorum rex, latro inſignis, qui traiectu Tiberis fluuij ſubmerſus, nomen dedit fluuio, cùm prius Albula diceret̃. *Tiberinus* f Lucem.] Romani Iouem colebant Luceium, ut eſt in carminibus Saliorum, quem præeſſe credebant luci, eiusq́ cauſam eſſe. Feſtus. Varro libro quarto De ling. Latina ait: Tit. Tatium Romæ deos ſtatuiſſe Opem, Floràmue, Dijouem, Saturnumq́, Solem, Lunam, Vulcanũm, & Summanum: itemq́ Larundam, & Terminũ, Curinum, Vortundum, Lares, Dianamq́, Lucinamq́. g Hoſtilius certe rex.] Cùm commiſſo inter Romanos & Veientes prælio nunciatum eſſet Tullo Hoſtilio Rom. regi Albanos deſciſcere, pallereq́ & pauere Rom. ob eam rem uideret, ipſe in re trepida templum uouit Pallori & Pauori. *Palloris et Pauoris templũ* h Pietas enim.] Pietas eſt, ut in-

D quit Cicero 1. De nat. deorum, iuſtitia aduerſus deos. Eſt & pietas cultus erga maiores, aut ſanguine coniunctos, qui cùm eſt erga deos, religio nominatur. Erat & Romæ ſacellum Pietatis ab Acilio dicatum, ubi mulier habitauit illa, quæ uberibus ſuis aluit matrem cuſtodiæ traditam. Feſtus. Ibiq́ imago factum hoc exprimens uiſebatur, ut Valer. ſubindicat lib. 5. Aedis Pietatis in circo Flaminio meminit Obſequens in Prodigijs. i Inter deos Conſentes.] Duodecim ſunt dij Conſentes, ſex mares & ſex fœminæ: quorum imagines auratæ ſtabant apud forũ, ut refert Varro lib. 1. Rerũ ruſt. Hos Ennius diſticho eſt cõplexus: Iuno, Veſta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Iouis, Neptunus, Vulcanus, Apollo. Conſentes appellant, quaſi conſentiẽtes in eo quod eſt gerẽdum. His enim utitur uelut conſiliarijs *Dij Conſentes*

Iupiter

A Iupiter in maximis rebus agendis, ut hic Augustinus: sed apertius Seneca tradit ex disciplina Ethrusca libro Nat. quæst. 2. Ferunt in antiquis monumentis Pomponium Lætum, eiusmodi rerum diligentissimum inquisitorem, & admiratorem obseruasse, atq; ita ad Medicen Laurentium scripsisse, singulis illorum deorum suum mensem esse sacrum: Ianuariū Iunoni, Februarium Neptuno, Martium Mineruæ, Aprilem Veneri, Maium Apollini, Iuniū Mercurio, Quintilem Ioui, Sextilem Cereri, Septembrem Vulcano, Octobrem Marti, Nouembrem Dianæ, Decembrem Vestæ. Diodorus libro tertio Chaldæos scribit triginta astra dixisse deos consultores, & duodecim signiferi signa: quorum unumquodq; suo mensi præest, deos principantes nominasse. Erant & Aegyptijs sui duodecim dei præcipui, sed non idem ac Romanis. i Quod ei fecerūt tres dij.] Numa Pompilius rex Romanus cùm & publicū agrum populi Ro-

B mani, & priuatum uniuscuiusq; certis limitibus terminisq; definisset, sacellum erexit Termino in colle Tarpeio, deo cui nihil animatum sacrificaretur, sed solùm liba, pultes, & priminæ frugum: tametsi hoc postea, ut alia complura, in dissuetudinem abijt: saxumq; erat hic deus, & saxa reliqui omnes agrorum, & publici, & priuatorū termini. Quos qui statuto dimouisset loco, eum hominē liceret sine fraude neci dedere. At cùm rex Tarquinius Priscus templum uouisset in Tarpeia rupe Ioui, Iunoni, & Mineruæ augustissimum, uelletq; tanti operis iacere fundamenta, inuenit eo loci multorum deorum aras, & à Tito Tatio & cæteris regib. sacratas: quas omnes exaugurare cùm uellet, ut liberū esset templum suis tribus dijs, cōsilio Næuij Accij auguris usus, unumquenq; illorum deorum consuluit attributis ei auibus, num patri Ioui cederet: aues omnium tales fuerunt, ut cedere se significarent: aues Termini & Iuuentæ nō pati deos illos moueri se portenderunt. Ita postea ædificato

Terminus

C à filio uel nepote eius regis Superbo Capitolio aræ sunt eodem relictæ loco, quo prius fuerant. Lætum esse augurium respondit Accius, quo significabatur terminos populi Ro. fore immobiles, & iuuentutē inuictam. Hæc ex Plutarcho & Dionysio. Liuius & Florus exaugurationem illam rege Tarquinio Superbo factam uidētur narrare, tametsi eorum uerba sic intelligi possunt, ut ab his quæ attulimus non dissentiant. Quòd si dissentiant, Liuio & Floro ciuis hoc loco fidem habuero, quàm alijs Græcis hominibus. k Mars.] De Termino & Iuuentate legi apud autores, quos modò recensui, & alios permultos: de Marte non legi. l Terminus.] Cùm & fœdus inter Saturnū Titanumq; eius fratrem sub hac conditione esset initum, ne Saturnus prolem aliquam masculam tolleret, deinde oraculo esset Saturnus præ-

D monitus, se à filio suo regno pellendum: liberos omnes uirilis sexus statuit deuorare: nato uerò Ioue, ingens pari saxum pro filio est suppositum: cumq; ope illius esset Iupiter seruatus, cùm iam rerū potiretur, iussit illud sub Parnasso monte statui. Hesiodus. Græci Βαίτυλον appellant, ut Hesychius docet. unde in uoraces fertur illud Græcorū: καὶ Βαίτυλον καταπίνοις. id est, Bætylū deglutieris. Eusebius in Phœnicum theologia ex Sanchoniatone, Bætylum Cæli & Rheæ filium perhibet, Saturni fratrem. Porrò Bætylus postea dictus est τέρμων, Latinè Terminus, qui Ioui maximo noluit cedere. Ea fortasse fiducia, quemadmodum Lactantius inquit, quod eum è paternis faucibus liberasset. Sub dio semper Romæ colebatur, & libero fruebat cælo. Festus, & Lactantius. m Et Iuuentas.] Iuuentus, & Iuuentas, & Iuuenta dicitur, sed Iuuētas ipsum numen, inquit Acron. Horatius: Et parum comis sine te Iuuētas Mercuriusq;. Quanquam est & ætas ipsa apud eundem Horatium:

Betylus

Iuuentas

A Olim Iuuentas & patrius uigor. & in Epodis: Fugit iuuentas & uerecundus color. Verùm dea hæc Græcè Hebe, Iunonis solius filia sine patre, ut Mars: tametsi Græci Iouem ei dant parentem, uxor fuit Herculis, Ioui poculum ministrabat, cui Ganymedes successit. Est ἥβη propriè robur ætatis uigorq;. nam ab ἡβάω deducitur. Fuit & Iuuentatis ædes in circo maximo, quā dedicauit C. Licinius Lucullus duumuir. Vouerat eam sedecim annis antè M. Liuius Cos. quo die Asdrubalem exercitumq; eius cecidit. Idem censor eam faciendam locauit M. Cornelio, T. Sempronio Coss. Huius quoq; dedicandæ ergò ludi facti. Liuius libro xxxvi. Erat & Iuuentæ ædicula in foro. n Nescio quem Summanum.] Capella hunc Plutonem esse dicit, quasi summum manium. Aedes huius erat prope fanum Iuuentatis, ut Plinius uidetur significare. Summanalia liba erant farinacea in modum rotæ facta. Festus. Fulmina nocturna ei tribueban-

Summanus

B tur, ut diurna Ioui, quæ ideo dicebantur Dia. Erant etiā quædam ambigua, quæ noctu, an die facta esse ignorabantur, quæ dicebantur Prouersa. ideò utriq; sacrū fiebat cùm procurarent. Ita Romani solos hos duos deos seruarunt, in quorum potestate essent fulmina. Thusci nouem deos posuerunt, & fulmina esse undecim generum, sicut Plinius inquit libro 2. Festus & uulgaris disciplina augurum Ro. tria genera fulgurum tradebat. Postularia, quæ aliquod sacrum fieri postularent: Pestifera, quæ exitium portenderēt: Perentalia, superiorum fulgurum approbari expiationem significantia. Manubias, hoc est iactus fulminum, totidem ostendit Seneca. Prima est Iouis unius quæ moneat: secunda, ex decreto Consentium, quæ prosit, sed non impunè: terna ex decreto superiorum deorum perniciosa prorsus. Hæc & alia plurima de generibus fulminum ex Cecinna, Volaterano & Araldo. Seneca libro Naturalium quæstio-

C num secundo. Plinius quoq; nonnulla, sed in transcursu, ut reliqua. o Vt uix inueniatur qui Summani.] Hic deus præterquam quòd ignobilis erat admodum, etiam non satis sciebatur quis esset. non ignorabant unum esse ex dijs qui præessent nocti, sed nomē eius proprium in obscuro erat. Ouidius sexto Fast.

Fulgurū tria genera

Reddita, quisquis is es, Summano templa feruntur,
Tunc cùm Romanis Pyrrhe timendus eras.

Eius feriæ xiij. Calen. Iulias. Erat Summani ædes propè circum maximum, & sacellum in Capitolio.

Qua ratione defendant pagani, quòd inter deos colant ipsa dona diuina. Cap. XXIIII

LIBET autem eorum considerare rationes. Vsqueadeóne, inquiūt, maiores nostros insipientes fuisse credendū est, ut hæc nescirēt munera diuina esse nō deos? Sed quoniā sciebāt nemini talia, nisi aliquo deo largiēte cōcedi: quorū deorū nomina nō inueniebant, earū rerum nominibus appellabāt deos, quas ab eis sentiebant dari, aliqua uocabula inde flectentes: sicut à bello Bellonam nuncupauerunt, nō bellum: sicut à Cunis Cuninā, non cunā: sicut à segetibus Segetiam, non segetem: sicut à pomis Pómonam, non pomum: sicut à bobus Bubonam, non bouem: aut certe nulla uocabuli declinatiōe, sicut res ipsę no-

minantur: ut Pecunia dicta est dea, quæ dat A
pecuniam, nō omnino pecunia dea ipsa pu-
tata est. Ita Virtus, quæ dat uirtutem. [a] Ho-
nor, qui honorem: Concordia, quæ concor
diam: Victoria, quæ uictoriam dat. Ita, in-
quiunt, cū felicitas dea dicitē, nō ipsa quæ da
tur, sed numē illud attenditur à quo felicitas
datur. Ista nobis reddita ratione, multo faci
lius eis, quorum cor nō nimis obduruit, per
suadebimus fortasse quod uolumus.

L. VIVES

Honoris templum

a HOnor qui honorem.] Cic. 2. De nat. deorum: Vides templum Honoris à M. Marcello renouatum, quod multis antè annis erat bello Ligustico à Q. Maximo dedicatum. Erat Romę idem templum Virtutis & Honoris C. Marij, diuersis tamen cellis. nam eadem fieri non posse iam M. Marcello v. Cos. responderat collegium Pont. Honori ueteres nudis capitibus sacra faciebant, cum alijs dijs tecti operarentur. Autor in Problematis Plutarchus. B

De uno tantū colēdo deo, qui licet nomine igno-
retur, tamē felicitatis dator esse sentit. XXV

SI enim iam humana infirmitas sen
sit nō nisi ab aliquo deo dari posse
felicitatē: et hoc senserūt homines
qui tam multos colebant deos, in quibus et
ipsum eorum regē Iouē, quia nomen eius à
quo daretur felicitas ignorabant, & ideo ip
sius rei nomine quam credebant ab illo da-
ri, eum appellare uoluerunt. Satis ergo indi
cant nec ab ipso Ioue dari posse felicitatem, C
quem iam colebant, sed utiq; ab illo, quē no
mine ipsius felicitatis colendū esse cēsebāt.
Confirmo prorsus à quodam deo quem ne
sciebant, eos credidisse dari felicitatem. Ipse
ergo quæratur, ipse colatur, & sufficit. Re-
pudietur strepitus innumerabilium dæmo
niorum. Illi non sufficiat hic deus, cui nō suf
ficit munus eius. Illi, inquam, nō sufficiat ad
colendum deus dator felicitatis, cui nō suffi D
cit ad accipiendum ipsa felicitas. Cui autem
sufficit: nō enim habet homo, quid amplius
optare debeat: seruiat uni deo datori felici-
tatis. Non est ipse, quem nominant Iouem.
Nam si eum datorē felicitatis agnoscerent,
non utiq; alium, uel aliam, à quo daretur fe
licitas, nomine ipsius felicitatis inquirerēt:
neq; ipsum Iouem cum tantis iniurijs colen
dum putarent. Iste alienarum dicitur [a] adul-
terator uxorum. [b] Iste pueri pulchri impudi
cus amator & raptor.

L. VIVES

a ADulterator.] Alibi adulter. Iouis turpissima adulteria sunt apud poetas decantatissima: ut cū Alcmena, cum Leda, & alijs. b Iste pueri pulchri.] Ganimedis Phrygij, de hoc alibi.

De ludis scenicis, quos sibi dij celebrari à suis cul-
toribus exegerunt. Cap. XXVI

[a] SED fingebat hæc Homerus, ait
Tullius, & humana ad deos trās-
ferebat. Diuina mallem ad nos.
Merito displicuit uiro graui, diuinorum cri
minum poeta confictor. Cur ergo ludi sce-
nici, ubi hæc dictitantur, cantitātur, actitan-
tur, deorum honoribus exhibentur, inter
res diuinas à doctissimis conscribuntur?
Hic exclamet Cicero non contra figmenta
poetarum, sed cōtra instituta maiorum. An
non exclamarent & illi, quid nos fecimus?
Ipsi dij ista suis honoribus exhibenda flagi
tauerunt: atrociter imperarunt: cladem ni-
si fieret, prænunciarunt: quia neglectum est
aliquid, seuerissimè uindicarunt: quia id
quod neglectum fuerat factum est, placatos
se esse monstrarūt. Inter eorum commemo-
ratur uirtutes, & miranda facta, quod di-
cam. [b] Tito Latino rustico Romano patrisa
miliàs dictum est in somnis, in senatu nun-
ciaret, ut ludi Romani instaurarētur, quod
primo eorum die in quodam scelerato, qui
populo spectante ad supplicium duci ius-
sus est, numinibus uidelicet ex ludis hilari-
tatem quærentibus triste displicuisset im-
perium. Cùm ergo ille qui somnio commo-
nitus erat postera die iussa facere non ausus
esset, secunda nocte hoc idem rursus seueri-
us imperatum est. Amisit filium, quia nō fe
cit. Tertia nocte dictū est homini, quod ma
ior ei pœna, si non faceret, immineret. Cùm
etiam sic non auderet, in morbum incidit a-
cerem & horribilem. Tum uerò ex amicorū
sentētia, ad magistratus rem detulit: atq; in
lectica allatus est in senatum. Expositoq; so
mnio, recepta cōtinuo ualetudine, pedibus
suis sanus abscessit. Tanto stupefactus mi-
raculo senatus, quadruplicata pecunia, lu-
dos censuit instaurari. Quis non uideat, qui
sanum sapit, subditos homines malignis dę
monibus, [c] à quorū dominatione non libe-
rat nisi gratia dei per Iesum Christum domi
num nostrum, ui compulsos esse, exhibere
talibus dijs, quæ recto consilio poterāt tur-
pia iudicari? In illis certè ludis poetica numi
nū crimina frequentant: qui ludi cogētibus
numini-

numinibus, iussu senatus instaurabãtur. In illis ludis corruptorẽ pudicitiæ Iouem turpissimi histriones cantabant, agebant, placabant: si illud fingebatur, ille irasceretur: si autem suis criminibus etiam fictis delectabatꝰ, quando coleretur, nisi diabolo seruiretur? Itáne iste Romanũ conderet, dilataret, conseruaret imperium, quouis Romano cui displicebãt talia, homine abiectior? Iste daret felicitatem, qui infeliciter colebatur: & nisi ita coleretur, infelicius irascebatur?

L. VIVES

a Sed fingebat hæc Homerus, ait Tullius.] Primo Tusc. quæst. Nec Homerum audio, qui Ganymedem à dijs raptum ait propter formam, ut Ioui pocula administraret: nõ iusta causa cur Laomedonti tanta fieret iniuria. Fingebat hæc Homerus, & humana ad deos transferebat: diuina mallem ad nos quæ autem diuina? Vigere, sapere, inuenire, meminisse. Grauissima sententia. qua notatur uel superstitio, uel impietas eorũ, qui deum mensura nostræ fragilitatis & nostrorum affectuum metiuntur, ut talem eum putent, quales nos sumus, morosi, difficiles, queruli, sæui, inuidi, superbi, arrogantes, leues, denique flagitiosi & scelerati: quantò esset satius attollere nos ad æmulationem illius diuinæ uirtutis ac probitatis? b Tito Latino.] Hæc historia est frequens apud scriptores. Meminerunt eius Cicero primo De diuin. ex Fabio, Gellio, & Cælio. Liuius libro 2. Valerius Maximus lib. 1. & post hos A. Gellius, Macrobius, Lactantius. Contigit M. Minutio, A. Sempronio Coss. anno ab Vrbe condita cclij. fuse ab Augustino explicatur. Sunt tamen, qui hunc T. Latinum nominent. Lactantius Tiberiũ Atinum appellat. c A quorũ dominatione.] Alludit ad exclamationẽ quæ est apud Paulum ad Ro. 7. Infelix homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? gratia dei per Iesum Christum.

T. Latini historia

De tribus generibus deorum, de quibus Scæuola pontifex disputauit. Cap. XXVII

RELATVM est in literis, [a] doctissimum pontificẽ Scæuolam disputasse tria genera tradita deorum: unum à poetis, alterũ à philosophis, tertiũ à principibus ciuitatis. [b] Primum genus nugatorium dicit esse, quod multa de dijs fingantur indigna: secundum, non congruere ciuitatibus, quod habeãt aliqua superuacua, aliqua etiam quæ obsit populis nosse. De superuacuis non magna causa est. Solet enim & à uiris peritis dici: Superflua non nocent. Quæ sunt autem illa, quæ prolata in multitudine nocent? Hæc, inquit, nõ esse deos Herculẽ, Æsculapium, Castorẽ, Pollucem. Proditur enim à doctis, quod homines fuerint, & humana conditione defecerint. Quid aliud, quod quod eorũ qui sint dij non habeant ciuitates uera simulachra: quod uerus deus nec sexũ habeat, nec ætatem, nec definita corporis membra?

A Hæc pontifex nosse populos nõ uult, nam falsa esse non putat. Expedire igitur existimat falli in religione ciuitates. quod dicere etiam in libris Rerum diuinarũ ipse Varro nõ dubitat. Præclara religio quò cõfugiat liberandus infirmus: & cũ ueritatẽ qua liberetur inquirat, credatꝰ ei expedire, quod fallitur. Poeticũ sanè deorũ genus cur Scæuola respuat, eisdem literis nõ tacetur: quia sic uidelicet deos deformãt, ut nec bonis hominibus comparentꝰ, cùm [c] aliũ faciunt furari, alium adulterare. Sic itẽ aliquid aliter turpiter atque ineptè dicere ac facere: [d] tres inter se

B deas certasse de præmio pulchritudinis: uictas duas à Venere Troiã euertisse: Iouem ipsum [e] conuerti in bouẽ [f] aut cygnũ, ut cum aliqua concũbat: [g] deam homini nubere: Saturnum filios deuorare. Nihil denique posse confingi miraculorũ atque uitiorũ, quod nõ ibi reperiatꝰ, quæ à deorum natura longè absint. O Scæuola põtifex maxime, ludos tolle, si potes: præcipe populis, ne tales honores dijs immortalibus deferant, ubi crimina deorũ libeat mirari, & quę fieri possunt, placeat imitari. Si aũt tibi respõderit populus:

C uos nobis importastis ista pontifices, deos ipsos roga, quibus instigantib. ista iussistis, ne talia sibi iubeant exhiberi. Quæ si mala sunt, & propterea nullo modo de deorũ maiestate credenda, maior est deorũ iniuria, de quibus impune fingunt. Sed nõ te audiũt, dæmones sunt, praua docẽt, turpibus gaudent: nõ solũ nõ deputãt iniuriam, si de illis ista fingantur, sed eam prorsus iniuriã ferre nõ possunt, si per eorũ solennia nõ agãtur. Iam uerò si aduersus eos Iouem interpelles, maxime ob eam causam, [h] quia eius plura crimina ludis scenicis actitantꝰ, nõne etiã si deũ Iouẽ nuncuparis, à quo regiꝰ totus atque administratur hic mũdus: eo illi fit à uobis

D maxima iniuria, quòd eum cum istis colẽdum putatis, eorumque regem esse perhibetis?

L. VIVES

a Doctissimũ pontificem Scæuolam.] Mutij Scæuolæ fuerũt multi. Pontifex hic fuit temporibus belli ciuilis Mariani à Mario iuniore cæsus, ad quem Ciceró itasse se dicit discendi gratia, posteaquam Scæuola augur interierat. b Primum genus nugatorium.] Dionysius Halicarnasseus libro Veterum rerum secũdo, scribit Romanos eiecisse cõmenta illa poetarum, quibus dij inter se pugnantes, dissidentes, adulterantes, & eiusmodi finguntur, quæ nõ modò de dijs, sed ne de uiris quidẽ bonis ut dicerentur digna essent

Romulumque

Romulumq; assuefecisse Quirites suos, ut & bene sentirent, & bene loquerentur de dijs. Hæc & alia ibi complura, quorum etiam in Euangelica præparatione meminit Cæsariensis Eusebius. c Alium faciunt furari.] Mercurium, qui & Tiresiæ subripuit boues, Marti gladium, Vulcano forcipem, Neptuno tridentem, Apollini arcum & sagittas, Veneri cestum, Ioui sceptrum.

Mercurius

d Tres inter se deas.] Hæc pueris quoq; sunt nota.

e Conuerti in bouem.] Cùm rapuit Europam.

f Aut cygnum.] Cùm concubuit cum Leda. De his conuersionibus Iouis Ouidius lib. sexto Transformationum. g Deam homini nubere.] Cererem Iasio, Harmoniam Cadmo, Callirhoen Chrysaori, Auroram Tithono, Tethyn Peleo, Venerem Anchisæ, Circen Vlyssi: eidem Calypson, & alias quas Hesiodus in Theogonia recenset. h Quia eius plurima crimina.] Adulteria, sæuitates, impietates, stupra.

An ad obtinendum dilatandumq; regnũ profuerit Romanis cultus deorum. Cap. XXVIII

NULLO igitur modo dij tales, qui talibus placantur, uel potius accusantur honoribus, ut maius sit crimen quòd eis falsis oblectantur, quàm si de illis uera dicerentur, Romanũ imperium augere, & cõseruare potuissent. Hoc enim si possent, Græcis potius donũ tam grande conferrẽt, qui eos in huiusmodi rebus diuinis, hoc est ludis scenicis honorabilius digniusque coluerunt, quando & à morsibus poetarum, quibus deos dilacerari uidebant, se non subtraxerũt, dando eis licentiam male tractãdi homines, quos liberet, & ipsos scenicos nòn turpes iudicauerunt, sed dignos etiã præclaris honoribus habuerunt. Sicut aũt potuerũt aureã pecuniã habere Romani, quãuis deum Aurinũ non colerẽt, sic & argenteã habere potuerũt, & æream, si nec Argentinum, nec eius patrẽ colerent Æsculanum, & sic omnia quæ retexere piget. Sic ergo & regnum inuito quidem deo uero nullo modo habere possent, dijs uerò istis falsis & multis ignoratis siue contẽptis, atq; uno illo incognito et fide syncera ac morib. culto, & melius hic regnũ haberent quantũcunq; haberẽt, & post hoc acciperẽt sempiternum, siue hic haberẽt, siue non haberẽt.

De falsitate auspicij, quo Rom. regni fortitudo & stabilitas uisa est indicari. Cap. XXIX

NAM illud quale est quod commemoraui paulò antè, pulcherrimũ auspicium fuisse dixerunt, Martem, & Terminum, & Iuuentatem, nec loui regi deorum loco cedere uoluisse? Sic enim, inquiunt, significatum est, [a] Martiam gentem, id est, Romanam, nemini locum

A quem teneret daturam: Romanos quoque terminos propter deum Terminum neminem commoturum: iuuentutem etiam Romanam propter deam Iuuentatem nemini esse cessuram. Videant ergo quomodo habebant istum regem deorum suorum, & datorem regni sui, ut ei auspicia ista pro aduersario ponerent, cui nõ cedere pulchrum esset: quanquam hæc si uera sunt, non habent omnino quid timeant. Non enim confessuri sunt quòd dij cesserint Christo, qui Ioui cedere noluerunt. Saluis quippe imperij finibus, Christo cedere potuerunt, & de sedi

B bus locorum, & maxime de corde credentium. Sed antequã Christus ueniret in carne, antequam ista deniq; scriberentur, quæ de libris eorum proferimus: sed tamen post ea quàm factum est sub rege Tarquinio illud auspicium, aliquoties Romanus exercitus fusus est, hoc est, uersus in fugam, falsumq; ostendit auspicium, quod Iuuenta illa non cesserit Ioui: & gens Martia superantibus atq; irrumpentibus Gallis in ipsa urbe contrita est: & termini imperij, deficientibus multis ad Hannibalem ciuitatibus, in angustum fuerãt coarctati. Ita euacuata est

C pulchritudo auspiciorum, remansit contra Iouem contumacia non deorum, sed dæmoniorum. Aliud est enim non cessisse, aliud unde cesseras redisse. Quanquam etiam postea in Orientalibus partibus [b] Hadriani uoluntate mutati sunt termini imperij Romani. Ille namque tres prouincias nobiles Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam Persarum concessit imperio, ut deus ille Terminus qui Romanos terminos secũdum istos tuebatur, & per illud pulcherrimum auspicium loco non cesserat Ioui, plus Hadrianũ

D regem hominum, quàm regem deorum timuisse uideatur. [c] Receptis quoq; alio tempore prouincijs memoratis, nostra penè memoria retrorsus terminus cessit, [d] quando Iulianus deorum illorum oraculis deditus, immoderato ausu naues iussit incendi, quibus alimonia portabatur, quia exercitus destitutus, mox etiam ipso hostili uulnere extincto, in tantam est redactus inopiam, ut inde nullus euaderet, undique hostibus incursantibus, milite imperatoris morte turbato, nisi placito pacis illic imperij fines constituerẽtur, ubi hodieq;

persi-

persistunt, nō quidē tanto detrimēto, quantum cōcesserat Hadrianus,[c] sed media tamē cōpositione defixi. Vano igit augurio deus Terminus nō cessit Ioui, qui cessit Hadriani uoluntati, cessit Iuliani temeritati,[f] & Iouiani necessitati. Viderūt hæc intelligētiores grauioresq́ Romani, sed cōtra cōsuetudinem ciuitatis, quæ dæmoniacis ritib. fuerat obligata, parū ualebant, quia & ipsi etiā si illa uana esse sentiebant, naturæ tamē rerū sub unius ueri dei regimine atque imperio cōstitutæ, religiosum cultū qui deo debetur exhibendū putabant: seruiētes, ut ait Apostolus, creaturę potius q̄ creatori, qui est benedictus in secula. Huius ueri dei erat auxiliū necessariū à quo mitterent sancti uiri & ueraciter pij, qui pro uera religione morerentur, ut falsa à uiuentibus tolleretur.

L. VIVES

a Martiam gentem.] Romanam, quoniam & bellicosam, & à filio Martis cōditam. Sic plerunq; Martij animi Romanorū ab autoribus dicuntur. b Hadriani uoluntati.] Hic fuit decimusquartus Ro. princeps adoptatus à Traiano, cui & successit. Sed cùm, ut alijs multis, ita & gloriam patri inuideret, Armeniam, Mesopotamiā, & Assyriam Persis reddidit, quas Romano imperio Traianus adiunxerat, reuocauitq; exercitus, ac finem imperij esse uoluit Euphratē amnē. Eutropius libro 8. cuius ego rei hanc potissimum fuisse causam suspicor, quòd antiquis uatū responsis ferebatur infaustum fore ac infelix imperatori po. Ro. qui exercitus armatos trans Euphratem amnē urbemq; Ctesiphontem promouisset: exitium hoc fuisse M. Licinio Crasso, ipsumq; Traianum proxime in Italiā cum Parthica uictoria non redijsse. c Receptis quoq;.] Ex eodē Eutropio Assyria recuperata est per Pios fratres, Mesopotamia auspicijs Galieni, ductu Odenati: Armenia uerò auspicijs Diocletiani, ductu Galerij. d Quando Iulianus.] Hic inijt principatum Mamertino & Neuitta Coss. anno Vrbis conditæ M.cxvi. Orosius: Christianæ pietatis inimicus uictus à Parthis ad Ctesiphontem copias & remp. afflixit morte sua. e Sed media tamen compositione.] Ita ut termini illi nō ui manuq; quæsiti sint, sed conditionibus pacis ab hostibus accepti. f Et Iouiani necessitati.] Hic Pannonius homo ab exercitu in summo discrimine creatus, pacē cum Persis fecit ignominiosam quidem, sed necessariā. Nisibidē oppidum & partem superioris Mesopotamiæ Parthis concessit, ita termini imperij sunt mutati.

Hadrianus

Iulianus

Iouianus

Qualia de dijs gentium etiam cultores eorum se sentire fateantur. Cap. XXX

[a] CICERO augur irridet auguria,[b] & reprehēdit homines corui & corniculæ uocibus uitę cōsilia moderātes.[c] Sed iste Academicus qui omnia esse contēdit incerta, indignus est qui habeat ullam in his rebus autoritatē. Disputat apud eum[d] Q. Lucilius Balbus in secūdo De deorum natura libro, & cū ipse superstitiones

A ex natura rerū uelut physicas & philosophicas inserat, indignatur tamē institutioni simulachrorū, et opinionibus fabulosis ita loquens: Videtis ne igitur, ut à physicis rebus bene atq; utiliter inuentis, ratio sit tracta ad cōmenticios et factos deos?[e] Quę res genuit falsas opiniones, erroresq́ turbulentos, & superstitiones penè aniles. Et formæ enim nobis deorū, & ętates, et uestitus ornatusq́ noti sunt: genera præterea, cōiugia, cognationes, omniaq́ traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ: nam & perturbatis animis inducunt. Accepimus enim deorū

B cupiditates, ægritudines, iracūdias. Nec uerò, ut fabulæ ferūt, dij bellis prælijsq́ caruerunt. Nec solū, ut apud Homerū, cùm duos exercitus contrarios alij dij ex alia parte defenderent, sed etiam ut[f] cum Titanis, aut cū Gigantibus sua propria bella gesserūt. Hęc & dicuntur & credunt stultissimè, & plena sunt uanitatis,[g] summæq́ leuitatis. Ecce interim quæ confitentur qui defendunt deos gentiū. Deinde cùm hęc ad superstitionem pertinere dicat, ad religionē uerò quā ipse secundū Stoicos uidetur docere. Nō enim philosophi solū, inquit, uerumetiā maiores

C nostri superstitionem à religione separauerunt.[h] Nam qui totos dies precabantur, inquit, & immolabant, ut sibi sui liberi superstites essēt, superstitiosi sunt appellati. quis non intelligat eum conari,[i] dum consuetudinem ciuitatis timet, religionem laudare maiorum, eamq́ à superstitione uelle seiūgere, sed quomodo id possit nō inuenire? Si eñ à maioribus illi sunt appellati superstitiosi, qui totos dies precabantur et immolabant, nunquid non & illi qui instituerunt, quod iste reprehendit, deorum simulachra diuersa ætate, & ueste distincta, deorum genera,

D coniugia, cognationes? Hæc utiq; cùm tanquam superstitiosa culpantur, implicat ista culpa maiores talium simulachrorum institutores atq; cultores, implicat & ipsum, qui quantolibet eloquio se in libertatem nitatur euoluere, necesse habebat ista uenerari; nec quod in hac disputatione disertus insōnat, mutire auderet in populi concione. Agamus itaque Christiani domino deo nostro gratias,[k] non cælo & terræ, sicut iste disputat, sed ei qui fecit cælū & terrā: qui has superstitiones quas iste Balbus uelut balbutiens

tiens uix reprehendit, per altißimã Christi humilitatẽ, per Apostolorũ prædicationẽ, per fidẽ Martyrũ pro ueritate morietiũ, & cum ueritate uiuentiũ, non solùm in cordibus religiosis, uerumetiã in ędibus superstitiosis libera suorum seruitute subuertit.

L. VIVES

a Cicero augur.] Fuit ex collegio augurum Cicero, inauguratus à Q. Hortensio oratore. b Et reprehendit homines.] Hae de re disputat Cicero 2. De diuinatione. c Sed iste academicus.] Mos istius sectæ erat nihil affirmare, sed ab alijs posita & asserta conari refellere, atq; conuellere. quem morem in suis Dialogis multum seruauit Cicero, patrociniumq; Academicæ philosophiæ à se esse susceptũ profitetur in primo De natura deorũ. d Q. Lucilius Balbus.] Stoicæ disciplinæ callentißimus. e Duos exercitus contrarios.] Græcos tuẽtur Iuno, Pallas, Neptunus: Troianos uerò Apollo, Venus, Mars. f Cum Titanis.] Titani filij erant Terræ & Titanis Saturni fratris, qui ex fœdere inter Saturnum & Titanem pacto regnum à Ioue repetebant. Primò res est iurgijs & conuitijs acta: deinde uentum est ad arma. Bellum hoc fuit graue, uicti sunt tamen Titani: grauius multo, quòd qui superfuerãt Titanorum reparatis copijs nouisq; domo supplementis accitis, Iouem & reliquos ex eius partibus in Aegyptũ usq; pepulerunt. Illud prius dictum est bellum Titanorum, hoc posterius Gigantum. g Summæq; leuitatis.] Hactenus uerba sunt Ciceronis. h Nam qui totos dies.] Hoc etymon superstitiosi & religiosi parũ probatur Lactantio libro quarto, qui religiosos uocatos dicit à religando, quòd deo astricti religatiq; sint: superstitiosos uerò qui falsam religionẽ colerent, superstitemq; defunctorum memoriam. De religioso Gellius cap. nono, libro quarto. Verùm Cicero non solùm eos dicit superstitiosos, qui ita precarentur: nam addit id nomen postea patuisse latius, id est, alijs permultis esse accommodatum. i Dum consuetudinẽ.] Ex libris De natura deorum, & De diuinatione satis apparet Ciceronẽ non ausum pronũciare liberè quid sentiret de dijs propter morẽ in ciuitate à maioribus traditũ acceptumq;. k Non cælo & terræ.] Quos Cicero ex sententia Stoicorum, tanquam principes deos ponit.

Academicus

Titanes

Religiosus

De opinionibus Varronis, qui reprobata persuasione populari, licet ad notitiam ueri dei non peruenerit, unum tamẽ deum colendum esse censuerit. Cap. XXXI

QVID ipse Varro, quẽ dolemus in rebus diuinis ludos scenicos, quãuis non iudicio proprio posuisse, cũ ad deos colendos multis locis uelut religiosus hortetũ, nónne ita confiteũ: non se illa iudicio suo sequi, quæ ciuitatẽ Romanã instituisse cõmemorat: ut si eam ciuitatẽ nouam constitueret, ex naturæ potius formula deos nominaq; deorũ se fuisse dedicaturum nõ dubitet confiteri? Sed iam quoniã in uetere populo esset accepta, ab antiquis nominũ & cognominum historiã tenere ut tradita est debere se dicit, & ad eum finẽ illa

A scribere ac perscrutari, ut potius eos magis colere, q̃ despicere uulgus uelit. Quib. uerbis homo acutißimus satis indicat, nõ se aperire omnia, quæ nõ sibi tantũ cõtemptui essent, sed etiã ipsi uulgo despicienda uiderentur, nisi tacerentur. Ego ista cõijcere putari debui, nisi euidenter alio loco ipse diceret de religionibus loquẽs, multa esse uera, quæ nõ modò uulgo scire non sit utile, sed etiã tametsi falsa sint, aliter existimare populum expediat, & ideo Græcos[a] Teletas[b] ac mysteria taciturnitate parietibusq; clausisse. B Hic certe totũ consiliũ prodidit uelut sapientium, per quos ciuitates & populi regerentur. Hac tamẽ fallacia miris modis maligni dæmones delectantũ: qui & deceptores & deceptos pariter possidẽt, à quorũ dominatione nõ liberat nisi gratia dei per Iesum Christum dominũ nostrũ. Dicit etiã idem autor acutißimus atq; doctißimus, q̃ hi soli ei uideãtur animaduertisse, quid esset deus, qui crediderũt eum esse animã, motu ac ratione mũdum gubernantẽ: ac per hoc etsi nondum tenebat quod ueritas habet: deus C enim uerus nõ anima, sed animæ quoq; est effector & conditor: tamen si contra præiudicia consuetudinis liber esse posset, unum deum colendũ fateretur, atq; suaderet, motu ac ratione mundũ gubernantẽ: ut ea cum illo de hac re quæstio remaneret, q̃ eum diceret esse animã, non potius animæ creatorem.[c] Dicit etiã antiquos Romanos plus q̃ annos centũ & septuaginta deos sine simulachro coluisse. Quod si adhuc, inqt, mãsisset, castius dij obseruarentũ. Cuius sentẽtiæ suæ testem adhibet inter cætera etiã gẽtem D Iudæam: nec dubitat eum locũ ita concludere, ut dicat: qui primi simulachra deorũ populis posuerũt, eos ciuitatibus suis & metũ dempsisse, & errorẽ addidisse: prudẽter existimãs deos facile posse in simulachrorum stoliditate contemni. Quod uerò nõ ait errorem tradiderũt, sed addiderunt, iam utiq; fuisse etiam sine simulachris intelligi uult errorem. Quapropter cũ solos dicit animaduertisse, quid esset deus, qui eum crederent animam mundum gubernantem: castiusq; existimat sine simulachris obseruari religionem, quis non uideat, quantum propinqua uerit ueritati? Si enim aliquid contra uetustatem tanti posset erroris, profectò & unũ

deum, à quo mundũ crederet gubernari, & A ſine ſimulachro colendũ eſſe cenſeret: atq; in tam proximo inuentus facile fortaſſe de animæ mutabilitate cõmoneretur, ut naturam potius incõmutabilẽ, quę ipſam quoq; animã condidiſſet, deum uerum eſſe ſentiret. Hæc cùm ita ſint, quæcunq; tales uiri in ſuis literis multorum deorum ludibria poſuerunt, confiteri ea potius occulta dei uoluntate compulſi ſunt, ꝙ perſuadere conati. Si qua igitur inde à nobis teſtimonia proferuntur, ad eos redarguendos proferũtur, qui nolunt aduertere de quanta & ꝙ maligna dæmonum poteſtate nos liberet ſingulare ſacrificium tam ſancti ſanguinis fuſi & donum ſpiritus impertiti.

L. VIVES

Teleta a TEletas.] Suidas ait, τελετὴν eſſe myſterioſum ſacrificium maximum & ſumptuoſiſsimũ, ſic nominatum, quòd in eo mala conſumerentur. Eſt enim τελεῖν inſumere, tãetſi eſt quoq; perficere: & ideo eſſe quibus hinc potius Teletas eſſe dictas placeat, ceu ſint abſoluta quædã ſacrificia, & quibus nihil deſit. Talia erant ſacra ſolis & lunæ, ut ſcribit Porphyrius, & Bacchi, & quædam expiationes, quæ libris Orphei & Muſæi continebantur, ſicut Plato docet libro De republica ſecundo, quibus ſcelera non priuatorum modò, ſed publicè quoq; ciuitatũ, & pro uiuentibus, & pro uita iam functis expurgarentur per ſacrificia ludoſq;, & omne genus oblectamentorum, quæ ſacra Teletæ dicerentur. & ſi Plato eo loci Teletas ad ſolos mortuos pertinere dicit, & inde dictas, nempe à τελευτήσασι. quæ nos malis, quæ apud inferos ſunt, liberent, αἳ τῶν ἐκεῖ κακῶν ἀπολύουσιν ἡμᾶς. b Ac myſteria.] Qualia Cereris. c Dicit etiam annquos Romanos.] Plutarchus in Vita Numæ. Hic autem Romanos prohibuit exiſtimare imaginem dei aut hominis ſpeciem, aut animalis habere formam. Nec fuit apud eos neque picta, neque ficta dei prius ſpecies, ſed in prioribus centum & ſeptuaginta annis templa quidem ædificabant, ſacraq; tuguria erigebant, ſimulachrum uerò nullum corporeum dicabant. Perinde atq; nefas eſſet deterioribus meliora aſsimilare, neq; aliter atq; intelligentia deus percipi poſſit. Hæc ibi, eadem apud Clementem, ut Euſebius Cæſarienſis refert, & Dionyſium Halicarnaſſeum, qui ait, templa eſſe à Numa dijs erecta. negat tamen ſimulachra in his fuiſſe ulla, quòd deum nulla ſpecie formáue effingi poſſe crederet. Tarquinius Priſcus uanitate & ſtultitia Græcarum religionum, Ethruſcarumq; domi imbutus Romanos edocuit ſimulachra dijs ponere, quod Tertullianus ſubſignificat, inquiens: Age iam rebus religio profecerit. Nam & ſi à Numa concepta eſt curioſitas ſuperſtitioſa, nondum tamẽ aut ſimulachris aut templis res diuina apud Romanos conſtabat, frugi religio & pauperes ritus, & nulla capitolia certantia cælo, ſed temeraria de ceſpite altaria, & uaſa adhuc Samia, & nidor ex illis, & deus ipſe nuſquam. Nondum enim tunc ingenia Græcorum atq; Thuſcorum fingẽdis ſimulachris urbem inundauerant.

Ad quam ſpeciẽ utilitatis principes gentiũ apud ſubiectos ſibi populos falſas religiones uoluerunt permanere. Cap. XXXII

Auguſt.

DICIT etiam de generationibus D deorũ magis ad poetas, quàm ad phyſicos fuiſſe populos inclinatos, & ideo & ſexum & generationes maiores ſuos, id eſt ueteres crediſiſſe Romanos, & eorum conſtituiſſe coniugia. Quod utique non aliam ob cauſam factum uidetur, niſi quia hominum uelut prudentium & ſapientium negocium fuit populum in religionibus fallere, & in eo ipſo nõ ſolum colere, ſed imitari etiam dæmones, quibus maxima eſt fallendi cupiditas. Sicut enim dæmones niſi eos quos fallendo deceperint B poſſidere non poſſunt, ſic & homines principes non ſanè iuſti, ſed dæmonum ſimiles, ea quæ uana eſſe nouerant, religionis nomine populis tanꝙ uera ſuadebãt, hoc modo eos ciuili ſocietati uelut arctius alligantes, quo ſimiliter ſubditos poſsideret. Quis autem infirmus & indoctus euaderet ſimul fallaces, & principes ciuitatis, & dæmones?

Quòd iudicio & poteſtate ueri dei omniũ regum atq; regnorũ ordinata ſint tẽpora. Cap. XXXIII

DEVS igitur ille felicitatis autor & D dator, quia ſolus eſt uerus deus, ipſe dat regna terrena & bonis & C malis. Neque hoc temere & quaſi fortuitu, quia deus eſt, nõ fortuna, ſed pro rerum ordine ac tempore occulto nobis, notiſsimo ſibi: cui tamen ordini temporum non ſubditus ſeruit, ſed eum ipſe tanquam dominus regit, moderatorq; diſponit: felicitatem uerò non dat niſi bonis. a Hanc enim poſſunt habere & non habere ſeruiẽtes: poſſunt & non habere & habere regnantes. Quæ tamen plena in ea uita erit, ubi iam b nemo ſeruiet ulli. Et ideo regna terrena & bonis ab illo dantur & malis: ne eius cultores adhuc in prouectu animi paruuli, hæc ab eo mune D ra quaſi magnum aliquid concupiſcant. Et hoc eſt ſacramentum ueteris teſtamẽti, ubi occultum erat nouum: c quod illic promiſſa & dona terrena ſunt intelligentibus, & tũc ſpiritalibus, quamuis nondum in manifeſtatione prædicantibus, & quæ illis temporalibus rebus ſignificaretũ æternitas, & in quibus dei donis eſſet uera felicitas.

L. VIVES

a HAnc enim poſſunt habere.] Idem Stoici, qui ſapientem ſuum, etiam ſi ſeruitutem ſeruiat, liberum, dominum & felicem eſſe aiunt: ſtultos uerò, etiam ſi reges ſint, ſeruire, & eſſe miſeros. b Nemo

ſeruiet

seruiet.] In quibusdã codicibus duo uersus qui sequuntur non sunt ascripti, hi scilicet: (Et ideo regna mũdi huius deus bonis & malis communiter prẽstat, ne boni ea tanquam dei magna munera cõcupiscant.) Et uerisimile est esse suppositirios. c Quod illic promissa & dona terrena.] In uetere lege omnia quæ deus promittebat seruatoribus legis erant temporalia & terrena, sed illa erant æternorum & cælestium imagines.

De regno Iudæorũ, quod ab uno & uero deo institutum atq; seruatum est, donec in uera religione manserunt. Cap. XXXIIII

ITAQUE ut cognoscerẽtur etiam illa terrena bona, quibus solis inhiant qui meliora cogitare nõ possunt, in ipsius unius dei esse posita potestate, non in multorum falsorum, quos colendos Romani antea crediderunt, populum suũ in Ægypto[a] de paucissimis multiplicauit, & eũ inde signis mirabilib. liberauit. nec Lucinam mulieres illæ inuocauerunt, quando earum partus ut miris modis multiplicarentur, & gens illa incredibiliter cresceret, [b]ab Ægyptiorum persequentium & infantes omnes necare uolentium manibus ipse liberauit, ipse seruauit. Sine dea Rumina suxerũt: sine Cunina in cunis fuerũt: sine Educa & Potica escã potũq; sumpserũt: sine tot dijs puerilibus educati sunt: sine dijs coniugalibus coniugati: sine cultu Priapi coniugibus mixti: sine inuocatiõe Neptuni mare trãseuntib. diuisum patuit, & sequẽtes eorũ inimicos fluctibus in se redeũtibus obruit. Nec consecrauerunt aliquam deam Manniam, quando de cælo manna sumpserunt: A nec quando sitientibus aquam percussa petra profudit, Nymphas lymphasq; coluerunt. Sine insanis sacris Martis & Bellonæ bella gesserunt, & sine uictoria quidem nõ uicerunt, non eam tamen deam, sed dei sui munus habuerunt. Sine Segetia segetes, sine Bobona boues, mella sine Mellona, poma sine Pomona. Et prorsus omnia pro quibus tantæ falsorum deorum turbæ Romani supplicandum putauerunt, ab uno uero deo multò felicius acceperunt. Et si non in eum peccassent impia curiositate, tanquam B magicis artibus seducti ad alienos deos & idola defluendo, & postremo Christum occidendo, in eodem regno, & si non spaciosiore, tamen feliciore mansissent. Et nunc q; per omnes ferè terras gẽtesq; dispersi sunt, illius unius ueri dei prouidẽtia est: ut quod deorum falsorum usquequaq; simulachra, aræ, luci, templa euertũtur, & sacrificia prohibentur, de codicibus eorũ probeť, quemadmodum hoc fuerit tanto antè prophetatum: ne forte cùm legeretur in nostris, à nobis putaretur esse confictum. Iam quod se- C quitur in uolumine sequẽti uidendum est, & hic dandus huius prolixitatis modus.

L. VIVES

a DE paucissimis.] Filij Israel qui Aegyptũ ingressi sunt cum eo septuaginta, Gen. 46. b Ab Aegyptiorũ.] Alibi sic, ab Aegyptijs persequentibus & infantes omnes necare uolẽtibus ipse seruauit: sed sensus est idem: idcirco alia permulta, in quibus sententia non uariatur, supersedeo annotare.

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM QVINTVM.

1 Causam Romani imperij, omniumq; regnorum, nec fortuitam esse, nec in stellarũ positione consistere.
2 De geminorũ simili dissimiliq; ualetudine.
3 De argumento, quod ex rota figuli Nigidius mathematicus assumpsit in quæstione geminorum.
4 De Esau & Iacob geminis, multũ inter se morum & actionum qualitate disparibus.
5 Quibus modis conuincãtur mathematici uanam scientiam profiteri.
6 De geminis disparis sexus.
7 De electione diei quo uxor ducitur, quôue in agro aliquid plantatur, aut seritur.
8 De his qui non astrorum positionem, sed connexionem causarum ex dei uoluntate pendentem Fati nomine appellant.
9 De præscientia dei, & libera hominis uoluntate, contra Ciceronis definitionem.
10 An uoluntatibus hominũ aliqua dominetur necessitas.
11 De uniuersali prouidentia dei, cuius legibus omnia continentur.
12 Quibus morib. antiqui Romani meruerũt, ut deus uerus, quamuis eum nõ colerent, eorum augeret imperium.
13 De amore laudis, qui cùm sit uitiũ, ob hoc uirtus putatur, quia per ipsum uitia maiora cohibentur.
14 De resecando amore laudis humanæ: quoniã iustorum gloria omnis in deo sit.
15 De mercede temporali, quam deus reddit bonis moribus Romanorum.
16 De mercede sanctorum ciuium ciuitatis æternæ, quibus utilia sunt Romanarum exempla uirtutum.
17 Quo fructu Romani bella gesserint, & quantum his quos uicere contulerint.
18 Quàm alieni à iactantia debeant esse Christiani, si aliquid fecerint pro dilectione æternę patrię, cùm tanta Romani gesserint pro humana gloria & ciuitate terrena.
19 Quomodo inter se differant cupiditas glorię, & cupiditas dominationis.
20 Tam turpiter seruire uirtutes humanę glorię, quàm corporis uoluptati.
21 Romanum regnum à deo uero esse dispositũ, à quo est omnis potestas, & cuius prouidẽtia reguntur uniuersa.
22 Tempora exitusq; bellorum ex dei pendere iudicio.
23 De bello in quo Rhadagaisus rex Gothorũ dæmonum cultor uno die cum ingẽtibus copijs suis uictus est.
24 Quæ sit Christianorum imperatorum, & q̃ uera felicitas.
25 De prosperitatibus quas Constantino imperatori Christiano contulit.
26 De fide & pietate Theodosii Augusti.
27 Contra inuidos inuectio Augustini, qui scripserunt contra æditos iam libros.

DIVI AVRELII AVGVSTINI
EPISCOPI AD MARCELLINVM
DE CIVITATE DEI LIBER QVINTVS.

Causam Romani imperij, omniumq́; regnorum, nec fortuitam esse, nec in stellarum positione consistere. Cap. I

QVONIAM constat omniū rerum exoptandarū plenitudinē esse felicitatem, quæ nō est dea, sed donū dei, & ideo nullū deum colēdum esse ab hominibus, nisi qui potest eos facere felices: unde si illa dea esset, sola colenda merito diceret. Iam consequēter uideamus, qua causa deus, qui potest & illa bona dare, quæ habere possunt etiā nō boni, B ac per hoc etiam nō felices, Romanū imperium tam magnū tamq́; diuturnū esse uoluerit. Quia enim hoc deorū falsorū illa quā colebant multitudo non fecit, & multa iam diximus, & ubi uisum fuerit opportunū esse, dicemus. Causa ergo magnitudinis imperij Romani,[a] nec fortuita est, nec fatalis, secundū eorū sententiā siue opinionē, qui ea dicūt esse fortuita, quæ uel nullas causas habent, uel nō ex aliquo rationabili ordine ue- C nientes: & ea fatalia, quæ præter dei & hominū uoluntatē cuiusdam ordinis necessitate contingūt. Prorsus diuina prouidentia regna constituuntur humana. Quæ si propterea quisquā fato tribuit,[b] quia ipsam dei uoluntatē uel potestatē fati nomine appellat, sententiam teneat, linguā corrigat. Cur enim nō hoc primum dicit, quod postea dicturus est, cùm ab illo quisquam quæsierit, quid dixerit fatum? Nam id homines quan- D do audiunt, usitata loquēdi consuetudine, non intelligūt[c] nisi uim positionis siderum, qualis est quando quis nascit, siue concipit:[d] quod aliqui alienant à dei uoluntate: aliqui ex illa etiā hoc pendere cōfirmāt. sed illi qui sine dei uoluntate decernere opinātur sidera, quid agamus, uel quid bonorum habeamus, malorúmue patiamur, ab auribus omnium repellēdi sunt: nō solum eorū qui ueram religionem tenēt, sed qui deorum qualiumcunq́; licet falsorū, uolūt esse cultores. Hęc enim opinio quid aliud agit, nisi ut nullus omnino colatur, aut rogetur deus? Contra quos modò nobis disputatio nō est instituta, sed cōtra eos qui pro defensione eorum, quos deos putāt, Christianæ religioni aduersant. Illi uerò qui positionē stellarum quodāmodo decernentiū qualis quisq́; sit, & quid ei proueniat boni, quid'ue mali accidat, ex dei uoluntate suspendūt, si easdē stellas putant habere hanc potestatē traditā sibi à summa illius potestate, ut uolentes ista decernāt, magnā deo faciūt iniuriā: in cuius uelut clarissimo senatu, ac splēdidissima curia opinātur scelera facienda decerni: qualia si aliqua terrena ciuitas decreuisset, genere humano decernēte fuerat euertēda. Quale deinde iudiciū de hominū factis deo relinquitur, quibus cælestis necessitas adhibet, cū dominus ille sit & siderū & hominum? Aut si nō dicūt stellas, accepta quidē potestate à summo deo arbitrio suo ista decernere: sed in talibus necessitatibus ingerēdis illius omnino iussa cōpleri: itáne de ipso deo sentiendū est, quod indignissimū uisum est de stellarum uoluntate sentire?[e] Quod si dicuntur stellæ significare potius ista, q̃ facere: ut quasi locutio quędā sit illa positio, prędicens futura, nō agens: nō enim mediocriter doctorum hominū fuit ista sententia: nō quidem ita solent loqui mathematici, ut uerbi gratia dicant,[f] Mars ita positus homicidam significat: sed homicidam facit.[g] Veruntamen ut concedamus non eos ut debent loqui, & à philosophis accipere oportere sermonis regulam, ad ea prænuncianda, quæ in siderum positione se reperire putant, qui fit, quòd nihil unquam dicere potuerunt, cur in uita geminorum, in actionibus, in euentis, in professionibus, artibus, honoribus, cæterisq́; rebus ad humanā uitam pertinentibus, atq; in ipsa morte sit plerunq́; tanta diuersitas, ut similiores eis sint, quantum ad hæc attinet, multi extranei, q̃ ipsi inter se gemini, per exiguum temporis interuallum in nascendo separati, in conceptu autem per unum concubitū uno etiam momento seminati?

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN QVINtum librum De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini Commentaria.

a N Ec fortuita est, nec fatalis.] Quoniam de fato multa disserit hoc loco Augustinus, repetam paulò altius opiniones aliquot ueterū ea de re, quo melius omnia faciliusq́ intelligātur.

Plato unū posuit deum principē parentemq́ cæterorū, cuius nutu legibusq́ dij omnes ac ipse mundus tenerent: ministrosq́ esse reliquos deos uirtutesq́ cælestes illius conditoris huius uniuersitatis: & ab ipsis mundū certis munijs atq́ officijs administrari: maximi dei iussa legesq́ esse ineuitabiles, necessitatē appellari. B Nulla ui, nulla ratione, aut arte effici posse, quo minus illa, ut constituta sunt, perficiant: unde est illud ab ipso usurpatū: Necessitati ne deos quidē resistere, quæ uerò ab astris geruntur, talia interdū esse, ut euitari sapientia, industria, labore queant, in quo sita est fortuna: quæ uerò certis causis progrederentur, ac permanerēt fixa, id dici fatum, quod tamen necessitatē non afferat electionis. Est enim multū in nostra manu situ, quid optemus, quid inceptemus: sed ubi incepimus, reliqua sunt fati: ut integrū fuit Laio, quemadmodū Euripides dicit, gignere filium. At ubi genuit, patienda illi fuerunt, quæ erant ab Apolline prædicta. Hæc inuolucris, ut alia pleraq́, significat Plato in postremo De rep. tres enim Parcas Necessitatis filias in cælis ponit. Lachesis præconiū hoc esse ad animas in uitam uenturas scribit, ut non sit dæmon eas sorituturus, sed contra illas potius dæmonē electuras. Eligentis uerò fore culpam omnē, si quid acci- C derit, deum prorsus inculpatū futurum, ita sparsisse Lachesim sortes. Epicurus hæc omnia ridet, omniaq́ casu fortuito sine ullis causis cōngere arbitratur: aut si sunt ullæ causæ, non esse præter declinationem atomi. Fortunam Platonici statuunt in causis tum ambiguis, & quæ aliter contingere possunt, tum etiā obscuris incertisq́, de quibus reddi nequit ratio, cur sic potius actum est quicquam, quàm secus: ita non habet nullas fortuna causas, sed uel mutatu faciles, uel ignotas. Aristoteles explicatius secundo libro De naturali auditione, & cæteri Peripatetici, inter quos Alexander Aphrodisiensis: Fortuita sunt, inquit, quorum finis non est ab agente actioni præstitutus: ut si quis fodiēs quo pinguescat humus, reperit thesaurum, fortuna est: quòd non hoc ille agebat, ut aurum inueniret, si etiam terra uberior redditur, cum fortuito consequitur, & quod non est fortui- D tum. Itaque in non fortuitus exitus est, quem ageus intenderat, in fortuitis præter spem ac opinionem. Vulgus Fortunam uocat cæcam, temerariam, sine causa ulla, incertam, insanam, brutam,, ut inquit Pacuuius: & fatum cum necessitate coniunctum statuunt, ac tale, ut nō modò in cæteros deos, sed ipsum quoq́ principem omnium & fatalium legum conditorem Iouem, ius ac potestatem habeat. Quod indicat uersiculus ille, Quod fore paratum est, id summum exuperat Iouem. Poetæ id confirmant. Nam apud eorum principem Homerum lamentatur Iupiter, quòd charum sibi filium Sarpedona, quem fata cogerent mori, eripere à morte non posset: & Neptunus quód reditum Vlysis in patriam impedire nō posset, ut Cyclopem filium ulcisceretur: quoniam satis decretum erat illum in Ithacam rediturum: & apud Ouidium idem Iupiter:

Tu sola insuperabile fatum
Nata mouere putas. Et pòst:
Quæ neq́ concursum cæli, nec fulminis iram,

Fatum quid · Parcæ · Fortuna (marginal notes)

Augus.

A Nec metuunt ullas tuta atq́ æterna ruinas.

Fuere qui nihil fortuitum uellent, sed omnia certa, fixa, immutabilia: ut Democritus, Empedocles, Heraclitus, & hos pleriq́ de multitudine sunt secuti, sicut Epicurū plurimi. Vtramq́ opinionē Lucanus explicuit lib. 2.

Siue parens rerum primum informia regna,
Materiamq́ rudem flamma cedente recepit,
Finxit in æternum causas, qua cuncta coercet,
Se quoq́ lege tenens, & secula iussa ferentem,
Fatorum immoto diuisu limite mundum.
Siue nihil positum est, sed fors incerta uagatur,
Fertq́ refertq́ uices, & habent mortalia casum.

Fortuna sæpe pro fato ipso forteq́ rerum utuntur: quæ cùm ex animi sentētia procedit, nominatū felicitas: cùm secus, infelicitas. Hæc nunc, alia suis locis. b Quia ipsam dei uoluntatem.] De hoc post paulum. c Nisi uim positionis siderū.] Ibi esse fata, Plato, Stoici, & cæteri propè philosophi existimarunt, Chaldæos ac Aegyptios secuti, quibus omnis mathematicorū manus suffragata est. d Quod aliqui alienant.] Alij dicunt diuersam esse siderum constitutionem à uoluntate dei, ut qui uolunt omnia regi ab astris, deum non prospicere rebus nostris. Et qui etiam si curent dij humana, tamen astra suum quoq́ exercere in nos regnum, ut Manilius, & Firmicus, & poetæ sæpe. Alij dicunt hos cursus astrorum subditos esse deo præpotenti, & principi naturæ, ut Plato, & Stoici, nihilq́ esse aliud eorum efficientiam, quàm leges dei. e Quòd si dicuntur stellæ significare potius.] Origenes in Commētarijs super Genesim illo loco, Sint luminaria cæli in signa: significare dicit sidera, non causas esse. Sunt enim, inquit, uelut apertus quidā liber, omnia futura in se scripta continēs. C Quod uel ex eo argui potest, quòd sidera plerunque significant, quæ præterierūt, at qui horum causæ nequirent esse. cæterū liber hic legi ab humanis ingenijs nulla ui potest. Origenē Plotinus est secutus, qui astra negat facere, sed significare. Seneca de astris loquens: Effectus rerum omnium aut mouent, aut notant: sed sine quod euenit faciunt, quid immutabilis rei notitia proficiet? siue significant, quid refert prouidere, quod euitare nō possis. Sic ille. f Mars ita positus.] Mars sidus est ardens, uiolentū, cruentū. Firmicus libro tertio, Martē in septimo ab horoscopo loco pariliter constitutum, id est, in occasu, maxima mala & immensa pericula scribit decernere, facere scilicet homines homicidas, sceleratos, facinorosos. g Veruntamen ut concedamus.] Alludit ad id quod in libello De fato dicit de Chrysippo Cicero, qui uolebat mathematicos docere, quemadmodum in arte sua essent locuturi.

Mars sidus (marginal note)

D

De geminorū simili dissimiliq́ ualetudine. II

C [a]ICERO dicit Hippocratem nobilissimum medicū scriptum reliquisse, quosdā fratres cùm simul ægrotare cœpissent: & eorum morbus eodem tempore ingrauesceret, eodem leuaretur, geminos suspicatum. [b]Quos Posidonius Stoicus multum astrologiæ deditus, eadem constitutione astrorum natos, [c]eademq́ conceptos solebat asserere. Ita quod medicus pertinere credebat ad simillimam temperiē ualetudinis: hoc philosophus astrologus ad uim constitutionemq́ siderū, quæ fuerat quo tēpore concepti natiq́ sunt.

In hac cauſa multò eſt acceptabilior, & de proximo credibilior coniectura medicinalis: quoniam parentes ut erant corpore affecti dum concumberent, ita primordia conceptorum affici potuerunt, ut conſecutis ex materno corpore prioribus incremẽtis paris ualetudinis naſcerentur: deinde in una domo eiſdem alimentis nutriti, ubi aerem, loci poſitionem, & uim aquarum, plurimũ ualere ad corpus, uel bene uel male accipiendum medicina teſtatur: eiſdem etiam exercitationibus aſſueſacti tam ſimilia corpora gererent, ut etiam ad ægrotãdum uno tempore eiſdemq; cauſis ſimiliter mouerent. Conſtitutionem uerò cæli ac ſiderum, quæ fuit quando concepti ſiue nati ſunt, uelle trahere ad iſtam ægrotandi parilitatem, cùm tam multa diuerſiſsimi generis diuerſiſsimorũ affectuum, & euentuum eodem tempore in unius regionis terra eidem cælo ſubdita, potuerunt concipi & naſci: neſcio cuius ſit inſolentiæ.[d] Nos autem nouimus geminos non ſolum actus & peregrinationes habere diuerſas, uerumetiam diſpares ægritudines perpeti. De qua re facillimam, quantum mihi uidetur, rationem redderet Hippocrates,[e] diuerſis alimentis & exercitationibus, quæ non de corporis temperatione, ſed de animi uoluntate ueniunt, diſsimiles eis accidere potuiſſe ualetudines. Porrò autẽ Poſſidonius uel quilibet fatalium ſiderum aſſertor, mirũ ſi poteſt hic inuenire quid dicat, ſi nolit imperitorũ mentibus in eis quas neſciunt, rebus illudere. Quod enim conãtur efficere de interuallo exigui tẽporis, quod inter ſe gemini dum naſcerentur, habuerũt propter cæli particulam, ubi ponitur horæ notatio,[f] quam horoſcopũ uocant: aut non tantum ualet, quanta inuenitur in geminorum uoluntatibus, actibus, moribus, caſibuſq; diuerſitas: aut plus etiam ualet, quàm eſt geminorum uel humilitas generis eadem, uel nobilitas: cuius maximam diuerſitatem non niſi in hora qua quiſque naſcitur, ponunt. Ac per hoc ſi tam celeriter alter poſt alterum naſcitur, ut eadem pars horoſcopi maneat: eunĉta paria quæro,[g] quæ in nullis poſſunt geminis inueniri. Si autem ſequentis tarditas horoſcopum mutat:[h] parentes diuerſos quæro, quos gemini habere non poſſunt.

L. VIVES

a Cicero dicit Hippocratem.] Vbi hoc dicat Cicero, nõ memini me legiſſe, & tamẽ ſuſpicor fuiſſe in libello De fato: quem qui attentius inſpexere, inueniet mutilum lacerumq;, & plenum mendarum ad ætatem noſtram perueniſſe. b Quos Poſsidonius Stoicus.] Rhodius fuit, ibiq; docuit: Romam quoq; uenit, diſcipulus & ſucceſſor Panætij. Cicero. c Eademq; conceptos.] Non enim minoris refert, qua ſit quis conceptus hora, q̃ qua natus. d Nos aũt nouimus geminos.] Quales etiam fuerunt Procles & Cyreſticus Lacedæmoniorum reges. Cicero ſecũdo De diuinatione. *Posidonius*

e Diuerſis alimẽtis & exercitationibus.] Hanc eſſe dicit Ptolemæus primo τῶν ἀποτελεσμάτων, unam ex cauſis cur iudicare nequeat de partu aſtrologus. f Quã horoſcopũ.] Eſt ὡρόσκοπος horæ inſpectio: eſtq; ea pars ſigniferi, quæ ſupra noſtrũ hemiſphæriũ aſcendit, cùm quid contingit. Vertitur enim perpetuo zodiacus ille circulus, ſemperq; aliqua eius portio nobis oritur, contraria occidit: aliæ alias cæli plagas regioneſq; obtinẽt. g Quæ in nullis poſſunt ge.] Quintilianus in Geminis languẽtibus: Nihil in reb. humanis uoluit eſſe natura tam ſimile, quod non aliqua proprietate ſecerneret. Quid refert an ex eiſdem prima illa duorũ corporum animorumq; compago ſeminibus oriatur: ſibi quiſq; firmatur, ſibi quiſq; componit, & duo pluréſue fratres naſcuntur fato ſingulorum. h Parentes diuerſos.] Cur non ſint riui idem, cùm ſit fons idem? *Horoscopus*

De argumento quod ex rota figuli Nigidius mathematicus aſſumpſit, in quæſtione geminorum. Cap. III

FRUSTRA itaq; affertur nobile illud cõmentũ de figuli rota,[a] quod reſpondiſſe ferunt Nigidium hac quæſtione turbatũ,[b] unde & Figulus appellatus eſt. Dum enim rotã figuli ui quãta potuit intorſiſſet, currente illa bis numero de atramẽto tanquã uno eius loco ſumma celeritate percuſsit: deinde inuenta ſunt ſigna, quę fixerat deſiſtente motu, nõ paruo inter uallo in rotę illius extremitate diſtãtia.[c] Sic, inquit, in tanta cæli rapacitate, etiam ſi alter poſt alterũ tanta celeritate naſcatur, quanta rotam bis ipſe percuſsi, in cæli ſpacio plurimũ eſt. Hic ſunt, inquit, quæcunq; diſsimillima perhibentur in moribus, caſibuſq; geminorum.[d] Hoc figmentum fragilius eſt, q̃ uaſa quæ illa rotatione fingunt. Nam ſi tã multũ in cælo intereſt, quod cõſtellationibus cõprehendi nõ poteſt, ut alteri geminorũ hæreditas obueniat, alteri nõ obueniat: cur audent cæteris, qui gemini nõ ſunt, cùm inſpexerint eorum conſtellationes, talia pronunciare, quæ ad illud ſecretũ pertinent, quod nemo poteſt comprehendere, et momentis annotare naſcentiũ? Si autem propterea talia dicunt in aliorum genituris: quia hæc ad productiora ſpatia temporũ pertinẽt: momenta

menta uerò illa partium minutarum, quæ inter se gemini possunt habere nascẽtes, rebus minimis tribuuntur, de qualibus mathematici non solent cõsuli. Quis enim consulat quando sedeat, quando deambulet, quando, uel quid prandeat? Nunquid ista dicimus, quando in moribus, operibus, casibusq́ geminorum plurima, plurimumq́ diuersa monstramus?

L. VIVES

Nigidius Figulus

a QVod respondisse ferunt Nigidium.] P. Nigidius Figulus honestiss. familia natus ad præturã usq́ peruenit, summo uir ingenio: cùm aliarum disciplinarum callentissimus fuit, ita ut cum M. Varrone, cuius propemodum æqualis erat, conferretur, tum uerò maxime matheseos. In philosophia Pythagoricos æmulabatur. Meminit eius plerunq́ Cicero. Suetonius in Augusto narrat Nigidium comperta hora genituræ Octauij prænunciasse dominum terrarum orbi genitũ. Lucanus libro primo:

At Figulus cui cura deos secretaq́ cæli
Nosse fuit, quem non stellarum Aegyptia Memphis
Aequaret usu, numerisq́ mouentibus astra.

b Vnde & Figulus appellatus est.] Hic fuit Figulus gente Nigidiorum: nam fuerunt & alij Figuli honoratiore gente, nempe Martia, quorum unus fuit Cos. cum L. Iulio Cæsare, duobus annis ante Ciceronem consulem. Fuit & alius Cos. cum Nasica, sed abrogatus magistratu, quia creatus aduersis auspicijs. c Sic, inquit, in tanta cæli rapacitate.] Quintilianus in Geminis languentibus: Quantum putas interfuisse temporis, dum primum uteri pondus egeritur: dum parumper exonerata uitalia altero rursus homine laxantur. Breue fortassis exiguumq́ uideatur mortalibus oculis: sed si mentè perspicere uelis orbis huius uastitatem, scies multum esse, quod inter duas transcurrit animas. d Hoc figmentum fragilius est.] Hoc unicũ Nigidij responsum, quod mathematicis omnibus subtilissimum est uisum, omnia genethliacorum scita, placita, promissa euertit. Si enim tam breui temporis momẽto mutãtur omnia, ut non diuersa modò, sed aduersa quoq́ fiant, quis unquam de nato puero poterit aliquid prædicere, cũ momentũ illud, uel quo conceptus, uel quo natus est, nemini posit esse certum. Itaq́ etiam si detur multum in nos uirium potestatisq́ habere sidera, tamẽ illud quicquid esset, hominibus incomprehensibile esset: cùm momenta, in quibus astrorũ positus necesse est collocare, certo deprehendi non possint, & siderũ incitatissimus cursus tarditatem nostræ considerationis anteuertat. Hoc argumentum cùm contra se suamq́ artem Iulius Firmicus

Iulius Firmicus

proposuisset, homo nugatoriæ loquacitatis, pollicitus se soluturum, postquam satis in locis se cõmunibus iactasset, solo silentio dissoluisse sibi uisus est, arbitratus suffusum ob oculos mentemq́ lectoris tornata sua dictione puluerem, inductamq́ aduersarij argumẽti obliuionem, sed nec ipse, nec quisquam Chaldæorum ab eo sese explicabit. Irretit se diuus Thomas similibus minutijs, & tẽporis, & loci. opusculo namq́ quod De fato inscripsit, propterea esse geminis uaria ingenia dicit, q̄ in locis maternis non eodem momento totum semen recipitur. Tum etiam centrum cordiũ amborũ geminorũ, cùm non sit idem, sed uaria uarijsq́ in locis esse quoq́ orizontes uarios necessum. Primũ quantula est illa mora partium seminis? quantulum illud interstitium cordium? ut ea res totã naturã hominum mutet. Ergo non satis erit ad mathematicũ attulisse natum esse aliquẽ Valentiæ, uel Lutetiæ: sed in quo uico, in quo cubiculo, in qua cubiculi parte. Verùm hisce de rebus alio in operè disputabo fusius: docebòq́ homines nihil spei, nihil fidei uanis istis & superstitiosis adhibere rebus, sed totos ab uno deo seruatoreq́ nostro Christo Iesu pendere: in illo solo sita esse fata omnium, ab illo solo petenda.

De Esau & Iacob geminis, multum inter se morũ & actionũ qualitate disparibus. Cap. IIII

NATI sunt duo gemini antiqua patrum memoria, ut de insignib. loquar, sic alter post alterum, ut posterior plantam prioris teneret. Tanta in eorum uita fuerunt moribusq́ diuersa, tãta in actibus disparilitas, tanta in parentũ amore dissimilitudo, ut etiam inimicos eos inter se faceret ipsa distantia. Nunquid hoc dicitur, quia uno ambulante, alius sedebat: & alio dormiẽte, alius uigilabat: alio loquẽte, alius tacebat: quæ pertinẽt ad illas minutias, quæ non possunt ab eis comprehendi, qui constitutionẽ siderum, qua quisq́ nascitur, scribunt, unde mathematici consulant? Vnus duxit mercenariam seruitutem, alius nõ seruiuit: unus à matre diligebatur, alius non diligebatur: unus honorẽ, qui magnus apud eos habebat, amisit, alter adeptus est. Quid de uxoribus, quid de filijs, quid de rebus, quanta diuersitas?

L. VIVES

a NAti sunt duo.] Esau & Iacob ex Isaac & Rebecca, Gen. 25. b Vnus duxit.] Iacob Laban socero seruiuit propter Rachel. Erat & Rebeccæ matri charissimus, præripuitq́ fratri Esau benedictionem, qua nihil erat uel honorificentius eo tempore, uel utilius.

Quibus modis conuincãtur mathematici uanam scientiam profiteri. Cap. V

SI ergo hæc ad illas pertinẽt minutias temporũ, quæ inter se habent gemini, & constellationibus non ascribuntur, quare aliorum cõstellationibus inspectis ista dicũtur? Si autem ideo dicuntur, quia non ad minuta incomprehensibilia, sed ad temporum spacia pertinẽt, quæ obseruari notariq́ possunt: quid hic agit rota illa luti figuli, nisi ut homines luteum cor habentes in gyrum mittantur, ne mathematicorum uaniloquia conuincãtur? Quid deniq́ idem ipsi, quorũ morbum eodẽ tempore grauior leuiorq́ apparebat amborũ, medicinaliter inspiciẽs Hippocrates, geminos suspicatus est? Nonne satis istos redarguũt,

qui uolũt ſideribus dare, quod de corporũ ſimili temperatione ueniebat? Cur enim ſimiliter eodemq́ tempore nõ alter prior, alter poſterior ægrotabãt, ſicut nati fuerant: quia utiq; ſimul naſci ambo nõ poterãt? aut ſi nihil momẽti attulit, ut diuerſis temporibus ægrotarẽt, q́ diuerſis temporibus nati ſunt: quare tempus in naſcẽdo diuerſum ad aliarũ rerũ diuerſitates ualere contendunt? Cur potuerũt diuerſis temporibus peregrinari, diuerſis temporibus ducere uxores, diuerſis tẽporibus filios procreare: & multa alia, propterea quia diuerſis tẽporibus nati ſunt, & nõ potuerũt eadẽ cauſa diuerſis etiã tẽporibus ægrotare? Si enim diſpar naſcendi mora mutauit horoſcopũ, et diſparilitatẽ intulit cæteris rebus, cur illud in ægritudinibus mãſit, quod habebat in tẽporis ęqualitate cõceptus? aut ſi fata ualetudinis in cõceptu ſunt, aliarũ uerò rerum in ortu eſſe dicuntur, nõ deberẽt inſpectis nataliũ cõſtellationibus de ualetudine aliquid dicere, qñ eis inſpicieñda cõceptionalis hora nõ datur. Si aũt ideo prænunciãt ægritudines, nõ inſpecto cõceptionis horoſcopo: quia indicãt eas momenta naſcentiũ, quomodo dicerent cuilibet eorũ geminorũ ex natiuitatis hora, quando ægrotaturus eſſet, cùm & alter qui nõ habebat eandem horã natiuitatis neceſſe haberet pariter ęgrotare? Deinde quęro, ſi tanta diſtantia eſt tẽporis in natiuitate geminorũ, ut per hanc oporteat eis cõſtellationes fieri diuerſas, propter diuerſum horoſcopũ: [a] & ob hoc diuerſos oẽs cardines, ubi tanta uis ponĩ, ut hinc etiã diuerſa ſint fata: unde hoc accidere potuit, cùm eorũ conceptus diuerſum tẽpus habere nõ poſsit? Aut ſi duorũ uno momẽto temporis cõceptorũ potuerunt eſſe ad naſcendum fata diſparia, cur nõ & duorũ uno momẽto temporis natorũ poſsint eſſe ad uiuendũ atq; moriendũ fata diſparia? Nam ſi unum momentũ quo ambo concepti ſunt non impediuit, ut alter prior, alter poſterior naſcerẽ: cur uno momẽto ſi duo naſcunĩ, impediat aliquid, ut alter prior, alter poſterior moriaĩ? Si conceptio momẽti unius diuerſos caſus in utero geminos habere permittit: cur natiuitas momẽti unius non etiã quoslibet duos in terra diuerſos caſus habere permittat? Ac ut omnia huius artis uel potius uanitatis cõmen-

A ta tollanĩ, quid eſt hoc quod uno tempore, uno momẽto, ſub una eadẽq; cęli poſitione cõcepti diuerſa habẽt fata, quæ illos perducant ad diuerſarũ horarũ natiuitatẽ: & uno momento tẽporis, ſub una eademq́ cæli poſitione, de duabus matribus duo pariter nati, diuerſa fata habere nõ poſſunt, quæ illos perducãt ad diuerſam uiuendi uel moriẽdi neceſsitatẽ? An concepti nondũ habẽt fata, quę niſi naſcanĩ, habere nõ potuerũt? Quid eſt ergo quod dicũt, ſi hora conceptionalis inueniaĩ, multa ab iſtis dici poſſe diuinitus?

B Vnde etiã illud à nõnullis prædicaĩ, q́ quidam ſapiẽs horam elegit, qua cũ uxore concumberet, unde filium mirabilem gigneret. Vnde poſtremo & hoc eſt, quod de illis pariter ægrotãtibus geminis Poſsidonius magnus aſtrologus, idẽq; philoſophus reſpondebat: ideo fieri quod eodẽ tẽpore fuiſſent nati, eodemq́ concepti? Nam utiq; propter hoc addebat conceptionem, ne diceretur ei non ad liquidum eodem tempore potuiſſe naſci, quos conſtabat omnino eodem tempore fuiſſe conceptos: ut hoc quod ſimiliter ſimulq; ægrotabant, non daret de proxi-

C mo pari corporis temperamento, ſed eandẽ quoq; ualetudinis parilitatem ſidereis nexibus alligaret. Si igitur in conceptu tanta uis eſt ad æqualitatem fatorum, non debuerũt naſcẽdo eadem fata mutari. Aut ſi propterea mutantur fata geminorum, quia temporibus diuerſis naſcuntur, cur non potius intelligamus iam fuiſſe mutata, ut diuerſis tẽporibus naſcerentur. Itáne non mutat fata natiuitatis uoluntas uiuentium, cùm mutet fata conceptionis ordo naſcentium?

L. VIVES

a ET ob hoc diuerſos omnes cardines.] Cardines aſtrologi ponunt in geniturís præcipuos quatuor: Horoſcopum, quod eſt oriẽs ſignũ, aduer-
D ſum huic occidens, quod ab horoſcopo diſtat partibus ſeu gradibus clxxx. per diametrum: Meſuranium, ſiue medium cæli inter horoſcopum & occaſum: Medium huic aduerſum imũ cælum, Græcè ſic: ἀνατολὴ, δύσις, μεσουρανία, ὑπόγειον. Addunĩ & quatuor alij cardines in 2.6.8.12. ab horoſcopo ſignis, qui cardines ſignificant deum, deam, bonam fortunã, & bonum dæmonẽ, Græcè θεὸν, θεὰν, ἀγαθὴν τύχην, ἀγαθοδαίμονα. Cardines nihil aliud ſunt, quàm cæleſtia ſigna, quæ ad iudicandum ſpectãtur, quorum primus eſt horoſcopus: ab illo cæteri numerantur. Cardo horoſcopi eſt uitæ, ſecundus pecuniæ uel ſpei, tertius fratrum, quartus parentum, quintus filiorũ, ſextus ualetudinis, ſeptimus coniugis, octauus mortis. Hæc ex nugis Materni, Manilius libro 2. diuerſa tradit. Sed quantum ad rem attinet, de cardinibus ſatis dictum eſt.

Dé

De geminis dispari sexus. Cap. VI

A

Q VANQVAM & in ipsis geminorum cõceptibus, ubi certe amborũ eadẽ mométa sunt tẽporũ, sæpe fit, ut sub eadẽ cõstellatione fatali alter cõcipiatur masculus, altera fœmina. Nouimus geminos diuersi sexus: ambo adhuc uiuũt, ambo ætate uigent adhuc. Quorũ cũ sint inter se similes corporũ species, quãtũ in diuerso sexu potest: instituto tñ & proposito uitæ ita sunt dispares, ut præter actus q̃s necesse est à uirilib. distare fœmineos, ille [a] in officio comitis militat, & à sua domo penè semper peregrinat̃: illa de solo patrio, et de rure proprio nõ recedit. B Insuper q̃d est incredibilius, si astralia fata credant̃: nõ aũt mirũ si uoluntates hominũ & dei munera cogitent̃. Ille cõiugatus, illa uirgo sacra est: ille numerosam prolẽ genuit, illa nec nupsit. At enĩ plurimũ uis horoscopi ualet. Hoc q̃ nihil sit, iã satis disserui. Sed qualecũq; sit, in ortu ualere dicũt. Nunquid et in cõceptu, ubi & unũ cõcubitũ esse manifestũ est? [b] Et tãta naturæ uis est, ut cũ cõceperit fœmina, deĩde alterũ concipere omnino nõ possit. Vnde necesse est, eadẽ esse in geminis mométa cõceptus. C An forte quia diuerso horoscopo nati sunt, aut ille in masculũ dum nascerent̃, aut illa in fœminã cõmutata est? Cũ igit̃ nõ usq; quaq; absurde dici possit ad solas corporũ differẽtias afflatus quosdã ualere sidereos, sicut in solaribus accessib. et decessib. uidemus etiã ipsius anni tẽpora uariari, & lunarib. incremẽtis atq; decremẽtis augeri, & minui quædam genera rerũ: sicut echinos, & conchas, [c] & mirabiles æstus oceani: nõ aũt & animi uoluntates positionibus siderũ subdi: nunc isti cũ etiã nostros actus inde religare conantur, admonẽt ut quæramus, unde nec in ipsis quidẽ corporib. eis possit ratio ista cõstare. D [d] Quid enim tã ad corpus pertinẽs, q̃ corporis sexus? Et tamẽ sub eadẽ positione siderũ diuersi sexus gemini cõcipi potuerũt. Vnde quid insipiẽtius dici aut credi potest q̃ siderũ positionẽ, quæ ad horã cõceptionis eadem ambobus fuit, facere nõ potuisse, ut cum quo habebat eandem cõstellationem, sexum diuersum à fratre non haberet: & positionem siderum, quæ fuit ad horam nascentium facere potuisse, ut ab eo tã multum uirginali sanctitate distaret?

L. VIVES

A

a IN officio comitis.] Comitis nomen, quæ est dignitas, inauditũ est priscis, à recentibus inuentũ. Marcellinus Ammianus meminit lib. 14. Nebridij comitis Orientis, & Gerontij comitis Magnentianæ partis. & lib. 16. Vrsuli comitis largitionum. & lib. 21. Philagrij comitis Orientis. Haud facile dixerim, an isti comites sint, quos Græci dicunt ἀκολούθους: qui hærebãt perpetuo in comitatu principis. *Comes*

b Et tanta naturæ uis est.] Ex animalibus lepus & dasypus soli superfœtant, ut Aristoteles & Plinius perhibent, ita ut concepto uno fœtu, & in utero adhuc existente, alter cõcipiatur. In muliere, inquit Aristoteles lib. Histor. animalium septimo, raro contingit ut superfœtet: sed contigit tamen, & uitales nascuntur, cùm paululum temporis inter duos conceptus intercessit, quomodo Herculẽ & Iphiclum procreatos esse fabulantur. Fuit & adultera, quæ alterũ marito, alterum adultero similem eodem partu ædiderat. B Hæc & alia ibidem Aristot. & Plin. lib. 7. quæ sunt rara exempla. Et si quis uellet contẽdere, cogi non posset, ut superfœtatione cõfiteret̃ illos fœtus esse generatos, tametsi non ignoro Erasistratum nobilem arte medica dicere, geminos omnes superfœtatione gigni, multos geminos eodem modo quidam Stoicorũ sunt autores. Hippon uerò & Empedocles uno coitu multitudine seminis prouenire geminos existimãt, Asclepiades seminis non abundantiæ, sed ui ac uirtuti id tribuit. *Animalia superfœtantia*

c Et mirabiles æstus oceani.] Bene mirabiles, quorum nemò adhuc ueram causam ad liquidum deprehendit, siue gemini diurni incremẽti, siue gemini menstrui, quas nautæ aquas uiuas uocãt plena luna & in coitu. *Oceani æstus*

d Quid enim iam ad corpus pertinens.] Reliqua enim in omni genere animaliũ uir & fœmina congruũt, præterquam ratione illa generandi, in qua est sexus: ut uir sit, qui in alio possit ex se generare, fœmina uerò, quæ ex alio in se: C Ideo uersas in uiros fœminas produnt multi.

De electione diei quo uxor, quóue in agro aliquid plantatur aut seritur. Cap. VII

[a] I AM illud quis ferat, quod in eligendis diebus noua quędam suis actibus fata moliuntur? Non erat uidelicet ille natus, ut haberet admirabilem filium, sed ita potius, ut contemptibilem gigneret: & ideo uir doctus elegit horam qua misceretur uxori. Fecit ergo fatũ quod non habebat, & ex ipsius fato cœpit esse fatale, quod in eius natiuitate non fuerat. D O stultitiam singularem, eligitur dies ut ducatur uxor. Credo propterea, quia potest in diem non bonum, nisi eligatur incurrri, & infeliciter duci. [b] Vbi est ergo quod nascenti iam sidera decreuerunt? An potest homo quod ei iam constitutum est diei electione mutare: et quod ipse in eligendo die constituerit, non poterit ab alia potestate mutari? Deinde si soli homines, non autem omnia quæ sub cælo sunt constellationibus subiacent, [c] cur alios eligunt dies accõmodatos ponendis uitib. uel arboribus, uel segetibus: alios dies

dies pecoribus, uel domādis, uel admittendis maribus, quib. equarū uel boū fœtētur armenta, & cætera huiusmodi? Si aũt propterea ualēt ad has res dies electi, quia terrenis omnib. corporibus, siue animantibus, siue nō animātibus, secundū diuersitates temporaliū momentorū, et siderū positio dominatur: considerēt q̃ innumerabilia sub uno tēporis puncto uel nascant̄, uel oriant̄, uel inchoent̄: & tā diuersos exitus habeāt, ut istas obseruationes cuiuis puero ridēdas esse persuadeāt. Quis eñ est tā excors, ut audeat dicere, oēs arbores, oēs herbas, oēs bestias, serpentes, aues, pisces, uermiculos, momēta nascendi singillatim habere diuersa? B Solent tamen homines ad tentandā peritiā mathematicorū afferre ad eos constellationes mutorum animaliū, quorū ortus propter hāc explorationē domi suæ diligenter obseruant, eosq; mathematicos præferunt cæteris, qui constellationibus inspectis dicūt nō esse hominē natū, sed pecus. Audēt etiā dicere quale pecus, utrū aptū lanicio, an uectationi, an aratro, an custodię domus. Nā & ad canina fata tentant̄, & cum magnis admirantiū clamoribus ista respondēt. Sic desipiunt homines, C ut existimēt cùm homo nascit̄, cæteros rerū ortus ita inhiberi, ut cū illo sub eadē cęli plaga nec musca nascatur. Nam si hanc admiserint, procedit ratiocinatio, quæ gradatim accessib. modicis eos à muscis ad camelos elephantosq; perducat. Nec illud uolūt aduertere, q̃ electo ad seminandū agrū die, tam multa grana in terram simul ueniunt, simul germinant, exorta segete simul herbescunt, pubescūt, flauescunt, & tamē inde spicas cæteris coæuas, atq;, ut ita dixerim, congerminales alias rubigo interimit, alias D aues depopulantur, alias homines auellunt? Quomodo istis alias constellationes fuisse dicturi sunt, quas tam diuersos exitus habere conspiciūt? An eos pœnitebit his rebus dies eligere, easq; ad cæleste negabunt pertinere decretum, & solos sideribus subdent homines, quibus solis in terra deus dedit liberas uoluntates? His omnibus consideratis, non immerito creditur, [d] cùm astrologi mirabiliter multa uera respondent, [e] occulto instinctu fieri spirituum non bonorum, quorum cura est has falsas & noxias opiniones de astralib. fatis inserere humanis mentibus atq; firmare, non horoscopi notati & inspecti aliqua arte, quæ nulla est.

L. VIVES

a IAm illud quis ferat.] Scribūt De electionibus astrologi, sic Haly, Abenragel, & Messalach libro in id dicato. Haly interpres Ptolemæi, ut scribit Ioannes Picus, friuolam esse atq; inefficacem hanc partem astrologiæ asserit. b Vbi est ergo quod nascenti.] Si ad id quod aggrederis aduersam habes natalem constitutionem, nihil proderit auspicatio, ex sentētia Ptolemæi. Picus aduersus astrologos libro 2. de hac re paulo plura, tametsi summam argumentorum August. hic attingit.

c Cur alios eligunt dies.] Vetustiss. omnium Hesiodus ἐν ἡμέραις, dies lunæ anniq; operib. rusticis faciendis distinxit. Hunc secuti sunt Græci & Latini barbariq; scriptores agricolationum: Democritus & hunc æmulatus Vergilius, Cato senior, Varro, Columella, Palladius, Plinius. d Cùm astrologi mirabiliter multa.] Necesse est aliquando collimet, qui frequēter iaculatur: falsa mathematicorū responsa pauci recordantur, uera celebrātur pro admirabilibus. e Et occulto instinctu.] Idem Augustinus 2. super Genesim, ad literam, & 2. De doctrina Christiana: Sunt, inquit, hæc astrorum indicia ex pactia cum dæmonibus, & instinctu eorum occultissimo, quem nescientes humanæ mentes patiūtur. Illeq; est fortunatior in prædicendo, qui fauentiorem habet dæmonem, magisq; propicium.

Hesiodus

Rei rusticæ scriptores

De his qui non astrorum positionē, sed connexionem causarum ex dei uoluntate pendentem fati nomine appellant. Cap. VII

QVi uerò nō astrorū constitutionē, sicuti est cùm quidq; concipit̄ uel nascit̄, uel inchoat̄, [a] sed omniū cōnexionē seriēq; causarū, qua fit omne quod fit, fati nomine appellant: non multum cum eis de uerbi cōtrouersia laborandū atq; certandū est: quandoquidē ipsum causarū ordinē & quandā cōnexionem dei summi tribuunt uoluntati & potestati, qui optime et uerac issime creditur & cuncta scire antequā fiant, & nihil inordinatū relinquere: à quo sunt omnes potestates, quamuis ab illo nō sint omniū uolūtates. Ipsam itaq; præcipue dei summi uoluntatem, cuius potestas insuperabiliter per cuncta porrigitur, eos appellare fatum sic probatur. [b] Annei Senecæ sunt, nisi fallor, hi uersus:

Duc me summe pater, alti dñator olympi,
Quocūq; placuerit, nulla parēdi mora est.
Assū impiger: fac nolle, comitabor gemēs:
Malusq; patiar facere quod licuit bono.
Ducunt uolentē fata, nolentem trahunt.

Nēpe euidētissimè hoc ultimo uersu ea fata appellauit, quā suprà dixerat summi patris uoluntatē. cui se paratū obedire dicit, ut uolens ducat̄, ne nolens trahat̄: quoniā scilicet ducunt

ducunt uolentem fata, nolentē trahunt.[c] Illi quoq; uersus Homerici, huic sententiæ suffragantur, quos Cicero in Latinum uertit: Tales sunt hominū mētes, qualis pater ipse Iupiter auctiferas lustrauit lumine terras. Nec in hac quæstione autoritatem haberet poetica sententia. Sed quoniam Stoicos dicit, uim fati asserētes, istos ex Homero uersus solere usurpare, non de illius poetæ, sed de istorū philosophorū opiniōe tractat, cū per istos uersus quos disputationi adhibēt, quā de fato habent, quid sentiant esse fatum apertissimè declaratur, quoniam Iouem appellant, quem summum deum putāt, à quo connexionem dicunt pendēre fatorum.

L. VIVES

Fatum quid Stoicis

[a] Sed omnium connexionem, seriemq; causarum.] Cicero 1. De diuinat. ex sententia Stoicorum: fieri igitur omnia fato ratio cogit fateri. Fatum autem id appello, quod Græci εἱμαρμένην, id est ordinem seriemq; causarū, cum causa causam ex se gignat. Ea est ex omni æternitate fluens ueritas sempiterna. Chrysippus apud Gell. fatū dicit esse φυσικήν σύνταξιν τῶν ὅλων ἐξ ἀϊδίου τῶν ἑτέρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολουθούντων, καὶ ἀμεταβολήτου οὔσης τῆς τοιαύτης συμπλοκῆς. id est: Naturalem compositionem rerum omnium iam inde ab æternitate aliarum ex alijs nascentium, esseq; immutabilium eiusmodi complicationem. b Annei Senecæ.] Libro Epistolarum decimooctauo, uersus sunt ex Cleanthe Stoico, Latini facti à Seneca: senarij omnes, sed primus parum correctè legitur uulgo. Ratio uersus melius constaret, si sic diceretur:

Duc me parens, celsiq; dominator poli.

In exemplari Coloniensi est: Duc summe pater, altiq; dominator poli. Non omnino male. In duobus partibus locis primis sunt tribrachi: quos recipit hoc genus carminis etiam exactius, nedum illud licentiosum comicum aut tragicum. Idem Seneca libro tertio De beneficijs, de deo loquens: Hunc eundem & fatum si dixeris, non errabis. Namq; fatum nihil aliud est, quàm series implexa causarum. Ille est prima omnium causa, ex qua cætera pendent. Eadem est cōmunis omnium Stoicorum sententia, ut unum deum esse dicerent, ipsumq; & mentem, & fatum, & Iouem numerari, alijsq; nominibus permultis. Ita de fato quatuor sunt ueterum sententiæ, quas Ioan. Picus recenset lib. Contra astrologos 4. ut alij fatum esse naturam dicant, ut quæ electionis sint, uel casus, extra fatum sint. quemadmodum Vergil. ait Didonem quæ se occideret non mori fato. Et Cic. 1. Antoniana: Si quid mihi humanitus accidisset, multa enim impendere uidebantur præter naturam etiam, prætereq; fatum. Hæc opinio est physica, eamq; Alexander est secutus Aristotelis interpres. Altera ponit æternam seriē causarum necessario nexarum: ut diximus. Tertia siderea facit fata. Quarta diuini consilij executionē fatum uocat. c Illi quoq; uersus Homeri.] Odysseæ, τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων οἷον ἐπ' ἦμαρ ἄγῃσι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Verba sunt Vlysis ad Phemium affirmantis mentes hominū mutari subinde, nec ipsas constare sibi, esseq; singulis diebus, quales eo ipso die uult illas esse Iupiter deorum atq; hominum parēs. Latinus uersus posterior nō expressit Homeri sensum; nisi sit mendum, quod suspicor.

A De præscientia dei, & libera hominis uoluntate, contra Ciceronis definitionem. Cap. IX

Hos Cicero ita redarguere conatᷓ, ut non existimet aliquid se aduersus eos ualere, nisi auferat diuinationē. Quam sic conatᷓ auferre, ut neget esse scientiā futurorū, eamq; omnibus uirib. nullam esse omnino contendat, [a] uel in deo uel in homine, nullamq; rerum prædictionem. Ita & dei præscientiā negat, & omnem prophetiā luce clariorē conatᷓ euertere, uanis argumentationibus, & opponēdo sibi quędā oracula, quæ facile possunt refelli: quę tamē

B nec ipse cōuincit. In his aūt mathematicorū coniecturis refutādis eius regnat oratio, quia uerè tales sunt, ut se ipsæ destruant & refellant. Multò sunt aūt tolerabiliores, [b] qui uel siderea fata constituūt, q̄ iste, qui tollit præscientiam futurorum. Nam & confiteri esse deum, & negare præsciū futurorū, apertissima insania est. Quod & ipse cū uideret, etiā illud tentauit asserere, quod scriptū est: Dixit insipiēs in corde suo, nō est deus: sed nō ex sua persona. Vidit enim q̄ esset inuidiosum & molestum, ideoq; Cottā fecit disputātem de hac re aduersum Stoicos in libris

C De deorum nat. [c] & pro Lucilio Balbo, cui Stoicorū partes defendendas dedit, maluit ferre sententiam, q̄ pro Cotta, qui nullā naturam diuinam esse contēdit. In libris uerò De diuin. [d] ex seipso apertissimè oppugnat pręscientiam futurorū. Hoc autem totum facere uidetur, ne fatum esse cōsentiat, & perdat liberam uoluntatē. Putat enim concessā scientia futurorum, ita esse consequens fatum, ut negari omnino nō possit. Sed quoquo modo se habeant tortuosissimæ cōcertationes & disputationes philosophorum:

D nos ut confitemur summum & uerum deū, ita uoluntatem summamq; potestatē ac pręscientiam eius confitemur. Nec timemus ne ideo uoluntate non faciamus, quod uoluntate facimus: quia id nos facturos ille præsciuit, cuius præscientia falli non potest. Quod Cicero timuit, ut oppugnaret præscientiam: [e] & Stoici, ut non omnia necessitate fieri dicerent, quamuis omnia fato fieri contenderent. Quid est ergo quod Cicero timuit in præscientia futurorum, ut eam labefactare disputatione detestabili niteretur? Videlicet quia si pręscita sunt omnia futura

tura, hoc ordine ueniẽt, quo uẽtura esse præscita sunt. Et si hoc ordine ueniẽt, certus est ordo rerũ præsciẽti deo: et si certus est ordo rerũ, certus est ordo causarũ. Non enim aliquid fieri potest quod nõ aliqua efficiẽs causa præcesserit. Si aũt certus est ordo causarũ, quo fit omne q̃d fit: fato, inquit, fiunt omnia quæ fiunt. Quod si ita est, nihil est in nostra potestate, nullũq; est arbitriũ uolũtatis. q̃d si concedimus, inquit, omnis humana uita subuertit̃: frustra leges dant̃: frustra obiurgationes, laudes, uituperationes, exhortationes adhibent̃: neq; ulla iustitia bonis præmia, & malis supplicia constituta sunt. Hæc ergo ne consequant̃ indigna, & absurda, & perniciosa rebus humanis, nõ uult esse præscientiã futurorũ: atq; in has angustias Cicero coarctat animũ religiosum, ut unũ eligat è duobus: aut esse aliquid in nostra uoluntate, aut esse præscientiã futurorũ: quoniã utrunq; arbitrat̃ esse nõ posse, sed si alterum confirmat̃, alterũ tolli: si elegerimus præscientiã futurorũ, tolli uolũtatis arbitriũ: si elegerimus uoluntatis arbitriũ, tolli præscientiã futurorũ. Ipse itaq; ut uir magnus & doctus, & uitæ humanæ plurimũ ac peritissime consulẽs, ex his duobus elegit liberũ uoluntatis arbitriũ. Quod ut cõfirmaret̃, negauit præscientiã futurorũ: atq; ita dũ uult facere liberos, facit sacrilegos. Religiosus aũt animus utrunq; eligit, utrunq; confitet̃, & fide pietatis utrũq; cõfirmat. Quomodo? inquit: Nam si est præsciẽtia futurorũ, sequuntur illa omnia, quæ connexa sunt, donec cò perueniatur, ut nihil sit in nostra uoluntate. Porrò si est aliquid in nostra uoluntate, eisdem recursis gradib. cò peruenit̃, ut non sit præsciẽtia futurorũ. Nam per illa omnia sic recurrit̃. Si est uoluntatis arbitriũ, nõ omnia fato fiunt: si nõ omnia fato fiunt, nõ est omniũ certus ordo causarũ. Si certus causarũ ordo nõ est: nec rerũ certus est ordo præscienti deo, quæ fieri nõ possunt, nisi præcedẽtibus & efficientib. causis. Si rerũ ordo præscienti deo certus nõ est, nõ omnia sic ueniunt, ut ea uẽtura præsciuit. Porrò si nõ omnia sic eueniunt, ut ab illo uentura præscita sunt: nõ est, inquit, in deo præsciẽtia omniũ futurorũ. Nos aduersus istos sacrilegos ausus atq; impios, & deũ dicimus omnia scire, anteq; fiãt: & uolũtate nos facere, quicquid

A à nobis nõ nisi uolẽtib. fieri sentimus & nouimus. omnia uerò fato fieri nõ dicimus, imò nulla fieri fato dicimus: q̃m fati nomẽ ubi solet à loquẽtib. poni, id est in cõstitutione siderũ, qua quisq; cõceptus aut natus est: q̃m res ipsa inaniter asserit̃, nihil ualere mõstramus. Ordinẽ aũt causarũ ubi uoluntas dei plurimũ potest, neq; negamus, neq; fati uocabulo nũcupamus, [f] nisi forte ut fatũ à fando dictũ intelligamus, id est à loquẽdo: non enim abnuere possumus esse scriptum in literis sanctis: Semel locutus est deus, duo
B hæc audiui: q̃m potestas est dei: & tibi dñe misericordia, quia tu reddes unicuiq; secundũ opera eius. Quod enim dictũ est, semel locutus est, intelligit̃ immobiliter, hoc est incommutabiliter est locutus, sicut nouit incõmutabiliter omnia quę futura sunt, & quę ipse facturus est. Hac itaq; ratiõe possemus à fando fatũ appellare, nisi hoc nomẽ iã in alia re soleret intelligi, q̃ corda hominũ nolumus inclinari. Nõ est aũt cõsequẽs, ut si deo certus est omniũ ordo causarũ, ideo nihil sit in nostræ uolũtatis arbitrio. Et ipsę quippe nostrę uolũtates in causarũ ordine sunt, qui
C certus est deo, eiusq; præsciẽtia cõtinet̃, q̃m & humanę uolũtates humanorũ operũ causæ sunt. Atq; ita qui oẽs rerũ causas præsciuit, profecto in eis causis etiã nostras uoluntates ignorare nõ potuit, quas nostrorũ operũ causas esse præsciuit. [g] Nã & illud q̃d idẽ Cicero cõcedit, nihil fieri si causa efficiẽs nõ præcedat, satis est ad eũ in hac quęstione redarguendũ. quid eñi eũ adiuuat, q̃d dicit: Nihil quidẽ fieri sine causa, sed non omnem causam esse fatalẽ: quia est causa fortuita, est naturalis, est uolũtaria? Sufficit quia omne quod fit, nõ nisi causa præcedẽte fieri confitet̃. Nos enim eas causas quæ dicunt̃ fortui-
D tæ, unde etiã fortuna nomẽ accepit, nõ esse dicimus nullas, sed latẽtes, easq; tribuimus, uel dei ueri, uel quorũlibet spirituũ uolũtati: [h] ipsasq; naturales nequaq; ab illius uolũtate seiũgimus, q̃ est autor omnis cõditorq; naturæ. Iam uero causæ uoluntariæ, aut dei sunt, aut angelorũ, aut hominũ, aut quorũque animaliũ: [i] si tamẽ appellandæ sunt uoluntates animaliũ rationis expertiũ, motus illi quibus aliqua faciunt secundum naturã suam, cùm quid boni mali'ue uel appetunt, uel euitãt. Angelorum aũt uoluntates dico,

siue

siue bonorū, quos angelos dei dicimus: siue malorū, quos angelos diaboli, uel etiā dęmones appellamus. Sic & hominū bonorū scilicet, et malorū: ac per hoc colligit̄ nō esse causas efficiētes omniū quæ fiūt, nisi uolūtarias illius naturæ, scilicet quæ spiritus uitæ est. Nam & aer iste siue uētus dicit̄ spiritus, sed qm̄ corpus est, nō est spiritus uitæ. Spiritus ergo uitæ qui uiuificat omnia, creatorq; est omnis corporis & omnis creati spiritus, ipse est deus utiq; spiritus nō creat9. In eius uoluntate summa potestas est, qui creatorū spirituū uoluntates bonas adiuuat, malas iudicat, oēs ordinat, B & quibusdā tribuit potestatē, quibusdā nō tribuit. Sicut em̄ omniū naturarū creator est, ita omniū potestatum: dator nō uoluntatū. Malæ quippe uoluntates ab illo nō sunt, qm̄ cōtra naturam sunt, quæ ab illo est. Corpora igitur magis subiacent uolūtatibus: quædā nostris: id est omnium animantiū mortaliū, & magis hominū q̄ bestiarū: quædam uerò angelorū, sed omnia maxime dei uoluntati subdita sunt. Cui etiā uoluntates oēs subijciunt̄: quia nō habēt potestatē nisi quā ille cōcedit. Causa itaq; rerū quæ facit, nec fit, deus est. Aliæ ue C rò causę, & faciūt, & fiunt: sicut sunt oēs creati spiritus, & maxime rationales. Corporales aūt causæ, quæ magis fiunt, q̄ faciūt, nō sunt inter causas efficiētes annumerandæ, qm̄ hoc possunt, quod ex ipsis faciunt spirituū uoluntates. Quomodo igitur ordo causarū qui præscienti certus est deo, id efficit, ut nihil sit in nostra uolūtate, cū in ipso causarū ordine magnū habeant locum nostræ uolūtates? [k] Contendat ergo Cicero cū eis qui hunc causarū ordinē dicūt esse fatalem, uel potius ipsum fati nomine appellant, q̄d D nos abhorremus: pręcipue propter uocabulum, quod nō in re uera consueuit intelligi. Quod uerò negat ordinē omniū causarum esse certissimū, & dei præsciētiæ notissimū, plus eū q̄ Stoici detestamur. Aut em̄ deū esse negat, quod quidē inducta alterius persona in libris De deorū natura facere molitus est: aut si esse confitet̄ deū quē negat præscium futurorū, etiam sic dicit nihil aliud, q̄ quod ille dixit insipiēs in corde suo, non est deus. Qui enim nō est præscius omniū futurorū, nō est utiq; deus. [l] Quapropter & uoluntates nostræ tantū ualent, quantū deus eas ualere uoluit atq; pręsciuit: & ideo quicquid ualent, certissime ualēt, & quod facturæ sunt ipsæ, omnino facturæ sunt: quia ualituras atq; facturas ille præsciuit, cuius pręscientia falli non potest. Quapropter [m] si mihi fati nomen alicui rei adhibendum placeret, magis dicerem fatum esse infirmioris, potentioris uoluntatē qui eum habet in potestate, q̄ illo causarū ordine, quē nō usitato, sed suo more Stoici fatum appellant, arbitrium nostræ uoluntatis auferri.

L. VIVES

a Vel in deo, uel in homine.] Libro De diuinat. 2. ubi cum Q. fratre disputans diuinationem omnem conatur tollere, quam Q. superiore libro asseruerat. Ait enim: Nihil est enim tam contrarium rationi & constantiæ, quàm fortuna, ut mihi ne in deū quidem cadere uideatur, ut sciat quid casu & fortuito futurum sit. Si enim scit, certe illud eueniet: sin certe eueniet, nulla fortuna est. Est autem fortuna: rerum igitur fortuitarum nulla præsensio: hæc ibi, & alia, quæ ad intelligendū hoc caput faciūt, nos locum ceu digito indicasse fuerit satis. b Qui sidera fata.] Omnes illi ponunt siderea fata: sed alij tanquam prima, & quæ suis legibus trahant omnia, nulli deo pareant. c Et pro Lucilio Balbo.] Sic enim in fine ultimi libri pronunciat: Hæc cùm essent dicta ita discessimus, ut Velleio Cottæ disputatio uerior, mihi Balbi ad ueritatis similitudinem uideretur esse propensior. d Ex seipso.] Nam lib. secundo seipsum facit loquentē, confutātemq; quæ frater dixerat de diuinatione. e Et Stoici.] De hoc proximo capite. f Nisi forte ut fatum à fando.] Varro lib. De lingua Lat. 5. Quod Parcæ constituerunt nascenti à fando fatum dictum. Lucanus in nono:

Non uocibus ullis
Numen eget, dixitq; semel nascentibus autor,
Quicquid scire licet.

Quod uidetur mutuatus ex illo dicto Psalmi, quod Augustinus hic citat, uel ex illo Iob 33. Semel locutus est deus, & secundo idipsum non repetit. Vtroq; loco unica illa dei locutione stabilitas definitæ eius scientiæ significatur, ut uulgo interpretant̄: illud uerò in Psalmo, Duo hæc audiui: sunt qui referant ad hæc duo quæ sequūtur: Quia potestas dei est: &, Tibi domine misericordia. Alij de duobus testamentis intelligunt. Targum Chaldæum cum his uidetur nonnihil sentire, in quo sic est, legem unā locutus est deus, & bis illam audiuimus de ore Mosis scribæ magni, quoniam uirtus coram deo nostro: tu uerò deus, ut benefacias iustis. g Nam & illud quod idem cōcedit.] Alibi contendit. In libello De fato ex sententia Carneadis in tres species partitur causas: in naturales, quæ ex rerum naturis proficiscuntur, ut descendere lapidem, calfacere ignem. Voluntarias, quæ sitæ sunt in liberis hominum uoluntatibus, quarum non necesse est esse causas externas & antecedētes, latis est liberè. Et fortuitas, quæ obscuræ sunt, & ignoratæ nonnullæ: qua in re consentit cum omnibus physicis, quibus nihil fieri placet sine causa. h Ipsasq; naturales.] Non est alia natura ignis cur caleat, aut saxi cur descendat, aut hominis cur ratiocinetur, & uiuat, & generet ex se sibi similem, & aliarū rerum, quàm quòd ita iussit parens naturæ: si contrarium iussisset, & frigeret ignis, & ascenderet lapis, & brutum stupidum esset homo, nec uiueret, nec gigneret. i Si tamen appel-

landæ uoluntates sunt.] Aristoteles libro De anima tertio, uoluntatem solis rationalibus inesse dicit, appetitũ esse in beluis, qui est instinctus à natura datus aliquid persequendi aut fugiendi. Voluntas in rationalibus ducem habet rationẽ, comitem electionẽ, siue est electio ipsa. k Contendat ergo Cicero.] Disputet sanè Cicero cum Stoicis. l Quapropter & uoluntates nostræ tantum ualent.] Creauit deus uoluntates nostras liberas: quæ ideo liberæ sunt, quia ille uoluit, & utrumlibet possunt facere ex contrarijs, aliud tamẽ facturæ nõ sunt, q̃ quod deus præsciuit, quia aliud haud dubiè nunquã facient, tametsi possunt. Certũ est enim fieri pleraq; posse, quæ nunquã fient: ita nõ res futuræ ex sciẽtia dei manãt, sed sciẽtia potius dei ex illis, quæ tamẽ futuræ non sunt deo, in quo est error multorũ, sed præsentes. Quocirca nõ rectè dicitur præscire, nisi relatu ad actiones nostras dicendus est, scire, uidere, cernere. Quod si indignũ uideatur à fluxa caducaq; rerũ natura sempiternã scientiã B generari, dicamus à prouidẽtia uoluntateq; dei cognitionẽ eius proficisci: uoluntatẽ statuere quid futurũ sit: sciẽtiam, quid uoluntas statuerit, nosse. Origenes super Genesin: Quod futurũ est, ait, causam esse cur id euenturum prauiderit deus. Itaq; non id fieri, quia præscit: potius cõtrà, præsciri, quia futurũ est. m Si mihi fati nomen.] Sic sæpe autores Latinæ linguæ, uelut poetæ & historici, & oratores, Fata dicũt hominũ, & uoluntatẽ deorum. Boethus tale discrimẽ facit inter fatũ & prouidentiam, quale hic August. inter fatũ & uoluntatẽ. Apuleius in Dogmate Platonis: Prouidentiã esse diuinã sentẽtiam conseruatricẽ prosperitatis eius, cuius causa tale suscipit officiũ. Diuinã legẽ esse fatũ, per quod ineuitabiles cogitationes dei atq; incepta cõplentur. Vnde si quid prouidentia agitur, id agitur etiam fato: & quod fato terminatur, prouidentia debet susceptũ uideri. Sed esse aliquid in nobis & in fortuna nonnihil, & fortunæ improuidos C casus ignorari à nobis fateẽ: instabile enim & incurrẽs intercedere ea solere, quæ consilio fuerunt & meditatione suscepta, quę non patiantur meditata ad finẽ uenire: & tunc quidem cùm impedimentum illud utiliter prouenit, res illa felicitas nominatur. At ubi repugnationes istæ nociuæ erunt, infelicitas dicitur. Sic ille.

Margin: Deus quomodo uidet futura

An uoluntatibus hominum aliqua dominetur necessitas. Cap. X

[a]VNDE nec illa necessitas formidãda est, quã formidando Stoici laborauerũt: causas rerum ita distinguere, ut quasdam subtraherẽt necessitati, quasdã subderẽt: atq; in his quas esse sub ne D cessitate noluerũt, posuerũt etiã nostras uoluntates, ne uidelicet nõ essent liberæ, si subderentur necessitati. Si enim necessitas nostra illa dicẽda est, quæ non est in potestate, sed etiã si nolumus efficit quod potest, sicut est necessitas mortis: manifestum est uoluntates nostras, quibus rectè, uel perperã uiuitur, sub tali necessitate nõ esse. Multa enim facimus, quæ si nollemus, non utiq; faceremus. Quo primitus pertinet ipsum uelle: nã si uolumus, est: si nolumus, nõ est. Nõ enim uellemus, si nollemus. Si aũt illa definiẽ esse necessitas, secundũ quã dicimus necesse esse, ut sit aliquid, uel ita fiat, nescio cur eam timeamus, ne nobis libertatem auferat uoluntatis. [b]Neq; enim & uitam dei & præscientiã dei sub necessitate ponimus, si dicamus, necesse esse deum semper uiuere, & cuncta præscire: sicut nec potestas eius minuitũ dicitur, mori fallíq; non posse. Sic enim hoc non potest, ut potius si posset, minoris esset utiq; potestatis. Rectè quippe omnipotens dicitur: qui tamen mori & falli non potest. Dicitur enim omnipotens faciendo quod uult, non patiendo quod non uult. Quod si ei accederet, nequaq; esset omnipotens. Vnde propterea quædam nõ potest, quia omnipotẽs est. Sicut etiã cùm dicimus, necesse est esse, ut cũ uolumus, libero uelimus arbitrio: & uerum proculdubio dicimus: & nõ ideo ipsum liberũ arbitriũ necessitati subijcimus, quæ adimit libertatẽ. Sunt igitur nostræ uoluntates, & ipsæ faciũt quicquid uolendo facimus, quod nõ fieret, si nollemus. Quicquid autẽ aliorum hominũ uoluntate nolens quisq; patitur, etiam sic uoluntas ualet: etsi nõ illius tamẽ hominis uoluntas, sed potestas dei est. Nã si uoluntas tantũ esset, nec posset quod uellet, potẽtiore uoluntate impediretur. Nec sic tamen uoluntas, nisi uoluntas esset, nec alterius, sed eius esset, qui uellet: etsi non posset implere quod uellet. Vnde quicquid præter suam uoluntatẽ patitur homo, non debet retribuere humanis uel angelicis, uel cuiusquã creati spiritus uoluntatibus, sed eius potius qui dat potestatem uolentibus. [c]Non ergo propterea nihil est in nostra uoluntate, quia deus præsciuit quid futurum esset in nostra uoluntate. Non enim qui hoc præsciuit, nihil præsciuit. Porrò si ille qui præsciuit, quid futurum esset in nostra uoluntate: nõ utiq; nihil, sed aliquid præsciuit: profectò & illo pręsciente, est aliquid in nostra uoluntate. Quocirca nullo modo cogimur: aut retẽta pręscientia dei, tollere uoluntatis arbitriũ, aut retento uolũtatis arbitrio, deum, quod nefas est, negare præscium futurorũ: sed utrumq; amplectimur, utrũq; fideliter & ueraciter confitemur. Illud, ut bene credamus: hoc, ut bene uiuamus. Male autem uiuitur, si de deo non bene creditur. Vnde absit à nobis eius negare præscientiam, ut liberi esse uelimus, quo adiuuãte sumus liberi, uel erimus. [d]Pro

inde

inde non frustrà sunt leges, obiurgationes, exhortationes, laudes, & uituperationes: quia & ipsas futuras esse præsciuit, & ualẽt plurimũ quantũ eas ualituras esse p̃sciuit: & preces ualent ad ea impetrãda, quę se precantibus concessurũ esse præsciuit: & iusta præmia bonis factis, & peccatis supplicia constituta sunt. ᵉNeq; enim ideo peccat homo, quia deus illum peccaturum præsciuit: imò ideo nõ dubitatur ipsum peccare, cùm peccat: quia ille, cuius præscientia falli non potest, nõ fatum, non fortunam, nõ aliquid aliud, sed ipsum peccaturum esse præsciuit, qui si nolit omnino, non peccat: sed si peccare noluerit, etiam hoc ille præsciuit.

L. VIVES

a VNde nec illa necessitas.] Cicero libello De fato: Ac mihi quidem uidetur, cũ duæ sententiæ fuissent ueterum philosophorum, una eorum qui censerent omnia ita fato fieri, ut id fatum uim necessitatis afferret. In qua sentẽtia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit. Altera eorum quibus uiderentur sine ullo fato esse animorum motus uoluntarij. Chrysippus tanquam arbiter honorarius medium ferì uoluisset: sed applicat se ad eos potius, qui necessitate motus animi liberatos uolunt. Hæc & alia Cicero. Idcirco Oenomaus Cynicus Democritum dixit seruos fecisse animos nostros: Chrysippum uerò semiseruos, ut est apud Eusebium libro sexto Euang. præpar. Quo loco disputant de fato quamplurima. Itaq; fato cùm subdant animos Stoici, non tamen necessitatem illis concedunt, nec sinunt, ut cogere nos possint. Fato enim fiunt omnia causis antecedentibus & proximis, sed non principalibus & perfectis, quarum illæ priores iuuant tantum quæ in nostra potestate non sunt: hæ uerò efficiunt quæ sunt in manu nostra. Plutarchus in Placitis philosophorum sententiam Stoicorum referens dicit, apud illos uariè euentus rerum proficisci, alios ex necessitate illa prima, & maxima: alios ex fato, alios ex libertate animorum, alios ex fortuna, alios casu quodam. Stoici, ut summa dicam, in tractanda ratione fati Platoni sunt ferè suffragati. Quod cùm Plutarchus testatur, tum uerò res ipsa iudicat. At cum fato fieri omnia, & in fato inesse necessitatem aiunt, de mente illa & prouidentia dei loquuntur. Nam & Iouem ex eorum placitis diximus fatum esse, & ipsi rationem pronœamq; illam, id est prouidentiam, à qua administrantur omnia, fatum nominãt. b Neq; enim uitam dei & præscientiam.] Platonici aiũt necesse esse deos ita se habere, ut sunt, nõ necessitate extrinsecus illata, sed naturali optimaq; ipsis, ideoq; maxime uoluntaria, cùm & nollent unquam optione proposita aliter se habere. Quo magis miror Pliniũ Secundum hominem & ingenio & eruditione tantum, sic contra omnipotentiam dei cauillari, ne deum quidem posse omnia. Namq; nec sibi mortem consciscere, si uellit, quod homini dedit. Optimum in tantis uitæ pœnis existimauit, ita deos calamitatibus miserijsq; premi, ut homines optare aliquos mortem, nec cõsequi posse. Deceperant uidelicet eum fabulæ, quæ Plutonem dilata morte mœrere faciunt, sicut Lucanus inquit:

Et rector terræ, quem longa in secula torquet
Mors dilata deum.

August.

A c Non ergo propterea nihil est in nostra uoluntate.] Ardua quæstio, & uariè à multis tractata, An præscientia dei necessitatem aliquam afferat rebus. Attigi superiore capite hac de re nonnulla, multi de schola recentiore obligationum arte accedunt ad disputationẽ muniti, ut si aliquid ubi sumpseris, ipsis quod sibi retineãt non desit, ut si hoc ceperis, contrariũ sit tibi relinquendum: atq; adeò, ut magis irretita magisq; inuiscata tota re discedatur, quàm cùm accederetur: ponis deum scire me cursurum cras, aufer ergo me non cursurum, ponis hoc, aufer illud. Quid erat tricis illis & uerborũ laqueis opus, nisi simpliciter loqui, ut hic Augustinus, nõ ideo peccare hominem, quòd deus præsciuit eum peccaturum: qui si nolit, potest omnino non peccare, idq; si faciat, hoc præsciuit deus: uel ut dicit Chrysostomus super Epistola Pauli ad Corinthios: Enimuero Christus inquit, necesse est ut ueniant scandala, non ideo arbitrij B libertatem corrumpens, aut uitæ uim, & necessitatẽ imponens, sed prædicens id quod ex mala hominum uoluntate omnino futurum est: quod sanè futurum est, nõ quia id deus præuiderit, sed hominum uoluntas immedicabilis fuerit. Non enim quia prædixit deus, hæc facta sunt, sed quia omnino ex mala hominum uoluntata uentura erant, ipse prædixit. Hæc Chrysostomus interprete homine docto Hieronymo Donato. Ac profectò non plus addit necessitatem rebus uenturis præscientia dei, quàm præsentibus spectator cùm fiunt: ita cùm uideo te scribere, potes ipse quidem non scribere: quod si non scribas, iam te nõ uidebo scribentem. Porrò deo futura tam præsentia sunt, atq; adeò magis, quàm nobis quæ uocamus præsentia. Nã quo capacior est mẽs, hoc illi tẽpus præsens est latius: deo uero infinitæ capacitatis infinitum tempus est præsens: tota ergo æternitas quæ sola est infinita. Hæc res difficiliorem efficit hanc di-C sputationem, quod sic imaginantur quidam futura esse deo, ut nobis. d Proinde nõ frustra sunt leges.] Hoc obijciebatur ijs, qui necessario fato dicebant omnia fieri. Quod cùm necesse esset hunc esse malum illum bonum, cur malus supplicium, bonus præmium mereretur, cùm necessaria nec uitio dentur, nec laudi: tum etiã nec exhortari ad uirtutẽ, carpereq; uitia prodesset: cùm fieri aliter non posset, quin malus esset, quem fatum esset esse malum. Manilius hoc quoq; ex fato esse concludit. Sic enim ait:

Hominum menti tanto fit gloria maior
Quod cælo gaudente uenit, rursusq; nocentis
Oderimus magis in culpam pœnasq; creatos.
Nec refert scelus unde cadat, scelus esse fatendum est.
Hoc quoq; fatale est, sic ipsum expendere fatum.

Nos uerò, & bonis paratum præmium, parata merito D est laus, malis uituperium, pœnaq; quòd libera uoluntate & ille bene fecit, & hic male, idq; spectante deo non cogente. e Neq; enim ideo peccat homo.] A præscientia dei non proficiscitur peccatũ huius, sed nostra potius de peccato huius scientia. Nam sicut à uoluntate dei nostra uoluntas, ita & sciẽtia dei nostra scientia demanat. Hæc de fato expositis aliorum sententijs, quo facilius intelligeretur Augustini mens.

De uniuersali prouidentia dei, cuius legibus omnia continentur. Cap. XI

D EVS itaq; summus & uerus cum uerbo suo & spiritu sancto, quæ tria unũ sunt, deus unus omnipotens, creator & factor omnis animę atq; omnis corporis: cuius sunt participatione feli-

ces quicunq; sunt ueritate, ᵃ nō uanitate felices: qui fecit hominē rationale animal ex anima & corpore: qui cū peccantē nec impunitū esse permisit, nec sine misericordia dereliquit: qui bonis et malis essentiā etiā cum lapidibus, uitā seminalē etiā cū arboribus, uitā sensualē etiā cū pecoribus, uitā intellectualem cū solis angelis dedit, à quo est omnis modus, omnis species, omis ordo: à quo est mēsura, numerus, pōdus: à quo est quicquid naturaliter est, cuiuscunq; generis est, cuiuscunq; æstimationis est: à quo sunt semina formarū, formæ seminū, motus seminum atq; formarū. Qui dedit & carni originē, pulchritudinē, ualetudinē, propagationis fœcunditatē, membrorū dispositionē, salutē, concordiā: qui & animę irrationali dedit memoriā, sensum, appetitū: rationali aūt insuper mentē, intelligentiā, uoluntatē: qui nō solum cœlum & terrā, nec solū angelum & hominē, sed nec exigui & cōtemptibilis animātis uiscera, nec auis pēnulā, nec herbę flosculū, nec arboris foliū sine suarū partiū conueniētia, & quadam ueluti pace dereliquit, nullo modo est credēdus regna hominū eorūq; dominationes & seruitutes, à suę prouidentiæ legibus alienas esse uoluisse.

L. VIVES

Non uanitate felices.] Sic legitur in omnibus codicibus, mihi tamē aptius uidetur legi fideles.

Quib. morib. antiqui Romani meruerūt ut deus uerus, quamuis nō eum colerent, eorum augeret imperium. Cap. XII

Proinde uideamus quos Romanorum mores, & quā ob causam deus uerus ad augēdū imperiū adiuuare dignatus est, in cuius potestate sunt etiā regna terrena. Quod ut absolutius disserere possemus, ad hoc pertinentē & superiorē librū scripsimus, q; in hac re potestas nulla sit eorū deorū, quos etiā rebus nugatorijs colendos putarūt, & præsentis uoluminis partes superiores quas hucusq; perduximus, de fati quęstione tollēda: ne quisquam cui iā persuasum esset nō illorū deorum cultu Romanū imperiū propagatū atque seruatū, nescio cui fato potius id tribueret, q; dei summi potētissimę uoluntati. Veteres igitur primiq; Romani, quantū eorū docet & cōmendat historia, quāuis ut aliæ gētes, excepta una populi Hebræorū, deos

A falsos coleret, & nō deo uictimas, sed dęmonijs immolarent, tamē laudis auidi, pecunię liberales erant, gloriam ingentē, diuitias honestas uolebant: hanc ardentissimè dilexerunt, propter hāc uiuere uoluerūt, pro hac & mori nō dubitauerūt. Cæteras cupiditates huius unius ingēti cupiditate presserūt. Ipsam deniq; patriā suam, quoniā seruire uidebat ingloriū, dominari uerò atq; imperare gloriosum, prius omni studio liberā, deinde dominā esse concupierunt. Hinc est q; regalem dominationē non ferentes, annua imperia binosq; imperatores sibi fecerunt,
B ᵃ qui cōsules appellati sunt à cōsulendo, nō reges, aut domini à regnādo atq; dominando, cū & reges utiq; à regendo dicti melius uideantur, ut regnū à regibus, reges aūt, ut dictum est, à regendo: sed fastus regius non disciplina putata est regētis uel beneuolentia consulentis, sed superbia dominātis. Expulso itaq; rege Tarquinio, & cōsulib. institutis, secutū est, ᵇ quod idem autor in Romanorū laudibus posuit, quod ciuitas incredibile memoratu adepta libertate, quantū breui creuerit, tanta cupido gloriæ incesserat. Ista ergo laudis auiditas, & cupido gloriæ,
C multa illa mirāda fecit laudabilia scilicet atque gloriosa secundū hominū existimationem. Laudat idem Salustius temporib. suis magnos & præclaros uiros, Marcum Catonem, & Caium Cęsarē, dicēs q; diu illa resp. non habuit quenq; uirtute magnū, sed sua memoria fuisse illos duos ingēti uirtute, diuersis moribus. In laudibus aūt Cæsaris posuit, q; sibi magnū imperiū, exercitū, bellum nouū exoptabat, ubi uirtus enitescere posset: ita fidebat in uotis uirorum uirtute magnorū, ut excitaret in bellū miseras gētes & flagello agitaret Bellonā sanguineo, ut esset
D ubi uirtus eorū enitesceret. Hoc illa profecto laudis auiditas, & gloriæ cupido faciebat. Amore itaq; primitus libertatis, pòst etiam dominationis, & cupiditate laudis & gloriæ, multa magna fecerunt. Reddit eis utriusq; rei testimonium etiam poeta insignis eorum: inde quippe ait:

Necnō Tarquiniū eiectū Porsēna iubebat
Accipere, ingētiq; urbē obsidiōe premebat
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.

Tunc itaq; magnū illis fuit aut fortiter emori, aut liberos uiuere. Sed cùm esset adepta libertas,

libertas, tanta cupido gloriæ incesserat, ut parum esset sola libertas, nisi & dominatio quæreretur, dum pro magno haberetur q̃d uelut loquente Ioue idem poeta dicit:

Quin aspera Iuno, (gat,
Quæ mare nunc, terrasq; metu, cælumq; fati-
Consilia in melius referet, mecumq; fouebit
Romanos rerũ dominos[e] gentemq; togatã.
Sic placitũ, ueniet lustris labentibus ætas,
Cum[d] domus Assaraci[e] Phthiam, clarasq;
Mycenas
Seruitio premet, ac uictis dominabit̃ Argis

Quæ quidẽ Vergilius Ioue inducẽs tanq̃ futura prædicentẽ, ipse iam facta recolebat: cernebatq; præsentia. Verũ propterea commemorare ista uolui, ut ostenderẽ dominationẽ post libertatẽ sic habuisse Romanos, ut in eorũ magnis laudibus poneret̃. Hinc est & illud eiusdẽ poetæ: q̃ cũ aliarũ gentiũ artibus eas ipsas proprias Romanorũ artes regnandi atq; imperãdi, & subigendi ac debellandi populos anteponeret, ait:

Excudent alij spirantia mollius æra:
[f] Credo equidem, uiuos ducẽt de marmore
uultus:
Orabunt causas melius, cælig; meatus
Describent radio, & surgẽtia sidera dicent:
Tu regere imperio populos Romane me-
mento.
Hæ tibi erũt artes, paciq; imponere morẽ:
Parcere subiectis, & debellare superbos.

Has artes illi tãtò peritius exercebãt, quãtò minus se uoluptatibus dabãt, & eneruatione animi & corporis in cõcupiscẽdis & augendis diuitijs, & per illas moribus corrum pendis, rapiẽdo miseris ciuibus, largiendo scenicis turpibus. Vnde cũ tales iam morũ labes superabãt, atq; abundabãt, quãdo scribebat ista Salustius, canebatq; Vergilius, nõ illis artibus honores & gloriã, sed dolis atq; fallacijs ambiebãt. Vnde idẽ dicit: Sed primo magis ambitio q̃ auaritia animos hominũ exercebat, quod tamen uitiũ propius uirtuti erat. Nam gloriã, honorẽ, imperiũ bonus & ignauus æquè sibi exoptãt. Sed ille, inquit, uera uia nitit̃, huic quia bonæ artes desunt, dolis atq; fallacijs cõtendit. Hæc sunt illæ bonæ artes, per uirtutẽ scilicet nõ per fallacẽ ambitionẽ ad honorẽ, & gloriã, & imperiũ peruenire, quæ tamen bonus & ignauus æquè sibi exoptãt. Sed ille, id est bo-

Augus.

A nus, uera uia nitit̃. Via uirtus est qua nititur tanq̃ ad possessionis finem, id est ad gloriã, honorẽ, imperiũ. Hoc insitum habuisse Romanos etiã deorũ apud illos ædes indicãt, [g] quas coniunctissimas constituerũt Virtutis & Honoris, pro dijs habentes quæ danẽ à deo. Vnde intelligi potest quẽ finem uolebant esse uirtutis, & quò eam referebãt, qui boni erant, ad honorem scilicet. nam mali nec habebant eam, quamuis honorẽ habere cuperent, quem malis artibus conabãtur adipisci, id est dolis atq; fallacijs. Melius lau B datus est Cato. De illo quippe ait: Quo minus petebat gloriam, eo magis illum sequebatur. Quandoquidẽ gloria est, cuius illi cupiditate flagrabant, [h] iudiciũ hominũ bene de hominibus opinantiũ. Et ideo melior est uirtus quæ humano iudicio contẽta nõ est, nisi consciẽtiæ suæ. Vnde dicit Apostolus: Nam gloria nostra hæc est, testimoniũ conscientiæ nostræ. Et alio loco: Opus autem suum probet unusquisq;, & tunc in semetipso tantum gloriam habebit, & nõ in altero. Gloriam ergo & honorẽ & imperiũ quæ si- C bi exoptabant: & quò bonis artibus peruenire nitebantur boni, non debet sequi uirtus, sed ipsa uirtutẽ. Neq; enim est uera uirtus, nisi quę ad eum finem tendit, ubi est bonum hominis, quo melius non est. Vnde & honores quos petiuit Cato, [i] petere non debuit, sed eos ciuitas ob eius uirtutẽ non petenti dare. Sed cũ illa memoria duo Romani essent uirtute magni, Cæsar & Cato, longe uirtus Catonis ueritati uidetur propinquior fuisse, q̃ Cęsaris. Proinde qualis esset illo tempore ciuitas, & antea qualis fuisset D uideamus in [k] ipsa sentẽtia Catonis: Nolite, inquit, existimare maiores nostros armis rẽ publicã ex parua magnã fecisse. Si ita esset, multo pulcherrimam eam nos haberemus. Quippe sociorum atq; ciuium præterea armorum & equorũ maior copia nobis q̃ illis est. Sed alia fuere quæ illos magnos fecerunt, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperiũ, animus in consulẽdo liber, neq; libidine neq; delicto obnoxius. Pro his nos habemus luxuriã atq; auaritiã, publicè egestatẽ, priuatim opulentiã: laudamus diuitias, sequimur inertiã: inter bonos & malos discrimen nullum, omnia uirtutis præmia ambitio possidet. Neq; mirum ubi

uos separatim sibi quisq; cōsilia capitis, ubi domi uoluptatibus, hic pecuniæ aut gratiæ seruitis. Eo fit ut impetus fiat in uacuā rēp. ⁽Qui audit hæc Catonis uerba siue Salustij, putat quales laudant Ro. ueteres, oēs eos ta les tūc fuisse uel plures. Nō ita est, alioquin uera nō essent quæ ipse idem scribit, ea quæ cōmemoraui in secūdo lib. huius operis, u bi dicit: Iniurias ualidiorum & ob eas dis cessionem plebis à patribus, aliasq; dissen siones domi fuisse, iā inde à principio, neq; amplius æquo & modesto iure actū, q̄ ex pulsis regib. q̄ diu metus à Tarquinio fuit, donec bellū graue quod propter ipsum cū Hetruria susceptū fuerat finiret. Postea ue rò seruili imperio patres exercuisse plebē, regio more uerberasse, agro pepulisse, & cę teris expertib. solos egisse in imperio. Qua rū discordiarū dū illi dominari uellēt, isti ser uire nollēt, finē fuisse bellū Punicū secundū. Quia rursus grauis metus cœpit urgere, at que ab illis perturbationib. alia maiore cura cohibere animos inquietos, & ad cōcordiā reuocare ciuilē. sed per quosdā paucos, qui pro suo modo boni erāt, magna administra bant, atq; illis toleratis ac temperatis malis, paucorū bonorū prouidētia res illa cresce bat, sicut idem historicus dicit, multa sibi le gēti, & audiēti, quæ po. Ro. domi militiæq; mari atq; terra præclara facinora fecerit, se libuisse attēdere, quæ res maxime tāta nego cia sustinuisset, q̄m sciebat sępenumero par ua manu cū magnis legionib. hostiū cōten disse Ro. cognouerat paruis copijs bella ge sta cū opulētis regibus: sibiq; multa agitāti cōstare dixit, paucorū ciuiū egregiā uirtutē cuncta patrauisse, eoq; factū ut diuitias pau pertas, multitudinē paucitas superaret. Sed postq; luxu atq; desidia, inquit, ciuitas cor rupta est: rursus resp. magnitudine sui impe ratorum atq; magistratuū uitia sustētabat. Paucorū igit uirtus ad gloriā, honorē, impe riū, uera uia, id est uirtute ipsa nitentiū etiā à Catone laudata est. Hinc erat domi indu stria, quā cōmemorauit Cato: ut ærariū esset opulentū, tenues res priuatę. ⁿ Vnde corru ptis moribus uitiū esse contrariū posuit, pu blicē egestatē, priuatim opulentiā. Quam obrē cū diu fuissent regna orientis illustria, uoluit deus & occidentale fieri, quod tēpo re esset posterius, sed imperij latitudine &

A magnitudine illustrius. Idq; talibus potissi mum cōcesit hominibus ad domāda gra uia mala multarū gentium, qui causa hono ris, laudis & gloriæ cōsulerēt patriæ, in qua ipsam gloriā requirebāt, salutēq; eius saluti suæ præponere nō dubitarent, pro isto uno uitio, id est amore laudis, pecuniæ cupidita tem & multa alia uitia comprimentes.

L. VIVES

a QVi consules appellati sunt à consulendo.] A consulendo dictos esse cōsules satis inter omnes constat: sed cùm consulere significet multa, dubium B est à qua mēte sit dictus cōsul. Quintilianus lib. 1. Sit ne cōsul à consulendo, an à iudicādo, nam & hoc cōsulere ueteres uocauere, unde adhuc remanet illud, rogat boni consulas, id est bonum iudices. Quin & Liu. cōsulem olim iudicē esse dictum tradit. Sed ego cū Varrone nomen ministerij puto esse cōsul: ut admoneret nihil eum habere in repub. uirilis potestatisq;, sed admonitorē solum positū senatus & po. ut eos quid fieri placeret consuleret. Nihil enim in senatu antiquitus fieri solebat, nisi consulente & referente consule. Vnde illa tam crebra apud rerum scriptores: petijt à cons. ut de hoc aut illo referret. Cæsar 1. Commēt. belli ciuilis Pompeiani: Literis à Fabio C. Cæsaris consulibus redditis ægre ab illis impetratum est, summa trib. pleb. contentione ut in senatu recitarentur: ut uerò ex literis ad senatum referretur, impetrari non potuit. Quibus uerbis satis apparet non dici sentētias à senatoribus, nisi à cons. referretur, quod maxime priscis temporibus seruabatur. Nam posteris C ius quoq; alijs nonnullis magistratibus fuit & cogere senatum, & ad eum referre, si quid uellent. Porrò Varronis uerba, si quis requirit, hæc sunt ex lib. De lingua Lat. 4. Consul nominatus, quòd consuleret po. & senatum, nisi illinc potius unde Actius ait in Bruto, qui recte consulat, consul fiat. b Quod idem autor.] Salust. in bello Catil. c Gentemq; togatam.] Bene, inquit Seruius, togatam, quoniam omnis sexus & conditio toga utebatur. d Domus Assaraci.] Rom. Assaracus auus fuit Anchisæ, Capys pater, à quo Aeneas. Porrò ab Aenea Iulus, ab hoc reges Albani, & hinc Ro. profecti. e Phthiam clarasq; Mycenas.] Hoc spectat ad uindictam incensionis Ilij, quod patriæ eorum qui Troianos uicerant essent à nepotibus Troianorū subigēdæ: Sic in 6. Aeneid. Eruet ille Argos, Agamēnoniasq; Mycenas: Ipsumq; Aeacidem genus armipotentis Achilli Vltus auos Troiæ, templa & temerata Mineruæ. Phthia uerò patria est Achillis in Phthiade regiōe Macedoniæ, educatus tamen est Achilles Larissæ Thessaliæ, ideo La D rissæus dicitur, quanquā & Phthia & Larissa sunt in Achaia: nam arx Argiua dicta est Larissa: ut aliâs declarabo. Phthiam Macedoniæ L. Aemilius Paulus Ro. subdidit, uicto Perseo. Mycenæ in Argolide sunt, teste Mela, ad quas ab Argis est regnum translatum. Eas cum reliqua Achaia cepit L. Mummius. Argi sunt prope Mycenas. Mela. Argis ab Inacho ad Pelopem regnatū est annos d.xliiij. Eusebius. Iulius Higinus erratum dicebat esse à Vergilio his uersibus in historia. nam non idem eruit Argos, & uicit Pyrrhum: ideo eximēdum uersum illum censebat, Ipsumq; Aeacidem. Sed Seruius illeq; subaudiendū esse ait: ut de Curio intelligatur. f Credo equidem.] Antiqua exemplaria Augustini habent, Cedo equidem, sed apud Verg. est Credo. g Quas coniunctiss.] Imò eadem erat ædes Virtutis & Honoris,

Assaracus

Phthia

Mycenæ

Argi

ris, quam fecit Marius Cymbris deuictis, sed quia canalis erat medius, duæ esse uidebantur. h Iudiciū hominum bene.] Hæc est in uniuersum gloria, sed de uera gloria Cic. 3. Tuscul. quæst. sic inquit: Est gloria solida quædam res & expressa, non adumbrata, ea est consentiens laus bonorum, incorrupta uox bene iudicātium de excellente uirtute: ea uirtuti resonat tanquā imago. A

i Petere non debuit.] Cato Vticensis, de quo hic loquitur, petijt trib. pleb. & adeptus est. petijt præturā, factus est prætor, sed passus prius repulsam prælato Vatinio homine impuriss. dijs & hominib. inuiso: petijt consulatum, tulit repulsam. Homo, ut Plutarch. inquit, qui precio comparandus erat ad gerendos magistratus, dignior qui cogeretur accipere honores, q̄ qui peteret.

k Ipsa sententia Catonis.] In oratione quā habuit in senatu trib. pleb. designatus cōtra coniuratos. Salust. in Catil. l Qui audit hæc.] Semper Romani posteriores priorū uirtutes in ore habuerūt, & in cælum tollebant: uel quia perpetuo res uergebat in deterius, uel q̄ semper præterita tēpora uident meliora. m Viuū esse contrarium.] Antiqui libri: Vitium econtrario posuit. B

De amore laudis, qui cùm sit uitiū, ob hoc uirtus putatur, quia per ipsum uitia maiora cohibentur. Cap. XIII

NAM sanius uidet, qui & amorē laudis uitiū esse cognoscit. quod nec poetam fugit Horatium, qui ait: [a] Laudis amore tumes, sunt certa piacula quę te [b] Ter purè lecto poterūt recreare libello. Idemq́ in carmine Lyrico, ad reprimēdam dominandi libidinem ita cecinit: Latius re- C gnes auidum domando Spiritū, q̄ si Libyā remotis [d] Gadibus iungas, [e] & uterq́ Pœnus Seruiat uni. Veruntamen qui libidines turpiores fide pietatis, impetrato spiritu sancto, & amore intelligibilis pulchritudinis nō refrenant, melius saltē cupiditate humanæ laudis & glorię, nō quidē iam sancti, sed minus turpes sunt. Etiā Tullius [f] hinc dissimulare nō potuit, in ijsdē lib. quos De rep. scripsit, ubi loquitur de instituendo principe ciuitatis: quem dicit [g] alendū esse gloria, & consequenter cōmemorat maiores suos D multa mira atq́ præclara gloriæ cupiditate fecisse. Huic ergo uitio nō solum nō resistebant, uerumetiā id excitandū & accendendum esse cēsebāt: putātes hoc utile esse reip. Quanq́ nec in ipsis philosophiæ li. Tullius [h] ab hac peste dissimulet, ubi eam luce clarius confitetur. Cùm enim de studijs talibus loqueretur, quæ utiq́ sectanda sunt fine ueri boni, non uentositate laudis humanę, hāc intulit uniuersalem generalemq́ sententiā: [i] Honos alit artes, omnesq́ accenduntur ad studia gloria, iacentq́ ea semper quæ apud quosq́ improbantur.

L. VIVES

A [a] LAudis amore tumes.] Ad Mœcenatē 1. lib. Epist. b Ter purè lecto.] Legendi sunt philosophorum lib. De moribus purè, attentè, non aduersis animis, sed secūdis, ita ut prodesse nobis cupiamus quę dicunt. nam tūc demum prosunt. Porphyrio interpres Horatij ait, uelut ad sacrificandū castè ac lotis manibus accedendum putat. c Latius regnes.] Carminum lib. 2. ad Salust. d Gadibus.] Hæc insula est Hispaniæ nobilis peregrinatione Herculis. e Et uterq́ Pœnus.] Acron & Porphyrion per alterum Pœnum intelligunt Afros in Libya, per alterū Gaditanos, qui à Pœnis sunt conditi, ut intelligat poeta coniunctionem regni per terras mari distinctas, quod antea in eodem carmine dixerat. f Inde silere non potuit.] Antiqua uolumina dissimulare pro silere habent, & hinc pro inde.

g Alendum esse gloria.] Sic plerīq́ Stoicorum sa- B pientē suum animal esse gloriæ dicunt. Simonides poeta inductus à Xenophonte in Hierone, hominem à cæteris animantibus hoc potissimum seiungit, quòd honore ac gloria tangatur. h Ab hac peste.] Melius legeretur hanc pestem. i Honos alit artes.] In proœmio Tuscul. quæstionum.

De resecando amore laudis humanæ, quoniā iustorum gloria omnis in deo sit. Cap. XIIII

HVIC igitur cupiditati melius resistitur sine dubitatione, [a] q̄ cedit. Tantò enim quisq́ est deo similior, quantò ab hac immūditia mūdior. Quæ in hac uita, etsi nō funditus eradicat̄ ex corde, quia etiā bene proficiētes animos tētare nō cessat, saltē cupiditas gloriæ superet dilectione iustitiæ. Vt si alicubi iacent, [b] quæ apud quosq́ improbant̄: si bona, si recta sūt, etiā amor humanæ laudis erubescat, & cedat amori ueritatis. Tam enim est hoc uitiū inimicū pię fidei, si maior in corde sit cupiditas gloriæ, q̄ dei timor uel amor, ut dñs diceret: Quomodo potestis credere gloriā ab inuicē expectātes, & gloriā quæ à solo deo est, nō quærentes? Item de quibusdam qui in eum crediderant, & uerebantur palam confiteri, ait Euangelista: Dilexerunt gloriam hominum magis quàm dei. Quod sancti Apostoli nō fecerunt. Qui cùm in his locis prædicarent Christi nomen, ubi non solum improbabatur: sicut ille ait, iacentq́ ea semper, quæ apud quosq́ improbantur: uerumetiam summę detestationis habebatur, tenentes quod audierant à bono magistro, eodemq́ medico mentium: Si quis me negauerit coram hominibus, negabo eum [c] coram patre meo, qui in cælis est, [d] & coram angelis dei: inter maledicta & opprobria, inter grauissimas persecutiones crudelesq́ pœnas non sunt deterriti à prædicatione salutis

lutis humanæ, tanto fremitu offensionis humanæ. Et quod eos diuina faciẽtes atq; dicẽtes, diuineq; uiuẽtes debellatis quodãmodo cordib. duris, atq; introducta pace iustitiæ ingẽs in ecclesia Christi gloria cõsecuta est: nõ in ea tanq̃ in suę uirtutis fine quieuerunt, sed eã quoq; ipsam ad dei gloriã referentes, cuius gratia tales erãt. Isto quoq; fomite eos quib. cõsulebant ad amorẽ illius, à quo & ipsi tales fierẽt accendebant. Namq; ne propter humanã gloriã boni essent: docuerat eos magister illorũ, dicẽs: Cauete facere iustitiã uestrã corã hominibus, ut uideamini ab eis: alioquin mercedẽ non habebitis apud patrẽ uestrum qui in cælis est. Sed rursus ne hoc peruerse intelligẽtes hominibus placere metuerent, minusq; prodessent latẽdo, q boni sunt demonstrãs, quo fine innotescere deberẽt. Luceãt, inquit, opera uestra corã hominibus, ut uideant bona facta uestra, & glorificẽt patrẽ uestrũ, qui in cęlis est. Nõ ergo ut uideamini ab eis, id est, hac intẽtione ut eos ad uos cõuerti uelitis, quia nõ per uos aliquid estis: sed ut glorificẽt patrẽ uestrũ qui in cęlis est, ad quẽ cõuersi, fiãt quod estis. Hoc secuti sunt martyres, q Scæuolas, et Curtios, et Decios nõ sibi inferẽdo pœnas, sed illatas ferẽdo: & uirtute uera, q̃m uera pietate & innumera multitudine superarẽt. Sed cùm illi essent in ciuitate terrena, quibus propositus erat omniũ pro illa officiorũ finis, incolumitas eius, & regnũ nõ in cælo, sed in terra: nõ in uita ęterna, sed in decessione morientium, & successione moriturorum: quid aliud amarent quàm gloriã, qua uolebant etiam post mortem[c] tanquã uiuere in ore laudantium?[d]

L. VIVES

a Quàm ceditur.] Legendum quàm ceditur, & sic exposcit sensus. Resistendum est enim gloriæ cupidini, non cedendum. b Vbi nõ solum improbantur.] Sic arbitror legendum, ubi nõ solum improbabantur, iacẽtq; illa semper, sicut ille ait, quæ apud quosq; etiam, &c. c Corã patre meo.] Sic Matth. x. d Et coram angelis dei.] Sic Lucæ xij. e Tanquã uiuere.] Ennius: Viuus uolito per ora uirum.

De mercede temporali, quam deus reddidit bonis moribus Romanorum. Cap. XV

QVIBVS ergo non erat deus daturus uitam æternã cum sanctis angelis suis in ciuitate sua cælesti, ad cuius societatem pietas uera perducit, quæ non exhibet seruitutẽ religionis,[a] quam latriam Græci uocãt: nisi uni uero deo, si neq; hanc eius terrenã gloriã excellentissimi imperij concederet, nõ redderetur merces bonis artibus eorum, id est uirtutibus, quibus ad tantã gloriam peruenire nitebantur. De talibus enim, qui propter hoc boni aliquid facere uidentur, ut glorificentur ab hominibus, etiam dominus ait: Amen dico uobis, perceperunt mercedem suam. Sic & isti priuatas res suas pro re cõmuni, hoc est republica, & pro eius ærario contempserũt, auaritiæ restiterunt, consuluerunt patriæ consilio libero: neq; delicto secundum suas leges neq; libidini obnoxij: his omnibus artibus tanquam uera uia nisi sunt ad honores, imperium, gloriam: honorati sunt in omnibus ferè gentibus: imperij sui leges imposuerũt multis gentibus: hodieq; literis & historia gloriosi sunt penè in omnibus gẽtibus. Nõ est quod de summi & ueri dei iustitia conquerantur: perceperunt mercedem suam.

L. VIVES

a Quam λατρείαν.] Ἀ λατρεύω, quod est colo, seruio.

De mercede sanctorum ciuium ciuitatis æternæ, quibus utilia sunt Romanarum exempla uirtutum. Cap. XVI

MERCES autem sanctorum longe alia est etiam hic opprobria sustinentiũ pro ciuitate dei, quæ mundi huius dilectoribus odiosa est. Illa ciuitas sempiterna est.[a] Vbi nullus oritur, quia nullus moritur. Vbi est uera & plena felicitas, non dea, sed donũ dei. Inde fidei pignus accipimus quãdiu peregrinãtes eius pulchritudini suspiramus. Ibi non oritur sol super bonos & malos, sed sol iustitiæ solos protegit bonos. Ibi non erit magna industria ditare ærarium publicũ priuatis rebus angustis, ubi thesaurus communis est ueritatis.[b] Proinde non solum ut talis merces talibus hominibus redderetur, Romanum imperium ad humanã gloriam dilatatum est, uerumetiam ut ciues æternæ illius ciuitatis q̃ diu hic peregrinantur, diligenter & sobrie illa intueantur exempla, & uideant quanta dilectio debeatur supernæ patriæ propter uitam æternam, si tantum à suis ciuibus terrena dilecta est propter hominum gloriam.

L. VIVES

L. VIVES

a VBi nullus oritur.] Hoc est, nullus nouus accrescit: ut neque ex ascitis decrescat ullus, cùm omnes numerati & constituti sint, æterna dei & præscientia & selectione.

Quo fructu Romani bella gesserint, & quantum his quos uicere contulerint. Cap. XVII

QVANTVM enim pertinet ad hāc uitā mortaliū, quæ paucis diebus ducitur & finit, quid interest, sub cuius imperio uiuat homo moriturus, si illi qui imperāt, ad impia & iniqua nō cogant? An uerò aliquid nocuerūt Romani gentibus, quibus subiugatis imposuerunt leges suas, nisi quia id factū est ingēti strage bellorum? Quod si cōcorditer fieret, idipsum fieret meliore successu: sed nulla esset gloria triumphantiū. Neque enim & Romani nō uiuebant sub legibus suis, quas cæteris imponebant. [a] Hoc sufficeret reip. nisi Marti & Bellonæ displicebat, ut nec uictoria locū haberet, nemine uincēte, ubi nemo pugnauerat. Nónne Romanis & cęteris gētibus una esset eademque conditio? Præsertim si mox fieret, quod postea grauissimè atque humanissimè factū est: [b] ut omnes ad Romanū imperium pertinētes, societatē acciperent ciuitatis, & Romani ciues essent: ac si esset omniū quod erat antè paucorū: tantū, quod plebs illa quæ suos agros non haberet, de publico uiueret: qui pastus eius per bonos administratores reip. gratius à concordibus pręstaret, quàm uictis extorqueret. Nam quid intersit ad incolumitatē, bonosque mores, & ipsas certe hominū dignitates, quod alij uicerūt, alij uicti sunt, omnino nō uideo, præter illum gloriæ humanæ inanissimū fastum, in quo perceperūt mercedē suam, qui eius ingēti cupidine arserūt, & ingētia bella gesserūt. Nunquid enim illorum agri tributa nō soluunt? Nunquid eis licet discere, quod alijs nō licet? [c] Nunquid nō multi senatores sunt in alijs terris, qui Romā nec de facie quidē norūt? Tolle iactantiā, & oēs homines quid sunt, nisi homines? Quod si peruersitas seculi admitteret, ut honoratiores essent quique meliores: nec sic pro magno haberi debuit honor humanus, quia nullius est ponderis fumus. Sed utamur etiā in his rebus beneficio dñi dei nostri: consideremus quanta eōtempserint, quæ pertulerint, quas cupiditates subegerint pro humana gloria, qui eā tanquam A mercedē talium uirtutū accipere meruerūt: & ualeat nobis etiā hoc ad opprimendā superbiam, ut cùm illa ciuitas, in qua nobis regnare promissum est, tantum ab hac distet, quantū distat cælum à terra, à temporali lætitia uita æterna, ab inanibus laudibus solida gloria, à societate mortaliū societas angelorum, à lumine solis & lunæ lumē eius qui fecit solem & lunā: nihil sibi magnū fecisse uideantur tantæ patriæ ciues, si pro illa adipiscēda fecerint boni operis aliquid, uel mala aliqua sustinuerint: cùm illi pro hac terrena iam adepta tanta fecerint, tanta perpessi B sint: præsertim, quia remisio peccatorum, quæ ciues ad æternā colligit patriam, habet aliquid, cui per umbram quandā simile fuit asylum illud Romuleum, quo multitudinē, qua illa ciuitas cōderetur, quorumlibet delictorum congregauit impunitas.

L. VIVES

a HOc sufficere reip.] In ueteribus codicibus habetur sic: Hoc si fieret sine Marte & Bellona, ut nec uictoria locum baberet, &c. b Vt omnes ad Rom. imperium pertinentes.] Olim populi Latij solebant in ciuitatem ascisci. Hinc uentum ad alios Italiæ populos, & trans Padum itum, & trans Alpes, & trans mare. Claudius Cæsar multas barbaras gentes donauit C ciuitate Romana, dicens nihil magis fuisse Lacedæmonijs & Atheniensibus exitio, quàm quòd in societatē ciuitatis nunquam recepissent quos uicissent armis. Mox sub Hispanis & Afris & Thracibus & aliarum nationū Cæsaribus paulatim integræ prouinciæ, & totū denique imperium donatum est iure ciuitatis Romanæ. Et cùm initio reliqui omnes præter Græcos dicerentur Barbari, Barbare etiā Romani ipsi iam domiti, pòst Latini & Itali ea sunt gentes qua nota exempti, donatis prouincijs omnibus ciuitate, illi soli nomine barbarici sunt notati, qui sub Romano imperio nō essent: & hic est sensus Herodiani, Spartani, Eutropij, & recentiorū historicorū, cū de Barbaris loquuntur. Ita Rhenus duas dicebatur habere ripas, hanc citeriorem Romanā, illam ulteriorē Barbaram. Claudian.

O quoties doluit Rhenus, qua barbarus ibat,
Quòd te non geminis frueretur iudice ripis.

D c Nunquid non multi senatores.] Donatis ciuitatē multis gentibus, etiam in senatū ex illis complures sunt ascripti, fueruntque senatores, tametsi Romam nunquam uenissent, ut ciues alij, qui Romam nunquam uiderūt.

Quàm alieni à iactantia debeāt esse Christiani, si aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ, cū tanta Romani gesserint pro humana gloria, & ciuitate terrena. Cap. XVIII

QVID ergo magnum est pro illa æterna cælestique patria, cuncta seculi huius quamlibet iucunda blandimenta contemnere, si pro hac temporali atque terrena filios Brutus potuit & occidere, quod illa facere neminem cogit? Sed certe

te difficilius est filios interimere, quàm quod pro ista faciendum est, ea quæ filijs congreganda uidebantur, atque seruāda, uel donare pauperibus, uel si existat tentatio, quæ id pro fide atque iustitia fieri compellat, amittere. Felices enim uel nos uel filios nostros, non diuitiæ terrenæ faciunt, aut nobis uiuentibus amittendæ, aut nobis mortuis à quibus nescimus, uel fortè à quibus nolumus possidendæ. Sed deus felices facit, qui est mentium uera opulentia. Bruto autem quia filios occidit, infelicitatis perhibet testimonium etiam poeta laudator. Ait enim:

Natosque pater noua bella mouentes
Ad pœnam pulchra pro libertate uocabit
Infelix, utcunque ferent ea facta minores.

Sed uersu sequenti consolatus est infelicem:
Vicit amor patriæ, laudumque immēsa cupido.

Hæc sunt duo illa libertas & cupiditas laudis humanæ quę ad facta compulere miranda Ro. Si ergo pro libertate moriturorū & cupiditate laudum, quæ à mortalibus expetūtur, occidi filij à patre potuerūt, quid magnum est si pro uera libertate, quæ nos ab iniquitatis & mortis et diaboli dominatu liberos facit, nec cupiditate humanarum laudum, sed charitate liberandorū hominum: non à Tarquinio rege, sed à dæmonibus & dæmonū principe: non filij occiduntur, sed Christi pauperes inter filios computantur? Si alius etiā Ro. princeps cognomine Torquatus filium, nō quia cōtra patriā, sed etiā pro patria, tñ quia contra imperiū suū, id est contra quod imperauerat pater imperator, ab hoste prouocatus iuuenili ardore pugnauerat, licet uicisset, occidit: ne plus mali esset in exemplo imperij contēpti, quàm boni in gloria hostis occisi: ut quid se iactāt, qui pro immortalis patriæ legibus omnia quæ multò minus quàm filij diliguntur, bona terrena contemnunt? Si Furius Camillus etiam ingratam patriā, à cuius ceruicibus acerrimorum hostium Veientium iugum depulerat, damnatusque ab æmulis fuerat, à Gallis iterum liberauit, quia non habebat potiorē ubi posset uiuere gloriosius: cur extollatur uelut grande aliquid fecerit, qui forte in ecclesia ab inimicis carnalibus grauissimam exhonorationis passus iniuriam, non se ad eius hostes hęreticos transtulit, aut aliquam contra illam ipse hæresim condidit, sed eam po-

A tius quantum ualuit ab hæreticorum perniciosissima prauitate defendit: [a] cùm alia non sit, non ubi uiuatur in hominum gloria, sed ubi uita acquiratur æterna? Si Mutius ut cū Porsenna rege pax fieret, qui grauissimo bello Romanos premebat, quia Porsennam ipsum occidere non potuit, & pro eo alterum deceptus occidit, in ardentem aram ante oculos eius dexteram extendit, dicens: multos tales, qualem illum uideret, in eius exitium coniurasse: cuius ille fortitudinem & coniurationem talium perhor-

B rescens, sine ulla dilatione se ab illo bello facta pace compescuit: Quis regno cælorum imputaturus est merita sua, si pro illo non unam manum neque hoc sibi ultro faciēs, sed persequente aliquo patiens totum flammis corpus impenderit? Si Curtius armatus equo concito in abruptum hiatum terræ se præcipitem dedit, deorum suorum oraculis seruiens, qui iusserāt, ut illuc id quod Romani haberent optimum mitteretur: nec aliud intelligere potuerint, quàm uiris armisque se excellere, unde uidelicet oportebat ut deorum iussis in illum interitum uir præcipi-

C taretur armatus: Quid se magnū pro æterna patria fecisse dicturus est, qui aliquē fidei suæ passus inimicū, non se ultro in talē mortem mittēs, sed ab alio missus obierit, quandoquidem à domino suo eodemque rege patriæ suæ certius oraculum accepit: Nolite timere eos qui corpus occidūt, animā aūt nō possunt occidere: Si se occidendo certis uerbis quodāmodo consecrātes Decij deuouerunt, ut illis cadentibus & irā deorū sanguine suo placātibus, Rom. liberaretur exercitus, nullo modo superbiāt sancti martyres, tanquam dignum aliquid pro illius patriæ participatione fecerint, ubi æterna est & ue-

D ra felicitas, si usque ad sui sanguinis effusionem non solum suos fratres pro quibus fundebatur, uerum & ipsos inimicos, à quibus fundebatur, sicut eis præceptum est, diligentes, charitatis fide, & fidei charitate certarunt? [b] Si Marcus Puluillus dedicans ædem Iouis, Iunonis, Mineruæ, falsò [c] sibi ab inuidis morte filij nunciata, ut illo nuncio pertubatus abscederet, atque ita dedicationis gloriam collega eius consequeretur, ita contempsit, [d] ut eum etiā proijci insepultū iuberet: & sic in eius corde orbitatis dolo-

A dolorē,gloriæ cupiditas uicerat:q̄d magnū
se ꝓ Euāgelij sancti prędicatione,qua ciues
supernæ patriæ de diuersis liberant̃ & colli
gunt̃ erroribus, fecisse dicturus est, cui dn̄s
de sepultura patris sui solicito ait: Sequere
me,et [e]sine mortuos sepelire mortuos suos?
Si M. Regulus ne crudelissimos hostes iu-
rādo falleret, ad eos ab ipsa Roma reuersus
est,qm̄ sicut Romanis eū tenere uolentib.
respōdisse fert̃,posteaꝗ Afris seruierat, di-
gnitatē illic honesti ciuis habere nō posset:
eumq́ꝫ Carthaginiēses, qm̄ cōtra eos in Ro
B mano senatu egerat, grauissimis supplicijs
necauerūt: q cruciatus nō sunt ꝓ fide illius
patriæ contēnendi,ad cuius beatitudinē fi-
des ipsa perducit? Aut quid retribuet̃ dn̄o
pro omnib. quæ retribuit, si ꝓ fide quæ illi
debet̃,talia fuerit homo passus, qualia ꝓ fi-
de, quā perniciosissimis inimicis debebat,
passus est Regulus? Quō aūt se audebit ex-
tollere de uolūtaria paupertate Christianus
[f]ut in huius uitæ peregrinatiōe expeditior
ambulet uiā,quæ perducit ad patriā, ubi ue
ræ diuitiæ ipse deus est,cū audiat [g]uel legat
C L. Valeriū qui in suo defunctus est cōsula-
tu,usqꝫadeò fuisse pauperem,ut nūmis à po
pulo collatis,eius sepultura curaret̃? audiat
uel legat [h]Q. Cincinnatū,cū quatuor iugera
possideret, & ea suis manib. coleret, ab ara-
tro esse abductum ut dictator fieret: [i]maior
utiqꝫ honore ꝙ cōsul: [k]uictisq́ꝫ hostibus,in
gentē gloriā consecutū, in eadē paupertate
māsisse? Aut quid se magnū fecisse prædica
bit,q nullo præmio mūdi huius fuerit ab æ-
ternæ illius patriæ societate seductus,cū [l]Fa
britiū didicerit tātis munerib. Pyrrhi regis
D Epirotarū,promissa etiā quarta parte regni
à Ro. ciuitate nō potuisse diuelli: ibiq́ꝫ in sua
paupertate priuatū manere uoluisse? Nā il-
lud q̊d remp. id est rē populi, rē patriæ, rem
cōmunē cū haberēt opulentissimā atqꝫ di-
tissimā, sic ipsi in suis domib. pauperes erāt,
[m]ut quidā eorū qui iā bis cōsul fuisset, [n]ex il-
lo senatu pauperū hominū pelleret̃ notatio
ne cēsoria, ꝙ decē pōdo argēti in uasis habe
re cōpertus est: si ita ij dē ipsi pauperes erāt,
quorū triūphis publicū ditabat̃ ærariū, nō-
ne oēs Christiani, qui excellētiore proposi-
to diuitias suas cōmunes faciūt, secundū id
q̊d scriptū est in Actib. Apostolorū, Vt di-
stribuat̃ unicuiqꝫ, sicut cuiqꝫ opus est: & ne

A mo dicat aliquid propriū, sed sint illis om̄ia
cōmunia: intelligūt se nulla ob hoc uētilari
oportere iactātia: id faciēdo pro obtinenda
societate angelorū, cū penè tale aliquid illi
fecerint pro cōseruāda gloria Romanorū?
Hæc & alia, si qua huiusmodi reperiunt̃ in
literis eorū, qn̄ sic innotescerēt, qn̄ tāta fama
prædicarent̃, nisi Ro. imperiū longe lateq́ꝫ
porrectū, magnificis successibus augeret̃?
Proinde per illud imperiū tā latū tamq́ꝫ diu
turnū, uirorūq́ꝫ tantorū uirtutib. præclarū
atqꝫ gloriosum, & illorū intētioni merces,
B quā quærebāt est reddita, & nobis proposi
ta necessariæ cōmonitionis exēpla: ut si uir-
tutes, quarū istæ utcunqꝫ sunt similes, quas
isti pro ciuitatis terrenæ gloria tenuerūt, ꝓ
dei gloriosissima ciuitate non tenuerimus,
pudore pungamur: si tenuerimus, superbia
nō extollamur. Quoniā sicut dicit Aposto-
lus, Indignæ sunt passiones huius tēporis
ad futurā gloriā quæ reuelabitur in nobis.
Ad humanā uerò gloriā præsentisq́ꝫ tēpo-
ris satis digna uita existimabat̃ illorū. Vnde
etiam Iudæi qui Christū occiderūt, reuelan
C te testamēto nouo, quod in ueteri uelatum
fuit, ut nō pro terrenis & tēporalibus bene
ficijs, quæ diuina prouidentia permixtè bo
nis malisq́ꝫ cōcedit, sed pro æterna uita mu
neribusq́ꝫ perpetuis & ipsius supernæ ciui-
tatis societate colat̃ deus unus, & uerus: re-
ctissimè istorū gloriæ donati sunt: ut hi qui
qualibuscunqꝫ uirtutibus terrenā gloriam
quæsierūt & acquisierūt, uincerent eos qui
magnis uitijs datorem ueræ gloriæ & ciui-
tatis æternæ occiderunt, atqꝫ respuerunt.

L. VIVES

D a Cvm alia non sit ubi uiuat̃.] Deest una negatio.
sic legendū, Cum alia nō sit, non ubi uiuatur in
hominum gloria. b Si M. Puluillus.] Liuius
lib. 2. & Valer. lib. 5. Plutarch. in Publicola. Dionysius,
& alij. Templū Ioui, Iunoni & Mineruæ uotum est à Tar
quinio Prisco, extructū à Superbo: quo expulso dedica
tio ad cōsules spectabat, sortito dedicatio Capitolij obti
git M. Horatio Puluillo, cui contigit quod Aug. narrat.
c Sibi ab inuidis.] A. M. Valerio P. Valerij cōsulis fra
tre, qui ægreferebat nō ab homine suæ familiæ dicari tā
magnificū templū. nunciauit ergo filiū obijsse, ut fune-
sta familia Horat. à dedicatione absisteret. d Vt eum
etiam proijci insepultū.] Sic Plutarc. nam Liuius effer-
ri eum iussisse scribit. e Sine mortuos.] Sine homi
nes mundo uiuos, sed reuera mortuos, quia deo mor-
tuos, sepelire eos quos ipsi mortuos arbitrant̃. f Vt
in huius uitæ peregrinatione.] Prorsus ut in uia, sic in
uita, ut quisqꝫ est expeditissimus, minimisq́ꝫ oneribus
grauatus, ita facillime iter conficit. g Vel legat Luciū
Valerium.] Valerium Publicolam scribunt Liu. Valer.
Plutarch.

Plutarch. Dionys. Eutropius, & alij ob tenuitatem census funere publico esse elatum. Plutar. collatam ab unoquoq; scribit certam summã ad expensam funeris. Apuleius in Apologia de magia, sextantes dicit collatos. Sed August. hic ut aliud agẽs historiã summo tenus attigit, ita nec prænomen, nec annũ mortis exactè attendit. Dicebatur enim P. non L. & non in suo quarto consulatu obijt, sed anno pòst, Verginio & Caßio Coss. sexto anno post expulsus reges. Liu. & Dionys. h Quintium Cincinnatũ.] Liuius lib. 3. & Valer. lib. 4. i Maior utiq; honore q̃ consul.] Dictatura magistratus erat regius, à quo nõ erat prouocatio, cui cõsules cæteriq; magistratus dicto audiẽtes erant. sex mẽsibus lege finiebatur, & in solis periculis reip. creabatur à consule, in terra Italia, silentio noctis populi magister nominabatur, sibiq; magistrum equitum asciscebat. Anno Vrbis con. cclij. hic magistratus in urbem est inductus, post Cæsaris mortẽ lege M. Antonij consulis propter inuidiã Cæsaris perpetui dictaturis in perpetuũ sublatus. k Victisq; hostibus.] Equis, de quibus triumphauit. l Fabriuũ.] Hic pauper fuit & diuitiarũ contẽptor, insectatorq;. missus legatus de captiuis redimendis ad Pyrrhũ regem Epirotarũ, rogatus est ab eo ut in Epirũ secũ iret, daturũ illi se quartam regni sui partem: cui Fabritius respondit, huc regi nõ expedire: Epirotas enim Fabritiũ si uiderent & nossent, libẽtius ipsi pariturus, q̃ Pyrrho. Quod Pyrrhus non ægrè tulit, sed simplicem magnanimitatem Fabritij admiratus est. Pecuniã etiam ab eodẽ rege oblatam amicitiæ nomine repudiauit. m Vt quidam eorũ qui iam bis cõsul.] Valer. lib. 2. de Cornelio Ruffino istud narrat, qui motus est senatu ab hoc ipso Fabritio censore, quòd decem pondo argẽti facti haberet. Idem Liuius lib. 14. & Gell. lib. 4. qui cum dictatorem quoq; fuisse narrat. Hic est Cornelius, qui Sybilla prius, deinde Sylla primus Corneliorum est dictus. Macrobius. Priorem consulatum gesßit cum Man. Curio Dentato: posteriorem xiij. anno pòst cum C. Iunio.

n Ex illo senatu pauperum hominum.] Nulla ætas feracior fuit continentium & sanctorum hominum Romæ, quàm illa belli Pyrrhi.

Dictatura — Fabritius — Corn. Sylla

Quomodo inter se differãt cupiditas gloriæ & cupiditas dominationis. Cap. XIX

I NTEREST sanè inter cupiditatẽ humanæ gloriæ, & cupiditatẽ dominationis. nam licet procliue sit, ut qui humana gloria nimium delectaẽ, etiã dominari ardenter affectet, tamẽ qui ueram licet humanarũ laudum gloriam concupiscunt, dant operã bene iudicantibus nõ displicere. Sunt enim multa in moribus bona, de quibus multi bene iudicant: quamuis ea multi nõ habeãt, & per ea bona morum nituntur ad gloriã, & imperiũ, uel dominationem, de quib. ait Salustius: Sed ille uera uia nititẽ. Quisquis autẽ sine cupiditate gloriæ, qua uereẽ homo bene iudicãtibus displicere, dominari atq; imperare desiderat, etiam per apertißima scelera quærit plerunq; obtinere quod diligit. Proinde qui gloriã concupiscit, aut uera uia nititur, aut certe dolis atq; fallacijs contẽdit, uolens bonus uideri,

A quod nõ est. Et ideo uirtutes habẽti magna uirtus est, contẽnere gloriã, quia contẽptus eius in conspectu dei est: iudicio aũt nõ aperitur humano. Quicquid enim fecerit ad oculos hominũ, quo gloriæ contẽptor appareat, ad maiorẽ laudem, hoc est, ad maiorem gloriã facere si credaẽ, nõ est unde se suspicãtium sensibus aliter esse, q̃ suspicanẽ ostendat. Sed qui contẽnit iudicia laudantiũ, cõtemnit etiã suspicantiũ temeritatẽ, quorũ tamen, si uerè bonus est, nõ contemnit salutẽ: quoniã tantæ iustitiæ est, qui de spiritu dei

B uirtutes habet, ut etiam ipsos diligat inimicos, et ita diligat, ut susurrones, uel detractores uelit correctos habere consortes: non in terrena patria, sed superna. In laudatoribus aũt suis, quãuis paruipendat q eũ laudant, nõ tamẽ paruipẽdit q eũ amãt: nec eos uult fallere laudãtes, ne decipiat diligẽtes. Ideoq; instat ardẽter, ut potius ille laudeẽ, à quo habet homo, quicquid in eo iure laudaẽ. Qui aũt contẽptor gloriæ dominationis est auidus, bestias superat: [a] siue crudelitate uitæ, siue fluxu luxuriæ. Tales quidam Romani fuerũt. Non enim cura existimationis amissa, dominationis cupiditate caruerũt. Mul-

C tos tales fuisse prodit historia. Sed huius uitij summitatẽ, & quasi arcẽ quandã [b] Nero Cæsar primus obtinuit: cuius fuit tãta luxuries, ut nihil ab eo putareẽ uirile metuendũ: tãta crudelitas, ut nihil molle habere crederetur, si nesciretẽ. Etiã talibus tamẽ dominandi potestas nõ daẽ, nisi summi dei prouidentia, qñ res humanas iudicat talib. dominis dignas. Aperta de hac re uox diuina est, loquẽte dei sapiẽtia: Per me reges regnãt, et tyrãni p me tenẽt terrã. [c] Sed ne tyrãni nõ peßimi atque improbi reges, sed ueteri nomine

D fortes dicti existimenẽ: unde ait Vergilius: [d] Pars mihi pacis erit dextrã tetigisse tyranni: apertißimẽ alio loco de deo dictum est: Qui regnare facit hominẽ hypocritam propter peruersitatẽ populi. Quãobrẽ, quãuis, ut potui, satis exposuerim qua causa deus unus uerus & iustus, Romanos secundum quandã formã terrenæ ciuitatis bonos adiuuerit ad tanti imperij gloriã cõsequendã: potest tñ & alia causa esse latẽtior, propter diuersa merita generis humani, deo magis nota q̃ nobis: dũ illud cõstet inter oẽs uera citer pios, neminem sine uera pietate, id est,

uerì

ueri dei uero cultu, ueră posse habere uirtu- A tē: nec eā uerā esse, qñ gloriæ seruit humanę. Eos tamē qui ciues nō sunt ciuitatis ęternę, quæ in sacris literis nostris dicit̃ ciuitas dei, utiliores esse terrenæ ciuitati,[e] qñ habēt uirtutē, uel ipsam, q̃ si nec ipsam.[f] Illi aūt q ue ra pietate præditi, bene uiuūt, si hāc scientiā regēdi populos cōsectati sunt, nihil est felicius rebus humanis, q̃ si deo miserante habeant potestatē. Tales aūt homines, uirtutes suas, quātascunq; in hac uita possunt habere, non tribuunt nisi gratię dei:[g] q̃ eas uolentibus, credentibus, petētibusq; dederit, simulq; intelligunt, quantū sibi desit ad per B fectionem iustitiæ: qualis est in illorum sanctorum angelorum societate, cui se nitūtur aptare. Quantumlibet autem laudetur atq; prædicetur uirtus, quæ sine uera pietate seruit hominū gloriæ, nequaq; sanctorum exiguis initijs comparāda est, quorum spes posita est in gratia & misericordia ueri dei.

L. VIVES

a Siue crudelitate uitæ.] Alibi, siue crudelitatis uitijs siue luxuriæ. b Nero Cæsar primus.] Hic fuit filius Domitij Aenobarbi & Agrippinæ Germanici filiæ, adoptatus à Clau. Cæsare uitrico, unde & Claudius Nero Cæsar est dictus. Patri successit ultimus principum domum Cæsarum cognatione attingens: homo incredibilis crudelitatis, & ignauiæ, hisq; uitijs ad posteros nobilitatus. Et erat alioqui, sicut Trāquillus narrat, æternitatis, perpetuæq; famæ cupidus. Aprilem mēsem Neroneum appellauit. Romam Neropolim nuncupare destinarat. c Sed ne tyranni non pessimi.] Dixi alias de tyranno. Olim nihil inter regem & tyrannum intererat. à τυραννέω dicitur, quod est impero. Verg. iiij. Aeneid. Te propter Libycæ gentes Numadumq; tyranni Odêre infensi. Et Horat. lib. iij. Carm. Princeps & innantem Maricæ littoribus tenuisse Lyrim, late tyrānus. Acron: Tyrannus alibi pro domino, alibi pro crudeli, alibi pro potenti. Ita Augustinus fortem hic posuit pro potente: ut apud Græcos δύναμις & potentia est, & fortitudo, quemadmodum apud Homerum sæpe, & Pindarum: ut in Nemeis de Hercule: ἀλλὰ γὰρ ἐκνόμιον λῦμά τι δύναμιν ἰσῶ. d Dextram tetigisse tyrāni.] Aeneæ, quem Latinus uirum bonum esse existimabat. e Quando habent uirtutem uel.] Mendosus locus sensus est, utiliores esse terrenæ ciuitati cùm habent gloriæ cupidinem, q̃ cùm nec ipsam. f Illi autem qui uera pietate.] Isti sunt illi ueri philosophi, qui si dominarentur, uel domini eorū essent similes, beatas fore resp. Plato dixit. g Quod eas uolentibus.] Ex Epist. catholica Iac. 1. cap. Si quis uestrum indiget sapientia, postulet à deo, qui dat omnibus simpliciter, nec improperat: & dabit ei. postulet autem fide, nihil hæsitans.

Nero — Tyrannus

Tam turpiter seruire uirtutes humanæ gloriæ, quàm corporis uoluptati. Cap. XX

SOLENT philosophi, qui finē boni humani in ipsa uirtute constituunt, ad ingerendū pudorē quibusdā philosophis, qui uirtutes quidē probāt, sed eas uoluptatis corporalis fine metiunt̃, & illā per seipsam putāt appetendā, istas ꝓpter ipsam, tabulā quandā uerbis pingere, ubi uoluptas in sella regali quasi delicata quędā regina cōsidat: eiq; uirtutes famulæ subijciant̃, obseruātes eius nutū: ut faciāt q̃d illa imperauerit. Quæ prudētiæ iubeat: ut uigilanter inquirat, quō uoluptas regnet, & salua sit. Iustitiæ iubeat, ut præstet beneficia quę potest ad cōparādas amicitias corporalibus cōmodis necessarias, nulli faciat iniuriā: ne offensis legib. uoluptas uiuere secura nō possit. Fortitudini iubeat, ut si dolor corpori acciderit, qui nō cōpellat in mortē, teneat dominā suā, id est, uoluptatē fortiter in animi cogitatiōe, ut per pristinarū deliciarū suarū recordationē mitiget præsentis doloris aculeos. Temperātiæ iubeat, ut tantū capiat alimentorū: & si qua delectāt, ne p immoderationē noxiū aliquid ualetudinē turbet: & uoluptas, quā etiā in corporis sanitate Epicurei maximā ponūt, grauiter offendat̃. Ita uirtutes cū tota suæ glorię dignitate tanq; imperiosę cuidā & inhonestę mulierculæ seruiēt uoluptati. Nihil hac pictura di- C cūt esse ignominiosius, & deformius, & q̃d minus bonorū ferre possit aspectus: et uerū dicunt. Sed nō existimo satis debiti decoris esse, picturā, si etiā talis fingat̃, ubi uirtutes humanæ gloriæ seruiāt. Licet enim ista gloria[b] delicata mulier nō sit, inflata tamē est, & multū inanitatis habet. Vnde non ei dignè seruit soliditas quædā firmitasq; uirtutū, ut nihil prouideat prudentia, nihil distribuat iustitia, nihil toleret fortitudo, nihil temperātia modereī, nisi unde placeat̃ hominibus & uentosæ gloriæ seruiat̃. Nec illi se ab ista D defenderint fœditate: qui cū aliena spernāt iudicia, uelut gloriæ contēptores, sibi sapientes uident̃, & sibi placent. Nam eorū uirtus, si tamē ulla est, alio modo quodā humanæ subdit̃ laudi. Neq; enim ipse qui sibi placet,[c] homo non est. Qui autē uera pietate in deum quem diligit credit & sperat, plus intendit in ea, in quibus sibi displicet, q̃ in ea si qua in illo sunt, quæ non tam ipsi q̃ ueritati placent. Neq; id tribuit, unde iam potest placere, nisi eius misericordiæ, cui metuit displicere: de his sanatis gratias agens, de illis sanandis preces fundens.

Augu∫t.

L. VIVES

a Solent philosophi.] Stoici, ut Cleanthes. Cicero secundo De finibus meminit tabellæ huius & picturæ. b Delicata mulier non sit.] Nam sudore & laboribus quæritur. c Homo non est.] Id est, humana & humanè sapit.

Romanum regnum à deo uero esse dispositum, à quo est omnis potestas, & cuius prouidentia reguntur uniuersa. Cap. XXI

QVAE cùm ita sint, non tribuamus dãdi regni atq; imperij potestatẽ, nisi deo uero,[a] qui dat felicitatẽ regnum cælorũ solis pijs: regnũ uerò terrenũ & pijs & impijs, sicut ei placet, cui nihil iniustè placet. Quãuis enim aliquid dixerimus, quod apertũ nobis esse uoluit, tamẽ multũ est ad nos, & ualde superat uires nostras, hominũ occulta discutere, et liquido examine merita dijudicare regnorũ. Ille igit' unus uerus deus, qui nec iudicio, nec adiutorio deserit genus humanum, quando uoluit, & quãtũ uoluit Romanis regnũ dedit: qui dedit Assyrijs, uel etiã Persis:[b] à quibus solos duos deos coli, unũ bonũ, alterũ malũ continent literæ istorũ: ut taceã de populo Hebræo, de quo iã dixi, quantũ satis uisum est: qui præter unũ deũ nõ coluit, & quando regnauit. Qui ergo Persis dedit segetes, sine cultu deæ Segetiæ: qui alia dona terrarum sine cultu tot deorũ, qs isti reb. singulis singulos, uel etiã rebus singulis plures præposuerũt: ipse etiã regnũ dedit sine cultu eorũ, per quorũ cultũ se isti regnasse crediderũt. Sic etiã hominibus,[c] qui Mario, ipse Caio Cæsari: qui Augusto, ipse & Neroni: qui Vespasianis, uel patri, uel filio[d] suauissimis imperatoribus, ipse & Domitiano crudelissimo. Et ne per singulos ire necesse sit, qui Constantino Christiano,[e] ipse apostatæ Iuliano, cuius egregiam indolem decepit amore dominandi sacrilega & detestanda curiositas, cuius uanis deditus oraculis erat, quãdo fretus securitate uictoriæ, naues quibus uictus necessarius portabatur, incẽdit. Deinde feruidè instans immodicis ausibus & mox merito temeritatis occisus, in locis hostilibus egenum reliquit exercitũ, ut aliter inde non posset euadi, nisi cõtra illud auspicium dei Termini, de quo superiore libro diximus, Romani imperij termini mouerẽtur. Cessit enim Terminus deus necessitati, qui nõ cesserat Ioui. Hęc planè deus unus

A & uerus regit & gubernat, ut placet. Et si occultis causis, nunquid iniustis?

L. VIVES

a Qui dat felicitatẽ in regno cælorum.] Sunt quædam exemplaria, quæ sic habent: Qui dat felicitatem regnum cælorum solis pijs. Alia sic: Qui dat felicitatẽ in regno cælorum solis pijs. Vtroq; modo melius quàm in excusis. b A quibus solis duos deos coli.] Persæ Magi, quorum princeps Zoroastres, duo principia ponebant: unum bonum, alterũ malum. Nomen bonum cæli, malum uerò inferorũ deum arbitrantes. Hunc Plutonem & Arimanium dixerũt dæmonem malum, illum uerò dæmonem bonum Iouem & Horosmadem. Autores Hermippus, Eudoxus, & Theopompus apud Laertium Diogenem. Magos uidetur secutus Plato libro decimo Legum, cùm animas ponit in mundo geminas: alteram unde proficiscãtur bona, alteram unde mala: nisi potius Pythagoræ sentẽtiæ assensus est, qui principiorũ unitatem deum esse ait mentẽ, uniusq; naturã, & bonum: Diada uerò infinitam, materialem, circa quam est multitudo, genius, & malum. Manichæi quoq; hæretici, ut Augustinus libro De hæresibus scripsit, duo principia ponebant inter se diuersa & aduersa, eadẽq; æterna & coæterna: duasq; naturas atq; substantias, boni scilicet & mali. qua opinione antiquos alios hæreticos sunt secuti. c Qui Mario, ipse Caio.] Binos coniungit, alterum bonum, alterum malum. crudelis Marius, clementissimus C. Cæsar: optimus princeps Augustus, pessimus Nero. d Suauissimis imperatoribus.] T. Vespasianus duos habuit filios, alterum sibi cognominẽ, alterum Domitianũ. Pater fuit uir multorum salium & iucundissimus. Filius Titus tam humanus, ut amor & deliciæ generis humani sit nominatus, Suetonius. Plinius Secundus in præfatione Naturalis historiæ ad Titum Vespasianum filium: Narrare ubi cõstitui iucundissime imperator: sit enim hæc tui præfatio uerissima, dum maximo consenescit in patre. Domitianus patri & fratri dissimilis, sæuus & inimicus omnium fuit. e Ipse apostatæ Iuliano.] Quasi desertori & transfugæ Iuliano: qui cùm esset prius Christiana pietate imbutus, desciuit ab ea inductus à Libanio sophista, dediditq; se totũ oraculis, sortibus, dictisq; & factis magorum ac diuinaculorum, quorum inanibus fraudulentisq; responsis & promissis præceps iuit. uir cætera egregij animi, regendiq; imperij callentissimus.

Zoroastres · Manichæi · Vespasian · Iulianus

Tempora exitusq; bellorum ex dei pendere iudicio. Cap. XXII

SIC etiã tempora ipsa bellorũ sicut in eius arbitrio est, iustoq; iudicio & misericordia uel atterere, uel consolari genus humanũ, ut alia citius, alia tardius finianẽ:[a] bellũ piratarũ à Pompeio,[b] bellum Puniceũ tertiũ à Scipione incredibili celeritate, & temporis breuitate confecta sunt. Bellũ quoq; fugitiuorũ gladiatorum,[c] quãuis multis Romanis ducibus & duob. cõsulibus uictis, Italiaq; horribiliter contrita atq; uastata, tertio tamẽ anno post multa cõsumpta cõsummatũ est. Picẽtes, Marsi, & Peligni gẽtes nõ exteræ, sed Italię post diuturnã & deuotissimã sub Romano iugo seruitu-

uitutē, in libertatē caput erigere tētauerūt: iā multis nationibus Romano imperio ſubiugatis, deletaq́ Carthagine. In quo bello Italico Romanis ſæpiſsime uictis, [d]ubi & duo cōſules perierūt, et alij nobiliſsimi ſenatores: nō diuturno tamē tempore tractū eſt hoc malū. Nam quintus ei annus finē dedit, ſed bellū Punicū ſecundū cū maximis detrimentis et calamitate reipub. per annos decē & octo Romanas uires extenuauit, & pénè cōſumpſit: [e]in duobus prælijs fermè ſeptuaginta Romanorū milia ceciderūt. Bellū Punicū primū per uiginti & tres annos peractū eſt: [f]bellū Mithridaticū quadraginta annis. Ac ne quiſquā arbitretur rudimēta Romanorū fuiſſe fortiora ad bella citius peragēda, ſuperioribus temporibus multum in omni uirtute laudatis, bellū Samniticū [g]annis tractum eſt fermè quinquaginta, in quo bello ita Romani uicti ſunt, ut ſub iugū etiā mitterent. Sed quia nō diligebāt gloriā propter iuſtitiā, ſed iuſtitiā propter gloriā diligere uidebant, [h]pacē factā, fœdusq́ ruperūt. Hęc ideo cōmemoro, quoniā multi præteritarū rerū ignari: quidā etiā diſsimulatores ſuę ſcientię, ſi tēporibus Chriſtianis aliquod bellū paulò diutius trahi uident: ilico in noſtrā religionē proteruiſsime inſiliunt, exclamātes, quod ſi illa nō eſſet, et uetere ritu numina colerent, iā Romana illa uirtute, quę adiuuāte Marte et Bellona, tanta celeriter bella cōfecit, id quoq; celerrime finiret. Recolāt igit qui legerūt quādiuturna bella, [i]quàm uarijs euētibus, quā luctuoſis cladibus à ueteribus ſint geſta Romanis, ſicut ſolet orbis terrarū uelut procelloſiſsimū pelagus uaria taliū malorū tēpeſtate iactari: & quod nolūt aliquādo fateant: nec inſanis aduerſus deū linguis ſe interimant, & decipiant imperitos.

L. VIVES

a BEllum Piratarum.] Intra quadrageſimum diem poſtquam Brūduſio Pompeius ſoluit. Florus & Cicero pro lege Manilia. b Bellum Punicum tertium.] Intra tres annos ſuſceptum & confectum.

c Quàm multis Romanis ducibus.] Arius prætor & conſules duo Gn. Lentulus & L. Gellius ab Sparthaco ſunt uicti. d Vbi & duo conſules perierunt.] L. Iulius Cæſar, & P. Rutilius. Liuius. e In duobus prælijs.] ad Traſimenū lacū, & ad Cannas. f Bellum Mithridaticum quadraginta annis.] Sic Florus: ſed intermiſſum eſt pace cum Sylla facta: repetitū à L. Lucullo: perfectum à Gn. Pompeio Magno. g Annis fermè quinquaginta.] Eutropius, & Oroſius undequinquaginta

A annos in hoc bello numerāt, Florus quinquaginta, Appianus octoginta, quod eſt Liuij cōputationi uicinius. qui lib. xxiij. per centum prope annos bellum dicit geſtum inter Romanos & Samnites, uariāte fortuna euentum. Quod ſi bellum Samniticum Fabio Gurgite conſule finitur, non ſunt plures q̃ anni quinquaginta à M. Valerio Coruino, & à Cornelio Coſſo coſs. ſed iūxerūt ſe Samnitium arma etiam cū Pyrrho, & iam antea cum Dentato conſeruerant manus, poſt Gurguē conſulem, & ante q̃ in Italiam tranſiret Pyrrhus. h Pacem factam fœdusq́.] Satis hoc oblique ſignificat Liuius lib. nono, quum uerbis Pontij Samnitium ducis eludi fidem, fœdera, ſacraq́ à Romanis puerilibus interpretamētis dicit, quod re uera ita erat. nam in uerbis pueriliter plerunque cauillabantur ad ſuum commodum.

i Quàm uarijs euentibus.] Alij codices euentis. Nō diſputo an dici poſsit euētus, plurali numero, quod rarum eſſe Valla ait, Euentus
B dici tamen poſſe certum eſt, & inueniri ille non negat.

De bello in quo Rhadagaiſus rex Gotthorū dæmonum cultor, uno die cum ingentibus copijs ſuis uictus eſt. Cap. XXIII

QVOD tamē noſtra memoria recētiſsimo tēpore deus mirabiliter & miſericorditer fecit, nō cū gratiarū actiōe cōmemorāt: ſed quātū in ipſis eſt, omnium ſi fieri poteſt hominū obliuione ſepelire conātur: q̃d à nobis ſi tacebitur ſimiliter erimus ingrati.
C Cū [a]Rhadagaiſus rex Gotthorū agmine ingēti, & imāni iā in urbis uicinia cōſtitutus, Romanis ceruicib. immineret: uno die tanta celeritate ſic uictus eſt, ut ne uno q̃dē nō dicā extincto, ſed nec uulnerato Romanorū, multo āplius q̃ centū miliū proſterneretur eius exercitus, atq; ipſe cū filijs mox captus pœna debita necaret. Nā ſi ille tā impius, cū tātis et tā impijs copijs Romā fuiſſet ingreſſus, cui pepercifſet? q̃bus honorē locis martyrū detuliſſet? In qua perſona deū timeret? cuius nō ſanguinē effuſum, cuius pudicitiā uellet intactā? Quas aūt iſti pro dijs ſuis uoces haberēt, quāta inſultatione iactarēt, q̃d
D ideo ille uiciſſet, ideo tāta potuiſſet, q̃a quotidianis ſacrificijs placabat, atque inuitabat deos, q̃d Romanos facere Chriſtiana religio nō ſinebat. Nā ꝓpinquāte iā illo his locis, ubi nutu ſummę maieſtatis oppreſſus eſt, cū eius fama ubiq; crebreſceret, nobis apud Carthaginē dicebat, hoc credere, ſpargere, iactare Paganos, q̃ ille dijs amicis protegētibus et opitulātibus, quibus imolare quotidie ferebat, uinci omnino nō poſſet ab eis qui talia dijs Romanis ſacra nō facerēt, nec fieri à quoq; permitterēt. Et nō agūt miſeri

gratias tantæ misericordię dei, qui cũ statuisset irruptione barbarica grauiore dignos mores hominũ castigare, indignationẽ suã tãta mãsuetudine tẽperauit, ut illum primo faceret mirabiliter uinci, ne ad infirmorum animos euertẽdos gloria dareť dęmonibus, quibus eũ supplicare constabat. Deinde eũ ab his barbaris Roma caperetur, qui cõtra omnẽ consuetudinẽ bellorũ ante gestorum ad loca sancta cõfugientes, Christianæ religionis reuerẽtia tuerenť, ipsisq; dęmonibus atq; impiorũ sacrificiorũ ritibus, de quibus ille pręsumpserat, sic aduersarenť pro nomine Christiano, ut longe atrocius bellũ cum eis quàm cũ hominibus gerere uiderenť: ita uerus dominus gubernatorq; rerum & Romanos cũ misericordia flagellauit, et tamen incredibiliter uictis supplicatoribus dæmonũ, nec saluti rerũ præsentiũ necessaria esse sacrificia illa mõstrauit, ut ab his qui nõ per uicaciter cõtendũt, sed prudenter attẽdũt: nec propter præsentes necessitates religio uera deseratur, & magis æternę uitæ fidelissima expectatione teneatur.

L. VIVES

Rhadagaisus rex Gothorum.] Hoc sub Honorio Cæsare de quo in præfatione diximus.

Quæ sit Christianorum imperatorum, & quàm uera felicitas. Cap. XXIIII

NEQVE enim nos Christianos q̃sdam imperatores ideo felices dicimus, q̃a uel diutius imperarũt, uel imperãtes filios morte placida reliquerũt, uel hostes reipu. domuerũt, uel inimicos ciues aduersus se insurgentes, et cauere & opprimere potuerũt. Hæc enim et alia uitę huius erũnosę, uel munera, uel solatia, quidã etiã cultores dęmonũ accipere meruerũt, qui non pertinent ad regnũ dei, quò pertinent isti. Et hoc ipsius misericordia factũ est, ne ab illo ista, qui in eũ crẽderẽt, uelut sũma bona desiderarent. Sed felices eos dicimus, si iuste imperãt: si inter linguas sublimiter honorantiũ, & obsequia nimis humiliter salutantiũ nõ extollunť, sed se homines esse meminerũt: si suã potestatẽ ad dei cultũ maxime dilatandũ, maiestati eius famulã faciũt: si deũ timẽt, diligunt, colũt: si plus amant illud regnũ, [a] ubi nõ timent habere cõsortes: si tardius uindicãt, facile ignoscunt: si eandẽ uindictã pro necessitate regendę tuẽdęq; reipub. nõ pro saturãdis inimicitiarũ odijs exerũt: si eandẽ ueniã nõ ad impunitatẽ iniquitatis, sed ad spẽ correctionis indulgẽt: si quod aspere cogunť plerũq; decernere, misericordiæ lenitate & beneficiorũ largitate cõpensant: [b] si luxuria tanto eis est castigatior, quanto posset esse liberior: si malũt cupiditatib. prauis, quàm q̃buslibet gẽtibus imperare. Et si hęc omnia faciunt, nõ propter ardorẽ inanis glorię, sed propter charitatẽ felicitatis æternæ: si pro suis peccatis humilitatis, & miserationis, et orationis sacrificiũ, deo suo uero imolare non negligũt. Tales Christianos impatores dicimus esse felices: interim spe, postea re ipsa futuros, cũ id quod expectamus aduenerit.

L. VIVES

a Vbi non timent habere consortes.] Hic in mũdo reges omnes timent habere consortem. Omnis enim potestas impatiens est consortis, sicut inquit Lucanus, at in felicitate dei æterna, cũ plures sint consortes, nõ minus est gaudium, imò quodam modo maius. b Si luxuria tanto in eis.] Iuxta bonum Mimum: Quo plus licet, eo libeat minus.

De prosperitatibus, quas Constantino imperatori Christiano deus contulit. Caput XXV

NAM bonus deus, ne hõines qui eũ crederent propter ęternã uitã colendum, has sublimitates & regna terrena existimarẽt posse neminẽ consequi, nisi dęmonibus supplicaret, q̃d hi spiritus [a] in talibus multũ ualerent: [b] Constantinum imperatorem non supplicantem dæmonibus, sed ipsum uerũ deum colentem, tantis terrenis impleuit muneribus, quanta optare nullus auderet. [c] Cui etiam condere ciuitatem [d] Romano imperio sociam, uelut ipsius Romæ filiam, sed [e] sine aliquo dęmonum templo simulachroq; cõcessit. Diu imperauit, [f] uniuersum orbem Romanũ unus Augustus tenuit & defendit: in administrandis & gerẽdis bellis uictoriosissimus fuit: [g] in tyrannis opprimẽdis per omnia pspẽratus est. Grandæuus ægritudine & senectute defunctus est, [h] filios imperantes reliquit. Sed rursus ne Imperator quisquã ideò Christianus esset, ut felicitatem Constantini mereretur, cũ propter uitam

uitam æternam quisq; debeat esse Christianus,[i] Iouinianum multò citius quàm Iulianum abstulit,[k] Gratianū ferro tyrānico permisit interimi: longè quidē mitius,[l] quàm Magnum Pompeiū, colētē uidelicet Romanos deos. Nam ille uindicari à Catone nō potuit, quē ciuilis belli quodāmodo hęredē reliquerat, Iste aūt, quamuis piæ animæ solatia talia nō requirāt,[m] à Theodosio uindicatus est: quē regni participem fecerat,[n] cùm paruulum haberet & fratrem: auidior fidæ societatis, quàm nimiæ potestatis.

L. VIVES

a IN talibus multū ualerēt.] Non est potestas, inquit Iob, quæ cum dæmonica super terrā conferat. Sciūt enim ubi lateant opes: norunt artes fraudesq;, quibus ad imperium possit homo euehi, & hostes uincere.

Constantinus — b Constantinum imperatorē.] Hic filius Constantij & Helenæ in Britānia natus, primus post Philippum fuit princeps Romanus Christianus, partibusq; expugnatis solus felicissimè obijt, naturali morte Nicomediæ, anno imperij altero & tricesimo. c Cui etiam condere ciuitatem.] Imitatio Vergiliana:

O regina nouam cui condere Iuppiter urbem.

Porrò Constantinus iam bellis omnibus defunctus, solutusq; grauioribus curis, animum ad nouam urbem condendam, & de suo uocandā nomine adiecit. Primū in Sardico agro Asiæ destinarat, pòst ad Sigeum Troadis fundamēta sunt iacta: tertiò translatæ operæ Chalcedonem, erectiq; ibi muri: cumq; fabriles funiculos aues

Byzantium — C corripuissent, transtulissentq; Byzantium, quæ est urbs Thraciæ, ibi uelut ita iubente deo condita est urbs, quæ dicta Constantinopolis: quod nomē adhuc retinet. Byzantium uerò etiam dicitur, quòd ibi fuerit id oppidū à Pausania Spartanorum rege cōditum: quod Seuerus imperator propemodū euertit, milites autem Galieni principis funditus deleuere. d Romano imperio sociam.] Illuc enim magnam & senatus & totius nobilitatis partem Roma Constantinus transtulit, principesq; ferè omnes Constantinopoli magis quàm Romæ habitarunt: ita opibus & claritate ciuium certauit cum urbe Ro. e Sine aliquo dæmonū templo.] Diuę enim Mariæ uirgini urbē Constātinus dicauit. f Vniuersum

Orbis Rom. — orbem Rom.] Sic dicitur orbis Romanus, id quod ex orbe possidebāt Ro. ut orbis Christianus, quod Christiani habemus: orbis Hispanus, quod Hispani. Lucan. D orbē Hiberū dixit pro Hispania, & orbē Arctoū pro Gallia & Germania. Etenī ex Hispania in Italiam, & inde in Græciā transiturus esset Cæsar, inquit: Victrices aquilas aliū laturus in orbē. Marcellinus Romani orbis crebrò meminit. Aurelianus, ut autor est Trebellius Pollio, scribens ad Zenobiam sic exorsus est: Aurelianus imperator Romani orbis. [redacted] August.

A [redacted] — Iouinianus

k [redacted] — Gratianus

[redacted] — Theodosius

B [redacted]

De fide & pietate Theodosii Augusti. XXVI

VNDE & ille nō solū uiuo seruauit quam debebat fidem, uerumetiā post eius mortē pulsum ab eius interfectore Maximo, Valentinianū eius paruulum fratrē, in sui partes imperij tanquam Christianus excepit pupillū: paterno custodiuit affectu, quē destitutū omnib. opibus nullo negocio posset auferre, si latius regnā C di cupiditate magis quàm benefaciēdi charitate flagraret. Vnde potius eum seruata eius imperatoria dignitate susceptū, ipsa humanitate & gratia cōsolatus est.[a] Deinde cùm Maximū terribilē faceret ille successus, hic in angustijs curarum suarū nō est lapsus ad curiositates sacrilegas atq; illicitas,[b] sed ad Ioannē in Ægypti eremo cōstitutū: quē dei seruū prophetādi spiritu præditū fama crebrescente didicerat, misit: atq; ab eo nuncium uictoriæ certissimum accepit. Mox tyranni Maximi extinctor,[c] Valentinianū puerū in D imperij sui partibus unde fugatus fuerat, cū misericordissima ueneratione restituit: eoq; siue per insidias, siue quo alio pacto uel casu proximè extincto, aliū tyrānū Eugeniū, qui in illius imperatoris locum nō legitimè fuerat surrogatus, accepto rursus prophetico respōso, fide certus oppressit, cōtra cuius robustissimū exercitū magis orando, quàm feriendo pugnauit. Milites nobis qui aderāt, retulerūt, extorta sibi esse de manibus quæcunq; iaculabant, cùm à Theodosii partib. in aduersarios uehemēs uentus iret: & non solū quęcunq; in eos iaciebant concitatissime

mè raperet, uerumetiam ipsorum tela in eorum corpora retorqueret. [d] Vnde & poeta Claudianus, quamuis à Christi nomine alienus, in eius tamen laudibus dixit:

O nimium dilecte deo, cui militat æther,
Et coniurati ueniunt ad classica uenti.

Victor aūt sicut crediderat, & prædixerat, Iouis simulachra, quæ aduersus eū fuerant, nescio quibus ritibus, uelut cōsecrata: & in Alpibus constituta, deposuit: eorumq; fulmina, quod aurea fuissent iocantibus, quod illa letitia permittebat, [e] cursoribus, & se ab eis fulminari uelle dicentibus, hilariter benigneq; donauit. Inimicorū suorū filios, quos non ipsius iussus, sed belli abstulerat impetus, etiam nōdum Christianos ad ecclesiam confugiētes, Christianos hac occasione fieri uoluit, & Christiana charitate dilexit: nec priuauit rebus, sed auxit honoribus. In neminem post uictoriam priuatas inimicitias ualere permisit. Bella ciuilia nō sicut Cinna & Marius & Sylla, & alij tales, [f] qui nec finita finire uoluerunt, sed magis doluit exorta q̄ cuiq; nocere uoluit terminata. Inter hæc omnia ex ipso initio imperij sui nō quieuit iustissimis & misericordissimis legibus aduersus impios laboranti ecclesię subuenire: [g] quam Valens hæreticus fauēs Arrianis uehementer afflixerat, cuius ecclesiæ se membrum esse, magis q̄ in terris regnare gaudebat. Simulachra gentilium ubiq; euertenda præcepit, satis intelligēs nec terrena munera in dæmoniorū, sed in dei ueri esse posita potestate. [b] Quid aūt fuit eius religiosa humilitate mirabilius, quando in Thessalonicēsium grauissimū scelus, cui iam episcopis intercedentibus promiserat indulgentiā, tumultu quorundam qui ei cohærebant, uindicare compulsus est, & ecclesiastica coercitus disciplina, sic egit pœnitentiā, ut imperatoriam celsitudinē pro illo populus orans, magis fleret uidendo prostratā, q̄ peccādo timeret iratā? Hæc ille secum, & si qua similia, quæ cōmemorare longū est, bona opera tulit: ex isto tēporali uapore cuiuslibet culminis & sublimitatis humanæ, quorū operum merces est æterna felicitas: cuius dator est deus, solis ueraciter pijs. Cætera uerò uitę huius uel fastigia uel subsidia: sicut ipsum mundū, lucē, auras, terras, aquas, fructus, ipsiusq; hominis animā, corpus, sensus, men- A tem, uitā bonis malisq; largit. In quibus est etiā quælibet imperij magnitudo, quā pro temporum gubernatione dispensat.

L. VIVES

a Deinde cùm Maximo.] Administrabat bellum ab Andragatio comite Maximi, homine in bellis exercitato & callidissimo duce: cuius artibus in magnas difficultates Theodosius adducebatur.

b Sed ad Ioannem in Aegypti eremo.] Ioannes Anachoreta spiritu uaticinij afflatus, cùm alijs permultis plerasq; prædixit, tum uerò Theodosio uictoriam dei uerbis est pollicitus. Prosper Aquitanus. Ad hunc in dubijs rebus consilij gratia cōfugisse Theodosium narrat Diaconus. *Ioan. Anachoreta*

c Valentinianum puerū.] Gratiani fratrem Occidentis imperio præfecit, quem Arbogastes comes Viennæ dolo peremit, Eugeniūq; creauit tyran- B num, & ingētibus barbarorum coactis copijs Alpium transitum obsederunt, ut ab eo Theodosium arcerent. Princeps pientissimus totam noctem, quæ pugnæ diem præcessit, sine cibo potuq; precibus ac meditationi sacræ intentus, postridie prælium commisit, cùm exercitu esset hostibus longe impar, ubi diuina ope palàm adiutus hostium exercitū prostrauit. Eugenius captus & cæsus est, Arbogastes sibi manum intulit.

d Vnde poeta Claudianus.] Hunc Aegyptium fuisse uulgatior est opinio, & sic tradit Posidonius, qui fuit eius familiaris: non Rhodius ille philosophus, sed præsul quidā Afer. Ad carmen natus fuit, quod elegantissimè scripsit, poetico uir ingenio, & ad superstitionē propensior: tametsi de Christo extat carmē eius nomine inscriptum, quod credo ab eo in Honorij gratiam compositum, ut fuit assentator maximus. Hi uersus quos Augustinus citat, sunt in Panegyrico de tertio Honorij cōsulatu, quos in Honorij potius, q̄ Theodosij laudē scripsit, & si de hac C ipsa Alpina uictoria loquēs, quam fatis & felicitati Honorij citius, q̄ Theodosij pietati per assentationem plus quàm scurrilem adscribit. Sic enim ait: *Claudianus*

Victoria uelox
Auspicijs effecta tuis: pugnastis uterq;,
Tu fatis, genitorq; manu. te propter & Alpes
Inuadi faciles: cauto nec profuit hosti
Munitos hæsisse locis: spes irrita ualli
Concidit, & scopulis patuerunt claustra reuulsis.
Te propter gelidis Aquilo de monte procellis
Obruit aduersas acies, reuolutaq; tela
Vertit in autores, & turbine reppulit hastas.
O nimium dilecte deo, cui fundit ab antris
Aeolus armatas hyemes, cui militat æther:
Et coniurati ueniunt ad classica uenti.

Sic in codicibus Claudiani legitur: apud Augustinum aliter. Fortasse ad eum tunc ferebantur modū, quo Au- D gustinus scripsit, qui fuit illorū temporū æqualis. Tametsi in uetere libro Coloniensi sic habetur:

O nimium dilecte deo, cui militat æther:
Et coniurati ueniunt ad classica uenti.

Eodem modo apud Orosium, & Diaconum.

e Cursoribus.] Nomē est officij in aula principali à currendo dictum, quòd celeriter aliquò mitterentur. Non uidentur isti absimiles nostris pueris à pedibus, quos etiam sic uocarunt prisci, ut Cicero: & recentiores, ut Martialis. Suetonius cursorū meminit in Nerone: Nunquam inquit, carrucis minus mille fecisse iter traditur, soleis mularum argenteis, canusinatis mulionibus, armillata & phalerata cum hamaxochorum turba atq; cursorū. Et in Tito: Confestim ad alterius matrē, quæ procul aberat, cursores suos misit, qui anxiè filium saluum nunciarent. Romani principes cùm se totos in Græciā transtulissent, *Cursores*

lissent, Græcis nominibus ministeria omnia nuncupauerunt. Itaq; inter hæc legimus *dromeis*, id est cursores. Veteres quoq; cursores habuerunt, ut Alexander Macedo Philonidem, qui mille & ducēta stadia uno die confecit, ut scribit Plinius. f Qui nec finita finire uoluerūt.] Hoc est, qui etiam finitis bellis nondū finem imponere uoluerunt: & cùm nulli iam superessent hostes, ipsi sibi, quos iugularent, hostes faciebant. g Quam Valens hæreticus.] Valēs princeps sectæ fuit Arrianæ, episcopos & monachos uerè Christianos miseris modis obtriuit, & conculcauit: multos eorum cecidit. Gothis petētibus Christianam religionē, episcopos misit Arrianos. h Quid autē fuit eius religiosa humilitate.] Thessalonicæ, quæ ciuitas est in Macedonia, cū tumultu theatrali quidam & ductores ordinū, & in exercitu magistratus essent à ciuibus pulsati, grauiter hoc ferēs Theodosius, atrociter in eam ciuitatē iussit animaduerti: precibus tamen episcoporū Thessalonicensibus noxā condonauerat. Sed cùm potentium in interiore aula amici iniuria essent affecti, illi Theodosii animū multa suadendo tundendoq; ad uindictam impulerunt, exercitus à principe in urbem immissus, multa ciuium millia obtruncauit. Ob quod facinus Ambrosius Mediolanensis pontifex, imperatorē feriis dominicæ resurrectionis sacris interdixit: quoad indictam publicā pœnā exolueret. Imperator pontifici dicto audiens fuit, modesteq; prostratus atq; abiectus more ac instituto ueterū pœnitere cōmissi professus, ueniamq; à deo & cœlitibus primū, deinde ab episcopo, postremo à tota ecclesia petijt, ad hūc expiatus redditus est ecclesiæ sacrisq;.

Valens

Thessalonicēsium clades

Theodosii humilitas

A B

Contrà inuidos inuectio Augustini, qui scripserunt contra æditos iam libros. Cap. XXVII

PROINDE iam etiā illis respōdendum esse uideo, qui manifestissimis documentis, quibus ostendit, quòd ad ista temporalia, quæ sola stulti habere concupiscunt, nihil deorum falsorū numerositas prosit, confutati atq; conuicti conantur asserere: nō propter uitæ præsentis utilitatem, sed propter eam quæ post mortem futura est, esse colēdos deos. Nam istis qui propter amicitias mundi huius uolunt uana colere, & nō se permitti pueriliб. sensibus conqueruntur, his quinq; libris satis arbitror esse respōsum. Quorum tres priores cùm edidissem, & in multorū manibus esse cœpissent, audiui quosdā, nescio quam, aduersus eos responsionē scribendo præparare. Deinde ad me perlatū est, quòd iam scripserint,[a] sed tempus quærant, quo sine periculo possint ædere. Quos admoneo, non optent, quod eis nō expedit.[b] Facile est enim cuiquam uideri respōdisse, qui tacere noluerit. Aut quid est loquacius uanitate? Quæ non ideò potest quod ueritas, quia si noluerit etiam, plus potest clamare q̄ ueritas. Sed considerent omnia diligēter: & si forte sine studio partiū iudicantes talia esse perspexerint, quæ potius exagitari, q̄ conuelli possint garrulitate impudentissima, & quasi satyrica uel mimica leuitate, cohibeāt suas nugas: & potius à prudentibus emendari, q̄ laudari ab imprudentib. eligant. Nam si nō ad libertatem uera dicendi, sed ad licentiam maledicendi tempus expectant: absit ut eis eueniat quod ait Tullius de quodā, qui peccandi licentia felix appellabatur:[c] O miserū cui peccare liceat. Vnde quisqs est, qui maledicendi licētia felicem se putat, multò erit felicior, si hoc illi omnino non liceat, cū possit deposita inanitate iactantiæ etiā isto tempore tanquam studio consulendi quicquid uoluerit, cōtradicere: & quantum possit ab eis, quos cōsulit amica disputatione, hoc est honestè, grauiter, liberè, q̄d oportet audire.

C D

L. VIVES

a Sed tempus quærāt, quo sine periculo.] Multi aduersus alios scribunt, qui occasionē aliquam expectant ædendi, cum sua utilitate, & inimici damno: qui cùm ut lædant, solū scribant: magnopere ad bona doctaq; iudicia tanquam publici omniū hostes execrabiles sunt. Cui enim nō sit perfacile lædere? aut quis est animus ille, qui sibi eruditionē facultatesq; uel mentis uel corporis tributas putat in perniciem aliorū? Quòd si prodesse alijs student, tunc demum proferant scripta sua, cùm & alios plurimū iuuare, & aduersarios minimum lædere sese arbitrentur posse. Aedant dum uiuit, dum uiget, ac ualet, dum respondere, ac se tutari potest. Plinius in præfatione Historiæ mundi scribit Asinium Pollionem parasse in Plancū orationes, quas post mortē eius esset æditurus, ne respondere posset. Plancū ubi hoc rescisset, cum mortuis non nisi laruas luctari dixisse: quo dicto ita esse orationes illas repercussas, ut apud eruditos nihil impudentius haberetur. b Facile est enim cuiquam uideri respondisse.] Imperitum uulgus, quod nō spectatorem modò, sed iudicē quoq; certatum magnorum uirorum ultro se facit, etiam spretum ac reiectum incognita causa illum uictum pronunciat, qui tacet: illum respondisse, qui non tacuerit. Litem esse ambiguam & amplius pronūciat, si uterq; ex æquo multa dixerit: uter meliora, nec animdit, ac ne si uelit quidem, potest, cùm non intelligat: cumq;, ut hic dicit Augustinus, loquacior sit uanitas ueritate, imperiti sæpe, ac utinam non semper, pro uana loquacitate ferunt sententiam. c O miserum cui peccare.] Cic. 5. Tuscul. de Cinna loquens: Beatus ne igitur, qui hos interfecit? Mihi contrà non solùm eo uidetur miser, quòd ea fecit, sed etiā quòd ita se gessit, ut ea facere ei liceret. Et si peccare nemini licet, sed sermonis errore labimur. Id enim licere dicimus, quod cuiq; conceditur.

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM SEXTVM.

DIVI AVRELII AVGVSTINI
EPISCOPI AD MARCELLINVM
DE CIVITATE DEI LIBER SEXTVS.

De his qui dicũt deos à se, nõ propter præsentem uitã coli, sed propter æternam. Cap. 1

QVINQVE superioribus libris satis mihi aduersus eos uideor disputasse, qui multos deos et falsos quos esse inutilia simulachra, uel immundos spiritus, & perniciosa dæmonia, uel certe creaturas, nõ creatorem ueritas Christiana conuincit, propter uitæ huius mortalis rerumq; terrenarum utilitatem, eo ritu ac seruitute quę Græcè latria dicitur, & uni uero deo debetur, uenerandos & colendos putant. Et nimiæ quidem stultitiæ uel pertinaciæ, nec istos quinq;, nec ullos alios, quãticunq; numeri libros satis esse posse, quis nesciat? Quando ea putat̃ gloria uanitatis, nullis cedere uiribus ueritatis, in perniciem utiq; eius, cui uitium tam immane dominatur. Nam & contra omnẽ curantis industriã, non malo medici, sed ægroti insanabilis morbus inuictus est. Hi uerò, qui ea quæ legunt, uel sine ulla, uel nõ cum magna ac nimia ueteris erroris obstinatione intellecta & considerata perpendunt, facilius nos isto numero terminatorũ quinq; uoluminum, plus quàm quæstionis ipsius necessitas postulabat satis fecisse, q̃ minus differuisse iudicabunt. Totamq; inuidiam, quam Christianę religioni de huius uitę cladibus, terrenarumq; cõtritione ac mutatione rerum, imperiti facere conantur, non solum dissimulantibus, sed contra suam conscientiam fauentibus etiam doctis, quos impietas uesana possedit, omnino esse inanem rectæ cogitationis atq; rationis, plenamq; leuissimæ temeritatis, & perniciosissimæ animositatis, dubitare non poterunt. Nunc ergo quoniam deinceps ut promissus ordo expetit, etiam hi refellendi & docendi sunt, qui non propter istam uitam, sed propter illam quæ post mortem futura est, deos gentium, quos Christiana religio destruit, colendos esse contendunt: placet à ueridico oraculo sancti Psalmi sumere exordium disputationis meæ: "Beatus cuius est dominus deus spes ipsius, & non respexit in uanitates

nitates,& inſanias mendaces. Veruntamē
in omnibus uanitatibus inſanijſq; mendaci
bus longè tolerabilius philoſophi audiendi
ſunt: quibus diſplicuerunt iſtæ opiniones
erroreſq; populorū: qui populi conſtitue-
runt ſimulachra numinibus,multaq; de eis,
quos deos immortales uocāt, falſa atq; indi
gna ſiue finxerūt,ſiue ficta crediderūt:et cre
dita eorū cultui ſacrorumq; ritibus miſcue-
runt.Cum his ergo hominibus,[b]qui etſi nō
liberè prædicādo, ſaltē utcunq; in diſputa-
tionib.muſsitādo,talia ſe improbare teſtati
ſunt, nō uſq; adeò inconuenienter quæſtio
iſta tractat̄:Vtrū non unū deū,qui fecit om
nem ſpiritualē corporalemq; creaturā, pro-
pter uitā quæ poſt mortē futura eſt, coli o-
porteat:ſed multos deos,[c] quos ab illo uno
factos,& ſublimiter collocatos, quidam eo
rundē philoſophorū cæteris excellentiores
nobilioreſq; ſenſerūt.Cæterū quis ferat di-
ci atq; cōtendi,deos illos, quorū in quarto
libro quoſdā cōmemoraui,quibus rerū exi
guarū ſingulis ſingula diſtribuūtur officia,
uitā æternā cuiq; præſtare? An uerò illi pe-
ritiſsimi & acutiſsimi uiri,qui ſe pro magno
beneficio cōſcripta docuiſſe gloriant̄: ut ſci
retur,quare cuiq; deorū ſupplicandū eſſet,
quid à quoq; eſſet petendū, ne abſurditate
turpiſsima, qualis ilocalariter in Mimo fieri
ſolet,peteret̄ à Libero aqua,à Nymphis ui-
num:autores erunt cuipiā hominū dijs im-
mortalibus ſupplicāti: ut cū à Nymphis pe
tierit uinū,eiq; reſpōderint:nos aquā habe-
mus,hoc à Libero pete: poſsit rectè dicere:
ſi uinū non habetis,ſaltē date mihi uitā æter
nam? Quid hac abſurditate monſtroſius?
Nónne illę cachinnātes,[d] ſolēt enim eſſe ad
riſum faciles,ſi nō affectent fallere ut dæmo
nes,ſupplici reſpōdebūt:O homo putás ne
in poteſtate nos habere uitā, quas audis nō
habere uel uitē? Impudētiſsimæ igitur ſtul
titiæ eſt,uitā ęternā à talibus dijs petere uel
ſperare,qui uitæ huius erumnoſiſsimæ atq;
breuiſsimæ, & ſi qua ad eā pertinēt admini
culandam atq; fulciendā, ita ſingulas parti-
culas tueri aſſerunt̄, ut ſi id quod ſub alteri-
us tutela ac poteſtate eſt, petatur ab altero,
tam ſit incōueniens & abſurdū, ut mimicæ
ſcurrilitati uideatur eſſe ſimillimum. Quod
cū fit à ſcientib. mimis, dignè ridenī in thea-
tro:cū uerò à neſcientibus ſtultis,dignius ir

c

A ridentur in mūdo. Cui ergo deo uel deæ,&
propter quid ſupplicaretur,quantū ad illos
deos attinet,quos inſtituerūt ciuitates: à do
ctis ſolerter inuentū, memoriæq; mandatū
eſt:quid à Libero,uerbi gratia,quid à Nym
phis, quid à Vulcano, ac ſic à cæteris, quos
partim commemoraui in quarto libro, par-
tim prætereundos putaui. Porrò ſi à Cere-
re uinum,à Libero panē, à Vulcano aquā,à
Nymphis ignē petere erroris eſt: quātò ma
ioris deliramenti eſſe intelligi debet, ſi cuiq;
iſtorū pro uita ſupplicet̄ ęterna? Quamob-
B rem ſi cùm de regno terreno quæreremus,
quos nam illud deos uel deas hominib. cre-
dendum eſſe poſſe conferre: diſcuſsis omni
bus longè alienū à ueritate monſtratū eſt, à
quoq; iſtorum multorū numinū atq; falſo-
rum ſaltem regna terrena exiſtimare conſti-
tui:nónne inſaniſsimæ impietatis eſt, ſi ęter
na uita,quę terrenis omnibus regnis ſine ul
la dubitatione uel comparatione præferen-
da eſt, ab iſtorū quoquam dari cuiq; poſſe
credatur? neq; enim propterea dij tales uel
terrenū regnū dare non poſſe uiſi ſunt:quia
C illi magni & excelſi ſunt, hoc quiddam par
uum & abiectum, quod nō dignarentur in
tanta ſublimitate curare. Sed quātalibet cō
ſideratione fragilitatis humanæ caducos a-
pices terreni regni merito quiſq; cōtemnat:
illi dij tales apparuerunt ut indigniſsimi ui-
derentur,quibus danda atq; ſeruāda debe-
rent uel iſta cōmitti. Ac per hoc, ſi ut ſupe-
riora proximis duob. libris pertractata do-
cuerunt, nullus deus ex illa turba, uel quaſi
plebeiorū, uel quaſi procerum deorum, ido
neus eſt regna mortalia mortalibus dare,
D quantò minus poteſt immortales ex morta
libus facere? His accedit, quia ſi iam cū illis
agimus qui non propter iſtam, ſed propter
uitam quæ poſt mortē futura eſt, exiſtimāt
colendos deos: iam nec propter illa ſaltem
quæ deorū talium poteſtati tanq; diſparti-
ta & propria, non ratione ueritatis, ſed uani
tatis opinione tribuuntur, omnino colendi
ſunt: ſicut credunt hi, qui cultū eorum uitæ
huius mortalis utilitatibus neceſſariū eſſe
contendūt: contra quos iam quinq; præce-
dentibus uoluminibus ſatis, quantū potui,
diſputaui. Quæ cū ita ſint, ſi eorū qui colunt
deam Iuuētatē, ætas ipſa floreret inſignius:
contemptores aūt eius, uel intra annos oc-
cumberent

cumberent iuuentutis, uel in ea tanq̃ senili corpore frigescerent: si malas cultoru suorũ speciosius et festiuius Fortuna barbata uestiret: à quibus aũt sperneret, glabros aut male barbatos uideremus: etiã sic rectissimè diceremus, hucusq̃ istas deas singulas posse suis officijs quodãmodo limitari: ac per hoc nec à Iuuẽtate oportere peti uitã ęternã, quę nõ daret barbã: nec à Fortuna barbata boni aliquid post hanc uitã esse sperandũ, cuius in hac uita potestas nulla esset, ut eandẽ saltem ætatẽ, quæ barba induit, ipsa præstaret. Nunc uerò cũ earũ cultus nec propter ista ipsa quæ putant eis subdita, sit necessarius: quia et multi colentes Iuuentatẽ deam, minime in illa ætate uiguerũt: & multi non eam colentes, gaudent robore iuuentutis: itemq̃ multi Fortunę barbatę supplices, ad nullam, uel deformẽ barbam peruenire potuerũt: & si qui eam pro barba impetranda uenerantur, à barbatis eius cõtemptoribus irridentur. Itáne desipit cor humanum, ut quorum deorum cultum propter ista temporalia & cito prætereũtia munera, quibus singulis singuli præesse perhibentur, inanẽ ludibriosumq̃ esse cognoscit, propter uitã æternã credat esse fructuosum? Hanc dare illos posse, nec hi dicere ausi sunt, qui eis, ut ab insipientibus populis colerentur, ista opera temporalia, quoniam nimis multos putauerunt, ne quisquam eorum sederet ociosus, minutatim diuisa tribuerunt.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN SEXtum librum De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini Commentaria.

a BEatus cuius est dominus deus.] Septuaginta uerterunt: Beatus cuius est nomẽ domini spes eius, τὸ ὄνομα κυρίου ἐλπὶς αὐτοῦ, In Hebraica ueritate sic habetur, ut citat Augustinus, Nec multum refert, utrolibet legatur modo. b Qui & si non libere prædicandu.] Timebant enim publica iudicia, ut Athenis Areupagum: quemadmudum Ciceru dicit de Epicuru. c Quus ab illo uno factos.] Sic sensit Plato in Timæo. d Solent enim esse ad risum faciles.] Allusit ad Vergilij dictum, in Palæmone:

Et quu, sed faciles Nymphæ risere, sacello.

Tametsi nun dixit faciles Vergilius, quòd riderent facilè, sed quòd essent facilè exorabiles, & placabiles: sicut in quarto Georgicorum:

Faciles uenerare Napæas.

Et faciles etiam homines dicuntur eadem mente.

A Quid Varronem de dijs gentium sensisse credendum sit, quorũ talia & genera detexit & sacra, ut reuerentius cum eis ageret, si de illis omnino reticeret. Cap. II

a QVIS Marco Varrone curiosius ista quæsiuit? Quis inuenit doctius? Quis considerauit attentius? Quis distinxit acutius? Quis diligẽtius, pleniusq̃ cõscripsit? Qui tametsi minus est suauis eloquio, doctrina tamẽ atq̃ sententijs ita refertus est, ut in omni eruditione, quã nos secularẽ, illi aũt liberalẽ uocãt, studiosum rerũ tantũ iste doceat, quantũ studiosum uerborũ Cicero delectat. B Denique et ipse Tullius huic tale testimoniũ perhibet: ut in libris Academicis dicat eã quę ibi uersatur disputationẽ, se habuisse cũ Marco Varrone: homine, inquit, omniũ facile acutissimo,[b] & sine ulla dubitatione doctissimo.[c] Non ait eloquẽtissimo, uel facũdissimo: quoniã re uera in hac facultate multũ impar est, sed omniũ, inquit, facile acutissimo. Et in eis libris .i. Academicis, ubi cuncta dubitãda esse cõtendit, addidit: sine ulla dubitatione doctissimo. Profectò, de hac re sic erat certus, ut auferret dubitatiC onem, quã solet in omnibus adhibere, tanquã de hoc uno etiã pro Academicorũ dubitatiõe disputaturus, se Academicũ fuisset oblitus. In primo aũt libro cũ eiusdem Varronis literaria opera prędicaret:[d] Nos, inquit, in nostra urbe peregrinãtes errãtesq̃ tanquã hospites, tui libri quasi domũ reduxerunt, ut possemus aliquãdo qui & ubi essemus agnoscere. Tu ætatẽ patrię, tu descriptiones temporũ, tu sacrorũ iura, tu sacerdotũ, tu domesticã, tu publicã disciplinã, tu seD diũ, regionũ, locorũ: tu omniũ diuinarũ humanarumq̃ rerũ nomina, genera, officia, causas aperuisti. Iste igiť uir tã insignis excellentisq̃ peritię,[e] & quod de illo etiã Terentianus elegãtissimo uersiculo breuiter ait: Vir doctissimus undecunq̃ Varro: qui tã multa legit, ut aliquit ei scribere uacasse miremur:[f] tã multa scripsit, quàm multa uix quenquã legere potuisse credamus. Iste, inquam, uir tantus ingenio, tantusq̃ doctrina, si rerum uelut diuinarũ, de quib. scripsit oppugnator esset atq̃ destructor: easq̃ nõ ad religionẽ, sed ad superstitionem diceret pertinere: nescio utrũ tã multa in eis ridẽda, contẽnenda,

da, detestandaq; cõscriberet. Cũ uerò deos eosdem ita coluerit, colendosq; cẽsuerit, ut in eo ipso opere literarũ suarum dicat se timere ne pereãt: nõ incursu hostili, sed ciuiũ negligentia: de qua illos uelut ruina liberari à se dicit, & in memoria bonorũ per huiusmodi libros recondi atq; seruari utiliore cura, q̃ Metellus de incẽdio sacra Vestalia, & Æneas de Troiano excidio penates liberasse prædicatur: & tamẽ ea legẽda seculis prodit, quæ à superioribus & insipientibus merito abijcienda, & ueritati religionis inimicissima iudicent: quid existimare debemus nisi hominẽ acerrimum ac peritissimũ, non tamen sancto spiritu liberum, oppressum fuisse suæ ciuitatis consuetudine ac legibus: & tamen ea quibus mouebatur sub specie commendandæ religionis tacere noluisse?

L. VIVES

a Deniq; & ipse Tullius.] Consilium de his, quos esset in Dialogos Academicos inclusurus Cicero, qui uult copiose cognoscere, habet libro Epistolarum ad Atticum 13. epistola prima, quæ est primũ potius uolumen, quàm epistola. Cicer. lib. De diuinat. secundo scribit, se quatuor uolumina De quæst. Acad. ædidisse. Et quanquã ad Atticum suum scribens quatuor illa uolumina ad duo contraxisse scribat, constat tamen multa deesse: & ex duobus libris quos modò habemus posterior tanquã quartus subinde à Nonio Marcello citatur. locus qui ab Augustino adducitur nõ extat in his libris quos legimus. b Et sine ulla dubitatione doctiss.] Varronem etiam uiuentẽ, cùm multum ualet inuidia, doctiss. omnium togatorum appellarunt uiuentiq;, quod nemini antea, statua posita est in bibliotheca, quę prima est in publicata ab Asinio Pollione Romæ. c Non ait eloquentiss.] Cultũ uerborũ uel non curasse, uel assequi nequijsse, certe nõ præstitisse Varronem ex residuis eius libris liquet. d Nos, inquit, in nostra urbe.] Verba sunt Ciceronis ex primo lib. qui adhuc extat. Simile testimoniũ est de eo 2. Antoniana.

Varro

e Et de illo etiam Terentianus.] Hic fuit Carthaginiensis, uixitq; tẽporibus Diocletiani: scripsit opus carmine, quod adhuc extat, De literis, syllabis, & metris: cuius autoritate Seruius & Priscianus sæpe utunt. Hic uersiculus quem Augustinus citat, est in capite De Phaleucijs uersibus. f Qui tam multa scripsit.] Gellius lib. 3. ex ipsius Varronis primo Hebdomadũ libro refert, Varronem anno octogesimoquarto scripsisse quadringentos nonaginta libros, é quibus aliquot cùm proscriptus esset, direptis bibliothecis suis non comparuisse.

Terentianus

Quæ sit partitio Varronis librorũ suorum, quos De antiquitatibus rerum humanarum diuinarumq; composuit. Cap. III

QVADRAGINTA & unum libros scripsit Antiquitatum: hos in res humanas diuinasq; diuisit. rebus humanis uigintiquinq;, diuinis sedecim tribuit: istam secutus in ea partitione rationẽ,

A ut rerum humanarũ libros senos,[a] quatuor daret partibus. Intendit enim qui agãt, ubi agant, quando agãt, quid agant. In sex itaq; primis de hominibus scripsit, in secũdis sex de locis, sex tertios de temporibus, sex quartos eosdemq; postremos de rebus absoluit. Quater aũt seni, uiginti & quatuor fiũt. Sed unũ singularẽ, qui cõmuniter prius de omnibus loqueretur, in capite posuit. In diuinis [b] identidẽ rebus, eadẽ ab illo diuisionis forma seruata est, quantũ attinet ad ea quę dijs exhibenda sunt. Exhibentur enim ab hominibus in locis & tẽporibus sacra. Hæc qua-B tuor quæ dixi, libris complexus est ternis: nam tres priores de hominibus scripsit, sequentes de locis, tertios de tẽporibus, quartos de sacris, etiã hic qui exhibeãt, ubi exhibeant, quando exhibeant, quid exhibeant, subtilissima distinctione cõmendans. Sed quia oportebat dicere, & maxime id expectabatur, quibus exhibeant, de ipsis quoq; dijs tres conscripsit extremos, ut quinquies terni quindecim fierẽt. Sunt aũt omnes, ut diximus, sedecim, quia & istorum exordio unum singularẽ, qui prius de omnibus lo-C queretur, apposuit: quo absoluto, cõsequenter ex illa quinq; partita distributione, tres præcedentes, qui ad homines pertinent, ita subdiuisit, ut primus sit de pontificibus, secundus[c] de auguribus, tertius[d] de quindecimuiris sacrorũ. Secundos tres ad loca pertinentes, ita ut in uno eorum de sacellis, altero de sacris ędibus diceret, tertio de locis religiosis. Tres porrò qui istos sequuntur, ad tempora pertinẽt, id est ad dies festos: ita ut unum faceret de ferijs, alterũ de ludis circensibus, de scenicis tertiũ. Quartorũ trium ad sacra pertinentiũ, uni dedit consecrationes, D alteri sacra priuata, ultimo publica. Hanc uelut pompam obsequiorum in tribus, qui restant, dij ipsi sequuntur extremi: quibus iste uniuersus cultus impensus est. In primo dij certi, in secundo incerti, in tertio cuncti, nouissimo dij præcipui, atq; selecti. In hac tota serie pulcherrimæ ac subtilissimæ distributionis & distinctionis, uitam æternã frustra quæri, & sperari, impudentissimè uel optari, ex his quæ iam diximus, & quæ deinceps dicenda sunt: cuius hominum, qui corde obstinato sibi nõ fuerit inimicus, facillime apparet. Vel hominum enim sunt ista

instituta, uel dęmonũ: nõ quales uocant illi dęmones bonos: sed, ut loquar apertius, im mũdorũ spirituũ, & sine cõtrouersia malignorũ, qui noxias opiniones quibus anima humana magismagisq; uanescat, et incõmutabili ętern ęq; ueritati coaptari atq; inhærere nõ possit, inuidentia mirabili & occulte inserũt cogitationibus impiorũ: et aperte aliquando ingerũt sensibus: et qua possunt, fallaci attestatione cõfirmant. Iste ipse Varro, propterea se prius de rebus humanis, de diuinis aũt postea scripsisse testatur, q̃d prius extiterint ciuitates, deinde ab eis hęc instituta sint. Vera aũt religio nõ à terrena aliqua ciuitate instituta est: sed planè cœlestẽ ipsa instituit ciuitatẽ. Eã uero inspirat et docet uerus deus, dator uitę ęternæ, ueris cultoribus suis.

L. VIVES

a QVattuor daret partibus.] Hoc est, In quatuor secaret partes, ne quis de partibus aliquarũ rerũ putet. b Identidem rebus.] Sic etiam in antiquis, sed erratum puto ignoratione librarij. Est enim identidem, crebro idem. Legẽdum autem itidem, quasi similiter, pari modo. c De auguribus.] Augurum disciplina antiquissima est, ex Asia in Græciam: hinc in Ethruriam allata, & ad Aborigenes Latij, inde Romam. Romulus augur fuit, & tres augures instituit, ut Dionysius perhibet. Idem Liuius, qui unicuiq; tribuũ suũ augurem datũ scribit. Additus est quartus procedente tempore. Post quinq; adiecti, ut essent nouem. Idem de pontificibus factũ M. Valerio, Q. Apuleio coss. d De quindecimuiris.] Quũ libros Sibyllinos emisset Tarquinius Superbus rex, duosuiros illis inspiciẽdis præfecit, qui soli eos adirent, cũ esset opus, dictiq; sunt duũ uiri sacrorũ. Pòst auctus numerus, facti decẽuiri sacrorum lege Sextia Licinia in contentione ordinum accepta, duobus annis antequam consulatus communicaretur plebi. multo deinde post additi quinq;: qui numerus postea mansit.

Augures

Quindecim uiri

Quod ex disputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quàm diuinæ reperiantur. Cap. IIII

VARRONIS igitur confitentis ideo se prius de rebus humanis scripsisse, postea de diuinis: quia diuinę istę ab hominib. institutę sunt, hęc ratio est: Sicut prior est, inquit, pictor, quàm tabula picta: prior faber, quã ędificiũ: ita priores sunt ciuitates, quã ea, quę à ciuitatibus sunt instituta. Dicit autẽ se prius scripturum fuisse de dijs, postea de hominibus, si de õni natura deorũ scriberet. Quasi hic de aliqua scribat, & nõ omni: [a] aut uero etiam aliqua, licet nõ omnis deorũ natura, non prior debeat esse, q̃ hominũ: Quid q̃d A in illis tribus nouissimis libris, deos certos, & incertos, & selectos diligẽter explicans, nullã deorũ naturã prætermittere uidetur: Quid est ergo, quod ait: si de omni natura deorũ et hominũ scriberemus, prius diuina absoluissemus, quã humana attigissemus: Aut eñ de omni natura deorum scribit, aut de aliqua, aut omnino de nulla. Si de omni: præponenda est utiq; rebus humanis. Si de aliqua: cur non etiã ipsa res pręcedat humanas: An indigna est præferri etiã uniuersæ naturę hominũ pars aliqua deorũ: Quod si B multũ est, ut aliqua pars diuina præponatur uniuersis rebus humanis: saltẽ digna est uel Romanis. Rerũ quippe humanarũ libros, non quantũ ad orbẽ terrarũ, sed quantũ ad solã Romã pertinet scripsit. Quos tamẽ rerũ diuinarũ libris se dixit scribendi ordine merito prętulisse: sicut pictorẽ tabulę pictę: sicut fabrũ ædificio, apertissime confitens, quod etiam istæ res diuinæ, sicut pictura, sicut structura, ab hominib. institutæ sint. Restat ut de nulla deorũ natura scripsisse intelligatur: neq; hoc aperte dicere uoluisse, sed intelligẽtibus reliquisse. [b] Vbi eñ dici C tur, nõ omnis, usitate quidẽ intelligitur aliqua. Sed potest intelligi & nulla: q̃m quæ nulla est, nec omnis, nec aliqua est. [c] Nam ut ipse dicit: si omnis esset natura deorum de qua scriberet, scribẽdi ordine rebus humanis præponẽda esset. Vt aũt & ipso tacente ueritas clamat, pręponẽda esset certe rebus Romanis, etiãsi non omnis, sed saltẽ aliqua esset. Rectè aũt postponitur, ergo nulla est. Nõ itaq; rebus diuinis anteferre uoluit res humanas, sed rebus ueris noluit anteferre res falsas. In his eñ quæ scripsit de rebus hu D manis, secutus est historiã rerũ gestarũ, quę aũt de his, quas diuinas uocat, quid nisi opiniones rerũ uanarũ: Hoc est nimirũ, quod uoluit subtili significatione mõstrare: nõ solum scribens de his posterius, q̃ de illis, sed etiã rationẽ reddẽs cur id fecerit. Quã si tacuisset, aliter hoc factũ eius ab alijs fortasse defenderetur. In ea uero ipsa ratione quã reddidit, nec alijs quicquã reliquit pro arbitrio suspicari, & satis probauit homines se præposuisse institutis hominũ, non naturã hominũ naturæ deorũ. Ita se libros Rerũ diuinarum nõ de ueritate, quæ pertinet ad naturam, sed de falsitate quæ pertinet ad errorẽ; scripsisse

ſcripſiſſe confeſſus eſt. Quod apertius alibi poſuit, ſicut in quarto lib. cõmemoraui, ex naturę formula ſe ſcripturũ fuiſſe, ſi nouam ipſe conderet ciuitatem: quia uerò iam ueterem inuenerat, non ſe potuiſſe niſi eius conſuetudinem ſequi.

L. VIVES

a AVt uerò etiam aliqua.] Nulla eſt natura deorũ, tametſi nõ omnis ea ſit, ſed exigua aliqua pars, quæ non toti humano generi præſtet. b Vbi enim dicit non omnis.] Mirũ eſt hoc loco nihil attuliſſe cõmentatores noſtros de æquipollẽtijs dialecticorum: nullas maximas, nullas dignitates ex Petro Hiſpano ſodale ſuo: nihil mobilitatũ, nihil immobilitatũ. Aug. hic ex præceptis dialecticorum eſt locutus, quibus nõ omnis homo diſputat, & aliquis homo nõ diſputat in contrarium recurrũt, nõ omne uerò nihil affirmat: ſed ſiue aliquid ſit, modo aliquid non ſit, ſiue nihil, non omne uerum efficitur. Nam ſi nullus homo eſt, & nõ omnem eſſe neceſſe eſt, quippe aliquis nõ eſt, cùm falſum ſit omnem eſſe. ex rationibus contrariarũ contradicentiumq; iſta naſcuntur. Si enim uerum eſt nullum hominem eſſe, & falſum eſt aliquem nõ eſſe, uerum profectò erit omnem eſſe, quod eſt alicuius nõ repugnans: ita nullus & omnis ſimul in ueritate congruerent, quod fieri nequit. Hæc inquirendi de uero & falſo præcepta Ariſtoteles, & eum ſecuti Græci dialectici docuerunt, ex ijs quoq; qui Latini nominari poſſunt, Apuleius περὶ ἑρμηνείας, Martianus Capella, & Boetius Seuerinus. c Nam ut ipſe dicit, ſi omnis eſſet.] Auguſtinus ſublato cõnexo auferet & id cui eſt connexum: noſtri dicunt reiecta concluſione conditionalis, reijci quod præcedit: ſic ſi aliqua eſſet natura deorum, de qua ſcribit, ea præponenda eſſet rebus humanis: at nõ eſt præponenda ea natura de qua ſcribit rebus humanis: non eſt ergo illa natura ulla diuina. Si enim aliter fieret, conſecutio eſſet mala, cùm fieri poſſet ut quod antecedit eſſet uerũ, falſum uerò quod ſequitur. Repugnans enim conſequentis enunciati uerum eſſet cum antecedente. [redacted].

De tribus generibus theologię ſecundum Varronem, ſcilicet uno fabuloſo, altero naturali, tertio ciuili. Cap. V

DEINDE illud quale eſt, quod tria
D genera theologiæ dicit eſſe, id eſt rationis quæ de dijs explicatũ, eorumq; unum mythicon appellari, alterum phyſicon, tertiũ ciuile? Latine ſi uſus admitteret, genus quod primũ poſuit [a] fabulare appellaremus, ſed fabuloſum dicamus: à fabulis enim mythicon dictum eſt: quoniam μῦθος Græcè fabula dicitur. Secundum aũt ut naturale dicatur, iam & conſuetudo locutionis admittit. Tertium etiam ipſe Latinè enũciauit, quod ciuile appellatũ. Deinde ait: Mythicon appellant, quo maxime utuntur poetę: phyſicon, quo philoſophi: ciuile, quo

A populi. Primũ, inquit, quod dixi, in eo ſunt multa cõtra dignitatẽ et naturã immortaliũ ficta. In hoc enim eſt, ut deus alius ex capite, alius ex femore ſit, alius ex guttis ſanguinis natus: in hoc ut dij furati ſint, ut adulterauerint, ut ſeruierint homini. Deniq; in hoc omnia dijs attribuunt, quæ nõ modo in hominẽ, ſed etiã quę in contempſiſsimũ hominem cadere poſſunt. Hic certe ubi potuit, ubi auſus eſt, ubi impunitũ putauit, quanta mendaciſsimis fabulis naturæ deorũ fieret iniuria ſine caligine ullius ambiguitatis expreſsit. Loquebatur enim, non de naturali
B theologia, non de ciuili, ſed de fabuloſa, quã libere à ſe putauit eſſe culpandã. Videamus quid de altera dicat: [b] Secundũ genus eſt, inquit, q̃d demõſtraui, de quo multos libros philoſophi reliquerũt. In quibus eſt: dij qui ſint, ubi, quod genus, quale, ex quonã tẽpore, an à ſempiterno fuerint, an ex igne ſint, [c] ut credit Heraclitus: [d] an ex numeris, ut Pythagoras: [e] an ex atomis, ut Epicurus. Sic alia, quæ facilius intra parietes in ſchola, q̃ extra in foro ferre poſſunt aures. Nihil in hoc genere culpauit, quod phyſicon uocauit, & ad philoſophos pertinet: tantũ quod
C eorum inter ſe cõtrouerſias cõmemorauit, per quos facta eſt diſsidentiũ multitudo ſectarum. Remouit tamẽ hoc genus à foro, id eſt à populis: ſcholis uerò & parietib. clauſit. Illud autẽ primũ mendaciſsimũ atq; turpiſsimũ à ciuitatibus nõ remouit. O religioſas aures populares, atq; in his etiã Romanas. Quod de dijs immortalib. philoſophi diſputãt ferre nõ poſſunt: quod uerò poetæ canunt, & hiſtriones agunt, quia contra dignitatẽ ac naturã immortaliũ ficta ſunt: quia nõ modò in hominẽ, ſed etiam in con-
D tempſiſsimũ hominẽ cadere poſſunt, nõ ſolum ferunt, ſed etiã libenter audiũt. Neq; id tantum, ſed dijs quoq; ipſis hæc placere: & per hæc eos placandos eſſe decernũt. Dixerit aliquis, hæc duo genera mythicõ & phyſicon, id eſt fabuloſum atq; naturale diſcernamus ab hoc ciuili, de quo nũc agitur: unde & illa ipſe diſcreuit. Iamq; ipſum ciuile uideamus, qualiter explicet. Video quidẽ, cur debeat diſcerni fabuloſum: quia falſum, quia turpe, quia indignũ eſt. Naturale aũt à ciuili uelle diſcernere, quid eſt aliud, q̃ etiã ipſum ciuile fateri eſſe mẽdoſum? Si enim il-

lud naturale est, quid habet reprehẽsionis, ut excludatur? Si aũt hoc quod ciuile dicit, naturale nõ est, quid habet meriti, ut admittatur? Hęc nempe illa causa est, quare prius scripserit de rebus humanis, posterius de diuinis: quĩ in diuinis rebus nõ naturã deorũ, sed hominũ instituta secutus est. Intueamur sanè & ciuilẽ theologiã: Tertiũ genus est, inquit, quod in urbibus ciues, maxime sacerdotes, nosse atq; administrare debent. In quo est, quos deos publice colere, quæ sacra & sacrificia facere quenq; par sit. Adhuc quod sequit attẽdamus: Prima, inquit, theologia maxime accõmodata est ad theatrũ: secunda ad mundũ: tertia ad urbẽ. Quis non uideat, cui palmã dederit? Vtiq; secundæ, quam suprà dixit esse philosophorũ. Hanc enim pertinere testat ad mundũ,^f quo isti nihil esse excellentius opinant in rebus. Duas uerò illas theologias, primã & tertiã theatri scilicet atq; urbis distinxit ac seiunxit. Videmus enim nõ continuo quod est urbis, pertinere posse ad mundũ, quamuis urbes esse uideamus in mũdo. Fieri enim potest, ut in urbe secundum falsas opiniones, ea colãtur & credant, quorũ in mundo uel extra mundum natura sit nusquam. Theatrũ uerò ubi est, nisi in urbe? Quis theatrum instituit, nisi ciuitas? Propter quid instituit, nisi propter ludos scenicos? Vbi sunt ludi scenici, nisi in rebus diuinis, de quibus hi libri tanta solertia conscribuntur?

L. VIVES

a FAbulare appellaremus.] Suetonius in Tiberio hac uoce est usus: Maxime, inquit, curauit notitiã historiæ fabularis, usq; ad ineptias, & derisum. b Secundum genus est.] Platonici, sed Stoici maxime omnia illa cõmenta de dijs ad mundi causas naturasq; principes retulerunt. ut Plato attigit in Cratylo, & persona hominis Stoici. Cic. 2. De natura deorũ, Phurnutus, & alij permulti. sed plurima ita coacta & absurda ut planè ludere eos appareat. c Vt credit Heraclitus.] *Heraclitus* Heraclitus Ephesius, qui librum scripsit Delio natatore indigentem, ideoq; cognominatus est Scotinos. Ex igne cuncta nasci, inq; ignem resolui dixit, animarũ dæmonumq; referta esse omnia. Huius de igne opinionem secutus est Hippasus Metapontinus. d An ex numeris ut Pythagoras.] *Pythagoras* Hic & deum, & animas nostras, & cuncta quæ sunt in mũdo numeris constare asseruit, ex eorumq; concẽtu & harmonia uniuersa progigni: quos numeros postea Plato ab Italicis philosophis qui Pythagoræ preceptorũ sectatores erant edoctus, & clariores & apertiores reddidit, tametsi non ita aperuit, quin à maxima eorum parte lectorem excludat. Vnde illud de re obscura apud Ciceronẽ ad Atticũ scribentẽ, numeri Platonis. e An ex atomis, ut Epicurus.] *Epicurus* Hic A Democritum æmulatus, omnia fieri constareq; dixit ex corpusculis ramentisq; minutissimis, & insecabilibus, quas ideo ἀτόμους nominauit, quibus tamẽ formã, magnitudinem, & pondus non adimebat. f Quo isti nihil esse excellẽtius.] Nihil enim nouit natura uel maius, uel pulchrius, ut inquit Seneca: idem Plato in Timæo, idem Cicero secundo De natura deorum, idem alij omnes philosophi.

De theologia mythica, id est, fabulosa, & de ciuili contra Varronem. Cap. VI

O Marce Varro, cùm sis homo omnium acutissimus, & sine ulla dubitatione doctissimus, sed tamen homo, nõ deus, nec spiritu dei ad uidẽdã & annũcianda diuina in ueritatẽ libertatemq; B subuectus, cernis quidem q; sint res diuinę ab humanis nugis atq; mendacijs dirimendæ: sed uitiosissimas populorũ opiniones, & cõsuetudines in superstitionib. publicis uereris offendere, quas à deorũ natura abhorrere, uel taliũ quales in huius mundi elementis humani animi suspicat infirmitas, et sentis ipse, cũ eas usquequaq; consideras, & omnis uestra literatura circumsonat. Quid hic agit humanũ quamuis excellentissimũ ingeniũ? Quid tibi humana licet multiplex ingensq; doctrina in his angustijs suffragatur? C Naturales deos colere cupis: ciuiles cogeris. Inuenisti alios fabulosos, in quos liberius quod sentis euomas,^a unde & istos ciuiles uelis nolis'ue perfundas. Dicis quippe fabulosos accõmodatos esse ad theatrũ, naturales ad mundũ, ciuiles ad urbẽ, cũ mundus opus sit diuinũ, urbes uerò & theatra opera sint hominũ: nec alij dij rideantur in theatris, q; qui adorantur in templis, nec alijs ludos exhibeatis, q; quibus uictimas immolatis. Quanto liberius subtiliusq; ista diuideres dicens, alios esse deos naturales, alios ab hominib. institutos? Sed de institu- D tis aliud habere literas poetarum, aliud sacerdotum, utrasq; tamen ita esse inter se amicas consortio falsitatis, ut gratæ sint utræq; dæmonibus, quibus inimica est doctrina ueritatis. Sequestrata igitur paulũlum theologia, quam naturalem uocant, de qua postea differendum est, placétne tandem uitam æternã peti, aut sperari à dijs poeticis, theatricis, ludicris, scenicis? Absit. Imò auertat deus uerus tam immanem sacrilegamq; dementiã. Nunquid ab eis dijs, quibus hæc placent, & quos hæc placant, cùm eorũ illic crimina frequentant, uita æterna poscenda

est? Nemo ut arbitror, usque ad tantũ præcipitiũ furiosissimæ impietatis insanit. Nec fabulosa igitur, nec ciuili theologia sempiternã quisque adipiscitur uitã. Illa enim de dijs turpia fingẽdo seminat, hæc fauẽdo metit. Illa mendacia spargit, hæc colligit. Illa res diuinas falsis criminib. insectatur, hæc eorũ criminũ ludos in diuinis rebus amplectitur. Illa de dijs nefanda figmẽta hominũ carminib. personat, hæc ea deorũ ipsorũ festiuitatibus cõsecrat. Facinora & flagitia numinũ illa cãtat, hæc amat. Illa prodit, aut fingit, hæc aũt aut attestatur ueris, aut oblectatur & falsis. Ambæ turpes, ambæque dãnabiles. Sed illa quę theatrica est, publicã turpitudinẽ profitetur: ista quæ urbana est, illius turpitudine ornatur. Hinccine uita ęterna sperabitur, unde ista breuis tẽporalisque polluitur? an uerò uitã polluit consortiũ nefariorũ hominũ, si se inserũt affectionibus & assensionib. nostris, & uitam nõ polluit societas dæmonũ, qui coluntur criminibus suis? Si ueris, quàm mali: si falsis, quàm male? Hæc cũ dicimus, uideri fortasse cuipiã nimis harũ rerũ ignaro potest ea sola de dijs talibus indigna maiestate diuina, & ridicula detestabiliáque celebrari, quæ poeticis cantantur carminibus & ludis scenicis actitantur: sacra uerò illa, quæ nõ histriones, sed sacerdotes agũt ab omni esse dedecore purgata & aliena. Hoc si ita esset, nunquam theatricas turpitudines in eorũ honorẽ quisquã celebrandas esse cẽseret, nunquam eas ipsi dij præciperent sibimet exhiberi. Sed ideo nihil pudet ad obsequiũ deorũ talia gerere in theatris, quia similia geruntur in tẽplis. Denique cõmemoratus autor cùm ciuilẽ theologiã à fabulosa & naturali, tertiã quandã sui generis distinguere conaretur, eã magis ex utraque tẽperatã, quàm ab utraque separatam intelligi uoluit. Ait enim ea quæ scribũt poetæ minus esse, quàm ut populi sequi debeãt, quæ aũt philosophi, plus quàm ut ea uulgum scrutari expediat. Quæ sic abhorrent, inquit, ut tamẽ ex utroque genere ad ciuiles rationes assumpta sint nõ pauca. Quare quæ sunt cõmunia cũ poetis, unà cũ ciuilib. scribemus. E quibus maior societas debet esse nobis cũ philosophis, quàm cũ poetis: nõ ergo nulla cũ poetis. Et tamẽ alio loco dicit de generationib. deorũ magis ad poetas quàm ad physicos fuisse populos inclinatos. Hic enim dixit, quid fieri debeat, ibi

Augustinus.

A quid fiat. Physicos dixit utilitatis causa scripsisse, poetas delectationis. Ac per hoc ea, quæ à poetis cõscripta, populi sequi nõ debent, crimina sunt deorũ, quæ tamen delectãt & populos & deos. Delectatiõis enim causa, sicut dicit, scribunt poetæ, non utilitatis: ea tamen scribunt quæ dij expetant, populi exhibeant.

L. VIVES

Vnde & istos ciuiles uelis nolisue profundas] In Coloniensi exemplari perfundas legitur, & rectius. Ex ijs enim quæ Varro euomit in deos fabulosos, necesse est etiã perfundantur dij ciuiles, qui ex fabulosis manarunt, & sine dubio ijdem sunt.

B De fabulosæ & ciuilis theologiæ similitudine atque concordia. Cap. VII

EVOCANTVR igitur ad theologiã ciuilem theologia fabulosa, theatrica, scenica, indignitatis & turpitudinis plena. Et hæc tota quæ merito culpanda & respuenda iudicatur, pars huius est, quæ colenda & obseruãda censetur, non sanè pars incõgrua sicut ostẽdere institui: & quę ab uniuerso corpore aliena importunè illi cõnexa atque suspensa sit, sed omnino consona, & tanquam eiusdem corporis mẽbrum cõuenientissimè copulata. Quid enim aliud ostendũt illa simulachra, formæ, ætates, sexus, habitus deorũ? Nunquid barbatũ Iouem, imberbẽ Mercurium poetæ habent,
C põtifices nõ habẽt? Nunquid Priapo mimi nõ etiã sacerdotes enormia pudẽda fecerunt? An aliter stat adorãdus in locis sacris, quàm procedit ridendus in theatris? [a] Num Saturnus senex, Apollo ephebus, ita personæ sunt histrionũ ut nõ sint statuæ delubrorum? Cur Forculus qui foribus præest, & Limẽtinus qui limini, dij sunt masculi, atque inter hos Cardea fœmina est, quæ cardinem seruat? Nonne ista in rerum diuinarum libris reperiuntur, quæ graues poetæ suis carminib. indigna duxerũt? Nunquid Diana theatrica
D [b] portat arma, & urbana simpliciter uirgo est? nunquid scenicus Apollo citharista est, & ab hac arte Delphicus uacat? Sed hęc honestiora sunt in cõparatione turpiorũ. quid de ipso Ioue senserũt, qui eius nutricẽ in Capitolio posuerũt? Nõne attestati sunt [c] Euemero, qui oẽs tales deos nõ fabulosa garrulitate, sed historica diligẽtia homines fuisse mortalesque cõscripsit? [d] Epulones etiã deos parasitos Iouis ad eius mensam, qui consti-

 tuerunt

tuerunt, quid aliud quàm[a] mimica ſacra eſſe uoluerunt? Nam paraſitos Iouis ad eius cõuiuiũ adhibitos, ſi mimus dixiſſet, riſum utique quæſiſſe uideret. Varro dixit. Non cũ irrideret deos, ſed cùm cõmendaret, hoc dixit: diuinarũ non humanarũ rerum libri hoc eũ ſcripſiſſe teſtanť. Nec ubi ludos ſcenicos exponebat, ſed ubi Capitolina iura pandebat. Denique à talibus uincitur, & fateť, ſicut forma humana deos fecerunt, ita eos delectari humanis uoluptatibus crediđiſſe. Non enim & maligni ſpiritus ſuo negocio defuerũt, ut has noxias opiniones humanarũ mentium ludificatione firmarẽt.[f] Vnde etiã illud eſt, quòd Herculis ædituus ocioſus atque feriatus luſit teſſeris ſecum utraque manu alternante, in una conſtituens Herculẽ, in altera ſeipſum: ſub ea conditione, ut ſi ipſe uiciſſet, de ſtipe templi ſibi cœnã pararet, amicamque cõduceret: ſi aũt uictoria Herculis fieret, hoc idẽ de pecunia ſua uoluptati Herculis exhiberet: deinde cũ à ſeipſo tanquam ab Hercule uictus eſſet, debitã cœnã & nobiliſsimã meretricẽ [g] Laurentinã deo Herculi dedit. At illa cũ dormiuiſſet in templo, uidit in ſomnis Herculem ſibi eſſe cõmixtũ, ſibique dixiſſe, quòd inde diſcedens cui primũ iuueni obuia fieret, apud illum eſſet inuẽtura mercedẽ, quã ſibi credere deberet ab Hercule perſolutam. ac ſic abeunti cùm primus iuuenis ditiſsimus Tarutius occurriſſet, eamque dilectã ſecũ diutius habuiſſet, illa hęrede relicta, defuncta eſt. Quæ ampliſsimã adepta pecuniã, ne diuinæ mercedi uideretur ingrata, quod acceptiſsimũ putauit eſſe numinibus, populum Romanũ etiam ipſa ſcripſit hæredẽ: atque illa non comparente inuentũ eſt teſtamentũ, quib. meritis eã ferũt etiã honores meruiſſe diuinos. Hæc ſi poetæ fingerẽt, ſi mimi agerent, ad fabuloſam theologiã dicerenť procul dubio pertinere, & à ciuilis theologiæ dignitate ſeparanda iudicarentur. Cùm uerò hæc dedecora, nõ poetarũ, ſed populorum: non mimorũ, ſed ſacrorum: non theatrorũ, ſed templorum, id eſt, non fabuloſæ, ſed ciuilis theologiæ, à tanto autore produntur, non fruſtra hiſtriones ludicris artibus fingunt deorum, quæ tanta eſt, turpitudinem, ſed planè fruſtra ſacerdotes uelut ſacris ritibus conantur fingere deorũ, quæ nulla eſt, honeſtatem. Sacra ſunt Iunonis, & hæc[b] in

A eius dilecta inſula Samo celebranť, ubi nuptum data eſt Ioui. Sacra ſunt Cereris, ubi à Plutone rapta Proſerpina quæritur. Sacra ſunt Veneris, ubi amatus eius Adonis apri nodente extinctus iuuenis formoſiſsimus plangitur. Sacra ſunt Matris deûm ubi Atys pulcher adoleſcẽs ab ea dilectus & muliebri zelo abſciſus, etiã hominũ abſciſorũ, quos Gallos uocant, infelicitate deplorať. Hæc cũ deformiora ſint omni ſcenica fœditate, quid eſt, quod fabuloſa de dijs figmẽta poetarũ ad theatrum uidelicet pertinẽtia ue

B lut ſecernere nitũtur à ciuili theologia, quã pertinere ad urbem uolunt: quaſi ab honeſtis & dignis indigna & turpia? Itaque potius eſt, unde gratiæ debeãtur hiſtrionibus, qui oculis hominũ pepercerunt, nec omnia ſpectaculis nudauerũt, quæ ſacrarũ ædium parietibus occuluntur. Quid de ſacris eorũ boni ſentiendũ eſt, quæ tenebris operiunť, cùm tam ſint deteſtabilia, quæ proferunť in lucẽ? Et certe quid in occulto agant per abſciſos & molles, ipſi uiderint. Eoſdem tamẽ homines infeliciter ac turpiter eneruatos atque corruptos minime occultare potuerũt.

C Perſuadeãt cui poſſunt, ſe aliquid ſanctum per tales agere homines: quos inter ſancta ſua numerari atque uerſari negare nõ poſsũt. Neſcimus quid agãt, ſed ſcimus per quales agant. Nouimus autem quæ agantur in ſcena, quæ nunquam uel in choro meretricũ, quò nemo abſciſus aut mollis intrauit, & tamen etiã ipſa turpes & infames agũt, neque enim ab honeſtis agi debuerunt. Quæ ſunt ergo illa ſacra quib. agẽdis tales elegit ſanctitas, quales[h] nec thymelica in ſe admittit obſcenitas?

L. VIVES

a NAm Saturnus ſenex.] Per interrogationem figuratè, non ſciſcitandi gratia, ſed inſtandi: ut quod negari non poteſt, ardentius inſigatur: ſi

D cut Quintilianus docet libro nono: aut legẽdum, nom Saturnus. Nam res ſic habet, quòd Satornos ſenex, & Apollo ephebus in templis uiſitur: unde eſt ille Dionyſij Syracuſij iocus, cùm barbam aureã Aeſculapio ademiſſet, non decere patre imberbi filium eſſe barbatum. Apollinis ſimolachrum Deli dextra manu arcum tenebat, ſiniſtra uerò tres gratias, quarum una citharam, altera tibias, media fiſtulam habebat. b Portat arma.] Arcum & pharetram. c Euemero.] Hic fuit Siculus, è ciuitate Meſſana, qui Iouis & cæterorum deorum hiſtoriam ueram ſcripſit ex titulis & inſcriptionibus ſacris, quæ in antiquiſsimis templis habebantur: quam Græci ſacram uocãt. Ennius interpretatus eſt, ut ſcribit Cicero. Meminerunt huius ſcriptoris cùm Græci frequentes, tum ex Latinis Cicero, Varro, Lactantius, Macrobius.

crobius, Seruius, & alij permulti. Hunc Euemerũ, ꝙ ue-
ram historiã scripsisset de dijs, Sextus Empiricus ἄθεον,
id est impiũ & sine deo, uocatũ esse ait: cui Theodoricus
Cyrenensis suffragat̃, illũ inter Diagoras & Theodoros
numerãs. Timon in Syllis γέροντα ἀλαζόνα nominat,
id est senem insolentẽ, & qui libros ædat iniquiores.
Epulones d Epulones etiã.] Collegio pont. triũuiri additi sunt,
qui sacra conuiuia, hoc est, quæ in deorũ ludis exhibe-
bantur, curarent: dictiq; sunt triũuiri epulones. Sequẽti
tẽpore additi sunt duo: ita fuerũt quinq; uiri: postremo
per ambitionẽ duo alij adiecti, & hic numerus mansit se
ptem uirorũ epulonũ, qui curarãt publicũ epulũ, ipsis
mensa parabat̃ ante Iouis simulachrũ, ibiq; epulabant̃.
Cicero in Arusp. resp. epulones Iouis opt. max. appel-
lat. Parasitos nominauit, ꝙ horũ mos est, alienas sectari
mensas, ut nomẽ ipsum ex Græco ostendit. Ita Varro ex
naturali significatu, epulones illos parasitos uocauit,
Parasitus quasi cõuiuas Iouis. Hoc enim est παράσιτος ἀ παρασι- B
τεῖν. e Inimica sacra.] Legendũ mimica. f Vnde
etiã illud est.] Hanc meretricẽ quidã putãt fuisse Florã,
alij Accam Larentiã, cuius feriæ Larentinalia: sed de hoc
multa Macrobius primo Saturn. Attingit etiã Lactant.
sed paucis, Verrius Flaccus Flauã cognominatam esse
hanc scribit. Plutarchus quoq; de hac ipsa re in Proble.
g Laurentiã.] Alibi Larentinã, Larentiã uulgatius no
minãt: nam Accam Laurentiã, Romuli nutricem ferũt,
eiusq; putãt esse festa Larentalia, huius uerò scorti festa
Samos esse Floralia. h In eius dilecta insula Samo.] Samos
insula est in mari Icario, à summitate & asperitate sic di-
cta. Lactãt. lib. 1. Insulam Samũ scribit Varro prius Par-
theniã nominatã, ꝙ ibi Iuno adoleuerit, ibiq; etiã Ioui
nupserit. Itaq; nobilissimũ & antiquissimũ templũ eius
est Sami: simulachrũ in habitu nubẽtis figuratũ, & sacra
eius anniuersaria nuptiarũ ritu celebrabant̃. Hæc Lact.
Erat chara Samos Iunoni, nempe natale solũ. Sic Verg. C
Adonis 1. Aen. i Vbi amatus eius Adonis.] Cinara ex Myr-
rha filia sua astutia nutricis genuit Adonim formosissi-
mũ iuuenẽ, qui Cypri regnauit. Valer. Probus in Gallũ
Vergilij scribit ex sentẽtia Hesiodi, hunc Phœnicis fuisse
filium, ex Philostephano uerò genitũ à Ioue sine ullius
fœminæ accubitu. Hũc Venus adamauit: cumq; uenãdi
esset studiosissimus, ab apro ferocissimo dilaniatus est.
Fabulant̃ aprum hũc à zelotypo Marte esse immissum,
Venerẽq; mœstissimã multũ luxisse Adonim, uertisseq;
eum in florẽ sui nominis. Simulachrũ Veneris dicit Ma
crobius fingi in monte Libano, capite obnupto, specie
triste, faciẽ manu læua intra amictũ sustinens: lachrymæ
uisione conspicientiũ manare credunt̃. Phœnices Ado-
nim γίγγραν nominabãt, ut autor est Pollux lib. 4. ideo
mœstas illas tibias, quibus in luctu Adonis uti solebãt,
γίγγρας appellarũt, tametsi Festus genus putat exigua-
rum tibiarũ gingrinas de uoce anserum appellatas, qui
Gingrire gingrire dicunt̃. Porrò ꝙ Adonis flore iuuẽtæ est subre
ptus, ideo Veneri orti dicabant̃, qui sine fructu speciem D
quandã præberẽt florũ foliorumq;: unde prouerbium
apud Græcos natũ ἀδώνιδος κῆποι: quod ut reliqua
alia, ita & hoc accuratissimè explicat Erasmus noster in
Adagijs suis, siue, ut Budæus uocat, in salino Mercurij,
Thymelici & logotheca Mineruæ. k Nec Thymelica in se admit
tit obscœnitas.] Thymelicorum & Thymeles memine-
runt Græci crebrò. Et ex Latinis Vitruuius libro De ar-
chitectura quinto, sed obscurè mea sententia, quæ ego
uel explicabo, uel certe explicandi causam incitamen-
tumq; dabo eruditioribus. In theatro erat scena inter
duo theatri cornua extensa, in qua agebant histriones
Orchestra tragici & comici. Erat & Orchestra senatorũ locus inter
cuneos & scenã, in qua pulpitũ quinq; pedibus altum,
quod Græci Thymelem dicebãt, & Logeũ, in quo & cho
A rus tragœdiarũ saltabat: comœdiarũ quoq; cũ habebãt
comœdiæ chorũ, modò ad histriones uersus, modò ad
populũ histrionibus in scena abditis: ibi & citharœdi &
aulœdi, & quotquot personã ex fabula nõ agẽtes, actio-
ni fabulæ subseruiebãt, nomenq; loco in quo saltarent,
dederũt: nam orchestra est appellata ab ὀρχέομαι, salto:
& thymelen αὐλητικὴν interpretant̃ Græci, & illos oẽs
artifices musices thymelicos: putãt Thymelẽ dictam ab
aris quæ ibi erãt extructæ Apollini & Baccho: nã & θυ-
μέλη pro ara ponit̃: de quibus Donatus censet Terentiũ
in Andria locutũ, Sume uerbenas ex ara. Apuleius in
Apologia priore Thymelicũ choragiũ posuit pro appa
ratu histrionũ & ornatu illo scenæ. Fuit & Thymele Lati
ni histrionis, ut quidã putãt, uxor, ut alij socia, eiusdẽq;
artis mimicæ. Ambobus Domitianũ Cæsarẽ impẽse de-
lectatũ, Martialis lib. 1. ad Domitianum declarat:
Qua Thymelem spectas derisoremq; Latinum,
B Illa fronte precor carmina nostra lege.

De interpretationibus naturalium rationũ, quas doctores pagani pro dijs suis conantur ostendere. Cap. VIII

T enim habent ista physiologicas
A quasdã, sicut aiũt, id est naturaliũ
rationũ interpretationes. Quasi
uero nos in hac disputatione physiologiam
quæramus, & nõ theologiã, id est rationem
nõ naturæ, sed dei. Quãuis enim qui uerus
deus est, non opinione, sed natura sit deus,
nõ tamẽ omnis natura deus est, quia & ho-
minis, & pecoris, & arboris, & lapidis utiq;
C natura est, quorũ nihil est deus. Si aũt inter
pretationis huius, qñ agit̃ de sacris Matris
deûm, caput est certe, ꝙ mater deorũ est ter
ra, quid ultra quærimus, qd cætera perscru
tamur? Quid euidẽtius suffragat̃ eis q dicũt
oẽs istos deos homines fuisse? Sic eñ sunt
terrigenæ, sicut terra eis mater est. In uera au
tem theologia opus dei est terra, nõ mater.
Veruntñ quoquo modo sacra eius interpre-
tent̃, & referãt ad rerũ naturã, [a] uiros mulie-
bria pati non est secundũ naturã, sed contra
naturã. Hic morbus, hoc crimen, hoc dede-
cus habet inter illa sacra professionẽ, quod
D in uitiosis hominũ moribus uix habet inter
tormẽta cõfessionẽ. Deinde si ista sacra quæ
scenicis turpitudinib. conuincunt̃ esse fœ-
diora, hinc excusant̃, atq; purgant̃ quod ha
bent interpretationes suas, quibus ostẽdan
tur rerũ significare naturã: cur nõ etiã poeti
ca similiter excusent̃ atq; purgent̃? Multa e-
nim & ipsi ad eundem modum interpretati
sunt, usq; adeò ut quod ab eis immanissimũ
& infandissimũ dicit̃: Saturnũ suos filios de
uorasse, ita nõnulli interpretent̃, [b] ꝙ longin
quitas temporis, quæ Saturni nomine signi

ficatur, quicquid gignit ipsa consumat. Vel sicut idem opinat Varro, quod pertineat Saturnus ad semina, quæ in terrã de qua oriũtur, iterũ recidũt. Itemq; alij alio modo, & similiter cętera. Et tñ theologia fabulosa dicit, & cũ omnib. huiuscemodi interpretationibus suis reprehendit, abijcit, improbat: nec solũ à naturali, quæ philosophorũ est, uerũ etiã ab ista ciuili, de qua agimus, quæ ad urbes populosq; pertinere asserit: eo quod de dijs indigna cõfinxerit, merito repudianda discernitur. Eo nimirũ consilio, quoniã acutissimi homines atq; doctissimi, à quibus ista conscripta sunt, ambas improbandas intelligebãt, & illam scilicet fabulosam, & istam ciuilem. Illã uerò audebãt improbare, hanc nõ audebant. Illam culpandã proposuerũt, hãc eius similem comparandã exposuerũt, non ut hæc præ illa tenenda eligeret, sed ut cum illa respuenda intelligeret: atq; ita sine periculo eorũ qui ciuilem theologiã reprehẽdere metuebant, utraq; contẽpta, ea quã naturalem uocant apud meliores animos inueniret locũ. Nam & ciuilis & fabulosa ambæ fabulosę sunt ambæq; ciuiles: ambas inueniet fabulosas, qui uanitates & obscœnitates ambarum prudẽter inspexerit, ambas ciuiles, qui ludos scenicos pertinẽtes ad fabulosam in deorũ ciuilium festiuitatibus, & in urbiũ diuinis rebus aduerterit. Quomodo igitur uitæ æternæ dandæ potestas cuiquam deorum istorũ tribuitur: quos sua simulachra & sacra conuincũt, dijs fabulosis apertissimè reprobatis, esse simillimos formis, ætatibus, sexu, habitu, cõiugijs, generationibus, ritibus, in quibus omnibus aut homines fuisse intelliguntur, & pro uniuscuiusq; uita uel morte sacra eis, & solennia constituta, hunc errorem insinuantibus firmantibusq; dæmonibus, aut certe ex qualibet occasione immundissimi spiritus fallendis humanis mentibus irrepsisse?

L. VIVES

[a] Viros muliebria pati.] Galli matris deum, cùm non possent facere quæ uiri, patiebant quæ fœminæ. [b] Quod longinquitas temporis.] Interpretatio Cicer. 2. De natura deorum. nam κρόνος est Græcè quasi χρόνος, de hoc alibi.

De officijs singulorum deorum. Cap. IX

Qvid ipsa numinũ officia tam uiliter minutatimq; concisa, propter quod eis dicunt pro uniuscuiusq;

A proprio munere supplicari oportere: unde nõ quidem omnia, sed multa iam diximus: nónne scurrilitati mimicæ magis quàm diuinæ consonãt dignitati? Si duas quisquã nutrices adhiberet infanti: quarum una nihil nisi escam, altera nil nisi potũ daret: sicut isti ad hoc duas adhibuerũt deas, Educã & Potinam: nempe desipere, & aliquid mimo simile in sua domo agere uideret. Liberũ à liberamẽto appellatũ uolunt, quod mares in coeundo per eius beneficiũ emissis seminibus liberent. Hoc idem in fœminis agere Liberã, B quam etiã Venerẽ putant, [a] quod & ipsas perhibeant semina emittere, & ob hoc Libero eandem uirilẽ corporis partẽ in templo poni, fœmineã Liberæ. [b] Ad hęc addunt mulieres attributas Libero & uinũ, propter libidinem concitandã. Sic Bacchanalia summa celebrant insania. Vbi Varro ipse confitet à Bacchantibus fieri nõ posse, [c] nisi mente cõmota. [d] Hæc tamẽ postea displicuerũt senatui saniori, & ea iussit auferri. Saltem hic tandẽ forsitan senserũt quid immũdi spiritus, dũ pro dijs habent, in hominũ possint mentibus. Hæc certe nõ fierent in theatris. C Ludunt quippe ibi, nõ furunt, quãuis deos habere, qui etiã ludis talibus delectent, simile sit furoris. Quale aũt illud est, quod cũ religiosum à superstitioso ea distinctione discernat, ut à superstitioso dicat timeri deos, à religioso aũt tantum uereri ut parẽtes, non ut hostes timeri: atq; omẽs ita bonos dicat, ut facilius sit eos nocẽtibus parcere, quàm lædere quenquã innocentẽ: tamẽ mulieri fœtæ post partum tres deos custodes cõmemorat adhiberi, ne Siluanus deus per noctem ingrediatur & uexet: eorumq; custodum significandorũ causa tres homines noctu circumire limina domus, & primo limẽ securi D ferire, postea pilo, tertio deuerrere scopis: ut his datis culturæ signis, deus Siluanus prohibeat intrare: quia neq; arbores cęduntur ac putãtur sine ferro: neq; far conficitur sine pilo: neq; fruges coaceruãtur sine scopis. Ab his aũt tribus rebus tres nũcupatos deos: [e] Intercidonam à securis intercisione, [f] Pilumnũ à pilo, Deuerram à scopis: quibus dijs custodibus cõtra uim dei Siluani, fœta conseruaret. Ita contra dei nocẽtis sæuitiã non ualeret custodia bonorũ, nisi plures essent aduersus unum: eiq; aspero, horrendo,

inculto,utpote syluestri signis culturę tanq̃
contrarĳs repugnarent. Istáne est innocētia
deorum, ista cōcordia? Hæccine sunt numi
na salubria urbium, magis ridenda q̃ ludi-
bria poetarum & theatrorum? Cùm mas et
fœmina coniunguntur, adhibetur deus Iu-
gatinus. sit hoc ferendum. Sed domum est
ducenda quæ nubit, adhibetur deus[g] Do-
miducus. Vt in domo sit, adhibetᷓ deus Do
mitius. Vt maneat cum uiro, additur dea
Manturna. Quid ultra quæritur? Parcatur
humanæ uerecundiæ: peragat cætera con-
cupiscentia carnis & sanguinis procurato
secreto pudoris. Quid impletur cubiculum
turba numinum,[b] quando & paranymphi
inde discedunt? Et ad hoc impletur, non ut
eorum præsentia cogitata maior sit cura pu
dicitiæ, sed ut fœminæ sexu infirmę, nouita
te pauidæ, illis cooperantibus sine ulla diffi
cultate uirginitas auferatur. adest enim dea
Virginensis, & deus pater Subigus, & dea
mater Prema, & dea Partūda, & Venus, &
Priapus. Quid est hoc? Si omnino laboran
tem in illo opere uirum ab dĳs adiuuari o-
portebat: non sufficiebat aliquis unus, aut
aliqua una? Nunquid Venus sola parum es
set, quæ ob hoc etiam dicitur nuncupata, q̃
sine eius ui fœmina uirgo esse non desinat?
Si ulla est frons in hominibus, quæ non est
in numinibus: nónne cùm credūt coniuga-
ti tot deos utriusq; sexus esse præsentes, &
huic operi instantes, ita pudore afficiuntur,
ut & ille minus moueatur, & illa plus relu-
ctetur? Et certe si adest[i] Virginensis dea, ut
uirgini zona soluatᷓ: si adest deus Subigus,
ut uiro subigatur: si adest dea Prema, suba-
cta ne se cōmoueat comprimatur, dea Par-
tunda ibi quid facit? Erubescat, eat foras, a-
gat aliquid & maritus. Valde inhonestum
est, ut quod uocatur illa, impleat quisquam
nisi ille. Sed forte ideo toleratur, quia dea di
citur esse, non deus. Nam si masculus crede
retur, & Partundus uocaretur, maius cōtra
eum pro uxoris pudicitia posceret maritus
auxilium, q̃ Fœta contra Syluanum. Sed
quid hoc dicam, cùm ibi sit &[k] Priapus ni-
mis masculus, super cuius[l] immanissimū &
turpissimū fascinum sedere noua nupta iu-
bebatur more honestissimo & religiosissi-
mo matronarū? Eant adhuc et ciuilem theo
logiam à theologia fabulosa, urbes à thea-
A tris, templa à scenis, sacra pontificum à car-
minibus poetarum, uelut res honestas à tur
pibus, ueraces à fallacibus, graues à leuib. se
rias à ludicris, appetendas à respuēdis, qua
possunt quasi conentur subtilitate discerne
re. Intelligimus quid agant, qui illam thea-
tricam & fabulosam theologiam ab ista ci-
uili pendere nouerunt, & ei de carminibus
poetarum tanquam de speculo resultare: &
ideo ista exposita, quam damnare non au-
dent: illam eius imaginem liberius arguunt
& reprehendunt, ut qui agnoscunt quid ue
B lint, & hanc ipsam faciem cuius illa imago
est, detestentur, quam tamen ipsi dĳ tanquā
in eodem speculo se intuentes ita diligūt, ut
qui qualesq; sint in utraq; melius uidean-
tur. Vnde etiam cultores suos terribilibus
imperĳs compulerunt, ut immunditiam
theologiæ fabulosæ sibi dicarent, in suis so-
lennitatibus ponerent, in rebus diuinis ha-
berent: atq; ita & seipsos immūdissimos spi
ritus manifestius esse docuerunt, & huius
urbanæ theologiæ uelut electæ & probatę
illam theatricam, abiectam, atq; reprobatā[c]
C membrum partemq; fecerunt, ut cùm sit u-
niuersa turpis & fallax, atq; in se contineat
commentitios deos, una pars eius sit in lite-
ris sacerdotum, altera in carminibus poeta-
rum. Vtrum habeat & alias partes, alia quæ
stio est. Nunc propter diuisionem Varro-
nis, & urbanam & theatricam theologiam
ad unam ciuilem pertinere satis, ut opinor,
ostendi. Vnde quia sunt ambæ similis tur-
pitudinis, absurditatis, indignitatis, falsita-
tis: absit à uiris religiosis, ut siue ab hac, siue
ab illa uita speretur æterna. Deniq; & ipse
D Varro commemorare & enumerare deos
cœpit à conceptione hominis, quorum nu-
meros exorsus est à Iano: eamq; seriem per-
duxit usq; ad decrepiti hominis mortem, et
deos ad ipsum hominem pertinentes clau-
sit[m] ad Næniam deam quæ in funeribus se-
num cantatur. Deinde cœpit deos alios o-
stendere, qui pertinerent non ad ipsum ho
minē, sed ad ea quæ sunt hominis, sicuti est
uictus, uestitus, & quæcunq; alia quæ huic
uitæ sunt necessaria, ostendens in omnibus
quod sit cuiusque munus, & propter quid
cuiq; debeat supplicari: in qua uniuersa dili
genria nullos demonstrauit uel nominauit
deos, à quibus uita æterna poscēda sit, pro-

pter quã unã ꝓprie nos Christiani sumus. A Quis ergo usq; adeò tardus sit, ut nõ intelligat istũ hominẽ ciuilẽ theologiã tã diligenter exponẽdo & aperiẽdo, eamq; illi fabulosæ indignæ atq; probrosę similẽ demõstrando, atq; ipsam fabulosam partẽ esse huius satis euidẽter docẽdo, nõ nisi illi naturali, quã dicit ad philosophos pertinere, "in animis hominũ moliri locũ, ea subtilitate ut fabulosam reprehendat, ciuilẽ uerò reprehendere quidẽ nõ audeat, sed prodendo reprehensibilem ostendat, atq; ita utraq; iudicio rectè intelligentiũ reprobata, sola naturalis remaneat eligẽda:" B De qua suo loco in adiutorio dei ueri diligentius differendum est.

L. VIVES

a QVod & ipsam perhibeant.] Alibi ipsas, quasi fœminas, de quo est magna controuersia inter philosophos. Plato & Aristoteles nõ semen eas aiũt emittere, sed humorẽ quendam sudori nõ dissimilem, qui ad generationem nihil faciat. Pythagoras & Democritus semen contendunt emittere. Epicurus Democritum sequitur, ut solet Hippo. quasi inter hos medius semen esse ait, sed generationi nihil cõferre. quippe quod exeat, non maneat in uase generationis. b Ad hæc addunt mulieres.] *Bacchus* Bacchum sequebant̃ Satyri & mulieres furentes, quæ bacchæ dicebantur ululantes. Vnde Eustathius deum Bacchum dictum esse ab inconduo illo clamore, quasi à βαχεῖν, deinde interposito elemento κ dictum Bacchũ: nominatæ & Mimallonides à Mimante monte minoris Asiæ, & Bassarides, & Thyiades, à Thyia, quæ prima sacris Liberi patris initiata est. C Plutarchus in libello De cupiditate opum, in antiquis Bacchi sacris hanc fuisse pompam dicit, Amphoram uini cum palmite, hinc hircum quem trahebat aliquis, pòst cistam nucum & phallum, quæ postea obsoluerunt, & preciosiora sunt inducta. Erat etiã & uannus, sicut Vergilius inquit: hoc est cribrum cereale: ut exponit Seruius. Varro uallum posuit, quod nihilo minus significat, & conus, id est, nux pinea, ad similitudinẽ thyrsorum, quos ipsæ Bacchæ, quæ in Indiam secutę sunt Bacchum, gestabãt. *Thyrsi* Erant enim thyrsi hastæ prępilatæ pampinis & *Hedera* hederis circumuestitæ. Addebatur hedera, quòd sit quędam eius species, quæ furorem concitat: ut Plutarchus in Problem. ait, & ebrios faciat absq; uino, & in furorẽ D procliues leniat ac mansuefaciat: & ipsa hedera in uniuersum εἰς τὴν ἀφροδισίαν, quod est, in Venerem trahere deducitur. est etiam thyrsis corona nuptialis: est & lampas quam in Dionysii honorem præferebant, sed cùm corona est, dicunt in ultima esse acutum tonum sic θυρσός. In his sacris furor sacrificantibus incutiebat̃: unde Bacchum nominatum ait Valerius Probus. Est etiam bacchari, idem quod furere: & bacchæ appellatæ, quæ per furorem sacra Liberi patris celebrarent. *Mænades* Ideo Mænades quoq; dictę, & Bacchus ipse Męnoles, quasi totus furẽs, ut scribit Clemẽs, Eusebio citante. c Nisi mente commota.] Nam si quieta essent tranquillaq; mente, nunq̃ talia facerent: partim inepta stultaq;, partim abominandæ fœditatis, partim crudelia atq; inhumana. Multæ enim cædes per eiusmodi sacrificiorũ furorem cõmittebantur. Sic occisi sunt Pentheus, & Ninus Indiæ rex, & Lycurgus Thrax, & Orpheus. d Hæc tamen postea displicuerũt senatui.] De Bacchanalium nefarijs sceleribus, eorumq; ab Italia expulsione per senatusconsultũ. Liuius abunde lib. 39. e Intercidonẽ.] Vetera exemplaria Intercidonam habent. f Pilumnũ à pilo.] *Pilumnus* Seruius nono Aeneid. Pilumnus & Picumnus fratres fuerunt dij: horum Picumnus stercorandorũ agrorum inuenit usum: unde & Sterquilinus dictus est: Pilumnus uerò pilendi frumenti: unde à pistoribus colitur, & ab ipso pilum dictum est. Seruius hæc. Capella lib. 2. cõminuendæ frugis farrisq; fragmenta Pilumno signat Italia. *Pilum* Pilum uerò est & telum Romanum, pedum quinq; & semis, ut scribit Modestus: ferro trigono, unciarũ nouem: & instrumentum quo quid in mortario frangitur conteriturq;. Antiqui Ethruriæ & Latij populi fruges concidebant pani conficiendo pilis: idq; opus erat manuum. Molæ deinde sunt inuentæ cõmodiore rerũ usu, in quibus etiam non deest suum pilum ruido, ut uocat Plinius lib. 18. Marcellus Pilumnũ & Picumnum deos B uocat, præsides auspicijs coniugalibus, Varro De uita pop. Rom. lib. 2. Natus si erat uitalis ac sublatus ab obstetrice statuebat̃ in terra, ut auspicaretur rectus, dijsq; cõiugalibus, Pilumno & Picumno in ædibus lectus sternebatur. g Domiducus.] *Iuno domiduca* Capella domiducam Iunonem uocat lib. 2. his uerbis: Interducam & Domiducam Vnxiam, Cinthiam, mortales puellæ debent in nuptias cõuocare, ut earum & itinera protegas. Iunoni loquitur, & in optatas domos ducas, & cũ postes ungent, faustum omen affigas, & cingulum ponentes in thalamis, non relinquas. h Quando & paranymphi.] *Paranympha* Paranymphus à Hieronymo dicitur pronubus: auspex quoq; à Latinis nominatur: nam auspicari solebant, ut scribit Cicero. Hi à marito mittebantur ad fœminã: ab hac ad illam pronubæ. Tacitus de Nerone: Ipse per licita atq; illicita fœdatus, nil flagitij reliquerat, quo corruptior ageret, nisi paucos post dies uni ex illo contami- C natorum grege, cui nomen Pythagoræ fuit, in modum solennium coniugiorum denupsisset. Inditum imperatori flammeum, misit aruspices duos, & genialis thorus & faces nuptiarum. i Virginensis dea, ut uirgini zona soluatur.] Hanc Capella Cinthiam Iunonẽ uidetur appellare. Vetustis temporibus puellæ quamdiu erant uirgines, fasciam uirginalem perpetuo gestabant. Cuius meminit Homerus 11. Odysseæ: qui mos ad Romanos postea manauit, durauitq; usque ad casum imperij. Martialis: Qui zonam soluit diu ligatam. Vtuntur & in Hispania uirgines fascijs. k Priapus nimis mascul.] *Priapus* Hunc Seruius scribit pulsum è Lampsaco, ubi erat natus, propter nimiã uirilis membri magnitudinem. Lactantius scribit inter Priapum & Asinum Sileni, qui omnes erant in comitatu Bacchi, ortum certamen de mem- D bri uirilis magnitudine, Priapumq; ab asino uictum, interemisse uictorẽ. Ideoq; Columella Priapũ uocat deum terribilis membri. Ouidius in Priapeia de pene Priapi plurima, quæ pudoris causa transeo. l Immanissimũ & turpissimum.] Fascinum Priapi penem esse ostendit Ouidius in poemate obscœno:

Priape quòd sis fascino grauis tento.

Et post paulum:

Soles sacrum reuinctus pampino caput
Ruber sedere, cum rubente fascino.

Horatius fascinum eandem rem nominat. Causam adducit Porphyrio, quòd fascinandis rebus hæc membri deformitas adderetur. Ego potius ab auertẽdo fascino dictum esse puto, quòd in sacris Dionysii rite propiciato Priapo, & imposita illi corona à matrona honestissima, fascinũ à frugibus auerteretur, ut Augustinus proximo lib. ex Varrone narrat. Ad fascinũ ergo amoliendum iubebatur super id sedere: nam & Pompeius Festus uersus fescenninos, qui in nuptijs dicebãtur, etiam inde

inde uideri posse dictos scribit, quòd fascinū existimarentur arcere. Sicut ergo in agris, ita & in nuptijs Priapus seminum deus, ne foecunditas fascinatione impediretur, colebatur, nisi forte illud potius sit, quod Lactantius ait lib. primo, Mutinū esse deū, in cuius sinu pudendo nubentes primo sedeant, ut illarum pudicitiā prior deus delibasse uideatur. Mutinum enim Priapum esse diximus libro quarto, qui præstet, ut in primo concubitu uir moueatur, uirgo uerò ne reluctetur: ut hic Augustinus significat. Festus idem autor est, nouam nuptam in lanata pelle solitam sedere: uel quòd his uestiebantur ueteres, uel quòd lanificium profiteretur, & esset præstatura. Plutarchus in Problematis sponsam inducentes, pellem substernunt, ipsa secum colum & fusum domo affert. m Ad Næniam deam.] Nænia carmen erat lugubre, quod in laudem mortui ad tibiam cantabatur à præfica sola cæteris flentibus, cuius inuentorem Horatius Simonidem poetam fuisse significat. Fuit etiā dea, cuius sacellum extra portam Viminalem: nomē fictum est de uoce flentium. Sunt qui eo uerbo finem putēt significari: alij ab extremi intestini uocabulo uocem deductam, quod Græci νήτορ dicunt. chordarū quoque ultima νήτα uocatur, unde extremam cantionis uocē næniam nominari placuit. Festus lib. xij. n In animis hominum moliri locum.] An mollire, sed certe sensus est, Varronē clàm & paulatim hoc agere, ut exclusis duab. theologijs sola naturalis in hominū mentibus hæreret.

Mutinus

Nænia

De libertate Senecæ, qui uehementius ciuilē theologiā reprehendit quàm Varro fabulosam. Cap. X

LIBERTAS sanè quæ huic defuit, ne istam urbanam theologiā theatricæ simillimā apertè sicut illam reprehendere auderet, Anneo Senecæ, quē nōnullis indicijs inuenimus [a] Apostolorū nostrorū claruisse temporibus, nō quidem ex toto, uerùm ex aliqua parte non defuit. Affuit enim scribenti, uiuēti defuit. nam [b] in eo libro quem contra superstitiones condidit, multo copiosius atque uehementius reprehendit ipse ciuilem istam & urbanā theologiam, quàm Varro theatricam atque fabulosam. Cùm enim de simulachris ageret, sacros inquit, immortales inuiolabilesque deos in materia uilissima atque immobili dedicant, habitus illis hominū, ferarumque & piscium, quidam uerò mixto sensu diuersis corporibus induunt: numina uocāt, quæ si spiritu accepto subito occurrerēt, monstra haberentur. Deinde aliquanto pòst, cùm theologiā naturalem prædicās, quorundā philosophorū sententias digessisset: opposuit sibi quæstionem, & ait: Hoc loco dicet aliquis: Credam ego cælum & terrā deos esse, & supra lunā alios, infra alios? Ego ferā aut Platonē, [c] aut Peripateticū Stratonē, quorū alter fecit deū sine corpore, alter sine animo? Et ad hoc respondens, quid ergo tandē, inquit: ueriora

A tibi uidentur T. Tatij, aut Romuli, aut Tulli Hostilij somnia? Cluacinā T. Tatius dedicauit deam, Picū Tiberinūque Romulus: Hostilius pauorē atque pallorē teterrimos hominum affectus, quorū alter mētis territæ motus est, alter corporis, nec morbus quidem, sed color. Hæc numina potius credes, & cælo recipies? De ipsis uerò ritibus crudeliter turpib. quàm libere scripsit? Ille, inquit, uiriles sibi partes amputat: ille lacertos secat. Vbi iratos deos timēt, qui sic propicios merentur? Dij aūt nullo debent coli genere, si & hoc

B uolunt. Tantus est perturbatæ mētis & sedibus suis pulsæ furor, ut sic dij placentur, quēadmodū [d] ne homines quidē sæuiūt teterrimi [e] & in fabulas traditi crudelitatis. Tyranni lacerauerunt aliquorū membra, neminē sua lacerare iusserūt. In [f] regię libidinis uoluptatem castrati sunt quidā, sed nemo sibi ne uir esset iubente dn̄o manus intulit. Se ipsi in tēplis cōtrucidāt, uulneribus suis ac sanguine supplicāt. Si cui intueri uacet, quæ faciunt, quæque patiuntur, inueniet tam indecora honestis, tā indigna liberis, tā dissimilia sanis, ut

C nemo fuerit dubitaturus furere eos, si cum paucioribus furerēt, nūc sanitatis patrociniū insanientium turba est. Iam illa quæ in ipso Capitolio fieri solere cōmemorat, & intrepide omnino coarguit, quis credat nisi ab irridentibus, aut furētibus fieri? Nam cū in sacris Ægyptijs [g] Osirim lugeri perditū, mox aūt de inuēto magnum fuisse gaudium deridisset, cū perditio eius inuētioque fingatur, dolor tamē ille atque lætitia ab eis qui nihil perdiderunt, nihilque inuenerunt, ueraciter exprimatur: Huic tamē, inquit, furori certum

D tempus est. Tolerabile est semel in anno insanire. In Capitoliū perueni, pudebit publicatæ dementiæ, quod sibi uanus furor attribuit officij: alius numina deo subijcit, alius horas Ioui nunciat, alius lictor est, alius unctor, qui uano motu brachiorū imitatur ungentem. Sunt quæ Iunoni ac Mineruæ capillos disponāt, longe à templo nō tantum à simulachro stantes, digitos mouēt ornantium modo. Sunt quæ speculum teneant, sunt quæ [h] ad uadimonia sua deos aduocēt. Sunt qui libellos offerāt, & illos causam suā doceant. [i] Doctus archimimus senex iam decrepitus, quotidie in Capitolio mimum agebat, quasi dij libenter spectarent, quem

homi-

homines desierat. Omne illic artificũ genus operantiũ dijs immortalib. desidet. Et paulo post: Hi tñ, inquit, etiam si superuacuũ usum, nõ turpẽ nec infamẽ deo promittunt. Sedẽt quædã in Capitolio, quæ se à Ioue amari putãt: [k] nec Iunonis quidem, si credere poetis uelis, iracũdissimæ respectu terrent. Hanc libertatẽ Varro nõ habuit, tantũmodo poeticã theologiã reprehendere ausus est, ciuilẽ non ausus est, quam iste concidit. Sed si uerũ attẽdamus, deteriora sunt tẽpla, ubi hæc aguntur, quàm theatra, ubi finguntur. Vnde in his sacris ciuilis theologiæ has partes potius elegit Seneca sapiẽti, ut eas in animi religione non habeat, sed in actibus fingat. Ait enim: Quæ omnia sapiẽs seruabit tanquam legibus iussa non tanquam dijs grata. Et paulo post: Quid quod & matrimonia, inquit, deorũ iungimus, & ne piè quidẽ fratrũ scilicet & sororũ? [l] Bellonã Marti collocamus: Vulcano Venerẽ: Neptuno Salaciã: quosdã tamẽ cœlibes relinquimus, [m] quasi cõditio defecerit, præsertim cùm quædã uiduæ sint, ut Populonia, uel Fulgora, & diua Rumina, quibus nõ miror petitorẽ defuisse. omnẽ istam ignobilem deorũ turbam, quã longo æuo longa superstitio cõgessit, sic inquit, adorabimus, ut meminerimus cultum eius magis ad morẽ, quàm ad rẽ ptinere. nec leges ergo illę nec mos in ciuili theologia id instituerunt, quod dijs gratũ esset uel ad rem pertineret. Sed iste [n] quem philosophi quasi liberũ fecerunt, tamẽ quia illustris [o] populi Romani senator erat, colebat quod reprehẽdebat, agebat quod arguebat: quod culpabat, adorabat: quia uidelicet magnũ aliquid eum philosophia docuerat, ne superstitiosus esset in mundo, sed propter leges ciuium moresque hominum, non quidem ageret fingentẽ scenicum in theatro, sed imitaretur in templo, eo damnabilius, quòd illa quæ mẽdaciter agebat, sic ageret, [p] ut eum populus ueraciter agere existimaret. Scenicus autem ludẽdo potius delectaret, quàm fallendo deciperet.

L. VIVES

a Apostolorum nostrorũ claruisse temporibus.] An forte indicijs illarum epistolarum, quæ circumferuntur Pauli ad Senecam, & huius uicissim ad illũ, quas non credo ab illis esse scriptas. Sed constat principatu Neronis & Senecã claruisse, consulemque fuisse, & Petrum ac Paulum Apostolos extremo supplicio pro Christi pietate cohonestatos. Apostoli namque & Seneca intra duos annos è uita migrarunt, ac nescio an eisdem Silio Nerua & Attico Vestino consulibus.

b In eo libro quem contra superstitiones.] Libri Senecæ nonnulli sunt amissi, ut hi De superstitionibus, & De matrimonio, cuius meminit Hieronymus aduersus Iouinianũ disputãs de matura morte, cuius Lactantius & de terræ motu, cuius idem ipse Seneca. Huius iacturã ut aliorum complurium ueterum scriptorum, deplorauit Ioannes Andreas Straneus ciuis meus, in Annotationibus quas in Senecam ipsum scribit, quarum gustum misit ad me epistola, qua mecum amicitiam iniit. Homo qui ut summæ eruditioni summam quoque probitatem adiunxit, ita mirũ quàm literas meliores, optimaque studia adiuuare proueherque pro uirili conetur, & ijs qui in hoc incumbunt candide ac toto pectore bene uelit & faueat. c Aut Peripateticũ Stratonem.] Strato Lampsacenus fuit, Archesilai filius, qui Physicus cognominatus, quòd eo studio sit præter cætera oblectatus, auditor Theophrasti, curatorque testamẽti, & scholæ successor, Ptolemæi Philadelphi magister. Stratones octo ponit Laertius in Vitis. d Ne quidem homines.] Volunt interponi semper aliquid grammatici inter ne & quidem, sed coniuncta sine uerbo aliquo interiecto sexcenties apud Ciceronem, & Liuium, & Pliniũ, & alios inuenias, nisi ad illa omnia unicam dent responsionem librarij erratum esse: non quin putem elegãtius interponi, nec aliter ipse loqui uelim. e Et in fabulas traditi crudelitatis.] Vt Dionysiũ, Phalaris, Mezentius, Tarquinius Superbus, Sylla, Cinna, Marius, Tiberius, & Claudius, & Caligula. f Regiæ libidinis uoluptate]. Antiqui libri, in regiæ libidinis uoluptatẽ. Habebant ueteres reges præcipue Persarũ suos eunuchos, quibus multum fidebant. g Osirim lugeri perditum.] Cùm Osiris à fratre Typhone esset laceratus, pœnaque de Typhone esset ab Iside & Oro Apolline accepta, magno cũ luctu corpus Osiridis quæsitũ est: cumque esset inuentum, etiam si dispersum, tamen magno gaudio Isis est affecta, idque postea instituit, ut quotannis certo tempore cum lachrymis, & eiulatu Osiris quæreretur, lætitia magnisque ludis celebraretur productus puer, ceu inuentus. Ideo Lucanus ait:

Nunquamque satis quæsitus Osiris.

h Ad uadimonia sua.] Vadari est aliquem ad iudicem certa die aduocare. uadimonium est sponsio ipsa sistendi se in iudicio. Hinc uadimonium obire apud Ciceronem, est se sistere, & non obire contrà, quod est deserere, sicut Plinius ait in præfatione Historiæ naturæ, nisi cùm uadimoniũ est dilatum à prætore, exemplorum pleni sunt autores. Faciebant ergo deos ut homines aduocatos, cùm causam essent dicturi. i Doctus archimimus.] Mimi à μιμέομαι dicuntur, quasi imitatores, qui in scena gestus actusque eorum, quos irridere uolũt, imitantur, tum etiam mores, qui ethologi nominantur, & ethopœi, unde ethopœia apud Quintilianũ. Pantomimi sunt rerum omnium imitatores. Archimimi præcipui, & ceu mimorũ principes, qualis erat ille Fauo temporibus Vespasiani, quis uerò fuerit hic, cuius meminit Seneca, non temerè affirmarim. k Nec Iunonis quidem.] Hæc enim zelotypa erat, & uehemens sæuaque in priuignos omnes & pellices, quæ ne Dedalæ quidem illi ignouit, hoc est, statuæ ligneæ, quàm se Iupiter iratus finxit ducere in Bœotia. Nam reconciliata coniugi Ioui statuam cremari iussit, ut Plutarchus narrat. Hinc lex Numæ uetustissima, Pellex aram Iunonis ne tangito: si tanget, Iunoni crinibus dimissis agnum fœminam cædito. l Bellonam Marti.] Alij Bellonam matrem esse uolunt, non uxorem. Nerionem uerò seu ut Varro dixit, Nerienem eius esse coniugem. quod uerbum, sicut Gellius tradit, Sabinum est, eoque significatur uirtus & forti-

fortitudo. unde Nerones dicti à præstanti fortitudine. sed Sabini à Græcis mutuati sunt, qui uincula & firmamenta membrorum νεῦρα nominant, unde Latini neruos. Plautus Truculen. Mars peregre adueniens salutat Nerienem uxorem suam. Gell. lib. x. Noct. m Quasi conditio defecerit.] Conditio in fœminis est coniugiũ: unde quærere conditionem, & inuenire conditionẽ filiæ. Quærendam conditionem filiæ dixit Liuius lib. 4. & Cic. in Philippicis. Hinc apud iurisconsultos in uerba repudij erãt & illa: Conditione tua nõ utar. n Quẽ philosophi quasi liberũ.] Idem Seneca philosophiæ seruiendũ esse dicit, si liberi esse uelimus. quasi liberũ dixit arguitè. q. non exactè liber absolutecꝫ fuerit, sed propemodum liber. o Populi Ro. senator.] Exulauit Seneca sub Claudio principe: sed cùm Claudius sublata Messalina Agrippinam duxisset, hæc Senecæ reditum & senatum, & præturam à Claudio impetrauit, ut Neronẽ filium institueret. Hinc factus est postea consul cum Trebellio Maximo, quemadmodum Vlpianus inquit lib. xxxvi. Pandect. iuris ciuilis, ingentes & inuidiosissimas opes possedit. Tranquillus & Tacitus. Iuuenalis: Senecæ prædiuitis orti. p Vt eum populus ueraciter.] Ideo nocebat exemplo, quod ne committeret, Eleazarus maluit mortem obire 2. Macchab. 6. quantum hic sanctius & uerius philosophicè.

Conditio

Seneca

Quid de Iudæis Seneca senserit. Cap. XI

HIC inter alias ciuilis theologiæ superstitiones reprehẽdit etiam sacramenta Iudæorum, & maxime sabbata, inutiliter id eos facere affirmans, quòd per illos singulos septem interpositos dies, septimam ferè partem ætatis suæ perdãt uacando, & multa in tempore urgentia non agendo lædantur. Christianos tamen iam tunc Iudæis inimicissimos, in neutram partem cõmemorare ausus est, ne uel laudaret contra suæ patriæ ueterem consuetudinem, uel reprehenderet[a] contra propriam forsitan uoluntatem. De illis sanè Iudæis cùm loqueretur, ait: Cùm interim usqꝫ eò sceleratissimæ gentis consuetudo conualuit, ut per omnes iam terras recepta sit, uicti uictoribus leges dederunt. Mirabatur hæc dicẽs, & quid diuinitus ageretur ignorans. Subiẽcit plane sententiam, qua significaret, quid de illorum sacramẽtorum ratione sentiret. Ait enim: Illi tamẽ causas ritus sui nouerũt, & maior pars populi facit, quod cur faciat, ignorat. Sed de sacramentis Iudæorum, uel cur, uel quatenus instituta sint autoritate diuina, ac postmodum à populo dei, cui uitæ æternæ mysterium reuelatum est, tempore quo oportuit eadem autoritate sublata sint, & aliàs diximus, maxime cũ[b] aduersus Manichæos ageremus: & in hoc opere loco opportuniore dicendum est.

L. VIVES

a Contra propriam forsitan uoluntatem.] Incensa à Nerone Roma, cùm rei facinoris multi per impudentissimã calumniam ab emissarijs principis subijcerentur, Christiani sunt quæsiti, quorũ supplicia non dubitabat Nero, quin futura essent popularia ob nouum religionis genus, quorum pœnæ tam exquisitæ, omnemcꝫ humanitatẽ superantes fuere, ut spectante populo misericordiam mouerent. Seneca à principe petijt, ut in rus aliquod secedere ualetudinis causa liceret. Quod cùm non impetrasset, domi atcꝫ adeò in cubiculo multos menses se continuit. Tacitus ad euitandam inuidiam sacrilegiorũ Neronis hoc interpretatur. Ego uerò quòd lanienã insontiũ spectare nõ sustineret. b Aduersus Manichæos.] Qui Vetus instrumentũ legemcꝫ Iudaicam calumniabantur, ut Augustinus narrat libro De hæreticis, ad Quoduultdeum, eascꝫ sanctas scripturas, non à deo, sed ab uno ex principibus tenebrarum dictatas esse affirmabant: contra hoc genus hominum uarijs libris disputat Augustinus.

Quòd gentiliũ deorũ uanitate detecta, nequeat dubitari æternam eos uitam nemini posse præstare, qui nec ipsam adiuuant temporalẽ. Cap. XII

NVNC autem propter tres theologias, quas Græci dicũt mythicẽn, physicen, politicen: Latinè autem dici possũt, fabulosa, naturalis, ciuilis: quod necꝫ de fabulosa, quam & ipsi multorũ falsorumcꝫ deorum cultores liberrimè reprehenderunt: necꝫ de ciuili, cuius illa pars esse conuincitur, eiuscꝫ & ista simillima uel etiã deterior inuenitur, sperãda est æterna uita: si cui satis nõ sunt, quæ in hoc uolumine dicta sunt, adiungat etiam illa, quæ in superioribus libris, & maxime quarto de felicitatis datore deo plurima disputata sunt. nam cui nisi uni felicitati propter æternã uitam consecrãdi homines essent, si dea Felicitas esset? Quia uerò non dea, sed munus est dei: cui deo nisi fautori felicitatis cõsecrãdi sumus, qui æternã uitam, ubi uera est & plena felicitas, pia charitate diligimus? Non autem datorem esse felicitatis quenquam istorũ deorum, qui tanta turpitudine coluntur: & nisi ita colantur, multo turpius irascuntur, atcꝫ ob hoc se spiritus immundissimos confitentur: puto ex his quę dicta sunt, neminem dubitare oportere. Porrò qui non dat felicitatem, uitam quomodo possit dare æternã? Eam quippe uitam æternã dicimus, ubi est sine fine felicitas. Nam si anima in pœnis uiuit æternis, quib. & ipsi spiritus cruciabunt immundi, mors illa potius æterna dicendã est quàm uita. Nulla quippe maior & peior est mors, quàm ubi non moritur mors. Sed quod animæ

animæ natura, per id quod immortalis creata est, sine qualicunque uita esse non potest, summa mors eius est alienatio à uita in æternitate supplicij. Vitam igitur æternam, id est sine ullo fine felicem, solus ille dat, qui dat ueram felicitatē. Quam quoniam illi quos colit theologia ista ciuilis dare nō posse conuicti sunt: non solum propter ista temporalia atque terrena, quod superioribus quinque libris ostēdimus, sed multo magis propter uitam æternā, quæ post mortem futura est, quod isto uno etiā illis cooperantibus egimus, colendi nō sunt. Sed quoniā ueternosæ cōsuetudinis uis nimis in alto radices habet, si cui de ista ciuili theologia respuenda atque uitanda parum uideor disputasse, in aliud uolumen, quod huic, opitulante deo, subiungendum est, animum intendat.

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM SEPTIMVM.

DIVI

An, cùm in theologia ciuili diuinitatē nō esse constiterit, in selectis dijs eam inueniri posse credendum sit. Cap. I

D ILIGENTIVS me prauas & ueteres opiniones ueritati pietatis inimicas quas tenebrosis animis altius & tenacius diuturnus humani generis error infixit, euellere atq; extirpare conātem: & illius gratiæ, qui hoc ut uerus deus potest, pro meo modulo in eius adiutorio cooperantem, ingenia celeriora atq; meliora, quibus ad hāc rem superiores libri satis superq; sufficiunt, patienter & æquanimiter ferre debebunt: & propter alios non putare superfluum, quod iam sibi sentiunt nō esse necessarium. Multum magna res agitur, cùm uera & uerè sancta diuinitas, quamuis ab ea nobis etiā huic quam nunc gerimus, fragilitati necessaria subsidia præbeantur: non tamē propter mortalis uitæ transitorium uaporem, sed propter uitam beatam, quæ non nisi æterna est, quærenda & colenda prædicatur. Hanc diuinitatem, uel, ut sic dixerim, deitatem: [a] nam & hoc uerbo uti iam nostros nō piget, ut è Græco expresſius transferant, id quod illi θεότητα appellant. Hanc ergo diui- C nitatem siue deitatem non esse in ea theologia, quam ciuilem uocant, quæ à M. Varrone sedecim uoluminibus explicata est, id est non perueniri ad æternæ uitæ felicitatem talium deorū cultu, quales à ciuitatibus qualiterq; colendi instituti sunt: cui nondū persuasit sextus liber, quem proxime absoluimus: cùm istum forsitan legerit, quid de hac quæstione expedienda ulterius desideret, non habebit. Fieri enim potest, ut saltē deos selectos atq; præcipuos, quos Varro uolumine complexus est ultimo: de quibus parum diximus, quisquam colendos propter uitam beatam, quæ non nisi æterna est, opinetur. Qua in re non dico [b] quod facetius ait Tertullianus fortasse quàm uerius, si dij seliguntur ut [c] bulbi, utiq; cæteri improbi iudicantur. Non hoc dico, uideo enim etiam ex electis seligi aliquos ad aliquid maius atq; præstantius, sicut in militia cùm tyrones electi fuerint, ex his quoq; eliguntur ad opus aliquod maius armorum. Et cùm eliguntur in ecclesia, qui fiant præpositi, non utiq; cæteri reprobantē, cùm omnes boni fideles electi merito nuncupentur. Eliguntur in ædificio lapides angulares, non reprobatis cæteris qui structuræ partibus alijs deputātur. Eliguntur uuæ ad uescendum, nec reprobamus alias, quas relinquimus ad bibendum. Non opus est multa percurrere, cùm res in B aperto sit. Quamobrem non ex hoc, quod dij ex multis quidem selecti sunt, uel is qui scripsit, uel eorum cultores, uel dij ipsi uituperandi sunt: sed animaduertendum potius qui nā isti sint, et ad quā rem selecti uideanē.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN SEPTIMUM LIBRUM DE CIUITATE DEI, DIUI AURELIJ AUGUSTINI COMMENTARIA.

N Am & hoc uerbo uti iam nostros.] Hieronymum, Lactantium, Fulgentium. Græci olim à θεῖος, hoc est, diuinus, substantiuum deriuabant θειότητας, diuinitas, quæ uox Christianis hominibus iam latè patere uisa est, quàm nomē ipsum diuinus. Idcirco cùm propriam illam dei naturam appositiore uocabulo significare uellent, θεότητα nominarunt, Athanasius, uterq; Gregorius, & alij Græci. Quod ipsis magis permittebatur, ut Quintilianus inquit, quàm Latinis. Sed nec Latini deterriti sunt arctis linguæ, rigidisq; præceptis, quo minus & ipsi deitatem dicerent, naturam illam dei significātes, quæ deo propria est, nec ad alia egreditur, ad quæ diuinus & diuinitas. Nam diuinitas dicitur orationis, libri, rei gestę, hominis, & aliarum rerum. Deitas non dicitur, sicut nec illa sunt dij, licet esse diuina posſint. Quocirca Latinos Christianæ pietatis scriptores immerito mihi Laurentius Val. in Dialectica sua uidetur arguere, quòd deitate utantur nouo quidem uocabulo, sed in re prius non usu trita. Nam Græcos reprehendere, quòd uerba suo sibi fingant arbitratu, hoc est, antiquam Græciæ libertatem opprimere. b Quod facetius ait Tertullianus.] De hoc in Scriptoribus ecclesiasticis Hieronymus: Tertullianus presbyter prouinciæ Africæ, ciuitatis Carthaginiensis, patre Centurione proconsulari: hic acris & uehementis ingenij sub Seuero principe & Antonino Caracalla floruit, multaq; scripsit uolumina, quæ quia no-

Deitas

Diuinitas

Tertullianus

ta sunt pluribus, prætermittimus. Cypriamus martyr absq; Tertulliani lectione, ne unam quidem diem prætermisisset, quem magistrum solitus erat uocare. Delapsus est Tertullianus ad Montani dogma, inuidia & contumelijs Romanæ ecclesiæ clericorum impulsus. Hæc Hieronymus. Huius libri cùm multis ætatibus latuissent, anno quo hæc ædebamus, sunt reperti in Germania, & cura Beati Rhenani Selestadiensis, hominis eruditissimi, apud Frobenium typis æneis cusi. e Bulbi.] Bulbi in uniuersum dicunt omnes eæ radices, quæ sunt in modum ceparum. Nam & bulbos liliorum dicit Palladius: sed peculiariter sunt bulbi, quos mergarides uocant Arabes, Venerem excitantes. Quod ostenditur disticho Martialis. Plinius libro decimonono, nobilissimam inter bulbos ait esse scyllam, quæ est ceu syluestris cepe, & hanc comprehendere Epimenidiam, quam solam radicē in esum uenire ex scylleis, testatur Theophrastus libro 7. nam aliæ non eduntur.

Bulbi

Qui sunt dij selecti, & an ab officijs uiliorum deorum habeantur excepti. Cap. II

[a] HOs certe deos selectos Varro unius libri contextione commendat, Ianum, Iouem, Saturnum, Genium, Mercurium, Apollinem, Martem, Vulcanum, Neptunum, Solem, Orcum, Liberum patrem, Tellurem, Cererem, Iunonem, Lunam, Dianam, Mineruam, Venerem, Vestam: in quibus omnibus fermè uiginti, duodecim mares, octo sunt fœminæ. [b] Hæc numina utrum propter maiores in mundo administrationes selecta dicuntur: an quòd populis magis innotuerunt, maiorq; est eis cultus exhibitus? Si propterea quia opera maiora ab his administrãtur in mundo, non eos inuenire debuimus inter illam quasi plebeiam numinum multitudinem, minutis opusculis deputatam. Nam ipse primum Ianus cùm puerperium concipitur, unde cuncta opera illa sumunt exordium, minutatim minutis distributa numinibus, aditum aperit recipiendo semini. [c] Ibi est & Saturnus propter ipsum semen. [d] Ibi Liber, qui matrem effuso semine liberat. Ibi Libera, quam & Venerem uolunt, quę hoc idem beneficium conferat fœminę, ut etiam ipsa emisso semine liberetũ. Omnes hi ex illis sunt, qui selecti appellantur. Sed ibi est & [e] dea Mena, quæ menstruis fluoribus præest, quamuis Iouis filia tamen ignobilis. [f] Et hanc prouinciam fluorum menstruorum, in libro selectorũ deorum ipsi Iunoni idem autor assignat, quæ in dijs selectis etiam regina est: & hic tanquam Iuno Lucina cum eadem Mena priuigna sua eidē cruori præ-

A sidet. Ibi sunt & duo, nescio qui, obscurissimi, Vitumnus & Sentinus: quorum alter uitam, alter sensus puerperio largiuntur. Et nimirum multo plus præstant, cùm sint ignobilissimi, quam illi tot proceres & selecti. Nam profecto sine uita & sensu, quid est illud totum, quod muliebri utero geritur, nisi nescio quid abiectissimum [g] limo ac pulueri comparandum?

L. VIVES

a HOs certe deos selectos.] Duodecim dijs Consentibus, de quibus alibi sumus locuti, adduntur octo uelut patricij, sed non senatores, qui e- Dij selecti
B tiam magnos in mundi administratione gerunt magistratus, & intersunt certis generibus cõciliorum: quod & faciunt interdum reliqui dij. Seneca in Ludicro libello, Ianum dicit sententiam à Ioue rogatum in numero patrum conscriptorum, & quidem consulem pomeridianũ: sed ibi ludit, & allegoricé loquitur. Tametsi hæc omnia de dijs ludi sunt, & ineptiæ meræ. Itaq; hoc modo coniunguntur, Iupiter & Iuno, Saturnus & Tellus, Mercurius & Minerua, non coniugio, sed communitate artium: sicut Liber pater & Ceres, tum fratres Apollo & Diana: hinc amasij Mars & Venus: tum duo ignes, Vulcanus & Vesta: & duo lumina mundi, Sol ac Luna. Ianus, Neptunus, Genius, & Orcus, sunt sine paribus ob ignobilitatem fœminarum. b Hæc numina utrum.] Figura loquendi in problematis frequens. c Ibi est & Saturnus.] Varro libro quarto De lingua Latina: Saturnus, inquit, à satu dicitur. d Ibi
C Liber, &c. ibi Libera.] Cicero secundo De natura deorum, alium esse dicit Liberum Bacchum, Semele & Ioue natum, quàm Liberum quem Romani augusté sanctéq; cum Libera & Cerere colerent: qui duo Liber & Libera filij fuerunt Cereris, ideo Liberos dictos. Idem in Verrem actione sexta, Liberam dicit fuisse Proserpinam Cereris filiam. His tribus dijs templum erat iuxta Circum maximũ ab A. Posthumio dictatore uotum, à Tiberio Cæsare renouatum. Tacitus libro secundo. e Dea Mena.] Hæc Luna est, quæ Græcè μήνη dicitur, quæ illa menstrua profluuia temperat, quæ ad eius rationem uel mouentur, uel quiescunt: ut Aristoteles in libro De anima scribit, quæ etiam est Iouis & Latonæ filia. Ideo priuignam eam Iunonis uocat, ignobilis tamē est illo nomine apud Latinos. Mena f Et hanc prouinciam fluorum.] Iunonem Fluonam mulieres colebãt, quòd eam sanguinis fluorem in conceptu retinere dice-
D rent. Festus. g Limo ac pulueri.] Ex principio Geneseos, ubi hominis corpus sumptum de limo scribitur, & abiturum in puluerem.

Quàm nulla sit ratio, quæ de selectione quorundam deorum possit ostendi, cùm multis inferioribus excellentior administratio deputetur. Cap. III

QVAE igitur causa tot selectos deos ad hæc opera minima compulit, ubi à Vitumno & Sentino, quos fama obscura recondit, in huius munificentiæ partitione superenĩ? Confert enim

selectus Ianus aditum & quasi ianuam semini: confert selectus Saturnus semen ipsum: confert selectus Liber eiusdem seminis emissionem uiris: [a] confert hoc idem Libera, quæ Ceres seu Venus est, fœminis: confert selecta Iuno, & hæc non sola, sed cum Mena filia Iouis, fluores menstruos [b] ad eius quod conceptum est incrementum. Et cōfert Vitumnus obscurus & ignobilis uitam: confert Sentinus obscurus & ignobilis sensum. Quæ duo tanto illis rebus præstantiora sunt, quanto & ipsæ res ab his intellectu ac ratione uincuntur. Sicut enim quæ ratiocinantur & intelligunt, profecto potiora sunt his, quæ sine intellectu atque ratione ut pecora uiuunt & sentiunt: ita & illa quæ uita sensuque sunt prædita, his qui nec uiuunt nec sentiunt merito præferuntur. Inter selectos itaque deos Vitumnus uiuificator, & Sentinus sensificator magis haberi debuerunt, quàm Ianus seminis admissor, & Saturnus seminis dator uel sator, & Liber & Libera seminum commotores uel emissores: quæ semina indignum est cogitare, nisi ad uitā sensumque peruenerint. Quæ munera selecta non dantur à dijs selectis, sed à quibusdam incognitis, & præ istorum dignitate neglectis. Quòd si respondetur, omnium initiorum potestatem habere Ianum, & ideo illi etiam quod aperitur conceptui non immerito attribui: & omnium seminum Saturnum, & ideo seminationem quoque hominis non posse ab eius operatione seiungi: & omnium seminum emittendorum Liberum & Liberam, et ideo his etiam præesse, quæ ad substituēdos homines pertinent: omnium purgandorum & pariendorum Iunonē, & ideo eam non deesse purgationibus fœminarum, & partubus hominum: Quærant quid respondeant de Vitumno & Sentino, utrum et ipsos uelint habere omnium quæ uiuunt & sentiunt, potestatem. Quod si concedunt, attēdant quàm eos sublimius locaturi sint. Nam seminibus nasci in terra, & ex terra est: uiuere autem atque sentire, etiam deos sidereos opinantur. Si autem dicūt Vitumno atque Sentino hæc sola attributa, quæ in carne uiuiscunt, & sensibus adminiculantur, cur non deus ille qui facit omnia uiuere atque sentire, etiam carni uitam præbet & sensum, uniuersali opere hoc munus etiam partubus tribuens? Et quid opus est Vitumno atque Sētino? quod si ab illo qui uitæ & sensibus præest uniuersaliter cuncta reguntur, & his quasi famulis ista carnalia uelut extrema & ima commissa sunt: itáne sunt illi selecti destituti familia, ut non inuenirent quibus etiam ipsi ista committerent, sed cum tota sua nobilitate qua uisi sunt seligendi, opus facere cum ignobilibus cogerentur? Iuno selecta & regina, [c] Iouisque soror & coniunx, hæc tamen Interduca est pueris, & opus facit cum deabus ignobilissimis Abeona & Adeona. Ibi posuerunt & Mentem deam, quæ faciat pueris bonam mentem, & inter selectos ista nō ponitur, [d] quasi quicquam maius præstari homini possit. Ponitur autem Iuno, quia Iterduca est, & Domiduca, quasi quicquam prosit iter carpere, & domum duci, si mens non est bona. Cuius muneris deam selectores isti inter selecta numina minime posuerunt. Quæ profecto & Mineruæ fuerat præferenda, [e] cui per ista minuta opera puerorum memoriam tribuerunt. Quis enim dubitet multo esse melius habere bonam mentem, quàm memoriam quantumlibet ingentem? Nemo enim malus est, qui bonam habet mentem. [f] Quidam uerò pessimi, memoria sunt mirabili, qui tanto peiores sunt, quanto minus possunt, quod male cogitāt obliuisci. Et tamen Minerua est inter selectos deos. Mentem autem deam turba uilis operuit. Quid de Virtute dicam? Quid de Felicitate? de quibus in quarto libro multa iam diximus: quas cùm deas haberent, nullum eis locum inter selectos deos dare uoluerunt, ubi dederunt Marti & Orco: uni effectori mortium, alteri receptori. Cùm igitur in his minutis operibus, quæ minutatim dijs pluribus distributa sunt, etiam ipsos selectos uideamus, tanquam senatum cum plebe pariter operari: & inueniamus à quibusdam dijs, qui nequaquam seligendi putati sunt, multo maiora atque meliora administrari, quàm ab illis qui selecti uocantur: restat arbitrari non propter præstantiores in mundo administrationes, sed quia prouenit eis ut populis magis innotescerent, selectos & præcipuos nuncupatos. Vnde dicit etiam ipse Varro, [g] quòd dijs quibusdam patribus, & deabus matribus,

sicut hominibus ignobilitas accidisset. Si er- A go Felicitas ideo fortasse inter selectos deos esse non debuit, quòd ad istam nobilitatem non merito, sed fortuitu peruenerunt, saltem inter illos, uel potius præ illis Fortuna poneretur, quam dicunt deam non irrationabili dispositione, sed ut temere acciderit suã cuique dona conferre. Hæc in dijs selectis tenere apicem debuit, in quibus maxime quid posset, ostendit: quando eos uidemus, non præcipua uirtute, non rationabili felicitate, sed temeraria, sicut eorum cultores de illa sentiunt, Fortunæ potestate selectos. B Nam & uir disertissimus Salustius etiam ipsos deos fortassis attendit, cùm diceret. Sed profectò Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex libidine magis quàm ex uero celebrat obscuratque. Non enim possunt inuenire causam, cur celebrata sit Venus, et obscurata sit Virtus, cùm ab istis ambarum consecrata sint numina, nec comparãda sint merita. Aut si hæc nobilitari meruit, quòd plures appetunt Venerem quàm Virtutem, cur celebrata est dea Minerua, & obscurata est dea Pecunia: cùm in omni gene- C re humano [h] plures alliciat auaritia, quàm peritia? & in eis ipsis qui sunt artificiosi, raro inuenies hominem, qui non habeat artem suam pecuniaria mercede uenalem: plurisque pendatur semper propter quod aliquid fit, [i] quàm id propter quod illud fit. Si ergo insipientis iudicio multitudinis facta est deorũ ista selectio, cur dea Pecunia Mineruæ prælata non est, cùm propter pecuniam sint artifices multi? Si autem paucorũ sapientium est ista distinctio, cur non prælata est Veneri Virtus, cùm eam longe ratio D præferat? Saltem certe, ut dixi, ipsa Fortuna, quæ, sicut putant qui ei plurimum tribuũt, in omni re dominatur, res cunctas ex libidine magis quàm ex uero celebrat obscuratque: si tantum & in deos ualuit, ut temerario iudicio suo quos uellet celebraret obscuraretque quos uellet, præcipuum locũ haberet in selectis, quæ in ipsos quoque deos tã præcipuæ est potestatis. An ut illic esse non posset, nihil aliud etiã ipsa Fortuna, nisi aduersam putanda est habuisse Fortunam? Sibi ergo aduersata est, quæ alios nobiles faciens, nobilitata non est.

L. VIVES

a CONfert hoc idem Libera, quæ Ceres seu Venus est.] Liberam sororem Dionysii diximus, Solemque & Lunam per eos significari, qui seminibus omnis generis præsunt, Lunam & Venerem esse ostendemus, & Cererem esse Apuleius libro undecimo Asini significat. & Macrobius lib. primo Saturnalium, & Valerius, Probus, Seruiusque primo Georgicôn Vergilij. Porphyrius fructuum generatiuã uirtutem in Luna Cererem nominari perhibet. Vergilius Liberum & Cererem coniungit, Varronem secutus, ex quibus datur facile intelligi Liberam quoque dici Cererem.

b Ad eius quod conceptum est incrementum.] De menstruo Plinius libro septimo: hæc est generando homini materia, semine è maribus coaguli modo hoc in sese glomerante, quod deinde tempore ipso animatur corporaturque. Ergo quum grauidis fluxit, inualidi aut non uitales partus æduntur, aut saniosi: ut autor est Nigidius. Porrò menstruo ipso nihil fieri potest magis uel terrum, uel spurcum, uel etiam noxium, ut uel hoc unum satis sit ad pudefaciendam hominis superbiam. *Menstrua*

c Iouisque soror & coniunx.] Vergilius: Et soror & coniunx. De Iunone frequens hoc est. d Quasi quicquam maius] Vetus est omnium philosophorum nihil in orbe melius aut maius homine, nec in homine quicquam ipsa mente. e Cui per ista minuta opera puerorum.] Quinquatribus Mineruæ pueri apophoreta magistris ferebant, uacabantque & illis diebus à discendo, ut Mineruæ operarentur, quæ præest memoriæ, qua una continentur omnes disciplinæ, & quæ in pueris ingenij est signum præcipuum, ut Quintilianus ait. præest etiam ingenijs, quæ de Iouis capite putatur natá. Ouidius tertio Fastorum:

Pallada nunc pueri, teneræque ornate puellæ: *Pallas*
Qui bene placarit Pallada, doctus erit.

Et alia de Pallade eodem loco. f Quidam uerò pessimi.] Plato iracundos homines & contentiosos multum memoria ualere scribit in Theæteto: quod haud dubie ex siccitate & soliditate cerebri colligi potest.

g Quod dijs quibusdam patribus.] Iupiter clarior est Saturno patre, hic Cælo: huius parentes omninò ignorantur, etsi Phurnutus patram Cæli Acmonem nominat penitus ignotum. Iuno etiam illustrior Ope, & hæc matre sua. h Plures alliciat auaritia.] Quærenda pecunia primum est, Virtus post nummos: hæc Ianus summus ab imo Perdocet: hæc recinunt iuuenes dictata, senesque. ut ait Horatius. Apud Euripidem est quidam qui nihil curat quòd pessimus uocetur, modò etiam ditissimus, addens causam, solitos omnes quærere num quis sit diues, non an bonus: tantique unumquenque esse, quantum possideat. i Quàm id propter quod illud fit.] Legendum, quàm id quod propter aliud fit. hoc sensus expostulat, & sic est in ueteribus libris. ἀξίωμα est Arist. primo Posteriorum. Propter quid aliquid sit id magis esse: cùm probat non modò prius, sed magis etiam principia cognosci, quàm quæ ex ijs manant. quanquàm hic non tam de causa finali loquitur, quàm efficiente: sed in primo Ethicorũ docet ea, quorum gratia alia fiant, esse ijs quæ fiunt præstantiora.

Melius actum est cum dijs inferioribus, qui nullis infamãtur opprobrijs, quàm selectis, quorum tantæ turpitudines celebrantur. Cap. IIII

GRATVLARETVR autẽ dijs istis selectis quisquã nobilitatis & claritudinis appetitor, & eos diceret for-

fortunatos, si non eos magis ad iniurias, quam ad honores selectos uideret. Nam illam infimam turbam ipsa ignobilitas texit, ne obrueretur opprobrijs. Ridemus quidē cùm eos uidemus figmentis humanarū opinionum partitis inter se operibus distributos, [a] tanquam minutularios uectigalium conductores, [b] uel tanquam opifices in uico argentario, ubi unum uasculum ut perfectum exeat, per multos artifices transit, cū ab uno perfecto perfici posset. Sed aliter non putatum est operantium multitudini consulendum, nisi ut singulas artis partes cito ac facile discerēt singuli, ne omnes in arte una tarde & difficile cogerentur esse perfecti. B Veruntamen uix quisquam reperitur deorum non selectorum, qui aliquo crimine famam traxit infamem: uix autem selectorum quispiam, qui non in se notam contumeliæ insignis acceperit. Isti ad istorum humilia opera descenderunt, illi in illorum sublimia crimina non peruenerunt. [c] De Iano quidem non mihi facile quicquam occurrit quod ad probrum pertineat. Et fortassis talis fuit, ut innocentius uixerit, [d] & à facinoribus flagitijsque remotius. C Saturnum fugientem benignus excepit, cum hospite partitus est regnum, ut etiam ciuitates singulas conderēt: iste Ianiculum, ille Saturniā. Sed isti in cultu deorum omnis dedecoris appetitores, cuius uitam minus turpem inuenerunt, eum simulachri monstruosa deformitate turparunt, nunc eum bifrontem, nunc etiam quadrifrontem, tanquam geminum facientes. An forte uoluerūt, ut, quoniam plurimi dij selecti erubescenda perpetrando [e] amiserāt frontem: quanto iste innocentior esset, tanto frontosior appareret?

L. VIVES

a Tanquam munusculsrios uectigalium conductores.] In antiquis libris uariè legitur, in alijs munuscularios, in alijs minicularios: est ubi minutularios, nec omnino male. Nam significantur tenues quidam publicani, qui nec per se, nec societate magna illis reipublicæ uectigalia redimunt, sed portiunculas exiguas. b Vel tanquam opifices in uico argentario.] Alius enim cælat uas, alius inaurat, alius indit uel labra, uel ansam, uel nsſum: tametsi argentarij nō sunt, qui srgentea uasa cælant, conduntque, sed mensarij, quos D Græci trapezitas uocant, apud quos pecuniç deponuntur. & horum tabernæ argentariæ uocantur, quæ ersnt circum forum, ut Vitruuius libro quinto, & Liuius lib. uigesimosexto significst. hinc est cedere foro Plauto in Persa. Vicum tamen argentarium hic Augustinus posuit pro eo ubi sunt officinæ aurifabrorum. c De Ia- A no quidem.] Ianus indigena Italiæ regnauit in ea cum Camese etiam indigena, ita ut regio uocaretur Camesena, urbs uerò Ianiculum: sed illo mortuo, omnia in ditionem Iani concesserunt. Hic Saturnum arma filij ex Creta fugientem excepit: quem, cùm ab eo doctus esset srtem agri colendi, in partem regni accepit, tradito Tarpeio colle, ubi arx cū oppidulo Saturnia est dicta, quæ postea cùm Aeniopolis esset sb Aenea nuncupata, uetus tamen nomen retinuit, & Saturnia dicta est: cuius aliquot posteris quoque ætatibus manserunt uestigia, quod Saturni fanum in fsucibus, quod Saturnia porta, quæ postea Pandans, quod in muro scriptura hoc testatur: postea Tarpeia, & condito templo, sc uelut Saturno illinc quoque à filio pulso, Capitolium Iouis Optimi Maximi nominatum est. Vergilius libro octauo, & Seruius eodem loco. Ouidius primo Fastorū, Eutropius, B Solinus, Macrobius, Dionysius, Prudentius. Libellus circumfertur nomine Berosi Babylonici, qui Ianum dicit fuisse Nosm. eum libellum ego mera somnia narrare puto, digns profecto commentis Anianis. De Iano hoc eodem libro paulò pòst plura. d Et à facinoribus flagitijsque.] Ouidius sexto Fastorum stuprasse Ianum scribit Cranem nymphsm, quæ postea Carna est dicta, iusque habet cardinis. Sed Augustinus uel huius facti non meminit, cùm hæc scriberet, uel commenunum prorsus & fabulosum putauit. e Amiserant frontem.] Os, & facies, & frons, pro pudore capitur. Hinc perfricsre faciem spud Plinium, & frontē apud Quintilianum ex Caluo, pro excutere pudorem. Lucanus:

Nec color imperij, nec frons erit ulla senstus.

Et Persius:

Exclamet Melicerta perisse
Frontem de rebus.

Ianus

Frons

Trapezita

Augus.

C De paganorum secretiore doctrina, physicisque rationibus. Cap. V

SED ipsorum potius interpretationes physicas audiamus, quib. turpitudinem miserrimi erroris, uelut altioris doctrinæ specie colorare conantur. Primum, eas interpretationes sic Varro cōmendat, ut dicat antiquos simulachra deorum, & insignia, ornatusque confinxisse, quæ cùm oculis animaduertissent hi, qui adissent doctrinæ mysteria, possent animā mundi ac partes eius, id est, deos ueros animo uidere: quorum qui simulachra specie hominis fecerunt, hoc uideri secutos, quod D mortalium animus, qui est in corpore humano, simillimus est immortalis animi: tanquam si uasa ponerētur causa notandorum deorum, & in Liberi ædem [a] œnophorum sisteretur, quod & significaret uinum per id quod continet, id quod continetur: ita per simulachrum, quod formam habet humanam, significari animā rationalem, eo quòd uelut uase natura ista soleat contineri, cuius naturæ deum uolūt esse, uel deos. Hæc sunt mysteria doctrinæ, in quæ iste uir doctissimus penetrauerat, unde in lucem ista pro-

ferret. Sed dic homo acutissime, nũ in istis doctrinæ mysterijs, illã prudentiã perdidisti, qua tibi sobriè uisum est, ꝙ hi qui primi populis simulachra cõstituerũt, & metum dempserũt ciuibus suis et errorẽ addiderũt, castiusq́ deos sine simulachris ueteres obseruasse Romanos? Hi enim tibi fuerũt autores, ut hęc cõtra posteriores Romanos dicere auderes? nã si & illi antiquissimi simulachra coluissent, fortassis totũ istũ sensum de simulachris nõ constituẽdis, interim ueri timoris silẽtio premeres, & in huiuscemodi perniciosis uanisq́ figmẽtis mysteria ista doctrinæ loquacius & elatius prædicares. Anima tñ tua tã docta, & ingeniosa, ubi te multũ dolemus, & per hæc mysteria doctrinæ ad deũ summũ, id est, à quo facta est, nõ cũ q̃ facta est: nec cuius portio, sed cuius cõditio est, nec qui est omniũ anima, sed qui fecit omnẽ animã, quo solo illustrãte fit anima beata, si eius gratiæ nõ sit ingrata: nullo modo potuit peruenire. Verũ ista mysteria doctrinæ, qualia sint quãtiq́ pẽdenda, quæ sequunt ostẽdet. Fatetur interim uir iste doctissimus, animã mũdi ac partes eius esse ueros deos: unde intelligit totã eius theologiã eam ipsam scilicet naturalẽ, cui plurimũ tribuit, usq́ ad animæ rationalis naturã se extendere potuisse. De naturali enim paucissima præloquitur in hoc libro, in quo uidebimus utrũ per interpretationes physiologicas ad hanc naturalẽ possit referre ciuilem, quam de dijs selectis ultimã scripsit: ꝙ si potuerit, tota naturalis erit. Et quid opus erat ab ea ciuilẽ tanta cura distinctionis adiũgere? Si autẽ recto discrimine separata est, q̃n nec ista uera est, quę illi naturalis placet: per uenit enim usq́ ad animam, non usq́ ad uerum deum, qui fecit & animam: quantò est & abiectior & falsior ista ciuilis, quæ maxime circa corporũ est occupata naturã, sicut ipsæ interpretationes eius, ex quibus quædam necessario cõmemorare me oportet, tãta ab his exquisitæ & enucleatæ diligentia demonstrabunt.

L. VIVES

OEnophorum sisteretor.] Quasi οἰνοφόρον, uinũ ferens. oas est uinarium. Iuuenalis Satyra sexta utitor hoc uocabulo. Idem Apuleius libro 2. & 8. Asini. & Martialis. Plinius inter opera Praxitelis recenset œnophorum, qui non tam oas, quàm puer esset olnum ferens. Ex hoc loco Beroaldus colligit œnopho-

A ron poni solitum in templo Bacchi, non satis acutè: ceu uerò hoc fieri solere Augustinus his uerbis significet.

De opinione Varronis, qua arbitratus est deum esse animam mundi, qui tamen in partibus suis habeat animas multas, quarum diuina natura sit. Cap. VI

D[a]ICIT ergo idẽ Varro adhuc de naturali theologia præloquens, deũ se arbitrari esse animã mundi, quẽ Græci uocant κόσμον, [b] & hunc ipsum mundũ esse deũ. Sed sicut hominẽ sapientẽ cũ sit ex corpore & animo, tamen ab animo
B dici sapientẽ: ita mundũ deũ dici ab animo, cũ sit ex animo & corpore. Hic uidetur quo quo modo cõfiteri unũ deũ, sed ut plures etiam introducat, adiungit mundũ diuidi in duas partes, cælũ & terrã: & cælũ bifariã in æthera, & aera, terrã uerò in aquã & humũ. [c] E quibus summũ esse æthera, secundũ aera, tertiã aquã, infimã terrã. Quas oẽs quatuor partes animarũ esse plenas, in æthere & aere immortaliũ, in aqua & terra mortalium: à summo aũt circuitu cæli usq́ ad circulũ lunæ, æthereas animas esse astra ac stellas,
C eosq́ cælestes deos nõ modo intelligi esse, sed etiã uideri. [d] Inter lunę uerò gyrũ & nimborum & uentorũ cacumina aereas esse animas, sed eas animo nõ oculis uideri, & uocari heroas, & lares, & genios. Hæc est uidelicet breuiter in ista prælocutione proposita theologia naturalis, quę nõ huic tantum, sed & multis philosophis placuit: de qua tunc diligẽtius differendũ est, cùm de ciuili quantũ ad deos selectos attinet, opitulante deo uero quod restat impleuero.

L. VIVES

D [a] DIcit ergo idem Varro.] Platonici, Stoici, Pythagorici, & his antiquiores Ionici philosophi, mentẽ dicunt esse deũ, sed nõ eodem omnes modo. Nam Plato animatũ dicit mundum esse, animamq́ illam & mundum esse deum: sed alium deum, quẽ mentem uocat, hoc ipso priorem facit, & animæ mundi parentẽ. Stoicis ferè cum Platone congruit, nisi quòd non omnes idem sentiunt. Thales Milesius, & Democritus non alium putant maiorem deum anima mundi. Pythagoræ sententiam alibi exposui. [b] Et hunc ipsum mundum.] Platonicè & Stoicè, & ex sententia plurimorum philosophorum. [c] E quibus summum esse æthera.] Aristoteles supra hunc nostrum aerẽ ignis elementum locat, hinc cælum. Platonici cælum putãt esse igneũ ætheraq́ appellant. Tum & eam partem aeris, quam incendit uicinus cælestis ignis, flammam dicunt esse innoxiam & puram. Quam multi affirmant Platonis fuisse sententiam, Pythagoram secuti, qui globo uniuersi quatuor addit corpora. Verùm hic Varro aerem facit cælo proximum, secutus multorum opinionẽ, maxime Stoicorum:

corum: tametsi non multum isti à Platonicis & Peripateticis absunt, si rectè intelligãtur: aut certe si disertius ipsi eloquantur sua. Sed æther non modò cælum & ignis, sed aer quoque dicitur, sicut & Launè cælum: uelut apud Vergilium:

Illa leuem fugiens raptim secat æthera pennis.

d Inter lunæ uerò gyrum.] Ea est prima regio aeris, ex Aristotelis diuisione, in libris sublatorũ, qui primũ aeris tractum esse dicit usque ad locum in quo nubes, niues, grandines, fulgura, & tonitrus fiunt: secundum ubi hæc fiunt: tertium usque ad ignis elementum.

An rationabile fuerit Ianum & Terminũ in duo numina separari. Cap. VII

IANVS igitur, à quo sumpsit exordium, quæro quis nã sit? [a] Respondetur: Mundus est. Breuis est hæc planè atque aperta respõsio. Cur ergo [b] ad eũ dicuntur rerum initia pertinere: fines uerò ad alterum, quem Terminum uocãt? Nam propter initia & fines, duobus istis dijs, [c] duos menses perhibent dedicatos, præter illos decem, quibus usque ad Decembrem caput est Martius: Ianuarium Iano, Februarium Termino. [d] Ideo terminalia eodẽ mense Februario celebrari dicunt, [e] cùm fit sacrũ purgatorium, quod [f] uocant Februum: unde mensis nomen accepit. Nunquid ergo ad mundum, qui Ianus est, initia rerũ pertinẽt, & fines non pertinent, ut alter illis deus præficeretur? Nónne omnia quæ in hoc mundo fieri dicunt, in hoc etiã mundo terminari fatentur? Quæ est ista uanitas, in opere illi dare potestatẽ dimidiam, in simulachro faciem duplam? [g] Nónne istum bifrontẽ multo elegantius interpretarentur, si eundem, & Ianum, & Terminum dicerent: atque initijs unam faciem, finibus alterã darent: quoniam qui operatur, utrumque debet intendere? In omni enim motu actionis suæ, qui nõ respicit initium, non prospicit finem. Vnde necesse est, ut memoriæ respicienti, prospiciens conectatur intentio. Nam cui exciderit, quod cœperit, quomodo finiat, non inueniet. Quòd si uitam beatam in hoc mũdo inchoari putarẽt, extra mundum perfici, & ideo Iano, id est mundo, solam initiorum tribuerent potestatem: profectò ei præponerent Terminũ, eumque à dijs selectis nõ alienarent. Quanquam etiam nunc cùm in istis duobus dijs initia rerum temporalium, finesque tractãtur, Termino dari debuit plus honoris. Maior enim lætitia est, cùm res quæque perficitur: solicitudinis autem plena A sunt cœpta, donec perducantur ad finem, quem qui aliquid incipit, maxime appetit, intendit, expectat, exoptat: nec de re inchoata, nisi terminetur, exultat.

L. VIVES

a RESPONDETVR, mundus est.] Macrobius 1. Satur. b Ad eum dicuntur rerum initia pertinere.] Xenon hãc adducit causam, quod primus in Italia deos coli docuerit Ianus: idcirco in sacrificijs, initia & præfationem meruisse. Qui plura cupit de hoc legere, habet apud Macrobium autorem satis uulgarem.

c Duos menses.] Ante Numam annus Rom. more Albanorum decem erat mensium, à Martio ad Decembrem. Numa duos mẽses addidit ultimos anno, Ianuarium & Februarium. Varro & Plutarchus. Ouidius uerò 2. Fast. putat Ianuarium, olim initium fuisse anni, B Februarium uerò finem, cuius ultimæ feriæ essent Termini, postea x. uiros in xij. tab. Februarium Ianuario iunxisse. d Ideo Terminalia.] Vltimus festus dies Februarij ante fugam Tarquinij. nam post Terminalia regifugium est celebratũ parta libertate. Terminalia uerò fuerunt xxiij. die Feb. Beda lib. De nat. rerum. e Cùm fit sacrum.] Non quod Terminalibus fiat expiatio illa, sed quòd eo mense. f Vocauit Februum.] Ouidius secundo Fastorum:

Februa Romani dixere piamina patres. Et pòst:
Denique quodcunque est, quo corpora nostra piantur,
Hoc apud intonsos nomen habebat auos.
Mensis ab his dictus.

g Nónne istum bifrontem.] Cicero secundo De natura deorũ, Ianum primis & extremis uidetur præficere. Idem Macrobius ex sententia multorum.

C Ob quam causam cultores Iani bifrontem imaginem ipsius finxerunt, quam tamen etiam quadrifrontem uideri uolunt. Cap. VIII

SED Iani bifrontis simulachri interpretatio proferat. Duas enim facies ante et retro habere dicitur, quòd hiatus noster cùm os aperimus mundo similis uideat: unde [b] & palatũ Græci οὐρανὸν appellant. Et nõnulli, inquit, poetæ Latini cælum uocauerũt palatũ: à quo hiatu oris, & foras esse aditũ ad dẽtes uersus, & introrsus ad fauces. Ecce quò perductus est mundus propter palati nostri uocabulum, uel Græcum, uel poeticũ. Quid aũt hoc ad animã, quid ad uitã æternã? Propter solas saliuas colat hic deus, quibus partim glutiẽdis, partim expuẽdis sub cælo, palati utraque panditur ianua. Quid est porrò absurdius, quàm in ipso mũdo nõ inuenire duas ianuas ex aduerso sitas, per quas uel admittat ad se aliquid intro, uel emittat à se foras: & de nostro ore & gutture, quorũ similitudinẽ mũdus non habet, uelle mundi simulachrũ cõponere in Iano, propter solũ palatũ, [c] cuius similitudinem Ianus nõ habet? Cùm uerò eum faciũt

quadrifrontem, & Ianum geminum appellant, ad quatuor mundi partes hoc interpretantur, quasi aliquid spectet mundus foras, sicut per omnes facies Ianus. Deinde si Ianus est mundus, & mundus quatuor partibus constat, [d] falsum est simulachrum Iani: quia Ianus & si quadrifrons legitur, nunquam tamen quadrijanus inuenitur. Aut si propterea uerum est, quia etiam nomine orientis & occidentis totus solet mundus intelligi, nunquid cùm duas partes alias nominamus septemtrionis & austri, sicut illum quadrifrontem dicunt geminum Ianũ, ita quisquam geminum dicturus est mundum? Non habent omnino unde quatuor ianuas quæ intrantibus & exeuntibus pateant, interpretentur ad mundi similitudinem: sicut de bifronte, quod dicerẽt saltem in ore hominis inuenerunt, [e] nisi Neptunus forte subueniat & porrigat piscem, cui præter hiatum oris & gutturis etiam dextra & sinistra fauces paterẽt. Et tamen hanc uanitatẽ per tot ianuas nulla effugit anima, nisi quæ audit ueritatẽ dicentẽ: Ego sum ianua.

L. VIVES

a Sed Iani bifrontis.] Alij hunc regem bifrontem fuisse referunt, quòd fuerit prudentissimus, uideritq; procul uentura, & respexerit præterita. Sicut de cordato Homerus inquit: ἅμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω λεύσσει. Plutarchus in Problematis duas causas affert: alteram, quòd Ianus fuerit Perrhæbus Græcus, sic esse literis mandatum: qui postea quam in Italiam uenisset, linguã simul cum moribus mutarit. Altera causa estq; Italos populos Ianus & agros colere docuerit, & rempublicam administrare. Alij, ut Ouidius, quòd hic Augustinus attingit, quòd Ianus sit mũdus gemina facie, hac ortum spectante, illa occasum. Sunt qui Ianum solem uelint, cuius est quotidie ortus & occasus. Nigidius est autor, coliq; à Græcis ἀπόλλωνα θυραῖον & ἀγυιέα, quasi Ianitorem & uijs præfectum. Tametsi non crediderim eadem forma cultum, qua Ianum apud Romanos. Nam Ouidius inquit:

Quem tamen esse deum dicam te Iane biformis?
Nam tibi par nullum Græcia numen habet.

Pingebatur & quadriformis. C. Bassus de dijs apud Macrobium. Ianus bifrons pingitur, quasi inferum & superum ianitor. Idem quadriformis, quasi uniuersa climata maiestate sua complexus. Hic Ianus est is quem geminum in sacrificijs uocabant: nam simplex duplici tantum est fronte, & Ianus geminus, cuius porta claudebatur pace, bello patebat. b Palatum Græci οὐρανόν.] Vt Aristoteles in lib. De partibus animalium. Plinium existimant hunc imitatum etiam cæli uocabulo usum eodem significatu libro undecimo. nam de cerebro loquens: Hoc, inquit, est uiscerum excelsissimum proximumq; cælo capitis. c Cuius similitudinem.] Alibi, cuius similitudine Ianus nomẽ habet. d Falsum est simulachrũ Iani.] In alijs sic: falsum est simulacbrum Iani bifrontis, ut reliqua supposititia sint, usq;, aut si pro-

A pterea, quod non uidetur admodũ absurdũ ex ijs quæ adduntur. e Nisi Neptunus.] Quandoquidem id in hominibus non est inuenire.

De Iouis potestate, atq; eiusdem cum Iano comparatione. Cap. IX

IOVEM autem, [a] qui etiam Iupiter dicitur, quem uelint intelligi, exponant. Deus est, inquiunt, habẽs potestatem causarum, quibus aliquid fit in mundo. Hoc quàm magnum sit, nobilissimus [b] Vergilij uersus ille testatur:

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.

B Sed cur ei præponitur Ianus, hoc nobis uir ille acutissimus doctissimusq; respondeat. Quoniã penes Ianũ, inquit, sunt prima, penes Iouẽ summa. Merito ergo rex omnium Iupiter habet̃. Prima enim uincuntur à summis: quia licet prima præcedãt tẽpore, summa superãt dignitate. Sed rectè hoc diceretur, si factorũ prima discernerentur & summa. Sicut enim initiũ facti est proficisci, summum peruenire: initiũ facti inceptio discendi, summũ perceptio doctrinæ: ac sic in omnibus prima sunt initia, summaq; sunt fines. Sed iã hoc negociũ inter Ianũ Terminũq;
C discussum est. Causæ autẽ quæ dantur Ioui efficientia sunt, non effecta: neq; ullo modo fieri potest, ut uel tempore præueniantur à factis uitijs' ue factorũ. Semper enim prior est res quæ facit, quàm illa quæ fit. Quapropter si ad Ianum pertinent initia factorum, non ideo priora sunt efficientibus causis, quas Ioui tribuunt. Sicut enim nihil fit, ita ita nihil inchoatur ut fiat, quod non faciens causa præcesserit. Hunc sanè deum penes quem sunt omnes causæ factarum omnium naturarum, naturaliumq; rerum, si Iouem populi appellant, & tãtis cõtumelijs, tamq;
D scelestis criminationibus colunt, tetriore sacrilegio sese obstringunt, quàm si prorsus nullum putarẽt deum. Vnde satius esset eis alium aliquem Iouis nomine nuncupare, dignum turpib. & flagitiosis honoribus, supposito uano figmẽto, quod potius blasphemarent, sicut Saturno dicitur suppositus lapis, quem pro filio deuoraret: q̃ istum deũ dicere, & tonantem, & adulterantem, & totum mundum regentẽ, & per tot stupra diffluentẽ, & naturarũ omniũ naturaliumq; rerum causas summas habentẽ, & suas causas bonas nõ habentẽ. Deinde quæro, quẽ iam locum

locum inter deos huic tribuat Ioui, si Ianus est mundus? Deos enim ueros animā mundi ac partes eius iste definiuit, ac per hoc quicquid hoc non est, nō est utiq; secundū istos uerus deus. Num igitur ita dicturi sunt, Iouem animam mundi, ut Ianus sit corpus eius, id est iste uisibilis mūdus? Hoc si dicūt, non erit quemadmodū Ianum deum dicāt, quoniam mundi corpus nō est deus, uel secundum ipsos, sed anima mundi ac partes eius. Vnde idem Varro apertissime dicit, deum se arbitrari esse animā mundi, & hūc ipsum mundum esse deum: sed sicut hominē sapientē, cū sit ex animo & corpore, tantum ex animo dici sapiētem: ita mundum deū dici ab animo, cùm sit ex animo & corpore. Solum itaq; mundi corpus nō est deus: sed aut sola anima eius, aut simul corpus & animus: ita tamen, ut nō sit à corpore, sed ab animo deus. Si ergo Ianus est mundus, & deus est Ianus, nunquid Iouem ut deus esse possit aliquam partem Iani esse dicturi sunt? Magis enim Ioui uniuersum solent tribuere. unde est illud: Iouis omnia plena. Ergo & Iouem, ut deus sit, & maxime ut rex deorū, non alium possunt existimare quàm mundum: ut in dijs cæteris secundum istos suis partibus regnet. In hanc sentētiam etiā quosdā uersus [c] Valerij Sorani exponit idē Varro, in eo libro quem seorsum ab istis de cultu deorum scripsit: qui uersus hi sunt:

[d] Iuppiter omnipotēs regū rex ipse, deusq;
Progenitor, genitrixq; deûm, deus unus, et omnis.

Exponūtur aūt in eodē libro, ita ut eū [e] marem existimarent, qui semen emitteret, fœminam quæ acciperet, Iouemq; esse mundum, et eum omnia semina ex se emittere, et in se recipere: qua causa, inquit, scripsit Soranus, Iupiter progenitor genitrixq;: nec minus cū causa unū & idem omnia esse, [f] mundus enim unus, & in eo uno omnia sunt.

L. VIVES

a Qui etiam Iupiter dicitur.] Nam duos rectos habet, Iupiter, & Iouis, & ex utroq; obliquos Iouis & Iupitris: quanquam usus alterius rectum, alterius obliquos reiecit. sicut in Græco ζεὺς & διός.

b Vergilij uersus ille.] Secundo Georgicorum, ubi eos felicissimos putat, qui rerum causas inquirunt, & consequuntur, ex sententia Peripateticorum & Academicorum. quam Arist. lib. x. Ethicorum, & Cicero quinto De finibus fuse persequitur.

c Valerij Sorani.] Huius Valerij Sorani meminerunt Cicero primo De o-
A ratore, Plin. lib. 3. Solinus in Polyhistore, Plutarchus in Problematis, Macrobius libro primo Saturnalium, & Seruius 1. Georg. Fuit Latinus homo doctissimus togatorum, ut Crassus dicit in primo De oratore Cic. Tributum hoc est Varroni, sed ante Varronem Sorano: sicut Poetæ nomē Ennio ante Vergilium. Functus est Romæ honoribus, præcipue tribunatu plebis: & quod nomē illud arcanum urbis Romæ, quod euulgari est nefas, ausus esset enunciare, pœnas luit. Plinius, Solinus, Macrobius, Plutarchus in Problematis. tametsi Plutarchus in Pompeio, Q. Valerium philosophum, quod multi non dubitant de Sorano dici, à Pompeio narrat occidi iussum: sed autorem dicit huiusce rei Oppium esse, cui cauendum, ne creduli assentiamur de Pompeio narranti, nempe homini Cæsaris amico. Sunt qui putēt hunc subita morte corruisse: alij suffixum esse cruci, ut Seruius.

d Iupiter omnipotens.] In antiquis codicibus uer-
B sus prior sic legitur:

Iuppiter omnipotens regum, rerumq;, deumq;.

e Marem, &c. fœminam.] Ex Orpheo in Hymnis, ex quo sunt ipsi uersus:

Ζεὺς ἄρσην γένετο, Ζεὺς ἄμβροτος ἔπλετο νύμφη.

f Mundus enim unus.] Ex sententia optimi cuiusq; philosophi contra Anaximandrum, & Anaximenem, & Aristarchū, & Xenophanē, & Diogenē, & Leucippū, & Democritum, & Epicurū, qui plures construebant.

An Iani & Iouis recta discretio sit. Cap. X

VM ergo & Ianus mundus sit, & [c] Iupiter mūdus sit, unusq; sit mundus, quare duo dij sunt Ianus & Iupiter? Quare seorsum habent tēpla, seorsum aras, diuersa sacra, dissimilia simulachra? Si propterea, quia alia uis est primordiorū, alia causarū, ex illa Iani, ex ista Iouis nomē accepit: nunquid si unus homo in diuersis reb. duas habeat potestates, aut duas artes, quia singularum diuersa uis est, ideo duo iudices, aut duo dicunt artifices? Sic ergo & unus deus cùm ipse habeat potestatē primordiorū, ipse causarū, nū propter hoc duos deos esse necesse est putari, q primordia causæq; res duæ sunt? Quòd si hoc iustū putāt, etiā ipsum Iouem tot deos esse dicāt,
D quot ei cognomina propter multas potestates dederunt: quoniā res omnes ex quibus illa cognomina sunt adhibita, multæ atq; diuersæ sunt, ex quibus pauca cōmemoro.

De cognominib. Iouis, quæ non ad multos deos, sed ad unū eundemq; referunt. Cap. XI

[a] IXERVNT eum uictorem, inuictum, opitulum, impulsorem, statorem, [b] centupedam, supinalem, tigillum, [c] almum, ruminum, & alia [d] quæ persequi longum est. Hæc omnia cognomina imposuerunt uni deo propter causas potestatesq; diuersas, non tamē propter

tot res etiam tot deos eum esse coegerunt: A [a] quod omnia uinceret, quod à nemine uinceretur, quòd opem indigentibus ferret, quòd habeat impellendi, statuendi, stabiliendi, resupinandi potestatem, quòd [c] tanquam tigillus mundum contineret ac sustineret, quòd aleret omnia, quòd ruma, id est mamma aleret animalia. In his ut aduertimus, quædam magna sunt, quædam exigua, & tamen unus [f] utraque facere perhibetur. Puto inter se propinquiora esse causas rerum, atque primordia, propter quas res unum mundum, duos deos esse uoluerunt, Iouem atque Ianum, quem continere dicunt mundum, & mammam dare B animalibus: nec tamen propter hæc duo opera tam longe inter se ui & dignitate diuersa, duo dij esse compulsi sunt, sed unus Iupiter, propter illud Tigillus, propter hoc Ruminus appellatus est. Nolo dicere, quòd animalibus mammam præbere sugentibus magis Iunonem potuit dicere quàm Iouem: præsertim cùm esset diua Rumina, quæ in hoc opus adiutorium illi famulatumque præberet. Cogito enim posse responderi, & ipsam Iunonem nihil aliud esse quàm Iouem, secundum illos Valerij Sorani uersus, ubi dictum est: C

Iuppiter omnipotens regum rerumque deûmque

Progenitor genitrixque deûm.

Quare ergo dictus est & Ruminus, cùm diligentius fortasse quærentibus, ipse inueniatur esse etiam illa diua Rumina? [g] Si enim maiestate deorum rectè uidebatur indignum, ut in una spica alter ad curam geniculi, alter ad folliculi pertineret, quanto est indignius unam rem infimam, id est, ut mammis alantur animalia, duorum deorum potestate curari: quorum sit unus Iupiter rex ipse cunctorum: & hoc agat non saltem cum coniuge sua, sed cum ignobili nescio qua Rumina, nisi quia ipse est etiam ipsa Rumina, ipse D Ruminus: Ruminus fortasse pro sugentibus maribus, Rumina pro fœminis? [h] Dicerem quippe noluisse illos Ioui fœmininum nomen imponere, nisi & in illis uersibus progenitor genitrixque diceretur: & inter alia eius cognomina legerem, quòd etiam pecunia uocaretur, quam deam inter illos minuscularios inuenimus, ut in quarto libro iam commemorauimus. Sed cùm & mares et fœminæ habeant pecuniam: cur non & Pecunia & Pecunius appellatus sit, sicut Rumina et Ruminus, ipsi uiderint.

L. VIVES

Iouis cognomina

a Dixerunt eum uictorem.] Iouis plurima fuerunt apud Græcos & Latinos cognomina: quorum pleraque ex Græcis persequitur instituto suo Orpheus in Hymnis, & sparsim Homerus in utroque poemate & Hymnis: uelut quòd sit φίλιος, id est amicitiæ præses, & ξένιος, hospitalis, & ἑταιρεῖος, socius, & ὅρκιος iurisiurandi præses, & alia quæ ad naturam eius potius pertinent, quàm ad usum hominum. Præter hæc erat & Iupiter Anxurus Terracinæ, quasi ἄνευ ξυροῦ, sine nouacula, imberbis, unde & Anxur olim dictæ Terracinæ, Seruius. Erat Apomyias in Olympia, quem sacrauit Hercules, quasi muscarum abactorem, cùm illis inter sacrificandum infestaretur: & Athenis Iupiter φράτριος, quasi tribulis, cuius festum secundo die τῶν ἀπατουρίων, hoc est, deceptoriorum, isque dies ab effluxu cruoris hostiarum ἀνάῤῥυσις dicebatur. & in Caria Λαβρανδεύς, quasi B securarius, in cuius dextra non fulmen, sed securis erat, quam Lydi λάβρυν dicunt, apud Plutarchum in Prob. Erat etiam in Græcia ἐλευθέριος, quasi liberator, quòd ab armis Persarum liberasset: in Asia minore Milesius: in Chaonia Dodonæus: Ammonius in Africa, Athenis μειλίχιος, cui nullum sacrificabatur animal, sed frugib. placabatur & pomis, Thucydides. Erat & ἀφέσιος, quasi dimittens. & κόκκυξ Argia, hoc est cuculus, & φύξιος, à Phryxo sacratus, quasi fugæ comes, ubi & uellus aureum, apud Apollonium: & Aratrius apud Phœnices Cæli filius Saturni frater, cui fuit Dagoni nomen, aratri inuentor, unde cognominatus Iupiter Aratrius: & πανελλήνιος, toti Græciæ communis. In Sicilia ἀγοραῖος, forensis, quòd foro præesset, eique statua eo loco erigebatur. Herodotus. Erat Romæ præter ea nomina quæ commemorat Augustinus, Iupiter Feretrius, de ferendis spolijs opimis, sacratus à Romulo: Capitolinus à loco: Elicius, quem sacrauit Numa in Auentino ab eliciendo è C mentibus diuinis quomodo procuranda essent fulmina & prodigia: Pistor, à panibus, quos de Capitolio iactarunt obsessi Roma capta, cuius festum sexto Idus Iunij: Viminius in colle Viminali: Prædator prædæ adiutor, cui & aliquid debebatur de præda, Seruius. Vltor, quem sacrauit Agrippa: Tonans, quem Augustus post bellum Cantabricum: Custos à Domitiano in Capitolio: Latialis à Tarquinio Superbo in monte Albano: Inuictus, cuius festum Idibus Iunij: Inuentor, cuius ara prope portam Trigeminam, sacratus ab Hercule inuentis bobus, cui iuuencus immolabatur: Adultus, cui sacrificabatur in nuptijs. Liuius, Dionysius, Plutarchus, Suetonius, Lactantius, qui libro primo scribit Iouem de nominibus hospitum suorum esse plerunque cognominatum, uelut Athabyrium, Lapriandum. à quibus in bello est adiutus: tum Laprium, & Molionem, & Casium. Theseus Hecalesium Iouem. & eius sacra instituit in At- D tica terra de nomine Hecales uetulæ hospitæ suæ. Aristoteles in libello De mundo, cuius iam aliàs mentionem fecimus, cùm deus sit unus, multinomius est ab effectionibus omnibus, nempe Iupiter, & ἀστραπαῖος, id est fulgurator, & βρονταῖος, tonans, & αἴθριος, serenator, & οὐράνιος, cælestis, & κεραύνιος, fulminator, & ὑέτιος, pluuius, & ἐπικάρπιος, frugifer, & πολιεύς, urbicus, & γενέθλιος, natalicius, & ἕρκιος, uallaris, & ὁμόγνιος, cognatus & πατρῷος, patrius: ipse est etiam fata & omnia, quæ de fato & parcis dicuntur, nempe ἀνάγκη, καὶ μοῖρα, καὶ νέμεσις, καὶ ἀδράστεια. Sic ille. h Centumpedam.] Ab stabilitate sic est dictus, ut idem Augustinus explicat, nam firmius res consistit, quo pluribus innititur pedibus, & uelut fulcris. Est & uermis centipeda. c Alnum.] Alij codices alumnum, sed Almum melius arbitror. nam alma & almus ab alendo dicuntur: unde Venus alma,

& Ceres, & terra alma. Alumnus uerò non facile est is qui alit, quod quidam putant. d Quæ per se prosequi longum est.] Anuqui codices habent: Quæ perse qui longum est. Commentatores uerbi significationem parum intelligentes, per se prosequi depraoarunt, rati persequi solum dici de insectatione inimica. e Tanquam tigillus mundum contineret.] Tignus, onde tigillus trabs cui tectum innititur. Aristot. περὶ τ̃ κόσμου, umbilicis quibus fornix continetur & sistitur, deum esse in mundo similem ait, qui si absit uel momentum, corruat protinus naturæ ædificium necesse est, ut ablato umbilico fornicis, structura tota dissoluta côcideret. Non est ab hoc proposito dissonum, quod Orpheus in Hymnis de Ioue inqoit:

Ζεὺς πυθμὴν γαίης τε, καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος. Et pòst:
Ζεὺς πάντων ῥίζα.

f Vtraq; facere.] Et magna & parua. g Si enim maiestate deorum.] Libro 4. Derisa est opinio eorum, B qui alium deum curæ geniculi, alium folliculi tribuebant. h Dicere qoippe ooluisse.] In anoquis melius: Dicerem quippe noluisse.

Quòd Iupiter etiã pecunia nuncupetũ. Cap. XII

QVAM uerò eleganter rationẽ huius nominis reddiderũt, & pecunia, inquiunt, uocatur, quod eius sint omnia. O magnam rationem diuini nominis, imò uerò ille cuius sunt omnia, uilissimè & contumeliosissimè pecunia nuncupatur. Ad omnia enim quæ cælo & terra côtinentur, quid est pecunia in omnib. omnino C rebus,[a] quę ab hominibus nomine pecunię possidentur? Sed nimirũ hoc auaritia Ioui nomen imposuit, ut quisquis amat pecuniã, non quemlibet deum, sed ipsum regem omnium sibi amare uideatur. Longe autẽ aliud esset si diuitiæ uocaretur. aliud namq; sunt diuitiæ, aliud pecunia.[b] Nam dicimus diuites, sapiẽtes, iustos, bonos, quibus pecunia uel nulla, uel parua. Magis enim sunt uirtutibus diuites: per quas eis etiã in ipsis corporalium rerum necessitatibus satis est quod adest: pauperes uerò auaros dicimus sem- D per inhiantes, & egentes. Quamlibet enim magnas pecunias habere possunt, sed in earum quantacunq; abundantia nõ egere nõ possunt. Et deum ipsum uerũ rectè dicimus diuitem, nõ tamen pecunia, sed omnipotentia. Dicuntur itaq; & diuites pecuniosi, sed interius egeni, si cupidi. Item dicuntur pauperes pecunia carentes, sed interius diuites, si sapiẽtes. Qualis ergo ista theologia debet esse sapiẽti, ubi rex deorũ eius rei nomẽ accepit,[c] quã nemo sapiẽs côcupiuit? Quanto enim facilius si aliquid hac doctrina, quod ad uitã pertineret ęternã, salubriter disceretur, A deus mũdi rector nõ ab eis pecunia, sed [d] sapientia uocaretũ, cuius amor purgat à sordibus auaritiæ, hoc est ab amore pecunię?

L. VIVES

a QVæ ab hominibus nomine pecuniæ.] Omnia quæ possidentũ, nomine pecuniæ sunt côprehensa, unde peculiũ dicitur à pecude deducta appellatione, ut aiunt Columella, Festus, & Seruius, quòd hæ ueterũ essent onicæ diuitiæ, sicut adhuc sunt multarũ gentium. Erant enim ferè pastores, à quibus manasse uocabulũ hoc etiã Varro confirmat lib. De Lat. lin 4. postea ad opes urbanas se extendit. b Nam dicimus di.] Paradoxũ Stoicum, ὅτι οἱ σοφοὶ μόνοι πλούσιοι. Quod Cicero ita esse multis magnisq; rationibus suadet. Idẽ magnis ingenijs philosophorũ est disputatũ, qui sæpissime contra pecuniã perorarũt. c Quam nemo sapiẽs con- B cupiuit.] Salust. in Cat. Auaritia pecuniæ studiũ habet, quam nemo sapiẽs concupiuit: ea quasi uenenis malis imbuta corpus animumq; uirilem effœminat, semper infinita, insatiabilis est, neq; copia, neq; inopia minuitũ. d Sapientia uocaretur.] Vt nos uocamus.

Quòd dum exponitur quid Saturnus, quid'ue sit Genius uterq; unus Iupiter esse doceatũ. XIII

SED quid de hoc Ioue plura, ad quẽ [a] fortasse cæteri referẽdi sunt, ut inanis remaneat deorũ opinio plurimorũ, cũ hic ipse sit oẽs: siue quando partes eius, uel potestates existimantũ: siue cũ uis animę, quã putãt per cũcta diffusam, ex partib. C molis huius, in quas uisibilis mũdus iste cõsurgit, & multiplici administratione naturę quasi plurium deorũ nomina accipit? Quid est enim Saturnus? Vnus, inquit, de principibus deus, penes quẽ sationũ omnium dominatus est. Nónne expositio uersuũ illorũ Valerij Sorani sic se habet: Iouẽ esse mũdũ, & eũ omnia semina ex se emittere & in se recipere? Ipse est igitur penes quẽ sationũ omniũ dominatus est.[b] Quid est Genius? Deus est, inquit, qui præpositus est, ac uim habet omniũ rerũ gignendarũ. Quẽ aliũ hãc uim D habere credunt, quàm mundũ cui dictum est: [c] Iupiter omnipotẽs progenitor genitrixq;? Et cũ alio loco[d] geniũ dicit esse uniuscuiusq; animũ rationalẽ, & ideo esse singulos singulorũ: talem aũt mundi animũ deum esse, ad hoc idem utiq; reuocat, ut tanquam uniuersalis genius ipse mũdi animus esse credatur. Hic est igitur quem appellant Iouẽ.[e] nam si omnis genius deus, & omnis uiri animus genius, sequitur ut sit omnis uiri animus deus: quòd si & ipsos abhorrere absurditas ipsa compellit, restat ut eum singulariter & excellenter dicant deum genium, quem dicũt mundi animum, ac per hoc Iouem.

L. VIVES

a QVid est Genius.] Festus Pompeius: Genium appellabant deum, qui uim obtineret rerum omnium gerẽdarum. Aufustius: Genius, inquit, est deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur, propterea Genius meus nominatur, quia me genuit. Quæsitum apud eruditos, quis deus esset Genius, inuentumq; nõ simpliciter id dici. Nam Genius naturæ est deus parens illius, & Genij sunt cælorum multi, quorum meminit Capella in Nuptijs: & Martis Genius Melicerta, ut ait Parthenius. & corporalium rerum Genij sunt elementa quatuor, ignis, aer, aqua, & terra. Quæ Græci cùm στοιχεῖα uocent, γενεθλίους quoq; θεοὺς dicunt. Cui non absimile est quod Macrobius adducit de penatibus naturæ, quòd sint medius aer Iupiter, & infimus Iuno, & supremus æther Minerua, quis tribus sub uno tecto Tarquinius Priscus templum uouit. Duodecim cæli signa cum sole & luna sunt qui Genios aiãt, B & hi quidem Genij uniuersaliores. Nam suus est cuiq; loco Genius, quem faciunt ei præsidere. Quin & unicuiq; hominum suus sic dictus, ut Censorinus inquit, siue quòd in eius tutela, ut quisque natus est, uiuit: siue quòd ut generemur, curet: siue quòd unà gignatur nobiscum: siue etiam, quòd nos genitos suscipiat, ac tueatur. Eundem esse Genium & Larem multi prodiderunt ueterum, in quis & C. Flaccus in libro quem ad Cæsarem De indigitamentis reliquit. Porrò Lares, quemadmodum est apud Ouidium, gemini fuerunt filij Mercurij & Laræ, siue Larundæ nymphæ. Ideo ueterum plerique, inter quos Euclides, geminos singulis hominum addunt Lares, alterum bonum, alterum malum: qualis ille fuit, quem Plutarchus, Florus, & Appianus scribũt oblatum M. Bruto media nocte ad tenuem lucernam de bello cogitanti. b Genium dicit esse uniuscuiusque animum rationalem.] De hoc copiosius proximo libro. C c Nam si omnis Genius deus.] Conclusio primæ formæ primi ordinis syllogismorum, uulgo barbara dicunt.

De Mercurij & Martis officijs. Cap. XIIII

MERCVRIVM uerò & Martẽ, quomodo referrent ad aliquas partes mundi, & opera dei quæ sunt in elementis, non inuenerunt, & ideo eos saltem operibus hominum præposuerunt, sermocinandi & belligerãdi ministros. [a] Quorum Mercurius si sermonis etiam deorum potestatem gerit, ipsi quoq; regi deorũ dominatur, si secundum eius arbitriũ Iupiter loquitur, aut loquendi ab illo accipit facultatem, quod utiq; absurdum est. Si autem illi humani tantum sermonis potestas tributa perhibetur, non est credibile ad lactandos mamma, non solum pueros, sed etiam pecora, unde Ruminus cognominatus est, Iouem descendere uoluisse, & curam nostri sermonis, quo pecoribus antecellimus, ad se pertinere noluisse: ac per hoc idem ipse est Iouis atque Mercurius. [b] Quod si sermo ipse dicitur esse Mercurius, sicut illa quæ de A eo interpretantur, ostendunt. [c] Nam ideo Mercurius, quasi medius currẽs dicitur appellatus, quod sermo currat inter homines medius, [d] ideo ἑρμῆς Græcè, quod sermo uel interpretatio, quæ utiq; ad sermonem pertinet ἑρμηνεία dicitur: [e] ideo & mercibus præesse, quia inter uendentes & ementes sermo fit medius: [f] ideo alas ei in capite & pedibus ponunt, uolentes significare uolucrem ferri per aera sermonem: [g] ideo nuncium dictum, quoniam per sermonem omnia cogitata enunciantur. Si ergo Mercurius ipse sermo est, etiam ipsis confitentibus B deus non est: sed cùm sibi deos faciunt eos, qui dæmones sunt, immundis supplicando spiritibus, possidentur ab eis qui non dij, sed dæmones sunt. Item quia nec Marti aliquod elementum uel partem mundi inuenire potuerunt, ubi ageret opera qualiacunque naturæ, deum belli esse dixerunt, quod opus est hominum, & optabile non est. Si ergo pacem perpetuam Felicitas daret, Mars quid ageret non haberet. Si autem ipsum bellũ est Mars, sicut sermo Mercurius, utinam quàm manifestum est, quod C non sit deus: tam nõ sit & bellum, quod uel falsò uocetur deus.

L. VIVES

a QVorum Mercurius si sermonis.] Mercurios quinque fuisse narrat apud Ciceronem Cotta: primum Cælo patre & Die matre natum: secundum Valentis & Pheronidis filium, eum qui sub terris habetur. idem Tryphonius est. Tertium Ioue tertio natum & Maia. Quartum Nilo patrem, quem Aegyptij nefas habebant nominare. Quintum quem colunt Pheneatæ, qui Argum dicitur interemisse, ob eamq; causam Aegypto præfuisse, atq; Aegyptijs leges & literas tradidisse: hunc Aegyptij Theut appellant. Hæc Cicero. Eius Theut meminit in Phædro Plato, & Eusebius libro primo Præparationis Euãgelicæ, qui eum ab Aegyptijs tradit uocari Thoyth, ab Alexandrinis Thot, Græcos ἑρμῆν dicere, qui & literas primus docuit: & de theologia altius arcaniusq; scripserit. Diodorus etiã libro pri- D mo redegisse hunc Mercurium narrat uoces in ordinem, ac plerisque rebus indidisse nomina, sacraq; permulta & ceremonias tradidisse. De uocibus confirmat Horatius ex Alcæo poeta, quibus de causis Aegyptij inuentorem & deum sermonis illum putauerunt, interpretem quoq; & nuncium dixere hominum ac deorũ. Cùm quòd sacra uelut à dijs ad homines pertulerit, tũ uel maxime, quòd sermo ab hominibus ad homines & ad deos transcurrat, sine quo nullum constat commercium. Vnde illa apud Aristidem rhetorem fabella, nullum commercium, concordiam in genere humano nullam fuisse, prius quàm sermonem Mercurius in eo sparsisset: & inuendo literarum paratissima fuit commento occasio, quod procul dissitos literis alloqueremur, unde inuentor earum Mercurius ultrò citroq; commeare existimatus est, & mandata diligentissime exequi.

Quod

b Quòd si sermo ipse dicit.] Porphyrius in Physiologia: Orationis interpretādi uim Mercurium dixerūt, qui tensus rectusq; fingit propter orationis uigorē: cæterum, q oratio cōposita est, aliā solarem uolunt, quæ sit Mercurius, aliam lunarē, quæ Hecate, aliā uniuersalem, quæ Hermopis. Festus Pomp. unam ex causis cur Mercurius sit Cyllenius nuncupatus esse dicit, q sermo sine manibus omnia cōficiat, quibus partibus corporis egeni κυλλοὶ uocant, tametsi hoc nomē ad omnes mutilatos patet: alij de loco Cyllenū nuncupāt. c Nam ideo Mercurius quasi medius currens.] At Festus ait, à mercibus esse dictum. Ego enim nomē à mercor deriuatum puto, unde sunt mercatus & mercatura, & merx, quis omnibus præest Mercurius. d Ideo ἑρμῆς Græcè.] ἀπὸ τ ἑρμηνεύειν, id est, interpretari. Hoc idē est esse nūcium deorū, non quòd dicta interpret, sed q diligētissime, & optima fide peragat, quæ sunt mandata, quod est munus sermonis, perferre ab animis ad animos sensa, quæ aliter patefieri & edoceri nequeunt: cūq; animi pro dijs putarent, ideo interpres diuū, & nūcius est appellatus. Plato in Cratylo: ὃς τὸ εἴρειν ἐμήσατο, δικαίως ἂν καλοῖτο ὑπὸ ἡμῶν εἰρέμης. νῦν δὲ ἡμεῖς, ὡς οἰόμεθα, καλλωπίζοντες τὸ ὄνομα, ἑρμῆν καλοῦμεν. ἡ γε ἶρις ἀπὸ τ εἴρειν ἔοικε κεκλημένῃ, ὅτι ἄγγελός ἐστιν: Qui irin, inquit, hoc est loqui cōmentus est, merito uocet à nobis iremes. Nūc uerò nos elegātius rati nomē proferre, Hermā uocamus. Ipsa etiā Iris à dicēdo uidetur nominata, quoniā nūcia quoq; est. Porrò omnis qui alicui negocio conficiendo se interponit, dicitur interpres, conciliator quoq; & medius, sicut Seruius inquit 4. Aen. ut apud Ciceronē qui interpretes corrūpendi iudicij esse solent. Et Verg. ipse uerbis Didonis Iunonē alloquētis, quæ cōciliatrix fuerat Didonis & Aeneæ: Tuq; harū interpres curarum, & conscia Iuno. e Ideo & mercibus præesse.] Sine sermone perit cōmercium mortalium. Diodorus perhibet existimatū à quibusdā Mercuriū mensurā, pondus, & mercaturæ quæstū inuenisse. Extat & apud Græcos prouerbiū κοινὸς ἑρμῆς. f Ideo alas.] Mercurius alatus fingit, nō modo in pedibus, quæ uocāt talaria, & apud Homerū πέδιλα, sed etiā in temporibus: utrinq; enim ei prominēt pinnulæ pares, ut Apuleius describit in Apologia. Fingitur enim deus ille petasatus, hoc est galero tectus, extātib. supra galerū pinnis, quod in Amphy. significauit Plautus uerbis ipsius Mercurij: Ego has habeo usq; in petaso pinnulas. Hanc annotationē acceptā refero Beroaldo in cōment. Augusti Suetonij. g Ideo nunciū.] Hoc idē, ut dixi, interpres ex Diodoro Siculo lib. 6. & sic exponit Acron lib. 1. Carm. Horatij.

De stellis quibusdam quas pagani deorū suorum nominibus nuncupauerunt. Cap. XV

[a]NISI forte istæ stellæ sunt hi dij, quas eorū appellauere nominib. Nam stellam quandā uocāt Mercuriū, quandam itidē Martem: sed ibi est & illa quam uocāt Iouē, & tamē eis mūdus est Iouis. Ibi quam uocant Saturnū, & tamē ei præter eam dant nō paruam substantiā, omnium uidelicet seminū. Ibi est & illa omniū clarissima, quę ab eis appellat Venus: [b]& tamen eandē Venerē esse etiā Lunā uolunt, quāuis de illo fulgētissimo sidere apud eos [c]tanq; de malo aureo Iuno Venusq; cōten

A dant. Luciferū enim quidam Veneris, quidam dicūt esse Iunonis: sed ut solet Venus Iunonē uincit. Nam multo plures eam stellam Veneri tribuūt, ita ut uix eorū quisquā reperiat, qui aliud opinet. Quis aūt non rideat, cùm regē omniū Iouē dicāt, cùm stella eius à stella Veneris tanta uincat claritate? Tantò enim esse debuit cæteris illa fulgentior, quātò est ipse potētior. Respōdēt ideo sic uideri, quia illa quæ putat obscurior, superior est, atq; à terris longe remotior. Si ergo superiorē locū maior dignitas meruit, quare Saturnus ibi est Ioue superior? An uanitas fabulæ, quæ regē Iouē facit, nō potuit usq; ad sidera peruenire: [d]& quod nō ualuit Saturnus in regno suo, neq; in Capitolio, saltē est permissus obtinere in cælo? Quare aūt Ianus nō accepit aliquā stellā, si propter ea quia mūdus est, & oēs in illo sunt, [e]& Iouis mundus est, & habet tn̄? An iste causam suam cōposuit ut potuit, & pro una stella quā nō habet inter sidera, tot facies accepit in terra? Deinde si propter solas Mercuriū & Martē partes mūdi putāt, ut eos deos habere posint, quia utiq; sermo, & bellū non sunt partes mūdi sed actus hominū, cur arieti & tauro & cancro & scorpioni, cæterisq; huiusmodi quæ cælestia signa numerāt, & stellis nō singulis, sed singula pluribus constant, [f]superiusq; ista in summo cælo perhibent collocata, [g]ubi cōstantior motus inerrabilem meatū siderib. præbet, nullas aras, nulla sacra, nulla tēpla fecerūt: nec deos, nō dico inter hos selectos, sed nec inter illos quidem quasi plebeios habuerunt?

L. VIVES

a NISI forte illæ stellæ.] Plato in Cratylo inquit, ueteres Græcos nō alios pro dijs habuisse coiusseq;, q quos etiam tum barbarorū complures, cælum, solem, lunam, & sidera, quos naturales uocant deos, ut Sanchoniato Berytius scribit, qui autor est priscos mortales præcipue Phœnices & Aegyptios bene meritis de se hominibus, quiq; aliquid in cōmunem uitæ contulissent usum, eos honores habuisse, ut templa illis statuasq; erigerent, nominibus naturalium deorum impositis. Hunc enim cælum, illum solem, alium Iouē, alium Saturnum nuncuparunt: hæc ille. Et haud dubiè uel q essent astrologiæ periti dij ipsi, ea nomina siderū sibi indebant, quarū uirtutibus se crederent ualere, uel posteri sidera nominibus eorū uocauerunt, qui eas artes attulerunt ad uitam, quarum effectricia existimarēt ea esse sidera. Nam Mercurius stella homines ut putant, reddit facundos, ingenio uersauli, accōmodatq; naturæ illius planetæ cui sese addit: quam causam uideo placuisse Seruio, cur Mercurius deorum nuncius appellatus sit: nam bonus benignusq; est cū Ioue & Sole, atrox

& maleficus Saturno & Marte. Mars quoque uiolentus est in cælo, & cruētus, bella motusq; terris immittit. Idcirco Martem irascentię uim Porphyrius interpretat, quæ quoniam ignea est atq; cruenta, bellis est præfecta. Hinc oritur theologia Stoicorū, referentiū deorū rationes naturasq; ad corpora mūdi. unde nascit tanta rerū omniū obscuritas, ut ueritas altiss. tenebris obruta perspici nulla arte queat: sicut ait tum ex codē Sanchoniathone Eusebius lib. Præp. Euāg. 1. tum etiā ex suis ipsius argumētis ac rationibus, uti & Aug. hoc libro disputat. b Et tamē eādem Venerē esse etiā Lunā.] Macrob. lib. Saturn. 1. & adducit Philochorū in Atthide, Venerē esse Lunā, eiq; sacrificium facere uiros cum ueste muliebri, mulieres cum uirili, quòd eadem & mas existimaretur, & fœmina. Apuleius lib. 11. Trāsfor. ad Lunā: Sed tu cælestis Venus, quæ primis rerū exordijs sexuū diuersitatem generato amore sociasti, & æterna sobole humano genere propagato, nūc circūfluo Paphi sacrario coleris. B

c Tanquam de malo aureo Iuno Venusq;.] Fabula de aurei mali contentione inter tres deas, Iunonem, Venerem, & Mineruā, notior est q̃ ut sit opus hic eā explicare. Porrò de Lucifero sic Plin. lib. 2. Infra solem ambit ingens sidus appellatū Veneris, alterno meatu uagum, ipsisq; cognominibus æmulum solis & lunę: præueniēs quippe & ante matutinū exoriens Luciferi nomē accipit, ut sol alter, diemq; maturās: cōtrà ab occasu refulgēs nuncupat Vesper, ut prorogās lucē, uicemq; lunæ reddens. Quam naturā eius Pythagoras Samius primū deprehēdit Olympiad. circiter 42. qui fuit urbis Romæ annus 142. largiore magnitudine extra cuncta alia sidera est, claritatis quidē tātæ, ut unius huius stellæ radijs umbræ reddant. Itaq; & in magno nominū ambitu est. Alij enim Iunonis, alij Isidis, alij Martis deum appellauere. Hæc ibi. d Et quod nō ualuit Sat.] Nam è Creta pulsus à filio Ioue, & è Capitolio, quæ prius erat Saturnia, C postea collis ille sacer fuit Ioui Capitolino. e Et Iouis mundus est.] Veterē rectum Iouis usurpat, sic in sexto De repub. Cicero: Prosperus & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. f Superiusq; ista.] In octauo cælo est signifer duodecim signis constans, animalium nominibus insignitus, dictus idcirco ζωδιακὸς, quorū signorū unumquodq; multis stellis est illustre. g Vbi constantior motus.] Quia uigintiquatuor horis circū terram uoluitur, eundem cursum perpetuo seruans, unde fiunt nox & dies, ipsaq; signa eodē semper sunt ordine, eisdem sita locis, cū planetæ modò sint inter se aduersi, modò auersi, iam alius præcurrat aliū, alius sequatur: quæ uarietas motuū causam Græcis præbuit uocandi stellas illas planetas, quasi errantes, cùm nullus eorum erret, sed simul omnes collati errare uideant difformitate motuum, quæ in octaui cæli stellis non est, nempe fixis omnibus eodem cælo, quod ideo ἀπλανὴς dicitur.

Lucifer — *Planetæ*

De Apolline & Diana cęterisq; selectis dijs quos partes mundi esse uoluerunt. Cap. XVI

[a]POLLINEM quāuis[b] diuinatorē A [c] & medicum uelint, tamē ut in aliqua parte mundi statuerēt, ipsum etiā solem esse dixerūt: Dianamq; germanā eius similiter lunā[d] & uiarū presidem.[e] Vnde & uirginē uolunt, q̃ uia nihil pariat,[f] & ideo ambos sagittas habere, q̃ ipsa duo sidera de cælo radios terras usq; pertendant. Vulcanū uolunt ignē mundi, Neptunum aquas mūdi, Ditem patrē, hoc est Orcum, A terrenam & infimā partem mundi. Liberū & Cererē præponunt seminibus, uel illum masculinis, illam fœmininis, uel illū liquori, illam uero ariditati seminū. Et hoc utiq; totum refertur ad mundum, id est ad Iouem, qui propterea dictus est progenitor genitrixq;, q̃ omnia semina ex se emitteret, & in se reciperet. Quandoquidē etiam matrem magnā eandem Cererē uolunt, quā nihil aliud dicunt esse q̃ terram, eamq; perhibent & Iunonē. Et ideo ei secūdas causas tribuūt rerum, cùm tamen Ioui sit dictū progenitor genitricq; deūm: quia secundū eos totus mū B dus ipse est Iouis. Mineruā etiam, quia eam humanis artibus præposuerūt, nec inuenerunt uel stellam ubi eam ponerēt, eandē uel summū æthera,[g] uel etiā lunā esse dixerunt. Vestam quoq; ipsam propterea dearū maximā putauerūt, quòd ipsa sit terra,[h] quamuis ignem mundi leuiorē, qui pertinet ad usus hominū facilem, nō uiolentiorē, qualis Vulcani est, ei deputandū esse crediderūt. Ac per hoc oēs istos selectos deos hunc esse mundū uolunt, in quibusdā uniuersum, in quibusdam partes eius: in uniuersum sicut C Iouem: partes eius ut geniū, ut matrem magnam, ut solem, & lunā, uel potius Apollinem & Dianā: & aliquando unum deū res plures: aliquando unam rem deos plures faciunt. Nam unus deus res plures sunt: sicut ipse Iupiter: & mundus enim totus Iupiter, & solum[i] cęlum Iupiter, & sola stella Iupiter habet & dicit. Itemq; Iuno secundarū causarum domina, & Iuno aer, & Iuno terra,[k] et si Venerē uinceret Iuno stella. Similiter Minerua summus æther, & Minerua eadem luna, quam esse in ætheris infimo limite existi D mant. Vnā uerò rem deos plures faciūt. Et Ianus est mundus, & Iupiter. Sic et Iuno est terra, & mater magna, & Ceres,

L. VIVES

a Apollinem.] Apollines Cicero 3. De nat. deorū quatuor ponit, Dianas tres: tertium Apollinē, & secundam Dianam filios dicit fuisse Iouis Saturnij & Latonæ. b Diuinatorem.] Hoc uulgatissimum est tot autoribus, tum Græcis, tum Latinis, ea de re scribentibus. Plato in Cratylo, Thessalos ait nō ἀπόλλωνα dixisse, sed ἄπλουν, propter diuinationem, in quo est, τὸ ἀληθές τε καὶ ἁπλοῦν. ταὐτὸν γάρ ἐστι: id est, propter uerū & simplicitatē, quæ idē sunt. Nicander in Aetolicis scribit Apollinē diuinādi peritiam edoctum à Glauco, qui postea factus deus marinus, & Melicerta nominatus est. c Et medicum.] Macrob. 1. Saturnal. uirgines Vestales sic indigetant, Apolline medice, Apollo Pæan.

Apollo

Pæan. Eundem esse Aesculapium probat, hoc est uim salubrem de substantia solis animis, & corporib. animantium subuenientẽ. Hæc & alia de Apolline plurima ibi.

d Et uijs præsidere.] Festus libro 9. Iuuenalia fingebantur Dianæ simulachra, quia ea ætas fortis est ad tolerandam uiam. Diana enim uiarum putatur dea: præsidet etiam saltibus & montibus, uiasq́ illustrat, per quas frequens ingreditur, feras persequens, ut mox dicam.

e Vnde & uirginem uolunt.] Sic uulgo, & narrant ædem Dianæ fuisse Romæ, in quam uiros ingredi nefas, quòd quidam ibi cùm mulieri quæ deam salutatum uenisset, uim attulisset, à canibus sit continuò discerptus. Plato Dianam ἄρτεμιν uocatã docet, διὰ τὸ ἀρτεμὲς καὶ τὸ κόσμιον, διὰ τὴν τῆς παρθενίας ἐπιθυμίαν: id est, propter integritatẽ & modestiã, quã optione uirginitatis habet: aut ὡς τὸν ἄροτον μισησάσης τὸν ἀνδρὸς ἐν γυναικί quòd uiri & fœminæ coitum oderit: tametsi fabulantur concubuisse cum Endymione, quod & de Pane Mercurij filio narrant, qui Lunæ cõcubitus meruit precio pecoris albi. Verg. 3. Georg.

Munere sic niueo lanæ, si credere dignum est,
Pan deus Arcadiæ, captam te Luna fefellit,
In nemora altá uocans, nec tu aspernata uocantem es.

f Et ideo ambos sagittas habere.] Arcum tenet in manu Apollo, & sagittas, quibus draconẽ Pythonem confecit: inde apud Homerũ frequẽter ἀπόλλων ἑκηβόλος, id est procul iaculãs dicit: etiã ἑκατηβόλος. q. supernè iaculans, & ἀεὶ βάλλων: tum Diana uirginitate perpetua animo destinata, syluas & mõtes peragrat uenãs, eo cultu, quo Venus Aeneæ conspecta est apud Verg. cothurnata, & pharetrata, præcincta, & in cursum expedita: has sagittas nihil aliud, q̃ eorum radios putandum esse omnes docent, quibus sunt illa sidera armata: sicut de Sole Lactantius inquit:

Armatus radijs elementa liquentia lustrans.

g Vel etiam Lunam esse dixerunt.] Porphyrius in Naturalibus deorum interpretamẽtis, quod in sole, inquit, est Apollo, id in Luna est Minerua, per quam prudentia significatur. h Quamuis ignẽ mundi leuiorem.] Nempe ad focos, & usus hominũ, tum etiam ad generationem pertinentem, ut dixi alibi: quanquam in his, ut rebus cõmenticijs, mira est sententiarum uarietas. Phurnutus enim ait, Vulcanũ esse ignem hunc crassiorem, quo passim utimur. Ille enim subtilior Iupiter est: & idem Prudentius. Ipse ignis nostrum qui seruit ad usum, Vulcanus perhibetur, & in uirtute superna Fingitur, ac delubra deus & nomine ac ore Assimulatus habet: necnon regnare caminis Fertur, & Aeoliæ summus faber esse, uel Aetnæ. i Solum cælum Iupiter.] Vnde illud Ennij: Aspice hoc sublime candens, quem inuocant omnes Iouem. k Et si Venerem uinceret.] In contentione de nomine luciferi stellæ.

Quòd etiã ipse Varro opiniones suas de dijs pronunciauerit ambiguas. Cap. XVII

Et sicut hæc, quę exẽpli gratia commemoraui, ita cætera nõ explicãt, sed potius implicãt: sicut impetus errabundę opinionis impulerit, ita huc atq; illuc, hinc atq; illinc, insiliunt & resiliunt: ut ipse Varro de omnib. dubitare, q̃ aliquid affirmare maluerit. nam & triũ extremorũ, primũ cũ de dijs certis absoluisset librũ, in altero[a] de dijs incertis dicere ingressus, ait: Cũ in hoc libello dubias de dijs opiniones

A posuero, reprehẽdi nõ debeo. Qui enim putabit iudicari oportere, & posse, cũ audierit faciet ipse. Ego citius perduci possum, ut in primo libro quæ dixi, in dubitationẽ reuocem, q̃ in hoc quæ perscribã, omnia ad aliquã dirigã summã. Ita nõ solũ istum de dijs incertis, sed etiã illum de certis fecit incertũ. In tertio porrò isto de dijs selectis, posteaq̃ prælocutus est, quod ex naturali theologia præloquendũ putauit, ingressurus huius ciuilis theologiæ uanitates, & insanias mẽdaces, ubi eũ nõ solũ nõ ducebat rerũ ueritas, sed etiã maiorũ premebat autoritas: de dijs,
B inquit, po. Ro. publicis, quibus ædes dedicauerũt, eosq́ pluribus signis ornatos, notauerunt, in hoc libro scribã, sed ut[b] Xenophanes Colophonius scribit, quid putẽ, nõ quid cõtendã ponã. Hominis enim est hæc opinari, dei scire. Rerũ igit̃ nõ cõprehensarum, nec firmissimè creditarũ, sed opinatarũ, & dubitatarũ, sermonẽ trepidus pollicetur, dicturus ea, quę ab hominibus instituta sunt. Neq; eñ sicut sciebat esse mundũ, esse cælũ, & terrã, cælũ sideribus fulgidũ, terrã seminibus fertilẽ: atq; huiusmodi cætera, sicut hanc totam molem atq; naturã ui qua-
C dam inuisibili ac præpotenti regi, atq; administrari certa animi stabilitate credebat: ita poterat affirmare de Iano, quod mundus ipse esset: aut de Saturno inuenire quomodo & Iouis pater esset, & Ioui regnanti subditus factus esset, & cætera talia.

L. VIVES

a De dijs incertis.] Dixi alio loco de dijs incertis, quorũ incerta erat diuinitas: dicã pauca de dijs ignotis, ne quis eosdẽ esse putet ignotos deos & Incertos. Erant in agro Attico multæ dijs ignotis sacræ aræ, ut Lucas attingit in Actis Apostol. cap. 17. & apud Pausaniã in Attica θεῶν ἀγνώστων βωμοί: quæ aræ inuento Epimenidis Cretensis sunt erectæ: nam cùm regio pestilentia laboraret, cõsultaq; Pythia respõdisset, expiari
D oportere urbẽ & agros, nec cui deo sacrum fieri oportaret dixisset, Epimenides, qui tum Athenis erat, iussit dimitti hostias per agros, sequiq; eas sacrificos, & in quo loco quæq; cõstitisset, ibi mactari eam, immolariq; deo ignoto propicio. Itaq; ex eo tempore etiam ad ætatem Laertij Diogenis, frequentes uisebantur per pagos Atticæ terræ sacræ aræ sine nomine. Hæc libenter enarraui, propter locum sacrarum literarum. b Xenophanes Colophonius.] Orthomenis filius, ut ait Apollodorus ex Colophone Ioniæ ciuitate, ubi & natus est Mimernus poeta elegorum scriptor. Sotion scribit putasse omnia esse incomprehensibilia, quod Laertius improbat. Euseb. Sotionẽ secutus, sensus omnes falsos esse scribit, Xenophanẽ sensisse, ratio nemq; simul cum sensibus infirmasse: scripsit de dijs contra Homerũ atq; Hesiodum. Fuit & alter Xenophanes, sed Lesbius & poeta.

Quæ credibilior causa sit, qua error paganitatis inoleuerit. Cap. XVIII

E quibus credibilior reddit ratio, D cùm perhibetur homines fuisse, et [a] unicuiq; eorū ab his qui eos adulando deos esse uoluerunt, ex eorū ingenio, moribus, actib. casibus, sacra et solēnia constituta: atq; hęc paulatim p animas hominū dęmonibus similes et ludicrarū rerū auidas irrependo, longe lateq; uulgarūt, ornantib. ea mendacijs poetarū, et ad ea fallacibus spiritibus seducentibus. Facilius enim fieri potuit ut iuuenis impius uel ab impio patre in terfici metuens, & auidus regni patrē pellere B regno, q̃ id quòd iste interpretaī, ideo Saturnum patrē à Ioue filio superatū, quod ante est causa, quæ pertinet ad Iouem, q̃ semen quod pertinet ad Saturnum. Si enim hoc ita esset, nunquā Saturnus prior fuisset, nec pater Iouis esset. Semper enim semē causa præcedit, nec unquam generatur ex semine. Sed cùm conantur uanissimas fabulas sic hominū res gestas uelut naturalibus interpretationibus honorare, etiam homines acutissimi tantas patiuntur angustias, ut eorum quoq; uanitatem dolere cogamur.

L. VIVES

Et unicuiq; eorum ab ijs actibus.] In antiquis libris sic scribitur: Et unicuiq; eorum ab ijs, qui eos adulando deos esse uoluerunt, ex eius ingenio, moribus, actibus, casibus, sacra & solennia constituta, atque hęc paulatim per animas hominum dæmonibus similes, & cætera.

De interpretationibus, quibus colendi Saturni causam ratiocinantur. Cap. XIX

S ATVRNVM, inquit, dixerūt, quę nata ex eo essent solitū deuorare, quòd eò semina unde nascerētur redirēt: & quòd illi pro Ioue gleba obiecta est deuorāda, significat, inquit, manibus humanis obrui cœptas serendo fruges anteq̃ utilitas arandi esset inuenta. Saturnus ergo dici debuit ipsa terra, non semina. Ipsa enim quodāmodo deuorat quę genuerit, cùm ex ea nata semina, in eam rursus recipienda redierint. Et quod pro Ioue accepisse dicitur glebam, quid hoc ad id ualet, quod manib. hominum semen gleba coopertū est? Numquid ideo nō est, ut cætera, deuoratū, quod gleba coopertum est? Ita enim hoc dictum est, quasi qui glebam opposuit, semen abstu A lerit: sicut Saturno perhibent oblata gleba ablatum Iouem, ac non potius gleba semen operiendo fecerit illud diligentius deuorari? Deinde isto modo semē est Iupiter, non seminis causa, quod paulò antè dicebaī. Sed quid faciāt homines, qui cùm res stultas interpretantur, non inueniunt quid sapienter dicāt? Falcem habet, inquit, propter agriculturam. [a] Certe illo regnāte nondū erat agricultura, & ideo priora eius tempora perhibentur: sicut idem ipse fabellas interpretatur, quia primi homines ex his uiuebant seminibus quæ terra sponte gignebat. [b] An falcem sceptro perdito accepit, ut qui primis temporibus rex fuerat ociosus, filio regnante fieret operarius laboriosus? Deinde [c] ideo dicit à quibusdam pueros ei solitos immolari, sicut à Pœnis, & à quibusdā etiā maiores, [d] sicut à Gallis, quia omnium seminum optimum est genus humanū. De hac crudelissima uanitate quid opus est plura dicere? Hoc potius aduertamus atq; teneamus, has interpretationes non referri ad uerum deum, uiuam, incorpoream, incōmutabilemq; naturam, à quo uita in æternū beaC ta poscēda est: sed earum esse fines in rebus corporalibus, temporalibus, mutabilibus, atq; mortalibus. [e] Quod Cælum, inquit, patrem Saturnus castrasse in fabulis dicitur, hoc significat penes Saturnum, non penes Cælum semen esse diuinum: hoc propterea quantum intelligi datur, quia nihil in cælo de seminibus nascitur. Sed ecce, Saturnus si Cæli est filius, Iouis est filius. Cælum enim esse Iouem immutabiliter, & diligēter affirmant. Ita ista quæ à ueritate non ueniūt, plerunq;, & nullo impellente, seipsa subuertūt. D [f] Κρόνον appellatum dicit, quòd Græco uocabulo significat temporis spatiū: sine quo semen, inquit, nō potest esse fœcundū. Hæc & alia de Saturno multa dicuntur, & ad semen omnia referūtur. Sed saltem Saturnus seminibus cum tanta ista potestate sufficeret. Quid ad hæc dij alij requiruntur, maxime Liber & Libera, quę est Ceres? De quibus rursus quod ad semen attinet, tanta dicit, quasi de Saturno nihil dixerit.

L. VIVES

a Certe illo regnante, nondum erat agricultura.] Quis inuenerit artem colendi agri, non conuenit. Alij Cereri hoc tribuūt, ut uulgaris opinio: alij Triptolemo, seu certe hoc eum primum fecisse, ut Iustinus

stinus, & Ouidius. Alij Dionysio, ut Tibullus: quem Osirim nominant, ut Diodorus. Atque hæc omnia post Saturnum. Ideo Vergilius inquit:

Ante Iouem nulli subigebant arua coloni.

Sunt qui Saturnũ ipsum agriculturã docuisse Ianum & Italos putẽt: sed postquã fugit è Creta adactus necessitate aliquid excogitãdi. Ita semper posterior erit inuentio agriculturæ Saturni regno. Poetæ in ætate aurea, quæ sub Saturno fuit, nullam ponunt culturã agri: sed ut inquit Verg. ipsa tellus Omnia liberius nullo poscẽte ferebat. Et Ouid. Fruges tellus inarata ferebat. Quæ sunt de Hesiodo sumpta: καρπὸν δ' ἔφερε ζείδωρος ἄρουρα αὐτομάτη πολλόν τε καὶ ἄφθονον.

b An falcẽ sceptro perdito.] Silius Italicus lib. 14. falcẽ Saturni Zancli ciuitate Siciliæ repertã esse dicit: ideo sic eã urbẽ appellatã. nam ζάγκλη Sicula lingua est falx, sicut Thucydides testatur.

c Ideo dicit à quibusdam pueros.] Orosius lib. 4. cap. 6. & Trogus, Lactantius lib. 1. Poscennius Festus in libris Historiarum, per satyram refert Carthaginienses Saturno humanam hostiam solitos immolare. hoc Herculi à Pœnis sacrificium fieri scribit Plinius libro 36. sed alij Saturno referũt: ut Plato in Minoe, & Dionysius Halicarnasseus. Iidem Theodoritus Cyreñ. in Sacrificijs, & Eusebius, & Tertullianus, qui addit principatu Tiberij prohibitos illos id facere, crucifixis etiam sacerdotibus: nihilominus tamẽ perseuerasse in eo sacrificio, etiã sua ætate: sed occulte. Causam huius immanitatis sunt qui referãt ad odium Iunonis. Sed Eusebius in Euang. præpar. ex Sanchoniathone theologiam Phœnicum recensens scribit: Saturnũ regionis Palæstinæ regem, cùm hominem exuit, astrum illud, quod de eius nomine uocatur, induisse: paulo post Anobreth nymphã, quæ unicum habebat ex Saturno filiũ, ac idcirco Leud appellarum, nam id est illi genti unicus filius, coactam eum immolare, quod periculoso bello patria premeretũ: essetque moris peruetusti, filium principi charissimum, per eiusmodi discrimina dæmoni ulciscenti sacrificare, ad eius iram placandam. Carthaginiẽses autem, cùm à Phœnicibus sint oriundi, hominem mactabãt Saturno, cuius aliquãdo filius sic immolatus esset, uel ipsi hoc statuentes in Africa, uel institutum iam ex uetere patria secum transferentes in nouam. Quemadmodum uerò sacrificarentur hi pueri Saturno, Diodorus tradit in libro Bibliotheces 20. Erat, inquit, apud eos ænea statua Saturni, magnitudine enormi, cuius manus in terram dependebant sic contortæ & inuolutæ, ut qui pueri admouebantur, in foueam inciderẽt, ignis plenam. Sic ille. Quo tẽpore hæc ædebamus, insula est à nostris nautis inuenta, quam de principis nomine Carolinam uocarunt. In ea frequentes uisuntur statuæ deorum, quos gentes illæ colunt æneæ, intrinsecus cauæ, manib. iunctis, passisque, in quibus infantes & pueros, quos dijs illis immolant, statuunt, ibique uruntur crudeliter igne in cauis simulachri accenso, & ære calorem immodicum concipiente.

d Sicut à Gallis.] Plinius lib. xxx. & Solinus, & Mela, & Cæsar, & Lucanus, & Lactantius non Saturno, sed Eso & Theutanti immolare eos humanã uictimam scribunt: Tertullianus Mercurio: sed hic est Theutantes. Plinius iussos eos refert à Tiberio tam immani superstitione abstinere. Suetonius hoc tribuit Claudio, coeptumque interdici tali genere sacrificij ab Augusto, sed ciuib. tantum. S.C. factum est anno V.C. 657. P. Licinio Crasso, Gn. Cornelio Lentulo Coss. ne in toto imperio Romano hostia humana immolaretur, quod genus sacrificij, toto penè orbe Hadriani principatu cessauit: tametsi Latialis Iupiter etiã Tertulliani, sed & Eusebij, & Lactantij tempore sanguine humano coleretur. Tum & ante Herculem homo Saturno immolabatur in Latio. quod

Augusti.

A sacrũ Faunus instituit auo suo Saturno, ex oraculo cuius erat uersus, sicut ex Varrone Lactantius & Macrobius tradũt: καὶ κεφαλὰς ᾅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα, hoc est, Diti ferte caput, patri quoque lumina ferte. Erat autem pater Plutonis Saturnus, apud Lactantium legitur, ἢ κεφαλὰς κρονίδῃ. φῶς uerò ambiguum est: φῶς lux est, φὼς est uir, ut apud Homerum: αὐτίκα δ' ἢ μνηστῆρας ἐπῴχετο ἰσόθεος φώς. & sæpe alibi. Plutarchus in libello cui titulus λόγοι βιώσας, rationem reddit, cur φως sit & lux & uir. Verùm Hercules cùm in Italiam uenisset, uideretque ex Græcis, qui ea in loca demigrarant passim ad immolandum ab indigenis Aboriginibus corripi, rogassetque tã immanis ritus causam, prolatum esse oraculi carmen, quod ipse interpretatus est, docuitque non uiros Saturno, sed lumina debere esse sacra: ita institutum est, ut deinceps singulis annis Idibus Maijs ex põte Miluio per sacerdotes & uirgines Ve B stales humana simulachra xxx. è scirpeis uirgultis constructa in Tiberim deijcerentur: qui Argæi dicerẽtur, in memoriam uetusti moris. nam ueteres illi Latini Græcos omnes Argiuos nuncupabant: luce uerò Saturnus placaretur: autores Græci Dionysius & Plutarchus, Latini Varro, Festus, Gellius, Macrobius, Propertius, Lactantius, Ouidius. Tametsi hic aliter narrat fabulam 5. Fast. Manethus historicus refert solitos Aegyptios in solis ciuitate tres homines Iunoni mactare: Amasim uerò regem pro hominibus cereos sacrandos instituisse.

e Quod Cælum, inquit, patrem.] Eusebius De theologia Phœnicum loquens, sic ait: Post trigintaduos annos regni Cæli Saturnus eius filius insidijs prope fontes ac fluuios locatis, patrem captum execuit. unde sacer sanguis in fontes ac fluuios stillauit, qui locus etiam his temporibus uisitur. Cælum Diodorus libro 4. scribit peritissimũ fuisse cursuum astrorum temporumque, C & annum digessisse, unde illi Cælo nomen, rudesque homines artes docuisse & humanitatem, regnasse circa septentrionem & occidentem in Africa, genuisseque ex uarijs uxorib. liberos quinque & quadraginta.

f κρόνον appellatum dicit.] Quasi χρόνον, id est tempus. Aliam Cæli, & Saturni, & Iouis interpretationem adducit Balbus Stoicus apud Ciceronem secundo De nat. deorũ. Saturnus uerò nõ Chronos est, sed Cronos, hoc est κρόνος, tempus est χρόνος. Romani ueritatis patrem Saturnum existimabant, ut scribit Plutarchus, quòd tempus omnia reuelet.

De sacris Cereris Eleusinæ. Cap. XX

IN Cereris autem sacris prædicantur illa Eleusina, quæ apud Athenienses nobilissima fuerunt. De D quibus nihil iste interpretatur, nisi quod attinet ad frumentum, quod Ceres inuenit, et ad Proserpinã, quã rapiente Orco perdidit. Et hanc ipsam dicit significare fœcunditatẽ seminũ. Quæ cùm defuisset quodã tẽpore, eadẽque sterilitate terra mœreret, exortã esse opinionẽ, quod filiã Cereris, id est ipsam fœcũditat, quæ à proserpendo Proserpina dicta esset, Orcus abstulerat, & apud inferos detinuerat. Quæ res cùm fuisset luctu publico celebrata, quia rursus eadẽ fœcũditas redijt, Proserpinà reddita, exortã esse lætitiã,

A & ex hoc ei solennia instituta. Dicit deinde multa in mysterijs eius tradi, quæ nisi ad frugum inuentionem non pertineant.

L. VIVES

a IN Cereris autem sacris.] De Cereris sacris non fuerit uel iniucundum, uel inutile, si paulo plura dixero quàm soleant uulgo, qui de ea re tractant. Ceres ex Ioue Proserpinam genuit, quam Pluto rapuit è Sicilia, materq; eam quærens magnam orbis partem peragrauit, cumq; in Eleusin unũ ex xij. oppidis Atticæ terræ uenisset, hospitio à Celeo, qui tum ibi erat princeps, est excepta, aluitq; dea Triptolemum recens ex Hyona Celeo natum, seu ut Straboni placet, Ietinus. Quisquis ille fuerit iam Cereris amans, sacra instituit magnis ceremonijs peragenda, quæ dicta sunt Eleusina, & deæ Eleusinæ Ceres, ac Proserpina. Sunt qui ex Aegypto per Erichtheum adducta putent. Non fit mihi admodũ absimile ueri. nã illinc maxima pars uanitatis in reliquum se orbem sparsit. Ad ista sacra nõ patebat aditus nisi initiatis, præcoq; abesse profanos iubebat: atq; hinc sumpsisse Verg. uersiculum illum, Procul ò procul este profani, autor est Seruius. & Alcibiadi tantum negociũ facessitũ, quòd profanus miscuisse sacris Cereris diceretur. Primus qui hæc sacra euulgauit fuit Numerius philosophus, quem ferunt paulò pòst uidisse per quietem deas Eleusinas habitu meretricio, quæ se adyto pudicitiæ suæ per illum extractas quererentur, uulgoq; prostitutas. quod profectò indiciũ est meretricia illis contineri. Nam si honesta & sancta, nunquã eas puduisset euulgari. Obliquè hæc perstringit Socrates, ut alia permulta apud Platonẽ, cùm iubet turpia fœdaq; à dijs cõmissa sacris secretissimis occultari, & qui minatur se Isidis, quæ eadem est Ceres, sacra recondita æditurũ. Quo dicto cogit Isidem ipsam quæ is iubeat facere, satis declarat nefaria illa esse & pudenda, Gregorius Nazianzenus in Epiphanijs, οὐδὲ κόρη τις ἡμῖν ἁρπάζεται, οὐδὲ Δημήτηρ πλανᾶται, καὶ Κελεοὺς τινὰς ἐπεισάγει, καὶ Τριπτολέμους, καὶ δράκοντας, καὶ τὰ μὲν ποιεῖ, τὰ δὲ πάσχει. αἰσχύνομαι γὰρ ἡμέρᾳ διδόναι τὴν νυκτὸς τελετήν, καὶ ποιεῖν τὴν ἀσχημοσύνην μυστήριον. οἶδεν Ἐλευσὶν ταῦτα, καὶ οἱ τῶν σιωπωμένων, καὶ σιωπῆς ὄντων ἀξίων ἐπόπται: hoc est, Neq; nobis uirgo aliqua rapit, nec Ceres errat, nec Celeos adducit, & Triptolemos, & Dracones, parumq; agit & partim patit: nã pudet me diẽ afferre sacrificijs nocturnis, & ex mysterio turpitudinẽ efficere. Scit Eleusis hæc, & spectatores rerũ quæ tacentur, & certe silentio dignæ sunt. Et Theocritus ὦ ἀμαρυλλίδι, ζαλῶ δὲ φίλα γύναι Ἰασίωνα, ὃς τόσσον ἐκύρησεν ὅσ' οὐ πεύσεσθε βέβαλοι, Beatum arbitrantẽ Iasiona, qui tantũ assecutus sit, quantum prophani non facile crediderint: in quo occultè perstringit concubitũ Cereris & Iasionis. Quid illis sacris cõtineretur sic Eusebius docet ex Clemẽte: Quidã, inquit, aiunt Melampodem Amythaonis filium ab Aegypto in Græciã luctum Cereris solenniter celebratum reportasse. Ceres peperit, educatur puella, Perephattem nonnulli appellant, cui Iupiter, qui genuit, draco factus coniungitur, inde in Sauatiorum mysterijs draco in spiram inuolutus in sacrificijs ad factorum memoriam, imò uerò in testimonium tantæ turpitudinis, ut ego dixerim, adhibetur. Peperit & Perephatte tauriformem filium, unde poetæ quidam taurum laudant Draconis patrẽ, & Draconem rursus tauri patrem, & in montem arcana hæc facta ducẽtes, pastoralem stimulum celebrabant, pastoralem ut puto stimulum, ferulã, quod genus ligni bacchantes ferunt. Nequeo lanus huius Perephattæ sacra enarrare, quasillum, rapinam, Idoneæ terræ hiatum, sues Eubolei, quas eodem hiatu simul & duas deas absorptas aiunt fuisse: unde & Megareum in Thesmophorijs suis immittunt, quæ sacra uarijs modis mulieres, quoniam hæc fabula uariè narratur, per ciuitates Græciæ celebrant, Thesmophoria, Scirophoria, Inephabiliphoria uocãtes, & multis modis Perephattæ rapinã cõplorantes. Tantum Clemens, interprete Georgio Trapezuntio: nam codicem Græcum non habebam. Ferebantur & cistæ opertæ à sacerdotibus puellis, altera florum, qua uer significatur: altera spicarũ, qua æstas. Virgines istas uocabãt κανηφόρας, id est canistriferas: quarum Cicero meminit in Verrem de signis: tametsi Porphyrio super illo uersu Horatij: Velut qui Iunonis sacra ferret: canephoros Iunonis dicit esse Athenis. Orgia quoq; hæc sacra nominabantur, sicut idem Clemẽs ait, ab ira quam aduersus Iouẽ concepit Ceres. Catullus:

Triptolemus

Canephori

Orgia

Pars obscura cauis celebrabant Orgia cistis:
Orgia, quæ frustra cupiunt audire prophani.

B Strabo lib. x. & Ser. iiij. Aeneid. omnia ferè sacra Orgia esse à Græcis dicta perhibẽt. Imagines in illis sacris deorum hæ fuerunt, Creatoris, quam gestabat antistes hierophãtes: Solis, quam facifer: Lunæ, quam minister ad aram: Mercurij, quam præco sacrorum: & quemadmodum in sacris Dionysij circumferebatur Priapus, ita in istis natura muliebris, ut Theodoritus testatur: qui etiã affirmat Iouem cum Cerere matre, & cum Proserpina filia concubuisse. Et hæc erant sacra, ad quæ non patebat aditus, præter quã initiatis, & in quæ nemini licebat penetrare, qui sibi sceleris perpetrati conscius esset, id præcone conclamãte. Quibus nec ausus est interesse Nero, quòd impius esset: & initiari uoluit Antoninus princeps, ut probaret se innocentem. Tametsi nescio, an magnis sacris ille sit initiatus: nam lex erat apud Athenienses uetus, ne hospes ullus ad ea sacra admitteretur: ut cõmentator Aristophanis meminit. Cumq; Hercules uellet illis initiari, & lege uetaretur, quòd tamẽ erat & amicus, & Iouis filius, parua sacra Eleusina sunt instituta, quibus hospites reciperentur: magnaq; Cereris fuerunt, parua uerò Proserpinæ, quæ ille ὥσπερ προκάθαρσιν καὶ προάγνευσιν ait esse τῶν μεγάλων, id est purgationẽ & uelut sanctificationẽ ad magna. Et tunicã quidẽ qua initiationis die induerãt nouã & perq; mundã, nunquã exuebãt, quoad tandẽ lacera gestari amplius nequiret. Sunt qui existiment ad fascias filiorũ infantũ seruari cõsuesse. Et hæc quidẽ in Græcia. Romæ uerò solebat magnũ Cereris anniuersariũ quotãnis celebrari, quod à lugẽtibus fieri nefas erat, ut scribit Liui. & nuptiæ Cereris siue Orci, quibus uinum inferr. piaculum, sed ibus & tedas; de quibus Plautus loquitur in Aulularia: Cereri nuptias facturi estis, quia nihil temeti allatũ uideo. Macrobius de utroq; sacro in Satur. & Seruius 1. Georg. illo loco:

C

Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,
Cui tu lacte fauos, & miti dilue Baccho.

D Celebrabantur quoq; ludi in honorẽ Cereris, quæ Cerealia sunt dicta: de quibus extat caput in Miscell. Politiani hominis exculutissimi: & ne qs autoritate uiri fallatur, dicam quid de ea re sentiã. Primum, nõ sunt ijdem Circenses illi ueteres, iam inde à Romulo instituti, & hi Cereales multo recẽtiores: nam illi Neptuno equestri fuerãt semper sacri: deinde Cereales ludos lõge ante Memmium factos fuisse testis est Liuius, nempe xvi. anno secundi belli Punici ex S. C. à dictatore Gn. Seruilio Gemino, & magistro equitum, Aelio Pæto. Nec Tacitus & Ouidius aliud indicant, quàm in circo celebrari solitos ludos Cereris: & Cereales ædiles rei frumentariæ curãdæ creati erant, non ludorum ergo, tametsi ludos facerent Cereri. Tum & illud in capite miror, putasse Politianum C. Memmium, quem Cæsar fecisset ædilem, esse, cui Lucretius dicasset opus suum, uel etiã si dijs placet filium, cùm

Cerealia

Cereales

cùm obierit Lucretius Pōpeio & Crasso secundùm consulib. opusq; cōstat scriptum C. Memmio propè adolescente adhuc. Profectò uerū est illud erratum unum parentem esse multorum. Quæ nolim quisquam putet esse à me dicta, ut aliquid detraham memoriæ clarissimi uiri: neq; enim minoris est habendus Politianus, quòd aliquot locis sit falsus, nempe homo & ipse. Ita quæ dixi non suggillandi graua, sed ut prosim, sunt dicta. Quòd si quis existimarit me carpēdi studio esse ductum, quod non est ita, is quoq; uelim, ut ne ignoret, non esse piaculum, non modò Politianum, sed ne quenquam ex sacratissimis uetustate reprehendere: uerùm de Cerealibus satis superq;.

De turpitudine sacrorum, quæ Libero celebrabantur. Cap. XXI

[a]IAM uerò Liberi sacra, quē liquidis seminibus, ac per hoc nō solū liquorib. fructuū, quorū quodam modo primatū uinū tenet: uerū etiā seminibus animaliū præfecerūt, ad quantā turpitudinem peruenerint, piget quidē dicere, propter sermonis longitudinē: sed propter superbam istorū hebetudinē non piget. Inter cætera quæ prætermittere, quoniam multa sunt, cogor: in Italiæ cōpitis quædā dicit sacra Liberi celebrata cū tanta licētia turpitudinis, ut in eius honorē pudēda uirilia colerentur: non saltē aliquantū uerecundiore secreto, sed in propatulo exultāte nequitia. Nam hoc turpe membrū per Liberi dies festos cū honore magno [b]plostellis impositū, prius per rura in cōpitis, & usq; in urbem postea uectabat. [c]In oppido aūt Lauinio unus Libero totus mēsis tribuebat, cuius diebus oēs uerbis flagitiosissimis utebant, donec illud membrū per forū trāsuectū esset, atq; in loco suo quiesceret. Cui membro inhonesto matrēfamiliās honestissimā palàm coronā necesse erat imponere. Sed uidelicet Liber deus placandus fuerat pro euētibus seminū: sic ab agris fascinatio repellenda, ut matrona hoc facere cogeretur in publico, quod nec meretrix si matronæ spectarent, permitti debuit in theatro. Propter hoc Saturnus solus creditus est non sufficere posse seminibus, ut occasiones multiplicandorum deorū immunda anima reperiret, & ab uno uero deo merito immunditiæ destituta, ac per multos falsos auiditate maioris immunditiæ prostituta, ista sacrilegia sacra nominaret, seseq; spurcorū dæmonum turbis conuiolandam polluendamq; præberet.

L. VIVES

Bacchi sacra — [a] IAm uerò Liberi sacra.] A Thebanis tertio quoque anno sacra Baccho celebrabant in Cytherone monte nocturna, quæ de tempore Nyctilena sunt nominata, ut inquit Seruius, & ab annis Trieterica, ceu triennalia. In eis erant phalli, sicut Herodotus, & Plutarchus libello De cupiditate opum perhibent, hoc est, mentulæ prægrandes. Aegyptij statuas pusillas confingebant immani uirilis membri mole: aliæ multæ gētes solam mentulam ducebant circum agros ad fertilitatem frugum. Theodoritus libro tertio refert phallogogia dictas ferias, quibus phalli circumferebantur. Porrò Priapū Bacchi sacris addi multa sunt in causa. Primum quòd Priapus comes fuit expeditionum Bacchi: deinde quòd sine beneficio Bacchi frigeat, ideo filius putatur Liberi & Veneris. Iam & Bacchus seminibus præesse creditur, quorum membrum instrumentumq; inter omnia primum est Priapus, & hac de causa hortis præficiebatur, eiusq; sacra per pagos uillasq; à rusticis magna lætitia risuq; celebrata sunt. Postremo Diodorus Osiridem, quem eundem Bacchum fuisse ferunt, discerptum à Typhone narrat, datumq; unicuiq; corū, qui cum Typhone coniurarāt, partem aliquam, quo & fideliores inter se forent, & Osiridis mors melius celaretur: uirile membrum, cùm nemo uellet recipere, in Nilum est abiectū. Postea Isis mariti necem ulta, membra omnia ex coniuratis recuperauit, ac ubi deesse mentulam intellexit, imaginem eius sacrauit, & ad suam consolationem maiore habuit honore, quàm reliquas partes, ceremoniasq; & sacra illi instituit, phallumq; dixit, cui primum initiabantur futuri sacerdotes. Gregorius Naziāzenus phallos & ithyphallos ponit dicēs: ἀλλ' ὦ φαλλοί τινες καὶ ἰθύφαλλοι αἰσχρὸν καὶ τοῖς σχήμασι καὶ τοῖς πράγμασι. Sed inter phallum & ithyphallum discrimen nullum esse arbitror aliud, quàm quòd ithyphallus à rectitudine & arrectione uidetur dictus ex Græca uoce. [b] Plostellis.] A plostris plostella diminutiuè. Horatius libro secundo Sermonum: Plostello adiungere mures. Valerius Probus plaustra dicit ab imperitis dici, plostra esse dicendum, tametsi usus plaustra obtinuit. Suetonius narrat admonitum Vespasianū à Floro ut diceret plaustra, non plostra, imperatoremq; postridie Flaurum illum salutasse, non Florum. [c] In oppido autem Lauinio.] Quod est in Latio, quod Aeneas conditum à se nomine uxoris appellauit. Huius colonia fuit Alba longa. Dixi de hoc alibi.

Margin notes: phallus; ithyphallus; Plostella; Lauinium

De Neptuno, & Salacia, ac Venilia. Cap. XXII

IAM utiq; habebat Salaciā Neptunus uxorē, quā inferiorē aquā maris esse dixerūt, ut quid illi adiuncta est & Venilia, nisi ut sine ulla causa necessariorū sacrorū sola libidine animæ prostitutæ multiplicaretur inuitatio dæmoniorum? Sed proferatur interpretatio præclaræ theologiæ, quæ nos ab ista reprehensione reddita ratiōe cōpescat. Venilia, inquit, unda est quæ ad littus uenit: Salacia quæ in salum redit. Cur ergo deæ fiunt duę, cùm sit una unda, quæ uenit & redit? [a]Nempe ipsa est exæstuans in multa numina libido uesana. Quamuis enim aqua nō geminetur quę it & redit, huius tamen occasione uanitatis, duobus demonijs inuitatis, amplius anima cōmaculatur, [b]quæ it & non redit. Quæ sote

te Varro, uel uos qui tam doctorũ hominũ talia scripta legistis, et aliquid magnum uos didicisse iactatis, interpretamini hoc, nolo dicere secundũ illam æternam incõmutabilemq́ naturã, quæ solus est deus, sed saltem secundum animã mũdi & partes eius, quos deos ueros esse existimatis. Partem animæ mundi, quæ mare permeat, deum uobis fecisse Neptunum, utcunq; tolerabilioris est erroris. Itáne unda ad littus ueniens, & in salum rediens, duæ sunt partes mũdi, aut duę partes animæ mundi? Quis uestrum ita desipiat, ut hoc sapiat? Cur ergo uobis duas deas fecerũt, nisi quia prouisum est à sapientibus maiorib. uestris: non ut dij plures uos regerent, sed ut ea, quæ istis uanitatibus & falsitatibus gaudẽt, plura uos dęmonia possiderent? Cur autẽ illa Salacia per hanc interpretationẽ inferiorem maris partẽ, qua uirò erat subdita, perdidit? Namq; illã modo cùm refluẽtem fluctum esse perhibetis, in superficie posuistis. An quia Veniliã pellicem accepit, irata suum maritum de supernis maris exclusit?

L. VIVES

a NEmpe ipsa est exæstuans.] Allusit ad æstum marinum. b Quæ it & non redit.] De his hoc dicitur, quæ sempiternis addictæ supplicijs nõ redeunt, uel ad uitam, uel ad spem ullam. Allusit ad uerba Iob x. Antequam uadam & non reuertar, ad terram tenebrosam & opertam mortis caligine, terram miseriæ & tenebrarum. Quod de terra inferni dici constat, & ex uerbis, & ipsis interpretibus.

De Terra, quam Varro deam esse confirmat, eo quòd ille animus mundi, quẽ opinatur deum, etiã hanc corporis sui infimam partem permeet, eiq́ uim diuinam impartiatur. Cap. XXIII

NEMPE una est terra, quam quidẽ plenã uidemus animalibus suis: ueruntamẽ ipsam magnũ corpus in elemẽtis, mundiq́ infimã partẽ, cur eam uolunt deã? An quia fœcũda est? Cur ergo nõ magis homines dij sunt, qui eam fœcundiorẽ faciunt, excolendo: sed cùm arant, nõ cùm adorãt? Sed pars animę mũdi, inquiũt, quæ per illam permeat, deã illam facit: quasi nõ euidentior sit in hominibus anima, quæ utrum sit, nulla sit quęstio, et tamẽ homines dij nõ habẽtur. Et quod est grauiter dolendum, his qui dij non sunt, & quibus ipsi meliores sunt colẽdis & adorandis mirabili & miserabili errore subdunt. Et certe idẽ Varro in codẽ libro de dijs selectis,[a] tres esse affirmat animę gradus in omni uniuersaq́ natura. Vnũ, qui oẽs partes corporis quæ uiuunt, transit, & nõ habet sensum, sed tantũ ad uiuendũ ualetudinẽ. hanc uim in nostro corpore permanare dicit in ossa, ungues, capillos: sicut in mũdo arbores sine sensu aluntur & crescũt, & modo quodã suo uiuũt. Secundũ gradũ animę dicit, in quo sensus est. Hãc uim peruenire in oculos, aures, nares, os, tactũ. Tertiũ gradũ animæ esse summũ, qui uocat animus, in quo intelligẽtia præminet: hoc præter hominẽ[b] oẽs carere mortales: in qua, quoniã homines deo uidentur esse similes, hanc partẽ animæ mundi dicit deum, in nobis aũt geniũ uocari. Sic ergo & in anima mũdi tres gradus instituẽs, unã partẽ eius lapides esse dicit ac ligna: & hanc terram quam uidemus, quò non permanat sensus. Aliam uerò, quã sensum uocat eius, ut æthera. Tertiam porrò, quam & animã eius nũcupat, quæ scilicet peruenit in astra: eam quoque asserit facere deos, & per eam quando in terram permanat, deam Tellurem: quod autẽ inde permanat in mare atq; oceanũ, deum esse Neptunũ. Redeat ergo ab hac quam theologiam naturalem putat, quò uelut requiescendi causa ab his ambagibus atque anfractibus fatigatus egressus est. Redeat, inquam, redeat ad ciuilem, hic eum adhuc teneo, tãtisper de hac ago. Non dum dico si terra & lapides nostris sunt ossibus & unguibus similes, similiter eos intelligentiã nõ habere sicut sensu carent. Aut si idcirco habere dicunẽ ossa, et ungues nostri intelligentiam, quia in homine sunt qui habet intelligentiam, tam stultus est qui hos deos in mundo dicit, quàm stultus est qui in nobis ossa, & ungues homines dicit. Sed hæc eum philosophis fortassis agẽda sunt, nunc autem istum adhuc politicum, id est, ciuilem, uolo. Fieri enim potest ut licet in illam naturalis theologiæ ueluti libertatẽ caput erigere paululum uoluisse uideatur, ad huc tamen hunc librum uersans, & se in illo uersari cogitans, eum etiam inde respexerit: & hoc propterea dixerit, ne maiores eius, si ue alię ciuitates, Tellurem atq; Neptunum coluisse inaniter credantur. Sed hoc dico, pars animi mũdani, quæ per terrã permeat, sicut una est terra: cur etiam non unam fecit deam, quam dicit esse Tellurẽ? Quòd si ita

al. uocari. Esse aũt in mũdo lapides ac terrã, quã uidemus, quò nõ permanat sensus, ut ossa, ut ungues dei. Solẽ uerò, lunam, stellas, quæ sentimus, quibusq; ipse sentit, sensus esse eius. Aethera porrò animã eius: cuius uim, quæ peruenit in astra, ipsam quoq; facere deos: & per eam quod in terram, &c.

A fecit,ubi erit Orcus frater Iouis atq; Neptuni,quem Ditē patrē uocāt? ubi eius cōiunx Proserpina, quæ secundū aliam in eisdem libris positā opinionē, nō terræ fœcunditas, sed pars inferior perhibet? Quod si dicunt animi mūdani partē cū permeat terræ partē superiorē, Ditem patrē facere deū: cū uerò inferiorē Proserpinā deam, Tellus illa quid erit? Ita enim totum,quod ipsa erat, in duas istas partes deosq; diuisum est:ut ipsa tertia quæ sit,aut ubi sit,inueniri nō possit:nisi qs dicat simul istos deos Orcū atq; Proserpinam,unā deā esse Tellurē: & nō esse iā tres, B sed aut unā,aut duos: & tamē tres dicūtur, tres habent, tres coluntur aris suis,delubris suis,sacris suis,simulachris suis, sacerdotib. suis: & p hæc etiā fallacib. prostitutā animā constuprantibus dæmonibus suis. Adhuc respondeat,quam partē terræ permeet pars mūdani animi, ut deum faciat Tellumonē? Non,inquit,sed una eadē terra habet geminam uim, & masculinā quod semina producat,& fœmininam quod recipiat, atq; enutriat: unde à ui fœminea dictam esse Tellurem,à ui masculina Tellumonem. Cur ergo C pōtifices,ut ipse indicat, additis quoq; alijs duobus,quatuor dijs faciunt rem diuinam, Telluri,Tellumoni,[c]Altori,Rusori? de Tellure & Tellumone iam dictum est. Altori quare? q ex terra,inquit,alunt omnia, quæ nata sunt. Rusori quare? quòd rursus, inquit,cuncta eodem reuoluuntur.

L. VIVES

a Tres esse affirmat animæ gradus.] Pythagoras & Plato tres animæ species esse dicunt: uegetalem, sensibilem,& rationis participem. In homine ipso animam duas habere partes aiunt: alteram rationis expertem, alteram participem: & illam duplicem esse, iræ & cupidinis: quas omnes locis faciunt distinctas: ut Plato ipse quarto De republica disputat. Aristoteles tribus illis primis animæ formis, quartā addit ad motum spectantem, quam dicit progressibilē. Sed in anima rationali partes illas solis putat esse distinctas ministerijs, D non re ipsa aut loco: idcirco potestates nominat,quę ut idem in Libris moralibus inquit, ad opera referuntur. Alexander Aphrodisieus quo pacto potentiæ sint in anima, docet: sed hæc tractare forsan est huic loco alienū. Illud constet modo,unam esse animam,quę officijs illis fungitur augendi capillos atq; ossa,afficiendi sensu neruos,ratione cor ac cerebrum instruendi. b Omnes carere mortales.] Hic locus uariè in uarijs codicibus habetur. Alibi enim hoc totū non scribitur, in qua quoniam homines nō uidentur esse similes,& in eo quod sequitur pro genio,in alijs ingeniū habetur. Tum, illa sic ergo. In alijs ita leguntur , ut uerba sint multum diuersa,sed quoniā sensus est idem, nihil necesse erit annotare. c Altori.] Dis pater & Proserpina in antiquis sa A cris multinomines erant: ille Dis pater dictus, & Tellumo,& Altor,& Rusor,& Cocytus. Proserpina uerò Libera,& Orca,& Telius nutrix. sic est in pontificū libris. Romulus quoq; Altellus est dictus ab alendo, q ipse suos uicinis omnibus inuisos admirabili aleret arte. Mercurius Trimegistus in Asclepio. Terræ uerò & mari dominatur Iupiter Plutonius: & hic nutritor est animantium mortalium & fructiferarum.

De Telluris cognominibus,eorumq; significationibus,quæ etiam si erant multarū rerum indices, non multorum deorum debuerunt firmare opiniones. Cap. XXIIII

D EBVIT ergo una terra propter istā quadrigeminā uim,quatuor habere cognomina, nō quatuor facere deos: sicut tot cognominibus unus Iupiter, & tot cognominibus una Iuno: in quib. omnibus uis multiplex esse dicit ad unū deum, uel ad unā deam pertinēs: nō multitudo cognominū deorū etiam multitudinē faciens. Sed profecto sicut aliquādo etiā ipsas uilissimas fœminas earū,quas libidine quæsierūt, tædet pœnitetq; turbarū: sic animā uilem factam,& immūdis spiritib. prostitutā, deos sibi multiplicare, quibus cōtaminanda prosterneretur,sicut plurimū libuit, sic aliquan C do & piguit. Nam et ipse Varro quasi de ipsa turba uerecūdatus unā deā uult esse Tellurē. [a]Eandē,inquit,dicunt Matrē magnā, q tympanū habeat, significari esse orbē terræ: q turres in capite,oppida: q sedes fingātur circa eam, cùm omnia moueant, ipsam nō moueri. Quòd Gallos huic deæ ut seruirent fecerūt, significat eos qui semine indigeāt,terrā sequi oportere,in ea quippe omnia reperiri. Quod se apud eū iactant: præcipitur,inquit,qui terrā colunt,ne sedeāt,semper enim esse quod agāt. Cymbalorū sonitus,ferramentorū iactandorū ac manuū, & eius rei crepitus in colendo agro quid fit, si D gnificat[b] q ferramēta illa erant: ideo ex ære, q eam antiqui colebant ære, antequā ferrum esset inuentū. Leonē,inquit,adiungunt solutū ac mansuetū, ut ostendant esse nullum genus terræ tam remotū ac uehementer ferum,quod nō subigi colíq; cōueniat. Deinde adiungit,et dicit Tellurē matrē,& nominibus pluribus,& cognominibus quod nominarunt, deos existimatos esse cōplures. Tellurē,inquit, putāt esse Opem, q opera fiat melior: matrē,q plurima pariat: magnā, q cibum pariat: Proserpinā, q ex ea proser

pant

pant fruges: Vestam, quòd uestiat herbis. Sic alias deas, inquit, non absurde ad hanc reuocant. Si ergo una dea est, quæ quidem consulta ueritate nec ipsa est, interim quid itur in multas? Vnius sint ista multa nomina, non tam deæ multæ quàm nomina. Sed errantium maiorum autoritas deprimit, & eundem Varronem post hanc sententiã trepidare compellit. Adiungit enim & dicit: Cum quibus opinio maiorũ de his deabus, quòd plures eas putarunt esse nõ pugnat. Quo modo nõ pugnat, cùm ualde aliud sit unam deam nomina habere multa, aliud esse deas B multas? Sed potest, inquit, fieri, ut eadẽ res & una sit, & in ea quædam res sint plures. Concedo, ut in uno homine esse res plures, nũquid ideo & homines plures? Sic in una dea esse res plures, nũquid ideo & deas plures? Verùm sicut uolunt, diuidant, cõflent, multiplicent, replicent, implicent. Hęc sunt Telluris, & Matris magnæ præclara mysteria, unde omnia referũtur ad mortalia semina, & exercendam agriculturã. Itáne ad hęc relata, & hunc finem habentia tympanum, turres, Galli, iactatio insana membrorum, C crepitus cymbalorum, confictio leonum, ui tam cuiquam pollicentur æternã? Itáne propterea Galli abscisi huic Magnæ deæ seruiunt, ut significent qui semine indigeant, terram sequi oportere: quasi nõ eos ipsa potius seruitus semine faciat indigere? Vtrũ enim sequendo hanc deam, cùm indigeant semẽ acquirant: an potius sequendo hanc deam, cùm habeant semen amittant? hoc interpretari est, an detestari? Nec attenditur, quantum maligni dæmones præualuerint, qui nec aliqua magna his sacris polliceri ausi D sunt, & tam crudelia exigere potuerunt. Si dea terra non esset, manus ei homines operando inferrent, ut semina consequerentur per illam: non etiam sibi sæuiendo, ut semina perderent propter illam. Si dea nõ esset, ita fœcunda fieret manibus alienis, ut non cogeret hominem sterilem fieri manibus suis. Iam quod in Liberi sacris honesta matrona pudenda uirilia coronabat, spectante multitudine: ubi rubens & sudans, si est ulla frõs in hominibus, astabat forsitan & maritus: & quod in celebratione nuptiarum,[c] super Priapi scapum noua nupta sedere iubebatur: longe contemptibiliora atque [d] le-

A uiora sunt ista prę turpitudine crudelissima uel crudelitate turpissima, ubi dæmoniacis artibus sic uterque sexus illuditur, ut neuter suo uulnere perimatur. Ibi fascinatio timetur agrorum, hic membrorum amputatio non timetur. Ibi sic dehonestatur nouæ nuptę uerecundia,[e] ut non solum fœcunditas, sed nec uirginitas adimatur: hic ita amputatur uirilitas, ut nec cõuertatur in fœminam, nec uir relinquatur.

L. VIVES

a EAndem, inquit, dicunt matrẽ.] Ouidius 4. Fast. aliam affert sacrorũ Magnæ matris rationẽ. nam tympana & cymbala pulsari ait ad imitationẽ Corybantum, qui sonitu scutorum & galearum seruarunt Iouem: ideo pro clypeis pulsari tympana ex membranis, pro galeis cymbala ex ære: Turritam gestat ipsa dea coronã, quòd ipsa prima turres in urbibus erexit. Gallos ei placere propter Atym: leonibus uectari: quòd ipsa iras illorum mollierit. b Quòd ferramẽta illa.] Alibi hoc deest, & sequens legitur, ideo ære quod, &c.

c Super Priapi scapum.] Metaphora est usus. nam scapus est caulis siue stipes herbæ apud Varronẽ & Plinium. Significat uirile membrum, quod est in modum stipitis erectũ. sunt & scapi in ædificijs apud Vitruuium.

d Confusibiliora.] In ueteribus, leuiora legitur, & sensui congruentius. e Vt non solum fœcunditas.] Priapus adhibebatur, ut uiro adiutor esset in adimẽda uxoris uirginitate, & fœminæ in fœcunditate prolis.

Quam interpretationẽ de abscisione Atys Græcorum sapientiũ doctrina repererit. Cap. XXV

E T Atys ille non est cõmemoratus, nec eius ab isto interpretatio requisita est, in cuius dilectionis memoriam [a] Gallus absciditur. Sed docti Græci atque sapientes, nequaquam rationem tam sanctam atque pręclaram tacuerunt. Propter uernalem quippe faciem terræ, quæ cęteris temporib. est pulchrior, [b] Porphyrius philosophus nobilis Atyn flores significare perhibuit: & ideo abscisum, quia flos decidit ante fructum. Non ergo [c] ipsum hominem, uel quasi hominem Atym, sed uirilia eius flori comparauerunt. Ipsa quippe illo uiuente deciderunt: imò uerò non deciderũt, neque decerpta, sed planè discerpta sunt. Nec illo flore amisso, quisquam postea fructus, sed potius sterilitas consequuta est. Quid ergo ipse reliquus, & quicquid remãsit absciso, quid eo significari dicitur? Quò refertur? Quæ interpretatio inde profertur? An hæc frustra moliendo nihilque inueniendo persuadent illud potius esse credendum quod de homine castrato fama iactauit, literisque mandatum est? Merito huic aduersatus

tus eſt Varro noſter, neꝗ hoc dicere uoluit: non enim hominem doctiſsimum latuit.

L. VIVES

a GAllus abſciditur.] Sacerdos Gallus. Diximus alibi de his omnibus. Feſtus tamen inquit Gallos idcirco etiam ſe excidere, quòd uiolarint parentis nomen, ne & ipſi poſsint unquam parentes fieri. Apud Bardeſanẽ Syrũ legitur in Oſroene iuſsiſſe Abgarum regem abſcindi manus eorum omniũ qui ſe exciderent: ita ibi ritum illum ceſſaſſe. Macrobius eadem interpretatur in Magna matre, & Atyde, quæ in Venere & Adonide, quæ in Iſide & Oſiride: fœminas eſſe terram, uiros ſolem. b Porphyrius philoſophus.] De Porphyrio alibi. Hæc ipſe dicit in libro De ratione naturali deorum: Atys, inquit, & Adonis ad fruges fructuſꝗ ſpectant: ſed per Atym maxime flores ſignificantur, qui prius decidunt quàm ad fructum perueniant: idcirco excisum eum fabulantur, quoniã flores defluxi fructus non tulere. c Ipſum hominem, uel quaſi hominẽ.] Alludit ad Platonis ænigma, quinto De repub. Homo nõ homo, uidens non uidens, percuſsit, non percuſsit, lapide non lapide, auem non auem, ſuper arbore non arbore: id eſt, eunuchus luſcus percuſsit pumice ueſpertilionem ſuper ſambuco.

De turpitudine ſacrorũ matris magnæ. XXVI

TEMQVE de mollibus eidẽ Matri magnę cõtra omnem uirorum mulierumꝗ uerecundiã cõſecratis, qui uſꝗ in heſternũ diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, inceſſu fœmineo per plateas uicoſꝗ Carthaginis,[a] etiã à populis unde turpiter uiuerẽt, exigebant: nihil Varro dicere uoluit,[b] nec uſpiã me legiſſe cõmemini. Defecit interpretatio, erubuit ratio, cõticuit oratio. Vicit Matris magnæ oẽs deos filios nõ numinis magnitudo, ſed criminis.[c] Huic monſtro, nec Iani monſtroſitas cõparatur. Ille in ſimulachris habebat ſolam deformitatẽ, iſta in ſacris deformẽ crudelitatẽ. Ille mẽbra in lapidib. addita, hæc in hominibus perdita. Hoc dedecus tot Iouis ipſius uitia, & tanta ſtupra nõ uincũt. Ille inter fœmineas corruptelas[d] uno Ganymede cælum infamauit, iſta tot[e] mollibus profeſsis & publicis & inquinauit terram, & cælo fecit iniuriã. Saturnũ fortaſſe poſſemus huic in iſto genere turpiſsimę crudelitatis ſiue cõferre, ſiue præferre, qui patrẽ caſtraſſe perhibet: ſed in Saturni ſacris homines alienis manibus potius occidi, ꝙ ſuis abſcidi potuerunt. Deuorauit ille filios ſuos, ut poetæ ferũt: & phyſici ex hoc interpretanẽ quod uolũt: ut aũt hiſtoria prodit, necauit. Sed quod ei Pœni ſuos filios ſacrificauerũt, nõ recepere Romani. At uerò iſta magna deorũ mater etiã Romanis tẽplis caſtratos intulit, atꝗ iſtã ſæuitiã moremꝗ ſeruauit: credita uires adiuuare Romanorũ, excĩdo uirilia uirorũ. Quid ſunt ad hoc malũ Mercurij furta, Veneris laſciuia, ſtupra, & turpitudines cæterorum quæ proferremus de libris, niſi quotidie cãtarenẽ, et ſaltarẽtur in theatris? Sed hæc quid ſunt ad tantũ malũ, cuius magnitudo magnę matri tantũmodo cõpetebat: pręſertim ꝙ illa dicunẽ à poetis eſſe cõficta: quaſi poetæ id etiã finxerint, ꝙ ea ſint dijs grata & accepta? Vt ergo canerenẽ uel ſcriberenẽ, audacia fuit, uel petulantia poetarũ. Vt uerò diuinis rebus & honorib. eiſdẽ imperãtibus & extorquẽtibus numinib. adderenẽ, quid eſt niſi crimẽ deorũ, imò uerò cõfeſsio dæmoniorũ, & deceptiõ miſerorũ? Verũ illud quod de abſciſorum cõſecratione mater deorũ coli meruit, nõ poetæ cõfinxerũt, ſed horrere magis ꝙ canere maluerũt. His ne dijs ſelectis quiſꝗ conſecrãdus eſt, ut poſt mortẽ uiuat beate, quibus cõſecratus ante mortẽ honeſte non potuit uiuere, tã fœdis ſuperſtitionib. ſubditus, & immũdis dæmonib. obligatus? Sed hæc omnia, inquit, referunẽ ad mundum: uideat ne potius ad immundũ.[f] Quid aũt nõ poteſt referri ad mundũ, q̃d eſſe demõſtraẽ in mũdo? Nos aũt animũ quærimus, qui uera religione cõfiſus, nõ tanꝙ deũ ſuũ adoret mundũ, ſed tanꝙ opus dei propter deũ laudet mundũ, & mũdanis ſordibus expiatus, mũdus perueniat ad deũ, qui condidit mundũ. Iſtos uerò ſelectos deos uidemus quidẽ clarius innotuiſſe ꝙ cæteros: nõ tamen ut eorũ illuſtrarẽtur merita, ſed ne occultarenẽ opprobria: unde magis eos homines fuiſſe credibile eſt: ſicut non ſolum poeticæ literæ, uerumetiam hiſtoricæ tradiderunt. Nam quod Vergilius ait:

[g]Primus ab æthereo uenit Saturnus Olym(poꝭ
Arma Iouis fugiẽs, & regnis exul adẽptis,

& quæ ad hãc rẽ pertinẽtia ſubſequunẽ,[h] totam de hoc Euhemerus pandit hiſtoriã, quã Ennius in Latinũ uertit eloquiũ. unde quia plurima poſuerũt, qui cõtra huiuſmodi errores ante nos uel Græco ſermone, uel Latino ſcripſerũt, nõ in eo mihi placuit imorari.

L. VIVES

a ETiam à populis unde turpiter uiuerent.] Gallis matris deum licebat ſtipẽ à populo poſcere legẽ à Metello lata. Cauſam Ouid. ſcribit his uerbis:

Dic, inquam, parua cur ſtipe quærat opes?

Contu-

Contulit æs populus, de quo delubra Metellus
Fecit, ait, dandæ mos ſtipis inde manet.

Cicero in ſeuerißimis illis ſuis & ſanctiſſ. ut illis temporibus, legibus, ſic iubet: Præter Idææ matris famulos, eosq́; iuſtis diebus, ne quis ſtipem cogito. Rationem addens inquit: Stipem ſuſtulimus, niſi eam quam ad paucos dies propriã Idææ matris excepimus. Implet enim ſuperſtitione animos, & exhaurit domos. [redacted]

De phyſiologorum figmentis, qui nec ueram diuinitatem colunt, nec eo cultu quo colenda eſt uera diuinitas. Cap. XXVII

PSAS phyſiologias cũ conſidero
I quib. docti & acuti homines has res humanas conantur uertere in res diuinas: nihil uideo niſi ad tẽporalia terrenaq́; opera, naturãq́; corporeã: uel etiã ſi inuiſibilẽ, tamẽ mutabilẽ potuiſſe reuocari, quod nullo modo eſt uerus deus. Hoc aũt ſi ſaltẽ religioſitati cõgruis ſignificationibus ageret, eſſet quidẽ dolendũ, nõ his uerũ deum annũciari, atq; prædicari: tamẽ aliq̃ modo ferendũ tam fœda & turpia nõ fieri, nec iuberi. At nũc cũ pro deo uero, quo ſolo anima ſe inhabitãte fit felix, nefas ſit colere aut corpus aut animã: quanto magis nefariũ eſt iſta ſic colere, ut nec ſalutẽ, nec deus humanũ corpus aut anima colẽtis obtineat? Quã obrẽ ſi tẽplo, ſi ſacerdote, ſi ſacrificio, quod deo uero debet, colat aliquod elemẽtũ mũdi: uel creatus aliquis ſpiritus, etiã ſi nõ immundus et malus, nõ ideo eſt malũ, quia illa mala ſunt quib. colit, ſed quia illa ſunt talia, quibus ſolus ille colẽdus ſit, cui talis cultus

A ſeruitusq́; debet. Si aũt ſtoliditate uel monſtroſitate ſimulachrorũ, ſacrificijs homicidiorũ, coronatione uiriliũ pudendorũ, mercede ſtuprorũ, ſectione membrorũ, abſciſione genitaliũ, cõſecratione molliũ, feſtis improborũ obſcœnorũq; ludorũ, unũ uerum deũ, id eſt omnis animę corporisq́; creatorẽ colere ſe quiſq; cõtendat: nõ ideo peccat, q a nõ eſt colendus quẽ colit, ſed quia colendũ, nõ ut colendus eſt, colit. Qui uero & rebus talibus, id eſt turpib. & ſceleſtis: & nõ deũ uerum, id eſt animæ corporisq́; factorẽ, ſed
B creaturã quamuis nõ uitioſam colit, ſiue illa ſit anima ſiue corpus, ſiue anima ſimul & corpus, bis peccat in deũ, q & pro ipſo colit, quod nõ eſt ipſe: & talib. rebus colit, qualibus nec ipſe colẽdus eſt, nec nõ ipſe. Sed hi quonã modo, id eſt q turpiter nefarieq́; coluerint, in prõptu eſt. Quid aũt uel quos coluerint eſſet obſcurũ, niſi eorũ teſtaretur hiſtoria, ea ipſa quæ fœda & turpia cõfitentur numinibus terribiliter exigentibus reddita. Vnde remotis conſtat ambagibus, nefarios dæmones atq; immundißimos ſpiritus, ab omni ciuili theologia in uiſendis ſto
C lidis imaginibus, & per eas poßidendis etiam ſtultis cordibus inuitatos.

L. VIVES

NEc ipſe colendus eſt, nec non ipſe.] Nulla res eo genere cultus eſt colenda, neq; deus, neq; aliud quicquam, quod non ſit deus: nam cultus ille ex ſe eſt nefarius & impius.

Quòd doctrina Varronis de theologia in nulla ſibi parte concordet. Cap. XXVIII

VID igitur ualet quod uir doctiſ-
Q ſimus & acutiſsimus Varro uelut ſubtili diſputatione hos oẽs deos
D in cælum & terrã redigere ac referre conat, & nõ poteſt? Fluunt de manibus, reſiliũt, labunt, & decidunt. Dicturus enim de fœminis: hoc eſt de deabus, qm̃, inquit, ut in primo libro dixi de locis, duo ſunt principia deorũ animaduerſa de cælo & terra, à quo dij partim dicunt cæleſtes, partim terreſtres: ut in ſuperioribus initiũ fecimus à cęlo cũ diximus de Iano: quẽ alij cælũ, alij dixerunt eſſe mundũ: ſic de fœminis initiũ ſcribendi fecimus à Tellure. Sẽtio quãtã moleſtiã tale ac tantũ patiat ingeniũ. Ducit enim quadã ratione ueriſimili, cælũ eſſe quod faciat, terrã quę patiat: et ideo illi maſculinã uim tribuit, huic

huic fœmininā: & nō attēdit eū potius esse qui hæc facit, qui utrumq; fecit. [a] Hinc etiā Samothracū nobilia mysteria in superiore libro sic interpretat̃, eaq; se quæ nec suis nota sunt scribēdo expositurū, eisq; missurum quasi religiosissime pollicet̃. Dicit em̄ se ibi multis indicijs collegisse in simulachris, aliud significare cælū, aliud terrā, aliud exēpla rerū, [b] quas Plato appellat ideas: cælū Iouē, terrā Iunonē, ideas Mineruā uult intelligi. Cælum à quo fiat aliquid, terrā de qua fiat: exēplū, secūdū quod fiat. Qua in re omitto dicere, q̄ Plato illas ideas tantā uim habere dicit, ut secundū eas nō cęlū aliquid fecerit, sed etiā cælū factum sit. Hoc dico istum in libro selectorū deorū rationē illā triū deorū, quibus quasi cūcta cōplexus est perdidisse. Cælo enim tribuit masculos deos, fœminas terræ. Inter quas posuit Mineruā, quā supra ipsum cęlū ante posuerat. Deinde masculus deus Neptunus in mari est, quod ad terram potius q̄ ad cælū pertinet. Dis pater postremo, qui Græcè [c] πλούτων dicit̃, etiā ipse masculus frater amborū terrenus deus esse perhibetur: superiorē terrā tenēs, in inferiore habens Proserpinā coniugē. Quomodo ergo deos in cælo, deas in terra esse perhibēt, qui rursus deas in terrā, deos ad cælū referre conant̃? Quid solidū, quid constans, quid sobriū, quid definitū habet hæc disputatio? Illa aūt est tellus initiū dearum, mater scilicet magna, apud quā molliū & abscisorū seseq; secantiū atq; iactantiū insana perstrepit turpitudo. Quid est ergo quod dicit̃, caput deorū Ianus, caput dearū Tellus: nec ibi facit unū caput error, nec hic sanum furor? [d] Cur hæc frustra referre nitunt̃ ad mundū, [e] quasi possit pro uero deo mundus, uel opus pro factore coli? Et tamen eos, nec hoc posse ueritas aperta conuincit. Referant hęc potius ad homines mortuos, & ad dæmones pessimos, & nulla quæstio remanebit.

L. VIVES

Hinc etiam Samothracum nobilia.] Dixi alibi de his dijs. Varro lib. 4. De ling. Lat. magnos deos, qui & Samothraces sunt, cęlum & terrā esse dicit, Iouem & Iunonē. Additur Minerua, quibus tribus Capitolium est sacratū, excellentissimū in urbe templum. Inter Græcos ipsos non satis constat, qui dicant̃ dij Samothraces. Adscribā quæ memini me super his apud interpretē Apollonij legisse: Dij Samothraces Καβείρους τοὺς ἐν τῇ σαμοθράκῃ καλοῦσι θεοὺς, ὧν καὶ μνασέας φησὶ τὰ ὀνόματα. τέσσαρες εἰσὶ τὸν ἀριθμὸν, ἀξίερος, ἀξιόκερσα, ἀξιόκερσος. ἀξίερος μὲν οὖν ἐστὶν ἡ δημήτηρ. ἀξιόκερσα ἡ περσεφόνη. ἀξιόκερσος

Angust.

A δ' ὁ ἅδης. ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος κάσμιλος ὁ ἑρμῆς ἐστιν, ὡς ἱστορεῖ διονυσόδωρος. ἀθηνίων δὲ φησὶ ὅτι διὸς καὶ ἠλέκτρας ἐγένοντο ἰασίων καὶ δάρδανος, κάβειροι δὲ διαξέτι προσαγορευθῆναι ἀπὸ καβείρων τῶν κατὰ φρυγίαν ὀρῶν, ὅτι ἐντεῦθεν μετῳκίσθησαν. οἱ δὲ δύο εἶναι τοὺς καβείρους φασὶ, πρότερον πρεσβύτερον μὲν δία, νεώτερον δὲ διόνυσον. Hoc est, Caberos uocāt deos Samothraces, quorū etiā nomina Mnaseas ꝓdidit: quatuor sunt, Axierus, Axiocersa, Axiocersus. Axierus est Ceres ipsa, Axiocersa Proserpina, Axiocersus Dis pater: quartus his additus est administer Mercurius, ut Dionysodorus narrat. Athenio uerò inquit hos esse Ioue & Electra genitos, Iasiona & Dardanū: uideri Caberi nominati à Caberis Phrygiæ montibus, q; illinc sunt translati. Nec desunt qui duos tantū esse dicāt, priorē seniorē Iouē, alterū iuniorē Dionysiū. Porrò Iasionem Cereris filium fuisse dicit, Cabirum no-
B minatum Dardani fratrē. Alij Iasiona & amasse & concubuisse cum Cerere narrant, idcirco fulmine interemptum. De Caberis si quis desiderat plura cognoscere, habet apud Strab. lib. x. b Quas Plato appellat ideas.] Ideæ Platonicæ ab spectando sunt dictæ: quoniam qui aliquid est acturus, ideā inspicit, ad quā suam actionem aptet, ut pictori qui de exemplari aliquid pingit, hoc exēplar est idea. Idcirco sic finit̃ exēplar rei agendæ. Sunt omnium rerum apud deum ideæ, quas spectans ille fabricator mūdi singula in lucē mundumq; ædidit. Itaq; Platoni tria sunt uniuersorū principia, mens, quæ opus cōficit deus ipse. materia, ex qua fabricat̃. & exemplar, quod cùm aliquid agit, spectat. Cùm opus hoc naturæ deus æditurus esset, exēplar ei adfuit, quod sequeret̃, ut in Timæo scribit. Non ergo solū singulæ rerū species, sed cęlū, elementa, ipsumq; uniuersum, qd̄ τὸ πᾶν dicunt, principiū sui habuit ideam. Apuleius in dogmatis Platonis: Ideas uerò, id est formas omniū simplices
C & æternas esse, nec corporales tamē. Esse aūt ex his quæ deus sumpserit exēpla rerū, quę sunt eruntue: nec posse amplius q̄ singularū specierū singulas imagines in exēplaribus inueniri, gignentiumq; omniū ad instar ceræ formas & significationes ex illa exemplorū figuratione signari. Vbi uerò hæ sint ideæ, altior quæstio, & uarijs sententijs à Platonicis tractata, alibi de ea disseremus.

c Qui Græcè πλούτων.] A diuitijs sic nominatus, qui apud illos est πλοῦτος. Ideo Lati Ditē uocarūt, & diuites dites. Ex abditis enim terræ uelut ex eius regno metalla & gēmæ opes hominū eruuntur, idcirco is deus subterranea Hispaniæ incolere ueteribus dictus est, ut Strabo refert: q; ibi esset magna metallorum omnis generis copia, tum etiā è terra emergunt fruges, & pascua pecorū, unde pecunia & peculium, ut dixi. d Nec ibi facit unum caput error.] Quia Ianus biceps, & sacerdotes magnæ matris insani. e Quasi possit.] Alibi sic: quod etsi possint, mundum nemo pius colit.

D Quòd omnia quæ physiologi ad mundū partesq; eius retulerunt, ad unum uerum deum referre debuerunt. Cap. XXIX

NANQVE omnia quę ab eis ex istorum deorū theologia uelut physicis rationibus referunt̃ ad mūdū, q̄ sine ullo scrupulo sacrilegæ opiniōis deo potius uero qui fecit mundū, omnis animæ & omnis corporis cōditori tribuant: aduertamus hoc modo: Nos deū colimus, nō cælum et terrā, [a] quibus duabus partibus mundus hic cōstat: nec animā uel animas per ui

uentia quæcunq; diffusas, sed deũ qui fecit A cælũ & terrã, & omnia quæ in eis sunt. Qui fecit omnẽ animã, siue quocunq; modo uiuentẽ, & sensus & rationis expertẽ: siue etiã sentientẽ, siue etiã intelligentẽ. [b]Et ut iam incipiã illa unius et ueri dei opera percurrere, propter quæ isti sibi dum quasi honeste conant sacramenta turpissima & scelestissima interpretari, deos multos falsosq; fecerũt: illum deũ colimus q naturis à se creatis et subsistẽdi, & mouẽdi initia finesq; constituit, q rerũ causas habet, nouit, atq; disponit: qui uim seminũ cõdidit: q rationalẽ animã, q̃d B dicit animus, quibus uoluit uiuẽtibus indidit: qui sermonis facultatẽ usumq; donauit: qui munus futura dicẽdi, quibus placuit spiritibus impartiuit: et per quos placet futura prædicit: & per quos placet malas ualetudines pellit: qui bellorũ quoq; ipsorũ, cũ sic emendandũ & castigandũ est genus humanũ, exordijs, progressibus finibusq; moderat. Qui huius mũdi ignẽ uehementissimũ & uiolentissimũ pro immẽsæ naturæ tẽperamẽto, & creauit, & regit: qui uniuersarũ aquarũ creator & gubernator est: q solẽ fecit corporaliũ clarissimũ luminũ, eiq; uim C congruã & motũ dedit. [c]Qui ipsis etiã inferis dominationẽ suã, potestatẽq; nõ subtrahit: qui semina & alimẽta mortaliũ, siue arida siue liquida naturis cõpetentib. attributa substituit. Qui terrã fundauit atq; fœcũdat: q fructus eius animalibus, hominibusq; largit: qui causas non solũ principales, sed etiã subsequẽtes nouit, atq; ordinat: qui lunę statuit motũ suum: qui uias cælestes atq; terrestres locorũ mutationib. prębet. Qui humanis ingenijs, quæ creauit, etiã sciẽtias artium uariarũ, ad adiuuandã uitã naturamq; con- D cessit. Qui coniunctionẽ maris & fœminæ ad adiutorium propagãdæ prolis instituit: qui hominũ cœtibus, quem focis & luminibus adhiberent, ad facillimos usus munus terreni ignis indulsit. Ista sunt certe quę dijs selectis, nescio per quas physicas interpretationes, uir acutissimus atque doctissimus Varro, siue quæ aliunde accepit, siue quæ ipse coniecit, distribuere laborauit.

L. VIVES

[a] Quibus duabus partibus.] Sicut in exordio Geneseos: In principio creauit deus cælum & terrã, quibus duobus mundus hic continetur, ut per cælum cælestia, per terram mortalia omnia intelligant.

[b] Et ut iam incipiã.] Epilogo colligit uires deorum omniũ, de quib. egit. [c] Qui ipsis etiã inferis.] Iob xl. & xli. cap. de potẽtia dæmoniorũ à deo ipsis permissa.

Qua pietate discernat à creaturis creator, ne pro uno tot dij colantur, quot sunt opera unius autoris. Cap. XXX

HAEC autẽ facit, atq; agit unus uerus deus. Sed sicut idẽ deus ubiq; totus, nullis inclusus locis, nullis uinculis alligatus, in nullas partes sectilis, ex nulla parte mutabilis, implẽs cælũ & terrã præsente potẽtia, [a]nõ absente natura. Sic itaq; administrat oĩa quę creauit, ut etiã ipsa proprios exercere, & agere motus sinat. Quãuis enim nihil esse possit sine ipso, non tamen sunt ulla, quod ipse. Agit autẽ multa etiam per angelos, sed nõ nisi ex seipso beatificat angelos. Ita quamuis propter aliquas causas hominibus angelos mittat: nõ tamẽ ex angelis homines, sed ex seipso, sicut angelos beatificat. Ab hoc uno & uero deo uitã speramus æternam.

L. VIVES

Non absente natura.] In antiquis est: Non indigente natura, qualis est cæterorum deorum, qui adiutoribus indigent.

Quibus propriè beneficijs dei, excepta generali largitate, sectatores ueritatis utant. Cap. XXXI

HABEMUS enim ab illo præter huiuscemodi beneficia, quæ ex hac, de qua nõnulla diximus, administratione naturæ bonis malisq; largitur, magnũ & bonorũ propriũ magnæ dilectionis indiciũ. Quanq; enim, quod sumus, quod uiuimus, quod cælũ terramq; cõspicimus, quod habemus mentẽ atq; rationẽ, qua eũ ipsum, qui hæc omnia cõdidit, inquiramus, nequaq; ualeamus actioni sufficere gratiarum: tamen quod nos oneratos obrutosq; peccatis, & à contemplatione suę lucis auersos, ac tenebrarũ, id est iniquitatis dilectione cæcatos, non omnino deseruit, Misitq; nobis uerbum suũ, qui est eius unicus filius, quo pro nobis in assumpta carne nato, atq; passo, [a]quanti deus hominẽ penderet noscremus, atq; illo sacrificio singulari à peccatis omnibus mundaremur, eiusq; spiritu in cordibus nostris dilectione diffusa, omnib. difficultatibus superatis in ęternã requiẽ, et contẽplationis eius ineffabilem dulcedinẽ ueniremus: quæ corda, quot linguæ ad agẽdas ei gratias satis esse contenderint?

L. VIVES

L. VIVES

QVanti deus hominem penderet.] Paulus ad Romanos 8. Qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum.

Quòd sacramentum redemptionis Christi nullis retro temporibus defuerit, semperq́ue sit diuersis significationibus prædicatum. Cap. XXXII

HOC mysteriũ uitæ æternæ iam inde ab exordio generis humani per quædã signa & sacramẽta temporibus congrua, quibus oportuit per angelos prædicatũ est. Deinde populus Hebræus in unã quandam rempublicã, quæ hoc sacramentũ ageret, congregatus est, [a] ubi per quosdam sciẽtes, per quosdam nesciẽtes, id quod ex aduẽtu Christi [b] usq; nunc, & deinceps agitur, prænunciaretur esse uenturũ: sparsa etiã post eadẽ gente per gentes [c] propter testimoniũ scripturarũ, quibus æterna salus in Christo futura prædicta est. Omnes enim non solũ prophetiæ, quæ in uerbis sunt: nec tantum præcepta uitæ, quæ mores pietatẽq; conformant, atq; illis literis continẽtur, uerumetiam sacra, sacerdotia, tabernaculum, siue templum, altaria, sacrificia, ceremoniæ, dies festi, & quicquid aliud ad eam seruitutem pertinet, quæ deo debetur, & Græcè propriè latria dicitur, ea significata & prænunciata sunt, quæ propter æternã uitam fidelium in Christo & impleta credimus, & impleri cernimus, & implenda cõfidimus.

L. VIVES

[a] VBi per quosdam scientes, per quosdam nescientes.] Prophetæ nec omnes sua uaticinia intelligebant, nec qui intelligebant, omnia intelligebant. Non enim ex se loquebantur, sed ex superiore dei afflatu, cuius consilia non omnia erãt eis manifesta, utebaturq; deus illis nõ uelut consultis futurorum, sed instrumentis, quibus homines alloqueretur. Et si negandum nõ est summam uisionum, hoc est id quo prophetiæ omnes referebantur, esse illis à deo patefactum, puta de Messia uenturo. Gentiles quoq; non omnia quæ Sibyllæ & reliqui diuino furore concitati prædicebãt, existimabant ab eis intelligi: sine ratione enim & mente ea fundebant, nec sui erant compotes: quippe qui exuti actione propriæ animæ, pro anima deum haberẽt. Idcirco Iãblichus sacerdotes, Sibyllas & prophetas ait, quo prudentiores sunt, magisq́; & sobrij, & sui compotes, eo minus obscuriusq́; uaticinari. Tunc demũ apertissimè & optimè prædicere futura, cùm toti à deo corripiuntur. Hæc & alia ipse in mysterijs. [b] Vsq; nunc & deinceps agitur.] Nondum enim finis est prophetiarum: & quanquam summa earum absoluebatur in Christo, nihilominus tamẽ ex eo quædã nascuntur, ad quæ prophetarum oracula quædã peculiaria spectant, quale est illud non apud unum prophetã de reliquijs Israel, quæ omnes in fine seculi seruabuntur. [c] Propter testimonium scripturarũ.] Vt scripturas suas per orbẽ totum cunctasq́; gentes spargerent, quibus tam apertè quæ in

Aug.

A Christo secuta sunt, erãt prædicta ut nemo eas legat, qui si Christi acta totamq́; uitam cognoscat, dubitare non possit, quin ille ipse sit, de quo illa præcinuntur.

Quòd per solam Christianã religionẽ manifestari potuerit fallacia spirituũ malignorũ de hominũ errore gaudentium. Cap. XXXIII

PER hanc uerò religionẽ unã & uerã potuit aperiri deos gentiũ esse immũdissimos dæmones, sub defunctarũ occasionibus animarũ, uel creaturarum specie mundanarũ deos se putari cupientes, & quasi diuinis honorib. eisdemq; scelestis ac turpibus rebus superba impuritate lætãtes, atq; ad uerũ deum conuersionẽ humanis animis inuidẽtes. B Ex quorũ immanissimo & impijssimo dominatu homo liberatur, cũ credit in eũ qui præbuit ad exurgendũ tãtæ humilitatis exemplũ, quãta illi superbia ceciderũt. Hinc sunt nõ solũ illi, de quibus multa iam diximus, & alij atq; alij similes cæterarũ gentiũ atq; terrarũ, sed etiã hi, de quibus nunc agimus tanq; in senatu deorũ selecti: sed plane selecti nobilitate criminũ, nõ dignitate uirtutũ. Quorum sacra Varro, dum quasi ad naturales rationes referre conaẽ, quærens honestare res turpes, C quomodo his quadret, & consonet, nõ potest inuenire: quoniã nõ sunt ipsæ illorũ sacrorũ causæ quas putat, uel potius uult putari. Nã si non solũ ipsæ, uerumetiã quælibet aliæ huius generis essent, quamuis nihil ad deum uerũ uitamq; æternã, quæ in religione quęrẽda est, pertinerẽt: tamẽ qualicunq; de rerũ reddita ratione, aliquantulũ mitigarẽt offensionẽ, quã nõ intellecta in sacris aliqua uelut turpitudo aut absurditas fecerat: sicut in quibusdã theatrorũ fabulis uel delubrorũ mysterijs facere idẽ Varro conatus est. Vbi nõ theatra delubrorũ similitudine absoluit, sed theatrorũ potius similitudine D delubra dãnauit: tñ utcunq; conatus est, ut sensum horribilib. rebus offensum uelut naturalium causarũ ratione reddita deliniret.

De libris Numę Pompilij, quos senatus ne sacrorum causæ, quales in eis habebãtur innotescerẽt, iussit incendi. Cap. XXXIIII

SED cõtrà inuenimus, sicut ipse uir doctissimus prodidit de Numæ Pompilij libris, redditas sacrorũ causas nullo modo potuisse tolerari: nec dignas habitas quæ nõ solum lectę innotescerent

A rent religiosis, sed saltē scriptæ recondcrent in tenebris. Iam enim dicam, quod in tertio huius operis libro, me suo loco dicturū esse promiserā.[a] Nam sicut apud eundē Varronem legit in libro De cultu deorū: Terētius quidā cū haberet ad Ianiculū fundū, & bubulcus eius iuxta sepulchrū Numæ Pompilij traijciēs aratrū, eruisset ex terra libros eius, ubi sacrorū institutorū scriptæ erāt causæ,[b] in urbē pertulit ad prætorē. At ille cùm inspexisset principia, rem tantā detulit ad senatū. Vbi cū primores quasdā causas legissent, cur quidq; in sacris fuerit institutum, B Numę mortuo senatus assensus est, eosq; libros tanq;[c] religiosi patres cōscripti, prętor ut cōbureret, cēsuerūt. Credat quisq; quod putat, imò uerò dicat quod dicendū suggesserit uesana contētio, quilibet tātæ impietatis defensor egregius. Me admonere sufficiat, sacrorū causas à rege Pompilio Romanorum sacrorū institutore conscriptas, nec populo, nec senatui, nec saltē ipsis sacerdotibus innotescere debuisse, ipsumq; Numam Pompiliū curiositate illicita, ad ea dæmonū peruenisse secreta, quæ ipse quidē scriberet, ut haberet, unde legēdo cōmoneretur. Sed C ea tamē cū rex esset, qui minime quenq; metueret, nec docere aliquē, nec delendo, nec quoquo modo cōsumēdo perdere auderet: ita quod scire neminē uoluit, ne homines nefaria doceret: uiolare aūt timuit, ne dæmones iratos haberet: obruit, ubi tutū putauit,[d] sepulchro suo propinquare aratrū posse nō credens. Senatus aūt cùm religiones formidaret damnare maiorum, & ideo Numæ assentire cogeret, illos tamē libros tam perniciosos esse iudicauit: ut nec obrui rursus D iuberet, ne humana curiositas multo uehementius rem iam proditam quæreret, sed flāmis aboleri nefanda monimenta: ut quia iam necesse existimabant sacra illa facere, tolerabilius erraretur, causis eorum ignoratis quàm cognitis ciuitas turbaretur.

L. VIVES

a Nam sicut apud eundem Varronem.] Historia est apud Liuium, & Valerium, & Plinium, & Lactantium. Liuius & hunc, ut assolet, secutus Valerius, L. Pætilium dicunt inuenisse libros, Plin. Cassij Heminæ autoritate Gn. Terentium, & unam arcam, nō duas. Liuius cōsules eo anno scribit C. Bebiū Pamphilū & M Aemiliū Lepidum. Hemina pro hoc P. Corneliū Cethegum habet, & hos anno post Numæ regnū 535. De libris opiniones multorum scire qui cupit, Plinium adeat lib. 13. cap. 13. b In urbem pertulit ad prætorem.] Q. Pætilium conuenit sic uocatum, sed alij periisse prætorē legendos aiunt, alij scribam suapte sponte tulisse. Historia est lib. 40. Liuij, & apud Plinium & Valeriū lib. 1. Satis est locos indicasse. In urbē pertulisse ait, tametsi Numæ sepulchrum in urbe erat, nempe regione 14. in Ianiculo: sed quod ea Transtiberina erat, qui ad forum & curiā ueniebant in urbem: rure uidebātur uenire. c Tanquam religiosi patres.] Quasi metu aliquo tangerentur religionis, ne illa euulgarētur, quæ ibi erant scripta. Quod periculum esset religionibus ab illis si nouora fierēt. Alibi legitur, libros religiosos. q. religionem incutientes animis: id est, scrupulos in religione, quod uulgo dicimus perturbari consciētias. Hoc est enim Latinè religionē iniicere: nisi quis malit legere irreligiosos. d Sepulchro suo.] Sepulchrorū uetustissima fuit religio, ne quis uiolaret, deijceret, frāgeret: quæ lex nō modo in xij. fuit, & in Solonianis, sed etiā in antiquissimis Numæ, ac Latinorū Græcorūq;: quæ nō tam ad ius ciuile profanū, q̄ ad sacra religionesq; pertinere uidebatur, q sepulcbra uelut templa quædā esse deorū manium existimarentur. Ideoq; inscribebatur in eis D.M.S. id est, dijs manibus sacrum: & quæ illis celebrarentur sacra, Necia sunt dicta. Cicero 2. De legibus.

De hydromātia, per quam Numa, uisis quibusdā dæmonū imaginibus, ludificabat. XXXV

NAM & ipse Numa, ad quē nullus dei propheta, nullus sanctus angelus mittebat,[a] hydromantiā facere cōpulsus est: ut in aqua uideret imagines deorū, uel potius ludificationes dæmonum, à quibus audiret, quid in sacris constituere atq; obseruare deberet. Quod genus C diuinationis idē Varro à Persis dicit allatū, quo & ipsum Numā, & postea Pythagorā philosophū usum fuisse cōmemorat: ubi adhibito sanguine etiā inferos perhibet sciscitari: & νεκυομαντείαν Grçce dicit uocari. quę siue hydromātia, siue necromātia dicat, idipsum est, ubi uident mortui diuinare. Quib. hæc artibus fiant, ipsi uiderint. Nolo enim dicere has artes etiam ante nostri saluatoris aduentū in ipsis ciuitatibus gentiū legibus D solere prohiberi, & pœna seuerissima uindicari. Nolo inquā hoc dicere: fortassis enim talia tūc licebāt. His tamē artibus didicit sacra illa Pompilius, quorū sacrorū facta prodidit, causas obruit: ita timuit, & ipse quod didicit, quarū causarū proditos libros senatus incēdit. Quid mihi ergo Varro illorū sacrorum alias nescio quas causas uelut physicas interpretatur: quales, si libri illi habuissent, nō utiq; arsissent: aut & istos[c] Varrōis ad Cæsarē pontificē scriptos, atq; æditos, patres cōscripti similiter incēdisset? Quod ergo aquā egesserit, id est exportauerit Numa Pompilius, unde hydromantiā faceret, ideo

ideo [d]nympham Ægeriã coniugem dicitur habuiſſe,quemadmodũ in ſupradicto libro Varronis exponitur. Ita enim ſolent res geſtæ aſperſione mendaciorum in fabulas uerti. In illa igitur hydromãtia curioſiſsimus ille rex Ro.& ſacra didicit, quæ in libris ſuis pontifices haberent:& eorum cauſas, quas præter ſe neminẽ ſcire uoluit. Itaq; eas ſeorſum ſcriptas ſecum quodammodo mori fecit, quando ita ſubtrahendas hominum notitiæ, ſepeliendasq; curauit. Aut ergo dæmonum illic tam ſordidæ & noxiæ cupiditates erant cõſcriptæ, ut ex his tota illa theologia ciuilis etiã apud tales homines execrabilis appareret, qui tam multa in ipſis ſacris erubeſcenda ſuſceperant: at illi omnes nihil aliud q̃ homines mortui prodebant, quos tam prolixa temporis uetuſtate ferè omnes populi gentium deos immortales eſſe crediderant, cùm & talibus ſacris ijdẽ illi dæmones oblectarẽtur, qui ſe colendos pro ipſis mortuis, quos deos putari fecerãt, quibuſdã fallaciũ miraculorũ atteſtationibus ſupponebant. Sed occulta dei ueri prouidentia factum eſt, ut & Pompilio amico ſuo illis conciliati artibus, quibus hydromãtia fieri potuit, cuncta illa confiteri permitterent:& tamẽ ut moriturus incẽderet ea potius q̃ obrueret, admonere non permitterent: qui ne innoteſcerẽt, nec aratro quo ſunt eruta obſiſtere potuerunt, nec ſtylo Varronis, quo ea quę de hac re geſta ſunt, in noſtrã memoriã peruenerunt. Non enim poſſunt, quod nõ ſinunt efficere: ſinuntur aũt alto dei ſummi iuſtoq; iudicio pro meritis eorũ quos ab eis uel affligi tantũ, uel etiã ſubijci ac decipi iuſtũ eſt. Quàm uerò pernicioſæ uel à cultu uerę diuinitatis alienę illę literæ iudicatæ ſint, hinc intelligi poteſt, q eas maluit ſenatus incendere, quas Pompilius occultauit, [c] q̃ timere quod timuit, qui hoc timere non potuit. Qui ergo nec felicem in futuro uitam, nec modo habere uult piam, talibus ſacris mortem quærat æternam. Qui autem cum malignis dęmonibus nõ uult habere ſocietatem, nõ ſuperſtitionem, qua coluntur noxiam, pertimeſcat, ſed ueram religionẽ, qua produntur & uincuntur, agnoſcat.

L. VIVES

Diuinationũ genera — a HYdromantiã facere.] Ὑδρομαντία ad uerbũ eſt aquæ diuinatio. Multis enim modis fiebat olim diuinatio. Nam uel ex terra petebatᷣ, & erat geo-

A mantia: uel ex igne, & pyromãtia, quæ eadem igniſpicina: cuius autor, ut inquit Plinius, Amphiaraus. Vel ex fumo, quæ capnomantia: uel ex auibus, quæ auguria: uel ex extis, quę aruſpicina, in qua multum Ethruici ualuerũt, & Ianus apud Heleos Apollinis filius: & poſt eũ Thraſybulus, qui canem inſpiciębãt ſectum iecur oſtendentem. Vel ex cribro, quæ coſcinomantia: uel ex ſecuribus, quæ axinomantia: ex herbis, botanomantia ſagarum ars: uel ex mortuis, quæ necromantia ſeu necyomantia: uel ex aſtris, quæ aſtronomia, in qua qui periti ſſimi dicuntur Chaldæi, etiam ſi in Chaldæa non ſint nati. Ex ſortibus, cleromantia: ex manuum lineamẽtis, chiromãtia: ex facie ipſa & filo totius corporis, phyſiognomia: uel ex piſcibus, quæ ichthyomãtia, quæ obiecta eſt Apuleio: uel ex palpitatione oculorum, quæ ſaliano, & palmicum augurium. Tum ſomniorum coniecturæ, &
B omnia quę latiſsimè patebant, ad uiſa, & audita, in quia erant fulgura, & fulgetræ, monſtra, uoces, ſternutamenta. Iam dæmonum euocandorũ mille artes, quas ſatius eſt nè nominari quidem. Hydromantiam ad ultimum reſeruaui, quoniam agimus de ipſa, ea non fit ſimpliciter. nam & in ampulla uitrea impoſita aqua, quæ à puero inſpicitur, quam gaſtromantiam dicunt, à tumore & uentricoſitate ampullæ. Tum & in peluim aqua infuſa, quæ lecanomantia. Huius peritiſsimos tradit Strabo eſſe in Aſia illa, & plurimos. Michael Pſellus de dæmonibus idem affirmat, ac quomodo fiat, docet: dęmonibus in fundo repentibus, ſonitumq; leuem exilemq; emittentibus, ac obſcurum, ne plene poſsit percipi, nec mendacia deprehendi, ſed quicquid eueniat, hoc putentur dixiſſe. Inſpectabant & in fontibus pleriq;, indeq; imaginibus oblatis uidere ſibi futura uidebantur. Sic Pauſanias apud Aegienſes Achaiæ ſcribit, templum eſſe Ce
C reris, ac fontem proximum in quem ægri poſt peracta ſacra deſpectantes morbi ualetudiniſq; exitum uident. Iamblichus Colophoni ſubterraneũ fuiſſe locum narrat, in quo fons erat, de quo ſacerdos ſtatis noctibus ſacris operatus guſtabat, reddebaturq; inuiſibilis, & conſulentibus reſponſa dabat. Idem ſcribit in Branchide fatidicam mulierem ſolitam in axe ſedere, aut manu uirgulam tenere ab aliquo dearum datam, aut pedem lumbumue in aquam tingere, uel ex aqua hauſtulum ſorbere, hiſq; modis diuino afflatu impleri. Apuleius in Apologia de magia, Varronem ſcribit narrare: Trallibus de euentu Mithridatici belli magica percontatione conſulentibus puerum in aqua ſimulachrum Mercurij contemplantem, quæ futura erãt clx. uerſibus cecini ſſe. Sed credo quatenus pueri meminit, de gaſtromantia intelligi. Hoc ultimo diuinandi genere fonte inſpecto uſus eſt
D Numa. Plutarch. in Cæſare mulieres fuiſſe tradit in Germania, quæ ex fluminum curſu, uorticibus, & ſtrepitu futura conijcerent. b Et poſtea Pythagoram.] Optime obſeruata ratione temporũ. nam multis annis obijſſe Numa ante Pythagoram natum. Contra quoſdam, qui Pythagoram ab illo auditũ ferunt: quos ſecutus eſt Ouidius. Sed poetæ hoc dicere non erat tam turpe q̃ hiſtorico. c Varronis ad Cæſarem pontificem.] C. Cæſar dictator pont. maximus fuit, ad quem Varro De antiquitatibus ſcripſit. d Nympham Aegeriã.] Hanc ſunt qui putent ex Muſis unam fuiſſe, unde lucus ille in quo erat dea, Camœnarum dicebatur. Alij nympham fontium fuiſſe, uerſamq; à Diana in fontem poſt Numę mortem. Ouidius 15. Metamorph. ab egerendo eſſe dictam illud quoq; eſt argumento, q ei prægnãtes ſacrificabant, quòd facile conceptum aluum egerere exiſtimaretur, ut ſcribit Feſtus. d Quàm timere quod tim.] Timere quod extimuit Numa, qui auſus nõ eſt ea uolumina comburere, ne dæmonum iram in ſe concitaret.

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM OCTAVVM.

De quęstione naturalis theologię cũ philosophis excellẽtioris sciẽtię discutienda. Cap. I

NVNC intẽtiore nobis opus est animo multo q̃ erat in superiorũ solutione quæstionũ, & explicatione librorũ. De theologia quippe, quã naturalem uocãt, nõ cũ quibuslibet hominibus: nõ enim fabulosa est, uel ciuilis, hoc est, uel theatrica, uel urbana, quarum altera iactitat deorũ crimina, altera indicat eorũ desideria criminosiora, ac per hoc malignorũ potius dæmonũ, q̃ deorũ, sed cũ philosophis est habẽda collatio:[a] quorũ ipsum nomẽ si Latinè interpretemur, amorẽ sapiẽtiæ profitet. [b] Porrò si sapientia deus est, per quem facta sunt omnia, sicut diuina autoritas ueritasq; monstrauit, uerus philosophus est amator dei.[c] Sed quia res ipsa, cuius hoc nomẽ est, nõ est in omnibus, qui hoc nomine gloriantur,[d] neq; enim cõtinuò ueræ sapiẽtiæ sunt amatores, quicunq; appellanẽ philosophi, profectò ex omnibus quorũ sẽtẽtias ex literis nosse potuimus, eligẽdi sunt, cũ quib. nõ indignè quæstio ista tractet. Neq; enim hoc opere omnes omniũ philosophorũ uanas opiniones refutare suscepi, sed eas tantum quæ ad theologiã pertinẽt,[e] quo uerbo Græco significari intelligimus de diuinitate rationẽ siue sermonẽ: nec eas omniũ, sed eorũ tantũ, qui cùm & esse diuinitatẽ & humana curare consentiãt, nõ tamen sufficere unius incõmutabilis dei cultũ ad uitã adipiscendã etiam post mortẽ beatã, sed ab illo sanè multos uno conditos atq; institutos, ob eam causam colendos putãt. Hi etiã iã Varronis opinionẽ ueritatis propinquitate trãscendunt. Siquidẽ ille totã theologiã naturalem usq; ad mundũ istum, uel eius animã extendere potuit, isti uerò supra omnẽ animæ naturã cõfitent deum, qui non solum mundũ istum uisibilẽ, qui sæpe cęli & terrę nomine nuncupat, sed omnẽ etiã omnino animã fecerit: & qui rationalẽ & intellectualem, cuius generis anima humana est, participatione sui luminis incõmutabilis & incorporei beatã facit. Hos philosophos Platonicos appellatos à Platone doctore uocabulo deriuato, nullus qui hæc uel tenuiter audiuit, ignorat.

L. VIVIS PROOEMIVM IN tres sequentes libros.

Tribus in sequentibus libris disputatẽ cum uiris acutissimis summaq; præditis eloquentia, qui ex Platonis schola cæteris bonis artibus instructi religione sola caruerunt, quorũ sententias ac in primis sectæ principis Platonis fusius forsan explicuimus, q̃ instituti nostri ra
B tio uidebatur postulare, uerùm hoc consilio, quoniam à nostris hominibus [redacted] prorsus sunt ignoratæ, cùm sint tamen cognosci dignissimæ, tum propter subtilitatẽ rerũ magno ingenio curaq; excusarũ, tum uel maxime q̃ uicinæ sunt nostræ pietati. Et ut sciret quale philosophorũ genus Augustinus potissimũ elegerit, cũ quo de negocio religionis disputaret, ostẽderetq; bene dicta eorũ cũ nostris cõgruere, male dicta uerò à nobis corrigi & emẽdari. Hæc me paulo longius, q̃ oportebat euexerunt, & profectò in dulcedine rerum, de quibus cõmentabar, difficile fuit propositam seruare breuitatẽ, aliàs hoc temporis iacturæ lectori resarciemus, & si spero ipsum nihil sensurum se legẽdis istis tam eruditis sanctisq; fecisse iacturæ, nisi forte aut indoctior sit q̃ ut intelligat, aut doctior q̃ ut egeat, aut negligentior q̃ ut curet, aut moro
C sior q̃ ut perferat, quibus hominum generibus hæc nõ elaborantur. Neq; uerò ita uel obliti sumus breuitatis, uel eam contempsimus, ut quantum potuimus, sit à nobis de unaquaq; re disserẽtũ: multa sunt prætermissa, plerunq; Platonis contenti dictis, Platonicorũ afferre sententias supersedimus, ne tanta prolixitas uel panẽtibus stomachis fastidiũ pareret. Sunt tamẽ aliqua à nobis interdum repetita, tum ut melius quid sentiret Augustinus, declararetur: tum ut admoneretur lector, ne dicta exciderẽt: cuius causa fuit Augustinus ipse, qui quo manifestius aduersarios confutaret, eadem dogmata, placitaq; illorum subinde retractauit.

D IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN Octauum librum De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini Commentaria.

a Quorum ipsum nomen, si Latinè interpretemur.] φιλία σοφίας, amor sapientiæ, & φίλος σοφίας, amicus sapiẽtiæ: cuius contrarium est ἀφιλοσοφία, quasi sapientiã quis & rationes auersatur, ut Speusippus ait. b Porrò si sapientia deus est.] Sapientiæ 7. & Paulus ad Hebræos 1. dei filium sapientiam patris nominant, per quam fecit mundum uniuersum. c Sed quia res ipsa.] Lactantius libro tertio de hoc multis rationibus cõtra philosophos agit. Uersus est Pacuuij, non minus lepidus, quàm grauis:

Ego odi homines ignaua opera, & philosopha sentẽtia.

Sed de hoc argumento à uarijs sunt multa conscripta. d Neq; enim continuè.] Legendum continuò, quę

est casualis coniunctio, sicut protinus, & statim cum negatione. e Quo uerbo Græco.] θεῶ λόγος, de deo sermo, seu dissertio, siue ratio. Hæc enim omnia est λόγος.

De duobus philosophorũ generibus, id est, Italico, & Ionico, eorumq; autoribus. Cap. II

E hoc igitur Platone, quæ necessaria præsenti quæstioni existimo, D breuiter attingã, prius illos cõmemorans, qui eum in eodẽ genere literarum tempore præcesserũt. Quantũ enim attinet ad literas Græcas, quæ lingua inter cæteras gentiũ clarior habet̃, [a] duo philosophorum genera tradunt̃: unũ Italicũ, [b] ex ea parte Italiæ, quæ quondã magna Græcia nũcupata est: [c] alterũ Ionicũ, in eis terris, ubi & nunc Græcia nuncupat̃. Italicũ genus autorẽ habuit [d] Pythagorã Samiũ, [e] à quo etiã ferunt ipsum philosophiæ nomẽ exortũ. Nam cũ antea sapiẽtes appellarent̃, qui modo quodam laudabilis uitæ alijs præstare uidebantur: iste interrogatus, quid profiteret̃, philosophum se esse respondit, id est studiosum, uel amatorẽ sapientiæ: quoniã sapientẽ profiteri, arrogantißimũ uidebat̃. Ionici uerò generis princeps fuit [f] Thales Milesius, [g] unus illorũ septẽ, qui appellati sunt sapiẽtes. [h] Sed illi sex uitæ genere distinguebant̃, & quibusdã præceptis, ad bene uiuendũ accõmodatis. Iste aũt Thales, ut successores etiã propagaret, rerum naturã scrutatus, [i] suasq; disputationes literis mandãs, eminuit: maximeq; admirabilis extitit, quod [k] astrologiæ numeris cõprehensis, defectus solis et lunę, etiã prædicere potuit. [l] Aquã tamẽ putauit rerum esse principiũ: & hic omnia elemẽta mũdi, ipsumq; mundũ, & quę in eo gignuntur, existere. [m] Nihil autẽ huic operi, quod mundo considerato, tam admirabile aspicimus, ex diuina mente præposuit. Huic successit [n] Anaximãder eius auditor: mutauitq; de rerũ natura opinionẽ. Non enim ex una re, sicut Thales ex humore, sed ex suis proprijs principijs, quasque res nasci putauit. Quæ rerũ principia, singularũ esse credidit infinita: & innumerabiles mũdos gignere: & quæcunq; in eis oriuntur, eosq; mundos modo dissolui, modo iterũ gigni, existimauit: quanta quisq; ætate sua manere potuerit: [o] nec ipse aliquid diuinæ menti, in his rerum operibus tribuẽs. [p] Iste Anaximenẽ discipulum, & successorẽ reliquit: qui omnes A rerum causas [q] infinito aeri dedit: nec deos negauit, aut tacuit: non tamẽ ab ipsis aerem factum, sed ipsos ex aere ortos credidit. [r] Anaxagoras uerò eius auditor harum rerum omnium quas uidemus effectorẽ diuinum animum sensit: & dixit, ex infinita materia, [s] quę constaret, dissimilibus inter se particulis, rerum omnium genera pro modulis & speciebus proprijs singula fieri, sed animo faciente diuino. [t] Diogenes quoq; Anaximenis alter auditor, [u] aerẽ quidẽ dixit, rerũ esse materiam, de qua omnia fierẽt: sed eum esse compotem diuinæ rationis, sine qua ni- B hil ex eo fieri posset. Anaxagoræ successit [x] auditor eius Archelaus: [y] etiã ipse de particulis inter se dissimilibus, quib. singula quęq; fierent, ita omnia constare putauit, ut inesse etiam mentẽ diceret, [z] quæ corpora dissimilia, id est illas particulas coniungẽdo & dissipando ageret omnia. [a] Socrates huius discipulus fuisse perhibet̃, magister Platonis, propter quem breuiter cuncta ista recolui.

L. VIVES

a DVo philosophorũ genera traduntur.] Sic olim primæ philosophantiũ in Græcia hæreses sunt separatæ, ut de terris principum nomen acciperent: alteri ab ea regione in qua philosophatus est magi- C ster Pythagoras Italia: alteri à patria Thaletis Ionia, in qua est Miletos, quæ etiam urbs Ionia est dicta, ut tradit Mela, quòd præcipua esset in ea regione. Sic Plato, sic Aristoteles etiam his uetustiores distinxerunt. b Ex ea parte Italiæ.] A Locris, inquit Plinius, incipit Italiæ frons, quam magnam Græciam dicunt, in tres sinus diuisa, qua Græciã spectat ad mare Superum: in quam regionẽ frequẽtes traiecere Græci. Miror esse qui putẽt totam Italiam magnam Græciam olim nominatã, & quidem permoti dicto Plinij lib. 3. sic scribentis: Quid ipsi de ea iudicauere Græci, genus in gloriam suam effusissimum, quotam partem ex ea appellando Græciam magnam? Quibus uerbis aperte ostendit non magnã Italiæ portionem uocatam olim magnam Græciam. In primo ex illis sinibus, quos dixi, sunt Tarentus, Metapontus, Heraclea, Croto, Turij. Patet inter promontoria Salem & Lacinium, ut scribit Mela, Tarentinus uocatur. D Hic docuisse Pythagoras fertur. c Alterum Ionicũ.] Ionia est regio in minore Asia inter Lycaones Lydosq; & mare nostrum lateribus cincta Aeolibus & Caribus: his à meridie, illis à septentrione. In ea est Miletos urbs, sicut Mela narrat, Ioniæ totius belli pacisq; artib. princeps, patria Thaletis astrologi, & Timothei musici, & Anaximãdri physici, aliorumq; ciuium inclyns ingenijs merito inclyta. Thales Anaximandrũ ciuem suum docuit: hic Anaximenem itidem ciuem Milesium. Ab hoc edoctus Anaxagoras Clazomenius, Periclem, Archelaum, Socratẽq; Athenienses instituit: à Socrate philosophia ferè tota Athenis. d Pythagorã Samium.] Aristoxenus Tyrrhenũ prodidit, quæ est una ex illis insulis quas Athenienses expulsis Tyrrhenis occuparũt. Cùm ex Aegypto redijsset, quò profectus est Amaside rege, offensus tyrãnide Polycratis Samij in Italiã transmisit. e A quo etiam ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum

Magna Græcia

Ionia

Pythagora

exortum.] Cicero v. Tusc. quæst. ex Heraclide Pontico A Platonis auditore narrat, Pythagoram à Leonte Phliasiorum tyranno rogatum, quid artis profiteretur, cumque superiores qui eidem studio essent dediti, sapiẽtes se cognominassent, ipsum se philosophum, id est sapientiæ studiosum modestiore nomine appellasse. Hinc sophi nomen tanquã superbum nimis & inuidiosum relictum, cæterosque philosophos esse nuncupatos. Neque enim sapiens est mortalium quisquã, soli deo id nominis congruit. f Thales Milesius.] Hic fuit primus qui in Græcia de rebus naturalibus cœpit philosophari, natus Olympiadis xxxv. anno primo, ut Apollodorus numerat apud Laertium. g Vnus illorũ septem.] Cùm à piscatoribus Milesiis iuuenes quidã iactum essent mercati, hicque mensam auream traxissent, contendentibus utrisque de mensa, ac sibi uindicantibus, Apollo consultus iussit sapienti dari. Data est ergo primum Thaleti, qui à multitudine Ionia sapiens existimabatur. Hic eam misit B alijs ex illis septem, qui alij remisit, quoad uentum est ad Solonem, qui mensam iussit Apollini, nempe uerè sapienti dari. Atque hi septem magna fama fuerunt ad posteros sapientiæ nomine, septemque Græciæ sapientes celebrantur. h Sed illi sex uitæ genere distinguebãtur.] Chilo Lacedæmonius, Pittacus Mitilenæus, Bias Prienæus, Cleobulus Lindius, Periander Corinthius, & Solon Atheniensis, de quibus libro xviij. fuse disseram. i Suasque disputationes literis mandans.] Nauticam astrologiam opus esse illius ferunt, alij ad Rhœcum Samium referunt. Lobon uerò Argiuus ad ducentos uersus ipsum de astrologia scripsisse est autor. k Astrologiæ numeris comprehensis.] Eudemus in historia astrologica solis defectus cõuersionesque prædixisse illum tradit. Plin. lib. ij. de obseruatione cælesti loquens: Apud Græcos, inquit, inuestigauit primus omnium Thales Milesius, Olympiadis xlviij. anno iiij. prædicto solis de- C fectu, qui sub Halyatte rege factus est, Vrbis conditæ anno clxx. Idem Eusebius, & Cicero lib. i. De diuinat. ubi non sub Halyatte legitur, sed sub Astyage. Sed ambo eodem fuere tẽpore, & gesserũt bellum inter se. l Aquã tamen putauit.] Secutus Homeri opinionẽ, qui Oceanum omnium patrem uocat. Plutarch. In Placitis, & alij complures coniecturã Thaletis adducunt, quòd semen animantium omnium humidum sit, nec alimentum sine humido constet: quin & astra ipsa putant Oceani humoribus uegetari & ali. m Nihil autem huic operi.] Tametsi Velleius apud Ciceronẽ Thaletẽ refert omnia putasse ex aqua fieri, mẽtemque quæ cuncta sit ex humore fabricata, deum esse: & Laertius illum ait, plena omnia putasse dæmonibus: rogatumque lateret ne deos homo male faciens, ne cogitans quidem respondisse. Hæc tamen scientiam dei arguunt, nõ administrationem re- D rum. n Anaximãder.] Et hic Milesius, sed alius ab illo Anaximandro ciue suo, qui historias scribit. Hic elementum infinitum posuit pro rerum principio, sed nõ definiens, cuius esset naturæ, an aereæ, an aqueæ, an igneæ: partes uerò illius infiniti mutari subinde, ipsum uerò totum immutabile esse, Aristot. Plutarch. Laert. Eusebius. o Nec ipse aliquid diuinæ mẽti.] In hoc reprehenditur à Plutarcho, quòd cùm materiam substituat, efficientẽ causam tollat. Infinitas enim illa materia est, quæ ex se gignere nihil ualet sine efficiente aliquo. Cicero tamen primo De natura deorum: Anaximandri, inquit, opinio est natiuos esse deos lõgis interuallis orientes occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos: ita eundẽ esse qui faceret, & ex quo faceret, & qui fieret contrarietates quæ in ipso sunt, hoc est per calidum & frigidum sempiternum, ut inquit in Præpar. Euang. Euseb. quod & Aristoteles subindicat i. lib. De physica auscultatione. p Iste Anaximenẽ.] Eurystrati filium itidem Milesium, qui natus Olymp. lxiij. mortuus est eo anno, quo Crœsi opes sunt euersæ: ut Apollodorus cõputat. q Infinito aeri.] Genere, inquit Euseb. infinito, quali tatibus finito: cuius condensatione & rarefactione omnia gignantur. Cicero: Anaximenes aera deum statuit, eumque gigni, esse immensum, & infinitum, & semper in motu. Sidera autem, solemque & lunam de terra natam esse opinatur. r Anaxagoras.] Clazomenis genitus, quæ sunt etiam in Ionia. Obijt lxxviij. Olymp. lxij. ætatis anno: opus suum sic tradunt Plutarchus, & Laertius Diogenes incœpisse: Vna res erat uniuersa: deinde accessit mẽs, eaque distinxit atque cõposuit: materiam enim finxit, in qua infinitæ inessent, tum earundẽ rerum, tum diuersarum particulæ commistæ, quæ separantur mente diuina, fiuntque res singulæ, uelut caro, si plures sunt carnis particulæ, os, si ossis, neruus, si nerui, pluresque cu iusquam alterius rei: non quia infint in osse, & carnis, & nerui, & ignis, & chartæ, & ligni particulæ: qui enim fieri posset, ut ex pane fieret uel os, uel sanguis, uel semina, & minutulæ ossis, sanguinisue portiunculæ in pane inessent, propter exiguitatem tamen sui, nobis imperceptæ. Aristot. Plutarch. Laertius. s Quæ constaret dissimilibus inter se.] In ueteribus libris, similibus inter se legitur, utrunque rectè. nam & Aristot. inquit, Anaxagoras infinitas partes in unoquoque ponebat corpore, & similia, & contraria, & similium partium, quæ uocabat ὁμοιομερῆ, id est cognatas: & ὁμοιομερῆς: quod uerbum similaritates uertit Gaza. Sunt enim ex corporib. alia similium partium, quæ inter se nõ nomine, sed numero distant, uelut aqua, ignis, caro, os, medulla, sanguis. Vnaquæque enim pars istorum, quæ modo materiam in se & formã capiat, cognominis est toti: & ipsæ inter se partes aquæ, sunt aqua: & sanguinis guttæ, sanguis. Sunt alia corpora, quæ partes diuersarum rationum & nominum capiunt: ut homo, equus, stirps, & omnia quæ uiuũt: in quibus alia sunt ossa, alia medullæ, alia sanguis, alia radix, alia caulis: tum & in artificialibus, ut in statua, & mensa, & scamno, & libro: neque enim unaquæuis charta est liber: nec quælibet mensæ pars est mensa. Hæ partes ἑτερογενῆ, id est uariorũ generum, seu, ut uertit Rodolphus Agricola, multigenæ nominantur. Anaxagoras illorum corporum similarium in unoquoque infinitas particulas esse aiebat: alias dissimiles & diuersas, ut ligni, sanguinis, aeris, terræ, ossis: alias inter se similes, ut infinitas ignis, quæ sunt inter se cognatæ: & infinitas aquæ, &c. nam & si segregatione generẽtur corpora, partes tamen diuersæ non ita possunt à se mutuo separari, quin infinitæ etiamnum relinquantur: ut fit unde aliud ex alio gigni queat, & nutriri animantes, stirpesque, & inter se cõmutari, aliæque in aliarũ locum & uicem succedere: corporum uerò dissimilarũ locum non ponebat infinitam multitudinem in unaquaque re: neque enim infinitas domos, aut innumeros homines in ligno, uel igne esse existimabat. t Diogenes quoque Anaximenis.] Diogenes multi fuerunt: Sinopæus, qui Cynicus est dictus, & Sicyonius historicus, & Stoicus, qui legatus iuit Romã cum Carneade, & Critolao, Seleuciæ natus, sed Babylonius dictus, & Tarsensis. Diogenes qui de quæstionib. poeticis scripsit: & is ipse Diogenes Laertius, ex quo hæc desumimus, & qui ætate hos oẽs antecessit, Diogenes Apolloniata, cuius meminit hic Augu. Cõmentator noster optimus plastes ex duobus Diogenibus, Apolloniata & Cynico formula nominis eadem comprehensis unũ effinxit, non minore arte quàm qui ex ipso eodẽ Thoma Valois, & Thoma Aquinate unũ confecit Thomam in cõmentarijs ad Boetiũ. u Aerem quidem dixit.] Cic. i. De nat. deorum: Quid aere quo

Thales Milesius

Anaximãder

Anaximenes

Anaxagoras

Diogenes

quo Diogenes Apolloniata utitur deo: mundos & hic A asseruit innumeros in spacio infinito, ibiq; creatũ mundum, ubi sese densior aer in globi formã compresserit, ac conspiparit. x Auditor eius Archelaus.] Hic, ut alij putant, Milesius: ut alij, Athenieñ. primus ex Ionia naturalem philosophiã Athenas inuexit: idcirco & Physicus est cognominatus: tametsi quòd moralem discipulus eius Socrates induxit. y Etiam ipse de particulis.] Plutarchus aerẽ immensum ait eum pro principio posuisse, & quæ circa eum essent rarũ ac densum, hanc aquam, illum ignem esse. z Quæ cor. d.] In ueteribus libris est, non dissimilia, sed æterna. a Socrates huius discipulus.] Hic est Socrates ille, de quo nihil satis posset pro dignitate dici, quẽ fuisse gentilium omnium sapientissimum constat, proximeq; ad Christianam sapientiam ex illis omnibus accessisse. Natus est Athenis Sophronisco marmorario patre, & Phanareta obstetrice matre: uir temperans, castus, iustus, mo- B destus, iniuriarum patiẽs: neq; opum, neq; uoluptatis, ac ne glorię quidem appetens: nihil enim eum scripsisse certum est. Hic primus, cùm cæteri nihil se nescire profiterentur, nihil se scire professus est.

Archelaus

Socrates

De Socratica disciplina. Cap. III

[a] SOCRATES ergo primus uniuersam philosophiã ad corrigendos, componẽdosq; mores flexisse memoratur: cùm ante illum omnes magis physicis, id est naturalibus rebus perscrutandis operã maximã impenderint. Non mihi aũt uidetur posse ad liquidũ colligi, utrum Socrates ut hoc faceret, [b] tædio rerum obscurarum & incertarũ ad aliquid apertũ & certũ reperiendũ animum intenderit: q̃ esset beatæ uitæ necessariũ: propter quam unã omnium philosophorũ inuigilasse ac laborasse uidetur industria. An uerò, sicut de illo quidam beneuolentius suspicãtur, [c] nolebat immundos terrenis cupiditatib. animos se extendere in diuina conari: quãdoquidem ab eis causas rerum uidebat inquiri, quas primas atq; summas, non nisi in unius ueri ac summi dei uoluntate esse credebat. [d] Vnde non eas putabat nisi mundata mente posse D comprehendi: & ideo purgandæ bonis moribus uitæ censebat instandũ, ut deprimentibus libidinibus exoneratus animus, naturali uigore in æterna se attolleret: naturãq; incorporei & incõmutabilis luminis, [e] ubi causæ omniũ factarum naturarũ stabiliter uiuũt, intelligẽtię puritate cõspiceret. [f] Constat eum tamen imperitorũ stultitiã scire se aliquid opinantiũ, etiam in ipsis moralibus quæstionibus, quò totum animũ intendisse uidebatur, uel cõfessa ignorãtia sua uel dissimulata scientia, lepore mirabili differẽdi & acutissima urbanitate agitasse atq; uersasse.

A [g] Vnde & concitatis inimicitijs [h] calumniosa criminatione damnatus, morte multatus est. [i] Sed eum postea illa ipsa, quæ publicè damnauerat Athenieñ. ciuitas, publicè luxit, in duos accusatores eius usqueadeò populi indignatione conuersa, ut unus eorum oppressus ui multitudinis interiret, exilio aũt uoluntario atq; perpetuo pœnã similẽ alter euaderet. Tam præclara igitur uitæ mortisq; fama Socrates [k] reliquit plurimos suæ philosophię sectatores, [l] quorum certatim studium fuit in quæstionum moralium disceptatione uersari, ubi agitur de summo B bono, sine quo fieri homo beatus non potest. [m] Quod in Socratis disputationibus dũ omnia mouet, asserit, destruit, quoniam nõ euidenter apparuit, quod cuiq; placuit, inde sumpserunt, & ubi cuiq; uisum est, constituerũt finem boni. [n] Finis autem boni appellatur quò quisq; cùm peruenerit beatus est. Sic aũt diuersas inter se Socratici de isto fine sententias habuerunt, ut (quod uix credibile est unius magistri potuisse facere sectatores) quidam summum bonum esse dicerent uoluptatem, [o] sicut Aristippus, qui- C dam uirtutem, [p] sicut Antisthenes. [q] Sic alij atq; alij aliud atq; aliud opinati sunt: quos commemorare longum est.

L. VIVES

a Socrates ergo primus.] Cic. 1. Acad. quæst. Socrates mihi uidetur, id quod constat inter omnes, primus à rebus occultis & ab ipsa natura inuolutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerãt auocauisse philosophiam, & ad uitam communem adduxisse, ut de uirtutibus & uitijs, omninoq; de bonis rebus & malis quæreretur: cælestia autem uel procul esse à naturæ cognitione censeret, uel si maxime cognita essent, nihil tamẽ ad bene uiuendũ conferre. b Tædio rerum obscu. & in. ad aliquid ap.] Melius legitur in antiquis lib. apertum. Xenoph. in Comment. 1. Rerum So- D craticarũ, Socratem scribit mirari solitum nõ deprehendisse istos, qui res naturales noctes & dies inquirunt, & tractant, nihil posse in eis inueniri certu atque perspectũ quam sententiã fuse multis exemplis prosequit. c Nolebat immundos ter.] Lact. lib. 3. Non inficior Socratẽ fuisse paulò cordatiorem q̃ cæteros, qui naturã rerum putauerunt ingenio posse cõprehendi, in quo illos non tantum excordes fuisse arbitror, sed etiã impios, quòd in secreta illius cælestis prouidentiæ curiosos oculos uoluerunt immittere. & pòst: Nimirum multo sceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cæleste templum prophanari impijs disputationibus quærunt, q̃ qui ædem Vestæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intrarit. d Vnde non eas putabat nisi mund. m.] Socrates de hoc copiose disputat moriturus apud Plat. in Phædone, ubi ostendit philosophari neminem recte posse, nisi se q̃ maxime fieri possit à consortio corporis, id est, ab omnibus affectibus seiungat: quod tum optimé fiet, cùm animus liber erit

Socrates

erit, corporisq; carcere solutus: & in hac uita ut quisq; se A maxime perturbationib. exoluit, ita liberrime uerissimeq; id quod est, uerūq; ipsum, hoc est deū & diuina cōtemplatꝰ: idcirco philosophia definit̃ mortis meditatio, id est corporis animæq; separatio, & ceu diuortiū quoddam, ut animus purus sit, corporis fece nō contaminatus: nā purissimū illud diuinū uerum ab impuro animo contingi nefas, ideo amicis deorū plura esse cognita existimabat, q̄ impuris hominibus, & qui deū nō sequuntur. In Cratylo solos bonos uiros sapientes esse dicit. & in Epinomide perituā rerū cælestiū docturū aliquem nisi opem deus tulerit, negat. Apul. ex Plat. & alia initia rerū inueniri forsitā posse, aut quæ deo nota sint, uel ei qui sit dijs amicus. e Vbi causæ. om. fa. na.] Hęc sunt ex doctrina Plat. & August. non quid ipse, sed quid Socrat. sentiat refert. Istud adieci, qm̄ Philalethes noster sententiā putat esse August. cui statim ueritatē suam addit cum realitatibus & formalitatibus, quales nunq̄ ne B per somniū quidē August. cogitauit. Plato enim in 6. De rep. deum ait lumē esse mentis, nō secus q̄ sit sol hic quē uidemus, lumē oculorū corporis, & ut beneficio huius habemus, quod cernimus: ita beneficio dei, quod intelligimus: lumenq; illud sacrū & diuinū rebus ipsis ueritatē, nobis uerò uim eius percipiendæ tenēdæq; largiri, ac esse ut ex Plat. inquit Greg. Naz. solē hunc mūdi uisibilis lumē, deū uerò mūdi inuisibilis. f Constat eū tamē.] Eius sermones retulerūt in Dialog. Socratici Plat. Xenoph. Aeschines, Xenocrat. & alij quibus ipse mira dexteritate inscitiā eorū, qui nihil ignorare sibi ac multitudini persuaserāt, detegit, uelut Protagoræ, Gorgiæ, Euthydemi, Dionysodori, & aliorū. g Vnde & cōcitatis inimicitijs.] Plat. in Apol. ex disp. Socrat. natas esse illi inimicitias narrat. idem Laert. tres Socratē accusarunt, Anytus, Melitus, & Lycon orator, qui fuit actor, cùm Anytus opificū turbam tueret̃, & reliquorū urbanorū, C quos sæpe Soc. derisisset. Melit. uerò poetarū, quos Soc. damnasset, & expellendos è ciuitate censeret. de his reb. Plato, & Xenoph. in Soc. Apologijs. Sed explicatius rē omnē persecutus est Laer. in Socrate. damnatus est a 81. sententijs. h Calumniosa crim.] Non me, inquit Socrates, uel accusatores perimēt, uel crimina, sed inuidia sola, qua una præclari uiri q̄ plurimi interierūt & interibunt. i Sed eū postea.] Tanta cepit Atheniēses oēs ob damnatū Socr. pœnitentia, ut paulò pòst gymnasia omnia clauderēt, faciesq; iustitij esset in ciuitate: Melitū morte mulctarint, Anytū exilio, Socrati statua ænea erecta sit, Lysippi opus. k Reliquit plurimos.] Omnes ferè philosophantiū sectæ in Socratē initiū suæ disciplinæ referebant, Platonici, Academici, Cyrenaici, Cynici, Peripat. Megarēses, Stoici. l Quorū cer. stu. fuit.] Hac una quæst. de summo bono summoq; malo distinguebant̃ sectæ. m Quod in Soc. disp.] Ita enim disputabat ille, ut magis eliceret refutaretq; sententiā eius qui D cū disputabat, q̄ suā ipse proderet aut affirmaret. Neq; enim putabat esse eius, qui nihil se scire diceret, aliquid asserere, ut ipse dicit in Theæteto Plat. n Finis aūt boni.] Is est, in quē ut Cic. 1. De fin. inquit, omnia bene uiuendi recteq; faciēdi cōsilia sunt referenda, & in 3. Cùm enim hoc sit extremū: sentis enim credo me tā diu quod Græcus τέλ⊛ dicat, id dicere tum extremū tum ultimum, tum summū, licebit etiā finē pro extremo, aut ultimo dicere, hic propter seipsum quęritur, & alia omnia propter hunc. Sicut Plato, Arist. & reliqui philosophi dixerunt. o Sicut Aristippus.] Hic Cyrenis natus est, primusq; ex Socraticis mercede docuit, ut etiam doceri uoluit. Tametsi preciū Socr. nunq̄ accepit, dicēs prohiberi se à dæmone. tum etiā inferiori Dionys. Syracusano assentari & perferre ab eo cōtumelias sustinuit quæ-

A stus gratia. Corporis uoluptatem summum bonum posuit. Diogenes Laer. ab hoc philosopho Cyrenaici sunt constituti. Obiter dictū Hier. annotabo, qui in cōment. in Ecclesiasten, cùm de uoluptate loquit̃: Et hæc, inquit, aliquis loquatur Epicur. & Aristippus & Cynici, & cæteri pecudes philosophorū: legēdum & Cyrenaici. Quid enim uoluptati cum institutis Cynicorum? p Sicut Antisthenes.] Hic est autor Cynicæ sectæ, id est caninæ. Diogenem Sinopensem Cynicum docuit, uirtutem uoluit summum esse bonum. q Sicq; alij atq; alij.] Cicero opiniones multorū recenset De finib. bonorum in 2. lib. eius argumentis. Illinc petat, qui desiderat, & nos obiter attigimus in Præfatione legū Cic.

De præcipuo inter discipulos Socratis Platone, qui omnem philosophiam triplici partitione distinxit. Cap. IIII

B SED inter discipulos Socratis non quidē immerito excellentissima gloria caruit, qui omnino ceteros obscuraret, Plato.[a] Qui eū esset Atheniēsis, honesto apud suos loco natus et ingenio mirabili lōge suos cō discipulos anteiret, parū tñ putans perficiēdæ philosophiæ sufficere seipsum,[b] ac Socratieā disciplinā, q̄ longe lateq̄ potuit peregrinatus est, quaquauersū eū alicuius nobilitatæ sciētiæ percipiēdæ fama rapiebat.[c] Itaque & in Ægypto didicit, quæcunq; illic magna habebant atq; docebant, & inde[d] in eas Italiæ partes ueniēs ubi C Pythagoreorū fama celebrabat̃, quicquid Italiçe philosophiç tūc florebat, auditis eminentiorib. in ea doctorib. facillime cōprehēdit. Et quia magistrum Socratē singulariter diligebat, eū loquentē ferè in omnib. sermonibus suis faciēs,[e] etiā illa quæ uel ab alijs didicerat, uel ipse quāta potuerat intelligentia uiderat, cū illius lepore & moralib. disputationib. tēperauit.[f] Itaq; cū studiū sapiētiç in actione & contēplatione uerset̃, unde una pars eius actiua, altera contēplatiua dici potest: quarū actiua ad agendā uitam,[h] id est ad mores instituēdos pertinet, contemplatiua D aūt ad conspiciēdas naturæ causas, & syncerissimā ueritatē:[g] Socrates in actiua excelluisse memorat̃: Pythagoras uerò magis cōtemplatiuæ quibus potuit intelligētiæ uiribus institisse. Proinde Plato utrunq; iūgendo philosophiā perfecisse laudatur, quā in tres partes distribuit. Vnā moralē, quæ maxime in actione uersatur. Alterā naturalem, quę contēplationi deputata. Tertiā rationalem:[i] qua uerū disterminatur à falso.[k] Quæ licet utriq;, id est actioni & contemplationi sit necessaria, maxime tamen contemplatio

perspe-

perſpectionem ſibi uendicat ueritatis. Ideo hæc tripertitio nō eſt cōtraria illi diſtinctioni, qua intelligitur omne ſtudiū ſapientiæ in actione & contemplatione cōſiſtere. Quid autē in his uel de his ſingulis partibus Plato ſenſerit, id eſt ubi finem omniū actionū, ubi cauſam omniū naturarū, ubi lumē omnium rationū eſſe cognouerit uel crediderit, diſſerendo explicare & longū eſſe arbitror, & temere eſſe affirmandū nō arbitror. Cum em̄ magiſtri ſui Socratis, quē facit in ſuis uoluminibus diſputantē, notiſsimū morē diſsimulandæ ſcientiæ uel opinionis ſuę ſeruare affectat, quia & illi ipſe mos placuit, factum eſt ut etiā ipſius Platonis de rebus magnis ſentētiæ nō facile perſpici poſsint. Ex his tamen quæ apud eum legunt, ſiue quę dixit, ſiue quæ ab alijs dicta eſſe narrauit, atq; cōſcripſit, quæ ſibi placita uideren̄, quædam cōmemorari, & huic operi inſeri oportet à nobis: uel ubi ſuffragat̄ religioni ueræ, quā fides noſtra ſuſcipit, ac defendit, uel ubi ei uidetur eſſe contrarius: quantū ad iſtam de uno deo & pluribus pertinet quæſtionem, quem propter uitā, quæ poſt mortē futura eſt ueraciter beatā, colendū eſſe catholicę religionis aſſerit diſciplina. Fortaſsis em̄ qui Platonē cæteris philoſophis gentiū longe lateq; prælatū acutius atq; ueracius intelle xiſſe, atq; ſecuti eſſe fama celebriore laudantur: aliquid tale de deo ſentiunt, ut in illo inueniatur, & cauſa ſubſiſtendi, & ratio intelligendi, & ordo uiuēdi. Quorū triū, unū ad naturalem, alterū ad rationalē, tertiū ad moralem partē intelligitur pertinere. Si enim homo ita creatus eſt, ut per id quod in eo præcellit, attingat illud quod cuncta pręcellit, id eſt unū uerū optimū deum, ſine quo nulla natura ſubſiſtit, nulla doctrina inſtruit, nullus uſus expedit: ipſe quæratur, ubi nobis omnia ſunt ſecura: ipſe cernatur, ubi nobis certa ſunt omnia: ipſe diligatur, ubi nobis recta ſunt omnia.

L. VIVES

a QVi cùm eſſet Athenien̄.] Platonis parentes fuere Ariſto & Perictione: paternum genus in Codrum referebatur, qui ultimus regnum Athenis tenuit, maternum in Solonē, unum ex ſeptem ſapientibus, inclytum legibus Athenien̄. latis. utraq; gens proautorem ſuę nobilitatis Neptunum nominat. Natus eſt Plato Athenis Olympiade lxxxviij. Huius uiri uitam, actusq; præclaros multi literis mandarunt: multi illum ſupra humanum omne faſtigium de moribus & ſapientia collocant: ſed reuera tantum abeſt, ut amore longius iuſto euectos credam, ut niſi ſcirē addictiſsimos illi eſſe, qui hæc faciunt, ſubinuidiſſe laudibus illius ſuſpicarer. Fallitur mea ſententia, quiſquis Platonem nō aliquanto plus quàm hominem, aut certe non ex optima illa & rariſsima hominum nota fuiſſe putat. b Ac Socraticam diſciplinam.] Alibi, à Socratica diſciplina. q. poſt perceptam à Socrate diſciplinam Athenis. c Itaq; & in Aegypto.] Laertius poſtquā ex Italia redijt, ad Aegyptum eum profectum ſcribit cum Euripide. d In eas Italiæ p. u.] In magnā Græciam, ubi Pythagoras philoſophatus, multos diſciplinæ ſuæ admiratores, ac ſectatores reliquerat. Ex eis Plato Tarenti audiuit Archytam ſeniorem, & Euritum, Locris Timæum, Crotoni Philolaum. Cicero in Catone, Platonem ſcribit Tarentum ueniſſe L. Aemilio, Ap. Claudio coſſ. tametſi Liuius eo tempore, id eſt ante Caudinam ſubiugationem annis 4. & & 20. non ponit Appium cum Aemilio conſulē, ſed L. Furium Camillum. Profectus eſt etiam Plato Megaram ad Euclidem mathematicum, & Cyrenas ad Theodorū eundem mathematicum, profecturus ad Perſarum magos, niſi bella obſtitiſſent. e Etiam illa quæ uel.] Plato quæcunq; ſcripſerat, Socratis dicebat eſſe, ut in Epiſtolis ait ad Dionyſium. & non ſolùm moralia, quibus Socrates plurimum ualebat, ſed naturalia quædam in Dialogis ei attribuit. f Itaq; cum.] Plato & Ariſtoteles diſciplinas quaſdam ponunt, quas neq; actiuas dicant, nec contemplatiuas, ſed effectrices: uelut architecturam, & totam artem fabrilem. Itaq; alias artes ad ſpeculationem pertinere aiunt, ut theologiā: alias ad agendum, in quibus poſt actum, opus nullum reſtat, ut rhetoricen & muſicen: alias ad fabrefaciendum, unde ſunt tam multa opera uitæ utilia, ædes, naues, urbes, menſæ, ueſtes. Sed hæc diuiſio artium non ſpectat ad ſtudium ſapientiæ, de quo hic loquimur. g Socrates in Actiua.] Actiuam dicit, quæ ad uirtutē, mores, uitāq; agendam ſpectat, in qua totus fuit Socrates, cū alioqui multum in ea contēplaretur. Adimantus enim ſic Socrati loquitur in 2. lib. De rep. Platonis: Omnē uitā nulla in re alia, q̄ ſpeculatione conſumpſiſti. Idem Socrates quantum inquirendis perſpiciendisq; rebus ad uitam pertinentibus poſuerit operæ, declarat apud Platonē in Apologia: ſed eæ res ad agendum dirigebantur: quas uerò Pythagoras ſcrutabatur, cùm apertæ erant, & ad cognitionem peruenerāt ſui, ulterius non progrediebantur. h Quā in t. p. d.] Euſeb. lib. Præparat. Euang. hāc Platonis philoſophiæ ſectionem ab Hebræis deriuatam eſſe dicit, affertq; ſententiam Attici philoſophi, qua diuiſio illa declaratur apertius, docetq; Platonē coniunxiſſe partes omnes philoſophiæ in unum uelut corpus, diſperſas prius ceu membra Penthei: nam Thales & eius diſcipuli phyſicæ totos ſe tradiderant: ſex alij ſapientes ethicæ: Zeno & omnes Eleatici dialecticæ. Plato hæc omnia coagmentauit, & oſtendit hominibus, non laceram philoſophiam, ſed integrā atq; abſolutam: cui ſuffragatur Ariſt. ipſe lib. 7. Philoſ. Laertius in Plat. philoſophiæ ratio olim circa unā tantum phyſicæ ſpeciē uerſabatur: acceſsit Socrates, & addidit ethicen. tertiam Plato philoſophiæ dialecticen adiecit, & conſummato philoſophiæ operi extremā manum impoſuit. Apuleius in Dogmate Platonis, de ipſo loquens: Quapropter inuenta Parmenidis ac Zenonis ſtudioſius executus, ita omnibus quæ admirationi ſunt ſingula, ſuos libros expleuit, ut primus tripartitam philoſophiam copularet, ſibiq; inuicem neceſſarias partes, neq; pugnare inter ſe tantum modo, ſed etiā mutuis adiuuari auxilijs oſtenderit. Hęc ille. Ex Dialogis Platonis, alij ad rationē differendi pertinent, ut Gorgias, & Euthydemus: alij ad mores priuatos,

tos.ut Mennon,Euthyphro,Philebus, Crito:alij ad mo- A
res publicos,ut leges,& respublica:alij ad res naturæ,ut Timæus:alij ad τὰ μετὰ τὰ φυσικά, ut Parmenides,& Sophista, tametsi cum ratione dialectica sunt hi dialogi coniuncti. i Qua uerū determinat à falso.] Antiqui codices,Quę uerū disterminat à falso,hoc est separat,ut Lucanus : Qui Gallica certus Limes ab Ausonijs disterminat arua colonis. Et Mela : Europā ab Asia stadijs v. disterminat Thracius,ut dictū est Bosphorus. k Quæ licet utriq;,id est actioni & contemplationi.] Magnis & odiosis contētionibus nostri philosophi quærūt, sitne dialectica sciētia practica,an speculatiua:quę disputatio inutilis mea sentētia, quales sunt penè omnes quæ hac tēpestate in philosophia docent,discūturq;,distinet studia iuuenum,confictis miris somnijs de speculatione & praxi. Tandē sentētia litis uulgo nūc pro praxi datur,quod dialectica doceat argumētari:quasi uerò nō magis in inspectione naturæ argumētemur, quàm in actione uitæ. Sed B
isti nec quid sit inspicere res naturę sciūt,nec quid agere uitā,aut quomodo sit agēda. Non quod putē eā in sola speculatione sitā esse, sed optime hic Augu. definisse utriq; philosophiæ esse illā necessariā, magis tamen ad inuestigandū quid ubiq; uerū, quid falsum, quid probabile, quid secus sit,accōmodari. l Cùm enim magistri sui Soc.] Ipse Plato,ut dixi, libros ferè suos Socratis esse fatebat,& in omnibus dialogis eius quæ Socrati dant, ea sunt ex sententia Plat.credenda, sed ex uerbis quoq; Timæi, & hospitis Atheniēsis, & Eleatis Plat. sententiā suā profert. m Siue quę ab alijs.] Alibi,ab illo,scilicet Socrate:ea enim sentit Plato,quæ Socrates, quanquam & quæ alij nōnulli,ut modò dixi. n Si enim homo ita cr.e.u, per id q.in eo pr.] Quid opus est tā multis clamoribus disputare,sitne hoc intellectus, an uoluntas, cùm satis, ut alios præterea,ab Arist.in lib.Moralib.dictū sit, mentem esse in homine omniū optimū & præstantissimū.In C
ea est,& quē uocāt intellectū,& uolūtas,& memoria:uerū illa quia sic dicunt,ut nec unquam fuerint, nec intelligantur,admirationi sunt:hæc quia intelligunt, & propemodū prehendunt manibus,sordēt. o Ipse quæratur.] Subinde alludit ad illā tricipitē philosophiæ distributionē:& in ueterib.lib.sic legit:ipse quærat,ubi nobis certa sunt omnia:ipse cernat, ubi nobis uera sunt omnia,&c.

Quòd de theologia cum Platonicis potissimum disceptandū sit, quorū opinioni omniū philosophorum postponēda sunt dogmata. Cap. V

Si ergo Plato dei huius imitatorē, cognitorē, amatorē dixit esse sapientē, cuius participatione sit bea- D
tus,quid opus est excutere cæteros, quorū nulli nobis,quàm isti propius accesserunt? Cedat eis igitur nō solū theologia illa fabulosa deorū criminib. oblectās animos impiorū, nec solū etiā illa ciuilis, ubi impuri dæmones terrestribus gaudijs deditos populos deorū nomine seducētes, humanos errores tanquam suos diuinos honores habere uoluerūt:ubi ad spectādos suorū criminū ludos,[a] cultores suos tanquam suę uanitatis administratores habuerūt:ubi per eos ad suū cultū studijs immūdissimis alios excitātes, & sibi delectabiliores ludos de ipsis spectatorib.exhibentes. Vbi si qua uelut honesta gerūtur in tēplis,cōiuncta sibi theatrorū obscœnitate turpant, & quæcunq; turpia gerūtur in theatris,cōparata sibi tēplorū fœditate laudantur. Et ea quæ Varro ex his sacris,quasi ad cęlū & terrā rerumq; mortaliū semina & actus interpretatus est,quia nec ipsa illis ritibus significant, quæ ipse insinuare conat, & ideo ueritas conantē nō sequit. Et si ipsa essent, tn animæ rationali ea quę infra illam naturæ ordine constituta sunt, pro deo suo colenda nō essent:nec sibi præferre debuit, tanquam deos eas res,quib. ipsam prætulit uerus deus, & ea quæ Numa Pōpilius reuera ad sacra eiusmodi pertinētia secū sepeliēdo curauit abscōdi: & aratro eruta senatus iussit incēdi. In eo genere sunt etiā illa,ut aliqd de Numa mitius suspicemur,[b] quæ Alexander Macedo scribit ad matrē sibi à magno antistite sacrorū Ægyptiorū quodā Leone patefacta. Vbi nō Picus,et Faunus,& Æneas,& Romulus,uel etiā Hercules,& Æsculapius, & Liber Semele natus, & Tindaridæ fratres, & si quos alios ex mortalib. pro dijs habent,[c] sed ipsi etiā maiorū gentiū dij, quos Cic.in Tusc. tacitis nominib. uidetur attigere:Iupiter,Iuno,Saturnus,Vulcanus, Vesta,& alij plurimi,quos Varro conat ad mūdi partes siue elemēta trāsferre,homines fuisse produnt. Timēs enim & ille quasi reuelata mysteria,petēs admonet Alexandrū, ut cū ea matri cōscripta insinuauerit,flāmis iubeat concremari. Non solū ergo ista quæ duæ theologię continēt,fabulosa scilicet & ciuilis,Platonicis philosophis cedāt, qui uerum deū,& rerū autorē, & ueritatis illustratorē, & beatitudinis largitorē esse dixerūt. Sed alij quoq; philosophi, qui corporalia naturæ principia corpori deditis mentibus opinati sunt,cedāt his tātis & tāti dei cognitorib. uiris,ut Thales in humore,Anaximenes in aere,[d] Stoici in igne,Epicurus in atomis,hoc est, minutissimis corpusculis, quæ nec diuidi nec sentiri queūt, & quicunq; alij quorū enumerationi immorari non est necesse:siue simplicia,siue coniuncta corpora: siue uita carētia,siue uiuētia,sed tn corpora, causam principiumq; rerū esse dixerūt.[e] Nam quidā eorū à rebus non uiuis res uiuas fieri posse crediderūt,sicut Epicurei.[f] Quidā uerò à uiuēte quædā uiuētia,quædā nō uiuen-

tia, sed tamē à corpore corporea.[g] Nā Stoici ignem, id est corpus unū ex his quatuor ele mentis, quibus uisibilis mūdus hic constat, & uiuentē, & sapientē, & ipsius mūdi fabricatorem atq; omniū quæ sunt in eo, eumq; omino ignē deū esse putauerūt. Hi et cæteri similes eorū, id solū cogitare potuerūt, q̄ cū eis corda eorū obstricta carnis sensib. fabulata sūt.[h] In se qppe habebāt, q̄d nō uidebāt, & apud se imaginabant̄, q̄d foris uiderant, etiā qn̄ non uidebāt, sed tantūmodo cogitabāt. hoc aūt in cōspectu talis cogitationis iā nō est corpus, sed similitudo corporis. Illud aūt unde uidet̄ in animo hæc similitudo corporis, nec corpus est, nec similitudo corporis: & unde uidetur, atq; utrū pulchra an deformis sit iudicat̄, profecto est melius q̄ ipsa quæ iudicat̄. Hæc mēs hominis & ipsa rationalis animæ natura est, quę utiq; corpus nō est, si iā illa corporis similitudo cū in animo cogitātis aspicitur atq; iudicat̄, nec ipsa corpus est. Nō est ergo nec terra, nec aqua, nec aer, nec ignis: quib. quatuor corporib. quæ dicunt̄ quatuor elemēta, mundū corporeū uidemus esse compactū. Porrò si noster animus corpus nō est: quomodo deus creator animi corpus est? Cedāt ergo & isti ut dictū est, Platonicis,[i] cedāt & illi q̄s quidem puduit dicere deū corpus esse, uerunta men eiusdē animæ cuius ille est animos nostros esse putauerūt. Ita non eos mouit tāta mutabilitas naturę, quam dei naturę tribue re nefas est.[k] Sed dicunt: corpore mutatur animæ natura, nam per seipsam incōmutabilis est. Poterāt isti dicere, corpore aliquo uulneratur caro, nam per seipsam inuulnerabilis est. Prorsus quod mutari nō potest, nulla re potest, ac p̄ hoc quod corpore mutari potest, aliqua re potest, & ideo incommutabile recte dici non potest.

L. VIVES

a Cultores suos tanquā suæ.] Alibi sic legitur, Cultores suos tanquam ad suum cultum studijs incitatos. b Quæ Alexander Macedo scribit ad matrem.] Cyprianus De idolorum uanitate, ubi dicit deos omnes gentium homines fuisse: Hoe, inquit, ita esse Alexander Magnus insigni uolumine ad matrē suā scribit, metu suæ potestatis proditum sibi de dijs hominibus à sacerdote secretum, quod maiorum regum memoria seruata sit, inde colendi & sacrificandi ritus inoleuerit. c Sed ipsi etiā maiores gentium dij, quos Cicero in Tuscul. tacitis nom.] Legendum maiorū gentium dij. Tarquinius Priscus quintus Rom. rex ueteri senatui centum senatores adiecit, ut in eo ordine maiores uires obtineret. Hi sunt minorum gentium patres dicti, prio-

Maiorū gentium dij

A res illi maiorum: ita μεταφορικῶς Cicero præcipuos illos & uetustate confirmatos deos maiorum gentiū uocat. Hoc dicto primo Tus. quæst. Si uerò scrutari uetera, & ex ijs ea quæ scriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner, illi ipsi maiorū gentium dij qui habentur, hinc à nobis profecti in cælum reperiantur. Hæc Cicero, docēs animos hominum esse immortales, eosq; esse quos pro dijs colamus, cùm corpore soluti in cælum euolarunt. Tales esse Romulum, Herculem, Liberū Semele natum, Tindaridas, hoc est Castorē & Pollucem, matrē Matutam, ac totum propè cælum hominibus esse completum. In Leg. item Cicero deos maiorum gentium uocat eos qui cælestes semper sunt habiti. Adscriptitios dicit, quos in cælum merita uocarunt. d Stoici in igne.] Cic. in lib. De nat. deorū: Stoici, inquit, omnē uim dicūt esse ignem, Heraclitum, ut uerisimile est, secuti, & Zeno princeps illorum naturā, quam eandem deum putauit B sic finit: ignem artificiosum ad gignendum progredientem uia. e Nam quidam eorū à rebus non uiuis.] Epicurei ex atomis temerè uolitantibus, & fortuito coeuntibus homines & reliqua conflari animātia dicebāt. f Quidam uerò à uiuente quædā uiuentia.] Sic est legendum ex scriptura antiquorū codicū: Quidā uerò à uiuente quidem, & uiuētia & non uiuētia, sed tamen à corpore corpora. g Nam Stoici ignē.] De hoc plurima Cic. 2. De nat. deo. h In se quippe habebant.] Animū suum incorporalem imaginari nō poterant, sed tantū corporalia, nec ea quæuis, sed quę aliquando sub sensus nostros uenerunt. Decantatū illud in scholis etiā pueris, Nihil esse in mēte, quod prius nō fuerit in sensu: hoc est, mentē nostrā nihil cogitare posse, quod circum uestitū non sit aliqua ex his rebus, quas aliquādo sensu percepit: ita ees ex se incorporeas corporaliter cognosci C mus, & res corporales quas nunq̄ uidimus, cū animo et cogitatiōe intuemur, ea forma facieq; inspicimus qua erāt aliæ res quas uidimus. ut si quis cùm Romā nunq̄ uiderit, de ea cogitet, muros, tēpla, ædificia illi affinget, quæ uel Parisus, uel Louanij, uel Valentiæ inspexit. Docet dehinc Augustinus cogitationes hominū esse incorporeas, sensusq; internos animi à quibus cogitationes fiunt, & cogitationib. & corporib. uniuersis antestare: cuius animi mentisq; cùm sit parēs ipse deus, colligitur nō corpus esse deum, sed rem aliquā & cunctis corporibus, & animis quoq; præstantiorem. i Cedant & illi quos puduit dicere deum corpus esse.] Cic. 1. De nat. deor. Nam Pythagoras, qui censuit deum esse animum per naturā rerum intentum & cōmeantem, ex quo nostri animi caperentur, nō uidit distractione humanorū animorum, discerpi & lacerari deum, & cùm miseri ani D mi essent, quod plerisq; contingeret, tum dei partē esse miseram, quod fieri non potest. Plato uerò animos nostros de substantia astrorū decisos putat, & eodem redituros, si puri ex hac uita discesserint, unumquemq; ad astrum, è quo est desumptus: cumq; sidera ex elementis quatuor sint coagmētata, & animas ipsas eiusdē esse cōstitutionis ac naturæ, tametsi longe diuersæ rationis, q̄ sit ista corporū ex elemētis compositio. k Sed dicunt corpore.] Verg. 4. Georg. & 6. Aeneid. opinionē Pythagoricam adducit, ex deo, id est anima mundi canens

Quemq; sibi tenues nascentē arcessere uitas, & ad eam post mortem redire. Sed quoniā dubitari posset, qui fit, ut cùm omnes animæ de eodem principio sint deriuatæ, non omnes eodem intelligant modo, & sapiant, & ratione utantur: idcirco à corporib. hæc manare discrimina ostendit, non ab animis ipsis. sic enim inquit:

Principio cælum & terras, camposq; liquentes,
Lucentemq; globum lunæ, Titaniaq; astra
Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

inde

Inde hominum pecudumq; genus, uitæq; uolantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est ollis uigor, & cælestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terreniq; hebetant artus, moribundaq; membra.
Hinc metuūt, cupiuntq;, dolent, gaudentq;, nec auras
Respiciunt, clausæ tenebris & carcere cæco.

Quæ omnia declarat fuse Seruius grāmaticus. Porphyrius 4. De sacrificijs, compati animam cum corpore ex Pythagorica disciplina concedit, & é corpore bene aut secus affecto aliquid in animum redundare, permutari tamen ex hoc animæ naturam negat.

De Platonicorum sensu in ea parte philosophiæ, quæ physica nominatur. Cap. VI

VIDERVNT ergo isti philosophi, quos cæteris non immerito fama atq; gloria prælatos uidemus, [a] nullum corpus esse deū, & ideo cūcta corpora transcenderūt quærentes deum. [b] Viderūt quicquid mutabile est, nō esse summū deū: & ideo omnem animā mutabilesq; spiritus transcenderūt, quęrētes summū deū. [c] Deinde uiderūt omnē speciē in re quacunq; mutabili, qua est quicquid illud est, quoquo modo & qualiscunq; natura est, nō esse posse nisi ab illo, qui uere est, quia & incōmutabiliter est. Ac per hoc siue uniuersi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatūq; motum, & elemēta disposita à cælo usq; ad terrā, & quæcunq; corpora in eis sunt: siue omnem uitā, uel quæ nutrit, & continet, qualis est in arboribus: uel quæ & hæc habet, & sentit, qualis est in pecoribus: uel quę et hęc habet & intelligit, qualis est in hominibus: uel quæ nutritorio subsidio non indiget, sed tantum continet, sentit, intelligit, qualis est in angelis, nisi ab illo esse nō posse qui simpliciter est. [d] Quia non aliud illi est esse, aliud uiuere, quasi posśit esse nō uiuēs: nec aliud illi est uiuere, aliud intelligere: quasi posśit uiuere non intelligēs: nec aliud illi est intelligere, aliud beatū esse: quasi posśit intelligere, & non beatus esse: sed quod est illi uiuere, intelligere, beatū esse, hoc est illi esse. Propter hanc incōmutabilitatem & simplicitatē intellexerunt eū, & omnia ista fecisse, & ipsum à nullo fieri potuisse. Considerauerunt enim quicquid est, uel corpus esse uel uitā, [e] meliusq; aliquid uitā esse, q̄ corpus, speciemq; corporis esse sensibilē, intelligibilem uitæ. Proinde intelligibilē speciē sensibili prætulerūt. Sensibilia dicimus, quæ uisu tactuq; corporis sentiri queunt: intelligi-

Aug.

A bilia quę conspectu mētis intelligi possunt.
Nulla est enim pulchritudo corporalis, siue
in statu corporis, sicut est figura, siue in mo-
tu, sicut est cantilena, de qua non animus iu
dicet. Quod profectò nō posset nisi melior
in illo esset hæc species, sine tumore molis,
sine strepitu uocis, sine spacio uel loci uel tē
poris. Sed ibi quoq; nisi mutabilis esset, nō
alius alio melius de specie sensibili iudica-
ret: melius ingeniosior q̄ tardior, melius pe
ritior q̄ imperitior, melius exercitatior q̄
minus exercitatus, et idem ipse unus eū pro
ficit melius utiq; postea q̄ prius. Quod aūt
B recipit maius & minus, sine dubitatiōe mu
tabile est. Vnde ingeniosi & docti & in his
exercitati homines facile collegerūt, nō esse
in eis rebus primā speciem ubi mutabilitas
esse conuincit̄. Cùm igitur in eorū conspe-
ctu & corpus et animus magis minusq; spe
ciosa essent, & si omni specie carere possent
omnino nulla essent, uiderūt esse aliquid u-
bi prima esset incōmutabilis species, et ideó
nec cōparabilis: atq; ibi esse rerū principiū
rectisśime crediderūt, quod factū non esset,
& ex q̄ facta cūcta essent. Ita quod notū est
dei, ipse manifestauit eis, eū ab eis inuisibilia
C eius, per ea quæ facta sunt intellecta conspe
cta sunt: sempiterna quoq; uirtus eius & di
uinitas, à quo etiā uisibilia & tēporalia cun-
cta creata sunt. Hæc de illa parte quā physi-
cam, id est naturalem nuncupāt, dicta sint.

L. VIVES

a NVllum corpus esse deum.] Hoc Alcinous in doctrina Platonis sic arguit: Si corpus deus esset, ex materia & forma componeretur. nam omne corpus ex his duobus conflatum est, ita simile ideis fit, quarum particeps est latenti quadam ratione & modo. Absurdum uerò est ex materia & specie cōponi, quandoquidem neq; simplex tunc esset, neq; principium, idcirco omni corpore uacat. Accedit huc, quòd si corpus

Deus non est corpus

D est, ex materia constet necesse est: quid ergo? ignis erit deus? an aer? terra, an potius aqua? quodcunq; horum sit, principium certe non erit: quin potius minus ac posterius quiddam materia ipsa, ex qua constabit: nefanda hæc sunt, deum ergo incorporeum esse dicendū est. Profectò si est corpus, genitus erit & corruptioni obnoxius ac morti. Sed hæc omnia q̄ longisśimè à deo absunt. Hæc Alcinous. b Viderunt quicquid mutabile.] Platoni in Timæo deus dicitur ἓν ὂν καὶ ταὐτὰ, καὶ ὡσαύτως ἔχον: id est unū idem, & semper sui simile, ut uertit Cicero. Alcinous ex intelligibilibus substantijs unā, deus ut sit necesse esse ait. Ex istis mentē esse ea, quæ mēs non est, potiorē: at ex his mentē, quæ est in perpetuo actu præstare illi, quæ in potentia: talem igitur necesse est deum esse. c Viderunt omnem speciem.] Speciem hic uocat Latino more formam, Græcè ἰδέας. sic Cicero, & alij. d Quia non aliud illi est esse.] Alcinous idem

deus ipse supremus, æternus, ineffabilis, seipso perfectus, nullius rei indigus, semperq; & undique absolutè perfectus, diuinitas, essentiæ ratio, ueritas, harmonia, bonum existit. Neq; uerò hæc ita dinumero, ut inter se ipsa disiungam, imò ut unum potius cuncta considero. Hæc ibi. Tametsi post paulum indicibilẽ deum esse ait, & qui sola capi mente queat. Neq; enim genere tenetur, nec specie, nec differentia, nec inhæret ei quippiam: malum nefas est dicere. atqui ne bonum quidem, quando quidẽ bonus esset participatione bonitatis, nec in eum cadit differentia, nec inhærens ullum. Similem opinionem secutus Dionysius theologus, negat in deo sapientiam, uitam, & intellectum esse. Sunt enim hæc nomina priuatarum & particularium perfectionum, cuius modi in deo nullam est reperire. Videntur hæc esse ex sententia Platonis, qui in Phædone pulchrum omne participatione pulchri tale esse docet: uerùm ibi excipit pulchrum ipsum, per quod deum & ideam pulchritudinis haud dubiè significat, ubi pulchritudinis omnis est fons.

c Meliusq; aliquid uitam esse.] Animã appellat uitam sicut Aristoteles ἐνδελεχείαν quasi perfectionẽ, aut ἐντελεχείαν, id est perennem quendam actum. Nam utrumq; dici posse uideo. Plato autem animas cùm dicit, solas uidetur rationales uelle intelligi.

Quanto excellentiores cæteris in logica, id est rationali philosophia, Platonici sint habẽdi. VII

a QVOD autem attinet ad doctrinã, ubi altera pars uersatur, quæ ab eis logica, id est rationalis uocatur, absit ut his cõparãdi uideantur, q posuerũt iudiciũ ueritatis in sensib. corporis, eorũq; infidis & fallacibus regulis omnia quę discuntur metienda esse censuerunt, b ut Epicurei, & quicunq; alij tales, ut etiã ipsi Stoici. c Qui cùm uehementer amauerint solertiã disputandi, quam dialecticã nominant, à corporis sensibus eam ducendam putarunt. Hinc asseuerantes animum concipere notiones, d quas appellant ἐννοίας, earum scilicet quas definiendo explicant, hinc propagari atq; connecti totam discendi docendiq; rationem. e Vbi ego multũ mirari soleo, f cùm pulchros dicant non esse, nisi sapientes, quibus sensibus corporis istam pulchritudinẽ uiderint, qualibus oculis carnis formã sapientiæ decusq; conspexerint. g Hi uerò quos merito cæteris anteponimus discreuerunt ea quæ mente conspiciuntur, ab ijs quæ sensibus attinguntur, nec sensibus adimentes quod possunt, nec eis dantes ultra quàm possunt. h Lumen autem mentium esse dixerunt ad discẽda omnia, eundem ipsum deum à quo facta sunt omnia.

L. VIVES

a QVod autem attinet ad doctrinã.] Plato orationẽ in quinq; partes distribuit: in ciuilem, quo utuntur in cõcionibus ij qui in repub. uersantur: oratoriã, in quo sunt demõstratiua ratio, & iudicialis, continetq; laudẽ, uituperiũ, accusationẽ, & defensionẽ. Tertia species dicitur sermo, quo priuati confabulantur. Quarta est artificum, cùm de suis rebus illi disserũt. Quinta est dialectica, in qua sunt altercationes & dialogismi reliqui, qui ex interrogatione & responsione constãt. Sunt qui hoc genus orationis ad Platonẽ inuentorem referãt, ut Fauorinus: alij, ut Aristoteles, ad Alexamenum Teium. Non desunt qui ad Zenonẽ Eleatem. Platonẽ certe excoluisse & ornasse dialogos constat, refecisseq; omni genere leporum, argutiarũ, & eruditionis, in quibus & si formulæ dialecticæ artis non traduntur, sunt tamẽ omnia præcepta illius artis re ipsa expressa, & quomodo utendũ sit eis ostensum. Demonstrat enim in Timæo ica uillandi specimina in Euthydemo sunt tradita, unde Aristoteles non pauca in suos Elenchos transtulit. Inductio uerò Socratica omniũ est potentissima, à quo uidetur manasse: nullus enim usus est unquã ea dexterius. Vnde illam Quintil. oratori suo uti petat, præcipit. b Vt Epicurei.] Epicurus solem non maiorẽ quàm uideatur dixit, & si unus sensus semel fallat, ei nõ amplius assentiendum. Cic. & Plutarch. lib. 4. Placitorũ. Stoici sensus quidẽ ueros, uisorum aũt quædam uera, quædã uana. Epicurus omnẽ sensum omne uisum uerũ, opinionũ autẽ partim ueras, partim falsas: & de Zenone Cic. in Acad. quæst. inquit: Sed ad hæc quæ uisa sunt, & quæ si accepta sensibus assensionẽ adiungit animorũ, quam esse uult in nobis positam, & uoluntariã. Visis nõ omnibus adiungebat fidem, sed ijs solum, quæ propriã quandã haberent declarationẽ earũ rerum quæ uiderentur. c Qui cùm uehementer amauerunt solertiã disputandi.] De Stoicis loquitur: nam Epicurei totam dialecticã tanquã inutilem & uanã repudiauerunt. Stoici se in dialectica acerrimè exercuere. De qua multa sunt à Zenone, Cleanthe, & Chrysippo principibus disciplinæ conscripta: cæterũ non in omni dialectica, sed ea quæ est de iudicio: inuentionem enim magna ex parte reliquerunt, ut Cicero in Topicis inquit. d Concipere notiones quas appellant ἐννοίας.] Hæ sunt primæ rerũ intelligẽtiæ, quas etiã καταλήψεις nominãt, id est cõprehensiones. Hæ namq; primæ donãtur homini à natura, unde rerũ multarum magnarũq; oritur cognitio, & peritia, & has notiones fieri ex uisis, quæ cõprehensa & cõprobata essent, tenerenturq; tanquã manu, unde non scientia modo manaret, sed inscitia quoq;, & media inter ambas opinio. Inchoatas intelligẽtias idem dicit Cicero, & προλήψεις, ait primum ab Epicuro uocatas, ceu quis dicat anteceptã animo rei quãdã informationẽ, sine qua nec intelligi quicquã, nec quæri, nec disputari possit. Sed eo uocabulo uideo & Stoicos usos, quod Cicero uertit anticipationẽ, quam Chrysippus, ut Laertius refert, definiuit naturalẽ intelligentiam earum rerum, quæ uniuersaliter sunt. e Vbi ego multum mirari soleo.] Arguit Augustinus eos, qui ista pepererunt, plus assensos sensibus mẽtis quàm corporis. f Cùm pulchros dicant.] Vnum ex paradoxis Stoicis. g Hi uerò quos merito cæteris anteponimus.] Cic. 1. Acad. Platonẽ ita res naturæ tractasse scribit, ut sensibus adimeret iudicium ueritatis, soli menti tribueret, idoneamq; faceret cui crederetur, quia sola cerneret id quod semper esset simplex, & unius modi, & tale quale esset. h Lumen autem mentium esse dixerunt.] Solem hunc uisibilem esse uisus lumen ad uidendum, principem uerò mundi lumen animorũ mentiumq; ad intelligendum, sciendum, sapiendum, iudicandum: idcirco luminis uniuersi pater est: nam & illius interioris intelligibilis, & huius exterioris uisibilis, sicut antea ex Platone ostendi. Idem Alcinous in doctrina Platonis docet.

Quòd

Quòd etiam in morali philoſophia Platonici obtineant principatum. Cap. VIII

ELIQVA eſt pars moralis, quam B Græco uocabulo dicũt ἠθικὴν, ubi quæriť de ſummo bono: quò referentes omnia quæ agimus, & quod nõ propter aliud, ſed propter ſeipſum appetentes, idq; adipiſcẽtes, nihil quo beati ſimus ulterius requiramus. Ideo quippe & finis eſt dictus, quia propter hunc cætera uolumus: ipſum aũt nõ niſi propter ipſum. Hoc ergo beatificũ bonũ, [a]alij à corpore, [b]alij ab animo, [c]alij ab utroq; in homine eſſe dixerũt. Videbãt quippe ipſum hominẽ conſtare ex animo & corpore, & ideo ab alterutro iſtorũ duũ, aut ab utroq; bene ſibi poſſe eſſe credebant: finali quodã bono q̃ beati eſſent, quò cũcta quæ agebãt referrẽt, atq; id cũ forent adepti quò referendũ eſſet ultra nõ quærerẽt. [d]Vnde illi qui dicunť addidiſſe tertium genus bonorũ, quod appellať extrinſecus: ſicuti eſt honor, gloria, pecunia, & ſi q̃d huiuſmodi, non ſic addiderũt ut finale eſſet, id eſt propter ſeipſum appetẽdũ, ſed propter aliud bonũ, q̃ eſſet hoc genus bonũ bonis, malũ aũt malis. Ita bonũ hoĩs, qui uel ab animo, uel à corpore, uel ab utroq; expetiuerũt, nihil aliud q̃ ab homine expetẽdũ eſſe putauerũt. Sed q̃ id appetiuerũt à corpore, à parte hoĩs deteriore: qui uerò ab animo, à parte meliore: qui aũt ab utroq;, à toto homine. Siue ergo à parte qualibet, ſiue à toto homine, nõ niſi ab homine. Nec iſtæ differẽtiæ, quoniã tres ſunt, ideo tres, ſed multas diſſenſiones philoſophorũ ſectaſq; fecerũt: quia et de bono corporis, et de bono animi, & de bono utriuſq; diuerſi diuerſa opinati ſunt. Cedãt igiť hi oẽs illis philoſophis, qui nõ dixerũt beatũ eſſe hominẽ fruentẽ corpore, uel fruentẽ animo, ſed fruentem deo. Non ſicut corpore uel ſeipſo animus, aut ſicut amico amicus, [e]ſed ſicut luce oculus. Si aliq̃d ab his ad illas ſimilitudines afferendũ eſt, q̃d uel quale ſit ſi deus ipſe adiuuerit, alio loco quãtũ per nos fieri poterit, apparebit.

L. VIVES

a ALij à corpore.] Vt Epicurus, & Ariſtippus, & nationes philoſophorũ, quæ ab his manarunt. b Alij ab animo.] Vt Stoici. c Alij ab utroq;.] Vt Calipho, Polemon, & Diodorus. d Vnde illi qui dicuntur addidiſſe tertiũ genus.] Sæpenumero locutus eſt Auguſt. de tricipiti bonorum genere, animi, corporis, & externorum: quam diuiſionem Ariſto-

Auguſt.

A teles in libris Moralibus poſuit, & Peripatetici multum habent in ore. Sumpta eſt ex Platone pleriſq; in locis, ut proximo libro explicabo. e Sed ſicut luce oculus.] Plato in libris De repub. & Leg. & Phædone cognitionẽ ueritatis ſummũ hominibus bonũ eſſe affirmat: quæ cũ perfecte cõtingere in hac uita nequeat, fit ut difficile putet uiuentiũ aliquẽ uerè poſſe beatũ dici, magnã tamen eſſe ſpem, ut eam cognitionẽ aſſequamur uita functi: liberi iam corporis uinculis & impedimẽto ad res mente comprehendendas maximo. Cùm ergo uita deceſſerimus, ſi modo purgati exeamus, tunc uerũ ipſum, & id quod ὄντως, id eſt uerè eſt, deũ uidelicet intuẽtes, fruemur re nobis tãtopere cõcupita, hoc eſt ueritate & ſcientia rerum omniũ. Itaq; ſicut oculis uirtus munusq; nullum ſit, ſi lux abſit, ipſeq; in tenebris agens ſempiterno mœrore maloq; affectus deſideat: ſin uerò accedat rebus ſol ipſe, fungať ui & uita ſua, magnoq; cum gaudio ſpe- B ctet, & agat: ſic intellectus noſter corpore ſolutus, ſi deſit ei lux ueritatis dei, torpeat mœreatq; neceſſe eſt: ſi adſit, læteť, & fruať ea luce, in qua inſunt uiuę expreſſæq; rerũ omniũ ſpecies: quo fit ut nec in uoluptate tantũ ſit mẽti noſtræ gaudij ac felicitatis, nec cũ nobis ipſi placemus, ac ueluti nobis ipſi fruimur, quantũ in contẽplatione illius uerè exiſtentis & ſummi boni, perfectaq;, ut inquit Plato, puræ ſapiẽtiæ diuini luminis aſſecutione. Ideo cũ abſolutè beata eſt anima, nõ primũ ut pulchro & charo fruiť deo, in quo eſt uoluptas, qui actus eſt uoluntatis, ſed ut uero, qui eſt intellectus. Tametſi mox pulchritudo conſequitur, & ſtatim uoluptas, ut in Philebo diſtinguit, nec ſeiuncta hæc poſſunt eſſe. Nemo enim deũ nouit, quin admireť, & cognita pulchritudine, bonoq; amet magna cum oblectatione. Hæc ex placitis Platonis, qui rerũ inſpectioni ſemper primas attribuit partes, illudq; facturas dicit beatorũ animas, cũ è corporib. euolauerint. Hæc eſt beatitudo, quã ijs qui ſanctè uixerint C promiſit: ad hanc uocat, ad hanc cohortať, & excitat. In quã ſententiã Academici & Peripatetici pedib. & uerbis iuerũt, ut Ariſt. x. Ethic. & Cic. v. De finibus docent.

De ea philoſophia quæ ad ueritatẽ fidei Chriſtianæ propius acceſſit. Cap. IX

[a]VNC ſatis ſit cõmemorare Platonem N determinaſſe finẽ boni eſſe ſecundũ uirtutẽ uiuere, & ei ſoli euenire poſſe qui notitiã dei habeat, & imitationẽ, nec eſſe aliã ob cauſam beatũ. Ideoq; non dubitat hoc eſſe philoſophari, amare deũ: cuius natura ſit incorporalis. unde utiq; colligiť tũc fore beatũ ſtudioſum ſapientiæ, id enim eſt D philoſophus, cũ deo frui cœperit. Quamuis enim nõ cõtinuo beatus ſit, qui eo fruiť, q̃d amat: multi enim amãdo ea quę amanda nõ ſunt, miſeri ſunt, & miſeriores cũ fruuntur: nemo tamẽ beatus eſt, qui eo q̃d amat non fruitur. [b]Nam & ipſi qui res nõ amandas amant, nõ ſe beatos eſſe amãdo putãt, ſed fruendo. Quiſquis ergo fruiť eo quod amat, uerumq; & ſummũ bonũ amat, quis eũ beatũ niſi miſerrimus negat? Ipſum aũt uerum ac ſummũ bonũ Plato dicit deũ, unde uult eſſe philoſophũ amatorẽ dei, ut quoniã philoſo

A phia ad beatā uitā tēdit, frucs deo ſit beatus qui deū amauerit. Quicunq; igitur philoſophi de deo ſummo & uero iſta ſenſerunt, ꝙ & rerū creatarū ſit effector, & lumē cognoſcendarū, & bonum agendarū: ꝙ ab illo nobis ſit & principiū naturæ, & ueritas doctrinæ, & felicitas uitæ: ſiue Platonici accōmodatius nuncupentur, ſiue quodlibet aliud ſectæ ſuæ nomē imponāt: [a]ſiue tantūmodo Ionici generis, [b]qui in eis præcipui fuerūt, iſta ſenſerint, ſicut idē Plato, & qui eū bene intellexerūt: ſiue etiā Italici, propter Pythagorā, & Pythagoreos, & ſi qui forte alij eiuſdē ſentētiæ indices fuerūt: ſiue aliarū quoq; gētiū, qui ſapiētes uel philoſophi habiti ſunt, [d]Atlantici, Libyci, [e]Ægyptij, [f]Indi, [g]Perſæ, [h]Chaldæi, [i]Scythæ, [k]Galli, [l]Hiſpani, alijq; reperiunt, qui hoc uiderint, ac docuerint, eos oēs cæteris anteponimus, eoſq; nobis propinquiores fatemur. Quamuis enim homo Chriſtianus literis tantū eccleſiaſticis eruditus, Platonicorum forte nomē ignoret, nec utrum duo genera philoſophorū extiterint in Græca lingua Ionicorū & Italicorū ſciat, nō tamē ita ſurdus eſt in rebus humanis, ut neſciat philoſophos, uel ſtudiū ſapiētiæ, uel ipſam ſapientiā profiteri. Cauet eos tamen, [m]qui ſecundum elemēta huius mundi philoſophantur, nō ſecundū deum, à quo ipſe factus eſt mundus. Admonetur enim precepto apoſtolico, fideliterq; audit quod dictū eſt: Cauete ne qs uos decipiat per philoſophiā, & inanē ſeductionem, ſecundum elementa mundi. Deinde ne omnes tales eſſe arbitretur, audit ab eodē Apoſtolo dici de quibuſdam: [n]Quia quod notū eſt dei, manifeſtū eſt in illis. Deus enim illis manifeſtauit, [o]Inuiſibilia enim eius à conſtitutione mūdi per ea quæ facta ſunt intellecta conſpiciūtur, [p]ſempiterna quoq; uirtus eius & diuinitas. Et ubi Athenienſibus loquēs, cùm rem magnā de deo dixiſſet, & quæ à paucis poſſet intelligi, [q]quod in illo uiuimus, mouemur & ſumus, adiecit & ſicut & ueſtri quidā dixerunt. Nouit ſanè etiā ipſos in quibus errant cauere. Vbi enim dictū eſt, ꝙ per ea quæ facta ſunt, deus illis manifeſtauit, intellectu cōſpicienda inuiſibilia ſua, ibi etiā dictū eſt, nō illos ipſum deū rectè coluiſſe, quia & alijs rebus, quib. nō oportebat, diuinos honores, illi uni tantū debitos detulerūt. Quoniam cognoſcētes deū, nō ſicut deū glorificauerūt, aut gratias egerūt, ſed euanuerunt in cogitationib. ſuis, & obſcuratū eſt inſipiens eor eorū. Dicētes enim ſe ſapiētes eſſe, ſtulti facti ſunt, & immutauerunt gloriā incorruptibilis dei in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis, & uolucrum, & quadrupedū, & ſerpentiū. [r]Vbi & Romanos, & Græcos, & Ægyptios, qui de ſapiētiæ nomine gloriati ſunt, fecit intelligi. Sed de hoc cum iſtis poſtmodū diſputabimus. In quo autē nobis conſentiunt de uno deo huius B uniuerſitatis autore, qui nō ſolum ſuper omnia corpora eſt incorporeus, uerumetiā ſuper omnes animas incorruptibilis, principium noſtrum, lumen noſtrum, bonum noſtrum: in hoc eos cæteris anteponimus.

L. VIVES

a NVnc ſatis ſit commemorare Platonem determinaſſe.] Homo uenerabili & ſancta doctrina Plato, cùm in alijs penè rebus cæteros omnes philoſophos uicit, tum uerò in definiēdo ſummo hominis bono ſeipſum quoq; ſuperauit. Diuidit in primo De legibus bona in humana & diuina. Illa expertia dicit uirtutis eſſe, hæc uirtute commiſta & temperata. In Gorgia ſentētia Socratis eſt, in doctrina & uirtute ſitam eſſe beatam uitam, pronunciatq; bonos beatos, improbos miſeros. Idem in Menexemo, idem ſexcentis locis, cū illud C tam perpetuū conſtanſq; ſit apud Platonē, ſolum honeſtum pulchrumq; bonū eſſe. Cætera quæ appellant bona, uirtute ſi careant, ingentē eſſe poſſeſſori perniciem. Sed hæc Platoni cōmunis cum quibuſdā, & hactenus æquari diſſimilibus uideri poſſet. efferat ſe ipſe altius, & relinquat humi cæteras ſapientū ſcholas. Philebus eſt de ſummo bono dialogus, uel ut alij ſcribunt περὶ τῆς ἡδονῆς, hoc eſt de uoluptate. In eo ſex ſtatuunt bonorū ueluti ordines gradusq;. In ſecundo ſunt σύμμετρον, καὶ καλόν, καὶ τὸ τέλεον, καὶ ἱκανόν, καὶ πάντα ὁπόσα τῆς γενεᾶς ταύτης αὖ ἐστίν. id eſt cōmenſuratum, & pulchrum, & perfectum, & ſufficiens, & quæcunq; ſunt eiuſdem ueluti ſtirpis. In tertio ordine νοῦν καὶ φρόνησιν τιθείς, οὐκ ἂν μέγα τι τῆς ἀληθείας παρεξέλθοις. id eſt, ſi mentē poſueris & ſapientiā, non procul à ueritate aberraſbis. In quarto ἃ τῆς ψυχῆς ἔθεμεν αὐτῆς, ἐπιστήμας τε, καὶ τέχνας, καὶ δό-D ξας ὀρθὰς λεχθείσας. Quæ animæ ſunt ipſius ponimus, ſciētias, artes, & rectas opiniones. Porrò in primo ordine locat μέτρον, καὶ μέτριον, καὶ καίριον, id eſt, menſurā, & moderatū, & opportunū. quæ omnia deū eſſe putandum cōmenſurationem uniuerſorum, cuius cauſa eſſe omnia, atq; eum eſſe bonorū omniū cauſam & autorē, ad Dionyſium ſcribit, & in Epinomide, & lib. 2. De rep. lib. uerò 6. ſummū bonū & boni ideā uocat. Propterea in philoſophia Platonis Apuleius deum beatum & beatificum nominat. Et Speuſippus in definitionibus Platonis deum ait ζῷον ἀθάνατον, αὐτάρκες πρὸς εὐδαιμονίαν, οὐσίαν ἀΐδιον, τῆς τ' ἀγαθοῦ φύσεως αἰτίαν. Viuens immortale, ad beatitudinē ſufficiens, eſſentiā ſempiternam, naturæ ipſius boni cauſam. huius tāti boni cōtemplatione Plato beatum fieri hominē ait. In Cōuiuio etiā Diotima ſapiētiſſima fœmina iubet Socratē totā animi intentionē ad orationē ſuā cōuertere. Cumq; circa pulchrum uerſari amorē docuiſſet, extrema oratione altiorem

Platonis ſententia de ſummo bono

rem sermonẽ ingressus, pulchrum quoddã statuit, quod semper est, nec mutatione afficitur, uel decremẽtis minuitur, uel accessionibus fit maius, nec aliqua ex parte pulchrũ est, cùm aliunde secus habeat: aut alternante uicissitudine pulchritudinẽ aliàs amittit, aliàs admittit: nec respectu aliquo pulchrũ, cùm alia ratione turpe sit, cuius pulchritudo nec locis mouetur, nec ingenijs uariè iudicãtiũ, nec ut pars pulchrum est, nec ut id quod alteri adhæret. Sed ipsum per se cum semet eiusdẽ formæ semper ens, unde manat cæterarũ rerũ quæ pulchræ nominantur, pulchritudo. ea lege, ne uel ortũ aliarũ rerum, uel casu accrescat illi aliquid, uel decedat, neu affectũ aliquẽ recipiat, & mutationẽ. Hoc igitur sanctũ pulchrũ, & uenerabile, cùm quis per cæterorũ pulchrorũ amorẽ sublatus spectare cœperit, parũ abest quo minus fastigiũ cõsecutus sit. Sic ad amatoria recta tenditur, hoc est illuc uere duci: cũ quis ab istis pulchris ceu per gradus ad pulchrũ illud ascendit, ab uno pulchro corpore in duo transiliens. Hinc in cætera pulchritudine prædita, iam ad pulchra omnia studia, quibus pulchris succedere disciplinas oportet, ex quarũ numero una illa sit princeps unicè cõplectenda, quæ solius est pulchri illius, ut eius contemplationem doceamur, hoc uiuendum modo est homini pulchro. Hoc si uideris, sordebunt tibi aurum, uestes, & formosa hominum corpora. Age uerò quantæ felicitatis putas esse plenum, dari alicui, ut pulchrum ipsum cernat syncerum, & purum putum, nõ corpore humano contectum & cõmistum, non colore nec mortalibus eiusmodi nugis, sed diuinum ipsum, sui semper simile ac conforme? Quæso te, an non admirandam esse uitam eiusce hominis cẽses, qui illud spectet, qui, quod optat, intueatur, & cũ eo habitet? O solidæ & germanæ compotem uirtutis, hancq; ob causam præpotenti deo amicum, & si quis est alius immortalem. Hæc sunt Diotimæ sapientissimæ ad Socratem uerba, quibus Socrates se fidem habere profitetur, & laborare, ut hominum generi persuasum sit, non esse humanæ naturæ quicquã ad possessionẽ pulchri huius amore conducibilius: ac ne quis satis sibi putaret esse, si uerbis philosopharetur, aut si contemplaretur impura mente. Quanquam hoc non facile est factu, ac nescio etiã an possibile apud Platonem, sed tamen imitatorẽ dei beatũ esse oportere uolumine De legibus quarto docet, quo loco cùm de amicis deq; inuisis deo disputat, sapientẽ uirum dies ac noctes cogitare illud debere cẽset, quemadmodum deum sequatur, illumq; sibi potius quàm mortaliũ quemuis mensuram rerum & canonem præstituat, præstetq; se quàm maxime poterit illius similem. Neque enim aliter amicus unquam erit dei. Porrò quid sit esse dei similem, in Theæteto expressius, prudentẽ, iustum, ac sanctum esse dicit. In Epistola uerò ad Hermiam & socios, si quis uerè philosophetur, cum affirmat cognitũ iri deum, & eius patrem, quantũ à felicibus hominibus id fieri potest. & in Epinomide περὶ τῆς θείας λόγου loquẽs: Hunc, inquit, in primis unusquisq; felix admiratur, hinc amore incẽditur, ut intelligat, quantũ facultas sinit ingenij humani, persuasus hoc modo se optimam & felicissimam uitam acturum, defunctum uerò uita in ea uẽnturũ loca, quæ uirtuti parata sunt. Hæc Plato, qui maximã illam & consummatam beatitudinem post uitam statuit. In eodem namq; opere ait, fieri non posse ut homines in hac uita, præter admodum paucos, beati efficiantur, spem uerò esse bonã ut post uitam consequatur quis ea omnia, quorum gratia uitã optime atq; honestissime, quantũ præstare ab eo poterat, & traduxit, & deposuit. & in fine uoluminis: Nefas, inquit, est deos negligere aperta iam & patefacta illorum omniũ ratione. Hæc uerò qui uniuersa receperit, eum assero uerè sapientissimũ, quem squidem & ioco & serio affirmo, cùm decesserit de hac uita, non uulgari & communi conditione, quemadmodum cùm uiueret, sed singulari quadã futurum beatissimũ, & sapientissimũ simul & fortunatum redditũ: & si quis siue in insula, siue in continẽte quapiam fortunatus sic uixerit, eum quoq; aio participem eiusmodi sempiternæ felicitatis fore, tum etiam seu quis hæc quæ diximus exercuerit in uita publica, seu in uita priuata, eademq; similiter in deos egerit. Cæterùm quod initio dicebamus, idem nobis nunc rursum occurrit, dictum sine ulla dubitatione uerissimum, paucissimos ad perfectam illam beatitudinẽ in uita pertingere, quod à nobis non temere assertum est. Hæc in Epinomide. In extremo uerò De repub. Ecce itaq; tibi præmia & mercedes, quæ uiro iusto præter ea bona quæ iustitia secũ affert, à dijs & hominibus tribuuntur, præclara sane & stabilia. Atqui ea omnia nihil neq; numero sunt, neq; magnitudine censenda, si cum ijs conferantur, quæ mortuum manent. In Phædone uerò: Quocirca, inquit Socrates, interea dum in uita sumus, ita nos ipsi parare debemus, ut quàm minimum fieri poterit, cum corpore sit nobis commercij: ita fiet ut quadamtenus ad scientiã accedamus, caueblmusq; ab eius cõtagio, quousq; nos deus soluat, ut puri & à corporis uitijs liberati cum similibus, ut par est, uersemur, cognoscamusq; per nos ipsos ea quæ integra & syncera sunt, quod est uerum ipsum: quæ si ad hunc se modum habent, magna spes est proficiscentẽ quò nũc ego, si alibi usquam, & ibi futurum compotẽ rei, quam ut consequeremur, tot perpessi sumus in uita labores. Et pòst: Si uere philosophus est, illa apud deũ opinio ualere multum debet, ut non alibi puram sapientiam consequi se speret, quàm post uitã. Hæc nobis pauca de multis sunt collecta ad sententiam Platonis ostendendam, in quis plura ad uerbum conuerti, alia seruata sententia posui, quæ quum sint ex eodem ipso Platone decerpta, ociosum & superuacaneum foret ex Platonicis adferre testimonia. b Nam & ipsi qui res non amandas.] Laurentium Vallam miror in Dialectica negare esse aliud amorem quàm delectationem, cùm res ipsa in uita communi contrarium apertè testetur: nam absente amico amor nobiscũ remanet, delectatio cum illo abit. Sed non est hoc unicum in illo opere absurdum. Porrò frui est oblectationem ex re aliqua percipere: seu, ut Augustinus libro lxxx. Quæstionum scribit, fruimur illa re de qua capimus uoluptatem. De fructu & usu dicemus libro undecimo. c Siue tantũmodo Ionici.] Tametsi Plato multa à Pythagoreis accepit, tamen ex philosophis Ionicis fuit. Propterea quòd Socratẽ magis quàm Architam uel Timæum secutus est. d Atlantici.] Hi loca incolunt in Africa ad Oceanum sita, quorũ antiquissimus rex fuit Atlas Saturni frater, Cœli filius, qui cùm ipse consultissimus esset astrorum, & filium Hesperum insigni humanitate & prudentia uirum eam artem edocuit, & plerosque ex generis. Nam septem filiarum fuit pater, qui dijs heroibusq; nupserunt, filiosq; pepererunt & uirtute & gloria nõ inferiores parentibus. Docuit quoque nonnullos ex populo, à quibus ea scientia in interiorem Libyam manauit, ibiq; philosophatus est Hercules. e Aegyptij.] Horum philosophia est peruetus, sed à Chaldæis magna ex parte tradita, in primisq; ab Abraham, quamuis ipsi, ut Diodorus scribit, ad Isim, Osirimq;, Vulcanum, Mercurium, & Herculem referant. Vtcunque sit, constat Aegyptios multa diuinitus de philosophia præcepisse, multa quoque portentose ac mendaciter. f Indi.] Hi habuerunt suos philosophos, quos Brachmanas appellabant: de quorum uita & institutis Philostratus in Vita Apollonij permulta, & Strabo, & qui res gestas Alexandri Ma-

Aegyptij

Brachmani

Persæ cedonis memoriæ prodiderunt. g Persæ.] Apud
Chaldæi hos fuerunt magi à Zoroastre instituti. h Chaldæi.]
Peritißimi astrorum diuinationisq́, etiam sacris opera
Scythæ bantur, de quib. Diodorus lib. 3. i Scythæ.] Hi quoq;
philosophati sunt olim, & de generis antiquitate cũ Ae-
gyptijs certarũt: genus hominũ forte, simplex, iustum,
uitiorũ & malitiæ ignarũ, natũ ingenio naturali, quod
Græci magnificis illustribusq́; disciplinis nequiuerũt.
Druydæ De his Iustinus lib. 2. k Galli.] Fuerunt & apud Gal
los Druydæ sacerdotes, ut tradit Cæsar lib. 6. Com. Gal.
belli, tum etiã poetæ, philosophi & theologi, quos Saro
nidas dicebãt, sicut Diodorus lib. 6. docet. Habuerũt &
diuinaculos, ad quos populus de suis negocijs refere-
bat: nec ullum sacrificiũ fiebat sine philosopho, hoc est,
cõscio diuinæ naturæ: quorũ consilijs omnia domi fo-
risq; administrabant. Philosophi erant Druydæ, qui ut
Strabo lib. 4. narrat, præter causarũ naturalium scien-
Hispani tiam, philosophiã quoq; moralem exercebãt. l Hi-
spani.] In ea terra antequã auri argentiq́; uenæ reperi-
rent, & bella sunt perpauca gesta, & multi philosophati,
& populi sanctißimis moribus uixere securi quietiq́;.
Singuli populi à magistratu annuo regebant uiris præ
stantißimis eruditione & probitate: æquo & bono trãsi
gebantur res, nõ legum numero: & si scriptæ aliquot di-
cuntur, præcipue apud Turdetanos, magna uetustate
temporis: lites controuersiæq́; inter ciues propé nullæ.
Et omnes, si quæ erant, de æmulatione uirtutis, de natu
ra deorum, de ratione naturæ, de moribus probis, eru-
diti homines statis diebus publicé differebant, ut fœmi
næ quoq; interessent. Arserunt uerò quidã montes me-
tallis grauidi, & auro argentoq́; eliquatis, cœperunt ho
mines nouam atq; inusitatam admirari materiã. Hinc
Phœnicibus qui quæstus gratia totum orbem nauigijs
peragrabant, ostensis opibus cum exigui precij rebus
permutabant. Phœnices quæstu facili magnoq́; domi
ostẽso, & ex ea regione, & ex reliqua Asia Græciaq́; in-
gentem uim hominum ad cupiditatem promptam di-
uitiarum exciuerũt: ita modo numerosis classibus, mo
do singulis, binis, ternisue onerarijs nauibus Hispaniã
subinde repetebant. Plures uel soli uel cæli bonitate ca-
pti, alij metalla patriæ penatibusq́; præferentes in Hispa
nia remãsere, qui ad se cognatos affinesq́; alios alijs ille-
ctamentis pertraxerunt. Tum frequẽtes ex tota Asia ui-
cinisq́; insulis in Hispaniã coloniæ missæ. Hi rudes ma-
litiæ ac uitiorum populos Asiana Græcaq́; docuere sce-
lera. Hinc subito exorta Hispanis suorum metallorũ ad
miratio & custodia: hinc lites, hinc rapinæ, cędes primũ
priuatæ, & latrocinium paucorum, demum apertũ pu-
blicumq́; gentium inter sese concurrentium, quod uo-
cant bellum, ducibus alienigenis, & in primis Phœnici
bus, tantorum non modo in præsens, sed in posterum
quoq; malorum autoribus & magistris: tum occursum
prauis moribus, tum desitũ æquo ac bono fidi, & leges
ferri cœptæ, conuersisq́; animis ad metallorum curã &
negociationẽ uarijs gentibus bellisq́; in Hispaniam in-
gruentibus, omissum est studium philosophiæ, artesq́;
illæ ut coli desitæ, ita & ferè extinctæ sunt. nã literis conti
nebantur perpaucis: auditione magna ex parte trade-
bantur, percipiebanturq́;, quarum reliquæ pace à Ro-
manis parta per aliqua meliora ingenia renouatæ, ad-
uentu Gotthorum, deinde Agarenorum ad uulgus pe-
rierunt. Restat adhuc tenuis quædam priscorũ tempo-
rum notitia Græcis literis ac Latinis consignata, unde
spero me aliquando origines gentis meæ illustraturũ.

m Qui secundum elementa, &c.] Id est, qui aliud ni
hil sapiunt q̃ elemẽta mundi: qui ex ipsis & ab ipsis om
nia gigni, interimiq́;, agi & gubernari arbitrantur, nihil
aut perparũ deo relinquẽtes, cuius arbitrij iurisq́; sunt
A omnia. n Quia quod notũ est dei, &c.] διότι τὸ γνω-
στὸν τοῦ θεοῦ, φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς. Cognobile dei mani-
festum est illis. q. quod de deo cognosci potest ab homi
ne. o Inuisibilia enim eius.] Græcè sic, τὰ γὰρ ἀόρα-
τα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθο-
ρᾶται, ἥτε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις, καὶ θειότης. κτίσις est cre
atio ipsa, & res creata. Laurentius putat intelligendum
inuisibilia dei cognosci de factura. q. de forma, & facie
uniuersi, quale illud est in Psalmo: Cæli enarrant gloriã
dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum:
& Aristotelem multosq́; alios philosophos deum & esse
& prospicere mũdo legimus deprehendisse ex cæli pul-
chritudine & constantia motus, uicibusq́; temporum
ac rerum, totaq́; ratione uitæ nostræ, & ipsius uniuersi,
quæ omnia fieri nõ posse uidebant, nisi ab aliquo prin-
cipe sapientissimo, & optimo, qui huic uniuersitati præ
sideret. Augustinus hic κτίσεως uertit constitutionis,
B ut sit, intelligi ab hominibus illa recondita ex operibus
dei, quæ cernimus, idq́; iã inde, ex quo mundus est con
ditus, ut sciamus, non istud usu uenire de cognoscendo
deo per opera, ex quo Christus homines docuit, aut ex
quo lex est Moysi data, sed ex quo mundus est à deo ge
nitus. Atque hic sensus uidetur mihi cum Pauli dictis
magis congruere, qui contra philosophos hoc loco di-
sputat, quos significat quocunq; tempore, quacunq; re
gione mundi uixerint, potuisse deprehendere deum es-
se rectorem uniuersorum, & parentẽ: ita id quod sequi-
tur, per ea quæ facta sunt, sic coniungitur, inuisibilia dei
conspiciuntur, intellecta per ea quæ facta sunt. p Sem
piterna quoq; uirtus eius & diuinitas.] Non modo ab
strusiora illa de sapientia & probitate, sed hæc quæ ma-
gis elucent diuinitas & potentia: nisi si quis malit aufer-
ri quoq;, quemadmodum fit Græcè, ut sit sensus: Hæc
esse quæ conspiciuntur diuinitas & potentia: nam irre-
C psisse in Latinam interpretationem quoq; in causa fuit
particula illa τε, quæ solet coniunctionem significare.

q Quod in illo uiuimus, mouemur, & sumus.] Ve
teres enim & animam mundi per uniuersum fusam di-
xere ζῶα, & aerem ipsum: idcirco utrumcunq; sit, in eo
nos & esse & moueri & uiuere. Aratus quoq; & uias, &
fora, & portus, om̃ia deniq; Iouis esse plena dixit, quod
interpres ad illam aeris facultatem refert. r Vbi &
Roma.] Romani & Græci hominum simulachra pro
dijs colebant, Aegyptij bestias.

Quæ sit inter philosophicas artes religiosi excel-
lentia Christiani. Cap. X

NEC si literas eorũ Christianus ig-
norans, uerbis quæ nõ didicit in
disputatione nõ utit̃, ut uel natura
lem Latinè, uel physicã Grecè appellet eam
D partem, in qua de inquisitione naturę tracta
tur: & rationalem siue logicã in qua quærit̃,
quonã modo ueritas percipi poßit: & mo-
ralem uel ethicam, in qua de moribus agi-
tur bonorumq́; finibus appetendis, malo-
rumq́; uitãdis: ideo nescit ab uno uero deo
atq; optimo, & naturã nobis esse, qua facti
ad eius imaginẽ sumus: & doctrinã, qua eũ
nosq́; nouerimus: & gratiã, qua illi cohęren
do beati sumus. Hęc itaq; causa est cur istos
cęteris præferamus: q̃a cũ alij philosophi in
genia sua studiaq́; cõtriuerint in requirẽdis
rerum

rerum causis,& quinā esset modus discendi atq; uiuendi: isti deo cognito reppererūt, ubi esset causa cōstitutę uniuersitatis,& lux percipiēdæ ueritatis,& fons bibendæ felicitatis. Siue ergo isti Platonici, siue quicūq; alij quarumlibet gentiū philosophi de deo ista sentiūt, nobiscū sentiunt. [a]Sed ideo cum Platonicis magis placuit hāc causam agere, q̄a eorum sunt literę notiores. Nam & Græci, quorū lingua in gentib. præminet, eas magna prædicatione celebrarūt,& Latini permoti earū uel excellentia, uel gloria, ipsas libentius didicerūt, atq; in nostrū eloquium trāsferendo nobiliores clarioresq; fecerūt.

L. VIVES

a Sed ideo cum Platonicis.] A temporibus Platonis & Aristotelis usq; ad Alexandrum Aphrodiseum, qui uixit Seuero & eius filio principibus, Aristoteles nominabatur magis, q̄ uel legebatur à doctis, uel intelligebatur. Primus ille aggressus eum enarrare, & adiuuit studia multorū,& ad alia in eo philosopho quærēda excitauit, mansit tamē crebrior in manibus hominū & notior Plato usque ad scholas in Gallia & Italia publice constitutas, id est, q̄ diu Græca & Latina lingua uiguerunt: postea uerò q̄ theatricæ cœperunt esse disciplinæ, omnisq; earū fructus existimatus est posse disputādo fucum facere,& os obturare, & puluerē ob oculos iacere, idq; imperitissima peritia,& nominibus ad libitū confictis, accōmodatiores ad rem uisi sunt libri logici Aristotelis & physici, relictis permultis eius præclaris operib. Platone uerò,& quod ab eis non intelligeretur, quāuis multo minus Aristoteles, & quod artificiū non uideretur docere, ne nominato quidem. non q̄ minorē aut incruditiorem putem Platone Aristotelem, sed q̄ ferendū nō est Platonem sanctissimum philosophum præteriri, & Aristotelem ita legi, ut meliore relecta parte quæ retinetur, id cogatur loqui, quod ipsi iubent, stultitias meras, quales non dico Aristoteles, sed nec quisquā illius temporis per furorem cogitarit.

Vnde Plato illam intelligentiā potuerit acquirere, qua Christianæ sciētiæ propinquauit. XI

MIRANTVR aūt quidam nobis in Christi gratia sociati, cū audiunt, uel legūt Platonē de deo ista sensisse, quæ multū congruere ueritati nostræ religionis agnoscūt. Vnde nōnulli putauerunt eum, quādo perrexit in Ægyptū, [a]Hieremiā audisse prophetā, uel scripturas propheticas in eadē peregrinatiōe legisse: [b]quorum quidem opinionem in quibusdā libris meis posui. Sed diligēter supputata temporum ratio, quæ chronica historia continet, Platonē indicat à tempore quo prophetauit Hieremias, centum fermè annos postea natū fuisse. qui cū octoginta et unū uixisset, ab anno mortis eius usq; ad tēpus quo Ptolemęus rex Ægypti scripturas propheticas

A gentis Hebręorū de Iudæa poposcit,& per septuaginta uiros Hebræos, qui etiā Gręcā linguā nouerāt, interpretādas habendasq; curauit, anni fermè reperiunt LX. Quapropter in illa peregrinatiōe sua Plato, nec Hieremiā uidere potuit tāto ante defunctū, nec easdē scripturas legere, quæ nondū fuerant in Gręcā linguā translatę, qua ille pollebat: [c]nisi forte quia fuit acerrimi studij, sicut Ægyptias, ita et istas per interpretē didicit, nō ut scribendo transferret, quod Ptolemæus pro ingenti beneficio, qui regia potestate etiam timeri poterat, meruisse perhibet, sed ut colloquēdo quid contineret, quantū capere potuisset, addisceret. Hoc ut existimet̄ illa suadere uidentur indicia, q̄ liber Geneseos sic incipit: In principio fecit deus cælū & terrā. Terra aūt erat inuisibilis & incōposita,& tenebræ erant super abyssum, & spiritus dei ferebat̄ super aquas. [d]In Timęo aūt Plato, quē librū de mūdi constitutione conscripsit, deū dicit in illo opere [e]terrā primo ignēq; iunxisse. [f]Manifestū est aūt q̄ igni tribuit cęli locū. Habet ergo hęc sententia quandā illius similitudinē, qua dictū est, In principio fecit deus cælū & terrā. [g]Deinde illa duo media, quib. interpositis sibimet hęc extrema copularent̄, aquā dicit & aerē, unde putat̄ sic intellexisse quod scriptū est: Spiritus dei ferebat̄ super aquas. Parū quippe attendēs quo more soleat illa scriptura appellare spiritū dei, [h]quoniā & aer spiritus dicit̄, quatuor opinatus elementa loco illo cōmemorata uideri potest. Deinde q̄ Plato dicit amatorē dei esse philosophū, nihil sic in illis sacris literis flagrat: & maxime illud, q̄d & me plurimū adducit, ut penè assentiar Platonē illorū librorū expertē non fuisse: q̄ cū ad sanctum Moysen ita uerba dei per angelū perferātur, ut quærēti quod sit nomen eius qui eū pergere præcipiebat ad populū Hebræum ex Ægypto liberandū, respondeat: [i]Ego sum qui sum: & dices filijs Israel, Qui est, misit me ad uos: tanq; in eius cōparatione q uere est, quia incōmutabilis est, ea quæ mutabilia facta sunt, non sint. Vehementer hoc Plato tenuit, & diligētissime cōmendauit. Et nescio utrū hoc uspiā reperiatur in libris eorū, qui ante Platonē fuerunt, nisi ubi dictū est: Ego sum qui sum: & dices eis, Qui est, misit me ad uos. Sed undecunq; ille ista didi-

didicerit, siue præcedentiũ eũ ueterũ libris, siue potius quomodo dicit Apostolus, q̃a quod notum est dei, manifestum est in illis: deus eñ illis manifestauit. Inuisibilia enim eius à constitutione mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoq; eius uirtus & diuinitas: nunc nõ immerito me Platonicos philosophos elegisse cum quibus agam, quòd in ista quæstione, quam modo suscepimus, agitur de naturali theologia, utrum propter felicitatem, quæ post mortẽ futura est, uni deo, an pluribus sacra facere oporteat. Nam utrũ unus deus an plures, propter huius uitæ sint bona colendi, satis ut existimo exposui.

L. VIVES

a Hieremiã audisse.] Hic cũ tribu Iuda et Beniamin in Aegyptũ abijt, obijtq; in Tanis Aegypti obrutus lapidibus: ubi ab indigenis colitur, ob uim præsentaneam contra serpentum ictus. b Quorum quidem opinionem in quibusdam libris meis p.] Lib. 2. De doctrina Christiana Euseb. initium uaticinij Hieremiæ refert in primum annum xxxvi. Olympiadis. Ortum uerò Platonis in quartũ lxxxviij. Olympiadis. De septuagintaduobus interpretibus alio loco. c Nisi forte quia fuit acerrimi studij.] Iustinus martyr in Paraclesi ad gentes, & Eusebius in Præpar. Euang. & Theodoritus De Græcorum affectionibus, Platonem ex Hebræorum libris multa in suos transtulisse scribunt. Hinc Numenius philosophus dicebat, τί δὲ πλάτων ἢ μωϋσῆς ἀττικίζων; quid est Plato, nisi Moyses Atticissans? Et Aristobulus Iudæus ad Philometora lib. primo, sicut Eusebius citat: Legem, inquit, nostram in multis Plato sequutus est: aperte namq; in multis diligẽter examinasse singula uidetur. Mosaica enim uolumina ante Alexandrum, & ante Persarum imperium traducta fuerant: unde plurima, sicut & Pythagoras philosophus ille accepit. d In Timæo autem Plato.] Hunc librum sic appellauit, q̃ inducit Timæus Locrus disputans de mundo, quẽ Plato in Italia audierat, quiq; Dorica lingua de mũdo scripsit, ex quo lib. multa sunt à Platõe mutuata.

e Terram primo ignemq; iunxisse.] Hæc sunt Platonis uerba, interprete Cicerone, corporeum & aspectabilem, itemq; tractabilem esse, necessariũ est: nihil porrò igni uacuum uideri potest, nec uerò tangi, quod careat solido. Solidum aũt nihil, quod terræ sit expers: quamobrem mundum efficere moliẽs deus, terram primam ignemq; iungebat. Eadem est ipsius Timæi Locri sententia in opere suo De mũdo & anima. f Manifestũ autem quòd igni tribuit cæli locũ.] Plato cælum igneum esse putat, stellas uerò ex quatuor elemẽtis conflatas, q̃ solidiores uideantur. Neq; uerò cælum eiusdem, cuius hic noster est ignis naturæ credit esse: neq; enim simplicem ponit ignem, sed uarij generis naturæq;. g Dein de illa duo media.] Ad cohærendum, aqua & ignis necesse habebãt uinculum. Porrò solida uno uinculo, parum aptè coniũgi cohærereq; possunt: duobus ergo indigebant, quæ ex se, & ijs quæ coniungunt, quàm commodissime fieri posset, unum quid redderẽt. Tales sunt aer & aqua, inter ignem & terram. Qua enim ratione, proportioneq; se habet aqua ad terram, eadem aer ad ignem, eadem aqua & aer inter se: quæ uincula ita copu-

A lant extrema elementa, ut sensim uel ascendentibus, uel descendentibus, prope inperceptibilibus naturæ uariationibus, unum putetur esse corpus, quod uel durescit in terram, uel rarescit in ignem. h Quoniam aer spiritus dicitur.] Sed non dei. De hoc alibi. i Ego sum qui sum.] ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. Participium est ὤν, quasi ego sum ille qui est. Hoc enim uerbum Græcum uno Latino uerti nõ potest, ut inquit Seneca libro Epistolarum octauo: sed dici potest ens, quod à sum protulit Cæsar, sicut à possum potens. Idem Sergius Flauius fecit, ut Quintilianus inquit. Significat uerò deus se esse illum, qui sit, quoniã cæteræ res uerè & propriè non sunt: nam sicut Esaias dicit, ex nihilo sunt: & apud Iob non semel legitur, deum solum esse, reliqua enim omnia manent, ut inquit Seneca, non quia æterna sunt, sed quia defenduntur cura regentis, futura protinus nihil, si manum ille tolleret. Plato in Timæo, & Sophista, res corporales
B nonquam uerè esse, res autem spiritales solas uerè esse affirmat. In eodem Sophista & in Parmenide, deum unum & ens appellat, à quo sint reliqua uniuersa, nec inueniri naturæ illi inæstimabili nomen, quo apposité nominetur, nec definitione claudi, nec cogitatione teneri, nec notitia, nec uerbis capi: ab hoc deos alios minores generatos esse, quos in Timæo fore immortales ait, non sua ipsorum ui ac natura, sed uoluntate parentis dei, quem τὸ ὂν nominat plerunq;, id est, quod est, ut dixi, sicut in Phædone de uero philosopho loquens, ὀρέγεται τοῦ ὄντος, id est, cupit id quod est: & pòst, ἆρ' οὐχ οὕτως ἔστιν, ὦ Σιμμία, εἴπερ τις ἄλλος, ὁ φιλόσοφος τοῦ ὄντος. Nónne ita est, ô Simmia, si quisquam alius, & ipse, ipsius quod est, compos? & in Timæo, τὸ ὂν μὲν ἀεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον. id est, semper ens ingenitum. Platonicorũ omnium concors est sententia, Titulum Platonici Parmenidis de ente & uno rerum omnium principio, & Sophi-
C stæ περὶ τοῦ ὄντος, de deo intelligi, qui unus sit ens uerè & uniuersorum principium. Et quoniam ὤν participium est præsens tempus significat, ut uideatur deus, nec futurum habere, nec præteritũ, sed semper esse. Plato in Timæo sic inquit: ταῦτα δὲ πάντα μέρη χρόνου, καὶ τό τ' ἦν, καὶ τό τ' ἔσται χρόνου γεγονότα εἴδη φέροντες λανθάνομεν ἐπὶ τὴν ἀΐδιον οὐσίαν, οὐκ ὀρθῶς. λέγομεν γὰρ δὴ ὡς ἦν, ἔστι τε, καὶ ἔσται. τῇ δὲ τὸ ἔστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει. τὸ δὲ ἦν, τό τ' ἔσται περὶ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν ἰοῦσαν πρέπει λέγεσθαι. κινήσεις γάρ ἐστον. τὸ δὲ ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ἔχον ἀκινήτως, οὔτε πρεσβύτερον, οὔτε νεώτερον προσήκει γίγνεσθαι ποτὲ, οὔτε γεγονέναι νῦν, οὐδ' εἰς αὖθις ἔσεσθαι τὸ παράπαν, οὐδὲ ὅσα γένεσις τοῖς ἐν αἰσθήσει φερομένοις προσῆψεν, ἀλλὰ χρόνου ταῦτα αἰῶνά τε μιμουμένου, καὶ κατ' ἀριθμὸν κυκλουμένου γέγονεν εἴδη. Porrò, inquit, hæc omnia temporis sunt partes, & fuit, & erit: quæ sunt temporis facti à nobis falsis
D sempiternæ attribuuntur essentiæ, quod non decet. Ita enim solemus de illa loqui, erit, fuit, est: atqui solummodo est, ei congruit: fuisse uerò, aut fore conuenit dicere, quæ in tempore genita, cum tempore procedunt. Motus siquidem hæc duo sunt: quod autem idem tota est æternitate, nullo mouetur motu, nec decet seniorem unquam fieri, aut iuniorem, nec fuisse hactenus, nec fore deinceps, nec incurrit in id quicquã, quæ res corporales, & quas sensibus usurpamus, patiuntur, sed istæ sunt temporis æmuli æternitatis, & ad numerum se conuoluẽtis species. hæc Plato. quæ Gregorius theologus transtulit in suam orationẽ De natali Christi, & fusius persecutus est in illo loco, Θεὸς ἦν μὲν ἀεὶ, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται. μᾶλλον δὲ ἔστιν ἀεί. τὸ γὰρ ἦν, καὶ ἔσται τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου τμήματα, καὶ ῥευστῆς φύσεως. ὁ δὲ ὢν ἀεὶ, καὶ τοῦτο αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνόμασι τῷ Μωϋσῇ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους. Deus, inquit, fuit semper, & est, & erit. seu potius est semper. nã fuit, &

erit

erit, partes sunt nostri tẽporis, & fluxæ naturæ. Ille uerò ens semper, & sic se ipse nominat, Moysi interroganti. Hinc ascẽdit altius, & ingẽti facũdia, paribusq́; sententijs, de duratione, deq́; æternitate principis rerũ philosophatur. Sed succũbit ingeniosissimus alioqui uir oneri, & magnitudine uincit, & tam immodico splendori cõniuet. Refert Plutarchus fuisse posti Apollinis Delphici asscriptũ à sapiẽtissimis uiris ex una parte γνῶθι σεαυτόν, ex altera parte , q. iuberet deus, & ita salutantes resalutare, nosce teipse, nos illum sic aggrederemur, es, quod soli deo aptissimè congruit. nam hominibus non cõuenit. est enim natura nostra instabilis & fluxa, dei uerò fixa, & æterna. Itaq; semper ei liceret dicere tanq̃ essentiæ immutabili, quæ futuri temporis trãsactiq́; mutationes non sentiat, tu es. Quid quod illud es referendum non uidetur ad tempus aliquod, sed ad immobilem æternitatẽ, in quo sensu Plato in Parmenide, nec præsens quidem tempus dici posse de deo uult, quoniam sit tẽpus, nec ens illum esse, sed supra omnia potius entia inexplicabile quiddam, quod scire quid non sit facile est, quid autem sit, impossibile. Non desunt, qui Parmenidem ipsum in suis poematis quibus philosophiã complexus est, de deo sensisse putent, cùm omnia esse unũ diceret, de quorũ numero est Simplicius. Neq; enim uerisimile est Parmenidem hominẽ acutum & sapientẽ, diuisionẽ & multitudinẽ in rebus nõ deprehendisse, quam disertis uerbis in suis carminibus posuit. nam ubi de ente isto unico satis multa cecinisset: Hactenus, inquit, de ueris illis & supremis, nunc de mortalibus confusis, & in quibus multũ est falsi errorisq; admistum. Aristotelem cupiditate reprehendendi euectũ mala fide, ut in alijs multis fecit, sententiam eius in physicis auditionibus retulisse. Quod Themistius etiam attingit his uerbis, dicam ut est apud interpretem Hermolaum Barbarũ: Non enim putasse Parmenidem unum illud ens, quod inuexisset accidens esse, aut ex eorũ numero, quæ ea re sunt, quod alijs hærent, sed de eo ente locutum fuisse, quod esset proprie, & maxime, & uerè ens. Hoc enim apud nos significat uerè & maxime ens, quod apud Platonẽ dicitur ens, ut ita loquar, ipsissimũ. Quid quod Aristoteles ipse quodã loco cùm de naturalibus dissereret rebus, uenissetq́; ad Parmenidis opinionẽ: Sed Parmenides, inquit, aliò uidetur spectasse, de uno ente rerũ omnium principio, dixi quid Platonici aliquoe sentirent. Porrò sententiam illam, quæ plerunq; est apud Platonẽ, & Platonicos, quæ sensibus usurpamus, nõ esse, sola intelligibilia esse: Alcimus in libris quos ad Amynthã scripsit, & eam ipsam & de ideis opinionem ex Epicharmi libris Platonẽ mutuatum esse docet, allatis etiam uerbis ipsis Epicharmi, qui Cous fuit philosophus ex Pythagorica gente, quem olim uelut solem inter sidera, & mare inter amnes, ita excellere inter homines eruditione fama tenuit, scripsitq́; de natura rerum. Certe ipse Plato in Sophista antiquiorẽ fuisse illam sententiam iudicat, qua sola intelligibilia essentiæ ueræ existimantur, & ortas inde maximas contentiones, cum ijs, qui sola esse in mundo corpora putabant. De ideis quoq; Timæus Locrus in libro De mundo scripsit. Sed hæc omnia Plato cum ingenio excultiore, & disertiore facundia, tum uerò altiore & diuiniore adiutus doctrina augustiora omnia & explicatiora tradidit. Quanquã mysteria hæc Pythagorã ipsum in Aegypto ex sacris uoluminibus edoctum esse haud ambigam: & in eum magis congrueret congressus cum Hieremia, quàm in Platonem.

Quòd etiã Platonici, licet de uno uero deo bene senserint, multis tamen dijs sacra facienda censuerunt. Cap. XII

DEO quippe hos potissimũ elegi, 1 quoniã de uno deo, qui fecit cælũ & terrã, quanto melius senserunt, tanto cæteris gloriosiores illustrioresq́; habentur. In tantũ alijs prælati iudicio posterorum, [a] ut cum Aristoteles Platonis discipulus, uir excellẽtis ingenij, [b] & eloquio Platoni quidẽ impar, sed multos facile superãs, cùm sectã Peripateticã cõdidisset, ꝙ deambulans disputare cõsueuerat, plurimosq́; discipulos preclara fama excellẽs, [c] uiuo adhuc præceptore [d] in suam hæresim cõgregasset, post mortẽ uerò Platonis [e] Speusippus sororis eius filius, & Xenocrates dilectus eius discipulus, in scholam eius, [f] quę Academia uocabatũ, eidẽ successissent, [g] atq; ob hoc & ipsi & eorũ successores Academici appellarentũ: recentiores tamẽ philosophi nobilissimi, quib. Plato sectãdus placuit, noluerũt se dici Peripateticos, aut Academicos, sed Platonicos. Ex quib. sunt ualde nobilitati Græci, [h] Plotinus, [i] Iamblicus, [k] Porphyrius, in utraq; aũt lingua, id est & Græca & Latina Apuleius Afer extitit Platonicus nobilis. Sed hi oẽs, & cęteri eiusmodi, [l] & ipse Plato dijs plurimis esse sacra facienda putauerũt.

L. VIVES

a VT cũ Aristoteles Platonis discipulus.] Hic Stagyræ natus est ex Nicomacho & Phæstide, quorum uterq; in stemmate Aesculapium habebat. Eius natalis in annũ primũ xcix. Olymp. referẽ. ad Platonẽ accessit annos natus xv. mãsitq́; in eius schola xx. annos: hoc est, usq; ad Platonis mortẽ. Hinc enim ipse discipulos cœpit instituere, in Lycio deambulãs, idcirco qui eum audiuerũt Peripatetici à περιπατεῖν nominati. Magnus & admirabilis uir, quiq; ingenio diligentiaq; uinceret plurimos, nemini esset secũdus: uariarum rerũ cognitione Platone magistro superior, artificio uerò omnes, qui ex omni memoria humanas tractauerũt artes, longo interuallo post se reliquit. Non sunt preclaræ dotes malignè uel obseruãdæ uel interpretãdæ. Fuisse auidiorẽ gloriæ, auidiorẽ carpẽdi alios, adde etiã non omnino pecuniæ contemptorẽ, fatendũ est. at dexteritatem in tradendis artibus nondũ est aliquis ab æuo condito cõsecutus. utinã in refutãdis alienis opinionib. induxisset in animũ paulo cãdidius agere. b Et eloquio Platoni quidẽ impar.] Odiosum est de Platonis & Aristotelis cõparatione differere, quoniã studijs uariorum res in magnã inuidiam adducta. Haud dubiè fuit præstantissimus uterq; eorũ, & dignus quem tota posteritas admiretũ. Græci Platonẽ θεῖον, id est diuinũ, Aristotelem δαιμόνιον nominãt. Eloquẽtia Plato fuit tãta, ut uulgatum fuerit apud ueteres illud, Iouem Græcè loqui si uellet, nõ aliter locuturũ, q̃ Platonẽ. Ab Aristotele scientia artis rhetoricæ propemodũ dixerim Platonẽ uincit tametsi usu atq; exercitatione Aristoteles sit haud dubiè inferior: amauit enim semper Aristoteles breuitatẽ rerũ ac sententiarũ, ne si extenderet singula, fuseq; persequeretur, & copiose, res in infinitũ traherentũ, & artis præcepta

Aristoteles

A pta teneri difficile possent. Itaq; illud in primis laborauit, ne sibi dictum ullum, ac ne uerbum quidem esset superuacaneum, quod dum consectatur, assequutus est, ut nullus uerbis figurisq; Græci sermonis aptius, magisq; proprie sit usus. c Viuo adhuc præceptore.] Sic Laertius, qui Platonis dictum affert: Aristoteles in nos recalcitrauit, inquit Plato, ut in matrem pulli. Sunt tamen qui negent ipsum, uiuo Platone, scholam instituisse.

Hæresis d In suam hæresim.] Hæresis Græca uox Latinè sectam sonat, ambiguum nomen, odiosum est usu nostro factum, quoniam ijs accommodatur, qui non unam ecclesiam catholicam sequuntur, sed sua iudicia, suasq; priuatas sectas.

Speusippus e Speusippus sororis eius filius.] Filius fuit Eurymedontis, scholæ Platonicæ successit, quam octo annos tenuit, mercede docuit, quod ei Dionysius exprobrauit & Macedoniam usq; cucurrit, ut in Cassandri nuptijs, spe mercedis, epithalamium recitaret, quod confecerat uersibus, quemadmodum B Philostratus in Apollonio inqt, ineptis & rigidis. Huic adhuc uiuenti, sed solutis morbo membris, successit rogatu eius

Xenocrates Xenocrates Chalcedonius, charissimus Platoni magistro discipulus, cui & fuit comes in Siciliā transmittenti, hebeti ingenio, sed seuero, sanctisq; moribus. Plato hunc calcaribus, Aristotelem condiscipulum freno dicebat indigere. Eum Plato sic dilexit, ut iurātibus illum de ipso maledixisse, non crediderit, fieri non posse reputans, quin redamaretur ab eo, quem ipse tātum amaret. Hunc iudices pro testimonio iurare non sunt passi, rati nefas esse tam probo uiro fidem non habere, etiam iniurato.

Academia f Quæ Academia uocabatur.] Academia uilla erat prope Athenas, loco nemoroso & subpalustri, ac ideo insalubri, possessa olim ab Academo heroe, ut ait Laertius. nam Eupolis comicus deum uocat sed Plutarchus in Theseo quis hic fuerit Academus narrat. Vir qui Tindaridis indicauit Helenam à Theseo raptam, C Aphidnis occultari, quocirca bonos illi, & uiuo à Castore & Polluce habitus est, & mortuo à posteris Lacedæmonijs: nam quoties populabundi in Atticum agrum sunt ingressi, semper ab Academia abstinuerunt. Verùm Dicæarchus memoriæ prodidit ab Ecedemo, qui sub eisdem militauit Tyndaridis, Ecedemiam prius dictam, deinde Academiam. Hoc etiā Laertius attingit. Apuleius in Platonis uita, patrimonium qui in ortulo, qui Academiæ iunctus fuit, & in duobus ministris, & in patera, qua dijs supplicabat, reliquit auri tantū, quantum puer nobilitatis insigne in auricula gestauit. Laertius Platonem scribit in Academia sepultum esse honorificè, regemq; Ponti Mithridatem, cùm in eius potestate essent Athenæ, Musis in Academia Platonis imaginē dicasse, Silanionis opus. Porrò Athenis, nam hoc prætereundum nō est,

Gymnasia Athenis gymnasia fuere hæc ferè, Academia, Lyceum, Prytaneum, Canopum, Stoa, Tempe, Cynosarges. D g Atq; ob hoc & ipsi, & eorum successores.] Hæc est uetus Academia, quæ per Polemonem Xenocratis discipulum perducta est ad Archesilam, qui rationem disputandi ad Socratis modum moremq; reducere tētauit, nihil ut affirmaret ipse, uel se scire diceret, quæ uerò ab alijs dicerentur, ea confutaret: quæ dicta est noua Academia: quam Cicero persona Varronis ueterem sibi uideri ait: hinc qui lucem rebus tribuerent, certaq; afferrent ac tenerent dogmata, quæ ex Platonis sententia putarent esse, ij Platonici, non Academici nuncupati sunt, credo quòd Academicum nomen nimis in schola Archesilæ hæserat.

Plotinus h Plotinus.] Hunc Suidas Lycopolitanū fuisse perhibet, quæ est in Aegypto ciuitas: quinquagintaquatuor libros scripsit, obscuros sanè, ne degeneraret à more sectæ. Vixit temporibus Galieni principis, & usque ad Probum peruenit: de cuius fato A multa mentitur Iulius Firmicus. Plotini uitam iusto uolumine scripsit Porphyrius eius discipulus.

Iamblichus i Iamblichus.] Chalcidiensis Porphyrij auditor, nō tam Platonicus fuit, quàm Pythagoricus: ut Hieronymus est autor: tametsi quantum ad res diuinas attinet, Platonici omnes Pythagorissant. Moribus atq; ingenio magistro fuit melior.

Porphyrius k Porphyrius.] Hic prius uocatus est Malcus, sed à purpuræ usu nomen Porphyrij accepit. Tyri natus est, haud obscuro loco: uir nec corpore satis sanus, nec mente, iudicij inconstantis, & odio usq; in rabiem aspero, crudeliq;. Plotini discipulum ipse se profitetur. Suidas, Amelij quoq; dicit, cuius hæc sunt uerba: πορφύριος κυρίως ἐκαλεῖτο βασιλεύς. τύριος φιλόσοφος μαθητὴς ἀμελίου, τοῦ πλωτίνου μαθητοῦ, διδάσκαλος δὲ ἰαμβλίχου, γεγονὼς ἐπὶ τῶν χρόνων αὐρηλιανοῦ, καὶ παρατείνας ἕως διοκλητιανοῦ τοῦ βασιλέως. Porphyrius, inquit, proprio nomine Basileus uocabatur. Tyrius philoso- B phus discipulus Amelij edoctū à Plotino, præceptor uerò Iamblichi: uixit temporibus Aureliani, & peruenit usq; ad tempora Diocletiani regis. Cur uerò rex appellaretur, declarat idem Porphyrius in uita Plotini magistri. Amelius, inquit, librum hunc dicauit mihi, meq; in ipsa inscriptione Basilea, id est regē nominauit: id enim mihi nomē erat: & patria quidē lingua nominabar Malcus, quo nomine uocabatur & pater. Malcus autem in Græcam translatus linguam, rex appellatur. Hæc ille de se. l Et ipse Plato dijs plurimis.] In Timæo deos numerat Saturnum, Opem, Iunonem, reliquosq; inter se fratres, agnatosq;: in libris De repub. & De legibus, dijs dæmonibusq; & heroibus sacra & ceremonias fieri iubet: in octauo uerò De legibus & duodecimo illos nominat, quibus ciuitatis status & felicitas uotis comprecationibusq; commendanda est.

De sentētia Platonis, qua definiuit deos non esse nisi bonos, amicosq; uirtutū. Cap. XIII C

QVANQVAM ergo à nobis & in alijs multis rebus magnisq; dissentiant, in hoc tamen quod modo posui: quia neque parua res est, & inde nunc quæstio est, primū ab eis quæro, quibus dijs istum cultū exhibendum arbitrentur, utrū bonis, an malis, an & bonis & malis. [a]Sed de hoc habemus sententiam Platonis dicētis omnes deos bonos esse, nec esse omnino ullum deorum malum. Consequēs est igitur, ut bonis hæc exhibēda intelligantur. Tunc enim dijs exhibentur, quoniam D nec dij erunt, si boni nō erunt. Hoc si ita est, nam de dijs quid aliud decet credere? [b]illa profecto uacuatur opinio, qua nonnulli putant, deos malos sacris placandos esse ne lædant, bonos aūt ut adiuuēt inuocādos. Mali em̄ nulli sunt dij, bonis porrò debitus, ut dicūt, honor sacrorum est deferendus. Qui sunt ergo illi qui ludos scenicos amāt, eosq; diuinis rebus adiūgi, & suis honoribus flagitāt exhiberi, quorū uis nō eos indicat nullos, sed iste affectus nimirū indicat malos? Quid em̄ de ludis scenicis Plato senserit notum

tum est, cũ poetas ipsos q̃ tam indigna deorum maiestate atq; bonitate carmina cõposuerãt, cẽset ciuitate pellẽdos? Qui sunt igitẽ isti dij, qui de scenicis ludis cũ ipso Platone cõtendunt? Ille quippe nõ patitur deos falsis criminibus infamari, isti eisdẽ criminib. suos honores celebrari iubẽt. Denicq; isti cũ eosdẽ ludos instaurari præciperẽt, poscẽtes turpia, maligna gesserũt, Tito Latino auferentes filiũ, & immittẽtes morbũ, q̃ eorum abnuisset imperiũ, eumq́; morbũ retrahentes, cũ iussa cõplesset. Iste aũt illos nec tã malos timendos putat, sed suæ sentẽtiæ robur B cõstantissime retinẽs, omnes poetarũ sacrilegas nugas, quibus illi per immũdiciæ societatẽ oblectãt, à populo bene instituto remouere nõ dubitat. Hunc autẽ Platonẽ, q̃d iam in secundo libro cõmemoraui, inter semideos Labeo ponit. [c] Qui Labeo numina mala uictimis cruentis atq; huiusmodi supplicationib. placari existimat, bona uerò ludis, & talibus, quasi ad lætitiã pertinẽtibus rebus. Quid est ergo q̃ semideus Plato nõ semideis sed dijs, & hoc bonis, illa oblectamenta, quia iudicat turpia tam cõstanter au C det auferre? qui sanè dij refellũt sententiam Labeonis, nam se in Latino nõ lasciuos tantum atq; ludibundos, sed etiã sæuos terribilesq; mõstrarunt. Exponãt ergo ista nobis Platonici, qui oẽs deos secundũ autoris sui sententiã bonos & honestos, & uirtutibus sapientiũ esse socios arbitrantur, aliterq́; de ullo deorum sentiri nefas habent. Exponimus, inquiunt. Attentè igitur audiamus.

L. VIVES

a SEd de hoc habemus sententiam Platonis.] In decimo De leg. deos bonos esse ait, & referios omni uirtute, prouidẽtissimosq; atq; optimos: tametsi principẽ illum naturæ, quem uerè esse dicit, uerè quoq; ac propriè bonum censet, reliquos inde uelut ex fonte bonitatem haurire, quam habẽt. In Conuiuio uerò Socrates eo probat argumento amorem deum non esse, q̃ omnes dij boni beatiq; sint, amor uerò non sit eiusmodi. Porphyrius quoq; libro De sacrificijs tertio, deum ait nullius esse rei indigũ, nocere nulli. Idem Stoici sentiebant, ex quorum dogmatis Cicero secundo De officijs inquit: Deos nocere non putant. Sed nos sentẽtiam tantum Platonis tractamus, de qua loquitur Augustinus. nã si ad alia egredimur, quis erit modus aut finis? b Illa profectò uacuatur opinio.] Apuleius in deo Socratis, ex dæmonibus alios diurnis sacrificijs gaudere scribit, alios nocturnis, esse qui lætioribus, esse qui tristioribus hostijs, ritibus, & ceremonijs. Porphyrio in Carmen seculare Horatij uulgarem fuisse opinionem significat, alios deos placandos ne lædant, alios ut prosint. Plutarchus scribit magnos & malos dæmonas olim sacrificijs à regibus & principibus honestatos, ad

Auguft.

A eorum iram auertendam, quæ maxima damna afferebant. Porphyrius philosophus in 2. lib. De abstinentia animatorum, ciuitatibus interdum esse opus subindicat malis dæmonibus sacra facerẽ, ne frugibus, ne diuitijs, ne urbi ipsi noceant. nam rara est, inquit, apud omnes fides, eos læsuros genus humanũ, si irascuntur, propterea quòd negligantur, neq; cultum legitimum nanciscantur. nec id solũ docet ex uulgari esse opinione, sed theologorũ quoq;, qui malis dæmonibus mactari permittunt uictimam, gustari ex ea uetant. c Qui Labeo numina mala.] Porphyrius eodẽ, quod modo citabam opere, dijs superis nullũ animal sacrificari fas putat, sed terræ fructus tantùm, & flores, & mel usq; ad farinam. sic ueteres illi, sic primi consueuerũt sacrificatores. sic agendum esse docet Theophrastus: sic Pythagoras, qui nunquã hostiam immolare sustinuit. Dæmonibus B uerò cædibus litatur & sanguine. In opere uerò De philosophia responsorũ ex oraculis Apollinis, docet, quo inferiores sunt dij, eo tristioribus & atrioribus gaudere hostijs, ita ut dijs terrestribus, & infernis furuæ quadrupedes mactentur, & terrestribus super aras, infernis autem in foueis.

De opinione eorum, qui rationales animas trium generũ esse dixerũt, id est, in dijs cælestibus, in dæmonib. aereis, & in hominib. terrenis. XIIII

[a] OMNIVM, inquiũt, animalium, in quibus est anima rationalis, tripertita diuisio est: in deos, homines, dæmones. Dij excellsissimum locum tenẽt, C homines infimũ, dæmones medium. Nam deorum sedes in cælo est, hominũ in terra, in aere dæmonum. Sicut eis diuersa dignitas est locorum, ita etiam naturarũ. Proinde dij sunt hominib. dæmonibusq; potiores: homines uerò infra deos & dæmones constituti sunt, ut elementorũ ordine, sic differentia meritorũ. [b] Dæmones igitur medij, quemadmodũ dijs quibus inferius habitãt postponendi, ita hominibus superius, quibus præferendi sunt. Habent enim cum dijs communem immortalitatem corporum, a D nimorũ autem cum hominibus passiones. Quapropter non est mirum, inquiunt, si etiam ludorum obscœnitatibus, & poetarũ figmentis delectantur. Quandoquidem & humanis capiuntur affectibus, à quibus dij longe absunt, & modis omnib. alieni sunt. Ex quo colligitur, Platonem poetica detestando, & prohibendo figmenta, non deos, qui omnes boni & excelsi sunt, priuasse ludorum scenicorum uoluptate, sed dæmones. Hæc si ita sunt, quę licet apud alios quoque reperiantur, Apuleius tamen Platonicus Madaurẽsis, de hac re sola unũ scripsit librum, cuius titulũ esse uoluit De deo Socratis: ubi differit et exponit, ex quo genere nu

t minum

minum[c] numē sibi Socrates habebat adiunctum, & amicitia quadā conciliatū, à q̄ perhibetur solitus admoneri, ut desisteret ab agēdo, quādo id quod agere uolebat prospe re nō fuerat euenturū. Dicit enim apertissime et copiosissime asserit, nō illū deū fuisse, sed dæmonem, diligēti disputatione pertra ctans istam Platonis de deorū sublimitate & hominū humilitate, dæmonū medietate sententiā. Hæc ergo si ita sunt, quonā modo ausus est Plato, etiā si nō dijs, quos ab omni humana cōtagione semouit, certe ipsis dæmonibus poetas urbe pellendo, auferre the atricas uoluptates, nisi quia hoc pacto admonuit animū humanū, quamuis adhuc in his moribundis membris positū, pro splendore honestatis, impura dæmonū contemnere, eorumq; immundiciā detestari? Nam si Plato hæc honestissime arguit, & prohibuit, profecto dæmones turpissime poposcerunt, atq; iusserūt. Aut ergo fallitur Apu leius, & non ex isto genere numinū habuit amicum Socrates, aut cōtraria inter se sentit Plato,[d] modo dęmones honorando, mo do eorum delicias à ciuitate bene morata re mouendo: aut nō est Socrati amicitia dęmo nis gratulāda, de qua usq; adeò & ipse Apu leius non erubuit,[e] ut de deo Socratis prænotaret librū, quem secundū suām disputationē, qua deos à dæmonibus tam diligēter copiosèq; discernit, nō appellare de deo, sed de dęmone Socratis debuit. Maluit aūt hoc in ipsa disputatione, q̄ in titulo libri ponere. Ita enim per sanā doctrinā, quæ humanis rebus illuxit, omnes uel penè omnes dæmo num nomē exhorrent,[f] ut quisquis ante disputationē Apuleij, qua dæmonū dignitas cōmendatur, titulū libri De dęmone Socra tis legeret,[g] nequaq; illum hominē sanū fuisse sentiret. Quid autem etiā ipse Apuleius quod in dæmonibus laudaret inuenit, præter subtilitatē & firmitatem corporū, & habitationis alterū locum? Nam de morib. eo rum, cùm de omnibus generaliter loqueretur, nō solum nihil boni dixit, sed etiā plurimum mali. Denique lecto illo libro prorsus nemo miratur, eos etiam scenicā turpitudinem in rebus diuinis habere uoluisse, & cū deos se putari uelint, deorū criminib. oblectari potuisse, & quicquid in eorum sacris obscœna solennitate seu turpi crudelitate, A uel ridetur, uel horretur, eorum affectibus conuenire.

L. VIVES

a Omnium, inquiunt, animalium.] Plato in 4. De leg. & Epinom. tres ordines deorū ponit, deos, dæmones, & heroas: sed hi postremi ad homines uidentur pertinere, ex quibus fiunt. Plutarchus in opere Quòd oracula defecerunt, laudat eos impēse, qui genus dęmonum inter deos & homines constituerunt: siue Orpheus is fuit, siue Phryx aliquis, siue Aegyptius: ut ab utrorumq; ceremonijs conijci potest. Modū enim excogitarunt, quo humanum genus diuino coniungatur. Ex Græcis, inqt, Homerus promiscue nomina hæc usurpat, nam eosdem modò deos appellat, modò dæmonas. Hesiodus primus omnium quatuor rationalis naturæ ordines distinctos posuit, primos deos, hinc dæ B mones, tum heroas, infimos homines, è quibus dæmo nes & heroes fiant, si bene uixerint. b Dæmones igit medij.] In Conuiuio Platonis meminit Socrates dispu tationis cuiusdā cum Diotima habitæ, ubi dæmonis na turā ait mediā inter homines deosq;. c Numen sibi Socrates habebat.] Socrates dæmonē dicitur habuisse, à quo prohiberetur facere, quæ prosperè successura nō erant, incitaretur uerò nunquam. d Modo dæmones honorando.] Nam dæmones adorandos præcepit in Epinomide. e Vt de deo Socratis.] Quotquot an tea illa de re disputarāt, dæmonem potius q̄ deum Socratis dixerūt, ut ipse apud Platonem sexcētis locis Socrates, & Xenophon, & Cicero, & Plutarchus, & Maximus Tyrius, qui geminam ædidit de Socratis dæmone Apodixin, alijq; innumeri, tum Platonici, tum aliarum quoq; nationum philosophi, quocirca superuacaneum fuerit multis de eo differere. f Vt quisquis ante disputationē.] Quisquis titulum anteq̄ librum, ne quis pu C tet ad superiora tempora referri. g Nequaquā illum hominem sanum.] Nam dæmoniaci etiam á gentilibus iam tum mente capti, & furentes uocabantur.

Quòd neq; propter aerea corpora, neq; propter superiora habitacula dæmones hominibus antecellunt. Cap. XV

QVAMOBREM absit ut ista cōsiderans animus ueraciter religiosus, & uero deo subditus ideo arbitre tur dæmones seipso esse meliores,[a] q̄ habeant corpora meliora. Alioquin multas sibi & bestias prælaturus est, quæ nos & acrimonia sensuū, & motu facillimo atq; celerri D mo, & ualentia uiriū, & annosissima firmitate corporum uincunt. Quis hominum ui dendo æquabitur aquilis, & uulturibus? Quis odorando canibus? Quis uelocitate leporibus, ceruis, auibus omnibus? Quis multum ualendo leonibus, & elephantis? Quis diu uiuendo serpētibus,[b] qui etiā deposita tunica senectutē deponere, atq; in iu uentā redire perhibent? Sed sicut his omni bus ratiocinādo & intelligēdo meliores sumus, ita etiā dæmonib. bene atq; honeste ui uendo meliores esse debemus. Ob hoc em̄ & prouidētia diuina eis, quibus nō constat esse

A esse potiores, data sunt quædã potiora corporum munera, ut illud quo eis præminemus, etiam isto modo nobis cõmendaretur multò maiore cura excolendum esse, quàm corpus: ipsamq; excellentiã corporalem, quam dęmones habere nossemus, prę bonitate uitæ, qua illis anteponimur cõtemnere disceremus, habituri et nos immortalitatẽ corporũ, non quã suppliciorũ ęternitas torqueat, sed quam puritas præcedat animorũ. [c] Iam uerò de loci altitudine, quòd dæmones in aere, nos autẽ habitamus in terra, ita permoueri, ut hinc eos nobis esse præponẽdos exi B stimemus, omnino ridiculũ est. Hoc enim pacto nobis & omnia uolatilia præponemus. [d] At enim uolatilia cũ uolando fatigantur, uel reficiendum alimẽtis corpus habẽt, terram repetunt uel ad requiẽ, uel ad pastũ, quod dæmones, inquiunt, nõ faciunt. Nunquid ergo placet eis, ut uolatilia nobis, dæmones aũt uolatilibus antecellant? Quod si dementissimũ est opinari, nihil est, quod de habitatione superioris elemẽti dignos esse dæmones existimemus, quibus nos religionis affectu subdere debeamus. Sicut enim fieri potuit, ut aereæ uolucres terrestribus C nobis nõ solum nõ præferantur, uerumetiã subijciantur propter rationalis animæ, quę in nobis est, dignitatẽ: ita fieri potuit, ut dæmones, quamuis magis aerei sint, terrestribus nobis, non ideo meliores sint, quia est aer, quàm terra superior: sed ideo eis homines præferendi sint, quoniam spei piorũ hominum, nequaquàm illorum desperatio cõparanda est. Nam & illa ratio Platonis, qua elementa quatuor proportione contexit, atq; ordinat, ita duobus extremis igni mobilissimo, & terræ immobili media duo aerem & aquam interserens, ut quanto aer est aquis, & aere ignis, tanto & aquæ superiores sint D terris: satis nos admonet animalium merita, non pro gradibus elementorum æstimare. Et ipse quippe Apuleius cum cæteris terrestre animal hominem dicit, qui tamẽ longe præponitur animalib. aquatilibus, cùm ipsas aquas terris prępo nat Plato: ut intelligamus, nõ eundem ordinem tenendum, cùm agitur de meritis animalium, qui uidetur ordo esse in gradibus corporum: sed fieri posse, ut inferius corpus anima melior inhabitet, deteriorq; superius.

Augu∫t.

L. VIVES

a QVod habeãt corpora meliora.] Dęmonum corpora Apuleius media dicit inter terrenã & æthercam naturam, multoq; minus concreta, quàm nubes, & longe subtiliora ex purissimo aeris liquido & sereno elemento coalita, nihil terrenæ soliditatis habentia, idcirco nec oculis humanis conspicua, nisi illa diuinitus sui speciem offerant. b Qui etiam deposita tunica.] Serpens exuere senectutem incipit ab oculis, sic ut ignari rei, cæcari putent. tum nudatur caput, atq; una fere nocte & die tota illa tunica ponitur. uide Aristotelẽ lib. octauo De generatione animalium. c Iam uerò de loci altitudine.] Apuleius in Apodixi, de Socratis deo sic colligit, in aere dæmones agere: nã cùm elementum nullum sit in mundo, quod natura uacuũ animantibus crearit, in terra sunt homines ac quadrupedes: in B mari pisces: in igne uiuũt quædam animalia, ut Aristoteles docet, necesse est in aere aliquod animalium esse genus: quale id sit, nisi dæmonicum, nemo dixerit. Itaque dæmones & inferiorem dijs locum sortiti sunt, & superiorem nobis: quod illis minores sunt, nobis uerò maiores melioresq;. d At enim uolatilia cum uolando.] Hæc est Apuleij responsio, cuius ad hunc modum sunt uerba: Nam quòd quidem aues aeri attribuant, falsum sentire meritissimo dixeris: quippe quæ aues, nulla earum ultra Olympi uerticem sublimatur: qui cùm excellissimus omnium perhibeatur, tamẽ altitudinem perpendiculo si metiare, ut geometræ autumant, stadia altitudo fastigij non æquiparat, cùm sit aeris augmentum immensum usq; ad extima lunæ caliq;, porrò ætheris sursum uersus exordium est. Quid igitur tãta uis aeris, quæ ab humilibus lunę anfractibus usq; ad summũ Olympi uerticẽ interiacet? Vacabit ne animalibus suis? atq; erit ista naturæ pars mortua, ac debilis? Imò enim C si sedulo aduertas, ipsæ aues per terrestre animal nõ aetium recte perhibeantur: semper enim illis uictus omnis in terra, ibidem pabulum, ibidem cubile, tantumq; aera proximũ terræ uolando transuerberant. Cæterum cùm illis fessa sunt remigia pennarum, terra ceu portus est. Hæc ex lib. Apuleij parũ castigato, sed nihilominus ratio Augustini procedet de loco. Nam etsi aues inferiores sunt dæmonibus, certe superiores sunt hominibus, & in cacuminibus ædium & montium & arborum plerunq; morantur: sed hic non disputo cum aduersarijs.

Quid de moribus dæmonum Apuleius Platonicus senserit. Cap. XVI

DE moribus ergo dęmonũ cũ idem D Platonicus loqueretur, dixit eos eisdem quibus homines animi perturbationibus agitari, iritari iniurijs, obsequijs donisq; placari, gaudere honoribus, diuersis sacrorũ ritibus oblectari, & in eis si quid neglectũ fuerit, cõmoueri. Inter cætera etiã dicit ad eos pertinere diuinationes augurũ, aruspicũ, uatum, atq; somniorũ: ab his quoq; esse miracula magorum. Breuiter aũt eos definiens ait: Dæmones esse genere animalia, animo passiua, mente rationalia, corpore aerea, tempore æterna. Horũ uerò quinq;, tria priora illis esse nobiscũ cõmunia, quartũ propriũ, quintũ eos cum dijs habere cõmune. Sed uideo triũ superiorũ quę

t a nobiscum

nobiscũ habẽt: duo etiam cum dijs habere. [a]Animalia quippe esse dicit, et deos, qui sua cuiq; elemẽta distribuens, in terrestrib. animalib. homines posuit cum cæteris, in aquatilib. pisces, & alia natatilia: in aerijs dæmones: in æthereis deos. Ac per hoc q̃d dæmones genere sunt animalia, nõ solũ eis cũ hominibus, uerumetiã cũ dijs pecoribusq; cõmune est: quod mẽte rationalia, cũ dijs & hominibus: quod tẽpore æterna, cũ dijs solis: quod animo passiua, cũ hominib. solis: quod corpore aerea, ipsi sunt soli. Proinde q̃ genere sunt animalia, nõ est magnũ: quia hoc sunt & pecora: q̃ mente rationalia, non est supra nos, quia sumus & nos: q̃ tempore ęterna, quid boni est, si nõ beata? [b]Melior est enim tẽporalis felicitas, q̃ misera æternitas. q̃ animo passiua, quomodo supra nos est? quando & nos hoc sumus, nec ita esset, nisi miseri essemus. q̃ corpore aerea, quanti ęstimandũ est, cùm omni corpori præferat animæ qualiscunq; natura? Et ideo religionis cultus, qui debet ex animo, nequaq; debet ei rei quę inferior est animo. Porrò si inter illa quæ dæmonũ esse dicit, annumeraret uirtutẽ, sapientiã, felicitatem, & hęc eos diceret habere cum dijs æterna atq; cõmunia, profectò aliquid diceret exoptãdum, magniq; pendendũ: nec sic eos tamen propter hæc tanq̃ deum colere deberemus, sed potius ipsum à quo hæc illos accepisse nossemus. Quanto minus nũc honore diuino aerea digna sunt animalia: ad hoc rationalia, ut misera esse possint: ad hoc passiua, ut misera sint: ad hoc æterna, ut miseriã suam finire nõ possint. Quapropter ut omittã cætera, & hoc solum pertractem, quod nobiscum dæmones dixit habere cõmune, id est animi passiones: si omnia quatuor elementa suis animalibus plena sunt, immortalibus ignis & aer, mortalib. aqua & terra: quæro cur animi dæmonũ passionum turbelis, & tempestatibus agitentur? [c]Perturbatio enim est, quæ Græcè πάθος dicitur: unde illa uoluit uocare animo passiua: [d]quia uerbum de uerbo pathos, passio diceretur, [e]motus animi cõtra rationẽ. Cur ergo sunt ista in animis dæmonum, quæ in pecoribus nõ sunt? Quoniam si quid in pecore simile apparet, [f]nõ est perturbatio, q̃a non est cõtra rationem, qua pecora carent.

A In hominibus autem ut sint istæ perturbationes, [g]facit hoc stultitia, [h]uel miseria. Non dum enim sumus in illa perfectione sapientiæ beati, quæ nobis ab hac mortalitate libertatis in fine promittitur. Deos uerò ideo dicũt istas perturbationes nõ perpeti: quia non solum æterni, uerumetiam beati sunt. Easdem quippe animas rationales etiam ipsos habere perhibẽt, sed ab omni labe ac peste purissimas. Quamobrẽ si propterea dij non perturbantur, [i]q̃ animalia sunt beata, non misera: & propterea pecora nõ perturbantur, quòd animalia sunt, quæ nec beata B possunt esse, nec misera: restat ut dæmones sicut homines ideo perturbentur, quòd animalia sunt non beata, sed misera.

L. VIVES

a Animalia quippe esse dicit & deos.] Idem Plato in Timæo, qui deos uisibiles animalia esse uult. Apuleius in eodem libello De Socratis deo, genus quoddam dæmonũ ponit, sine corpore, ut Somnũ & Amorem. b Melior est enim temporalis felicitas.] Chironẽ Saturni filium scribunt repudiasse immortalitatem, & Vlyssem maluisse in patria inter coniugem, & filium, & patrem ætatem finire, quàm apud deas esse immortalem. Plato in libris De legibus, satius esse sentit q̃ minimum tempus uiuere, quàm totam immortalitatẽ maxima bonorum externorũ & corporis ubertate atq; affluentia, sine iustitia tamen & cæteris uirtutibus, ne- C scio quid philosophi nugantur melius est esse quàm nõ esse: de quo alibi. c Perturbatio enim est quæ Græcè πάθος.] Cicero in Tusc. quæst. perturbationes πάθη uertit. Quintilianus in 6. affectus, idq; rectè & propriè uerti dicit. Apud Plinium solum ex ueteribus legitur passiones, dubitaturq; num satis castigatè libro xx. Illitum quoq; passionibus uentri earum prodest. Perturbatio

d Quia uerbum de uerbo.] Vt à πάσχω πάθος, sic à patior passio. e Motus animi contra rationem.] Diffinitio πάθους apud Ciceronem ex Zenone, auersa à recta ratione contra naturã animi cõmotio. f Non est perturbatio.] Ex eodem Cicerone in Tuscu. quæst. Sed corporum affectiones sine culpa accidere possunt, animorum non item, quorum omnes morbi & perturbationes ex aspernatione rationis eueniunt, itaq; in hominibus solum existunt. Nam bestiæ simile quiddã faciũt, D sed in perturbationes non incidunt. g Facit hoc stultitia.] Opinionibus enim falsis uanisq; premimur. & nos ipsi facimus nobis affectus potius q̃ ex rebus accipimus. Et, uti Seneca inquit, plura sunt quæ nos terrẽt, quàm quæ premunt. Stoici perturbationes omnes ex deprauatis hominum iudicijs opinionibusq; oriri putant. nam opinio magni futuri boni est libido: magni futuri mali est metus, magni præsentis mali dolor, magni præsentis boni lætitia: quæ omnia quoniam stultitijs nostrarum cogitationũ metimur, citius quàm naturis rerum, idcirco tot perturbationibus, tamq; immoderatis rapimur. h Vel miseria.] Hoc est in homine miserrimum, quod etiam sapientissimus dolet tamen, & gaudet, & cæteris affectibus agitur, quamlibet prouiderit ne fiat. i Quòd animalia sint non beata, sed misera.] Miseros esse dæmones, aut malos, non audet fateri Socrates: non esse autem beatos bonosq; apertè profitetur in Conuiuio Platonis.

An

An dignū sit eos spiritus ab homine coli, à quorū uitijs etiam oporteat liberari. Cap. XVI A

VA igitur insipiētia, uel potius amentia per aliquā religionem dæmonibus subdimur, cū per ueram religionē ab ea uitiositate, qua illis sumus similes, liberemur? Cùm enim dæmones, q̄d & iste Apuleius, quamuis eis plurimū parcat, & diuinis honorib. dignos cēseat, tn̄ cogitur confiteri, ira instigent, nobis uera religio præcipit, ne ira instigemur,[a] sed ei potius resistamus.[b] Cùm dæmones donis inuitent, nobis uera religio præcipit, ne cuiquā donorū acceptione faueamus. B Cū dęmones honorib. mulceant, nobis uera religio præcipit,[c] ut talib. nullo modo moueamur. Cū dæmones quorundā hominū osores, quorundā amatores sint, non prudenti trāquilloq; iudicio, sed ut ipse animo appellat passiuo, nobis uera religio præcipit,[d] ut inimicos nostros etiā diligamus. Postremo omnē motū cordis & salū mētis,[e] oēsq; turbelas & tēpestates animi, quibus dæmones ęstuare atq; fluctuare asserit, nos uera religio deponere iubet. Quæ igit̄ causa est, nisi stultitia errorq; miserabilis, ut ei te facias uenerādo humilē, cui te cupias esse uiuēdo dissimilē: & religione colas, quē imitari nolis, cū religionis summa sit imitari quem colis? C

L. VIVES

a Sed ei potius resistamus.] Christus in Euangelio Matthæi iubet nullo prorsus modo irasci. Agatho abbas iracundum hominem, etiam si mortuos excitaret, negabat deo gratum fore. b Cùm dæmones donis inuitentur.] Non solum ultro sibi dari dona gaudent, sed etiam petunt. Sunt enim petacissimi. Quoties ferè oraculū Delphis Apollo reddebat, admonebat consulentes, ut sui meminissent, donumq; ad se adferrēt aliquod, ubi fortunatiores essent facti. tametsi non tam astutus dæmon aurum uel argentum captabat, quo non eget, q̄ mentes eorum qui dabant. c Vt talibus nullo modo moueamur.] Christus suis præcepit, ne magistri uocari uelint, neu primos accubitus affectēt, neu salutari in plateis. Deniq; ut princeps ad famulatus se humilitatem deijciat. Honores enim cum gentilitate ortos esse, ibi sepeliri debere, in Ecclesia uiuere nefas est: nec magnanimitas est magnos petere honores, sed contemnere. d Vt inimicos nostros.] Diligite, inquit Christus, etiam inimicos uestros, & orate pro ijs, qui uobis sunt infesti. Matth. 5. Nec satis est inimicos non odisse, diligere præcipimur. & factu impossibile nō est, quod ipse Christus primum, deinde Stephanus fecerunt, ut Hieron. inquit. e Omnesq; turbellas & tempestates animi.] Alibi, omnesq; turbidas tempestates animi.

Qualis sit religio, in qua docetur, quòd homines, ut cōmendentur dijs bonis, dæmonibus uti debeant aduocatis. Cap. XVII

August.

FRVSTRA igitur eis Apuleius & quicunq; ita sentiūt, hunc detulit honorē: sic eos in aere medios inter æthereū cælum terramq; constituens, ut quoniā nullus deus miscet̄ homini,[a] quod Platonē dixisse perhibent, isti ad deos perferāt preces hominum, & inde ad homines impetrata, quæ poscunt. Indignū enim putauerunt qui ista crediderūt, misceri homines dijs, & deos hominibus: dignū aūt misceri dæmones, & dijs & hominibus: hinc petita[b] qui allegēt, inde concessa qui apportent: B ut uidelicet homo castus, & ab artium magicarū sceleribus alienus, eos patronos adhibeat, per quos illum dij exaudiant, qui hæc amant: quæ ille nō amando fit dignior, quem facilius & libentius exaudire debeāt. Amant quippe illi scenicas turpitudines: quas nō amat pudicitia. Amāt in maleficijs magorū mille nocendi artes, quas nō amat innocētia. Ergo & pudicitia & innocētia, si quidà dijs impetrare uoluerit, non poterit suis meritis, nisi suis interuenientibus inimicis. Non est quod iste poetica figmenta, & theatrica ludibria iustificare conetur. Habemus cōtra ista magistrū eorū & tantę apud eos autoritatis Platonē: si pudor humanus ita de se male meret̄, ut nō solum diligat turpia, uerumetiam diuinitati existimet grata. C

L. VIVES

a Quod Platonem dixisse perhibent.] Platonis hæc est in Conuiuio sententia, & quidem Socrati attributa. Diotima cùm Socrati amorē esse mediū quiddā diceret inter mortale & immortale: Socratesq; quid hoc esset, rogaret: illa, δαίμων μέγας, ὦ σώκρατες. καὶ γὰρ πᾶν τὸ δαιμόνιον μεταξύ ἐστι θεοῦ τε καὶ θνητοῦ. Dæmon magnus, ó Socrates. etenim dæmonium omne inter deos & mortales situm est. Socrates nondū id intelligens quærit, quænā sit eius uis & natura. Tum Diotima respondit, interpretari uel uectare humana ad deos, diuina ad nos: ab hominibus quidē preces & sacrificia, à dijs uerò præcepta & mercedē pro sacrificijs. D In medio igitur siti dæmones, eum locū explent, ut aptū secum sit uniuersum ipsum atq; coniunctū, hac cōmeant uaticinia, & omnis sacerdotū ars, quæ ad sacrificia, teletas, & incantationes, tum & ad diuinationē & magiā spectat. His addit quod Aug. citat: θεὸς δὲ ἀνθρώπῳ οὐ μίγνυται, ἀλλὰ διὰ τούτου πᾶσά ἐστιν ἡ ὁμιλία, καὶ ἡ διάλεκτος θεοῖς πρὸς ἀνθρώπους, καὶ ἐγρηγορόσι, καὶ καθεύδουσι. Deus, inquit homini non miscetur, sed per dæmones omne est cōmercium, omnis collocutio deis cum hominibus, & uigilantibus, & dormientibus. b Qui assignent.] In antiquis est, qui allegent, quasi qui uelut legatione fungant. Idcirco Apuleius administros eos & salutigerulos uocat, quorum illud pertinet ad deos, quibus dæmones ministrant, alterum ad nos, quibus salutē à dijs gerunt. Angeli etiam nominātur à Capella, quasi nuncij,

quòd superis nostra nuncient acta, & præstites, quòd gerundis rebus præsint.

De impietate artis magicæ, quæ patrocinio nititũ spirituum malignorum. Cap. XIX

PORRO aduersus magicas artes, de quibus quosdã nimis infelices, & nimis impios etiã gloriari libet [a] in nomine dæmonũ, ipsam publicã lucẽ testẽ citabo. Cur enim tam grauiter ista plectunt̃ seueritate legũ, si opera sunt numinũ colendorum? An forte istas leges Christiani instituerunt, quibus artes magicæ puniũtur, secundum quem alium sensum, nisi quòd hæc maleficia generi humano perniciosa esse nõ dubium est? Ait Poeta clarissimus:

[b] Testor chara deos, & te germana, tuumq́ue
Dulce caput, magicas inuitã accigier artes.

Illud etiã quod alio loco de his artib. dicit:

[c] Atque satas aliò uidi traducere messes.

Eo quòd hac pestifera scelerataq́ue doctrina, fructus alieni in alias terras transferri perhibentur, nónne in Duodecim tabulis, id est, Romanorũ antiquissimis legibus Cicero cõmemorat esse conscriptũ, & ei qui hoc fecerit suppliciũ constitutũ? [d] Postremo ipse Apuleius nunquid apud iudices Christianos de magicis artibus accusatus est? Quas utique sibi obiectas, si diuinas & pias esse nouerat, & diuinarum potestatum operibus congruas, non solũ eas confiteri debuit, sed etiam profiteri, leges culpãs potius, quibus hæc prohiberentur, & damnanda putarentur, quæ haberi miranda & uenerãda oporteret. Ita enim uel sententiã suam persuaderet iudicibus, uel si illi secundum iniquas leges saperent, eumq́ue talia prædicantem atque laudantem morte mulctarent, digna animę illius dæmones dona rependerẽt: pro quorum diuinis operibus prędicandis, humanã uitam sibi adimi non timeret. Sicut martyres nostri cùm eis pro crimine obijceretur Christiana religio, qua nouerant se fieri saluos & gloriosissimos in æternũ, non eam negando tẽporales pœnas euadere delegerunt, sed potius cõfitendo, profitẽdo, prædicando, & pro hac omnia fideliter fortiterq́ue tolerando, & cum pia securitate moriendo, leges quibus prohibebant̃, erubescere compulerunt, mutariq́ue fecerunt. Huius autem philosophi Platonici [e] copiosissima & disertissima extat oratio, qua crimen artium ma-

A gicarum à se alienũ esse defendit, seq́ue aliter non uult innocentẽ uideri, nisi ea negando quæ non possunt ab innocente committi. [f] At omnia miracula magorum, quos rectè sentit esse damnandos, doctrinis fiunt & operibus dæmonũ, quos uiderit cur censeat honorandos esse, necessarios eos asserens perferẽdis ad deos nostris precibus: quorũ debemus opera deuitare, si ad deum uerum preces nostras uolumus peruenire. Deinde quæro, quales preces hominum dijs bonis per dæmones allegari putat, magicas, an licitas? Si magicas, nolunt tales: si licitas, no-
B lunt per tales. Si autem peccator pœnitens preces fundit, maxime si aliquid magicum admisit: itáne tandem illis intercedentibus accipit ueniam, quibus impellẽtibus aut fauentibus se cecidisse plangit in culpam? An & ipsi dæmones ut possint pœnitentibus mereri indulgentiam, priores agunt quod eos deceperint pœnitentiam: ut & ipsi post ea accipiant indulgentiam? Hoc nemo unquam de dæmonibus dixit: quia si ita esset, nequaquam sibi auderent diuinos honores expetere, qui pœnitẽdo desiderarẽt ad gratiam ueniæ peruenire. Ibi enim est detestan-
C da superbia, hic humilitas miseranda.

L. VIVES

a IN nomine dæmonum.] Alibi gloriari libet, nónne ipsam publicam lucem, & fortasse legem. b Testor chara deos.] Verba sunt Didonis post Aeneæ fugam. dicitq́ue hæc ex institutis Romanis, qui cùm multa susceperint sacra, ut inquit Seruius, magicam semper damnarunt. c Atque satas aliò.] In Pharmaceutria Vergilius. Plinius libro uigesimooctauo. Quin etiam & legum ipsarũ in Duodecim tabulis uerba sunt: Qui fruges excantasset. Et alibi: Qui malum carmẽ incantasset. Idem auctor est in agro Marucino Vectij Marcelli equitis Romani, Neronis Cæsaris procuratoris, uniuersum oliuetum uiam publicã esse transgressum: atque ipsa prædia ex loco in contrarias sedes profecta. Et idem ipse Apuleius in Apologia: Magia ista, quantum ego audio, res est legibus delegata, iam inde antiquitus duodecim
D tabulis propter incredundas frugum illecebras interdicta. d Postremo ipse Apuleius.] Romanis legibus multi sunt de magia postulati, uelut Apollonius Tyaneus apud Domitianum Cæsarem, & Apuleius apud Claudium Maximum Africæ præfectum non Christianum. e Copiosissima & disertissima.] Extant apologiæ duæ Apuleij De magia, in quibus exuit nimiam illam sermonis lasciuiam, & antiquaria, & audacter innouata uerba: accõmodauitq́ue se forensi dicẽdi generi, sed ita tamen, ut nescio quo pacto Apuleiũ internoscas temporaria persona contectum. f At omnia miracula magorum.] Vnde nam, inquit Eusebius, homines scire potuissent, quibus dæmones cogũtur, nisi ab ipsis dęmonibus? Quod Porphyrius fatetur in Oraculis, afferens Hecates responsa, quib. ipsa docet homines, qua ratione aduocari & teneri possit.

An

An credendū sit, q̄ dij boni libentius dęmonibus q̄ hominibus misceantur. Cap. XX

T enim urgēs causa & arctissima cogit dęmones medios inter deos & homines agere, ut ab hominib. afferāt desiderata, & ad eos referāt impetrata. Quænā tandē causa est ista, & quanta necessitas? quia nullus, inquiunt, deus miscet homini. Præclara igitur sanctitas dei, qui nō miscetur homini pœnitēti, supplicāti, & miscet dæmoni arrogāti. Non miscet homini cōfugienti ad diuinitatē, & miscetur dæmoni fingēti diuinitatē. Non miscet homini petēti indulgentiā, & miscetur dæmoni suadenti nequitiā. Non miscet homini per philosophicos libros poetas de bene instituta ciuitate pellenti, & miscet dæmoni à principibus & pōtificib. ciuitatis per scenicos ludos poetarū ludibria requirēti. Non miscet homini deorū crimina fingere prohibenti, & miscetur dæmoni se falsis deorū criminibus oblectanti. Non miscet homini magorum scelera iustis legib. puniēti, & miscetur dæmoni magicas artes docēti & implenti. Non miscetur homini imitationem dæmonum fugiēti, & miscetur dęmoni deceptionem hominis aucupanti.

L. VIVES

PRæclara igitur sanctitas.] In exemplari Brugensi sic legitur: Præclara igitur sanctitas dei, qui nō miscetur homini supplicanti, & miscetur dæmoni arroganti. Non miscetur homini pœnitenti, & miscetur dæmoni decipienti. Non miscetur homini confugienti ad diuinitatem, &c.

An dæmonibus nūcijs & interpretibus dij utant, fallicq; se ab eis aut ignorēt, aut uelint. XXI

ED nimirum tātæ huius absurditatis & indignitatis est magna necessitas, q̄ scilicet deos æthereos humana curantes, quid terrestres homines agerēt utiq; lateret, nisi dęmones aerei nunciarēt: quoniā æther longe à terra est, alteq; suspensus: aer uerò ętheri terręq; cōtiguus. O mirabilem sapientiā. Quid aliud de dijs isti sentiūt, quos oēs optimos uolūt, nisi eos & humana curare, ne cultu uideantur indigni: & propter elementorū distantiā humana nescire, ut credātur dæmones necessarij, & ob hoc etiā ipsi putent colendi, per quos dij possint, & quid in rebus humanis agat addiscere, & ubi oportet hominibus subuenire? Hoc si ita est, dijs istis bonis magis notus est dæmon per corpus uicinū, q̄ homo per animū bonū. O multū dolenda necessitas, an potius irridenda uel detestanda uanitas, ne sit uana diuinitas. Si enim animo ab obstaculo corporis libero animū nostrū dij uidere possunt, nō ad hoc dæmonibus indigent nuncijs. Si aūt animorū indicia corporalia, qualia sunt uultus, locutio, motus per corpus suū æetherei dij sentiūt, & inde colligunt, quid etiā homines nunciēt, possunt et mēdacijs dęmonū decipi. Porrò si deorū diuinitas à dæmonib. falli nō potest, ab eadē diuinitate quod agimus nō potest ignorari. Vellem aūt mihi isti dicerēt, utrū dijs dęmones nūciarint de criminibus deorū poetica Platoni displicere figmēta, & sibi ea placere celauerint. an utrūq; occultauerint, deosq; esse maluerint totius rei huius ignaros. An utrūq; indicauerint, et religiosam erga deos Platonis prudentiā, & in deos iniuriosam libidinē suā. An sententiā quidē Platonis, qua noluit deos per impiā licentiā poetarū falsis criminib. infamari, ignotā dijs esse uoluerint, suā uerò nequitiā, qua ludos scenicos amant, quib. illa deorū dedecora celebrant, prodere nō erubuerint uel timuerint. horū quatuor quæ interrogādo proposui, quodlibet eligāt, & in quolibet eorū quantū mali de dijs bonis opinent, attēdant. Si enim primū elegerint, cōcessuri sunt nō licuisse dijs bonis habitare cū bono Platone, qn̄ eorum iniurias prohibebat, & habitasse cū dæmonibus malis quādo eorū iniurijs exultabāt, cùm dij boni hominē bonū longe à se positum non nisi per malos dæmones nossent, quos sibi uicinos nosse nō possent. Si aūt secundū elegerint, & utrunq; occultatū à dæmonibus dixerint, ut dij omnino nescirent, & Platonis religiosissimā legē, & dæmonū sacrilegā delectationē, quid in rebus humanis per internūcios dæmones dij nosse utiliter possunt, quādo illa nesciūt, quæ in honorē deorū bonorū per religionē bonorū hominū contra libidinē malorū dęmonum decernunt? Si uerò tertiū elegerint, & non solū sententiā Platonis deorū iniurias prohibentē, sed etiā dæmonū nequitiā deorum iniurijs exultantē, per eosdē dæmones nuncios dijs innotuisse respōderint, hoc nūciare est, an insultare? Et dij utrunq; sic audiūt, sic utrūq; cognoscunt, ut nō solū malignos dæmo-

dæmones deorũ dignitati, & Platonis religioni cõtraria cupientes atq; faciẽtes à suo accessu nõ arceãt, sed etiam per illos malos propinquos Platonis bono longinquo dona transmittãt. Sic enim eos [a] elementorum quasi catenata series colligauit, ut illis à quibus criminanť, cõiungi posslnt: hic à q̃ defendunť, nõ possint: utrunq; sciẽtes, [b] sed aeris & terræ põdera transmutare nõ ualẽtes. Iam quod reliquũ est, si quartũ elegerint, peius est cæteris. Quis enim ferat, si poetarum de dijs immortalibus criminosa figmẽta, & theatrorũ indigna ludibria, suaq; in his omnibus ardentissimã cupiditatẽ, & suauissimã uoluptatẽ dijs dæmones nunciauerũt: & q; Plato philosophica grauitate de optima rep. hęc omnia cẽsuit remouẽda, tacuerunt: ut iã dij boni per tales nũcios nosse cogãtur mala pessimorũ: nec aliena, sed eorundem nunciorũ: atq; his cõtraria nõ sinãtur nosse bona philosophorum, cùm illa sint in iniuriam, ista in honorẽ ipsorum deorum.

L. VIVES

a Elementorum quasi catenata series colligauit.] Coniunguntur enim inter se elementa, uelut annuli in catena: inferius enim superiori nectitur, & tam hæret, ut partes quæ se cõtingunt, non diuersarũ, sed eiusdem uideantur esse naturæ: in quo elementa rationem cælorũ sequuntur, quæ apta inter se sunt & complexa. b Sed aeris & terræ.] Vt nec nobis ascẽdere liceat saltẽ cogitatiõe ad illos, nec illis ad nos descendere, ut cognoscant, & per se bene faciãt sine interpretibus.

De abijciendo cultu dæmonum, contra Apuleium. Cap. XXII

QVIA igitur nihil istorũ quatuor eligendũ est, ne in quolibet eorũ de dijs tã male sentiať: restat, ut nullo modo credendũ sit, quod Apuleius persuadere nititur, & quicunq; alij philosophi sunt eiusdẽ sentẽtiæ, ita esse medios dæmones inter deos & homines tanq; internuncios & interpretes, q̃ hinc ferãt petitiones nostras, inde referãt deorum suppetias. Sed esse spiritus nocendi cupidissimos à iustitia penitus alienos, superbia tumidos, inuidẽtia liuidos, fallacia callidos, [a] qui in hoc quidẽ aere habitãt: quia de cæli superioris sublimitate deiecti, merito irregressibilis transgressionis in hoc sibi cõgruo uelut carcere prædamnati sunt. Nec tñ quia supra terrã et aquas aereus locus est, ideo & ipsi sunt meritis superiores hominibus, q̃ eos nõ terreno corpore, sed electo in auxiliũ deo uero, pia mẽte facillime superãt. Sed multis plane participatione uerę religiõis indignis, tanq; captis subditisq; dominãtur: quorũ maxime parti mirabilib. et fallacib. signis siue factorũ, siue prædictorũ deos se esse persuaserunt. Quibusdã uerò uitia eorũ attẽtius & diligẽtius intuẽtibus, nõ potuerũt persuadere q; dij sint: atq; ideo inter deos ac homines internuncios ac beneficiorũ impetratores se esse finxerũt. tñ nõ istum saltẽ honorẽ homines eis deferendum putarũt, qui illos deos esse non credebant, quia malos uidebant. Deos autẽ omnes bonos uolebant, nec audebant tamen omnino indignos dicere honore diuino: maxime ne offenderẽt populos, à quibus eis cernebant inueterata superstitione per tot sacra & templa seruiri.

L. VIVES

a Qui in hoc quidem aere habitãt.] Veteres plerique in hoc aere totam illam inferorum fabulam constituerunt, Proserpinam, & Summanũ Ditem, & manes, & furias, ut Martianus Capella ostendit. Chalcidius ἀέρα merito hunc aerem uocatum esse ait, ἀειδῆ hoc est obscurũ. Petrus quoq; & Iudas Apostoli in suis Epistolis tradunt dæmones in hac aeris caligine teneri, & torqueri, & si alij sunt in infimis terræ. Empedocles apud Plutarchum: Aether, inquit, dæmones à se reijcit, terra expellit, mare non fert: sic ab alio in aliud elementum iactati pœnas dant.

Quid Hermes Trimegistus de idololatria senserit, & unde scire potuerit superstitiones Ægyptiacas auferendas. Cap. XXIII

NAM diuersa de illis [a] Hermes Ægyptius, quem Trimegistum uocãt, sensit & scripsit. Apuleius quidem deos illos negat, sed cùm dicit ita inter homines deosq; quadam medietate uersari, ut hominibus apud ipsos deos necessarij uideantur, cultu eorũ à supernorũ deorũ religione nõ separat. Ille autẽ Ægyptius alios deos dicit esse à summo deo factos, alios ab hominibus. Hoc qui audit sicut à me positum est, putat dici de simulachris: quia opera sunt manuũ hominũ. At ille uisibilia & cõtrectabilia simulachra uelut corpora deorum esse asserit. Inesse aũt his quosdam spiritus inuitatos, qui ualeant aliquid, siue ad nocẽdum, siue ad desideria eorum nõnulla complẽda à quibus eis diuini honores, & cultus obsequia deferuntur. Hos ergo spiritus inuisibiles per artem quandã uisibilibus rebus corporalis materiæ copulare, ut sint quasi animata corpora illis spiritibus dicata, & subdita simulachra: hoc esse dicit deos facere, eãq;

magnam

magnam & mirabilē deos faciēdi accepisse
homines potestatē. Huius Ægyptij uerba[b]
sicut in nostram linguā interpretata sunt po
nam. Et quoniam de cognatione, inquit, &
consortio hominū deorumq; nobis indici-
tur sermo, potestatem hominis, ô Asclepi,
uimq; cognosce. Dominus, inquit, & pater,
uel quod est summum, deus, ut effector est
deorū cælestiū, ita homo fictor est deorum
qui in tēplis sunt humana proximitate con-
tenti. Et paulo pòst: [c] Ita humanitas, inquit,
semper memor naturæ & originis suæ, in il
la diuinitatis imitatione perseuerat: ut sicuti
pater ac dominus, ut sui similes essent, deos
fecit æternos, ita humanitas deos suos ex sui
uultus similitudine figuraret. Hic cū Ascle-
pius, ad quem maxime loquebat', ei respon-
disset atq; dixisset: Statuas, dicis, ô Trime-
giste? Tum uerò ille: Statuas, inqt, ô Ascle-
pi, [d] uides, ne quatenus tu ipse diffidas, sta-
tuas animatas sensu & spiritu plenas, tātaq;
facientes & talia: statuas futurorū præscias,
[e] ea quę forte uates omnis ignoret in multis
& uarijs rebus prædicentes, imbecillitates
hominibus facientes, easq; curātes, tristitiā
lętitiamq; pro meritis? An ignoras, ô Ascle
pi, q Ægyptus imago sit cæli: aut, quod est
uerius, translatio aut descensio omniū quæ
gubernantur atq; exercētur in cælo: ac si di
cendū est uerius, terra nostra mundi totius
est templum? Et tamē quoniā præscire cun
cta prudentem decet, istud uos ignorare fas
nō est. Futurū tēpus est cùm appareat Ægy
ptios incassum pia mēte diuinitati sedulam
religionem seruasse, & omnis eorum sancta
ueneratio in irritū casura frustrabit'. Dein-
de multis uerbis Hermes hunc locum exe-
quitur, in quo uidetur hoc tempus prædice
re, quo Christiana religio, quanto est uera-
cior atq; sanctior, tanto uehemētius & libe-
rius cuncta fallacia figmēta subuertit, ut gra
tia uerissimi saluatoris liberet hominem ab
his dijs quos fecit homo: & ei deo subdat, à
quo factus est homo. Sed cùm Hermes ista
prædicit, uelut amicus eisdem ludificationi
bus dæmonum loquitur, nec Christianum
nomen euidenter exprimit, sed tanquam ea
tollerentur atq; delerentur, quorum obser-
uatione cælestis similitudo custodiretur in
Ægypto: ita hæc futura deplorans, luctuo-
sa quodāmodo prædicatione testatur. Erat

A enim de his, de quibus dicit Apostolus, q
cognoscentes deum, non sicut deum glorifi
cauerunt, aut gratias egerunt, sed euanue-
runt in cogitationibus suis, & obscuratum
est insipiens cor eorum: dicentes enim se es-
se sapiētes, stulti facti sunt. Et immutauerūt
gloriam incorruptibilis dei in similitudinē
imaginis corruptibilis hominis: & cætera,
quę cōmemorare longum est. [f] Multa quip
pe talia dicit de uno uero deo fabricatore
mundi, qualia ueritas habet. Et nescio quo-
modo illa obscuratione cordis ad ista dela-
bitur, ut dijs quos cōfitetur ab hominibus
B fieri, semper uelit homines subdi, & hæc fu-
turo tempore plangat auferri. Quasi quic-
quam sit infelicius homine, cui sua figmen-
ta dominantur: [g] cùm sit facilius, fieri deos
colendo quos fecit, ne ipse sit homo, quàm
ut per eius cultum dij esse possint, quos fe-
cit homo. Citius enim fit, ut homo in hono
re positus, pecoribus non intelligens com-
paretur, quàm ut operi dei ad eius imaginē
facto, id est ipsi homini, opus hominis præ-
feratur. Quapropter merito homo deficit
ab illo, qui eum fecit, cùm sibi præficit ipse,
quod fecit. Hæc uana, deceptoria, pernicio-
C sa, sacrilega, Hermes Ægyptius, quia tem-
pus quo auferrentur uenturum sciebat, do-
lebat: sed tam impudēter dolebat, q; impru
denter sciebat. Nō enim hoc ei reuelauerat
spiritus sanctus, sicut ꝓphetis sanctis, q hęc
præuidētes cū exultatione dicebāt: Si faciet
homo deos, & ecce ipsi nō sunt dij. Et in a-
lio loco: Erit in die illo, dicit dñs, Extermina
bo nomina simulachrorū à terra, & non erit
eorum memoria. Propriè uerò de Ægypto
quod ad hanc rem attinet, ita sanctus Esaias
prophetat: Et mouebūtur manufacta Ægy-
pti à facie dei, & cor eorū uincietur in eis: &
D cætera huiusmodi. Ex quo genere & illi e-
rant, [h] qui uenturum quod sciebant, uenisse
gaudebāt: qualis Simeon, qualis Anna, qui
mox natum Iesum, qualis Elisabeth, quæ e-
tiam conceptum in spiritu agnouit: [i] qualis
Petrus, reuelāte patre dicēs: Tu es Christus
filius dei uiui. Huic autē Ægyptio illi spiri-
tus indicauerant futura tempora perditio-
nis suæ: qui etiā pręsenti in carne trementes
domino dixerunt: Quid uenisti ante tēpus
perdere nos? [k] Siue quia subitum illis fuit,
quod futurū quidē, sed tardius opinabant':
siue

siue quod perditionē suam hanc ipsam dicebant, qua fiebat, ut cogniti spernerentur. Et hoc erat ante tempus, id est ante tempus iudicij, quo æterna damnatione puniēdi sunt cum omnibus etiā hominibus, qui eorum societate detinētur: [l] sicut religio loquitur, quę nec fallit, nec fallitř, nō sicuti iste qui omni uēto doctrinę hinc atq; inde perflatus, & falsis uera permiscēs, dolet quasi perituram religionē, quem postea confitetur errorē.

L. VIVES

a Hermes Aegyptius.] De hoc paulo post. b Sicut in nostram linguā interpretata.] Hermæ aliquot circumferuntur libri, & Græci Latinitate donati. Quæ huc adfert Augustinus, sunt ex Asclepio Mercurij, quem Apuleius Latinis uertit. c Ita humanitas semper memor naturæ.] In exemplari Mercurij Latino sic legitur: Ita humanitas semper uicina naturæ & origini suæ. d Vides ne.] Sic etiam apud Mercurium, sed in libro Brugensi, uides quatenus ipse nō diffidas. e Ea quæ forte uates omnis ignoret.] Sic habetur apud Aesculapium: Easq; forte uates omnes somnijs multisq; alijs rebus prædicētes, imbecillitatesq; hominibus faciētes easq; curātes tristitiāq; pro meritis. Et sic scribebaŕ in exēplari Coloniensi, sed lætitiā est superscriptum. f Multa quippe talia.] Adducerē ex eis aliqua, si libri non essent uulgares: nunc cùm sint in manibus omnium, ociosum uideatur citare huc illius dicta.

g Cùm sit facilius.] In antiquis libris ad hunc modum scribitur: Cùm sit facilius, ut tanquam deos colendo, quos fecit, nec ipse sit homo, quàm ut, &c. h Qui uenturū quod sciebāt uenisse.] Qui gaudebāt Christū, qui erat uenturus, iam uenisse, is enim erat patribus in lege ac prophetis promissus. Sic Ioannes iussit eum rogari: Es tu ille qui uenturus est, an alium sumus adhuc expectaturi? i Quales Petrus reuelante patre.] Hæc est præcipua professio, hic primus & firmissimus ecclesiæ nunquam rituræ lapis, credere ac profiteri Iesum esse Christum filium dei uiui. Hoc non reuelauit philosophia humana, non astus, nō sagacitas, & sapiētia mundi, sed deus uniuersorum parens, ijs tantum quos charissimos habet. k Siue quia subitum.] Declarat, cur dæmones ante tempus putent se à Christo perdi.

l Sicut religio loquitur.] Matthæi xxv. In malos enim hæc pronunciatur sententia: Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & angelis eius.

Quomodo Hermes patēter parentū suorū sit cōfessus errorem, quem tamen doluerit destruendum. Cap. XXIIII

POST multa enim ad hoc ipsum redit, ut iterū dicat de dijs, quos homines fecerūt, ita loquēs: Sed iam de talibus sint satis dicta talia. Iterū, inquit, ad hominē rationēq; redeamus, ex quo diuino dono homo animal dictum est rationale. Minus enim mirāda, & si mirāda sunt, quæ de homine dicta sunt. [a] Omnium enim mirabiliū uicit admirationē, q̄ homo diuinam potuit inuenire naturā, eamq; efficere.

A Quoniā ergo proaui nostri multū errabāt, [b] circa deorū rationem increduli, & nō animaduertētes ad cultū religionemq; diuinā, inuenerūt artem, qua efficerēt deos. Cui inuentæ adiunxerūt uirtutē de mūdi natura conuenientē: eāq; miscētes, quoniā animas facere nō poterāt, euocātes animas dæmonum, uel angelorū eas indiderūt imaginib. sanctis diuinisq; mysterijs, per quas idola & benefaciēdi & male, uires habere potuissent. Nescio utrū sic confiterenř ipsi dæmones adiurati, quomodo iste confessus est. Quoniā, inquit, proaui nostri multum erra-
B bant circa deorū rationē increduli, & nō animaduertētes ad cultū religionēq; diuinā, inuenerūt artē qua efficerēt deos. Nunquid nam saltem mediocriter eos dixit errasse, ut hanc artē inuenirēt faciēdi deos: aut contentus fuit dicere, errabant, nisi adderet & diceret, multū errabāt? Iste ergo multus error et incredulitas nō animaduertentiū ad cultū religionēq; diuinā, inuenit artē qua efficeret deos. Et tñq; multus error et incredulitas et à cultu ac religiōe diuina auersio animi inuenit, ut homo arte faceret deos: hoc dolet uir
C sapiēs tanq; religionē diuinā uenturo certo tempore auferri. Vide si nō & ui diuina maiorū suorū errorē prēteritū prodere, & etiā ui diabolica pœnā dæmonū futurā dolere cōpellitur. Si enim proaui eorū multū errādo circa deorū rationē incredulitate et auersione animi à cultu ac religione diuina inuenerūt artem qua deos efficerēt: quid mirū si hæc ars detestanda, quicquid fecit auersa à religione diuina, auferet à religione diuina, cū ueritas emēdet errorē, fides redarguat incredulitatē, cōuersio corrigat auersionē? Si enim tacitis causis dixisset proauos suos inuenisse artē, qua deos facerēt: nostrum fuit
D utiq; si quid rectū piumq; saperemus, attendere & uidere nequaq; illos ad hanc artem peruēturos fuisse, qua homo deos facit, si à ueritate nō aberrarent: si ea quæ deo digna sunt, crederēt: si animū aduerterēt ad cultū religionemq; diuinā. Et tamē si causas artis huius nos diceremus multū errorem hominum, & incredulitatē, & animi errantis atq; infidelis à diuina religione auersionem, utcunq; ferenda esset impudentia resistētium ueritati. Cùm uerò idem ipse qui potestatē huius artis super omnia cætera miraŕ in homine

mine qua illi deos facere cõcessum est: & do A let uenturũ esse tẽpus, quo hæc omnia deorum figmẽta ab hominib. instituta, etiã legibus iubeant auferri, confitet tamen atq; exprimit causas, quare ad ista peruentũ sit: dicẽs proauos suos multo errore & incredulitate, & animũ nõ aduertendo ad cultũ religionemq; diuinã inuenisse hanc artẽ qua facerẽt deos: Nos quid oportet dicere, uel potius quid agere, nisi quantas possumus gratias dño deo nostro, qui hęc cõtrarijs causis q̃ instituta sunt, abstulit? Nam quod instituit multitudo erroris, abstulit uia ueritatis: B q̃d instituit incredulitas, abstulit fides: q̃d instituit à cultu diuino religiõis auersio, abstulit ad unũ uerũ deũ sanctumq; cõuersio. Nec in sola Ægypto, quã solã in isto plãgit dæmonũ spiritus, sed in omni terra qua cantatur dño canticũ nouũ: sicut uere sacræ & uere propheticæ literæ prænunciauerunt, ubi scriptũ est: Cantate dño canticũ nouũ, cantate dño omnis terra. [c] Titulus quippe Psalmi huius est, quãdo domus ædificabat post captiuitatẽ: ædificat enim domus dño ciuitas dei, quæ est sancta ecclesia in omi terra: post eam captiuitatẽ, qua illos homines, C de quibus credentib. in deũ tanq; lapidib. uiuis domus ædificat, captos dæmonia possidebant. Neq; enim quia homo deos faciebat, ideo nõ ab eis possidebat ipse qui fecerat, qñ in eorũ societatẽ colendo traducebatur. Societatẽ dico, nõ idolorũ stolidorum, sed uersutorũ dæmoniorũ. Nam quid sunt idola, nisi q; eadẽ scriptura dicit: Oculos habent, & nõ uidẽt: & quicquid tale de materijs licet affabre effigiatis, tamẽ uita sensuq; carẽtibus, dicendũ fuit? Sed immũdi spiritus eisdẽ simulachris arte illa nefaria colliga D ti, cultorũ suorũ animas, in suã societatẽ redigẽdo, miserabiliter captiuauerãt. unde dicit Apostolus: Scimus, quia nihil est idolũ: sed quæ immolant gẽtes, dæmonijs immolant, & nõ deo: nolo uos socios fieri dæmoniorũ. Post hãc ergo captiuitatẽ, qua homines à malignis dæmonibus tenebantur, dei domus ædificat in omni terra: unde titulũ ille Psalmus accepit, ubi dicit: Cantate dño canticum nouũ, cantate dño omnis terra. Cãtate domino, et benedicite nomini eius, [d] bene nũciate [e] diẽ ex die salutare eius. Annunciate in gentib. gloriã eius, in omnibus populis mirabilia eius. Quoniã magnus dominus & laudabilis nimis, terribilis est super oẽs deos. Quoniã oẽs dij gentiũ dæmonia, dñs aũt cęlos fecit. Qui ergo doluit uenturũ fuisse tempus, quo auferret cultus idolorũ, & in eos qui colerẽt dominatio dęmoniorũ, malo spiritu instigatus semper uolebat istam captiuitatẽ manere, qua transacta Psalmus canit, ædificari domũ in omni terra. Prænũciabat illa Hermes dolendo: prænunciabat hæc Propheta gaudendo. Et q̃a spiritus uictor est, qui hęc per sanctos prophetas canebat: etiã Hermes ipse ea quę nolebat, & dolebat auferri nõ à prudentibus, & fidelibus, & religiosis, sed ab errantibus, & incredulis, & à cultu diuinę religionis auersis esse instituta, miris modis coactus est confiteri. Qui quamuis eos appellet deos, tamen cũ dicit à talibus hominibus factos, quales esse utiq; nõ debemus, uelit, nolit, ostendit colendos nõ esse ab eis, qui tales nõ sunt, quales fuerunt, à quibus facti sunt: hoc est, à prudentibus, fidelibus, religiosisq;: simul etiam demõstrans, ipsos homines, qui eos fecerunt, sibimet importasse, ut eos haberẽt deos, qui dij nõ erant. Verũ est quippe illud propheticum: Si faciet homo deos, & ecce ipsi non sunt dij. Deos ergo tales, talium deos arte factos à talibus, cùm appellasset Hermes, id est, idolis dæmones, [f] per artem nescio quam, cupiditatum suarũ uinculis illigatos: cùm appellaret factos ab hominibus deos, nõ tamẽ eis dedit, quod Platonicus Apuleius, unde satis iam diximus: & q̃ sit inconueniẽs, absurdumq; monstrauimus, ut ipsi essent interpretes & intercessores inter deos quos fecit deus, et homines quos idem ipse fecit deus: hinc afferẽtes uota, inde munera referẽtes. Nimis enim stultum est credere deos, quos fecerunt homines, plus ualere apud deos quos fecit deus, q̃ ualent ipsi homines, quos idem ipse fecit deus. Dæmon quippe simulachro arte impia colligatus ab homine, factus est deus: sed tali homini, non omni homini. Qualis est ergo iste deus, quem non faceret homo nisi errans & incredulus, & auersus à uero deo? Porrò si dæmones qui colunt in templis, per artem nescio quam, imaginibus inditi, hoc est uisibilib. simulachris, ab eis hominibus, qui hac arte fecerunt deos, cũ aberrarent

rarent, auersiq́ue essent à cultu & religione diuina, nō sunt internuncij, nec interpretes inter homines & deos: & propter suos pessimos ac turpissimos mores, ipsi etiam homines quamuis errātes & increduli & auersi à cultu ac religione diuina, tamen eis sine dubio meliores sunt, qui deos ipsi arte fecerūt: restat, ut quod possunt, tanq̃ dæmones possint, uel quasi beneficia præstādo magis nocentes, quia magis decipiētes, uel aperte malefaciēdo. Nec tamē quodlibet horum, nisi quando & quantū permittunt alta & secreta dei prouidentia: nō aūt tanq̃ medij inter B homines & deos, per amicitiam deorū multum apud homines ualent. His enim dij boni, quos sanctos angelos nos uocamus, rationalesq́ue creaturas sanctæ cælestis habitationis, siue sedes, siue dominatiōes, siue principatus, siue potestates, amici esse omnino non possunt, à quibus tam longe absunt animi affectione, quàm longe absunt à uirtutibus uitia,[b] & à bonitate malicia.

L. VIVES

a Omnium enim mirabiliū.] Ipse Mercurius idem eundem magnum miraculum hominē uocat, animal uenerandū & adorandum. b Circa rationem deorum increduli.] In Mercurio habetur: con C tra rationem deorum, & alibi contra rationē. c Titulus quippe Psalmi huius est.] Græcè sic est: αἶνος ᾠδῆς τῷ Δαβίδ, ὅτε ὁ οἶκος ᾠκοδομεῖτο μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν. Hebraicè nullum præfert titulum translatio Hieronymi, & Græcè sic dicitur: ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις. d Bene nunciate.] Vulgo habetur, annunciate. Græcè εὐαγγελίσασθε. Et pòst est, ἀναγγείλατε, quod ipse uertit annunciate. e Diem ex die.] Græca phrasi, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας. f Pecatiem nescio quam, cupiditatum suarum.] Porphyrius in libro De philosophia oraculorum, scribit deos hominibus indicare, non modò felicem consuetudinem, & familiaritatem suam, sed etiam quibus capiantur, gaudeantq́ue rebus, quibus deuinciantur, quibus cogātur, quos dies uitare oporteat, quos seruari, figuras ipsas simulachrorum cuiusmodi D esse deceat: ut ex oraculis Hecates ostendit, quæ negat se posse contemnere signum ære, uel argento, uel auro factum. Et quo pacto sit aliter ex absynthio, & muris sanguine, & myrrha, & thure, & styrace constandum docet. g Sed tali homine.] Puta malo, & qualem Mercurius ipse describit. h Et à bonitate malicia.] Maliciā pro omni uitio maloq́ue posuit, ut Græci κακίαν. quod uerbum Cicero uolumine tertio De finibus, uitium se malle interpretari dicit, quàm maliciā. Nam est hæc certa uitij species, contraria rectæ & honestæ simplicitati, astutiæ fraudumq́ue mater.

De his quæ sanctis angelis & hominibus possunt esse cōmunia. Cap. XXV

N VLLO modo igitur quasi per dæmonum medietatem, ambiēdum est ad beneuolentiam seu benefi- A centiam deorum, uel potius bonorum angelorum, sed per bonæ uoluntatis similitudinem, qua cum illis sumus, & cum illis uiuimus, & cum illis deum quē colunt colimus, & si eos carnalibus oculis uidere non possumus: in quantum autem dissimilitudine uoluntatis, & fragilitate infirmitatis miseri sumus, in tantum ab eis longe sumus uitæ merito, non corporis loco. Non enim quia in terra cōditione carnis habitamus, sed si per immundiciam cordis terrena sapimus, non eis iungimur. Cùm uerò sanamur, ut quales ipsi sunt, sumus: fide interim illis propinquamus, si ab illo nos fieri beatos, à quo & ipsi facti sunt etiā ipsis fauētibus credimus.

Quòd omnis religio paganorū circa homines mortuos fuerit impleta. Cap. XXVI

S ANE aduertendum est, quomodo iste Ægyptius cùm doleret tempus esse uenturum, quo illa auferrentur ex Ægypto, quę fatetur à multum errantibus & incredulis, & à cultu diuinæ religionis auersis esse instituta: ait inter cætera: Tunc terra ista sanctissima sedes delu C brorum atq́ue templorū, sepulchrorum erit mortuorumq́ue plenissima. Quasi uerò si illa non auferrentur, non essent homines morituri, aut alibi essent mortui ponendi quàm in terra. Et utiq́ue quātò plus uolueretur temporis & dierum longitudo, tantò maior esset numerus sepulchrorum, propter maiorem numerum mortuorum. Sed hoc uidetur dolere, quòd memorię martyrū nostrorum templis eorum delubrisq́ue succederēt: ut uidelicet qui hæc legunt animo à nobis auerso atq́ue peruerso, putent à paganis deos D cultos fuisse in templis, à nobis autem coli mortuos in sepulchris. Tanta enim homines impij cæcitate [a] in montes quodāmodo offendunt, resq́ue oculos suos ferientes nolunt uidere, ut non attendant in omnibus literis paganorum, aut non inueniri, aut uix inueniri deos qui nō homines fuerint,[b] omnibus tamen honores studeant exhibere diuinos, quasi nihil unquam humanitatis habuerint. Omitto quod Varro dicit omnes ab his mortuos existimari manes deos,[c] & probat per ea sacra quæ omnibus ferè exhibentur mortuis,[d] ubi & ludos cōmemorat funebres, tanq̃ hoc sit maximū diuinitatis indi-

indicium, quo nõ ſoleant ludi niſi numinib. celebrari. Hermes ipſe de quo nũc agitur, in ipſo eodẽ libro ubi quaſi futura prænũciando deplorãs ait: Tunc terra iſta ſanctiſsima ſedes delubrorũ atq; templorũ, ſepulchrorum erit mortuorũq; pleniſsima: deos Ægypti homines mortuos eſſe teſtat̃. cùm enim dixiſſet proauos ſuos multũ errantes circa deorũ rationẽ incredulos, & nõ animaduertentes ad cultũ religionemq; diuinam, inueniſſe artẽ qua efficerẽt deos: cui inuentæ, inquit, adiunxerũt uirtutẽ de mũdi natura cõuenientẽ, eamq; miſcẽtes, quoniã animas facere nõ poterant, euocãtes animas dæmonũ uel angelorũ, eas indiderũt imaginibus ſanctis diuiniſq; myſterijs, per quas idola et benefaciendi & male uires habere potuiſſent. Deinde ſequit̃ tanq; exemplis probaturus, & dicit: [e] Auus enim tuus, ô Aſclepi, medicinæ primus inuẽtor, cui templũ cõſecratum eſt [f] in mõte Libyæ circa littus [g] Crocodilorum, in quo eius iacet mundanus homo, id eſt corpus: reliquus enim, uel potius totus, ſi eſt homo totus in ſenſu uitæ, melior remeauit in cælũ, omnia etiã nunc hominibus adiumẽta præſtans infirmis numine nũc ſuo, quæ antè ſolebat medicinæ arte præbere. Ecce dixit mortuũ coli pro deo in eo loco ubi habebat ſepulchrũ: falſus ac fallẽs, dicendo q; remeauit in cælũ omnia etiã nunc hominibus adiumẽta præſtãs infirmis. Adiungens deinde aliud: [h] Hermes, inquit, cuius auitũ mihi nomẽ eſt, nõnne [i] in cognominis ſui patria cõſiſtens, omnes mortales undiq; uenientes adiuuat atq; cõſeruat? Hic enim Hermes maior, id eſt Mercurius, quẽ dicit auũ ſuũ fuiſſe, in Hermopoli, hoc eſt in ſui nominis ciuitate perhibet̃ eſſe ſepultus. Ecce duos deos dicit homines fuiſſe, Æſculapium & Mercuriũ. [k] Sed de Æſculapio & Græci & Latini hoc idẽ ſentiũt. [l] Mercuriũ aũt multi nõ putãt fuiſſe mortalẽ, quem tamen iſte auũ ſuũ fuiſſe teſtat̃. [m] Etenim alius eſt ille, alius iſte, quamuis eodẽ nomine nũcupentur. Non multũ pugno, alius ille ſit, alius iſte: uerũ iſte ſicut Æſculapius ex homine deus, ſecundũ teſtimoniũ tãti apud ſuos uiri [n] huius Triſmegiſti nepotis ſui, adhuc addit & dicit: [o] Iſin uerò uxorẽ Oſiris quàm multa bona præſtare propitiã, quantis ſcimus obeſſe iratã. Deinde ut oſtenderet ex

Auguſt.

A hoc genere eſſe deos, quos illa arte homines faciũt: unde dat intelligi dæmones ſe opinari ex hominũ mortuorũ animis extitiſſe, quos per artẽ quã inuenerũt homines multum errantes, increduli & irreligioſi, ait inditos ſimulachris: quia hi qui tales deos faciebant, animas nõ utiq; facere poterãt: cùm de his idẽ dixiſſet, quod cõmemoraui, quãtis obeſſe ſcimus iratam: ſecutus adiunxit: Terrenis enim dijs atq; mundanis facile eſt iraſci: [p] utpote qui ſunt ab hominib. ex utraq; natura facti atq; cõpoſiti. Ex utraq; natura dicit, ex B anima & corpore: ut pro anima ſit dæmon, pro corpore ſimulachrũ. Vnde cõtigit, inquit, ab Ægyptijs hæc ſancta animalia nuncupari, [q] coliq; per ſingulas ciuitates eorum animas, qui ea cõſecrauere uiuẽtes, ita ut eorum legib. incolant, & eorũ nominib. nuncupent. Vbi eſt illa uelut querela luctuoſa, q; terra Ægypti ſanctiſsima ſedes delubrorũ atq; templorũ, ſepulchrorũ futura eſſet mortuorũq; pleniſsima? nempe ſpiritus fallax, cuius inſtinctu Hermes iſta dicebat, per eũ ipſum coactus eſt cõfiteri iam tunc illam C terrã ſepulchrorũ & mortuorum, quos pro dijs colebãt, fuiſſe pleniſsimã. Sed dolor dæmonũ per eũ loquebat̃, qui ſuas futuras pœnas apud ſanctorũ martyrũ memorias imminere mœrebant. In multis enim talib. locis torquentur & confitentur, & de poſſeſſis corporibus hominum eijciuntur.

L. VIVES

a IN mõtes quodãmodo offendunt.] In res magnas, & quas nemo nõ uitat, ipſi impingunt. b Omnibus tamẽ honores.] In ueteribus libris ſic legitur: Aut uix inueniri deos, qui non homines fuerint, mortuiſq; diuini honores delati ſunt. Omitto quod Varro dicit, omnes ab his mortuos exiſtimari manes deos.

D c Et probat per ea ſacra, quæ omnibus ferè exhibentur mortuis.] Cicero lib. De leg. 2. Nec uerò tã Necia, quæ à nece appellata ſunt, qua reſident mortui, q; cæterorum cæleſtium quieti dies feriæ nominarent, niſi maiores, eos qui ex hac uita migraſſent, in deorũ numero eſſe uoluiſſent. Necia d Vbi & ludos cõmemorat funeb.] In his ludis exhibebant̃ fabulæ. Nam ex Terentianis Adelphi, acta eſt ludis funebrib. Aemilij Pauli Macedonici, duobus eius filijs P. Cornelio Scipione, & Q. Fabio Aedil. cur. gladiatores quoq; depugnabant, quẽ morẽ induxerunt M. & D. Iunij Bruti ludis funebribus patris primo anno belli Punici primi, App. Clau. Caudace, & M. Fuluio Coss. depugnarunt in Boario foro. Liuius libro 11. & Valerius lib. 2. & Auſonius in Gryphis:

Tres primas Thracum pugnas, tribus ordine ſellis
Iuniadæ patri inferias miſere ſepulchro.

Dabatur & epulum, & uiſceratio.

e Auus enim tuus, ô Aſclepi.] Aſclepius Græcè eſt Aeſculapius. Huius Aeſculapij quem ſecum loquentem facit Mercurius, auum Auguſtinus Aeſculapium medi

u cinæ

cinæ repertorem putat. Quis hic Aesculapius ex tribus A
quos Cicero numerat, non conuenit. Nam unus ex his
sepultus esse dicitur Cynosuris Achaiæ fulmine ictus.
Alter prope Lusium fluuium in Arcadia. Tertius fuit se
cundi Mercurij frater, qui filius fuit Valentis & Phero-
nidis. hunc etiam Aesculapiū magno in honore habent
Arcades. Aesculapium quoq; Osiridem uocari solitum
Tacitus scribit, nescio an de hoc intelligat. Verisimilius
est de hoc Mercurium loqui, q̃ de quouis alio. b In
monte Libyæ.] Hic mons prælongus est, ab ima Aegy
pti supra Cynopolim se extendens. Non unus putatur
mons à Ptolemæo, qui λιβυκὰ ὄρη uocat. g Crocodi
Crocodilus lorū.] Crocodilus ex genere serpentiū est, sed quadru-
pes ouiperus, crescit septem decim cubitos & eo ampli-
us. Mandibulam superiorem contra omnium animan-
tium naturam mouet: homines & omnia terrestria uo-
rat, uiuitq; interim in sicco, interim in aqua. De hoc He
rodotus, Aristoteles, Plinius, & alij. Seneca crocodilum B
ait fugax esse animal audaci, audacissimū timido. Cro-
codili urbs prope montem Libycum erat sita in medi-
terraneis Aegypti, non longe à Ptolemaide in fine sexti
paralleli climatis tertij. Crocodilum uenerationi habi-
tum ab Aegyptijs scribit Porphyrius, ideo quòd soli
esset sacer: sicut etiam aries, & Cantharus, & Astur.

h Hermes, inquit, cuius auitum mihi est nomen.]
Cicero Mercurios numerat quinq;, quorū duo ab Ae-
gyptijs colantur: priorem Nilo patre genitū, quem illi
nefas habent nominare alterum qui Argum interemit,
Aegyptoq; præfuit, quibus leges & literas dedit, illumq;
uocat Theut. quo nomine primus anni mensis apud il-
los dicit̃. Euseb. lib. 1. Phœnices ait in theologia sua pu-
tasse Mercuriū Trimegistum scribam fuisse Saturni Cæ
li filij, cuius opera usus sit Saturnus in tuenda matre:
cumq; hic australes mundi partes peteret, uniuersam
Aegyptum Mercurio reliquisse. Diodorus Mercurium C
scribit fuisse Isidi & Osiridi in consilio. Cumq; in expe-
ditionem Osiris iret, Mercuriū ceu consiliarium Isidis
coniugis domi reliquisse, hominemq; fuisse insigni pru
dentia: multasq; tradidisse mortalibus artes ac sciētias.
Hunc existimo fuisse auum huius Hermæ, qui scripsit;
illumq; uocatum esse Theut, dæmonem, ut ait Plato in
Phædro, qui artes mathematicas, & literas; & aleam in-
uenit, detulitq; ad Thamum Aegypti regē, qui rex post-
ea dictus est Ammon. i In cognominis sui patria.]
Alibi, in sibi cognomine patria. In Mercurio uerò Apu-
Hermopolis leij corruptissimè, sibi cognomen patrium. Hermopo-
lis est magna in Aegypto urbs, & nomus Hermopolita
na, ab occasu fluuij, inquit Ptolemæus, mediterraneis
euntibus ad mare nostrum: superior est Crocodilopo-
li, in septimo parallelo climatis tertij. k Sed de Ae-
sculapio.] Hunc enim inter semideos collocant, & eos
qui meritis nacti sunt cælum, quales sunt Hercules, Bac D
chus, & Romulus. Theodoritus de martyribus scribit,
Homeri tempore Aesculapiū nondum pro deo esse ha-
bitum. nam ille curatorē uulnerum Marus non Aescu-
lapium facit, sed Pæonem. Et cùm de Machaone Aescu-
lapij filio loquitur, uirum eum uocat Aesculapij absolu
ti medici filium. l Mercurium aūt multi.] Nam hic
ex dijs est cælestibus perpetuis, unusq; ex consentibus.

m Etenim alius est ille.] Mercurius ille celebris fuit
Maiæ & Iouis Saturnij filius, nepos Athlantis. Nam alij
duo fuerunt Aegyptij, ut dixi, alij etiā duo, quorū prior
Cælo & Die est genitus, is quem arrecta natura fingunt
propter aspectum Proserpinæ: posterior Valētis & Phe
ronidis filius, quem Trophonij nomine colūt in antro
Lebadienses. n Huius Trimegisti.] Quasi ter ma-
Trimegistus ximi, non fuit is qui scripsit Trimegistus, sed eius auus:
utrunq; tamen nomē & Hermæ & Trimegisti nepos ac

cepit. Fuit autem ille Theut & rex maximus, & sacerdos A
maximus, & sapiens maximus, ut quibusdam lego pla-
cuisse. o Isin uerò uxorem.] Alibi, Isin uerò Osiris.
apud Mercuriū, Isin uerò & Osirin q̃ multa bona præ-
stare propicia, tantū obesse scimus irata. p Vtpote
qui sunt.] Apud Mercurium sic: Vtpote qui sunt ab ho
minibus facti atq; compositi, extraq; naturam, sed ex u-
traq; natura legit Augustinus. q Coliq; per singu-
las ciuitates eorum animas.] Innumeras res Aegyptij
pro dijs colebant, uelut allia & cepas, per quæ iurabant
Plinio: & animalia complura, de quorū nominibus ur-
bes aliquot nominarunt, ut à crocodilo Crocodilopo-
lim, ut diximus, à lupo Lycopolim, à leone Leontopo-
lim, à lato pisce Latopolim, ut quoniā bouē primus in-
stituit coli Apis, idcirco & ipse bouis imagine colit̃, Mer
curius canis, Isis uaccæ. Diodorus scribit in galeis & in-
signibus principes uiros alios aliorū animaliū formis
B uti solitos, uelut Anubim cane, & Macedonem lupo: un
de ueneratio illis animalibus nata. hinc principes uita
functos eorundem animalium, quæ ipsis placuerāt no-
minibus nuncupare, & imaginibus uenerari institue-
runt. Hoc est quod Mercurius dicit coli eorum animas,
qui illa animalia uiuētes consecrauerunt, augusta & ple
na ueneratonis illa effecerunt principes, cùm suis ga-
leis, clypeis, insignibusq; addi uoluerunt: unde uisum
est rudi populo non paruā uictoriæ partē, ijs ipsis acce-
ptam esse referendā, ita in deorū numerū sunt relata.

De modo honoris, quem Christiani martyribus impendunt. Cap. XXVII

HEC tamen nos eisdem martyribus
tēpla, sacerdotia, sacra, & sacrificia
constituimus: quoniā nō ipsi, sed
C deus eorū nobis est deus. Honoramus sanè
memorias eorū tanq̃ sanctorū hominū dei,
qui usq; ad mortē suorū corporū pro ueri-
tate certarūt, ut innotesceret uera religio, fal
sis religionib. fictisq; conuictis: quod etiā si
qui antea sentiebāt, timendo reprimebant.
Quis aūt audiuit aliquando fideliū stantem
sacerdotē ad altare etiā super sanctū corpus
martyris ad dei honorē cultumq; constru-
ctum, dicere in precibus: Offero tibi sacrifi-
ciū Petre, uel Paule, [a] uel Cypriane, cū apud
eorū memorias offerat̃ deo, qui eos et homi
nes & martyres fecit, & sanctis suis angelis
D cælesti honore sociauit: ut ea celebritate, &
deo uero de illorū uictorijs gratias agamus,
& nos ad imitationē taliū coronarum atq;
palmarū eodē inuocato in auxiliū ex eorū
memorię renouatiōe adhortemur? quęcūq;
igit̃ adhibent̃ religiosorū obsequia in mar-
tyrum locis, ornamēta sunt memoriarū, nō
sacra uel sacrificia mortuorū tanq̃ deorum.
[b] Quicūq; etiā epulas suas eò deferūt, quod
quidem à Christianis melioribus nō fit, &
in plerisq; terrarū nulla talis est cōsuetudo:
tamē quicunq; id faciunt, quas cū apposue-
rint,

rint, orant, & auferunt, ut ueſcantur, uel ex eis etiam indigentibus largiantur, ſanctificari ibi eas uolunt per merita martyrũ in nomine domini martyrum. [c] Non aũt iſta eſſe ſacrificia martyrum nouit, qui nouit unum, quod deo illic offertur ſacrificium Chriſtianorum. Nos itaq; martyres noſtros nec diuinis honoribus, nec humanis criminibus colimus, ſicut colunt illi deos ſuos, nec ſacrificia illis offerimus, [d] nec deorum probra in eorũ ſacra conuertimus. Nam de Iſide uxore Oſiris Ægyptia dea, & de parentibus eorum, qui omnes reges fuiſſe ſcribuntur: qui bus parentibus ſuis illa cùm ſacrificaret, [e] inuenit hordei ſegetem, atq; inde ſpicas marito regi & eius conſiliario Mercurio demonſtrauit: unde eandẽ et Cererem uolunt, quę & quanta mala non à poetis, ſed à myſticis eorum literis memoriæ mandata ſint: ſicut Leone ſacerdote prodẽte ad Olympiadem matrem ſcribit Alexander: legant qui uolũt uel poſſunt, & recolant qui legerunt: & uideant quibus hominib. mortuis, uel de quibus eorum factis tãquam dijs ſacra fuerint inſtituta. Abſit ut eos, quamuis deos habeant, ſanctis martyribus noſtris, quos tamẽ deos non habemus, ulla ex parte audeant comparare. Sic enim nõ conſtituimus ſacerdotes, nec offerimus ſacrificia martyrib. noſtris: quia incongruum, indebitũ, illicitum eſt, atq; uni deo tantũmodo debitũ: ut nec criminibus ſuis, nec ludis eos turpiſsimis oblectemus, ubi uel flagitia iſti celebrant deorum ſuorum, ſi cùm homines eſſent talia cõmiſerunt, uel conficta delectamẽta dæmonum noxiorum, ſi homines non fuerũt. Ex iſto genere dæmonum Socrates nõ haberet deum, ſi haberet deum: ſed fortaſſe homini ab illa arte faciendi deos alieno & innocenti, illi importauerũt talem deum, qui eadem arte excellere uoluerunt. Quid ergo plura? Non eſſe ſpiritus iſtos colendos propter uitam beatam, quæ poſt mortem futura eſt, nullus uel mediocriter prudens ambigit. Sed fortaſſe dicturi ſunt, deos quidem eſſe omnes bonos, dæmones autẽ alios bo-

Auguſt.

A nos, alios malos: & eos per quos ad uitã in ęternũ beatã perueniamus colẽdos eſſe cẽſebunt, quos bonos opinanť. quod quale ſit iam in uolumine ſequenti uidendum eſt.

L. VIVES

[a] VEl Cypriane.] Hic fuit epiſcopus Carthaginienſis, doctiſsimis pleriſq; iuxtà ac ſanctiſsimis ingenij monumentis ęditis clarus: inſignis quoq; martyrio ſub Valeriano Cæſare, ut Pontius eius diaconus ſcribit. *Cyprianus* [b] Quicunq; etiã epulas.] Hic mos praecipue ualuit in Africa, ſicut Auguſt. in 6. Confeſsionum teſtatur, matremq; ſuam refert ad memorias ſanctorũ attuliſſe Mediolani pultes, & panẽ, & merum, dediſſeq; oſtiario. Sed hæc Ambroſius fieri uetuit, ne ulla occaſio B daretur ebrioſis ſe ingurgitãdi, & quia illa quaſi parentalia ſuperſtitioni gentilium eſſent ſimillima. [c] Non autem iſta eſſe ſacrificia martyrum.] Multi Chriſtiani in re bona plerunq; peccant, quód diuos diuaſq; nõ aliter uenerantur, q̃ deum. Nec uideo in multis quod ſit diſcrimẽ inter eorum opinionem de ſanctis, & id quod gentiles putabant de ſuis dijs. Impia eſt opinio Vigilantij, qui omni honore martyres priuabat, ſtulta Eunomij, qui ne cogeretur adorare mortuum, templa martyrum non ingrediebatur. Venerandi ſunt martyres, nõ adorandi ut deus: quemadmodum Hieronymus in Vigilantiũ diſſerit. [d] Nec eorum probra.] [redacted] C [redacted] *Iſis Ceres* [redacted] D [redacted]

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM NONVM.

DIVI

Ad quem articulum diſputatio pręmiſſa peruenerit, & quid diſcutiendum ſit de reſidua quæſtione. Cap. 1

E t bonos & malos deos eſſe quidam opinati ſunt: quidã uerò de dijs meliora ſentiẽtes, tantũ eis honoris laudiſq; tribuerũt, ut nullũ deorũ malum credere auderent.[a] Sed illi qui deos quoſdã bonos, quoſdã malos eſſe dixerunt, dæmones quoq; appellauerũt nomine deorum: quanq; & deos, ſed rarius nomine dęmonum: ita ut ipſum Iouẽ quẽ uolunt eſſe regẽ ac principẽ cæterorũ,[b] ab Homero fateãtur dæmonẽ nuncupatũ. Hi aũt qui omnes deos nõ niſi bonos eſſe aſſerũt, et longe præſtantiores eis hominibus, qui boni perhibent, merito mouent dæmonũ factis, quę negare nõ poſſunt, eaq; nullo modo à dijs, quos omnes bonos uolũt, cõmitti poſſe, exiſtimãtes, differentiã inter deos & dęmones exhibere cogunt: ut quicquid eis merito diſplicet in operib. uel affectib. prauis, quibus uim ſuã manifeſtant occulti ſpiritus, id credãt eſſe dęmonũ nõ deorũ. Sed quia eoſdem dęmones inter homines et deos ita medios cõſtitutos putãt, tanq; nullus deus homini miſceat, ut hinc perferãt deſiderata, inde referãt impetrata: atq; hoc Platonici pręcipui philoſophorũ ac nobiliſsimi ſentiũt, cũ quibus uelut cũ excellentioribus placuit iſtã examinare quæſtionẽ, utrũ cultus plurimorũ deorũ proſit ad cõſequendã uitã beatam, quæ poſt mortẽ futura eſt: libro ſuperiore quæſiuimus, quo pacto ipſi dæmones qui talibus gaudẽt, qualia boni & prudẽtes homines auerſant & damnãt: id eſt, ſacrilegia, flagitioſa, facinoroſa: nõ de quolibet homine, ſed de ipſis dijs figmẽta poetarum, & magicarũ artiũ ſceleratã puniendamq; uiolentiã: poſsint quaſi propinquiores & amiciores dijs bonis cõciliare homines bonos: & hoc nulla ratione poſſe compertum eſt. Proinde hic liber, ſicut in illius fine promiſimus, diſputationẽ cõtinere debebit de diſſerẽtia, ſi quã uolunt eſſe: nõ deorũ inter ſe, quos omnes bonos dicũt, nec de differẽtia deorum & dæmonum, quorum illos ab hominibus longe lateq; ſeiungunt, iſtos inter deos & homines collocant, ſed de differentia ipſorum dæmonum, quod ad præſentẽ pertinet quæſtionem.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN NONUM LIBRUM DE CIUITATE DEI, DIUI AURELIJ AUGUSTINI COMMENTARIA.

B S Ed illi qui deos quoſdam.] Plato deos omnes in Conuiuio bonos eſſe dixit, dæmones uerò etiã nõ bonos, neq; malos tamen, ſed mediam quandam naturã, & neutram. Mercurius ἀγγέλους ἀγαθοὺς tum etiam πονηροὺς uocat, id eſt bonos angelos & malos. Porphyrius in libris Sacrificiorũ, dæmonum duo facit genera: bonos & beneficos, malos & maleficos, quod eſt ei cum Platonicis ferè commune.

b Ab Homero fateant.] Plutarchus in libello, Quòd ceſſarunt oracula, ait Homerum inter deos & dæmones nihil feciſſe diſcriminis: eoſdem dęmones modo, modo deos nominaſſe. Ita dæmonium nominat Iouem: quod uerbum, ut interpres quidam inquit, ex medijs eſt, mo-
C do ad laudem ſpectans, modo ad uituperium. In primo uerò Iliad. Iouẽ ait μετὰ δαίμονας ἄλλους, per quod & ipſum & alios omnes deos dæmones eſſe declarat. quo loco idem interpres ait: οὕτως δὲ δαίμονας καλεῖ τοὺς θεούς, ἤτοι δαίμονας. ἔμπειροι γὰρ καὶ ἴδριες πάντων αὐτοί εἰσιν, ἢ ὅτι διαιτηταί εἰσι καὶ διοικηταὶ τῶν ἀνθρώπων. Sic, inquit, dæmonęs uocat deos, ſeu quòd gnari ſunt, & rerum experti omnium, quòd ſapientes, ſeu quòd arbitri ſunt, & rectores hominum. Iulius Poll. Θεὸς καὶ θεοὶ καὶ δαίμονες. οὕτω γὰρ Ὁμήρῳ δοκεῖ δαίμονας καλεῖν τοὺς θεούς. καὶ Πλάτων δὲ τὸν τοῦ παντὸς κυβερνήτην μέγιστον δαίμονα ὀνόμασεν, ἐπειδὴ τῆς αὐτῆς χρείας τὸ θεῖον καὶ δαιμόνιον. Deus, inquit, & dij, & dæmones. Sic enim Homero placuit, deos ipſos uocare dęmones. Et Plato quoque gubernatorem omniũ maximum dæmonẽ nuncupauit. quandoquidem idem eſt & numinis & dæmonũ
D uſus. Maximi dæmonis meminit in lib. De republ. Plato. Sed conſiderandum de deo parente rerum uniuerſarum, an de principe dæmonum, qui uelut diſtributi in præfecturas ſunt, ſentiat. Procli uerba hæc ſunt in libro De anima & dæmone. Vbiq; enim quod proximè præeſt in quodam dæmonis ordine ad inferius ſeſe habens appellare dæmonem conſueuerunt, quo uſu Iupiter apud Orpheum Saturnum patrem dæmonem appellauit. Et ipſe Plato in Timæo dæmones nuncupauit deos illos, qui generationem è propinquo diſponunt, ubi ait: De alijs uerò dæmonibus tractare, eorumq; generationem in lucem ædere, maius eſt quàm ferre humanum poſsit ingenium: comparatione utique dæmon eſt eiuſmodi, qui uidelicet proximè unicuique prouidet, etiam ſi deus ſit, ac etiam ſi deo ſit inferior. Hæc Proclus.

An inter dæmones, quibus dij superiores sunt, sit aliqua pars bonorũ, quorũ præsidio ad uerã beatitudinẽ possit humana anima peruenire. II

A PVD plerosq; enim usitatũ est dici, alios bonos, alios malos dęmões, quæ siue sit etiã Platonicorũ philosophorũ, siue quorumlibet sententia, nequaq; eius est negligẽda discusio, ne quisquã uelut dæmones bonos sequendos sibi esse arbitret, per quos tanq; medios dijs, q̃s omnes bonos credit dũ cõciliari affectat & studet, ut quasi cũ eis possit esse post mortẽ irretitus malignorũ spirituũ, deceptusq; fallacia, longe aberret à uero deo cũ quo solo, & in quo solo, & de q̃ solo anima humana, id est rationalis & intellectualis beata est.

Quæ dæmonib. Apuleius ascribat, quib. cũ rationem nõ subtrahat, nihil uirtutis assignat. III

Q VAE igitur est differẽtia dæmonũ bonorum & malorũ, quandoquidem Platonicus Apuleius de his uniuersaliter differẽs, & tam multa loquẽs de aereis eorũ corporibus, de uirtutibus tacuit animorũ, quibus essent præditi, si boni essent. Tacuit ergo beatitudinis causam, indiciũ uerò miseriæ tacere nõ potuit, cõfitẽs eorũ mentẽ, qua rationales esse perhibuit, nõ saltẽ imbutã munitãq; uirtute, passionibus animi irrationabilib. nequaq; cedere, sed ipsam quoq;, sicut stultarũ mentiũ mos est, procellosis quodãmodo perturbationibus agitari. Verba namq; eius de hac re ista sunt: Ex hoc fermè dæmonũ numero, inqt, poetæ solent haudquaq; procul à ueritate, osores & amatores quorundam hominum deos fingere: hos prosperari & euehere, illos cõtra aduersari & affligere. Igitur & misereri, & indignari, & angi, & lætari, omnemq; humani animi faciẽ pati: ac simili motu cordis & salo mentis, per omnes cogitationum æstus fluctuare, quę omnes turbelę tempestatesq; procul à deorũ cælestiũ tranquillitate exulant. Num est in his uerbis ulla dubitatio, q; nõ animorũ aliquas inferiores partes, sed ipsas dæmonũ mẽtes, quibus rationalia sunt animalia, uelut procellosum salum dixit passionũ tempestate turbari: ut ne hominib. quidem sapiẽtibus cõparandi sint, qui huiusmodi perturbationib. animorum, à quibus humana nõ est immunis infirmitas, etiã cùm eas huius uitæ cõditione pa-

A tiuntur, mẽte imperturbata resistunt: nõ eis cedentes ad aliquid approbandũ uel perpetrandũ, quod exorbitet ab itinere sapientiæ & lege iustitiæ: sed stultis mortalibus, & iniustis, nõ corporibus, sed moribus similes: ut nõ dicam deteriores, eo q; uetustiores, & debita pœna insanabiles, ipsius quoq; mentis, ut iste appellauit, salo fluctuant: nec in ueritate atq; uirtute, qua turbulentis & prauis affectionibus repugnatur, ex ulla animi parte consistunt.

B De perturbationibus quæ animo accidũt, quæ sit Peripateticorũ Stoicorũq; sententia. Ca. IIII.

D VAE sunt sententiæ philosophorũ de his animi motibus, quos Greci πάθη, nostri aũt quidã, sicut Cicero perturbationes, quidã affectiones uel affectus, quidam uero sicut iste de Græco expressius passiones uocãt. Has ergo perturbationes, siue affectiões, siue passiones quidam philosophi dicũt etiã in sapiẽte cadere, sed moderatas rationiq; subiectas, ut eis leges quodãmodo quibus ad necessariũ redigant modum dominatio mẽtis imponat.
C Hoc qui sentiũt, Platonici sunt siue Aristotelici, cũ Aristoteles discipulus Platonis fuerit, qui sectã Peripateticã cõdidit. Alijs aũt, sicut Stoicis, cadere ullas omnino huiuscemodi passiones in sapiẽte nõ placet.[a] Hos aũt, id est Stoicos, Cicero in libris De finib. bonorũ & malorũ, uerbis magis q̃ reb. aduersus Platonicos seu Peripateticos certare cõuincit: quandoquidẽ[b] Stoici nolũt bona appellare, sed cõmoda corporis & externa: eo q; nullum bonũ uolunt esse hominis prę ter uirtutẽ, tanq; artem bene uiuendi, quæ nõ nisi in animo est.[c] Hæc aũt isti simpliciter & ex cõmuni cõsuetudine loquendi appellant bona: sed in comparatione uirtutis,
D qua rectè uiuit, parua & exigua. Ex quo fit, ut ab utrisq; quomodolibet uocent, seu bona seu cõmoda, pari tamẽ æstimatione pensentur: nec in hac quęstione Stoici delectentur nisi nouitate uerborũ. Videtur ergo mihi etiã in hoc, ubi quærit,[d] utrũ accidant sapienti passiones animi, an ab eis sit prorsus alienus, de uerbis eos potius q̃ de rebus facere cõtrouersiam. Nam & ipsos nihil hinc aliud q̃ Platonicos & Peripateticos sentire existimo, quantũ ad uim rerũ attinet, nõ ad uocabulorum sonum. Vt enim alia omit-

tam,quibus id oſtendã,ne longũ faciam,ali
quid unum quod ſit euidentiſsimũ dicam.
In libris quibus titulus eſt Noctium Attica
rum,[e] ſcribit A.Gellius,uir elegantiſsimi e-
loquij,&[f] multæ ac facundæ ſcientiæ, ſe na
uigaſſe aliquãdo cum quodam philoſopho
nobili Stoico.Is philoſophus,ſicut latius &
uberius, quod ego breuiter attingam, nar-
rat A.Gellius,cùm illud nauigium horribi-
li cælo & mari periculoſiſsime iactaretur,ui
timoris expalluit. Id animaduerſum eſt ab
eis qui aderãt:quamuis in mortis uicinia cu
rioſiſsime attentis, utrùm ne philoſophus
animo turbaret. Deinde tempeſtate tranſa-
cta, mox ut ſecuritas præbuit colloquendi,
uel etiam garriendi locũ,quidã ex his,quos
nauis portabat diues luxurioſus [g] Aſiaticus
philoſophũ compellat, illudens ꝙ extimu-
iſſet atq; palluiſſet, cùm ipſe manſiſſet intre
pidus in eo quod impendebat exitio. [h] At il
le Ariſtippi Socratici reſpõſum retulit, qui
cùm in re ſimili eadem uerba ab homine ſi-
mili audiſſet:reſpondit illum pro anima ne-
quiſsimi nebulonis merito non fuiſſe ſolici-
tum, ſe autẽ pro Ariſtippi anima timere de
buiſſe. Hac illo diuite reſponſione depulſo,
poſtea quæſiuit A.Gellius à philoſopho nõ
exagitandi animo,ſed diſcendi,quænam il-
la ratio eſſet pauoris ſui. Qui ut doceret ho-
minem ſciendi ſtudio gnauiter accenſum,
protulit ſtatim de ſarcinula ſua [i] Stoici Epi-
cteti librũ,in quo ea ſcripta eſſent, quæ con
gruerent decretis Zenonis & Chryſippi,
quos fuiſſe Stoicorum principes nouimus.
In eo libro ſe legiſſe dicit A. Gellius, hoc
Stoicis placuiſſe,[k] ꝙ animi uiſa, quas appel
lant phantaſias: nec in poteſtate eſt utrum,
& quando incidant animo, cùm ueniant ex
terribilibus & formidabilibus rebus:neceſ-
ſe eſſe etiam ſapientis animum moueant:ita
ut paulisper uel paueſcat metu, uel triſtitia
contrahatur, tanquam his paſsionibus præ
uenientibus mentis & rationis officium:
[l] nec ideo tamen in mente fieri opinionem
mali, nec approbari iſta, eisq; conſentiri.
Hoc enim eſſe uolunt in poteſtate, idq; in-
tereſſe cenſent inter animũ ſapientis & ſtul
ti, ꝙ ſtulti animus eiſdem paſsionibus ce-
dit,atq; accõmodat mẽtis aſſenſum:ſapien-
tis autem quamuis eas neceſsitate patiatur,
retinet tamen de his quæ appetere uel fuge
re rationabiliter debet,uerã & ſtabilem in-
concuſſa mente ſententiã. Hæc ut potui,nõ
quidem cõmodius A.Gellio, ſed certe bre-
uius,&,ut puto,planius expoſui:quæ ille ſe
in Epicteti libro legiſſe cõmemorat,cum ex
decretis Stoicorum dixiſſe atq; ſenſiſſe. quę
ſi ita ſunt, aut nihil, aut penè nihil diſtat in-
ter Stoicorum aliorumq; philoſophorum
opinionem de paſsionibus & perturbatio-
nibus animorum. Vtriq; enim mentẽ ratio
nemq; ſapientis ab earum dominatione de
fendunt. Et ideo fortaſſe dicunt eas in ſapi-
entem non cadere Stoici,quia nequaquam
eius ſapientiam,qua utiq; ſapiẽs eſt,ullo er-
rore obnubilant,aut labe ſubuertunt.[m] Ac-
cidunt autem animo ſapiẽtis,ſalua ſerenita-
te ſapientiæ, propter illa quę commoda uel
incõmoda appellant,quamuis ea dicere no
lint, bona uel mala. Nam profecto ſi nihili
pẽderet eas res ille philoſophus,quas amiſ-
ſurum ſe naufragio ſentiebat, ſicuti eſt uita
iſta ſalusq; corporis: nõ ita illud periculum
perhorreſceret, ut palloris etiã teſtimonio
proderetur. Veruntamen & illam poterat
permotionẽ pati,& fixam tenere mente ſen
tentiam,uitã illam ſalutemq; corporis, quo
rum amiſsionẽ minabatur tempeſtatis im-
manitas, nõ eſſe bona quę illos quibus ineſ
ſent facerẽt bonos,ſicut facit iuſtitia. Quod
autem aiũt ea nec bona appellanda eſſe, ſed
cõmoda:uerborum certamini,non rerũ exa
mini deputandum eſt. Quid enim intereſt,
utrum aptius bona uocentur, an cõmoda:
dum tamen ne his priuetur,nõ minus Stoi-
cus, ꝗ Peripateticus paueſcat & palleat: ea
nõ æqualiter appellando,ſed æqualiter ęſti
mando?[n] Ambo ſanè ſi bonorũ iſtorum ſeu
cõmodorum periculis ad flagitium uel faci
nus urgeantur, ut aliter ea retinere nõ poſ-
ſint:malle ſe dicũt hæc amittere, quibus na-
tura corporis ſalua et incolumis habetur,ꝗ
illa cõmittere quibus iuſtitia uiolaẽ. Ita mẽs
ubi fixa eſt iſta ſententia,nullas perturbatio
nes,etiam ſi accidãt inferioribus animi par-
tibus,in ſe contra rationem præualere per-
mittit: quinimmò ipſa dominatur, eisq;
non conſentiendo, ſed potius reſiſtendo rè
gnum uirtutis exercet. Talem deſcribit etiã
Vergilius Æneam,ubi ait:
Mens immota manet, lachrymæ uoluun-
tur inanes.

L. VIVES

a Hoc autem Cicero.] Libro tertio De finibus inducitur à Cicerone M. Cato minor pro Stoicis, quam sectam ille tuebatur, de summo bono disserens. Quarto libro idem ipse Cicero diluit argumenta omnia Stoicorum, ostenditque ipsos non rebus à Platonicis & Peripateticis differre, sed nouitate uerborum: quorum artifex fuit princeps ipse disciplinæ Zenon. b No luit bona appellare, sed cōmoda.] Cic. in Finib. æstimabilia nominauit, & primo Acad. sic ait: Zeno igitur omnia, quæ ad beatam uitam pertinerent, in una uirtute ponebat: nec quicquā aliud numerabat in bonis, id quod appellabat honestum, quod esset simplex quoddam, & solum, & unum bonum. Cætera autem, etsi nec mala essent, tamen alia secundum naturam dicebat, alia naturę contraria, ijs ipsis alia interiecta & media numerabat. Quæ autem secundum naturam essent, ea sumenda, & quadam æstimatione dignanda docebat: contraque contraria. Neutra autē in medijs relinquebat, in quibus ponebat nihil omnino esse momenti: sed quæ essent sumenda, ex alijs alia pluris esse æstimanda, alia minoris: quæ pluris, ea præposita appellabat: Reiecta autem, quæ minoris. Hæc ibi. In tertio De finib. præpositaque dicit προηγμένα esse dicta, contraria uerò ἀποπροηγμένα. c Hæc autē isti simpliciter.] Plato quarto De legibus, tria genera bonorum ponit, quæ in animo, quæ corpore, & quæ extrinsecus. Sed hæc posteriora sine uirtute, non modo nihil iuuare, sed esse quoque damnosa, & pernicie plena, dicitque humana, cūm illa quæ animo hærent sint diuina, quibus solis diuinus sit homo ac beatus: nec illa corporis aut externa rectè ac propriè bona esse nominanda, sed proportione quadā & similitudine: nec omnib. sed solis iustis, quibus etiā quæ mala uulgus appellat, maiora & ueriora sunt bona, quàm bona illa in sceleratis hominibus, quæ in his aliud non sunt præter paratissima flagitijs magnisque malis instrumēta. Hæc & similia multis locis Plato, à quo præclara illa & admirabilia Stoicorum dicta, quæ Græci παράδοξα uocāt, & diuina, ut sunt, existimantur, propè omnia manarunt: ut quod solum honestum sit bonum: solus sapiens & diues & liber sit: bonos beatos, improbos miseros: feliciorē qui accipit iniuriam, quàm qui facit: bona tamen uocauit ea, quæ fortunæ sunt, aut corporis, quæ illis, sicut Apuleius inquit in Dogmate Platonis, ad usum uitæ cōmunis opus est: cura uerò corporis ad uiuendum necessaria, ita tamen ut hæc eadem fiant uirtute meliora, eiusque suffragijs beatitudinis cōmodis copulenē. Quocirca hæc Platoni tum demum sunt bona, cūm in uirtutis instrumenta & ministerium transeunt: quæ si uirtuti obstrepant, & eam turbent, pernicies meræ & pestes sunt. Hunc Aristoteles est secutus. d Vtrum accidant sapienti passiones.] Cicero 4. Tusc. quæst. quot & qui sint affectus docet, quibus omnibus uacare prorsus sapientem suum uolunt Stoici. At Platonici, & qui in multis eidē sunt Peripatetici, natura illos esse inditos aiunt, nec euelli posse, sed moderari & regi. e Scribit A. Gellius.] Vixit Gellius Adriano principe, sub quo libros Noctium Atticarum scripsit. Vsus est Fauorino familiariter, & Tauro philosophis: Apollinare & Probo grāmaticis. Quis fuerit ingenio ac erudinone, habemus Augustini præiudicium, cui maxima, seu omnis potius grāmaticorum manus suffragatur. Nescio an quia is ὀψιμαθής, ita ut integrum iam nobis non sit de illo aliter pronunciare, tametsi mihi, pace Augustini dixerim, longe aliter uideatur. Sed de ea re commodius alibi. Quod hic Augustinus citat, scribitur Gellio primo capite libri undeuicesimi.

f Multæ ac facundæ scientiæ.] Alibi, multum facundæ scientiæ. g Asiaticus.] Hoc auget etiam nomen luxuriæ. nam ibi nata & alita uidetur. h Et ille Aristippi.] Hoc Aristippus dixit, cūm Corinthum nauigaret: Laertius. i Stoici Epicteti.] Hic natus est Hieropoli Phrygiæ, seruiuit Epaphrodito cubiculario Neronis, & ætate longa pertigit tempora Antoninorum. De hoc est illud distichum:

Δοῦλος Ἐπίκτητος γενόμην, καὶ σώματι πηρός,
καὶ πενίην Ἶρος, καὶ φίλος ἀθανάτοις.

Seruus Epictetus fueram, qui & corpore mancus,
Paupertate Irus, dijs sed amicus eram.

Fuerat enī claudus. Eius etiā sunt illa duo uerba ἀνέχου καὶ ἀπέχου, cōtine & abstine. autor Gell. uarijs locis. Huius scripta fuerunt pauca, quæ tamen Suidæ memoria iam nō extabant. nam Enchiridion ab Arriano conscriptum esse cōstat Epicteti discipulo: hic uerò liber, quem philosophus protulit, erat περὶ ἀδελφῶν, hoc est disputationū quintus. k Quod animi uisa, q. a. p.] φαντασία & φάντασμα à φαντάζω ducitur, quod est imaginor. Cicero uisum trāsfert, estque illud, quod animæ pars imaginatiua uidere sibi uidetur, generaturque ex impulsu extrinsecus oblato, quā assensio consequitur, uel dissensio, in quibus est opinio. Affectus uerò, quos damnare uidebant Stoici, sunt quos ipsi nobis inuehimus ex falsis nostris & deprauatis rerū iudicijs atque opinionibus. nam dolorem esse dicebant opinionē magni mali præsentis: lætitiam opinionem magni boni præsentis: libidinem opinionem magni boni futuri: metum magni mali. Vnde est illud Senecæ Stoici, opinione nos sæpius quàm re laborare, esseque plura quæ nos terreant, quàm quæ premant. De quis puto me iam alibi dixisse. Porrò opinionem quæ sit imbecillus assensus, rebus nō satis expensis atque examinatis, in sapientem non cadere. l Nec ideo tamen in mente fieri.] In Enchiridio enim Epicteti Arrianus iubet sapientē utrum simul ac primum phantasia tangitur horribili, considerare uisum esse illud, nec ita rem se habere ut uidetur. m Accidunt autem animo sapientis.] Plato in Legibus, ueluti neruos esse dicit affectus in homine, & ceu funiculos quosdam à natura inditos, à quibus trahamur: ac quemadmodum inter se contrarij sunt ipsi, sic & nos in uarias diuersasque partes ab illis raptari: sed profectò qui illis dominam rationem præfecerit, & parere coegerit, sensurum exiguas esse eorum uires.

Margin notes: Bonorū tria genera — Epictetus — Phantasia — Opinio

Quòd passiões quę Christianos animos afficiūt, non in uitium trahant, sed uirtutem exerceant. Cap. V

Non est nunc necesse copiosè ac diligenter ostendere, quid de istis passionibus doceat scriptura diuina, qua Christiana eruditio continetur. Deo quippe illam ipsam mentem subijcit regendam & iuuandam, mētique passiones ita moderādas atque frenandas, ut in usum iustitię cōuertantur. Denique in disciplina nostra non tam quæritur, utrū pius animus irascatur, sed quare irascat: nec utrum sit tristis, sed unde sit tristis: nec utrū timet, sed quid timeat. Irasci enim peccāti, ut corrigatur: contristari pro afflicto, ut liberetur: timere periclitāti, ne pereat: nescio utrū quisquā sana consideratione reprehendat. Nam

[a]Nam & misericordiā Stoicorū est solere culparē. Sed quanto honestius ille Stoicus misericordia perturbaret̄ hominis liberādi, q̄ timore naufragij. Longe melius et humanius, & piorū sensibus accōmodatius[b] Cicero in Cæsaris laude locutus est, ubi ait: Nulla de uirtutib. tuis nec admirabilior, nec gratior misericordia est. Quid est aūt misericordia, nisi alienæ miseriæ quędā in nostro corde compassio, qua utiq; si possimus, subuenire cōpellimur? Seruit aūt motus iste rationi, quando ita præbet̄ misericordia, ut iustitia conseruet̄: siue cū indigenti tribuit̄, siue cū ignoscitur pœnitēti.[c] Hanc Cicero locutor egregius nō dubitauit appellare uirtutem, quā Stoicos inter uitia numerare non pudet: qui tamē, ut docuit liber Epicteti nobilissimi Stoici ex decretis Zenōis et Chrysippi, qui huius sectæ primas partes habuerūt, huiusmodi passiones in animū sapiētis admittūt, quē uitijs omnibus liberū esse uolunt. Vnde fit cōsequens, ut hæc ipsa nō putent uitia, q̄n sapiēti sic accidūt, ut cōtra uirtutē mētis, rationēq; nihil possint, & una sit eademq; sententia Peripateticorū, uel etiam Platonicorū, & ipsorum Stoicorū.[d] Sed, ut ait Tullius, uerbi controuersia iam diu torquet homines Græculos, cōtentionis cupidiores, q̄ ueritatis. Sed adhuc merito quęri potest, utrū ad uitæ præsentis pertineat infirmitatē, etiā in quibusq; bonis officijs huiuscemodi perpeti affectus. Sancti uerò angeli cū & sine ira puniant, quos accipiūt æterna dei lege puniendos, & miseris sine miseriæ compassione subueniāt, & periclitantibus eis quos diligūt, sine timore opitulentur: tamen istarum nomina passionum consuetudine locutionis humanæ etiam in eos usurpantur, propter quandam operum similitudinem, non propter affectionum infirmitatem: sicut ipse deus secundum scripturas irascitur, nec tamē ulla passione turbatur. Hoc enim uerbum uindictæ usurpauit effectus, nō illius turbulentus affectus.

L. VIVES

[a] NAm & misericordiam Stoicorum.] Cicero pro Murena irridens paradoxa Stoicorum, supplices aliqui ueniunt miseri & calamitosi. Sceleratus & nefarius fueris, si quicquam misericordia adductus feceris. [b] Cicero in Cæsaris laude.] In oratione pro Q. Ligario: Nulla de uirtutibus tuis plurimis nec gratior nec admirabilior misericordia est. [c] Hāc Cicero locutor.] Significat loquētiæ fuisse in Cicerone satis, ut Salustius de Catilina scribit, sapientiæ illius germanę ac ueræ non multū, quæ solū est in ijs, qui uni deo præpotenti & principi mundi seruiunt, eiusq; sapientiæ filio. [d] Sed, ut ait Tullius, uerbi cōtrouersia.] In primo De oratore uerba sunt Crassi afferentis, quid de oratoris nomine sensferint Græci.

Quibus passionibus dæmones confitente Apuleio exagitentur, quorum ope homines apud deos asserit adiuuari. Cap. VI

QVA interim de sanctis angelis quęstione dilata, uideamus quemadmodum dicant Platonici medios dæmones inter deos & homines constitutos, istis passionum æstibus fluctuare. Si enim mente ab his libera cisq; domināte, motus huiuscemodi non paterentur, non eos diceret Apuleius simili motu cordis & salo mentis per omnes cogitationum æstus fluctuare. Ipsa igitur mens eorum, id est, pars animi superior, qua rationales sunt, & in qua uirtus & sapientia, si ulla eis esset, passionibus turbulentis inferiorum animi partium regendis moderandisq; dominaretur: ipsa inquam mens eorum, sicut iste Platonicus cōfitetur, salo perturbationum fluctuat. Subiecta est ergo mens dæmonum passionibus libidinum, formidinum, irarū, atq; huiuscemodi cæteris. Quæ igitur pars in eis libera est, composq; sapiētiæ, qua placeant dijs, & ad horum morum similitudinem hominibus consulant, cùm eorū mens passionū uitijs subiugata & oppressa, quicquid rationis naturaliter habet ad fallendū & decipiendū, tanto acrius intendat, quāto eam magis possidet nocendi cupiditas?

Quòd Platonici figmentis poetarum infamatos deos asserant de contrariorū studiorū certamine, cùm hæ partes dęmonū, nō deorū sint. VII

QVOD si quisquam dicit, nō ex omnium, sed ex malorū dæmonum numero esse, q̄s poetæ quorundā hominū osores & amatores deos, non procul à ueritate confingūt. Hos enim dixit Apuleius, salo mentis per omnes cogitationū æstus fluctuare: Quomodo istud intelligere poterimus, quando cum hoc diceret, nō quorundā, id est malorū,[a] sed omniū dęmonū medietatē, propter aerea corpora inter deos et homines describebat? Hoc enim ait fingere

fingere poetas, quod ex istorũ dæmonũ numero deos faciũt, & eis deorum nomina imponunt: & quibus uoluerint hominib. ex his amicos inimicosq; distribuũt ficti carminis impunita licẽtia, cũ deos ab his dæmonum moribus & cœlesti loco et beatitudinis opulentia remotos esse perhibeãt. Hæc est ergo fictio poetarũ, deos dicere, qui dij nõ sunt, eosq; sub deorũ nominibus inter se decertare propter homines, quos pro studio partiũ diligũt uel oderũt. Non procul aũt à ueritate dicit hanc esse fictionẽ: quoniã deorũ appellati uocabulis qui dij nõ sunt, tales tamen describuntur dæmones, quales sunt.[b] Deniq; hinc esse dicit Homericã illam Mineruã, quæ medijs cœtib. Graium cohibendo Achilli interuenit. Quod ergo Minerua illa fuerit, poeticũ uult esse figmentũ,[c] eo quod Mineruam deam putat, eamq; inter deos, quos omnes bonos beatosq; credit, in alta ætherea sede collocat, procul à conuersatione mortaliũ. Quod autẽ aliquis dæmon fuerit Græcis fauens, Troianisq; cõtrarius, sicut alius aduersus Græcos Troianorũ opitulator,[d] quẽ Veneris, seu Martis nomine idem poeta cõmemorat: quos deos iste talia non agentes in cœlestibus habitationib. ponit, & hi dæmones pro his quos amabãt contra eos quos oderant inter se decertauerint: hoc nõ procul à ueritate poetas dixisse confessus est. De his quippe ista dixerunt, quos hominibus simili motu cordis, & salo mentis, per omnes cogitationum æstus fluctuare testatur, ut possent amores & odia nõ pro iustitia,[e] sed sicut populus similis eorum in uenatoribus & aurigis, secundum suarum studia partium, pro alijs aduersus alios exercere. Id enim uideẽ philosophus curasse Platonicus: ne cùm hæc à poetis canerentur, non à dæmonibus medijs, sed ab ipsis dijs, quorum nomina poetæ fingendo ponunt, fieri crederentur.

L. VIVES

a Sed omnium dæmonum medietatem.] Quòd medij sint inter deos & homines, nõ de medietate molis intelligendum, sed loci & naturæ. b Deniq; hinc esse dicit Homericam illam Mineruam.] Apuleij sunt uerba. Homerus uerò de Minerua id canit α. Iliad. quæ Achillem cohibuit, ne impetũ in Agamemnonem faceret inter iurgia. c Eo quod Mineruam.] Nam una est ex illis 12. dijs consentibus, quos disticho persequutus est Ennius: qui sunt ex dijs altissimis & optimis, quos natura uisibus humanis denegauit. d Quem Veneris seu Martis nomine idem poeta.] Plutarchus in libello Quòd cessarũt oracula: Existimant omnia bella, omnes calamitates, quæ scribuntur de dijs, non deorũ fuisse, sed magnorũ quorundam dæmonum. e Sed sicut populus similis, &c.] In circo quadrigæ agitabantur, & uenationes exhibebanẽ: indutiq; erãt quadrigarij pãno aut albo, aut cœruleo, aut uiridi, aut rufo. hinc quatuor factiones aurigarũ: alij ex populo alijs fauebãt, suo quisq; colori. Domitianus, ut Tranq. scribit, duas ludis Circensib. addidit factiones, aurati panni, & purpurei. Numeranẽ & colores inter istos factionũ Circensiũ, prasinus, qui est uiridis, & Venetus, qui est cæruleus: quorum meminit Martialis. Illos ueteres colores quatuor anni temporibus dicatos fuisse, sunt qui interpretẽtur. Cæruleũ hybernis aquilonibus, Venetum uirenti ueri, candidũ autumni pruinis, rufum æstiuis ignibus. Plin. lib. Epistolarum 8. de factionibus istis loquẽs: Quo magis miror, tot milia uirorum tam pueriliter identidem cupere currentes equos insidentes curribus homines uidere. Si tamẽ aut uelocitate equorum, aut hominum arte traherentur, esset ratio nonnulla: nunc fauent panno, pannum amant: & si in ipso cursu, medioq; certamine, hic color illuc, ille huc transferatur, studium fauorq; transibit, & repente agitatores illos, illos equos, illos quos procul noscitant, quorũ clamitant nomina, relinquent. Tanta gratia, tanta autoritas, in una uilissima tunica. Mitto apud uulgus, quod uilius tunica, sed apud quosdam graues homines. Hæc Plinius. Colores Circenses

De dijs cœlestibus, & dæmonibus aereis hominibusq; terrenis Apuleij Platonici definitio. VIII

Quid illa ipsa definitio dæmonum? parùmne intuẽda est, ubi certe omnes determinãdo cõplexus est? Quod ait dæmones esse genere animalia, animo passiua, mente rationalia, corpore aerea, tempore æterna. In quibus quinq; cõmemoratis, nihil dixit omnino, quod dæmones eum bonis saltẽ hominibus id uiderenẽ habere cõmune, quod nõ esset in malis. Nã ipsos homines cùm aliquanto latius describendo complecterẽ, suo loco de illis dicẽs tanquã de infimis atq; terrenis, cùm prius dixisset de cœlestibus dijs: ut commendatis duabus partibus, ex summo & infimo ad ultimum tertio loco de medijs dæmonibus loqueretur. Igitur homines, inquit,[a] ratione plaudentes, oratione pollentes, immortalibus animis, moribundis membris, leuibus & anxijs mentibus, brutis & obnoxijs corporibus, dissimilibus moribus, similib. erroribus, peruicaci audacia, pertinaci spe, crasso labore, fortuna caduca, singillatim mortales, cuncti tamẽ uniuerso genere perpetui, uicissim sufficiẽda prole mutabiles, uolucri tẽpore, tarda sapiẽtia, cita morte, querula uita terras incolũt. Cùm hic tã multa diceret, quæ ad plurimos homines pertinent, nunquid etiã illud tacuit, quod nouerat esse paucorum

eorum, ubi ait, [b] tarda sapiētiæ: q̄ si prætermi A sisset, nullo modo rectè genus humanū descriptionis huius tā intenta diligētia terminasset. Cū uerò deorū excellentiā cōmendaret, ipsam beatitudinē quò uolunt homines per sapientiā peruenire, in eis affirmauit excellere. Proinde si aliquos dæmones bonos uellet intelligi, aliquid etiā in ipsorū descriptione poneret, unde uel cū dijs aliquā beatitudinis partē, uel cū hominib. qualēcunq; sapientiā putarent̄ habere cōmunē. Nunc uerò nullū bonū eorū cōmemorauit, q̄ boni discernerent̄ à malis: quāuis & eorū malitiæ liberius exprimēdę pepercit: nō tam ne B ipsos, q̄ ne cultores eorū apud quos loquebat̄, offenderet. Significauit tñ prudētibus, quid de illis sentire deberēt, quandoquidē deos, q̄s oēs bonos beatosq; credi uoluit, ab eorū passionibus, atq; ut ait ipse, turbelis omnino separauit, sola illos corporū ęternitate coniungēs: animo aūt nō dijs, sed hominib. similes dæmones apertissimè inculcās: & hoc nō sapiētiæ bono, cuius & homines possūt esse participes, sed perturbatiōe passionū, quæ stultis malisq; dominat̄: à sapiētibus uerò & bonis ita regit̄, [c] ut malint C eam nō habere, q̄ uincere. Nam si non corporū, sed animorū ęternitatē cū dijs habere dæmones uellet intelligi, nō utiq; homines ab huius rei cōsortio separaret: quia & hominibus æternos esse animos, proculdubio sicut Platonicus sentit. Ideo cū hoc genus animantiū describeret, immortalib. animis, moribundis membris dixit esse homines.

L. VIVES

a Rationeplaudentes.] In alijs gaudentes, in alijs cluentes, quod à cluo uidetur esse, quod est pugno, magis q̄ à clueo, quod est sum, uel nomino. b Tarda sapientia.] Sententia est Platonis, beatos esse illos, quibus uel in senectute ueras contigit habere opiniones. c Vt malint eam.] Si fieri posset, carere uellet uir sapiens omni animi perturbatione: sed quandoquidem fieri illud nequit, proximum est anniti, ut eam superet habeatq; uelut in sua potestate.

An amicitia cælestiū deorū per intercessionē dæmonum possit homini prouideri. Cap. IX

A [a] per hoc si propterea cōmunem cum dijs æternitatem nō habent homines, qui corpore sunt mortales: propterea ergo dæmones habent, quia corpore sunt immortales: quales igitur mediatores sunt inter homines & deos, per q̄s ad deorum amicitias homines ambiant, qui hoc cum hominibus habent deterius, quod est in animante melius, id est animum: hoc autem habent cum dijs melius, quod est in animāte deterius, id est corpus? Cùm enim animans, id est animal ex anima constet & corpore, [a] quorum duorum anima est utiq; corpore melior: & si uitiosa & infirma, melior certè corpore etiā sanissimo atq; firmissimo: quoniā eius natura excellentior, nec labe uitiorū postponitur corpori, sicut aurū etiam sordidū argento seu plumbo licet purissimo carius æstimat̄: isti mediatores deo- B rum & hominum, per quos interpositos diuinis humana iunguntur, cum dijs habent corpus æternum, uitiosum autē cum hominibus animum, quasi religio qua uolūt dijs homines per dæmones iungi in corpore, non in animo constituta. Quęnam tandem istos mediatores falsos atq; fallaces quasi capite deorsum nequitia uel pœna suspendit, ut inferiorē animalis partem, id est, corpus cum superioribus: superiorem uerò, id est, animum cum inferioribus habeant, & cum dijs cælestibus in parte seruiēte coniuncti, C cum hominibus autem terrestribus in parte dominātc sint miseri? Corpus quippe seruum est, sicut etiā Salustius ait, animi imperio, corporis seruitio magis utimur. Adiunxit autē ille, alterum nobis cum dijs, alterū cum beluis cōmune est: quoniam de hominibus loquebatur, quibus sicut beluis mortale corpus est. Isti autem quos inter nos & deos mediatores nobis philosophi prouiderunt, possunt quidem dicere de animo et corpore alterū nobis cum dijs, alterū cum hominibus cōmune est: sed sicut dixi tanq; D in peruersum ligati atq; suspensi, seruū corpus cum dijs beatis, dominum animū cum hominibus miseris habentes, parte inferiore exaltati, superiore deiecti. Vnde etiam si quisquam propter hoc eos putauerit æternitatem habere cum dijs: quia nulla morte sicut animalium terrestrium animi eorum soluuntur à corpore: nec sic existimandum est eorum corpus tanquam honoratorum æternum uehiculum, sed [b] æternum uinculum damnandorum.

L. VIVES

a Quorum duorū anima est utiq; corpore melior.] Inhærētia namq; essentiales rerum perfectiones non mutāt: & miror Parisijs olim scholastam Petipa-

ripateticæ uisum esse inter animas discrimē aliquod po- A
nere perfectionis illius, quæ ab specie rei proficiscitur.
b Aeternū uinculum damnandorū.] Alibi damna- torum: melius. Iam inde à casu cœlesti sunt damnati.

Quòd secundū Plotini sententiā minus miseri sunt homines in corpore mortali, quàm dæmones in æterno. Cap. X

P [a]LOTINVS certe nostræ memoriæ uicinus temporibus, Platonē cæteris excellētius intellexisse laudat. Is, cū de humanis animis ageret, [b]Pater, inquit, misericors, mortalia illis uincula faciebat. Ita hoc ipsum quòd mortales sunt homines corpore, ad misericordiā dei patris pertinere arbitratus est, ne semper huius uitæ miseria tenean̄t. B Hac misericordia indigna iudicata est iniquitas dæmonū, quæ in animi passiui miseria non mortale sicut homines, sed æternū corpus accepit. Essent quippe feliciores hominibus, si mortale cū eis haberēt corpus, & cū dijs beatū animū. Essent aūt pares hominibus, si cū animo misero saltem mortale cū eis habere meruissent et corpus: si tamē acquirerent aliquid pietatis, ut ab ærūnis, uel in morte requiescerēt. Nunc uerò nō solū feliciores hominibus nō sunt C animo misero, sed etiā miseriores sunt perpetuo corporis uinculo. Non enim aliqua pietatis & sapientiæ disciplina proficiētes, intelligi uolunt ex dæmonibus fieri deos, [c]cū apertissimè dixerit dæmones æternos.

L. VIVES

Plotinus — Plotinus certe nostræ memoriæ.] Paulò minus annis ducenis à Probo ad Honorium principem. In Plotino Augustinus lib. 3. Acad. uideri Platonem reuixisse scribit. Ita fuit illud os Platonis in philosophia purgatissimū & lucidissimū, dimotis nubibus erroris. Macrobius quoq; principē philosophiæ facit Plotinū, cum Platone. Scribit uitā eius discipulus Porphyrius, D quæ est operibus Plotini præposita. b Pater, inquit, misericors mortalia illis uincula.] Plato quoq; in Timæo hominum animos mortalibus esse à dijs minoribus uinculis illigatos scribit. Plotinus tamen misericordiam ait in hoc fuisse patris, ne tam diu mala corporis perpeterētur. Verba eius, si quis forte requirit, hęc sunt ex primo libro De dubijs animæ. Iupiter uerò pater laborantes animas miseratus, earum uincula quibus laborant, solubilia fabricauit: atq; ita intermissiones laborum certis temporum interuallis instituit, in quibus liberè uiuerent à corporibus, ut ipsæ quoq; ibi forēt, ubi est mundi anima semper, circa hæc sollicita nunquam. Sic ille. c Cùm apertissimè dixerit.] Ad Apuleium refertur, qui id quod sequitur scripsit.

De opinione Platonicorū, qua putant animas hominū dæmones esse post corpora. Cap. XI

D [a]ICIT quidem & animas hominum dæmones esse, & ex hominibus fieri [b]Lares, si meriti boni sūt: [c]Lemures seu Laruas, si mali. [d]Manes autē deos dici cùm incertum est, bonorum eos, seu malorum esse meritorū. In qua opinione, quantam uoraginem aperiant sectandis perditis moribus, quis nō uideat, si uel paululum attendat? Quandoquidem quamlibet nequam fuerint, homines, uel Laruas se fieri dum opinantur, uel dum manes deos, tanto peiores fiunt, quanto sunt nocendi cupidiores: ut etiam quibusdam sacrificijs tanquam diuinis honoribus post mortem se in uitari opinentur, ut noceant. Laruas quippe dicit esse noxios dæmones ex hominib. factos. Sed hinc alia quæstio est. Inde autē perhibet appellari Græcè beatos εὐδαίμονας, quòd boni sint animi, hoc est, boni dæmones: animos quoque hominum dæmones esse confirmans.

L. VIVES

a Dicit quidem & animas.] Quoniam sæpe de genijs & laribus facta est mētio, feret æquus lector si locum hunc paulo fusius explicauero. Apuleij uerba hæc ferè sunt: Nam quodā significatu & animus humanus etiā nūc in corpore situs δαίμων nuncupat.
C Dij ne hunc ardorem mentibus addunt
Euriale, an sua cuiq; deus fit dira cupido?
Igitur & bona cupido animi deus bonus est. Vnde nonnulli arbitrant, ut iam prius dictū est, εὐδαίμονας dici beatos, quorū dæmon bonus est, id est animus uirtute perfectus est: quem nostra lingua, ut ego interpretor, haud sciam, an bono, certe meo quidem periculo, poteris genium uocare, quoniam is deus, qui est animus sui cuiusq;, quanquam sit immortalis, tamen quodammodo cum homine gignitur, ut ex preces, quibus genium precamur ad coniunctionem nostram. Nec desunt, qui uideantur mihi obtestari corpus atq; animum duobus nominibus comprehendentes, quorum cōmunio & copulatio sumus, & secundo signata species dæmonum sit animus humanus exutus & liber stipendijs uitæ, corpore suo obiuratis. Hunc uetere Latina lingua reperio Lemurem dictatum. Ex hisce ergo lemuribus qui posteriorum suorum curam sortitur, pacato & quieto numine domum possidet, Lar dicitur familiaris. Qui uerò propter aduersa uitæ merita, nullis bonis sedibus in terra uagatione punitur, inane terriculamentum bonis hominibus, cęterum noxium malis, hunc plerię Laruam perhibent. Cùm uerò incertū est, quæ cuiq; eorum sortitio euenerit, utrum Lar sit, an Larua, nomine Maniū deum nuncupant, & honoris gratia dei uocabulum additum est. Quippe cùm eos deos appellent, qui ex eorū numero, iustè ac prudenter uitæ curriculo gubernato, pro numine postea ab hominibus prædití, fanis & ceremonijs uulgo admittuntur, ut in Bœotia Amphiaraus, in Africa Mopsus, in Aegypto Osiris: alius alibi gentiū, Aesculapius ubiq;. Verum hæc omnis distributio eorū dæmonum fuit, qui quondam in corporis fuere numero. Hactenus Apuleij uerba ex codice corruptissimo, etsi excuso in officina primi nominis. Optimā uerò ani

Genius — Lemur — Larua

mi

mi nostri partem dæmona Plato in Timæo nominat, & in Cratylo. Eius uerba sunt hæc: Nosti quos nam Hesiodus dæmones esse dicat, nempe genus illud aureum hominum. ait enim de illis: Mens an dæmon.

Ast genus hoc postquam fatalis condidit hora,
Dæmones, hi puri terrestres tunc uocitantur
Custodes hominum felices, qui mala pellunt.

Ac puto aureũ illud uocari genus, non quod auro constaret, sed quod bonum esset ac pulchrum, & coniectura ducor, nos ferream gẽtem ab illo dici. Verùm si quis ex ijs qui nunc sunt, bonus sit, eum quoq; inter aureos illos Hesiodus numerarit. Porrò quid aliud boni sunt, quàm prudentes? Ob hoc igitur, ut ego quidem sentio, dæmonas uocauit, quòd prudentes extiterint, & rerũ gnari: nomẽ quoq; ipsum in uetere nostra lingua ostendit. Bene igitur & ab ipso illo, & à cæteris plerisq; poetis est dictum, quicunq; aiunt: Bonum cùm migrat è uita, esse sorte quadam & dignitate præstanti, fieriq; dæmonẽ ex sapientiæ nuncupatione. Ad hunc ergo modum assero equidem sapientem, quisquis bonus fuerit, & uiuẽtem, & uita functum dæmoniũ esse, rectéq; dæmonem uocari, cui assensus Hermogenes ire se in eius sententiam fatetur, Hæc apud Platonem. Ex quo non dubium, quin Origenes errorẽ suum traxerit, cùm animas humanas in dæmones mutari, & hos uicissim in illas, in lib. περὶ ἀρχῶν scribit. Porphyrius quoq; dæmonem unicuique proprium esse quandam animi partem, nempe mentẽ. Illumq; esse felicẽ & εὐδαίμονα, qui sapientẽ sortitus est mentem, infelicem qui contrà, animas quoq; uitijs infectas in malorum dæmonũ naturam transire, reddiq; illorum similes mendacijs & imposturis. Proclus tamen hæc omnia explicat triplicẽ dæmonis rationem ponẽs. Sic enim scribit: Iam uerò & hoc manifestũ est, ubi Plato in Timæo dæmonem ait animalis in nobis rationem constitutam esse. Veruntamen hoc usq; ad comparationem quandam nobis esse admittendum. Alius enim est ipsa essentia dæmon. Alius comparatione dæmon. Alius habitu, uel habitudine dæmon. Vbiq; enim quod proxime præest in quodam dæmonis ordine ad inferius sese habens, appellare dæmonem consueuerunt. Quo usu Iupiter apud Orpheum, Saturnum patrem dæmonem appellauit. Et ipse Plato in Timæo dæmonas nuncupauit deos illos, qui generationem è propinquo disponunt, ubi ait: De alijs uerò dæmonibus tractare, eorumq; generationẽ in lucem ædere, maius est, quàm ferre humanum possit ingenium. Comparatione uerò dæmon est eiusmodi, qui uidelicet proxime unicuique prouidet, etiam si deus sit, ac etiam si deo sit inferior. Habitudine uerò quadam dæmon dicitur animus, qui similitudine quapiam ad genus dæmonum mirabiliores, quàm secundum hominem actiones ædit, totamq; uitam suam suspendit ex dæmone. Hac arbitror ratione Socratẽ in Republica dæmonas animos appellasse, qui uitam bene transegerint, & in meliorẽ translati sunt sortem, locaq; augustiora iam colant. Ipse deniq; secundum essentiam dæmon, neq; propter habitudinem ad sequentia, neq; ob aliquam ad aliud similitudinem appellatus est dæmon, sed hanc per seipsum proprietatem est sortitus. Atq; in existentia quadam, uiribusq; proprijs, modisq; differentibus actionũ est distinctus. Omnino uerò anima quidẽ rationalis in Timæo dæmon animalis est appellata. Hæc sunt illius uerba. Sed ei parũ placet animam nostram simpliciter dęmonem nominari, quod antea etiam disertis uerbis reiecit: nam dæmon simpliciter cùm dicitur, media quędam est natura inter homines & deos, nec comparatione dici uult dæmonem aliud, quàm animam nostram: non id quod præcipuè in ea operatur, uelut rationem in sanis, affectum in perturbatis: in quo ab Apulei sententia dissentit. Nam quod Vergilius inquit, uel ambiguum dictum uideri potest, & ut philosophi loquuntur, ex problemate: aut simile est illius Platonici: Bono uiro deus est lex, malo uerò libido: Seruiusq; ad hũc modum Vergilij uersum explicat. Apud Plotinum philosophum & alios quæritur, Vtrum mentis nostræ acies per se ad cupiditates & consilia moueatur, an impulsu alicuius numinis: & primo dixerunt, mentes humanas moueri sua sponte. Deprehenderunt tamen ad omnia honesta impelli nos genio & numine quodã familiari, quod nobis nascẽtibus dat. Praua uerò nostra mente nos cupere & desiderare. Nec enim potest fieri, ut praua numinum uoluntate cupiamus, quibus nihil malũ constat placere. Vnde nunc hic ortus est sensus. hæc Seruius. Sed haud dubie affectus etiam quibus rapimur dæmones à Platonicis multis nominãtur. At in ijs de dijs deq; dæmonibus sententijs mirum quàm inter se discrepent homines eiusdem hæresis. Alia sentit Apuleius quàm Plato, alia Plotinus quàm Apuleius: diuersa ab ijs Porphyrius: nec cum Iamblicho, aut quoquam alio in omnibus cõuenit Proclo, nimirum dęmonibus ipsis pro natura sua uaria illis & fallacia dictantibus. b Lares si meriti boni sunt.] Lares eosdem esse quos genios Apuleius idem sentit, quod facit ex multorum ueterum autoritate, sicut Censorinus docet in lib. De die natali. Cicero in Timæo Platonis dæmones Lares uertit: Si modo, inquit, hoc recte conuersum uideri potest. Hos Genios & Lares Capella etiam præstites uocat & angelos. Manes enim sunt qui unicuique præsunt, sicut Seruius exponit sexto Aeneid. illo loco: Quisq; suos patimur manes. Volunt unicuique Genium appositum dæmonẽ bonum & malum, hoc est rationem, quæ ad meliora semper hortatur: & libidinem, quæ ad peiora. Hic est Larua & Genius malus. Ille bonus Genius & Lar. Si Larua traxerit ad se totum hominem, is ab ea post uitam damnatur, & suæ stultitiæ dat pœnas: sin Lari fuerit audiens dicto, purgatus purusq; in beatorũ loca sedesq; remigrabit, ductus ab eo quem in uita secutus est Lare. Eadem prope est sententia Platonis in ultimo De rep. cùm animas ad iudicium ferri dicit. c Lemures seu Laruas si mali.] Animæ mortuorum si domi sunt tranquillæ & quietæ Lares sunt familiares: sin omnia commiscent terroribus & turbis, Laruæ siue Lemures. Vnde Laruan à Laruis territi, aut possessi. Martianus Capella libro secundo Nuptiarum sic inquit: Deniq; omnis aeris à luna diffusio sub Plutonis potestate consistit, qui etiam Summanus dicitur, quasi summus manium. hic Luna, quæ huic aeri propior est, Proserpina memoratur: uerùm illi manes cum corporibus illo tempore tribuuntur, quo fit prima cõceptio, & post uitam eisdem corporibus delectantur, atq; cum ijs manentes appellantur Lemures, qui si uitæ prioris adiuti fuerint honestate, in Lares domorũ urbiumq; uertuntur: si autem deprauantur ex corpore, Laruæ perhibentur, ac Maniæ. Manes igitur hic tam boni quàm truces sunt cõstituti, quos ἀγαθοὺς & κακοὺς δαίμονας memorat Graia discretio. In his etiam locis sunt manes, eorumq; præstites, Mana, atq; Maturna, dij etiam quos Aquilos dicunt. Item Fura, Furinaq;, & mater Mania, & aliæ triplices diuorum degunt: tantum Martianus. Porphyrio libro Epist. Horat. 2. Illic nocturnos lemures, umbras, inquit, uagantes hominum ante diem mortis, & ideo metuendos: & putãt Lemures esse dictos, quasi Remures, à Remo, cuius occisi umbras frater cũ placare uellet, Lemuria instituit, id est parẽtalia, quæ mense Maio per triduũ celebrari solent ante additũ anno mensem Februariũ. Ob quam rẽ Maio mẽse religio est nubere. Hæc Porphyrio, quæ sumpta sunt ex Ouid. 5. Fast. d Manes

Lares

Lemures

Manes

autē deos.] Quaſi bonos eſſe dictos oſtēdit Feſtus. Mana enim bona dixerũt: unde & mater Matuta, & poma matura: colebanturq́ propter metum mortis, & Manes ſacrificantibus nominabãtur, quaſi boni, quemadmodum contrà, immanes ualde non boni ſunt.

De ternis contrarijs, quibus ſecundũ Platonicos dæmonũ hominumq́ natura diſtinguit̃. XII

SED nũc de his agimus, quos in natura propria deſcripſit inter deos et homines genere animalia, mẽte rationalia, animo paſsiua, corpore aerea, tẽpore æterna. Nempe cũ prius deos in ſublimi cælo, homines aũt in terra infima diſiunctos locis, & naturę dignitate ſecerneret, ita concluſit: Habetis, inquit, interim bina animalia: deos ab hominib. plurimũ differẽtes: loci ſublimitate, uitæ perpetuitate, naturæ perfectiõe: nullo inter ſe propinquo cõmunicatu, cùm & habitacula ſumma ab infimis tãta intercapedo faſtigij diſpeſcat, & uiuacitas illic ęterna & indefecta ſit, hic [a]caduca & ſucciſiua: et ingenia illa ad beatitudinẽ ſublimata, hæc ad miſerias infimata: hic terna uideo cõmemorata cõtraria de duab. naturæ partibus ultimis, id eſt ſummis atq́ infimis. Nã tria quæ propoſuit de dijs laudabilia, eadem repetiuit, alijs quidẽ uerbis, ut eis alia tria aduerſa ex hominib. redderet. Tria deorum hęc ſunt: loci ſublimitas, uitę perpetuitas, perfectio naturæ. Hæc alijs uerbis ita repetiuit, ut eis cõtraria humanæ conditionis opponeret: cũ & habitacula, inquit, ſumma ab infimis tanta intercapedo faſtigij diſpeſcat: quia dixerat loci ſublimitatẽ. Et uiuacitas illic, inquit, ęterna, & indefecta ſit, hic caduca & ſucciſiua, quia dixerat uitę perpetuitatẽ. Et ingenia illa, inquit, ad beatitudinem ſublimata, hæc ad miſerias infimata, nullo inter ſe propinquo, inquit, cõmunicatu, q̃a dixerat naturæ perfectionẽ. Tria igit̃ ab eo poſita ſunt deorũ, id eſt locus ſublimis, ęternitas, beatitudo: & his contraria tria hominũ, id eſt locus infimus, mortalitas, miſeria. Inter hæc terna deorũ & hominum, q̃uoniã dæmones medios poſuit, de loco nulla eſt controuerſia. Inter ſublime quippe & infimũ, medius locus aptiſsime habetur & dicitur. Cætera bina reſtant, quibus cura attentior adhibẽda eſt, quemadmodũ uel aliena eſſe à dæmonibus oſtendantur, uel ſic eis diſtribuantur, ut medietas uidetur expoſcere. Sed ab eis aliena eſſe nõ poſſunt. [b]Non eñ

A ſicut dicimus locũ mediũ nec eſſe ſummũ, nec infimũ, ita dæmones cùm ſint, animalia rationalia, nec beatos eſſe nec miſeros, ſicuti ſunt arbuſta uel pecora, quæ ſenſus uel rationis expertia rectè poſſumus dicere. Quorum aũt ratio mẽtib. ineſt, aut miſeros eſſe, aut beatos eſſe neceſſe eſt. Itẽ nõ poſſumus rectè dicere, nec mortales eſſe dęmones nec æternos. Omnia namq́ uiuẽtia aut in æternum uiuũt, aut finiunt morte quod uiuunt. Iam uerò iſte tẽpore æternos dæmones dixit. Quid igit̃ reſtat, niſi ut hi medij de duobus ſummis unũ habeant, & de duobus infimis alterũ? Nam ſi utraq́ de imis habebunt
B aut utraq́ de ſummis, medij non erunt, ſed in alterutrã partem uel reſiliunt, uel recumbunt. Quia ergo his binis, ſicut demonſtratum eſt, carere utriſq́ non poſſunt, acceptis ex utraq́ parte ſingulis mediabuntur. Ac per hoc quia de infimis habere non poſſunt æternitatem, quæ ibi non eſt, unum hoc de ſummis habent: & ideo non eſt alterum ad complendam medietatem ſuam, quod de infimis habeant niſi miſeriam.

L. VIVES

a CAduca & ſubciſiua.] Sic legitur in libris Apuleij excuſis, nõ male. nam à ſuccidendo dicit̃, quod cæditur, & uelut amputat̃. Sunt exemplaria Au-
C guſtini in quibus ſcribitur ſuccidua ab eadem origine, atq́ etiam ſignificantius, & magis propriè. b Non enim ſicut dicimus.] Ex oppoſitis ſunt quæ nullum medium receptant in uniuerſum, ut contradicẽtia, currere uel nõ currere: alia receptãt, ut albũ & nigrũ: ſunt enim intermedij colores. Sunt quæ certia rebus aſsignatis nõ admittãt, ut uiuens & mortuũ in animalibus: itidem cæcum & uidens ſtatis à natura temporibus: par & impar in numeris, ut Ariſtoteles docet in Categorijs.

Quomodo dęmones, ſi nec cũ dijs beati, nec cum hominibus ſunt miſeri, inter utramq́ partem ſine utriuſq́ cõmunione ſint medij. Cap. XIII

SIT itaq́ ſecundũ Platonicos ſublimium deorũ, uel beata æternitas, uel æterna beatitudo: hominum
D uerò infimorũ, uel miſeria mortalis, uel mortalitas miſera: dęmonum autem mediorum uel miſera æternitas, uel æterna miſeria. Nã & quinq́ illis, quæ in definitione dæmonũ poſuit, non eos medios, ſicut promittebat, oſtendit, quoniam tria dixit eos habere nobiſcum, quòd genere animalia, q́ mente rationalia, q́ animo paſsiua ſunt: cum dijs aũt unum, q́ tempore æterna, & unũ propriũ, q́ corpore aerea. Quomodo ergo medij, quãdo unũ habent cum ſummis, tria cũ infimis?

mis? Quis nō uideat relicta medietate, quā-tum inclinent & deprimant ad infima? Sed planè ibi etiā medij possunt ita inueniri, ut unum habeāt propriū, quod est corpus aereū, sicut & illi de summis atq; infimis singula propria, dij corpus æthereū, hominesq; terrenū: duo uero cōmunia sint omnibus, q̄ genere sunt animalia, & mēte rationalia. Nam & ipse cùm de dijs & hominibus loqueretur, Habetis, inquit, bina animalia. Et nō solent isti deos nisi rationales mente perhibere. Duo sunt residua, q̄ sunt animo passiua, & tempore æterna. Quorū habent unū cum infimis, cum summis alterū, ut proportionali ratione librata medietas, neq; sustollatur in summa, neq; in infima deprimatur. Ipsa est aūt illa dæmonū misera æternitas, uel æterna miseria. Qui enim ait animo passiua, etiā misera dixisset, nisi pro eorum cultorib. erubuisset. [a] Porrò quia prouidentia summi dei, sicut etiā ipsi fatentur, nō fortuita temeritate regitur mundus, nunquam esset istorū æterna miseria, nisi esset magna malitia. Si igitur beati rectè dicuntur eudæmones, non sunt eudæmones quos inter homines & deos isti in medio locauerūt. Quis ergo est locus bonorū dæmonū, si supra homines infra deos istis præbeāt adiutorium, illis ministeriū? Si enim boni æterniq; sunt, p̄fecto & beati sunt. Æterna aūt beatitudo medios eos esse nō sinit, quia multū dijs cōparat, multūq; ab hominib. separat. Vnde frustra isti conabuntur ostendere, quō dæmones boni, si & immortales sunt, & beati, rectè medij constituātur inter deos immortales ac beatos, & homines mortales ac miseros. Cùm enim utrunq; habeāt cum dijs, & beatitudinē scilicet, & immortalitatē, nihil autē horū cum hominibus & miseris & mortalibus, quomodo non potius remoti sunt ab hominibus, dijsq; coniuncti, q̄ inter utrosq; medij constituti? Tunc enim medij essent, si haberēt & ipsi duo quædā sua, nō cum binis alterutrorū, sed cum singulis utrorumq; cōmunia: sicut homo medium quiddā est inter pecora & angelos: ut quia pecus est animal irrationale atque mortale, angelus autem animal rationale & immortale, medius homo esset inferior angelis, superior pecoribus, habēs cū pecoribus mortalitatē, rationē uerò cum angelis, animal ra-

A tionale mortale. Ita ergo cū quærimus medium inter beatos immortales, miserosq; mortales, hoc inuenire debemus, quod aut mortale sit beatū, aut immortale sit miserū.

L. VIVES

Porrò quia prouidētia.] Plato plurimis locis mundum à parente illo rerum omnium factum esse & administrari affirmat. Hic uerò iniustissimus esset, si innocentem æterno mœrore sineret affici. nam ad tempus affligi bonum hominem etiam ex benignitate est, ut sit cur copiosius donet, & beatior tanto fiat, quanto plura est perpessus aduersa, propter sempiternam beatitudinem.

An homines cùm sint mortales, possint uera beatitudine esse felices. Cap. XIIII

B VTRVM & beatus, & mortalis homo esse possit, magna est inter homines quæstio. [a] Quidā enim conditionem suam humilius inspexerunt, negaueruntq; hominē capacem esse beatitudinis posse, quamdiu mortaliter uiuit. Quidā uerò extulerunt se, & ausi sunt dicere, sapiētiæ cōpotes, beatos esse posse mortales. Quod si ita est, cur nō ipsi potius medij constituuntur inter mortales miseros, & immortales beatos: beatitudinē habentes cum immortalibus beatis, mortalitatē cum mortalibus
C miseris? Profectò enim si beati sunt, inuidēt nemini. [b] Nam quid miserius inuidentia? Et ideo mortalibus miseris, quantum possunt, ad consequendā beatitudinē consulant: ut etiā immortales ualeant esse post mortē, & angelis immortalibus beatisq; coniungi.

L. VIVES

a Qvidam enim conditionem suam humilius.] Solon Atheniēnsis negat ante mortem beatum fieri quenquam posse. Plato paucos excipit: sed Solon, quòd nesciretur quale hominem maneret fatum. Nam quis Priamum felicem uocasset ante bellum perpessurum tot mœstissima illo decennio? Aut quis Crœsum inter illas immanes opes, quē Cyrus erat rogo uiuentem admoturus? Plato uerò quod difficile est homini diuina illa in uita consequi, quorum cognitione bea
D ti simus. b Nam quid miserius inuidentia?] Illud solum est in inuidentia bonum, quod maximum est inuidis malum, sicut Græco dicto fertur.

De mediatore dei & hominum, homine Christo Iesu. Cap. XV

SI autē, quod multo credibilius & probabilius disputat, omnes homines quādiu mortales sunt, [a] etiā miseri sint necesse est, quærēdus est medius, qui non solū homo, uerumetiā deus sit: ut homines ex mortali miseria ad beatam immortalitatem huius medij beata mortalitas interueniēdo perducat; quē neq; non fieri

mortalem oportebat, neq; permanere mortalem. Mortalis quippe factus est, nõ infirmata uerbi diuinitate, sed carnis infirmitate suscepta: non autem permansit in ipsa carne mortalis, quam resuscitauit à mortuis: quoniã ipse fructus est mediationis eius, ut nec ipsi propter quos liberãdos mediator effectus est, in perpetua uel carnis morte remanerẽt. Proinde mediatorẽ inter nos & deũ, & mortalitatẽ habere oportuit transeuntẽ, & beatitudinẽ permanentẽ: ut per id quod transit, congrueret morituris, & ad id quod permanet, transferret ex mortuis. Boni igiẽ angeli inter miseros mortales, & beatos immortales medij esse non possunt: quia ipsi quoq; & beati & immortales sunt. Possunt autẽ medij esse angeli mali, quia immortales sunt cum illis, miseri cũ istis. His contrarius est mediator bonus, qui aduersus eorũ immortalitatem & miseriã, & mortalis esse ad tempus uoluit, & beatus in æternitate persistere potuit. Ac sic eos & immortales superbos, & miseros noxios, ne per immortalitatis iactantiã seducerent ad miseriam, & suæ mortis humilitate & suę beatitudinis benignitate destruxit in eis, quorum corda per suã fidem mundans, ab illorũ immudissima dominatione liberauit. Homo itaq; mortalis & miser longe seiunctus ab immortalib. & beatis, quid eligat medium, per quod immortalitati et beatitudini copuletur? Quod possit delectare in dæmonũ immortalitate, miserũ est, quod possit offendere in Christi mortalitate iam nõ est. Ibi ergo cauenda est miseria sempiterna: hic mors timẽda nõ est, quę esse nõ potuit sempiterna: & beatitudo amãda est sempiterna. Ad hoc q̃ppe se interposuit medius immortalis et miser, ut ad immortalitatẽ beatam transire nõ sinat, q̃m in hoc persistit quod impẽdit, id est in ipsa miseria. Ad hoc aũt se interposuit mortalis & beatus, ut mortalitate transacta, & ex mortuis faceret ĩmortales, q̃d in resurgẽdo monstrauit, & ex miseris beatos, unde nunq̃ ipse discessit. Alius est ergo medius malus q̃ separat amicos, alius bonus qui reconciliat inimicos. [b] Et ideo multi sunt medij separatores, quia multitudo quæ beata est, unius dei participatione fit beata. [c] Cuius participationis priuatione misera multitudo malorum angelorum, quæ se opponit potius ad

A impedimentũ, q̃ interponit ad beatitudinis adiutoriũ, etiã ipsa multitudine obstrepit quodãmodo, ne possit ad illud unũ beatificum bonũ perueniri, ad quod ut perduceremur, non multis, sed uno mediatore opus erat, et hoc eo ipso cuius participatione simus beati, hoc est uerbo dei, nõ facto, sed per quod facta sunt omnia. Nec tamen ob hoc mediator est, quia uerbũ: maxime quippe immortale, & maxime beatũ uerbũ longe est à mortalib. miseris: sed mediator per quod homo, eo ipso ostendens utiq; ad

B illud non solum beatum, uerumetiam beatificum bonum non oportere quæri alios mediatores, per quos arbitremur nobis peruẽtionis gradus esse moliendos, quia beatus & beatificus deus, factus particeps humanitatis nostræ compendium præbuit participãdæ diuinitatis suæ. Neq; enim nos à mortalitate et miseria liberãs ad angelos immortales beatosq; ita perducit, ut eorum participatione etiã nos immortales et beati simus, sed ad illam trinitatem, cuius & angeli participatione beati sunt. [d] Ideo quando in forma serui, ut mediator esset, infra angelos esse uoluit, in forma dei super angelos mansit: idem in inferioribus uia uitæ, qui in

C se uoluit...

L. VIVES

a Etiam miseri sint.] Homerus homines ferè uocat δειλοὺς καὶ ἀθλίους, hoc est miseros, ut & Latini poetæ fecerũt. b Et ideo multi sunt medij sep.] Virtus unica est & simplex, ideo nec multæ sunt ad eam semitæ. Vitium uarium, multiforme, infinitis ad eum itatur uijs, ut Aristo.eles inquit in libris Moralibus. Itaq; dæmones multi per se uarijs rationibus à deo abducũt, angeli boni unica uia, & per unicũ dei filium ad deum reducunt. c Cuius participationis priuatione.] Vt priuatio lucis tenebrę, sic priuatio beati::dinis miseria, etsi non contra recurritur. d Ideo quando in forma.] Paulus ad Philip. 2. de Christo loquens: Qui cùm in forma, inquit, dei esset, non rapinam arbitratus est se

D esse æqualem deo, sed semetipsum exinaniuit formã serui accipiens. Hæc sunt Pauli uerba, quib. significat Christum alioqui patri simillimum: induto corpore nostræ mortalitatis, nunquam apud eos, qui solum hominem intuebantur, professum deo se parem esse, cùm tamen hoc ipsi licuisset salua patris maiestate: uerùm abiecit se dominus cunctorum in speciem serui, & excelsissimus æquari se nobis passus est, ut similitudine naturæ nos omnes ad se attractos cognoscentes iam quis esset, quid posset, sublimes secum efferret ad patrẽ: ita humanitas ad se inuitat, ne diuinitas deterreat, & hæc inuitatos ad se rapit, beatosq; facit: quocirca nec uocare atq; allicere nos potuisset, nisi nostri similis homo, nec beare, nisi fons beatitatis omnis deus. Ad Christi ergo deitatem, quæ uita est, & beatitudo ipsa, unica est per quam tendamus uia, humanitas eius.

An rationabiliter Platonici definierint deos cæle stes declinantes terrena contagia, hominibus nō misceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones suffragentur. Cap. XVI

Non enim uerū est, quod idem Platonicus ait dixisse Platonē, nullus deus miscet homini. Et hoc præcipuum eorū sublimitatis ait esse specimē, ꝙ nulla attrectatione hominū cōtaminant. Ergo dæmones cōtaminari fatet, & ideo eos à quibus contaminant mūdare nō possunt, omnesq́ immūdi pariter fiūt, & dæmones cōtrectatione hominum, & homines cultu dæmonū. Aut si & cōtrectari miscerió́ hominibus, nec tñ cōtaminari dæmones possunt, dijs profecto meliores sunt, quia illi si miscerent, contaminarent. Nam hoc deorū dicit esse præcipuū, ut eos sublimiter separatos humana cōtrectatio cōtaminare nō possit.[a] Deū quidem summū omniū creatorē, quē nos uerū deū dicimus, sic à Platone prędicari asseuerat, ꝙ ipse sit solus qui nō possit penuria sermonis humani quauis oratione uel modice cōprehendi, uix aūt sapientibus uiris, cū se uigore animi quantū licuit à corpore remouerūt,[b] intellectū huius dei id quoq́ interdū uelut in altissimis tenebris[c] rapidissimo coruscamine lumē candidū intermicare. si ergo supra oīa uere summus deus intelligibili & ineffabili quadā pręsentia, etsi interdū, etsi tanq́ rapidissimo coruscamine lumē candidū intermicās,[d] adest tñ sapientiū mētibus, cū se quantū licuit à corpore remouerūt, nec ab eis contaminari potest: quid est ꝙ isti dij propterea constituuntur longe in sublimi loco, ne cōtrectatione cōtaminent humana? Quasi uero aliud corpora illa æthera q́ uidere sufficiat, quorū luce terra, quantū sufficit, illustrat. Porrò si non contaminant sidera, cū uident: q̄s deos oēs uisibiles dicit, nec dęmones hominū cōtaminant aspectu, quāuis de proximo uideantur. An forte uocib. humanis contaminarent, qui acie nō contaminantur oculorū: & ideo dæmones medios habēt, per q̄s eis uoces hominū nuncient, à quib. longe absunt, ut incontaminatissimi perseuerēt. Quid iā de cæteris sensib. dicā? Non enim olfaciēdo contaminari uel dij possent, si adessent, uel cū adsunt dæmones, possunt uiuorū corporū uaporibus humanorū, si tātis sacrificiorū cadauerinis nō contaminant nidoribus. In gustandi aūt sensu nulla necessitate reficiendę mortalitatis urgent, ut fame adacti cibos ab hominib. quærāt. Tactus uerò in potestate est.[e] Nam licet ab eo potissimū sensu contrectatio ista dicta uideat, hactenus tñ si uellēt miscerent hominibus, ut uiderent, & uiderent, audirēt, & audirent. Tangēdi aūt quę necessitas? nā neq́ homines id cōcupiscere auderēt, cū deorū uel dæmonū bonorū conspectu uel colloquio fruerent. Et si in tantū curiositas progrederet, ut uellet: quōnā pacto quispiā posset inuitū tāgere deū, uel dæmonē, qui nisi captū nō potest passere? Videndo igitur uisibusq́ se prębēdo & loquēdo & audiendo, dij corporaliter misceri hominib. possent. Hoc aūt modo dæmones si miscent, ut dixi, & nō contaminant, dij aūt contaminarent si miscerent, incōtaminabiles dicūt dæmones, & cōtaminabiles deos. Si aūt contaminant & dæmones, quid cōferūt hominib. ad uitā post mortem beatā, q̄s cōtaminati mūdare nō possunt, ut eos mundos dijs incōtaminatis possint adiūgere, inter q̄s & illos medij constituti sunt? Aut si hoc eis beneficij nō conferūt, quid prodest hominib. dæmonū amica mediatio? An ut post mortē nō ad deos hoīes per dæmones transeāt, sed simul uiuāt utriq́ contaminati, ac per hoc neutri beati? nisi forte quis dicat more spongiarū uel huiuscemodi rerū mundare dæmones amicos suos, ut tāto ipsi sordidiores fiāt, quāto fiunt hoīes eis uelut tergentib. mūdiores. Quòd si ita est, contaminatiorib. dij miscētur dæmonibus, q̄ ne contaminarent, hominū propinquitatē contrectationē q́ uitarūt. An forte dij possunt ab hominib. cōtaminatos mūdare dæmones, nec ab eis cōtaminari, et eo modo nō possūt & hoīes? Quis talia sentiat, nisi quē fallacissimi dęmones deceperūt? Quid, ꝙ si uideri & uidere contaminat, uident ab hominib. dij, quos uisibiles dicit,[f] clarissima mūdi lumina, & cętera sidera, tutiores q́ sunt dęmones ab ista hominū contaminatione, qui nō possunt uideri nisi uelint? Aut si nō uideri, sed uidere cōtaminat, negēt ab istis clarissimis luminib. quos deos opinātur uideri homines, cū radios suos terras usq́ pertēdant. Qui tñ eorū radij per quæq́ diffusi immunda inde nō cōtaminant, & dij cōtaminarentur

tur, si hominibus miscerentur, etiam si esset necessarius in subueniẽdo contactus. Nam radijs solis & lunæ terra contingitur, nec istam contaminat lucem. Miror autem plurimum tam doctos homines, qui cũcta corporea & sensibilia, incorporalibus & intelligibilibus postponẽda iudicauerunt, cũ agitur de beata uita, corporalium contrectationum facere mentionem.[g] Vbi est illud Plotini, ubi ait: Fugiendum est igitur ad clarissimam patriã, & ibi pater, & ibi omnia.[h] Quæ igitur classis, inquit, aut fuga? Similem deo fieri. Si ergo deo quanto similior, tanto fit quisque propinquior: nulla est ab illo tãta lõginquitas, quàm eius dissimilitudo. Incorporali uero illi æterno, & incõmutabili, tanto est anima hominis dissimilior, quanto rerum temporalium, mutabiliumque cupidior.

L. VIVES

a DEum quidem summum.] Hoc in deo Socratis. Simile in dogmatis Platonis, de deo ex Platone loquens, quem quidem cælestem pronunciant, indictum, innominabilẽ, ut ait ipse, οὐράνιον, ἀμύθητον, & ἄρρητον, cuius naturã inuenire difficile est, si inuenta sit, in multos eam enũciare nõ posse. Platonis hęc uerba sunt, θεὸν μὲν εὑρεῖν οὐ ῥᾴδιον, γνῶναι δὲ ἀδύνατον. id est, Deũ quidẽ inuenisse haud facile est, intellexisse autẽ impossibile. sic Apuleius. Plato uerò in Timæo inquit, τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον, καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν. Autorẽ, inquit, & parentẽ huius uniuersitatis inuenire operosum est, & inuentũ fieri nõ potest ut in uulgus cõmodis uerbis efferas. In Parmenide uerò de Vno illo disputans ait, nullũ ei nomẽ esse inditũ, nõ definiri, nõ scientia capi, non in sensus incurrere, nullam de eo haberi opinionẽ: quocirca neque nominari, neque dici, neque cogitatione cõprehendi, neque cognosci, nec ab ullo ente sentiri. b Intellectũ huius dei.] Sunt uestigia in rebus humanis nõnulla, ex quibus cognosci potest opifex ille uniuersitatis, tametsi procul uelut lumine quodã inter densissimas tenebras intermicante: & non à quibuslibet, sed ijs duntaxat, qui acutissima ingenij præditi acie, totã eius uim in eam quàm intentissimè conuerterint. c Rapidissimo coruscamine.] Vulgo legitur rapacissimo, significat existentẽ subito lucem illam diuinã celerrime se subducere, & relinquere humanis mentibus quæ eam spectarunt, ceu speciem quandam leuem, & nõ alte impressam, sed quæ satis indicet maximum quiddam illud fuisse, ac admirandum. d Adest tamen sapientium mentibus.] Ait non ita præterire notitiam illam diuinitatis, quin subsistat in mente sapientis, quoties ac quamdiu eam sapiẽs purè ac sanctè quærit. e Nam licet ab eo potissimũ sensu.] Contrectatio à tractando ducitur, quod fit tangendo. f Clarissima mundi lumina.] Apuleius in deo Socratis. Nam perinde ut maiestas postulabat dijs immortalibus cælum dicauit, quos quidem deos cælites partim uisu usurpamus, ut: Vos ò clarissima mundi Lumina, labentẽ cælo quæ ducitis annũ. Versus sunt Verg. 1. Georg. de sole & luna. g Vbi est illud Plotini.] In codice Colonieñ. legitur, Vbi est illud Platonis, ubi ait, fugiendum est igitur ad clarissimam patriam, &
A ibi pater, & ibi omnia. h Quæ igitur classis, inquit, aut fuga? similem deo fieri.] Sen tẽtia est hæc Platonica, quam in superiore libro posuimus. Patriã nostram cælum appellat, quod inde exulamus: clarissimam, quòd illic pura omnia, illustrata, certa, hic turbulenta, tenebris obruta, incerta: ibi pater huius uniuersitatis, & circa omnium regem omnia, ut ad Dionysium Plato scribit. Quomodo illuc cõfugietur, cùm tantum absit, nec ulla sit ex nostris corporibus uia? respõdit unicam esse apertam & expeditissimã uiam sequi deum, & eius fieri, quantum humana uis ualeat, similem. Hæc una res nos illuc sustollit.

Ad consequendã uitã beatã, quæ in participatione est summi boni, nõ tali mediatore indigere hominem qualis est dæmon, sed tali qualis est unus Christus. Cap. XVII

B [H]oc ut sanetur, quoniam immortali[a] puritati, quæ in summo est, ea quæ in imo sunt mortalia & immunda, conuenire nõ possunt: opus est quidem mediatore, non tamen tali, qui corpus quidem habeat immortale propinquũ summis, animum autem morbidũ similem infimis: quo morbo nobis inuideat potius, ne sanemur, quàm adiuuet, ut sanemur: sed tali, qui nobis infimis ex corporis mortalitate coaptatus, immortali spiritus iustitia, per quam non locorum distantia, sed similitudinis ex
C cellentia mansit in summis, mundandis liberandisque nobis uerè diuinũ præbeat adiutorium. Qui profectò incontaminabilis deus, absit ut contaminationẽ timeret[a] ex homine, quo indutus est, aut ex hominibus, inter quos in homine conuersatus est. Non enim parua sunt hæc interim duo, quæ salubriter sua incarnatione monstrauit, nec in carne posse contaminari uerã diuinitatẽ: nec ideo putandos dæmones nobis esse meliores, quia non habent carnem. Hic est, sicut eum prædicat sancta scriptura, mediator dei & homi
D num homo Christus Iesus, de cuius diuinitate, qua patri est semper æqualis, & humanitate, qua nobis factus est similis: non hic locus est ut competenter pro nostra facultate dicamus.

[redacted]

A [redacted]

B Quòd fallacia dæmonum dum sua intercessione uiam spõdet ad deũ, hoc conat̃, ut homines à uia ueritatis auertat. Cap. XVIII

F ALSI autẽ illi fallacesq́ue mediatores dæmones, qui cũ per spiritus immũditiã miseri ac maligni multis effectibus clareãt, per corporalium tamẽ locorũ interualla, & per aereorũ corporũ leuitatẽ à prouectu animorũ nos auocare atq́ue auertere moliunt̃: & non uiam præbent ad deũ, sed ne uia teneatur impediũt: quandoquidem & in ipsa uia corporali, quæ falsissima est, & plenissima erroris, qua non iter agit iustitia, quoniã non per corporalẽ altitu C dinem, sed per spiritalem, hoc est incorporalem similitudinẽ ad deũ debemus ascendere, in ipsa tamẽ corporali uia, quã dæmonũ amici per elementorũ gradus ordinãt, inter æthereos deos, & terrenos homines aereis dęmonibus medijs cõstitutis, hoc deos opinantur habere præcipuũ, ut propter hoc interuallum locorum contrectatione nõ contaminentur humana. Ita dæmones contaminari potius ab hominibus, quàm homines mundari à dæmonibus credunt, & deos ipsos contaminari potuisse, nisi loci altitudine munirentur. Quis tam infelix est, ut ista D uia mundari se existimet, ubi homines contaminantes, dæmones contaminati, dij contaminabiles prædicantur: & non potius eligat uiam ubi contaminantes magis dæmones euitentur, & ab incommutabili deo ad ineundam societatem incontaminatorum angelorum, homines à contaminatione mundentur?

Quòd appellatio dæmonum iam nec apud cultores eorum assumatur in significationem alicuius boni. Cap. XIX

S ED ne de uerbis etiam nos certare uideamur, quoniã nõnulli istorũ, ut ita dixerim, dæmonicolarũ, in quib. & Labeo est,[a] eosdẽ perhibẽt ab alijs angelos dici, quos ipsi dęmones nuncupãt, iã mihi de bonis angelis aliquid uideo differendũ, quos isti esse nõ negãt, sed eos bonos dæmones uocare q̃ angelos malunt.[b] Nos aũt, sicut scriptura loquit̃, secũdũ quã Christiani sumus, angelos quidẽ partim bonos, partim malos, nunq́ue uerò bonos dęmones legimus. Sed ubicuq́ue illarũ literarũ hoc nomen positũ reperit̃, siue dæmones, siue dæmonia dicant̃, nõ nisi maligni significantur spiritus. Et hanc loquẽdi consuetudinẽ intantũ populi usquequaq́ue secuti sunt,[c] ut eorũ etiã q pagani appellant̃, & deos multos ac dæmones colẽdos esse contendũt, nullus sẽ rẽ sit tã literatus et doctus, qui audeat in laude uel seruo suo dicere, dæmonẽ habes, sed quilibet hoc dicere uoluerit, nõ se aliter accipi, q̃ maledicere uoluisse dubitare nõ possit. Quæ igitur nos causa compellit, ut post offensionẽ auriũ tam multarũ, ut iam penè sint omniũ, quę hoc uerbũ nõ nisi in malam partẽ audire consueuerũt, quod diximus cogamur exponere, cùm possimus angelorũ nomine adhibito, eandem offensionẽ quæ nomine dæmonum fieri poterat euitare?

L. VIVES.

a EOsdem perhibent ab alijs angelos dici.] ἄγγελος enim nuncius est. Hinc in fabulis Græcis legere frequẽter est ἄγγελλε πρόσωπον, ut apud Euripid. ἰφιγενείᾳ. Ita cũ sint dæmones nũcij atq́ue interpretes deorum & hominũ, angeli nominant̃, sicut ab eodem munere Mercurius angelus. Sic Trimegistus uocat, & Martianus Capella de dæmonibus loquens, & cùm cogitationum arcana superæ nunciat̃ potestati, angelus poterit nominari. *Angelus* b Nos aũt, sicut scriptura loquitur.] In Euangelio de angelis bonis crebra mentio, & Christus angelos diaboli nuncupat. c Vt eorum etiam qui pagani.] Dixi antea, post Christum natum, nomen dæmonis fuisse suspectũ, & odiosum tanquã rei maleficæ atq́ue improbæ, non uulgo magis q̃ philosophis.

De qualitate scientiæ, quæ dæmones superbos facit. Cap. XX

Q VANQVAM etiã ipsa origo huius nominis, si diuinos intueamur libros, aliquid affert cognitione dignissimũ,[a] δαίμονες enim dicũtur, q̃m uocabulũ Græcũ est, ob scientiã nominati. Apostolus aũt spiritu sancto locutus ait: Sciẽtia inflat, charitas uerò ędificat. q̃d rectè aliter

non intelligitur, nisi scientiam tunc prodesse cùm charitas inest: sine hac autem inflare, id est in superbiam inanissimæ quasi uentositatis extollere. Est ergo in dęmonibus scientia sine charitate, & ideo tam inflati, id est tã superbi sunt, ut honores diuinos & religionis seruitutē, quam uero deo deberi sciunt, sibi satagerint exhiberi, & quantũ possunt, & apud quos possunt, adhuc agunt. Contra superbiam porrò dæmonũ, qua pro meritis possidebant genus humanum, dei humilitas quæ in forma serui apparuit, quantam uirtutem habeat, animæ hominum nesciunt, immunditia elationis inflatæ, dæmonibus similes superbia non scientia.

L. VIVES

Dæmon DAemones enim dicuntur.] δαίμων Græcis olim fuit ἐπίσταμαι καὶ γινώσκω, scio & noui. inde δαίμων quasi δαήμων, ut inquit autor magni Etymologici, πάντα ἐπιστάμενος καὶ γινώσκων, omnia sciens & noscens. Ab eadem mente Plato in Cratylo δαίμονας dictos quasi δαήμονας tradit, à prudẽtia & peritia rerum, quē & alij secuti sunt, uelut Capella, qui ait: Hos omnes Græci δαίμονας dicunt ἀπὸ τοῦ δαήμονας εἶναι. & Lactant. libro 2. Dæmones, inquit, grammatici aiunt dictos quasi δαήμονας, id est peritos, ac rerum scios, quibus Chalcidius in Timæum Platonis suffragatur.

Ad quem modum dominus uoluerit dęmonibus innotescere. Cap. XXI

PSI autē dæmones etiam hoc ita sciunt, ut eidē domino infirmitate carnis induto, dixerint: Quid nobis & tibi Iesu Nazarene? Venisti ante tempus perdere nos? Clarum est in his uerbis, q in eis & tanta scientia erat, & charitas nõ erat. Pœnam quippe suam formidabant ab illo, non in illo iustitiam diligebãt. Tantum uerò eis innotuit, quantum uoluit: tantũ autem uoluit, quantũ oportuit. Sed sic innotuit, non sicut angelis sanctis, qui eius secundum id quod dei uerbum est participata æternitate perfruuntur, sed sicut eis terrendis innotescendum fuit, ex quorum tyrannica quodammodo potestate fuerat liberaturus prædestinatos in suum regnum, & gloriam semper ueracem, & ueraciter sempiternam. Innotuit ergo dęmonibus non per id quod est uita æterna & lumē incõmutabile, quod illuminat pios, cui uidendo per fidem quæ in illo est, corda mundantur: sed per quædã temporalia suæ uirtutis effecta, & occultissimæ signa præsentiæ, [a] quæ angelicis sensib. etiam malignorũ spirituum, potius q infir-

A mitati hominum possent esse conspicua. Denique quando ea paululum supprimenda iudicauit, & aliquanto altius latuit, dubitauit de illo dęmonum princeps, [b] eumque tentauit an Christus esset, explorãs quantum se tentari ipse permisit, [c] ut hominem quem gerebat ad nostræ imitationis temperaret exemplum. [d] Post illam uerò tentationē, cùm angeli sicut scriptum est ministrarent ei: boni utique & sancti, ac per hoc spiritibus immundis metuendi & tremendi, magis magisque innotescebat dæmonibus, quantus esset, ut ei iubenti, [e] quamuis in illo contemptibilis B uideretur carnis infirmitas, resistere nullus auderet.

L. VIVES

a QVæ angelicis sensibus.] Miracula enim Christi admirabiliora erãt angelis & dæmonibus q hominibus, propterea quòd illi causas multarum rerum cùm nossent, uidebant omnem naturæ uim superare: homines uerò etsi magna atque admiranda esse nõ dubitabant, tamē non deerant qui calumniarentur per Beelzebub principem dæmoniorũ dæmonia eijci, non tam illud credentes ipsi, quàm conãtes ut imperita turba crederet. Quin & alij posterioribus temporibus magum fuisse implè mentiti sunt, contra quos in lib. De sapiẽtia Christiana deo adiuuãte fuse disputabo. b Eũque tentauit an Christus esset, explorãs.] Dæmon cũ homines tentat, hoc laborat tantũ ut peccent: cùm uerò Christum tentabat, non admodum erat de illius peccato sollicitus. Sanctiorem enim illum sciebat, q qui facile induci posset ut male faceret, cognoscere tantum auebat, an lateret deus sub humana forma. c Vt hominē quē gerebat.] Ne ipse ueteri hominum conditioni uideretur exemptus, quòd solus abiret intentatus: neu post illum alij, qui eum uenerarentur, indignè ferrent tentari se, qui scirēt inuidentissimũ illum & confidentissimum humani hostem generis, ne à Christo quidem temperasse. d Post illam uerò tentationem.] Et hoc quoque ad exemplum spectat posteritatis, nã ut nullus sine tentatione prætaribit, ita qui superior fuerit in ea pugna, solatio ministerioque fruetur angelorũ, sicut Hieronymus testatur. e Quamuis in illo contemptibilis.] Inops, nudus, humili loco natus, sine ostentatione humanæ sapientiæ, simili cohorte hominum comitatus.

Quid intersit inter scientiam sanctorũ angelorũ, & scientiam dæmonum. Cap. XXII

D IS igitur angelis bonis omnis corporalium temporaliumque rerum scientia, qua inflantur dæmones, uilis est: non quòd earum ignari sint, sed quòd illis fidei, qua sanctificantur, charitas chara est, præ cuius non tantum incorporali, uerumetiam incommutabili & [a] ineffabili pulchritudine, cuius sancto amore inardescunt, omnia quæ infra sunt, [b] & quod illud est, non sunt: seque ipsos inter illa contemnunt, ut

A ut ex toto, quod boni sunt, eo bono, ex quo boni sunt, perfruatur. Et ideo certius etiam temporalia et mutabilia ista nouerunt, quia eorum principales causas in uerbo dei conspiciunt, per quod factus est mūdus, quib. causis quædā probanť, quædā reprobanť, cūcta ordinanť. [c] Dæmones aūt nō æternas temporum causas, & quodammodo cardinales in dei sapientia contemplanť, sed quorundam signorum nobis occultorum, maiore experiētia multo plura ꝗ̃ homines futura prospiciunt, dispositiones quoq; suas aliquando prænunciant. Deniq; sæpe isti,
B nunquam illi omnino falluntur. Aliud est enim temporalibus temporalia, & mutabilibus mutabilia coniectare, eisq; temporalē & mutabilem modum suæ uoluntatis & facultatis inserere, quod dæmonibus certa ratione permissum est. Aliud autem in æternis atq; incōmutabilibus dei legibus, quæ in eius sapientia uiuunt, mutationes temporum præuidere, deiq; uoluntatē, [d] quæ tam certissima ꝗ̃ potētissima est, diuini spiritus eius participatione cognoscere, quod sanctis angelis recta discretione donatum est. Itaq; non solum æterni, uerumetiam beati
C sunt. Bonum autem quo beati sunt, deus illis est, à quo creati sunt. Illius quippe [e] indeclinabiliter participatione, & contemplatione perfruuntur.

L. VIVES

Amor circa pulchra

a INeffabili pulchritudine cuius sancto amore.] Amor enim semper est erga pulchra. Socrates apud Platonem in Phædro inquit, faciem honestatis & sapientiæ si oculis corporis cerneretur, mirabiles amores excitaturam sui. Quid si deus ille maximus uideretur, qui quàm sit pulcher, ut est in libro Sapiētiæ, uel ex hoc licet coniectari, quòd pulcherrima nobis uidentur quę ille condidit. In Conuiuio Platonis Diotima diuinam
D pulchritudinem unam esse dicit, quæ à beato debeat homine amari, sicut superiore nobis libro explicatum est.

b Et quod illud est.] Cùm omnia quæcunq; deus non sunt, præ deo putent uilia & contemnenda, seipsos quoq; inter cætera, quæ deus non sunt, habent despicatui, quæ cogitatio ita coniungit illos deo, ut affixi beatitudini ipsius, sine ulla cæterarum rerum cura sempiternum sint beatissimi.

c Dæmones autem non æternas temporū causas.] Non enim cardinē ipsum, in quo sitæ sunt causæ omnes, & in quo uoluuntur, intuentur: nec fontem norunt, unde manant, sed quod maiore ingenio, & acutiore quàm nos præditi, tum etiam rerum usu propter immortalitatem maximo, facilius & præsentia intelligunt, & futura coniecturis assequuntur, ꝗ̃ nos. quo fit, ut cùm res omnes nō ex principijs suis, sed alienis cōiecturis collectæ fallere possint, dæmones plerunq; ab eis fallantur, & mendacia dicant, etiam cùm se uerissima dicere arbitrantur, iactant tamē se nihil ignorare. Nec solum mentiri dæmonas impuros, sed deos quoq; suos Porphyrius credit.

d Quæ tam certissima quàm potentissima.] Certitudo uoluntatis dei est, quod quæcunq; uelit, potest. nam si aliquid esset, quod efficere nequiret, incerta ibi esset, cùm illud in eius manu non foret situ͂. nunc uerò cùm omnia præstare possit quæ uult, nihil ea fieri certius potest, hoc est nihil certius euenturum est, quàm quæ ipsa uult, quippe quæ nihil non efficiet, quod uolet. quocirca qui uoluntatē dei spectant, certissimam originem, è qua uniuersa proficiscuntur spectant. Idq; quoniam aliud nō sit in mundo, quàm quod ea uult, rectè est igitur ab Augustino dictū, tam esse uoluntatem dei certissimam, quàm potentissimam, ut potentia, certitudinis uoluntatis caosa esse uideatur. Qui ergo uoluntatē illam intuenť angeli, & felices animi, tantū sciunt, quantum proportione beatitudinis uidere permittunť. Neq; enim omnes eadē rerum cognitione donantur, inter quos beatitudinis quoque sunt gradus, idcirco discretionē illius esse ait.

e Indeclinabiliter participatione.] Semper conuersi & intenti in deum agūt, ne uel minima auersione miseri fiāt, nec tamen non declinant quòd aliquid metuant, sed quòd beatitudo illa totos ad se tractos rerum omniū aliarum cogitationem & desiderium ademit, duntaxat cùm illis sit fons ipse omnium, quæ excogitari possunt bona.

Nomen deorum falso ascribi dijs gentium, quod tamen & angelis sanctis, & hominibus iustis ex diuinarum scripturarum autoritate commune est. Cap. XXIII

HOs si Platonici malunt deos, ꝗ̃ dæmones dicere, [a] eisq; annumerare, quos à summo deo cōditos deos scribit eorum autor & magister Plato, dicāt quod uolunt: non enim cum eis de uerborū cōtrouersia laborandum est. Si ergo eos sic immortales asserunt, ut tamē à summo deo factos, etsi non per seipsos, sed ei à quo facti sunt adhærendo, beatos esse dicunt: hoc dicūt, quod dicimus, quolibet eos nomine appellent. Hanc autem Platonicorū esse sententiam, siue omniū, siue meliorū, in eorum literis inueniri potest. Nam et de ipso nomine, quo huiusmodi immortalem beatamq; creaturā deos appellant: [b] ideo inter nos & ipsos penè nulla dissensio est, quia & in nostris sacris literis legitur: Deus deorū dominus locutus est. Et alibi: Confitemini deo deorum. Et alibi: Rex magnus super omnes deos. Illud autē ubi scriptum est: Terribilis est super omnes deos: cur dictū sit deinceps ostenditur. Sequitur enim: Quoniā omnes dij gentium dæmonia: dominus autē cælos fecit. Super omnes ergo deos dixit, sed gentium, id est quos gentes pro dijs habēt, quę sunt dęmonia, ideo terribilis, sub quo terrore domino dicebant: Venisti ante tempus perdere nos? Illud uerò ubi dicit, deus deorum,

rum,non poteſt intelligi deus dæmoniorū:
& rex magnus ſuper omnes deos,abſit ut
dicatur rex magnus ſuper omnia dęmonia.
Sed homines quoq; in populo dei,eadē ſcri
ptura deos appellat. Ego,inquit, dixi,dij e-
ſtis,& filij excelſi omnes.Poteſt itaq; intelli
gi horum deorum deus,qui dictus eſt deus
deorum: et ſuper hos deos rex magnus,qui
dictus eſt rex magnus ſuper omnes deos.
Veruntamen cùm à nobis quærit̃, ſi homi-
nes dicti ſunt dij, quod in populo dei ſunt,
quem per angelos uel per homines alloqui
tur deus: quanto magis immortales eo no-
mine digni ſunt, qui ea fruuntur beatitudi-
ne,ad quam deum colendo cupiunt homi-
nes peruenire? Quid reſpondebimus, niſi
non fruſtra in ſcripturis ſanctis expreſsius
homines nuncupatos deos, q̃ illos immor
tales & beatos,quibus nos ęquales futuros
in reſurrectione promittitur,ne ſcilicet pro
pter illorum excellentiā aliquem eorum no
bis conſtituere deum infidelis auderet infir
mitas? Quod in homine facile eſt euitare.Et
euidentius dici debuerūt homines dij in po
pulo dei,ut certi ac fidentes fierēt, eſſe eum
deum ſuum,qui dictus eſt deus deorū,quia
etſi appellentur dij immortales illi ac beati,
qui in cælis ſunt,nō tamen dicti ſunt dij deo
rum,id eſt dij hominum in populo dei con-
ſtitutorum quibus eſt dictum: Ego dixi,dij
eſtis,& filij excelſi omnes. hinc eſt quod ait
Apoſtolus:Et ſi ſunt qui dicantur dij ſiue in
cælo,ſiue in terra: ſicuti ſunt dij multi & do
mini multi, nobis tamē unus deus pater, ex
quo omnia,& nos in ipſo,et unus dominus
Ieſus Chriſtus,per quem omnia,& nos per
ipſum.Non multum ergo de nomine diſce-
ptandum eſt, cùm res ipſa ita clareat, ut à
ſcrupulo dubitationis aliena ſit. Illud uerò
quod nos ex eorum immortaliū beatorum
numero miſſos angelos eſſe dicimus, qui
dei uoluntatem hominibus annunciarent,
illis non placet, quia hoc miniſterium non
A per illos,quos deos appellant,id eſt immor
tales & beatos, ſed per dæmones fieri cre-
dunt,quos immortales tantum, non etiam
beatos audent dicere,aut certe ita immorta
les ac beatos,ut tamen dæmones bonos nō
deos ſublimiter collocatos, & ab humana
contrectatione ſemotos. quamuis nominis
controuerſia uideatur, tamen ita deteſtabi-
le eſt nomen dæmonum,ut hoc modis om-
nibus à ſanctis angelis nos remouere debea
mus. Nunc ergo ita liber iſte claudatur,ut
ſciamus immortales ac beatos, quomodo li
B bet uocentur,qui tamen facti ac creati ſunt,
medios non eſſe ad immortalitatem beati-
tudinemq; perducēdis mortalibus miſeris,
[c] à quibus utraq; differentia ſeparātur. Qui
autem medij ſunt cōmunem habendo im-
mortalitatem cum ſuperioribus, miſeriam
cum inferioribus,quoniam merito malitiæ
ſunt miſeri, beatitudinem quam non habēt
inuidere nobis poſsint potius q̃ præbere.
Vnde nihil habent amici dæmonum quod
nobis dignum afferant,cur eos tanquā ad-
iutores colere debeamus,quos potius dece
C ptores euitare debemus. Quos autem bo-
nos & ideo non ſolum immortales, uerum
etiam beatos deorū nomine ſacris & ſacrifi
cijs propter uitam beatam poſt mortem adi
piſcendam colendos putant, qualeſcunq; il
li ſint, & quolibet uocabulo digni ſint, non
eos uelle per tale religionis obſequium niſi
unum deum coli,à quo creati & cuius par-
ticipatione beati ſunt,adiuuante ipſo in ſe-
quenti libro diligentius diſſeremus.

L. VIVES

a Eiſq; annumerare,quos à ſummo deo cōditos.] Plato in Timæo deum illum ſummum, & rerum
D omniū parentē creaſſe ait reliquos omnes deos.
b Ideo inter nos & illos penè nulla diſſenſio.] Cy-
prianus inquit deos participatione plures eſſe neminē
negare, & Boetius omnem beatū ait deum eſſe, ſed na-
tura unicum eſſe deum, participatione nihil prohibere
plures eſſe. Ac profecto data eſt nobis per Chriſtum fa-
cultas,ut filij dei ſimus. c A quibus utraq;.] Alibi
à quibus utraq; differentia miſeria & mortalitate ſepar.
Qui autem m. ſ. communem habent.

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM DECIMVM.

DIVI

Verambeatitudinē siue angelis, siue hominibus, per unum deum tribui etiā Platonicos definisse: sed utrū hi, quos ob hoc ipsum colendos putant, tantum deo, an etiā sibi sacrificari uelint, esse quærendum. Cap. 1

O MNIVM certa sententia est, qui ra-
tione quoquo modo uti possunt,
beatos esse oēs homines uelle. qui
aūt sint, uel unde fiāt, dū mortaliū
quærit infirmitas, multæ magnæq; con-
trouersiæ concitatę sunt: in quibus philoso
phi sua studia & ocia contriuerunt, quas in
B mediū adducere, atq; discutere, & longum
est, & nō necessariū. Si enim recolit qui hęc
legit, quid in libro egerimus octauo in eli-
gendis philosophis, cū quibus hæc de bea-
ta uita, quæ post mortē futura est, quæstio
tractaret: utrū ad eā uni deo uero, q etiā est
deorū effector, an plurimis dijs religione sa
crisq; seruiēdo peruenire possimus: nō etiā
hic eadē repeti expectet, pręsertim cū possit
relegendo, si forte oblitus est, adminiculari
C memoriā. Elegimus em̄ Platonicos omniū
philosophorum merito nobilissimos: pro-
pterea, quia sicut sapere potuerūt, licet im-
mortalē ac rationalē uel intellectualē homi
nis animā, nisi participato lumine illius dei,
à quo & ipsa & mūdus factus est, beatā esse
nō posse: ita illud quod omnes homines ap
petūt, id est uitā beatā, quenq; isti assecutu-
rum negāt, qui nō illi uni optimo, qui est in
cōmutabilis deus, puritate casti amoris ad-
hæserit. Sed quia ipsi quoq; siue cedētes ua
nitati errorisq; populorū, siue ut ait Aposto
D lus, euanescentes in cogitationib. suis, mul-
tos deos colendos ita putauerūt, uel putari
uoluerūt, ut etiam quidā eorū dæmonibus
diuinos honores sacrorū & sacrificiorū de-
ferendos esse censerēt, quibus iā non parua
ex parte respōdimus: nūc uidendū ac disse-
rendū est, quantū deus donat, immortales
ac beati in cælestib. sedibus,[a] dominationi-
bus, principatibus, potestatibus cōstituti,
quos isti deos, & ex quibus quosdā uel bo-
nos dæmones, uel nobiscū angelos nomi-
nant, quomodo credendi sint uelle à nobis

religionē pietatēq; seruari: hoc est, ut aper-
tius dicā, utrū etiā sibi, an tantū deo suo, qui
etiā noster est, placeat eis ut sacra faciamus,
& sacrificemus: uel aliqua nostra seu nosip-
sos religionis ritib. cōsecremus. Hic est em̄
diuinitati, uel si expressius dicendū est, dei-
tati debitus cultus, propter quē uno uerbo
significandū, quoniā satis idoneū nō occur
rit Latinum, Græco ubi necesse est insinuo
quid uelim dicere.[b] Latriā quippe nostri u-
bicunq; sanctarū scripturarū positū est, in-
B terpretati sunt seruitutem. Sed ea seruitus,
quæ debet hominibus, secundū quā præci-
pit Apostolus, seruos dn̄is suis subditos es-
se debere: alio nomine Græcè nuncupari so
let. Latria uerò secundū consuetudinē qua
locuti sunt, qui nobis diuina eloquia condi
derūt, aut semper, aut tā frequenter ut penè
semper, ea dicit seruitus, quæ pertinet ad co
lendū deū. Proinde si tantūmodo cultus ip-
se dicat, nō soli deo deberi uidet.[c] Dicimur
C enim etiā colere homines,[d] quos honorifica
uel recordatione uel præsentia frequenta-
mus. Nec solū ea, quib. nos religiosa humi-
litate subijcimus,[e] sed quædā etiā quę subie
cta sunt nobis coli perhibent. Nam ex hoc
uerbo agricolæ & coloni & incolę uocant.
Et ipsos deos nō ob aliud appellant cælico-
las, nisi q cælū colāt: nō utiq; uenerādo, sed
inhabitādo tanq; cæli quosdā colonos:[f] nō
sicut appellantur coloni, qui conditionē de
bent genitali solo propter agriculturā sub
dominio possessorū, sed, sicut ait quidā Lati
D ni eloquij magnus autor, Vrbs antiqua fu-
it,[g] Tyrij tenuere coloni. Ab incolendo em̄
colonos uocauit, nō ab agricultura. Hinc et
ciuitates à maiorib. ciuitatibus uelut popu-
lorum examinibus cōditæ, coloniæ nuncu-
pantur. Ac per hoc cultū quidem nō deberi
nisi deo, propria quadam notione uerbi hu
ius uerissimū est. Sed quia & aliarum rerū
dicitur cultus, ideo Latinè uno uerbo signi
ficari cultus deo debitus nō potest. Nam &
ipsa religio quamuis distinctius nō quemli
bet, sed dei cultū significare uideatur: unde
isto

isto nomine interpretati sunt nostri eã [h] quę A Græcè θρησκεία dicit: [i] tamẽ quia Latina loquẽdi cõsuetudine, nõ solũ imperitorũ, uerumetiã doctissimorũ & cognationib. humanis atq; affinitatibus, et quibusq; necessitudinib. dicit exhibẽda religio, nõ eo uocabulo uitat ambiguũ, cũ de cultu deitatis uertitur quæstio: ut fidẽter dicere ualeamus religionẽ nõ esse nisi dei cultũ: quoniã uidet hoc uerbũ à significãda obseruãtia propinquitatis humanæ insolenter auferri. Pietas quoq; proprie dei cultus intelligi solet, quã Græci εὐσέβειαν uocãt. Hæc tñ & erga parẽtes officiose haberi dicit. [k] More autẽ uulgi B hoc nomẽ etiã in operib. misericordiæ frequentat: quod ideo arbitror euenisse, quia hæc fieri præcipue deus mãdat, eaq; sibi [l] uel pro sacrificijs, [m] uel præ sacrificijs placere testat. Ex qua loquẽdi cõsuetudine factũ est, ut & deus ipse dicat pius: [n] quẽ sanè Græci nullo suo sermonis usu εὐσεβῆ uocãt: quãuis εὐσέβειαν pro misericordia illorũ etiã uulgus usurpet. Vnde in quibusdã scripturarũ locis, ut distinctio certior appareret, nõ εὐσέβειαν, q̃d ex bono cultu, sed θεοσέβειαν, quod ex dei cultu cõpositũ resonat, dicere maluerũt. Vtrũlibet aũt horũ nos uno uerbo enũ C ciare nõ possumus. Quæ itaq; λατρεία Græcè nuncupat, et Latinè interpretat seruitus, sed ea qua colimus deum: uel quæ θρησκεία Græcè, Latinè aũt religio dicit, sed ea quæ nobis est erga deum: uel quã illi θεοσέβειαν, nos uero nõ uno uerbo exprimere, sed dei cultũ possumus appellare: hãc ei tantũ deo deberi dicimus, qui uerus est deus, facitq; suos cultores deos. Quicunq; igit sunt in cœlestib. habitationib. immortales & beati, si nos non amant, nec beatos esse nos uolunt, colendi utiq; nõ sunt. Si aũt amãt, et beatos uolũt, & profecto inde uolunt, unde & ipsi D sunt: an aliunde ipsi beati, aliunde nos?

IOANNIS LVDOVICI

VIVIS VALENTINI IN DECImum librum De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini Commentaria.

D Ominationib. prin.] Iamblichus in Mysterijs ex superis alios angelos, alios archãgelos, alios dæmones, alios heroes, alios potestates, alios principatus nominat, eosq; dicit uarijs formis rationibusq; apparere, quos oẽs reliqui Platonici & deos & dæmones nũcuparũt. b Latriã q.n.] λατρεύω est δουλεύω, quasi seruio: sed postea factum est ut esset σέβομαι, teste August. A Suida. Augustinus seruitutẽ hominib. debitã nõ latriã appellari uult, sed alio nomine, puta δουλείαν. nã ad Ephesios 6. quẽ locũ citat, sic est Græcè: οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα. Hinc est illa distinctio facta de adoratione, latria, dulia, & hyperdulia. Valla docet λατρείαν & δουλείαν idẽ esse, & utrũq; significare seruitutẽ. quod ex Suida ostẽdi, q & ait: λατρεία δουλεία ἐπὶ μισθῷ. Seruitutẽ esse mercenariã. Nã apud Xenophontem in 3. Cyripædiæ loquit maritus: ἐγὼ μὲν, ὦ Κῦρε, κἂν τῆς ψυχῆς πριαίμην, ὥστε μήποτε λατρεῦσαι ταύτην. Hoc est, Ego uerò Cyre uel anima redemerim, ne unq̃ hæc seruiret. Tum uxor, ἑαυτῆς ψυχῆς ἂν πρίαιτο, ὥστε μὴ δουλεύειν, sua ipsius anima emerit, ne seruiat. Quin & in sacris literis λατρεύειν de seruitute dicit, ut in Leu. Omne opus seruile nõ facietis λατρευτόν. Et iterũ: De semine tuo nõ dabis seruire principi λατρεύειν. Et in Iob mẽdica λάτρις dicit. Sed admonẽdi sunt Latini, duliã & latriã penultimã habere longã, ne breuẽ faciãt. c Dici- B mur enim etiã c.h.] Sic & adorare etiã in sacris libris. d Quos honorificatione.] Legendũ, honorifica uel recordatione, uel præsentia. e Sed quædã etiã.] Nõ mirũ. nã colere est tractare & exercere: sic colimus omnia, quib. studemus, ut literas, arma, ludos, terrã, & similia: & habitare. f Non sicut appellant coloni.] Qui alienum agrũ colũt conductitiũ, sunt coloni. Quemadmodum in urbe inquilini, qui in ædibus cõductis habitãt, & coloni agricolæ qui agrũ colunt etiã suũ, & q aliò mittunt inhabitatũ. Vnde sunt coloniæ, quas tã multas Romani misere, ut de alijs taceã Græcis Asianisq;. Illæ uerò quæ mittunt, metropoles uocantur suarũ coloniarum. g Tyrij tenuere coloni.] Nam à Tyrijs Carthago cõdita est, qui eò uenerũt tanq̃ coloni cũ Didone Elissa fugiente fratrẽ post Sichæi mariti cædẽ. Huius historię plena sunt omnia. h Quæ Græcè θρησκεία.] Suidas: θρησκεία λατρεία. θρησκεύει θεοσεβεῖ. ὑπηρετεῖ τοῖς θεοῖς. C λέγεται γὰρ, ὡς Ὀρφεὺς Θρᾷξ πρῶτος ἐτεχνολόγησε τὰ Ἑλλήνων μυστήρια, καὶ τὸ τιμᾶν θεὸν θρησκεύειν ἐκάλεσεν, ὡς Θρᾳκῶν οὔσης τῆς εὑρέσεως, ἢ ἀπὸ τοῦ θεοῦ θρησκεύειν, ὃ ἐστιν ὁρᾶν. hoc est, Threscia latria idẽ cultus: & thresceuit ueneraĩ deũ, seruit dijs. Narrant enim Orphea Thracẽ primũ arte mysteria Græcorũ tradidisse, & cultũ deorũ threscĩã nominasse, q Thracũ esset id inuentũ, aut à threscendo deũ, quod est uidere. i Tamẽ quia Latina loquendi consuetudine.] Nam religio & pietas pro eodẽ capiunt: at pietas patriæ, parẽtibus, sanguineq; iunctis debet. k More aũt uulgi hoc nomẽ etiã.] Pios enim indoctũ uulgus misericordes uocat, & pietatẽ misericordiã. Sic Hispani & Galli, qui Latinè loquunt minus eruditè. l Vel pro sacrificijs.] Alibi hoc deest. m Vel præ sacrificijs.] Vnde est illud, Misericordiam uolo, & non sacrificium. n Quem sanè Græci nullo suo sermonis usu εὐσεβῆ uocant.] Nullo usu eruditorũ.

D

De superna illuminatione quid Plotinus Platonicus senserit. Cap. 11

SED nõ est nobis ullus cum his excellentioribus philosophis in hac quæstione conflictus. Viderũt enim, suisq; literis multis modis copiosissimè mandauerũt, hinc illos, unde & nos fieri beatos, obiecto quodã lumine intelligibili, quod deus est illis: & aliud est q̃ illi, à quo illustrant ut clareãt, atq; eius participatione perfecti beatiq; subsistũt. [a] Sæpe multumq;

Plotinus aſſerit ſenſum Platonis explanãs: ne illam quidem, quam credunt eſſe uniuerſitatis animã, aliunde beatã eſſe ꝗ̃ noſtram: idq́ eſſe lumẽ quod ipſa non eſt, ſed à quo creata eſt: & quo intelligibiliter illuminãte, intelligibiliter lucet. Dat etiã ſimilitudinẽ ad illa incorporea de his cæleſtibus conſpicuis ampliſq́ corporibus, [b] tanꝗ̃ ille ſit ſol, & ipſa ſit luna. Lunã quippe ſolis obiectu illuminari putãt. Dicit ergo ille magnus Platonicus, animã rationalẽ, ſiue potius intellectualis dicẽda ſit, ex quo genere etiã immortaliũ beatorũq́ animas eſſe intelligit, quas in cæleſtib. ſedibus habitare nõ dubitat, nõ habere ſupra ſe naturã, niſi dei, qui fabricatus eſt mundũ, à quo & ipſa facta eſt: nec aliunde illis ſupernis præberi uitã beatã, & lumen intelligentiæ ueritatis, ꝗ̃ unde præbetur & nobis, conſonans Euangelio, ubi legitur: [c] Fuit homo miſſus à deo, cui nomẽ erat Ioannes: hic uenit in teſtimonium, ut teſtimoniũ perhiberet de lumine, [d] ut omnes crederent per eum. [e] Non erat ille lumẽ, ſed ut de teſtimonium perhiberet de lumine. Erat lumen uerum, [f] quod illuminat omnẽ hominem [g] uenientem in hunc mundum. In qua differentia ſatis oſtenditur animã rationalem, uel intellectualem, qualis erat in Ioanne, ſibi lumen eſſe non poſſe, ſed alterius ueri luminis participatione lucere. hoc & ipſe Ioannes fatetur, ubi ei perhibens teſtimonium dicit: Nos omnes de plenitudine eius accepimus.

L. VIVES

a Saepe multumq́ Plotinus.] Nam ex contemplatione patris illius optimi & pulcherrimi omnis beatitudo manat, ut ipſe in opere De contẽplatione docet: & alio in loco animas noſtrã laboribus corporis perſunctas fruituras ea beatitudine dicit, quã ſine interpellationibus ſempiternã poſsidet anima mundi.

b Tanquam ille ſit ſol.] Princeps mundi, unde beatitas manat, & ipſa anima mũdi ſit luna. c Fuit homo miſſus.] Ne, quia angelus dicitᷣ nuncius, qui mittitur: & Ioannes cùm ſit miſſus, angelus etiã nominatur, putaret aliquis ex cæleſtibus illum ſpiritibus unũ eſſe, præfatus eſt Euangeliſta hominẽ eſſe, nec à ſe uel à quoquã alió potuiſſe ad rem tantã nunciandam mitti, ꝗ̃ à deo.

d Vt omnes crederẽt per eum.] Non in eum, inquit Beda: nam execrandus homo qui in homine confidit: ſed per Ioannis teſtimoniũ crederent luci. Tametſi ambiguũ poteſt eſſe apud Græcos, an ſit, omnes credãt per Ioannẽ, an per lucẽ: nam eſt δι' αὐτοῦ, quod genere diſtingui non poteſt. e Non erat ille lumen.] Græcè οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς. In articulo τὸ latere myſteriũ putat Theophylactus. Sancti enim lumina ſunt, etiam teſte domino: Vos eſtis lux mundi. Et Ioannes lucerna dicitur: ſed non ſunt τὸ φῶς, id eſt ipſum lumen: nam lumina ſunt

A de lumine ipſo deriuata. Hinc eſt id quod ſequitur: Erat lux uera. Quærit Auguſtinus, cur additũ ſit uera. Quoniam, inquit, illuminatus dicitur lux: ſed uera lux, illa eſt, quæ illuminat. Seu ut articulus τὸ lumen ſignificet, de quo eſt modo locutus, quaſi non erat Ioannes illud de quo dicebam lumen. f Quod illuminat omnem hominem.] Non quia nullus eſt hominum, qui non illuminetur, ſed quia niſi ab illo nullus illuminatur: uel, ut Chryſoſtomus dicit, illuſtrat unumquenq; hominẽ, quantum ad ipſum pertinet. Si uerò aliqui mentis oculis clauſis luminis huius radios non admiſerunt, non à lucis natura tenebræ generatæ ſunt, ſed à nequitia illorum, qui ultro ſe tanto bono fraudant, alioqui in uſum uniuerſorum per orbẽ ſparſo. g In hunc mundũ.] Græcè eſt, εἰς τὸν κόσμον, in mundum. Origenes ἀλληγορικῶς enarrat, eos illuminari à Chriſto, qui in mundum uirtutum ueniunt, non uitiorum.

B

De uero dei cultu, à quo Platonici quamuis creatorem uniuerſitatis intellexerint, deuiarunt colendo angelos ſiue bonos ſiue malos honore diuino. Cap. III

QVAE cùm ita ſint, ſi Platonici, uel quicunq; alij ita ſenſerunt, cognoſcentes deum, ſicut deum glorificarent, & gratias agerent, nec euaneſcerent in cogitationibus ſuis, nec populorum erroribus partim autores fierent, partim reſiſtere non auderent: profectò confiterentur, & illis immortalibus ac beatis, & nobis mortalibus ac miſeris, ut immortales ac beati eſſe poſsimus, unum deum deorum colendum, qui & noſter eſt & illorum.

Quòd uni uero deo ſacrificiũ debeat. Cap. IIII

HVIC nos ſeruitutẽ, quę latria Græcè dicitẽ, ſiue in quibuſq; ſacramentis, ſiue in nobiſipſis debemus. huius enim templum ſimul omnes, & ſinguli templa ſumus: [a] quia & omniũ cõcordiam, & ſingulos inhabitare dignatur: non in omnibus, ꝗ̃ in ſingulis maior: quoniã nec mole diſtendiẽ, nec partitione minuitur. [b] Cùm ad illum ſurſum eſt, eius eſt altare cor noſtrum: [bb] eius unigenito eum ſacerdote placamus: ei cruentas uictimas cædimus: quando uſq; ad ſanguinem pro eius ueritate certamus: ei ſuauiſsimum adolemus incenſum, cùm in eius conſpectu pio ſanctoq́ amore flagramus: [c] ei dona eius in nobis, noſq́ ipſos uouemus, & reddimus: ei beneficiorum eius ſolennitatib. feſtis & diebus ſtatutis dicamus ſacramuſq́ memoriã, ne uolumine temporũ ingrata ſubrepat obliuio: ei ſacrificamus hoſtiã humilitatis & laudis ĩ ara cordis igne feruidæ charitatis. Ad hunc uidendum

dum sicut uideri poterit, eiq; cohęrendū ab omni peccatorū & cupiditatū malarū labe mūdamur, & eius nomine cōsecramur. Ipse enim fons nostræ beatitudinis, ipse omnis appetitionis est finis. Hunc eligētes uel potius religētes, amiseramus enim negligētes: [d]hūc ergo religētes, unde & religio dicta perhibetur, ad eū dilectione tēdimus, ut perueniēdo quiescamus: ideo beati, quia illo fine perfecti. Bonū enim nostrū, de cuius fine inter philosophos magna cōtentio est, nullū est aliud quàm illi cohærere, cuius unius aīa intellectualis incorporeo, si dici potest, amplexu, [e]ueris implet̃ fœcundaturq; uirtutibus. Hoc enim bonum diligere in toto corde, in tota aīa, & in tota uirtute præcipimur. Ad hoc bonū debemus, & à quib. diligimur duci, & q̃s diligimus ducere. Sic cōplent̃ duo illa præcepta, in quib. tota lex pēdet & prophetæ: [f]Diliges [g]dn̄m [h]deū [i]tuū [k]in toto corde tuo, & in tota aīa tua, et in tota mēte tua: [l]& diliges ꝓximū tuū tanq̃ teipsum. Vt em̃ homo sese diligere nosset, cōstitutus est ei finis quò referret om̄ia quæ ageret, ut beatus esset. Nō enim q̃ se diligit, aliud esse uult, quàm beatus. Hic aūt finis est, adhærere deo. Iam igit̃ scienti diligere seipsum, cū mādat̃ de proximo diligēdo, sicut seipsum: [m]qd aliud mandat̃, nisi ut ei quantū potest, cōmendet diligendū deū? Hic est dei cultus, hæc uera religio, hæc recta pietas, hæc tantū deo debita seruitus. Quæcūq; igit̃ immortalis potestas quātalibet uirtute prædita, si nos diligit sicut seipsam, ei uult esse subditos, ut beati simus, cui et ipsa subdita beata est. Si ergo nō colit deū, misera est, quia deo priuat̃: si autē colit deū, nō uult se coli ꝓ deo. Illi enim potius diuinæ sentētiæ suffragat̃, & dilectiōis uirib. fauet, qua scriptū est: Sacrificās dijs eradicat̃, nisi dn̄o soli. Nā, ut alia nunc taceā, quæ pertinēt ad religionis obsequiū q̃ colit̃ deus: sacrificiū certe nullus hominū est qui audeat dicere deberi, nisi deo soli. Multa denicq; de cultu diuino usurpata sunt, quę honoribus deferunt̃ humanis: siue humilitate nimia, siue adulatione pestifera: ita tñ ut quibus ea deferunt̃, homines habeant̃, qui dicunt̃ colēdi & uenerādi: si aūt eis multū additur, [n] & adorādi. Quis uerò sacrificādum censuit, nisi ei quem deū aut sciuit, aut putauit, aut finxit? Quàm porrò antiquus sit in

August.

A sacrificando dei cultus, duo illi fratres Cain & Abel satis indicant, quorū maioris deus reprobauit sacrificium, minoris aspexit.

L. VIVES

a QVia & omnium concordiam.] Quæ est ecclesia. b Cùm ad illū sursum.] Hoc est quod in missa iubemur facere, cùm ad participationē sacrorū qui intersunt, præparant̃. Admonemur cura omni & cogitatione inferiorū rerū abiecta nos totos ad cogitationem, ad amorem dei cōuertere, illicq; un simus toti ceu alis quibusdā mentis elati. Ita enim purgat̃ animus, qui se sordibus istis extricat, præparatq; semetipsum dignū deo templū. bb Eius unigenito cū sacerdote placa.] Locus nō caret mendo. nescio an sic legendū: Eius unigenito sacerdote eū placamus: ut sit, placamus patrē sacerdote filio sacrificiū offerēte: an sic, eius unigenito cū
B sacerdote placemus: ut sit, nos cū sacerdote agente sacra placemus eius unigenito. c Ei dona eius in nobis.] Si quid damus deo, nō nostrū sed suum illi reddimus. nec gratius quicq; possumus deo facere, quàm bona nostra in fontē illū unde manarūt referre. Hoc Psalmista significat dicēs: Quid retribuā domino pro omnib. quæ retribuit mihi? Calicē salutaris accipiā, & nomē domini inuocabo. Vnica est hic relatio gratiæ, si gratiam habeas. d Hunc ergo religētes, unde & religio.] Cic. 2. De nat. deor. religionē à relegēdo dictam esse putat, quasi sit ceu cognitio dei, quod cū illo Mercurij dicto cōsentit: θεοσέβεια γνῶσίς ἐστι θεοῦ, Religio notitia est dei. Lactantius lib. 4. à religādo religionē mauult esse nominatā, quasi deo obstricti & religati sint religiosi pietatis uinculo: Augustinus à religendo. Credo quod allusione nominis ad manū ex occasione capta. e Veris implet̃ fœcūdaturq;.] Plato in Conuiuio, hominē beatū pulchritudinis diui-
C nę inspectione ait, nō simulachra, sed ueras & expressas uirtutes pariturū alitarūq;. f Diliges.] Matth. 22. O quàm paucis indiget humana uita legibus? quàm nihil opus est uero Christiano, imò uero homini, sed uerus homo nō est, nisi Christū agnoscat & colat. Quàm igit̃ nihil opus est digestis, aut codicibus, nihil glosis, cōsilijs, cautelis? ut paucis uerbis magnus ille magister quemadmodū unicuiq; uiuendū sit, docet: Ama quàm potes maxime, qui supra te est, & nō aliter quàm prope te quàm te, quod si feceris tu solus leges oēs, iuraq; scies, & seruabis, quæ alij magnis sudoribus uix discunt, multis incitamētis & terroribus uix seruāt. eris maior philosophus Pythagora & Platone cum suis omnib. peregrinationib. & numeris: maior Aristotele cū suis disputationib. librisq; conscriptis. Diliges, inquit. quid potest esse dulcius dilectione? Non metuere, non fugere, nō horrere præciperis. g
D Dominū.] Vt scias illum esse reuerendū, nam dn̄s est. h Deum.] Qui unus est. i Tuū.] Etsi multorū est, tamē uniuscuiusq; fit per cultū proprius, nec desinit tamen cōmunis esse. k In toto corde tuo.] August. lib. De doct. Christ. Deū ex toto corde diligere præciperis, ut oēs cogitationes tuas: ex tota anima tua, ut omnē uitam tuā: ex tota mente tua, ut omnē intellectū tuū in illū conferas, à quo habes ea quæ confers. Nullam igitur uitæ nostrę partem reliquit, quæ uacare debeat, & quasi locum dare, ut alia re uelit frui. Origenes sic explicat, ex toto corde, secundū totā recordationē, & operationē, & cogitationē. Ex tota anima, ut parati sint eā ponere pro pietate dei. In tota mēte, nihil aliud quàm quæ dei sunt proferētes. l Et proximū tuū.] Augustin. primo De doc. Christ. unumquenq; hominē proximū esse alteri dicit. Et Christus simile pronūciat hoc mandatū esse superiori. nam ut Chrysostomus inquit, imago dei est homo, quo fit, ut qui hominē diligit, deū uideat̃ diligere. Hoc

præceptum tam est naturæ aptū & congruēs, ut gētiles philosophi sint ei suffragati. Nam unūquenq; hominē cuiuis alteri à natura conciliatū esse dicūt, ita oēs inter se sunt natura amici. Porrò inter leges amicitiæ illā ponūt de primis, ut amicus amicū non secus diligat q̄ se, nam & alterū se esse putat. m Quid aliud mandat.] Cùm nihil sit quod magis optet homo q̄ beatitudinē, si tantū diligit fratrem, quantū se, eam nihilominus & illi debet optare, curareq; ut quò ipse contēdit ire, eò & ille intendat. n Et adorandi.] Nam homines etiā in sacris literis adorantur genere quodam reuerentiæ & cultus.

De sacrificijs quæ deus nō requirit, sed ad significationē eorū obseruari uoluit quæ requirit. V

Quis aūt ita desipiat, ut existimet aliquibus usib. dei esse necessaria, quæ in sacrificijs offerunt? Quod cū multis locis diuina scriptura testet, ne lōgum faciamus, breue illud de Psalmo cōmorare suffecerit: Dixi dño, deus meus es tu:[a] qm̄ bonorū meorū nō eges. Non solum igitur pecore, uel qualibet alia re corruptibili atq; terrena, sed ne ipsa quidē iustitia hoīs deū egere credendū est, totūq; quod rectè colit deus, homini prodesse, non deo. Neq; enim fonti se quisq; dixerit profuisse si bibe rit, aut luci si uiderit. Nec q̄d ab antiquis patrib. talia sacrificia facta sunt in uictimis pecorū, quæ nunc dei populus[b] legit, & nō facit, aliud intelligendū est, nisi rebus illis eas res fuisse significatas, quę agunt in nobis, ad hoc ut inhæreamus deo, & ad eundē finem proximo cōsulamus. Sacrificiū ergo uisibile inuisibilis sacrificij sacramētū, id est sacrū signū est. Vnde ille pœnitēs apud prophetam, uel ipse propheta quærēs deū peccatis suis habere propitiū: Si uoluisses, inquit, sacrificiū, dedissem: utiq; holocaustis nō delectaberis. Sacrificiū deo, spiritus contribulatus, cor contritū & humiliatū[c] deus nō spernet. Intueamur quēadmodū ubi deū dixit nolle sacrificiū, ibi deū ostendit uelle sacrificiū. Non uult ergo sacrificiū trucidati pecoris, sed uult sacrificiū cōtriti cordis. Illo igit q̄d eū nolle dixit, hoc significatur, quod eū uelle subiecit. Sic itaq; illa deum nolle dixit, quō ab stultis ea uelle credit, uelut suę gratia uoluptatis. Nā si ea sacrificia quæ uult, quorū hoc unū est cor contritū & humiliatū dolore pœnitēdi, nollet eis sacrificijs significari, quæ uelut sibi delectabilia desiderare putatus est, nō utiq; de his offerēdis in lege ueteri præcepisset: & ideo mutāda erāt opportuno certoq; iā tēpore, ne ipsi deo de

A siderabilia, uel certe in nobis acceptabilia, ac nō potius quæ his significata sunt crederent. Hinc & alio loco Psalmi alterius: Si esuriero, inquit, nō dicā tibi, meus est em̄ orbis terræ, & plenitudo eius. Nūquid mādu cabo carnes taurorū, aut sanguinē hircorū potabo? tanq; diceret: Vtiq; si mihi necessaria essent, nō a te peterē, quæ habeo in pote state. Deinde subiūgēs quid illa significēt: Immola, inquit, deo sacrificiū laudis, & redde altissimo uota tua. Et inuoca me in die tribulationis, & eximā te,[d] & glorificabis me.
[e]Itē apud aliū prophetā: In q̄, inquit, apprehendā dñm, assumā deū meū excelsum? Si
B apprehēdā illū in holocaustis, in uitulis anniculis? Si acceptauerit dn̄s in milib. arietū, aut in denis milibus hircorū pinguiū? Si dedero primogenita mea pro impietate mea, fructū uētris mei pro peccato animæ meæ? Si annunciatū est tibi homo bonū, aut quid dn̄s exquirat à te, nisi facere iudiciū, & diligere misericordiā, & paratū esse ire cū dño deo tuo? Et in huius prophetę uerbis utrūq; distinctū est, satisq; declaratū illa sacrificia nō requirere deū: quib. significantur hæc sa
C crificia, quæ requirit deus:[f] in epistola quæ inscribit ad Hebræos: Benefacere, inquit, & cōmunicatores esse nolite obliuisci.[g] talibus enim sacrificijs placat deus. Ac per hoc ubi scriptū est: Misericordiā magis uolo q̄ sacrificiū: nihil aliud q̄ sacrificio sacrificiū prælatū oportet intelligi: qm̄ illud quod ab hominibus appellat sacrificiū, signū est ueri sacrificij. Porrò autē misericordia uerum sacrificium est: unde dictum est, quod paulo ante cōmemoraui: Talibus enim sacrificijs placatur deus. Quæcunq; igitur in ministerio tabernaculi siue templi multis modis de sacri
D ficijs legūtur diuinitus esse præcepta, ad dilectionem dei & proximi significandā referuntur. In his enim duob. præceptis, ut scriptum est,[h] tota lex pendet & prophetæ.

L. VIVES

a Quoniā bonorū meorū nō eges.] Ille uerè est dñs alterius, qui bonis eius nō eget, cùm hic egeat illius. b Legitimè nō facit.] Melius in alijs libris habet, legit non facit. c Deus nō spernet.] Iuxta LXX. ὁ θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. d Et magnificabis me.] In antiquis exēplaribus: Et glorificabis me. Vulgò: Et honorificabis me. Sed magis ad rationē uerbi Augustin. Nam Græcè est, καὶ δοξάσεις με. & sic in Hebraica ueritate Hieronymus interpretat: tametsi inter hæc nihil intersit. e Itē apud aliū prophetā.] Micheæ 6. ex interpretatione LXX. In Hebraico habet, ut Hieronymus uertit,

Et

Et sollicitū ambulare cum deo tuo. Theodotio significantius expresſit: τὸ ἀσφαλίζου τοῦ πορεύεσθαι μετὰ τοῦ θεοῦ, id eſt, Caue diligēter, ut ambules cum deo tuo, ita ut ſecta uideat, & æmulatio dei. f In epiſtola quæ ſcribitur.] Significat incertū eſſe autorē. g Talibus enim ſacrificijs placatē deus.] In antiquis: Placet deo, utrūq; melius, quàm quo modo uulgo habemus, Promeretur deus. Græcè eſt, τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ θεός. quod etiam poſſet uerti, propiciatē deus, uel litatur deo. h Tota lex pendet.] Ad hunc finem omnia referūtur. Hic eſt ſcopus, in quem dicta omnia conijciuntur.

De uero perfectoq; ſacrificio. Cap. VI

PROINDE uerum ſacrificiū eſt omne opus, quod agitur, ut ſancta ſocietate inhæreamus deo, relatū ſcilicet ad illum finē boni, quo ueraciter beati eſſe poſsimus. Vnde & ipſa miſericordia, qua homini ſubuenit, ſi propter deū nō fit, nō eſt ſacrificiū. Etſi enim ab homine fit uel offertur, tamē ſacrificiū res diuina eſt: ita ut hoc quoq; uocabulo id Latini ueteres appellauerint. unde ipſe homo dei nomini cōſecratus, & deo deuotus, inquantū mundo moritur, ut deo uiuat, ſacrificiū eſt. Nam & hoc ad miſericordiā pertinet, quā quiſq; in ſeipſum facit. Propterea ſcriptū eſt: Miſerere animæ tuæ placēs deo. Corpus etiam noſtrū cùm per temperantiā caſtigamus, ſi hoc quemadmodū debemus propter deū facimus, ut nō exhibeamus mēbra noſtra arma iniquitatis peccato, ſed arma iuſtitiæ deo, ſacrificiū eſt. Ad quod exhortans Apoſtolus ait: Obſecro itaq; uos fratres per miſericordiā dei, ut exhibeatis corpora ueſtra hoſtiā uiuā, ſanctā, deo placentē, rationabile obſequiū ueſtrū. Si ergo corpus, quo inferiore tanq̃ famulo, uel tanq̃ inſtrumēto utit aīa, cùm eius bonus & rectus uſus ad deū refertur, ſacrificiū eſt: quāto magis anima ipſa cū ſe refert ad deū, ut igne amoris eius accēſa, formā cōcupiſcentiæ ſecularis amittat, eiq; tanq̃ incōmutabili formę ſubdita, reformetur: hinc ei placens, quod ex eius pulchritudine acceperit, fit ſacrificiū. Quod idē Apoſtolus cōſequenter adiungēs: Et nolite, inquit, cōformari huic ſeculo: ſed reformamini in nouitate mētis ueſtræ, ad probandum quæ ſit uoluntas dei, quod bonū, & beneplacitū, & perfectū. Cùm igitur uera ſacrificia opera ſint miſericordię, ſiue in noſipſos, ſiue in proximos, quę referūtur ad deū: opera uero miſericordiæ nō ob aliud fiant, niſi ut à miſeria liberemur, ac per hoc ut beati ſi

A mus: quod nō fit, niſi à bono illo, de quo dictum eſt: Mihi aūt adhærere[a] deo bonū eſt: profecto efficitur, ut tota ipſa redēpta ciuitas, hoc eſt cōgregatio ſocietaſq; ſanctorū, uniuerſale ſacrificiū offerat deo per ſacer[b]dotē magnū, qui etiā ſeipſum obtulit in paſſione pro nobis, ut tanti capitis corpus eſſemus[c] ſecundū formā ſerui. Hanc enim obtulit: in hac oblatus eſt, quia ſecundū hanc mediator eſt, in hac ſacerdos, in hac ſacrificium eſt. Cū itaq; nos hortatus eſſet Apoſtolus, ut exhibeamus corpora noſtra hoſtiā uiuā,

B ſanctā, deo placentē, rationabile obſequiū noſtrum, & nō conformemur huic ſeculo, ſed reformemur in nouitate mētis noſtræ: [d] ad probandū quæ ſit uoluntas dei, quod bonū, & beneplacitū, et perfectū, q̃d totum ſacrificiū ipſi nos ſumus: Dico enim, inquit per gratiā dei, quę data eſt mihi, omnib. qui ſunt in uobis, nō plus[e] ſapere, q̃ oportet ſapere, ſed ſapere[f] ad tēperantiā: ſicut unicuiq; deus partitus eſt fidei menſurā. Sicut enim in uno corpore multa mēbra habemus, omnia aūt membra non eoſdē actus habent: ita multi unū corpus ſumus in Chriſto: ſinguli

C aūt, alter alterius mēbra, habentes dona diuerſa ſecundum gratiā quæ data eſt nobis. Hoc eſt ſacrificiū Chriſtianorū. multi unū corpus ſumus in Chriſto: quod etiā ſacramento altaris fidelibus noto frequentat eccleſia, ubi ei demonſtratur, quod in ea oblatione quam offert, ipſa offeratur.

L. VIVES

a ADhærere deo bonum eſt.] Summum bonum & abſolutum. b Per ſacerdotē magnum.] Chriſtum, non ex ordine Aaron, ſed Melchiſedech, qui ſemel tantū ingreſſus in ſancta, pacem dei unica hoſtia corpore ſuo immolato inuenit. c Secun-

D dum formam ſerui.] Humanitas Chriſti huius eccleſiæ caput eſt. Diuinitas uerò anima & uita. d Ad probandum quæ ſit uoluntas dei.] Sic etiam hunc locum legit epiſtola octogeſimaſexta, quod Eraſmus in Annotationibus miratur: nam Græcè eſt, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον, καὶ τέλειον, hoc eſt, ſicut uulgo habemus, bona, & beneplacēs, & perfecta, ut de uoluntate intelligatur, τὸ θέλημα. Sed Auguſtinus uel ad ſacrificiū refert, uel certe ſimpliciter: ut intelligatis quæ ſit uoluntas dei, quid etiā bonum ipſum, & beneplacēs, & perfectū, cum quo Ambroſius cōſentit. e Sapere.] Cogitare, ſentire, de ſe alijsq; & fratribus & rebus. f Ad temperantiā.] εἰς τὸ σωφρονεῖν. in quo eſt mediocritas quędā totius uitæ, ſicut etiā in temperantia, quemadmodū Cicero docet primo Offic. ex Platone. libro Tuſcul. quæſtionum tertio, temperatum à Græcis σώφρονα uocari ſcribit. & quam illi σωφροσύνην, tum temperantiā ſe dicit uertere, tum moderationem, nonnunquā etiam modeſtiam. Et ambigit, an ea uirtus frugalitas dici poſsit.

Quòd sanctorũ angelorũ ea sit in nos dilectio, ut nos non suos, sed unius ueri dei uelint esse cultores. Cap. VII

Erito illi in cælestibus sedibus constituti, immortales & beati, q creatoris sui participatione congaudent, cuius æternitate firmi, cuius ueritate certi, cuius munere sancti sunt: quoniã nos mortales et miseros, ut immortales beatiq; simus, misericorditer diligunt, nolunt nos sibi sacrificare, sed ei, cuius & ipsi nobiscum sacrificium se esse nouerunt. Cum ipsis enim sumus una ciuitas dei, cui dicitur in Psalmo: Gloriosa dicta sũt de te ciuitas dei: cuius pars in nobis peregrinatur, pars in illis opitulatur. De illa quippe superna ciuitate, ubi dei uoluntas intelligibilis atq; incommutabilis lex est,[a] de illa superna quodammodo curia (geritur namq; ibi cura de nobis) ad nos ministrata per angelos sancta illa scriptura descendit, ubi legitur: Sacrificans dijs eradicabitur, nisi domino soli. Huic scripturæ, huic legi, talibus præceptis tanta sunt attestata miracula, ut satis appareat, cui nos sacrificare uelint immortales ac beati, qui hoc nobis uolunt esse quod sibi.

L. VIVES

De illa super nos quodammodo.] Alibi sic est: De illa supera quodammodo curia. Geri namq; ibi curas de nobis ad nos ministrata per angelos.

De miraculis, quæ deus ad corroborandã fidem piorum, etiã per angelorum ministeriũ promissis suis adhibere dignatus est. Cap. VIII

Am nimis uetera si cõmemorem, longius quàm sat est, reuoluere uidebor: quæ miracula facta sint attestantia promissis dei, quibus ante annorum milia prædixit Abrahæ, quod in semine eius omnes gentes benedictionem fuerant habituræ. Quis enim non miretur eidem Abrahæ filium peperisse coniugem sterilem, eo tẽpore senectutis, quo nec parere, nec esse fœcunda iam posset:[a] atque in eiusdem Abrahæ sacrificio flammam cælitus factam, inter diuisas uictimas cucurrisse: eidemq; Abrahæ prædictum ab angelis cæleste incendium Sodomorum, quos angelos hominib. similes hospitio susceperat, & per eos de prole uẽtura dei promissa tenuerat: ipsoq; imminente iam incendio, miram de Sodomis per eosdem angelos liberationẽ Loth filij fratris eius: cuius uxor in uia retro respiciens, atq; in salem repente conuersa, magno admonuit sacramento, neminem in uia liberationis suæ præterita desiderare debere. Illa uerò quæ & quanta sunt, quæ iam per Moysen populo dei de iugo seruitutis eruendo in Ægypto mirabiliter gesta sunt, ubi magi Pharaonis, hoc est regis Ægypti, qui populum illum dominatione deprimebat, ad hoc facere quædam mira permissi sunt, ut mirabilius uincerentur. Illi enim faciebant ueneficijs & incantationibus magicis, quibus sunt mali angeli, hoc est, dęmones dediti: Moyses autem tanto potentius, quanto iustius in nomine domini, qui fecit cælum & terram: seruiẽtibus angelis, eos facile superauit. Deniq; in tertia plaga deficientibus magis, decem plagę per Moysen magna mysteriorum dispositione complete sunt: quibus ad dei populũ dimittendum, Pharaonis & Ægyptiorum dura corda cesserunt. Moxq; pœnituit, & cùm abscedentes Hebræos consequi conarentur, illis diuiso mari per siccum transeuntibus, unda hinc atq; hinc in sese redeunte cooperti & oppressi sunt. Quid de illis miraculis dicam, quæ cùm in deserto idem populus duceret stupenda diuinitate crebruerunt: aquas quę bibi non poterant, misso in eas sicut deus præceperat ligno, amaritudine caruisse, sitientesq; satiasse: manna esurientibus uenisse de cælo: & cũ esset colligentibus constituta mẽsura, quicquid amplius quisq; collegerat, exortis uermibus putruisse: ante diẽ uerò sabbati duplum collectũ, quia sabbato colligere non licebat, nulla putredine uiolatum: desiderantibus carne uesci, quæ tanto populo nulla sufficere posse uidebatur, uolatilibus castra cõpleta, & cupiditatis ardorẽ fastidio satietatis extinctũ. Obuios hostes transituq; prohibentes atq; præliantes, orante Moyse, manibusq; eius in figuram crucis extensis, nullo Hebræorum cadente prostratos: seditiosos in populo dei, ac sese ab ordinata diuinitus societate diuidentes, ad exemplum uisibile inuisibilis pœnæ uiuos terra dehiscente submersos: uirga percussam petram tantæ multitudini abundantia fluentia fudisse: serpẽtum morsus mortiferos immissos, ad pœnam iustissimam

stissimam peccatorũ, in ligno exaltato atq; prospecto æneo serpente sanatos, ut & populo subueniretur afflicto, & mors morte destructa, uelut crucifixæ mortis similitudine signaretur.[c] Quem sanè serpentem propter facti memoriã reseruatum, cùm postea populus errans tanquã idolum colere cœpisset, Ezechias rex religiosa potestate deo seruiens, cũ magna pietatis laude cõtriuit.

L. VIVES

Atq; in eiusdem Abrahæ sacrificio flammam cælitus factam.] Augustinus hunc locum recantat libro Retract. secũdo. Sic enim ait de his loquẽs libris: In quorum decimo libro non debuit pro miraculo poni in Abrahæ sacrificio, flammam cælitus factam inter diuisas uictimas incurrisse: quoniam hoc illi in uisione monstratũ est. Hæc ille. Idcirco enim miraculum non fuit, quòd ipsi Abrahæ miranda res non erat: quippe non noua, ut quam sciebat futuram.

De illicitis artibus erga dæmonũ cultũ, in quibus Porphyrius Platonicus quædã probando, quædã quasi improbãdo uersatur. Cap. IX

Hæc & alia multa huiuscemodi, quæ omnia commemorare nimis longũ est, fiebant ad cõmendandum unius dei ueri cultum: & multorũ, falsorumq; prohibendum. Fiebant autem simplici fide atq; fiducia pietatis, nõ incantationibus & carminibus nefariæ curiositatis arte compositis, quam uel magiã, uel detestabiliore nomine[a] goetiam, uel honorabiliore [b] theurgiam uocant: qui quasi conantur ista discernere, & illicitis artibus deditos alios damnabiles,[c] quos & maleficos uulgus appellat, hos enim ad goetiã pertinere dicunt: alios autẽ laudabiles uideri uolunt, quibus theurgiam deputãt, cùm sint utriq; ritibus fallacibus dæmonũ obstricti sub nominib. angelorum. Nam et Porphyrius quandam quasi purgationẽ animæ per theurgiã,[d] cunctanter tamen & pudibunda quodãmodo disputatione promittit: reuersionem uerò ad deum hanc artem præstare cuiquam negat, ut uideas eum inter uitium sacrilegæ curiositatis, & philosophiæ professionem sententijs alternantibus fluctuare. Nunc enim hanc artem tanquã fallacem & in ipsa actione periculosam, et legibus prohibitã, cauendam monet: nunc autẽ uelut eius laudatoribus cedens, utilẽ dicit esse mundandæ parti animæ, nõ quidem intellectuali, qua rerũ intelligibilium percipitur ueritas, nullas ha-

A bentium similitudines corporũ:[e] sed spiritali, qua corporalium rerum capiũtur imagines. Hanc enim dicit per quasdam consecrationes theurgicas,[f] quas teletas uocant, idoneam fieri, atq; aptam susceptioni spirituũ, & angelorum, ad uidẽdos deos. Ex quibus tamen theurgicis teletis fatetur intellectuali animæ nihil purgationis accedere, quod eam faciat idoneã ad uidendum deum suũ, & perspiciẽda ea quæ uera sunt. Ex quo intelligi potest, qualium deorum, uel qualem uisionem fieri dicat theurgicis consecrationibus, in qua nõ ea uidentur, quę uera sunt.

B Deniq; animam rationalem, siue, quod magis amat dicere, intellectualẽ, in superna dicit posse euadere: etiam si quod eius spiritale est, nulla theurgica fuerit arte purgatum: Porrò autem à theurgo spiritalem purgari hactenus, ut nõ ex hoc ad immortalitatem æternitatemq; perueniat. Quanquam itaq; discernat à dæmonibus angelos, aerea esse loca dęmonum,[g] ætherea uel empyrea disserens angelorum, & admoneat utendum alicuius dæmonis amicitia, quo subuectante, uel paululum possit eleuari à terra quisque

C post mortem, aliam uerò uiã esse perhibeat ad angelorum superna consortia, cauẽdam tamen dæmonum societatem, expressã quodãmodo confessione testatur: ubi dicit animam post mortẽ luendo pœnas, cultum dęmonum à quibus circumueniebatur horrescere. Ipsamq; theurgiã, quã uelut conciliatricem angelorum deorumq; cõmendat, apud tales agere potestates non potuit: quæ uel ipsæ inuideant purgationi animę, uel artibus seruiant inuidorum, querelam de hac re Chaldæi nescio cuius expromens:

D Conqueritur, inquit, uir in Chaldæa bonus, purgandæ animæ magno molimine frustratos sibi esse successus, cùm uir ad eadem potens tactus inuidia, adiuratas sacris precibus potentias alligasset, ne postulata concederent: Ergo & ligauit ille, inquit, & iste nõ soluit. Quo indicio dixit apparere theurgiã esse, tã boni conficiẽdi, q̃ mali, & apud deos, & apud homines disciplinã: pati etiã deos & ad illas perturbationes passionesq; deduci, quas cõmuniter dęmonibus & hominibus Apuleius attribuit: deos tamen ab eis ætherea sedis altitudine separãs, & Platonis asserens in illa discretione sententiam.

L. VIVES

Goetia a GOetiā.] Est incātatio, & ueneficij species. Suidas γοητεία, μαγεία, φαρμακεία διαφέρουσι, ἅπερ ἐφεῦρον Μῆδοι καὶ Πέρσαι. μαγεία μὲν οὖν ἐπίκλησις δαιμόνων ἀγαθοποιῶν διὰ τὴν πρὸς ἀγαθοῦ τινος σύστασιν, ὥσπερ τὰ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως θεσπίσματα. γοητεία δὲ ἐπὶ τὸ ἀνάγειν νεκρὰς διὰ ἐπικλήσεως, ὅθεν εἴρηται ἐκ τῶν γόων καὶ τῶν θρήνων τῶν περὶ τοὺς τάφους γινομένων. φαρμακεία δὲ ὅταν διά τινος συνθέσεως θανάσιμα φορὰ πρὸς φίλτρον δοθῇ τινι διὰ στόματος. μαγεία δὲ καὶ ἀστρολογία ἐκ μαγουσαίων ἤρξατο. οἱ γάρ τοι Πέρσαι μάγους ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ὀνομάζοντες, καὶ μαγουσαῖοι οἱ αὐτοί. Goetia, magia, pharmacia differūt, quæ sunt Persarū inuēta. Magia quidē est inuocatio dæmonū, scilicet benefi corū ad aliqd cōficiendū bonū, cuiusmodi erāt Apollonij Tyanei prædictiones. Goetia uerò fit per coactionē mortuorū etiā inuocatione, hinc.n. dicta est à planctu q fit circa sepulchrū. Pharmacia uerò fit, cū aliquid alicui porrigit̃ sumendū ore quod mortē sit allaturū certis incantamētis præparatum. Magia & astrologia à Magusis originē duxerūt. Persæ uerò Magi ab indigenis qbusdā nominant̃, ijdē & Magusii. Theurgia b Theurgiā.] Hæc est operatio diuina, quæ erat superiorū deorū, in qua cū errat̃, ut inquit Iamblichus, nō tūc bona numina quę optant̃, occurrūt, sed deteriora, & planè mala prętextu bonorū. Idcirco oportet cū primis in ea, ne à ritu ueterē sacerdotum latū unguē discedat̃. c Quos & mal.] Plerīq; ueterum existimarūt incātationes naturaliter nō obesse, sed unūquenq; cogitatione & imaginatiōe sua semetipsum incātare. Plato lib. xi. De leg. corporibus lædi corpora, hoc ex natura ipsa esse dicit: sed ueneficijs quibusdā magicis & incātamentis, uinculis quoq;, ut uocāt, & his q nocere tētāt psuasum est id se posse, & alijs lædi se quoq; posse goetia. Natura uerò quemadmodū ista se habeāt, nō facile est cognoscere, nec persuaderi uulgo, etiā si qs uorū animis hominū opinione illa imbutis inesse uim imaginib. occultā. quocirca hāc legē fert: ὃς ἂν φαρμακεύων τινα βλάψῃ μὴ θανασίμως, μήτε αὐτοῦ, μήτε ἀνθρώπων τῶν ἐκείνου, βοσκημάτων δὲ ἢ σμηνῶν, εἴτε ἄλλην βλάβην, εἴτε οὖν θανάσιμον, ἐὰν μὲν ἰατρὸς ὢν τυγχάνῃ, καὶ ὄφλῃ δίκην φαρμάκων, θανάτῳ ζημιούσθω. ἐὰν δὲ ἰδιώτης, ὅ, τι χρὴ παθεῖν, ἢ ἀποτίσαι τιμάτω περὶ αὐτοῦ τὸ δικαστήριον. ἐὰν δὲ καταδέσεσιν, ἢ ἐπαγωγαῖς, ἤ τισιν ἐπῳδαῖς, ἢ τῶν τοιούτων φαρμακειῶν, ὡντινωνοῦν δόξῃ ὅμοιος εἶναι βλάπτοντι. ἐὰν μὲν μάντις ὢν, ἢ τερατοσκόπος, τεθνάτω. ἐὰν δὲ ἄνευ μαντικῆς ὤν τις φαρμακείας ὄφλῃ, ταὐτὸν καὶ τοῦτον γιγνέσθω. περὶ γὰρ ἂν καὶ τούτου τιμάτω τὸ δικαστήριον ὅ, τι ἂν αὐτοῖς δ' ἂν αὐτὸν πάσχειν, ἢ ἀποτίνειν. hoc est, Quisqs aliquem uenenis læserit, si non letaliter, neq; eū ipsum, nec quenq̃ de eius familia, sed uel pecus, uel aluearia, seu neci dederit, seu aliter affecerit q̃ morte, si medicus sit, & ueneficij fuerit cōuictus, extremo supplicio pœnam luito: sin inscius sit, iudices quid ipsum aut pati ergô, aut soluere par sit, æstimanto. Si quis uerò uinculis, aut illectamētis, uel incātationibus, aut eiusmodi quibuscūq; ueneficijs nocēti similis iudicatus fuerit: si uates sit, aut prodigiorū consultus, morte plectitor: sin earū artiū expers ueneficiū fecisse pronunciatū sit, & de hoc quoq; consilij iudicū, qua pœna uel mulcta afficiēdus sit cēseto. Porphyrius lib. De animaliū abstin. 2. sic inquit: Per cōtrarios uerò dæmones uniuersum efficit̃ ueneficium. Hos namq; maxime horūq; ducē honorare solēt, q mala ueneficijs inferūt. Hi sanè dæmones omniformib. figuris, imaginibusq; abundāt, prodigiorūq; machina strenuè fallūt. Horū opera infelices φίλτρα amatoriaq; maleficia machinant̃. Omnis enim intēperātia, spesq; diuitiarum atq; gloriæ per hos inualescit, præcipuè uerò deceptio. Mendaciū enim propriū est eiusmodi dæmonum.

A d Cunctāter tn̄.] Nā uidit nō deesse his sacris suas fallacias dæmonū, qui se nobis ostentāt, uenditāntq;, fraudantq; uotis, q rite sunt eis operati. Sed Iamblichus homo initiatus, & ut ipse putat religiosior, nō oportere artem totā dānari inquit, tot seculis usu & magno labore cōprobatā, q interdū imponat uictibus. quocirca sacerdotes distinguere spiritus decere regulis ordinis, & meminisse iactantiā in bonis spiritib. nullā esse. e Sed spiritali.] In qua sunt imagines ab externis sensib. ad interiores profectæ, in quibus est primus sensus cōmunis, deinde phātasia, tū æstimatio, et memoria, quę nobis cū brutis cōmunia sunt: receptacula prima eorū quę per ianuas sensuū sunt admissa, quib. accedit mēs, & exactum illud rationis iudiciū, quæ scrutat̃ perpenditq; singula: ubi sunt duo intellectus, recipiēs, qui dicit̃ possibilis, & agens: uolūtas deinceps sequit̃. f Quas teletas uo.] Dixi alibi teletas esse perfecta sacrificia, & τέλεια, quib. B nihil deest. g Aetherea uel emp.] Plato in Epinomide, ut à principe gētis illius philosophorū exordiar, primū genus diuorū facit illud inuisibile: secūdum, quod cælo toto sparsum est, oculisq; usurpat̃. Tertiū est dęmonū, neq; est simplex. nā alios dæmonas æthereos, q sunt ex puriore quadā substātia ponit. Alios aereos ex crassiore, nec illos nec hos esse in totū aspectabiles. esse quoq; aqueos, quos semideos uocari placet: hi aliàs cernunt̃, aliàs aerē nostri obtutus fraudāt: nā & cū spectant̃, exiliter cogniti admirationē pectoribus intuentiū incutiūt. Psellus ex Marco homine in dæmonū cultu peritissimo scribit, sex esse dæmonū genera. Primū lingua barbara nominari leliureon, id est igneū: quod circa sublimiorē aerē peruagari dicit. Omne namq; dæmoniū ex lunarib. regionibus, uelut ex tēplo profanū aliquid exterminari. Secundū uerò genus, quod in aere propinquo nobis oberrat, quod & à multis proprie aereū noC minat̃. Tertiū terrenū, quod plurimū circa terrā uersat̃, terrenisq; aduersat̃ multis rationib. atq; machinis. Quartum aquatile & marinū, quod humorib. se immergit, ac libēter circa lacus & fluuios habitat, multosq; per dira aquis, & in mari fluctus excitat ac tēpestates, nauigiaq; uiris onusta funditus submergit, multosq; undis obruit. Quintū subterraneū, qđ habitat sub terra, inuaditq; qui puteos effodiūt, & metalla efficit, hiatus terræ & fundamēta cōcutit, flāmiuomos uētos suscitat. Sextū & ultimū est lucifugū, imperscrutabile, ac penitus tenebrosū, passionibusq; frigidis uiolēter res perdēs. Esse uerò dicebat hæc omnia dæmonū genera sic affecta, ut & deos oderint, & hominib. aduersent̃, sed aliud alio peius. hęc Psellus, qui quemadmodū dęmones hominū generi, et imponāt & nocēāt, pluribus explicat. Nobis destinatā egredi breuitatem, nō est animus. Porphyrius in libris Responsorum ex Apollinis oraculis, alios deos cælestes ponit, alios æthereos, quosdā aereos, nōnullos aqueos. Terrestres quoq; & infernos: docetq; quibus quisq; sit D hostijs placandus. Terrestres furuis quadrupedib. super aras: inferni furuis quoq;, sed in cauernis terræ: marini uolatib. furuis in mare proiectis: aerei uolatilibus itidem, sed cæsis & candidis. Cælestes &ætherei, candidis uictimis, quæ nō sunt absumendæ, & alia insana eodem spectantia. Neq; hæc sunt recentiorum, sed iam inde ab Orpheo quoq;, & etiam Mercurio deriuata. Iamblichus enim scribit Mercuriū De empyreis dijs libros centū reliquisse, De æthereis totidem, De cælestibus uerò mille. Proclus dæmones diuidit in quinq; nō diuersas species, sed uelut præfecturas: nam ex muneribus, quæ gerunt distinguit: & de his quidem rebus satis, ut puto. Augustinus itaq; ex Porphyrio diuos empyreos, igneos uocat, quos nec ipse Porphyrius, nec Plato à cælestibus uidetur separare, qui igneæ sunt naturæ.

De

De theurgia, quæ falsam purgationē animis dæmonum inuocatione promittit. Cap. X

CCE nunc alius Platonicus, quem doctiorem ferūt, Porphyrius, nescio per quā theurgicā disciplinā etiā ipsos deos obstrictos passionib. & perturbationibus dicit. Quoniā sacris precib. adiuuari terreriq; potuerūt, ne præstarent animæ purgationē, & ita terreri ab eo q im perabat malū, ut ab illo qui poscebat bonū, per eandē artē theurgiā solui illo timore nō possent, & ad dandū beneficiū liberari. quis nō uideat hæc omnia fallaciū dæmonū esse cōmenta, nisi eorū miserrimus seruus, & à gratia ueri liberatoris alienus? Nam si hæc apud deos agerenē bonos, plus ibi utiq; ualeret beneficus purgator animæ, q̄ maleuolus impeditor. Aut si dijs iustis, homo, pro quo agebaē, purgatione uidebaē indignus, nō utiq; ab inuido territi, nec, sicut ipse dicit, per metū ualentioris numinis impediti, sed iudicio libero id negare debuerūt. Mirum est aūt, q̄ benignus ille Chaldæus, qui theurgicis sacris animā purgare cupiebat, nō inuenit aliquē superiorē deū, q uel plus terreret, atq; ad benefaciendū cogeret territos deos, uel ab eis terrentē cōpesceret, ut libere benefacerēt: sic tñ theurgo bono sacra defuerūt, quib. ipsos deos quos inuocabat, animæ purgatores prius ab illa timoris peste purgaret. Quid enim causæ est, cur deus potētior adhiberi possit à quo terreanē, nec possit à quo purgenē? An inuenit deus, qui exaudiat inuidū, & timorē dijs incutiat, ne benefaciāt: nec inuenitur deus qui exaudiat beneuolū, & timorē dijs auferat, ut benefaciāt? O theurgia præclara, o animæ prædicanda purgatio, ubi plus imperat immūda inuidētia, q̄ impetrat pura beneficētia: imò uero malignorū spirituū cauēda et detestāda fallacia, & salutaris audienda doctrina. Quod enim, qui has sordidas purgationes sacrilegis ritib. operanē, quasdā mirabiliter pulchras, sicut iste cōmemorat, uel angelorū imagines, uel deorū, tanq; purgato spiritu uidēt: si tñ uel tale aliquid uidēt, illud est, quod Apostolus dicit:[a] Qm̄ satanas trāsfigurat se uelut angelū lucis. Eius enim sunt illa phātasmata, qui miseras animas multorū falsorūq; deorū fallacib. sacris cupiēs irretire, & à uero dei cultu, q̄ solo mundanē & sa-

A nantur, auertere:[b] sicut de Protheo dictum est, Formas se uertit in oēs, hostiliter insequēs, fallaciter subueniēs, utrobiq; nocens.

L. VIVES

a QVoniam satanas.] Hoc idē nec Porphyrius, nec Iāblichus potuerūt dissimulare. Porphyrius in 2. lib. De sacrificijs: Mendaciū enim propriū est eiusmodi dæmonū: dij enim uideri nolunt, ac potestas ipsa eis præsidens deus maximus uult haberi. Et antè: Assumūt, inquit, sibi aliorū deorū facies. Et Iamblichus: Mali enim spiritus in similitudinē bonorū se sæpe trāsformant, iactabundiq; ueniunt, & suprà q̄ sunt, sibi arrogāt. b Sicut de Protheo dictū est.] Quarto Geor. Verg. Proteum Hesiodus filiū facit Oceani & Thetydis, maximū uatem: &, sicut de illo Verg. inquit, Nouit omnia quæ sunt, Quæ fuerāt, quæ mox uentura trahantur. B Ab Homero coactus fingit, ut uentura Agamemnoni caneret, sicut à Vergilio Aristeo. Valerius Probus Aegyptium fuisse scribit, & propter crudelitatem Busirim dictum, etsi Vergilius Palleniū facit, quæ est urbs in Macedonia. Seruius hîc natū esse, cæterū in insula Carpatho regnasse putat ex Verg. sentētia. Herodotus in Euterpe Mempbitē scribit, quo rege Alexander & Helena in Aegyptū uenerunt, eosq; ille q̄ adulteri essent, supra tres dies in regno suo esse uetuit. Diodorus lib. 2. quē Græci Protea, Aegyptios Cætea dixisse tradit, regnasseq; in Aegypto tempore belli Troiani, peritum siderū, & multarum artium. Fingitur solitus mutare se in omnes animantium stirpiumq; formas, q̄ earū naturas facile tum astrorū scientia, tum etiā usu & consuetudine sacerdotū didicerit. His etiam accedit, quòd cùm Aegypti reges in capite pro insignibus priorē uel leonis, uel tauri, uel draconis partem gestarent, interdū arborē, aut ignem, C locum dedit Græcis hominibus commento. Suspicor illum hæc subinde insignia mutasse.

De epistola Porphyrij ad Anebuntē Ægyptiū, in qua petit de diuersitate dæmonū se doceri. XI

ELIVS sapuit iste Porphyrius,[a] cū ad Anebuntē scripsit Ægyptiū, ubi consulenti similis & quærēti, & prodit artes sacrilegas, & euertit. Et ibi quidem oēs dæmones reprobat, quos dicit ob impudentiā trahere[b] humidū uaporē, & ideo non in æthere, sed in aere esse sub luna atq; ipso lunę globo. Veruntamē nō audet oēs fallacias, & malicias, & ineptias, quibus D merito moueē, omnibus dæmonibus dare. Quosdā namq; benignos dæmones more appellat aliorū, cùm oēs generaliter imprudentes esse fateaē. Miraē aūt q̄ nō solū dij allicianē uictimis, sed etiā cōpellantur atq; cogātur facere q̄d homines uolūt: & si corpore & incorporalitate dij à dæmonib. distinguuntur, q̄uo deos esse existimandū sit solē & lunā, & uisibilia cætera in cælo, quæ corpora esse nō dubitat. Et si dij sunt, q̄uo alij benefici, alij malefici esse dicanē, & quomodo incorporalibus cū sint corporei cōiunguntur

gantur. Quærit etiã ueluti dubitãs, utrũ in diuinãtibus, & quædã mira facientibus animæ sint potẽtiores: an aliqui spiritus extrinsecus ueniãt, per quos hæc ualeãt. Et potius uenire extrinsecus cõijcit,[e] eo q lapidibus, & herbis adhibitis, & alligẽt quosdã, et aperiãt clausa hostia, uel aliquid eiusmodi mirabiliter operent̃.[d] Vnde dicit alios opinari esse quoddã genus, cui exaudire sit propriũ, natura fallax, omniforme, multimodũ, simulans deos & dæmones, & animas defunctorũ, & hoc esse quod efficiat hæc omnia quæ uident̃ bona esse uel praua: cæterũ circa ea quę bona sunt nihil opitulari, imò uerò ista nec nosse, sed & male cõciliare, & insimulare atq impedire nõnunq uirtutis sedulos sectatores, & plenum esse temeritatis, & fastus, gaudere nidoribus, adulationibus capi, & cætera quæ de hoc genere fallaciũ malignorumq spirituũ, qui extrinsecus in animã ueniũt, humanosq sensus sopitos uigilantésue deludũt, nõ tanq sibi persuasa cõfirmat, sed tã tenuiter suspicat̃, aut dubitat, ut hæc alios afferat opinari. Difficile quippe fuit tanto philosopho cunctã diabolicã societatẽ uel nosse, uel fidẽter arguere, quã quælibet anicula Christiana nec nosse cunctatur, & liberrimè detestat̃. Nisi forte iste, & ipsum ad quẽ scribit Anebuntẽ, tanq talium sacrorũ pręclarissimũ antistitẽ, et alios taliũ operũ tanq diuinorũ & ad deos colẽdos pertinentiũ [e] admiratores uerecũdatur offendere. Sequit̃ tamẽ & ea uelut inquirendo cõmemorat, quę sobrie cõsiderata tribui nõ possunt, nisi malignis & fallacib. potestatibus.[f] Quærit enim cur tanq meliorib. inuocatis, quasi peioribus imperetur, ut iniusta hominis pręcepta exequant̃: cur attrectatum re Venerea nõ exaudiant imprecantẽ, cũ tamẽ ipsi ad incestos quosq concubitus quoslibet ducere nõ morent̃: cur ab animãtibus suos antistites oportere abstinere denuncient, ne uaporibus profecto corporeis polluant̃, ipsi uerò & alijs uaporib. illiciant̃, & nidorib. hostiarũ: cumq à cadaueris contactu[g] prohibeat̃ inspector, plerunq illa cadaueribus celebrentur: quid sit, quod non dæmoni uel alicui animæ defuncti,[h] sed ipsi soli & lunæ aut euicũq cælestiũ, homo cuilibet uitio obnoxius intendit minas, eosq territat falso, ut eis extorqueat ueritatẽ. Nã & cælum se collidere cõminatur, & cætera similia homini impossibilia, ut illi dij tanq insipiẽtissimi pueri, falsis & ridiculis cõminationibus territi, quod imperatur efficiãt: Dicit etiã scripsisse Chæremonẽ quendã talium sacrorũ uel potius sacrilegiorũ peritũ, ea quæ apud Ægyptios sunt celebrata rumoribus,[i] uel de Iside, uel de Osiride marito eius, maximã uim habere cogẽdi deos ut faciãt imperata, quãdo ille qui carminibus cogit, ea se prodere uel euertere cõminat̃: ubi se etiã Osiridis membra [k] dissipaturũ terribiliter dicit, si facere iussa neglexerint. hęc atq huiusmodi uana & insana dijs hominẽ minari, nec quibuslibet, sed ipsis cælestibus & siderea luce fulgẽtibus, nec sine effectu, sed uiolenta potestate cogentẽ, atq his terroribus ad faciẽda quæ uoluerit perducentem, merito Porphyrius admirat̃: imò uerò sub specie admirãtis, & causas rerũ taliũ requirẽtis, dat intelligi, illos hæc agere spiritus, quorũ genus superius sub aliorũ opinatione descripsit, non ut ipse posuit natura, sed uitio fallaces, qui simulãt deos et animas defunctorũ, dæmones aũt nõ, ut ait ipse, se simulãt, sed planè sunt. Et quod ei uidet̃ herbis & lapidibus & animãlibus & sonis certis quibusdã, ac uocibus ac figurationibus, atq figmentis,[k] quibusdã etiã obseruatis in cæli cõuersione motibus siderũ, fabricari in terra ab hominib. potestates idoneas uarijs effectibus exequẽdis, totũ hoc ad eosdẽ ipsos dæmones pertinet ludificatores animarum sibimet subditarũ, & uoluptaria sibi ludibria de hominũ errorib. exhibentes. Aut ergo reuera dubitãs & inquirens ista Porphyrius, ea tñ cõmemorat, quib. cõuincantur & redarguantur, nec ad eas potestates, quæ nobis ad beatã uitã capessendã fauẽt, sed ad deceptores dæmones pertinere mõstrẽtur: aut ut meliora de philosopho suspicemur, eo modo uoluit hominẽ Ægyptiũ talibus erroribus deditũ, & aliqua magna se scire opinantẽ, nõ superba quasi autoritate doctoris offendere, nec aperte aduersantis altercatione turbare, sed quasi quærẽtis, & discere cupientis humilitate ad ea cogitãda cõuertere, & q sint contẽnenda uel etiã deuitãda mõstrare. Deniq prope ad epistolæ finẽ petit se ab eo doceri, quæ sit ad beatitudinẽ uia ex Ægyptia sapientia. Cæterũ illos quibus

quibus cõuersatio cum dijs ad hoc esset, ut ob inueniendũ fugitiuũ, uel prædium comparandũ, uel propter nuptias, uel mercaturam, uel quid huiusmodi, mentẽ diuinã inquietarẽt, frustra eos uideri dici coluisse sapientiã. Illa etiã ipsa numina cũ quibus conuersarẽtur, & si de cæteris rebus uera prędicerẽt, tamẽ quoniã de beatitudine nihil cautum nec satis idoneũ monerent, nec deos illos esse, nec benignos dęmones, sed aut illũ qui dicitur fallax, aut humanũ omne cõmentum. Verũ quia talia & tanta gerũtur his artibus, ut uniuersum modũ humanæ facultatis excedãt, quid restat, nisi ut ea quæ mirificẽ tanq̃ diuinitus prædici uel fieri uidẽtur, nec tamẽ ad unius dei cultũ referuntur, cui simpliciter inhærere fatentib. quoq; Platonicis, & per multa testantibus solum beatificum bonũ est, malignorũ dęmonũ ludibria & seductoria impedimẽta, quæ uera pietate cauenda sunt, prudenter intelligantur.

L. VIVES

a CVm ad Anebuntẽ.] Aliter, ad Anebonẽ. b Humidum uaporem.] Delectari quoq; dicit libamine nidoreq; carniũ, quibus spiritale corpus solet pinguescere. uiuit nsmq; uaporibus, & fumigationibus, uarieq; admodum, ut par est, per uaria nidoreq; sanguinis & carnium uires assumit. Iamblicbus uerior dæmonũ cultor, cum hęc omnia uideret ad declarandã dæmonũ naturã tendere, omnia negauit. Nam Porphyrius apertẽ erat testatus, hos qui uictimis cæsis delectantur, malos esse dæmones, & mendaces: quocirca & in libris Responsorũ illos omnes diuos, tum cælestes, tum æthereos, aereos, marinos, terrestres, inferos, quibus sacra fieri Apollo ex animantibus iusserat, bonos esse deos negat, sed nepharios dæmones, qui sanguine & cadaueribus teneantur. Ita ut manifesto appareat, iactari eum inter ueritatem & receptam consensu hæresis opinationem, ut nec bonos affirmare poßit, nec malos omnes audeat, ueritus condiscipulos, & autoritatem disciplinæ, ipsumq; nigrum Plutonem. e Eo quòd lapidibus & herbis.] Miratur Porphyrius deos usqueadeò inseruire hominibus, ut uates etiam per farinam uaticinentur. Cui admirationi, quæstioniq; respondet, ut cæteris facit, Iamblicbus magnificorũ uerborum contextu: quæ facile est unicuiq; colligere, sed quid dicat intelligere, uel qua ratione dicat, probabiliter suadere, non facile, nec ipsi quidẽ Iamblicho, nec omnibus Aegyptijs impostoribus. Excessu, inquit, potestatis, & bonitatis, & causa continente in se omnia, misera potestas deorũ, si farina ducitur: inepta bonitas, si aliam rationem benignitatis non inuenit: abiecta & obnoxia natura, si ita rerum causis comparatum est, ut farinam nequeat contemnere: quod si possunt, cur non malunt bonam mentem, quàm bonam farinam: aut cur non potius indicãt se farina non moueri, & ea posita nõ uenire, remota uenirer d Vnde dicit alios opinari.] Ipse idem Porphyrius lib. 2. De abstinen. animalium, à prauis dæmonibus non modo uulgus esse deceptum scribit, sed philosophos quoq; eruditos & disertos, qui eloquentia sua multos alios in similem errorem pertraxerunt. Violen-

A ti enim sunt dæmones, & fallaces, simulatores, dissimulatoresq;, cultumq; deorũ ad seipsos trãsferre student. Nam nullum est malorum genus, quo nõ delectentur: & deorum induti personam in errorem ac stultitiã impulisse nos gaudent. Tales sunt & animæ mortuorum, quæ uitijs oppletæ è corpore migrarunt. Afflictantur enim adhuc iræ & concupiscentiæ perturbationibus, & in naturam conuersæ dæmonum similes illorum redduntũ, noxiæ & turbulentę. In uarias quoq; sese uertunt formas, ac modo conspicuas se oculis præbent, modò recondunt. Ita eludunt aciem, tum intuentium, tum etiam cogitantium. Vtriq; dæmones plebem ducunt cupidine opum, potentiæ, uoluptatum, & inanis gloriæ. Hinc seditiones nascũtur, hinc rixæ, hinc bella. Et quod omnium sceleßißimũ est, hisce rebus optimos quosq; deos oblectari persuadere uulgo connituntur. Quibus assensa poesis dulcedine sermonis multos mortales ce-
B pit. Hæc & alia ibidem complura, non quærens iam, & subdubitãs, ut in Epistola ad sacerdotem, sed tanquam in opere doctrinæ suæ, quid sentiat, aperiẽs. e Admiratores uerecundaẽ offendere.] Philosophos in opinionibus De nat. deorum falsos esse ait, alios aliorũ gratia, nonnullos multitudinis opinione ductos. f Quærit enim cur tanquam.] Atqui de his locuturus disertis uerbis præfatur deos uocari, malos autem esse dæmonas. Sic enim ordiẽ: περὶ τῶν θεῶν μὲν καλουμένων, πονηρῶν δ' ὄντων δαιμόνων. g Probibeaẽ inspector.] ἐπόπτης. Vocabulum est ad initiatos rebus sacris pertinens. h Sed ipsi soli & lunæ.] Sic illa maga Thessalis apud Lucanũ in 6. iactat se posse quoscũq; uelit in actus inuitos præbere deos. i Vel de Iside, uel de Osiride.] Et hi sol & luna sunt. Sacra illa recondita & arcana ueneranda cùm sint turpißima flagitiorum ac scelerum plena, aut timent dæmones euulgari, qualia sunt Cereris:
C nam Isis est Ceres: aut certe ficto timore bellé animis hominum imponunt, & miserãdi erroris fructũ capiunt. Atq; hæc de Iside & Osiride ad inferna quoq; sacra spectant. Nam Porphyrius ipse in libro Responsorũ maximum dæmonum Serapim nominari dicit, qui est Osiris apud Aegyptios, & apud Græcos Pluto, cuius symbolum esse dicit tricipitem canem, hoc est malum dæmonem, qui inuenitur tribus elementis aere, aqua, & terra. Eius Isis est Proserpina, & Hecate: unde manifestũ est de arcanis Erebi hæc intelligi, quæ magnam uim in magicis & excantationibus habent. Has minas & lunæ, & dijs inferis, & sacris deæ Eleusinæ intentatas Lucanus attingit libro sexto uerbis Erichthus:

Miratur Erichthò
Has fatis licuisse moras, irataq; morti
Verberat immotum uiuo serpente cadauer.
D Perq; cauas terræ, quas egit carmine rimas
Manibus illatrat, regniq; silentia rumpit:
Tisiphone, uocisq; meæ secura Megæra
Non agitis sæuis Erebi per inane flagellis'
Infelicem animam? iam uos ego nomine uero
Eliciam, stygiasq; canes in luce superna
Destituam, per busta sequar: per funera custos
Expellam tumulis, abigam uos omnibus urnis.
Teq; deis, ad quos alio procedere uultu.
Ficta soles Hecate, pallenti tabida forma
Ostendam, faciemq; Erebi mutare uetabo,
Eloquar immenso terræ sub pondere, quæ te
Contineant Ennæa dapes, quo fœdere mœstum
Regem noctis ames, quæ te contagia passam
Noluerit reuocare Ceres: tibi pessime mundi
Arbiter immittam ruptis Titana cauernis,
Et subito feriere die.

Porphyrius idem in Responsis Hecaten inducit coactã respon-

respondentem mago

Τίνος δὲ χατίζων

Θειοδάμας ἱκέτης τι θεὸν ἐπέδησας ἀνάγκαις.

Dic tibi quid nobis opus est, cur uincla necessi Theodame iecisti. Et Apollo in eandem sententiam uinctum se necessitate confitetur, & dicturum inuitum.

Κλῦθι μου ἀκ' ἐθέλοντος, ἐπεί μ' ἐπέδησας ἀνάγκη.

Et post paulum solui clamat:

Λύσατε λοιπὸν ἄνακτα.

Iamblichus in Mysterijs scribit narrare Porphyrium sacerdotes consueuisse uiolentis quibusdā minis aduersum superos uti, ueluti nisi uos ita feceritis, uel contrà, si feceritis aliquid, cælos confringam, uel occulta Isidis patefaciam, uel arcanū in abysso reconditum diuulgabo: aut sistam barim, id est nauem quandam apud Aegypuos sacrā, aut membra Osiris Typhoni dispergam. Ipse uerò Iamblichus negat in deos cælestes eiusmodi minas dirigi, sed esse in mundo genus quoddam potestatum ualde diuisum, & indiscretū, & inconsideratum, quod accipit quidem ab alio rationem siue sermonem, exauditq;, sed propria intelligentia nequaquā, neq; uerum à falso, neq; possibile discernit ab impossibili. Hoc itaq; genus minitationibus lacessitum protinus irritatur, & efficit quod iubetur. Forsitan hoc istud est, quod per imprudentiam Porphyrius aliquid uelle ait. Iamblichus persequit, quid illæ minæ sibi uelint: ex eo petat, qui desiderat. k Quibusdam etiam obseruatis in cæli cōuersione.] Nam ipse Porphyrius etiam ex Chæremone res astronomiæ incōprehensibiles esse dicit humanis mentibus. Traduntur ergo à malis dæmonibus, ut reliqua omnia uaticinia, sicut Porphyrius inquit, in quo aduersus est ei Iamblichus, ut in hac ferè tota de ratione dæmonum disputatione. Conatur enim pro Anebone Porphyrio respondere homo prodigiosæ superstitionis & disciplinæ.

De miraculis quæ per sanctorū angelorū ministerium deus uerus operatur. Cap. XII

P ORRO autē quæcunq; miracula, siue per angelos, siue quocūq; modo ita diuinitus fiūt, ut dei unius, in quo solo beata uita est, cultū religionē'q; commendent, ea uere ab eis, uel per eos qui nos secundū ueritatē pietatem'q; diligūt, fieri ipso deo in illis operātē credendū est. Neque enim audiendi sunt, qui deū inuisibilē uisibilia miracula operari negant, cùm ipse etiā secundū ipsos fecerit mundū, quem certe uisibilē negare nō possunt. Quicquid igitur mirabile fit in hoc mundo, profecto minus est q; totus hic mūdus, id est, cælum, & terra, & omnia quæ in eis sunt, quæ certe deus fecit. Sicut aūt ipse qui fecit, ita modus quo fecit occultus est, & incōprehensibilis homini. Quāuis itaq; miracula uisibiliū naturarū uidendi assiduitate uiluerint, tamen cū ea sapienter intuemur, inusitatissimis rarissimis'q; maiora sunt. Nam & omni miraculo quod fit per hominē, [a] maius miraculū est homo. Quapropter deus qui fecit uisibilia cælū & terrā, nō dedignatur facere uisibilia miracula in cælo uel in terra, quib. ad se inuisibilē colendum excitet animā adhuc uisibilibus deditā: ubi uerò & quādo faciat, incōmutabile consiliū penes ipsum est, [b] in cuius dispositione iam tempora facta sunt, quæcunq; futura sunt. Nā temporalia mouens, temporaliter nō mouet, nec aliter nouit facienda, q; facta: nec aliter inuocantes exaudit, q; inuocaturos uidet. Nam & cùm exaudiūt angeli eius, ipse in eis exaudit, tanquā in uero, non manufacto tēplo suo, sicut in omnibus sanctis eius quæ temporaliter fiunt iussa, æterna eius lege cōspecta.

L. VIVES

a Maius miraculū est homo.] Apud Mercurium uerbum est frequenter repetitū, Magnum miraculum hominē esse. b In cuius dispositione.] De scientia dei inquit Paulus, omnia esse oculis eius aperta & nuda. Tempora enim omnia sunt præsentia deo, nihil uenturum, nihil transactum. De rebus ergo uniuersis ita statuit, ac de præsentibus, sic agit, sic cognoscit: neq; ille ut nos ab hesterno die trāsit in hodiernum, ab isto in crastinum ueniet. Non recipit has angustias uel illa potentia, uel illa essentia. Præsens illi est tota sua æternitas, quāto magis hæc nostra per exigua tempora: & tamē qui mentes creauit nostras, tempus etiam condidit nostris captibus aptū, & qui quemadmodū nos uidemus uidet, non tamen sicut nos uidet, aut nouit. Præstabit hic in tanta materia philosophari nō deficiente argumento, an cum Paulo in admirationē exclamare: O altitudo diuitiarum sapientię & scientię dei?

De inuisibili deo, qui se uisibilē sæpe præstitit, nō secundum quod est, sed secundū quod poterant ferre cernentes. Cap. XIII

N EC mouere debet, q; cùm sit inuisibilis, [a] sæpe uisibiliter patrib. apparuisse memoratur. Sicut enim sonus quo auditur sentētia in silentio intelligentiæ cōstituta, nō est hoc quod ipsa: ita et species, qua uisus est deus in natura inuisibili constitutus, nō erat quod ipse. Veruntamen ipse in eadē specie corporali uidebatur: sicut illa sentētia in ipso sono uocis auditur: nec illi ignorabāt inuisibilē deum in specie corporali [b] nequaq; se posse uidere. Nam et loquebatur cū loquente Moyses, & ei tamē dicebat: Si inueni gratiā ante te, ostende mihi [d] temetipsum, scienter ut uideā te. Cū igitur oporteret dei legem in edictis angelorū terribiliter dari, non uni homini paucis'ue sapientibus, sed uniuersæ genti & populo ingenti, coram eodem populo magna facta sunt in monte, ubi lex per unū dabatur, conspiciente multitudinē metuenda ac tremen

da

da, quæ fiebāt. Non enim populus Israel sic Moysi credidit, quemadmodū [c] suo Lycurgo Lacedæmonij, q̄ à Ioue seu Apolline leges quas cōdidit accepisset. Cùm enim lex dabat̄ populo, qua coli unus iubebat̄ deus, in conspectu ipsius populi, quantū sufficere diuina prouidētia iudicabat, mirabilibus rerū signis ac motib. apparebat, ad eandem legem dandam creatori seruire creaturam.

L. VIVES

Deus an uisus à patribus

a SAepe uisibiliter patribus.] Ioannes in Euangelio deum à nemine unquam uisum scribit. Idem Apostolus Paulus confirmat, sed Iacob se uidisse dominum facie ad faciem asseuerat. Et de Moyse scriptum est Exodi xxxiij. quod loquebatur cum domino facie ad faciem, sicut amicus cum amico suo solet loqui: quod & multa alia sacrorum librorum loca uidentur testari. Verùm naturam dei esse homini uiuenti inuisibilē ita constat, ut fuerint pleriq;, qui ne angelos quidē & archangelos, eam cernere existimarint, & prodiderint, ut docent Chrysostomus, & Gregorius. Viderunt igitur sancti patres angelos tanta maiestate formæ, ut facile diuinam esse intuentibus persuaderetur: nam angelos patribus locutos, & per illos datam esse legem, Paulus est autor ad Hebræos. Si enim sermo qui per angelos dictus est factus est firmus, &c. Et Actuum septimo, ait Stephanus Iudæos legem accepisse per dispositionem angelorum. Et species illa dei non erat, qui speciem nullam habet, quod Chrysostomus intelligi uult, cùm dominus Iudæis negat eos uel speciē dei uidisse, uel audiuisse uocem, qui speciem se putabāt uidisse dei, ut Exo. xix. scribitur: sed uisibilis illa erat, & sub sensus cadebat species iussu dei ab angelo confecta, tam superans solitas à nobis spectari, ut diuina crederetur, & erat ad diuinitatem cernendam gradus. b Nequaquā se.] Alibi, in specie corporali quod ipse non erat se uidere. c Si inueni gratiā ante te.] Gregor. 17. lib. Moralium in Iob: Sed patenter, inquit, datur intelligi, quòd q̄ diu hic mortaliter uiuitur, uideri per quasdam imagines potest deus, sed per ipsam naturæ suæ speciem non potest: ut anima gratia spiritus afflata per figuras quasdā deum uideat, sed ad ipsam uim eius essentiæ non pertingat. Hinc est enim quod Iacob, qui deum se uidisse testatur, non nisi angelum uidit. Hinc est quod Moses, qui cum deo facie ad faciem loquitur, dicit: ostende mihi temetipsum manifeste, ut uideam te. Ex qua eius petitione colligitur, q̄ eum sitiebat per incircumscriptæ naturæ suæ claritatem cernere, quem iam cœperat per quasdam imagines uidere. tantum ille. Angelus uerò domini legatus uerbis eius à quo mittebatur, Moysi talia multū oranti respondet: Non poteris uidere faciem meam: non uidebit me homo, & uiuet. Ac paulū post: Videbis posteriora mea, faciem autem meam uidere non poteris. Itaq; uestigia à deo relicta in creaturis licet uidere, & ex eis inuisibilia dei cognoscere: ut ille sit eo amicior deo, cui maiora & præstantiora intueri detur. Facies autē ipsa domini amplior, & celsior est, quàm uel in angustias nostras possit intrare, uel in tantam humilitatem se deminere. Multo est aliud de colloquio dei: nec puto esse impium, aut absurdum existimare, & olim cum patribus, & post Christum nam cum multis sanctorum locutum esse deum ipsum dominū & autorem cæli ac terræ: nihil enim in hoc affirmatur incongruum immēsæ maiestati, & est congruum infinitæ bonitati. Facies uerò ita potuit uideri, ut Augustinus exponit. d Temetipsum scienter.] Ex LXX. γνωστῶς ἰδὼν. e Suo Lycurgo Lacedæmonij.] Lycurgus Eunomi Spartiatarū regis & Dionassæ filius, Polybitæ, seu ut est apud Plutarchum, Polydectæ regis frater fuit, quo mortuo regnauit, quo ad compertum est fratris coniugem uterum ferre. Tunc enim regno cessit infanti nōdum nato, si mas foret, quo in lucem ædito, prodicum eius, hoc est tutorem egit. Lgesq; Lacedæmonijs tulit, sanè quàm seueras & duras: eamq; ob causam Delphicum Apollinē autorem earū finxit. De Ioue sunt etiam qui putent: propterea quòd Lycurgus suspiciones omnes & iurgia deuitās è patria discessisset in Cretam, ubi aliquandiu egit uitam, consuluisseq; putatur de legibus Iouem, in ea natum insula, ubi & interijsse Lycurgum scribit Iustinus, tametsi nec de origine, nec de peregrinatione, nec de ratione legum ferendarum, nec de morte satis inter rerū scriptores conueniat, ut Plutarchus inquit. De tempore quoq;
B ambigitur, & fuerit ne unicus Lycurgus. Timæus enim duos ponit, & quidē apud Lacedæmonios. nā de Thrace constat: ac utriusq; res gestas in alterum congeri, antiquioremq; uel uixisse cum Homero, uel non longe fuisse post eius tempora. De legibus atq; institutis Lycurgi nihil dicam, quoniam & hoc loco uidetur alienum, & apud Xenophontem & Plutarchum sunt quàm plurima, qui libri sunt ferè in manibus.

August.

De uno deo colendo, non solum propter æterna, sed etiā propter tēporalia beneficia, quę uniuersa in ipsius prouidentiæ potestate consistunt. Cap. XIIII

SICVT autē unius hominis, ita humani generis, quod ad dei populum pertinet, recta eruditio, per
C quosdā articulos temporū tanq; ætatū profecit accessibus, ut à temporalibus ad æterna capiēda, & à uisibilibus ad inuisibilia surgeretur, ita sanè ut etiā illo tēpore quo uisibilia promittebant̄ diuinitus præmia, unus tantū colēdus cōmendaretur deus, ne mēs humana uel pro ipsis terrenis uitæ transitoriæ beneficijs, cuiquā nisi uerò animæ creatori ac domino subderetur. Omnia quippe quæ pręstare hominibus, uel angeli, uel homines possunt, in unius esse omnipotentis potestate, quisquis diffitet̄, insanit. [a] De prouidētia certe Plotinus Platonicus disputat,
D eàmq; à summo deo, cuius est intelligibilis atq; ineffabilis pulchritudo, [b] usque ad hæc terrena et ima pertingere [c] flosculorū atq; foliorū pulchritudine comprobat, quę omnia quasi abiecta & uelocissime pereuntia decentissimos formarū suarum numeros habere non posse confirmat, nisi inde formenť, ubi forma intelligibilis, & incōmutabilis simul habens omnia perseuerat. Hoc dominus Iesus ibi ostendit, ubi ait: Considerate lilia agri quomodo crescūt, nō laborāt neq; nēt. Dico aūt, [d] quia nec Salomon in omni glo-

ria sua sic amictus est, sicut unū ex his. quòd si fœnū agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittit, sic deus uestit, quāto magis uos modicæ fidei? Optime igitur anima humana adhuc terrenis desiderijs infirma, ea ipsa quę temporaliter exoptat bona infima atq; terrena uitæ huic transitoriæ necessaria, & præ illius uitæ sempiternis beneficijs cōtemnenda, non tamē nisi ab uno deo expectare consueuit, ut ab illius cultu etiam in istorum desiderio nō recedat, ad quem contemptu eorum, & ab eis auersione perueniat.

L. VIVES

a DE prouidētia certe Plotinus.] Libri sunt De prouidentia Plotini quatuor, in quis ostendit maxima & minima à deo principe naturæ administrari, tum etiā ab illo mundo intelligibili, qui est apud deum: hūc sensibilem esse procreatū, sed ab origine sua degenerantem magis, quo inferius descendit, esseq; ab uno generatum non uerè unum, á simplici multiplicē, & dispersum. b Vsq; ad hæc terrena.] Nam nō defuerunt, qui è cælis non descendere dei prouidentiam existimarent, quam opinionem uideo à quibusdā Aristoteli attribui: de qua re quid sentiā aliàs aperiam. Alij si quid in terris curant dij, nō nisi maxima putāt. quemadmodum maximi reges non ad quæuis se dimittunt. Vnde sunt illi uersus apud Lucanum Cæsaris ad milites tumultuantes:

Nunquam se cura deorum
Sic premit, ut uestræ uitæ uestræq; saluti
Fata uacent, procerū motus hæc cuncta sequuntur.
Humanum paucis uiuit genus.

c Flosculorū atq; foliorū.] Quorum unumquodq; tanta est forma, tam decenter aptum & coagmentatum, ita erumpit, ita adolescit, ita uiuit, ut ab alio artifice fieri non posse, q̄ à diuino res ipsa clamet. Proclus: Primum per omnia desuper prouidentiam ad ultimū usq; procedere, ac ne minimum quidem sui expers alicubi prætermittere. Sed cùm habeamus sententiam principis disciplinæ Platonis, indigere non uidemur sectatorum dictis. Is ergo in Epinomide illud tenendum esse ante alia dicit, prouidentiā diuinā & maxima quæq; & minima curare, qua de re ipse disputauerat in lib. De legibus x. copiosius. Eius disputationis summa hæc est, cū dij sint, non cōuenit eos esse ociosos, curāt ergo res humanas: cumq; omniscij sint, etiā minima uident & norunt: procul autē ab eis abest & desidia, & inertia, & ignauia, nec imbecilliores sunt in paruis, nec putāt indignū sua maiestate illa curare, nam ea ceu gradus sunt ad maxima. Curant igitur uniuersa, & parua & magna. d Quia nec Salomon.] Hieronymus hoc loco: Reuera, inquit, quod sericum, quæ regum purpura, quæ pictura textrinum potest floribus comparari? quid ita candet ut liliū? Violæ uerò purpuram nullo superari murice oculorū magis quàm sermonis iudicium est. Sic Hieronymus. Et profecto imitatrix naturæ ars nunquam illius perfectionem consequi, tametsi æstimationibus nostris precium uincat: quia aliquo usq; æmulādo progressa multum putatur effecisse.

De ministerio sanctorum angelorum, quo prouidentiæ dei seruiunt. Cap. XV

SIC itaq; diuinę prouidētię placuit ordinare temporū cursum, ut quēadmodum dixi, & in Actibus Apostolorū legitur, a lex in edictis angelorū daretur de unius ueri dei cultu: in quib. & persona ipsius dei, nō quidē per suam substantiā, quæ semper corruptibilib. oculis inuisibilis permanet: sed certis indicijs per subiectā creatori creaturā uisibiliter appareret, & syllabatim per transitorias temporū morulas, humanæ linguæ uocibus loquerecē, qui in sua natura, nō corporaliter, sed spiritaliter: non sensibiliter, sed intelligibiliter: nō temporaliter, sed, ut ita dicā, æternaliter: nec incipit loqui, nec desinit: quod apud illū syncerius audiunt, nō corporis aure, sed mentis, ministri eius & nuncij, qui eius ueritate incōmutabili perfruūtur immortaliter beati: & q̄d faciendū modis ineffabilib. audiunt, & usq; in ista uisibilia atq; sensibilia perducendum incūctanter atq; difficulter efficiūt. Hęc aūt lex cū distributione temporū data est, quæ prius haberet, ut dictum est, promissa terrena, quibus certe significarentur æterna, quæ uisibilib. sacramētis celebrarent multi, intelligerēt pauci. Vnius tñ dei cultus apertissima illic & uocū & rerū omniū cōtestatione præcipit, nō unius de turba, sed eius qui fecit cęlū & terrā, & omnē animā, & omnē spiritū qui nō est quod ipsa. Ille enim fecit, hęc facta sunt, atq; ut sint & bene se habeant, eius indigent, à quo facta sunt.

L. VIVES

LEx in edictis angelorum.] Vulgo legimus: In dispositionem: ministri enim fuerunt sancti angeli illorum mirabilium. De hoc alibi.

An de promerenda beata uita his angelis sit credendum, qui se coli exigunt honore diuino: an uerò illis qui non sibi, sed uni deo sancta præcipiunt religione seruiri. Cap. XVI

QVIBVS igitur angelis de beata & sempiterna uita credendū esse cēsemus? Vtrum eis, qui se religionis ritibus coli uolunt, sibi sacra & sacrificia flagitātes à mortalibus exhiberi: an eis, qui hunc omnem cultū uni deo creatori omniū deberi dicunt, eiq; reddendum uera pietate præcipiūt, cuius & ipsi contēplatione beati sunt, et nos futuros esse promittūt? Illa nāq; uisio dei, tantæ pulchritudinis uisio est, & tanto amore dignissima, a ut sine hac, quibuslibet alijs bonis præditū atq; abundantem, non dubitet Plotinus infelicissimū dicere. Cùm ergo ad hunc unū quidā angeli,

quidam

quidam uerò ad seipsos latria colendos si- A gnis mirabilib. excitēt: et hoc ita, ut illi istos coli prohibeant: isti aūt illum prohibere nō audeāt, quibus potius sit credendū, respondeant Platonici, respōdeant quicunq; philosophi, respōdeāt theurgi, uel potius [a] periurgi. Hoc enim sunt illæ oēs artes uocabulo dignæ. Postremo respōdeant homines, si ullus naturæ suæ sensus, quoquo rationales creati sunt, ex aliqua parte uiuit in eis. Respondeāt, inquā, eis ne sacrificandū sit dijs, uel angelis qui sibi sacrificari iubent, an illi uni, cui iubent hi, qui & sibi & istis prohibent. B Si nec isti nec illi ulla miracula facerēt, sed tantū præciperent: alij quidem ut sibi sacrificaretur, alij uerò id uetarent, sed uni tantum iuberent deo, satis deberet pietas ipsa discernere quid horum de fastu superbiæ, quid de uera religione descenderet. Plus etiam dicā, si tantū hi mirabilibus factis humanas animas permouerēt, qui sacrificia sibi expetunt: illi aūt qui hoc prohibēt, et uni tantum deo sacrificari iubent, nequaq; ista uisibilia miracula facere dignarentur, profectò non sensu corporis, sed ratione mentis præponenda eorū esset autoritas. C Cùm uerò deus id egerit ad cōmendanda eloquia ueritatis suæ, ut per istos immortales nuncios, nō sui fastum, sed maiestatē illius prædicantes, faceret maiora, certiora, clariora miracula, ne infirmis pijs illi qui sacrificia sibi expetunt, falsam religionē facilius persuaderent, eo q sensibus eorum quædam stupenda mōstrarent: quem tandē ita desipere libeat, ut non uera eligat, quæ sectetur, ubi & ampliora inuenit, quæ miretur? Illa quippe miracula deorum gentilium quæ cōmendat historia, nō ea dico quæ interuallis tem D porum occultis ipsius causis mundi, uerum tamen sub diuina prouidētia constitutis & ordinatis monstruosa contingunt: quales sunt inusitati partus animaliū, & cælo terraq; rerū insolita facies: siue tantū terrēs, siue etiā nocēs, [c] quæ procurari atq; mitigari dæmoniacis ritibus fallacissima eorū astutia perhibentur. Sed ea dico quæ ui ac potestate eorū fieri satis euidenter apparet, ut est [d] quod effigies deorū penatū, q̄s de Troia Æneas fugiens aduexit, de loco in locū migrasse referunt: [e] quod cotē Tarquinius nouacula secuit: [f] q Epidaurius serpēs Æsculapio nauiganti Romā [g] comes adhæsit: [h] q nauim qua simulachrū matris Phrygiæ uehebatur, tātis hominū boumq; conatibus immobilem redditā, una muliercula zona alligatā, ad suæ pudicitiæ testimoniū mouit & traxit: [i] quod uirgo Vestalis, de cuius corruptione quæstio uertebatur, [k] aqua impleto cribro de Tiberi neq; perfluente, abstulit controuersiam. Hæc ergo atq; alia huiuscemodi nequaq; illis quæ in populo dei facta legimus, uirtute ac magnitudine conferenda sunt: quanto minus ea quæ illorū quoq; populorū, qui tales deos coluerunt legibus iudicata sunt prohibēda atq; plectenda, magica scilicet uel theurgica: [l] quorum pleraq; specietenus mortaliū sensus imaginaria ludificatione decipiunt, [m] quale est lunam deponere, [n] Donec suppositas, ut ait Lucanus, propior despumet in herbas. Quædam uerò etsi nonnullis piorum factis uideantur opere coæquari, finis ipse quo discernuntur, incomparabiliter hæc nostra ostendit excellere. Illis enim multi tanto minus sacrificijs colendi sunt, quanto magis hæc expetunt: his uerò unus commēdatur deus, qui se nullis talibus indigere, & scripturarum suarum testificatione, & eorundem postea sacrificiorū remotione demonstrat. Si qui ergo angeli sibi expetunt sacrificiū, præponendi eis sunt qui non sibi, sed deo creatori omniū cui seruiunt. Hinc enim ostendunt q syncero amore nos diligunt, quando per sacrificiū non sibi, sed ei nos subdere uolūt, cuius & ipsi contemplatione beati sunt, & ad eum nos peruenire quærunt, à quo ipsi non recesserunt. Si autē angeli qui non uni, sed plurimis sacrificia fieri uolunt, non sibi, sed eis dijs uolūt, quorū deorū angeli sunt, etiam sic eis præponendi sunt illi, qui unius dei deorum angeli sunt: cui sacrificari sic iubent, ut alicui alteri uetent, cùm eorum nullus huic uetet, cui uni isti sacrificari iubent. Porrò si quod magis indicat eorum superba fallacia, nec boni nec bonorum deorum angeli sunt, sed dæmones mali, qui non unum solum ac summum deum, sed seipsos sacrificijs coli uolunt, quod maius quàm unius dei contra eos eligendum est præsidiū, cui seruiunt angeli boni, qui non sibi, sed illi iubent ut sacrificio seruiamus, cuius nos ipsi sacrificium esse debemus?

L. VIVES

a Vt sine hac quibuslibet alijs bonis.] Hoc nõ uno loco affirmat Plato, sine uirtute, & illius qđ uere est cognitione reliqua esse abiectissima, & miseriã meram. b Periurgi.] A perurgendo, an per urgi à perurendo. c Quæ procurari.] Sacrificio, inquit Valerius, solenni ritu ostentorum ac fulgurũ denunciationes procurantur. Hanc artem Ethrusci multum exercuerunt, & Romanis Numa rex tradidit. De procuratione fulgurum & ostentorum crebra mentio apud scriptores Latinos, ut apud Ciceronem, Senecã, Liuium, & alios. Estq; procurare, sacrum facere ei deo, cui oportet in tali re fieri, ut omen secundet. d Quod effigies deorum penatum.] Valerius lib. primo: Penates deos Aeneam Troia aduectos Lauinij collocasse, inde ab Ascanio filio eius, Albam, quam ipse condiderat, translatos pristinum sacrarium repetisse. Et quia id humana manu facta existimari poterat, relatos Albam, uoluntatem suam altero transitu significasse. e Quod cotem Tarquinius.] Cùm centuriarum equitum numerum uellet rex Tarquinius Priscus ampliare, Actius Nauius augur negauit id fieri debere, nisi consultis auibus. Rex ut artẽ eluderet, diuina, inquit, ex arte, an fieri posit quod cogito. Cùm ille ex arte respondisset posse, Seca, inquit, nouacula cotem, qua acuitur. Ille præsente & inspectante populo, regeq; hoc fecit. Ita deinceps magno in honore fuit Actius quamdiu uixit, & statua ei eodem loco quo id contigerat, in comitio scilicet, posita: & cos ibi, nouaculaq; locata, monumentum rei. Liuius libro primo, & Cicero primõ De diuin. sed cotem à Nauio discissam scribunt, nõ à rege Tarquinio. f Quod Epidaurius serpens.] Hic est Aesculapius, de quo diximus alibi, qui specie serpẽtis Romam est à templo suo, quod erat quinq; milibus ab Epidauro passibus, tralatus. Dæmonarches, inquit Lactantius, in figura sua fine dissimulatione perductus est. nam diuinæ literę serpentem esse dæmonem perhibent, & Pherecydes Syrus serpentinis illos pedib. esse scribit. g Comes adhæsit.] Imò ipse draco erat Aesculapius, nisi putent Aesculapio inuisibili comitẽ eius draconẽ conspici. Nam & Aesculapius cum baculo serpente inuoluto pingebatur, & in cælo Ophiuchus creditur, id est anguitenens, & statuitũ ut medici anguibus uterentur. Sic scribit Hyginus in Historia cælesti. Plinius anguem putat dicatum Aesculapio, quòd in eo insint multa remedia: Macrobius quia acute cernit. Vnde est illud apud Horatium:

Cur in amicorum uitium tam cernis acutum,
Quàm aut aquila, aut serpens Epidaurius?

h Quod nauim qua simulachrũ.] Cùm nauis, qua mater deum ex Pessimunte Phrygiæ Romam aduehebatur, hæsisset in Tiberi, nec ui uirum boumq; moueri posset, Q. Claudia Vestalis, quæ aduerso pudicitiæ rumore laborabat, quòd cultus esset studiosior, discincta zona & naui alligata, precata deam, ut si castã se nosset, uolens sequeretur, nauem duxit: cui postea statua est erecta ante ædem magnæ matris, quæ in sua basi semper stetit, cùm bis fanum illud conflagrarit. Liuius secundo de bello Punico. Ouidius in Fastis, & Valerius Maximus. i Quod uirgo Vestalis.] Hæc erat Tucia, ut Valerius scribit libro 8. k Aquam imp. cribro.] Alibi Aqua impletum cribrum neq; perfluente. l Quorũ pleraq; species etius.] Multa sibi homines cogitatione fingunt, quæ sibi uisi sunt uidere, cũ nihil uiderint, idq; phantasmate aliquo oblato, ut fit facile, ut nihil crebrius contingat. Vnde maxima pars eorum, quæ de spectris & uisione dæmonũ narrantur, est orta: tum etiã dæmones oculis nostris illudũt. Nec mirum est hæc fieri posse dæmonibus, & falli ab eis obtutus nostri actẽ, cùm à circ

A ulatoribus nobis sic imponaẽ ostendaturq;, quæ nisi à tali hominũ genere agerentur, pro miraculis qui caperent, nõ deessent: etiam sic facta admirationi sunt, & uix acumẽ ingenij ratione illorũ consequiẽ. Suntq; qui credãt sine dæmoniaca ui non perfici: artis tamẽ sunt exercitatissimæ. quæ celeri motu atq; agitatione defixum in res obtutũ præstigijs frustraẽ. Ita qui edit panem, spuere ceruitur farinã siccam: qui bibit uinũ, per frontẽ id, aut euam per iugulum remittit. Magno spectatorũ metu ac horrore gladij uoranẽ, & ingens uis euomiẽ acuum, zonularũ, numorũ. Transeo quæ ex magia naturali fiunt, subito apparere conuiuas omnes truncos, aut asininis capitibus, extẽdi per trichiniũ uitem. Quorum rationẽ plurimi norunt, nam libri his de rebus sunt conscripti, & facta facilia sunt: quanto magis dæmones, qui nobis & agilitate præstant, & peritia rerũ naturę? Gentilib. suorum deorũ quæ narrabantur miracula fuisse suspecta, &
B imaginatione quorundã cõmenta, uulgataq;, satis Valerius indicat lib. 1. Nec me præterit, inquit, de motu & uoce deorũ immortaliũ, humanis oculis auribusq; percepto, quã ancipiti opinionũ æstimatione uersẽ, sed quia non noua dicunẽ, sed tradita reperiunẽ, fidem autores uendicent, nec nostrũ sit inclytus literarũ monumentis consecrata, perinde ac uana, refugisse. Hæc Valerius. Liuius quoq; non uno loco, uersis in religionẽ periculosis temporibus animis, multa uisa creditaq; prodigia, quæ noua erant. m Quale est lunam deponere.] Lucanus libro sexto, de magorum ui loquens:

Illis & sidera primùm
Præcipiti deducta polo, Phœbeq; serena
Non aliter diris uerborum obsessa uenenis
Palluit, & nigris terrenisq; ignibus arsit,
Quàm si fraterna prohiberet imagine tellus,
Insereretq; suas flammis cælestibus umbras.
C Et patitur tantos cantu depressa labores,
Donec suppositas propior despumet in herbas.

Maga apud Vergiliũ profiteẽ se posse uertere sidera retro, quarto Aeneidos: & illa Apuleiana poẽs erat deos infirmare, & sidera extinguere. Ouidius de Medea:

Illa reluctantem cursu deducere lunam
Nititur, & tenebras addere solis equis.

Hoc enim erat persuasum illis magicis incantamẽtis de trahi cælo lunam: sicut ait Verg. in Pharmaceutria:

Carmina uel cælo possunt deducere lunam.

Idcirco nutrix illa apud Senecã in Hippolyto, cùm lunam uereretur, ad hũc loquitur modum:

Sic te lucidi uultus ferant,
Et nube rupta cornibus puris eas,
Sic te gerentem frena nocturni ætheris
Detrahere nunquam Thessali cantus queant.

D Adiuuari putabãt lunã sic laborantẽ sonitibus permagnis, ne uoces incãtantiũ eò possint peruenire, ut ab ea exaudirentẽ: idcirco pelues et tympana & cymbala pulsabanẽ. hoc eñ prodesse plurimũ existimabãt. Propert.

Cantus & è curru lunam deducere tentant:
Et facerent, si non æra repulsa sonent.

Iuuenalis de fœmina loquacissima Satyra sexta:

Vna laboranti poterit succurrere lunæ.

Fiebat enim idem cũ luna deficeret, amoto sole interiectu terræ, nam rationẽ ignorabant. Plinius lib. 2. de his qui causas defectuũ solis lunæq; prodiderunt loquens: Viri, inquit, ingentes, supraq; mortaliũ naturã tantorũ numinũ lege deprehensa, & misera hominũ mente absoluta in defectibus stellarũ scelera aut mortẽ aliquã siderum pauentes, quo in metu fuisse Stesichori & Pindari uatũ sublimia ora palàm est, deliquio solis & in luna ueneficia arguẽte mortalitate, & ob id crepitu dissono auxiliante. Nec mirũ est creditũ olim rudi hominũ generi lunam

lunam cælo auferri, cũ nostra memoria sit populus, qui lunã ab asino epotã crediderit, cũ is asinus de fluuio biberet, qui lunæ speciẽ, ut fit, reddebat, illaq; obiectu nubis subito se condidisset, asinusq; in carcerẽ coniectus, & post legitimã quæstionẽ sectus est, ut lunã mũdo redderet. n Donec suppositas.] Hæc spuma Cerberi existimabatur, qui est Hecates seu Proserpinæ, id est lunæ, canis qua magæ in ueneficijs suis utebantur.

De arca testamenti miraculisq; signorũ, quæ ad cõmendandam legis ac promissionis autoritatẽ diuinitus facta sunt. Cap. XVII

PROINDE lex dei, quæ in edictis data est angelorũ, in qua unus deus deorũ religione sacrorũ iussus est coli, alij uerò quilibet prohibiti, in arca **B** erat posita, quæ arca testimonij nuncupata est. Quo nomine satis significatũ, nõ deũ qui per illa omnia colebatũ circũcludi solere, uel cõtineri loco, cũ responsa eius, & quędã humanis sensibus darentũ signa ex illius arcę loco, sed uoluntatis eius hinc testimonia perhiberi, quod etiã ipsa lex erat in tabulis conscripta lapideis, & in arca ut dixi posita: quã tẽpore peregrinationis in eremo cũ tabernaculo, quod similiter appellatũ est tabernaculũ testimonij, cũ debita sacerdotes ueneratione portabãt. Signũq; erat, quod per **C** diẽ nubes apparebat, quæ sicut ignis nocte fulgebat. Quæ nubes cùm moueretũ, castra mouebantũ: & ubi staret castra ponebantũ. Reddita sunt aũt illi legi magni miraculi testimonia, præter ista quæ dixi, & præter uoces quæ ex illius arcæ loco ædebantũ. Nã cũ terrã promissionis intrantib. eadẽ arca trãsiret Iordanẽ, fluuius ex parte superiore subsistẽs, & ex inferiore decurrẽs, & ipsi & populo siccũ prębuit transeundi locũ. Deinde ciuitatis, quæ prima hostilis occurrit, more **D** gentiũ deos plurimos colens, septies eadẽ arca circũacta, muri repẽte ceciderũt, nulla manu oppugnati, nullo ariete pcussi. Post hoc etiã cũ iã in terra promissionis essent, & eadẽ arca propter eorũ peccata fuisset ab hostibus capta, hi qui eam ceperãt, in tẽplo dei sui, quẽ præ cæteris colebãt, honorifice collocarũt, abeuntesq; clauserunt, apertoq; postero die, simulachrũ cui supplicabãt, inuenerũt collapsum, deformiterq; cõfractũ. Deinde ipsi prodigijs acti, deformiusq; puniti, arcã diuini testimonij populo unde ceperant reddiderũt. Ipsa aũt redditio qualis fuit? Imposuerũt eam plaustro, eiq; iuuencas **A** à quibus uitulos sugẽtes abstraxerant, subiunxerunt, & eas quò uellent ire siuerunt, etiam hinc uim diuinã explorare cupiẽtes. At illæ sine homine duce atque rectore, ad Hebræos uiam pertinaciter gradiẽtes, nec reuocatæ mugitibus esurientiũ filiorũ, magnum sacramentũ suis cultoribus reportarũt. Hæc atq; huiuscemodi deo parua sunt, sed magna terrẽdis salubriter erudiendisq; mortalibus. Si enim philosophi, pręcipueq; Platonici, rectius cæteris sapuisse laudantũ, sicut paulò antè cõmemoraui, quòd diuinã prouidentiã hæc quoq; rerũ infima atq; terrena administrare docuerint, numerosarũ testimonio pulchritudinũ, quæ non solum in corporibus animalium, uerumetiã in herbis, fœnoq; gignuntur: quanto euidentius hæc attestantur diuinitati, quæ ad horã prędicationis eius fiunt, ubi ea religio cõmendatur, quæ omnibus cælestibus, terrestribus, infernisq; sacrificari uetat, uni deo tantum iubens, qui solus diligens & dilectus, beatos facit, eorumq; sacrificiorũ præfiniẽs tempora imperata, eaq; per meliorẽ sacerdotem in melius mutanda prædicens, non ista se appetere, sed per hæc alia potiora significare testatur, nõ ut ipse his honoribus sublimetur, sed ut nos ad eum colendum, eiq; eò hærendum igne amoris eius accensi, quod nobis, non illi, bonum est, excitemur.

Contra eos qui de miraculis, quibus dei populus eruditus est, negant ecclesiasticis libris esse credendum. Cap. XVIII

A AN dicet aliquis, ista falsa esse miracula, nec fuisse facta, sed mendaciter scripta? Quisquis hoc dicit, si **D** de his rebus negat omnino ullis literis esse credendum, potest etiam dicere, nec deos ullos curare mortalia. Nõ enim se aliter colendos esse persuaserũt, nisi mirabilibus operum effectibus, quorum & historia gentium testis est, quarum dij se ostentare mirabiles, potius q̃ utiles ostẽdere potuere. Vnde hoc opere nostro, cuius hunc iam decimum librum habemus in manibus, nõ eos suscepimus refellendos, qui uel ullam esse uim diuinam negant, uel humana non curare contendunt, sed eos qui nostro deo conditori sanctę & gloriosissimę ciuitatis, deos suos præferunt, nescientes eum ipsum esse etiam

etiam mundi huius uisibilis, & mutabilis in uisibilem & incommutabilem conditorem, & uitæ beatæ non de his quæ condidit, sed de seipso uerissimũ largitorem. Eius enim propheta ueracissimus ait: Mihi autem adhærere deo bonum est. De fine namq; boni inter philosophos quærit,[a] ad quod adipiscendũ omnia officia referenda sunt. Nec dixit iste: Mihi autem nimis diuitijs abundare bonum est, aut insigniri purpura et sceptro, uel diademate excellere, aut quod nõnulli etiam philosophorum dicere non erubuerunt, mihi uoluptas corporis bonũ est: aut quod melius uelut meliores dicere uisi sunt, Mihi uirtus animi mei bonum est: sed mihi, inquit, deo adhærere bonum est. Hoc eum docuerat, cui uni tantummodo sacrificandum sancti quoq; angeli[b] legalium sacrificiorum etiam contestatione monuerunt. Unde etiam ipse sacrificium eius factus fuerat, cuius igne intelligibili correptus ardebat, & in eius ineffabilem incorporeumq; complexũ sancto desiderio ferebatur. Porrò autem si multorũ deorum cultores, qualescunq; deos suos esse arbitrentur, ab eis facta esse miracula, uel ciuilium rerum historiæ, uel libris magicis, siue, quod honestius putant, theurgicis credunt, quid causæ est, cur illis literis nolint credere, ista facta esse, quibus tanto maior debetur fides, quanto super omnes est magnus, cui uni soli sacrificandum præcipiunt?

L. VIVES

a AD quod adipiscendum omnia officia referenda sunt.] Officiorum Cicero, Stoicos secutus, duo facit genera: alterũ absolutum, quod pertinet ad uirtutes illas absolutas, id est ad sapientiã, & proinde ad finem bonorũ, idq; Græci κατόρθωμα uocant, Latini rectum, aut recte factum, omnes numeros uirtutis continens. Alterum officij genus positum est in præceptis uitæ communis, cuius probabilis ratio reddi potest, cur sic factum sit potius, q̃ aliter. Medium & cõmune hoc nominant, quod in utramq; partem & sapientiæ & stultitiæ natura sua uerti potest ab utente: qualia sunt quæ in rep. & uita priuata circa opes, honores, gloriã, & similia facimus. b Legalium sacrificiorũ.] In antiquis exemplaribus legitur: Legalium miraculorum. alibi, angeli eius miraculorum.

Quæ ratio sit uisibilis sacrificij, quod uni uero & inuisibili deo offerri docet uera religio. XIX

QUI autẽ putant hæc uisibilia sacrificia dijs alijs congruere, illi uerò tanquam inuisibili inuisibilia, & A maiori maiora, melioriq; meliora, qualia sunt puræ mentis & bonæ uoluntatis officia: profectò nesciunt, hæc ita esse signa illorum, sicut uerba sonantia signa sunt rerum. Quocirca sicut orãtes atq; laudantes ad eũ dirigimus significantes uoces, cui res ipsas in corde quas significamus offerimus: ita sacrificantes non alteri uisibile sacrificium offerendum esse nouerimus, quàm illi, cuius in cordibus nostris inuisibile sacrificiũ nos ipsi esse debemus. Tunc nobis fauent, nobisq; cõgaudent[a] atq; ad hoc ipsum nos pro suis uiribus adiuuãt angeli quiq; uirtutesq; B superiores, et ipsa bonitate ac pietate potentiores. Si autem illis hæc exhibere uoluerimus, non libenter accipiunt, & cùm ad homines ita mittuntur, ut eorũ præsentia sentiatur, apertissime uetãt.[b] Sunt de his exempla in literis sanctis. Putauerunt quidam deferendum angelis honorem, uel adorando, uel sacrificando qui debetur deo, & eorum sunt admonitiõe prohibiti, iussiq; sunt hæc ei deferre, cui uni fas esse nouerunt. Imitati sunt angelos sanctos etiam sancti homines dei.[c] Nam Paulus & Barnabas in Lycaonia facto quodã miraculo sanitatis, putati sunt C dij, eisq; Lycaonij immolare uictimas uoluerunt, quod à se humili pietate remouentes, eis in quem crederent annunciauerunt deum. Sed nec ob aliud fallaces illi superbe sibi hoc exigunt, nisi quia uero deo deberi sciunt. Non enim reuera, ut ait Porphyrius, & nõnulli putant, cadauerinis nidoribus, sed diuinis honoribus gaudent. Copiã uerò nidorum magnam habent undiq; & si amplius uellent, ipsi sibi poterant exhibere. Qui ergo diuinitatem sibi arrogant spiritus, non cuiuslibet corporis fumo, sed supplicantis animo delectanť, cui decepto sub D iectoq; dominentur, intercludentes iter ad deum uerum, ne sit homo illius sacrificium, dum sacrificatur cuipiam præter illum.

L. VIVES

a NObisq; congaudent.] Gaudere angelos dei, cùm homines sanctè uiuunt, etiam Christus testatur in Euangelio Lucæ 15. b Sunt de his exempla in literis sanctis.] Ioannes angelum ad se missum uoluit adorare, & inhibitus est ab eo iubente deum potius adorari, cuius ipse esset seruus conseruus Ioannis. Apocalypsis 19. c Nam Paulus & Barnabas.] Hi cùm in Lycaonia, quæ est Asiæ regio, legem domini populo docerẽt claudo uirtute dei erecto, pro dijs sunt habiti. Barnabas pro Ioue, Paulus qui concionabatur

pro

pro Mercurio, qui ſermoni præeſſe creditus eſt. Ita immolare eis parabant tanquã dijs, quod Paulus & Barnabas magna indignatione prohibuerunt, ueriti ne in ſe transferretur, quod unius eſt dei. Actuum 14.

De ſummo ueroq́ʒ ſacrificio, quod ipſe dei & hominũ mediator effectus eſt. Cap. XX

VNDE uetus ille mediator, inquantum formam ſerui accipiens mediator effectus eſt dei & hominũ homo Chriſtus Ieſus, cùm in forma dei ſacrificiũ cum patre ſumat, cum quo & unus deus eſt, tamen in forma ſerui ſacrificiũ maluit eſſe quàm ſumere, ne uel hac occaſione quiſquam exiſtimaret cuilibet ſacrificandũ eſſe creaturæ. Per hoc & ſacerdos eſt, ipſe offerẽs, ipſe & oblatio. Cuius rei ſacramentum quotidianum eſſe uoluit eccleſiæ ſacrificium: quæ [a] cùm ipſius capitis corpus ſit, ſe ipſam per ipſum diſcit offerre. Huius ueri ſacrificij multiplicia uariaq́ʒ ſigna erãt ſacrificia priſca ſanctorum, cùm ob hoc unum per multa figuraretur, tanquam uerbis multis res una diceretur, [b] ut ſine faſtidio multum commendaretur. Huic ſummo ueroq́ʒ ſacrificio cuncta ſacrificia falſa ceſſerunt.

L. VIVES

a CVm ipſius corporis ipſe ſit caput.] In lib. Colonien. & Brugen. ſic legitur: Quæ cùm ipſius capitis corpus ſit, ſeipſam per ipſum diſcit offerre. tametſi non diſplicet quod uulgo legitur. b Vt ſine faſtidio.] Varietas enim adimit faſtidiũ, quod etiam in loquentibus contingit, qui ſi idem bis eodem repetant modo, faſtidio ſunt ut crambe repetita, ſi centies, ſed uariè, gratiam non amittunt. De quo præcepta ſunt in rhetoricis. Ac ſimile eſt quod de cõuiuio ſibi exhibito ſuillis carnibus uariè cõditis narrat Q. Flamminius apud Liuium: itaq́ʒ diuerſa erant quæ rem eandem in lege uetere ſignificarent, ut ſine faſtidio & intelligentes magis meliusq́ʒ uenturæ ſalutis admonerentur, & rudes inter tot ſigna unum ſaltem aliquod inuenirent, quo quid futurum promitteretur intelligerent.

De modo poteſtatis dæmonibus datæ ad glorificandos ſanctos, qui pertulerunt iam paſſionem, qui aereos ſpiritus non placando ipſos, ſed in deo permanendo uicerunt. Cap. XXI

MODERATIS autem præfinitiſq́ʒ temporibus, etiam poteſtas permiſſa dæmonibus, ut hominibus quos poſſident excitatis, inimicitias aduerſus dei ciuitatem tyrãnicè exerceant, ſibiq́ʒ ſacrificia non ſolum ab offerentibus ſumãt, & à nolentibus expetant, uerumetiam ab inuitis perſequendo uiolenter extorqueant, non ſolum pernicioſa non eſt, ſed etiam uti-
A lis inuenitur eccleſiæ, ut martyrum numerus impleatur: quos ciuitas dei tanto clariores & honoratiores ciues habet, quanto fortius aduerſus impietatem poteſtatũ etiam uſq́ʒ ad ſanguinem certant. Hos multo elegantius ſi eccleſiaſtica loquendi conſuetudo pateretur, noſtros [a] heroas uocaremus. Hoc enim nomẽ à Iunone dicitur tractum, quòd Græcè Iuno ἥρα appellatur: & ideo [b] neſcio quis filius eius ſecundum Græcorum fabulas Heros fuerit nuncupatus, hoc uidelicet ueluti myſticum ſignificante fabu-
B la, quòd aer Iunoni deputetur, ubi uolunt cum dæmonibus heroas habitare, quo nomine appellant alicuius meriti animas defunctorum. Sed à contrario martyres noſtri heroes nuncuparentur, ſi, ut dixi, uſus eccleſiaſtici ſermonis admitteret: non quòd eis eſſet cum dæmonibus in aere ſocietas, ſed quòd eoſdẽ dæmones, id eſt aereas uincerent poteſtates: & in eis ipſam quicquid putatur ſignificare Iunonem, quæ non uſquequaq́ʒ inconuenienter à poetis inducitur inimica uirtutibus, [c] & cælum petentib.
C uiris fortibus inuida. Sed rurſus ei ſuccumbit infeliciter ceditq́ʒ Vergilius, ut cũ apud eum illa dicat: Vincor ab Ænea, ipſum Æneam admoneat Helenus quaſi conſilio religioſo, & dicat:

Iunoni cane uota libens, [d] dominamq́ʒ potentem
[e] Supplicibus ſupera donis.

Ex qua opinione Porphyrius, quamuis nõ ex ſua ſententia, ſed ex aliorum, bonum dicit deum uel genium non uenire in hominem, niſi malus fuerit ante placatus: tanquã
D fortiora ſint apud eos numina mala q̃ bona: quandoquidem mala impediunt adiutoria bonorum, niſi eis placata dent locũ, maliſq́ʒ nolentibus bona prodeſſe nõ poſſunt, nocere autẽ mala poſſunt, non ſibi ualentibus reſiſtere bonis. Non eſt iſta ueræ ueraciterq́ʒ ſanctæ religionis uia: non ſic Iunonẽ hoc eſt aereas poteſtates, piorũ uirtutibus inuidẽtes noſtri martyres uincũt. Non omnino, ſi dici uſitatè poſſet, heroes noſtri ſupplicibus donis, ſed uirtutibus diuinis Herã ſuperãt. [f] Commodius quippe Scipio Africanus eſt cognominatus, quòd uirtute Africam uicerit, quàm ſi hoſtes donis placaſſet, ut parcerent.

L. VIVES

Heroes & semidei a HEroas uocaremus.] Plato in Epinomide inter ordines deorum, quosdam statuit dæmonibus aereis minores, hominibus maiores: quos ἡμιθέους uocat, eosq; heroes esse nõ dubitãt: nam semideos illos nominant, generatosq; altero parente deo, altero mortali, ut ait idem Plato in Cratylo, quales sunt Hercules, Dionysius, Aeneas, Tyndaridæ, Aesculapius, Romulus: quo fit, ut cùm altero parente sint deo, multi nolint eos homines dici, sed plus quàm homines, & minus q̃ dæmonas. cuius sententiæ est Iamblichus Pythagoricus. Hierocles Stoicus, carmina quæ Pythagoræ nomine circumferuntur, alij Philolai Pythagorici esse tradunt, illa igitur carmina enarrans ex Platonis, ut ait, sententia, genere dæmonum & angelos & heroes comprehendit: ut quantum ad cælestes spectat, dicantur angeli: quantum ad terrestres, heroes: quantum ad medios, dæmones. Alios dicit indifferenter omnes illos angelos, dæmones & heroes nuncupare. Sed ex sententia Pythagoræ, inquit, heroes dæmones dici deorum filios. B Et profecto ita sunt heroes dæmones, ut genus illud aureũ, dæmones terrestres uocauit Hesiodus in ἔργοις. Nam quartũ genus hominum peius quidem illo aureo, sed tertio tamen præstantius heroes nominauit. homines autẽ tam hos q̃ illos, & semideos nominat, dicens:

ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται
ἡμίθεοι.
Diuinum genus heroum, cognomine dicti
Semidei.

Heros Vt appareat eosdem esse, de quibus Plato loquitur. Hi enim sunt ueteres illi uenerabiliores & excellentiores hominibus, qui fatidica naue cum Iasone nauigarunt, & qui militarunt ad Troiam. Nam Hesiodus ipse bellaces fuisse dicit: idcirco iracundi & uiolenti sunt crediti, sicut Menander inquit, quòd si quis transiret templum *Heroum* horum alicui sacrum, quod ἡρῷον dicebant, silentio ac ueneratione id fieri oportebat, ne in ira accenderet heros, tumultumq; aliquem moueret. C Erant enim heroa per Græciam frequẽtia, id est eximia uirtute uiris ædes erectæ. Cuiusmodi permultarum Pausanias meminit, ut Vlyssi, & Tantalo, & Acrisio. Latini quoq;, ut Plinius lib. xix. de heroo Sestico. Nomen herois Plato in Cratylo ab ἔρωτος deductũ existimat, id est ab amore: quod ex amore immortalis dei aduersus mortalem fœminã, aut immortalis fœminæ aduersus mortalem uirum genitus uideat. Aut ab ἐρεῖν, quod est dicere, q̃ oratores diserti fuerint, rexerintq; populos. Hierocles ab amore quidem, cæterum nõ quod amore sic geniti, sed q̃ amore pleni sint, & electi amatores dei, nosq; ad similem amorem erigunt. Nam præfecti sunt hominibus, ut Iamblichus ait idem Pythagoricus, eorumq; munus est uiuificare, ratiocinari, custodire animas, & eas è corporibus soluere. Sed has esse uires animi nostri, ideo illum esse suum unicuiq; dæmonem ostẽdimus. D Alij ab ἔρας, quæ est terra, heroas dictos existimant, quasi terrestres dæmones. Sic enim animas optimorũ uirorũ corporibus functas nominauit Hesiodus. Et Pythagoras, cùm iubet τούς τε καταχθονίους σέβε δαίμονας, Terrenos uenerare dæmonas. Interpres Homeri ab ἔρας mauult nominari, ἡ δὲ γῆ κατὰ διάλεκτον. ἐκ δὲ τῆς γῆς ἐπλάσθη τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Est, inquit, Era terra secundũ quandam linguã. Porrò è terra humanũ genus est fictũ. Capella lib. Nuptiarũ a. hoc totum quicquid inter nos & lunam interpatet locũ esse ait deorũ maniũ, & regnum ditis. Sed superiorem partem esse heroum, inferiorem maniũ: heroesq; qui ἡμίθεοι dicunt, animas gerere, & sacras mentes, indutas humana forma, magnisq; mundi cõmodis procreari, ut Herculem, Dionysium, Triptole A mum. Hinc ab ἥρα, id est, Iunone possunt uideri nominati, quòd eius regnum est aer, quò animas felicium ira Pythagoricos credere Hierocles testatur, illis uersiculis Pythagoræ siue Philolai:

ἢν δ' ἀπολείψας σῶμα ἐς αἰθέρ' ἐλεύθερον ἔλθῃς,
ἔσσεαι ἀθάνατος θεὸς ἄμβροτος, οὐκ ἔτι θνητός. hoc est,
Corpore deposito liberam si scandis in æthram,
Tunc deus æternus fies, mortalia linquens.

Verùm à Platone maximi diui nominãtur, credo quòd cùm crassiores illos putaret dæmonibus, hosq; uerè dixisset aereos, par esse existimauit, eorum naturã rei crassiori, q̃ sit aer attribuere, cõmodiorem aqua nullam inuenit. Est quoq; ἥρα regina, & regnorũ dea, dominãq; sæpe Latini interpretãtur, ut Verg. in 3. ita heroes, si ab hera sint nũcupati, quasi principales & regij possunt intelligi. b Nescio quis filius eius.] Videor mihi de hoc in Græcorum cõmentarijs legisse, nec satis tamen apud quem memini. Fortunæ plerũq; hæc sunt, potius q̃ uel eruditionis, uel diligẽtiæ, ut in Præfatione dixi. c Et B cælum petentibus uiris fortibus.] Vt Dionysio, Herculi, Aeneæ. d Dominamq; potentẽ.] Vertit id quod modo dicebam de hera. Nam illa etiam inferna Proserpina, quæ à Charonte apud Vergilium lib. 6. domina nuncupatur, Iuno est inferna. Iuno enim superna est quæ dicitur magna: & inferna, ut tradit Seruius. nam & ipse Dis pater Iupiter infernus nominat. Sic in nuptijs Orci & Proserpinæ turba illa umbrarum silentũ canit apud Claudianum libro secundo Raptus Proserpinæ:

Nostra parens Iuno, tuq; ò germane tonantis
Et gener, unanimis consortia ducite somni
Mutuaq; alternis innectite colla lacertis.

Et apud Lucianũ Protesilaus Diti ὦ ἡμέτερε Ζεῦ, ò noster Iupiter. e Supplicibus supera donis.] Ostendit poeta, inquit Donatus, maioris potẽtiæ inimicos obsequẽdo potius q̃ resistẽdo posse superari. f Commodius quippe Scipio.] Primus imperator qui ex prouincia à se deuicta cognomen reportauit, fuit P. Cornelius *Scipio Africanus* C Scipio P. filius, qui Hannibale uicto, & Africa subacta, Africanus est cognominatus. Mox eius frater Lucius Antiocho superato Asiaticus est dictus. Et loquor de imperatoribus: nam Gn. Martius è Coriolis expugnatis appellatus est Coriolanus: & de prouincijs, quoniã Sergius qui Fidenates uicit, dictus est Fidenas.

Vnde sit sanctis aduersum dæmones potestas, & unde cordis uera purgatio. Cap. XXII

VERA pietate homines dei aereã potestatẽ inimicã contrariamq; pietati exorcizando ejciunt, nõ placando: oẽs tentationes aduersitatesq; eius uincũt orando nõ ipsam, sed suum deũ ad- D uersus ipsam. Non enim aliquẽ uincit, aut subiugat, nisi societate peccati. In eius ergo nomine uincũt, qui hominẽ assumpsit egitq; sine peccato: ut in ipso sacerdote ac sacrificio fieret remissio peccatorũ: id est, per mediatorem dei & hominũ hominẽ Christum Iesum: per quem facta peccatorũ purgatione reconciliamur deo. Non enim nisi peccatis homines separanẽ à deo, quorũ in hac uita non fit nostra uirtute, sed diuina miseratione purgatio: per indulgentiam illius, nõ

per

per nostram potentiã: quia & ipsa quantu- A lacunq; uirtus, quæ dicitur nostra, illius est nobis bonitate cõcessa. Multum aũt nobis in hac carne tribueremus, nisi usq; ad eius depositionem [b] sub uenia uiueremus. Propterea ergo nobis per mediatorem præstita est gratia, ut polluti carne peccati, carnis peccati similitudine mundaremur. Hæc dei gratia, qua in nos ostendit magnam misericordiam suam, & in hac uita per fidem regimur, & post hanc uitam per ipsam speciem incommutabilis ueritatis ad perfectionem plenissimam perducemur.

L. VIVES

Exorcizare [a] EXorcizando efficiunt.] ἐξορκίζω, adiuro. Sic Augustinus ἐξορκισμὸν adiurationẽ uertit, & exorcistam adiuratorẽ, qui immundũ spiritũ adiurationibus pellit á catechumeno, anteq̃ sacræ aquæ admoueatur: ut ipse docet in Symbolo. Et est inter initiatiões tertia, quæ dicitur exorcistarum. Ordo est enim ex septem. De hoc & exorcismo ante baptismum tractat Petrus Lombardus lib. 4. Sententiarum theologicarum, sectione 8. & 24. [b] Sub uenia uiueremus.] Quia semper sub lege peccati, & obnoxij infirmitatibus, uitijsq;, ne quis se efferat. Nam quicquid bene agitur, aliunde est, nempe ex deo, cuius uenia peccatũ exuimus, & beneficio recte uiuimus.

De principijs, in quibus Platonici purgationem animæ esse profitentur. Cap. XXIII

DICIT etiã Porphyrius diuinis ora- D culis fuisse respõsum, nõ nos purgari lunæ teletis atq; solis: ut hinc ostenderetur nullorum deorũ teletis hominem posse purgari. Cuius enim teletæ purgant, si lunæ solisq; nõ purgant, quos inter cælestes deos præcipuos habẽt? Deniq; eodem dicit oraculo expressum, principia posse purgare, ne forte cùm dictũ esset nõ purgare teletas solis & lunæ, alicuius alterius dei de turba ualere ad purgandum teletæ crederẽtur. Quæ autem dicat esse principia tanq̃ Platonicus, nouimus. [a] Dicit enim deum patrẽ [b] & deum filium: quẽ Græcè appellat paternum intellectum, uel paternã mentem: de spiritu aũt sancto, aut nihil, aut non aperte aliquid dicit: quamuis quẽ alium dicat horũ medium, non intelligo. Si enim tertiam, [c] sicut Plotinus ubi de tribus principalibus substantijs disputat, animæ naturam etiam iste uellet intelligi: non utiq; diceret horum medium, id est patris & filij mediũ. Postponit quippe Plotinus animæ naturã paterno intellectui: iste autẽ cùm dicit medium, non postponit, sed interponit. Et nimirum hoc dicit ut potuit, siue ut uoluit: q̃d nos spiritum sanctum nec patris tantũ, nec filij tantum, sed utriusq; spiritum dicimus. Liberis enim uerbis loquũtur philosophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offensionem religiosarum aurium pertimescunt. Nobis autem [d] ad certam regulam loqui fas est, ne uerborum licentia etiã de rebus quæ his significantur, impiam gignat opinionem. Nos itaq; ita non dicimus duo uel tria principia, cùm de deo loquimur: sicut nec duos deos, uel tres nobis licitũ est B dicere: quamuis de unoquoq; loquẽtes, uel de patre, uel de filio, uel de spiritu sancto, etiam singulum quenq; deum esse fateamur. [e] Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani, eundem esse patrem, qui est & filius: & eundem esse spiritum sanctum, qui est & pater & filius: sed patrem esse filij patrem, et filium patris filium, & patris & filij spiritũ sanctum, nec patrem esse, nec filium. Verũ itaq; dictum est, non purgari hominem nisi principio, quamuis pluraliter apud eos sint dicta principia.

L. VIVES

Trinitatem an norint philosophi [a] DIcit enim deum patrem.] Torquẽt se anxiè per- C multi disputatione illa, Nouerint ne philosophi rationem aliquam diuinæ trinitatis. Principio ne nobis quidem, quibus est mysteriũ regni apertum, illuxit nisi radius quidam perexiguus illius immensæ lucis. Philosophi uerò prisci si quid dixerunt quod ad hanc rem faceret, iam obscurum id fuit, ut locutos potius eos, quàm intellexisse existimare par sit. Arcana enim illa nihil eis retegi attinebat. Satis uidetur fuisse ad unitatem dei, & cunctipotentiã noscendam peruenisse, si quid de trinitate sunt locuti in testimonium uenturæ pietatis dixisse ad sectatores suos magistrorum sententia premendos. Aristoteles scribit primo lib. De cælo & mundo, Pythagoricos in tribus posuisse perfectionẽ rerum, uelut principio, medio, & fine: & in deorum sacris hunc numerũ solitum usurpari. Vnde putantur esse illa uerba magæ apud Theocritum, εἰς τρὶς ἀποσπένδω, κὴ τρὶς τάδε πότνια φωνῶ. Sed Verg. expressius:

D Terna tibi hæc primum triplici diuersa colore
Licia circundo, terq; hæc altaria circum
Effigiem duco: numero deus impare gaudet.

Et princeps disciplinæ suæ Zeno λόγον dicit fatũ, & necessitatem, & deum, & animum Iouis. Sed Plato apertius uidetur locutus. Nam in sexto De republ. Socrates cùm satis sibi de ipsius boni natura uideretur disputasse, putaretq; maiorem esse rem, quàm ut posset dicendo explicare, inquit: ἀλλ', ὦ μακάριοι, αὐτὸ μὲν τί ποτ' ἐστὶ τἀγαθόν, ἐάσωμεν τὸ νῦν εἶναι. πλέον γάρ μοι φαίνεται ἢ κατὰ τὴν παροῦσαν ὁρμὴν ἐφικέσθαι τοῦ γε δοκοῦντος ἐμοὶ τὰ νῦν. ὃς δὲ ἔκγονός τε τοῦ ἀγαθοῦ φαίνεται, καὶ ὁμοιότατος ἐκείνῳ λέγειν θέλω, εἰ καὶ ὑμῖν φίλον, εἰ δὲ μή, ἐᾶν. Verùm quid ipsum bonũ sit, beati uiri, in aliud tempus differamus. Maius enim mihi uidetur, quàm ut hac intentione animi cõsequi possimus. Quod uerò hoc tempore malim explicare, illud est, quid sit boni ipsius filius,

A us, simillimus illius. Si modo id quoque uobis libet. nam alioqui relinquamus. Hoc loco Glauco uelle se declarat: nam dicendi de patre aliud futurum dicit commodius tempus. Tum Socrates de patre & filio boni disputaturum se præfatur, & post paucas interrogationes ait, bonum esse solem quendam, filiũ eius esse uelut uim uidendi, quam à sole habemus, & in epistola ad Hermiã: ἐπομνύντας σπουδῇ τε ἅμα μὴ ἀμούσῳ καὶ τῇ τῆς σπουδῆς ἀδελφῇ παιδείᾳ, καὶ τὸν τῶν πάντων θεὸν ἡγεμόνα τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα κύριον ἐπομνύντας. Iurãtes, inqt, studio Musis apto & sorore studij eruditione, per deũ ducẽ omniũ quæ sunt quæque futura sunt. Inde per ducis & causæ omnium patrẽ dominũ. Et in Epinomide λόγου τοῦ πάντων θειοτάτου meminit, id est sermonis omniũ diuinissimi, à quo dicit mundum esse constitutũ. De quo sunt ea quæ sequuntur. Hunc sermonem uir sapiẽs cùm est admiratus, accenditur amore, ut intelligat, quomodo futurus est beatus & uiuẽs, & post uitam. Nam illud ὂν non ad mundum referunt multi, sed ad λόγον. Et sic nos uertimus libro viij. De beatitudine secundum Platonem differentes. Plato igitur patrẽ apertius posuit uerbis, filium quoque: at tertiũ illud nulla ratione uocis putauit posse enunciari. Et si in ordine gradibusque diuinitatis mundi animam, quæ est tertia & postrema, à principio & filio principij mente profectam existimat. Animam uerò mundi si quis impẽsius Platoni faueret, posset facile defendere illum esse spiritum, qui ferebatur super aquas: quẽ uidẽtur illi facere susum per molem uniuersitatis omnibus uitam essentiamque impartientem. Et hæc sunt in diuinitate terna, de quis ad Dionysium αἰνιγματικῶς, ut præfaĩ, scribit. Circa omniũ regẽ cuncta sunt, & illius causa sunt omnia: eaque causa est bonorum omniũ, secunda uerò circa secunda, tertia circa tertia. Prætereo quæ sunt apud Mercuriũ, & ex hoc collecta apud Iamblichũ: nam res nobis tota est cũ Platonicis. Non possum tamẽ responsum Sarapidis præterire, qui consulẽti Thuli, qui in Aegypto regnauit bello Troiano, quis nam esset se beatior, fertur dixisse:

πρῶτα θεὸς, μετέπειτα λόγος, καὶ πνεῦμα σὺν αὐτοῖς.
σύμφυτα δὲ τρία, πάντα καὶ εἰς ἓν ἰόντα.

Principio deus est, tum sermo, & spiritus istis
Additur, æquæua hæc sunt, & tendentia in unum.

b Et deum filium.] Porphyrius sententiam Platonis explicans, ut Cyrillus contra Iulianum refert, tres substantias in essentia diuinitatis statuit, deum omniũ maximum atque optimum, deinde creatorem, tertium animam mundi: nec ulterius deitatẽ progredi. Creatorem Plato & Porphyrius πάτελον νοῦν uocãt: quod quamuis in tenebris, uidenĩ tamẽ poetæ attigisse, cùm Mineruam suam διὸς νοῦν faciunt, sine matre, de illius uertice ac capite productam sapientiã ipsam. c Sicut Plotinus.] Hic scripsit librũ De tribus personis siue substantijs, in quo primũ statuit æternum illud atque perfectum, quod secundum generauit, & mentem æternam itidem & perfectam. Alio in loco patrem mentem nominat, ut interdum Plato fecit, sed ab eo manasse uerbum: à quibus uniuersa sunt condita. Ita enim ait in principio lib. De prouidentia: οὕτω δὴ ἐκ τοῦ νοῦ, καὶ ἀπ' αὐτοῦ λόγου ἀνέστη τόδε τὸ πᾶν, ἐκ δίεσε. Itaque à mente ipsa, & ab eius sermone natum hoc uniuersum & digestum est. d Ad certam regulam loqui fas est.] Quasi ex religione, ex pietate est certo genere uti uerborũ. e Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani.] Hi dicebant eandem esse patris & filij personam, fulti dicto illo Christi: Pater & ego unum sumus.

De uno uero que principio, quod solã naturã humanam purgat atque renouat. Cap. XXIIII

Sed subditus Porphyrius inuidis potestatibus, de quib. & erubescebat, & eas libere redarguere formidabat, noluit ĩtelligere dñm Iesum Christum esse principiũ, cuius incarnatione purgamur. eum quippe in ipsa carne contẽpsit, quã propter sacrificiũ nostræ purgationis assumpsit, magnũ scilicet sacramentũ ea superbia nõ intelligẽs, quã sua ille humilitate deiecit, uerus benignusque mediator: in ea se ostendẽs mortalitate mortalib. quã maligni fallacesque mediatores nõ habẽdo se superbius extulerũt, miserisque hominib. adiutoriũ deceptoriũ uelut immortales mortalib. promiserũt. Bonus itaque uerusque mediator ostẽdit peccatũ esse malũ, nõ carnis substantiã uel naturã: quæ cũ anima hoĩs & suscipi sine peccato potuit, & haberi, & morte deponi, et in melius resurrectione mutari: nec ipsam mortẽ, quis esset pœna peccati, quã tñ pro nobis sine peccato ipse persoluit, peccãdo esse uitandã, sed potius si facultas daĩ, pro iustitia perferendã. Ideo enim soluere potuit moriẽdo peccata, quia & mortuus est, & nõ pro suo peccato. Hũc ille Platonicus nõ cognouit esse principiũ, nã agnosceret purgatoriũ. Neque enim caro principiũ est, aut anima humana, sed uerbũ per q̃d facta sunt omnia. Nõ ergo caro per seipsam mundat, sed per uerbũ à q̃ suscepta est, cũ uerbũ caro factũ est, & habitauit in nobis. Nã de carne sua manducãda mystice loquẽs, cũ hi q̃ nõ intellexerũt offensi recederẽt, dicẽtes: Durus est hic sermo, quis eũ potest audire? Respõdit manentib. cæteris: Spiritus est q̃ uiuificat, caro nõ prodest quicque. Principiũ ergo suscepta anima & carne, & animã credentiũ mũdat & carnẽ. Ideo quærentib. Iudæis quis esset, respondit se esse principiũ. Quod utique carnales infirmi peccatis obnoxij, & ignorãtiæ tenebris obuoluti, nequaquam percipere possemus, nisi ab eo mũdaremur atque sanaremur, per hoc q̃d eramus, & non eramus. Eramus enim homines, sed iusti nõ eramus. In illius aũt incarnatione natura humana erat, sed iusta, nõ peccatrix erat. Hæc est mediatio, qua manus lapsis iacẽtibusque porrecta est: hoc est semen dispositum per angelos, in quorum edictis & lex dabatur, qua & unus deus coli iubebatur, & hic mediator uenturus promittebatur.

L. VIVES

a RESpōdit se esse principiū.] Græcè est, τὴν ἀρχήν. Augustinus principium uult esse filium, sed non aliud principium quàm patrem, ut nec alium deum: idq; putat significari per τὴν ἀρχήν. De qua re Laurentius & Erasmus ex ratione uocis disputāt, nō posse τὴν ἀρχὴν esse nomē, sed aduerbiū: ut sit primùm, uel principio. Et profectò, ut quod ipse sentio, paucis dicā: tametsi obscura est hæc loquendi formula, ac nescio an ex Hebraismo petita, ut alia in nouo instrumento cōplura, tñ nō uidetur Christus significare se principium esse. Sed cùm rogatus quis esset, nulla se nominis ratione posset ad captum duntaxat illorum explicare, considerādum uniuscuiusq; animo reliquit, qualē existimaret esse, nō quem uideret, sed cuius uerba audiret: qualem illū, qui corpore, quem cerneret, contectus, talia proferret. Erat enim deus humana facie latēs, qui loquebat̄, à quo magna illa proficiscebāt̄, & admirabilia. Itaq; ait: Principio B ego sum ille, qui mortali corpore uelut instrumēto utēs loquor uobis: nō iam per angelum iubens, sed per meipsum. Itaq; hæc responsio non est illius olim exhibitæ Moysi absimilis, ἐγώ εἰμι ὤν. Ego sum ens, nisi quòd illa erat maiestatis dei, & essentiæ eius simplicis: hæc recentior, dei qui humanā sibi formam adiunxerat.

Omnes sanctos & sub legis tēpore, & sub prioribus seculis in sacramento & fide Christi iustificatos fuisse. Cap. XXV

HVIVS sacramēti fide etiā iusti antiqui mūdari piè uiuēdo potuerūt: nō solum antequàm lex populo Hebræo daret̄, neq; enim eis prædicator deus uel angeli defuerunt, sed ipsius quoq; legis C tēporibus, quāuis in figuris rerū spiritaliū habere uiderent̄ promissa carnalia, propter quod uetus dicit̄ testamentū. Nam & prophetæ tūc erant, per quos sicut & per angelos eadē promissio prædicata est, & ex illorum numero erat, cuius tā magnā diuinàq; sententiam de boni humani fine paulo antè cōmemoraui: Mihi aūt adhærere deo bonū est.[a] In quo planè Psalmo duorū testamentorū, quæ dicunt̄ uetus & nouū, satis est declarata distinctio. Propter carnales eñ terrenasq; promissiones, cùm eas impijs abun D dare cōspiceret, dicit[b] pedes suos penè fuisse cōmotos, & effusos in lapsum propemodum gressus suos, tanquàm frustra deo ipse seruisset, cū ea felicitate quā de illo expectabat, contēptores eius florere perspiceret: seq; in rei huius inquisitiōe laborasse, uolentē cur ita esset apprehendere, donec intraret in sanctuariū dei, & intelligeret in nouissima eorum, qui felices uidebant̄ errāti.[c] Tunc eos intellexit in eo quòd se extulerūt, sicut dicit, fuisse deiectos, & defecisse ac perisse propter iniquitates suas: totumq; illud culmē tēporalis felicitatis ita eis factū tanquàm somniū cui

A gilantis, qui se repente inuenit suis quæ somniabat fallacib. gaudijs destitutū. Et quoniam in hac terra uel ciuitate terrena magni sibi uidebantur: Domine, inquit, in ciuitate tua imaginē illorū ad nihilū rediges. Quid huic tamē utile fuerit, etiā ipsa terrena nō nisi ab uno uero deo quærere, in cuius potestate sunt omnia, satis ostēdit, ubi ait: Velut pecus factus sum apud te, & ego semper tecum. Velut pecus dixit, utiq; nō intelligēs. Ea quippe à te desiderare debui, quæ mihi cū impijs nō possunt esse cōmunia: quibus eos cū abundare cernerē, putaui me incassū tibi seruisse, quādo & illi hæc haberēt, qui tibi seruire noluissent. Tamē ego semper tecum, qui etiā in taliū rerū desiderio deos alios nō quæsiui. Ac per hoc sequit̄: Tenuisti manū dexteræ meæ, & in uoluntate tua deduxisti me, & cū gloria assumpsisti me: tanquā ad sinistrā cūcta illa pertineāt, quę abūdare apud impios cùm uidisset, penè collapsus est. Quid enim mihi est, inquit, in cælo, & à te quid uolui super terrā? Reprehendit seipsum, iusteq; sibi displicuit: quia cū tā magnū bonū haberet in cælo, quod post intellexit, rem transitoriā, fragilem, & quodāmodo luteā felicitatē à suo deo quæsiuit in terra.[d] Defecit, inquit, cor meū, & caro mea deus cordis mei: defectu utiq; boni ab inferiorib. ad superna. Vnde in alio Psalmo dicit̄: Desiderat & deficit aīa mea in atria dñi. Itē in alio: Defecit in salutare tuum aīa mea. Tamē cùm de utroq; dixisset, id est de corde & carne deficiēte, nō subiecit: Deus cordis mei & carnis meæ, sed deus cordis mei. Per cor quippe caro mundat̄. Vnde dicit dñs: Mundate quæ intus sunt, & quæ foris sunt mūda erūt. Partē deinde suam dicit ipsum deū, nō aliquid ab eo, sed ipsum. Deus, inquit, cordis mei, & pars mea deus in secula. Quod inter multa quæ ab hominibus eligunt̄, ipse illi placuerit eligēdus.[e] Quia ecce, inquit, qui se lōge faciūt à te, peribūt:[f] perdisti omnē qui fornicat̄ abs te: hoc est, qui multorū deorū uult esse prostibulū. Vnde sequit̄ illud, propter quod & cætera de eodem Psalmo dicēda uisa sunt: Mihi aūt adhærere deo bonū est: nō longe ire, non per plurima fornicari. Adhærere aūt deo tunc perfectū erit, cùm totū quod liberandū est, fuerit liberatū. Nunc uerò fit illud quod sequitur:

quitur: Ponere in deo ſpem meā. Spes enim
quæ uidetur, nō eſt ſpes. Quod enim uidet
quis, quid ſperat? ait Apoſtolus. Si autē q̄d
nō uidemus ſperamus, per patientiā expe-
ctamus. In hac aūt ſpe nūc cōſtituti agamus
quod ſequit̄: & ſimus nos quoq; pro modu
lo noſtro angeli dei, id eſt nūcij eius, annun
ciantes eius uoluntatē: & gloriā gratiamq;
laudantes. Vnde cū dixiſſet: Ponere in deo
ſpem meā: addidit, ut annunciē oēs laudes
tuas in portis filiæ Sion. Hæc eſt glorioſiſſi
ma ciuitas dei, hæc unū deū nouit & colit:
hanc angeli ſancti annunciauerunt, qui nos
ad eius ſocietatē inuitauerūt, ciuesq; ſuos in
illa eſſe uoluerūt: quibus non placet ut eos
colamus tanq̄ noſtros electos deos, ſed cū
eis & illorū & noſtrū deū: nec eis ſacrifice-
mus, ſed cū ipſis ſacrificiū deo ſimus. Nullo
itaq; dubitāte, qui hæc depoſita maligna ob
ſtinatione conſiderat, oēs immortales bea-
ti, qui nobis nō inuident: neq; enim ſi inui-
derēt, eſſent beati, ſed potius nos diligūt, ut
et nos cū ipſis beati ſimus: plus nobis fauēt,
plus adiuuāt, quando unū deū cum illis co-
limus, patrē & filium & ſpiritū ſanctum, q̄
ſi eos ipſos per ſacrificia coleremus.

L. VIVES

a IN quo planè Pſalmo.] Hic eſt Pſalmus lxxij. ſubli-
mis diuinusq; ſolutione ueteris philoſophorū quę
ſiti, cur præſidente uniuerſitate mūdi deo ſapiētiſsi-
mo & optimo, malis bona, & contrà bonis mala cōtin-
gunt? Vnde eſt illud dilemma Epicureorū: Si deus eſt,
unde mala? Si nō eſt, unde bona? Auguſt. aliquot eius
uerſus enarrat: nos ſeruata inſtituta breuitate nonnulla
interdum adijciemus. b Pedes ſuos penè fuiſſe cō-
motos.] Vel cōcuſſos indignitate rei, & cōmotione ani
mi, uel ad tranſeundū in alterā uiam, cùm ſuſpicaretur
parum ſe hac profeciſſe. c Tunc eos intellexit.] Om
nia in futurum ſeruantur operta, inquit Sapiens. Tunc
bonis proderit bene uixiſſe, malis oberit uixiſſe male:
tunc bonis euenire bona, malis mala liquebit. Nam ea
demum uera ſunt, & bona & mala. d Defecit, in-
quit, cor meum.] Hoc eſt optimi & ſanctiſsimi uiri, ut
deficientibus in eo corpore uiribus, robore, cōſilio, ſu-
perſit tamen ſemper religio, & ſit pars eius deus in æter
num: abeuntibusq; cæteris rebus, ſolus deus in eo re-
maneat. Hoc quantū nobis uidetur Auguſtinus loqui-
tur de defectu animæ, & uelut exanimatione, quæ ex
deſiderio rerum cæleſtium naſcitur. Languet enim ani-
mus amans, & ſubinde linquitur uirtute ſua: cùm de re
quam amat, impenſe cogitat. Aliter quoq; ſic, ut uires &
conſilium circa res ſeculi deſtituant bonum uirum, hæ-
reat tamen ſemper illius menti deus, & ſpretis contem-
ptisq; omnibus, tū corporis dotibus, tum fortuitis, uni
ca hæreditas, & ſolæ illius opes ſint deus. e Quia ec-
ce, inquit, qui ſe longe faciunt.] Bonum eſt ergo hærere
illi, à quo ſi quis abſceſſerit, perijt. f Perdidiſti omnē
qui fornicatur abs te.] Debet eſſe anima noſtra uni deo
dicata, & illius ſponſa: quòd ſi adulteretur, ut ſe ad cu-
A ras cupiditatesq; rerum mundi abijciet, deo neglecto,
tanquam impudica mulier à uiro reijcitur, & repudia-
tur. Hic eſt interitus animæ, cùm à uita ſua diſcedit.

De incōſtantia Porphyrij inter confeſſionē ueri dei & cultum dæmonū fluctuantis. Cap. XXVI

NESCIO quomodo, quantū mihi
uidet̄, ꝓ amicis ſuis theurgis eru-
beſcebat Porphyrius. Nam iſta ut
cunq; ſapiebat, ſed cōtra multorū deorum
cultū deum uerū non libere defendebat. Et
angelos quippe alios eſſe dixit, q̄ deorſum
deſcendētes hominib. theurgicis diuina ꝓ-
nuncient: alios aūt qui in terris ea quæ pa-
B tris ſunt, et altitudinē eius profunditatemq;
declarēt. Num igit̄ hos angelos, quorū mi-
niſterium eſt declarare uoluntatē patris, cre
dendū eſt uelle nos ſubdi, niſi ei, cuius no-
bis annunciāt uoluntatē? Vnde optime ad
monet etiam ipſe Platonicus, imitādos eos
potius q̄ inuocandos. Non itaq; debemus
metuere, ne immortales & beatos uni deo
ſubditos, non eis ſacrificando offendamus.
Quod enim nō niſi uni uero deo deberi ſci-
unt, cui & ipſi adhærēdo beati ſunt: procul
dubio neq; per ullā ſignificantē figurā, neq;
C per ipſam rē quæ ſacramētis ſignificat̄, ſibi
exhiberi uolūt. Dæmonū eſt hęc arrogātia
ſuperborū atq; miſerorū, à quibus longe di
uerſa eſt pietas ſubditorū deo, nec aliunde
q̄ illi adhærēdo beatorū. Ad quod bonum
percipiendū, etiā nobis ſyncera benignitate
oportet ut faueāt: neq; ſibi arrogēt, quo eis
ſubijciamur: ſed eum annūcient, ſub q̄ eis in
pace ſociemur. Quid adhuc trepidas ô phi-
loſophe aduerſus poteſtates & ueris uirtu-
tib. & ueri dei munerib. inuidas habere libe
ram uocē? [a] Iam dixiſti angelos, qui patris
annunciāt uoluntatē, ab eis angelis eſſe di-
D uerſos, qui ad theurgicos homines, neſcio
qua deducti arte deſcendunt. Quid adhuc
eos honoras, ut dicas pronunciare diuina?
Quæ tandē diuina pronunciāt, qui nō uo-
luntatē patris nunciāt? [b] Nempe illi ſunt, q̄s
ſacris precib. inuidus alligauit, ne præſtaret
animę purgationē: nec à bono, ut dicis, pur
gare cupiētes ab illis uinculis ſolui, & ſuæ
poteſtati reddi potuerunt. Adhuc dubitas
hæc maligna eſſe dæmonia: uel te fingis for
taſſe neſcire dū nō uis theurgos offendere,
à quibus curioſitate deceptus, iſta pernicio-
ſa & inſana pro magno beneficio didiciſti.
Audes

Audes istam inuidam, non potentiam, sed pestilentiã, non dicam dominã, sed quod tu fateris ancillam potius inuidorũ, isto aere transcenso leuare in cęlum, & inter deos uestros etiã sidereos collocare, uel ipsa quoq; sidera his opprobrijs infamare?

L. VIVES

a IAm dixisti angelos.] In antiquis codicibus sic habetur: Iam distinxisti angelos, qui patris annunciãt uoluntatẽ, ab eis angelis qui ad theurgicos: & idem utrobiq; significatur. b Nempe illi sunt quos sacris precibus.] Nam antea dictum est impediri bonum dæmonem à malo: nec uenturum hunc, nisi prius ille propitiatus discedat. Et de Chaldæo narrauit, cuius purgationem inuidus quidam impediuit.

De impietate Porphyrij, qua etiam Apuleij transcendit errorem. Cap. XXVII

QVANTO humanius & tolerabilius cõsectaneus tuus Platonicus Apuleius errauit, qui tantummodo dæmones à luna & infra ordinatos agitari morbis passionũ mentisq; turbelis, honorans quidem eos, sed uolens nolensq; confessus est: deos tamẽ cęli superiores ad ætherea spatia pertinẽtes: siue uisibiles, quos cõspicuos lucere cernebat, solẽ ac lunã & cætera ibidẽ lumina: siue inuisibiles, quos putabat ab omni labe istarũ perturbationũ alienos, quanta potuit disputatione discreuit. C Tu autem didicisti hoc nõ à Platone, sed à Chaldæis magistris tuis, ut in æthereas uel empyreas mũdi sublimitates, & firmamẽta cælestia extolleres uitia humana, ut possent dij uestri theurgis pronũciare diuina: quib. diuinis te tamen per intellectualẽ uitã facis altiorẽ, ut tibi uidelicet tanquã philosopho theurgicę artis purgationes nequaq̃ necessariæ uideantur, sed alijs: eas tamen importas, ut hanc ueluti mercedem reddas magistris tuis, q̃ eos qui philosophari nõ possunt, ad istas seducis, quæ tibi tanq̃ superiorũ capaci esse inutilia cõfiteris: ut uidelicet quicunq; à philosophiæ uirtute remoti sunt, quæ ardua nimis, atq; paucorũ est, te autore theurgicos homines, à quibus nõ quidem in anima intellectuali, uerũ saltem in anima spiritali purgentur, inquirant. Et quoniam istorum quos philosophari piget, incomparabiliter maior est multitudo, plures ad secretos & illicitos magistros tuos, q̃ ad scholas Platonicas uenire cogantur. Hoc enim tibi immundissimi dæmones, deos æthereos se esse fingentes, quorũ prędicator & angelus

A factus es, promiserunt: quod in anima spiritali theurgica arte purgati, ad patrem quidem nõ redeunt, sed super aereas plagas inter deos æthereos habitabunt. Non audit ista hominũ multitudo, propter quos à dæmonũ dominatu liberãdos Christus aduenit. In illo enim habẽt misericordissimã purgationẽ, & mentis, & spiritus, & corporis sui. Propterea quippe totum hominẽ sine peccato ille suscepit, ut totũ quo constat homo, à peccatorũ peste sanaret. Quẽ tu quoque utinã cognouisses, eiq; te potius, q̃ uel tuæ uirtuti, quę humana, fragilis, & infirma est, uel perniciosissimæ curiositati sanandũ B tutius cõmisisses. Non enim te decepisset, [a]quem uestra, ut tu ipse scribis, oracula sanctum immortalemq; confessa sunt. De quo etiam poeta nobilissimus, poeticẽ quidem, quia in alterius adumbrata persona: ueraciter tamen, si ad ipsum referas, dixit:

[b]Te duce, si qua manent sceleris uestigia nostri,
Irrita perpetua soluẽt formidine terras.

Ea quippe dixit, quæ etiã multũ proficientium in uirtute iustitię possunt, propter huius uitæ infirmitatẽ, & si nõ scelera, scelerũ tamen manere uestigia, quæ non nisi ab illo saluatore sanantur, de quo iste uersus expressus est. [c]Nam hoc utiq; non à seipso dixisse Vergilius in Eclogæ ipsius quarto ferme uersu indicat, ubi ait:

Vltima Cumæi uenit iam carminis ætas.

Vnde hoc à Cumæa Sibylla dictum esse incũctanter apparet. Theurgi uerò illi, uel potius dæmones, deorũ species figurasq; fingentes, inquinant potius q̃ purgant humanum spiritũ falsitate phantasmatũ, & deceptoria uanarũ ludificatione formarũ. Quomodo enim purgent hominis spiritum, qui D immundũ habent propriũ? Alioquin nullo modo carminib. inuidi hominis ligarentur: ipsumq; inane beneficiũ quod præstaturi uidebantur, aut metu premerent, aut simili inuidentia denegarent. Sufficit, q̃ purgatione theurgica, neq; intellectualem animam, hoc est mentẽ nostrã, dicis posse purgari, & ipsam spiritalẽ, id est nostræ animæ partẽ, mẽte inferiorẽ, quam tali arte purgari posse asseris, immortalẽ tamẽ, æternamq; non posse hac arte fieri confiteris. Christus aũt uitam promittit ęternã: unde ad eũ mun

dus, uobis quidem stomachantibus, mirantibus tamẽ stupentibusq; concurrit.[d]Quid prodest q̃ negare nõ potuisti errare homines theurgica disciplina, & quamplurimos fallere per cæcam, insipientemq; sententiã, atque esse certißimum errorem, agendo & supplicando ad principes, angelosq; decurrere? Et rursum quasi ne operam perdidisse uidearis ista dicendo, mittis homines ad theurgos, ut per eos animæ spiritales purgentur illorum, qui non secundum intellectualem animum uiuunt.

L. VIVES

a Qvem uestra, ut tu ipse scribis, oracula.] De hoc libro xx. b Te duce, siqua manent.] De Asinio Pollione consule ad bella ciuilia refert Seruius, ut futurus sit illo consule finis eorum, soluanturq; terræ perpetua eorum formidine. sed diuturna fuerunt post eũ qui fuit consul cum Gn. Domitio Aenobar. iiij. anno triumuiratus. c Nam hoc utiq;.] Tota illa Ecloga sumpta est de carminibus Sibyllinis, quæ cùm essent de Christo dicta, tempusq; esset ænigmatis quibusdam subsignificatũ, eaq; intelligeret Verg. & uideret aduentare, de aliquo ex principibus Rom. existimabat esse dicta, & huius Polliõis filio Salonino attribuit. d Quid enim prodest.] Alibi sic: quod quia negare non potuisti errare homines etiam, sed sic melius. Quod quia negare non potuisti, intantum à teipso dissentis, ut primum doceas.

Quibus persuasionibus Porphyrius obcæcatus non potuerit ueram sapientiã, quæ est Christus agnoscere. Cap. XXVIII

Mittis ergo homines in errorem certißimũ.[a]Neq; hoc tantũ malum te pudet, cũ uirtutis & sapientiæ te profitearis amatorẽ. Quam si uere ac fideliter amasses, Christum dei uirtutem & dei sapientiã cognouisses:[b]nec ab eius saluberrima humilitate tumore inflatus uanæ scientiæ resiluisses. Confiteris tamẽ etiã spiritalem animã sine theurgicis artib. & sine teletis, quibus frustra discendis elaborasti,[c]posse cõtinentiæ uirtute purgari. Aliquando etiam dicis, q̃ teletæ nõ post mortẽ eleuant animã ut iam: nec eidem ipsi quam spiritalem uocas aliquid post huius uitæ finem prodesse uideant:[d]& tamẽ uersas hæc multis modis, & repetis, ad nihil aliud, quantũ existimo, nisi ut talium quoq; rerum quasi peritus appareas, & placeas illicitarũ artiũ curiosis, uel ad eas facias ipse curiosos. Sed bene est quòd metuẽdam dicis hanc artem[e]uel legum periculis,[f]uel ipsius actionis. Atque utinam hoc saltem abs te miseri audiãt, & inde ne illic absorbeantur abscedant, aut

A eò penitus non accedant. Ignorantiam certe & propter eam multa uitia per nullas teletas purgari dicis, sed per solum πατρικὸν νοῦν, id est paternam mentẽ siue intellectũ, qui paternæ est uoluntatis conscius. Hinc autem Christum esse nõ credis, contemnis enim eum propter corpus ex fœmina acceptum, & propter crucis opprobrium, excelsam uidelicet sapientiam, spretis atque abiectis infimis, idoneus de superioribus carpere. At ille implet, quod prophetæ sancti de illo ueraciter prædixerunt: Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentiũ
B reprobabo. Non enim suam in eis perdit et reprobat, quam ipse donauit, sed quam sibi arrogant, qui nõ habent ipsius. Unde commemorato isto prophetico testimonio, sequitur & dicit Apostolus: Ubi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor huius seculi? Nónne stultam fecit deus sapiẽtiam huius mundi? Nam quoniam in dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam deum, placuit deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes. Quoniam quidem Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quæ
C runt. Nos autem prædicamus, inquit, Christum crucifixum: Iudæis quidem scandalũ, gentibus autem stultitiam.[b]Ipsis uerò uocatis Iudæis & Græcis, Christum dei uirtutẽ & dei sapientiam:[c]quoniam quod stultum est dei, sapientius est hominibus: & quod infirmũ est dei, fortius est hominibus. Hoc quasi stultum & infirmũ tanquam sua uirtute sapientes fortésque contemnunt. Sed hæc est gratia, quæ sanat infirmos, non superbe iactãtes falsam beatitudinẽ suam, sed humiliter potius ueram miseriã confitẽtes.

L. VIVES

a Neq; hoc tantũ malum te pudet.] Vetus loquendi mos, sed quem etiam recentiores usurparũt.
D b Nec ab eius saluberrima humilitate.] Fuit enim prius imbutus pietate nostra, à qua postea desciuit, magnaq; rabie in eam inuectus est. c Posse continentiæ uirtute purgari.] In libris De abstinentia animalium scribit, continentia & frugalitate uitæ mentem humanam efferri, ac deo coniungi. Sed hæc elegantius Plato & doctius in Charmide: quo loco docet, curationem animæ temperantia fieri, eamq; unicam esse animi affecti medelam, nec aliis incantationibus sordes animi elui. d Et tamen uersas hæc multis modis & repe.] Ea est Porphyrii ταυτολογία plenißima fastidii & nauseæ, quam licet uel ex quinq; eius uocibus intelligere, quæ sunt in omniũ manibus. e Vel legũ periculis.] Nam & Plato de ea cauit. Et leges ciuiles pœnas illi constituerunt. f Vel ipsius actionis.] Nam periculosa

res

res est, nisi ritè exerceatur. Irritantur enim dæmones, & magna inferunt mala imperitè excitanti: quod multis horrendis exemplis ostenderunt, quippe amant perfectam impietatem, à qua difficilis sit ad pietatem recursus. Ideo terroribus ad eam homines impellũt. g Vbi conquisitor huius seculi.] De philosophis intellige, qui maximo studio res naturæ conquisierũt. Græcè est συζητητής, quod etiam disputatorē sonat, ut ad molestas illas & immodicas philosophorum disputationes referatur. h Ipsis uerò uocatis.] Vocatis ad pietatem, & destinatis ciuibus regni. i Quoniam quod stultum est dei.] Vulgatius crucem appellat insipientem, utpote quæ insipiens sit uisa, hæc tamē est hominibus sapientior. Siquidem philosophos constat frigidis & inutilibus rebus uacasse, crucem uerò mundo peperisse salutem. Et quod dei est, eo uidet̃ infirmius, quia impotentia quadam uisus sit cruci affixus, sed id longe est hominibus fortius. Nec ob id solũ, quia quo magis annitentibus multis huius nomē extinguere, eo plurimũ pollet & floret: sed quia per hunc, qui uisus infirmior, fortis dæmon ille uinctus est & coercitus.

De incarnatione domini nostri Iesu Christi, quā confiteri Platonicorum erubescit impietas. Cap. XXIX

PRAEDICAS patrē & eius filium, quem uocas paternũ intellectum seu mentem: & horum medium, quem putamus te dicere spiritum sanctum, & more uestro appellas tres deos. Vbi, etsi uerbis indisciplinatis utimini, uidetis tamē qualitercunq;, & quasi per quædam tenuis imaginationis umbracula, quo nitendũ sit: sed incarnationem incommutabilis filij dei, qua saluamur, ut ad illa quæ credimus, uel ex quãtulacunq; parte intelligimus, peruenire posimus, non uultis agnoscere. Itaque uidetis utcunq;, etsi de longinquo, etsi acie caligante, patriam, in qua manendum est, sed uiam qua eundum est non tenetis. Confiteris tamen gratiam, quandoquidem ad deum per uirtutem intelligentiæ perueni re, paucis dicis esse concessum. Non enim dicis, paucis placuit, uel pauci uoluerunt, sed cùm dicis esse concessum, proculdubio dei gratiam, non hominis sufficientiam confiteris. Vteris etiã hoc uerbo apertius, ubi Platonis sententiam sequens, nec ipse dubitas, in hac uita hominem nullo modo ad perfectionem sapientiæ peruenire, secundũ intellectum tamē uiuentibus omne quod deest, prouidentia dei, & gratia post hanc uitam posse compleri. O si cognouisses dei gratiã per Iesum Christum dominum nostrum, ipsamq; eius incarnationem, qua hominis animam corpusq; suscepit, summũ esse exemplũ gratiæ uidere potuisses. Sed quid faciã?

A Scio me frustra loqui mortuo: sed quãtum ad te attinet. Quantum autem ad eos, qui te magnipendunt, & te uel qualicunq; amore sapientiæ, uel curiositate artium, quas nõ de buisti discere, diligũt: quos potius in tua cõpellatione alloquor, fortasse nõ frustra. Grãtia dei non potuit gratius commendari, q̃ ut ipse unicus dei filius in se incommutabiliter manēs, indueretur hominem, & spem dilectionis suæ daret hominibus, homine medio: qua ad illum ab hominibus ueniretur, qui tam longe erat immortalis à mortalibus, incommutabilis à commutabilibus:
B iustus ab impijs, beatus à miseris. Et quia naturaliter indidit nobis, ut beati immortalesq; esse cupiamus, manens beatus, suscipiensq; mortalem, ut nobis tribueret quod amamus, perpetiendo docuit contemnere quod timemus. Sed huic ueritati, ut posse tis acquiescere, humilitate opus erat, quæ ceruici uestræ difficillime persuaderi potest. Quid enim incredibile dicitur, præsertim uobis qui talia sapitis, quib. ad hoc credendũ uosipsos admonere debebatis? quid
C inquam uobis incredibile dicitur, cùm deus dicitur assumpsisse humanam animam & corpus? Vos certe tantum tribuitis animæ intellectuali, quæ anima utiq; humana est, ut eam consubstantialē paternæ illi menti, quem dei filium cõfitemini, fieri posse dicatis? Quid ergo incredibile est, si aliqua una intellectualis anima modo quodam ineffabili & singulari, pro multorum salute suscepta est? Corpus uerò animæ cohærere, ut homo totus & plenus sit, natura nostra ipsa teste cognoscimus. Quod nisi usitatissi
D mum esset, hoc profecto esset incredibilius. Facilius quippe in fidem recipiendum est: etsi humanàm diuino, etsi mutabile incommutabili, tamen spiritum spiritui, aut ut uerbis utar quæ in usu habetis, incorporeum, incorporeo, quàm corpus incorporeo cohærere. An forte uos offendit inusitatus corporis partus ex uirgine? Neq; hoc debet offendere, imò potius ad pietatem suscipiendam debet adducere, quod mirabilis mirabiliter natus est. An uerò, quòd ipsum corpus morte depositum, & in melius resurrectione mutatũ, iam incorruptibile atq; immortale in superna subuexit? Hoc fortasse credere recusatis, intuentes Porphyrium in

his ipsis libris, ex quibus multa posui, quos De regressu animæ scripsit, tam crebrò pręcipere, omne corpus esse fugiendum, ut anima possit beata permanere cū deo. Sed ipse potius ista sentiens corrigēdus fuit, præsertim cùm de anima mundi huius uisibilis, & tam ingētis corporeę molis, cum illo tam incredibilia sapiatis. [b]Platone quippe autore, animal esse dicitis mundū, & animal beatissimū, quod uultis esse etiā sempiternū. Quomodo ergo nec unquā soluetur à corpore, nec unquā carebit beatitudine, si ut anima beata sit, corpus est omne fugiendum? Solem quoq; istum & cætera sidera, nō solum in libris uestris corpora esse fatemini, quod uobiscū omnes homines & conspicere non cunctantur, & dicere: uerumetiam altiore, ut putatis peritia, hæc esse animalia beatissima perhibetis, & cum his corporibus sempiterna. Quid ergo est quòd cùm uobis fides Christiana suadetur, tunc obliuiscimini aut ignorare uos fingitis, qd disputare aut docere soleatis? Quid causę est cur propter opiniones uestras, quas uosipsi oppugnatis, Christiani esse nolitis, nisi quia Christus humiliter uenit, & uos superbi estis? Qualia sanctorū corpora in resurrectione futura sint, potest aliquanto scrupulosius inter Christianarū scripturarum doctissimos disputari, futura tamē sempiterna minime dubitamus: [c]& talia futura, quale resurrectionis suæ Christus demōstrauit exēplo. Sed qualiacūq; sint, cū incorruptibilia prorsus & immortalia nihiloq; animę cōtemplationem qua in deū figit, impedientia prędicent: uosq; etiā dicatis esse in cælestib. immortalia corpora immortaliter beatorū: quid est q ut beati simus omne corpus fugiendum esse opinamini, ut fidē Christianā quasi rationabiliter fugere uideamini, nisi qa illud est, quod iterū dico, Christus est humilis, uos superbi? an forte corrigi pudet? Et hoc uitiū nō nisi superborū est. Pudet uidelicet doctos hoīes [d]ex discipulis Platonis fieri discipulos Christi, qui piscatorem suo spiritu docuit sapere ac dicere: In prīcipio erat uerbum, & uerbū erat apud deum, et deus erat uerbum. hoc erat in principio apud deum. Omnia per ipsum facta sunt, [e]& sine ipso factum est nihil. Quod factum est in ipso uita erat, & uita erat lux hominū, & lux in tenebris A lucet, & tenebrę eā nō cōprehenderūt. [f]Quod intium sancti Euangelij, cui nomen est secundum Ioānem, quidam Platonicus, [g]sicut à sancto sene Simpliciano, qui postea Mediolanensi ecclesiæ præsedit episcopus, solebamus audire, aureis literis conscribendum, & per omnes ecclesias in locis eminētissimis proponendū esse dicebat. Sed ideo uiluit superbis deus ille magister: quia uerbum caro factum est, & habitauit in nobis: ut parum sit miseris quod ægrotant, nisi se in ipsa ægritudine etiam extollāt: & de medicina qua sanari poterant, erubescant. B Nō enim hoc faciunt, ut erigantur, sed ut cadendo grauius affligantur.

L. VIVES

a VBi Platonis sententiam.] In Phedone & Epinomide, quam nos libro 8. exposuimus. b Platone quippe autore.] In Timæo mundum animantem, sidera quoq; animantia esse & beata scribit. c Et alia futura, quale sua resurrectione Christus.] Nullis morbis, nullis uitijs, nulli morti obnoxium, agile, particeps beatitudinis animæ. Sic Apostolus ad Philippenses 3. Seruatorē expectamus dominum nostrum Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ, ut configuretur corpori claritatis suæ. d Ex discipulis Platonis fieri discipulos Christi.] Quæ est ista tam insolens iactatio sapientiæ? Ceu uerò erubuerit Pla- C to magistrum habere Socratem, qui nihil se scire profitebatur, & non per totā uitam gloriatus sit discipulum se fuisse marmorarij, totamq; suam illam tam late patentem sapientiam præceptoris esse: & non ipse Socrates apud Platonem & Xenophontem principes scholę illius multa referat in Aspasiam & Diotimam magistras. e Et sine ipso factū est nihil.] Græci sic distinguunt: Et sine ipso factum est nihil, quod factum est. quasi redit in nihilum, nisi conseruetur cura regentis. Quod etiam philosophi senserunt, & sic dispunctum legi in exemplari Coloniēsi. de qua re nihil nūc pronuncio. f Quod initium sancti Euangelij.] Aug. lib. Confes. 8. ait, se in libris Platonicorum legisse, etsi non eisdem uerbis sententiam Euangelij diui Ioānis: In principio erat uerbū. Amelius autē Platonicus sic inquit: Atq; hoc erat illud uerbum, per quod ea quæ facta sunt, fiebant. Cùm tamen semper essent, quemadmodum & Heraclitus uoluit, & per Iouem barbarus ille censet in ordine dignitateq; principij constitutum apud deū esse, & deum esse, D & per ipsum omnia facta esse, & in ipso quod factū est, uiuum & uitam & ens fuisse. Barbarum uerò Ioannem dicit. Porrò nos ex Platone docuimus, uerbo dei omnia esse facta: & ex Plotino filium dei esse creatorem. Numenius quoq; non uult deum primum creatorem esse, sed secundum. g Sicut à sancto sene Simpliciano.] Simplicianus Mediolanēsis episcopus, amicus fuit Augustini, multæq; inter eos missitatæ sunt literę: isq; presbyter adhuc nondum episcopus hortatus est Augustinum, ut ingenium exerceret, & expositionibus sacrarū literarum operam daret. Gennadius in Catalogo illustrium uirorum.

Quanta Platonis dogmata Porphyrius refutauerit, & dissentiendo correxerit. Cap. XXX

Si post

SI post Platonem aliquid emēdare existimaē indignum, cur ipse Porphyrius nōnulla & nō parua emēdauit?[a] Nam Platonē animas hominū post mortē reuolui usq; ad corpora bestiarū scripsisse certisimū est.[b] Hanc sententiā Plato doctor tenuit, & Platonis discipulo Porphyrio tamē iure displicuit. In hominū sanè nō sua quæ dimiserāt, sed in alia noua corpora redire humanas aīas arbitratus est. Puduit scilicet illud credere, ne mater fortasse filiū in mulā reuoluta uectaret: et nō puduit hoc credere, ne reuoluta mater in puellā filio forsitan nuberet. Quanto creditur honestius q̄d sancti & ueraces angeli docuerūt: quod prophetæ dei spiritu acti locuti sunt: quod ipse, quē uenturū saluatorē præmissi nuncij prędixerūt: quod missi apostoli, qui orbē terrarū Euangelio repleuerūt. Quāto, inq̄, honestius crediē, reuerti semel animas ad corpora propria, q̄ reuerti toties ad diuersa. Veruntamē, ut dixi, ex magna parte in hac opinione correctus est Porphyrius: ut saltē in solos homines humanas aīas præcipitari posse sentiret: beluinos aūt carceres euertere, minime dubitaret. Dicit etiā deū, ad hoc animā mūdo dedisse, ut materię corporalis cognoscēs mala ad patrem recurreret, nec aliquādo iam taliū polluta cōtagione teneref. Vbi etsi aliquid incōueniēter sapit, magis enim data est corpori, ut bona faceret: nō enim mala disceret, si nō faceret: in eo tamē aliorū Platonicorū opinionem, & nō in re parua emēdauit, q̄ mundatā ab omnibus malis animā, et cum patre constitutā, nunq̄ iam mala mūdi huius passurā esse cōfessus est. Qua sententia profecto abstulit, quod esse Platonicum maxime perhibef: ut mortuos ex uiuis, ita uiuos ex mortuis semper fieri: falsumq; esse ostendit, quod[c] Platonicè uidef dixisse Vergilius, in cāpos Elysios purgatas animas missas, quo nomine tanq̄ per fabulam uidenē significari gaudia beatorum, ad fluuiū Letheum euocari, hoc est, ad obliuionem præteritorum:

Scilicet immemores supera ut conuexa reuisant,
Rursus & incipiāt in corpora uelle reuerti.

Merito displicuit hoc Porphyrio: quoniā reuera credere stultū est, ex illa uita, quę beatisima esse nō poterit, nisi de sua fuerit æter-

A nitate certisima, desiderare animas corporū corruptibiliū labē, & inde ad ista remeare, tanq̄ hoc agat summa purgatio, ut inquinatio requiraē. Si enim quod perfecte mundanē, hoc efficit, ut omniū obliuiscanē malorū: malorū aūt obliuio facit corporum desideriū, ubi rursus implicenē malis: profectò erit infelicitatis causa, summa felicitas, & stultitiæ causa, perfectio sapiētiæ: & immundiciæ causa, summa mūdicia. Nec ueritate ibi beata erit aīa quādiucunq; erit, ubi oportet fallaē, ut beata sit. Non enim beatā erit, nisi secura. B Vt aūt secura sit, falso putabit, semper se beatā fore: quoniā aliquando erit & misera. Cui ergo gaudendi causa falsitas erit, quomodo de ueritate gaudebit? Vidit hoc Porphyrius, purgatamq; animā, ob hoc reuerti dixit ad patrē, ne aliquādo iam malorum polluta contagione teneatur.

L. VIVES

[a] NAm Platonem animas hominū post mortem.] Plato Pythagoræ opinionem secutus, animas post mortem in corpora redire existimauit, sic in Timæo, sic in extremo De rep. sic in Phædro scribit. In hoc enim libro, quem postremum nominaui, legem Adrastiæ illius necessariæ refert, qua iubeē ut quæcunq; anima deum secuta, aliquid ueri inspexerit, ea sine ulla C pœna ad circum alterum peruadat. Quòd si & in illo idem fecerit, uacet quoque pœna, semper beata, si semper sic faciat: quòd si uerum non fuerit consecuta, & casu pressa pœnas obtinuerit, in corpus abeat. His gradibus, ut quæ plurima uiderit, philosophum induat. hinc proxima legitimū regem, aut imperatorē, ac strenuum uirum: ex tertio ordine fiant magistratus in repub. & pātresfamiliás: ex quarto aliptæ & medici: ex quinto uates & mystæ: de sexto poetæ: de septimo opifices, & agricolæ: ex octauo sophistæ & aurarij: ex nono tyranni. Sic proficiscuntur animæ in uitam: quam qui rectè transegerit, is ad meliorem conditionem remigrabit: qui iniquè, ad peiorem. In eum enim locum, unde quæq; anima discesserat annis x. milibus non redit, nam alas con fractas ante id tempus non recuperat, præter illius animā qui simpliciter & sine dolo philosophatus est. nam D huic si ter ad eum uixerit modum, ter milleni sufficiunt anni. Ex alijs animabus, ubi de eis pronūciatum est, hæ quidem sub terram ad supplicia conijciūtur, illæ in cælum sublatæ uitam agunt beatam, pro ratione eius quā in terris egerunt. Post mille autem annos, utræq; ad secundam redeunt uitam, optione unicuiq; proposita, ut quod uelit, eligat. Itaq; aliæ quæ prius fuerant hominū, in bestias discedunt: aliæ prius bestiarum, in homines, si modo hominū quoq; aliquando fuerāt. nam quæ ueritatem nunquā est intuita, in humanā formā non trāsibit. Hæc est sentētia Platonis in Phædro. In ultimo uerò De rep. de huiusmodi uitæ optionibus loquens ait, electionem magna ex parte iuxta uitæ prioris mores fieri. Sic Orphei animam cygni corpus elegisse, nec uoluisse in fœminam transire odio illius sexus: Animam Thamiris philomelæ, cygni quoq; animam in hominem demigrasse: Aiacis animam leonem optasse: Agamemnonis aquilam, Thersitis simiam. [b] Hanc sententiam Plato

Trāsanimatio

to doctor.] Alibi legitur, Plotinus doctor. Ipse Porphyrius scribu se decimo Galieni imperatoris anno Romã è Græcia uenisse, cùm Plotinus ageret ferè quinquagesimumnonum annum, audisseq; illum quinq; annos. Plotinus uerò Platonis opinionem de reditu animarũ in quæuis corpora secutus est. Itaq; sic uidetur legendũ, Hanc sententiam Plato doctor tenuit, & Plotinus, discipulo tamen Porphyrio etiam. e Quod Platonicè uidetur dixisse Vergilius.] Plato lib. De rep. x. animas dicit ad Letheum campũ proficisci stirpibus omnino uacuum, & ex Amelita fluuio pronas bibere: quæ largius hauriũt, obliuisci penitus omnium. Hoc facto dormire omnes, & media nocte tonitru ingẽti excitari, uenireq; ad uitam. Amelita autem est ecu rerum omniũ obliuio, quasi nullius rei cura & cogitatio. Apud Verg. aũt sic loquitur Anchises de animabus corporibus defunctis:

Has omnes, ubi mille rotam uoluere per annos
Letheum ad fluuium, deus euocat, agmine magno:
Scilicet immemores, &c.

Obliuiscuntur itaq; præteritorũ, & qualis futura sit sequens uita non recogitant, nec tamen uoluntate huc inducuntur, sed necessitate.

Contra argumentũ Platonicorũ, quo animã humanã asserũt deo esse coæternã. Cap. XXXI

FALSO igitur à quibusdã Platonicis est creditus, [a] quasi necessarius orbis ille ab eisdẽ abeũdi, & ad eadem reuertendi. Quod etiam si uerũ esset, quid hoc scire prodesset, nisi forte inde se nobis auderent præferre Platonici, quia id nos in hac uita iam nesciremus, quod ipsi in alia meliore uita purgatissimi & sapientissimi fuerãt nasci turi, & falsum credendo beati futuri? Quod si absurdissimũ & stultissimum est dicere, Porphyrij profectò est præferenda sententia, his qui animarũ circulos alternãte semper beatitudine & miseria suspicati sunt. Quod si ita est, ecce Platonicus in melius à Platone dissentit: ecce uidit hic, q̃d ille nõ uidit, nec post talẽ ac tantũ magistrũ refugit correctionẽ, sed homini præposuit ueritatẽ. Cur ergo nõ potius diuinitati credimus de his rebus, quas humano ingenio peruestigare nõ possumus, quæ animã quoque ipsam nõ deo coæternã, sed creatã dicit esse, quæ nõ erat? Vt enĩ hoc Platonici nollent credere, hanc utiq; causam idoneã sibi uidebant afferre, quia nisi quod semper antea fuisset, sempiternũ deinceps esse nõ posset. Quanq; & de mũdo & de his q̃s in mũdo deos à deo factos scribit Plato, apertissime dicat eos esse cœpisse, & habere initiũ, finem tamẽ nõ habituros, sed per conditoris potentissimã uoluntatẽ in æternũ permansuros esse perhibeat. Verũ id [b] quomodo intelligant, inuenerunt, nõ esse hoc uidelicet

A temporis, sed substitutionis initiũ. Sicut enim, inquiũt, si pes ex æternitate semper fuisset in puluere, semper ei subesset uestigiũ: quod tamen uestigiũ à calcante factũ nemo dubitaret, nec alterũ altero prius esset, quãuis alterũ ab altero factũ esset: Sic, inquiũt, & mundus atq; in illo dij creati, & semper fuerunt semper existente qui fecit, & tamẽ facti sunt. Nunquid ergo si anima semper fuit, etiam miseria eius semper fuisse dicẽda est? Porrò si aliquid in illa, quod ex æterno nõ fuit esse cœpit ex tempore, cur non fieri potuit, ut ipsa esset ex tempore, quæ antea

B nõ fuisset? Deinde beatitudo quoque eius post experimentũ malorũ firmior, & sine fine mansura, sicut iste confitetur, proculdubio cœpit ex tempore, & tamẽ semper erit, cùm antea nõ fuerit. Illa igitur omnis argumẽtatio dissoluta est, qua putatur nihil esse posse sine fine temporis, nisi quod initiũ nõ habet tẽporis. Inuenta est enim animæ beatitudo, quæ cùm initiũ temporis habuerit, finem temporis nõ habebit. Quapropter diuinæ autoritati humana cedat infirmitas, eisq; beatis & immortalib. de uera religione credamus, qui sibi honorẽ nõ expetunt,

C quem deo suo, qui etiam noster est, deberi sciunt: nec iubent, ut sacrificiũ faciamus, nisi ei tantũmodo, cuius & nos cum illis, ut sæpe dixi, & sæpe dicendũ est, sacrificium esse debemus, per eũ sacerdotẽ offerendi, qui in homine quẽ suscepit, secundũ quẽ & sacerdos esse uoluit, etiam usq; ad mortem sacrificium pro nobis dignatus est fieri.

L. VIVES

a Qvasi necessarius orbis ille.] Plato uolui à Parcis omnia scribit, & uitas nostras, & tempus quo anima corpore uacat: ita cùm conuersio uitæ perfecta est, sequi mortem: cùm purgationis animæ, redire eam animam ad nouum corpus, uitæ incertum esse nobis, animæ corpore liberæ mille esse annos. Hũc orbem

D necessariũ putabant illi, ne cùm certus esset animarũ numerus, à deo, cùm mundũ hunc architectaret, creatus, deessent qui terram incolerẽt homines, mundo æterno, & hominibus morti subditis. Hunc orbem, hanc uertiginem expressius Vergilius rotam nominauit, quę ubi in se conuoluta, circulum suum confecit, uitam reddit, quam ademerat: ut illa altera uitæ finem faciat, quam attulerat, utraq; cum eodem unde discesserat, redit. Hæc à morte in mortem, illa cõtrà à uita in uitam: sed hæc per mortem, illa per uitam. b Verum id quomodo intelligãt.] Mundum à deo creatũ esse, id existimasse Platonem constat. Cæterùm in controuersia est, an in tempore aliquo inceperit esse aliquot annos abhinc, an nullum habeat in tempore principatũ. Nam Plutarchus, Atticus, Seuerus crediderunt Platoni, mundũ aliquando esse cœpisse, nunquam tamen interiturum. Crantori

ri uerò, Plotino, Porphyrio, Iamblicho, Proculo, Macrobio, Platonicis uisum est, mundum Platonicū æternum fuisse, & fore. Ilis Censorinus astipulatur, qui eam de mundo sententiam Pythagoræ, & Pythagoricorum esse tradit: quos Plato in ratione naturæ præ cæteris secutus est. Eiusdē rei autores sunt Cicero, Iustinus martyr, & Boetius. Apuleius in Deo Socratis sic inqt: Quos deos Plato existimat ueros incorporales, animales, neque ullo fine, neque exordio, sed prorsus retro æuiternos. In dogmate tamē Platonis, Platonē indicat de origine mundi non satis sibi constitisse. Ait enim, & hunc quidē mundum nunc sine initio esse dicit, aliàs originē habere natumq; esse. c Sicut enim, inquiunt.] Nostri cùm de effectu causæ coæuo loquuntur, de sole & eius splendore exemplum afferunt.

De uniuersali uia animæ liberandæ, quā Porphyrius male quærendo nō reperit: & quam sola gratia Christiana reserauit. Cap. XXXII

HAEC est religio, quæ uniuersalem cōtinet uiā animæ liberandę, quoniam nulla nisi in hac liberari potest. Hæc est enim quodāmodo [a] regalis uia, quæ una ducit ad regnū nō temporali fastigio nutabundū, sed æternitatis firmitate securū. Cùm autē dicit Porphyrius in primo iuxta finē De regressu aīę libro: nondū receptā unā quandā sectā, quæ uniuersalē uiā animæ cōtineat liberādæ: uel à philosophia uerissima aliqua, [b] uel ab Indorū moribus, ac disciplina, aut inductione Chaldæorum, aut alia qualibet uia, nondūq; in suā notitiā eandē uiā historiali cognitione perlatā, procul dubio confiteī esse aliquā, sed nondū in suā uenisse notitiā. Ita ei nō sufficiebat quicquid de aīa liberanda studiosissime didicerat, sibiq;, uel potius alijs nosse ac tenere uidebat. Sentiebat enim adhuc sibi deesse aliquam præstantissimā autoritatē, quā de re tanta sequi oporteret. Cùm autē dicit, uel à philosophia uerissima, aliquā nondū in suā notitiā peruenisse sectā, quæ uniuersalem cōtineat uiam animæ liberandæ, satis, quantum arbitror, ostendit, uel eam philosophiā in qua ipse philosophatus est, nō esse uerissimam, uel ea non contineri talem uiam. Et quomodo iā potest esse uerissima, qua non cōtinetur hęc uia? Nam quę alia uia est uniuersalis animæ liberandæ, nisi qua uniuersę animæ liberantur, ac per hoc sine illa nulla anima liberatur? Cùm aūt addit & dicit, uel ab Indorū moribus & disciplina, uel ab inductione Chaldæorū, uel alia qualibet uia: manifestissima uoce testat̄, neq; illis quę ab Indis, neq; illis quæ à Chaldæis didicerat,

A hanc uniuersalē uiā animę liberādæ cōtine
ri, & utiq; se à Chaldæis oracula diuina sum
psisse, quorū assiduā cōmemorationē facit,
tacere nō potuit. Quam uult ergo intelligi
aīæ liberandæ uniuersalē uiam nondū rece
ptam, uel ex aliqua uerissima philosophia,
uel ex earū gentiū doctrinis, quæ magnę ue
lut in diuinis reb. habebant̄: quia plus apud
eos curiositas ualuit quorūq; angelorū co
gnoscendorū & colendorum, nōdumq; in
suam notitiā historiali cognitione perlatā?
Quænā ista est uniuersalis uia, nisi quæ nō
suæ cuiq; gēti propria, [c] sed uniuersis genti
B bus quę cōmunis esset, diuinitus impertita
est? Quam certe iste homo nō mediocri in
genio præditus, esse nō dubitat. Prouiden
tiam quippe diuinā sine ista uniuersali uia li
berandæ animę genus humanū relinquere
potuisse nō credit. Neq; em̄ ait non esse, sed
hoc tātū bonū, tantūq; adiutoriū nōdū rece
ptū, nōdū ī suā notitiā esse platū. Nec mirū.
[d] Tunc enim Porphyrius erat in rebus hu
manis: quando ista liberādæ animæ uniuer
salis uia, quæ nō est alia q̄ religio Christia
na, oppugnari permittebat̄ ab idolorū dæ
C monumq; cultorib. regibusq; terrenis, pro
pter asserendū & consecrandū martyrū nu
merū, [e] hoc est testiū ueritatis, per q̄s osten
deretur omnia corporalia mala pro fide pie
tatis & cōmendatione ueritatis esse toleran
da. Videbat ergo ista Porphyrius, et per hu
iusmodi persecutiones citò istam uiā peritu
ram, & propterea nō esse ipsam liberandæ
animæ uniuersalem putabat, nō intelligēs
hoc, quod eum mouebat, & quod in eius e
lectione perpeti metuebat, ad eius cōfirma
tionē robustioreq; cōmendationē potius
pertinere. Hæc est igitur animæ liberandæ
D uniuersalis uia, id est uniuersis gētibus diui
na miseratione cōcessa, cuius profectò noti
tia ad quoscunq; iam uenit, & ad quoscūq;
uentura est: nec debuit, nec debebit ei dici
[f] quare modò, & quare serò, quotiā mitten
tis consiliū nō est humano ingenio penetra
bile. Quod sensit etiā iste cùm dixit, nondū
receptū hoc donū dei, & nondū in suam no
titiā fuisse perlatū. Nec enim propterea ue
rum nō esse iudicauit, quia nōdum in suam
fidem receptū fuerat, uel in notitiam non
dum peruenerat. Hæc est, inquā, liberando
rum credētiū uniuersalis uia, de qua fidelis

 Abraham

Abraham diuinũ accepit oraculum:In semi
ne tuo benedicent oẽs gentes.Qui fuit qui-
dem gente Chaldæus, sed ut talia promissa
perciperet, & ex illo propagaret semen dis-
positũ per angelos in manu mediatoris, in
quo esset ista liberandæ animæ uniuersalis
uia,hoc est omnibus gẽtibus data,iussus est
discedere de terra sua & de cognatione sua,
& de domo patris sui.Tunc ipse primitus à
Chaldæorũ superstitionib. liberatus, unũ
uerũ deũ sequẽdo coluit,cui hoc etiam pro
mittẽti fideliter credidit. Hæc est uniuersa-
lis uia,de qua in sancta prophetia dictũ est:
Deus misereat nostri,& benedicat nobis,il
luminet uultũ suũ super nos,& misereat no
stri. Vt cognoscamus in terra uiã tuã:in om
nibus gentib. salutare tuũ. Vnde tãto post
ex Abrahæ semine carne suscepta,de seipso
ait ipse saluator: Ego sum uia,& ueritas,&
uita.Hæc est uniuersalis uia,de qua tãto an-
tè prophetatũ est: Erit in nouissimis dieb.
manifestus [g] mõs domus dñi paratus in ca-
cumine montiũ, & extollet super colles, &
ueniẽt ad eũ uniuersæ gẽtes,& ingredietur
nationes multę,& dicẽt: Venite ascẽdamus
in montẽ dñi, & in domũ dei Iacob, & an-
nũciabit nobis uiã suam, & ingrediemur in
ea.Ex Sion enim prodiet lex, & uerbũ dñi
ab Hierusalẽ. Via ergo ista nõ est unius gen
tis, sed uniuersarũ gentiũ. Et lex uerbumq;
dñi nõ in Sion & Hierusalẽ remãsit, sed in-
de processit,ut se per uniuersa diffunderet.
Vnde ipse mediator post resurrectionẽ suã
discipulis trepidantibus ait: Oportebat im
pleri quæ scripta sunt in lege, & prophetis,
psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum ut
intelligerẽt scripturas,& dixit eis: Quia o-
portebat Christũ pati, & resurgere à mor-
tuis tertio die, & prædicari in nomine eius
pœnitẽtiã & remissionẽ peccatorũ per oẽs
gẽtes,incipientib.ab Hierusalẽ.Hæc est igit
uniuersalis animæ liberandę uia,quã sancti
angeli sanctiq; prophetę prius in paucis ho
minibus ubi potuerũt dei gratiã reperienti
bus & maxime in Hebræa gẽte, [h] cuius erat
ipsa quodãmodo sacrata respublica,in pro
phetationẽ & prænunciationẽ ciuitatis dei
ex omnib.gẽtibus cõgregandæ,& taberna
culo,& tẽplo,& sacerdotio, & sacrificijs si-
gnificauerũt, & eloquijs quibusdã manife-
stis plerisq; mysticis prædixerunt. Pręsens
A aũt in carne ipse mediator,& beati eius apo
stoli,iam testamẽti noui gratiam reuelantes
apertius indicarũt, quæ aliquãto occultius
superioribus sunt significata temporibus,
pro ætatũ generis humani distributione: si
cut eam deo sapiẽti placuit ordinare, mira-
biliũ operũ diuinorũ, quorũ superius pau-
ca iam posui cõtestantibus signis. Nõ enim
tantũmodo apparuerũt uisiones angelicæ,
& cælestiũ ministrorũ sola uerba sonuerũt,
uerumetiã hominibus dei uerbo simplicis
pietatis agẽtibus, spiritus immũdi de homi
B num corporib. ac sensibus pulsi sunt: uitia
corporis, languoresq; sanati: fera animalia
terrarũ & aquarum,uolatilia cæli,ligna,ele
menta,sidera,[i] diuina iussa fecerunt,inferna
cesserũt,mortui reuixerunt: exceptis ipsius
saluatoris proprijs singularibusq; miracu-
lis,maxime natiuitatis & resurrectionis: in
quorũ uno [k] maternæ uirginitatis tantũmo-
do sacramentũ, in altero aũt etiã eorũ qui in
fine resurrecturi sunt, demonstrauit exem-
plum. Hæc uia totũ hominẽ mundat, & im
mortalitati mortalẽ ex omnib. quibus con-
stat partibus, pręparat. Vt enĩ nõ alia pur-
C gatio ei parti quæreret,quam uocat intelle-
ctualẽ Porphyrius,alia ei,quã uocat spirita-
lem,alia quæ ipsi corpori,propterea totũ su
scepit ueracissimus potẽtissimusq; munda
tor atq; saluator.Præter hanc uiã quæ [l] par-
tim cùm hæc futura prænunciant, [m] partim
cùm facta nunciant,nunq; generi defuit hu
mano,nemo liberatus est,nemo liberat,ne-
mo liberabit.Quod aũt Porphyrius uniuer
salem uiam animæ liberãdæ nondũ in suam
notitiã historiali cognitione dicit esse perla
tam:quid hac historia uel illustrius inueni-
D ri potest, quæ uniuersum orbẽ tanto apice
autoritatis obtinuit, uel fidelius, in qua ita
narrant præterita,ut futura etiã prædicant,
quorũ multa uidemus impleta: ex quibus
ea quæ restãt sine dubio speremus implen-
da? Non enim potest Porphyrius, uel qui-
cunq; Platonici, etiã in hac uia quasi terre-
narũ rerũ,et ad istam uitã mortalẽ pertinen
tium,diuinationẽ prędictionemq; contẽne
re:quod merito in alijs uaticinationibus,et
quorũlibet modorũ uel artiũ diuinationib.
faciũt. Negant enim uel magnorũ fuisse ho
minũ,uel magni esse pẽdenda. Et rectè. Nã,
uel inferiorũ fiũt præsensione causarũ, sicut
arte

arte medicinæ quibuſdam antecedentib. ſi-
gnis plurima ⁿuenturæ ualetudini præuiden
tur: uel immundi dæmones ſua diſpoſita fa
cta prænūciant, ° & in quorumuis mētibus
atq; cupiditatibus iniquorū congrua factis
dicta, uel dictis facta compenſant: ut ſibi ius
quodāmodo uendicent in materia infirma
fragilitatis humanæ. Non talia ſancti homi
nes in iſta uniuerſali animarū liberādarum
uia gradientes, tanq; magna prophetare cu
rarunt: quamuis & iſta eos non fugerint, &
ab eis ſæpe prædicta ſint, ad eorū fidem fa-
ciendam quæ mortalium ſenſibus nō pote-
rant intimari, nec ad experimentū celeri faci
litate perduci. Sed alia erāt uere magna atq;
diuina, quæ quantum dabatur, cognita dei
uoluntate, futura nūciabant. Chriſtus quip
pe in carne uenturus, & quæ in illo tā clara
perfecta ſunt, atq; in eius nomine impleta,
pœnitentia hominū, & ad deum conuerſio
uoluntatū, remiſsio peccatorū, gratia iuſti-
tiæ, fides piorum, & per uniuerſum orbem
in uerā diuinitatē multitudo credentiū, cul
turę ſimulachrorū, dęmonumq; ſubuerſio,
& à tentationibus exercitatio, proficiētium
purgatio, & liberatio ab omni malo, iudicij
dies, reſurrectio mortuorū, ſocietatis impi-
orum æterna damnatio, regnumq; æternæ
glorioſiſsimæ ciuitatis dei conſpectu eius
immortaliter perfruētis: in huius uitæ ſcri-
pturis prædicta atq; promiſſa ſunt: quorū
tam multa impleta cōſpicimus, ut recta pie
tate futura eſſe cætera confidamus. Huius
uiæ rectitudinē uſq; ad deum uidendū, eiq;
in æternum cohærendū, in ſanctuario ſcri-
pturarum eſſe locatā, qua prædicatur atq;
aſſeritur ueritate, quicunq; non credunt, &
ob hoc nec intelligūt, oppugnare poſſunt,
ſed expugnare nō poſſunt. Quapropter in
decem libris iſtis, & ſi minus q̄ nōnullorū
de nobis expectabat intētio, tamē quorun-
dam ſtudio, quantum uerus deus & domi-
nus adiuuare dignatus eſt, ſatisfecimus, re-
A futando contradictiones impiorū, qui con-
ditori ſanctæ ciuitatis, de qua diſputare in-
ſtituimus, deos ſuos præferūt. Quorū decē
librorum quinq; ſuperiores aduerſus eos
conſcripti ſunt, qui propter bona uitæ hu-
ius deos colendos putāt: quinq; aūt poſte-
riores aduerſus eos qui cultum deorū pro-
pter uitam, quæ poſt mortem futura eſt, ſer
uandum exiſtimant. Deinceps itaq;, ut in
primo libro polliciti ſumus, de duarum ci-
uitatum, quas in hoc ſeculo perplexas dixi-
mus, inuicemq; permixtas, exortu & pro-
curſu & debitis finibus, quod dicendū arbi
B tror, quantū diuinitus adiuuabor expediā.

L. VIVES

a REgalis uia.] Lata, publica, quæ regia, & conſula-
ris, & prætoria militaris dicitur, legibus ſacra.
b Vel ab Indorum moribus ac diſciplina.]
Gymnoſophiſtarum & Brachmanarum, qui multa ad-
mirabiliter & egiſſe, & docuiſſe memorantur. c Sed
uniuerſis gentibus.] Hæc eſt pietas noſtra, quæ ideo ca
tholica nominatur, quòd non certo alicui populo tra-
dita eſt, ut Iudaica, ſed toti generi humano, nec ullū ex-
cludit, omnibus per hāc ſaluis eſſe licet, & ſine hac nullis:
nec religiones in hac ſunt ſuæ cuiq; gēti, ſicut apud gen-
tiles. Alij enim dij & alio modo apud Romanos colebā
tur, q̄ Græcos, alij apud hos quàm apud Gallos, Hiſpa
nos, Scythas, Indos, Perſas. Omnes gentes quæ Chri-
ſtum profeſſæ ſunt, eundem colunt deum, & eodem ſa-
C crificij genere. d Tunc enim Porphyrius erat in re-
bus humanis.] Vixit enim Diocletiano principe, qui
Chriſtianos iniquiſsimo inſectatus eſt odio. e Hoc eſt
teſtiū ueritatis.] Μάρτυς enim eſt teſtis. f Quare mo
dò & quare ſerò.] Q. cur nunc mittitur, cur non ante?
g Mons domus domini.] Alibi non adſcribitur, do
mus, lxx. ſic τὸ ὄρος κυρίου, & ὁ οἶκος τοῦ θεοῦ, mōs domini,
& domus dei. h Cuius erat ipſa quodammodo.]
Hoc enim erat initium, & uelut propago & ſeminarium
eccleſiæ dei. i Diuina iuſſa fecerunt, mortui reuixe-
runt.] Alibi ſic, diui. iuſ. fe. inferna ceſſerunt, mortui re-
uixerunt. k Maternæ uirginitatis tantummodo ſa-
cramentum.] Hoc eſt ſacramentum, nihil poſſui, nihil
frangi, aut corrumpi, quod ille inſtaurator omniū atti-
gerit. l Partim cùm hæc futura prænunciantur.]
In lege Moſaica per prophetas. m Partim cùm facta
D nunciātur.] In noſtra per Apoſtolos, & reliquos ſacros
concionatores. n Venturæ ualetudini.] Alibi eueni-
turæ: melius euentura ualetudini. o Et in quorūuis
mentibus.] Alibi, quorū ius & in mentibus atq; cupi-
ditatibus iniquorū ad congruentia facta ducēdis quo-
dammodo ſibi uendicāt. Poſſunt enim ad morbum uel
ad ſanitatem corpora humana naturæ uiribus afficere,
quas habent quàm nos longe nouores.

ELENCHVS CAPITVM IN DIVI AVRELII AVGVSTINI DE CIVITATE DEI LIBRVM XI.

DIVI

De ea parte operis, qua duarum ciuitatum, id est, cælestis ac terrenæ, initia & fines incipiũt demonstrari. Cap. I

CIVITATEM dei dicimus, cuius ea scriptura testis est, quæ nõ fortuitis motibus animorum, sed planè summæ dispositione prouidẽtiæ super omnes omnium gentium literas, omnia sibi genera ingeniorum humanorũ diuina excellens autoritate subiecit. Ibi quippe scriptũ est: Gloriosa dicta sunt de te, ciuitas dei. Et in alio Psalmo legimus: Magnus dominus, & laudabilis nimis: in ciuitate dei nostri, in monte sancto eius, dilatans exultationes uniuersæ terræ. Et paulo post in eodem Psalmo: Sicut audiuimus, ita & uidimus, in ciuitate domini uirtutum, in ciuitate dei nostri, deus fundauit eam in æternũ. Item in alio: Fluminis impetus lætificat ciuitatẽ dei, sanctificauit tabernaculum suum altißimus, deus in medio eius non cõmouebitur. His atq; huiusmodi testimonijs, quę omnia cõmemorare nimis longum est, didicimus esse quandam ciuitatem dei, cuius ciues esse cõcupiscimus illo amore, quem nobis illius conditor inspirauit. Huic conditori sanctæ ciuitatis, ciues terrenæ ciuitatis, deos suos præferunt, ignorantes eum esse deum deorum, non deorũ falsorum, hoc est impiorũ, & superborum, qui eius incõmutabili, omnibusq; cõmuni luce priuati, & ob hoc ad quandam egenam potestatem redacti, suas quodammodo priuatas potẽtias consectantur, honoresq; diuinos à deceptis subditis quærunt: sed deorũ piorum, atq; sanctorũ, qui potius seipsos uni subdere, quàm multos sibi, potiusq; deũ colere, quàm pro deo coli delectantur. Sed huius sanctæ ciuitatis inimicis, decem superioribus libris quantũ potuimus domino & rege nostro adiuuante respondimus. Nunc uerò quid à me expectet agnoscens, meiq; nõ immemor, debiti, de duarum ciuitatũ, terrenæ scilicet & cælestis, quas in hoc interim seculo perplexas quodammodo diximus inuicemq; permixtas, exortu & excursu & debitis finib. quantum ualuero disputare, eius ipsius domini & regis nostri ubiq; opitulatione fretus aggrediar: primumq; dicam quemadmodum exordia duarum istarum ciuitatum in angelorum diuersitate præcesserint.

De cognoscendo deo, ad cuius notitiã nemo hominũ peruenit, nisi per mediatorẽ dei & hominũ, hominem Iesum Christum. Cap. II

MAGNVM est & admodum rarum uniuersam creaturam corpoream & incorpoream consideratã com pertamq; mutabilem, intentione mẽtis excedere, atq; ad incõmutabilem dei substantiam peruenire, & illic discere ex ipso, quod cunctam naturam quæ non est quod ipse, non fecit nisi ipse. Sic enim deus cum homine, non per aliquam creaturã loquitur corporalem, corporalibus instrepens auribus, ut inter sonantem & audientem aerea spacia uerberentur, neq; per eiusmodi spiritalem quę corporum similitudinibus figurat, sicut in somnis uel quo alio tali modo. Nam & sic uelut corporeis auribus loquit, quia uelut per corpus loquitur, & uelut interposito corporalium locorum interuallo. Multum enim similia sunt talia uisa corporalib. Sed loquitur ipsa ueritate, si quis sit idoneus ad audiendum mente non corpore. Ad illud enim hominis ita loquit, quòd in homine cæteris quibus homo constat est melius, & quo ipse deus solus est melior. Cùm enim homo rectißime intelligat, uel si hoc non potest, saltem credatur factus ad imaginem dei: profecto ea sui parte est propinquior superiori deo, qua superat inferiores partes suas, quas etiam cum pecoribus communes habet. Sed quia ipsa mens, cui ratio & intelligentia naturaliter inest, uitijs quibusdam tenebrosis & ueterib. inualida est, non solum ad inhærendum fruendo, uerumetiam ad perferendum incommutabile lumen, donec de die in diem renouata atq; sanata

sanata fiat tantæ felicitatis capax: fide primum fuerat imbuenda atque purganda. In qua ut fidentius ambularet ad ueritatem, ipsa ueritas deus dei filius homine assumpto, non tamen deo consumpto, eandem constituit atq; fundauit fidem, [c]ut ad deum iter esset homini per hominem deum. [d]Per hoc enim mediator, per quod & homo, per hoc & uia. Quia si inter eum qui tendit, & illud quò tendit, uia media est, spes est perueniendi. Si autem desit, aut ignoretur quà cundum sit, quid prodest nosse quò eundum sit? Sola est autem aduersus omnes errores uia munitissima, ut idem ipse sit deus & homo, quò itur deus, quà itur homo.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN VNDECIMUM librum De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini Commentaria.

a Sed quia ipsa mens.] Mentem hominis præstantissimam & purissimam in animo partem uocamus, qua intelligimus, qua etiam arguimus, colligimus, ratiocinamur, ita ut per eam tum simplices solæq; res accipiantur, tum conferantur, ac uelut comparentur, unde artes omnes, disciplinæ, ac totus uitæ usus constat, inuentaq; sunt quæcunq; in uita sunt admirabilia. b Verumetiam ad perfruendum merendo.] Alibi, ad perferendum incommutabile lumen. c Vt ad deum.] Alibi, ut ad hominis deum iter esset homini per hominem deum, hoc est figuratius & elegantius. d Christus per id quod est media, est ho. & uia peruc. ad eum.] Totum hoc est addititium.

De autoritate canonicæ scripturæ, diuino spiritu conditæ. Cap. III

HIC prius per prophetas, deinde per seipsum, postea per Apostolos, quantum satis esse iudicauit, locutus, etiam scripturam condidit, quæ canonica nominatur eminentissimæ autoritatis, cui fidem habemus de his rebus quas ignorare non expedit, nec per nosmetipsos nosse idonei sumus. Nam si ipsa sciri possunt testibus nobis, quæ remota non sunt à sensibus nostris, [a]siue interioribus, siue etiam exterioribus: unde & præsentia nuncupantur, [b]quod ita ea dicimus esse præ sensibus, sicut præ oculis quę presto sunt oculis: profecto ea quę remota sunt à sensibus nostris, quoniã nostro testimonio scire non possumus, de his alios testes requirimus, eisq; credimus, à quorũ sensib. remota esse uel fuisse nõ credimus. Sicut ergo de uisibilibus, quę nõ uidimus, eis credimus qui uiderũt, atq; ita de cæteris quæ ad suum quemq; sensum corporis pertinent: ita de his quæ animo ac mente sentiuntur, quia & ipse rectissime dicitur sensus, unde & sententia uocabulum accepit, [c]hoc est, de inuisibilibus, quæ à nõstro sensu exteriore remota sunt, ijs nos oportet credere, [d]qui hæc in illo incorporeo lumine disposita didicerunt, [e]uel manentia contuentur.

L. VIVES

a Siue interioribus, siue etiam exterioribus.] Quicquid in homine aut in animali alio est, quo aliqd percipitur sentiturq;, est sensus. Hinc sensus illi exteriores quinq;, & interiores mens animusq;, unde est sensus doloris, sensus rei uisæ uel auditæ, de exterioribus, tum lætitiæ, laudis, gloriæ, uirtutis, uitij, spei, metus: sensus de interioribus, ecquid de hoc uino sentis? quid de cantu, quid de ornatu, splendoreq; cultus? adde etiam quid de prudentia, de iudicio illius, quid de philosophia, quid de theologia, quid de reipublicæ administratione? Quæ paulo pluribus dixi uerbis, quoniam philosophi nostrates mentem dici sensum non patiuntur, cùm Augustinus disertè sensum esse dicat, tametsi quid philosopho nostri téporis cum notitia sermonis, hoc est, ut ipsi interpretantur, cum grammatica? *Sensus*

b Quod ita ea dicimus esse præsentibus.] Potius legendum est, præ sensibus. c Hoc est de inuisibilibus.] Videre ad oẽs sensus pertinet, ut apud Grecos ἰδεῖν, ut, Vidisti quàm incondita est hæc oratio, quàm insuaue hoc uinum. Sic inuisibile hic Augustinus pro eo quod sub nullum exteriorem cadit sensum posuit. *Videre*

d Qui hæc in illo incor. lu. disp.] Sancti uiri præceptore usi deo ipso. e Vel manentia.] Angeli dei.

De conditione mũdi, quòd nec intemporalis sit, nec nouo dei ordinata consilio, quasi postea uoluerit, quod antea noluerit. Cap. IIII

VISIBILIVM omnium maximus est mũdus, inuisibilium omnium maximus est deus. Sed mundum esse conspicimus, deũ esse credimus. Quod autem deus mundũ fecerit, nulli tutius credimus, quàm ipsi deo. ubi eum audiuimus? Nusquam interim nos melius quàm in scripturis sanctis, ubi dixit propheta eius: In principio fecit deus cælum & terram. Nunquid nam ibi fuit iste propheta, quando fecit deus cælum & terram? Non. Sed ibi fuit sapientia dei, per quã facta sunt omnia, quæ in animas etiam sanctas se transfert, amicos dei & prophetas constituit, eisq; opera sua sine strepitu intus enarrat. Loquuntur eis quoq; angeli sancti dei, qui semper uident faciem patris, uoluntatemq; eius quibus oportet annũciant. Ex his unus erat iste pro-

pheta,

pheta, qui dixit & scripsit: In principio fecit deus cælum & terram. Qui tam idoneus testis est, per quem deo credendum sit, ut eodem spiritu dei quo hęc sibi reuelata cognouit, etiam ipsam fidem nostram futuram tanto antè prædixerit. [a] Sed quid placuit deo æterno tunc facere cælum & terram, quæ antea non fecisset? [b] Qui hoc dicunt, si mundum fuisse æternum sine ullo initio, & ideo nec à deo factum uideri uolunt, nimis auersi sunt à ueritate, & lethali morbo impietatis insaniunt. Exceptis enim propheticis uocibus, [c] mundus ipse ordinatissima sua mutabilitate & mobilitate, & uisibilium omnium pulcherrima specie quodammodo tacitus, & factum se esse, & non nisi à deo ineffabiliter atq; inuisibiliter magno, & ineffabiliter atq; inuisibiliter pulchro fieri se potuisse proclamat. Qui aũt à deo quidem factũ fatẽtur, non tamẽ eum uolunt temporis habere, sed suæ creationis initiũ, ut modo quodam uix intelligibili semper sit factus, dicũt quidem aliquid, unde sibi deum uidentur uelut à fortuita temeritate defendere, ne subito illi uenisse credatur in mentem, quod nunquam antè uenisset, facere mundum, & accidisse illi uoluntatem nouam, cùm in nullo sit omnino mutabilis. Sed nõ uideo quo modo eis possit in cæteris rebus ratio ista subsistere, [d] maximeq; in anima, quã si deo coæternam esse contenderint, unde illi acciderit noua miseria, quæ nunquam antea per æternum, nullo modo poterunt explicare. [e] Si enim alternasse semper eius miseriam & beatitudinem dixerint, necesse est dicant etiam semper alternaturam, unde illa eos sequetur absurditas, ut etiam cùm beata dicitur, in hoc utiq; non sit beata, si futuram suam miseriam & turpitudinem prævidet. Si autem nõ præuidet, nec se turpem existimat ac miseram fore, sed beatam semper existimat, falsa opinione fit beata: quo dici stultius nihil potest. Si autem semper quidem per secula retro infinita cum beatitudine alternasse animæ miseriam putant, sed nunc iam de cætero cùm fuerit liberata ad miseriam non esse redituram, nihilominus conuincuntur nunquam eam fuisse uere beatã, sed deinceps incipere esse noua quadã nec fallaci beatitudine: ac per hoc fatebuntur accidere illi aliquid noui, & hoc magnum atq; præclarum, quod nunquam retro per æternitatem accidisset. Cuius nouitatis causam si deum negabunt in æterno habuisse consilio, simul eum negabunt etiam beatitudinis eius autorem, quod nefandæ impietatis est. Si autem dicent ipsum nouo consilio excogitasse, ut de cætero sit anima in æternum beata, quomodo eum alienum ab ea, quæ illis quoq; displicet, mutabilitate monstrabunt? Porrò si ex tempore creatam, sed nullo ulterius tempore perituram, [f] tanquã uerum habere initiũ, sed non habere finem fatentur, & ideo semel expertam miserias, si ab eis fuerit liberata, nunquam miseram postea futuram, non utiq; dubitabunt hoc fieri, manente incommutabilitate consilij dei. Sic ergo credãt & mundũ ex tempore fieri potuisse, nec tamẽ ideo deum in eo faciẽdo æternum consiliũ uoluntatemq; mutasse.

L. VIVES

a Sed quid placuit deo.] Quæstio Epicuri, quam Cicero Velleij uerbis primo De natura deorum tractat. b Qui hoc dicunt si mundum fuisse æternum.] Dubitatio hæc est multorũ disputationibus scriptisq; exagitata, uariasq; in partes magnis ingeniorum uiribus conuersa atq; iactata, quibusdam mũdum neq; genitum unquam, neq; interiturum affirmantibus, ut Peripateticis, quibus Latini multi suffragantur, ut Plinius & Manilius. Cato senior opinionẽ Aegyptiam esse hanc dicit, alijs genitum quidem affirmantibus, sed negantibus interiturum unquam: cuius sententiæ sunt qui uolunt Platonem fuisse, ut superiore lib. dixi. Sunt quibus nunquã inceperit mundus, definet tamen aliquando. Sunt qui genitum à deo corruptibilemq; asserant, sed nunquam tamen interiturum. Nam diuinæ naturæ ui continetur atque seruatur. Ex horum numero sunt Pythagorici. Alij & initium accepisse, & finem habiturum autumant, ut Epicurei, Anaxagoras, Empedocles, & Stoici, de quîs omnibus Plutarchus in Placitis naturalibus. Galenus in Historia philosophi, modò eius sit is liber, Censorinus in Natali die, Macrobius, ac pleriq; alij. Alexander Aphrodisieus Aristoteli accedit, quòd eius sententia minus disputantium ictibus sit exposita. Galenus ex sensuum testimonio de tota lite pronunciari debere asseuerat, qui cùm eundem & eodem modo procedere semper mundum cernant, ingenitum, & æternum fateri par est. Nam ut Manilius inquit: Non aliũ uidere patres, alium ue nepotes Aspicient. Et inter eos qui æternum faciunt mundum, alij à deo genitum uolunt, alij nullam eius causam ponunt, sed ipsum potius sui & cæterorum causam esse, quod Aristoteli placuit libro primo De cælo & mundo. c Mundus ipse ordinatissima.] Casu aut fortuito credibile nõ est factam esse rem maximi ordinis, & rationis, nec alium quàm summum potuisse summi operis, aut alium quàm pulchrum pulcherrimi parentem esse. Omnes philosophorum scholæ quę diuinius quid sapuerũt, nihil esse quod tam arguat & factum esse à deo mundum, & eius cura administrari, consensu unico affirmãt, quàm aspectum ipsum mundi totius considerationemq; decoris eius atq; ordinis, Plato, Stoici, Cicero, Plutarchus, & Aristotelis hac de re argumentum refertur à Cicerone secun-

do De natura deorum. d Maximeq; in anima.] Plato animas hominum æternas eſſe uoluit detruſas in corpus humanum, hoc eſt in carcerem, propter ſcelera ab ipſis commiſſa. e Si enim alternaſſe.] Neq; enim aliter dici poteſt, quàm quod fuerint æternum aut beatæ aut miſeræ, uel certe alternis beatæ miſeræq;. Quod ita ſi fiat, ex uarietate quadam & alternatione naturæ animæ proficiſci neceſſe eſt. Quæ enim poſſet iſta eſſe in tot animarum millibus infinita ęternitate tam conſtans facinorum admiſſionis, expiationisq; uiciſſitudo, unde modo beatæ eſſent, modo miſeræ. f Tanquam uerum habere initium.] In alijs exemplaribus legitur, Tanquam numerum habere initium. Numerus enim ab unitate incipit, nec ubi ſiſtat: nam quantocunque addito numero, maior adhuc adijci poteſt, nec finis erit, etiam ubi iam ſitus non poterit inueniri, quod infinitum dicitur.

Tam non eſſe cogitādum de infinitis temporum ſpatijs ante mundum, quàm nec de infinitis locorum. Cap. V

DEINDE uidendum eſt iſtis, qui D deum conditorem mūdi eſſe conſentiunt, & tamē quærūt de mundi tempore, quid reſpondeamus, quid ipſi reſpondeant de mundi loco. Ita enim quæritur cur potius tunc et non antea factus ſit, quemadmodum quæri poteſt, cur hic potius ubi eſt, & non alibi? Nam ſi infinita ſpatia temporis ante mundum cogitant, in quibus eis non uidetur deus ab opere ceſſare potuiſſe: ſimiliter ergo cogitent extra mundum infinita ſpatia locorum, in quibus ſi quiſquam dicat non potuiſſe uacare omnipotentem, nónne conſequens erit, ut innumerabiles mundos [a] cum Epicuro ſomniare cogatur: ea tantum differentia, quòd eos ille [b] fortuitis motibus atomorum gigni aſſerit, & reſolui, iſti autē opere dei factos dicturi ſunt, ſi eum per interminabilē immenſitatem locorum extra mūdum circumquaque patentium uacare noluerint, nec eoſdē mundos, quod etiam de iſto ſentiunt, ulla cauſa poſſe diſſolui? [c] Cum his enim agimus qui & deum incorporeum, & omnium naturarum, quæ non ſunt quod ipſe, creatorē nobiſcum ſentiunt. Alios autem nimis indignū eſt ad iſtam diſputationē religionis admittere, [d] qui multis dijs ſacrorū obſequiū deferendū putāt. Iſti philoſophi ceteros nobilitate atq; autoritate uicerunt, non ob aliud, niſi quia longo quidem interuallo, uerumtamen reliquis propinquiores ſunt ueritati. An forte ſubſtantiā dei, quam nec includunt, nec determināt, nec diſtendunt loco, ſed de ea ſicut de deo ſentire dignum eſt A fatentur, incorporea præſentia ubiq; totam à tantis locorum extra mundum ſpatijs abſentem eſſe dicturi ſunt, & uno tantum, atq; in comparatione illius infinitatis tam exiguo loco, in quo mundus eſt, occupatam? Non opinor eos in hęc uaniloquia progreſſuros. Cùm igitur unum mundum ingenti quidem mole corporea, finitum tamē & loco ſuo determinatum, & operante deo factum eſſe dicant: quod reſpondent de infinitis extra mundum locis, cur in eis ab opere deus ceſſet: hoc ſibi reſpondeant, de infinitis ante mundum temporibus, cur in eis B ab opere deus ceſſauerit. Et ſicut nō eſt conſequens, ut fortuitu potius quàm ratione diuina deus non alio, ſed iſto in quo eſt loco mundum conſtituerit, cùm pariter infinitis ubiq; patentibus nullo excellentiore merito poſſet hic eligi, quamuis eandem diuinā rationem, qua id factum eſt, nulla poſſit humana comprehendere mens: ita nō eſt conſequens, ut deo aliquid exiſtimemus accidiſſe fortuitum, quod illo potius quàm anteriore tempore condidit mundum, cùm æqualiter anteriora tempora per infinitum retro ſpatium pręteriſſent, nec fuiſſet aliqua diffe- C rentia unde tempus tempori eligendo præponeretur. Quod ſi dicunt, inanes eſſe hominum cogitationes, quibus infinita imaginanī loca, cùm locus nullus ſit præter mundum, reſpōdetur eis, iſto modo inaniter homines cogitare præterita tempora uacationis dei, cùm nullū tempus ſit ante mūdum.

L. VIVES

a CVm Epicuro.] Hic non multos modò mundos ſed infinitos quoq; eſſe uoluit, ut alibi oſtendi. Metrodorus ſic abſurdum eſſe ait, ſi unicus in infinito mundus ſit genitus, ac ſi unica in latifundio ſpica naſceretur. Hunc errorem & Ariſtoteles & Stoici multis argumentis retuderunt, unicumq; cum Platone D cæterisq; ſapientibus poſuere mundum, quod τὸ πᾶν dixere, hoc eſt uniuerſum. b Fortuitis motibus atomorum.] De principijs rerum naturæ magna & permoleſta eſt inter philoſophos diſceptatio. Democritus corpuſcula dixit eſſe per inane infinitū temere uolitātia, quibus ineſſet forma & magnitudo, eſſentq; inſecabilia, ideo ἀτόμους dicta. Epicurus hunc ſecutus pondus addidit. Ita indiuidua illa ramenta uarijs formis prædita, uarijs magnitudinibus tum etiam ponderibus multum diuerſis, iactatione fortuita per uacuum immenſum agitata, non ſimplici caſu inter ſe commiſta & coagmentata, infinitos ſubinde mundos progignere, infinitos interimere arbitratus eſt, ſine certa cauſa, ſine conſilio ullo natos, auctos, extinctos: & cùm de loco extra cęlum loquimur, nō ſic locus eſt intelligendus, ut hic noſter, qui corpore definitur & terminat: ſed quemadmodum

dum durationē quandam ante mundum genitum animo comprehendimus, in qua res multæ & creari, & uiuere potuerunt: ita extra mundum hunc etsi nihil est, mens tamen spatium quoddam intelligit, in quo à deo non modo multi, sed infiniti quoq; mundi locari possunt. c Cum ijs enim agi.] Cum Platonicis.

d Maxime quòd apud eos.] Maxima erat Platonicorum & Stoicorum autoritas apud ueteres etiā uulgo. Cicero uerbis Catonis & Lælij.

Creationis mundi & temporū unum esse principium, nec aliud alio præueniri. Cap. VI

a SI enim recte discernuntur æternitas & tempus, quòd tempus sine aliqua mobili mobilitate non est, b in æternitate autem nulla mutatio est, quis non uideat quòd tempora non fuissent, nisi creatura fieret, quæ aliquid aliqua motione mutaret: cuius motionis & mutationis cùm aliud atq; aliud, quæ simul esse nō possunt, cedit atq; succedit, in breuioribus uel productioribus morarum interuallis tempus sequeretur? Cùm igitur deus, in cuius æternitate nulla omnino est mutatio, creator sit temporum et ordinator, quomodo dicatur post temporum spatia mundum creasse, nō uideo: nisi dicatur ante mundum iam aliquam fuisse creaturam, cuius motibus tempora currerent. Porrò si literæ sacræ, maximeq; ueraces ita dicunt, in principio fecisse deum cælum & terram, ut nihil antea fecisse intelligatur, quia hoc potius in principio fecisse diceret, si quid fecisset ante cætera cuncta quę fecit: procul dubio non est mundus factus in tempore, sed cum tempore. Quod enim fit in tēpore, & post aliquod fit, & ante aliquod tempus, post id quod præteritū est, ante id quod futurum est. Nullum autē ante mundum posset esse præteritum, quia nulla erat creatura, cuius mutabilibus motibus ageretur. Cum tempore autem factus est mundus, si in eius conditione factus est mutabilis motus, sicut uidetur se habere etiam ordo ille primorum sex uel septem dierum, in quibus mane & uespera nominantur, donec omnia quæ his diebus deus fecit sexto perficiantur die, septimoq; in magno mysterio dei uacatio cōmendetur. Qui dies cuiusmodi sunt, aut ꝑdifficile nobis, aut etiā īpossibile est cogitare, quāto magis dicere.

L. VIVES

a QVod tempus sinē aliqua mobili.] Aristoteles mensurā motus dixit esse tempus: ita ut sine motu tempus non percipi ullum existimet. Sunt ex August.

A philosophis qui motum ipsum tempus esse definiant, sicut Stoici. b In æternitate autem nulla mutatio est.] Sic Augustinus multis locis, sic Boetius, sic Gregorius Nazianzenus, sic alij permulti: & quoniam hi omnes ex Platone hoc sumpserunt, afferam Platonis uerba ex Timæo: Vbi uerò mobile uiuensq; æternum hoc deorum simulachrum is parens qui fabricatus est, considerauit, lætitia perfusus similius adhuc exemplari facere constituit. Ita quemadmodum hoc animal est sempiternum, sic & mundum ille quantum eius natura capere ac sustinere posset, sempiternum est aggressus efficere: at illius natura æterna est, idcirco facto id operi congruere non poterat. Imaginem uerò cōmentus est mobilem æternitatis, & simul cæli structuram adornans, in uno eodemq; manentis æui progredientem suis numeris imaginem gignit, sed æternā. Hanc nominauit tempus, partesq; huius dies, noctes, menses, & annos, cùm ante B cælum nullæ fuissent, unà cum cælo prodire iubet. Sic Plato: nisi quis eandem sententiam mauult Apuleij uerbis audire. Is enim sic inquit in dogmate Platonis: Tempus uerò æui esse imaginem, siquidem tempus mouetur, & perennitas fixa & immota est natura. & ire in eam tempus, & in eius magnitudinem finiri, ac dissolui posse, si quando hoc decreuit fabricator mundi eius.

De qualitate primorū dierū, quia antequā sol fieret uesperā & mane tradunt habuisse. Cap. VII

a VIDEMVS quippe istos dies nostros non habere uesperam, nisi de solis occasu, nec mane, nisi de solis exortu. Illorum autem priores tres dies sine C sole peracti sunt, qui quarto die factus refertur. Et primitus quidem lux uerbo dei facta atq; inter ipsam & tenebras deus separasse narratur, & eandem lucem uocasse diem, tenebras autem noctem. sed qualis illa sit lux, & quo alternante motu, qualemq; uesperam & mane fecerit, remotum est à sensibus nostris: nec ita ut est, intelligi à nobis potest, quod tamen sine ulla hæsitatione credendum est. b Aut enim aliqua lux corporea est, siue in superioribus mundi partibus longe à conspectibus nostris, siue unde sol postmodum accensus est. c Aut lucis nomine significata est sancta ciuitas, in sanctis an D gelis & spiritibus beatis, de qua dicit Apostolus: Quæ sursum est Hierusalem, mater nostra æterna in cælis. Ait quippe & alio loco: Omnes enim uos filij lucis estis, & filij diei, non sumus noctis neque tenebrarum. d Fit tamen & uespera dici huius & mane aliquatenus, e quoniam scientia creaturæ in comparatione scientiæ creatoris quodammodo uesperascit. Itemq; lucescit, & mane fit, cùm & ipsa refertur ad laudem dilectionemq; creatoris. Nec in noctem uergitur,

ubi non creator creaturæ dilectione relinquitur. Denique scriptura cùm illos dies dinumeraret ex ordine, nusquam interposuit uocabulum noctis. Non enim ait alicubi, facta est nox, sed facta est uespera, & factum est mane dies unus. Ita secundus, & cæteri. Cognitio quippe creaturæ in seipsa decolorior est, ut ita dicam, quàm cùm in dei sapientia cognoscitur, uelut in arte qua facta est. Ideo uespera congruentius quàm nox dici potest, quæ tamen, ut dixi, cùm ad laudandum & amãdum refertur creatorem, recurrit in mane. Et cùm fit in cognitionem suipsius, dies unus est. Cùm in cognitionem firmamenti, quod inter aquas inferiores & superiores cælum appellatum est, fit dies secundus. Cùm in cognitionem terræ ac maris omniumque gignentium, quæ radicibus continuata sunt terræ, dies tertius. Cùm in cognitionem luminarium maioris & minoris omniumque siderum, dies quartus. Cùm in cognitionem omnium ex aquis animalium natatilium atque uolatilium, dies quintus. Cùm in cognitionem omnium animalium terrenorum, atque ipsius hominis, dies sextus.

L. VIVES

a Videmus quippe istos dies notos non habere uesperum.] In Coloniensi libro legitur: Noctis non habere uesperam. b Aut enim aliqua lux corporea.] Super hac quæstione disputantur à recentioribus theologis complura, libro Sententiarum secundo distinctione decimaquarta. Et hic non significat Augustinus lucem esse corpus, sed ait uel creatum à deo corpus aliquod illustre, qualis est sol, uel lucem aliquã sine corpore fuisse, quæ extensa diem faceret, contracta noctẽ, ut Basilius ait, uiaque solis progrederetur, & cùm accederet matutinum esset tempus, decedens uesperum relinqueret, ut imaginatur Hugo sancti Victoris, libro De sacramentis primo. c Aut lucis nomine significata est sancta ciuitas.] Sic primo super Genesin ad literam idem Augustinus. d Fit tamen & uespera.] Alibi sic: si tamen & uesper diei huius, & mane aliquatenus congruenter intelligere ualeamus, quoniam, &c. e Quoniam scientia creaturæ.] De his ipse libro quarto de Genesi ad literam, quo loco mane appellat, cùm angeli ex creatarum rerum in eis ipsis cognitarum aspectu, ubi tenebræ sunt & nox altissima, ad charitatẽ dei se sustollunt: quòd si deum diligentes & spectantes omnia in ipso noscant, quæ est certior rerum omnium scientia quàm si ipsæ penitus perspicerentur, tunc dies est. Vergit autem in serum, cùm à deo se conuertit angelus ad res creatas, intueturque illas non in deo, sed in ipsis: nec tamen hic uesper in noctem abit, quoniam nunquam angeli artifici suo præponunt opus ac potius habent, quæ esset obscurissima nox. Tantum ex Augustino, qui primus scientias matutinas & uespertinas induxit.

A Quę qualisue intelligẽda sit dei requies, qua post opera sex dierũ requieuit in septimo. Cap. VIII

VM uerò in die septimo requieuit deus ab omnibus operibus suis, et sanctificauit eum, nequaquam est accipiendum pueriliter, tanquam deus laborauerit operando, qui dixit, & facta sunt [a]uerbo intelligibili & sempiterno, non sonabili & temporali. Sed requies dei requiẽ significat eorum qui requiescunt in deo, sicut lætitia domus, lętitiam significat eorum qui lætantur in domo, etiamsi non eos domus ipsa, sed alia res aliqua lætos faciat. Quanto magis si eadem domus pulchritudine sua faciat lætos habitatores, ut non solum eo loquendi modo lęta dicatur, quo significamus per id quod continet id quod continetur, sicut theatra plaudunt, prata mugiunt, cùm in illis homines plaudãt, in his boues mugiant: sed etiam illo quo significatur per efficientem id quod efficitur, sicut læta epistola dicitur significans eorum lętitiam, quos legentes efficit lætos. Conuenientissime itaque cùm deum requieuisse prophetica narrat autoritas, significatur requies eorũ, qui in illo requiescunt, & quos facit ipse requiescere. Hoc etiam hominibus quibus loquitur, & propter quos utique cõscripta est, promittẽte prophetia, quod etiam ipsi post bona opera, quæ in eis & per eos operatur, deus, si ad illũ prius in ista uita per fidẽ quodammodo accesserint, in illo habebunt requiem sempiternam. Hoc enim & sabbati uacatione ex præcepto legis in uetere dei populo figuratũ est, unde suo loco diligentius arbitror differendum.

L. VIVES

D Verbo intelligibili & sempiterno.] Vocem illam, uoluntatis momẽtum dicit esse Basilius, quo melius nos intelligamus.

De angelorum conditione quid secundum diuina testimonia sentiendum sit. Cap. IX

NVNC quoniam de sanctæ ciuitatis exortu dicere institui, & prius quod ad sanctos angelos attinet dicẽdum putaui, quæ huius ciuitatis & magna pars est, & eo beatior, [a]quòd nunquam peregrinata, quæ hinc diuina testimonia suppetant, quantum satis uidebitur, deo largiẽte explicare conabor. Vbi de mũdi constitutione sacræ literæ loquuntur, non euidenter

denter dicit utrũ uel quo ordine creati sint angeli: sed si prætermissi non sunt, uel cæli nomine, ubi dictum est: In principio fecit deus cælum & terram: uel potius lucis huius, de qua loquor, significati sunt. Non autem prætermissos esse hinc existimo quod scriptum est, requieuisse deum in septimo die ab omnibus operibus suis quæ fecit, cũ liber ipse ita sit exorsus: In principio fecit deus cælum & terram: ut ante cælum & terrã nihil aliud fecisse uideatur. Cùm ergo à cælo & terra cœperit, atq; ipsa terra quam primitus fecit, sicut scriptura consequẽter eloquitur, inuisibilis & incomposita nõdum q; luce facta, utiq; tenebræ fuerint super abyssum, id est super quandam terræ & aquæ indistinctam confusionem: ubi enim lux non est, tenebræ sint necesse est: deinde cùm omnia creando disposita sint, quæ per sex dies consummata narrantur, quomodo angeli prætermitterentur, tanquam non essent in operibus dei, à quibus die septimo requieuit? Opus autem dei esse angelos, hic quidem etsi non prætermissum, non tamen eui dẽter expressum est: sed alibi hoc sancta scriptura clarissima uoce testat. Nam & in hymno trium in camino uirorum cùm prædictum esset: Benedicite omnia opera domini dominum: in executione eorundem operũ, etiam angeli nominati sunt. Et in Psalmo canitur, Laudate dominum de cælis, laudate eum in excelsis. Laudate eum omnes angeli eius, laudate eum omnes uirtutes eius. Laudate eum sol & luna, laudate eũ omnes stellæ & lumen. Laudate eum cæli cælorum, & aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomẽ domini. Quoniam ipse dixit, & facta sunt: ipse mãdauit, & creata sunt. Etiam hic apertissime à deo factos esse angelos diuinitus dictum est, cùm eis inter cætera cælestia cõmemoratis, infertur ad omnia: Ipse dixit, & facta sunt. Quis porrò audebit opinari, post omnia ista quæ sex diebus enumerata sunt, angelos factos? Sed & si quisquam ita desipit, redarguit istam uanitatem illa scriptura paris autoritatis, ubi deus dicit: [b] Quando facta sunt sidera, laudauerunt me uoce magna omnes angeli mei. Iam ergo erant angeli quando facta sunt sidera. Facta sunt autẽ quarto die. Nunquid nam ergo die tertio factos esse dicemus? Absit. In promptu est e-

Augu∫t.

A nim, quid illo die factum sit. Ab aquis utiq; terra discreta est, & distinctas sui generis species duo ista elementa sumpserũt: & produxit terra quicquid ei radicitus inhæret. Nunquid nam secundo? Nec hoc quidem. Tunc enim firmamentum factum est inter aquas superiores & inferiores, cælumq; appellatum est: in quo firmamento facta sunt sidera quarto die. [c] Nimirum ergo si ad istorum dierum opera dei pertinent angeli, ipsi sunt lux illa quæ diei nomen accepit, cuius unitas ut commendaretur non est dictum
B dies primus, sed dies unus. nec alius est dies secundus, aut tertius, aut cæteri, sed idem ipse unus ad implendum senarium uel septenarium numerum repetitus est, propter senariam uel septenariam cognitionem: senariam scilicet operum quæ fecit deus, & septenariam quietis dei. Cùm enim dixit deus: fiat lux, & facta est lux, si rectè in hac luce creatio intelligitur angelorum, profectò facti sunt participes lucis æternæ, quæ est ipsa incommutabilis sapiẽtia dei, per quam facta sunt omnia, quem dicimus unigenitũ
C dei filium, ut ea luce illuminati qua creati fierent lux, & uocarentur dies participatione incommutabilis lucis & diei, quod est uerbũ dei, per quod & ipsi, et omnia facta sunt. Lumen quippe uerum quod illuminat omnem hominem in hunc mundum uenientẽ, hoc illuminat & omnem angelum mundũ, ut sit lux non in seipso, sed in deo, à quo si auertitur angelus, fit immundus, sicut sunt omnes qui uocantur immundi spiritus, nec iam lux in domino, sed in seipsis tenebræ, priuati participatione lucis æternæ. Mali
D enim nulla natura est, sed amissio boni, mali nomen accepit.

L. VIVES

a QVod nunquam peregrinata.] Semper enim in patria fuit. Angeli enim semper uidẽt faciem patris, qui in cælis est. b Quando facta sunt sidera.] Iob 38. ὅτε ἐγενήθησαν ἄστρα, ᾔνεσάν με φωνῇ μεγάλῃ πάντες ἄγγελοί μου. c Nimirũ ergo si ad istorũ.] Theologi Græci res spiritales præcessisse corporeas uolunt, eisq; ueluti ministris usum esse mundi genitorem in reliquis procreandis: quam opinionẽ Plato in opificio mundi secutus est. Diuus Hieronymus Gregorium magistrum suosq; secutus Græcos, spiritalia corporalibus priora fuisse cẽsuit. Basilius uerò & Dionysius Græci, & Latini prope omnes, Ambrosius, Beda, Cassiodorus, & hic Augustinus, cuncta simul à deo progenita esse perhibent, quod cum illo congruere uidetur Ecclesiastici decimooctauo: Qui uiuit in æternum, creauit omnia simul.

De simplici & incommutabili trinitate, patris, & filij, & spiritus sancti, unius dei: cui nō est aliud qualitas, aliud substantia. Cap. X

EST itaq; bonum solū simplex, & ob hoc solum incōmutabile, quod est deus. Ab hoc bono creata sunt omnia bona, sed nō simplicia, & ob hoc mutabilia. Creata sanè, inquã, id est facta nō genita. Quod enim de simplici bono genitum est, pariter simplex est: et hoc est quod illud de quo genitū est, quæ duo patrē & filium dicimus, & utrunq; hoc cū spiritu suo unus est deus: qui spiritus patris & filij, spiritus sanctus propria quadam notione huius nominis in sacris literis nuncupat. [a] Alius est aūt q̃ pater & filius, q̃a nec pater est, nec filius: sed alius dixi, nō aliud: q̃a & hoc pariter simplex pariterq; bonū est incōmutabile & coæternū. Et hęc trinitas unus est deus: nec ideo non simplex, quia trinitas. Neq; enim propter hoc naturā istam boni simplicē dicimus, quia pater in ea solus, aut solus filius, aut solus spiritus sanctus. Nō enim sola est ista nominis trinitas sine subsistentia personarū, [b] sicut Sabelliani hæretici putauerūt. Sed ideo simplex dicit, quoniã quod habet, hoc est: excepto quod relatiuè quæq; persona ad alterã dicitur. Nam utiq; pater habet filium, nec tamē ipse est filius: & filius habet patrē, nec tamen ipse est pater. In quo ergo ad seipsum dicit, nō ad alterū, hoc est quod habet: sicut ad seipsum dicit uiuens, habendo utiq; uitã, & eadem uita ipse est. Propter hoc itaq; natura dicitur simplex, cui non sit aliq̃d habere, quod uel posit amittere: uel aliud sit habens, aliud quod habet: sicut uas aliquem liquorem, aut corpus colorem, aut aer lucem siue feruorē, aut anima sapientiã: nihil enim horum est id, quod habet. Nam neq; uas liquor est, nec corpus color, nec aer lux siue feruor, neq; anima sapientia est. Hinc est quod etiam priuari possunt rebus quas habent, & in alios habitus uel qualitates uerti atq; mutari, ut & uas euacuetur humore quo plenū est, & corpus decoloretur, & aer tenebrescat, siue frigescat, & anima desipiat. [d] Sed si sit corpus incorruptibile, quale sanctis in resurrectione promittit, habet quidem ipsius incorruptiōis inamissibilem qualitatē, sed manente substantia corporali nō hoc est, quod ipsa incorruptio. Nam illa

A etiam per singulas partes corporis tota est, nec alibi maior, alibi minor. Neq; enim ulla pars est incorruptior, q̃ altera. Corpus uerò ipsum maius est in toto, q̃ in parte: & cū alia pars est in eo amplior, alia minor, nō ea quæ amplior est incorruptior, q̃ ea quę minor. [e] Aliud est itaq; corpus, quod nō ubiq; sui totū est: alia incorruptio, quæ ubiq; eius tota est: quia om̃is pars incorruptibilis corporis etiam cæteris inęqualis æqualiter incorrupta est. Neq; enim, uerbi gratia, quia digitus minor est q̃ tota manus, ideo incorruptibilior manus q̃ digitus. Ita cùm sint

B inæquales manus & digitus, æqualis est tamen incorruptibilitas manus & digiti. Ac per hoc quãuis à corpore incorruptibili inseparabilis incorruptibilitas sit, aliud est tamen substantia, qua corpus dicit, aliud qualitas eius, qua incorruptibile nūcupatur. Et ideo etiam sic hoc nō est, quod habet anima quoq; ipsa, etiam si semper sit sapiens: sicut erit cùm à præsenti miseria liberabit in æternum: quia licet tunc sapiens sit in æternum, participatione tamen incōmutabilis sapientiæ sapiens erit, quæ nō est quod ipsa. Neq;

C enim si aer infusa luce unquã deseratur, ideo nō aliud est ipse, aliud lux qua illuminatur. Neq; hoc ita dixerim, [f] quasi aer sit anima: quod putauerunt quidam, [g] qui non potuerunt incorporeã cogitare naturam. Sed habent hæc ad illa etiam in magna disparilitate quandã similitudinē, ut non incōuenienter dicatur, sic illuminari animam incorporeã luce incorporea simplicis sapientiæ dei, sicut illuminatur aeris corpus luce corporea, et sicut aer tenebrescit ista luce desertus. Nam nihil sunt aliud [h] quæ dicuntur locorū

D quorumcunq; corporalium tenebræ, q̃ aer carens luce: ita tenebrescere animam sapientiæ luce priuatã. Secundum hoc ergo dicuntur illa simplicia, quæ principaliter ueręq; diuina sunt, quod [i] non aliud est in eis qualitas, aliud substantia, nec aliorum participatione, uel diuina, uel sapiētia, uel beata sunt. Cæterùm dictus est in scripturis sanctis, spiritus sapientiæ multiplex, eo quòd multa in se habeat: sed quę habet, hæc & est: & ea omnia unus est. Neq; enim multæ, sed una sapientia est, in qua sunt immensi quidam atq; infiniti [k] thesauri rerum intelligibilium: in quibus sunt omnes inuisibiles atq; incommutabiles

mutabiles rationes rerum, etiam uisibilium & mutabiliũ, quæ per istam factæ sunt: quoniam deus non aliquid nesciens fecit,[l] quod nec de quolibet homine artifice recte dici potest. Porrò si sciens fecit omnia, ea utiq; fecit quæ nouerat. Ex quo occurrit animo quiddã mirũ, sed tamen uerum, q̃ iste mundus nobis notus esse non posset, nisi esset:[m] deo autem nisi notus esset, esse non posset.

L. VIVES

Verba religiose seruanda

a Alius est autem q̃ pater & filius.] Haud equidem uerba permultum ad rationis pietatem facere crediderim, sed illud tamẽ seruandum est in primis, ne à receptis usu autorum consensuq; ecclesiæ, illius præsertim ueteris, formulis recedat. Nam cùm diuinæ res supra humanum omnem sint captum sitæ, ne uerbis quidem proprijs possunt à nobis enunciari. Sunt enim uerba omnia & ab hominibus & ad humana explicãda inuenta, quo minus cõfingere sibi quenq; aut noua inducere, aut abusu trita atq; approbata repudiare ascitus alijs decet. Nam cùm propria nulla possint ingenij humani ui excogitari, illa erunt maxime ad rẽ eloquendã accõmodata, quæ ab illis tradita fuerint, quorũ scriptis magna pars pietatis nostræ constat: quæ dixi propter impiam quorundam argutulorum temeritatem, qui contemptis spretisq; ueterum loquẽdi formulis, ostentandi sui causa periculoso exẽplo, noui uerborum magistri uideri affectant, cùm sint cùm rerũ aliarum omnium, tum uerò uerborum sermonisq; uniuersi imperitissimi: & uolunt licere sibi arbitratu suo atque adeò libidine, ueterum scriptorum de religione loquendi leges, ceu mollem quampiam & ductilem ceram, modò in arctum, modò in extensum fusumq; difformare.
b Sicut Sabelliani.] Dixi de hæresi istorũ, qui personas in trinitate nullas ponebant. c Pater qui genuit, simpl. est, & filius qui genitus est, pari. simp. est: & hoc est illud de quo genitus est.] Hoc totum in codice Brugeñ. deest. d Sed & si sit corpus.] Non modò quod seiungi ab alio probat nõ illud esse, à quo separatur, sed quod affixũ illi est hærensq; perpetuo. e Aliud est itaq; corpus.] Fusa est corporis ratio per partes omnes: nec ipsa constat, nisi partes tum adsint, tum coniunctæ coagmentatæq; sint. Nec manus suũ corpus est, uel ei magnitudine par: at incorruptio quæ est in manu non pars est incorruptionis corporis: neq; enim sparsa hæc est ita per corpus, ut modo corporis liceat eam metiri: sed sic insectili consideratione attributa, ut cùm in toto sit corpore tota, in quauis etiam corporis parte nõ pars aliqua esse intelligatur, sed ipsa quoq; tota, quæ natura est rerum spiritalium, uelut animæ, angeli, dei, qui non sic locum tenent, ut aliquid prius, aliud posterius: dextrum hoc, illud sinistrũ sit: aut inferius quicquam, cuius superius sit è regione sitũ, sed in singulis quamlibet minutis loci tenuibusq; particulis sint toti: nec tamẽ loco ipsi toti desint, quæ dictu'ne an intellectu faciliora sint, dubites. f Quasi aer sit anima.] Hoc dixit Anaximenes Milesius, & eiusdem philosophiæ Diogenes Apolloniates. Anaxagoras ceu aerẽ quendam esse uult animam. Heraclitus à respiratione animam uiuentium progigni censebat. Vnde dicta sit ψυχὴ, ut inquit Plato in Cratylo, ἀπὸ τοῦ ψύχω, quod est refrigero. Veteres aerem illum, qui est in anhelitu, uidentur animã putasse, unde est apud Poetam, foetere uxoris animam. Quin & aerem omnem animam dixerunt. Verg. Semina terrarum animæq; marisq; fuissent. g Qui non potuerũt incorpoream cogitare naturam.] Cicero primo Tusc. quæst. Animos enim per seipsos uiuentes non poterant mente complecti, formã aliquã figuramq; quærebant.
b Quæ dicunt, &c. tenebræ.] Sic ab Aristotele tenebræ finiuntur secundo libro De anima, Absentia lucis ex diaphano corpore, quod est luminis capax, & per quod cernimus. i Non aliud est in eis qualitas, aliud substantia.] Qualitates uocat, quas Græci ποιότητας. Tametsi hæ pro corporibus accipi à Cicerone uidentur in Academicis. Hic uidetur Augustinus qualitates dicere, quicquid substantiæ adhæret, quod philosophi recentiores accidens nominant: & qualitatis generale nomẽ; cùm Quintilianus alijq; permulti ostendunt, tum quale ipsum declarat, quod ad omne accidẽtis genus accõmodatur. k Thesauri.] Reconditiora, aut ipsæ opes reconditæ. l Quod nec de quolibet.] Quamlibet inscio & abiecto, hoc enim est quodlibet, ut alibi dixi.
m Deo autem nisi notus esset.] Cura dei stat mundus, alioqui statim ruiturus. Atqui quod neutiq; deus nosset, curare non posset, neq; enim artifex opus uel facit, uel sustinet, quod ignorat.

An eius beatitudinis quam sancti angeli ab initio sui semper habuerũt, etiam illos spiritus qui in ueritate non steterunt, participes fuisse credendum sit. Cap. XI

Quae cùm ita sint, nullo quidẽ modo secundũ aliquod temporis spatium prius erant illi spiritus tenebræ, quos angelos dicimus.[a] Sed simul ut facti sunt, lux facti sunt, non tamẽ ita tantum creati, ut quoquo modo essent, & quoquo modo uiuerent, sed etiam illuminati ut sapienter beateq; uiuerent. Ab hac illuminatione auersi quidam angeli, non solum non obtinuerunt excellentiam sapiẽtis beatæq; uitæ, quæ procul dubio non nisi æterna æternitatisq; suæ est certa atq; secura:[b] sed & rationalem uitam licet insipientem sic habẽt, ut eã nõ possint amittere, nec si uelint. Quatenus autẽ antequã peccassent, illius sapientiæ fuerint participes, definire quis potest? In eius tamẽ participatione æquales fuisse istos illis, qui propterea uerè plenèq; beati sunt, quoniam nequaq; de suæ beatitudinis æternitate falluñ, quomodo dicturi sumus? quandoquidẽ si æquales in ea fuissent, etiã isti in eius æternitate mãsissent pariter beati, quia pariter certi? Neq; enim sicut uita quamdiucunq; fuerit, ita æterna uita ueraciter dici poterit, si finem habitura sit. Siquidem uita tantũmodo uiuendo, æterna uerò finem non habendo nominata est. Quapropter quamuis nõ quicquid æternũ cõtinuo beatũ sit, dicitur enim etiã pœnalis ignis æternus: tamen si uere perfecteq; beata uita nõ nisi æterna est, nõ erat talis istorum uita

 beata;

beata, quia quādoq; desitura, & propterea A non æterna, siue id scirent, siue nescientes aliud putarent: quia scientes timor, nesciētes error beatos esse utiq; nō sinebat. Si autem hoc ita nesciebāt, ut falsis incertis'ue non fiderent, sed utrum sempiternū, an quandoq; finem habiturū esset bonū suum, in neutrā partem firma assensione ferrent, ipsa de tanta felicitate cunctatio eam beatæ uitæ plenitudinem, quam in sanctis angelis esse credimus, non habebat. [c]Neq; enim beatæ uitæ uocabulum ita contrahimus ad quasdam significationis angustias, ut solum deū dicamus beatum: qui tamē ita uerè beatus est, ut B maior beatitudo esse nō possit. In cuius cōparatione ꝙ angeli beati sunt, sua quadam summa beatitudine, quanta esse in angelis potest, quid aut quantum est?

L. VIVES

a SEd simul ut facti.] Hic statim ne mutæ uideantur scholæ, instantibus & tricis, horrentes adsunt, magnisq; clamoribus uelut æs suū efflagitant responderi sibi, potuerint ne angeli bene de deo mereri in primo illo momēto, quo sunt ab opifice rerum omniū progeniti: an potuerunt, ut ipsi dicunt, demereri. Nam nisi impropriè dicatur, nō constabit theologica proprietas, quòd instans fuerit creationis, quòd in quo manserūt, quòd in quo ceciderunt alij, alij steterunt. Et hic multa ceu in consilio fuerint naturæ principi, cùm mundum hunc conderet, magno supercilio definiunt, tanto, tam C asseueranter, ut iures illos seriò dicere, & aliquid omnino dicere, nec nugas esse meras. Vix humana ipsa plenè uti cognosceremus ingratis mortalibus permisit deus. Nescimus quid illud erat, quod habebat ante principem noxam homo ille hominū parens: nescimus quando peccarit, ubi, qua ratione totam illam humanæ gentis tragœdiam inuexerit: initium & seminarium malorum omnium celatum est, quia scire non meremur: & iam isti quasi humanis omnib. exploratis, negocijs sese angelorum ardeliones immiscent: nō quibuslibet, nec quæ uulgari sapiētiæ magister iussit, sed quæ uerisimile est, ne angelos quidem ipsos nosse. Nam origines rerū, & quid in illis sit factum, autor nouit, non id quod gignitur. Accedit his, quòd cùm de instantibus magna fit inter homunculos controuersia, utraq; factione rem totam pertumultuosè ad se suosq; uindicante: isti per hoc tanquam rem apertam iam & certam de incertissimis & D altissima caligine mersis inquirunt. Quantum ergo & ex ipsius sapientiæ schola licet colligere, & ex discipulis eius sanctis illis autoribus, qui non contentiosa disputione ex pertinacia humanisq; affectibus de sacrosanctis definire rebus, sed modestè ac uerecūde: quæ uel in libro uitæ legerunt, uel à patribus per manus tradita acceperunt, reliquere: uel ipsi certe eodem spiritu aliqua sunt libris ausi mandare, quo innocenter ac piè uiuebant. Hoc enim modo tractari mysteria illa diuina debent, adorata potius silenter, quàm raptata & discerpta clamoribus ad rauim contentiosis: nec existimare nihil referre, siue de humana philosophia sit sermo, siue de rebus non ad disquisitionem mortaliū à deo sobriè reuelatis, sed ad admirationem uenerationemq;. Ex his igitur sic, opinor, angeli omnes, & hi qui perpetuo sunt boni beatiq;, & hi qui perpetuo mali & miseri, simul sunt à

Angelorum conditio

A deo generati, atq; illustrati luce quadam, qua facile tum se ipsi possent cognoscere, tum res alias: ipsum uerum deum, quantum rei creatæ per deum liceret, gradatim tamen. Non enim omnes paribus sunt ingenij potentiæq; uiribus prediti. Tum illis proposita est optio, utrū mallent iussis parêre architecti omnium & parētis, nec latum unguem ab illis discedere, an potius facere ipsos sibi uiam, qua insisterent. Momenta temporum qualia sint apud angelos humana mens capere nequit, multo minus qualia apud deū, qualia tamen cunq; sint, quod modestè pieq; semper dictū uelim, prius seipsos suumq; inspexere patrem, prius suo ingenio arbitratuiq; relictū sunt, & uelut emancipati, ꝙ à partibus dei uel defecerint, uel steterint. Fieri quid potuerit, in neutram partē habeo quod credā, istud certe factum ita credo. Simul & illud credo, ubi excellentissimā suæ naturæ partē omnes cognouerunt, quantaq; sibi ad inæstimabilem beaB titudinem aperta esset ianua, spe ac fiducia tantæ beatitatis præcipiētes iam tum gaudia lætos fuisse: & quamuis tenuiter, prægustasse tamen uenturā felicitatem, & quadamtenus beatos fuisse. Cæterùm, ut euētus docuit, scelestos nefariosq; ductos falso gaudio, bonos aūt piosq; uero. Immodice enim ac insolenter suam tulere sortem: & quasi parum fuisset in partē possessionis admitti, ex æquo diuidi totam uoluerunt. Quod fuit insipientiæ caput, neq; se, neq; patrem deum bene agnoscere, ac inter sese comparare. Orbati ergo sapiētia, uana spe aliquandiu sunt acti, & stulta lætitia fatui insaniq; perfusi, quòd de regno cum deo contenderent: quoad nulla iam amplius in eis melioris mentis spe residua de patria sua ingratissimi atq; impiētissimi deturbati sunt: quæ omnia non asseueranter uelim à me putari dicta, transituro facile in sententiam uerisimilius dicentis. b Sed & rationalem uitam licet insipientē.] Habēt quidem dæmones acuta ingenia & uafra, sapientes tamē non sunt. Nā C neq; seipsos, nec parentem suum ut oportebat norunt, & mens eorum inuidia & superbia occæcata præceps in mille scelera insipientissimè fertur. Deniq; si sapiētes essent, essent & boni. Nec ullus est malus, in quo ignorantia non dominetur: sicut Plato, & eum secutus Aristoteles, docent. c Neq; enim beatæ uitæ uocabulum.] Beatitudinem definiere ueteres statum perfectum, & numeris omnibus bonorum absolutum, qui in solum uidetur deum cadere, cuius participatione & angeli beati sunt, & homines sancti.

De comparatione beatitudinis iustorū necdum tenentium promissionis diuinæ præmium, & primorum in paradiso hominum ante peccatum. Cap. XII

D [a]NEC ipsos tantū, quod attinet ad rationalem uel intellectualē creaturam, beatos nuncupādos putamus. Quis enī primos illos homines in paradiso negare audeat beatos fuisse ante peccatum: quamuis de sua beatitudine ꝗ̄ diuturna uel utrum æterna esset incertos: esset autē æterna nisi peccassent: cū hodie nō imprudēter beatos uocemus, [b]quos uidemus iustè ac piè cum spe futuræ immortalitatis hanc uitam ducere [c]sine crimine uastante conscientiam, facile impetrantes peccatis huius infirmitatis diuinam misericordiam.

Qui

A Qui licet de suæ perseuerantiæ præmio certi sint, de ipsa tamen perseuerantia sua reperiuntur incerti. Quis enim hominum se in actione profectuq; iustitię perseueraturum usq; in finem sciat, nisi aliqua reuelatione ab illo fiat certus, qui de hac re iusto latentiq; iudicio, non omnes instruit, sed neminem fallit. Quantum itaq; pertinet ad delectationem pręsentis boni, beatior erat primus homo in paradiso, quàm quilibet iustus in hac infirmitate mortali: quãtum autem ad spem futuri boni, beatior quilibet in quibuslibet cruciatibus corporis, cui non opinione, sed certa ueritate manifestum est, sine fine se habiturum omni molestia carentem societatẽ angelorum in participatione summi dei, ꝙ erat ille homo sui casus incertus in magna illa felicitate paradisi.

L. VIVES

a Nec ipsos enim huic tantæ beatitudini.] In alio exemplari legit: Nec ipsos tãtum beatos, quod attinet ad rationalem uel intellectualem creaturam, nuncupandos putamus. Melius sic, aliter nullus constare potest sensus. Significat Augustinus angelos omnes, etiam cùm nondum de ruina uel confirmatione sui certi essent, quodammodo fuisse beatos, uel eo solo, quód tam præstanti essent sublimiq; natura conditi: quemadmodũ & Adam ipse tot muneribus animi corporisq; ante crimen à deo cumulatus. b Quos uidemus iusté ac pié.] Christus huiusmodi homines beatos appellat Matth. 5. c Sine crimine uastante.] Nulla est hic maior beatitudo, ꝙ mens sibi conscia recti. Et ut Horatius inquit: Nil cõscire sibi, nulla pallescere culpa. ut contrà, nulla est maior crux, ꝙ conscientia scelerum. Has Cicero contra Pisonem, & pro Roscio furias dicit à poetis nominatas esse.

An ita unius felicitatis omnes angeli sint creati, ut neq; lapsuros se possent nosse, qui lapsi sunt: & post ruinã labentiũ perseuerantiæ suæ præscientiam acceperint qui steterũt. Ca. XIII

QVocirca cuiuis iam non difficulter occurrit utroq; coniuncto effici beatitudinẽ, quã recto proposito intellectualis natura desiderat: hoc est, ut bono incommutabili, quod deus est, sine ulla molestia perfruatur, & in eo se in æternum esse mãsurum, nec ulla dubitatione cunctetur, nec ullo errore fallatur. Hanc habere angelos lucis, pia fide credimus: hãc nec anteq; caderent habuisse angelos peccatores, q sua prauitate illa luce priuati sunt, consequenti ratione colligimus: habuisse tamen aliquã, etsi non præsciam beatitudinẽ, [a] si uitam egerũt ante peccatũ, profecto credendi sunt. Aut si durũ uidetur, quando facti sunt angeli, alios credere ita factos, ut nõ acciperent præscientiã uel perseuerãtiæ uel casus sui: alios autẽ ita factos ut ueritate certissima æternitatẽ suę beatitudinis nossent: sed ęqualis felicitatis omnes ab initio creati sunt: & ita fuerunt donec isti qui nunc mali sunt ab illo bonitatis lumine sua uoluntate

B cecidissent: procul dubio multo est durius nũc putare angelos sanctos æternę suæ beatitatis incertos, & ipsos de semetipsis ignorare, quod nos de illis p scripturas sanctas nosse potuimus. Quis ẽm catholicus Christianus ignorat, nullum nouũ diabolum ex bonis angelis ulterius futurũ: sicut nec istũ in societatem bonorũ angelorũ ulterius rediturum? Veritas quippe in Euangelio sanctis fidelibus promittit, ꝙ erunt ęquales angelis dei: quibus etiã promittitur, ꝙ ibunt in uitam æternam. Porrò aũt si nos certi sumus, nunquã nos ex illa immortali felicitate casuros: illi uerò certi nõ sunt, iam potiores non æquales eis erimus: sed quia nequaquã ueritas fallit, & æquales eis erimus, profecto etiam ipsi certi sunt suæ felicitatis æternæ. Cuius illi alij quia certi non fuerunt: nõ

C enim erat eorum æterna felicitas, cuius certi essent, quę finem fuerat habitura: restat ut aut impares fuerint, aut si pares fuerũt, post istorum ruinam illis certa scientia suæ sempiternæ felicitatis accesserit. Nisi forte quis dicat id quod dominus ait de diabolo in Euangelio: Ille homicida erat ab initio, & in ueritate non stetit: sic esse capiendum, ut non solum homicida fuerit ab initio, id est in initio humani generis: ex quo unq; homo factus est, quem decipiendo posset occidere: uerumetiam ab initio suæ conditionis in ueritate non steterit: & ideo nunquam beatus

D cum sanctis angelis fuerit, suo recusans esse subditus creatori, [b] & sua per superbiam uelut priuata potestate elatus, ac per hoc falsus & fallax: quia nec unquam potestatem omnipotentis euadit. Et qui per piam subiectionem noluit tenere quod uere est, affectat per superbiæ elationẽ simulare q̃d non est: ut sic intelligatur etiam quod beatus Ioannes Apostolus ait: Ab initio diabolus peccat: hoc est, ex quo creatus est iustitiam recusauit: quam nisi pia deoq; subdita uoluntas habere non poſsit. Huic sententiæ quisquis acquiescit, [c] nõ cum illis hæreti

cis

cis ſapit, id eſt Manichæis: & ſi quæ aliæ peſtes ita ſentiunt, quod ſuam quandam propriam tanquam ex aduerſo quodam principio diabolus habeat naturam mali: qui tanta uanitate deſipiũt, ut cùm uerba iſta Euangelica in autoritate nobiſcum habeant, non attẽdant nõ dixiſſe dñm, à ueritate alienus fuit, ſed in ueritate non ſtetit, ubi à ueritate lapſum intelligi uoluit, in qua utique ſi ſtetiſſet, eius particeps factus, beatus cum ſanctis angelis permaneret.

L. VIVES

a SI uitam egerũt ante peccatũ.] Tam exiguum illud temporis fuit, quod prius quàm à deo deficerent, interfluxit, ut nihil eſſe uideatur. b Et ſuperbia ſua.] In alijs codicibus, Et ſua per ſuperbiam uelut priuata poteſtate elatus, ac per hoc falſus & fallax. c Non cũ illis hæreticis ſapit, id eſt Manichæis.] Cùm audirent dæmonẽ ab initio peccaſſe, exiſtimarunt malum eſſe dæmonem à deo progenitũ, idcirco natura potius eſſe malum, q̃ uoluntate: nam id in unoquoq; naturale eſt, non uoluntarium, quod in eo creauit rerum conditor, cùm id in mundum proferret.

Quo genere locutionis dictum ſit de diabolo, q̃ in ueritate non ſteterit: quia ueritas non eſt in eo. Cap. XIIII

SUBIECIT aũt iudiciũ, quaſi quæſiſſemus, unde oſtendat, q̃ in ueritate nõ ſteterit, atq; ait: Quia non eſt ueritas in eo. Eſſet aũt in eo, ſi in illa ſtetiſſet. Locutione aũt dictũ eſt minus uſitata. Sic enim uidetur ſonare: In ueritate nõ ſtetit, quia nõ eſt ueritas in eo: tanq̃ ea ſit cauſa, ut in ueritate nõ ſteterit, q̃ in eo ueritas nõ ſit: cũ potius ea ſit cauſa, ut in eo ueritas nõ ſit, q̃ in ueritate nõ ſtetit. Sed iſta locutio eſt & in Pſalmo, ubi ait: Ego clamaui, quoniam exaudiſti me deus: cùm dicẽdum fuiſſe uideatur: Exaudiſti me deus, quoniã clamaui. Sed cùm dixiſſet, Ego clamaui: tanquam ab eo quæreret, unde ſe clamaſſe monſtraret, ab effectu exauditionis dei clamoris ſui oſtẽdit affectũ, tanq̃ diceret: Hinc oſtendo clamaſſe me, quoniam exaudiſti me.

Quid ſentiendum ſit de eo quod ſcriptum eſt: Ab initio diabolus peccat. Cap. XV

ILLVD etiam quod ait de diabolo Ioannes:[a] Ab initio diabolus peccat:[b] non intelligũt ſi naturale eſt nullo modo eſſe peccatũ. Sed quid reſpondetur propheticis teſtimonijs, ſiue quod Eſaias ait ſub figurata perſona principis Babyloniæ, diabolum notans; Quomodo cecidit Lucifer, qui mane oriebaſ. Siue quod Ezechiel: In delicijs paradiſi dei fuiſti omni lapide precioſo ornatus? Vbi intelligitur fuiſſe aliquando ſine peccato. Nam expreſſius ei paulo poſt dicitur: Ambulaſti in diebus tuis ſine uitio. Quæ ſi aliter conuenientius intelligi nequeunt, oportet etiam illud quod dictum eſt, In ueritate non ſtetit: ſic accipiamus quòd in ueritate fuerit, ſed nõ permanſerit. Et illud, quòd ab initio diabolus peccat, non ab initio ex quo creatus eſt peccare putãdus eſt, ſed ab initio peccati, quod ab ipſius ſuperbia cœperit eſſe peccatum. Nec illud quod ſcriptum eſt in libro Iob, cùm de diabolo ſermo eſſet:[c] Hoc eſt initium figmẽti domini, quod fecit ad illudendum ab angelis ſuis: cui conſonare uidetur etiã Pſalmus, ubi legitur: Draco hic quem finxiſti ad illudendum ei: ſic intelligendum eſt, ut exiſtimemus talem ab initio creatum cui ab angelis illuderetur, ſed in hac pœna poſt peccatum ordinatum. Initium ergo eius figmentum eſt domini. Non enim eſt ulla natura etiam in extremis infimisq; beſtiolis, quam non ille conſtituit: à quo eſt omnis modus, omnis ſpecies, omnis ordo: ſine quibus nihil rerum inueniri uel cogitari poteſt: quanto magis angelica creatura, quæ omnia cætera quę deus condidit, naturæ dignitate præcedit.

L. VIVES

a AB initio diabolus.] Nõ ſunt ad anxias illas morularum inquiſitiones ſacra hæc Euangelij reuocanda uerba, ſeu trahẽda potius. Vnum aut alterum momentum nõ impedit, quo minus ab initio aliquem aliquid feciſſe pronunciemus, ut ſi quis dicat ab initio mundi fuit fratrum inuidia, pauxillum temporis impedimento non eſt, quo minus effatum hoc ſit uerum. b Qui inde uolunt aſſerere peccati naturã.] Tales ſunt Manichæi. D. Thomas, & qui cum eo negant in momento, quo angelus cõditus eſt, potuiſſe peccare, hac ratione utuntur, quod id crimen non tam operi imputandum eſſet, quàm autori, qui tale opus produxit. Quod ſentire uidetur Origenes ſuper Ezechielem, dicens: Serpens hoſtis contrarius ueritati non à principio, nec ſtatim ſupra pectus & uentrem ſuum ambulauit. Sicut Adam & Eua non ſtatim peccauerũt, ita & ſerpens aliquando fuit non ſerpens, cùm in paradiſo deliciarum moraretur. Deus enim maliciam non fecit: nec Auguſtinus aliud ſentit, qui docet, non ſimul ac primũ creati fuerunt peccaſſe. c Hoc eſt initium figmenti domini.] Iob quadrageſimo uulgo habemus: Ipſe eſt principiũ uiarum domini. Nec legimus q̃ fecit ad illudendum angelis ſuis: ſed hæc ex interpretatione LXX.

De gradibus & differentijs creaturarum, quod aliter pendet utilitatis uſus, aliter ordo rationis. Cap. XVI

In

N his enim quæ quoquo modo sunt, & non sunt quod deus est, à quo facta sunt, præponunt uiuentia nõ uiuẽtibus: sicut ea quæ habẽt uim gignendi uel etiã appetẽdi his, quæ isto motu carẽt. Et in his quæ uiuunt, præponũtur sentientia nõ sentientibus: sicut arboribus animalia. Et in his quæ sentiunt, præponunt intelligentia nõ intelligẽtibus, sicut homines pecoribus. Et in his quæ intelligũt, præponuntur immortalia mortalibus: sicut angeli hominibus, sed ista præponunt naturæ ordine. Est aũt alius atq; alius pro suo cuiusq; usu æstimationis modus: quo fit, ut quædã sensu carentia, quibusdam sentientibus præponamus, intantum, ut si potestas esset, ea prorsus de natura rerum auferre uellemus: siue quem in ea locum habeant ignorantes, siue etiã si sciamus, nostris ea cõmodis postponentes. Quis enim nõ domi suæ panem habere q̃ mures, nũmos q̃ pulices malit? Sed quid mirum, cùm in ipsorum etiam hominum æstimatione, quorum certe natura tantæ est dignitatis, plerunq; carius comparetur equus q̃ seruus: gemma q̃ famula? Ita libertate iudicãdi plurimũ distat ratio considerantis à necessitate indigentis, seu uoluptate cupientis., cùm ista quid per seipsum in rerum gradibus pẽdat, necessitas autem quid propter quid expetat, cogitet: & ista quid uerum luci mentis appareat, uoluptas uerò quid iucũdum corporis sensibus blandiatur, exquirat. Sed tantum ualet in naturis rationalibus quoddam ueluti põdus uoluntatis & amoris, ut cùm ordine naturæ angeli hominibus, tamen lege iustitiæ boni homines malis angelis præferantur.

Vitium malitiæ non naturam esse, sed contra naturam, cui ad peccandũ non cõditor causa est, sed uoluntas. Cap. XVII

P ROPTER naturã igitur, nõ propter maliciã diaboli, dictum rectè intelligimus, hoc est initiũ figmẽti domini: quia sine dubio ubi esset uitium maliciæ, natura non uitiata præcessit. [a]Vitium autem contra naturam est, ut nõ possit, nisi nocere naturæ. [b]Non itaq; esset uitiũ recedere à deo, nisi naturæ, cuius id uitium est, potius competeret esse cum deo. [c]Quapropter etiã uoluntas mala grande testimonium est naturæ bonæ. Sed deus sicut natu

A rarum bonarum optimus creator est, ita malarum uoluntatũ iustissimus ordinator, ut cùm male illæ utũtur naturis bonis, ipse bene utatur etiam uoluntatibus malis. Itaq; fecit, ut diabolus institutiõe illius bonus, uoluntate sua malus, in inferiorib. ordinatus illuderetur ab angelis eius, id est, ut prosint tentationes eius sanctis, quibus eas obesse desiderat. Et quoniam deus cùm eum conderet, futuræ malignitatis eius nõ erat utiq; ignarus, & præuidebat quæ bona de malo eius esset ipse facturus: propterea Psalmus
B ait: Draco hic, quem finxisti ad illudendum ei, ut in eo ipso, quod eum finxit, licet per suam bonitatem bonum, iam per suam præscientiam præparasse intelligatur, quomodo illo uteretur & malo.

L. VIVES

[a] VItium autem contra naturã.] Virtutem Socrates & Stoici ex natura dicebãt esse, uitium uerò contra naturam. Nunquam enim peccaremus, si naturã sequeremur ducẽ illam puram rectamq;, nec prauis opinionibus corruptam & detortã. [b] Non itaque esset uitium.] Nam si utilius id esset naturæ eius, qui uitium cõmittit, non uitium esset, nec error, sed potius sapienter electum, & recte executum. [c] Quapropter etiã uoluntas mala.] Ex uoluntate mala uitia proficiscuntur: quæ quoniã naturæ obsunt, ijs natura
C contranititur, qua fit, ut uoluntatem iuuet male facere, naturam lædat, uoluntas sua sponte sit mala, natura ad malum inuita trahatur, & reluctans, quæ si suo relinqueretur arbitratui, optima quæq; semper sequeret: nam his demum delectatur: & ea ingrederetur uia, qua ad autorem suum tenderet, & aliquando perueniret.

De pulchritudine uniuersitatis, quæ per ordinationem dei etiam ex contrariorũ fit oppositione luculentior. Cap. XVIII

N EQVE enim deus ullum, nõ dico angelorum, sed uel hominũ crearet, quem malum futurũ esse præscisset, nisi pariter nosset, quibus eos bonorum usibus cõmodaret, atq; ita ordinẽ secu
D lorum tanquã pulcherrimũ carmen etiã ex quibusdã quasi antithetis honestaret. [a]Antitheta enim quæ appellantur, in ornamẽtis elocutionis sunt decentissima, quæ Latinè appellantur opposita: uel quod expresslus dicitur, contraposita. Non est apud nos huius uocabuli consuetudo, cùm tamẽ eisdem ornamẽtis locutionis etiam sermo Latinus utatur, imò linguæ omnium gentium. [b]His antithetis etiam Paulus apostolus in secunda ad Corinthios epistola, illum locum suauiter explicat, ubi dicit: Per arma iustitiæ à dextris & à sinistris, per gloriam & ignobilitatem

litatem, per infamiam & bonam famam, ut seductores & ueraces: ut qui ignoramur & cognoscimur, quasi morientes & ecce uiuimus: ut coerciti & nõ mortificati: ut tristes, semper autem gaudentes, sicut egeni, multos autem ditãtes, tanquam nihil habentes, & omnia posidentes. Sicut ergo ista cõtraria contrarijs opposita sermonibus pulchritudinem reddũt: ita quadam non uerborũ, sed rerum eloquentia contrariorũ oppositione seculi pulchritudo cõponitur. Apertissime hoc positum est in libro Ecclesiastico, hoc modo: Contra malum bonum est, et contra mortem uita: sic contra pium peccator. Et sic intuere in omnia opera altissimi, bina & bina, unum contra unum.

L. VIVES

a ANtitheta enim quæ appellantur.] Hæc ad uerbum cõtraposita dicunt, quæ & in uerbis sunt, & in sententia: ut docet autor Rhetoricorum ad Herennium lib. 4. eamq; figuram contentionem nominat. Sed præstabit Quintiliani uerba ex lib. 9. adscribere: Contrapositum autem, uel ut quidam uocant, contentio, ἀντίθετον dicit, nõ uno fit modo. nam & fit si singula singulis opponũtur, ut in eo quod modo dixi: Vicit pudorem libido, timorẽ audacia: & bina binis: non nostri ingenij, uestri auxilij est: & sentẽtiæ sententijs: dominetur in cõcionibus, iaceat in iudicijs. Hæc ibi, & alia eadem de re. quare nescio cur Augustinus dicat nõ esse apud nos huius uocabuli consuetudinẽ. b His antitheus etiam Paulus.] Augustinus aliquid ex arte rhetorica esse in Paulo ait. [redacted]

Quid sentiendũ uideat de eo quod scriptũ est: Diuisit deus inter lucẽ & tenebras. Cap. XIX

QVAMVIS itaque diuini sermonis obscuritas etiam ad hoc sit utilis, q̃ plures sentẽtias ueritatis parit, & in lucẽ notitiæ producit, dum alius eum sic, alius sic intelligit: ita tamẽ ut quod in obscuro loco intelligitur, uel attestatione rerũ manifestarum, uel alijs locis minime dubijs asserat: siue cùm multa tractant, ad id quoq; perueniatur, quod sensit ille qui scripsit: siue id lateat, sed ex occasione tractandæ profundæ obscuritatis, alia quędam uera dicantur: nõ mihi uidetur ab operibus dei absurda sententia, si cùm lux illa prima facta est, angeli creati intelligant, & inter sanctos angelos & immundos fuisse discretum, ubi dictum est: Et diuisit deus inter lucem & tenebras: & uocauit deus lucẽ diem, & tenebras uocauit noctẽ. Solus quippe ille ista discer-

A nere potuit, qui potuit etiam prius q̃ caderent præscire casuros, & lumine priuatos ueritatis in tenebrosa superbia remãsuros. Nã inter istum nobis notissimum diem & noctem, id est inter hanc lucẽ, & has tenebras, uulgatissima sensibus nostris luminaria cæli ut diuiderent imperauit. Fiant, inquit, luminaria in firmamento cæli, ut luceant super terram, & diuidant inter diem et noctẽ. Et paulò pòst: Et fecit, inquit, deus duo lu-
B minaria magna:[a] luminare maius in principia diei, & luminare minus in principia noctis, & stellas: & posuit illa deus in firmamẽto cæli,[b] lucere super terram, & præesse diei & nocti, & diuidere inter lucẽ & tenebras. Inter illam uerò lucem, quæ sancta societas angelorum est, illustratione ueritatis intelligibiliter fulgens, & ei contrarias tenebras, id est malorum angelorum auersorum à luce iustitiæ teterrimas mentes, ipse diuidere potuit: cui etiam futurum non naturæ, sed uoluntatis malum occultum, aut incertum esse non potuit.

L. VIVES

a LVminare maius in principia diei.] Lxx. sic uer-
C terunt: καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους. τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσω εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός. καὶ τοὺς ἀστέρας. Et fecit deus duo illa luminaria magna. Luminare magnum in principatum diei. Nam ἀρχὴν & principium uertimus, & principatum: & principium pro initio, & interim uertimus pro principatu, ut in Psalmo centesimonono: Tecum principium in die uirtutis tuæ. μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου. quasi, tuus erit principatus in die fortitudinis tuæ. b Lucere super terram.] Græcè est infinitiuus Græcus: ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς. sed per subiunctiuum uenit ad Latinos, ut luceant. Ea est enim natura τοῦ ὡς. Latinorũ quidam infinito sunt usi absq; ut, quemadmodum Verg. Pestis acerba boum, pecoriq; aspergere uirus.

D De eo quod post discretionem lucis atq; tenebrarum dictum est: Et uidit deus lucem, quia bona est. Cap. XX

DENIQVE nec illud prætereundũ est silentio, q̃ ubi dixit deus: Fiat lux, & facta est lux:[a] cõtinuo subiunctum est: Et uidit deus lucem, quia bona est: non postea q̃ separauit inter lucẽ, & tenebras: & uocauit lucem diem, & tenebras noctem, ne simul cum luce, etiam talibus tenebris testimonium placiti sui perhibuisse uideretur. Nam ubi tenebræ inculpabiles sunt, inter quas & lucẽ istam his oculis conspicuam luminaria cæli diuidunt, non ante, sed

sed post infert: Et uidit deus, quia bonū est: & posuit, inquit, illa in firmamento cæli lucere super terrā, & præesse diei & nocti, & separare inter lucē & tenebras. Et uidit deus, quia bonū est. Vtrumq; placuit, quia utrumq; sine peccato est: Vbi aūt dixit deus: Fiat lux, & facta est lux: statim sequit, & uidit deus lucem, quia bona est. Et postmodū infertur: Et separauit deus inter lucem & tenebras: uocauitq; deus lucem diem, & tenebras noctem: non hoc loco additum est, Et uidit deus quia bonum est: ne utrumq; appellaretur bonum, cùm esset horum alterū malum uitio proprio, non natura. Et ideo sola ibi lux placuit cōditori: tenebræ autem angelicæ, & si fuerant ordinandæ, non tamen fuerant approbandæ.

L. VIVES

a CONtinuo subiunctum est.] Cùm de luce illa spiritali, hoc est angelis, scriptura loqueretur, antequam pars lucis, hoc est pars angelorū, in tenebras abiret, lucem approbauit deus, angelos scilicet omnes, quos ipse bonos crearat, ac lucem. Cùm uerò de luce nostra corporibus subsistente iiij. die loquerer, & lucem probari à deo fecit, & tenebras. Quippe cùm tenebræ, quas deus tales fecit, non malæ sint, ut sunt dæmones postq; in tenebras sunt uersi, ideo illas tenebras primi diei non comprobauit, ut tenebras quarti.

De æterna & incōmutabili scientia dei ac uoluntate, qua semper illi uniuersa quæ fecit, sic placuerunt facienda, quemadmodū facta. XXI

QVID est enim aliud intelligēdum in eo quod per omnia dicit: Vidit deus, quia bonū est: nisi operis approbatio secundū artē facti, quæ sapientia dei est? Deus aūt usqueadeò nō cū factū est, tunc discit bonū, ut nihil eorū fieret, si ei fuisset incognitū. Dū ergo uidet, quia bonum est, quod nisi uidisset, anteq; fieret, nō utiq; fieret: docet bonū esse, non discit. [a] Et Plato quidē plus ausus est dicere: elatū esse scilicet deū gaudio, mūdi uniuersitate perfecta. Vbi et ipse nō usq; adeò desipiebat, ut putaret deū sui operis nouitate factū beatiorē: sed sic ostēdere uoluit, artifici suo placuisse iam factū, quod placuerat in arte faciendum: nō q; ullo modo dei scientia uarietur, ut aliud in eo fiant, quæ nondū sunt, aliud quæ iam sunt, aliud quæ fuerūt. Non enim more nostro ille, uel quod futurum est prospicit, uel quod præsens est aspicit, uel quod præteritum est respicit: sed alio modo quodā à no-

A strarum cogitationū consuetudine longe lateq; diuerso. Ille quippe non ex hoc in illud cogitatione mutata, sed omnino incōmutabiliter uidet, ita ut illa quidem quæ temporaliter fiunt, & nondū sint, & præsentia iam sint, & præterita iam nō sint: ipse uerò hæc omnia stabili ac sempiterna præsentia comprehendat: nec aliter oculis, aliter mēte: nō enim ex animo constat & corpore. Nec aliter nūc, & aliter antea, & aliter postea: quoniam nō sicut nostra, ita & eius quoq; scientia trium temporum, præsentis uidelicet &

B præteriti uel futuri uarietate mutatur: [b] apud quem non est immutatio, nec momenti obumbratio. Neq; enim eius intentio de cogitatione in cogitationem transit, in cuius incorporeo cōtuitu simul adsunt cuncta quæ nouit. Quoniam tempora ita nouit nullis suis temporalibus notionibus, quemadmodum temporalia mouet nullis suis temporalibus motibus. Ibi ergo uidit bonum esse quod fecit, ubi bonum esse uidit ut faceret. Nec quia factum uidit, scientiam duplicauit, uel ex aliqua parte auxit, tanquam minoris scientiæ fuit priusquam faceret, quod ui-

C deret: qui tam perfecte non operaretur, nisi tam perfecta scientia, cui nihil ex eius operibus adderetur. Quapropter, si tantummodo nobis insinuandum esset, quis fecerit lucem, sufficeret dicere: Fecit deus lucem. Si autem non solum quis fecerit, uerùm etiam per quid fecerit, satis esset ita enunciari, Et dixit deus, Fiat lux, & facta est lux: ut non tantū deum, sed etiam per uerbum lucē fecisse nossemus. Quia uerò tria quædam maxime sciēda de creatura nobis oportuit intimari, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit: deus dixit, inquit: Fiat lux, & facta est lux: & uidit deus lucem, quia bona est.

D Si ergo quærimus, quis fecerit, deus est. Si per quid fecerit, dixit fiat, & facta est. Si quare fecerit, quia bona est. Nec autor est excellentior deo, nec ars efficacior dei uerbo, nec causa melior quàm ut bonū crearetur à bono deo. [c] Hanc etiam Plato causam condendi mūdum iustissimam dicit, ut à bono deo bona opera fierent: siue ista legerit, siue ab his qui legerant forte cognouerit, siue acerrimo ingenio inuisibilia dei per ea quę facta sunt, intellecta conspexerit: siue ab his qui ista conspexerant, & ipse didicerit.

L. VIVES

a ET Plato quidem ausus est dicere.] Platonis in Timæo hæc sunt uerba: ὡς δὲ κινηθέν τε αὐτὸ καὶ ζῶν ἐνόησε τῶν ἀϊδίων θεῶν γεγονὸς ἄγαλμα ὁ γεννήσας πατήρ, ἠγάσθη τε, καὶ εὐφρανθείς. Cùm uerò mobile uiuensq́ æternorũ deorũ simulachrum animaduertit, is pater qui fecerat approbauit, & lætatus est. b Apud quẽ.] Iacobi 1. παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγὴ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα: hoc est, Nihil ei cõuersione aliqua absconditur, & tenebris operit̃ atq; ignoratione. παραλλαγὴν Hieron. contra Iouinianũ differentiã uertit: τροπὴν uerò momentũ August. transfert, quod haud scio ad tempus ne referat, an ad rei exiguitatem. Nec enim ullo uel minimo tempore transit ad umbrã ex splendore deus, nec eius luci aliqua admiscet̃ umbella. Est etiã momentum conuersio, mutatio, à mouẽdo: unde & inclinatio, ut in stateris. Intelligi quoq; potest, non esse obscurationem quampiam uicissitudinis & conuersionis à cõtrario in contrarium, qualis est in nobis. c Hanc enim Plato causam.] Plato in Timæo, Cicerone interprete: Quæramus igitur causam quæ eum impulerit, qui hæc machinatus sit, ut originẽ rerum, & molitionẽ nouam quæreret: probitate uidelicet præstabat. probus autem inuidet nemini. Itaq; omnia sibi similia generauit, hæc nimirum gignendi mundi causa iustissima.

De his quibus in uniuersitate rerum à bono creatore bene conditarũ quædam displicẽt, & putant nonnullã esse naturã malam. Cap. XXII

HANC tamẽ causam, id est ad bona creanda bonitatem dei, hanc inq̃ causam tam iustam atq; idoneam, quæ diligenter considerata & piè cogitata, C omnes controuersias quærentiũ mundi originem terminat, quidam hæretici non uiderunt: quia egenam carnis huius fragilemq́ mortalitatẽ, iam de iusto supplicio uenientem, dum ei nõ conueniunt plurima, offendunt: sicut ignis, aut frigus, aut fera bestia, aut quid huiusmodi. Nec attendunt, q̃ uel in suis locis naturisq́ uigeat, pulchroq́ ordine disponant̃: quãtumq́ uniuersitati rerũ pro suis portionib. decoris tanq̃ in cõmunem rempub. conferant, uel nobisipsis si eis congruẽter atq; scienter utamur, cõmodita D tis attribuant: ita ut uenena ipsa quæ per inconuenientiã perniciosa sunt, cõuenienter adhibita in salubria medicamenta uertant̃: quamq́ à contrario etiam hęc quibus delectantur, sicut cibus & potus & ista lux, immoderato & importuno usu noxia sentiantur. Vnde nos admonet diuina prouidẽtia, nõ res insipienter uituperare, sed utilitatem rerum diligẽter inquirere: & ubi nostrum ingeniũ uel infirmitas deficit, ita credere occulta, sicut erant quædã quæ uix potuimus inuenire: quia & ipsa utilitatis occultatio, aut humilitatis exercitatio est, aut elationis

A attritio, [a]cùm omnino natura nulla sit malũ, nomenq́ hoc non sit nisi priuationis boni: sed à terrenis usq; ad cælestia, & à uisibilib. usq; ad inuisibilia sunt alijs bonis alia bona meliora, ad hoc inæqualia ut essent omnia. Deus aũt ita est artifex magnus in magnis, [b]ut minor nõ sit in paruis: quę parua nõ sua granditate, nam penè nulla est, sed artificis sapientia metienda sunt: sicut in specie uisibilis hominis, si unũ radatur superciliũ, q̃ propemodũ nihil corpori, & q̃ multum detrahit̃ pulchritudini: quoniã non mole constat, sed parilitate ac dimẽsione membrorũ.

B [c]Nec sanè multũ mirandũ est, q̃ hi qui non nullam malam putant esse naturã suo quodam contrario exortã propagatamq́ principio, nolunt accipere istam causam creationis rerum, ut bonus deus cõderet bona: credentes eam potius ad hæc mundana molimina rebellantis aduersum se mali extrema necessitate perductum, suamq́ naturã bonam malo coercendo superandoq́ miscuisse, quam turpissime pollutam, & crudelissime captiuatã & oppressam, labore magno uix mundet ac liberet, non totã tamen: sed quod eius non potuerit ab illa inquinatione purgari, tegmẽ ac uinculum futurum hostis uicti & inclusi. Sic aũt Manichæi nõ desiperent, uel potius insanirent, si dei naturã, sicuti est, incõmutabilem, atq; omnino incorruptibilẽ crederent, cui nocere nulla res possit: animã uerò quę uoluntate mutari in deterius, & peccato corrumpi potuit, atq; ita incõmutabilis ueritatis luce priuari, non dei partem, nec eius naturæ quæ dei est, sed ab illo conditam longe imparem conditori, Christiana sanitate sentirent.

L. VIVES

a CVm omnino natura nulla sit malũ.] Sæpe hoc Augustinus repetit, nullam esse naturã malam, omnia esse bona. In quo & consentiunt cum eo scriptores nostræ religionis omnes, & ipse Platoni, Aristoteli, Ciceroni, multisq; alijs philosophis suffragatur. Plato in Timæo, cũ omnia sint ab optimo deo facta, nefas existimari putat aliquid malum esse. Probus enim inuidet nemini, idcirco omnia sui similia generauit. Et in 2. De repub. deum bonum esse ait, nullius mali, nullius noxiæ rei causam, sed tantum rerum bonarũ: idcirco Hesiodum & Homerum uituperat, qui Iouem fecerint malorum causam. Cumq; uniuersitatis parentem & causam deum esse fateatur, fit ut nihil in ea malum esse putet. Ego, ut paucis quid sentio aperiam, bonum esse dico, ut Aristoteles in Rhetoricis, quod uel propter se ipsum, uel in usum alterius uolumus: malum quod uel propter ipsum, uel propter aliud fugimus, & auersamur.

tur. Itaq; in mūdo iudicijs humanis alia bona sunt, ut quæ nobis prosunt, alia mala, quæ obsunt: neutra, quæ nec prosunt, nec obsunt. & inter homines alia alijs mala, alijs bona sunt: & eidē homini uarijs temporibus, locis, rationibus, idem & bonū est, & malum, & neutrum. Hæc omnia ex opinionibus nostris, & imbecillitate iudiciorū, cumq; ad nostra cōmoda cuncta referimus, fiunt. Est aūt mens ac iudiciū unum diuinum illud, quod sic res uniuersas statuit, ut omnes sibi in administratione mundi sint usui. Ille ergo omniscius, qui falli non potest, omnia uidet esse bona, quod suis locis, opportunitatibusq; sint utilia. Idq; sapiens significat, inquiēs, omnia esse à deo, suo quoq; tempore bona creata. Hæc est causa, cur omnia facrarit, cur crescere augeriq; iusserit. Nam si aliquid esset parum sibi per occasionem utile, id ne punctum quidē temporis duraret, sed nec esset progenitum. b Vt minor non sit in paruis.] Arist. ait, non minus esse naturā in minutissimis animalculis, uelut formicis, culicibus, apibus, araneolis, q̄ in maximis equis, bobus, cetis, elephantis admirabilē. Est caput apud Plin. lib. 11. De subtilitate naturæ in exiguis bestiolis. c Nec sanè multum mirandum.] Hunc Manichæorum errorē Augustinus explicat in hæresibus, ad Quoduultdeum, & contra Faustum Manichæum, & de Genesi aduersus Manichæos.

De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur. Cap. XXIII

SED multo est mirādum amplius, q etiam quidā qui unū nobiscum credunt omniū rerum esse principium, nullamq; naturam, quæ nō est quod deus est, nisi ab illo cōditore esse nō posse: noluerūt tamē istam causam fabricādi mundi tam bonā ac simplicē bene ac simpliciter credere, ut deus bonus cōderet bona, & essent post deū, quæ nō essent quod est deus: bona tamē quæ nō faceret nisi bonus deus. [a] Sed animas dicūt, nō quidē partes dei, sed factas à deo, peccasse à cōditore recedendo: & diuersis progressibus pro diuersitate peccatorū, à cælis usq; ad terras, diuersa corpora quasi uincula meruisse. Et hunc esse mundum, eamq; causam mūdi fuisse faciēdi, non ut conderent bona, sed ut mala cohiberent. Hinc Origines iure culpatur. In libris enim quos appellat περὶ ἀρχῶν, id est, de principijs, hoc sensit, hoc scripsit. Vbi plus q̄ dici potest, miror hominē in ecclesiasticis literis tam doctum & exercitatū, nō attēdisse, primum q̄ hoc esset contrariū scripturę huius tantæ autoritatis intentioni, quę per omnia opera dei subiungēs: Et uidit deus, quia bonum est: cōpletisq; omnibus, inferēs: Et uidit deus omnia quæ fecit, & ecce bona ualde: nullā aliam causam faciendi mūdi intelligi uoluit, nisi ut bona fieret à bono deo. ubi si nemo peccasset, tantūmodo [b] naturis bo-

A nis esset mūdus ornatus, & plenus. Et quia peccatū est, nō ideo cūcta sunt impleta peccatis, cùm bonorū longe maior numerus in cælestibus suæ naturę ordinem seruet. Nec mala uoluntas, quia naturæ ordinē seruare noluit, ideo iusti dei leges omnia bene ordinantis effugit. Quoniam sicut pictura cum colore nigro, loco suo posito, ita uniuersitas rerū, si quis possit intueri, etiā cū peccatoribus pulchra est, quamuis per seipsos cōsideratos sua deformitas turpet. Deinde uidere debuit Origenes, & quicunq; ita sapiunt, si

B hæc opinio uera esset, mundū ideo factum, ut animæ pro meritis peccatorū suorū tanquam ergastula quibus pœnaliter includerentē, corpora acciperēt, superiora & leuiora quæ minus, inferiora uerò & grauiora quæ amplius peccauerūt: dæmones, quibus deterius nihil est, terrena corpora, quibus inferius & grauius nihil est, potius q̄ homines etiam malos habere debuisse. Nunc uerò ut intelligeremus animarum merita non qualitatibus corporū esse pensanda, [c] aereū possidet pessimus dæmon: homo autem & nunc licet malus, longe minoris mitiorisq;

C maliciæ, & certe ante peccatū in luteum corpus accepit. Quid autē stultius dici potest, q̄ istum solē, ut in uno mūdo unus esset, nō decori pulchritudinis, uel etiā saluti rerum corporalium consuluisse artificē deum, sed hoc potius euenisse quia una anima sic peccauerat, ut tali corpore mereretē includi? [d] Ac per hoc si cōtigisset, ut nō una sed duæ, imò non duæ sed decem, uel centum, similiter æqualiterq; peccassent, centum soles haberet hic mundus. Quod ut non fieret, non opificis prouisione mirabili ad rerum corpora-

D lium salutem decoremq; consultum est, sed contigit potius tanta unius animę progressione peccantis, ut sola corpus tale mereretur. Non planè animarū, de quibus nesciūt quid loquantur, sed eorum ipsorum qui talia sapiunt, multum longe à ueritate & merito est coercenda progressio. Hęc ergo tria quæ superius cōmendaui, cùm in unaquaq; creatura requiruntur, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit, ut respondeatur deus, per uerbum, quia bonus est: utrum altitudine mystica nobis ipsa trinitas intimetur, hoc est, pater, & filius, & spiritus sanctus: an aliquid occurrat, q̄d hoc loco scri-

pturarum id accipiendum esse prohibeat, multi sermonis est quæstio, nec omnia uno uolumine ut explicemus urgendum est.

L. VIVES

a SEd animas dicunt non quidem partes dei.] Origenes Adamantius in primo lib. Principiorũ, quē περὶ ἀρχῶν inscripsit, incorporalia primũ à deo facta esse putat, quæ significant per ea nomina, quæ postea corporeis sunt rebus attributa, cælum uidelicet & terram: inter eas substãtias spiritales, mētes quoq; nostras esse creatas, quæ de statu & dignitate sua declinantes, utar enim Ruffini interpretatione, effectæ uel nuncupatæ sunt animæ, quarum nomen ψυχὴ Græcè sonat à frigescendo de statu diuiniore & meliore: dictũ & trãslatum inde q ex calore illo naturali & diuino refrixisse mens B uideatur, & ideo in hoc quoq; nunc & statu & uocabulo sita est, quæ si reparata fuerit & correcta, redit in hoc ut sit mens. Quod si ita est, decessus ipse mentis ac deuolutio uidetur mihi non æqualis omnium seruiẽdus, sed uel plus uel minus in animam uerti, & aliquas quidem mentes seruare aliquid etiã prioris uigoris, aliquas uerò aut nihil, aut exiguum aliquid. Hæ animę propter nimios defectus mentis crassioribus & solidioribus indiguere corporibus, propter quas etiam mundus iste uisibilis cõstitutus est, tãtus ut omnes facile caperet, quas in eo exerceri statutum erat. Cumq; non omnes æquè à bono recessissent, semina quædam & causas uarietatis & diuersitatis ille omnium conditor cepit, ut pro diuersitate peccatorum uarium ac diuersum mundum efficeret. Hæc sentẽtia Origenis, quam eandem Hieronymus ad Auitum ponit. b Naturis bonis.] Nulli malo, nulli incõmodo nobis futuris deo gratis. c Aereum possidet pessimus dæmon.] De hoc loquar pòst.

C

De trinitate diuina, quæ per omnia opera sua significationis suæ sparsit indicia. XXIIII

[a] CRedimus & tenemus, & fideliter prædicamus,[b] q pater genuerit uerbum, hoc est sapiẽtiam, per quam facta sunt omnia, unigenitum filium, unus unum, æternus coæternũ, summè bonus ęqualiter bonum, & q spiritus sanctus simul & patris & filij sit spiritus, & ipse consubstantialis & coæternus ambobus. Atq; hoc totũ & trinitas sit propter proprietatẽ personarũ, & unus deus propter inseparabilem diuinitatẽ, sicut unus omnipotẽs propter inseparabilem omnipotentiã: ita tamẽ ut etiam cùm de singulis quęrit, unusquisq; eorum & deus & omnipotens esse respondeatur: cùm uerò de omnibus simul, nõ tres dij uel tres omnipotẽtes, sed unus deus omnipotens: tanta ibi est in tribus inseparabilis unitas, quæ sic se uoluit prædicari. Utrũ autem boni patris, & boni filij, spiritus sanctus, quia cõmunis ambobus est, rectè bonitas dici possit amborum,[c] non audeo temerariam pręcipitare sententiã. ueruntamẽ A amborum eum dicere sanctitatẽ facilius ausus fuero, non amborum quasi qualitatem, sed ipsum quoq; substantiã, & tertiam in trinitate personam. Ad hoc enim me probabilius ducit, q cũ sit & pater spiritus, & filius spiritus, & pater sanctus, & filius sanctus, propriè tamẽ ipse uocatur spiritus sanctus, tanquam sanctitas substantialis & consubstantialis amborũ. Sed si nihil aliud est bonitas diuina q̃ sanctitas, profectò & illa diligentia rationis est, non præsumptionis audacia, ut in operibus dei secreto quodam loquendi modo, quo nostra exerceatur intentio, eadem nobis insinuata intelligatur trinitas, unamquanq; creaturam quis fecerit, per quid fecerit, propter quid fecerit. Patet quippe intelligitur uerbi, qui dixit ut fiat. Quod autẽ illo dicente factum est, procul dubio per uerbũ factũ est. In eo uerò quod dicitur, uidit deus quia bonum est: satis significatur deum nulla necessitate, nulla sua cuiusquam utilitatis indigentia, sed sola bonitate fecisse quod factũ est,[d] id est, quia bonum est. quod ideo posteaquam factum est dicitur, ut res quæ facta est congruere bonitati, propter quam facta est, indicetur. Quę bonitas si spiritus sanctus rectè intelligitur, uniuersa nobis trinitas in suis operibus intimat. Inde est ciuitatis sanctæ, quę in sanctis angelis sursum est, & origo, & informatio, & beatitudo. Nã si quæratur unde sit, deus eã condidit. Si unde sit sapiens, à deo illuminatur. Si unde sit felix, à deo quo fruitur, subsistens modificatur, contemplans illustratur, inhærens iucundatur, est, uidet, amat, in æternitate dei uiget, in ueritate dei lucet, in bonitate dei gaudet.

D

L. VIVES

a CRedimus, & tenemus, & fideliter prędicamus.] Credamus ergo & taceamus, teneamus non inquiramus, fideliter prædicemus, nõ cõtentiose disputemus. b Quod pater genuerit.] Quid hic ego aliud possum facere, quàm adorare: quid dicere conuenientius, q̃ per silentium admirabunde dictũ illud Pauli recolere: O altitudo diuitiarum, sapientiæ & scientiæ dei? c Non audeo temerariam præcipitare sententiam.] Neq; nos audebimus, & si bona theologorũ manus patris bonitatem esse contendat, ut filium patris sapientiam. Sed quis ausit de tam arcanis rebus intrepidus aliquid pronunciare? d Id est quia æqualiter.] Alibi, quia bonum est. Quod ideo, &c.

De tripertita totius philosophiæ disciplina. Cap. XXV

Quan-

QVANTVM intelligi datur hinc philosophi sapiẽtiæ disciplinã tripertitã esse uoluerũt, imò uerò tripertitã esse animaduertere potuerũt. Neq; eñ ipsi instituerũt ut ita esset, sed ita esse potius inuenerũt, cuius una pars appellaret̃ physica, altera logica, tertia ethica. Quarũ nomina Latina iã multorũ literis frequẽtata sunt, ut naturalis, rationalis, moralisq; uocarent̃, quas etiã in octauo libro breuiter perstrinximus. Non q; sit consequẽs, ut isti in his tribus aliquid secundũ deũ de trinitate cogitauerint. Quãuis Plato primus istã distributionẽ reperisse, et cõmentasse dicat̃, cui neq; naturarũ omnium autor, nisi deus uisus est, neq; intelligẽtiæ dator, neq; amoris, q̃ bene beateq; uiuat̃ inspirator. Sed certe cũ de natura rerũ, & de ratione indagãdæ ueritatis, & de fine boni, ad quẽ cuncta quæ agimus referre debemus, diuersi diuersa sentiãt, in his tñ tribus magnis & generalib. quæstionibus, omnis eorũ uersat̃ intẽtio. Ita ut cùm in unaquaq; earũ quid quisq; sectẽt, multiplex sit discrepãtia opinionũ, esse tñ aliquã naturæ causam, sciẽtiæ formã, uitæ summã, nemo cunctetur. Tria etiã quæ sunt in uno quoq; homine artifice spectant̃ ut aliqd efficiat, natura, doctrina, usus: natura ingenio, doctrina sciẽtia, [a]usus fructu dijudicandus est. [b]Nec ignoro q; proprie fructus fruẽtis, usus uerò utẽtis sit: atq; hoc interesse uideatur, q; ea re frui dicimur, quæ nos nõ ad aliud referẽda per seipsam delectat: uti uerò ea re, quã propter aliud quærimus. unde tẽporalibus magis utendũ est, q̃ fruendũ, ut frui mereamur æternis. Nõ sicut peruersi q frui uolunt nũmo, uti aũt deo, quoniã nõ nũmũ propter deũ impendũt, sed deũ propter nũmum colũt. Veruntamẽ eo loquẽdi modo, quẽ plus obtinuit cõsuetudo, & fructib. utimur, & usib. fruimur. Nã & fructus iã proprie dicũt̃ agrorũ, qb. utiq; oẽs tẽporaliter utimur. hoc itaq; more usum dixerim in his tribus quæ in homine spectanda cõmonui, quæ sunt natura, doctrina, usus. Ex his propter obtinẽdã beatã uitã, tripertita, ut dixi, à philosophis inuẽta est disciplina, naturalis propter naturã, ratiõalis propter doctrinam, moralis propter usum. Si ergo natura nostra esset à nobis, profecto & nostrã nos genuissemus sapientiã, nec eam doctrina, id

August.

A est aliunde discẽdo percipere curaremus: & noster amor à nobis profectus, & ad nos relatus, ad beate uiuendũ sufficeret, nec bono alio quo frueret̃ ullo indigeret. Nunc uerò quia natura nostra, ut esset, deũ habet autorem, proculdubio ut uera sapiamus ipsum debemus habere doctorẽ, ipsum etiã ut beati simus, suauitatis intimæ largitorem.

L. VIVES.

a VSus fructu dijudicandus est.] Abusus uidetur, usus, uocabulo. Nam cùm dicit̃ tribus reb. constare artificiũ, natura, doctrina, usu, usus cõsuetudo est. Detorsit ergo ad rem suã, ut sit sensus, preciũ & æstimationẽ assuefactionis in quaq; arte ex fructu atq; utilitate illius attẽdi ac cõsiderari. b Nec ignoro, &c.] B Quoniã frui dicimur re, qua ꝓpter ipsam delectamur, uti quã in aliud referimus: idcirco Aug. deo solo nos debere frui dicit, rebus alijs uti. De hac re multa Aug. idem in lib. De doct. Christ. & 80. quæst. & de tri. ubi frui sempiternæ felicitati attribui uult, uti uerò rebus huius uitæ. Ex Aug. Petrus Lombar. in Centonibus theologicis uol. primo sat multa, & quæstionarij ad satietatem, propemodum ad fastidium dixerunt.

De imagine summæ trinitatis, quæ secundũ quendam modum in natura est necdum beatificati hominis. Cap. XXVI

ET nos quidẽ in nobis tametsi nõ æqualẽ, imò ualde longeq; distantẽ, neq; coæternã, & quo breuius C totũ dicat̃, nec eiusdẽ substãtiæ cuius est deus, tñ qua deo nihil sit in rebus ab eo factis natura propius, imaginem dei, hoc est summæ illius trinitatis agnoscimus, adhuc reformatione perficiendã, ut sit etiã similitudine proxima. nã & sumus, & nos esse nouimus, & nostrũ esse ac nosse diligimus. In his autẽ tribus quæ dixi, nulla nos falsitas uerisimilis turbat. Nõ eñ ea sicut illa quæ foris sunt ullo sensu corporis tangimus, uelut colores uidẽdo, sonos audiẽdo, odores olfaciendo, sapores gustãdo, dura & mollia cõtrectãdo sentimus, [a]quorũ sensibiliũ etiã imagines eis simillimas, nec iã corporeas cogitatione uer D samus, memoria tenemus, & ꝑ ipsas in istorũ desideria cõcitamur: [b]sed sine ulla phantasiarũ uel phantasmatũ imaginatione ludificatoria, mihi esse me, idq; nosse & amare certissimũ est. Nulla in his ueris [c]Academicorũ argumẽta formido, dicentiũ: Quid si falleris? [d]Si enim fallor, sum. Nã qui nõ est, utiq; nec falli potest, ac ꝑ hoc sum, si fallor. quia ergo sum qui fallor, quomodo esse me fallor, quando certum est esse me si fallor? Qui igitur essem qui fallerer, etiam si fallar,

proculdubio in eo q me noui esse, nō fallor. Consequēs est aūt, ut etiam in eo quod me noui nosse, nō fallar. Sicut enim noui me esse, ita noui etiam hoc ipsum nosse me. Eaq; duo cùm amo, eundem quoq; amorē quidam tertium nec imparis æstimationis eis quas noui rebus adiūgo. Neq; enim fallor amare me, cū in his quæ amo nō fallar. quanquā etsi illa falsa essent, falsa me amare uerū esset. Nam quo pacto rectè reprehēderer, & rectè prohiberer ab amore falsorū, si me illa amare falsum esset? Cùm uerò illa uera atq; certa sint, quis dubitet quin eorū quæ amantur, & ipse amor uerus & certus est? Tam porrò nemo est qui esse se nolit, q̄ nemo est qui non beatus esse uelit. Quomodo enim potest beatus esse, si nihil sit?

L. VIVES

a Quorum sensibilium etiam imagines.] Nam cuiusmodi uel album sit uel dulce, cogitatione cōprehēdimus etiam clausis oculis, & nihil gustantes. unde & de illis multa per quietem occurrunt uisa: & cùm procul dulcia omnia cādidaq; absint, de illis iudicamus. Sed hæc sunt in ijs partibus animæ quos nostri sensus exteriores uocant, ut quem sensum cōmunem dicunt, & quā imaginatiuā, tum etiam æstimatiuā & memoriam, quæ omnes nobis sunt cum beluis cōmunes, & in quibus multa temerè obuersantur, quibus si assentiamur, nos fallūt. Magistris enim sensibus nō aliter omnia cognoscunt: qui cùm imbecilli sint & hebetes, facile eis imponit. hi discipulos suos partes illas, quas modo percensui falsa, quæ pro ueris acceperunt, docent. At in mente ratio est unius hominis propria, quæ omnia expendit, & quātum cauere potest præstat, ne adhibita in consilium fucata, simulata, falsa pro ueris, germanis, expressis sinat obrepere, sed admoueat nos omniū, et quale quidq; sit scrutetur atq; iudicet. b Sine ulla phantasiarum.] Dixi alibi quid sit phantasia. c Academicorum arg.] Hi fidem sensuū eleuabant, seu potius tollebant, nihilq; sciri arbitrabant. q si te diceres scire hunc lapidem moueri, q id uideas, uel tangas, scrupū inijciebant, quid si falleris? an nō unq; uisus tibi es aliquid uidere moueri, quod staret, ut cū uehiculo aut naui ueherere, & tactui assensus putasti aliquid concitari, quod quiesceret? ut ergo aliàs es falsus, ita & nunc falli potes. Cohibe assensum, nā nihil est minus hominis sapientis, q̄ assentiri, ubi certū aliquid & perfectè exploratū non habes. d Si enim fallor, sum.] Idcirco certissimū esse hoc pronunciatū philosophi nostri aiunt in Posteriora Aristotelica, & euidens euidētia, sicuti uocant, summa.

De essentia & sciētia, & utriusq; amore. XXVII

[a] ITA uerò ui quadā naturali ipsum esse iucundū est, ut nō ob aliud & hi qui miseri sunt nolint interire, & cū se miseros esse sentiāt, nō seipsos de rebus sed miseriā suam potius auferri uelint. Illis etiā qui & sibi miserrimi apparēt, & planè sunt, & nō solū à sapiētibus [b] quoniā stulti, uerumetiā ab his qui se beatos putāt miseri iudicanī, quia pauperes atq; mēdici sunt, si quis immortalitatē daret, qua nec ipsa miseria moreret, proposito sibi, q si in eadē miseria semper esse nollent, nulli & nusquā essent futuri, sed omni modo perituri, profectò exultarēt lætitia, & sic semper eligerent esse q̄ omnino non esse. Huius rei testis est notissimus sensus eorum. Vnde enim mori metuūt, et malūt in illa ærumna uiuere, q̄ eā morte finire, nisi quia satis apparet q refugiat natura nō esse? atq; ideo cū se nouerint esse morituros, pro magno beneficio sibi hāc impēdi misericordiā desiderāt, ut aliquanto productius in eadē miseria uiuāt, tardiusq; moriant. Proculdubio ergo indicāt immortalitatē, saltē talē quæ nō habeat finē mēdicitatis, quāta gratulatione susciperēt. Quid animalia etiā irrationalia, quibus datum nō est ista cogitare, ab immēsis draconib. usq; ad exiguos uermiculos? Nōne se esse uelle, atq; ob hoc interitū fugere omnib. quibus possunt motib. indicāt? Quid arbusta omnesq; frutices, quib. nullus est sensus ad uitandā manifesta motione perniciē, nōne ut in auras [c] tutū culminis germē emittāt, [†] aliud terræ radices affigūt, quo alimentū trahant, atq; ita suū quodāmodo esse cōseruent? Ipsa postremo corpora quib. non solū sensus, sed nec ulla saltē seminalis est uita, ita tamen uel exiliūt in superna, uel in ima descendūt, uel libranī in medijs, ut essentiā suam ubi secundum naturā possunt esse, custodiāt. Iam uerò nosse quantū ametur, quamq; falli nolit humana natura, uel hinc intelligi potest, [d] q lamētari quisq; sana mente mauult, q̄ lætari in amentia. Quæ uis magna atq; mirabilis mortalibus, præter homines animātibus nulla est, licet eorū quibusdam ad istam lucē contuendā, multo q̄ nobis sit acrior sensus oculorū: sed lucem illam incorporeā contingere nequeunt, qua mens nostra quodāmodo irradiaī, ut de his omnibus rectè iudicare possimus. [e] Nam inquantū eam capimus, intantū id possumus. Veruntamē inest sensibus irrationaliū animantiū, etsi sciētia nullo modo, at certe quædam scientiæ similitudo: cætera autem rerū corporalium nō quia sentiunt, sed quia sentiuntur, sensibilia nuncupata sunt. Quorū in arbustis hoc simile est sensibus, q aluntur & gignūtur. Verun

[† aliàs altius]

tamen

tamen & hæc & omnia corporalia latentes A in natura causas habẽt, sed formas suas uarias quibus mundi huius uisibilis structura formosa est, sentiẽdas sensib. præbẽt, ut pro eo quod nosse nõ possunt, quasi innotescere uelle uideanť. Sed nos ea sensu corporis ita capimus, ut de his nõ sensu corporis iudicemus. Habemus enim aliũ interioris hominis sensum isto lõge prꝺstantiorẽ, q̃ iusta & iniusta sentimus, [f] iusta per intelligibilẽ speciẽ, iniusta per eius priuationẽ. ad huius sensus officiũ, nõ acies pupillæ, nõ foramen auriculæ, nõ spiramẽ nariũ, nõ gustus faucium, nõ ullus corporeus tactus accedit. Ibi me & esse, & hoc nosse certus sum, & hoc amo, atq; amare me similiter certus sum.

L. VIVES

[a] ITa uerò ui quadam.] Disputatio ex Academicis & Stoicis desumpta, quam Cicero in primo Off. & iij. De fin. Stoicè, & v. De fin. Academicè persequitur. [b] Quoniam stulti.] Hæc est summa miseria, ut summum bonum sapere, ut Stoici dicebant. [c] Tutũ culminis.] Alibi totũ cacuminis germen emittatur altius terræ. [d] Quod lamẽtari quisq; sana mente.] Sic Antisthenes Cynicæ sectæ autor mœrere se malle dicebat, q̃ uoluptate affici. Propterea quòd hoc turpe existimabat, & quòd mentem de statu dimoueret suo. Alcibiadi Socrates apud Platonẽ manifesto declarat possessionẽ omnium rerũ sine prudentia non modò nihil prodesse, sed esse quoq; noxiam. [e] Nam inquantũ eam capimus.] Non ergo uel studijs uel acumine naturæ contingit nobis cognitio maximarũ rerum, & iudicium illud acre atq; exactum, sed illustratione dei: quam cùm boni uiri maiorem habeant quàm mali, profectò eos sapientiores quoq; esse necesse est, quantumuis mali literati sint, & ad popularem sententiã acuti. Hoc est quod sapiens dicit: In malam animam non intraturam sapientiam. Hoc quod Socrates semper affirmauit, Solos bonos uiros esse sapiẽtes. [f] Iusta per intelligibilem speciem.] Per formã quandam & imaginẽ in mẽnte mea, ex iustitia ipsa impressam, quod uidi æquitatem, & congruentiam rerum, qualis debet esse in uirtute illa, quæ si absit, quocunq; modo id fiat, iniustitiã intelligo, quoniam temperamentum illud magna pulchritudine concinnum abesse uideo: nec tã ex pulsatione hominis, aut ereptione pecuniæ, aut cõuitijs, aut raptatione uiq; alia simili & iniuria iustitiam intelligo, quæ certe priuationes non sunt, sed iustè etiam fieri possunt, ut si magistratus iubeat, uel bona mente fiant: quàm quod cerno decentiam illam & concinnitatem abesse uirtutis pulcherrimæ. Porrò species hic aliud esse existimare, q̃ formas, facies, imagines, simulachra rerum in anima, quas notitias uocant, uidetur mihi hominũ uel ingenio defectorum, uel scientia. Et quoniam ex rebus quæ sunt admirationem sibi parare nequeant, res quæ nusquam sunt, quærere, ut earum nouitate audientes in se conuertant: quod fit passim in scholis hac tempestate.

An etiam ipsum amorẽ quo & esse & scire diligimus, diligere debeamus, quo magis diuinæ trinitatis imagini propinquemus. Cap. XXVIII

SED de duobus illis, essentia scilicet et notitia, quantũ amenť in nobis, & quemadmodũ etiam in cæteris rebus quæ infra sunt, eorũ reperiať etsi differens quædam tamẽ similitudo, quantum suscepti huius operis ratio uisa est postulare, satis diximus. De amore aũt quo amanť, utrum & ipse amor ametur, nõ dictum est. Amatur aũt. Et hinc probamus, q̃ in omnibus quæ rectius amanť, ipse magis ametur. Neq; enim uir bonus merito diciť, q̃ scit q̃d bonũ est, sed qui diligit. Cur ergo & in nobisipsis nõ & ipsum amorẽ nos amare sentimus, q̃ amamus, quicquid boni amamus? B [a] Est enim & amor, quo amatur quod amandum nõ est, & istum amorẽ odit in se, qui illum diligit, quo id amať, quod amandũ est. Possunt enim ambo esse in uno homine, & hoc bonũ est homini, ut illo proficiẽte quo bene uiuimus, iste deficiat quo male uiuimus, donec ad perfectũ sanetur, & in bonũ commutetur omne quod uiuimus. Si enim pecora essemus, carnalem uitam & quod secundũ sensum eius est amaremus: idq; esset sufficiens bonũ nostrum, & secundum hoc C [b] cùm esset nobis bene, nihil aliud quærere mus. Itẽ si arbores essemus, nihil quidẽ sentiente motu amare possemus, ueruntamẽ id quasi appetere uideremur, quo feracius essemus uberiusq; fructuosæ. Si essemus lapides, aut fluctus, aut uẽtus, aut flãma, uel q̃d eiusmodi, sine ullo quidẽ sensu atq; uita, nõ tamẽ nobis deesset quasi quidã nostrorũ locorũ atq; ordinis appetitus. Nã uelut amores corporum [d] momẽta sunt ponderũ, siue deorsum grauitate, siue sursum leuitate nitanť. Ita enim corpus põdere, sicut animus amore ferť quocunq; ferť. Quoniã igiť homines sumus, ad nostri creatoris imaginem D creati, cuius est uera æternitas, æterna ueritas, æterna & uera charitas, estq; ipse æterna & uera & chara trinitas, neq; confusa, neq; separata: in ijs quidem rebus quæ infra nos sunt, quoniã et ipsa nec aliquo modo essent, nec aliqua specie contineerentur, nec aliquẽ ordinem uel appeterent, uel tenerent, nisi ab illo facta essent qui summè est, qui summè sapiens est, qui summè bonus est, tanquam per omnia quæ fecit mirabili stabilitate currẽtes, [e] quasi quędã eius alibi magis, alibi minus impressa uestigia colligamus:

aut líneas omnes à céntro ad circum esse pares, ex præceptis geometriæ, quàm ex descriptione non modó pulueris, sed ne Parrhasii quidē aut Apellis. Nulla enim perfecte recta linea pingi potest, nullus circulus exactè rotundus, qui nihil habeat recti. d Cùm in puluere scribitur.] Olim mathematici figuras in puluere radio deliniabant, ut facile quæ uellent, describere, & delere possent. Sic Archimedes, cùm Syracusæ caperentur, in puluere descriptas considerabat formas. Apud Liuium in secundo bello Punico. Et Cicero puluerem illum eruditum uocat secundo De nat. deorum. Et Persius Sat. 1. Et secto in puluere metas.

De senarij numeri perfectione, qui primus partiū suarū quantitate completur. Cap. XXX

[a]HAEC autē propter senarij numeri perfectionē, eodem die sexies repetito, sex diebus perfecta narrantur: nō quia deo necessaria fuerit mora temporum, quasi qui nō potuerit creare omnia simul, quæ deinceps cōgruis motibus peragerent tēpora: sed quia per senariū numerū est operū significata perfectio. [b]Numerus quippe senarius primus cōpletur suis partibus, id est sexta sui parte, & tertia, & dimidia: quæ sunt unū, & duo, & tria: quę in summam ducta, sex fiunt. Partes aūt in hac cōsideratione numerorū illæ intelligēdæ sunt, [c]quæ quotæ sint, dici potest: sicut dimidia, tertia, quarta: & deinceps ab aliquo numero denominatę. Neq; enim, exempli gratia, quia in nouenario numero quatuor pars aliqua eius est, ideo dici potest, quota eius sit: unū aūt potest, nam nona eius est: & tria potest, nā tertia eius est. Coniunctæ uerò istæ duæ partes eius, nona scilicet atq; tertia, id est unū & tria: lōge sunt à tota summa eius, q̄d est nouē. Itēq; in denario quaternarius est aliqua pars eius: sed quota sit, dici nō potest. unū aūt potest: nā decima pars eius est. habet & quintā, quæ sunt duo: habet & dimidiam, quæ sunt quinq;. Sed hæ tres partes eius: decima et quinta, et dimidia, id est unū & duo & quinq; simul ductæ non cōplent decē: sunt enim octo. Duodenarij uerò partes numeri in summā ductæ, trāseunt eū: habet em̄ duodecimā, q̄d est unū, habet sextā, quæ sunt duo: habet & quartam, quæ sunt tria: habet tertiā, quę sunt quatuor: habet et dimidiā, quę sunt sex: unū autem, & duo, & tria, & quatuor, et sex: nō duodecim, sed amplius, id est sedecim fiunt. Hoc breuiter cōmemorandū putaui ad cōmendandā senarij numeri perfectionē: qui primus, ut dixi, A partib. suis in summā redactis ipse perficitur in quo perfecit deus opera sua. Vnde ratio numeri contēnenda non est, quæ in multis sanctarū scripturarū locis, quàm magni ęstimāda sit, elucet diligēter intuentibus. Nec frustra in laudib. dei dictū est: Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti.

L. VIVES

a HAec autē propter senarij numeri perfectionē.] Omnia numeris constare existimauit Pythagoras Samius, quē Plato secutus est. Numerorūq; mysteria tam mysteriose tradiderunt, ut etiam initiatos ipsos uideantur uoluisse celare, nedum profanum uulgus. Scriptores nostrę pietatis Gręci Latiniq; sacramenta in numeris esse permulta existimarunt. Hieronymus inter omnes plurimū tribuit religioni numerorū, qui etiam nonnullos progenitores esse in stemmate Christi ab Euangelista pręteremissos ait, ut ad numerum omnia congruerēt. b Numerus quippe senarius p. c. s. p.] Hæc est perfectio numeri, ut suis omnib. partibus compleatur. Quales arithmetici paucissimos inuenerūt, talis est senarius intra x. & xxviij. intra centum. Hic enim constat xiiij. & vij. & iiij. & ij. & unitate. Hierony. in Ezechielem senarium numerū sacramentum creaturarum cōtinere scribit. c Quæ quotæ s. d. p.] Medietas, an quarta, an tertia, an quinta, sexta, septima, &c. Quatuor enim ex nouē neq; medietas est, neq; tertia, neq; quarta, & sic usq; ad nonā, quo ulterius nonarius numerus non progreditur. Minima enim pars, quæ quota sit, dici potest, est de nomine ipsius numeri dicta, ut duodecima in xij. uicesima in xx. & ea semper est unitas. Hoc genus partis aliquotam nostri uocant. Euclides lib. 7. sic distinguit, ut partē aliquotā partem tantū nominet, non aliquotam uerò partes. Duæ enim eius definitiones hæ sunt, tertia, & quarta. Pars est numerus numeri minor maioris, quando dimetitur maiorem. Partes aūt, quando non metitur. Sic sunt usi ueteres his nominibus.

De die septimo, in quo plenitudo & requies commendatur. Cap. XXXI

[a]IN septimo autē die, id est eodem die septies repetito, qui numerus etiā ipse alia ratione perfectus est, dei requies cōmendatur, in qua primū sanctificatio sonat. Ita deus noluit istū diē in ullis suis operib. sanctificare, sed in requie sua, quæ nō habet uesperā. Neq; enim ulla creatura est, ut etiā ipsa aliter in dei uerbo, aliter in se cognita, faciat aliā uelut diurnā, aliā uelut uespertinā notitiā. De septenarij porrò numeri perfectione dici quidem plura possunt, sed & liber iste iam prolixus est, & uereor ne occasione cōperta, scientiolā nostrā leuiter magis quàm utiliter iactare uelle uideamur. Habenda est itaq; ratio moderationis atq; grauitatis, ne forte cū de numero multū loquimur, [b]mensurā & pōdus negligere iudicemur. [c]Hoc itaq; satis sit admonere, [d]quòd

totus

totus impar primus numerus ternarius eſt, totus par quaternarius, ex quib. duobus ſeptenarius conſtat.[e] Ideo pro uniuerſo ſæpe ponit̃, ſicuti eſt: Septies cadet iuſtus, & reſurget: id eſt quotieſcũq; ceciderit, nõ peribit. Quod nõ de iniquitatibus, ſed de tribulationib. ad humilitatẽ perducẽtibus intelligi uoluit. Et ſepties in die laudabo te: quod alibi alio modo dictũ eſt: Semper laus eius in ore meo. Et multa huiuſmodi in diuinis autoritatib. repériunt̃, in quib. ſeptenarius numerus, ut dixi, pro cuiuſq; rei uniuerſitate poni ſolet. Propter hoc[f] eodẽ ſæpe numero ſignificat̃ ſpiritus ſanctus, de quo dñs ait: Docebit uos omnẽ ueritatẽ. Ibi requies dei, qua requieſcit̃ in deo. In toto quippe, id eſt in plena perfectione requies, in parte aũt labor. Ideo laboramus, quamdiu ex parte ſcimus, ſed cũ peruenerit, quod perfectũ eſt, quod ex parte eſt euacuabit̃. Hinc eſt q; etiã ſcripturas iſtas cũ labore rimamur. Sancti uerò angeli, ad quorũ ſocietatẽ & congregationẽ in hac peregrinatione laborioſiſsima ſuſpiramus, ſicut habent permanendi æternitatem, ita cognoſcẽdi facilitatẽ, & requieſcendi felicitatem. Sine difficultate quippe nos adiuuãt, quoniam ſpiritalibus motibus puris & liberis non laborant.

L. VIVES

a ID eſt eodem die ſepties repetito.] Significat omnia ſimul fuiſſe creata. b Menſurã & pondus negligere iud.] Luſit in eo quod prius dictũ eſt, deũ omnia feciſſe numero, pondere, & mẽſura: q; ſi nimis multa dicat de numero, neglexiſſe uidebit̃ & põdus ac menſuram ſuã, & pundus ac menſurã de quis ſapiẽs loquit̃. c Hoc itaq; ſatis ſit adm.] Numerũ ſeptenariũ magnę religionis myſterijq; fuiſſe oſtendũt Iudæi, qui propter diem ſabbati multũ eum uenerabant̃: ut Hiero. ſcribit in Eſaiam. Et gentiles, cuius potentiã A. Gell. lib. 3. & æmulus Macrobius lib. 1. in Somniũ Scipionis perſecuti ſunt, quantũ in cælo, quantũ in mari, quantũ in hominibus ualeat. Pythagorici hunc numerũ, ut Chalcidius inquit, laudabant tanquã optimum & naturaliſsimũ, & ſufficientiſsimũ: & in Chriſtiana religione magna ſunt myſteria ſeptenario numero concluſa. d Quod totus impar primus nu.] Par numerus, inquit Euclides, eſt qui bifariam diuiditur, impar qui bifariam nõ diuiditur. Ternarius non modo non bifariam, ſed nec in ullos poteſt numeros diuidi. Vnitas enim numerus non eſt. Quaternarius in geminos diſtinguitur, qui etiã per unitates ſectionem recipiunt: & primus quaternarius duas medietates nactus eſt, ut ait Macrobius, qui eadẽ ratione ſeptenarium commendat, qua Auguſt. ex duabus partibus. e Ideo pro uniuerſo ſæpe ponitur.] Idem in Epiſt. ad Galat. f Eodem ſeptenario numero ſignificatur ſpiritus ſanctus.] Idem dicit in ſermone De uerbis domini in monte. Hoc ex donis oſtenditur, quorum Eſaias meminit quarto capite.

A De opinione eorum qui angelorũ creationẽ anteriorem uolunt eſſe q̃ mundi. Cap. XXXII

NE quis autẽ contẽdat, & dicat non ſanctos angelos eſſe ſignificatos, in eo quod ſcriptũ eſt: Fiat lux, & facta eſt lux, ſed quãlibet[a] lucẽ tunc primũ factã eſſe corporeã, aut opinet̃, aut doceat: angelos aũt prius eſſe factos, nõ tantũ ante firmamentũ, quod inter aquas & aquas factum, appellatũ eſt cęlũ, ſed ante illud quod dictũ eſt, In principio fecit deus cęlũ & terram: atq; illud quod dictũ eſt in principio, nõ ita dictũ tanq; primũ hoc factũ ſit, cũ an- B te fecerit angelos, ſed quia omnia in ſapientia fecit, quod eſt uerbum eius, & ipſum ſcriptura principiũ nominauit: ſicut ipſe in Euangelio Iudęis quęrentib. quis eſſet, reſpondit ſe eſſe principiũ: nõ ecõtrario referã contentionẽ, maxime quia hoc me delectat plurimũ, quod etiã in ſummo exordio ſancti libri Geñ. trinitas cõmendat̃. Cũ enim ita dicit̃: In principio fecit deus cælum & terrã: ut pater feciſſe intelligat̃ in filio, ſicut atteſtat̃ Pſalmus, ubi legit̃: Quàm magnificata ſunt opera tua domine, omnia in ſapiẽtia feciſti: conueniẽtiſsimè paulò pòſt cõmemoratur C etiam ſpiritus ſanctus. Cùm enim dictũ eſſet, qualem terrã deus primitus fecerit, uel quam molem materiámue futuræ conſtructionis mundi cæli & terræ nomine nuncupauerit ſubijciendo & addendo: Terra aũt erat inuiſibilis & incõpoſita, & tenebræ ſuper abyſſum: mox ut trinitatis cõmemoratio compleretur,[c] & ſpiritus, inquit, dei ferebatur ſuper aquas. Proinde ut uolet unuſquiſq; accipiat, quod ita profundum eſt, ut ad exercitationem legentium à fidei regula non aberrantes plures poſsit generare ſententias: dum tamen angelos ſanctos in ſubli- D mibus cæli ſedibus, non quidem deo coæternos, ſed tamen de ſua ſempiterna & uera felicitate ſecuros & certos eſſe, nemo ambigat. Ad quorum ſocietatem pertinere paruulos ſuos dominus docens, non ſolum illud ait: Erunt æquales angelis dei: uerũ ipſi quoq; angeli qua cõtemplatione fruantur, oſtendit, ubi ait: Videte, ne contemnatis unum ex puſillis iſtis. Dico enim uobis, quia angeli eorum in cęlis ſemper uident faciem patris mei, qui in cælis eſt.

L. VIVES

L. VIVES

a Lucem, &c. corpoream.] Quæ corpori adhæreat. b Et ipsum scriptura principium nominauit.] Non reprobo sententiã theologorum dicentium Christum esse principiũ. Nam is est per quem facta sunt secula, & caput omniũ quæ pater progenuit. Sed id ex responsione Christi ad Iudæos, parũ mihi uidetur aptè colligi. Satius est dicere, si ceest, quia uerũ est, quàm quia Ioannes scripsit, cùm hoc non senserit. Nam hæc genera argumentorũ exposita sunt doctis hæreticis ad subsannationẽ, quibus ansam uel calumniandi nostri, uel deridendi non præberi oporteret. Quid uerò de loco illo: In principio creauit deus cælum & terrã, Hieronymus sentiat, homo circumspecta & libera pietate, adscribam. Plerique existimant, sicut in altercatione quoque Iasonis & Papisci scriptum est, & Tertul. in lib. contra Praxean disputat, necnon Hilarius in expositione cuiusdã Psalmi affirmat, in Hebræo haberi: In filio fecit deus cælum & terrã. quod falsum esse, ipsius rei ueritas cõprobat. nam & LXX. interpretes, & Symmachus, & Theodotion in principio transtulerunt, & in Hebræo scriptum est beresith, quod Aquila interpretatur, in capitulo. Et non baben, quod interpretatur in filio. Magis itaque secundum sensum, quàm secundum uerbi translationẽ de Christo accipi potest, qui tam in ipsa fronte Geneseos, quæ caput librorum omniũ est, quàm etiam in principio Ioannis Euangelistæ, cæli & terræ conditor approbat. Vnde & in Psalterio de seipso ait: In capite libri scriptũ est de me: id est, in principio Geneseos, & in Euangelio: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Sed & hoc sciendum, quòd apud Hebræos liber hic Beresith uocat: hanc habentes consuetudinẽ, ut uoluminibus ex principijs eorum nomina imponantur. Tantum Hieronymus, ad uerbum transcriptum. c Et spiritus, inquit, dei ferebatur super aquas.] Huic loco multũ congruẽt Hieronymi uerba, Pro eo quod in nostris, inquit, codicibus scriptum, ferebatur: in Hebræo habetur merahefet, quod nos appellare possumus incubabat, siue confouebat, in similitudinem uolucris oua calore animantis. Ex quo intelligitur nõ de spiritu mundi dici, ut non nulli arbitrantur, sed de spiritu sancto, qui & ipse uiuificator omnium à principio dicitur. Si autẽ uiuificator, consequenter & conditor: quòd si conditor, & deus: Emitte enim, ait, spiritum tuum, & creabuntur.

De duab. angelorũ societatib. diuersis atque disparibus, quæ non incongruè intelligunt lucis & tenebrarũ nominib. nuncupatæ. Cap. XXXIII

PECCASSE autẽ quosdam angelos, & in huius mundi ima detrusos, qui eis uelut carcer est, usque ad futurã in die iudicij ultimã damnationẽ, Apostolus Petrus apertissime ostẽdit, dicẽs: quòd deus angelis peccãtibus non pepercerit, a sed carceribus caliginis inferni detrudens tradiderit in iudicio puniẽdos reseruari. Inter hos ergo & illos, deũ uel præsciẽtia, uel opere diuisisse quis dubitet? illosque lucẽ merito appellari, quis cõtradicat? Quandoquidem nos adhuc in fide uiuẽtes, & eorũ æqualitatẽ adhuc sperãtes, utique nondũ tenentes, iã lux dicti ab Apostolo sumus? Fuistis enim inquit, aliquando tenebræ, nunc aũt lux in

A dño. Istos uerò desertores, tenebras apertissime nuncupari, profectò aduertũt, qui peiores esse eos hominibus infidelibus siue intelligunt, siue credunt. Quapropter etsi alia lux in isto huius libri loco intelligenda est, ubi legimus: Dixit deus fiat lux, & facta est lux, & aliæ tenebræ significatæ sunt in eo quod scriptũ est: Diuisit deus inter lucem & tenebras: nos tñ has duas angelicas societates, unã fruentẽ deo, b alterã tumentẽ typho: unã cui dicitur: Adorate eũ oẽs angeli eius: aliã cuius princeps dicit: Hæc omnia tibi dabo, si prostratus adoraueris me: unã dei sancto

B amore flagrantẽ, alterã propriæ celsitudinis immũdo amore fumantẽ: & quoniam, sicut scriptũ est, Deus superbis resistit, humilib. aũt dat gratiã: Illã in cælis cælorũ habitantẽ, istã inde deiectã in hoc infimo aereo cælo tumultuantẽ. Illã luminosa pietate tranquillã: istã tenebrosis cupiditatibus turbulentã. Illam dei nutu clemẽter subuenientẽ, c iustẽ ulciscentẽ: istam suo fastu subdendi & nocẽdi libidine exæstuantẽ. Illã, ut quantũ uult cõsulat, dei bonitatis ministrã: d istã ne quantum uult noceat, dei potestate frenatã. Illã huic

C illudentẽ, ut nolens prosit persecutionibus suis: hanc illi inuidentẽ cũ peregrinos colligit suos. Nos ergo has duas societates angelicas inter se dispares atque cõtrarias: unã & natura bonã, & uoluntate rectã: aliam uerò natura bonã, sed uoluntate peruersam, alijs manifestioribus diuinarũ scripturarũ testimonijs declaratas, quod in hoc libro, cui nomẽ est Genesis, lucis tenebrarũque uocabulis significatas existimauimus, etiã si aliud sensit hoc loco forte qui scripsit, nõ est inutiliter obscuritas huius pertractata sententiæ: quia etsi uoluntatẽ autoris libri huius indagare

D nequiuimus, à regula tñ fidei quæ per alias eiusdẽ autoritatis sacras literas satis fidelib. nota est, nõ aberrauimus. Etsi enim corporalia hic cõmemorata sunt opera dei, habẽt proculdubio nonnullã similitudinẽ spiritaliũ, secundũ quã dicit Apostolus: Oẽs enim uos filij lucis estis, & filij diei, nõ sumus noctis neque tenebrarũ. Si aũt hoc sensit etiã ille qui scripsit, ad perfectiorẽ disputationis finẽ nostra peruenit intẽtio: ut homo dei tã eximiæ diuinæque sapiẽtiæ, imò per eũ spiritus dei in cõmemorandis operib. dei, quæ omnia sexto die dicit esse perfecta, nullo modo angelos

los prætermisisse credat, siue in principio,
quia primo fecit: siue quod conuenientius in
telligit in principio, quia in uerbo unigeni-
to fecit, scriptū sit, In principio fecit deus cæ
lum & terrā: quibus nominibus uniuersalis
est significata creatura, uel spiritalis & cor-
poralis, quod est credibilius: uel magnę duę
mūdi partes, quibus omnia quæ creata sunt
continentur: ut primitus eam totam propo
neret, ac deinde partes eius secundum my-
sticum dierum numerum exequeretur.

L. VIVES

a SEd carcerib. caliginis inf.] Græcè sic est in Episto-
la Petri 2. εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ
ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδω
κεν εἰς κρίσιν τετηρημένους. Si enim deus angelis q pec-
carunt, culpam non remisit, sed uinculis caliginis in tar
taros coercitos dedit in iudicium asseruatos: uel, ut alij
legunt, asseruandos, τηρουμένους. Simile est quod Iudas
ait in Epistola sua: Angelos uerò qui non seruauerunt
primigeniam suam naturam, sed dereliquerunt suum
domicilium, in iudiciū magni diei uinculis æternis sub
caligine reseruauit. Augustin. hic carceres pro claustris
posuit, quibus exire prohibent, quales erant illi in Cir-
co, quibus equi antequam currerent, coercebantur.
b Alteram tumentem typho.] τῦφος superbia est.
& Typhonem pro dæmone ignito usurpāt Græci à τυ-
φόομαι, superbio, & τύφομαι, cōburo, fumo: qualē fuis-
se Typhonē illum Osiridis fratrem scribit Plutarchus,
dæmonem, qui actus inuidentia terras ac maria turba-
rit, grauesq; luerit pœnas. maluit Græco uerbo Augu-
stinus uti q Latino superbiæ & arrogantiæ & iactantiæ.
sed generalius est Grecum illud, & multū habet uirium.
erat etiā uocabulum illius seculi, quo utitur Philippus
presbyter in Commētarijs lib. Iob. c Iustè ulcisc.]
Per angelos enim bonos uelut ministros exequit deus
iustas uindictas, cui in Psalmo 103. dicitur: Qui facis an
gelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem urentem.
d Istam ne quantum uult noceat.] Non est potestas
quæ comparetur diabolicæ super terram, testatur Iob.
quòd si quantum oderūt, quantumq; possunt nocere,
sinerentur, incenderent urbes, uastarēt agros, flumina
& maria in regiones immitterēt, uenena cibis poculisq;
diffunderent, homines & bestias torquerēt, ac interime
rent. & tametsi homini cognitu difficile est, quanta pos-
sint natura sua dæmones liberi ac soluti, quantum non
possint: magnas tamen inferre humano generi clades
posse irreparabilia nostris uirib. damna certū est. De po
tentia angelorum disputat August. lib. 3. De trin.

De eo quod quidam putant in conditione firma-
menti aquarū discretarū nomine angelos signifi-
catos, & quod quidam aquas existimant
non creatas. Cap. XXXIIII

aQVANQVAM nōnulli putauerint
aquarū nomine significatos quo-
dāmodo populos angelorum, &
hoc esse quod dictū est: Fiat firmamentū in
ter aquā & aquam, ut supra firmamentū an
geli intelligantur, infra uerò uel aquæ istæ
uisibiles, uel malorū angelorū multitudo,
uel omniū hominū gentes. Quòd si ita est,

A nō illic apparet ubi facti sunt angeli, sed ubi
discreti. c Quamuis & aquas, quod peruer-
sissimę atq; impię uanitatis est, negēt quidā
factas à deo, quoniā nusq; scriptū est, dixit
deus fiant aquæ. Quod possunt simili uani-
tate etiā de terra dicere. nusq; enim legit: Di
xit deus fiat terra. Sed, inquiūt, scriptū est:
In principio fecit deus cælū & terrā. Illic er-
go & aqua intelligēda est, uno enim nomi-
ne utrumq; cōprehēsum est. Nā ipsius est ma-
re, sicut in Psalmo legit: Et ipse fecit illud, &
aridā manus eius finxerūt. Sed hi qui in no-
mine aquarū quæ super cælos sunt angelos
intelligi uolūt, d pōderibus elementorū mo-
B uent, & ideo nō putāt aquarū fluidam gra-
uemq; naturā in superiorib. mundi locis po-
tuisse constitui, qui secundū rationes suas si
ipsi hominē facere possent, nō ei pituitā, q̄d
Græcè φλέγμα dicit, e & tanq; in elementis
corporis nostri aquarū uicē obtinet, in ca-
pite ponerēt. f Ibi em̄ sedes est phlegmatis,
secundū dei opus utiq; aptissime: secundū
istorū aūt coniecturā tam absurde, ut si hoc
nesciremus, & in hoc libro similiter scriptū
esset, q deus humorē fluidū & frigidum, ac
per hoc grauē in superiore omnibus cęteris
humani corporis parte posuerit, isti trutina
C tores elementorū nequaq; crederēt. Et si au
toritati eiusdem scripturæ subditi essent, ali
quid aliud ex hoc intelligendum esse cense-
rent. Sed quoniā si diligēter singula scrute-
mur, atq; tractemus, quæ in illo diuino lib.
De constitutione mūdi scripta sunt, & mul
ta dicēda, & à proposito instituti operis lon
ge digrediēdū esset: iāq; de duab. istis diuer
sis inter se atq; contrarijs societatib. angelo
rum, in quibus sunt quædam exordia dua-
rum etiam in rebus humanis ciuitatum, de
quibus deinceps dicere institui, quantum
D satis esse uisum est, disputauimus: hunc quo
que librum aliquando claudamus.

L. VIVES

a QVanquam nōnulli putauerint aquarum nomi-
ne.] Hoc putauit Origenes. Epiphanius ad Io.
Hierosolymitanū episcopum, dicente Origene,
de aquis quæ super firmamentū sunt, nō esse aquas, sed
fortitudines quasdam angelicæ potestatis: & rursum a-
quas quæ super terrā sunt, hoc est sub firmamento, esse
uirtutes contrarias, id est dæmones. b Significatos
quodāmodo populos angelorum.] Iuxta illud Apoc.
Populi sicut aquæ multæ. Et de his aquis existimabant
illud esse dictum: Et aquæ quæ super cælos sunt laudent
nomen domini. nam hoc ad creaturas rationales perti-
net. c Quāuis & aquas q. per. a. im. u. e, negent quidā
factas

factas à deo.] Inter hæreses numerat Aug. & hanc dicentium, aquas esse deo coæternas, sed autores non nominat. Credo ex illo chao Hesiodico, & ex Homeri de aquis omnium rerum parentibus natam. d Ponderibus elementorũ mouetur.] Omnia hæc uideo in controuersiam trahi, sintne aquæ super cælos, sint ne elementares, sint eadem, qua inter nos ratione. De primo minus dubitat. Nam & si per firmamentũ aerẽ posse intelligi credat nõnulli, ita ut cũ dicit: separauit aquas quæ sunt sub firmamẽto, ab ijs quæ super firmamentũ sunt: separatũ putet, à nubibus mare. Sanctorũ tamen hominũ opinio obtinuit, conformior dictis sacrarũ literarũ, super firmamentum, in quo sunt sidera, aquas sublatas. Equidẽ coniectura in re tanta ducor, crassiorẽ nebulã inter cælum & terrã circumfusam fuisse, aeri cõmistam, atq; complexã, quæ obscurius redderet mediũ istud spacium inter superos & nos: partemq; eius quandã densatam ad id marinæ molis, quod nunc cernimus, sed tam ab ea parte terræ, quam terrestribus animantibus parẽs uniuersitatis relinquebat: cæterã partẽ sublatam, incognita nobis mente, ad extima mundi. Hinc factum ut cum superius elementũ undiq; inferius ambiat, & cõplectatur cælum ignẽ, ignis aerem, hic aquam, hæc non totam capiat terram, & obruat, quoniam nõ tota est in sublunari mũdo aqua, ut totus aer, totus ignis. Iam cuius sint naturæ, Origenes, ut ab antiquissimis incipiã, resolutas censet in tenuissimas auras: quod D. Thomæ parũ probatur, nam corpora tam tenuia, nec ignis sphęram, nec cælestem potuissent penetrare. Nimis est Aristotelicus, & res omnẽ naturæ uim captumq; excedentes cogit naturalibus parẽre legibus. Ceu uerò opus id fuerit huius naturæ certis limitibus arcta & constituta, & non potius illius omnipotentia dei, nullis terminis, finibusq; conclusæ: ceu uerò quamlibet densæ sua ui & natura, ignem euasissent, cælos perrupissent. Alijs elementum esse supra cælos, absurdum uidetur, ideo crystallinum cælum ponunt, quod sit aquarum, sed diuersæ quàm elementum naturæ, alterius ingenij, & si nonnulla similitudine teneantur. Perspicuæ sunt aquæ istæ nostræ, & illæ cælestes: frigidæ utræq;: at graues hæ, non illæ. Basilius feruorem cæli frigiditate harum aquarum temperari putat. Ex nostris, qui deditiores sunt noscendis astris, Saturni sidus frigefieri arbitrantur aquis superioribus. Ridiculum, tanquã non magis astra omnia quæ sunt in octaua sphæra frigefierent, & gelidioris essent, q̃ Saturnus naturæ. Beda in lib. De nat. rer. Aquas super firmamentũ positas cælis quidem spiritalibus humiliores, sed tamẽ omni creatura corporali superiores quidã ad minitationẽ diluuij seruatas: alij uero rectius ad ignẽ siderum temperandum suspensas affirmãt. sic ille. Sed nec est admodũ firma coniectura hæc. Verũ sententia Aug. super Geñ. pro clausula addatur, Quomodo & quales ibi aquæ sint incertum, esse tamen non dubitamus, quia maior est huius scripturæ autoritas, q̃ omnis ingenij humani capacitas. e Et tanquam in elementis cor.] Altera quæstio, nõ minus priore ambigua, & uarie tractata, quemadmodum corpora nostra elementis conseniur, & componantur. Nam alij tenuissimas uniuscuiusq; elementi particulas, & uelut ramenta compingunt, dum corpus constituunt. Quã opinionem secuti sunt ueteres, Anaxagoras, Democritus, Empedocles, Plato, Cicero: & ex recentioribus Peripatetici complures, Arabibus, Auerroi, & Auicennæ assensi: alij non uenire particulas cẽsent in corpus, sed naturas tantum, quod nunc uulgo schola cum principibus suis Ioanne Scoto, & Gulielmo Occamo sentit. Nam Aristotelis opinio incerta, ut ferẽ est, quauis esse in mystis elementa dicat. & ex ijs, qui crebros illos uelut cuneolos infarciũt, sunt qui confundi omnia, & unum ex illis corpus consurgere dicant, solis residuis inhærentibus. Alij manere substantias uniuscuiusq; uolunt. Vtcunq; sit, in corpore humano uires elementorum sentimus, calorẽ sicco mistum in flaua bili, quod est ex igne: humido in sanguine, quod est ex aere: frigus humido adiunctum, aqueæ uis in pituita: sicco terrenæ in atra bili. & partes ipsæ in corpore ossium, & neruorũ soliditas terrea est: cerebrum & medullæ aqueæ: sanguis aereus: tenuissimi spiritus, præcipue illi circa cor, ignei: tametsi hæc quoq; liceret uno aliquo plus quàm ex alijs, ex omnibus tamen elementis aliquid habent. f Ibi enim sedes est phlegmatis.] Atq; hinc omnis per reliquũ corpus defluit pituita, qua uexamur. Artificiose, ut reliqua, situm est ibi cerebrũ, quo calor semper aspirat. Nam si in imis esset locatum partibus, quò non peruadit tantus calor, torperet breui, atq; cõcresceret: nunc uerò agitatur semper ui teporis, uegetaturq;, & sic uiuit.

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM XII.

DIVI AVRELII AVGVSTINI
EPISCOPI AD MARCELLINVM
DE CIVITATE DEI LIBER XII.

De una bonorum malorumq́ angelorum natura. Cap. I

A NTEQVAM de institutione hominis dicam, ubi duarum ciuitatum quantum ad rationalium mortaliumq́ genus attinet, apparebit exortus: sicut superiore libro apparuisse in angelis iam uidet, prius mihi quædam de ipsis angelis uideo esse dicenda: quibus demõstretur quantum à nobis potest, quàm non inconueniens neque incõgrua dicatur esse hominibus angelisq́ societas: ut non quatuor, duæ scilicet angelorum totidemq́ hominum, sed duę potius ciuitates, hoc est societates, merito esse dicantur, una in bonis, altera in malis, non solum angelis, uerumetiam hominibus constitutæ. Angelorum bonorum & malorum inter se cõtrarios appetitus nõ naturis prĩcipijsq́ diuersis, cùm deus omniũ substantiarum bonus autor & cõditor utrosq; creauerit: sed uoluntatibus & cupiditatibus extitisse, dubitare fas nõ est: dum alij constantes in communi omnibus bono, quod ipse illis deus est, atq; in eius æternitate, ueritate, charitate persistunt. Alij sua potestate potius delectati, uelut bonum suum sibijpsi essent, à superiore cõmuni omnium beatifico bono ad propria defluxerunt: & habentes elationis fastum, pro excellsissima æternitate: uanitatis astum, pro certissimã ueritate: studia partium, pro indiuidua charitate: superbi, fallaces, inuidi effecti sunt. Beatitudinis igitur illorum causa est, adhærere deo. Quocirca istorum miseriæ causa ex contrario est intelligenda, quod est non adhærere deo. Quamobrem si cùm quæritur

tur, quare illi beati sint: recte respondetur, quia adhærent deo: & cùm quæritur, cur isti sint miseri: recte respondetur, quia non adhærent deo: non est creaturæ rationalis uel intellectualis bonum, quo beata sit, nisi deus. Itaq; quamuis non omnis beata possit esse creatura: neq; enim hoc munus adipiscuntur, aut capiunt feræ, ligna, saxa, & si quid eiusmodi est: ea tamen quæ potest, nõ ex seipsa potest, quia ex nihilo creata est, sed ex illo, à quo creata est. Hoc enim adepto beata est, quo amisso misera est. Ille uerò qui non alio, sed seipso bono beatus est, ideo miser non potest esse, quia non se potest amittere. Dicimus itaq; immutabile bonum nõ esse, nisi unum uerum deum beatum: ea uerò quę fecit bona quidem esse quod ab illo, ueruntamen mutabilia, quod non de illo, sed de nihilo facta sunt. Quanquam ergo summa non sint, quibus est deus maius bonum: magna sunt tamen ea mutabilia bona quæ adhærere possunt, ut beata sint, immutabili bono, quod usqueadeò bonum est eorum, ut sine illo misera esse necesse sit. Nec ideo cętera in hac creaturæ uniuersitate meliora sunt, quia misera esse non possunt. Neque enim cætera membra corporis nostri, ideo dicendum est oculis esse meliora, quia cæca esse non possunt. Sicut melior est natura sentiens, & cùm dolet, q̃ lapis, qui dolere nullo modo potest: ita rationalis natura præstantior est etiam misera, quàm illa quæ rationis sensus est expers: & ideo in eã non cadit miseria. Quod cùm ita sit; huic naturæ quæ in tanta excellentia creata est, ut licet ipsa sit mutabilis, inhærẽdo tamen incommutabili bono, id est summo deo, beatitudinẽ consequatur: nec expleat indigentiam suam, nisi utiq; beata sit: eiq; explendę non sufficiat, nisi deus: profecto non illi adhærere, uitium est. Omne autem uitium naturæ nocet, ac per hoc contra naturam est. Ab illa igitur quæ adhæret deo, non natura differt ista, sed uitio, quo tamen uitio etiã ualde magna multumq; laudabilis ostenditur ipsa natura. Cuius enim recte uituperatur uitium, proculdubio natura laudatur. Nam recta uitij uituperatio est, quod illo dehonestatur natura laudabilis. Sicut ergo cùm uitiũ oculorũ dicitur cæcitas, id osten-

A ditur quod ad naturam oculorum pertinet uisus: & cùm uitium aurium dicitur surditas, ad earum naturam pertinere demõstratur auditus. Ita cùm uitium creaturæ angelicæ dicitur, quod non adhæret deo: hinc apertissimè declaratur, eius naturæ ut deo adhæreat, conuenire. Quàm porrò magna sit laus adhęrere deo, ut ei uiuat, inde sapiat, illo gaudeat, tantoq; bono sine morte, sine errore, sine molestia perfruatur, quis cogitare dignè possit, aut eloqui? Quapropter etiam uitio maiorum angelorum, non quo B adhærent deo: quoniam omne uitium naturæ nocet, satis manifestatur deum tam bonam eorum creasse naturã, cui noxium sit, non esse cum deo.

Nullam essentiã deo esse cõtrariã, quia ab eo qui summè est, & semper est, hoc totum uidetur diuersum esse quod non est. Cap. II

Hæc dicta sint, ne quisquam[a] cùm de angelis apostatis loquimur, existimet eos aliam uelut ex alio principio habere potuisse natu-ram:[b] nec eorum naturæ autorem C deum. Cuius erroris impietate tanto quisq; carebit expeditius & facilius, quanto perspicacius intelligere potuerit, quod per angelum dixit deus, quãdo Moysen mittebat ad filios Israel: [c]Ego sum qui sum. Cùm enim deus summa essentia sit, hoc est summè sit, & ideo immutabilis sit: rebus quas ex nihilo creauit, esse dedit, sed non summè esse sicut ipse est:[d] & alijs dedit esse amplius, alijs minus: atque ita naturas essentiarum gradibus ordinauit. Sicut enim ab eo quod est sapere uocatur sapientia, sic ab eo quod est esse D uocatur essentia:[e] nouo quidem nomine, quo usi ueteres nõ sunt Latini sermonis autores, sed iam nostris temporibus usitato, ne deesset etiam linguæ nostræ, quod Græci appellant οὐσίαν. Hoc enim uerbum è uerbo expressum est, ut diceretur essentia. Ac per hoc ei naturæ, quæ summè est, qua faciente sunt quæcunq; sunt, contraria natura non est, nisi quæ non est. [f]Ei quippe quod est, non esse contrarium est. Et propterea deo, id est summæ essentiæ, & autori omnium qualiumcunque essentiarum essentia nulla contraria est.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN DVOdecimum librum De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini Commentaria.

A

a Vm de angelis apostatis.] ἀποστάτης, defector, ab ἀφίστημι. Dæmones tales sunt, qui à deo defecerũt. Theodoritus de dijs & angelis. Satã Hebraicè, ἀποστάτην Græcè dici tradit. Hieronymus aduersarium siue transgressorẽ uertit. b Nec eorũ naturæ.] Nec existimet quis eorũ naturæ nõ esse autorẽ deũ. c Ego sum qui sum.] De hoc lib. 8. d Et alijs dedit esse amplius, alijs minus.] Sic ueteres. Arist. lib. De mundo, dicam uerbis Apuleij: Deniq; propiores quosq; de potestate eius amplius trahere corpora cælestia: illa quanto finitima sunt ei, tanto amplius de deo capere, multoq; minus quæ ab illis sunt secunda. Et ad hæc usq; terrena pro interuallorum modo indulgẽtiam dei ad nos usq; beneficiaq; peruenire. Sed cùm credamus deũ per omnia permeare, & ad nos & ultra potestatem sui nominis tendere, quantum abest, uel imminet, tantũ existimandum est eũ amplius minus'ue rebus utilitatis dare. quibus uerbis ostẽdit philosophus, quid intelligatur, cùm dicimus, uariè rebus gradatimq; communicatam essentiam dei. Nam in libris Categoriarum docet, in essentijs nõ esse magis aut minus. Nec minus dicitur esse lapis, quàm angelus. Itaq; hoc ad præstantiã essentiæ muneraq; illi addita referendum est, secundum quæ aliud alio magis esse uideatur, aut minus. e Nouo quidẽ nomine.] Non ita nouo, quin ante Quintilianum Flauius Sergius dixerit: sed receptum non est usq; ad posteros, cùm Latinis literis plura sunt de philosophia scribi cœpta. f Ei quippe quod non est esse.] Substantiæ, inquit Aristoteles, nihil est contrariũ: sed contraria putat, quæ sub eodem genere maximè distant, uelut album & nigrum sub colore. nam priuantia uel contradicentia inter contraria non numerat, ut liquet ex diuisione oppositorum in quatuor formas.

B

C

De inimicis dei, non per naturam, sed per contrariam uoluntatem, quæ cùm ipsis nocet, bonæ utique naturæ nocet: quia uitium si non nocet, non est. Cap. III

DICVNTVR autẽ in scripturis inimici dei, qui non natura, sed uitijs aduersantur eius imperio: nihil ei ualentes nocere, sed sibi. Inimici enim sunt resistendi uoluntate, non potestate lædendi. Deus namque immutabilis est, & omni modo incorruptibilis. Idcirco uitium quo resistunt deo, qui eius appellantur inimici, non est deo, sed ipsis malum. Neq; hoc ob aliud, nisi quia corrumpit in eis naturæ bonum. Natura igitur non est contraria deo, sed uitium: quia quod malum est, contrariũ est bono. Quis autem neget deum summè bonum? Vitium ergo contrarium est deo, tanquam malum bono. Porrò autem bonũ est, & natura quam uitiat: unde & huic bono utiq; contrarium est: sed deo tantummodo tanquam bono malum, naturę uerò quã uitiat, non tantum malum, sed etiam noxiũ. Nulla quippe mala deo noxia, sed mutabilibus corruptibilibusq; naturis, bonis tamen ipsorum quoq; testimonio uitiorũ. Si enim bonæ non essent, eis uitia nocere non possent. Nam quid eis nocendo faciunt, nisi adimunt integritatem, pulchritudinem, salutẽ, uirtutem, & quiequid boni naturæ per uitium detrahi siue minui consueuit? Quod si omnino desit, nihil boni adimendo non nocet, ac per hoc nec uitiũ est. Nam esse uitiũ, & nõ nocere nõ potest. unde colligiť quamuis non possit uitium nocere incõmutabili bono, non tamen posse nocere nisi bono: quia nõ inest, nisi ubi nocet. Hoc etiam isto modo dici potest, uitiũ esse, nec in summo posse bono, nec nisi in aliquo bono. Sola ergo bona alicubi esse possunt, sola mala nusquã: quoniã naturæ etiam illæ quæ ex malę uoluntatis uitio uitiatę sunt, inquantũ uitiatæ sunt, malæ sunt: inquantũ autem naturæ sunt, bonæ sunt. Et cùm in pœnis est natura uitiosa, excepto eo q̃ natura est, etiã hoc ibi bonũ est, quòd impunita nõ est. Hoc enim est iustum, & omne iustum proculdubio bonum. [a]Non enim quisquam de uitijs naturalibus, sed de uoluntarijs pœnas luit. Nam etiam quod uitium consuetudine nimióue progressu roboratum, [b]uelut naturaliter inoleuit, à uoluntate sumpsit exordiũ. De uitijs quippe nunc loquimur eius naturæ, cui mens inest capax intelligibilis lucis, qua discernitur iustum ab iniusto.

D

B

C

L. VIVES

a NOn enim quisquã de uitijs naturalibus.] Vitiũ est in uniuersum omnis aberratio à rectitudine. Vnde sunt uitia naturæ, cùm ab illa recta sui generis speciei'q; ratione & natura aliqd diuersum nascentes traximus, ut plura uel pauciora habere membra, q̃ est opus. Tarditatẽ linguæ, cæcitatem, surditatẽ, aliquid absonũ, & à perfectis discrepãs: quod non modo in hominibus contingit, sed in cæteris quoq; animantibus, stirpibus, lapidibus, & quiequid in mundũ natura producit. Est uitium morum, est & uitium artis, cùm ab artis præceptis regulisq; deflectimus. b Velut naturaliter inoleuit.] Adoleuit & confirmatum est: unde iam propemodum in naturam uersum uiolentam possidet in homine tyrannidem, ac cogere quadãtenus uidetur. Vnde multi non posse se illi obniti queruntur, ceu excusationem uitio prætendentes, cùm tamẽ & arbitrio sumptum & totum ibi sit: & poni possit, si animatis. Et quanquam nõ adeò facile, ut cùm admittebas, ita eijcias: pelli tamen impossibile non est, ac nisi pellas quoniam potes, culpa non uacabis.

D

De

De natura irrationalium, aut uita carentium, quæ in ſuo genere atq; ordine ab uniuerſitatis decore non diſcrepat. Cap. IIII

AETERVM uitia pecorum & arborum, aliarumq; rerum mutabilium atq; mortaliũ, uel intellectu, uel ſenſu, uel uita omnino carentiũ, quibus eorum diſſolubilis natura corrumpitur, damnabilia putare ridiculũ eſt: cùm iſtæ creaturæ cum modũ nutu creatoris acceperint, ut cedendo ac ſuccedendo peragant infimã pulchritudinem temporum in genere ſuo iſtius mundi partibus congruentem. Neq; enim cæleſtibus fuerant terrena coæquanda: aut ideo uniuerſitati deeſſe iſta debuerunt, quoniam ſunt illa meliora. Cùm ergo in his locis ubi talia eſſe competebat, alijs alia deficientibus oriunt, & ſuccumbunt minora maioribus: atq; in qualitates ſuperantium ſuperata uertũtur, rerum eſt tranſeuntium. Cuius ordinis decus propterea nos non delectat: quoniam parti eius pro conditione noſtræ mortalitatis intexti, uniuerſũ cui particulæ quæ nos offendunt, ſatis apte decenterq; conueniunt, ſentire non poſſumus. Vnde nobis in quibus eam contẽplari minus idonei ſumus, rectiſsime credenda præcipitur prouidentia cõditoris, ne tanti artificis opus in aliquo reprehendere uanitate humanæ temeritatis audeamus. Quanquam & uitia rerum terrenarũ non uoluntaria neq; pœnalia: naturas ipſas, quarũ nulla omnino eſt, cuius non ſit autor & conditor deus, ſi prudenter attendamus, eadẽ ratione cõmendant: quia & in eis hoc nobis per uitiũ tolli diſplicet, quod in natura placet: niſi quia hominibus etiã ipſæ naturæ plerunq; diſplicent, cùm eis fiunt noxię: nõ eas conſiderantibus, ſed utilitatem ſuam: ſicut illa animalia, quorum abundãtia Ægyptiorum ſuperbia uapulauit. Sed iſto modo poſſunt ipſi & ſolem uituperare: quoniam quidam peccãtes, uel debita non reddentes, poni à iudicibus iubentur ad ſolem. Non itaq; ex cõmodo uel incõmodo noſtro, ſed per ſeipſam conſiderata natura dat artifici ſuo gloriam. Sic eſt & natura ignis æterni ſine ulla dubitatione laudabilis, quãuis damnatis impijs futura pœnalis. Quid enim eſt igne flammante, uigente, atq; lucẽte pulchrius? Quid calefaciente, curãte, coquente utilius? quamuis eo nihil ſit urente moleſtius. Idem igitur ipſe pœnaliter appoſitus perniciosus eſt, qui conuenienter adhibitus cõmodiſsimus inuenit. Nam eius in uniuerſo mũdo cõmoda uerbis explicare quis ſufficit? Nec audiendi ſunt, qui laudãt in igne lucem, ardorẽ autem uituperant: uidelicet non ex ſui natura, ſed ex ſuo cõmodo uel incommodo. Videre enim uolunt: ardere nolunt. Sed parum attendunt eam ipſam lucẽ quæ certe & illis placet, oculis infirmis per inconuenientiam nocere: & in illo ardore qui eis diſplicet, nonnulla animalia per conuenientiam ſalubriter uiuere.

L. VIVES

a Cedendo.] Alia alijs, ut hæ abeant, illæ ſuccedãt. b Atq; in qualitates ſuperantium.] Tangit perpetuas elemẽtorum, & eorũ quæ ex his fiunt pugnas: ubi in eodem genere & ſunt quæ ad contraria tranſeant ipſa uicta, & quæ ad ſe de cõtrarijs trahant uincentia. Aliquid ſemper aqua demit aeri, hic uiciſsim aquæ, & aer igni, & hic aeri, ſed alijs atq; alijs locis. c Sicut illa animalia.] Ranæ & cyniphes. d Quoniã quidam peccãtes, uel debita non reddentes, poni à iudicibus iubentur ad ſolem.] Genus hoc eſt pœnę, quod ad infamiã ſpectat potius q̃ ad cruciatũ ſupplicij, etſi nec deeſt ſuus cruciatus. Eo afficiuntur in Hiſpania lenæ nu mellis affixæ, & perunctæ melle, quò muſcæ, & apes, & ueſpæ aduolant. e Pœnaliter appoſitus perniciosus eſt.] In uetuſtis libris legitur, Alter appoſitus. f Nam eius in uniuerſo mundo cõmoda.] Vnde prouerbium de re quæ in uſus uenit frequentiſsimos: non aqua & igne pluribus locis utimur: quod Cicero ad amicitiam accommodat in Lælio. Vnde eſt etiam interdicere aqua & igne, duabus rebus in primis neceſſarijs uitæ, quaſi ex conſortio generis humani eijcere. Vitruuius lib. 2. ex acceſſu ad ignem cœpiſſe homines inter ſe colloqui, & cõmunicare ſcribit, nataq; eſſe cõmercia, conuictus, & ciuitates. Lactantius diuinum animal probat eſſe hominẽ, q̃ ſolus inter omnia animalia igne utatur. g Nec audiendi ſunt qui laudant in igne lucem, ardorẽ autem uituperãt.] Edocti uidelicet à Satyro illo, quẽ Plutarchus ſcribit tantopere delectatũ recens à Prometheo inuento igne, ut complexus ſit & oſculatus: cumq; combureretur, abieciſſe illum protinus & fugiſſe. Simile quiddam Mela tradit de gentibus in ima Africæ ora ad Oceanũ, quibus ignem Eudoxus inuexit. h Nonnulla animalia per conueniẽtiam ſalubriter uiuere.] Ariſtoteles libro De hiſtoria animalium 5. ſcribit in Cypro inſula in ærarijs fornacibus, ubi chalcites lapis ingeſtus compluribus diebus crematur, beſtiolas naſci pẽnatas, magnis muſcis paulo grandiores, quæ in igne uictitant. Salamandrã ferunt in igne uiuere, & nõ modo nõ abſumi ab eo, ſed ignem potius ab illa extingui contactum.

Quòd in omni naturæ modo ac ſpecie laudabilis ſit creator. Cap. V

NATVRAE igitur oẽs quoniã ſunt, & ideo habẽt modũ ſuũ, ſpeciem ſuã, & quandã ſecũ pacẽ ſuã, profectò bonæ ſunt. Et cũ ibi ſunt, ubi eſſe per

naturę ordinē debēt, quantū accepērūt, suū esse custodiūt. Et quæ semper esse nō acceperunt, pro suo motuq; rerū quibus creatoris legi subduntur, in melius deteriúsue mutanť, in eum diuina prouidētia tendētes exitum, quē ratio gubernādæ uniuersitatis includit: ita ut nec tanta corruptio, quāta usq; ad interitum naturas mutabiles mortalesq; perducit, sic faciat nō esse quod erat, ut non inde fiat consequenter, quod esse debebat. Quæ cùm ita sint, deus qui summè est, atq; ob hoc ab illo facta est omnis essentia, quæ nō summè est: quia neq; illi æqualis esse deberet, quę de nihilo facta esset: neq; ullo modo esse posset, si ab illo facta nō esset: nec ullorū uitiorū offensione uituperādus, & omniū naturarū cōsideratione laudandus est.

L. VIVES

ET quandam secum pacem suam.] Ut secum unaquæq; & inter se omnes non dissideant & pugnēt interitumq; sibi afferant: ideo ueteres multi amore constare mundum dixerunt.

Quę causa sit beatitudinis angelorum bonorum, & quæ causa sit miseriæ angelorum malorum. Cap. VI

PROINDE causa beatitudinis angelorū bonorū ea uerissima reperiť, q; ei adhærēt, qui summè est. Cū uerò causa miseriæ malorū angelorū quæritur, ea merito occurrit, q; ab illo qui summè est auersi, ad seipsos conuersi sunt, qui non summè sunt: & hoc uitium [a]quid aliud q; superbia nuncupatur? Initium quippe omnis peccati superbia. Noluerunt ergo ad illum custodire fortitudinē suam: [b]& qui magis essent, si ei qui summè est, adhærerent: se illi præferendo, id quod minus est, prętulerūt. Hic primus defectus, & prima inopia, primumq; uitium eius naturæ, quæ ita creata est, ut nec summè esset: & tamen ad beatitudinem habendā eo qui summè est, frui posset, à quo auersa non quidem nulla, sed tamē minus esset, atq; ob hoc misera fieret. huius porrò malæ uoluntatis causa efficiēs si quæratur, nihil inuenitur. Quid est enim quod facit uoluntatem malam, cùm ipsa faciat opus malum? Ac per hoc mala uoluntas efficiens est operis mali: malæ aūt uoluntatis efficiens est nihil. Quoniā si res aliqua est, aut habet, aut nō habet aliquā uoluntatē. Si habet, aut bonā profectò habet, aut malā: si bonam, quis ita desipiat ut dicat, q; bona uoluntas faciat uoluntatē malam? Erit enim, si ita est, bona uoluntas causa peccati, quo absurdius putari nihil potest aut dici. Si autē res ista quæ putať facere uoluntatē malam, ipsa quoq; habet uoluntatē malā: etiā eam quæ fecerit res, cōsequenter interrogo: atq; ut sit aliquis inquirendi modus, causam primæ uolūtatis malæ inquiro. Nō est ēm prima uolūtas mala, quā nulla fecit uolūtas etiā mala: sed illa prima est, quā nulla fecit. Nā si præcessit à qua fieret, illa prior est, quæ alterā fecit. Si respōdeať, q; eā nulla res fecerit, & ideo semper fuerit, quæro utrū in aliqua natura fuerit. Si enim in nulla fuit, omnino nō fuit: si aūt in aliqua, uitiabat eā & corrūpebat, eratq; illi noxia, ac per hoc bono priuabat. Et ideo in mala natura uolūtas mala esse nō poterat, sed in bona mutabili tamē: cui uitiū hoc posset nocere. Si enim nō nocuit, nō utiq; uitiū fuit: ac per hoc nec mala uoluntas fuisse dicēda est. Porrò si nocuit, bonū auferēdo uel minuendo utiq; nocuit. Nō igiť esse potuit sempiterna uolūtas mala in ea re, in qua bonum naturale præcesserat, q; mala uoluntas nocēdo posset adimere. Si ergo nō erat sempiterna, quis eā fecerit quæro? Restat ut dicať, q; ea res fecerit malā uoluntatem, in qua nulla uolūtas fuit. Hæc utrū superior sit requiro: an inferior, an æqualis? Sed si superior, utiq; melior, quomodo ergo nullius, ac nō potius bonæ uolūtatis? Hoc idem profectò, & æqualis si fuerit, dici potest. Duo quippe q; diu sunt pariter uolūtatis bonæ, nō facit alter in altero uoluntatē malā. Relinquiť ut inferior res cui nulla uolūtas est, fecerit angelicæ naturę, quę prima peccauit, uoluntatē malā. Sed etiā res ipsa quęcūq; est inferior usq; ad infimā terrā, qm̄ natura & essentia est, proculdubio bona est, habēs modū et speciē suā in genere atq; ordine suo. Qūo ergo res bona efficiēs est uoluntatis malæ? Qūo inq; bonum est causa mali? Cū enim se uoluntas relicto superiore ad inferiora cōuertit, efficiť mala: nō quia malū est, quò se cōuertit, sed quia peruersa est ipsa cōuersio. Idcirco non res inferior uoluntatē malā fecit, sed rē inferiorē prauè atq; inordinatè ipsa quæ facta est appetiuit. Si enim aliqui duo æqualiter affecti animo & corpore uideāt unius cor-

poris

A poris pulchritudinē, qua uisa unus eorū ad illicitè perfruendū moueat, alter in uolunta te pudica stabilis perseueret, quid putamus esse causæ, ut in illo fiat, in illo nō fiat uolun tas mala, quæ illā res fecit, in q̄ facta est? Ne que enim pulchritudo illa corporis, nā eam nō fecit in ambobus: quādoquidē amborū nō dispariliter occurrit aspectibus. an caro intuētis in causa est? Cur nō & illius? an uerò animus? Cur nō utriusq; ? Ambos enim & animo & corpore æqualiter affectos fuisse prædiximus. An dicendū est alterū eorū B occulta maligni spiritus suggestione tentatum, quasi nō eidē suggestioni & qualicūq; suasioni propria uolūtate cōsenserit? Hanc igitur consensionē, hāc malā quā male suadenti adhibuit uoluntatē, quæ in eo res fecerit, quærimus. Nā ut hoc quoq; impedimentum ab ista quæstione tollat, si eadē tētatione ambo tentent, & unus ei cedat, atq; consentiat: alter idē qui fuerat, perseueret: quid aliud apparet, nisi unū uoluisse, alterū noluisse à castitate deficere? Vnde nisi propria uolūtate, ubi eadē fuerat in utroq; corporis C & animæ affectio, amborū oculis pariter uisa est eadem pulchritudo: ambobus pariter institit occulta tētatio? Propriā igit̄ in uno eorū uoluntatē malam, quæ res fecerit scire uolentibus, si bene intueant̄, nihil occurrit. Si enim dixerimus q̄ ipse eā fecerit, q̄d erat ipse ante uoluntatē malā nisi natura bona, cuius autor deus, qui est incōmutabile bonum? Qui ergo dicit eum qui consensit tentanti atq; suadenti, cui nō consensit alius, ad illicitè utendum pulchro corpore, quod uidendū ambobus pariter affuit, cùm ante illam D uisionē ac tentationē similes ambo animo & corpore fuerint: ipsum sibi fecisse uoluntatem malā, qui utiq; bonus ante uoluntatem malam fuerit: quærat cur eam fecerit, utrū quia natura est, an quia ex nihilo facta est: & inueniet uoluntatē malam non ex eo esse incipere, quia natura est, sed ex eo q̄ de nihilo natura facta est. Nam si natura causa est uoluntatis malæ, quid aliud cogimur dicere, nisi à bono fieri malū, & bonū esse causam mali: siquidē à natura bona fit uoluntas mala? Quod unde fieri potest, ut natura bona, quamuis mutabilis, antequā habeat uoluntatem malam faciat aliquid mali, hoc est ipsam uoluntatem malam?

L. VIVES

a Qvid aliud quàm superbia.] Scoto nō placet peccatum angelorum fuisse superbiam: credo ob id solum, quòd D. Thomæ placuerat, sequenti ueterum scriptorū sententiam. b Et qui magis essent.] Præstantiores & perfectiores essent,

Causam efficientem malæ uoluntatis non esse quærendam. Cap. VII

N Emo ergo quærat efficientem causam malæ uoluntatis. Nō enim est efficiens, sed deficiēs: quia nec illa effectio est, sed defectio: deficere namq; ab eo quod summè est, ad id quod minus est, hoc est incipere habere uoluntatē malam. Causas porrò defectionū istarū cùm efficientes nō sint, ut dixi, sed deficientes uelle inuenire: tale est, ac si quisquā uelit uidere tenebras, uel audire silentiū: quod tamen utrunq; nobis notum est: [a]neq; illud nisi per oculos, neq; hoc nisi per aures: non sanè in specie, sed in speciei priuatione. Nemo ergò ex me scire quærat, quod me nescire scio, nisi forte ut nescire discat, quod sciri nō posse sciendū est. Ea quippe quæ nō in specie, sed in eius priuatione sciunt̄, si dici aut intelligi potest, quodāmodo nesciendo sciunt̄, ut sciendo nesciant̄. Cùm enim acies etiam oculi corporalis currit p̄ species corporales, nusquam tenebras uidet, nisi ubi cœperit non uidere. Ita etiā nō ad aliquē aliū sensum, sed ad solas aures pertinet sentire silentiū, q̄d tamen nullo modo nisi nō audiēdo sentitur. Sic species intelligibiles mens quidem nostra intelligendo conspicit, sed ubi deficiūt, nesciendo cōdiscit. Delicta enim quis intelligit? Hoc scio, naturam dei nunquam, nusquā, nulla ex parte posse deficere: & ea posse deficere, quæ ex nihilo facta sunt. Quæ tamen quāto magis sunt, & bona faciunt: tūc enim aliquid faciunt, cùm causas habent efficientes: inquantum autem deficiunt, & ex hoc mala faciunt, quid enim tunc faciunt nisi uana, causas habent deficientes.

L. VIVES

a Neq; illud nisi per oculos.] Contrariorum idem est sensus & eadem disciplina, ut est in philosophorum schola: neq; aliter priuās cognoscitur, quàm semota ponentis cognitione.

De amore peruerso, quo uoluntas ab incōmutabili bono ad bonū cōmutabile deficit. VIII

TEM'QVE scio in quo sit mala uoluntas, id in eo fieri, quod si nollet, nõ fieret: & ideo non necessarios, sed uoluntarios defectus iusta pœna consequit.[4] Deficit enim nõ ad mala, sed male: id est, nõ ad malas naturas: sed ideo male, quia contra ordinẽ naturarũ ab eo quod summè est ad id quod minus est. Neq; enim auri uitiũ est auaritia, sed hominis peruerse amãtis aurũ, iustitia derelicta, quæ incõparabiliter auro debuit anteponi. Nec luxuria est uitiũ pulchrorũ suauiũq; corporũ, sed animæ peruerse amantis corporeas uoluptates, neglecta tẽperantia, qua reb. spiritaliter pulchrioribus & incorruptibiliter suauioribus coaptamur. Nec iactãtia uitiũ est laudis humanæ, sed animæ peruerse amantis laudari ab hominibus, spreto testimonio cõsciẽtiæ. Nec superbia uitiũ est dantis potestatẽ, uel ipsius etiã potestatis, sed animæ peruerse amantis potestatẽ suã, potẽtioris iustitia contempta. Ac per hoc q peruerse amat cuiuslibet naturæ bonũ, etiã si adipiscatur, ipse fit in bono malus, & miser meliore priuatus.

L. VIVES

Deficit enim nõ ad mala, sed male.] Hoc est quod Plato dicebat, in actionibus nõ esse uitium, sed in earum ratione ac qualitate.

An sancti angeli quem habẽt creatorem naturæ, eundẽ habeãt bonæ uoluntatis autorẽ per spiritũ sanctũ in eis charitate diffusa. Cap. IX

CVM ergo malæ uoluntatis efficiẽs naturalis,[a] uel, si dici potest, essentialis nulla sit causa: ab ipsa quippe incipit spirituũ mutabiliũ malũ, quo minuitur atq; deprauat naturæ bonũ: nec talẽ uoluntatẽ facit nisi defectio, qua deserit deus: cuius defectionis etiã causa utiq; deficit: si dixerimus nullã esse efficiẽtẽ causam etiã uoluntatis bonæ, cauendũ est ne uoluntas bona bonorũ angelorũ nõ facta, sed deo coæterna esse credat. Cùm enim ipsi facti sint, quomodo illa nõ esse facta dicet? Porrò quia facta est, utrũ cum ipsis facta est, an sine illa fuerũt prius? Sed si cũ ipsis, nõ dubiũ q ab illo facta sit, à quo & ipsi:[b] simulq; ut facti sunt, ei à quo facti sunt, amore eũ quo facti sunt, adhæserũt. Eoq; sunt isti ab illorum societate discreti, q hi in eadem uoluntate bona mãserũt, illi ab ea deficiẽdo mutati sunt, mala scilicet uoluntate: hoc ipso q à bono defecerũt, à quo non defecissent, si utiq; uoluissent. Si autẽ boni angeli fuerunt prius sine bona uoluntate, eamq; in seipsis deo non operante fecerũt: ergo meliores à seipsis, q ab illo facti sunt? Absit. Quid enim erant sine bona uoluntate, nisi mali? Aut si propter ea non mali, quia nec mala uoluntas eis inerat: neq; enim ab ea, quam nondum cœperant habere, defecerãt: certe nondum tales, nondum tam boni, q esse cum uoluntate bona cœperunt. At si non potuerunt seipsos facere meliores, q eos ille fecerat, quo nemo melius quicquam facit: profecto & bonam uoluntatem, qua meliores essent, nisi operante adiutorio creatoris, habere non possent. Et cùm id egit eorum uoluntas bona, ut non ad seipsos, qui minus erant, sed ad illum qui summè est, conuerterẽtur, eiq; adhærentes magis essent, eiusq; participatione sapienter beateq; uiuerent: quid aliud ostenditur, nisi uoluntatem quamlibet bonam inopem fuisse in solo desiderio remansuram: nisi ille, qui bonam naturã ex nihilo sui capacem fecerat,[c] ex seipso faceret implendo meliorem, prius faciens excitando auidiorem? Nam & hoc discutiendum est, si boni angeli ipsi in se fecerunt uoluntatem bonam, utrum aliqua eam, an nulla uoluntate fecerunt. Si nulla, utiq; nec fecerunt. Si aliqua, utrum mala, an bona. Si mala, quomodo esse potuit mala uoluntas bonæ uoluntatis effectrix? Si bona, iam ergo habebant. Et istam quis fecerat, nisi ille, qui eos cum bona uolũtate, id est cum amore casto, quo illi adhærerent, creauit, simul in eis & cõdens naturam, & largiens gratiam? Vnde sine bona uoluntate, hoc est dei amore, nunquam sanctos angelos fuisse credendum est. Isti autem qui cùm boni creati essent, tamen mali sunt, mala propria uoluntate: quã bona natura nõ fecit, nisi cùm à bono sponte defecit, ut mali causa non sit bonum, sed defectus à bono:[d] aut minorem acceperunt amoris diuini gratiam, quàm illi, qui in eadem perstiterunt: aut si utrique boni æqualiter creati sunt, istis mala uoluntate cadentibus, illi amplius adiuti, ad eam beatitudinis plenitudinem, unde se nunquam casuros certissimi fierent, peruenerunt: sicut iam etiam in libro, quem sequitur iste, tractauimus. Confitendum igitur cum debita laude creatoris, non ad solos sanctos homines

hominespertinere, uerumetiã de sanctis angelis posse dici, q charitas dei diffusa sit in eis per spiritũ sanctum, qui datus est eis: nec tantũ hominũ, sed primitus, præcipueq; angelorũ bonũ esse, quod scriptũ est: Mihi aũt adhærere deo bonũ est. Hoc bonũ, quibus cõmune est, habent & cũ illo cui adhærent, & inter se societatẽ sanctã, & sunt una ciuitas dei, eademq; uiuũ sacrificiũ eius, uiuũq; templum eius. Cuius pars quæ coniungenda immortalibus angelis ex mortalibus hominibus congregaẽ, & nunc mortaliter peregrinaẽ in terris: uel in eis, qui morte obierunt, [e] secretis animarum receptaculis, sedibusq; requiescit: eodem deo creante, quemadmodum exorta sit, sicut de angelis dictũ est, iam uideo esse dicendum. Ex uno quippe homine, quem primum deus condidit, genus humanum sumpsit exordium, secundum sanctæ scripturæ fidem, quæ mirabilem autoritatem non immerito habet in orbe terrarũ: atq; in omnibus gentibus, quas sibi esse credituras inter cætera quæ dixit, uera diuinitate prædixit.

L. VIVES

a Vel si dici potest essentialis.] Quasi ens & essentiam habẽs. b Simulq; ut facti sunt, et à quo facti sunt, amore cũ quo facti sunt, adhæserũt.] Aperte fatetur angelos omnes creatos esse in gratia gratum faciente. quod idem ait lib. De correptione & grat. Antequam caderent, inquit, gratiam habuerunt. Consentit & Hieronymus super Osee, qui dæmonas scribit in magna pinguedine spiritus sancti creatos esse. Aliter sentire idem Augustinus uidetur de Genesi ad literam, cùm angelicã naturam primo informem creatam dicit. Secuit se familia theologorum in duas ceu factiones, & alij assensi Petro Lombardo dist. v. libri secundi, & Alexandro Halen. & Bonauenturæ, in gratia creatos angelos negant. D. Thomas contrarias partes ducit. Ego nec inter tantos, nec de tanta re quid pronunciẽ, habeo. Augustinus certe plurib. in locis, uerbisq; disertioribus, in gratia cõditos uideẽ affirmare, cui dictũ illud Ezechielis creditur suffragari: Plenus sapientia ad dæmonẽ loquitur, & perfectus decore in delicijs paradisi dei fuisti.

c Ex seipso faceret implendo meliorem.] Ostendit copiosius illis refusam gratiam, cùm se deo parituros professi sunt, quod non uideo dubitari. Et fuit tanta illa gratia, ut firmos, certosq; de tanta felicitate redderet.

d Aut minorem acceperũt amoris diuini gratiã.] [redacted]

A De falsitate eius historię, quę multa milia annorũ præteritis tẽporibus adscribat. Cap. X

MITTAMVS igitur coniecturas hominũ nescientiũ quid loquanẽ de natura uel institutione generis humani. Alij namq; sicut de ipso mũdo crediderunt, semper fuisse homines opinãtur. Vnde & Apuleius, cùm hoc animantiũ genus describeret: [a] Sigillatim, inquit, mortales, cunctim tamen uniuerso genere perpetui. [b] Et cùm illis dictum fuerit, si semper humanum genus fuit, quonã modo uerũ eorũ
B loquatur historia, narrans qui fuerint, quarumq; rerum inuentores, qui primi liberalium disciplinarũ aliarumq; artium institutores, uel à quibus primum illa uel illa regio parsq; terrarũ illa atq; illa insula incoli cœperit. Respondent diluuijs & conflagrationibus per certa interualla temporum: non quidem omnia, sed plurima terrarum ita uastari, ut redigantur homines ad exiguã paucitatem: ex quorũ progenie rursus multitudo pristina reparetur: ac sic identidẽ reparari & institui quasi prima, cùm restituanẽ potius quæ fuerant illis nimijs uastationibus
C interrupta & extincta, cæterum hominem nisi ex homine existere omnino non posse. Dicunt autem quod putãt, non quod sciũt. Fallunt etiã eos quædam mendacissimæ literæ, quas perhibent in historia temporum multa annorum milia continere: cùm ex literis sacris ab institutione hominis [c] nondũ completa annorum sex milia computemus. Vnde ne multa disputem quemadmodum illarum literarum, in quibus longe plura annorũ milia referuntur, uanitas refellatur: & nulla in illis rei huius idonea reperiaẽ autoritas, [d] illa epistola Alexandri Magni ad O-
D lympiadem matrẽ suam, quam scripsit narratione cuiusdã Ægyptij sacerdotis insinuãs, quam protulit ex literis quæ sacræ apud illos haberenẽ: cõtinet etiã regna, quæ Græca quoq; nouit historia. [e] In quib. regnũ Assyriorũ in eadẽ epistola Alexandri quinq; milia excedit annorũ. In Græca uero historia, mille fermè & trecentos habet ab ipsius Beli principatu: quem regem & ille Ægyptius in eiusdem regni ponit exordio. Persarum autem & Macedonum imperium usque ad ipsum Alexãdrum cui loquebatur, plus quàm octo milium annorum ille constituit

stituit, cùm apud Græcos Macedonū usq; ad mortē Alexādri quadringēti octogintaquinq; reperiant anni: Persarū uerò donec ipsius Alexandri uictoria finiret, ducenti et trigintatres computent. Longe itaq; hi numeri annorū illis Ægyptijs sunt minores, nec eis etiam si ter tantū computarent, æquarentur. [f] Perhibent enim Ægyptij quondā tā breues annos habuisse, ut quaternis mensibus finirentur. Vnde annus plenior & uerior, qualis nunc & nobis & illis est, tres eorum annos complectebāt antiquos. Sed ne sic quidē, ut dixi, Græca Ægyptiæ numero temporū concordat historia. Et ideo Græcæ potius fides habenda est: quia ueritatē non excedit annorum, qui literis nostris, quæ uerè sacræ sunt, continentur. Porrò si hæc epistola Alexandri quæ maxime innotuit, multum abhorret in spatijs temporū à probabili fide rerū: quanto minus credendum est illis literis, quas plenas fabulosis uelut antiquitatibus proferre uoluerūt contra autoritatem notissimorū diuinorumq; librorum, quæ totum orbem sibi crediturum esse prædixit, & cui totus orbis, sicut ab ea prædictū est, credidit: quæ uera se narrasse præterita, ex his quæ futura prænunciauit, cùm tanta ueritate implentur, ostendit.

L. VIVES

a Sigillatim, inquit, mortales, cuncti tamen uniuerso genere.] Legendum, cunctim. Et sic apud eum libello De Socratis deo: aduerbium est à cunctus, sicut à singuli sigillatim: multitudinē totam simul capit in 2. Florid. Non singulaum ac discretum, sed cunctim & concertatim. b Et cùm illis dictum fuerit, si semper humanum genus fuit.] Argumentum hoc multis uerbis persequitur Macrobius in Somniū Scipionis, quod eo modo quo August. recenset, depellere se putat: atq; huic responsioni originem dedisse uidetur Plato, qui in Timæi initio collocutionem Solonis & Aegyptij sacerdotis referre faciens Critiam, ait, ea quæ multis annis antea fuerunt, ignorari ab hominibus, quòd in nouas regiones transeant, prioribus qui illas incolebant, incendijs, aut illuuionibus partim pulsis, partim absumptis: quas humani generis pernicies, certis euenire temporibus necesse est. Quam responsionem confutare, non est difficile. Nam cùm uniuersalis terrarum, uel conflagratio, uel aquarum demersio, contingere non queat, ut Aristoteles in libris Meteororū docet, profecto reliquiæ nominis uetustissimorū hominum unius gentis saltem apud aliam seruatæ essent incolumes: atque in hunc modum ad nos perductæ: quod Aristoteles, ut est in præcipiendo uafer, semper sui memor, sibiq; constans, libro Primæ philosophiæ duodecimo, reliquias antiquissimæ illius philosophiæ manere adhuc dicit. Cur igitur nulla est memoria rerum, tribus ante memoriam tuam annorum milibus? c Nondum completa annorum sex milia.] Eusebius, quem in digestione temporum Augustinus sequitur, à condito mundo ad Romam à Gothis captam, quinquies mille sexcentos undecim annos computat, idq; ex supputatione Septuaginta interpretum. nam ex Hebræa Beda usque ad principatum Honorij & Theodosij iunioris, quo tempore urbem ceperūt Gothi, quater mille trecētos septuagintaseptem annos ponit. De hac annorum discrepantia loquar in sequentibus libris. d Illa epistola Alexandri Magni.] Libro octauo meminimus. e In quibus regnū Assyriorū.] De his regnis libro decimooctauo commodius. In numerandis tamen annis mira apud ueteres libertas & liberalitas. Plinius libro 11. ex Eudoxo, Zoroastrem tradit sex milibus annorum ante Platonis mortem fuisse: cui Aristoteles est assensus. Hermippus quinq; milibus annorum ante bellum Troianum tradit Zoroastrem fuisse. Chaldæos scribit Cicero primo De diuin. cccclxx. M. ann. ut ipsi dicunt, monumentis comprehensa continere. Idem ferè Diodorus libro tertio refert, Chaldæos, ex quo astra obseruant, usq; ad Alexandrum quadragintatria annorū milia chronicis numerare. f Perhibentur enim Aegyptij quondam.] Et hi non pauca de annis suis sunt mentiti. Plato ex narratione Aegyptij sacerdotis res gestas Sais Aegyptijs octo milia annorum literis esse mandatas, inquit: Atticas uerò Athenas mille annis ante Aegyptias illas Saias esse conditas. Diogenes Laertius Nili Aegyptij filium Vulcanū fuisse scribit, ab eo ad Alexandrum Macedonem intercessisse annorum quadragintaocto milia octingentos sexagintatres. Quo toto tempore solis defectus contigerunt trecenti & septuagintatres, lunæ uerò octingenti triginta duo. Mela modestius est mentitus. Sic enim ait de Aegyptijs: Ipsi uetustissimi, ut prædicant, hominum, trecentos triginta reges ante Amasim, & supra tredecim miliū annorū ætates, certis annalibus referunt. Sed hoc quod sequitur deerat mendacio: mandatumq; literis seruant, dum Aegyptij sunt, quater cursus suos uertisse sidera, ac solem bis iam occidisse, unde nunc oritur. Diodorus quoq; lib. primo, inter Osirim & Isim Alexandrumq; Macedonē, qui ibi Alexādriam condidit, ab alijs annorū decem milia, ab alijs tria & uiginti milia numerari scribit, nōnullosq; fabulari, deos primū & heroas, in Aegypto paulo minus decē & octo milia regnasse annos, deorumq; postremū Orum Isidis regno potitum: homines uerò paulo minus annorum quindena milia usq; ad centesimā octuagesimā Olympiadem, quo tempore in Aegypto regnauit primus Ptolemæus. Sed uanitas & iactantia Aegypti fuit incredibilis. Cumq; student se primos mortalium omniū uideri, annos innumeros comminiscūtur. Quæ causa fuit multis, in originibus mundi & falli & fallere scriptis suis alios. Nam Cicero innumerabilia secula tribuit Aegypto, secutus Platonem. Eandem famam secutus est Aristoteles septimo De repub. f Perhibentur enim Aegyptij quondam.] Plinius libro septimo annum menstruum Aegyptijs fuisse ait, scribens: Annum alij unum æstate determinabant, & alterum hyeme: alij quadripertitis temporibus, sicut Arcades, quorū anni trimestres fuere: quidam lunæ senio, ut Aegyptij. Itaq; apud eos aliqui & singula milia annorū uixisse produntur. Hæc ille. Censorinus in Die natali, in Aegypto quidem antiquissimum, inquit, ferunt annum bimestrem fuisse. Post deinde à Pisone rege quadrimestrē factum, nouissime ad tredecim menses & dies quinq; produxisse. Diodorus narrat, cùm traditum à ueteribus esset, regnasse priscos illos reges, deosq;, mille & ducēus annis singulos, fidemq; summa non admitteret, pro certo habitum esse à plerisq;, cursus lunares solaribus nondū plene inuentis, annos confecisse. Ita mirabiles non erunt ueteres fabulæ,

bulæ, alios quatuor anni tēporibus, quatuor annos de finisse, sicut à nōnullis est Græcis factitatū. Idem autor, Chaldæos annos mēstruos olim fuisse perhibet. Sed ut ego coniecturā quoq; meā de tanto annorū apud gētes illas numero non celē, existimo homines moub. cælorū siderumq; dedit issimos uniuscuiusq; erronis astri conuersionē pro anno computasse, ita ut in triginta annis solaribus sit unus Saturni, quinq; Iouis, sex Martis, plures triginta Mercurij & Veneris, Lunares ferè quadringenti. Ita sunt plus minus quingenti.

De his qui hunc quidem mundum non sempiternum putāt, sed aut innumerabiles, aut eundē unū certa conclusione seculorū semper nasci & resolui opinantur. Cap. XI

Illi uerò qui mundū istū nō existimant sempiternū:[a] siue nō eū solum, sed innumerabiles opinātur:[b] siue solum quidē esse, sed certis seculorum interuallis innumerabiliter oriri & occidere, necesse est fateatur hominū genus prius sine hominibus gignētibus extitisse,[c] Neq; enim ut alluuionibus incēdijsq; terrarum, quas illi non putant toto prorsus orbe contingere: & ideo paucos homines ex quibus reparetur multitudo pristina, semper remanere contēdunt: ita & hi possunt putare, q̄ aliqui hominū pereunte mundo relinquantur in mundo, sed sicut ipsum mundum ex materia sua renasci existimant, ita in illo ex elemētis eius genus humanum, ac deinde à parentibus progeniem pullulare mortaliū sicut aliorum animalium.

L. VIVES

a Siue non eum solum.] Dixi hoc esse opinionis Democriti & Epicuri. b Siue solum quidem.] Vt Heraclitus, Hippasus, & Stoici, qui conflagratione periturum arbitrantur mundum: qui cùm deflagrarit, denuo condetur. c Neq; enim ut alluuionibus.] Plato & Aristoteles negant uniuersale, siue incendium, siue diluuium contingere unquam posse. Stoici uerò euenturum putabant, sicut inquit Cicero, ut ad extremū omnis mundus ignesceret, cùm humore consumpto neq; terra ali posset, neq; remeare aer: cuius ortus, aqua omnis exhausta esse nō posset. Itaq; Plato & Aristot. aliquos semp̄ homines in perpetuitatē mūdi relinquebāt ad semē: alij cuncta absumebāt, ut noua procrearent.

Quid respondendū sit his, qui primā conditionē hominis tardā esse causant. Cap. XII

Qvod autē respondimus, cùm de mundi origine quæstio uerteret, eis qui uolūt credere non eū semper fuisse, sed esse cœpisse: sicut etiā Plato apertissime confitet: quāuis à nōnullis contra q̄ loquit, sensisse credat: hoc etiā de prima hominis conditione responderim, propter eos qui similiter mouentur, cur homo

A per innumerabilia atq; infinita retro tēpora creatus nō sit, tāq; sero sit cōditus, ut minus q̄ sex milia sint annorū, ex quo esse cœpisse in sacris literis inuenit.[a] Si enim breuitas offendit tēporis, q̄ tam pauci eis uident anni ex q̄ institutus homo in nostris autoritatibus legit:[a] cōsideret nihil esse diuturnū, in quo est aliquid extremū, & omnia seculorum spatia definita, si æternitati interminæ cōparentur, nō exigua existimāda esse, sed nulla. Ac per hoc, si nō quinq; uel sex, uerū etiā sexaginta milia, uel sexcēta, aut sexage-
B sies, aut sexcēties milies dicerent annorum: aut itidē per totidē toties multiplicaret hęc summa, ubi iam nullū numeri nomē haberemus, ex q̄ deus hominē fecit: similiter quæri posset, cur antè non fecerit. Dei quippe ab hominis creatione cessatio retrorsus æterna, sine initio tanta est, ut si ei conferat qualibet magna & ineffabilis numerositas tēporum, quæ tñ fine cōclusa certis spatijs terminetur: nec saltē tanta uideri debeat, quanta si humoris breuissimā guttā uniuerso mari, etiā quantū Oceanus circumfluit, compare-
C mus: quoniā istorum duorū unum quidem perexiguū est, alterū incomparabiliter magnum,[b] sed utrunq; finitū. Illud uerò tēporis spatiū quod ab initio aliquo progredit, & aliquo termino coercetur, magnitudine quantacunq; tendatur, comparatū illi quod initiū nō habet, nescio utrū pro minimo, an potius pro nullo deputandū est. huic enim si à fine uel breuissima sigillatim momenta detrahant, decrescēte numero, licet tam ingenti, ut uocabulū non inueniat retrorsum redeundo: tanq; si hominis dies ab illo in q̄
D nunc uiuit usq; ad illum in quo natus est detrahas: quandoq; ad initiū illa detractio perducetur. Si aūt detrahant retrorsus in spatio, quod à nullo cœpit exordio: nō dico sigillatim minuta momēta uel horarū, aut dierum, aut mensium, aut annorū etiā quantitates: sed tā magna spacia, quāta illa summa cōprehendit annorū, quæ iā dici à quibuslibet computatoribus nō potest, quæ tamen momentorū minutatim detractione consumitur: & detrahant hæc tanta spatia, non semel atq; iterū sæpiusq;, sed semper quid fit, quid agitur, quando nunq; ad initiū, quod omnino nullū est, peruenitur. Quapropter quod nos modò quærimus post quinq; milia

lia, & quod amplius excurrit annorũ, possent & posteri etiã post annorũ sexcenties milies eadẽ curiositate requirere, si in tantũ hęc mortalitas hominũ exoriẽdo, & occumbendo, & imperita perseueraret infirmitas. Potuerũt & qui fuerũt ante nos ipsis recentibus hominis creati tẽporibus, istã mouere quęstionẽ. Ipse denicꝫ primus homo, uel postridie, uel eodẽ die postea q̃ factus est, potuit inquirere, cur non antè sit factus. Et quãdocunqꝫ antea factus esset, nõ uires tũc alias, & alias nũc, uel etiã postea, ista de initio rerũ temporaliũ cõtrouersia reperiret.

L. VIVES

a Considerent nihil esse diuturnũ.] Dictum Ciceronis in Catone Maiore: Quando enim extremum aduenit, inquit, tum illud quod præterijt effluxit. q Sed utrunqꝫ finitum.] Ideo inter ea est aliqua proportio, cùm inter finitũ & infinitũ nulla sit.

De reuolutione seculorũ, quibus certo fine cõcludis, uniuersa semper in eundem ordinẽ eandemqꝫ speciem reditura quidam philosophi crediderunt. Cap. XIII

HANC aũt se philosophi mundi huius non aliter putauerũt posse uel debere dissoluere, nisi ut circumitus temporũ inducerẽt, quibus eadem semper fuisse renouata, atqꝫ repetita in rerũ natura: atqꝫ ita deinceps fore sine cessatione asseuerarẽt uolumina uenientiũ, prætereuntiumqꝫ seculorũ: siue in mũdo permanente isti circumitus fierent: siue certis interuallis oriẽs & occidẽs mũdus eadẽ semper quasi noua, ea quę trãsacta & quę uẽtura sunt exhiberet. A quo ludibrio prorsus immortalem animã, etiã cùm sapientiã perceperit, liberare nõ possunt, euntẽ sine cessatione ad falsam beatitudinẽ, & ad uerã miseriã sine cessatione redeuntẽ. Quomodo enim uera beatitudo est, de cuius nunqꝫ ęternitate cõfiditur, dũ anima uenturã miseriã, aut imperitissimè in ueritate nescit, aut infelicissimè in beatitudine pertimescit? at si ad miserias nunqꝫ ulterius reditura, ex his ad beatitudinem pergit: fit ergo aliquid noui in tẽpore, quod finẽ nõ habet temporis. Cur nõ ergo & mundus? Cur nõ et homo factus in mundo? ut illi, nescio qui, falsi circumitus à falsis sapientibus fallacibusqꝫ comperti, in doctrina sana tramite recti itineris euitentur. Nam quidam & illud quod legitur in libro Salomonis, qui uocatur Ecclesiastes: Quid est, quod fuit? Ipsum quod erit. Et quid est quod factum est? Ipsum quod fiet, & non est omne recẽs sub sole, nec quisquam loquitur, & dicit: Ecce hoc nouum est, iam fuit in seculis quæ fuerũt ante nos. Propter hos circumitus in eadẽ redeuntes, & in eadem cuncta reuocantes, dictum intelligi uolunt, quod ille, aut de his rebus dixit, de quibus superius loquebatur: hoc est, de generationibus alijs euntibus, alijs uenientibus: de solis anfractibus, de torrẽtium lapsibus, aut certe de omnium rerum generibus, quę oriuntur, atqꝫ occidunt. Fuerũt enim homines ante nos, sunt & nobiscum, & erũt post nos: ita quoqꝫ animantia, uel arbusta. Monstra quoque ipsa, quæ inusitata nascuntur, quamuis inter se diuersa sint, & quędam eorum semel facta narrentur, tamẽ secundum id quod generaliter miracula & monstra sunt, & utiqꝫ fuerunt, & erunt: nec recens & nouum est, ut monstrum sub sole nascatur. Quamuis hæc uerba quidam sic intellexerint, tanqꝫ in prædestinatione dei iam facta fuisse omnia, sapiens ille uoluisset intelligi, & ideo nihil recẽs esse sub sole. Absit autem à recta fide, ut his Salomonis uerbis illos circumitus significatos esse credamus, quibus illi putãt, sic eadem temporum temporaliumqꝫ rerum uolumina repeti: ut, uerbi gratia, sicut in isto seculo Plato philosophus in urbe Atheniensi, in ea schola quæ Academia dicta est, discipulos docuit, ita per innumerabilia retro secula, multũ prolixis quidem interuallis, sed tamen certis, & idem Plato, & eadem ciuitas, eademqꝫ schola, ijdemqꝫ discipuli repetiti, & p innumerabilia deinde secula repetẽdi sint. Absit, inquã, ut nos ista credamus. Semel enim Christus mortuus est pro peccatis nostris: resurgens aũt à mortuis iam nõ morit, & mors ei ultra non dominabitur, & nos post resurrectionem semper cum domino erimus, cui modo dicimus, quod sacer admonet Psalmus: Tu domine seruabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum. Satis autem istis existimo cõuenire quod sequitur: In circumitu impij ambulant, non quia per circulos quos opinantur eorum uita est recursura, sed quia modò talis est erroris eorum uia, id est falsa doctrina.

L. VIVES

L. VIVES

a Circumitus temporũ induceret.] Platonici hæc, qui redeuntibus eisdem causis, eosdẽ quoq; redituros effectus arbitrantũ: confectisq; cursibus omnibus siderũ cælorumq;, cùm ad idẽ ex quo discesserant punctũ sint reuersi, annus ille uertẽs expletus erit, rursusq; eadẽ producent. b Volumina uenientiũ.] Aptissimè uolumina dixit, ceu inuoluerent modo sese, modo euoluerẽt secula. c Nam quidã.] Origenes lib. 2. περὶ ἀρχῶν, utar interpretatione Hieronymi, quem in citãdis opinionib. ex eisdẽ libris περὶ ἀρχῶν sequar potius, in epistola ad Auitũ, q̃ Ruffinũ interpretẽ, nec sine magna causa. Nobis aũt, inquit, placet & ante hunc aliũ fuisse mundũ, & post istum alium futurũ. Vis discere q̃ post corruptionẽ huius mundi alius sit futurus? Audi Esaiã loquentẽ: Erit cęlũ nouũ et terra noua, quę ego facio ꝑmanere in cõspectu meo. Vis nosse q̃ ante fabricã huius mũdi, alij mundi in præterito fuerint? ausculta Ecclesiasten: Quid est quod nõ fuit? ipsum quod erit. & q̃d est quod factũ est? ipsum quod futurũ est: & nõ est omne nouũ sub sole, quod loquatur & dicat, ecce hoc nouũ est. Iã enim fuit in seculis pristinis, quæ fuerũt ante nos. Hæc ille. Dubitat tamen an isti mundi futuri sint inter se per omnia similes, an aliqua erit inter eos differentia.

d Et non est omne recẽs sub sole.] Hieronymus super eo loco. Et non est omne recens sub sole. Est'ne uerbum de quo dicatur, uide hoc nouum est? iam fuit in seculis quæ fuerunt ante nos. Aptius hoc Symmachus transtulit, putásne quis possit dicere, uide hoc nouum est? at iam factum est in seculo, quod fuit ante nos. Qui rem ad præsciẽtiã dei refert, ut omnia iam antea fuerint in mente & notitia rectoris mundi, tametsi paulo antea, ut hic Augustinus, de generalitate rerum cẽset intelligi, & tangit hanc quoq; Hieronymi expositionem.

De tẽporali cõditione generis humani, quã deus nec nouo consilio cõstituerit, nec mutabili uoluntate. Cap. XIIII

Qvid aũt mirũ est si in his circumitibus errãtes, nec aditũ, nec exitũ inueniũt, quia genus humanũ atque ista nostra mortalitas, nec quo initio cœpta sit sciũt, nec quo fine claudatur: quãdo quidẽ altitudinẽ dei penetrare nõ possunt: quia cũ ipse sit æternus & sine initio, ab aliquo tamẽ initio exorsus est tẽpora, & hominem quẽ nunq̃ antè fecerat, fecit in tempore, non tamẽ nouo & repentino, sed immutabili æternoq; consilio. Quis hac ualeat altitudinẽ inuestigabilẽ inuestigare, et inscrutabilẽ perscrutari, secundũ quam deus hominẽ temporalẽ, ante quem nemo unq̃ hominum fuit, nõ mutabili uoluntate in tẽpore condidit, & genus humanũ ex uno multiplicauit? Quandoquidẽ Psalmus ipse cùm misisset, atq; dixisset: Tu dñe seruabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum, ac deinde repercussisset eos in quorũ stulta impiaq; doctrina nulla liberationis et beatitudinis animæ seruatur æternitas, conti-

A nuò subijciẽs: In circumitu, inquit, impij ambulant. Tanquã ei diceretur: Quid ergo tu credis, sentis, intelligis? Nunquid nam existimãdum est subito deo placuisse hominẽ facere, quẽ nunq̃ antea infinita retro æternitate fecisset, cui nihil noui accidere potest in quo mutabile aliquid non est? Et ne nos hæc audiẽtes alqua forte turbaret ambiguitas, continuo respondit ad ipsum deum loquens: Secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominũ. Sentiant, inquit, homines quod putant, & quod eis placet opinentur, & disputẽt: B secundum altitudinem tuam quam nullus potest nosse hominum, multiplicasti filios hominum. Valde quippe altum est, et semper deum fuisse, & hominem, quem nũquam antè fecerat, ex aliquo tempore primum facere uoluisse, nec consilium uoluntatemq; mutasse.

L. VIVES

Altitudinem inuestigabilem inuestigare.] Inuestigabilem pro contrario posuit, hoc est minime uestigabilem, id est non uestigabilem, dixit. Sicut indolere & inuocare, utrumq; est, siue dolere & non dolere, uocare & non uocare.

An ut deus semper etiam dominus fuisse semper C intelligatur, credendum sit creaturam quoq; nunquam defuisse cui dominaretur: & quomodo dicatur semper creatũ, quod dici non potest coæternum. Cap. XV

Ego quidem sicut dominũ deum E aliquando dominũ non fuisse dicere nõ audeo, ita hominẽ nunq̃ antea fuisse, & ex quodã tempore primũ hominẽ creatũ esse, dubitare nõ debeo. Sed cũ cogito, cuius rei dominus semper fuerit, si semper creatura non fuit, affirmare aliquid pertimesco: quia et meipsum intueor, et scriptum esse recolo: D Quis hominũ potest scire consiliũ dei? aut quis poterit cogitare, quid uelit dominus? Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ adinuentiones nostrę. Corruptibile enim corpus aggrauat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantẽ. Ex his igitur quæ in hac terrena inhabitatiõe multa cogito, ideo utiq; multa, quia unũ quod ex illis uel præter illa, quod forte nõ cogito, uerum est, inuenire nõ possum. Si dixero, semper fuisse creaturã, cuius dñs esset, q dñs semper est, nec dñs unquã nõ fuit: sed nunc illam, nunc aliã per alia atq; alia temporũ spatia, ne ali-

quam creatori coæternã esse dicamus, quod fides ratioq; sana condemnat: cauendũ est, ne sit absurdũ, & à luce ueritatis alienũ, mortalem quidẽ per uices temporũ semper fuisse creaturã decedentẽ aliam, aliam succedentem: immortalẽ uerò nõ esse cœpisse, nisi cũ ad nostrũ seculũ uentũ est, quãdo & angeli creati sunt, si eos rectè lux illa primũ facta significat, aut illud potius cœlũ de quo dictũ est: In principio fecit deus cœlum & terram: cùm tamẽ non fuerint, antequã fierent, ne immortales si semper fuisse dicantur, deo coæterni esse credãtur. Si aũt dixero, nõ in tempore creatos esse angelos, sed ante omnia tẽpora & ipsos fuisse, quorũ deus dominus esset, qui nunquã, nisi dominus fuit: quæritur à me etiam, si ante omnia tempora facti sunt: utrũ semper potuerint esse, qui facti sunt? His respondendũ forte uideatur, quomodo non semper, cùm illud quod est omni tẽpore nõ inconuenienter semper esse dicaẽ. Vsqueadeò autẽ isti omni tempore fuerũt, ut etiam ante omnia tempora facti sint, si tamen à cœlo cœpta sunt tempora, & illi iam erant ante cœlum. At si tempus, non à cœlo, uerùm ante cœlum fuit, non quidẽ in horis, & diebus, & mensibus, & annis: nã istæ dimensiones temporalium spatiorum quæ usitatè ac propriè dicuntur tempora, manifestum est q; à motu siderum cœperint: unde & deus cùm hęc institueret, dixit: Et sint in signa, & in tẽpora, & in dies, & in annos: sed in aliquo mutabili motu, cuius aliud anterius præterierit, aliud posterius successerit, eo q; simul esse non possunt. Si ergo ante cęlũ in angelicis motib. tale aliquid fuit, et ideo tẽpus iam fuit, atq; angeli, ex quo facti sunt temporaliter mouebanẽ, etiã sic omni tempore fuerunt, quandoquidem cum illis facta sunt tempora. Quis autem dicat, non semper fuit, quod omni tempore fuit? Sed si hoc respondero, dicetur mihi: Quomodo ergo non sunt coæterni creatori, si semper ille, semper illi fuerunt? Quomodo etiã creati dicendi sunt, si semper fuisse intelligũtur? Ad hoc quid respondebitur? An dicẽdum est, & semper illos fuisse, quoniã omni tempore fuerunt, qui cum tempore facti sunt, aut cum quibus facta sunt tẽpora, & tamen creatos? Neq; enim & ipsa tempora creata esse negamus, quamuis omni tempore tempus fuisse nemo ambigat. Nam si non omni tempore fuit tempus, erat ergo tempus, quãdo nullum erat tempus? Quis hoc stultissimus dixerit? Possumus enim rectè dicere: erat tempus, quando non erat Roma: erat tempus, quãdo nõ erat Hierusalem: erat tempus, quando non erat Abrahã: erat tempus, quando non erat homo, & si quid huiusmodi. Postremo si nõ cum initio temporis, sed post aliquod tempus factus est mundus, possumus dicere: erat tempus, quando nõn erat mundus. At uerò erat tẽpus, quando nullum erat tempus: tam inconueniẽter dicimus, ac si quisquam dicat: erat homo qñ nullus erat homo, aut erat iste mundus, qñ non erat iste mundus. [b] Si enim de alio atq; alio intelligatur, potest dici aliquo modo: hoc est, erat alius homo quando nõ erat iste homo. Sic ergo erat aliud tempus quando non erat hoc tempus, rectè possumus dicere. At uerò erat tempus quãdo nullum erat tempus, quis uel insipientissimus dixerit? Sicut ergo dicimus creatum tempus, cùm ideo semper fuisse dicatur, quia omni tempore tempus fuit: ita non est consequens, ut si semper fuerunt angeli, ideo non sint creati, ut propterea semper fuisse dicantur, quia omni tempore fuerunt: & propterea omni tempore fuerunt, quia nullo modo sine his ipsa tempora esse potuerunt. Vbi enim nulla creatura est [c] cuius mutabilibus motibus tempora peragantur, tempora omnino esse non possunt. Ac per hoc etsi semper fuerũt, creati sunt: nec si semper fuerunt, ideo creatori coæterni sunt. [d] Ille enim semper fuit æternitate immutabili, isti autẽ facti sunt. Sed ideo semper fuisse dicuntur, quia omni tempore fuerũt, sine quibus tempora nullo modo esse potuerũt. Tempus autem quoniam mutabilitate transcurrit, æternitati immutabili non potest esse coæternum. Ac per hoc etiam si immortalitas angelorum non transit in tempore, nec præterita est quasi iam non sit, nec futura quasi nondum sit, tamen eorum motus quibus tempora peraguntur ex futuro in præteritum transeunt: & ideo creatori in cuius motu dicendum nõ est uel fuisse quod iam nõ sit, uel futurũ esse, quod nondũ sit, coæterni esse nõ possunt. quapropter si deus semper dominus fuit, [e] semper habuit creaturam suo dominatui seruientẽ, uerun-

ueruntamē nō de ipso genitā, sed ab ipso de A nihilo factā, nec ei coęternā. Erat quippe ante illam, quamuis nullo tēpore sine illa, non eam spatio transcurrēte, sed manente perpetuitate præcedēs. Sed hoc si respōdero eis qui requirūt: quomodo creator semper fuit dominus, si creatura seruiēs nō semper fuit: aut quomodo creatura creata est, & nō potius creatori coæterna est si semper fuit: uereor ne facilius iudicer affirmare quod nescio, quàm docere quod scio. Redeo igitur ad id quod creator noster scire nos uoluit: illa uerò quæ uel sapiētioribus in hac uita scire B permisit, uel omnino perfectis in alia uita scienda seruauit, ultra uires meas esse profiteor. Sed ideo putaui sine affirmatione tractanda, ut qui hæc legunt, uideant à quibus quæstionū periculis debeāt temperare, nec ad omnia se idoneos arbitrētur: potiúsque intelligant quàm sit Apostolo obtemperandum præcipienti salubriter, ubi ait: Dico aūt per gratiā quæ data est mihi omnibus qui sunt in uobis, non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad temperantiam, sicut unicuique deus partitus est [f] mensuram fidei.[g] Si enim C pro uiribus suis alatur infans, fiet ut crescendo plus capiat: si autem uires suæ capacitatis excedat, deficiet antequam crescat.

L. VIVES

a Aliquando dominum non fuisse dicere non audeo.] Nam seruos nō habuit, quorum relatione dominus dicit. Est enim ex numero eorum, quæ sunt πρός τι, ut Aristoteles inquit, nā filij & spiritus sancti dominū uocare non conuenit. b Si enim de alio atque alio intelligatur.] Si Augustinus legisset parua logicalia, non id diceret, certæ enim sunt suppositiones & distributiones, quas illi doctissimi magistri in ea lingua finxerunt, cuius erant ignarissimi. Satis ostēdit hic Augustinus sermonem ad captum esse populi attemperandum. quid nī? cùm dominus sit populus sermonis. D c Cmus mutabilibus motibus.] Quod aliquid præterijt, aliud sequetur uel in actionibus, uel in essentia. c Ille enim semper fuit æternit.] Eius duratio, in qua semper propriè esse dicitur: sed nos abutentes nominibus, & fuisse & fore dicimus. æternitas illa est quæ ut infinita capi à finitis nostris cogitationib. nequit. e Semper habuit creaturā.] Caussatur hic Augustinus, mea sententia. nam cùm semper sic explicetur omni tempore, ipse omni tempore fuisse creaturā ait, quia cum tempore & illa sit facta. Porrò quęstio est, an etiam ante conditum mundum fuerit dominus. At paulò pòst quanto uerius theologat, cùm mauult uerecundè dicere, quàm imprudenter de tantis rebus affirmare, quæ nos scire rerū parens noluit. Atque utinā quæ nos ille docuit boni consuleremus, ac eis contenti nō curaremus scrutari maiestatē, ne opprimeremur à gloria: ea recoleremus subinde, in eis noscendis nos exerceremus, adorātes quæ accepimus, non ingerèntes nos arcanis temerè ac odiosè.

A f Mensura fidei.] Alibi, mensurā fidei: & sic uulgo legimus ad Rom. xij. Græcè est ὡς ὁ θεὸς ἐμέρισεν μέτρον πίστεως. ut deus distribuit mensurā fidei. sed accusatiui Græci sępe pro nostris ablatiuis seu potius pro septimo casu ponunt: ut fortasse Paulus uelit intelligi distributionem illam sapiētiæ uniuscuiusque factā à deo ex fidei cuiusque mensura. g Si enim pro uiribus.] Similitudo apud Quintilianum aptissima lib. primo Institut. quæ aptari huic quoque rei potest. Vascula, inquit, oris angusti superfusam humoris copiam respuūt, sensim autem influentibus, uel etiam instillantibus complentur.

Quomodo intelligendum sit promissa homini à deo uita æterna ante tempora æterna. XVI

Quæ secula præterierint antequā genus institueretur humanū, me fateor ignorare, non tamē dubito nihil omnino creaturæ creatori esse coæternum. Dicit etiam Apostolus tempora ęterna, nec ea futura, sed quod magis est mirandum præterita. Sic enim ait: In spem uitæ ęternæ, quā promisit nō mendax deus [a] ante tempora æterna: manifestauit aūt temporibus suis uerbū suū. Ecce dicit retro quòd fuerint tempora æterna, quæ tamē nō fuerunt deo coæterna. Siquidē ille ante tēpora ęterna nō solū erat, uerū etiā promisit uitā ęternam, quā manifestauit temporibus suis, id est congruis, quid aliud quàm uerbū suū? Hoc est enim uita æterna. Quomodo aūt promisit, cùm hominib. utique promiserit, qui nondum erant ante tempora ęterna: nisi quia in ipsius æternitate, atque in ipso eius uerbo eidem coæterno, iam prædestinatione fixum erat, quod suo tempore futurum erat?

L. VIVES

a Ante tēpora æterna.] Primo cap. Epist. ad Titū. quem locum sic Hieronymus enarrat: Sed nec hoc silentio prætereundū puto, quomodo non mendax deus ante æterna secula spoponderit uitā. Ex quo, iuxta historiam Geneseos, factus est mūdus, & per D uices noctium ac dierum, mensium pariter & annorū, tempora constituta sunt: in hoc curriculo & rota, mundi tempora labuntur, & ueniunt, & aut futura sunt, aut fuerunt. Vnde quidam philosophorum nō putant esse tempus præsens, sed aut præteritum, aut futurum: quia omne quod loquimur, agimus, cogitamus, aut dum fit præterit, aut si nōdum factum est expectamus. Ante hæc igitur mundi tempora, æternitatem quandam seculorū fuisse credendum est, quibus semper cum filio & spiritu sancto fuerit pater: &, ut ita dicam, unum tempus dei, est omnis æternitas: imò innumerabilia tempora sunt, cū infinitus sit ipse, qui ante tempora, omne tempus excedit. Sex milia necdum nostri orbis implent anni, quantas prius æternitates, quāta tempora, quantas seculorū origines fuisse arbitrandū est? in quibus angeli, throni, dominationes, cæteręque uirtutes seruierint deo, & absque temporū uicibus atque mēsuris, deo iubente substiterint. Ante hæc itaque omnia tempora, quæ nec sermo eloqui, nec mēs cōprehendere, nec cogitatio tacita audet attin-

gere, promisit deus pater sapientiæ suæ uerbum suū, & ipsam sapientiā suam, & uitam eorū qui crediturí erant mundo esse uenturam. Ita Hieronymus. Huius sentētiæ partē cōtra se adducens Petrus Lombardus lib. 2. sic repellit, ut dicat Hieronymum id scripsisse, non quòd sic sentiat, sed aliorū opinionē recensentē. Idem in multis quoq; Augustini dictis respondet: quod facile dictu est, quoties aliquid ex magnis autoribus contra nostra placita affertur. Augustinus contra Priscillianistas hunc locum citans dicit, tēpora æterna illa uocari, ante quæ nullum fuerit tempus, quasi à constitutione mundi. Vulgo legimus, ante tempora secularia. Græcè est πρὸ τῶν χρόνων αἰωνίων, ante tempora æterna: tametsi αἰὼν interim æuum, sæpe æternitas, aliàs seculum uertatur.

Quid de incōmutabili consilio aut uoluntate dei fides sana defendat cōtra ratiocinationes eorum, qui opera dei ex æternitate repetita per eosdem semper uolunt seculorum redire circumitus. Cap. XVII.

ILLVD quoq; non dubito, antequā primus homo creatus esset, nunquam quenquā hominē fuisse: nec eundem ipsum, nescio quib. circumitibus, nescio quoties reuolutū, nec alium aliquem natura similē. Neq; ab hac fide me philosophorum argumēta deterrēt, quorū acutissimum illud putatur, [a] quod dicūt, nulla infinita ulla sciētia posse comprehendi. Ac per hoc deus, inquiunt, rerum quas fecit omniū finitarū, omnes finitas apud se rationes habet: bonitas autem eius nunquam uacua fuisse credenda est, ne sit tēporalis eius operatio, cuius retro fuerit æterna cessatio, quasi pœnituerit eum prioris sine initio uacationis, ac propterea sit operis aggressus initiū. Et ideo necesse est, inquiunt, eadem semper repeti, eademq; semper repetenda transcurrere: uel manēte mundo mutabiliter, qui licet nunquā non fuerit, & sine initio temporis tamē factus est: uel eius quoq; ortu & occasu, semper illis circumitibus repetito, semperq; repetēdo, ne uidelicet, si aliquādo primum dei opera cœpta dicantur, priorē suā sine initio uacationem tanquam inertem ac desidiosam, & ideo sibi displicente damnasse quodāmodo, atq; ob hoc mutasse credatur. Si autē semper quidem temporalia, sed alia atq; alia perhibeē operatus: ac si aliquando etiam ad hominem faciendum, quē nunquam antea fecerat, peruenisse, non scientia qua putant non posse quæcunque infinita comprehendi, sed quasi ad horam, sicut ueniebat in mentem, fortuita quadam inconstantia uideatur fecisse quæ fecit. Porrò si il-

A li circumitus admittantur, inquiunt, quibus uel manente mundo, uel ipso quoq; reuolubiles ortus suos & occasus eisdem circumitibus inserente, eadem temporalia repetuntur, nec ignauum ocium præsertim tam longæ sine initio diuturnitatis deo tribuitur, nec improuida temeritas operum suorum. Quoniam si non eadem repetantur, nō possunt infinita diuersitate uariata ulla eius scientia uel præscientia comprehendi. Has argumentationes quibus impij nostram simplicem pietatem, ut cum illis in circumitu ambulemus, de uia recta conantur auertere, si ratio refutare non posset, fides irridere

B deberet. Huc accedit, quod in adiutorio domini dei nostri hos uolubiles circulos, quos opinio confingit, ratio manifesta confringit. Hinc enim maxime isti errant, ut in circumitu falso ambulare, quàm uero & recto itinere malint, quod mentem diuinam omnino immutabilem cuiuslibet infinitatis capacem, & innumera omnia sine cogitationis alternatione numerantem, de sua humana, mutabili, angustaq; metiuntur. Et fit illis quod ait Apostolus: [b] Comparan-

C tes enim semetipsos sibimetipsis, semetipsos non intelligunt. Nam quia illis quicquid noui faciendum uenit in mentem, nouo consilio faciunt, mutabiles quippe mentes gerunt, profecto non deum, quem cogitare non possunt, sed semetipsos pro illo cogitantes, non illum, sed seipsos, nec illi, sed sibi comparant. Nobis autem fas non est credere aliter deum affici, cùm uacat, aliter cùm operatur: quia nec affici dicendus est, tanquam in eius natura fiat aliquid, quod non antè fuerit. Patitur quippe qui afficitur, & mutabile est omne, quod aliquid patitur. Non itaq; in eius uacatione cogitetur

D ignauia, desidia, inertia, sicut nec in eius opere labor, conatus, industria. Nouit quiescens agere, & agens quiescere. Potest ad opus nouum, non nouum, sed sempiternum adhibere consilium, nec pœnitendo, quia prius cessauerat, cœpit facere, quod non fecerat. Sed & si prius cessauit, & posterius operatus est, quod nescio quemadmodum ab homine possit intelligi, hoc proculdubio quod dicitur prius & posterius, in rebus prius non existentibus, & posterius existentibus fuit. In illo autem

non alterā præcedentē altera ſubſequēs mutauit aut abſtulit uoluntatē, ſed una eademq; ſempiterna et immutabili uolūtate res quas cōdidit, & ut prius nō eſſent egit, q̄ diu nō fuerūt, & ut poſterius eſſent, quādo eſſe cœperūt: hinc eis qui talia uidere poſſunt mirabiliter fortaſsis oſtendēs, q̄ nō eis indiguerit, ſed eas gratuita bonitate cōdiderit, cùm ſine illis ex æternitate initio carente in non minore beatitudine permanſit.

L. VIVES

a QVod dicūt nulla.] Ariſtoteles lib. Primæ philoſophiæ 2. negat mēte ac cogitatione capi infinitum poſſe. & primo Poſteriorū reſolutiuorū cùm dixiſſet, tū demū nos exactè ſcire, cùm ad ultimū rei peruenimus: ſingularia accedere ad infinitatē, uniuerſalia ad ſimplicitatē docet. inde ait quatenus ſint aliqua infinita ſciri nō poſſe, ſed qua ſunt finita poſſe. Plato quoq; cùm in diuidēdo ad ſingularia deuentū eſſet, progredi uetabat ulterius, q̄ hæc forēt infinita, & tenēri animo ac ſcientia nequirēt. b Comparantes enim.] Secundæ ad Corinthios. In hunc ſenſum hic locus plerunq; Auguſtino citatur, ut Eraſmus annotauit.

Contra eos qui dicūt ea quæ infinita ſunt nec dei poſſe ſcientia comprehendi. Cap. XVIII

ILLVD aūt aliud quod dicunt, nec dei ſciētia quæ infinita ſunt poſſe cōprehendi, reſtat eis ut dicere audeant, atq; huic ſe uoragini profundæ impietatis immergāt, q̄ nō oēs numeros deus nouerit. Eos q̄ppe infinitos eſſe certiſsimū eſt, quoniā in quocūq; numero finē faciendū putaueris, idē ipſe non dico uno addito augeri, ſed q̄libet ſit magnus, & q̄libet ingentē multitudinē cōtinens, in ipſa ratione atq; ſciētia numerorū, nō ſolū duplicari, uerumetiam multiplicari poteſt. Ita uerò ſuis quiſq; numerus proprietatib. terminat̄, [a] ut nullus eorū par eſſe cuiq; alteri poſsit. Ergo & diſpares inter ſe, atq; diuerſi ſunt, & ſinguli quiq; finiti ſunt, & oēs infiniti ſunt. [b] Itáne numeros propter infinitatē neſcit omnipotēs deus, & uſq; ad quandam ſummā numerorū ſciētia dei peruenit, cæteros ignorat? quis hoc etiā uel demētiſsimus dixerit? Nec audebūt iſti contemnere numeros, & eos dicere ad dei ſcientiā nō pertinere: apud quos Plato deū magna autoritate cōmēdat mundum numeris fabricantē: & apud nos deo dictū legit̄: Omnia in mēſura, & numero, et pōdere diſpoſuiſti. De q̄ dicit Propheta: Qui profert numero ſeculū. Et ſaluator in Euāgelio: Capilli, inquit, ueſtri oēs numerati ſunt. Abſit itaq;, ut dubitemus, q̄ ei no-

A tus nō ſit omnis numerus, cuius intelligentiæ, ſicut in Pſalmo canit̄, non eſt numerus. Infinitas itaq; numeri, quāuis infinitorū numerorū nullus ſit numerus: nō eſt tamē incōprehenſibilis ei, cuius intelligētiæ nō eſt numerus. Quapropter, ſi quicquid ſcientia cōprehendit̄, ſciētis cōprehenſione finitur: profecto & omnis infinitas quodā ineffabili modo deo finita eſt, quia ſciētiæ ipſius incōprehēſibilis nō eſt. Quare ſi infinitas numerorū ſciētiæ dei, qua cōprehenditur, eſſe nō poteſt infinita, qui tandē nos ſumus B homunculi, qui eius ſciētiæ limitē figere præſumamus: dicētes, q̄ niſi eiſdem circumitibus temporū, eadē tēporalia repetantur, nō poteſt deus cuncta quæ fecit uel præſcire, ut faciat, uel ſcire cùm fecerit: cuius ſapiētia ſimpliciter multiplex, & uniformiter multiformis, tam incomprehenſibili comprehenſione omnia incomprehenſibilia comprehendit, ut quæcunq; noua & diſsimilia conſequant̄ præcedentibus, ſi ſemper facere uellet, inordinata & improuiſa habere nō poſſet: nec ea præuideret ex proximo tempore, ſed æterna præſcientia contineret?

C L. VIVES

a VT nullius eorū.] Nam duo homines, & duo equi, etſi diuerſi, idē tamē numerus dicunt̄. Nec illud quæro, differát ne numerus ab ijs rebus, quas numeramus, an idē ſit cū illis: quod in ſcholis magnis utrinq; animis & clamoribus depugnatur. b Ita nec.] Legendū ſic: Itáne numeros propter infinitatem neſcit omnipotens deus, & uſq; ad quandam, &c.

De ſeculis ſeculorum. Cap. XIX

QVOD utrū ita faciat, & continuata ſibi cōnexione copulent̄, [a] quę appellant̄ ſecula ſeculorū: alia tamen atq; alia, ordinata diſsimilitudine procurrētia, eis duntaxat q̄ ex miſeria liberant̄, in ſua D beata immortalitate ſine fine manētibus: an ita dicāt̄ ſecula ſeculorū, ut intelligant̄ ſecula in ſapiētia dei incōcuſſa ſtabilitate manentia, iſtorū quæ cū tēpore trāſeunt tanq̄ efficientia ſeculorū, definire nō audeo. Fortaſsis enim poſsit dici ſeculū, quæ ſunt ſecula: ut nihil aliud perhibeat̄ ſeculū ſeculi, q̄ ſecula ſeculorū: ſicut nihil aliud dicit̄, cælū cæli, q̄ cæli cælorū. Nā cælū deus uocauit firmamentū ſuper quod ſunt aquæ: & tñ in Pſalmo: Et aquæ, inquit, quæ ſuper cælos ſunt, laudent nomē domini. Quid ergo iſtorum duūm ſit, an præter hæc duo aliquid aliud de ſeculis ſeculorū poſsit intelligi, profun-

disſima quæſtio eſt. Necꝫ hoc quod nunc A
agimus impedit, ſi indiſcuſſa interim diffe-
rat̃: ſiue aliquid in ea definire ualeamus, ſiue
nos faciat cautiores diligentior ipſa tracta-
tio, ne in tãta obſcuritate rerũ, affirmare ali-
quid temerè audeamus. Nunc enim contra
opinionem diſputamus, qua illi circumitus
aſſerunt̃, quibus ſemper eadẽ per interual-
la temporũ neceſſe eſſe repeti exiſtimãtur.
Quælibet autẽ illarũ ſententiarũ de ſeculis
ſeculorũ uera ſit, ad hos circũitus nihil perti
net: quoniã ſiue ſecula ſeculorũ ſint, non ea-
dem repetita, ſed alterũ ex altero cõnexio-
B ne ordinatiſsima procurrẽtia, liberatorum
beatitudine ſine ullo recurſu miſeriarũ cer-
tiſsima permanẽte: ſiue ſecula ſeculorũ ęter
na ſint temporalium tanquam dominantia
ſubditorũ circumitus illi eadem reuoluen-
tes locum non habent, [b]quos maxime refel-
lit æterna uita ſanctorum.

L. VIVES

a QVæ appellantur ſecula ſeculorũ.] Sæpe in ſacris
literis hæc duo nomina legũtur coniuncta ſecu-
la ſeculorum. Quid ea ſignificẽt Hieronymus in
Epiſtolam ad Galatas ſic definit: Quærendum, inquit,
quocꝫ quid ſit inter ſeculum, & ſeculum ſeculi, ſiue ſecu
la ſeculorum. Et ubi pro breui temporis ſpatio, ubi pro
æternitate ponatur: quia in Hebræo ſeculum, id eſt עולם
ubi ו literam præpoſitam habuerit, æternitatem ſignifi C
cat: ubi uerò ſine ו ſcribitur, annum quinquageſimum,
quem illi Iobileum uocant. Ob hanc cauſam & ille He-
bræus, qui propter uxorem & liberos amãs dominum
ſuum aure pertunſa ſeruitio ſubiugatur, ſeruire iubetur
in ſeculum, hoc eſt uſcꝫ ad annum quinquageſimum. &
Moabitæ & Amonitæ non ingrediunt̃ eccleſiam domi-
ni uſcꝫ ad quintã & decimã generationẽ, & uſcꝫ in ſecu-
lum, quia omnis dura conditio Iobilei ſoluebat̃ aduen
tu. Quidã dicunt eundẽ eſſe ſenſum in ſeculis ſeculorũ,
quẽ in ſanctis ſanctorũ, in cælis cælorũ, in operibus ope
rum, in cãticis canticorũ: & quam habẽt differentiã cæli
ad eos quorũ cæli ſunt, & ſancta quæ ſanctorũ compara
tione ſunt ſanctiora, & opera quæ operũ prælatione me
liora ſunt, & cantica quæ inter cãtica uniuerſa pręcellũt,
eandẽ habere & ſeculum, quæ ſeculorũ collatione ſunt
ſecula. Præſens itacꝫ ſeculum ita ediſſerũt, ut dicãt ex eo
tempore illud eſſe numerandũ, ex quo cælũ & terra ſunt D
condita, & currere uſcꝫ ad conſummationẽ mũdi, quo
Chriſtus iudicaturus eſt omnia. Reuocant quocꝫ ultra,
& in priora promouent gradũ de præteritis & futuris ſę
culis diſputantes, bona an mala fuerint, ſeu futura ſint,
& in tã profundas incidũt quæſtiones, ut libros quocꝫ
& infinita uolumina ſuper hac diſſertione condiderint.
Hæc ille. b Quos maxime refellit æterna uita ſan-
ctorum.] Qui ad miſeriam non relabuntur: necꝫ bea-
titudo eſſet, ſi certũ non haberent ſe ibi ſemper futuros;
nec æterna uita, ſi morte finiretur.

De impietate eorum qui aſſerunt animas ſummæ
ueręcꝫ beatitudinis participes, iterum atcꝫ iterum
per circumitus temporum ad eaſdem miſerias
laboreſcꝫ redituras. Cap. XX

A [a]QVORVM enim aures piorũ ferãt,
poſt emẽſam tot tãtiſcꝫ calamita-
tibus uitã, ſi tamẽ uita iſta dicẽda
eſt, [b]quę potius mors eſt, [c]ita grauis ut mors
quæ ab hac liberat mortis huius amore ti-
meat̃, poſt tã magna mala, tãcꝫ multa & hor
renda, tandẽ aliquãdo per uerã religionem
atcꝫ ſapientiã expiata atcꝫ finita, ita perueni
re ad conſpectũ dei, atcꝫ ita fieri beatũ con-
templatione incorporeæ lucis per participa
tionẽ incõmutabilis immortalitatis eius, cu
ius adipiſcẽdę amore flagramus, ut eã quan
docꝫ neceſſe ſit deſeri, & eos qui deſerũt ab
B illa æternitate, ueritate, felicitate deiectos,
tartareæ mortalitati, turpi ſtultitiæ, miſerijs
execrabilib. implicari; ubi deus amittat̃: ubi
odio ueritas habeat̃: ubi ꝑ immũdas nequi-
tias beatitudo quęrat̃: & hoc itidẽ atcꝫ itidẽ
ſine ullo fine priorũ & poſteriorũ certis in-
teruallis & dimẽſionibus ſeculorũ factũ &
futurũ, & hoc propterea, ut poſsint deo cir
cumitib. definitis, euntib. ſemꝑ atcꝫ redeun
tibus per noſtras falſas beatitudines & ue-
ras miſerias, alternatim quidẽ ſed reuolutio
ne inceſſabili ſempiternis, nota eſſe opera
ſua: qm̃ necꝫ à faciẽdo quieſcere, necꝫ ſciẽdo
C poſsit ea quæ infinita ſunt indagare: qs hæc
audiat? quis credat? quis ferat? quæ ſi uera
eſſent, nõ ſolũ tacerent̃ prudẽtius, uerũ etiã
(ut quomodo ualeo dicã q̃d uolo) doctius
neſcirent̃. [d]Nã ſi hæc illic in memoria nõ ha
bebimus, & ideo beati erimus, [e]cur hic per
eorũ ſciẽtiã grauat̃ amplius noſtra miſeria?
Si aũt ibi ea neceſſario ſcituri ſumus, hic ſal-
tem neſciamus, ut hic felicior ſit expectatio,
cꝫ illic adeptio ſummi boni: qñ hic æterna
uita conſequẽda expectat̃: ibi aũt beata, ſed
nõ æterna quãdocꝫ amittẽda cognoſcit̃. Si
aũt dicunt neminẽ poſſe ad illam beatitudi
D nem peruenire, niſi hos circumitus, ubi bea
titudo & miſeria uiciſsim alternãt, in huius
uitæ eruditione cognouerit: quomodo er-
go fatent̃, quanto plus quiſcꝫ amauerit deũ,
tanto eum facilius ad beatitudinẽ peruẽtu-
rum, qui ea docẽt quibus amor ipſe torpe-
ſcat? Nam quis nõ remiſsius & tepidius a-
met eũ, quẽ ſe cogitat neceſſario deſerturũ,
& contra eius ueritatẽ ſapiẽtiamcꝫ ſenſurũ,
& hoc cùm ad eius plenã pro ſua capacitate
notitiã, beatitudinis perfectiõe peruenerit,
[f]quando nec hominẽ amicum poſsit quiſcꝫ

amare fideliter, cui se futurũ nouerit inimicum? Sed absit ut uera sint, quæ nobis minant̃ uerã miseriã nunq̃ finiendã, sed interpositionib. falsæ beatitudinis sæpe ac fine fine rumpendã. Quid enim illa beatitudine falsius atq; fallacius, ubi nos futuros miseros, aut in tãta ueritatis luce nesciamus, aut in summa felicitatis arce timeamus? Si enim futurã ibi calamitatẽ ignoraturi sumus, peritior est hic nostra miseria, ubi futurã beatitudinẽ nouimus. Si aũt nos illic clades imminẽs nõ latebit, [g] beatius tẽpora transigit aĩa misera, quibus transactis ad beatitudinẽ subleuet̃, q̃ beata quibus transactis in miseriã reuoluat̃. [h] Atq; ita spes nostræ infelicitatis est felix, & felicitatis infelix. Vnde fit, ut quia hic mala præsentia patimur, ibi metuimus imminẽtia, uerius semper miseri, q̃ beati aliquãdo esse possimus. Sed qm̃ hæc falsa sunt clamãte pietate, conuincẽte ueritate: illa enim nobis ueraciter promittit̃ uera felicitas, cuius erit semp retinẽda, & nulla infelicitate rũpenda certa securitas: uiã rectã sequẽtes, quæ nobis est Christus, eo duce ac saluatore à uano & inepto impiorũ circũitu iter fidei mentẽq; auertamus. Si eñ de istis circumitib. & sine cessatione alternantibus itionibus & reditionib. animarũ, Porphyrius Platonicus suorũ opinionẽ seq noluit, siue ipsius rei uanitate permotus, siue iã tempora Christiana reueritus: & quod in libro decimo cõmemoraui, dicere maluit, animã propter cognoscẽda mala traditã mũdo, ut ab eis liberata atq; purgata, cũ ad patrẽ redierit, nihil ulterius tale patiat̃: quãto magis nos istã inimicã Christianæ fidei falsitatem detestari ac deuitare debemus? His aũt circumitibus euacuatis atq; frustratis, nulla necessitas nos cõpellet, ideo putare nõ habere initiũ tẽporis ex q̃ esse cœperit genus humanũ, quia nescio per q̃s circumitus nihil sit in rebus noui, quod nõ & antea certis interuallis tẽporũ fuerit & postea sit futurũ. Si enim liberat̃ aĩa nõ reditura ad miserias, sicut nunq̃ antea liberata est, fit in illa aliqd quod antea nunq̃ factũ est, & hoc quidem ualde magnũ, id est quæ nunq̃ desinat æterna felicitas. Si aũt in natura immortali fit tãta nouitas futura, nullo repetita, nullo repetẽda circumitu, cur in rebus mortalib. fieri nõ posse contendit̃? Si dicũt nõ fieri in anima beatitudinis nouitatẽ, quoniã ad eam reuertit̃ in qua semper fuit, ipsa certe liberatio noua fit, cũ de miseria liberat̃, in qua nunq̃ fuit, & ipsa miseriæ nouitas in ea facta est, quæ nunq̃ fuit. Hæc aũt nouitas si nõ in rerũ, quæ diuina prouidẽtia gubernant̃, ordine uenit, sed casu potius euenit, ubi sunt illi determinati dimẽsiq; circumitus, in quibus nulla noua fiũt, sed repetunt̃ eadẽ quæ fuerũt? Si aũt & hæc nouitas ab ordinatione diuinæ prouidẽtiæ nõ excludit̃, [i] siue data sit anima, siue lapsa sit, possunt fieri noua, quæ neq; antea facta sint, nec tñ a rerũ ordine aliena sint. Et si potuit aĩa facere per imprudẽtiã sibi nouã miseriã, quę nõ esset improuisa diuinæ prouidẽtiæ, ut hãc quoq; in rerũ ordinẽ includeret, & ab hac eã nõ improuidẽ liberaret: qua tandẽ temeritate humanæ uanitatis audemus negare diuinitatem facere posse res nõ sibi sed mũdo nouas, quas neq; antea fecerit, nec unquã habuerit improuisas? Si aũt dicũt liberatas quidẽ aĩas ad miseriã nõ reuersuras, sed cũ hoc fit in rebus nihil noui fieri, qm̃ semper aliæ atq; aliæ liberatæ sunt, & liberant̃, & liberabunt̃: hoc certe concedũt, si ita est nouas aĩas fieri, quib. fit & noua miseria, & noua liberatio. Nã si antiquas eas dicũt esse, & retrorsum sempiternas, ex quib. quotidie noui fiunt homines, de quorũ corporib. si sapiẽter uixerint, ita liberent̃, ut nunq̃ ad miserias reuoluantur, cõsequẽter dicturi sunt infinitas. Quantuslibet namq; finitus numerus fuisset animarũ, infinitis retro seculis sufficere nõ ualeret, ut ex illo semper fierẽt hoĩes, quorũ esset anima ab ista semper mortalitate liberãdæ, nunq̃ ad eã deinceps rediturae. Nec ullo modo explicabũt [k] quomodo in rebus quas deo notas esse, eo q; sint infinitæ, non uolũt, infinitus sit numerus animarũ. Quapropter qm̃ circũitus illi iã explosi sunt, quibus ad easdẽ miserias necessario putabatur anima reditura, quid restat conuenientius pietati, q̃ credere nõ esse impossibile deo, & ea quæ nunq̃ fecerit noua facere, & ineffabili præsciẽtia uoluntatẽ mutabilẽ nõ habere? Porrò aũt utrũ animarũ liberatarum nec ulterius ad miserias rediturarum numerus possit semper augeri, ipsi uiderint q de rerũ infinitate cohibẽda tã subtiliter disputant, nos uerò ratiocinationem nostram ex

utroque latere terminamus. Si enim potest, quid causæ est, ut negetur creari potuisse quod nunquam antea creatū esset: si liberatarum animarum numerus qui nunquam antea fuit, non solum factus est semel, sed nunquam fieri desinet? Si autem oportet ut certus sit liberatarum aliquis numerus animarum, quæ ad miseriam nunquam redeāt, neque iste numerus ulterius augeatur: etiam ipse sine dubio quicunque erit, antè utique nunquā fuit. Qui profectò crescere, & ad suæ quantitatis terminum peruenire, sine aliquo nō posset initio. Quod initium quoniam antea nunquam fuit, hoc ergo ut esset, creatus est homo, ante quem nullus fuit.

L. VIVES

a Quorum autem aures piorum ferant post.] Non parua est inter Platonicos dissensio an anima ita aliquando ad suum astrum, unde sumpta est, redeat, ut ibi æternū sit beata, an infinitis reuolutionibus & ad corpus descendat, & è corpore aliò migret. Plato enim in Phædro & Rep. sempiternā felicitatē animis tribuit. Idcirco Porphyrius & Iamblichus expurgatū omnino animum noluit corpori reddi. Plotinus & Proclus quamlibet defecatū & purum finita periodo huc reducunt: cumque Plato sempiternū nominat, intelligunt nō æternitatē temporū, sed magni anni spatiū. b Quæ potius mors est.] Cicero in sexto De repub. ex sententia Platonis, uitam nostram potius mortem esse appellandam dicit, in qua iugi malorū fonte circumsepti singulis propè momentis necamur. c Ita grauis ut mors quæ ab hac liberat.] Inter oīa mala quæ uita hæc corporalis secum adfert, illud est de primis, quod absumpto ferè rationis omnis & consilij uigore, sui dulcedinē charitatemque immodicam ingerit affectibus. Contrarij uerò horrorem ac odium, cùm è diuerso si mente & iudicio ualeremus, neque hæc duo obruta essent corporis mole, liberari à morte hac, quam nos uitam uocamus, deberemus uelle, & cum illo apud Apostolum ingemiscere: Me miserum, quis me liberabit de corpore mortis huius? d Nam si hæc illic in memoria non habet.] Bibemus enim de fluuio Lethæo, ut dicunt. e Cur hic per eorum scientiā.] Timor enim malorum permagna est miseria, satiusque est multo mori securum, quàm uiuere metuentē. f Quando nec hominē amicum possit quisquam amare fideliter.] Cicero in Lælio: Negabat Scipio ullam uocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm eius qui dixisset ita amare oportere, ut aliquando esset osurus: nec uerò se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaret, à Biante esse dictū crederet, qui habitus esset sapiēs, & unus ex septem, sed impuri potius cuiusquam & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit eius, cui se putabit inimicum esse posse? Quare hoc quidem præceptū cuiuscunque est, ad tollendam amicitiam ualet: illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs comparandis, ut ne eum amare inciperemus, quem aliquando odisse possemus. g Beatius tempora transigit.] Quanto melior est felicitas post miseriam, quàm miseria post felicitatem. Sensus enim miseriæ, quam felicitas manet, spe fit minor, ut magna pars felicitatis adimitur miseriæ secuturæ metu. Puerulo mihi Blancha mater matronarum omniū, nisi me pietas fallit, pudicissima narrare solebat, Sirenes per tempestatem cantare suauiter consuesse, contrà lamentari sereno cælo, quieto mari, quod nunc immutationē in peius metuerent, tunc uerò tranquillitatem sperarent. h Spes nostræ felicitatis est felix.] Nō spes de infelicitate, sed quæ est infelicitate præsenti de felicitate uentura. i Siue clara sit ani.] Legendum, Siue data sit anima, siue lapsa sit, & sic est in ueteribus libris. Attingit duas opiniones Platonicorum, quorum alij animas corporibus à deo datas uolunt, & missas, alij suapte culpa, & inde pondere per culpā contracto delapsas esse de cælis in corpora ad luendas pœnas. k Quomodo in rebus.] In alijs libris alijs uerbis, sed idem ualente sententia: quomodo in rebus, quas ut deo notæ esse possint finitas uolunt, infinitus sit numerus animarum.

B De conditione unius primi hominis, atque in eo generis humani. Cap. XXI.

AC igitur quæstione difficillima, propter æternitatē dei noua creantis sine nouitate aliqua uolūtatis, quā tum potuimus explicata, non est arduū uidere multo fuisse melius quod factū est, ut ex uno homine quē primū condidit, multiplicaret genus humanum, quàm si inchoasset à pluribus. nam cùm animātes alias solitarias & quodāmodo soliuagas, id est, quæ solitudinem magis appetāt, sicuti sunt aquilæ, miluí, leones, lupi, & quæcunque alia ita sunt: alias C congreges instituerit, quæ cōgregatæ atque in gregibus malint uiuere, ut sunt columbi, sturni, cerui, damulæ, & cætera huiusmodi: utrunque tamē genus non ex singulis propagauit, sed plura simul iussit existere. Hominem uerò, cuius naturā quodāmodo mediam inter angelos bestiasque condebat, ut si creatori suo tanquam uero domino subditus præceptum eius pia obedientia custodiret, in consortium transiret angelicum sine morte media, beatā immortalitatem sine ullo termino consecuturus: si autem dominū D deum suum libera uoluntate superbè atque inobedienter usus offenderet, morti addictus bestialiter uiueret, libidinis seruus, æternoque post mortem supplicio destinatus: unum ac singulum creauit, non utique solum sine humana societate deserēdum, sed ut eo modo uehemētius ei cōmendaretur ipsius societatis unitas uinculumque concordiæ, si non tantum inter se naturæ similitudine, uerumetiam cognationis affectu homines necterentur: quando nec ipsam quidem fœminam copulandam uiro sicut ipsum creare illi placuit, sed ex ipso, ut omne ex homine uno diffunderetur genus humanum.

L. VIVES

L. VIVES

a Damulæ.] Sic diminutiuè dixit, quia meticulosum est animal, quum nec ferum sit, nec mansuetum.

Quòd præscierit deus hominem, quem primum condidit, peccaturum: simulq́ue præuiderit quantũ piorum populum ex eius genere in angelicum consortiũ sua esset gratia translaturus. XXII

Nec ignorabat deus hominẽ peccaturum, & morti iã obnoxiũ morituros propagaturũ, eoq́ue progressuros peccãdi immanitate mortales, [a] ut tutius atq́ue capacius inter se rationalis uoluntatis expertes bestiæ sui generis uiuerent, quarũ ex aquis & terris plurium pullulauit exordiũ: q̃ homines, quorũ genus ex uno est ad cõmendandã concordiã propagatũ. Neq́ue enim unq̃ inter se leones, aut inter se dracones, qualia homines bella inter se gesserunt. Sed præuidebat etiã deus gratia sua populum piorũ in adoptionẽ uocandũ, remissisq́ue peccatis iustificatum spiritu sancto sanctis angelis in æterna pace sociandũ, nouissima inimica morte destructa: cui populo esset huius rei consideratio profutura, q̃ ex uno homine deus ad cõmendandum hominibus q̃ ei grata sit etiã in pluribus unitas, genus instituisset humanum.

C

L. VIVES

a Vt tutius atq́ue capacius.] Alibi, pacatius. Hoc facilius bestias eiusdem generis capiat aliquis locus sine dissidio & pugna, q̃ homines. Lupus enim est homini homo, sicut Græco prouerbio dicunt. Plinius lib. 7. Deniq́ue cætera animãtia in suo genere probè degunt. Congregari uidemus, & stare cõtra dissimilia. Leonum feritas inter se non dimicat: serpentũ morsus non petit serpentes, ne maris quidẽ beluæ ac pisces nisi in diuersa genera sæuiunt. At hercle homini plurima ex homine sunt mala. Est Dicæarchi liber, inquit Cicero, de interitu hominũ, Peripatetici magni & copiosi, qui collectis exteris causis eluuionis, pestilentiæ, uastitatis, belluarũ etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædã hominũ genera esse consumpta: deinde comparat quanto plures deleti sunt homines hominum impetu, id est bellis, seditionibus, q̃ omni reliqua calamitate. Hoc bellum inter homines uolebat auferre Christus, & ardorẽ aliũ serere nõ discordiæ sed concordiæ & mutuæ charitatatis. Hoc prædicandum, hoc consulendum esset, homines Christo initiatos pugnare inter se non debere, sed amare inuicem, ferre inuicem: nec irritãdi & accẽdendi sunt humani animi, satis ex se procliues in cædes & facinora.

D

De natura humanæ animæ creatæ ad imaginem dei. Cap. XXIII

[a] Fecit ergo deus hominẽ ad imaginẽ & similitudinẽ suam. Talem quippe illi animã creauit, qua per rationẽ atq́ue intelligentiã omnib. esset præ-

A stantior animalib. terrestribus & natatilib. & uolatilibus, quę mentẽ huiusmodi nõ haberent. Et cũ uirũ terreno formasset ex puluere, eiq́ue animã qualẽ dixi, [b] siue quã iam fecerat sufflando indidisset: siue potius sufflãdo fecisset, eumq́ue flatũ quẽ sufflando fecit, nam quid est aliud sufflare q̃ flatũ facere, animã hominis esse uoluisset, [c] etiã coniugẽ illi in adiutorium generãdi ex ejus latere osse detracto fecit, ut deus. Neq́ue enim hęc carnali cõsuetudine cogitãda sunt, ut uidere solemus opifices ex materia quacunq́ue terrena corporalib. mẽbris, quod artis industria potuerũt fabricãtes: manus dei potẽtia dei est, q̃ etiã uisibilia inuisibiliter operaẽ. Sed hæc fabulosa potius q̃ uera esse arbitranẽ, q̃ uirtutẽ ac sapientiã dei, quę nouit et potest etiã sine seminib. ipsa certe facere semina, ex his usitatis & quotidianis metiunẽ operibus: ea uerò quę primitus instituta sunt, q̃m nõ nouerunt, infideliter cogitãt: quasi nõ hęc ipsa quę nouerũt de humanis cõceptib. atq́ue partubus, si etiã inexpertis narrarẽtur, incredibiliora uiderẽtur: quamuis et ea ipsa pleriq́ue magis naturæ corporalibus causis, q̃ operibus diuinæ mentis assignent.

B

L. VIVES

a Fecit ergo deus hominem ad imaginẽ & similitudinem suã.] Imaginẽ Christi putat Origenes esse hominẽ: ideo dictũ est ad imaginẽ dei. nam imago dei filius est. Alij per similitudinẽ spiritũ sanctũ putãt intelligi: sed ꝑfecto ad imaginẽ et similitudiẽ nihil aliud sunt, q̃ ut sit homo & similitudo dei. Vir, inquit Paulus ad Corin. imago est dei: idq́ue ad naturã potest referri: similitudo uerò ad ea quibus est dotata natura: immortalitatem, uirtutes, sapientiã, quibus homo similis est dei.
b Siue quã iam fecerat.] Dubium est feceritne antea, & indiderit postea, an crearit cũ corpore. nam Aug. in Genesi ad literã lib. septimo, progenitã hominis animam cum cæteris spiritalibus rebus ait, deinde corpori infusam. Atq́ue hoc esse quod scribitur insufflauit in faciẽ eius spiraculũ uitæ. Quod alij ad diuersum trahunt sensum, nempe tum ibi esse factam, ut hic quoq́ue August. docet.
c Euam coniugem illi in adiutoriũ.] De creatione fœminæ cur post uirũ, cur de costa dormientis, quomodo de costa, disputat Magister lib. 2. dist. 18.

An ullius uel minimæ creaturæ possunt dici angeli creatores. Cap. XXIIII

[a] Sed cũ his nullũ nobis est in his libris negociũ, qui diuinã mentẽ facere uel curare ista nõ credunt: [b] Illi aũt qui Platoni suo credũt, non ab illo summo deo qui fabricatus est mundũ, sed ab alijs minoribus quos quidẽ ipse creauerit, permissu siue iussu eius animãtia facta esse cuncta mortalia, in quibus homo præcipuum

puum dijsq; ipsis cognatũ teneret locum: si superstitione careãt, qua quærũt unde iuste uideantur sacra et sacrificia facere, quasi conditoribus suis, facile carebũt etiã huius opinationis errore. Neq; enĩ fas est ullius naturæ quamlibet minimæ mortalisq;, creatorẽ nisi deũ credere ac dicere, etiam anteq; possit intelligi. Angeli autẽ quos illi deos libentius appellãt, [c] etiamsi adhibent uel iussi uel permissi operationem suam rebus quæ gignunt̃ in mundo, tam non eos dicimus creatores animalium, quàm nec agricolas frugum atq; arborum.

L. VIVES

Sed cum bis nullum nobis est.] Vt cum Epicureis qui omnia fortuito & temerario fieri casu putant, aut qui naturã solã sine deo præficiũt huic inferiori mundo & sublunari, quam opinionẽ Aristotelis fuisse multi prodiderũt: uel qui res corporales à dæmonibus factas esse putant, ut quidam hæretici. b Illi autem qui Platoni suo credũt.] Plato in Timæo inducit deum maximũ minorũ deorũ patrẽ ijs ut animalia minora facerent, nam & ipsi quoq; sunt animalia præcipientẽ: ita ipsos accepisse ex astris immortale principium mortalis animãtis uidelicet animã, imitatos genitorem & effectorem sui, particulas & terræ & aquæ & aeris à mundo, quas rursum redderẽt, mutuatos, eas inter se copulasse: haud ijsdem uinculis, quibus ipsi erãt colligati: sed talibus, quæ cerni non possent propter tenuitatẽ hærentib. crebris quasi cuneolis iniectis, inde unum corpus effecisse. Menander quidã Simonis Magi discipulus mundum ab angelis factũ asseuerebat: Saturninus uerò ab angelis septẽ præter conscientiã patris. c Etiamsi adhibent uel iussi uel permissi.] Præfecti sunt angeli ipsius dei & administri, sicut inq̃t Paulus. Itaq; iussu illius multas res in hoc mũdo gerũt. nam ut Augustinus inquit, unaquæq; res huius mundi uisibilis habet angelicã potestatem sibi præpositã. & Gregorius, in hoc mundo uisibili nihil nisi per creaturã uisibilẽ disponi potest. Excipiam miracula, si quis pergat contẽtiose molestus esse. Verùm Plato ut in Genesi mundi Genesin Mosis est secutus, sic hunc locũ de animaliũ creatione ex loco sacrarum literarũ traxit. nam cùm legisset dixisse architectũ illum nouæ molitionis deũ, faciamus hominẽ ad imaginem & ad similitudinẽ nostrã: ad angelos putauit eum loqui, quibus administris creari censuit hominẽ, at indignum uidebat̃ ministerio angelorũ usum illum in nobilissimo animãte gignẽdo, & alios per se uelut suis manibus fabricatũ: ideo de reliquis etiã idẽ quod de hominibus censuit. Cuius uerba si quis ut citaui expẽdat: usus enim sum Ciceronis interpretatione, inueniet nec animã conditã nisi à deo, nempe ex astris desumptam. Quod & Cicero ex Platonicis confirmat in 1. De legib. inquiẽs animũ ingeneratũ esse à deo, nec corpus quod ex elementis captum, quæ deus fecit: minoresq; deos aliud nihil egisse, q̃ subseruire creatori in copulandis coagmentandisq; iam creatis in formam & rationem animalis. Seneca paulo apertius Platonis sententiam posuit. Hic cùm prima fundamenta molis pulcherrimæ iaceret, & hoc ordiretur, quo neq; maius nouit natura, nec melius, ut omnia sub ducibus suis irent, statuit, & quamuis ipse per totum se corpus intenderat, tamẽ ministros regni sui deos genuit.

A Omnium naturã & omniũ speciem uniuersæ creaturæ non nisi opere dei formari. Cap. XXV

Nam enim alia sit species quæ adhibetur extrinsecus cuicunq; materiæ corporali, sicut operant̃ homines figuli & fabri, atq; id genus opifices, qui etiã pingũt & effingũt formas similes corporibus animaliũ: alia uerò quæ intrinsecus efficiẽtes causas habẽt de secreto & occulto naturæ uiuẽtis atq; intelligentis arbitrio, quæ nõ solũ naturales corporũ species, uerũ etiã ipsas animantiũ animas dum non sint, facit: supradicta illa species artificibus quibusq; tribuatur. Hæc aũt altera non nisi
B uni artifici creatori & cõditori deo, q mundum ipsum & angelos sine ullo mũdo & sine ullis angelis fecit. [a] Ab illa enim ui diuina quæ omniũ rerũ diuisiua, & ut ita dicã effectiua est, quæ fieri nescit, sed facere: à qua accepit speciẽ cũ mundus fieret & rotunditas cæli, & rotunditas solis: eadẽ ui diuina & effectiua quæ fieri nescit sed facere, accepit speciẽ rotunditas oculi, & rotunditas pomi, & cæteræ figuræ naturales quas uidemus in rebus quibusq; nascentibus, non extrinsecus adhiberi, sed intima creatoris potentia, qui dixit: Cælũ & terrã ego impleo: & cuius sa-
C pientia est quæ attingit à fine usq; ad finem fortiter, & disponit omnia suauiter. Proinde facti primitus angeli cuiusmodi ministeriũ præbuerint creatori cætera facienti, nescio, nec tribuere illis audeo quod forte nõ possunt, nec debeo derogare quod possũt. Creationẽ tñ conditionẽq; omniũ naturarũ, qua fit ut omnino naturæ sint, eis quoq; fauentibus illi deo tribuo, cui se etiã ipsi debere q̃ sunt cum gratiarũ actione nouerũt. Non solũ igitur agricolas nõ dicimus fructuũ quorũcunq; creatores, cũ legamus: Neq;
D qui plantat est aliquid, neq; q rigat, sed qui incrementũ dat deus: sed ne ipsam quidem terrã, quãuis mater omniũ fœcũda uideat̃, quæ germinib. erũpentia promouet, et fixa radicibus cõtinet, cũ itidẽ legamus: Deus illi dat corpus quõ uoluerit, & unicuiq; seminum propriũ corpus. Ita nec fœminã sui puerperij creatricẽ appellare debemus, sed potius illũ qui cuidã suo famulo dixit: Prius q̃ te formarẽ in utero, noui te. Et quamuis anima sic uel sic affecta prægnãtis ualeat aliquibus uelut induere qualitatib. fœtũ, [b] sicut de uirgis

uirgis uariatis fecit Iacob, ut pecora colore uaria gignerentur, naturã tamen illam quæ gignitur, tam ipsa non fecit, quàm nec ipsa se fecit. Quælibet igitur corporales uel seminales causæ gignendis rebus adhibeantur, siue operationibus angelorũ aut hominũ, aut quorumcunq; animaliũ,[c] siue mariũ fœminarumq; mixtionibus:[d] quęlibet etiã desideria motúsue animæ matris ualeant aliquid lineamentorũ aut colorũ aspergere, teneris mollibusq; cõceptibus, ipsas omnino naturas, quę sic uel sic in suo genere efficiantur, nõ facit nisi summus deus. Cuius occulta potentia cuncta penetrans incontaminabili præsentia facit esse quicquid aliquo modo est, in quantũcunq; est:[e] quia nisi faciente illo, ut tale uel tale esset, prorsus esse non posset. Quapropter si in illa specie quã forinsecus corporalibus opifices rebus imponũt, urbẽ Romã, &[f] urbem Alexandriã nõ fabros & architectos, sed reges quorum uoluntate, cõsilio, et imperio fabricatę sunt: illam Romulum, illam Alexandrũ habuisse dicimus conditores: quanto potius nõ nisi deum debemus conditorẽ dicere naturarũ: qui neq; ex ea materia facit aliquid quã ipse non fecerit: nec operarios habet, nisi quos ipse creauerit: & si potentiã suam,[g] ut ita dicam, fabricatoriam rebus subtrahat, ita non erunt, sicut antecq; fierent, nõ fuerunt. Sed ante dico, æternitate, non tempore. Quis enim alius creator est temporum, nisi qui fecit ea, quorũ motibus currerẽt tempora?

L. VIVES

a A B illa enim ui.] Alibi, Qua enim ui diuina, & ut ita dicã effectiua, quæ fieri nescit, sed facere, accepit speciẽ etiã. nam illa quæ omniũ rerũ diuisiua, suppositiuum uideri possit. b Sicut de uirgis uariatis fecit Iacob.] Plinius libro octauo scribit in arietibus spectari ora maxime: quia cuius coloris sub lingua habuere uenas, eius & lanitiũ est in fœtu, uariũq; si plures fuere: & mutatio aquarũ potusq; uariat. Possunt igitur arte lanitia qualia uelimus in pecore effici: quod Iacob nõ ignarus est expertus. Nam cùm uersicolor pecus elegisset, coitusq; tempore candidas uiridesq; uirgas illis in flumine quo potabantur, obiecit, ut cùm eo uisu concipientes similium colorũ æderent fœtus: quod ita secutum est. Geñ. xxx. c Siue mariũ fœminarumq; mistionibus.] Plinius idem lib. 7. similitudinum quidem in mente reputatio est, in qua credantur multa fortuita pollere, uisus, auditus, memoriaq;. Haustæ imagines sub ipso conceptu, cogitatio etiam utriuslibet animo subito transuolans effingere similitudinẽ aut miscere existimatur. Ideoq; plures in homine, quàm in cæteris animantibus differentiæ: quoniam uelocitas cogitationũ, animiq; celeritas, & ingenij uarietas multiformes notas imprimit: cùm cæteris animantibus immobiles sint animi, & similes omnibus singulisq; in suo cuiusq; genere. Hæc ille. Pleni sunt philosophorum libri uisa per conceptum magnam in partu uim habere. Vnde coniugibus præcipitur, ut elegãtes habeant circa lectum genialem imagines. Vrbs est in Brabãtia Buscũducis, in qua, ut in alijs eiusdem terræ stato anni die, quo ferunt maximum urbis templũ dedicatũ, publicè supplicatur, ludiq; uarijs diuis exhibentur. Sunt qui iũe personas diuorum induant, sunt qui dæmonum. Ex his unũ cùm uisa puella exarsisset, domum saltitãdo se recepisse, & correptam ut erat personatus uxorem suam in lectum cõiecit, se ex ea dæmonium uelle gignere dicens, concubuit, cõcepit mulier, & infans quem peperit, simul primũ æditus est, saltitare cœpit, forma quali dæmones pinguntur. Hæc Margarita Augusta, Maximiliani filia, huius Caroli amita narrauit Ioãni Lamuzæ, homini prudentia incredibili, qui tum erat hic legatus à Ferdinando rege: nunc B est huius Cæsaris præfectus in Aragonia, uir qui nõ modò præfecti nomen & personam, sed regis quoq; posset sustinere. *Ioan. Lamuzæ* d Quælibet etiam desideria.] Mulieres prægnantes multarum rerum desiderijs tenentur: sæpe carbones appetunt & cineres. Vidi, quæ morsum ceruicis iuuenis cuiusdam, et correpta magnis dolorib. abortum fecisset, ni momordisset exanimato penè iuuene, tã auidè infixis dentibus. De his tam absurdis appetentijs ciborum medici quidem plurima, sed & apud philosophos nonnulla: uelut Aristoteles in libro De animalibus, idq; fieri dicunt ex humore in stomacho uitioso: qui si uiris quoq; contingat, non dissimilia expetent.

e Quia nisi faciente illo, ut tale uel tale esset.] In antiquis libris sic legitur, Quia nisi faciente illo, nõ tale uel tale esset, sed prorsus esse non posset. f Vrbem Alexandriã.] Alexandriæ multæ sunt: & in Aria, & ad Sogdianos, & in Troade, & in Cilicia, & in India, & in Aegy- *Alexandria* C pto, omnes à Macedone Alexandro nominatæ. Hic de Alexandria Aegyptia loquitur, quæ est omniũ celeberrima ad litus nostri maris iuxta Canopicum Nili ostiũ sita, in Africam uergens. g Vt ita dicam fabricatoriam.] Quæ ad iungendas materias, ad secandum addendumq; aliquid pertinet, quæ ex rebus ab ipso creatis fiunt. Neq; hæc sunt creationis opera, quæ & ab angelis, & hominibus, cæterisq; tum animatis fiunt, tum etiam animæ expertibus.

De Platonicorum opinione, qua putauerũt angelos quidem à deo cõditos, sed ipsos esse humanorum corporum conditores. Cap. XXVI

I TA sanè Plato minores & à summo deo factos deos effectores esse uoluit animaliũ cæterorũ, ut immortalem partẽ ab ipso sumerent, ipsi uerò D mortalẽ attexerẽt. Proinde animarũ nostrarum eos creatores esse noluit, sed corporũ: Vnde quoniã Porphyrius propter animæ purgationẽ dicit omne corpus fugiendũ, simulq; cũ suo Platone alijsq; Platonicis sentit eos, qui immoderate ac inhoneste uixerint, propter luendas pœnas ad corpora redire mortalia: Plato quidem etiã bestiarũ, Porphyrius tantũmodo ad hominũ: sequitur eos ut dicant deos istos quos à nobis uolũt quasi parẽtes & cõditores nostros coli, nihil esse aliud q̃ fabros cõpedũ carcerũ'ue nostro-

nostrorum: nec institutores, sed inclusores A alligatoresq; nostros ergastulis ærumnosis, & grauissimis uinculis. Aut ergo desinant Platonici pœnas animarũ ex istis corporibus cõminari: aut eos nobis deos colẽdos non prædicent, quorũ in nobis operationem, ut quantũ possumus, fugiamus, & euadamus, hortantur, cùm tamẽ sit utrunq; falsissimũ. Nam neq; ita luũt pœnas animę, cùm ad istam uitam pœnalem denuo reuoluuntur: & omniũ uiuentiũ siue in cælo, siue in terra, nullus est conditor nisi à quo facta sunt cælum & terra. Nam si ulla causa est uiuendi in hoc corpore, nisi propter pendenda supplicia: [a] quomodo dicit idem Plato aliter mundum fieri non potuisse pulcherrimum atq; optimũ, nisi omnium animaliũ, id est immortaliũ & mortalium generibus impleretur? Si autem nostra institutio, qua uel mortales cõditi sumus, diuinum munus est: quomodo pœna est ad ista corpora, id est ad diuina beneficia remeare? [b] Et si deus, quod asiduè Plato cõmemorat, sicut uniuersi mũdi, ita cunctorũ animalium species æterna intelligentia continebat, quomodo non ipse cuncta condebat? An aliquorum C esse artifex nollet, quorum efficiendorũ artem ineffabilis eius, & ineffabiliter laudabilis mens haberet? Merito igitur uera est religio, quæ mundi uniuersi eum, animalium quoq; uniuersorũ, hoc est, & animarum & corporũ conditorẽ agnoscit & prædicat. In quibus terrenis præcipuus ab illo ad eius imaginẽ homo propter eam causam quã dixi, & si qua forte alia maior latet, factus est unus, sed non relictus est solus. Nihil enim est q; hoc genus tam discordiosum uitio, tã sociale natura. Neq; cõmodius cõtra uitiũ D discordiæ uel cauendum cùm nondum existeret, uel sanandum cùm extitisset, natura loqueretur humana: q; recordationẽ illius parẽtis, quem propterea deus creare uoluit unum, de quo multitudo propagaretur, ut hac admonitione etiã in multis cõcors unitas seruaretur. Quod uerò fœmina illi ex eius latere facta est, etiam hinc satis significatũ est, [c] q; chara mariti & uxoris debeat esse coniunctio. Hæc opera dei propterea sunt utiq; insitata, quia prima. Qui aũt ista non credunt, nulla facta prodigia debent credere. Neq; enim & ipsa si usitato naturæ curriculo gignerentur, produci dicerent. Quid autem sub tanta gubernatione diuinæ prouidentiæ, quamuis eius causa lateat, frustra gignitur? Ait quidã Psalmus sacer: Venite & uidete opera domini, quæ posuit prodigia super terram. Cur ergo ex latere uiri fœmina facta sit, & hoc primum quodãmodo prodigium quid præfigurauerit, alio loco B quantum me deus adiuuerit, dicam.

L. VIVES

a Quomodo dicit idẽ Plato.] Verba Platonis hæc sunt, si qs forte requirat: Νῦν οὖν ὃ λέγω πρὸς ὑμᾶς ἐνδεικνύμενος μάθετε. θνητὰ ἔτι γένη λοιπὰ τρία ἀγέννητα. τούτων δὲ μὴ γενομένων, οὐρανὸς ἀτελὴς ἔσται. τὰ γὰρ ἅπαντα ἐν αὑτῷ γένη ζῴων οὐχ ἕξει. δεῖ δέ, εἰ μέλλει τέλεος ἱκανῶς εἶναι. Loquitur maximus deus minoribus dijs: Quid sentiam igitur, cognoscite: tria nobis genera reliqua sunt, eaq; mortalia: quibus prætermissis cæli absolutio perfecta non erit. Omnia enim genera animaliũ cõplexus non tenebit: teneat autẽ oportet, si quantũ sat est, perfectus est futurus. b Et si deus, quod asiduè Plato cõmemorat.] In eodem Timæo ait, penes deum esse æternarũ & mortalium omniũ rerum exemplaria, quæ inspexit artifex mundi. æterna cùm res nunquam interituras: temporalia cùm res fine casuras esset æditurus. Non disputo, sit ne deus ipse suæ ideæ, an aliqd sint C aliud hæc q; deus: quod inter Platonicos nõ satis cõstat. c Quàm chara mariti & uxoris.] Quoniã fœmina nõ de aliena parte sumpta est, sed de ipso uiro ceu filia, ut uir in uxorẽ affectu sit paterno, hæc in illum filiæ pietate, & de latere sumpta ceu socia: nõ de capite ut domina, nec de pedibus ut ancilla.

In primo homine exortam fuisse omnem plenitudinem generis humani, in qua præuidit deus quę pars honorãda esset præmio, quæ damnanda supplicio. Cap. XXVII.

NUNC quoniã liber iste claudẽdus est, in hoc primo homine, qui primitus factus est: nondum quidem D secundum euidentiam, iam tamẽ secundum dei præsciẽtiam exortas fuisse existimemus in genere humano societates tanq; ciuitates duas. Ex illo enim futuri erant homines: alij malis angelis in supplicio, alij bonis in præmio sociandi: quamuis occulto dei iudicio, sed tamẽ iusto. Cũ enim scriptũ sit: Vniuersæ uiæ domini, misericordia & ueritas: nec iniusta eius gratia, nec crudelis potest esse iustitia.

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM XIII.

De lapsu primi hominis, per quem est contracta mortalitas. Cap. I

EXPEDITIS de nostri seculi exortu, & de initio generis humani difficillimis quæstionibus: nunc iam de lapsu primi hominis, imò primorũ hominum: & de origine ac propagine mortis humanæ disputationẽ à nobis institutã rerum ordo deposcit. Nõ enim eo modo quo angelos condiderat deus, ita cõdidit & homines: ut etiam si peccassent, mori omnino non possent: sed ita, ut[a] perfunctos obedientiæ munere, sine interuentu mortis angelica immortalitas & beata æternitas sequeretur: inobedientes autem mors plecteret damnatione iustissima: quod etiam in libro superiore iam diximus.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN TERtiumdecimũ librũ De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini Commentaria.

Perfunctos obedientiæ munere.] Statutũ unicuiq; uiuendi super terrã fuisset tempus, quo absoluto gustatoq; ligno uitæ confirmata fuisset natura, translatosq; in cælum immortalitas consecuta. Hic multa quæruntur, & ab Augustino primum, & autore Sententiarũ lib. 2. de his quæ homini si non deliquisset, euenissent: sed modestè ab istis, & ut pudorem intelligas, quo inquirunt magis q̃ ut cõperisse se profiteantur. Recentiores qui cõmentarios in Sententias scripserũt, modo arbitrarijs coniecturis, modò rationibus ex hac natura rerum petitis, quicquid eis in mentem uenit confidentissimè definiũt. Audio illorum rationes, sed planè uideo in tenebris eos ingredi: nec pedetentim aut palpãtes uelle procedere, sed cursu se quò intendunt proripere, nulla ueritos præcipitia. Equidem quid factum sit, magno nostro malo nemo ignorat: quid fuisset, nescio an uel ipsi Adam ostensum fuit, quanto minus nobis misellis? Nam quid prodest uti conjecturis, in re quæ conjecturas omnes superat humanas, & miraculũ est audientibus? ceu uerò necesse sit eius rei progressus leges huius creatæ naturæ sequi, cuius initia hanc ipsam si tunc fuisset naturam stupefecissent. Igitur quantum hic Augustinus det, accipiam: & si possum, enarrabo, quod est officij mei: cætera non inquiram.

De ea morte, quæ animæ semper utcunq; uicturę accidere potest, & ea cui corpus obnoxium est. Cap. II

SED de ipso genere mortis uideo mihi paulò diligẽtius differendũ. Quãuis enim humana anima ueraciter immortalis perhibeat̃, habet tamen quandã etiam ipsa mortẽ suam. [a]Nam ideo dicit̃ immortalis, quia modo quodã quantulocũq; nõ desinit uiuere atq; sentire. Corpus aũt ideo est mortale, quoniã à uita quã habet deseri potest, nec per seipsum aliquatenus uiuit. Mors igitur animæ fit, cũ eã deserit deus: sicut corporis, cùm id deserit anima. Ergo utriusq; rei, id est, totius hominis mors est, cũ anima à deo deserta deserit corpus. Ita enim nec ex deo uiuit ipsa, nec corpus ex ipsa. Huiusmodi aũt totius hominis mortẽ illa sequit̃, [b]quam secundã mortẽ diuinorũ eloquiorũ appellat autoritas. Hanc saluator significauit, ubi ait: Eũ timete, qui habet potestatẽ & corpus & animã perdere in gehennã. Quod cùm non antea fiat, q̃ cũ anima corpori sic fuerit copulata, ut nulla diremptione separent̃: mirũ uideri potest quomodo corpus ea morte dicatur occidi, qua nõ ab anima deserit̃, sed animatum sentiensq; cruciat̃. Nam illa pœna ultima ac sempiterna, de qua diligẽtius suo loco differendum est, rectè mors animæ dicit̃: quia nõ uiuit ex deo: mors aũt corporis, quonã modo cùm uiuat ex anima? Nõ enim aliter potest ipsa corporalia, quę post resurrectionẽ futura sunt, sentire tormẽta. An quia uita qualiscunq; aliquod bonũ est, dolor autẽ malum: ideo nec uiuere corpus dicendũ est, in quo anima nõ uiuẽdi causa est, sed dolendi? Viuit itaq; anima ex deo, cùm uiuit bene: non enim potest bene uiuere, nisi deo operante in se quod bonũ est. Viuit aũt corpus ex anima, cùm anima uiuit in corpore: seu uiuat ipsa, seu nõ uiuat ex deo. Impiorũ namq; in corporibus uita, non animarũ, sed corporũ uita est: quam possunt eis animæ etiã mortuæ, hoc est à deo desertæ: quantulacunque propria uita, ex qua etiam immortales sunt, nõ desistente cõferre. Verũ in damnatione nouissima quãuis homo sentire nõ desinat,

tamen

tamē quia sensus ipse nec uoluptate suauis,
nec quiete salubris, sed dolore pœnalis est,
non immeritò mors est potius appellata ꝙ
uita. Ideo autem secūda, quia post illam pri-
mam est, qua fit cohærentium diremptio na-
turarum, siue dei & animæ, siue animæ &
corporis. De prima igitur corporis morte
dici potest, quòd bonis bona sit, malis ma-
la. Secunda uerò sine dubio sicut nullorum
bonorum est, ita nulli bona.

L. VIVES

a NAm ideo dicit immortalis.] In codice Brugensi
ad hunc legitur modum: Nam ideo dicitur im-
mortalis, quia modo quodam quātulumcunꝗ
non definet uiuere. Corpus autem ideo mortale, quo-
niam deseri omni uita potest. b Quam secundam
mortem.] In Apoc. Ioan. 2. cap. & 21.

Vtrum mors quæ per peccatum primorū homi-
num in omnes homines pertransiit, etiā san-
ctis pœna peccati sit. Cap. III

NON aūt dissimulanda nascit quæ-
stio, utrum reuera mors, qua sepa-
rantur anima & corpus, bonis sit
bona. Quia si ita est, quomodo poterit obti
neri ꝙ etiam ipsa sit pœna peccati? Hanc e-
nim primi homines nisi peccauissent, per-
pessi utiꝗ nō fuissent. Quo igit pacto bona
esse posset bonis, quę accidere nō posset nisi
malis? Sed rursus si nō nisi malis posset acci
dere, nō deberet bonis bona esse, sed nulla.
Cur enim esset ulla pœna, in quibus nō es-
sent ulla punienda? Quapropter fatendum
est, primos quidem homines ita fuisse insti-
tutos, ut si nō peccauissent, nullum mortis
experirētur genus: sed eosdem primos pec-
catores ita fuisse morte mulctatos, ut etiam
quicquid eorū stirpe esset exortum, eadem
pœna teneretur obnoxiū. Non enim aliud
ex eis, ꝙ quod ipsi fuerant, nasceretur: pro
magnitudine quippe culpæ illius naturam
damnatio mutauit in peius: ut quod pœna-
liter præcessit in peccantibus hominib. pri
mis, etiam naturaliter sequeretur in nascen-
tibus cæteris. Neꝗ enim homo ita ex homi
ne, sicut homo ex puluere. Puluis namque
homini faciēdo materies fuit, homo autem
homini gignendo parēs. Proinde quod est
terra, non hoc est caro: quamuis ex terra fa-
cta sit caro. Quod est autem parens homo,
hoc est & proles homo. In primo igitur ho
mine per fœminā in progeniē transiturum
uniuersum genus humanū fuit, quando illa
coniugū copula diuinā sententiā suæ dam-
Augus.

A nationis excepit. Et ꝙ homo factus est, non
cùm crearet, sed cū peccaret & puniret, hoc
genuit, quantū quidē attinet ad peccati &
mortis originē. Non enim ad infantilē he-
betudinē & infirmitatē animi & corporis,
quam uidemus in paruulis, peccato uel pœ
na ille redactus est: quæ deus uoluit esse tan
quam primordia catulorū, quorum parētes
in bestialem uitam mortalemꝗ deiecerat: si
cut scriptū est: Homo cùm in honore esset,
nō intellexit: comparatus est pecoribus nō
intelligētibus, & similis factus est illis. Nisi
B ꝙ infantes infirmiores etiā cernimus in usu
motuꝗ membrorū & sensu appetendi atꝗ
uitandi, ꝙ sunt aliorū tenerrimi fœtus ani-
malium: tanꝗ se tanto attollat excellentius
supra cætera animātia uis humana, quantò
magis impetū suū, uelut sagitta cùm arcus
extēditur, retrorsum reducta distulerit. Nō
ergo ad ista infantilia rudimenta præsum-
ptione illicita, & dānatione iusta prolapsus
uel impulsus est primus homo: sed hacte-
nus in eo natura humana uitiata atꝗ muta-
ta est, ut repugnantē pateretur in membris
inobedientiā cōcupiscēdi: & ob id obstrin-
C gerēt necessitate moriendi, atꝗ ita id quod
uitio pœnaꝗ factus est, id est obnoxius pec
cato mortiꝗ generaret. A quo peccati uin-
culo, si per mediatoris Christi gratiā soluun
tur infantes, hanc solam mortē perpeti pos-
sunt, quæ animā seiūgit à corpore: in secun-
dam uerò illam sine fine pœnalem liberati à
peccati obligatione non transeunt.

L. VIVES

NOn enim ad infantilem hebetudinē.] Et hic quæ
runt, quales hominibus si nihil cōmisissent nati
fuissent liberi. Augustinus hoc dubiū iniecit de
baptismo paruulorum. Alij putāt nascituros fuisse par-
uos, sed statim ad perfectam staturam peruenturos. Alij
D paruulos editum iri in lucem, uerùm nō hac totius cor
poris inbecillitate, sed robustos statim futuros. Et sicut
agnos & pullos gallinaceos uidemus, cōfestim ingressu
ros secuturosꝗ matrem. Priores illi sensu & mēte præ-
ditos infantes gignunt. Hi accessura hæc dicunt cū cor-
pore, ut nunc uidemus. Augustinus dubium, ut inue-
nit, illic reliquit. Hic primordia nascentium non alia ui
detur ponere, quàm quæ habemus.

Cur ab his qui per gratiā regenerationis sunt ab-
soluti à peccato, nō auferatur mors, id est
pœna peccati. Cap. IIII

SI quem uerò mouet cur uel ipsam
patiantur, si & ipsa pœna peccati
est, quorū per gratiā reatus abole
tur, iam ista quæstio in alio nostro opere,
F 2 quod

quod inſcripſimus De baptiſmo paruulorum, tractata ac ſoluta eſt: ubi dictum eſt, ad hoc relinqui animæ experimentū ſeparationis à corpore, quamuis ablato iam criminis nexu: quoniā ſi regenerationis ſacramentū continuò ſequeretur immortalitas corporis, ipſa fides eneruaretur, quæ tunc eſt fides, quando expectatᷣ in ſpe, quod in re nōdum uidetur. Fidei aūt robore atq; certamine, in maioribus duntaxat ætatibus, etiam mortis fuerat ſuperādus timor, quod in ſanctis martyribus maxime eminuit: cuius profectò certaminis nulla eſſet uictoria, nulla gloria: quia nec ipſum omnino poſſet eſſe certamen, ſi poſt lauacrum regenerationis iam ſancti nō poſſent mortē perpeti corporalem. Cum paruulis autē baptizandis quis non ad Chriſti gratiā propterea potius curreret, ne à corpore ſolueretur? Atq; ita non inuiſibili præmio probaretur fides: ſed iam nec fides eſſet, confeſtim ſui operis quærendo & ſumendo mercedem. Nunc uerò maiore & mirabiliore gratia ſaluatoris in uſus iuſtitiæ, peccati pœna cōuerſa eſt. Tunc eñ dictūm eſt homini: Morieris, ſi peccaueris. Nunc dicitur martyri: Morere, ne pecces. Tunc dictū eſt: Si mandatū tranſgreſſi fueritis, morte moriemini. Nunc dicitᷣ: Si mortem recuſaueritis, mandatū tranſgrediemini. Quod tunc timendum fuerat, ut nō peccaretur: nunc ſuſcipiendū eſt, ne peccetᷣ. Sic per ineffabilem dei miſericordiā, & ipſa pœna uitiorū tranſit in arma uirtutis, et fit iuſti meritum etiā ſupplicium peccatoris. Tunc enim mors eſt acquiſita peccando, nunc impletur iuſtitia moriendo. Verùm hoc in ſanctis martyribus, quibus alterutrū à perſecutore proponitur, ut aut deſerant fidem, aut ſufferant mortem, iuſti autem malunt credendo perpeti, quod ſunt primi iniqui non credendo perpeſſi. Niſi enim peccaſſent illi, nō morerentur: peccabunt aūt iuſti, niſi moriātur. Mortui ſunt ergo illi, quia peccauerunt: nō peccant iſti, quia moriuntur. Factum eſt per illorū culpā, ut ueniretᷣ in pœnam: fit per iſtorum pœnam, ne ueniatur in culpam: non quia mors bonum aliquod facta eſt, quæ antea malum fuit: ſed tantā deus fidei præſtitit gratiā, ut mors, quā uitæ con ſtat eſſe contrariam, inſtrumentū fieret, per quod tranſiretur in uitam.

A Quòd ſicut iniqui male utuntᷣ lege quæ bona eſt, ita & iuſti bene utuntᷣ morte quæ mala eſt. V

A APOSTOLVS enim cū uellet oſtendere, quantum peccatū, gratia nō ſubueniente, ad nocendū ualeret, etiā ipſam legē qua prohibetᷣ peccatū nō dubitauit dicere, uirtutē eſſe peccati. Aculeus, inquit, mortis eſt peccatū, uirtus aūt peccati lex. Veriſsime omnino. [a]Auget enim prohibitio deſideriū operis illiciti, quādo iuſtitia non ſic diligitᷣ, ut peccādi cupiditas eius dilectione uincatᷣ. Vt aūt diligatᷣ & delectet uera iuſtitia, nō niſi diuina ſubuenit gratia.
B Sed ne propterea lex putaretᷣ malū, quoniā uirtus eſt dicta peccati: ideo ipſe alio loco uerſans huiuſmodi quæſtionem, ita inquit: Lex quidē ſancta, & mandatū ſanctum, & iuſtum, & bonū. Quod ergo bonum eſt, inquit, mihi factū eſt mors? Abſit. Sed peccatum, ut appareat peccatū, per bonū mihi operatū eſt mortē, [b]ut fiat ſupra modū peccās peccatū per mandatū. Supra modum dixit, quia etiā præuaricatio addiᷣ, cū peccādi aucta libidine etiā lex ipſa cōtemnitᷣ. Cur hoc cōmemorandum putauerimus? Quia ſcilicet ſicut lex nō eſt malū, quando auget peccantiū concupiſcentiā: ita nec mors bonum
C eſt, quādo auget patientiū gloriā: cū uel illa pro iniquitate deſeritᷣ, & efficit præuaricatores: uel iſta pro ueritate ſuſcipitur, & efficit martyres. Ac per hoc lex quidē bona eſt, quia prohibitio eſt peccati: mors aūt mala, quia ſtipendiū eſt peccati. Sed quemadmodū iniuſti male utuntᷣ non tantū malis, uerumetiā bonis: ita iuſti bene non tantum bonis, ſed malis. Hinc fit ut & mali male lege utantur, quamuis ſit lex bonū: & boni bene moriantur, quamuis ſit mors malum.

L. VIVES

D a AVget enim prohibitio deſiderium operis illiciti.] Natura comparatum eſt in animis, qui affectibus huc atq; illuc impellūtur, ut tum demū aliquid ardentiſsimè cupiant, cùm cupere uetantur. Argumento ſunt fœminæ, quæ turbationibus plus q̄ uiri agitantur, quæ id ſolum unicé optant, quod prohibentur. Itaq; cū antea neſciſſent homines, quid eſſet ad fornicem ire, nec curabāt ire: acceſsit lex, quæ ne iretur, uetuit. ea omnes docuit quid illud eſſet: & praua ingenia impulit ad id experiendum, quod uetaretur. Neſciebā, inquit Paulus, cōcupiſcentiā, niſi quia lex dixit: Ne concupiſcito. Solonem refert Cicero, Roſcium Amerinum defendens, nihil ſuis legibus de his qui parentes occidiſſent, ſtatuiſſe. nam cùm antea non eſſet factum, uerebatur ne non tam id pœna prohiberet, quàm admoneret lege. b Vt fiat ſupra modum peccans peccatum per

per mandatum.] In ueteribus libris sic legitur: Vt fiat supra modum peccator, at peccatum per mandatum. Eundem locum citans ad Simplicianū lib. i. eodem modo dicit: Supra modum peccator at peccatū, haud dubio utrobiq; mēdo. Dicendum enim, Vt fiat supra modum peccator peccatum per mandatum. Maluit peccator dicere, quod nomē est, q̄ peccās participiū, ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία. sic est Græcè, itaq; peccator ad peccatum refertur, tametsi masculini sexus. sed nihil prohibet duo substantiua sic coniūgi. Nisi quis etiam malit peccās nō participium, sed uerbale nomē, quod solet genitiuis addi: ut alieni appetens, apud Salustium, & litium fugitās apud Terentium. c Cùm peccādi aucta libidine.] Qui sibi usum scelerū fecere in naturam scelere conuerso, minas omnes & terrores legis contemnunt.

De generalis mortis malo, quo animæ & corporis societas separatur. Cap. VI

QVAPROPTER quod attinet ad corporis mortem, id est separationem animæ à corpore, cùm eā patiuntur qui morietes appellantur, nulli bona est. Habet enim [a] asperum sensum & contra naturam uis ipsa qua utrunq; diuellitur, quod fuerat in uiuente coniunctū atq; consertum, quamdiu moriatur: donec omnis adimatur sensus, qui ex ipso inerat animæ carnisq; complexu. Quam totā molestiam nōnunquam unus ictus corporis uel animæ raptus intercipit: nec eam sentiri præuenientе celeritate permittit. Quicquid tamē illud est in morientibus, quod [b] cum graui sensu adimit sensum, piè fideliterq; tolerando auget meritum patientiæ, non aufert uocabulū pœnæ: ita cùm ex hominis primi perpetuata propagine proculdubio sit mors pœna nascentis: tamen si pro pietate iustitiaq; pendatur, fit gloria renascentis: & cùm sit mors peccati retribútio, aliquādo impetrat ut nihil retribuatur peccato.

L. VIVES

a Asperum sensum.] De sensione dicit passione. b Cum graui sensu adimit sensum.] Prius passiuè, posterius actiuè: cum graui sensione adimit uim sentiendi.

De morte quam non regenerati pro Christi confessione suscipiunt. Cap. VII

NAM quicunq; etiam nō percepto regenerationis lauacro pro Christi confessione moriūtur: tantum eis ualet ad dimittenda peccata, quantum si abluerētur sacro fonte baptismatis. Qui em̄ dixit: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu sancto, nō intrabit in regnū cęlorū: alia sentētia istos fecit exceptos, ubi non minus

Augus.

A generaliter dixit: Qui me cōfessus fuerit coram hominibus, cōfitebor & ego eū coram patre meo qui in cælis est. Et alio loco: Qui perdiderit animā suā propter me, inueniet eam. Hinc est quod scriptū est: Preciosa in cōspectu domini mors sanctorū eius. Quid enim preciosius q̄ mors, per quam fit ut etiam delicta omnia dimittantur, & merita cumulatius augeantur? Neque enim tanti sunt meriti, qui cùm mortem differre non possent, baptizati sunt, deletisq; omnibus peccatis ex hac uita emigrarūt: quanti sunt B hi qui mortē differre cùm possent, ideo non distulerunt: quia maluerunt Christum confitendo finire hanc uitam, q̄ eum negando ad eius baptismum peruenire. [a] Quod utiq; si fecissent, etiā hoc eis in illo lauacro dimitteretur, quod timore mortis negauerāt Christum: in quo lauacro etiā [b] illis facinus tam immane dimissum est, qui occiderant Christum. [c] Sed quando sine abundantia gratiæ spiritus illius, q ubi uult spirat, tantū Christum amare possent, ut eum in tanto uitę discrimine sub tanta spe ueniæ negare nō possent? C Mors igitur preciosa sanctorum, quibus cum tanta gratia est præmissa & prærogata mors Christi, ut ad eum acquirendum suam nō cunctarentur impendere animam, in eos usus redactum esse mōstrauit, quod ad pœnam peccantis antea fuerat constitutū, ut inde iustitiæ fructus uberior nasceretur. Mors ergo non ideo bonum uideri debet, quia in tantam utilitatem non ui sua, sed diuina opitulatione conuersa est: ut quæ tunc metuenda proposita est, ne peccatum committeretur, nunc suscipiēda proponatur, ut D peccatum non committatur, commissumq; deleatur, magnæq; uictoriæ debita iustitiæ palma reddatur.

L. VIVES

a Quod utiq; si fecissent etiam hoc eis in illo l.d.] Significat nullum esse tantum & tam capitale scelus, quod nō mystica illa abluatur aqua. b Illis facinus t.im.di.est, qui occiderant Christum.] Videtur de illis ipsis intelligendum, qui Hierosolymis Christum occiderunt, quorum forte aliqui ad meliorem pietatem sunt conuersi. c Sed quādo in abūdantia gratiæ.] Legendum: Sed quando sine abundantia gratiæ, per interrogationem, qua quid sentiat Augustinus, declarat: fieri scilicet non posse, ut sine magna gratiæ abundantia Christum tam constanter amarent, quā qui habent, in ea baptizati sunt, nec aquis indigent.

Quòd in sanctis primæ mortis pro ueritate susceptio, secundæ sit mortis absolutio. Ca. VIII

SI enim diligentius conſideremus, etiã cùm quiſq; pro ueritate fideliter & laudabiliter morit̃, mors cauetur. Ideo quippe aliquid eius ſuſcipit̃, ne tota contingat, & ſecunda inſuper, quæ nunq; finiatur, accedat. Suſcipitur enim animæ à corpore ſeparatio, ne deo ab anima ſeparato, etiã ipſa ſeparet̃ à corpore, ac ſic totius hominis prima morte cõpleta, ſecunda excipiat ſempiterna. Quocirca mors quidẽ, ut dixi,[a] cùm eã moriẽtes patiũtur, cumq; in eis, ut moriantur, facit, nemini bona eſt, ſed laudabiliter toleratur pro tenẽdo uel adipiſcendo bono. Cùm uerò in ea ſunt, qui iam mortui nuncupant̃, nõ abſurdè dicit̃, & malis mala, & bonis bona. In requie enim ſunt animæ piorum à corpore ſeparatæ: impiorum autem pœnas luunt, donec iſtarum ad æternã uitam: illarũ uerò ad æternã mortẽ, quæ ſecunda dicitur, corpora reuiuiſcant.

L. VIVES

Cvm eam moriẽtes patiuntur.] Nam & quorum animus è corpore migrat, & quorum iam migrauit, in morte eſſe dicuntur: ut mors ſit, & cùm diſcedit illa, & cùm diſceſsit, ita ut in morientibus ſit paſſio, in morte priuatio. Vtraq; eſt in uſu autorũ, de priore Verg. Priamus quanquã media iam morte tenetur. de poſteriore idem: Morte Neoptolemi regnorum reddita ceſsit Pars Heleno.

Tempus mortis, quo uitæ ſenſus aufertur in morientibus, an in mortuis eſſe dicendũ ſit. IX

SED id tẽpus, quo animæ à corpore ſeparatæ, aut in bonis ſunt, aut in malis: utrũ poſt mortẽ potius, an in morte dicendũ eſt? Si enim poſt mortem eſt, iam nõ ipſa mors, quæ trãſacta atq; præterita eſt, ſed poſtea uita præſens animę, ſiue bona, ſeu mala eſt. Mors aũt tũc eis mala erat, quãdo erat: hoc eſt, quãdo eam patiebantur, cũ morerẽtur: quoniã grauis & moleſtus eis inerat ſenſus: quo malo bene utuntur boni. Peracta aũt mors quonam modo uel bona, uel mala eſt, quæ iam nõ eſt? Porrò ſi adhuc diligentius attendamus, nec illa mors eſſe apparebit, cuius grauem ac moleſtum in morientibus diximus ſenſum.[d] Q̃diu enim ſentiũt, adhuc utiq; uiuũt, & ſi adhuc uiuũt, ante mortem q̃ in morte potius eſſe dicẽdi ſunt: quia illa cùm uenerit, aufert omnẽ corporis ſenſum, qui ea propinquante moleſtus eſt. Ac per hoc quomodo moriẽtes dicamus eos qui nondũ mortui ſunt, ſed imminente morte iam extrema & mortifera afflictione iactant̃, explicare difficile eſt, etiã ſi rectè iſti appellant̃ moriẽtes: quia cùm mors quæ iam imminet, aduenerit, nõ morientes, ſed mortui nuncupant̃. Nullus eſt ergo moriẽs, niſi uiuens, quoniã cùm in tanta eſt extremitate uitę, in quanta ſunt[b] q̃s agere animã dicimus, profectò qui nõdum anima caruit, adhuc uiuit. Idem ipſe igitur ſimul & moriens eſt & uiuẽs: ſed morti accedens, uita decedẽs, adhuc tamẽ in uita: quia ineſt anima corpori: nondum aũt in morte, quia nondũ abſceſsit à corpore. Sed ſi cùm abſceſſerit, nec tũc in morte, ſed poſt mortẽ potius erit, quãdo ſit in morte quis dixerit? Nam neq; ullus moriẽs erit, ſi moriẽs & uiuens ſimul eſſe nullus poteſt. Q̃diu quippe anima in corpore eſt, nõ poſſumus negare uiuentẽ.[c] Aut ſi moriens potius dicẽdus eſt, in cuius iam corpore agitur, ut moriatur: nec ſimul quiſquam poteſt eſſe uiuẽs & moriens: quando ſit uiuens, neſcio.

L. VIVES

a Qvamdiu enim ſentiũt, adhuc utiq; uiuunt.] Sed mors definitur ſeparatio animæ a corpore, quæ in tẽpore fit: & cùm deſerere incipit frigida mẽbra, iam incipit mori homo, & abſceſſus animæ eſt acceſſus mortis, cùm illa penitus reliquit corpus, hæc penitus inuaſit. b Quos agere animam dicimus.] Sic Martialis: Si deſit quod agas, Attale agas animã. Quod ex antiqua perſuaſione ortũ habet, animã ſpiritum eſſe & aurã tenuiſsimã. Hinc agere animã, quaſi eam exufflare & expellere. Vnde ſequitur mors. c Aut ſi moriẽs potius dicendus eſt.] Si is dicitur mori, in cuius corpore agitur, unde incipiat anima abire, profectò uita noſtra tota dicẽda eſt mors. Ex quo enim nati ſumus, qualitates corporis pugna ſua uitam expellere conantur, & certe ſenſim detrudunt. Quæ cauſa ueteribus pleriſque philoſophis fuit dicendi, incipere nos in ortu mori, ſinemq; mortis eſſe, quẽ nos dicimus uitæ: ſiue quia tunc uerè incipimus uiuere, ſiue, ut alij dicebant, quia tunc perfectè eſt mors, & abijt.

An uita mortalium mors pòtius quàm uita dicenda ſit. Cap. X

EX quo enim quiſq; in iſto corpore morituro eſſe cœperit,[a] nunq; in eo non agitur, ut mors ueniat. Hoc enim agit eius mutabilitas toto tempore uitæ huius: ſi tamẽ uita dicenda eſt, ut ueniatur in mortẽ. Nemo quippe eſt qui non ei poſt annũ ſit, q̃ ante annum fuit, & cras q̃ hodie, & hodie q̃ heri, & paulò pòſt q̃ nunc, & nunc q̃ paulò antè propinquior: [b]quoniã quicquid temporis uiuitur, de ſpatio uiuendi demitur: & quotidie fit minus minuſq; quod reſtat: ut omnino nihil ſit aliud tempus uitę huius, q̃ curſus ad mortẽ.

In

In quo nemo uel paululū stare, uel aliquanto tardius ire permittitur: sed omnes urgentur pari motu, nec diuerso impelluntur accessu. Neque enim cui uita breuior fuit, celerius diem duxit, quàm ille cui longior: sed cùm æqualiter æqualia momenta raperentur ambobus, alter habuit propius, alter remotius, quò non impari uelocitate ambo currebant. Aliud est autē amplius uiæ peregisse, aliud tardius ambulasse. Qui ergo usque ad mortem productiora spatia temporis agit, non lentius pergit, sed plus itineris conficit. Porrò si ex illo quisq; incipit mori, hoc est, esse in morte, ex quo in illo agi cœperit ipsa mors, id est, uitæ detractio: quia cùm detrahēdo finita fuerit, post mortē iam erit, non in morte: profecto ex quo ecce incipit in hoc corpore, in morte est. Quid enim aliud diebus, horis, momentisq; singulis agitur, donec ea consummata mors quæ agebatur, impleatur: & incipiat iam tempus esse post mortem: quod cùm uita detraheretur, erat in morte? Nunquam igitur in uita homo est, ex quo est in corpore isto moriente potius q̄ uiuente: si & in uita & in morte simul non potest esse. An potius & in uita & in morte simul est: in uita scilicet in qua uiuit, donec tota detrahatur: in morte autem, quia iam moritur, cui uita detrahit̃? Si enim nō est in uita, quid est quod detrahit̃, donec eius fiat perfecta consumptio? Si autem non est in morte, quid est uitæ ipsa detractio? Non enim frustra cùm uita fuerit corpori tota detracta, post mortem iam dicitur, nisi quia mors erat cùm detraheretur. Nam si ea detracta non est homo in morte, sed post mortem, quando nisi cùm detrahitur, erit in morte?

L. VIVES

a NVnquam in eo nō agitur, ut mors nō ueniat.] Delenda hæc postrema negatiu, dicendum sic: Nunq̄ in eu non agitur, ut mors ueniat. quasi, semper id agitur. b Quoniam quicquid temporis uiuitur.] Quintilianus in Mathematico: Omnis nos hora per tacitos fallētesq; cursus applicat fatu, & in hac misera perpetuitatis cogitatione districti per exigua festinantis æui momenta præmurimur. Tempus assiduè aliquid nobis deterere uulgatissimum est: plenīq; sunt non philosophorum modo, sed poetarum quoq; libri, & magna pars eorum quæ hic Augustinus dicit, sumpta est ex Seneca uarijs locis.

An quisquam simul & uiuens possit esse & mortuus. Cap. XI

Si aūt absurdū est, ut hominē antè q̄ ad mortē perueniat, iam esse dicamus in morte: cui enim propinquat peragēdo uitæ suæ tēpora, si iam in illa est, maxime [a] quia nimis est insolēs, ut simul & uiuens esse dicatur & moriens, cùm uigilans & dormiēs simul esse nō possit: quærendum est quando erit moriēs. Etenim antequam mors ueniat, nō est moriens, sed uiuēs: cùm uerò mors uenerit, mortuus erit, non moriēs. Illud ergo est adhuc ante mortem, hoc iam post mortē. [b] Quando ergo in morte? Tunc enim est moriēs, ut quemadmodū tria sunt cùm dicimus, ante mortē, in morte, post mortem: ita tria singulis singula: uiuens, moriēs, mortuusq; reddant̃. Quando itaq; sit moriens, id est in morte, ubi neq; sit uiuēs, q̄d est ante mortē, neq; mortuus, q̄d est post mortē, sed moriens, id est in morte, difficillime definit̃. q̄ diu quippe est anima in corpore, maxime si etiā sensus adsit, procul dubio uiuit homo, quia cōstat ex anima & corpore: ac per hoc adhuc ante mortem, nō in morte esse dicendus est. Cùm uerò anima abscesserit, omnēq; abstulerit corporis sensum, iam post mortē mortuusq; perhibetur. Perit igitur inter utrunq;, quo moriens, uel in morte sit: quoniā si adhuc uiuit, ante mortē est: si uiuere desistit, iā post mortem est. Nunq̄ ergo moriens, id est in morte esse cōprehenditur. Ita etiā in transcursu temporū quærit̃ præsens, nec inuenit̃: quia sine ullo spatio est, per quod trāsitur ex præterito in futurū. Nónne ergo uidendū est, ne ista ratione mors corporis nulla esse dicatur? Si enim est, quando est, quæ in ullo, & in qua ullus, esse nō potest? quādoquidē si uiuitur, adhuc nō est, quia hoc ante mortē non in morte: si autem uiuere iam cessatum est, iam nō est: quia & hoc post mortem est, nō in morte? Sed rursus si nulla mors est ante uel post, quid est quod dicit̃ ante mortē, uel post mortē? Nam & hoc inaniter dicit̃, si mors nulla est. Atq; utinā in paradiso bene uiuendo egissemus, ut reuera nulla esset mors. Nunc aūt nō solū est, uerumetiā tam molesta est, ut nec ulla explicari locutione possit, nec ulla ratione uitari. Loquamur ergo secundum consuetudinem: non enim aliter debemus: & dicamus ante mortē, prius q̄ mors accidat: sicut scriptum est: [d] Ante

A morte ne laudes hominē quenq. Dicamus etiā cùm acciderit: post mortē illius uel illius factū est illud uel illud. Dicamus & de præsenti tēpore ut possumus, uelut cū ita loquimur: moriēs ille testatus est, & illis atq; illis, illud atq; illud moriēs dereliquit, q̄uis hoc quisq; nisi uiuēs, omnino facere nō posset: & potius hoc ante mortē fecerit, nō in morte. Loquamur etiā sicut loquit scriptura diuina, quę mortuos quoq; nō post mortem, sed in morte esse nō dubitat dicere. Hinc enim est illud: Quoniam nō est in morte, qui memor sit tui. Donec enim reuiuiscāt, recte dicuntur esse in morte: sicut in somno esse quisq;, donec euigilet, dicit. Quamuis in somno positos dicamus dormientes, nō tamē B eo modo possumus dicere eos qui iam sunt mortui, moriētes. Nō enim adhuc moriuntur, qui quantū attinet ad corporis mortē, de qua nūc differimus, iam sunt à corporib. separati. Sed hoc est, quod dixi explicari aliqua locutione nō posse, quonam modo uel moriētes dicant uiuere, uel iam mortui etiā post mortē, adhuc esse dicant in morte. quo modo enim post mortē, si adhuc in morte, præsertim cū eos nec moriētes dicamus, sicuti eos q in somno sunt dicimus dormientes: & qui in languore, languētes: & qui in C dolore, utiq; dolētes: & qui in uita, uiuētes? At uerò mortui prius q̄ resurgāt, esse dicuntur in morte: nec tñ possunt appellari morientes. Vnde nō importunè, neq; incōgruè arbitror accidisse, etsi nō humana industria, iudicio fortasse diuino, ut hoc uerbū q̄d est, morit, in Latina lingua [f] nec grāmatici declinare potuerint, ea regula qua cętera talia declinant. [g] Namq; ab eo quod est orit fit uerbum præteriti tēporis, ortus est: & si qua similia sunt, quæ per tēporis præteriti participia declinant. Ab eo uerò quod est morit, si D quæramus præteriti tēporis uerbū, respondere solet, mortuus est, u, litera geminata. sic enim dicit mortuus, quomodo fatuus, arduus, cōspicuus, & si qua similia, quæ non sunt præteriti tēporis, sed quoniā nomina sunt, sine tempore declinant. Illud aūt quasi declinaret, quod declinari nō potest, p̄ participio præteriti tēporis ponit nomē. Conueniēter itaq; factū est, ut quemadmodū id quod significat nō potest agēdo, ita ipsum uerbū [h] declinari loquēdo nō possit. Agi tñ potest in adiutorio gratiæ redemptoris nostri, ut saltē secundā mortē declinare possimus. Illa enim est grauior, et omniū malorū pessima, quæ non fit separatione animæ & corporis, sed in ęternā pœnā potius utriusque cōplexu. Ibi ecōtrario nō erunt homines ante mortē atq; post mortē, sed semper in morte: ac per hoc nunq; uiuentes, nunq; mortui, sed sine fine morientes. Nunquam enim erit homini peius in morte, quàm ubi erit mors ipsa sine morte.

L. VIVES

a Quia nimis est insolens.] Nimis insolitum, uocabulum est antiquum, quo utitur Salustius, usùrpator ueterum uocabulorum, & Gellius eius æmulus. b [redacted]. c Loquamur ergo secundum consuetudinem.] Optimam loquendi magistram, & à qua in loquendo artes discedere non debent. d Ante mortem ne laudes hominem.] Simile hoc sententiæ Solonis: Neminē ante mortem posse beatum dici: quoniam incertū est, quid ei adhuc continget. f Nec grammatici declinare potuerint.] Nimis es hoc capite ineptus Augustine: nam altera ineptia fuit iubere, ut quæ loquimur ad uulgarē consuetudinem accōmodemus: hæc tertia, quòd grammaticos omnino in opere theologico nominasti: quāto magis quòd ex eorum præceptis aliquod adduxisti, ad id quod agis, argumentum: quòd si theologulus aliquis fecisset nostri seculi, exibilandum & eijciendum in schola omnes cēsuissent. tu uerò artes omnes ac disciplinas connexas inter se maxima coniunctione arbitraris, consensum ueteris sapiētiæ secutus: ita ut nulla sit alteri dedecori, contrà potius unaquæque alteri adiumento.

g Namq; ab eo quod est oritur.] Analogia ualere an debeat in arte grāmatica, magna quæstio est, & à clarissimis in utramq; uersata partem. Aristarchus analogiam tutatus est nobilis grammaticus. Crates uerò oppugnauit, fretus libro, quem Chrysippus reliquit περὶ ἀνωμαλίας. Rationes utrinq; à M. Varrone explicantur in libris qui supersunt ipsius De analogia. Disputat & de analogia Quintilianus. Scripsit & Caius Cæsar De analogia ad Ciceronē. Haud dubiè ualere in omnibus analogiam non oportet: ualere in multis necesse est. Aliter neq; ars constabit, & uix sermo ipse. h Declinari loquendo.] Lusit ambiguitate uerbi illius declinari: agendo, inquit, non potest declinari, hoc est uitari: nec loquendo per casus inflecti.

Quam mortē primis hominibus deus, si mādatū eius transgrederent, fuerit cōminatus. XII

Cùm

A CVM ergo requiritur, quam mortē deus primis hominib. fuerit cōminatus, si ab eo mandatū transgrederentur acceptū, nec obedientiā custodirent: utrū animæ, an corporis, an totius hominis, an illam quæ secūda dicit: respōdendum est, oēs. Prima enim cōstat ex duabus: secūda ex omnibus tota. Sicut enim uniuersa terra ex multis terris, & uniuersa ecclesia ex multis cōstat ecclesiis, sic uniuersa mors ex omnibus: quoniam prima cōstat ex duabus: una animæ, altera corporis: ut sit prima totius hominis mors, cū anima sine deo & sine corpore ad tēpus pœnas luit: secūda uerò, ubi anima sine deo cū corpore pœnas æternas luit. Quando ergo dixit deus primo illi homini quē in paradiso constituerat, de cibo uetito: Quacunq; die ederitis ex eo, morte moriemini; non solū primæ mortis [redacted] ma: nec solum ipsam totam primam, ubi anima [redacted] separata punitur: sed quicquid mortis est usq; ad nouissimā, quæ secunda dicitur, & qua est nulla posterior, comminatio illa complexa est.

Præuaricatio primorū hominum, quam primum senserit pœnam. Cap. XIII

NAM posteaq; præcepti facta transgressio est, confestim gratia deserente diuina, de corporū suorum nuditate confusi sunt: unde etiā foliis ficulneis, quę forte à perturbatis prima cōperta sunt, pudenda texerūt, quę prius eadē membra erant, [a] sed pudenda nō erant. Senserūt enim nouum motū inobediētis carnis suæ, [b] tanquam reciprocā pœnam inobedientiæ suæ. Iam quippe anima libertate in peruersum propria delectata, & deo dedignata seruire, pristino corporis seruitio destituebat. Et quia superiorem dominum suo arbitrio deseruerat, inferiorem famulum ad suum arbitrium non tenebat: nec omnino habebat subditam carnem, sicut semper habere potuisset, si deo subdita ipsa māsisset. Tunc ergo caro cœpit concupiscere aduersus spiritum, [c] cum qua cōtrouersia nati sumus, [d] trahentes originē mortis, & in mēbris nostris uitiatam naturam, contentionē eius, siue uictoriam de prima præuaricatione gestātes.

L. VIVES.

a Sed pudenda non erant.] Turpia non erant, idcirco nec pudorē afferebant. Nullus eis fuisset offensus, si non peccassent, & usus eorum fuisset, qualis manuum & pedum. Sed ubi culpam admiserunt, illis partibus obscœna uoluptas addita, pudendas & è conspectu remouendas fecit. b Tanquā reciprocam pœnam inobedientiæ suæ.] Quod inobedientia in eos reflectebatur, ut quemadmodum deo ipsi nō paruerant, cui naturæ iure subditi erant, sic subditum sentirent sibi rebellantē, membra scilicet dominæ rationi. c Et spiritus aduersus carnem.] Hoc nihil facit ad sensum, nec in aliis libris adscribitur. d Trahentes originē mortis.] In codice Brugensi sic habetur, Trahētes originem mortis, & in membris nostris uitiatam naturam, cōtentionem eius, siue uictoriā de prima præuaricatione gestantes. Vtrocunq; legatur modo, sensus est: Ex illa primigenia noxa, hanc pugnam inter affectus & mentē oriri tam esse, quæ nos perpetuo comitatur, in qua interim mens est uictrix, interim uicta. Quòd si legatur sine uictoria, sensus erit, non ita subigi & domari posse corporis affectus, ut amplius bellum rationi nō faciant, & negocium exhibeant permolestum: ita ea lectio nō displicet, & uidetur subtilior.

Qualis homo sit factus à deo, & in quam sortē deciderit suæ uoluntatis arbitrio. Cap. XIIII

DEVS enim creauit hominem rectum, naturarum autor, nō utiq; uitiorum, sed sponte deprauatus, iusteq; damnatus, deprauatos damnatosq; generauit. Omnes enim fuimus in illo uno, [a] quando oēs ille unus corrupit, qui per fœminam lapsus est in peccatum, quæ de illo facta est ante peccatum. Nondum erat nobis singillatim creata & distributa forma, in qua singuli uiueremus, sed iam natura erat seminalis, ex qua propagaremur: qua scilicet propter peccatū uitiata, & uinculo mortis obstricta, iusteq; damnata, non alterius conditionis homo ex homine nasceretur: ac per hoc [b] à liberi arbitrij malo usu, series huius calamitatis exorta est, quæ humanū genus origine deprauata, uelut radice corrupta, usq; ad secundæ mortis exitium, quę non habet finem: solis eis exceptis, qui per gratiam dei liberantur, miseriarum connexione perducit.

L. VIVES

a Quando omnes ille unus corrupit.] In antiquis exemplaribus sic habetur: Quando omnes fuimus ille unus, nec est, omnes ille unus corrupit. Intelligi uult Augustinus, quando omnes in eo eramus seminali uirtute, ipseq; totus est deprauatus & corruptus, idcirco nos omnes ex fonte infecto manantes, uenenum traximus nobiscum. b A liberi arbitrij malo usu.] Male enim usi sunt parentes illi prima libertate uoluntatis, qua & facere semper imperata dei, & recusare poterant.

Quòd

Quòd Adam peccãs prius reliquerit deum, q̃ relinqueretur à deo: & primam fuisse animæ mortẽ à deo recessisse. Cap. XV

QVAMOBREM etiã in eo quod dictum est: Morte moriemini: quoniam non est dictum, mortibus, si eam solã intelligamus, quæ fit cũ anima deserit̃ sua uita, quod illi deus est: nõ enim deserta est ut desereret, sed ut desereretur, deseruit. Ad malũ quippe eius prior est uoluntas eius: ad bonũ uerò eius prior est uoluntas creatoris eius: siue ut eã faceret, quę nulla erat: siue ut reficiat, quę lapsa perierat. etiã si ergo hanc intelligamus, deum denũciasse mortẽ, in eo quod ait: Qua die ederitis ex illo, morte moriemini: tanq̃ diceret, qua die me deserueritis per inobedientiã, deseram uos per iustitiã: profectò in ea morte etiã cęteræ denũciatæ sunt, quæ proculdubio fuerant secuturæ. Nam in eo quod inobediens motus in carne ex motu animæ inobedientis exortus est, propter quem pudenda texerunt, sensa est mors una in qua deseruit animã deus. Ea significata est uerbis eius, quando timore dementi sese abscondenti homini dixit, Adam ubi es? non utiq; ignorando quærens, sed increpãdo admonẽs, ut attenderet ubi esset, in quo non esset deus. Cùm uerò iam corpus anima ipsa deseruit ætate corruptũ, & senectute confectũ, uenit in experimentũ mors altera, de qua deus peccatum adhuc puniẽs homini dixerat,[a] Terra es, & in terrã ibis: ut ex his duabus mors illa prima, quæ totius hominis est, compleretur, quã secũda in ultimo sequit̃, nisi homo per gratiã dei liberetur. Neq; enim corpus quod de terra est, rediret in terram, nisi sua morte, quæ illi accidit cùm deserit̃ sua uita, id est anima.[b] Vnde constat inter Christianos ueraciter catholicã tenentes fidem, etiã ipsam nobis corporis mortẽ, nõ lege naturę, qua nullam mortẽ homini deus fecit, sed merito inflictam esse peccati, quoniã peccatum uindicãs deus, dixit homini, in quo tũc omnes eramus: Terra es, & in terram ibis.

L. VIVES

a Terra es, & in terrã ibis.] Sic LXX. γῆ εἶ, καὶ εἰς τὴν γῆν ἀπελεύσῃ. Vbi secũdo loco dicit cũ articulo τὴν γῆν, per quod ipsum elementũ terræ significatur, in quod cadunt omnia uiuentia, cùm moriũtur.

b Vnde constat inter Christianos.] Sæpe Augustinus disertis uerbis ostendit sententiam suam hanc esse, hominem si non peccasset, nõ fuisse moriturũ: nec mor-

A ti, nec morbis corpus habiturum obnoxiũ, lignumq; illud uitæ immortalitatem collaturum. Optimus scholasticorum theologus B. Thomas Aquinas in eandem sententiam iuit. Scotus tamen siue studio partium, seu quia sic est ipsi uisum, hæc omnia negat. Vult enim corpus hominis fuisse etiã in illo statu rerũ subditum morbis, & perpessurum eos, nec moriturũ tamẽ, quia prius ad cælos eueheretur q̃ caderet: sed si relinqueretur diutius in terra, haud dubiè tabe cõfectum iri, nec lignum uitæ uirtutẽ habere perpetuandi uitam, tantum proferendi. c Sed merito inflictam esse peccati.] Merito nomen est: q. eo quòd peccatum est, meritum est.

De philosophis, qui animæ separationẽ à corpore nõ putant esse pœnalẽ, cùm Plato inducat summum deum dijs minoribus promittentem, quòd nunquã sint corporibus exuendi. Cap. XVI

B SED philosophi, cõtra quorum calumnias defendimus ciuitatẽ dei, hoc est eius ecclesiam, sapiẽter sibi uidentur irridere, quòd dicimus animæ à corpore separationem inter pœnas eius esse deputandam:[a] quia uidelicet eius perfectam beatitudinem tunc illi fieri existimãt, cùm omni prorsus corpore exuta ad deum simplex, & sola quodammodo nuda redierit. Vbi si nihil quo ista refelleretur opinio in eorum literis inuenirem, operosius mihi disputandum esset, quo demonstrarem nõ
C corpus esse animę, sed corruptibile corpus, onerosum. Vnde illud est quod de scripturis nostris in superiori libro commemorauimus: Corpus enim corruptibile aggrauat animam. Addendo utiq; corruptibile, non qualicunq; corpore, sed quale factum est ex peccato consequẽte uindicta, animam perhibuit aggrauari. Quod etiã si non addidisset, nihil aliud intelligere debemus. Sed cũ apertissimè Plato deos à summo deo factos habere immortalia corpora prædicet, eisq; ipsum deum à quo facti sunt, inducat
D pro magno beneficio pollicentem, quod in æternum cum suis corporibus permanebunt, nec ab eis ulla morte soluentur: quid est quod isti ad exagitandam Christianam fidem[b] fingunt se nescire, quod sciunt: aut etiam sibi repugnantes aduersum seipsos dicere malunt, dum nobis non desinant contradicere?[c] Nempe Platonis hęc uerba sunt,[e] sicut ea Cicero in Latinum uertit, quibus inducit summum deum, deos quos fecit alloquentem & dicentem:[d] Vos qui deorum satu orti estis, attẽdite, quorũ operũ ego parens effectorq; sum.[e] Hæc sunt indissolubilia nutu meo, quanq; omne colligatum solui

ui potest. [f] Sed haudquaquam bonũ est, [g] ratione iunctũ dissoluere uelle. Sed quoniã estis orti, immortales uos quidẽ esse, & indissolubiles nõ potestis. Nec unquã tamẽ dissoluemini: neque uos ulla mortis fata perimẽt, nec erunt ualentiora quàm consiliũ meũ, quod maius est uinculũ ad perpetuitatẽ uestram, quàm illa quibus estis, tunc cùm gignebamini, colligati. Ecce deos Plato dicit & corporis animæque colligatione mortales, & tamẽ immortales dei à quo facti sunt, uolũtate atque cõsilio. Si ergo animæ pœna est in qualicunque corpore colligari, quid est quòd eos alloquens deus tanquam solicitos, ne forte moriantur, id est dissoluantur à corpore, de sua facit immortalitate securos: nõ propter eorũ naturã, quæ sit cõpacta, nõ simplex, sed propter suam inuictissimã uoluntatẽ, qua potens est facere, ut nec orta occidãt, nec cõnexa soluantur, sed incorruptibiliter perseuerẽt? Et hoc quidẽ utrum Plato uerũ de sideribus dicat, alia quæstio est. [h] Neque enim ei cõtinuò concedendũ est, globos istos luminũ siue orbiculos luce corporea super terras, seu die, seu nocte fulgentes, suis quibusdã proprijs animis uiuere, eisque intellectualibus et beatis, quod etiã de ipso uniuerso mundo tanquam uno animali maximo quo cuncta cętera continerentur animalia, constanter affirmat. Sed hæc, ut dixi, alia quæstio est, quã nunc discutiendã non suscepimus. Hoc tantũ cõtra istos cõmemorãdũ putaui, qui se Platonicos uocari uel esse gloriantur, cuius superbia nominis erubescũt esse Christiani, ne cõmune illis cum uulgo [i] uocabulũ uilem faciat palliatorũ, tanto magis inflatã, quanto magis exiguã paucitatẽ: & querẽtes quid in doctrina Christiana reprehendant, exagitant æternitatẽ corporũ, tanquam hæc sint inter se cõtraria, ut & beatitudinẽ quæramus animę, & eã semper esse uelimus in corpore uelut ærumnoso uinculo colligatã: cùm eorũ autor & magister Plato donũ à deo summo dijs factis ab illo dicat esse cõcessum, ne aliquando moriantur, id est à corporibus, quibus eos cõnexuit, separentur.

L. VIVES

a Qvia uidelicet eius perfectam beatitudinẽ.] Philolaus Pythagoricus deposito corpore hominẽ deum immortalem fieri ait. Et Plato trahi nos à corpore, inquit, ad ima, & à cogitatione superarum rerum subinde reuocari: ideo relinquendũ corpus, & hîc quantũ possumus, & in altera uita prorsum, ut liberi & A expediti uerũ ipsi uideamus, & optimũ amemus. Hinc Porphyrius negat aliter fieri beatũ quenquam posse, nisi relinquat corpus, & affigatur deo. b Fingũt se nescire.] Terentiana imitatio, tu si sapis, quod scis nescias. c Sicut ea Cicero in Latinũ uertit.] Libellus Ciceronis, qui De uniuersitate inscribitur, pars est Timæi Platonis. Græca Platonis uerba subijciã, ut ex eis emendemus Ciceronis locum, qui passim, ut ipse totus libellus, mendosè legitur: Θεοὶ θεῶν ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων, ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα ἄλυτα ἐμοῦ γε θέλοντος, τὸ μὲν οὖν δὴ δεθὲν πᾶν λυτόν. τό γε μὴν καλῶς ἁρμοσθὲν, καὶ ἔχον εὖ, λύειν ἐθέλειν, κακοῦ. δι' ἃ καὶ ἐπείπερ γεγένησθε, ἀθάνατοι μὲν οὐκ ἐστὲ, οὐδ' ἄλυτοι τὸ πάμπαν, οὔτι μὲν δὴ λυθήσεσθέ γε, οὐδὲ τεύξεσθε θανάτου μοίρας, τῆς ἐμῆς βουλήσεως μείζονος ἔτι δεσμοῦ, καὶ κυριωτέρου λαχόντες ἐκείνων, οἷς ὅτ' ἐγίγνεσθε συνεδεῖσθε. Hæc ad uerbum interpretabor. Dij deorũ, quorũ operũ ego effector & pater sum, quæ per B me facta sunt me uolente insolubilia, solubile tamen est colligatũ omne: uerũ pulchrè coaptatum, & bene se habẽs, mali est uelle dissoluere. Quocirca cùm geniti sitis, immortales quidem non estis, nec omnino indissolubiles, nec dissoluemini tamen, nec mortis fato conficiemini, sortiti uoluntatẽ meam, quæ maius est, & uerius uinculum, quàm illa, quibus estis cùm gigneremini colligati. Mutuatus est ferè Plato sententiã hanc ex Pythagoricis, & in primis ex libello Timæi Locri, propter quẽ suum Timæum nominauit: apud Timæũ hæc sunt uerba: δηλόμενος ὦν ἄριστον γέναμα ποιῆν, τοῦτον ἐποίει θεὸν γενατόν, οὔποκα φθαρησόμενον ὑπ' ἄλλω αἰτίω ἔξω τῶ αὐτὸν συντεταγμένω θεῶ, εἴποκα δ' ἐθέλοι αὐτὸν διαλύειν. ἀλλ' οὐ γὰρ τἀγαθῶ ἐστιν ὁρμᾶν ἐπὶ φθορὰν γενάματος καλλίστω. Verba sunt Doricæ dialecti, loquens de deo & mundo: Cùm uellet, inquit, opus optimũ facere, hunc deum edidit, genitũ quidem, sed nunquam interiturũ aliena cau C sa, præterquam ipso deo, à quo compositus est, si quando ei uenerit in mentẽ ipsum dissoluere. Sed nõ est bonũ impetũ capere perdẽdi pulcherrimũ opus. d Vos qui sub mortalitatis fato.] Legendũ, Vos qui deorum satu orti estis, & sic est apud Ciceronẽ. e Hæc sunt indissolubilia nutu meo.] Melius sic, quàm quomodo uulgò apud Ciceronẽ, quæ per me facta non sunt dissoluta me inuito. Vbi nullus est sensus, nisi legatur, me nõ inuito, ἐμοῦ θέλοντος. f Sed haudquaquam bonũ est.] Apud Ciceronem melius, haudquaquam boni est κακοῦ. g Ratione iunctũ uelle dissoluere.] Hæc quæ sequuntur, sic sunt scribẽda, ratione iunctũ uelle dissoluere. Sed quoniã orti estis, immortales uos quidem esse & indissolubiles nõ potestis, nec unquam tamen dissoluemini, neque uos ulla mortis fata perimẽt, &c. h Neque enim cõtinuo concedendũ est globos istos.] Hanc quæstionẽ soluere nunquam est Augustinus ausus: nã uidebat Origenẽ cũ Platone suo sensisse, traxisseque in sententiã ingeniosos plerosque. i Vocabulũ uilem faciat palliatorũ.] Toga Romanorũ erat, pallium D Græcorum: qui Græcanici uolebant eruditione uideri, palliati incedebant, hique & cultu & moribus & eruditione Græca insignes ac suspiciendi erant. Nam ut nũc artes omnes Latinè traduntur, discunturque, ita tunc Græcè. Raritas ipsa horum admirabiliores eos reddebat.

Contra eos qui asserunt terrena corpora incorruptibilia fieri & æterna non posse. Cap. XVII

CONTENDVNT etiã isti terrestria C corpora sempiterna esse nõ posse, cũ ipsam uniuersam terrã dei sui nõ quidẽ summi, sed tamẽ magni, id est totius

tius huius mundi membrũ in medio positũ & sempiternũ esse nõ dubitent. Cùm ergo deus ille summus fecerit alterũ quem putãt deũ, id est istũ mundũ, cæteris dijs qui infra eum sunt præferendũ, eundemq́ existimãt esse animantẽ, anima scilicet sicut asserũt rationali uel intellectuali, in tam magna mole corporis eius inclusa: ipsiusq́ corporis tanquã membra locis suis posita atq; digesta, quatuor constituerit elementa, quorũ iuncturã, ne unq̃ deus eorũ tam magnus moriatur, indissolubilem ac sempiternã uelint: quid causæ est, ut in corpore maioris animantis tanq̃ mediũ membrũ æterna sit terra, & aliorũ animantiũ terrestriũ corpora si deus sicut illud uelit, ęterna esse nõ possint? [a] Sed terræ, inquiũt, terra reddẽda est, unde animaliũ terrestriũ sumpta sunt corpora, ex quo fit, inquiunt, ut ea sit necesse dissolui & emori: & eo modo terræ stabili ac sempiternæ, unde fuerant sumpta, restitui. Si qs hoc etiã de igne similiter affirmet, & dicat reddenda esse uniuerso igni corpora, quæ inde sumpta sunt ut cælestia fierẽt animalia, nónne immortalitas quã talibus dijs uelut deo summo loquente promisit Plato, tanq̃ uiolẽtia disputationis huius intercidet? An ibi propterea nõ fit, quia deus non uult, cuius uolũtatẽ, ut ait Plato, nulla uis uincit? Quid ergo prohibet, ut hoc etiã de terrestrib. corporibus deus possit efficere, quandoquidẽ ut nec ea quæ orta sunt, occidãt, nec ea quæ sunt iuncta soluant, nec ea quæ sunt ex elemẽtis sumpta reddant, atq; ut animę in corporibus cõstitutæ, nec unq̃ ea deserant, & cum eis immortalitate ac sempiterna beatitudine perfruant, posse deũ facere cõfitetur Plato? Cur ergo nõ possit, ut nec terrestria morianť? An deus non est potens quousq; Christiani credũt, sed quousq; Platonici uolunt? Nimirũ quippe cõsiliũ dei & potestatem potuerũt philosophi, nõ potuerũt nosse prophetæ, cùm potius ecõ trario dei prophetas ad enunciandã eius, quantũ dignatus est uoluntatẽ, spiritus eius docuerit, philosophos aũt in ea cognoscenda, cõiectura humana deceperit? Verũ nõ usq; adeò decipi debuerũt, nõ solũ ignorãtia, uerũ etiã per uicacia, ut & sibi apertissime refragenť magnis disputationum uiribus, asserentes, animæ, ut beata esse possit, nõ terrenũ tantum,

A sed omne corpus esse fugiendum: [b] & deos rursus dicentes habere beatissimas animas, & tamẽ æternis corporib. illigatas, cælestibus quidẽ & igneis. Iouis aũt ipsius animã, quem mundũ istum uolunt, omnibus omnino corporeis elemẽtis, quibus hæc tanta moles à terra in cælũ surgit, inclusam. Hanc enim animã Plato ab intimo terræ medio, [c] quod geometræ centrũ uocãt, per omnes partes eius usq; ad cæli summa & extrema diffundi & [d] extendi per numeros musicos opinať, ut sit iste mundus animal maximũ, beatissimũ, sempiternũ, cuius anima & per-

B fectam sapientię felicitatẽ teneret, et corpus propriũ non relinqueret, cuiusq; corpus & in æternũ ex illa uiueret, & eã quamuis nõ simplex, sed tot corporib. tantisq; cõpactũ, hebetare atq; tardare nõ posset. Cùm igiť suspicionib. suis ista pmittant, cur nolũt credere, diuina uoluntate atq; potẽtia immortalia corpora fieri posse terrena, in quibus animę nulla ab eis morte separatæ, nullis eorum oneribus aggrauatæ, sempiternè ac feliciter uiuant, quod deos suos posse asserũt in corporibus igneis, Iouemq́ ipsum eorũ

C regẽ in omnibus corporeis elemẽtis? Nam si animæ, ut beata sit, corpus est omne fugiendum, fugiant dij eorũ de globis siderũ, fugiat Iupiter de cælo & terra, aut si non possunt, miseri iudicenť. Sed neutrũ isti uolunt qui neq; à corporib. separationẽ audent dare dijs suis, ne illos mortales colere uideanť: nec beatitudinis priuationem, ne infelices eos esse fateanť. Nõ ergo ad beatitudinẽ cõsequendã omnia fugiẽda sunt corpora, sed corruptibilia, molesta, grauia, moribunda, non qualia fecit primis hominibus bonitas

D dei, sed qualia esse compulit peccati pœna.

L. VIVES

a Sed terræ, inquiũt, terra reddenda est.] Terrã esse corpus, & in terrã abire ex sacris literis est, & inde ad Græcos scriptores per Homerũ manauit. Hinc enim Hectoris cadauer terram nominat. Et Phocylides antiquissimus scriptor:

Σῶμα γὰρ ἐκ γαίης ἔχομεν, καὶ πάντες ἐς αὐτὴν
Λυόμενοι κόνις ἐσμέν.

Ex terra corpus nobis est, rursus in illam
Soluimur, & puluis sumus.

Et Euripides, quos uersus in primo Tusculanarũ quæstionum uertit Cicero, in quibus sunt eadẽ uerba, quæ huc Augustinus inducit:

Mors est finitas omnibus, quæ generi humano angorẽ
Nequicquam afferunt. reddenda est terræ terra.

b Et terrestres deos rursus dicentes.] In exemplari Brugeñ. sic est: Sed omne corpus esse fugiẽdum, & deos

rursus

rursus dicētes habere beatissimas animas, & tamē æternis corporibus illigatas cælestibus quidē & igneis: quæ lectio uerior uidetur. Nam Augustinus nihil hic locutus est de dijs terrenis. c Quod geometræ centrum uocant.] Centrum est punctum in medio siue orbe siue globo, à quo ad extimam partem omnes rectæ lineæ ductæ sunt æquæ, ac ideo punctum imaginant esse centrum, & insectile: nam si secari posset, ac partes haberet, nec totum esset in medio, nec omnes ab eo radij ad circumflexum æquales essent, nempe qui nō ab eadē parte traherentur. Plato in Timæo mundi animā in meditullio locatam à summo deo dicit, inde se in circuitū per uniuersum porrexisse, & inducta conuersione animam uitamq; per mundi corpus fusam esse diuinā, sempiternam, & sapientē. d Extendi per numeros musicos.] De his Macrobius, Chalcidius, & Marsilius Ficinus in compēdio quod præposuit Timæo Platonis, quem uel ipse uertit, uel ab alio uersum incude sua recusum ædidit. Hi numeri obscuritate sua in prouerbiū uenerunt.

De terrenis corporibus, quæ philosophi affirmāt in cælestibus esse nō posse, quia quod terrenū est, naturali pōdere uocet ad terrā. Ca. XVIII

SED necesse est, inquiunt, ut terrena corpora naturale pōdus uel in terra teneat, uel cogat ad terram, & ideo in cælo esse non possunt. Primi quidem illi homines in terra erāt nemorosa atque fructuosa, quę paradisi nomē obtinuit. Sed quia & ad hoc respondendum est, uel propter Christi corpus, cum quo ascēdit in in cælum, uel propter sanctorum, qualia in resurrectione futura sunt, intueantur pauló attentius pondera ipsa terrena. Si enim ars humana efficit, ut ex metallis, quæ in aquis posita, cōtinuó submergūtur, quibusdā modis uasa fabricata etiā natare possint, quantó credibilius & efficacius occultus aliquis modus operationis dei, cuius omnipotentissima uoluntate Plato dicit, nec orta interire, nec colligata posse dissolui, cùm multó mirabilius incorporea corporeis, quàm quæcunq; corpora quibuscunq; corporibus copulentur,[a] potest molibus pręstare terrenis ut nullo in ima pōdere deprimantur: ipsisq; animis perfectissimé beatis, ut quamuis terrena, tamen incorruptibilia iam corpora ubi uolunt ponant, & quó uolunt agant, situ motuq; facillimo?[b] An ueró si hoc angeli faciant, ut quælibet animalia terrestria rapiāt unde libet, constituantq; ubi libet, aut eos sine labore non posse, aut onera sentire credendum est? Cur ergo sanctorū perfectos atq; beatos diuino munere spiritus sine ulla difficultate posse ferre quó uoluerint, & sistere ubi uoluerint sua corpora non credamus?

A Nam cùm terrenorū corporum sicut onera in gestādo sentire cōsueuimus,[c] quanto maior est quātitas, tanto maior fit & grauitas, ita ut plura pondo quàm pauciora plus premant, membra tamen suæ carnis leuius portat anima cùm in sanitate robusta sunt, quàm in languore cùm macra sunt. Et cùm alijs gestantibus onerosior sit sanus & ualidus, quàm exilis & morbidus, ipse tamen ad suum corpus mouēdum atq; portandum agilior est, cùm in bona ualetudine plus habet molis, quàm cùm in peste uel in fame minimum roboris. Tantum ualet in habendis etiam terB renis corporibus, quamuis adhuc corruptibilibus atq; mortalibus nō quantitatis pondus, sed temperationis modus. Et quis uerbis explicet quantum distat inter præsentē, quam dicimus sanitatem, & immortalitatē futurā? Non itaq; nostrā fidem redarguant philosophi de ponderibus corporum. Nolo enim quærere cur nō credant terrenum posse esse corpus in cælo,[d] cùm terra uniuersa libretur in nihilo. Fortàssis enim de ipso medio mundi loco, eo quód in eum coeant quæq; grauiora, etiam argumentatio uerisimilior habeatur. Illud dico, si dij minores, C quibus inter animalia terrestria cætera etiā hominem faciendum commisit Plato,[e] potuerunt sicut dicit ab igne remouere urendi qualitatem, lucendi relinquere quę per oculos emicaret: itáne deo summo concedere dubitabimus, cuius ille uolūtati potestatiq; ne moriantur cōcessit, quæ orta sint, & tam diuersa, tam dissimilia, id est corporea & incorporea sibimet connexa, nulla possint dissolutione seiungi, ut de carne hominis cui donat immortalitatem, corruptionem auferat, naturam relinquat, congruentiam figuræ membrorumq; detineat, detrahat ponD deris tarditatem? Sed de fide resurrectionis mortuorū, & de corporibus eorum immortalibus diligentius, si deus uoluerit, in fine huius operis disserendum est.

L. VIVES

a Potest molibus præstare terrenis.] Hæc à deo sunt omnipotētia sua & hominib. admiranda, in eisq; credendis est meritum fidei quam deo debemus. Miror in scholis de his & similibus inquiri definiriq; ex rationibus huius naturæ. b An ueró si hoc angeli faciant.] Quanta sit uniuscuiusq; angeli uis, ut naturæ rationes ac scholas prætercam, ex illo uno dicto faciamus coniecturā, quód angelus domini percussit una nocte centum octoginta milia uirorum de exercitu Assyriorum

rum, 4. Reg. 19. Eat nunc humanum genus, & iactet superbam suam infirmitatem. c Quanto maior est quantitas.] Non est hic de quantitate secundi prædicamenti argutandum, nec an res sit alia, q̃ ipsum quod facit quantum, an eadem. Quantitatem hic pro mole capit, ut capi solet. d Cùm terra uniuersa libretur in nihilo.] Non in nihilo, sed in aere, cæterùm qui terræ ponderi cederet, ni illa medium mundi nacta ui sua ibi se sisteret immobilem: ita ut mirati sint pleriq; philosophorum, eam non cadere, cùm in aere pendeat. Ideo fulciri columnis sunt arbitrati: uerùm casus quem putant, descensus non esset, sed ascensus: quoquo uersus enim à medio ad cælum moueatur, ascendet. Et quemadmodum mirandum non est, eam ex nostra parte non se in cælum extollere, ita nec ex alia quauis non se ad ambitũ cęlestem agere: nam idem esset ubiq; motus, qui hinc in cælum, quippe qui in globo medium esset undiq; infimum, extimum, supremũ. Sed haud dubiè suspendisse in leui & cedenti aere molem tam immanem immotam admirandum, & adorandum est

Terra pilæ similis nullo fulcimine nixa
Aere suspenso, tam graue pendet onus, inquit Ouid.

e Potuerunt sicut dicit ab igne remouere urendi.] Plato in Timæo de fabrica humani corporis loquẽs, oculos, inquit, participes factos illius ignis, qui non urit, sed gratam lucem diemq; mundo affert, solarem denotat. Nam intimum corporis nostri ignem huius cælestis germanum per hanc partẽ, sed præcipuè per pupillam emanare dij iusserunt, non tamen crassiorem illum, & turbulentum, sed defæcatiorẽ & puriorem. Idcirco cùm diei lumen se huic nostro coniungit in complexu & cohærentia duarum rerum tam cognatarũ eiusdemq; naturæ, fit uisio. Colores quoq; eodem opere ne per aliud fiat uisus, quàm per ignem, fulgores esse definiuit è corporibus manantes. Illa quæstio nõ est hoc loco tractanda, fiát ne uisio emisso in res ab oculo radio, an à rebus ad oculum recepto. Plato exire uult radium ab oculo, cuius sententiam Aristoteles in libello De sensorijs refellit, in problematis uidetur probare. Stoici ad res ire radios dicunt, quos Augustinus in opere De trinitate secutus est, & multi Peripateticorum. Alexander Aphrodisieus prodire ab oculis spiritus censet, alij ad oculos potius tendere, ut Plinius. Hali Arabs egredi & regredi ab oculo ad oculum species incredibili celeritate arbitratur. Recẽtiores Peripatetici secuti Guilhelmum Ochamum, & Durãdum Porianum, nullas species hinc uel inde relinqui, sed hæc aliàs. Plato uerò & emittere aliquid oculum, & recipere uult.

Contra eorum dogmata, qui primos homines si nõ peccassent, immortales futuros fuisse non credunt. Cap. XIX

NUNC de corporibus primorũ hominum quod instituimus explicemus, quoniam nec mors ista, quæ bona perhibetur bonis, nec tantũ paucis intelligẽtibus siue credentibus, sed omnibus nota est, qua fit animæ à corpore separatio, qua certe corpus animantis, quod euidẽter uiuebat, euidẽter emoritur, eis potuisset accidere, nisi peccati meritũ sequeretur. Licet enim iustorũ ac piorũ animæ defunctorũ, q̃ in requie uiuãt, dubitare fas nõ sit, usque adeò tamẽ eis melius esset cũ suis corporib.

A bene ualentibus uiuere, ut etiã illi qui omnimodo esse sine corpore beatissimum existimant, hanc opinionẽ sua sentẽtia repugnante conuincant. Neq; enim quisquam audebit illorum sapientes homines, siue morituros, siue iam mortuos, id est aut carẽtes corporibus, aut corpora relicturos, dijs immortalibus anteponere, quibus deus summus apud Platonẽ munus ingẽs indissolubilem scilicet uitam, id est æternũ cum suis corporibus consortiũ pollicetur. Optime autẽ cũ hominibus agi arbitratur idem Plato, si tamẽ hanc uitã piè iusteq; peregerint, ut à suis

B corporib. separati, in ipsorũ deorũ qui sua corpora nunq̃ deserunt, recipiantur sinũ:

Scilicet immemores supera ut cõuexa reuisãt,
Rursus & incipiãt in corpora uelle reuerti.

Quod Vergilius ex Platonico dogmate dixisse laudatur. Ita quippe animas mortaliũ, nec in suis corporibus semper esse posse existimat, sed mortis necessitate dissolui, nec sine corporibus durare perpetuò, sed alternantibus uicibus indesinẽter uiuos ex mortuis, & ex uiuis mortuos fieri putat: ut à cæteris hominibus hoc uideantur differre sa-

C pientes, q̃ post mortẽ feruntur ad sidera, ut aliquãto diutius in astro sibi cõgruo quisq; requiescat, atq; inde rursus miserię pristinę oblitus, & cupiditate habendi corporis uictus, redeat ad labores ærumnasq; mortalium. Illi uerò qui stultam duxerunt uitam, ad corpora suis meritis debita, siue hominũ siue bestiarũ de proximo reuoluant. In hac itaq; durissima conditione constituit etiam bonas atq; sapiẽtes animas, quibus nõ talia corpora distributa sunt, cũ quibus semper atq; immortaliter uiuerẽt, ut neq; in corporibus permanere, neq; sine his possint in æ-

D terna puritate durare. De quo Platonico dogmate iam in libris superiorib. diximus, Christiano tempore erubuisse Porphyriũ, & nõ solum ab humanis animis remouisse corpora bestiarũ, uerumetiã sapientiũ animas ita uoluisse de corporeis nexibus liberari, ut corpus omne fugientes beatæ apud patrem sine fine teneantur. Itaq; ne à Christo uinci uideretur uitam sanctis pollicente perpetuã, etiã ipse purgatas animas sine ullo ad miserias pristinas reditu, in æterna felicitate constituit. Et ut Christo aduersaret, resurrectionẽ incorruptibiliũ corporũ negans

gans,nō solū sine terrenis, sed sine ullis omnino corporib.eas asseruit in sempiternū esse uicturas. Nec tn̄ ista qualicunq; opinione praecepit saltē ne dijs corporatis religionis obsequio subderent. Quid ita? nisi quia eas quāuis nulli corpori sociatas,nō credidit illis esse meliores? quapropter, si nō audebūt isti, sicut eos ausuros esse non arbitror, dijs beatissimis, & tamē in aeternis corporibus cōstitutis,humanas aīas anteponere:cur eis uidet absurdū, q̄ fides Christiana praedicat, & primos homines ita fuisse conditos, ut si nō peccassent, nulla morte à suis corporib. soluerent:sed pro meritis obediētiae custoditae immortalitate donati, cū eis uiuerēt in aeternū:& talia sanctos in resurrectione habituros ea ipsa,in quib. hic laborauerūt corpora,ut nec eorū carni aliquid corruptionis uel difficultatis, nec eorum beatitudini aliquid doloris & infelicitatis possit accidere?

L. VIVES

a Cum suis corporibus bene ualentibus.] Si eis illa necesse esset accidere, quae Platoni est uisum, quod statim explicat. b Vt à caeteris hominibus hoc uideantur differre sapientes.] Plato in Phaedro ex animabus alias dicit optime deum secutas,& similes illius redditas,easq; cum conuexo caeli uerti,quousq; in inferiorem partem uergat,tum eas decidere. Alias modo se erigere,alias submersas prorsum ferri:illas esse sapientissimas,has stultissimas:medias esse etiam in uita mediae eiusdem sortis , inter stultitiam & sapiētiam. Itaq; anima sapiens elato in supercaelestem plagam capite fertur,quousq; necessitate uertiginis in deuexū it praeceps,& desinit uerū uidere: aliae suapte spōte fractis alis ruunt,nec dum uoluat orbis expectant, sed prius fiunt miserę.Deinde ait philosophorū animas post tria annorum milia,ad astrum unde discesserant,remigrare: aliorum uerò animas non ante decem annorum milia.

Quòd caro sanctorū,quae nūc requiescit in spe,in meliorē reparāda sit qualitatē, q̄ fuit primorū hominum ante peccatum. Cap.XX

PROINDE nunc sanctorū animae defunctorum,ideo nō habent graue mortē qua separatae sunt à corporibus suis, quia caro eorum requiescit in spe,quālibet sine ullo iam sensu cōtumelias accepisse uideatur. Non enim sicut Platoni uisum est corporum obliuionem desiderāt: sed potius,quia meminerūt , quid sibi ab eo sit promissum,qui neminē fallit:[a] qui eis etiā de capillorū suorū integritate securitatē dedit,resurrectionē corporū,in quibus multa dura perpessi sunt, nihil in eis ulterius tale sensuri desiderabiliter & patiēter expectāt. [b] Si enim carnē suā nō oderāt,quamdo eam

Augus.

A suae menti infirmitate resistentē,spiritali iure coercebant,quāto magis eam diligūt etiā ipsam spiritalem futurā? Sicut enim spiritus carni seruiēs nō incōgrue carnalis, ita caro spiritui seruiēs rectè appellat spiritalis,[c] nō quia in spiritū cōuertet,sicut nōnulli putāt, eo q̄ scriptū est: Seminat corpus animale, resurgit corpus spiritale: sed q̄a spiritui summa & mirabili obtemperandi facilitate subdetur, usq; ad implendā immortalitatis indissolubilis securissimam uoluntatem,omni molestiae sensu, omni corruptibilitate &
B tarditate detracta.Non solum enim nō erit tale quale nūc est in quauis optima ualetudine,sed nec tale quidē, quale fuit in primis hominib.ante peccatū. Qui licet morituri nō essent nisi peccassent, alimētis tn̄ ut homines utebant, nondū spiritalia, sed adhuc animalia corpora terrena gestantes.Quae licet senio nō ueterascerēt,ut necessitate perducerent ad mortē, qui status eis de lignō uitae,quod in medio paradisi cū arbore uetita simul erat, mirabili dei gratia praestabat: tn̄ & alios sumebāt cibos praeter unā arborem,quae fuerat interdicta, nō quia ipsa erat
C malū,sed propter cōmendandū purę & simplicis obedientiae bonū,quae magna uirtus est rationalis creaturę sub creatore dn̄o cōstitutae.Nam ubi nullū malū tangebat,profectò si prohibitū tangeret,sola inobediētiā peccabat. Alebant ergo alijs quae sumebāt, ne animalia corpora molestię aliquid esuriendo ac sitiendo sentirēt. De ligno aūt uitae propterea gustabat,ne mors eis undecunq; subreperet,uel senectute cōfecti decursis tēporū spatijs interirent, tanq̄ caetera essent alimento,illud sacramento:ut sic fuisse acci-
D piatur lignum uitę in paradiso corporali,sicut in spiritali,hoc est intelligibi paradiso sapientia dei,de qua scriptum est:Lignū uitae est omnibus amplectentibus eam.

L. VIVES

a Qui eis etiam de capillorū suorum integritate.] Capillus è capite uestro non peribit:Lucae xxi. b Si enim carnē suā nō oderūt.] Carnē suam nemo odio habuit:ad Eph.v. c Non quia in spiritum conuertet,sicut nōnulli putāt.] Origenes in libris περὶ ἀρχῶν,ait fore,ut omnis corporea creatura in spiritualia corpora mutet,& cuncta substātia in unū corpus mundissimum & omni splendore purius conuertatur, ac tale quale nunc humana mens cogitare nō potest:& post, inquit,erit deus omnia in omnibus,ut uniuersa natura corporea redigatur in eam substantiam, quae omnibus melior est,in diuinam scilicet,qua nulla est melior.

G 2 De

De paradiso, in quo primi homines fuerãt, quod recte possit significatione eius spiritale aliquid intelligi, salua ueritate narrationis historicæ de corporali loco. Cap. XXI

[a]VNDE nõnulli totũ illum paradisum, ubi primi homines parentes generis humani sanctæ scripturæ ueritate fuisse narrant, ad intelligibilia referũt, arboresq; illas & ligna fructifera in uirtutes uitæ moresq; conuertũt: [b]tanq; uisibilia & corporalia illa nõ fuerint, sed intelligibilium significandorũ causa eo modo dicta uel scripta sint. Quasi propterea non potuerit esse paradisus corporalis, quia potest etiã spiritalis intelligi: tanq; ideo nõ fuerint duæ mulieres, Agar & Sara, & ex illis duo filij Abrahæ, unus de ancilla, alius de libera, quia duo Testamẽta in eis figurata dicit Apostolus: aut ideo de nulla petra Moyse percutiente aqua defluxerit, quia potest illic figurata significatiõe etiã Christus intelligi, eodẽ Apostolo dicente: Petra aũt erat Christus. Nemo itaq; prohibet intelligi paradisum, uitã beatorũ: [c]quatuor eius flumina, quatuor uirtutes, prudentiã, fortitudinẽ, tẽperantiam, atq; iustitiã: & ligna eius, oẽs utiles disciplinas: et lignorũ fructus, mores piorũ: et lignũ uitæ, ipsam bonorũ omniũ matrẽ sapientiã: & lignũ sciẽtiæ boni & mali, transgressi mãdati experimẽtũ. Pœnã enim peccatoribus bene utiq;, quoniã iustè, cõstituit deus, sed nõ bono suo experitᵉ homo. Possunt hæc etiã in ecclesia intelligi, ut ea melius accipiamus tanq; prophetica indicia præcedentia futurorũ. Paradisum scilicet ipsam ecclesiã, [d]sicut de illa legitᵉ in Cantico canticorũ: quatuor aũt paradisi flumina, quatuor Euangelia: ligna fructifera, sanctos: fructus aũt eorũ, opera eorũ: lignũ uitæ, sanctũ sanctorũ, utiq; Christũ: lignũ sciẽtiæ boni & mali, propriũ uoluntatis arbitriũ. Nec seipso quippe homo diuina uoluntate contempta, nisi perniciose uti potest: atq; ita discit, quid intersit, utrũ inhæreat cõmuni omnibus bono, an proprio delectetᵉ. Se quippe amãs donatᵉ sibi: ut inde timoribus, mœroribusq; cõpletus cãtet in Psalmo, si tamẽ mala sua sentit: Ad meipsum anima mea turbata est: correctusq; iã dicat: Fortitudinem meã ad te custodiã. Hæc & si qua alia cõmodius dici possunt de intelligẽdo spiritaliter A paradiso, nemine prohibẽte dicantᵉ, dum tamen & illius historiæ ueritas fidelissima rerum gestarũ narratione cõmendata credatᵉ.

L. VIVES

a VNde nonnulli totum illum paradisum.] De paradiso tres fuisse opiniones refert idem Augustinus lib. De Gen. 8. Alij paradisum spiritalẽ tantum, alij corporalem tantũ, alij utrumq; simul ponebãt: quod sibi potissimum probari Augustinus fatetur. Verùm ubi fuerit paradisus non parum inter nostros scriptores ambigitur. Iosephus ad orientẽ plagam statuit. Idem Beda confirmat, additq; circumfusam oceano regionem à reliquo mundo separatã, nec adiri posse, tantaq; esse altitudine, ut lunã ipsam pertingat. Plato amœnissimũ illũ in Phedone locũ supra imbres omnes, flatus, B fulminaq; constituit, quod alijs uerisimile nõ est uisum. Albertus Grotus Auicennã, sed & uetustiores Polybium, & Eratosthenẽ secutus sub æquinoctiali temperatissimã omniũ statuit regionẽ, contra ueterũ ferè placita, q nihil habitari sub uia solis uoluerũt: æquinoctialis uerò mediũ interfecat cingulũ torridũ, duobus punctis in ariete & libra signiferũ attingẽs. Ibi ergo maximã temperiẽ censent duodecim horis toto anno lucis, totidem tenebrarũ, hoc loco paradisum statuit. Scotus cum eo sensit, nec contraria est opinio ponentiũ paradisum in oriente. Nam & suus est oriens suusq; occidens ipsi æquinoctiali circo, suntq; qui per gladium igneũ, adustum cæli terrarumq; cingulũ intelligãt, in quo fulminũ iactus & fulgetrarũ accensiones, sicut Arrianus scribit. Ex sacris literis ubi sit paradisus non liquere Hieronymus putat, & si uulgo in Edem ab oriente uerterũt LXX. C ἐν ἐδὲμ κατὰ ἀνατολάς. Sed oriẽs latè patet. Hieronymus sic inquit, pro paradiso ortũ habet, id est Gan. Porrò Eden deliciæ interpretatᵉ, pro quo Symmachus transtulit paradisum florentem. Necnon quod sequitur Contra orientem, in Hebræo mikkedem scribitur, quod Aquila posuit ἀπὸ ἀρχῆς, & nos ab exordio possumus dicere. Symmachus uerò ἐκ πρώτης, & Theodotio ἐν πρώτοις, quod & ipsum nõ orientem, sed principium significat. Ex quo manifestissime comprobatur, quòd priusquã cælum & terram deus faceret, paradisum antè condiderat, sicut & legitur in Hebræo: Plantauerat autem deus paradisum Eden à principio. Hæc apud Hieronymum.

b Tanquam uisibilia & corporalia non fuerint. Nemo negat paradisum ἀλληγορικῶς posse ad res spiritales transferri, ut Ambrosius fecit libro De paradiso. Sed reuera paradisum locum non fuisse arboribus consitum, & amœnissimum, sicut Damascenus scribit, & D similem illis Elysiis poetarum campis, sacri scriptores magno consensu reclamãt. Hieronymus in Danielem: Vnde eorum deliramenta conticescant, qui umbras & imagines in ueritate quærẽtes, ipsam conantur euertere ueritatem, ut flumina, & arbores, & paradisum putent allegoriæ legibus se debere subruere. Huius opinionis fuit Origenes, qui totam illam de paradiso narrationẽ sic ad spiritalem sensum uertit, ut Augustinus docet, paradisumq; in tertio statuit cælo: sic dici Apostolum Paulum usq; in tertium cælum & paradisum esse sublatum.

c Quatuor eius flumina.] Nilus Aegypti, Euphrates & Tigris Syriæ, Ganges Indiæ. quorum idcirco uerè fontes ignorãtur, & subter oceanum alueo in nostrum mare penetrant, qua de causa Aegyptij sacerdotes, Nilum oceanum nuncupabant, ut Herodotus scribit.

d Sicut de illa legitur in Cantico canticorum.] Canticorum quarto: Hortus conclusus, soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus, emissiones tuæ paradisus malorum Punicorum.

De

De corporibus ſanctorum poſt reſurrectionem, quæ ſic ſpiritalia erunt, ut non in ſpiritum ca ro uertatur. Cap. XXII

CORPORA ergo ſanctorũ quæ in reſurrectione futura ſunt, neq; ullo ligno indigebunt, quo fiat, ut nullo morbo uel ſenectute inueterata moriantur: neque ullis alijs corporalibus alimentis, quibus eſuriendi, aut ſitiẽdi qualiſcunq; moleſtia deuitetur: quoniam certo et omnimodo inuiolabili munere immortalitatis induentur, ut non niſi uelint, poſsibilitate, non neceſsitate ueſcantur. Quod angeli quoque uiſibiliter & tractabiliter apparentes, non quia indigebant, ſed quia uolebant & poterant, ut hominibus congruerent ſui miniſterij quadam humanitate fecerunt. [a]Neq; enim in phantaſmate angelos ediſſe credendum eſt, [b]quando eos homines hoſpitio ſuſceperunt: quamuis utrum angeli eſſent, ignorantibus, conſimili nobis indigentia ueſci uiderẽtur. Vnde eſt quod ait angelus in libro Thobiæ: Videbatis me manducare, ſed uiſu ueſtro uidebatis: id eſt neceſsitate reficiendi corporis, ſicut uos facitis, me cibum ſumere putabatis. Sed ſi forte de angelis aliud credibilius diſputari poteſt: [c]certe fides Chriſtiana de ipſo ſaluatore non dubitat: quod etiam poſt reſurrectionem iam quidem in ſpiritali carne, ſed tamen uera, cibum ac potum cum diſcipulis ſumpſit. Non enim poteſtas, ſed egeſtas edendi ac bibendi, talibus corporibus auferetur. Vnde & ſpiritalia erunt: non quia corpora eſſe deſiſtent, ſed quia ſpiritu uiuificante ſubſiſtent.

L. VIVES

a NEq; enim phantaſmate angelos ediſſe credendum eſt.] Non ita edebant angeli ut nos, quorum cibus per guttur in uentriculum demiſſus conficitur, & ſuccus per uenas in ſingula diſtribuitur membra, aliturq; corpus: ſed nec ſic tamen edebant, ut oculis humanis illuderent uelut præſtigijs, quod mouete uiderentur, quod pro maxillis haberent, non mouerent tamen, comminuere ſuis illis dentibus panem, aut carnes, quæ remanerent integrę. Verè enim mandebãt; ſed non alebantur. b Quando eos homines hoſpitio ſuſceperunt.] Abraham & Loth in Geneſi, Thobias in libro Thobiæ. c Certe fides Chriſtiana de ipſo ſaluatore.] Lucæ uigeſimotertio. Quo loco Beda ſic dicit: Aliter aquam abſorbet terra ſitiens, aliter ſolis radius calens. Illa indigentia, iſte potentia. Itaque cibus ille à domino nõ eſt, ut à noſtris corporibus ſolet, ſumptus: ſed gloria illa conſumptus, non uerſus in corporis ſubſtantiam.

A Quid intelligendum ſit de corpore animali, & de corpore ſpiritali: ut qui moriuntur, in Adam: qui uerò uiuificantur, in Chriſto. Cap. XXIII

NAM ſicut iſta quę habent animam uiuentẽ, nondũ ſpiritũ uiuificantem, animalia dicunt corpora: nec tamen animæ ſunt, ſed corpora: ita illa ſpiritalia uocantur corpora. Abſit tamẽ ut ſpiritus ea credamus futura, ſed corpora carnis habitura ſubſiſtentiã, ſed nullam tarditatẽ, corruptionemq; carnalẽ ſpiritu uiuificantę paſſura. Tunc iam nõ terrenus, ſed cæleſtis homo erit, nõ quia corpus, quod de terra factum eſt, nõ ipſum erit, ſed quia dono cæle-
B ſti iã tale erit, ut etiã cęlo incolẽdo nõ amiſſa natura, ſed mutata qualitate conueniat. Primus aũt homo de terra terrenus, [a]in animã uiuentẽ factus eſt, non in [b]ſpiritũ uiuificantem, quod ei per obedientię meritũ ſeruabatur. Ideo corpus eius quod cibo ac potu egebat, ne fame afficeretur ac ſiti, & nõ immortalitate illa abſoluta atq; indiſſolubili, ſed ligno uitæ à mortis neceſsitate prohibebat, atq; in iuuentutis flore retinebatur, nõ ſpiritale ſed animale fuiſſe nõ dubiũ eſt, nequaq; tamen moriturũ, niſi in dei prædicentis minantiſq; ſententiã delinquendo corruiſſet.
C Et alimẽtis quidem etiam extra paradiſum non negatis, à ligno tamẽ uitæ prohibitus, [c]tardius eſſet tempore uetuſtateq; finiẽdus, in ea duntaxat uita, quam in corpore licet animali donec ſpiritale obedientię merito fieret, poſſet in paradiſo niſi peccaſſet habere perpetuã. Quapropter etiam ſi mortẽ iſtam manifeſtam, qua fit animæ à corpore ſeparatio, intelligamus ſimul ſignificatã, in eo q̃d deus dixerat: [d]Qua die ederitis ex illo, morte moriemini: non ideo debet abſurdum uideri, quia non eo prorſus die à corpore ſunt ſoluti, quo cibum interdictum mortiferumq;
D ſumpſerunt. Eo quippe die mutata in deterius uitiataq; natura, atq; à ligno uitæ ſeparatione iuſtiſsima, mortis in eis etiam corporalis neceſsitas facta eſt, cum qua nos neceſsitate nati ſumus. Propter quod Apoſtolus non ait, corpus quidem moriturum eſt, propter peccatũ: ſed ait, corpus quidẽ mortuum eſt propter peccatum, ſpiritus aũt uita eſt propter iuſtitiam. Deinde ſubiungit; Si aũt ſpiritus eius qui ſuſcitauit Chriſtum à mortuis habitat in uobis, q̃ ſuſcitauit Chriſtum

stum à mortuis uiuificabit & mortalia corpora uestra, per inhabitantē spiritū eius in uobis. Tunc ergo erit corpus in spiritū uiuificantē, quod nunc est in animā uiuentē, & tamē mortuū dicit Apostolus, quia iam moriendi necessitate constrictū est. Tunc autē ita erat in animā uiuentē, quamuis nō in spiritum uiuificantē, ut tamen mortuū dici recte nō posset, quia nisi perpetratiōe peccati necessitatē moriēdi habere nō posset. Cùm uerò deus & dicendo: Adam ubi es? mortē significauerit animæ, quæ facta est illo deserente: & dicendo, Terra es, & in terrā ibis, mortem significauerit corporis, quæ illi fit anima decedēte: propterea de morte secunda nihil dixisse credendū est, quia occultam esse uoluit propter dispensationē testamēti noui, ubi secūda mors apertissime declarat, ut prius ista mors prima, quæ cōmunis est omnibus, proderet ex illo uenisse peccato, quod in uno cōmune factum est omnibus: mors uerò secunda non utique cōmunis est omnibus, propter eos qui secundū propositum uocati sunt sancti, quos antè præsciuit, & prædestinauit, sicut ait Apostolus, cōformes fieri imaginis filij sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus, quos à secunda morte per mediatorē dei gratia liberauit. In corpore ergo animali primū hominē factū, sicut Apostolus loquitur. Volens enim ab spiritali quod in resurrectione futurum est, hoc quod nūc est, animale discernere. Seminat, inquit, in corruptione, surget in incorruptione: seminat in contumelia, surget in gloria: seminat in infirmitate, surget in uirtute: seminat corpus animale, surget corpus spiritale. Deinde ut hoc probaret, si est, inquit, corpus animale, est & spiritale. Et ut quid esset corpus animale ostenderet, sic inquit, scriptū est: Factus est primus homo in animā uiuentē. Isto igit modo uoluit ostendere quid sit corpus animale, quāuis scriptura non dixerit de primo homine, qui est appellatus Adam, quando illa anima flatu dei creata est, & factus est homo in corpore animali, sed factus est homo in animā uiuentē. In eo ergo quod scriptum est: Factus est primus homo in animā uiuentem, uoluit Apostolus intelligi corpus hominis animale. spiritale autem quemadmodū intelligendum esset, ostendit addendo: Nouissimus autem

A Adam in spiritum uiuificantem: proculdubio Christū significans, qui iam ex mortuis ita resurrexit, ut mori omnino deinceps nō possit. Deinde sequitur & dicit: Sed nō primum quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale. Vbi multo apertius declarauit, se animale corpus insinuasse in eo quod scriptum est: Factum esse primū hominē in animam uiuentem: spiritale autē in eo quod ait, Nouissimus Adam in spiritū uiuificantem. Prius est enim animale corpus: quale habuit primus Adam, quamuis nō moriturum, nisi peccasset: quale nunc habemus &

B nos, hactenus eius mutata, uitiataque natura, quatenus in illo, postea quàm peccauit, effectū est, unde haberet iam moriendi necessitatē: quale pro nobis etiā Christus primitus habere dignatus est: non quidem necessitate, sed potestate: postea uerò spiritale, quale iā præcessit in Christo tanquam in capite nostro, secuturū est autem in membris eius ultima resurrectione mortuorū. Adiungit deinde Apostolus, duorum istorū hominum euidentissimā differentiam, dicens: Primus homo de terra terrenus, secundus homo de

C cælo cælestis. Qualis terrenus, tales & terreni: qualis cælestis, tales & cælestes. Et quomodo induimus imaginem terreni, induamus & imaginē eius qui de cęlo est. Hoc Apostolus ita posuit, ut nunc quidē in nobis secundū sacramentū regenerationis fiat: sicut alibi dicit: Quotquot in Christo baptizati estis, Christū induistis: re aūt ipsa tunc perficietur, cùm & in nobis quod est animale nascēdo, spiritale factum fuerit resurgendo. Vt enim eiusdē uerbis utar: Spe salui facti sumus. Induimus aūt imaginē terreni hominis propagatione pręuaricationis et mortis, quam nobis intulit generatio: sed indui

D mus imaginē cælestis hominis gratia indulgentiæ uitæque perpetuæ: quod nobis præstat regeneratio, non nisi per mediatorē dei & hominū, hominē Iesum Christum: quem cælestem hominē uult intelligi, quia de cælo uenit, ut terrenæ mortalitatis corpore uestiretur, quod cęlesti immortalitate uestiret. Cælestes uerò ideo appellat & alios, quia fiunt per gratiā membra eius: ut cum illis sit unus Christus, uelut caput & corpus. Hoc in eadē epistola euidētius ita ponit: Per hominē mors, & per hominē resurrectio mor-

tuorum

tuorum. Sicut enim in Adā omnes moriuntur, ita & in Christo omnes uiuificabuntur. Iā utiq; in corpore spiritali quod erit in spiritū uiuificantē: nō quia omnes qui in Adā moriunt, membra erunt Christi. Ex illis eñ multo plures secunda in æternū morte plectentur. Sed ideo dictū est omnes atq; omnes, quia sicut nemo corpore animali nisi in Adam morit, ita nemo corpore spiritali nisi in Christo uiuificatur. Proinde nequaq; putādum est, nos in resurrectione tale corpus habituros, quale habuit homo primus ante peccatū: neq; illud quod dictum est, Qualis terrenus, tales & terreni: secundū illud intelligendū est, quod factū est admissione peccati. Non enim existimandū est, eum prius q; peccasset spiritale corpus habuisse, et peccati merito in animale mutatū. Vt enim hoc putetur, parū attendūtur tanti uerba doctoris, qui ait, Si est corpus animale, est & spiritale: sicut scriptū est, Primus homo Adam factus est in animā uiuentē. Nunquid hoc post peccatū factum est cùm sit ista hominis prima cōditio, de qua beatissimus Apostolus ad corpus animale monstrandum, hoc testimonium legis assumpserat?

L. VIVES

a IN animam uiuentem factus.] Vel anima uiuēs, uel cum anima uiuente. Sed prius illud crebrius in sacris literis. b Spiritum uiuificantē.] Is est beatus, est iunctus iam deo: ut ea cōmunione quæ illi est cū deo, possit & ipse quoq; integritatē atq; immortalitatē corpori præbere. c Tardius esset tempore.] Ex uarijs lectionibus sic colligo legendum: A ligno tamē uitæ prohibitus tardius esset tempori uetustatiq; finiendus. Itaq; anima uiuens est quæ ipsa uiuit, spiritus uiuificans est, qui ipse dat uitā. d Qua die ederitis ex illo, &c.] Hieronymus in Genesin: Melius, inquit, interpretatus est Symmachus, mortalis eris. sed nos ex quo nascimur mori incipimus, ut Manilius ait:

Nascentes morimur, finisq; ab origine pendet.

Qualiter accipienda sit uel illa insufflatio, in qua primus homo factus est in animā uiuentē, uel illa quam dominus fecit, dicens: Accipite spiritum sanctum. Cap. XXIIII

VNDE & illud parum considerate quibusdam uisum est, in eo quod legitur: Inspirauit deus in faciem eius spiritum uitę, & factus est homo in animam uiuentem:[a] non tunc animam primo homini datam, sed eam quæ iam inerat spiritu sancto uiuificatā. Mouet enim eos, quod dominus Iesus posteaquā resurrexit à mor-

A tuis, insufflauit, dicens discipulis suis: Accipite spiritū sanctum. Vnde tale aliquid existimant factum, quale tunc factum est, quasi & hic secutus Euangelista dixerit: Et facti sunt in animam uiuentem. Quod quidem si dictum esset, hoc intelligeremus, quod animarum quædā uita sit spiritus dei, sine quo animæ rationales mortuæ deputandę sunt, quamuis earum præsentia uiuere corpora uideantur. Sed non ita factum, quando est conditus homo, satis ipsa libri uerba testantur, quæ ita se habent:[b] Et formauit deus hominem puluerem de terra. Quod quidam
B planius interpretandum putantes dixerūt, Et finxit deus hominē de limo terræ: quoniam superius dictum fuerat, Fons autem ascendebat de terra, & irrigabat omnem faciem terræ: ut ex hoc limus intelligendus uideretur, humore scilicet terraq; concretus. Vbi enim hoc dictum est, continuo sequitur, Et formauit deus hominem puluerem de terra: sicut Græci codices habent,[d] unde in Latinam linguam scriptura ipsa conuersa est. Siue autem formauit, siue finxit, quis dicere uoluerit, quod Græcè dicitur ἔπλασεν, ad rem nihil interest,[e] magis tamen
C proprie dicitur finxit. Sed ambiguitas uisa est deuitanda eis, qui formauit dicere maluerunt, eo quod in Latina lingua illud magis obtinuit consuetudo,[f] ut hi dicantur fingere, qui aliquid mendacio simulante componunt. Hunc igitur formatum hominem de terræ puluere, siue limo, erat enim puluis humectus: hunc inquam, ut expressius dicam, sicut scriptura locuta est, puluerem de terra, animale corpus factum esse docet Apostolus, cùm animam accepit. Et factus
D est iste homo in animam uiuentem: id est, formatus iste puluis factus est in animam uiuentem. Iam, inquiunt, habebat animam, alioquin non appellaretur homo: quoniam homo non est corpus solum, uel anima sola, sed qui ex anima cōstat & corpore. Hoc quidē uerū est, q; non totus homo, sed pars melior hominis anima est: nec totus homo corpus, sed inferior hominis pars est. Sed cùm est utrunq; coniunctū simul, habet hominis nomē, quod tamē singula non amittunt, etiā cū de singulis loquimur. Quis eñ dicere prohibeẽ quotidiani quadā lege sermonis, homo ille defunctus est, & nūc in re-

quie eſt uel in pœnis, cùm de anima ſola poſſit hoc dici: & illo aut illo loco homo ille ſepultus eſt, cùm hoc niſi de ſolo corpore nõ poſsit intelligi? an dicturi ſunt, ſic loqui ſcripturã non ſolere diuinã? Imò uerò illa ita nobis in hoc atteſtatur, ut etiã cùm duo iſta coniuncta ſunt, & uiuit homo, tamen etiã ſingula hominis uocabulo appellet, animam ſcilicet interiorẽ hominẽ, corpus uerò exteriorem hominem uocans, tanq; duo ſint homines, cùm ſimul utrumq; ſit homo unus. Sed intelligendũ eſt, ſecundum quid dicatur homo ad imaginem dei, & homo de terra atq; iturus in terrã. Illud enim ſecundũ animam rationalem dicitur, qualẽ deus inſufflando uel ſi cõmodius dicitur, inſpirãdo indidit homini, id eſt hominis corpori: hoc aũt ſecundum corpus, qualem hominẽ deus finxit ex puluere, cui data eſt anima ut fieret corpus animale, id eſt homo in animã uiuentẽ. quapropter in eo quod dominus fecit, quando inſufflauit dicens: Accipite ſpiritũ ſanctum: nimirũ hoc intelligi uoluit, q; ſpiritus ſanctus non tantũ ſit patris, uerumetiã unigeniti ipſius ſpiritus. Idẽ ipſe quippe ſpiritus eſt patris & filij, cum quo eſt trinitas pater & filius & ſpiritus ſanctus, nõ creatura, ſed creator. Neq; enim flatus ille corporeus de carnis ore procedẽs ſubſtantia erat ſpiritus ſancti atq; natura, ſed potius ſignificatio, qua intelligeremus, ut dixi, ſpiritum ſanctum patri eſſe filioq; cõmunem: quia nõ ſunt eis ſingulis ſinguli, ſed unus amborum eſt. Semper autem iſte ſpiritus in ſcripturis ſanctis Græco uocabulo πνεῦμα dicitur, ſicut eum et hoc loco dominus appellauit, quando eũ corporalis ſui oris flatu ſignificans, diſcipulis ſuis dedit: & locis omnibus diuinorum eloquiorum non mihi aliter unquam nuncupatus occurrit. Hic uerò, ubi legitur: Et finxit deus hominem puluerẽ de terra, & inſufflauit ſiue inſpirauit in faciẽ eius ſpiritũ uitæ:[a] non ait Græcus πνεῦμα, quo ſolet dici ſpiritus ſanctus, ſed πνοὴν: quod nomẽ in creatura q̃ in creatore frequentius legitur: unde nõnulli etiam Latini propter differentiam, hoc uocabulum non ſpiritum, ſed flatum appellare maluerunt. Hoc enim eſt in Græco, etiam illo loco apud Eſaiã, ubi deus dicit:[b] Omnem flatum ego feci, omnem animam ſine dubitatione ſignificãs. Quod ita-

A que Græcè πνοὴ dicitur, noſtri aliquando flatum, aliquando ſpiritum, aliquãdo inſpirationem uel aſpirationem,[a] aliquando etiã animam interpretati ſunt, πνεῦμα uerò nunquam niſi ſpiritum: ſiue hominis, de quo ait Apoſtolus: Quis enim ſcit hominum quæ ſunt hominis, niſi ſpiritus hominis q in ipſo eſt? Siue pecoris, ſicut in Solomonis libro ſcriptum eſt: Quis ſcit ſi ſpiritus hominis aſcendat ſurſum in cælum, & ſpiritus pecoris deſcẽdat deorſum in terram? Siue iſtum corporeum, qui etiam uentus dicitur: nam eius hoc nomen eſt, ubi in Pſalmo canitur:
B Ignis, grando, nix, glacies, ſpiritus tempeſtatis. Siue iam nõ creatum, ſed creatorem, ſicut eſt de quo dicit dominus in Euangelio: Accipite ſpiritum ſanctum: eum corporeo ſui oris ſignificans flatu: & ubi ait: Ite baptizate omnes gentes in nomine patris & filij & ſpiritus ſancti: ubi ipſa trinitas excellentiſsime & euidentiſsime cõmendata eſt. Et ubi legitur: Deus ſpiritus eſt. Et alijs plurimis ſacrarum literarum locis. In his quippe omnibus teſtimonijs ſcripturarũ, quantum ad Græcos attinet, non πνοὴν uidemus
C ſcriptum eſſe, ſed πνεῦμα: quantum autem ad Latinos non flatum, ſed ſpiritum. Quapropter in eo quod ſcriptum eſt, Inſpirauit; uel ſi magis proprie dicendum eſt, Inſufflauit in faciẽ eius ſpiritũ uitæ: ſi Græcus non πνοὴν, ſicut ibi legitur, ſed πνεῦμα poſuiſſet, nec ſic eſſet conſequens, ut creatorẽ ſpiritũ, qui proprie dicitur in trinitate ſpiritus ſanctus, intelligere cogeremur: quãdoquidem πνεῦμα, ut dictũ eſt, nõ ſolũ de creatore, ſed etiã de creatura dici ſolere manifeſtum eſt. Sed cùm dixiſſet, inquiũt, ſpiritũ, nõ adderet uitæ, niſi illũ ſpiritũ ſanctũ uellet intelli-
D gi. Et cũ dixiſſet: Factus eſt homo in animã: nõ adderet, uiuentẽ, niſi animæ uitã ſignificaret, quæ illi diuinitus impertitur dono ſpiritus dei. Cùm enim uiuat anima, inquiunt, proprio ſuo uitæ modo, quid opus erat addere uiuentẽ, niſi ut ea uita intelligeretur, quæ illi per ſpiritũ ſanctũ datur? Hoc quid eſt aliud niſi diligẽter ꝓ humana ſuſpicione cõtendere, & ſcripturas ſanctas negligenter attendere? Quid enim magnũ erat nõ ire longius, ſed in eodẽ libro ipſo paulò ſuperius legere: Producat terra animã uiuentẽ: quando animantia terreſtria cuncta creata ſunt?

Deinde

Deinde aliquãtis interpositis, in eodẽ tamẽ ipso libro quid magnũ erat aduertere quod scriptũ est, Et omnia quæ habẽt spiritũ uitę, & omnis qui erat super aridã mortuus est: cũ insinuaret omnia quæ uiuebant in terra periisse diluuio? Si ergo & animã uiuentẽ, et spiritũ uitæ etiã in pecoribus inuenimus: sicut loqui diuina scriptura cõsueuit: & cùm hoc quoq; loco ubi legitur, omnia quæ habent spiritum uitæ, nõ Græcus πνεῦμα, sed πνοὴν dixerit: cur nõ dicimus, quid opus erat ut adderet, uiuentẽ, cũ anima nisi uiuat esse nõ possit? Aut quid opus erat ut adderet, uitę, cũ dixisset spiritũ? Sed intelligimus spiritũ uitæ, & animã uiuentẽ scripturã suo more dixisse, cũ animalia, id est corpora animata uellet intelligi, quib. inesset per animã perspicuus iste etiam corporis sensus. In hominis aũt cõditione obliuiscimur, quemadmodũ loqui scriptura consueuerit, cùm suo prorsus more locuta sit: quo insinuaret hominẽ etiã rationali anima accepta, quã nõ sicut aliarũ carniũ aquis & terra producẽtibus, sed deo flante creatã uoluit intelligi: sic tamẽ factum, ut in corpore animali quod fit anima in eo uiuẽte, sicut illa animalia uiueret, de quib. dixit: Producat terra animã uiuentẽ: & quę itidẽ dixisset habuisse in se spiritũ uitæ: ubi etiã in Græco nõ dixit πνεῦμα, sed πνοὴν: nõ utiq; spiritũ sanctũ, sed eorum animã tali exprimẽs nomine. Si enim dei flatus, inquiũt, dei ore exisse intelligitur, quẽ si animã crediderimus, cõsequẽs erit, ut eiusdem fateamur esse substantiæ, parẽq; illius sapiẽtiæ, quæ dicit: Ego ex ore altissimi prodiui. Nõ quidẽ dixit sapiẽtia ore dei efflatã se fuisse, sed ex eius ore prodisse. Sicut autẽ nos possumus, nõ de nostra natura qua homines sumus, sed de isto aere circũfuso, quẽ spirãdo ac respirãdo ducimus ac reddimus, flatum facere cùm sufflamus: ita omnipotẽs deus nõ de sua natura, neq; de subiacẽti creatura, sed etiã de nihilo potuit facere flatũ, quẽ corpori hominis inserendo inspirasse uel insufflasse conuenientissime dictus est, incorporeus incorporeũ, sed immutabilis mutabilẽ: quia nõ creatus creatũ. Veruntamen ut sciant isti, qui de scripturis loqui uolunt, et scripturarũ locutiones nõ aduertũt: non hoc solum dici exire ex ore dei, quod est æqualis eiusdemq; naturę, audiant, uel legant, quod deo dicente scriptũ est: Quoniã tepidus es, & neq; calidus neq; frigidus, incipiam te euomere ex ore meo. Nulla itaq; causa est, cur apertissime loquẽti resistamus Apostolo, ubi ab spiritali corpore corpus animale discernens, id est ab illo, in quo futuri sumus, hoc in quo nũc sumus, ait, Seminatur corpus animale, surget corpus spiritale: si est corpus animale, est & spiritale, sicut scriptũ est, Factus est primus homo Adam in animam uiuentem, nouissimus Adam in spiritum uiuificantẽ: sed nõ primum quod spiritale est, sed quod animale, postea quod spiritale. Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis. Qualis terrenus, tales & terreni: qualis cælestis, tales & cælestes. Et quomodo induimus imaginem terreni, induamus & imaginẽ eius qui de cęlo est. De quibus omnibus apostolicis uerbis superius locuti sumus. Corpus igitur animale, in quo primũ hominẽ Adam factũ esse dicit Apostolus, sic erat factum, non ut mori omnino nõ posset, sed ut nõ morereẽ nisi homo peccasset. Nam illud quod spiritu uiuificãte spiritale erit & immortale, mori omnino nõ poterit: sicut anima creata est immortalis, quæ licet peccato mortua perhibeatur carẽs quadam uita sua, hoc est dei spiritu, quo etiã sapiẽter & beate uiuere poterat: tamẽ propria quadam, licet misera uita sua nõ desinit uiuere: quia immortalis est creata. Sicut etiam desertores angeli, licet secundum modum quendã mortui sint peccando: quia fontẽ uitæ deseruerũt, qui deus est, quem potando, sapienter beateq; poterant uiuere: tamen non sic mori potuerunt, ut omnino desisterent uiuere atq; sentire: quoniam immortales creati sunt, atq; ita in secundam mortem post ultimum præcipitabuntur iudicium, ut nec illic uita careant: quandoquidem etiam sensu cùm in doloribus futuri sunt, nõ carebunt. Sed homines ad dei gratiam pertinẽtes ciues sanctorum angelorum in beata uita manentium, ita spiritalibus corporibus induẽtur, ut neq; peccent amplius, neq; moriantur: ea tamen immortalitate uestiti, quæ sicut angelorũ nec peccato possit auferri: natura quidẽ manente carnis, sed nulla omnino carnali corruptibilitate uel tarditate remanẽte. Sequitur autem quæstio necessario pertractanda, & do

mino

mino deo ueritatis adiuuãte soluenda. Si libido membrorũ inobediẽtiũ ex peccato inobediẽtiæ in illis primis hominibus cùm illos diuina gratia deseruisset, exorta est: unde in suã nuditatẽ oculos aperuerunt, id est, eam curiosius aduerterũt: & quia impudẽs motus uolũtatis arbitrio resistebat, pudẽda texerũt: quomodo essent filios propagaturi, si ut creati fuerant, sine præuaricatione mansissent. Sed quia & liber iste claudendus est, nec tanta quæstio in sermonis angustias coartanda, in eum qui sequitur cõmodiore disputatione differatur.

L. VIVES

a NOn tunc animam primo homini datam.] Hæc fuit Manichæorum opinio, ut ipse Augustinus disputat, libro secundo de Genesi contra Manichæos, cap. 8. b Et formauit deus hominẽ puluerẽ de terra.] Septuaginta sic uerterunt: καὶ ἔπλασεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς. Et finxit deus hominẽ puluere de terra sumpto. Suspicor hoc Augustini loco deesse unum uerbum, ut sit: Finxit deus hominem puluerẽ capiẽs de terra. Aut in ablatiuo, puluere capto de terra. Nam Laurini codex puluere habet. Tametsi in Targo Chaldæo legit: Creauit deus hominẽ puluerẽ de terra, ut est in Biblijs, quæ linguis quatuor edi curauit Cardinalis Xithenus, qui Croium meum præcessit, adiutus cùm ab alijs doctis nõnullis, tum præcipue, quantum ad Græcitatem attinet, ab Ioanne Vergara uiro eruditione tam rara, quàm uulgo incognita: & quod eam ad rem permagni referebat, iudicio sanissimo, ac suprà quàm dici possit exacto. Horum Pentateuchum accommodauit mihi eximius sui ordinis uir Ludouicus Coronellus theologus, passusq; est se libro in primis sibi necessario iam diu carere, dum publicæ utilitati, cui hoc quicquid est operis, à nobis elaboratur, seruiret. c Et finxit deus hominem de limo terræ.] Sic Hieronymus.

d Vnde in Latinã linguã scriptura.] Ostendit olim usas ecclesias Latinas interpretatione Latina ex Septuaginta uersa, nõ hac Hieronymi, ut mirer esse qui tantum nefas existiment translationes attingi, modo sobriè ac prudenter fiat. e Magis tamen propriè dicitur, finxit.] Sic enim dicũt πλάττειν apud Græcos, ut nos de his loquimur, qui luto aliquid efficiũt, quod fingi uocatur. Eoq; uocabulo etiam in condendis hominibus magni autores utunt, ut Salustius: Pecora natura prona, atq; uentri obedientia finxit. Et apud Ciceronẽ pro Murena de Catone Minore: Finxit enim te ipsa natura ad honestatẽ, grauitatẽ, temperantiã, magnitudinẽ animi, iustitiã, ad omnes deniq; uirtutes magnũ hominẽ & excelsum: & formare certe nescio an in alia inueniat mẽteq; formam dare. f Vt hi dicant fingere.] Si quis hoc tẽpore de uerbis in opere theologico sic dissereret, pro grãmatico reijceretur. Augustinũ uetustas sua tuet, qui si reuiuisceret cum Paulo, certe ille contemptui esset theoreticulus aut grammaticulus. Paulus uerò uel insanire, uel hæreticus uideret. g Nõ ait Græcus πνεῦμα, &c. πνοὴν.] Chaldæũ habet: Et inspirauit in faciem eius animam uitæ, & factus est homo in spiritum loquentẽ. Augustinus satis ex hoc loco declarat, quanti sit momenti ad omnes artes disciplinasq; intelligendas uera & germana uocabulorũ cognitio. h Omnẽ flatũ ego feci.] Vulgo legimus, Spiritus à facie mea egrediet, & flatus ego faciã: Esaiæ 57. Lxx. uerò πνεῦμα γὰρ παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ πνοὴν πᾶσαν ἐγὼ ἐποίησα. Animũ & animã pro aere & flatu multi Latinorũ posuerunt. Pro aere Vergil. Semina terrarumq; animæq; marisq; fuissent.
Pro flatu & anhelitu Cicero in Aca. Si unus & simplex, utrum sit ignis, an anima, an sanguis? Et Terẽtius: Compressi animam. Et Plautus: Fœtet anima uxoris tuæ. Et Plinius: Anima leonis uirus graue, ursi pestilens.

i Aliquando etiam animã.] Hic locus longe aliter scribitur in codice Brugeñ. nempe sic: quando uerò dei dicitur, interpretati sunt πνεῦμα. πνοὴ uerò nunquã nisi spiritum etiam: sed mihi magis placet uulgatior lectio, nec potest aliter congruere. nam in Ecclesiaste, & locis, quæ ex sacris literis adducit, πνεῦμα est Græcè, non πνοή. k Non sicut aliarũ carniũ aquis & terra producentibus.] Si dicamus sensisse Augustinũ hominis animã non in corpore generari, sed foris à deo immitti: quod uidetur Aristoteles in libris De generatione animalium uoluisse, cùm eam ait foris uenire, & foras abire: ea sententia multi recentiores damnantur, & in primis S. Thomas. Sin intelligamus non eodem modo generari hanc, qua mortales, quod illæ ui materiæ ita habitæ trahant, rationalis diuinitus ibi creetur, nulla materia potente illam in se uirtute sua ingignere: tunc cõmune hoc erit cum omnibus, atq; in hunc modum dictum illud Aristotelis acciperẽt: quod profecto cõuenire nec dicto eius uidetur, cùm foris dicit uenire: nec dogmatis qui immortale esse ingenitum contendit: si modo explorata est Aristotelis de anima nostra sententia, de quo uideo inter ueteres interpretes magnopere dubitari.

l Vt eiusdem fateamur esse substantiæ.] Humanam animam de substantia esse dei nõ solum gentiliũ plerique philosophorũ existimarunt, sicut aliàs est per nos ostensum, sed ex Christianis nonnulli: nec solum hæretici, ut Priscillianistæ, & alij nonnulli, sed homo Christiano pectore Lactantius, nõ quòd in hoc uel à me, uel à quoquã rectius sapiẽte comprobetur, sed quòd magno in Christum ardore uidebatur flagrare. Neq; enim ob unũ aut alterum erratum auersatur tendentẽ ad se Christus: præsertim ubi mẽs inifta semper est in scopũ illũ ueræ pietatis. Verba Lactantij hæc sunt lib. 2. Institut. diuin. Ficto enim corpore spirauit ei animã de uitali fonte spiritus sui, qui est perennis. Quibus uelle uidetur animam de spiritu dei in hominem demanasse.

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM XIIII.

DIVI

Per inobedientiã primi hominis in secundæ mortis perpetuitatẽ ruituros omnes fuisse, nisi multos dei gratia liberaret. Cap. I

DIXIMVS iam in superiorib. libris, ad humanũ genus non solum naturę similitudine sociandum, uerumetiam quadam cognationis necessitudine in unitatem concordẽ pacis uinculo colligandum, ex homine uno deũ uoluisse homines instituere: neque hoc genus fuisse in singulis quibusq; moriturũ, nisi duo primi, quorum creatus est unus ex nullo, alter ex illo, id inobediẽtia meruissent: à quibus admissum est tã grande peccatũ, ut in deterius eo natura mutaretur humana, etiã in posteros obligatione peccati & mortis necessitate transmissa. Mortis aũt regnũ in homines usq; adeò dominatũ est, ut omnes in secundã quoq; mortẽ, cuius nullus est finis, pœna debita præcipites ageret, nisi inde quosdã [1] indebita dei gratia liberaret: ac per hoc factum est, ut cùm tot tantæq; gẽtes per terrarum orbem diuersis ritibus moribusq; uiuentes, multiplici linguarũ, armorũ, uestiũ sint uarietate distinctæ: non tamen amplius quàm duo quædam genera humanæ societatis existerent, quas ciuitates duas secundũ scripturas nostras merito appellare possumus. Vna quippe est hominum secundum carnem, altera secundum spiritum uiuere in sui cuiusq; generis pace uolentium: & cùm id quod expetunt assequuntur, in sui cuiusq; generis pace uiuentium.

IOANNIS LVDOVICI

VIVIS VALENTINI IN XIIII. librum De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini Commentarij.

Gratia I Indebita dei gratia.] Nemini enim debet deus, ideoq; gratia in uno sensu dicitur, quòd gratis detur: in altero, quòd gratũ faciat eũ, cui adhæserit. Paulus ad Rom. xi. Quis dedit illi prior, & retribuetur ei? Nam si deberet, nõ faceret, sed referret gratiã. Et ad Titũ idem Apostolus: Non ex operibus iustitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum misericordiam suam saluos nos fecit.

De uita carnali, quę nõ ex corporis tantũ, sed etiã ex animi sit intelligenda uitijs. Cap. II

PRIVS ergo uidendum est, quid sit secundum carnem, quid secũdum spiritũ uiuere. Quisquis enim hoc quod diximus prima fronte inspicit, uel nõ recolens, uel minus aduertens quemadmodum scripturæ sanctæ loquãtur, potest putare philosophos quidem Epicureos secundum carnem uiuere: quia summum bonum hominis in corporis uoluptate posuerunt: & si qui alij sunt, q̃ quoquo modo corporis bonũ summũ bonum esse hominis opinati sunt: & omne eorum uulgus qui nõ aliquo dogmate, uel eo modo philosophantur, sed procliues ad libidinẽ, nisi ex uoluptatibus, quas corporeis sensibus capiũt, gaudere nesciunt. Stoicos autem qui summũ bonũ hominis in animo ponũt, secundum spiritum uiuere: quia & hominis animus quid est nisi spiritus? Sed sicut loquitur scriptura diuina, secundum carnẽ uiuere utriq; monstrantur. Carnem quippe appellat, non solũ corpus terreni atq; mortalis animantis: ueluti cùm dicit: Non omnis caro eadem caro, sed alia quidem hominis, alia autem caro pecoris, alia uolucrum, alia piscium: sed alijs multis modis significatione huius nominis utitur, inter quos uarios locutionis modos, sæpe etiã ipsum hominẽ, id est naturam hominis carnẽ nuncupat, modo locutionis à parte totum significans, quale est: Ex operibus legis non iustificabit omnis caro. Quid em̃ hic uoluit intelligi, nisi omnis homo? quod apertius paulò pòst ait: In lege nemo iustificabitur. Et ad Galatas: Scientes quia nõ iustificabitur omnis homo ex operibus legis. Secundum hoc intelligitur, Et uerbum caro factum est: id est homo. Quod non rectè accipientes quidam, [2] putauerũt Christo humanam animam defuisse. Sicut enim à toto pars accipitur, ubi Mariæ Magdalenæ uerba in Euangelio leguntur dicentis, Tulerũt dominũ meum, et nescio ubi posuerũt eum: cùm de sola Christi carne loqueretẽ, quã sepultam

A pultam de monumēto putabat ablatā: ita & à parte totū carne nominata intelligitur homo: sicut ea sunt quæ suprà commemorauimus. Cùm igit̃ multis modis, quos perscrutari & colligere longū est, diuina scriptura nūcupet carnē: quid sit secundū carnē uiuere: quod profectò malū est, cū ipsa carnis natura nō sit malū, ut indagare possimus, inspiciamus diligēter illū locū epistolæ Pauli apostoli, quā scripsit ad Galatas, ubi ait: Manifesta aūt sunt opera carnis, quę sunt adulteria, fornicationes, immūdicię, luxurię, idolorū seruitus, ueneficia, inimicitiæ, contētiones, æmulationes, [b] animositates, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico uobis, sicut & prædixi: quoniā qui talia agūt, regnū dei nō possidebūt. Iste totus epistolæ Apostolicę locus, quantū ad rem pręsentē satis esse uidebit̃, consideratus poterit hāc dissoluere quęstionē, quid sit secundū carnē uiuere. In operibus namq; carnis, quæ manifesta esse dixit, eaq; cōmemorata dānauit, nō illa tantùm inuenimus, quæ ad uoluptatē pertinēt carnis: sicuti sunt fornicationes, immūdicię, luxurię, ebrietates, comessationes: uerū etiā illa quibus animi uitia demonstrant̃ à uoluptate carnis aliena. Quis enim seruitutem quę idolis exhibet̃, ueneficia, inimicitias, cōtentiones, ęmulationes, animositates, dissensiones, hæreses, inuidias, nō potius intelligat animi uitia esse q̃ carnis? Quādoquidē fieri potest, ut propter idololatriā uel hæresis alicuius errorē à uoluptatib. carnis tēperetur: & tamē etiā tunc homo quamuis carnis libidines continere atq; cohibere uideatur, secundum carnē uiuere hac Apostolica autoritate cōuincitur: & in eo q̃ abstinet à uoluptatibus carnis, damnabilia opera carnis agere demonstrat̃. Quis inimicitias nō in animo habeat: aut quis ita loquit̃, ut inimico suo, uel quē putat inimicū, dicat: malā carnē, ac non potius, malū animū habes aduersum me? Postremo sicut carnalitates, ut ita dicam, si quis audisset, nō dubitaret carni tribuere: ita nemo dubitat animositates ad animū pertinere. Cur ergo hęc omnia & his similia, doctor gentiū in fide & ueritate opera carnis appellat, nisi quia eo locutionis modo quo totū significat̃ à parte, ipsum hominem uult nomine carnis intelligi?

August.

L. VIVES

a Pvtauerunt Christo humanā animā defuisse.] Hic fuit error Apollinaristarū, ut ipse docet in Euāgelium Ioannis, & sermone contra Arrium, & libro 83. Quæstionum. Idem putarūt Cerdoniani, & Apellitæ de erroribus ad Quoduultdeū. b. Animositates.] θυμοί, animi, irę, sic Hieronymus legit: sed Latinè quoq; animi pro ira ponuntur, ut apud Salustium: Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quintiū, uidistis. Hinc animosus & animositas. Animosos Euros dixit Vergilius, quasi iracundos. Animositate pro ira utitur Macrob. 2. De somnio Scip. Porrò hæc ira quæ est θυμός est ὀξὺς, καὶ ὀλιγοχρόνιος; quod Cicero sic finit: Excandescentia est ira nascens, & modò desistens, quæ θύμωσις Græcè dicitur. Postea in dicto Pauli sequit̃, rixæ, quod Augustinus non addidit ἐριθεῖαι.

B Peccati causam ex anima, non ex carne prodisse, & corruptionē ex peccato contractā, non peccatum esse, sed pœnam. Cap. III

QVOD si quisquam dicit, carnē causam esse in malis morib. quorumcunq; uitiorū, eo q̃ anima carnē affecta sic uiuit: profectò nō uniuersam hominis naturā diligenter aduertit. Nam corpus quidem corruptibile aggrauat animā. Vnde etiā idem Apostolus agēs de hoc corruptibili corpore, de quo paulò antè dixerat, Etsi exterior homo noster corrūpitur: C Scimus, inqt, quia si terrena nostra domus habitationis dissoluatur, ædificationē habemus ex deo domū non manufactā ęternā in cælis. Etenim in hoc ingemiscimus habitaculum nostrū quod de cælo est superindui cupiētes: si tñ induti, nō nudi inueniamur. Etenim qui sumus in hac habitatione, ingemiscimus grauati: eo q̃ nolumus spoliari, sed superuestiri, ut absorbeatur mortale à uita. Et aggrauamur igit̃ corruptibili corpore, & ipsius aggrauationis causam, nō naturam, substantiamq; corporis, sed eius corruptionē sciētes, D nolumus corpore expoliari, sed eius immortalitate superuestiri. Et tunc ergo erit corpus, sed quia corruptibile non erit, nō aggrauabit. Aggrauat ergo nūc animā corruptibile, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantē. Veruntamen qui omnia animæ mala ex corpore putant accidisse, in errore sunt. [a] Quamuis enī Vergilius Platonicam uideatur luculentis uersibus explicare sententiam, dicens:

Igneus est ollis uigor, & cælestis origo
Seminib. quantū nō noxia corpora tardāt,
Terrenisq; hebetant artus, moribundaq; membra:

H omnesq;

omnesq́ illas notiſsimas quatuor animi perturbationes, [b]cupiditatẽ, timorẽ, lętitiã, triſtitiam, quaſi origines omniũ peccatorũ atq; uitiorum uolens intelligi ex corpore accidere, ſubiungat & dicat: (nec auras Hinc metuunt, cupiũtq;, dolent, gaudẽtq;: Suſpiciunt, clauſæ tenebris & carcere cęco: tñ aliter ſe habet fides noſtra. Nã corruptio corporis quę aggrauat animam nõ peccati primi eſt cauſa, ſed pœna: nec caro corruptibilis animã peccatricẽ, ſed aĩa peccatrix fecit eſſe corruptibilẽ carnẽ. Ex qua corruptione carnis licet exiſtãt quędã incitamẽta uitiorũ, & ipſa deſideria uitioſa: nõ tñ omnia uitę iniquę uitia tribuenda ſunt carni, ne ab his omnib. purgemus diabolum, qui nõ habet carnẽ. [c]Etſi eñ diabolus fornicator uel ebrioſus, uel ſi quid aliud huiuſmodi mali eſt q̃d ad carnis pertinet uoluptates, nõ poteſt dici, cũ ſit etiã taliũ peccatorũ ſuaſor & inſtigator occultus: eſt tamẽ maxime ſuperbus atq; inuidus. Quæ illũ uitioſitas ſic obtinuit, ut propter hãc eſſet in carcerib. caliginoſi huius aeris æterno ſupplicio deſtinatus. Hæc aũt uitia quę tenẽt in diabolo principatũ, carni tribuit Apoſtolus, quã certũ eſt diabolũ nõ habere. dicit eñ inimicitias, cõtentiones, æmulationes, animoſitates, inuidias, opera eſſe carnis: quorũ omniũ malorũ caput atq; origo ſuperbia eſt, quæ ſine carne regnat in diabolo. Quis aũt illo eſt inimicitior ſanctis? Quis aduerſus eos contentioſior, animoſior, & magis æmulus atq; inuidus inuenit? Et hæc oĩa cũ habeat ſine carne, quõ ſunt opera carnis: niſi quia opa ſunt hominis, quẽ ſicut dixi, nomine carnis appellat? Nõ eñ habẽdo carnẽ, quã nõ habet diabolus, ſed uiuẽdo ſecundũ ſeipſum, hoc eſt ſecundũ hominẽ: factus eſt homo ſimilis diabolo: quia & ille ſecundũ ſeipſum uiuere uoluit, quãdo in ueritate nõ ſtetit: ut non de dei, ſed de ſuo mendaciũ loquerẽt, qui non ſolũ mendax, uerumetiã mẽdacij pater eſt: Primus eſt quippe mentitus, & à quo peccatum, ab illo cœpit eſſe mendacium.

L. VIVES

a QVamuis enim.] Nõ magis Platonicã, q̃ Pythagoricã: etſi in multis eidẽ omnino ſunt. Ratio huius totius rei lib. 8. eſt mihi ſat multis expoſita.

b Cupiditatẽ, ti.] Quatuor ponunt principes animi affectus: ut Cic. in Tuſc. quæſt. docet, duo iucũdi, totidẽ triſtes: ex iucũdis unus ad præſentes res ſpectat, lætitia, quæ eſt opinio boni præſentis: alter ad futuras: libido, A opinio boni futuri, quã per cupiditatẽ hic intelligi uult. ex triſtib. triſtitia opinio mali præſentis: timor opinio futuri mali. Ex his quẽadmodũ affectus cæteri proficiſcanť, nẽpe inuidẽtia, æmulatio, obtrectatio, miſericordia, angor, luctus, mœror, ærũna, dolor, lamẽtatio, ſolicitudo, moleſtia afflictatio, deſperatio ex triſtitia. Tũ pigritia, pudor, error, pauor, exanimatio, cõturbatio, formido ex timore. Iam maleuolentia lætãs animo alieno, delectatio, iactatio ex lætitia. Hinc ira, excandeſcentia, odium, inimicitia, diſcordia, indigentia, deſiderium ex cupiditate: idem Cic. 4. Tuſc. declarat.

c Etſi enim diabolus fornicator.] De hoc poſtea.

Quid ſit ſecundum hominem, quid'ue ſecundum deum uiuere. Cap. IIII

VM ergo uiuit homo ſecundũ hominẽ, non ſecundũ deũ, ſimilis eſt diabolo: quia nec angelo ſecundũ angelũ, ſed ſecundũ deũ uiuendũ fuit, ut ſtaret in ueritate, et ueritatẽ de illius, nõ de ſuo mendaciũ loquereť. nã & de homine alio loco idem Apoſtolus ait: Si aũt ueritas dei in meo mẽdacio abũdauit. Meum dixit mẽdaciũ, ueritatẽ dei. Cũ itaq; uiuit homo ſecundũ ueritatẽ, nõ uiuit ſecundũ ſeipſum, ſed ſecundũ deũ. Deus eſt enim q̃ dixit: Ego ſum ueritas. Cũ uerò uiuit ſecundũ ſeipſum, hoc eſt ſecundũ hominẽ, nõ ſecundũ deũ, profectò ſecundũ mendaciũ uiuit: nõ quia homo ipſe mẽdaciũ eſt, cũ ſit eius autor & creator deus, qui nõ eſt utiq; autor creatorq́ mẽdacij, ſed quia homo factus eſt rectus, ut nõ ſecundũ ſeipſum, ſed ſecundũ eum à q̃ factus eſt uiueret; id eſt illius potius q̃ ſuã faceret uoluntatẽ: nõ aũt ita uiuere, quemadmodũ eſt factus ut uiueret, hoc eſt mendaciũ. [a]Beatus quippe uult eſſe, etiam nõ ſic uiuẽdo ut poſsit eſſe. [b]Quid eſt hac uoluntate mendacius? Vnde nõ fruſtra dici poteſt, omne peccatũ eſſe mendaciũ. Nõ enim fit peccatũ, niſi ea uoluntate, qua uolumus ut bene ſit nobis, uel nolumus ut male ſit nobis. Ergo mẽdaciũ eſt quod cũ fiat, ut bene ſit nobis, hinc potius male eſt nobis: uel cũ fiat ut melius ſit nobis, hinc potius peius eſt nobis. Vnde hoc, niſi quia de deo poteſt bene eſſe homini, quẽ delinquẽdo deſerit: nõ de ſeipſo, ſecundũ quem uiuẽdo delinquit? Quod itaq; diximus, hinc extitiſſe ciuitates duas diuerſas inter ſe atq; cõtrarias: q̃ alij ſecundũ carnẽ, alij ſecundũ ſpiritũ uiuerẽt: poteſt etiam iſto modo dici, q̃ alij ſecundũ hominẽ, alij ſecundũ deũ uiuãt. Apertiſsime q̃ppe Paulus ad Corinthios dicit: Cũ enim inter uos ſint

sint æmulatio & contentio, nónne carnales estis, & secundū hominē ambulatis? Quod ergo est ambulare secundū hominē, hoc est esse carnalem: q̃ à carne, id est à parte hominis minore, intelligit̃ homo. Eosdē ipsos q̃ ppe dixit superius animales, q̃s postea carnales, ita loquēs: [c]Quis eñ scit, inquit, hominū quę sunt hominis, nisi spiritus hominis q̃ in ipso est? Sic et quę dei sunt, nemo scit nisi spiritus dei. Nos aūt, inquit, non spiritū huius mūdi accepimus, sed spiritū q̃ ex deo est, ut sciamus quæ à deo donata sunt nobis, quæ & loquimur: nō in sapiētiæ humanę doctis uerbis: [d]sed docti spiritu, spiritalib. spiritalia cōparātes. Animalis aūt homo nō percipit quæ sunt spiritus dei: [e]stultitia est enim illi. Talib. igitur, id est animalib. pauló pòst dicit: Et ego fratres nō potui loqui uobis qua si spiritalibus, sed quasi carnalibus. Et illud ex hoc eodē loquēdi modo intelligit̃, id est à parte totū. Et ab aīa nanq;, & à carne, quæ sunt partes hominis, potest totū significari, quod est homo: atq; ita nō est aliud animalis homo, aliud carnalis: sed idē est utrumq;, id est secundū hominē uiuēs homo. Sicut et nō aliud q̃ homines significant̃, siue ubi legit̃, Ex operib. legis [f]non iustificabit̃ omnis caro: siue q̃d scriptū est: [g]Septuagintaquinq; animæ descēderūt cū Iacob in Ægyptū. Et ibi eñ per omnē carnē, omnis homo: & ibi p septuagintaquinq; aīas, septuagintaquinque homines intelliguntur. Et q̃d dictū est: Nō in sapiētiæ humanæ doctis uerbis: potuit dici, Nō in sapiētiæ carnalis: sicut q̃d dictū est, Secundū hominē ambulatis: potuit dici, secūdū carnē. Magis aūt hoc apparuit, in his quę subiūxit. Cū enim quis dicat, ego sum Pauli: alius aūt, ego Apollo: nōne hoīes estis? Quod dicebat, Animales estis: et, Carnales estis: expresśius dixit, Hoīes estis, q̃d est secundū hominē uiuitis, non secundum deum: secundū quē si uiueretis, dij essetis.

L. VIVES

a Beatus quippe.] Nemo est qui quantūuis male & scelerate uiuat, nolit tamē ad beatitudinē peruenire: licet agat ea quæ q̃ lōgisśime inde ad certisśimā miseriā abducāt. b Quid est hac uol. men.] Fallacius hac uoluntate nihil est. Mirè enim decipit, in quo est. c Quis enim, inquit.] Lib. primo locū hunc citās sic dixit: Quis enim, inquit, scit hominū quæ agantur in homine: expresśius. d Sed docti spiritu.] Græcè est: Sed doctis spiritus: ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου. Augustinus cōmodius uertit. Alibi habet, in doctrina August.

A spiritus. e Stultitia est enim illi.] Spiritalia dei, stultitia sunt hominib. ex affectu uiuētibus: ut etiā inter gentiles sapiētia & uirtutes stultitia crasśis erant diuitibus, qui umbras putabant esse uera corpora, hæc autem insanias meras. Vnde est specus ille apud Platonem in libro De repub. septimo, in quo homines umbris assueti nulla credebant esse alia corpora. Obiter annotabo dicendum fuisse, stultitia illi sunt. Græcè est quidem singulariter, μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι. Sed figura est Attica, cū nomen neutrius generis uerbo singulari additur, quod est apud nos frequentisśimū. f Non iustificatur.] Græcè est, iustificabit̃, δικαιωθήσεται. g Septuagintaquinq; animę.] Animā pro homine dici Hebraismus est, ut puto, pro uita uerò Græcorum est, & Latinorum quoq; ut uita pro anima. Nonius Marcellus pro corporibus ait animas poni, cùm Verg. dicit lib. 11.

Interea socios inhumataq; corpora terræ
B Mandemus, qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite ait egregias animas, quæ sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo.

Quod an ita sit, ipse uiderit. Est tamē apud Græcos interdū inuenire cùm ψυχὴ ponitur pro rebus animatis.

Quòd de corporis animæq; natura tolerabilior quidem Platonicorū q̃ Manichæorū sit opinio, sed & ipsi reprobantur: quoniā uitiorū causas naturæ carnis ascribunt. Cap. V

NON igitur opus est in peccatis uitijsq; nostris ad creatoris iniuriā carnis accusare naturā: quæ in genere atq; ordine suò bona est, sed deserto creatore bono, uiuere secundum creatū bonū, nō est bonū: C siue quisq; secundū carnē, siue secundū animā, siue secundū totū hominem, qui constat ex anima et carne, unde & nomine solius animæ, & nomine solius carnis significari potest, eligat uiuere. Nam qui uelut summū bonū laudat animę naturā, & tanq̃ malū naturā carnis accusat: profectò & animā carnaliter appetit, & carnē carnaliter fugit: quoniam id uanitate sentit humana, nō ueritate diuina. [a]Non quidē Platonici sicut Manichæi desipiūt, ut tanq̃ mali naturā terrena corpora detestent̃, cùm omnia elemēta quibus iste mūdus uisibilis contre D ctabilisq; cōpactus est, qualitatesq; eorum deo artifici tribuāt. Veruntamē ex terrenis artubus moribundisq; mēbris sic affici animas opinātur: ut hinc eis sint morbi cupiditatū & timorū & lætitiæ siue tristitiæ: quib. quatuor perturbationibus, ut Cicero appellat, uel pasśionibus, ut pleriq; uerbum è uerbo Græco exprimunt, omnis humanorum morum uitiositas cōtinetur. Quod si ita est, quid est quod Æneas apud Vergiliū, cùm audisset à patre apud inferos, animas rursus ad corpora redituras, hanc opinionem miratur,

ratur, exclamans: (tandum est A

O pater, ánne aliquas ad cælum hinc ire pu
Sublimes animas, iterúmq; ad tarda reuerti
Corpora? quæ lucis miseris tã dira cupido?

Nunquid nã hæc tã dira cupido ex terrenis artubus moribundisq; mẽbris adhuc inest animarũ illi prędicatissimæ puritati? Nõne ab huiusmodi corporeis, ut dicit, pestib. omnib. eas asserit esse purgatas, cũ rursus incipiũt in corpora uelle reuerti? Vnde colligit etiã si ita se haberet, quod est omnino uanissimũ, uicissim alternãs incessabiliter euntiũ atq; redeuntiũ animarũ mundatio & inquinatio, nõ potuisse ueraciter dici, oẽs culpabiles atq; uitiosos motus animarũ eis ex terrenis corporib. inolescere. B Siquidẽ secundũ ipsos illa, [b] ut locutor nobilis ait, dira cupido usqueadeò non est ex corpore, [c] ut ab omni corporea peste purgatã, & extra omne corpus animam constitutã, ipsam cõpellat esse in corpore. Vnde etiam illis fatentibus, nõ ex carne tantum afficitur anima, ut cupiat, metuat, [d] lætetur, & tristetur: uerumetiam ex seipsa his potest motibus agitari.

L. VIVES

a Non quidem Platonici sicut Manichæi.] Hi omnem carnem, non dei, sed malæ mẽtis perhibẽt C esse opificium: ideo suos auditores monent, ne animantes occidant, ne offendant principes tenebrarũ in cælestibus colligatos, à quibus dicunt omnem carnẽ originem ducere. Et si utantur coniugibus, conceptum tamen generationemq; deuitent, ne diuina substantia, quæ in eos per alimenta ingreditur, uinculis carneis ligetur in prole. Augustinus ad Quoduultdeũ. His assensi sunt Priscillianistæ. b Vt locutor nobilis.] Sic alibi Ciceronem nominauit, hic Vergilium: quanquã alibi sic legitur, ut poeta præfatus eloquitur, lucis tam dira etiam. c Vt ab omni corporea peste purgatam.] In alijs libris scribitur, Vt ab omni corporea parte purgatam. d Lætetur & tristetur.] Alibi est, Lætetur & ægrescat, quod non secus significat. nam tristitiam, ægritudinem uocat Cicero, tertio Tusculanarum.

De qualitate uoluntatis humanæ, sub cuius iudicio affectiones animi, aut prauæ habentur, aut rectæ. Cap. VI D

INTEREST autẽ, qualis sit uoluntas hominis, quia si peruersa est, peruersos habebit hos motus: si autẽ recta est, nõ solũ inculpabiles, uerumetiã laudabiles erũt. [a] Voluntas est quippe in omnibus: imò oẽs nihil aliud q̃ uoluntates sunt. Nam quid est cupiditas & lætitia, nisi uoluntas [b] in eorũ consensionẽ, quæ uolumus? Et quid est metus atq; tristitia, nisi uolũtas in dissensionẽ ab his quę nolumus? Sed cùm cõsentimus appetẽdo ea quæ uolumus, cupiditas: cũ aũt consentimus fruendo his quæ uolumus, lætitia uocaĩ. Itemq; cùm dissentimus ab eo quod accidere nolumus, talis uolũtas metus est: cùm aũt dissentimus ab eo quod nolentib. accidit, talis uoluntas tristitia est. Et omnino pro uarietate rerũ quæ appetunĩ, atq; fugiunĩ, sicut allicitur, uel offenditur uoluntas hominis, ita in hos, uel illos affectus mutaĩ & uertiĩ. Quapropter homo qui secundũ deum, nõ secundum hominẽ uiuit, oportet ut sit amator boni: unde fit consequens ut malum oderit. Et quoniam nemo natura, sed quisquis malus est, uitio malus est: [c] perfectũ odiũ debet malis: qui secundũ deum uiuit: ut nec propter uitium oderit hominẽ, nec amet uitium propter hominẽ: sed oderit uitium, amet hominem. Sanato enim uitio, totũ quod amare, nihil autẽ quod debeat odisse, remanebit.

L. VIVES

a Voluntas est quippe in omnib.] Stoici βουλήσεις quod Cicero uoluntates uertit, nolunt esse, nisi cùm quid prudenter constanterq; appetitur: idcirco uolũtas finitur, quæ quid cum ratione desiderat, quæ est in solo sapiente. Quæ autẽ aduersus rationẽ incitata est uehementius, ea libido diciĩ, uel cupiditas effrenata, quæ in omnib. stultis reperiĩ. Peripatetici utrasq; C uoluntates dicũt, has malas, illas bonas. De nominibus est controuersia, ut alias dixi. Nam & cupiditatẽs Stoici uoluntates quoq; nominãt, nec refert, utrũ sit cum consilio uoluntas, an natura ipsa impulsa: nã uolũtas est semper, nisi q̃ illa proprie, uereq; diciĩ uoluntas, in qua est libertas, & in hac demũ uiuũ est, aut uirtus. b In eorum consensionẽ quæ uolumus.] Non est hæc uel consensio, uel dissensio, qua credimus aliquid esse, aut non esse, in qua est scientia, fides, opinio: de quibus multus in Analyticis posteriorib. sermo: sed uelle aut nolle quę ad uoluntatẽ spectant, cùm illa ad mentẽ pertineãt, & tanq̃ approbare & decernere ut uel fiat quid, uel ne fiat. c Perfectum odium.] Declarat quod est in Psalmo 138. Perfecto odio oderam illos.

Amorẽ & dilectionẽ indifferẽter & in bono & in malo apud sacras literas inueniri. Cap. VII

NAM cuius propositũ est amare deum, & nõ secundũ hominẽ, sed secundũ deũ amare proximũ, sicut etiã seipsum: proculdubio propter hunc amorẽ diciĩ uoluntatis bonæ, quæ usitatius in scripturis sacris charitas appellaĩ: sed amor quoq; secundũ easdẽ sacras literas dicitur. Nam & amatorẽ boni dicit Apostolus esse debere, quẽ regẽdo populo pręcipit eligendũ. Et ipse dominus Petrũ apostolũ interrogãs, cùm dixisset: [a] Diligis me plus his. Ille respõdit: [b] Domine, tu scis quia amo te.

Et

Et iterũ dominus quæsiuit, nõ utrum ama- A ret, sed utrũ diligeret eum Petrus. At ille respondit ei iterum: Domine tu scis quia amo te. Tertia uerò iterrogatiõe & ipse Iesus nõ ait, diligis me, sed amas me. ubi secutus ait Euangelista: Contristatus est Petrus, quia dixit ei tertio, amas me: cùm dñs non tertio, sed semel dixerit, amas me: bis autẽ dixerit, diligis me. Vnde intelligimus, q etiã cũ dicebat dñs, diligis me: nihil aliud dicebat, q̃ amas me. Petrus aũt non mutauit huius uni us rei uerbũ, sed etiã tertio: Domine, inquit, tu omnia scis, tu scis quia amo te. Hoc propterea cõmemorandũ putaui,[c] quia nõnulli arbitrabantur aliud esse dilectionem siue B charitatẽ, aliud amorẽ.[d] Dicũt enim dilectionem accipiendã esse in bono, amorẽ in malo. Sic autẽ nec ipsos autores secularium literarum locutos esse certissimum est. Sed uiderint philosophi utrũ uel qua ratione ista discernant. Amorẽ tamẽ eos in bonis rebus, & erga ipsum deũ magnipẽdere, libri eorũ satis loquunt.[e] Sed scripturas religionis nostræ, quarũ autoritatẽ cæteris quibusq literis anteponimus: nõ aliud dicere amorẽ, aliud dilectionẽ uel charitatẽ, insinuandum fuit. nam & amorẽ in bono dici iã ostendimus. Sed ne quis existimet amorẽ quidẽ & C in bono & in malo, dilectionẽ aũt nõ nisi in bono esse dicendam, illud attendat quod in Psalmo scriptũ est: Qui aũt diligit iniquitatem, odit animã suam. Et illud apostoli Ioannis: Si quis dilexerit mundũ, nõ est dilectio patris in eo. Ecce uno loco dilectio, & in bono & in malo. Amorẽ autẽ in malo: quia in bono iam ostendimus, ne quisquã flagitet, legat quod scriptũ est: Erũt enim homines seipsos amantes, amatores pecuniæ. Recta itaq uoluntas est bonus amor, & uoluntas peruersa malus amor. Amor ergo inhians D habere quod amaẽ, cupiditas est: id autẽ habens eoq fruẽs, lætitia. Fugiens quod ei aduersaẽ, timor est: idq si acciderit sentiẽs, tristitia est. Proinde mala sunt ista, si malus est amor: bona, si bonus. quod dicimus, de scripturis probemus. Concupiscit Apostolus dissolui, & esse cũ Christo. Et, Concupiuit anima mea desiderare iudicia tua in omni tẽpore.[f] Vel si accõmodatius dicit: Desiderauit anima mea concupiscere iudicia tua. Et, Concupiscẽtia sapiẽtiæ perducit ad regnũ.

A Hoc tamẽ loquẽdi obtinuit cõsuetudo, ut si cupiditas uel cõcupiscentia dicaẽ, nec addatur cuius rei sit, nõ nisi in malo possit intelligi. Lætitia apud Psalmistã in bono est: Lætamini in dño, & exultate iusti. Et, Dedisti lætitiã in cor meum. Et, Adimplebis me lętitia cum uultu tuo. Timor in bono est apud Apostolũ, ubi ait: Cum timore & tremore uestram ipsorũ salutẽ operamini. Et, Noli altũ sapere, sed time. Et, Timeo autẽ ne sicut serpens Euam seduxit astutia sua, sic & uestræ mẽtes corrũpanẽ à castitate quæ est in Christo. De tristitia uerò,[g] quã Cicero magis ægritudinem appellat: dolorẽ aũt Vergilius, B ubi ait: Dolent gaudentq:[h] sed ideo malui tristitiã dicere, quia ægritudo uel dolor usitatius in corporibus dicitur, scrupulosior quæstio est, utrum inueniri possit in bono,

L. VIVES

a Diligis me plus his.] An plus q̃ hos, an plus q̃ hi? Certe plus q̃ hi. & ad tollendam amphibologiã sic fuit uertendũ. b Domine tu scis quia amo te.] Græcè sic est: λέγει τῷ σίμωνι πέτρῳ ὁ ἰησοῦς, σίμων ἰωαννᾶ ἀγαπᾷς με πλέον τούτων; λέγει αὐτῷ, ναὶ κύριε σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐτῷ, βόσκε τὰ ἀρνία μου. λέγει αὐτῷ πάλιν δεύτερον, σίμων ἰωαννᾶ ἀγαπᾷς με; λέγει αὐτῷ, ναὶ κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐτῷ, ποίμαινε τὰ πρόβατά μου. λέγει αὐτῷ τὸ τρίτον, σίμων ἰωαννᾶ φιλεῖς με; ἐλυπήθη ὁ πέτρος, ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον, φιλεῖς με. Itaq ἀγαπάω uertũt diligo, φιλέω amo.
C c Quia nõnulli arbitrantur aliud esse dilectionẽ.] Origenes homilia prima in Cantica: Videtur mihi q diuina scriptura uolens cauere, ne lapsus aliquis legentib. sub amoris nomine nascereẽ, pro infirmiorib. quibusq eum qui apud sapiẽtes seculi cupido seu amor dicit, honestiore uocabulo charitatẽ uel dilectionẽ nominasse.
d Dicũt enim dilectionẽ accipiendã esse in bono.] Aliã Latini scriptores longe diuersam faciũt in istis uocabulis differẽtiã, ut diligere sit remissius, amare ardentius, ut apud Ciceronẽ: Dolabellã antea diligebã, nunc amo. Et ad Brutum apertius: Clodius Trib. pleb. desig. ualde me diligit, seu ut ἐμφατικώτερον dicam, ualde me amat. Et si non negarim amorem ambiguum quidem, & medium nomen, in obscœnum tamen & flagitiosum plerunq usurpari, dilectionem raro. & quam differentiam Latini ponunt inter diligere & amare, candẽ Græ- D corum quidam inter ἀγαπᾷν καὶ φιλεῖν. e Sed scripturas rel. nostræ.] Hi loci, quos ex sacris literis affert ad prbandũ quod conaẽ, nihil efficiũt, nisi dicat φιλεῖν & ἀγαπᾷν ad utrumq, bonũ, & malũ ualere. quod ex dictis illis, in quibus apostoli his uocabulis usi sunt, declaratur. Lanna enim interpretatio linguam & significata uocũ interpretis arguit, non eius qui scripsit. Sed forte illud ostendere uolebat, quòd cum homine Græco disputaret, nempe Origene. f Vel si accõmodatius dicitur, desiderauit anima mea.] Sic enim uerterũt LXX. ἐπεπόθησεν ἡ ψυχή μου τοῦ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματά σου. Et incipit ostendere, nullũ ex quatuor illis affectibus, malum natura sua esse. g Quam Cicero magis ægritudinem.] Dixi hoc esse apud Ciceronẽ tertio & quarto Tusculaquæst. h Sed ideo malui tristitiam dicere.] Cice

ro 2. Tusc. quæst. cùm de dolore loquitur, cruciatum in corpore significat, & ægritudinē cruciantē finit libro 4. ægritudinem in animo esse dicit, sicut ægrotationem in corpore: ægritudinē quoq; non seiunctum à dolore habere nomen, libro tertio.

De trib. perturbationibus, quas in animo sapiētis Stoici esse uoluerūt, exclusis dolore siue tristitia, quā uirtus animi sentire debeat. Cap. VIII

[a] QVAS enim Græci appellāt εὐπαθείας, Latinè autē Cicero constantias nominauit, Stoici tres esse uoluerunt, pro tribus perturbationibus in animo sapientis: pro cupiditate uoluntatē,[b] pro lætitia gaudium, pro metu cautionē: pro ægritudine uerò uel dolore, quē nos uitandę ambiguitatis gratia, tristitiā maluimus dicere, negauerūt esse posse aliquid in animo sapientis. Voluntas quippe, inquiūt, appetit bonū, quod facit sapiēs. Gaudium de bono adepto est, quod ubiq; adipiscitē sapiēs. Cautio deuitat malū, quod debet sapiēs deuitare. Tristitia porrò quia de malo est, quod iā accidit: nullum autē malum existimāt posse accidere sapiēti: nihil in eius animo pro illa esse posse dixerunt. Sic ergo illi loquuntur, ut uelle, gaudere, cauere, negent nisi sapientem: stultum autē nō nisi cupere, lætari, metuere, cōtristari. Et illas tres esse cōstantias, has autem quatuor, perturbationes secundum Ciceronē: secundum plurimos autem passiones. Græcè autem illæ tres, sicut dixi, appellantur εὐπάθειαι, istæ autē quatuor πάθη. Hæc[c] locutio utrū scripturis sanctis congruat, cùm quærerem quantum potui diligēter, illud inueni quod ait propheta:[d] Nō est gaudere impijs, dicit dominus. tanq; impij lætari possint potius q; gaudere de malis: quia gaudium propriè bonorum & piorum est. Item illud in Euāgelio: Quæcunq; uultis ut faciant uobis homines, hæc uos facite illis: ita dictum uidetur, tanquam nemo possit aliquid male uel turpiter uelle, sed cupere. Deniq; propter consuetudinem locutionis, nonnulli interpretes addiderunt bona, & ita interpretati sunt: Quęcunq; uultis ut faciant uobis homines bona. Cauendum enim putauerunt, ne quisquā inhonesta uelit sibi fieri ab hominibus, ut de turpioribus taceā, certe luxuriosa cōuiuia, in quibus se, si & ipse illis faciat similia, hoc pręceptū existimet impleturū.[e] Sed in Græco Euangelio, unde in Latinum translatū est, non legitur, bona: sed, Quæcunq; uultis ut faciāt uobis homines, hæc & uos facite illis: credo propterea, quia in eo quod dixit uultis, iam uoluit intelligi bona. Non enim ait cupitis. Non tamē semper his proprietatibus locutio nostra frenāda est, sed interdū his utendum est. Et cū legimus eos quorū autoritati resultare fas nō est, ibi sunt intelligēdæ, ubi rectus sensus aliū exitū nō potest inuenire: sicut ista sunt quæ exempli gratia partim ex Propheta, partim ex Euangelio cōmemorauimus. Quis enim nescit impios exultare lętitia?[f] Et tamē nō est gaudere impijs, dicit dominus. Vnde, nisi quia gaudere aliud est, quādo propriè signateq; hoc uerbū ponitē? Item quis negauerit nō rectè præcipi hominibus, ut quæcunq; sibi ab alijs fieri cupiūt, hæc eis & ipsi faciāt: ne seinuicē turpitudine illicitæ uoluptatis oblectēt? & tamē saluberrimū, uerissimumq; præceptū est: Quęcūq; uultis ut faciāt uobis homines, eadē & uos facite illis. Et hoc unde, nisi q̄a hoc loco modo quodā proprio uoluntas posita est, quæ in malo accipi non potest? Locutione uerò usitatiore, quam frequētat maximè cōsuetudo sermonis, nō utiq; diceret: Noli uelle mētiri omne mendacium: nisi esset & uoluntas mala, à cuius prauitate illa distinguit, quam prædicauerūt angeli dicentes:[f] Pax in terra hominibus bonę uoluntatis. Nam ex abundanti additū est, bonæ, si esse nō potest nisi bona. Quid aūt magnū in charitatis laudibus dixisset Apostolus, q; non gaudeat super iniquitate, nisi quia ita malignitas gaudet? Nam & apud autores seculariū literarum, talis istorū uerborū indifferentia reperitur. Ait enim Cicero orator amplissimus:[g] Cupio patres conscripti me esse clementē. Quia hoc uerbum in bono posuit, quis tam peruersè doctus existat, qui nō eum cupio, sed uolo potius dicere debuisse contendat? Porrò apud Terentiū flagitiosus adolescēs insana flagrans cupidine:[h] Nihil uolo aliud, inquit, nisi Philomenā. Quam uoluntatem fuisse libidinē, responsio quæ ibi[i] serui eius senioris inducitur, satis indicat. Ait namq; domino suo: Quanto satius est, te id dare operam, quo istum amorem ex animo amoueas tuo, quàm id loqui quo magis libido frustra accendatur tua. Gaudium uerò eos & in malo posuisse ille ipse Vergilianus testis

ſtis eſt uerſus, ubi has quatuor perturbationes ſumma breuitate complexus eſt:

Hinc metuūt, cupiuntq́, dolēt, gaudentq́.

Dixit etiam idem autor:

Mala mentis Gaudia.

Proinde uolunt, cauēt, languent & boni & mali. Atque ut eadem alijs uerbis enunciemus, cupiunt, timent, lætātur & boni & mali. Sed illi bene, iſti male, ſicut hominibus ſeu recta ſeu peruerſa uoluntas eſt. Ipſa quoque triſtitia, pro qua Stoici nihil in animo ſapientis inueniri poſſe putauerunt, reperitur in bono, & maxime apud noſtros. Nā laudat Apoſtolus Corinthios, q̄ contriſtati fuerint ſecūdum deum. Sed fortaſſe quis dixerit, illis Apoſtolum fuiſſe cōgratulatū, q̄ contriſtati fuerint pœnitendo: qualis triſtitia, niſi eorū qui peccauerunt, eſſe nō poteſt. Ita enim dicit: Video q̄ epiſtola illa, & ſi ad horā, contriſtauit uos: nunc uero gaudeo, nō quia cōtriſtati eſtis, ſed quia contriſtati eſtis ad pœnitentiā. Contriſtati enim eſtis ſecundū deū, ut in nullo detrimētū patiamini ex nobis. Quæ enim ſecundū deum eſt triſtitia,[k] pœnitētiā in ſalutē impœnitendam operatū: mundi aūt triſtitia mortē operatur. Ecce enim idipſum ſecundū deū contriſtari, quantā perfecit in nobis induſtriā. Ac per hoc poſſunt Stoici pro ſuis partib. reſpondere, ad hoc uideri utilē eſſe triſtitiā, ut peccaſſe pœniteat, in animo aūt ſapientis ideo eſſe nō poſſe, quia nec peccatū in eum cadit cuius pœnitētia contriſtetē, nec ullum aliud malū, quod perpetiēdo & ſentiendo ſit triſtis.[l] Nam & Alcibiadē ferūt, ſi me de nomine hominis memoria nō fallit, cùm ſibi beatus uideretur[m] Socrate diſputāte, & ei q̄ miſer eſſet, quoniam ſtultus eſſet demonſtrante, fleuiſſe. Huic ergo ſtultitia fuit cauſa etiam huius utilis optādæq́ triſtitiæ, qua homo eſſe ſe dolet, quod eſſe nō debet. Stoici autem non ſtultum, ſed ſapientem aiunt triſtem eſſe non poſſe.

L. VIVES

a Quas enim Græci appellāt εὐπαθείας, Cicero conſtantias.] Hæc omnia apud Ciceronē lib. 4. Tuſcul. quæſt. Porrò εὐπάθεια q. bonus affectus dicitur: quod bifariam poteſt intelligi: & περὶ τῆς τέρψεως, hoc eſt de uoluptate, cuius contrarius eſt mœror & dolor: & περὶ τῆς θελήσεως, hoc eſt de illa honeſta & ſancta uoluntate, quam Stoici ponebant. Nam dixi antea uoluntates ab Stoicis tantū dici bonas, quod planius Cicero. b Pro lætitia gaudium.] Gaudere enim decet, A lætari non decet. Porrò declinatio à malo cum ratione eſt cautio, ſine ratione uero & cum exanimatione humili atq; fracta metus. c Locuno uirum ſcripturis ſanctis.] Equidem non uideo, quò ſpectat tam longa diſputatio de ratione nominū ex interprete duntaxat petita: nam ſi in eadem lingua dicta adduceret, quæ ſunt à ſanctis ſcripta, eſſet aliqua ratio cur fieret. d Non eſt gaudere impijs, dicit dominus.] Eſaiæ quinquageſimo octauo. Vulgo legimus, Non eſt pax impijs, dicit dominus, Lxx. uerterunt, Non eſt gaudium impijs. e Sed in Græco Euāgelio.] πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. Ociosum nimis eſſet, ut puto, multis uerbis perſuadere uelle, cùm de ſenſu aut integritate uerborum Euangelij Latini dubitatur, ad fontem ipſum recurrendū, ad Græca exemplaria, qua lingua Apoſtoli ſcripſere. Hoc Hieronymus clamat, hoc Auguſtinus hic admonet, & præcipit exemplo B ſuo. Iſti reclamant, & certius eſſe contendunt, transfuſum in Latinum ſermonē Euangelium, quàm in ipſa origine ſua. Sed iſtos non magnopere referre putē confutari: nam pauci ſunt, & indocti, qui uel ſuapte ſponte tacebunt, cùm ſe intelligent nil proficere, uel eruditorū omniū conſenſu cum abſonis ſuis clamoribus reijcientur. f Pax in terra hom. bonæ uoluntatis.] Græcè eſt καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἀνθρώποις εὐδοκία. In terra pax, hominibus bona uoluntas. Sed ad id quod agit, nihil intereſt, ſiue bona uoluntas dicatur, ſiue bonæ uoluntatis.

g Cupio patres conſcripti me eſſe clementem.] Prima in Catilinā inuectiua. Sed ſic legitur: Cupio patres conſcripti me eſſe clementē, cupio in tantis reip. periculis me non diſſolutum uideri. Et in hoc ſenſu, cupio, eſt ſexcenties apud Ciceronem: atq; hoc argumentum Auguſtini ex ſcriptorib. linguæ Latinæ in ea re de qua tractat, paulò eſt aptius quàm alia omnia ſacrorum librorum: idq́ non tam contra Græcos Stoicos, quàm cōtra C Latinum Ciceronem. h Nihil uolo aliud, inquit, niſi Philomenam.] Verba ſunt Carini in Andria Terentij. Puto dici Philumenā q. charam & amatā. Φιλουμένη filia fingitur Chremetis. Interpres noſter multis antea libris tacitus, hoc demum capite ſoluit ſilentium, & Philumenam, nomen eſſe cuiuſdam meretricis ait. Hoc non eſt boni uiri, ex pudica uirgine, impudicum ſcortum facere: ſed nimirū putat, quod & alijs pleriſq; noſtro tempore perſuaſum eſt, apud poetas nullos uiros loqui, niſi lenones, aut latrones: nec ullas fœminas, niſi meretrices, aut lenas. Ideo lupanarium Latinum uocant, quod cùm Philumena in lupanari inueniatur, quid aliud ſimplici illi & colūbino prædicatoris oculo uideri debuit, quàm meretrix? i Serui eius ſenioris.] An ſanioris? Ideo melius poterat iudicare: nam Carinus in amore non ſat erat ſanus. ſeruus hic erat Byrrhia. k Pœnitentiam in ſalutem ſtabilem operatur.] Sic uulgo etiam D legimus in epiſtola Pauli ad Corinthios ſecundo. In antiquis Auguſtini exemplaribus, in Brugenſi habetur, pœnitentiam in ſalutē impœnitentibus: mēdoſe quidē, ſed aliquo tamē ueſtigio ueræ lectionis, quæ eſt in Colonienſi, ubi legitur: In ſalutē impœnitendā: ſic enim Græcè μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον. pœnitētiam in ſalutē, cuius nunquam pœniteat. l Nam & Alcibiadē ferunt.] Hic propinquus erat Periclis principis Atheñ. cui & pupillus eſt relictus, omnium mortalium formoſiſsimus, idem ingenioſiſsimus, & maximæ in re militari induſtriæ. Imperator fuit Atheniē. bellumq́ geſsit cum Siculis & Lacedæmonijs. Nullius unquam unius hominis ad res diuerſiſsimas maxima uitia, & maximas uirtutes, flexibilius ingeniū fuit. Eius uitā & geſta ſcribunt Plutarchus, & Aemilius Probus, & Iuſtinus, uulgares ſatis autores. m Socrate diſputante.]

Socrates hunc edocuit, quē & se amare simulauit, ut ab amoribus aliorum, qui impudici erant, auerteret. Frequens eius mētio in Dialogis Platonis. Socrates huuc interim blandis & suauibus, cùm haberet obsequentē, ducebat uerbis, sæpe asperis & acribus, cùm ferocientē uideret, sibiq́ placentē impēdio coercebat: ut apud Platonē in Alcibiade de hominis natura. Cicero 4. Tuscul. Cùm Socrates Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, eū nihil hominis esse, nec quicq̃ inter Alcibiadē summo loco natū, & quemuis baiulū interesse, cùm se Alcibiades afflictarēt, lachrymāsq́ Socrati supplex esset, ut sibi uirtutem traderet, turpitudinemq́ depelleret.

De perturbationib. animi, quarū affectus rectos habet uita iustorum. Cap. IX

VERUM his philosophis, quod ad istam quæstionē de animi perturbationibus attinet, iā respōdimus in nono huius operis libro: ostendētes, eos nō tam de rebus, q̃ de uerbis cupidiores esse contētionis, q̃ ueritatis. Apud nos autē iuxta scripturas sacras, sacramq́ doctrinā, ciues sanctæ ciuitatis dei in huius uitæ peregrinatione secundū deū uiuētes, metuūt, cupiuntq́ dolēt, gaudentq́. Et quia rectus est amor eorū, istas oēs affectiones rectas habent. Metuunt pœnā æternā, cupiunt uitā æternā. Dolent in re, quia ipsi in semetipsis adhuc ingemiscunt adoptionē, expectantes redemptionē corporis sui. Gaudent in spe, quia fiet sermo, qui scriptus est: Absorpta est mors in uictoriā. Item metuunt peccare, cupiunt perseuerare: dolent in peccatis, gaudent in operibus bonis. Vt enim metuant peccare, audiūt: Quoniā abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorū. Vt cupiāt perseuerare, audiūt quod scriptum est: Qui perseuerauerit usq; in finem, hic saluus erit. Vt doleāt in peccatis, audiūt: Si dixerimus, quia peccatū nō habemus, nosipsos seducimus, & ueritas in nobis nō est. Vt gaudeāt in operibus bonis, audiunt: Hilarē datorē diligit deus. Item sicuti se infirmitas eorum firmitasq́ habuerit, metuunt tentari, cupiūt tentari: dolent in tentationibus, gaudent in tentationibus. Vt enim metuāt tentari, audiūt: Si quis præoccupatus fuerit in aliquo delicto, uos qui spiritales estis instruite huiusmodi in spiritu mansuetudinis, intēdens teipsum ne & tu tenteris. Vt aūt cupiāt tentari, audiunt quendā uirum fortē ciuitatis dei dicentē: Proba me dñe, & tenta me, ure renes meos & cor meū. Vt doleāt in tentationibus, uident Petrū flentē. Vt gaudeant

A in tentationibus, audiunt Iacobum dicentē: Omne gaudiū existimate fratres mei, cū in tentationes uarias incideritis. Non solū aūt propter semetipsos his mouenť affectibus, uerumetiā propter eos quos liberari cupiunt, & nè pereant metuunt, & dolent si pereunt, & gaudent si liberātur. Illum quippe optimū & fortissimū uirum qui in suis infirmitatibus gloriať, ut eum potissimū cōmemoraremus, qui[a] in ecclesia Christi ex gentibus uenimus, doctorē gentiū in fide & ueritate, qui & plus omnibus suis coapostolis laborauit, & plurib. epistolis populos dei,
B non eos tantum qui præsentes ab illo uidebantur, uerumetiam illos qui futuri præuidebantur, instruxit: illum inquam uerum athletā Christi,[b] doctum ab illo,[c] unctū de illo,[d] crucifixum cum illo,[e] gloriosum in illo,[f] in theatro huius mundi, cui spectaculum factus est, & angelis & hominibus,[g] legitime[h] magno agone certantē,[i] & palmā[k] supernæ uocationis in anteriora sectantem, oculis fidei libentissime spectamus, gaudere cum gaudētibus, flere cum flentibus,[l] foris habentē pugnas, intus timores, cupientem dissolui, & esse cum Christo: desideran
C tem uidere Romanos, ut aliquem fructum habeat in illis, sicut & in cæteris gentibus: æmulantē Corinthios, & ipsa æmulatione metuentē ne seducantur eorum mētes à castitate quæ in Christo est: magnā tristitiam & continuum dolorem cordis de Israelitis habentem, quod ignorantes dei iustitiam, & suam uolentes constituere, iustitię dei nō essent subiecti: nec solum dolorem, uerumetiam luctum suum denunciantem de quibusdam qui antè peccauerunt, & nō egerūt
D pœnitentiam super immunditia & fornicationibus suis. Hi motus, hi affectus de amore boni, & de sancta charitate uenientes, si uitia uocanda sunt, sinamus, ut ea quæ uera uitia sunt, uirtutes uocentur. Sed cùm rectā rationem sequantur istæ affectiones, quando ubi oportet adhibenť, quis eas tunc morbidas seu uitiosas passiones audeat dicere? Quamobrem etiam ipse dominus in forma serui agere uitā dignatus humanā, sed nullū habēs omnino peccatū, adhibuit eas, ubi adhibēdas esse iudicauit. Neq; enim in quo uerum erat hominis corpus, & uerus hominis animus, falsus erat humanus affectus.

Cùm

A Cùm ergo eius in Euangelio ista referũtur, q̃ super duritia cordis Iudæorũ cũ ira cõtristatus sit,q̃ dixerit, gaudeõ propter uos, ut credatis:q̃ Lazarũ suscitaturus etiã lachrymas fuderit:q̃ cõcupiuerit cũ discipulis suis mãducare pascha: q̃ propinquãte passione tristis fuerit anima eius usq; ad mortẽ, non falso utiq; referunĩ. Verùm ille hos motus certæ dispẽsationis gratia,ita cùm uoluit,suscepit animo humano, ut cùm uoluit factus est homo. Proinde quod fatendũ est, etiam cũ rectas,& secundũ deũ habemus has affe-
B ctiones,huius uitæ sunt,nõ illius,quã futuram speramus,& sæpe illis etiam inuiti cedimus. Itaq; aliquãdo quãuis nõ culpabili cupiditate,sed laudabili charitate moueamur, etiã dũ nolumus, flemus. Habemus ergo eas ex humanæ cõditionis infirmitate, non aũt ita dñs Iesus, cuius & infirmitas fuit ex potestate. Sed dum uitę huius infirmitatem gerimus, si eas omnino nullas habeamus, tunc potius nõ rectè uiuimus. Vituperabat enim & detestabaĩ Apostolus quosdã, q̃s etiã esse dixit sine affectione. Illos etiã culpa-
C uit sacer Psalmus,de quib. ait: Sustinui qui simul contristareĩ,& nõ fuit. Nam omnino nõ dolere, dum sumus in hoc loco miseriæ, profectò sicut quidã etiã apud seculi huius literatos sensit,& dixit,nõ sine magna mercede cõtingit,immanitatis in animo,stuporis in corpore. Quocirca illa quæ ἀπάθεια Græcè diciĩ,quę si Latinè posset, impassibilitas diceretĩ:si ita intelligenda est (in animo quippe,nõ in corpore accipiĩ) ut sine his affectionibus uiuaĩ quę cõtra rationẽ accidũt mẽtemq; perturbãt,bona planè & maxime
D optãda est:sed nec ipsa huius est uitæ. Non enim qualiũcunq; hominũ uox est, sed maxime piorũ,multũq; iustorũ, atq; sanctorũ: Si dixerimus,quoniã peccatũ nõ habemus, nosipsos seducimus, & ueritas in nobis nõ est. Tunc itaq; ἀπάθεια ista erit,quãdo peccatum in homine nullũ erit. Nunc uerò satis bene uiuiĩ,si sine crimine: sine peccato autẽ qui se uiuere existimat,nõ id agit, ut peccatum nõ habeat,sed ut ueniã nõ accipiat. Porrò si ἀπάθεια illa dicẽda est,cũ animũ cõtingere omnino nõ potest ullus affectus, q̃s huc stuporẽ nõ omnibus uitijs iudicet esse peiorem? Potest ergo non absurdè dici perfectã beatitudinẽ sine stimulo timoris,& sine ullа tristitia futurã. Non ibi aũt futurũ amorẽ, gaudiumq; quis dixerit,nisi omnino à ueritate seclusus? Si autem ἀπάθεια illa est, ubi nec metus ullus exterret,nec angit dolor,auersanda est in hac uita, si rectè,hoc est, secundũ deũ,uiuere uolumus. In illa uerò beata,quæ sempiterna promittiĩ, timor planè separãdus est. Timor namq; ille de quo dicit apostolus Ioãnes: Timor nõ est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorem:quia timor pœnã habet: qui aũt timet, nõ est perfectus in charitate:nõ est eius generis timor, cuius ille quo timebat apostolus Paulus, ne Corinthij serpentina seduce renĩ astutia:hunc eñ timorẽ habet charitas, imò nõ habet nisi charitas: sed illius est generis timor, qui nõ est in charitate: de quo & ipse apostolus Paulus ait:Nõ enim accepistis spiritũ seruitutis iterum in timorẽ. Timor uerò ille castus permanẽs in seculũ seculi,si erit & in futuro seculo: nam quo alio modo potest intelligi permanere in seculũ seculi? non est timor exterrẽs à malo, quod accidere potest,sed tenẽs in bono,q̃d amitti nõ potest. Vbi enim boni adepti amor immutabilis est,profectò si dici potest, mali cauẽdi timor securus est. Timoris quippe casti noĩe ea uoluntas significata est, qua nos necesse erit nolle peccare:et nõ solicitudine infirmitatis,ne forte peccemus,sed trãquillitate charitatis cauere peccatũ. Aut si nullius omnino generis timor esse poterit in illa certissima securitate perpetuorũ feliciũq; gaudiorũ: sic dictũ est, Timor dñi castus perfectus permanẽs in seculũ seculi:quemadmodum dictũ est: Patiẽtia pauperũ nõ peribit in æternũ. Neq; enim ęterna erit ipsa patientia,quæ necessaria nõ est, nisi ubi toleranda sunt mala:sed æternũ erit,quò per patientiã peruenitur. Ita fortasse timor castus in seculum seculi dictus est permanere,quia id permanebit, quò timor ipse perducit. Quæ cũ ita sint,quoniam recta uita dicenda est, qua perueniendum sit ad beatam, omnes affectus istos uita recta rectos habet, peruersa peruersos. Beata uerò, eademq; æterna amorem habebit,& gaudium non solum rectum,uerumetiã iam certum:timorẽ autem & dolorem nullum. Vnde iam apparet utcunq;,quales esse debeant in hac peregrinatione ciues ciuitatis dei,uiuẽtes secũdũ spiritum

tum, nō secundū carnē, hoc est secundū deū nō secundū hominē: & quales in illa q̄ tendunt immortalitate futuri sint. Ciuitas porrò, hoc est societas impiorū, non secundum deum, sed secundū hominē uiuentiū, & in ipso cultu falsæ, contemptuq; ueræ diuinitatis, [t]doctrinas hominū, dæmonūmue sectantium, his affectibus prauis tanq̄ morbis & perturbationib. quatiē. Et si quos ciues habet, qui moderari talibus motibus, & eos quasi temperare uideant: [u]sic impietate superbi & elati sunt, ut hoc ipso in eis sint maiores tumores, quo minores dolores. Et si nōnulli tanto immaniore, quāto rariore uanitate hoc in seipsis adamauerint, ut nullo prorsus erigant & excitent, nullo flectātur atq; inclinent affectu: humanitatē totam potius amittunt, q̄ uerā assequantur tranquillitatem. Non enim quia durū aliquid, ideo rectum, [x]aut quia stupidū est, ideo sanum.

L. VIVES

a Quem in ecclesia.] Paulus nō uenit ex gētibus ad ecclesiā, sed ex Iudaico populo tribu Beniamin: ideo melius in ueterib. libris, q in ecclesiā Christi ex gētibus uenimus. ut loquat Augustinus de se & alijs, qui ad Christum ex gentilium genere cōuersi sunt. b Doctū ab illo.] Nam erāt magistri palæstræ, à quo docebant athletæ. c Vnctum de illo.] In alijs exēplaribus legit: uinctū de illo, quod ipse interdum dicit, Ego uinctus Christi Iesu. quod puto esse congruētius, quamuis athletæ ungebant ab alipta, & persequitur ferè illam athletarū rationē, exercitationē, & mores. d Crucifixum cum illo.] Nam certi fines erāt, quos nō licebat egredi siue saltādo, siue currēdo, siue luctando. e Gloriosum in illo.] Ad uictoriā hoc spectat. f In theatro] Ad spectatores nō corā paucis, aut ignobilibus. g Legitime.] Nam certis legibus rogabant, neq; enim cuilibet licebat certare. h Magno agone.] Nam erant minora certamina, & maiora, ut eorū qui dolichum currebant, & qui pancratiastæ dicebant. i Palmam.] Hoc brabiū. k In anteriora sectantē.] In dies maiorib. uictorijs meritisq; instructum, & ornatū, ut tandē sit quinquertio & in omni certaminū genere periodum uincat. D Fratres ego nondū arbitror me cōprehendisse: unū uerò, quæ retro sunt oblitus, tendēs uerò in anteriora destinatū persequor, ad præmiū scilicet supernæ uocationis dei, per Christū Iesum. ad Philip. 3. l Foris habentem pugnas.] Percēset oēs ferè in Paulo affectus, & eos bonos. m Etiā dum nolumus.] Elabunt uel imprudentibus, uel inuitis lachrymæ affectu intrinsecus moto, ut tristitia, aut lætitia, n Cuius & infirmitas fuit ex potest.] Nam in manu eius sui erāt affectus, nēpe & dei & hominis beatiss. laxabatq; aut cōtrahebat, tū illos, tū omnia corporis atq; animi sui pro arbitrio: nostri uerò affectus indomiti sunt, à quib. etiā nos rapimur, ita ex infirmitate sunt & impotētia, idcirco impotentiā animi in affectib. immodicis nominamus. o Quos etiā esse dixit sine affect.] ἄστοργοι, qui nullo sunt affectu in suos, qui nec fortunis, nec infortunijs eorū uel gaudio uel tristitia tangūtur, similes ferè sunt, quos Græci ἀπαθεῖς dicunt, de quibus Plinius lib. 7. Ferunt Socratem clarum A sapientia, eodem semper uisum uultu, nec aut hilari magis, aut turbato. Exit hic animi tenor aliquando in rigorem quendam toruitatemq; naturæ duram & inflexibilem, affectusq; humanos adimit, quales ἀπαθεῖς Græci uocant. p Sicut quidam etiam apud seculi huius.] Crantoris Academici est hæc sententia apud Cic. 3. Tusc. quæst. de indolentia. q Quocirca illa quæ ἀπάθεια.] Seneca lib. 1. Epist. In ambiguitatem incidendum est, si exprimere ἀπάθειαν uno uerbo cito uoluerimus, & impatientiam dicere: poterit enim contrarium ei, quod significare uolumus, intelligi. Nos enim cùm uolumus dicere, qui respuat omnis mali sensum, accipietur is qui nullum possit ferre malū. Vide ergo num satius sit aut inuulnerabilem animum dicere, aut animum extra omnem patientiā positum. Hoc inter nos & Epicureos interest, Noster sapiens uincit quidem incōmodum omne, sed sentit: illorū nec sentit quidē. Sic ille. r Nunc B uerò satis bene uiuitur sine crimine.] Quid peccatū & crimen differāt docet Tractatu 41. super Ioānem. Nam crimen est, inquit, peccatū graue accusatione & damnatione dignissimū: ideo Apostolus Paulus, quādo elegit ordinandos, uel presbyteros, uel diaconos, & quicūq; ordinandus est ad præposituram ecclesiæ, nō ait, si quis sine peccato est: hoc enim si diceret, omnis homo reprobaretur, nullus ordinaretur: sed ait, si quis sine crimine est. Sicut homicidium, adulteriū, aliqua inuidentia, fornicationes, furtum, fraudes, sacrilegium, & huiusmodi. Ad explicandum Augustini dictum satis. s Timor planè separandus est.] Alibi legitur, In illa uerò beatitudine, quæ sempiterna promittitur, planè speranda est, apathia scilicet. t Doctrinas hominum dæmonumq; sectantium.] Sunt disciplinæ, quas dæmones hominibus tradiderunt, ut magia, astronomia, & omne diuinationis genus præter propheticum. Plato in Phædro dæ- C monem cui erat nomē Theuth, inuenisse scribit literas, arithmeticam, geometriam, astronomiam, aleam, & ad Thamum Aegypti regem detulisse: dialecticam quoque hanc contentiosam & pertinacem, nō dubium ab ingenio diabolico esse profectā, quod in uerum contra niti semper, & in melius dicēti nunq̄ cedere, & falso uerum gaudet uincere. u Sic impietate sup.] Superbia fuit cōmune ferè philosophorū omniū uitiū. x Aut quia stupidum, ideo sanum.] Medici quibusdam membris affectis, cùm sanitatem afferre nequeunt, stuporem inducunt, ut omni doloris sensu uacuefaciant, non quo sana sint, sed ne nihil sentiant.

An primos homines in paradiso constitutos nullis perturbationibus prius q̄ deliquerint affectos fuisse credendum sit. Cap. X

D SEd utrum primus homo uel primi homines, duorū erat quippe coniugium, habebāt istos affectus in corpore animali ante peccatū, quales in corpore spirituali nō habebimus omni purgato finitoq; peccato, nō immerito quæritur. Si enim habebant, quomodo erāt beati in illo memorabili beatitudinis loco, id est in paradiso? Quis tādē absolutè dici beatus potest, qui timore afficit, uel dolore? quid aūt timere uel dolere poterant illi homines in tantorum tanta affluentia bonorū, ubi nec mors metue-

metuebatur, nec ulla corporis mala ualetudo: nec aberat quicq̃, quod bona uoluntas adipisceret, nec inerat q̃d carnē animúmue hominis feliciter uiuētis offenderet. Amor erat imperturbatus in deū, atq; inter se coniugum fida & sincera societate uiuentiū, & ex hoc amore grande gaudiū, nō desistente quod amabatur ad fruendum. Erat deuitatio tranquilla peccati, qua manente, nullum omnino aliunde malum, quod cōtristaret, irruebat. An forte cupiebant prohibitum lignum ad uescendū cōtingere, sed mori metuebant: ac per hoc, & cupiditas, et metus iā tunc illos homines etiā in illo perturbabat loco? Absit ut hoc existimemus fuisse, ubi nullum erat omnino peccatū. [a] Neq; enim nullum peccatū est, ea quæ lex dei prohibet concupiscere, atq; ab his abstinere timore pœnæ, nō amore iustitiæ. Absit, inq̃, ut ante omne peccatū, iā ibi fuerit tale peccatū, ut hoc de ligno admitterent, quod de muliere dominus ait: Si quis uiderit mulierē ad concupiscendū eam, iam mœchatus est eam in corde suo. Q̃ꝫ igitur felices erant primi homines, & nullis agitabant perturbationib. animorū, nullis corporū lædebant incōmodis: tā felix uniuersa societas esset humana, si nec illi malum, quod etiā in posteros traijcerent, nec quisquā ex eorum stirpe iniquitatem cōmitteret, quæ damnationē reciperet. Atque ista permanente felicitate, donec per illam benedictionē, qua dictū est: Crescite & multiplicamini: prædestinatorū sanctorum numerus compleretur, alia maior daretur, quæ beatissimis angelis data est: ubi iam esset certa securitas peccaturum neminem, moriturumq; neminē: & talis esset uita sanctorum, post nullum laboris, doloris, mortis experimentum, qualis erit post hæc omnia in incorruptione corporū reddita resurrectione mortuorum.

L. VIVES

a NEq; enim nullum peccatum est.] Non modo actus ipse, sed cupiditas actus mali peccatum est. Nec solum in lege diuina, uerumetiā in humanis illis exactioribus, ut Cicero Philip. secūda disputat, sed in libris philosophicis accuratius & copiosius. Et si huiusmodi legibus pœna nō est huic peccati generi cōstituta: neq; enim sic unq̃ leges cauēt, si quis tantū agri, aut pecoris habere uoluerit, ea mulcta esto: quemadmodum Cato senior inquit pro Rhodiensibus.

De lapsu primi hominis, in quo bene cōdita natura est, nec potest nisi à suo autore reparari. XI

A SED quia deus cuncta præsciuit, & ideo hominē quoq; peccaturū ignorare non potuit: secundū id q̃d præsciuit atq; disposuit, ciuitatē sanctā debemus asserere: nō secundum illud quod in nostrā cognitionē peruenire nō potuit, q̃a in dei dispositione nō fuit. Nec enim homo peccato suo diuinū potuit perturbare cōsilium, quasi deū quod statuerat, mutare compulerit: cùm deus præsciendo utrumq; præuenerit, id est & homo, quē bonū ipse creauit, q̃ malus esset futurus: & quid boni, etiā sic de illo esset ipse facturus. Deus enim etsi
B dicitr statuta mutare: [a] unde tropica locutione in scripturis sanctis etiā pœnituisse legitur deū: iuxta id dicitur, quod homo sperauerat, uel naturaliū causarū ordo gestabat: non iuxta id quod se omnipotēs facturū esse præsciuerat. Fecit itaq; deus sicut scriptū est, hominē rectū: ac per hoc uoluntatis bonæ. Non enim rectus esset, bonam non habens uoluntatē. Bona igitur uoluntas opus est dei: cùm ea quippe ab illo factus est homo. Mala uerò uoluntas prima, quoniā omnia mala opera præcessit in homine, defectus potius fuit quidam ab opere dei, ad sua
C opera, q̃ opus ullum. Et ideo mala opera, quia secundū se, nō secundum deum: ut eorum operum tanquam fructuum malorum uoluntas ipsa esset uelut arbor mala: aut ipse homo in quantum malæ uoluntatis. Porrò mala uoluntas, quamuis non sit secundū naturam, sed contra naturā, quia uitium est: tamen eius naturæ est, cuius est uitiū, quod nisi in natura non potest esse: sed in ea quam creauit ex nihilo, non quam genuit creator de semetipso, sicut genuit uerbū, per quod facta sunt omnia. Quia etsi de terræ puluere deus finxit hominem, eadem terra omnisq;
D terrena materies omnino de nihilo est: animamq; de nihilo factam dedit corpori, cùm factus est homo. Usqueadeò autē mala uincuntur à bonis, ut quamuis sinantur esse, ad demonstrandum, quàm possit & ipsis bene uti iustitia prouidētissima creatoris: bona tamen sine malis esse possint, sicut deus ipse uerus & summus, sicut omnis super istum caliginosum aerem cœlestis inuisibilis uisibilisq; creatura: mala uerò sine bonis esse non possint, quia naturæ in quibus sunt, in quantū naturę sunt, utiq; bonę sunt.

Detra-

Detrahit porrò malū,nō alqua natura, quę
accesserat, uel ulla eius parte sublata, sed
ea quæ uitiata ac deprauata fuerat, sanata
atq; correcta.[b] Arbitriū igitur uolūtatis tūc
est uerè liberū,cū uitijs peccatisq; nō seruit.
Tale datū est à deo,quod amissum proprio
uitio,nisi à quo dari potuit,reddi nō potest.
Vnde ueritas dicit:Si uos filius liberauerit,
tūc uerè liberi eritis.Idipsū est aūt,ac si dice-
ret:si uos filius saluos fecerit,tunc uerè salui
eritis.[c] Inde qppe liberator, unde saluator.
Viuebat itaq; homo secundū deū [d]in para-
diso,& corporali & spirituali.neq; enim erat
paradisus corporalis propter corporis bo-
na,& propter mentis nō erat spiritalis.Aut
uerò erat spiritalis, q̄ per interiores,& non
erat corporalis, q̄ per exteriores sensus ho-
mo frueret? Erat planè utrumq; propter u-
trūq;.Postea uero q̄[e] superbus ille angelus,
ac p hoc inuidus, per eandē superbiā à deo
ad semetipsum cōuersus,& quodā quasi ty-
rānico fastu gaudere subditis, q̄ esset subdi
tus eligēs,de spiritali paradiso cecidit:de cu
ius lapsu sociorūq; eius, qui ex angelis dei
angeli eius effecti sunt, in libris undecimo
& duodecimo huius operis satis quantū po
tui disputaui: [f] malesuada uersutia in hōis
sensum serpere affectās, cui utiq; stanti, q̄m
ipse ceciderat,inuidebat, colubrū in paradi
so corporali,ubi cū duob. illis hominib. ma
sculo & fœmina, animalia etiā terrestria cæ-
tera subdita et innoxia uersabant, animal sci
licet lubricū & tortuosis anfractib. mobile,
[g]operi suo cōgruū per quē loqueret elegit:
[h]eoq; per angelicā præsentiā præstātioreq;
naturā spiritali neq̄tia sibi subiecto, et tanq̄
instrumento abutens fallaciā sermocinatus
est fœminæ: à parte scilicet inferiore illius
humanæ copulæ incipiēs, ut gradatim per-
ueniret ad totū: nō existimās uirū facile cre
dulū nec errādo posse decipi, sed dū alieno
cedit errori. Sicut eīm Aaron errāti populo
ad idolū fabricandū nō cōsensit inductus,
sed cessit obstrictus: nec Salomonē credibi
le est errore putasse idolis esse seruiēdū, sed
blādicijs fœmineis ad illa sacrilegia fuisse cō
pulsum:ita credendū est illū uirū suæ fœmi
næ uni unū, hominē homini, coniugē cōiu-
gi, ad dei legē trāsgrediendā, nō tanq̄ uerū
loquēti credidisse seductū, sed [i]sociali neces-
situdine paruisse. Nō eīm frustra dixit Apo-

A stolus: Adā nō est seductus: mulier aūt sedu
cta est: nisi quia illa quod ei serpens locutus
est tanq̄ uerū esset accepit, ille aūt ab unico
noluit consortio dirimi, nec in cōmunione
peccati, nec ideo minus reus, sed sciens pru
densq; peccauit. unde & Apostolus nō ait,
nō peccauit, sed nō est seductus. nā utiq; ip-
sum peccasse ostendit ubi dicit: Per unū ho
minē intrauit peccatū in mundum: & paulo
post apertius, In similitudinē, inquit, præua
ricationis Adæ. Hos aūt seductos intelligi
uoluit, qui id q̄d faciūt, nō putāt esse pecca-
B tū, ille aūt sciuit. Alioquin quō uerū erit: A-
dam nō est seductus? Sed inexpertus diui-
næ seueritatis in eo falli potuit, ut ueniale
crederet esse cōmisū. Ac p hoc in eo quidē
quo mulier seducta est, nō est ille seductus,
[k] sed eū fefellit, quō fuerat iudicandū quod
erat dicturus: Mulier quam dedisti mihi so-
ciā, ipsa mihi dedit, & manducaui. Quid er-
go opus est pluribus? Et si credēdo nō sunt
ambo decepti, peccando tamen ambo capti
sunt, & diaboli laqueis implicati.

L. VIVES

C [a] VNde tropica locutione.] Figurata. Tropus est, inquit Quintilianus, uerbi uel sermonis à propria significatione in aliā cum uirtute mutatio. Deum pœnituisse, metaphora est, quā cum alijs tropis, si quis ignorat, scire tamē auet ad sacras literas intelligēdas, non ex Cicerone petat uel Quintiliano, sed ab istis magnis declamatoribus, qui quid grāmaticen rhetoricenq; interest adhuc nesciunt, uno uerbulo grāmaticen omnia nomināt. b Arbitriū igitur uol.] Non q̄ aliàs liberū nō sit, nam neq; peccasset: sed q̄ tunc nullo criminum onere pressum, nulli subditum prauæ consuetudini aut prauitati, tyrannis uiolentis uerè solutum agit & expeditum, non subinde à uitio tractum atq; uexatum. Tropus

c Inde quippe liberator unde saluator.] Ex deo liberare nos, ex deo saluos facere potuit, nec aliunde.

d In paradiso & corporali & spiritali.] Paradisus uo- Paradisus
D luptas est & oblectatio. In paradiso in quo locatus erat homo, non tantū corporis erat ingens, sed animi multo maxima uoluptas, sine qua corporalis illa non modò nulla, sed cōtrà potius amarissima fuisset. Ex animo eīm fons est omnis oblectationis, qui si mœret, quid in homine lætum erit? e Superbus ille angelus, ac per hoc inuidus.] In superbo natura uitij ipsius succrescit statim inuidētia. Sic eīm se superbus diligit, ut neminē non priorē modò, sed ne parē quidem patiatur: quod cùm difficile factu sit, ibi continuo inuidia nascitur, ita fit ut etiā in maximis fastigijs, & supra quæ nihil sit, inuidentia reperiatur, cùm fauor populi aliqua de causa in aliū inclinat, & nō totus omni tēpore, & per omnia in principem fertur. Declarat Suetonius quemadmodū Caligula Cæsar omni generi hominū etiam infimo inuiderit, alijs propter acclamationes populi, alijs propter admirationē generis uel formæ. Inuidit ergo dæmō homini sibi in dignitate illa suffecto, & per hanc inuidiā mors introiuit in orbem terrarum. f Malesuasa uersutia.] Legendū malesuada uersutia, ut apud Vergilium male-

maleſuada fames, quaſi mala ſuadens. g Operi ſuo congruum per quem loqueretur.] Idem de Geñ. ad literam inquit, per hoc ſolum animal permiſſum eſſe tentare, ut ſatis declararetur fœminę uenenoſum animal non niſi uenenum effaturum. Pherecides Syrius ſcribit dæmonas é cælo eſſe à Ioue deturbatos, quorum princeps Ophioneus ſit dictus, hoc eſt ſerpentinus. h Eoq́ per angelicā præſentiā.] Nam dæmon ſerpentē induit, ideo callidiſsimū omniū animalium uidebaẗ, ut ipſe dicit ſuper Geñ. i Sociali neceſsitudine.] Nō neceſsitate, ſed beneuolentia & coniunctione. Hæc enim omnia eſt neceſsitudo, & crebrius poſteriora hæc. k Sed eū fefellit quomodo fuerat iudicandum.] Hoc Adam decepit, q̄ exiſtimauit iuſtā ſe excuſationē, & quā deus facile acciperet, increpāti & caſtigāti deo allaturū, ſi id ſe feciſſe diceret, ut gratificaret̃ ſociæ, atq; ei ſociæ, nō quam ſumpſiſſet ipſe, ſed quam dediſſet dominus.

De qualitate primi peccati per hominem admiſſi. Cap. XII

1 quē uerò mouet, cur alijs peccatis ſic natura non mutet̃ humana, quemadmodū illa duorū primorum hominū præuaricatione mutata eſt: ut tantæ corruptioni, quantā uidemus atq; ſentimus, & per hanc ſubiaceret morti, ac tot & tantis tamq; inter ſe contrarijs perturbaret̃ & fluctuaret affectibus, qualis in paradiſo ante peccatū licet in corpore eſſet animali, utiq; non fuit. Si quis hoc mouet̃, ut dixi, nō ideo debet exiſtimare leue ac paruū fuiſſe illud cōmiſſum, quia in eſca factū eſt, non quidē mala [a] nec noxia, niſi quia prohibita. Neq; enim quicq; mali deus in illo tātæ felicitatis paradiſo crearet atq; plantaret. Sed obediētia cōmendata eſt in præcepto, [b] quę uirtus in creatura rationali mater quodammodo eſt omniū cuſtoſq; uirtutū: quandoquidē ſic facta eſt, ut ei ſubditā eſſe ſit utile: pernicioſum autē ſuam, non eius à quo creata eſt, facere uoluntatē. Hoc itaq; de uno cibi genere non edendo, ubi aliorum tanta copia ſubiacebat, tam leue præceptum ad obſeruandum, tam breue ad memoria retinendum, ubi præſertim nondum uoluntati cupiditas reſiſtebat, quod de pœna tranſgreſſionis poſtea ſubſecutum eſt, tanto maiore iuſtitia uiolatum eſt, quanto faciliore poſſet obſeruantia cuſtodiri.

L. VIVES

a NEc noxia.] Ex ſeipſa. b Quæ uirtus in creatura rationali.] Neq; enim aliquid præcipit deus uel homini uel angelo, quod eius opere quopiam beatiſsimus ille & nullius rei indigus egeat, ſed obſequentē ſibi & audientem dicto uult eum eſſe. Vnde eſt illud præſtare ſacrificio obedientiā. Hieronymus in Hieremiam cap. xi. ſuper illo dicto: Maledictus uir, qui non audierit uerba pacti huius. nō propter generis, in-

Auguſt.

A quit, priuilegia, non propter circumciſionis iniuriā, & ocium ſabbati, ſed propter obedientiam & deus efficitur populi Iſrael, & Iſrael populus eius. Similia in Eſaiæ cap. 44. Inter Auguſtini opera liber eſt De obedientia & humilitate. Hanc de obedientia ſententiam, quod omnium ſit uirtutum mater atq; origo, repetit multis in locis libro primo Contra aduerſarios legum & prophetarum, & in De bono coniugali.

Quòd in præuaricatione Adæ ad opus malū mala præceſſit uoluntas. Cap. XIII

N occulto aūt mali eſſe cœperunt, 1 ut in apertam inobedientiā laberentur. Nō enim ad malum opus perueniret̃, niſi præceſsiſſet mala uoluntas.

B Porrò malę uoluntatis initiū q̄d potuit eſſe niſi ſuperbia? Initiū enim omnis peccati ſuperbia eſt. quid eſt aūt ſuperbia, niſi peruerſæ celſitudinis appetitus? Peruerſa enim celſitudo eſt, deſerto eo cui debet animus inhęrere principio, ſibi quodāmodo fieri atq; eſſe principiū. Hoc fit cū ſibi nimis placet. Sibi uerò ita placet, cū ab illo bono immutabili deficit, quod ei magis placere debuit q̄ ipſe ſibi. Spontaneus eſt aūt iſte defectus: quoniam ſi uoluntas in amore ſuperioris immutabilis boni, à quo illuſtrabatur ut uideret,

C & accendebaẗ ut amaret, ſtabilis permaneret, non inde ad ſibi placendū auerteret̃, [a] & ex hoc tenebreſceret, & [b] frigeſceret, [c] ut uel illa uerū crederet dixiſſe ſerpentē, [d] uel ille dei mādato uxoris præponeret uoluntatē, [e] putaretq; ſe uenialiter tranſgreſſorem eſſe præcepti, ſi uitæ ſuę ſociā non deſereret etiā in ſocietate peccati. Non ergo malū opus factum eſt, id eſt illa tranſgreſsio, ut cibo prohibito ueſcerētur, niſi ab eis qui mali iā erāt. Neq; enim fieret ille fructus malus, niſi ab arbore mala. Vt aūt eſſet arbor mala contra

D naturā factū eſt: quia niſi uitio uolūtatis q̄d cōtra naturā eſt, nō utiq; fieret: ſed uitio deprauari, niſi ex nihilo facta, natura nō poſſet. Ac per hoc ut natura ſit, ex eo habet, q̄ à deo facta eſt: ut autem ab eo à quo facta eſt deficiat, ex hoc q̄ de nihilo facta eſt. Nec ſic defecit homo, ut omnino nihil eſſet, ſed ut inclinatus ad ſeipſum minus eſſet, q̄ erat cū ei qui ſummè eſt inhærebat. Relicto itaque deo, eſſe in ſemetipſo, hoc eſt, ſibi placere, nō iam nihil eſſe eſt, ſed nihilo propinquare. unde ſuperbi ſecundū ſcripturas ſanctas [f] alio nomine appellant̃, ſibi placētes. Bonū eſt enim ſurſum habere cor, nō tamē ad ſeipſum, quod eſt ſuperbię, ſed ad dñm, quod

1 eſt

est obedictiæ, quæ nisi humiliū nō potest esse. Est igitur aliquid humilitatis miro modo quod sursum faciat cor, & est aliquid elationis quod deorsum faciat cor. Hoc quidē quasi contrariū uidet, ut elatio fit deorsum, & humilitas sursum. Sed pia humilitas facit subditū superiori, nihil estaūt superius deo, & ideo exaltat humilitas, quæ facit subditū deo. Elatio aūt quæ in uitio est, eo ipso quo respuit subiectionē, cadit ab illo, quo nō est quicq̃ superius, & ex hoc erit inferius, & fit q̃d scriptū est: Deiecisti eos dū extollerent. Nō enim ait, cū elati fuissent, ut prius extollerentur, & postea deijcerent: sed cū extollerētur, tunc deiecti sunt. Ipsum quippe extolli, iam deijci est. Quapropter q̃ nunc in ciuitate dei, & ciuitati dei in hoc seculo peregrinanti maxime cōmendatur humilitas,[g] et in eius rege, qui est Christus, maxime prædicatur: cōtrariumq́; huic uirtuti elationis uitiū, in eius aduersario, qui est diabolus, maxime dominari sacris literis edocet: profecto ista est magna differentia, qua ciuitas, unde loquimur, utraq; discernit: una scilicet societas piorū hominum, altera impiorū, singula quæq; cū angelis ad se pertinētibus, in quibus præcessit hac amor dei, hac amor sui. Manifesto ergo apertoq; peccato, ubi factū est q̃d deus fieri prohibuerat, diabolus hominē nō cepisset, nisi iam ille sibiipsi placere cœpisset. Hinc enim & delectauit, q̃d dictū est,[h] Eritis sicut dij: quod melius esse posset summo ueroq; principio cohærēdo p obedientiā, nō suum sibi existēdo principiū per superbiā. Dij enim creati nō sua uirtute, sed dei ueri participatione sunt dij: plus aūt homo appetēdo, minus est: qui dū sibi sufficere delegit, ab illo qui ei uere sufficit, defecit. Illud itaq; malū, quo cum sibi homo placet, tanq̃ & ipse sit lumē, auertit ab eo lumine, quod ei si placet, & ipse fit lumē: illud inq̃ malū præcesserat in abdito, ut sequeret hoc malū, quod perpetratū est in aperto. Verū est enim quod scriptū est: Ante ruinā exaltatur cor, & ante gloriā humiliat. Illa prorsus ruina quæ fit in occulto, præcedit ruinā quæ fit in manifesto, dū illa ruina esse nō putat. Quis enim exaltationē ruinā putat, cū iam sit ibi defectus, q̃ est relictus excelsus? Quis aūt ruinā esse nō uideat, quādo fit mandati euidēs atq; indubitata trāsgresio? Propter

A hoc deus illud prohibuit,[i] quod cū esset admissum, nulla defendi posset imaginatione iustitiæ. Et ideo audeo dicere, superbis esse utile cadere in aliquod apertū manifestūq; peccatum, unde sibi displiceāt, qui iam sibi placendo ceciderāt. Salubrius enim Petrus sibi displicuit, quando fleuit, q̃ sibi placuit, quando præsumpsit. Hoc dicit & sacer Psalmus: Imple facies eorum ignominia, & quærent nomē tuum domine. id est, ut tu eis placeas quærentibus nomen tuum, qui sibi placuerant, quærendo suum.

L. VIVES

B a EX hoc tenebresceret.] Amisso lumine. b Et frigesceret.] Amisso calore. c Vt uel illa uerū crederet.] Huic deest lux, nam cæca est, non uidet. d Vel ille dei mandato.] Huic ignis, nam friget, nam dei parentis uoluntatē & iussum coniugis societati posthabet. Vtrunq; uerò & lux & ignis utrinq; abest: amor non est in muliere, quæ prætulit deo pomum. Lux deest uiro, qui non uidit, quó se nosq; omnes præcipitaret. e Putaret se uenialiter transgressorē esse.] Non disputo potuerit ne Adam uenialiter peccare, quod in controuersia est Bonauenturæ, & homini eiusdem ordinis Scoto: grauiter & capitaliter egisse uideo, & me miserum sentio. f Alio nomine appellant sibi placētes.] Vt in Epistola Petri secunda cap. 2. Audaces, sibi placentes. Græcè φίλαυτοι dicuntur, & si apud Petrū sic nō est, sed uti Latina interpretatione. Etiam est Sapientiæ 6. Præbete aures uos qui continetis multitudines, & placetis
C uobis in turbis nationū. φιλαυτία igitur id uitiū dicitur, q. amor sui, quē esse maximorū errorū malorūq; fontē Socrates existimabat. Hoc est caput omnis superbiæ, hæc ignorationis omnis causa. g Et in eius rege, qui est Christus.] Qui factus est obediēs patri usq; ad mortē, in qua tanquam ouis ad aram est ductus, & tanquam agnus, cùm tonderetur, obmutuit, nec cædentibus est cōminatus, nec maledicentibus remaledixit. O salutare exemplum obedientiæ, mansuetudinis, mitis animi ac modestiæ, quod feroci, indomito, ingrato, impio generi humano pater omnipotēs ad imitandum proposuit. h Eritis sicut dij.] Exple fœmina superbū istum animum, satia cupidinē tui efferendi, quid dari maximū, quid cōungere ambitiosissimo & superbissimo ultimū potest? Fieri deum. ede hoc, & eris. O stultissima fœminarum, quæ te futuram deam per pomulum sperasti. i Nulla defendi posset imaginatione iustitiæ.] Nulla
D specie, nulla facie, nulla ratione quamlibet ficta, excogitata, imaginata iustitiæ. Neq; enim peccato apud deū prætendi potest color aut uelum iustitiæ aliquod, quo excusetur, quo non esse malefactum defendatur, accusatur potius, & maius scelus esse conuincitur.

De superbia transgressionis, quæ ipsa fuit transgressione deterior. Cap. XIIII

SED est peior dānabiliorq; superbia, qua etiā in peccatis manifestis suffugiū excusationis inquiritur, sicut illi primi homines, quorū & illa dixit: Serpēs seduxit me, & manducaui: & ille dixit: Mulier quā dedisti mihi, hæc mihi dedit de ligno, & edi. Nusquā hic sonat petitio ueniæ

niæ, nusquã imploratio medicinæ. Nam li- A cet isti non sicut Cain, quod cõmiserunt negent, adhuc tamẽ superbia quærit in aliũ referre, quod perperã fecit: superbia mulieris in serpentẽ, superbia uiri in mulierem. Sed accusatio potius q̃ excusatio uera est, ubi mãdati diuini est aperta transgreßio. Necq; enim hoc propterea nõ fecerũt, quia id mulier serpẽte suadente, uir muliere impertiente cõmisit,[a] quasi quicquam deo cui uel crederetur, uel cederetur, anteponendũ fuerit.

L. VIVES

Quasi quicquam deo cui uel crederetur.] Nihil ita le esse debet, cui magis credat, q̃ deo, uel cui postponatur deus. At mulier serpenti magis credidit, q̃ deo, & uir uxorem præposuit deo. B

De iustitia retributionis, quã primi homines pro sua inobedientia receperunt. Cap. XV

QVIA ergo cõtemptus est deus iubẽs, qui hominẽ creauerat, qui ad suam imaginẽ eũ fecerat, qui cæteris animalibus præposuerat, qui in paradiso cõstituerat, qui rerũ omniũ copiã salutisq; præstiterat, qui præceptis nec pluribus nec grandibus nec difficilibus onerauerat, sed uno breuißimo atq; leuißimo ad obediẽtię salubritatẽ adminiculatus fuerat, quo super eam creaturã,[a] cui libera seruitus expediret, se esse dominũ cõmonebat: iusta damnatio C subsecuta est, talis quidẽ dãnatio, ut homo, qui custodiendo mandatũ futurus fuerat etiam carne spiritalis, fieret etiã mẽte carnalis: & quia sua superbia sibi placuerat, dei iustitia sibi donaretur:[b] nec sicut affectabat, in sua esset omnimoda potestate, sed à seipso quoq; dissentiẽs, sub illo cui peccãdo cõsensit, pro libertate quã cõcupiuerat, durã miseram q; ageret seruitutẽ, mortuus spiritu uolẽs, & corpore moriturus inuitus: desertor D æternæ uitæ, etiã æterna nisi gratia liberaret, morte dãnatus. Si quis huiusmodi dãnationẽ uel nimiã, uel iniustã putat, metiri profecto nescit, quãta fuerit iniquitas in peccando,[c] ubi tãta erat nõ peccãdi facilitas. Sicut eñ Abrahæ nõ immerito magna obediẽtia prædicaẽ, quia ut occideret filiũ, res difficillima est imperata: ita & in paradiso tãto maior inobediẽtia fuit, quanto id quod præceptum est, nullius difficultatis fuit.[d] Et sicut obediẽtia secũdi hominis eo prędicabilior, qua factus est obediẽs usq; ad mortẽ: ita inobedientia primi hominis eo detestabilior, qua factus est inobediẽs usq; ad mortẽ. ubi enim magna est inobediẽtiæ pœna proposita, & res à creatore facilis imperata, quis nã satis explicet, quantũ malũ sit non obedire in re facili, & tãtæ potestatis imperio, & tanto terrẽti supplicio? Deniq; ut breuiter dicatur, in illius peccati pœna q̃d inobedientiæ, nisi inobediẽtia retributa est? Nam quæ hominis est alia miseria, nisi aduersus eũ ipsum inobedientia eius ipsius,[e] ut q̃m noluit quod potuit, quod nõ potest uelit?[f] In paradiso enim etiã si nõ omnia poterat ante peccatũ, quicquid tñ nõ poterat, nõ uolebat, & ideo poterat omnia quæ uolebat. Nunc uerò sicut in eius stirpe cognoscimus, & diuina scriptura testaẽ, homo uanitati similis factus est. Quis enim enumeret, q̃ multa quẽ non potest uelit, dũ sibĳpsi, id est uoluntati eius,[f] ipse animus eius eoq; inferior caro eius nõ obtẽperat? Ipso namq; inuito, & animus plerũq; turbaẽ, & caro dolet, & ueterã scit, & moriẽ, & quicq̃d aliud patimur, q̃d nõ pateremur inuiti, si uoluntati nostrę nostra natura omnimodo atq; ex omnib. partibus obediret.[g] At enim aliquid caro patiẽ, q̃ seruire nõ siniẽ. Quid interest unde, dũ tñ p iustitiã dominãtis dei cui subditi seruire noluimus, caro nostra, quæ nobis subdita fuerat, nõ seruiẽdo molesta sit, quãuis nos deo nõ seruiẽdo molesti nobis potuerimus esse nõ illi? Necq; enim sic ille nostro, ut nos seruitio corporis indigemus: et ideo nostra est quod percipimus, nõ illius pœna quod fecimus. Dolores porrò qui dicunẽ carnis, animæ sunt in carne, & ex carne. Quid enim caro per seipsam sine anima uel dolet, uel concupiscit? Sed cũ concupiscere caro diciẽ uel dolere, aut ipse homo est, sicut disseruimus, aut aliquid animæ q̃d carnis afficit paßio, uel aspera, ut faciat dolorẽ: uel lenis, ut uoluptatẽ. Sed dolor carnis tantũmodo offensio est animæ ex carne,[h] & quædam ab eius paßione dissensio: sicuti animæ dolor, quæ tristitia nuncupaẽ, dissensio est ab his rebus quæ nobis nolentib. acciderũt. Sed tristitiã plerunq; præcedit metus, qui & ipse in anima est nõ in carne. Dolorẽ aũt carnis non præcedit ullus quasi metus carnis, qui ante dolorẽ in carne sentiaẽ.[i] uoluptatẽ uerò prę cedit appetitus quidam, qui sentiẽ in carne quasi cupiditas eius, sicut fames et sitis, & ea

quæ in genitalib. usitatius libido nominatur, [k]cū hoc sit generale uocabulū omnis cupiditatis. Nam & ipsam [l]irā nihil aliud esse quàm ulciscendi libidinē ueteres definierūt, quāuis nōnunquam homo ubi uindictæ nullus est sensus, etiā rebus inanimis irascatur, ut male scribentē stilum collidat, uel calamū frāgat iratus. Verū & ista irrationabilior, tamē quædam ulciscendi libido est, & nescio quæ, ut ita dixerim, quasi umbra retributionis, ut quæ mala faciūt, mala patiantur. Est igitur libido ulciscēdi, quæ ira dicitur: est libido habēdi pecuniā, quæ auaritia: est libido quomodocunque uincēdi, quæ peruicacia: est libido gloriādi, quæ iactātia nuncupatur. Sunt multæ uariæque libidines, quarū nōnullæ habent etiā uocabula propria, quædā uerò nō habent. Quis enim facile dixerit, quid uocetur libido dominādi, quam tamē plurimū ualere in tyrannorum animis, etiā ciuilia bella testantur?

L. VIVES

a Cui libera seruitus expediret.] Deo enim seruire hoc demum est liberum esse, imò uerò regnare. b Nec sicut affect.] Alibi, nec sic, ut in sua esset potestate. c Vbi tanta erat nō peccādi facilitas.] Admonuit me Nicolaus Valdaura meus legisse se apud scriptorē, nescio quē, fructū illum, quo Adam interdicebatur, noxium ex se fuisse corpori, quod dicit magis ad augendū crimē Adæ, quàm quod aliquid de ea re compertum habeat. d Et sicut obedientia s.h.] Christi, qui à Paulo uocatur secūdus homo de cælo cælestis, ut Adam primus de terra terrenus. e Vt quoniā noluit quod potuit.] Inuertit Terētij dictum ex Andria: Quoniā nō potest fieri quod uis, id uelis quod possis. f Ipse animus eius.] In anima mens est, quæ ad rationalē partem spectat, & animus qui ad inferiorē animalem seu brutalem, ubi est mare illud sæuis affectuū tempestatibus assiduo agitatū. g At enim aliquid caro patitur.] Nempe defatigationē, & pondus graue, & molestum in opere, quibus ex rebus nec attollere se potest, nec durare in labore seruitutis. h Et quædam ab eius pas.] Alibi, Et quædam mali eius per passionē dissensio. i Voluptatem uerò præcedit.] Hinc illud Epicureorum, uoluptas desiderio censetur. & apud Iuuenalem: Voluptates cōmendat rarior usus. k Cùm hoc sit generale uocabulum.] Docuimus hoc ex Cicerone: nam à libendo dicitur, quod per omnia se fundit, quæ contra rationē expetuntur. l Iram, &c. ulciscendi lib.] Cic. 4. Tuscula. quæst. Ira est libido puniendi eius, qui uideatur læsisse iniuria. Aristot. 2. Rhetor. iram finit, apparētis uindictæ appetitum cum dolore.

De libidinis malo, cuius nomē cùm multis uitijs congruat, proprie tamen motibus obscœnis corporis adscribitur. Cap. XVI

C VM igitur sint multarū libidines rerū, tamē cùm libido dicitur, nec cuius rei sit libido additur, non fere assolet animo occurrere nisi illa, qua obscœnæ partes corporis excitātur. Hæc aūt sibi non solū totū corpus, nec solū extrinsecus, uerumetiā intrinsecus uēdicat, totumque cōmouet hominē animi simul affectu cum carnis appetitu cōiuncto atque permixto, ut ea uoluptas sequatur qua maior in corporis uoluptatibus nulla est: ita[a] ut momēto ipso tēporis, quo ad eius peruenitur extremū, penè omnis acies & quasi uigilia cogitationis obruatur. Quis aūt amicus sapiētiæ sanctorūque gaudiorū, coniugalē agēs uitā, & sicut Apostolus monuit, sciēs uas suum possidere in B sanctificatione & honore, nō in morbo desiderij, sicut & gētes quæ ignorāt deū, nō mallet, si posset, sine hac libidine filios procreare: ut etiā in hoc serendæ prolis officio, sic eius menti, ea quæ ad hoc opus creata sunt, quemadmodū cætera, suis quæque operibus distributa membra seruirēt, nutu uolūtatis acta, nō æstu libidinis incitata? Sed neque ipsi amatores huius uoluptatis, siue ad concubitus coniugales, siue ad immūdicias flagitiorum cū uoluerint cōmouentur: sed aliquando motus ille importunus est nullo poscente, aliquando aūt destituit inhiantē, & cū in C animo concupiscētia ferueat, friget in corpore: atque ita mirū in modū nō solū generādi uoluntati, uerumetiā lasciuiendi libidini libido nō seruit: & cū tota plerunque mēti cohibenti aduersetur, nonnunquam & aduersus seipsam diuiditur, cōmotoque animo in cōmouendo corpore seipsa non sequitur.

L. VIVES

VT momento ipso temporis.] Idcirco Hippocrates coitū definiuit μικρὰν ἐπιληψίαν, id est, paruum morbū comitialem. Archytas Tarētinus, ut est apud Ciceronem in Catone Maiore, quo magis intelligeretur quāta pestis esset uoluptas, fingi animo aliquē iubebat tanta incitatū uoluptate corporis, quanta per- Coitus
D cipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tam diu dum ita lætaretur, nihil agitare mente, nihil cogitatione consequi posset.

De nuditate primorū hominū, quā post peccatū turpē pudendāque uiderunt. Cap. XVII

M ERITO huius libidinis maxime pudet, merito & ipsa mēbra quæ suo quodā, ut ita dixerim, iure, nō omnimodo ad arbitriū nostrum mouet, aut non mouet, pudenda dicuntur, quod ante peccatū hominis non fuerūt. Nam sicut scriptum est: Nudi erant, & non confundebantur: nō quod eis sua nuditas esset incognita, sed turpis nuditas nondū erat: quia nondū libido

A do membra illa prẹter arbitriū cōmouebat: nondū ad hominis inobedientiā redarguendam sua inobedientia caro quodāmodo testimoniū perhibebat. Nec enim cæci creati erāt, [a] ut imperitū uulgus opinatur: quandoquidē & ille uidit animalia, quib. nomina imposuit, & de illa legitur: Vidit mulier quia bonū est lignū in escam, & quia placet oculis ad uidendū. Patebant ergo oculi eorū, sed adhuc nō erant aperti, hoc est non attenti ut cognoscerēt quid eis indumēto gratiæ prẹstaretur, quando mēbra eorū uoluntati repugnare nesciebāt. Qua gratia remo- B ta, ut pœna reciproca inobedientia plecteretur, extitit in motu corporis quædam impudens nouitas, unde esset indecēs nuditas: & fecit attentos reddiditq; confusos. Hinc est q postea q mandatū dei aperta transgressione uiolarunt, scriptum est de illis: Et aperti sunt oculi amborū, & cognouerunt quia nudi erant, & consuerūt folia fici, & [b] fecerūt sibi cāpestria. Aperti sunt, inquit, oculi amborum, non ad uidendū: nam & antea uidebant, sed ad discernēdum inter bonū quod C amiserant, & malum in quod ceciderāt. Vnde & ipsum lignū eo q istam faceret dignoscentiam, si ad uescendum contra uetitū tangeretur, ex ea re nomē accepit, ut appellaretur lignum scientiæ boni & mali. Experta enim morbi molestia, euidetior fit etiam iucunditas sanitatis. Cognouerunt ergo quia nudi erant: nudati scilicet ea gratia, qua fiebat ut nuditas corporis nulla eos lege peccati menti eorum repugnante confunderet. Hoc itaq cognouerunt, quod felicius ignorarent, si deo credentes & obedientes non D cōmitterent, quod eos cogeret experiri, infidelitas & inobedientia quid nocerent. Proinde confusi inobedientia carnis suæ tanq teste pœna inobedientiæ suæ, consuerunt folia fici, & fecerunt sibi campestria, id est, succinctoria genitaliū. Nam quidam interpretes succinctoria posuerunt. Porrò autē campestria Latinum quidem uerbum est, sed ex eo dictum, quod iuuenes qui nudi exercebantur in campo, pudenda operiebant: unde qui ita succincti sunt, campestratos uulgus appellat. Quod itaque aduersus damnatam culpam inobedientiæ uoluntatem, libido inobedieter mouebat, uerecundia pudenter tegebat. Ex hoc omnes gētes, quoniam ab illa stirpe procreatæ sunt, usq adeò tenēt insitum pudenda uelare, [c] ut quidā Barbari illas corporis partes nec in balneis nudas habeant, sed cum earū tegumentis lauant. [d] Per opacas quoq Indiæ solitudines, cùm quidam nudi philosophentur, unde gymnosophistæ nominantur: adhibent tamen genitalibus tegumenta, quibus per cætera membrorum carent.

Augus.

L. VIVES

a VT imperitū uulgus opinatur.] Ex eo quod scriptum est Genesis 3. Comedit, & aperti sunt ocu- B li amborum. b Fecerunt sibi campestria.] Sic uocant femoralia à doctis scriptorib. Hor. In Epist. Penula solstitio, campestre niualibus auris. Vbi Acron inquit, nihil totius corporis præter Inguina tegere. Asconius In Oratione pro M. Scauro: Cato prætor iudicium quia æstate agebatūr, sinè tunica exercuit, campestri sub toga cinctus: in forum quoq sic descenderat, iusq; dicebat. Nec ignoro pro campestri capistro à nonnullis legi parū apto sensu. Scriptor Historiæ scholasticæ nescio qua ratione neget temporibus Noe femoralia esse adhuc inuenta. c Vt quidam Barbari illas corporis partes.] Herodotus Clio, magno esse probro apud Lydos cæterosq; Barbaros hominem cōspici nudum scribit. Romani, ut Cicero 1. Off. scribit, uetere mo re nec filij puberes cum parentibus, nec generi cum soceris lauantur. d Per opacas quoq; Indiæ solitudi- C nes.] Duo dicit, solitudines & opacas, ad maiorem pudoris commēdationem. Solis enim pudore nihil opus esset affici: multo minus in solitudine syluestri & umbrosa, nam hoc est opacum. Sed qui conuenit gymnosophistas in India poni, cùm Philostratus in peregrinationibus Apollonij in Aethiopia statuat ad Nilum amnem. Ex cuius sentētia Hieronymus Paulino scribēs, inquit: Reuersus Alexandriā perrexit Aethiopiam, ut gymnosophistas & famosissimam solis mensam uideret in sabulo. Sed Plinius, Solinus, Strabo, Apuleius, Porphyrius, & alij gymnosophistas in India locāt ad ripas Indi fluminis regione Indoscythica, nec male tamen Philostratus. Nam origo illorum philosophorum Indica est; ubi duo genera sapientum fuisse tradit libro 16. Strabo: alios qui in urbib. uersabant, dictiq; sunt ciuiles, Brachmanas uocant. Hi sindonibus & pellibus corpus uelabant, sicut idem testatur Strabo. Philostratus illos nar- D rat denudasse se, ut cum Apollonio lauarent, & ex eis unum epistolam sinu prolatam matri dedisse adolescentis, cuius filius dæmonicis intemperijs exagitabatū. Erāt alij in eadem terra philosophi in syluis degentes, nudi; folijs interdum & arborū corticibus intecti, quos Hermanos & gymnosophistas nominant, è quibus illi gymnosophistæ Aethiopici manarunt. Nam accolæ Indi fluuij maxima & ualidissima manu in Aethiopiam narrant migrasse, ibiq; iuxta Nilū sedes habuisse: eamq; regionem etiam Indiam uocatā, & sapientes philosophatos nudos, utrobiq; dictos Hermanos, & à Græcis γυμνοσοφιστὰς, illudq; de subligaculis promiscuum esse in India Aethiopiaq; sapientum, & ferè uulgi. Diodorus lib. 4. de moribus Aethiopum loquens, alios perhibet nudos prorsum incedere, alios uulpinis caudis pudenda tegere, alios subligaculis ex capillis cōtextis. Et Strabo ex Nicolao Damasceno octo seruos Indos à legatis illius gentis dono datos Cæsari Augusto scribit, nudos toto corpore præter uirilia, quæ subligaculis uelabant.

De pudore concubitus, nō solum uulgari, sed etiam coniugali. Cap. XVIII

OPUS uerò ipsum quod libidine tali peragitur, nō solū in quibusq; stupris, ubi latebrę ad subterfugiēda humana iudicia requirunt̄: uerū etiā in usu scortorū,[a] quā terrena ciuitas licitā turpitudinē fecit: q̄uis id agat̄, quod eius ciuitatis nulla lex uindicat, deuitat tñ publicū etiam permissa atq; impunita libido conspectū: et uerecūdia naturali habēt prouisum lupanaria ipsa secretū, faciliusq; potuit impudicitia nō habere uincula prohibitionis, q̄ impudentia remouere latibula illius fœditatis. Sed hāc etiā ipsi turpes turpitudinē uocāt: cuius licet sint amatores,[b] ostentatores esse nō audent. Quid cōcubitus coniugalis, qui secundū matrimonialiū præscripta tabularum, procreandorū fit causa liberorū? Nōnne & ipse quanq; sit licitus & honestus, remotum ab arbitris cubile cōquirit? Nōnne oēs famulos, atq; ipsos etiā paranymphos, & quoscunq; ingredi quęlibet necessitudo permiserat, antè mittit foras, q̄ uel blandiri coniunx coniugi incipiat?[c] Et quoniā, sicut ait quidā Romani maximus autor eloquij, omnia rectè facta in luce se collocari uolūt, id est appetūt sciri: hoc rectè factū sic appetit sciri, ut tamē erubescat uideri. Quis enim nescit, ut filij procreētur, quid inter se coniuges agant? quandoquidē ut id agatur, tanta celebritate ducunt̄ uxores: & tñ cū agit̄ unde filij nascant̄, nec ipsi filij, si qui inde iā nati sunt, testes fieri permittunt̄. Sic enim hoc rectè factū ad sui notitiā[d] lucē appetit animorum, ut tamen refugiat oculorū. Vnde hoc, nisi quia sic geritur, quod deceat ex natura, ut etiam quod pudeat, comitetur ex pœna.

L. VIVES

a Quam terrena ciuitas licitam turpitudinē fecit.] Nam concubinæ & pellices non sunt prohibitę: quemadmodū ex legib. De cōcubinarijs ostenditur libro Digestorum 25. Satis apertè Augustinus testatur esse iure ciuili uetere Romano multa permissa, quæ sunt contraria legibus diuinis. Hoc isti nolunt, qui dum gentilitatem coniungere & coaptare Christianismo laborant: corrupto utroq; & alterius impanēte, nec gentilitatē, nec Christianismū retinent. b Ostentatores esse non audent.] Hoc argumēto probat Cicero uoluptates non esse bonas, q bonum omne prædicādum est, & gloriari de illo potest, qui habet: at nemo gloriari audeat, se corporis uoluptatibus perfrui. c Et quoniam, sicut ait quidā Romani maximus autor eloquij] multis libris nihil locutus Passauant, nunc tandem inquit, quis fuerit iste quidam, expositor nō dicit, nec ego scio. Iura, alioqui non credam. Sed quis possit non fidē habere uel iniurato, præsertim ubi se nescire confitetur, quod credituri fueramus, etiam si idem ipse homo tam apertus & simplex in contrarium deierarct? Quanto satius fuisset Passauant admonitum te à nomine tuo ulterius esse progressum, neq; hic sistere. Verùm hoc titulo Lucanus Ciceronem ornat lib. 7. & Ciceronis illa sunt uerba in 3. Tusc: quæst. d Lucem appetit animorum.] Vt ipsi animi quid factum sit, uideant, & iudicēt: non intueantur oculi.

Quòd partes iræ atq; libidinis tam uitiose mouentur, ut eas necesse sit frenis sapiētiæ cohiberi, quæ in illa ante peccatum naturæ sanitate nō fuerunt. Cap. XIX

HINC est q; & illi philosophi, qui ueritati propius accesserunt, iram atq; libidinē uitiosas animi partes esse confessi sunt: eo q; turbide atq; inordinate mouerētur, ad ea etiā quæ sapiētia perpetrari nō uetat: ac p hoc opus habere moderatrice mente atq; ratione.[a] Quam partē animi tertiā uelut in arce quadā ad istas regendas perhibēt collocatā: ut illa imperāte, istis seruiētibus possit in homine iustitia ex omni parte cōseruari. Hę igitur partes quas & in homine sapiēte ac tēperante fatent̄ esse uitiosas, ut eas ab his rebus ad quas iniustè mouētur, mēs compescēdo & cohibēdo refrenet & reuocet: atq; ad ea permittat, quæ sapiētiæ lege cōcessa sunt: sicut[b] iram ad exercendam iustam coertionē: sicut libidinē ad propagādæ prolis officiū: hæ inquā partes in paradiso ante peccatū uitiosæ non erant. Non enim cōtra rectā uoluntatē ad aliquid mouebantur, unde necesse esset eas ratione tanq; frenis regentibus abstinere. Nam q; nunc ita mouētur, & ab eis qui temperāter & iustè & piè uiuunt, aliàs facilius, aliàs difficilius, tamē cohibendo & refrenādo modificantur: non est utiq; sanitas ex natura, sed languor ex culpa. Quod aūt iræ opera aliarumq; affectionū in quibusq; dictis atq; factis nō sic abscondit uerecundia, ut opera libidinis quæ fiunt genitalibus mēbris: quid causæ est, nisi quia in cæteris mēbra corporis nō ipsæ affectiones, sed cū eis cōsenserit, uoluntas mouet, quę in usu eorum omnino dominatur? Nam quisquis uerbum emittit iratus, uel etiam quenq; percutit, nō posset hoc facere nisi lingua & manus iubēte quodammodo uoluntate mouerētur, quę mem bra etiam cùm ira nulla est mouentur eadē uoluntate. At uerò genitales corporis partes

tes ita libido suo iuri quodammodo mancipauit, ut moueri non ualeant, si ipsa defuerit, & nisi ipsa uel ultro uel excitata surrexerit. Hoc est quod pudet, hoc est quod intuentium oculos erubescēdo deuitat: magisq; fert homo spectantium multitudinē, quando iniustè irascit̄ homini, quàm unius aspectum, quando iustè miscetur uxori.

L. VIVES

a Qvam partē animi tertiam.] Plato in Timæo suo, ex Timæo Locrensi & cæteris Pythagoricis, tres animæ partes facit. Idèm in lib. De republica irascentiam, quam statuit in corde, concupiscentiam sub medio septo in iecore & splene, rationem in cerebro tanquam in arce mandatricem operum, ut inquit Claudianus, prospecturamq; labori. b Iram ad exercendam iustam coertionem.] Nam cotem fortitudinis appellabant, & aduersus hostem & improbum ciuem motus uehementes concientem, sicut refert Cicero, & Seneca libro De ira.

De uanissima turpitudine Cynicorū. Cap. XX

a Hoc illi canini philosophi, hoc est Cynici non uiderunt, proferentes contra humanam uerecundiam, quid aliud quàm caninam, hoc est immundam impudentemq; sententiam: ut scilicet quoniam iustum est, quod fit in uxore, palam non pudeat id agere: nec in uico, nec in platea qualibet coniugalem cōcubitum deuitare. Vicit tamen pudor naturalis opinionem huius erroris. Nam etsi perhibent hoc aliquando gloriabundum fecisse Diogenē, ita putantem sectam suam nobiliorem futuram, si in hominum memoriam insignior eius impudentia figeretur: postea tamē à Cynicis fieri cessatum est: plusq; ualuit pudor, ut erubescerent homines hominibus, q̄ error, ut homines canibus esse similes affectarent. Vnde & illum uel illos qui hoc fecisse referuntur, potius arbitror concumbentiū motus dedisse oculis hominum nescientiū quid sub pallio gereretur, quàm humano premente conspectu potuisse illam peragi uoluptatem. Ibi enim philosophi non erubescebant uideri se uelle concumbere, ubi libido ipsa erubesceret surgere. Et nunc uidemus adhuc esse philosophos Cynicos: b hi enim sunt, qui nō solum amiciuntur pallio, uerumetiam clauam ferunt: nemo tamē eorum audet hoc facere: q̄ si aliqui ausi essent, ut nō dicam ictibus lapidantium, certe conspuentium saliuis obruerētur. Pudet igitur huius libidinis humanam sine ulla dubitatione naturā, & merito pudet. In eius quippe inobedientia quę genitalia corporis membra solis suis motibus subdidit, & potestati uoluntatis eripuit, satis ostenditur, quid sit hominis illi primæ inobedientię retributū: q̄d in ea parte maxime oportuit apparere, qua generat̄ ipsa natura, quæ illo primo & magno in deterius est mutata peccato: à cuius nexu nullus eruit̄, nisi id quod cùm omnes in uno essent, in communem perniciem perpetratum est, & dei iustitia uindicatum, dei gratia in singulis expietur.

L. VIVES

a Hoc illi canini philosophi, hoc est Cynici.] κυνικοὶ quasi canini, ἀπὸ τοῦ κυνός. Antisthenes Socratis discipulus fuit autor huius disciplinæ. Horū erant mores, omnibus cōuitiari & allatrare, reddere in publico obscœna sine pudore, operam liberis dare: denique propalàm facere, quæ quiuis nostrum solus uel cogitare erubesceret, uoluptatum alioqui insectatores, & insignes contemptu rerum omnium, etiam uitæ. Principes huius instituti fuerunt ii, quem modo nominaui, Antisthenes, & Diogenes Synopeus, Crates Thebanus & Menippus Phœnix. Cicero in Officijs eorum impudentes mores ciuili uitæ contrarios esse & fugiēdos docet. b Hi enim sunt qui non solum amiciuntur pallio, uerumetiam clauam ferunt.] Pallium supremum erat indumentum Græcorum, ut Latinorum toga. Cynici pallio utebantur uetere detrito, & pannoso, quod τριβώνιον Græci nominant, & baculo, clauam Augustinus uocat. Hoc cultu similes se Herculi esse iactabant, quibus pro leonis exuuio esset centunculus ille, & pro claua baculus, bellumq; gererent contra uoluptates, ut ille. Sic Lucianus ἐν βίων πράσει, & Epistolæ circumferuntur Græcæ Diogenis nomine, in quîs Diogenes hæc ornamenta nō sibi alio loco ait, quàm magno regi sua. Nam pallium est pro abolla, & baculus pro sceptro. Tempore uerò Augustini Donatiani, & qui ad eandem pertinebant hæresim, Circumcelliones in Africa palliati incedebant, clauisq; utebantur in perniciem uerę Christianorum.

De benedictione multiplicandæ fœcūditatis humanæ ante peccatū, quā præuaricatio nō adimeret, & cui libidinis morbus accesserit. XXI

Absit itaq; ut credamus illos cōiuges in paradiso cōstitutos per hāc libidinē, de qua erubescendo eadē membra texerūt, impleturos fuisse, quod in sua benedictiōe deus dixit: Crescite & multiplicamini, & implete terrā. Post peccatū quippe orta est hæc libido: post peccatū eā natura non impudens, amissa potestate cui corpus ex omni parte seruiebat, sensit, attendit, erubuit, operuit. Illa uerò benedictio nuptiarum, ut coniugati crescerent, & multiplicarētur, & implerent terrā, quāuis & in delin-

delinquentibus mãserit: tamẽ anteqũ delinquerẽt, data est: ut cognosceretur procreatione filiorũ ad gloriã cõnubij, nõ ad pœnã pertinere peccati. Sed nũc homines profecto illius quę fuit in paradiso felicitatis ignari, nisi per hoc experti sunt, id est per libidinem, de qua uidemus ipsam etiã honestatẽ erubescere nuptiarũ, nõ potuisse gigni filios opinãtur: [a]alij scripturas diuinas ubi legitur post peccatũ puduisse nuditatis, & pudẽda esse cõtecta prorsus nõ accipiẽtes, sed infideliter irridẽtes: [b]alij uerò quãuis eas accipiãt & honorẽt, illud tamen quod dictũ est: Crescite & multiplicamini, nõ secundũ carnalem fœcunditatẽ uolunt intelligi: quia & secundũ animã legitur tale aliquid dictum: [c]Multiplicabis in anima mea uirtutem: ut id quod in Genesi sequitur, Et implete terrã, & dominamini eius: terram intelligant carnem, quã pręsentia sua implet anima, eiusq́ maxime dominatur, cùm in uirtute multiplicatur. Carnales autem fœtus sine libidine, quæ post peccatũ exorta, inspecta, confusa, uelata est: nec tunc nasci potuisse, sicut neq; nunc possunt: nec in paradiso futuros fuisse, sed foris, sicut & factũ est. nam postea q̃ inde dimissi sunt, ad gignendũ filios coierunt, eos genuerunt.

L. VIVES

a Alij scriptura diuinas.] Hi sunt Manichæi, qui totum uetus instrumentum rejciebant, ut quodam alio exposui loco. b Alij uerò quãuis eas accipiant.] Isti sunt Adamiani, qui nuptias futuras fuisse non putant, si Adam nõ peccasset. c Multiplicabis in anima mea uirtutem.] In ueteribus libris legitur: Multiplicabis me in anima mea uirtute tua. Credo sic esse ab Augustino scriptum, qui interpretationem LXX. sequebatur, illi enim hoc uerterunt modo: πολυωρήσεις με ἐν ψυχῇ μου δυνάμει σου. Multiplicabis me in anima mea uirtute tua.

De copula coniugali à deo primitus instituta atq; benedicta. Cap. XXII

D Nos aũt nullo modo dubitamus secundum benedictionẽ dei, crescere & multiplicari, & implere terram, donũ esse nuptiarũ, quas deus ante peccatum hominis ab initio constituit, creãdo masculũ & fœminã: qui sexus euidens utiq; in carne est. Huic quippe operi dei etiã benedictio subiuncta est. Nam cùm scriptura dixisset, Masculũ et fœminã fecit eos: e cõtinuo subdidit, Et benedixit eis deus dicẽs: Crescite & multiplicamini, & implete terram, [a]& A dominamini eius, &c. [b]Quæ omnia quanq̃ nõ incõuenienter possint etiã ad intellectũ spiritalẽ referri: masculũ tamẽ & fœminam non sicut simile aliquid etiã in homine uno intelligi potest: quia uidelicet in eo aliud est quod regit, aliud quod regitur: sed sicut euidentissime apparet in diuersi sexus corporibus, masculũ & fœminã ita creatos, ut prolem generãdo crescerẽt, & multiplicarẽtur, & implerẽt terrã. Cui sentẽtiæ tam euidẽti, magnæ absurditatis est reluctari. Neq; enĩ de spiritu qui imperat, & carne quæ obtẽperat: aut de animo rationali qui regit, & irrationali cupiditate quæ regitur: aut de uirtu- B te contemplatiua quæ excellit, & de actiua quæ subditur: aut de intellectu mẽtis, & sensu corporis: sed aperte de uinculo cõiugali, quo inuicẽ sibi uterq; sexus obstringit, dñs interrogatus, utrũ liceat quacunq; ex causa dimittere uxorem: quoniã propter duritiã cordis Israelitarũ Moyses dari libellum repudij permisit, respondit atq; ait: Non legistis, quia qui fecit hominẽ ab initio, masculum & fœminam fecit eos, & dixit: Propter hoc dimittet homo patrẽ & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una? Itaque iam non sunt duo, sed una caro. C Quod ergo deus coniunxit, homo non separet. Certum est igitur masculum & fœminam ita primitus institutos, ut nunc homines duos diuersi sexus uidemus & nouimus. Vnũ autẽ dici, uel propter cõiunctionem, uel propter originẽ fœminæ, quæ de masculi latere creata est. Nam & Apostolus per hoc primum quod deo instituente præcessit exemplum, singulos quosq; admonet, ut uiri uxores suas diligant.

L. VIVES

a Dominamini eius.] Græca phrasis, quam Horatius æmulatus est, Agrestium regnauit populorum. b Quæ omnia quanquam non inconuenienter.] Nihil in sacris literis scriptum, quod morali & spirituali sensu aptari nequeat: illi tamẽ primi & genuini semper sunt seruandi, alioqui magna sequeretur rerum omnium in pietate confusio. Nam hæretici omnia pro libito suo quò uellent detorquerent. Si deus cũ dixit: Crescite, & multiplicamini, & replete terram: non corporale aliquid quale cernimus, sed spiritale tantum spectauit, quid superest, nisi ut idem de bestijs intelligamus, quibus est idem præceptum.

An etiã in paradiso generandum fuisset, si nemo peccasset: uel utrũ contra actum libidinis pugnatura illic fuisset traditio castitatis. Cap. XXIII

Quis-

QVISQVIS aūt dicit nō fuisse coituros, nec generaturos nisi peccassent, quid dicit nisi propter numerositatē sanctorū necessariū hominis fuisse peccatū? Si enim nō peccando soli remanerent: quia, sicut putāt, nisi peccassent, generare nō possent: profecto ut non soli duo iusti homines possent esse, sed multi, necessariū peccatū fuit. Quod si credere absurdū est, illud potius est credendū, q̄ sanctorū numerus quātus cōplendæ illi sufficit beatissimæ ciuitati, tātus existeret, & si nemo peccasset, quantus nūc per dei gratiā de multitudine colligit peccatorū, [a] quousq; filij huius seculi generāt & generātur. Et ideo illæ nuptiæ dignæ felicitate paradisi, si peccatū nō fuisset, & diligendā prolē gignerēt, & pudendā libidinē nō haberēt. Sed quomodo id fieri posset, nunc non est quo demonstrēt exemplo. Nec ideo tamē incredibile debet uideri, etiā illud unū sine ista libidine uoluntati potuisse seruire, cui tot mēbra nunc seruiūt. [b] An uero manus & pedes mouemus cùm uolumus, ad ea quæ his membris agenda sunt sine ullo renisu tanta facilitate, quāta & nobis & in alijs uidemus, maxime in artificibus quorūcunq; operū corporaliū: ubi ad exercendā infirmiorē tardiorēq; naturā, agilior accessit industria: & nō credimus ad opus generationis filiorū, si libido nō fuisset, quæ peccato inobediētiæ retributa est, obediēter hominib. ad uolūtatis nutū similiter ut cætera potuisse illa mēbra seruire? Nōne Cicero in lib. De rep. cū de imperiorū differētia disputaret, & huius rei similitudinē ex natura hominis assumeret, [c] ut filijs dixit imperari corporis mēbris propter obediendi facilitatem: uitiosas uero animi partes ut seruos asperiore imperio coerceri? Et utiq; ordine naturali animus anteponit corpori, & tamen ipse animus imperat corpori facilius q̄ sibi. Veruntamē hæc libido, de qua nūc disserimus, eo magis erubescenda existit, q̄ animus in ea, nec sibi efficaciter imperat, ut omnino nō libeat: nec omnimodo corpori, ut pudēda mēbra uolūtas potius q̄ libido cōmoueat. q̄ si ita esset, pudēda omnino nō essent. Nunc uero pudet animū resisti sibi à corpore, quod ei natura inferiore subiectū est. In alijs quippe affectionib. cùm sibi resistit, ideo minus pudet: quia cū à seipso uincitur, ipse se uincit: & si inordinatè atq; uitiose: quia ex his partibus quę rationi subijci debent, tamē à partibus suis, ac per hoc, ut dictum est, à seipso uincit. Nam cū ordinatè se animus uincit, ut irrationales motus eius mēti rationiq; subdanē: si tamē & illa deo subdita est, laudis atq; uirtutis est. Minus tñ pudet cū sibi animus ex uitiosis suis partib. nō obtemperat, q̄ cū ei corpus, quod alterū ab illo, atq; infra illum est, & cuius sine illo ulla natura nō uiuit, uolenti iubētiq; non cedit. Sed cū alia membra retinētur uoluntatis imperio, sine quibus illa quæ cōtra uoluntatē libidine concitanē, id quod appetūt, implere nō possunt: pudicitia custodit, nō amissa, sed nō permissa delectatione peccati. [d] Hūc renisum, hanc repugnantiā, hāc uoluntatis & libidinis rixam, uel certe ad uolūtatis sufficientiā, libidinis indigentiā, proculdubio nisi culpabilis inobedientia pœnali inobedientia plecteretur, in paradiso nuptiæ non haberent, sed uoluntati membra illa ut cætera cuncta seruirent. [e] Ita genitale aruū uas in hoc opus creatum seminaret, ut nūc terram manus: & quod modo de hac re nobis uolentibus diligentius disputare, uerecundia resistit, & compellit [f] ueniam honore præfato à pudicis aurib. poscere, cur id fieret nulla causa esset: sed in omnia quæ de huiusmodi membris sensum cogitātis attingeret, sine ullo timore obscœnitatis liber sermo ferretur: nec ipsa uerba essent, quæ uocarentur obscœna, sed quicquid inde diceret, tam honestum esset, q̄ de alijs cū loquimur corporis partib. Quisquis ergo ad has literas impudicus accedit, culpā refugiat, nō naturā: facta denotet suæ turpitudinis, non uerba nostrę necessitatis, in quibus mihi facillime pudicus & religiosus lector uel auditor ignoscet, donec infidelitatē refellam, nō de fide rerum inexpertarū, sed de sensu expertarum argumentantē. Leget enim hoc sine offensione, qui non exhorret Apostolū horrenda fœminarū flagitia reprehendentem, quæ immutauerūt naturalem usum, in eum usum qui est contra naturā: præcipue quia nos non damnabilem obscœnitatem nunc, sicut ille, commemoramus atq; reprehendimus, sed in explicādis quantum possumus humanæ generationis affectibus, uerba tamen sicut ille obscœna deuitamus.

L. VIVES.

a QVouſq; filij huius ſeculi generãt & generantur.] Filij ſunt huius ſeculi, qui generant, & filios huius ſeculi generant, ſed beneficio Chriſti fiunt filij regni. Per peccatũ enim generantur, per gratiã dei regenerant. b An uerò manus & pedes mouemus.] Hæc eſt uulgaris ſcholarũ opinio, quam Petrus Lomb. ponit lib. 2. Sententiarum theologicarum, ſectione 20. Tametſi Græcorum nonnulli diuinitus putant filios ſine peccato fuiſſe procreandos ſine coitu aliquo uiri ac fœminæ: quod non fit uerîſimile. Nam quid attinebat ſexus diſtinguere, & genitalia corporib. adderet c Vt filijs dixit imperari.] Facilius enim quò uolumus corporis membra ducimus, quàm animi affectus refractarios & obluctatores, qui perpetuum cum ratione bellum gerunt: ita animus facilius regit corpus, quàm partem inferiorem ſui. d Hunc reniſum, hanc repugnantiã.] Thomas Aquinas nõ omnẽ nuptijs illis innoxijs aufert uoluptatem, ſed puram relinquit & caſtam, diſsimilẽ longe huic noſtræ effreni, obſcœnæ, fœdæ. e Ita genitale aruum.] Pro uulua poſuit, ſeu muliebribus locis, tectis & urbanis uerbis. Verg. imitatus 3. Georgicorum:

Hoc faciunt, nimio ne luxu obtuſior uſus
Sit genitali aruo.

f Veniam honore præfato.] Præfamur ueniã turpia & obſcœna dicturi, ſicut apud Quintilianum in milite Mariano, ut in medio belli Cymbrici ſtrepitu ante ſigna, tuis honos ſit habitus ſanctiſsimis auribus, iuberet proſtare gladio cinctum. Sic Plinius præfatione, ut plurimarum rerum aut ruſticis uocabulis & externis, imò barbaris, & cum honoris præfatione ponendis.

Quòd inſontes homines & merito obedientię in paradiſo permanentes, ita genitalibus membris fuiſſent uſuri ad generationẽ prolis, ſicut cæteris ad arbitrium uoluntatis. Cap. XXIII

SEMINARET igitur prolẽ uir, ſuſciperet fœmina genitalib. membris, quãdo id opus eſſet, & quantum opus eſſet, uoluntate motis, nõ libidine concitatis. Neq; enim ea ſola mẽbra mouemus ad nutũ quę cõpactis articulata ſunt oſsibus: ſicut pedes & manus & digitos, uerumetiã illa quæ mollibus remiſſa ſunt neruis, cũ uolumus mouemus agitando, & porrigendo producimus, & torquendo flectimus, & cõſtringẽdo duramus: ſicut ea ſunt quæ in ore ac facie quantũ poteſt uoluntas mouet.[a] Pulmones denique ipſi omnium niſi medullarum molliſsimi uiſcerũ, & ob hoc antro pectoris communiti,[b] ad ſpiritum ducendum ac remittẽdum uocemq; emittendam ſeu modificandã, ſicut folles fabrorum uel organorũ, flantis, reſpirantis, loquẽtis, clamãtis, cantãtis, ſeruiunt uoluntati. Omitto quòd animalibus quibuſdam naturaliter inſitum eſt, ut tegmẽ, quo corpus omne ueſtitur, ſi quid in quocunq; loco eius ſenſerint abigendũ, ibi tantum moueant, ubi ſentiũt: A nec ſolum inſidentes muſcas, uerumetiã hærentes haſtas cutis tremore diſcutiant. Nunquid quia id non poteſt homo, ideo creator quibus uoluit animantibus donare non potuit?[c] Sic ergo & ipſe homo potuit obedientiam etiam inferiorum habere membrorum, quam ſua inobedientia perdidit. Neq; enim deo difficile fuit ſic illum cõdere, ut in eius carne etiam illud non niſi eius uoluntate moueretur, quod nunc niſi libidine non mouetur. Nam & hominum quorundã naturas nouimus multum cæteris diſpares, & B ipſa raritate mirabiles, nõnulla ut uolũt de corpore ſuo facientium, quæ alij nullo modo poſſunt, & audita uix credũt.[d] Sũt enim qui & aures moueãt uel ſingulas, uel ambas ſimul. Sunt qui totam cæſariẽ capite immoto quantum capilli occupant, deponunt ad frontem, reuocantq; cùm uolunt. Sunt qui eorum quæ uorauerunt incredibiliter plurima & uaria, paulum præcordijs contrectatis, tanquam de ſacculo quod placuerit, integerrimũ proferunt.[e] Quidã uoces auiũ pecorumq;, & aliorum quorumlibet hominum ſic imitantur atq; exprimunt, ut niſi ui C deantur, diſcerni omnino nõ poſsint.[f] Nonnulli ab imo ſine pudore ullo ita numeroſos pro arbitrio ſonitus edunt, ut ex illa etiã parte cantare uideantur.[g] Ipſe ſum expertus, ſudare hominẽ ſolere cùm uellet.[h] Notum eſt quoſdam flere cùm uolunt, atq; ubertim lachrymas fundere. Iam illud multo eſt incredibilius, quod plerique fratres memoria recentiſsima experti ſunt.[i] Presbyter fuit quidam nomine Reſtitutus[k] in parœcia[l] Calamenſis eccleſiæ: qui quando ei placebat, rogabatur autẽ ut hoc faceret ab eis qui rem mirabilẽ coràm ſcire cupiebant,[m] ad imitatas quaſi lamentantis cuiuſlibet hominis D uoces, ita ſe auferebat à ſenſibus, & iacebat ſimillimus mortuo: ut non ſolum uellicantes atq; pungentes minime ſentiret, ſed aliquãdo etiam igne ureretur admoto, ſine ullo doloris ſenſu, niſi poſtmodũ ex uulnere:[n] non autem obtinendo, ſed non ſentiendo non mouere corpus, eo probabatur, quòd tanquam in defuncto nullus inueniebatur anhelitus: hominum tamen uoces, ſi clarius loquerentur, tanquam de longinquo ſe audiſſe poſtea referebat. Cùm itaque corpus etiã nũc quibuſdam, licet in carne corruptibili

bili hanc ærumnosam ducētibus uitā, ita in plerisq; motionibus & affectionibus extra usitatū naturæ modum mirabiliter seruiat, quid causę est, ut non credamus ante inobedientiæ peccatū, corruptionisq; suppliciū, ad propagandā prolē sine ulla libidine seruire uoluntati humanæ, humana mēbra potuisse? Donatus est itaq; homo sibi, quia deseruit deū placēdo sibi: & non obediēs deo, nō potuit obedire nec sibi. Hinc euidentior miseria est, qua homo nō uiuit ut uult. Nam si ut uellet uiueret, beatū se putaret: [n] sed nec sic tamen esset, si turpiter uiueret.

L. VIVES

a PVlmones deniq; ipsi.] Sic legendum: Pulmones deniq; ipsi omnium, nisi medullarū, mollissimi uiscerum, & si medullæ non soleant dici uiscera. Obseruatum est, Ciceronē & alios plerosq; doctos, semper multitudinis numero pulmones dixisse, puto quoniam in geminas fibras est fissus, non quòd pulmo etiā non dicatur, ut apud Celsum, & Persium, & Lactantiū. b Ad spiritum ducendum.] Nam à pulmone ad os fistula protenditur, quam Celsus asperā nominat, gurgulionem Lactātius in Opificio dei, per quem spiritus ultro & citro commeat. Idcirco Arist. primo De animalium historia, officium eius nihil aliud esse dicit, q̄ accipere spiritum, & reddere. c Sunt enim qui & aures mouent.] Arist. ubi homini aures esse immobiles dicit, quod intelligendum suapte sponte non agitari, ut in canibus, equis, & asinis uidemus. d Quidam uoces auium.] Plutarchus in Cōuiuijs meminit cuiusdā Parmenonis maximi uocum animātium imitatoris, unde manauit prouerbiū οὐδὲν πρὸς τὴν Παρμένοντος ὗν, nihil ad suē Parmenonis, quod Erasmus narrat. e Nōnulli ab imo sine pudore.] In alijs libris legitur, sine pædore, q. sine sordibus & fœtore id fiat. Talis fuit memoria nostra in hac terra Germanus quidam in comitatu Maximiliani Cæsaris, & Philippi eius filij, nec ullū erat carmen, quod nō ille crepitibus podicis redderet. f Ipse sum expertus sudare hominē.] Et ipse Brugis cùm proxime tertianis tenerer febribus, quoties salutiferum dicebat medicus futurum sudorem, compresso paulisper spiritu, stragulis opertus sudabam. Mirabantur qui circunstabant lectum tam raram corporis mei texturam, sed Augustinianum sudatorē magis multo fuissent admirati, cui tam facile erat sudare, q̄ mihi spuere. g Notum est quosdā flere cùm uolunt.] Præficæ in Italia, & ferè totum genus mulierū. h Presbyter f. quidam.] Simile Plin. lib. 7. de Hermotimo Clazomenio, cuius anima relicto corpore uagari erat solita, & quæ in longissimis uiderat regionibus narrare. i In parochia.] Melius parœcia, παροικία. q. uicinia, circumhabitatio, à παροικεῖν. Sic q̄ diuersis hemisphærijs, sed eodē parallelo habitāt, parœci à cosmographis nominātur. Parochus uerò longè alius est significationis, q̄ qua nunc usurpatur pro curione. k Calamensis ecclesiæ.] Calamissus oppidum in Italia. Calamo in Phœnicia, de quo credo Augustinū loqui, nisi oppidulum sit aliquod in Africa de nomine illius Phœnicis à colonis dictum. Ferè enim illa Africa à Phœnicibus olim est possessa. l Ad imitandos quasi lamentantis.] In quodam exemplari Brugensi, bibliothecæ Carmelitanæ habetur: Ad imitatus, in alijs, ad imitatas. Hoc significat imitatum aliquē uoces lamentantis, & sic eum qui audierat phantasia illa concepta, se à corpore separasse. Illud alterum significat ipsum imitari solitum, & sic exire corporeos sensus.

m Non autem obnitendo.] Id est, nitendo in se, ut quietus iaceret, & immotus ad stimulos & ignem.

n Sed nec sic tamē esset, si turpiter uiueret.] Nō opinionibus cōsistit beata uita, sed re ipsa uera, & solida, nō adumbrata felicitate, & quam sibi quilibet fingit. Nec beatus ille existimandus est haud ignobilis Argis, qui, ut Horat. inquit, se credebat miros audire tragœdos, In uacuo solus sessor plausorq; theatro.

De uera beatitudine, quam temporalis uita non obtinet. Cap. XXV

QVANQVAM si diligentius attendamus, nisi beatus, non uiuit ut uult: & nullus beatus, nisi iustus: Sed etiā ipse iustus non uiuit ut uult, nisi eò peruenerit, ubi mori, falli, offendi omnino nō possit: eiq; sit certū, ita semper futurum. Hoc enim natura expetit: nec plenè atq; perfectè beata erit, nisi adepta quod expetit. Nunc uerò quis hominū potest ut uult uiuere, quādo ipsum uiuere nō est in potestate? Viuere enim uult, mori cogit. Quomodo ergo uiuit ut uult, qui nō uiuit quamdiu uult? Quòd si mori uoluerit, quomodo potest ut uult uiuere, qui non uult uiuere: & si ideo mori uelit, nō quo nolit uiuere, sed ut post mortē melius possit uiuere. Nondū ergo ut uult uiuit, sed cū ad id quod uult, moriendo peruenerit. Verū ecce uiuat ut uult, [a] quoniā extorsit sibiq; imperauit, non uelle quod nō potest: atq; hoc uelle quod potest, sicut ait Terētius: [b] Quoniā nō potest id fieri quod uis, id uelis quod possis: non tamen ideo beatus est, quia patiēter miser est. Beata quippe uita si nō amatur, nō habet. Porrò si amatur, & habetur, cæteris omnib. rebus excellentius necesse est amet: q̄m propter hanc amandū est, quicquid aliud amatur. Porrò si tantū amatur, quantū amari digna est: nō enim beatus est, à quo ipsa beata uita nō amat, ut digna est: fieri nō potest, ut eam qui sic amat, non æternam uelit. Tunc igitur beata erit, quando erit æterna.

L. VIVES

a QVoniam se extorsit, qui sibi imperauit.] Legendum sic: Quoniā sibi extorsit, sibiq; imperauit, non uelle quod non potest. b Quoniā non potest id fieri quod uis, id uelis quod possis.] Verus hoc fuisse uerbum Plato scribit in libro De repub.

Quòd felicitas in paradiso uiuentium sine erubescendo appetitu generandi officium credenda sit implere potuisse. Cap. XXVI

Viue-

IVEBAT itaq; homo in paradiso sicut uolebat, quamdiu uolebat quod deus iusserat: uiuebat fruēs deo, ex quo bono erat bonus: uiuebat sine ulla egestate, ita semper uiuere habēs in potestate. Cibus aderat, ne esuriret: potus, ne sitiret: lignum uitæ, ne illum senecta dissolueret: nihil corruptiōis in corpore, uel ex corpore ullas molestias ullis eius sensibus ingerebat. Nullus intrinsecus morbus, nullus ictus metuebatur extrinsecus. Summa in carne sanitas, in anima tota tranquillitas. Sicut in paradiso nullus æstus aut frigus, sic in eius habitatore nulla ex cupiditate uel timore accedebat bonæ uoluntatis offensio. Nihil omnino triste, nihil erat inaniter lætum: gaudium uerum perpetuabatur ex deo, in quē flagrabat charitas ex corde puro & cōscientia bona, & fide non ficta: atq; inter se coniugum fida ex honesto amore societas, concors mētis corporisq; uigilia, & mandati sine labore custodia. Non lassitudo fatigabat ociosum, non somnus premebat inuitū. In tanta facilitate rerum, & felicitate hominum, absit ut suspicemur non potuisse prolem seri sine libidinis morbo: sed eo uoluntatis nutu mouerentur illa membra quo cætera, & sine ardoris illecebroso stimulo cum tranquillitate animi & corporis [a] nulla corruptione integritatis [b] infunderetur gremio maritus uxoris. Neq; enim quia experiētia probari non potest, ideo credendū non est: quando illas corporis partes nō ageret turbidus calor, sed spontanea potestas sicut opus esset adhiberet: ita tunc potuisse utero cōiugis salua integritate fœminei genitalis uirile semē immitti: sicut nūc potest eadē integritate salua [c] ex utero uirginis fluxus menstrui cruoris emitti. Eadem quippe uia posset illud inijci, qua hoc potest eijci. Vt enim ad pariendum nō doloris gemitus, [d] sed maturitatis impulsus fœminea uiscera relaxaret: sic ad fœtandum & concipiendum non libidinis appetitus, sed uoluntarius usus naturam utramq; coniungeret. De rebus loquimur nūc pudendis, & ideo quamuis antequam earum puderet, quales esse potuissent coniiciamus ut possumus: tamē necesse est, ut nostra disputatio magis frenetur ea, quæ nos reuocat uerecundia: q; eloquētia, quę nobis parum suppetit, adiuuetur. Nam

A cùm id quod dico, nec ipsi experti fuerint, qui experiri potuerunt: quoniam præoccupante peccato exilium de paradiso antè meruerunt, quàm in opere serendę propaginis tranquillo arbitrio conuenirent: quomodo nunc cùm ista cōmemorantur sensibus occurrit humanis, nisi experiētia libidinis turbidæ, non coniectura placidæ uoluntatis? Hinc est quod impedit loquentē pudor, etsi non deficiat ratio cogitantē. Veruntamen omnipotenti deo summo, ac summè bono creatori omnium naturarū, uoluntatū autē bonarum adiutori ac remuneratori, malarum

B autem relictori & damnatori, utrarūq; ordinatori: non defuit utiq; consilium, quo certum numerum ciuium sua sapientia prædestinatum etiā ex damnato genere humano suæ ciuitatis impleret: non eos iam meritis, quandoquidē uniuersa massa tanquam in uitiata radice damnata est, sed gratia discernens, & libertatis nō solum de seipsis, uerumetiā de non liberatis, quid eis largiatur, ostendēs. Non enim debita, sed gratuita bonitate tunc se quisq; agnoscit erutum à malis: cùm ab eorum hominū consortio fit immunis, cum quibus illi iusta esset pœna cō-

C munis. Cur ergo nō crearet deus, quos peccaturos esse pręsciuit: quandoquidem in eis & ex eis, & quid eorum culpa mereretur, et quid sua gratia donaretur, posset ostendere: nec sub illo creatore ac dispositore peruersa inordinatio delinquentium, rectum peruerteret ordinem rerum?

L. VIVES

a NVlla corruptione integritatis.] Quid ergo non aperta fuisset bulga? dicūt Thomas & Bonauentura: quā solui quoq; in puerperio necesse erat, nam nō se corpora penetrassent. Neq; hæc est corruptio integritatis, non secus q̄ aperiri os. Ex animo enim omnis pendet integritas. Alij in partu bulgā patere sinunt, in concubitu clausam retinent: non secus quàm cùm de-

D fluit menstruus cruor, qui haud dubie cum Augustino uidentur sentire. b Infunderetur gremio maritus uxoris.] Vergiliana imitatio libro octauo Aeneidos, de Vulcano & Venere:

Optatos dedit amplexus, placidumq; petiuit
Coniugis effusus gremio per membra soporem.

c Ex utero uirginis fluxus menstrui.] Id contingit cùm pubescere incipiunt, & ubera exurgere. Similisq; est is cruor menstruus animalis recens occisi, contingitq; mensib. singulis lunaribus plus minus, alijs enim tardius, alijs celerius, ideo mēstruus dicitur. De hoc Aristoteles lib. 7. Historiæ animalium. d Sed maturitatis impulsus.] Nam nunc etiam maturitas illa pariendi extendit atq; aperit ossa pectinis, quæ alio tempore uix disiungeret securis ualide impacta: sed nunc cum ingenti cruciatu, tunc sine dolore.

De peccatoribus,& angelis,& hominibus, quorum peruerſitas non perturbat prouidentiam dei. Cap. XXVII A

P ROINDE peccatores,et angeli,& homines nihil agũt, quo impediantur magna opera domini exquiſita in omnes uoluntates eius. Quoniam qui prouidenter atq; omnipotẽter ſua cuiq; diſtribuit,nõ ſolum bonis, uerũ etiã malis bene uti nouit. Ac per hoc propter meritũ primæ malę uoluntatis ita damnato atq; obdurato angelo malo, ut iam bonã uoluntatẽ ulterius nõ haberet, bene utens deus, cur nõ permitteret,ut ab illo primus homo,qui rectus,hoc eſt bonæ uolũtatis creatus fuerat, tentaret:quandoquidẽ ſic erat inſtitutus, ut ſi de adiutorio dei fideret, bonus homo malum angelum uinceret: ſi aũt creatorẽ atq; adiutorẽ deũ ſuperbè ſibi placendo deſereret,uinceretũ: meritũ bonũ habens in adiutor diuinitus uoluntate recta: malũ uerò in deſerẽte deũ uolũtate peruerſa: quia & ipſum fidere de adiutorio dei,non quidẽ poſſet ſine adiutorio dei: nec tamẽ ideo ab his diuinæ gratiæ beneficijs ſibi placẽdo, recedere nõ habebat in poteſtate. Nam ſicut in hac carne uiuere ſine adiumẽtis alimentorũ, in poteſtate nõ eſt:non autẽ in ea uiuere in poteſtate eſt:quod faciũt qui ſeipſos necãt: ita bene uiuere ſine adiutorio dei, etiã in paradiſo,nõ erat in poteſtate: erat aũt in poteſtate male uiuere, ſed beatitudine nõ permãſura,& pœna iuſtiſsima ſecutura. Cùm igitur huius futuri caſus humani deus nõ eſſet ignarus,cur eum nõ ſineret inuidi angeli malignitate tentari? nullo modo quidẽ q̃ uinceretur incertus: ſed nihilominus præſcius q̃ ab eius ſemine adiuto ſua gratia, idẽ ipſe diabolus fuerat ſanctorũ gloria maiore uincendus. Ita factũ eſt, ut nec deũ aliquid futurorum lateret, nec præſcien do quenq; peccare cõpelleret:& quid intereſſet inter propriam cuiuſq; præſumptionẽ, & ſuã tuitionem,angelicæ & humanæ rationali creaturæ,conſequenti experientia demonſtraret. Quis enim audeat credere,aut dicere, ut neque angelus,neq; homo caderet, in dei poteſtate non fuiſſe? Sed hoc eorum poteſtati maluit non auferre: atq; ita quantum mali eorum ſuperbia, & quantum boni ſua gratia ualeret,oſtendere.

De qualitate duarum ciuitatum, terrenę atq; cœleſtis. Cap. XXVIII

F ECERVNT itaq; ciuitates duas, amores duo,terrenã ſcilicet amor ſui uſq; ad contemptum dei: cœleſtem uerò amor dei uſq; ad contemptũ ſui. Deniq; illa in ſeipſa, hæc in domino gloriatur. Illa enim quærit ab hominibus gloriã, huic aũt deus conſcientię teſtis maxima eſt gloria. Illa in gloria ſua exaltat caput ſuum, hæc dicit deo ſuo: Gloria mea, & exaltans caput meum. Illi in principibus eius, uel in eis quas ſubiugat nationibus dominandi libido dominatur: in hac ſeruiunt inuicem in B charitate,[a] & prępoſiti conſulendo, & ſubditi obtemperando. Illa in ſuis potentibus diligit uirtutẽ ſuã, hæc dicit deo ſuo: Diligã te domine uirtus mea. Ideoq; in illa ſapientes eius ſecundum hominem uiuentes, aut corporis aut animi ſui bona aut utriuſq; ſectati ſunt: aut qui potuerunt cognoſcere deum, non ut deum honorauerũt, uel gratias egerunt, ſed euanuerunt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiẽs cor eorum. Dicentes enim ſe eſſe ſapientes, id eſt dominante ſibi ſuperbia in ſua ſapientia ſeſe extollentes, ſtulti facti ſunt: & immutauerunt C gloriam incorruptibilis dei in ſimilitudinẽ imaginis corruptibilis hominis, & uolucrum,& quadrupedum,& ſerpentium. Ad huiuſcemodi enim ſimulachra adorãda [b] uel duces populorum, uel ſectatores fuerũt,& coluerunt atq; ſeruierunt creaturæ potius quàm creatori, qui eſt benedictus in ſecula. In hac autem [c] nulla eſt hominis ſapientia, niſi pietas qua rectè colitur uerus deus, id eſt expectans præmium in ſocietate ſanctorũ: non ſolum hominum, uerumetiam angelorum, ut ſit deus omnia in omnibus. D

L. VIVES

a ET præpoſiti conſulẽdo, & ſubditi obtẽperando] Quàm ſcitè duobus uerbis optimam reipublicæ formam multis uerbis alijs deſcriptã expreſſit, ubi magiſtratus non regunt, non imperant, ſed uelut in excelſiore poſiti ſpecula inferioribus conſulunt. Vnde dicti ſunt ueteres illi conſules: & ſubditi non obluctantur, nec detrectant conſilia, ſed modeſte & ſedulo exequuntur. b Vel duces populorum, uel ſectatores.] Alij ex poetis & philòſophis magnorum in populo errorum fuerunt magiſtri: alij populo autore & magiſtro inueteratos errores ſunt ſequuti. c Nulla eſt hominis ſapientia niſi pietas.] Non philoſophia, nõ eloquẽtia, nõ reliquæ artes & diſciplinæ mũdo præclarę atq; admirabiles, unica hic eſt ars noſſe & colere deũ.

ELENCHVS CAPITVM IN DIVI AVRELII AVGVSTINI DE CIVITATE DEI LIBRVM XV.

DIVI

De duobus ordinib. generationis humanæ in diuersos fines ab initio procurrētis. Cap. I

D E felicitate paradisi, uel de ipso paradiso, & de uita ibi primorū hominū, eorūq́ peccato atq́ supplicio, multi multa senserunt, multa dixerunt, multa literis mādauerūt. Nos quoq́ secundum scripturas sanctas, uel quod in eis legimus, uel quod ex eis intelligere potuimus, earū congruētes autoritati, de his rebus in superiorib. libris diximus. Enucleatius autē si ista quærant, multiplices atq́ multimodas pariūt disputationes, quę pluribus intexendæ sunt uoluminibus, q̄ hoc opus tēpusq́ deposcit. Quod nō ita largū habemus, ut in omnibus quæ possunt requirere ociosi & scrupulosi, paratiores ad interrogandū, q̄ capaciores ad intelligendum, nos oporteat immorari. Arbitror tamē satis nos iā fecisse magnis & difficillimis quæstionibus de initio uel mundi, uel animæ, uel ipsius generis humani, quod in duo genera distribuimus: unū eorū qui secundū hominē, alterū eorū qui secundū deū uiuunt. Quas etiā mysticē appellamus ciuitates duas: hoc est, duas societates hominū: quarū est una quæ prædestinata est in æternū regnare cum deo: altera æternū suppliciū subire cū diabolo. Sed iste finis est earū, de quo pòst loquendū est. Nunc aūt quoniā de exortu earū, siue in angelis, quorū numerus ignorat à nobis, siue in duobus primis hominibus, satis dictum est, iam mihi uidet earū aggrediēdus excursus, ex quo illi duo generare cœperunt, donec homines generare cessabunt. hoc enim uniuersum tempus, siue seculum, in quo cedūt moriētes, succeduntq́ nascētes, istarum duarū ciuitatū de quib. disputamus, excursus est. Natus est igitur prior Cain ex illis duobus generis humani parentibus, pertinens ad hominū ciuitatē: posterior Abel ad ciuitatē dei. Sicut enim in uno homine q̄d dixit Apostolus experimur, quia nō primū quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale: unde unusquisq́ quoniā ex dānatā propagine exoritur, primò sit necesse est ex Adam malus atq́ carnalis: q̄ si in Christo renascendo profecerit, postea erit bonus & spiritalis: sic in uniuerso genere humano cū primū duæ istæ cœperūt nascendo atq́ moriendo procurrere ciuitates, prior est natus ciuis huius seculi: posterior aūt istò peregrinus in seculo, & pertinēs ad ciuitatē dei, gratia prædestinatus, gratia electus, gratia peregrinus deorsum, gratia ciuis sursum. nam quantū ad ipsum attinet, ex eadē massa orit, quę originaliter est tota damnata: sed tanq̄ figulus deus (hanc enim similitudinem prudēter introducit Apostolus) ex eadē massa fecit aliud uas in honorē, aliud in contumeliam. Prius aūt factū est uas in contumeliā, pòst uerò alterū in honorē: quia & in ipso uno, sicut iam dixi, homine prius est reprobū, unde necesse est incipiamus, & ubi non est necesse ut remaneamus: posterius uerò probum, quò proficiētes ueniamus, & quò peruenientes maneamus. Proinde nō quidē omnis homo malus erit bonus, nemo tamē erit bonus q nō erat malus: sed quātò q́sq́ citius mutat in melius, hoc in se facit nominari q̄d apprehendit celerius, & posteriore cooperit uocabulū prius. Scriptū est itaq́ de Cain q̄ condidit ciuitatē. Abel aūt tanq̄ peregrinus nō condidit. Superna est enim sanctorum ciuitas, quāuis hic pariat ciues, in quibus peregrinat donec regni eius tempus adueniat, cùm cōgregatura est omnes in suis corporibus resurgentes, quando eis promissum dabitur regnum, ubi cum suo principe rege seculorum sine ullo temporis fine regnabunt.

De filijs carnis, & filijs promissionis. Cap. II

V MBRA sanè quædam ciuitatis huius & imago prophetica ei significandæ potius q̄ præsentādæ seruiuit in terris, quo eam tempore demōstrari oportebat, & dicta est etiā ipsa ciuitas sancta merito significātis imaginis, nō expressæ sicut futura est, ueritatis. De hac imagi-

ne seruiēte, & de qua illa quā significat libera ciuitate sic Apostolus ad Galatas loquit: Dicite mihi, inquit, sub lege uolētes esse [a]legē nō audistis? Scriptū est enim q Abrahā duos filios habuit, unū de ancilla, & unū de libera. Sed ille quidē qui de ancilla, secundū carnē natus est, qui aūt de libera, per repromissionē: [b]quæ sunt in allegoria. Hæc enim sunt duo testamēta, [c]unū quidē à mōte Sina in seruitutē generās quæ est Agar. [d]Sina enim est mōs in Arabia, qui coniunctus est huic quæ nunc est Hierusalē, seruit enim cū filijs suis. Quæ aūt sursum est Hierusalē, libera est, quæ est mater nostra. Scriptum est B enim: Lætare sterilis, quę nō paris erumpe, & clama quæ nō parturis, quoniā multi filij desertæ magis q̄ eius quæ habet uirū. Nos aūt fratres secundū Isaac promissionis filij sumus. Sed sicut tunc, qui secundū carnē natus fuerat, [e]persequebat eum qui secundum spiritū, ita et nunc. Sed quid dicit scriptura? Eijce ancillā & filiū eius. Nō enim hæres erit [f] filius ancillæ cū filio liberæ. Nos aūt fratres nō sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate Christus nos liberauit. Hæc forma intelligēdi de apostolica autoritate descēdens locū nobis aperit, quemadmodū scri- C pturas duorū testamentorū ueteris & noui accipere debeamus. Pars enim quædā terrenæ ciuitatis imago cælestis ciuitatis effecta est, nō se significādo, sed alterā, & ideo seruiens. Neq enim propter seipsam, sed propter aliā significandā est instituta, & præcedente alia significatione, & ipsa præfigurās præfigurata est. Namq Agar ancilla Saræ, eiusq filius, imago quædā huius imaginis fuit. Et quoniā transituræ erāt umbræ luce ueniēte, ideo dixit libera Sara, quæ significabat liberam ciuitatē: cui rursus alio modo significādæ etiā illa umbra seruiebat: Eijce ancillā & filiū eius: non enim hæres erit filius D ancillæ cū filio meo Isaac, quod ait Apostolus cū filio liberæ. Inuenimus ergo in terrena ciuitate duas formas, unā suā præsentiā demonstrantē, alterā cælesti ciuitati significandæ sua præsentia seruientē. Parit aūt ciues terrenæ ciuitatis peccato uitiata natura, cælestis uerò ciuitatis ciues parit à peccato naturā liberās gratia: unde illa uocant uasa iræ, ista uasa misericordiæ. Significatum est hoc etiā in duobus filijs Abrahæ, q unus A de ancilla quæ dicebatur Agar, secundū carnem natus est Ismael: alter autē de Sara libera secundū promissionē natus Isaac. Vterq quidem de semine Abrahę, sed illum genuit demonstrans consuetudo naturam, istum uerò dedit promissio significans gratiā. Ibi humanus usus ostenditur, hic diuinum beneficium commendatur.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN XV. librum De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini Commentarij.

B [a] LEgem non audistis.] Ex Græco melius, q̄ ut uulgo habemus, legistis: & sic Hieronymus ad Galatas 4. ἠκούσατε, alij ἀκούετε, auditis. [b] Quæ sunt in allegoria.] ἀλληγορούμενα, allegorica. Allegoria, inquit Quintilianus lib. 9. quā inuersionē interpretant, aliud uerbis, aliud sensu ostēdit, aut etiā interim cōtrariū. Hieron. ait, quā hoc loco allegoricā, alio loco Paulum eundē spiritalē intelligentiam nominasse. [c] Vnū quidē à mōte Sina.] ἀπὸ ὄρους σινᾶ. Sic Hiero. & Ambrosius. [d] Sina enim mōs est in Arabia.] Hūc puto quem Mela Casium Arabiæ nominat. Nam est & Casius Syrius Plinio. Arabicus ille insignis est templo Iouis Casij, sed magis Pompeij Magni tumulo. Sūt qui putent Arabicè Sina dici Agar. [e] Persequebat eum, secundū spiritū.] Geñ. 21. lusus solū puerorū ponit, nec persecutionē inueniri posse scribit Hieronymus. Nā cū in ædib. Abrahæ conuiuiū ablactationis Isaac celebrare C tur, colluderētq fratres Ismael & Isaac, nō tulit ludū illū Sara, sed indignata precibus cōtendit à uiro, ut nothus domo pelleret. Sed hoc nō putat factura, nisi Ismael natu maior iniuria minorē affecisset. Hieronymus Hebræos dicit ludere interpretari idola facere, alios per lusum & iocum primogeniturā sibi usurpare. quanq et ludere pro pugnare ponit in sacris literis: ut in libro Regnorū secūdo: Surgāt pueri, & ludant corā nobis. siue de uera & odiosa pugna dicat, siue de militarib. exercitamētis, & pugna imaginaria. [f] Filius ancillæ cū filio liberę.] Vulgo legimus, cum filio meo Isaac. nam LXX. cum Hebræis cōuenit μετὰ τοῦ υἱοῦ μου ἰσαάκ. sed hic Pauli dictum citauit potius q̄ Geñ. μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας.

De sterilitate Sarę, quā dei gratia foecūdauit. III

SARA quippe sterilis erat, & desperatione prolis, saltē de ancilla sua concupiscēs habere, quod de seipsa D nō se posse cernebat, dedit eam foetandā uiro, de quo parere uoluerat, nec potuerat. Exegit itaq etiā sic debitū de marito, utens iure suo in utero alieno. Natus est ergo Ismael sicut nascunt hoīes permixtione sexus utriusq usitata lege naturæ. Ideo dictū est secundū carnē: nō q ista beneficia dei non sint, aut nō illa operet deus, cuius opifex sapiētia attingit, sicut scriptū est, à fine usq ad finē fortiter, & disponit oīa suauiter: sed ubi significādū fuerat dei donū, quod indebitū homi-

hominibus gratis gratia largiret, sic oportuit dari filium, quemadmodũ naturę nõ debebat excursibus. Negat enim natura iã filios tali cõmixtioni maris & fœminæ, qualis esse poterat Abrahæ & Saræ, in illa iam ætate [b] etiã mulieris accedẽte sterilitate, quæ nec tunc parere potuit, quando nõ ætas fœcunditati, sed ætati fœcũditas defuit. Quod ergo naturæ sic affectæ fructus posteritatis nõ debebat, significat, q natura generis humani peccato uitiata, ac p hoc iure dãnata, nihil uerę felicitatis in posterũ merebat. Rectè igit significat Isaac per repromissionẽ natus B filios gratiæ, ciues ciuitatis liberæ, socios pacis æternæ, ubi sit nõ amor propriæ ac priuatæ quodãmodo uolũtatis, sed cõmuni eodemq; immutabili bono gaudens [c] atque ex multis unum cor faciens, id est, perfectè facta concors obedientia charitatis.

L. VIVES

a Tens iure suo.] Iure coniugij. b Etiam mulieris accedente sterilitate.] Nam præterquam quòd erat anus, etiã sterilitatis erat natura damnata. Nascuntur enim homines quidam, ut Aristoteles docet, tũ uiri, tum fœminæ natura infœcũdi. c Atq; ex multis unum cor faciens.] Inde concordia, qualis illa describitur apostolorum Act. 4. Multitudinis autem credentium erat cor unum & anima una.

De terrenæ ciuitatis uel concertatione, uel pace. Cap. IIII

TERRENA porrò ciuitas, quę sempiterna nõ erit, neq; enim cum extremo supplicio dãnata fuerit iam ciuitas erit, hic habet bonũ suũ cuius societate lætatur, qualis esse de talibus rebus lætitia potest. Et quoniã nõ est tale bonum, ut nullas angustias faciat amatorib. suis, ideo ciuitas ista aduersus seipsam plerũq; diuiditur litigãdo, bellando, atq; pugnãdo, & aut D mortiferas aut certe mortales uictorias requirẽdo. Nam ex quacunq; sui parte aduersus alterã sui partẽ bellando surrexerit, quęrit esse uictrix gentiũ, cũ sit captiua uitiorũ. Et si quidẽ cũ uicerit, superbius extollit, etiã sic mortifera. Si uerò conditionẽ cogitãs eã susq; cõmunes, magis quæ accidere possũt aduersis angitur, q eis quæ prouenerũt secũdis rebus inflat, tantũmodo mortalis est ista uictoria. Neq; enim semper dominari poterit permanẽdo eis, quos potuerit subiugare uincẽdo. Nõ enim rectè dicuntur ea bona nõ esse, quæ cõcupiscit hęc ciuitas, qñ est & ipsa in suo genere humano melior.

A Concupiscit enim terrenã quandã pro rebus infimis pacẽ: ad eã namq; desiderat per uenire bellãdo. Quoniã si uicerit, & qui resistat nõ fuerit, pax erit, quam nõ habebant partes inuicẽ aduersantes, & pro his rebus quas simul habere nõ poterãt infelici egestate certãtes. Hãc pacẽ requirũt laboriosa bella, hanc adipiscit quæ putat gloriosa uictoria. Quãdo aũt uineũt qui causa iustiore pugnabãt, quis dubitet gratulandã esse uictoriã, & prouenisse optabilẽ pacẽ? Hæc bona sunt, & sine dubio dei dona sunt. Sed si neglectis melioribus, quę ad supernã pertinẽt ciuitatẽ, ubi erit uictoria in ęterna et summa pace secura, bona ista sic cõcupiscunt, ut uel sola esse credant, uel his quę meliora credũtur, amplius diligantur, necesse est miseria consequatur, & quæ inerat augeatur.

De primo terrenæ ciuitatis autore fratricida, cuius impietati Romanæ urbis conditor germani cæde responderit. Cap. V

PRIMVS itaq; fuit terrenæ ciuitatis cõditor fratricida: nã suum fratrẽ ciuẽ ciuitatis æternæ in hac terra C peregrinantẽ, inuidẽtia uictus occidit. Vnde mirandũ nõ est, q tantò pòst in ea ciuitate condẽda, quæ fuerat huius terrenę ciuitatis, de qua loquimur, caput futura, & tã multis gentib. regnatura, huic primo exemplo, & ut Græci appellant [a] ἀρχετύπῳ quædã sui generis imago respõdit. nã & illic sicut ipsũ facinus quidam poeta cõmemorauit illorũ: [b] Fraterno primi maduerũt sanguine muri, Sic enim cõdita est Roma, qñ occisum Remum à fratre Romulo Romana testat historia, nisi q isti terrenæ ciuitatis ambo ciues erant, & ambo gloriã de Romanę reip. institutione quærebãt. Sed ambo eã tantã, quantam si unus esset, habere nõ poterãt. Qui enim uolebat gloriando dominari, minus utiq; dominaret, si eius potestas uiuo consorte minueret. Vt ergo totã dominationẽ haberet unus, ablatus est socius: & scelere creuit in peius, q̃d innocẽtia minus esset in melius. Hi aũt fratres Cain & Abel non habebant ambo inter se similẽ rerũ terrenarũ cupiditatẽ: nec in hoc alter alteri inuidit, q eius dominatus fieret angustior qui alterum occidit, si ambo dominarent. Abel quippe nõ quærebat dominationẽ [c] in ea ciuitate, quę condebat à fratre, sed inuidẽtia illa dia-

bolica, qua inuidēt bonis mali, nulla alia causa est, nisi quia illi boni sunt, illi mali. Nullo enim modo fit minor accedente seu permanente cōsorte possessio bonitatis: imò possessio bonitatis tanto fit latior, quāto cōcordior eam indiuidua sociorū possidet charitas. Non habebit deniq; istam possessionē, qui eam noluerit habere cōmunem: & tāto eam reperiet ampliorē, quanto amplius ibi potuerit amare consortē. Illud igitur quod inter Remū et Romulū exortū est, quemadmodū aduersus seipsam terrena ciuitas diuidat, ostendit: quod aūt inter Cain & Abel, inter duas ipsas ciuitates, dei & hominū, inimicitias demōstrauit.[d] Pugnāt ergo inter se mali & mali. Item pugnant inter se boni & mali. Boni uerò & boni, si perfecti sunt, inter se pugnare nō possunt. Proficientes aūt nondumq; perfecti, ita possunt, ut bonus quisque ex ea parte pugnet contra alterum, qua etiā contra semetipsum. Et in uno quippe homine caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Concupiscentia ergo spiritalis contra alterius potest pugnare carnalem, uel concupiscentia carnalis cōtra alterius spiritalem, sicut inter se pugnant boni & mali: uel certe ipsæ concupiscentiæ carnales inter se duorum bonorū nondum utiq; perfectorū, sicut inter se pugnant mali & mali, donec eorū qui curātur ad ultimam uictoriam sanitas perducatur.

L. VIVES

a Αρχετύπῳ.] Est primū illud exemplar, ad quod reliqua effingunt, unde archetypi libri. Iuuena. Et iubet archetypos pluteū seruare Cleanthas.
b Fraterno primi.] Versus Luc. 1. Pharsalidos. nota est historia. c In ea ciuitate quæ con. à frat.] An iam tum condebat Cainam urbem? an de ciuitate hac terrena intelligendū, quam uitia & separatio à deo cōdunt? Hoc puto. d Pugnāt ergo inter se.] Hoc est quod dicitur, uitio nec cum uirtute, nec cum uitio cōuenire, solosq; bonos esse amicos, malos nec inter se, nec cum bonis amicitiam seruare posse.

De languorib. quos ex pœna peccati etiā ciues ciuitatis dei in huius uitæ peregrinatione patiunt, & à quibus deo medente sananī. VI

a LANGVOR est quippe iste, id est illa inobediētia, de qua in libro quartodecimo disseruimus, primę inobedientiæ suppliciū: & ideo nō natura, sed uitiū est: propter quod dicitur proficientibus bonis, & ex fide in hac peregrinatione uiuentibus:[a] Inuicē onera uestra portate, &

A sic adimplebitis legem Christi. Item alibi dicitur: Corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patiētes estote ad omnes. Videte ne quis malū pro malo alicui reddat. Item alio loco: Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, uos q; spiritales estis, instruite huiusmodi in[b] spiritu mansuetudinis, intendens teipsum, ne & tu tēteris. Et alibi: Sol nō occidat super iracundiam fratris uestrā. Et in Euangelio: Si peccauerit in te frater tuus, corripe eum inter te & ipsum solū. Itē de peccatis in quibus mul-
B torum cauetur offensio sic Apostolus dicit: Peccantes coram omnibus argue, ut & cęteri timorem habeāt. Propter hoc & de uenia inuicem danda multa præcipiuntur. Et magna cura propter tenēdam pacem, sine qua nemo poterit uidere deū: ubi ille terror est, quando iubetur seruus decē milium talentorum reddere debita, quæ illi fuerant relaxata, quoniam debitum denariorum centū conseruo suo non relaxauit. Qua similitudine proposita, dominus Iesus adiecit atq; ait: Sic & uobis faciet pater uester cęlestis, si nō dimiseritis unusquisq; fratri suo de cordib.
C uestris. Hoc modo curantur ciues ciuitatis dei in hac terrena peregrinantes, & paci supernæ patriæ suspirantes. Spiritus aūt sanctus operatur intrinsecus, ut ualeat aliquid medicina, quæ adhibetur extrinsecus. Alioquin etiā si deus ipse utēs creatura sibi subdita in aliqua specie humana sensus alloquatur humanos, siue istos corporis, siue illos, q̄s istis simillimos habemus in somnis,[d] nec interiore gratia mentē regat atq; agat, nihil prodest homini omnis prędicatio ueritatis.
D Facit aūt hoc deus à uasis misericordiæ, iræ uasa discernēs, dispensatione qua ipse nouit multū occulta, sed tamē iusta. Ipso quippe adiuuāte mirabilib. & latentibus modis, cū peccatū quod habitat in membris nostris,[e] quod potius iā pœna peccati est, sicut Apostolus præcipit, non regnat in nostro mortali corpore ad obediēdum desiderijs eius, nec ei membra nostra uelut iniquitatis arma exhibemus, conuertitur ad mentem nō sibi ad mala deo regente consentientem: & eam regentem tranquillius nunc, habebit postea sanitate perfecta atq; immortalitate percepta homo sine ullo peccato in æterna pace regnantem.

L. VIVES

L. VIVES

a INuicem onera uestra portate.] Græcè ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε. Latinius uertit q̃ uulgo, Alter alterius onera portate. nam hoc de duobus tantū dicit̃, sicut apud Salustium: Alter alterius auxilio eget, de animo & corpore. b Spiritu mansuetudinis.] Idcirco mansuetè & nō ferociter propter id quod sequitur, considerans teipsum, ne & tu tenteris. Decet enim reprehensorem meminisse se quoq; peccare posse, ne si animo intumuerit, q melior sit fratre peccāte, præsto sit Nemesis ultrix, & ad peccandum ipse incitetur. c Quando iubetur seruus.] Præcipiens dominus remittenda esse inuicem debita, parabolā de ratione quam à seruo rex dominus exegit, inseruit, Matth. 18. d Nec interiore graua mentem r[illegible].] Sic Ecclesiastes 7. Considera opera dei, q nemo possit corrigere, quem ille despexerit. Hinc uidemus alijs paucissima de moribus præcepta sufficere, alijs nulla: si intrinsecus ad bonum animus nō impellitur, uerba tenuissimā uim habent. e Quod sic peccatū est, ut sit etiam pœna pec.] Ex peccato enim illo primo mulctati omnes sumus, ut corpus nostrum ad pessima quæq; procliue sit, & mentem secum impetu suo prouoluat, ni illa magna ui resistat fixa, & altrinsecus corpus ad se trahat. Adde etiā q nullum est peccatū, quod nō torqueat angatq; eū in quo est. Prima hæc est ultio, inquit Iuuenalis, q se iudice nemo nocēs absoluitur. Sed locus est sanè perobscurus. In exēplari Coloniensi sic legit̃, Ipso quippe adiuuāte mirabilib. & latentibus modis, cū peccatū quod habitat in mēbris nostris, quæ potius iam pœna peccati est, sicut Apostolus præcepit, nō regnat in nostro mortali corpore, ad obediendum desiderijs eius: nec ei mēbra nostra uelut iniquitatis arma exhibemus, conuertit̃ ad mentē nō sibi à malo deo regēte consentientē, etiam regentē, etc. Sed hic legendum est: ad malū deo regēte consentientē etiam regentem, ut sit sensus: Si illa peccādi procliuitas, relicta ex noxia primorum patrum in massa, unde omnes desumimur, non sibi regnum totius hominis deposcat, aut occupet, nec regnet in nostro mortali corpore, sicut Apostolus monet: sed potius se menti subdat, quæ morigerā se præbens rectori suo deo, non consentiat illi pronitati ad flagitiū nutanti, sed ut potius affectus ipse in malum pronus à mente in uita hac regatur tranquillè, & quasi à medico tractetur, cui præsit deus: tunc morbidus ille affectus uerè perfecteq; sanitatem & immortalitatē consequitur, fitq; hac ratione homo æternum beatus. Peccatum enim est hic nutus ille ad peccandū nos deprimēs, quem fomitem theologi appellant in schola.

De causa & pertinacia sceleris Cain, quē à facinore cōcepto nec dei sermo reuocauit. VII

SED hoc ipsum q̃d sicut potuimus a exposuimus, cū deus locutus esset ad Cain[a] eo modo quo primis hominibus per creaturā subiectam uelut eorū socius forma congrua loquebatur, quid ei profuit? Nónne conceptū scelus in necādo fratre etiā post uerbum diuinæ admonitionis impleuit? Nam cū sacrificia discreuisset amborū, in illius respiciēs, huius despiciēs, [b] quod nō dubitandū est potuisse cognosci signo aliquo attestante uisibili: & hoc ideo fecisset deus, quia mala erāt opera huius, fratris uerò eius bona cōtristatus est Cain ualde, & concidit facies eius. Sic enim scriptū est, Et dixit dominus ad Cain: Quare tristis factus es, & quare cōcidit facies tua? Nónne si rectè offeras, rectè autem non diuidas, [d] peccasti? quiesce, [e] ad te enim cōuersio eius, & tu dominaberis illius. In hac admonitione quam deus protulit ad Cain, illud quidē quod dictū est, Nónne si rectè offeras, rectè autē nō diuidas, peccasti, quia nō elucet cur uel unde sit dictū, multos sēsus peperit eius obscuritas, cùm diuinarū scripturarū quisq; tractator secundū fidei regulā id conat̃ exponere. Rectè quippe offertur sacrificium,

B cùm offertur deo uero, cui uni tantūmodo sacrificandum est. Non autem rectè diuiditur, dum non discernūtur rectè uel loca, uel tempora, uel res ipsæ quæ offerunt̃, uel qui offert, uel cui offertur, uel hi quibus ad uescendum distribuitur quod oblatum est: ut diuisionem intelligamus hic discretionem, siue cùm offertur, ubi nō oportet, aut quod non ibi, sed alibi oportet: siue cùm offertur, quando non oportet, aut quod non tunc, sed aliàs oportet: siue cùm id offertur quod nusquam & nunquam penitus debuit: siue cùm electiora sibi eiusdem generis rerum te-

C net homo, q̃ sunt ea quæ offert deo: siue cū eius rei quæ oblata est fit particeps prophanus, aut quilibet quem fas non est fieri. In quo autem horum deo displicuerit Cain, facile non potest inueniri. Sed quoniā Ioannes Apostolus cùm de his fratribus loqueretur: Non sicut Cain, inquit, qui ex maligno erat, & occidit fratrem suum. Et cuius rei gratia occidit eum? quia opera illius maligna fuerunt, fratris autem eius iusta: datur intelligi propterea deum non respexisse in munera eius: quia hoc ipso male diuidebat, [f] dans deo aliquid suum, sibi autē seipsum.

D Quod omnes faciunt qui non dei, sed suam sectantes uoluntatem, id est, non rectò, sed peruerso corde uiuentes offerunt deo munus, quo putant eum redimi, ut eorum non opituletur sanandis prauis cupiditatibus, sed explendis. Et hoc est proprium terrenæ ciuitatis, deum uel deos colere, quibus adiuuantibus regnet in uictorijs & pace terrena non charitate cōsulendi, sed dominādi cupiditate. Boni quippe ad hoc utunt̃ mundo, ut fruantur deo: mali autem cōtrà, ut fruantur mundo uti uolunt deo, [g] qui tamen eum

uel esse,uel res humanas curare iam credūt. Sunt em̄ multo deteriores,qui nec hoc quidem credunt. Cognito itaq; Cain q̄ super eius germani sacrificium, nō super suum respexerat deus, utiq; fratrē bonū mutuatus imitari,nō elatus debuit æmulari. Sed quia contristatus est & concidit uultus eius,hoc peccatum maxime arguit deus, tristitiā de alterius bonitate,et hoc fratris. Hoc quippe arguendo interrogauit dicens: Quare contristatus es,& quare cōcidit facies tua? quia enim fratri inuidebat, deus uidebat, & hoc arguebat. Nam hominibus, quibus abscondi tum est cor alterius, esse posset ambiguū, B & prorsus incertū, utrum illa tristitia malignitatem suam, in qua se deo displicuisse didicerat,an fratris doluerit bonitatem, quæ deo placuit, cùm in sacrificium eius aspexit. Sed rationē deus reddens cur eius oblationē accipere noluerit,ut sibi ipse potius merito,q̄ ei immerito frater displiceret, cùm esset iniustus nō recte diuidendo,hoc est, nō recte uiuendo,& indignus cuius approbaretur oblatio,q̄ esset iniustior,q̄ fratrem iustum gratis odisset,ostendit. Non tamen eū dimittens sine mandato sancto, iusto & bono. Quiesce,inquit,ad te enim conuersio eius,& tu dominaberis illius. Nunquid fratris? Absit. Cuius igitur,nisi peccati? Dixerat enim, Peccasti: tu deinde addidit, Quiesce: ad te enim conuersio eius, & tu dominaberis illius. Potest quidem ita intelligi ad ipsum hominē conuersionē esse debere peccati,ut nulli alij q̄ sibi sciat tribuere debere q̄ peccat. Hæc est enim salubris pœnitētię medicina,& ueniæ petitio nō incōgrua, ut ubi ait,ad te enim conuersio eius, non subaudiatur erit, sed sit, præcipientis uidelicet, non D prædicentis modo. Tunc enim dominabit quisq; peccato, si id sibi nō defendendo prę posuerit,sed pœnitēdo subiecerit. alioquin & illi seruiet dominanti, si patrociniū adhibuerit accidēti. Sed ut peccatū intelligatur concupiscētia ipsa carnalis, de qua dicit Apostolus: Caro concupiscit aduersus spiritum: in cuius carnis fructibus & inuidiam cōmemorat,qua utiq; Cain stimulabat,& accendebatur in fratris exitium: bene subauditur erit,id est,ad te enim cōuersio eius erit,& tu dominaberis illius. Cùm enim cōmota fuerit pars ipsa carnalis,quam peccatum appel-

A lat Apostolus ubi dicit: Non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatū: quam partem animi etiam philosophi dicunt esse uitiosam,non quæ mentem debeat trahere, sed cui mens debeat imperare,eamq; ab illicitis operibus ratione cohibere: cùm ergo cōmota fuerit ad aliquid perperam committendum, si acquiescat & obtemperetur dicenti Apostolo: Ne exhibeatis membra uestra arma iniquitatis peccato: ad mentē domita & uicta conuertitur, ut subditæ ratio dominetur. Hoc pręcepit deus huic, qui facibus inuidiæ inflammabatur in fratrem,& B quem debuerat imitari, cupiebat auferre, Quiesce,inquit, id est manus à scelere contine. Non regnet peccatū in tuo mortali corpore ad obediendū desiderijs eius,nec exhibeas membra tua iniquitatis arma peccato. Ad te enim conuersio eius,dum nō adiuuatur relaxando, sed quiescendo frenatur. Et tu dominaberis illius. Vt cū forinsecus non permittitur operari,sub potestate mētis regentis & beneuolentis,assuescat etiā intrinsecus non moueri. Dictum est tale aliquid in eodem diuino libro & de muliere,quan- C do post peccatum deo interrogante atq; iudicante damnationis sententias acceperūt, in serpente diabolus,& in seipsis illa & maritus. Cùm em̄ dixisset ei: Multiplicās multiplicabo tristitias tuas et gemitum tuum,et in tristitijs paries filios: deinde addidit: Et ad uirum tuū conuersio tua, & ipse dominabitur tui. Quod dictum est ad Cain de peccato uel de uitiosa carnis concupiscētia,hoc isto in loco de peccatrice fœmina: ubi intelligendū est uirum ad regendum uxorē,animo carnē regenti similē esse oportere. Propter quod dicit Apostolus: Qui diligit uxorem suam,seipsum diligit. Nemo enim unquam carnē suam odio habuit. Sanāda sunt enim hæc,sicut nostra: non sicut aliena damnanda. Sed illud dei præceptum,Cain sicut præuaricator accepit. Inualescente quippe inuidentiæ uitio, fratrē insidiatus occidit. Talis erat terrenæ conditor ciuitatis. Quomodo aūt significauerit etiā Cain Iudæos,à quibus Christus occisus est pastor ouiū hominū, quem pastor ouiū pecorū præfigurabat Abel: quia in allegoria prophetica res est,parco nunc dicere, & quædā hinc aduersus Faustum Manichæū dixisse me recolo.

L. VIVES

L. VIVES

a EO modo.] Quærit s. super Geñ. ad literam, quo modo Adæ locutus sit deus, spiritaliter an corporaliter. Et respondet sic esse deū locutū homini in paradiso, sicut etiā postea locutus est patribus, sicut Abrahæ, sicut Mosi, id est in aliqua specie corporali. Hinc est enim, q audierūt eius uocē ambulantis in paradiso.

b Quod nō dub.] Hieron. in Geñ. Vnde scire poterat Cain, q fratris eius munera suscepisset deus, & sua repudiasset, nisi illa interpretatio uera esset, quā Theodotio posuit: Et inflāmauit dñs super Abel & super sacrificiū eius: super Cain uero & super sacrificiū eius nō inflāmauit. Ignē aūt ad sacrificiū deuorandū solitū uenire de cælo, & in dedicatione tēpli sub Solomone legimus, & qñ Helias in mōte Carmelo cōstruxit altare. Hier. hęc.

c Nōnne si recte offeras.] Sic Lxx. Nos uerò uulgo legimus: Nōne si bene egeris, recipies: siu aūt male, statim in foribus peccatū aderit? Hieron. Et dixit dñs ad Cain: Quare irascere, & quare cōcidit uultus tuus? nōne si recte offeras, non recte aūt diuidas, peccasti, quiesce, ad te cōuersio eius, & tu dominaberis eius. Necessitate cōpellimur in singulis diutius immorari. Siquidē & nūc multo alius in Hebræo, q̄ in Lxx. translatoribus sensus est. Ait enim dñs ad Cain: Quare irasceris, & quare cōcidit uultus tuus? nōne si bene egeris dimittet̃ tibi? & si nō bene egeris, ante fores peccatū tuū sedebit, & tali ianitore comitaberis? Verū quia liberi arbitrij es, moneo, ut nō tibi peccatū, sed tu peccato domineris. Hæc Hieronym.

d Peccasti? quiesce.] Ne rapiaris impetu animi. Monet non desperandum à peccato, nec omnē de uenia fiduciā abijciendā. Est quidē peccati origo in homine socia indiuidua: sed quoniā liberi est homo arbitratus, potest illi uel seruire, uel imperare.

e Ad te enim cou.e.] Græcè ἡ ἀποστροφὴ αὐτ̃. ubi antea simile uerbū erat apud Lxx. πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου. & ad uirū tuū cōuersio tua. Aquila societatē posuit, Symmachus appetitū, uel impetū. Vulgo habemus: Sub uiri potestate eris: ita hic conuersio est uel societas, ut sit peccatū sociū, uel appetitus peccati sit in homine, uel impetus, hoc est, in eius manu: quod declarat etiā id quod addidimus: In potestate. & hoc est proximū uero, intelligi per illa uerba, peccatū semper in manu & potestate hominis futurū, quemadmodū uxorē uiri.

f Dans deo al.] Nō munera recipit deus, sed animū dātis. [redacted].

g Qui tamē.] Nā nō oēs mali hoc credūt, sed qui credūt mali, captare se deū muneribus putāt, ut ea ipsa, aurū uīq; aut argentū copiosius rependat, sicut Herculi decima bonorū est oblata à Sylla & Crasso, quò fierent locupletiores.

A cesse habuisse nominare: sed eos solos quos operis suscepti ratio postulabat. Propositū quippe scriptoris illius fuit, per quē spiritus sanctus id agebat, per successiones certarū generationū ex uno homine propagatarū peruenire ad Abraham: ac deinde ex eius semine ad populum dei: in quo distincto à cæteris gētibus præfigurarent̃ & prænunciarentur omnia quæ de ciuitate cuius æternū erit regnū, & de rege eius, eodēq; cōditore Christo in spiritu præuidebant̃ esse uētura: ita ut nec de altera societate hominū taceretur, quam terrenā dicimus ciuitatē, quantū ei cōmemorandæ satis esset, ut ciuitas dei etiam suæ aduersariæ cōparatione clarescat.

B Cùm igitur scriptura diuina ubi & numerū annorū, quos illi homines uixerunt cōmemorat, ita concludat, ut dicat de illo de quo loquebat̃, & genuit filios & filias, & fuerūt oēs dies illius uel illius quos uixit anni tot, & mortuus est: nunquid quia eosdem filios & filias nō nominat, ideo intelligere nō debemus per tam multos annos, quibus tunc in seculi huius prima ętate uiuebāt, nasci potuisse plurimos homines, quorū cœtib. condi possent etiā plurimæ ciuitates? Sed pertinuit ad deū, q̄ ista inspirante cōscripta sunt,

C has duas societates suis diuersis generationibus primitus digerere atq; distinguere: ut seorsum hominū, hoc est secūdū hominē uiuentiū, seorsum aūt filiorū dei, id est hominum secundū deum uiuentiū generationes contexerent̃ usq; ad diluuiū, ubi ambarū societatū discretio cōcretioq; narrant̃: discretio quidē, q ambarum separatim generationes cōmemorantur unius fratricidæ Cain: alterius aūt qui uocabat̃ Seth. Natus quippe fuerat & ipse de Adā, [b] pro illo quē frater occidit. Cōcreuio aūt, quia bonis in deterius

D declinātibus, tales uniuersi facti fuerāt, ut diluuio delerentur, excepto uno iusto cui nomen erat Noe, & eius cōiuge, & tribus filijs totidēq; nuribus, qui homines octo ex illa omniū uastatione mortaliū per arcā euadere meruerūt. Quod igitur scriptū est, Et cognouit Cain uxorē suam, & concipiēs peperit Enoch, [c] & erat ædificās ciuitatē in nomine filij sui Enoch: nō est quidē consequēs [d] ut istum primum filium genuisse credatur. Neq; enim hoc ex eo putandum est, quia dictus est cognouisse uxorem suam, quasi tūc

Quæ ratio fuerit, ut Cain inter principia generis humani conderet ciuitatem. Cap. VIII

NVNC aūt defendenda uidet̃ mihi historia, ne sit scriptura incredibilis, quæ dicit, ædificatā ab uno homine ciuitatē, eo tēpore quo nō plus q̄ uiri quatuor, uel potius tres, posteaq; fratrē frater occidit, fuisse uidentr in terra: id est, primus homo pater omnium, & ipse Cain & eius filius Enoch: ex cuius noīe ipso ciuitas nūcupata est. Sed hoc q̄s mouet, parū considerant [a] nō omnes homines qui tunc esse potuerunt, scriptorē sacræ huius historiæ ne-

se

ſe illi primitus cōcumbendo miſcuiſſet. Nā & de ipſo patre omnium Adam nō tunc ſolum hoc dictum eſt, quando conceptus eſt Cain, quem primogenitū uidetur habuiſſe, uerumetiā poſterius eadē ſcriptura, Cognouit, inquit, Adam uxorē ſuam, & cōcepit & peperit filiū, et nominauit nomē illius Seth. Vnde intelligitur ita ſolere illam ſcripturā loqui, quamuis non ſemper, cùm in ea legitur factos hominum fuiſſe conceptus, nō tamen ſolum cùm primum ſibi ſexus uterq; miſceretur. Nec illud neceſſario argumento ut primogenitum patri exiſtimemus Enoch, quòd eius nomine ciuitas illa nuncupata eſt. Non enim ab re eſt, ut propter aliquam cauſam, cùm & alios haberet, diligeret eum pater cæteris amplius. [e] Neq; enim & Iudas primogenitus fuit, à quo & Iudæa cognominata eſt, & Iudæi. Sed etiamſi conditori ciuitatis illius iſte filius primus eſt natus, nō ideo putandum eſt tunc à patre conditæ ciuitati nomen eius impoſitum, quando natus eſt, quia nec conſtitui tunc ab uno poterat ciuitas, quę nihil aliud eſt quàm hominum multitudo aliquo ſocietatis uinculo colligata: ſed cùm illius hominis familia tāta numeroſitate creſceret, ut haberet iam populi quantitatem, tunc potuit utiq; fieri, ut & conſtitueret, & nomen primogeniti ſui conſtitutæ imponeret ciuitati. Tam longa quippe uita illorum hominum fuit, ut illic memoratorū, quorum & anni taciti non ſunt, qui minimum uixit ante diluuium, [f] ad ſeptingētos quinquagintatres perueniret. Nam plures nongētos annos etiam tranſierunt, quamuis nemo ad mille peruenerit. [g] Quis itaq; dubitauerit per unius hominis ætatem tantum multiplicari potuiſſe genus humanum, ut eſſet unde conſtitueretur nō una, ſed plurimæ ciuitates? Quod ex hoc conijci facillime poteſt, quia ex uno Abraham non multo amplius quadringentis annis numeroſitas Hebrææ gentis tanta procreata eſt, ut in exitu eiuſdem populi ex Ægypto ſexcenta milia hominum fuiſſe referantur bellicæ iuuētutis, ut omittamus gentem Idumæorum non pertinentem ad populum Iſrael, quam genuit frater eius Eſau nepos Abrahæ, & alias gentes natas ex ſemine ipſius Abrahæ, [h] non per Saram coniugem procreatas.

A L. VIVES

a NOn omnes homines qui tunc eſſe potuerunt.] Noe filium fuiſſe Ionicum rationis ſiderum cælorumq; peritiſsimum ferunt, cuius Moſes nō meminit. b Pro illo quē frater occidit.] Ideo dictus eſt Seth, q. θέσις, ut Hieronymus inquit, hoc eſt poſitio, quia poſitus eſt pro Abel. c Et erat ædificās ciuitatem.] Inter prophanos ſcriptores quis urbem primus poſuerit, non conuenit. alij Cecropē uolunt, ut Plinius, qui eam extruxit, quæ poſtea ἀκρόπολις, id eſt arx dicta eſt Athenienſibus, prius erat Cecropia. Strabo Argos prius à Phoroneo dicit cōditos, quod Homerus Pelaſgicō nominat. Aegyptij omniū antiquitatū gloriā ementitis annalibus ad ſe trahūt, & Dioſpolim, quæ ſunt Thebæ, tempore omnes antecedere aſſeuerant. Verùm Enochia hæc, ut Ioſephus uocat, omnium eſt uetuſtiſsima, quam Cain, cùm exagitaretur furijs cæſi fratris, nec ullus ſibi locus tutus ſatis uideretur, cōdidit, morisq; cinxit, & terminos agro poſuit: per quam ciuitatem mundum, & diaboli ciuitatem ſignificari teſtatur Hieronymus ad Marcellam. d Vt iſtum primum filium genuiſſe credatur.] Ioſephus, ſi modò bene eſt à Ruffino uerſus, ſeniorem filium Cain dicit Enoch, ſed is, quod primum legentibus uideri in ſacris literis poſſet, eſt ſecutus. e Neq; enim & Iudas primogenitus.] Fuit enim quartus Iacob filius ex Lya. Iudæa olim à filio Can Cananæo Cananæa dicebatur, ſicut Ioſephus tradit: deinde à Iuda Iacob filio Iudæa. Idem Iuſtinus lib. xxxvi. qui ſolum decem filios Iſrael ponit: ſed ſic errat, ut cum narrat ipſum Iſraelem populum totum de nomine filij Iudæ, qui poſt diuiſionē, ſed ante patrem de uita diſceſſerat, Iudæos uocaſſe. Lactan. lib. 4. Hebræos tradit egreſſos iam Aegyptum in quadam Syriæ ſolitudine, cū conſediſſent cœptos appelari Iudæos, quòd dux eiuſce examinis erat Iudas, & terra quam incoluere Iudæa. Verùm credo cognominationem inde ortam: unde & tribus Iudæ regnum meruit, quòd ea prima poſt Moſen, cæteris cunctantibus inter undas Erythrij maris eſt ingreſſa, quod putant Hebræi intelligi cum Gen̄. 49. dicit Iacob Iudæ: Ex captiuitate fili mi aſcendiſti. Nam ſic legunt ipſi.

f Ad ſeptingentos quinquagintatres.] De Lamech puta patre Noe, quem Hebraica ſcriptura refert uixiſſe annos quingentos ſeptuagintaſeptem, Lxx. dicunt ἔτη ἑπτακόσια πεντηκοντατρία, id eſt annos ſeptingentos quinquagintatres. g Quis itaq; dubitauerit per unius hominis ætatē.] Fuit memoria patrū uicus penè centū domorū in Hiſpania, cuius omnes incolæ erant à ſene quodam, qui adhuc uiuebat, progeniti, ita ut propinquitatis nomen iam deeſſet, quo à minimis natu uocaretur. Lingua enim noſtra ſupra abauū non aſcendit.

h Nō per Sarā.] Iſmaelitæ ex filio Agar Iſmaele.

D De longa uita hominum, quę fuit ante diluuium, & de ampliore humanorum corporum forma. Cap. IX

QVAMOBREM nullus prudens rerū exiſtimator dubitauerit, Cain nō ſolum aliquā, uerumetiā magnā potuiſſe condere ciuitatem, quando in tam longum tempus protēdebatur uita mortalium: niſi forte infidelium quiſpiam ex ipſa numeroſitate annorum nobis ingerat quæſtionē, qua uixiſſe tunc homines ſcriptum eſt in autorib. noſtris: & hoc neget eſſe credendū. Ita quippe nō credunt etiā magnitudines

dines corporum longè ampliores tūc fuisse quàm nūc sunt. a Vnde & nobilissimus eorum poeta Vergilius, de ingēti lapide, quem in agrorum limite infixum, uir fortissimus illorum temporum pugnans, & rapuit, & cucurrit, & intorsit, & immisit:

Vix illud, inq̄t, lecti bis sex ceruice subirēt,
Qualia nūc hominū p̄ducit corpora tellus.

b Significās maiora tūc corpora producere solere tellurē. Quanto magis igit̃ temporibus recētioribus mūdi, ante illud nobile diffamatumq́ diluuiū. Sed de corporū magnitudine plerunq́ incredulos nudata per uetustatē, siue per uim fluminū, uariosq́ casus sepulchra cōuincūt: ubi apparuerūt, uel unde ceciderūt incredibilis magnitudinis ossa mortuorum. Vidi ipse nō solus, sed aliquot mecū in Vticēsi litore c molarē hominis dentem tā ingentē, ut si in nostrorū dentiū modulos minutatim concideret, centū nobis uideretur facere potuisse. Sed illū gigātis alicuius fuisse crediderim. Nam præter quod erant omniū multo maiora, quàm nostra tunc corpora, gigātes longe cæteris anteibāt. Sicut alijs deinde nostrisq́ tēporib. rari quidem, sed nunquā fermè defuerūt, qui modū aliorū plurimū excederēt. d Plinius Secundus doctissimus homo, quanto magis magisq́ præterit seculi excursus, minora corpora naturā ferre testat̃. Quod etiā Homerum cōmemorat sæpe carmine fuisse conquestū: nō hæc uelut poetica figmēta deridens, sed in historicā fidem tanquā miraculorū naturalium scriptor assumēs. Verùm, ut dixi, antiquorum magnitudines corporū inuēta plerunq́ ossa, quoniā diuturna sunt, etiā multo posterioribus seculis produnt. Annorum aūt numerositas cuiusq́ hominis, quæ temporib. illis fuit, nullis nunc talib. documentis uenire in experimentū potest. Nec tamē ideo fides sacræ huic historiæ derogāda est, cuius tanto impudentius narrata non credimus, quāto impleri certius prænūciata conspicimus. e Dicit tamen etiam Plinius, esse adhuc gentē, ubi ducētos annos uiuitur. Si ergo humanarū uitarū diuturnitates, quas experti nō sumus, hodie habere credunt̃ incognita nobis loca, cur nō habuisse credantur & tēpora? An uerò est credibile alicubi esse quod hic non est: & incredibile est aliquando fuisse, quod nunc non est?

A

L. VIVES

a Vnde & nobilissimus eorum poeta.] Vergilius duodecimo Aeneidos de Turno, quod ex Homero Iliad. 6. sumpsit, qui in pugna Diomedis & Aeneæ, Diomedē canit saxum quod iacebat in agro ingens, & ponderosius uirib. quatuordecim iuuenum, οἷοι νῦν βροτοί εἰσιν, quales, inquit, nūc sunt homines, raptum intorsisse in Aeneam: quo ictu hic prostratus tectus est Venere matre, diffusa caligine nigra. Iuuenalis Satyra decimaquinta utrumq́ & Vergilianum & Homericum dictum attigit:

Saxa inclinatis per humum quæsita lacertis
Incipiunt torquere domestica seditione
Tela, nec hunc lapidem quali se Turnus & Aiax,
Et quo Tydides percussit pondere coxam
Aeneæ, sed quem ualeant emittere dextræ
Illis dissimiles, & nostro tempore natæ.

B Nam genus hoc uiuo iam decrescebat Homero.
Terra malos homines nunc educat atq́ pusillos,
Ergo deus quicunq́ aspexit ridet, & odit.

b Significans maiora nunc corpora.] Idem Vergilius primo Georg.

Grandiaq́ effossis mirabitur ossa sepulchris.

c Molarem hominis dentem.] Festo diui Christophori cùm salutatū issemus illum ad maximū urbis nostræ templū, ostensus est nobis dens molaris pugno maior, quem dicebant esse illius. Aderat mecum Hieronymus Burgarinus iuuenis ingenio castiss. & supra modū sobrio, studijsq́ bonarū artium deditissimo: ad quod cùm suapte natura factus & appositus esset, tum etiā magnum illi erant calcar patris sapientiss. monita & exemplum, qui uir natu grādior, & ampla familia magnisq́ opibus & negocijs districtus dabat se nihilo minus literis, ut hoc saltē quod uiderēt liberi imitarent̃. d Plinius Secundus doctissimus homo.] Huius habemus

C Historiā naturæ. Nihil necesse est ut uel opus laudetur, uel autoris ingenium, diligētia, eruditio: eius lib. 7. hæc sunt uerba: In plenum autem cuncto mortalium generi minorem indies fieri staturam propemodum obseruatur, rarosq́ patribus proceriores, consumente ubertatem seminū exustione, in cuius uices nunc uergat æuū. In Creta terræmotu rupto monte inuentum est corpus stans 46. cubitorū, quod alij Orionis, alij Oti fuisse tradunt. Orestis corpus oraculi iussu refossum septem cubitorum fuisse monumentis traditur. Iam uerò ante annos propè mille uates ille Homerus non cessauit minora corpora mortalium, quàm prisca conqueri. Hæc Plinius. Cyprianus in eandem sentētiam scribit aduersus Demetrianū, & idem dicit Vriel angelus domini Esdræ. Gellius lib. 3. præter hæc modum esse dicit summū adolescendi humani corporis septem pedes, quod esse magis uerum arbitramur, quàm quod Herodotus homo fabulator in primo Historiarum, inuentum esse sub ter-

D ra scripsit Orestis corpus cubita longitudinis habens septem, quæ faciunt pedes 12. & quadrantem, nisi ut Homerus opinatus est, uastiora prolixioraq́ fuerunt corpora hominum antiquorū, & nunc quasi mundo senescēte rerū atq́ hominū decrementa sunt. Verùm Plato, Aristoteles, et cęteri philosophi hos secuti, quiq́ immortalem esse mundum putāt, nec senescere, nec minui, nec debilitari existimant. e Dicit tamen etiam Plinius.] Eodem lib. 7. cap. 48. Hellanicus, inquit, quosdā in Aetolia Epirorum gentis ducētos explere annos, cui astipulatur Damastes, memorans Pictoreum ex ijs præcipuum corpore uiribusq́ etiam ccc. uixisse.

De differētia qua inter Hebræos & nostros codices uident̃ annorū numeri dissonare. Cap. X

Quo-

QVOCIRCA etsi inter Hebræos & nostros codices de ipso numero annorũ nõnulla uideĩ esse distantia, quod ignoro qua ratione sit factũ: nõ tñ tanta est, ut illos homines tã lõgæuos fuisse dissentiãt. nã ipse homo primus Adã anteq̃ gigneret filiũ qui appellatus est Seth, ducẽtos triginta annos uixisse reperit[a] in codicibus nostris, in Hebræis autẽ centũ triginta perhibeĩ. Sed pósteaq̃ eũ genuit septingentos uixisse legiĩ in nostris, octigẽtos uerò in illis. Atq; ita in utrisq; uniuersitatis summa cõcordat. Ac deinde per cõsequẽtes generationes anteq̃ gignaĩ, qui gigni cõmemoratur, minus uixisse apud Hebrẹos pater eius inueniĩ centũ annos: sed posteaq̃ est genitus, idẽ ipsi centũ minus q̃ in Hebrẹis inueniunĩ in nostris. Atq; ita hinc & inde numeri uniuersitas consonat. In sexta aũt generatione nusq̃ utriq; codices discrepãt. In septima uerò ubi ille q natus est Enoch nõ mortuus, sed q̃ deo placuerit trãslatus esse narraĩ, eadẽ dissonãtia est, quæ in superioribus quinq; de centũ annis anteq̃ gigneret eum q ibi cõmemoratus est filiũ: atq; ita in summa similis cõsonantia. Vixit enim annos an- C teq̃ transferretur secundũ utrosq; codices ccclxv. Octaua generatio habet quidẽ nonnullã diuersitatẽ, sed minorẽ, ac dissimilẽ cęteris. Mathusalẽ quippe cũ genuit Enoch, anteq̃ gigneret eũ qui in ipso ordine sequitur, secundũ Hebræos nõ centũ minus, sed uiginti amplius uixit annos: q rursus in nostris posteaq̃ eũ genuit, reperiunĩ additi, et in utrisq; sibi summa uniuersi numeri occurrit. In sola nona generatione, id est in annis Lamech filij Mathusalẽ, patris aũt Noe, summa uniuersitatis discrepat, sed non plurimũ. Viginti enim & quatuor annos plus D uixisse in Hebræis, q̃ in nostris codicibus inueniĩ. Nã anteq̃ gigneret filiũ q uocatus est Noe, sex minus habet in Hebræis q̃ in nostris: postea uerò q̃ eum genuit, triginta amplius in eisdẽ q̃ in nostris. Vnde sex illis detractis, restant xxiiij. ut dictum est.

L. VIVES

a IN codicib. nostris.] Codices nostros appellat, quibus ecclesia tunc utebatur Latinis, ex interpretatione Septuaginta, antequã Hieronymi interpretatio uel ederetur, uel reciperetĩ: codices uerò Hebræos, qui ad Hebraicam scripturã erant uersi. Hieronymus in Genesin: Vixit autem Adam ducentos & triginta annos, & A genuit filium ad imaginem & similitudinẽ suam, & uocauit nomẽ eius Seth. Sciendum, quod usq; ad diluuiũ, ubi in nostris codicibus ducentorum & quod excurrit annorum, genuisse quis dicitur, in Hebræo habet centũ annos, & reliquos qui sequuntur. Fuerunt autem dies Adam, postquam genuit Seth, septingenti anni: quia in ducentis errauerat, consequenter hic posuit septingentos, cùm in Hebræo hic habeaĩ octingentos. Tantũ Hieronymus, q nihil excipit ex illa ratione cõputandi. Augustinus sextã generationẽ demit, qua Iared genuit Enoch. sed hæc generatio ducentos annos non excedit.

De annis Mathusalem, cuius ætas quatuordecim annis uideĩ diluuiũ excedere. Cap. XI

PER hanc aũt discrepantiã Hebrẹorum codicum atq; nostrorũ[a] exoritur illa famosissima quæstio: ubi Mathusalem quatuordecim annos uixisse post diluuiũ cõputatur, cũ scriptura ex omnibus qui in terra tũc fuerãt, solos octo homines in arca exitiũ cõmemoret euasisse diluuij, in quibus Mathusalem nõ fuit. Secundũ codices enim nostros, Mathusalẽ prius q̃ gigneret illum, quẽ uocauit Lamech, uixit annos centũ sexagintaseptẽ: deinde ipse Lamech anteq̃ ex illo natus esset Noe, uixit annos centum octogintaocto, qui simul fiunt trecẽti quinquagintaquinq;. His adduntur sexcẽti Noe, quoto eius anno diluuium factũ est: qui fiunt nongẽti quinquagintaquinq;, ex quo Mathusalem natus est usq; ad annũ diluuij. Omnes aũt anni uitæ Mathusalem nongẽti sexagintanouẽ cõputanĩ: quia cũ uixisset annos cẽtũ sexagintaseptẽ, & genuisset filiũ, qui est appellatus Lamech, post eũ genitũ uixit annos octingentos duos: qui omnes, ut diximus, nongenti sexagintanouẽ fiunt. Vnde detractis nongẽtis quinquagintaquinq; ab ortu Mathusalem usq; ad diluuiũ, remanẽt quatuordecim, quibus uixisse creditur post diluuium. Propter quod eum nõnulli, etsi nõ in terra, ubi omnẽ carnẽ quã uiuere in aquis natura nõ sinit, constat fuisse deletã, cum patre suo, qui translatus fuerat aliquantum fuisse, atq; ibi donec diluuiũ præteriret, uixisse arbitrãtur, nolentes derogare fidẽ codicibus, quos in autoritatẽ celebriorẽ suscepit ecclesia: & credentes, Iudæorũ potius q̃ istos nõ habere quod uerũ est. Nõ enim admittũt, q̃ magis hic esse potuerit error interpretũ, q̃ in ea lingua esse falsum, unde in nostram per Grẹcam scriptura ipsa translata est. Sed inquiunt nõ esse credibile Septuaginta interpretes

pretes, qui uno simul tēpore, unoq; sensu interpretati sunt, errare potuisse: aut ubi nihil eorū intererat, uoluisse mētiri: Iudęos uerò, dum nobis inuident, ꝙ lex & prophetæ ad nos interpretādo transierūt, mutasse quędā in codicibus suis, ut in nostris minuereē̄ autoritas. Hanc opinionē uel suspicionē accipiat quisq; ut putauerit, certū est tamē, non uixisse Mathusalē post diluuiū, sed eodē anno fuisse defunctū, si uerū est q̄d de numero annorū in Hebræis codicibus inuenit̄. De illis autem Septuaginta interpretibus quid mihi uideatur, suo loco diligentius disserendum est, cùm ad ipsa tempora quantum necessitas huius operis postulat, cōmemoranda adiuuante domino uenerimus. Præsenti enim sufficit quæstioni secundū utrosq; codices tam longas habuisse uitas illius ęui homines, ut posset ętate unius, qui de duobus, quos solos terra tunc habuit, parētibus primus est natus, ad constituendā etiam ciuitatem multiplicari genus humanum.

L. VIVES

a EXoritur illa famosiss. quæstio.] Sic etiam Hieronymus celebrem hanc per omnes ecclesias fuisse quæstionem scribit. Obiter annotabo famosum nō tam esse malæ, q̄ multæ famæ, sicut apud Græcos πολύκλυτον. Lucanus, famosa uetustas. Hieronymus erratum esse à LXX. in numero, quemadmodum in plerisq; alijs affirmat, & ex libris Hebræorum ac Samaritanorū colligit eodem anno Mathusalem obijsse quo diluuium contigit. ꝙ merito Augustinus deridet eos, qui plus omnino uolunt haberi fidei interpretationibus, q̄ linguis illis, unde ad cæteras sacræ scripturæ manarent.

De opinione eorum qui primorū temporū homines tam longæuos quàm scribitur fuisse, non credunt. Cap. XII

NEQVE enim ullo modo audiendi sunt qui putāt aliter annos illis tēporibus cōputatos, id est tātę breuitatis, ut unus annus noster decē illos habuisse credaē̄. Quapropter, inquiūt, cùm audierit quisq; uel legerit nongentos annos quenq; uixisse, debet intelligere nonaginta. Decē quippe illi anni, unus est noster, & decem nostri, centum illi fuerūt. Ac per hoc ut putāt, uigintitriū annorū fuit Adam quando genuit Seth, & ipse Seth uiginti habebat annos & sex mēses, quādo ex illo natus est Enos, quos appellat scriptura ducentos, & quinq; annos. Quoniā sicut isti suspicantur, quorū exponimus opinionem, unū annum qualē nunc habemus in decē partes illi diuidebant, & easdem partes, annos uocabant.[a]

A bant.[a] Quarum partiū habet una quadratū senarium, eo ꝙ deus sex diebus perfecerit opera sua, ut in septimo requiesceret. de qua re in libro undecimo sicut potuit disputaui. Sexies autē seni, qui numerus quadratū senarium facit, trigintasex dies fiunt, qui multiplicati decies, ad trecētos sexaginta perueniunt, id est duodecim menses lunares. Propter quinq; dies enim reliquos quibus solaris annus impletur, & diei quadrantē,[b] propter quē quater ductum eo anno quem bisextum uocāt, unus dies adijcitur, addebantur à ueteribus postea dies, ut occurreret
B numerus annorū, quos dies Romani intercalares uocabāt. Proinde etiā Enos, quē genuit Seth, decē & nouē agebat annos, quādo ex illo natus est filius Cainan, quos annos dicit scriptura centū nonaginta. Et deinceps per oēs generationes in quibus hominum anni cōmemorantur ante diluuiū, nullus ferè in nostris codicibus inuenit̄, qui cū esset centū annorū uel infra, uel etiā centū uiginti aut non multo amplius, genuerit filiū: sed qui minima ætate genuerūt, annorū centū sexaginta, & quod excurrit, fuisse referunt̄:
C quia nemo, inquiunt, decē annorum homo potest gignere filios, qui numerus centū appellabant anni ab illis hominibus: sed in annis sedecim est matura pubertas, & proli iā idonea procreādæ, quos centū & sexaginta annos illa tempora nuncupabāt. Vt aūt aliter annū tunc fuisse computatū nō sit incredibile, adijciūt quod apud plerosq; scriptores historiæ reperit̄, Ægyptios habuisse annum quatuor mēsium, Acarnanas sex mensium, Lauinios tredecim mensium. Plinius Secundus cùm cōmemorasset relatū fuisse
D in literas quendā uixisse centum quinquagintaduos, alium decem amplius, alios ducentorū annorū habuisse uitā, alios trecentorū, quosdā ad quingētos, alios ad sexcentos, nōnullos ad octingentos etiā peruenisse, hæc omnia propter inscitiā temporū accidisse arbitratus est. Alij quippe, inquit, ęstate unū determinabant annū, & alterū hyeme, alij quadripertitis temporibus, sicut Arcades, inquit, quorū anni trimestres fuere. Adiecit etiā aliquando Ægyptios, quorum paruos annos quaternorū mensium fuisse suprà diximus, lunæq; fine eorum limitasse annū. Itaq; apud eos, inquit, aliqui & singu-

la milia annorũ uixiſſe produnt. His uelut probabilib. argumẽtis quidã nõ deſtruentes fidẽ ſacræ huius hiſtoriæ, ſed aſtruere nitentes, ne ſit incredibile ꝙ tã multos annos uixiſſe referuntur antiqui: perſuaſerũt ſibi, nec ſe ſuadere imprudẽter exiſtimãt, tã exiguum ſpatiũ tẽporis tunc annũ uocatũ, ut illi decẽ, ſint unus noſter, & decẽ noſtri, centum illorum. Hoc autẽ falſiſsimũ eſſe documẽtꝙ euidentiſsimo oſtendiẽ. Quod anteꝙ faciam, nõ mihi tacendum uideẽ, quæ credibilior poſsit eſſe ſuſpicio. Poteramus certe hanc aſſeuerationẽ ex Hebræis codicib. redarguere atꝙ cõuincere, ubi Adam nõ ducentorũ triginta, ſed centũ triginta annorũ fuiſſe reperiẽ quando tertiũ genuit filiũ, qui anni ſi tredecim noſtri ſunt, proculdubio primũ genuit quãdo duodecim uel nõ multo amplius annorũ fuit. Quis poteſt hac ętate generare uſitata iſta nobiſcꝙ notiſsima lege naturæ? Sed hũc omittamus, qui fortaſſe etiã qñ creatus eſt potuit. Nõ enim eũ tam paruũ, ꝙ infantes noſtri ſunt, factum fuiſſe credibile eſt. Sed filius eius nõ ducẽtorum quinꝙ, ſicut nos legimus, ſed centũ quinꝙ fuit, qñ genuit Enos: ac per hoc ſecundum iſtos nondũ habebat undecim annos ætatis. Quid dicã de Cainam eius filio, qui cũ apud nos centũ ſeptuaginta reperiaẽ annorum, apud Hebræos ſeptuaginta legiẽ fuiſſe quando genuit Malalehel? Quis generat homo ſeptẽnis, ſi tũc anni ſeptuaginta nuncupabantur, qui ſeptem fuerunt?

L. VIVES

a Quarum partiũ habet una quadratũ ſenarium.] Quan ponus unaquæꝙ? Porrò quadratus aliquis numerus eſt, qui ex multiplicatione eiuſdẽ per ſe naſcitur: ut ter tria, quater quatuor, ſexies ſex. Annus uerò ccclxv. dies habet & ſex horas: has ſex horas cum quinꝙ diebus auferebant iſti computatores, ita partiti ccclx. in decẽ partes, ſingulis ſenos & tricenos dies aſsignabant. b Propter quem quater ductum.] De hoc Suetonius in Cæſare. Cẽſorinus, Macrobius, Beda. Habebat enim olim annus ante Cæſarẽ ccclv. dies. Cumꝙ uiderẽt anno iuſto decem dies & ſex horas deeſſe, negocium datum eſt pontificibus, ut alternis annis menſem intercalarẽt in fine Februarij altera intercalatione xxij. annorum: altera quia quarto quoꝙ anno excurrebant quater ſenæ horæ, id eſt uigintiquatuor xxiiij. dierũ, qui mẽſis aliud nõ habebat nomẽ, ꝙ intercalaris. Sic Aſconius dixiſſe ſcribit Ciceronẽ pro Milone menſe intercalari. C. Cæſar dictator hãc confuſionẽ intercalãdi ſuſtulit, iuſsitꝙ annũ eſſe ccclxv. dierũ. Et quarto quoꝙ ãno ineunte dies unus vi. Calend. Martias intercalaretur, qui biſſextus diceretur: quia bis vi. Calẽd. Martias eo anno computamus. Vt uerò hæc nobis magis ad numerũ & tempus congruerẽt, annũ unũ fecit xv. menſium, interA iectis duobus menſibus inter Nouembrem & Decembrem, eum intercalato, qui forte in eum annum inciderat: quo deinde menſes ac dies ad curſum ſolis conuenirent, & rationes æſtatis hyemisꝙ; annum cõfuſionis nominarunt. protenſus eſt enim in ccccxliij. dies. Sueton. Macrob. c Plinius Secundus cùm commemoraſſet.] Lib. 7. cap. 48.

An in dinumeratione annorum Hebræorum magis quàm Septuaginta interpretum ſit ſequenda autoritas. Cap. XIII

SED cùm hoc dixero, cõtinuo refe retur illud Iudæorũ eſſe mẽdaciũ: de quo ſuperius ſatis actũ eſt. Nã ſeptuaginta interpretes laudabiliter celeB bratos uiros potuiſſe mẽtiri difficile eſt. Vbi ſi quærã, quid ſit credibilius, Iudæorum gentẽ tã longe lateꝙ diffuſam, in hoc cõſcribendũ mendaciũ uno cõſilio cõſpirare potuiſſe: & dum alijs inuideãt autoritatẽ, ſibi abſtuliſſe ueritatẽ: an ſeptuaginta homines qui etiã ipſi Iudæi erãt, in uno loco poſitos, quoniã rex Ægypti Ptolemæus eos ad hoc opus aſciuerat, ipſam ueritatẽ gẽtibus alienigenis inuidiſſe, & cõmunicato iſtud tunc feciſſe cõſilio: quis nõ uideat quid procliuius faciliusꝙ credatẽ? Sed abſit ut prudens quiſpiã, uel Iudæos cuiuslibet peruerſitatis C atꝙ malitiæ tantũ potuiſſe credat in codicibus tã multis & tã longe lateꝙ diſperſis: uel ſeptuaginta illos memorabiles uiros hoc de inuidenda gẽtibus ueritate unũ cõmune caſſe conſiliũ. Credibilius ergo quis dixerit, cũ primũ de bibliotheca Ptolemæi deſcribi iſta cœperũt, tunc aliquid tale fieri potuiſſe in codice uno, ſcilicet primitus inde deſcripto unde iã latius emanaret, ubi potuit qdẽ accidere etiã ſcriptoris error. Sed hoc in illa quæſtione de uita Mathuſalẽ non abſurdũ eſt ſuſpicari: & in illo alio ubi ſuperantibus xxiiij. annis ſumma nõ cõuenit. In his autẽ D in quibus cõtinuaẽ ipſius mẽdoſitatis ſimilitudo, ita ut ante genitũ filiũ qui ordini inſeritur alibi ſuperſint centũ anni, alibi deſint: poſt genitũ aũt ubi deerãt, ſuperſint: ubi ſuperant, deſint, ut ſumma cõueniat: & hoc in prima, ſecũda, tertia, quarta, quinta, ſeptima generatione inuenit, uideẽ habere quandam, ſi dici poteſt, error ipſe conſtantiã: nec caſum redolet, ſed induſtriã. Itaꝙ illa diuerſitas numerorũ aliter ſe habentiũ in codicibus Grecis & Latinis, aliter in Hebręis, ubi non eſt iſta centum annis prius additis, & poſtea

postea detractis per tot generationes continuata parilitas: nec malitiæ Iudæorũ, nec diligẽtię uel prudẽtię septuaginta interpretũ, sed scriptoris tribuatˀ errori, qui de bibliotheca supradicti regis codicẽ describẽdum primus accepit. Nam etiã nunc ubi numeri nõ faciunt intentum ad aliquid quod facile possit intelligi, uel quod appareat utiliter disci, & negligẽter describunt, & negligẽtius emendanť. Quis enim existimet sibi esse discendũ, quot milia hominũ tribus Israel singillatim habere potuerũt? quoniã prodesse aliquid nõ putatur: & quotus quisq; hominum est, cui profunditas utilitatis huius appareat? Hic uerò ubi per tot cõtextas generatiões centũ anni alibi assunt, alibi desunt: & post natũ qui cõmemorãdus fuerat filiũ, desunt ubi affuerũt, assunt ubi defuerunt, ut summa cõcordet: nimirũ cùm uellet persuadere, qui hoc fecit, ideo numerosissimos annos uixisse antiquos, q; eos breuissimos nũcupabant: & hoc de maturitate pubertatis, qua idonea filij gignerentur, conareť ostendere: atq; ideo in illis centum annis decẽ nostros insinuandos putaret incredulis, ne homines tam diu uixisse recipere in fidem nollent: addidit cẽtum ubi gignẽdis filijs habilem nõ inuenit ætatem: eosdemq; post genitos filios, ut congrueret summa, detraxit. Sic quippe uoluit credibiles facere idonearum genanerdæ prolis cõuenientias ætatũ, ut tamẽ numero nõ fraudaret uniuersas ętates uiuentiũ singulorum. Quod aũt in sexta generatione id nõ fecit, hoc ipsum est quod magis mouet, illũ ideo fecisse, cùm res quã diximus postulauit, quia nõ fecit ubi nõ postulauit. Inuenit namq; in eadem generatione apud Hebræos uixisse Iarcth, anteq̃ genuisset Enoch centũ sexagintaduos annos, qui secundum illam ratione breuiũ annorũ fiunt anni sedecim, et aliquid minus q̃ menses duo: quę iam ætas àpta est ad gignendũ: & ideo addere centum annos breues, ut nostri uigintisex fieret, necesse nõ fuit: nec post natum Enoch eos detrahere, quos nõ addiderat ante natũ. Sic factum est, ut hinc nulla esset inter codices utrosq; uarietas. Sed rursus mouet, [c]cur in octaua generatiõe antequã de Mathusalem nasceretur Lamech, cùm apud Hebræos legantur centũ lxxxij. anni, uiginti minus inueniunť in codicibus

August.

A nostris, ubi potius cẽtum solent: & post genitum Lamech complendam restituuntur[b] ad summam, quæ in codicibus utrisq; non discrepat. Si enim centũ septuaginta annos propter pubertatis maturitatem, decem & septem uolebat intelligi: sicut nihil addere, ita nihil detrahere iam debebat: quia inuenerat ætatem idoneam generationi filiorũ, propter quam in alijs centũ illos annos ubi eam non inueniebat, addebat. Hoc autẽ de uiginti annis merito putaremus casu mendositatis accidere potuisse, nisi eos sicut prius detraxerat, restituere postea curaret, ut B summæ cõueniret integritas. An forte astutius factum existimãdum est: ut illa, qua centum anni prius solent adijci, & postea detrahi, occultaretur industria, cùm & illic ubi necesse non fuerat, non quidem de centũ annis, ueruntamen de quantulocunq; numero prius detracto, post reddito, tale q̃d fieret? Sed quomodolibet istud accipiatur, siue credatur ita esse factum, siue non credatur: siue postremo ita, siue nõ ita sit: rectè fieri nullo modo dubitauerim: ut cũ diuersum aliquid in utrisq; codicibus inueniť, quan C doquidem ad fidem rerum gestarũ utrunq; esse non potest uerum, [d]ei linguę potius credatur, unde est in aliam per interpretes facta translatio. Nam in quibusdam etiam codicibus Græcis tribus, & uno Latino, & uno etiam Syro inter se consentientibus inuentus est Mathusalem sex annis ante diluuium fuisse defunctus.

L. VIVES

a Celebratos uiros po. men.] Alibi sic, nam septuaginta interpretes laudabiliter celebratos uiros non posse mentiri. ubi si quæratur, &c. b Sed absit ut prudens quispiam.] Hoc idem responderi potest his, qui falsatos corruptosq; & ab Hebræis codices D ueteris instrumenti, & à Græcis noui obijciunt, ne ueritas sacrorũ librorũ ex illis fontibus petatur. c Cur in octaua generatione.] Hunc locum nõ satis intelligo. Nam & in uersione Hieronymi, & in Lxx. conformiter habetur annos Mathusalem prius q̃ gigneret Lamech, fuisse centum octogintaseptẽ. Nisi aliter Augustinus legerit. d Ei linguæ potius credať unde est in aliam.] Hoc ipsum Hieronymus clamat, hoc ipsa docet ratio: & nullus est saniore iudicio, qui repugnet: sed frustra consensus bonorũ ingeniorũ hoc cẽset. nam rigidus stupor uelut moles opponiť: nõ quia isti inscij sunt earũ linguarum, nã nec Hebraicè sciebat Augustinus, & Græcè minus q̃ mediocriter, sed nõ est in his ea modestia animi, quæ in Augustino. Hic undecunq; paratus erat doceri, isti nusquã uolunt doceri, ubiq; docere quod ignorãt.

De parilitate annorũ, qui ijsdem quibus nũc spatijs & in priorib. seculis cucurrerũt. XIII

L. a Nunc

NVNC iam uideamus quonã modo euidenter posſit oſtendi nõ tã breues, ut illi decẽ unus eſſet noſter, ſed tantæ prolixitatis annos quãtæ nũc habemus, q̃s utiq; circumitus cõficit ſolis, in illorũ hominũ uita prolixiſsima cõputatos. Sexcẽteſimo nẽpe anno uitæ Noe, ſcriptũ eſt factũ eſſe diluuiũ. Cur ergo ibi legit̃: Et aqua diluuij facta eſt ſuper terrã ſexcenteſimo anno uitæ Noe, ſecũdi mẽſis, ſeptima & uiceſima mẽſis: ſi annus ille minimus quales decẽ faciunt unũ noſtrũ trigintaſex dies habebat? Tantillus quippe annus ſi antiq̃ more hoc nomẽ accepit, aut nõ habet menſes, aut mẽſis eius eſt triduũ, ut habeat duodecim mẽſes. Quomodo igit̃ hic dictũ eſt, ſexcenteſimo anno, ſecũdi mẽſis, ſeptima & uiceſima mẽſis, niſi quia tales quales nũc ſunt etiã tunc erãt mẽſes? Nam quo pacto aliter uiceſimo & ſeptimo die ſecũdi mẽſis diceretur cœptũ eſſe diluuiũ? Deinde poſtea in fine diluuij ita legit̃: Et ſedit arca in menſe ſeptimo, ſeptima & uiceſima mẽſis ſuper mõtes Ararath. Aqua aũt minuebat̃ uſq; ad undecimũ mẽſem. In undecimo aũt menſe prima mẽſis apparuerũt capita montiũ. Si igit̃ tales menſes erant, tales profecto & anni erant, quales nũc habemus. Menſes quippe illi triduani, uiginti & ſeptẽ dies habere nõ poterãt. Aut ſi pars triceſima tridui tunc appellabat̃ dies, ut omnia proportione minuantur: ergo nec toto quatriduo noſtro factũ eſt illud tam grãde diluuiũ, q̃d memorat̃ factum quadraginta diebus & quadraginta noctibus. Quis hãc abſurditatẽ & uanitatẽ ferat? Proinde remoueat̃ hic error, qui cõiectura falſa ita uult aſtruere ſcripturarũ noſtrarũ fidẽ, ut alibi deſtruat. Prorſus tantus etiã tunc dies fuit, quãtus & nunc eſt: quem uiginti & quatuor horæ diurno curriculo nocturnoq; determinãt. Tãtus mẽſis, quantus & nũc eſt: quẽ luna cœpta & finita concludit. Tãtus annus, quãtus & nũc eſt: quẽ duodecim menſes lunares [a] additis propter curſum ſolarẽ quinq; diebus & quadrante cõſummant. Tantus anni ſexcẽteſimi uitæ Noe ſecũdus erat mẽſis, eiuſq; mẽſis uiceſimus et ſeptimus dies, q̃n cœpit eſſe diluuiũ: in quo dies quadraginta cõtinuatæ ingẽtes pluuiç memorant̃, qui dies nõ binas ac paulo amplius horas habebant, ſed uicenas & quaternas die noctuq; trãſactas. ac per hoc tam magnos annos uixerũt illi antiqui uſq; amplius q̃ nongẽtos, quantos poſtea uixit Abrahã centũ ſeptuagitaquinq;: & poſt eũ filius eius Iſaac centũ octogita, & filius eius Iacob propẽ centũ quinquaginta: & quantos interpoſita aliquãta ętate Moyſes centũ uiginti, & quãtos etiã nunc uiuut hoĩes ſeptuaginta uel octoginta, uel nõ multo amplius, de quib. etiã dictũ eſt: Et amplius eorum labor & dolor. Illa uerò numerorũ uarietas, quæ inter codices Hebræos inuenit̃ & noſtros, neq; de hac antiquorũ longæuitate diſſentit: & ſi quid habet ita diuerſum, ut uerũ eſſe utrumq; nõ poſsit, rerũ geſtarũ fides ab ea lingua repetẽda eſt, ex qua interpretatũ eſt quod habemus. Quę facultas cũ uolentibus ubiq; gentiũ præſto ſit, [b] nõ tamen uacat, quod ſeptuaginta interpretes in plurimis quæ diuerſa dicere uident̃, ex Hebræis codicib. emẽdare auſus eſt nemo. nõ enim eſt illa diuerſitas putata mẽdoſitas: nec ego ullo modo putandũ exiſtimo. Sed ubi non eſt ſcriptoris error, aliquid eos diuino ſpiritu ubi ſenſus eſſet conſentaneus ueritati & prædicãs ueritatẽ, nõ interpretantium more, ſed prophetantiũ libertate aliter dicere uoluiſſe credendũ eſt. Vnde merito non ſolum Hebræis, uerumetiã ipſis, cùm adhibet teſtimonia de ſcripturis, uti Apoſtolica inuenitur autoritas. Sed hinc me opportuniore loco, ſi deus adiuuerit, promiſi diligẽtius locuturũ, nunc quod inſtat expediam. Non enim ambigendũ eſt ab homine, qui ex primo homine natus eſt primus, quãdo tam diu uiuebãt, potuiſſe cõſtitui ciuitatem ſanè terrenam, non illam quę dicitur ciuitas dei: de qua ut ſcriberemus laborem tãti huius operis in manus ſumpſimus.

L. VIVES

a Dditis propter curſum ſolarẽ quinq; diebus & quadrante.] Menſis lunaris dupliciter poteſt conſiderari: uam uel dum luna diſcedit, & redit ad idẽ punctũ, id fit diebus ſeptẽ & uiginti. uel dum ſolẽ percurſo ſignifero circulo conſequit̃, id fit diebus undetriginta horis duodecim & minutis xliiij. Solem enim eodẽ quo reliquerat loco nõ inuenit: quippe & ipſe uiæ ſuæ nõnihil interea cõfecit, ad quod emetiẽdũ duo dies, cũ dimidio lunæ dant̃. At Iudæi uulgo triginta dieb. lunarẽ menſem claudũt, quẽ plenũ uocant. b Non tamen uacat.] Non eſt inane, & ſine myſterio & cauſa.

An credibile ſit, primi ſeculi uiros uſq; ad ætatem, qua filios generaſſe referuntur, à concubitu continuiſſe. Cap. XV.

Dicet

LICET ergo aliquis: Itáne credendũ est, hominẽ filios generaturũ, nec habentẽ propositũ continẽtię cen tum & amplius, uel secundũ Hebræos non multo minus, id est octoginta, septuaginta, sexaginta annos à concũbendi opere uacauisse: aut si non uacaret, nihil prolis gignere potuisse? Hæc quæstio duob. modis soluit. Aut enim tanto serior fuit proportione pu bertas, quanto uitę totius maior annositas: aut quod magis uideo esse credibile, nõ hic primogeniti filij cõmemorati sunt, sed q̃s successionis ordo poscebat, ut perueniret ad Noe, à q̃ rursus ad Abrahã uidemus esse peruentũ: ac deinde usq; ad certũ articulum tẽporis, quantũ oportebat signari etiã gene rationibus cõmemoratis cursum gloriosissimæ ciuitatis in hoc mũdo peregrinãtis & supernã patriã requirẽtis. Quod enim nega ri nõ potest, prior omniũ Cain ex coniunctione maris & fœminę natus est. Neq; enĩ illo nato dixisset Adã, quod dixisse legitur: [b]Acquisiui hominẽ per deũ: nisi illis duob. ipse fuisset homo nascẽdo additus primus. Hunc secutus Abel, quẽ maior frater occidit, præfiguratione quadã peregrinãtis ciui tatis dei, q; esset ab impijs, & quodãmodo terrigenis, id est terrenã originẽ diligentib. & terrenę ciuitatis terrena felicitate gauden tibus, persecutiões iniquas passura, primus ostendit. Sed quot annorũ erat Adã cũ eos genuit, nõ apparet. Exinde digerunt generatiões aliæ de Cain, aliæ de illo quẽ genuit Adã in eius successione quẽ frater occidit, & appellauit nomẽ illius Seth, dicẽs ut scri ptum est, Suscitauit enim mihi deus semen aliud p Abel, quẽ occidit Cain. Cùm itaq; istæ duæ series generationũ, una de Seth, altera de Cain, has duas de quib. agimus di stinctis ordinib. insinuẽt ciuitates: unã cæle stem in terris peregrinantẽ, alterã terrenam terrenis tanq; sola sint gaudijs inhærentem uel inhiantẽ: nullus de progenie Cain cũ di numerata sit cõnumerato Adã usq; ad octa uam generationẽ, quot annorũ fuisset expressus est, qñ genuit eũ, qui cõmemoratur post eũ. Noluit enim spiritus dei in terrenę ciuitatis generationib. tẽpora notare ante diluuiũ, sed in cælestis maluit, tanq; essent memoria digniores. Porrò aũt Seth qñ natus est, nõ quidẽ taciti sunt anni patris eius, A sed iã genuerat alios: & utrũ solos Cain & Abel, affirmare quis audeat? Nõ enim quia soli nominati sunt propter ordines generationũ, quas cõmemorare oportebat, ideo cõsequens uideri debet solos fuisse tunc ge neratos ex Adã. Cũ enim silentio coopertis omniũ nominibus cæterorũ, legat eũ genu isse filios & filias, quota fuerit ista proles eius, quis præsumat asserere, si culpã temerita tis euitat? Potuit quippe Adã diuinitus admonitus dicere posteaq; Seth natus est, Su scitauit enim mihi deus semẽ aliud p Abel: qñ talis erat futurus, qui impleret illius sanctitatẽ: nõ q; ipse prior post eũ tẽporis ordi ne nasceret. B Deinde quod scriptũ est, Vixit aũt Seth quinq; et ducẽtos annos: uel secun dũ Hebræos quinq; & centũ annos, & genuit Enos: quis possit nisi incõsideratus asseuerare hũc eius primogenitũ fuisse, ut admirãtes merito requiramus, quo per tot an nos immunis fuerit à cõnubio sine ullo pro posito cõtinentiæ, uel nõ genuerit cõiugatus: quãdoquidẽ etiã de ipso legit: Et genuit filios & filias, & fuerũt oẽs dies Seth duodecim & nõgẽti anni, & mortuus est? Atq; ita deinceps quorũ anni cõmemorant, nec C filios filiasq; genuisse reticent. Ac p hoc nõ apparet omnino, utrũ q nominat genitus, ipse fuerit primogenitus: imò uerò qñ credibile nõ est patres illos ætate tã longa aut impuberes fuisse, aut coniugib. caruisse uel fœtibus: nec illos eorũ filios primos eis natos fuisse credibile est. Sed cùm sacræ scriptor historiæ ad ortũ uitãq; Noe, cuius tẽpore diluuiũ factũ est p successiones generationũ notatis tẽporib. intẽderet peruenire, eas utiq; cõmemorauit, non quæ primæ suis parentib. fuerint, sed quæ in propaga D tionis ordinẽ uenerint. Exempli gratia, q id fiat apertius, aliquid interponã, unde nullus ambigat fieri potuisse q̃d dico: Euangelista Matthæus generationẽ dñicæ carnis p seriẽ parentũ uolẽs cõmendare memoriæ, ordiẽs à patre Abrahã atq; ad Dauid primitus ut perueniret intẽdens, Abrahã, inquit, genuit Isaac: cur nõ dixit Ismahel, quẽ primitus genuit? Isaac autẽ, inquit, genuit Iacob: cur nõ dixit Esau, q eius primogenitus fuit? Quia scilicet p illos ad Dauid peruenire nõ posset. deinde sequit: Iacob aũt genuit Iudã & fratres eius: nũquid Iudas primogenitus

fuit. Iudas, inquit, genuit Phares & Zarã: nec istorũ geminorũ aliquis fuit primogenitus Iudæ, sed ante illos iam tres genuerat. Eos itaq; tenuit in ordine generationũ, per q́s ad Dauid, atq; inde quò intẽderat, perueniret. Ex q̃ intelligi potest, ueteres quoq; hoĩes ante diluuiũ non primogenitos, sed eos fuisse cõmemoratos, per quos succedentiũ ordo generationũ ad Noe patriarcham duceretur, ne ferę pubertatis illorũ obscura & non necessaria quæstio nos fatiget.

L. VIVES

a Serior fuit proportione pub.] Pubertas est tẽpus quo generationi sunt homines idonei, cùm pubes uiris barbę innascitur, fœminis muliebribus.

b Acquisiui hominẽ per deum.] Siue possedi. ἐκτησάμην uerterũt LXX. & Hieronymus dicit Cain interpretari κτῆσιν possessionem.

De iure cõiugiorũ, quod dissimiliter à subsequentibus matronis habuerint prima cõnubia. XVI

VM igitur genus humanum post c primã copulã uiri facti ex puluere, & coniugis eius ex uiri latere, mariũ fœminarũq; cõiunctione opus haberet, ut gignẽdo multiplicaret: nec essent ulli homines, nisi qui ex illis duob. nati fuissent, uiri sorores suas cõiuges acceperũt: q́d profectò quanto est antiquius cõpellente necessitate, tãto postea factũ est damnabilius, religione prohibẽte. [a]Habita est enim ratio rectissima charitatis, ut homines quibus esset utilis atq; honesta cõcordia, diuersarũ necessitudinũ uinculis necterentur: nec unus in una multas haberet, sed singulę spargerentur in singulos: ac sic ad socialẽ uitam diligẽtius colligandã plurimę plurimos obtinerẽt. Pater quippe & socer duarũ sunt necessitudinũ nomina. Vt ergo aliũ quisq; habeat patrẽ, aliũ socerũ, numerosius se charitas porrigit. Vtrunq; aũt unus Adã esse cogebat, & filijs & filiab. suis, qñ fratres sororesq; cõnubio iungebant. Sic & Eua uxor eius utriusq; sexui filiorũ, fuit & socrus & mater. Quæ si duę fœminę fuissent, mater altera, & socrus altera, copiosius se socialis dilectio colligaret. Ipsa deniq; iã soror q̃ etiã uxor fiebat, duas tenebat una necessitudines: quibus p̃ singulas distributis, ut altera esset soror, altera uxor, hominũ numero socialis propinquitas augeret. Sed hoc unde fieret tunc nõ erat, qñ nisi fratres & sorores ex illis duob. primis nulli homines erãt. fieri ergo debuit

A quando potuit, ut existente copia inde ducerent uxores, quæ nõ erant iam sorores: & nõ solum istud ut fieret nulla necessitas esset, uerumetiã si fieret nefas esset. Nam & si nepotes primorũ hominũ, qui iam cõsobrinas poterãt accipere cõiuges, sororibus matrimonio iungerent: nõ iam duæ, sed tres in homine uno necessitudines fierẽt, quæ propter charitatẽ numerosiore propinquitate nectendã, disseminari per singulos singulæ debuerunt. Esset enim unus homo filijs suis fratri scilicet sororiq; cõiugibus, & pater &

B socer & auunculus: ita & uxor eius, ijsdem cõmunib. filijs & mater & amita, & socrus. Itidemq; inter se filij eorũ, nõ solũ essent fratres atq; cõiuges, [b]uerumetiã cõsobrini: quia & fratrũ filij. Oẽs autẽ istæ necessitudines quæ uni homini tres homines cõnectebãt, nouẽ cõnecteret, si essent in singulis singulæ: ut unus homo haberet alterã sororẽ, alterã uxorẽ, alterã consobrinã, alterũ patrẽ, alterũ auunculũ, alterũ socerũ, alterã matrẽ, alterã amitã, alterã socrũ: atq; ita se nõ in paucitate coartatũ, sed latius atq; numerosius propinquitatibus crebris uinculum sociale

C diffunderet. Quod humano genere crescẽte & multiplicato, etiã inter impios deorum multorũ falsorũq; cultores sic obseruari cernimus: [c]ut etiam si peruersis legibus permittantur fraterna cõiugia, melior tamẽ cõsuetudo ipsam malit exhorrere licentiã: & cùm sorores accipere in matrimoniũ primis humani generis tẽporibus omnino licuerit, sic auersetẽ, quasi nunq; licere potuerit. Ad humanum enim sensum uel alliciendũ, uel offendendũ, mos ualet plurimũ. Qui cùm in hac causa immoderationẽ cõcupiscentię co-

D erceat, eum designari atq; corrumpi meritò esse nefariũ iudicatẽ. Si enim iniquũ est auiditate possidendi transgredi limitẽ agrorum, quanto est iniquius libidine concumbendi subuertere limitẽ morũ. Experti aũt sumus in cõnubijs consobrinarũ etiã nostris tẽporibus propter gradũ propinquitatis fraterno gradui proximũ, q̃ rarò p̃ mores fiebat, quod fieri per leges licebat: quia id nec diuina prohibuit, [d]& nondum prohibuerat lex humana. Veruntamẽ factum etiã licitũ, propter uicinitatẽ horrebatur illiciti: & quod fiebat cum consobrina, penè cum sorore fieri uidebatur: quia [e]& ipsi inter se propter tam propin-

propinquam consanguinitatem fratres uocantur, & penè germani sunt. Fuit autē antiquis patribus religiosæ curæ, ne ipsa propinquitas se paulatim propaginum ordinibus dirimens longius abiret, & propinquitas esse desisteret, eam nondum longè positam rursus matrimonij uinculo colligare, & quodammodo reuocare fugientem. Vnde iam pleno hominibus orbe terrarum: non quidem sorores ex patre uel matre, uel ex ambobus suis parentibus natas, sed tamen amabant de suo genere ducere uxores. Veruntamen quis dubitet honestius hoc tempore etiam consobrinarum prohibita esse coniugia: non solum secundum ea quæ disputauimus propter multiplicandas affinitates, ne habeat duas necessitudines una persona, cùm duæ possint eas habere, & numerus propinquitatis augeri: sed etiam quia nescio quomodo inest humanæ uerecūdiæ quiddam naturale atq; laudabile: ut cui debet causa propinquitatis uerecundum honorem, ab ea contineat, quamuis generatricem, tamen libidinem, de qua erubescere uidemus & ipsam pudicitiā coniugalem. Copulatio igitur maris & fœminæ, quantū attinet ad genus mortalium, quoddam seminarium est ciuitatis: sed terrena ciuitas generatione tantummodo, cælestis autem etiam regeneratione opus habet, ut noxam generationis euadat. Vtrum autem aliquod fuerit, uel si fuit, quale fuerit corporale atq; uisibile regenerationis signum ante diluuium, sicut Abrahæ circumcisio postea est imperata, sacra historia tacet. Sacrificasse tamen deo, etiam illos antiquissimos homines nō tacet, quod & in duob. primis fratribus claruit: & Noe post diluuium cùm de arca fuisset egressus, hostias deo legit immolasse. De qua re in præcedentibus libris iam diximus: non ob aliud dæmones arrogantes sibi diuinitatem deosq; se credi cupientes sibi expetere sacrificiū, & gaudere huiusmodi honoribus, nisi quia uerum sacrificium uero deo deberi sciunt.

L. VIVES

a Habita est enim ratio rectissima charitatis.] Vt necessitudinis uinculū in multos diffusis coniugijs, & non intra eosdem parietes manentibus plures connecteret, & se inuicem sanguine iuncti diligerent. Sic serpere extendiq; charitatem generis humani docet Cicero quinto De finibus. b Verumetiā consobrini.] Filij duorum uirorū fratrum patrueles sunt, A filij duorum fratrum uiri & fœminæ amitini: duarū sororum cōsobrini. Marcellus lib. De proprietate sermonis. c Vt etiamsi peruersis legibus permittanꝰ fraterna cōiugia.] Vt olim apud deos. Saturnus enim duxit Opem sororem, Iupiter Iunonem. Postea apud Aegyptios & Athenienses, Romani tamē eum morem nunquam receperunt. d Et nondū prohibuerat lex humana.] Plutarchus in Problematis olim necessarias ducere prohibitum fuisse scribit, quoad lex est lata licere uel patruum uel auunculum fratris sororisue filiam ducere, propter uirum quendam bonum & acceptum popularibus, tenui censu, qui fratris sui filiam nubilem & dotatam ipse sibi in matrimonium acceperat, reusq; eiusce criminis factus pro cōcione absolutus est, lege ibidem lata & magno consensu approbata. e Ipsi inter se, &c. fratres uocantur.] Sic Abraham uocauit Saram. Et Cic. 5. De finibus, L. Ciceronem patrui sui filium fra B trem nominat. non tamē dicuntur germani: ideo addit, ferè germani sunt.

De duobus ex uno genitore procreatis patribus atq; principibus. Cap. XVII

CVm ergo esset Adam utriusq; generis pater, id est, & cuius series ad terrenam, & cuius series ad cælestem pertinet ciuitatem: occiso Abel, atque in eius interfectione commendato [a] mirabili sacramēto, facti sunt duo patres singulorum generum, Cain & Seth: in quorum filijs, quos commemorari C oportebat, duarum istarum ciuitatū in genere mortalium euidentius indicia clarere cœperunt. Cain quippe genuit Enoch, in cuius nomine cōdidit ciuitatem terrenam, scilicet non peregrinantem in hoc mundo, sed in eius temporali pace ac felicitate quiescentem. Cain autem interpretatur possessio: unde dictum est quando natus est, siue à patre, siue à matre eius: Acquisiui hominem per deum. Enoch uerò interpretatur dedicatio: hic enim dedicatur terrena ciuitas, ubi conditur: quoniam hic habet eum, D quem intendit & appetit finem. [b] Porrò ille Seth resurrectio interpretatur, & Enos filius eius interpretatꝰ homo: non sicut Adam: et ipsum enim nomen interpretatur homo, sed cōmune perhibetur esse in illa lingua, id est Hebræa, masculo & fœminæ. Nam sic de illo scriptū est: Masculum & fœminā fecit eos, & benedixit illos, & cognominauit nomē eorū Adā. Vnde non ambigitꝰ, sic appellatam fuisse fœminā Euam proprio nomine, ut tamē Adam, quod interpretatꝰ homo, nomē esset amborum. [c] Enos autem sic interpretatꝰ homo, ut hoc non posse fœminam nūcupari periti linguę illius asseuerēt;

tanquam filius resurrectionis, ubi non nubent, neque uxores ducũt. Non erit ibi generatio, cũ illuc perduxerit generatio. Quare & hoc nõ incassum notandũ arbitror, quod in his generationibus quæ propagant̃ ex illo qui est appellatus Seth, cũ genuisse filios filiasque dicat̃, nulla ibi genita nominatim fœmina expressa est. In his aũt quæ propagantur ex Cain, in ipso fine quousque protendunt̃, nouissima fœmina genita nominat̃. Sic enim legit̃: Mathusael genuit Lamech, et sumpsit sibi Lamech duas uxores, nomen uni Ada, & nomẽ secũdę Sella: & peperit Ada Iobel. Hic erat pater habitantium in tabernaculis pecorariorũ. Et nomẽ fratris eius Iubal: hic fuit qui ostẽdit psalteriũ & citharã. Sella aũt peperit & ipsa [d] Tobel: & erat ærarius & malleator ærarmẽti & ferri. Soror aũt Tobel Noema. Hucusque porrectæ sunt oẽs generationes Cain, quę sunt oẽs ab Adam octo, annumerato ipso Adã, septẽ scilicet usque ad Lamech, qui duarũ maritus uxorũ fuit: & octaua est generatio in filijs eius, in quibus cõmemoratur & fœmina. Vbi elegãter significatũ est, terrenã ciuitatẽ usque in sui finẽ carnales habiturã generationes: quæ mariũ fœminarũque coniunctione proueniũt. Vnde & ipsæ, quod pręter Euã nusquã reperit̃ ante diluuiũ, nominib. proprijs exprimunt̃ uxores illius hominis, qui nominat̃ hic nouissimus pater. Sicut aũt Cain qui interpretatur possessio, terrenæ cõditor ciuitatis, & filius eius, in cuius noĩe cõdita est Enoch, quæ interpretat̃ dedicatio, indicat istã ciuitatẽ, & initiũ, & finem habere terrenũ: ubi nihil speratur amplius, quam quod in hoc seculo cerni potest. Ita Seth interpretat̃ resurrectio, quæ cum sit generationum seorsum commemoratarum pater, quid de filio eius sacra hęc historia dicat, intuendum est.

L. VIVES

[a] Mirabili sacramẽto.] Primũ mortus Christi, deinde martyrũ, quos mundanus frater persequit̃. [b] Porrò ille Seth resurrectio.] Hieronymus positionẽ, siue posuit, dixit. Libellus est additus calci Bibliæ, qui inscribit̃: De interpretatione nominũ Hebraicorum. Is Seth interpretat̃ positionẽ, siue posuit, siue resurrectionẽ. [c] Enos autem.] Hieronymus: Quomodo Adam interpretat̃, ita Enos iuxta Hebrææ linguæ uarietatẽ, homo, uel uir dicitur. [d] Tubalcain.] In antiquis codicibus habet̃ Tobel. Non dubium quin Augustinus sit secutus LXX. qui uerterunt σελλὰ δὲ ἔτεκε καὶ αὐτὴ τὸν θοβελ. Hebræi Tubalcain Sella genitũ dicunt, & sic tradit Iosephus.

A Quid significatum sit in Abel, & Seth, & Enos, quod appareat ad Christum & corpus eius, id est ecclesiam pertinere. Cap. XVIII

Et Seth, inquit, natus est filius, & nominauit nomen eius Enos. Hic sperauit inuocare nomen dñi dei. Nẽpe clamat attestatio ueritatis. In spe igitur uiuit homo filius resurrectionis: in spe uiuit, quandiu peregrinatur hic ciuitas dei, quę gignitur ex fide resurrectionis Christi. Ex duobus namque illis hominib. Abel, qui interpretatur luctus, & eius fratre Seth, qui interpretat̃ resurrectio, mors Christi & uita eius ex mortuis præfigurat̃. Ex qua fide gi-
B gnitur hic ciuitas dei, [a] id est homo, qui sperauit inuocare nomẽ dñi dei. Spe enim salui facti sumus, ait Apostolus. Spes autem quę uidetur, nõ est spes. Quod enim uidet quis, quid sperat? Si autẽ quod nõ uidemus, speramus, per patientiã expectamus. nam quis uacare hoc existimet ab altitudine sacramẽti? Nunquid enim Abel non sperauit inuocare nomen dñi dei, cuius sacrificiũ scriptura tã acceptũ deo fuisse cõmemorat? Nunquid ipse Seth non sperauit inuocare nomẽ domini dei? de quo dictum est: Suscitauit enim mihi deus semen aliud pro Abel. Cur
C ergo huic propriè tribuitur, quod piorum omniũ intelligitur esse cõmune, nisi quia oportebat in eo qui de patre generãte in meliorem partem, hoc est supernæ ciuitatis patriam, primus cõmemoratur exortus, præfigurari hominem, id est hominum societatẽ, quæ non secundum hominẽ in re terrenæ felicitatis, sed secundum deum uiuit in spe felicitatis æternæ? Nec dictum est, hic sperauit in dominum deum: aut, hic inuocauit nomen domini dei, sed hic sperauit, inquit, inuocare nomen domini dei. Quid sibi hoc
D uult, sperauit inuocare, nisi quia prophetia est, exorturum populum, qui secundum electionem gratiæ inuocaret nomen domini dei? Hoc est quod per alium prophetam dictum, Apostolus de hoc populo intelligit ad dei gratiam pertinere. Et erit, omnis qui cunque inuocauerit nomen domini, saluus erit. Hoc enim ipsum quod dicitur: Et nominauit nomẽ eius Enos, quod interpretatur homo: ac deinde additur: Hic sperauit inuocare nomẽ domini dei: satis ostẽditur, quod non in seipso spem ponere debeat homo.

A Maledictus enim omnis, sicut alibi legit̃, q spẽ suã ponit in homine: ac p hoc, nec in se, ut sit ciuis alterius ciuitatis, quę nõ secundũ filiũ Cain dedicat̃ hoc tẽpore, hoc est mortalis huius seculi labẽte transcursu, sed in illa immortalitate beatitudinis sempiternæ.

L. VIVES

ID est homo qui sperauit.] Sunt qui putẽt illud: Hic sperauit inuocare nomen domini, sic legi: Hic cœptũ est inuocari nomẽ domini, & non de homine, sed de tempore intelligi. Qualis forma loquendi non rara est apud scriptores, cum quibus consentire uidetur Hieronymus, qui sic ait: Tunc initium fuit inuocandi nomen domini. In Chaldæo sic habetur: Tunc inceperũt filij hominum orare in nomine domini. Hebræorũ pleriq; putant tunc primum in nomine domini & in similitudine B eius facta esse idola. Autor est Hieronymus. Septuaginta uerò uerterunt, οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου τοῦ θεοῦ. id est, Iste, aut hic sperauit inuocare nomẽ domini: ut de Enos intelligatur.

De significatione quæ in Enoch translatione monstratur. Cap. XIX

NAM & ista propago, cuius est pater Seth, in ea generatione habet dedicationis nomẽ, quæ septima est ex Adam annumerato Adam: [a] septimus enim ab illo natus est Enoch, qui interpretat̃ dedicatio, sed ipse est ille trãslatus, q placuit deo C & insigni numero in ordine generationũ, quo sabbatũ consecratũ est, septimo scilicet ab Adam. Ab ipso autẽ patre istarũ generationũ, quæ discernunt̃ à propagine Cain, id est à Seth sextus est: quoto die factus est homo, & cõsummauit deus omnia opera sua. Sed huius Enoch translatio nostrę dedicationis est præfigurata dilatio. Quæ quidem iam facta est in Christo capite nostro, qui sic resurrexit, ut non moriatur ulterius, sed etiã ipse translatus est. Restat autem altera dedicatio uniuersæ domus, cuius ipse Christus D est fundamentum, quæ differtur in finem, quando erit omnium resurrectio, non moriturorum amplius. Siue autem domus dei dicatur, siue templum dei, siue ciuitas dei, id ipsum est, nec abhorret à Latini eloquij cõsuetudine. [b] Nam & Vergilius imperiosissimam ciuitatẽ domũ appellat Assaraci, Romanos uolens intelligi, qui de Assaraco per Troianos originem ducũt: & domum Æneę eosdẽ ipsos, [c] quia eo duce Troiani cùm Italiam uenissent, ab eo condita est Roma. Imitatus namq; est poeta ille sacras literas, in quibus dicitur domus Iacob tam ingens populus Hebræorum.

L. VIVES

a SEptimus enim ab illo natus est Enoch.] Duo fuerunt Enoch, alter filius Cain, alter filius Iared, ex genere Seth, de quo hic nũc loquitur. b Nam & Vergilius.] Libro 6. Assaraci filius fuit Capis, huius Anchises, à quo Aeneas, & gens Romana. c Quia eodem duce.] Ex opinione Salustij in bello Catil.

De eo quod Cain successio in octo ab Adam generationes clauditur, & in posteris ab eodẽ patre Adam Noe decimus inuenit̃. Cap. XX

D LICET aliquis: Si hoc intẽdebat scriptor huius historiæ in cõmemorandis generationib. ex Adã per filiũ eius Seth, ut p illas perueniret ad Noe, B sub quo factũ est diluuiũ, à quo rursus cõtexeretur ordo nascentiũ, quo perueniret ad Abrahã, à quo Matthæus Euangelista incipit generationes quibus ad Christũ peruenit æternũ regẽ ciuitatis dei, quid intẽdebat in generationibus ex Cain, & quò eas perducere uolebat? Respõdet̃, usq; ad diluuiũ, quo totum illud genus terrenæ ciuitatis absumptũ est, sed reparatũ ex filijs Noe. Neq; enim deesse poterit hæc terrena ciuitas societasq; hominũ secundũ hominẽ uiuentiũ usq; ad huius seculi finẽ. De quo dñs ait: Filij huius seculi generãt & generant̃. Ciuitatem uerò dei peregrinantẽ in hoc seculo regeneratio perducit ad alterũ seculũ, cuius filij nec generãt nec generant̃. Hic ergo generari & generare ciuitati utriq; cõmune est: quamuis dei ciuitas habeat etiã hic multa ciuiũ milia, quę ab opere generãdi se abstinẽt, sed habet etiã illa ciues nõnullos istis similes ex imitatione quadã, licet errãtes. Ad eã namq; pertinẽt etiã, qui deuiãtes ab huius fide diuersas hęreses cõdiderunt. Secundum hominẽ quippe uiuunt, nõ secundũ deum. [a] Et Indorũ gymnosophistæ, q nudi perhibent̃ philosophari in solitudinib. Indiæ, ciues eius sunt, & à generãdo se cohibẽt. Nõ enim est hoc bonũ, nisi secundũ fidẽ summi boni, qui est deus. hoc tamẽ nemo fecisse ante diluuiũ reperit̃: quandoquidẽ etiã ipse Enoch septimus ab Adam, qui translatus refertur esse nõ mortuus, genuit filios & filias anteq; transferret̃: in quibus fuit Mathusalem, per quẽ generationũ memorandarũ ordo trãscurrit. Cur ergo tãta paucitas successionũ cõmemoratur in generationibus ex Cain, si eas usq; ad diluuiũ perduci oportebat, nec erat diuturna ętas pręueniẽs pubertatem,

tatē, quæ centū uel amplius annos uacaret à
fœtibus? Nam si non intēdebat autor libri
huius aliquē, ad quē necessario perduceret
seriē generationū, sicut in illis quæ ueniunt
de semine Seth intēdebat ꝑuenire ad Noe,
à quo rursus ordo necessarius sequeret: qd
opus erat prætermittere primogenitos fi-
lios, ut perueniret ad Lamech, in cuius filijs
finitur illa cōnexio, octaua generatione sci-
licet ex Adam, septima ex Cain: quasi esset
inde aliquid deinceps cōnectendum, unde
perueniret uel ad Israeliticū populū, in quo
cœlesti diuinitati etiā terrena Hierusalē figu
ram propheticā præbuit: uel ad Christum
secundū carnē, qui est super omnia deus be
nedictus in secula, supernæ Hierusalē fabri-
cator atq; regnator, cū tota progenies Cain
diluuio sit deleta? unde uideri potest, in eo-
dem ordine generationū primogenitos fu-
isse cōmemoratos. Cur ergo tā pauci sunt?
Non enim ad diluuiū tot esse potuerūt, nō
uacantibus usq; ad centenariā pubertatē pa
tribus ab officio generādi, si nō erat tūc pro
portione longæuitatis illius etiā sera puber
tas. Vt enim peræquè triginta annorū fue-
rint cùm filios generare cœperūt, octies tri
ceni, quoniā octo sunt generationes cū A-
dam, & cū eis quos genuit Lamech, ducēti
& quadraginta sunt anni: nū itaq; toto dein
de tēpore usq; ad diluuiū nō generauerūt?
Qua tandē causa qui hæc scripsit, generatió
nes cōmemorare noluit quę sequunt. Nam
ex Adam usq; ad diluuiū computātur anni
secūdum codices nostros [b] duo milia ducēti
sexagintaduo: secundum Hebręos autē mil
le sexcēti quinquagintasex. Vt ergo istum
numerum minorē credamus esse ueriorem,
de mille sexcētis quinquagintasex annis, du
centi quadraginta detrahātur, nunquid cre
dibile ést, per mille quadringētos, & quod
excurrit annos, qui restant usq; ad diluuiū,
progeniē Cain à generationibus uacare po
tuisse? Sed qui ex hoc mouetur, meminerit,
cùm quærerē, quomodo credendum sit, an
tiquos illos homines per tā multos annos à
gignēdis filijs cessare potuisse, duobus mo
dis istam solutā esse quæstionē: aut de sera
pubertate, proportione tam longę uitę, aut
de filijs qui cōmemorantur in generationi-
bus, ꝙ non fuerint primogeniti: sed hi per
quos ad eum quē intēdebat autor libri, po-
ct

A terat peruenire, sicut ad Noe in progenera-
tionibus Seth. Proinde in generationibus
Cain, si non occurrit qui deberet intēdi, ad
quē prętermissis primogenitis, per eos qui
cōmemorati sunt, perueniri oportebat, sera
pubertas intelligēda restabit: ut aliquanto
post cētum annos, puberes habilesq; ad gi-
gnendum facti fuerint, ut ordo generatio-
num per primogenitos curreret, & usq; ad
diluuiū ad numerum annorum tantæ quan
titatis occurreret. [c] Quamuis enim fieri pos-
sit, ut propter aliquā secretiorē causam, quæ
me latet, usq; ad Lamech & eius filios gene
B rationum perueniēte cōtextu, [d] cōmendare
tur hæc ciuitas, quam dicimus esse terrenā:
ac deinde cessaret scriptor libri cōmemora-
re cæteras, quæ usq; ad diluuium esse potue
runt. Potest & illa esse causa, cur nō ordo ge
nerationum per primogenitos duceretur:
ut necesse nō sit in illis hominibus tam serā
credere pubertatē: quòd scilicet eadem ciui
tas, quā Cain in nomine Enoch filij sui con-
didit, lōge lateq; regnare potuerit, & reges
habere non simul plures, sed suis ætatibus
singulos, quos genuissent ibi successuros
quicunq; regnassent. Horum regū primus
C esse potuit ipse Cain: secundus filius eius E-
noch, in cuius nomine, ubi regnaretur, con-
dita est ciuitas: tertius Gaidad, quē genuit
Enoch: [e] quartus Manihel, quē genuit Gai-
dad: [f] quintus Mathusael, quem genuit Ma
nihel: sextus Lamech, quem genuit Mathu
sael, qui septimus est ab Adam per Cain. nō
autem erat cōsequēs, ut primogeniti in re
gnum regnātibus succederēt patribus, sed
quos regnandi meritum propter uirtutem
terrenæ utilem ciuitati, uel sors aliqua repe-
riret, uel ille potissimū succederet patri hæ-
reditario quodam iure regnandi, quem prę¸
D cæteris filijs dilexisset. Potuit autem uiuen-
te adhuc Lamech atq; regnāte fieri diluuiū,
ut ipsum cum alijs omnibus hominibus, ex
ceptis qui in arca fuerunt, quem perderet,
inueniret. Neq; enim mirādum est, si uaria
quantitate numerositatis annorū interposi
ta, per tam longam ætatē ab Adam usq; ad
diluuium non æqualis numeri generatio-
nes habuit utraque progenies, sed per Cain
septem, per Seth autem decem: septimus
est enim, ut iam dixi, ab Adam Lamech, de-
cimus Noe: & ideo nō unus filius Lamech,
sicut

sicut in cęteris superius, sed plures cōmemorati sunt: quia incertū erat q̃s ei fuisset mortuo successurus, si regnādi tempus inter ipsum & diluuiū remālisset. Sed quoquo modo se habeat siue per primogenitos, siue per reges, ex Cain generationū ordo decurrēs, illud mihi nullo pacto prætereundū silētio uidet̃, ꝙ cùm Lamech septimus ab Adam fuisset inuētus, tot eius annumerati sunt filij, donec undenarius numerus impleretur, quo significat̃ peccatū. Addunt̃ enim tres filij, & una filia. Vxores aūt aliud possunt significare, nō hoc quod nunc cōmendandū uidet̃. Nunc enim de generationibus loquimur, illæ uerò unde sint genitæ, tacitum est. Quoniā ergo lex denario numero prædicatur, unde est memorabilis ille decalogus: profectò numerus undenarius, q̃m trāsgreditur denariū, transgreſsionem legis, ac per hoc peccatū significat. Hinc est ꝙ in tabernaculo testimonij, quod erat in itinere populi dei uelut templū deambulatoriū, undecim uela cilicina fieri præcepta sunt. [g] In cilicio quippe recordatio est peccatorū, [h] propter hædos ad sinistrā futuros: quia cōfitentes in cilicio prosternimur tanq̃ dicētes q̃d in Psalmo scriptū: Peccatū meū ante me est semper. Progenies ergo ex Adam per Cain sceleratū undenario numero finit̃, quo peccatum significat̃: & ipse numerus à fœmina claudit̃, à quo sexu initiū factū est peccati, ꝑ quod omnes morimur. Cōmissum est autē ut & uoluptas carnis, quę spiritui resisteret, sequeret̃. [i] Nā & ipsa filia Lamech Noema, id est uoluptas interpretat̃. Per Seth aūt ab Adam usq; ad Noe denarius insinuat̃ legitimus numerus. Cui Noe tres adijciunt̃ filij, unde uno lapso duo benedicunt̃ à patre, ut remoto reprobo, et ꝓbatis filijs ad numerū additis etiā [k] duodenarius numerus intimet̃, q & in patriarcharū & apostolorū numero insignis est [l] ꝓpter septenarij partes, alterā per alterā multiplicatas. Nam ter quaterni, uel quater terni ipsum faciūt. His ita se habentibus uideo considerandū & cōmemorandū, ista utraq; progenies, quæ distinctis generationib. duas insinuat ciuitates, unam terrigenarū, alteram regeneratorū: quomodo postea sic cōmixta fuerit atq; confusa, ut uniuersum genus humanum, exceptis octo hominibus, perire mereretur diluuio.

A L. VIVES

a ET Indorum gymnosophistæ.] Sic Strabo lib. 15. b Duo milia ducenti sexagintaduo.] Alibi quinquagintaduo. Apud Eusebium & Bedā ex Lxx. habetur duo mm. cc. xlij. nisi Augustinus postpositum x. uiderit, aut illi præpositū: qui error facile contingit inaduertentia descriptoris. c Quāuis fieri posset, ut propter aliquam secretiorē causam.] Credo esse enumeratas tantū generationes Cain, quæ puniri debebāt propter fratricidium. Sic enim Iosephus scribit: Cain sacrificium celebranti atq; poscēti, ne ob hoc iram susciperet, sæuiorem pœnam homicidij relaxauit: maledictūq; esse cōstituit, & eius sobolem usq; ad septimā generationem interminatus est esse puniendam. Tum etiā quod usq; ad id tempus uixit Cain: cuius finē uitæ per generationē eius nolebat narrator prætermittere. d Commendaretur hæc ciuitas.] Melius commemoraretur.

B e Quartus Maniehel.] Alibi Menia, Eusebius Manael, in Lxx. μαλελεήλ. f Mathusael.] Euseb. Mathusalem, Lxx. μαθουσάλα. g In cilicio quippe.] Ciliciū induere solebant prophetæ, cùm populum ad pœnitentiam adhortari atq; inducere conabant̃. Hieronymus super Zachariā: Cilicio etiā operiebant̃, qui pœnitentiā agebant. h Propter hædos ad sinistram futuros.] In fine seculi ait seruator se oues, id est simplices uiros & probos statuturū ad dextrā suam: hædos uerò petulcos & lasciuos ad sinistram. Cilicia ex caprinis contexebant̃ pilis: sic dicta, ꝙ ea tōsura, ut inquit Varro, usuśq; eiusmodi tegumēti primum est in Cilicia repertus. i Nā & ipsa filia Lamech Noema.] Alij Noemina ex Hebraico expreſsius, ut aiunt, & significat tum uoluptatē, tum etiam decus & fidem, interprete Hieronymo. k Duodenarius numerus.] De quo Hieronymus lib. x. in Ezechielem. l Propter septenarij partes.] Qui est numerus mysteriorum plenus, ut alibi diximus.

C Qua ratione cōmemorato Enoch, qui fuit filius Cain, totius generationis eius usq; ad diluuiū sit continuata narratio: cōmemorato autē Enos, qui fuit filius Seth, ad conditionis humanæ principiū sit reditum. Cap. XXI

PRIMO autē intuendum est, quemadmodū cùm ex Cain generationes enumerarentur, cōmemorato ante cæteros posteros eius, in illo cuius nomine cōdita est ciuitas, Enoch: cōtexti sunt cæteri usq; ad illū finē, de quo locutus sum, donec illud genus atq; illa uniuersa propa-
D go diluuio deleret̃: cùm uerò filius Seth unus cōmemoratus fuisset Enos, nondū usq; ad diluuiū additis cæteris, articulus quidā interponit̃, & dicit̃: Hic liber natiuitatis hominum, qua die fecit deus Adam, ad imaginem dei fecit illum: masculū et fœminā fecit eos, & benedixit illos, & cognominauit nomen eorū Adam, qua die fecit illos. Quod mihi uidet̃ ad hoc interpositum, ut hinc rursus inciperet ab ipso Adam dinumeratio tēporum, quam noluit facere qui hæc scripsit in ciuitate terrena, tanq̃ eam deus sic cōmemoraret, ut nō computaret. Sed quare hinc

rediit ad istam recapitulationē, posteaq̄[a] cōmemoratus est filius Seth, homo qui sperauit inuocare nomē dñi dei: nisi quia sic oportebat istas duas proponere ciuitates, unam per homicidā usq; ad homicidā: nam & Lamech duabus uxorib. suis se perpetrasse homicidiū cōfitet: alterā per eum qui sperauit inuocare nomē dñi dei? Hoc est quippe in hoc mūdo peregrinātis ciuitatis dei totum atq; summū in hac mortalitate negociū, q̄d per unum hominē, quē sanè occisi resurrectio genuit, cōmendandū fuit. Homo quippe ille unus totius supernæ ciuitatis est unitas: nondū quidē cōpleta, sed præmissa ista prophetica præfiguratione cōplenda. Filius ergo Cain, hoc est filius possessionis, cuius nisi terrenæ ciuitatis habeat nomē in ciuitate terrena, quæ in eius nomine condita est? De his est eīm de quib. cantat in Psalmo:[b] Inuocabūt noīa eorū in terris ipsorū: propter quod sequit eos q̄d in alio Psalmo scriptū est: Dñe in ciuitate tua imaginē eorū ad nihilū rediges. Filius autē Seth, hoc est filius resurrectionis, speret inuocare nomen dñi dei. Eā quippe societatē hominū præfigurat quæ dicit: Ego autē sicut oliua fructifera in domo dei speraui ī misericordia dei. Vanas autē glorias famosi in terra nominis nō requirat. Beatus enim uir, cuius est nomē dñi spes eius, & nō respexit in uanitates, & insanias falsas. Propositis itaq; duab. ciuitatib. una in re huius seculi, altera in spe dei, tanq; ex cōmuni, quæ aperta est in Adam ianua mortalitatis egressis, ut percurrāt & excurrāt ad discretos proprios et debitos fines, incipit dinumeratio temporum: in qua & aliæ generationes adijciunt, facta recapitulatione ex Adam, ex cuius origine dānata, ueluti massa una meritæ damnationi tradita, fecit deus alia in cōtumeliā uasa iræ, alia in honorē uasa misericordię:[c] illis reddens q̄d debet in pœna, istis donās quod nō debet in gratia: ut ex ipsa etiā cōparatione uasorū irę, superna ciuitas discat, quæ peregrinat in terris,[d] non fidere libertate arbitrij sui, sed speret inuocare nomē dñi dei: quoniā uolūtas in natura, quæ facta est bona à bono deo, sed mutabilis ab immutabili, ex nihilo ab eo qui est, & à bono potest declinare, ut faciat malū, q̄d fit libero arbitrio: & à malo, ut faciat bonū, q̄d nō fit sine diuino adiutorio.

A

B

C

D

L. VIVES

a Commemoratus est filius Seth ho.] Enos, quē genuit Seth, qui interpretatur uir. b Inuocabunt nomina eorū in terris.] Vulgo in præterito legimus, uocauerunt, Psalm. 48. & sic uerterunt Lxx. ἐπικαλέσαντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν. Ad Hebraicam ueritatem apertius, & ad hanc rem accōmodatius: uocauerunt nominibus suis terras suas. c Illis reddens quod debetur.] Significat deū merito punire malos, gratis uerò felicitatem dare bonis. d Non fidere libertate.] Quod uolebat Pelagius.

De lapsu filiorū dei alienigenarū mulierū amore captorū, unde & omnes exceptis octo hominib. diluuio perire meruerunt. Cap. XXII

Hoc itaq; libero uolūtatis arbitrio genere humano progrediēte atq; crescēte, facta est permixtio & iniquitate participata quædā utriusq; cōfusio ciuitatis: quod malum à sexu fœmineo causam rursus inuenit, nō quidē illo modo quo ab initio. Nō enim cuiusq; etiā tunc fallacia seductæ illæ fœminæ persuaserunt peccatū uiris, sed ab initio quæ prauis morib. fuerāt in terrena ciuitate, id est in terrigenarum societate, amatę sunt à filijs dei, ciuibus scilicet peregrinātis in hoc seculo alterius ciuitatis, propter pulchritudinē corporū:[a] quod bonum dei quidē donum est, sed propterea id largit etiā malis, ne magnū bonū uideat bonis. Deserto itaq; magno bono & bonorū proprio, lapsus est factus ad bonū minimū, nō bonis propriū, sed bonis malisq; cōmune: ac sic filij dei, filiarū hominū amore sunt capti, atq; ut eis cōiugibus fruerent in amorem societatis terrigenæ defluxerūt, deserta pietate quā in sancta societate seruabāt. Sic enim corporis pulchritudo à deo quidē factum, sed tēporale, carnale, infimū bonum, male amat postposito deo æterno, interno, sempiterno bono: quemadmodū iustitia deserta & aurū amat ab auaris, nullo peccato auri, sed hominis. ita se habet omnis creatura. cū enim bona sit, & bene potest amari & male, bene scilicet ordine custodito, male autem ordine perturbato.[b] Quod in laude quidam creatoris breuiter uersibus dixit:

Hęc tua sunt, bona sunt, quia tu bonus ista creasti.
Nil nostrū est in eis, nisi quod peccamus amantes
Ordine neglecto pro te quod conditur abs te.

Creator autē si ueraciter amet, hoc est si ipse nō aliud pro illo quod nō est ipse amet, male amari nō potest. Nam & amor ipse ordinatē amādus est, q̄ bene amat quod amandum est, ut sit in nobis uirtus qua uiuit bene

ne. Vnde mihi uidetur, ꝙ definitio breuis & uera uirtutis,[c] ordo est amoris, propter quod in sancto Cantico canticorum cantat sponsa Christi, ciuitas dei:[d] Ordinate in me charitatē. Huius igitur charitatis, hoc est dilectionis & amoris ordine perturbato, deū filij dei neglexerūt, & filias hominū dilexerunt. Quibus duobus nominibus satis ciuitas utraq; discernitur. Neq; enim & illi non erant filij hominum per naturam, sed aliud nomē habere cœperant per gratiam. Nam in eadem scriptura ubi dicti sunt dilexisse filias hominū filij dei, ijdem dicti sunt etiam angeli dei. Vnde illos multi putant non homines fuisse, sed angelos.

L. VIVES

a Qvod bonū dei quidem donum est.] Sic Homerus Iliad. γ. pulchritudinem donum deorum uocat, & minime reijciendum cùm contingit.

b Quod in laude quidam creatoris.] In alijs libris sic legitur: Quod in laude quadam cerei breuiter uersibus dixi. Nihil habeo quod hic sequar.

c Ordo est opus amoris.] Vt ametur quod opus est, quantum, & sicut est. Sic Plato prēfinit gradus amoris, in ratiōe uirtutis uitaq; optime instituta.

d Ordinate in me charitatem.] Origenes in Cantica hunc ordinem charitatis facit, quem in Euangelio descripsit dominus: Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua, & ex tota uirtute tua. Diliges proximum non ex toto corde, sed sicut teipsum: diliges inimicos nō ex toto corde dixit, aut sicut teipsum, sed tantum diligere putat esse satis.

An credendū sit angelos substātię spiritalis amore speciosarū mulierū captos earundē inijsse coniugia, ex quibus gigantes sint creati. XXIII

Qvam quæstionē nos transeunter cōmemoratā in tertio huius operis libro reliquimus insolutā, Vtrum possint angeli cū spiritus sint, corporaliter coire cum fœminis. scriptū est enim: Qui facit angelos suos spiritus:[a] id est eos q natura spiritus sunt, facit esse angelos suos, iniungendo eis officiū nunciandi. Qui[b] ēm Græcè dicitur ἄγγελος, quod nomen[c] Latina declinatione angelus perhibetur, Latina lingua nuncius interpretatur. Sed utrū eorum corpora consequēter adiunxerit, dicendo, Et ministros suos ignem ardentē: an quod charitate tanquā igne spiritali feruere debeant ministri eius, ambiguū est: apparuisse tamen hominib. angelos in talibus corporibus, ut non solum uideri, uerū etiā tangi possent, eadem uerissima scriptura testatur.[d] Et quoniā creberrima fama est, multiq; se expertos, uel ab eis qui experti essent,

A de quorū fide dubitandū nō est, audisse cōfirmant, Siluanos & Faunos,[e] quos uulgo incubos uocāt, improbos sæpe extitisse mulieribus, & earū appetisse ac peregisse cōcubitū: & quosdā dæmones, quos Dusios Galli nuncupāt, hanc assiduè immunditiam & tentare, & efficere plures talesq; asseuerant, ut hoc negare impudētiæ uideat̃, nō hic aliquid audeo temerè definire: utrū aliqui spiritus elemēto aereo corporati (nam hoc elementū etiā cùm agitat̃ flabello, sensu corporis tactuq; sentit̃) possint etiā hanc pati libi-
B dinē, ut quomodo possint, sentientib. fœminis misceantur.[f] Dei tamē angelos sanctos nullo modo illo tēpore sic labi potuisse crediderim: nec de his dixisse apostolū Petrū: Si enim deus angelis peccātibus nō pepercit, sed carceribus caliginis inferi retrudens tradidit, in iudicio puniendos reseruari: sed potius de illis q primū apostatātes à deo cū diabolo principe suo ceciderūt: qui primū hominē per inuidiā serpentina fraude decepit. Angelos aūt fuisse etiā dei homines nūcupatos, eadē scriptura sancta locupletissima testis est. Nam & de Ioāne scriptū est: Ec-
C ce mitto angelū meū ante faciē tuā, qui præparabit uiam tuā. Et Malachias propheta, propria quadā, id est sibi propriè impertita gratia, dictus est angelus. Verū hoc mouet quosdā, ꝙ ex illis qui dicti sunt angeli dei, & ex mulieribus quas amauerūt, non quasi hoīes generis nostri, sed gigātes legimus esse natos: quasi uerò corpora hominū modū nostrū longe excedētia, quod etiā suprà cōmemoraui, nō etiā nostris temporibus nata sint. Nōne ante paucos annos cū Romanæ urbis, qd à Gothis factū est, appropinqua-
D ret excidiū, Romę fuit fœmina cū suo patre & sua matre, quæ corpore quodāmodo giganteo longe cæteris præmineret. Ad quā uisendā mirabilis fiebat usquequaq; concursus. Et hoc erat maxime admirationi, ꝙ ambo parētes eius nec saltē tā longi hoīes erāt, ꝗ longissimos uidere cōsueuimus. Potuerūt ergo gigātes nasci, & prius ꝗ filij dei, q & angeli dei dicti sunt, filiabus hominum, hoc est secundū hominē uiuentiū miscerentur: filij scilicet Seth, filiabus Cain. Nā & canonica scriptura sic loquit̃, in ꝗ libro hæc legimus: cuius uerba ista sunt: Et factum est postq; cœperūt hoīes multi fieri super ter-

ram, & filiæ natæ sunt illis, uidentes angeli dei filias hominũ, quia bonæ sunt, sumpserũt sibi uxores ex omnib. quas elegerãt. Et dixit dominus deus: Non permanebit spiritus meus in hominibus his in æternũ, propter quod caro sunt. Erũt aũt dies eorũ centum uiginti anni. Gigãtes aũt erãt super terram in diebus illis. Et post illud cũ intrarent filij dei ad filias hominũ, & generarẽt sibi, illi erãt gigãtes, à seculo homines nominati. Hæc libri uerba diuini satis indicãt iam illis diebus fuisse gigãtes super terrã, quãdo filij dei acceperunt uxores filias hominũ, cũ eas amarẽt bonas, id est pulchras.[g] Cõsuetudo quippe scripturæ huius est, etiam speciósos corpore, bonos uocare. Sed & postquã hoc factũ est, nati sunt gigantes. Sic enim ait: Gigantes aũt erãt super terrã in diebus illis. Et post illud, cũ intrarẽt filij dei ad filias hominũ. Ergo et ante in illis diebus, & post illud. Quod aũt ait, Et generabãt sibi: satis ostendit, ꝙ prius anteꝗ̃ sic caderent filij dei, deo generabant nõ sibi, id est nõ dominãte libidine coeũdi, sed seruiẽte officio propagãdi: non familiã fastus sui, sed ciues ciuitatis dei: quibus annũciarent tanꝗ̃ angeli dei, ut ponerẽt in deo spem suam, similes illius qui natus est de Seth, filius resurrectionis, & sperauit inuocare nomẽ domini dei: in qua spe essent cũ suis posteris cohæredes æternorũ bonorũ, et sub deo patre fratres filiorũ. Nõ autẽ illos ita fuisse angelos dei, ut homines nõ essent, sicut quidã putant, sed homines proculdubio fuisse scriptura ipsa sine ulla ambiguitate declarat. Cũ enim præmissum esset, ꝙ uidentes angeli dei filias hominum, quia bonæ sunt, sumpserunt sibi uxores ex omnibus quas elegerãt, mox adiunctũ est: Et dixit dominus deus, Nõ permanebit spiritus meus in hominibus his in æternũ, propter quod caro sunt. Spiritu quippe dei fuerant facti angeli dei, & filij dei, sed declinando ad inferiora, homines dicuntur nomine naturæ, nõ gratiæ: dicũtur & caro desertores spiritus, & deserẽdo deserti. Et septuaginta quidẽ interpretes, & angelos dei dixerũt istos & filios dei: quod quidẽ nõ omnes codices habẽt, nã quidam nisi filios dei non habent.[h] Aquila aũt, quem interpretẽ Iudæi cæteris anteponũt, nõ angelos dei, nec filios dei, sed filios deorum interpretatus est.

A Vtrumꝗ; aũt uerũ est. Nam & filij dei erãt sub quo patre suorũ patrũ etiã fratres erãt: & filij deorũ, quoniã à dijs geniti erãt, cum quibus etiam ipsi dij erant, iuxta illud Psalmi: Ego dixi, dij estis, & filij excelsi omnes. Merito enim credunt̃ septuaginta interpretes accepisse propheticũ spiritum, ut si quid eius autoritate mutarẽt, atꝗ; aliter ꝙ̃ erat q̃d interpretabant̃ dicerẽt, neꝗ; hoc diuinitus esse dictũ dubitaret̃. ꝗ̃uis hoc in Hebræo esse perhibeat̃ ambiguũ, ut & filij dei, & filij deorũ, posset interpretari. Omittamus igi-

B tur earum scripturarũ fabulas quæ[i] apocryphæ nuncupãtur, eo quòd earũ oculta origo non claruit patribus, à quibus usque ad nos autoritas ueracium scripturarũ certissima & notissima successione peruenit. In his aũt apocryphis, etsi inuenitur aliqua ueritas, tamẽ propter multa falsa nulla est canonica autoritas. Scripsisse quidem nõnulla diuina Enoch illum septimum ab Adam, negare nõ possumus,[k] cùm hoc in Epistola canonica Iudas apostolus dicat. Sed non frustra non sunt in eo canone scriptura, qui ser-

C uabat̃ in tẽplo Hebræi populi succedẽtium diligentia sacerdotum. Cur autem hoc, nisi quia ob antiquitatem suspectæ fidei iudicata sunt, nec utrum hæc essent quæ ille scripsisset, poterat inueniri, nõ talibus proferentibus, qui ea per seriem successionis reperirentur ritè seruasse. Vnde illa quæ sub eius nomine proferũtur, & continẽt istas de gigantibus fabulas, quòd non habuerint homines patres, rectè à prudentibus iudicantur nõ ipsius esse credenda, sicut multa[l] sub nominibus & aliorũ prophetarũ,[m] & recen-

D tiora sub nominibus apostolorũ ab hæreticis proferuntur, quæ omnia sub nomine apocryphorũ autoritate canonica diligenti examinatione remota sunt. Igitur secũdum scripturas canonicas Hebræas atꝗ; Christianas, multos gigantes ante diluuiũ fuisse dubium non est, & hos fuisse ciues terrigenæ societatis hominum, dei autem filios qui secundum carnem de Seth propagati sunt, in hanc societatem deserta iustitia declinasse. Nec mirandum est quod etiam de ipsis gigantes nasci potuerunt. Neꝗ; enim omnes gigantes fuerunt, sed magis multi utiꝗ; tũc fuerunt, quàm post diluuium temporibus cæteris. Quos propterea creare placuit crea-

tori

tori: ut etiam hinc ostenderetur non solum pulchritudines, uerumetiã magnitudines & fortitudines corporũ nõ magnipendendas esse sapiẽti, qui spiritalibus atq; immortalibus longe melioribus atq; firmioribus et bonorũ proprijs, nõ bonorũ malorumq; cõmunibus beatificatur bonis. Quam rem alius propheta cõmendans ait: Ibi fuerunt gigantes illi nominati, qui ab initio fuerunt staturosi, scientes prælium. Non hos elegit dominus, nec uiam sciẽtiæ dedit illis, sed interierunt, quia non habuerunt sapientiam, perierunt propter inconsiderantiam.

L. VIVES

a ID est eos qui natura spiritus sunt.] Augustinũ sensisse angelos & dæmonas corporibus esse prẹditos, legẽtibus opera, istud uidelicet, & de natura dæmonum, & de Gen. ad literam, certius est, q̃ ut pluribus ostendi debeat: nec ex aliena sententia tot locis loquutus est, ut Petrus Lombardus dicit quosdam putare, sed ex sua ipsius, sequutus nimirũ non pudendos autores, primum Platonicos omnes, deinde Origenẽ, Lactantium, Basilium, & consensum ferè suo tempore scribentiũ. Michael Psellus de dæmonibus, interprete Ficino, oportet enim, ut diuinus asserit Paulus, spiritus ministros, qui mittuntur, corpus habere, quo moueantur, gradumq; sistant, palamq; appareant. Nouerunt enim hæc mysteria non aliter q̃ corpus aliud perfici posse. Quod sicubi legas in scriptura, eos incorporeos appellari, respõdeo, & nostros, & alios solere corpora quidem crassiora corpora nominare. Corpora uerò tenuia, & quæ aspectum tactumq; effugiunt, incorporea frequenter cognominare. Augustinus angelis corpora tenuissima tribuit quæ uisum omnẽ frustrentur, ad agendũ apta, nõ ad patiendum. Talia etiã erant dæmonũ corpora, cùm adhuc starent: postea uerò q̃ ceciderunt, densiora effecta, & patibilia: quod idẽ Psellus opinat. b Qui enim Græcè dicitur ἄγγελος.] ἄγγελος nuncius est: hinc ἀγγέλλω nuncio. *Angelus* Idcirco Hieronymus inquit, angelũ nõ naturæ nomen esse, sed ministerij. hinc etiã εὐαγγέλιον præmium quod bona nunciãti datur. Apud Homerũ & Ciceronẽ nõ semel ad Atticum. c Latina declinatione.] Et quia γ uertit in n, & ος in us. d Et quoniã creberrima fama est.] Psellus ex Marco quodam dæmoniacarũ rerũ maxime gnaro, refert dæmones semẽ iacere, ex quo perpusilla quædam oriantur animalia, habereq; membra genitalia, sed nõ qualia homines, excrementũ ex illis manare, quod tamẽ non omnibus dæmonũ generib. contingat, sed materiæ proximis aqueis & terrenis, qui & alunt attracto in spõgiæ modũ humore. e Quos uulgo incubos uocãt.] Ab incubãdo dæmones q mulieribus cõmiscent, à superuẽtu incubi dicunt, qui oris, & *Incubi* patiunt muliebria succubi. Extant hodie nõnullæ gentes, quę originẽ suam habere gloriantur à dæmonibus, qui coierint cum fœminis uirili forma, aut cũ uiris fœminea, quod turpius esse mihi uidet, q̃ referre nobilitatis suæ initia in piratas, aut latrões, aut sicarios insignes: quod multi faciunt. Verũ Aegyptij dæmonicũ spiritum misceri posse fœminæ fatent, uiro negant. Græci tamen multos uiros à dijs adamatos tradũt, ut Hyacinthum, & Phorbantẽ, & Hippolytũ Sicyoniũ ab Apolline, Cyparissum à Siluano. f Dei tamen angelos sanctos.] Lactantius lib. 2. cap. 15. narrat angelos, quos in custo-

Augu*st*.

A diam generis humani princeps ille delegauerat deus, cùm esset eis præceptũ, ne terræ cõtagione maculati substantiæ cælestis amitterẽt dignitatẽ, paulatim consuetudine fœminarũ pellectos cum illis inquinatos esse, tum in cælum ob peccata quibus se immerserant, non receptos cecidisse in terrã. Sic illos diabolum ex angelis dei suos fecisse satellites ac ministros. Qui autẽ sunt ex his procreati, quia neq; angeli, neq; homines fuerunt, sed mediã quandã naturã gerẽtes, nõ sunt ad inferos recepti, sicut nec in cælũ parentes eorum. Ita duo genera dęmonum facta sunt, unũ cæleste, alterũ terrenum. Hi sunt immũdi spiritus malorũ quæ gerũtur autores, quorum idẽ diabolus est princeps. Et Euseb. lib. 5. Quã rẽ magis Plutarchus confirmat dicẽs, fabulosas de dijs rationes, res quasdam significare à dæmonibus antiquissimis gestas tẽporibus, & ea quæ de gigantibus & titanibus decantant, dæmonũ fuisse operationes. [redacted]

B [redacted] g Consuetudo quippe scripturæ.] Ex Græco καλος, quod utrunq; est, & bonũ & pulchrũ. Sic apud Latinos Terentius in Phormione: Vt ni uis boni in ipsa inesset forma, hæc formã extinguerẽt. & in Eunucho de pulchritudine cùm rogaret Gnato, quid tibi uidet hoc mancipiũ? respondet Parmeno, non malũ. h Aquila aũt.] Hic uertit sacros libros ex Hebræo sermone in Græcum Adriano principe, quẽ curiosum & diligẽtem interpretẽ Hieronymus uocat. Hic primus post Septua- *Aquila*

C ginta Græcè sacra uolumina interpretatus est, quẽ Eusebius parũ probat, sed ad id quod agimus, Hieronymus in Gen. Aquila plurali numero filios deorum ausus est dicere, deos intelligẽs sanctos, siue angelos. Deus enim stetit in synagoga deorũ, in medio autẽ deos discernit. Vnde & Symmachus istiusmodi sensum sequẽs, ait: Videntes filij potentũ filias hominũ, & reliqua. i Apocryphæ.] Latinè absconditæ siue secretæ, ἀπόκρυφον à κρύπτω, quod est cõdo siue recõdo. Erant ea scripta quibus publicè ecclesia nõ utebat, sed priuatim habebat legebatq; qui uellet: qualis erat Apocalypsis Petri apostoli, & Liber actorum eius. k Cùm hoc in epistola canonica.] Hieronymus in primũ caput Epistolæ ad Titum, scribit librũ apocryphũ Enoch citatũ à Iuda. Verba Iudæ sunt: Porrò Michael archangelus dom cũ diabolo in contentione super corpore Mosis altercaretur, non est ausus eum afficere maledicto, tantũ dixit: Castiget te dominus. Cuius Enoch sint ista uerba, parũ con-

D stat. Illos enim septimi ab Adam, qui uiuès à domino translatus est in meliorem uitam, non uidentesse. nam ille multo ante Mosen fuit, nisi spiritu uans, de uenturis præcinebat. Ideo Hieronymus nihil aliud significat, q̃ librum illum inscriptum fuisse Enoch. l Sub nominibus & aliorum prophetarum.] Vt Hieremiæ apud Nazaræos, sicut Augustinus dicit cap. 27. in Matthæũ.

m Et recennora sub nominibus apostolorum.] Euangelium Thomæ, Apocalypsis Petri, Euangeliũ Barnabæ, quod ipsius chirographo signatum Alexadriã delatum est, Zenone principe.

Quomodo intelligẽdum sit quod eis qui diluuio perdendi erant dominus dixerit: Erunt dies eorũ centum uiginti anni. Cap. XXIIII

M 2 Quod

QVOD autem dixit deus: Erũt dies eorum centũ uiginti anni, non sic accipiendum est, quasi prenunciatum sit post hæc[a] homines centũ uiginti annos uiuendo nõ transgredi, cùm & post diluuium etiam quingentos excessisse inueniamus. Sed intelligendum est hoc deum dixisse, cùm circa finem quingentorũ annorũ esset Noe, id est quadringẽtos octoginta uitæ annos ageret, quos more suo scriptura quingẽtos uocat, nomine totius maximam partẽ plerunq; significãs: sexcẽtesimo quippe anno uitæ Noe secũdo mense factum est diluuium, ac sic centũ uiginti anni prædicti sunt futuri uitæ hominũ periturorum, qui- B bus transactis diluuio delerentur. Nec frustra credit̃ sic factũ esse diluuiũ, iam non inuentis in terra qui nõ erant digni tali morte defũgi, qua in impios uindicatũ est: nõ q; hic quicq; bonis quãdoq; morituris tale genus mortis faciat aliquid quod eis posit ob esse post mortẽ. Veruntamẽ nullus eorum diluuio mortuus est, quos de semine Seth propagatos sancta scriptura commemorat. Sic aũt diuinitus diluuij causa narrat̃: [b] Videns, inquit, dominus deus, quia multiplicatæ sunt malitiæ hominum super terram, & quòd unusquisq; cogitat in corde suo di- C ligenter super maligna omnes dies, & cogitauit deus, quia fecit hominem super terrã, & recogitauit, & dixit deus: Delebo hominem quem feci à facie terræ ab homine usq; ad pecus, & à repẽtibus usq; ad uolatilia cæli, quia iratus sum, quoniam feci eos.

L. VIVES

a HOmines cxx. annos uiuendo.] Hoc putauit Lactant. lib. 2. inquit enĩ: Deinde orbe siccato, execratus iniustitiam prioris seculi deus, ne rursus longitudo uitæ causa esset excogitandorum malorum, paulatim per singulas progenies diminuit hominis ætatem atq; in c. & xx. annis metam collocauit, quã trãsgredi non liceret. Hieronymus uerò sic: sed erunt cxx. anni dies eorum: hoc est habebũt cxx. annos ad agendã pœnitentiam. nõ igitur humana uita, ut multi errãt in cxx. annos cõtracta est. Siquidem inuenimus quod post diluuiũ Abraham uixerit annos clxxv. & cæteri amplius cc. & ccc. annis. Iosephus paulo aliter q; Lactantius, sed ferè in eandẽ sententiã scribit, cœpisse post inundationẽ spatium humanæ uitæ minui usq; ad Moysen, post quẽ terminus humanæ uitæ in c. & xx. annis positus est, hos annos statuente deo, quot & Moysen uixisse contigit.

b Videns, inquit, dominus.] Ex Lxx. ubi nos habemus pœnituit, illi recogitauit ἐνεθυμήθη.

De ira dei quæ incõmutabilẽ tranquillitatẽ nulla inflammatione perturbat. Cap. XXV.

IRA[a] dei nõ perturbatio animi eius est, sed iudiciũ quo irrogat̃ pœna peccato. Cogitatio uerò eius & recogitatio, mutandarũ rerũ est immutabilis ratio. Neq; enim sicut hominẽ, ita deum cuiusquã facti sui pœnitet, cuius est de omnib. omnino rebus tã fixa sentẽtia, q; certa præscientia. Sed si nõ utat̃ scriptura talibus uerbis, nõ se quodãmodo familiarius insinuabit omni generi hominum, quibus uult esse consultũ, ut & perterreat superbiẽtes, & excitet negligẽtes, & exerceat quærẽtes, et alat intelligẽtes. Quod nõ faceret si nõ se prius inclinaret, & quodãmodo descẽderet ad iacentes. Quod aũt etiam interitũ omniũ animalium terrenorũ uolatiliumq; denunciat, magnitudinem futuræ cladis effatur, nõ animantibus rationis expertibus tanquam & ipsa peccauerint, minatur exitium.

L. VIVES

IRa dei non perturbatio animi.] Scripsit De ira dei librum Lactantius, ad quem cùm remittat lectorẽ Hieronymus, merito & nos quoq; remittemus.

Quòd arca quã Noe iussus est facere, in omnibus Christum ecclesiamq; significet. Cap. XXVI.

IAM uerò q; Noe homini iusto, & sicut de illo scriptura ueridica loquit̃, in sua generatione perfecto: nõ utiq; sicut perficiẽdi sunt ciues ciuitatis dei in illa immortalitate, qua æquabunt̃ angelis dei, sed sicut esse possunt in hac peregrinatione perfecti: imperat deus, ut arcã faciat, in qua cũ suis, id est uxore, filijs, & nuribus, & cũ animalibus, quæ ad illũ ex dei præcepto in arcã ingressa sunt, liberaret̃ a diluuij uastitate: procul dubio figura est peregrinantis in hoc seculo ciuitatis dei, hoc est ecclesiæ, quæ fit salua per lignũ, in quo pependit mediator dei et hominũ homo Christus Iesus. Nam & mẽsuræ ipsæ longitudinis, al- D titudinis, latitudinisq; eius, significant corpus humanũ, in cuius ueritate ad homines prænunciatus est uẽturus, & uenit.[a] Humani quippe corporis lõgitudo à uertice usq; ad uestigia sexies tantũ habet, q; latitudo: quæ est ab uno latere ad alterũ latus: & decies tantũ, q; altitudo, cuius altitudinis mẽsura est in latere à dorso ad uentrẽ: uelut si iacentẽ hominẽ metiaris supinũ, seu pronũ, sexies tantũ longus est à capite ad pedes, q; latus à dextra in sinistrã, uel à sinistra in dextram,

tram,& decies, quàm altus à terra. Vnde facta A est arca trecētorū in longitudine cubitorū, et quinquaginta in latitudine,& triginta in altitudine. Et quod ostium in latere accepit, profectò illud est uulnus quādo latus cruci fixi lancea perforatū est. Hac quippe ad illū uenientes ingrediuntur: quia inde sacramēta manarūt, quibus credētes initiant. Et quod de lignis quadratis fieri iubet, undiq; stabilem uitā sanctorū significat. Quacunq; enim uerteris quadratū, stabit. Et cætera quæ in eiusdem arcæ cōstructione dicunt,[b] ecclesiasticarū signa sunt rerū. Sed ea nūc persequi longū est:& hoc iā fecimus in opere, quod B aduersus Faustum Manichæū scripsimus, negantē in libris Hebræorū aliqd de Christo esse prophetatū. Et fieri quidē potest, ut & nobis quispiā, & alius alio exponat hæc aptius: dum tamē ea quæ dicunt, ad hanc de qua loquimur, dei ciuitatē in hoc seculo maligno tanquàm in diluuio peregrinantē, omnia referant: si ab eius sensu qui ista conscripsit, nō uult longe aberrare qui exponit. Exempli gratia, Velut si quispiā quod hic scriptū est: Inferiora[c] bicamerata & tricamerata facies: nō quod ego in illo opere dixi, uelit in C telligi: quia ex omnib. gētibus ecclesia congregatur, bicameratā dictam, propter duo genera hominū: circumcisionem scilicet,& præputiū: quos Apostolus & alio modo dicit [d] Iudæos & Græcos. Tricameratā uerò, eò quòd omnes gētes de tribus filijs Noe post diluuiū reparatæ sunt: sed aliud dicat aliqd, quod à fidei regula nō sit alienū. Nam quoniam non solum in inferioribus mansiones habere arcam uoluit, uerumetiā in superioribus,& hæc dixit bicamerata:& in superio D ribus superiorum, & hæc appellauit tricamerata: ut ab imo sursum uersus tertia consurgeret habitatio. Possunt hæc intelligi,& illa tria quæ commendat Apostolus: fides, spes, charitas. Possunt etiam multo conuenientius tres illæ ubertates Euangelicæ tricena, sexagena, cētena: ut in infimo habitet pudicitia cōiugalis, supra uidualis, atq; hæc superior uirginalis:& si quid melius secundum fidem ciuitatis huius intelligi, & dici potest. Hoc etiam de cæteris quæ hic exponenda sunt, dixerim: quia & si nō uno disseruntur modo, ad unam tamen catholicæ fidei concordiam reuocanda sunt.

August.

A L. VIVES

a HVmani quippe corporis longitudo.] Idem scribit in Faustum Manichæū lib. 12. Quod sexies, inquit, longa ad latitudinem suam,& decies ad altitudinem suam humani corporis instar ostēdit, quia in corpore humano Christus apparuit. Ambro. in lib. De Noe & arca, magnitudinem arcæ ad corpus humanum refert, sed alia ratione, quàm hic Aug. b Ecclesiasticarum signa sunt rerū.] Petrus quoq; apostolus per arcam illam, intelligi uult ecclesiam. prima Petri tertio. Ex quo & Hieronymus contra Iouinianū, & contra Luciferianos, arcā esse ecclesiā ostēdit. Et Cyprianus in sermone De spiritu sancto, si modò eius est id operis. De arcæ quoq; interpretatiōe allegorica Origenes multa, & alij sacri scriptores. c Bicamerata & tricamerata.] Origenes formam declarat. Duæ erant infimæ regiones arcæ, tres super illas, & continua contignatione iunctæ, ut B alia super aliam esset, in imā reddebant excremēta: in secundam seruabant pabula omnium animantiū: & hæ erant duæ cameræ. Sequebant tres. In prima feræ bestiæ & immites: in secunda mitiores, in tertia homines. Iosephus tamē quatuor in arca dicit fuisse cameras, cùm alij quinq; ponāt, ut dixi. Autor Historiæ schola. forte dicit prætermissam esse à Iosepho senarnam. d Iudæos & Græcos.] Ex linguis distinxit. Ii enim omnes, quib. cū Paulus uersabat, aut Hebraicè loquebant, hi erant Iudæi: aut Græcè, hi erant gentiles. Nam Romæ etiā sic loquebantur omnes Græcè, ut nos nunc Romanè.

De arca atq; diluuio, nec illis esse consentiendum qui solā historiā recipiūt sine allegorica significatione, nec illis qui solas figuras defendunt, repudiata historica ueritate. Cap. XXVII

NON tamē quisquàm putare debet, aut C frustra hęc esse cōscripta, aut tantūmodo rerū gestarū ueritatē, sine ullis allegoricis significationib. hic esse quærendā: aut ecōtrario hæc omnino gesta nō esse, sed solas esse uerborū figuras, aut quicquid illud est, nequaquàm ad prophetiā ecclesię pertinere. Quis enim nisi mente peruersus inaniter scriptos esse cōtendat libros per annorū milia tāta religione, & tā ordinatę successiōis obseruātia custoditos: aut solas res gestas illic intuēdas, ubi certe ut alia omittā si numerositas animaliū cogebat arcæ tantā fieri magnitudinē, immūda bina, & munda septena intromitti aīalia quid cogebat, cum æquali numero possent utraq; seruari? Aut uerò deus qui propter reparandū genus seruāda pręcepit, eo modo illa quæ instituerat, restituere nō ualebat? Qui uerò nō esse gesta, sed solas rerū significandarū figuras esse cōtendūt, primū opinant tam magnū fieri nō posse diluuiū, ut altissimos mōtes quindecim cubitis aqua crescēdo transcēderet,[a] propter Olympi uerticē mōtis, supra quē perhibent nubes nō posse cōscendere,[b] quòd tam sublimis quàm cælū sit, ut nō ibi sit aer iste crass-

sior, ubi uẽti, nebulę imbresq; gignunt, nec attendũt omniũ elementorũ crassissimã terrã ibi esse potuisse. An sorte negãt esse hanc terrã uerticẽ mõtis? Cur igit usq; ad illa cæli spatia terris exaltari licuisse, & aquis exaltari nõ licuisse cõtendunt, cũ isti mensores & pẽsores elementorũ, aquas terris perhibeãt superiores atq; leuiores? Quid itaq; ratiõis afferũt, quare terra grauior & inferior locũ cæli tranquillioris inuaserit p uolumina tot annorũ, & aqua leuior ac superior permissa nõ sit hoc facere, saltẽ ad tẽpus exiguũ? Dicũt etiã nõ potuisse capere arcæ illius quantitatẽ animaliũ genera tã multa in utroq; sexu, bina de immũdis, septena de mũdis. qui mihi uident nõ cõputare nisi treceta cubita longitudinis, & latitudinis quinquaginta, triginta altitudinis, nec cogitare aliud tantũ esse in superioribus, itemq; aliud tantũ in superiorib. superiorũ, ac per hoc ter ducta illa cubita fieri nõgenta per longũ, centũ quinquaginta per latũ, nonaginta per altũ. Si aũt cogitemus q Origenes nõ inelegãter astruxit, Moysen scilicet hominẽ dei eruditũ, sicut scriptũ est, omni sapiẽtia Ægyptiorũ q geometricã dilexerũt, geometrica cubita significare potuisse, ubi unũ quantũ sex nostra ualere asseuerãt, quis nõ uideat quantũ rerũ capere potuit illa magnitudo? nã illud quod disputãt tãtæ magnitudinis arcã non potuisse cõpingi, ineptissime calumniãtur, cùm sciãt immẽsas urbes fuisse cõstructas, nec attendũt centũ annos quib. arca illa est fabricata: nisi forte lapis lapidi adhærere potest sola calce cõiunctus,[d] ut murus p tot milia circũagat, & lignũ ligno [e] p subscudines, [f] epiros, clauos & glutẽ bituminis nõ potest adhærere, ut fabricet arca, nõ curuis sed rectis lineis longe lateq; porrecta, quã nullus in mare mittat conatus hoĩm, sed leuet unda cũ uenerit naturali ordine ponderũ, magisq; diuina prouidẽtia, q humana prudentia natantẽ gubernet, ne incurrat ubicunq; naufragiũ. Quod aũt scrupulosissime quæri solet de minutissimis bestiolis, nõ solum quales sunt mures & [g] stelliones, uerumetiã quales locustę, scarabei, muscę deniq; & pulices, utrũ nõ amplioris numeri in arca illa fuerint, q qui est definitus, cũ hoc imperaret deus: prius admonẽdi sunt qs hæc mouẽt, sic accipiendũ esse qd dictũ est, Quę repũt super terrã: ut necesse nõ fuerit cõseruari in arca, quæ possunt in aquis uiuere: non solũ mersa, sicut pisces: uerũ etiã supernatantia, [h] sicut multæ alites. Deinde cũ dicit, Masculus et fœmina erũt: profecto intelligit ad reparandũ genus dici: ac per hoc nec illa necesse fuerat ibi esse, quę possunt sine cõcubitu, de quibusq; rebus, uel rerũ corruptionibus nasci: uel si fuerũt, sicut in domibus esse cõsueuerũt, sine ullo numero definito esse potuisse: aut si mysteriũ sacratissimũ qd agebat, & tãtæ rei figura etiã in ueritate facti aliter nõ posset impleri, nisi ut oĩa ibi certo illo numero essent, quæ uiuere in aquis natura prohibẽte nõ possent, nõ fuit ista cura illius hoĩs, uel illorũ hominũ, sed diuina. Nõ ẽm ea Noe capta intromittebat, sed uenientia et intrãtia permittebat. Ad hoc ẽm ualet qd dictũ est: Intrabũt ad te: nõ scilicet hoĩs actu, sed dei nutu: ita sanè, ut non illic fuisse credẽda sint, quæ sexu carẽt. Præscriptũ est ẽm, atq; definitũ: masculus & fœmina erũt. Alia sunt quippe quæ de quibusq; reb. sine cõcubitu ita nascunt, [i] ut postea concũbant, & generẽt, sicut muscæ; [k] alia uerò in quib. nihil sit maris uel fœminę, sicut apes. Ea porrò quæ sic habẽt sexũ, ut nõ habeãt fœtũ, sicut muli & mulæ, mirũ si ibi fuerũt, ac non potius parentes eorũ ibi fuisse suffecerit, equinũ uidelicet atq; asininũ genus: [l] & si aliqua alia sunt, quæ cõmixtione diuersi generis, genus aliqd gignũt. Sed etsi hoc ad mysteriũ ptinebat, ibi erãt. Habet ẽm & hoc genus masculũ & fœminã. Solet etiã mouere nõnullos, gñа escarũ quæ illic habere poterãt aĩalia, quæ nõ nisi carne uesci putanẽ, utrũ præter numerũ ibi fuerint sine trãsgressione mãdati, quæ aliorũ alẽdorũ necessitas illic coegisset includi: [m] an uerò, qd potius est credendũ, præter carnes, aliqua alimẽta esse potuerũt, quæ omnib. cõuenirẽt. [n] Nouimus ẽm q multa aĩalia, quib. caro cibus est, frugibus pomisq; uescant, & maxĩe fico atq; castaneis. Quid ergo mirũ, si uir ille sapiẽs & iustus, etiã diuinitus admonitus, qd cuiq; cõgrueret, sine carnib. aptã cuiq; gñi alimoniã præparauit, & recõdidit? quid est aũt, q uesci nõ cogeret fames? aut qd nõ suaue ac salubre facere posset deus, q etiã, ut sine cibo uiuerẽt, diuina facilitate donaret, nisi ut pascerenẽ etiã hoc implẽdæ figuræ tãti mysterij

mysterij cõueniret. Nõ aũt ad præfiguran-
dam ecclesiam pertinere tam multiplicia re-
rum signa gestarũ, nisi fuerit cõtẽtiosus, ne-
mo permittit̃ opinari. Iam eñ gentes ita ec-
clesiã repleuerũt, mũdiq; & immũdi, donec
certũ perueniat̃ ad finẽ, ita eius unitatis qua
dã cõpagine cõtinent̃, ut ex hoc uno mani-
festißimo etiã de cæteris, quæ obscurius ali
quãto dicta sũt, & difficilius agnosci queũt,
dubitari fas nõ sit. Quæ cũ ita sint, si nec ina
niter ista conscripta esse putare quisquã, uel
durus audebit: nec nihil significare cũ gesta
sint: nec sola dicta esse significatiua nõ facta:
nec aliena esse ab ecclesia significãda proba
biliter dici potest: sed magis credendũ est, et
sapienter esse memoriæ literisq; mãdata, &
gesta esse, & significare aliqd, & ipsũ aliqd
ad præfigurandã ecclesiã pertinere. Iã usq;
ad hũc articulũ perductus liber iste claudẽ-
dus est: ut ambarũ ciuitatũ cursus, terrenæ
scilicet, secundũ hominẽ uiuẽtis, & cælestis
secundũ deum, post diluuium, & deinceps
in rebus consequentibus requiratur.

L. VIVES

Olympus a PRopter Olympi uerticem.] Olympos mõtes ali-
quot referũt geographi. Hic de quo loquitur, est
in Thessalia decẽ stadiorũ altitudine, ut inqt Plu- C
tarchus in Aemilio Paulo: cacumẽ eius locũ in quo nu-
bes & uẽti fiunt, superare credit̃: argumẽto est cinerẽ sa-
crificiorum toto anno nec difflari, nec dilui, ut Solinus
scribit: quod fabulosum esse dicit Franc. Philelphus, qui
se montẽ ascendisse affirmat, ut rem tantã exploraret. Et
profecto difficile hoc uidet̃, uel in Olympo, uel in Atho
Macedoniæ, uel in quouis alio mõte, cũ ambitũ terræ,
per uerticẽ altißimi mõtis ductum halitus terræ uapo-
resq; humorũ excedãt, præsertim ubi iuges sunt fontes,
& fluuij materia imbriũ uentorũq;. b Quod tã subli-
mis, q̃ cælũ sit.] Alibi, Quod tã sublime iam cælum sit.
Significat ob altitudinẽ cælũ esse à poetis uocatũ, autore
Homero cũ alijs multis locis, tum uerò 11. Iliad. ubi do
mos deorũ, sedesq;, in Olympo describit. c Dicunt
etiam non potuisse capere.] Origen. Homil 2. in Geñ.
Quam ego puto, quantũ ex his, quæ describuntur, ap-
paret, quatuor angulis ex uno consurgẽtibus eisdemq;
paulatim, usq; ad summũ in angustum attractis in spa- D
tium unius cubiti fuisse collectam. Sic enim refertur, q
in fundamentis eius trecenti cubiti in longitudine, in la
titudine uerò quinquaginta sint positi, triginta autem
in altitudine ædificati: sed collectam in cacumen angu-
stum, ita ut cubitus sit latitudinis & longitudinis eius.
& post: Veruntamen quantum ad necessitatẽ pluuiarũ
& diluuij spectat, nulla potuit tam conueniẽs & cõgrua
arcæ species dari, q̃ ut è summo, uelut è tecto quodam
in angustum culmine ducto, diffunderet imbrium rui-
nas, & ima in aquas quadrata stabilitate consistens, nec
impulsu uentorum, nec impetu fluctuũ, nec inquietudi
ne animaliũ, quæ intrinsecus erant, ut inclinari posset,
aut mergi. Sed his omnibus tanta arte compositus, obij
ciunt quidam quæstiones, & præcipuè Apelles, qui fuit
discipulus quidem Marcionis, sed alterius hæreseos ma

A gis, q̃ eius, quam à magistro suscepit, inuẽtor. Quomo-
do, inquit, fieri potuit istud spatium, quod scriptũ est,
ut quatuor saltẽ solos elephantos capere potuerit? Aie-
bant ergo maiores, q Moyses, qui ut de eo scriptura te-
statur, omni sapientia Aegyptiorũ fuerat eruditus, se-
cundum artem geometricã, quam præcipuè Aegyptij
callẽt, cubitorũ numeros in hoc loco posuit. Apud geo-
metras enim secundũ eam rationẽ quæ apud eos uirtus
uocat̃, & solido, & quadrato, uel in sex cubitos unus de
putat̃, si generaliter, uel trecẽtos, si minutatim dicat̃. quę
uuq; ratio, si obseruet̃ in huius arcæ mensura, inuenien
tur, & longitudinis, & latitudinis tanta spatia, quæ uere
totius mũdi reparãda germina, & uniuersorũ animãtiũ
capere rediuiua seminaria potuerint. Tantũ Origenes.
d Vt murus per tot milia circumagat̃.] Vt murus Ba
bylonis Chaldææ, aut Romæ, aut Memphis, aut Nini.
Sed in Thracia est urbs, quã Græci μακρὸν τεῖχος uocãt.
B quod illinc inciperet murus supra fidem ingẽs usq; ad
sinũ Melicũ, excluderetq; Cheronesum à reliqua Thra-
cia. Miltiades dux Atheñ. fecit. Ille quoq; est huic similis,
quem à lacu Lemano ad montẽ Iuram, qui fines Sequa
norum ab Heluetijs diuidit, Cæsar duxit miliũ passuũ
19. altitudinis pedum 16. Cæsar primo Comment. belli
Gallici. Seuerus quoq; murum fecit in Britannia, quo
Barbaros à suis discreuit. e Per sustudines.] Legen- Subscudes
dum subscudines. Tabellæ sunt, quibus maiores tabulæ
inter se compinguntur. Vitruuius libro 4. Eæq; trabes
compactiles ponantur, ut tantam habeant crassitudi-
nem, quantam summæ columnæ erit hypotrachelium,
& ita sint compactæ subscudibus, & securiclis ut compa
ctura duorum digitorum habeat laxationẽ. f Epi-
tos.] Vel mendosè sic legitur, uel quærendum quid rei
sit. g Stelliones.] Sunt ex genere lacertorũ, qui mor
su stupefaciunt, & ex genere araneorum. Plin. lib. 8. & 9.
C & Aristoteles. h Multæ alues.] Anates, cygni, cin-
cli, cataractæ, flori. i Vt postea concumbant, & gene
rent sicut muscæ.] Muscæ sunt de ijs, quę ex non genitis
gignuntur. De fece enim creatæ ipsæ coitu maris & fœ-
minæ uermiculum gignunt, qui in muscam sensim for-
matur, ut Arist. 5. De hist. animalium scribit. k Alia
uerò in quibus nihil sit ma. & fœm. sicut apes.] Arist. 5.
De animalibus, non constare dicit, quomodo apes ge-
nerentur, alijs negantibus coire, sed aliunde deportare
fœturã, nec unde tamẽ conuenit: alij ex flore callinthri,
alij arundinis, alij oleæ putant. Verg. etiam 4. Georgic.
gignere eas non putauit. Sic enim ait:
Illum adeò placuisse apibus mirabere morem,
Quòd nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem soluunt, aut fœtus nixibus ædunt:
Verùm ipsæ è folijs natos, & suauibus herbis
Ore legunt.
Sunt qui apes omnes fœminas credãt, fucos mares, ita
coire: gigni uerò ex bubulis carnibus cõuenit. l Et si
D aliqua alia sunt.] Vt lycisca, lupi & canis: sed Plinius li-
bro 8. obseruatũ esse dicit à duobus diuersi generis na-
ta, tertij generis fieri, & neutri parẽtum esse similia, eaq;
ipsa, quæ ita nata sunt, nõ gignere in omni animalium
genere, idcirco mulas non parere. Sed de partu mularũ
alia quæstio, nam peperisse memoriæ est traditum, & ge
stare uterum frequentius est, tum etiam in Cappadocia
uulgare, ut inquit Theophrastus: & in Syria supra Phœ
nicen, ut Aristoteles: sed hæ diuersi generis, q̃ nostræ.
m An uerò quod potius credendum.] Origenes
putat carnes edisse illa animalia. n Nouimus enim
quàm multa animalia quibus caro cibus.] Canes, cor
ui, uulpes, cùm non dantur carnes, frugibus uescũtur,
& maxime ficis, & castaneis, quæ non secus & explent,
& alunt, quàm carnes.

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM XVI.

DIVI AVRELII AVGVSTINI
EPISCOPI AD MARCELLINVM
DE CIVITATE DEI LIBER XVI.

An post diluuiũ à Noe usq; ad Abraham aliquæ familiæ secundum deum uiuentium reperiantur. Cap. I A

POST diluuium procurrentis sanctæ uestigia ciuitatis, utrum cōtinuata sint, an intercurrentibus impietatis interrupta temporibus, ita ut nullus hominum ueri unius dei cultor existeret, ad liquidum scripturis loquẽtibus inuenire difficile est: propterea quia in canonicis libris post Noe qui cum coniuge ac tribus filijs, totidemq; B nuribus suis meruit per arcam à uastatione diluuij liberari, non inuenimus usq; ad Abraham cuiusquam pietatem euidenti diuino eloquio prædicatam, nisi quòd Noe duos filios suos Sem & Iaphet prophetica benedictione cōmendat, intuens & præuidẽs quod longè post fuerat futurũ. Vnde factũ est etiã illud, ut filium suũ medium, hoc est primogenito minorem, ultimoq; maiorem qui peccauerat in patrem, non in ipso, sed in C filio eius suo nepote malediceret his uerbis: Maledictus Chanaan puer, famulus erit fratribus suis. Chanaan porrò natus fuerat ex Cham, qui patris dormientis nec texerat, sed potius prodiderat nuditatem. Vnde & [a]consecutus adiungit benedictionem duorum maximi & minimi filiorum, dicens: Benedictus dominus deus Sem, & erit Chanaan puer illius: lætificet deus Iaphet, [b]& habitet in domibus Sem: sicut ipsa eiusdem Noe & uineæ plantatio, & ex eius fructu inebriatio, & dormiẽtis nudatio, & quę ibi cętera facta atq; cōscripta sunt, propheticis sunt grauidata sensib. et uelata tegminibus.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN XVI. librum De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini Commentarij.

a T consecutus.] Alij, quod secutus: & alij, etiam quod sequutus. melius. Illuc enim refertur, propheticis sunt grauidata sensibus.

B

b Et habitet in domibus Sem.] De nobis Christianis intelligi uult Hieronymus; qui expulsis Iudæis habitamus in eruditione & scientia scripturarum.

Quid in filijs Noe propheticè fuerit præfiguratum. Cap. II

SED nunc rerum effectu iam in posteris consecuto, quæ operta fuerant, satis aperta sunt. Quis enim hæc diligenter & intelligenter aduertens, non agnoscat in Christo? Sem quippe de cuius semine in carne natus est Christus interpretatur nominatus. Quid autem nominatius Christo, cuius nomen ubique iam fragrat, ita ut in Cantico canticorum, etiam ipsa præcinente prophetia, unguento comparetur effuso: in cuius domibus, id est ecclesiis habitat gentiũ latitudo? Nam Iaphet latitudo interpretatur. Cham porrò qui interpretatur calidus, medius Noe filius tanquam se ab utroq; discernens, & inter utrumq; remanens, nec in primitijs Israelitarum, nec in plenitudine gentium, quid significat nisi hæreticorum genus calidum, non spiritu sapientiæ, [a]sed spiritu uersipellis astutiæ, quo solent hæreticorum feruere præcordia & pacẽ perturbare sanctorum? Sed hæc in usum cedunt proficientium iuxta illud Apostoli: Oportet hæreses esse, ut probati manifesti fiant in uobis. Vnde etiã

scriptum

scriptum est, Filius eruditus sapiens erit: im prudente autē ministro utetur. Multa quippe ad fidem catholicā pertinentia, dum hæreticorum calida inquietudine agitātur, ut aduersus eos defendi posśint, & cōsiderantur diligentius, & intelliguntur clarius, & instantius prædicantur: & ab aduersario mota quęstio, discēdi existit occasio. Quamuis non solum qui sunt apertissime separati, uerumetiam omnes qui Christiano uocabulo gloriantur, & perditè uiuunt, non absurdè possunt uideri medio Noe filio figurari: passionem quippe Christi, quæ illius hominis nuditate significata est, & annunciant profitendo, & male agendo exhonorant. De talibus ergo dictum est: Ex fructibus eorum cognoscetis eos. Ideo Cham in filio suo maledictus est tanquam in fructu suo, id est in opere suo. Vnde conuenienter & ipse filius eius Chanaan, interpretatur motus eorum, quod aliud quid est quàm opus eorum? Sem uerò & Iaphet tanquā circumcisio, & præputium, uel sicut alio modo eos appellat Apostolus, Iudęi & Græci, sed uocati et iustificati, cognita quoquo modo nuditate patris, qua significabatur passio redemptoris, sumētes uestimentum, posuerunt supra dorsa sua, & intrauerūt auersi, & operuerūt nuditatem patris sui, nec uiderunt quod reuerendo texerūt. Quodammodo in passione Christi, & quod pro nobis factum est honoramus, & Iudęorum facinus auersamur. Vestimentum significat sacramentum, dorsa memoriam præteritorum, quia passionem Christi eo scilicet iam tēpore quo habitat Iaphet in domib. Sem, & malus frater in medio eorum, trāsactam celebrat ecclesia, non adhuc prospectat futuram. Sed malus frater in filio suo, hoc est in opere suo, puer, id est seruus est fratrum bonorum, cùm ad exercitationem patientiæ, uel ad profectum sapientiæ scienter utuntur malis boni. Sunt enim teste Apostolo, qui Christum annunciant nō castè. Sed siue occasione, inquit, siue ueritate Christus annuncietur, in hoc gaudeo, sed & gaudebo. Ipse quippe plantauit uineam, de qua dicit Propheta: Vinea domini sabaoth domus Israel est, & bibit de uino eius. Siue ille calix hic intelligatur, de quo dicit: Potestis bibere calicem, quē ego bibiturus sum? &,

A Pater, si fieri potest, transeat à me calix iste: quo suam sine dubio significat passionem. Siue quia uinum fructus est uineæ, hoc potius illo significatū est, quod ex ipsa uinea, hoc est ex genere Israelitarum carnem pro nobis & sanguinē ut pati posset, assumpsit, & inebriatus est, id est passus est & nudatus. Ibi namque nudata est, id est apparuit eius infirmitas, de qua dicit Apostolus: Et si crucifixus est ex infirmitate. Vnde item dicit: Infirmum dei fortius est hominibus, & stultum dei sapiētius est hominibus. Quod

B uerò cùm dictum esset, & nudatus est: addidit scriptura, in domo sua: eleganter ostendit, quòd à suæ carnis gente & domesticis sanguinis sui, utique à Iudæis fuerat crucem mortemque passurus. Hanc passionem Christi foris in sono tantū uocis reprobi annunciant. Non enim quod annunciant intelligunt. Probi autem in interiore homine habent tam grande mysterium, atque honorāt intus in corde infirmū & stultum dei, quia fortius est & sapientius hominibus. Huius rei figura est, quòd Cham exiēs hoc nunciauit foris: Sem uerò & Iaphet, ut hoc uelarēt,

C id est honorarent, ingressi sunt, hoc est interius id egerunt. Hæc scripturæ secreta diuinæ indagamus ut possumus, alius alio magis minusue congruenter, ueruntamen fideliter: certum tenentes non ea sine aliqua pręfiguratione futurorū gesta atque conscripta, neque nisi ad Christum et eius ecclesiam, quę ciuitas dei est, esse referenda: cuius ab initio generis humani non defuit prædicatio, quā per omnia uidemus impleri. Benedictis igitur duobus filijs Noe, atque uno in medio eorum maledicto, deinceps usque ad Abraham de iustorum aliquorum qui piè deum colerent cōmemoratione silētum est per annos

D amplius quàm mille. Nec eos defuisse crediderim, sed si omnes commemorarentur, nimis longum fieret: & hæc esset magis historica diligentia, quàm prophetica prouidentia. Illa itaque exequitur literarum sacrarum scriptor istarum: uel potius per eum dei spiritus, quibus non solum narrentur præterita, uerumetiam prænuncientur futura, quæ tamen pertinēt ad ciuitatem dei: quia & de hominibus, qui non sunt ciues eius, quicquid hic dicit, ad hoc dicitur, ut illa ex comparatione contraria uel proficiat, uel emineat.

neat. Non sanè omnia quę gesta narrantur, aliquid etiam significare putanda sunt: sed propter illa quæ aliquid significāt, etiam ea quæ nihil significant, attexũtur. Solo enim uomere terra proscinditur: sed ut hoc fieri posśit, [c] etiam cætera aratri membra sunt necessaria. Et soli nerui in citharis atq; huiusmodi uasis musicis aptantur ad cantum, sed ut aptari posśint, insunt & cætera in [d] compaginibus organorum, quæ non percutiuntur à canentibus, sed ea quæ percussa resonant, his connectuntur. Ita in prophetica historia dicuntur & aliqua, quæ nihil significant, sed quibus adhæreant quę significant, & quodammodo religentur.

L. VIVES

a Sed spiritu uersipellis astutiæ.] Alibi legit, non spiritu patientiæ, sed impatientiæ, quo solent hæreticorũ feruere primordia: etsi præcordia congruendus legitur. b Puer, id est seruus est fratrũ bonorũ.] Puer pro seruo Latinè ponitur, sicut Græcè παῖς, quod est item ambiguũ. quo uocabulo usi sunt LXX. ἐπικατάρατος χαναὰμ παῖς οἰκέτης ἔσαι τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Execrabilis Chanaan seruus domesticus erit fratribus suis. Nugatur Chrysippus cùm discrimen fecit inter οἰκέτην καὶ δοῦλον, ὅτι οἰκέτης μὲν ὁ ἔτι ὑπὸ κτῆσιν, δοῦλος δὲ ὁ ἀπελεύθερος. Ammonius aliter, sed nihil ad rem. Certe οἰκέτης seruus est, in re familiari ministrans ὑπουργός.
c Etiam cætera aratri membra.] Dentalia, temo, buris, manipula, stiua. d Compaginibus organorũ.] Omnia instrumenta musica significat, quorum partes percensere longum esset & superuacaneum.

De generationibus triũ filiorũ Noe. Cap. III

GENERATIONES ergo filiorum deinceps intuẽdæ, & quod de his dicendum uidetur attexẽdum est huic operi, quo ciuitatis utriusq; terrenę scilicet & cælestis per tẽpora procursus ostenditur. Cœptæ sunt cõmemorari à minimo filio, qui uocatus est Iaphet, cuius filij octo nominati sunt: nepotes autem septẽ de duobus filijs eius, tres ex uno, quatuor ex altero: fiunt itaq; omnes quindecim. Filij autẽ Cham, hoc est medij filij Noe, quatuor, & nepotes quinq; ex uno eius filio, pronepotes duo ex nepote uno, fit eorum summa undecim. Quibus enumeratis, reditur tanquã ad caput, & dicitur: Chus autem genuit Nemroth: hic cœpit esse gigas super terrã. Hic erat gigas uenator contra dominũ deum. Propter hoc dicunt: Sicut Nemroth gigas uenator cõtra dominũ. [a] Et factũ est initium regni eius Babylon, [b] Oreg, [c] Archad, & Chalamne in terra Sẽnaar. De terra illa

A exijt Assur, & [d] ædificauit Niniuen, & [e] Roobooth ciuitatẽ, & Calach, & Dasem inter mediũ Niniues & Calach: hæc ciuitas magna. Iste porrò Chus pater gigãtis Nemroth primus nominatus est in filijs Chã, cuius quinque filij iam fuerant computati, & nepotes duo. Sed istum gigantem aut post nepotes suos natos genuit: aut quod est credibilius, seorsum de illo propter eius eminẽtiam scriptura locuta est, quandoquidem & regnũ eius cõmemoratum est. Cuius initium erat illa nobilisśima Babylon ciuitas: & quę iuxta cõmemoratæ sunt, siue ciuitates, siue re-

B giones. Quod uerò dictum est, de terra illa, id est de terra Sennaar, quæ pertinebat ad regnum Nemroth, exisse Assur, & ædificasse Niniuen, & alias quas contexuit ciuitates: longe postea factum est quod ex hac occasione perstrinxit, propter nobilitatem regni Assyriorum, quod mirabiliter dilatauit [f] Ninus, Beli filius, conditor Niniuæ ciuitatis magnæ: cuius ciuitatis nomẽ ex illius nomine deriuatum est, ut à Nino Niniue uocaretur. Assur autem unde Assyrij, non fuit in filijs Cham medij filij Noe, sed in filijs Sem reperitur, qui fuit Noe maximus filius. Vn-

C de apparet de progenie Sem exortos fuisse qui postea regnũ gigantis illius obtinerẽt, & inde procederent, atq; alias conderent ciuitates, quarum prima est à Nino appellata Niniue. Hinc reditur ad alium filiũ Cham, qui uocabatur Mesraim, & cõmemorantur quos genuit: nõ tanq; singuli homines, sed natiões septẽ. Et de sexta uelut de sexto filio gẽs cõmemorat̃ exijsse, quæ appellat̃ Philistijm, unde fiũt octo. Inde iterũ ad Chanaã redit̃, in quo filio maledictus est Cham, & quos genuit undecim nominãtur. Deinde

D usq; ad quos fines peruenerint cõmemoratis quibusdã ciuitatibus dicitur. Ac per hoc filijs ac nepotibus computatis, de progenie Cham trigintaunus geniti referunt̃. Restat cõmemorare filios Sem maximi filij Noe. Ad eum quippe gradatim generationũ istarũ peruenit à minimo exorta narratio. Sed unde incipiunt commemorari filij Sem, habet quiddam obscuritatis, quod expositione illustrandum est: quia & multum ad rem pertinet quam requirimus. Sic enim legitur: [g] Et Sem natus est etiam ipsi patri omnium filiorum Heber fratri Iaphet maiori.

Ord-

Ordo uerborum est: Et Sem natus est Heber, etiam ipsi, id est ipsi Sem natus est Heber: qui Sem pater est omnium filiorum. Sem ergo patriarcham intelligi uoluit omnium qui de stirpe eius exorti sunt, quos cō memoraturus est, siue sint filij, siue sint nepotes, & pronepotes, & deinceps indidem exorti. Non sanè istum Heber genuit Sem, sed ab illo quintus in progenitorū serie reperitur. Sem quippe inter alios filios genuit Arphaxat, Arphaxat genuit Cainan, Cainan genuit Sala, Sala genuit Heber. Non itaque frustra ipse primus nominatus est in

B progenie ueniente de Sem: & prælatus est etiam filijs, cùm sit quintus nepos: nisi quia uerum est quod traditur, ex illo[b] Hebræos esse cognominatos, tanquā Heberæos, cùm & alia possit esse opinio, ut ex Abrahā tanquam Abrahæi dicti esse uideantur. Sed nimirum hoc uerum est, quod ex Heber Heberæi appellati sunt: ac deinde una detracta litera Hebræi: quā linguā solus Israel populus potuit obtinere: in quo dei ciuitas & in sanctis peregrinata est, & in omnibus sacramento adumbrata. Igitur filij Sem prius sex nominantur, deinde ex uno eorū nati sunt

C quatuor nepotes eius: itemq́ alter filiorum Sem genuit eius nepotē, atq; ex illo itidem pronepos natus est, atq; inde abnepos, qui est Heber. Genuit autē Heber duos filios, quorum unum appellauit Phalec, quod interpretatur diuidens. Deinde scriptura subiungens, rationemq́ huius nominis reddens: quia in diebus, inquit, eius diuisa est terra. hoc autem quid sit, postea apparebit. Alius uerò qui natus est ex Heber, genuit duodecim filios, ac per hoc fiunt omnes progeniti de Sem uigintiseptem. In summa igitur om

D nes progeniti de trib. filijs Noe, id est quindecim de Iaphet, & triginta unus de Cham, uigintiseptē de Sem, fiunt septuagintatres. Deinde sequitur scriptura dicens: Hi filij Sem in tribubus suis secundū linguas suas: in regionibus suis & in gētibus suis. Itemq́ de omnibus: Hæ, inquit, tribus filiorū Noe secundum generationes eorum, & secundum gentes eorum. Ab his dispersæ sunt in sulæ gentium super terram post diluuium. Vnde colligitur septuagintatres, uel potius quod postea demonstrabitur, septuagintaduas gentes tunc fuisse, non homines. Nā

A & prius cùm fuissent cōmemorati filij Phalec, ita conclusum est: Ex his segregatæ sunt insulæ gentium in terra sua, unusquisq; secundum linguam suam in tribubus suis & in gētibus suis. Iam uerò in filijs Cham quodam loco apertius gentes commemoratæ sunt, sicut superius ostēdi. Mesraim genuit eos, qui dicuntur Ludieim: & eodem modo cæteras usq; ad septem gentes. Et enumeratis omnibus, postea concludens: Hi filij Cham, inquit, in tribubus suis, secundum linguas suas in regionibus suis & in gentibus suis. Propterea ergo multorum filij nō sunt commemorati: quia gentibus alijs nascendo accesserunt, ipsi autem gentes facere nequiuerunt. Nam qua alia causa cùm filij Iaphet octo enumerentur, ex duobus eorum tantum filij nati commemorantur: & cùm filij Cham quatuor nominentur, ex tribus tantū qui nati sunt adijciuntur: & cùm filij Sem nominentur sex, duorum tantum posteritas attexitur: nunquid cæteri sine filijs remanserūt? Absit hoc credere: sed gentes propter quas cōmemorari digni essent, non utiq; fecerunt: quia sicut nascebantur,

C alijs gentibus addebantur.

L. VIVES

a ET factum est initium regni eius.] Hæc loca quænam fuerint apud Græcos, docet Iosephus & Eusebius Pamphili: quos Hieronymus est secutus. Ex his quantum uidebitur desumemus, cætera in illis lector inueniet, nam uulgares sunt satis, Iosephus duntaxat & Hieronymus. Campus Sēnaar est in Chaldæa, ubi turris Babylonia extructa est. b Oreg.] Septuaginta ὀρὲχ. in Hebræo Arach. c Archad.] Sic LXX. in Hebræo uerò est Achad, quam Hebræi dicunt esse in Mesopotamia Nisibim, Antiochiam uocat Plinius.

d Aedificauit Niniuen.] Hæc est Niniue Assyria, est altera Iudæa Niniue in angulo Arabiæ, quæ postea corruptè Neneuen est dicta. Illam Assyriam Plinius Ninum nominat, quondam clarissimam, Tigri amni im-

D positam, ad solis occasum spectātem. Idem Ptolemæus. Diodorus Ninam urbem uocat, conditamq́ à Nino Beli filio tradit: nec ullam postea urbem tanto ambitu tantaq; magnitudine extructam. Altitudo murorum fuit pedum centum: latitudo quæ tres currus iunctos caperet: ambitus quadringentorum octoginta stadiorum, facie quadranguli. Turres in muris mille & quingentæ, centum altæ pedibus. e Et Rhobooth.] Nos uulgo sic legimus: De terra illa egressus est Asur, & ædificauit Niniuen & plateas ciuitatis, & Chale. Rhesen quoq; inter Niniuen & Chale, hæc est ciuitas magna. Septuaginta uerò sic, καὶ ᾠκοδόμησε νινευΐ, καὶ ἀνὰ μέσον χαλὰχ αὕτη ἡ πόλις μεγάλη. nisi sit mendum in codice, sed ubi nos habemus plateas, Hebraicè relictū est Rhoboot.

f Ninus Beli filius.] Belum Sanchoniato inter filios Saturni numerat ex theologia Phœnicum: ideo & Iupiter Belus est dictus. Fuit & Belus alter nepos Iouis ex Epapho filio rege Aegyptio, qui hunc Belum ex Isi-

de

de genuit. Tametsi Eusebius Telegonum facit patrẽ, cui post Apis mortem Isis denupserit, regnãte in Attica Cecrope. At Belus hic qui Ninum procreauit, rex suit Assyriorum modico Imperio contentus, inclytus bellaci filio, à quo pro deo & cultus est, & coli iussus, dictusq; Iupiter Babylonius. Aegyptij Belum hunc suum esse uolunt, illum ex quo Aegyptus est natus, quem Neptuni & Libyæ filium dicunt, Epaphi qui Libyam genuit nepotem. hic in Babyloniam colonos deduxit, qui sedem ubi ad Euphratem amnẽ cùm elegisset, sacerdotes Aegyptio instituit more. Plinius Belum hunc qui in Assyria sacratissimus colitur, templumq; eius Babylone cuꝫ sua memoria duraret, sideralis scientiæ inuentorẽ fuisse perhibet, eiq; Assyrios gemmam dicasse, qui Beli oculus dicitur. g Et Sem natus est etiam.] Ordo uerborum dilucidior est in Græco propter articulos καὶ τῷ σὴμ ἐγεννήθη καὶ αὐτῷ πατρὶ πάντων τῶν υἱῶν ἀβὲρ ἀδελφῷ ἰαφὲθ τοῦ μείζονος, & ipsi Semo generatio fuit pa- B tri omnium filiorum Aberis fratri minori Iapheti.

h Hebræos esse cognominatos.] Paulus episcopus Burgen. homo Hebraicarum literarũ peritissimus censet Hebræos esse cognominatos quasi peregrinos, hoc esse etymon uocabuli lingua illa. de re non esse dubitandum: quis enim nescit gẽtem illam & in terra Chanaan & in Aegypto esse peregrinatam? i Ex his segregatæ sunt insulæ genuũ.] Lxx. διεσπάρησαν νῆσοι τῶν ἐθνῶν. Dispersæ sunt insulæ gentiũ. Ceu inter se diuisæ sint gentes tanq̃ insulæ disterminatæ mari, fluminibus, montibus, syluis, aggeribus, harenis, & solitudinibus.

De diuersitate linguarum, principioq; Babylonis. Cap. IIII

VM ergo in suis linguis istæ gẽtes C fuisse referanẽ, redit tamẽ ad illud tẽpus narrator, quãdo una lingua omniũ fuit, et inde iã exponit quid acciderit ut linguarũ diuersitas nasceretur. Et erat, inquit, omnis terra labium unum, & uox una omnibus. Et factum est cũm mouerent ipsi ab oriente, inuenerunt campũ in terra Sennaar, & habitauerũt ibi. Et dixit homo proximo suo: Venite, faciamus lateres, & coquamus illos igni. Et facti sunt illis lateres in lapidem,[a] & bitumen illis erat lutũ, & dixerunt: Venite, ædificemus nobismetipsis ciuitatẽ,[b] & turrim cuius caput erit usq; ad cælum,[c] & faciamus nobis nomen antequã dispergamur in faciem omnis terræ. Et descendit dominus uidere ciuitatẽ & turrim, quam ędificauerũt filij hominũ. Et dixit dominus: Ecce genus unũ & labiũ unum omnium: & hoc inchoauerunt facere, & nunc non deficient ex illis omnia, quæ conati fuerint facere: uenite, & descendentes confundamus ibi linguã eorũ, ut non audiat unusquisq; uocẽ proximi sui. Et dispersit eos dominus inde super faciẽ omnis terræ,[d] & cessauerunt ædificantes ciuitatẽ & turrim. Propter hoc appellatum est nomen illius confu-

Augꝰ.

A sio: quia ibi confudit dominus labium omnis terræ, & inde dispersit illos dominus de- us super faciem omnis terrę. Ista ciuitas quę appellata est confusio, ipsa est Babylon, cuius mirabilem[e] constructionẽ gentium etiã cõmendat historia. Babylon quippe interpretatur confusio. Vnde colligitur gigantẽ illum Nemroth fuisse illius cõditorẽ, quod superius breuiter fuerat intimatũ, ubi cùm de illo scriptura loqueretur, ait: Initiũ regni eius fuit Babylon, id est quæ ciuitatum cæterarum gereret principatũ, ubi esset tanq̃ in metropoli habitaculum regni: quamuis B perfecta non fuerit usq; in tantum modum quantum superba cogitabat impietas. Nam nimia disponebatur altitudo, quæ dicta est usq; in cælum: siue unius turris, eius quam pręcipuam moliebantur inter alias: siue omnium turrium, quæ per numerum singularem ita significatæ sunt, ut dicitur miles, & intelliguntur milia militum: ut rana & locusta, sic enim appellata est multitudo ranarũ & locustarũ in plagis, quibus Ægyptij percussi sunt per Moysen. Quid aũt factura fuerat humana & uana præsumptio? Cuiuslibet, & quãtumlibet in cælum aduersus deũ C altitudinem molis extolleret, quando montes transcenderet uniuersos: quando spatiũ nebulosi aeris huius euaderet? Quid deniq; noceret deo, quantacunq; uel spiritalis, uel corporalis elatio? Tutã ueramq; in cælum uiam molitur humilitas, sursum leuans cor ad dominũ, nõ contra dominũ: sicut dictus est gigas iste uenator cõtra dñm. Quod nõ intelligentes nonnulli ambiguo Græco decepti sunt, ut non interpretarenẽ contra dominum, sed ante dominũ.[f] ἐναντίον quippe & ante & contra significat. Hoc enim uerbum est etiam in Psalmo: Et ploremus ante D dominum qui fecit nos. Et hoc uerbum est etiam in libro Iob, ubi scriptum est: In furorem erupisti cõtra dominum.[g] Sic ergo intelligendus est gigas ille uenator contra dominum. Quid autem significatur hoc nomine, quod est uenator, nisi animalium terrigenarum deceptor, oppressor, extinctor? Erigebat ergo cum suis populis turrem contra dominũ, qua est impia significata superbia. Merito autẽ malus punitur affectus, etiam cui nõ succedit effectus. Genus uerò ipsum pœnę quale fuit?[h] Quoniã enim dominatio

imperantis in lingua est, ibi damnata est su- A
perbia, ut non intelligeret iubens homini,
qui noluit intelligere ut obediret deo iubẽ
ti. Sic illa conspiratio dissoluta est, cũ quisq;
ab eo quẽ nõ intelligebat abscederet: nec se
nisi ei, cum quo loqui poterat, aggregaret:
& per linguas diuisæ sunt gẽtes, dispersæq;
per terras: sicut deo placuit, qui hoc modis
occultis nobisq; incõprehensibilibus fecit.

L. VIVES

a ET bitumen erat illis.] Asphaltus qui in illis locis affatim suppetit. b Et turrim cuius caput.] Simile quiddam prophani scriptores tradũt de bello gigantæo in deos, cùm montes superstruere montibus tentarunt, ut ascensum in cælum facilem sibi pararent. Ter sunt conati imponere Pelion Ossæ. Ter pater extructos disiecit fulmine montes, sicut ait Verg. Fabula nota. Et fieri potest ut ex hac historia sit deflexa, ut aliæ pleræq; ex sacris apud gentiles. c Et faciamus nobis nomen.] Sit monumentũ omniũ nostrum. d Et cessauerunt ædificantes ciuitatẽ.] Ex proprietate Græca: καὶ ἐπαύσαντο οἰκοδομοῦντες τὴν πόλιν. Quod sonet uerti: Cessauerũt ædificare urbem. e Cuius mirabilem constructionẽ.] Geographi omnes, Plinius, Solinus, Strabo, Mela, Herodotus, & poetæ frequentes. De hac alibi. f ἐναντίον.] Sic etiã Latinè, cõtra & aduersus. Etiã in Psal. 94. καὶ κλαύσωμεν ἐναντίον κυρίου τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς. g Sic ergo intelligẽdus est gigas ille.] Iosephus scribit Nemroth induxisse in genus humanũ iniuriam, & superbiam etiam aduersus dominum. nam cùm manu esset fortissimus, suadebat populis, non deo acceptũ ferre, si quid contingeret boni, sed uiribus suis. Ita tyrannidẽ instituit, & ne quid in eos posset deus, turrim aggressi sunt extruere, qua diluuium, si rursus irasceretur deus, effugerent. Multitudo uerò grauius putabat esse parere deo, q̃ mortali: ideo libenter dictis Nemroth audiens erat, turrim altissimã cœpit erigere, quam aquæ obruere nequirent. Huius turris meminit Sibylla dicens: Cùm omnes homines unius uocis essent, quidam turrim ædificauerunt excelsam, tanquam ascensuri in cælum per eam. Dij uerò immittentes uentos, euerterũt turrim, & uocem propriam unicuiq; partiti sunt: propterea & uocari contigit Babyloniam ciuitatem.

h Quoniam enim dominatio imperãtis in lin. est.] Multum ualet ad conciliandos subditorũ animos oratio principis, quæ si non intelligatur auertit omnes ab ipso. Mithridates idcirco etiam fractus & fusus, tamen amicos animos suorum & ad parendũ paratos habuit, quod unicuiq; genti sua lingua loqueretur.

De descensione domini ad cõfundendam linguã ædificantium turrim. Cap. V

QVOD enim scriptum est: Et descendit dominus uidere ciuitatem & turrim quam ædificauerũt filij hominum: hoc est, non filij dei, sed illa societas secundum hominẽ uiuens, quam terrenam dicimus ciuitatem: non loco mouetur deus, qui semper ubiq; est totus: sed descẽdere dicitur, cùm aliquid facit in terra, quod præter usitatum naturæ cursum mirabiliter factum præsentiam quodãmodo eius ostendat. Nec uidendo discit ad tempus, qui nunquam potest aliquid ignorare, sed ad tẽpus uidere et cognoscere dicitur, quod uideri et cognosci facit. Non sic ergo uidebatur illa ciuitas, quomodo eã deus uideri fecit, quando sibi quantũ displiceret, ostendit. Quamuis possit intelligi deus ad illam ciuitatẽ descendisse: quia descenderunt angeli eius, in quibus habitat, ut quod adiunctum est: Et dixit dominus deus, Ecce genus unum & labium unum omnium, & cætera, ac deinde additum: Venite, & descendentes confun- B
damus ibi linguam eorum: recapitulatio sit demonstrans quemadmodum factum sit, quod dictum fuerat: descendit dominus. Si enim iam descenderat, quid sibi uult, Venite, & descendẽtes confundamus ibi linguã eorum: quod intelligitur angelis dictum, nisi per angelos descẽdebat, qui in angelis descendentibus erat? Et bene non ait, uenite, & descendentes confundite: sed confundamus ibi linguam eorum: ostendens ita se operari per ministros suos, ut sint etiam ipsi cooperatores dei: sicut apostolus dicit: Dei enim sumus cooperarij.

Qualis intelligenda sit locutio, qua deus angelis loquitur. Cap. VI C

POTERAT & illud quando factus est homo de angelis intelligi, q̃d dictum est, Faciamus hominem: quia non dixit faciam: sed quia sequitur, ad imaginẽ nostram, nefas est credere ad imaginem angelorum hominẽ factum, aut eandem esse imaginem angelorũ et dei. Et ideo rectè illic intelligit̃ pluralitas trinitatis. Quę tamen trinitas, quia unus est deus, etiã cùm dixisset, faciamus: et fecit, inquit, deus hominem ad imaginẽ dei: non dixit, fecerunt dij: aut ad imaginem deorum. Poterat & hic ea- D
dem intelligi trinitas, tanq; pater dixerit ad filium & spiritũ sanctum, Venite, & descendentes confundamus ibi linguam eorum: si aliquid esset, quod angelos prohiberet intelligi: quib. potius conuenit uenire ad deũ motibus sanctis, hoc est cogitationib. pijs, quibus ab eis consulitur incõmutabilis ueritas tanquam lex ęterna in illa eorum curia superna. Neq; enim sibipsi sunt ueritas, sed creatricis participes ueritatis, ad illam mouentur tanq; ad fontem uitæ: ut quod non habent ex seipsis, capiant ex ipsa: & ideo eo-

rum

rum stabilis est iste motus, quo ueniūt, qui nō recedunt. Nec sic loquitur angelis deus, quomodo nos inuicē loquimur nobis, uel deo, uel angelis, uel ipsi angeli nobis, siue p illos deus nobis, sed ineffabili suo modo: nobis aūt hoc indicatur nostro modo. Dei quippe sublimior ante suū factū locutio, ipsius sui facti est immutabilis ratio, quæ non habet sonum strepentē atq; transeuntē, sed uim sempiternè manentē, & temporaliter operantē. Hac loquit̃ deus angelis sanctis, nobis aūt aliter longe positis. Quando autē etiā nos aliquid tale locutionis interioribus auribus capimus, angelis propinquamus. B Non itaq; mihi assiduè reddēda est ratio in hoc opere de locutionibus dei: aut enim ueritas incōmutabilis p seipsam ineffabiliter loquit̃, rationalis creaturæ mētibus, aut per mutabilē creaturā loquit̃, siue spiritalibus imaginibus nostro spiritui, siue corporalibus uocib. corporis sensui. Illud sanè quod dictū est, & nūc nō deficient ex illis omnia, quæ conati fuerint facere: nō dictū est cōfirmando, sed tanq̃ interrogādo, sicut solet à cōminantib. dici, quemadmodū ait quidā:[b] Nō arma expediēt, totaq; ex urbe sequent̃? C Sic ergo accipiendū est tanq̃ dixerit: Nónne omnia deficiēt ex illis, quę conati fuerint facere? Sed si ita dicatur, nō exprimit cōminantem. Verū propter tardiusculos adiecimus particulā, id est ne, ut diceremus nōne:[c] quoniā uoce pronūciantis scribere nō possumus. Ex illis igitur tribus hominib. Noe filijs septuagintatres, uel potius, ut ratio declarata est, septuagintaduæ gentes totidemq; linguæ per terras esse cœperunt, quæ crescendo & insulas impleuerunt.[d] Auctus est autem numerus gentium multo amplius q̃ D linguarum. Nam & in Africa barbaras gentes in una lingua plurimas nouimus, & homines quidem multiplicato genere humano, ad insulas inhabitandas nauigio transire potuisse, quis ambigat?

L. VIVES

a Faciamus hominē.] Hoc dicto Augustinus & Hilarius subsignificare à Mose uolunt mysteriū trinitatis. b Non arma expedient,] Aeneid. 3. Vergilius uerbis Didonis. c Pro ne nō, & pro ni nisi scribere solemus.] In alijs libris manuscriptis hæc uerba non leguntur. d Auctus est autem numerus gentium.] Ego uerò difficilius esse censeo definire quæ sit una lingua, quàm quæ sit una gens: sed hic non disputo nec definio, tantùm enarro.

A An omne bestiarum genus etiā remotissimæ à terris insulæ ex eo numero acceperit, qui in arca diluuij inundatione seruatus sit. Cap. VII

Sed quæstio de omni genere bestiarum est, quæ sub cura hominū non sunt, nec sicuti ranæ nascunt̃ ex terra, sed sola cōmixtione maris & fœminæ propagantur, sicut lupi & huiusmodi cętera, quomodo post diluuiū quo ea quæ in arca non erant cuncta deleta sunt, etiā in insulis esse potuerunt, si reparata nō sunt, nisi ex his quorū genera in utroq; sexu arca seruauit. B Possunt quidem credi ad insulas natando transisse, sed proximas. Sunt aūt quędam tam longe positæ à continentibus terris, ut ad eas nulla uideatur natare potuisse bestiarum. Quòd si homines eas captas secum adduxerunt, & eo modo ubi habitabāt earum genera instituerūt,[a] uenandi studio fieri potuisse incredibile nō est: q̃uis iussu dei siue permissu etiam opere angelorū negandum non sit potuisse transferri. Si uerò è terra exortæ sunt secundum originem primam, quādo dixit deus: Producat terra animam uiuā: multo clarius apparet nō tam reparandorum animalium causa, q̃ figurandarum uariarum gentium propter ecclesiæ C sacramentum in arca fuisse omnia genera, si in insulis quò transire non possent multa animalia terra produxit.

L. VIVES

a Venandi studio, &c. incredibile non est.] In insulis Fortunatis, & in his quæ nostra ætate sunt inuentæ, multa animalium genera, quæ inter nos sunt frequentissima, omnino nulla erant: itaq; importata sunt: quemadmodum in stirpium generibus quotidie usu uenit, ut semē aut surculus aliquis ab alijs ad alias gentes transferatur.

An ex propagine Adā uel filiorū Noe quędā genera hominū mōstruosa prodierint. VIII D

Quaeritur etiam, utrū ex filijs Noe, uel potius ex illo uno homine, unde etiā ipsi extiterūt, propagata esse credendū[a] sit quædam monstrosa hominū genera, quę gentiū narrat historia:[b] sicut perhibent quidā unū habere oculum in fronte media: quibusdā plantas uersas esse post crura, quibusdam utriusq; sexus esse naturā, & dextrā māmam uirilē, sinistrā muliebrem, uicibusq; alternis coeundo & gignere & parere: alijs ora non esse, eosq; per nares tantūmodo suscepto & emisso halitu uiuere: alios statura esse cubitales,[c] q̃s pyg

mæos à cubito Græci uocāt: alibi quinquennes concipere fœminas, & octauū uitæ annum nō excedere. Item ferunt esse gentem, ubi singula crura in pedibus habent: nec poplitem flectunt, et sunt mirabilis celeritatis: quos [d] Sciopodas uocāt, q per æstum in terra iacentes resupini umbra se pedum protegant: quosdam sine ceruice oculos habere in humeris, & cætera hominū uel quasi hominū genera, quæ in maritima platea Carthaginis [e] musiuo picta sunt, ex libris deprompta uelut curiosioris historiæ. Quid dicā [f] de Cynocephalis, quorū canina capita atq; ipse latratus magis bestias q̃ homines confitet̃. Sed omnia genera hominū quę dicunt̃ esse, esse credere nō est necesse. Verū quisquis uspiā nascitur homo, id est animal rationale mortale, quamlibet nostris inusitatam sensibus gerat corporis formā seu colorem, siue motū, siue sonū, siue quamlibet uim, qualibet parte, qualibet qualitate naturæ, [i] ex illo protoplasto uno originē ducere nullus fideliū dubitauerit. Apparet tamen, quid in pluribus natura obtinuerit, & quid sit ipsa raritate mirabile. Qualis autem ratio reddit̃ de mōstrosis apud nos hominū partubus, talis de mōstrosis quibusdā gētibus reddi potest. Deus enim creator est omniū, qui ubi & quando creari quid oporteat uel oportuerit, ipse nouit: sciens uniuersitatis pulchritudinē quarū partiū uel similitudine uel diuersitate contexat. Sed qui totū inspicere nō potest, tanq̃ deformitate partis offendit̃: quoniā cui cōgruat, & quo referatur, ignorat. Plurib. q̃ quinis digitis in manibus & pedibus nasci homines nouimus: & hæc leuior est, q̃ illa distantia: sed tamen absit ut quis ita desipiat, ut existimet in numero humanorū digitorū errasse creatorē, quamuis nesciens cur hoc fecerit. Ita etsi maior diuersitas oriatur, scit ille quid egerit, cuius opera iustè nemo reprehendit. [k] Apud Hipponē natus est homo quasi lunatas habens plantas, & in eis binos tantūmodo digitos, similes & manus. Si aliqua gens talis esset, illi [h] curiosę atq; mirabili adderet̃ historiæ. Num igitur istum propter hoc negabimus ex uno illo qui primus creatus est esse propagatū? [i] Androgyni, quos etiam Hermaphroditos nuncupant, quamuis admodum rari sint, difficile est tamē, ut tempori-

A bus desint: in quibus sic uterq; sexus apparet, ut ex quo potius debeāt accipere nomē incertū sit: [k] à meliore tamē, hoc est à masculino, ut appellarent̃, loquendi consuetudo præualuit. Nam nemo unquā Androgynecas, aut Hermaphrodytas nuncupauit. Ante annos aliquot nostra certe memoria, [l] in oriēte duplex homo natus superiorib. membris, inferioribus simplex. Nam duo erant capita, duo pectora, quatuor manus, uēter aūt unus, & pedes duo, sicut uni homini: & tam diu uixit, ut multos ad eum uidendū fama cōtraheret.

B Quis aūt omnes cōmemorare possit humanos fœtus longe dissimiles his ex quib. eos natos esse certissimū est? Sicut ergo hæc ex illo negari nō possunt originem ducere, ita quæcunq; gentes in diuersitatibus corporū ab usitato naturæ cursu, quē plures & propè omnes tenent, [m] uelut exorbitasse tradunt̃, [n] si definitione illa includunt̃, ut rationalia aīalia sint atq; mortalia, ab eodē ipso uno primo patre omnium stirpem trahere confitendū est: si tamē uera sunt quæ de illarū nationū uarietate, & tanta inter se atq; nobiscū diuersitate tradūtur.

C Nam & simias, [o] & cercopithecos, [p] & sphingas, si nesciremus non homines esse, sed bestias, possent illi historici de sua curiositate gloriantes, uelut gentes aliquas hominū nobis impunita uanitate mentiri. Sed si homines sunt, de quibus illa mira cōscripta sunt, quid si propterea deus uoluit etiā nōnullas gētes ita creare, ne in his mōstris quæ apud nos patet ex hominibus nasci: eius sapientiā quę naturā fingit humanā, uelut artē cuiuspiam minus perfecti opificis putaremus errasse? Non itaque nobis uideri absurdum

D debet, ut quēadmodū in singulis quibusq; gentibus quædā monstra sunt hominū, ita in uniuerso genere humano quædā mōstra sint gentiū. [q] Quapropter ut istā quæstionē pedetentim cauteq; concludā: [r] aut illa, quæ talia de quibusdā gentib. scripta sunt, omnino nulla sunt: aut si sunt, homines non sunt: aut ex Adam sunt, si homines sunt.

L. VIVES

a SIt quædā monstruosa h. g.] De his Plinius lib. 7.

b Sicut perhibent̃ quidam.] Pygmæos nō crediderim uno tantum fuisse in loco, nec adeò inter se dissidere scriptores. Plinius enim libro 4. in Thracia ponit Pygmæos ad Geraniam, Vbi Pygmæorū, inquit, gens fuisse proditur, quos Cauzos barbari uocant, creduntq; à gruibus fugatos. Cōstat enim plurimas in his

locis

locis esse grues, unde Strimoniæ dicuntur ab Strimone Thraciæ fluuio. Et Gerania Græco nomine de gruibus dicit, γέρανοι. Idem Plin. in 5. opinionē eorū refert, qui Pygmæos Eudonia Catiæ fluminis putarūt accolas. In 6. ex aliorū traditione Pygmæos in Prasiorū mōtanis, quæ sunt in India, statuit: quā sententiā Philostratus sequitur. In eodē lib. 6. Plinius esse qui ante Nili paludes Pygmæos ponant, tradit. Ex quib. est Aristoteles, qui in Aethiopia regione Troglodytica Pygmæos dicit uiuere, subireq; cauernas, & ob eā causam Troglodytas uocari, fabulamq; esse negat, quod uulgo de statura eorū, deq; pugna cum gruibus fertur, quā Homerus cātauit, qui etiā ad meridiē terræ Pygmæos dixit agere: nempe in Aethiopia, ut etiā Strabo interpretat̃, in qua regione tanta est gruum per hyemē nostrā frequētia, quanta in Thracia per æstatē, uidelicet eisdem gruibus pro tempore migrantibus et remigrātibus. Mela in Arabia interiorē scribit fuisse Pygmæos, minutū genus, & quod pro satis frugib. cōtra grues dimicādo defecit. Sunt qui esse non putēt. Aristot. & Pli. putāt. c A cubito Græci.] πυγμὴ est cubitus, & ab hoc nomine interpres Homeri Eustathius ait Pygmæos nominatos esse: cubitus uerò sesquipedem capit, hoc est digitos uigintiquatuor. Pes enim duodecim pollicib. constat, id est digitis sedecim, & palmis quatuor. Etsi palmus nō simpliciter dicit̃: nam palmus minor est, quē dixi: quadrās pedis tribus pollicibus cōstans, & maior palmus duodecim digitorū, qui σπιθαμὴ, spithama dicit̃: & dodrans pedis, nempe nouem eius unciæ, qui sunt pollices nouē. Plin. lib. 7. super hos extrema in parte montiū Spithamæi Pygmæi narrātur ternas spithamas longitudine, hoc est ternos dodrantes nō excedentes. Idem Gell. lib. 9. Pygmæi q longissimi sunt, nō superāt pedes duos & quadrātē: utriusque numeri & istius Gellij, & illius Pli. 36. digiti est summa. Iuuenalis poeticè dixit, ut rem faceret magis ridiculam, Pygmæam cohortem pede uno altiorem non esse. d Quos Sciopodas.] Vmbripedes, si quis uerti uelit ad uerbū. est enim σκιὰ umbra. e Musiuo picta.] Sic Spartianus in Pescēnino Nigro, De musiuo picta uidimus. Her. Barbarus lib. 36. in Pliniū, cui & Aegnatius Baptista in Spartianū suffragat̃, musiuū opus esse dicit, quod uulgo museacū uocant, tessellatū lapillis uariorū colorū: ex quis arte cōpositis & coagmentatis omne genus imaginum redditur. Quale est Romæ uidere in parietibus, lacunaribus, & pauimentis frequens, opere uetusto, nam nunc perijsse aiunt id artificij. Nos tamen in Hispania segmētatis utimur tabulis, & sellis, quę ad eandem operis rationē possunt referri. Perottus annotauit non musaicū esse dicendū, ut uulgo corrupiè, sed museacum à museis: adducitq; in id Plinij dictū ex lib. 35. Eiusdē sententiæ uidet̃ esse Hermolaus. Non uacat nunc disquirere q̃ rectè uterq; senserit. Populus musaicū dici putat à musa, q̄ sit opus multæ musæ, ut ipsi loquūtur, hoc est multæ operæ & artis. f De Cynocephalis.] Alibi dixi posse Latinè nūncupari Canicipites. Solinus ad simiarum genus Cynocephalos refert, quos scribit nunq̃ sic mansuescere, ut nō sint magis rabidi. Diodorus censet fera esse animalia. g Apud Hipponem.] In margine addiderāt quidā Diaritū & Zaritū. Legendum sic est: apud Hipponē Diarrhytū. Duo sunt Hippones in Africa Straboni, Melæ, Plinio, Ptolemæo, ab equitibus Græcis dicti, ut Solinus inquit. ἱππεῖς enim est Græcè. Alter est enim in sinu Hipponensi citra Carthaginē. Diarrhytos dicitur, q̄ palustri agro situs à fluore, Plinius. Huius episcopus fuit diuus Augustinus. Est alter Hippo regius ulterius à regib. inhabitatus. Silius: Tum Vaga, & antiquis dilectus regibus Hippo. utrumq; attigit. h Illi curiosæ.] De qua paulò antè

Sciopodes

Musiuum

Cynocephali

Hippones

Augūst.

A dixit hoc eodem cap. i Androgyni.] Ex Græco est ad uerbum mas & fœmina, ἀνδρὸς καὶ γυνὴ. Dicunt̃ etiā Hermaphroditi, q̄ primus ille Semimas filius fingātur à fabulatoribus Hermæ, id est Mercurij & Aphroditis, hoc est Veneris. k A meliore tamen.] Nam à masculo sexu dicūtur in uoce ipsa androgyna. Sic etiā Latinè semimares nominātur apud Liuium, Lucanū, & alios, qui quóties olim nascebant̃, pro portētis habebantur. l In oriente.] In ora Africæ orientali, quæ spectat ad Cyrenē, & hinc ad Nilū. Habet enim Africa hunc amnem ad orientē, quo separat̃ ab Asia. m Velut exorbitasse.] Quia una est uia, & ceu orbita, qua natura ipsa uadit. n Si definitione.] Notum est à philosophis finiri hominē animal rationale, addi etiā mortale: uā plerīq; omnes deorū, dæmonas quoq; animalia esse autumant, & rationalia, sed immortalia tamē. o Et cercopithecos.] Ex Græco caudatas simias: κέρκος cauda, πίθηκος simius. Martialis de simio:

Androgyni

B

Callidus admissas eludere simius hastas,
Si mihi cauda foret, cercopithecus eram.

Arist. lib. De animalibus 2. κήβους uocat, quod finit caudatas simias. Alij tamen sunt, quos cepos nominat lib. 16. facie leonis, corpore reliquo pantheræ, damæ magnitudine dicit esse. Sunt & Cepi ad Mæoum populi.

p Et sphingas.] Shinx & sphinga, animal est nō absimile uulgaribus simijs, nisi q̄ est maius, geminis à pectore mām̄is propendulis, muliebri facie. In Aethiopia nascit̃, docile, ut inquit Solinus, ad feritatis obliuionē. Poetæ ei faciē uirginalē tribuūt, ferinos pedes, & in dorso alas. De hac lib. 18. q Mirè quidem, &c. definitū.] Hæc uerba non sunt in uetustis libris manuscriptis.

Sphinx

r Aut illa, aut alia.] In antiquis codicibus sic, Aut illa, quæ talia de quibusdam, &c.

C

An inferiorem partem terræ, quæ nostræ habitationi cōtraria est, Antipodas habere credendum sit. Cap. IX

[a]QVOD uerò et Antipodas esse fabulantur, id est homines à contraria parte terræ, ubi sol orit̃, quādo occidit nobis[b] aduersa pedibus nostris calcare uestigia, nulla ratione credendū est. Neq; hoc ulla historica cognitione didicisse se affirmāt, sed quasi ratiocinādo cōiectant, eo q̄ intra cōuexa cæli terra suspēsa sit,[c] eundemq; locū mūdus habeat, & infimū, & medium: & ex hoc opinant̃ alteram terræ partē,

D

quæ infra est, habitatione hominum carere nō posse. Nec attendūt, etiā si figura cōglobata & rotunda mūdus esse credat̃, siue aliqua ratione monstret̃: nō tamen esse consequēs, ut etiā ab illa parte ex aquarū cōgerie nuda sit terra. Deinde etiam si nuda sit, neq; hoc statim necesse est ut homines habeat: quando nullo modo scriptura ista mētitur, quæ narratis præteritis facit fidē: eo q̄ eius prædicta cōplentur. Nimisq; absurdū est, ut dicat̃ aliquos hoīes ex hac in illam partē oceani immēsitate traiecta nauigare, ac peruenire potuisse: ut etiam illic ex uno illo pri

 mo

mo homine genus institueretur humanū. Quapropter inter illos tunc hominū populos, qui per septuagintaduas gentes, & totidem linguas colliguntur fuisse diuisi, quęramus, si possumus inuenire illam in terris peregrinantē ciuitatē dei, quæ usq; ad diluuiū arcamq; perducta est: atq; in filijs Noe per eorū benedictiones perseuerasse monstratur, maxime in maximo, qui est appellatus Sē: quandoquidē Iaphet ita benedictus est, ut in eiusdem fratris sui domibus habitaret.

L. VIVES

Antipodes a QVod uerò & antipodas.] Cosmographi omnes cælum, & proinde terrā in quinq; cingula diuiserunt, quorū postremi duo, q cæli uerticib. subiecti essent, procul à cæli motu, à solis orbita duob. perennibus fontibus caloris, perpetuis rigoribus infestantur: mediū uerò, in quo & concitatissima est cæli uertigo, & uia solis, nimio perustum ardore, cultū omnē humanū abigit: quæ media sunt inter frigida & tostum, temperie sua sedem animantibus præbent. Cingulū in quo nos sumus ad septemtrionē uergens Boreale temperatū dicitur, cōtrariū illud australe itidē temperatū. ἀντίχθονες, qui terrā illam possidēt, dicuntur. Tum iubet Cleomedes zonas istas duas, quatuor in partes æquas rectis angulis secari: qui partes quæ in eadē sunt zona, incolunt, inter se sunt περίοικοι, id est circūcolæ: qui in diuersis, aut æqua distantia ab occidentali inæquali à polis habitant, sunt ἄντοικοι, quasi contra se positi: at ut in æquis omnibus, sunt antipodes. περίοικοι luce differūt ac tenebris: nō uicissitudinib. anni & temporū. ἄντοικοι contra his, nō illis: antipodes utrisq;. Opinio ueterum, cui Cicero, Mela, et maximi quiq; suffragati sunt, fuit, australē illam plagā penitus nobis incognitā esse. Ciceroq; in 6. De rep. interfusum maximū inter nos & illos ἀντίχθονας oceanū putauit, quē nemo unq̃ penetrarit: idq; fusissime Macrobius persequitur. Egò ne ibi multum hæreret lector, uelut præteruolaui, spatio uix tacto. Hæc fuit Augustino causa non leuis, cur antipodes negaret, Lactantiū secutus. Videbat enim homo acutissimus, si concederetur aditum nulli eorum, qui hanc incolimus Borealem fasciam temperatam ad australes illos patere, ut Cicero tam magniq; autores præiudicarant: sequi necessario illos de genere Adæ non esse, maluit illud negare, quàm argumento premi tam molesto tantis autoritatibus munito: sed profecto & antipodes esse, tam certū est, ut negari non possit, & ad illos esse uiam compertissimū est, etiam nōnullis antiquorū, nedum nauigationibus nostræ memoriæ. Nam olim per Arabicū sinum quidam Augusti Cæsaris potentiam fugientes, perq; imam Aethiopiam mareq; Atlanticū ad Gades Herculis enauigarunt: cōtrà florentibus rebus Carthaginensiū aliqui ex eis ab Herculeo freto in Arabicū mare rubrum: tum etiam Persicus sinus, & Indicū, Eoumq; mare Alexādri armis est exploratū, insulaq; Taprobane, & aliæ in illis tractibus nōnullæ, quæ ex positu cælorum & siderū deprehenduntur antipodes esse nobis. Tantum enim illis exurgit contrarius ille uertex, tantū ab occidentali suo absunt, quantum quædam ex terris in zona uostra positis. b Aduersa pedibus nostris.] Imitatio Ciceronis in Somnio Scipionis, de antipodibus enim loquēs ait: Aduersa nobis urgent uestigia. c Sed quasi ratiocinando cōiectant.] Similis enim in aduersa zona temperies est, quapropter terræ incolant, huic nostræ, quæ

A inter æstum & frigus extenditur. d Eundemq; locum mundus.] In rotundo medium est infimum, ambitus undiq; sublimis & supremus est.

De generatione Sem, in cuius progenie tendens ad Abrahā ciuitatis dei ordo dirigitur. Cap. X

TENENDA est igitur series generationū ab ipso Sem, ut ipsa ostēdat post diluuiū ciuitatē dei: sicut eam series generationū ab illo qui est appellatus Seth, ostendebat ante diluuiū. Propter hoc igitur scriptura diuina cū terrenā ciuitatem in Babylone, hoc est in cōfusione esse monstrasset, ad patriarchā Sem recapitulādo reuertitur, & orditur inde generationes usq; ad

B Abrahā, cōmemorato etiā numero annorū quanto quisq; ad hanc seriē pertinentē filiū genuisset, quātoq; uixisset. Vbi certe agnoscēdū est quod ante promiserā, ut appareat quare sit dictū de filijs Heber, nomen unius Phalec: quia in diebus eius diuisa est terra. Quid enim aliud intelligendū est terrā esse diuisam, nisi diuersitatē linguarū? Omissis igitur cæteris filijs Sem, ad hanc rē nō pertinētibus, illi cōnectuntur in ordine generationum, per q̃s possit ad Abrahā perueniri: sicut illi cōnectabantur ante diluuiū, per quos peruenireturr ad Noe, generationib. quę pro-

C pagatæ sunt ex illo Adā filio, q appellatus est Seth. Sic ergo incipit generationum ista cōtextio: Et hæ generationes Sem. Sem filius Noe centū erat annorū cū genuit [d] Arphaxat, secūdo anno post diluuiū. Et uixit Sem postq̃ genuit Arphaxat quingētos annos, & genuit filios & filias, & mortuus est. Sic exequitur cæteros, dicēs quoto quisq; anno uitæ suæ filiū genuerit ad istū generationū ordinē pertinentē, qui pertēdit ad Abraham: & quot annos postmodū uixerit, intimans eū filios filiasq; genuisse: ut intelliga-

D mus unde potuerint populi accrescere, ne in paucis qui cōmemorantur hominib. occupati pueriliter hæsitemus, unde tanta spatia terrarū atq; regnorū repleri potuerint de genere Sem, maxime propter Assyriorū regnū, unde Ninus ille orientaliū domitor usquequaq; populorū ingēti prosperitate regnauit, & latissimū ac fundatissimū regnū, quod diuturno tēpore duceretur, suis posteris propagauit. Sed nos ne diutius q̃ opus est, immoremur: non quot annos quisq; in ista generationū serie uixerit, sed quoto anno

no uit, e suæ genuerit filium, hoc ordine me A morandũ tantũmodo ponimus: ut et numerum annorũ à transacto diluuio usq; ad Abrahã colligamus, & præter illa in quibus nos cogit necessitas immorari, breuiter alia cursimq; tangamus. Secũdo igit anno post diluuiũ, Sem cũ esset centũ annorũ, genuit ^a Arphaxat. Arphaxat aũt cũ esset centũ trigintaquinq; annorũ genuit Cainan, qui cũ esset centũ triginta annorũ genuit Sala. porrò etiã ipse Sala totidẽ annorũ erat, quando genuit Heber. Centũ uerò & trigita & quatuor agebat annos Heber, cùm genuit Phalech, in cuius diebus diuisa est terra. Ipse aũt Phalech uixit centũ triginta annos, & genuit Ragau. Et Ragau centũ trigintaduos, & genuit Seruch. Et Seruch centũ triginta, & genuit Nachor. Et Nachor septuaginta nouẽ, & genuit ^b Thara. Thara aũt septuaginta, & genuit Abram: quem post ea deus mutato uocabulo uocauit Abraham. Fiunt itaq; anni à diluuio usq; ad Abrahã mille septuaginta & duo, secũdũ uulgatã editionẽ, hoc est interpretũ septuaginta. In Hebræis aũt codicibus longe pauciores annos perhibent inueniri: de quibus rationẽ aut nullã, aut difficillimã reddunt. Cùm ergo quærimus in illis septuagintaduabus gẽtibus ciuitatẽ dei, nõ possumus affirmare illo tẽpore q̃ erat illis labiũ unũ, id est loquela una, tũc iam genus humanũ alienatũ fuisse à cultu ueri dei: ita ut in solis istis generationib. pietas uera remaneret, quæ descẽdunt de semine Sem per Arphaxat, & tẽdũt ad Abraham: sed ab illa superbia ædificandæ turris usq; in cælũ, qua impia significat̃ elatio, terrena apparuit ciuitas, hoc est societas impiorum. Vtrũ ista antè nõ fuerit, an latuerit, an potius utraq; permãserit, pia scilicet in duobus filijs Noe, qui benedicti sunt, eorumq; posteris: impia uerò in eo q maledictus est, atq; eius ꝓgenie, ubi etiã exortus est gigas uenator cõtra dñm: nõ est dijudicatio facilis. fortassis eñ, q̃d profecto credibilius est, & in filijs duorũ illorũ iam tunc anteq̃ Babylonia cœpisset institui, fuerũt cõtẽptores dei, & in filijs Cham cultores dei: utrũq; tamẽ hominum genus terris nunq̃ defuisse credendũ est. Siquidẽ & quando dictũ est: Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, nõ est qui faciat bonum, nõ est usq; ad unũ: in utroq; psalmo, ubi hæc uerba sunt, & hęc leguntur: Nõnne cognoscẽt omnes, qui operant̃ iniquitatẽ, qui deuorãt plebem meã in cibo panis? Erat ergo etiam tunc populus dei: unde illud quod dictũ est: Nõ est, qui faciat bonum, non est usque ad unum: de filijs hominum dictum est, non de filijs dei. Nam præmissum est: Deus de cęlo prospexit super filios hominũ, ut uideret, si est intelligẽs, aut requirẽs deum. Ac deinde illa subiũcta, quę omnes filios hominũ, id est ad ciuitatem pertinentes, quæ uiuit secundum hominem, nõ secundum deum, reprobos esse demonstrat. B

L. VIVES

^a ARphaxat.] Ab hoc Chaldæos ortos esse, Hieronymus tradit. ^b Thare.] Hunc septuaginta uocant Θάῤῥα.

Quòd ea primitus lingua in usu hominum fuerit, quę postea Hebræa ab Heber nomine nuncupata est: & in cuius familia remansit, cùm diuersitas esset facta linguarum. Cap. XI

QVAMOBREM sicut lingua una cum esset omniũ, nõ ideo filij pestilẽtię defuerũt: nam & ante diluuiũ una erat lingua, & tamẽ omnes pręter unã Noe iusti domũ deleri diluuio meruerũt: ita qñ C merito elatioris impietatis gentes linguarũ diuersitate punitæ, atq; diuisæ sunt, & ciuitas impiorum confusionis nomen accepit, hoc est, appellata est Babylon, ^c non defuit domus Heber, ubi ea quæ antea fuit omniũ, lingua remaneret. Vnde sicut suprà memoraui, cùm cœpissent enumerari filij Sem, qui singuli gẽtes singulas procrearũt, primus est cõmemoratus Heber, cùm sit abnepos ipsius, hoc est ab illo quintus inueniatur exortus. Quia ergo in eius familia remansit hæc lingua diuisis per alias linguas cæteris gẽtibus, quæ lingua prius humano generi nõ immerito credit̃ fuisse cõmunis, D ideo deinceps Hebræa est nuncupata. Tũc enim opus erat eã distingui ab alijs linguis nomine proprio: sicut aliæ quoque uocatæ sunt nominibus proprijs. Quando aũt erat una, nihil aliud q̃ humana lingua, uel humana locutio uocabat̃, qua sola uniuersum genus humanum loquebatur. Dixerit aliquis: Si in diebus Phalech filij Heber diuisa est terra per linguas, id est homines, qui tunc erant in terra, ex eius nomine potius debuit appellari lingua illa, quæ fuit omni-

bus antè communis. Sed intelligendum est A ipsum Heber propterea tale nomen impo suisse filio suo, ut uocaretur Phalec, quod interpretatur diuisio: quia tunc ei natus est, quando per linguas terra diuisa est, id est ipso tempore, ut hoc sit quod dictū est: In diebus eius diuisa est terra. Nam nisi adhuc Heber uiueret, quando linguarum facta est multitudo: non ex eius nomine nomen acciperet lingua, quæ apud illum potuit permanere. Et ideo credenda est ipsa fuisse prima illa communis: quoniam de pœna uenit multiplicatio mutatioq; linguarum: et utiq; B præter hanc pœnā esse debuit populus dei. Nec frustra linguam istam, hoc est quam tenuit Abraham, nec in omnes filios suos trāsmittere potuit, sed in eos tantum qui propagati per Iacob, & insignius atq; eminentius in dei populum coalescentes, dei testamenta & stirpem Christi habere potuerūt. Nec Heber ipse eandem linguam in uniuersam progeniē suam refudit: sed in eam tantum cuius generationes perducuntur ad Abraham. Quapropter etiamsi non euidenter expressum est fuisse aliquod pium genus hominum, quando ab impijs Babylonia con- C debatur: non ad hoc ualuit hæc obscuritas, ut quærētis fraudaretur, sed potius ut exerceretur intentio. Cùm enim legitur unam fuisse linguā primitus omnium, & ante omnes filios Sem cōmendatur Heber, quamuis ab illo quintus oriatur: & Hebræa uocatur lingua, quam patriarcharum & prophetarūm, nō solum in sermonibus suis, uerùm etiam in literis sacris custodiuit autoritas: profectò cùm quæritur in diuisione linguarum, ubi lingua illa remanere potuerit, quę fuit antè cōmunis: quæ sine ulla dubitatio- D ne ubi remansit, nō ibi fuit illa pœna, quę facta est mutatione linguarum: quid aliud occurrit, nisi quod in huius gēte remanserit, à cuius nomine nomē accepit: & hoc iustitiæ gentis huius nō paruū apparuisse uestigiū, quod cùm aliæ gētes plecterentr mutatione linguarū, ad istam nō peruenit tale supplicium. Sed adhuc illud mouet, quomodo potuerūt singulas gētes facere Heber, & filius eius Phalec, si una lingua permansit ambobus. Et certe una est Hebræa gēs ex Heber propagata usq; ad Abrahā, & per eū deinceps donec magnus fieret populus Israel.

Quomodo igitur omnes filij qui cōmemorati sunt trium filiorū Noe fecerunt singulas gētes, si Heber & Phalec singulas nō fecerunt? Nimirum illud est probabilius, quod gigas ille Nemroth fecerit etiam ipse gentem suam: sed propter excellentiā dominationis & corporis seorsum eminentius nominatus est, ut maneat numerus septuaginta duarum gentium atq; linguarum. Phalec autem propterea cōmemoratus est, non quod gentem fecerit: nam eadem ipsa est eius gēs Hebræa eademq; lingua, sed propter tempus insigne, quod in diebus eius terra diuisa est. Nec mouere nos debet quomodo potuerit gigas Nemroth ad illud ætatis occurrere, quo Babylon condita est, & confusio facta linguarum, atq; ex hac diuisio gentiū. Non enim quia Heber sextus est à Noe, ille autem quartus, ideo nō potuerunt ad idem tempus conuenire uiuendo. Hoc enim contigit cū plus uiuerēt, ubi pauciores sunt generationes, minus ubi plures: aut serius nati essēt ubi pauciores, maturius ubi plures. Sanè intelligendū est, quando terra diuisa est: nō solum iam natos fuisse cæteros filios filiorū Noe, qui cōmemorantur patres gentium, sed etiam eius ætatis fuisse, ut numerosas familias haberent, quæ dignæ fuissent nominibus gentium. Vnde nequaquā putādum, quod eo fuerint ordine geniti, quo commemorati leguntur. Alioquin duodecim filij Iectan, qui erat filius alius Heber, frater Phalec, quomodo potuerūt iam gentes facere, si post Phalec fratrem suum Iectan natus est, sicut post eum commemoratus est: quandoquidem tempore quo natus est Phalec diuisa est terra. Proinde intelligendum est priorem quidem Phalec nominatum, sed longe post fratrem suum Iectan fuisse natum, cuius Iectan duodecim filij tam grandes iam familias haberent, ut in linguas proprias diuidi possent. Sic enim potuit prior commemorari, qui erat ætate posterior: quemadmodum prius commemorati sunt ex tribus filijs Noe procreati filij Iaphet, qui erat minimus eorum: deinde filij Cham, qui erat medius: postremo filij Sem, qui erat primus & maximus. Illarum autem gentium uocabula partim manserunt, ita ut hodiéque appareat unde fuerint deriuata: sicut ex Assur Assyrij, ex Heber

Heber Hebræi,[d] partim temporis uetustate mutata sunt: ita ut uix homines doctissimi antiquissimas historias perscrutantes, nec omniũ, sed aliquarũ ex istis origines gentiũ potuerint reperire.[e] Nam quod ex filio Cham, qui uocabatur Mesraim, Ægyptij perhibentur exorti, nulla hic resonat origo uocabuli:[f] sicut nec Æthiopũ, qui dicuntur ad eum filium Cham pertinere, qui Chus appellatus est. Et si omnia considerentur, plura mutata, quàm manentia nomina apparent.

L. VIVES

a NOn defuit domus Heber.] In hac putant quidam primorum hominum linguam remãsisse, quód in coniuratione illa turris extruendæ nõ consenserit. Psameticon Aegypti regem scribit Herodotus, educari iussisse duos pueros in syluis, ubi nullã audirent uocẽ humanã, ut quã linguã suapte sponte sine doctore loquerentur, eam iudicaret primã fuisse generis humani. Post tres annos ante ipsum productos, bec aliquoties protulisse: cumque lingua Phrygia bec esset panis, eam primorũ hominũ, & Phrygas primos fuisse homines pronunciatũ est. Sed mirũ nõ est ipsos bec dixisse, quòd inter capras essent educati, nullasque alias uoces esse locutos. b Ipsum Heber.] Vaticinando id quod futurum erat, inquit Hieronymus. c Quod gigas ille Nemroth.] Quam gentẽ fecerit non constat: ubi regnauerit, traditur Gen. x. quæ loca sic explicat Hieron. Regnum eius Babylon, regnauit & in Arach, hoc est in Edessa, & in Achad, quæ nũc dicitur Nisibis: & in Chalane, quæ postea uerso nomine à Seleuco rege dicta est Seleucia: uel certe quæ nunc ἐκτησιφῶν. Forsitan harũ gentiũ est autor, nõ dubiũ quin propagator. d Partim temporis uetustate.] Sicut D. Hieronymus dicit, de omnibus filijs Iectan. Quid mirum in tanta uetustate, cùm intra annos ducentos mutata sint omnia penè urbium, montium, fluuiorum nomina Italiæ, Hispaniæ, Galliæ, aduentu barbararum nationũ. e Nam quod ex filio Cham.] Imò ab Cham dictam Aegyptũ tradit Hieronymus, cuius hæc sunt uerba: Frequẽter LXX. interpretes non ualentes heth literã, quæ duplicẽ aspirationẽ sonat, in Græcũ sermonẽ uertere, χ Græcã literam addiderunt, ut nos docerent istiusmodi uocabula aspirari debere: unde & in præsenti loco Cham transtulerunt, pro eo quod Ham, à quo & Aegyptus usque hodie Aegyptiorum lingua Ham dicitur. Tantum Hieron. Sed fieri potuit ut Aegyptus de nomine cõditoris Mesrahim sit appellata: nam sic eam nominãt Hebræi, eodem Hieronymo autore. De nomine etiã patris Ham. Aegyptus post ea dicta est aerea, quasi ἠερόεσσα, quoniã tenebricoso est aere, ut Stephanus inquit. Nominata est etiam eidẽ autori Heptapolis, à septem urbibus. Deinde ab Aegypto rege Beli filio Aegyptus. Homerus Nilum amnẽ Aegyptum uocat. f Sicut nec Aethiopum.] Chus ab Hebræis Aethiopia est dicta. Hiero. Hæc etiam Atlantia est appellata ab Atlante: & Aethiopia pòst, ut quidã uolunt ab Aethiope Vulcani filio: sed magis crediderim de colore & exustione esse dictos. Nam αἴθιοψ etiam in soluta oratione apud Græcos est μέλας, id est niger. Aethiopiam antiquissimus scriptor Homerus duplicem fecit [illegible]

οἱ [illegible] Ὑπερίονος, οἱ δ' ἀνιόντος.

Hæc solem spectat surgentem, at illa cadentem.

Est & Aethiopon regio in Euboea insula.

Aegyptus

De articulo temporis in Abrahã, à quo sanctæ successionis nouus ordo contexitur. Cap. XII

NVNC iam uideamus procursum ciuitatis dei, etiã ab illo articulo temporis, qui factus est in patre Abraham, unde incipit esse notitia eius euidentior, & ubi clariora leguntur promissa diuina, quæ nũc in Christo uidemus impleri. Sic ergo scriptura sancta indicante didicimus: In regione Chaldæorũ natus est Abrahã:[a] quæ terra ad regnũ pertinebat Assyriorũ. apud Chaldæos aũt iam etiã tunc superstitiones impiæ præualebant, quemadmodũ per cæteras gẽtes. Vna igitur Tharæ domus erat, de qua natus est Abrahã, in qua unius ueri dei cultus, & quantũ credibile est, in qua iã sola etiã Hebræa lingua remanserat: quãuis & ipse, sicut iam manifestior dei populus in Ægypto, ita in Mesopotamia seruisse dijs alienis, Iesu Naue narrante refert: cæteris ex progenie illius Heber in linguas paulatim alias & in nationes alias defluentibus. Proinde, sicut per aquarũ diluuium una domus Noe remãserat ad reparandũ genus humanum: sic in diluuio multarũ superstitionum per uniuersum mundũ una remanserat domus Tharæ, in qua custodita est plantatio ciuitatis dei. Denique sicut illic enumeratis suprà generationib. ab Adã usque ad Noe simul cum annorũ numeris, & exposita diluuij causa, prius quàm deus inciperet de arca fabricanda loqui, ad Noe dicitur: Hæ autem generationes Noe: ita & hic enumeratis generationibus ab illo, qui est appellatus Sem, filio Noe, usque ad Abraham, deinde insignis articulus similiter ponitur, ut dicatur: Hæ sunt generationes Tharæ, Thara genuit Abram & Nachor & Aram: & Aram genuit Loth. Et mortuus est Aram[b] corã Thara patre suo in terra in qua natus est in regione Chaldæorum. Et sumpserũt Abram & Nachor sibi uxores. nomen mulieris Abram Sara, & nomẽ mulieris Nachor Melcha, filia Aram. Iste Arã pater Melchæ fuit & pater Iescæ, quæ Iesca creditur ipsa esse etiam Sara uxor Abrahæ.

L. VIVES

a QVæ terra ad regnum pertinebat Assyriorum.] Nam in Assyria est Chaldæa Melæ, Plinio, Straboni, & alijs: nec solũ pars est illius Assyriæ, quã ueteres nihil aliud esse quàm Syriam latè patentem putauerunt, hæc Græca uoce, illa barbara, sed illius Assy-

riæ

riæ anguſtioris. Strabo, Aſſyriam uocant Babyloniam, & maximã adiacentis terræ portionẽ. Xenophon in primo De pædia Cyri Syrios & Aſſyrios ponit tanquã diuerſos. b Coram Thara patre ſuo.] In Gen. 11. cap. ex omnibus interpretibus, ante patrẽ ſuũ. LXX. ἐνώπιον Θαρὲ τ̃ πατρὸς, quaſi eo præſente & inſpectante. Fortè Auguſtinus coram patre, hoc eſt eo præſente intellexit, antequam ex Chaldæa migraret in Charram, quæ poſtea à Latinis dictæ ſunt Charrhæ. Ciuitas hæc eſt Meſopotamiæ, ad quam exercitus Romanus imperatore M. Craſſo cæſus eſt à Parthis.

Quæ ratio feciſſe uideatur, ut in transmigratione Tharæ, qua Chaldæos deſerens in Meſopotamiã tranſiuit, nulla filij eius Nachor facta ſit mentio. Cap. XIII

EINDE narratur, quemadmodũ
D Thara cum ſuis regionem relique
rit Chaldæorũ, & [a] uenerit in Me
ſopotamiam, et habitauerit in Charram. Ta
ceatur autem de uno filio eius, qui uocaba
tur Nachor, tanquam eum non duxerit ſe
cum. Nam ita narratur: Et ſumpſit Thara
Abraham filium ſuum, & Loth filiũ Aram,
filium filij ſui, & Saram nurum ſuam, uxo
rem Abraham filij ſui, & eduxit illos de re
gione Chaldæorum in terram Chanaan, &
uenit in Charram, & habitauit ibi. Nuſquã
hic nominatur Nachor, & uxor eius Mel
cha. Sed inuenimus poſtea cùm ſeruum ſu
um mitteret Abraham ad accipiẽdam uxo C
rem filio ſuo Iſaac, ita ſcriptum: Et accepit
puer decem camelos de camelis domini ſui,
& de omnibus bonis domini ſui ſecum, &
exurgens profectus eſt in Meſopotamiam
in ciuitatem Nachor. Iſto & alijs ſacræ hu
ius hiſtoriæ teſtimonijs oſtenditur etiã Na
chor fratrẽ Abrahæ exiſſe de regione Chal
dæorum, ſedeſq́ conſtituiſſe in Meſopota
mia, ubi cum patre ſuo habitauerat Abra
ham. Cur ergo ſcriptura eum non cõmemo
rauit, quando ex gente Chaldæorum cum
ſuis profectus eſt Thara, et habitauit in Me D
ſopotamia, ubi non ſolum Abraham filius
eius, uerumetiam Sara nurus eius & Loth
nepos eius cõmemorantur, quòd eos duxe
rit ſecũ? Cur putamus, niſi fortè quòd à pa
terna & fraterna pietate deſciuerat, et ſuper
ſtitioni adhæſerat Chaldæorum, & poſtea
inde, ſiue pœnitendo, ſiue perſecutionem
paſſus quòd ſuſpectus haberetur, & ipſe e
migrauit? In libro enim qui inſcribitur Iu
dith, cùm quæreret Holofernes hoſtis Iſra
litarũ, quæ nam gens illa eſſet, utrum aduer

A ſus eam bellandum fuiſſet, ſic ei reſpondit
Achior dux Ammonitarum: Audiat domi
nus noſter uerbum de ore pueri ſui, & refe
ram tibi ueritatẽ de populo qui habitat iux
ta montana hæc, & non exibit mendacium
de ore ſerui tui. Hæc enim progenies popu
li eſt Chaldæorum, & antea habitauerunt
Meſopotamiam, quia noluerũt ſequi deos
patrum ſuorum, qui fuerunt in terra Chal
dæorum glorioſi, ſed declinauerunt de uia
parentum ſuorum, & adorauerũt deũm cæ
li, quem cognouerunt, & proiecerunt eos à
facie deorum ſuorum, & fugerunt in Meſo
potamiam, & habitauerũt ibi dies multos.
B Dixitq́ illis deus eorum ut exirent de habi
tatione ſua, & irent in terram Chanaan, &
habitauerunt ibi, & cætera quæ narrat A
chior Ammonites. Vnde manifeſtum eſt
domum Tharæ perſecutionẽ paſſam fuiſſe
à Chaldæis pro uera pietate, qua unus & ue
rus ab eis colebatur deus.

L. VIVES

VEnerit in Meſopotamiam.] Meſopotamia dicitur quaſi μέσος ποταμῶν, quia inter Tigrim & Euphratem tota.

De annis Tharæ, qui in Charra uitæ tempus impleuit. Cap. XIIII

EFVNCTO autem Thara in Me
D ſopotamia, ubi uixiſſe perhibetur
ducentos & quinq́ annos, iam in
cipiunt indicari factæ ad Abraham promiſ
ſiones dei, quod ita ſcriptum eſt: Et fuerunt
dies Tharæ in Charra quinq́ & ducenti an
ni, et mortuus eſt in Charra. Non ſic autem
accipiendum eſt, quaſi omnes hos dies ibi
egerit, ſed quia omnes dies uitę ſuæ, qui fue
runt anni ducenti & quinq́, ibi compleue
rit, alioquin neſciretur quot annos uixerit
Thara, quoniam nõ legitur quoto anno ui
tæ ſuę in Charram uenerit: & abſurdum eſt
exiſtimare in iſta ſerie generationum ubi di
ligenter commemoratur quot annos quiſ
que uixerit, huius ſolius numerum anno
rum uitæ non commendatum eſſe memo
riæ. Quod enim quorundam quos eadẽ ſcri
ptura commemorat, tacentur anni, nõ ſunt
in hoc ordine, in quo temporum dinume
ratio deceſsione gignentium, & genitorum
ſucceſsione contexitur. Iſte autem ordo qui
dirigitur ab Adam uſq́ ad Noe, & inde uſ
que Abraham, ſine numero annorum uitæ
ſuæ neminem continet.

De tempore promissionis Abrahæ, qua secundũ præceptum dei exiuit de Charra. Cap. XV

QVOD uerò commemorata morte Tharæ patris Abrahã deinde legitur: Et dixit dñs ad Abraham, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, &c. non quia hoc sequit̃ in sermone libri, hoc etiã in rerũ gestarũ tẽpore sequi existimandũ est. [a] Erit quippe si ita est indissolubilis quæstio. Post hæc em̃ uerba dei, quæ ad Abrahã facta sunt, scriptura sic loquit̃: Et exijt Abrahã quemadmodum locutus est illi dñs, & abijt cũ illo Loth. A- A brahã aũt erat quinq; & septuaginta annorum cũ exiuit de Charra. Quomodo potest hoc uerũ esse, si post mortem patris sui exijt de Charra? Cùm enim esset Thara septuaginta annorũ, sicut suprà intimatum est, genuit Abrahã: cui numero additis septuagintaquinq; annis, q̃s agebat Abrahã, quando egressus est de Charra, fiunt anni centũ & quadragintaquinq;. Tot igit̃ annorũ erat Thara, qñ exijt Abrahã de illa Mesopotamiæ ciuitate. Agebat enim annũ ætatis suæ septuagesimũquintũ, ac per hoc pater eius, qui septuagesimo uitæ suæ anno genuerat, agebat, ut dictũ est, centesimũ & quadragesimũquintũ annũ. Nõ ergo inde post mortẽ patris, id est post ducẽtos quinq; annos, quibus pater eius uixit, egressus est, sed annus de illo loco profectiõis eius, qm̃ ipsius septuagesimusquintus erat, proculdubio patris eius, qui septuagesimo uitæ suę anno genuerat, centesimus quadragesimusquintus fuisse colligit̃. Ac per hoc intelligendũ est more suo scripturã redisse ad tẽpus, q̃d iam narratio illa trãsierat: sicut superius cũ filios filiorũ Noe cõmemorasset, dixit illos fuisse in gẽtibus & linguis suis: & t̃n postea quasi hoc etiã in ordine temporũ sequeret̃: Et erat, inquit, omnis terra labiũ unum, & uox una omnibus. Quomodo ergo secundum suas gẽtes, & secũdũ suas linguas erãt, si una erat omnibus: nisi quia ad illud quod iã transierat, recapitulãdo est reuersa narratio? Sic ergo & hic cũ dictũ esset, Et fuerunt dies Tharæ in Charra quinq; & ducẽti anni, & mortuus est Thara in Charra. deinde scriptura redeundo ad id quod ideo prętermiserat, ut prius de Thara id quod inchoatum fuerat compleret̃: Et dixit, inquit, dñs ad Abrahã, Exi de terra tua, &c. Post quæ dei uerba subiũgit̃, Et exijt Abrahã quemadmodũ locutus est illi dominus, & abijt cũ eo Loth. Abrahã aũt erat quinq; & septuaginta annorũ cũ exijt ex Charra. Tunc itaq; hoc factum est quãdo pater eius centesimũ quadragesimũ & quintum annũ agebat ętatis. Tunc em̃ fuit huius septuagesimusquintus. Soluta [b] est autem quæstio ista & aliter, ut septuagintaquinq; anni Abrahæ quãdo egressus est de Charra ex illo computarentur, ex quo de igne Chaldæorum liberatus B est, non ex quo natus est, tanq̃ tunc potius natus habendus sit. Sed beatus Stephanus in Actibus apostolorum cùm ista narraret: Deus, inquit, gloriæ apparuit Abrahæ patri nostro cũ esset in Mesopotamia prius q̃ habitaret in Charra, & ait ad illũ: Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & ueni in terrã quã tibi demonstrabo. Secundũ hæc uerba Stephani non post mortẽ patris eius locutus est deus Abrahę, qui utiq; in Charra mortuus est, ubi cũ illo et ipse filius habitauit, sed prius q̃ habitaret C in eadẽ ciuitate, iam tamẽ cũ esset in Mesopotamia. Iã ergo exierat à Chaldæis. Quod itaq; adiungit Stephanus: Tunc Abraham egressus est de terra Chaldæorũ, & habitauit in Charra, nõ demonstrat quid sit factũ posteaq; locutus est illi deus. Neq; em̃ post illa dei uerba egressus est de terra Chaldæorum, cùm dicat ei locutũ deũ esse in Mesopotamia, sed ad totũ illud tempus pertinet quod ait Tũc, id est ex q̃ egressus est à Chaldæis, & habitauit in Charra. Item quod sequit̃: Et inde postq̃ mortuus est pater eius D collocauit illum in terra hac, in qua uos nũc habitatis, & patres uestri: nõ ait, postquam mortuus est pater eius exijt de Charra, sed inde postq̃ mortuus est pater eius, hic eum collocauit. Intelligendũ est igit̃ locutũ deũ fuisse cũ Abrahã cũ esset in Mesopotamia, prius q̃ habitaret in Charra, sed eũ in Charram peruenisse cum patre retento apud se pręcepto dei, et inde exisse septuagesimo et quinto suo, patris aũt sui cẽtesimo quadragesimoquinto anno. Collocationẽ uerò eius in terra Chanaan nõ profectionẽ de Charra post mortẽ patris eius factã esse dixit, qa iã mortuus erat pater eius quãdo emit terrã cuius ibi iam suæ rei cœpit esse possessor.

Quod autem iam in Mesopotamia cõstituto, hoc est, iam egresso de terra Chaldæorum, dixit deus: Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, non ut corpus inde eijceret, quod iam fecerat, sed ut animam euelleret, dicit. Non enim exierat inde animo, si spe redeundi & desiderio tenebatur, quæ spes & desiderium deo iubente ac iuuãte & illo obediente fuerat amputanda. Non sanè incredibiliter existimatur, cùm postea secutus esset Nachor patrẽ suum, tunc Abraham præceptũ domini impleuisse, ut cum Sara coniuge sua & Loth filio fratris sui exiret de Charra.

L. VIVES

a Erit quippe si ita est indissolubilis quæstio.] Sic etiã hanc quæstionẽ uocat Hiero. qui eam diuersius paulo quàm Augustinus hic soluit, tametsi coniecturis tribus utitur. b Soluta est autẽ quæstio.] Hæc est una ex solutionibus sancti Hieronymi, ex fabula quam Hebræi narrant. Sic enim scribit: Pro eo quod legimus in regione Chaldæorum, in Hebræo habetur אור כשדים Vr chasdim, id est in igne Chaldæorum. Tradunt autem Hebręi ex hac occasione istiusmodi fabulã. Quod Abraham in ignem missus sit, quia ignem adorare noluerit, quem Chaldæi colunt, & dei auxilio liberatus de idololatrię igne profugerit, quod in sequentibus scribit egressum esse Tharam cum sobole sua de regione Chaldæorũ, pro eo quod in Hebræo habetur de incendio Chaldęorum, & hoc esse quod nũc dicitur mortuus est Aram ante conspectum Thare patris sui in terra natiuitatis suæ in igne Chaldæorum, quòd uidelicet ignẽ nolens adorare, igne consumptus sit. Loquitur autem postea dominus ad Abraham: Ego sum qui eduxi te de igne Chaldæorum. Et aliquanto pòst ubi quæstionem illam sibi proposuisset, quam indissolubilem nominauit, inquit: Vera est igitur illa Hebræorum traditio, quã suprà diximus, quòd egressus sit Thare cum filijs suis de igne Chaldæorũ, & quòd Abraham Babylonio uallatus incendio, quia illud adorare nolebat, dei auxilio sit liberatus, & ex illo tempore ei dies uitæ, & tempus reputetur ætatis, ex quo confessus est dominum, spernẽs idola Chaldæorum. Hactenus Hieronymi uerba recensuimus, sine quibus parũ intelligi posse Augustini sententia uidebatur. Iosephus scribit Tharam cùm odio haberet Chaldæam propter luctum Aran filij migrasse cũ tota domo Charras, sepulchrumq; Aran ostendi in Vr Chaldæorum.

De ordine & qualitate promissionum dei quę ad Abraham factæ sunt. Cap. XVI

Iam consideradæ sunt promissiones dei factæ ad Abraham. In his
1 enim apertiora domini nostri Iesu Christi, hoc est, dei ueri oracula apparere cœperunt de populo piorũ, quem prophetica prænunciauit autoritas. harum prima ita legitur: Et dixit dominus ad Abraham, Exi de terra tua, & de cognatione tua,
A & de domo patris tui, & uade in terrã, quã tibi demonstrauero, & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictus, & benedicam benedicentes te, & maledicam maledicentes te, & benedicentũ in te omnes tribus terræ. Aduertẽdum est igitur duas res promissas Abrahæ, unam scilicet quòd terram Chanaan possessurũ fuerat semẽ eius, quod significatur ubi dictum est: uade in terram, quam tibi demonstrauero, & faciam te in gentem magnam: aliam uerò longe prǽstantiorem, non de carnali, sed de spiritali semine, per quod pater nõ est unius gentis Israe-
B liticæ, sed omnium gentium quæ fidei eius uestigia consequuntur, quod promitti cœpit his uerbis: Et benedicentur in te omnes tribus terræ. [a]Hanc promissionẽ factam arbitratur Eusebius septuagesimoquinto anno ætatis Abrahæ, tanquã mox ut facta est, de Charra exierit Abraham: quoniam scripturæ contradici nõ potest, ubi legitur Abraham erat quinq; & septuaginta annorum, cùm exijt de Charra. Sed si eo anno facta est ista promissio, iam utiq; in Charra cũ patre suo demorabatur Abraham. Neq; enim inde exire posset, nisi prius ibi habitas-
C set. Nunquid nam ergo contradicitur Stephano dicenti: Deus glorię apparuit Abrahæ patri nostro cùm esset in Mesopotamia, priusquam habitaret in Charra? Sed intelligendum est, quod eodem anno facta sunt omnia, & dei promissio antequam in Charra habitaret Abraham, & in Charra habitatio eius, & inde profectio: non solum quia Eusebius in Chronicis ab anno huius promissionis computat, & ostendit post quadringẽtos & triginta annos exitum esse de Ægypto, quando lex data est, uerumetiam
D [b]quia id commemorat apostolus Paulus.

L. VIVES

a Hanc promissionẽ factam arbitratur Eusebius.] Sic enim apud illum est: Imperante Assyrijs iiij. Ario, & Sicyonijs Thelasione, Abrahã cum septuagintaquinq; esset annorum, diuino dignus habetur alloquio, & ea repromissione quę ad illum facta est. b Quia id cõmemorat apost. Paulus.] Ad Galat. 3. quadringentis & triginta annis post promissiones factas Abrahæ dicit legem esse datam.

De tribus excellentioribus gentium regnis, quorum, id est Assyriorũ, iam Abraham sublimius eminebat. Cap. XVII

Per

ERAT idē tēpus eminētia regna erāt gentiū, in quibus terrigenarū ciuitas, hoc est societas hominū secundum hominē uiuentiū sub dominatu angelorū desertorū insignius excellebat, regna uidelicet tria,[a] Sicyoniorū,[b] Ægyptiorū, Assyriorū. Sed Assyriorū multo erat potētius atq; sublimius. Nam rex ille Ninus Beli filius excepta India, uniuersæ Asiæ populos subiugauerat.[c] Asiā uerò dico, nō illā partē quæ huius maioris Asiæ una prouincia est, sed eā quæ uniuersa Asia nūcupat̄, quā[d] quidam in alterā duarū, plerīq; aūt in tertiā totius orbis partē posuerūt, ut sint oēs, Asia, Europa, & Africa,[e] quod nōnulli æquali diuisione fecerūt. Namq; ista quæ Asia nūcupat̄ à meridie per orientē usq; in septētrionem peruenit.[f] Europa uero à septētrione usq; ad occidentē,[g] atq; inde Africa ab occidente usq; ad meridiē. Vnde uident̄ orbem dimidiū duæ tenere, Europa & Africa, aliud uerò dimidiū sola Asia. Sed ideo illę duę partes factæ sunt,[h] quia inter utrāq; ab oceano ingredit̄, quicquid aquarū terras interluit,[i] & ab hoc mare magnū nobis facit. quā propter si in duas partes orbē diuidas, oriētis & occidētis, Asia erit in una, in altera uerò Europa & Africa. Quamobrē unū triū regnorū quæ tunc præcellebāt, regnū scilicet Sicyoniorū nō erat sub Assyrijs, quia in Europa erat.[k] Ægyptiorū aūt quomodo eis nō subiacebat, à quibus tota Asia tenebat̄, solis Indis, ut perhibet̄, exceptis. In Assyria igit̄ pręualuerat dominatus impię ciuitatis: huius caput erat illa Babylon, cuius terrigenæ ciuitatis nomē aptissimū est, id est cōfusio. Ibi aūt Ninus regnabat post mortem patris sui Beli, q primus illic regnauerat sexagintaquinq; annos. Filius uerò eius Ninus qui defuncto patre successit in regnū, quinquagintaduos regnauit annos, & habebat in regno quadragintā annos, quando natus est Abrahā, qui erat annus circiter millesimus ducentesimus ante conditā Romam, ueluti alteram in occidente Babyloniam.

L. VIVES

a Sicyoniorum.] Sicyon urbs est in Pelopōneso ingressis ad læuā antiquissima, in qua primus Aegialeus regnauit, ut Pausanias & Eusebius narrāt. Sicyonia ipsa parua est in Achaia regio, sed reges Sicyonij latè per totā Achiam imperabant, Sicyon erat regia. (Sicyon) Achaiaq; Aegialia est olim de regis nomine nuncupata Plinio: totā uerò Pelopōnesum sic esse dictam scribit Eu-

Augu[st].

A sebius, quæ postea Apia uocata est ab Api rege iiij. à Pelope deinde Pelopōnesus q. πέλοπος νῆσος, Pelopis insula. Peninsula enim est. Pausanias nō totā Peloponneson (Pelopōnesus) Aegialiam esse dictā significat, sed maritimā tantū partē q. αἰγιαλὸν littoralem à Corintho ad Tænarū, & ab illo rege sic esse nominatā, pòst Sicyoniā à Sicyone rege, de qua lib. 18. b Aegyptiorū.] Hoc tēpore imperabant Aegyptijs Thebæi, quæ regio est sub Delta à Thebis ingenti urbe & maximæ potētiæ nuncupata. c Asiam uerò dico.] De hac Asia minore alibi. d Quam quidam in al.] Salust. in Bel. Iugurt. ostendit quosdā orbē terrarū in duas tantū partes diuisisse, Asiam & Europā: Africā Europæ partem fecisse. Hac de causa Silius de Libya inquit: Aut ingēs Asiæ latus, aut pars tertia rerum. Qui ab Europa nō separant Africā, uentos & cælum sequuntur, ut Lucanus lib. 9. cuius hæc sunt uerba:

Tertia pars rerum Libye, si credere famæ
B Cuncta uelis: at si uentos cælumq; sequaris,
Pars erit Europæ, nec enim plus litora Nili
Quàm Scythicus Tanais primis à Gadibus absunt.

Et alia super eadem ratione quædam. Alij terris per mare nostrum disterminatis Africam ab Europa seiunxerunt. e Quod nōnullæ æquali diuisione fec.] In antiquis est, Quod non æquali diuisione fecerūt. Nam Africa maior est Europa: at Asia maior ambabus: quam ad oriētem latius patere Africa & Europa & mari quod inter illas immissum est, autor est Mela, certe traditionibus illorum temporum, nam nunc longus Africæ tractus sub Athiopia ad meridiem est repertus. Nec uidebitur absurdum, si quis malit legere, Nonnulli æquali diuisione fecerūt. ut sit diuisum esse orbem à nōnullis in duas æquas partes Europam & Asiam. f Europa uerò à septemtrione.] Europa habet terminos à septētrione oceanum glacialem & Britannicum, ab occidente (Europa) C Atlanticum mare, à meridie fretum Herculeum, & nostrū mare, ab oriente Hellespontum, duos Bosphoros, paludem Mæondem, & Tanaim fluuium. g Atq; inde Africa.] Huius limites iuxta ueteres sunt ab oriente Nilus, ab occidēte Atlanticus oceanus, à septemtrione mare nostrum, à meridie Aethiopicus oceanus; ueteribus non satis cognitus, nunc crebris nauigationibus Lusitanorum emensus. h Quia inter utramq; ab oceano.] In lib. Brugen. sic legitur: quia inter utramq; pelagus ab oceano ingreditur. Mare quod Mediterraneum uocatur, à Latinis uerò & Græcis nostrū: nam aliud illæ gentes non habent. Pelagus à Mela nominat̄, à columnis Herculis in sinum Issicum ad orientē, ad septemtrionem in paludē Mæotidem & Tanaim amnē, inter geminas terras modò in Europam & Africā, modò inter Europam & Asiam. i Et ab hoc mare mag. no. fa.] Pe- D lagus est aqua quam ab oceano recipit. latū mare efficit illi oræ Africæ & aduersæ Europæ. sed latissimè patet inter sinum Ligusticū & sinum Hipponēsem, ubi erat Augustinus. k Aegyptiorum autem quomodo eis.] (Aegyptus) Aegyptus non tota est in Asia, nisi quantum à Nilo ad orientem uergit, nec tamen Assyrijs parebant Aegyptij, sed regnum possidebant opulentissimum, qui etiā magnas expeditiones in Assyriā fecerunt, lateq; Asiam domuerunt, si libris ipsorum sit fides.

De iterato alloquio dei ad Abrahā, quo ei & semini eius Chanaan terra promittit̄. XVIII

EGRESSVS est ergo Abraham de Charra septuagesimoquinto anno ætatis suæ, centesimo aūt quadragesimo & quinto patris sui, cum Loth fi-

lio fratris sui, & Sara coniuge sua, & perrexit in terram Chanaan,[a] & peruenit usq; ad Sichem, ubi rursus accepit diuinum oraculum, de quo ita scriptum est: Et apparuit dominus Abrahæ, & dixit illi, Semini tuo dabo terram hanc. Nihil de illo semine ei promissum est, in quo pater factus est omnium gentium, sed de illo solo, de quo pater est unius Israeliticæ gentis. ab hoc enim semine terra illa possessa est.

L. VIVES

ET peruenit usq; ad Sichem.] Hæc erat sita in finibus Ephraim, quam deleuit postea Abimelech. Iudicum 9. Hieron. in lib. De locis Hebraicis Sicimā Latinè & Græcè dictā perhibet, ostenditq; uestigia iuxta suburbana Neapoleos ad sepulchrum Ioseph. Fuit & altera Sichem in monte Ephraim ciuitas fugitiuorum.

De Saræ pudicitia in Ægypto per dominum custodita, quam Abraham nō uxorem suam esse dixerat, sed sororem. Cap. XIX

D EINDE ædificato ibi altari, & inuocato deo, Abrahā profectus est inde, & habitauit in heremo, atq; inde ire in Ægyptū famis necessitate compulsus est. Vbi uxorem suam dixit sororē suam,[a] nihil mētitus. Erat enim & hoc, quia propinqua erat sanguine: sicut etiam Loth eadem propinquitate, cùm fratris eius esset filius, frater eius est dictus. Itaq; uxorem tacuit, non negauit, coniugis tuendam pudicitiam committens deo, & humanas insidias cauēs ut homo: quoniam si periculum quantum cauere poterat, non caueret,[b] magis tentaret deū, q̄ speraret in deo. De qua re contra calumniantē Faustum Manichæū multa diximus. Deniq; factum est, quod de domino præsumpsit Abraham. Nam Pharao rex Ægypti, qui eam sibi uxorem acceperat, grauiter afflictus marito reddidit.[c] Vbi absit ut credamus alieno concubitu fuisse pollutā, quia multo est credibilius hoc Pharaonē facere afflictionibus magnis nō fuisse permissum.

L. VIVES

a NIhil mentitus.] Patrueles enim fratres dicūtur, ut ex Cicerone docui. b Magis tentaret.] Bene sperari de se, ac multū sibi fidi uult deus, tentari uerò se disertis uerbis uetat. Moses enim in Deuteronomio inquit: Non tentabis dominum deum tuū. Christus ipse uerus deus dictum illud sanctius & augustius usu suo reddidit, Matth. 4. c Vbi absit.] Hieron. ostendit exēplo de lib. Hester petito, mulierē ad regē introductā solere xij. mēsibus purgari lustrariq;, ac regio cōcubitu parari dignā, ita fieri potuisse, ut interea morbo ictus Pharao, Saram marito reddiderit.

A De secessione Loth & Abrahæ, quæ illis salua charitate complacuit. Cap. XX

R EVERSO igitur Abrahā ex Ægypto in locum unde uenerat, tunc Loth fratris filius ab illo in terrā Sodomorū salua charitate discessit. Diuites quippe facti erāt, pastoresq; multos pecorū habere cœperāt, quib. inter se rixātibus, eo modo familiarū suarū pugnacē discordiam uitauerūt. Poterat quippe hinc, ut sunt humana, etiā inter ipsos aliqua rixa consurgere. Proinde hoc malum præcauentis Abrahæ uerba sunt ad Loth: Nō sit rixa inter me & te, & inter pastores meos & pastores tuos,
B quia homines nos fratres sumus:[a] Nónne ecce tota terra ante te est? discedite à me. Si tu in sinistram, ego in dextram: uel si tu in dextram, ego in sinistram.[b] Hinc fortassis effecta est, inter homines pacifica consuetudo, ut quando terrenorū aliquid partiendum est, maior diuidat, minor eligat.

L. VIVES

a NOnne ecce tota terra.] Verba sunt optionē dantis, ut qua uellet proficisceret, ipse in diuersum abiret. b Hinc fortasis effecta est inter homines.] Fuisse olim hunc morem partiendi subsignificāt declamatorum leges, quarum una est, Maior frater diuidat, eligat minor. Sen. lib. 6. Declam.

C De tertia promissione dei, qua terram Chanaan Abrahæ & semini eius in perpetuum pollicetur. Cap. XXI

C VM ergo digressi essēt separatimq; habitarēt Abrahā & Loth necessitate sustentādæ familæ, nō fœdita te discordiæ, & Abrahā in terra Chanaan, Loth autē esset in Sodomis, oraculo tertio dñs dixit ad Abraham: Respiciens oculis tuis uide à loco in q̄ nunc tu es ad aquilonē & africū, & orientē, &[a] mare, quia omnē terrā quā tu uides tibi dabo, & semini tuo usq;
D in seculū, & faciā semē tuum tanq; arenam terræ. Si potest aliquis dinumerare arenam terræ, & semen tuum dinumerabitur. Surgens perambula terram in longitudinem eius, & in latitudinem, quia tibi dabo eam. In hac promissione utrum sit etiam illa, qua pater factus est omnium gentiū, nō euidenter apparet. Potest enim uideri ad hoc pertinere, Et faciam semen tuum tanquā arenā terræ: quod ea locutione dictū est, quā Græci dicūt[b] hyperbolen, quæ utiq; tropica est non propria.[c] Quo tamen modo, ut cæteris tropis

tropis uti solere scripturā nullus qui eā didicit, ambigit. Iste aūt tropus, id est modus locutionis fit, qñ id quod dicit̃, longè est amplius, ꝙ quod eo dicto significat̃. Quis em̄ nō uideat, ꝙ sit cōparabiliter amplior arenæ numerus, ꝙ potest esse omniū hominū ab ipso Adā usq; ad terminū seculi? Quāto ergo magis ꝙ semē Abrahæ, nō solū quod pertinet ad Israeliticā gentē, uerū etiā q̃d est & futurū est, secundū imitationē fidei toto orbe terrarū in omnibus gētibus. Quod semē,[d] in cōparatione multitudinis impiorū, profectò in paucis est: quāuis & ipsi pauci faciāt innumerabilē multitudinē suam, quæ significata est secūdū hyperbolē, per arenā terræ. Sanè ista multitudo quæ promittit̃ Abrahæ, nō deo est innumerabilis, sed hominibus:[f] deo aūt nec arenæ terræ. Proinde quia nō tantū gēs Israelitica, sed uniuersum semen Abrahæ, ubi est expressa promissio, nō secundū carnē, sed secundū spiritū plurimorū filiorū, congruētius arenæ multitudini comparat̃: potest hinc intelligi utriusq; rei facta promissio. Sed ideo diximus quod non euidēter appareat, quia & illius gentis unius multitudo, quæ secundū carnē nata est ex Abrahā per eius nepotē Iacob, in tantum creuit, ut penè oēs partes orbis impleuerit. Et ideo potuit & ipsa secundū hyperbolen arenæ multitudini cōparari: quia & hæc sola innumera est homini multitudo: terrā certè illā solā significatā, quæ appellata est Chanaan, nemo ambigit. Sed q̃d dictum est: Tibi dabo eam, & semini tuo usq; in seculū: potest mouere nōnullos, si usq; in seculū intelligāt in æternū. Si autē seculum hoc loco sic accipiant, quemadmodū fideliter tenemus, initium futuri seculi, à fine præsentis ordiri, nihil eos mouebit: quia etsi expulsi sunt Israelitæ de Hierosolymis, manēt tamen in alijs ciuitatibus terræ Chanaan, & usq; in finem manebunt: & uniuersa terra illa cum à Christianis inhabitatur, etiam ipsum semen est Abrahæ.

L. VIVES

a ET mare.] Syriæ, in qua erat Abraham, mare nóstrum est ad occasum solis, ideo cū reliquas tres mundi partes nominasset, pro Occidēte mare dixit, quod Plinius Phœniciū nominat. b Hyperbolē.] Fit cùm plus dicit̃, ꝙ intelligit̃, de qua apud Quin. in 9. c Quo tamen modo ut cæteris.] Sicut Hieremiæ xx. locus multorū uersuū, quē per hyperbolen dictum ait Hieron. & Daniel 4. & Ecclesiastes 10. Volucres cæli au-

Hyperbole

Augus.

A ferent uocē tuam. Origenes in 1. cap. Epist. ad Rom. hyperbolen esse ostendit illo uerbo, ꝙ fides uestra annunciatur in uniuerso mundo. tum in Euangelio, & alijs sacræ scripturæ libris est hunc tropū inuenire, quem fieri August. lib. cōtrā Iul. 5. docet ad animos audientiū permouendos. miror esse quosdam, qui rusticano more ac modo malint diuinas scripturas enarrari, ꝙ doctè. d In comp. mu.] Hoc est quod Christus ait in Euangelio, uitæ semitā esse angustā, & paucos eam ingredi, tum multos uocari, paucos eligi. e Quāuis & ipsi.] Hoc est quod Ioañes in Reuelatione inquit, uidisse se turbā ingētē, & quā nemo quiret dinumerare. f Deo aūt nec arenæ terræ.] Hoc quod summi est dei dæmon ille qui Delphis responsa dabat, ut alia diuina permulta, sibi attribuit. Ingressis enim templum illud Lydis, quos Crœsus miserat, Pythia uerbis Apollinis in hanc sententiam locuta fertur:

B Noui ego arenarum numerum, spatiumq; profundi.

De superatis ab Abraham hostibus Sodomorū, quando Loth de captiuitate eripuit, & à Melchisedech sacerdote benedictus est. XXII

HOC responso promissionis acceptō migrauit Abrahā, & māsit in alio eiusdē terræ loco, id est iuxta quercum Mambræ, quæ erat in Chebron. Deindè ab hostibus qui Sodomis irruerant, cùm quinq; reges aduersus quatuor bellum gererent: & uictis Sodomitis etiam Loth captus esset, liberauit eum Abraham, adductis secum in prælium trecentis decem &
C octo uernaculis suis: & uictoriam fecit de regibus Sodomorum, nihilq; spoliorum auferre uoluit,[a] cùm rex cui uicerat obtulisset. Sed planè tunc benedictus est à Melchisedech, qui erat sacerdos dei excelsi:[b] de quo in Epistola quæ inscribitur Ad Hebræos: quā plures Apostoli Pauli esse dicunt, quidam uerò negant: multa & magna conscripta sunt. Ibi quippe primum apparuit sacrificium, quod nūc à Christianis offertur deo toto orbe terrarum, impleturq; illud quod longe post hoc factū, per prophetā dicitur ad Christum, qui fuerat uenturus in carnē:
D Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Non scilicet secundum ordinem Aaron: qui ordo fuerat auferendus illucescentibus rebus, quæ illis umbris prænotabantur.

L. VIVES

a CVm rex, cui uicerat.] Basa rex Sodomorū, quē de regibus alijs uindicauit Abraham. Gen. 14. b De quo in epist.] Hieron. Orig. August. & alij ueterū de hoc ambigūt. Ante ætatē Hieronymi à Latinis ea epistola recepta non erat inter sacras. De hac re multis & doctis uerbis disputat Erasmus noster in fine Annotationū eiusce epistolæ. Erat enim imago ille panis, tum etiā uinum corporis & sanguinis domini, quæ nunc forma panis & uini consecrantur.

De uerbo domini ad Abraham, quo ei promittit secundũ multitudinẽ stellarũ multiplicãda posteritas: quod credens iustificatus est adhuc in præputio constitutus. Cap. XXIII

ETIAM tunc factũ est uerbũ domini ad Abrahã in uisu. Qui cùm ei protectionẽ mercedécꝫ promitteret ualde multã: ille de posteritate solicitus, quendã Eliezer uernaculũ suum futurũ sibi hæredem dixit: cõtinuòcꝫ illi promissus est heres: nõ ille uernaculus, sed qui de ipso Abrahã fuerat exiturus: rursuscꝫ semen innumerabile, nõ sicut arena terræ, sed sicut stellæ cæli: ubi mihi magis uidetur promissa posteritas cæli felicitate sublimis. Nã quantũ ad multitudinẽ ptinet, quid sunt stellæ cæli ad arenã terræ, nisi quis & istã cõparationẽ intantũ esse similẽ dicat, inquantũ etiã stellæ dinumerari nõ ualẽt? Quia nec oẽs eas uideri posse credendũ est. Nam quãto quiscꝫ acutius intuetur, tãto plures uidet: [a] Vnde & acerrime cernentibus aliquas occultas esse merito existimatur, exceptis eis sideribus [b] quæ in alia parte orbis à nobis remotissima oriri & occidere perhibentur. Postremo quicuncꝫ uniuersum stellarũ numerũ cõprehendisse & cõscripsisse iactant, sicut Aratus [c] uel Eudoxus [d], uel si qui alij sunt, eos libri huius cõtemnit autoritas. Hic sanè illa sententia ponitur, cuius Apostolus meminit propter dei gratiã cõmendandam: Credidit Abraham deo, & deputatũ est illi ad iustitiã, ne circũcisio gloriaretur, gentescꝫ incircũcisas ad fidem Christi nollet admitti. Hoc enim quãdo factum est, ut credenti Abrahæ deputaretur fides ad iustitiam, nondũ fuerat circũcisus.

L. VIVES

a VNde & acerrime cernentib.] Nam in lactea uia innumerã esse stellarũ multitudinẽ Aristoteles & alij magni uiri asserunt, quæ internosci nullo humano obtutu queant. b Quæ in alia parte.] Sunt quædam stellæ nobis, sicut uocãt Proclus & alij Græci, ἀφανεῖς, id est nõ cõspicuæ, quales sunt ad axẽ huic aduersum. Quemadmodũ hæ nostræ nunquam Antipodibus cernuntur, nẽpe geminæ ursæ, & aliæ circũ triones. c Sicut Aratus.] Arati duo fuerũt insignes, alter dux, qui Sicyonẽ patriam tyrãnide Nicoclis pressam liberauit, alter poeta Pompeiopolitanus, quæ urbs est in Ciliciа, iuxta quã in paruo tumulo monumentũ huius Arati uisitur, in quod iacta saxa dissiliũt, incertum qua de causa. Vixit sub Antigono Macedoniæ rege. Scripsit cũ alia permulta, quæ recenset Suidas, tũ uerò Phænomena de sideribus, quod opus uertit Cicero iuuenis adhuc: fragmentũ interpretationis extat: postea Iul. Cæsar, ut tradit Firmicus, sed uulgaris opinio est, & ea uerior mea sententia, Germanicũ Latinè cecinisse Aratæa, nisi & Firmicus Germanicũ Iulium uocet. Postremò Hieronymi ætate Auienus Ruffus paraphrasim fecit Latinã. Mirũ est quod Cicero in primo De oratore dicit constare inter doctos hominem ignarũ astrologiæ Aratũ ornatissimè atcꝫ optimis uersibus de cælo stellíscꝫ dixisse, tanta est uis eloquẽtiæ. d Eudoxus.] Ex Gnido Cariæ philosophus mathematicus & medicus, scripsit uersibus De astrologia, sicut refert Suidas. Plutarchus ait hunc & Architam primos machinas geometricas inuenisse. Diogenes Laertius curuas lineas eius inuentũ esse dicit. Strabo narrat Eudoxũ cũ Platone in Aegyptũ profectũ, ibi peritiã astrorũ didicisse, philosophatũcꝫ in saxo, quod de eius est nomine nuncupatũ. Fastos scripsisse significat Lucanus, qui Cæsarẽ in cõuiuio Cleopatræ gloriantem facit: Nec meus Eudoxi uincetur Fastibus annus.

De significatione sacrificij quod Abraham offerre præceptus est, cùm poposcisset ut de his quæ crederet doceretur. Cap. XXIIII

IN eodẽ uisu cùm loqueretur ei deus etiã hoc ait ad illum: Ego deus qui te eduxi de regione Chaldæorũ, ut dem tibi terrã hanc ut heres eius sis. Vbi cùm interrogasset Abrahã secundũ quid sciret, cꝫ hæres eius erit, dixit illi deus: Accipe mihi iuuencã trimam, & capreã trimam, & arietẽ trimum, & turturẽ, & columbam. Accepit aũt ille hęc omnia, & diuisit illa media, & posuit ea contra faciẽ alterũ alteri. Aues aũt nõ diuisit: & descenderunt, sicut scriptũ est, aues, & sederũt super corpora quæ diuisa erant, [a] & consedit illis Abrahã. Circa solis aũt occasum pauor irruit super Abrahã, & ecce timor tenebrosus magnus incidit ei, & dictum est ad Abrahã: Sciẽdo scias, quia peregrinũ erit semẽ tuum in terra nõ propria, & in seruitutẽ redigent eos, & affligẽt eos quadringentis annis, gentẽ autẽ cui seruierint iudicabo ego. Post hæc uerò exibũt cum supellectili multa. Tu autem ibis ad patres tuos cũ pace nutritus in senecta bona. Quarta uerò generatione conuertẽt se huc. Nondum enim impleta sunt peccata Amorræorum uscꝫ adhuc. Cùm autẽ iam sol erat ad occasum, facta est flamma, & ecce fornax fumabunda & lampades ignis, quę pertransierunt per media diuisa illa. In die illa dispo suit dominus deus testamentum ad Abraham dicens: Semini tuo dabo terrã hanc, à flumine Ægypti uscꝫ ad flumen magnũ Euphraten, Ceneos, & Cenezæos, & Cedmonæos, & Cethæos, & Pheresæos, & Raphaim, & Amorræos, & Chananæos, & Euæos, & Gergesæos, & Hiebusæos. Hęc oĩa in uisu facta diuinitus atcꝫ dicta sunt, de quib. singulis

singulis enucleatè disserere longū est, & intentionē operis huius excedit. Quod ergo satis est, nosse debemus: postea q̄ dictū est, credidisse Abrahā deo, & deputatū esse illi ad iustitiā: nō eū in fide defecisse ut diceret, Dominator dn̄e secundū quid sciā, q̄ heres eius ero? Terræ quippe illius promissa erat hæreditas. Non enim ait: unde sciam, quasi adhuc nō crederet: sed ait, secūdū quid sciā: ut ei rei quā crediderat, aliqua similitudo adhiberet, qua eius modus agnosceret. Sicut nō est uirginis Mariæ diffidentia, quod ait: Quomodo fiet istud, qm̄ uirum nō cognosco? Quod em̄ futurū esse certa erat, modū q̄ fieret, inquirebat. Et hoc cū quæsisset, audiuit: Spiritus sanctus superueniet in te, & uirtus altissimi obumbrabit tibi. Deniq̄ & hic similitudo data est de trib. animalibus, iuueca, capra, & ariete, & duab. uolucribus, turture, & colūba: ut secundū hæc futurum sciret, quod futurū esse iā nō ambigeret. Sic ergo per iuuencā significata sit plebs posita sub iugo legis:[b] p̄ caprā eadē plebs peccatrix futura,[c] per arietē eadē plebs regnatura. Quę animalia propterea trima dicunt, quia cū sint insignes articuli temporū ab Adam usq̄ ad Noe, & inde usq̄ ad Abrahā, & inde usq̄ ad Dauid, qui reprobato Saule primus in regno gētis Israeliticæ est dn̄i uoluntate fundatus: in hoc ordine tertio, q ten dit ex Abrahā usq̄ ad Dauid, tanq̄ tertiā ætatē gerēs ille populus adoleuit: siue aliqd aliud conueniētius ista significent, nullo tn̄ modo dubitauerim, spiritales in eo pręfigu ratos additamēto turturis et colūbę. et ideo dictū est, Aues aūt non diuisit: qm̄ carnales inter se diuidunt, spiritales aūt nullo modo: siue à negociosis cōuersationib. hominū se remoueāt,[d] sicut turtur: siue inter illas degāt,[e] sicut colūba. Vtraq̄ tamē auis est simplex & innoxia: significās & in illo Israelitico populo, cui terra illa danda erat futuros indiuiduos filios promissionis, & hæredes regni in æterna felicitate māsuros.[f] Aues aūt descendētes super corpora, quę diuisa erāt: nō boni aliqd, sed spiritus indicāt aeris huius, pastū quendā suū de carnaliū diuisione quęrētes. Quod aūt illis cō sedit Abrahā, significat etiā inter illas carnaliū diuisiones, ueros usq̄ in finē seculi pseueraturos fideles.[g] Et circa solis occasum q̄ pauor irruit in Abraham, & timor tenebrosus magnus, significat circa huius seculi finē magnā perturbatione ac tribulationē futurā fideliū: de qua dn̄s dixit in Euāgelio: Erit enim tunc tribulatio magna, qualis nō fuit ab initio. Quod uerò dictū est ad Abrahā: Sciēdo scies, quia peregrinū erit semē tuū in terra nō propria: & in seruitutem redigēt eos, & affligēt eos quadringētis annis: de populo Israel, q fuerat in Ægypto seruiturus, apertissimè prophetatū est. Nō q̄ in eadē seruitute sub Ægyptijs affligētib. quadringētos annos ille populus fuerat peracturus, sed in ipsis quadringētis annis prænūciatū est hoc futurū. Quemadmodū enim scriptū est de Thara patre Abrahæ: Et fuerūt dies Tharæ ī Charra quinq̄ et ducēti anni: nō quia ibi oēs acti sunt, sed quia ibi cōpleti sunt: ita & hic: propterea interpositum est, Et in seruitutē redigēt eos, & affligēt eos quadringētis annis: qm̄ iste numerus in eadē afflictione cōpletus est, non quia ibi uniuersus peractus est. Quadringēti sanè dicunt anni propter numeri plenitudinē, quāuis aliquāto amplius sint: siue ex hoc tēpore cōputent, q̄ ista promittebant Abrahæ: siue ex q̄ natus est Isaac, propter semē Abrahæ, de q̄ ista prædicunt. Computant enim, sicut superius iam diximus, ab anno septuagesimo et quinto Abrahæ, qn̄ ad eū facta est prima promissio, usq̄ ad exitū Israel ex Ægypto quadringenti & trigita anni: quorū Apostolus ita meminit: Hoc aūt dico, inquit, testamentū confirmatū à deo, quę post quadringētos & triginta annos facta est lex, nō infirmat ad euacuandā promissionē. Iam ergo isti quadringenti & triginta anni, quadringēti poterāt nūcupari: quia nō sunt multo amplius, quāto magis cū aliquot iā ex isto numero pręterissēt, qn̄ illa in uisu demonstrata & dicta sunt Abrahę: uel qn̄ Isaac natus est cētenario patri suo, à prima promissione post xxv. annos, cū iam ex istis quadringētis & triginta quadringēti & quinq̄ remanerēt, q̄s deus quadringētos uoluit nominare: & cætera quæ sequunt in uerbis prenūciātis dei, nullus dubitauerit ad Israeliticū populum pertinere. Quod uerò adiungit: Cùm aūt iam sol erat ad occasum flāma facta est, & ecce fornax fumabunda, & lampades ignis, quæ transierunt per media diuisa illa: significat iam in fine

ne seculi per ignẽ iudicandos esse carnales. Sicut enĩ afflictio ciuitatis dei qualis antea nunquam fuit, quæ sub Antichristo futura speratur, significatĩ tenebroso timore Abrahæ circa solis occasum, id est propinquante iam fine seculi: sic ad solis occasum, id est ad ipsum iam finem, significatur isto igne dies iudicij dirimẽs carnales per ignẽ saluãdos, & in igne damnandos. Deinde testamentũ factum ad Abraham, terram Chanaan propriè manifestat, & nominat in ea undecim gentes à flumine Ægypti usq; ad flumẽ magnum Euphratem. Non ergo à flumine magno Ægypti, hoc est Nilo, sed à paruo, q̃d diuidit inter Ægyptum & Palæstinam, ubi est ciuitas[h] Rhinocorura.

L. VIVES

a ET consedit illis Abrahã.] Vulgo habetur, & abigebat eas Abrahã: & sic esse in Hebraico testatur Hieron. Lxx. uerterũt καὶ συνεκάθισεν αὐτοῖς Ἀβραάμ. b Per caprã eadẽ plebs.] Laborat hoc animal perpetua febre, ut Arist. tradit ex Alcmæone. c Per arietem eadem plebs.] Hic est dux gregis, an potius aries rex, sicut ille Danielis 8. d Sicut turtur.] Vere turtures occultanĩ, pennasq; amittunt, inquit Plinius. Aelianus scribit nec turtures, nec columbas nosse adulteria. e Sicut columba.] Quæ cicuris inter nos degit. f Aues autem descendentes.] Iosephus inquit, per hoc etiã uoce diuina significatũ esse malignos proli eius uicinos fore in Aegypto. g Quod pauor it.] Alibi Gen. 15. legiĩ non pauor, sed tum ecstasis, ut uerterunt Lxx. tum sopor. h Rhinocorura.] Hoc uocabulum in Hebraicis libris nõ haberi autor est Hieron. sed additum esse à Lxx. propter notitiam loci. Plinius Rhinocoluram nominat, & in Idumæa lib. quinto. Strabo in Phœnicia, sed haud dubiè Aegyptij & Iudæi eam sibi uendicauerũt, inculta ab ijs quos uictos Aethiopes nasis mutilarunt. Diodorus lib. 2. Actisanes, inquit, Aethiopum rex occupata parum ut, partim uoluntate Aegyptiorum Aegypto, latrocinia nouo more cõpescuit, sontes neq; morte plectens, neq; linquẽs impunitos, eorumq; iudicio constituto conuictos omnes in unũ coactos miu supplicio affecit. Amputatis enim naribus in ultima deseru ire compulit, ibiq; ciuitatem condidit ab excisis naribus Rhinocoruram appellatam, ea in Aegypti Arabiæq; finibus haud procul mari sita omnibus uitæ commodis caret. Nam omnis uicina regio salsa est, & intra mœnia unicus puteus, atq; is inutilis, utpote aqua gustu amara. Hæc Diodorus.

De Agar ancilla Saræ, quam eadem Sara Abrahæ uoluit esse concubinam. Cap. XXV

IAM hinc tempora consequuntĩ filiorum Abrahæ, unius de Agar ancilla, alterius de Sara libera, de quib. in libro superiore iam diximus. Quod autẽ attinet ad rem gestam, nullo modo est inurendum de hac concubina crimẽ Abrahæ. Vsus est ea quippe ad generandã prolem, non ad explendam libidinẽ, nec insultans, sed potius obediens coniugi, quæ suæ sterilitati credidit esse solatiũ, si fœcundum ancillæ uterũ, quoniã natura nõ poterat, uoluntate faceret suum, & eo iure q̃ dicit Apostolus: Similiter & uir nõ habet potestatem corporis sui, sed mulier, uterenĩ mulier ad pariendũ ex altera, quod nõ poterat ex seipsa. Nulla est hic cupido lasciuiæ, nulla nequitiæ turpitudo. Ab uxore causa prolis ancilla marito traditur, à marito causa prolis accipiĩ, ab utroq; nõ culpæ luxus, sed naturæ fructus exquiriĩ. Deniq; cũ ancilla grauida dñæ sterili superbiret, & hoc Sara suspicione muliebri uiro potius imputaret, etiã ibi demonstrauit Abrahã nõ se amatorẽ seruũ, sed liberum fuisse genitorẽ, & in Agar Saræ coniugi pudicitiam custodisse, nec uoluptatem suam, sed uoluntatem illius impleuisse: accepisse, nec petijsse: accessisse, non hæsisse: seminasse, non amasse. Ait enim: Ecce ancilla tua in manibus tuis, utere ea quomodo tibi placuerit. O uirum uiriliter utentem fœminis, coniuge temperanter, ancilla obtemperanter, nulla intemperanter.

De testificatione ad Abraham, qua eidem seni de sterili Sara filium spopondit, patremq; eum gentium statuit, & promissi fidem sacramento circumcisionis obsignatur. Cap. XXVI

POST hæc est natus Ismael ex Agar, in q̃ putari posset impletum, quod ei promissum fuerat, cùm sibi uernaculum suum adoptare uoluisset, dicente deo: Nõ erit hæres tuus hic, sed qui exiet de te, ille erit hæres tuus. Hoc ergo promissum ne in ancillæ filio putaret impletũ, iam cùm esset annorũ nonaginta & noue, apparuit ei deus, & dixit illi: Ego sum deus, place in cõspectu meo, & esto sine querela, & ponam testamentũ meum inter me & inter te, & implebo te ualde. Et procidit Abraham in faciẽ suam, & locutus est illi deus, dicens: Et ecce ego, testamentũ meum tecũ: & eris pater multitudinis gentium: & non appellabitur adhuc nomen tuũ Abram, sed erit nomen tuum Abraham: quia patrẽ multarum gentium posui te: & augebo te ualde: & ponam te in gẽtes, & reges ex te exibũt: & statuam testamentũ meum inter me & te: & inter semẽ tuum post te in generationes eorũ in testamentũ æternũ, ut sim tibi deus, & se

mini tuo post te. Et dabo tibi & semini tuo post te terrã, in qua incola es, omnẽ terram Chanaan in possessionẽ æternam, & ero illi deus. Et dixit deus ad Abraham: Tu autem testamentũ meum conseruabis: & semẽ tuũ post te in generationes suas. Et hoc est testamentũ meum, quod cõseruabis inter me & uos, & inter semẽ tuum post te in generationes suas. Circumcideẽ omne uestrũ masculinum: & circumcidemini in carne præputij uestri: & erit in signum testamenti inter me & uos. Et puer octo dierũ circumcideẽ uobis, uestrum omne masculinũ in progenies uestras. Vernaculus & empticius ab omni filio alienigena, qui nõ est de semine tuo, circũcisione circũcidetur: uernaculus domus tuæ, & empticius. Et erit testamentũ æternum. Et qui nõ fuerit circũcisus, masculus qui nõ circumcideẽ carne præputij sui octauo die interibit anima illa de genere eius, quia testamentũ meum dissipauit. Et dixit ad Abraham: Sarai uxor tua nõ appellabiẽ nomẽ eius ultra Sarai, sed Sara erit nomen eius. Benedicã aũt illam, & dabo tibi ex ea filium, & benedicã illum: & erit in nationes, et reges gentiũ ex eo erũt. Et procidit Abraham super faciẽ suam, & risit. Et dixit in animo suo dicẽs: Si mihi centũ annos habenti nascetur filius, & si Sara annorũ nonaginta pariet? Dixit autẽ Abrahã ad deũ: Hismael hic uiuat in cõspectu tuo. Dixit aũt deus ad Abraham: Ita, ecce Sara uxor tua pariet tibi filium, & uocabis nomẽ eius Isaac. & statuã testamentũ meũ ad illum in testamentũ æternum,[a] & ero illi deus, & semini eius post illum. De Hismael autẽ ecce audiui te. Ecce benedixi eum, & amplificabo, & multiplicabo illum ualde. Duodecim gentes generabit: & dabo illum in gentẽ magnam. Testamentum autem meum statuã ad Isaac, quem pariet tibi Sara in tempore hoc ad annũ sequentẽ. Hic apertiora promissa sunt de uocatione gentiũ in Isaac, id est in filio promissionis, quo significaẽ gratia, nõ natura: quia de senc anu sterili promittiẽ filius. quamuis enim & naturalem procreationis excursum deus opereẽ, ubi tamẽ euidens opus dei est, uitiata & cessante natura, ibi euidentius intelligiẽ gratia. Et quia hoc non per generationem, sed per regenerationẽ futurũ erat, ideo nunc imperata est circũcisio, quãdo de

A Sara promissus est filius: & ꝙ omnes, nõ solum filios, uerumetiã seruos uernaculos & empticios circũcidi iubet, ad omnes istam gratiã pertinere testatur. Quid enim aliud circumcisio significat, ꝙ uetustate exuta naturam renouatã? Et quid aliud ꝙ Christum octauus dies, qui hebdomada cõpleta, hoc est post sabbatum resurrexit?[b] Parentũ mutantur & nomina, omnia resonant nouitatem, & in testamẽto ueteri obumbratur nouum. Quid est enim quod dicitur testamentum uetus, nisi occultatio noui? Et quid est aliud quod dicitur nouum, nisi ueteris reuelatio? B Risus Abrahæ, exultatio est gratulantis, nõ irrisio diffidentis. Verba quoq; eius illa in animo suo: Si mihi centum annos habenti nascetur filius, & si Sara annorum nonaginta pariet: non sunt dubitantis, sed admirãtis. Si quem uerò mouet quod dictum est: Et dabo tibi & semini tuo post te terrã, in qua tu incola es, omnem terrã Chanaan in possessionem æternam: quomodo accipiatur impletum, siue adhuc expectetur implendum: cùm possessio quæcunq; terrena æterna cuilibet genti esse non possit: sciat C æternum à nostris interpretari, quod Græci appellant αἰώνιον, quod à seculo deriuatũ est:[c] αἰὼν quippe Græcè seculum nuncupatur. Sed non sunt ausi Latini hoc dicere seculare, ne longe in aliud mitterent sensum. Secularia quippe dicuntur multa, quæ in hoc seculo sic aguntẽ, ut breui etiam tempore transeant. αἰώνιον autem quod dicitur, aut non habet finem, aut usque in huius seculi tenditur finem.

L. VIVES

a ET ero illi deus.] Alibi, esse illi deus. Lxx. ἔσομαι αὐτῷ θεός. proprietas Græca, Latinis dura imitatu. b Parentum mutantur & nomina.] Dies est lustricus, ut etiam apud gentiles octauus, numenq; in- D debatur puero, quo à patre distingueretur. c αἰών.] Seculum, & ætas, æuum; & æternitas. Sic Cicero, & magni autores de Græco uertunt.

De masculo, qui si octauo die non fuerit circumcisus, perit anima eius: quia testamentum dei dissipauit. Cap. XXVII

ITEM potest mouere, quomodo intelligi oporteat quod hic dictũ est: Masculus qui nõ circũcidetur carne præputij sui octauo die, interibit anima illa de genere suo, quia testamẽtũ meũ dissipauit. Cũ hæc nulla culpa sit paruuli, cuius dixit aĩam pitur ã, nec ipse dissipauerit testa

mentũ dei, sed maiores qui eum circũcidere A nõ curarunt: nisi quia etiã paruuli, nõ secundum uitę suæ proprietatẽ, sed secundũ communẽ generis humani originẽ, omnes in illo uno testamentũ dei dissipauerũt, in quo oẽs peccauerunt.[a] Multa quippe appellanẽ testamẽta dei, exceptis illis duobus magnis uetere & nouo, quod licet cuiq; legendo cognoscere. Testamentũ aũt primũ, quod factum est ad hominẽ primũ, profecto illud est: Qua die ederitis, morte moriemini. Vnde scriptũ est in libro, qui Ecclesiasticus appellaẽ: Omnis caro sicut uestis ueterascet. B Testamentũ est à seculo morte mori eos, q trãsgrediunẽ pręcepta dei. Cũ eñ lex euidẽtior postea data sit, et dicat Apostolus: Vbi aũt nõ est lex, nec præuaricatio, quo pacto quod legiẽ in Psalmo uerũ est: Præuaricatores æstimaui omnes peccatores terræ:[b] nisi quia oẽs legis alicuius præuaricatę sunt rei, qui aliquo peccato tenẽtur obstricti? Quã ob rẽ si etiã paruuli, quod uera fides habet, nascunẽ nõ propriè sed originaliter peccatores, unde illis gratiã remissionis peccatorũ necessariã cõfitemur: profecto eo modo C quo sunt peccatores, etiã præuaricatores legis illius, quę in paradiso data est agnoscuntur, ut uerũ sit utrũq; quod scriptũ est: Præuaricatores æstimaui omnes peccatores terræ: &, Vbi lex nõ est, nec præuaricatio. Ac per hoc quia circũcisio signũ regeneratiõis fuit, nõ immerito paruulũ propter originale peccatũ, quo primũ dei dissipatũ est testamentũ, generatio disperdet, nisi regeneratio liberet. Sed intelligẽda sunt hæc diuina uerba tanquam dictum sit: Qui nõ fuerit regeneratus, interibit anima illa de genere eius, D quia testamentũ meum dissipauit, quando in Adam cum omnibus etiã ipse peccauit. si enim dixisset, quia hoc testamentũ meũ dissipauit, nõ nisi de ista circũcisione intelligi cogeret. Nunc uerò quoniã nõ expressit cuiusmodi testamẽtũ paruulus dissipauerit, liberũ est intelligere de illo testamẽto dictũ, cuius dissipatio pertinere possit ad paruulum. Si autẽ quisquã hoc nõ nisi de ista circumcisione dictum esse contẽdit, q; in ea testamentũ dei, qui nõ est circũcisus dissipauerit paruulus, quærat locutionis aliquem modũ, quo nõ absurdè possit intelligi, ideo dissipasse testamentũ, quia licet nõ ab illo, tamẽ in illo est dissipatũ. Verùm sic quoq; animaduertendum est, nulla in se negligentia sua iniustè interire incircumcisi animam paruuli, nisi originalis obligatione peccati.

L. VIVES

a Multa quippe appellantur testamenta.] Annotauit Hieronymus ubicq; Græcè sit testamentum, Hebraicè esse pactũ siue fœdus: id est Berith. b Nisi quia omnes legis alicuius præuaricatæ.] Nullus est in tam extrema barbarie natus, cuius pectori nõ aliquid humanæ legis indiderit natura, ad quam si se accõmodarit, bene uiuat, & bonus sit: sin eam spreuerit, malus.

De cõmutatione nominũ Abræ & Saræ, qui cùm ob unius sterilitatẽ, ob utriusq; aũt senectutem generare non possent, munus fœcunditatis adepti sunt. Cap. XXVIII

F ACTA igitur promissione tam magna, tamq; dilucida ad Abraham, cui euidẽtissimè dictum est: Patrẽ multarum gentiũ posui te, & augebo te ualde: & ponam te in gentes, & reges exibunt ex te, & dabo tibi ex Sarai filium, & benedicam illum, & erit in nationes, & reges gentium ex eo erunt: quam promissionẽ nunc in Christo cernimus reddi, ex illo deinceps illi coniuges non uocanẽ in scripturis, sicut antea uocabantur Abram & Sarai: sed sicut nos eos ab initio uocauimus, quoniã sic iam uocantur ab omnibus Abraham & Sara. Cur autem mutatũ sit nomen Abrahæ, reddita ratio est: quia patrẽ, inquit, multarum gẽtium posui te. Hoc ergo significare intelligẽdum est Abraham, Abram uerò[a] quod antè uocabatur, interpretatur pater excelsus.[b] De nomine autem mutato Saræ non est reddita ratio: sed, sicut aiunt, qui scripserunt interpretationes nominum Hebræorum, quæ his literis sacris continentur, Sarai interpretatur princeps mea: Sara autem uirtus. Vnde scriptũ est in Epistola ad Hebræos: Fide & ipsa Sara uirtutem accepit ad emissionem seminis. Ambo autem senes erant, sicut scriptura testatur,[c] sed illa etiam sterilis[d] & cruore menstruo iam destituta, propter quod iam parere non posset, etiam si sterilis non fuisset. Porrò si fœmina ita sit prouectioris ætatis, ut ei solita mulierũ adhuc fluant, de iuuene parere potest, de senio re non potest: quamuis adhuc possit ille senior, sed de adolescentula gignere. Sicut Abraham post mortem Saræ de Cethura potuit, quia uiuidam eius inuenit ætatem. Hoc

ergo est, quod mirum commendat Apostolus, & ad hoc dicit Abrahæ iam fuisse corpus emortuũ: [e]quoniã nõ ex omni fœmina cui esset adhuc aliquod pariendi tempus extremum, generare ipse in illa ætate adhuc posset. Ad aliquid enim emortuum corpus eius intelligere debemus, nõ ad omnia. Nã si ad omnia, non iam senectus uiui, sed cadauer est mortui. Quamuis etiam sic solui soleat ista quæstio, quòd de Cethura postea genuit Abrahã: quia donum gignẽdi quod à domino accepit, etiam post obitum mansit uxoris. Sed propterea mihi uidetur illa quam secuti sumus huius quæstionis solutio præferẽda, quia centenarius quidem senex, sed temporis nostri, de nulla potest fœmina gignere: non tunc quidem quando adhuc tam diu uiuebant, ut centũ anni nondũ facerent hominem decrepitæ senectutis.

L. VIVES

a ABraham uerò.] Hebræorum quidam, teste Hieronymo, autores sunt deum unam literã ex suo nomine tetragrammaton Abrahæ & Saræ dedisse, scilicet he literã, quæ Græcè & Latinè sonat a, non he. b De nomine autẽ mutato Saræ.] Hieronymus in Gen. & interpretatione nominum Hebraicorum, Sarai interpretatur princeps mea, Sara uerò princeps, quòd antea princeps esset solius Abrahæ, deinde princeps gentium. Porrò uirtus apud sacros scriptores pro potentia & potentatu & principatu solet usurpari. Augustinus aliò detorquet uocabulum. c Sed illa etiã sterilis.] Qui causas sterilitatis fœminæ quæsierunt, ferè in locis esse uitium tradunt, quòd uel duriores, uel rariores sint, uel carnosiores, uel occalluerint. Plutarchus libro quinto De philosophorũ decretis. Præterea quòd quædam sunt intrinsecus sterilitatẽ inferentia, sicut corymbi, hederæ nigræ, & asplenos, siue hemionos apud Plin. Stoici sterilitatẽ aiunt oriri, si coeuntium qualitates uirtutesq́ue de fœtu dissideant, qui si alijs iungãtur sibi congruentioribus, gignant facile. Quod in Abrahã & Sara non absurdum esset ita existimare. Argumẽto est, quòd ex Cethura filios sustulerit, nisi quis hæc omnia ad diuiniorem rationẽ sensumq́ue referat. Nam Paulus emortuum uocat Abraham, id est νενεκρωμένον, quasi exhaustum & effœtum. d Et liquore menstruo.] Plin. lib. septimo de menstruis loquens: Aliquibus mulieribus nunquam contingunt menstrua: sed tales non gignũt. Quando hæc est generando homini materia, semine è maribus coaguli modo hoc in sese glomerante, quod deinde tẽpore ipso animatur, corporaturq́ue. Ergo cùm grauidis fluxit, inualidi aut non uitales partus æduntur, ut autor est Nigidius. Tantum Plinius. Aristoteles libro septimo De historia animalium solere ait, quibus menstrua non profluunt, steriles esse, sed non omnes. Nam potest tantum humoris in locis colligi, quantum superest illis, quæ menstrua purgãtur. e Quoniam nõ ex omni fœmina, sed ex ea cui fuisset.] In alijs libris non habetur, sed ex ea. Nam hoc omnibus est uiris cõmune, ut ex ea generare nequeant, quæ iam per ætatem parere non potest.

A De tribus uiris uel angelis, in quibus ad quercum Mambræ apparuisse Abrahæ dominus manifestatur. Cap. XXIX

ITEM deus apparuit Abrahæ ad quercũ Mãbræ in trib. uiris, quos dubitandũ non est angelos fuisse, quamuis quidã existiment unũ in eis fuisse dominũ Christum, asserentes eum etiã ante indumentũ carnis fuisse uisibilem. Est quidem diuinæ potestatis & inuisibilis, incorporalis, incõmutabilisq́ue naturæ, sine ulla sui mutatione etiã mortalibus aspectibus apparere: non per id quod est, sed per aliquid quod sibi subditũ est. Quid autẽ illi subditum nõ est? Veruntamẽ si propterea confirmãt horum trium aliquẽ fuisse Christũ: quia cùm tres uidisset, ad dominũ singulariter est locutus: sic enim scriptum est: Et ecce tres uiri stabant super eum, & uidens procurrit obuiam illis ab ostio tabernaculi sui, & adorauit super terram, & dixit: Domine, si inueni gratiã ante te: &c. cur non etiam illud aduertunt, duo ex eis uenisse, ut Sodomitæ delerentur, cùm adhuc Abraham ad unũ loqueretur, dominũ appellans, & intercedens, ne simul iustum cum impio in Sodomis perderet? Illos autẽ duos sic suscepit Loth, ut etiã ipse in colloquio suo cũ illis singulariter dominũ appellaret. Nam cùm eis pluraliter dixisset: Ecce domini declinate in domũ pueri uestri: & cætera quæ ibi dicunt: postea tamen ita legit: Et tenuerũt angeli manũ eius, & manũ uxoris eius, & manus duarũ filiarum eius, in eo quod dominus parceret illi. Et factum est mox ut eduxerũt illum foras, & dixerunt: Saluam fac animã tuam, ne respexeris retro, nec steteris in tota regiõe: in mõte saluũ te fac ne quãdo cõprehendaris. Dixit aũt ad illos: Oro dñe, quia inuenit puer tuus misericordiã ante te: & quę sequuntur. Deinde post hæc uerba singulariter illi respondit dñs, cùm in duobus angelis esset, dicens: [a] Ecce miseratus sum faciem tuam, et cætera. Vnde multo est credibilius, quod & Abraham in tribus, & Loth in duobus uiris dominum agnoscebant, cui per singularem numerũ loquebantur, etiam cùm eos homines esse arbitrarentur. Neq́ue enim aliã ob causam sic eos susceperunt, ut tanquam mortalibus & humana refectione indigentibus ministrarẽt: sed erat profecto aliquid, quo

quo ita excellebant, licet tanquam homines, ut A in eis esse dominũ, sicut esse assolet in prophetis, hi qui hospitalitatem illis exhibebant, dubitare nõ possent: atq; ideo et ipsos [b]aliquãdo pluraliter, ut dominos: aliquãdo singulariter, ut in eis dominũ appellabant. Angelos aũt fuisse scriptura testat̃, nec solũ in hoc Genesis libro ubi hæc gesta narrant̃, uerumetiã in Epistola ad Hebræos, ubi cũ hospitalitas laudaret̃: [c]Per hanc, inquit, etiã quidam nesciẽtes hospitio receperũt angelos. Per illos igitur tres uiros, cùm rursus filius de Sara promitteret̃ Abrahę, diuinitus B datũ est etiã tale responsum ut diceretur ad Abraham: Erit in gentẽ magnã & multã, & benedicentur in eo omnes gentes terræ. Et hic duo illa breuissime plenissimeq; promissa sunt, gẽs Israel secundum carnem, & omnes gentes secundum fidem.

L. VIVES

a Ecce misertus sum in faciem.] Alibi, ego miratus sum. LXX. ἰδοὺ ἐθαύμασα, ecce miratus sum. Melius fuisset uertere approbaui, sicut ἄγαμαι apud Platonẽ & Euripidẽ, uel respexi. nam idẽ interdum θαυμάζειν sicut θεᾶν. b Aliquãdo pluraliter ut do.] Alibi sic, Atq; ideo & ipsos aliquãdo pluraliter, & in eis dominũ aliquãdo singulariter appellabãt. c Per hãc C inquit, etiã quidã.] Miror unde surrepserit in uulgatis codicibus placuerunt: nam uerisimile est fuisse uersum ab interprete latuerũt, ἔλαθον. Augustinus Latinè & eleganter uertit: διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους. Est enim proprietas Græca apud illos frequẽtissima: Latuerunt hospitantes angelos, pro latebat eos quòd angelos hospitio exciperent.

De Loth à Sodomis liberato, atq; eisdem cælesti igne cõsumptis: et de Abimelech cuius concupiscẽtia castitati Saræ nocere nõ potuit. XXX

POST hanc promissionẽ liberato de Sodomis Loth, [a]& ueniẽte igneo imbre de cælo, tota illa regio impiæ ciuitatis in cinerẽ uersa est, ubi stupra in masculos in tantam consuetudinẽ conualuerant, quantã leges solent aliorũ factorũ præbere licentiã. Verùm & hoc eorum supliciũ, specimẽ futuri iudicij diuini fuit. Nã quò pertinet quod prohibiti sunt q liberabant̃ ab angelis retro respicere, nisi quia nõ est animo redeundũ ad ueterẽ uitã, qua per gratiam regenerati exuimur, si ultimũ iudiciũ euadere cogitamus? Deniq; uxor Loth, ubi respexit, remãsit: [b]& in salẽ cõuersa hominibus fidelibus quoddã præstitit cõdimentum, quo sapiant aliquid, unde illud caueat̃ exemplũ. Inde rursus Abrahã fecit in Gerarisapud regem ciuitatis illius Abimelech, quod in Ægypto de coniuge fecerat, eiq; intacta similiter reddita est. Vbi sanè Abrahã obiurgãti regi cur tacuisset uxorẽ, sororemq; dixisset, aperiẽs quid timuerit, etiã hoc addidit: Etenim uerè soror mea est de patre, sed non de matre: quia de patre suo soror erat Abrahæ, de quo propinqua eius erat. Tantæ autem pulchritudinis fuit, ut etiam in illa ætate posset adamari.

L. VIVES

a Et ueniente igneo imbre.] Exustionis istarum urbium multi prophanorũ scriptorum meminere. Strabo lib. 16. urbes igne ibi absumptas esse B dicit, idq; accolis referẽtibus, quarũ metropolis Sodoma adhuc lx. stadia in circuitu seruet, tũ lacus Asphaltitis pleni sunt illorũ libri, ubi nascitur bitumen. b Et in salem conuersa.] Iosephus testatur se eam uidisse.

De Isaac secundũ promissionẽ nato, cuius nomẽ ex risu utriusq; parẽtis est inditũ. Cap. XXXI

POST hęc natus est Abrahæ secundum promissionem dei, de Sara filius, eumq; nominauit Isaac, quod interpretatur risus. Riserat enim & pater, quãdo ei promissus est admirãs in gaudio. Riserat & mater, quãdo per illos tres uiros C iterũ promissus est, dubitãs in gaudio: quamuis exprobrante angelo, quod risus ille etiã si gaudij fuit, tamẽ plenæ fidei non fuit. Post ab eodem angelo in fide etiã cõfirmata est. Ex hoc ergo puer nomen accepit: nam quod risus ille non ad irridendũ opprobriũ, sed ad celebrandum gaudium pertinebat, nato Isaac, et eo nomine uocato, Sara monstrauit. Ait quippe: Risum mihi fecit deus: quicunque enim audierit, congaudebit mihi. Sed post aliquantũ tempus ancilla de domo eijcitur cum filio suo, & duo secundum Apo- D stolum testamenta significantur, Vetus & Nouum: ubi Sara illius supernæ Hierusalem, hoc est ciuitatis dei figuram gerit.

De obedientia & fide Abrahæ, qua per oblationem immolandi filij probatus est, & de morte Saræ. Cap. XXXII

INTER hæc quæ omnia cõmemorare nimis longũ est, tentat̃ Abraham de immolando dilectissimo filio suo Isaac, ut pia eius obedientia probaretur, seculis in notitiã proferenda, nõ deo. Neq; enim omnis est culpãda tentatio: quia & gratulanda est, qua fit probatio. Et plerunq; aliter animus humanus sibijpsi innotescere

tescere nō potest, nisi uires suas sibi nō uerbo, sed experimēto tētatione quodāmodo interrogāte respōdeat: ubi si dei munus agnouerit, tūc pius est, tūc solidat firmitate gratiæ, nō inflat inanitate iactātiæ. Nunquam sanè crederet Abrahā, quòd uictimis deus delectaret humanis. Quāuis diuino intonāte præcepto obediendū sit, nō disputandū: uerum tamē Abrahā cōfestim filiū cū fuisset immolatus, resurrecturū credidisse laudādus est. Dixerat nāque illi deus, cū de ancilla & filio eius foras eijciēdis uoluntatē cōiugis nollet implere: In Isaac uocabit tibi semē. Et certè ibi sequit ac dicit: Et filium aūt ancillæ huius in magnā gentē faciā: quia semē tuū est. Quomodo ergo dictū est: In Isaac uocabit tibi semē, cū & Hismaelē deus semē eius uocauerit? Exponēs aūt Apostolus quid sit: In Isaac uocabit tibi semē: id est, inquit, nō qui filij carnis, hi filij dei, sed filij repromissionis deputant in semē. Ac per hoc filij promissionis ut sint semē Abrahæ, in Isaac uocantur, hoc est in Christo uocāte gratia cōgregant. hanc ergo promissionē pater pius fideliter tenēs: quia per hūc oportebat impleri, quē deus iubebat occidi, nō hæsitauit quòd sibi reddi poterat immolatus, qui dari poterat non speratus. Sic intellectū est & in epistola ad Hebræos, & sic expositū: [a] Fide, inquit, præcessit Abrahā, in Isaac tētatus: & unicū obtulit, qui promissiones susceperat, ad quem dictū est, In Isaac uocabit tibi semē: cogitans, quia & ex mortuis excitare potest deus. Proinde addidit: Pro hoc etiā eū & in similitudinē adduxit. Cuius similitudinē, nisi illius de quo dicit idē Apostolus: Qui proprio filio nō pepercit, sed pro nobis omnib. tradidit illū? Propterea & Isaac, sicut dn̄s crucē suā, ita sibi ligna ad uictimæ locū, quibus fuerat imponēdus ipse portauit. Postremo quia Isaac occidi nō oportebat, posteaquam est pater eum ferire prohibitus: quis erat ille aries, quo immolato impletū est significatiuo sanguine sacrificiū? nempe quādo eum uidit Abraham [b] cornib. in frutice tenebat. Quis ergo illo figurabatur, nisi Iesus Christus antequam immolaret, spinis Iudaicis coronatus? Sed diuina per angelū uerba potius audiamus. ait quippe scriptura: Et extēdit Abrahā manū suam sumere machærā, ut occideret filium suū. Et uocauit illū angelus dn̄i de cælo, &

A dixit: Abrahā. Ille aūt dixit: Ecce ego. Et dixit: Ne iniicias manū tuā super puerū, neque facias illi quicquam. nunc enim sciui quia times deum tuū, & nō pepercisti filio tuo dilecto propter me. Nunc sciui dictū est, id est nūc sciri feci. Neque enim hoc nondū sciebat deus. Deinde ariete illo immolato pro Isaac filio suo, uocauit, ut legit, Abrahā nomē loci illius, [c] Dn̄s uidit: ut dicāt hodie, in monte dn̄s apparuit. Sicut dictum est, nūc sciui, pro eo quod est, nūc sciri feci: ita hic dn̄s uidit, pro eo quod est, dn̄s apparuit, hoc est, uideri se

B fecit. Et uocauit angelus dn̄i Abraham secundo de cælo dicēs: Per memetipsum iuraui, dicit dn̄s, propter quod fecisti uerbū hoc, et nō pepercisti filio tuo dilecto propter me, nisi benedicēs benedicā te, & multiplicans multiplicabo semē tuū sicut stellas cæli, & tanquam arenā quæ est iuxta labiū maris. Et hæreditate possidebit semē tuum ciuitates aduersariorū: & benedicent in semine tuo oēs gentes terræ, [d] quia obaudisti uocem meam. Hoc modo est illa de uocatione gentiū in semine Abrahæ post holocaustū, quo significatus est Christus, etiā iuratione dei firma-

C ta promissio. Sæpe enim promiserat, sed nunquam iurauerat. Quid aūt est dei ueri ueracisque iuratio, nisi promissi cōfirmatio, & infidelium quædā increpatio? Post hæc Sara mortua est, cētesimo & uicesimoseptimo anno uitæ suæ, centesimo aūt & tricesimoseptimo uiri sui. Decē quippe annis eam præcedebat ætate: sicut ipse quando sibi ex illa promissus est filius, ait: Si mihi annorū centum nascetur filius, & si Sara annorū nonaginta pariet? Tunc emit agrum Abraham, in quo sepeliuit uxorem. Tunc ergo secundum narrationem Stephani, in terra illa est collocatus: quoniā cœpit ibi esse possessor,

D post mortem scilicet patris sui, qui colligitur ante biennium fuisse defunctus.

L. VIVES

a Fide, inquit, præces.] Aliter legit, quàm nos uulgo ad Hebræos undecimo, & etiā quàm Græci: in alijs exemplaribus Augustini nō habetur, in Isaac, sed tantū Isaac. b Cornibus in frutice tenebatur.] Hanc interpretationem septuaginta & etiā Theodotionis plus laudat Hieronymus, quàm Aquilæ & Symmachi. c Dominus uidet.] Hieron. pro eo quod hic habet uidet, in Hebræo scriptum est, uidebit. hoc aūt apud Hebræos exiuit in prouerbiū, ut si quādo in angustia cōstituti sunt, & domini optant auxilio subleuari, dicāt: In monte dominus uidebit: hoc est, sicut Abrahæ misertus est, miserebitur & nostri. Vnde & in signū dati arietis solent etiā

nunc

nunc cornu clangere. Tantum Hieronymus. Manet adhuc hodie idem prouerbiũ in Hispania, non omnino ut apud Hebræos, nec omnino sicut hic Augustinus interpretatur, sed media quadã ratione, Deus uidebit, quasi exeret & ostendet uim suam. d Obaudisti.] Sic ueteres, quod postea obedire, obaudire.

De Rebecca nepte Nachor, quam Isaac accepit uxorem. Cap. XXXIII

D EINDE Rebeccam neptem Nachor patrui sui, cùm annorũ quadraginta esset Isaac, duxit uxorẽ, cẽtesimo scilicet & quadragesimo anno uitæ patris sui, triennio post mortem matris suæ. Vt autem illam duceret, quãdo ab eius patre in Mesopotamiam seruus missus est: quid aliud demonstratũ est, cùm eidem seruo dixit Abraham: Pone manum tuam sub femore meo, & adiurabo te per dominum deum cæli, & dominum terræ, ut nõ sumas filio meo Isaac uxorẽ de filiabus Chananæorum, nisi dominum deum cęli & dominum terræ in carne, quæ ex illo fœmore trahebatur fuisse uenturum? Nunquid hæc parua sunt prænunciatę indicia ueritatis, quę cõpleri uidemus in Christo?

Quid intelligendũ sit in eo quod Abraham post mortẽ Saræ accepit uxorẽ Cethurã. XXXIIII

Q VID aũt sibi uult quod Abraham post mortem Saræ Cethuram duxit uxorem? Vbi absit ut incontinentiam suspicemur, pręsertim in illa iam ætate, & in illa fidei sãctitate. An adhuc procreandi filiĳ quærebantur, cùm iam deo promittente tanta multiplicatio filiorũ ex Isaac per stellas cæli & arenam terræ fide probatissima teneretur? Sed profectò si Agar & Ismael doctore Apostolo, significauerũt carnales ueteris testamenti, cur non etiã Cethura & filiĳ eius significent carnales, qui se ad testamentũ nouum existimãt pertinere? Ambæ quippe & uxores Abrahæ, & concubinæ sunt appellatę. Sara uerò nunquam dicta est concubina, sed uxor tantùm. Nam & quando data est Agar Abrahæ, ita scriptum est: Et apprehendit Sara uxor Abrahæ Agar Ægyptiam ancillam suam post decem annos q̃ habitauerat Abraham in terra Chanaan, & dedit eam Abrahæ uiro suo uxorem. De Cethura autẽ, quam post obitum Saræ accepit, sic legitur: Adĳciens autẽ Abraham sumpsit uxorem, cui nomen Ce- A thura. Ecce ambæ dicunt uxores Abrahæ, ambæ porrò concubinę fuisse reperiuntur, postea dicente scriptura: Dedit autẽ Abraham omnẽ censum suum Isaac filio suo, & filĳs concubinarũ suarũ dedit Abraham dona, & dimisit eos ab Isaac filio suo adhuc se uiuo, ad orientẽ in terrã orientis. Habent ergo nõnulla munera filĳ concubinarum, sed nõ perueniunt ad regnũ promissum, nec hęretici, nec Iudæi carnales: quia præter Isaac nullus est hæres: & nõ qui filĳ carnis, hi filĳ dei, sed filĳ promissionis deputantur in semine, de quo dictum est: In Isaac uocabitur B tibi semen. Neq; enim uideo cur etiam Cethura post uxoris mortẽ ducta, nisi propter hoc mysteriũ dicta sit concubina. Sed quisquis hæc nõ uult in istis significationib. accipere, nõ calumnietur Abrahæ. Quid si enim & hoc prouisum est [a] contra hæreticos futuros secundarũ aduersarios nuptiarũ, ut in ipso patre multarũ gentiũ post obitũ cõiugis, iterũ coniugari demonstraretr nõ esse peccatũ? Et mortuus est Abrahã cùm esset annorũ centum septuagintaquinq;. Annorum ergo septuagintaquinq; Isaac filiũ dereliquit, quem centenarius genuit. C

L. VIVES

a Contra hæreticos futuros.] Secundas nuptias Cataphryges nihil à fornicatione differre censebant: ut Augustinus scribit ad Quoduultdeũ. Hieronymus non modo secundas nuptias abominatũ, sed primas etiam parũ probat contra Iouinianũ disputans, homo cælebs & coniugio parum æquus.

De geminis adhuc in utero Rebeccæ matris inclusis, quid indicauerit diuina respõsio. XXXV.

I AM ex hoc quemadmodũ per posteros Abrahæ ciuitatis dei procurrãt tempora uideamus. A primo igitur anno uitæ Isaac usq; ad sexagesimum quo ei nati sunt filĳ, illud memorabile est, q cùm illi deũ rogãti, ut pareret uxor eius, quæ sterilis erat, concessisset dominus quod petebat, atq; haberet illa conceptum: [a] gestiebant gemini adhuc in utero eius inclusi. Qua molestia cùm angeretur, dominũ interrogauit, accepitq; respõsum: Duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de uentre tuo separabuntur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori. Quod Paulus apostolus magnũ uult intelligi gratiæ documentũ; quia nondũ illis natis nec ali-

aliquid agẽtibus boni seu mali, sine ullis bonis meritis eligit̃ minor, maiore reprobato: quoniã proculdubio quantũ attinet ad originale peccatũ ambo pares erãt: quantũ aũt ad propriũ, nullius eorũ ullũ erat. Sed nunc de hac re dicere aliquid latius instituti operis ratio nõ sinit, unde & in alijs iã multa diximus. Quod aũt dictũ est: Maior seruiet minori: nemo ferè nostrorũ aliter intellexit, ꝙ maiorẽ populum Iudæorũ, minori populo Christiano seruiturũ. Et reuera quamuis[b] in gẽte Idumæorũ, quæ nata est de maiore, cui duo nomina erant (nam & Esau uocabat̃, & Edom, unde Idumæi) hoc uideri possit impletũ: quia postea superanda fuerat à popu- B lo, qui ortus est ex minore, id est ex Israelitico, eiq́ fuerat futura subiecta: tamẽ in aliqd maius intentã fuisse istam prophetiã, qua dictum est: Populus populũ superabit, & maior seruiet minori: conuenientius creditur. Et quid est hoc, nisi quòd in Iudæis & Christianis euidenter impletur?

L. VIVES

a Gestiebant gemini.] Hieronymus: Et concepit Rebecca uxor eius, & mouebant̃ filij eius in ea. Pro motione LXX posuerãt ἐσκίρτων, id est lodebãt, siue calcitrabant. Quod Aquila transtulit, confringebantur filij in otero. Symmachus uerò ὡσεπίπλοιον, id est in similitudine nauis in superficie ferebant̃. b In gente Idumęorum.] Stephanus Idomęos à filio Semiramidis Idomæa, sicut Iudæos ab eiusdem filio Iuda natos putat, quod est commentitium.

De oraculo & benedictione, quam Isaac nõ aliter ꝙ pater ipsius merito eiusdem ac dilectione accepit. Cap. XXXVI

A Accepit etiã Isaac oraculum tale, quale aliquoties pater eius acceperat. De quo oraculo sic scriptũ est: Facta est aũt fames super terrã, præter famẽ quæ prius facta est in tẽpore Abrahę. Abijt aũt Isaac ad Abimelech regẽ Philistinorũ in Gerara. Apparuit aũt illi dñs, & dixit: Noli descendere in Ægyptũ, habita autẽ in terra quã tibi dixero, & incole in terra hac, & ero tecũ, & benedicã te. Tibi enim et semini tuo dabo omnẽ terrã hanc: & statuã iuramentũ meũ, quod iuraui Abrahæ patri tuo: & multiplicabo semẽ tuũ tanꝙ stellas cęli, & dabo semini tuo omnẽ terrã hanc, & benedicent in semine tuo oẽs gentes terræ, pro eo quod obaudiuit Abrahã pater tuus uocẽ meã, & custodiuit præcepta mea, & mãdata mea, & iustificationes meas, & legitima mea. Iste pa- A triarcha nec uxorẽ habuit aliam, nec aliquã concubinã, sed posteritate duorũ geminorum ex uno cõcubitu procreatorũ cõtentus fuit. Timuit sanè etiã ipse periculum de pulchritudine cõiugis cùm habitaret inter alienos, fecitq́ quod pater, ut eam sororẽ diceret, taceret uxorẽ. Erat enim ei propinqua, & paterno & materno sanguine: sed etiã ipsa ab alienigenis cognito ꝙ uxor eius esset, mansit intacta. Nec ideo tamẽ istũ patri eius pręferre debemus, quia iste nullam fœminã præter unam coniugẽ nouerat. Erant enim proculdubio paternæ fidei & obedientiæ merita potiora, intantũ ut propter illum dicat deus, huic se facere bona quæ fecit, Benedicentur, inquit, in semine tuo omnes gentes terræ, pro eo quod obaudiuit Abraham pater tuus uocem meam, & custodiuit præcepta mea, & mandata mea, & iustificationes meas, & legitima mea. Et alio rursus oraculo: Ego sum, inquit, deus Abraham patris tui, noli timere, tecum enim sum, & benedixi te, et multiplicabo semẽ tuum propter Abraham patrẽ tuum. Vt intelligamus quàm castè Abraham fecerit, quod hominibus impudicis, & nequitiæ suę de scripturis sanctis patrocinia requirentibus, uidetur fecisse li- C bidine. Deinde ut etiam hoc nouerimus, nõ ex bonis singulis inter se homines comparare, sed in unoquoq; cõsideremus uniuersa. Fieri eñ potest ut habeat aliquid in uita & morib. quispiã quo superet aliũ, idq́ sit longè præstabilius, ꝙ est illud unde ab alio superatur. Ac per hoc sano uerôq iudicio cũ cõtinentia cõiugio præferatur, melior est tamen homo fidelis cõiugatus, ꝙ cõtinens infidelis.[a] Sed cõtinens infidelis homo, nõ solum minus laudandus est, quia se continet, dum nõ credat: uerumetiã multo magis ui- D tuperãdus, quia nõ credit, cũ se cõtineat. Cõstituamus ergo ambos bonos, etiã sic profectò melior est cõiugatus fidelissimus & obedientissimus deo, ꝙ cõtinens minoris fidei, minorisq́ obediẽtiæ: si uerò paria sint cętera, cõtinentẽ cõiugato pręferre ꝗs ambigat?

L. VIVES

Sed cõtinens.] In codice Brugensi sic habetur, Sed infidelis homo nõ solũ minime laudãdus est, uerũ etiam maxime detestandus est. Constituamus ambos bonos etiã, quę lectio non admodum mihi arridet. Hinc apparet ꝙ parum momenti sit in riuulis externorum operum, nisi ex puro interiore fonte manent.

De his quæ in Esau & Iacob mysticè præfigurantur. Cap. XXXVII

Duo igitur Isaac filij, Esau & Iacob pariter crescũt. Primatus maioris transfundit̃ in minorẽ ex pacto & placito inter illos, eo q [a] lenticulam quã minor parauerat, maior immoderatius cõcupiuit, eoq; precio primogenita sua fratri iuratione interposita uendidit. Vbi discimus in uescẽdo [b] nõ cibi genere, sed auiditate immodesta quenq; culpãdũ. Senescit Isaac, eiusq; oculis per senectã uisus aufert̃. Vult benedicere filium maiorẽ, & pro illo nesciẽs benedicit minorẽ, pro fratre maiore, qui erat pilosus se paternis manibus supponentẽ, hædinis sibi pelliculis coaptatis, uelut aliena peccata portantẽ. [c] Iste dolus Iacob, ne putaret̃ fraudulentus dolus, & non in eo magnæ rei mysteriũ quæreret̃, superius prædixit scriptura: Erat Esau homo sciẽs uenari agrestis: Iacob aũt homo simplex habitãs domũ. hoc nostri quidã interpretati sunt sine dolo. Siue aũt sine dolo, siue simplex, siue potius sine fictione dicat̃, [d] quod est Græcè ἄπλαστος, quis est in ista benedictione percipienda dolus hominis sine dolo? Quis est dolus simplicis, quæ fictio nõ mẽtiẽtis, nisi profundũ mysteriũ ueritatis? Ipsa aũt benedictio qualis est? Ecce, inquit, odor filij mei tanq; odor agri pleni, quẽ benedixit dñs. Et det tibi deus de rore cæli, & de ubertate terrę, & multitudinẽ frumẽti & uini: & seruiãt tibi gẽtes, & adorẽt te principes, & fias dñs fratris tui, et adorabũt te filij patris tui. qui maledixerit te, maledictus: & qui benedixerit te, benedictus. Benedictio igit̃ Iacob, prędicatio Christi est in omnibus gẽtibus. Hoc fit, hoc agit̃: lex & prophetia est in Isaac: etiam per os Iudæorũ Christus ab illa benedicit̃ uelut à nesciẽte, quia ipsa nescit̃. Odore nominis Christi, sicut ager mũdus implet̃, eius est benedictio de rore cæli, hoc est de uerborũ pluuia diuinorũ: & de ubertate terrę, hoc est de cõgregatione populorũ: eius est multitudo frumenti et uini, hoc est multitudo quã colligit frumentũ & uinũ in sacramẽto corporis & sanguinis eius. Ei seruiunt gẽtes, ipsum adorant principes. Ipse est dñs fratris sui, quia populus eius dominat̃ Iudæis. Ipsum adorant filij patris eius, hoc est filij Abrahæ secundum fidẽ: quia & ipse filius est Abrahæ secundũ carnẽ. Ipsum qui maledixerit maledictus, & qui benedixerit benedictus est. Christus inquã noster etiã ex ore Iudæorũ quãuis errantiũ, sed tamẽ legẽ prophetasq; cantantiũ benedicit̃, id est ueraciter dicit̃: & alius benedici putatur, qui ab eis errãtibus expectat̃. Ecce benedictionẽ promissam repetente maiore, expauescit Isaac, & aliũ pro alio se benedixisse cognoscit. Mirat̃, & quis nam ille sit percunctat̃: nec tamẽ se deceptũ esse conqueritur, imò cõfestim reuelato sibi intus in corde magno sacramẽto deuitat indignationẽ, cõfirmat benedictionẽ. Quis ergo, inquit, uenatus est mihi uenationẽ, & intulit mihi, & mãducaui ab omnibus anteq; tu uenires, & benedixi eũ, & sit benedictus? Quis nõ hic maledictionẽ potius expectaret irati, si hæc non superna inspiratione, sed terreno more gererentur? O res gestas, sed prophetice gestas: in terra, sed cælitus: per hoĩes, sed diuinitus. Si excutiant̃ singula tãtis fœcũda mysterijs, multa sunt implenda uolumina, sed huic operi modus moderatè imponendus, nos in alia festinare cõpellit.

L. VIVES

a Lenticulam.] Est lenticula uas olearium, & paruulens leguminis genus: hoc modo diminutiuũ est à lente, illo uerò à lentitate dicitur, q lente oleum ex ea stillet: nam ore est angusto. Sed in sacris literis solũ decoctio rubea dicit̃, qua Esau uendidit primogeniturã. Ideo dictus est Edom q. fuluus. b Non cibi genere.] [redacted]

De missione Iacob in Mesopotamiã ad accipiendam uxorẽ, & de uisione quam in itinere somniauit, & de quatuor ipsius fœminis, cùm unam petisset uxorem. Cap. XXXVIII

Mittitur Iacob à parentibus in Mesopotamiã, ut ibi ducat uxorẽ. Patris mittẽtis hęc uerba sunt: Nõ accipies uxorẽ ex filiabus Chananæorũ: surgẽs fuge in Mesopotamiã in domũ Bathuel patris matris tuæ, & sume tibi inde uxorem de filiabus Laban fratris matris tuæ. Deus aũt meus benedicat te, & augeat te, & multiplicet te: & eris in cõgregationes gentiũ: & det tibi benedictionẽ Abrahæ patris tui, tibi & semini tuo post te, ut hæres fias terræ incolatus tui, quam dedit deus Abrahę. Hic iam intelligimus segregatum semẽ Iacob ab

alio

alio semine Isaac, quod factum est per Esau. Quando enim dictum est, In Isaac uocabitur tibi semen: pertinens utique semen ad ciuitatem dei: separatum est inde aliud semen Abrahæ, quod erat in ancillæ filio, & quod futurum erat in filijs Cethuræ. Sed adhuc erat ambiguum de duobus geminis filijs Isaac, ad utrumque, an ad unum eorum illa benedictio pertineret. Et si ad unum, quis nam esset illorum, quod nunc declaratum est cùm prophetice à patre benedicitur Iacob, & dicitur ei: Et eris in congregationes gentium: et det tibi benedictionem Abrahæ patris tui. Pergens itaque in Mesopotamiam Iacob, in somnis accepit oraculum, de quo scriptum est: Et exijt Iacob à puteo [a] iurationis, et profectus est in Charram, & deuenit in locum, & dormiuit ibi: occiderat enim sol, & sumpsit ex lapidibus loci, & posuit ad caput suum, & dormiuit in loco illo, & somniauit. Et ecce scala stabilita super terram, cuius caput pertingebat ad cælum: & angeli dei ascendebant, & descendebant per illam: et dominus incumbebat super eam. Et dixit: Ego sum deus Abraham patris tui, & deus Isaac, noli timere: terra in qua tu dormis per eam, tibi dabo illam, & semini tuo: et erit semen tuum sicut arena terræ: & dilatabitur [b] super mare, & in Africum, & in Aquilonem, & ad Orientem: & benedicetur in te omnes tribus terræ, & in semine tuo. Et ecce ego sum tecum, custodiens te in omni uia quacunque ibis: & reducam te in terram hanc: quia nõ te derelinquam, donec faciam omnia, quæ tecum locutus sum. Et surrexit Iacob de somno suo, & dixit: Quia dominus est in loco hoc: ego nesciebam. Et timuit, & dixit: Quam terribilis est locus hic: nõ est hic nisi domus dei, & hæc porta cæli. Et surrexit Iacob, & sumpsit lapidem quem supposuit sibi ad caput, & [c] statuit illum in titulum, & superfudit oleum in cacumen eius, & uocauit nomen loci illius [d] domus dei. Hoc ad prophetiam pertinet: nec more idololatriæ lapidem perfudit oleo Iacob, uelut faciens illum deum: neque enim adorauit eum lapidem, uel ei sacrificauit: sed quoniam [e] Christi nomen à chrismate est, id est ab unctione: profecto figuratum est hinc aliquid, quod ad magnum pertineat sacramentum. Scalam uerò istam intelligitur ipse saluator nobis in memoriam reuocare in Euangelio, ubi cùm dixisset de Nathanaele: Ecce uerè Israelita, in quo dolus non est: quia Israel uiderat

Augus.

A istam uisionem, ipse est enim Iacob, eodem loco ait: Amen amen dico uobis, uidebitis cælum apertum, & angelos dei ascendentes & descendentes super filium hominis. Perrexit autem Iacob in Mesopotamiam, ut inde acciperet uxorem. Vnde autem illi acciderit quatuor habere fœminas, de quibus duodecim filios, & unam filiam procreauit, cùm earum nullam concupisceret illicitè, diuina scriptura indicat. Ad unam quippe accipiendam uenerat, sed cùm illi [f] altera pro altera supposita fuisset, nec ipsam dimisit, qua nesciens usus fuerat in nocte, ne ludibrio eam uideretur habuisse: & ex eo tem- B pore quoniam multiplicandæ posteritatis causa plures uxores lex nulla prohibebat, accepit etiam illam, cui uni iam futuri coniugij fidem fecerat. Quæ cùm esset sterilis, ancillam suam, de qua filios ipsa susciperet, marito dedit. quod etiam maior soror eius, quamuis peperisset, imitata, quoniam multiplicare prolem cupiebat, effecit. Nullam Iacob legitur petijsse præter unam, nec usus plurimis, nisi gignendæ prolis officio coniugali iure seruato, ut neque hoc faceret, nisi uxores eius id fieri flagitassent, quæ corporis uiri sui habebant legitimam potestatem.

C

L. VIVES

a A Puteo iurationis.] Sic uerterunt Septuaginta, pro eo quod Hebraicè est, à puteo saturitatis. Consentiunt Symmachus & Aquila. Nam etiam ciuitas uocatur Beersabe, quod sonat puteum saturitatis. Hieronymus: Verum puteus saturitatis, quem foderunt serui Isaac, non idem est, qui puteus iurationis, quem fodit Abraham, & iurisiurandi nominauit, seu fœderis: quod fecit cum Abimelech Gen. 21. datis septem agnis: nam sabee est iusiurandum & septem, tametsi in eadem urbe puteum utrumque esse. b Super mare.] Hic nihil significat de regno maris, quod classibus obtinetur: sed, ut iam dixi, occidentem notat plagam, quæ est Syriæ ad mare nostrum, ut quatuor mundi oras indicet. c Statuit illum in titulum.] Lxx. στήλην, columnam, quod magis congruit quàm titulum. d Domus dei.] Vicus ibi D positus, dictus est Bethel, qui prius erat Luz, id est, tunc domus dei, antè nux uocabatur. Erat in parte Beniamin, iuxta Bethau & Gai. e Christi nomen.] χριστὸν Græci dicunt, quem Latini unctum. χρῖσμα est unctio.

f Altera pro altera.] Lya filia maior pro Rachel filia minore. Genesis uigesimonono.

Quæ ratio fuerit, ut etiam Israel cognominaretur. Cap. XXXIX

GENVIT ergo duodecim filios, & unam filiam ex quatuor mulieribus. Deinde ingressus est in Ægyptum per filium suum Ioseph, qui uenditus ab inuidentibus fratribus, eò perductus fuit, atque ibidem sublimatus. Iacob autem etiam

Israel, sicut paulò antè dixi, uocabatur: quod nomē magis populus ex illo procreatus obtinuit. Hoc autē nomē illi ab angelo impositum est, qui cum illo fuerat in itinere de Mesopotamia redeunte luctatus, typū Christi euidentissimè gerēs. nam quod ei præualuit Iacob, [a] utiq; uolenti, ut mysteriū figuraret: significat passionē Christi, ubi uisi sunt ei praeualere Iudæi. Et tamē benedictionē ab eodē angelo quem superauerat impetrauit: ac sic huius nominis impositio, benedictio fuit. [b] Interpretaĉ autē Israel uidens deū, quod erit in fine præmiū omnium sanctorum. Tetigit porrò illi idem angelus ueluti præualenti latitudinē femoris, eumq; isto modo claudum reddidit. Erat itaq; unus atq; idem Iacob & benedictus & claudus: benedictus in eis, q in Christum ex eodem populo crediderūt, atq; in infidelibus claudus. Nam femoris latitudo, generis est multitudo. Plures quippe sunt in ea stirpe, de quib. prophetice prædictum est: Et claudicauerunt à semitis suis.

L. VIVES

a Vtiq; uolenti.] A nolente enim angelo & pro uirili sua contrà nitente non modò uictus fuisset prostratusq;, sed etiam occisus. b Interpretatur aūt Israel.] Hieronymus nō uidetur probare, quod Israel interpretetẽ uidēs deū, siue princeps dei, siue εὐθύτατος θεοῦ, id est directus dei, seu ad uerbum magis rectissimus dei. Iosephus in Antiquitatibus, Israel dictum arbitratur, quòd steterit aduersus angelum.

Quomodo Iacob cum septuagintaquinq; animabus Ægyptum narretur ingressus, cùm pleriq; ex eis qui cōmemorantur, tēpore posteriori sint geniti. Cap. XL

INGRESSI itaq; referuntur in Ægyptum simul cum ipso Iacob septuagintaquinq; homines, annumerato ipso cum filijs suis. In quo numero duæ tantum fœminę cōmemorantur, una filia, neptis altera. Sed res diligenter considerata, non indicat, quòd tantus numerus fuerit in progenie Iacob, die uel anno quo ingressus est Ægyptum. Commemorati sunt quippe in eis etiam pronepotes Ioseph, qui nullo modo iam tunc esse potuerūt: quoniā tunc centū triginta annorū erat Iacob: filius uerò eius Ioseph trigintanouē: quem cū accepisse tricesimo anno suo, uel amplius, constet uxorē, quomodo potuit per nouem annos habere pronepotes de filijs, quos ex eadē uxore suscepit? Cùm igitur nec filios ha- A berent Effrem & Manasses filij Ioseph, sed eos pueros infra q̄ nouēnes Iacob Ægyptū ingressus inuenerit, quo pacto eorū non solum filij, sed etiam nepotes, in illis septuagintaquinq; uiris numerantur, qui tunc Ægyptum ingressi sunt cum Iacob? Nam cōmemorat ibi Machir filius Manasse nepos Ioseph: & eiusdem Machir filius, id est Galaad nepos Manassæ, pronepos Ioseph: ibi est & quē genuit Effrem alter filius Ioseph, id est Vtalaam nepos Ioseph: ibi est & Bareth filius ipsius Vtalaæ, id est nepos Effrem, pronepos Ioseph: qui nullo modo esse potuerūt B quando Iacob in Ægyptum uenit, & filios Ioseph nepotes suos, auos istorum, minores quàm nouem annorum pueros inuenit. Sed nimirum introitus Iacob in Ægyptū, quando eum in septuagintaquinque hominibus scriptura cōmemorat: nō unus dies uel unus annus, sed totum illud est tempus quamdiu uixit Ioseph, per quem factum est ut intrarent. Nam de ipso Ioseph eadē scriptura sic loquitur: Et habitauit Ioseph in Ægypto ipse & fratres eius: & omnis cohabitatio patris eius, & uixit annos centum & decem, & uidit Ioseph filios Effrem, usq; in tertiam ge- C nerationem. Ipse est ille pronepos eius ab Effrem tertius. Generationem quippe tertiam dicit, filium, nepotem, pronepotem. Deinde sequitur: Et filij Machir, filij Manasse, nati sunt supra femora Ioseph. Et hic ille ipse est nepos Manassæ, pronepos Ioseph. Sed pluraliter appellati sunt sicut scriptura consueuit: quæ unam quoq; filiam Iacob, filias nuncupauit: [a] sicut in Latinæ linguę consuetudine liberi dicuntur pluraliter filij, etiam si nō sint uno amplius. Cùm ergo ipsius Ioseph prædicetur felicitas, quia uidere potuit pro- D nepotes, nullo modo putandi sunt iam fuisse tricesimonono anno proaui sui Ioseph: quādo ad eum in Ægyptū Iacob pater eius aduenit. Illud autem est, quod fallit minus ista diligenter intuentes: quoniam scriptum est: Hæc autem nomina filiorum Israel, qui intrauerunt in Ægyptum simul cum Iacob patre suo. Hoc enim dictum est, quia simul cum illo computantur septuagintaquinque non quia simul iam erant omnes, quando Ægyptum ingressus est ipse: sed ut dixi, totum tempus habetur eius ingressus, quo uixit Ioseph, per quem uidetur ingressus.

L. VIVES

a SIcut in Latinæ linguæ consuetudine.] Sic Latinè unus filius liberi dicit̃, sicut Gellius scribit, affertq́ dictum Sempronij Asellionis, qui de unico Sempronij Gracchi filio liberos dixit. Herennius iurisc ōsultus libro Digestorũ quinquagesimo idem confirmat.

De benedictione quam in Iudam filium suum promisit. Cap. XLI

IGITVR propter populũ Christianum, in quo dei ciuitas peregrinat̃ in terris, si carnẽ Christi in Abrahæ semine requiramus, remotis concubinarum filijs, occurrit Isaac: si in semine Isaac, remoto Esau, qui est Edom, occurrit Iacob, q est & Israel: si in semine Israel ipsius, remotis cęteris occurrit Iudas, qa de tribu Iuda exortus est Christus. Ac per hoc cũ in Ægypto moriturus Israel filios suos benediceret: quẽ admodũ Iudã propheticè benedixerit, audiamus. [a]Iuda, inquit, te laudabunt fratres tui. Manus tuæ super dorsum inimicorũ tuorũ: te adorabũt filij patris tui. Catulus leonis Iudas, [b]ex germinatione fili mi ascẽdisti: recũbens dormisti ut leo, & catulus leonis, quis suscitabit eũ? Nõ deficiet princeps ex Iuda, & dux de femoribus eius, donec ueniãt quę reposita sunt ei: & ipse erit expectatio gentium, alligãs ad uitẽ pullũ suũ, & [c]cilicio pullum asinæ suæ. Lauabit in uino stolã suam, & in sanguine uuæ amictũ suũ. Fului oculi eius à uino, & dẽtes candidiores lacte. Exposui hæc aduersus Manichæũ Faustũ disputãs, & satis esse arbitror, quantũ ueritas prophetiæ huius elucet. Vbi & mors Christi prædicta est uerbo dormitionis, & nõ necessitas, sed potestas in morte nomine leonis. Quam potestatẽ in Euangelio ipse prędicat dicẽs: Potestatẽ habeo ponẽdi animã meã, & potestatẽ habeo iterum sumẽdi eam. Nemo eam tollit à me, sed ego eam pono à memetipso, & iterũ sumo eam. Sic leo fremuit, sic quod dixit, impleuit. Ad eam namq; pertinet potestatẽ, quod de resurrectione eius adiunctũ est: Quis suscitabit eum? hoc est, quia nullus hominũ nisi seipse suscitauit, qui etiam de corpore suo dixit: Soluite teplum hoc, & in triduo resuscitabo illud. Ipsum aũt genus mortis, hoc est sublimitas crucis in uno uerbo intelligit̃, quod ait, ascẽdisti. quod uerò addidit: recumbẽs dormisti, Euangelista exponit, ubi dicit: Et inclinato capite tradidit spiritũ. Aut certè sepultura eius agno-

Augu∫t.

A scitur, in qua recũbit dormiẽs: & unde illũ nullus hominũ, sicut prophetæ aliquos, uel sicut ipse alios suscitauit, sed sicut à somno ipse surrexit. Stola porrò eius quam lauat in uino, id est, mundat à peccatis in sanguinẽ suo, cuius sanguinis sacramentum baptizati sciunt, unde & adiungit: Et in sanguine uuę amictũ suum, quid est nisi ecclesia? Et fului oculi eius à uino, spiritales eius inebriati poculo eius. De quo canit Psalmus: Et calix tuus inebrians q̃ præclarus est. Et dentes eius candidiores lacte: quod potant apud Apostolum paruuli, uerba scilicet nutriẽtia, non

B dum idonei solido cibo. Ipse igit̃ est in quo reposita erant promissa Iudæ, quę donec uenirent, nunquam principes, hoc est reges Israel ab illa stirpe defuerunt. Et ipse expectatio gentium, quod clarius est uidẽdo, quàm sit exponendo.

L. VIVES

a IVda, inquit, te laudabunt.] Iudas etiam laus est siue confessio. b Ex germinatione.] Hebraicè, ex captiuitate. De Christo hæc omnia, ut intelligatur eum captiuos populos esse ducturum, & iuxta intelligẽtiam sacratiorem ascendisse in altum, & captiuam duxisse captiuitatem. Hieronymus. c Et cilicio pullum asinæ suæ.] Alij uerterunt: Et funiculo pullum asinæ suæ. Hie-

C ronymus ostendit Hebraicè: Alligans ad uitem pullum suum, & ad electam uitem asinã suam. Et pro pullo posse legi ciuitatẽ illam diuinã, de qua hisce libris loquimur. Porrò LXX. ἕλικι uerterũt. Est uerò ἕλιξ pãpinus seu capreolus uitis à cõuoluendo apud Theophrastũ, & ab eadem mẽte species hederæ Diosc. & Plinio. itaq; nescio unde cilicium hic irrepserit, nisi uersum sit helicium.

De filijs Ioseph, quos Iacob prophetica manuum suarum transmutatione benedixit. XLII

SICVT autẽ duo Isaac filij, Esau & Iacob figurã præbuerunt duorum populorum in Iudæis & Christianis: quamuis quod ad carnis propaginẽ per

D tinet, nec Iudæi uenerũt ex semine Esau, sed Idumæi: nec Christianæ gẽtes de Iacob, sed potius Iudæi: ad hoc enim tantum figura ualuit, quod dictum est, Maior seruiet minori: ita factum est etiam in duobus filijs Ioseph. Nam maior gessit typum Iudæorum, Christianorum autẽ minor. Quos cùm benediceret Iacob manum dexterã ponens super minorẽ, quem habebat ad sinistram: sinistram uerò super maiorẽ, quem habebat ad dextram: graue uisum est patri eorum, & admonuit patrẽ uelut corrigẽs eius errorẽ, & quis nam eorũ esset maior ostendens. At ille mutare manus noluit, sed dixit: Scio fili, scio. Et

hic erit in populum,& hic exaltabit:sed frater eius iunior maior illo erit, & semen eius erit in multitudinē gentium. Etiam hic duo illa promissa demonstrant: nam ille in populum, iste in multitudinē gentium. Quid euidentius ꝗ̄ his duabus promissionibus contineri populum Israelitarum orbemq́ terrarum in semine Abrahę: illum secundum carnem, istum secundum fidem?

De temporibus Moysi & Iesu Naue, ac iudicum: atq; exinde regum: quorum quidem Saul primus est, sed Dauid præcipuus, & sacramento habetur & merito. Cap. XLIII

DEFVNCTO Iacob, defuncto etiam D Ioseph, per reliquos centū quadragintaquatuor annos, donec exiretur de terra Ægypti, in modū incredibilē illa gens creuit: etiam tantis attrita persecutionibus, ut quodam tempore nati masculi necarentur: cùm mirātes Ægyptios nimia populi illius incremēta terrerēt. Tunc Moyses subtractus furto trucidatoribus paruulorū, ad domū regiam, ingentia per eum deo præparante peruenit, nutritusq́ & adoptatus à filia Pharaonis,[a] quod nomē in Ægypto omnium regū fuit, in tantū peruenit uirū, ut ipse illā gentē mirabiliter multiplicatā, ex durissimo & grauissimo quod ibi ferebat, iugo seruitutis extraheret: imò per eum deus, qui hoc promiserat Abrahæ. Prius quippe exinde ad terrā Madiam fugisse refert: quod cū Israelitā defenderet, Ægyptiū occiderat, & territus fugerat: postea diuinitus missus in potestate spiritus dei superauit resistentes[b] Pharaonis magos. Tunc per eū Ægyptijs illatæ sunt decē memorabiles plagæ, cùm dimittere populū dei nollent, aqua in sanguinem uersa, ranę &[c] cynifes,[d] cynomyia, mors pecorum, ulcera, grando,[e] locusta, tenebræ, mors primogenitorū. Ad extremū Israelitas quos plagis tot tantisq́[f] perfracti tandē aliquando dimiserant, Ægyptij in mari rubro dum persequunt, extincti sunt. Illis quippe abeuntibus, diuisum mare uiā fecit: hos autē insequētes, in se rediēs unda submersit. Deinde per annos quadraginta, duce Moyse, dei populus per desertū actus est: quādo tabernaculum testimonij nuncupatū est: ubi deus sacrificijs futura prænunciantibus colebatur: cùm scilicet iam data lex fuisset in monte multū terribiliter. Attestabat enim

A euidentissima mirabilibus signis uocibusq́ diuinitas. Quod factum est mox ut exitum est de Ægypto, & in deserto populus esse cœpit: quinquagesimo die post celebratum pascha per ouis immolationē: quę usq; adeò typus Christi est, prænuncians eum per uictimā passionis de hoc mundo transiturum ad patrem:[g] Pascha quippe Hebræa lingua, transitus interpretat: ut iam cùm reuelaret testamentū nouū, postea ꝗ̄ pascha nostrum immolatus est Christus, quīquagesimo die ueniret de cælo spiritus sanctus: q dictus est B in Euāgelio digitus dei: ut recordationē nostram in primi præfigurati facti memoriā reuocaret: quia & legis illæ tabulæ digito dei scriptæ referunt. Defuncto Moyse, populū rexit Iesus Naue: & in terrā promissionis introduxit: eamq́ populo diuisit. Ab his duobus mirabilibus ducibus, bella etiā prosperrime ac mirabiliter gesta sunt: deo cōtestante nō tam propter merita Hebræi populi, ꝗ̄ propter peccata earū quæ debellabant gentiū, illas eis prouenisse uictorias. Post istos aūt duces, iudices fuere iam in terra promissionis populo collocato: ut inciperet interim reddi Abrahæ prima promissio de gēte C una, id est Hebræa, & de terra Chanaan: nōdum de omnibus gentibus & toto orbe terrarum: quod Christi aduētus in carne, & nō ueteris legis obseruationes, sed Euangelij fides fuerat impletura. Cuius rei pręfiguratio facta est, quod nō Moyses qui legē populo acceperat in mōte Sina,[h] sed Iesus, cui etiam nomen deo præcipiente mutatū fuerat, ut Iesus uocaret, populū in terrā promissionis introduxit. Temporibus aūt iudicū, sicut se habebant & peccata populi, & misericordia dei, alternauerūt prospera & aduersa bello- D rum. Inde uentū est ad regū tempora. Quorum primus regnauit Saul: quo reprobato, & bellica clade prostrato, eiusq́ stirpe reiecta, ne inde reges orirentur, Dauid succesit in regnū, cuius maxime[i] Christus dictus est filius. In quo articulus quidam factus est, & exordiū quodāmodo iuuētutis populi dei: cuius generis quædam uelut adolescētia ducebatur ab Abraham usq; ad hunc Dauid. Neq; enim frustra Matthæus Euāgelista sic generationes cōmemorauit, ut hoc primū interuallum quatuordecim generationibus cōmendaret, ab Abrahā scilicet usq; ad Dauid

uid. Ab adolescentia quippe incipit homo posse generare, propterea generationum series ab Abraham sumpsit exordiũ, qui etiã pater multarũ gentiũ constitutus est, quando mutatum nomen accepit. Ante hunc ergo uelut pueritia fuit huius generis populi dei, à Noe usq; ad ipsum Abraham,[k] & ideo prima lingua inuenta est, id est Hebræa. A pueritia namq; homo incipit loqui post infantiam,[l] quæ hinc appellata est, quia fari nõ potest. Quam profecto ætatẽ primã demergit obliuio, sicut ætas prima generis humani est deleta diluuio. Quotus eñ quisq; est, qui suam recordetur infantiã? Quamobrem in isto procursu ciuitatis dei sicut superior unam eandemq; primam, ita duas ætates secundam & tertiã liber iste contineat, in qua tertia propter uaccã trimam, caprã trimã, & arietẽ trimum, impositũ est legis iugum, & apparuit abundantia peccatorum, & regni terreni surrexit exordium, ubi non defuerũt spiritales, quorum in turture & columba figuratum est sacramentum.

L. VIVES

a QVod nomen in Aegypto.] Ne putetur idem fuisse Pharao, qui tunc regnabat, & qui temporibus Iacob & Ioseph. Nam ut in Ezechielem lib. nono docet Hieronymus, Pharao apud Aegyptios nomen est regiæ dignitatis. Sicut post Alexandrum Ptolemæi: ut apud Romanos Cæsares, & Augusti: apud Philistæos Abimelech: quæ de Antiochis & Arsacidis addit, nõ satisfaciunt. Herodotus unicum Pharaonẽ ponit cæcum. Pharaones uerò dicti sunt quasi Pharones, à Pharo insula è regione Alexandriæ, olim Carpathos dicta, ubi regnauit Proteus. Huius Pharaonis filiam Thermuth uocat Iosephus. b Resistentes Pharaonis magos.] Quis fuerit hic Pharao non conuenit. Eusebius scribit Apionem Polyhistorem tradidisse Amasim regnasse in Aegypto, cùm illinc Iudæi decesserunt, quod fieri nõ potest. Nam Amasis fuit multo posterior, temporibus scilicet Pythagoræ, cui à Polycrate Samiorum tyrãno commendatus est. Ideo Iosephus ex Manethone Techmosim Pharaonẽ ponit, & sic ostendit Manethonem uarium esse, ut qui alibi ponat Amenophin. Idem Euseb. in Chronicis Pharaonem Cenchrem hoc tempore statuit. In Præparatione Euang. magorum etiã ponit nomina Iannem & Iambrem ex Numenio. c Cyniphes.] Iosephus in ter-
Cyniphes

A tia plaga, si modo bene est à Ruffino uersus, pediculos
ponit ex intimis corporis ebullientes, ceu morbũ phthi
riasin, hoc est pedicularem, nec cyniphum meminit, neć
cynomyiæ. Autor historiæ Scholasticæ, & Albertus Grotus genus muscarum dicunt esse cyniphes, ut etiã Origenes putat. Albertus lib. 26. De animalibus, corpore tradit esse uermes, capite & alis muscas, cum aculeo in ore,
quo pungunt, & sugunt, palustribus nasci locis, & ahi-
mantium spiritus, sed humanos maxime consectari. Origenes super Exod. sic inquit: Post hoc snipes: sic enim
apud eum legitur, producuntur. Hoc animal pẽnis quidem suspenditur per aerea uolitans: sed ita subtile & minutum, ut oculi uisum nisi acutè cernentis effugiat, corpus tamen cùm insederit, acerbissimo terebrat stimulo,
ita ut quem uolitantem uidere quis non ualeat, sentiat
stimulantem, sic Origenes: qui per hoc animalis genus
dialecticam uult intelligi, quæ minutis & subtilibus uer-
B borum stimulis animas terebrat, & tanta calliditate circumuenit, ut deceptus nec uideat, nec intelligat. Sed neque cyniphes, neq; snipes qui sint ullus aut Latinorum
aut Græcorũ dixerit: nec sic est apud LXX. sed σκνῖπες.
σκνὶψ enim ζῶον δὲ κωνωπῶδες, ut inquit Suidas, animal culicare. καὶ ξυλοφάγον, q ligna exedit. & in Psal.
104. σκνῖπες habetur in Græco. Pro eo quo ad Hebraicam ueritatem & Targum Chaldæum legitur pediculi sicut apud Iosephum. d Cynomyia.] κυνόμυια canina musca ad uerbum, uulgo muscam grauissimam legimus, in Exodo. e Locusta.] Res agris damnosa, qua multæ regiones infestantur, & in primis Cyrenaica pars
Africæ, quæ Aegypto coniungitur. Deorum iræ, inquit
Plinius, ea pestis creditur. f Perfracti.] Præfracti, duri, inflexibiles: perfracti, multum fracti, & attriti. g Pascha quippe.] Phase est transitus, quoniam pertransibat
angelus domini percussor domos filiorũ Israel, nec pla-
C ga illas affligebat, hinc deductum est pascha, ut Hieronymus docet lib. 2. in Michæam, nõ à πάσχειν, quod est pati, quasi passio. idem in Matthæum. h Sed Iesus, cui
etiam nomen.] Ex interpretationibus Hebraicis idem
uidetur esse Iesus & Iosue. Vtrumq; enim à salute dicitur. &
in Esdra Iesus filius Iosedech Iosue nuncupatur. i Cuius maxime Christus dictus est filius.] Sic in principio
Euangelij Matthæi, & in contextu Euangelij plerunq; Iesus filius Dauid dicitur, cui multum promissus est Christus, & quẽ inuenit dominus ex animi sui sententia. Duorum enim maxime filius dicitur Christus, Abrahæ & Dauid, quoniam istis sæpius ac disertius quàm cæteris est
promissus. k Et ideo prima lingua.] Fari ut posset.
l Quæ hinc appellata est.] Infantes enim dicuntur,
quòd fari nequeant, unde etiã homines natu grãdes interdum infantes appellantur, quia loqui nesciunt, cùm
tamen plerunq; balbutientissimè garriant: [redacted]
D [redacted]

Cynomyia

Pascha

Infantes

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM XVII.

De temporibus prophetarum. Cap. I

PROMISSIONES dei, quæ factæ sunt ad Abraham, cuius semini & gentē Israeliticā secundum carnē, & omnes gentes deberi secūdum fidē, deo pollicente didicimus, quemadmodum compleātur, per ordinē temporū procurrēs dei ciuitas indicauit. Quoniā ergo superioris libri usq; ad regnū Dauid factus est finis, nūc ab eodē regno quantū suscepto operi sufficere uidet, cætera quæ sequunt attingamus. Hoc itaq; tēpus ex quo sanctus Samuel prophetare cœpit, & deinceps donec populus Israel captiuus in Babyloniā duceret, atq; inde secūdū sancti Hieremiæ prophetiā post septuaginta annos reuersis Israelitis dei domus instauraret, totū tempus est prophetarum. Quamuis enim & ipsum Noe patriarcham, in cuius diebus uniuersa terra diluuio deleta est, & alios supra & infra usq; ad hoc tempus, quo reges in dei populo esse cœperunt, propter quędā per eos futura siue quoquo modo significata, siue prędicta, quę pertineret ad ciuitatē dei regnumq; cælorū, nō immerito possumus appellare prophetas, præsertim quia nōnullos eorū id expressius legimus nuncupatos, sicut Abraham, sicut Moysen: tamē dies prophetarum præcipuè maximeq; hi dicti sunt, ex quo cœpit prophetare Samuel, qui & Saulem prius, & co reprobato ipsum Dauid deo præcipiēte unxit in regē, de cuius cęteri stirpe succederēt, quousq; illos succedere sic oporteret. Quæ igitur à prophetis sunt prædicta de Christo cùm moriendo decedentibus, & nascendo succedētibus suis mēbris ciuitas dei per ista curreret tempora, si omnia uelim cōmemorare in immensum pergit. Primum quia ipsa scriptura, quæ per ordinē reges eorumq; facta & euēta digerēs, uidet tanq; historica diligentia rebus gestis occupata esse narrādis, si adiuuante dei spiritu cōsiderata tractetur, uel magis, uel certe nō minus prænunciandis futuris, ꝙ præteritis enunciandis inue-

A nietur intenta. Et hoc perscrutando indagare ac disserendo monstrare, ꝙ sit operosum atq; prolixum, & ꝙ multis indigeat uoluminibus, quis ignorat, qui hęc uel mediocriter cogitat? Deinde quia ea ipsa quæ ad prophetiam non ambigitur pertinere, ita sunt multa de Christo regnoq; cælorum, quę ciuitas dei est, ut ad hoc aperiendum maior sit disputatio necessaria, ꝙ huius operis modus flagitat. Proinde ita si potuero stylo moderabor meo, ut huic operi in dei uoluntatē peragendo, nec ea quæ supersint, dicam, nec ea quæ satis sint prætermittam.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN XVII. librum De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini Commentarij.

B POssumus appellare prophetas.] Prophetas populus Hebraicus uidentes nominauit, qui dominum aliquid prænunciantem, aut etiam imagines rerum futurarum uiderent, si non corporis oculo, certe illo mētis, multo quàm hic est acutiore. Hinc prophetia est uisio in sacris literis. In primo libro Regum Nathan appellatur uidens. Interdum prophetæ nomine pro præconibus, uatibus, sacerdotibus Græci utunt. Primus & homo & propheta fuit Adam, qui mysterium Christi & ecclesiæ in sopore uidit, hinc Enoch, Noe, Abraham, Isaac, Iacob, & huius liberi, Moyses, & alij deinceps permulti, qui tamen inter prophetas non numerantur: quia libros de uisionibus suis non reliquerunt, præter Moysen, cuius uolumina etiam ad ritus, sacra, ceremonias, legesq; ciuiles spectabant. Et si hæc omnia figura rerum futurarum erant, neque illa tempora prophetarum sunt dicta, sicut ea quibus est regnatum, C quibus prophetæ nunquam defuerūnt à Samuele, ante quem sermo domini rarus erat & uisio non manifesta, ut dicitur primo Regnorum, ad remigrationē è Babylone, scriptiq; sunt libri quatuor maiorum prophetarum, & duodecim minorum.

Quo tempore sit impleta promissio dei de terra Chanaan, quam in possessionē etiam Israel carnalis accepit. Cap. II

IN præcedēte libro diximus, ab initio ad Abraham promissionū dei duas res fuisse promissas: unam scilicet, quòd terram Chanaan possessurum foret semen eius: quod significat, ubi dictum est: Vade in terram, quam tibi demonstrauero, & faciam te in gētem magnam: aliam ue-

rò longè præstantiorem:non de carnali, sed
A de spiritali semine, per quod patet est: non
unius gentis Israeliticæ, sed omnium gentiũ
quę fidei eius uestigia consequuntur. Quod
promitti cœpit his uerbis: Et benedicentur
in te omnes tribus terræ. Et deinceps alijs
multis admodum testimonijs hęc duo pro-
missa esse mõstrauimus. Erat igitur iã in ter-
ra promissionis semẽ Abrahæ, id est popu-
lus Israel secundum carnem: atq; ibi non so-
lum tenendo ac possidendo ciuitates aduer
sariorũ, uerumetiã reges habẽdo, regnare iã
cœperat, impletis de ipso populo promissio
B nibus dei iam magna ex parte: non solũ quę
in illis tribus patribus, Abraham, Isaac, & Ia
cob quibuscunq; dictis uel signis, aut figu-
ris temporibus eorum factæ sunt, uerum e-
tiam quæ per ipsum Moysen, per quem po-
pulus idem de seruitute Ægyptia liberatus
est, & per quem cuncta præterita reuelata
sunt temporibus eius, cùm populum per e-
remum duceret, factæ fuerant. Neq; autem
per insignem ducem Iesum Naue, per quem
populus ille in promissionis inductus est
terram: qui expugnatis gentibus, eam duo-
decim tribubus, quibus deus iusserat, diui-
C sit, & mortuus est: neq; post illum toto tem
pore iudicum impleta fuerat promissio dei
de terra Chanaan, quod à flumine Ægypti
usq; ad flumen magnum Euphraten popu-
lus ille dominaretur: nec tamen adhuc pro-
phetabatur futurum, sed expectabatur im-
plendum. [a] Impletum est autẽ per Dauid &
eius filium Salomonem: cuius regnum tan-
to, quantum promissum fuerat, spatio dilata
tum est. Vniuersos quippe illos subdide-
runt, tributariosq; fecerunt. Sic igitur in ter
ra promissionis secundum carnem, hoc est
in terra Chanaan sub his regibus semen A-
D brahę fuerat constitutum, ut nihil deinde su
peresset, quo terrena illa dei promissio com
pleretur: nisi ut in eadem terra, quantum ad
prosperitatem attinet temporalem, per po-
steritatis successionem incõcusso statu usq;
ad mortalis seculi huius terminum gens per
maneret Hebræa, si domini dei sui legibus
obediret. Sed quoniam deus nouerat, hoc
eam non esse facturã, usus est etiã tempora-
libus pœnis ad exercẽdos in ea paucos fide-
les suos, & admonendos, qui postea futuri
erant in omnibus gentibus, quas per eos ad-
moneri oportebat, in quibus alterã promis-
sionem reuelato nouo testamento per incar
nationem Christi fuerat impleturus.

L. VIVES

a IMpletũ est autem per Dauid.] Hieronymus Darda
no scribens, ostendit non totam terrã Iudæis repro-
missam, esse ab eis possessam. In libro enim Numero
rum isti sunt termini, à meridie maris Salinarum per Si
na & Cadesbarne, usq; ad torrentem Aegypti, qui iuxta
Rhinocoruram mari magno influit, & ab occidente ip-
sum mare Palæstinæ Phœnices, Syriæ Cœles, Ciliciæq;
pertenditur: ab aquilone Taurum montem, & Zephyri-
um usq; ad Hernath, quæ appellatur Epiphania Syriæ:
ad orientem uerò per Antiochiam, & lacum Cenereth,
qui nunc Tiberias appellatur, & Iordanem, qui mari in-
fluit Salinarum, quod nunc mortuum dicitur: trans Ior
B danem duorum semis tribuum possessio est Ruben, &
Gad, & dimidiæ tribus Manassæ. Hæc diuus Hierony-
mus. Atqui Dauid hæc omnia non possedit, sed illos so-
los terminos, quibus deinceps totus populus Iudæus
coercitus est ab amne Rhinocorura ad Euphratem.

De tripertitis significationibus prophetarũ: quæ
nunc ad terrenã, nunc ad cælestem Hierusalẽ, nũc
aũt ad utranq; referunẽ. Cap. III

QVOCIRCA sicut oracula illa diui-
na ad Abraham, Isaac, & Iacob, &
quæcunq; alia signa, uel dicta pro
phetica in sacris literis præcedentibus facta
sunt: ita etiam cæteræ ab isto regum tempo-
C re prophetiæ, partim pertinent ad gentẽ car
nis Abrahæ: partim uerò ad illud semen il-
lius, in quo benedicuntur omnes gentes co-
hæredes Christi per testamentũ nouum, ad
possidendam uitã æternam regnumq; cælo
rum. Partim ergo ad ancillam, quæ in serui-
tutem generat, id est terrenam Hierusalem,
quæ seruit cum filijs suis, partim uerò ad li-
berã ciuitatẽ dei, id est uerã Hierusalẽ æter-
nam in cælis, cuius filij oẽs secundũ deũ ui-
uentes peregrinanẽ in terris, sed sunt in eis
quędã, quę ad utramq; pertinere intelligun
tur, ad ancillã propriè, ad liberam figuratè.
D Tripertita itaq; reperiunẽ eloquia prophe-
tarũ: siquidẽ aliqua sunt ad terrenã Hierusa
lem spectãtia, aliqua ad cælestẽ, nonnulla ad
utramq;. Exemplis uideo probandũ esse q̃d
dico. [a] Missus est Nathan propheta qui regẽ
Dauid argueret de peccato graui, & ei quæ
cõsecuta sunt mala, futura prædiceret. Hæc
atq; huiusmodi siue publicè, id est ꝑ salute
uel utilitate populi, siue priuatim cũ pro suis
quisq; reb. diuina promererẽ eloquia, quib.
pro usu tẽporalis uitæ futuri aliquid noscę-
reẽ, ad terrenã ciuitatẽ pertinuisse, quis am-
bigat

bigat? Vbi aũt legit: Ecce dies ueniunt, dicit dñs, & cõsummabo domui Israel, & domui Iuda testamentũ nouũ, nõ secundum testamentũ, q̃d disposui patribus eorũ, in die qua apprehẽdi manũ eorũ, ut educerẽ eos de terra Ægypti, quoniã ipsi nõ permanserunt in testamẽto meo, et ego neglexi eos, dicit dñs, quia hoc est testamentũ quod constituã domui Israel. Post dies illos, dicit dñs, dabo leges meas in mentẽ eorũ, & super corda eorum scribã eas, & uidebo eos, & ero illis in deũ, & ipsi erunt mihi in plebẽ: Hierusalẽ sine dubio superna prophetat, cuius deus ipse præmiũ est, eumq́ habere atq; ipsius esse summũ illi est atq; totũ bonũ. Ad utramq; uero pertinet hoc ipsum, quod Hierusalẽ dicit dei ciuitas, & in ea prophetat futura domus dei, eaq́ prophetia uidet impleri, cũ Salomon rex ædificat illud nobilissimũ tẽplũ. Hæc enim & in terrena Hierusalẽ secũdum historiã cõtigerunt, & cælestis Hierusalẽ figuræ fuerunt. Quod genus prophetię ex utroq; ueluti cõpactum atq; cõmixtum in libris ueterib. canonicis, quibus rerũ gestarũ narrationes cõtinent, ualet plurimũ multũq; exercuit, & exercet ingenia scrutãtiũ literas sacras, ut q̃d historicè prędictũ cõpletumq; legit in semine Abrahæ secundũ carnẽ, etiã in semine Abrahæ secundũ fidẽ, q̃d implendum allegoricè significet inquirat: [b] intantũ ut quibusdã uisum sit, nihil esse in eisdem libris uel prænunciatũ & effectũ, [c] uel effectũ quãuis nõ prænunciatũ, quod nõ insinuet aliquid ad supernã ciuitatẽ dei, eiusq́ filios in hac uita peregrinos, figurata significatiõe referendũ. Sed si hoc ita est, iã bipertita, nõ tripertita erunt eloquia prophetarũ, uel potius illarũ scripturarũ omniũ, quæ ueteris instrumẽti appellatione censent. nihil enim erit illic, quod ad Hierusalẽ terrenã tantũ pertineat, si quicquid ibi de illa, uel propter illã dicit, atq; cõpletur, significat aliquid, quod etiã ad Hierusalẽ cælestẽ allegorica pręfiguratione referat: sed erũt sola duo genera, unũ quod ad Hierusalẽ liberã, alterũ quod ad utramq; pertineat. Mihi aũt sicut multum uident errare, qui nullas res gestas in eo genere literarũ aliquid aliud præter id quod eo modo gestæ sunt significare arbitrant: [d] ita multũ audere, qui prorsus ibi omnia significationibus allegoricis inuoluta esse contendunt. Ideo tripertita, nõ bipertita esse dixi. Hoc enim existimo, nõ tamẽ culpãs eos, qui potuerũt illic de quacunq; re gesta sensum intelligentiæ spiritalis exculpere, seruata primitus duntaxat historiæ ueritate. Cæterum quæ ita dicuntur, ut rebus humanitus seu diuinitus gestis, siue gerendis conuenire non possint, quis fidelis dubitet nõ esse inaniter dicta? Quis ea nõ ad intelligentiam spiritalem reuocet, si possit, aut ab eo qui potest reuocanda esse fateatur?

L. VIVES

a Missus est Nathan.] Postea q̃ Dauid Vriam maritum Bersabes collocari in prima acie iussisset, ut mortẽ oppeteret, ac ipse rex uiduã cepisset in coniugẽ. b In tantũ ut.] Hinc fieri aiunt, ut tã multa illorũ regũ in libris Regnorũ dicta factaq; prætermittant, quæ dicunt scripta in libris Regũ, Iuda, uel Israel, q̃ illa non uideant pertinere ad ecclesiam Christi, tanq̃ imaginem ad solidũ illud uerumq́; corpus. At omnia quæ toto illo ceu libro uitæ sunt conscripta, in Christum, eiusq́; sponsam dirigi tanquam in scopum utriusq; testamenti. c Vel non effectũ quamuis prænunciatũ.] Legendũ, Vel effectũ quamuis nõ prænunciatũ. Et sic est in alijs libris. Non prænunciatũ, inquit prophetia. d Ita multum audere.] Origenes omnia ueteris instrumenti ad allegorias refert, in quib. explicãdis felicior cæteria fuit: seruat tamẽ ueritatẽ historiæ. Nam alioqui friuola essent omnia quæ in sacris libris scribunt. Cui unusquisq; pro captu & arbitrio suo allegoriã affingeret, nec constaret quid credendũ, quomodo uiuendum esset. Quo magis miror stultitiã ne dicã an impudentiã, an utrunq;, eorũ, qui ex allegorijs præcepta & leges uitæ, dogmata religionis, uincula quibus ligemur teneamurq́;, colligunt atq; innodant, & ea pro certissimis in uulgũ efferunt, ac hæreticum clamant, si quis dissentiat.

De præfigurata cõmutatione Israelitici regni & & sacerdotij, & de his quæ antea mater Samuelis personã gerẽs ecclesiæ prophetauit. III.

PROCVRSVS igit ciuitatis dei, ubi peruenit ad regũ tempora, quãdo Dauid Saule reprobato, ita regnũ primus obtinuit, ut eius deinde posteri in terrena Hierusalẽ diuturna successione regnarent: dedit figurã rei gestæ, significans, atq; prænunciãs quod nõ est prætereundũ silentio, rerũ mutationẽ futurarũ, quod attinet ad duo testamẽta, uetus & nouũ: ubi sacerdotiũ, regnumq́ mutatũ est per sacerdotem, eundemq́ regẽ nouũ ac sempiternum, qui est Christus Iesus. Nam & Heli sacerdote reprobato, substitutus est in dei ministerium Samuel simul officio functus sacerdotis et iudicis: & Saule abiecto rex Dauid fuit datus in regno, hoc quod dico figurauerũt. Mater quoq; ipsa Samuelis Anna, quę prius fuit sterilis, & posteriore fœcunditate læ

tatã

tata est, prophetare aliquid nō uidet, cū gratulationē suam dño fundit exultans: quādo eundē puerū natū, & ablactatū, deo reddidit, eadē pietate qua uouerat? Dicit eñ: Confirmatū est cor meū in dño, & exaltatum est cornu meum in deo meo. Dilatatū est super inimicos meos os meū: lætata sum in salutari tuo: quoniā nō est sanctus, sicut dñs: & nō est iustus, sicut deus noster: non est sanctus prter te. Nolite gloriari, & nolite loqui excelsa, neq; procedat magniloquiū de ore uestro: quoniā deus sciētiarū dñs, & deus præparans adinuentiones suas. Arcū potentiū fecit infirmū, & infirmi præcincti sunt uirtute. Pleni panibus minorati sunt, & esuriētes transierūt terrā. Quia sterilis peperit septē:[a] & multa in filijs infirmata est. Dñs mortificat & uiuificat: deducit ad inferos, & reducit. Dñs pauperem facit, & ditat: humiliat & exaltat. Suscitat à terra pauperē, et de stercore erigit inopē: ut collocet eū cū potentibus populi sui, & sedē gloriæ hæreditatem dans ei: dans uotū uouēti, & benedixit annos iusti: quoniā nō in uirtute potens est uir. Dñs infirmū faciet aduersariū suum, dñs sanctus. Non glorietur prudens in prudentia sua: & non glorietur potens in potentia sua, & nō glorietur diues in diuitijs suis, sed in hoc glorietr qui gloriatur, intelligere & scire dominū, & facere iudiciū & iustitiā in medio terræ. Dñs ascendit in cælos, & tonuit: ipse iudicabit extrema terræ, quia iustus est: & dat uirtutē regibus nostris: & exaltabit cornu Christi sui. Itáne uerò uerba hæc unius putabunt esse mulierculæ, de nato sibi filio gratulantis? Tantū'ne mens hominū à luce ueritatis auersa est: ut nō sentiat supergredi modū fœminæ, huius dicta quæ fudit? Porrò qui rebus ipsis quæ iam cœperunt etiā & in hac terrena peregrinatione cōpleri, cōuenienter mouet: nónne intēdit, & aspicit, & agnoscit per hanc mulierē, cuius etiā nomē, id est Anna, quæ gratia eius interpretat, ipsam religionē Christianā, ipsam ciuitatē dei, cuius rex est & cōditor Christus: ipsam postremo dei gratiā prophetico spiritu sic locutam, à qua superbi alienant, ut cadāt: qua humiles implent, ut surgant, quod maxime hymnus iste personuit? Nisi quisquā forte dicturus est, nihil istam prophetasse mulierē, sed deum tantūmodo propter filium, quem

A precata impetrauit exultanti prædicatione laudasse. Quid ergo sibi uult quod ait? Arcum potentiū fecit infirmū, & infirmi præcincti sunt uirtute, pleni panibus minorati sunt, & esurientes transierunt terrā, quia sterilis peperit septē, & multa in filijs infirmata est? Nunquid septē ipsa pepererat, quamuis sterilis fuerat? Vnicū habebat, quando ista dicebat,[b] sed nec postea septem peperit, siue sex quibus septimus esset ipse Samuel, sed tres mares & duas fœminas. Deinde in illo populo cùm adhuc nemo regnaret, quod in extremo posuit, dat uirtutē regibus nostris,

B & exaltauit cornu Christi sui, unde dicebat, si nō prophetabat? Dicat ergo ecclesia Christi, ciuitas regis magni, gratia plena, prole fœcūda, dicat quod tanto antè de se prophetatū per os huius piæ matris agnoscit. Confirmatum est cor meū in dño, & exaltatū est cornu meum in deo meo. Vere confirmatū est cor, & cornu uere exaltatū, quia nō in se, sed in dño deo suo. Dilatatū est super inimicos meos os meū, quia & in angustijs pressurarum sermo dei nō est alligatus,[d] nec in prçconibus alligatis. Lætata sum, inquit, in salutari tuo. Christus est ipse Iesus, quē Simeon

C sicut in Euāgelio legit, senex amplectēs paruulum, agnoscēs magnū: Nunc dimittis, inquit, dñe seruū tuū in pace, quoniā uiderunt oculi mei salutare tuum. Dicat itaq; ecclesia: Lætata sum in salutari tuo, quoniā non est sanctus sicut dñs, & nō est iustus sicut deus noster, tanq; sanctus & sanctificās, & iustus & iustificans: nō est sanctus præter te, quia nemo fit nisi abs te. Deniq; sequitur: Nolite gloriari superbè et nolite loqui excelsa, neq; exeat magniloquiū de ore uestro, quoniam deus sciētiarū dñs ipse,[e] & nemo scit quod ipse scit: qm̄ qui putat se aliquid esse, cū nihil

D sit, seipsum seducit. Hçc dicunt aduersarijs ciuitatis dei ad Babyloniā ptinentibus, de sua uirtute prçsumētibus, in se nō in dño gloriantibus, ex quibus sunt etiā carnales Israelitæ terrenæ Hierusalē ciues terrigenç, qui ut dicit Apostolus: Ignorantes dei iustitiā, id est quam dat hominibus deus, qui solus est iustus, & iustificans, & suam uolentes constituere, id est uelut à se sibi paratā, nō ab illo impertitā, iustitiç dei non sunt subiecti. Itaq; quia superbi se de suo putantes, non de dei posse placere deo, qui est deus scientiarum,

atq;

atque ideo & arbiter conscientiarũ, ibi uidens A cogitationes hominũ, quoniã uanæ sunt, si hominũ sunt, & ab illo non sunt. Et præparãs, inquit, adinuẽtiones suas. Quas adinuẽtiones putamus, nisi ut superbi cadãt, & humiles surgãt? Has quippe adinuẽtiones exequitur dicẽs: Arcus potẽtiũ infirmatus est, & infirmi præcincti sunt uirtute. Infirmatus est arcus, id est intẽtio eorũ qui tam potẽtes sibi uident, ut sine dei dono atque adiutorio, humana sufficientia diuina possint implere mandata: & præcingunt uirtute, quorũ interna uox est: Miserere mei dñe, quoniã in- B firmus sum. Pleni panibus, inquit, minorati sunt, & esuriẽtes transierunt terrã. Qui sunt intelligẽdi pleni panibus, nisi ĩdẽ ipsi quasi potẽtes, id est Israelitæ, quibus credita sunt eloquia dei? Sed in eo populo ancillæ filij minorati sunt, quo uerbo minus quidẽ Latinè, bene tamẽ expressum est, quod ex maioribus minores facti sunt: quia & in ipsis panibus, id est diuinis eloquijs, quæ Israelitæ soli tũc ex omnib. gẽtibus acceperũt, terrena sapiũt. Gentes aũt quib. lex illa nõ erat data, postea quàm per nouũ testamentũ ad eloquia illa uene C runt, & multũ esuriẽdo terrã trãsierũt, quia in eis nõ terrena, sed cælestia sapuerunt. Et hoc uelut quæreret causa cur factũ sit, quia sterilis, inqt, peperit septẽ, & multa in filijs infirmata est. Hic totũ quod prophetabat, eluxit agnoscentib. numerũ septenariũ, quo est uniuersa ecclesiæ significata perfectio. Propter quod & Ioãnes apostolus ad septẽ scribit ecclesias, eo modo se ostendẽs ad unius plenitudinẽ scribere. Et in Prouerbijs Salomonis hoc antea præfigurãs Sapiẽtia ædificauit sibi domũ, & suffulsit colũnas septẽ. D Sterilis enim erat in omnib. gẽtibus dei ciuitas, antequàm iste foetus, per quẽ eam factam secundam cernimus, oriretur. Cernimus etiam, quæ multa in filijs erat, nunc infirmatã Hierusalem terrenã: quoniã quicunque filij liberæ in ea erant, uirtus erant eius. Nunc uerò ibi quoniam litera est, & spiritus nõ est, amissa uirtute infirmata est. Dñs mortificat & uiuificat: mortificauit illam, quæ multa erat in filijs, & uiuificauit hanc sterilẽ, quæ peperit septem. Quamuis cõmodius possit intelligi eosdẽ uiuificare, quos mortificauerit. Id enim uelut repetiuit addẽdo: Deducit ad inferos, & reducit. Quibus enim dicit Apostolus: Si mortui estis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera dei sedens: salubriter utique mortificant à dño, quibus adiungit, Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terrã: ut ipsi sint illi, qui esuriẽtes transierunt terrã. Mortui enim estis, inquit. Ecce quomodo salubriter mortificat deus. Deinde sequit: Et uita uestra abscondita est cũ Christo in deo. Ecce quomodo eosdẽ ipsos uiuificat deus. Sed nunquid eosdẽ deduxit ad inferos, & reduxit? Hoc utrumque fideliũ in illo potius uidemus impletũ, capite scilicet nostro, cum quo uitã nostrã in deo Apostolus dixit absconditã. Nam qui proprio filio nõ pepercit, sed pro omnibus tradidit eum, isto modo utique mortificauit eũ. Et quia resuscitauit eũ à mortuis, eundẽ rursus uiuificauit. Et quia in prophetia uox eius agnoscit: Nõ derelinques animã meã in inferno: eundẽ deduxit ad inferos & reduxit. Hac eius paupertate ditati sumus. Dñs enim pauperẽ facit, & ditat. Nam quid hoc sit ut sciamus, quod sequit audiamus: Humiliat, & exaltat. utique superbos humiliat, & humiles exaltat. Quod enim alibi legit: Deus superbis resistit, humilibus autẽ dat gratiã: hoc totus habet sermo huius, cuius nomen interpretat gratia eius. Iam uerò quod adiungit: Suscitat à terra pauperẽ: de nullo melius quàm de illo intelligo, qui propter nos factus est pauper, cũ diues esset, ut eius paupertate, sicut paulò antè dictũ est, ditaremur. Ipsum enim de terra suscitauit tã citò, ut caro eius nõ uideret corruptionẽ. Nec illud ab illo alienabo, quod additũ est: Et de stercore erigit inopẽ. Inops quippe idẽ est quod pauper. Stercus uerò unde erectus est, rectissimè intelligunt persecutores Iudæi, in quorũ numero cũ se dixisset Apostolus ecclesiam persecutũ, Quæ mihi, inquit, fuerũt lucra, hæc propter Christũ damna esse duxi, nec solũ detrimẽta, uerũ etiã stercora existimaui esse, ut Christũ lucrifacerẽ. De terra ergo suscitatus est supra oẽs diuites ille pauper, & de illo stercore erectus est supra oẽs opulentos ille inops, ut sedeat cũ potẽtibus populi, quibus ait: Sedebitis super duodecim sedes. Et sedẽ gloriæ hæreditatẽ dans eis. Dixerant enim potẽtes illi, Ecce nos dimisimus omnia, & secuti sumus te: hoc uotũ potentissimi uouerãt. Sed unde hoc eis, nisi ab illo

illo, de quo hic cõtinuò dictũ est: Dans uotũ A
uouenti? Alioquin ex illis essent potẽtibus,
quorũ infirmatus est arcus. Dñs, inquit, uo-
tum uouẽti. Non enim dño quisquã quicquid
ratũ uoueret, nisi qui ab illo acciperet quod
uoueret. Sequit̃: Et benedixit annos iusti: ut
cum illo scilicet sine fine uiuat, cui dictũ est,
Et anni tui nõ deficient. Ibi enim stant anni,
hic aũt transeũt, imò pereũt: antequã enim ue-
niant, nõ sunt: cùm aũt uenerint, non erunt,
qa cũ suo fine ueniũt. Horũ aũt duûm, id est
dans uotũ uouẽti: & benedixit annos iusti:
unũ est quod facimus, alterum quod sumi-
mus. Sed hoc alterũ deo largitore nõ sumit̃,
nisi cum ipso adiutore primũ illud efficitur, B
quia non in uirtute potẽs est uir: Dñs infir-
mum faciet aduersariũ eius, illũ scilicet qui
homini uouenti inuidet, & resistit: ne ualeat
implere q̃d uouit.[b] Potest ex ambiguo Græ-
co intelligi, & aduersariũ suũ. Cùm eñ dñs
possidere nos cœperit, profecto aduersari-
us qui noster fuerat, ipsius fit, & uincit̃ à no-
bis, sed nõ uiribus nostris, quia nõ in uirtu-
te sua potẽs est uir. Dñs ergo infirmũ faciet
aduersariũ suum, dñs sanctus: ut uincat̃ à san
ctis, quos dñs sanctus sanctorum effecit san
ctos.[i] Ac per hoc nõ gloriet̃ prudens in pru
dentia sua, et nõ gloriet̃ potẽs in potẽtia sua, C
& nõ gloriet̃ diues in diuitijs suis: sed in hoc
gloriẽt qui gloriat̃, intelligere & scire dñm,
[k] & facere iudiciũ, & iustitiã in medio terræ.
Non parua ex parte intelligit & scit dñm, q
intelligit & scit etiã hoc à dño sibi dari, ut in
telligat & sciat dñm. Quid enim habes, ait
Apostolus, quod nõ accepisti? Si aũt & acce
pisti, quid gloriaris quasi nõ acceperis: id est
quasi à teipso tibi sit, unde gloriaris? Facit
aũt iudiciũ & iustitiã, qui recte uiuit. Recte
aũt uiuit, qui obtemperat præcipiẽti deo, &
finis præcepti, id est ad quod refertur præce D
ptum, charitas est de corde puro, & cõscien
tia bona, & fide nõ ficta. Porrò ista charitas,
sicut Ioãnes apostolus testat̃, ex deo est. Fa-
cere igitur iudiciũ & iustitiã, ex deo est. Sed
quid est in medio terræ? Neque enim nõ de-
bent facere iudiciũ & iustitiam qui habitant
in extremis terræ, quis hoc dixerit? Cur er-
go additũ est, in medio terræ? Quod si non
adderet̃, & tantũmodo diceret, facere iudi-
cium & iustitiam, magis hoc præceptum ad
utrosque homines pertineret, & mediterra-
neos & maritimos. Sed ne quisquam puta-
ret post finẽ uitæ, quæ in hoc agit̃ corpore,
superesse tempus iudiciũ iustitiamque facien-
di, quã cùm esset in carne nõ fecit, & sic diui
num euadi posse iudiciũ, in medio terræ mi-
hi uidet̃ dictũ, cùm quisque uiuit in corpore.
In hac quippe uita suam terrã quisque circum
fert, quã moriente homine recipit terra com
munis, resurgẽti utique reddituira. Proinde in
medio terræ, id est cũ anima nostra isto ter-
reno claudit̃ corpore, faciendũ est iudiciũ &
iustitiã, quod nobis prosit in posterũ, quan-
do recipiet quisque secundũ ea quæ per cor-
pus gessit, siue bonũ, siue malũ. Per corpus
quippe ibi dixit Apostolus, per tẽpus quo
uixit in corpore. Non enim si quis maligna
mente atque impia cogitatione blasphemet,
neque id ullis membris corporis operet̃, ideo
nõ erit reus, quia id nõ motu corporis ges-
sit, cum hoc per illud tẽpus gesserit, quo ges
sit & corpus. Isto modo cõgruenter intelligi
potest etiã illud quod in Psalmo legit̃: Deus
autem rex noster ante secula operatus est sa
lutem in medio terræ. ut dominus Iesus acci
piatur deus noster qui est ante secula, quia per
ipsum facta sunt secula: operatus est salutem
nostram in medio terræ, cùm uerbũ caro fa-
ctum est, & terreno habitauit in corpore.
Deinde postea quã prophetatũ est in his uer-
bis Annæ: quomodo gloriari debeat, q glo
riatur, nõ in se utique, sed in domino propter
retributionem, quæ in die iudicij futura est:
Dominus,[l] inquit, ascendit in cælos, & to-
nuit: ipse iudicabit extrema terræ, quia iu-
stus est. Prorsus ordinẽ tenuit cõfessionis fi
delium. Ascendit enim in cælum dñs Chri-
stus, & inde uenturus est ad uiuos & mor-
tuos iudicandos. Nam quis ascẽdit, sicut di-
cit Apostolus, nisi qui & descendit in infe-
riores partes terræ? Qui descendit, ipse est &
qui ascendit super omnes cælos, ut adimple
ret omnia. Per nubes ergo suas tonuit, quas
spiritu sancto cùm ascendisset impleuit. De
quibus ancillæ Hierusalem, hoc est ingratæ
uineæ cõminatus est apud Esaiã prophetã,
ne pluant super eam imbrẽ. Sic aũt dictũ est,
Ipse iudicabit extrema terræ: ac si diceretur,
etiã extrema terræ. Non enim alias terræ par
tes nõ iudicabit, qui oẽs homines procul du
bio iudicabit. Sed melius intelligunt̃ extre-
ma terræ, extrema hominis: quoniã nõ iudi-
cabuntur

cabuntur, quæ in melius uel deterius medio tempore cõmutantur,[m] sed in quibus extremis inuẽtus fuerit qui iudicabit. Propter q̃d dictũ est: Qui perseuerauerit usq; in finẽ, hic saluus erit. Qui ergo perseuerãter facit iudicium & iustitiã in medio terræ, nõ damnabitur cùm iudicabunt extrema terræ. Et dat, inquit, uirtutẽ regibus nostris, ut nõ eos iudicando cõdemnet. Dat eis uirtutẽ, qua carnem sicut reges regant, & in illo mundũ, qui propter eos fudit sanguinẽ, uincant. Et exaltabit cornu Christi sui. quomodo Christus exaltabit cornu Christi sui? De quo enim suprà dictũ est, dñs ascendit in cælos, & intellectus est dñs Christus: ipse, sicut hic dicit, exaltabit cornu Christi sui,[n] q est Christus. Christus ergo Christi sui cornu exaltabit, id est uniuscuiusq; fidelis sui, sicut ista in principio huius hymni ait: Exaltatũ est cornu meum in deo meo. Omnes quippe unctos eius chrismate, rectè Christos possumus dicere, quod tamen totum cum suo capite corpus, unus est Christus. Hæc Anna prophetauit Samuelis sancti uiri mater multumq; laudati. In quo quidem tunc figurata est mutatio ueteris sacerdotij, & nunc impleta, quando infirmata est quæ multa erat in filijs, ut nouum haberet in Christo sacerdotium sterilis, quæ peperit septem.

L. VIVES

a ET multa in filijs.] Quæ multos habebat filios. b Sed nec postea septem peperit.] Sic in primo Reg. cap. 2. ut Augustinus dicit. Iosephus tamen, nisi mendosus est codex, tres filios, & tres filias peperisse Annam scribit post natũ Samuelem: sed Hebræi duos filios Samuelis, pro filijs Annæ numerãt, cùm sint nepotes: & ita septem liberi Phanneæ mortui sunt sigillatim, ut nascebant filij Annæ, & nepotes. c Exaltatum est cor meũ.] Alibi, cornu meũ, & sic uidet Augustinus scripsisse: nam Græcè est κέρας. Hebræi tradunt, nato Samuele primogenitũ Phanneæ alterius uxoris Helcannæ interijsse, & ut liberi nascebant Annæ, ita Phanneæ peribant. Hieronymus super 1. lib. Reg. d Nec in præconibus alligatis.] In codice Brugen. habet, Sed in præconibus alligatis. hoc significat hęrere semper liberum dei sermonẽ præconibus sui. Illud uerò quod uulgo, etiã in uinctis præconib. diuinũ sermonẽ solutũ esse ac liberũ.

e Et nemo scit, quod ipse scit.] Vt & sit quasi etiam. Refertur uel ad præscientiam rerum futurarum, uel ad conscientiam præsentium abditarum. Alibi sic legitur, Deus scientiarũ dominus ipse uos scit, & ubi nemo scit. f Minorati sunt, quo uerbo minus quidem Latinè.] Vt uertatur ad uerbum ἐλαττόω, quod etiam minuo dici potest. g Inops quippe idẽ est quod pauper.] Paulò plus uidetur esse inops in indigentia, q̃ pauper: & si inops cùm ab ope ueniat, id est auxilio, non tam dicitur qui caret pecunia, q̃ qui opibus, in quibus est auxiliũ. Sic à Vergilio senectus dicit inops, primo Georg. quasi

Inops

Augusti.

A ex se minimũ habens quo iuuetur. Et apud Terentiũ in Adel. leno cùm se inopẽ quiritatur, nõ sic pecuniæ, ut auxilij profitetur indigũ. Ita Varro etyma reddit: Pauper à paulo lare: mendicus à minus, cui cùm opus est, minus nullo est: inops, q opis egeat: opulẽtus ab ope. Ideo propriè ac eleganter paulò pòst Augustinus: Supra omnes opulentos ille inops. h Potest ex ambiguo Græco.] αὐτοῦ, quod Latinè dicimus, & eius, & suum. Græci enim non hæc ita separãt, ut nos. i Ac per hoc nõ glorietur.] Hæc uerba uulgo nõ habent in carmine Annæ 1. Reg. 2. ex interpretatione Hieronymi: sed Hieremiæ 9. Lxx. uerò & in lib. 1. Regũ, & in Hieremia posuerunt, etsi paulò diuersius. Hoc dicto ratio omnis superbiæ cõfutat, cùm nec diuitias uelit dominus, nec fortitudinẽ, nec sapientiam: illam humanã esse materiã gloriãdi & efferẽdi sui, sed qui gloriat, ut inquit Paulus, in domino glorietur: sic se efferat homo in animo modico semper & ęquabili, B nunquam enim intumescet, si ad hunc modum se sustulerit. Non inflat enim scientia domini, quæ est charitate condita, & præcipuè si cùm illum noscimus, id subinde animum & cogitationem subierit, ipsum esse qui misereatur abiecti, qui iudicat superbum, & sibi fidentẽ, qui iustitia sua bene meritum muneratur, & donat. k Et facere iudicium & iustitiam.] In 1. lib. Regũ sic Lxx. ἀλλ' ἐν τούτῳ καυχάσθω ὁ καυχώμενος ἐν τῷ συνιεῖν καὶ γινώσκειν τὸν κύριον, καὶ ποιεῖν κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐν μέσῳ τῆς γῆς. In hoc gloriet qui gloriatur, q intelligit & nouit dominũ, & facit iudiciũ & iustitiã in medio terræ. ut ad eum referat qui gloriat: & sic interpretat August. In Hieremia sic: ἐν τούτῳ καυχάσθω ὁ καυχώμενος, συνιεῖν καὶ γινώσκειν, ὅτι ἐγώ εἰμι κύριος ὁ ποιῶν ἔλεος καὶ κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. In hoc gloriet qui gloriat, q intelligat & cognoscat me esse dñm qui facio misericordiam & iudicium & iustitiã in terra. l Dominus, inquit, ascẽdit in cælos, & tonuit.] Nec uerba ista legun- C tur in uulgatis exẽplaribus, sed id quod sequitur, & ipse iudicabit, &c. Augustinus Lxx. sequitur, ut illa ætate ecclesiæ ferè omnes. m Sed in quibus extremis.] Vnde est illud, sicut te inuenero, ita iudicabo. n Quis est Christus.] Alibi sic, Quis ergo Christus Christi? An cornu exaltabit uniuscuiusq; fidelis?

De his quæ ad Heli sacerdotẽ homo dei prophetice locutus est, significãs sacerdotiũ, quod secundũ Aaron institutũ fuerat, auferendũ. Cap. V

SED hoc euidentius ad ipsum Heli sacerdotem missus loquitur homo dei,[a] cuius quidem nomẽ tacetur, sed intelligitur officio ministerioq; suo sine D dubitatione propheta. Sic enim scriptũ est: Et uenit homo dei ad Heli, & dixit: Hæc dicit dominus: Reuelans reuelatus sum ad domum patris tui, cùm essent in terra Ægypti serui in domo Pharaonis, & elegi domũ patris tui ex omnibus sceptris Israel mihi sacerdotio fungi, ut ascenderent ad altare meũ, & incenderet incensum,[b] & portarẽt ephod, & dedi domui patris tui omnia, quę sunt ignis filiorũ Israel in escam. Et ut quid respexisti in incensum meũ, & in sacrificiũ meum impudẽti oculo,[c] et glorificasti filios tuos super

me,[b] benedicere primitias omnis sacrificij in
Israel in conspectu meo? Propter hoc hęc di
cit dn̄s deus Israel: Dixi, domus tua & do-
mus patris tui transibūt corā me, usq; in ęter
num. Et nunc dicit dn̄s: Nequaquā, sed glo-
rificantes me, glorificabo: et qui spernit me,
sperneť. Ecce dies ueniunt, & exterminabo
semen tuū, & semē domus patris tui,[c] & nō
erit tibi senior in domo mea omnib. diebus,
& uirum exterminabo tibi ab altari meo, ut
deficiant oculi eius, & defluat anima eius, &
omnis qui supererit domus tuæ decidet in
gladio uirorū. Et hoc tibi signū, quod ueniet
super duos filios tuos, Ophni & Phinees, u-
na die morientur ambo. Et suscitabo mihi sa
cerdotē fidelē, qui omnia quę in corde meo
& quæ in anima mea faciat, & ædificabo ei
domū fidelem, & trāsibit corā Christo meo
omnibus diebus. Et erit qui [f] supererit in do
mo tua, ueniet adorare ei obolo argenti, di-
cēs: lacta me in unā partē sacerdotij tui man-
ducare panē. Nō est ut dicať ista prophetia,
ubi sacerdotij ueteris tanta manifestatione
pręnūciata mutatio est, in Samuele fuisse cō
pleta.[g] Quanquā enim nō esset de alia tribu,
Samuel, q̄ quæ constituta fuerat à domino,
ut seruiret altari, tamen nō erat de filijs Aa-
ron, cuius progenies fuerat deputata, ut in-
de fierent sacerdotes: ac per hoc in ea quoq;
re gesta, eadem mutatio, quæ per Christum
Iesum futura fuerat, adumbrata est: & ad ue-
tus testamentū propriè, figuratè uerò perti
nebat ad nouū, prophetia[h] tam facto etiā ip-
so q̄ uerbo: id scilicet facto significās, quod
uerbo ad Heli sacerdotē dictum est per Pro
phetam. Nam fuerunt postea sacerdotes ex
genere Aaron, sicut Sadoch, & Abiathar re
gnante Dauid, & alij deinceps, antequā tem
pus ueniret, quo ista quæ de sacerdotio mu-
tando tanto antè prędicta sunt, effici p Chri
stum oportebat. Quis autē nunc fideli ocu-
lo hæc intuens nō uideat esse cōpleta, quan-
doquidem nullum tabernaculum, nullum
templum, nullum altare, nullum sacrificiū,
& ideo nec ullus sacerdos remansit Iudæis,
quibus ut de semine Aaron ordinaretur, in
dei fuerat lege mandatū. Quod & hic cōme
moratum est illo dicēte Propheta: Hæc dicit
dominus deus Israel, dixi: Domus tua & do
mus patris tui trāsibunt corā me usq; in ęter
num. Et nunc dicit dn̄s: Nequaq;, sed glorifi

A cātes me, glorificabo: & qui me spernit, sper
netur. Quod enim nominat domū patris e-
ius, nō eum de proximo patre dicere, sed de
illo Aaron, qui primus sacerdos est institu-
tus, de cuius progenie cæteri sequerenť, su-
periora demōstrant, ubi ait: Reuelatus sum
ad domū patris tui cùm essent in terra Ægy
pti serui in domo Pharaonis, & elegi domū
patris tui ex omnibus sceptris Israel, mihi sa
cerdotio fungi. Quis pater fuit huius in illa
Ægyptia seruitute, unde eū liberati fuissent
electus est ad sacerdotiū, nisi Aaron? De hu
ius ergo stirpe isto loco dixit futurum fuisse
ut nō essent ulterius sacerdotes. Quod iam
B uidemus impletū. Vigilet fides, præsto sunt
res, cernuntur, tenentur, & uidere nolentiū
oculis ingerūtur. Ecce, inquit, dies ueniunt,
& exterminabo semē tuum, & semē domus
patris tui, et nō erit tibi senior in domo mea
omnibus diebus, & uirum exterminabo ti-
bi ab altari meo, ut deficiāt oculi eius, & de-
fluat anima eius. Ecce dies qui prænunciati
sunt iam uenerūt. Nullus sacerdos est secun
dum ordinē Aaron. Et quicunq; ex eius ge-
nere est homo, cùm uidet sacrificiū Christia
norum de toto orbe pollere, sibi autē hono-
rem illum magnū esse subtractū, deficiūt o-
C culi eius, et defluit anima eius tabe mœroris.
Propriè aūt ad huius domū Heli, cui hæc di
cebātur, quod sequiť pertinet: Et omnis qui
supererit domus tuæ, decidet in gladio uiro-
rum. Et hoc tibi signū, quod ueniet super du
os filios tuos, Ophni & Phinees: die uno
morienť ambo. Hoc ergo signū factum est
mutādi sacerdotij de domo huius, q̄ signo si
gnificatū est, mutandum sacerdotiū domus
Aaron. Mors quippe filiorū huius significa
uit mortē non hominum, sed ipsius sacerdo
tij de filijs Aaron. Quod autē sequitur, ad il
D lum iam pertinet sacerdotē, cuius figurā ges
sit huic succedendo Samuel. Proinde quæ se
quuntur, de Christo Iesu noui testamēti ue-
ro sacerdote dicuntur: Et suscitabo mihi sa-
cerdotē fidelē, qui omnia quæ in corde meo
& quæ in anima mea faciat: & ædificabo ei
domū fidelē. Ipsa est æterna & superna Hie-
rusalē. Et trāsibit, inquit, corā Christo meo
omnibus diebus. Transibit dixit, conuersa-
bitur, sicut superius dixerat de domo Aarō:
Dixi, domus tua & domus patris tui transi-
būt corā me in æternū. Quod aūt ait, coram
Christo

Christo meo trāsibit, de ipsa domo utiq; intelligendum est, nō de illo sacerdote, qui est Christus ipse mediator atq; saluator. Domus ergo eius coram illo transibit. Potest et transibit intelligi de morte ad uitā omnibus diebus quibus peragitur usq; in finem seculi huius ista mortalitas. Quod autē ait deus, qui omnia quæ in corde meo, & quæ in anima mea faciat: nō arbitremur habere animā deum, cùm sit cōditor animæ, sed ita hoc de deo tropicè, nō propriè dicitur, sicut manus & pedes, & alia corporis membra. Et ne secūdum hoc credatur homo in carnis huius effigie factus ad imaginem dei, adduntur & alæ, quas utiq; non habet homo, & dicitur deo, sub umbra alarum tuarum protege me: ut intelligant homines de illa ineffabili natura, non proprijs, sed translatis rerum uocabulis ista dici. Quod uerò adiūgitur: Et erit qui supererit in domo tua, ueniet adorare ei: non propriè de domo dicitur huius Heli, sed illius Aaron, de qua usq; ad aduentū Iesu Christi homines remanserunt, de quo genere etiam nunc usq; non desunt. Nam de illa domo huius Heli, iam suprà dictum erat, & omnis qui supererit domus tuæ, decidet in gladio uirorum. Quomodo ergo hic uerè dici potuit, & erit qui supererit in domo tua ueniet adorare ei, si illud est uerū quod ultore gladio nemo inde supererit, nisi quia illos intelligi uoluit, q pertinēt ad stirpē, sed illius totius sacerdotij secundum ordinē Aaron? Ergo si de illis est prædestinatis reliquijs, de quibus alius propheta dixit: Reliquiæ saluæ fient: unde & Apostolus: Sic ergo, inquit, & in hoc tēpore reliquiæ per electionē gratiæ saluæ factæ sunt: quia de talibus reliquijs bene intelligit esse, de quo dictum est: Qui supererit in domo tua: profectò credit in Christum, sicut temporib. apostolorum ex ipsa gente plurimi crediderūt, nec; nunc desunt, qui licet rarissimè, tamen credant, & impletur in eo quod hic iste homo dei continuo secutus adiunxit: Veniet adorare ei obolo argenti: cui adorare nisi illi summo sacerdoti, qui & deus est? Neq; em̄ in illo sacerdotio secundū ordinē Aaron, ad hoc ueniebant homines ad templum uel altare dei, ut sacerdotē adorarent. Quid est autem quod ait, obolo argēti, nisi breuitate uerbi fidei, de quo commemorat Apostolus di-

A ctum; Verbum consummās & breuians faciet dominus super terrā? Argentū autē pro eloquio poni, Psalmus testis est ubi canitur: Eloquia domini eloquia casta, argentū igne examinatum. Quid ergo dicit iste, qui uenit adorare sacerdoti dei & sacerdoti deo? Iacta me in unam partē sacerdotij tui, manducare panē. Nolo in patrum meorū collocari honore, qui nullus est, iacta me in partē sacerdotij tui. Elegi enim abiectus esse in domo domini, qualecunq;, & quantulumcunq; membrū esse cupio sacerdotij tui. Sacerdotium quippe hic ipsam plebē dicit, cuius

B plebis ille sacerdos est mediator dei & hominū homo Christus Iesus. Cui plebi dicit apostolus Petrus: Plebs sancta, regale sacerdotiū. Quamuis nonnulli, sacrificij tui, sint interpretati, nō sacerdotij tui, quod nihilominus eundem significat populū Christianū. Vnde dicit apostolus Paulus: Vnus panis, unū corpus multi sumus. Et iterum: Exhibeatis, inquit, corpora uestra hostiam uiuā. Quod ergo addidit, manducare panem: etiā ipsum sacrificij genus elegāter expressit, de quo dicit sacerdos ipse: Panis quem ego dedero, ca

C ro mea pro seculi uita: ipsum est sacrificium non secundū ordinem Aaron, sed secūdum ordinem Melchisedech: qui legit, intelligat. Breuis itaq; est ista cōfessio, & salubriter humilis, qua dicitur: Iacta me in partem sacerdotij tui, manducare panem: ipse est obolus argēti, quia & breue est, & eloquium domini est, habitātis in domo credentis. Quia enim dixerat superius dedisse se domui Aaron cibos de uictimis ueteris testamēti, ubi ait: Dedi domui patris tui omnia quæ sunt ignis filiorū Israel in escam: hæc quippe fuerant sacrificia Iudæorum: ideo hic dicit man

D ducare panem, quod est in nouo testamento sacrificium Christianorum.

L. VIVES

a Cuius quidem nomen tacetur.] Hunc uirum dei Iudæi Phinees esse dicunt, quem & Heliam autumant. Hieronymus. b Et portarent Ephod.] Hieronymus multis locis & ad Marcellam & contra Iouinianū, & de ueste sacerdotali ad Fabiolam, tum etiam Iosephus libro 3. Antiquit. scribunt Ephod Græcis dici ἐπωμίδα. Sic enim uerterunt Lxx. quod Hieronymus & Ruffinus uertunt, superhumerale. Ab humeris dependebat apertum ad brachia. Huiusmodi Ephod solus summus sacerdos gestabat cunctis coloribus auroq; intersinctū. Leuitæ & quidam alij Ephod habebant, huic simile, sed Ephod bat, id est ex lino. Sic Samueli fecit mater Anna Ephod bat: & Dauid ante arcam ἐπωμίδα gerebat. Ephod

rebat. [redacted]. d Benedicere prim.] Aliter in uulgata editione, quā adducere nihil est opus, quoniā frequēs in omniū manibus. e Et nō erit tibi senior.] πρεσβύτερος sacerdotē magnū scribit Hieronymus intelligi. f Supererit.] In antiquo libro hoc toto capite, ubi impressum est superesse, scribit superare, ut apud Verg. Superát ne, & uescitur aura æetherea. Sed significatus est idem. g Quanq̃ enim nō esset de alia tri.] Pater Samuelis de tribu Leui fuisse ostendit 1. Paralip. 6 mater de tribu Iuda. hunc locū Augustinus recātat libro Retract. 2. ubi sic scribit in 17. lib. Quod dictū est nō erat de filijs Aarō, dicendū potius fuit: nō erat filius sacerdotum. Filios quippe sacerdotū defunctis sacerdotib. succedere magis legitimi moris fuit. nā in filijs Aaron reperit pater Samuelis: sed sacerdos nō fuit. nec ita in filijs, ut eū ipse genuerit Aaron, sed sicut oēs illius populi dicunt filij Israel. Hæc Augustinus. h Tam facto etiā ipso q̃.] In alijs libris: Prophetia facti etiā ipsa nō uerbi. nam & si uerba uidebantur aliò spectare, res tamē ipsa in Christo expleta est. i Ne secundū hoc credat homo.] Quod credebant Anthropomorphitæ hæretici. k Quamuis nōnulli sacrificij tui.] Græcè ἱερατείαν, quod est etiā sacrificiū, sed potius sacerdotiū. l Et iterū: Exhibeatis, inquit, corpora uestra hostiam uiuā.] Hoc in alijs libris non legitur, etsi non absurde additur.

De Iudaico sacerdotio & regno, quæ cùm in æternum dicantur statura, non permanēt ut alia intelligantur, quæ spōdentur æterna. Cap. VI

CVM igitur hæc tanta tunc altitudine prænūciata sint, quāta nunc manifestatione clarescunt, nō frustra tamē moueri quispiā potest, ac dicere: Quo- D modo confidimus euenire omnia, quæ in libris illis uentura prædicta sunt, si hoc ipsum quod ibi diuinitus dictū est, Domus tua & domus patris tui trāsibunt corā me in æternum: effectū habere nō potuit? quoniā uidemus illud sacerdotiū fuisse mutatū: & quod illi domui promissū est, nec sperari aliquando complendū: quia illud quod ei reprobato mutatoq; succedit, hoc potius prędicatur æternū? Hoc qui dicit, nondū intelligit, aut nō recolit, etiā ipsum secundū ordinē Aarō sacerdotiū, tanq̃ umbrā futuri æterni sacerdotij constitutū: ac per hoc quando ei æter-

A nitas promissa est, nō ipsi umbræ ac figuræ, sed ei quod per ipsam adumbrabat figurabaturq;, promissum est. Sed ne putaret ipsa umbra esse mansura, ideo etiā mutatio eius debuit prophetari. Regnū quoq; isto modo etiam Saulis ipsius, qui certe reprobatus atq; reiectus est, futuri regni erat umbra in æternitate mansuri. Oleum quippe illud quo unctus est, & ab eo chrismate Christus est dictus, mysticè accipiēdū, & magnū sacramentum intelligendū est: quod in eo tantū ueneratus est ipse Dauid, ut percusso corde pauitauerit, quando in tenebroso occultatus an- B tro, quò etiā Saul urgēte intrauerat necessitate naturæ, exiguā particulā uestis eius retrorsum latēter abscidit, ut haberet unde mōstraret, quomodo ei pepercerit, cū posset occidere: atq; ita suspicionē de animo eius, qua sanctū Dauid putās inimicū suū uehemēter persequebat, auferret. Ne itaq; reus esset tanti sacramenti in Saule uiolati: quia uel indumentū eius sic attrectauit, extimuit. Ita enim scriptū est: Et percussit cor Dauid super eū, [a] quia abstulit pinnulā chlamydis eius. [b] Viris aūt qui cū illo erāt, & ut Saulē in manus C suas traditū interimeret, suadebāt: Nō mihi, inquit, contingat à dn̄o sic facere hoc uerbū domino meo Christo domini, inferre manū meā super eū: quia Christus domini est hic. Huic ergo umbræ futuri nō propter ipsam, sed propter illud quod præfigurabat tanta ueneratio exhibebat. Vnde & illud quod ait Sauli Samuel: Quoniā nō seruasti mandatum meū quod mādauit tibi dn̄s: quemadmodum nunc parauerat dominus regnum tuum usq; in æternū super Israel, & nunc regnū tuum nō stabit tibi, & quæret dn̄s sibi hominē secundū cor suū: & mandabit ei dn̄s esse in principē super populū suum: quia nō custodisti quæ mandauit tibi dominus: non sic accipiendū est, ac si ipsum Saulē deus æternū præparauerit regnaturū, & hoc postea noluerit seruare peccanti: neq; enim eum peccaturū esse nesciebat, sed præparauerat regnū eius, in quo figura esset regni æterni. Ideo addidit: Et nunc regnū tuum nō stabit tibi. Stetit ergo, & stabit, quod in illo significatum est: sed non huic stabit, quia non in æternū ipse fuerat regnaturus, nec progenies eius, ut saltē per posteros alterū alteri succedētes uideret impleri quod dictū est in æternum.

num. Et quæret, inquit, dñs sibi hominẽ: siue Dauid, siue ipsum mediatorẽ significans testamẽti noui, qui figurabatur in chrismate etiã quo unctus est ipse Dauid et progenies eius. Non aũt quasi nesciat ubi sit, ita deus sibi hominẽ quærit, sed per hominẽ more hominũ loquit̃, quia sic loquendo nos quærit. Nõ solũ enim deo patri, uerũ etiã ipsi quoq; unigenito eius, qui uenit quærere quod perierat, usq; adeò iam eramus noti, ut in ipso essemus electi ante constitutionem mundi. [c]Quæret sibi ergo dixit, pro eo ac si diceret, quẽ suũ esse iam nouit, sibi esse familiarẽ alijs ostendet. Vnde in Latina lingua hoc uerbũ accipit præpositionẽ, & acquirit dicit̃, quod satis apertũ est, quid significet. Quanq; & sine additamẽto præpositionis quærere intelligat̃ acquirere, ex q̃ lucra uocant̃ & quæstus.

L. VIVES

[a] Quia abstulit pinnulam.] Quasi extremitatẽ, siue laciniam, quod erat facilius scindi, siue fimbriã. Fimbriarum enim multus apud Iudæos usus, ex præcepto lib. Numerorum. Ruffinus in Iosepho summitatem uertit. Sic etiam 1. Regũ 15. de Samuele in nostris libris sommitatem. Quod Augustinus primo capite pinnolam etiã dicit. Græcè est πτερύγιον τῆς διπλοΐδος, pinnã, extremũ diploidis. b Viris aũt qui cum illo erant.] Trecentos scribit eũ habuisse Iosephus lib. 6. c Quæret sibi ergo.] Hic locus sic legitur in antiquis codicibus Brugensibus: Quæret sibi ergo dixit, suũ habebit. Vnde in Latina lingua, &c. Satis uidet̃ congruere cũ eo quod sequitur: tametsi nec displicet uulgaris lectio, quæ uideri potest alicuius addita interpretatio.

De diruptione regni Israelitici, qua præfiguratur perpetua diuisio Israelis spiritalis ab Israele carnali. Cap. VII

RVRSVS peccauit Saul [a] per inobedientiã, & rursus Samuel ait illi in uerbo domini: Quia spreuisti uerbum domini, spreuit te dominus, ut non sis rex super Israel. Et rursus pro eodẽ peccato cùm id confiteretur Saul, & ueniã precaret̃, rogaretq; Samuelem, ut reuerteret̃ cum illo ad placandũ deum: Non reuertar, inquit, tecum, quia spreuisti uerbum domini, & spernet te dñs, ne sis rex super Israel. Et cõuertit Samuel faciẽ suam, ut abiret: & tenuit Saul [b] pinnulam diploidis eius, & dirupit eam. Et dixit ad eum Samuel: Dirupit dominus regnum ab Israel de manu tua hodie, & dabit proximo tuo bono super te, et diuidet̃ Israel in duo, & non conuertetur, neq; pœnitebit eum: quoniam non est sicut homo, ut pœni-

A teat eum: ipse minatur, et non permanet. Iste cui dicitur: Spernet dominus, ne sis rex super Israel: & dirupit dominus regnum ab Israel de manu tua hodie, quadraginta annos regnauit super Israel, tãto scilicet spatio temporis, quanto & ipse Dauid, & audiuit hoc primo tempore regni sui: ut intelligamus ideo dictum, quia nullus de stirpe eius fuerat regnaturus: & respiciamus ad stirpem Dauid, inde & exortus est secundum carnẽ mediator dei & hominum homo Christus Iesus. Non autem habet scriptura quod in plerisq; Latinis codicibus legitur: [c] Dirumpet dominus regnum Israel de manu tua,
B sed sicut à nobis positum est inuentũ in Græcis, Dirupit dominus regnum ab Israel de manu tua: ut intelligatur de manu tua, quod est ab Israel. Populi ergo Israel personam figuratè gerebat homo iste, qui populus regnum fuerat amissurus, Christo Iesu domino nostro per nouum testamentũ, non carnaliter, sed spiritaliter regnaturo. De quo cùm dicitur: Et dabit illud proximo tuo, ad carnis cognationem id refertur. Ex Israel enim Christus secundum carnem, unde & Saul. Quod uerò additum est, Bono super
C te, potest quidem intelligi, meliori te. Nam & quidã sic sunt interpretati: sed melius sic accipitur, bono super te, ut quia ille bonus est, ideo sit iuxta illud aliud propheticũ, Donec ponam omnes inimicos tuos sub pedibus tuis. In quibus est & Israel cui suo persecutori regnum abstulit Christus. Quamuis fuerit illic & Israel, in quo dolus non erat, quoddam quasi frumentum illarum palearum. Nam utiq; inde erant apostoli, inde tot martyres, quorum prior est Stephanus: inde tot ecclesiæ, quas apostolus Paulus commemorat, in conuersione eius magnificãtes
D deum. De qua re nõ dubito intelligendum esse quod sequitur: Et diuidet̃ Israel in duo, in Israel scilicet inimicum Christo, & Israel adhærentem Christo: in Israel ad ancillam, et Israel ad liberam pertinentẽ. Nam ista duo genera primum simul erãt, uelut Abraham adhuc adhæreret ancillæ, donec sterilis per dei gratiam fœcundata clamaret: Eijce ancillam, & filium eius. Propter peccatum quidem Salomonis regnãte filio eius Roboam, scimus Israel in duo fuisse diuisum, atque ita perseuerasse, habentibus singulis partib. re-

ges suos, donec illa gens tota à Chaldæis esset ingenti uastatione subuersa atque translata. Sed hoc quid ad Saulem, cùm si tale aliquid cōminandum esset, ipsi Dauid fuerit potius cōminandū, cuius erat filius Salomon? Postremo nūc inter se gēs Hebræa diuisa non est, sed indifferēter in eiusdē erroris societate dispersa per terras. Diuisio uerò illa, quā deus sub persona Saulis, illius regni & populi figurā gerentis, eidem regno populoque minatus est, æterna atque immutabilis significata est, per hoc quod adiunctum est: Et non conuertet, neque pœnitebit eū: quoniā nō est sicut homo, ut pœniteat eū: ipse minatur, & nō permanet: id est homo minat, & nō permanet, non sūt deus, quē non pœnitet sicut hominē. Vbi enim legitur quod pœniteat eū, mutatio rerum significatur, immutabili præscientia manente diuina. Vbi ergo nō pœnitere dicitur, nō mutare intelligit. Prorsus insolubilē uidemus per hæc uerba prolatā diuinitus fuisse sententiā de ista diuisione populi Israel, & omnino perpetuā. Quicunque enim ad Christum transierūt, uel transeunt, uel transibunt inde, erant inde secundū dei præscientiā, non secundum generis humani unam eandemque naturā. Prorsus quicunque ex Israelitis adhærētes Christo perseuerant in illo, nunque erūt cum eis Israelitis, qui eius inimici usque in finē uitæ huius esse persistūt: sed in diuisione quæ hic prænūciata est, perpetuo permanebunt. Nihil enim prodest testamentū uetus de monte Sina in seruitutē generās, nisi quia testimoniū perhibet testamento nouo. Alioquin quod diu legitur Moyses, [d]uelamē super corda eorum positum est. Cùm aūt quisque inde trāsierit ad Christum, auferetur uelamen. Transeuntiū quippe intentio ipsa mutatur de uetere ad nouum: ut non iam quisque intendat accipere carnalem, sed spiritalē felicitatē. Propter quod ipse magnus propheta Samuel antequā unxisset regem Saul: quando exclamauit ad dominum pro Israel, & exaudiuit eum: & cùm offerret holocaustum, simul accedentibus alienigenis ad pugnam contra populum dei, tonuit dominus super eos & confusi sunt, & offenderunt corā Israel atque superati sunt: [e]assumpsit lapidē unum, & statuit illū [f]inter Maspha nouam & ueterē, & uocauit nomē eius Abenezer, quod est Latinè Lapis adiutorij:

A & dixit: Vsque huc adiuuit nos dominus. Maspha interpretatur intētio. Lapis ille adiutorij medietas est saluatoris, per quē transeundum est à Maspha uetere ad nouam, id est, ab intentione, qua expectabatur in carnali regno beatitudo falsa carnalis: ad intentionem, qua per nouum testamentum expectatur in regno cælorum beatitudo uerissima spiritalis: qua quoniam nihil est melius, hucusque adiuuat deus.

L. VIVES

a PEr inobedientiā.] Quod cū iussus esset à Samuele uerbis domini delere uniuersa Amalechitarum, nec relinquere uiuēs aliquid, & ipsum Agag regē B uiuū cepit, & armēta eius numerosa. b Pinnulā diplo dis.] Vulgo pallij, & sic apud Iosephū. Diplois quasi duplex dicit, διπλοΐς. quod de omni uestimēto duplicato dici potest. c Dirūpet dñs.] Sic Iosephus. Scindet dominus. Græcè etiā διέῤῥηξε, dirupit. d Velamē super corda.] Prioris Corinth. 3. de uelamine quo Moses texit faciem suam, cùm populo loqueret, quo Iudæi post Christum passum mentē suam inuoluunt, quoad Christi fiunt cultores. e Assumpsit lapidem.] Iosephus paulo diuersius lib. 6. quo facto Samuel eos cum multitudine persecutus est, & plurimus interfecit, usque ad locū quendam, qui uocatur Charreon, ibique lapidem fixit, uelut terminum uictoriæ, & hostium fugæ, eumque lapidē fortitudinem appellauit: quasi signum esset diuini solatij contra hostes adhibiti. f Inter Maspha.] Hieron. de locis Hebraicis, Maspha in tribu Gad separata Leuitis. Est autem & alia nunc Maspha in finibus Eleuthero- C poleos contra septemtrionē pergentibus Aeliam, pertinens ad tribum Iuda. Maspha interpretatur speculatio, siue contemplatio. Græcè legitur μασσηφάθ.

De promissionib. ad Dauid in filio eius, quæ nullatenus in Salomone, sed plenissimè inueniuntur in Christo. Cap. VIII

IAM nunc uideo esse mōstrandum quid ipsi Dauid, quid Sauli successit in regnum, cuius mutatione finalis illa mutatio figurata est, propter quam diuinitus cuncta dicta, cuncta conscripta sunt, deus promiserit: quod ad rem de qua D agimus pertinet. Cū regi Dauid multa prospera prouenissent, cogitauit facere deo domum, templum illud scilicet excellentissime diffamatum, quod à rege Salomone filio eius postea fabricatum est. Hoc eo cogitante factum est uerbum domini ad Nathan prophetam, quod referret ad regem. Vbi cùm deus dixisset, quòd non ab ipso Dauid sibi ædificaretur domus, neque per tantum tempus se mandasse cuiquam in populo suo, ut sibi fieret domus cedrina: & nūc, inquit, hæc dices seruo meo Dauid: Hæc dicit dominus omnipotens: Accepi te de ouili ouium, ut esses in ducē super populum meum Israel, et

eram tecũ in omnib. quibus ingrediebaris: & exterminaui omnes inimicos tuos à facie tua:& feci te nominatũ secundũ nomen magnorum qui sunt super terrã. Et ponã locũ populo meo Israel,& plantabo illum, & inhabitabit seorsum, & nõ solicitus erit ultra: & non apponet filius iniquitatis humiliare eum,sicut ab initio à diebus quibus constitui iudices super populũ meũ Israel:& requiem tibi dabo ab omnibus inimicis tuis:& nunciauit tibi dominus, quoniã domũ ædificabis ipsi. Et erit cùm impleti fuerint dies tui, dormies cũ patribus tuis, & suscitabo semẽ tuum post te,qui erit de uẽtre tuo,& præparabo regnũ eius. Hic ædificabit mihi domũ nomini meo,et dirigam thronum illius usq; in æternum.Ego ero illi in patrẽ,& ipse erit mihi in filium.Et si uenerit iniquitas eius, redarguam illum in uirga uirorũ, & in tactib. filiorũ hominum: misericordiã autẽ meã nõ amoueam ab eo,sicut amoui à quibus amotui à facie tua:& fidelis erit domus eius, & regnum eius erit usq; in æternũ coram me, & thronus eius erit erectus usq; in æternum. Hanc ergo tam grandẽ promissionẽ qui putat in Salomone fuisse completã, multum errat. Attẽdit enim quod dictum est:Hic ædificabit mihi domum:quoniã Salomon templum illud nobile struxit:& nõ attẽdit,fidelis erit domus eius,et regnũ eius usq; in æternum coram me. Attẽdat ergo & aspiciat Salomonis domũ plenam mulieribus alienigenis colentibus deos falsos,& ipsum ab eis regem aliquãdo sapientẽ in eandẽ idololatriã seductum atq; deiectum:& nõ audeat,existimare deum, uel hoc promisisse mendaciter, uel talem Salomonẽ domumq; eius futurã, non potuisse præscire. Non hinc autẽ debemus ambigere, nec si nõ in Christo domino nostro,qui factus est ex semine Dauid secundũ carnẽ,iam uideremus ista cõpleri: ne uanè atq; inaniter hic alium aliquẽ requiramus,sicut carnales Iudæi. Nam & ipsi usq; adeò filiũ,quẽ loco isto regi Dauid promissum legunt,intelligũt non fuisse Salomonẽ, ut eo qui promissus est tanta iam manifestatione declarato,adhuc mirabili cæcitate aliũ sperare se dicãt. Facta est quidem nonnulla imago rei futuræ etiam in Salomone, in eo quod templum ædificauit,& pacem habuit secundum nomen suum (Salomon quippe pacificus est Latinè) & in exordio regni sui mirabiliter laudabilis fuit:[b] sed eadẽ sua persona per umbram futuri prænunciabat etiã ipse Christum dominum nostrum, non exhibebat. Vnde quędã de illo ita scripta sunt, quasi de ipso ita prædicta sint, dum scriptura sancta etiam rebus gestis prophetãs, quodammodo in eo figuram deliniat futurorũ. Nam præter libros diuinæ historiæ,ubi regnasse narratur, Psalmus etiam septuagesimusprimus titulo nominis eius inscriptus est.In quo tam multa dicunt,quę omnino ei cõuenire nõ possunt, domino autẽ Christo apertissima perspicuitate cõueniunt,ut euidenter appareat, q̃d in illo figura qualiscunq; adumbrata sit,in isto aũt ipsa ueritas præsentata. Notũ est enim quibus terminis regnũ conclusum fuerit Salomonis: & tamẽ in eo Psalmo legitur,ut alia taceã:Dominabitur à mari usq; ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terræ. Quod in Christo uidemus impleri. A flumine quippe dominãdi sumpsit exordiũ, ubi baptizatus à Ioãne eodem monstrante cœpit agnosci à discipulis, qui eum nõ solum magistrum, uerumetiã dominum appellauerũt. Nec ob aliud uiuẽte adhuc patre suo Dauid regnare Salomon cœpit,quod nulli illorũ regum contigit, nisi ut hinc quoq; satis eluceat,non esse ipsum,quẽ prophetia ista præsignat, quæ ad eius patrẽ loquitur dicens: Et erit cùm impleti fuerint dies tui,& dormies cum patribus tuis:suscitabo semen tuũ post te,qui erit de uẽtre tuo, & præparabo regnum illius. Quomodo ergo propter id quod sequitur:Hic ædificabit mihi domum, iste Salomon putabitur prophetatus:& nõ potius propter id quod præcedit,cũ impleti fuerint dies tui, & dormies cum patribus tuis, suscitabo semen tuũ post te:alius pacificus intelligitur esse promissus, qui non ante,sicut iste, sed post mortem Dauid prænunciatus est suscitandus?[c] Quamlibet enim longo interposito tempore Iesus Christus uenerit, proculdubio post mortẽ regis Dauid:cui sicut est promissus, eum uenire oportebat, qui ædificaret domum domino,non de lignis & lapidibus, sed de hominibus, qualẽ illum ædificare gaudemus. Huic enim domui dicit Apostolus, hoc est fidelibus Christi: Templum enim dei sanctum est,quod estis uos.

L. VIVES.

L. VIVES

a Constitui iudices super populum meum.] Iudices in Israelitico populo fuerunt tredecim ab Othoniele ad Samuelem, qui Saulem regem unxit trecentis & septuaginta annis: quo tempore uariè est cū uicinis gentibus bellatum, aliàs feliciter, aliàs secus.

b Sed eadem persona.] Erat quidem imago Christi, ædificatione templi & pace regni, non Christus ipse.

Quòd similis in Psalmo octogesimooctauo sit prophetia de Christo, his quæ in Regnorū libris Nathan prophetante promittunt. IX

PROPTER quod & in Psalmo octogesimooctauo, cuius est titulus,[a] Intellectus ipsi Æthan Israelitæ: cōmemorantur promissiones dei factæ regi Dauid, & istis quæ in libro Regnorum sunt posita, quædam ibi similia dicūtur, sicut est: Iuraui Dauid seruo meo, usq; in æternū præparabo semen tuum. Et iterum:[b] Tunc locutus est in aspectu filijs tuis, & dixisti: Posui adiutorium super potentem, & exaltaui electum de populo meo. Inueni Dauid seruum meū, in oleo sancto meo unxi eum. Manus enim mea auxiliabitur ei, & brachium meū confortabit eum. Non proficiet inimicus in eo, & filius iniquitatis non apponet nocere ei. Et concidam à facie eius inimicos eius, & eos qui oderunt eum fugabo. Et ueritas mea & misericordia mea cum ipso, & in nomine meo exaltabitur cornu eius. Et ponā in mari manum eius, & in fluminibus dexteram eius. Ipse inuocabit me, pater meus es tu, deus meus & susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum apud reges terræ. In æternum seruabo illi misericordiam meam, et testamentū meum fidele ipsi. Et ponam in seculum seculi semen eius, & thronum eius sicut dies cæli.[c] Quæ omnia de domino Iesu intelligunt̄ sub nomine Dauid, propter formam serui, quam de semine Dauid idem mediator assumpsit ex uirgine. Continuò etiam dicitur de peccatis filiorū eius tale aliquid, quale in Regnorum libro positum est, & quasi de Salomone procliuius accipitur. Ibi namq;, hoc est, in Regnorū libro: Et si uenerit, inquit, iniquitas eius,[d] redarguam illum in uirga uirorum,[e] & in tactibus filiorum hominū, misericordiam autem meam non amoueam ab eo: tactibus significans plagas correptionis. Vnde illud est, Ne tetigeritis Christos meos. Quod qd est aliud, quàm ne læseritis? In Psalmo uerò

A cùm ageret tanquam de Dauid, ut quiddam eiusmodi etiam ibi diceret, Si dereliquerint, inquit, filij eius legem meam, & in iudicijs meis non ambulauerint: Si iustificationes meas prophanauerint, & mandata mea non custodierint: Visitabo in uirga iniquitates eorum, & in flagellis delicta eorum: misericordiam autem meam nō dispergam ab eo. Non dixit, ab eis, cùm loqueretur de filijs eius, non de ipso: sed dixit, ab eo: quod bene intellectū tantundē ualet. Non enim Christi ipsius, qui est caput ecclesiæ, possent inueniri ulla peccata, quæ opus esset humanis correptionibus

B seruata misericordia diuinitus coerceri, sed in eius corpore ac membris, q̄d populus eius est. Ideo in libro Regnorū, iniquitas eius dicitur: in Psalmo autem, filiorū eius: ut intelligamus de ipso dici quodāmodo quod de eius corpore dicitur: propter quod etiam ipse de cælo, cùm corpus eius, quòd sunt fideles eius, Saulus persequeret̄: Saule, inquit, Saule quid me persequeris? Deinde in consequentibus Psalmis: Neque nocebo, inquit, in ueritate mea, neque prophanabo testamentum meum, & quę proce-

C dunt de labijs meis non reprobabo. Semel iuraui in sancto meo,[f] si Dauid mentiar: id est, nequaquam Dauid mentiar. Solet enim sic loqui scriptura. Quid autem non mentiatur, adiungit & dicit, Semen eius in æternū manebit: & sedes eius sicut sol in conspectu meo, & sicut luna perfecta in æternum, & testis in cælo fidelis.

L. VIVES

a Intellectus ipsi Aethan.] Græcè sic, συνέσεως αἰθὰν τῷ ἰσραηλίτῃ. Vnde intellectus paterni est casus. Hebraicè est, Intellectus Atham Ezraitæ. Hieronymus. Iste psalmus in multis uocibus continetur. habet enim

D uocem patris ad filium, filij ad patrem, ecclesiæ ipsiusq; prophetæ, uel apostolorum. b Tunc locutus est in aspectu.] In uisione Græcè, ἐν ὁράσει. Aspectus etiam dici potest. c Quæ omnia de domino Iesu intelliguntur sub nomine Dauid.] Alibi sic, Quæ omnia de domino Iesu intelliguntur, quando rectè intelliguntur sub nomine Dauid. d Redarguam illum in uirga uirorū.] Puto bellum intelligi, quo sæpe gentes & populi puniuntur. e Et in tactibus filiorum hominum.] Per hoc alias incommoditates minores significari censent.

f Si Dauid mentiar: id est, nequaquam.] Mos est loquendi in sacris literis: ut ibi, Si introibunt in requiem meam.

Quàm diuersa acta sint in regno terrenę Hierusalem, ab his quæ promiserat deus, ut intelligeretur promissionis ueritas ad alterius regis & regni gloriam pertinere. Cap. X

Post

POST hæc tantæ promiſsionis ualidiſsima firmamenta ne putarentur in Salomone completa, tanꝗ id ſperaretur, nec inueniretur: Tu uerò, inquit, repuliſti, & ad nihilum deduxiſti. Hoc quippe factum eſt de regno Salomonis in poſteris eius [a]uſq; ad euerſionem ipſius terrenæ Hieruſalem, quæ regni eiuſdem ſedes fuit: & maxime ipſius templi labē, quod fuerat à Salomone cōſtructum. Sed ne ob hoc putaretur deus contra ſua promiſſa feciſſe, continuo ſubiecit: Diſtuliſti Chriſtum tuū. Non eſt ergo ille Salomon, ſed nec ipſe Dauid, ſi dilatus eſt Chriſtus domini. Cùm em̄ Chriſti eius dicerentur omnes reges myſtico illo chriſmate conſecrati: non ſolum à rege Dauid & deinceps, ſed ab illo etiam Saule, qui populo eidem rex primus eſt unctus: ipſe quippe Dauid eum Chriſtum domini appellat: erat tamē unus uerus Chriſtus, cuius illi figuram prophetica unctione geſtabant: qui ſecundum opinionem hominum, qui eum putabant in Dauid uel in Salomone intelligēdum, differebatur in longum: ſecundum autem diſpoſitionem dei uenturus ſuo tempore parabatur. Interea dum ille differtur, quid factum ſit de regno terrenæ Hieruſalem, ubi ſperabatur utiq; regnaturus, ſecutus iſte Pſalmus adiunxit atq; ait: Euertiſti teſtamētum ſerui tui, prophanaſti in terra ſanctitatem eius. Deſtruxiſti omnes macerias eius, poſuiſti munitiones eius formidinem. Diripuerūt eum omnes tranſeuntes uiam, factus eſt opprobriū uicinis ſuis. Exaltaſti dexteram inimicorum eius, iucundaſti omnes inimicos eius. Auertiſti adiutorium gladij eius, & non es opitulatus ei in bello. Diſſoluiſti eum ab emundatione, ſedem eius in terram colliſiſti. [b]Minuiſti dies ſedis eius, perfudiſti eum confuſione. Hæc omnia uenerunt ſuper ancillam Hieruſalem, in qua regnauerunt nonnulli etiam filij liberæ, regnum illud tenentes in diſpenſatione tēporali: regnum aūt cæleſtis Hieruſalem, cuius erāt filij in uera fide habētes, & in uero Chriſto ſperantes. Quomodo autē iſta uenerint ſuper illud regnum, index eſt rerum geſtarum, ſi legatur, hiſtoria.

L. VIVES

a VSq; ad euerſionem ipſius terrenæ.] De hoc tertio Reg. 25. b Minuiſti dies ſedis eius.] Vulgo temporis eius, & ſic Græcè τ̃ χρόνου αὐτ̃.

A De ſubſtantia populi dei, quæ per ſucceſſionem carnis in Chriſto eſt, qui ſolus eruēdi animā ſuam ab inferis habuit poteſtatem. Cap. XI

POST hæc aūt prophetata ad precandū deū propheta cōuertit: ſed & ipſa precatio, prophetatio eſt. Vſquequo dn̄e auertis in finē? ſubauditur faciem tuā. ſicut alibi dicit: Vſq; quo auertis faciem tuā à me? Nam ideo [a]quidā codices hic nō habēt auertis, ſed auerteris: quanq; poſſit intelligi, auertis miſericordiā tuam, quam promiſiſti Dauid. Quod aūt dixit in finem,
B quid eſt niſi uſq; in finē? Qui finis intelligēdus eſt ultimū tempus, quādo in Chriſtū Ieſum etiā illa gēs eſt creditura, ante quē finē illa fieri oportebat, quæ ſuperius ærumnoſa defleuit. Propter quæ & hic ſequit: Exardeſcet ſicut ignis ira tua: memēto quæ eſt mea ſubſtantia. Nihil hic melius, q̃ ipſe Ieſus intelligit ſubſtantia populi huius, ex q̃ natura eſt carnis eius. Non enim uanè, inquit, cōſtituiſti oēs filios hominū. Niſi em̄ eſſet unus filius hominis ſubſtantia Iſrael, per quē filiū hominis liberarent multi filij hominū, uanè utiq; cōſtituti eſſent oēs filij hominū. Nunc
C uerò omnis quidē humana natura per peccatū primi hominis in uanitatē de ueritate collapſa eſt, propter quod dicit alius Pſalmus: Homo uanitati ſimilis factus eſt, dies eius uelut umbra prætereunt. Sed nō uanè deus cōſtituit oēs filios hominū: qa & multos à uanitate liberat per mediatorē Ieſum: & quos liberandos nō eſſe præſciuit, ad utilitatē liberandorum, & comparationē duarum inter ſe à contrario ciuitatū: non utiq; uanè in totius rationalis creaturæ pulcherrima atq; iuſtiſsima ordinatione cōſtituit. De
D inde ſequit: Quis eſt homo, qui uiuet, & nō uidebit mortē: eruet animā ſuam de manu inferi? Quis eſt iſte, niſi ſubſtantia illa Iſrael ex ſemine Dauid Chriſtus Ieſus? De quo dicit Apoſtolus: Quòd ſurgēs à mortuis, iam non moritur, & mors ei ultra non dominabitur. Sic enim uiuit, & non uidebit mortē, ut tamen mortuus fuerit: ſed animam ſuam eruerit de manu inferi: [b]quia propter quorundam ſoluenda peccatorum uincula, ad inferna deſcenderat. Eruit autem poteſtatē illa, de qua in Euangelio dicit: Poteſtatē habeo ponendi animam meam, & poteſtatem habeo iterum ſumendi eam.

L. VIVES

L. VIVES

a Qvidam codices hic non habent auertis.] Sic legimus in nostris codicibus. Græcè est, ἕως πότε κύριε ἀποστρέφῃ εἰς τέλος. quod est, Quousq; domine auerteris in finẽ. Potest etiã esse subiunctiui actiui: sed nullus est sensus. b Quia propter.] In alijs libris, quo propter quorundam soluenda inferna uincula descẽderat: ut sit Christo hæc terra inferus, egresso de summo cælo: sed congruentius quod habetur uulgo.

Ad quorum personã pertinere intelligenda sit flagitatio promissorũ, de quib. in Psalmo dicit̃: Vbi sunt miserationes tuæ antiquæ dñe. XII

SED cætera psalmi huius, quæ ita se habẽt: Vbi sunt miserationes tuæ antiquæ domine, quas iurasti Dauid in ueritate tua? Memẽto dñe opprobrij seruorũ tuorum, quod continui in sinu meo multarũ gentiũ. Quod exprobrauerũt inimici tui dñe, quod exprobrauerunt cõmutationẽ Christi tui: utrũ ex persona dicta sint illorũ Israelitarũ, qui desiderabant reddi sibi promissionẽ, quæ facta est ad Dauid: an potius Christianorũ, qui nõ secundũ carnẽ, sed secundũ spiritum sunt Israelitæ, merito quæri potest. Dicta sunt quippe ista, uel scripta[a] tẽpore quo fuit Æthan: de cuius nomine titulũ iste psalmus accepit: & idẽ tempus regni Dauid fuit: ac per hoc nõ diceret: Vbi sunt miserationes tuæ antiquæ dñe, quas iurasti Dauid in ueritate tua: nisi eorũ personã in se propheta transfiguraret, qui longe postea futuri erant, quibus hoc tẽpus esset antiquũ, quando regi Dauid ista promissa sunt. [b]Potest autẽ intelligi dictũ hoc esse propter multas gẽtes, quãdo persequebant̃ Christianos: prophetã exprobrasse illis passionem Christi, quam scriptura cõmutationẽ uocat: quoniã moriẽdo immortalis est factus. Potest & cõmutatio Christi secundũ hoc accipi exprobrata Israelitis, quia cùm eorũ speraretur futurus, factus est gentium: & hoc eis nũc exprobrãt multę gẽtes, quæ crediderũt in eum per nouũ testamentũ, illis in uetusta te remanẽtibus: ut ideo dicat̃, Memẽto dñe opprobrij seruorũ tuorũ: quia nõ eos obliuiscẽte, sed potius miserãte dño, & ipsi post hoc opprobriũ credituri sunt. Sed ille quem prius posui, conueniẽtior sensus mihi uidet̃. Inimicis enim Christi, quibus exprobrat̃, quod eos ad gẽtes transiẽs reliquerit Christus, incõgruè uox ista coaptatur: Memẽto dñe opprobrij seruorũ tuorũ: nõ enim serui dei uocandi sunt tales Iudæi, sed eis uerba ista com

A petunt, qui cũ graues humilitates persecutionũ pro Christi nomine paterent̃, recordari potuerunt excelsũ regnũ semini Dauid fuisse promissum: & eius desiderio dicere, nõ desperãdo, sed petẽdo, quærẽdo, pulsando: Vbi sunt miserationes tuæ antiquę dñe, quas iurasti Dauid in ueritate tua? Memẽto dñe opprobrij seruorũ tuorũ, quod cõtinui in sinu meo multarũ gentiũ: hoc est, in interioribus meis patiẽter pertuli. Quod exprobrauerũt inimici tui dñe, quo exprobrauerũt cõmutationẽ Christi tui: non eam putantes cõmutationẽ, sed consumptionẽ. Quid est

B aũt, memẽto dñe, nisi ut miserearis, & pro tolerata patiẽter humilitate mea reddas celsitudinẽ, quam iurasti Dauid in ueritate tua? Si aũt Iudæis assignemus hæc uerba, illi serui dei talia dicere potuerũt, qui expugnata terrena Hierusalẽ, anteq̃ Iesus Christus humanitus nasceret̃, in captiuitatẽ ducti sunt, intelligẽtes cõmutationẽ Christi, quia scilicet nõ per eũ terrena carnalisq; felicitas, qualis paucis annis regis Salomonis apparuit, sed cęlestis ac spiritalis esset fideliter expectanda: quam tũc ignorans infidelitas gentiũ, cũ dei

C populũ exultabat, atq; insultabat esse captiuum, quid aliud q̃ Christi cõmutationẽ, sed scientibus nesciẽs exprobrabat? Et ideo q̃d sequitur, ubi psalmus iste concludit: Benedictio domini in æternũ: fiat fiat: uniuerso populo dei ad cæleste Hierusalẽ pertinẽti, siue in illis qui latebãt in testamẽto ueteri, anteq̃ reuelaret̃ nouũ: siue in his qui iam testamẽto nouo reuelato manifestè pertinere cernunt̃ ad Christum, satis cõgruit. Benedictio quippe domini in semine Dauid, nõ ad aliquod tempus, qualis diebus Salomonis apparuit, sed in æternũ speranda est, in qua certissima spe dicit̃, fiat fiat. Illius enim spei est cõfirma

D tio uerbi huius iteratio. Hoc ergo intelligẽs Dauid ait in ij. Reg. lib. unde ad istum psalmum digressi sumus: Et locutus es pro domo serui tui in lõginquũ. Ideo aũt post paululum ait: Nunc incipe, & benedic domũ serui tui usq; in æternũ, & cætera: quia tunc geniturus erat filiũ, ex quo progenies eius duceret ad Christũ, per quẽ futura erat domus eius æterna, eademq; domus dei. Domus enim Dauid propter genus Dauid, domus autem dei eadem & ipsa propter templum dei, de hominibus factum, nõ de lapidibus, ubi

ubi habitet in æternũ populus cum deo, & in deo suo, & deus cũ populo atq; in populo suo: ita ut deus sit implens populũ suũ, & populus plenus deo suo, cùm deus erit omnia in omnibus, ipse in pace præmiũ, qui uirtus in bello. Ideo cùm in uerbis Nathan dictum sit: Et enunciauit tibi dñs, quoniã domum ædificabis ipsi. Postea dictũ est in uerbis Dauid: Quoniã tu dñs omnipotẽs deus Israel, reuelasti aurẽ serui tui, dicẽs: Domum ædificabo tibi. Hanc enim domũ & nos ædificamus bene uiuẽdo : & deus ut bene uiuamus, opitulando. Quia nisi dominus ędificauerit domũ, in uanũ laborabunt ædificantes eam. Cuius domus cùm uenerit ultima dedicatio, tunc fiet illud quod hic per Nathan locutus est deus, dicens: Et ponã testamentũ cum populo meo Israel, & plantabo illum, & inhabitabit seorsum, & non sollicitus erit ultra: & non apponet filius iniquitatis humiliare eum, sicut ab initio à diebus quib. constitui iudices super populum meum Israel.

L. VIVES

Aethan a Tempore quo fuit Aethan.] Aethan & Asaph cantores fuerunt æneorũ cymbalorum, Dauide rege ad arcam domini, 1. Paralip. 15. uulgo Aethan Israelita dicitur & Græcè & Latinè, ut in titulo Psalmi 88. sed arbitror Iezraelitam uocandũ à Iezrael oppido tribus Iuda in termino Isachar inter Scythopolim & legionem: aut Esraitam ab Esrom, quæ est Assur in eadem tribu. Ex Hebræo Hieronymus Ezraitã uertit, quomodocunq; nominetur. Israelitam non appellandum certum est. nemo enim patriæ nomine sic dicitur. b Potest autem intelligi.] Alibi sic: Potest autẽ intelligi multas gentes quando persequebantur Christianos exprobrasse illis passionem Christi.

An promissæ pacis ueritas illis temporib. possit ascribi, quæ sub Salomone fluxerũt. XIII

H Hoc tam magnum bonum quisquis in hoc seculo & in hac terra sperat, insipienter sapit. An quispiã putabit in pace regni Salomonis id esse completum? Pacẽ quippe illa scriptura in umbra futuri excellenti prædicatione cõmendat. Sed huic suspicioni uigilãter occursum est, cùm posteaq; dictum est: Et nõ apponet filius iniquitatis humiliare eum: cõtinuo subiunctũ est: Sicut ab initio à diebus quibus constitui iudices super populum meũ Israel. Iudices nãq; prius q̃ reges sibi esse cœpissent, super illum populum fuerãt constituti, ex quo terram promissionis accepit. Et utiq; humiliabat eum filius iniquitatis, hoc est hostis alie-

August.

A gena, per interualla temporũ, quibus leguntur paces alternasse cum bellis, & inueniuntur illic pacis tempora prolixiora quàm Salomon habuit, qui quadraginta regnauit annos. Nam sub eo iudice qui appellatus est Aod, octoginta anni pacis fuerunt. Absit ergo ut Salomonis tempora in hac promissione prædicta esse credantur: multo minus utiq; cuiuslibet regis alterius. Non enim quisquã eorum in tanta, quãta ille pace regnauit: nec unquam omnino gẽs illa ita regnum tenuit, ut sollicita non fuerit, ne hostibus subderetur: quia in tanta mutabilitate rerum huma- B narum nulli aliquando populo concessa est tãta securitas, ut huic uitæ hostiles nõ formidaret incursus. Locus ergo iste qui promittitur tam pacatę ac securæ habitationis æternus est, æternisq; debetur in matre Hierusalem libera, ubi erit ueraciter populus Israel: a hoc enim nomen interpretatur uidens deum. Cuius præmij desiderio pia per fidem uita in hac ærumnosa peregrinatione ducenda est.

L. VIVES

a Hoc enim nomen interpretatur uidens deum.] Hieron. ad Dardanũ, Hierosolymam scribit primum dictam Iebus, deinde Salem, tertio Hierusalem, postremo Aeliam. Salem interpretatur pax: sicut etiam dicit Apostolus ad Hebræos: Hierusalem pacis uisio. Hanc esse Salem, in qua Melchisedech regnauit, tradunt Iosephus & Hegesippus. Aelia nominata est ab Aelio Adriano Cæsare, qui à Tito dirutam instaurauit, maiore murorum ambitu. Gentiles eam Solymas, & Solymos, & Hierosolymam nominarunt. Sunt qui à Pisid. & Lyciæ, quos ueteres Σλύμυς dixere: aut à populis in Asia Pontica Solymis, quos interijsse cum Lelegibus & Bebrycibus perhibet Eratosthenes. Eupolemus uerò, ut Eusebius scribit, à Solomone Solymos deducit, & Hierosolymam quasi ἱερὸν τῷ Σλόμωνος. Quo nomine etiã ab Homero esse uocatam, sunt qui credant. Cæterùm Iosephus libro 7. Solymã esse dictam temporibus Abrahæ narrat. Hinc cùm Dauid è Iebuzæis captæ urbi iunxisset D arcem, munitioremq; fecisset, nominatam esse Hierosolymam. nam Hebræi munitionẽ hieron dicũt. Verũ non Iebus anteq̃ Salem uocata est, sed contrà potius. Nam à Melchisedech putatùr condita, qui eam Salem cognominauit. Incolueruntq; ipsam Cananæi, quorum gentis princeps erat Melchisedech: seu, ut Hegesippus uocat, rex iustus. Sic enim patrio dicit nomine appellatum, & si Hieron. in locis Hebraicis, & ad Damasum negat Salẽ esse Hierusalem, sed esse aliam urbem in regione Sichen, quæ est in terra Canaan, ubi ostenditur palatiũ Melchisedech ex multitudine ruinarum ueteris operis ostendens magnificentiam. Prætereo quam originem Hierosolymæ Strabo ponit, à Mose, cùm hic terrã Cananæam nũquam sit ingressus. Tum & illos qui Luzam & Bethel Hierusalem tradunt, cùm Bethel sit pagus, ut dixi.

Hierosolyma

De studio Dauid in positione Psalmorum. Caput XIIII

R Procur-

PROCVRRENTE igitur per tẽpora ciuitate dei, primo in umbra futuri, in terrena scilicet Hierusalem regnauit Dauid. Erat aũt Dauid uir in canticis eruditus, qui harmoniã musicã nõ uulgari uoluptate, sed fidei uolũtate dilexerat: eaq; deo suo, q uerus est deus, mystica rei magnę figuratione seruiẽs,[a] & diuersorũ nomine sonorũ rationales, moderatusq; cõcentus, cõcordi uarietate compactã bene ordinatæ ciuitatis insinuat unitatẽ. Deniq; omnis ferè prophetia eius in psalmis est, q̃s centũ quinquaginta, liber cõtinet, quẽ Psalmorũ uocamus.[b] In quibus nõnulli uolũt, eos solos factos esse à Dauid, qui eius nomine inscripti sunt. Sunt etiã qui putant non ab eo factos, nisi qui prænotanẽ ipsius Dauid: qui uero habent in titulis, ipsi Dauid, ab alijs factos, personę ipsius fuisse coaptatos. Quę opinio uoce Euangelica saluatoris ipsius refutatur, ubi ait, q ipse Dauid in spiritu Christũ dixerit esse suum dominũ: quoniã Psalmus centesimus nonus sic incipit: Dixit dominus domino meo, sede à dextris meis: Donec ponã inimicos tuos scabellũ pedum tuorũ. Et certe idem Psalmus[c] non habet in titulo, ipsius Dauid: sed, ipsi Dauid, sicut plurimi. Mihi aũt credibilius uidenẽ existimare, qui oẽs illos centũ quinquaginta psalmos, eius operi tribuunt, eumq; aliquos prænotasse etiã nominibus aliorũ, aliquid quod ad rem pertineat figurantibus, cæteros autẽ nullius hominis nomen in titulis habere uoluisse: sicut ei uarietatis huius dispositionẽ, quamuis latebrosam, nõ tamen inanẽ dominus inspirauit. Nec mouere debet ad hoc nõ credendũ, q nonnullorũ nomina prophetarũ, qui longè post Dauid regis tẽpora fuerũt, quibusdam psalmis in eo libro legunẽ inscripta: & quę ibi dicunẽ, uelut ab eis dici uidenẽ. Neq; enim non potuit propheticus spiritus prophetanti regi Dauid hæc etiã futurorũ prophetarũ nomina reuelare, ut aliquid, quod eorũ personæ cõueniret propheticè cantaretur:[d] sicut rex Iosias exorturus & regnaturus post annos amplius q̃ trecẽtos, cuidam prophetæ, qui etiam facta eius futura prædixit, cum suo nomine reuelatus est.

L. VIVES

a ET diuersorũ nomine sonorũ.] Alibi: Mystica rei magnæ figuratione seruierit. diuersorũ enim eius sonorũ. Hi soni expositi sunt primo lib. τῶ ψαλ-

A τηρίων, cap. 15. De interpretatione instrumẽti Psalterij Aug. in prooemio Quinquagenarũ dicit, propterea diuinis esse rebus aptũ, q ad superiora totus eius feratẽ concentus. b In quibus nonnulli uolunt eos solos factos esse à Dauid.] Ciuis meus Iacobus Peres, q̃ postremus in Psalmos longa cõmentaria scripsit, non tam diserta q̃ erudita, operis initio disputat de autoribus psalmorũ, dicitq; hanc quæstionẽ ante Origenem nõ fuisse inter Iudæos ambiguã. Omnes enim sic credíderũt, & sic prodidere literis, oẽs Psalmos Dauidis esse autoris. Postea uerò q̃ Origenes ingenio illo exacto, & eruditione uaria summaq; cœpit ostẽdere, quæcunq; in prophetis cõunebantur ad Christum iam natũ pertinere, multũ irritauit Iudæos etiã ad nouas opiniones ueteribus suorũ magistrorum cõtrarias, deprauandosq; quantũ possent codices sacros. Itaq; post ea tẽpora fuisse ex Hebræis nõnullos, qui antiquis assensi, unicũ psalmorũ omniũ autorẽ
B dicerẽt Dauidem: alij nouẽ duntaxat eum fecisse: alij omnes, qui ipsius nomine præscribunẽ, cæteros à uiris sanctis prophetico esse spiritu cõscriptos, ut filijs Chore, Asaph, Aethan, Idythim: qui sunt sine titulis, ignorari quorum sint, nisi q à sanctis hominibus nõ dubitenẽ cõscripti. Istis opinationibus addidisse suam Rabbi Salomonem Gallum, hominẽ insigni impudentia, qui decẽ Psalmistas sit cõmentus, Melchisedech, Abraham, Mosen, filios Choræ, Dauid, Solomonẽ, Asaph, Idithum, Aethan: at Origenẽ, Ambrosium, Hilariũ, Augustinũ, Cassiodorum unius Dauid psalmos omnes opus esse tradere, quibus se ait suffragari: sententiamq; hanc unicã ueram esse multis argumentis colligit, quæ qui desiderat, ex eo petat licebit: liber nõ est rarus. Prætereo quæ Hieronymus ad Sophronium, & Cyprianus de autoribus psalmorũ dicat. Hæc enim in præsentia fuerint satis. c Non habet in titulo ipsius Dauid.] ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. Audiui
C quosdam qui periti habebanẽ linguæ Hebrææ, qui dicerent, datiuum illum pro genitiuo apud Hebræos solere usurpari. d Sicut rex Iosias.] Tertio Reg. 13.

An omnia quæ in Psalmis de Christo & ecclesia prophetantur, ad contextum huius operis coaptanda sint. Cap. XV

NVNC iam expectari à me uideo, ut hoc loco libri huius aperiam, quid in psalmis Dauid de dño Iesu Christo uel eius ecclesia prophetauerit. Ego autẽ ut hoc nõ ita faciam, sicut uidetẽ ipsa expectatio postulare: quãuis iam in uno fecerim, copia, q̃ inopia magis impedior. Omnia enim ponere uitãdę prolixitatis causa prohibeor,
D uereor autem ne cùm aliqua elegero, multis qui ea nouerũt uidear magis necessaria prætermisisse. Deinde quia testimonium quod profertẽ, de cõtextione totius psalmi debet habere suffragiũ: ut certe nihil sit, quod ei refragetur si nõ omnia suffraganẽ,[a] ne more centonum ad rẽ quam uolumus, tanq̃ uersiculos decerpere uideamur,[b] uelut de retrogrado carmine, quod nõ de re illa, sed de alia lõgeq; diuersa reperiatur esse conscriptũ. Hoc autẽ ut in quocunq; psalmo possit ostendi, exponendus est totus. Quod quanti operis sit, &

aliorum & nostra uolumina, in quibus hoc fecimus, satis indicat. Legat ergo illa, qui uo luerit, & potuerit, inueniet quot & quanta rex Dauid idemq́ propheta de Christo & eius ecclesia prophetauerit, de rege scilicet et ciuitate quam condidit.

L. VIVES

Centones a NE more centonum.] Centones frusta sunt pãni coloris uarij: hinc uersicolores uestes cẽtones dicuntur. Viles etiã non modo quibus amicimur, sed quibus quoq; lecti insternuntur, quales rurí & militiæ: ut apud Catonẽ Senem, & Sisennã historicũ, & Caiũ Cæsarem. Metaphoricè carmẽ est multis alieni poematis particulis concinnatum: ut Homerocenton, seu Græcè ὁμηρόκεντρον. nam κέντρωνες uocãt Græci: tum etiã Vergiliocenton, quod non unicũ est. Nam & Probæ, & Ausonij Vergiliocentones legimus. b Velut de retrogrado carmine.] Sotadici uersus dicũtur retrogradi, quòd in contrariũ etiã sint uersus. Reciprocos uocat Diomedes, qui multa de Sotadicis præcipit. Hic enim uersus: Musa mihi causas memora, quo numine læso: si recurrat Læso numine quo memora causas mihi Musa, Sotadicus est. Et possunt reuerti in idem genus carminis, uel in diuersum, ut: Pio precare thure cælestum numina, Iambicus. Sotadicus uerò pẽtameter fiet: Numina cælestum thure precare pio. Lasciuum genus carminis hoc est, ut Quintilianus inquit: à Sotade, ut Strabo scribit repertũ, seu ut Diomedes usurpatum, quem Martialis cinædum uocat. Porrò in alijs Aug. libris aptius habetur: uelut de grandi carmine: ut sit de grandi poemate colligi particulas, quas inter se cõmisceas, & compingas in alium sensum, q̃ erant à poeta dictæ. Quod factitatum est ab his, qui centones compegerunt. Nam quod Vergilius & Homerus de Græcis aut Troianis, deq́ bellis dixerãt, illi ad Christum resq́ diuinas transferunt: Ausonius ad nuptiarum apparatum & progressum.

Sotadicum carmen

De his quæ in quadragesimoquarto Psalmo ad Christũ & ecclesiã pertinẽtia, aut apertè dicunẽ, aut tropicè. Cap. XVI

QVAMLIBET enim de quacunq; re propriæ sint atq; manifestæ propheticæ locutiones, necesse est ut eis etiam tropicæ misceantur: quæ maxime propter tardiores ingerũt doctioribus laboriosum disputandi exponendiq́ negocium: quædã tamen Christum & ecclesiã ipsa prima facie mox ut dicuntur, ostendunt: etsi ex ocio restant exponẽda, quę in eis minus intelligunẽ, quale illud est in eodẽ Psalmorũ libro: Eructauit cor meũ uerbum bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus scribę, uelociter scribentis. Speciosus forma præ filijs hominũ: diffusa est gratia in labijs tuis, propterea benedixit te deus in æternũ. Accingere gladiũ tuum circa femur tuũ potentissime. Specie tua & pulchritudine tua, intẽde, prosperè procede, & regna. Propter ueritatẽ & mansuetudinẽ et iustitiã: & dedu

A cet te mirabiliter dextera tua. Sagittæ tuæ acutæ, potentissime. Populi sub te cadent: in corda inimicorũ regis. Sedes tua deus in secula seculorũ, uirga directionis uirga regni tui. Dilexisti iustitiã, & odio habuisti iniquitatẽ: propterea unxit te deus tuus oleo exultationis præ participib. tuis. Myrrha, & gutta, & casia à uestimẽtis tuis, à domibus eburneis: ex quibus delectauerunt te filiæ regum in honore tuo. Quis non hic Christum, quẽ prædicamus, & in quem credimus, quamlibet sit tardus, agnoscat: cùm audiat deũ, cu-
B ius sedes est in secula seculorum: & unctum à deo utiq; sicut ungit deus, non uisibili, sed spiritali atq; intelligibili chrismate? Quis enim tam rudis est in hac religiõe, uel tam surdus aduersus eius famam, longe lateq́ diffusam, ut Christum à chrismate, hoc est, ab unctione, appellatũ esse nõ nouerit? Agnito aũt rege Christo, iam cætera, quę hic tropicè dicta sunt, quomodo sit speciosus forma præ filijs hominũ: quadam tanto magis amanda atq; miranda, quãto minus corporea pulchritudine: quis gladius eius, quæ sagitta, & cæte-
C ra, isto modo non propriè, sed tropicè posita: iam subditus ei qui regnat, propter ueritatem & mansuetudinẽ & iustitiam, inquirat ex ocio. Deinde aspiciat eius ecclesiã tãto uiro suo spiritali cõnubio, & diuino amore cõiunctam: de qua dicitur in his quæ sequunẽ: Astitit regina à dextris tuis in uestitu deaurato, circumamicta uarietate. Audi filia, & uide: & inclina aurẽ tuam, & obliuiscere populum tuum, & domũ patris tui. Quoniam cõcupiuit rex speciẽ tuã, quoniã ipse est dominus deus tuus. Et adorabunt eum filij Ty-
D ri in muneribus: uultũ tuum deprecabuntur diuites plebis. Omnis gloria eius filiæ regis intrinsecus in fimbrijs aureis, circumamicta uarietate. Afferẽtur regi uirgines post eam, proximæ eius afferentur tibi. Afferentur in lætitia & exultatione: adducenẽ in templum regis. Pro patribus tuis nati sunt tibi filij: cõstitues eos principes super omnẽ terrã. Memores erunt nominis tui domine: in omni generatione & progenie. Propterea populi confitebuntur tibi in æternũ, & in seculũ seculi. Non opinor quenquam ita desipere, ut hic aliquam mulierculam prædicari credat, atq; describi: coniugẽ uidelicet illius, cui dictum est: Sedes tua deus in secula seculorũ:

uirga directionis, uirga regni tui. Dilexisti iustitiã, & odio habuisti iniquitatẽ: propter ea unxit te deus deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis: Christum utiq; præ Christianis. Hi sunt enim participes eius, ex quorũ in omnibus gẽtibus unitate atq; concordia fit ista regina: sicut & in alio Psalmo de illa dicitˀ: Ciuitas regis magni. Ipsa est Siõ spiritaliter. Quod nomẽ Latinẽ interpretatũ speculatio est. Speculatˀ enim futuri seculi magnũ bonum: quoniã illuc dirigitˀ eius intentio. Ipsa est & Hierusalẽ eodẽ modo spiritaliter, unde multa iam diximus: eius inimica est ciuitas diaboli Babylon, quæ cõfusio B interpretatˀ. Ex qua tamẽ Babylone regina ista in omnibus gẽtibus regeneratione liberatur, & à pessimo rege ad optimũ regẽ, id est, à diabolo transit ad Christum. Propter quod ei dicitˀ: Obliuiscere populũ tuũ, & domum patris tui. Cuius ciuitatis impiæ portio sunt Israelitæ sola carne, non fide: inimici etiam ipsi magni regni huius, eiusq; reginæ. Ad ipsos enim ueniẽs, & ab eis Christus occisus, magis aliorũ factus est, [b] quos nõ uidit in carne. Vnde per cuiusdã Psalmi prophetiã dicit ipse rex noster: Erues me de cõtradi C ctionibus populi, cõstitues me in caput gentium. Populus quẽ nõ cognoui, seruiuit mihi: in auditu auris obediuit mihi. Populus ergo iste gentiũ, quẽ non cognouit Christus præsentia corporali, in quẽ tamẽ Christum sibi annunciatũ credit, ut merito de illo diceretur: In auditu auris obaudiuit mihi: quia fides ex auditu est. Iste inq; populus additus ueris et carne et fide Israelitis, ciuitas est dei, quæ ipsum quoq; secundum carnẽ peperit Christum: quando in solis illis Israelitis fuit. Inde quippe erat uirgo Maria, in qua carnẽ D Christus ut homo esset assumpsit. De qua ciuitate Psalmus alius ait: [c] Mater Sion, dicet homo, & homo factus est in ea, et ipse fundauit eam altissimus. Quis est iste altissimus, nisi deus? Et per hoc Christus deus anteq; in illa ciuitate per Mariã fieret homo, ipse in patriarchis & prophetis fundauit eã. Cùm igitur huic reginæ ciuitati dei, tantò antè dictum sit per prophetiã, quod iam uidemus impletũ: pro patribus tuis nati sunt tibi filij, constitues eos principes super omnẽ terrã: ex filijs quippe eius per omnẽ terrã sunt præpositi principes, cùm confiteantur ei populi

A concurrentes ad eam cum confessione laudis æternæ in seculum seculi: proculdubio quicquid hic tropicis locutionib. subobscurè dictum est, quoquo modo intelligatˀ, debet his rebus manifestissimis conuenire.

L. VIVES

[a] IN omni generatione & progenie.] Alibi generatione & generatione, quod est conformius Lxx. quos Augustinus ubiq; sequitˀ. Hi enim sic scriptũ reliquerunt: ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ, & alioqui ex proprietate Hebraica magnã uim habet idẽ uerbũ geminatũ. [b] Quos nõ uidit in carne.] Terrã enim gentilium non est Christus, dũ inter homines esset, ingressus, nec auditus est alijs populis, q̃ Israelitico: neq; uerò refert unũ aut alterũ gentilẽ uenisse ad Christũ: de populis & nationibus loquor. [c] Mater Sion, dicet homo.] In nostris libris legimus: Nunquid Sion, dicet homo? Ex Hebraica ueritate uertit Hieronymus, Ad Sion autem dicetur uir, ex Lxx. uerò, mater Sion dicet. nã sic est Græcè, μήτηρ σιὼν ἐρεῖ ἄνθρωπος, sed mendosè, ut idem in Psalmum hunc lxxxvi. declarat. Lxx. enim sic scripserãt μήτι σιὼν, quid est? quam lectionẽ spreuerunt multi non intelligentes, & addiderunt ρ. dixeruntq; μήτηρ σιὼν, & hoc propterea, quoniam sequitur, & homo natus est in ea.

De his quæ ad sacerdotiũ Christi in Psalmo cẽtesimonono, & de his quæ uigesimoprimo ad passionem ipsius spectant. Cap. XVII

SICVT etiam in illo Psalmo ubi sacerdos Christus, quemadmodum hic rex apertissimè prædicatˀ: Dixit dñs dño meo, sede à dextris meis: Donec ponã inimicos tuos scabellũ pedum tuorũ. Sedere Christus ad dexterã dei patris creditur, non uidetur: eius etiã inimicos poni sub pedibus eius nondum apparet. [a] Id igitur apparebit in fine, nunc hoc uerè creditur, pòst uidebitur. Verùm hoc quod sequitur: Virgam uirtutis tuæ emittet dominus ex Sion, dominare in medio inimicorũ tuorũ: ita clarum est, ut non solum infideliter, & infeliciter, sed etiã impudẽter negetur. Et ipsi quippe fatentur inimici, ex Sion missam fuisse legem Christi, quod Euangelium nos uocamus, & eam uirgã uirtutis eius agnoscimus. Dominari uerò in medio inimicorũ suorũ, ijdem ipsi inter quos dominatur dentibus suis frendendo & tabescẽdo, & nihil aduersus eum ualendo testantˀ. Deinde quod paulò pòst dicit: Iurauit dominus, & non pœnitebit eum: quibus uerbis immutabile futurum esse significat, quod adiungitur: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech: ex eo quod iam nusquam est sacerdotium & sacrificium secundum ordinem Aaron, & ubiq; offertur sub sacerdote

Christo,

Christo, quod protulit Melchisedech, quando benedixit Abraham, quis ambigere permittitur, de quo & ista dicantur? Ad hæc itaque manifesta referunt, quæ paulo obscurius in eodem Psalmo posita sunt, quæ quomodo recte intelligantur, in nostris iam popularib. sermonibus notum fecimus. Sic & in illo ubi humilitatem passionis suæ per prophetiam Christus eloquitur, dicens: Foderunt manus meas & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea. Ipsi uerò cõsiderauerunt & conspexerunt me. Quib. utique uerbis in cruce corpus significauit extentum, manibus pedibusque cõfixis, & clauorum transuerberatione confossis, eoque modo se spectaculum consideratibus & conspicientibus præbuisse. Addent etiam: Diuiserunt sibi uestimenta mea, & super uestem meam miserunt sortem. Quæ prophetia quemadmodum impleta sit, Euangelica narrat historia. Tunc profecto & alia recte intelliguntur, quæ ibi minus aperte dicta sunt, cum cõgruunt his, quæ tanta manifestatione claruerunt: præsertim quia & illa, quæ non transacta credimus, sed præsentia contuemur, sicut in eodem Psalmo leguntur, tanto antè prædicta, ita nunc exhibita iam toto orbe terrarum cernuntur. Ibi enim paulo pòst dicitur: Cõmemorabuntur et ad dominum conuertentur uniuersæ fines terræ, & adorabunt in conspectu eius omnes patriæ gentium: quoniam domini est regnum, & ipse dominabitur gentium.

L. VIVES

Igitur.] Alibi melius: Id agitur. Apparebit in fine etiam nunc hoc creditur, de quo Paulus multa & ad Hebræos & ad Corinthios.

De Psalmo tertio, & de quadragesimo, & de quintodecimo, & de sexagesimoseptimo, in quibus mors & resurrectio domini prophetantur. Cap. XVIII

De resurrectione quoque eius, nequaquam Psalmorum oracula tacuerunt. Nam quid est aliud quod in Psalmo tertio ex persona eius canitur: Ego dormiui & somnum cepi, & exurrexi, quoniam dominus suscepit me? An forte quisquam ita desipit, ut credat uelut aliquid magnum nobis indicare uoluisse prophetam, quod dormierit, & exurrexerit, nisi somnus iste mors esset, et euigilatio resurrectio, quam de Christo sic oportuit prophetari? Nam & in quadragesimo Psalmo manifestius sic ostenditur, ubi ex persona mediatoris, more solito, tanquam præterita narrantur, quæ futura prophetabantur, quoniam quæ uentura erant, in prædestinatione[a] & præscientia dei uelut facta erant, quia certa erant. Inimici, inquit, mei dixerunt mala mihi, quando morietur & peribit nomen eius. Et si ingrediebatur ut uideret, uana locutum est cor eius, cõgregauit iniquitatem sibi. Egrediebatur foras, & loquebatur simul in unum. Aduersum me susurrabant omnes inimici mei, aduersum me cogitabant mala mihi. Verbum iniquum disposuerunt aduersum me: nunquid qui dormit, nõ adijciet, ut resurgat? Hæc certe ita posita sunt uerba, ut nihil aliud dixisse intelligatur, quam si diceret: Nunquid qui moritur, nõ adijciet, ut reuiuiscat? Superiora quippe demõstrant mortem ipsius cogitasse, & dispositum fuisse inimicos eius, & hoc actum esse per eum qui ingrediebatur ut uideret, & egrediebatur ut proderet. Cui aût hic non occurrat ex discipulo eius factus traditor Iudas? Quia ergo facturi erant quod moliebantur, id est occisuri erant eum, ostendens illos uana malitia frustra occisuros resurrecturum, sic adiecit hunc uersum, uelut diceret: Quid agitis uani? quod uestrum est scelus, meus somnus erit. Nunquid qui dormit, nõ adijciet, ut resurgat? Et tamen eos tam magnum nefas nõ impune facturos consequentibus indicat uersibus dicens: Etenim homo pacis meæ in quo speraui, qui edebat panes meos, ampliauit[b] super me calcaneum, hoc est, conculcauit me. Tu autem, inquit, domine miserere mei, & resuscita me, & reddam illis. Quis hoc iam neget qui Iudæos post passionem resurrectionemque Christi de sedibus suis bellica strage, & excidio funditus eradicatos uidet? Occisus enim ab eis resurrexit, & reddidit eis interim temporaneam disciplinam, excepto quod nõ correctis seruat, quando uiuos & mortuos iudicabit. Nam dominus ipse Iesus istum ipsum traditorem suum per panem porrectum ostendens apostolis, hunc etiam uersum Psalmi huius cõmemorauit, & in se dixit impletum: Qui edebat panes meos, ampliauit super me calcaneum. Quod aût ait, in quem speraui: non congruit capiti, sed corpori. Neque enim nesciebat eum ipse saluator, de quo antè iam dixerat:[c] Vnus ex uobis diabolus est: sed solet in se membrorum suorum transferre personam, & sibi tribuere quod est illorum, quia caput & corpus

corpus unus est Christus. Vnde illud in Euangelio: Esuriui, & dedistis mihi manducare. Quod exponens ait:[d] Quando uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis. Se itaq; dixit sperasse, quod tunc sperauerant de Iuda discipuli eius, quando est cōnumeratus apostolis. Iudæi autem Christum quem sperāt, moriturum esse non sperant. Ideo quem lex & prophetæ annunciauerunt, nostrum esse non putant, sed nescio quem suum, quem sibi alienū à mortis passione confingūt. Ideo miserabili uanitate atq; cæcitate uerba quæ posuimus, non mortem & resurrectionem, sed somnum & euigilationē significare contendunt. Sed clamat eis etiam Psalmus quintusdecimus: Propter hoc iocūdatum est cor meū, & exultauit lingua mea, insuper & caro mea requiescet in spe: quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum uidere corruptionem. Quis in ea spe diceret requieuisse carnem suam, ut non derelicta anima sua in inferno, sed citò ad eam redeunte reuiuisceret ne corrumperetur, sicut cadauera corrūpi solent, nisi qui die tertio resurrexit? Quod utiq; dicere non possint de propheta & rege Dauid. Clamat sexagesimusseptimus Psalmus: Deus noster deus saluos faciendi, & domini domini exitus mortis. Quid apertius diceretur?[e] Deus enim saluos faciēdi dominus est Iesus, quod interpretatur saluator, siue salutaris. Nam ratio nominis huius hæc reddita est, quādo prius q̄ ex uirgine nasceretur, dictū est: Paries filium, & uocabis nomē eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. In quorum peccatorum remissionem quoniam sanguis eius effusus est, non utiq; oportuit eum de hac uita exitus alios habere quàm mortis. Ideo cùm dictum esset: Deus noster deus saluos faciendi: continuo subiunctum est, & domini [f] exitus mortis, ut ostenderetur moriendo saluos esse facturus. Sed mirando dictum est, & domini, tanquam diceretur: Talis est ista uita mortalium, ut nec ipse dominus aliter ab illa exiret, nisi per mortem.

L. VIVES

a ET præscientia dei uelut facta erant, quia certa erant.] Vetus exemplar non habet, quia certa erant: & uidetur additū ab aliquo ceu scholium. b Super me calcaneū.] πτερνισμόν supplantationē. πτέρνα enim est calcaneus, supplantatio est in luctatori-

A bus, cùm alter pede suo crus alterius substollit, quo altero tantum innixū crure facilius prosternat. Græci πτερνίζειν dixerunt à calcaneo, nos supplantare à planta pedis parte. Est etiā ἀλληγορικῶς πτερνίζειν ἀπατᾶν, fallere. c Vnus ex uobis diabolus est.] Codex Brugensis sic legit: Vnus ex uobis me tradet, & unus ex uobis diabolus est. Duo sunt loci diuersis capitib. Euangelij Ioan. prius illud 13. posterius 6. at diabolus dicitur Iudas, q. calumniator & delator. d Quando uni ex minimis meis.] Alibi: Quod uni. Græcè est ἐφ' ὅσον, hoc est, quantum. e Deus enim saluos faciendi.] ὁ θεὸς τοῦ σώζειν, q. deus qui seruare possit, aut soleat: proprietas illa Græca uix potest Latina lingua exprimi, nisi quis malit per nomen dicere, quod alibi deus salutis. f Exitus mortis.] Ne quis fallatur, exitus rectus est pluralis, non genitiuus singularis. αἱ διέξοδοι τοῦ θανάτου.

De Psalmo sexagesimooctauo, in quo Iudæorum pertinax infidelitas declarat. Cap. XIX

B SED ut Iudæi tam manifestis huius prophetiæ testimonijs, etiā rebus ad effectū tam clarū certumq; perductis omnino nō credant, profecto in eis illud impleretur, quod in eo Psalmo qui hūc sequitur scriptū est. Cùm enim & illic ex persona Christi, quæ ad eius passionē pertinēt, prophetice dicerentur, cōmemoratū est, quod in Euangelio patuit: Dederūt in escam meā fel, & in siti mea potum mihi dederunt acetum. Et uelut post tale conuiuiū epulasq; sibi huiuscemodi exhibitas, mox intulit: Fiat [a] mensa eorū coram ipsis in muscipulam, & C in retributionē, & in scandalum: obscurentur oculi eorū ne uideant, & dorsum eorū semper incurua, & cætera, quę non optādo sunt dicta, sed optandi specie prophetando prædicta. Quid ergo mirū, si hæc manifesta non uident, quorum oculi sunt obscurati, ne uideant? Quid mirū si cęlestia non suspiciunt, qui ut in terrena sint proni, dorsum eorum semper incuruū est? His enim uerbis translatis à corpore uitia significantur animorū. Ista de Psalmis, hoc est, de prophetia regis Dauid, satis dicta sint, ut aliquis modus sit. D Ignoscant autem qui hæc legunt, & cuncta illa nouerunt, & de his quæ fortasse firmiora me prætermisisse uel intelligunt, uel existimant, non querantur.

L. VIVES

MEnsa eorum coram ipsis in muscipulam.] εἰς παγίδα, in laqueū. hic muscipulam dixit, quæ tenditur ad captandos mures.

De regno ac merito Dauid, & de filio ipsius Salomone, eaq; prophetia quæ ad Christum pertinens inuenitur, uel in eis libris qui scriptis ipsius copulantur, uel in eis quos ipsius esse non dubium est. Cap. XX

Regna-

REGNAVIT ergo Dauid in terrena Hierusalem, filius cęlestis Hierusalem, diuino multū testimonio prædicatus, quia & delicta eius tanta pietate superata sunt, per saluberrimā pœnitendi humilitatē, ut prorsus inter eos sit, de quib. ipse ait: Beati quorū remissæ sunt iniquitates, & quorū tecta sunt peccata. Post hūc regnauit eidem populo uniuerso Salomon eius filius, q ut suprà dictū est, patre suo uiuēte cœpit regnare.[a] Hic bonis initijs, malos exitus habuit. Quippe secundæ res, quæ sapientiū animos fatigāt, magis huic obfuerūt, ꝙ profuit ipsa sapientia, etiā nunc & deinceps memorabilis, & tunc longe lateq; laudata. Prophetasse etiam ipse reperit̃ in suis libris,[b] qui tres recepti sunt in autoritatē canonicā: Prouerbia, Ecclesiastes, & Canticū canticorum. Alij uerò duo, quorū unus Sapientia, alter Ecclesiasticus dicit̃, propter eloquij nōnullā similitudinē ut Salomonis dicātur obtinuit consuetudo. Non autē esse ipsius non dubitant doctiores, eos tamē in autoritatē maxime occidentalis antiquitus recepit ecclesia,[c] quorum in uno qui appellat̃ Sapientia Salomonis, passio Christi apertissime prophetatur. Impij quippe interfectores eius cōmemorantur dicētes: Circumueniamus iustū, quoniā insuauis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & improperat nobis peccata legis, & infamat in nos peccata disciplinæ nostræ. Promittit scientiā dei se habere, & filium dei se nominat. Factus est nobis in traductionē cogitationū nostrarum. Grauis etiā nobis est ad uidendū, quoniā dissimilis est alijs uita illius, & immutatę uię eius. Tanquā nugaces æstimati sumus ab illo, & abstinet se à uijs nostris quasi ab immūdicijs. Præfert nobilissima iustorū, & gloriat̃ patrem se deū habere. Videamus ergo si sermones illius ueri sint, & tētemus quę uētura sunt illi, & sciemus quæ erunt nouissima illius. Si enim iustus est filius dei, suscipiet illū, & liberabit eū de manu contrariorū. Contumelia & tormēto interrogemus illū, ut sciamus reuerentiā illius, & probemus patiētiā ipsius. Morte turpissima condēnemus illum, erit enim ei respectus ex sermonibus illius. Hæc cogitauerunt, & errauerūt, excæcauit enim illos malitia ipsorū.[d] In Ecclesiastico autē fides gentiū futura prædicit̃ isto modo: Miserere nostri dominator deus omnium, & immitte timorē tuum super omnes gētes: extolle manū tuam super gētes, & uideant potentiam tuā, ut sicut corā illis sanctificatus es in nobis, ita corā nobis magnificeris in illis, & agnoscāt te secundum quod & nos agnouimus, quia non est deus præter te dn̄e. Hanc sub optandi & precādi specie prophetiā per Iesum Christū uidemus impletā, sed aduersus contradictores nō tanta firmitate proferuntur, quę scripta nō sunt in canone Iudęorum. In trib. uerò illis, quos Salomonis esse constat, & Iudæi canonicos habēt, ut ostendatur ad Christum & ecclesiā pertinere q̄d in eis eiusmodi reperit̃, operosa disputatio necessaria est, quæ nos ultra ꝙ oportet, si nunc adhibeat̃ extendit. Tamē quod in Prouerbijs legit̃ uiros impios dixisse: Abscōdamus in terra uirū iustum iniustè, absorbeamus uerò eum tanꝙ infernus uiuentē, & auferamus eius memoriā de terra, possessionē eius preciosam apprehēdamus: nō ita obscurum est ut de Christo & possessione eius ecclesia sine laboriosa expositione nō possit intelligi. Tale quippe aliquid etiam dominus ipse Iesus per Euangelicā parabolam ostendit dixisse malos colonos: Hic est hæres, uenite occidamus eum, & nostra erit hæreditas. Itemq; illud in eodē libro, quod iam antè perstrinximus, cū ageremus de sterili quę peperit septē, non nisi de Christo & ecclesia mox ut fuerit pronunciatū consueuit intelligi ab eis, qui Christum sapientiā dei esse nouerūt. Sapiētia ædificauit sibi domū, & suffulsit columnas septē, immolauit suas uictimas, miscuit in cratere uinū suum, et parauit mensam suam. Misit seruos suos conuocans cū excellenti prædicatione ad craterē dicēs: Qui est insipiēs, diuertat ad me. Et inopibus sensu dixit: Venite, manducate de panibus meis, & bibite uinū quod miscui uobis. Hic certe agnoscimus dei sapientiā, hoc est uerbum patri coæternū, in utero uirginali domum sibi ędificasse corpus humanū, & huic tanquā capiti membra ecclesiam subiūxisse, martyrum uictimas immolasse, mensam in uino & panibus præparasse, ubi apparet etiam sacerdotium secundum ordinē Melchisedech, insipientes & inopes sensu uocasse, qa sicut dicit Apostolus: Infirma huius mundi elegit deus, ut cōfunderet fortia. Quibus

tamẽ infirmis quod sequit̃ dicit: Derelinqui te insipientiã, ut uiuatis, & quærite prudentiã, ut habeatis uitã. Participẽ aũt fieri mẽsæ illius, ipsum est incipere habere uitã. nam & in alio libro, qui uocat̃ Ecclesiastes, ubi ait: Non est bonũ homini nisi quod mãducabit & bibet: quid credibilius dicere intelligit̃, q̃ quod ad participationẽ mensæ huius pertinet, quã sacerdos ipse mediator testamẽti noui exhibet secundum ordinẽ Melchisedech de corpore & sanguine suo? Id enim sacrificium successit omnibus illis sacrificijs ueteris testamẽti, quæ immolabant̃ in umbra futuri, propter quod etiã uocem illam in Psalmo tricesimo et nono eiusdẽ mediatoris per prophetiam loquentis agnoscimus: Sacrificium & oblationẽ noluisti, corpus autẽ perfecisti mihi. Quia pro illis omnibus sacrificijs & oblationibus corpus eius offertur, & participantibus ministratur. Nam istum Ecclesiasten in hac sententia manducandi & bibendi quam sæpe repetit plurimumq́ commendat, nõ sapere carnales epulas uoluptatis, satis illud ostendit, ubi ait: Melius est ire in domũ luctus, q̃ ire in domũ potus. Et paulo post: Cor, inquit, sapientium in domo luctus, & cor insipientiũ in domo epularum. Sed illud magis cõmemorandum existimo de hoc libro, quod pertinet ad ciuitates duas, unã diaboli, alterã Christi, & earũ reges diabolum & Christũ: Væ tibi terra, inquit, cuius rex adolescens, & principes tui mane comedũt. Beata tu terra cuius rex tuus filius ingenuorũ, & principes tui in tempore comedunt, in fortitudine & nõ in confusione. Adolescentẽ dixit diabolũ propter stultitiã, & superbiam, & temeritatẽ, & petulantiam, cæteraq́ uitia quæ huic ætati assolent abundare: Christum aũt filium ingenuorum, sanctorum patriarcharũ pertinentium ad liberam ciuitatẽ, ex quibus est in carne progenitus. Principes illius ciuitatis mane mãducantes, id est, ante horam congruã: quia nõ expectant opportunã, quæ uera est in futuro seculo felicitatẽ, festinãter beari huius seculi celebritate cupiẽtes. Principes aũt ciuitatis Christi tẽpus nõ fallacis beatitudinis patiẽter expectãt. Hoc, ait, in fortitudine, & non in cõfusione: q̃a nõ eos fallit spes, de qua dicit Apostolus: Spes aũt nõ confundit. Dicit & Psalmus: Etenim uniuersi qui te expectãt

A non confundent̃. Iam uero Canticũ canticorum spiritalis quædã sanctarũ est uoluptas mentiũ, in coniugio illius regis & reginæ ciuitatis, quod est Christus et ecclesia. Sed hæc uoluptas allegoricis tegminib. inuoluta est, ut desideretur ardentius, nudeturq́ iocundius, & appareat sponsus cui dicitur in eodẽ Cantico: Æquitas dilexit te, & sponsa quæ ibi audit, charitas in delicijs tuis. Tacitè multa trãsimus, cura huius operis terminãdi.

L. VIVES

a Hic bonis initijs malos exitus.] Imitatio Salustij in Catilinario, sicut & id quod sequitur: Quippe
B secundæ res, &c. b Quinq; mille. recepti sunt.] Nam alios permultos dicitur conscripsisse. Iosephus enim sic scribit de eo: Composuit libros de canticis & modulationibus quinq; mille: parabolarum atq; similitudinum fecit libros tria milia. Per unumquodq; enim arboris genus parabolam duxit, ab byssopo usq; ad cedrum. Eodem modo de iumentis, & de reliquis terrenis, necnon aquatilibus, & agri animalib. disputauit. Nullam namq; naturã ignorabat, inexaminatamq́; præterijt, sed de omnibus philosophatus est, & disciplinã proprietatũ eorum eminenter exposuit. Præstitit autẽ ei deus, ut etiam contra dæmones ad utilitatem hominum, & eorum curas edisceret, & incantationes instituit, quibus ægritudines soleant mitigari, modos etiam curationum, quibus obstricti dæmones, ne denuo redeant, effugantur, instituit. Hæc Iosephus. c Quorum in uno qui appellatur Sapientia.] Hic liber credit̃ Philonis Iudæi Alexan-
C drini, qui uixit temporibus apostolorũ, quibus & amicus fuit, tanta in Græco sermone facũdia, ut de illo Græci dixerint ἢ Φίλων πλατωνίζει, ἢ πλάτων φιλωνίζει. aut Philo Platonizat, aut Plato Philonizat. d In Ecclesi.] Hunc librum fecit Iesus filius Sirach tempore Ptolemæi Euergetæ regis Aegypti, & Simonis principis sacerdotũ. e Nisi quod manducabit.] In lib. Brugẽsi, nisi quod manducabit & bibet. Vulgo nos legimus, Hoc itaq; uisum est mihi bonũ, ut comedat quis & bibat. Græcè sic: ἰδοὺ ὃ εἶδον ἐγὼ ἀγαθόν, ὅ ἐστι καλὸν τ̃ φαγεῖν κ̀ τ̃ πιεῖν.

De regibus post Salomonem siue in Iuda, siue in Israel. Cap. XXI

CAETERI post Salomonem reges
C Hebræorũ uix inueniunt̃ per aliqua ænigmata dictorũ suorum re-
D rũmue gestarũ, quod ad Christũ & ecclesiã pertineat, prophetasse, siue in Iuda, siue in Israel. Sic enim appellatæ sunt illius populi partes, ex quo propter Salomonis offensam tempore filij eius Roboam, qui patri successit in regnũ, deo uindicante diuisus est. Proinde tribus decẽ quas accepit Hieroboã seruus Salomonis, rex eius in Samaria cõstitutus, propriè uocabant̃ Israel, quãuis hoc uniuersi populi illius nomẽ esset. Duabus uerò tribubus, Iuda scilicet & Beniamin, quę propter Dauid, ne penitus regnum stirpis eius fuisset

fuiſſet eradicatum, remanſerant ſubiacentes ciuitati Hieruſalē, Iudæ nomē fuit: quia ipſa erat tribus unde Dauid. Beniamin uerò tribus altera ad id regnū, de quibus dixi, pertinēs erat, unde fuit Saul rex ante Dauid. Sed ſimul iſtæ duę tribus, ut dictum eſt, Iuda uocabantur, & hoc nomine diſcernebantur ab Iſrael, quæ appellabantur propriè decem tribus habentes ſuum regem. Nam tribus Leui quoniam ſacerdotalis fuit, dei non regum ſeruitio mancipata, tertiadecima numerabatur. Ioſeph quippe unus ex duodecim filijs Iſrael, non unā ſicut cæteri ſingulas, ſed duas tribus fecit, Effrem & Manaſſen. Veruntamen etiam tribus Leui ad regnum Hieroſolymitanū pertinebat magis, ubi erat dei templum, cui ſeruiebant. Diuiſo igitur populo, primus regnauit in Hieruſalē Roboam rex Iuda filius Salomonis, & in Samaria Hieroboam rex Iſrael ſeruus Salomonis. Et cùm uoluiſſet Roboam tanquam tyrannidem diuiſæ illius partis bello perſequi, prohibitus eſt populus pugnare cum fratribus ſuis, dicente deo per Prophetam, ſe hoc feciſſe. Vnde apparuit nullum in ea re, uel regis Iſrael, uel populi fuiſſe peccatum, ſed uoluntatem dei iudicātis impletam fuiſſe. Qua cognita, pars utraq; inter ſe pacata conquieuit, nō enim religiōis, ſed regni fuerat facta diuiſio.

De Hieroboam, qui impietate idololatriæ ſubditum ſibi populum prophanauit, in quo tamē non deſtitit deus & prophetias inſpirare, & multos ab idololatriæ crimine cuſtodire. Cap. XXII

VERVM rex Iſrael Hieroboam mente peruerſa non credens deo, quē ueracē promiſſo ſibi regno datoq; probauerat, timuit ne ueniēdo ad templum dei, quod erat in Hieruſalem, quò ſecūdum diuinam legem ſacrificandi cauſa uniuerſæ illi genti ueniendum fuit, ſeduceretur ab eo populus, & ſtirpi Dauid tanquam regio ſemini redderetur, inſtituit idololatriam in regno ſuo, & populum dei ſecum ſimulachrorum cultu obſtrictum nefanda impietate decepit. Nec tamen omnino ceſſauit deus non ſolum illum regem, uerumetiam ſucceſſores eius, & impietatis imitatores populumq; ipſum arguere per prophetas. Nam ibi extiterunt & magni illi inſigneſq; prophetæ, qui etiam mirabilia multa fecerūt, Helias, & He-

A liſæus diſcipulus eius. Etiam ibi dicenti Heliæ: Domine prophetas tuos occiderunt, altaria tua ſuffoderunt, & ego relictus ſum ſolus, & quærunt animam meam: Reſponſum eſt illic eſſe ſeptem milia uirorum, qui non curuauerunt genua ante Baal.

De uario utriuſq; regni Hebræorum ſtatu, donec ambo populi in captiuitatē diuerſo tēpore ducerentur, reuocato poſtea Iuda in regnū ſuum, quod nouiſſimè in Ro. tranſiit poteſtatē. XXIII

ITEMQVE in regno Iuda pertinente ad Hieruſalem etiam ſuccedentium regum temporibus non defuerunt prophetæ: ſicut deo placebat eos mittere uel ad prænunciandum quod opus erat, uel ad corripienda peccata, præcipiendamq; iuſtitiam. Nam & illic, etſi longe minus quàm in Iſrael, tamen extiterunt reges, qui ſuis impietatibus deum grauiter offenderent, & moderatis flagellis cum populo ſimul plecterentur. Piorum ſanè regum merita ibi non parua laudantur. In Iſrael autē reges alios magis, alios minus, omnes tamen reprobos legimus. Vtraq; igitur pars ſicut iubebat diuina prouidentia, uel ſinebat, uarijs & erigebatur proſperitatibus, & aduerſitatibus premebatur: & ſic affligebatur, nō ſolum externis, uerumetiā inter ſe ciuilibus bellis, ut certis exiſtentibus cauſis, miſericordia dei uel ira pateſceret: donec eius indignatione creſcente, uniuerſa gēs illa à Chaldæis debellantibus, non ſolum ſubuerteretur in ſedibus ſuis, ſed etiam ex maxima ſui parte transferretur in terram Aſſyriorum, prius illa pars quæ uocabatur Iſrael in tribus decem: poſtea uerò etiam Iuda euerſa Hieruſalem, & templo illo nobiliſsimo: in quib. terris per annos ſeptuaginta captiuū egit ociū. Poſt quos inde dimiſſa, templū quod euerſum fuerat inſtaurauit: & quamuis plurimi eius in alienigenarum degerent terris, non habuit tamen deinceps duas regni partes, et duos diuerſos in ſingulis partibus reges, ſed in Hieruſalem princeps eorū unus erat: atq; ad dei templum, quod ibi erat, omnes undique, ubicunq; eſſent, & undecunq; poſſent per certa tempora ueniebant. Sed nec tunc eis hoſtes ex alijs gentibus expugnatoreſq; defuerunt. [a] Nam etiam Romanorū iam tributarios eos Chriſtus inuenit.

L. VIVES

a Nam etiam Romanorum iam tributarios.] Expugnauit Iudæos primum Cn. Pompeius Magnus, eosq; fecit Romanis stipendiarios, Cicerone & Antonio Coss. Deinceps per præsides Syriæ & procuratores Iudææ, quos Romani mittebant, res illorum sunt administratæ. Stipendiũ Romanis pependisse, cùm ex Gentilium historijs, tum ex multis sacri Euangelij locis ostenditur: hinc illa interrogatio: Licét ne tributum dari Cæsari?

De prophetis, qui uel apud Iudæos postremi fuerunt, uel quos circa tempus natiuitatis Christi Euangelica prodit historia. Cap. XXIIII

Toto autẽ illo tempore, ex quo redierunt de Babylonia, post Malachiam, Aggæum, & Zachariam, qui tunc prophetauerunt, & Esdram: nõ habuerunt prophetas, usq; ad Saluatoris aduentum: nisi alium Zachariam patrem Ioannis, & Helizabet eius uxorem, Christi natiuitate iam proxima, & eo iam nato, Simeonem senem, & Annam uiduam, iamq; grandæuam, & ipsum Ioannem nouissimum: qui iuuenis, iam iuuenem Christum, nõ quidem futurum prædixit, *sed tamen incognitum prophetica cognitione monstrauit: propter quod ipse dominus ait: Lex & prophetæ usque ad Ioannem. Sed istorum quinq; prophetatio ex Euangelio nobis nota est: ubi et ipsa uirgo mater domini ante Ioannem prophetasse inuenitur. Sed hanc istorum prophetiam Iudæi reprobi non accipiunt: acceperunt autem, qui ex eis innumerabiles Euangelio crediderunt. Tunc enim uerè Israel diuisus est in duo: diuisione illa, quæ per Samuelem prophetam Sauli regi est immutabilis prænunciata. Malachiam uerò, Aggæum, Zachariam, & Esdram, etiam Iudæi reprobi, in autoritatem canonicã receptos nouissimos habent. Sunt enim & scripta eorũ, sicut aliorũ, qui in magna multitudine prophetarunt: perpauci ea scripserunt, quæ autoritatem canonis obtinerent. De quorum prædictis, quæ ad Christũ ecclesiamq; eius pertinent, nõnulla mihi in hoc opere uideo esse ponenda: quod commodius fiet adiuuante domino, sequenti libro: ne hunc tam prolixum ulterius oneremus.

L. VIVES

Sed tamen incognitum.] Venisse sciebat, sed nondũ uiderat, nondum de facie nouerat, columbæ specie illi declaratus est, & attestatione patris.

ELENCHVS CAPITVM IN DIVI AVRELII AVGVSTINI DE CIVITATE DEI LIBRVM XVIII.

De regi-

De his quæ usq; ad tempora saluatoris decem & septem uoluminibus disputata sunt.

Caput I

De ciuitatum duarū, quarum dei una, seculi huius est altera, in qua nunc est quantum ad hominum genus pertinet etiam ista peregrina, exortu & procursu, & debitis finibus, me scripturum esse promisi: cùm prius inimicos ciuitatis dei, qui conditori eius Christo deos suos præferunt, & liuore sibi perniciosissimo atrociter inuident Christianis, quantum me adiuuaret eius gratia, refellissem, quod uoluminibus decem prioribus feci. De hac uerò mea, quam modo cōmemoraui, tripertita promissione, decimū sequentibus quatuor libris ambarum est digestus exortus. Deinde procursus ab homine primo usq; ad diluuium libro uno, qui est huius operis quintus decimus: atq; inde usque ad Abraham, rursus ambæ, sicut in temporibus, ita & in nostris literis cucurrerunt. Sed à patre Abraham usq; ad regum tempus Israelitarum, ubi sextum decimum uolumen absoluimus, & inde usque ad ipsius in carne Saluatoris aduentum, quousq; decimus septimus liber tenditur, sola uidetur in medio stilo cucurrisse dei ciuitas, cùm in hoc seculo non sola cucurrerit, sed ambæ utiq; in genere humano, sicut ab initio simul suo procursu tēpora uariauerint. Verùm hoc ideo feci, ut prius ex quo apertiores dei promissiones esse cœperunt usq; ad eius ex uirgine natiuitatem, in quo fuerant, quæ primo pro mittebantur implenda, sine interpolatione à contrario alterius ciuitatis ista, quæ dei est, procurrens distinctius appareret, quamuis usq; ad reuelationem testamenti noui, nō in lumine, sed in umbra cucurrerit. Nunc ergo quod intermiserā, uideo esse faciendū, ut ex Abrahæ tēporibus quō etiā illa cucurrerit, quantū satis uidet, attingā, ut ambæ inter se possint consideratione legentiū comparari.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS
Valentini Procemium in decimum octauum librum.

Volumine operis huius duodeuicesimo multa nobis inter tenebras spatia fuerūt conficienda, ubi plerunq; sumus manuū ductu pro oculis, nec pedē ausi figere prius q̄ ubi figēdus esset tētaremus: quod fieri obscuris in locis solet: nō iam in una ciuitate unoq; populo manendū, ut prius in Romano, sed per totū terrarū orbē inter procul dissita peregrinandū regna, & gētes cognoscendæ iam olim sublatæ, & regū familiæ stemB matáq; procul ab hominū memoria ex altissimis tenebris eruēda, ac uelut ex nocte Cerberus in diē, & in hāc solis lucisq; faciē extrahēdus: attingendū uetustiss. Assyriæ imperiū: at huius uix uel meminisse dignati sunt rerum Græcarū scriptores. Repetēda Sicyonia, quæ etiā se rè ignorari uoluerūt ipsi qui gesserāt, cùm ne patrū quidem nomina sepulchris adscriberēt, ut locupletissimus autor est Pausanias in Cōrinthiacis: tū Argiua tractāda, quæ quoniam antiquissima sunt, Græcorum opinione, ideo fabulis inuoluta uenerunt ad posteros: his addenda Attica, quibus nobilitandis cùm maxima Atticorum ingenia, sicut par erat, nō defuerint, ueritas tanta ui eloquentiæ conuestita non tam ornatur, quàm laborat, nec tam se profert, q̄ multis amicta tegumētis latet. neq; his contentus Augustinus, etiam fabulas ceu durissimas nuces, iuglandes, aut amygdalas, aut etiam pineas spargit, in quibus frangendis nō parum sit negocij, quo nucleum gestæ rei altissimo cortice contectum eruamus. Tum Latina accedunt commentis & dissidijs scribentium incerC tissima facta. Venitur hinc ad Romana, & Græciæ sapientes non prætermittuntur, de quibus nihil iuuat queri, ne quis me parū merito facere id iudicet. Interfusa sunt Hebraica uelut corpore toto uenæ, ut cursus duarum ciuitatum dei & mundi apertius explicetur. Si quis udeò multas uariasq; gentes ac regiones lustrans etiā subinde à peritis de uia percontando, tamen ab ea interdum aberrasset, quis huic nō putaret ignoscendum, aut propterea minus industriè peregrinationem confectam arbitraretur? nemo mea sententia. Quod si ita est, quanto æquius erit mihi ueniā dari, si quādo fortè aut casu quopiam, aut ignorātia in auiū aliquod cōcessi, aut uillas aliquas & pagos ignobiles hominesq; obscuros præterij nec salutatos, nec uisos, profectus per loca ut plurimum deserta, nullis subnotata signis, inuectis perq̄ raris è quibus quærerem, aut quibus ducibus uterer. Antiquitates M. Varronis perierunt, & uita populi Ro. In Assyria tanD tum ab Eusebio sum edoctus, præter pauca admodū ex Diod. Siculo, & si quis est alius, suppeditata. Erat quidē ad manum libellus, quem Berosi nomine uendunt bibliopolæ: erant alia quædam Ioannis Annij, quæ nō dubito quin admirāda fuissent uisa, si attulissem, nēpe portentosa, & uel solo auditu horrenda, sed ab illis prorsum abstinui, ne de fece, quod aiunt, uiderer haurire, hoc est è libellis friuolis, & incertorum autorū, quos ad stupefaciendos imperitos lectores Græcia lusit ociosa: nō quòd si Berosi scijssem esse, non essem perquam libenter usus, sed quòd mihi fœturam subolebant Græci hominis, ut

etiam

etiam Xenophontis Aequiuoca, & alia multa quę illorũ non sunt, quorum titulos præ se ostentant: quòd si quis illis delectatur, non procul sunt petẽda, amet, & fruatur, sine me duntaxat riuale. Per Sicyoniã duxerunt nos Eusebius & Pausanias, contenti nuda regum nomina percensuisse, interdum paucis de nonnullis eorum additus uerbis, quæ nos lectori non inuidimus. In Iudæa nõ uideo qui alij asciscẽdi fuerint duces, quàm certissimi illi & fidissimi prophetæ, qui sacras conscripsere literas, & tamen explicuimus interdum, quid prophani scriptores de illis ipsis rebus indicarent, si modo alia ostendebant, quàm sancti uiri: nam ubi inter se congruebant, satis fuit sanctorum sententias declarasse. Ea causa multa Cornelij Alexandri Milesii Polyhistoris de Hebræo populo tacuimus, qui ut aliarum gentium permultarũ, ita & Hebræorum res gestas ex Lxx. interpretatione persecutus est. In Atticis, Argiuis, fabulosis, Latinis, Romanisq; plena manu, quæ ex uarijs collegimus, impartiti lectori sumus, B complura sunt curiosioribus istarũ rerum à nobis data: qui uerò eiusmodi parũ oblectat, habet etiã alia forsitan sui gustus, nisi tam morosus sit & arrogãs, ut uelit me publicum scriptorẽ sibi uni & laborare & satisfacere: cætera lector ex ipsis commentarijs cognoscet.

De terrenę ciuitatis regibus atq; temporibus, quibus ab exortu Abrahæ sanctorum tempora supputata conueniunt. Cap. II

SOCIETAS igitur usquequaq; mortalium diffusa per terras & in locorum quantislibet diuersitatibus, unius tamẽ eiusdemq; naturę quadã cõmunione deuincta, utilitates & cupiditates suas quibusq; sectantibus, dum id quod appetit, C aut nemini, aut nõ omnibus sufficit, quia nõ est idipsum aduersum seipsam plerunq; diuiditur, & pars partẽ quæ præualet, opprimit. Victrici enim uicta succũbit, dominationi scilicet, uel etiã libertati, qualemcunq; pacẽ præferẽs ac salutẽ:[a] ita ut magnæ fuerint admirationi, qui perire quàm seruire maluerũt. nã in omnib. ferè gẽtibus quodãmodo uox naturæ ista personuit, ut subiugari uictoribus mallẽt, quibus contigit uinci, quàm bellica omnifaria uastatione deleri. hinc factũ est, ut nõ sine dei prouidẽtia, in cuius potestate est, ut quisq; bello aut subiugẽt, aut subiuget, qui- D dam essent regnis præditi, quidã regnantib. subditi: sed inter plurima regna terrarum, in quæ terrenæ utilitatis, uel cupiditatis, est diuisa societas: quã ciuitatẽ mundi huius uniuersali uocabulo nũcupamus, duo regna cernimus longè cæteris prouenisse clariora: Assyriorũ primũ, deinde Romanorũ, ut tẽporibus, ita locis inter se ordinata atq; distincta. Nam quo modo illud prius, hoc posterius, eò modo illud in oriente, hoc in occidente surrexit. Deniq; in illius fine huius initium

A confestim fuit. Regna cætera, cæterosq; reges uelut appendices istorũ dixerim. Ninus ergo iam secũdus rex erat Assyriorũ, qui patri suo Belo successerat, regni illius primo regi, quando in terra Chaldæorum[b] natus est Abrahã. Erat etiã tempore illo regnũ Sicyoniorũ admodũ paruũ, à quo ille undecunq; doctissimus M. Varro scribens de gẽte populi Romani, uelut antiquo tẽ pore exorsus est. Ab his enim Sicyoniorũ regib. ad Athenienses peruenit, à quibus ad Latinos: inde ad Romanos. Sed ante conditã Romã in cõparatione regni Assyriorũ, perexigua ista B cõmemorantur. Quamuis[c] Athenienses in Græcia plurimũ claruisse fateatẽ etiã Salustius Romanus historicus, plus tamẽ fama, quàm re ipsa. Nam loquẽs de illis: Atheniẽsium, inquit, res gestæ, sicuti ego existimo, satis amplæ, magnificæq; fuerunt: uerùm aliquanto minores tamẽ, quàm fama feruntur. Sed quia prouenere ibi scriptorũ magna ingenia, per terrarũ orbem Atheniensiũ facta pro maximis celebrantẽ. Ita eorũ qui fecere, uirtus tanta habetẽ, quantũ eam uerbis potuere extollere præclara ingenia. Accedit huic ciuitati nõ parua etiã ex literis & philosophis glo- C ría, quòd ibi potissimũ talia studia uiguerunt. Nam quantũ attinet ad imperiũ, nullum maius primis temporibus, quàm Assyriorum fuit: nec tam longẽ lateq; diffusum. Quippe ubi Ninus rex, Beli filius,[d] uniuersam Asiã, quæ totius orbis ad numerũ partiũ, tertia dicitẽ, ad magnitudinẽ uerò dimidia reperitẽ, usq; ad Libyæ fines subegisse traditẽ.[e] Solis quippe Indis in partib. orientis non dominabatẽ, [f]quos tamẽ eo defuncto Semiramis uxor eius est aggressa bellando. Id factũ est, ut quicunq; in illis terris populi, siue reges erant, D Assyriorũ regno ditioniq; parerẽt, & quicquid imperaretur efficerẽt. Abraham igitur in eo regno apud Chaldæos, Nini temporibus natus est.[g] Sed quoniã res Græcæ multo sunt nobis quàm Assyriæ notiores, & per Græcos ad Latinos, ac deinde ad Romanos, qui etiam ipsi Latini sunt, temporũ seriem dedu xerunt qui gentem populi Romani in origi nis eius antiquitate rimati sunt: ob hoc debemus, ubi opus est, Assyrios memorare reges: ut appareat quemadmodũ Babylonía, prima Roma cum peregrina in hoc mundo dei ciuitate procurrat. Res aũt quas propter

comparationē ciuitatis utriusq;, terrenæ scilicet & cælestis, huic operi oportet inserere, magis ex Græcis & Latinis ubi ipsa Roma quasi secunda Babylonia est, debemus assumere. Quādo ergo natus est Abrahā, [b] secūdi reges erant, apud Assyrios Ninus, apud Sicyonios Europs. Primi autē, illic Belus, hic [i] Ægialeus fuerunt. Cùm uerò egresso Abraham de Babylonia, promisit ei deus ex illo magnam gentem futuram, & in eius semine omnium gentium benedictionem, Assyrij quartum regem habebant, Sicyonij quintum: apud illos enim regnabat filius Nini [k] post matrem Semiramidem, [l] quæ ab illo interfecta perhibetur, ausa filium mater incestare concubitu. Hanc putant nōnulli [m] condidisse Babylonem, quam quidem potuit instaurare. Quando autem uel quomodo condita fuerit, in sextodecimo libro diximus. [n] Filiū porrò Nini & Semiramidis, qui matri successit in regnū, [o] quidam etiam ipsum Ninum, quidam uerò deriuato à patre uocabulo Ninium uocant. Sicyoniorum autem [p] regnum tunc tenebat Telexion. Quo regnante usqueadeò ibi mitia et læta tempora fuerunt, ut eum defunctum uelut deum colerent sacrificādo & ludos celebrādo, quos ei primitus institutos ferunt.

IOANNIS LVDOVICI

VIVIS VALENTINI IN XVIII. librum De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini, Commentarij.

I Ta ut magnæ fuerint.] Vt Numantini, & Saguntini, & illi Opitergini Cæsariani, tum singuli Cato, Scipio, Crassus. b Natus est Abraham.] Abrahæ non soli sacri meminerunt scriptores, sed ex prophanis plerisq;, ueluti Hecatæus, qui librum de Abraham nominatim conscripsit, ut Eusebius in Euang. præparatione tradit, & Alexander Polyhistor, qui Abrahamū natum ait decima post inundationē generatione, in Camarine Babyloniæ urbe, quā alij Vrien uocant, quod Græcè χαλδαίων πόλιν sonat, hoc est Chaldæorū urbem, inuentorē apud illos astrologiæ, iustitia & pietate īsta, ut numini gratissimus iussus sit ab eo in Phœnicen migrare, quam gentem rationem siderum aliasq; magnas & præstantes artes edocuit: ita facillime regi illorum conciliatus est. Nicolaus Damascenus lib. Historiarum 4. Damasci Abrahamum regnasse scribit profectum ex Chaldæa cum exercitu. Hinc in Chananæam uenisse, quæ postea Iudæa dicta est, magnamq; sui & diuturnā apud Damascenos reliquisse memoriam, uillamq; ibi ostendi, quam Abrahami domum nuncupent. Sed cùm fame Chananæa premeretur, in Aegyptum abijsse, congressumq; cum illis sacerdotibus, multum eis profuisse, & ad rerum cognitionē, & ad pietatem, rationemq; morum & uitę. Alexander in Heliopoli uixisse eum aliquandiu perhibet, nec professum se astrologiæ inuentorem, sed à maioribus suis iam inde ab Enoch traditam sibi per manus. Artapanus autor est Hebræos ab Abraham nominatos, qui annis xx. in Aegypto fuit, regemq; Aegyptium Pharetatem astrorum peritiam docuit, hinc in Syriam reuersum. Melo in libris quos aduersus Iudæos ædidit, multa de ueritate historiæ turbat. Nam & tres tantum generationes ponit à diluuio ad Abraham, duasq; illum habuisse uxores, alteram Aegyptiā, alterā ciuem suam, & ex Aegyptia duodecim genuisse liberos principes Arabiæ omnes, è ciue unicum Isaac, cuius duodecim fuerint liberi, quorū tertius fuit Moses, ultimus Ioseph. Sed in his omnibus, ut diuina, ita certissima est sacrorum uoluminum historia.

e Athenienses in Græcia plurimū claruisse.] Atheniensium respublica diuturnior fuit q; maior: nam cùm latissimè dominati sunt, quòd classibus plurimum possent, solam oram maritimam tenuerunt, eam quæ exposita est ad duo maria, Pamphylium & Aegeū, usq; ad interiorem Bosphoron: nec harum rerū potiti sunt multo supra septuaginta annos, ut Lysias significat ἐπιταφίῳ.

d Vniuersam Asiam.] Aliter longè Diony. Alexander, qui Assyriorum regnum exiguam quandam obtinuisse Asiæ partem narrat. e Solis quippe Indis.] India extrema est pars mundi, quæ ab oriente clauditur oceano orientali, à meridie Indico oceano & Prasoide mari, ab occidēte Indo fluuio, ut ait Diodorus, omnium post Nilū maximo, unde & regio est cognominata: à septemtrione Emode monte, qui Scythiæ adiacet, & si nonnullos populos Indoscythas nominant. Ptolemæus duplicem Indiam facit intra & extra Gangem amnem. De India scripsere plurimi: Herodotus, Diodorus, Strabo, Mela, Stephanus, Plinius, Solinus, & Ptolemæus, & qui res gestas Alexandri memoriæ mandarunt Græci Latiniq;, cuius regis armis illustrata magis est ea orbis pars, q; ullis peregrinationibus. Nostro æuo certiora sunt facta omnia nauigationibus hominum nostratium. De India eiusq; morib. & felicitate multa Diodorus & Strabo, uterq; ex Eratosthene, & Megasthene, qui apud Sandrocotum Indiæ regem commoratus, tres illas perscripsit. *India* f Quos tamen eo defuncto Semiramis uxor eius aggressa est.] Bene aggressa, bis enim cum illis conflixit, semel ad Indum fluuium, iterum paulò interius, prius uictrix, sed deinde uicta recedere coacta est. Diodorus libro tertio. Megasthenes apud Strabonem negat ullam unquam ab Indis missam ad exteras gentes expeditionem, nec eò penetrasse quenquam bellando præter Herculem & Liberum patrem. Non Sesostrim Aegyptium regem, non Tharconem Aethiopem, qui etiam usq; ad Europam peruenere, & Herculis columnas, quò etiam peruasit Nabogodrosorus, quem Chaldæi Herculi quoq; præferunt, nec hic Indiam uidit. Idantyrsum uerò, qui etiam Aegyptum sit ingressus, ad Indos non uenisse. Semiramin tentasse uires Indiæ, & ante quam inde egrederetur perisse. Cyrum Massagetas solum armis sollicitasse Indis intactis. g Sed quoniam res Græcæ.] In regibus Sicyonijs Pausaniam & Eusebium, Græcum utrumq; sequemur. Nam Varronis aut Latini cuiusquā ea de re monumenta ad nostram ætatem nulla peruenerunt. Nec hi ambo ferè aliud quàm nuda nomina recensent: cuius causam fuisse existimo, quòd Sicyonij cùm reges suos sepelirēt, nullum erant soliti addere epigramma, præter nomen sepulti: ut Pausanias ipse inquit ἐν τοῖς κορινθιακοῖς, ubi de Sicyonijs tradit. Nec in Assyrijs magnopere iuuari poterimus aliquo scriptore. Latini enim propè nihil de his narrant. Græci ferè à Nino ad Sardanapalum, hoc est, à primo ad postremum transiliunt.

Sunt

Sunt qui medios aliquot nominēt tantū: nam regnū illud peruetustū in fabulosa reijciunt tempora: sicut Dionysius facit libro primo: nec multis rebus gestis fuit insigne. Fundato enim per Ninū imperio, & per Semiramidem confirmato, cæteri penè reges desidiæ se luxuiq; tradiderunt, abditi in penitissima maximarū ædium, ut seclusis arbitris liberius suo more atq; ingenio uiuerent, nulla spectantiū ueriti iudicia: ita uel regum nomina, & quanto quisq; tēpore regnū tenuisset, piguit Ctesiam uetustissimū scriptorē referre. Verùm in alijs regibus gentibusq; plures habebimus, tum Græcos, tum Latinos, è quibus desumamus. b Apud Sicyonios Europs.]

Sicyonij — De Sicyonijs regibus hæc sunt apud Pausaniā in Corinthiacis, quæ penè ad uerbū interpretabor. Sicyonij, qui Corinthijs sunt uicini, de regione sua narrāt Aegialeum indigenā primum in ea regem fuisse, & ex Peloponneso quantū adhuc Aegialos dicitur, iam inde ab illo rege uocari, ipsumq; Aegiliam urbem primam in illo agro incoluisse, ubi est hodie sacellum Mineruæ, arcem esse: estq; Aegialia maritima regio à Sicyone ad Elidē, quanquā etiā Aegialia in Paphlagonia & alibi. Alij Aegialeā Peloponnesum uocant primū sic dictā ab illo rege: hinc Apiam ab Api: postea Argos ab urbe insigni, postremo Peloponnesus à Pelope. Sed melior est opinio eorū qui ad littus maris statuunt Aegialiā. Huius filius, ut ferunt, fuit Europs: huius Telchinus. Telchini Apis, qui ad tantas opes peruenit, ut antequā Pelops ad Olympiā uenisset, omnis intra Isthmum regio Apias de illius nomine sit dicta. Apios filius fuit Thelexion, Thelexionis Egyrus, huius Thurimachus, huius Leucippus. Leucippo proles mascula nulla fuit: filia uerò fuit Calchinia, cui se cōmiscuit Neptunus, & inde natum educauit auus Leucippus, & moriens tradidit huic regnū. Puero uerò nomen erat Peratos. Quæ in Plemnæo Perati filio contigerunt, admiratione uidentur digna. Liberi enim huic nati continuo ubi uagirent, expirabant: quod Ceres oleo remedium adhibuit. Nam cùm in Aegialiā uenisset tanquam peregrina mulier filiū Plemnæo educauit Orthopolim, cui filia fuit Chrysorthe: hanc peperisse ex Apolline arbitranť, uocatumq; puerū Cornū, cui filij fuerunt maior Corax, minor Lamedon. Corace sine liberis decedente eodē tempore Epopeus ex Thessalia profectus, obtinuit imperiū. Hoc imperante bellicū exercitū aiunt aduersum se primū ingressum: nam antea semper in pace egerant. Hæc Pausanias. Europs uerò quadragintaquinq; imperauit annis, anno regni eius xxij. natus est Abraham. i Aegialeus.] Hunc Græcorū quidam filium dicūt Inachi fluuij Aegiui, & Meliæ filiæ Oceani.

Semiramis — k Post matrē Semiramidē.] De hac multa Diodor. lib. iij. filiam fuisse ait Dercetonis nymphæ, patre incerto, quæ in lacum Ascaloni urbi proximum præcipitem se dedit, quòd uirginitatem amisisset: foetumq; foeminā Semiramidem inter saxa relictam infantem à feris alitibusq; enutritam, matrem ipsam pro dea habitam, cultamq; capite tantùm humano, reliquo corpore piscis forma: nec gustant Syrij ex piscibus lacus illius, ceu deæ sacris. Semiramidem in potestatem uenisse Simmæ regij pastoris, adolesseq; in maximam pulchritudinem, ac denupsisse satrapæ Memnoni, tum in notitiam & gratiam Nini regis uenisse dato consilio, quo Bactræ, quæ tunc à rege obsidebanť, capi possent. Ita Nino Semiramis coniuncta est & formam & ingenium mulieris admirato. Ex his natus est Ninus minor. Semiramis post mariti mortem regnum Asię cepit, filio puero adhuc, rexitq; annos duos & quadraginta. Sunt qui tradāt à marito relictum ei regnum: alij, ut Athenienses, & hos secutus Dion, cùm petijsset à marito, ut quinque tantùm dies regni ius sibi concederet, idq; impetrasset, in regno illo iussisse mari-

August.

A tum occidi: uel, ut alij narrāt, perpetuæ custodiæ tradi. l Quæ ab illo interfecta.] Ferunt hanc concubitus uirorum multū appetisse, solitamq; occidere cum quo rem habuisset: tentasse filium, & ab eo esse interfectam: siue quòd idem timeret ipse fatum, quod alijs, qui rē cum matre habuerant, contigerat: siue rem foedam terramq; abominatus. Chaldæi hanc non obijsse mortē arbitrantur, sed uiuam ad superos migrasse. m Condidisse Babylonem.] Babylon regio est in Assyria Chaldæa, & in ea urbs condita, eodē nomine à Semiramide: ut Diodorus, Strabo, Iustinus, & ferè ueteres omnes Græci Latiniq; existimarunt. Iosephus uerò, Eusebius, Marcellinus, & cæteri Christiani Iudæiq; ueritatem sacrarum literarum secuti à nepotibus Noe conditam asserūt, instauratam uerò & circumdatā muris à Semiramide, qui inter miracula mundi numerantur. Id Ouidius significat dicens: Coctilibus muris cinxisse Semiramis urbem.

Babylon

B Quo uersiculo Hieronymus in Oseē ad id confirmandum utitur. Sunt qui à Belo Semiramis socero conditā existiment. Alij ab hoc urbi captum designatumq; locū & fundamenta iacta. Quod ex monumētis Aegyptiorū Diodorus tradit. Alexander primū Belum, quē Græci βῆλον dicūt, regnasse in Babylone scribit: cuius filij fuerunt secundus Belus, & Chanaan. Extructionem urbis ex Eupolemi sentētia in eos refert, qui diluuio superfuerunt: ut est apud Eusebium libro octauo Præpa. Euang. In decimo uerò Abydeni recenset opinionē, qui inquit de Chaldæa regione loquēs, omnia loca aquis fuisse contecta dicuntur. Belus autē regionē siccasse perhibetur, & Babyloniā condidisse, quæ moenia aquarum alluuione deleta Nabocodronosorus restituit, quæ remanebāt ad Macedonū tēpora. Tum opera & munitiones huius regia enumerat, quæ nihil attinet huc afferre. Augustinus

C autorem Babylonis facit Nemroth, ut dixit ante. De hac Plinius ad hunc modū scribit lib. 6. Babylon Chaldaicarum gentiū caput diu summam claritatē obtinuit in toto orbe, propter quam reliqua pars Mesopotamiæ Assyriæ Babylonia appellata est, lx. passuum amplexa muris ducenos pedes altis, quinquagenos latis: in singulos pedes ternis digitis mensura ampliore quàm nostra, interfluo Euphrate, mirabili opere utroq;. Est & altera Babylon ad Nilum in Aegypto posita ab his, quos ex Babylone Sesostris rex Aegyptius in Aegyptum transtulerat, ut eis pro seruis ad uesanas illas extructiones uteretur.

n Filium porrò Nini.] Hunc mater in umbra semper & inter ancillas curarat educandum: ideo pacatis undiq; circa populis quietē egit, rarus in publico, à quo mos manauit in cæteros reges, ut à paucissimis finerent se conueniri, nisi per interpretem, statutis qui regnum

D per partes administrarent præfectis. Diodorus & Iustinus. o Quidam etiam ipsum Ninum.] Hunc alij Zameim, alij Ninum dixerunt, ut Iustinus & Eusebius: alij Niniū. p Regnū tunc tenebat Telexion.] Apud Eusebium Latinum est Selchim, quem regnasse ait annis xx. In ueteribus Augustini libris in alijs est Telxio, in alijs Thelasio. Non dubium quin legendum sit, ut est apud Pausaniam, Τελξίων, Telexion.

Quibus regnantibus apud Assyrios atq; Sicyonios Abrahæ centenario Isaac de promissione sit natus: uel ipsi Esau & Iacob gemini de Rebecca sint editi. Cap. III

c VIVS temporibus etiam Isaac ex promissione dei natus est centenario patri filius Abrahę de Sara cō-

iuge,

iuge, quæ sterilis & anus iam spem prolis amiserat. [a] Tunc & Assyrijs quintus erat rex Aralius. Ipsi uerò Isaac sexagenario nati sunt filij gemini, [b] Esau & Iacob, quos ei Rebecca uxor peperit, auo eorũ Abraham adhuc uiuente, & centum sexaginta ætatis annos agente. Qui expletis centum septuagintaquinque annis, defunctus est: regnantibus apud Assyrios [c] Xerxe illo antiquiore, qui etiam Balæus uocabatur, & apud Sicyonios [d] Thuriacho, quem quidam Thurimachum scribunt, septimis regibus. Regnum autem Argiuorum simul cum Abrahæ nepotibus ortum est, ubi primus regnauit Inachus. Sanè quod prætereundum non fuit, etiam apud sepulchrum septimi sui regis Thurimachi sacrificare Sicyonios solere Varro refert. Regnantibus porrò octauis regibus [e] Armamitre Assyriorum, Leucippo Sicyoniorum, & [ff] primo Argiuorum Inacho, deus locutus est ad Isaac, atque ipsi quoque eadem quæ patri eius duo illa promisit, semini scilicet eius terram Chanaan: & in eius semine benedictionem cunctarum gentium: hęc ipsa promissa sunt etiam filio eius nepoti Abrahæ, qui est appellatus primò Iacob, pòst, Israel: cùm iam Belocus rex nonus Assyrijs & Phoroneus Inachi filius secundus regnaret Argiuis, Leucippo adhuc apud Sicyonios permanente. His temporibus Græcia sub Phoroneo Argolico rege legum & iudiciorum quibusdam clarior facta est institutis. Phegous tamen frater huius Phoronei iunior, cùm esset mortuus, ad eius sepulchrum templum est constitutum, in quo coleretur ut deus: & ei boues immolarentur. Credo honore tanto ideo dignum putarũt, quia in regni sui parte, pater quippe loca ambobus distribuerat, in quibus eo uiuente regnarent, iste sacella constituerat ad colẽdos deos: & docuerat obseruari tẽpora per menses atque annos, quid eorum quatenus metirentur atque numerarent. Hæc in eo noua mirantes rudes adhuc homines, morte obita deum esse factum, siue opinati sunt, siue uoluerunt. [f] Nam & Io filia Inachi fuisse perhibetur, [g] quæ postea Isis appellata, ut magna dea culta est in Ægypto: quamuis alij scribant [h] eam ex Æthiopia in Ægyptum uenisse reginam: & quod late iusteque imperauerit, hunc honorem illi habitum esse diuinũ posteaquam ibi mortua est, & tantum honorem, ut capitali crimine reus fieret, si quis eã fuisse hominem diceret.

L. VIVES

a Tunc & Assyrijs quintus.] In ueteribus est, Arglus: apud Eusebium Analius, qui regnauit annos quadraginta, filius Arij superioris regis. Nam ut Velleius ait, in regibus Assyrijs semper filius successit patri. b Esau & Iacob.] Iacob meminerunt gentiles autores, Theodotus elegantissimo carmine, quo gentis Hebrææ gesta laudesque complexus est. Tum Artapanus & Philo nõ Iudæus ille, sed alier quidam, præter Alexandrum Milesium, qui sacras literas secutus est, ut dixi. c Xerxe illo antiquiore.] Hic filius fuit Aralij, imperauit annos triginta. Fuerunt & alij duo Xerxes, sed reges Persarum: prior Darij Histaspis filius, qui bellum incredendis copijs intulit Græciæ. Posterior paucorũ mensium rex, qui Artaxerxi Longimano successit. Herodotus Erato, Xerxem nihil aliud esse lingua illa dicit, quàm bellatorem, Artaxerxem uerò magnum debellatorem. In libello qui titulo Berosi circumfertur, sic scribitur: Octauus rex Babyloniæ fuit Baleus cognomento Xerxes, & regnauit annos triginta, hunc appellauerũt Xerxem, id est uictorem, & triumphatorem: quòd imperauit duplo plus gentibus, quàm Aralius. Erat enim militia ferox, & fortunatus: & propagauit regnum usque prope Indos. Sic ille, quisquis est. Xerxem Assyriæ regem Balanæum cognominat Eusebius. Græcis βαλανεῖον est balneum, & βαλανεύς balneatius. d Thuriacho, quẽ quidam Thurimachum.] Apud Eusebium Tiramachus. & sic est in antiquo codice Brugensi, nil dubium quin mendose, ut alia permulta. Pausanias Θελξίονος δὲ αἴγυρος, τοῦ δὲ θουρίμαχος, Thelexionis filius fuit Aegyrus, huius uerò Thurimachus. Cuius regni anno septimo nati sunt gemini Isaaco. e Armamitre.] Annis triginta octo, Leucippus Thurimachi filius quadragintaquinque. is quem modo citaui, Armabitrem, nõ Armamitrem hunc nominat. ff Primo Argiuorum Inacho.] In Peloponneso à promontorio Syllaceo ad Maleam sinus Argolicus ad Myrtoum mare. Ibi est Argolis quæ Argos & Mycenas urbes, Inachum & Erasinum amnes, tum etiam Laconiæ partem continet. Hic primus regnauit Inachus, qui nomen dedit amni, qui à Lyriceo defluit monte. Alij Argis Thessalicis regnasse & hunc & Phoroneum putant, falsi similitudinibus nominũ. Nam in Thessalia Argi sunt dicti Pelasgici ab Homero: & Pelasgi etiam in Peloponneso ponũtur, & utrobique Achæi & Achiui. Tum Strabo Pelopem cum Phthiotis, qui sunt in Thessalia, uenisse in Apiam scribit, quæ de nomine eius postea Peloponnesus est dicta: & Pelasgi qui in Italiã uenere, sedesque primum habuerũt, alij ad Padi ostia, alij in Vmbria Thessali narrantur fuisse. Verùm Pelasgus Niobes Phoronei filiæ, & Iouis filius fuit, à quo Achæi, & qui deinde Pelopõnesiaci ex Pelopõneso in eam quæ tunc Aemonia, postea Thessalia dicta est frequentes migrarunt, ducesque multitudinis fuere, ut Dionysius Halicarnasseus scribit, Achæus, Phthius, & Pelasgus, Larissæ, & Neptuni filij, profectique in Aemoniam expulsis barbaris ipsi ea tenuerunt loca, regione in tres partes ducibus diuisa, quas de nominibus eorum nominarunt Phthiã, Achiam, Pelasgiam: tametsi magis credo cognominationibus antiquæ patriæ illos esse usos ad desiderium leniendum: ut quemadmodũ Achiam, Pelasgiam, & Phthiã & Larissam arcem Argiuam reliquissent, ita ibi recuperarent, tum etiam ad famã gentis propagandam. Quinque pòst ætatibus hi Pelasgi à Locrensibus & Aetolis, qui tum Curetes erant, & Leleges, duce Deucalione Prometheî

Inachus

Pelasgus

methei filio pulsi sunt in insulas maris Aegæi, & proximam conuenientem. Qui Epiro appulerunt, non multò pòst traiecerunt in Italiam. Homerus in catalogo nauium satis ostendit fuisse nomina illarum urbium & regionum confusa. Sed de his tantum. Argiuorum res Dionysius in libris chronicis antiquissimas Græciæ totius fuisse tradit: cui Apion & alij pleriq; suffragantur, adeò ut etiam post Inachum, nempe Phoroneo regnante, dicant Aegialeum fuisse autorem regni Sicyonij. Porrò Inachum ipsum fabulantur prisci, ut scribit Pausanias, non hominem, sed amnem fuisse Oceano genitum, patrem Phoronei, & ut alij tradũt, Aegialei. Phoroneus uerò inter Iunonem & Neptunum de possessione illius terræ iudex adhibitus, cum Cephiso, Asterione, ac Inacho pro Iunone pronunciauit, unde Iuno Argiua dicitur, & chara illi esse Argos, templumq; eius uetustissimum religione inter Argos & Mycænas. Phoroneum iudicem faciunt, quòd is iudicia legesq; illis populis constituit. Nec desunt qui putent forum de eius nomine esse dictum: quod quàm uerum sit, uiderint ipsi. Pausanias narrat hunc congregasse in urbem sparsos terra illa homines, uocasseq; urbem Phoronicum. In hunc Thelcisses & Carsathij arma mouerunt, uictiq; mari & uentis se cõmisere, nullo destinato quem peterent locum. Tandem Rhodum, quæ tunc Ophiusa dicebatur, tenuerũt, incolueruntq; annis, ut Orosius computat, ante conditam Romam mille & septuaginta.

Phoroneus

Io

f Nam & Io filia Inachi.] Hanc fabulantur raptam à Ioue, stupratamq; & ne in scelere à Iunone deprehenderetur, conuersam in uaccam, dono data Iunoni ipsi, à qua missa est in Aegyptum, addito custode centoculo Argo, eamq; esse Isim. Herodotus libro primo narrat ex Persarum monumentis puellam hanc raptam à Phœnicibus, qui Argum nauigio cum mercibus appulerant, ductamq; in Aegyptũ: quod ait fuisse caput iniuriarum in mulieribus rapiendis quousq; uentum est ad bellum Troianum. Diodorus refert Inachum misisse Cyrnum præstantem ducem magna cum classe ad quærendam filiam, interdicto reditu, nisi cum Ione. Pausanias hanc non Inachi filiam, sed Iasi, qui sextus ab Inacho Argis imperauit. Nam Phoronei filium Argon ait genuisse, qui auo successit: à quo Argi sunt nominati, quod prius Phoronicum. Argo filios Phorbas, huic filius Triopas, hoc geniti sunt Iasius & Agenor. Valerius Flaccus libro quarto Argonauticon, Ionem, Inachidem, & Iasiam uirginem nominat. hoc quia filia est, illud quia Inachus autor regni, & nobilitatis. Et profecto hunc in modum magis congruunt tempora. Quî enim conueniret, si filia esset Inachi, uixisse eam Triopa rege, ut Eusebius in Chronicis, & in decimo Præparat. Euangelicæ ait, qui septimus imperiũ Argis tenuit, hoc est, quadringentis annis post Inachum? Etsi Eusebius Ion etiam in regno Inachi cõstituit in eisdem chronicis libris: nec tranauit mare, sed nauigio in Aegyptum delata est. Nam ut Lactantius scribit libro primo, certus est in fastis dies, quo Isis nauigium celebratur. Ideo nauigationibus putabatur præesse, & cursus in mari dirigere. Lucianus uerbis Iouis ad Mercurium: τὴν δὲ Ἰὼ διὰ τοῦ πελάγους εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀπαγαγὼν Ἶσιν ποίησον, καὶ τὸ λοιπὸν ἔστω θεὸς τοῖς ἐκεῖ. καὶ τὸν Νεῖλον ἀναγέτω, καὶ τοὺς ἀνέμους ἐπιπεμπέτω, καὶ σωζέτω τοὺς πλέοντας. Ipsam uerò Ion per mare in Aegyptum ducito, & facito Isin: ac deinceps sit illis hominibus numen. Inducat ipsa Nilum, uentos immittat, & nauigantes seruet. Apud Apuleium lib. undecimo de festo suo loquitur Isis: qui dies ex ista nocte nascetur, æterna mihi nascetur religio, quo sedatis hibernis tempestatibus, & lenitis maris procellosis fluctibus, nauigabili iam pelago rudem dedicantes carinam primitias commeatus libant mei sacerdotes.

g Quæ postea Isis.] Hæc in Aegypto cornuta fingebatur, ut scribũt Herodotus & Diodorus Siculus, quam ut filiam Saturni & Rheæ alij putabant Iunonem esse, quæ fratri Osiridi, id est Ioui nupserit. Alij Cererem, id est Græcè Δήμητρα, quòd leges tulerit, & agriculturam docuerit, & Osiridem Solem. Nam filiam fuisse Inachi Ionem non placet Diodoro. Seruius octauo Aeneidos, Isis est genius Aegypti, quæ per sistri motum, quod gerit in dextra, Nili accessus significat: per situlam, quam sinistra retinet, ostendit affluentiã omniũ lacunarum. Isis autem lingua Aegyptiorũ est terra, quã Isin uolunt esse. Sic ille.

Isis

h Eam ex Aethiopia.] Vnde ad Aegyptios ferũt manasse literas, leges, ritus ciuitatũ, instituta sacrorum, & colonias eò missas frequentes.

De temporibus Iacob & filij eius Ioseph. Cap. IIII

REGNANTIBVS Assyriorum decimo rege Baleo, &[a] Sicyoniorum nono Mesappo,[b] qui etiam Cephisos à quibusdam traditur, si tamen duorum nominum homo unus fuit, ac non potius alterum pro altero putauerunt fuisse hominem, qui in suis posuerunt scriptis alterũ nomen, cùm[c] rex Argiuorum tertius Apis esset, mortuus est Isaac annorũ centum octuaginta, & reliquit geminos suos annorũ centum & uiginti: quorum minor Iacob pertinens ad ciuitatem dei, de qua scribimus, maiore utiq; reprobato, habebat duodecim filios, quorũ illum, qui uocabatur Ioseph, mercatoribus in Ægyptum transeuntibus fratres, adhuc Isaac auo eorum uiuente uendiderant. Stetit autem ante Pharaonẽ Ioseph, quando ex humilitate, quam pertulit sublimatus est, cùm triginta esset annorum: quoniam somnia regis diuinè interpretatus, prænunciauit septem ubertatis annos futuros, quorum abundantiam præpollentem consequentes alij septem steriles fuerant consumpturi: & ob hoc eum rex præfecerat Ægypto, de carcere liberatum, quò eum coniecerat integritas castitatis: quam fortiter seruãs male amanti dominæ, & male credulo domino mentituræ, ueste etiam derelicta, de manibus attrahentis aufugiens, non consensit ad stuprum. Secundo autem anno septem annorum sterilium, Iacob in Ægyptũ cum suis omnibus uenit ad filium, agens annos centũ & triginta: sicut interroganti regi ipse respondit, cùm Ioseph ageret triginta & nouem, ad triginta scilicet quos agebat, quando à rege honoratus est, additis septẽ ubertatis annis, & duobus famis.

L. VIVES

Mesappus [a] Sicyoniorum nono Mesappo.] Huius Pausanias non meminit. Leucippũ enim ait liberis masculis caruisse, genuisse uerò filiam Chalciniam, cui commistus Neptunus genuit Peratum. Huius auus Leucippus apud se educato regnum tradidit. Eusebius Mesappum annos regnasse ait quadragintaseptem. Haud dubiè si Mesappus est hoc loco ponendus, is est qui Chalciniam duxit, à quo mons Mesappus in Bœotia, & Mesapia in Italia dicta Calabria. Quem etiam Neptuni filium facit Vergilius libro septimo, idcirco equorum domitorem & ferro atq; igni inuiolabilem.. Cephisus [b] Qui etiam Cephisos à quibusdam.] Cephisus fluuius est Bœotiæ, ad cuius ripam templum est Themidis deæ, cuius oraculum Deucalion & Pyrrha super reparatione generis humani consuluerunt. Ex Parnasso delapsus Bœotiam & Atticam irrigat. Et uel Mesappus à fluuio mõteq; cognominatus est, uel utrumq; ab ipso. Seu, quod uerisimilius est, Mesappus ab eo dictus est mons, & ipse à patrio flumine Cephisus aut Cephisius appellatos. Apis [c] Rex Argiuorum tertius Apis.] Pausanias huius regis inter Argiuos non meminit, sed inter Sicyonios: quem tantum opibus ait ualuisse, ut tota regio intra Isthmum Apia sit ante Pelopis aduentum ex eo dicta. Eusebius Argiuum facit ex multorum Græcorum sententia.

De Api rege Argiuorũ, quem Ægyptij Serapin nominatũ, diuino honore coluerũt. Ca. V

[a] His temporibus rex Argiuorum Apis nauibus trãsuectus in Ægyptum, cùm ibi mortuus fuisset, factus est Serapis omnium maximus Ægyptiorum deus, Nominis autem huius cur non Apis etiam post mortẽ, sed Serapis appellatus sit, facillimam rationem Varro reddit: quia enim arca in qua mortuus ponitur, [b] quod omnes iam σαρκοφάγον uocant, σορὸς dicitur Græcè: & ibi eum uenerari sepultum cœperunt, priusquã templum eius esset extructum: uelut Sorosapis, uel Sorapis primò, deinde una litera, ut fieri assolet, commutata, Serapis dictus est. Constitutum est etiam de illo, ut quisquis eum hominem dixisset fuisse, capitalem penderet pœnam. [c] Et quoniam ferè in omnibus templis, ubi colebantur Isis & Serapis: erat etiã simulachrũ, quod digito labijs impresso admonere uideretur, ut silentiũ fieret: hoc significare idem Varro existimat, ut homines eos fuisse taceretur. [d] Ille autem bos, quem [e] mirabili uanitate decepta Ægyptus in honorem eius [f] delicijs affluentibus alebat: [g] quoniam eum sine sarcophago uiuum uenerabantur: Apis, non Serapis uocabatur. Quo boue mortuo, quoniam quærebatur, & reperiebatur uitulus coloris eiusdẽ, hoc est, albis quibusdam maculis similiter insignitus: mirum quid-

A dam & diuinitus sibi procuratum esse credebant. Non enim magnum erat dæmonibus ad eos decipiendos phantasiam talis tauri, quam sola cerneret, ostentare uaccæ concipienti atq; prægnanti, unde libido matris attraheret, quod in eius fœtu iam corporaliter appareret: [b] sicut Iacob de uirgis uariatis, ut oues & capræ uariæ nascerentur, effecit. Quod enim homines coloribus & corporibus ueris, hoc dæmones figuris fictis facillime possunt animalibus concipientibus exhibere.

L. VIVES

B [a] His temporibus rex Argiuorum Apis.] Diodorus libro primo, Osirim dicit multis uocatũ nominibus, & Dionysium, & Serapim, & Iouem, & Ammonem, & Pana, & Plutonem. Tacitus libro uigesimo, ubi de origine eiusce dei multa narrat, scribit esse q Serapim putent Aesculapium, qui ægris corporibus medeatur: alij Osirim antiquissimum Aegyptijs numẽ. Macrobius solem intelligi per eum uult, & per Isidem terram. Martianus in Nuptijs ad solem: Te Serapim Nilus, Memphis ueneratur Osirim. Nec desunt qui Serapim genium esse Aegypti arbitrentur, qui eam frugibus cæterisq; bonis augeat. De quo hæc apud Suidam leguntur: Osiris Σάραπις. τοῦτον ἐν ἀλεξανδρείᾳ καθεῖλε θεόφιλος ὁ ἀρχιεπίσκοπος τὸ ξόανον, ἐπὶ θεοδοσίου τοῦ μεγάλου. τοῦτον οἱ μὲν δία ἔφασαν εἶναι, οἱ δὲ τὸν νεῖλον, διὰ τὸ μόδιον ἔχειν ἐν τῇ κεφαλῇ, καὶ τὸν πῆχυν, ἤγουν τὸ τοῦ ὕδατος μέτρον. ἄλλοι δὲ τὸν ἰωσήφ, ἕτεροι δὲ ἆπιν τινὰ γεγονέναι ἄνθρωπον εὔπορον, καὶ βασιλέα ἐν μέμφιδι πόλει τῆς αἰγύ- C πτου. λιμοῦ δὲ γενομένου τοῖς ἀλεξανδρεῦσι, ἐκ τῶν ἰδίων τροφὴν παρέσχε. τετελευτηκότι δὲ αὐτῷ ναὸν ἀνέστησαν, ἐν ᾧ βοῦς ἐτρέφετο, σύμβολον φέρων τοῦ γεωργοῦ. καί τινα δὲ ἔχων ἐν τῇ χροιᾷ ἐπίσημα, ὅς τις ἐκ τῆς προσηγορίας αὐτοῦ καὶ αὐτὸς ἆπις ἐκαλεῖτο. τὴν δὲ σορὸν τούτου τοῦ ἄπιδος, ἐν ᾗ τὸ σῶμα ἔκειτο αὐτοῦ, ἐν ἀλεξανδρείᾳ μετήνεγκαν. καὶ ἐκ τῆς σοροῦ καὶ ἄπιδος σύνθετον ὄνομα πεποιηκότες, ἐκάλουν αὐτὸν σόραπιν. οἱ δὲ μετὰ ταῦτα σάραπιν. τούτου ναὸς ὑπὸ ἀλεξάνδρου ἐκτίσθη παμμεγέθης, ὁ πάνυ λαμπρός. Sarapis. Huius, inquit, simulachrum sustulit Alexandriæ archiepiscopus Theophilus, principatu magni Theodosij. hunc deum, alij Iouem esse dixerunt, alij Nilum, propter modium quod in capite habet, & cubitũ, mensuram aquæ scilicet, alij uerò Ioseph. Sunt qui Apim quendam fuisse hominem locupletẽ, & regem in Mem- D phide Aegypti urbe, qui in difficultate annonæ maxima Alexandrinorum prouentibus eos proprijs aluerit. Ideo mortuo templum est erectũ, in quo bos nutriebatur, indiciũ ferens agricolæ, & notas in colore certas habens: diciturq; & bos ipse Apis de nomine regis illius. Sepulchrum autẽ huius Apidis, in quo est eius corpus conditum, Alexandriam translatum est, & á soro atque Apide composito nomine uocarunt eum Sorapim, postea dictus est Sarapis. Huic templum Alexander extruxit magnificentissimũ, & in primis clarum. Hæc Suidas. Similia sunt apud Ruffinum Aquileiensem libro Eccles. historiæ undecimo. Eusebius lib. x. Præpar. Apis, inquit, Argiuorũ rex, ut Aristippus in primo Arcadiæ hist. scribit, Memphim in Aegypto condidit: quem Aristæus Argiuus Sarapidẽ appellatũ asserit, hunc ab Aegyptijs diuinos honores assecutũ nõ ignoramus. Nymphodorus autem Amphipolitanus in iij. de Asiaticis legibus Apim taurum mortuũ in soro Græcè, quod Latinè arcã dicere possumus,

possumus, positū Sorapim, ac deinde Sarapim appellatum fuisse coniēdit. Fuit aūt Apis tertius ab Inacho. Tantum apud Eusebiū. b Quod oēs iam σαρκοφάγον.] Hoc est, carniuorum. Ideo Pausanias eum & Porphyrius, & Suidas, aliiq; Græci non Sorapim uocant, sed Sarapim. Est aūt σορὸς, μνῆμα, θήκη, monumentū, arca, loculus, conditorium. c Et quoniam ferè in omnibus templis.] Diod. lib. 1. scribit opinari quosdam Isidem & Sarapidem sepultos Nysæ, quæ urbs est in Arabia, erectasq; ibi duas columnas in monumentum, Isidi unam, alteram Sarapidi, adscriptaq; epigrammata, quæ genus & inuenta testentur. Cætera uerò quæ sacerdotes io arcanis habent, secretissima esse, ne ueritas prodatur, pœna ingenti adiecta, qui euulgasset. Deus hic qui silentij admonebat, digito premens labia, Harpocrates dicebatur, ut ait Varro libro De Latina lingua iiij. quo loco Serapidem & Isidem magoos deos esse dicit, hoc est cælum & terram. Hunc Harpocratem Sigalion Ausonius nominauit à σιγαλῶ, quod est sileo. Meminerunt eius Plinius & Catullus nō semel, cùm tacitum hominem significat, quod & in prouerbium abijt. Plutarcho in libello de Iside & Osiride, Harpocratē ait ex his natum, cùm Osiris cum Iside mortuus iam concubuisset: & quoniā infans tener adhuc est sublatus, non enim erat uitalis, ideo pingitur digito ad os admoto, quasi nondum locutum se significaret. Quæ interpretatio dura est mea sententia, atq; inepta, quin potius silendum aliquid admonebat, ut Romæ Angerona, quæ habitu formaq; simili fingebatur: ut ait Macrobius. Ouidius etiā suffragaẽ lib. Metam. 9.

Harpocrates *Angerona*

Sanctaq; Bubastis, uarijsq; coloribus Apis,
Quiq; premit uocem, digitoq; silentia suadet.

Huc forsan allusit Persius, cùm ait: Digito compesce labellum. d Ille autem bos.] Hic est Apis bos. Credo nullum esse scriptorē res Aegyptias attingentē, qui bouis huius non meminerit, seu Græcus, seu Latinus. Sed inter cæteros plurib. uerbis Herodotus, Diodorus, Strabo, Plutarchus, Eusebius, Suidas, Varro, Mela, Plinius, Solinus, Marcellinus. Erat niger toto corpore, maculam albam quadratam habebat in fronte Herodoto, in latere dextro Plinio, similē cornibus lunæ crescere incipientibus. Nam & lunæ est sacer, sicut Marcellinus ait, in tergo effigiem aquilæ, in lingua nodū, canthari forma, duplices in cauda pilos. Quo mortuo, ingēti cū luctu alius quærebatur: nec finis erat luctus, prius q̄ quē Apidem facerent illis insignem notis inuenirent. Hunc adorabāt Aegyptij ut maximū deum, & sicut Macrobius inquit, cultu attonitæ uenerationis, nec licebat ei certos excedere annos, cùm eò peruenerat à sacerdotibus mersus in fontem enecabatur. e Mirabili uarietate.] An de uarietate colorum. Sed in antiquis libris est: uanitate, melius, ut puto. f Delicijs affluentibus alebat.] Memphi templum est Apidi sacrū Straboni, in eo septum erat ornatissimū: ante quod aula, & septum matris Apidis, in quod sinebaẽ exire lusus gratia: tum etiā ut exteris ostenderet. Delubra in quibus cubat thalamos mysticè nominant: cùm exit ad turbā, ea submouetur per lictores nō paucos. Venerantur omnes bubulum numē, grex puerorum comes it, & ipse per furorē uaticinia fundens. In huius templum Memphi neq; extraneis neq; profanis licet ingredi, nisi cùm sepelitur. g Quoniam eum sine sarcophago.] Sunt qui hoc de colendo boue institutū iam inde ab Iside & Osiride manasse uelint propter utilitatem in aranda terra ex eo animali perceptā. Alij Osirim bouem esse autumant, ut Isim cornutam uaccam, siue quod Iun, siue qua alia ratione. Ferunt quoq;, sicut Diodorus narrat, Osiridis interempti animam in bouē demigrasse, esseq; semper in eo boue, quem Apim uocant, transireq; ab alio in alium dum mergitur. Sunt qui existiment membra Osiridis à Typhone fratre discerpti ab Apide esse collecta in bouem ligneū bouis corio contectum: id cùm speciem bouis inuenibus præbuisset, creditum est Osiridem in bouem conuersum: inde natū morem colendi bouis, non secus atque ipsius Osiridis. Hic ergo bos est Osiris uiuens, ille uerò qui in templis sacratus erat, uelut cum suo esset loculamento Sarapis dicebatur, quasi Osiris sepultus. h Sicut Iacob de uirgis uariatis.] Gen. xxx. Disserui alibi de hac in conceptu phantasia, dixi hunc locum à Lxx. confuse uersum, clucidat eum Hieronymus in Genesim.

Quo regnante apud Argiuos, quóue apud Assyrios, Iacob in Ægypto mortuus sit. Ca. VI

Apis ergo rex non Ægyptiorū, sed Argiuorum, mortuus est in Ægypto. [a] huic filius Argus successit in regnū, ex cuius nomine Argi, & ex hoc Argiui appellati sunt. Superioribus autē regibus nondum uel locus uel gēs habebāt hoc nomē. Hoc regnāte apud Argiuos, & [b] apud Sicyonios Erato: apud Assyrios uerò adhuc manente Baleo, mortuus est Iacob in Ægypto annorum centum quadragintaseptem, cùm moriturus filios suos, & nepotes ex Ioseph benedixisset, Christumq; apertissimè prophetasset, dicens in benedictione Iudæ: Non deficiet princeps ex Iuda, & dux de femoribus eius [c] donec ueniant quæ reposita sunt ei: [d] & ipse erit expectatio gentium. [e] Regnante autem Argo, suis cœpit uti frugibus Græcia, & habere segetes in agricultura, delatis aliunde seminibus. Argus namq; post obitum deus haberi cœpit, templo & sacrificijs honoratus. Qui honor eo regnante & ante illum delatus est homini priuato & fulminato cuidā Homogyro, eo quòd primus ad aratrum boues iunxerit.

L. VIVES

a HVic filius Argus.] Hunc, ut dixi, genuit Niobe filia Phoronei: alij Apim malunt. Fieri potest ut Apis sit qui ex Phoronei filia genuerit Argū, ut mereturq; inter reges Argiuorū, quòd regnū pro filio administrarit, quoad adolesceret: idq; ubi est factū relicta Græcia in Aegyptum sit profectus, tradito imperio filio. Etsi Eusebius Aegialo fratri putat: imperauit annos lxx. Fuit & Argus Arestoris filius, qui Iun uaccam mandato Iunonis custodijt. Fuit & qui Amphion cognominatus est, qui Pylios aliquando & Orchomenon Arcadiæ ditione tenuit. b Apud Sicyonios Erato.] Ex Pausania Peratum dixi, Neptuno & Chalcinia Leucippi filia natū. Heratum nominat Eusebius, qui regnarit annos xlvij. c Donec ueniant quæ reposita sont.] Sic Septuaginta: ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ. d Et ipse erit expect.] Alibi deest erit, & sic uerterunt Lxx. καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. e Regnante autem Argo, suis cœpit uti frugibus Græcia.] Nam paulò post Peratum, id est, Plemnæo regnante eò uenit Ceres, ad quam frugum inuentio refertur in Attica terra. *Argus*

Quorum regum tempore Ioseph in Ægypto defunctus est. Cap. VII

REGNANTIBVS Assyriorũ [a]duodecimo Mamito, & undecimo [b]Sicyoniorũ Plemnæo, & Argis adhuc manente Argo, mortuus est Ioseph in Ægypto, annorũ centũ & decẽ. Post cuius mortẽ populus dei mirabiliter crescẽs mansit in Ægypto centũ quadraginta quinq; annos tranquillè prius donec morerent quib. Ioseph notus fuit. Deinde quia inuidebatur incremẽtis eius, eratq; suspectus quousq; inde liberaretur: persecutionibus affligebatur innumeris, inter quas tamen diuinitus fœcundata multiplicatione crescebat, & laboribus premebatur intolerabilis seruitutis. In Assyria uerò & Græcia per idem tempus regna eadem permanebant.

L. VIVES

[a] DVodecimo Hermasco.] Eusebius & ueteres codices habẽt Mamitũ, qui imperauit annis 30. & nõ duodecimũ regẽ, sed undecimũ. [b] Sicyoniorũ Plemineo.] Euseb. Plemnæus, quẽ dicit uixisse in principatu annos 41. Pausanias πλημναῖον, Plemnæũ.

Quorum regũ ætate Moyses natus sit, & quorum deorũ ijsdẽ tẽporibus sit orta religio. VIII

C CVM ergo regnauit [a]Assyrijs quartusdecimus Saphrus, & Sicyonijs duodecimus [b]Orthopolus, [c]& Criasus quintus Argiuis, [d]natus est in Ægypto Moyses, per quem populus dei de seruitute Ægyptia liberatus est, in qua eum ad desiderandũ sui creatoris auxiliũ sic exerceri oportebat. Regnãtib. memoratis regibus [e]fuisse à quibusdã credit Prometheus, quem proptereà ferũt de luto formasse homines, [f]quia optimus sapiẽtiæ doctor fuisse perhibetur: [g]nec tamen ostenditur qui eius temporibus fuerint sapiẽtes. [h]Frater eius Atlas, magnus fuisse astrologus dicitur. Vnde occasionem fabula inuenit, ut eum cælum portare congeret: quamuis mons nomine nuncupetur, cuius altitudine potius cæli portatio in opinionem uulgi uenisse uideatur. Multa quoq; alia ex illis in Græcia tẽporibus confingi fabulosa cœperũt: [i]sed usq; ad Cecropem regẽ Atheniensiũ, quo regnãte eadẽ ciuitas etiã tale nomẽ accepit, & quo regnãte deus per Moysen eduxit ex Ægypto populum suũ, relati sunt in deorũ numerũ aliqui mortui cæca & uana consuetudine, ac superstitione Grecorũ. In quibus Criasi regis con-

A iunx Melantonice, [k]& Phorbas filius eorũ, qui post patrem rex Argiuorum sextus fuit, [l]& septimi regis Triopę filius [m]Iasus, [n]& rex nonus Sthenelas, siue Stheneleus, siue Sthenelus, uariè quippe in diuersis autoribus inuenitur. [o]His temporibus etiam Mercurius fuisse perhibetur, nepos Atlantis, ex Maia filia eius: quod uulgatiores etiam literæ personant. Multarũ aũt artium peritus claruit, quas & hominibus tradidit: quo merito eũ post mortem deum esse uoluerunt, siue etiã crediderunt. [p]Posterior fuisse Hercules dici-

B tur: ad ea tamen tempora pertinens Argiuorum: quamuis nonnulli eum Mercurio præferant tempore: quos falli existimo: sed quolibet tempore nati sint, constat inter historicos graues qui hæc antiqua literis mandauerunt [q]ambos homines fuisse, [r]& quod mortalibus istam uitã cõmodius ducendã beneficia multa cõtulerint, honores ab eis meruisse diuinos. [s]Minerua uerò longè his antiquior. Nam temporibus Ogygij [t]ad lacum qui Tritonis dicitur, uirginali fertur apparuisse ætate: unde & Tritonia nũcupata est, multorũ sanè operũ inuentrix: & tanto pro-

C cliuius dea credita, quanto minus origo innotuit. [u]Quod enim de capite Iouis nata canitur, poetis & fabulis, nõ historiæ rebusq; gestis est applicandum: [x]quanquã Ogygius ipse quando fuerit, cuius temporibus etiam diluuium magnũ factum est: nõ illud maximum in quo nulli homines euaserunt, nisi qui in arca esse potuerũt: quod gentium [y]nec Græca, nec Latina nouit historia: sed tamen maius q̃ postea tempore Deucalionis fuit, inter scriptores historiæ nõ conuenit. Nam Varro inde exorsus est librum, cuius men-

D tionem superius feci, & nihil ex quo perueniat ad res Romanas, proponit antiquius q̃ Ogygij diluuiũ, hoc est Ogygij factum temporibus. [z]Nostri aũt qui chronica scripserunt, prius Eusebius, post Hieronymus, qui utiq; præcedentes aliquos historicos in hac opinione secuti sunt: post annos amplius quàm trecẽtos iam secundo Argiuorum Phoroneo rege regnante, Ogygij diluuium fuisse cõmemorant. Sed quolibet tẽpore fuerit: iam tamen Minerua tanquam dea colebatur, regnante Atheniensibus [a]Cecrope, sub quo rege etiam ipsam uel instauratam ferunt, uel conditam ciuitatem.

L. VIVES

Saphrus

a Assyrijs quartusdecimus Saphrus.] Eusebius Mamito substituit Machaelũ, qui fuit in regno tot annos, quot pater, nempe xxx. Machaelo Lyphereũ, qui annos xx. Cuius anno duodeuicesimo natus est in Aegypto Moses. b Orthopolus.] Eusebius Orthopolis, ut & Pausanias, qui eum Plemnæi filium fuisse dicit, seruatũ à Cerere. Nam filij omnes Plemnæi ubi primò nati incipiebant uagire expirabant, quousq; ad eum uenit Ceres, & alienæ cuiusdam mulieris ornatu aluit ipsi filium, seruauitq;, dictusq; est Orthopolis.

c Et Criasus quintus Argiuis.] Pausanias πείρασος. Pirasus, qui annos liiij. fuit in imperio. d Natus est in Aegypto Moyses.] Moyses quando fuerit controuersum est inter prophanos scriptores. Porphyrius ex Sanchoniatone Mosen Semiramidis temporib. uixisse tradit. Appion grãmaticus ad Inachi ætatẽ reducit, ex Ptolemæo Mendesio sacerdote, qua inquit tempestate Amosis Aegyptijs imperauit. Polemõ uerò in i. Græcarũ hist. paulò recentiorẽ facit. nam tempore Apidis Phoronei filij pars, inquit, Aegyptij exercitus ab Aegypto pulsa in Syria nõ procul ab Arabia consedit. Tacianus Assyrius uarias autorum sententias mirè discrepãtes affert de ætate Mosis: alijs multò antiquiorẽ bello Troiano, alijs posteriorẽ, alijs æqualem affirmantibus. Cæterũ ipse multis argumẽtis euincit priorẽ fuisse: cuius uerba si quis desiderat, habet apud Eusebiũ x. Præp. Euãg. Numenius philosophus Musæum uocat Mosen: & Artapanus, quẽ Hebræi Mosen, à Græcis Musæũ nominari tradit, quem scribit à Meride Chenephris Aegyptiorũ regis filia, q ipsa parere non posset, adoptatũ, maximo apud Aegyptios habitum bonore ob ingenium diuinum & inuenta tum quæ ad eruditionẽ facerẽt, tũ quæ ad remp. priuatamq; & mores singulorũ. e Fuisse à quibusdam creditur Prometheus.] Sic Eusebius ex aliorũ opinione loquẽs, Africani credo, qui quatuor et nonaginta post Ogygem annis Prometheũ constituit. Porphyrius Atlantẽ & Prometheũ per Inachi tempora fuisse scribit. At Prometheus filius fuit Iapeti & Asiæ. Hesiodus Climenẽ uocat matrẽ. Initiũ inimicitiarũ cum Ioue hoc narrat Higinius in cælesti historia, quod & alij attingunt pleriq;: cùm olim in sacrificijs mos esset solidas hostias igne absumere; nec possent ob sumptus magnitudinem pauperes sacrificare, Prometheus homo callidus & perhumanus egit cum Ioue, ut media tantũ hostiæ pars igni darẽt sacris, altera

Prometheus

media cederet in usus hominũ: quod Iupiter libẽter concessit: tum Prometheus duos tauros Ioui immolauit, utriusq; ossa pingui operuit, & corio unius, carnes uerò corio alterius: deditq; Ioui optionẽ, ut quem illorũ taurorum uellet, eligeret. Iupiter simplex deus, nihil suspicatus inesse fraudis: quem primũ habuit ad manum, cepit, ossa uidelicet. Quod ubi cognouisset, ignem remouit ab hominibus, ne sacrificare possẽt. Prometheus solito suo ingenio ignem ferula ex illo Ioueo & cælesti surripuit, cõmunicauitq; cum mortalibus: ideo Caucaso affixus est, aquila eius iecur subinde renascẽs assiduo depascente. Addunt alij etiã factas ab eo mulieres, quæ totiens cælo detraxerint Iouẽ. Apud Lucianũ Vulcanus & Mercurius Prometheo querenti de graui supplicio hæc crimina obijciunt: Fefellisti Iouẽ in partibus, furatus es ignẽ, & homines fecisti, ac in primis fœminas. Nam homines dicitur è luto finxisse, & igne ab Ioue surrepto illos animasse. Ex quo igne Horatius ait febres & macies mortalibus natas. Seruius admiratã narrat Mineruã homines opus Promethei, & pollicitã quicquid ad id absoluendum opus foret. Prometheũ cùm se quid optimum esset ignorare respondisset, sublatũ in cælos ab ea, admotaq; solis currui ferula ignẽ ad nos detulisse. Hesiodus quoque attingere uidetur quod Higinius narrauit, cùm ait Iouẽ mortalibus ignẽ abstulisse, Prometheũ restituisse. Idcirco Pandorã iussu Iouis à Vulcano factã, ut Promethei furtũ ulcisceretur, quam fœminã donatã à dijs omnibus, unde nomẽ inuenit, deferendã in terras Mercurio mãdarit dono dandã Epimetheo Promethei fratri: quæ in eius domũ recepta detexit dolium malorũ omnium, quæ per orbẽ in genus humanũ sparsa sunt, sola Spe in fundo residua. Prometheus uerò, ut ait Aeschylus, ad xxx. annorũ milia in Caucaso religatus est iuxta Caspias portas, sicut Lucianus inquit, ἐσκυθίζετο. Philostratus in Tyaneo, duo refert in Caucaso esse cacumina stadio inter se abiuncta, quibus affixas Promethei manus accolæ narrẽt. Idem Lucianus significat. & aquilã hanc nõnulli, sicut Higinius narrat, Typhone & Echidna genitã: alij terra & tartaro tradũt, cõplures à Vulcano factã. Hanc Hercules sagitta sua interemit: quæ ob id meritum in cælum translata est, quatuor stellis inter duos circulos, æstiuũ & æquinoctialẽ. Postea Prometheus q prædixisset Ioui concubituro cum Thetide filium Theudos patre maiorem futurũ, sic in fatis esse, solutus est: hac tamẽ lege, ut in digito annulũ ferreũ cum lapide gestaret, indiciũ uinculorũ, unde annuli manasse usum ferunt. Lactantius hũc primũ simulachra ex luto finxisse scribit. Furtũ ignis Plinius lib. 7. interpretatur, q ex ferro & silice ignẽ extundere docuerit, seruareq; in ferula. Diod. lib. 5. constare ait inuentam à Prometheo materiã, qua ignis fouetur. Pelasgi, teste Pausania, nõ Prometheũ inuentorẽ ignis, sed suum Phoroneũ uolunt. Theophrastus ignis inuentionem ad inuenta sapiẽtiæ pertinere autumat. f Quia optimus sapientiæ doctor.] Hesiodus ἰαπετιονίδης πάντων περὶ μήδεα εἰδώς. Iapeti proles reliquis sapiẽtior unus. Ferũt hunc cùm natu maior esset Epimetheo, ultro illi regnum Thessaliæ cõcessisse administrandũ, ac dedisse se cunctũ rerũ contẽplationi inquisitioniq; ac in primis cælestiũ. Ideo altissimũ ascẽdisse Caucasum, ut sereno cælo q̃ longissimè astra, signorũ obitus & ortus spectaret. Inde cũ descẽdisset Chaldæos edocuisse artẽ, simul & multa quæ ad uitã ciuilem pertinerẽt, illudq; de pastu iecinoris ad curas & ambiguitates subinde alias ex alijs renascentes spectare credo. Et si interpres Apollonij Rhodij fluuium esse scribit Aquilã nomine, qui Promethei regionis, quæ ad radices Caucasi sita est, epar raderet. Herodotus historiã narrat, Prometheũ Scytharũ regẽ, cùm non posset fluuiũ Aquilam, quæ regionẽ suam alluerat, deriuare, discruciasse uehemẽter se, ac deinde adiutũ ab Hercule, qui hoc præstitit. in fluuio consenuit. Et Diod. lib. 1. Prometheum Aegyptiũ fuisse dicit, cuius regionẽ cùm Nilus totam propè operuisset, ac perderet multis incolis absumptis, illum de consciscenda sibi morte deliberasse, fluuiumq; propter cursus celeritatẽ Aquilam dictũ. Herculẽ & uirtute & magnitudine cõsilij inundationẽ repressisse, flumenq; redegisse in alueũ pristinũ: unde orta sit Græca fabula. g Nec tamẽ ostenditur.] Atlas fuit sapiẽs, & Epimetheus itidem, sed post factũ, unde nomẽ illi inditum putatur. Prometheus est enim antè consultus, Epimetheus pòst. Nam cùm esset à Prometheo monitus, ne quod donũ acciperet à Ioue, ipse immemor fraterni consilij Pandorã accepit, & δέξάμενος ὅτε δὴ κακὸν εἶχ' ἐνόησε, ut inquit Hesiodus, & accepta nouit sua damna Epimetheus. Acutè Augustinus, quomodo doctor fuit sapientiæ, cùm nullos ab eo uideamus factos sapientes: quomodo ipse sapiens, cùm nullus eius temporibus legatur sapiens, qui ferre potuerit iudiciũ de eius sapientia: nam de sapiente solus sapiẽs potest iudicare. h Frater eius Atlas.] Seruius lib. viij. Aeneid. Atlantes dicit fuisse tres: unum Maurũ, qui est maximus: alterũ Italicũ, patrẽ Electræ: tertiũ Arcadẽ patrem Maiæ, unde natus est Mercu-

Atlas

rius

rius. Scriptores hos confundunt, ut solent. Diodo. enim lib. 4. Atlantem, qui loca Libyæ tenuerit inter Cæli filios numerat, fratremq; esse dicit Saturni, eundem Hesperidum patrem, Mercurij auum, consultissimumq; fuisse rationis astrorum: cumq; frequenter montem sibi cognominem, ut cursus siderum intueretur, conscenderet, occasionē dedisse fabulæ, qua sustinere humeris cælum creditus est. Plinius lib. vij. Atlantem Libyæ filium, hunc haud dubiè, qui in Africa imperauit, repertorem astrologiæ fuisse ait, & in secundo sphærā astrologicā inuenisse narrat. Alexāder Polybistor hūc Atlantē Enoch fuisse autumat inuentorē peritiæ siderum, quam postea Phœnicibus & Aegyptijs tradidit Abraham, cùm apud illos peregrinaretur. Hæc astrologiæ scientia potuit locum præbuisse fabulæ de mundo Atlanti innixo. Sunt qui propter montem id putent Atlantem dictum arduum & longissimū columnæ instar, qui cælum fulcire uisione conspicientium creditur, inquit Herodotus, transcenditq; nubes ipsas, nec cacumen facile cernitur nebulis perpetuum obductis, quin & hæc simul omnia maiorem præstiterunt comminiscendi ansam. Italicus Atlas est, quem aiunt antiquissimum Fesulis fuisse regem.

Cecrops i Sed usq; ad Cecropem.] Pausanias Actæū ait primū in Attica regnasse, cui Cecrops gener successerit homo Aegyptius, quem διφυῆ fuisse dicunt, hoc est, duplicis naturæ, superioris partis uiri, inferioris feræ, q ex agrestibus & feris, latis legibus, humanos fecerit. seu inferioris partis fœminæ, q coniugia instituerit in Attica terra, & autor ferè fuerit patris & matris. nam antea pro miscuis connubijs, nemo certos parentes noscebat. Africanus in quarto Annalium autor est, Ogygem primum in Attica regnasse, eamq; terram incultam ac desertam per ducentos annos à diluuio mansisse usque ad Cecropem. Actæum uerò & cæteros qui ante Cecropem dicuntur fuisse, nuda esse nomina.

Phorbas k Et Phorbas filius eorum.] Fratrem Perasi dicit Pausanias Phorbantē fuisse, filium Argi patrem Triopæ. Diodorus scribit Rhodienses, cùm ui serpentum atrociter infestarentur, consulto oraculo Phorbantē accersisse, data insulæ parte, quam & ipse, & eius posteri tenerent, ita liberatos peste illa, decreuisse postea Phorbanti uita iam functo diuinos honores. quem tamen Diodorus uidetur indicare, non Phorbantem Argiuum, nec Perasi, aut Argi filium, sed Thessalum Lapitho progenitum.

Triopas l Et septimi regis Triopæ.] Hunc Phorbantis filium dicit Pausanias. meminit & Diod. Triopæ incertum quibus orti parentibus. nam alij Canace & Neptuno, alij Apolline natum dicunt. Inuisum fuisse scribit popularibus, q sacra compilarit, fratremq; interemerit. Higinius hunc tradit putatum à quibusdam in cælo Ophiuchum, quem draco cōplectitur. Nam is cùm ad domum suam tegendam Cereris ædem detexisset, fame se illa est ulta. Nouissimè in uitæ fine dracone ei obiecto, uehementer est afflictus, & post mortem inter sidera sic locatus est, ut adhuc uideatur à serpente constringi. m Iasus.] Pater Ius, à quo Argos Iasium dictū, & Iasides Argiui. n Et rex nonus Sthenelas.] Pausanias sic: κρότωπος ὁ ἀγήνορος ἔσχε μετὰ τὸν ἴασον τὴν ἀρχήν. κροτώπου δὲ σθενέλας γίγνεται. Crotopus Agenoris filius habuit post Iasum regnū: huius filius fuit Sthenelas. o His temporibus etiam Mercurius.] Mercurios Cicero dicit fuisse quatuor, ut aliàs dixi. Hic est Ioue tertio & Maia genitus, ex auita disciplina multarum rerū uitæ usui perq; utilū repertor. Prudentius magum dicit fuisse, ideo finxisse priscos illos solitū animas ad Orcum deducere, & inde reducere.

Hercules p Posterior fuisse Hercules.] Hercules Cicero sex fuisse scribit, primum antiquissimū, Ioue antiquissimo & Lisito natum, quē concertauisse cum Apolline de tripode accepimus. Alterū Nilo natum Aegyptiū, quem ferunt literas Phrygias conscripsisse. Tertium indigetem Idæis, cui inferias afferūt. Quartum Asteriæ Latonæ sororis filium, quem Tyrij maxime colunt, cuius Carthaginem filiam ferunt. Quintum in India, qui Belus dicitur. Sextum ex Alcmena, quem tertius Iupiter genuit. Diodorus Siculus libro quarto tres Hercules posuit: primū Aegyptiū, cuius maxima fuerit uirtus, quemq; Osiris, q corpore esset ualidissimo, exercitui præfecit. Hic magna orbis parte peragrata, in Libya columnam statuit, præcessitq; Herculem Alcmenæ filium pluribus q̄ mille annis, qui & fuit æmulus illius, ideo Alcæus dictus, q. præsidiarius & adiutor. Tertius Hercules fuit Cretensis, armis & fortitudine inclytus, tum etiā gymnico certamine ad Olympiam constituto, quem Pausanias ἀλιακοὶς Idæum Herculem, hoc est, Dactylum & Curetē nominat. Seruius quatuor Hercules facit, Tyrinthium, Argiuum, Thebanum, Libym, octauo Aeneidos. uerùm de numero non constat. Nam Varro quatuor & quadraginta Hercules recenset, & Tacitus scribit Libyes dicere antiquissimum Herculem natum apud se, eosq; qui pari uirtute fuerint, in cognomentum eius ascitos. At ille qui Aequiuoca scripsit, quæ Xenophontis nomine circumferuntur, Saturnos scribit uocari solitos familiarū nobilium reges antiquissimos: primogenitos eorum Ioues: nepotes fortissimos Hercules. Aug. hic de Hercule Iouis & Alcmenæ filio loquitur, qui cū Argonautis nauigauit. Vnaq; generatione Troicum bellum antecessit, cui Græcorum ambitio uniuersa reliquorum acta attribuit. Ita uirium & fortitudinis fama maiore, q̄ deorum, uel ipsius Iouis, uenit ad posteros, ut Seneca tragicus ausus sit dicere:

Fortius ipso genitore tuo Fulmina mittes.

Hic Hercules posterior fuit Mercurio. Nam prius quàm Hercules nasceretur, ministrasse Ioui Mercurium, fama est. Lisciti tamen filius contemporaneus, Aegyptius maior Mercurio Arcade, æqualis Aegyptio. q Ambos homines fuisse.] Homerus Herculem, ut cæteros mortuos conueniri ab Vlysse facit 9. Odyss. etsi idolum illius tantum esse apud inferos dicit, cùm ipse Hercules conuiuia deorum ineat, sed scimus quid uelit idolum illud.

r Et quod mortalibus ad istam uitam.] Mercurius multarum artium repertor, & excultor sermonis: Hercules monstrorum purgator, & auersor. Inde ἀλεξίκακος dictus.

Minerua s Minerua uerò longè.] Mineruas Cicero tertio De nat. deorum quinq; facit. Primā Apollinis matrem ex Vulcano. Secundam Nilo ortam, quam Aegyptij Saitæ colunt. Tertiam Iouis Cælij filiam. Quartā Ioue & Coriphe Oceani filia natam, quam Arcades Coriā uominant: & quadrigarum inuentricem ferunt. Quintam Pallantis filiam, quæ patrem dicitur interemisse, uirginitatem suam uiolare conantem, cui pinnarum talaria affigunt. Hunc Pallantem, alij hominem fuisse immanē tradunt, quem illa, quòd occiderit, nominata est Pallas. Arcades autem fabulantur, Mineruam paruulam adhuc, missam à Ioue ad Pallantem Lycaonis filium, ut in eius ædibus educaretur, ab eoq; esse cum filia sua educatam, quam Minerua in deorum retulit numerū, dixitq; Victoriam, se uerò Palladem in gratiam nutricij. Sunt & alia etyma Palladis, nempe ἀπὸ τοῦ πάλλειν, id est concutiendo hastam, uel ἀπὸ τοῦ ἀναπεπάλθαι αὐτὴν ἐν τῇ κεφαλῇ τοῦ Διός. q in capite Iouis agitaretur: uel διὰ τὸ πάλλουσαν τὴν καρδίαν τοῦ Διονύσου προσκομίσαι τῷ Διΐ. q palpitās adhuc Dionysii cor ad Iouē tulerit, nempe cùm esset occisus & discerptus à Titanibus.

Tritonis lacus t Ad lacū qui Tritonis dicitur.] Inter duas Syrtes in Africa, & fluuius est, & palus, utrumq; Tritona nomināt. unde & cognomen Mineruæ, inquit Mela, ut incolæ arbitrātur, ibi genitæ: faciuntq; fabulæ ei aliquam fidem, quòd quem natalem

natalem eius putant, ludicris uirginũ inter se decertantium celebrãt. Herodotus in palude insulam esse refert, ad quam cum Argonautis peruenit Iason. Ab hac Mineruam Tritoniam esse nuncupatã, Græci & Latini scriptores magno consensu tradunt: ibiq; inuenisse oleũ Stilus subsignificat. Solinus speculatam se in ea scribit, puto cùm fistulam inuentam, quod buccas inflaret, abiecit. Quod poetæ in Mæandro Ioniæ fluuio fuisse canunt. Sed quæ Mineruarum est hîc nata? Equidem quintam dixerim. Nam & palus uicina Pallas uocatur, & Callimachus, qui circa loca illa, patriam habuit, nempe Cyrenas, Tritonem ipsum Pallantiam paludem cognominat. & sic uocat Festus. Sed Libyes, Neptuni, & Tritonidis dicũt, nisi Pallas sit Neptunus. Non prætereundum est tamen, esse qui in Tritone Bœotia Mineruam natam uelint. Nam Tritones aliquot sunt. Interpres Apollonij sic inquit: τρίτωνες τρεῖς, βοιωτίας, θεσσαλίας, λιβύης. ἐν δὲ τῷ τῆς λιβύης ἐτέχθη ἡ ἀθηνᾶ. Tritones tres, Bœotię, Thessaliæ, Libyæ. In ea uerò quæ est in Libya, nata est Minerua. u Quod enim de capite Iouis.] Non desunt qui credant hinc esse Tritonem nominatam, quòd Bœotia lingua τρίτω sit caput. Verùm hoc fictum est, quod dea sapientiæ nominetur, & suprema ætheris pars.

x Quanquã Ogygius ipse quando fuit.] Eusebius unde sunt harum rerũ nõ paucæ Augustino desumptæ, temporibus Phoronei regis Argiuorum, hæc adscribit. Ogygius qui in Attica Eleusina, quæ antiquitus uocabatur Acta, regnabat, & alijs ciuitatibus plurimis, cuius temporibus apud lacum Tritonidem uirgo apparuit, quã Græci Mineruã nuncupauerunt. Huius tempore inundatio fuit, inter quam & illam quæ sub Deucalione contigit, centũ ferè & septuaginta annos numerat. Solinus aliter, qui sic inquit: Inter Ogygium sanè & Deucalionẽ medium æuum sexcenis annis datur. Ogygius uerò in Acta regnauit, & Bœona, quæ ante Cecropem Ogygia est nominata, ut refert Strabo, quem quidam autorem faciunt Thebarum Bœotiarum. Vnde Ogygia ingentia dicta sunt Thebana, & uulgo Eleusine in Attica, ac indigena existimatus est. nam genus aliunde ignoratur: à cuius temporibus ad primam Olympiadem anni computantur paulò plus quàm mille ab Hellanico, Philochoro, Castore, & Thalo, qui Syriaca scripserit. Tum etiam Diodoro, & communi ferè Græcorum summa. Quibus Orosius consentit, qui diluuiũ Ogygium mille & quadraginta annis urbem conditam præcessisse perhibet. Porphyrius in quarto aduersus nos libro, Ogygem rege Inacho fuisse scribit, quem secutus Africanus, Mosen Ogygi æqualem facit, cùm sit multo minor. y Nec Græca, nec Latina nouit historia.] Aliter Iosephus, & Eusebius. Ille enim ait, huius uniuersalis inundationis & arcæ Noe meminisse Berosum Babylonium, & Mnaseam Damascenum, & Hieronymum Aegyptiũ, affertq; eorum dicta. Meminerunt & Alexander Polyhistor, & Melon, & Eupolemus, ut inquit Eusebius & Abidenus. Ioppen etiam Aegypti Mela & Plinius ante inundationem terrarum conditam fuisse tradunt, quod de inundatione Ogygis aut Deucalionis intelligi nõ potest, quę illuc non peruenit. Nec mirandum esset, tunc esse iam illam urbem, cùm essent in orbe innumeræ. Diluuium illud, quod mundo minatur apud poetas Iupiter, non aliud intelligendum est, sed hæc obscurissimè ab eis dicebantur, ita ut uix ipsi qui scribebãt, intelligerent. Quæ apertius à Beroso, Mnasea, & Eupolemo sunt tradita, ad historias spectant Barbaricas, ut etiam Iosephus ait, non Græcorum, aut Latinorum, de quibus Augustinus loquitur. z Nostri autem, qui chronica.] Nostros homines, Christianos puta. Eusebius Cæsariæ Palæstinæ episcopus, qui ob amicitiam cum Pamphilo martyre cognomẽ idem cepit, uir fuit immensa lectione, & proinde eruditione summa, scripsitq;, ut Hieronymus dicit, infinita uolumina, inter cætera Chronicorũ canonũ omnimodam historiã, & eorũ ἐπιτομήν, quam puto esse quæ ad nos peruenit, etsi deprauatissima corruptis nominibus, & rerũ ordine luxato, imperitia describentiũ librariorũ, quibus nõ facile fuit seruare collationes illas temporũ. Nec huiusmodi uitia deprehendunt castigãturq;, nisi à consultissimis antiquitatis: ideo rudes plerunq; illis capiunt. Quàm uerò sit necessariũ id opus studijs omnibus, satis Hieronymus, qui de Græco interpretatus est indicauit, tam religiosa Irenęi adiuratione prępositâ, quo librarij diligentiã, ingeniũq; excitaret. Ea temporũ digestio producta est ab Eusebio usq; ad annũ Constantini Cæsaris uigesimũ. Hierony. usq; ad Gratianũ de suo adiecit. a Regnãte in Attica.] Attica regio est in Græcia inter Megarã & Bœotiã, cuius Suniũ promõtorium, & Pyræum portũ Aegæum abluit mare, parẽs frugum, legum, humanitatis, religionis, ut inquit Cicero. Huius littus ait Capella concentum musicum illisis terræ undis reddere, quod propter tantam eruditionis uim puto dictum. Incolæ αὐτόχθονας se, id est indigenas, & sine aliqua externa origine nominãt. De regibus illius sic Pausanias: Actæum aiunt in ea quæ nunc est Attica, primum regnasse, quo mortuo Cecrops successit, qui filiã Actæi duxit, ex quîs filiæ sunt prognatæ Ersa, & Aglaurus, & Pandrosus. filius uerò Erisichthon, qui non imperauit Atheniensibus, nam patre superstite interijt. ἀκταῖον λέγουσι ἐν τῇ νῦν ἀττικῇ βασιλεῦσαι πρῶτον. ἀκταίου δὲ ἀποθανόντος κέκροψ ἐκδέχεται τὴν ἀρχὴν, θυγατρὶ συνοικῶν ἀκταίου. καὶ οἱ γίγνονται θυγατέρες μὲν ἕρση, ἄγλαυρος, καὶ πάνδροσος. υἱὸς δὲ ἐρυσίχθων. οὗτος οὐκ ἐβασίλευσεν ἀθηναίων, ἀλλά οἱ τοῦ πατρὸς ζῶντος τελευτῆσαι συνέβη. Strabo lib. 9. κέκροπα πρῶτον εἰς δώδεκα πόλεις συνοικίσαι τὸ πλῆθος, ὧν ὀνόματα κεκροπία, τετράπολις, ἐπακρία, δεκέλεια, ἐλευσίς, ἄφιδνα. λέγουσι καὶ πληθυντικῶς ἀφίδνας. θόρικος, βραυρών, κύθηρος, σφηττὸς, κηφισία, φαληρός. πάλιν δ' ὕστερον εἰς μίαν πόλιν συναγαγεῖν λέγεται τὴν νῦν τὰς δώδεκα θησεύς. Cecropem primũ ferunt in duodecim urbes multitudinẽ coegisse, quarũ hæc sunt nomina: Cecropia, Tetrapolis, Epacria, Decelea, Eleusis, Aphydna: dicunt & pluratiuè Aphydnæ. Doricus, Brabrõ, Cytheros, Sphetus, Ciphesia, Phalerus. Postea uerò in unam urbem, quæ nunc est, aiunt Thesea duodecim illas congregasse.

Quando Atheniensiũ ciuitas sit condita, & quam causam nominis eius Varro perhibeat. IX

NAM ut Athenæ uocarẽtur, quod certè nomen à Minerua est, quæ Græcè Athena dicitur: hanc causam Varro indicat. Cùm apparuisset illic repentè oliuæ arbor, & alio loco aqua erupisset, regẽ prodigia ista mouerũt, & misit ad Apollinem Delphicum sciscitatũ quid intelligendum esset, quid'ue faciendũ. Ille respõdit, quòd olea Mineruã significaret, unda Neptunũ, & quòd esset in ciuiũ potestate, ex cuius nomine potius duorũ deorũ, quorũ signa illa essent, ciuitas uocaret. Isto Cecrops oraculo accepto, [b] ciues omnes utriusq; sexus: [c] mos enim tũc in eisdẽ locis erat, ut etiã fœminæ publicis consultationibus interessent: ad ferendum

rendum suffragium conuocauit. Consulta igitur multitudine mares pro Neptuno, fœminæ pro Minerua tulere sententias. Et quia una plus est inuenta fœminarũ, Minerua uicit. d Tunc Neptunus iratus marinis fluctibus exæstuantibus terras Atheniensiũ populatus est: quoniam spargere latius quaslibet aquas difficile dæmonibus nõ est. cuius ut iracundia placaretur, triplici supplicio dicit idem autor ab Atheniensibus affectas esse mulieres, ut nulla ulterius ferrent suffragia: ut nullus nascentium maternum nomẽ acciperet: ut e ne quis eas ἀθηναίας uocaret. Ita illa ciuitas mater ac nutrix liberalium doctrinarum, & tot tantorumq; philosophorum, qua nihil habuit Græcia clarius atque nobilius, ludificantibus dæmonibus de lite deorum suorum, maris & fœminæ, f & de uictoria per fœminas fœminea Athenas nomen accepit: & à uicto læsa, ipsam uictricis uictoriã punire compulsa est, plus aquas Neptuni, q̃ Mineruæ arma formidãs. Nam in mulieribus quæ sic punitæ sunt, & Minerua quæ uicerat, uicta est: nec affuit suffragatricibus suis, ut suffragiorũ deinceps perdita potestate, & alienatis filijs à nominibus matrũ, Athenæas saltem uocari liceret, & eius deæ mereri uocabulum, quam uiri dei uictricem fecerant ferendo suffragium: de quo satis apparet, quæ & quanta hinc dici possent, nisi sermo ad alia properaret.

L. VIVES

a NAm ut Athenæ uocarentur.] Athenæ Atticæ unde sint dictæ nõ conuenit. Vulgatior opinio est à Minerua, quæ illis dicta est ἀθηνᾶ. De nominibus regionis & urbis, hæc ferè sunt apud Græcos. Pausanias: καὶ τὴν ἀρχὴν τὴν Κέκροπος Κραναὸς ἐδέξατο, Ἀθηναίων δυνάμει προέχων. Κραναῷ δὲ θυγατέρας καὶ ἄλλας, καὶ Ἀτθίδα γενέσθαι λέγουσι, ἀπὸ ταύτης ὀνομάζουσι Ἀττικὴν τὴν χώραν, πρότερον καλουμένην Ἀκταίαν. Principatum Cecropis excepit Cranaus Atheniensium uirtute præstantissimus. huic filiæ fuerunt, quum aliæ, tum uerò Anhis, à qua regio dicta est Attica, quæ prius Actæa. Strabo: Ἀττικὴν μὲν γὰρ ἀπὸ Ἀκταίωνός φασιν. Ἀτθίδα δὲ καὶ Ἀττικὴν ἀπὸ Ἀτθίδος τῆς Κραναοῦ, ἀφ' οὗ καὶ Κραναοὶ οἱ ἔνοικοι. Μοψοπίαν δὲ ἀπὸ Μόψοπος, Ἰωνίαν δὲ ἀπὸ Ἴωνος τοῦ Ξούθου. Ποσειδωνίαν δὲ καὶ Ἀθήνας ἀπὸ τῶν ἐπωνύμων θεῶν. Atticã quidam ab Actæone cognominant. Atthida uerò & Atticam ab Atthide filia Cranai, à quo incolæ Cranai dicti: Mopsopiam à Mopsopo, Ioniam ab Ione Xuthi filio, Posidoniã à Posidone, & Athenas ab Athena. Ceu quis Latinè dicat Neptuniam à Neptuno, & Mineruas à Minerua. Iustinus historicus ex Trogo non uocatas Athenas scribit usq; ad quartum regem Amcũ, qui successit Cranao: ipse Amphionidem uocat, credo mendose, Græcè Amphictyona. & profecto nomen Athenarum non est inter illa oppida, quæ Cecrops, eaq; quæ uocata est Ce- A cropia, postea Athenæ dicta, & cõdita à Theseo urbs arx fuit. Sic enim apud Græcos frequenter, ἡ ἀκρόπολις τῆς Ἀττικῆς Κεκροπία ἐκαλεῖτο τὸ πρότερον. Quæ sunt uerba interpretis Apollonij. Idem alio in loco Cecropia dicitur Attica à Cecrope rege. Verùm illud ignorandum non est, Athenas triplices fuisse, ut inquit M. Varro in libris De analogia: ab alijs Athenienses, ab alijs Athenæos, ab alijs Athenæopolitas. Sunt enim Athenæ Atticæ, unde Athenienses, & Athenæ Euboicæ in Euboea insula, Chadæ cognominatæ, à Cecrope Erichthæi filio cõditæ, cuius incolæ Athenæi, ut puto, à Latinis dicuntur. Nam Græci Athenarũ Atticarũ ciues ἀθηναῖοι uocant. Atheneopolitæ autem sunt in Gallia Narbonensi populi, quæ Atheneopolim inhabitant Massiliensi agro. Est & in Laconica terra Athene oppidum ἀθήνη. b Ciues omnes utriusq; sexus.] Ouid. 6. Metamorphoseos, uenisse inter Mineruam & Neptunum in contentionem, B uter de suo nomine Cecropiam uocaret: disceptantibus duodecim dijs, ac ipso etiam Ioue, Neptunum tunc percussa tridente terra equum produxisse, Mineruã oleam. Hoc erat signum pacis, illud belli. Placuit magis omen pacis. Ita Minerua Athenas uocauit, quod alij referunt ad certamen maris & terræ, utra parte plus possint Attici, tum ad belli, pacisq; artes, tum ad fructus, merces, & quæstus, unde plus accedat Atheniensibus, è marine, an è terra. At equus à Neptuno æditus, ab alijs Syron, ab alijs Arion dicitur: ab alijs Scythius, ut Seruius refert primo Georgicôn. Valerius Probus non unũ Neptuni equum nominat. nam Ariona dicit donatum Adrasto à Neptuno, Xanthum & Cyllaron Iunoni, quos illa Castori & Polluci dedit. Sed quæ Minerua hæc est ex quinq;? Ex sententia Platonis in Timæo secunda Minerua, quam Cicero dicit ortã Nilo, coli ab Aegyptijs Saietis, etsi uulgo Saleus legitur. Est enim Sais in Aegypto Sais C sub Delta ingens urbs, & nomos Amasis patria & regia: cuius conditrix fuit eadẽ Minerua, ab Aegyptijs Neuth dicta, quæ Athenarũ in Attica. Est & Atheniensibus mensis quem exordiuntur noua luna Decembris, qui ab illis ποσειδεὼν nominatur, de memoria illius certaminis ποσειδῶνος, hoc est Neptuni cũ Pallade. c Mos enim tunc in eisdem locis.] Qui in alijs permultis. & cũ uoluit esse in sua Rep. Plato. d Tunc Neptunus iratus marinis.] Hoc uideri potest factum in diluuio Deucalionis, quod tempore Amphictyonis contigit, cùm Athenæ cœperunt hoc nomine cognosci, eaq; uis aquarum Athenas quoq; afflixit. e Vt ne quis eas Athenæas.] Hoc Græcè ἀθηναίας, Metaclides ait, fœminas Athenis natas, non ἀθηναίας uocari, sed ἀττικάς. uiros dici ἀθηναίους. Causam reddit ita: μὴ τὴν ἄγαμον αἱ γεγαμημέναι τῇ προσηγορίᾳ καταισχύνωσι: ne, inquit, nuptæ salutan- D do innuptas pudore afficiãt. Nam ex marito cognominatio uxoris sumit: cumq; uiri dicant ἀθηναῖοι, si illæ dicerent ἀθηναῖαι, uiderent iam nuptæ, ut quæ de uirorũ appellatione nominarent. Verũ Pherecrates γραυσί, & Philemon πεφύγη, & Diphilos ἀμαστρίδι, & Pindarus χολῇ, & alij ueteres poetæ permulti fœminas Atticas ἀθηναίας uocarũt, quã uocẽ in illis scriptoribus Phrynichus sophista Bithynicus ἀντὶ τῆς ἀττικάς positam putat, miraturq; Pherecratẽ hominẽ Atticissimũ, ea esse usum in illa nota. f Et de uictoria deorum.] In Brugensi exemplari sic legitur: De uictoria per fœminas fœminea Athenas nomen accepit, ut sit uictoria fœminaa. Si quis malit legere fœminæ, ad Mineruã referuntur: & legi posset fœminæ ἀθηνᾶς, hoc est fœminæ Mineruæ.

Quid Varro tradat de nuncupatione Areopagi, & de diluuio Deucalionis. Cap. X

Attamen

A ITTAMEN M. Varro nō uult fabulosis aduersus deos fidem adhibere figmētis, ne de maiestatis eorum dignitate indignū aliquid sentiat.[a] Et ideo, nec Areopagon,[b] ubi cū Atheniensib. Paulus apostolus disputauit: ex quo loco Areopagitæ appellati sunt curiales urbis eiusdē: uult inde accepisse nomē,[c] quod Mars, qui Græcè ἄρης dicitur, cū homicidij crimine reus fieret, iudicātib. duodecim dijs in eo pago, sex sentētijs absolutus est: quia ubi paris numeri sentētiæ fuissent, præponi absolutio dānationi solebat. Sed cōtra istam quæ multo est amplius celebrata opinionē, aliā quādā B de obscurarū notitia literarū, causam nominis huius conatur astruere, ne Areopagō Athenięsēs[d] de nomine Martis & pagi, quasi Martis pagū nominasse credantur: in iniuriā uidelicet numinū, à quibus litigia uel iudicia existimat aliena: nō minus hoc quod de Marte dicitur, falsum esse asseuerās, quàm illud quod de tribus deabus, Iunone scilicet, & Minerua, & Venere: quæ pro malo aureo adipiscēdo, apud iudicē Paridē de pulchritudinis excellētia certasse narrantur: & ad placandos ludis deos qui delectantur, seu ueris, C seu falsis istis criminib. suis, inter theatricos plausus cantantur, atque saltantur. Hæc Varro nō credidit, ne deorū naturæ, seu moribus credat incōgrua: & tamē nō fabulosam, sed historicā rationē de Athenarum uocabulo reddēs, tantā Neptuni & Mineruæ litē suis literis inserit, de cuius nomine potius illa ciuitas uocaretur, ut cùm prodigiorū ostētatione cōtenderent, inter eos iudicare nec Apollo consultus auderet, sed ad deorū iurgium finiendū, sicut memoratarū trium deatū ad Paridē Iupiter, ita & iste ad homines mitteret, ubi uinceret Minerua suffragijs, & in pœ- D na suarū suffragatricū uinceretur, quæ in aduersarijs suis uiris obtinere Athenas potuit, & amicas suas fœminas Athenæas habere nō potuit. His tēporibus ut Varro scribit,[e] regnāte Atheniensib. Cranao successore Cecropis, ut autē nostri Eusebius & Hieronymus, adhuc eodē Cecrope permanēte diluuium fuit, quod appellatū est Deucalionis, eo quòd ipse regnabat in earum terrarum partibus, ubi maxime factum est.[f] Hoc autem diluuium nequaquam ad Ægyptum, neque eius uicina peruenit.

August.

L. VIVES

a ET ideo nec Areopagon.] In alijs, Areon pagō, in alijs Arion pagon, sic Græcè ἄρειον πάγον. Stephanus in urbib. promontoriū dicit Athenis, in quo iudicia & quæstiones factæ necis exercerentur. Athenis enim duo erāt consilia, ut scribit Libanius sophista: unū perpetuū quod de cædib. iudicabat, & huiusmodi rebus, eo loco qui Areopagus dicebatur: alterū quotānis mutabile, quod remp. cōstituebat, & quingentenarium uocabatur. De Areopago & Areopagitarū morib. collegit plurima ex utriusque linguæ scriptorib. Budæus noster, annotatis in Pandect. b Vbi cū Atheñ. Pau.] Act. 17. c Quòd Mars qui Græcè ἄρης.] Hæc est cōmunis omniū opinio. Ideo Iuuenalis Sat. 9. curiā Martis Areopagū nominat. Pausanias Areopagū dictū scribit, quia primus ibi Mars iudiciū subijt, cùm occidisset Alirrhothion, qui fuit Neptuni filius, quod uim intulisset Alcippæ Martis ipsius ex Agraulo Cecropis filiæ. Deinde iudicatum ibi Orestē matricidā ait, & iudicio liberatū tēplum ibi erexisse Mineruæ Areæ, q. Martiæ. d De nomine Martis & pagi.] Non puto esse dictā illam curiā Areopagū, q. Martis pagum, ceu pagus aliquis esset extra urbē, quales rusticani, qui pagi uocantur, quasi eodē utātur fonte, qui nō πάγος, sed πηγὰ dicitur, nec ceu uicus in urbe, sed πάγος modo eminentē aliquē locū, modo saxū significat, quod Steph. dicit promontoriū, quasi celsiorem locū. Sic & Suidas: ἐκλήθη δὲ καὶ ἄρειος πάγος, ὅτι ἐν τῷ πάγῳ ἐστὶ, καὶ ἐν ὕψει τὸ δικαστήριον. ἄρειος δὲ ἐπειδὴ τὰ φονικὰ δικάζει. ὁ δὲ ἄρης ἐπὶ τῶν φόνων. Id est, Vocatus est Ariopagus, quod in saxo & loco editiore est forū. Arius uerò, quod de cædibus iudicatur, quibus præest Mars. Attingit quoque iudicium Martis super Alirrhothio interfecto ex Hellanico lib. 1. ut nos ex Pausania, ex quo eodē prætermittendū nō est, in Areopago fuisse lapides argenteos, ἐφ' ὧν ἑστᾶσιν ὅσοι δίκας ὑπέχουσι, καὶ οἱ διώκοντες, τὸν μὲν ὕβρεως, τὸν δὲ ἀναιδείας αὐτοῖς ὀνομάζουσι. πλησίον δὲ ἱερὸν θεῶν ἐστιν, ἃς καλοῦσιν Ἀθηναῖοι σεμνάς, Ἡσίοδος δὲ Ἐρινῦς ἐν Θεογονίᾳ. In quibus & rei & actores cōsistebant: reorū uocabāt iniuriæ, actorū uerò impudentiæ. Erat & in proximo tēplum deatū uerendarū, ut Athenieñ. nominant, quas Hesiodus in Theogonia Furias uocat.

e Regnāte Ath. Cran.] Alij Amphictyone rege, ut dixi, Eusebius rege Cecrope, quæ annotatio temporū parū mihi probatur, ut illud quod in idē tēpus refert ab eo Cecrops, is qui in Eubœā insulā migrauit, quē scriptores Græci filiū dicūt Erichthei, qui longe post Cecropē illum primū Atticā terrā tenuit, à quo Athenienses dicti sunt Cranai. Aristoph. ὄρνισι, μείζω τὴν κραναῶν ζητεῖτε πόλιν ἐνοικεῖν. Strabo Cranaos esse nominatos scribit, quod miror cur maluit interpres uertere inquilinos, quàm incolas, sed Eusebiū & Hieronymū contigit, quod Eusebius cōposuit opus, Hieronymus in Latinū uertit. Cæterū ut redeā ad diluuiū & Deucalionē, hic filius fuit Promethei & Oceanæ, ut inquit Dionysius, qui Pyrrhā patrui sui Epimethei & Pādoræ filiā in coniugē accepit, regnauitque in Thessalia expulsis Pelasgis. Cùm in exercitu gētes Parnasi accolas duxisset, id est Leleges & Curetas. Huius diebus, sicut Aristot. refert, ingēs uis imbriū magnam Thessaliæ & Græciæ partē oppressit. Ipse Deucalion & uxor Pyrrha in Parnasso seruati, cōsulto Themidis oraculo humanū genus dicuntur reparasse, iactis post terga parētis ossibus, hoc est terræ lapidib. qui à uiro iacti in uiros, qui à fœmina in fœminas conuertebantur. Sed re uera ex montib. in plana deduxerunt homines, qui diluuio superfuerant, ideo fuisse saxa fabulati sunt. Lucian. ἐν μισανθρώπῳ, ὥσπερ τὰ λιχνοῦντα ἐν ἀνάγκῃ χρόνου ναυαγίᾳ ἐπὶ τοῦ Δευκαλίωνος ἐγένετο, ὡς ὑποβρυχίων ἁπάντων καταδεδυκότων μόγις ἕν τι κιβώτιον περισωθ-

T illum

θέω̃αι πλοΐσκαι λαν τῷ λυκορεῖ: hoc est, quocirca tantū in A momēto temporis sub Deucalione naufragiū contigit, ut demersis in fundo cūctis, uix unicus superstes linter fuerit ad Lycoream appulsus. Porrò Lycorea uicus est in Delphis, à Lycoreo rege dictus, ut scribit Callimachus. Parnassus uerò, sicut Stephanus narrat, olim Larnassus uocari erat solitus, propterea quòd Deucalionis illuc appulit λάρναξ, hoc est linter contectus, siue arca, quam Deucalion ædificauit consilio Promethei patris. Strabo uerò Deucalionem Cyni habitasse narrat, quæ est in Locride urbs ad Sunium Opuntium, ubi Pyrrhę uisitur sepulchrū, cùm ipsius Deucalionis sit Athenis. Pausanias templum quoq; Athenis esse scribit, quod à Deucalione extructum dicitur, argumentoq; est ipsum ibi quandoq; habitasse. Et si Dion Olympij Iouis templum esse Deucalionis tumulum tradit, quod templum ab ipso extructum ferunt. f Hoc autem diluuium nequaquam ad Aegyptum, neq; ad eius.] Sic Plato in Ti B mæo, & Diodorus Siculus libro primo.

Quo tempore Moyses populū de Ægypto eduxerit: & de Iesu Naue, qui eidem successit, quorū regum ætate sit mortuus. Cap. XI

E DVXIT ergo Moses ex Ægypto populū dei, nouissimo tēpore Cecropis Atheniensium regis, cùm apud Assyrios regnaret Ascatades, [a]apud Sicyonios Marathus, apud Argiuos Triopas. Educto aūt populo in mōte Sina diuinitus acceptā tradidit legē: quod Vetus dicitur testamentū: quia promissiones terrenas habet: & per Iesum Christum futurū su erat testamentū Nouū, in quo regnū cælorum promitteretur. Hunc enim ordinē seruari oportebat, sicut in unoquoq; homine, qui in deum proficit, id agit quod ait Apostolus, ut nō sit prius quod spiritale est: sed quod animale, postea spiritale: quoniā sicut dixit, & uerum est: primus homo de terra, terrenus: secundus homo de cælo, cælestis. Rexit aūt populum Moyses per annos quadraginta in deserto: & mortuus est annorū centū & uiginti: cùm Christū etiā ipse prophetasset per figuras obseruationū carnaliū in tabernaculo, & sacerdotio, & sacrificijs, alijsq; mysticis plurimisq; mandatis. Moysi successit Iesus Naue: & in terra promissionis introductū populum collocauit, ex autoritate diuina debellatis gentibus, à quibus eadem loca tenebātur. Qui cùm populum rexisset post mortem Moysi uiginti & septem annos, etiam ipse defunctus est: regnāte apud Assyrios octauodecimo Amynta, apud Sicyonios sextodecimo Corace, [b]apud Argiuos decimo Danao, apud Athenienses quarto Erichthonio.

L. VIVES

a Apud Sicyonios Marathus.] Perathus, Pausanias πέρατος. Eusebius Marathū, quē uiginti annos tenuisse imperiū scribit. Est etiā Marathus Apollinis filius, à quo urbs in Phocide, nō lōge ab Anticirrha. Fuit & Marathus qui cum Tyndaridis militauit, à quo Marathon in Attica δῆμος, ut scribit Plutarc. Nescio an hic sit Apollinis filius: tempóra satis congruunt. Et Suidas ab Maratho Apolline nato dictum perhibet campum Marathonium in Attica. b Apud Argiuos decimo Danao.] Danaus Beli filius Aegyptius nauē primus ex Aegypto in Græciā aduexit, ut scribit Plin. nā antè ratibus nauigabatē inuētis in mari Rubro, inter insulas à rege Erythra. Idem Danaus primus puteos excogitauit in Argo dipsio, hoc est siticuloso. hunc Aegyptij eiecerunt, præfecto sibi Aegypto, à quo nomē habet regio, cùm prius Aeria nominaretē, ut scribit Eu- B sebius. Pausanias Danaum refert ex Aegypto Argos uenisse, Gelanore Sthenelæ filio regnāte Argis, quem ipse & omnes de Agenorica gente regno spoliauit: cōtentionem uerò Danai & Gelanoris ad hunc modum narrat: Cùm ex Aegypto Danaus uenisset, certaretq; cum Gelanore Sthenelæ filio, de regno disceptāte populo, multaq; utrinq; ad persuadendum conducētia afferrentur, nec minus æqua uideretur Danaus dicere, q̄ Gelanor, populus iudicium in postridianum distulit diem: quo die, oriente luce, lupus in gregē boum ad pomeria pascentium incurrit: coepitq; cum duce gregis tauro depugnare. Ibi oblata est occasio Argiuis tauro similem Gelanorem, lupo Danaum extimare: quoniā ut bellua illa non est cum hominibus educata: ita nec Danaus erat cum ipsis. At cùm taurum lupus cōfecisset, pro Danao pronunciatum est. Ea de causa putans Danaus Apollinem in armentū immisisse lupum, templum erexit A- C pollini λυκίῳ, id est lupino. Hic Danaus in arce Argiua habitauit, cæteriq; Pelasgi, Danai sunt ex eius nomine uocati. Huius sunt illæ quinquaginta filiæ carminibus celebres. Diodorus ait ab hoc conditos esse Argos Argiuos, antiquissimā ferè urbem Græciæ: alij tantum arcē perhibēt, & ab eo Danaos dictos, qui antè Pelasgi. Tanta gloria fuit rex ille præ cæteris eiusce gentis.

De sacris falsorum deorū, quæ reges Græciæ illis temporibus instituerunt: quæ ab exitu Israel ex Ægypto, usq; ad obitum Iesu Naue dinumerantur. Cap. XII

PER hæc tēpora, id est ab exitu Israel ex Ægypto, usq; ad mortē Iesu Naue, per quē populus idē terram repromissionis accepit, sacra sunt insti- D tuta dijs falsis à regib. Græciæ, quæ memoriam diluuij, & ab eo liberationis hominū, uitæq; tūc ærūnosę, modo ad alta, modo ad plana migrantiū, solēni celebritate reuocarūt. [a]Nam & Lupercorū per sacrā uiā ascensum, atq; descensum sic interpretantē, ut ab eis significari dicāt homines, qui propter aquæ inundationē, summa montium petiuerūt, & rursus eadē residēte ad ima redierūt. His tēporibus [c]Dionysium, qui etiā [d]Liber pater dictus est, & post mortē eius deus habitus, [e]uitē ferunt ostendisse in Attica terra hospiti

hospiti suo. [f] Tunc Apollini Delphico instituti sunt ludi musici, ut placaretur ira eius, qua putabāt afflictas esse sterilitate Græciæ regiones, quia nō defenderūt templū eius, quod rex Danaus cū easdē terras bello inuasisset, incēdit. Hos autē ludos ut instituerent, oraculo sunt admoniti. In Attica uerò rex Erichthonius ei ludos primus instituit, nec ei tantū, sed etiā Mineruæ, ubi præmiū uictorib. oleū ponebat, [g] ꝙ eius fructus inuentricē Mineruā, sicut uini Liberū tradūt. Per eos annos [h] à rege Xātho Cretensiū, cuius apud alios aliud nomē inuenimus, [i] rapta perhibet Europa, & inde geniti [k] Rhadamātus, [l] Sarpedon, [m] & Minos, q̄s magis ex eadē muliere filios Iouis esse uulgatum est. Sed talium deorū cultores illud q̄d de rege Cretensiū diximus, historicæ dant ueritati, hoc aūt quod de Ioue poetæ cantāt, theatra cōcrepāt, populi celebrāt, uanitati deputāt fabularum, ut esset unde ludi fierēt placādis numinibus etiā falsis eorū criminibus. His tēporibus [n] Hercules in Tyria clarus habebat. Sed nimirū alius, nō ille de q̄ suprà locuti sumus. Secretiore quippe historia plures fuisse dicunt & Liberi patres & Hercules. Hunc sanè Herculē, cuius ingētia duodecim facta numerāt, [o] inter quæ Antæi Afri necē nō cōmemorant, ꝙ ea res ad alterū Herculē pertinet, [p] in Oeta mōte [q] à seipso in censum produnt suis literis, cū ea uirtute qua mōstra subegerat, morbū tamē q̄ languebat sustinere nō posset. Illo tempore uel rex uel potius tyrānus [r] Busiris suis dijs suos hospites immolabat, quē filiū perhibēt fuisse Neptuni, ex matre Libya filia Epaphi. Verùm nō credat hoc stuprū perpetrasse Neptunus, ne dij accusentur, sed poetis & theatris ista tribuant, ut sit unde placent. [s] Erichthonij regis Atheniensiū, cuius nouissimis annis Iesus Naue mortuus reperit, Vulcanus & Minerua parētes fuisse dicunt. [t] Sed, qm̄ Mineruā uirginē colūt, in amborū contentione Vulcanū cōmotum effudisse aiūt semē in terrā, atq; inde homini nato ob eam causam tale inditū nomē. Græca em̄ lingua ἔρις contētio, & χθὼν terra est, ex quib. duobus compositū uocabulū est Erichthonius. Verū quod fatēdū est refellūt, & à suis dijs repellunt ista doctiores, qui hanc opinionē fabulosam hinc exortā ferūt, [u] quia in tēplo

August.

A Vulcani & Mineruæ, quod ambo unū habebāt Athenis, expositus inuētus est [x] puer dracone inuolutus, qui eum significauit magnum futurū, & propter cōmune tēplum cùm essent parētes eius ignoti, Vulcani & Mineruę dictū esse filiū: nominis tamē eius originē fabula illa potius q̄ ista designat historia. Sed quid ad nos hoc, cùm isti in ueracibus libris homines instruāt religiosos, illud in fallacibus ludis dęmones delectet impuros, quos tamē illi religiosi tanquā deos colunt? Et cùm de illis hæc negant ab omni eius crimine purgare non possunt, quoniā B ludos eis poscentibus exhibent, ubi turpiter aguntur, quæ uelut sapienter negantur, & his falsis ac turpibus dij placant, ubi & si fabula cantat crimē numinum falsum, delectari tamen falso crimine crimē est uerum.

L. VIVES

a NAm & Lupercorū.] Lupercal Romæ locus erat in palatio sacer Pani Lyceo, hoc est lupino, quē ferunt Arcades, qui cum Euandro in Italiam uenere, moniu Carmentis uatis dicasse, ut in patria magnis religionib. Pan Lyceus colebat, & Iupiter Lyceus in Lyceo mōte, & eodē Romæ loco Romulus & Remus suxerāt lupæ mām̄as, simulachrumq; erat eiusce facti æneum, idcirco Seruius hac de causa Lupercal dictū esse putat. Sed sacra Lycei Panis ab Euandro ante natū Ro- C mulū multis annis instituta erant. Sic Ouid. in Fastis:

Quid uetat Arcadico dictos à monte Lupercos?
Faunus in Arcadia templa Lyceus habet.

Et Vergilius libro octauo:

Gelida monstrat sub rupe Lupercal
Parrhasio dictum Panos de monte Lycei.

Et Romulus ex Lupercis fuit. Quod sacrū celebrabant, cùm à pastoribus Numitoris est captus. Sacrificabatur Pani à nudis hominibus, tectis tantū pudendis, ut inquit Dionysius, pellibus animaliū mactatarū ad arā, deinde uicū circumibant cursitātes. Varro lib. 5. De lingua Lat. Lupercalia dicta, ꝙ in Lupercali Luperci sacra faciūt. Rex cùm ferias menstruas Nonis Februarijs edicit, hunc diem februatū appellat. Februum Sabini purgamentū, & in sacris nostris uerbum: nam & Lupercalia februatio, ut in Antiquitatū libris demonstraui. Fe- D stus has ferias Lupercales Iunoni uidet attribuere: quā siue februatā, siue februalem, siue februlim nominant, eoq; die mulieres februant, hoc est purgant à Lupercis amiculo Iunonis, id est pelle caprina. Erat enim persuasum mulieribus prodesse ad fœcunditatē cædi scuticis pellium caprarū immolatarū Lupercalibus. Ideo Lupercis currētibus, offerētes se, manus tendebāt, ut ferirētur. Immolabāt etiā Luperci canē, sicut narrat Plutarchus: seu ꝙ id genus erat purgationis, seu ꝙ lupis inimicū, cùm lupino deo sacrū fieret. b Per sacrā uiā.] Sacra uia Romæ est, autore Festo, non tantū, ut uulgus opinatur, à regia ad domum regis sacrificuli, sed à regis domo ad sacellum Strenuæ, & rursus à regia usq; in arcem. Varro De ling. Latina: Ab Strenuæ sacello propè Carinas oritur caput sacræ uiæ, quæ pertinet in arcem, qua sacra quotquot mensibus feruntur in arcem, per quā augures ex arce profecti, solent inaugurare. Huius sacræ uiæ pars hæc sola uulgo nota, quæ est à foro cuntī

Februus

T a primord

primoro cliuo, sacra dicta, quod ibi foedus inter Romulũ & Titum & Tatiũ regẽ Sabinũ ictum. Poma solita hic uẽdi ostendit Ouid. aliquot locis. Accliuẽ fuisse satis indicãt loca quę ascripsi. Ideo Augustinus ascẽsum & descẽsum dicit. c Dionysium.] Cicero 3. De nat. deorũ, Dionysios multos habemus: primũ ẽ Ioue & Proserpina natũ: secundũ Nilo, qui Nysam dicitẽ interemisse: tertium Caprio patre, eumq; regẽ Asiæ præfuisse dicũt, cuius Abarea sunt instituta: quartũ Ioue & Luna, cui sacra Orphica putantẽ confici: quintũ Nyso natum & Thyone, à quo trieterides cõstitutæ putantẽ. De Dionysiis, Thebano, & Indico, & Assyrio Philostratus libro secũdo Apollonij. Diodorus lib. 4. esse scribit, qui unicũ Dionysium fuisse credant, repertorẽ uini, gentiumq; uictorẽ: esse qui tres, diuerso tempore. Primũ Indum, qui uinũ inuenerit: alterum Ioue natũ & Proserpina, seu Cerere, aratri monstratorẽ, cùm prius manibus foderẽt terrã, ac subigerẽt. B Tertiũ Ioue & Semele, uoluptuariũ hominem, quiq; in exercitu fœminas ducebat. d Qui etiã Liber p. d. est.] Macrobius in Saturn. cur Dionysius Liber dicatur, causam reddit ex sentẽtia Næuij: quod sol sit, & liber per cælum uagetẽ. Alias rationes affert in Quæstionib. Plutarchus: uel quod liberos reddat bibentes: uel quod pro libertate Bœotiæ pugnarit: uel quod à curis liberat, & in agẽdo securiores reddit. Seneca in lib. De tranquillitate uitæ, Bacchũ Liberum esse dictum interpretatur, non ob linguæ licentiam, sed quia liberat seruitio curarum animum, & asserit, uegetiorem & audaciorem in omnes conatus facit. Trudit enim curas, & ab imo animũ mouet, ac ut morbis quibusdam, ita tristitiæ medetẽ. Idcirco liberalius interdum potandum censet. e Vitem ferunt ostendisse.] Ideo Plato in Cratylo Διόνυσον interpretatur, id est διδοῦν οἶνον. Paulo diuersa Val. Probus 1. Georg. Aetolus, inquit, pastor Staphylus, cùm Oenei capellas in pabulum deduceret, notauit unam præcipue secedentem C à grege, lætiorem cæteris, recipientem se serius in præsepia. Cuius rei ut causam cognosceret, sequutus est eam clàm, & in remota stirpe uuam edentem, pomum ei incognitum sustulit, regiq; pertulit Oeneo, qui expresso humore delectatus, cùm eum uetustate cognosceret mitescere, Libero patri apposuit, accepto à se hospitio. Cuius rei cultũ cùm monstraret Liber, ut perpetua inuentorum esset gloria, constituit ut ab Oeno οἶνον appellaretur uinum, à Staphylo uua σταφυλή. Eusebius Dionysium quendam ponit Deucalionis filium, antiquiorem illo Semele nato, quem in Atticam terram uenisse dicit, & ab eo uitem inuentã: eiusq; hospitem nominat Semacum, cuius filiæ capreæ pellem donauit, sed id Cecrope adhuc rege. Euboius tamẽ antè Cecropem tradit, quod uinum sit repertum, & homines in sacrificijs aqua pro uino usos. f Tunc Apollini Delphico instituti sunt ludi.] Eusebius idem in eadem tempora conijcit templi Apollinis Delij constructionẽ à filio Cecropis Erichthone factam. D Ludi Apollini sacri, cùm alij erant multi in Græcia, tum in primis celebrati duo: Actij in Acarnania Apollini Actio, quibus præerant Lacedæmonij, tum nobiles tota Græcia: Delphici in Phocide, qui dicebantur Pythia, & celebrabantur octauo quoq; anno, ut scribit Censorinus. Plutarchus in Quæstionibus ait, Delphos tres agere enneaterides, hoc est nouennales ludos. Quarum unam uocant Stephaterium, alteram Heroidem, tertiam Chorilam. Verùm de institutione horum certaminum non conuenit. Interpres quidam Pindari in Pythijs scribit, duplicia esse Pythia, quod & testatur Strabo: antiquissima inuenta sunt ab Apolline ipso Pythone serpente occiso, in quibus uictores fuerunt heroes, Castor, Pollux, Peleus, Hercules, Telamon: qui omnes lauro sunt coronati. Recentiorẽ agonem Pythium constituerunt Amphictyones consilium Græcię, postquam Cirrhæos execratos adiutore Eurylocho Thessalo uicerunt temporibus Solonis, cuius belli meminit Aeschines contra Ctesiphontem. g Quòd eius fructus inuentricem Mineruam.] Hanc non tam olei putant inuentricem, quàm oleæ. sic Verg. Oleæq; Minerua Inuẽtrix. Nam Plinius lib. 7. Oleum & trapetas Aristæi Atheniensis inuentum facit, eiusdem cuius sunt & mella: quinetiã & uinum, ut placet Aristoteli, qui eum doctum hominẽ facit, & à Musis educatũ, & si Diodorus olei exprimendi rationem ex Mineruæ artibus quas homines docuit esse dicit. Oleam uerò Mineruæ esse sacram omnes perhibent, ut laurum Apollini, & esculum Ioui, & Veneri myrtum, & populum Alcidæ, sicut inquit Verg. Plinius lib. 16. manere adhuc ætate sua tradit oleam illam Athenis, quam in certamine ædidit Minerua. Olea coronantur Athenis uictores. Vnde mos Romanis in minorib. B triumphis, quas ouationes nominant, olea & myrto redimire caput, & turmæ equitum Calendis Quintilibus olea coronantur, in Olympia uictores oleastro: durareq; scribit Plinius etiam memoria sua oleastrum in Olympia, quo Hercules ibi coronatus est. h A rege Cretensium Xantho.] Hunc Xanthum puto, quẽ Diodorus lib. 5. Asteriũ nominat ex minoribus Deucalionis. nam huius filius fuit Hellenus, à quo Dorus progenitus, ab hoc Tectamus, qui cum Pelasgis & Aeolibus in Cretam nauigauit, ibi rex Asterium genuit, quo rege narrant contigisse raptum Europæ, quæ ex Ioue tres filios Minoem, Rhadamanthum, & Sarpedonem peperit, quos Asterius, cùm prolibus careret, eorumq; matrem Europam in coniugem accepisset, adoptauit. Eusebius Asterium hunc tres illos genuisse perhibet. Strabo aliter, qui Deucalionis filium dicit Hellenem, huius filios Dorum & Xuthum, qui ducta Creusa Erechthei filia C colonos in Quadripolim Atticæ terræ deduxit, Oenoam, Marathonem, Probalynthum, & Tricorythum, cum quo Ioannes Grammaticus sentit περὶ διαλέκτων, qui tertium filium Helleni addit Aeolum, à quo lingua Aeolica, ut à Doro Dorica, idq; est uero similius. Nam octoginta tantum anni computãtur inter Deucalionis inundationẽ & raptum Europæ, nempe à tricesimo Cecropis ad xl. Erichthonij. Alij Græci non Hellenis filios dicunt Dorũ & Xuthum, sed Aeoli, qui Creusam in matrimonio habuerit. Ab huius uerò Xanthi filio Ione dicta est Ionia, quæ prius Aegialia. Is enim colonos Atheniẽ. duxit in duodecim Asiæ ciuitates ex Apollinis responso, ut Vitruuius tradit, qui in hoc negocio patrem Xanthum cum filio coniungit, sed filij nomine uocatã esse regionẽ constat. Erat Athenis βοηδρομία festum, q. accursus ad ferendam opem, id enim est βοηδρομεῖν, quod cùm belligerarẽt cum Eumolpo Neptuni filio Xanthus magna celeritate Atheniensibus suppetias tulit. Propter quod in generũ est ascitus ab Erechtheo rege. Hunc puD tant Asteriũ esse & Xanthum: nam Xuthus & Xanthus indifferẽter ponuntẽ. & hinc ius regni Atheniẽsis, quod Androgeus Minois filius Xanthi nepos ab Aegeo Thesei patre repetebat. Eo Androgeo insidijs Aegei sublato Minos bellum intulit Atheniẽsibus cum diris execrationibus, quæ Athenienses ita afflixerũt, ut singulis annis septenos pueros & totidẽ uirgines Minoi pendere cogerentẽ. Asterij cuiusdã meminit Orpheus, quem dicit cum Argonautis nauigasse, sed alterius ab hoc, nempe Amphionis fratris. i Rapta perhibetur Europa.] Agenois filia ex Sidone Phœnicia à prædonibus dicitẽ rapta uectaq; in Cretam naui, cuius insigne erat taurus albus, de cuius nomine ferunt tertiã orbis partẽ, hanc quam nos incolimus esse dictam. Herodotus Cretenses Græcos fuisse raptores scribit, ut raptum Ius, quam ceperant

A perant Phœnices uindicarent. Paridem quoq; ut Asianos ulcisceret Helenã rapuisse, & hinc initiũ malorũ. Palæphatus Parius sic narrat, fuisse Gnosiũ quendã uirũ taurũ nomine, hunc cùm bellũ Tyriæ regioni faceret, & alias rapuisse uirgines, & Europã Phœnicis filiã è Tyro. unde nata sit fabula. Græci ex eo Iouis & Europæ cõcubitu ne frustra fuerit Carniũ aiunt esse progenitũ adamatũ ab Apolline. unde sunt apud Lacedæmonios feriæ Apollinis Carnij, autore Praxila. k Rhadaman.] Hic leges dicit dedisse Cretẽsibus, et iudex inducit apud inferos à fabulatoribus, Homerus ξανθὸν nominat, hoc est seu flauũ, seu pulchrũ. Puto quoq; & ipsũ patrẽ significare, & si alios quoq; pulchros ξανθὰς nominat. Plato in Gorgia Rhadamanthũ Æginæ fuisse filiũ opinatur ab Asopo genitæ, quæ ex Ioue Aeacũ peperit nomenq; dedit insulæ Græcæ. l Sarpedõ.] Hũc Homerus Iliad. 12. nõ Europa, sed Laudomia Bellerophõtis filia et Ioue natũ dicit, qui in Cilicia regnauit, ubi promontoriũ est Sarpedon finis regni eius, autore Mela. Vulgatior fama est in Lycia ditionẽ habuisse, & sic Strabo sentit lib. 12. qui scribit Sarpedonẽ ex Creta colonos in eam regionẽ detulisse, quã postea Lycon Pandionis filius de se uocauit, cũ antea Myniæ dicerent, ac post etiã Solymi, tametsi eos populos Homerus separat. Porrò Sarpedon bello Troiano à Menelao est interfectus multũ dolẽte Ioue nec ualente seruare filiũ cõtra decretũ fatorũ. m Et Minos.] Rex fuit & legũ lator Cretensiũ, qui Minoẽ minorem genuit, quẽ nõnulli Iouis filium fuisse autumãt, ut perhibet Diodorus lib. 5. n Hercules in Tyria.] Alter in Syria, sed Tyros quæ est urbs Phœniciæ in Syria quoq; est, ut Phœnicia ipsa. patet enim latissimè Syria, ut dixi. nec tamẽ dicendũ est Tyria, sed Tyro. Verũ Hercules Cicero 3. De nat. deorũ sex fuisse dicit, ut recensui. Eusebius in hæc tẽpora reijcit Herculẽ cognomẽto Delphinã, qui claruit in Phœnice, sed si hic est Hercules, qui in Oeta cõbustus est, Hercules Argiuus erit, & legendũ erit in Augustino non Syria, neq; Tyria, neq; Tyro, sed Tyrinthia, quæ est urbs in Pelopõneso prope Argos, in qua educatus est Hercules, qui Argiuus dicit. Vnde & nominat Tyrinthius, quẽ in Italiã uenisse, & mõstra domuisse scriptores tradũt. Quanq; hũc q ad Gades Herculis peruenit Philostratus lib. 2. Aegyptiũ Herculẽ fuisse contendit. Sic enim ait, ὅθεν ἀπελῦσαι μὲν τὸν θηβαῖον ἡρακλέα, τὸν δὲ αἰγύπτιον ἄχρι τὰ γάδειρα ἐλθεῖν, καὶ ὁρίσαι γράψαι τῆς γῆς. Vnde manifestũ fit, inq̃t, nõ Thebanũ Herculẽ, sed Aegyptiũ ad Gades peruenisse, & ibi finem statuisse terræ. o Inter quæ Antæi Afri.] Antæus Terræ filius fuit, habitauitq; oppidũ Tingen in Mauritania, quæ ab eo dicta est Tingitana, freto & Hispaniæ obiecta. Extare dicit Mela rei signũ, parmã elephãtino tergore excecto ingentẽ, & ob magnitudinẽ nulli nunc usuro habilẽ, quã locorũ accolæ ab illo gestatã pro uero habent, traduntq;, & inde eximiè colũnt. est collis in ea terra modicus, resupini hominis imago iacẽtis: illius, ut incolæ ferunt, tumulus. Vnde ubi aliqua pars exuta est, solent imbres spargi, & donec effossa repleauẽ, eueniunt. Victoriã Herculis de Antæo Eusebius in priora refert tempora, & ad primũ Herculẽ, à quo tradit uictum Antæum luctæ certamine. Nec Verg. inter facinora Herculis, qui in Italiã uenit, meminit Antæi. Ouidius tamen, Claudianus, & alij omnia omniũ Herculum facta, uni Herculi postremo, Iouis & Alcmenæ filio attribuunt.

p In Oeta mõte.] Hic est in Macedonia. Mela: Hic nouissime calcatũ Graio Herculi solum, saltus Oeteus. De hac Herculis in Oeta morte pleni sunt Græcorũ & Latinorũ libri, nihil penè est nobilius. q A seipso incen.] Cùm atra bili laboraret, & pustulis. Eius morbi meminit in Problematis Aristot. de ingenijs loquẽs: quod & August.

Politianus in Centurijs annotauit. Festus scribit Herculem astrologum fuisse, qui eo se flammis iniecit die, quo solis erat obscuritas futura, ut opinio suæ diuinitatis cõfirmaretur. Didicerat enim eam artem ab Atlante in Lybia: eumq; sphæram ab eodem datam Græcis ostendisset, stupidis animis omnia trahentibus ad fabulam, argumentum dedit fingendi, Herculem in cælo sustinendo Atlanti fesso iam successisse. r Busiris.] Euseb. sequitur. Busiris rex Aegypti fuit, qui Busirim urbẽ condidit, & Nomon, loco importuoso, & inhospitali, unde initium fabulæ, quòd occiderit hospites. Nam bubulci, qui eo loco tenent pascua, suis gregibus appulsos hospites, si imbecilliores sint, spoliant. Aliam rationem fabulæ affert Diodorus lib. 2. cùm Typhon, qui Osiridẽ fratrem interemit, ruffus esset, ut melius placaretur Osiris magnus deus, institutum boues ruffos, homines etiam ruffos ad eius sepulchrũ immolari. Hac de causa B cùm pauci ruffi Aegyptij reperirẽtur, externi cõplures. Hæc res, inquit, materiam fabulandi Græcis dedit Busiridem hospites necasse, sed ea crudelitate Osiridis sepulchrum uotatũ est. Eusebius Busiridem latrocinia exercuisse ait, quem Hercules occidit, totamq; eam regionẽ ex infesta pacatam tranquillamq; reddidit. Non dubiũ quin Hercules Aegyptius. s Erichthonij regis Athenieñ.] Pausanias Amphictyonem scribit regno deturbatum coniuratione Erichthonij, cuius patrem, mortalium nullum fuisse putant: progenitum uerò ex Vulcano & terra. t Sed quoniam Mineruam uirginem uolunt.] Iupiter cùm Mineruam, quam in capite gerebat, parturiret, implorata Vulcani securi, iussit sibi caput findi. Vnde subitò orta est Minerua uirgo armata, saltitans. Hanc in mercedem illius uelut obstetricatus, seu quòd arma Ioui fecisset, & dijs cum gigantibus pugnaturis, coniugem sibi Vulcanus deposcit, eamq; rem C totam Iupiter arbitrio detulit puellæ, quæ ultro negauit se ulli nupturam. Cumq; permissu Iouis Vulcanus ui eam uellet cogere, excitata natura, semen effudit in terram, quod pudibunda Pallas terra operuit, unde Erichthonius est natus, quem anguinis fuisse pedibus memoriæ traditum est, ideo currus inuenisse, ut deformitatem corporis celaret. Verg. 3. Georg.

Primus Erichthonius currus & quatuor ausus
Iungere equos, rapidisq; rotis insistere uictor.

Vbi Seruius simili sentẽtia qua nos, fabulam refert. Higinius lib. 2. Hist. cælest. scribit Iouẽ nouum Erichthonij cõmentum admiratũ illum in cælum transtulisse, uocariq; ἡνίοχον, id est aurigã stellis septem ad circulum æstiuum & lacteum orbem. Sed Erichthonius, inquit, quadrigas ut antè diximus, & sacrificium Mineruæ, & templum in arce Athenieñ. primus instituit. u Quia in D templo Vulcani.] Pausanias in Atticis: Supra Ceramicum & Stoam Basileum dictam, templum est Vulcano sacrũ, in quo & signũ est Mineruæ: quæ res occasionem præbuit fabulæ Erichthonij. Fuit & una ex Mineruis, quæ ex Vulcano Apollinẽ genuit, in cuius Apollinis tutela sunt Athenæ. x Puer dracone inuolutus.] Hinc quod fictum est de anguinis pedibus. Ouidius secundo Metam. fabulam narrat, quemadmodũ Minerua dederit custodiendũ Erichthoniũ cista uiminea clausum filiabus Cecropis, monitis prius ne curiose quod inclusum esset inquirerent, ipsas eo magis arsisse cupiditate uidendi, ita detectum puerum, resolutis cistæ nodis, uidisse cubantem unà draconem. Pausanias Pandrosum deæ paruisse narrat, reliquas duas retexisse, ideo in furorem uersas, ex arcis loco maxime præcipiti deiecisse se. y Vbi etiam si fabula.] Alibi sic, Vbi & si fabula cantat crimen numinum falsum, delectari tamen falso crimine crimen est.

Qualia fabularū figmēta fint eo tēpore, quo Hebræis iudices præesse cœperūt. Cap. XIII

POST mortem Iesu Naue, populus dei iudices habuit, quibus tēporibus alternauerūt apud eos & humilitates laborū pro eorum peccatis, & prosperitates consolationū propter miserationem dei. [a]His temporibus fabulæ fictę sunt de Triptolemo: qui iubente Cerere, anguibus portatus alitibus, indigētibus terris frumenta uolando contulerit. [b]De Minotauro quòd bestia fuerit inclusa Labyrintho: quò cū intrassent homines, inextricabili errore, inde exire non poterant. [d]De Centauris, quòd equorū hominumq́ fuerit natura cōiuncta. [e]De Cerbero, quòd sit triceps inferorū canis. [f]De Phryxo & Helle eius sorore, quòd uecti ariete uolauerint. [g]De Gorgone, quòd fuerit crinita serpentibus, & aspicientes cōuertebat in lapides. [h]De Bellerophonte, quòd equo pēnis uolante sit uectus, qui equus Pegasus dictus est. [i]De Amphione, quòd citharæ suauitate lapides mulserit et attraxerit. [k]De fabro Dædalo & eius filio Icaro, quòd sibi coaptatis pēnis uolauerint. [l]De Oedipo qui monstrū quoddā, quod sphinga dicebat, humana facie, quadrupes, soluta quæ ab illa proponi solebat uelut insolubili quæstione, suo præcipitio perire cōpulerit. De Antæo quē necauit Hercules, quòd filius terrę fuerit, propter quòd cadens in terrā fortior soleret assurgere. Et si qua forte alia prætermisi. Hæ fabulæ ad bellū usq; Troianū, ubi secundū librum M. Varro de populi Ro. gēte finit, [n]ex occasione historiarum, quæ res ueraciter gestas cōtinent, ita sunt ingenijs hominū fictæ, ut nō sint opprobrijs numinum affixæ. Porrò aūt quicunq; finxerūt à Ioue [m]ad stuprū raptū pulcherrimū puerū Ganymedē, quod nefas rex Tantalus fecit, & Ioui fabula tribuit, [n]uel Danaes per imbrē aureū appetisse concubitū, ubi intelligit pudicitia mulieris auro fuisse corrupta: quæ illis tēporibus uel facta uel ficta sunt, aut facta ab alijs, & ficta de Ioue, dici non potest quantū mali de hominū præsumpserint cordibus, quòd possēt ista patiēter ferre mēdacia, quæ tamē etiā libenter amplexi sunt: qui utiq; quāto deuotius Iouē colūt, tāto eos qui hæc de illo dicere ausi sunt, seuerius punire debuerūt. Nūc uerò nō solū eis qui ista finxerunt irati non

A sunt, sed nisi talia figmēta etiā in theatris agerēt, ipsos deos potius iratos habere timuerūt. His tēporibus Latona peperit Apollinē, nō illū cuius oracula solere cōsuli superius loquebamur, sed illū quē cū Hercule ferūt [o]Admeti regis armēta pauisse: qui tñ sic est deus creditus, ut plurimi ac penè omnes unū eundemq́ Apollinē fuisse opinenē. Tūc [p]et Liber pater bellauit in India, qui multas habuit in exercitu fœminas, quę Bacchę appellatæ sunt, non tā uirtute nobiles q̄ furore. Aliqui [q]fanè uictū scribūt istū Liberū & B uinctū: nōnulli & occisum in pugna à Perseo, nec ubi fuerit sepultus tacent, & tñ eius uelut dei nomine per immundos dæmones Bacchanalia sacra, uel potius sacrilegia sunt instituta. De quorum rabiosa turpitudine post tā multos annos sic senatus erubuit, ut in urbe Roma esse prohiberet. Per ea tēpora Perseus et uxor eius Andromeda postea q̄ sunt mortui, sic eos in cęlum receptos esse crediderūt, ut imagines eorum stellis designare, eorumq́ appellare nominibus nō erubescerent, [s]nec timerent.

L. VIVES

C [a]His temporib. fabulæ fictæ sunt de Triptolemo.] Huius origo est incerta. Ouidius illi genus dat ignobile, refertq́ ex prætenui natum muliercula, imbecillæ in infantia ualetudinis: quæ mulier cùm errantem Cererē hospitio accepisset, beneficio deæ filium firmiorem recepit. Lactantius uerò Eleusii Eleusis regis & Hiones filium facit, redditumq́ immortalem à Cerere hospitio patris suscepta, alitum interdiu diuino deæ lacte, per noctē uerò igne tectū obrutumq́. Seruius nō Eleusium patrē, sed Celeū dicit. Eusebius alienum à Celeo Triptolemū putat: Regnante, inquit, in Eleusi, quæ est Atticæ terræ ciuitas Celeo, appulit illuc Triptolemus longa naui uectus. Atticorum ea fuit uulgaris opinio, Celei filium fuisse. Argiui non Celei, sed Trochili Hierophantæ, qui Argis propter inimicitias cū Agenore Argiuo rege fugiens in Eleusin Atticæ terrę uenerit, ubi ducta uxore Triptolemum genuerit, & Eubolea. Sunt qui D Oceani & Terræ filium fuisse autument, quam ferunt fuisse Musæi sententiam: fuisse uerò Eubolem & Triptolemum Dysaulis, ea est Orphei. Chœrilus Atheniensis Rharum dat Triptolemo patrem, matrem uerò filiam quandam Amphictyonis. Diodorus Herculem patrem & Philei Thesprotum regis filiam matrem. Cæterum huic Triptolemo uolunt fruges à Cerere datas, eumq́ conscenso curru, quem alati per aera uehebant serpentes, unius quemadmodum Higinus ait rotæ, ne cursum moraretur, fruges orbi distribuisse, primumq́ Rharium agrum, qui est iuxta Eleusin semina accepisse, & reddidisse fructum: ideo ex eo agro tuberes legebantur ex quibus bellaria confici solita erant in sacrificiorum usum: ibi & area Triptolemi fuit, & ara. Qui se rem ueram huius fabulæ existimant afferre, cum Eusebio uidentur consentire. Nam Triptolemū scribūt Eleusii filiū fuisse Eleusinę regē, quem sterilitate anni populum suis frugibus aluisse perhibent. Idem cùm Triptolemus similiter

Triptolemus

mili tempore præstare non posset, uerttus popularem iram ac tumultum longa naui, cuius serpens erat insigne, ex patria fugit, & aliquamdiu peregrinatus rediit, cum maxima frumenti copia, pulsoq; Celeo, qui eo absente regnum ibi occuparat, frumenta distribuit, populumq; arare & serere docuit. Hinc Cereris alumnus nuncupatus. Sunt qui non Celeum pepulisse, sed Lyncum tradant, à quo insidijs impetitus fuerat. Hunc Lyncum Ouidius Scythiæ regem facit, quem Ceres, quòd Triptolemum occidere tentasset, ex Lyncio homine lyncem animal fecit. b De Minotauro.] Pasiphae Solis filia Minoi Cretæ regi denupsit, quo bellum in Megarenses & Athenienses gerente ob Androgei necem, & quòd regnum ad se iure spectare diceret, uxor infando tauri amore incensa est, cui à Dædalo fabro structa est machinula, qua specie buculæ cum tauro posset concumbere. Hinc natus Minotaurus, qui carnibus humanis uescebatur. Horum amorum autor fuit Venus, ut scribit Seruius. Nam indicato à Sole adulterio Martis & Veneris, Vulcanus minutissimis catenis lectulum cinxit, quibus Venus & Mars ignorantes implicati sunt, & cum ingenti turpitudine resoluti sub testimonio cunctorum deorum. Hoc dolēs Venus, omnem Solis stirpem infandis amoribus prosequuta est. Vnde natus Taurus quem Minois dicunt, μινοταῦρον. Pausanias: ἐστὶ ἡ λεγομένη θαλάσσης μάχη πρὸς τὸν ταῦρον τὸν μίνω καλούμενον Est enim μίνω genitiuus Atticus. Seruius hunc taurum non bestiam sed hominem fuisse narrat, seu notarium, seu magistrum militū Minois, cum quo Pasiphae in domo Dædali concubuit, & quoniam geminos peperit, unum de Minoe, alterū de Tauro, fingitur Minotaurū peperisse: quod Verg. exprimit dicēs: Mistumq; genus, prolemq; biformem. Euripides media ex parte uirum, & media taurum fuisse arbitratus est. Plutarchus in Theseo Taurum hunc ducem copiarum Minois, siue naualı prælio, siue gymnico certamine oppressum esse à Theseo narrat, quod Minos non inuitus accepit. Nam erat Taurus homo fæuo & immiti ingenio, rumorq; erat constans eum rem habere cum Pasiphae: quocirca pueros omnes Atticos Minos Theseo reddidit, qui tributi nomine quotannis in Cretam mittebantur, & eo tributo Athenienš. in posterum liberauit. Palæphatus Parius Taurum adolescentem formosum fuisse scribit Minois comitem, cuius amore capta Pasiphae cum eo cōcubuerit, unde natus sit infans, quem Minos, cùm tamen rem cognosceret, noluerit occidere fratrē filiorum suorum: cumq; adolesset & se insolētius in pastores gereret, iussit eum rex comprehendi. Is uerò effodit locum subterraneum, in quo se est tutatus. Illuc deinde rex misit facinoris alicuius conuictos, ut cum eo pugnarent. Locus erat inexpugnabilis, ita supplicio afficiebantur damnati, ut is locus uice esset carceris, & ille pro carnifice. Theseum hostem cùm cepisset Minos, eòdem inermem misit. Ariadne gladium illi suggessit carcerē intranti, quo Minotaurū confecit. c Labyrintho.] Labyrinthus ædificium est meatibus uarijs & ambagibus sinuosum, & in se reflexum, quod ingressis errorem parit. Tales in orbe fuerunt quatuor, Aegyptius in Heracleopolite nomo, prope stagnum Moerin, non procul ab urbe Crocodilorū, ut autor est Herodotus, qui se eum uidisse testatur, nec mirum. Adhuc ætate Diodori Siculi, Plinij quoq; extabat. Describit ab ipsis, & Strabone, ac Mela. Herodotus maiorē ait esse fama & Græcorum narrationibus. Psametici opus fuisse Mela scribit. Plinius uarias sententias adducit. Nam alij putarunt esse Petesuci, alij Tithois, & esse qui regiam fuisse Motherudis narrent, ut Demoteles, Lycias sepulchrum Mœridis, plures soli sacrum id extructum, quod maxime creditur. Ad exem-

Minotaurus

Labyrinthus

A plar huius Dædalus in Aegypto educatus Cretensem fecit, Diodoro & Plinio autoribus, sed centesimam tantū Aegyptij partem imitatus, & tamen hunc ambagiosissimum fuisse Plinius quoq; docet, ut descriptionem eius prætercam, apud Ouidium 8. Metam. Sed Philochorus apud Plutarchum labyrinthum Cretæ tantū putat fuisse carcerem, ex quo effugere nō possent qui asseruarentur. cuius sententiæ uidetur esse Palæphatus. Tertius fuit Lemnius opus Zmili & Rholi & Theodori architectorum. Plinius extare eius uestigia dicit, cùm Cretensis & Italici nulla extent. Italicus porrò fuit quartus sub urbe Clusio, quemadmodum M. Varro dicit, Porsennæ tegis Ethrusci monumentū. d De Centauris.] Ixion Phlegiæ filius, Martis nepos, cùm Iunonem adamasset, eaq; marito Ioui esset questa, Iupiter nubem in specie Iunonis deformatam Ixioni supposuit, cui Ixion commistus ex ea Centauros genuit. Hunc Ixionem Thessaliæ

Ixion

B fuisse regem constat, ubi primus equorū domādorum fuit usus. Plinius libro septimo: Frenos & stratū equorū Peletronius inuenit, pugnare ex equo Thessali, qui Centauri appellati sunt, habitantes secundum Pelium montem. Vergilius non admodum diuerse:

Frena Peletronij Lapithæ gyrosq; dedere
Impositi dorso, atq; equitem docuere sub armis
Insultare solo, & gressus glomerare superbos.

Idem Lucanus in sexto:

Primus ab æquoreo percussis cuspide saxis
Thessalicus sonipes bellis feralibus omen
Exiluit, primus chalybem frenosq; momordit,
Spumauitq; nouis Lapithæ domitoris habenis.

Seruius 3. Georg. explicans Vergilij, quem modo citaui locum, ad hunc modum scribit: Quidam Thessalus rex bobus œstro exagitatis, satellites suos ad eos reuocandos ire cùm iussisset, illiq; cursu non sufficerent, ascenderunt equos, & eorum uelocitate boues sequuti,

C eos stimulis ad tecta reuocarūt. Sed hi uisi, aut cùm irēt uelociter, aut eorum equi cùm circa flumē Peneon potarent capitibus inclinatis locum fabulæ dederunt, ut Centauri esse crederentur. Dictiq; sunt Centauri ἀπὸ τοῦ κεντεῖν τὰς ταύρους. Alij dicunt Centaurorum fabulam esse confictam ad exprimendam humanæ uitæ uelocitatem, quia equum constat esse uelocissimum. Hæc Seruius. Palæphatus sic refert: Quum tauri præferoces Larissam, & eam Thessaliæ regionem uastarent, Ixion rex præmium proposuit ijs qui tauros arcerent. Iuuenes è Nephele pago cùm equos māsuefactos & edoctos conscendissent, nam prius curribus modo utebantur, tauros abegerunt. Accepta ob hoc pecunia insolentiores facti iniurijs affecerunt, & ipsum Ixiona, & Larissæos,

Centauri

D qui tum Lapithæ dicebantur, ita ut inuitati ad nuptias Pirithoi mulieres eorum raperent. Quæ res præbuit occasionem fabulæ, quòd Centauri dicantur, quòd semiequi, quòd filij Ixionis, quia ab eo missi & donati, quòd ex nubibus: nam Nephele est nubes. Ipsi quoque Centauri Lapithæ erant: nam Nephele in Lapithis, & sic distinguuntur ut Romani & Latini. De nauigatione hac Thesei sic scribit Plato in Phedone: Theseum profectum in Cretam cum bis septem hominibus uotum suscepisse; si ipse saluus saluos suos reduceret, singulis annis spectaculum Delphos ducturum ad Apollinem: quem morem Athenienses adhuc suo tempore seruarēt, ut ipsam eandem Thesei nauē coronatam Delum mitterent: quo toto nauigationis tempore quousq; ad Piræeum rediret, nefas sit quenquam supplicio capitali afficere e De Cerbero, quòd sit triceps.] Cerberus, ut Hesiodus in Theogonia dicit, filius fuit Typhonis ferrea uoce, quinquaginta ceruicibus monstrum. Id hoc modō describit Seneca in Hercule furente:

Post hæc auari Ditis apparet domus.
Seuus hic umbras territat Stygius canis,
Qui terna uasto capita concutiens sono
Regnum tuetur. sordidum tabo caput
Lambunt colubri, uiperis horrent iubæ,
Longusq; torta sibilat cauda draco.
Par ira formæ, sensit ut motus pedum,
Attollit hirtas angue uibrato comas,
Missumq; captat aure subrecta sonum,
Sentire & umbras solitus.

Hunc canem auarorum naturæ quidam conferunt, ut Bocatius, qui de fabulis non omnino, ut illa ætate, scripsit infeliciter. Porphyrius uerò in interpretationib. diuinorum ait symbolum Sarapidis & Isidis, hoc est Ditis & Proserpinæ esse canem tricipitē, illum scilicet perniciosissimum dæmonē, qui in aqua, terra, & aere tribus his elemētis uersatur. Idem Porphyrius Cerberum tricipitem esse nominatū inquit, quia superiores solis regiones tres sunt, ortus, occasus, meridies. Hunc canem ab Hercule ex inferis ad superos extractum fabulātur. Ideo de re difficili cùm perficitur, aut explicatur, solemus dicere Cerberū è tenebris extractum: aut cùm difficile id uolumus significare, nō esse facile dicimus Cerberum ab inferis. Sunt qui per Tænarū promontorium Laconiæ tradant hunc canem extractum ab Hercule, ut Strabo & Seneca, & uulgatior opinio. Nam illac est iter ad inferos expeditissimum, & ingens uorago faucibus uastis patet, latumq; pandit omnibus populis iter. Serpentem ferunt in Tænaro fuisse exitiabilem, quem Hercules occidit, & quia in eo loco uia creditur esse ad inferos, hinc nata est fabula de Cerbero. Mela tamen sic scribit de regionibus Ponti Euxini: In eo primum Mariandynei urbem habitant Argiuo, ut ferunt, Hercule datā, Heraclea uocitatur: id famæ fidem adiecit, iuxta specus est Acherusia, ad manes ut aiūt peruius, atq; inde extractum Cerberum existimant. Melam Plinius est secutus lib. 27. Aconitum enim uenenum fabulæ narrauerunt è spumis Cerberi natum, Hercule ab inferis extrahente, ideoq; inquit, apud Heracleam Ponticā, ubi mōstratur eius ad inferos aditus, gigni. Ouidius in 7. nullum locum apertè ponit, sed Ponticam terram subsignificat, in qua primum Cerberus uisus est superis, & aconitum sparsit cautibus, ideo sic appellatū, q. ἀκονιτί, sicut in palæstris solet dici sine puluere, aut ἐκ τῆς ἀκόνης, hoc est caute: ipse uerò Cerberus nominatus est q. κρεάτων βορὸς carniuorus. Fuit & Aideo Molossorū regi canis Cerberus. Hic enim cū ἀιδωνεύς, hoc est Orchus nominaretur, cōiugi Cereris nomē indidit, filiæ uerò Proserpinæ, cani Cerberi. Alij raptā attribuunt coniugē Proserpinā, sed ex Plutarcho pergā narrare: huius regis filiam cùm Theseus & Pirithous raptū uenissent, Orcus cōprehensis eis Pirithoum Cerbero cani obiecit, Theseum uerò asseruauit in custodia arcta. Hinc orta fabula Theseum & Pirithoum ad rapiendam Proserpinā ad inferos descendisse: & est alioqui Molossorū regio in Epiro Atticis & Thessalis occidentalis, quæ pars mundi inferior est, semper inferorum nomine significata, ut apud Homerum inferi, Elysii, & insulæ Fortunatę in occidua mundi parte. Palæphatus uerò ad hūc modum: Hercules cùm in Ponto Geryonem uicisset, in ea ciuitate quæ dicebatur Tricarenia, id est triceps, abduxissetq; eius armenta, secutus est boues canis ferocissimus, Cerberus nomine. Vbi in Peloponnesum esset uentum, uir Mycenæus opulentus nomine Molossus canem expetiuit, & petijt, non concedente Eurystheo, egit cum pastoribus ut in Tænari spelunca eum continerent, cui & summisit canes fœminas. Eurystheus uerò Herculem ad canem repetendum misit, qui inuestigatum inuenit in Tænaro,

A indeq; abduxit ad regē. hinc nata fabula. [De Phryxo & Helle.] Frater & soror nati sunt Athamante Aeoli filio & Nephelæ, quæ postquam furore correpta in saltus & solitudines abijt Athamas Inum Cadmi duxit: huic cùm odiosi essent Phryxus & Helle, priuigni nempe nouercæ, operam per matronas omnes regni dedit, ut fruges corrumperentur. In remedium horum malorum cùm missi essent qui Apollinem consulerent, Inò illos oraculum emēntiri coegit, deposci à numine Nephelæs liberos, quorum miserata Iuno, arietem aureum misit, quo per mare ueherentur. Helle tenera puella dum se regere non ualeret, in mare decidit angustum illud, quod Asiam & Europam intersecat, deq; eius nomine Hellespontus nominat. Eamq; Neptunus compressit, genuitq; Pæona. Phryxus uerò per Propontidē & Bosphorum Thracium dextramq; Ponti Euxini oram delatus est in Colchos. Hic cùm terram tenuisset, arietem
B mactauit Ioui, pellem uerò aureā Marti sacrauit, in templo à se condito. Apollonius tamen libro 4. non Marti erexisse tēplum scribit, sed διὶ φυξίῳ, id est Ioui fugio, hoc est fugæ seu comiti seu duci: tametsi & διὶ φυξίῳ sacrū fecisse Deucalionē post diluuiū Græci sunt autores. Is aries in Orchomeno Bœotiæ natus erat. Alij in Thessalia dicūt, inter cælestia sidera collocatus primum anni signum: quod subobscurius uideatur, ut inquit Eratosthenes, q ipse cælum conscensurus ultrò pellem aureā sibi detraxit, & Phryxo dedit. Diodorus lib. 5. Postmodum, inquit, Aeetæ in Ponto regnāti responsum datum est, illum tunc mortem obiturum cum externi nauigio delati aureum uellus sustulissent: hac ex causa, tum uerò innata crudelitate ostentauit se hospites sacrificare, ut diuulgata tantū sceleris fama externi omnes eum accessum abhorrerent: templum quoq; muro circumdedit, custodesq; plures apposuit ex Taurica accitos, de
C quibus à Græcis miranda fabulæ finguntur. Decantatum enim est tauros ignē spirantes circa templum esse, à dracone insuper custodiri uellus. Verùm taurorū nomen à custodum robore traductum est, uel quòd essent ex Taurica, à crudelitate uerò cædis hospitum taurus ignem efflare confictum. Modo simili cùm templi custos Draco appellaretur, ita duxerunt poetæ admirandas stupendasq; eius animantis fabulas. Similiter & de Phryxo fabulæ confictæ sunt, quippe nauigasse eum ferunt quidam naui, cuius in prora signum fuerit arietis. Helle uerò è nauigatione grauiter ægra, cùm in oram nauis incūberet, in mare decidit. Alij tradūt Gambrum Scytharum regem in Colchos quo tempore Phryxus cum pædagogo captus fuerit adductum: cumq; adolescentem dilexisset, dono illum ab Aeeta accepisse, ac ut legitimū ab se filium educatum regni hæredem relictū. Pædagogum, is Aries uocabatur, sacrificatū dijs, eiusq; pellem cadaueri exemptam de more templo fuisse affixam. Deinde respōso tradito, eum tunc moriturū cùm
D aduentantes hospites arietis pellem sustulissent, regem aiunt adhibitis templo custodibus eam, quo diligētius seruaretur, deaurasse. Tantum Diodorus Siculus: nam alij hanc fabulam ad fluuios Colchicos referunt, qui aurum secum deuoluunt, quod captum cum arenis asseribus perforatis purgāt, pellibusq; substratis excipiunt. Alij ad opes illius regionis, magnam uim auri & argenti & ferri. Quemadmodum Plinius inquit, sic scribens: Iam regnauerat in Colchis Salauces & Esubopes, qui terram uirginem nactus plurimū argenti aurique eruisse dicitur in Sanorum gente, & alioquin uelleribus aureis inclyto regno. Propter hæc metalla, sicut apud Strabonem legitur, expeditiones in eam regionem susceptę sunt, & à Phryxo, & postea ab Iasone, quorum extant illic monumenta, Iasonia ab Iasone, & Phryxium à Phryxo

xo conditæ urbes: & ambo Aeetæ filias in cōiuges acce-
perunt, Iason Medeā, Phryxus Chalciopen, ex qua nati
sunt Cytissorus, Melana, Phontis, Argus, à quo Phere-
cides putat Argon nauē esse nominatā. Verū Phryxum
hunc in tēpora Abantis Argiui, & Erechthei Athenien-
sis regis confert Eusebius: Secundū quorundā, inquit,
opinionē hac ætate Phryxus cū Helle sorore sua fugiēs
insidias nouercales, uisus est p mare uehi ab ariete uel-
leris aurei. Fuit aūt ei nauis parata fugiēti, cuius insigne
aries erat. Porrò Palæphatus historiam sic narrat: Atha-
mas Aeoli filius regnauit in Phrygia, huic fuit procura
tor Crios, id est Aries, quē fidissimū sibi arbitrabať. Hic
significauit Phryxo consiliū Athamātis de eius cæde. Fu
git ergo Phryxus, in naui cōgestis multis opibus: simul
fugerūt Crios & Helle soror, & Eos mater Pelopis. Helle
molestia nauigationis interijt, proiectaq; est in id mare,
quod ab illa Hellespōtus dicitur, reliqui Colchos tenue
runt. Phryxus filiā Aeetæ regis duxit uxorē, deditq; re-
gi simulachrū arietis aureum, quod ex diuitijs suis Eos
consecerat. g De Gorgone q fuit crinita.] Gorgones
tres dicunť fuisse, Steno, Euriale, & Medusa, Phorci filiæ
& marini monstri. Hesiodus in Theogonia Medusam
tantū mortalē fuisse perhibet, reliquas immortales. O-
uidius duas solum ponit 4. Metam. quibus unicus erat
oculus, quē inter se utendū per uices sibi tradebāt. E re-
gione Aethiopię occidētalis insulæ sunt, quas Mela Gor
gones Gorgonū domū locat, cui Lucanus in 9. suffra-
gatur. Plin. lib. 6. Contra promontoriū Aethiopiæ He-
speroceras insulæ narrant Gorgonū quondā domus,
bidui nauigatione distantes à continēte, ut tradit Xeno
phon Lampsacenus. Penetrauit in eas Hanno Pœnorū
imperator, prodiditq; hirta fœminarū corpora, uiros
pernicitate euasisse, duarūq; Gorgonū cutes argumēti
& miraculi gratia in Iunonis tēplo posuit, spectatas usq;
ad Carthaginē captam. Sic ille. Sunt qui has Gorgonas
Hesperidas fuisse existiment, sed Hesperides procul à
Gorgonibus sitas esse constat, & xl. dierū nauigatione,
ut Statius Sebosus prodidit. Diodorus uerò lib. 4 Bi-
bliothecæ Gorgonū gentē mulierum dicit esse in Libya
pugnacissimā ac uiribus præualidā, à Perseo Græco ui
ctam, duce earū Medusa. Hanc Medusam fabulantur in
templo Mineruæ cum Neptuno cōcubuisse, ideo iratā
Mineruā eius crines in angues cōmutasse, uertebatq; in
saxū intuentes. Perseus Mineruæ scuto armatus cōgres-
sus est cum ea: quæ cùm in scuto tanq; in speculo imagi-
nem esset suā intuita, graui oppressa somno in saxū uer-
ti cœpit, propereq; caput ei Perseus amputauit, ex cu-
ius cruoris stillis per Libyā sparsis tā multi uarijq; sunt
æditi serpētes, & uirgæ quas contigerāt in coralliū indu-
ruerūt. Etiā Pegasus alatus equus prodijt, opinione O-
uidij & Hesiodi, alij ex cōcubitu Neptuni & Medusæ pu
tāt. C. Iulius Higinius uictas à Perseo Gorgonas refert,
hoc modo: cùm ipsarū una cōmunem oculū alteri tra-
deret, cæca utraq; existente, accurrisse maxima celerita-
te Perseum, ac oculū intercepisse, proiecisseq; in Tritonē
paludē: ita facile superatas Gorgonas excæcatas. Iupiter
bellum in Titanas gesturus responso acceperat Gorgo
nis caput induēdū, si uellet uincere, ita pelle capræ Gor
gonis capite addito cōtectus, quā Græci Aegida uocāt,
in bellum prodisse, id scuti postea Mineruā à Ioue impe
trasse. Euhemerus in sacra historia Gorgonē à Minerua
occisam scribit. Vulgo Medusam hāc formosissimā fœ
minā fuisse putāt, quæ stupore intuentes defigeret, ideo
in lapides dixerūt uersos. & Diodorus armatas prodit
corijs ingentiū serpentū. Nescio an aliquā huius cōmen
ti partē in Catoblepas deriuēt, nam cōtra Gorgonas in
sulas in ipsa conniuenti terra Catoblepæ sunt, ut Mela &
Plinius tradunt haud grandes feræ, sed grande malum.

A Cæteris mēbris inertes, prægrādibus capitibus quæ æ-
gre sustinēt, idcirco semper in terrā ore conuerso, unde
illis nomē: nec impetu sæuiunt, nec morsu, tantū oculos
earum uidisse mortiferū. Eadem uis est basilisci serpen-
tis, contra quos feruntur armari homines speculis, ut ser-
pens ipse se uideat. Palæphatus longam fabulam de his
refert, quam non grauabor adscribere. Phorcyn, inquit
ille, uir fuit Cyrenæus, quod genus est Aethiopicū. Ha-
bent uerò insulam Cyrenem, extra columnas Herculis.
Arant uerò agrum Libyæ ad Annona fluuium nō pro-
cul Carthagine, sunt auri dites admodum. Itaq; Phor-
cys tricubitam Mineruæ statuā struxit, quam prius q
consecraret, mortem obijt. Illi uerò deam Gorgona nō
minant. Tres reliquit filias, Sthenun, Euryalem, Medu-
sam, quæ nulli uoluerunt nubere, sed patrimoniū inter
se diuiserunt, unicuiq; sua insula obuenit, simulachrum
autem neq; dedicarūt, neq; sunt partitæ, sed thesauri lo-
B co reseruarunt, ut per uices possiderent. Erat Phorcyni
socius in omnibus fidelissimus quo non aliter q oculo
utebať. Perseus Argis profugus, cùm piraticā exerceret,
ageretq; ex maritimis locis prædas, audissetq; Gorgo-
nas insulas mulierū esse, auri eius copiā, uirorū inopiā,
primum in freto inter Corsicam & Sardiniam delituit,
in quo uirum illum qui iam de ministerio oculus uoca
batur, cùm ab alia ad aliam mitteretur, intercepit, co-
gnouitq; non esse quod posset rapere, præter Mineruæ
simulachrum, in quo esset tanta auri uis. Puellæ cùm de
mirarentur quid esset factum suo oculo, Perseus appu-
lit, qui significauit se habere, quem se negauit redditu-
rum, nisi sibi indicaretur Gorgonæ simulachrum: addi
dit insuper minas, occisurū se illas ni indicarēt. Medusa
instituit nihil prodere, reliquæ prodiderunt, ita Medusa
sola est occisa: duabus oculum suū reddidit. Caput Me-
dusæ in triremi posuit, & nauem de nomine illius Gor-
C gona nuncupauit. Tum pergens latrocinari, pecunias
ab insulanis exigebat, occidens, & uexās qui nō darēt:
A Seriphijs cùm postulasset, illi urbe cesserunt, in quam
Perseus ingressus cum suis desertam, uidit in foro tan-
tum maximos lapides stantes humanæ magnitudinis:
Aspicite, inquit Perseus reliquis insulanis, ut mea Gor-
go homines uertit in lapides, cauete ne & uobis idē acci
dat. Hæc Palæphatus, qui multū in topographia fallit:
Ego illas insulas Syrtes potius crediderim, in has enim
multum reliqua congruunt de Cyrenis, de Sardinia &
Corsica: quanquam ille non κύρνην dicit, sed κυρήνην
καὶ τῶν σαρδῴων. sed indubiè legendū est κύρνην καὶ τῶν σαρ-
δῴων, ubi loquiť de freto, nisi & in hoc quoq; est lapsus,
ut in alijs, nec dicēdū ἔξω τῶν ἡρακλείων στηλῶν, sed ἔσω
uel ἴσω intra. h De Bellerophonte.] Hic natus est
Glauco Sisyphi filio, regnūq; Ephyræ, quæ postea Co-
D rinthus dicta est tenuit, quo priuatus à Prœto Argiuo-
rum rege ei seruiuit, à cuius uxore Anthia, ut secū con-
cumberet solicitatus cùm ille fœditatē rei auersaret, An-
thia illum apud maritum detulit, tanquam ab eo esset
prouocata. Prœtus iuuenem ad Ariobatum misit soce-
rum suum Anthiæ pa[t]rē, qui Lyciæ imperabat cum li-
teris, quibus illi pudicitiam filiæ tuendam mandabat.
Ariobatus Chimæræ ipsum obiecit, quā Bellerophon
uicit Pegaso equo adiutus. Porrò quid monstri sit chi-
mæra, unde melius discemus, q à pseudodialectis chi-
mæræ consanguineis, ut ouū non sit ouo similius? Neq;
aliud libentius habent in ore, nec crebrius. Monstrū di
cit Hesiodus chimæram fuisse prima parte leonis imagi
ne ac ingenio, media draconis, postrema capræ, quæ χί-
μαιρα dicitur, à quo totum animal nomen inuenit. Ho-
merus nō postremam partem, sed mediam chimæram,
id est capram ponit. Hinc Horatius monstrum triformē
nominat. Filia dicitur Typhonis gigantis & Echidnæ:
flammas

flammas ore euomebat, idcirco Verg. flãmis eã armatã dicit lib. 6. quo loco Seruius narrat reuera montem esse in Lycia, cuius etiã tũ ardebat cacumẽ, iuxta quod leones erãt, media uerò pascua esse, & ima serpentib. plena. Hunc Bellerophontẽ fecisse habitabilẽ, ꝙ Chimærã occidisse dicit. Equus Pegasus Medusæ fuit filius, ut paulò antè dicebã alatus, cui sicut Ouid. inquit, Cælũ pro terra, pro pede penna fuit. Apuleius lib. 8. Asini, festiuè ait Pegasum inclytũ illũ metu magis uolancũ fuisse, ac per hoc merito pennatũ proditũ, dum in altũ & usq; ad cælum subsilit ac resultat, formidãs scilicet igniferæ morsum chimæræ. Ab hoc equo duo Musarũ fontes sunt in Græcia nominati, de quib. sic Solinus: Apud Thebas, inquit, Helicon lucus est, Cytheron saltus, amnes Ismenius, fontes Arethusa, Oedipodia, Psammate, Dirce, sed ante alios Aganippe, & Hippocrene, quos Cadmus literarũ repertor primus, quoniã equestri exploratiõe primus deprehẽdisset, dũ rimat, quænã adijsset loca, incẽsa est licẽtia poetarũ, ut pariter utrunq; uulgarẽt: scilicet ꝙ eorũ alter alitis equi ungula solicitatus foret: alter potus facũdia animas irrigaret, & ꝙ aperta foret alius equi ungula, & ꝙ poti inspirationẽ facerẽt literarũ. Hæc ille. Bellerophon cùm in cęlũ equo ueheret despiciẽs inferiora, oborta uertigine cecidisse dicit: Pegasus uerò cursum tenuisse, ac inter sidera agere. Palæphatus Bellerophontẽ Phrygiũ fuisse dicit ex genere Corinthiaco, qui pirata iuxta angustias illas Asiæ & Europæ prædas agebat, longa naui, cui nomẽ Pegasus. In Phrygia mõs erat Telmissus, cui adiunctus is qui Chimæra dicebat, proximus ualli unde incẽdia prodibãt: in Chimæra feræ erãt permultæ agricolis noxiæ, ut leones & dracones. Bellerophon totũ montẽ incẽdit, ita feræ perierũt. i De Amphione.] Iupiter tres filios ex Antiopa genuit, Amphionem, Zetũ, & Calaim. Propterea maritus Lynceus Thebanorũ rex eam repudiauit. Pueri cùm adoleuissent ulti repudiũ matris, Lynceũ interemerũt, & Dyrcem eius coniugẽ, pulsoq; Cadmo sene, Thebas possederunt. & Amphion cithara mouisse lapides dicit, atq; ita muros Thebanos cõdidisse, saxis in structurã concurrẽtibus, numeris musicis illectis. Hor. In Arte: Dictus & Amphiõ Thebanæ cõditor arcis Saxa mouere sono testudinis. Plin. lib. 7. musicã Amphionis inuentũ tradit, & esse qui citharã quoq; putẽt: & si alij donatũ eum cithara à Mercurio tradũt. Lydios etiã inuenit modulos. Val. Probus in Alexin Verg. Amphionẽ & Zetũ, Euripides & apud nos Pacuuius Iouis ex Antiopa Nyctei filia natos cantando potuisse armenta uocare. Testant id Thebæ, quas Apollonius in Argonauticis à fratribus antedictis muris esse clausas ait. Sed Zetus humeris saxa cõtulit operi, Amphion cãtu uocauit, siquidẽ sensus animaliũ difficilius ꝙ saxa uincunt. Eusebius in Euang. præpa. utriq; inuentionẽ musicæ assignat. Panyasis & Alexander lyram à Mercurio muneri datam dicit Amphioni, ꝙ primus Cynarã liberauerit. Hæc Probus. Solinus sic: Thebas condidit Amphion, non quòd lyra saxa duxerit. Neq; enim par est id ita gestum uideri, sed quòd affatus suauitate homines rupium incolas & incultis moribus rudes ad obsequij ciuilis pellexerit disciplinam. Hoc est quod Horatius inquit in Arte poetica:

Dictus & Amphion Thebanæ conditor arcis
Saxa mouere sono testudinis, & prece blanda
Ducere quò uellet.

Fieri potest ut cãtu & suauitate orationis, precibus etiã à uicinis accolis ciuibusq; suis impetrarit saxa ad substructionem murorum. Palæphatus mercede cantus lapides ab agricolis accepisse scribit, cùm pecuniam non haberent. Eusebius Amphionẽ & Zetum non uno ponit tempore, nisi sit error librarij. Nam & Lynceo Argis

A regnante, & postea Abantis principatu. Amphionis uxor fuit illa nominata Niobe, de quorum liberis est illa nobilis inter scriptores cõtrouersia. k De fabro Dædalo.] Diodorus Sicu. lib. 5. hunc scribit Atticum fuisse ex Erechthidarum gente Eupalami filium, qui Athinio natus est Erechthei filio, statuis, signis, & structuris admirandus artifex, adiutus multorum quos sibi accersiuit opera, statuasq; fecit, quæ ambulare & spirare sunt creditæ, tanta in illis erat ars: docuit Talum sororis suæ filium. Hic adolescẽs cùm ingenij ui tornum primum, deinde serram ad imitationem serpẽtinæ maxillæ inuenisset, indoluit Dædalus aliquam artis suæ gloriam in alium deriuari, ita adolescẽtem interemit: damnatus in Cretam ad Minoem fugit, cui facile arte conciliatus est, labyrinthumq; ei struxit. Hæc ex Diod. Seruius 6. Aenei, Dędalum cum Icaro filio in labyrinthum inclusum. Dædalum falsis custodibus sub faciendi muneris specie B quo simulabat posse regem placari, cera & pennis alas sibi & filio fabricasse, & uolando aufugisse. Sed Icarus altiora petens, solutis ex calore solis pẽnis, mari in quo cecidit nomen imposuit. Dædalus primò in Sardiniã, ut ait Salustius, deinde Cumas delatus est, templo Apollini condito. Sic Seruius, Diodorus & alij nõ in Sardiniam uenisse Dædalum tradunt, sed in Siciliam, quò insequutus est eum Minos, regnante in Camarina Siciliæ Cocalo, à quo per speciem colloquij retentus diutinè in thermis præfocatus est. Aristoteles in Politicis à filiabus Crotali occisum narrat, sed de pennis non dubitant, quin naui fugerit, cæterùm uel remi speciem alarũ præbuerunt, quod subindicat Vergilius dicens, Remigio alarum: uel celeritas uolatus est nominata. Recenset multa opera Diodorus, quæ in Sicilia dicitur fecisse Dædalus cùm à Cocalo esset humanissimè propter ingenij famam exceptus, & in prouerbium uenit, ut scitè & affabrè constructum, Dædalum & Dædaleum uocemus. C Sic apud Homerum sæpe, & alios Græcos ac Latinos scriptores, ut primo Odysseæ:

Καλὸν δαιδάλεον, ὑπὸ δὲ θρῆνυς ποσὶν ἦεν.

Et Verg. 4. Georg. de fauis, Et Dædala fingere tecta. & Circen Dædalã nominauit. Aristoteles in Politicis Dædali statuas scribit ipsas per se sua opera subijsse. & Plato in Memnone aufugere solitas ni uincianutr. Ita perinde esse, qui eas solutas habet, ac qui seruum fugitiuũ. Philippus Comicus, ut Aristoteles lib. De anima primo refert, Dædalum Veneris signum fecisse, quod infuso argento uiuo moueretur. Palæphatus ad distinctionẽ crurum & pedum refert, cùm statuarij priores pedes nõ distinxerint. Didicit Dædalus in Aegypto artes suas, sed breui magistros superauit. nam apud Græcos pauciores non fecit statuas, ꝙ apud Aegyptios erãt. & in Memphi propylæa uisebantur Vulcani, opus Dædali memorabile adeò, ut etiam statuã apud illos mereretur, & D honores diuini sint ei habiti: templum enim Dædali lõgis deinde temporibus magna ueneratione in insula quadam iuxta Memphin cultum est. Verùm succurrit ambigere de quibus Cumis sentiant scriptores, cùm Dædalum Cumas uolando peruenisse dicunt, utrum Cumas Italicas, an Ionicas, ex quibus natæ sunt Italicæ. Frequens opinio est de Italicis dici. Nam hinc in Siciliam profectus est. & Iuuenalis ac Vergilius de istis loquuntur. Iuuenalis cùm Vmbritium ex urbe Cumas abeuntem narrat: & Verg. cùm consulit Aeneas Sibyllam Cumis. Reddit tantum id dubium, quòd Icarium mare, in quod Icarus Dædali filius dicitur cecidisse, nomenq; aquis dedisse, non est inter Cretam & Italiam, sed inter Cretam & Ioniam, iuxta Icarum insulam unam ex Sporadibus, à qua mare dicitur Icarium, & ipsa insula ab Icaro, sicut Varro inquit, Cretensi qui naufragio ibi periit,

rijt,& de exitu hominis impositū nomen loco. Ouidius quoq; uolatū illū describēs inquit: Et iam Iunonia læua Parte Samos fuerat Delosq; Parosq; relictæ:
Dextra Lebynthos erat fœcundaq; melle Calydna.
Tum Verg. Dædalū dicit insuetū per iter gelidas enasse ad arctos. At Cumæ Ioniæ nō Italicæ arcticæ sunt Cretæ. Sed hoc Seruius sic interpretat,si ad fabulam respicias, cōtra septemtrionē:si ad historiā, ad septētrionis obseruationē. itaq; fabula aliquid itineris deuij uidetur addidisse rei ueritati, nisi & alius est Icarus qui in illud mare demersus est,q; Dædali filius, alia rauo nominis & insulæ & maris,quod in re tā uetusta quis definire audeat.

l De Oedipo.] Laius Agenoris ex Labdaco nepos, Thebarū Bœotiarū rex, Iocastam duxit Creontis filiā: quæ cū infœcūda uideret, maritusq; liberos uehementer cuperet,cōsultus Delphicus Apollo respōdit nō esse cur tantopere solicitus esset ut pareret uxor,fore ut à filio occideret. Peperit mox Iocasta,& infantē pater traiectis ferro pedibus iussit exponi, traditus tamē est ab ijs quib. negociū erat cōmissum Polybiæ cuidā tenui mulieri, & educatus in Tenea agri Corinthij uico: cumq; adolesset uir & corpore robustus & animo forti,oraculū Delphicum percunctatū iji de patre, nam expositū se nō ignorabat. Laius pater inde tū redibat:factiq; sibi iuxta Phocidem obuij cùm uterq; cedere sibi alterū de uia iussisset, iurgio primum moto, dehinc gladijs districtis filius patrē interemit: seu ut alij tradunt,Phocide seditione & tumultu excitato,cū Oedipus & Laius diuersis parub. fauerēt. Iocasta mansit uidua,ad quā Sphinx uenit,quę ænigma proponebat omnibus soluere paratis,hac lege ut si explicuissent,ducerēt Iocastā cum regno Thebarū: sin non possent, perirēt: ænigma erat hoc,quod animal est & quadrupes,& bipes,& tripes: multis propter ænigma cū regni essent auidiores occisis, Oedipus Thebas uenit,& obscuritatē declarauit. Ita matrē Iocastā accepit in coniugē,Thebasq; rexit,Sphinx se ex edito præcipitauit loco. Oedipus cū ex Iocasta liberos genuisset,matremq; esse suā rescisset,& se patrē occidisse,luminib. seipsum priuauit. filij armis inter se de paterno regno contenderūt. Hæc ex Diodoro,Strabone,& tragicis Sophocle ac Seneca:nam ea res tragœdijs est celebrata. Oedipus appellatus est ἀπὸ τοῦ οἰδεῖν τοὺς πόδας,à tumore pedū. Sphinx uerò quale animal sit diximus. Hanc Sphingē Chimæra & Typhone natā tradit Hesiodus. Ausonius in Gryphis triforme monstrum Sphingē ait fuisse facie puellari,alis uolucris,& pedib. leoninis. sic enim ait:
Illa etiā thalamos per trina ænigmata quærens,
Qui bipes,& quadrupes foret,& tripes omnia solus
Terruit Aoniam uolucris,leo,uirgo triformis
Sphinx uolucris pennis,pedibus fera,fronte puella.
Sed hæc Sphinx erat mulier acri & sæuo ingenio. Oedipum & Sphingē Eusebius temporibus Pandionis Attici regis & Argonautarū adscribit. Palæphatus,Harmoniam Cadmi uxorē,cùm esset à Cadmo repudiata,obsedisse ait Sphinga mōtē Bœotiæ, inde insidijs Bœotios cepisse,ac trucidasse. Porrò Bœotij αἴνιγμα uocant insidias. Oedipus Corinthius hanc uicit & occidit. ll Ex occasione histor.] Attingit origines fabularū, quarum nulla est ficta de nihilo: ut Lactant.& Palæphatus aiunt, qua de re disseruī satis multa in Veritate fucata. m Ad stuprū raptū pulcherrimū puerū Ganymedē.] Trois regis Troiani filiū forma elegātissima Tantalus raptū in Cretā ad Iouē tulit,eiq; dono dedit. Iupiter eū pocillatorem suum fecit,& in signū uertit, quē aquariū dicimus. Tantalo propter Ganymedē bellum à Troe natum est, ut Phanocles poeta scribit. Eusebio & Orosio fuit iuxta Pariū urbē in Phrygia locus Harpagiū nominatū, unde raptū Ganymedē fama esset. Stephanus. n Ve

A Danaes per imbrē aureum.] De hac alibi. filia fuit Acrisii regis Argiui,quam pater in mare arca conclusam eiecit cum Perseo filio,in Apuliam delata Pylumno nupsit ex quo Daunum genuit,unde Apulia dicta Daunia.

o Admeti regis armēta.] Iupiter cùm querelas deorum inferorum audijsset, quòd regnum suum Aesculapius imminueret ad uitam mortuos reuocando, illum fulmine interemit, ob quod factum Apollo iratus eius pater sagittis Cyclopas fulminis fabricatores occidit, quod indignissime ferens Iupiter, Apollinem ad inferos uoluit detrudere, sed Latonæ flexus precibus, tam grauem remisit pœnā:iussit tamen eum anno uno mortali seruire. ita in Thessaliam profectus, Admeti Pheræorum regis armēta pauit, ideo Nomius dictus,quasi pastoritius,ex Orpheo & Flacco in Argonautis,Diodoro Siculo lib.v.& Higino, sed Flaccus Steropem tantū ab

B eo peremptum tradit. Admetus uerò cum Argonautis nauigauit Apollini adamatus,cuius boues stupri mercede pauit: ut Lactantius refert. Forsan hic est Apollo Arcas,à quo Arcades se leges accepisse tradunt, uocantq; Nomionem,sed quis in re tam obscura & confusa definiat? p Et Liber pater bellauit in India.] Hoc est apud Diodorum, Strabonem, Philostratum, Plinium, & poetas, omnesq; scriptores frequens. Diodorus & Philostratus, cur ex femore dicat natus tradunt: nam cùm exercitum, qui lue in India conficiebatur, in mōtanum quendam eduxisset locum corporibus salubriorem, ualetudinē uiresq; copiarum refecit & reparauit. eum Indi locum Femur uocāt, hinc occasio fabulæ. q Aliqui sanè & uictum scribunt istum.] Eusebius in temporibus sub rege Athenien. Pandione in mutatione Argi-

C ui regni, cùm Mycenas est translatū. Quidam, inquit, his temporibus indicant gesta Liberi patris, & ea quæ de Indis, Lycurgo, Actæone, & Pentheo memorantur, quomodo aduersus Perseum consistens occidit in prælio, ait Dinarchus poeta nō rhetor. qui aūt uoluerit potest inspicere ipsius Liberi patris apud Delphos sepulchrū, iuxta Apollinē aureū. Pingit aūt Liber muliebri et delicato corpore propter mulieres in suo exercitu dimicātes, nā pariter ad arma uiros & fœminas adalligabat, ut Philocartus loquit in 2. Hæc Euseb. Clemēs in lib. aduersum gētes, Dionysium tradit à Titanibus discerptū, & lebetibus elixū, uerubusq; assari cœptū. sed iussu Iouis Apollinē sepelijsse mēbra Dionysij in Parnasso tradita sibi à Pallade, quæ illa è manibus gigantū extorserat.

r Perseus & uxor eius Andromeda.] Perseum dixi Danaes & Iouis fuisse filium, à quo Persiam nominatā, cùm maxima in eo bella feliciter gessisset, putat Orosius, & Græci, in quibus est Xenophon Atticus. Andro-

D meda Cepheo Phœnicis filio & Cassiopeia genita est. quæ cùm ex oraculo Apollinis saxo religata esset, expositaq; marino monstro, parētibus illic eiulantibus Perseus ex bello Gorgonico rediens, causa cognita pactus cum parentibus uirginis nuptias, eam liberauit occisa bellua Gorgonis capite ostenso, omnes in cælum sunt translati. Cepheus stellas habet 19. à tergo minoris ursæ, à pedibus ad polum arctico circulo includitur, præter humeros nihil eius occidit. Cassiopeia sedens in siliquastro, ut Higinus inquit, propter arrogantiā, q̄ gloriata sit se forma Nereidas præstare, ita uertente mundo resupinato uidetur ferri capite: stellas habet 13. quā prope mediā secat lacteus circulus. Andromeda in cælum adducta à Minerua, quòd patriæ & parētibus maritum prætulerit: stellas habet 20. Cassiopeiæ proxima, cuius caput equi Pegasi uentri coniungitur, huius mediū pectus & sinistram manum circulus æstiuus diuidit. Perseus 17. stellas, manu dextra circulum arcticum tangit, dextro pede caput aurigæ. hæc qui requirit habet apud Iulium

Iulium Higinũ,& Aratũ Solẽsem. Mela lib.1. Est in Syria Ioppe ante diluuiũ ut ferũt cõdita, ubi Cephea regnasse eo signo accolæ affirmant, q̃ titulũ eius fratrisq́ Phinei ueteres quædã aræ cũ religione plurima rennẽtiquine/ uã rei celebratæ carminib. ac fabulis seruataeq́ à Perseo Andromedæ clarũ uestigiũ belluæ marinæ ossa imma/ nia ostentãt. Idẽ Hieronymus & Plinius lib. 5. qui lib. 9. hæc scribit: Belluæ cui dicebat̃ exposita fuisse Andromedæ ossa Romæ apportata ex oppido Iudææ Ioppe osten dit inter reliqua miracula ædilitate sua M. Scaurus, longitudine pedũ xl. altitudine costarũ Indicos elephãtes excedente, spinæ crassitudine sesquipedali. Et cùm omnes maximi nominis scriptores consentiãt Ioppen Iu/ dææ esse ubi Andromeda marinæ belluæ fuerit exposita, miror Laurẽtio Vallæ in 6. lib. Elegant. eam opinio/ nẽ non probari. Quo loco incessit Hieronymũ tanquã ignoratione loci lapsum, q̃ hanc Ioppen in Iudæa po/ suerit. Nam ipse in India ponit oblitus tantarũ autoritatum, duob. Ouidij uersiculis adductus, cùm fuerit po/ tius in geographia Melæ & Plinio assentiendũ, q̃ Oui/ dio. Sed nec ipsi Ouidij uersus magnopere faciũt ad rẽ. alter de colore fusco facile potest intelligi de Aegypto & Palæstina. In altero falsus est Valla ignoratiõe historiæ. A Mauritania enim per Africæ oram uenit Perseus in Aegyptũ & Iudæã. Ibi duxit Andromedam: inde profe/ ctus est ad Euphratem, & eam quæ mox de illius nomine Persia est à Græcis dicta. ex Persia in Indiam, inde redijt Argos cum uxore. s Nec timerẽt.] Impietatem talibus hominum hominibus cælum contaminare.

A B

De theologis poetis. Cap. XIIII

Per idem tẽporis interuallum extiterunt poetæ, qui etiã theologi dicerent̃, quoniã de dijs carmina faciebant: sed talibus dijs qui quãlibet magni homines, tamẽ homines fuerũt: aut mundi huius, quem uerus deus fecit, elemẽta sunt, aut in principatib. & potestatibus pro uo/ lũtate creatoris, & nõ suis meritis ordinati: & si quid de uno uero deo inter multa uana & falsa cecinerunt, colẽdo cũ illo alios q̃ dij nõ sunt, eisq́ exhibẽdo famulatum, qui uni tantũ debebat̃ deo, non ei utiq; ritè seruierunt, nec à fabuloso deorũ suorũ dedecore etiã ipsi se abstinere potuerũt. Ex quorũ numero fuisse perhibent̃ [a]Orpheus, Musæus, Linus. Verũ isti theologi deos coluerũt, nõ pro dijs culti sunt: quamuis Orpheũ, nescio quomodo, [b]infernis sacris uel potius sacrilegijs præficere soleat ciuitas impiorũ. [c]Vxor aũt regis Athamantis, quæ uocabat̃ Ino, & eius filius Melicertes præcipitio spontaneo in mari perierunt, & opinione hominum in deos relati sunt: sicut et alij homines eorum temporum: [d]inter quos fuerunt Castor & Pollux. Illam sanè Melicertis matrem Leucotheam Græci, Matutam Latini uocauerunt: utriq; tamen putantes deam.

C D

L. VIVES

a Orpheus, Musæus, Linus.] Eodem tempore hi tres uixerũt paulo ante Troicum excidium. Orpheus Thrax Oeagri filius, ut alij putãt Apollinis & Calliopes, quod fictũ est ob cantus suauitatẽ. Artapanus illum in Aegypto doctũ tradit, adiutumq́ magnopere doctrina Mosaica. Diodorus sacra Bacchi ex Aegypto in Græciã attulisse dicit, dedisseq́ Thebanis, q̃ ab eis esset honorificè exceptus. Hic cantus suauitate & bestias & saxa ad se fertur allexisse. Quin & Parcas dulcedine suæ lyræ flexit, ut sibi sua redderet̃ Euridice. Sũt pleni harũ rerum poetarũ libri. Occisus est à bacchantibus fœminis, causa nõ constat. Alij q̃ uiderit Liberi sacra putãt, alij q̃ cùm apud inferos deos oẽs laudasset, Liberum prætermiserit: alij q̃ cùm adiudicasset Adonim dimidio anno Calliopæ, & dimidio Veneri, nec Veneri totũ, hæc in eũ fœminarũ furorẽ immisit. Higinius li. 2. Ita ab illis discerptus est, lyra inter sidera relata nouem stellis, cuius testudo spectat ad arcticũ circulũ. Aristoteles negat Orpheũ hunc unquã fuisse. Porrò qui Argonautica scripsit Crotoniata fuit temporibus Pisistrati tyranni Atheniensis. Linus, ut Hermodorus ait, Mercurij & Vraniæ Musæ filius fuit. Verg. Apollinis dicit. Diodorus hũc primũ in Græcia numeros & melodiã inuenisse ait. Scripsit mũdi originẽ, solis & lunæ cursus, animalium & fructuũ generationes, docuit Herculem citharã: cumq́ is ingenio esset tardo, & ob id obiurgaret̃, ac etiã interim uapularet, in magistrũ Linũ insurrexit, eumq́ cõfecit ictibus citharæ: alij sagitta Apollinis perijsse narrant. Musæos non unum cõmemorat Suidas: tres enim fuisse ait. Primũ Eleusiniũ Antiphemi filium, Orphei discipulũ, qui uersibus ad Eumolpũ filium uitæ instituta cõposuit. alterũ Thebanũ Thamyra genitũ, ante Troicã cladem poetã melicũ, scripsisseq́ hymnos & cãtica. Tertium multo recentiorẽ Ephesium item poetã, qui uixit Eumene & Attalo regibus, conscripsitq́ res Pergamensium. At Musæũ illum Orphei discipulũ, uulgo Eumolpo patre faciũt. Diogenes initio operis hunc Athenieñ. primumq́ ait deorũ scripsisse genealogias, sphærã inuenisse, et ex uno fieri atq; in idipsũ resolui omnia dixisse: quem Phaleræ Atticæ diem obijsse indicio est epigrãma eius sepulchro inscriptũ. Hunc ferunt Eleusinijs sacris præfuisse, cùm Hercules initiaret̃. Dixi alibi esse autores qui tradant Mosen à Græcis solitũ Musæum dici, si modo nihil est apud Eusebium mendi. b Infernis sacris.] Propterea quòd descendisse putatus est, ac incolumis redijsse, etiam præter institutum Parcarum uxorem recepisse, lachrymasq́ Furijs excussisse, ut Ouid. canit x. Metamor. Ideo multũ apud manes deos posse uidetur. c Vxor autem regis Athamantis quæ uocatur Ino.] Hæc cùm comperisset maritum adamare seruam Aetolam Antipheram nomine, dicit̃ & ipsa filium Melicertã deperijsse. Idcirco seruus omnis seruaq́ aditu templi Inus prohibetur. Quin & in Chæronea æditus lorum tenẽs clamabat, Ne serua ingreditor, ne seruus, ne Aetolus, ne Aetola. Romæ in ædem Matutæ unam tantum ancillam matronæ inducebant, quam cædebãt alapis. Hæc Plutarchus in Problematis. Ino & Melicertæ, ubi se in mare coniecissent, mutata sunt nomina, & Ino mater Matuta dicta est Latinis, Græcis Λευκοθέα, id est alba dea: filius Græcis Palæmon, nobis Portumnus, quòd portubus præesse crederetur, & in portu Tiberino eius erat ædes, festumq́ Portunalia, ut ait Varro, q̃ eo die templum ei est sacratum, & feriæ institutæ. In huius honorem ludos Isthmicos Corinthij instituerunt, autor Pausanias. d Inter quos fuerunt Castor & Pollux.] Iupiter uersus in cygnum, cùm Venerem insecuisset mutata in aquilæ faciẽ forma se insequi, ad Ledam confu/

confugit, quæ Cycnū gaudens excepit, & tutari ſibi uiſa eſt, cumq; obdormijſſet à Cycno cōpreſſa eſt, pepericq; ouū, ex quo nati ſunt Caſtor & Pollux & Helena. alij geminà oua peperiſſe dicūt, ſicut Horatius ait in Arte: Nec gemino bellum Troianū ordit ab ouo. Ex altero geminos mares Caſtorē & Pollucē, ex altero geminas puellas Helenā & Clytemneſtrā natas. Sūt qui tantū ex uno ouo Helenā & Pollucē prodijſſe immortales, Caſtorem uerò ſatu Tyndari mortalē. Iſocrates in Panegyrico Helenæ, idcirco ait exiſtimatā Helenā ab olore genitam, quòd collo eſſet oblongo & candido. Caſtor & Pollux Tyndaridæ dicunt, quia Tyndarus Oebali filius Ledæ erat maritus, & haud dubiè putant eius eſſe, non Iouis. Tametſi Cycnus eſt in cælo, concubitus illius ſanctæ ſcilicet rei, & imitatu dignæ monimentū, ipſiq; Caſtor & Pollux ſignum efficiunt geminorū, quorū uterq; alterius ſolùm diebus lucet, cuius rationē Homerus reddit, quòd cùm Caſtor & Pollux Lynci & Idæ ſponſas eripere tentarēt, moto conflictu Idas Caſtorē interfecit, cōfecturus & alterū, ni ſubito à Ioue ſubuentū eſſet, ne lædi quiret. Pollux à patre Ioue petijt, ut liceret ſibi de ſua uita dimidiū fratri impartiri, idq; Iupiter conceſsit. Studioſus fuit equorū Caſtor, Pollux palæſtræ. Dioſcuri ſunt dicti, id eſt Διὸς κοῦροι, Iouis pueri. Homerus hos ſepultos tradit Lacedæmone: putabant propitij eſſe nauigantibus & periclitantibus in ſpeciē geminarū ſtellarū adeſſe, hac de cauſa, quòd dum nauigarēt cum cæteris Argonautis, orta tēpeſtate, & reliquis miſerè metuentibus, Orpheus oēs bono eſſe animo iuſsit, ac uotis dijs Samothracibus ſuſceptis cœpit mare miteſcere, duabus ſtellis ſuper Caſtoris & Pollucis capitibus apparētibus, quo miraculo læti crediderunt ſe deorū prouidentia liberatos, ac deinceps ipſos geminos implorare mos fuit, & ſi apparcāt geminæ ſtellulæ, credere ſalutare, non itē ſi ſolitariæ. Cæterū Romani, cùm ambobus idem condidiſſent tēplum ad lacū Iuturnæ, ferè nō aliter quàm Caſtoris nominabant: in quo nimiū uel erant inciuiles ipſi, uel immodeſtus & ingratus Caſtor, qui cùm mortalis eſſet ſuapte natura, immortalitatē beneficio fratris nactus, eam gratiā Polluci referebat, ut ſe præferēdo nomē, famā, ac propè uitā eius premeret & obſcuraret, futurus ipſe alioq; obſcurus & prorſum ignotus, ni alter ſubueniſſet: ſed nimirū prius hoc Pollux peccauerat, nā dum à patre impetrat, ut alternis tantum uiuerent diebus, effecit, ne unquam alter altero frui poſſet.

De occaſu regni Argiuorum, quo tempore apud Laurentes Picus Saturni filius regnum patris primus accepit. Cap. XV

PER ea tempora regnū finitum eſt Argiuorū,[a] translatum ad Mycenas:[b] unde fuit Agamemnon,[c] & exortū eſt regnū Laurentū: ubi Saturni filius[d] Picus regnū primus accepit, iudicante[e] apud Hebræos fœmina Delbora, ſed per illam dei ſpiritus id agebat: nā & propheti ſſa erat,[f] cuius prophetia minus aperta eſt quàm ut poſsimus eam ſine diuturna expoſitione de Chriſto demonſtrare prolatā. Iam ergo regnabāt Laurētes utiq; in Italia,[g] ex quibus euidentior ducitur origo Romana poſt Græcos: & tamē adhuc regnū Aſſyriorū permanebat, ubi erat rex uiceſimustertius Lampares, cùm primus Laurentū Picus eſſe cœpiſſet. De huius Pici patre Saturno uiderit quid ſentiāt taliū deorū cultores, qui eum negāt hominē fuiſſe: de quo & alij ſcripſerūt, quòd ante Picū filiū ſuū[h] in Italia ipſe regnauerit:[i] & Vergilius notioribus literis dicit:

Is genus indocile, ac diſperſum mōtib. altis
Compoſuit, legeſq; dedit, Latiumq; uocari
Maluit: his quoniam latuiſſet tutus in oris.
[k] Aureaq; ut perhibent illo ſub rege fuere
Secula.

Sed hæc poetica opinenī eſſe figmenta,[l] & Pici patrē Stercen potius fuiſſe aſſeuerēt, à quo peritiſsimo agricola inuentum ferūt,[m] ut fimo animaliū agri fœcundarent, quod ab eius nomine ſtercus dictū eſt: unde & hunc quidā Stercutiū uocatū ferūt. Qualibet aūt ex cauſa eum Saturnū appellare uoluerint, certū eſt tamē hūc fuiſſe Stercen ſiue Stercutiū, quē merito agriculturæ fecerūt deū. Picū quoq; ſimiliter eius filium in talium deorū numerū receperunt,[n] quem præclarū augurē[o] & belligeratorē fuiſſe aſſerunt.[p] Picus Faunum genuit, Laurentū regem ſecundum, etiā iſte deus illis ſylueſtris fuit. Hos ante Troianū bellum diuinos honores mortuis hominibus detulerunt.

L. VIVES

a TRanslatum ad Mycenas.] Pauſanias de hoc regno ad hūc ſcribit modum: Iam hic oēs ſciunt filiarum Danai in patrueles ſcelus, & quemadmodum Danao mortuo imperiū Lynceus habuerit, quo decedente, Abantis filij eius liberi regnū inter ſe diuiſerunt, & Acriſius Argis manſit: Prœtus uerò Eræum, Mideam, ac Tyrinthum habuit, & quæcunq; ad mare ſpectant Argeū, relicta ſunt Tirynthi argumenta habitationis Prœti. Procedēte tēpore Acriſius Perſeum ſupereſſe audiēs, & facta oſtentare, ſeceſsit in Lariſſam, quæ eſt circa Peneum. Perſeus uerò aui ſui uidendi erat percupidus, illumq; & uerbis & operibus prædulcibus cōplectī ſtudebat, itaq; ad ipſum Lariſſam uenit, qui utpote ætate florēs & inuētione diſci gaudēs, apud oēs ingeniū oſtentabat & uires. Acriſius uerò in ictum diſci imprudens incidit, atq; hoc modo dei oraculū circa illū impletum eſt, neq; uim fati potuit à ſe auertere, quæ de filia & nepote prædicta erant. Perſeus uerò cùm Argos rediſſet pudore affectus ob rumorē cædis à ſe perpetratæ, regnū cum Megapentha Prœti filio cōmutauit, Perſeuſq; Mycenas condidit, ſic appellatas, quòd μύκης, id eſt uagina gladij ibi ei decidiſſet, quod ipſe putauit ſignū cōdendæ urbis, & ſi ſunt qui dicāt à Mycena Inachi ſecūda filia dictas uxore Areſtoris: cuius Mycenæ meminit Homer.

b Vnde fuit Agamemnō.] Pelops ex Hippodamia Atreū & Thieſtē genuit. Atreus Agamemnonē & Menelaum ex Aerope ex ſentētia Homeri. nam Heſiodus Pliſthenis, quē Thieſtes genuit, filios dicit, niſi pro Pliſthene legendum ſit Thieſtes, quod eſt uериſimilius. Hic fuit dux Heroum ad Troiā, etſi alij abrogatum illi quādoq; imperiū narrant, & Palamedi traditū, quo occiſo fraude Vlyſsis imperiū ad Agamemnonē rediſſe. c Et

Argiuorum regnum

Mycenæ

Agamemnon

Laurentum exortum est regnū Laurentū.] Laurentū urbs fuit Latij uetustissima, quam Aborigenes tenuere sedem regni à Saturno fundati, Laurentū appellatū à laureo luco solis indigetis. d Picus regnū primus.] Hunc fuisse filium Saturni ex Fauna cauit Verg. lib. 7. & Ouid. li. 14. Metam. habuit Circen, à qua, ꝙ Pomonā nympham adamasset, in auem sui nominis uersus est, quæ propterea sacra fuit Marti apud Latinos, & oracula ab ea reddita, autor est Dionysius Alexandrinus. Ouidius aliam causam affert, cur sit in auem mutatus, ꝙ scilicet preces Circes, non quidē coniugis, sed quæ cōiunx esse cupiebat, spreuit. Cui Seruius suffragat. e Apud Hebræos fœmina Belbora.] Vulgo Belbora: Hierony. tamē Bebbora legit, quod interpretat loquacē, uel apiculam. Huius auspicijs, & propè ductu, sed imperatore belli Barach, tribus Neptalim Israelitæ fuderunt exercitū copiosissimum Sisara, Iud. 4. & apud Iosephum lib. De antiq. 5. Præfuit hæc Belbora populo Iudæo annos quadraginta, quo toto tēpore festa pax fuit in Israel. f Cuius prophetia minus aperta est.] Canticum Iudic. 5. g Ex quib. euidentior.] Nunc successiones sunt certæ à Laurentibus ad Lauiniā Aeneæ coniugē, & Syluiū Posthumum utriusq; filiū, hinc ad cæteros reges Albanos usq; in Numitorē Amulium, Iliam, Romulum, & Remum.

h In Italia ipse reg.] Vnde Saturnia est dicta, & si aliter opinat Eusebius poeta peruetustus, cuius sentētiam Dion perscripsit lib. 1. ex eo petat, si quis cupit. i Vergilius honoribus literis.] Est enim frequēs in manibus hominū Vergilius, & nulli non notus. Versus quos adducit, sunt 8. Aeneid. persona Euandri. k Aureaq; ut perhibent.] Dixi alibi de ætate aurea, quam Plato in ciuili nō aliter describit, ac nos eam, quam primi parentes humani generis ante noxiā in paradiso egerūt. Idq; Platoni ex Mosaicis literis, ut alia plurima desumptum contendit Eusebius lib. Præpar. 12. l Et Pici patrem Stercem.] Et hunc, siue Stercem, siue Stercutium Saturnum dixerunt, ꝙ agros stercorare docuerit. Macrob. 1. Saturnalium. Plinio tamē Stercutius filius est Fauni, ob eius rei usum immortalitate donatus. Saturnus uerò antiquior est multo istis temporibus, quē Theophilus ex Tali sententia trecentis annis fuisse dicit ante bellum Troianū, sed addit æqualem fuisse Belo Babylonio. Alexander Polyhistor ipsum Belum Saturnum nominat: quod si ita est, uel male nobis sunt digesta tempora, uel pluribus, ꝙ octingentis annis præcessit id bellum. Cæterùm Saturni plures fuerunt. Ac nescio, an uerum sit, quod tradit is qui Xenophontis scripsit æquiuoca, Saturnos dici nobilissimarū familiarū antiquissimos reges, & eorum filios Ioues. m Vt fimo animaliū agri fœcundarentur.] Hoc ut fiat, docent Plin. lib. 16. & Varro, alijq;, qui de rebus rusticis scripsere. Cato Senior apud Ciceronem miratur hanc partem agriculturæ prætermissam esse ab Hesiodo, cùm eius esset facta mentio iam tum ab Homero. n Quem præclarū augurē.] Seruius 7. Aeneid. dicit, propterea fictum illum esse in picum auem uersum, quòd augur esset, & domi haberet picum, per quem futura nosceret, quod & Pontificales indicant libri. Idcirco lituus, qui est augurum proprius, ei à Vergilio appingitur:

Ipse Quirinali lituo, paruaq; sedebat
Succinctus trabea.

o Et belligeratorem fuisse.] Talem fingit Ouid. 14. Metam. & Verg. Picus equum domitor. quo significatur bellator, ut Græcè ἱππότης & πλήξιππος & ταχύπωλος & αἰολόπωλος & ἱππόδαμος & ἱπποκορυστής. Idcirco & in auem audacem mutatū ferunt, & magni roboris: quercus enim rostro subuertit, & Marti sacra est: quam Romani uenerantur, & ab ea uehementer abstinent: quam etiam ferunt expositos Romulum & Remū custodisse, & esse ab iniuria tutatam. p Picus Faunum genuit.] Sic Vergilius: Fauno Picus pater. hic Faunus Fatuus etiā est dictus, ut soror Fatua & Fauna. De quis alibi dixi. Dionysius Martis pronepotē fuisse quosdam existimasse scribit, uirum simul cum promptitudine prudentem, quem etiam ut genium quendam, siue indigetem sacrificijs & carminibus Romani colunt. Idē & Trogus. Inquiunt Faunum Arcadibus, qui Euandro duce in Italiam haud magna manu uenerant, agros & montem, quem illi postea Palatium appellarunt, assignasse. & post paulum Trogus: Fauno fuit uxor nomine Fatua, quæ assiduè diuino spiritu impleta, uelut per furorem futura præmonebat. Vnde adhuc qui inspirari solent, fatuari dicuntur. Ea Fatua à Fauno occisa, pro dea culta est, appellataq; Bona dea, quòd tanta pudicitia fuerit, ut nemo illam quoad uixerit, præter suum uirum, mas uiderit: autor M. Varro. Ab hoc Fauno putantur Fauni, Satyri, & Syluani progeniti. Fatua

De Diomede post Troię excidiū in deos relato, cuius socij traditi sunt in uolucres esse conuersi. Cap. XVI

TROIA uerò euersa, & excidio illo usquequaq; cantato, puerisq; notissimo: quod & magnitudine sui, et scriptorum excellentibus linguis insigniter diffamatū atq; uulgatum est: [a] gestumq; regnante iam Latino Fauni filio, [b] ex quo Latinorum regnū dici cœpit, Laurentumq; cessauit: Græci uictores, deletam Troiam derelinquentes, & ad propria remeantes, [c] diuersis & horrēdis cladibus dilacerati atq; contriti sunt: & tamen etiam ex eis deorum suorum numerum auxerunt. [d] Nam & Diomedem fecerunt deum, quem pœna diuinitus irrogata perhibent ad suos non reuertisse, [e] eiusq; socios in uolucres fuisse conuersos, non fabuloso poeticoq; mendacio, sed historica attestatione confirmant: quibus nec deus ut putant factus, humanam reuocare naturā, uel ipse potuit, uel certe à Ioue suo rege tanquam cęlicola nouitius impetrauit. Quinetiam templum eius esse aiunt [f] in insula Diomedæa, non longe à monte Gargano, qui est in Apulia, & hoc templū circumuolare, atq; incolere has alites tam mirabili obsequio, ut rostrū aqua impleant & aspergant: & eò si Græci uenerunt, uel Græcorū stirpe progeniti, non solum quietas esse, uerùm & superaduolare: si autem alienigenas uiderint, subuolare, & capita eorū tam grauibus ictibus, ut etiam perimāt, uulnerare. Nam duris & grādibus rostris satis ad hæc prælia perhibentur armatæ.

L. VIVES

L. VIVES

Latinus a Gestumq; regnãte iam Latino.] Latinũ Verg. dicit filium Fauni & Maricæ Laurẽtis, quã plerią; Circem putant. Seruius fuisse dicit, qui per Maricam Venerẽ intelligerent, sed Hesiodus Latinũ Circes & Vlysis fuisse filiũ perhibet, quod & Verg. tãgit dicendo: Solis aui specimẽ. sed quia temporũ ratio nõ procedit, illud accipiendũ est Higini, q ait Latinos plures fuisse, ut intelligamus poetã abuti nominũ similitudine. Dionysius perhibet Herculẽ cùm esset in Italia, ex Launia Euandri filia genuisse Pallantẽ, ex Hyperboride uerò obside Latinũ, quam Hyperboridẽ, cùm in Græciã traiecturus esset, Fauno collocauit aboriginũ regi. Iustinus ex Trogo Latinũ Hercule & Fauni filia stupro genitum tradit. Hunc regẽ Græci τάλιφον nominant, quasi præclarũ seu illustrẽ. b Ex quo Lat.] Hæc est fama uulgatior, Aborigines antea, regnãte uerò Latino Latinos esse dictos: sic Diony. & alij tradiderũt. Philelphus id uerò negat, adducitq; dictũ Orphei, qui ante natũ Latinũ scripserit, qui iam illos populos Latinos nominet. Sed ipse uiderit cuius Orphei sint illa scripta, nõ modò Argonautica, quæ inter doctos cõuenit nõ esse illius Thracij, sed etiã hymni, quos Pythagorici putãt cuiusdã fuisse cerdonis. Aristoteles nullum fuisse Orpheũ poetã cõtendit. *Latium* Cæterùm si Latiũ dicitur, uel q ibi Saturnus latuerit, uel q inter iuga Apenini lateat, profecto Latini à Latio dicẽtur. At M. Varro Latium à Latino dictũ uult.

c Diuersis & horrendis cladibus.] Noti sunt errores Vlysis. Menelaus iactatus est in Aegyptũ. Aiax Oileus cum Locris Libyã incoluit: classis Græcorũ decepta à Nauplio Palamedis patre naufragiũ fecit ad Euripũ Eubææ insulæ, quæ omnia cõmemorat Verg. lib. 11. Seruius magnã partẽ huius calamitatis in iram Mineruæ refert, quæ multũ accensa est in Græcos, seu q Cassandrã uiolarunt uatẽ, seu q superbi, & successibus elati sacrifi- C re illi contẽpserint. *Diomedes* d Nam & Diomedẽ.] Diomedes Tydei & Deiphiles filius, qui ad Troiã militauit, cuius uirtutẽ mirifice Homerus extollit: tota enĩ ε. Rapsodia de illius est admirãdis in bello facinoribus, ita ut Martẽ etiã uicerit: eum Achilli ferè æquat. Aetoliæ rex fuit, sed propter adulteriũ uxoris Aegiales, quæ rẽ cum Cyllaboro Stheneli filio habuit, redire in patriã noluit, concessitq; in Apuliã, ubi Adriã cõdidit, & Argiripã, & Sipuntẽ, & Salapiã, ibiq; sunt Diomedei cãpi, qui ei cesserunt, regione inter ipsum & Daunũ socerũ diuisa. Fuit & alter Diomedes uetustior Thraciæ rex sæuissimus, solitus equis immanibus obijcere hospites, quẽ illis eisdẽ obiecit Hercules, huius soror fuit Abdera, quæ urbem sibi cognominem posuit in Thracia, Democriti patriã. Fuit haud procul Diomedis turris. Græci hos equos αἰσχρὰς θυγατέρας ἔχειν νομίζουσι, αἷς μίγνυσθαι τοὺς ξένους ἠνάγκαζε, εἶτα ἀνῄρει. turpes filias, quib. admisceri co- D gebat hospites, mox tollebat. Palæphatus ad comesa patrimonia refert propter equorũ curã, sicut de Actæone & canibus. e Eiusq; socios in uol. s. conuersos.] Ira Veneris eos mutauit, seu q ei maledixisset Agmon Diomedis socius, ut ait Ouid. 14. Metam. seu q ipsa Venus & Mars sauciati essent ad Troiam à Diomede, quod uidetur uerisimilius, & congruẽtius sentẽtiæ Homeri in ε. Has aues earũq; ingeniũ describit Plin. lib. 10. uocariq; scribit à Iuba cataractas, esseq; illis dẽtes & oculos igneo colore, cæterũ corpus candidũ: duas semper ijs duces, alterã ducere agmẽ, alterã cogere: has tantũ uisi in insula nobili Diomedis tumulo atq; delubro cõtra Apuliæ orã, fulicarũ similes. Aduenas barbaros clamore infestãt, Græcis tantũ adulantẽ miro discrimine, uelut generi Diomedis hoc tribuẽtes. Originẽ uerò fabulę esse dicit, q illi ædem eius quotidie pleno gutture madenub. pen-

Augus.

A nis perluunt atq; purificãt. Seruius 2. Georg. ait socios Diomedis duce suo sublato impatientia doloris in aues mutatos esse, & memores originis suæ Græcis nauib. lætas occurrere, barbaris infestas, q ab Illyrijs Diomedes sit interẽptus. Aristoteles tamẽ in Mirabilib. auditis, ab Aenea occisum dicit. has aues Seruius dicit à Gręcis uocari ἐρωδιούς. sic putat Aelianus. Gaza ἐρώδιον ardeam uertit, & quã Arist. λευκερώδιον, ipse albã ardeã. Suidas ἐρωδιός, inquit, εἶδος ὄρνιθος ὁ πέλαργος λεγόμενος, ἢ ὅμοιος αὐτῷ. hoc est, ciconia, uel ei similis. Profecto similis ciconiæ potest esse, aut etiã ardeæ, quæ aues forma nõ multũ differũt, aut cycnus, quemadmodũ dicit Ouid. sed nec ciconiæ sunt, nec ardeæ, nec cycni, quæ in orbe reliquo sunt frequẽtes. f In insula Diod.] Sic Augustinus, ut plerią;, qui unã tantũ ponũt insulã Diomedæã, uelut Suidas, Festus & alij. Et reuera duæ sunt, sed una tantũ, in qua est delubrum & monumentũ Diomedis. B Nec desunt qui 6. alij 5. statuũt. Plinius & Strabo duas è regione promõtorij Gargani, quod in mare Adriaticum se protẽdit ad stadia ccc. altera culta est, altera deserta, in qua Diomedem ferunt subito non extitisse, eumq; & in ea insula, & in sua terra diuinis honoribus Veneti prosecuti sunt.

De incredibilibus hominum commutationibus, quid Varro crediderit. Cap. XVII

Hoc Varro ut astruat, cõmemorat alia nõ minus incredibilia[a] de maga illa famosissima Circe, quæ socios quoq; Vlysis mutauit in bestias,[b] & de Arcadibus, q forte ducti transnatabant quoddã stagnũ, atq; ibi conuertebantẽ in lu- C pos, & cũ similib. feris per illius regionis deserta uiuebant. Si uerò carne nõ uescerentẽ humana: rursus post nouẽ annos eodẽ renato stagno reformabantẽ in homines. Denią; etiam nominatim expresit quendã Demænetũ, cùm gustasset de sacrificio quod Arcades immolato puero deo suo Lycæo facere solerẽt, in lupũ fuisse mutatũ, & anno decimo in figuram propriã restitutũ,[c] ad pugilatum sese exercuisse, & Olympiaco uicisse certamine. Nec idem propter aliud arbitratur ab historicis in Arcadia tale nomen affi- D ctum[d] Pani Lycæo & Ioui Lycæo, nisi propter hanc in lupos hominum mutationem,[e] quod ea nisi ui diuina fieri non putarent. Lupus enim Græcè λύκος dicitur, unde λυκαίου nomen apparet inflexum. Romanos etiam Lupercos, ex illorum mysteriorum uelut semine dicit exortos.

L. VIVES

a De maga illa famosissima Circe.] Hæc Solis fuit filia, Medeæ amita. De matre non conuenit, Cicero Asteriam Latonæ sororem dicit: Homerus Persan Oceani filiam. Diodorus aliter fabulam narrat. Nam ex Sole Perseum & Aeetem genitos dicit, Perseum Hecatem genuisse sæuissimã uenatricẽ, homines pro feris solitã configere, spiculis aconito unctis, cuius usum

V a ipsa

ipsa inuenit, & ex patruo Aeeta Medeā & Circem peperit fœminas, & Aegiadem marē. Circe peritissima fuit ueneriorum herbarum, & philtra excogitauit, nupsitq; Scythæ Sarmatarū regi, quem uenenis sustulit: ideo a ciuibus pulsa in insulam quandā oceani desertā fugit, seu ut alij tradūt in promontoriū, quod de eius nomine Circeios nominant. Circeium sunt qui insulam putent, sed promontoriū est in modum insulæ deformatum, ut inquit Strabo. Olim insulam fuisse Seruius significat adiunctā tempore continenti, ut alias plerasq; terras. in maiore Pharmacussarū sepulchrū Circes ostendit. Hæc maga, quæ socios Vlysis in uarias bestias mutauit, celebratissima est libris Homeri, Theocriti, Vergilij, & cęterorum poetarum, tum etiam qui soluta oratione scripserunt.

b Et de Arcadibus.] Plin. lib. 8. Euantes inter autores Græciæ non spretus tradit Arcades scribere ex gente Antæi cuiusdam sorte familia electū ad stagnū quoddam regionis eius duci, uestituq; in quercu suspēso tranare, atq; abire in deserta trāsfigurariq; in lupū, & cum cæteris eiusdem generis congregari per annos nouem: quo in tempore si homine se abstinuerit, reuerti ad idē stagnū, & cùm tranauerit, effigiē recipere ad pristinum habitū, addito nouē annorū senio: addit quoq; Fabius eandem recipere uestem. Mela de Neuris Scythiæ Europicæ gente scribens, ait statum singulis tempus esse, quo si uelint in lupos, iterumq; in eos qui fuere mutentur.

c Ad pugilatū.] In Græcis certaminibus erant lucta, cursus, saltus, iactatio disci, pugilatus, qui clauis fiebat, quos cestus uocant. Græci hos πύκτας dicunt. Ex istis quinq; exercitamentis πένταθλοι dicunt, & quinquertiones Latinè. d Pani Lycæo & Ioui Lycæo.] In Lycæo monte Arcadiæ colebant tres dij. Iupiter, Pan bicornis, & Bacchus: qui Lycæi sunt dicti à loco, ut puto. Sunt qui à lupis abigendis, alij q; illi mutationi in lupos præsunt, iuuantq; homines ut pristinā figurā recuperent. e Quòd ea nisi ut diuina.] Putatur legendū, Aut eam nisi ut diuinam: mallem tamen, quòd ea nisi ut diuina fieri non putaretur.

Quid credendum sit de transformationibus, quæ arte dæmonum hominibus uidentur accidere. Cap. XVIII

SED de ista tanta ludificatione dæmonū, nos quid dicamus, qui hæc legent, fortassis expectant,[a] quid Christiani agere debeāt, quando inter idola gentium miracula fieri asserunt. Et quid dicemus, nisi de medio Babylonis esse fugiendum?[b] Quod preceptū propheticū ita spiritaliter intelligitur, ut de huius seculi ciuitate, quæ profecto & angelorū & hominū societas impiorū est, fidei passibus, quæ per dilectionē operatur, in deū uiuū proficiendo fugiamus. Quāto quippe in hæc ima potestatem dæmonū maiorem uidemus, tanto tenacius mediatori est inhærendum, per quem de imis ad summa descendimus. Si enim dixerimus ea nō esse credenda, nō desunt etiam nunc, qui eiusmodi quædam, uel certissima audisse, uel etiam expertos se esse asseuerent. Nam & nos cùm essemus in Ita-

A lia, audiebamus talia de quadam regione illarum partium: ubi stabularias mulieres imbutas his malis artibus, in caseo dare solere dicebant, quibus uellent seu possent uiatoribus, unde in iumēta ilico uerterent, & necessaria quæq; portarent, postq; persuncta opera iterum ad se redirent: nec tamē in eis mentem fieri bestialem, sed rationalem humanamq; seruari, [b] sicut Apuleius in libris quos Asini aurei titulo inscripsit, sibijpsi accidisse, ut accepto ueneno humano animo permanente asinus fieret, aut indicauit, aut finxit.[c] Hæc uel falsa sunt, uel tā inusitata, ut

B merito non credantur. Firmissimè tamen credendū est omnipotentē deū omnia posse facere quæ uoluerit, siue uindicando, siue præstando, nec dæmones aliquid operari secūdum naturæ suæ potentiā, quia & ipsa angelica creatura est, licet proprio sit uitio maligna, nisi quod ille permiserit, cuius iudicia occulta sunt multa, iniusta nulla.[d] Nec sanè dęmones naturas creant, si aliquid tale faciunt, de qualibus factis ista uertitur quęstio, sed specietenus quę à uero deo sunt creata cōmutant, ut uideantur esse quod non sunt. Non itaq; solum animū, sed nec cor-

C pus quidem ulla ratione crediderim dęmonum arte uel potestate in membra, uel lineamenta bestialia ueraciter posse cōuerti: sed phantasticū hominis, quod etiam cogitādo siue somniando per rerū innumerabilia genera uariatur, & cùm corpus nō sit, corporum tamen similes mira celeritate formas capit, sopitis aut oppressis corporeis hominis sensibus, ad aliorum sensum nescio quo ineffabili modo figura corporea posse perduci: ita ut corpora ipsa hominū alicubi iaceant, uiuentia quidem, sed multo grauius atq; uehemētius q; somno suis sensibus ob-

D seratis.[e] Phantasticū autem illud ueluti corporatū in alicuius animalis effigie appareat sensibus alienis, talisq; etiam sibi homo esse uideatur, sicut talis sibi uideri posset in somnis, & portare onera: quę onera si uera sunt corpora, portanē à dęmonibus, ut illudatur hominibus, partim uera onerū corpora, partim iumentorū falsa cernentibus: Nam quidam nomine Præstantius patri suo cōtigisse indicabat, ut uenenū illud per caseū in domo sua sumeret, & iaceret in lecto suo quasi dormiēs, qui tñ nullo modo poterat excita-

ri.

ri. Post aliquot autē dies eū uelut euigilasse dicebat, & quasi somnia enarrasse quæ passus est, caballū se scilicet factū, annonā inter nā inter alia iumēta baiulasse militibus, quę dicit retica, [f] qm̄ ad retia deportat. Quod ita ut narrauit factū fuisse cōpertū est: quę tn̄ ei sua somnia uidebant. Indicauit et alius se domi suę per noctē antequā requiesceret uidisse uenientē ad se quendā philosophū sibi notissimū, sibiq́; exposuisse nōnulla Platonica, quæ antea rogatus exponere noluisset. Et cùm ab eodē philosopho quęsitū fuisset, cur in domo eius fecerit, qđ in domo sua petēti negauerat, Nō feci, inquit, sed me fecisse somniaui. Ac p hoc alteri per imaginē phantasticā exhibitū est uigilāti, qđ alter uidit in somnis. Hęc ad nos nō quibuscūq; qualib. credere putaremus īdignū, sed eis referētib. peruenerūt, q̄s nobis nō existimaremus fuisse mētitos. Proinde ꝙ hoīes dicunt, mandatūq; est literis à dijs uel potius dæmonib. Arcades in lupos solere cōuerti: [g] & ꝙ carminib. Circe socios mutauit Vlysis, secundū istū modū mihi uidet fieri potuisse, quē dixi: si tamē factū est. Diomedeas aūt uolucres, quādoquidē genus earū per successionem propaginis durare perhibet, nō mutatis hominib. factas, sed subtractis credo fuisse suppositas, [h] sicut cerua pro Iphigenia regis Agamēnonis filia. Neq; enim dæmonibus iudicio dei permissis huiusmodi præstigiæ difficiles esse potuerūt: sed quia illa uirgo postea uiua reperta est, suppositā pro illa ceruā esse facile cognitū est. Socij uerò Diomedis, quia nusquā subitò cōparuerunt, & postea nullo loco apparuerūt, perdentibus eos ultorib. angelis malis, [i] in eas aues quæ pro illis occultè ex alijs locis, ubi est hoc genus auiū, ad ea loca perductæ sunt, ac repente suppositę, credunt esse cōuersi. Quod aūt Diomedis in templū aquā rostris afferūt & aspergūt, & ꝙ blandiunt Græcigenis, alienigenas persequunt, mirandū non est fieri dæmonū instinctu: [k] quorū interest, persuadere deum factum esse Diomedē, ad decipiendos homines, ut falsos deos cū ueri dei iniuria multos colant, & hominibus mortuis, qui [l] nec cùm uiuerent, uerè uixerunt, templis, altaribus, sacrificijs, sacerdotibus, quę omnia cùm recta sunt, non nisi uni deo uiuo & uero debentur, inseruiant.

August.

A

L. VIVES

a QVid Christiani ag. deb.] Alibi hoc totum deest: quid Christiani agere debeant, quādo inter idola gentium miracula fieri asseruntur. b Sicut Apuleius in libris quos Asini aurei titulo inscripsit.] *Apuleius* Apuleium magum fuisse constat, uersum tamen in asinum putandum non est: nec id uidebat Augustinus satis esse uerisimile, sed librorum Græcorum lectione parum adiutus diuinare non potuit, unde id argumētum de transfiguratione in asinū Apuleius sumpsisset, cùm ipse nullius scriptoris meminerit, quem saltem profiteatur sequi se, ut in De cosmographia fecerat. Scripsit ergo Lucianus, cùm esset in Thessalia magiæ noscēdæ causa se in asinum mutatū, dum in auem cuperet: nō quòd hoc ei contigerit, sed quia huiusmodi argumentis delectabatur, nec ueris, nec uerisimilibus. Id opus sic Latinum fecit Apuleius, ut ad uerbum expresserit pleraque

B omnia, additis plurimis, quo iocundior esset lectio ijs, qui Milesijs fabulis delectantur, & condiuit sua illa partim antiquaria, partim nimis audacter nouata dictione rem alioqui futurā subinsulsam, atq; subfatuam. At nunc iuuat legere, quia phrasi illa complura dixit, quæ nec appositius dici, nec maiore cū gratia poterant: quę nonnulli cùm imitari conantur, in ridiculas ineptias incidunt. Puto enim gratiam illam esse propè inimitabilem. Non ergo factus est asinus Apuleius, sed ficto casu tam mirabili narratio magis tenet animos uel legentiū, uel audientium, quod in fabulis cum primis capiatur. c Hæc uel falsa sunt.] Plinius libro octauo falsum esse non dubitat, nisi credere libeat omnia, quæ fabulosa tot seculis comperimus: sed Græca credulitas eò processit, ut nullum tam impudens mendacium sit, quod teste careat. d Nec sanè dæmones naturas creant.] *Creare* Creare uocat aliquid de nihilo facere: hoc modo nihil

C aliud ꝙ deus potest creare, idq; theologi oēs magno consensu affirmant: disputāt tamen an potētia hæc creandi posit communicari creaturæ: [redacted] e Phantasticū autem illud.] Hæc Augustini sentētia innumeris est experimētis omni æuo compprobata. f Quoniā ad retia deportabat.] *Retia* Retia & rèticulum genus est sacculi, quo uiatores panē, carnes, & poma gestare consueuerāt. Horat. lib. 1. Serm.

Reticulum panis uenales inter onustos

D Forte uehas humero, nihil plus accipias quàm

Qui nil portarit.

Acron, Reticulum, rete quo in urbè panis inter uenales seruos portari solet: coniectura adducor. g Et quod carminibus Circe.] Versus est Vergilij in Pharmaceutria. h Sicut cerua pro Iphigenia.] Iphigenia filia *Iphigenia* fuit Agamemnonis & Clytēnestræ, cumq; classis Græcorum in Aulide Bœotiæ, quæ est cōtra Eubœam insulam staret, Agamemnon ceruū Dianæ occidit, ob quod factum dea aduersos uētos flare iussit, tum & pestem immisit in copias: dijs consultis, renunciauit Chalcas placandam esse Dianam sanguine Agamemnonis. Vlysses Mycenas missus specie nuptiarum Iphigeniam à matre abduxit: cumq; ad aram sub ictu staret, miseratione diuæ subtracta est, & cerua substituta, ipsaq; uirgo in Tauricam Chersonesum ad Thoantē regem adducta præfecta est sacerdotio Dianæ Tauricæ, cui homines macta-

V 3 bantur

bantur: eò cùm Orestes uenisset frater eius, ambo consilio cõmunicato regem occiderunt, migrarũtq; Ariciam Italiæ. i Et pro eis aues occultè.] Alij libri scriptum habent: In eas aues, quæ pro illis sunt occultè, ex alijs locis, & post: perd. ac rep. supp. credunt, &c. k Quorũ interest, id est ad quos persuadere pertinet.] Scholium est ab aliquo additum, qualia temporibus auorũ erant ineptissima non sanè pauca, ut dilexit, id est amauit: locutus est, id est dixit: asinus, id est animal sic uocatum: charta, id est papyrus: tacui, id est nihil locutus sum. Legendum ergo, quorum interest persuadere. l Qui nec cùm uiuerent, uerè uixerunt.] Nam uera animæ uita deus est, à quo si anima discedat, moritur. nec hoc tantum dicimus sanctæ religioni dediti Christiani, sed philosophi etiam gentiles, qui eo minus & uiuere & esse res arbitrantur, quo longius à deo abscesserint: tanto uerò magis uiuere ac esse, quanto propius accesserint. Pleni sunt Platonis libri eiusmodi sententiarum, apud Aristotelem quoq; nonnullæ. Stoici solum sapientem uerè uiuere, ac esse hominem putant, cæteros nihil à simijs abesse, ut dicebat Socrates.

Quòd eo tempore Æneas in Italiam uenerit, quo Labdon iudex præsidebat Hebræis. XIX

Eo tempore post captã Troiã atq; deletam, [a] Æneas cum uiginti nauibus, quibus portabantur reliquiæ Troianorũ in Italiã uenit, regnãte ibi Latino, & [b] apud Athenienses Mnestheo, [c] apud Sicyonios Polyphide, [d] apud Assyrios Tautane, [e] apud Iudæos aũt iudex Labdon fuit. Mortuo autẽ Latino regnauit Æneas trib. annis eisdẽ in supradictis locis manentibus regibus, nisi [f] q; Sicyoniorũ iam Pelasgus erat, [g] & Hebræorũ iudex Samson. qui cùm mirabiliter fortis esset, putatus est Hercules. Sed Æneã, [h] quoniã quãdo mortuus est nõ comparuit, [i] deũ sibi fecerũt Latini. [k] Sabini etiã regẽ suũ primũ Sangũ, siue ut aliqui appellant Sanctũ, retulerũt in deos. [l] Per idẽ tẽpus Codrus rex Atheniensiũ Pelopõnensibus eiusdẽ hostib. ciuitatis se interficiendũ ignotus obiecit. Et factum est. Hoc modo eum prædicant patriã liberasse. [m] Responsum enim acceperant Pelopõnenses tunc demũ se superaturos, si eorũ regem nõ occidissent. Fefellit ergo eos habitu pauperis apparẽdo, & in suã necẽ p iurgia prouocando. unde ait Verg. Aut iurgia Codri. [n] Et hunc Athenienses tanq; deũ sacrificiorũ honore coluerũt. Quarto Latinorum rege Syluio Æneę filio: nõ de Creusa, de qua fuit [o] Ascanius, q tertius ibi regnauit, sed de Lauinia Latini filia, quẽ posthumũ Æneas dicitur habuisse: Assyriorum aũt uicesimo & nono Oneo, [p] & Melantho Atheniensium sextodecimo, iudice aũt Hebræorũ Heli sacerdote, regnũ Sicyoniorũ consumptũ est, quod per annos nongentos quinquaginta & nouem traditur fuisse porrectum.

L. VIVES

a Aeneas cum xx. nauibus.] Quomodo euaserit Aeneas ex Ilio capto, uarias scriptorum sententias refert Dionysius lib. 1. Nam ut alij tradiderunt, ipse occupata arce dum in se impetum Graiorum conuertit, præmisit ad naues impedimenta & imbellem multitudinẽ, pueros, senes, mulieres: deinde arce deserta, ex urbe se proripuit, nactusq; suos qui præcesserant, munitissima Idæ tenuit, quo ex Troade tota, qui Græcorum imperia exhorrebant, confugêre: ita manus non contemnenda breui coacta est, mansitq; ibi plus pauló quàm annum. Sed cùm in eos Græci pararent arma, conditionibus pacis oblatis iussi sunt agro Troiano excedere, data fide fore illos cum suis rebus tutos omni Graia ditione, dum sedes sibi quærerẽt. Sic Hellanicus scriptor alioqui fabulosus, sed multi nominis. Menecrates uerò Xanthius liberatum dicit Aeneam à Græcis, quòd urbem prodidisset: prodendi uerò causam fuisse Alexandrum, qui illum contemnebat, alijsq; proceribus Troianis præbebat contemnendum. Sunt qui putent eum in portu fuisse, dum Ilium caperetur: alij missum à Priamo scribunt ad opus militare. Latini seruatũ eum à Graijs perhibent cum Antenore uetusti iure hospitij, & quia semper autores fuerunt reddendæ Helenæ. Quomodo uerò in Italiam uenerit, multis uerbis Vergilius canit, ueris falsa miscens, qui mos est poeticus. Ego nec opiniones adducam aliorum, sed uerisimiliora sequar. Primum in Thraciam uectus est, ibiq; hyemem totam egit, recipiens qui ad se ex Asia fugiebant, condita urbe de suo nomine, quã Aeneam Dionysius, Mela Aenon uocat, itidem Plinius. Vbi Polydori dicit tumulum fuisse Verg. 3. Aeneidos.

Feror huc, & littore curuo
Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis:
Aeneadesq; meos nomen de nomine fingo.

Quo loco Seruius ait Aenum esse eam urbem uocatã à Salustio, eiũ Homerus dicit auxilia illinc ad Troiam uenisse. Euphorion & Callimachus à socio Vlyssis cognominatam ibi sepulto, cùm frumentatum missus esset. Hæc urbs usq; ad Macedonicum principatum mansit, quo tempore a Cassandro Macedoniæ rege deleta est, conditaq; Thessalonica, in quam Aenei cõmigrarunt. Tum Aeneas in Delum uenit, hinc in Cytherã insulam, tum in Arcadiam ueteres hospites & cognatos, ex Arcadia in Zacynthum insulam, postea in Leucadiam, inde in Ambraciam, ubi erat urbs Aenea ad Acheloum amnẽ, postea deserta: deinde Butrotum Epiri Anchises, Aeneas cum expeditissimo & acerrimo quoq; Dodonam ad consulendum numẽ, tum recepto patre in Drepanum Siciliæ, ubi eum amisit. Strabo tamen ingressum Anchisam scribit in Italiam, & Dionysius anno ante mortem Aeneæ Anchisam obijsse narrat. Aeneas uerò ex Sicilia Italiæ applicuit, descenditq; in agrum Laurentem quinto & tricesimo anno regni Latini, secundo postquam ex Asia soluerat. Nec tota eius classis Latio appulit. aliæ enim naues in Apuliam concessere, aliæ in alia Italiæ loca. Extantq; adhuc signa aduentus illius gentis. Nonnulli ubi Aeneam in Italia statuissent, antiquam patriã repetierunt. Locus ipse in Latio, quem primum Aeneas tenuit, Troiam posteritas nominauit, stadijs à mari quatuor. b Apud Athenienses Mnestheo.] Hic Petensi tribu fuit nepos Erichthei regis ex Ornio filio, qui Theseo absenti multam inuidiam nobilitatis cõciliauit, tanquam is Atticæ terræ populos in urbem ceu in custo

diam

diam inclusisset. Porrò Theseus apud Orchum Molossorum regẽ in arctissima custodia asseruabatur: reliqueratq; raptam Helenã Aphydnæ, quam urbem Castor & Pollux bello ceperunt, ut Helenam sororẽ recuperarẽt, Atticæq; terræ Mnestheum regem fecere, cuius opera didicerũt aditum. Theseus uerò per Herculem liberatus, cùm opes ad recipiẽdum regnũ pararet, profectus in Scyrũ insulam, à Lycomede rege occisus est. Ita imperiũ Atheniens. nullo uindicante Mnestheo stetit. nam Thesei liberi parui adhuc apud Elpenorem Euboicum educabantur, eorumq; Mnestheus nullam habuit rationem: hinc conflato Troiano bello, cũ ex tota Græcia concurrerẽt, filij Thesei cum Elpenore militarunt. Mnestheus uerò alias copias ad Ilium duxit. Vnde cùm rediret in Melo insula diem obijt, cui Demophon successit Thesei filius. Hæc ex Plutarcho, Pausania, Eusebio. Ita aliquãto posterior fuit aduentus Aeneę in Italiam, q̃ regnũ Mnesthei. Quid quod Apion Polyhistor Demophontẽ tradit regnasse Athenis, cùm Troia à Græcis excinderẽt. c Apud Sicyonios Polyphide.] Sic Eusebius, at Pausanias aliter, qui ad hunc scribit modum: Σικυῶνος γίνεται ἰχθονοφύλα, ἰχθονοφύλης δὲ καὶ ἑρμοῦ πόλυβον γενέσθαι λέγουσι. ὕστερον δὲ αὐτὴν φλίας ὁ διονύσου γαμεῖ. καί οἱ παῖς ἀνδροδάμας γίνεται. πόλυβος δὲ ταλαῷ τῷ βίαντος βασιλεύοντι τῶν ἀργείων λυσιάνασσαν τὴν θυγατέρα ἔδωκε, καὶ ὅτε ἄδραστος ἔφυγεν ἐξ ἄργους παρὰ πόλυβον, ἦλθεν ἐς σικυῶνα, καὶ ὕστερον ἀποθανόντος πολύβου, τὴν ἐν σικυῶνι ἀρχὴν ἔσχε. ἀδράστου δὲ ἐς ἄργος κατελθόντος ἰανίσκος ἀπόγονος κλυτίου, τοῦ λαομέδοντι κηδεύσαντος, ἐλθὼν ἐκ τῆς ἀττικῆς ἐβασίλευσεν. ἀποθανόντος δὲ ἰανίσκου, φαῖστος τῶν ἡρακλέους λεγομένων παίδων καὶ οὗτος εἶναι. φαίστου δὲ κατὰ μαντείαν μετοικήσαντος ἐς κρήτην, βασιλεῦσαι λέγεται ζεύξιππος ἀπόλλωνος υἱὸς καὶ νύμφης συλλίδος. μετὰ δὲ ζεύξιππον τελευτήσαντα, ἀγαμέμνων στρατὸν ἐπήγαγεν ἐπὶ σικυῶνα, καὶ τὸν βασιλέα ἱππόλυτον ῥοπάλου παῖδα τοῦ φαίστου. δείσας δὲ τὸν στρατὸν ἐπιόντα ἱππόλυτος συνεχώρησεν ἀγαμέμνονος κατήκοος καὶ μυκηναίων εἶναι. ἱππολύτου δὲ ἦν τούτου λακεστάδης, φάλκης. ταμφάλκης δὲ ὁ τημένου καταλαβὼν νύκτωρ σικυῶνα σὺν δωριεῦσι κακὸν μὲν ἅτε ἡρακλείδην καὶ αὐτὸν ἐποίησεν οὐδέν, κοινωνὸν δὲ ἔσχε τῆς ἀρχῆς, καὶ δωριεῖς μὲν σικυώνιοι γεγόνασιν ἀπὸ τούτου, καὶ μοῖρα τῆς ἀργείας. Sicyonis filia fuit Echthonophyle, ex qua & Mercurio genitus est, ut ferunt, Polybus. Eam postea Phlias Dionysii filius duxit, ex qua Androdamam genuit filium. Polybus uerò Talao Biantis filio Argiuorum regi Lysianassam filiam nuptui dedit. Hoc tempore Adrastus ex Argis ad Polybum perfugit, in Sicyonem: ac Polybo uita functo imperium Sicyonis penes Adrastum fuit: quo in Argos reuerso, Ianiscus de Clytij Lomedontis affinis posteris, cùm ex Attica terra Sicyonem uenisset, regnum ibi obtinuit. Ianisco mortuo Phæstus regnauit, qui de filijs Herculis fuisse dicitur. Hic cùm ex uaticinio in Cretam migrasset, ferunt regnasse Zeuxippum Apolline & Syllide nympha genitum, quo fato functo, Agamemnon bellum Sicyoni fecit, & Hippolyto qui Rhopalo Phæsti filio natus erat, quiq; ueritus aduentantem exercitum, pactus est cum Agamemnone se illius & Mycenæorum subditum fore. Hippolyti huius fuit Lacestades, Phalces. Tamphalces uerò Temeni filius noctu cum Doriensibus urbem cepit: non tamen regi quicquam mali fecit, nempe nato etiam ex Heraclidarum gente, sed socium regni habuit. Ab eo tempore Sicyonij ipsi Dorienses sunt facti, & in partem cesserunt Argiuæ ditionis. d Apud Assyrios Tautane.] Hunc ferunt temporibus Iliaci belli regnasse. sic Eusebius & Diodorus, qui narrat Priamum, cùm bello premeretur misisse, qui ab hoc Assyriorum rege, cuius imperio

A & ipse Priamus parebat, subsidium suo nomine peterent. Assyrium decem milia Aethiopum, totidem Susianorum, ac currus ducentos misisse, præfecto illis Memnone Tithoni satrapæ apud regem gratiosissimi filio, cuius Homerus meminit. Nam in eo bello occidit, iuuenis corporis atq; animi dotibus præstantissimus, quiq; pugnando multa ediderat egregia facinora. e Iudex Labdon fuit.] Eusebius Labdon uocat, uulgo Abdon dicitur, Iudic. 12 & apud Iosephum libro quinto, Hylonis filius è tribu Effraim, cui filij fuerunt quadraginta, & ex his nepotes quinquaginta equis exercitati: omnesq; reliquit superstites. f Sicyoniorum iam Pelasgus erat.] In antiquis exemplaribus legitur, pelagus. Admonuit me Hieronymus Ruffaldus meus, iuuenis pectore ut musis deditissimo, sic & candidissimo, & ad amicitiam cum bonis ineundam, seruandamq; ficto & concinnato, legisse se in quodam Augustini codice Pe-

Hieronymus Ruffaldus

B lasum: Ex Pausania nihil hic adiuuari possumus, quippe qui alios ponit reges. g Et Hebræorũ iudex Samson.] Iudic. 13. & Iosephus libro 5. cuius facta maiora sunt & admirabiliora, quàm quæ gentiles de Hercule, uel Hectore, uel Milone fabulantur. Quæ, quia sunt omnibus notissima, fusius non persequar. h Sed Aeneam, quoniam quando mortuus est.] Mezentius rex Ethruscorum bellum cum Latinis, quibus Aeneas imperabat, gessit, cõmissoq; prælio iuxta Lauinium graui & ambiguo, quod nox sola diremit, in eo Aeneas euanuit, alij in deos translatum existimarũt, alij submersum in Numico crediderunt amne. Templum est ei constructum à Latinis, hac inscriptione, ut Dionysius prodit interprete Lapo: patris diui terrestris, qui fluuij Numici undas gubernat. Sunt qui dicant, ab Aenea ipso constructum templum. Festus ab Ascanio tradit. Obijt ergo tertio anno post Latini soceri mortem, quo tempo-

Mezentius

Aeneas deus

C re ipse regnum tenuit: septimo uerò anno post captum Ilium. Perpulchra eius uaria in uarijs regionibus uisuntur sed honoraria, quæ Græci κενοτάφια nominant, & ut Verg. uerit, inanes tumulos. Vnum tamen uerũ, plenumq; aiunt ad Numicum fluuium. Liuius: Situs est, quemcunq; eum appellare fas iusq; est, ad Numicum amnem. Iouem indigetem appellant. Hoc nomine ab Ascanio filio dictus est, relatusq; in deorum numerum. Indigetes dij uocantur, ceu in dijs agentes, qui ex hominibus eò peruenere. Sunt qui putãt indigetes esse quos indigitari, hoc est uocari & nominari, nefas est. ijq; sunt dij, in quorum custodia sunt urbes gentesq;: sed si indigitare sit inuocare, dici poterunt, quòd inuocati faciles sint, & præsto adsint. Cæterùm puto indigetes appellari, quasi in eo loco uel geniti, uel degentes, & propitiores sunt, tum loco uelut patriæ, tum hominibus uelut ci-

Indigetes

D uibus. Hos intelligit Lucanus, cùm dicit bella ciuilia ob cladem uenturam:

Indigetes fleuisse deos, urbisq; laborem
Testatos sudore lares.

Ideo & Aeneas, qui Iupiter Indiges, Iupiter quoq; Latialis existimatur. Illud non prætermittã, Aeneã habere oscillationẽ in Italia, ut in Græcia Erigonẽ Icari filiam. Apud Festũ enim Pompeiũ sic legit̃, mendosè quidem, sed nos lectionem ut poterimus restituemus, ut intelligi saltem possit. Causa, inquit, eius iactationis oscillorũ proditur, quòd Aeneas Latinus rex, prælio quod ei fuit aduersus Mezentium Ceritum regem, nusquam apparuerit, iudicatusq; sit Iupiter factus Latialis. Itaque per sex eos dies feriatos Ascanius rex liberos seruosq; requirere iussit, non solùm in terris, sed etiam quà uideretur cælum posse adiri, per oscillationem, uelut imaginem quandam uitæ humanæ, in qua altissima interdum ad infimum, infima ad summum efferuntur. Hæc

Oscillatio

Festus. Porrò oscillum ab ore diminutiuum est, ut Columella oscilla lupinorũ dicit, imagunculæ sunt hominum. Santra ab oscello deducit uetere uerbo, quod est inclinare, q̃ præcipites in os ferantur. i Deum sibi fecerunt Latini.] Colitur & in Sicilia in Elyma urbe, quam ipse condidit. Ouid. 14. Metamorph. Aeneæ par uum esse numẽ subsignificat. k Sabini etiam regem suum primum Xanthum, siue ut aliqui appellant, Xanthium.] In uarijs exemplaribus uariè habetur: in alijs Xanibũ, in alijs Sanctũ, in alijs Sancũ, aliquo uestigio melioris lectionis. Sangum enim est legendum. Dionysius libro secundo, Porcium Catonem ait scriptum reliquisse, Sabinorum gentem esse nominatam à Sabino filio Sangi dei genulis, qui etiam dictus est Pistius. Et Lactantius: Sabini, inquit, colunt Sangũ, ut Romani Quirinum, & Attici Mineruã. De hoc plurima habes apud Annium, si cui uel uacat, uel libet illa consectari. Sangi genij meminit Sequester Vibius in Vrbis regionibus.

Codrus l Per idem tempus Codrus rex Athen.] Codrus Melanthi Messenij filius fuit, quo rege Heraclidę, qui in Peloponneso imperabant, bellum mouerunt Athenien. quòd abundante ibi exulum multitudine, & regnante Codro Melanthij filio, timere cœperunt, & Corinthijs propter uicinitatem loci, nam Megara Isthmum contingit, in quo est Corinthus: & Messenijs, quorum rex fuerat Melanthus Codri pater. Consultum igitur à Laconibus oraculum, respondit uictoriam & mortem regis eandem in partẽ inclinare. Heraclidæ hoc audito, simul dissimulandam dei uocem curabant, simul edictum in castris proposuerunt, ne quis Codri corpus uiolaret. Verùm diuini responsi rumor ad Atheniẽses peruenit. Codrus ut erat & patriæ amans, & gloriæ appetens, posito regio cultu, castra Laconum ingressus, prouocatis iurgio militibus, se interficiendũ præbuit. Ita Lacones prælio fusi, reliqua exacti Attica solam Megaricam terram tenuerunt. m Responsum enim acceperat.] Seruius redditum oraculum tradit in eam sententiã, quam dixi. Trogus scribit respõsum esse, superiores fore Lacones, ni regem Athenien. occidissent. Cicero primo Tusc. quæst. Si rex interfectus esset, uictrices Athenas fore.

Erichtheus n Hunc Athenien. tanquam deum.] Cicero tertio De natura deorũ inquit: Sed si sunt dij hi, est certe Erichtheus, cuius Athenis delubrum uidimus & sacerdotẽ: quem si deũ facimus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de cæteris, qui pugnantes pro patriæ libertate ceciderunt? Quod si probabile non est, nec illa quidẽ superiora, unde hęc manant, probanda sunt. Hoc dicto Ciceronis in dubium uenit, an Athenien. Codrum, uel deũ putarint, uel diuinis coluerint honoribus. o Nõ

Creusa de Creusa, de qua fuit Ascanius.] Creusa Priami & Hecubæ filia, Aeneæ peperit Ascaniũ, Ilio incolumi. Idem Aeneas in Italia ex Lauinia Latini filia Syluium procreauit, qui posthumus est natus, hoc est patre mortuo. Sunt qui putent Aenea sublato, imperium Latinorum penes Lauiniam fuisse, conseruatumq́; ab ea quoad filius ætate fuit imperio idonea. Tunc ei traditũ à matre regnum. Alij dinonem Aeneæ Ascanium accepisse, tametsi genitus non erat ex Lauinia, cuius nomine ad Aeneam Latium regnũ peruenerat, sed quia necdum Aeneæ filius quisquã erat ex Lauinia, nec bellum difficile, quod cum Ethruscis duce Mezentio illorũ rege & Lauso filio gerebatur, à fœmina administrari poterat. Lauiniamq́; cùm uideret priuignum imperantem, secessisse in rura, ac in syluis extructa domo egisse, ibiq́; edidisse filium, quem Syluium nominauit: quia in syluis, & posthumũ, quia mortuo patre natus esset. Ascanius ex syluis nouercam cum fratre eduxit, habuitq́; apud se liberaliter, cumq́; Ascanius diem obijsset, reliquit Iulum

A filium, inter quem & Syluium patruũ controuersia fuit de regno: quã populus disceptator ita diremit, ut quoniam Syluius & natu maior erat, ac perinde rebus administrãdis cõmodior, & Lauiniæ filius regni hæredis, regnaret: penes Iulum uerò sacrorũ esset potestas, quæ est secundũ regiam maxima. De his sacris loquitur Cæsar, & apud Lucanum: Phrygijq́; penates gentis Iuleæ: & in laudatione amitæ Marij coniugis apud Suetoniũ: A Venere, inquit, Iulij, cuius gẽtis familia est nostra. Est ergo in genere ceremonia deorum. Nam Dionysius etiam ætate sua scribit Iuliam gentem illa sacra habere. Memini scripsisse me alio uolumine huius operis, propter uaticinium Neptuni, quod est apud Homerũ, credidisse nonnullos Aeneam condita socijs urbe in Italia, redijsse in Phrygiam, atq́; ibi dominatum Troianis, nescio an prælio cum Ethruscis se subduxerit, & nauigio redierit in patriam. Sed existimarim potius, si quid de

B Troia Phrygia Homerus sentit, illud esse quod Ascaniũ in Phrygia regnasse ferè conuenit. Dionysius illum scribit, cùm in ea regione imperasset, reductis ab Heleno Hectoris filijs in Ilium, & Ascaniũ eò reuersum, expulsis Antenoris liberis, quos ibi Agamemnon discedens præfecerat. Tum & urbs est in Phrygia, quam Antandron nominãt, in qua regnum tenuisse Ascanium proditur, & sic nominatam, quòd cùm esset à Pelasgis captus, ea se redemit, ideo Antandrus quasi ἀντὶ ἀνδρὸς, hoc est, pro Ascanio. Itaq́; dubitari potest, an Ascanius relictus sit in patria ab Aenea, nec comes fuerit paternæ fugæ, an patre mortuo, ubi res penes nouercam fuere, concessit in Asiam. Ascaniã urbem Hesychius ponit in Phrygia conditam ab Ascanio, ut Stephanus asserit. Ac fieri potest, ut alius sit is Aeneæ filius, qui in Asia dominatus est, q̃ hic Italiensis Ascanius. neq́; enim duos tantum fuisse Aeneæ filios crediderim etiam Ascanios dictos, quod puto cognomẽ illorum potius fuisse, quàm

C proprium cuiusquã nomen: Nam is ipse Ascanius, qui in Italia dicitur patri successisse, Euryleon proprio nomine uocabatur. p Melantho Athenien.] Melanthus pater fuit Codri, ut diximus. Regnum Athenien. quomodo sit nactus, referũt cùm alij permulti, tum uerò Suidas in uoce ἀπατούρια. Festum hoc, inquit, est populo celebre: agebaẽ ab Athenien. per tres dies, in quo donatus est ciuitate filius Sitalci regis Thraciæ. Vocant quidem primũ diem δορπίαν, cœnę diem, quo sodales uespere conuenientes epulabantur. Alterum uerò ἀνάῤῥυσιν, hoc est luxum, à sacrificando. sacrum uerò fiebat Διῒ φρατρίῳ, Ioui sodali, & Mineruæ. Tertiũ uerò κουρεῶτιν, id est puellarẽ, quòd tunc pueros & puellas in sodalitates ascriberent. Fuit autẽ causa festi hæc: bellum erat Athenien. cum Bœotijs de Celænis, quę est regio in confinijs: Xanthius Bœotius prouocauit regem Athenien. Thymetum, quo non recipiente certamen, Melanthus *Melanthus*

D qui tum ibi erat peregrinus, Messenius genere à Periclymeno Nelei filio, præfectus est regno, certamine suscepto. Cùm uerò pugnarent, uisus est Melantho quidam à tergo Xanthij consistere, nigram capræ pellem indutus. Exclamauit ergo iniquè eum agere, qui comitatus in pugnam ueniret. Bœotius cùm se conuertisset occisus est à Melantho. Hinc festum deceptoris, & Dionysii μελαναίγιδος, hoc est nigræ caprinæ pellis templum extruxerunt. Sunt qui dicant apaturia nominata à patribus simul conuenientibus ad adscriptiones liberorum inter uiros, id est ad sumendam togam uirilem. Sic apaturia & homopatoria dici, ut uxor dicitur ἄκοιτις καὶ ὁμόκοιτος. Hæc Suidas.

De successione ordinis regni apud Israelitas post Iudices. Cap. XX

Mox

ox eisdem per loca memorata regnantib. Israelitarũ regnũ, finito tempore iudicũ, à Saule rege sum psit exordiũ: quo tẽpore fuit Samuel propheta. Ab illo igitur tẽpore hi reges Latinorũ esse cœperũt quos cognominabãt Syluios, ab eo qui filius Æneę primus dictus est Syluius: cæteris subsecutis & propria nomina imponebant, & hoc nõ defuit cognomentũ, sicut longe postea Cęsares cognominati sunt, [a]qui successerũt Cęsari Iulio. Reprobato aũt Saule, ne quisq; ex eius stirpe regnaret, [b]eoq; defuncto Dauid successit in regnũ [c]post annos à Saulis imperio xl. [d]Tunc Athenienses habere deinde reges post Codri interitum destiterũt, & magistratus habere cœperũt administrãdæ reip. [e]Post Dauid, qui etiã ipse quadraginta regnauit annos, filius eius Salomõ rex Israelitarũ fuit, qui tẽplũ illud nobilissimũ dei Hierosolymitanũ cõdidit. Cuius tempore apud Latinos cõdita est Alba, ex qua deinceps non Latinorũ, sed Albanorũ reges appellari in eodẽ tamẽ Latio cœperunt: [f]Salomoni successit filius Roboam, sub quo in duo regna populus ille diuisus est, & singulæ partes suos singulos reges habere cœperunt.

L. VIVES

Cæsares a Qui successerũt Cæsari Iulio.] Alibi habetur, Cæsari Augusto. & haud dubie propter Augustum cæteri Romani principes & Cæsares & Augusti sunt dicti: etsi Augustus nominatus est Cæsar, qui prius C. Octauius, q testamẽto erat à Iul. Cæsare maiore auũculo adoptatus. b Eoq; def.] Erat iã multis annis antea unctus à Samuele, sacratusq; rex Israel, sed nõ cœpit imperare quoad uitæ cõcessit Saul, cũ Dauid consulto oraculo uenit in Ebron, 2. Reg. cap. 2. c Post annos à Saulis imp.] Tot enim annis regnauit Saul ex sacris literis, & Iosepho. Eupolemus uerò qui Hebræorũ cõscripsit historias, tantũ 21. ponit. d Tunc Athenien.] His Archontes successere quos ipsi uocãt ἄρχοντας, hoc est principes, Hieronymus magistratus uertit, & Plinius lib. 33. Cicero in De fato Græco uerbo est usus, quod parum cõmode Latinis posse exprimi uidebat: Archonte, inquit, Pytharato. Idem fecit Spartianus in Adriano: Athenis, inquit, archon fuit. Velleius Paterculus sic: Codri fuit filius Medon, primus archon Athenis fuit, ab hoc posteri apud Atticos dicti Medontidæ: sed hi insequẽtes usq; ad Charopẽ dũ uiuerẽt, eum honorẽ usurparũt, postea decennales fuere magistratus, instituti paulo ante primã Olympiadẽ. Post Eryxiã fuerũt annui, id est Olym. 26. Pollux lib. 8. ἀρχόντων ἀθήνησι ὀνόματα. οἱ ἐννέα ἄρχοντες. εἰσὶ δὲ ὁ τῶν ἐννέα ἐπώνυμος ἄρχων, βασιλεύς, πολέμαρχος, καὶ θεσμοθέται ἕξ. ἐκ τούτων γὰρ οἱ ἐννέα ἄρχοντες συμπληροῦνται. ἐκαλεῖτο δέ τις θεσμοθετῶν ἀνάκρισις. & mox: ὁ δὲ ἄρχων διατίθησι μὲν διονύσια καὶ θαργήλια μετὰ τῶν ἐπιμελητῶν. δίκαι δὲ πρὸς αὐτὸν λαγχάνονται κακώσεως, παρανοίας, εἰς δατητῶν αἵρεσιν, ἐπιτροπῆς ὀρφανῶν, ἐπιτρόπων καταστάσεις, κλήρων καὶ ἐπικλήρων

A ἐπιδικασίαι, ἐπιμελεῖται δὲ καὶ τῶν γυναικῶν, αἳ ἂν φάσωσιν ἀπ᾽ ἀνδρὸς τελευτήσαντος κύειν, καὶ τοὺς οἴκους ἐκμισθοῖ τῶν ὀρφανῶν. ἔστι δὲ ἐπώνυμος οὗτος, καὶ ἀπ᾽ αὐτοῦ ὁ χρόνος ἀριθμεῖται. Id est, Nomina magistratuũ Athenis. Nouẽ magistratus, qui sunt primũ is qui annis singulis archõ nominatur: iũ rex: inde polemarchus siue belli princeps: & thesmothetæ siue legũ latores sex, ex quibus nouem conficiunt magistratus. idq; thesmothetarũ uocat forũ, & cognitio. Archõ uerò disponit Dionysia & ludos Apollinis in uere cũ aliis, qui ei adhibent curæ socii. iudicia apud illum exercent hæc, malæ tractationis, iniuriarum, de eligẽdis qui orphanis dent curatores, & curatorũ constitutio, aduocatio hæredũ, & fœminarũ quæ solæ sunt hæredes ex asse, curatores mulierũ quæ à mariti morte deprehendunt ferre uterũ, locatio ædiũ orphanorũ. Hic uerò præcipuè archon dicit, & ab eo signant fasti. Sic ille. Iudicabant olim ante Solonis leges separa-
B tim, nec aliter licebat. Rex sedebat ad Bucolæũ nõ procul à Prytanæo, polemarchus in Lycæo, thesmothetæ in Thesmotio. Archon ad statuas æneas, qui exonymi dicebant, ubi & figebant leges, anteq; essent approbatæ, ceu quis dicat pro rostris. e Post Dauid qui etiã.] Dauid
Non modò inter reges, sed nec inter priuatos homines tale par, quales hi pater & filius Dauid & Salomon. Pater mãsuetudine & probitate deo charissimus, insignis uaticinio: filius sapiẽtia cunctos mortales antecellẽs. Huius Salomonis & templi ab eo constructi meminerunt prophani scriptores Eupolemus, & Timochares, Lact. lib. 4. Diuin. instit. Salomonẽ scribit regnasse ante Troiana tempora annis cxl. cùm totidẽ annis posterior fuerit clade Ilij. uel erratum est à librariis, uel autor ipse lapsus memoria, & pro post dixit ante. f Salomoni Roboam successit filius Roboam.] Hic planè, quod dici solet, Herorũ filij noxæ, ex patre sapientissimo stultissimus filius
C & arrogãtissimus, qui q populum se arctius habiturũ, q fecisset pater palàm professus esset, decem tribus amisit, quarum qui electus rex dictus est rex Israel: ipse uerò cui duæ reliquæ superfuerunt, nominatus rex Iuda: nam ei tribus Iuda & proxima illi Beniamin parebant. Leuitica cum Iudaica mãsit propter templum domini, quod erat Hierosolymis Iudæis.

De regib. Latij, quorũ primus Æneas, & duodecimus Auentinus dij facti sunt. Cap. XXI

Latium post Æneam quẽ deum fecerant, undecim reges habuit, quorũ nullus deus factus est. A-
D uentinus aũt, qui duodecimo loco Æneam sequitur, cũ esset prostratus in bello, & sepultus in eo mõte qui etiam nunc eius nomine nuncupatur, deorũ taliũ quales sibi faciebant numero est additus. alij sanè noluerũt eum in prelio scribere occisum, sed nõ cõparuisse dixerũt: [a]nec ex eius uocabulo appellatũ montẽ, sed ab aduẽtu auiũ dictũ Auentinũ: Post hunc non est deus factus in Latio nisi Romulus cõditor Romę. Inter istum aũt & illum reges reperiunt duo: quorum primus est, ut Vergiliano eum uersu loquar:

Proximus ille Procas Troianæ gloria gentis.

Cuius

Cuius tempore quia iam quodāmodo Roma parturiebatur, illud omniū regnorū maximum Assyriorum finem tantæ diuturnitatis accepit. Ad Medos quippe translatum est post annos fermè mille trecentos quinq;, ut etiam Beli, qui Ninū genuit, & illic paruo cōtētus imperio primus rex fuit, tempora computentē. Procas autē regnauit ante Amulium. Porrò Amulius fratris sui Numitoris filiam Rheam nomine, quę etiā Ilia uocabaē, Romuli matrē Vestalem uirginem fecerat, quam uolūt de Marte geminos cōcepisse, isto modo stuprū eius honorantes, uel excusantes, & adhibentes argumentū, φ infantes expositos lupa nutriuerit. Hoc enim genus bestiæ ad Martē existimant pertinere, ut uidelicet ideo lupa credatur admouisse ubera paruulis, quia filios domini sui Martis agnouit: quamuis nō desint qui dicant, cū expositi uagiētes iacerēt, à nescio qua primum meretrice fuisse collectos, & primas eius suxisse mamillas. Meretrices aūt lupas uocabant, unde etiam nunc turpia loca earū lupanaria nuncupantur. Et eos postea ad Faustulum peruenisse pastorem, atq; ab eius Acea uxore nutritos. quanquam si ad arguendū hominē regē, qui eos in aquā proijci crudeliter iusserat, eis infantibus per quos tanta ciuitas cōdenda fuerat de aqua diuinitus liberatis, per lactantē feram deus uoluit subuenire, quid mirū est? Amulio successit in regnū Latiale frater eius Numitor, auus Romuli, cuius Numitoris primo anno cōdita est Roma, ac per hoc cum suo deinceps, id est Romulo nepote regnauit.

L. VIVES

a NEc ex eius uocabulo appellatū montem.] Varro lib. 4. De lingua Latina: Auentinum aliquot de causis dicunt. Næuius ab auibus, quòd eò se ab Tiberi ferrent aues. Alij à rege Auentino Albano, quòd ibi sit sepultus. Alij Auentinum ab aduentu hominum, quòd commune Latinorum ibi Dianæ templum sit constitutum. Ego maxime puto ab aduectu. Nam olim paludibus mons erat ab reliquis disclusus, itaque eò ex urbe aduehebantur ratibus. Et quando quidem bene curiosioribus ingenijs uolumen hoc decimumoctauum paulo fusius extendimus, illud non pigebit quoq; annotare. Auentinum montem extra pomœrium fuisse Romæ, propter alteram ex duabus causis, aut quòd plebs eò secessisset, aut quòd Remo auspicante illo loco aues non addixissent. *Auentinus*

Quòd eo tempore Roma sit condita, quo regnū Assyriorum intercidit, quo Ezechias regnauit in Iudæa. Cap. XXII

[a]E multis morer, cōdita est Roma uelut altera Babylō, & uelut prioris filia Babylonis, per quam deo placuit orbē debellare terrarū, & in unā societatē reip. legūq; perductū lōge lateq; pacare. Erāt enim iam populi ualidi, & fortes, & armis gētes exercitatæ, quæ nō facile cederēt, & quas opus esset in gentib. periculis & uastatione utrinq; nō parua atq; horrendo labore superari. Nam qn̄ regnū Assyriorū totā penè Asiā subiugauit, licet bellando sit factū, nō tamē multū asperis & difficilib. bellis fieri potuit, quia rudes adhuc ad resistendū gētes erant, nec tā multæ, uel tā magnę. Siquidē post illud maximū atq; uniuersale diluuiū, cū in arca Noe octo soli hoīes euaserūt, anni nō amplius φ̄ mille trāsierāt, qn̄ Ninus Asiā totā excepta India subiugauit. Roma uerò tot gētes & orientis & occidentis, quas imperio Rom. subditas cernimus, nō ea celeritate ac facilitate perdomuit, quoniā paulatim crescendo robustas eas & bellicosas quaquauersum dilatabaē inuenit. Tempore igitur quo Roma cōdita est, populus Israel habebat in terra promissionis annos septingētos decē & octo. Ex quibus uigintiseptē pertinent ad Iesum Naue, deinde ad tēpus iudicū trecēti uigintinouē. Ex quo aūt ibi reges esse cœperāt, anni erāt trecenti sexagintaduo. Et rex tūc erat in Iuda, cuius nomē erat Achaz, uel sicut alij cōputant, qui ei successit Ezechias, quem quidem constat optimū & pijssimū regem Romuli regnasse temporibus. [b]In ea uerò his temporibus Hebraici populi parte quæ appellabatur Israel, regnare cœperat Osee.

L. VIVES

a NAm altissima tunc condita est ciuitas Roma.] In quodam libro sic legitur: Ne multis morer, cōdita est ciuitas Roma. ut annotauit mihi Nicolaus Vottonius meus, acri iudicio & suauissimo ingenio iuuenis. Porrò Petrus apostolus Romam Babylonem appellat, ut etiā Hieronymus in uita Marci interpretaē, qui ad Marcellā scribens nō aliam existimat describi à Ioanne in Apocalypsi Babylonē, φ̄ urbem Romam. [redacted] b In ea uerò.] Alibi sic, In ea Hebræi populi parte.

De Sibylla Erythræa, quæ inter alias Sibyllas cognoscitur de Christo euidentia multa cecinisse. Cap. XXIII

ODEM tempore nõnulli Sibyllã Erythræam uaticinatã ferunt.[a] Sibyllas autẽ Varro prodit plures fuisse, nõ unã.[b] Hæc sane Erythræa Sibylla quędã de Christo manifesta cõscripsit, quę etiã nos in Latina lingua uersibus male Latinis & nõ stantibus legimus, per nescio cuius interpretis imperitiã, sicut post cognouimus. Nam uir clarissimus Flaccianus, qui etiã procõsul fuit, homo facillimæ facũdiæ, multæq; doctrinæ, cùm de Christo colloqueremur, Græcum nobis codicẽ protulit, carmina esse dicens Sibyllæ Erythrææ, ubi ostendit quodã loco[c] in capitibus uersuum ordinẽ literarũ ita se habentẽ, ut hæc in eo uerba legerent: Ἰησοῦς χρειστὸς θεοῦ υἱὸς σωτήρ, quod est Latinè: Iesus Christus dei filius saluator. Hi autẽ uersus quorum primæ literæ istum sensum, quem diximus reddunt, sicut eos[d] quidã Latinis extantibus uersibus est interpretatus, hæc continent:

[e] Iudicij signum tellus sudore madescet:
E cælo rex adueniet per secla futurus:
[f] Scilicet in carnem præsens ut iudicet orbem.
Vnde deum cernent incredulus atq; fidelis
Celsum cum sanctis, æui iam termino in ipso.
[g] Sic animæ cũ carne aderũt, quas iudicet ipse.
Cùm iacet incultus densis in uepribus orbis.
Reijcient simulachra uiri, cunctam quoq; gazã:
[h] Exuret terras ignis, pontumq; polumq;
Inquirens, tetri portas effringet Auerni.
[i] Sanctorum sed enim cunctæ lux libera carnĩ
Tradetur, sontes æterna flamma cremabit.
[k] Occultos actus retegens, tunc quisq; loquetur
Secreta, atq; deus reserabit pectora luci.
Tunc erit & luctus, stridebunt dentibus omnes.
[l] Eripitur solis iubar, & chorus interit astris.
Soluetur cælum, lunaris splendor obibit.
[m] Deijciet colles, ualles extollet ab imo.
[n] Non erit in rebus hominũ sublime, uel altum.
[o] Iam æquanĩ campis montes, & cærula ponti.
Omnia cessabunt, tellus confracta peribit.
Sic pariter fontes torrentur, fluminaq; igni.
Sed tuba tunc sonitũ tristem demittet ab alto
[p] Orbe, gemẽs facinus miserũ uariosq; labores:
Tartareumq; chaos monstrabit terra dehiscens.
Et coram hic domino reges sistentur ad unum.
Decidet è cælis ignisq; & sulphuris amnis.

In his Latinis uersibus de Græco utcunq; translatis, ibi nõ potuit ille sensus occurrere, qui fit cùm literæ, quæ sunt in eorũ capitibus connectunĩ, ubi υ litera in Græco est, [q] quia nõ potuerunt uerba Latina inueniri, quæ ab eadẽ litera inciperẽt, & sentẽtię conuenirẽt. Hi autẽ sunt uersus tres, quintus & octauusdecimus & nonusdecimus. Deinde literas, quæ sunt in capitibus omniũ uersuũ cõnectentes, harũ triũ quæ scriptæ sunt nõ legamus, sed pro eis υ literã tanq; in eisdem locis ipsa sit posita recordemur, exprimiĩ in quinq; uerbis, Iesus Christus dei filius saluator: sed cùm Græcè hoc diciĩ, nõ Latinè. Et sunt uersus uiginti & septẽ, qui numerus[r] quadratũ ternariũ solidũ reddit. Tria enim ter ducta fiunt nouẽ. Et ipsa nouẽ si ter ducanĩ, ut ex lato in altũ figura cõsurgat, ad uigintiseptẽ perueniũt. Horũ aũt Græcorum quinq; uerborũ, quæ sunt Ἰησοῦς χρειστὸς θεοῦ υἱὸς σωτήρ, quod est Latinè: Iesus Christus dei filius saluator, si primas literas iungas, erit ἰχθὺς, id est piscis, in quo nomine mysticè intelligiĩ Christus, eo q; in huius mortalitatis abysso uelut in aquarũ profunditate uiuus, hoc est sine peccato esse potuerit. Hæc aũt Sibylla siue Erythræa, siue ut quidã magis credũt Cumana, ita nihil habet in toto carmine suo cuius exigua ista particula est, quod ad deorũ falsorũ siue fictorũ cultum pertineat, quinimò ita etiã cõtra eos, & contra cultores eorũ loquiĩ, ut in eorũ numero deputãda uideaĩ, qui pertinẽt ad ciuitatem dei.[s] Inserit etiã Lactantius operi suo quędã de Christo uaticinia Sibyllæ, quamuis non exprimat cuius. Sed quę singillatim ipse posuit, ego arbitratus sum coniunctim esse ponenda, tanq; unũ sit prolixũ, quæ ille plura cõmemorauit & breuia.[t] In manus iniquas inquit, infideliũ postea ueniet. Et dabũt deo alapas manib. incestis, & impurato ore expuent uenenatos sputus. Dabit uerò ad uerbera simpliciter sanctum dorsum.[u] Et colaphos accipiẽs tacebit, ne quis agnoscat, q̃d uerbũ, uel unde uenit ut inferis loquaĩ, & corona spinea coronẽĩ.[x] Ad cibũ aũt fel, & ad sitim acetũ dederũt,[y] inhospitalitate hãc monstrabũt mensam.[z] Ipsa enim insipiens gẽs tuũ deũ nõ intellexisti, ludentẽ mortaliũ mẽtibus, sed & spinis coronasti, & horridum fel miscuisti.[a] Templi uerò uelũ scindetur, & medio die nox erit tenebrosa nimis in tribus horis.[b] Et morte morieĩ tribus diebus somno suscepto. Et tunc ab inferis regressus ad lucẽ læuã ueniet,[c] primus resurrectionis principio reuocatis ostenso. Ista Lactantius carptim per interualla disputationis suæ, sicut ea poscere uidebanĩ, quę probare

bare intenderat, adhibuit testimonia Sibyllina; quæ nos nihil interponẽtes, sed in unã seriem cõnexa ponẽtes, solis capitibus, si tñ scriptores deinceps ea seruare nõ negligãt, distinguẽda curauimus. Nonnulli sanè Erythræam Sibyllam nõ Romuli, sed belli Troiani tempore fuisse scripserunt.

L. VIVES

Sibyllæ a Sibyllæ.] Mulieres sunt uates deo plenæ, ut inquit Diodorus lib. 5. Seruius 4. Aeneid. & Lactantius primo Diu. instit. ex Varrone Sibyllam nominatã dicunt, q. dei consiliũ, nam Aeoles σιὸς deos uocant, & βυλὴν consilium. Suidas λέξιν ῥωμαϊκὴν esse dicit ἑρμηνευομένην προφῆτιν, Romanã uocem interpretariq; prophetissam, hoc est uatẽ. Quæ uerò & quot Sibyllæ, quibus temporibus, quibus locis fuerint, nõ conuenit. nobilium sentẽtias aliquot colligemus. Martianus Capella duas tantũ esse dicit, nõ decem, Erophilam Troianam Marmesi filiam, quam eandem putat esse Phrygiã, & Cumæam: alteram Symmachiam Hipporẽsis filiam, quæ Erythræ progenita etiam Cumis uaticinata est. Plinius est autor Romæ trium Sibyllarũ fuisse statuas iuxta rostra, unam, quam Pacuuius Taurus ædil. pleb. instituit, duas quas M. Messala. Solinus eas nominat Cumanam, Delphicam, & Erythræã Heriphilem. Aelianus in Varia hist. quatuor ponit, Erythræam, Samiã, Aegyptiam, Sardianã. istis alij duas addũt, Iudæã & Cumæã. Varro in libris Rerũ diuin. ad C. Cæsarẽ, quatuor adiungit, ut sint decẽ. Nonnulli Græcorũ conati ex Sibyllis facere, quod de Iouibus, Herculibus, & alijs, qui cũ multi fuerunt, unicũ tantũ prodidere, uaria de Sibylla scribunt, & multũ inter se discrepãtia. alij eam Apollinis & Lamiæ filiam uolunt: alij Aristocratis & Hydolis, alij Crinagoræ, alij Theodori. Tum de patria nõ minus dissidetur. Sunt qui Erythræã tradunt, sunt qui Siculam, sunt qui Sardinicã, sunt qui Gergethicã, sunt qui Rhodiam, sunt qui Libycã, sunt qui Leucanam, sunt qui Samiam. quæ omnia magna ex parte de Erythræa opinati sunt, quã dicũt ante Troiana tempora fuisse. Cæterũ decem Sibyllas Varronis percensebo, ut à Lactantio ponuntur, additis quæ mihi uidebunt̃ partim ex Latinis scriptoribus, partim ex Græcis, ut res tota planior fiat. Prima Sibylla fuit Persica, cuius mentionem fecit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit. Hanc eandẽ Chaldæã esse dicũt, ab alijs Hebræa nominat̃, cui propriũ nomẽ Sambetha. Noe quæ urbs est prope mare Rubrũ nata, patre Berosso, & matre Erymantha, cuius libri fuerunt quatuor & uiginti, ac de Christo domino innumera cecinit, deq; eius aduẽtu, cui cætera quoque Sibyllæ concinũt. Versus huius passim legebantur imperfecti: & interdũ parũ cohærentes uitio non uatis, sed exscribẽtiũ festinãter, ita ut multa cõiectura sit opus, quod nõ sine numine cõtigit, ne ab indignis illa uaticinia intelligerent̃. Altera Sibylla fuit Libyca, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertia Delphica, de qua Chrysippus loquit̃ in eo libro, quẽ De diuinatione composuit. hanc putãt Delphis natã dictamq; Themin, & uixisse ante Troicũ excidium, cuius plurimos uersus operi suo Homerum inseruisse crediderunt. Hanc Diodorus Daphnen Tiresiæ filiam fuisse refert, quam Argiui cùm Thebas uicissent Delphos misere, ibiq; peritior diuinandi Apollinis uaticinijs facta, dei oracula consulentibus edidit, idcirco Sibylla est ab omnibus cognominata. Fertur & Daphne altera Ladonis Arcadis filia, Apollini adamata, quæ in laurum est uersa cùm deum auersaretur & fugeret: Quarta Cumæa in Italia, quam Næuius in libris belli Punici, Piso in annalib. nominat. Hanc alij Italicã nuncupant, ex Cimerio Campaniæ uicino Cumis oppido. Quinta Erythræa, quã Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse ciuem, eamq; Graijs Ilium petentibus uaticinatã & perituram esse Troiam, & Homerũ mẽdacia scripturũ. Hanc uulgatior opinio est fuisse ante obsidiũ Ilij. At Eusebius in primã ætatẽ urbis Romæ regnumq; Romuli refert. Strabo uerò nõ unam ponit Erythræã Sibyllam, nam priscam quandã facit, & aliam recentiorẽ Athenaïn nomine, quæ fuit Alexandri temporibus. Lactantius Sibyllam Erythræam Babylone natam esse ait, & sese Erythræam appellare maluisse. Sexta Samia, de qua scripsit Eratosthenes in antiquis annalibus Samiorũ se reperisse scriptũ, dicta est nomine Phyto. Septima Cumana nomine Amalthæa, quæ ab alijs Herophile uel Demophile nominatur. Suidas Hierophilem dicit, eamq; nouẽ libros attulisse ad regẽ Tarquiniũ Priscum, ac pro eis trecẽtos Philippæos postulasse, regemq; aspernatũ precij magnitudinẽ, & mulieris insaniã derisisse, illam in conspectu regis tres cõbussisse, ac pro reliquis idem preciũ postulasse. Tarquiniũ multo magis mulierem insanire putasse, quæ denuo tribus alijs exustis, cùm in eodẽ precio perseueraret, motum esse regẽ, ac residuos trecentis aureis emisse. Huius facti meminerũt pleriq; scriptores, Plinius, Dionysius, Solinus, Gellius, Seruius, q Tarquinio Superbo libros oblatos, nõ Prisco tradunt, & Plinius tres libros, nõ nouem ponit, ac combustis duobus tertiũ superfuisse. Suidas nouem libros scribit eam attulisse peculiarium oraculorum, hoc est ad certum aliquem populum spectantium, sed combustos tantũ duos. Solinus huius sepulchrum dicit uisi in Sicilia. Cæterùm non hanc nominat Heriphilem, Erythrææ namq; nomen hoc dat, quã antiquiorem facit Cumana. Eusebius Herophilem nec Erythræam, nec Cumanã autumat, sed Samiã, uixisseq; Numa rege, Leocrate Athenis archõte. Fuit & Eriphile Amphiarai coniunx Adrasti soror. Octaua Hellespontiaca in agro Troiano nata uico Marmisso circa oppidũ Gergetium, quã scribit Heraclides Ponticus Solonis & Cyri fuisse temporibus. Nona Phrygia, quæ uaticinata sit Ancyræ. Decima Tyburs nomine Albunea, quæ Tyburi colit̃ ut dea, iuxta ripas amnis Anienis, cuius in gurgite simulachrũ eius inuentũ esse dicit̃, tenens in manu librum. Has Sibyllas tradit Varro. Ferunt̃ & aliæ nõnullæ, ut Colophonia, quæ dicta est Lampusia Chalchantis nata, cuius uaticinia & responsa carmine sunt olim lecta. & Sibylla Elissa, cuius etiã uaticinia exiterũt carmine. Venit etiã in numerũ Sibyllarum Cassandra Priami filia, quæ ruinã patriæ cecinisse dicit̃, & dedisse responsa consulẽtibus, & Epirotica Sibylla, Thesprotiæ nata, quę oracula scripsit. & Thessalica Manto Tiresiæ Thebani filia. Posset & Sibylla dici Carmentis Arcas Euandri mater. & Fauna Fatua Fauni regis soror & coniunx. Dubitauit Didius grammaticus an Sappho Sibylla fuerit, ut est apud Senecam in studijs liberalibus: etsi alij eo loco non Sibyllam sed publicã legunt. Verũ quænã fuerit Sibylla, cuius carminibus fata Romana continebant̃, requisisse Varronem ipsum ferunt, multi Cumanam putant, ut Verg. qui eam uocat Deiphoben Glauci filiam. Glaucus enim uates fuit, qui artem Apollinẽ ipsum docuit, nisi quis Deiphilem malit dicere, nã & hanc aiunt libros attulisse ad Tarquiniũ Priscum, quos ipse in Capitolio condiderit, quam Solinus dicit quinquagesima Olympiade rebus Romæ interfuisse: quod si ita est, regi Prisco uendit libros non Superbo. nam in quinquagesimam Olympiadem uictore Olympiorũ Epitelide Lacone, & archonte Athenis Archestratide, incurrerunt & mors Prisci anno quarto, & initium regni Seruij generi

eius

eius. Ità congruentius est quod Varro & Suidas dicunt de Tarquinio Prisco, quàm quod alij de Superbo, si modo Solino constat sua computatio. Visebatur huius Sibyllę sacellum Cumis, sed Varroni nõ uidetur uerisimile, uatem illam quam Aeneas consuluerit potuisse pertingere Romana regna, cuam post quinque reges, ideo Erythræã potius fuisse putat, quæ de Romanis cecinerit, quarto tamen eam Dionysius facit consultam ab Aenea. Varro etiam illo argumento utitur, quod post incensum Apollinis templum, apud Erythræam Ioniæ ipsa inuenta sunt carmina. Vergilius hanc eandem, ut puto, Cumæam uocat, nam sicut Capella dicit, Cumis uaticinata est, Italicis credo, quippe sunt & Cumæ Ionicæ, ubi & Erythræ. & Aristoteles in libello De naturæ miraculis, speluncã narrat esse Cumis urbe Italiæ Sibyllæ domiciliũ, quam multi & Erythræam putant, incolæ Cumæã nominant, haud dubie patriæ fauore, aut certe de alia sentientes. Non enim Vergiliana ea Cumana est, quæ libros Tarquinio uendidit. Neque Vergilius affirmat, neque uerò unius Sibyllæ putanda sunt carmina, quæ fuerunt in Capitolio, quod signat Tacitus, inquiens, quod Augustus Cæsar iudicauit. Nam cùm eo tempore multa uana nomine Sibyllarum ferrentur, iussit conquisitis Samo, Erythræa, Ilio, Africa, & per Italicas colonias carmina intra certum diem ad præfectum urbis afferri, & iudiciũ censuramque quindecimuirorum adhiberi, ne haberi priuatim liceret, quod iam à maioribus erat cautum. Lactantius ex Varrone Capitolio refecto ex omnibus ciuitatibus, & Italicis, & Græcis, & præcipue Erythræis coacti allatique sunt Romam, cuiuscunque Sibyllæ nomine fuerunt. Et paulò pòst Fenestella, inquit, diligẽtissimus scriptor de quindecimuiris dicens, ait, restituto Capitolio retulisse ad senatusconsultum Curionem consulem, ut legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquisita Romam deportarent. Itaque missos esse P. Gabinium, M. Otacilium, L. Valeriũ, qui descriptos à priuatis uersus circa mille Romam deportauerũt, Idem supra ostendimus dixisse Varronẽ. Tantum Firmianus. Stilico Honorij Cæsaris socer cõcitaturus in generum seditionem uersus omnes Sibyllinos curauit abolendos, de quo facto loquens Rutilius Claudianus inquit:

Nec tantum Geticis grassatus proditor armis,
Ante Sibyllinæ fata cremauit opis.

Hæc de Sibyllis.

b Hæc saue Erythræa Sibylla.] At Lactantius aliquot ex his uersibus nomine aliarum Sybillarum citat, sed non refert cuius Sibyllæ sint. Sibyllæ esse constat, & pleraque aliarum uaticinia Erythrææ ceu nobilissimæ assignabantur. c In capitibus uersuum.] Solitas Sibyllas aliquid per initia uersuum significare docet Cicero secundo De diuinatione. De Sibyllis enim loquens, sic scribit: non esse autem illud carmen furentis, tum ipsum poema declarat: est enim magis artis & sciẽtiæ, quàm uaticinationis & motus: tum uerò ea quæ acrostichis dicitur, cùm deinceps uersus literis connectitur, ut in quibusdam Ennianis, quæ Ennius fecit. id certe magis est attenti animi, quàm furentis: atque in Sybillinis ex primo uersu cuiuscunque sententiæ primis literis illius sententiæ carmen omne prætexitur. ad hunc modum ille. Hoc etiã subsignificat Vergilius quarta Aegloga, cùm dicit:

Vltima Cumæi uenit iam carminis ætas.

scilicet tempus etiam quo uaticinium tendebat, certis erat literis insertum. d Quidam Latinus.] Alibi sic, Quidam Latinis & extantibus uer. aliàs, & stantibus.

e Iudicij signũ.] Versus Græci, ut ab Eusebio ἐν τῷ λόγῳ βασιλικῷ ponuntur, sunt hi:

ἱδρώσει γὰρ χθὼν, κρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσται.
ἥξει δ' οὐρανόθεν βασιλεὺς αἰῶσιν ὁ μέλλων
A σάρκα παρὼν κρῖναι πᾶσαν, καὶ κόσμον ἅπαντα.
ὄψονται δὲ θεὸν μέροπες πιστοὶ καὶ ἄπιστοι.
ὕψιστον μετὰ τῶν ἁγίων ἐπὶ τέρμα χρόνοιο
σαρκοφόρον, ψυχὰς δ' ἀνθρώπων ἐπὶ βήματι κρινεῖ.
χέρσος ὅτ' αὖ ποτε κόσμος ὅλος, καὶ ἄκανθαι γένωνται.
ῥίψουσί τ' εἴδωλα βροτοὶ, καὶ πλοῦτον ἅπαντα.
ἰχνεύων ῥήξει τε πύλας εἱρκτῆς ἀΐδαο.
σὰρξ τότε πᾶσα νεκρῶν εἰς ἐλευθέριον φάος ἥξει.
τοὺς ἁγίους, ἀνόμους τε τὸ πῦρ αἰῶσιν ἐλέγξει.
ὁππόσα τις πράξας ἔλαθεν, τότε πάντα λαλήσει.
στήθεα γὰρ ζοφόεντα θεὸς φωστῆρσιν ἀνοίξει.
θρῆνος δ' ἐκ πάντων ἔσται, καὶ βρυγμὸς ὀδόντων.
ἐκλείψει σέλας ἠελίου, ἄστρων τε χορεῖαι.
οὐρανὸν εἱλίξει, μήνης δέ τε φέγγος ὀλεῖται.
ὑψώσει δὲ φάραγγας, ὀλεῖ δ' ὑψώματα βουνῶν.
ὕψος δ' οὐκέτι λυγρὸν ἐν ἀνθρώποισι φανεῖται.
B ἶσά τ' ὄρη πεδίοις ἔσται, καὶ πᾶσα θάλασσα
οὐκ ἐς πλοῦν ἕξει, γῆ γὰρ φρυχθεῖσα κεραυνῷ
σὺν πηγαῖς ποταμοὶ καχλάζοντες λείψουσι.
σάλπιγξ δ' οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.
ὠρύουσα μύσος μέλλον, καὶ πήματα κόσμου.
ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα.
ἥξουσι δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆες ἅπαντες.
ῥεύσει δ' οὐρανόθεν ποταμὸς πυρός, ἠδέ γε θείου.

e Iudicij signũ.] Mallem uertisset iudicij signo. Græcè sic est, sudabit terra, iudicij signum erit. f Scilicet in carnem.] Alibi legitur: scilicet ut carnem præsens dijudicet orbem: maluissem, scilicet ut carnem præsens & iudicet orbem. Græcè habet, Et ueniet cunctam carnẽ censurus & orbem. g Sic animæ cum carne aderunt.] Secus Græcè: uidebunt eum carniferum, & iudicabit hominum animas pro tribunali: hoc est, in corpore uidebitur iudex, ut uisus est cùm iudicaretur: quemadmo- C dum primo Actuum habetur, Hic Iesus qui assumptus est uobis in cælum, sic ueniet, quemadmodum uidistis eum euntem in cælum. Si quis tamẽ in Græco uersu mauult legere σαρκοφόρους, aut σαρκοφόρας, tum erit animas corporibus indutas iudicabit. h Exuret terras.] Hic uersus non est in Græco, nec est tamen in Latino additius hoc loco: nam oportet esse septem & uiginti.

i Sanctorum sedem.] In alio codice, Sanctorum, sed enim: uerùm Græcè est, Caro tunc omnis mortuorum in liberum ueniet cælum: tum sequitur, sanctos & iniquos ignis in æternum corripiet: sed quia hæc aspera & absurda est sententia, malim legere non τοὺς ἁγίους, sed τῶν ἁγίων, ut concordet cum eo quod Latinè interpretatum est. k Occultos actus retegens.] Conscientiarum libri aperientur, ut est in Apocalypsi, de quo sequentibus libris. l Eripitur solis iubar.] Potius in D futuro eripietur, ἐκλείψει. m Deijciet colles.] Sic Esaiæ quadragesimo: Et omnis uallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt plana in directa, & aspera in uias planas. n Non erit in rebus hominum.] Hic uersus parum cõstat, nam tertio loco pro dactylo ponitur tribrachus: & Græcè sic habetur, Sublime nõ amplius molestum in hominibus apparebit: aut uidebitur. Poterat uerti: Non erit in nobis posthac sublime molestum. Nescio utrum intelligendum, perinde futura hominibus alta, ut humilia, quod neutra illis erunt laboriosa: an quod æqualitas erit in genere humano tanta, ut istæ uel opum, uel nobilitatis, uel honorum celsitudines non amplius graues & molestæ sint humano generi futuræ, & ut Apostolus Corinthijs scribit: Euacuetur omnis principatus & potestas humana, & sit deus omnia in omnibus. Nihil enim grauius aut difficilius, quàm istos tolerare, quorum falsa aliqua magnitudinis opinio animos imbuit, hunc insolentem faciũt opes nimiæ, hic nihil non sibi putat licere, quod sit ex maiori-

A bus prognatus nescio quibus, quos sine fine habet in ore, inclytus uidelicet multis & sæuis latrocinijs. Alius adorari uult propter dignitatẽ, nec ullus uidetur ipsi honor honori suo satisfacere. Alius robustus nebulo militem se esse iactat, & propugnatorem reipublicæ, & patronum ac defensorem cæterorum, ideo licere sibi humana & diuina polluere: ibi uerba præferocia, ibi minæ excindendæ ciuitatis, si quis obuiam eat. Et hæc aguntur in Christiano populo, in quo gentis autor Christus disertis uerbis omnem inæqualitatem sustulit, honoresq́ue & principatus uniuersos ad gentilium insanias reiecit, nihilq́ue esse uoluit, quod nobis spiritus attolleret. o Iam æquant campis.] Græcè sic: Aequales erũt campis montes, & cunctũ mare innauigabile fiet. Terea enim incẽsa fulmine. p Orbe gemena.] Græcè, orbis facinus.

q Quia non potuerunt Latina uerba inueniri.] Nullum enim Latinum uerbum habet ὑψηλόν, & Græca omnia quæ ab ea incipiuntur litera sunt aspirata, quo B fit ut cùm ad Latinos transeant, nullum eorum incipiat ab υ ex ijs sine aspiratione h, in quo passim labuntur imperiti. r Quadratum ternarium solidum reddidit.] Planum quadratum fit ex reductione numeri in se, ut ter tria, si hoc rursus in primũ ducatur, ut dicamus ter tria ter erit solidum, prior illa summa est nouem, tum ter nouem est posterior uigintiseptem. Dixi de his alibi.

Lactantius s Inserit etiam Lactantius operi suo.] Lactantius Firmianus secutus Arnobij præceptoris sui exemplum contra Gentes septem uolumina conscripsit elegantissima & acutissima, nec est ullus inter Christianos scriptores tam uicinus dictioni Tulliani. t In manus iniquas.] Lactantius lib. 4. cap. 18.

εἰς ἀνόμους χεῖρας, καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει.
δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις.
καὶ στόμασι μιαροῖσι τὰ πτύσματα φαρμακόεντα.
δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.

u Et colaphos accipiens.]

καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μήτις ἐπιγνῷ
τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοις λαλήσῃ.
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον.

x Ad cibum autem fel.]

εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν, καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν.
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν.

y Inhospitalitate.] Græcè est, Inhospitalitatis hanc ostendent mensam. z Ipsa enim insipiẽs gens.] Hæc alius Sibyllæ uersus dicit:

αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας,
παίζοντα ἐν θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλὰ ἀκάνθαις
ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερὴν τε χολὴν ἐκέρασας.

a Templi uerò uelum scindetur.] Sequenti capite:

ναοῦ δὲ σχισθήσεται πέτασμα, καὶ ἤματι μέσσῳ
νὺξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

b Et morte morietur tribus diebus.] Ibidem:

καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας.
καὶ τότ' ἀπὸ φθιμένων ἀνακύψας εἰς φάος ἥξει.
πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

c Primus resurrectionis principio.] Græcè est: primus ostendens uocatis initium resurrectionis: uel, primus ostendens Apostolis à se uocatis initium & spem resurrectionis: uel, primus resurgẽs, & quasi faciens uiam uocatis & electis: ut sit quemadmodum Paulus inquit, primogenitus in multis fratribus, & primitiæ dormientium.

Quòd regnante Romulo septem sapiẽtes claruerint, quo tempore decem tribus, quæ Israel dicebantur, in captiuitatem à Chaldæis ductæ sunt, idemq́ue Romulus mortuus diuino honore donatus est. Cap. XXIIII

A EODEM Romulo regnante Thales Milesius fuisse perhibetur, unus è septem sapientibus, qui post theologos poetas, in quib. Orpheus maxime omniũ nobilitatus est, Sophi appellati sunt, q̃d est Latinè sapiẽtes. [a] Per idẽ tempus decẽ tribus, quæ in diuisione populi uocatę sunt Israel, debellatę à Chaldæis, & in eas terras captiuæ ductæ sunt, remanẽtibus in Iudęa terra duabus illis tribubus, quæ nomine Iudæ uocabant̃, sedẽq́ue regni habebant Hierusalẽ. Mortuũ Romulũ cũ & ipse nusquã comparuisset, in deos, quod et uulgo notissimũ est, B retulere Romani, q̃d usq́ue adeò iã fieri desierat, [b] nec postea nisi adulãdo, nõ errãdo factũ est tẽporibus Cęsarũ, ut Cicero magnis Romuli laudibus tribuat, quod nõ rudib. & indoctis tẽporibus, quãdo facile homines fallebant̃, sed iã expolitis et eruditis meruit hos honores, quãuis nondũ efferbuerat, ac pullulauerat philosophorũ subtilis & acuta loquacitas. Sed etiã si posteriora tẽpora deos homines mortuos nõ instituerũt, tamen ab antiquis institutos colere ut deos, et habere nõ destiterũt: quinetiã simulachris, quæ ue- C teres nõ habebãt auxerũt uanæ atq́ue impiæ superstitionis illecebrã, id efficiẽtib. immundis in eorum corde dæmonibus, per fallacia quoq́ue oracula decipiẽtibus, ut fabulosa etiã crimina deorũ quæ iã urbaniore seculo non fingebant̃, per ludos tamẽ in eorundẽ falsorum numinũ obsequiũ turpiter agerent̃. Regnauit deinde Numa post Romulũ, q cũ illã ciuitatẽ putauerit deorũ profecto falsorum numerositate muniendam, in eandem turbã referri mortuus ipse non meruit, tanquam ita putatus sit cęlum multitudine numinum D constipasse, ut locum ibi reperire non posset. Hoc regnante Romæ & apud Hebręos initio regni Manasse [c] à quo impio rege propheta Esaias perhibetur occisus, [d] Samiam fuisse Sibyllam ferunt.

L. VIVES

a PEr idem tempus decẽ tribus.] Hoc factũ est rege Israel Osee à Sennacherib, qui & Salmanasar nominatur Chaldæorũ rege, translatiq́ue sunt in Medorũ mõtes, regnatũ est in Samaria annis ccl. à regibus Israel. Idem Sennacherib ad custodiendã Iudæam incolas misit ex Assyria qui æmulatores Iudææ legis facti, Samaritani nuncupati sunt, quod Latinè custodes sonat, autor Euseb. b Nec postea nisi adulando.] Nam Cicero in Philippicis diuinitatẽ Cæsaris dictatoris proscindit, & Seneca diuinitatẽ Claudij irridet, & Lucanus omnium Cæsarũ diuinitatẽ cõculcat. c A quo impio rege.]

Esaias ge.] Sic Eusebius: Manasses impius Esaiam interfecit, sta tuamq; suã posuit quinq; facies habentẽ. De Esaia sic Hieronymus: Esaias in Hierusalem nobili genere ortus est, ibiq; prophetauit sub Manasse rege, sectus in duas partes occubuit. sepultusq; est sub quercu Rogel iuxta trãsitum aquarum, quas olim Ezechias rex iacto obstruxerat puluere. d Samiam fuisse Sibyllam.] Eusebius de eisdem temporibus: Sibylla Samia, quæ Herophila appellatur, in Samo insignis habetur.

Qui philosophi enituerint regnante apud Romanos Tarquinio Prisco, apud Hebræos Sedechia, cùm Hierusalem capta est, templumq; subuersum. Cap. XXV

[a] REGNANTE uerò apud Hebręos Sedechia, & apud Romanos Tarquinio Prisco, qui successerat Anco Marcio, ductus est captiuus in Babyloniã populus Iudæorũ, euersa Hierusalẽ & tẽplo illo à Salomone cõstructo. [b] Increpãtes enim eos prophetæ de iniquitatib. & impietatibus suis, hæc eis uẽtura prędixerãt, maxime Hieremias, [c] qui etiã numerũ definiuit annorũ. [d] Eo tẽpore [e] Pittacus Mitylenæus unus è septẽ sapiẽtib. fuisse phibet̃. Et quinq; cæteros qui ut septẽ numerent̃, Thaleti quẽ suprà cõmemorauimus & huic Pittaco adduntur, [f] eo tẽpore fuisse scribit Eusebius, quo captiuus dei populus in Babylonia tenebat̃. Hi sunt aũt, [g] Solon Atheniẽsis, [h] Chilo Lacedæmonius, [i] Periãder Corinthius, [k] Cleobolus Lindius, [l] Bias Prienæus. Oẽs hi septẽ appellati sapientes post poetas theologos claruerunt, [m] quia genere uitæ quædã laudabilia præstabant hominibus cęteris, [n] & morũ nonnulla præcepta sententiarũ breuitate cõplexi sunt. Nihil aũt monimẽtorũ q̃d ad literas attinet posteris reliquerũt, nisi q̃ Solõ quasdã leges Atheniensib. dedisse perhibet̃. Thales uerò physicus fuit, & suorũ dogmatũ libros reliquit. Eo captiuitatis Iudaicę tẽpore, et Anaximãder, et Anaximenes, et Xenophanes physici claruerũt. Tunc & Pythagoras ex q̃ cœperunt appellari philosophi.

L. VIVES

a REgnante uerò.] Nabocodrosorus, qui in sacris literis Nabugodonosor dicit̃, cũ tribus regib. Iudæ bellũ gessit, cũ Ioachim primũ, quẽ tributariũ sibi fecit: deinde cũ Iechonia Ioachim filio, q̃ etiã patris nomine sæpe nuncupat̃, quẽ tertio regni mẽse in Babylonẽ trãstulit, spoliata Iudæa præfectoq; regioni Matathia patruo Iechoniæ, eumq; Matathiã Sedechiã appellauit, ceu quis dicat dñi iustitiã, ut uel iustitiæ in rebus administrãdis admoneret̃, uel iustitiæ illius & ultionis diuinæ. Sed hic cùm Nabocodronosoro parũ esset dictis audiẽs, magnũ in se bellũ cõcitauit. Ipse eñ Chaldæus ingẽti exercitu fines Iudææ ingressus omniaq; ferro atq; igni lõge lateq; perpopulatus, urbem Hierosolymas corona cinxit, A pressosq; diu intolerãda fame Iudæos cepit, ac regẽ ipsũ occisis prius ante eius ora liberis luminib. priuauit, catenisq; religatũ in Babylonẽ cũ toto populo pertraxit, uniuersamq; urbem funditus euertit. b Increpãtes enim eos prop.] Hieremias propheta uaticinari cœpit decimotertio anno Iosiæ filij Amon regis Iuda, ut idem ipse initio sui operis profitetur. Eusebius in decimũ annum reijcit initium prophetiæ illius, prædixitq; uenturam cladem Iudæ, ut ipse in uolumine suorũ uaticiniorũ declarat. De Hieremia, & captiuitate, excidioq; Iudææ gentis, ad hunc modũ scribit Alexander Polyhistor: Temporibus, inquit, Ioachim Hieremias prophetauit, qui missus à deo, cũ Iudæos aureo simulacbro, cui nõmẽ erat Baal, sacrificãtes reperisset, futurã eis propter hoc calamitatẽ prædixit: unde Ioachim uiuũ iussit cremari. Illum aũt dixisse foueas ipsos à rege Assyriorũ captos iuxta Tigridẽ, atq; Euphratẽ, eisdẽ lignis facturos. Hæc Nabocodrosorum regẽ Babyloniæ audiuisse, ac Stibare Medorũ rege B in auxiliũ adducto clxxx. peditũ, equitum c. & xx. milia ducentẽ, ac x. milia curruũ, primo Samaritanas oẽs urbes Galilæã, Scythopolin, & Galaditidẽ euertisse: deinde Hierosolymã & Iudæorũ regem Ioachim uiuũ cepisse, & aurũ, argentũ, æs, cæteraq; omnia quæ in tẽplo fuerãt, arca excepta, & tabulis, in Babylonẽ asportasse. Arcã enim, inquit Hieremias, detinuit. Sic ille. c Qui etiam numerum definiuit an.] Hiere. 25. Septuaginta annos duraturam seruitutẽ Iudaicã prædicit. d Eo tẽpore Pittacus Mitylen.] Euseb. lib. x. Præpar. Euãg. septẽ Græciæ sapiẽtes temporib. fuisse Cyri scribit, sed ætas eorũ nõ potest uno semel uerbo definiri: nam alij inter eos iuniores, alij seniores fuerunt. Constat Thalem cũ Cyro esse congressum: & Solonẽ, ac Pittacũ cum Crœso, qui bellum cum Cyro gessit, sed ultimis suis tẽporibus, prima Cyri tempora attigerũt. Floruerũt enim à quadragesima ad quin C quagesimã Olympiadẽ. Nonnulli ad quinquagesimam primã, & secũdã, & tertiã, usq; ad octauã. Euseb. in Chronicis Thalem in prima tempora Romuli regis confert, insigni errore, uel ipsius autoris, uel librarij, sed quẽ Augustinus est secutus. Quî enim potuisset Cyri tẽpora pertingere, hoc est, ab Olympiade octaua ad quinquagesimamquintã uixisse, annis ferè ducẽtis? Qui longissimã uitam dant Thaleti, nonaginta non excedunt annos, ut Sosicrates. nam uulgo septuagintaseptẽ tantũ attribuũt, quemadmodum Laertius refert, & Eusebius ipse primo anno Seruij Romani regis septimi, septẽ sapiẽtes statuit. Et primo Anci Martij Thalem Milesium, hoc est Olymp. xxxv. quem ait ad octauam & quinquagesimã Olymp. peruenisse. & in huius regis tempora debuit referri initium Thaletis, non Romuli. Ac de septẽ quidem sapientibus, qui fuerint, maxima est inter Græcos dissensio, ambitiose suis unoquoq; fauente. Prisci homines omnes, q aliqua præstarent arte, ut nos gnarũ, aut sciũ illius, ita illi D σοφὸν uocabant, hoc est sapientẽ. Tum poetæ sapientes sunt dicti, ut Hesiodus, & Homerus. Hinc Thales dictus est sapiens, & Bias, & Pittacus, & Solon. De his enim Dicæarchus constare ait. Quinam uerò his sint adiungendi, controuersissimũ est. Neq; enim de parua re agit̃. nihil maius in reb. humanis, neq; præstabilius est q̃ hoc. Vulgo illi tres adduntur, quos hic Augustinus, sic etiam Laertius. Plato in Protagora Periandrum sustulit, pro eoq; Mysonem reposuit, de cuius patria nõ cõuenit. Plato Cheneum facit, quem ferunt fuisse etiã μισάνθρωπον, hoc est hominũ osorem, ut Timonem, & Apemantũ. Leandrius nec Mysonẽ relinquit, nec Cleobulum, sed Leophantum Ephesium, & Epimenidem Cretensem. Ephoros Periandro substituit Scytham Anacharsim. alij alios addũt Aristodemũ Pamphilum, & Scabrã Argiuũ. Hermippus 17. sapiẽtes tradit: Solonẽ, Thalẽ, Pittacũ, Bian

Hieremias

Thales

tem, Cleobulũ, Chilonem, Periandrũ, Anacharsin, Acusilaum, Epimenidem, Leophantũ, Pherecydem, Aristodemum, Pythagorã, Lasium, Hermionẽ, Anaxagoram.

Pittacus e Pittacus Mitylenæus.] Hic natus est Hirrbadio patre Thrace, ut fama est, Mitylenis urbe Lesbi insulæ, uir & amans libertatis, propter quam Melanchrum patriæ tyrannum expulit: & fortissimus: nam singulari certamine congressus cum Phrynone imperatore Athenieñ. Pancratiaste, qui etiam Olympia uicerat, eum confecit. & iustissimus: Nam cùm iure de agri possessione inter Athenienses & Mitylenæos ageretur, electus iudex pro Athenieñ. pronunciauit. Quocirca Mitylenæi principatum ei detulerunt, quem ipse tenuit, quoad res ciuitatis suæ constituerentur, & in meliorẽ adducerẽtur statum, postea deposuit. Obijt anno ætatis suæ septuagesimo, Olympiade prima & quinquagesima, decem annis postq̃ se in ordinẽ redegerat. f Eo tempore fuisse scribit Eusebius.] Et in Præpar. Euãg. & in Chronicis. quod opus **B** in digestione temporũ multum hic Augustinus sequit. nam rege Cyro solutus est populus, sub cuius principatu floruerunt septem sapientes.

Solon g Solon Atheni.] Solon in Salamina natus insula, iuris & ditionis Atheniensis patre Execestide nobilissimo uiro, nempe ex Codro genus ducente. Leges Draconis sanguinarias mitigauit, latis humanioribus toto orbe inclytis. Nam illas priores, ut Demades orator solitus erat dicere, nõ atramento scripserat Draco, sed humano sanguine. Omnibus erat idem paratũ ultimũ suppliciũ, quamlibet leui crimine conuictis, etiam ocij. Solon aduersatus est semper Pisistrati propinqui sui tyrannidi latenter obrepẽti. quam ubi inuasisse ciuitatẽ uidit, in Aegyptũ abijt, hinc ad Crœsum regẽ Lydiæ: tum in Ciliciam, ubi Soloa condidit, quæ postea fuit Pompeiopolis, piratis à Pompeio uictis: deinde in Cyprũ insulam, ubi mortẽ obijt, anno uitæ suæ lxxx. Fuit archon Atheñ. tertio anno Olympia **C** dis xlvi. Nam iam tunc annui erant principatus, nõ decenneles, ut antea. Athenienses ei tyrannidẽ obtulerunt, quã ipse magno animo respuit, adhortatus potius ciues suos, ut in libertate permanerent. Solonis leges aliquot recẽsent Laertius & Plutarchus in eius uita. eas Romani in suas xij. tab. transtulerunt.

Chilo h Chilo Lacedæmo.] Hic natus est Lacedæmone Damagete patre. Ephorus fuit, qui magistratus non admodum à tribunatu plebis Romano differt. Ipse enim instituit ut Ephori regib. adiungerentur. Fuit pauciloquus, & in sermonib. perbreuis, quod ipsi patriũ erat: nam Laconismũ uulgo uocãt. Aristagoras Milesius Chiloniũ loquẽdi morẽ nominat. Obijt Pisæ dum filium Olympionicã complectit. Ipsius imagini elogiũ inditũ est, fuisse inter septẽ sapientissimũ.

Periander i Periander Cor.] In hoc homine nihil inuenio tan **D** to dignũ nomine, nam tyrãnus fuit suæ ciuitatis, quẽ magistratũ sæuè & crudeliter exercuit. & iracũdia fuit tã incensa, ut etiã insanierit, & incestus perpetrauit haud nominãdos, & suã ciuitatẽ auro spoliauit, ut uotũ solueret. Quis inter hæc locus sapiẽtiæ? idcirco ex sapientũ numero à plurimis reiectus est. Cæterùm Sotion & Heraclides, & Pamphila non hunc Corinthiorũ tyrannũ, sed alterũ quendam Periandrũ aiunt fuisse sapientẽ, Ambraciæ natum. Aristoteles etiã hunc sapientẽ Corinthi esse natũ perhibet, & quidem tyrãni patruelẽ, quidã putant. Plato Corinthiũ negat fuisse.

Cleobulus k Cleobulus Lindius.] Hic ex Lindo fuit, quæ urbs est Rhodi insulæ. Alij Carẽ uolunt, ut Duris. fuit patre Euagora uirib. formaq; cunctos ætatis suæ antecellẽs. In Aegypto didicit, cuius filia Cleobulina insignis fuit uates ænigmatum heroicis uersibus conscriptorũ.

Bias l Bias Prienæus.] Natus est Prienis urbe Ioniæ Teutamo patre. hunc ferunt delatũ ad se tripodem aureũ ad Herculẽ Thebanũ misisse, quod Prie **A** ne patria Thebanorũ esset colonia. Consilijs & prudentia sua patriã grauiter ab Halyatte Lydorum rege Crœsi patre obsessam liberauit. huius ferunt illud esse uulgatũ: Omnia bona mea mecũ porto, ut Cicero in Paradoxis scribit. Miror Græcos tam insignis dicti nullã in uita Biantis fecisse mentionẽ, sed nec Prienen tradũt Bianie uiuo captã esse. Profectò nihil dubitẽ memoria falsum hic fuisse maximũ uirũ, nec esset hoc unicũ exemplũ. Seneca uerisimilius, qui Stilponi Megarẽsi dictũ attribuit, libro, Quòd in sapientẽ nõ cadit iniuria, secũdo: nam Megarã tunc cepit Demetrius Poliorcetes. Obijt Bias morte suauissima dormiẽs, capite in sinum nepotuli ex filia reclinato. Prienenses sacellum ei erexerũt. Satyrus septẽ reliquis hunc prætulit. m Quia genere uitæ quædam laudabilia præstabant.] Dicæarchus Peripateticus eos qui septẽ sapiẽtes uocant, sapiẽtes fuisse aut philosophos negat, sed cordatos tantũ, & legũ latores: ex cuius senten **B** tia Cicero in Lælio inquit: Qui septẽ appellant, eos qui ista subtilius quærũt, in numero sapientum nõ habent.

n Et morũ nõnulla.] Circũferunt Græcè aliquot sententiolæ septẽ sapientũ, & ex eis Ausonius quædã uertit carmine: tũ respersi sunt oẽs & Græcorũ et Latinorũ libri sapiẽter dictis, & γνώμαις eorũ, uelut Thalis. Eadẽ expectã, quę parẽtib. feceris. optimè ac iustissimè uiuemus, si ipsi nõ fecerimus, quę in alijs reprehẽdimus. Huius erat ceu symbolũ, ut putãt, Nosce te. Pittaci, Principatũ uiros declarare: prudentiũ esse dare operã, ne quid cõtingeret aduersi: fortiũ si cõtigisset, magno animo ferre: symbolũ, Nosce occasionẽ. Solonis erat: Nihil nimis. Chilõis: Præstare damnũ turpi lucro: aurũ cotib. explorari, mẽtes hominum auro: symbolũ eius, Sponsioni nõ deesse iacturam. Periandri: Suspandũ esse eum, qui uelit diu imperare, nõ armis, sed beneuolentia. Cleobuli: Cauendas insidias inimicorũ, & amicorũ inuidiam. Biantis: Indignũ **C** hominem diuitiarũ gratia non laudandum, persuadendo accipiendum, non cogendo: symbolum, Plures mali. Congruit enim sententia Augustini, & Eusebius in decimo Præpar. inquiẽs: Nihil aliud ab istis sapientib. esse compertũ, q̃ sententias cõmodas, & breuiter dictas, ad utilitatẽ humanæ uitæ. o Nihil aũt monimentorum quod ad literas attinet.] At nõnulli eorum carmina dicuntur reliquisse, ut Solon, & Bias.

Quòd eo tẽpore quo impletis septuaginta annis, Iudæorũ est resoluta captiuitas, Romani quoq; à dominatu sunt regio liberati. Cap. XXVI

[a] PER idem tẽpus Cyrus rex Persarum, qui etiã Chaldæis & Assyrijs **D** imperabat, relaxata aliquãta captiuitate Iudæorũ, quinquaginta milia hominum ex eis ad instaurandũ templũ regredi fecit. A quib. tantũ prima cœpta fundamenta, & altare constructũ est. Incursantib. autẽ hostibus, nequaq; progredi ædificando ualuerũt, dilatumq; opus est usq; ad Darium. [b] Per idem tempus etiam illa sunt gesta, quæ cõscripta sunt in libro Iudith: quẽ sanè in canone scripturarũ Iudæi nõ recepisse dicuntur. Sub Dario ergo rege Persarũ impletis septuaginta annis, [c] quos Hieremias propheta prædixerat, reddita est Iudęis soluta captiuitate libertas, regnãte Romanorũ septimo

rege

rege Tarquinio. Quo expulso etiã ipsi à regum suorum dominatione liberi esse cœperũt. Vsq; ad hoc tempus prophetas habuit populus Israel: qui cùm multi fuerint, paucorum & apud Iudæos, & apud nos canonicà scripta retinentur. De quibus me aliqua põsiturũ esse promisi in hoc libro, cũ claudere superiorẽ, quod iam uideo esse faciendum.

L. VIVES

Cyrus

a PEr idem tempus Cyrus rex Persarũ.] Cyrus Persarum rex, filius fuit Mandanes Astyagis Medorum regis filię, & Cambysis obscuro loco nati, Cyrus dictus à Cyro, ut ferunt, Albaniæ & Iberiæ amne, iuxta quem est educatus. Bellum auo fecit, quo uicto, imperium ex Medis transtulit ad Persas. Idem Chaldæam imperio adiunxit. Nam Sardanapalo mortuo, Medi cũ ipsi sibi imperium constituissent, Chaldæi & suos reges habuerunt Babylone, inter quos Nabucodrosorus, quẽ Chaldæi Herculi rebus gestis anteponũt, duxisseq; tradunt uictorem exercitum usq; ad columnas, ut Strabo ex Megasthene scribit. Alphæus de rebus Assyriorum loquens, inquit: Megasthenes uir priscus Nabucodrosorum Hercule robustiorem fuisse dicit, uniuersamq; Lybyam, Asiamq; usq; ad Armenios subegisse, quem Chaldæi dicunt, cùm in regnum rediisset, furore diuinitus captum, magna uoce exclamasse, O Babylonii, futuram uobis calamitatem magna uoce prænuncio, quam neq; Belus ille, nec ulla uis deorum auertet: ueniet Persa mulus, qui uobis afferet seruitutem. Hæc, aliisq; eiusmodi dictis subitò euanuit. Cui filius Milina Rudocus successit, quem Iglisares interfecit, ac loco eius regnauit, cui Babaso Arascus filius suffectus est: quo insidiis interempto Nabiuidocus regnauit. Hunc Cyrus capta Babylone Carmaniæ principem fecit. Hæc Alphæus. Præterea quæ Alexander Polyhistor de successoribus Nabucodrosori scribit paulò diuersius, quàm Alphæus, sed summa ferè est eadem. Iosephus tamen libro decimo, duos Nabogodonosor recenset, & filium dicit Herculi à Megasthene præferri in quarto libro Rerum Indicarum, sed patrem esse qui Hierosolymam cepit. Nabucodronosori filio dicit filium etiam successisse Amilmadapacum, siue Abimatadocum, qui Iechoniam regẽ soluit, habuitq; inter priores aulæ. Amilmadapaco cùm xviii. regnasset annos, hæres fuit Egressarius filius. Huic post xl. annos regni Labosordacus filius, cui post nonum principatus mensem Balthasar, qui & Naboar, quem Cyrus regno Chaldæo expulit, ubi xvii. annis imperasset. Quæ annorum computatio, si uera est, plures quàm centum anni sunt à calamitate Iudaica, ad Cyrum Persam. Non dubium quin sit error, cuius, autoris ne an scribæ, haud facile pronunciarim. Cyrus uerò commotus uaticinio Esaiæ, qui ducentis & decem annis ante ipsum de regno eius etiã nominatim prædixerat, Iudæos soluit, ut in patriam redirent, urbem, templumq; restituerent, reddius templi uasis, quæ Nabucodrosorus in Babyloniã aduexerat. Idq; factum est, anno postquam in Babyloniam Iudæi erant ducti quadragesimo, autore Eusebio. Itaq; profecti sunt qui templum ædificarẽt & urbem. Sed cùm uicinarum gentium incursibus opus impediretur, intermissum est usq; ad secundum annũ Darii Histaspis filii, qui expulsis Magis regnauit. Hic enim propter Zorobabel, redire Iudæos in patriam permisit, prohibuitq;, ne quis constructionem urbis & templi interturbaret. Ita septuagesimo anno post captiuitatẽ Iudaicam, dirutumq; tẽplum, populus in antiquas sedes remigrauit. Hæc ex computatione Eusebii, qui etiam Clementem autorem sententiæ suæ adducit, in hunc modum: Clemens quoq;, inquit, his congruit in primo stromate, ita scribẽs: Et perseuerauit captiuitas annis septuaginta usq; ad secũdum annum Darii Histaspis, qui Persis, Assyriis, & Aegypto regnauit, sub quo Aggeus, & Zacharias, & unus de duodecim, qui uocatur Angelus, prophetauerunt, sacerdotioq; functus est Iesus filius Iosedec, hic supradictus uir. Quòd autem septuagesimus annus desolationis templi altero anno Darii fuerit expletus, domesticus testis est Zacharias propheta, secundo anno Darii dicens: Domine omnipotẽs, quousq; non misereberis Hierusalem, & ciuitatibus Iuda, quas despexisti? iste septuagesimus annus est. Ita Eusebius. Nam Iosephus libro undecimo à captiuitate Iudææ gentis usq; ad Cyrum lxx. annos numerat. b Per idem tempus etiam illa sunt gesta, quæ conscripta sunt in libro Iudith.] Iudith uidua Bethuliã ciuitatem suam obsidione Holophernis ducis Nabucodonosoris liberauit, ut in eius libro fuse narratur. Qui liber Chaldæo scriptus sermone, sicut Hieronymus inquit, minus autoritatis habet ad ea roboranda, quæ in contentionem ueniunt. Sed sanctus Nicenus conuẽtus, inter sacrarum scripturarum uolumina & hunc librum computauit. Beda in Temporibus ait, Cambysem Cyri maioris filium, ab Hebræis secundum Nabucodonosorem uocari, & sub eo contigisse, quæ de Iudith narrãtur. c Quos Hieremias propheta prædixerat.] Hieremiæ uigesimo quinto: Et seruient omnes gentes istæ regi Babylonis septuaginta annis.

De temporibus Prophetarũ, quorum oracula habentur in libris: quiq; tunc de uocatione gentium multa cecinerunt, quando Romanorũ regnũ cœpit, Assyriorumq; defecit. Cap. XXVII

TEMPORA igitur eorum ut possimus aduertere, in anteriora paululũ recurramus. In capite libri Osee prophetæ, qui primus in duodecim ponit, ita scriptum est: Verbum domini quod factum est ad Osee [a] in dieb. Oziæ, & Ioathan, & Achaz, & Ezechiæ regum Iuda. [b] Amos quoq; in diebus Oziæ regis prophetasse se scribit. [c] Addit etiam Hieroboam regẽ Israel qui per eosdem dies fuit. Necnon Esaias filius Amos, siue supradicti prophetæ, siue quod magis perhibetur, alterius; qui non propheta eodem nomine uocabatur, eosdẽ reges quatuor quos posuit Osee in capite libri sui, ponit, quorum diebus se prophetasse præloquitur. [d] Michæas etiam eadem suæ prophetiæ cõmemorat tempora post dies Oziæ. Nam tres qui sequuntur reges nominat, quos et Osee nominauit: Ioathan, & Achaz, & Ezechiam. Hi sunt quos eodẽ tempore simul prophetasse ex eorum literis inuenitur. [e] His adiungitur Ionas eodẽ Ozia rege regnante, [f] & Iohel cùm iã regnaret Ioathan, qui successit Oziæ. Sed istorũ prophetarũ duorũ tempora in chronicis, non in eo-

rum libris potuimus inuenire, quoniam de suis diebus tacent.[g] Tenduntur autē hi dies à rege Latinorū Proca siue superiore Auentino usq; ad regē Romulum iam Romanū, uel etiam usq; ad regni primordia successoris eius Numæ Pompilij. Ezechias quippe rex Iuda eousq; regnauit, ac per hoc per ea tempora isti uelut fontes prophetiæ pariter eruperūt, quando regnum defecit Assyriorum, cœpitq; Romanorū: ut scilicet quemadmodum regni Assyriorū primo tempore extitit Abraham, cui promißiones apertißimæ fierent in eius semine benedictionis omnium gentium, ita in occidētalis Babylonis exordio, qua fuerat Christus imperāte uenturus, in quo implerentur illa promissa oracula prophetarum, non solum loquentium, uerumetiā scribentium in tantæ rei futuræ testimoniū soluerentur. Cùm enim prophetę nunquam ferè defuissent populo Israel ex quo ibi reges esse cœperunt, in usum tantūmodo eorū fuere, non gentiū.[h] Quando aūt ea scriptura manifestius prophetica condebatur, quæ gentibus quandoq; prodesset, tunc oportebat incipere, quando condebatur hæc ciuitas, quæ gentibus imperaret.

L. VIVES

Ozias a IN diebus Oziæ, & Ioathan, & Achaz, & Ezechiæ regum Iuda.] Nusquam certius colligūtur tempora, q̃ ex ipsis eisdem prophetis, si quibus scripserint, testificentur. Ideo cùm eorum testimonia, ac uelut syngraphas habuerimus, aliorum adducere superuacaneum fuerit. Ait ergo se sub illis tribus regibus duarum tribuum uaticinatum, qui pater, filius, & nepos fuere, & ultimo eorum imperante ductæ sunt decem tribus Israel in Chaldæam à Salmanasar rege. Itaque sicut Hieronymus docet, & ante captiuitatem, & post Osee prophetatus est, & tam uicinam quàm præsentem, quàm etiā præteritam, & denunciasse uenturam, & luxisse ingruentem. Porrò Ozias uixit quo tempore magnum illud & uastum Assyriorum imperium concidit, rebellantibus Medis. Hunc alij Azariam nominant, ne quem uarietas fallat nominum.

Amos b Amos quoq;.] De hoc Hieronymus: Amos propheta, qui sequitur Ioelem, & est tertius duodecim prophetarū, non est ipse quem patrem Esaiæ prophetę legimus. Ille enim אמוץ scribitur per primam & ultimam nominis sui literam א & ץ & interpretatur fortis atq; robustus: hic uerò עמוס per ע & ס & interpretatur populus auulsus. Mediæ literæ מ & ו utriq; cōmunes sunt. Apud nos autem qui tantum uocalium literarum, & s literæ, quæ apud Hebræos triplex est, differentiam nō habemus, hæc & alia nomina uidentur esse cōmunia, quæ apud Hebræos elementorū diuersitate, & suis proprietatibus distinguuntur. Hic igitur propheta, quem nunc habemus in manibus, fuit de oppido Thecue, quod sex milibus ad meridianā plagam abest à sancta Bethleem, quæ mundi genuit saluatorē, & ultra nullus est uiculus, ne agrestes quidem casæ, & furnorum similes, quas Afri appellant mapalia: tanta est eremi uasti-

A tas, quæ usq; ad mare rubrum Persarumq; & Æthiopū, atq; Indorū terminos dilatatur. & quia humi arido atq; arenoso nihil omnino frugum gignitur, cuncta sunt plena pastoribus, ut sterilitatē terræ compensent pecorum multitudine. Ex hoc numero pastorū & Amos propheta fuit, imperitus sermone, sed nō scientia. Idem enim qui per omnes prophetas spiritus sanctus loquebatur. Tantum Hieronymus. Quo magis miror, cùm prologus, q̃ uulgo in nostris sacris literis huic prophetæ præponitur, hoc ex loco sit desumptus, legi expresse in eo etiā Amos patrem Esaiæ prophetam fuisse, forsan ex Hebræorum dogmate, qui ut Hieronymus in Sophoniam scribit, tradunt cuiuscunq; prophetæ pater, aut auus ponatur in titulo, ipsos quoq; prophetas fuisse. c Addit etiam Hieroboam regem Israel.] Non illum qui temporibus Roboam filij Salomonis autor secedendi fuit decem tribubus, qui centum & sexaginta annis præcessit hunc filium Ioas.

B d Michæas etiam.] Hunc Hieronymus tradit non uaticinatum esse temporibus Oziæ, sed eius filij Ioathan, quem LXX. fecerūt tertium. Hebræi sextum habent inter xij. minores. (Michæas) e His adiungitur Ionas.] Eusebius in tēporibus Azariæ, qui idem est Ozias: Prophetabant apud Hebræos, inquit, Amos, Esaias, & Ionas. Et Hieronymus in Osee, In quo perspicuum est, inquit, prophetante Osee, Esaia, & Iohel, & Amos, & Abdia, & Iona, & Michæa, qui σύγχρονοι eius fuere, hoc est contemporanei, regnum decē tribuum esse finitum. Et in prologo in Ionam sic ait: Tradūt Hebræi Osee, Amos, & Esaiam, ac Ionam, eisdem prophetasse temporibus. In quo eodem prologo opinionem quorūdam refert, qui existimarunt Amathi patrem Ionam esse filium illum uiduæ Sareptanæ, quem Helias uitæ reddidit, matre postea dicente: Nunc cognoui, quia uir dei es tu, & uerbum dei in ore tuo est ueritas, & ob hanc causam, etiā ipsum

C puerum sic uocatum. Amathi enim in nostra lingua ueritatē sonat. f Et Iohel.] Interpretatur ἀρχόμενος, inquit Hieronymus, id est incipiens. Vulgo legimus, hūc eisdem temporibus afflatum deo, quo prophetas superiores. (Iohel) g Tenduntur autem hi dies à rege Latinorū Proca.] Auentinus regnauit annos triginta septē. huius tricesimosecundo, ut Eusebius digerit, cœpit Azarias regnum in Iuda. Eutropius Azariam in tempora Procæ reducit, q̃ ultimis annis Auētini cœperit imperare. Ezechiæ uerò regnum prima tempora Numæ pertigit.

h Quando autem ea scriptura manifestius prop.] Isti enim prophetæ quos percensuit, gentium uocationē prænunciarunt, ut pòst aperiet.

De his quæ ad Euangelium Christi pertinēt, quid Osee & Amos prophetauerint. Cap. XXVIII

OSEE igitur propheta, quanto profundius quidem loquitur, tanto operosius penetratur. Sed aliquid inde sumendū est, & hic ex nostra promißione ponendum. Et erit, inquit, in loco quo dictum est eis: Non populus meus uos, uocabuntur & ipsi filij dei uiui. Hoc testimoniū propheticum de uocatione populi gētium,

D qui prius non pertinebat ad deum,[a] etiā apostoli intellexerunt. Et quia ipse quoq; populus gentium spiritaliter est in filijs Abrahæ,[b] ac per hoc rectè dicitur Israel, propterea sequitur, & dicit: Et cōgregabuntur filij Iuda, &

A & filij Israel in idipsum, & ponent sibimet principatum unum: & ascendēt à terra. Hoc si adhuc uelimus exponere, eloquij prophetici obtundetur sapor. Recolatur tamē lapis ille angularis, & duo illi parietes: unus ex Iudæis, alter ex gentibus: ille nomine filiorum Iuda, iste nomine filiorum Israel, eidem uni principatui suo in idipsum innitētes, & ascēdentes agnoscantur in terra. Istos autē carnales Israelitas, qui nunc nolunt credere in Christum postea credituros, id est filios eorum: nam utiq; isti in suum locum moriēdo transibunt: idem propheta testatur, dicens: B Quoniam diebus multis sedebunt filij Israel sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, [c]sine manifestationibus. Quis non uideat, nunc sic esse Iudæos? Sed quid adiungat audiamus. Et postea, inquit, reuertentur filij Israel, & inquirent dominū deum suum: & Dauid regem suum: & stupescent in domino, & in bonis ipsius, in nouissimis diebus. Nihil est ista prophetia manifestius, qua Dauid regis nomine significatus intelligitur Christus, qui factus est, sicut dicit Apostolus, ex semine Dauid secundum carnē. C Prænunciauit iste propheta etiā tertio die Christi resurrectionē futuram, sicut eam prophetica altitudine prænunciari oportebat, ubi ait: Sanabit nos post biduū, et in die tertio resurgemus. Secundum hoc enim nobis dicit Apostolus: Si cōsurrexistis cū Christo, quæ sursum sunt quærite. Amos quoq; de rebus talibus sic prophetat: Præpara, inquit, te ut inuoces deū tuum Israel: quia ecce ego firmans tonitruū, & creans spiritum, & annunciās in hominib. Christū suū. Et alio loco: [d]In illa die, inquit, resuscitabo tabernaculum Dauid quod cecidit: & reædificabo quæ ceciderūt eius: & destructa eius resuscitabo, D & reędificabo ea, sicut dies seculi: ita ut exquirāt me residui hominū, & omnes gentes in quibus inuocatum est nomen meum super eos, dicit dominus faciens hæc.

L. VIVES

[a] Etiam Apostoli intellexerunt.] In priore enim Epistola Petri capite secondo: Qui aliquando, inquit, nō populus dei, nūc populus dei. b Ac per hoc recte dicitur Israel.] Cuncti enim homines possunt pertinere ad spiritalem promissionem Abrahæ, si eius pietatem & iustitiam fuerint sectati. Idcirco qui ex semine carnali ab eo descendunt, per Iudam intelligūtur, quæ tribus in sacris ritibusq; maiorum, cum sacerdotibus & templo mansit: qui non ab Abraham progeniti sunt corpore, sed animo, per Israel. Nam decem tribus, quæ à rege Iuda defecerunt, Israel sunt à Iudæis nominatæ, quæ à gentili populo non multum aberant. Nam prisca patrum instituta deserta, idola coluerunt more gentium. Ideo Iudaicis & Leuitis non longe secus erant abominabiles, q̃ gentes, quæ proautorē seminis non noscebant, Abraham. c Sine manifestationibus.] δήλων uertunt LXX. quod est Hebraicè ephod, ἐπωμίδα super homerale. Significant LXX. peritorum è senioribus prophetiam, doctrinam, & sapientiā, quo maius malum ciuitati contingere non potest. Hebraica ueritas denotat, nec sacerdotalem futuram dignitatē, neq; cultum eius, atq; ornamenta. d In die illa, inquit, resuscitabo tabernaculum Dauid.] Hunc locum ad uocationem gentium pertinere, præterquam quod uerba ipsa apertè testantur, etiā Iacobus frater domini interpretatus est Act. xv. cùm ij qui ex Iudaismo Pharisaico ad baptismū uenerant, negociū facesserēt Barnabæ & Tito, q̃ in ecclesia dei cum præputio uersarentur, & sine ceremonijs sabbatismorum. Itaq; cùm apostolica declaratio huic dicto accesserit, quis audeat aliam quærere?

Quæ ab Esaia, de Christo & ecclesia sint prædicta. Cap. XXIX

[a]ESAIAS propheta non est in libro E duodecim prophetarum: qui propterea dicuntur minores, quia sermones eorū sunt breues, in eorū comparatione, qui maiores ideo uocantur, quia prolixa uolumina cōdiderūt. Ex quibus est hic Esaias, quem propter eadem prophetiæ tempora C subiūgo supradictis duobus. Esaias ergo inter illa quæ iniqua arguit & iusta præcepit, & peccatori populo mala futura prædixit, etiam de Christo & ecclesia, hoc est de rege, & ea quam cōdidit ciuitate, multo plura q̃ cæteri prophetauit: [b]ita, ut à quibusdā Euangelista, q̃ propheta potius diceretur. Sed propter rationem operis terminandi, unum de multis hoc loco ponam. Ex persona quippe dei patris loquens: [c]Ecce, inquit, intelliget puer meus, & exaltabitur, & glorificabitur ualde. Quemadmodū stupescent super te multi, ita gloria priuabitur ab homi- D nib. species tua, & gloria tua ab hominibus: ita mirabuntur gentes multæ super eum, & continebunt reges os suum: quoniā quibus non est annunciatū de illo, uidebunt: & qui non audierunt, intelligēt. Domine quis credidit auditui nostro, & brachiū domini cui reuelatū est? Annunciabimus corā illo, ut infans, ut radix in terra sitienti: nō est species illi, neq; gloria: & uidimus eū, & nō habebat speciē, neq; decorē: sed species eius sine honore deficiēs præ omnibus hominibus. Homo in plaga positus, & sciens ferre infirmitatem: quoniā auersa est facies eius, inhonora-

A tus est, nec magni existimatus est. Hic peccata portat, & pro nobis dolet: et nos existimauimus illum esse in dolore, & in plaga, & in afflictione. Ipse autẽ uulneratus est propter iniquitates nostras, & infirmatus est ꝓpter peccata nostra. Eruditio pacis nostræ in eo: liuore eius nos sanati sumus. omnes ut oues errauimus: homo à uia sua errauit, & dominus tradidit illum pro peccatis nostris: & ipse propter quod afflictus est, non aperuit os suum. Sicut ouis ad immolandũ ductus est, & ut agnus ante eum qui se tondet, sine uoce: sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium eius sublatum est, generationẽ eius

B quis enarrabit? Quoniam tolletur de terra uita eius. Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem, & dabo malignos pro sepultura eius, & diuites ꝓ morte eius: quoniam iniquitatem non fecit, [d] nec dolum in ore suo: & dominus uult purgare eũ de plaga. [e] Si dederitis pro peccato animã uestrã, uidebitis semen longæuũ, & dominus uult auferre à dolore animam eius: ostendere illi lucem, & formare intellectum, iustificare iustum bene seruientem pluribus, & peccata

C corũ ipse portauit. Propterea ipse hæreditabit plures, et fortium diuidet spolia, propter quod tradita est ad mortem anima eius: & inter iniquos æstimatus est, & ipse peccata multorum portabit, & propter peccata eorum traditus est. Hæc de Christo. Iam uerò de ecclesia, quod sequitur, audiamus. Lætare sterilis, inquit, quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis: quoniam multi filij desertæ magis quàm eius quæ habet uirum. Dilata locum tabernaculi tui, [f] & palos caularum tuarum fige. Noli parcere, prolonga funiculos tuos, & palos tuos conforta. Ad-

D huc in dexteram & sinistram partem extende, & semen tuum hæreditabit gentes: & ciuitates desertas inhabitabis. Ne timeas, quoniam confusa es, neq; reuerearis, quia exprobrata es: quoniam confusionẽ æternam obliuisceris, & opprobrij uiduitatis tuæ nõ eris memor, quoniam dominus faciens te, dominus Sabaoth nomen eius: & qui eruit te, ipse deus Israel uniuersæ terræ uocabitur, & cætera. Verùm ista sint satis, & in eis exponenda sunt nonnulla. Sed sufficere arbitror quæ ita sunt aperta, ut etiam inimici intelligere cogantur inuiti.

L. VIVES

[a] ESaias.] Hieronymus ad Paulam & Eustochium, Esaiam nobilem fuisse uirum scribit, disertum, & urbanæ eloquentiæ, nec habentem quicquam in eloquio rusticitatis admistum: nec eum tam prophetam dicendum, quàm Euangelistam. Prophetauit in Hierusalem & Iudæa. Serratus est à Manasse rege Iuda socero suo, ut Hebræi ferunt, serra lignea. Vnde quod ad Hebræos undecimo de sanctorum supplicijs legitur, Serrati sunt, ad Esaiam referri solet. Causas cur sit occisus, recenset Hieronymus libro primo Commentariorum in hunc prophetam. [b] Ita ut à quibusdam.] A Hieronymo ad Paulam & Eustochium, ut dixi. Videtur enim non uentura prædicere inuolucris & ambiguis uerbis, ac obscuritate uelatis, qui mos est uatum, sed apertè detecteq; præterita enarrare. [c] Ecce, inquit, intelliget puer meus.] Hæc Esaiæ 52. capite, quibus adduntur uerba capitis sequentis illo in loco: Domine quis credidit auditui nostro. & 54. Lætare sterilis quæ nõ paris. Discrepant interdum uersio Septuaginta, quam Augustinus sequitur, & Hebraica ueritas, sed summa rei atq; argumenti eadem est, de passione Christi domini. Quæ omnia persequi, non huius temporis esset, nec loci: præsertim cùm Augustinus ceu aperta atq; manifesta referare supersedeat. Credo etiam, ne uolumen in immensum excresceret. [d] Nec dolus inuentus est in ore suo.] Lxx. habent: Quia iniquitatem non fecit, neq; dolum in ore suo. οὐδὲ δόλον ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. [e] Si dederitis.] In Lxx. sic: Si detis pro peccato anima uestra uidebit semen longæuũ. [f] Et palos caularũ.] δέῤῥεις τῶν αὐλαίων, pelles tabernaculorum, & uulgo legimus. ab Augustino indubiè scriptum est, pelles aularum uel aulearum.

Quæ Micheas, & Ionas, & Iohel nouo testamẽto congruentia prophetauerint. Cap. XXX

MICHAEAS propheta Christum in figura ponẽs cuiusdã magni montis hæc loquit: [a] Erit in nouissimis diebus manifestus mõs domini, præparatus super uertices montiũ, & exaltabitur super colles: & festinabũt ad eum plebes, & gẽtes multæ ibunt, & dicẽt: Venite ascẽdamus in montẽ dñi, & in domũ dei Iacob, & ostendet nobis uiã suam, et ibimus in semitis eius: quia ex Sion procedet lex, & uerbũ domini ex Hierusalem: et iudicabit inter plebes multas, & redarguet gentes potẽtes usq; in longinquũ. Prædicens iste propheta & locũ, in quo natus est Christus: [b] Et tu, inquit, Bethleem domus [c] Ephrata nequaq; minima es, [d] ut sis in milib. Iuda: [e] ex te mihi prodiet dux, ut sit in principẽ Israel: & egressus ab initio, [f] & ex dieb. æternitatis: propterea dabit eos usq; ad tempus, [g] quo parturiẽs pariet, [h] & reſidui fratres eius conuertẽtur ad filios Israel: [i] & stabit, & uidebit, & pascet gregem suum in uirtute domini, & in honore nominis domini dei sui erunt: quoniam nunc magnificabitur usq; ad summũ terræ. [k] Ionas autem propheta

propheta, nõ tam sermone Christum, q̃ sua quadã passione prophetauit: profecto apertius, q̃ si eius morte & resurrectionẽ uoce clamaret. Vt quid enim exceptus est uentre beluino, & die tertio redditus, nisi ut significaret Christũ de profundo inferni die tertio rediturũ? Iohel autẽ omnia quæ prophetat, multis uerbis cõpellit exponi: ut quæ pertinent ad Christũ & ecclesiã elucescant. Vnũ tamẽ, quod etiã Apostoli cõmemorauerũt, quando in cõgregatos credẽtes spiritus sanctus, sicut à Christo promissus fuerat, desuper uenit, nõ prætermittam. Et erit, inquit, post hæc, & effundã de spiritu meo super omnem carnẽ: & prophetabũt filij uestri, & filiæ uestræ: & seniores uestri somnia somniabunt: & iuuenes uestri uisiones uidebũt: & quidẽ in seruos meos et ancillas meas in illis diebus effundam de spiritu meo.

L. VIVES

a ERit in nouissimis diebus.] Eadẽ etiã uerba sunt Esaiæ 2. b Et tu, inquit, Bethleem.] Sic Lxx. ut Augustinus hic, καὶ σὺ Βηθλεὲμ ὁ οἶκος Ἐφραθὰ ὀλιγοστὸς εἶ, τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα. ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα τοῦ Ἰσραήλ. In Hebræo uerò, Hieronymo interprete, hoc modo: Et tu Bethleẽ Ephrata, paruulus es in milibus Iuda. Ex te mihi egredit, qui sit dominator in Israel, & egressus eius ab initio æternitatis. Matthæus cap. 2. Euangelij respondisse narrat pontifices, & scribas Herodi quærẽti patriã Messiæ: καὶ σὺ Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. ἐκ σοῦ γάρ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Et tu Bethleẽ terra Iuda nequaq̃ es minima in principibus Iuda: ex te enim mihi prodibit, qui regat populũ meum Israelem. Hieronymus lib. 2. in Michæã, dictum hoc Matthæi, nec cum Septuaginta, nec cum Hebræis ait cõgruere. Cuius quæstionis exitum uir sanctus cùm nõ inueniret, eò delabitur, ut aut nõ è libro petijsse Apostolos testimonia, sed è memoria, quæ nonnunquã fallit, aut hunc locum sic Matthæum adduxisse aiat, quo modo est ab scribis & pontificibus Herodi responsum, ut illorum in sacris literis ostenderet negligentiam. Primam autem illam responsionẽ, non ex sua sententia posuit, sed aliorum: & durum profecto uideatur concedere contrarium sensum esse redditum ab Apostolo: quod, ubi nõ refert eius utercũq; sit, nec Porphyrius, nec Celsus credat: diuersum uero modo summa in idem propè recidat, tolerabile etiã nobis uideretur. Sacerdotes uerò ita respondisse, coniectura est parum firma: non q̃ fieri ab scriptoribus, pragmaticis præcipuè, sit insuetũ, ut imperitum quid, & ineptum, & frigidum dicãt, dum ad uerum conãtur assumptã personã referre. Cuiusmodi sunt apud Terentiũ & Plautũ haud sanè pauca, etiã in Bucolicis Vergilij & Theocriti. Cæterũ priusquã huiusmodi error Euangelistæ, imò spiritui dei impingat, quod religiosorum hominũ aures exhorrẽt, ualeat sanè illa coniectura, aut alia quæuis imbecillior, dum maior ingeniorum nostrorũ imbecillitas eruere uerius quicquam & certius nequit. Quod si & nobis quoq; post Hieronymũ heroa in sacris tractandis literis tantũ aliquid suspicari permittitur, ut donemus & Septuaginta, & in Hebræo, prophetam scripsisse absq; negatione, & Euangelistam cum ne-

A gatione: nam uel huius, uel illius contrarium contigisse potest, etiamnum non modò non pugnant Propheta & Euangelista, sed maxime consentiunt, si prophetæ uerba per interrogationem legantur. Erit enim prophetę mẽs: Quid tu Bethleem exiguus es? non es certe: quippe ex quo prodibit princeps recturus populum meum Israelem. Hoc dictum per interrogationem maiorem habet uim, & propheticis illis ardentibus affectibus congruentiorem, q̃ simpliciter. Quod schema propheticis est haud sanè rarum: & sunt eius sexcenta exempla. At à sacerdotibus & Euangelista narrante omittenda fuit figura, & sensus tamen reddendus nudus ac simplex. Potest & hic alier esse sensus, ut propheta paruã quidem dixerit esse Bethleem, sed ingentẽ magnitudinẽ inde nasciturã: nẽpe æternũ ducẽ Israelitici populi, nõ carnalis, sed dominici, ita ut ex infirmitate nasci uideatᷣ potẽtia, & ex humilitate sublimitas. Verũ tanti filij magnitudo nõ amplius sinit natale suũ solũ exiguũ censeri, ut etiã propheta ampli-
B tudinẽ illius, quam animo cõcipiebat, in exiguitate, quã oculis habebat subiectã, ueneraretᷣ. Quocirca sacerdotes & scribæ quasi sensum interpretantes magnum dixerũt, aut certe non paruulum Messiæ tanti regis patriã, quod ipsi potius in responso spectarunt, q̃ oppiduli positum: sensusq; illorum à sensu prophetæ nihil abhorrebat: utriq; enim maximã iudicarũt urbem nõ muris atq; ædificijs, de quo non agebatur, sed partu, de quo quærebatur. Iam cætera sunt faciliora. c Ephrata.] Regio est in qua Bethleem ciuitas Iuda, in tribu Iuda, quod nomẽ utpote priscum, & minus ad uulgum notum, sacerdotes prætermiserunt, cùm Herodi alienigenæ loquerentur, subiecto quod notius erat Iuda. Tum, nec interesse prophetæ existimabat Euangelista, uel Iudã dicere, uel Ephrata, ceu quis Romam Latij, & alius Romam Italiæ dicat. Atq; obiter submonebat, de Iuda esse dominum
C nostrum. Est etiam altera Bethleem in Galilæa, ut scribitur in libro Iesu Naue. Adnotauit Hieronymus apud Matthæum, pro Iudæ, scriptum fuisse Iudææ, librarij uitio. Nam non est alibi Bethleem, quàm in Iudæa. Ea enim quæ sita est in Galilæa, nihilominus est Iudææ: nempe Galilæa & ipsa Iudææ parte. Simile forsan mendum paulò pòst: Verùm cùm audisset Archelaum regnare in Iudæa, pro in Iuda, nisi quod procedente tempore post reditum ex Babylone Iudææ nomen ueteres fines non seruauit, maxime apud gentiles, & coarctatum est indies ad regionem Hierosolymis uicinam, ubi templum & principum sedes. d Vt sis in milibus Iuda.] Hoc ad eandem interrogationis emphasim spectat: an uerò minima es? Etiam si dijs placet in milibus oppidorum, pagorumq; Iudæ? non es, ne inter metropoles quidem, & urbes, quæ alijs principes & duces sunt. Atq; hunc sen-
D sum expressit Euãgelista. e Ex te mihi prodiet dux.] In codice Brugensi non est dux, nec in Lxx. apud Hier. Apud Euangelistam est dux, quod de sententia nihil uariat. f Ab initio & ex diebus æternitatis.] Hoc dicto mortales omnes à sensu uaticinij huius excluduntur, ac solus eo clauditur, qui immortalis & æternus est dei filius Christus Iesus, coæternus & æqualis patri, cui à patre in illo sine ullis exordijs finibusq; dicitur die: Filius meus es tu, ego hodie genui te. g Dabit eos usq; ad tẽpus, quo parturiens pariet.] Sinet populum gentilem regnare quoad sterilis gentilis, sed conata aliquid ædere, enitetur tandem. & gratulantes dicent ei: Lætare sterilis, quæ non paris. Lxx. tamen uerterunt, Vsq; ad tempus parturientis: pariet. & sic est in ueteribus codicibus Augustini. h Et residui fratres eius.] Gentilis populus frater Israelitici, seu ex patre Abraham spiritali, cùm ad meliorem mentem conuertentur, siue ex Adam, siue ex deo, per quem genus humanum sanguine inter se totum

Ephrata

tum deuinctum est, atque adeò germanitate quadã. Gentes ergo id credent, quod ueri Israelitæ, quibus uenturus erat Christus promissus. i Et stabit, & uidebit, & pascet.] Hic erit quies, hic statio, tum oues suas spectabit dominus: & præsentes intuens pascet eas bonus ille pastor, non quouis pabulo, sed uirtute domini. k Ionas autem propheta.] Hic à nautis in mare eiectus uelut hostia piacularis uentis & tempestati, exceptus est hiatu ceti, inque eius utero tribus diebus ceu in cubiculo adseruatus, tertio die littori redditus est: Ionæ secundo, expressissima sepulti & resurgentis domini imago, quã ipse importunis Iudæis, & signũ aliquod efflagitãtibus, pro certissimo ac manifestissimo signo obiecit, Matthæi xij.
l Quod etiã apostoli cõmemorauerunt.] Actuũ ij.

Quæ in Abdia, in Naum, & Abacuc de salute mũdi in Christo prænũciata reperiantur. XXXI

TRES prophetę de minoribus, [a]Abdias, [b]Naum, [c]& Abacuc, nec sua tempora dicunt ipsi, nec in Chronicis Eusebij & Hieronymi, quãdo prophetauerint, inuenit. [d]Abdias enim positus est quidem ab eis cum Michæa, sed nõ eo loco, ubi notantur tempora, quando Michæam prophetasse ex eius literis constat: [e]quod errore negligẽter describentium labores alienos, existimo cõtigisse. Duos uerò alios cõmemoratos in codicibus Chronicorũ quos habuimus, non potuimus inuenire: tamen quia canone continent, nec ipsi oportet prætereantur à nobis. Abdias quantum ad scripturam eius attinet, omnium breuissimus prophetarum [f]aduersus Idumæam gentem loquitur, scilicet Esau unius ex duobus geminis filijs Isaac, nepotibus Abrahæ, maioris illius reprobati. Porrò, si Idumæam modo locutionis, quo intelligitur à parte totũ, accipiamus [g]positam esse pro gentibus: de Christo agnoscere possumus, quod ait inter cætera: In montem autem Sion erit salus, & erit sanctum. Et paulò pòst in fine ipsius prophetiæ: Et ascendẽt, inquit, resaluati ex monte Sion: ut defendant montem Esau, & erit domino regnum. Apparet quippe id esse completum, [h]cùm resaluati ex monte Sion, id est ex Iudæa credentes in Christum, qui præcipuè agnoscuntur Apostoli, ascenderunt, ut defenderent mõtem Esau. Quomodo defenderunt, nisi per Euangelij prædicationem, saluos faciendos eos qui crediderũt ut eruerentur de potestate tenebrarum, & transferrentur in regnum dei? Quod consequenter expressit addendo. Et erit domino regnum. Mons enim Sion, Iudæam significat, ubi futura prędicta est salus, & sanctum, quod est Christus Iesus. [i]Mons uerò Esau Idumæa est, per quam significata est ecclesia gentiũ, quã defenderũt, sicut exposui, resaluati ex monte Sion, ut esset domino regnũ. Hoc obscurum erat, antequam fieret: sed factũ, quis non fidelis agnoscat? Naum uerò propheta, imò per illum deus, Exterminabo, inquit, sculptilia & conflatilia: ponam sepulturam tuam: [k]quia ecce ueloces super montes pedes euangelizantis, & annunciantis pacem. Celebra Iuda dies festos tuos, redde uota tua: quia iam non adijcient ultra, ut transeant in uetustatem: consummatum est, consumptum est. Ascendit, qui insufflat in faciẽ tuam, eripiens ex tribulatione. Quis ascenderit ab inferis, & insufflauerit in faciem Iudæ, hoc est Iudæorum discipulorũ, spiritum recolat sanctũ, qui meminit Euangeliũ. Ad nouum enim testamentum pertinent, quorum dies festi ita spiritaliter innouantur, ut in uetustatem transire non possint. Porrò per Euangelium exterminata sculptilia, & conflatilia, id est idola deorum falsorum, & obliuioni tanquam sepulturę tradita iam uidemus: & hanc etiam in hac re prophetiam completam esse cognoscimus. Abacuc, de quo alio, quàm de Christi aduentu, qui futurus erat, intelligitur dicere: Et respõdit dominus ad me, & dixit: Scribe uisum apertè in buxo: ut assequatur qui legit ea: quia adhuc uisio ad tempus, & orietur in fine, & nõ in uacuum: si tardauerit, sustine eũ: quia ueniens ueniet, & non morabitur.

L. VIVES

a ABdias.] Hieronymus super hoc propheta: Hũc, inquit, esse aiunt Hebræi, qui sub rege Samariæ Achab, & impijssima Iezabel pauit centum prophetas in specubus, qui nõ curuauerũt genu ante Baal, & de septem milibus erant, quos Helias arguitur ignorasse, sepulchrumque eius usque hodie cum Mausoleo Helisæi prophetæ, & Baptistæ Ioannis in Sebasta uenerationi habetur, quæ olim Samaria dicebatur. hic igitur, quia centum prophetas aluerat, accepit gratiam prophetalem, & de duce exercitus, fit dux ecclesiæ. Hæc ille. Fuit ergo uetustior quouis superiorum ætate Iosaphat regis Iuda, rege Latinorum Tiberio. b Naum.] Iosephus libro nono, Naum scribit fuisse temporibus Ioathan regis Iuda. c Abacuc.] [redacted] Porrò Abacuc uaticinatus est, ut Hieronymus inquit, cùm

cùm iam Iuda & Beniamin in captiuitatē issent à Nabocodrosoro ductæ, in quā, & Babylonē, diriguntur uaticinia Abacuc. d Abdias enim positus est quidē ab eis.] Hic locus nō caret mēdo, etsi sensus nō sit difficilis. Significat enim Augustinus nō eo loco esse ab illis positū Michæam, quo rectè eius notent̄ tēpora. Abdiam Eusebius Michææ coniūgit, regno Iosaphat. De Abdia rectè: de Michæa uerò cōtra suū Michęę ipsius testimoniū, quod Augustinus annotauit. Quippe Michæas se uisionē uidisse perhibet sub regibus Ioathan, Achaz, & Ezechia, multo posterioribus Iosaphat. e Quod errore.] In eo Eusebij opere, ut si in quo alio, tales errores sunt creberrimi, haud paruo periculo legentiū, etiā interdū eruditorum. f Aduersus Idumæā.] Idumæā Plinius statim post Arabiā subijcit, Palæstinæ proximā. Sic etiā Iosephus & Hieronymus. Nabathæos etiā hos uocāt Græci Latiniq; scriptores, qui Petrā urbē dicunt̄ incolere. Hieronymus circa Petrā Idumæā esse ait. Nominata est ab Esau, qui & Edom uocatus est, quasi ruffus, uel ex pulmēto, ꝙ primogeniturā uendidit, colore, ut scribit Iosephus, rubeo: uel quod uerisimilius, & haud dubie uerius est, ex corporis habitu, ut sacræ docēt literæ. g Positā esse.] Nō est Idumæa ex Israel, etsi propinquitate teneant̄, utpote populi ex duobus geminis progeniti: tamē aduersaria est Idumæa terræ ꝓmissionis: & eius nomine Iudæi Romanos intelligūt. Estq; Idumæa, caro, quæ pugnat aduersus spiritū. h Cùm saluati ex mōte Sion.] In antiquis libris legit̄ resaluati, ἀνασεσωσμένοι. i Mons uerò Esau.] Seir uocant̄ mōtes Idumææ, ut Iosephus & Hieronymus, sed & Iesu Naue 24. docet. Seir dicit̄, id est hispidus, & pilosus, nam talis Esau. k Quia ecce.] In LXX. ex Hieronymo habet̄: Ponā sepulchrū tuū, quia inhonoratus es, ecce super mōtes. In Hebræo uerò: Ponā sepulchrū tuū, q̄a inhonoratus es, ecce super mōtes. In Græco sic habet codex quidē meus: καὶ θήσομαι ταφήν σου, ὅτι ταχεῖς ἰδοὺ ἐπὶ τὰ ὄρη οἱ πόδες εὐαγγελιζομένου καὶ ἀπαγγέλλοντος εἰρήνην. Et ponā sepulchrū tuū, quia ueloces ecce super montes pedes euangelizantis, annunciantis pacē. Paulus ad Ro. x. non hinc sumpsit prophetiā, sed ex Esaia lij.

De prophetia quæ in oratione Abacuc, & cantico continetur. Cap. XXXII

IN oratione aūt sua cum cantico, cui nisi Christo dño dicit: Dñe audiui auditionē tuā, & timui: dñe cōsideraui opa tua, & expaui? qd enim hoc est, nisi præcognitæ, nouæ, ac repētinæ salutis hominū ineffabilis admiratio? In medio duorū animaliū cognosceris: quid est nisi aut in medio duorū testamētorū, aut in medio duorū latronū: aut in medio Moysi & Heliæ, cū eo in mōte sermocinātiū? Dū appropiquāt anni cognosceris: in aduentū tēporis ostenderis: hoc quia per se patet, nō est exponendū. Quod uerò sequit̄, in eo dū cōturbata fuerit anima mea, in ira misericordiæ memor eris: quid est nisi ꝙ Iudæos in se trāsfigurarit, de quorū gēte fuit: qui cum magna ira turbati, crucifigerēt Christum, ille misericordiæ memor dixit: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciūt? Deus de Theman ueniet, & sanctus de mōte umbroso & cōdēso. Quod hic dictū est, de Theman ueniet: alij interpretati sunt ab Austro, uel ab Africo: per quod significat̄ meridies: id est, feruor charitatis, & splendor ueritatis. Montē uerò umbrosum atq; cōdensum: quamuis multis modis possit intelligi, libentius acceperim scripturarū altitudinē diuinarū: quibus prophetatus est Christus. Multa quippe ibi umbrosa atq; cōdensa sunt, quæ mentē quærētis exerceant. Inde aūt uenit, cū ibi eū qui intelligit inuenit. Operuit cælos uirtus eius, & laudis eius plena est terra: quid est nisi quod etiam in Psalmo dicit̄: Exaltare super oēs cęlos deus, & super terrā gloria tua? Splēdor eius ut lumē erit, quid est nisi fama eius credētes illuminabit? Cornua in manib. eius, quid est, nisi trophæū crucis? Et posuit charitatē firmam fortitudinis suæ: nec exponendum est. Ante faciē eius ibit uerbū, & ꝓdiet in cāpū post pedes eius: qd est, nisi ꝙ & anteq̄ huc ueniret, prænūciatus est, & posteaq̄ hinc reuersus est, annunciatus est? Stetit, & terra cōmota est: quid est, nisi ꝙ stetit ad subueniendū: & terra cōmota est, ad credendū? Respexit, & tabuerūt gentes: hoc est, misertus est, & fecit populos pœnitētes. Cōtriti sunt mōtes uiolentia: hoc est, uim facientibus miraculis, elatorū cōtrita est superbia. Defluxerunt colles æternales: hoc est, humiliati sunt ad tempus, ut erigerent̄ in ęternū. Ingressus æternos eius pro laboribus uidi: hoc est, nō sine mercede æternitatis laborem charitatis aspexi. Tabernacula Æthiopū expauescēt, & tabernacula terræ Madian: hoc est, gētes repēte perterritæ nuncio mirabiliū tuorū, etiā quæ nō sunt in iure Romano, erūt in populo Christiano. Nunquid in fluminib. iratus es dñe: aut in fluminib. furor tuus, uel in mari impetus tuus? Hoc ideo dictū est, quia nō uenit nunc ut iudicet mundū, sed ut saluetur mūdus per ipsum. Quia ascendes super equos tuos, & equitatio tua salus: hoc est, Euangelistæ tui portabūt te, quia regunt̄ur à te: & Euangeliū tuū salus est eis qui credunt in te. Intēdens intendes arcū tuū super sceptra, dicit dñs: hoc est, cōminaberis iudiciū tuū, etiam regibus terræ. Fluminib. scindetur terra: hoc est, influentib. sermonibus prædicantiū te, aperient̄ ad confitendū hominū corda: quib. dictū est, Scindite corda uestra

uestra,& nō uestimēta uestra. Quid est: ui-
debūt te,& dolebūt populi: nisi ut lugendo
sint beati? quid est: disperges aquas incessu,
nisi ambulando in eis qui te usquequaq; an-
nunciāt, hac atq; illac disperges fluenta do-
ctrinæ? Quid est: abyssus dedit uocē suam?
An profunditas cordis humani quid ei uide
ret expressit? Altitudo phantasiæ suæ, tanq;
uersus superioris est expositio: altitudo em
est abyssus. Quod aūt ait, phātasiæ suæ, sub-
audiendū est, uocē dedit: hoc est, quod dixi-
mus, quid ei uideretur, expressit. Phantasia
quippe uisio est, quā nō tenuit, nō operuit,
sed confitendo eructauit. Eleuatus est sol, &
luna stetit ī ordine suo: hoc est, ascēdit Chri-
stus in cælū, & ordinata est ecclesia sub rege
suo. In luce iacula tua ibunt: hoc est, nō in oc
culū, sed in manifestū uerba tua mittunt. In
splendorē coruscationis armorū tuorū: sub-
audiendū est, iacula tua ibunt. Dixerat enim
suis: Quæ dico uobis in tenebris, dicite in lu
mine. In cōminatione minorabis terrā, id est
cōminando humiliabis homines. Et in furo-
re deijcies gētes: quia eos qui se exaltāt, uin-
dicando collides. Existi in salutē populi tui,
ut saluos faceres Christos tuos: misisti in ca
pita iniquorū mortē: nihil horū est exponē-
dum. Excitasti uincula usq; ad collū. Et bo-
na hic possunt intelligi uincula sapientiæ, ut
uinciant pedes in compedes eius: & collū in
torquē eius. Præcidisti in stupore mētis tuę:
subaudiamus uincula. Excitauit enim bona,
præcidit mala. De quibus ei dicit, Dirupisti
uincula mea: & hoc in stupore mētis, id est,
mirabiliter. Capita potentiū mouebunt in
ea, scilicet admiratione. Adaperient morsus
suos, sicut edens pauper in abscōso. Poten
tes enim quidā Iudæorū ueniebant ad dnm
facta eius & uerba mirati, & esurieētes panē
doctrinæ manducabant abscōse propter
metū Iudæorū: sicut eos prodit Euangeliū.
Et immisisti in mare equos tuos turbantes
aquas multas: quæ nihil sunt aliud, q; popu
li multi. Non enim alij timore cōuerterent,
alij furore persequerent, nisi oēs turbarent.
Obseruaui, & expauit uenter meus à uoce
oratiōis labiorū meorū. Et introiuit tremor
in ossa mea: & subtus me turbata est habitu-
do mea. Intēdit in ea quæ dicebat: & ipse sua
in oratione est perterritus, quā propheticè
fundebat, & in qua futura cernebat. Turba-

A tis enim populis multis, uidit imminētes ec
clesiæ tribulationes, continuoq; se membrū
eius agnouit, atq; ait: Requiescā in die tribu
lationis: tanq; ad eos pertinens, qui sunt spe
gaudētes, in tribulatione patiētes. Vt ascen-
dā, inquit, ad populū peregrinationis meæ.
Recedens utiq; à populo maligno carnalis
cognationis suæ, nō peregrināte in hac ter-
ra, neq; supernā patriā requirēte: Quoniam
ficus, inquit, nō afferet fructū: & nō erūt na-
tiuitates in uineis: mentiet opus oliuę, & cā-
pi nō faciēt escam. Defecerūt ab esca oues, et
nō supersunt in præsepibus boues. Vidit eā
B gentē, quæ Christum fuerat occisura, uber-
tatem copiarū spiritualiū perdituram, quas
per terrenā fœcunditatē more prophetico
figurauit. Et quia irā dei talē propterea passa
est illa gēs, quia dei ignorans iustitiā, suā uo
luit cōstituere, iste cōtinuo: Ego aūt, inquit,
in domino exultabo, gaudebo in deo saluta
ri meo. Dominus deus meus uirtus mea, sta
tuet pedes meos in consummationē: super
excelsa imponet me, ut uincā in cātico eius:
scilicet illo cantico, de quo similia quædam
dicunt in Psalmo: Statuit supra petrā pedes
C meos, & direxit gressus meos: & immisit in
os meū canticū nouum, hymnū deo nostro.
Ipse ergo uincit in cātico domini, qui placet
in eius laude, nō sua: ut qui gloriat, in domi-
no glorieē. Melius aūt mihi uidenē quidā co
dices habere: Gaudebo in deo Iesu meo, q;
hi qui uolentes id Latinè ponere, nomē ip-
sum non posuerunt, quod est nobis amicius
& dulcius nominare.

L. VIVES

a QVod hic dictū est, de Theman ueniet.] Et Aquila Theman
inquit Hieronymus, & Symmachus, & quinta
æditio, ipsum Hebraicū posuerunt. Solus Theo-
dotio, quid significaret Theman, interpretatus est dicēs:
Ab Austro ueniet, & sanctus de mōte Pharan. Idem Hie-
D ronymus in locis Hebraicis, Theman regio principum
Edom in terra Gebalitica à Theman filio Eliphaz, filij
Esau, sortita uocabulum: sed & usq; hodie est uilla nomi
ne Theman, distans ab urbe Petra quinq; milibus: ubi
& Romanorū militū præsidiū sedet, de quo loco fuit Eli-
phaz rex Themanorū. Vnus quoq; filiorū Israel appella
batur Theman. Sciendū aūt, q; omnis australis regio He
bræis Theman dicit. b Per quod significat meridies.]
Simile quod in Canticis quærit sponsa, ubi pascat in me
ridie, in quo maximus est diei & calor & splendor. c
Montē uerò umbrosum.] Soli LXX. uerterūt ἐξ ὄρους κα
τασκίου δασέος, ex mōte umbroso & condenso. Cæteri,
ut est in Hebraica, ex Pharan, quod est oppidū trās Ara
biam, iunctū Saracenis, per quod iter fecerūt filij Israel,
cùm de Sina mouissent. Ideo LXX. quoniam uicinū est,
silui, habitum loci potius reddiderunt, quàm nomen.
Etiam

d Etiam quæ nõ sunt in iure Romano.] Indi & Persæ, & hac ætate insulæ in oceano Occidentali. e Gaudebo in deo Iesu meo:] Sic in Hebræo, pro quo Septuaginta uerterunt τῷ σωτῆρί μου, hoc est, seruatore meo. Et hæc tria idẽ sunt. Iesus Hebraice, σωτὴρ Græce, seruator Latine: quanquã Cicero act. iiij. in Verrẽ negat σωτῆρα uno uerbo Latino posse reddi, esseq; eum qui salutẽ dederit: saluatoris nomen recentius est, sed eo utuntur Lactantius Ausonius & reliqui sacri scriptores. Qui latius carmen hoc auet expositũ uidere, habet in id geminam Hieronymi enarrationem.

De Christo, & uocatione gentiũ: quæ Hieremias & Sophonias prophetico spiritu sunt præfati. XXXIII.

[a]HIEREMIAS propheta de maioribus est, sicut & Esaias: non de minoribus, sicut cæteri, de quorum scriptis nõnullis iam posui. Prophetauit autem, regnante Iosia in Hierusalẽ: & apud Romanos Anco Martio: iam propinquãte captiuitate Iudæorũ. Tetendit autẽ prophetiã suam usq; ad quintum mensem captiuitatis: sicut in eius literis inuenitur. [b]Sophonias autem unus de minoribus adiungitur ei. Nam & ipse in diebus Iosiæ prophetasse se dicit: sed quousq; nõ dicit. Prophetauit ergo Hieremias, nõ solum Anci Martij, uerumetiam Tarquinij Prisci temporibus: quem Romani habuerunt quintum regẽ. Ipse enim quando est illa captiuitas facta, regnare iam cœperat. Prophetãs ergo de Christo Hieremias: [c]Spiritus, inquit, oris nostri dominus Christus captus est in peccatis nostris: sic breuiter ostendens, & dominum nostrum Christum, & passum esse pro nobis. Item alio loco: Hic deus meus, inquit, & non æstimabitur alter ad eum: qui inuenit omnem uiã prudentiæ, & dedit eam Iacob puero suo, & Israel dilecto suo: post hæc in terris uisus est, & cum hominibus cõuersatus est. Hoc testimonium quidam, non Hieremiæ, [d]sed scribę eius attribuunt: qui uocabatur Baruch: sed Hieremię celebratius habetur. Rursus idem propheta de ipso: Ecce, inquit, dies ueniunt, ait dominus: & suscitabo Dauid germen iustum: & regnabit rex, & sapiẽs erit: & faciet iudiciũ & iustitiã in terra. In diebus illis saluabitur Iuda, & Israel habitabit confidenter: & hoc est nomen quod uocabunt eũ, dominus iustus noster. De uocatione etiã gentiũ, quæ futura fuerat, & eam nũc impletam cernimus, sic locutus est: Dominus deus meus & refugium meũ in die malorũ: ad te gentes ueniẽt ab extremo terræ, & dicẽt: Vere mẽdacia coluerunt patres nostri simulachra, & nõ est in eis utilitas. Quia uero nõ erãt eũ agnituri Iudæi, à quibus eũ & occidi oportebat: sic idem propheta significat, [e]Graue cor per omnia, & homo est, & quis cognoscet eũ? Huius est etiã illud q̃d in libro decimo septimo posui de testamento nouo, cuius est mediator Christus: ipse quippe Hieremias ait: Ecce dies ueniũt, dicit dñs: & cõsummabo super domũ Iacob testamẽtum nouũ: & cætera quæ ibi legũtur. Sophoniæ autẽ prophetæ, qui cum Hieremia prophetabat, hæc prędicta de Christo interim interponã: Expecta me, dicit dominus: in die resurrectionis meæ, in futurũ: quia iudiciũ meũ, ut congregẽ gentes, & colligã regna. Et iterũ: Horribilis, inquit, dominus super eos: & exterminabit omnes deos terræ: & adorabit eũ uir de loco suo, omnes insulæ gentiũ. Et paulo post: Tunc, inquit, transuertam in populos linguam, & progenies eius, ut omnes inuocent nomẽ domini: & seruiant ei sub uno iugo, à finibus fluminũ Aethiopiæ afferẽt mihi hostias: in illo die nõ cõfunderis ex omnibus adinuentionibus tuis, quas impie egisti in me: quia tũc auferam abs te prauitates iniuriæ tuæ: & iã non adijcies, ut magnificeris super montẽ sanctum meũ, & subrelinquã in te populum mansuetum & humilẽ: & uerebuntur à nomine domini, qui reliqui fuerint Israel. Hæ sunt reliquiæ, de quibus alibi prophetatur: quod Apostolus etiam cõmemorat: Si fuerit numerus filiorũ Israel sicut arena maris, reliquię saluę fiẽt. Hę quippe in Christum illius gentis reliquiæ crediderũt.

L. VIVES

a Hieremias.] De hoc sæpe alibi. b Sophonias.] Hunc Hebræi prophetam, & prophetarum filium, nepotem, & abnepotem fuisse tradũt. Pater enim fuit Chusi, auus Godolias, proauus Amarias, atauus Ezechias, prophetæ omnes: nam uult omnes maiores, quos in titulo nominat propheta aliquis, etiã prophetas fuisse. c Spiritus, inquit, oris nostri, dominus Christus.] Sunt Christi multi, & domini multi. At Christus dominus spiritus oris nostri: unicus est Iesus deus, dei filius, per quem spiramus, & uiuimus, & sumus: qui si à nobis abscedat, minus adhuc uicturi sumus, quàm si discedat anima. d Sed scribæ eius attribuunt, qui uocabatur Baruch.] Hieremias in libro suorum uaticiniorum, Baruch scribam, & ministrũ fuisse suum significat, cuius extat breuis prophetia, quã ecclesia recepit, quoniam de Christo & postremis temporibus pleraq; continet. e Graue cor per omnia, & homo est, & quis cognoscet eum.] Septuaginta est hæc interpre-

terpretatio. In Hebræo uero sic ex Hieronymo: Prauum est cor omniũ & inscrutabile, quis cognoscet illud? Symmachus uerba Septuaginta apertius posuit: Inscrutabile cor omnium, uir autem quis est, qui inueniat illud? Lxx, enim βαθεῖα ἡ καρδία dixerunt: quod est profundum cor.

De prophetia Danielis, & Ezechielis, quæ in Christum, ecclesiamq́ concordat. Cap. XXXIIII

In ipsa porrò captiuitate Babyloniæ, [a]Daniel, [b]& Ezechiel prophetauerunt prius alij scilicet duo ex prophetis maioribus. Quorum Daniel etiam tempus, quo uenturus fuerat Christus, atq; passurus, numero definiuit annorum: quod longum est computando monstrare: & ab alijs factitatum est ante nos. De potestate uero eius & gloria, sic loquutus est: Videbam, inquit, in uisu noctis: & ecce cum nubibus cœli & filius hominis ueniens erat, & usq; ad uetustũ dierum peruenit: & in conspectu eius prælatus est: & ipsi datus est principatus, & honor, & regnum: & omnes populi, tribus & linguæ ipsi seruient. Potestas eius, potestas perpetua, quæ non transibit: & regnum eius non corrumpetur. Ezechiel quoq; more prophetico per Dauid Christũ significãs, quia carnem de Dauid semine assumpsit: propter quam formam serui, qua factus est homo, etiam seruus dei dicitur idem dei filius: sic eum prophetando prænũciauit ex persona dei patris: Et suscitabo, inquit, super pecora mea pastorem unum qui pascat ea: seruum meum Dauid: & ipse pascet ea: & ipse erit eorum pastor. Ego autem dominus ero eis in deum, & seruus meus Dauid princeps in medio illorum: ego dominus locutus sum. Et alio loco: Et rex, inquit, unus erit omnibus imperans: & non erunt ultra duæ gentes: nec diuidẽtur amplius in duo regna: neq; polluentur ultra in idolis suis, & abominationibus suis: & in cunctis iniquitatibus suis: & saluos eos faciam de uniuersis sedibus suis, in quibus peccauerunt: & mundabo eos, & erunt mihi populus: & ego ero illis deus: & seruus meus Dauid rex super eos, & pastor unus erit omnium eorum.

L. VIVES

Daniel a Daniel.] De filijs fuit Iuda, qui ex Daniele Balthasar uocatus est, ab eunucho regio, cui puerorum erat demandata cura. Maximo in precio habitus est sapientiæ nomine à Balthasare ultimo Chaldæorum rege, & deinde apud Darium Medum gratiosissimus, ut in libro Danielis ipsius, & Iosephi, De antiquitatibus decimo, legimus. Calumnijs Prophyrij in librum huius uatis responderunt Methodius, & Apollinaris & Eusebius Cæsarien. præsul. b Et Ezechiel.] Hic sacerdos fuit & simul cum Daniele in captiuitate populi Iudaici Babylone: quod ex eius scriptis aperte colligitur. Ezechiel

De trium prophetarum uaticinio: id est Aggæi, Zachariæ, & Malachiæ. Cap. XXXV

Estant tres minores prophetæ, qui prophetauerunt in fine captiuitatis: [a]Aggæus, Zacharias, [b]Malachias. Quorum Aggæus Christum & ecclesiã hac apertius breuitate prophetat. Hæc dicit dominus exercituum: Adhuc unũ modicum, & ego commouebo cœlum, & terrã & mare, & aridam: & mouebo omnes gentes, & ueniet desideratus cunctis gentibus. Hæc prophetia partim iam completa cernitur: partim speratur in fine cõpleṇda. Mouit enim cœlũ, angelorum & syderum testimonio, quando incarnatus est Christus. Mouit terrã ingenti miraculo, de ipso uirginis partu. Mouit mare & aridam, quũ & in insulis, & in orbe toto Christus annũciatur. Ita moueri omnes gentes uidemus ad fidẽ. Iam uero quod sequitur: Et ueniet desideratus cunctis gentibus: de nouissimo eius expectatur aduentu. Vt enim desideratus esset expectãtibus, prius oportuit eũ dilectũ esse credentibus. Zacharias de Christo & ecclesia: Exulta, inquit, ualde filia Siõ, iubila filia Hierusalem: ecce rex tuus ueniet tibi iustus, & Saluator: ipse pauper & ascendens super asinã, [d]& super pullum filiũ asinæ: & potestas eius à mari usq; ad mare, & à fluminibus usq; ad fines terræ. Hoc quando factum sit, ut dominus Christus in itinere iumento huius generis uteretur, in Euangelio legitur: ubi & hæc prophetia commemoratur ex parte, quantũ illi loco sufficere uisum est. Alio loco ad ipsum Christũ in spiritu prophetiæ loquẽs de remissione peccatorũ per eius sanguinẽ, Tu quoq;, inquit, in sanguine testamẽti tui emisisti uinctos tuos de lacu, in quo nõ est aqua. Quid per hũc lacum uelit intelligi, possunt diuersa sentiri, etiã secundũ rectã fidẽ. Mihi tamen uidetur non eo significari melius, nisi humanæ miseriæ siccam profunditatem quodammodo, & sterilem: ubi non sunt fluenta iustitiæ, sed iniquitatis lutum. De hoc quippe lacu etiam in Psalmo dicitur: Et edu-

xit

xit me de lacu miseriæ, & de luto limi. Malachias prophetās ecclesiā, quā per Christum iam cernimus propagatā, Iudęis apertissime dicit ex persona dei: Non est mihi uoluntas in uobis: & munus nō suscipiā de manu uestra. Ab ortu enim solis usq; ad occasum, magnū est nomē meū in gētibus, & in omni loco sacrificabitur, & offeretur nomini meo oblatio munda: quia magnū nomē meum in gentibus: dicit dominus. Hoc sacrificiū per sacerdotiū Christi secundū ordinē Melchisedech, cū in omni loco à solis ortu usq; ad occasum deo iā uideamus offerri: sacrificiū autē Iudæorū, quibus dictū est: Nō mihi uoluntas in uobis, nec accipiā de manibus uestris munus, cessasse negare non possunt: quid adhuc expectant aliū Christū, quū hoc quod prophetatum est legunt, & impletum uident, impleri nō potuerit, nisi per ipsum? Dicit enī paulopost de ipso ex persona dei: Testamentū meū erat cū eo uitæ & pacis: & dedi ei ut timore timeret, & à facie nominis mei reuereret. Lex ueritatis erat in ore ipsius, in pace dirigēs ambulabit mecū: & multos cōuertet ab iniquitate: quoniam labia sacerdotis custodiēt scientiā, & legē inquirent ex ore eius: quoniā angelus domini omnipotentis est. Nec mirandū est, quia omnipotentis dei angelus dictus est Christus Iesus. Sicut enim seruus propter formā serui, in qua uenit ad homines: sic & angelus, ꝑpter Euangeliū, quod nunciauit hominibus. Nā si Grę ca ista ita interpretemur, & Euangeliū bona nunciatio est, & angelus nuncius est. De ipso quippe iterū dicit: Ecce mittam angelum meū, & prospiciet uiam ante faciē meam: & subito ueniet in templū suum dominus, quē uos quęritis, & angelus testamenti, quē uos uultis. Ecce uenit, dicit dominus deus omnipotens: & quis sustinebit diē introitus eius? aut quis resistet in aspectu eius? Hoc loco, & primū, & secundū Christi prænunciauit aduentum. Primum scilicet, de quo ait: Et subito ueniet in templum suū dominus, id est, in carnē suā: de qua dicit in Euangelio, Soluite templū hoc, & in triduo resuscitabo illud. Secundum uero, ubi ait: Ecce uenit dicit dominus omnipotens, & quis sustinebit diem introitus eius, aut quis resistet in aspectu eius? Quod autem dicit, Dominus quē uos quęritis, & angelus testamenti, quē uos uultis: significauit utiq; Iudæos secūdum scripturas quas legūt, Christum quærere, & uelle. Sed multi eorum, quem quęsierunt & uoluerūt, uenisse non agnouerunt: excæcati in cordibus suis, præcedentibus meritis suis. Quod sanè hic nominat testamentum, uel suprà, ubi ait: Testamentum meum erat cum eo: uel hic, ubi eum dixit angelum testamenti: nouum proculdubio testamētum debemus accipere, ubi sempiterna: non uetus, ubi tēporalia sunt promissa: quæ pro magno hic habentes plurimi infirmi, & deo uero taliū rerum mercede seruientes, quando uident impios abundare, turbātur. Propter quod idē Propheta, ut noui testamenti beatitudinem æternam, quę non dabitur nisi bonis, distingueret à ueteris terrena felicitate, quę plerūque datur & malis: Ingrauastis, inquit, super me uerba uestra, dicit dominus, & dixistis: in quo detraximus de te? Dixistis, uanus est omnis, qui seruit deo: & quid plus, quia custodiuimus obseruationes eius: & quia ambulauimus supplicantes ante faciē domini omnipotentis? Et nūc nos beatificamus alienos: & reædificantur omnes, qui faciunt iniqua: & aduersati sunt deo & salui facti sunt. Hæc oblocuti sunt, qui timebant dominum, unusquisq; ad proximum suum: & animaduertit dominus, & audiuit: & scripsit librum memoriæ in cōspectu suo, eis qui timent dominū, & reuerentur nomē eius. In isto libro significatū est testamentum nouum. Deniq; quod sequitur, audiamus: Et erūt mihi, dicit dominus omnipotens, in die, quā ego facio, in acquisitionem: & eligā eos, sicut homo eligit filium suum seruientem sibi: & conuertemini, & uidebitis inter iustū & iniustum: & inter seruientem deo, & non seruientē. Quoniam ecce dies uenit ardēs sicut clibanus, & concremabit eos: & erūt omnes alienigenæ omnes facientes iniquitatem stipula: & incēdet illos dies, qui adueniet: dicit dominus omnipotens: & non derelinquetur eorū radix, neq; sarmentum: & orietur uobis timentibus nomen meum, sol iustitiæ: & sanitas in pennis eius, & exibitis, & exultabitis sicut uituli ex uinculis resoluti: & cōculcabitis iniquos, & erunt cinis sub pedibus uestris in die, in quo ego facio dicit dominus omnipotēs. Hic est, qui dicit dies iudicij: de quo suo loco, si deus uoluerit, loquemur uberius.

L. VIVES

a Aggæus, Zacharias.] Horũ meminit Esdras primi libri quinto capite. In superiore nanq; quũ dixisset, tunc & intermissum est opus domini in Hierusalem, & non fiebat usq; ad annum secundũ Darij regis Persarum: addidit, Prophetarunt autem Aggæus propheta, & Zacharias filius Addo, prophetantes ad Iudæos, qui erant in Iuda & Hierusalem. Tunc surrexerũt Zorobabel filius Salathiel, & Iosue filius Iosedech, & cœperunt ædificare templum domini in Hierusalem, & cũ eis prophetæ dei adiuuantes eos. & ipsi se tẽporibus Darij uaticinatos testãtur etiam eodẽ secundo Darij anno. Cæterũ, Zacharias non se Addo filium, sed nepotem scribit, ex filio Barachia. Nec dubitant, inquit, Hieronymus quin hic sit Addo, qui iuxta Paralipomenon librũ missus est ad Hieroboam filium Nabath, sub quo altare diruptum est, & manus regis aruit. Rursumq; ad preces illius restituta est, secundo Paralipo. xij. & tertij Reg. xiij. sed in neutro sacrarum literarum loco nominatur Addo. in libro Reg. subticetur prophetæ nomẽ, in Paralip. nuncupat̃ Semeius: & Propheta qui illis temporibus uixerit, non potuit ne atauus quidem esse hominis Iudaici Babylone captiui. Iam illud ne admonendũ quidem est, non hunc esse Zachariã illum Ioiadæ filium, quem occidit Ioas rex Iuda, secundi Paralipomenõ uigesimoquarto, cuius meminit Christus dominus, Matthæi uigesimo tertio, dicẽs illũ occisum inter templũ, & altare. b Malachias.] Hic est, quem Septuaginta uocarunt ἄγγελον αὐτοῦ. hoc est, angelum eius. Hebraice nanq; nunciũ meũ sonat. Quam ob causam Origenes, quum in hunc Prophetam scriberet, significationem dedit, putare se angelum fuisse, qui prophetarit, si Hieronymo credimus, cæteri Malachiã nominarũt. Neq; enim nomina cũ in alias linguas ueniunt, ex etymologia mutanda sunt. Nemo enim Platonem uocat latum: aut Aristotelem optimũ perfectũ: uel Iosue seruatorẽ, uel Athenas Mineruas. Relinquuntur enim nomina, utcunq; in proprio sunt imposita sermone. Alioqui non lux adderetur ijs, quorũ uerterentur in alienas linguas nomina, sed obscuraretur claritas quam habebãt prius. quo magis miror esse, qui sibi peregrina & Græca nomina asciscũt iuxta etymon suorũ patria lingua, qui dum sibi famam parare student, plus media illius parte se fraudãt. quanto simplicius, & prudentius, adde etiam ad rerũ naturam accommodatius Cæsar, qui Gallos omnes & Germanos suis ipsorum appellauit nominibus, inflexis tantum finibus in formam Latinorũ. Cæterum Malachiam nõ desunt, præsertim ex Hebræis, qui putent Esdram esse propter consonantiam librorum, & sub Dario Histaspis filio prophetasse creditur. De Esdra proximo capite. c Exulta, inquit, ualde.] Hic locus deprauatus est ut cætera, ab eo qui nostrã editionẽ uoluit sequi. Lxx. sic habent: χαῖρε σφόδρα θύγατερ σιὼν κήρυσσε θύγατερ ἱερουσαλήμ. ἰδοὺ ὁ βασιλεύς ἔρχεταί σοι δίκαιος, καὶ σώζων αὐτός. πρᾳύς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον, καὶ πῶλον νέον, id est Lætare uehementer filia Siõ, prædica filia Hierusalẽ: ecce rex tuus uenit tibi iustus et seruãs eos, mansuetus & uehẽs subiugali & pullo nouo. Illud quoq; χαῖρε σφόδρα posset esse salutantis, salue multũ. d Et super pullũ filiũ asinę.] In Hebręo legit̃, super asinã, & super pullũ filiũ asinæ. Matthęus sic in xxi. capite sui Euãgelij: καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου, sedens super asinã & pullũ filiũ subiugalis. Subiugalis uero erat Iudaicus populus iugo tot ceremoniarũ pressus. Pullus uero nouus & liber, populus gentiũ. In utroq; populo sedet dñs, ut utrũq; purget, & trahat ad se. e Sacrificabit̃ & offeret̃.] Apud Lxx. est in præsenti sic: θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου καὶ θυσία καθαρά: sed prophetæ futura quia uidẽt tanq; præsentia enunciant, sæpe etiam ut præterita, sicut ea quæ sequuntur, in quibus quædam sunt mutata à traditione Lxx.

De Esdra, & Machabæorum libris. Cap. XXXVI.

Post hos tres prophetas, Aggæũ, Zachariam, Malachiam, per idem tempus liberationis populi ex Babylonica seruitute, [a]scripsit etiam Esdras, qui magis rerum gestarum scriptor est habitus, q̃ propheta: sicuti est liber, [b]qui appellatur Hester: cuius res gesta in laudem dei nõ longe ab his tẽporibus inuenitur: nisi forte Esdras in eo Christum prophetasse intelligendus est, quod inter iuuenes quosdam orta quęstione: quid amplius ualeret in rebus: cũ reges unus dixisset: alter uinũ: tertius mulieres, quæ plerũq; regibus imperarent: [c]idem tamen tertius ueritatẽ super omnia demonstrauit esse uictricẽ. Consulto autem Euãgelio, Christum cognoscimus esse ueritatẽ. Ab hoc tẽpore apud Iudæos restituto templo, nõ reges, sed principes fuerunt [d]usq; ad Aristobolũ: quorũ supputatio tẽporũ, nõ in scripturis sanctis, quę Canonicę appellãtur: sed in alijs inuenitur, in quibus sunt & [e]Machabæorum libri: quos non Iudæi, sed ecclesia pro canonicis habet, [f]propter quorundã martyrũ passiones uehemẽtes, atq; mirabiles: qui antequã Christus uenisset in carnẽ, usq; ad mortẽ pro dei lege certauerũt & mala grauissima atq; horribilia pertulerunt.

L. VIVES

a Scripsit etiam Esdras.] Hic fuisse dicitur scriba legis peritissimus, quem Hierony. tradit fuisse Iosedech, cuius filius fuit Iesus sacerdos magnus, quẽ ferunt incensos à Chaldæis legis libros memoriter restituisse, non sine numine, cõmutasseq; literas Hebraicas, ne cum Samaritanis, qui ex gentibus in Iudęã uenerãt, Iudęi miscerent̃. Autor Eusebius. Eis postea literis usi sunt Iudæi figura tantũ & apicib. à Samaritanicis, quæ fuerũt priscę illæ à Mose datæ, discrepantes. b Sicuti est liber, qui appellatur Hester.] Hester historiam Iosephus refert in tempora Artaxerxis, quem Cyrum dicit uocatum esse. Darij enim Histaspe geniti filius fuit Xerxes, huius Artaxerxes, cognominatus μακρόχειρ: quo regnante, periculum tantũ fuit Iudæo nomini ab Aman, propter Mardochæum patruum Hester, ut in libro Hester narratur. Eiusdẽ est sententiæ Nicephorus Græcus scriptor. At Eusebius non posse per hæc tempora Hester, & discrimen Iudæorum contigisse, uidelicet Esdra, qui sub hoc Artaxerxe rege, suæ gentis acta persequutus est, de tantis rebus non tacituro. Itaq; illa omnia posteriora facit, statuitq; in regno Artaxerxis μνήμονος, hoc est memoris Darij nothi filij, quem ab Hebræis Assuerum uocari solitum perhibet: astipulatorẽ sibi habet Bedã in temporibus. Cæterùm uereor, ne non tam Eusebio constet sua ratio, q̃ Iosepho. Nos hic in plerisq; alienas potius sententias referimus, q̃ aperimus nostram. c Idem tamen tertius ueritatem.] Hic est Zorobabel, qui ueritatem cæteris præstare uiac uirtute dixit, tertio Esdræ ter-

tio

do capite. Et Iosephus libro undecimo Antiq. sed tertius & quartus libri Esdræ inter apocrypha reijciuntur quos Hieronymus uocat somnia. d Vsque ad Aristobolū.] Eusebius sic inquit, Aristobolus filius Ionathæ rex pariter & pontifex, primus apud Iudæos diadematis sumpsit insigne: post cccclxxxiiij. annos Babylonicæ captiuitatis, intellige ex quo Nabuchodonosor populum in Chaldæam transtulit. e Et Machabæorū libri.] Machabæorum liber prior, Hebraice lectus est ab Hieronymo, alter Græce tantum, atque ex ipsa phrasi probari posse à primo esse Græce conscriptum. Idem aduersus Pelagianos Iosephum nominat Machabæorum historiæ scriptorem. Nescio an autorem significet horum duorū uoluminum Machabææ historiæ, quam inter sacra habemus, an libelli cuiusdam, qui separatim Græcus circumfertur ἰωσήππου εἰς τοὺς μακχαβαίους. Est & tertius Machabæorum Græcus itidem, nōdum, quod sciam, uersus in linguam Latinam: hunc non uidetur ecclesia recepisse in canonem, B f Propter quorundam martyrum passiones.] Nam septem fratres cū matre iussi ab Antiocho rege patrias leges uiolare maximo animo se potius excarnificari passi sunt, quàm ut in legem dei peccarent.

Quòd prophetica autoritas omni origine gētilis philosophiæ inueniatur antiquior. Ca. XXXVII

[a]TEMPORE igitur nostrorum prophetarum, quorum iam scripta ad notitiā ferè omnium gentium peruenerunt, philosophi gentium nondum erāt, qui hoc etiam nomine uocarētur, [b]quod cœpit à Samio Pythagora, qui eo tempore quo Iudæorū soluta est captiuitas cœpit excellere atque cognosci. Multo ergo magis C cæteri philosophi post prophetas reperiuntur fuisse. [c]Nam ipse Socrates Atheniensis magister omnium, qui tunc maxime claruerūt, tenens in ea parte quæ moralis, uel actiua dicitur principatum, post Esdram in Chronicis inuenitur. [d]Non multo post etiam Plato natus est, qui longe cæteros Socratis discipulos anteiret. Quibus si addamus etiam superiores, qui nondum philosophi uocabantur, septem scilicet sapientes, ac deinde physicos qui Thaleti successerunt in perscrutanda natura rerum studium eius imitati, Ana- D ximandrum scilicet & Anaximenem, & Anaxagoram, aliosque nonnullos antequā Pythagoras se philosophum primus profiteretur, nec illi prophetas nostros uniuersos tēporum antiquitate præcedunt: quandoquidem Thales, post quem cæteri fuerunt, regnante Romulo emicuisse fertur, quādo de fontibus Israel eis literis, quæ toto orbe manarent prophetiæ flumen erupit. Soli igitur illi theologi poetæ, Orpheus, Linus, Musæus, & si quis alius apud Græcos fuit, his prophetis Hebræis, quorum scripta in au- A toritate habemus, annis reperiuntur priores. Sed nec ipsi uerum Theologum nostrū Moysen, qui unum uerum deum ueraciter prædicauit, cuius nunc scripta in autoritatis canone prima sunt, tempore præuenerūt: ac per hoc quantum ad Græcos attinet, in qua lingua literæ huius seculi maxime ferbuerūt nihil habēt unde sapientiā suā iactēt, quo religione nostra, ubi uera sapientia est, si nō superior saltē uideatur antiquior. Verū quod fatendum est, non quidem in Græcia, sed in barbaris gentibus, sicut in Aegypto, iā fuerat ante Moysen nonnulla doctrina, quæ illorum sapientia diceretur: alioquin non scriptum esset in libris sanctis, Moysen eruditū fuisse omni sapientia Aegyptiorum, tunc utique quādo ibi natus est [e]& à filia Pharaonis adoptatus atque nutritus, etiam liberaliter educatus est. Sed nec sapiētia Aegyptiorum sapientiā prophetarum nostrorum tempore antecedere potuit, quandoquidem & Abraham propheta fuit. Quid autem sapiētiæ esse potuit in Aegypto, antequā eis Isis, quā mortuam tanquam deam magnam colendā putauerunt, literas traderet? Isis porrò Inachi filia fuisse proditur, qui primus regnare C cœpit Argiuis, quando Abrahæ iam nepotes reperiuntur exorti.

L. VIVES.

a TEmpore igitur nostrorum prophetarū.] Augustinus hoc capite colligit scripta ueteris testamenti esse antiquiora sapiētibus & philosophis Græciæ, quod multis argumentis ostendunt Iosephus contra Apionem, Eusebius in Euange. præparat. & Iustinus martyr ad gentes. Cæterùm hoc ex ijs quæ à nobis superioribus huius libri capitibus sunt adducta satis superque potest liquere. b Quod cœpit à Samio Pythagora.] Pythagoram Cicero dicit fuisse suo regnante gentili, hoc est Seruio Tullio, idē Liu. lib. I. haud dubie uixit tēporibus Cyri Persę, & Tullij Romani regis, sed ultimis. floruit enim sexagesima olympiade quæ regnum Tarquinij superbi incurrit, Eusebius mortem eius in lxx. olympiade locat, quo tēpore iam Hierosolymis Iudæi captiuitate soluti tranquille degebant. c Nam ipse Socrates.] Socrates, ut Apollodorus, inquit lxxvij. olimp. anno quarto quadraginta ferè annis postquam Iudæi à Dario iussi sunt templū & urbē reparare. d Nō multo post etiam Plato natus] Lxxxviij. olymp. eodem autore. e Et à filia Pharaonis adoptatus.] Artapanus ut tradit Eusebius lib. ix. præpar. ait Merrin Chenephris Aegyptiorum regis filiam quum ipsa non pareret, adoptasse puerum Iudæum, quem Hebræi Mosen, Græci Musæum uocant.

Pythagoras

Quod quædā sanctorum scripta ecclesiasticus canon propter nimiam non receperit uetustatem, ne per occasionem eorum falsa ueris insererentur. Cap. XXXVIII

qui Mosen sapientissimum fuisse hominem tradunt, literarumque inuentorem, quas Iudæis tradidit, à quibus uicini Phœnices acceperint, à Phœnicibus Græci per Cadmum. Quin & Aegyptijs quoque dedisse Mosen literas Artapanus idem credit: Mosenque esse Mercurium illum, sic enim eum uocauerunt Aegyptij, quem apud Græcos omnes Latinosque scriptores literas gentem Aegyptiam docuisse constat. Quod si quis inquirat, quibus ergo sapientia illa Aegyptiorum continebatur literis, qua Mosen institutum esse legimus, inueniet forsan uoce tantam eam solitam tradi percipique, & docentium discentiumque memoria asseruari, literarum, si quæ tūc erant, formas, imagines fuisse animaliū quę ἱερογλυφικὰ γράμματα, hoc est, literas in sacris sculptas nominabant. Philo uero Iudæus ad Abrahā inuentionē literarum Hebraicarum refert: sed multis ante Abrahā annis literæ uidentur fuisse. nam Iosephus primo Antiquitatum narrat à filijs Seth filij Adam duas erectas columnas, lapideam unā, alteram lateritiam, inscriptasque in eis artes, quas ipsi inuenissent quarum lapidea etiam ætate sua maneret in Syria. Has literas uidetur Augustinus hoc loco Hebræas nominare.

b Grammatos Isagogos.] Alibi grammatou isagogos, legendum grammatoisagoges. γραμματεισαγωγεῖς. sic uocantur apud LXXij, quos Hieronymus uertit doctores. Deuteron. xxix. & xxxi. Numeri uero γραμματεῖς nominantur, quod uertit magistros, sunt etiā γραμματεῖς Scribæ, de quibus multa mentio in Euangelio. hi (*Scribæ*) erant qui sacrorū librorum literā tantū docebant: nec ab ea recedebant uel culmum latum: qui uero maius quiddam (*Pharisæi*) profitebantur, Pharisæi nominati sunt, à Phares, quod est diuisio, q. se uelut meliores à multis diuidentes separantesque, & utrique tam Scribę, ꝙ Pharisęi in cathedra Mosis sedebant populo legem enarrantes: Scribæ ad cognitionem literæ, sensusque historici ac uelut introductionem rerum aliorum ac secretarum, quas Pharisæi explicabant.

c Quid erat nisi maxime astronomia & si quid aliud tantum disciplinarum.] Geometria, arithmetica, & astronomia, nam in his plurimū ueteres sese Aegyptij exercuerunt, quarum geometriam necessitate excoluerunt, quippe qua in primis egebant, quum turbatis increscente Nilo agrorum finibus, postquam amnis in suum alueū redierat, sua cuique essent restituenda, nec alia ratione constare possent agrorū dimensus, nisi adhibita, quæ ex certis coalita principijs, fallere peritos mensores nequiret: ideo geometria est nominata, q. terræ mēsio. Astronomiæ uero sese dediderunt commoditate, ut qui serenas semper haberent noctes, aspicerentque tractū cœli late patentē nullis nubibus, nullis nebulis turbatū facile ortus, occasus, progressus regressusque syderum animaduertere potuerunt, quæ res & ad cognitionem erat iucundissima, & ad uitam fructuosissima, & humani ingenij exercitatione digna: tum his duabus geometriæ & astrologiæ addita est illa ueluti subseruiens, & cuius ministerio hæ carere non possunt, cognitio numerorū quæ arithmetica dicitur.

d Longe quidem ante sapientes quàm philosophos habuit Græcia.] Alibi sic, longe quippe ante sapientes uel philosophos Græciæ.

De Aegyptiorum mendacissima uanitate, quę antiquitati scientiæ suæ centum milia ascribit annorum. Cap. XL.

FRUSTRA itaque uanissima presumptione garriunt quidam dicentes, ex quo rationem syderum cōprehendit Aegyptus, amplius quàm centū annorū milia numerari. In quibus enim libris
A istum numerum collegerunt, qui non multū ante annorum duo milia literas magistra Isi de didicerūt? Non enim paruus autor est in historia Varro, qui hoc prodidit, quod à literarum etiā diuinarum ueritate nō dissonat. Cum enim ab ipso primo homine qui est appellatus Adam: nōdum sex milia annorum compleantur, quomodo non isti ridendi potius, ꝙ refellēdi sunt, qui de spatio temporū tam diuersa, & huic exploratæ ueritati tam contraria persuadere conātur? Cui enim narranti melius præterita credimus, ꝙ qui etiā futura prædixerit, quæ præsentia iam uide-
B mus? Nā & ipsa historicorū inter se dissonātia copiā nobis præbet, ut eis potius credere debemus qui diuinę, quā tenemus, nō repugnāt historiæ. Porrò autē ciues impię ciuitatis, diffusi usquequaque per terras, cū legūt doctissimos homines, quorū nullius cōtēnēda uideat autoritas, inter se de rebus gestis ab ætatis nostræ memoria remotissimis discrepantes, cui potius credere debeāt, nō inueniunt. Nos uero in nostræ religionis historia, fulti autoritate diuina, quicquid ei resistit non dubitamus esse falsissimum, quomo-
C dolibet sese habeant cætera in secularibus literis, quæ siue uera seu falsa sint, nihil momenti afferunt, quo rectè beateque uiuamus.

De philosophicarum opinionum dissensionibus, & canonicarum apud Ecclesiam concordia scriptuarum. Cap. XLI.

UT autē iam cognitionē omittamus historiæ, ipsi philosophi à quibus ad ista progressi sumus, qui nō uidētur laborasse in studijs suis, nisi ut inuenirēt, quomodo uiuendū esset accommodatè ad beatitudinem capessendam, cur dissenserunt & à magistris discipuli, & inter se con-
D discipuli, nisi quia ut homines humanis sensibus & humanis rationibus ista quæsierūt? Ubi quamuis esse potuerit & studiū gloriādi, quo quisque alio sapiētior & acutior uideri cupit, nec sentētiæ quodammodo addictus alienæ, sed sui dogmatis & opinionis inuentor: tamē ut nōnullos uel etiā plurimos eorū fuisse cōcedā, quos à suis doctoribus uel discendi socijs, amor ueritatis abruperit, ut pro ea certarēt, quam ueritatem putarent, siue illa esset, siue non esset: quid agit, aut quò uel quā ut ad beatitudinem perueniatur, humana se porrigit infelicitas, si diuina non ducit

autoritas? Denicp autores nostri, in quibus nõ frustra sacrarũ literarũ figitur & terminatur canon, absit ut inter se aliqua ratione dissentiãt. Vnde nõ immerito cũ illa scriberẽt, eis deũ uel per eos locutũ, nõ pauci in scholis atcp gymnasiis litigiosis disputationibus garruli, sed in agris, atcp in urbib. cũ doctis atcp indoctis tot tanticp populi crediderũt. Ipsi sanè pauci esse debuerunt, ne multitudine uilesceret, quod charũ religiõe esse oporteret, nec tamẽ ita pauci ut eorũ nõ sit miranda consensio. Necp enim in multitudine philosophorum qui labore etiã literario monumenta suorũ dogmatum reliquerunt, facile quis inuenerit, inter quos cuncta quæ sensere cõueniant, quod ostẽdere hoc opere longũ est. Quis aũt sectę cuiuslibet autor sic est in hac dæmonicola ciuitate approbatus, ut cæteri improbarenť, q aduersa et diuersa senserũt? Nõne apud Athenas & Epicurei claruerũt asserẽtes res humanas ad deorũ curã nõ pertinere: & Stoici qui cõtraria sentiẽtes eas regi atcp muniri dijs adiutorib. atcp tutorib. disputabãt? Vnde miror cur [b] Anaxagoras reus factus sit, quia solẽ esse dixit lapidẽ ardentem, negãs uticp deum: cum in eadem ciuitate gloria floruerit Epicurus, uixeritcp securus, nõ solum solẽ, uel ullum syderũ deũ esse non credens, sed nec Iouem, [c] nec ullum deorum omnino in mundo habitare contendẽs ad quẽ preces hominũ supplicationescp perueniant. Nõnne ibi Aristippus in uoluptate corporis summũ bonũ ponens: ibi Antisthenes uirtute animi potius hominẽ fieri beatum asseuerans, duo philosophi nobiles & ambo Socratici in tam diuersis atcp inter se cõtrarijs finibus uitæ summã locãtes: quorum etiã ille fugiendã, iste administrandã sapienti dicebat esse rempublicam, & ad suam quiscp sectam sectandã discipulos congregabat? [d] Nempe palam in conspicua & notissima porticu [e] in gymnasiis, [f] in hortulis, in locis publicis ac priuatis cateruatim pro sua quiscp opinione certabãt. [g] Alij asserẽtes unũ, alij innumerabiles mundos ipsum autẽ unũ alij ortum esse, alij uero initiũ nõ habere: alij interiturum, alij semper futurum: alij mente diuina, alij fortuitu & casib. agi. Alij immortales esse animas, alij mortales: & qui immortales, alij reuolui in bestias, alij nequaquam: qui uero mortales, alij mox interire post corpus, alij uiuere etiã postea uel paululum, uel diutius, nõ tamẽ semper. Alij cõstituẽtes in corpore finẽ boni, alij in animo, alij in utrocp alij extrinsecus posita etiã bona ad animã & corpus addentes: alij sensibus corporis semper, alij nõ semper, alij putantes nunquã esse credendũ. Has & alias penè innumerabiles dissensiones philosophorũ, quis unquã populus, quis senatus, quæ potestas, uel dignitas publica impię ciuitatis dijudicãdas, & alias probãdas ac recipiẽdas, alias improbandas repudiãdascp curauit, ac nõ passim sine ullo iudicio confusecp habuit in gremio suo tot cõtrouersias hominũ dissidentiũ, nõ de agris, et domibus, uel quacũcp pecuniaria ratione, sed de his rebus, quib. aut misere uiuiť aut beate? Vbi etsi aliqua uera dicebãtur, eadem licẽtia dicebanť & falsa prorsus, ut non frustra talis ciuitas mysticũ uocabulũ Babylonis acceperit. Babylon quippe interpretať confusio, q̃d nos iã dixisse meminimus. Nec interest diaboli regis eius, q̃ cõtrarijs inter se rixenť errorib. quos merito multę uariędcp impietatis pariter possidet. At uero gens illa, ille populus, illa ciuitas, illa respublica, illi Israelitæ, quib. credita sunt eloquia dei, nullo modo pseudoprophetas cũ ueris prophetis pari licentia cõfuderunt, sed cõcordes inter se atcp in nullo dissentientes, sacrarũ literarum ueraces ab eis agnoscebãtur & tenebantur autores. Ipsi eis erãt philosophi, hoc est amatores sapiẽtiæ, ipsi sapiẽtes, ipsi theologi, ipsi prophetæ, ipsi doctores probitatis atcp pietatis. Quicuncp secundũ illos sapuit & uixit, non secundum homines, sed secundum deũ, qui per eos locutus est, sapuit & uixit. Ibi si prohibitũ est sacrilegiũ, deus prohibuit. Si dictũ est, Honora patrẽ tuum & matrẽ tuã: deus iussit. Si dictũ est: Non mœchaberis, nõ homicidium facies, nõ furaberis, et cætera huiusmodi: nõ hæc ora humana, sed oracula diuina fuderũt. [h] Quicquid philosophi quidã inter falsa, quæ opinati sunt, uerũ uidere potuerunt, & laboriosis disputationibus persuadere moliti sunt: quod mundũ istũ fecerit deus, eumcp ipse prouidẽtissimus administraret, de honestate uirtutũ, de amore patriæ, de fide amicitiæ, de bonis operib. atcp omnib. ad mores probos pertinẽtibus rebus, quãuis nescientes ad quẽ finẽ, & quonam modo essent ista omnia referenda, prophe-

phetícis, hoc est diuinis uocibus, quãuis per homines in illa ciuitate populo commendata sunt, non argumentationum concertationibus inculcata, ut non hominis ingenium, sed dei eloquium contemnere formidaret, qui illa cognosceret.

L. VIVES.

a Qvamuis esse potuerit & studium gloriandi.] Ea res transuersos agit q̃ plurimos scriptores, assertq́ in disciplinas memorabiles errores, & perniciosos, dum mauult quisq; autor esse suæ sententiæ, q̃ assertor alienæ. cæci non uident quãta sit laus & paruisse bene monenti, & benedicenti assensisse. Hominem noui non tam doctum q̃ arrogantẽ iactabundumq́, qui se & scripturum multa profitebatur, & non secus uitaturum quæ quis antea dixisset, q̃ aspides uel basiliscos: longe enim malle se scientem prudentẽq; falsum pro uero affirmare, q̃ alienæ opinioni acquiescere. b Anaxagoras reus factus sit, quia solem esse dixit lapidem ardẽtem.] Quum olim lapis in Aegos Thraciæ amnem è cœlo cecidisset, Anaxagoras, quem etiam prædixisse ferunt id futurum, affirmauit cœlum omne ex lapidibus constare, solemq́ ipsum candens esse saxum. Idcirco Euripides eius discipulus in Phaethonte tragœdia solem auream glebam nominauit: eam ob causam, ut Sotion in successionibus narrante Laertio Diogene scribit, Anaxagoras à Cleone impietatis accersitus, defensusq; à Pericle discipulo, talentisq; quinq; atq; exilio mulctatus est. alij aliter. Inter omnes penè constat capitali supplicio cui addictus erat sententijs iudicum subtractum à Pericle, qui opibus & gratia plurimum in ciuitate poterat, ideo à poetis fictum Iouem irritatum impietate Anaxagoræ iaculatum graue fulmen in eum, sed Anaxagoram protectũ à Pericle, fulmen diuersum abijsse. c Nec Iouem nec ullum deorũ.] Epicurus deos quidẽ dixit esse, sed ad illos nihil spectare de nostris rebus, nec gratia, nec ira moueri, aut tangi: itaq; reuera deos sustulit, metu autem Areopagi & ciuium suorũ reliquit, sed tales, quales si ipsi sunt, nihil opus est eis, atq; ut dicit apud Ciceronẽ Cotta, ualeant. d In cõspicua & noosa. porticu.] Stoici in porticu, quæ pœcila, id est uaria dicebatur. e In gymnasijs.] Vt Peripatetici in Lyceo. f In hortulis.] Vt Epicurei. g Alij asserentes unũ.] Hæc omnia dicta nobis sunt li. viij. & latius exposita. h Quicquid philosophi.] Euseb. aliquot libris Præparationis Euangelicæ multis argumentis colligit optima quæq; quę Plato in suis libris conscripsit, hausisse eum ex sacris literis Veteris testamenti.

Marginal notes: Anaxagoras; Epicurus

Qua dispensatione prouidentiæ dei scripturæ sacræ Veteris testamenti ex Hebręo in Græcũ eloquium translatæ sint, ut uniuersis gentibus innotescerent. Cap. XLII

HAS sacras literas etiam a unus Ptolemæorum regũ Aegypti nosse studuit & habere. Nã post Alexãdri Macedonis, qui etiam Magnus cognominatus est, mirificentissimam minimeq́ diuturnam potentiã, qua uniuersam Asiam, immo penè totum orbem, partim ui & armis, partim terrore subegerat: quando inter cætera Orientis regna etiam Iudæã ingressus obtinuit, eo mortuo comites eius cũ regnũ illud amplissimum non pacifice inter se possessuri diuisissent, sed potius dissipassent, bellis omnia uastaturi, Ptolemęos reges habere cœpit Aegyptus. Quorũ primus Lagi filius, multos ex Iudæa captiuos in Aegyptũ trãstulit. Huic autẽ succedẽs alius Ptolemęus, qui est appellatus Philadelphus, omnes quos ille adduxerat subiugatos, liberos redire permisit: insuper et dona regia in templũ dei misit, petiuitq́ ab Eleazaro tunc põtifice, dari sibi scripturas, quas profecto audierat fama prædicante diuinas: & ideo concupiuerat habere in bibliotheca, quã nobilissimam fecerat. Has ei cũ idẽ põtifex misisset Hebræas: pòst etiã ille interpretes postulauit, & dati sunt ei septuaginta duo, de singulis duodecim tribubus seni homines, linguæ utriusq; doctissimi, Hebrææ scilicet atq; Græcæ. Quorũ interpretatio ut Septuaginta uocetur, iã obtinuit cõsuetudo. b Traditũ sanè tã mirabilẽ ac stupendum planeq́ diuinũ in eorum uerbis fuisse consensum, ut eum ad hoc opus separatim singuli sederint (ita enim eorũ fidẽ Ptolemæo regi placuit explorare) in nullo uerbo, quod idem significaret, & tantundẽ ualeret, uel in uerborũ ordine alter ab altero discreparet: sed tanquã si unus esset interpres, ita quod omnes interpretati sunt, unum erat quoniam reuera spiritus erat unus in omnibus. Et ideo tam mirabile dei munus acceperant, ut illarum scripturarum, non tanquam humanarum, sed sicut erant, tanquã diuinarum etiam isto modo commẽdaretur authoritas, credituris quandoq; gentibus profutura, quod iam uidemus effectum.

L. VIVES

a Vnus Ptolemæorũ regum Aegypti.] Reges Aegypti usq; ad Cambysem Cyri filiũ, qui eam regionem imperio Persarum bello adiunxit, Pharaones communi dicebantur cognomine. Post Alexandrum uero à Ptolemæo Lagi filio, Ptolemæi usq; in Cæsarem Augustum, qui Aegyptum in prouinciæ formam redegit. Alexander Macedo. xxi. natus annos è patria cum exercitu egressus, Asiam domuit, tenuitq; perpaucis annis. nam xxxij. ætatis anno naturæ concessit: quo mortuo uelut confracta arca nũmis referta, & pecunijs resilientibus, ad prædam tanti iacentis imperij undiq; à purpuratis accursum est, rapuitq; quisq; quantum potuit, nec ullus tam immodicæ fortunæ hæsit, qui non cũ regno discederet. Antigonus Asiam arripuit: Seleucus Chaldæam, Cassander Macedoniam, alij alias regiones, Ptolemæus Aegyptum Phœnicem & Cyprum, homo natus loco humili atq; obscuro, nempe Lago patre satellite Alexandri, euectus ex gregario milite ad gratiam

Marginal note: Ptolemæi

regis ob indolem egregiã, fortitudinẽ animi, & peritiam rei militaris: qui quũ in senecta tranquillius uiuere statuisset, rerum curam filio mãdauit, qui Philadelphus est dictus, uel ob amorem primum Arsinoes sororis, uel ob odium postremũ per antiphrasim. Hic Iudæos quos pater frequẽtes in Aegyptũ duxerat liberos esse iussit, grauiq; tributo Iudæã solui: quũq; in maturiore ætate morbis afflictaretur, proculq; à bellis gerẽdisq; rebus esse cogeretur, authore Demetrio Phalereo, qui patria Athenis uir nobilissimis maximisq; functus magistratibus, ciuium inuidia pulsus ad eum cõfugerat, studijs se tradidit, accitis undiq; ingenijs, & cõstructa illa nobili Alexandrina Bibliotheca, in qua & statuit libros ueteris testamenti. Nam legatos ad Eleazarũ misit, qui pro beneficijs à se in Iudæam gentẽ largiter collatis libros Mosaicæ legis, & interpretes poscerẽt, qui eos in Græcã linguã trãsferrẽt, quod Eleazarus regi cõcessit, ut par erat, misitq; ex unaquaq; tribu senos uiros, & ætate & autoritate & eruditione in primis cõmendabiles, Hebraice Græceq; peritissimos: qui quũ essent duo & septuaginta, dicunt tamẽ uulgo septuaginta interpretes, ut breuius atq; expeditius loquamur, quemadmodũ iudices illi Romani, qui ad hastam de rebus minoribus iudicabãt, centũ uiri appellantur quum essent centũ & quinq;, ex singulis tribubus terni. Extãt apud Iosephum lib. antiq. xij. epistolæ Ptolemæi ad Eleazarũ Pont. & Eleazari ad regẽ super ea re ex Aristea nõ Procõnesio illo, sed quodam Ptolemæi satellite, qui se ex legatis à Ptolemæo in Aegyptũ missis ait fuisse. Circũfertur libellus eius nomine de Lxx. interpretibus, confictus, ut puto, ab aliquo recentiore. b Traditur sanè tam mirabilẽ.] Magno in honore hos lxxij. uiros Ptolemæus habuit, sapientiãq; eorũ admiratus est. Iustinus narrat in Apologetico ad gentes, regẽ, quo fidẽ certius interpretũ experiretur, & ex cõsensu ueritatem colligeret, domunculas iussisse duas & septuaginta cõstrui, secedereq; unumquenq; in suam quũ uersurus esset, postea contulisse omniũ interpretationes, & per omnia inter se consensisse. Vestigia domuncularum Iustinus profitetur se uidisse in Phari arce Alexãdriæ. Tertullianus itidẽ aduersus gẽtes: Menedemus, inquit, Philosophus prouinciæ Iudææ septuaginta duos interpretes de sententiæ cõmunione suspexit. Hieron. interdũ Lxx. interpretib. plurimum defert, & spiritusancto plenos fuisse dicit: sæpe male atq; imperite uertisse affirmat, ut erat in q intẽderat uehemens: de cellulis uero planè irridet, sic enim in prologo Pentateuchi scribit: & nescio quis primus autor septuaginta cellulas Alexandriæ mendacio suo extruxit, quibus diuisi eadẽ scriptitarẽt, quũ Aristeas eiusdẽ Ptolemæi ὑπερασπιστὴς, & multo pòst tempore Iosephus nihil tale retulerint, sed in una basilica cõgregatos contulisse scribant, nõ prophetasse. Aliud est enim uatem, aliud est esse interpretẽ: ibi spiritus uentura prædicit, hic eruditio & uerborum copia ea quæ intelligit transfert. Sic ille.

Philadelphus

Septuaginta interpretes.

De autoritate suptuaginta interpretũ, quæ saluo honore Hebraicæ linguæ, omnibus sit interpretibus præferenda. Cap. XLII

NAM cum fuerint & alij interpretes, qui ex Hebræa lingua in Græcam sacra illa eloquia transtulerunt, sicut Aquila, Symmachus, Theodotion, sicut etiã illa est interpretatio, cuius autor nõ apparet, et ob hoc sine nomine interp̃tis quinta editio nũcupatur: hãc tamẽ quę septuaginta est tanq̃ sola esset, sic recepit ecclesia, eaq; utũtur Gręci populi Christiani, quorũ plerique utrũ alia sit aliqua ignorant. Ex hac septuaginta interpretatione etiã in Latinam linguã interpretatũ est, q̃d ecclesiæ Latinæ tenent. Quãuis nõ defuerit tẽporibus nostris presbyter Hieronymus homo doctissimus & omniũ trium linguarũ peritus, qui nõ ex Gręco, sed ex Hebręo in Latinũ eloquiũ easdẽ scripturas cõuerterit. [a]Sed eius tã literatũ laborẽ quãuis Iudæi fateant̃ esse ueracẽ, septuaginta uero interpretes in multis errasse cõtendãt: tamẽ ecclesię Christo tot hominũ autoritati ab Eleazaro tũc pontifice, ad hoc tantũ opus electorũ, neminẽ iudicãt pręferẽdũ, quia etsi nõ in eis unus apparuisset spiritus sine dubitatiõe diuinus: sed inter se uerba interpretationis suę septuaginta docti more hominũ cõtulissent, ut q̃d placuisset omnib. hoc maneret, nullus eis unus interpres debuit anteponi. Cũ uero tantũ in eis signũ diuinitatis apparuit, p̃fecto quisq; alius illarũ scripturarũ ex Hebręa in quãlibet aliã linguã interpres est uerax, aut cõgruit illis septuaginta interpretib. aut si cõgruere nõ uidet̃, altitudo ibi p̃phetica esse credẽda est. Spiritus eñ qui in Prophetis erat quãdo illa dixerunt idẽ ipse erat etiã in lxx. uiris, quãdo illa interpretati sunt. Qui p̃fecto autoritate diuina & aliud dicere potuit, tanq̃ Propheta ille utrũq; dixisset, quia utrũq; idẽ spiritus diceret, & hoc ipsum aliter, ut si nõ eadẽ uerba, idẽ tamẽ sensus bene intelligẽtibus dilucesceret, & aliq̃d prętermittere, & aliq̃d addere: etiã ut hinc ostẽderet̃ nõ humanã fuisse in illo opere seruitutẽ, quã uerbis debebat interpres, sed diuinã potius potestatẽ, quę mentẽ replebat, & regebat interpretis. Nõnulli aũt codices Gręcos interpretatiõis Septuaginta ex Hebręis codicib. emendãdos putarũt: nec tamẽ ausi sunt detrahere, q̃d Hebræi nõ habebant, & Lxx. posuerũt, sed tantummodo addiderũt quæ in Hebræis inuẽta, apud Septuaginta nõ erãt, eaq; signis quibusdam [b]in stellarũ modũ factis, ad capita eorũdem uersuũ notauerũt, [c]quæ signa asteriscos uocãt. Illa uero quæ nõ habẽt Hebræi, habent autẽ Septuaginta, similiter ad capita uersuũ iacẽtibus [d]uirgulis sicut scribunt̃ uncię signauerunt. & multi codices Gręci has notas habentes usquequaque diffusi sunt & Latini. Quę aũt nõ prętermissa uel addita, sed aliter dicta

dicta sunt, siue alium sensum faciant etiã ipsum non abhorrentem, siue alio modo eundem sensum explicare monstrentur, nisi utrisq; codicibus inspectis nequeunt reperiri. Si igitur ut oportet, nihil aliud intueamur in scripturis illis, nisi quid per homines dixerit dei spiritus, quicquid est in Hebręis codicibus, & nõ est apud interpretes Septuaginta, noluit hoc per istos, sed per illos prophetas dei spiritus dicere. Quicquid uero est apud Septuaginta, in Hebræis autem codicibus non est, per istos maluit, quàm per illos idẽ spiritus dicere, sic ostendens utrosq; fuisse prophetas. Isto enim modo alia per Esaiã, B alia per Hieremiam, alia per alium atq; aliũ prophetam, uel aliter eadem per hũc ac per illum dixit, ut uoluit. Quicquid porrò apud utrosq; inuenitur, per utrosq; dicere uoluit unus atq; idem spiritus, sed ita ut illi præcederent prophetando, isti sequerentur prophetice illos interpretãdo: quia sicut in illis uera, & concordantia dicentibus unus pacis spiritus fuit, sic & in istis non secũ conferentibus, & tamen tanquam uno ore cuncta interpretãtibus, idem spiritus unus apparuit.

L. VIVES.

a Sed eius tantum literatum laborem.] Nullus error simul ostensus est, & relictus, non tam bene agitur cũ rebus humanis: ad hæc multis rebus tempus parit autoritatem, interim nihil aliud quã tempus, sed laudandus uehementer candor, quo uir sanctus de Hieronymo loquitur, à quo dissentiebat in re tanta, utinam eũ hoc tempore imitaremur. b Eaq; signis quibusdam in stellarum modum factis.] De hac re Hieronymus sic scribit in prooemio Paralip. ubicunq; asteriscos, id est stellas hoc in uolumine radiare uideritis, ibi sciatis de Hebræo additũ quod in Latinis codicibus nõ habetur: ubi uero obelus trãsuersa scilicet uirga præposita est, illic signatur quod LXX. interpretes addiderũt uel ob decoris gratiam, uel ob spiritus sancti autoritatem, licet in Hebræis uoluminibus non legatur. Hæc Hiero. quem laborem sic conferendi interpretationes, & annotandi primus sumpsit Origenes collata uersione Septuaginta cum Theodotionica, ut Hiero. est autor scribẽs ad D Augustinum: qui quum hoc Origenis studium alibi uehementer probet, in epistola ad Aug. incessit, non sic emendatos codices dicens, sed per obelos & asteriscos deprauatos: quod ut diceret, transuersus est affectu impulsus, quod interpretationem eius August. nollet attingere, apud quem sacrosancta erat Septuaginta: adeo uel in sanctiss. uiris affectus sæpe humani dominantur.
c Asteriscos uocant.] Hoc est stellulas. d Iacentibus uirgulis sicut scribuntur unciæ.] Vncia duodecima est cuiusuis integri pars. uidetur solita esse obelo signari, hoc est ueru. Isidorus, si modo idoneus est is autor, gammate Græco, & o nostro in fine sic, ꝸ unciam dicit signari. linea uero in transuersum porrecta — obolum. Quid si legeretur non unciæ, sed unci uel uncinis Cæterùm obelo seu ueru utebantur annotando, ut uideretur transfodi & iugulari dictum illud ceu nothum & A insititium, tractum hoc à prisco Grammaticorum more, quum de uersibus librisq; censuram faciebant, Aristarchi grammatici instituto. Quintil. lib. I. Quo quidem ita sunt seuere usi ueteres grammatici, ut non uersus modo censoria quadam uirgula notare, & libros qui falso uiderentur inscripti tanquam subdititios, submouere familia permiserint sibi, sed autores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Hæc ille. Seneca festiue Aristarchi notas, inquit, quibus aliena carmina compunxit.

Quid intelligendum sit de Niniuitarum excídio, cuius denunciatio in Hebræo quadraginta dierum spatio tenditur, in Septuaginta autẽ tridui breuitate cõcluditur. Ca. XLIIII.

Sed ait aliquis: Quomodo sciã quid Ionas propheta dixerit Niniuitis, utrum triduũ & Niniue euertetur, an quadraginta dies? Quis enim nõ uideat non potuisse utrunq; tunc dici à Propheta, qui missus fuerat terrere comminatione imminẽtis exitij ciuitatem? Cui si tertio die futurus interitus, non utiq; quadragesimo die: si autem quadragesimo, nõ utiq; tertio. Si ergo à me quæritur, quid horum Ionas dixerit, hoc puto potius quod legitur in Hebręo, quadraginta dies & Niniue subuertetur. Septuaginta quippe longe posterius interpretati aliud dicere potuerũt, quod tamen ad rem pertineret, & in unum eundẽq; C sensum, quamuis sub altera significatione concurreret: admoneretq; lectorem, utraq; autoritate non spreta ab historia sese attollere, ad ea requirenda propter quæ significanda historia ipsa conscripta est. Gesta sunt quippe illa in Niniue ciuitate, sed aliquid etiam significauerunt quod modum illius ciuitatis excedat: sicut gestũ est, quod ipse Propheta in uentre ceti triduo fuit, & tamen aliũ significauit in profundum inferni triduo futurum, qui dominus est omnium prophetarum. Quapropter si per illam ciuitatẽ rectè accipitur ecclesia gentium, prophetice figurata, euersa scilicet per pœnitentiã, ut qualis fuerat iam non esset: hoc quoniam per Christum factum est in ecclesia gentiũ, cuius illa Niniue figurã gerebat, siue per quadraginta dies siue per triduum, idem ipse significatus est Christus: per quadraginta, scilicet quia totdies peregit cum discipulis suis post resurrectionem suã, & ascendit in cœlũ: per triduũ uero, quia die tertio resurrexit: tãquam lectorẽ nihil aliud quam historiæ rerum gestarum inhærere cupientẽ, de somno excita-

uerint

uerint septuaginta interpretes, ijdemq; pro A phetæ, ad perscrutandam altitudinem prophetiæ, & quodãmodo dixerint: in quadraginta diebus ipsum quære, in quo & triduũ poteris inuenire: illud in ascensione, hoc in eius resurrectiõe, reperies. Propter quod utroq; numero significari conuenientissime potuit, quorũ unũ per personam prophetã, alterum per Septuaginta interpretũ prophetiã, tamen unius atq; idem spiritus dixit. Longitudinem fugio, ut nõ hæc per multa demonstrẽ, in quibus ab Hebraica ueritate putãtur Septuaginta interpretes discrepare, & bene intellectii inueniũtur esse cõcordes. Vnde etiam B ego pro meo modulo uestigia sequens Apostolorũ, quia & ipsi ex utrisq;, id est ex Hebræis, & ex Septuaginta testimonia prophetica posuerũt, utraq; autoritate utẽdum putaui, quoniam utraq; una atq; diuina est. Sed iã quæ restãt, ut possumus exequamur.

L. VIVES

a AN quadraginta dies.] Miratur Heronymus lxx. uertisse quadraginta, pro tribus, quum in Hebræo nec syllabarum, nec accentuum, nec uerbi sit ulla cõmunitas. in quibus angustijs uersatur nunc excellens Augustini ingenium nec se extricare ualet.

b In Niniue ciuitate.] Assyriæ quam condidit Ninus. Diximus de hac aliàs.

Quòd post instaurationem templi, prophetas Iudæi habere destiterunt, & exinde usq; ad natiuitatem Christi continuis aduersitatibus sint afflicti, ut probaretur alterius templi ædificationem propheticis uocibus fuisse promissam. Cap. XLV

POSTEAQVAM gens Iudæa cœpit non habere prophetas, proculdubio deterior facta est, eo scilicet tẽpore, quo se sperabat instaurato tẽplo post captiuitatem, quæ fuit in Babylonia, futurã esse meliorem. Sic quippe intelligebat populus ille carnalis, quod prænunciatum est D per Aggæum prophetam, dicentẽ: Magna erit gloria domus istius nouissimæ, plus q̃ primæ. Quod de nouo testamento dictum esse paulò superius demonstrauit, ubi ait aperte Christum promittens: Et mouebo omnes gentes, & ueniet desideratus cũctis gentibus. Quo loco Septuaginta interpretes aliũ sensum magis corpori quam capiti, hoc est magis ecclesiæ quàm Christo conuenientem prophetica autoritate dixerunt. Venient quæ electa sunt domini de cũctis gentibus, id est homines de quibus ipse Iesus in Euangelio Multi, inquit, uocati, pauci uero electi. Talibus enim electis gẽtium, domus dei ędificatur per testamentum nouum lapidibus uiuis, longe gloriosior, quàm templũ illud fuit, quod à rege Salomone constructũ est, & post captiuitatẽ instauratum. Propter hoc ergo nec prophetas ex illo tempore habuit illa gens, sed multis cladibus afflicta est ab alienigenis regibus ipsisq; Romanis, ne hanc Aggæi prophetiam in illa instauratione templi opinaretur impletam. [c]Non multo enim pòst adueniente Alexandro, subiugata est, quando etsi nulla facta est uastatio, quoniã non sunt ausi ei resistere, & ideo placatum facillime subditi receperunt, non erat tamen gloria tanta domus illius, quanta fuit in suorũ regum libera potestate. Hostias sanè Alexander immolauit in dei templo, non ad eius cultum uera pietate cõuersus, sed impia uanitate eum dijs eum falsis colẽdum putans. [c]Deinde Ptolemæus Lagi filius, quod suprà commemoraui, post Alexandri mortem captiuos inde in Aegyptum transtulit, quos eius successor Ptolemæus Philadelphus beneuolentissime inde dimisit, per quẽ C factum est, quod paulò antè narraui, ut Septuaginta interpretũ scripturas haberemus. Deinde cõtriti sunt bellis, quę in Machabæorum libris explicãtur. [d]Post hęc capti à rege Alexãdriæ Ptolemæo, qui est appellatus Epiphanes, [e]inde ab Antiocho rege Syrię multis & grauissimis malis ad idola colẽda compulsi, templũq; ipsum repletũ sacrilegis superstitionibus gentiũ, quod tamẽ dux eorũ strenuissimus Iudas, qui etiã Machabęus dictus est, Antiochi ducibus pulsis, ab omni illa idololatriæ cõtaminatione mũdauit. Nõ autẽ multo post Alchimus quidã per ambitionẽ, cum à genere sacerdotali esset alienus quod nefas erat, põtifex factus est. Hinc iam post ãnos fermè quinquaginta, in quib. eis tamẽ pax nõ fuit, quãuis aliqua & prospere gesserint, primus apud eos Aristobolus assumpto diademate, & rex & põtifex factus est. Antea quippe ex quo de Babylonia captiuitate reuersi sunt, tẽplũq; instauratũ est nõ reges, sed duces uel principes habuerũt: quamuis & qui rex est possit dici princeps à principatu imperãdi, & dux, eo quod sit ductor exercitus: sed nõ cõtinuo quicũq; principes uel duces sunt, [f]etiã reges dici possunt,

quod

quod iste Aristobolus fuit.[a] Cui succeßit A- A lexãder etiã ipse rex & põtifex, qui crudeliter in suos regnasse tradit. Post hũc uxor eius Alexãdra regina Iudæorũ fuit, ex cuius deinceps tẽpore mala sunt eos secuta grauiora. [b] Filij quippe huius Alexãdræ Aristobolus & Hircanus inter se de imperio dimicãtes, uires aduersus Israeliticã gentẽ prouocauere Romanas. Hircanus nãq; ab eis cõtra fratrẽ popoſcit auxiliũ. Tunc iã Roma subiugauerat Aphricã, subiugauerat Græciã, lateq; etiã alijs orbis partib. imperãs[i] tanquã seipsam ferre nõ ualẽs, se sua quodãmodo magnitudine fregerat. B Peruenerat quippe ad seditiones domesticas graues, atq; inde ad bella socialia, moxq; ciuilia, tantũq; se cõminuerat atq; attriuerat, ut ei mutãdus reipublicæ status, quo regeret' regib. immineret. Põpeius ergo populi Romani præclarißimus princeps, Iudæã cũ exercitu ingreſſus ciuitatẽ cepit, tẽplum reserat nõ deuotione supplicis, sed iure uictoris,[k] ad sancta sanctorũ quò nisi summũ sacerdotẽ nõ licebat intrare, nõ ut ueneratur, sed ut prophanator accedit.[l] Confirmatoq; Hircani põtificatu, & subiugatæ C genti impoſito custode Antipatro, quos tũc procuratores uocabãt, uinctũ secum Aristobolum duxit. Et ex illo Iudæi etiã tributarij Romanorũ eſſe cœperũt. Postea Caßius etiã tẽplum expoliauit.[m] Deinde post paucos annos etiã Herodẽ alienigenã regẽ habere meruerunt, quo regnãte natus est Christus. Iam enim uenerat plenitudo tẽporis significata prophetico spiritu per os Patriarchæ Iacob, ubi ait: Nõ deficiet princeps ex Iuda neque dux de femorib. eius, donec ueniat cui repositũ est, & ipse expectatio gentiũ. Nõ ergo defuit Iudæorũ princeps ex Iudæis, usq; ad istũ Herodẽ, quẽ primum acceperũt alie- D nigenã regẽ. Tempus ergo iã erat, ut ueniret ille cui repositũ erat, quod nouo promiſſum est testamẽto, ut ipse eſſet expectatio gentiũ. Fieri autẽ nõ poſſet, ut expectarẽt gentes eũ uenturum, sicut eum cernimus expectari, ut ueniat ad faciendũ iudiciũ in claritate potentiæ, nisi prius in eum crederent, cũ uenit ad patiendũ iudicium in humilitate patientiæ.

L. VIVES.

VEnient quæ electa sunt domini.] Græce ἥξει τὰ ἐκλεκτὰ πάντων τῶν ἐθνῶν. uenient electa omnium gentium. b Non multo post enim aduenientę Alexandro.] Temporibus Darij Arsami filij Olymp. A centesima xij. hoc est plus paulò ducẽtis annis. nam quũ Alexãder Tyrũ obsideret, subsidiaq; Iudæorum à Iaddo põtifice max. petijſſet, omniaq; iure uictoris ab eo exigeret, quæ Dario solerent exhiberi, uelut Dario profligato ipse iam dominus eſſet Asię, Pont. negauit Dario uiuo se cuiquam alteri pariturũ, cum illo icta eſſe fœdera. sapiẽs responsum, & quod fidem Iudęorum declararet: iuuenẽ uictorem accendit ardentẽ iam alioqui suapte natura. ita expugnata Tyro, Palæstinã cũ infesto exercitu ingreſſus Gazam cepit, & Hierosolymę phalanges admouebat, cũ progreßi ei obuiam Pontifex, sacerdotes omnes & Leuitæ sacerdotali ritu ornati regem illum ad scopulũ salutarunt: ita Alexandri animus mitigatus est, & pontificem adorauit dicens, sacerdotẽ eſſe eum dei naturæ: quem ipse deum iam tum in Macedonia per quietẽ eodẽ cultu uiderit imperium Asiæ pollicentem. Hinc Iudæam gentem in fidem & tutelã suã recepit: hæc ex Iosepho lib. xi. Anti. B c Deinde Ptolemæus Lagi filius.] Hic quum sabbato quodam diceret se Hierosolyma uelle ad sacrificandũ ingredi, hoc dolo urbem cepit. Iosep. d Capti à rege Alexandriæ Ptolemæo, qui est appellatus Epiphanes.] Hic Philopatori patri succeßit, dictusq; est ἐπιφανής, ceu quis dicat illustris. is cum Antiocho etiam Epiphane bellum geſsit. quum utrũq; belli teneret in præsens satietas, ut conciliarentur, Cleopatra Antiochi filia Ptolemæo denupsit, data Iudęa dotis nomine, cui regioni bellum Ptolemæus fecit, propter motus fratrũ Hircani. e Inde ab Antiocho rege Syriæ.] Hæc secundo Machabæorum vi. & vij. capitibus, in quo libro & alia narrãtur, quæ hic Augustinus recenset, & apud Iosephum lib. xiij. f Etiã reges dici poſſunt.] Grauius est enim & augustius regis imperium, quàm ducis, tum ut in eo licentia maior, ita in subditis seruitus deterior. g Cui succeßit Alexander.] Aristobolus fratres suos uinctos tenebat, quo mortuo uxor eius Salomoni, quã Gręci Alexandrã nominãt, leuiros soluit, ac Alexandrum unum ex illis regno præfecit, qui à Ptolemæo, & Demetrio, & Antiocho, uarijs pugnis est uictus. tandem diuturna affectus ualetudine ex crapula contracta fato functus est, uir sæuus, acer, impiger, sed parũ felix, parumq; sapiens, regnum Alexandræ coniugi reliquit, quæ illud administrauit annis nouem, permiſſa Pharisæis summa rerum omniũ licentia, ut par erat fœminam facere. b Filij quippe huius Alexandræ Aristobolus & Hircanus.] Bellum inter hos motum est plus q̃ ciuile, nempe fraternũ, quod Iosephus confert in annum Quinti Hortensij & Q. Metelli Cretici consulum olympiademq; centesimã octogesimam tertiã. erat Idumææ ab Alexandro & Alexandra præfectus Antipas Idumæus qui postea nominatus est Antipater diues, factiosus, manu prõptus, rerũ Hircani q̃ Aristoboli studiosior, qui Aretẽ regẽ Arabũ induxit, ut cũ exercitu Hircanũ aduersus Aristobolũ in regnũ restitueret, qđ rex etiã occasionib. imminẽs libẽs fecit Aristobolũq; Hierosolymis obsedit. per id tẽpus Gn. Pompeius Magnus res in Asia gerebat, legatusq; eius Scaurus Aemylius in Syriã cũ parte copiarũ uenit, ab hoc auxiliũ afflictis suis rebus Aristobolus petijt. Scauri opera soluta est obsidio: deinde quũ fratres apud Pompeiũ Damasci de regno litigaſſent, ab eo in Iudæã dimißi sunt. Postea ab Aristobolo offensus legiones in Iudæã duxit, Aristobolũ uinxit, & totam Iudæã Romano adiecit imperio. M. Tullio Cicerõe, & C. Antonio cõsulib. hæc ex Iosepho libro xiiij. i Tanquam seipsam ferre non ualẽs.] Liuij sentẽtia de Roma quæ ab exiguis profecta initijs eo creuerit, ut iã magnitudine laboret sua. k Ad sancta sanctorũ.] Magna enim tenebat Romanos cupiditas uidẽdi quẽ nam deũ Iudæi colerent. nam credebãt illius aliquam eſſe in eorũ tẽplo imaginem. Idcirco Pompeius paucis comitatus usq; ad

Antipater

Gn. Pompeius

adytum penetrauit, quod Iudæi sancta sanctorum uocant, quo nefas est alios ingredi q̃ sacerdotes, nihilq́ ibi inuenit præter mensam auream, & circa eandem candelabra, uel libatoria non pauca, nec non & aromatũ multitudinem, in thesauris uero sacras pecunias duo milia talentorum. tantũ Iosephus. Tacitus lib. xxi. Romanorum, inquit, primus Gn. Pompeius Iudæos domuit templumq́ iure uictoriæ ingressus est. Inde uulgatum nullas intus deum effigies, uacuam sedem, & inania arcana.

l Confirmatoq́ Hircani pontificatu.] Aulus Gabinius deducto Hierosolymã Hircano, eiq́ fani cura mandata, cæteris reip. partibus optimates præfecit, omnẽq́ Iudæorum gentem in cõuentus quinq́ diuisit. Iosephus primo de bello Iudaico, & in antiq. refert bello Alexandrino quod C. Cæsar cum puero Ptolemæo gesit Hircanum & Antipatrum auxilia misisse Cæsari, ita confecto bello Cæsar Hircanum principẽ sacerdotum ordinauit. Antipatro uero potestatem dedit, quã ipse elegerat, tutoremq́ eum totius prouinciæ constituit. m Deinde post paucos annos etiam Herodem.] Antipater moriẽs filium natu maiorem inertem & segnem Hircanum ducem Hierosolymis testamento reliquit: Herodem uero uix annos quindecim natum Galilææ tutorem, qui prudentia supra ætatem præditus multis præclaris facinoribus patratis, uirtutemq́ ostentando breui effecit ut Syris omnibus esset charissimus. itaq́ pecunia ab illis numerata dux inferioris Syriæ à Sex. Cæsare, qui prouinciæ præerat, constitutus est: bello deinde ciuili Brutiano & Cassiano quum strenuam operam Antonio & Octauio Cæsari nauasset, per istos effectum est, ut à senatu rex Iudææ nominaretur, homo ex Idumæa gente. ita expletum est uaticinium de uenturo Christo Iacob morientis, quod unum satis haud dubie esset ad ostendẽdum sole clariorem ueritatem Iudææ genti, nisi arcanis dei iudicijs offusam haberent præ oculis densissimam nubem.

Herodes

De ortu Saluatoris nostri secundum quod uerbũ caro factum est, & de dispersione Iudæorum per omnes gentes sicut fuerat prophetatũ. XLVI

REGNANTE ergo Herode in Iudæa, apud Romanos autẽ iam mutato reipublicæ statu, [a]imperante Cæsare Augusto, & per eũ orbe pacato, natus est Christus secundum præcedentẽ prophetiã in Bethleẽ Iudæ, homo manifestus ex homine uirgine, deus occultus ex deo patre. Sic enim Propheta prædixerat: [b]Ecce uirgo in utero cõcipiet, & pariet filium, & uocabit nomẽ eius Emmanuel, quod est interpretatum nobiscũ deus. Qui ut in se cõmendaret deum miracula multa fecit, ex quibus quędã quãtum ad eum prædicandũ satis uisum est esse, scriptura euangelica cõtinet. Quorum primũ est quod tã mirabiliter natus est, ultimum autẽ quod cum suo resuscitato à mortuis corpore ascẽdit in cœlum. Iudæi autem, qui eum occiderunt, & in eũ credere noluerũt, quia oportebat eũ mori & resurgere, uastati infelicius à Romanis, funditusq́ à suo regno, ubi iam eis alienigenę dominabãtur, eradicati sunt, dispersiq́ per terras. Quãdo quidẽ ubiq́ nõ desunt, & per scripturas suas testimonio nobis sunt prophetias nos nõ finxisse de Christo. quas plurimi eorum cõsiderãtes, & ante passionẽ, & maxime post eius resurrectionẽ crediderũt in eum, de quibus prædictum est: Si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquiæ saluæ fient. Cæteri uero excæcati sunt de quibus prædictum est: Fiat mensa eorum corã ipsis in laqueum, & in retributionẽ, & in scandalum. Obscurẽtur oculi eorum ne uideant, & dorsum eorum semper incurua. Proinde cũ scripturis nostris non credunt, cõplentur in eis suę, quas cæci legunt: nisi forte quis dixerit illas prophetias Christianos finxisse de Christo, quæ Sibyllæ nomine, uel aliorum proferuntur, si quę sunt, quę nõ pertinẽt ad populum Iudęorum. Nobis quidẽ illæ sufficiunt, quæ de nostrorũ inimicorũ codicibus proferuntur, quos agnoscimus propter hoc testimoniũ, quod nobis inuiti perhibẽt eosdẽ codices habẽdo atq́ seruando, per omnes gentes etiã ipsos esse dispersos, quaquauersum Christi ecclesia dilatať. Nã prophetia in Psalmis, quos etiã legunt, de hac re præmissa est ubi scriptũ est: Deus meus misericordia eius præueniet me. Deus meus demõstrauit mihi de inimicis meis, ne occideris eos, nequãdo obliuiscanť legẽ tuã. Disperge illos in uirtute tua. Demõstrauit ergo deus ecclesiæ in eius inimicis Iudæis gratiã misericordię suę, quoniã sicut dicit Apostolus: delictũ illorũ salus est gentibus. Et ideo nõ eos occidit, id est nõ in eis perdidit, quod sunt Iudæi, quanquã à Romanis fuerint deuicti & oppressi, ne obliti legẽ dei, ad hoc de quo agimus testimoniũ nihil ualerẽt. Ideo parũ fuit, ut diceret: Ne occideris eos, nequando obliuiscantur legẽ tuam: nisi etiam adderet, disperge illos: quoniã si cum testimonio scripturarũ in sua tantummodo terra nõ ubiq́ essent, profecto ecclesia, quæ ubiq́ est, eos prophetiarum quæ de Christo præmissę sunt testes in omnibus gentibus habere non posset.

L. VIVES.

a IMperãte Cęs. Augusto.] Euseb. natũ dominũ scribit xlij. anno imperij Augusti, mũdi uero 5199. C. Cęsare Augusto xij. M. Plautio Cos. Cassiodorus uero ortum illius cõfert in priores Coss. Gu. Lentulũ, & M. Messalam. b Ecce uirgo.] Græce ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐμμανουήλ. Ecce uirgo in utero accipiet filium & uocabis nomẽ eius Emma-

Emmanuel. c Illas prophetias Christianos finxisse.] Non esse confictas hinc apparet quod Lactan. & Euseb. eas citant, quorum tempore Sibyllini libri in manibus omnium erant. nec ipsi fuissent tam impudentes, qui ea dixissent esse in Sibyllinis libris, quæ nusquā erant: adde quod plus sic obfuissent Christianæ causæ, q̃ alijs omnibus argumentis potuissent prodesse, quum homines aperte cernerent eos fictis in rem suam autoritatibus inniti, quumq́ hoc falsum & impudens deprehendissent cætera omnia suspecta haberent, & tanquam similia repudiassent reiecissentq́. Quid quod Verg. & Ouidius manifesto in poemata sua de Sibyllinis carminibus uersus mutuantur, quos nemo ita cæcus est, quin esse de Christo dicta perspiciat, qualis est tota quarta ægloga Vergilij, & digressus de morte Cæsaris in fine primi Georg. apud Ouidiū uero illa sunt, Et deus humana lustro sub imagine terras: tum: Esse quoq; in fatis reminiscitur affore tempus Quo mare, quo tellus, correptaq; regia cœli Ardeat, & mundi moles oporosa laboret. primo Transfor. item apud Lucanum de ijs, quæ præcedent iudiciū domini primo Pharsa. Sic quum compage soluta, Secula tot mundi suprema coegerit hora, Antiquū repetens chaos &c. quod si nostra quæ magni autores tradiderūt dicunt commentitia, ostendant ipsi quæ possint dici sine ulla controuersia uera, & afferemus Academicum aliquem, qui se dubitare respondeat.

An ante tempora Christi aliqui fuerint extra Israeliticum genus, qui ad cœlestis ciuitatis consortium pertinerent. Cap. XLVII

QVAPROPTER quisquis alienigena, id est non ex Israel progenitus nec ab illo populo in canonē sacrarum literarū receptus, legit̃ aliquid prophetasse de Christo, si in nostrā notitiā uenit, aut uenerit, ad cumulum à nobis cōmemorari potest, non quod necessarius sit etiā si desit, sed quia nō incongrue creditur fuisse & in alijs gentibus homines quibus hoc mysteriū reuelatū est, & qui hoc etiā prædicere impulsi sunt, siue participes eiusdē gratiæ fuerint, siue expertes, siue per malos angelos docti sunt, quos præsentē Christū, quē Iudæi non agnoscebāt, scimus fuisse cōfessos. Nec ipsos Iudæos existimo audere contendere, nemi[a]nem pertinuisse ad deū præter Israelitas, ex quo propagatio Israel cœpit esse, reprobato eius fratre maiore. Populus em̄ reuera, q̃ proprie dei populus diceretur, nullus alius fuit. Homines aūt quosdā nō terrena, sed cœlesti societate ad ueros Israelitas supernę ciues patriæ pertinens etiā in alijs gentib. fuisse negare nō possunt: quia si negāt, facillime cōuincuntur[b] de sancto & mirabili uiro Iob, qui nec indigena,[c] nec proselytus, id est aduena populi Israel fuit: sed ex gēte Idumæa genus ducēs, ibi ortus, ibidē mortuus est: [d]qui diuino sic laudatur eloquio, ut q̃d ad iustitiā pie

A tatemq́ attinet, nullus ei homo suorū tēporum coæquetur. Quæ tempora eius, quāuis nō inueniamus in chronicis, colligimus tamen ex libro eius, quē pro sui merito Israelitæ in autoritatē canonicā receperunt, [e]tertia generatione posteriorem fuisse q̃ Israel. Diuinitus aūt prouisum fuisse nō dubito, ut ex hoc uno sciremus etiā per alias gētes esse potuisse, qui secundū deum uixerunt, eiq́ placuerunt, pertinētes ad spiritalē Hierusalem. Quod nemini cōcessum fuisse credendū est, nisi cui diuinitus reuelatus est unus media-
B tor dei & hominū homo Christus Iesus, qui uēturus in carne sic antiquis sanctis prænunciabatur, quemadmodū nobis uenisse nūciatus est, ut una eademq́ fides per ipsum omnes in dei ciuitatem, in domū dei, in dei templū prædestinatos perducat ad deum. Sed quæcunq́ aliorū prophetię de dei per Christum Iesum gratia pferūtur, possunt putari à Christianis esse confictæ. Ideo nihil est firmius ad cōuincendos quoslibet alienos, si de hac re cōtenderint, nostrosq́ fulciendos, si recte sapuerint, q̃ ut diuina prædicta de Christo ea proferantur, quæ in Iudæorum scripta sunt
C codicibus. Quibus auulsis de sedibus proprijs, & propter hoc testimonium toto orbe dispersis, Christi usq́quaq́ creuit ecclesia.

L. VIVES

a NEminem pertinuisse ad deū præter Israelitas.] Potuerunt enim qui ex gentibus naturā sequebantur ducem, illam nō prauis iudicijs opinionibusq́ inquinatam & corruptam, tam grati esse deo, q̃ qui legē Mosaicā seruauerunt: quod enim hi consequuti sunt per legem, illi cōsequuti essent sine lege: & qui tales fuere sine lege, eodē quo Iudæi peruenerunt, quum eodem contenderent: nec inter eos aliud discrimen fuit q̃ est, ceu quis uiator mandatā gerat chartæ itineris rationem, ac ueluti formā, alter memoriæ fidat, aut iudicio. Idem etiam nostro tempore continget ei, qui quum nihil de Christo audierit in remotissimis Oceani terris natus, duo illa maxima seruarit mandata, in quis ueritas ipsa
D legem totam, prophetásq́ cōstitutos affirmauit, de deo, & proximo diligēdis, huic sua cōscientia est lex. Et iuxta Psalmistam, memor est in nocte nominis domini, & custodit legem eius. Hæc fit ei, quia iustificationes domini exquirit: tanti est uidelicet uoluisse bonum esse, etiam si non habeas à quo uirtutē edoceare. Et in hoc hominum genere quid deest præter aquā? quū spiritū sanctum nō secus q̃ Apostoli meruerint, & acceperint. Testante Petro repleri etiā nōnullos diuino afflatu, quos mystica nōdum attigit aqua. ita gētes, quæ legē nō habēt & naturaliter ea quæ legis sunt faciunt, ipsæmet sibi sunt lex, & ea lux ita uiuendi donū dei est, & à filio proficiscit̃. de quo scriptū est, qui illuminat omnē hominē uenientē in hūc mūdū. b De sancto & mirabili uiro Iob.] Habemus librū inter sacros, in quo Iob acta cōtinent̃, in eo Iob se ex terra Huz profitet̃ fuisse. Hieronymus, Huz Traconitidis & Damasci conditorem tradit, qui inter Palæstinā & Iob

Coelen Syriam tenuit principatum. A quo septuaginta interpretes in libro Iob, ubi in Hebræo scribitur terra Huz, regionem Ausitidem quasi Husitidem transtulerunt. Fuit hic Huz ex filijs Aram fratris Abraham: fuit & alter Vz ex minoribus Esau, sed non in hunc refert Hieronymus genus Iob, sed in Arā: nam quod, inquit, habetur in fine uoluminis eius, & quarn est ab Esau: sit quoniam de Syro sermone translatus est, quod in Hebræis uoluminibus non habetur. Philippus presbyter, qui paulo post Hieronymum scripsit in hunc prophetā sic ait: Chus & Buz filij fuere Nachor fratris Abrahæ iuxta fidē Geneseos libri, nati de Melcha sorore Saræ. credibile uideri potest, ut in terra quæ ex parentum nomine dicta est, uir ille sanctus habitauerit: & esse illum potius de genere Nachor non de Esau origine procreatum sicut quidam opinione dubia suspicantur. Illi autē tres reges de genere fuerunt Esau. sic ille. ita erit Iob & de Nachor & de Aram per Melcham. Origenes uulgarem editionem, ac opinionem secutus, sic ait de Iob loquens: In regione Ausiude morabatur, illic natus ex ipsis fuit, & inter eos uixit. Ausitidę genus sunt Esau, posteritas Edom. Nam Ausitidæ, & Minæi, & Euchæi, & Themanitæ, & cæteri omnes tribus erant ex cognatione & prosapia Esau filij Isaac, qui Edom cognominatus est. Et tunc uniuersæ tribus Idumæi uocitatæ sunt ex nomine Esau: nunc uero omnes uno nomine Arabi appellantur: non solum Idumæi, sed & Amanitæ, & Moabitæ. Hæc sententia Origenis, cui uulgo ferè suffragantur. Et quidam ex gentilibus, ut Aristęus in Iudaica historia, qui Iob etiam filium fuisse refert Esau, habitasseq́; in Idumæa, & Arabiæ finibus, iustitia & diuitijs præcipuum, tentatumq́; diuinitus magnis calamitatibus, ac cætera ordine, ut nos in sacris legimus libris. c Nec proselytus.] Aduentitius ex alijs gentibus ad legem, á προσηλύθω. d Qui diuino sic laudatur eloquio.] In ipso libro Iob. & in Ezechielis xiiij. e Tertia generatione posteriorē.] Sunt qui Iob putent nominatum in Genesi: alij Iasub dictum, alij Iobab: nulli quicquam satis certum afferunt. Hieronymus Elipbaz quem Ada peperit Esau, tradit illum esse, cuius meminit ipse Iob: quod si ita est, cum pronepotibus Abrahæ uixit Iob.

A B C

Prophetiam Aggæi, qua dixit maiorem futuram gloriam domus dei quàm primum fuisset, non in reædificatione templi, sed in Ecclesia Christi esse completam. XLVIII

HAEC domus dei maioris est glorię, quàm fuerat illa prima lignis, & lapidibus, ceterisq́; preciosis rebus, metallisq́; constructa. Non itaq; Aggęi prophetia in templi illius instauratione completa est. Ex quo enim instauratum est, nunquā ostenditur habuisse tantam gloriam, quantam habuit tempore Salomonis: immo potius ostenditur primum cessatione prophetiæ fuisse domus illius gloriam diminutam, deinde ipsius gentis cladibus tantis usq; ad ultimum exidium, quod factum est à Romanis: sicut ea quæ suprà sunt commemorata testantur. Hæc autem domus ad nouum pertinens testamentu, m tanto utiq; maioris

A est gloriæ, quanto meliores sunt lapides uiui, quibus credentibus, renouatisq; cōstruitur. Sed ideo per instaurationem templi illius significata est, quia ipsa renouatio illius ædificij significat eloquio prophetico alterum testamentum, quod appellatur nouū. Quod ergo deus dixit per memoratum Prophetā: Et dabo pacem in loco isto: per significātem locum ille, qui eo significatur intelligendus est: ut quia illo loco instaurato, significata est ecclesia, quæ fuerat ædificanda per Christum, nihil aliud accipiatur, quod dictū est: dabo pacem in loco isto: nisi dabo pacē

B in loco, quem significat locus iste: quia quodāmodo omnia significātia uidentur earum rerum quas significant sustinere personas: sicut dictum est ab Apostolo, Petra erat Christus: quoniam petra illa de qua hoc dictum est, significabat utiq; Christum. Maior est itaq; gloria domus huius noui Testamenti, quàm domus prioris ueteris testamenti: & tunc apparebit maior, cū dedicabitur. Tunc enim ueniet desideratus cunctis gentibus, sicut legitur in Hebræo. Nam prior eius aduentus nondum erat desideratus omnibus

C gentibus. Non enim quem deberent desiderare, sciebant, in quem nō crediderāt. Tunc etiā secundum septuaginta interpretes, quia & ipse propheticus sensus est, uenient quæ electa sunt domini de cunctis gentibus. Tū enim uere non uenient, nisi electa, de quibus dicit Apostolus: Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem. Ipse quippe architectus, qui dixit: Multi sunt uocati, pauci uero electi: non de his dixit, qui uocati sic uenerunt, ut de conuiuio projcerentur: sed

D de electis demōstraturus est ædificatam domum, quæ nullam deinceps formidabit ruinam. Nunc autem & hi quando replent ecclesias, quos tanquam in area uentilatio separabit, non apparet tanta gloria domus huius, quanta tunc apparebit, quādo quisquis ibi erat, semper erit.

De incerta multiplicatione ecclesię, qua in hoc seculo multi reprobi miscentur electis. XLIX

IN hoc ergo maligno seculo, in his diebus malis, ubi per humilitatem præsentem futuram cōparat ecclesia celsitudinem, & timorum stimulis, dolorū tormentis, laborū molestijs, tentationum periculis eruditur, sola spe gaudens, quādo

sanum

sanum gaudet, multi reprobi miscentur bonis. & utrique tanquã in sagenam euangelicã colliguntur: & in hoc mundo tanquã in mari utrique inclusi retibus, indiscrete natant, donec perueniatur ad littus, ubi mali segregentur à bonis, & in bonis tanquam in templo suo sit deus omnia in omnibus. Proinde uocẽ nunc agnoscimus eius impleri, qui loquebatur in Psalmo, atque dicebat: Annũciaui, et locutus sum, multiplicati sunt super numerũ. Hoc fit nũc, ex quo primũ per os præcursoris sui Ioãnis, deinde per os propriũ annũciauit, & locutus est, dicẽs: Agite pœnitẽtiã, appropinquauit enim regnũ cœlorũ. Elegit discipulos, quos & Apostolos nominauit, humiliter natos, inhonoratos, illiteratos: ut quicquid magnũ essent, & facerẽt, ipse in eis esset, & faceret. Habuit inter eos unum, quo malo utẽs bene, & suę passionis dispositum impleret, & ecclesiæ suæ tolerandorũ malorũ præberet exẽplũ. Seminato quantũ eius oportebat præsentiã corporalẽ sancto Euãgelio passus est, mortuus est, resurrexit: passione ostẽdens quid sustinere pro ueritate, resurrectiõe quid sperare in æternitate debeamus, [a] excepta altitudine sacramẽti, qua sanguis eius in remissionẽ peccatorũ fusus est. Cõuersatus est in terra quadraginta dies cũ discipulis suis, atque ipsis uidentibus ascendit in cœlum, & post dies decẽ promissum spiritumsanctũ misit patris sui: cuius aduenientis in eos qui crediderant, tunc signum erat maximum, & maxime necessariũ, ut unusquisque eorum linguis omnium gentium loqueretur: ita significans unitatem catholicæ ecclesiæ per omnes gentes futuram, ac sic linguis omnibus locuturam.

L. VIVES

[a] EXcepta altitudine sacramẽti.] In uita enim & passione Christi non solum est maximum illud bonum uirtutibus sacramentorum paratum, sed etiam exemplum, quomodo cuique mores, totaque uita instituenda sit.

De prædicatione Euãgelij, quæ per passiones prędicantium clarior & potentior facta est. Cap. L.

DEINDE secundum illam prophetiam: Ex Sion lex prodiet, & uerbũ domini ex Hierusalem: et secundũ ipsius domini Christi prædicta, ubi post resurrectionẽ stupentibus eum discipulis suis aperuit sensum, ut intelligerent scripturas, & dixit eis, quoniam sic scriptũ est: Et sic oportebat Christũ pati, & resurgere à mortuis tertio die, & prędicari in nomine eius pœnitentiã & remissionẽ peccatorum per oẽs gentes, incipientibus ab Hierusalem. Et ubi rursus eis de aductu eius nouissimo requirẽtibus respondit, atque ait: Non est uestrũ scire tẽpora uel momenta, quæ pater posuit in sua potestate: sed accipietis uirtutẽ spiritussancti superuenientẽ in uos, & eritis mihi testes in Hierusalẽ, & in tota Iudæa, & Samaria, & usque in fines terræ. Primũ se ab Hierusalem diffudit Ecclesia, & cum in Iudæa atque Samaria plurimi credidissent, & in alias gẽtes itũ est, eis annunciãtibus Euangelium, quos ipse sicut luminaria & aptauerat uerbo, & accẽderat spiritusancto. Dixerat enim eis: Nolite timere eos, qui corpus occidunt, animã aũt non possunt occidere. Qui ut frigidi timore non essent, igne charitatis ardebant. Deniqꝫ per ipsos, nõ solũ qui eũ & ante passionẽ & post resurrectionẽ uiderãt, & audierant: uerũetiã & post obitũ eorum per posteros eorũ inter horrẽdas persecutiões, & uarios cruciatus, ac funera martyrũ prędicatũ est toto orbe Euangeliũ, contestãte domino signis, & ostẽtis, & uarijs uirtutibus, & spiritussancti muneribus: ut populi gẽtiũ credentes in eum, qui pro eorũ redẽptione crucifixus est, Christiano amore uenerarentur sanguinẽ martyrũ, quem diabolico furore fuderũt: ipsique reges, quorũ legibus uastabatur ecclesia, ei nomini salubriter subderẽtur, quod de terra crudeliter auferre conati sunt: & falsos deos inciperẽt persequi, quorũ causa cultores dei ueri fuerãt antea psecuti.

Quod etiam per hæreticorum dissensiones fides catholica roboretur. LI

VIDENS autem diabolus tẽpla dæmonum deseri, & in nomen liberãtis mediatoris currere genus humanum: hæreticos mouit, qui sub uocabulo Christiano doctrinæ resisterent Christianæ, quasi possent indifferenter sine ulla correptione haberi in ciuitate dei, sicut ciuitas confusionis indifferenter habuit philosophos inter se diuersa & aduersa sentientes. Qui ergo in ecclesia Christi morbidum aliquid, prauumque sapiunt, [a] si correpti ut sanum rectumque sapiant, resistunt contumaciter

tumaciter: suaq́ pestifera & mortifera dogmata emẽdare nolũt, sed defẽsare persistũt: A hæretici fiũt, & foras exeũtes, habẽt in exercẽtibus inimicis. etiã sic quippe ueris illis catholicis mẽbris Christi malo suo prosunt, dũ deus utitur & malis bene, & diligẽtibus eum omnia cooperanẽ in bonum. Inimici enim oẽs ecclesiæ quolibet errore cæcentur, uel malitia deprauẽtur: si accipiũt potestatẽ corporaliter affligẽdi, exercẽt eius patiẽtiã: si tantũmodo male sentiendo aduersantur, exercent eius sapientiã: ut autem etiã inimicis diligant, exercent eius beneuolẽtiam, aut etiam beneficẽtiã, siue suasibili doctrina cũ eis agat, siue terribili disciplina. Ac per hoc diabolus princeps impię ciuitatis, aduersus peregrinantẽ in hoc mũdo ciuitatẽ dei uasa propria cõmouẽdo, nihil ei nocere permittitur. Cui proculdubio & reb. prosperis cõsolatio, ut nõ frangaẽ aduersis: & rebus aduersis exercitatio, ut nõ corrũpatur. prosperis, per diuinã prouidentiam procuratur: atq́ ita tẽperatur utrũq́ ab alterutro, ut in Psalmo illam uocẽ non aliunde agnoscamus exortam: Secundũ multitudinem dolorũ meorũ in corde meo, cõsolationes tuæ iocundauerunt animã meam. Hinc est & illud Apostoli: Spe gaudẽtes, in tribulatione patiẽtes. Nam & id quod ait idem doctor: Quicũq́ uolũt in Christo pie uiuere, persecutionẽ patienẽ, nullis putandum est deesse posse temporibus: quia & cũ ab eis qui foris sunt, nõ sęuientib. uideẽ esse tranquillitas, & reuera est plurimũq́ cõsolationis affert maxime in firmis: non tamen desunt, imò multi sunt intus qui corda pie uiuẽtiũ suis perditis moribus cruciant: quoniã per eos blasphematur Christianũ & catholicũ nomen. Quod quãto charius est eis, q̃ uolũt pie uiuere in Christo, tanto magis dolẽt, quod p̃ malos intus positos fit, ut minus q̃ piorum mentes desiderãt, diligatur. Ipsi quoq́ heretici, cũ Christianũ cogitanẽ habere nomẽ, & sacramẽta Christiana, & scripturas, & professionẽ, magnũ dolorẽ faciũt in cordib. piorũ: quia & multi uolẽtes esse Christiani, p̃pter eorũ dissensiones hæsitare coguntẽ, & multi male dici etiã in his inueniunt materiam blasphemandi Christianũ nomen: quia & ipsi quoquo modo Christiani appellantur. His atq́ huiusmodi prauis morib. & errorib. hominũ persecutionẽ patiunẽ qui uolunt in Christo pie uiuere, etiam nullo infestãte, neq́ uexante corpus illorũ. Patiuntur quippe hãc persecutionẽ non in corporibus, sed in cordibus. Vnde illa uox est: Secũdũ multitudinẽ dolorũ meorũ in corde meo. Non enim ait, in corpore meo. Sed rursus q̃m cogitanẽ immutabilia diuina promissa, & quod ait Apostolus: Nouit dñs, qui sunt eius: quos eñ præsciuit, & prędestinauit [b] cõformes fieri imaginis filij sui: ex eis perire nullus potest. ideo sequiẽ in illo Psalmo: Cõsolatiões tuæ iocundauerũt animã meã. Dolor aũt ipse, qui fit in cordib. piorũ, quos persequunẽ B mores Christianorũ malorũ siue falsorũ, p̃dest dolentib. q̃m de charitate descẽdit, qua eos perire nolũt, nec impedire salutẽ aliorũ. Deniq́ magnæ consolationes fiunt etiã de correctionibus eorũ, quæ piorũ animas tantã iocũditate perfundũt, quãtis dolorib. de sua perditione cruciauerãt. Sic in hoc seculo [c] in his diebus malis, nõ solum à tẽpore corporalis præsentiæ Christi & Apostolorum eius, sed ab ipso Abel, quem primũ iustũ impius frater occidit, & deinceps usq́ ad huius seculi finẽ, inter persecutiões mũdi, et cõ- C solatiões dei peregrinãdo p̃currit ecclesia.

L. VIVES.

Si correpti ut sanũ.] Admonẽdi sunt hæretici ut melius sapiãt: & ab ecclesia ex doctrina sana docẽdi, parũ esse Christiana quæ affirmẽt: quod si audire noluint ecclesiã, nõ minus ipsi cõtumacia sua sibi oberũt, q̃ scelestis opinionibus. b Cõformes fieri imaginis filij sui.] Fieri, nõ habeẽ in alijs exẽplaribus, nec est apud Paulũ, Græce ὅτι οὓς προέγνω καὶ προώρισε, συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. c De numero persecutionũ.] Hoc in alijs libris non habetur: & plane apparet ex annotatione marginis inductum fuisse in contextum.

D An credendum sit, quod quidam putant, impletis decẽ persecutionibus quæ fuerũt, nullã superesse, præter undecimã, quæ in ipso Antichristi tempore sit futura. Cap. LII

Proinde ne illud quidẽ temere puto esse dicendũ siue credendũ, qđ nõnullis uisum est, uel uideẽ, non amplius ecclesiã passurã persecutiones usq́ ad tẽpus Antichristi, q̃ quot iam passa est, id est decẽ: ut undecima eademq́ nouissima sit ab Antichristo. [a] Primam quippe computant à Nerone quæ facta est, [b] secundã, à Domitiano, tertiam à Traiano, [c] quartã ab Antonino, [d] quintam à Seuero, [e] sextã à Maximino,

no,[f] septimã à Decio,[g] octauã à Valeriano, [h] nonã ab Aureliano,[i] decimã à Diocletiano et Maximiano.[k] Plagas em Aegyptiorũ,qm decẽ fuerũt,anteq̃ inde exire inciperet populus dei,putãt ad hũc intellectũ esse referẽdas,ut nouissima Antichristi persecutio similis uideat undecimæ plagæ, qua Aegyptij,dũ hostiliter persequerent Hebræos,in mari rubro populo dei per siccũ trãseũte,perierũt.Sed ego illa re gesta in Aegypto,istas psecutiões,pphetice significatas esse nõ arbitror:quãuis ab eis,qui hoc putãt, exqsite, & ingeniose illa singula his singulis cõparata uideant:nõ pphetico spiritu, sed cõiectura mẽtis humanę,quę aliquãdo ad uerũ peruenit,aliquãdo fallit. Quid enim,q hoc sentiũt,dicturi sunt de persecutiõe,qua ipse dominus crucifixus est? In quo eã sunt numero posituri? Si aũt hac excepta existimãt cõputãdũ,tanquã illæ numerãdæ sint,quæ ad corpus ptinẽt,nõ qua ipsum caput est appetitũ & occisum: qd agẽt de illa,quę posteaq̃ Christus ascẽdit in cœlum,Hierosolymis facta est,ubi beatus Stephanus lapidatus est, ubi Iacobus frater Ioãnis gladio trucidatus est,ubi Apostolus Petrus ut occideret inclusus est,& p angelũ liberatus:ubi fugati, atq̃ dispsi de Hierosolymis fratres: ubi Saulus, qui postea Paulus Apostolus factus est, uastabat ecclesiã:ubi ipse quoq̃ iã fidẽ,quã psequebatur euãgelizãs,qualia faciebat,est passus,siue per Iudæã,siue per alias gẽtes, quacũq̃ Christũ feruẽtissimẽ prædicabat? Cur ergo eis à Nerone uidet ordiendũ,cũ ad Neronis tẽpora inter atrocissimas persecutiones,de quib.nimis lõgũ est cũcta dicere, Ecclesia crescẽdo peruenerit? Quod si à regib. factas persecutiões in numero existimãt esse debere,[l] rex fuit Herodes, qui etiã post ascẽsum dñi grauissimã fecit.[m] Deinde qd respõdent etiã de Iuliano, quẽ nõ numerãt in decẽ? An ipse nõ est ecclesiã persecutus,[n] qui Christianos liberales literas docere ac discere uetuit? [o] Sub quo Valẽtinianus maior, q post eũ tertius imperator fuit, fidei Christianæ confessor extitit, militiaq̃ priuatus est.[p] Vt omittã quæ apud Antiochiã facere cœperat,nisi unius fidelissimi,& cõstantissimi iuuenis,qui cũ multis, ut torquerent apprehẽsis, p totũ diẽ primus est tortus,inter ungulas cruciatusq̃ psallẽtis libertatẽ atq̃ hila-

A ritatẽ miratus exhorruisset,& in cæteris desformius erubescere timuisset.[q] Postremo nostra memoria Valẽs supradicti Valẽtiniani frater Arrianus,nõne magna psecutiõe per oriẽtis partes catholicã uastauit ecclesiam? Quale est aũt nõ cõsiderare Ecclesiã p totũ mũdũ fructificãtẽ atq̃ crescẽtẽ, posse in aliqbus gẽtibus persecutionẽ pati à regibus, & qñ in alijs nõ patit? Nisi forte nõ est psecutio cõputanda,[r] qñ rex Gothorũ in ipsa Gothia persecutus est Christianos crudelitate mirabili,cũ ibi nõ essẽt nisi catholici, quorũ plurimi martyrio coronati sunt:sicut a qbusdã fratrib.qui tũc illic pueri fuerãt, B & se ista uidisse incũctãter recordabant,audiuimus? [s] Quid modo in Perside? Nõne ita in Christianos ferbuit psecutio,si tñ iam quieuit,ut fugiẽtes inde nõnulli usq̃ ad Romana oppida puenerint? Hęc atq̃ huiusmodi mihi cogitãti,nõ uidet esse definiẽdus numerus psecutionũ, quibus exerceri oportet Ecclesiã. Sed rursus affirmare aliquas futuras à regibus,prę̃ter illã nouissimã, de qua nullus ambigit Christianus,non minoris est temeritatis. Itaq̃ hoc in medio relinquimus, neutrã C partẽ quæstionis huius astruentes,siue destruẽtes,sed tantũmodo ab affirmãdi quodlibet horũ audaci præsumptiõe reuocãtes.

L. VIVES.

Primã quippe cõputãt à Nerone,quæ facta est.] De his persecutiõib. Ecclesiæ Euseb. in ecclesiastica historia. Huius sub Nerone meminerũt Sueto. Tranquillus, & Tacitus. Ille sic inquit in Nerõe: Afflicti supplicijs Christiani,genus hominũ superstitiõis nouæ,ac maleficæ. Tacitus sic li. xv. Ergo abolẽdo rumori Nero subdidit reos et exquisitissimis pœnis affecit,quos per flagitia inuisos uulgus Christianos appellabat. Autor nominis eius Christus,qui Tyberio imperitãte p procuratorẽ Põtiũ Pilatũ supplicio affectus erat:repressaq̃ in præsens exitiabilis supstitio rursus erũpebat,nõ modo p Iudæã originẽ eius mali,sed p urbẽ etiã, quo cũcta undiq̃ D atrocia,aut pudẽda cõfluũt,celebranturq̃. Igit primo correpti,qui fatebãt: deinde indicio eorũ multitudo ingẽs haud pinde in crimine incẽdij, q̃ odio humani generis cõuicti sunt:& pereũtib.addita ludibria,ut ferarũ tergis cõtecti laniatu canũ interirẽt,aut crucib.affixi,aut flammãdi,aut ubi defecisset dies, in usum nocturni luminis urerẽt. Hortos suos ei spectaculo Nero obtulerat. Et Circẽse ludicrum edebat habitu aurigæ permistus plebi,uel circulo insistẽs. Vnde,q̃q̃ aduersus sontes,& nouissima exẽpla meritos,miseratio oriebat,tanq̃ nõ utilitate publica,sed in sæuitiã unius absumerent. Hæc Tacitus. O uesanos Tacite & Trãquille:an uero uobis parricida Iupiter,& flagitijs omib.impuratus deus uidet, non uidet sanctissimus Christus? & ad innocentiã cõspirare maleficiũ uocatis dignosq̃ odio ducitis, & quibus noceat, qui in leges iurarũt,quarũ caput est nemini nocere, bene & uelle & facere uniuersis. Si nostras leges non legistis,cur dãnatis inauditos? sin legistis, cur improbatis

Tranquil. & Tacit. de Christianis uerba

eas uirtutes, quas uos scriptis uestris in cœlū admirabi-
A di uehitis: h Secundā à Domitiano.] Persecutio cœ-
pta à Nerone cessauit Vespasiano principe, qui Christia-
nos quietos permisit agere. Patris exēplū secutus est Ti-
tus. At Domitianus ille Caluus Nero, ut per omnia esset
Neronis similis, ne hoc quidē eius uoluit prætermittere.
Ita Ioannē in Pathmos insulā ex Sporadibus relegauit.
Hęc Domitiani, & tertia Traiani eadem sunt: nam cœpta
sub Domitiano usq; ad Traianū peruenerat, qui Neruæ
successit, quum hic Domitiano, fuissetq; in imperio plus
paulo q̃ annum. Extat Plinij Iunioris Asiam regentis ad
Traianum epistola, qua illum consulit, quid cēseat Chri-
stianis faciendum, in quis nullum uideret crimen tantis
supplicijs dignum. operæprecium est uerba ipsius Plinij
audire. Affirmabant hanc fuisse summam uel culpæ suæ,
uel erroris, quod essent soliti stato die ante lucē conueni-
re, carmenq; Christo quasi deo dicere secū inuicem: seq;
B sacramēto non in scelus aliquod obstringere, sed ne fur-
ta, ne latrocinia, ne adulteria cōmitterent, ne fidem falle-
rent, ne depositū appellati abnegarent. Quibus peractis
morem sibi discedendi fuisse, rursus coeundi ad capien-
dum cibum, promiscuū tamen & innoxiū. Quod ipsum
facere desiisse post ædictum meū, quo secundum manda-
ta tua hetærias esse uetueram. Tum commemorat q̃ late
serpat sensim, peruageturq; Christianum nomē, & q̃ in-
cipiant deseri ac frigere templa, parumq; ad uictimarios
redire lucri. Huic Traianus sic respondet: Traianus Pli-
nio S. Actum, quem debuisti mi Secunde, in excutiēdis
causis eorum, qui Christiani ad te delati fuerant, secutus
es: neq; enim in uniuersum aliquid, quod quasi certam
formam habeat, constitui potest: conquirendi non sunt.
si deferantur, & arguant, puniendi sunt: ita tamen, ut qui
negauerit se Christianum esse, idq; reipsa manifestum fe-
cerit, id est supplicando dijs nostris, quamuis suspectus
C in præteritum fuerit, ueniam ex pœnitentia impetret. Si-
ne autore uero propositi libelli nullo crimine locum ha-
bere debēt: nam & pessimi exempli, nec nostri seculi est.
Vale. [redacted]. c
Quartā ab Antonino.] Hadrianus enim ex animo Chri-
stianis fauit, sed occulte. Quin & molitū ferunt, ut Chri-
stus pro deo reciperetur, templaq; in eū usum erexisse:
deterritū tamē consilio quorundam, qui affirmabant fo-
re ut cultus omnis deorum periret, si id fieret, quod de
Christo cogitabat. Tū & Antoninus Pius epistola & de-
creto suo Christianos subleuauit. Itaq; Antoninus hic, q
Ecclesiam uexari siuit, fuit philosophus is, qui cum Anto-
nino Vero imperauit De hoc tēpore sic Euseb. in tempo-
ribus: Persecutione orta in Asia Polycarpus & Pionius
fecere martyriū: quorū scriptæ quoq; passiones feruntur.
D Plurimi in Gallia gloriose ob Christi nomen interfecti:
quorū usq; in præsentem diem condita libris certamina
perseuerāt. Admotus est per idem tempus extremo sup-
plicio Iustinus philosophus, ut idem Euseb. lib. iiij. Eccl.
hist. narrat. d Quintā à Seuero.] Septimius Seue-
rus Aphrica oriūdus ad imperium sola felicitate perue-
nit: homo asper & sæuus: Christianos fieri sub graui pœ-
na uetuit, ut Aelius Spartianus scribit. Afflixit Christia-
nos per Aegyptum totam, & præcipue in Thebaide. ut in-
quit Euseb. lib. v. Eccl. hist. Occisus est hac tempestate Ale-
xander Hierosolymitanus Episcopus. e Sextā à Ma-
ximino.] Maximinus Thrax patre Gotho, & matre A-
lana barbarus fuit natione, barbarus & corpore, mori-
bus, animo. Ex gregario milite ob corporis robur na-
ctus honores castrenses. Dehinc fauore militari occiso
Alexandro Mammeæ filio ad imperium euectus est, ho-
mo superbia & crudelitate maxima. De hoc Euseb. Maxi-

A minus aduersus ecclesiarum sacerdotes persecutionē fa-
cit, uelut ipsi causa essent Christianæ religionis. f Se-
ptimam à Decio.] Decius è Bubalia inferioris Panno-
niæ, bello ciuili, quod cū Philippo imperatore gessit, eo
uicto princeps factus, odiū in Christianos auxit, quod
eis fauere uidebat Philippus. Ideo illos exquisitis suppli-
cijs affecit: in qua persecutione diuus Laurētius igne ex-
coctus est, ut ait Eutropius. & tamen uno tantū impera-
uit anno, quid facturus, si diutius? Martyr etiā tunc fuit
Fabianus Pont. Ro. g Octauā à Valeriano.] Tribus
annis post Decium principatū obtinuit Valerianus infe-
licissimus Imperator, quem Sapor rex Persarum in Me-
sopotamia cepit: & eo usus est uelut scamno ad conscen-
dendum equum. Cæsar cum Valeriano fuit Gallienus,
sub quibus ut fuerūt inertes & segnes, mirum nō est con-
cidisse Ro. imperiū. In hac persecutiōe martyrio ornatus
est diuus Cyprianus Carthaginensis episcopus. h
B Nonam ab Aureliano.] Gallieno Claudius, huic Quin-
tilius, Quintillo Aurelianus successit Dacus, magna in
bellis felicitate, sed immanit animo, & cruoris humani si-
tientissimo, necessarius imperio, cætera inamabilis, ne su-
is quidē charus, à quibus occisus est iter faciens inter By-
zantium & Heracleam. i Decimam à Diocletiano &
Maximiano.] Diocletianus Dalmata Salonis natus bel-
lis principum ad imperium ascēdit. Maximianum Her-
culeum Augustum fecit, ut bella cōmodius administra-
rentur quę undiq; erumpebant uaria, & grauia. Astutus
uir Diocletianus, & quum natura esset in sæuitiē propen-
sa, animum suum explebat, reiecta in alium inuidia. Ma-
ximianus barbarus, & ingenio inciuili, asperitatem ani-
mi etiam uultu ostendebat, minister sæuitiæ Diocletiani.
Diocletianus eo impotentię uenit, ut adorari se ut deum
iusserit, pedemq; suum osculari, quum antea manū mos
esset: ecclesiam persecutus est, & decimonono anno im-
C perij sui in diebus Paschæ templa omnia subuerti iussit,
& Christianos occidi. Persecutio Decij fuit maxima, sed
hæc sæuissima. k Plagas enim Aegyptiorum quoniā
decē fuerūt.] Sic Orosius putat li. septimo. l Rex fuit
Herodes.] Non hic est sub quo natus est dominus, sed
eius filius, sub quo mortē obijt. m Quid respondent
etiam de Iuliano.] Hunc uulgo apostatā uocāt, quasi de-
sertorem: nam prima ætate, quum Christi sacris esset im-
butus mox princeps ad idola se uertit, & Christianos a-
stutissime insectatus est: nā à cruore abstinuit, & nō Chri-
stianorū corpora occidere, sed ex eorū animis Christū
reuellere miris artibus technisq; attentabat, quod est ge-
nus persequendi omnium efficacissimū, & perniciosissi-
mū. Ita effectum est, ut plures hac calamitate abscesserint
ab ecclesia, quàm ulla alia superiore. n Qui Christia- Liberales
nos liberales literas docere.] Libellus est Senecæ de stu- artes
dijs liberalibus, in quo sic esse illa dicta ait, quod homi-
D nē liberū faciant, hoc est fortē, & magnanimū, quod pro-
priū est sapientię, quæ tamen inter liberalia studia nume-
rari nō solet: itaq; studia liberalia uirtutem dare nō pos-
sunt, sed animum ad eam accipiendam præparare. Posi-
donius quatuor artium genera ponebat: sunt uulgares
& sordidæ, sunt ludicræ, sunt pueriles, sunt liberales: ge-
nera omniū rationes ac species enumerat docte Politia-
nus in Panepistemonte. Seneca grammaticam & mathe-
maticās artes inter liberales ponit. Cicero & ueteres di-
cendi artē, in qua sunt dialectica, & rhetorica, inter pręci-
puas statuerunt. Vera est ars scientia honorum & malo-
rum, cui quæ artes seruiunt, liberales dicuntur: idcirco
nec pictura liberalis est ars, non magis quàm statuaria,
uel marmoraria, ac cæteræ luxuriæ administræ: æque lu-
ctatrix & tota oleo lutoq; constans scientia ab hac sede li-
beralitatis expellitur. Salustius agriculturam & uena-
tionem, quam nunc nō modo inter liberas, sed inter no-
biles

biles & patritias prima in sede nobiles nostri locãt, serui les uocat. Sed de his hactenus. Porrò Prohæresius Cæsariensis sophista, quum maxima gloria uenisset Athenas, exceptus ingẽti multitudinis plausu, frequẽtissimo theatro oratione habuit extemporalẽ: cui Iulianus cõcessit, ut ipse solus Christianos docere posset: sed eruditus homo indignatus tã atrox & iniquũ principis edictũ, scholã reiecit nõ sine studiosorũ permagno dolore. o Sub quo Valentinianus maior.] Iuliano Iouianus, huic Valentinianus successit, Pãnonius ex Tribuno Scutariorũ Augustus à militibus salutatus: qui quũ sub Iuliano, inquit Eutropius, Christianitatis integrã fidẽ gereret, iussus ab Imperatore sacrilego, aut immolare idolis, aut militia excedere, spõte discessit: nec mora Iuliano interfecto Iouianoq́ mortuo Valẽtinianus, qui pro nomine Christi amiserat tribunatũ, in locũ persecutoris sui accepit imperiũ. Eutropius hæc. Maior Valẽtinianus dicitur, quod alter fuit minor eius filius, qui cum Gratiano fratre imperauit, postea cum Theodosio magno. p Vt omittã quæ apud Antiochiã.] Quũ iussi à Iuliano Christiani sepulchrum Babylæ martyris aliò transferre, psalmum audiente principe canerẽt, cuius est initiũ, In exitu Israel de Aegypto, accensus Iulianus duci eos frequentes postridie ac torqueri iussit. Salustius erat præfectus cui negocium mandauerat, primũq; Theodorũ quendã iuuenem arripuit. cui uarijs tormẽtorũ generibus admotis, iuuenis fronte alacri atq; hilari ab initio lucis ad horam undecimã perstitit, hymnũ psalmũq; suauissime cantillans, quem pridie cecinerat ecclesia: quod ubi Salustius uidit, reddi custodiæ imperauit, & ipse ad principẽ admirabundus peruenit, dehortans ne torquere Christianos pergeret, illis gloriæ, ipsi principi ignominiæ ac dedecoris plenũ futurũ: & ordine re audita Iulianus ab incepto destitit. Eum Theodorũ Eusebius testificatũ se Antiochiæ conuenisse, quæsisseq; an in eculeo doleret: minime uero inquit ille: nam pone me assistebat iuuenis in alba ueste, qui subinde frigidã mihi suffundebat, & sudorem sudario candidissimo detergebat, ita ut graue potius fuerit, quũ illinc detraherer. Macte esto tam admiranda uirtute iuuenis memoria seculorũ omnium dignissime, nobisq; propitius & benignus effice, ut æmulari te & iuuenes, & senes exoptemus. q Nostra memoria Valens.] Augustino iuuene Valens Arrhianæ hæresis fautor, lege lata, ut monachi militarent, nolentes per tribunos & milites fustibus iussit interfici, quorũ tum erat ingẽs numerus in solitudinib. Aegypti. Eusebius, Eutropius, & Horosius r Quãdo rex Gothorũ in ipsa Gothia.] Hæc post Valẽtis necẽ ardẽte illic Arriana factione. s Quomodo in Perside:] Augustini temporibus sæuitũ est in Christianos atrociter à rege Persarum Gororane: cuius initiũ dedit Abdas Episcopus sanctissimus, dirutis ignis maximi apud Persas dei templis: ut Cassiodorus lib. x. hist. tripar. narrat. Fuit & ante nõ parua Sapore rege Persarum, Constantino uero principe Romano.

De tempore nouissimæ persecutionis occulto. Cap. LIII

ILLAM sanè nouissimam persecutionẽ, quæ ab Antichristo futura est,
1 præsentia sua ipse extinguet Iesus. Sic enim scriptũ est, quod eum interficiet spiritu oris sui & euacuabit illuminatione præsentiæ suæ. Hic quæri solet, quãdo istud erit: importune omnino. Si enim hoc nobis nosse prodesset, à quo melius q̃ ab ipso deo magi-

A stro interrogãtibus discipulis diceretur? Non enim siluerũt inde apud eũ, sed à præsente quæsierũt dicentes: [a] Domine, si hoc in tẽpore repræsentabis regnum Israel? At ille: Nõ est, inquit, uestrum nosse [b] tẽpora, quæ pater in sua posuit potestate. Nõ utiq; illi de hora uel die uel ãno sed de tẽpore interrogauerãt, quãdo illud accepere respõsum. Frustra igitur annos qui huic seculo remanẽt, cõputare ac definire conamur, cũ hoc scire nõ esse nostrũ ex ore ueritatis audiamus. Quos tamen alij cccc. alij ccccc. alij etiã mille ab ascẽsione dñi usq; ad eius ultimũ aduentum cõpleri posse dixe-
B rũt. Queadmodũ aũt quisq; eorũ astruat opinionẽ suã, longũ est demõstrare, & nõ necessariũ. Cõiecturis quippe utuntur humanis, nõ ab eis certũ aliquid de scripturæ canonicæ autoritate profertur. Omniũ uero de hac re calculãtiũ digitos resoluit, & quiescere iubet ille qui dicit: Nõ est uestrũ scire tẽpora, quæ pater in sua posuit potestate. [c] Sed hæc quia euãgelica sentẽtia est, mirũ nõ est nõ ea repressos fuisse deorũ multorũ falsorũq; cultores, quo minus fingerẽt dæmonũ respõsis quos tanquã deos colũt, definitũ esse quãto
C tẽpore mansura esset religio Christiana. Cũ enim uiderẽt, nec tot tãtisq; persecutiõib. eã potuisse cõsumi, sed his potius mira incremẽta sumpsisse, excogitauerũt nescio quos uersus Grecos tanq; cõsulenti cuidã diuino oraculo effusos, ubi Christũ quidẽ ab huius tanq; sacrilegij crimine faciũt innocentẽ: Petrũ autẽ maleficia fecisse subiũgũt, ut coleretur Christi nomẽ per ccclxv. ãnos, deinde completo memorato numero annorũ, sine mora sumeret finẽ. O hominũ corda doctorũ, ô ingenia literata digna credere ista de Christo, quæ credere nõ uultis in Christũ, q̃d eius discipu-
D lus Petrus ab eo magicas artes nõ didicerit: sed ipso innocẽte, tamẽ eius discipulus maleficus fuerit, nomẽq; illius, q̃ suũ coli maluerit magicis artib. suis, magnis laborib. & periculis suis, postremo etiã effusiõe sanguinis sui. Si Petrus maleficus fecit, ut Christũ sic diligeret mundus, q̃d fecit innocẽs Christus, ut eum sic diligeret Petrus? Respondeãt igitur sibijpsi, & si possunt intelligant illa superna gratia factum esse, ut propter æternam uitã Christum diligeret mundus: qua gratia factum est, ut propter æternam uitam ab illo accipiendam, & usq; ad temporalem mortem

tem pro illo patiendam Christum diligeret A Petrus. Deinde isti dij qui sunt, qui possunt ista prædicere, nec possunt auertere, ita succumbentes uni malefico & uni sceleri magico, quo puer, ut dicunt, [d]anniculus occisus, et dilaniatus, et ritu nefario sepultus est, ut se ctã sibi aduersariã tã ,plixo tẽpore cõualescere, tot tãtarũq; persecutionũ horrẽdas crudelitates nõ resistẽdo, sed patiẽdo superare & ad suorũ simulachrorũ, tẽplorũ sacrorũ oraculorũ euersionẽ puenire pmitterẽt? Quis postremo est deus, nõ noster utiq;, sed ipsorũ q uel illectus tãto scelere, uel impulsus est ista præstare? Nõ ẽm alicui dẹmõi, sed deo dicũt B illi uersus, hæc Petrũ arte magica definisse. Talẽ deũ habẽt, qui Christum non habent.

L. VIVES.

a Domine si hoc in tẽpore repræsentabis.] Vulgo testitues, & sic ipse alibi citat. Græce ἀποκαθιστάνεις b Nõ est, inquit, uestrũ nosse.] Curiositates superuacaneas, & nihil profutura hominib. refellit, sibiq; soli futurorũ cognitionẽ reseruat. Eãt nũc siue Mathematici, siue diuinaculi quilibet, & pauidæ plebeculæ, crassisq; purpuratis admirabũdis definiãt tẽpora, & articulos, quib. hic cursus rerũ ordoq; cessaturus est: atq; etiã si dijs placet, Christo ipso docẽte, se id ,fiteanẽ facere, qui charissimis discipulis seuere respõderit, nihil hominibus cum scientia negocij tã recõditi & arcani. Et tamen nulla res est, de qua liberius homines mentiant̃, q̃ de uẽ C turis, quoniã nihil nos audimus libẽtius, etiã si mentiri sciamus. ita fauor in eos noster, qui futura iactãt prædicere, licentiã eorũ irritat, & alit. Vsq; adeò in re mirabili uel uoluisse dicere, mirandũ ducimus. c Quia Euangelica sententia est.] Nam & Christi, & ab Euangelista conscripta: ideo ad Euangeliũ uidet̃ pertinere. Et profecto ascensio domini ad Euangeliũ pertinet, & fuisset illud caput actuũ Apostolorũ reliquo Lucæ Euãgelio additũ, nisi ipse idẽ præfatione sua seiũxisset. d Quo puer, ut dicũt, anniculus occisus.] Infanticidia solita obijci Christianis ostẽdit Tertullianus in apologetico, qui id crimẽ falsissimũ atq; impudentissimũ purgat: quanquã Cataphryges & Pepuziani duo hominũ genera hæresis cum primis perditæ ac desperatæ, infantis tenellũ corpus soliti erant per omnia membra cõpungere, ut sic expresso sãguine farina maceraretur, qua conficerẽt panẽ in eucharistiæ usum, ut Augustinus ad Quoduult deũ narrat. Simile quiddam Euchetę & Gnostici faciebãt, ad dẹmones D pellendos, ut legitur apud Michaelem Psellum, Sed hæc tam sunt semper habita Christiana q̃ magicæ artes, & dẹmonum colendorum ritus.

Infanticidia olim Christianis obiecta

De stultissimo mẽdacio Paganorũ, quo Christianã religionẽ nõ ultra trecentorũ sexagintaquinq; annorũ mansurã spatiũ esse finxerunt. L IIII

HAEC atq; huiusmodi multa colligerem, si nõdum annus iste transisset quẽ diuinatio ficta promisit & decepta uanitas credidit. Cum uero ex quo nominis Christi cultus per eius in carne præsentiã, & per Apostolos institutus est, ante aliquot annos anni trecẽti sexagintaquinq; A cõpleti sint, q̃d aliud quærimus unde ista falsitas refellat̃? Vt enim in Christi natiuitate huius rei nõ ponamus initiũ, quia infans & puer discipulos nõ habebat, tamẽ quãdo habere cœpit, ,culdubio tũc innotuit per eius corporalẽ præsentiã doctrina & religo Christiana, id est posteaquã in fluuio Iordane ministerio Ioãnis est baptizatus. Propter hoc ẽm de illo ,phetia illa præcesserat: Dominabit̃ à mari usq; ad mare, & à flumine usq; ad terminos orbis terræ. Sed quoniam priusq̃ passus esset, & resurrexisset à mortuis, nõdũ B fides fuerat definita, in resurrectiõe quippe Christi definita est: nã sic apostolus Paulus Atheniẽsib. loquit̃, dicẽs: Iã nunc annunciat hominib. omnes ubiq; agere pœnitentiã: eo quod statuit diẽ iudicare orbẽ in ęquitate, in uiro, in quo definiuit fidẽ omnib. resuscitãs illũ à mortuis: melius in hac quæstione soluẽda inde initium sumimus: præsertim quia tũc datus est etiã spiritussanctus, sicut eũ dari post resurrectionẽ Christi oportebat in ea ciuitate, ex qua debuit incipere lex secunda, hoc est testamẽtũ nouũ. Prima ẽm data fuit C lex in mõte Sina per Moysen, q̃d testamẽtũ uocat̃ uetus. De hac autẽ quę per Christum data est, prædictũ est: Ex Siõ lex prodiet, & uerbũ domini ex Hierusalẽ. Vnde et ipse per omnes gẽtes dixit prædicari oportere in nomine suo pœnitentiã, sed tamẽ incipiẽtibus ab Hierusalẽ. Ibi ergo exorsus est huius nominis cultus, ut in Christũ Iesum, qui crucifixus fuerat, & resurrexerat, crederet̃. Ibi hæc fides tã insignib. initijs incanduit, ut aliquot hominũ milia in Christi nomẽ mirabili alacritate cõuersa, uẽditis suis rebus, ut egenis distribuerẽtur, ,pposito sancto & ardẽtissima charitate ad paupertatẽ uolũtariã perue D nirẽt, atq; inter frementes & sanguinẽ sitientes Iudæos se usq; ad mortẽ pro ueritate certare, nõ armata potẽtia, sed potẽtiore patientia pręparar ẽt. Hoc si nullis magicis artib. factũ est, cur credere dubitãt eadẽ uirtute diuina per totũ mũdũ idẽ fieri potuisse qua hoc factũ est? Si aũt ut Hierosolymis sic ad cultũ nominis Christi accenderet̃ tãta hominum multitudo, quę illũ in cruce, uel fixerat prensum, uel riserat fixũ, iã maleficiũ illud fecerat Petrus, ex ipso anno quærẽdũ est, quãdo trecẽti sexagintaquinq; cõpleti sint. [a]Mortuus

est

est ergo Christus duob. Geminis cõsulibus,
octauo Cal. Aprilis. Resurrexit tertia die, si-
cut Apostoli suis etiã sensib. probauerũt. De
inde post quadraginta dies ascẽdit in cœlũ:
post decem dies, id est quinquagesimo post
suam resurrectionẽ die misit Spiritũ sanctũ.
Tũc tria milia hominũ Apostolis eum præ-
dicantibus crediderũt. Tunc itaq; nominis
illius cultus exortus est, sicut nos credimus,
& ueritas habet, efficacia spiritussancti: sicut
aũt finxit uanitas impia uel putauit, magicis
artib. Petri. Paulopost etiã signo mirabili fa
cto, quãdo ad uerbũ ipsius Petri quidã men
dicus ab utero matris ita claudus, ut ab alijs
portaret, & ad portã tẽpli, ubi stipẽ peteret,
poneret, in nomine Iesu Christi saluus exili-
uit, quinq; milia hominũ crediderũt. Ac de-
inde alijs atq; alijs accessib. credentiũ creuit
ecclesia. Ac per hoc colligit etiã dies ex quo
annus ipse sumpsit initiũ, scilicet quãdo mis
sus est spiritussanctus, id est per idus Maias.
Numeratis proinde cõsulib. trecẽti sexagin
taquinq; anni reperiunt impleti, per easdẽ i-
dus Maias, [b] cõsulatu Honorij et Eutychiani.
Porrò sequẽti anno, [c] cõsule Mãlio Theodõ
ro, quãdo iã secundũ illud oraculũ dæmonũ,
aut figmentũ hominũ, nulla esse debuit reli-
gio Christiana, quid per alias terrarũ partes
forsitã factũ sit, nõ fuit necesse perquirere. In
terim q̃d scimus, in ciuitate notissima & emi
nẽtissima Carthagine Aphricæ Gaudẽtius
et Iouius comites Imperatoris Honorij, quar
to decimo calẽdas Aprilis falsorũ deorũ tẽ-
pla euerterũt, et simulachra fregerũt. Ex quo
usq; ad hoc tẽpus [d] per triginta fermè annos,
quis nõ uideat quantũ creuerit cultus nomi
nis Christi, prẽsertim posteaquã multi eorũ
Christiani facti sunt, qui tanquã uera illa di-
uinatione reuocabantur à fide, eãq; cõpleto
eodẽ annorũ numero inanẽ irridendãq; ui-
derunt? Nos ergo qui sumus uocamur que
Christiani, nõ in Petrũ credimus, [e] sed in quẽ
credidit Petrus: Petri de Christo ædificati
sermonibus, nõ carminib. uenenati: nec de-
cepti maleficijs, sed beneficijs eius adiuti. Il-
le Petri magister Christus in doctrina, quæ
ad uitã ducit æternã, ipse est & magister no-
ster. Sed aliquãdo iã claudamus hũc librum,
hucusq; disserẽtes, & quantũ satis uisum est
demonstrãtes, quis nã sit duarũ ciuitatũ cœ-
lestis atq; terrenæ ab initio usq; in finẽ per-
A mixtarũ mortalis excursus. Quarũ illa quæ
terrena est, fecit sibi quos uoluit, uel unde-
cunq;, uel etiã ex hominib. falsos deos, quib.
sacrificando seruiret. Illa autẽ quæ cœlestis
peregrinat in terra, falsos deos nõ facit, sed
à uero deo ipsa fit, cuius uerũ sacrificiũ ipsa
sit. Ambæ tamẽ tẽporalibus, uel bonis pari
ter utunt, uel malis pariter affliguntur, diuer
sa fide, diuersa spe, diuerso amore, donec ulti
mo iudicio separẽtur, & percipiat unaquæq;
suum finẽ, cuius nullus est finis. De quibus
ambarum finibus deinde disserendum est.

L. VIVES

B Mortuus est ergo Christus duobus Geminis consulibus.] Principio cõstat Christũ mortuũ imperio Tyberij Cæsaris. Lucas Euangelista baptisma Ioãnis, & initiũ prædicationis domini in xv. Tyberij Cæsaris annũ refert. Erit ergo eius mors anno xviij. aut etiã xix. nam tribus annis dominus Iesus ad populos de regno dei disseruit. Idẽ Hieronymus & Eusebius in Chrónicis, qui etiã testimonia affert Ethnicorum de terræ motu & defectu solis eodẽ ipso anno: nã Phlegon Olympiadũ scriptor sic ait: Quarto autẽ anno ccij. Olympiadis, qui fuit principatus Tyberij xviij. magna & excellens inter omnes, quæ ante eam acciderant, defectio solis est facta. Dies hora sexta ita in tenebrosam noctẽ uersus, ut stellæ cœlo uisæ sint, terræq; motus in Bithynia, Nicenæ urbis multas ædes subuertit. At duo Gemini, scilicet Rubellius Geminus & Fusius Geminus, quibus cõsulibus Augustinus ex Lactãtij sententia dicit dominũ esse crucifixũ, nõ xviij. sed xv. principatus Tyberij cõsules fuerunt:
C idq; præter quã quo ex v. Taciti uolumine facile colligi potest, ipse etiã Lactantius fatet lib. iiij. ca. x. cui suffragantur Orosius, Eutropius, & Tertullianus, eo quintodecimo anno Christum affixum esse cruci narrantes. quod si xviij. ãnus magis placet, obierit mortẽ Christus Serg. Galba, qui post imperauit & Lucio Sylla coss. nam sextodecimo anno cõsules fuerũt Trio & Regulus, xvij. Gn. Domitius & Camillus Scribonianus. b Consulatu Honorij & Eutiсiani.] His cõsulibus Gothi & Alani, & cæteræ feræ gẽtes in Italiã Stilicone impulsore sunt ingressæ. Fuit enim quartus consulatus Honorij Augusti. Hoc factum in sequentem annum Prosper reijcit Stilicone & Aureliano coss. c Socium accepisset Honorius consulem Manlium Theodorum.] Alibi sic: porrò sequenti anno cõsule Manlio Theodoro. apud Aurelium Cassiodorum in digestione consulum, quamuis mẽdosa, post
D annum Honorij iiij. & Eutychiani coss. sequitur annus Manlij & Theodori coss. Claudianus unum hominem facit, ut hic Augustinus Manlium Theodorum, in cuius consulatum elegantissimum cecinit panegyricum, & significat illum non tum primum factum consulem. Prosper huius consulatum ante Honorium iiij. consulẽ ponit, puto in tempore esse mendum quemadmodum in scriptura, sic enim legendus is locus: Manlio Theodoro secundùm consule. cum hoc consulatum iniert Eutropius Eunuchus qui mox honore & uita exutus est. Sic ille. Itaq; fieri potest ut & Eutropij nomen sit ex fastis expunctum, & collega non sit Manlio suffectus: quãquam per illa tempora cœpit creari unus consul. d Per triginta ferme annos.] Vsq; tertium annum imperij Theodosii iunioris. e Sed in quem credidit Petrus.] Paulus primæ ad Corinthios iij. Quis est enim Paulus? quis Apollos? ministri per quos credidistis.

ELEN-

ELENCHVS CAPITVM IN DIVI AVRELII AVGVSTINI DE CIVITATE DEI LIBRVM XIX.

Quòd in quæstione quam de finibus bonorum & malorum philosophica disputatio uentilauit, ducentas octoginta & octo sectas esse Marcus Varro perspexerit. Cap. I

QVONIAM de ciuitatis utriusq; terrenæ scilicet & cælestis debitis finibus deinceps mihi uideo disputandũ, prius exponenda sunt quantũ operis huius terminandi ratio patitur, argumẽta mortaliũ, quibus sibi ipsi beatitudinẽ facere in huius uitæ infelicitate moliti sunt, ut ab eorũ rebus uanis spes nostra quid differat, quã deus nobis dedit, & res ipsa, hoc est uera beatitudo quã dabit, non tantũ autoritate diuina, sed adhibita etiã ratione, qualẽ propter infideles possumus adhibere, clarescat. De finibus enim bonorũ & malorũ multa & multipliciter inter se philosophi disputarũt. Quam quæstionem maxima intentione uersantes, inuenire conati sunt quid efficiat hominem beatum. Illud enim est finis boni nostri, propter quod appetẽda sunt cætera, ipsum autem propter seipsum: & illud finis mali, propter quod uitanda sunt cætera, ipsum autẽ propter seipsum. Finẽ ergo boni nunc dicimus, nõ quo consumatur, ut non sit, sed quo perficiatur, ut plenũ sit: & finẽ mali nõ quo esse desinat, sed quousq; nocendo perducat. Fines itaq; isti sunt, summũ bonum, & summũ malum. De quibus inueniendis atq; in hac uita summo bono adipiscendo, uitando aũt summo malo, multũ, sicut dixi, laborauerũt, qui studiũ sapientiæ in huius seculi uanitate professi sunt: nec tamen eos quamuis diuersis errantes modis, naturæ limes intantum ab itinere ueritatis deuiare permisit, ut non alij in animo, alij in corpore, alij in utroq; fines bonorum ponerent & malorũ. Ex qua tripertita uelut generalium distributione sectarũ, M. Varro in libro De philosophia tam multã dogmatũ uarietatem diligẽter & subtiliter scrutatus aduertit, ut ad cclxxxviij. sectas nõ quæ iam essent, sed quæ esse possent, adhibens quasdã differẽtias facillime perueniret.

B Quod ut breuiter ostendã, inde oportet incipiã, quod ipse aduertit & posuit in libro memorato: Quatuor esse quædã, quæ homines sine magistro, sine ullo doctrinæ adminiculo, sine industria uel arte uiuẽdi, quæ uirtus dicitur, & proculdubio discit, uelut naturaliter appetũt: aut uoluptatẽ, qua delectabiliter mouet corporis sensus: aut quietẽ, quã sit ut nullam molestiã quisq; corporis patiatur, aut utramq;, quã tamen uno nomine uoluptatis Epicurus appellat: aut uniuersaliter prima naturæ, in quibus & hæc sunt, & alia: uel in corpore, ut membrorũ integritas, & salus atq; incolumitas eius: uel in animo, ut sunt ea quæ uel parua, uel magna in hominũ reperiuntur ingenijs. Hæc igitur quatuor, id est uoluptas, quies, utrumq;, prima naturæ, ita sunt in nobis, ut uel uirtus, quã postea doctrina inserit, propter hæc appetenda sit: aut ista propter uirtutẽ, aut utraq; propter seipsa: ac per hoc fiunt hinc duodecim sectæ. Per hanc enim rationẽ singulæ triplicantur, quod cùm in uno demõstrauero, difficile non erit

C id in cæteris inuenire. Cùm ergo uoluptas corporis, animi uirtuti aut subditur, aut prefertur, aut iungitur, tripertita uariatur diuersitate sectarũ. Subditur aũt uirtuti, quãdo in usum uirtutis assumitur. Pertinet quippe ad uirtutis officium, & uiuere patriæ, & propter patriam filios procreare, quorũ neutrũ fieri potest sine corporis uoluptate. Nam sine illa nec cibus potusq; sumitur, ut uiuatur, nec concumbitur, ut generatio propagetur. Cùm uerò prefertur uirtuti, ipsa appetitur propter seipsam.

D Virtus autẽ assumenda creditur propter illam: id est, ut nihil uirtus agat, nisi ad consequendã uel conseruandã corporis uoluptatem, quæ uita deformis est quidem, quippe ubi uirtus seruit dominæ uoluptati, quãuis nullo modo hæc dicẽda sit uirtus. Sed tamẽ etiam ista horribilis turpitudo quosdã philosophos patronos, & defensores suos habuit. Virtuti porrò uoluptas iungitur, quãdo neutra earũ propter alterã, sed propter seipsam ambæ appetuntur. Quapropter sicut uo-

luptas uel subdita, uel prælata, uel iuncta uirtuti tres sectas facit, ita quies, ita utraque, ita prima naturæ alias ternas inueniunt efficere. Pro uarietate quippe humanarū opinionum uirtuti aliquando subdunt, aliquando præferunt, aliquādo iungunt,[d] ac sic ad duodenariū sectarū numerū perueniūt. Sed iste quoque numerus duplicatur adhibita una differentia, socialis uidelicet uitæ: quoniā quisquis sectatur aliquā istarū duodecim sectarū, profecto aut propter se tantū id agit, aut etiam propter sociū, cui debet hoc uelle quod sibi. Quocirca duodecim sunt eorū, qui propter se tantūmodo unamquamque tenendā putāt: & aliæ duodecim eorū, qui non solum propter se sic uel sic philosophandum esse decernunt, sed etiā propter alios, quorū bonū appetunt sicut suum. Hæ autē sectæ uigintiquatuor iterum geminantur, addita differentia ex [e]Academicis nouis, & fiunt quadragintaocto. Illarum quippe uigintiquatuor, unamquamque sectarum potest quisque sic tenere ac defendere ut certā, quemadmodū defenderunt Stoici, quod hominis bonum, quo beatus esset, in animi tantūmodo uirtute cōsisteret. Potest alius ut incertā, sicut defenderūt Academici noui: quod eis etsi non certum, tamē uerisimile uidebatur. Vigintiquatuor ergo fiunt per eos, qui eas uelut certas propter ueritatem, & aliæ uigintiquatuor per eos, qui easdem uelut incertas propter uerisimilitudinem sequendas putāt. Rursus, quia unamquamque istarū quadragintaocto sectarū potest quisque sequi habitu cæterorum philosophorum, [f]itemque potest alius habitu Cynicorum, ex hac differentia duplicantur, & nonagintasex fiunt. Deinde quia earū singulas quasque ita tueri homines possunt atque sectari, ut aut ociosam diligā uitā, sicut hi qui tantūmodo studijs doctrinæ uacare uoluerunt, atque ualuerunt: aut negociosam, sicut hi, qui cùm philosopharentur, tamē administratione reipublicæ, regendisque rebus humanis occupatissimi fuerunt: aut ex utroque genere temperatā, sicut hi qui partim erudito ocio, partim necessario negocio, alternātia uitæ suæ tempora tribuerūt: propter has differentias potest etiā triplicari numerus iste sectarū, & ad ducentas octogintaocto perduci. Hæc de Varronis libro quantū potui breuiter ac dilucide posui, sententias eius meis explicans

A uerbis.[g] Quomodo autem refutatis cæteris unam eligat, quam uult esse Academicorū ueterum, quos à Platone institutos[b] usque ad Polemonē, qui ab illo quartus eius scholam tenuit, quæ Academia dicta est, habuisse certa dogmata uult uideri: & ob hoc distinguit ab Academicis nouis, quib. incerta sunt omnia, quod philosophiæ genus[i] ab Archesila cœpit successore Polemonis: eamque sectā, id est ueterū Academicorū sicut dubitatione, ita omni errore carere arbitretur: longum est per omnia demonstrare, nec tamen omni ex parte res omittēda est. Remouet ergo prius

B illas omnes differentias, quæ numerū multiplicauere sectarū: quas ideo remouēdas putat, quia non in eis est finis boni. Neque enim existimat ullam philosophiæ sectā esse dicendam,[k] quæ non eo distet à cæteris, quod diuersos habeat fines bonorū & malorum: quandoquidē nulla est homini causa philosophādi, nisi ut beatus sit. Quod aūt beatum facit, ipse est finis boni. Nulla est igitur causa philosophādi, nisi finis boni. Quamobrē quæ nullū boni finē sectatur, nulla philosophiæ secta dicenda est. Cùm ergo quæritur de sociali ui-

C ta, utrum sit tenenda sapienti ut summū bonum, quo sit homo beatus, ita uelit, & curet amici sui, quemadmodum suum, an suæ tantūmodo beatitudinis causa faciat quicquid facit: non de ipso summo bono quæstio est, sed de assumendo uel non assumendo socio ad huius participationē boni, non propter seipsum, sed propter eundem sociū, ut eius bono ita gaudeat, sicut gaudet suo. Itē cùm quæritur de Academicis nouis, quibus incerta sunt omnia, utrum ita sint res habendæ, in quibus philosophandū est, an sicut alijs phi-

D losophis placuit, certas eas habere debeamus: non quæritur quid in boni fine sectandum sit, sed de ipsius boni ueritate, quod uidetur sectandum, utrum sit, necne, dubitandum: hoc est, ut id planius eloquar, utrū ita sectandum sit, ut qui sectatur, dicat esse uerum: an ita, ut qui sectatur dicat uerū sibi uideri, etiam si forte sit falsum, tamē uterque sectetur unum atque idem bonum. In illa etiam differentia quæ adhibetur ex habitu & consuetudinē Cynicorum, non quæritur quisnam sit finis boni, sed utrum in illo habitu & consuetudine sit uiuendū ei, qui uerum sectatur bonum, quodlibet ei uerū uideatur esse atque

sectandum

sectandum. Denique fuerunt, qui cũ diuersa sequerentur bona finalia, alij uirtutẽ, alij uoluptatẽ, eundẽ tamẽ habitũ & consuetudinẽ tenebant, ex quo Cynici appellabantur. Ita illud quicquid est, unde philosophi Cynici discernunt à cæteris, ad eligendũ ac tenendum bonũ, quo beati fierẽt, utique nil ualebat. Nã si aliquid ad hoc interesset, profectò idẽ habitus eundẽ finẽ sequi cogeret, & diuersus habitus eundem sequi finem non sineret.

IOANNIS LVDOVICI VIVIS VALENTINI IN XIX. librum De ciuitate dei, Diui Aurelij Augustini, Commentarij.

a Quæ uirtus dicitur, & proculdubio discitur.] Magna est inter ueteres disceptatio, discaturne uirtus, alijs natura dari bonis, negari malis affirmantibus: alijs eam usu doctrinaque percipi. Plato interdũ his accedere, interdũ illis uidetur: sed haud dubiũ quin uirtutẽ & natura ex se nõ praua, & præcepta, & exercitatio & instituãt & perficiãt: quę ueteres dixerũt φύσιν, λόγον, καὶ ἄσκησιν, quæ sic sunt in uirtute necessaria, ut in artibus, ut etiã in frugibus, in quibus opus est pingui solo, bonis seminibus, & agricolæ diligẽtia. Plutarchi libellus est, uel potius schedula ὅτι διδακτὸν ἀρετή. b Quam tamẽ uno nom. uol.] Non solum iucundũ illum & delectabilem sensum nominat Epicurus uoluptatem, sed etiam aduersi illius asperi & molesti uacuitatem. Cicero primo De finibus, uerbis Torquati Epicurei: Nam quoniam cùm priuamur dolore, ipsa liberatione & uacuitate omnis molestiæ gaudemus. Omne autẽ id, quo gaudemus, uoluptas est. ut omne quo offendimur, dolor: doloris omnis priuatio rectè est nominata uoluptas. c Vniuersaliter prima naturæ.] Ista sunt Stoicis frequẽtia, & penè propria, de quîs multa uarijs locis apud Ciceronem mentio. d Ac sic ad duodenariũ sectarũ numerum.] Multo plures conficerentur sectæ, si omitteretur in aliqua ratione summi boni uirtus: tũ uoluptas conferretur quieti, & primis naturæ, deinde quies primis naturæ: sed nullus fuit tam perditæ philosophus frontis, ut tametsi uoluptatẽ in fastigio locaret bonorũ, uirtutẽ tamẽ ab illa uelut sede felicitatis excluderet. e Ex Academicis nouis] Sequitur uulgatã hac de re opinionẽ: nam ipse Varro apud Ciceronẽ dicit hanc Archesilæ Academiam uideri sibi ueterem à Socrate institutã, à Platone confirmatã, & literis mandatam. Eusebius libro decimoquarto Præpar. Euang. tertiam Carneadis Academiam addit, quæ media uocatur: aliter Laertius, qui ueterem Academiam Platoni, mediam Archesilæ, nouam Lacydæ huius discipulo attribuit. f Itemque potest alius habitu Cynicorũ.] Huius sectæ fundator Antisthenes discipulus fuit Socratis, homo in primis à uoluptate auersus, quales ferè fuerunt qui dicti sunt Cynici: & si nonnulli cultu simili uoluptatibus dediti fuere, de quib. Origenes sentit, cùm in Exodum scribens, cynomyiam Cynicorum sectæ comparat, quæ ad reliquas deceptiones suæ improbitatis etiam uoluptatem, & libidinẽ summum prædicant bonum. Quod miror si de tota Cynicorum secta in uniuersum dicat: illa præsertim antiqua, cui erat illud prouerbium in ore frequens: Malim insanire, quàm uoluptate perfrui. Et fieri potest, ut Hieronymus Origenem secutus, Aristippũ & Cynicos faciat assertores uoluptatis in Ecclesiasten: quo loco nos pro Cynicis Cyrenaicos emendauimus, certe ueriore sensu, quàm si Cynicos legas. Illud annotandum, quòd Cynicam uitæ rationẽ Diogenes Laertius non sectæ modum quendam esse ait, ut quidam putarunt, sed uerã & iustam sectã. g Quomodo autem refutatis cæteris.] Hos autem solos Cicero quinto De finibus, probauit, alijs reiectis, quorum sententia non multum ab Aristotelica abest, imò ferè est eadem: quippe Aristoteles in libris Moralib. optima quæque ex Platone magistro sumpsit. h Vsque ad Polemonem, qui ab illo quartus.] Platoni successit Speusippus sororis eius filius: huic uiuenti adhuc, sed morbis confuso & fracto, Xenocrates, Xenocrati Polemo, qui Atheniensis fuit prima adolescentia luxui & libidini deditus, unica oratione à Xenocrate ad meliorem frugem adductus, magnusque sapientiæ affectator factus. Valerius Maximus hunc in exemplum affert mutationis morũ. Fuit & Polemo Hellanicus Iliæus, cuius historiam interdum citauimus. Fuit etiam Polemo Laodicæus Sophista.

i Ab Archesilao cœpit.] Hic fuit ex Pitane ciuitate Aeoliæ, quẽ more Socratis disputasse semper in utranque partem ferunt, nullumque reliquisse suorum studiorum monumentum, & in hoc quoque Socratem imitatum. Cicero Archesilam nominat, & sic est in antiquis Augustini codicibus. k Quæ non eo distet à cæteris, quod diuersos habeat fines.] Inter ueteres philosophos sic cõstabat, ut de tota philosophiæ ratione dissentiret, qui de summo bono non assentiretur.

Quomodo remotis omnibus differentijs, quæ nõ sectæ, sed quæstiones sunt, ad tripertitã summi boni definitionẽ Varro perueniat, quarum tamẽ una sit eligenda. Cap. II

In tribus quoque illis uitæ generibus, uno scilicet non segniter, sed in contemplatione uel inquisitione ueritatis ocioso, altero in gerendis rebus humanis negocioso, tertio ex utroque genere temperato, cùm quæritur quid horũ sit potius eligendum, non finis boni habet cõtrouersiam, sed quid horum trium difficultatẽ, uel facilitatem afferat ad consequẽdum, uel retinendum finem boni, id in ista quæstione uersatur. Finis enim boni, cùm ad eum quisque peruenerit, protinus beatum facit. In ocio autem literato, uel in negocio publico, uel quando utrumque uicibus agitur, nõ continuo quisque beatus est. Multi quippe in quolibet horum trium possunt uiuere, & in appetendo boni fine, quo fit homo beatus, errare. Alia est igitur quæstio de finibus bonorum & malorum, quæ unamquamque philosophorum sectam facit: & aliæ sunt quæstiones de sociali uita, de cunctatione Academicorum, de uestitu & uictu Cynicorũ, de tribus uitæ generibus, ocioso, actuoso, & ex utroque modificato, quarũ nulla est in qua

de bonorum & malorum generibus disputatur. Proinde quoniam Marcus Varro has quatuor adhibens differentias, id est ex uita sociali, ex Academicis nouis, ex Cynicis, ex isto uitæ genere tripertito ad sectas ducētas octogintaocto peruenit, & si quæ aliæ possunt similiter adiici, remotis eis omnib. quoniam de sectando summo bono [a]nullam inferunt quæstionem, & ideo sectæ nec sunt, nec uocandæ sunt: ad illas duodecim, in quibus quæritur quid sit bonum hominis, quo assecuto sit beatus, ut ex eis unam ueram, cæteras falsas ostendat esse, reuertitur. Nam remoto illo tripertito genere uitæ, duę partes huius numeri detrahunt, & sectæ nonagintasex remanent. Remota uerò differentia ex Cynicis addita, ad dimidium rediguntur, & quadragintaocto fiunt. Auferamus etiā q̄d ex Academicis nouis adhibitum est, rursus dimidia pars remanet, id est uigintiquatuor. De sociali quoq; uita quod accesserat similiter auferat, & duodecim sunt reliquæ, quas ista differentia, ut uigintiquatuor fierent, duplicauerat. De his ergo duodecim nihil dici potest, cur sectæ non sint habendæ. Nihil quippe aliud in eis quæritur, ꝙ finis bonorum & malorū. Inuentis autē bonorum finibus, profectò econtrario sunt malorum. Hę autē ut fiant duodecim sectę, illa quatuor triplicantur, uoluptas, quies, utrumq;, [b] & prima naturæ, quæ primigenia Varro uocat. Hæc quippe quatuor dum sigillatim uirtuti aliquando subduntur, ut nō propter seipsa, sed propter officium uirtutis appetenda uideantur: aliquādo præferunt, ut nō propter seipsa, sed propter hæc adipiscenda uel conseruanda necessaria uirtus putet: aliquando iungūtur, ut propter seipsa & uirtus, & ista appetenda credant: quaternariū numerū triplum reddunt, & ad duodecim sectas perueniunt. Ex illis aūt quatuor rebus Varro tres tollit, uoluptatē scilicet, & quietē, & utrūq;: non ꝙ eas improbet, sed ꝙ primigenia illa naturæ, & uoluptatem in se habeāt, & quietem. Quid ergo opus est ex his duabus tria quædam facere, duo scilicet cùm singillatim appetuntur uolupras aut quies, & tertium cùm ambæ simul: quandoquidem prima naturæ, & ipsas, & præter ipsas alia multa contineant? De tribus ergo sectis ei placet diligenter esse tractandū, quænam sit potius eli-

A genda. Non enim uerā plusquam unam uera ratio esse permittit, siue in his tribus sit, siue alicubi alibi, quod pòst uidebimus. Interim de his tribus quomodo unam Varro eligat, quantum breuiter aperteq; possumus disseramus. Istæ nempe tres sectæ ita fiunt, cùm uel prima naturę propter uirtutem, uel uirtus propter prima naturæ, uel utraq;, id est & uirtus, & prima naturę propter seipsa sunt expetenda.

L. VIVES

a NVllam inferunt quæstionem.] Nam & si admini culari uidentur summo bono usu suo recto, uel secus, de ratione tamē illius neutiq; sunt. B b Et prima naturę, quæ primigenia Varro uocat.] Hæc Cicero dicit esse incolumitatem conseruationemq; omnium partium, ualetudinem, sensus integros, doloris uacuitatem, uires, pulchritudinem, cæteraq; generis eiusdem, quorū similia sunt prima in animis, quasi uirtutū igniculi & semina: quæ adolescere si liceret, nec à prauis opinionibus ceu spinis succrescentibus prefocarentur, ipsa nos ad beatam uitam perducerent.

De tribus sectis summū hominis bonū quærentibus, quā eligendā Varro definiat, sequens ueteris Academię Antiocho autore sententiā. III

QVID ergo istorum trium sit uerum atq; sectandū, isto modo persuadere conatur. Primū quia summū bo- C num in philosophia non arboris, non pecoris, non dei, sed hominis quærit, quid sit ipse homo quærendū putat. Sētit quippe in eius natura duo esse quædam, corpus & animā, & horū quidem duorū melius esse animam, longeq; præstabilius omnino non dubitat. Sed utrū anima sola sit homo, ut ita sit ei corpus tanq; equus equiti, quærendum putat. [a]Eques enim non homo & equus, sed solus homo est: ideo tamē eques dicitur, ꝙ aliquo modo se habeat ad equum. An corpus solū D sit homo, aliquo modo se habens ad animā, sicut poculum ad potionem: non enim calix & potio, quam continet calix, [b] simul dicitur poculū, sed calix solus: ideo tamen ꝙ potioni continēdæ sit accōmodatus. An uerò nec anima sola, nec solū corpus, sed simul utrūq; sit homo, cuius pars sit una, siue anima, siue corpus, ille autem totus ex utroq; constet ut homo sit: sicut duos equos iunctos bigas uocamus, quorum siue dexter, siue sinister pars est bigarū, unū uerò eorū quoquo modo se habeat ad alterū, bigas nō dicimus, sed ambos simul. Horū aūt triū hoc eligit tertium, hominemq; nec animā solam, nec solum corpus,

pus,

pus, sed animam simul & corpus esse arbitrabat̄. Proinde summū bonū hominis, quo fit beatus, ex utriusq; rei bonis cōstare dicit, & animę scilicet & corporis. Ac per hoc prima illa naturę propter seipsa existimat esse expetenda, ipsamq; uirtutē, quā doctrina inserit uelut artē uiuendi, quæ in animæ bonis est, excellentissimū bonū.[c] Quapropter eadem uirtus, id est ars agēdæ uitæ, cū acceperit prima naturæ quæ sine illa erant, sed tamē erāt etiā quando eis doctrina adhuc deerat, omnia propter seipsam appetit, simulq; etiā seipsam: omnibusq; simul & seipsa utit̄, eo fine ut omnibus delectet̄ atq; perfruatur,[d] magis minusq;, ut quæq; inter se maiora atq; minora sunt, tamē omnibus gaudēs, & quædā minora, si necessitas postulat, propter maiora uel adipiscēda uel tenēda contēnens.[e] Omnium aūt bonorū uel animi uel corporis nihil sibi uirtus omnino præponit. Hæc enim bene utit̄ & seipsa, & cæteris quæ hominē faciunt beatū bonis. Vbi uerò ipsa nō est, q̄libet multa sint bona, non bona eius sunt, cuius sunt: ac per hoc nec eius bona dicēda sūt, cui male utēti utilia esse nō possunt. Hæc ergo uita hominis, quę uirtute & alijs animi et corporis bonis, sine quibus uirtus esse non potest, fruit̄, beata esse dicit̄. Si uerò & alijs, sine quib. esse uirtus potest, uel ullis uel pluribus, beatior. Si autē prorsus omnibus, ut nullū omnino bonū desit, uel animi uel corporis, beatissima. Non enim hoc est uita q̄d uirtus: quoniā nō omnis uita, sed sapiēs uita uirtus est: & tamē qualiscunq; uita sine ulla uirtute potest esse: uirtus uerò sine ulla uita nō potest esse. Hoc & de memoria dixerim atq; ratione, & si quid aliud tale est in homine. Sunt enim hæc & ante doctrinā, sine his aūt non potest esse ulla doctrina, ac per hoc nec uirtus, quæ utiq; discit̄. Bene aūt currere, pulchrū esse corpore, uiribus ingētibus præualere, & cętera huiusmodi talia sunt, ut & uirtus sine his esse possit, & ipsa sine uirtute bona sunt: tamē & secūdū istos etiā ipsa propter seipsam diligit̄ uirtus, utiturq; illis & fruitur, sicut uirtutē decet.[f] Hanc uitā beatam etiā socialem perhibent esse, quæ amicorū bona propter seipsa diligat sicut sua, eisq; propter seipsos hoc uelit q̄d sibi: siue in domo sint, sicut coniunx, & liberi quicunq; domestici: siue in loco, ubi domus eius est, sicu-

A ti est urbs, ut sunt hi qui ciues uocant̄: siue in toto orbe, ut sunt gētes, quas ei societas humana cōiungit: siue in ipso mūdo, qui censet̄ nomine cæli & terræ, sicut esse dicunt deos, quos uolunt amicos esse homini sapienti, q̄s nos familiarius angelos dicimus. De bonorum aūt & ecōtrario malorū finib. negāt ullo modo esse dubitandū, & hanc inter se & nouos Academicos affirmant esse distantiā, nec eorū interest quicq;, siue Cynico, siue alio quolibet habitu & uictu in his finibus q̄s ueros putāt quisq; philosophet̄. Ex trib. porrò illis uitæ generibus, ocioso, actuoso, &
B quod ex utroq; compositū est, hoc tertiū sibi placere asseuerant. Hæc sensisse atq; docuisse Academicos ueteres Varro asserit, autore[g] Antiocho magistro Ciceronis & suo, quem sanè Cicero in pluribus fuisse Stoicū, q̄ ueterem Academicum uult uideri. Sed quid ad nos, qui potius de rebus ipsis iudicare debemus, q̄ pro magno de hominibus quid quisq; senserit scire?

L. VIVES

a Eques enim.] At Gellius, Marcellus, Macrobius, & Seruius docēt equitē pro equo accipi, afferūtq; Enniū, An nō quadrupedes equites equitare, vij.
C Annaliū: & ibidem: Deniq; ut magna quadrupes eques atq; elephanti proijciunt sese: & Verg. lib. 3. Atq; equitem docere sub armis insultare solo. Omnes ēm antiqui scriptores, ait Macrobius li. 6. Sat. ut hominē equo insidentem, ita equū cùm portaret hominē, equitem uocarūt: & equitare non hominē tantū, sed & equū quoq; dixerunt. Equi

b Simul dicit̄ poculū.] Est enā poculū id quod potat̄, præsertim apud poetas: ut apud Verg. 1. Geor. Poculaq; inuentis Acheloia miscuit uuis. Poculum

e Quapropter eadē uirtus, id est ars agendæ uitæ.] Hæc ex igniculis illis, & uelut seminibus nascitur & adolescit, quæ indita nobis esse dicunt̄ à natura, quæ uirtus cùm uel perfecta est, uel adulta, adiungit secum illa prima naturæ corporis animiq;, & hs uelut commodis instructa efficit beatitudinē, per se expetendā, ut est sentētia Academicorū, rationēq; uitæ bonorū omnium cumulatione absolutā: quæ omnia si quis fuse cupit uidere explicata, Aristotelem adeat
D in libris Moralibus: aut si apertius atq; elegantius, Ciceronem 5. De finibus: nisi ex Platone istorum omniū fonte malit petere, maiore quidem labore, sed certe purius, & uberiore fructu.

d Magis minusq;.] Magis enim expetēda sunt animi bona q̄ corporis, & inter bona corporis magis ualetudo q̄ robur, magis integritas sensuū q̄ pernicitas pedum.

e Omnium aūt bonorū.] Probè enim se nouit ipsa uirtus, nec arrogantia hæc est eius, sed sapientia, qua uidet id quod est, nihil se præstantius inueniri.

f Hanc uitam beatam.] Stoici beatā uitam uersaturam in republica dicunt, sed quemadmodū hoc intelligendum sit, explicat Seneca in libello De uita beata. Nam cùm respublicas duas Stoici faciant: alterā magnam & uerè publicā, qua dij atq; homines continētur, qui est mundus uniuersus: alterā, cui nos adscripsit conditio nascendi, ut Athenienses, aut Carthaginienses: sunt qui reipub. maiori dent operā, ut qui in cōtemplatione

rerum pulcherrimarū sunt toti, alij minori, ut qui in actione uitæ, quæ ad illam ciuitatẽ pertinet, in qua nati sumus, alij utriq;. adde φ uir sapiẽs beatusq; ad remp. non accedet, si uel ipsa eū non admittat, seu propter fortunā, seu propter dignitatẽ, uel corruptiores sint eius mores, quàm ut emẽdari possint, quę causa Platoni homini nobili ne rempub. attingeret, prior illa fuit Zenoni, & Chrysippo, alijsq; cõpluribus. g Antiocho.] Hic Ascalonita fuit, docuitq; Ciceronẽ, Varronẽ, Lucullum, & alios plerosq; nobiles Romanos, sequebaturq; ueterẽ Academiā, sed ita ut ad Zenonicā sectā inclinaret, eamq; nõ tā Stoicā disciplinā nouā uocandā autumabat, q̃ antiquæ Academiæ correctionẽ: idcirco eius Antiochi, & de alijs rebus permultis, & in primis de summo bono sententia Bruto, qui eius fratrẽ Aristū audiebat, cæterisq; Stoicis uehemẽter probabat: ac profecto eandẽ propè esse Stoicorū & Academicorū hæresim diximus alijs libris, uerbis tantū inter se distare, mutatis perpaucis quibusdam, q̃ Antiochus correctionẽ ueteris disciplinæ nominabat. B

De summo bono & summo malo quid Christiani sentiant cõtra philosophos, qui summum bonum in se sibi esse dixerunt. Cap. IIII

Si ergo quæratur à nobis, quid ciuitas dei de his singulis interrogata respõdeat, ac primū de finibus bonorum malorumq; quid sentiat, respõdebit æternā uitā esse summū bonū, æternā uerò mortẽ summū malum: propter illam proinde adipiscendā, istamq; uitandā, rectè nobis esse uiuendū. Propter quod scriptum est: Iustus ex fide uiuit. Quoniā neq; bonū nostrū iam uidemus, unde oportet ut credẽdo quæramus: neq; ipsum rectè uiuere nobis ex nobis est, nisi credentes adiuuet & orantes, qui & ipsam fidẽ dedit, qua nos ab illo adiuuandos esse credamus. Illi aũt qui in ista uita fines bonorū & malorū esse putauerũt, siue in corpore, siue in animo, siue in utroq; ponentes summū bonū: atq; ut id explicatius eloquar, siue in uoluptate, siue in uirtute, siue in utraq;: siue in quiete, siue in uirtute, siue in utraq;: siue in uoluptate simul & quiete, siue in uirtute, siue in utrisq;: siue in primis naturæ, siue in uirtute, siue in utrisq;: hinc beati esse, & à seipsis beati fieri mira uanitate uoluerũt. Irrisit hoc ueritas per prophetā dicentẽ: Nouit dñs cogitationes hominū, quoniā uanæ sunt. Vel sicut hoc testimoniū posuit apostolus Paulus: Dominus nouit cogitationes sapientiū, quoniā uanæ sunt. Quis enim sufficit quantouis eloquentiæ flumine uitæ huius miserias explicare? a Quam lamentatus est Cicero in cõsolatione de morte filiæ, sicut potuit. Sed quantū est quod potuit? Ea quippe quæ dicuntur prima naturæ, quando, ubi, quomodo tam bene se habere in hac

A uita possunt, ut non sub incertis casibus fluctuent? Quis enim dolor cõtrarius uoluptati, quæ inquietudo contraria quieti, in corpus cadere sapientis non potest? Membrorum certe amputatio uel debilitas, hominis expugnat incolumitatẽ, deformitas pulchritudinem, imbecillitas sanitatẽ, uires lassitudo, mobilitatẽ torpor, aut tarditas. Ecquid horum est, quod nequeat in carnem sapientis irruere? Status quoq; corporis atq; motus, cùm decentes atq; congruentes sunt, inter naturæ prima numerãtur. Sed quid si aliqua mala ualetudo membra tumore concutiat? Quid si usq; ad ponendas in terram manus, dorsi spina curuetur, & hominem quodammodo quadrupedẽ faciat? Nonne omnem statuendi corporis, & mouẽdi speciem decusq; peruertet? Quid ipsius animi primigenia, quę appellantur bona, ubi duo prima ponunt propter comprehensionem, perceptionemq; ueritatis, sensum & intellectum? Sed qualis quantusq; remanet sensus, si ut alia taceam, fiat homo surdus & cæcus? Ratio uerò & intelligentia quò recedet, ubi sopietur, si aliquo morbo efficiatur insanus? Phrenetici multa absurda cùm dicunt, uel faciunt, plerunq; à bono suo proposito, & moribus aliena, imò suo bono proposito moribusq; contraria, siue illa cogitemus, siue uideamus, si dignè consideremus, lachrymas tenere uix possumus. Quid dicā de his, qui dæmonum patiuntur incursus? Vbi habent abscõditā uel obrutam intelligentiā suam, quando secundum suam uoluntatem, & anima eorum & corpore malignus utitur spiritus? Et quis confidit hoc malum in hac uita euenire nõ posse sapiẽti? Deinde perceptio ueritatis in hac carne qualis aut quanta est, quando sicut legimus in ueraci libro Sapientiæ, corpus corruptibile aggrauat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantẽ? Impetus porrò uel actionis appetitus, si hoc modo rectè Latinè appellatur, b ea quam Græci uocãt ὁρμὴν, c quia & ipsam primis naturæ deputant bonis: nónne ipse est, quo geruntur etiam insanorum illi miserabiles motus, & facta quæ horremus, quando peruertitur sensus, ratioq; sopitur? Porrò ipsa uirtus, quæ non est inter prima naturæ, quoniā eis postea doctrina introducẽte superuenit, cũ sibi bonorū culmẽ uẽdicet humanorum

manorum, quid hic agit nisi perpetua bella cũ uitijs: nec exterioribus, sed interioribus: nec alienis, sed planè nostris, & proprijs: & maxime illa, [d] quæ Græcè σωφροσύνη, Latinè temperantia nominatur, qua carnales frenant libidines, ne in quę flagitia mentē consentientem trahant? Neq; enim nullum est uitium, cùm sicut dicit Apostolus: Caro cōcupiscit aduersus spiritum: cui uitio contraria uirtus est, cùm sicut idem dicit: Spiritus concupiscit aduersus carnem. Hæc enim, inquit, sibi inuicem aduersantur, ut nō ea quæ uultis faciatis. Quid autem facere uolumus, cùm perfici uolumus fine summi boni, nisi ut caro aduersus spiritum non concupiscat, nec sit in nobis hoc uitium, contra quod spiritus cōcupiscat? Quod in hac uita quamuis uelimus, quoniam facere nō ualemus, id saltem in adiutorio dei faciamus, ne carni concupiscēti aduersus spiritum, spiritu succumbente cedamus, & ad perpetrandum peccatum nostra consensione pertrahamur. Absit ergo ut quamdiu in hoc bello intestino sumus, iam nos beatitudinē, ad quam uincendo uolumus peruenire, adeptos esse credamus. Et quis est usq; adeò sapiens, ut contra libidines nullum habeat omnino conflictū? Quid illa uirtus, quæ prudentia dicit? Nonne tota uigilantia sua bona discernit à malis, ut in illis appetendis, istisq; uitandis nullus error obrepat? Ac per hoc & ipsa nos in malis, uel mala in nobis esse testatur. Ipsa enim docet nos malum esse ad peccandum consentire, bonumq; esse ad peccandū non consentire libidini. Illud tamen malum, cui nos non consentire docet prudentia, facit temperantia, nec prudentia nec temperantia tollit huic uitę. Quid iustitia, cuius munus est sua cuiq; tribuere? Vnde fit in ipso homine quidam iustus ordo naturæ, ut anima subdatur deo, & animæ caro, ac per hoc deo & anima & caro. Nónne demonstrat in eo se adhuc opere laborare potius q̃ in huius operis iā fine requiescere? Tanto quippe minus anima subditur deo, quanto minus deum in ipsis suis cogitationibus concipit: & tanto minus animæ subditur caro, quanto magis aduersus spiritum concupiscit. Quamdiu ergo nobis inest hęc infirmitas, hęc pestis, hic languor, quomodo nos iam saluos, & si nōdum saluos, quomodo iam beatos illa finali beatitudine dicere audebimus? Iam uerò illa uirtus, cuius est nomen fortitudo, in quantacunq; sapientia euidentissima testis est humanorum malorū, quæ compellitur patientia tolerare. Quæ mala Stoici philosophi miror qua fronte mala nō esse contendant: qui bus fatētur, [f] si tanta fuerint, ut ea sapiēs uel non possit, uel non debeat sustinere, cogi eum mortem sibimet inferre, atq; ex hac uita emigrare. Tantus autem superbię stupor est in his hominibus, hic se habere finem boni, & à seipsis fieri beatos putantibus, ut sapiens eorum, hoc est qualem mirabili uanitate describunt, [g] etiam si excæcetur, obsurdescat, obmutescat, membris debilitetur, doloribus crucietur: & si quid aliud talium malorum dici aut cogitari potest, incidat in eum, quo sibi mortem cogatur inferre: hanc in his malis uitam constitutam, eos non pudeat beatam uocare. O uitam beatam, quæ ut finiatur, mortis quærit auxilium. Si beata est, maneatur in ea: si uerò propter ista mala fugitur ab ea, quomodo est beata? aut quomodo ista non sunt mala, quæ uincunt fortitudinis bonum? eandemq; fortitudinem non solum sibi cedere, uerumetiam delyrare compellunt, ut & eandem uitam dicant beatam, & persuadeant esse fugiendam. Quis usque adeò cæcus est, ut non uideat, q̃ si beata esset, fugienda non esset? [h] Sed si propter infirmitatis pondus, qua premitur, hāc fugiendam fatētur: quid igitur causæ est, cur non etiam miseram fracta superbiæ ceruice, fateantur? Vtrum obsecro Cato ille patientia, an potius impatientia se peremit? Non enim hoc fecisset, nisi uictoriam Cæsaris impatienter tulisset. Vbi est fortitudo? Nempe cessit, nempe succubuit, nempe usq; adeò superata est, ut uitā beatam derelinqueret, desereret, fugeret. An nō erat iam beata? Misera ergo erat. Quomodo igitur mala nō erant, quæ uitam miseram, fugiendamq; faciebant? Quapropter etiam ipsi, qui mala ista esse confessi sunt, sicut Peripatetici, sicut ueteres Academici, quorum sectam Varro defendit, tolerabilius quidem loquunt: sed eorum quoq; mirus est error, q̃ in his malis, et si tam grauia sint, ut morte fugienda sint, ab ipso sibimet illata, qui hæc patitur, uitā beatam tamē esse contēdunt. Mala sunt, inquit, tormēta atq; cruciatus corporis: & tāto sunt

peiora, quãto potuerũt esse maiora: quibus ut careas, ex hac uita fugiendũ est. Qua uita obsecro? Hac, inquit, quæ tãtis aggrauat malis. Certe ergo beata est in eisdẽ ipsis malis, propter quæ dicis esse fugiendã: an ideo beatã dicis, qa licet tibi ab his malis morte discedere? Quid si ergo in eis aliq̃ iudicio diuino tenereris, nec permittereris mori, nec unq̃ sine illis esse sinereris? Nempe tũc saltẽ miseram talẽ diceres uitã. Non igitur propterea misera nõ est, quia cito relinquitur: quãdoquidẽ si sempiterna sit, etiã abs teipso misera iudicatur. Non itaq; propterea quoniã breuis est, nulla miseria debet uideri: aut q̃d absurdius, quia breuis miseria est, ideo etiã beatitudo appellari. Magna uis est in eis malis quæ cogũt hominẽ, secundũ ipsos etiã sapientẽ, sibimet auferre quod homo est: cũ dicant, & uerum dicant, hanc esse naturæ primã quodãmodo & maximã uocẽ, ut homo concilietur sibi, & propterea mortẽ naturaliter fugiat: ita sibi amicus, ut esse se animal, & in hac cõiunctione corporis atq; animæ uiuere uelit, uehemẽterq; appetat. Magna uis est in eis malis, quibus iste naturæ uincitur sensus, q̃ mors omnimodo omnibus uirib. conatibusq; uitatur: & ita uincitur, ut quæ uitabatur, optetur, appetatur: & si nõ potuerit aliunde cõtingere, ab ipso homine sibimet inferatur. Magna uis est in eis malis quæ fortitudinẽ faciũt homicidã, si tamẽ adhuc dicẽda est fortitudo: quæ ita his malis uincitur, ut hominẽ quẽ sicut uirtus regendũ tuendũq; suscepit, nõ modo nõ possit per patientiam custodire, sed insuper cogatur occidere. Debet quidẽ etiam mortẽ sapiens ferre patiẽter, sed quæ accidit aliunde. Secundũ istos aũt si eam sibiipse inferre cõpellitur, profecto fatendũ est eis, nõ solũ mala, sed intolerabilia etiã mala esse, quę hoc eũ perpetrare cõpellũt. Vita igitur, quæ istorũ tam magnorũ tamq; grauiũ malorũ aut premitur oneribus, aut subiacet casibus, nullo modo beata diceretur, si homines, qui hoc dicunt, sicut uicti malis ingrauescentibus, tum sibi ingerũt mortẽ, cedunt infelicitati: ita uicti certis rationibus, cùm quęrũt beatã uitã, dignarentur cedere ueritati, & nõ sibi putarẽt in ista mortalitate fine summi esse boni gaudendum: ubi uirtutes ipsæ, quibus hic certe nihil melius atq; utilius in homine reperitur, quanto maiora sunt adiutoria cõtra uim pe-

A riculorum, laborum, dolorũ: tanto fideliora testimonia miseriarũ. Si enim ueræ uirtutes sunt, quæ nisi in eis quibus uera inest pietas, esse non possunt: nõ se profitẽtur hoc posse, ut nullas miserias patiantur homines, in quibus sunt. Neq; enim mendaces sunt uerę uirtutes, ut hoc profiteantur: sed ut uita humana, quæ tot & tãtis huius seculi malis esse cogitur misera, spe futuri seculi sit beata, sicut & salua. Quomodo enim beata est, quæ nondum salua est? Vnde & apostolus Paulus nõ de hominib. imprudẽtibus, impatiẽtibus, intẽ-

B perantibus, & iniquis, sed de his qui secũdũ ueram pietatẽ uiuerẽt, & ideo uirtutes quas haberẽt, ueras haberẽt, ait: Spe enim salui facti sumus. Spes aũt quæ uidetur, nõ est spes. Quod enim quis uidet, quid sperat? Si autẽ quod nõ uidemus speramus, per patientiam expectamus. Sicut ergo spe salui, ita spe beati facti sumus: & sicut salutẽ, ita beatitudinẽ, nõ iam tenemus præsentẽ, sed expectamus futurã, & hoc per patientiã: quia in malis sumus, quæ patiẽter tolerare debemus, donec ad illa ueniamus bona, ubi omnia erũt, quibus ineffabiliter delectemur: nihil erit autẽ

C quod iã tolerare debeamus. Talis salus, quæ in futuro erit seculo, ipsa erit etiã finalis beatitudo. Quam beatitudinẽ isti philosophi, quoniam non uidentes nolunt credere, hic sibi conantur falsissimam fabricare, quanto superbiore, tanto mendaciore uirtute.

L. VIVES

a QVam lamentatus est Cicero.] M. Cic. liberos habuit duos, M. filium, & Tulliam filiam: quæ primũ Pisoni Frugi Crassipedi denupsit, post Cornelio Dolabellæ, apud quem è partu interijt: cuius mortem impotentissimè Tullius accepit. Consolati sunt eum per epistolas Cn. Pompeius, C. Cæsar, Seruius Sulpitius, & præsentes alij magni uiri quamplurimi: sed cum

D illi nihil Ciceroni uiderent prodesse, ipse se decreuit consolari. Scripsitq; librũ, quem Consolationẽ dixit de filiæ morte: hic inter eius multos desideratos desideratur: meminit tamen ipse illius sæpe, & alij citant non pauci. Porrò in 1. Tuscul. quæst. dicit se luxisse uitam hominum in eo libro, in quo seipsum quantum potuit consolatus est.

b Quã Græci uocãt ὁρμήν.] ὁρμάω est impetu aliqd aggredior, & ὁρμὴ impetus, aggressio: quod transfertur ad animales appetitus. Suntq; ὁρμαὶ in animis appetitiones, in quas naturæ impulsu ferimur, ut aliquid uel persequamur, uel uitemus: qualis est illa maxima & prima, ut unumquodq; animal seipsum diligat, cupiatq; se conseruare. Idcirco inquirat ea quæ sunt ad uiuendum necessaria, & ea quæ nocitura uidentur declinet. Stoici has ὁρμὰς non ad quiduis appetendum esse à natura inditas existimabant, sed ad ea quæ naturæ cõformia sunt, nempe bona & expetẽda. Sic Cato Stoicus apud Cic. Atq; ut membra, inquit, nobis ita data sunt, ut ad quandam rationem ὁρμαὶ

tionem uiuendi datā eſſe appareat: ſic appetitio animi, A quæ ὁρμὴ Græcè uocat̃, non ad quoduis genus uitæ: ſed ad quandam formam uidetur data. c Quia & ipſam primis naturæ deputãt bonis.] Non enim minoris æſtimanda eſt appetitio illa, qua conſeruationem noſtri omni ratione quærimus, ꝙ ingenium ac memoria. Quippe ſi illa abeſſet, difficile foret animalia diutius uiuere.

d Σωφροσύνη.] Dixi de hac alibi. e Quid iuſtitia.] Illa iuſtitia quæ reddit unicuiq; quod ſuum eſt. Nec ſolum capit diſtributionem illam & cõmutationem fortunarũ, latiſsimeq; patet, ac omnes complectitur uirtutes, quippe quæ ſuis quæq; locis reddit, & appetitus nimium efferentes ſe imperio [redacted] ſubdit, & religionẽ omnem, pietatemq; docet. f Quibus fatentur, ſi tanta fuerint.] Sic Cicero ex ſententia Stoicorũ 3. De fin. & primo Tuſc. quæſt. g Etiam ſi excæcetur obſurd.] Cato Stoicus apud Ciceronem: Sæpe, inquit, officium eſt ſapientis deficere à uita, cùm ſit beatiſsima. Idem mul B tis uerbis uarijs in locis Seneca. h Sed ſi propter infirmitatis.] In codice Brugenſi ſic: Sed ſi aperta infirmitatis uoce fugiendam fatentur. i Hanc eſſe naturæ primam quodammodo & maximam uocem.] Cicero primo Off. & 3. & 5. De finibus.

De ſociali uita, quæ cũ maxime expetẽda ſit, multis offenſionib. ſæpe ſubuertit̃. Cap. V

QVOD autem ſocialem uitam uolũt eſſe ſapientis, nos multo amplius approbamus. nam unde iſta dei ciuitas, de qua huius operis ecce iam undeuiceſimum librum uerſamus in manibus, uel inchoaretur exortu, uel progrederet̃ excurſu, uel apprehenderet debitos fines, ſi nõ eſſet ſocialis uita ſanctorũ? Sed in huius mortalitatis ærumna, quot & quantis abundet malis ſocietas humana, quis enumerare ualeat? quis æſtimare ſufficiat? Audiant apud Comicos ſuos hominẽ cum ſenſu atq; conſenſu omnium hominum dicere: [a]Duxi uxorem, [b]quam ibi miſeriã nõ uidi? nati filij, alia cura. Quid itidẽ illa, quę in amore uitia commemorat idem Terẽtius: [c]Iniuriæ, ſuſpiciones, inimicitiæ, bellum, pax rurſus: nõne res humanas ubiq; impleuerũt? Nõnne hæc & in amicorum honeſtis amoribus plerunq; contingunt? Nõnne his uſquequaq; plenæ D ſunt res humanæ, ubi iniurias, ſuſpiciones, inimicitias, bellum, mala certa ſentimus? Pacem uerò incertũ bonum, quoniã corda eorum cum quibus eam tenere uolumus, ignoramus: etſi noſſe hodie poſſemus qualia cras futura eſſent, utiq; neſciremus. Qui porrò inter ſe amiciores ſolent eſſe, uel debent, ꝙ qui una etiam continentur domo? Et tamen quis inde ſecurus eſt, cùm tãta ſæpe mala ex eorum occultis inſidijs extiterint: tanto amariora, quanto pax dulcior fuit: quæ uera putata eſt, cùm aſtutiſsime fingeretur. Propterea quod omnium pectora ſic attingit, ut cogat in gemitum, quod ait Tullius: Nullę ſunt occultiores inſidiæ, ꝙ hæ quæ latent in ſimulatione officij, aut in aliquo neceſsitudinis nomine. Nam eum qui palàm eſt aduerſarius, facile cauendo uitare poſsis. Hoc uerò occultum, inteſtinum ac domeſticum malum non ſolum exiſtit, uerumetiam opprimit, ante ꝙ proſpicere atq; explorare potueris. Propter quod etiam diuina uox illa: [d]Et inimici hominis, domeſtici eius, cũ magno dolore cordis auditur: quia & ſi quiſq; tam fortis ſit, ut æquo animo perferat: uel tã uigilans, ut prouido conſilio caueat, quæ aduerſus eum molitur amicitia ſimulata: eorum tamen hominum perfidorum malo, cùm eos eſſe peſſimos experitur, ſi ipſe bonus eſt, grauiter excrucieť neceſſe eſt: ſiue ſemper mali fuerint, & ſe bonos finxerint: ſiue in iſtam malitiam ex bonitate mutati ſint. Si ergo domus commune perfugium in his malis humani generis tuta non eſt, quid ciuitas, quę quanto maior eſt, tanto forum eius litibus & ciuilibus, & criminalibus plenius, etiam ſi quieſcant C non ſolum turbulentæ, uerumetiam ſæpius & cruentæ ſeditiones, ac bella ciuilia: à quorum euentis ſunt aliquando liberæ ciuitates à periculis nunquam.

L. VIVES

a DVxi uxorem.] Hæc loquitur ſecum Demea in Adelph. Terentij. b Quam ibi miſeriã uidi.] Dicendum, quam ibi miſeriam non uidi? Hęc enim interrogatio per negationẽ melius ſenſum Demeæ exprimit: & ſic legitur apud Terent. c Iniuriæ, ſuſpiciones.] Verba ſunt ſerui Parmenonis ad Phædriã. Sic enim ait: In amore hæc omnia inſunt uitia, iniuriæ, ſuſpiciones, inimicitiæ, induciæ, bellum, pax rurſum. d Et inimici hominis, domeſtici eius.] Micheæ 7. & eadẽ uerba ſeruator noſter dixit Matth. 10.

De errore humanorum iudiciorum, cùm ueritas latet. Cap. VI

D QVID ipſa iudicia hominũ de hominibus, quæ ciuitatibus in quantalibet pace manẽtib. deeſſe nõ poſſunt, qualia putamus eſſe ꝙ miſera, ꝙ dolenda: quandoquidẽ hi iudicant, qui conſcientias eorũ, de quib. iudicãt, cernere nequeũt. Vnde ſæpe coguntur [a]tormentis innocentium teſtium ad alienam cauſam pertinẽtem, quærere ueritatem. Quid cùm in ſua cauſa quiſq; torquet̃: & cùm quærit̃ utrum ſit nocens cruciat̃: [b]& innocẽs luit pro incerto ſcelere

lere certiſsimas pœnas: nõ quia illud cõmiſiſſe detegit̃, ſed quia nõ cõmiſiſſe neſcit̃. Ac per hoc ignorãtia iudicis plerũq; eſt calamitas innocẽtis. Et quod eſt intolerabilius, magisq; plangendũ, rigandumq;, ſi fieri poſſet, fontibus lachrymarũ: cùm propterea iudex torqueat accuſatũ, ne occidat neſciẽs innocẽtẽ, fit per ignorantiæ miſeriã, ut & tortũ, & innocẽtẽ occidat, quẽ ne innocẽtẽ occideret, torſerat. ſi enim ſecundũ iſtorũ ſapientiam delegerit ex hac uita fugere, q̃ diutius illa ſuſtinere tormẽta: quod nõ cõmiſit commiſiſſe ſe dicit. Quo damnato & occiſo, utrũ nocentẽ an innocentẽ iudex occiderit, adhuc neſcit: quẽ ne innocentẽ neſciens occideret, torſit: ac per hoc innocentẽ, ut ſciret torſit, & dum neſciret, occidit. In his tenebris uitæ ſocialis, ſedebit iudex ille ſapiens, aut nõ ſedebit? Sedebit plane. Conſtringit enim eũ & ad hoc officiũ pertrahit humana ſocietas, quã deferre nefas ducit. Hoc enim nefas eſſe non ducit, q teſtes innocentes in cauſis torquentur alienis, q hi qui arguuntur ui doloris plerunq; ſuperati, & de ſe falſa confeſsi etiam puniunt̃ innocentes, cùm iam torti fuerint innocentes: & ſi non morte puniantur, in ipſis uel ex ipſis tormẽtis plerunq; moriuntur. [c] Quid quod aliquando & ipſi qui arguunt, humanę ſocietati, fortaſſe ne crimina impunita ſint, prodeſſe cupientes, & mẽtientibus teſtibus, reoq; ipſo contra tormẽta durante immaniter, nec fatente, probare quod obijciunt nõ ualentes, quamuis uera obiecerint, à iudice neſciente damnant̃? Hæc tot & tanta mala nõ deputat eſſe peccata. nõ enim hæc facit ſapiẽs iudex nocẽdi uoluntate, ſed neceſsitate neſciendi: & tamẽ quia cogit humana ſocietas, neceſsitate etiã iudicãdi. Hęc D eſt ergo quam dicimus miſeria certe hominis, & ſi non malitia ſapientis. An uerò neceſsitate neſciendi atq; iudicandi torquet inſontes, punit inſontes: & parum eſt illi q nõ eſt reus, ſi nõ ſit inſuper & beatus? [d] Quanto conſideratius, & homine dignius, & hominem agnoſcit in iſta neceſsitate, eamq; miſeriam in ſe odit: & ſi piè ſapit, clamat ad deum: De neceſsitatibus meis erue me.

L. VIVES

[a] Tormentis innocentium teſtium.] Serui enim plerunq; in quæſtionem poſcebantur: cùm de criminibus dominorum ageretur, ut ueritas per tormenta eorum exprimeretur, qui nihil commiſerant. De

A hoc genere quæſtionis crebra apud Cic. mentio, uelut p Milone, & pro Cluentio. Fuit hoc interdum uetitum, ut Cicero ſignificat de more maiorum pro Deiotaro: & Tacitus libro 2. Vetere S.C. quæſtio de ſeruis in caput domini prohibebatur. b Et innocens luit pro incerto ſcelere.] Vere Superbi Tarquinij, aut etiam tyranni hoc immanioris inuentum tormẽtis inquiri ueritatẽ: quam nec qui pati poterit, proferet, nec qui pati non poterit. Nam ut ait prudens Mimus: Etiã innocentes cogit mentiri dolor. Miror Chriſtianos homines tam multa gentilia, & ea non modo charitati & manſuetudini Chriſtianæ contraria, ſed omni etiam humanitati, mordicus [redacted]. Auguſtinus neceſsitate ſocietatis humanæ dicit tormenta adhiberi: ſed cum gentilibus eum, & de gentilibus loqui, quis non uidet? Quę eſt enim iſta neceſsitas tam intolerabilis, & tam plangenda, etiam fieri ſi poſſet, fontibus lachrymarum irriganda, B ſi nec utilis eſt, & ſine damno rerum publicarum tolli poteſt? Quomodo uiuunt tam multæ gentes, & quidẽ barbaræ, ut Græci & Latini putant, quæ ferum & immane arbitrãtur torquere hominem, de cuius facinore dubitatur? Nos homines omni uidelicet humanitate præditi, ſic torquemus homines, ne inſontes moriantur, ut magis eorum nos miſereat, quàm ſi morerentur: uſq; adeò grauiora ſunt ſæpe tormẽta, quàm mors. An nõ frequentes quotidie uidemus, qui mortem perpeti malint, q̃ tormentar & fateant̃ fictum crimen de ſupplicio certi, ne torqueantur. Profecto carnifices animos habemus, qui ſuſtinere poſſumus gemitus & lacrymas tanto cum dolore expreſſas hominis, quem neſcimus ſit ne nocẽs. Quid quod acerbam & perquam iniquam legem ſinimus in capita noſtra dominari, cùm ſuſpiciones tormẽtis armamus, & inimicis delationibus? Si uitas noſtras, quas cupiunt non impendimus, ſaltem quod proximũ C eſt, intolerandis doloribus noſtris non parũ gaudij damus ac fructus. Mihi nõ uacat, ac ne libet quidem de tormentis hic loqui copioſius, cùm poſſem, ne declamare magis uidear, q̃ commentaria ſcribere. Locus eſt apud rhetores cõmunis de tormentis, & contra tormenta. Fortiſsima ſunt, quæcunq; contra tormenta dicunt: quæ uerò pro tormentis, futilia & imbecilla. c Quid quod aliquando & ipſi qui arguunt.] Per legem illam, accuſator idem patiatur, quod reus eſſet paſſurus, ſi non eum conuicerit. d Quanto cõſideratius.] Alibi ſic: quanto conſideratius & homine dignius agnoſcit in iſta neceſsitate miſeriam, eamq; odit in ſe, & ſi piè ſapit.

De diuerſitate linguarum, qua ſocietas hominum dirimitur, & de miſeria bellorum, etiam quæ iuſta dicuntur. Cap. VII

POST ciuitatẽ uel urbem ſequit̃ orbis terræ, in quo tertiũ gradum ponunt ſocietatis humanæ, incipientes à domo, atq; inde ad urbẽ, deinde ad orbem terræ progrediẽdo uenientes. Qui utiq; ſicut aquarũ congeries quãto maior eſt, tanto periculis plenior. In quo primũ linguarũ diuerſitas hominẽ [a] alienat ab homine. Nam ſi duo ſibimet inuicẽ fiant obuiã, neq; prætereire, ſed ſimul eſſe aliqua neceſsitate cogant̃, quorũ neuter norit linguã alterius: facilius ſibi animalia muta, etiam diuerſi generis, q̃ illi

illi, cùm sint homines ambo, sociant. Quan- A do enim quæ sentiũt inter se cõmunicare nõ possunt, propter solam linguarũ diuersitatẽ nihil prodest ad consociandos homines tanta similitudo naturæ: ita ut libẽtius homo sit cum cane suo, q̃ cum homine alieno. At eñ opera data est, [b] ut imperiosa ciuitas nõ solũ iugum, uerumetiã linguã suã domitis gentibus per pacẽ societatis imponeret: per quã nõ deesset, imò & abundaret etiã interpretũ copia. Verũ est. Sed hoc q̃ multis, & q̃ grãdibus bellis, quanta strage hominũ, quanta effusione humani sanguinis comparatũ est: B quibus transactis, nõ est tamẽ eorũ malorũ finita miseria. Quamuis enim nõ defuerint, neq; hostes desint, exteræ nationes, contra quas semper bella gesta sunt et geruntur: tamẽ etiã ipsa imperij latitudo peperit peioris generis bella, socialia scilicet & ciuilia: quibus miserabilius quatit genus humanũ, siue cũ belligerat, ut aliquando conquiescãt: siue cũ timetur, ne rursus exurgant. Quorũ malorum multas & multiplices clades duras, & diras necessitates, si ut dignum est, eloqui uelim: quanq; nequaq; sicut res postulat, possim: quis erit prolixæ disputationis modus? [c] Sed C sapiens, inquiunt, iusta bella gesturus est. Quasi non, si se hominẽ meminit, multo magis dolebit iustorũ necessitatẽ sibi extitisse bellorũ: quia nisi iusta essent, ei gerenda nõ essent, ac per hoc sapienti nulla bella essent. Iniquitas enim partis aduersæ iusta bella ingerit gerẽda sapiẽti. Quæ iniquitas utiq; homini est dolẽda, quia hominũ est, & si nulla ex ea bellandi necessitas nasceretur. Hæc itaq; mala tam magna, tam horrenda, tam sæua, quisquis cum dolore considerat, miseriã necesse est fateatur. Quisquis autem uel patitur D ea sine animi dolore, uel cogitat, multo utiq; miserius, ideo se putat beatum, quia & humanum perdidit sensum.

L. VIVES

[a] Linguarum diuersitas hominem alienat ab homine.] Plinius libro septimo: Tanta loquendi uarietas, ut externus alieno nõ sit hominis uice. [b] Vt imperiosa ciuitas non solũ iugũ, uerumetiã linguã.] Roma uel imperij plena, uel imperij rigidi atq; immodici. Allusit ad illud de Manlio Torquato, qui ob cæsum filium dictus est imperiosus. Curabant ergo Romani, ut & in prouincijs plurimi Latinè loquerẽtur, ita ut Hispanias & Gallias Latinas prorsus fecerint, ueteribus illarũ gentium linguis abolitis. Et in senatu nullos audierint legatos, nisi Latinè uerba facientes. Rem profecto conabantur pulcherrimã, & toti humano generi utilissimã, A quacunq; id fine facerẽt, ut esset una aliqua lingua, qua se gentes omnes mutuo intelligerent. [c] Sed sapiẽs, inquiunt, iusta bella gesturus est.] Cum gentilibus ex eorum moribus disputat.

Quòd amicitia bonorum secura esse non possit, dum à periculis præsentis uitæ trepidari necesse sit. Cap. VIII

8 Vt autẽ non contingat quædã ignorantia similis demẽtiæ, quæ tamen in huius uitæ misera conditione sæpe cõtingit, ut credatur uel amicus esse, qui inimicus est: uel inimicus, qui amicus est: quid nos consolatur in hac humana societate erroribus ærumnisq; plenissima, nisi fides non ficta, & mutua dilectio uerorum bonorumq; B amicorũ? quos quãto plures, [a] & in locis pluribus habemus, tãto longius latiusq; metuimus, ne quid eis cõtingat mali de tantis malorũ aggeribus huius seculi. Non enim tantũmodo soliciti sumus, ne fame, ne bellis, ne morbis, ne captiuitatibus affligantur, ne in eadem seruitute talia patiantur, qualia nec cogitare sufficimus: uerumetiã ubi timor est multo amarior, ne in perfidiam, malitiam, nequitiamq; mutentur. Et quando ista contingũt, tanto utiq; plura, quãto illi sunt plures, & in C pluribus locis, & in nostrã noticiã perferũtur, quibus cor nostrum flagris uratur, quis potest, nisi qui talia sentit aduertere? Mortuos quippe audire mallemus: quamuis & hoc si ne dolore non possemus audire. Quorũ eñ nos uita propter amicitiæ solatia delectabat, unde fieri potest ut eorum mors nullam nobis ingerat mœstitudinem? Quam qui prohibet, prohibeat, si potest, amica colloquia: interdicat amicalem societatem, uel intercidat affectum omnium humanarum necessitudinum, uincula mentis immiti stupore dirumpat: aut sic eis utendum censeat, ut nulla D ex eis animum dulcedo perfundat. Quod si fieri nullo modo potest, etiã hoc quo pacto futurum est, ut eius nobis amara mors non sit, cuius dulcis est uita? [b] Hic est enim & luctus quidã in humano corde quasi uulnus, aut ulcus, cui sanando adhibentur officiosæ consolationes. Non enim propterea nõ est quod sanetur: quoniam quanto est animus melior, tanto in eo citius faciliusq; sanatur. Dum igitur etiã de charissimorũ mortibus, maxime quorũ sunt humanæ societati officia necessaria, nũc mitius, nunc asperius affligatur uita mortaliũ: mortuos tamẽ eos, quos dili-

rusalē dominū, lauda deū tuū Sion: Quoniā A cōfirmauit feras portarū tuarū, benedixit filios tuos in te. Qui posuit fines tuos pacem. Quando enim cōfirmatæ fuerint feræ porta rum eius, iam in illā nullus intrabit, nec ab il la ullus exibit. Ac per hoc fines eius eā debe mus hic intelligere pacē, quam uolumus demonstrare finalē. Nam et ipsius ciuitatis my sticum nomē, id est Hierusalē: quod, ut antē iā diximus, uisio pacis interpretatᵉ. Sed quoniam pacis nomē etiā in his rebus mortalib. frequentatᵉ, ubi utiq; nō est uita æterna: pro pterea finem ciuitatis huius, ubi erit summū B bonum eius, æternā uitam maluimus cōme morare ꝙ pacē. De quo fine Apostolus ait: Nunc uero liberati à peccato, serui autem fa cti deo, habetis fructum uestrum in sanctificationem, finem uero uitam æternā. Sed rur sus quia uita æterna ab his qui familiaritatē non habent cum scripturis sanctis, potest ac cipi etiam malorum uita: uel secundū quosdam etiam philosophos propter animæ immortalitatem: uel etiam secundum fidem no stram propter pœnas interminabiles impio rum, qui utiq; in æternum cruciari non poterunt, nisi etiam uixerint in æternum: profecto finis ciuitatis huius, in quo summū ha bebit bonum, uel pax in uita æterna, uel uita æterna in pace dicendus est, ut facilius ab omnibus possit intelligi.[a] Tantum est enim pacis bonum, ut etiam in rebus terrenis atq; mortalibus nihil gratius soleat audiri, nihil desiderabilius concupisci, nihil postremo possit melius inueniri. De quo si aliquanto diutius loqui uoluerimus, nō erimus quantum arbitror onerosi legentibus, & propter finē ciuitatis huius, de qua nobis sermo est, & propter ipsam dulcedinem pacis, quæ omnibus chara est.

L. VIVES

a Tantum est enim pacis bonum, ut etiam in rebus terrenis.] Nihil eñ excogitari potest neq; iucundius, neq; gratius. εἰρήνη δοκεῖ μέγα ἀγαθὸν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, πόλεμος μέγα κακόν. Pax uidetᵉ maximū esse homini bonū, bellū maximū malū, inquit Xenophō ἐν τῷ ἱέρωνι. Et eadē pax animi est illa ipsa εὐθυμία, hoc est animi tranquillitas, quā Democritus dixit summam felicitatem: cæteræq; philosophorū nationes eam esse uitam beatam consenserunt. Stoici inter bona illa beatitudinis concordiam statuunt de primis.

Quòd etiā bellantiū sæuitia omnesq; hominū inquietudines ad pacis finē cupiant peruenire, sine cuius appetitu nulla natura sit. Cap. XII

August.

QVOD quisquis mecū res humanas [a]naturamq; cōmunem utcunq; intuetᵉ agnoscit. Sicut enim nemo est qui gaudere nolit, ita nemo est qui pacē habere nolit. Quādoquidē & ipsi qui bella uolunt, nihil aliud ꝙ uincere uolūt: ad gloriosam ergo pacē bellando cupiunt peruenire. nam quid est aliud uictoria, nisi subiectio re pugnantiū? Quod cùm factū fuerit, pax erit. Pacis igitur intētione gerunt & bella: ab his etiā qui uirtutē bellicā student exercere imperando atq; pugnādo. Vnde pacē constat belli esse optabilē finē. Omnis enim homo B etiā belligerādo pacē requirit, nemo aūt bel lum pacificando. Nam & illi qui pacē in qua sunt perturbari uolunt, non pacem oderūt, sed eam pro arbitrio suo cupiunt cōmutari. Nō ergo ut sit pax nolūt, sed ut ea sit quā uo lunt. Deniq; etsi per seditionē se ab alijs sepa rauerint, cū eis ipsis cōspiratis uel cōiuratis suis, nisi qualēcunq; pacis speciē teneāt, non efficiūt quod intēdūt. Proinde latrones ipsi ut uehemētius & tutius infesti sint paci cæte rorū, pacē uolūt habere sociorū. Sed etsi unus sit tā præpollens uiribus, & cōsocios ita C cauēs, ut nulli socio se cōmittat, solusq; insidians & præualēs, quib. potuerit oppressis & extinctis prędas agat, cū eis certe quos oc cidere nō potest, & quos uult latere quod fa cit, qualēcunq; umbrā pacis tenet. In domo aūt sua cum uxore & cum filijs, & si q̄s alios illic habet, studet profecto esse pacatus: eis quippe ad nutū obtēperantibus sine dubio delectatᵉ. Nam si non fiat, indignatᵉ, corripit, uindicat: & domus suę pacē, si ita necesse sit, etiā sæuiendo cōponit: quam sentit esse nō posse, nisi cuidā principio, q̄d ipse in domo sua est, cætera in eadem domestica societate subiecta sint. Ideoq; si offerretᵉ ei seruitus plu D riū uel ciuitatis uel gētis: ita ut sic ei seruirēt, quemadmodū sibi domi suę seruiri uolebat: nō se iam latronē latebris conderet, sed regē conspicuū sublimaret, cū eadē in illo cupidi tas & malitia permaneret. Pacē itaq; cū suis omnes habere cupiūt, quos ad suū arbitriū uolunt uiuere. Nam & cū quibus bellū gerunt, suos facere si possunt uolūt, eisq; subie ctis leges suę pacis imponere.[b] Sed faciamus aliquē qualē canit poetica & fabulosa narra tio: quē fortasse propter ipsam insociabilē feritatē [d] semihominē ꝙ hominē dicere malue

runt. Quamuis ergo huius regnũ diræ spe-
luncæ fuerit solitudo, tamq́ malitia singula-
ris,[d] ut ex hac ei nomen inuentũ sit: nã malus
Græcè κακὸς dicit̃, quod ille uocabat̃: ut nul
la cõiunx ei blandũ ferret referretq́ sermo-
nẽ, nullis filijs uel alluderet paruulis, uel grã
diusculis imperaret, nullo amici colloquio
frueret̃, nec[e] Vulcani patris,[f] quo uel hinc
tantũ nõ parũ felicior fuit, q̃a tale mõstrũ ip
se nõ genuit: nihil cuiq́ daret, sed à q̃ posset
quicquid uellet, & quãdo posset,[g] & quantũ
uellet auferret: tamẽ in ipsa sua spelunca soli
taria, cuius ut describit̃, semper recenti cæde
tepebat humus, nihil aliud q̃ pacẽ uolebat,
in qua nemo illi molestus esset, nec eius quie
tem uis ullius terrórue turbaret. Cũ corpo-
re suo deniq́ pacẽ habere cupiebat: & quan
tum habebat, tantũ illi bene erat. Quando-
quidẽ membris obtẽperantibus imperabat:
& ut suam mortalitatẽ aduersum se ex indi-
gentia rebellantẽ, ac seditionẽ famis ad disso
ciandam atq́ excludendã de corpore animã
concitantẽ, quanta posset festinatione paca-
ret, rapiebat, necabat, uorabat: & quãuis im
manis ac ferus, paci tamẽ suæ uitæ ac salutis
immaniter & ferociter cõsulebat. ac per hoc
si pacẽ quã in sua spelunca atq́ in seipso ha-
bere satagebat, cum alijs etiã habere uellet,
nec malus, nec monstrũ, nec semihomo uo-
caret̃. Aut si eius corporis forma,[h] & atrorũ
igniũ uomitus ab eo deterrebat hominũ so-
cietatẽ: forte non nocendi cupiditate, sed ui-
uendi necessitate sæuiebat. Verũ iste nõ fue
rit, uel quod magis credendum est, talis non
fuerit, qualis uanitate poetica describit̃. Nisi
enim nimis accusaret̃ Cacus,[i] parũ Hercules
laudaret̃. Talis ergo homo, siue semihomo
melius, ut dixi, creditur nõ fuisse: sicut multa
figmẽta poetarũ. Ipse enim sæuissimæ feræ,
unde ille partẽ habuit feritatis, nam & semi-
ferus dictus est,[k] genus propriũ quadã pace
custodiunt coeundo, gignẽdo, pariẽdo, fœ-
tus fouẽdo, atq́ enutriendo, cũ sint pleræq́
insociabiles & soliuagæ: nõ scilicet ut oues,
cerui, columbæ, sturni, apes: sed ut leones,
uulpes, aquilæ, noctuæ.[l] Quæ enim tigris[m]
nõ filijs suis mitis immurmurat, & pacata se
ritate blandit̃? Quis miluus, quantũlibet so-
litarius rapinis circũuolet, nõ coniugiũ co-
pulat, nidũ cõgerit, oua cõfouet, pullos alit,
& quasi cum sua matrefamiliâs societatẽ do-
A mesticã quanta potest pace cõseruat̃? Quan
to magis homo fertur quodãmodo naturæ
suæ legibus ad ineundã societatẽ, pacemq́
cum hominibus, quantũ in ipso est, omnib.
obtinendã: cũ etiã mali pro pace suorũ belli-
gerẽt, omnesq́ si possint suos facere uelint,
ut uni cuncti & cuncta deseruiant: quo pa-
cto, nisi ut in eius pacẽ uel amãdo, uel timen
do consentiãt? Sic enim superbia peruerse i-
mitatur deum. Odit namq́ cũ socijs æquali
tatẽ sub illo: sed imponere uult socijs domi-
nationẽ suam pro illo. Odit ergo iustã pacẽ
dei, & amat iniquã pacẽ suam. Non amare ta
B men qualemcunq́ pacẽ nullo modo potest:
Nullum quippe uitiũ ita cõtra naturã est, ut
naturæ deleat etiã extrema uestigia. Itaq́ pa
cem iniquorũ in pacis comparatione iusto-
rum, ille uidet nec pacẽ esse dicendã, qui no-
uit præponere recta prauis, & ordinata per
uersis. Quod aũt peruersum est, hoc etiã ne-
cesse est, ut in aliqua, & ex aliqua, & cum ali-
qua rerum parte pacatũ sit, in quibus est, uel
ex quibus constat, alioquin nihil esset omni
no. Velut si quisquã capite deorsum pẽdeat,
peruersus est utique situs corporis, & ordo
C membrorũ: quia id quod desuper esse natu-
ra postulat, subter est: & q̊d illa subter uult
esse, desuper factum est. Conturbabit carnis
pacẽ ista peruersitas, & ideo est molesta. Ve
runtamẽ anima corpori suo pacata est, & ꝓ
eius salute satagit, et ideo est qui doleat. quę
si molestijs eius exclusa discesserit, q̃ diu mẽ
brorum manet cõpago, nõ est sine quadam
pace quod remanet: & ideo adhuc est q̃ pen
deat, & quod terrenũ corpus in terrã nitit̃,
& uinculo quo suspensum est renitit̃, in suæ
pacis ordinẽ tendit: & locũ quo requiescat
D quodãmodo põderis uoce poscit, iamq́ exa
nime ac sine ullo sensu, à pace tamẽ naturali
sui ordinis non recedit: uel cũ tenet eam, uel
cũ fertur ad eam. Si enim adhibeant̃ medica
menta, atq́ curatio, quæ formam cadaueris
dissolui dilabiq́ nõ sinat,[o] adhuc pax quædã
partes partibus iungit, totamq́ molẽ appli-
cat terreno & cõuenienti, ac per hoc loco pa
cato.[p] Si autem nulla adhibeat̃ cura condien
di, sed naturali cursui relinquat̃, tamdiu qua
si tumultuat̃ dissidentibus exhalationibus,
& nostro incõuenientibus sensui,[q] id enim
est quod in putore sentitur, donec mũdi con
ueniat elementis, & in eorũ pacẽ particula-
tim

tim paulatimq́ue discedat. Nullo modo tamē inde aliquid legibus summi illius creatoris ordinatorisq́ue subtrahitur, à quo pax uniuersitatis administratur. quia etsi de cadauere maioris animantis animalia minuta nascantur, eadē lege creatoris quæque corpuscula in salutis pace suis animulis seruiunt. Etsi mortuorū carnes ab alijs animalibus deuorentur, easdem leges per cuncta diffusas ad salutem generis cuiusque mortalium congrua congruis pacificantes quaquauersum trahant, & rebus quibuscunque iungantur, & in res quaslibet conuertantur & commutentur, inueniunt.

L. VIVES

a Naturamq́ue cōmunem utcunque intuetur.] Clamant isti, & magno tumultu negant in re philosophica & theologica curanda esse uerba. At magnus quidam illorum iudicio uir, cùm Parrhisijs de naturis cōmunibus specierū ac generum ageret, inter cætera argumenta & hoc attulit Augustini dictum ad confirmandas naturas cōmunes, cœptas Occanistarum machinis labefactari. Vt multi quoties Cicero, Seneca, Hieronymus, Augustinus, Plinius, & alij loquunt de sensu cōmuni, de illo intelligi sensu iubent, quem Aristoteles in priore cerebri parte statuit iudicē, ac uelut præsidem quinque sensuum corporis humani: cùm sit sensus cōmunis apud Latinos autores, id quod omnes ferè sentiunt & iudicāt: ut matrē diligere filios. Et natura cōmunis, ratio atque inclinatio naturæ, quæ est in uniuersis hominib. eadem. Ex his prauis uocabulorum interpretationibus nata est omnium bonarum artium pestis, quæ illas corrupit primum, deinde peremit. b Sed faciamus aliquem qualem.] Hic est Cacus, quem Vergilius describit octauo Aeneidos, cuius uersus particulas hic Augustinus interserit. De hoc Caco sic apud Dionysium scribit: In his igitur qui ab Hercule uicti sunt pugna, fuit etiam Cacus ille apud Romanos fabulosus, præpotēs quidem barbarorum, ut dicitur, atque immaniū hominum princeps. Huncq́ue aiunt discordem hominē in munitis locis habitasse: ac per ea fuisse grauem semper finitimis accolam. Vt Herculem uerò in propinquo campo castra habentē sensit, latronū more præparatus, incursione usus est subita, atque prædam abegit, quantā incustoditam reperit: deinde autem inclusus est à Græcis. Apud Solinū uerò sic: Cacus habitauit locum, cui Salinæ nomen est: ubi Trigemina nunc porta. hic, ut Gellius tradit, cùm à Tarchone Tyrrheno, ad quem legatus uenerat Marsiæ regis socio Megale Phryge custodiæ foret datus, frustratus uincula, unde uenerat, redijt: præsidijs amplioribus occupato circa Vulturnum & Campaniam regno, dum attrectare etiam ea auderet, quæ concesserant in Arcadum iura, duce Hercule, qui tum fortè aderat, oppressus est. Sic apud istos. Seruius ad hunc modum: Cacus secundum fabulam, Vulcani filius fuit, ore ignem ac fumum uomens, qui uicina omnia populabatur. Veritas tamen secundum philosophos & historicos hoc habet, hunc fuisse Euandri nequissimum seruum, ac furem. hunc soror sua eiusdem nominis Caca scilicet, prodidit: unde etiam sacellum meruit, in quo ei per uirgines Vestæ sacrificabatur. Idem Lactantius. Quæ uerò Seruius de accentu dicit mutato pro κακὸς κάκος, non perinde ad Arcadicæ linguæ uel uetustatem uel proprietatē pertinere, ut Aeolicæ, crediderim: cuius plurima Latinus sermo retinuit, sicut Dionysius narrat, propter Troia-

Cacus

August.

A nos puto, qui Aeolicè loquebantur. Ac Aeoles, ut Ioannes grāmaticus περὶ διαλέκτων docet, multa pronunciabant paroxytona, quæ cōmuniter erant oxytona, ut ipsi πόταμος, ubi cōmuniter ποταμός: & κάλος pro καλός. c Semihominem quàm hominem.] Vergilius: Semihominis Caci facies. Seruius: Semihominis feritate corrupti. d Vt ex hac ei nomen inuentum sit.] Nam Diodorus libro quinto, nomē eius proprium ponit Lacinium, nisi mēdosus est codex, quem fuisse furem tradit. e Vulcani patris.] Sic Vergilius, & Ouidius primo Fastorum, & cæteri poetæ. Sed Vulcani creditus est filius, & ore ignes uomere, quòd agros iste uastaret.

f Quo uel huic tantum non parum felicior fuit.] Alibi habetur, quo uel hinc tantū. Ait Cacum fuisse patre suo Vulcano feliciorem, quòd cùm Vulcanus genuerit Cacum tale monstrum, Cacus ipse nihil genuit. g Et quantum uellet, auferret.] Iam antea dixit, quantum B in alijs libris habetur, & quem uellet. Nam homines rapiebat, quorum capita affigebat pro foribus speluncæ: ut Vergilius & Ouidius dicunt. h Et atrorū ignium uomitus.] Vergilius: Illius atros Ore uomens ignes.

i Parum Hercules laudaretur.] Vnus enim ex laboribus Herculis fuit in Caco opprimēdo, qui partem boum, quas Hercules agebat ex Hispania, in suam speluncam per caudam traxit, ne uestigia Herculem, ubi furtū erat, ducerent. Hercules mugitu admonitus ibi esse boues, in speluncam ui irrupit, Cacumq́ue ipsum obtruncauit. Sic Liuius, Dionysius, Verg. Ouidius. Res est uulgaris, & omnibus obuia. k Genus proprium quadā pace custodiunt.] Hoc nostri iurisconsulti dicūt esse ius naturale, quod natura cuncta edocuit animalia: sicut est apud Vlpianum 1. lib. Pandect. l Quæ enim tigris.] Hoc animal insigne est feritate. Verg. Hyrcanæque admorunt ubera tigres. Et Ouid. Non genitrix Europa tibi, C sed inhospita Syrtis, Armeniæ ue tigres. m Non filijs suis mitis.] Ardentissimè diligit suos catulos. Plin. libro 8. n Quis miluus, quantumlibet solitarius.] Rapacissima & famelica auis. Hybernis latet mensibus, solstitijs podagra afficitur. Plin. lib. 10. Mirum est quod de aquilarum genere Aristoteles in naturæ admiranda narrat. Nam ex aquilinis pullis alter à patre degenerat, & fit ex aquila haliæetus: ex hoc iam non haliæetos gigni, sed phenas: ex phenis miluos: nec miluos aues sui generis procreare, sed diuersi: atque hic demum sisti, & fieri degenerandi modum: has steriles, & absque ulla prole consenescere, atque interire. o Adhuc pax quædam partes partibus.] Empedocles Agrigentinus omnia iungi concordia & amicitia dicebat: disiungi uerò & separari discordia & lite. Ideo quatuor primis naturæ elementis has duas potentias addebat, amicitiam & dissidium.

D p Nulla adhibeatur cura condiendi.] Condiuntur aromatis cadauera, ut diutius integra seruentur, ne breui putrefiant: & absumpto quod erat humidiusculum, ac glutinosum, de quo uelut uinculo compago illa continebatur frientur, abeantq́ue in puluerem minutum & tenuem. q Id enim est quod in putore sentitur.] Nam ut gratus odor est exhalatio sensui congruens, ita fœtor sensui aduersus halitus & congruēs. Est enim conuenientia quædam naturæ, in qua est iucunditas, uoluptasq́ue: & disconuenientia, in qua insuauitas, dolor, molestia. r Suis animalibus.] In uetere animulis, quod appositius uidetur sensui.

De pace uniuersali, quæ inter quaslibet perturbationes priuari non potest lege naturæ, dum sub iusto iudice ad id quisque peruenit ordinatione quod meruit uoluntate. Cap. XIII

Bb 2 Pax

[a]PAx itaq; corporis, est ordinata tēperatura partiū. Pax animę irrationalis, ordinata requies appetitionū. Pax animæ rationalis, ordinata cognitionis actionisq; cōsensio. Pax corporis & animæ, ordinata uita et salus animātis. Pax hominis mortalis & dei immortalis, ordinata in fide sub æterna lege obedientia. Pax hominū, ordinata cōcordia. Pax domus, ordinata imperandi atq; obediēdi cōcordia cohabitantiū. Pax ciuitatis, ordinata imperādi atq; obediendi cōcordia ciuiū. Pax cęlestis ciuitatis, ordinatissima & cōcordissima societas fruēdi deo, & inuicē in deo. Pax omniū rerū, tranquillitas ordinis. Ordo est pariū dispariūq; rerū sua cui loca tribuēs dispositio. Proinde miseri inquātū miseri, utiq; in pace nō sunt. Tranquillitate quidē ordinis carēt, ubi perturbatio nulla est. Veruntamē quia merito iusteq; miseri sunt, in ea quoq; ipsa sua miseria prę̄ter ordinē esse nō possunt. Nō quidē cōiuncti beatis, sed ab eis tamē ordinis lege seiuncti. Qui cū sine perturbatione nō sint, reb. in quibus sunt, quātacunq; cōgruentia coaptant. Ac p hoc est in eis ordinis nōnulla trāquillitas: inest ergo nōnulla pax. Verùm ideo miseri sunt, quia etsi in aliqua securitate nō dolēt, nō tamē ibi sunt, ubi securi esse ac dolere nō debeant. Miseriores aūt si pax eis cū ipsa lege nō est, qua naturalis ordo administrat. Cū aūt dolēt, ex qua parte dolēt, pacis pturbatio facta est. In illa uerò adhuc pax est, in qua nec dolor urit, nec compago ipsa dissoluit. Sicut ergo est quędā uita sine dolore, dolor aūt sine aliqua uita esse non potest: sic est pax quædā sine ullo bello, bellū uerò esse sine aliqua pace nō potest: non secundū id q̄d bellū est, sed secundū id q̄d ab eis uel in eis gerit, quæ aliquæ naturæ sunt: q̄d nullo modo essent, si nō qualicūq; pace subsisterēt. Quapropter natura est, in qua nullū malū est, uel etiā in qua nullū potest esse malū: esse aūt natura in qua nullū bonū sit, nō potest. Proinde nec ipsius diaboli natura, inquantū natura est, malū est, sed peruersitas eā malā facit. Itaq; in ueritate nō stetit, sed ueritatis iudiciū nō euasit: quia in ordinis tranquillitate nō mansit, nec ideo tñ à potestate ordinatoris effugit. Bonū dei q̄d illi est in natura, nō eū subtrahit iustitiæ dei, qua ordinatur in pœna: nec ibi deus bonū insequit q̄d

A creauit, sed malū quod ille cōmisit. Neq; enim totū aufert quod naturæ dedit: sed aliqd adimit, aliquid relinquit, ut sit qui doleat quod adimit. Et ipse dolor testimoniū est boni adempti, & boni relicti. Nisi enim bonū relictum esset, bonū amissum dolere nō posset. Nam qui peccat peior est, si lætat in damno æquitatis. Qui uerò cruciat, si inde nihil acquirat boni, dolet damnū salutis. Et quoniā ęquitas ac salus utrūq; bonū est, boniq; amissione dolendū est potius q̄ lætandū, si tamē nō sit cōpensatio melioris: melior est aūt ani- B mi æquitas, q̄ corporis sanitas: profecto cōuenientius iniustus dolet in supplicio, q̄ lætatus est in delicto. Sicut ergo lætitia deserti boni in peccato testis est uolūtatis malæ: ita dolor amissi boni in supplicio testis est naturæ bonæ. Qui enim dolet amissam naturæ suæ pacē, ex aliquib. reliquijs pacis id dolet, quibus fit ut sibi amica natura sit. Hoc aūt in extremo supplicio rectè fit, ut iniq & impij naturaliū bonorū dāna in cruciatib. defleāt, sentientes eorū ablatorē iustissimū deū, quē contēpserunt benignissimū largitorē. Deus C ergo naturarū omniū sapiētissimus cōditor & iustissimus ordinator, qui terrenorū ornamētorū maximū instituit mortale genus humanū, dedit hominib. quædā bona, huic uitæ cōgrua, id est pacē temporalē pro modulo mortalis uitę, in ipsa salute & incolumitate ac societate sui generis: & quęq; huic paci uel tuēdæ uel recuperādæ necessaria sunt, sicut ea quæ aptè ac cōueniēter adiacēt sensibus, lux ista uisibilis, auræ spirabiles, aquæ potabiles, & quicquid ad alendū, tegendū, curandū, ornandūq; corpus cōgruit: eo pa- D cto æquissimo, ut quicūq; mortalis talib. bonis [b]paci mortalium accōmodatis rectè usus fuerit, accipiat ampliora atq; meliora, ipsam scilicet immortalitatis pacē, eiq; cōuenientē gloriā & honorē in uita æterna ad fruendū deo, & proximo in deo: [c]qui autem perperā, nec illa accipiat, & hæc amittat.

L. VIVES

a PAx itaq; corporis.] In hoc capite ostēdit Augustinus omnia bona pace cōstare. quod si ita est, mala omnia in discordia & dissensione sita erunt. Quo magis demiror esse homines tā peruersæ naturæ, ut dissidia, bellū, pugnas non secus ac uitas & animas suas diligant: pacis nomē ceu maximū & perniciosissimū malū exhorreāt: digni profecto, qui extrinsecus & intrinsecus habeant, sentiāt, perpetiantur, quod tantopere expetūt bellū. b Paci mortalium accōmodatis.] Atqui isti hæc omnia in usus bellicos trāsferūt: nec in alios parata esse

esse putant, quos etiam post uitam egregiũ & æternum manet bellum, ut re optata sempiternũ perfruantur. Cæterùm nos iam olim ex tota pace, & in primis illa quam solidam hæreditatis suæ assem Christus reliquit: nomen tantũ, & inanẽ quandam imaginationẽ retinemus. Cætera omnia nostra culpa amissa sunt: qui illa uidentes, prudentes, libentes, ac læti procul eiecimus, tum demũ arbitrati nos rem nactos præclarissimam, si omnia bellis feruerẽt. Hinc iactatio una est, quot uiros cæcidimus, quas uillas incendimus, quos agros uastauimus, quas arces, oppida, orbes euertimus: ac gloriæ propè hoc solum datum est, plurimum cladis humano generi attulisse. Sed si hic incipiam querelam hanc, quando finiẽ? c Qui aũt perperã, id est iniustè.] In alijs libris deest hæc interpretatio, id est iniustè, addita forsan ab aliquo, qui parũ intellectũ iri suspicabatur aduerbiũ illud perperam.

De ordine ac lege siue cęlesti siue terrena, per quã societati humanæ etiam dominando consulitur, & consulendo seruitur. Cap. XIIII.

B OMNIS igitur usus rerum temporalium refertur ad fructum terrenæ pacis in ciuitate terrena: in cælesti autẽ ciuitate refertur ad fructum pacis æternæ. Quapropter si irrationalia essemus animantia, nihil appeteremus præter ordinatã temperaturam partium corporis: & requiẽ appetitionum: nihil ergo præter quietẽ carnis & copiam uoluptatum, ut pax corporis prodesset paci animæ. Si enim desit pax corporis, impeditur etiam irrationalis pax animæ: quia requiẽ appetitionum consequi nõ potest. Vtrumq; autem simul paci prodest, quam inter se habent anima et corpus, id est ordinatæ uitæ ac salutis. Sicut enim pacẽ corporis amare se ostendunt animantia cùm fugiunt dolorem: & pacẽ animæ, cùm propter explendas indigentias appetitionum uoluptatem sequuntur: ita mortem fugiendo satis indicant quantum diligant pacem, qua sibi cõciliantur anima & corpus. Sed quia homini rationalis anima inest, totũ hoc quod habet commune cum bestijs subdit paci animæ rationalis, ut mente aliquid contempletur: & secundum hoc aliquid agat, ut sit ei ordinata cognitionis actionisq; cõsensio: quã pacem rationalis animę dixeramus. Ad hoc enim uelle debet nec dolore molestari, nec desiderio perturbari, nec morte dissolui, ut aliquid utile cognoscat: & secundũ eam cognitionẽ, uitam moresq; componat. Sed ne ipso studio cognitionis propter humanæ mentis infirmitatem in pestem alicuius erroris incurrat, opus habet magisterio diuino, cui certus obtemperet, & adiutorio ut liber

A obtemperet. Et quoniã quamdiu est in isto mortali corpore, peregrinaẽ à domino, per fidem ambulat, nõ per speciẽ: ac per hoc omnem pacẽ uel corporis, uel animæ, uel simul corporis & animæ refert ad illam pacẽ, quæ homini mortali est cum deo immortali: ut ei sit ordinata in fide sub æterna lege obedientia. Iam uerò quia duo præcipua præcepta, hoc est dilectionẽ dei, & dilectionẽ proximi docet magister deus: in quibus tria inuenit homo quæ diligat: deum, seipsum, & proximum: atq; ille in se diligẽdo nõ errat qui diligit deum: consequẽs est ut etiã proximo ad diligendũ deum consulat, quẽ iubeẽ sicut seipsum diligere. Sic uxori, sic filijs, sic domesticis, sic cæteris quibus potuerit hominibus: & ad hoc sibi à proximo, si forte indiget, cõsuli uelit: ac per hoc erit pacatus, quantum in ipso est, omni homini, pace hominum, id est ordinata concordia. Cuius hic ordo est: a primum ut nulli noceat, deinde ut etiam prosit cui poterit. Primitus ergo inest ei suorũ cura: ad eos quippe habet opportuniorem faciliorem q; aditum consulendi, uel naturæ ordine, uel ipsius societatis humanę. Vnde Apostolus dicit: Quisquis autem suis, & maxime domesticis non prouidet, fidem denegat, & est infideli deterior. Hinc itaq; etiam pax domestica oritur, id est ordinata imperandi obediendiq; concordia cohabitantiũ. Imperant enim qui consulunt: sicut uir uxori, parentes filijs, domini seruis. Obediũt autem quibus cõsulitur: sicut mulieres maritis, filij parentibus, serui dominis. Sed in domo iusti uiuentis ex fide, & adhuc ab illa cælesti ciuitate peregrinantis, etiam qui imperant, seruiũt eis, quibus uidentur imperare. Neq; enim dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi: nec principandi superbia, sed prouidendi misericordia.

L. VIVES

PRimum ut nulli noceat, deinde ut etiam prosit.] Et nocere, & non nocere, procliuius est, ac facilius, q̃ prodesse. Nemo enim est nocere non potest, ita si abstineat ab iniuria nocebit. At prodesse, hoc demum uires ostendit. Quocirca legibus diuinis, quod potest quisque iubetur præstare, ut innocuè uiuat. Deinde, si adsit facultas benefaciendi, ut eam in iuuandis mortalibus exerceat.

De libertate naturali, & de seruitute, cuius prima causa peccatũ est, qua homo malæ uoluntatis, etiã si non est mancipium alterius hominis, seruus est propriæ libidinis. Cap. XV.

Hoc naturalis ordo præscribit, ita deus hominē cōdidit. Nam dominetur, inquit, piscīū maris, & uolatilium cæli, & omniū repentiū, quæ repunt super terrā. Rationalē factum ad imaginem suam, noluit nisi irrationabilibus dominari: non hominē homini, sed hominē pecori. Inde primi iusti, pastores pecorū magis q̄ reges hominū constituti sunt: ut etiam sic insinuaret deus, quid postularet ordo creaturarum, & quid exigat meritū peccatorū. Conditio quippe seruitutis iure intelligit̄ imposita peccatori. Proinde nusquā scripturarū legimus seruū,[a] anteqū hoc uocabulo Noe iustus peccatum filij uindicaret. B Nomen itaq; istud culpa meruit, non natura. [b]Origo autē uocabuli seruorū in Latina lingua inde ereditur ducta, q̄ hi qui iure belli possent occidi, à uictorib. cùm seruabant̄, serui fiebant: à seruādo appellati, quod etiā ipsum sine peccati merito nō est. Nam et cū iustum geritur bellū, pro peccato contrario dimicat̄: & omnis uictoria cū etiā malis prouenit,[c] diuino iudicio uictos humiliat: uel emendās peccata, uel puniens. Testis est homo dei Daniel, cū in captiuitate positus peccata sua & peccata populi sui confitet̄ deo: & hanc esse causam illius captiuitatis pio dolore testat̄. C Prima ergo seruitutis causa peccatum est: ut homo homini cōditionis uinculo subderet̄: q̄d nō fit nisi deo iudicāte, apud quē nō est iniquitas: & nouit diuersas pœnas meritis distribuere delinquentiū. Sicut autē supernus dn̄s dicit: Omnis qui facit peccatum, seruus est peccati: ac per hoc multi quidē religiosi dn̄is iniquis,[d] nō tamē liberis seruiūt: à quo enim quis deuictus est, huic & seruus addictus est. Et utiq; felicius seruit̄ homini, q̄ libidini, cū sæuissimo dominatu uastet corda mortaliū, ut alias omittā, libido ipsa dominandi. D Hominib. aūt illo pacis ordine, q̄ alijs alij subiecti sunt: sicut prodest humilitas seruientibus, ita nocet superbia dominantibus. Nullus aūt natura in qua prius deus hominem condidit, seruus est hominis, aut peccati. Verū & pœnalis seruitus ea lege ordinat̄, qua naturalē ordinē cōseruari iubet, perturbari uetat: quia si cōtra eam legē nō esset factum, nihil esset pœnali seruitute coercēdū. Ideoq; Apostolus etiā seruos monet subditos esse dn̄is suis: & ex animo eis cū bona uo- A luntate seruire: ut scilicet si nō possunt à dn̄is liberi fieri, suam seruitutē ipsi quodāmodo liberā faciant: non timore subdolo, sed fideli dilectione seruiendo, donec transeat iniquitas, & euacuet̄ omnis principatus, & potestas humana, & sit deus omnia in omnibus.

L. VIVES

a Anteqū hoc uocabulo Noe iust.] Gen. 9. de quo superius. b Origo aūt uocabuli seruorū.] Sic Florentinus iurisconsultus lib. 4. Instit. Serui, inquit, ex eo appellati sunt, q̄ imperatores captiuos uēdere iubēt, ac per hoc seruare, nec occidere solēt. Mancipia uerò dicta sunt, q̄ ab hostib. manu capiuntur, quæ uerba sunt in lib. 1. Pandect. Iustiniani. Hic mos à Lacedæmonijs manauit, teste Plin. lib. 7. c Diuino iudicio uictos.] Quo fit ut sæpe bella gerantur consilijs prouidentiæ, utraq; parte in hoc inuita prodeunte. d Nō tamē liberis seruiunt.] Affectibus & perturbationibus suis, qui peiores sunt domini q̄ ipsi homines.

De æquo iure dominandi. Cap. XVI

Quocirca etiā si habuerūt seruos iusti patres nostri, sic administrabāt domesticā pacē, ut secundum hæc temporalia bona, filiorū sorte à seruorū conditione distinguerēt: ad deum aūt colendū, in quo æterna bona sperāda sunt, omnibus domus suæ membris pari dilectione consulerēt. Quod naturalis ordo ita præscribit, ut nomē patrūfamiliâs hinc exortū sit, & tā late uulgatū, ut iniquè etiā dominantes hoc se C gaudeāt appellari. Qui aūt ueri patresfamiliâs sunt, omnib. in familia sua tanq̄ filijs ad colendū & promerendū deū consulūt: desiderantes atq; optantes uenire ad cæleste domum, ubi necessariū nō sit officiū imperādi mortalibus, quia necessariū nō erit officium consulendi iā in illa immortalitate felicibus: quò donec ueniatur,[a] magis debēt patres q̄ dominant̄, q̄ serui tolerare, quod seruiunt. Si quis aūt in domo per inobedientiā domesticæ paci aduersat̄, corripit̄, seu uerbere, seu D quolibet alio genere pœnæ iusto atq; licito, quantū societas humana cōcedit pro eius q̄ corripit̄ utilitate, ut paci unde dissiluerat coaptetur. Sicut enim nō est beneficētiæ adiuuādo efficere, ut bonū quod maius est amittatur: ita nō est innocētiæ parcēdo sinere, ut in malū grauius incidat̄. Pertinet ergo ad innocētis officiū, nō solū nemini malum inferre, uerumetiā cohibere à peccato, uel punire peccatū: ut aut ipse qui plectit̄, corrigat̄ experimento, aut alij terreant̄ exemplo. Quia igitur omnis domus initium siue particula debet

bet esse ciuitatis, omne aũt initiũ ad aliquem sui generis finem, & omnis pars ad uniuersi cuius pars est integritatẽ refertur: satis apparet esse consequẽs, ut ad pacẽ ciuicã pax domestica referatẽ, id est, ut ordinata imperandi obediendiq́ concordia cohabitantiũ, referatur ad ordinatã imperãdi obediendiq́ concordiam ciuiũ. Ita fit, ut ex lege ciuitatis præcepta sumere patremfamiliâs oporteat, quibus domum suam sic regat, ut sit paci accommodata ciuitatis.

L. VIVES

Magis debent patres.] Nihil enim difficilius, nec perinde laboriosius, quàm bene imperare: nihil molestius, quàm malis imperare.

Vnde cælestis societas cum terrena ciuitate pacẽ habeat, & unde discordiã. Cap. XVII

SED domus hominum, qui non uiuunt ex fide, pacem terrenã ex huius temporalis uitæ rebus cõmodisq́ sectatur. Domus autẽ hominũ ex fide uiuentiũ, expectat ea quæ in futurũ æterna promissa sunt, terrenisq́ rebus ac temporalibus tanq́ peregrina utitur, nõ quibus capiatur & auertatur, quò tendit in deum, sed quibus sustentetur, ad facilius toleranda, minimeq́ augenda onera corporis corruptibilis, quod aggrauat animã. Idcirco rerum uitæ huic mortali necessariarũ utrisq́ hominibus fidelibus et infidelibus, & utriq́ domui cõmunis est usus: sed finis utendi cuiq́ suus proprius, multumq́ diuersus. Ita etiam terrena ciuitas, quæ nõ uiuit ex fide, terrenã pacẽ appetit, in eoq́ defigit imperandi obediendiq́ cõcordiam ciuium, ut sit eis de rebus ad mortalem uitam pertinẽtibus humanarum quædam compositio uoluntatũ. Ciuitas autem cælestis, uel potius pars eius, quę in hac mortalitate peregrinatur, & uiuit ex fide: etiam ista pace necesse est utatẽ, donec ipsa cui talis pax necessaria est, mortalitas transeat. Ac per hoc dum apud terrenã ciuitatem, uelut captiuã uitã suę peregrinationis agit: iam promissione redemptionis & dono spiritali tanq́ pignore accepto, legibus terrenæ ciuitatis, quibus hæc administrantur, quæ sustentãdæ mortali uitæ accõmodata sunt, obtemperare non dubitat. Vt quoniam cõmunis est ipsa mortalitas, seruetur in rebus ad eam pertinentibus inter ciuitatem utramq́ concordia. Verùm quia terrena ciuitas habuit quosdam suos sapientes, quos diuina improbat disciplina: qui uel suspicati uel decepti à dæmonibus, crederent multos deos conciliandos esse rebus humanis, ad quorũ diuersa quodãmodo officia diuersa subdita pertinerent, ad alium corpus, ad alium animum, inq́ ipso corpore ad alium caput, ad alium ceruicẽ, & cætera singula ad singulos. Similiter in animo, ad alium ingenium, ad alium doctrinã, ad alium iram, ad alium concupiscentiam: inq́ ipsis rebus uitæ adiacentibus, ad aliũ pecus, ad alium triticũ, ad aliũ uinũ, ad alium oleũ, ad alium syluas, ad aliũ nũmos, ad alium nauigationẽ, ad alium bella atq́ uictorias, ad alium cõiugia, ad alium partum ac fœcunditatẽ, & ad alios alia cætera. Cælestis autẽ ciuitas unum deum solum colendũ nosset, eiq́ tantũmodo seruiẽdum seruitute illa, quæ Græcè λατρεία dicitur, & non nisi deo debetẽ, fideli pietate censeret: factum est ut religionis leges cũ terrena ciuitate non posset habere cõmunes, proq́ his ab ea dissentire haberet necesse: atq́ oneri esse diuersa sentientibus, eorumq́ iras & odia et persecutionũ impetus sustinere, nisi cũ animos aduersantiũ aliquãdo terrore suæ multitudinis, & semper diuino adiutorio propulsaret. Hæc ergo cælestis ciuitas dum peregrinatẽ in terra, ex omnibus gẽtibus ciues euocat, atq́ in omnib. linguis peregrinã colligit societatẽ: non curãs quicquid in moribus, legibus, institutisq́ diuersum est: quib. pax terrena uel conquiritẽ, uel tenetẽ: nihil eorum rescindens uel destruẽs, imò etiã seruãs ac sequens, quod licet diuersum sit in diuersis nationibus, ad unũ tamen eundemq́ finẽ terrenæ pacis intenditur: si religionẽ qua unus summus & uerus deus colendus docetẽ, non impedit. Vtitur ergo etiã cælestis ciuitas in hac sua peregrinatione pace terrena, & de rebus ad mortalẽ hominũ naturã pertinentibus, humanarũ uoluntatum compositionẽ quantũ salua pietate ac religione conceditur, tuetur atq́ appetit, eamq́ terrenam pacem refert ad cælestem pacem: quæ uerè ita pax est, ut rationalis duntaxat creaturæ sola pax habenda atq́ dicenda sit, ordinatissima scilicet & concordissima societas fruendi deo, & inuicem in deo: quò cùm uentum fuerit, non erit uita mortalis, sed *planè certeq́ uitalis: nec corpus animale, q̃d dum cor

 rumpitur

rumpitur, aggrauat animam: sed spiritale sine ulla indigentia ex omni parte subditum uoluntati. Hanc pacē dum peregrinatur in fide, habet: atq; ex hac fide iustè uiuit, cùm ad illam pacē adipiscendā refert, quicquid bonarum actionum gerit erga deum & proximum, quoniā uita ciuitatis utiq; socialis est.

L. VIVES

Planè certeq; uitalis.] Vita uitalis uerbum erat Ennij, ut ait Cicero: ad id Augustinus allusit.

Quòd diuersa sit Academiæ nouæ ambiguitas à constantia fidei Christianæ. Cap. XVIII

QVOD autem attinet ad illam differentiam, quā de Academicis nouis Varro adhibuit, quibus incerta sunt omnia: omnino ciuitas dei talem dubitationem tanquā dementiā detestat: habens de rebus quas mēte atq; ratione cōprehendit, etiam si paruā propter corpus corruptibile, quod aggrauat animam, quoniam sicut dicit Apostolus: Ex parte scimus, tamen certissimam scientiā: creditq; sensibus in rei cuiusq; euidentia, quibus per corpus animus utitur: quoniā miserabilius fallitur, qui nunquam putat eis esse credendum. Credit etiā scripturis sanctis & ueteribus & nouis, quas Canonicas appellamus, unde fides ipsa cōcepta est, ex qua iustus uiuit: [a] per quā sine dubitatione ambulamus, quamdiu peregrinamur à domino: qua salua atq; certa, de quibusdam rebus quas neq; sensu, neq; ratione percipimus, neq; nobis per scripturā canonicam claruerūt, nec per testes, quibus non credere absurdū est, in nostrā notitiā peruenerunt, sine iusta reprehensione dubitamus.

L. VIVES

Per quam sine dubitatione.] Euidenter non scitur, sed nō certius creditur, quàm quod sensibus usurpamus.

De habitu & moribus populi Christiani. XIX

NIHIL sanè ad istam pertinet ciuitatem quo habitu uel more uiuēdi, si non est cōtra diuina præcepta, istā fidem qua peruenitur ad deum, quisq; sectetur: unde ipsos quoq; philosophos quando Christiani fiunt, non habitum uel consuetudinem uictus, quæ nihil impedit religionē, sed falsa dogmata mutare compellit. Vnde illam quā Varro adhibuit ex Cynicis differentiam, si nihil turpiter atq; intemperanter agant, omnino nō curat. Ex tribus uerò illis

A uitæ generibus, ocioso, actuoso, & ex utroq; cōposito: quamuis salua fide quisq; possit in quolibet eorum uitam ducere, & ad sempiterna præmia peruenire: interest tamē quid amore teneat ueritatis, quid officio charitatis impendat. Nec sic quisq; debet esse ociosus, ut in eodem ocio utilitatem non cogitet proximi: nec sic actuosus, ut contemplationem non requirat dei. In ocio non iners uacatio delectare debet, sed aut inquisitio, aut inuētio ueritatis: ut in ea quisq; proficiat, & quod inuenerit alteri non inuideat. In actione uerò non amandus est honor in hac uita
B siue potētia: quoniam omnia uana sub sole: sed opus ipsum quod per eundem honorē uel potentiam fit, si rectè atq; utiliter fit, id est ut ualeat ad eam salutē subditorum, quæ secundū deum est: unde iam superius disputauimus. Propter quod ait Apostolus: Qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Exponere uoluit quid sit episcopatus: quia nomen est operis, non honoris. [a] Græcum est enim, atq; inde ductum uocabulum, quòd ille qui præficitur, eis quibus præficitur superintendit, curam eorū scilicet gerēs: ἐπὶ quippe super, σκοπὸς uerò intentio est:
C ergo ἐπισκοπεῖν si uelimus, Latinè superintendere possumus dicere: ut intelligat nō se esse episcopū, qui præesse dilexerit, non prodesse. Itaq; à studio cognoscendæ ueritatis nemo prohibetur: quod ad laudabile pertinet ocium. Locus uerò superior, sine quo regi populus non potest, & si ita teneatur atq; administretur ut decet, [b] tamen indecēter appetitur. Quamobrem ocium sanctum quærit charitas ueritatis: negocium iustum suscipit necessitas charitatis. Quam sarcinā si nullus imponit, percipiendæ atq; intuendæ uacandum est ueritati. Si autem imponitur, su-
D scipienda est propter charitatis necessitatē. [c] Sed nec sic omnimodo ueritatis delectatio deserenda est, ne subtrahatur illa suauitas, & opprimat ista necessitas.

L. VIVES

a Græcum est enim atq; inde ductū uocabulū.] Vnde ductum sit episcopi nomē, dixi alibi. Est enim uel ab ἐπισκοπεῖν, quod est cōsidero: uel ἐπισκέπτομαι, quod idē est & uisitare: unde illi ἐπίσκοποι Ἀθηναῖοι εἰς τὰς ὑπηκόους πόλεις ἐπισκέψασθαι τὰ παρ' ἑκάστοις πεμπόμενοι. οἱ δὲ φύλακες ἐκαλοῦντο, οὓς οἱ Λάκωνες ἁρμοστὰς ἔλεγον. ut inquit Suidas, quod in alijs libris explicui. Mittebantur enim ab Atheniensibus ad subditas ciuitates qui res illorum inspicerent: & hi uocabantur episcopi, quasi inspectores, uel uisitatores, & obseruatores: Episcopus

Lacones

Lacones nominabant harmostas. In sacris literis episcopus uulgo speculator dicitur in Ezech. in Osee, [redacted]

Quòd ciues sanctorum in uita huius tempore spe beati sint. Cap. XX

QVamobrē summū bonum ciuitatis dei, cùm sit æterna pax atq; perfecta: nō per quā mortales transeant nascendo atq; moriendo, sed in qua immortales maneant nihil aduersi omnino patiendo, quis est q̄ illam uitam uel beatissimā neget, uel in eius comparatione istam, quæ hic agitur, quātislibet animi & corporis externarumq; rerū bonis plena sit, nō miserrimam iudicet? Quam tamen quicunq; sic habet, ut eius usum referat ad illius finē, quam diligit ardentissimè, ac fidelissimè sperat: nō absurdè dici etiam nunc beatus potest, spe illa potius, q̄ re ista. Res uerò ista sine spe illa, beatitudo falsa & magna miseria est. Non enim ueris animi bonis utitur: quoniā nō est uera sapientia, quę intentionem suam in his quæ prudenter discernit, gerit fortiter, cohibet temperanter, iusteq; distribuit: non in illum dirigit finē, ubi erit deus omnia in omnibus æternitate certa & pace perfecta.

An secundum definitiones Scipionis, quæ in Dialogo Ciceronis sunt, unquam fuerit Romana respublica. Cap. XXI

QVapropter nūc est locus, ut q̄ potero breuiter ac dilucidè expediā, quod in secūdo huius operis libro me demonstraturū esse promisi: secundū definitiones, quibus apud Ciceronē utitur Scipio in libris De republica, nunquā rempublicam fuisse Romanā. Breuiter enim rempublicā definit esse rem populi. Quæ definitio si uera est, nunq; fuit Romana respublica: quia nunq; fuit res populi: quam definitionē uoluit esse reipublicæ. Populum enim esse definiuit cœtū multitudinis, iuris cōsensu & utilitatis cōmunione sociatū. Quid autem dicat iuris consensum, disputādo explicat: per hoc ostendens geri sine iustitia non posse rempublicā: ubi ergo iustitia uera nō est, nec ius potest esse. Quod eñ iure fit, pro fecto iustè fit. Quod autē fit iniustè, nec iure fieri potest. Non enim iura dicenda sunt uel putāda iniqua hominū cōstituta: [a]cùm illud etiā ipsi ius esse dicāt, quod de iustitiæ fonte manauerit: falsumq; esse, quod à quibusdam nō rectè sentientibus dici solet: [b]id esse ius, quod ei qui plus potest, utile est. Quocirca ubi nō est uera iustitia, iuris cōsensu sociatus cœtus hominū nō potest esse, & ideo nec populus: iuxta illā Scipionis uel Ciceronis definitionem. Etsi nō populus, nec res populi: sed qualiscūq; multitudinis, quæ populi nomine digna nō est: ac per hoc si resp. res populi est, & populus nō est, qui consensu nō sociatus est iuris: nō est autē ius, ubi nulla iustitia est: proculdubio colligitur, ubi iustitia nō est, nō esse rempublicam. Iustitia porrò ea uirtus est, quæ sua cuiq; distribuit. quę igitur iustitia est hominis, quæ ipsum hominem deo uero tollit, & immundis dæmonibus subdit? Hoccine est sua cuiq; distribuere? An qui fundū aufert eius, à q̄ emptus est, & tradit ei q̄ nihil in eo habet iuris, iniustus est: & qui seipsum aufert domināti deo, à q̄ factus est, et malignis seruit spiritibus, iustus est? Disputat̄ certe acerrimè atq; fortissimè in eisdē ipsis De repub. libris aduersus iniustitiā pro iustitia. Et quoniā cùm prius ageretur pro iniustitiæ partibus contra iustitiā, & diceret̄ nisi per iniustitiā rempublicā stare augeriq; nō posse: hoc ueluti ualidissimū positū erat, iniustū esse ut homines hominibus dominātibus seruiāt: quam tamē iniustitiam nisi sequatur imperiosa ciuitas, cuius est magna respublica, nō eam posse prouincijs imperare: Respōsum est à parte iustitiæ, ideo iustum esse, quod talib. hominibus sit utilis seruitus, & pro utilitate eorū fieri cùm rectè fit, id est, cùm improbis aufertur iniuriarum licētia: et domiti se melius habebunt, quia indomiti deterius se habuerūt. Subditumq; est ut ista ratio firmaret̄, ueluti à natura sumptū nobile exemplū, atq; dictum est: Cur igit̄ deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini, cæterisq; uitiosis animi partibus? Planè hoc exemplo satis edoctum est

est, quibusdã esse utile seruitutẽ: & deo quidem ut seruiat utile esse omnibus. Seruiens aũt deo animus, rectè imperat corpori, inq; ipso animo ratio dño deo subdita rectè imperat libidini uitijsq; cæteris. Quapropter ubi homo deo nõ seruit, quid in eo putandũ est esse iustitiæ: quãdoquidẽ deo nõ seruiẽs, nullo modo potest iustè animus corpori, aut humana ratio imperare? Et si in homine tali non est ulla iustitia, proculdubio nec in hominũ cœtu, qui ex hominib. talib. cõstat. Nõ est hic ergo iuris ille cõsensus, qui hominũ multitudinẽ populũ facit, cuius res dicit esse respublica. Nã de utilitate quid dicã, cuius etiã cõmunione sociatus cœtus hominũ sicut se habet ista definitio, populus nuncupat? Quamuis enim si diligẽter attẽdas, nec utilitas sit ulla uiuẽtiũ, qui uiuũt impiè: sicut uiuit omnis qui nõ seruit deo, seruitq; dæmonibus, tanto magis impijs, quãto magis sibi cũ sint immũdissimi spiritus, tanq; dijs sacrificari uolunt: tamẽ quod de iuris cõsensu diximus, satis esse arbitror, unde appareat per hanc definitionẽ nõ esse populũ, cuius resp. esse dicat, in quo iustitia nõ est. Si eñ dicunt nõ spiritib. immũdis, sed dijs bonis atq; sanctis in sua republica seruisse Romanos, nunquid eadẽ toties repetẽda sunt, quę iam satis imò ultra q̃ satis est diximus? Quis enim ad hũc locũ per superiores huius operis libros peruenit, qui dubitare adhuc possit, malis et impuris dæmonib. seruisse Romanos, nisi uel nimiũ stolidus, uel impudẽtissimè cõtentiosus? Sed ut taceã quales sunt, quos sacrificijs colebãt, in lege ueri dei scriptũ est: Sacrificans dijs eradicabit, nisi deo tantũ. Nec bonis igitur, nec malis dijs sacrificari uoluit, q hoc cum tanta cõminatione præcepit

L. VIVES

Lex a Cum illud etiam ipsi ius esse dicant.] Cicero in 1. De leg. ius & legem non populorum iussis, nec principum decretis, nec sententijs constitui iudicum ait, sed naturæ norma. Et in secũdo: Hanc igitur uideo, inquit, sapientissimorũ fuisse sententiã, legem neq; hominum ingenijs excogitatã: nec scitum aliquod esse populorũ, sed æternũ quiddam, quod uniuersum mundum regeret imperãdi prohibendiq; sapientia. Ita principem legem illam ultimã mentẽ esse dicebant omnia ratione aut cogẽtis aut uetantis dei. Sic ille ex Platone suo. Quam Stoici sententiã secuti sunt cõtra Epicurum, qui nihil iustum dixit esse natura, sed metu. De quo Seneca lib. Epist. 16. Hanc diuinã legem quæ non libris inscripta, nec in æs incisa, sed pectoribus nostris est à natura indita, æquum ac bonum à iurecõsultis dicitur. Idcirco ius ab Vlpiano finitur, ars æqui & boni: ut hi demũ sint

A iurisperiti, qui huius æquitatis ac naturæ legis tractãdæ sunt gnari: quiq;, ut de Sulpitio dicit Cicero, ad æquitatem facilitatemq; omnia referũt, & tollere controuersias malunt, q̃ constituere: ut pax illa & inter homines, & in uniuscuiusq; seruetur animo: qua nil magis natura ipsa gaudet. Et planè in hunc usum paratos olim apud innocentius illud seculũ prius iuris consultos arbitror, ut lites q̃ ciuilissimè prudentia sua dirimerent, ac finirent. Id quod puer penè audisse me de Henrico Marco auunculo meo memini, cùm acutissimus ille iurisperitus Iustiniani Cæsaris Institutiones in patria mihi prælegeret. Et his paucis diebus de hac ipsa re multa plerunq; disseruimus ego & Franciscus Craneueldius, iuris & iustitiæ cõsultissimus, cùm fraudes, dolos, uersutias huius seculi per professores iuris æquitatisq; excitatas & alias esse sapientissimè deploraret homo incredibili ingenij ac iudicij ui, miraq; integritate uitæ, & suauitate morum tam iucunda, tam leni, ut nihil unquã, etiã si multos cum eo a-
B gas annos inuenias uel asperi, uel acerbi, uel quod ulla te prorsus ex parte offendat, & auertat. Aderantq; interdum M. Laurinus, decanus S. Donatiani Brugensis: cui similes amicos si literæ haberẽt plerosq;, felicius certe cũ illis ageretur: & Ioannes Feuinus ex eodem D. Donatiani collegio, iuuenis pectore & in primis cordato, & ad musas earumq; studiosos omnes amandos à natura factus, studio educatus atq; appositus. b Id esse ius quod ei qui plus potest utile.] Sic iustum finiuit Thrasymachus apud Platonẽ in primo De rep. quam Socrates definitionẽ refutat, & haud dubie tale est maxima ex parte ius, quo nunc in ciuitatibus utimur.

Henricus Marcus

Franciscus Craneueldius

Marcus Laurinus

Ioannes Feuinus

An uerus sit deus, cui Christiani seruiunt, cui soli debeat sacrificari. Cap. XXII

Sed respõderi potest: Quis iste de-
C us est, aut unde dignus probatur, cui deberẽt obtẽperare Romani, ut nullũ deorũ præter ipsum colerẽt sacrificijs? Magnæ cæcitatis est adhuc quærere, quis iste sit deus. Ipse est deus cuius prophetæ prędixerũt ista quę cernimus. Ipse est deus, à quo responsum accepit Abrahã: In semine tuo benedicẽnt omnes gentes. Quod in Christo fieri, qui secundũ carnẽ de illo semine exortus est, idẽ ipsi qui remanserũt huius nominis inimici uelint nolint'ue cognoscũt. Ipse est deus, cuius diuinus spiritus per eos locutus est: quorũ prędicta atq; cõpleta per
D ecclesiã, quã uidemus toto orbe diffusam, in libris superiorib. posui. Ipse est deus, quem Varro doctissimus Romanorũ Iouẽ putat, quãuis nesciẽs quid loquat. quod tamẽ ideo cõmemorandũ putaui, quoniã uir tãte scientię nec nullum istum deo potuit existimare, nec uilem. Hunc enim eum esse credidit, quẽ summum putauit deum. Postremo ipse est deus, quẽ doctissimus philosophorũ, quamuis Christianorum acerrimus inimicus, etiã per eorum oracula, quos deos putat, deum magnum Porphyrius confitetur.

Quæ

Quæ Porphyrius dicat oraculis deorum respon- sa de Christo. Cap. XXIII

AM in libris quos θεολογίων φιλοσοφίας appellat, in quibus exequitur atq; cõscribit rerū ad philosophiā pertinentiū, uelut diuina respõsa, ut ipsa uerba eius quemadmodum ex lingua Græca in Latinā interpretata sunt, ponā: Interrogāti, inqt, quē deū placādo reuocare possit uxorē suā à Christianismo, hæc ait uersib. Apollo. Deinde uerba Apollinis ista sunt: Forte magis poteris in aqua impressis literis scribere, aut inflans pēnas leues per aera ut auis uolare, q̃ semel pollutæ reuoces impiæ uxoris sensum. Pergat quō uult inanib. fallacijs perseuerās, et lamentationibus fallacissimis mortuū deū cantās, quē iudicib. recta sentientibus perditum, pessima in speciosis ferro iuncta mors interfecit. Deinde post hos uersus Apollinis, qui nō stāte metro Latinè interpretati sunt, subiūxit atq; ait: In his quidē tergiuersationē irremediabilis sentētię eorū manifestauit, dicēs: Quoniā Iudæi suscipiūt deū magis q̃ isti. Ecce ubi decolorans Christū, Iudæos præposuit Christianis: cõfitens q̃ Iudæi suscipiāt deū. Sic enim exposuit uersus Apollinis, ubi à iudicib. recta sentientib. Christum dicit occisum, tanq̃ illis iustè iudicantib. merito sit ille punitus. Viderit quid de Christo uates mēdax Apollinis dixerit, atq; iste crediderit: aut fortasse uatē, q̃d non dixit, dixisse iste ipse cõfinxerit: q̃ uerò sibi cõstet, uel ipsa oracula inter se faciat cõuenire, postea uidebimus. Hic tñ Iudæos tanq̃ dei susceptores rectè dicit iudicasse de Christo, q̃ eū morte pessima excruciandū esse cēsuerint. Deus itaq; Iudæorū, cui perhibet testimoniū, audiēdus fuit, sic dicēs: Sacrificās dijs eradicabit, nisi deo tantū. Sed ad manifestaria ueniamus, & audiamus q̃ magnū deū dicat esse Iudęorū. Ita ad ea quę interrogauit Apollinē, quid melius uerbum siue ratio, an lex? Respõdit, inquit, uersibus, hęc dicēs. Ac deinde subijcit Apollinis uersus, in quib. & isti sunt, ut quantū satis est inde decerpā: In deū uerò, inquit, generatorē, & in regē ante omnia: quē tremit cælū & terra atq; mare & infernorū abdita, & ipsa numina perhorrescūt: quorū lex est pater, quē ualde sancti honorāt Hebræi. Tali oraculo dei sui Apollinis, Porphyrius tā magnū deū dixit esse Hebræorū, ut eū & ipsa numina perhorrescāt. Cùm ergo deus iste dixerit: Sacrificans dijs eradicabit, miror q̃ ipse Porphyrius nō perhorruerit, & sacrificans dijs eradicari nō formidauerit. Dicit etiā bona philosophus iste de Christo, quasi oblitus illius de qua paulò antè locuti sumus, cõtumeliæ suæ: aut quasi in somnis dij eius maledixerint Christo, & euigilantes eum bonū esse cognouerint, dignèq; laudauerint. Deniq; tanq̃ mirabile aliquid atq; incredibile prolaturus: pręter opinionē, inquit, profectò quibusdā uideatur esse q̃d dicturi sumus. Christū enim dij piissimū pronunciauerūt, & immortalē factū, & cū bona pręedicatione eius meminerūt. Christianos aūt pollutos, inquit, & cõtaminatos & errore implicatos esse dicūt: & multis talibus aduersus eos blasphemijs utunt. Deinde subijcit, uelut deorū oracula blasphemantiū Christianos. Et post hęc: De Christo aūt inquit, interrogantib. si est deus, ait Hecate: Quoniā quidē immortalis anima post corpus ut incedit, nosti: à sapiētia autem abscisa semper errat, uiri pietate pręstantissimi est illa anima, hāc colūt aliena à se ueritate. Deinde post uerba eius quasi oraculi sui ipse contexens: Pijssimū igit̃ uirū, inquit, eū dixit, & eius animā sicut et aliorū piorū post obitum immortalitate donatā, et hāc colere Christianos errātes. Interrogātib. aūt inquit: Cur ergo dānatus est? oraculo respondit dea: Corpus quidē debilitātib. tormētis semp oppositū est: aīa aūt piorū cælesti sedi insidet. Illa uerò anima alijs animab. fataliter dedit, quibus fata nō annuerūt deorū obtinere dona, neq; habere Iouis immortalis agnitionē, errore implicari. Propterea ergo dijs exosi: qa quib. fato non fuit nosse deū, nec dona à dijs accipere, his fataliter dedit iste errore implicari. Ipse uerò pius, & in cęlū sicut pij cõcessit. Itaq; hūc quidē nō blasphemabis, miseraberis aūt hominū dementiā, ex eo in eis facile præceps q; periculū. Quis ita stultus est, ut nō intelligat aut ab homine callido, eoq; Christianis inimicissimo hæc oracula fuisse cõficta, aut cõsilio simili ab impuris dæmonib. ista fuisse respõsa, ut scilicet quoniā laudāt Christū, propterea credant̃ ueraciter uituperare Christianos: atq; ita si possint intercludant uiā salutis æternæ, in qua fit quisq; Christianus? Suæ quippe nocendi astutiæ millefor-

milleformi nõ credũt esse contrariũ, si credatur eis laudantib. Christũ, dũ tamẽ credatur etiã uituperantibus Christianos: ut eum qui utrũq; crediderit, talẽ Christi faciant laudatorẽ, ne uelit esse Christianus. Ac sic quãuis ab illo laudatus, ab istorũ tamẽ dæmonũ dominatu eum nõ liberet Christus: præsertim quia ita laudant Christũ, ut quisquis in eũ talem crediderit, qualis ab eis prædicatˀ, Christianus uerus nõ sit, [d] sed Photinianus hæreticus, qui tantũmodo hominẽ nõ etiã deũ nouerit Christũ: & ideo per eũ saluus esse non possit: nec istorũ mẽdaciloquorũ dæmonũ laqueos uitare uel soluere. Nos aũt neq; Apollinẽ uituperantẽ Christũ, neq; Hecaten possumus approbare laudantẽ. Ille quippe tanq; iniquũ Christũ uult credi, quẽ a iudicibus recta sentientib. dicit esse occisum: ista hominẽ piissimũ, sed hominẽ tantũ. Vna est tamẽ & illius & huius intẽtio, ut nolint homines esse Christianos: quia nisi Christiani erũt, ab eorũ erui potestate nõ poterunt. Iste uero philosophus, uel potius q̃ talib. aduersus Christianos quasi oraculis credũt, prius faciãt si possũt, ut inter se de ipso Christo Hecate atq; Apollo concordent, eumq; aut ambo uituperẽt, aut ambo collaudent. Quod si facere potuissent, nihilominus nos et uituperatores & laudatores Christi, fallaces dæmones uitaremus. Cũ uero eorũ deus & dea inter se de Christo, ille uituperãdo, ista laudando dissentiãt: profecto eis blasphemantibus Christianos nõ credũt homines, si recte ipsi sentiãt. Sanẽ Christum laudans uel Porphyrius uel Hecate, cũ dicat eũ ipsum dedisse fataliter Christianis, ut implicarẽtˀ errore: causas tamen eiusdẽ, sicut putat, pandit erroris. Quas anteq; ex uerbis eius exponam, prius quæro: si fataliter dedit Christus Christianis erroris implicationẽ, utrũ uolẽs, an nolẽs dederit? Si uolẽs, quõ iustus? si nolẽs, quõ beatus? Sed iam causas ipsius audiamus erroris. Sũt, inquit, spiritus terreni minimi loco terreno quodã malorũ dæmonũ potestati subiecti. Ab his sapientes Hebræorũ, quorũ unus iste etiã Iesus fuit, sicut audisti diuina Apollinis oracula, quæ superius dicta sunt: ab his ergo Hebræi dæmonib. pessimis, & minorib. spiritibus uetabãt religiosos, & ipsis uacare prohibebãt: uenerari aũt magis cælestes deos, amplius aũt uenerari deũ patrem.

A Hoc aũt, inquit, & dii præcipiũt, & in superioribus ostẽdimus, quemadmodũ animaduertere ad deũ monẽt, & illũ colere ubiq; imperant. Verũ indocti & impiæ naturæ, quibus uerẽ fatũ nõ cõcessit à diis dona obtinere, neq; habere Iouis immortalis notionem, nõ audientes & deos & diuinos uiros: deos quidẽ oẽs recusauerũt, prohibitos aũt dæmones nõ solũ nullis odiis insequi, sed etiã reuereri delegerũt. Deũ aũt simulantes se colere, ea sola per quæ deus adoratˀ, nõ agunt. Nam deus quidẽ utpote omniũ pater nullius in-
B diget: sed nobis est bene, cũ eum per iustitiã & castitatẽ aliasq; uirtutes adoramus, ipsam uitã precẽ ad ipsum facientes, per imitationẽ & inquisitionẽ de ipso. [e] Inquisitio enim purgat, inquit: imitatio deificat affectionẽ ad ipsum operando. Bene quidẽ prædicauit deũ patrẽ, & quibus sit colendus moribus dixit. Quib. præceptis prophetici libri pleni sunt Hebræorũ, quando sanctorũ uita [f] siue uituperatur, siue laudatˀ. Sed in Christianis tantũ errat, aut tantũ calumniatˀ, quantũ uolũt dæmones, quos opinatˀ deos, quasi cuiq; difficile sit recolere, quæ turpia, quæ dedecora er-
C ga deorũ obsequiũ in theatris agebantˀ & tẽplis: & attẽdere quæ legantˀ, dicantˀ, audiantˀ in ecclesiis, uel deo uero quid offeratˀ: et hinc intelligere ubi ædificiũ, & ubi ruina sit morum. Quis aũt huic dixit uel inspirauit, nisi diabolicus spiritus tam uanũ apertũq; mendacium, q; dæmones ab Hebræis coli prohibitos reuereantˀ potius q; oderint Christiani? Sed deus ille quẽ coluerũt sapientes Hebræorũ, etiã cælestib. sanctis angelis & uirtutibus dei, quos beatissimos tanq; ciues in hac nostra peregrinatione mortali ueneramur & amamus, sacrificari uetat, intonãs in
D lege sua quam dedit populo suo Hebræo & ualde minaciter dicẽs: Sacrificãs diis eradicabitur. Et ne quisquã putaret dæmonib. pessimis, terrenisq; spiritibus, quos iste dicit minimos uel minores, ne sacrificẽtˀ esse præceptum: [g] quia & ipsi in scripturis sanctis dicti sunt dii, nõ Hebræorũ, sed gentiũ. Quod euidenter in Psalmo LXX. interpretes posuerunt, dicẽtes: Quoniã omnes dii gentiũ dæmonia. Ne quis ergo putaret istis quidẽ dæmoniis prohibitũ esse, cælestibus autem uel omnibus, uel aliquibus sacrificari esse permissum, mox addidit: Nisi domino soli, [h] id

est

est, nisi domino tantum: ne forte in eo quod dicit, nisi domino soli, dominũ solum credat esse quispiam, cui sacrificandũ putet. Quod non ita esse intelligendũ[h] in scripturis Græcis facillime reperitur. Deus igitur Hebræorum, cui tam magnum tantus etiã iste philosophus perhibet testimoniũ, legẽ dedit Hebræo populo suo, Hebræo sermone conscriptam, non obscurã & incognitam, sed omnibus iam gentibus diffamatã, in qua lege scriptum est: Sacrificans dijs eradicabit̃, nisi domino tantũ. Quid opus est in hac eius lege, eiusq́ prophetis de hac re multa perquirere, imò nõ perquirere, nõ enim abstrusa uel rara sunt, sed aperta & crebra colligere, & in hac disputatione mea ponere: quibus luce clarius appareat, nulli omnino nisi tantũ sibi, deum uerũ & summũ uoluisse sacrificari. Ecce hoc unũ breuiter, imò granditer, minaciter, sed ueraciter dictum ab illo deo, quẽ tam excellenter eorũ doctissimi prædicant, audiatur, timeat̃, impleat̃, ne inobedientes eradicatio consequat̃. Sacrificãs, inquit, dijs eradicabitur, nisi domino tantũ: non quo rei egeat alicuius,[i] sed quia nobis expedit, ut res eius simus. Hinc enim canitur in sacris literis Hebræorũ: Dixi domino, deus meus es tu, quoniã bonorũ meorũ non eges. Huius autẽ præclarissimũ atq; optimũ sacrificiũ nos ipsi sumus. Hęc est ciuitas eius, cuius rei mysterium celebramus oblationibus nostris, quæ fidelibus notæ sunt, sicut in libris præcedentibus disputauimus. Cessaturas enim uictimas, quas in umbra futuri offerebãt Iudæi: & unũ sacrificiũ gentes à solis ortu usq; ad occasum, sicut iam fieri cernimus oblaturas, per prophetas Hebræos oracula increpuere diuina. Ex quibus quantũ satis uisum est, nonnulla protulimus, & huic iam operi aspersimus. Quapropter ubi non est ista iustitia, ut secundũ suam gratiã ciuitati obedienti deus imperet unus & summus, ne cuiq; sacrificet, nisi tantũ sibi: & per hoc in omnib. hominibus ad eandem ciuitatẽ pertinẽtibus atq; obedientibus deo, animus etiã corpori atq; ratio uitijs ordine legitimo fideliter imperet: ut quemadmodũ iustus unus, ita cœtus populusq; iustorũ uiuat ex fide,[k] quæ operat̃ per dilectionẽ, qua homo diligit deũ, sicut diligendus est deus, & proximũ sicut seipsum. Vbi ergo non est ista iustitia, profe-

A cto non est cœtus hominũ iuris cõsensu, & utilitatis cõmunione sociatus. Quod si non est, utiq; populus non est: si uera est hæc populi definitio. Ergo nec respublica est: quia res populi nõ est, ubi ipse populus nõ est.

L. VIVES

a Nam in libris quos θεολογίων φιλοσοφίας] Hoc est, de philosophia respõsorũ à dijs: in quo opere oracula Apollinis ponit, & cęterorũ deorum, ex quîs citauimus nõnulla. b Verbum siue ratio.] Vtrumq; est λόγος. c Miraberis autem hominũ dementiam.] In antiquis habetur: Miseraberis, ut uiliores & contemptiores faceret. d Sed Photinianus hæreticus.] Hic damnatus est in cõcilio Syrmico, ut Cassiodorus in Tripartita narrat historia, conuictusq; à Sabi- *Photinianus*

B no pontifice Ancyrensi. Secutus est dogma Pauli Samosateni hæretici, ita ut quidam eandem esse hæresim existiment & tradant. e Inquisitio enim purgat.] Est enim inquisitio, quę spectat ad lustrationẽ animi, qua ipse purgatur tenebris & obscuritate: & postquam inuenerit ac cognouerit deũ, studet eum imitari, fieriq; similis eius, hoc est planè deus. f Siue uituperatur, siue.] In Brugensi & Coloniensi libris nõ uituperatur legitur, sed imperatur, integriore sensu: nec ullus erit si dicas uituperatur. Prophetæ enim sanctorũ uitam nõ uituperãt, sed aut sanctè uiuere hortãtur & iubent, aut sanctè uiuẽtes commendant, & laudibus euehunt. g Et ipsi in scripturis sanctis dicti sunt dij.] Origenes in Cantica: Deus nomen principaliter in eo est, ex quo omnia, & per quem omnia, & in quo omnia: quod à parte uirtutem & naturam trinæ singularitatis denunciat. Secundo uerò in loco, & ut ita dixerim abusiuè, deos dicit scriptura etiã il- *Deus*

C los, ad quos sermo fit, sicut confirmat Saluator in Euangelijs. Sed & cælestes uirtutes sub hoc nomine appellari uidentur, dum dicitur: Deus stetit in synagoga deorum: in medio autem deos dijudicat. Tertio uerò in loco iam non abusiuè, sed falso dij gentiũ dæmones appellantur, cùm dicitur: Omnes dij gentium dæmonia. Tantũ Origenes. Augustinus in hoc psalmo xcv. euidẽter Septuaginta interpretes posuisse dicit: Omnes dij gentium dæmonia. ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια. Nam in Hebræo in Psal. 96. hoc enim numero apud eos legitur, Hieronymus uertit: Omnes dij populorum sculptilia.

h In scripturis Græcis facillimè.] εἰ μὴ τῷ κυρίῳ μόνῳ. Neq; id ineptè Augustinus addit: nam plerig; populi solem tantum pro deo colebant, & multi philosophorum hunc tantum deũ arbitrati sunt, ac cæterorũ deorũ uirtutes in hunc retulerũt, ut docet Macrobius. i Sed

D quia nobis expedit.] Nihil nos deo damus, cùm rectè uiuimus: neq; ipse maior aut beatior fit, sed bene nobiscum agitur: ita non nobis debetur gratia, quod boni sumus, sed eam nos potius deo debemus, cuius beneficio sumus boni. k Quæ operatur per dilectionem.] Caret actione ac motu suo, & uelut uita, cùm in opera charitas non exit, iacet, languet, mortua est.

Qua definitione cõstet populi & reipublicæ nuncupationem rectè sibi, non solum Romanos, sed etiã regna alia uendicare. Cap. XXIIII.

Sed autẽ populus nõ isto, sed alio definitur modo, uelut si dicatur: Populus est cœtus multitudinis rationalis, rerum quas diligit concordi commu-

 nione

nione sociatus: profectò ut uideatur qualis quisq; populus sit, illa sunt intuenda quæ diligit. Quæcunq; tamen diligat, si cœtus est multitudinis nō pecorū, sed rationaliū creaturarum, & eorum quæ diligit, cōmunione concordi sociatus est, non absurde populus nuncupatur: tanto utiq; melior, quanto in melioribus: tantoq; deterior, quāto est in deterioribus concors. Secundum istam definitionē nostrā Romanus populus, populus est: & res eius sine dubitatione respublica. Quid autē primis temporibus suis, quid 'ue sequētibus populus ille dilexerit, & quibus moribus ad cruentissimas seditiones, atque inde ad socialia, atq; ciuilia bella perueniens ipsam concordiā, quæ salus quodāmodo est populi, ruperit atq; corruperit, testaē historia: de qua in præcedētibus libris multa posuimus. Nec ideo tamen uel ipsum non esse populum, uel eius rem dixerim nō esse rempublicam, quamdiu manet qualiscunq; multitudinis rationalis cœtus, rerum quas diligit cōcordi cōmunione sociatus. Quod aūt de isto populo, & de ista republica dixi, hoc de Atheniensium, uel quorumcunq; Græcorum, hoc de Ægyptiorū, hoc de illa Babylonе Assyriorū, quando in rebus suis publicis imperia uel parua uel magna tenuerunt: & de alia quacunq; aliarū gentiū intelligat dixisse atq; sensisse. Generaliter quippe ciuitas impiorū, cui nō imperat deus obediēti sibi, ut sacrificiū nō offerat, nisi tātūmodo sibi, & per hoc in illa & animus corpori, ratioq; uitijs rectè ac fideliter imperet, caret iustitiæ ueritate.

Quòd non possint ibi ueræ esse uirtutes, ubi non est uera religio. Cap. XXV

Qvamlibet enim uideatur animus corpori, et ratio uitijs laudabiliter imperare, si tamē deo animus & ratio ipsa nō seruit, sicut sibi seruiēdū esse ipse deus præcepit, nullo modo corpori uitijsq; rectè imperat. Nam qualis corporis atq; uitiorum potest esse mens domina, ueri dei nescia, nec eius imperio subiugata, sed uitiosissimis dæmonibus corrumpentibus prostituta? Proinde uirtutes quas sibi habere uidetur, per quas imperat corpori & uitijs ad q̄d libet adipiscendū uel tenēdum, nisi ad deum retulerit, etiam ipsæ uitia sunt potius q̄ uirtutes. Nam licet à quibusdā tunc ueræ & ho-

A nestæ putenē esse uirtutes[a] cùm ad seipsas referunē: nec propter aliud expetunē, etiā tunc inflatæ ac superbæ sunt: & ideo nō uirtutes, uirtutes, sed uitia iudicanda sunt. Sicut enim non est à carne, sed super carnem, quod carnem facit uiuere: sic non est ab homine, sed super hominē, quod hominē facit beatè uiuere: nec solum hominem, sed etiam quamlibet potestatem uirtutemq; cælestem.

L. VIVES

Cvm ad seipsas referunē.] Stoici uirtutes propter se amandas putarūt, ex quorū sententijs illa sunt: Virtutē seipsa esse contentā, ipsamq; precium esse sibi: & eam unā satis esse ad bene beateq; uiuendū. Apud B Senecā & Ciceronē Stoicissantē, quam opinionē uideri uult Platonis dogmatis astipulari. Cic. 5. De finibus duo genera ponit propter se expetendorū. Vnū, quod est in his in quibus complecē summū bonum, quæ sunt animi aut corporis: alterū, eorum quæ sunt extrinsecus, id est, quæ neq; animis insunt, neq; corporibus: ut parentes, liberi, ut propinqui, ut ipsa patria. Sūt illa quidē sua sponte chara: sed eodē in genere, in quo illa nō sunt. In sententijs theologicis disputaē, An uirtutes propter se amandæ sint. Nam Ambrosius affirmare uideē in Epist. ad Galat. Augustinus uerò 13. De trinitate negare. Collector sententiarum & amandas propter se ait uirtutes, q̄ possessores sui sancta & syncera delectatione delectent, & tamē referendas ad sempiternam beatitudinem. Verùm ita sunt uirtutes cū præceptis dei coniunctę, ut amare illas nemo posit, quin summo & primo amoris loco deū habeat. Neq; uirtutes sic amabit propter ipsas, quin parentē, autorē, & magistrū earū deum plus amet. Nam hæ semper C oculos amantis sui ad illum attollunt: ita fiet, ut cùm se uirtutes credat habere charas propter seipsas, ad illasq; toto ferri pectore, in finem omniū deum perueniat. Sed Augustinus hoc loco de Gentilibus loquiē, quibus uirtutes si externum precium peterent, sordidæ & mercenariæ uidebantur: sin conscientia acquiescerent, pulcherrimæ & uerę uirtutes. Sed is erat illis primus gradus ad arrogantiam, cùm alios præ se contemnerent.

De pace populi alienati à deo, qua utitur ad pietatem populus dei, dum in hoc peregrinus est mundo. Cap. XXVI

Qvocirca ut uita carnis anima est, ita beata uita hominis deus est, de quo dicūt sacræ literę Hebræorū: D [a]Beatus populus, cuius est dn̄s deus ipsius. Miser igitur populus ab isto alienatus deo, diligit tamē ipse etiā quandam pacē suam nō improbandā, quam quidē non habebit in fine, quia nō ea bene utitur ante finē. Hanc autem ut interim habeat in hac uita, [b] nostra etiam interest: quoniā q̄ diu permixtæ sunt ambæ ciuitates, utimur & nos pace Babylonis: ex qua ita per fidem dei populus liberatur, ut apud hanc interim peregrinetur. Propter quod & Apostolus admonuit ecclesiā, ut oraret pro regibus eius atq; sublimibus,

addens & dicens, ut quietã & tranquillã uitam agamus cum omni pietate[c] & charitate. A Et propheta Hieremias cùm populo ueteri dei uenturam prænunciaret captiuitatẽ, & diuinitus imperaret, ut obedienter in Babyloniã irent, deo suo etiã ista patiẽtia seruientes, monuit & ipse ut oraret pro illa, dicens: qa in pace eius erit pax uestra, utiq; interim temporalis, quæ bonis malisq; cõmunis est.

L. VIVES

a Beatus populus, cuius est dominus deus ipsius.] Psal. 114. in quo enumeratis fortunæ bonis, quæ quidam in primo beatitudinis loco statuunt, numerosa prole, auro, argento, fœcundis pecoribus, prædijs, & possessionibus amplissimis, atq; uberrimis, tum fructibus istarum rerum omnium pacatis, cum quiete ac lætitia, ad extremum concludit: beatum dixerunt populum cui hæc adsunt, imò uerò beatus populus, cuius est dominus deus eius. b Nostra etiam interest.] Alibi, nostri, quasi in rem nostram. c Et charitate.] Alibi castitate. melius σεμνότητι.

De pace seruiẽtiũ deo, cuius perfecta trãquillitas in hac tẽporali uita nõ potest apprehẽdi. XXVII

A X autẽ nostra propria, & hic est cũ deo per fidẽ, & in æternũ erit cũ illo[a] per speciẽ. Sed hic siue illa cõmunis, siue nostra propria talis est pax, ut solatium miseriæ sit potius q̃ beatitudinis gaudium. Ipsa quoq; nostra iustitia quamuis uera sit propter ueri boni finẽ, ad quem refert, tamẽ tanta est in hac uita,[b] ut potius peccatorum remissione constet, q̃ perfectione uirtutum. Testis est oratio totius ciuitatis dei, quæ peregrinat in terris. Per omnia quippe membra sua clamat ad deum: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.[c] Nec pro eis est efficax hæc oratio, quorũ fides sine operib. mortua est: sed pro eis quorũ fides per dilectionẽ operatur. Quia enim deo quidẽ subdita, in hac tamen conditione mortali, & corpore corruptibili, quod aggrauat animã, nõ perfecte uitijs ratio imperat, ideo necessaria est iustis talis oratio. Nam profecto quanq; imperetur nequaq; sine cõflictu uitijs imperat. Et utiq; aliquid subrepit in hoc loco infirmitatis etiã bene confligẽti, siue hostibus talibus uictis subditisq; dominanti, unde si non facili operatione, certe labili locutione aut uolatili cogitatione peccet. Et ideo quamdiu uitijs imperatur, plena pax nõ est: quia & illa, quæ resistunt, periculoso debellant prælio: & illa quæ uicta sunt, nondũ securo triumphãtur

otio, sed adhuc solicito premunt imperio. In his ergo tentationibus, de quibus omnibus in diuinis eloquijs breuiter dictũ est:[d] Nunquid nõ tentatio est uita humana super terram? quis ita uiuere præsumat, ut dicere deo, Dimitte nobis debita nostra, nõ necesse habeat, nisi homo elatus? Nec uerò magnus, sed inflatus ac tumidus, cui per iustitiam resistit, qui gratiã largit humilibus. Propter qd̃ scriptũ est: Deus superbis resistit, humilib. aũt dat gratiã. Hic itaq; in unoquoq; iustitia est, ut obediẽti deus homini, animus corpori, ratio aũt uitijs etiã repugnantib. imperet, B uel subigendo, uel resistendo: atq; ut ab ipso deo petat & meritorũ gratia, & uenia delictorum, ac de acceptis bonis gratiarũ actio persoluat. In illa uerò pace finali quò referẽda, & cuius adipiscẽdæ causa habẽda est ista iustitia: quoniã sanata immortalitate atq; incorruptione natura uitia nõ habebit: nec unicuiq; nostrũ uel ab alio uel à seipso quicq; repugnabit, nõ opus erit ut ratio uitijs, quæ nulla erunt imperet: sed imperabit deus homini, animus corpori: tantaq; obediendi ibi erit suauitas & facilitas, quanta uiuendi re- C gnandiq; felicitas. Et hoc illic in omnibus hominibus atq; in singulis æternum erit, æternumq; esse certum erit: & ideo pax beatitudinis huius, uel beatitudo pacis huius, summum bonum erit.

L. VIVES

a Per speciem.] Quasi per spectationẽ & uisionem. b Vt potius peccatorũ.] Magna enim ex parte sumus boni, nõ q bene uiuimus, sed q cõmissorum scelerũ nobis fit à deo gratia. c Nec pro eis est efficax hæc oratio.] Non aliter q̃ quod salubre sumit à corpore, nihil prodest emortuo mẽbro corporis: & hæc orationis particula, dimit. no. deb. no. si. & n. di. deb. no. imprecatio est ei, qui illam dicit fratri suo inimicus & iratus. d Nunquid nõ tentatio est uita humana.] Iob 7. Vulgo legimus: Militia est uita hominis super terram, Sed LXX. uti Augustinus ut assolet πειρατήριον, q. tentatorius locus. Seneca lib. 16. Epist. Atqui uiuere mi Lucil- D li, militare est. Itaq; hi qui iactant, & per operosa atq; ardua sursum atq; deorsum eunt, & expeditiones periculosissimas obeunt, fortes uiri sunt, prioresq; castrorum, Isti quos publica quies alijs laborantibus molliter habet, turturillæ sunt, tuti contumeliæ causa.

In quẽ finẽ uẽturus sit exitus impiorũ. XXVIII

ORVM aũt qui nõ pertinẽt ad istã E ciuitatem dei, erit ecõtrario miseria sempiterna, quæ etiã secũda mors dicit: quia nec anima ibi uiuere dicenda est, quæ à uita dei alienata erit: nec corpus, quod æternis dolorib. subiacebit. Ac per hoc ideo

durior ista secũda mors erit: quia finiri morte nõ poterit. Sed quoniã sicut miseria beatitudini, & mors uitæ, ita bellum paci uidetur esse contrariũ: merito quæritur: sicut pax in bonorũ finibus prædicata est atq; laudata, quod uel quale bellum in finibus malorum ecõtrario possit intelligi. Verũ qui hoc quærit, attendat quid in bello noxium perniciosumq; sit: & uidebit nihil aliud esse, q̃ inter se rerũ aduersitatem atq; conflictum. Quod igitur bellũ grauius & amarius cogitari potest, q̃ ubi uoluntas sic aduersa est passioni, & passio uoluntati, ut nullius earum uictoria tales inimicitiæ finiantur: & ubi sic confligit cum ipsa natura corporis uis doloris, ut neutrum alteri cedat? Hic enim quando contingit iste conflictus, aut dolor uincit & sensum mors adimit: aut natura perdurans uincit, & dolorem sanitas tollit. Ibi autem & dolor permanet, ut affligat: et natura perdurat, ut sentiat: quia utrumq; ideo non deficit, ne pœna deficiat. Ad hos autem fines bonorũ & malorum, illos expetendos, istos cauendos: quoniam per iudicium transibunt ad illos boni, ad istos mali: de hoc iudicio quantum deus donauerit, in consequenti uolumine disputabo.

ELENCHVS CAPITVM
IN DIVI AVRELII AVGVSTINI
DE CIVITATE DEI LIBRVM XX.

De

DIVI AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI LIBER XX.

Quod quamuis omni tempore deus iudicet, in hoc tamen libro de nouissimo eius iudicio est proprie disputandum Cap. I.

De die ultimi iudicij dei, quod ipse donauerit locuturi, eūq; asserturi aduersus impios et incredulos, tanquam in ædificij fundamento prius ponere testimonia diuina debemus. Quibus qui nolunt credere, humanis ratiunculis falsis atq; fallacibus contrauenire conantur: ad hoc ut aut aliud significare contendant, quod adhibetur testimonium de literis sacris, aut omnino diuinitus esse dictum negēt. Nam nullum existimo esse mortalium, qui cum ea sicut dicta sunt intellexerit: & à summo ac uero deo per animas sanctas dicta esse crediderit, non eis cedat atq; consentiat: siue id etiam ore fateatur, siue aliquo uitio fateri erubescat, aut metuat: uel etiam peruicacia simillima insaniæ, id quod falsum esse nouit, aut credit, contra id quod uerum esse nouit aut credit etiam cōtentiosissime defendere moliatur. Quod ergo in confessione ac professione tenet omnis ecclesia dei ueri, Christū de cœlo esse uenturum ad uiuos ac mortuos iudicandos, hunc diuini iudicij ultimū diem dicimus, id est nouissimum tempus. Nam per quot dies hoc iudicium tendatur, incertum est: sed scripturarum more sancta rum diem poni solere pro tempore, nemo qui illas literas quamlibet negligenter legerit, nescit. Ideo autem cum diem iudicij dei dicimus, addimus ultimum, uel nouissimū: quia & nunc iudicat, & ab humani generis initio iudicauit, dimittens de paradiso, & à ligno uitæ separans primos homines peccati magni perpetratores: imò etiam quando angelis peccantibus non pepercit, quorum princeps homines à seipso subuersus inuidendo subuertit, proculdubio iudicauit. Nec sine illius alto iusto'que iudicio, & in hoc aereo cœlo, & in terris, & dęmonum & hominum miserrima uita est erroribus ærumnis'que plenissima. Verum etsi nemo peccasset, non sine bono recto'que iudicio deus uniuersam rationalem creaturam perseuerantissime sibi domino suo cohærētem in æterna beatitudine retineret, iudicat etiam, non solum uniuersaliter de genere dæmonum atq; hominum, ut miseri sint propter primorum meritum peccatorum: sed etiam de singulorū operibus proprijs, quæ gerunt arbitrio uoluntatis. Nam & dæmones ne torqueantur, precantur: nec utiq; iniuste uel parcitur eis, uel pro sua quique improbitate torquentur. Et homines plerunque aperte, semper occulte luunt pro suis factis diuinitus pœnas: siue in hac uita, siue post mortem: quamuis nullus hominum agat rectè nisi diuino adiuuetur auxilio: nullus dæmonum agat inique, nisi diuino eodem'que iustissimo dei iudicio permittatur. Sicut enim ait Apostolus: Non est iniquitas apud deum. Et sicut ipse alibi dicit: Inscrutabilia sunt iudicia dei, & inuestigabiles uiæ eius. Non igitur in hoc libro de illis primis, nec de istis medijs dei iudicijs, sed de ipso nouissimo iudicio, quantum ipse tribuerit, disputabo: quando Christus de cœlo uenturus est uiuos iudicaturus & mortuos

tuos. Iste quippe dies iudicij proprie iam uocatur, eo quod nullus ibi erit [a] imperitæ querelæ locus, cur iniustus ille & sit felix, & cur iustus ille infelix. Omnium namq; tunc non nisi bonorum uera & plenissima felicitas, & omnium non nisi malorum digna & summa infelicitas apparebit.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN XX. librum De ciuitate dei, diui Aurelij Augustini commentarij.

I imperitæ querelæ locus.] Nam in hac uita quærunt homines, cur mali sunt diuites, sani, læti, contrà boni inopes, ægri, mœsti. Hæc mirantur, qui ignorant ea non esse bona, quæ ipsi maxime credunt. Neque enim unquam malis uera contingunt bona, nec bonis uera mala: quod etiam si bona illa & mala uocanda sint, quæ ipsi putant, id non sine maximis caussis fit: quas ipsi quum nesciant, rerum ordinem insani iudicijs suis damnant: in iudicio Christi ibi demum nec uera nec ficta bona euenient, nisi bonis: nec ulli malis ullis prementur, præter malos: idq; aperte ut omnes conspiciant.

De uarietate rerum humanarũ, cui non potest dici deesse iudicium dei, quamuis nequeat inuestigari. Cap. 11

NVNC autem & mala æquo animo ferre discimus, quæ patiuntur & boni: & bona non magnipendere quæ adipiscuntur & mali. Ac per hoc etiam in his rebus, in quibus non apparet diuina iustitia, salutaris est diuina doctrina. Nescimus enim quo iudicio dei bonus ille sit pauper, malus ille sit diues: iste gaudeat, quem pro suis perditis moribus cruciari debuisse mœroribus arbitramur: contristetur ille, quem uita laudabilis gaudere debuisse persuadet: exeat de iudicio non solum inultus, uerumetiam damnatus innocens, aut iniquitate iudicis pressus, aut falsis obrutus testimonijs: ecõtrario scelestus aduersarius eius non solum impunitus, uerumetiam uindicatus insultet: impius optime ualeat, pius lãguore tabescat. Latrocinẽtur sanissimi iuuenes: & qui nec uerbo quenquam lædere potuerunt, diuersa morborum atrocitate affligãtur: infantes utiles rebus humanis immatura morte rapiantur: & qui uidentur nec nasci debuisse, diutissime insuper uiuant: plenus criminibus subli- A metur honoribus, & hominem sine querela tenebræ ignobilitatis abscondant: & cætera huiusmodi, quæ quis colligat, quis enumeret? Quæ si haberent in ipsa uelut absurditate constantiam, ut in hac uita in qua homo, sicut sacer psalmus eloquitur, uanitati similis factus est, & dies eius uelut umbra prætereunt, non nisi mali adipiscerentur transitoria bona ista atq; terrena: nec nisi boni talia paterentur mala, posset hoc referri ad iudicium iustum dei, uel etiam benignũ: ut qui non erant assecuturi bona æterna, quæ faci- B unt beatos, his temporalibus uel deciperentur pro malitia sua, uel pro dei misericordia consolarentur bonis: & qui non erant passuri æterna tormenta, temporalibus uel pro suis quibuscunq; uel quantuliscunq; peccatis affligerentur, [a] uel propter implendas uirtutes exercerentur malis. Nunc uero quando nõ solum in malo sunt boni, & in bono mali, quod uidetur iniustum: uerumetiam plerunq; & malis mala eueniũt, & bonis bona proueniũt: magis inscrutabilia fiunt iudicia dei, & inuestigabiles uiæ illius. Quamuis ergo nesciamus quo iudicio deus ista uel faci- C at, uel fieri sinat: apud quem summa uirtus est, & summa sapiẽtia, summaq; iustitia, nulla infirmitas, nulla temeritas, nulla iniquitas: salubriter tamẽ discimus non magnipendere seu bona seu mala, quæ uidemus esse bonis malisq; cõmunia: & illa bona quærere, quæ bonorum: atq; illa mala maxime fugere, quę propria sunt malorum. Cum uero ad illud dei iudicium uenerimus, cuius tempus iam proprie dies iudicij, & aliquando dies domini nuncupatur: non solum quæcunq; tunc iudicabuntur, uerumetiam quæ- D cunq; ab initio iudicata, & quæcunq; usq; ad illud tempus adhuc iudicanda sunt, apparebunt esse iustissima. Vbi hoc quoq; manifestabitur, quàm iusto iudicio dei fiat, ut nũc tam multa ac penè omnia iusta iudicia dei sensus mentesq; mortalium lateant, cum tamen in hac re piorum fidem non lateat, iustum esse quod latet.

L. VIVES

a VEl propter implendas uirtutes.] Vt haberent quo uirtus exercita uires, neruos, & robur sumeret. Actuosa enim est uirtus, quæ si cessat, languescit, & ceu ignis, qui nisi quod agat inuenit, extinguitur. Sin exerceatur aduerso fortunæ flatu, habet quo absoluatur.

Quid

Quid in libro Ecclesiastes Salomon de his quæ in hac uita & bonis & malis sunt communia disputarit. Cap. III

ENPE Salomon sapiẽtissimus rex Israel, qui regnauit in Hierusalẽ librũ qui uocatur Ecclesiastes, & à Iudæis quoq; habetur in sacrarũ canone literarũ, sic exorsus est:[b] Vanitas uanitatum, dixit Ecclesiastes: Vanitas uanitatũ, & omnia uanitas. Quæ homini abũdantia in omni labore suo quo laborat sub sole? Et cũ ex hac sentẽtia conecteret cætera, cõmemorãs erũnas, erroresq; uitæ huius: & euanescẽtes interea tẽporũ lapsus, ubi nihil solidũ, nihil stabile retinetur: in ea rerũ uanitate sub sole, illud etiã deplorat quodãmodo, quòd cũ sit abundantia sapientiæ super insipientiã,[c] sicut est abũdãtia lucis super tenebras, sapiẽtisq; oculi sint in capite ipsius, & stultus in tenebris ambulet: unus tamen incursus incurrat omnib. utiq; in hac uita quæ sub sole agitur, significãs uidelicet ea mala, quæ bonis & malis uidemus esse cõmunia. Dicit etiã illud q; & boni patiant mala tãquã mali sint, & mali tãquã boni sint adipiscant bona, ita loquẽs. Est inquit, uanitas quæ facta est super terrã: quia sunt iusti super quos uenit quasi factũ impiorũ: et sũt impij, super quos uenit sicut factũ iustorũ. Dixi quoniã hoc quoq; uanitas. In hac uanitate, cui quantum satis uisum est, intimandæ, totum istum librũ uir sapientissimus deputauit: non utiq; ob aliud, nisi ut eam uitã desideremus, quæ uanitatẽ non habet sub hoc sole, sed ueritatẽ sub illo, qui fecit hũc solẽ.[d] In hac ergo uanitate, nũquid nisi iusto dei rectoq; iudicio similis eidẽ uanitati factus uanesceret homo? In diebus tamen uanitatis suę interest plurimũ, utrũ resistat, an obtẽperet ueritati, & utrũ sit expers ueræ pietatis, an particeps: nõ propter uitæ huius uel bona acquirẽda, uel mala uitanda uanescẽdo transeũtia, sed propter futurũ iudiciũ per quod erũt & bonis bona, & malis mala, sine fine mansura. Deniq; iste sapiens hũc librũ sic conclusit, ut diceret: Deũ time, & mãdata eius custodi, quia hoc est omnis homo: quia omne hoc opus deus adducet in iudiciũ in omni despecto, siue bonũ siue malũ. Quid breuius, uerius, salubrius dici potuit? Deũ, inquit, time, & mandata eius custodi: quia hoc est omnis homo. Quicunq;

A em est hoc, est custos utiq; mandatorum dei: quoniã qui hoc nõ est, nihil est. Nõ enim ad ueritatis imaginem reformatur, remanẽs in similitudine uanitatis. Quia omne hoc opus, id est quod ab homine fit in hac uita, siue bonum, siue malũ, deus adducet in iudicium, in omni despecto, id est in omni etiam qui contemptibilis hic uidetur, & ideo nec uidetur: quoniam deus & ipsum uidet, nec eum despicit, nec cum iudicat, præterit.

L. VIVES

Librum qui uocatur Ecclesiastes.] Hoc est, concionator, quem multi Hebræorum cõscriptum ab eo ferunt in poenitentia uitæ flagitiose actæ ac impiæ.
B Alij dicunt, quum spiritu prophetico præuideret diuisionem regni sui, sub Roboam filio suo, adductum in cõtemptum instabilis uanitatis. b Vanitas uanitatũ.] Sic Septuaginta interpretati sunt: cæteri uero, ut Hieronymus ait, ἀτμὸς ἀτμῶν, hoc est uapor fumi & aura tenuis, quæ cito resoluitur. c Sicut est abundantia lucis super tenebras.] Tantum ab stultitia sapiẽtia abest, quantum à tenebris dies & sol. d In hac ergo uanitate.] In tanta uanitate mens hominum nisi à deo edoceretur, uanesceret, falsaq; sumeret pro ueris, aut profecto peccatis absumeretur, & uelut fumus in mortem secundã cua nida contabesceret.

Quòd ad differendũ de nouissimo iudicio dei, noui primum testamenti, ac deinde ueteris testimonia prolaturus sit. Cap. IIII

VIVS itaq; ultimi iudicij dei testimonia de scripturis sanctis quę ponere institui, prius eligẽda sunt de libris instrumenti noui, postea de ueteris. Quamuis enim uetera priora sint tẽpore, noua tamẽ anteponẽda sunt dignitate: quoniã illa uetera præconia sunt nouarũ. Noua igitur ponẽda sunt prius, quę, ut firmius probemus, assumẽtur & uetera. In ueteribus habẽtur lex & pphetiæ, in nouis Euãgeliũ & Apostolicę literę. Ait aũt Apostolus: Per legẽ
C enim cognitio peccati. Nũc aũt sine lege iu-
D stitia dei manifestata est, testificata per legẽ et pphetas: iustitia aũt dei, per fidẽ Iesu Christi in omnes qui credũt in eũ. Hæc aũt iustitia dei ad nouũ pertinet testamentũ, & testimoniũ habet à ueteribus libris, hoc est, à lege & prophetis. Prius ergo ipsa causa ponẽda est, & postea testes introducendi. Hũc et ipse Iesus Christus ordinẽ seruandũ esse demonstrans: Scriba, inquit, eruditus in regno dei, similis est uiro patrifamiliàs proferenti de thesauro suo noua & uetera. Nõ dixit uetera & noua: q; utiq; dixisset, nisi maluisset meritorum ordinẽ seruare, quàm temporũ.

Quibus sententijs domini Saluatoris diuinum iudicium futurum in fine seculi declaretur. Cap. V.

ERGO ipse Saluator cum obiurgaret ciuitates, in quib. uirtutes magnas fecerat, nec crediderant, & eis alienigenas anteponeret: Verũtamẽ, inquit, dico uobis, Tyro & Sidoni remissius erit in die iudicij quã uobis. Et paulo post alteri ciuitati: Amen, inquit, dico uobis, quia terræ Sodomorũ remissius erit in die iudicij quã tibi. Hic euidentissime prædicat diẽ iudicij esse uenturũ. Et alio loco: Viri Niniuitæ, inquit, surgẽt in iudicio cũ generatione ista, & condẽnabunt eã: quia pœnitentiã egerũt in prædicatione Ionæ: & ecce plus quã Iona hic. Regina Austri surget in iudicio cũ generatiõe ista, & cõdẽnabit eã: quia uenit a finibus terræ audire sapientiã Salomonis, & ecce plus quã Salomõ hic. Duas hoc loco res discimus: & uenturũ esse iudicium, & cum mortuorũ resurrectione uenturũ. De Niniuitis enim & regina Austri quãdo hæc dicebat, de mortuis sine dubio loquebatur, quos tamen in die iudicij resurrecturos esse prædixit. Nec ideo dixit condẽnabũt, quia & ipsi iudicabũt, sed quia ex ipsorũ cõparatiõe isti merito dãnabuntur. Rursus alio loco, cum de hominũ bonorũ & malorũ nunc permixtione, post ea separatione, quæ utiq; in die iudicij futura est, loqueretur, adhibuit similitudinẽ de tritico seminato, & superseminatis zizanijs, eãq; suis exponẽs discipulis: Qui seminat, inquit, bonũ semen, est filius hominis: ager autẽ est hic mundus: bonũ uero semẽ hi sunt filij regni: zizania autẽ hi filij sunt nequã. Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus. Messis aũt cõsummatio seculi, messores uero angeli sunt. Sicut ergo colligũt zizania, & igni cõburuntur: sic erit in cõsummatiõe seculi. Mittet filius hominis angelos suos, et colligẽt de regno eius omnia scãdala, & eos qui faciũt iniquitatẽ, et mittẽt eos in caminũ ignis, ibi erit fletus & stridor dentiũ. Tũc iusti fulgebũt sicut sol in regno patris eorum. Qui habet aures audiẽdi, audiat. Hic quidẽ iudiciũ uel diẽ iudicij nõ nominauit, sed multo eũ clarius ipsis rebus expressit, & in fine seculi futurũ esse prædixit. Itẽ discipulis suis: Amen, inquit, dico uobis, quod uos qui secuti estis me, in regeneratiõe, cũ sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & uos super sedes duodecim, iudicãtes duodecim trib. Israel. Hinc discimus cũ suis discipulis iudicaturũ Iesum. Vnde & alibi Iudæis dixit: Si ego in Beelzebub ejcio dæmonia, filij uestri in quo ejciũt? Ideo ipsi iudices uestri erũt. Nec quoniã super duodecim sedes sessuros esse ait, duodecim solos homines cũ ipso iudicaturos putare debemus. Duodenario quippe numero, uniuersa quædã significata est iudicantiũ multitudo propter duas partes numeri septenarij, quo significatur plerunq; uniuersitas: quæ duæ partes, id est, tria & quatuor, altera per alteram multiplicatæ duodecim faciunt. Nã & quatuor ter, & tria quater duodecim sunt: & si qua alia huius duodenarij numeri, quæ ad hoc ualeat, ratio reperitur. Alioquin quoniã in locũ Iudæ traditoris Apostolũ Matthæũ legimus ordinatũ: Apostolus Paulus, qui plus illis omnib. laborauit, ubi ad iudicandũ sedeat, nõ habebit: qui profecto cũ alijs sanctis ad numerũ iudicũ se pertinere demõstrat, cũ dicit: Nescitis quia angelos iudicabimus? De ipsis quoq; iudicãdis in hoc numero duodenario similis causa est. Nõ enim quia dictũ est, iudicãtes duodecim trib. Israel: tribus Leui, quæ tertiadecima est ab eis iudicãda nõ erit, solũ illum populũ, nõ etiã cæteras gentes iudicabunt. Quod autẽ ait, in regeneratione, procul dubio mortuorũ resurrectionẽ nomine uoluit regenerationis intelligi. Sic enim caro nostra regenerabitur per incorruptionẽ, quẽadmodũ est anima nostra regenerata per fidẽ. Multa præterea, quæ de ultimo iudicio ita dici uidẽtur, ut diligenter cõsiderata reperiantur ambigua, uel magis ad aliud pertinẽtia: siue scilicet ad eũ saluatoris aduẽtũ, quo per totũ hoc tẽpus in ecclesia sua uenit, hoc est, in mẽbris suis, particulatim atq; paulatim quoniã tota corpus est eius, siue ad excidiũ terrenæ Hierusalẽ: quia & de illo cũ loquitur, plerunq; sic loquitur tanquã de fine seculi, atque de illo die iudicij nouissimo & magno loquatur, ita ut dignosci nõ possit omnino, nisi ea quæ apud tres Euangelistas Matthæũ, Marcũ, & Lucã de hac re similiter dicta sunt, inter se omnia conferantur. Quædã quippe alter obscurius, alter explicat planius: ut ea quæ ad unam rem pertinentia dicuntur, appareat unde dicantur. Quod facere

utcunq;

utcunque curaui in quadam epistola, quam rescripsi ad beatæ memoriæ uirum Hesychium Salonitanæ urbis episcopum, cuius epistolæ titulus est de fine seculi. Proinde iam illud hic dicam, quod in Euangelio secundum Matthæum de separatione bonorum & malorum legitur per iudicium præsentissimum atque nouissimum Christi. Cum aut uenerit, inquit, filius hominis in maiestate sua, & oes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ, & cõgregabuntur ante eum oes gentes, & separabit eos ab inuicem, sicut pastor segregat oues ab hædis. Et statuet oues quide a dextris suis, hædos aut a sinistris. Tunc dicet rex his, qui a dextris eius erunt: Venite benedicti patris mei, possidete paratum uobis regnum a constitutione mundi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui, dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me: nudus, & cooperuistis me: infirmus, & uisitastis me: in carcere eram, & uenistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti, dicentes: Domine, quando uidimus te esurientem, et pauimus: sitientem, & dedimus tibi potum? Quando aute te uidimus hospitem, & collegimus te? Aut nudum, & cooperuimus te? Aut quando te uidimus infirmum, aut in carcere, & uenimus ad te? Et respondens rex dicet illis: Amen dico uobis, quandiu uni fecistis de his fratrib. meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet, inquit, & his qui a sinistris eius erunt: Discedite a me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius. Deinde similiter etiam his enumerat, quod illa non fecerint, quæ dextros fecisse memorauit. Similiterque interrogantibus, quando eum uiderint in horum indigentia constitutum: quod minimis suis factum non est, sibi factum non fuisse respondet, sermonemque concludens: Et hi, inquit, in supplicium æternum ibunt, iusti autem in uitam æternam. Ioannes uero Euangelista apertissime narrat eum in resurrectione mortuorum futurum prædixisse iudicium. Cum enim dixisset: Neque enim pater iudicat quenquam, sed iudicium omne dedit filio, ut omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat patrem, qui misit illum. Protinus addidit: Amen amen dico uobis, quia qui uerbum meum audit, & credit ei qui me misit, habet uitam æternam: & in iudicium non ueniet, sed transiet a morte in uitam. Ecce hic di-xit fideles suos in iudicium non uenire. Quomodo ergo per iudicium separabuntur a malis, & ad eius dextram stabunt, nisi quia hoc loco iudicium pro damnatione posuit? In tale quippe iudicium non uenient, qui audiunt uerbum eius, & credunt ei qui misit illum.

L. VIVES

a Veruntamen, &c. Tyro & Sidoni.] Tyrus & Sidon urbes sunt maritimæ in Phœnicia. b Et ecce plus quàm Iona hic.] Hic non est pronomen, sed aduerbium, quasi hoc loco, ὧδε. c Nec ideo dixit condemnabunt.] Et condemnare dicunt accusatores reum, cùm per eorum accusationem condemnatur. Imago est hæc sumpta de foro.

Quæ sit prima resurrectio, quæ secunda. Cap. VI

DEINDE adiungit & dicit: Amen amen dico uobis, quia uenit hora, & nunc est, quando mortui audient uocem filij dei: & qui audierint, uiuent. Sicut enim pater habet uitam in semetipso, sic dedit & filio habere uitam in semetipso. Nondum de secunda resurrectione, id est corporum loquitur, sed de prima, quæ nunc est, quæ in fine futura est. Hanc quippe ut distingueret, ait: Venit hora, & nunc est. Non aut corporum, sed animarum est. Habent enim & animæ mortem suam in impietate atque peccatis. Secundum quam mortem mortui sunt, de quibus idem dns ait: Sine mortuos sepelire mortuos suos: ut scilicet in anima mortui, in corpore mortuos sepeliret. Propter istos ergo impietate & iniquitate in anima mortuos: uenit, inquit, hora, & nunc est, quando mortui audiunt uocem filij dei: & qui audierint, uiuent. Qui audierint dixit: qui obedierint, qui crediderint, et usque in finem perseuerauerint. Nec fecit hic ullam differentiam bonorum & malorum. Omnibus enim bonum est audire uocem eius, & uiuere ad uitam pietatis ex impietatis morte transeundo. De qua morte ait Apostolus: Ergo omnes mortui sunt, & pro omnibus mortuus est unus: ut qui uiuunt, iam non sibi uiuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit. Omnes itaque mortui sunt in peccatis, nemine excepto: siue in originalibus, siue etiam uoluntate additis: uel ignorando, uel sciendo, uel faciendo quod iustum est: & pro omnibus mortuis, uiuus mortuus est unus, id est nullum habens omnino peccatum: ut qui per remissionem peccatorum uiuunt, iam non sibi uiuant, sed ei qui pro omnibus mortuus est propter peccata nostra, & resurrexit pro pter

pter iuſtificationẽ noſtrã: ut credentes in eũ qui iuſtificat impiũ, ex impietate iuſtificati, tanquam ex morte uiuificati ad primam reſurrectionẽ, quæ nũc eſt, pertinere poſsimus. ad hanc enim primã nõ pertinẽt, niſi qui beati erũt in æternũ: ad ſecundã uerò, de qua mox locuturus eſt, et beatos pertinere docebit, et miſeros. Iſta eſt miſericordię, illa iudicij. Propter quod in Pſalmo ſcriptũ eſt: Miſericordiã & iudiciũ cantabo tibi dñe. De quo iudicio conſequenter adiunxit, atque ait: Et poteſtatẽ dedit ei iudiciũ facere, quia filius hominis eſt. Hic oſtendit, quod in ea carne ueniet iudicaturus, in qua uenerat iudicãdus. Ad hoc enim ait: quoniam filius hominis eſt. Ac deinde ſubiungens unde agimus: Nolite, inquit, mirari hoc, quia ueniet hora, in qua oẽs qui in monumẽtis ſunt, audiẽt uocẽ filij dei: & procedẽt qui bona fecerũt in reſurrectionẽ uitæ: qui uerò mala egerũt, in reſurrectionẽ iudicij. Hoc eſt illud iudiciũ, quod paulò antè, ſicut nũc, pro dãnatione poſuerat, dicens: Qui uerbũ meũ audit, & credit ei qui miſit me, habet uitam æternã, & in iudiciũ non ueniet, ſed tranſitã morte in uitã, id eſt pertinendo ad primã reſurrectionẽ, qua nũc tranſitũ à morte ad uitã, in dãnationẽ nõ ueniet, quã ſignificauit appellatione iudicij, ſicut etiã in hoc loco, ubi ait: Qui uerò mala egerũt, in reſurrectionem iudicij, id eſt damnationis. Reſurgat ergo in prima, qui nõ uult in ſecunda reſurrectione damnari. Venit enim hora, & nũc eſt, quando mortui audient uocẽ filij dei: & qui audierint uiuẽt, id eſt in damnationẽ nõ uenient, quæ ſecunda mors dicitur: in quã mortẽ poſt ſecundã, quę corporũ futura eſt, reſurrectionem præcipitabuntur, qui in prima, quæ animarũ eſt, nõ reſurgunt. Veniet enim hora, ubi nõ ait, & nũc eſt: quia in fine ſeculi erit, hoc eſt in ultimo & maximo iudicio dei, quãdo oẽs qui in monumẽtis ſunt, audiẽt uocẽ eius et procedẽt. Non dixit, quemadmodũ in prima: & qui audierint uiuẽt. Non enim oẽs uiuent, ea ſcilicet uita, quæ quoniã beata eſt, ſola uita dicenda eſt. Nam utique ſine qualicunque uita nõ poſſent audire, & de monumẽtis reſurgente carne procedere. Quare aũt nõ oẽs uiuent, in eo quod ſequitur, docet: Qui bona, inquit, fecerũt, in reſurrectionẽ uitæ, hi ſunt qui uiuent: qui uerò mala egerũt, in reſurrectionẽ iudicij, hi ſunt qui nõ uiuent: quia ſecunda morte morientur. Mala quippe egerũt, quoniã male uixerũt: male aũt uixerũt: quia in prima, quę nunc eſt animarũ reſurrectione nõ reuixerũt: aut in eo quod reuixerant, nõ in fine uſque manſerũt. Sicut ergo duę ſunt regenerationes, de quib. iam ſuprà locutus ſum, una ſecundum fidem, quæ nunc fit per baptiſmũ: alia ſecundum carnem, quæ fiet in eius incorruptione atque immortalitate per iudicium magnũ atque nouiſsimũ. Ita ſunt & reſurrectiones duæ: una prima, quę nũc eſt, animarum, quæ uenire nõ permittit in mortem ſecundam: alia ſecunda, quæ nunc non eſt, ſed in ſeculi fine futura eſt: nec animarũ, ſed corporum eſt, quæ per ultimũ iudicium alios mittet in ſecundam mortẽ, alios in eam uitam quæ non habet mortem.

L. VIVES

AD primam reſurrectionem, quæ nunc eſt animarum.] In alijs libris non adſcribitur animarum: & forſan additũ eſt, ut intelligeretur, quæ eſt hæc noſtra reſurrectio. nam illa poſtrema eſt corporum, hæc prima eſt animarum, cum ex caſu peccatorum ſurgunt. Sic paulò pòſt: A morte animarum ad uitam uirtutum: in antiquis libris tantum legitur à morte ad uitam. Sed illa uidentur addita exponendi gratia.

De duabus reſurrectionibus, & de mille annis, quid in Apocalypſi Ioannis ſcriptũ ſit, & quid de eis rationabiliter ſentiatur. Cap. VII

E his duabus reſurrectionib. idem Ioãnes Euangeliſta in eo libro qui dicitur Apocalypſis, eo modo locutus eſt, ut earũ prima à quibuſdã noſtris nõ intellecta, inſuper etiã in quaſdã ridiculas fabulas uerteretur. Ait quippe in libro memorato Ioãnes apoſtolus: Et uidi angelũ deſcendentẽ de cælo, habentẽ clauẽ abyſsi, & catenam in manu ſua, & tenuit draconẽ illũ ſerpentẽ antiquũ, qui cognominatus eſt diabolus, & ſatanas, & alligauit illum mille annis, & miſit illũ in abyſſum, & clauſit: & ſignauit ſuper eum, ut nõ ſeduceret iam gẽtes, donec finiantur mille anni: poſt hæc oportet eũ ſolui breui tempore. Et uidi ſedes, & ſedentes ſuper eas, & iudiciũ datũ eſt illis: & animas occiſorum proter teſtimoniũ Ieſu, & propter uerbum dei. Et ſi qui nõ adorauerũt beſtiã, nec imaginẽ eius, nec acceperũt inſcriptionẽ in fronte aut in manu ſua, & regnauerunt cũ Ieſu mille annis: reliqui eorum non uixerũt, donec finiantur mille anni. Hęc reſurrectio prima eſt. Beatus & ſanctus eſt, qui habet in hac prima reſurrectione partem. In iſtis ſecunda mors

mors nõ habet potestatẽ,sed erunt sacerdo- A
tes dei & Christi,& regnabũt cũ eo mille an
nis. Qui propter hæc huius libri uerba pri-
mam resurrectionẽ futurã suspicati sunt cor
poralem,[a] inter cætera maxime numero an-
norum mille permoti sunt, tanq̃ oporteret
in sanctis eo modo uelut tanti temporis fieri
sabbatismũ,uacatione scilicet sancta post la-
bores annorũ sex milium,ex quo creatus est
homo, & magni illius peccati merito in hu-
ius mortalitatis ærumnas de paradisi felicitã
te dimissus est, ut quoniã scriptũ est: Vnus
dies apud dñm sicut mille anni,& mille anni
sicut dies unus: sex annorũ milibus tanquã
sex diebus impletis, sequatur uelut sabbati se- B
ptimus in annis mille postremis, ad hoc scili
cet sabbatũ celebrandum resurgentibus san
ctis. Quæ opinio esset utcunq̃ tolerabilis,si
aliquæ deliciæ spirituales in illo sabbato affu-
turæ sanctis per domini præsentiã crederen
tur. nã etiã nos hoc opinati fuimus aliquan-
do. Sed cùm eos qui tũc resurrexerint, dicãt
immoderatissimis carnalibus epulis uacatu-
ros,[b] in quibus cibus sit tantus ac potus, ut
nõ solum nullã modestiã teneant,sed modũ
quoq̃ ipsius incredulitatis excedant: nullo
modo ista possunt nisi à carnalibus credi. Hi
aũt qui spirituales sunt,istos ista credẽtes[c] χι- C
λιαστὰς appellant Græco uocabulo:quod uer
bum è uerbo exprimẽtes nos possumus mi-
liarios nuncupare. Eos aũt longũ est refelle-
re ad singula, sed potius quemadmodũ scri-
ptura hæc accipiẽda sit, iam debemus õsten
dere. Ait ipse dñs noster Iesus Christus: Ne-
mo potest introire in domũ fortis, & uasa e-
ius eripere, nisi prius alligauerit fortẽ, diabo
lum uolẽs intelligi fortẽ: quia ipse genus hu
manũ potuit tenere captiuũ: uasa uero eius,
quæ fuerat cepturus, fideles suos futuros,
quos ille in diuersis peccatis atq̃ impietati- D
bus possidebat. Vt ergo alligaret hic fortis,
propterea uidit iste apostolus in Apocaly-
psi angelum descendentẽ de cælo, habentẽ
clauẽ abyssi,& catenã in manu sua. Et tenuit
inquit, draconẽ illum serpentẽ antiquũ, qui
cognominatus est diabolus & satanas:& al-
ligauit eum mille annis, hoc est, eius potesta
tem ab eis seducendis ac possidẽdis, qui fue
rant liberandi, cohibuit atq̃ frenauit. Mille
aũt anni, duobus modis possunt, quantũ mi
hi occurrit, intelligi: aut quia in ultimis an-
nis mille ista res agitur,[d] id est sexto annorũ
miliario tanq̃ sexto die, cuius nũc spatia po
steriora uoluunt: secuturo deinde sabbato,
quod non habet uesperã, requiẽ scilicet san-
ctorum,quæ nõ habet finẽ: ut huius miliarij
tanquã diei nouissimã partẽ, quę remanebit
usq̃ ad terminũ seculi, mille annos appella-
uerit: eo loquẽdi modo, quo pars significat
à toto: aut certe mille annos pro annis omni
bus huius seculi posuit, ut perfecto numero
notaretur ipsa tẽporis plenitudo. Millena-
rius enim numerus denarij numeri quadra-
tum solidũ reddit. Decẽ quippe decies du-
cta, fiunt centũ: quę iam figura quadrata, sed
plana est. Vt aũt in altitudinẽ surgat, & soli-
da fiat, rursus centũ decies multiplicatur, &
mille fiunt. Porrò si centũ ipsa aliquo modo
pro uniuersitate aliquãdo ponunt, quale il-
lud est, quod dñs omnia sua dimittẽti, & eũ
sequẽti promisit, dicens: Accipiet in hoc se-
culo centuplũ: quod exponẽs quodãmodo
Apostolus ait: Quasi nihil habentes, & om-
nia possidentes: quia & antè iam dictũ erat:
Fidelis hominis totus mũdus diuitiarũ est:
quanto magis mille pro uniuersitate ponun
tur, ubi est soliditas ipsius denariæ quadratu
ræ? Vnde nec illud melius intelligit̃, quod
in Psalmo legitur: Memor fuit in seculum te
stamenti sui, uerbi quod mandauit in mille
generationes, id est in omnes. Et misit illum
inquit, in abyssum, utiq̃ diabolum misit in
abyssum. Quo nomine significata est multi-
tudo innumerabilis impiorũ, quorum in ma
lignitate aduersus ecclesiam dei multũ pro-
funda sunt corda: non quia ibi diabolus an-
tè nõ erat, sed ideò dicitur illuc missus, quia
exclusus à credentibus plus cœpit impios
possidere. Plus nanq̃ possidetur à diabolo,
qui non solum alienatus est à deo, uerume-
tiam gratis odit seruientes deo. Et clausit, in
quit, & signauit super eum, ut iam non se-
duceret gentes, donec finiantur mille an-
ni. Clausit super eum, dictum est, interdixit
ei ne possit exire, id est uetitum transgre-
di. Signauit autem quod addidit: signifi-
casse mihi uidetur, quod occultum esse uo-
luit, qui pertineant ad pacem diaboli, & qui
non pertineant. Hoc quippe in seculo isto
prorsus latet: quia & qui uidetur stare, u-
trum sit casurus: & qui uidetur iacere, utrũ
sit resurrecturus, incertum est. Ab eis autem

gentibus

gẽtibus seducẽdis huius interdicti uinculo, & claustro diabolus prohibeť atq; cohibeť, quas pertinẽtes ad Christũ seducebat antea uel tenebat. Has enim deus elegit ante mundi cõstitutionẽ eruere de potestate tenebrarum, & trãsferre in regnũ filij claritatis suæ, sicut Apostolus ait. Nam seducere illũ gentes etiã nunc, & secũ trahere in æternam pœnam, sed nõ prædestinatas in æternã uitam, quis fidelis ignorat? Nec moueat, q̃ sępe diabolus seducit etiã illos qui iam regenerati in Christo, uias ingrediunť dei. Nouit eñ dñs qui sunt eius: ex his in æternã damnationem neminẽ ille seducit. Sic enim nouit eos dñs deus, quẽ nihil latet etiã futurorũ: non ut homo, qui hominẽ ad præsens uidet, si tamẽ uidet, cuius cor nõ uidet: qualis aũt postea sit futurus, nec seipsum uidet. Ad hoc ergo ligatus est diabolus, & inclusus in abysso: ut iam nõ seducat gẽtes, ex quibus constat ecclesia, quas antea seductas tenebat, anteq̃ esset ecclesia. Nec enim dictũ est, ut nõ seduceret aliquẽ, sed ut nõ seduceret, inquit, iam gẽtes: in quibus ecclesiam proculdubio uoluit intelligi. Donec finianť mille anni, id est aut quod remanet de sexto die, qui constat ex mille annis: aut oẽs anni, quibus deinceps hoc seculum peragendũ est. Nec sic accipiendum est quod ait: ut nõ seduceret gẽtes donec finiantur mille anni: quasi postea seducturus sit eas duntaxat gẽtes, ex quibus prædestinata constat ecclesia: à quibus seducendis illo est uinculo claustroq; prohibitus. Sed aut illa locutione dictũ est, quæ in scripturis aliquoties inueniť, qualis est in Psalmo: Sicut oculi nostri ad dñm deũ nostrũ, donec misereatur nostri. Neq; eñ cũ misertus fuerit, non erũt oculi seruorũ eius ad dñm deum suum. Aut certe iste est ordo uerborũ: Et clausit, & signauit super eum, donec finianť mille anni. Quod uero interposuit, ut nõ seduceret iam gentes: ita se habet, ut ab huius ordinis cõnexione sit liberũ: & seorsum intelligendũ, uelut si post addereť, ut sic se haberet tota sentẽtia: Et clausit, & signauit super eum, donec finianť mille anni, ut nõ seduceret iam gentes: id est, ideo clausit, donec finiantur mille anni, ut iam non seduceret gentes.

L. VIVES

a INter cætera maxime numero annorũ mille.] Quoniam Ioannes hoc loco meminit mille annorum, & Christus in Euãgelio: Non bibam ammodo de hoc A genimine uitis usq; in diem illum, quo bibam illud nouum in regno patris mei. Et prophetæ multa dicũt de regno Christi in Hierusalem, idcirco existimauerũt quidã Christum excitatis corporibus sanctorũ suorũ reditur ũ in mundũ, mansurumq; hic annos mille in summa pace, affluente undiq; felicitate incredibili, aureoq; seculo maiore & mirabiliore, q̃ est à poetis descriptũ, aut etiam ab Esaia & Sibylla prædictũ. Cuius opinionis autor fuit Papias Hieropolitanus præsul, qui uixit temporibus apostolorũ. Eum secuti sunt Irenæus & Apollinarius, Tertullianus quoq; in libro De spe fideliũ, & Victorinus Pictauiensis, & Lactantius lib. 7. Diuin. instit. Hoc cõmentum & si inane Hieronymus esse ostẽdit, ac ridet sæpenumero atq; incessit, tamen libro in Hieremiã quarto non audere se damnare ait, q̃ multi ecclesiasticorũ uirorũ & martyrũ id dixerint, tantũ est in dicto uel fidei uel reuerentiæ propter autorẽ solum: dissentiendumq; est à ma- B gnis uiris modeste ac prudenter, ita ut multũ eorum autoritati detulisse uidearis. Haud crediderim illorum sanctorum eandem fuisse de ea re sententiã, quam Cherinthi hæretici, de quo sic Eusebius libro Ecclesiasticæ historiæ tertio: Cherinthus post resurrectionẽ terrenum dicit futurum esse regnum Christi in Hierusalem. Et homines in carne iterũ concupiscentijs & uitijs subiectam conuersationem habituros. Contra fidem quoq; scripturarum quosdam mille annos designat, in quibus multa quidẽ & alia corruptionũ opera, & nuptiarum festiuitates dicit futuras, ad eos qui libidini sunt dediti decipiendos. Sed & Dionysius cùm de Ioannis reuelatione dissereret, quædam secundum ea, quæ antiquitus ecclesiæ tradita fuerant, disputaret, mentionem facit huius ipsius uiri in his uerbis: Cherinthus, inquit, à quo & Cherinthiana hæresis oborta est, figmenti sui autoritatem magni nominis acquirere secundum scripturæ huius prauam intelligen- C tiam gestiebat. Quippe cuius hæc erat hæresis, ut affirmaret terrenum futurum esse Christi regnum. Et quia erat uentri, gulæ ac libidini deditus, ea futura decernebat, quæ sibi propria libido dictabat. Ventris, & eorum quæ sub uentre sunt incitamenta, cibis, potibus, nuptijs prædicabat explenda. Et ut aliquid sacratius dicere uideretur, legales aiebat festiuitates rursum celebrandas, & hostias carnales iterum iugulandas. Irenæus uerò secretiora ipsius hæretici in primo operis sui libro publicauit. Quæ inde discat, si quis plenius scire uult. Hæc Eusebius. Non est ergo hæc Papiæ opinio, cuius originẽ Hieronymus Cherintho potius attribuisset natu maiori Papia ipso: tametsi eodem uixerint tempore: tum nec Irenæus in Cherinthum scripsisset, qui Papiæ sententiam sit sequutus: tametsi non omnes sectæ eadem de illis mille tradiderunt annis. Vnusquisq;, ut sibi animo confinge- D bat, ita affirmabat: nec mirum in re commentitia & uana. Dionysius Alexandrinæ ecclesiæ pontifex, ut Hieronymus libro in Esaiam xviij. narrat, elegantem scripsit librum, irridens mille annorum fabulam, & auream atq; gemmatam in terris Hierusalem, instaurationem templi, hostiarum sanguinem, ocium sabbati, circumcisionis iniuriam, nuptias, partus, liberorum educationem, epularum delicias, & cunctarum gentium seruitutẽ, rursusq; bella, exercitus, ac triumphos, & superatorum neces, mortemq; cẽtenarij peccatoris. Hæc Hieron. b In quibus cibus sit tantus ac potus.] Sic Lactantius: Terra uerò aperiet fœcunditatem suam, & uberrimas fruges sua sponte generabit. Rupes montium melle sudabunt, per riuos uina decurrent, & flumina lacte inundabunt. Vt prætereãm Cherinthiana, quæ multo sunt fœdiora. c χιλιασταί.] Quasi milenarios. χίλιοι eñ sunt mille. d Id est sexto annorũ milliario.] Ferunt in libris Heliæ prophetæ inueniri sex mille annos mũdum dura-

duraturū:quorum prima duo milia depotant uanitati, usq; ad Abrahā. Altera duo legi, ad Christū. Tertia duo milia Messiæ, usq; ad finē seculi:idq; ex cōputatione Hebræorū. Nam ex septuaginta plura sunt q̃ tria milia ab Adam ad Abrahā. Et ætate Augustini non aberāt sex milia à fine suo quadringentis annis. Itaq; nunc plures q̃ sex mille & septingentos uulgo cōputamus. Nēpe à nato dño mille quingētos uigintiduos: cuius ortum Eusebius & qui LXX. sequūtur in quinto millesimum & plus paulo q̃ centesimum conferunt. Idcirco Augustinus huius sexti annorum miliarij, uolui sua ætate spatia posteriora, dixit. Lactantius, qui ante Augustinum uixit, nēpe sub Constantino, tantum superesse ex illis sex milib. annorū ducentorum annorum expectationem scribit.

De alligatione & solutione diaboli. Caput VIII

POST hæc, inquit, oportet eum solui breui tempore. Si hoc est diabolo ligari, et includi. Ecclesiā nō posse seducere:hęc ergo erit solutio eius, ut possit? Absit. Nūquā enim ab illo Ecclesia seducetur prędestinata, & electa ante mūdi cōstitutionē:de qua dictū est: Nouit dñs, qui sunt eius:& tamē hic erit Ecclesia illo tēpore etiā quo soluendus est diabolus:sicut ex quo est instituta, hic fuit & erit omni tēpore in suis utiq; qui succedunt nascendo morientibus. Nā paulo post dicit, quòd solutus diabolus seductas gētes toto orbe terrarū, attrahet in bellū aduersus eam:quorum hostiū numerus erit ut arena maris, Et ascēderūt, inquit, super terrę latitudinē, & cinxerūt castra sanctorū, & dilectā ciuitatem: & descēdit ignis de cœlo à deo, & comedit eos: & diabolus q seducebat eos, missus est in stagnū ignis & sulphuris, ubi & bestia & pseudopropheta: & cruciabunt die ac nocte in secula seculorū. sed hoc iā ad iudiciū nouissimū pertinet, quod nūc propterea cōmemorādū putaui, ne quis existimet eo ipso paruo tēpore, quo soluet diabolus in hac terra ecclesiam nō futuram, illo hic eam uel non inueniente, cum fuerit solutus:uel absumēte, cum fuerit modis omnibus persecutus. Non itaq; per totū hoc tempus, quod liber iste complectitur à primo scilicet aduentu Christi usq; in seculi finem, quo erit secundus eius aduentus: ita diabolus alligatur, ut eius hæc ipsa sit alligatio:per hoc interuallum quod mille annorū numero appellat non seducere Ecclesiam, quandoquidem illam nec solutus utiq; seducturus est. Nam profecto si ei alligari est, nō posse seducere, siue non permitti: quid erit

A solui, nisi posse seducere siue pmitti? Quod absit ut fiat. sed alligatio diaboli, est non permixti exercere totam tentationem, quā potest uel ui uel dolo ad seducendos homines in partem suam cogendo uiolenter, fraudulenter ue fallēdo. Quod si permitteretur in tam longo tempore, & tāta infirmitate multorum, plurimos tales, quales deus id perpeti non uult, & fideles deijceret, & ne crederent, impediret. Quod ne faceret, alligatus est. Tunc autem soluetur, quando & breue tempus erit. Nam tribus annis & sex mensibus legitur totis suis suorumq; uiribus sæui

B turus:& tales erunt, cum quibus ei belligerandum est, ut uinci tanto eius impetu insidijsq; non possint. Si autem nunquam solueretur, minus appareret eius maligna potentia, minus sanctæ ciuitatis fidelissima patientia probaretur: minus deniq; perspiceretur, quàm magno eius malo tam bene fuerit usus omnipotens deus, qui eum nec omnino abstulit à tentatione sanctorum, quam uis ab eorum interioribus hominibus ubi in deum creditur, foras missum: ut forinsecus eius oppugnatione proficerēt, & in eis

C qui sunt ex parte ipsius, alligauit: ne quātam posset effundendo & exercendo malitiam innumerabiles infirmos, ex quibus ecclesiā multiplicari & impleri oportebat:alios credituros, alios iam credentes à fide pietatis hos deterreret, hos frangeret. Et soluetur in fine, ut quàm fortem aduersarium dei ciuitas superauerit, cum ingenti gloria sui redēptoris, adiutoris, liberatoris, aspiciat. In eorum sanè, qui tunc futuri sunt, sanctorum atque fidelium comparatione quid sumus? Quandoquidem ad illos probandos tantus soluetur inimicus, cum quo nos ligato tan

D tis periculis dimicamus:quamuis & hoc tēporis interuallo, quosdam milites Christi tā prudentes & fortes fuisse atq; esse non dubium est, ut etiam si tunc in ista mortalitate uiuerent, quando ille soluetur, omnes insidias eius atq; impetus & cauerent prudentissime, & patientissime sustinerent. Hęc autem alligatio diaboli non solum facta est, ex quo cœpit ecclesia præter Iudæam terram in nationes alias, aliasq; dilatari:sed etiā nūc fit, & fiet usq; ad terminum seculi, quo soluendus est:quia & nunc homines ab infidelitate, in qua ipse eos possidebat conuertun

tur ad fidem, & uſq; in illum finem ſine dubio conuertetur. Et utiq; unicuiq; fidelium iſte fortis tunc alligatur, quando ab illo tanquam uas eius eripitur, & abyſſus ubi incluſus eſt non in eis conſumpta eſt, quãdo ſunt mortui: qui tunc erant quãdo eſſe cœpit incluſus, ſed ſucceſſerunt eis alij naſcẽdo, atq; ſuccedunt donec finiatur hoc ſeculum, qui oderint Chriſtianos: in quorũ quotidie uelut in abyſſo cæcis & profundis cordibus includatur. Vtrũ aũt etiam illis ultimis trib. annis et menſibus ſex, quando ſolutus totis uiribus ſæuiturus eſt, aliquis in qua nõ fuerat ſit acceſſurus ad fidẽ, nõnulla quæſtio eſt. Quomodo enĩ ſtabit quod dictũ eſt: Quis intrat in domũ fortis, ut uaſa eius eripiat, niſi prius alligauerit fortem, ſi etiam ſoluto eripiunt? Ac per hoc ad hoc cogere uideẽ iſta ſententia, ut credamus illo licet exiguo tempore neminẽ acceſſurum eſſe populo Chriſtiano, ſed cum eis qui iam Chriſtiani reperti fuerint diabolum pugnaturũ. Ex quibus etiam ſi aliqui uicti ſecuti eũ fuerint, nõ eos ad prædeſtinatũ filiorum dei numerum pertinere. Nec enim fruſtra idem Ioannes Apoſtolus, qui & hanc Apocalypſim ſcripſit, in epiſtola ſua de quibuſdã dixit: Ex nobis exierũt, ſed non erant ex nobis. Nam ſi fuiſſent ex nobis, permanſiſſent utiq; nobiſcũ. Sed quid fiet de paruulis? Nimiũ quippe incredibile eſt, nullos iam natos & nondũ baptizatos, præoccupari Chriſtianorũ filios illo tẽpore infantes: nullos etiam ipſis naſci iã diebus: aut ſi erunt, nõ eos à parẽtibus ſuis ad lauacrũ regenerationis modo quocunq; perduci. Quod ſi fiet, quo pacto ſoluto iam diabolo uaſa iſta eripienẽ, in cuius domũ nemo intrat, ut uaſa eius eripiat, niſi prius alligauerit eum? Imò uero id potius eſt credendũ, ut nec qui cadant de eccleſia, nec qui accedãt ad eccleſiam illo tẽpore defuturos: ſed profecto tam fortes erũt & parẽtes pro baptizãdis paruulis ſuis, & hi qui tunc primitus credituri ſunt, ut illum fortẽ uincant etiã non ligatũ: id eſt omnibus, qualibus antea nunquã, uel artibus inſidiantẽ, uel urgẽtem uiribus, & uigilanter intelligãt, & tolerẽter ferant: ac ſic illi etiam nõ ligato eripiantur. Nec ideo falſa erit euangelica illa ſententia: Quis intrat in domũ fortis, ut uaſa eius eripiat, niſi prius alligauerit fortẽ? Secũdũ enĩ

A ſententiæ eius ueritatẽ, ordo iſte ſeruatus eſt, ut prius alligaretẽ fortis, ereptiſq; uaſis eius, longe lateq; in omnibus gentibus ex firmis & infirmis ita multiplicaretur eccleſia, ut ex ipſa rerũ diuinitus prædictarũ et impletarũ robuſtiſſima fide, etiã ſoluto uaſa poſſet auferre. Sicut enim fatendum eſt, multorũ refrigeſcere charitatem, cum abundat iniquitas: & inuſitatis maximiſq; perſecutiõibus atq; fallacijs diaboli iam ſoluti, eos qui in libro uitæ ſcripti non ſunt, eſſe multos ceſſuros: ita cogitandũ eſt, non ſolũ quos bonos fideles illud tempus inueniet, ſed nõnullos B etiam qui foris adhuc erũt, adiuuãte dei gratia per conſiderationem ſcripturarũ: in quibus & alia & finis ipſe prænũciatus eſt, quẽ uenire iam ſentiunt: ad credẽdum, quod nõ credebant, futuros eſſe firmiores: & ad uincendũ etiam nõ ligatũ diabolum fortiores. Quod ſi ita erit, propterea præceſſiſſe dicẽda eſt eius alligatio, ut & ligati & ſoluti expoliatio ſequereẽ: quoniam de hac re dictũ eſt: Quis intrabit in domum fortis, ut uaſa eius eripiat, niſi prius alligauerit fortem?

C Quid ſit regnũ ſanctorũ cũ Chriſto per mille annos, & in quo diſcernaẽ à regno æterno. Ca. IX.

INTEREA dum mille annis ligatus eſt diabolus, ſancti regnant cum Chriſto etiã ipſis mille annis eiſdẽ ſine dubio, & eodem modo intelligendis, id eſt iſto iam tempore prioris eius aduẽtus. Excepto quippe illo regno, de quo in fine dicturus eſt: Venite benedicti patris mei, poſſidete paratum uobis regnum. Niſi enim alio aliquo modo longe quidẽ impari iam nunc regnarent cum illo ſancti eius, quibus ait: Ecce ego uobiſcum ſum uſq; in con- D ſummationẽ ſeculi: profecto non etiã nunc diceretur Eccleſia regnũ eius, regnũ 'ue cœlorũ. Nam utiq; iſto tempore in regno dei eruditus ſcriba ille, qui profert de theſauro ſuo noua & uetera: de quo ſuprà locuti ſumus. Et de eccleſia collecturi ſunt zizania meſſores illi, quę permiſit cum tritico ſimul creſcere uſq; ad meſſem. Quod exponẽs ait, Meſſis eſt finis ſeculi: meſſores autem angeli ſunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur, ſic erit in conſummatione ſeculi: mittet filius hominis angelos ſuos, & colligent de regno eius omnia ſcan-

dala

dala. Nunquid de regno illo ubi nulla sunt scandala? De isto ergo regno eius, quod est hic ecclesia, colligent. Itē dicit: Qui soluerit unū de mādatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus uocabit in regno cęlorū: qui aūt fecerit & sic docuerit, magnus uocabit in regno cęlorū. Vtrunq; dicit in regno cælorū, & qui nō facit mandata quæ docet: hoc est enim soluere, nō seruare, non facere: & illum qui facit & sic docet: sed istum minimū, illum magnū. Et cōtinuo secutus adiungit: Dico enim uobis, quia nisi abundauerit iustitia uestra super scribarū & Pharisæorū, id est super iustitiā eorū qui soluūt quod docent. De scribis enim & Pharisæis dicit alio loco: Quoniā dicūt & nō faciūt. Nisi ergo super eos abundauerit iustitia uestra, id est ut uos nō soluatis, sed faciatis potius quod docetis: nō intrabitis, inquit, in regnū cælorū. Alio modo igitur intelligendū est regnū cælorū ubi ambo sunt: & ille scilicet qui soluit quod docet, & ille q facit: sed ille minimus, iste magnus. Alio modo aūt regnū cęlorum dicit, quo nō intrat nisi ille qui facit. Ac per hoc ubi utrunq; genus est, ecclesia est, qualis nūc est: ubi aūt illud solū erit, ecclesia est, qualis tūc erit, quādo malus in ea nō erit. Ergo ecclesia & nūc est regnū Christi, regnūq; cælorū. Regnāt itaq; cū illo etiā nunc sancti eius, aliter quidē q̄ tunc regnabunt: nec tamen cū illo regnāt zizania, quamuis in ecclesia cum tritico crescāt. Regnant enim cū illo qui faciūt quod Apostolus ait: Si cōsurrexistis cū Christo, quæ sursum sunt sapite; ubi Christus est in dextera dei sedens: quæ sursum sunt quærite, nō quæ super terram. De qualibus itē dicit, q eorū cōuersatio sit in cęlis. Postremo regnāt cum illo, qui eo modo sunt in regno eius, ut sint etiā ipsi regnū eius. Quomodo aūt sunt regnū Christi, qui, ut alia taceā, quāuis ibi sint donec colligant in fine seculi de regno eius omnia scādala: tamē illic sua quærunt, non quæ Iesu Christi? De hoc ergo regno militiæ, in quo adhuc cū hoste cōfligit, & aliquādo repugnat repugnantibus uitijs, aliquando cedentibus imperat donec ueniatur ad illud pacatissimū regnū, ubi sine hoste regnabit, & de hac prima resurrectione quę nunc est, liber iste loquitur. Cum enim dixisset alligari diabolum mille annis, & postea solui breui tempore, mox re

A capitulando quid in istis mille annis agat ecclesia uel agatur in ea: Et uidi, inquit, sedes et sedentes super eas, & iudicium datū est. Nō hoc putādum est de ultimo iudicio dici, sed sedes præpositorū, & ipsi præpositi intelligendi sunt, per quos ecclesia nunc gubernatur. Iudiciū autem datum, nullum melius accipiendum uidetur, q̄ id quod dictum est: Quæ ligaueritis in terra, ligatā erūt & in cælo: & quæ solueritis in terra, soluta erunt & in cælo. Vnde Apostolus: Quid enim mihi est, inquit, de his qui foris sunt iudicare? Nōne de his qui intus sunt, uos iudicatis? Et ani- B mę, inquit, occisorum propter testimoniū Iesu, & propter uerbum dei: subaudit quod postea dicturus est, & regnauerūt cum Iesu mille annis, animę scilicet martyrū nondum sibi corporibus suis redditis. Neq; enim piorum animæ mortuorū separantur ab ecclesia, quæ etiam nunc est regnū Christi. Alioquin nec ad altare dei fieret eorum memoria in cōmunicatione corporis Christi: nec aliquid prodesset ad eius in periculis baptismū currere, ne sine illo finiatur hæc uita: nec ad reconciliationē si forte per pœnitentiam ma lámue conscientiam quisq; ab eodem corpo- C re separatus est. Cur enim fiunt ista, nisi quia fideles, etiam defuncti, membra eius sunt? Quamuis ergo cum suis corporibus nondū sunt, iam tamen eorum animæ regnant cum illo, dum isti mille anni decurrunt. Vnde in hoc eodem libro & alibi legitur: Beati mortui, qui in domino moriunt, amodo iam etiā dicit spiritus, ut requiescāt à laboribus suis: nam opera eorum sequuntur illos. Regnat itaq; cum Christo nunc primum ecclesia in uiuis & mortuis. Propterea enim sicut dicit Apostolus, mortuus est Christus, ut et uiuorum & mortuorū dominetur. Sed ideo tan- D tummodo martyrū animas cōmemorauit, quia ipsi præcipue regnant mortui, qui usq; ad mortem pro ueritate certauerunt. Sed à parte totum, etiam cæteros mortuos intelligimus pertinētes ad ecclesiam, quod est regnum Christi. Quod uero sequitur: Et si qui non adorauerunt bestiam, nec imaginem eius: nec acceperunt inscriptionem in fronte, aut in manu sua: simul de uiuis ac mortuis debemus accipere. Quę sit porro ista bestia, quamuis sit diligentius inquirendum, nō tamen abhorret à fide recta ut ipsa impia ciui-

tas intelligatur, & populus infidelium contrarius populo fideli et ciuitati dei. Imago uero eius simulatio eius mihi uidetur: in eis uidelicet hominibus, qui uelut fidem profitentur, & infideliter uiuunt. Fingũt enim se esse quod nõ sunt, uocanturq; non ueraci effigie sed fallaci imagine Christiani. Ad eandem namq; bestiam pertinẽt nõ solum aperti inimici nominis Christi, & eius gloriosissimæ ciuitatis, sed etiã zizania, quæ de regno eius, quod est ecclesia, in fine seculi colligẽda sũt. Et qui sunt qui bestiam nõ adorant, nec imaginem eius, nisi qui faciũt quod ait Apostolus: Ne sitis iugũ ducentes cum infidelibus? Non adorant enim, id est non consentiunt, non subijciuntur: neq; accipiunt inscriptionem, notã scilicet criminis in frõte, propter professionẽ: in manu, propter operationes. Ab his ergo malis alieni siue adhuc in ista mortali carne uiuẽtes, siue defuncti regnant cum Christo, iã nunc quodãmodo huic tempori congruo per totũ hoc interuallũ, quod numero mille significatur annorũ. Reliqui eorum, inquit, nõ uixerũt. Hora enim nunc est eũ mortui audiẽt uoce filij dei: & qui audierint, uiuent: reliqui uero eorũ non uiuẽt. Quod uero subdidit: Donec finiantur mille anni: intelligendum est, q eo tempore nõ uixerunt, quo uiuere debuerunt, ad uitam scilicet de morte transeũdo. Et ideo cum dies uenerit, quo fiet & corporũ resurrectio, nõ ad uitam de monumẽtis procedent, sed ad iudicium: ad damnationem scilicet, quæ secunda mors dicitur. Donec enim finiant mille anni quicunq; non uixerit, id est, isto toto tempore quo agitur prima resurrectio, nõ audierit uocem filij dei, & ad uitã de morte nõ trãsierit: profecto in secunda resurrectione, quæ carnis est, in mortẽ secundam cum ipsa carne transibit. Sequitur enim & dicit: Hæc resurrectio prima est. Beatus & sanctus qui habet in hac prima resurrectione partẽ, id est, particeps eius est. Ipse est aũt particeps eius, qui nõ solum à morte quæ in peccatis est resuscitat, uerumetiã in eo quod reuixerit, permanet. In istis, inquit, secunda mors non habet potestatẽ. Habet autẽ in reliquis, de quibus superius ait: Reliqui eorũ non uixerũt, donec finiantur mille anni: quoniã isto toto temporis interuallo, quod mille annos uocat, quantumcunq; in eo quisq; eorum uixit in corpore, non reuixit à morte: in qua eum tenebat impietas: ut sic reuiuiscendo primæ resurrectionis particeps fieret, atq; in eo potestatẽ secunda mors nõ haberet.

Quid respondendum sit eis, qui putãt resurrectionem ad sola corpora, non etiam ad animas pertinere. Cap. X

SVNT qui putant resurrectionẽ dici non posse nisi corporũ, ideo istam quoq; in corporibus primã futuram esse contendunt. Quorum enim est, inquiunt, cadere, eorum esse resurgere. Cadũt autem corpora moriẽdo: nam & à cadendo cadauera nuncupantur. Non ergo animarũ, inquiunt, resurrectio potest esse, sed corporum. Sed quid contra Apostolũ dicunt, qui eam resurrectionẽ appellat? Nam secũdum interiorem, non secundum exteriorẽ hominem utiq; resurrexerant, quibus ait: Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt sapite. Quem sensum uerbis alijs alibi posuit, dicens: Vt quemadmodum Christus à mortuis resurrexit per gloriam patris, sic & nos in nouitate uitæ ambulemus. Hinc est & illud: Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus. Quod autẽ dicũt non posse resurgere nisi qui cadunt: & ideo putant resurrectionẽ ad corpora, nõ ad animas pertinere, quia corporũ est cadere: cur nõ audiũt, Non recedatis ab illo ne cadatis: & suo domino stat aut cadit: & qui putat se stare, uideat ne cadat? Puto enim q in anima nõ in corpore casus iste cauendus est. Si igitur cadentium est resurrectio, cadunt autem & animæ: profecto & animas resurgere confitendum est. Quod autem cum dixisset: In istis secunda mors nõ habet potestatem, adiunxit atque ait: Sed erunt sacerdotes dei & Christi, & regnabunt cũ eo mille annis: non utiq; de solis episcopis & presbyteris dictũ est, qui proprie iam uocantur in ecclesia sacerdotes, sed sicut omnes Christianos dicimus propter mysticum chrysma: sic omnes sacerdotes, quoniam membra sunt unius sacerdotis. De quib. apostolus Petrus: Plebs, inquit, sancta, regale sacerdotium. Sane licet breuiter atq; transeunter insinuauit deũ esse Christum, dicendo sacerdotes dei & Christi, hoc est patris & filij, quãuis propter formam serui sicut filius hominis, ita etiã sacerdos

dos Christus effectus sit in æternum, secundum ordinē Melchisedec. De qua re in hoc opere non semel diximus.

L. VIVES

a Omnes Christianos.] Aliàs, Christos: allusit ad illud Psalm. Nolite tangere Christos meos. b Deum esse Christum.] Nefas est enim si alius habet sacerdotem quàm deus, quod nec gentiles ignorabant, ut Cicero secunda Philippica.

De Gog & Magog, quos ad persequendam ecclesiam dei solutus prope finem seculi diabolus incitabit. Cap. XI

ET cū finiti fuerint, inquit, mille anni, soluet̃ satanas de custodia sua, & exibit ad seducendas nationes, quæ sunt in quatuor angulis terræ Gog & Magog, & trahet eos in bellū, quorū numerus est ut arena maris. Ad hoc ergo tūc seducet, ut in hoc bellū trahat. Nā & antea modis quibus poterat per mala multa & uaria seducebat. Exibit autē, dictum est, in apertā persecutionē de latebris erumpet odiorum. Hæc enī erit nouissima persecutio nouissimo imminēte iudicio, quā sancta ecclesia toto terrarum orbe patietur: uniuersa scilicet ciuitas Christi ab uniuersa diaboli ciuitate quantacunq; erit utraq; super terrā. Gētes quippe istæ, quas appellat Gog & Magog, non sic sunt accipiendæ, a tanq; sint aliqui in aliqua parte terrarū barbari cōstituti: siue q̄s quidā suspicant̃ Getas & Massagetas, propter literas horū nominū primas, siue aliquos alios alienigenas, & à Romano iure seiūctos. Toto namq; orbe terrarū significati sunt isti esse, cum dictū est: Nationes quæ sunt in quatuor angulis terræ, easq; subiecit esse Gog & Magog. Quorū b interpretationē nominum esse comperimus Gog tectū, Magog de tecto, tanq; domus, & ipse qui procedit de domo. Gentes igit̃ sunt, in quibus diabolū uelut in abysso superius intelligebamus inclusum: & ipse de illis quodāmodo sese efferens & procedens, ut illæ sint tectū, ipse de tecto. Si aūt utrunq; referamus ad gētes, non unū horū ad illas, alterū ad diabolū: & tectū ipsæ sunt, quia in eis nunc includit̃, & quodāmodo tegit̃ inimicus antiquus: & de tecto, ipsæ erunt, quando in apertū odium de operto erupturæ sunt. Quod uero ait: Et ascenderūt super terræ latitudinē, & cinxerūt castra sanctorum, & dilectam ciuitatē: non utiq; ad unum locū uenisse, uel uenturi esse significati

A sunt, quasi aliquo uno loco futura sint castra sanctorū & dilecta ciuitas, cum hæc nō sit nisi Christi ecclesia toto terrarū orbe diffusa: ac per hoc ubicunq; tunc erit, quę in omnibus gentibus erit, quod significatū est nomine latitudinis terræ: ibi erunt castra sanctorū, ibi erit dilecta deo ciuitas eius: ibi ab omnibus inimicis suis, quia et ipsi in omnibus gētibus cum illa erunt, persecutionis illius immanitate cinget̃, hoc est, in angustias tribulationis artabit̃, urgebit̃, concludet̃: nec militiā suam deseret, quę uocabulo est appellata castrorū.

L. VIVES

B a Tanquam sint aliqui in aliqua parte terrarum barbari.] Hieronymus libro xi. super Ezechielē illo dicto: Ecce ego ad te Gog principē capitis Mossoch & Thubal, & circumagam te. Iudæi & nostri Iudaizantes, inquit, putant Gog esse gentes Scythicas immanes & innumerabiles, quæ trans Caucasum montem & Mæotidem paludem, & prope Caspiū mare ad Indiam usq; tendantur: & has post mille annorum regnum esse à diabolo mouendas, quæ ueniant in terrā Israel, ut pugnent contra sanctos multis secum gentibus congregatis: primum Mossoch, quos Iosephus interpretat̃ Cappadocas: deinde Thubal, quos idem Iberos uel Hispanos, Hebræi Italos suspicantur. Habentes secum in exercitu Persas, Aethyopas, & Libyas, Gomer quoq; & Thogorma, quos Galatas & Phrygas interpretantur. Sabæos quoq; & Dedan & Carthaginienses, siue Tharsis. Sic Hieronymus. b Quorum interpretationē nominū esse
C cōperimus.] Hieronymus Gog Græco sermone δῶμα, Latinò tectum dicitur. Porrò Magog interpretatur de tecto. Omnis igitur superbia & falsi nominis scientia, quæ erigit se contra notitiā ueritatis, his nominib. demōstrat̃.

An ad ultimum supplicium pertineat impiorum, quòd descendisse ignis de cælo, & eosdem comedisse memoratur. Cap. XII

QVOD uero ait: Et descēdit ignis de cęlo, & comedit eos: non extremū putandum est id esse supplicium, quod erit cum dicetur: Discedite à me maledicti in ignem æternū. Tunc quippe in ignē
D mittētur ipsi, non ignis de cælo ueniet super ipsos. Hic autē bene intelligitur ignis de cælo de ipsa firmitate sanctorū, qua non cessuri sunt sæuientibus, ut eorū faciant uoluntatē. Firmamentū enim est cælum, cuius firmitate illi cruciabuntur ardentissimo zelo: quoniam nō poterunt attrahere in partes Antichristi sanctos Christi. Et ipse erit ignis qui comedet eos, & hoc à deo: quia dei munere insuperabiles fiūt sancti, unde excruciabunt̃ inimici. Sicut enim zelus in bono positū est, ubi legit̃: Zelus domus tuæ comedit me: ita econtrario in malo, ubi dicit̃: Zelus occupauit plebem ineruditā. Et nunc ignis cōtra

rius comedet, & nunc utiq; excepto scilicet ultimi illius igne iudicij. Aut si ipsam plagā qua percutiendi sunt ecclesiæ persecutores ueniēte iam Christo, quos uiuētes inueniet super terrā, quando interficiet Antichristū spiritu oris sui, ignē appellauit descendentē de cælo, eosq; comedentē, neq; hoc ultimū supplicium erit impiorum, sed illud quod facta corporum resurrectione passuri sunt.

An ante tempus persecutionis Antichristi mille anni annumerandi sint. Cap. XIII

H ABEC persecutio nouissima, quæ futura est ab Antichristo (sicut iā diximus & in hoc libro superius, & apud Danielem prophetam positum est) tribus annis & sex mensibus erit. Quod tēpus quamuis exiguum utrū ad mille annos pertineat, quibus & diabolum ligatum dicit, & sanctos regnare cum Christo: an eisdē annis hoc paruum spatium superaddat, atq; sit extra, merito ambigitur: quia si dixerimus ad eosdem annos hoc pertinere, nō tanto tempore, sed prolixiore cum Christo regnū sanctorum reperieī extendi, q̄ diabolus alligari. Profecto enim sancti cum suo rege etiā in ipsa præcipue persecutione regnabunt mala tanta uincētes, quando iam diabolus non erit alligatus, ut eos persequi omnibus uiribus possit. Quomodo ergo ista scriptura eisdem mille annis utrunq; determinat, diaboli scilicet alligationē, regnumq; sanctorū: cū triū annorū & sex mēsium interuallo prius definat alligatio diaboli, q̄ regnum sanctorum in his mille annis cum Christo? Si autē dixerimus paruum persecutionis huius hoc spatium non computandum in mille annis, sed eis impletis potius adijciendum: ut proprie possit intelligi, quod cū dixisset, Sacerdotes dei & Christi regnabunt cum eo mille annis: adiecit, Et cū finiti fuerint mille anni, soluetī satanas de custodia sua: isto enim modo & regnum sanctorū & uinculum diaboli simul cessatura esse significat, ut deinde persecutionis illius tempus nec ad sanctorū regnum, nec ad custodiam satanæ, quorum utrumq; in mille annis est, pertinere, sed superadditum & extra computandum esse credatur: cogemur fateri sanctos in illa persecutione regnaturos non esse cum Christo. Sed quis audeat dicere, nunc cum illo nō regna-

A tura sua membra, quādo ei maxime atq; fortissime cohærebunt: & quo tempore quāto erit acrior impetus belli, tanto maior gloria non cedendi, tāto densior corona martyrij? Aut si propter tribulationes, quas passuri sunt, non dicendi sunt regnaturi, consequēs erit, ut etiam superioribus diebus in eisdem mille annis quicunq; tribulabantur sanctorum eo ipso tempore tribulationis suæ cum Christo non regnasse dicatur: ac per hoc & illi, quorum animas autor libri huius uidisse se scribit occisorum propter testimoniū Iesu & propter uerbum dei, non regnabant cum Christo quando patiebantur persecutionē:
B & ipsi regnum Christi nō erant, quos Christus excellentius possidebat. Absurdissimū id quidem est, & omnino auersandum. Sed certe animæ uictrices gloriosissimorū martyrum, omnibus doloribus ac laboribus superatis atq; finitis, posteaq; mortalia mēbra posuerunt, cum Christo utiq; regnauerunt & regnant, donec finiātur mille anni, ut postea receptis etiam corporibus iam immortalibus regnent. Proinde trib. illis annis atq; dimidio animæ occisorum pro eius martyrio, & quæ antea de corporibus exierunt, & quæ ipsa nouissima persecutione sunt exitu
C ræ, regnabunt cū illo donec finiaī mortale seculum, & ad illud regnū ubi mors non erit, trāseatur. Quocirca cum Christo regnantiū sanctorum plures anni erunt, q̄ uinculi diaboli & custodiæ: quia illi cum suo rege dei filio, iam diabolo non ligato etiam per tres illos annos ac semissem regnabunt. Remanet igitur, ut cum audimus, Sacerdotes dei & Christi regnabūt cum illo mille annis: & cū finiti fuerint mille anni, soluetur satanas de custodia sua: aut nō regni huius sanctorum intelligamus annos mille finiri, sed uinculi
D diaboli atq; custodiæ: aut annos mille, id est annos omnes, ut suos quæq; pars habeat diuersis ac proprijs prolixitatibus finiendos, ampliores sanctorum regno, breuiores diaboli uinculo: aut certe quoniam trium annorum & sex mensium breuissimum spatium est, computari noluisse credatur: siue quod minus satanæ uinculum, siue quod amplius uidetur regnum habere sanctorum: sicut de quadringentis annis in sextodecimo huius operis uolumine disputaui: quoniam plus aliquid erant, & tamē quadringēti sunt nuncupati

cupati:& talia sæpe reperiuntur in literis sacris,si quis aduertat.

De damnatione diaboli cum suis,& per recapitulationem de resurrectione corporum omniũ mortuorum,& de iudicio ultimæ retributionis. Cap. XIIII

POST hanc autem commemorationem nouissimę persecutionis, breuiter cõplectitur totum, quod ultimo iam iudicio diabolus, & cum suo principe ciuitas inimica passura est. Dicit enim: Et diabolus qui seducebat eos missus est in stagnũ ignis & sulphuris,quo & bestia & pseudopropheta excruciabunt die ac nocte in secula seculorũ. Bestiam bene intelligi ipsam impiam ciuitatẽ,supra iam diximus. Pseudo uerò propheta eius aut Antichristus est,aut imago illa, id est figmẽtum illud, de quo ibi locuti sumus.Post hæc ipsum nouissimũ iudicium, quod erit in secunda resurrectione mortuorum,quę corporum est, recapitulando narrat, quomodo fuerit sibi reuelatũ: Et uidi,inquit, thronum magnum & candidũ, & sedentẽ super eum, cuius à facie [a] fugit cælum & terra,& locus eorũ non est inuentus. Non ait, uidi thronum magnũ & candidũ, & sedentem super eum,& ab eius facie fugit cælum & terra:quoniam nondum factũ erat, id est antequam esset de uiuis & mortuis iudicatũ: sed eum se uidisse dixit in throno sedentem,à cuius facie fugit cęlum et terra:sed postea.Peracto quippe iudicio tunc esse desinet hoc cælum et hæc terra,quãdo incipiet esse cælum nouum & terra noua. Mutatione namq; rerũ nõ omnimodo interitu transibit hic mundus. Vnde et Apostolus ait:Prẹterit enim figura huius mũdi, uolo uos sine solicitudine esse. Figura ergo præterit, non natura.Cum ergo se Ioannes uidisse dixisset sedẽtem super thronum,à cuius facie, quod postea futurum erat,fugit cælum & terra. Et uidi,inquit,mortuos magnos & pusillos,& aperti sunt libri: & alius liber apertus est, qui est uitæ uniuscuiusque, & iudicati sunt mortui ex ipsis scripturis librorũ secundum facta sua.Libros dixit esse apertos, & librũ. Sed librum cuiusmodi sit,non tacuit:qui est inquit,uitę uniuscuiusq;.Ergo illi libri,quos priore loco posuit, intelligẽdi sunt sancti & ueteres & noui, ut in illis ostenderetur quæ deus fieri sua mãdata iussisset;in illo aũt [b] qui est uitæ uniuscuiusq;, quid horũ quisq; non fecisset,siue fecisset. Qui liber si carnaliter cogitetur,quis eius magnitudinẽ,aut longitudinem ualeat æstimare? Aut quanto tẽpore legi poterit liber,in quo scriptæ sunt uniuersæ uitæ uniuersorum? An tantus angelorũ numerus aderit,quantus hominũ erit:ut & uitã suam quisq; ab angelo sibi adhibito audiat recitari? Non ergo unus liber erit omnium, sed singuli singulorũ. Scriptura uerò ista unum uolens intelligi:Et alius,inquit,liber apertus est. Quædam igitur uis est intelligenda diuina: qua fiet ut cuiq; bona opera sua,uel bona uel mala cuncta in memoriã reuocẽtur,& mẽtis intuitu mira celeritate cernantur:ut accuset,uel excuset sciẽtia cõscientiam:atq; ita simul & omnes & singuli iudicentur.Quæ nimirũ uis diuina,libri nomen accepit.In ea quippe quodammodo legitur, quicquid à faciente recolitur. Vt autẽ ostendat,qui mortui sint iudicãdi, id est pusilli cũ magnis, recapitulando dicit tanq; ad id rediẽs,quod prætermiserat, potiúsue distulerat: Et exhibuit mare mortuos,qui in eo erãt: & mors et infernus reddiderũt mortuos quos in se habebãt. Hoc proculdubio prius factũ est,q; essent mortui iudicati: & tamen illud prius dictum est. Hoc est ergo quod dixi recapitulando eum ad id rediisse quod intermiserat.Nunc autẽ ordinẽ tenuit,atq; ut explicaretur ipse ordo,cõmodius etiã de iudicatis mortuis, quod dixerat,suo repetiuit loco.Cũ enim dixisset: Et exhibuit mare mortuos qui in eo erant,& mors & infernus reddiderunt mortuos quos in se habebãt: mox addidit,quod paulo ante posuerat: Et iudicati sunt singuli secundum facta sua.Hoc est enĩ quod supra dixerat:Et iudicati sunt mortui secundum facta sua.

L. VIVES.

a FVgit cælum & terra.] Prima longa: nam præteritum est ἔφυγε. Posteaquã enim iudicauit,fugerũt cælum & terra. Apostolus tum uelut iam facta narrat more prophetarũ. b Qui est uitæ uniuscuiusq;.] Alibi,uita uni.Græcè ὅ ἐστι ζωῆς, quod est uitæ:uniuscuiusq; non legitur.

Qui sint mortui, quos ad iudiciũ exhibuit mare, uel quos mors & inferi reddiderint. XV

SED qui sunt mortui,quos exhibuit mare,qui in eo erãt? Neq; enim q̃ in mari moriunt,nõ sũt in inferno, aut corpora eorũ seruant in mari: aut quod

est absurdius, mare habebat bonos mortu- A
os, & infernus malos? Quis hoc putauerit?
Sed profecto conuenienter quidā hoc loco,
mare pro isto seculo positū accipiūt. Cum er-
go, & quos hic inueniet Christus in corpo-
re cōstiutos, simul significaret cū ijs qui re-
surrecturi sunt, iudicādos: etiā ipsos mortu-
os appellauit, & bonos, quibus dicit: Mor-
tui enim estis, & uita uestra abscōdita est cū
Christo in deo. Et malos, de quibus dicitur:
Sine mortuos sepelire mortuos suos. Possūt
mortui etiā propter hoc dici, φ mortalia ge-
rūt corpora. Vnde Apostolus: Corpus qui-
dē, inqt, mortuū est, ꝓpter peccatū: spiritus
aūt uita est propter iustitiā. Vtrunqꝫ in hoīe
uiuēte, atqꝫ in hoc corpore cōstituto esse de
monstrās: & corpus mortuū, & spiritū uitā.
Nec tamē dixit corpus mortale, sed mortuū:
φuis eadem paulo post etiā mortalia corpo
ra sicut usitatius uocant, appellet. Hos ergo
mortuos exhibuit mare q in eo erāt, id est ex
hibuit hoīes hoc seculū, quicūqꝫ in eo erāt,
qui nondū obierāt. Et mors, & infernus, in-
quit, reddiderūt mortuos, q̄s in se habebāt.
Mare exhibuit, quia sicut inuēti sunt, affue-
runt: mors uero & infernus reddiderūt, q̄m
uitæ, de qua iā exierāt, reuocauerūt. Nec fru
stra fortasse nō satis fuit ut diceret mors: aut
infernus, sed utrūqꝫ dictū est: mors, propter
bonos, qui tātūmodo mortē perpeti potue-
runt, nō & infernū: infernus aūt propter ma
los, qui etiā pœnas apud inferos pendūt. Si
enim nō absurde credi uidet, antiquos etiā
sanctos, qui uēturi Christi tenuerūt fidē, [a] lo
cis quidē à tormētis impiorū remotissimis,
sed apud inferos fuisse, donec eos inde san-
guis Christi, & ad ea loca descēsus erueret,
ꝓfecto deinceps boni fideles effuso illo pre-
cio iā redēpti, prorsus inferos nesciūt, donec
etiā receptis corporibus, bona recipiāt quæ
merent. Cum aūt dixisset: Et iudicati sunt sin
guli secundū facta sua: breuiter subijcit, quē
admodū fuerint iudicati. Et mors, & infer-
nus, inquit, missi sunt in stagnū ignis: his no
minibus significās diabolū: quoniā mortis
est autor & infernarū pœnarū, uniuersamqꝫ
simul dęmonū societatē. Hoc est enim quod
suprà euidētius præoccupādo iam dixerat:
Et diabolus qui seducebat eos, missus est in
stagnū ignis & sulfuris. Quod ibi uero ob-
scurius adiunxerat dicens: Quò & bestia, &
pseudopropheta: hic apertius: & q nō sunt
inuēti, inquit, in libro uitæ scripti, missi sunt
in stagnū ignis. [b] Nō deū liber iste cōmemo-
rat, ne obliuione fallat: sed prædestinationē
significat eorū quib. æterna dabit uita. Necqꝫ
enim nescit eos deus: & in hoc libro legit, ut
sciat: sed potius ipsa eius præscientia de illis,
quæ falli non potest, liber est uitæ: in quo
sunt scripti, id est præcogniti.

L. VIVES

a Locis quidem à tormentis impiorum remotissimis.] Sinum Abrahæ hunc locum nominant, in quo sine pœnis fuisse Christus satis indicat, Lucæ decimosexto, ubi Lazarū dicit in solatio esse, quem sinū
B ab inferis, loco sceleratorum, ostendit magno separatū hiatu: ubi sit, aut quomodo intelligatur, nescire se Augustinus libro super Genesin octauo fatetur. Occulta sunt omnia hæc, quia nec scire attinet, nec ut sciamus, digni sumus. b Nondum liber iste com.] Alibi melius, non deum. Sensus est, Liber iste apertus uitæ non admonet deum qui sint seruandi.

De cælo nouo & terra noua. Cap. XVI

Finito autem iudicio, quo prænun-
F ciauit iudicandos malos, restat ut
etiam de bonis dicat. Iam enim ex-
plicauit quod breuiter à domino dictū est:
Ibunt isti in supplicium æternum: sequitur,
C ut explicet, quod etiā ibi cōnectitur: Iusti au
tem in uitam æternā. Et uidi, inquit, cælum
nouum, & terrā nouam. Nam primū cælum
& terra prima recesserunt, & mare iam non
est. Isto fiet ordine, quod superius præoccu
pando iam dixit: uidisse se super thronum se
dentē, à cuius facie fugit cælum & terra. Iudi
catis quippe his, qui scripti nō sunt in libro
uitæ, & in æternum ignem missis: qui ignis
cuiusmodi, & in qua mūdi, uel rerū parte fu-
turus sit, [a] hominē scire arbitror neminē, nisi
forte cui spiritus diuinus ostendit: tunc figu
D ra huius mundi mundanorū ignium confla
gratione pręteribit: sicut factum est munda
narum aquarum inundatione diluuium. Illa
itaqꝫ, ut dixi, conflagratione mundana ele-
mentorū corruptibiliū qualitates, quæ cor-
poribus nostris corruptibilibus cōgruebāt,
ardēdo penitus interibūt: atqꝫ ipsa substātia
eas qualitates habebit, quæ corporibus im-
mortalibus mirabili mutatione conueniāt:
ut scilicet mūdus in melius innouatus, apte
accōmodetur hominibus, etiā carne in me-
lius innouatis. Quod aūt ait: Et mare iā non
est: utrum maximo illo ardore siccetur, an et
ipsum uertatur in melius, nō facile dixerim.

Cælum quippe nouũ et terrã nouã futuram legimus. De mari aũt nouo aliquid me uſpiã legiſſe nõ recolo: niſi quod in hoc eodem libro reperiẽ, tanq̃ mare uitreũ ſimile cryſtallo. Sed tunc nõ de iſto fine ſeculi loquebaẽ: nec proprie dixiſſe uideẽ mare: ſed tanq̃ mare.[b] Quamuis & nunc ſicut amat prophetica locutio proprijs uerbis tranſlata miſcere: ac ſic quodãmodo uelare quod dicĩ: potuit de illo mari dicere, Et mare iam non eſt: de quo ſuprà dixerat: Et exhibuit mare mortuos, q̃ in eo erant. Iam enim tunc nõ erit hoc ſeculũ uita mortalium turbulentum, & procelloſum: quod maris nomine figurauit.

L. VIVES

a Hominem ſcire arbitror neminẽ.] Neminem uero? non interfuiſti digladiationibus ſcholaſticis: ibi nullus eſt, uel batalarius, uel magiſtellus, qui ignoret ignem fore elementarẽ illum, cuius domicilium eſt inter aerem & lunæ globum, deſcenſurũ eum ſcilicet, & incendio ſuo reliqua tria purgaturũ elementa. Quod ſi hoc parũ probas, nõ deerũt qui perſanctè deierẽt, futurum ignẽ ex incendio radiorũ ſolis in media plaga aeris excitato coeuntibus eò denſiſsimis & ardentiſsimis radijs uelut in ſpeculũ cauũ & calybeũ. Sed nõ eſt mirum, tuo tẽpore nõ tantus erat ignis uſus, quantus nũc, cũ, ut theologos omittã, philoſophi, ſiue Decembri medio, ſiue medio Iulio nihil aliud ore, manibus pedibusq; tractant & uerſant, q̃ ignẽ. Ex philoſophis fiunt theologi, & hanc philoſophandi rationẽ etiam in ſcholas ſanctiores transferũt: propterea iſtis lõge eſt de igne facilius definire q̃ tibi, & tui æqualibus uel maioribus. b Quamuis & nunc ſicut clamat proph. hoc.] Videẽ legendũ: Sicut amat, pro ſolet: more Græco φιλεῖ, interdum Latinis recepto. Solet prophetica locutio proprijs uerbis metaphoras admiſcere, hic eſt prophetarũ mos, uel quia ipſi ſic uident: uel quia ſic tradi expedit.

De eccleſiæ glorificatione ſine fine, poſt mortem. Cap. XVII

T ciuitatẽ, inquit, magnã Hieruſa-
E lem nouã uidi deſcendentẽ de cælo, à deo aptatã: quaſi nouã nuptã, ornatam marito ſuo. Et audiui uocẽ magnã de throno, dicentẽ: Ecce tabernaculũ dei cũ hominibus, & habitabit cum eis: & ipſi erũt populus eius, & ipſe deus erit cum eis. Et abſterget ab oculis eorũ omnem lachrymã: & mors iam non erit, neq; luctus, neq; clamor, ſed nec ullus dolor, quia priora abierunt. Et dixit ſedens in throno: Ecce noua facio omnia. De cælo deſcẽdere iſta ciuitas dicitẽ, quoniam cæleſtis eſt gratia, qua deus eam fecit. Propter quod ei dicit etiã per Eſaiam: Ego ſum dominus faciens te. Et de cælo quidem ab initio ſui deſcẽdit: ex quo per huius ſeculi tempus, gratia dei deſuper ueniẽte per laua-

A crum regenerationis in ſpiritu ſancto miſſo de cælo ſubinde ciues eius accreſcunt. Sed per iudiciũ dei, quod erit nouiſſimũ per eius filium Ieſum Chriſtũ, tanta eius et tam noua de dei munere claritas apparebit, ut nulla remaneant uetuſtatis ueſtigia: quandoquidẽ & corpora ad incorruptionẽ, atq; immortalitatẽ nouã ex uetere corruptione atq; mortalitate tranſibunt. Nam hoc de iſto tẽpore accipere, quo regnat cũ rege ſuo mille annis impudẽtiæ nimię mihi uideẽ: cũ apertiſsime dicat: Abſterget deus omnẽ lachrymã ab oculis eorũ: & mors iam nõ erit, neq; luctus,
B neq; clamor: ſed nec ullus erit dolor. Quis enim tam ſit abſurdus, & obſtinatiſsima contentione ueſanus, qui audeat affirmare in huius mortalitatis ærumnis, nõ dico populum ſanctũ, ſed unũquenq; ſanctorũ, qui hãc uel ducat, uel ducturus ſit, uel duxerit uitã, nullas habentẽ lachrymas & dolores: cũ potius quanto quiſq; eſt ſanctior, et deſiderij ſancti plenior, tãto ſit eius in orãdo fletus uberior? [c] An non eſt uox ciuitatis ſupernæ Hieruſalem, quæ dicit: Factæ ſunt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte? Et: Lauabo per ſin-
C gulas noctes lectum meũ: in lachrymis meis ſtratum meũ rigabo. Et: Gemitus meus non eſt abſconditus à te. Et: Dolor meus renouatus eſt. Aut uero non eius filij ſunt, qui ingemiſcunt grauati, in quo nolũt expoliari: ſed ſuperueſtiri, ut abſorbeaẽ mortale hoc à uita? Nonne ipſi ſunt qui primitias habentes ſpiritus, in ſemetipſis ingemiſcunt, adoptionem expectãtes, redemptionẽ corporis ſui? An ipſe apoſtolus Paulus nõ erat ſupernus Hieroſolymitanus, uel nõ multo magis hoc erat, quando pro Iſraelitis fratribus carnali-
D bus ſuis triſtitia illi erat magna, et continuus dolor cordis eius?[d] Quando autẽ mors non erit in iſta ciuitate, niſi quãdo dicetur?[e] Vbi eſt mors contẽtio tua? ubi eſt mors aculeus tuus? Aculeus autem mortis, eſt peccatum. Quod tunc utiq; nõ erit, quando dicetẽ, ubi eſt? nunc uero nõ quilibet eſt infimus ciuis illius ciuitatis, ſed idem ipſe Ioannes in epiſtola ſua clamat: Si dixerimus, quia peccatũ non habemus, noſipſos ſeducimus, & ueritas in nobis nõ eſt. Et in hoc quidem libro, cuius nomen eſt Apocalypſis, obſcure multa dicuntur, ut mentem legentis exerceant, et pauca in eo ſunt, ex quorũ manifeſtatione inda-

indagetur cætera cũ labore: maxime quia sic eadẽ multis modis repetit, ut alia atq; alia dicere uideatur: cũ aliter atq; aliter hæc ipsa dicere inuestiget. Verũ in his uerbis, ubi ait: Absterget deus omnem lachrymam ab oculis eorum: & mors iam nõ erit, neq; luctus, neq; clamor: sed nec ullus dolor: tanta luce dicta sunt de seculo futuro, & immortalitate, atq; æternitate sanctorum, tunc enim solum, atq; ibi solum ista non erũt, ut nulla debeamus in literis sacris quærere, uel legere manifesta, si hæc putauerimus obscura.

L. VIVES

a AN non est uox.] Alibi, an nõ est uox ciuis supernæ Hierusalem: Factæ sunt &c. b Quando autem mors non erit in ista ciuitate.] Nũquam deerit mors in ciuitate dei, quoad idem, quod de Christi corpore beatitudine donato, dictũ est: Vbi est mors uictoria tua? dicatur de nostrum omnium corporibus post resurrectionem, quum corpora nostra similia erũt corpori claritatis filij dei. c Vbi est mors contentio tua?] Vulgo, uictoria tua νῖκος. quod si νεῖκος scribatur erit cõtẽtio. Et sic Ambrosius & Hieronymus interim legunt. Dictum hoc ex Osee capite xiij. affertur à Paulo primæ Corinth. xvi.

Quid Apostolus Petrus de nouissimo dei iudicio prædicare docuerit mortuorum. Cap. XVIII.

NVNC iam uideamus, quid etiã Apostolus Petrus de hoc iudicio scripserit: Venient, inquit, in nouissimo dierum illusiõe illudentes: secundũ proprias concupiscentias suas euntes, & dicentes: Vbi est promissum præsentiæ ipsius? Ex quo enim patres dormierunt, sic omnia perseuerant ab initio creaturæ. Latet enim illos hoc uolẽtes: quia cœli erant olim & terra de aqua, & per aquam cõstituta dei uerbo: per quę, qui tũc erat mũdus, aqua inundatus deperijt. Qui aũt nunc sunt cœli & terra, eodẽ uerbo repositi sunt, igni reseruãdi in diẽ iudicij, & perditionis hominũ impiorũ. Hoc unũ uero nõ lateat uos charissimi, quia unus dies apud dominũ, sicut mille anni, & mille anni, sicut dies unus: nõ tardat dñs promissum, sicut quidã tarditatẽ existimãt: sed patienter fert propter uos, nolens aliquẽ perire, sed omnes in pœnitentiam cõuerti. Veniet aũt dies domini ut fur, in quo cœli magno impetu trãscurrent: elementa aũt ardentia resoluẽtur: & terra, & quæ in ipsa sunt opera, exurẽtur. His ergo omnibus pereuntibus, quales oportet esse uos in sanctis cõuer-

A sationibus expectantes, & properantes ad præsentiam dei domini, per quã cœli ardentes soluentur, & elemẽta ignis ardore decoquent? Nouos uero cœlos, & terrã nouã secundũ promissa ipsius, expectamus: in quib. iustitia inhabitat. Nihil hic dixit de resurrectione mortuorũ: sed sanè de perditiõe mũdi huius satis: ubi etiam cõmemorans factũ ante diluuium, uidetur admonuisse quodãmodo, quatenus in fine huius seculi mundũ istũ periturũ esse credamus. Nam & illo tempore perisse dixit, qui tunc erat, mundũ: nec solum orbẽ terræ, uerumetiã cœlos quos utiq; istos aereos intelligimus, quorũ locum,
B ac spatium, tunc [a]aqua crescendo superauerat. Ergo totus, aut penè totus aer iste uẽtosus, quod cœlũ uel potius cœlos uocat: sed istos utiq; imos, nõ illos supremos, ubi sol, et luna, & sydera cõstituta sunt: cõuersus fuerat humidã qualitatẽ: atq; hoc modo cũ terra perierat, cuius terræ utiq; prior facies fuerat deleta diluuio. Qui aũt nũc sunt, inquit, cœli & terra, eodẽ uerbo repositi sunt, igni reseruandi in diẽ iudicij & perditionis hominũ impiorũ. [b]Proinde, qui cœli, et quę terra, id est qui mundus, pro eo mũdo, qui diluuio perijt ex eadẽ aqua repositus est: ipse igni nouissimo
C reseruaẽ in diẽ iudicij, & perditionis hominũ impiorũ. Nam & hominũ propter magnam quandã cõmutationẽ, nõ dubitat dicere perditionẽ futurã, cum tamẽ eorum, quamuis in æternis pœnis sit mãsura natura. Quærat forsitan aliquis, si post factum iudiciũ, mundus iste ardebit, antequã pro illo cœlum nouum, & terra noua reponanẽ, eo ipso tẽpore cõflagrationis eius ubi erunt sancti, quũ eos habẽtes corpora in aliquo corporali loco esse necesse sit? possumus respõdere, futuros eos esse in superioribus
D partib. quo ita nõ ascẽdet flamma illius incẽdij, quemadmodum nec unda diluuij. Talia quippe illis inerunt corpora, ut illic sint, ubi esse uoluerint: sed nec ignẽ conflagrationis illius pertimescent immortales, atq; incorruptibiles facti: [c]sicut uirorum trium corruptibilia corpora, atq; mortalia, in camino ardenti uiuere illæsa potuerunt.

L. VIVES

a TVnc aqua crescẽdo superauerat.] Omne enim hoc, quo imbres, grandines, fulgura, fulmina, niues, rores gignuntur, quocq; aues spirant: & nudant cœlum, circulo per montium cacumina circunducto

ĉto continet. Itaq; quū aqua etiā æditissimos montes cubitis quindecim superarit, omne hoc, quod cœlū, & aerem uocamus, excessisse necesse est, ut etiā alitum omnium regionē obruerit, quas Poetæ per cœlū uolitare, & liquidū cœlū pēnis secare dicūt. b Proinde qui cœli.] Non tam obscurus sensus, q̄ cōtextus uerborū. cœli & terra qui cōflagrabunt olim, ijdē sunt qui aliàs parti fuerūt aquis & obruti. c Sicut uirorum triū corruptibilia corpora.] Sidrach, Misach, & Abdenago Babylone quū statuā Nabocodrosori, aureā spreuissēt. Daniel. iij.

Quid Apostolus Paulus Thessalonicensibus scripserit, & de manifestatione Antichristi, cuius tēpus dies domini subsequet. Cap. XIX

MVLTAS euangelicas, apostolicasq; sententias de diuino isto iudicio nouissimo, uideo mihi esse præter- B eundas, ne hoc uolumē in nimiam longitudinem prouoluatur: sed nullo modo est prætereundus Apostolus Paulus, qui scribens ad Thessal. Rogamus, inquit, uos fratres p aduentum domini nostri Iesu Christi, & nostræ cōgregationis in ipsum, ut nō cito moueamini mente, neq; terreamini, neq; p spiritum, neq; per uerbū, neq; per epistolam tanquā per nos missam, quasi instet dies domini. Ne quis uos se ducat ullo modo: qm̄ nisi uenerit refuga primū, & reuelatus fuerit homo peccati, filius interitus, qui aduer- C satur, & superextollitur supra omne quod dicit deus, aut quod colitur: ita ut in templo dei sedeat, ostentans se tanquā sit deus. Nō retinetis in memoria, quod adhuc quū essē apud uos, hæc dicebam uobis? Et nūc quid detineat scitis, ut reueletur in suo tempore. Iam enim mysterium iniquitatis operat. Tātū qui modo tenet, teneat, donec de medio fiat. Et tunc reuelabitur iniquus ille, quē dominus Iesus interficiet spiritu oris sui: & euacuabit illuminatione præsentiæ suæ, eū, cuius est præsentia secundum operationē Sa- D tanę, in omni uirtute, & signis, & prodigijs, mēdacij, & in omni seductione iniquitatis, his qui pereunt: pro eo quod dilectionē ueritatis non receperunt, ut salui fierēt. Et ideo mittet illis deus operationem erroris, ut credant mēdacio, & iudicentur omnes qui nō crediderunt ueritati, sed consenserūt iniquitati. Nulli dubiū est, eū de Antichristo ista dixisse, dieq; iudicij. Hunc enim appellat diē domini non esse uēturum, nisi ille prior uenerit, [a] quem refugā uocat: utiq; à domino deo. Quòd si de omnibus impijs merito dici potest, quanto magis de isto? Sed in quo

A templo dei, ut deus sit sessurus incertum est: utrū in illa ruina tēpli quod à Salomone rege constructum est: an uero in Ecclesia. Nō enim templum alicuius idoli, aut dæmonis, templum dei Apostolus diceret. Vnde non nulli, non ipsum principem, sed uniuersum quodāmodo corpus eius, id est ad eū pertinentem hominū multitudinem simul cū ipso suo principe hoc loco intelligi Antichristum uolūt. Rectiusq; putant etiam Latine dici sicut in Græco est: non in tēplo dei, [b] sed in templū dei sedeat, tanquam ipse sit tēplū dei, quod est Ecclesia: sicut dicimus, [c] sedet in amicū, id est, uelut amicus, uel si qd aliud isto locutionis genere dici solet. Quod autē ait: Et nūc quid detineat scitis, id est quid sit in mora, quę causa sit dilationis eius, ut reueletur in suo tempore, scitis: quoniā scire illos dixit, aperte hoc dicere noluit. Et ideo nos qui nescimus quod illi sciebāt, peruenire cū labore ad id qd̄ sensit Apostolus cupimus, nec ualemus: præsertim quia & illa quæ addidit, hunc sensum faciunt obscuriorē. Nam quid est: Iam enim mysteriū iniquitatis operatur. Tantum qui modo tenet, teneat, donec de medio fiat: & tunc reuelabitur ille iniquus? Ego prorsus quid dixerit, me fateor ignorare. Suspiciones tamen hominū, quas uel audire, uel legere de hac re potui, non tacebo. [d] Quidam putāt hoc de imperio dictū fuisse Romano: & propterea Paulum Apostolum, nō id aperte scribere uoluisse, ne calumniā uidelicet incurreret, quòd Romano imperio male optauerit, [e] cum speraret æternū: ut hoc quod dixit: Iam enim mysterium iniquitatis operatur, Neronē uoluerit intelligi: cuius iā facta uelut Antichristi uidebantur. Vnde nōnulli ipsum resurrecturū, & futurū Antichristū suspicātur. [f] Alij uero, nec eum occisum putāt, sed subtractū potius, ut putaretur occisus: & uiuū occultari in uigore ipsius ætatis, [g] in qua fuit, cū crederet extinctus, donec suo tēpore reueletur, & restituat in regnū. Sed multū mihi mira est hæc opinantium tāta pręsumptio. Illud tn̄ quod ait Apostolus: Tantū q modo tenet, teneat, donec de medio fiat: nō absurde de ipso Romano imperio credit dictum, tanquam dictum sit: Tantum qui modo imperat, imperet: donec de medio fiat, id est de medio tollatur. Et tunc reuelabitur iniquus: quē significari

ficari Antichristum, nullus ambigit. Alij uero, & quod ait: quid detineat, scitis: et mysteriũ operari iniquitatis, non putant dictũ, nisi de malis & fictis, qui sunt in Ecclesia, donec perueniãt ad tantũ numerum, qui Antichristo magnũ populũ faciat: & hoc esse mysteriũ iniquitatis, quia uidetur occultũ. Hortari aũt Apostolum fideles, ut in fide quam tenent tenaciter perseuerent, dicendo: Tantũ qui modo tenet, teneat, donec de medio fiat: hoc est, donec exeat de medio Ecclesiæ mysteriũ iniquitatis, quod nũc occultũ est. Ad ipsum enim mysteriũ pertinere arbitrantur, quod ait in epistola sua Ioannes Euãgelista. Pueri nouissima hora est: & sicut audistis, quòd Antichristus sit uenturus: nũc autem Antichristi multi facti sunt. Vnde cognoscimus, quòd nouissima sit hora. Ex nobis exierũt: sed non erant ex nobis. Quòd si fuissent ex nobis, permãsissent utiq; nobiscũ. Sicut ergo ante finẽ in hac hora inquiũt, quã Ioannes nouissimã dicit, exierunt multi hæretici de medio Ecclesiæ, quos multos dicit Antichristos: ita oẽs tunc inde exibũt, qui non ad Christum, sed ad illũ nouissimũ Antichristum pertinebunt, & tũc reuelabitur. Alius ergo sic, alius autem sic Apostoli obscura uerba coniectat: quod tamen eũ dixisse non dubiũ est: non ueniet ad uiuos & mortuos iudicãdos Christus, nisi prius uenerit ad seducẽdos in anima mortuos aduersarius eius Antichristus, quãuis ad occultũ iam iudiciũ dei pertineat, quod ab illo seducentur. Præsentia quippe eius erit, sicut dictũ est, secundũ operationem Satanæ in omni uirtute, & signis, & prodigijs mendacij, & in omni seductione iniquitatis, his qui pereũt. Tunc enim soluetur Satanas: & per illũ Antichristum in omni sua uirtute mirabiliter quidem sed mendaciter operabitur. Quod solet ambigi, utrum propterea dicta sint signa & prodigia mendacij: quoniã mortales sensus per phantasmata decepturus est: ut quod nõ facit, facere uideatur. An quia illa ipsa etiã si erũt uera prodigia, ad mẽdacium pertrahent credituros nõ ea potuisse nisi diuinitus fieri, uirtutẽ diaboli nesciẽtes: maxime quando tantã quantã nunquã habuit accipiet potestatẽ. Non enim quando de cœlo ignis cecidit, & tantã familiã cũ tantis gregibus pecorũ sancti Iob, uno impetu ablump-

A sit, & turbo irruẽs, & domũ deijciens, filios eius occidit, phãtasmata fuerunt: quæ tamẽ fuerunt opera Satanæ, cui deus dederat hãc potestatẽ. Propter quid horũ ergo dicta sint prodigia, & signa mẽdacij, tũc potius apparebit. Sed propter quodlibet horum dictũ sit: seducentur eis signis, atq; prodigijs, qui seduci merebuntur: pro eo quòd dilectionẽ ueritatis, inquit, non receperunt, ut salui fierent. Nec dubitauit Apostolus addere, & dicere: Ideo mittet illis deus operationẽ erroris, ut credant mendacio. Deus enim mittet: quia deus diabolum facere ista permittet iusto ip-

B sius iudicio: quãuis faciat ille iniquo maligno q; consilio. Vt iudicẽtur, inquit, omnes, qui non crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati. Proinde iudicati seducẽtur, & seducti iudicabuntur. Sed iudicati seducentur illis iudicijs dei occulte iustis, & iuste occultis, quibus ab initio peccati rationalis creaturæ nunquam iudicare cessauit. Seducti autem iudicabuntur nouissimo, manifestoq; iudicio per Iesum Christum, iustissime iudicaturum, iniustissime iudicatum.

L. VIVES

C a Quem refugam uocat.] Græce est ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία, quasi defectio, seu rebellio. b Sed in templum dei sedeat.] ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ ὡς θεὸν καθίσαι, ut in templum dei tanquã deus sedeat. c Sed in amicum, id est uelut amicus.] Locutio frequens in sacris literis. Elegit Dauid in regem, estu mihi in deũ protectorẽ, & in locũ refugij. d Quidam putant hoc de imperio dictũ fuisse Romano.] Lactantius lib. vij. & Hieronymus in Danielem, oẽs hoc dixisse scriptores ait: futuros circa finem seculorum decẽ reges, qui Romanum orbem inter se diuidant, superuẽturum undecimum Antichristũ. Sed hæc sunt leues coniecturulæ. e Quum speraretur æternum.] Multa eũ Romani ueteres de æternitate imperij somniabant. Sic enim promittit ille apud Verg. Iuppiter:

His ego nec metas rerum, nec tempora pono,
Imperium sine fine dedi.

D f Alij uero nec eũ occisum putant.] Nam proximo iam urbi Galbæ exercitu, fugit nocturno tẽpore, & capite obuoluto, quatuor tãtum comitatus, in suburbanũ, inter Salariam uiam, & Nomentanã, atq; ibi mortẽ sibi attulit, adacto ad iugulum pugione, sepultus à nutricibus & concubina, in monumento gentis Domitiæ, non procul à campo. Suetonius. g In qua fuit cũ crederetẽ extinctus.] Trigesimo secundo ætatis anno obijt.

Quid idẽ Apostolus in prima ad eosdẽ epistola, de resurrectione mortuorũ docuerit. Cap. XX

SED hic Apostolus tacuit de resurrectione mortuorum. Ad eosdem autem scribens in epistola prima: Nolumus, inquit, ignorare uos fratres, de dormientibus, ut non cõtristemini, sicut & cæteri

cæteri qui spē non habēt. Nam si credimus, q̄ Iesus mortuus est, et resurrexit: ita & deus eos qui dormierūt per Iesum adducet cū eo. Hoc enim uobis dicimus in uerbo dñi, quia nos uiuētes, qui reliqui sumus in aduentum dñi, non præueniemus eos qui antè dormierunt: quoniā ipse dñs in iussu, & in uoce archangeli, & in tuba dei descendet de cęlo: & mortui in Christo resurgēt primò. Deinde nos uiuētes, qui reliqui sumus, simul cū illis rapiemur in nubib. obuiā Christo in aera: & sic semper cum dño erimus. Hæc uerba apostolica resurrectionē mortuorum futurā, qñ ueniet dñs Christus, utiq; ad uiuos & mortuos iudicādos, preclarissime ostendūt. Sed quæri solet, utrū illi quos hic uiuētes inuēturus est Christus, quorū personā in se, atq; illos qui tunc secum uiuebant, transfigurabat Apostolus, nunq; omnino morituri sint: an ipso temporis puncto, quo cū resurgētibus rapienť in nubibus obuiā Christo in aera, ad immortalitatē per mortē mira celeritate trāsibūt. Neq; enim dicendū est fieri nō posse, ut dū per aera in sublime portanť, in illo spatio & morianť & reuiuiscant. Quod eñ ait, Et ita semper cū dño erimus: nō sic accipiendum est, tanq; in aere nos dixerit semper cū dño esse māsuros: quia nec ipse utiq; ibi manebit, qua ueniēs transiturus est. Venienti quippe ibiť obuiā, nō manēti: sed ita cū dño erimus, id est sic erimus semper habētes corpora sempiterna, ubicunq; cū illo fuerimus. Ad hunc aūt sensum, quo existimemus etiā illos quos hic uiuos inuēturus est dñs, in ipso paruo spatio, & passuros mortē, & accepturos immortalitatē, ipse Apostolus nos uidetur urgere, ubi dicit: In Christo oēs uiuificabuntur: cum alio loco de ipsa loquēs resurrectione corporū, dicat: Tu quod seminas, nō uiuificať, nisi moriať. Quomodo igitur, quos uiuētes hic Christus inueniet, per immortalitatē in illo uiuificabunť, & si nō moriantur: cū uideamus propter hoc esse dictū, tu quod seminas, nō uiuificať, nisi prius moriať? Aut si recte nō dicimus seminari, nisi ea corpora hominū, quę moriēdo quoquo modo reuertunť in terrā: sicut sese habet etiā illa in transgressorē patrē generis humani diuinitus prolata sentētia: Terra es, & in terram ibis: fatendū est istos, quos nondū de corporibus egressos, cū ueniet Christus, inuenietᵹ & in istis uerbis Apostoli, & illis de Genesi, nō teneri: quoniā sursum in nubibus rapti, nō utiq; seminanť: quia nec eūt in terrā, nec redeunt: siue nullā prorsus experianť mortē: siue paululū in aere morianť. Sed aliud rursus occurrit, quod idem dicit Apostolus, cū de resurrectione corporū ad Corinthios loqueretᵹ: Omnes resurgemus: uel sicut alij codices habēt, Omnes dormiemus. Cum ergo nec resurrectio fieri possit, nisi mors precesserit: nec dormitionē possimus illo loco intelligere nisi mortē, quomodo oēs uel dormiēt, uel resurgent, si tam multi, quos in corpore inuēturus est Christus, nec dormient, nec resurgētᵹ Si ergo sanctos, qui reperientur Christo ueniente uiuētes, eiq; in obuiā rapientur, crediderimus eodē raptu de mortalibus corporibus exituros, et ad eadē mox immortalia redituros, nullas in uerbis Apostoli patiemur angustias, siue ubi dicit: Tu q̄d seminas, nō uiuificať, nisi moriať: siue ubi dicit: Omnes resurgemus, aut omnes dormiemus: quia nec illi per immortalitatē uiuificabuntur, nisi quamlibet paulū tamē morianť; ac per hoc & à resurrectione nō erunt alieni; quam dormitio præcedit quamuis breuissima, nō tamē nulla. Cur aūt nobis incredibile uideať illam multitudinē corporū in aere quodāmodo seminari, atq; ibi protinus immortaliter atq; incorruptibiliter reuiuiscere, cum credamus, quod idem ipse Apostolus alibi apertissime dicit, in ictu oculi futuram resurrectionē, & in membra sine fine uictura tanta facilitate, tamq; inæstimabili uelocitate reditură antiquissimorū cadauerū puluerēᵹ Nec ab illa sententia, qua homini dictum est: Terra es, & in terrā ibis, futuros illos sanctos arbitremur immunes, si eorum morientiū in terrā non recidēt corpora: sed sicut in ipso raptu morientur, ita & resurgēt dum ferunť in aera. In terrā quippe ibis, est; in hoc ibis amissa uita, quod eras antequam sumeres uitā: id est, hoc eris exanimis, quod eras antequā esses animatus. Terræ quippe insufflauit deus in faciē flatum uitæ, cum factus esset homo in animā uiuam: tanquā diceretur, Terra es animata, quod nō eras: terra eris exanimis, sicut eras. Quod sunt & antequam putrescant omnia corpora mortuorum: quod erunt & illa, si morienť, ubicunq; moriantur, cum uita carebunt, quā cōtinuò

receptura sunt. Sic ergo ibũt in terram, quia A ex uiuis hominib. terra erunt: quemadmodum it in cinerem, quod fit cinis: it in uetustatem, quod fit uetus: it in testam, quod ex luto fit testa: [c] & alia sexcenta sic loquimur. Quomodo aũt sit futurũ, quod nũc pro nostrę ratiunculę uiribus utcunq; conijcimus: tunc potius erit, ut nosse possimus. [d] Resurrectionem quippe mortuorum futuram esse in carne, quando Christus uẽturus est uiuos iudicaturus et mortuos: oportet, si Christiani esse uolumus, ut credamus. Sed non ideo de hac re inanis est fides nostra, si quẽadmodum futura sit, perfecte comprehendere nõ ualemus. Verum iam, sicut suprà promisimus, de hoc iudicio dei nouissimo etiã prophetici ueteres libri quid prænunciauerint, quantum satis esse uidebitur, debemus ostendere. Quæ, sicut arbitror, nõ tanta mora necesse erit tractari, & exponi, si istis quæ præmisimus lector curauerit adiuuari.

L. VIVES

a Omnes resurgemus: uel sicut alij codices habent, Omnes dormiemus.] Græci codices non omnes hic consentiũt, teste diuo Hieronymo ad Minerium. Nam alij habent, Omnes quidem non dormiemus, omnes autem immutabimur, ut Erasmus copiosius ostendit & in Annotationibus noui testamenti, & in Apologia, quia super hac re calumniatori respondit. Ex hac librorum dissonantia, credo natam controuersiam illam, sint ne omnes morituri, an aliqui, quos dies ille ultimus deprehenderit uiuentes, sine morte transituri ad immortalitatem. Petrus Lombardus sectione sententiarum tertia & quadragesima, cum pugnare inter se Hieronymum & Ambrosium docuisset, inter tantos uiros pronunciare non sustinuit, quód Augustinus Ambrosio accedit, sed Hieronymus frequenti Græcorum manu stipatur, Origene, Chrysostomo, Theophylacto, qui legerunt apud Paulum πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, nõ omnes quidem dormiemus. Et Ambrosium ostendit Erasmus nutare. Nos interim sequemur quẽ enarramus. b In ictu oculi.] Valla putat scriptum ab interprete: In nictu oculi. Nam oculorum est nuere, & annuere, & nictare, sed postea ex nictu factum est ictum, ab ijs qui D parum intelligebant, quid nictus esset. Nam ea res perdidit omnem eruditionem. c Et alia arescentia sic loquimur.] In alijs exemplaribus non arescentia, sed sexcenta, quod est congruentius sensui. d Resurrectionem quippe mortuorum futuram esse in carne.] Hoc est unum ex dogmatis pietatis, istud credendum, istud tuendum est. Rationem qua id futurum sit, deo relinquamus, & subijciamus ceruices nostras in iugo suauissimi Christi, in obsequium dei. Satis est Christiano credere, hoc, aut illud esse, fore, aut fuisse. Causas & rationes omnium illi noscendas dimittat, qui ne in apertissimis quidem & manifestissimis naturę rebus uoluit nobis claras & apertas esse.

Quid Esaias propheta de mortuorũ resurrectione & retributione iudicij sit locutus. Cap. XXI

Propheta Esaias: Resurgẽt, inquit, mortui, & resurgent qui in sepulchris erãt: & lętabunť oẽs qui sunt in terra. Ros enim qui abs te est, sanitas illis est: terra uero impiorũ cadet. Totũ illud superius ad resurrectionẽ pertinet beatorum. Quod aũt ait: terra uero impiorũ cadet, bene intelligiť dictũ: corpora impiorũ ruina damnationis excipiet. Iam uero, si de bonorũ resurrectione, quod dictũ est, diligentius & distinctius uelimus intueri, ad primam referendũ est quod dictum est, resurgẽt mortui: B ad secundã uero quod sequiť: & resurgent q in sepulchris erãt. Iam & si illos inquiramus sanctos, quos hic uiuos inuenturus est dñs, eis cõgrue deputabiť, quod adiunxit: & lętabunť oẽs qui sunt in terra: ros enim qui abs te est, sanitas illis est. Sanitatem loco isto, immortalitatẽ rectissime accipimus. Ea namq; est plenissima sanitas, quæ nõ reficiť alimentis tanq; quotidianis medicamẽtis: Itẽ de iudicij die spẽ prius dans bonis: deinde terrẽs malos, idẽ propheta sic loquiť: Hæc dicit dominus: Ecce ego declino in eos ut flumen pacis, & ut torrẽs inundans gloriã gentiũ. Filij C eorũ super humeros portabunť, & super genua consolabunť. Quemadmodũ, si quẽ mater consoleť, ita ego uos cõsolabor: & in Hierusalẽ consolabimini: & uidebitis, & gaudebit cor uestrũ, & ossa uestra sicut herba exorienť. Et cognosceť manus dñi colentib. eũ: & cõminabiť contumacibus. Ecce enim dñs ut ignis ueniet, & ut tempestas currus eius, reddere in indignatione uindictã, & uastationẽ in flãma ignis. In igne enim dñi iudicabitur omnis terra, & in gladio eius omnis caro: multi uulnerati erunt à dño. In bonorum D promissionẽ se declinare dicit ut flumen pacis: quod profecto abundantiam pacis illius debemus accipere, qua maior esse nõ possit. Hac utiq; in fine rigabimur: de qua in præcedenti libro abundãter locuti sumus. Hoc flumen se in eos declinare dicit, quibus tantam beatitudinẽ pollicetur, ut intelligamus in illius felicitatis regione, quæ in cælis est, hoc flumine omnia satiari. Sed quia & terrenis corporibus pax incorruptionis atq; immortalitatis uim influet, ideo declinare se dicit hoc flumẽ, ut de supernis quodãmodo etiã inferiora perfundat, & homines æquales angelis reddat. Hierusalẽ quoq; nõ illam quæ

seruit cum filijs suis, sed liberā matrē nostrā intelligamus, secundū Apostolum, æternā in cælis: ubi post labores ærumnarum, curarumq; mortaliū cōsolabimur, tanq; paruuli eius in humeris genibusq; portati. Rudes enim nos & nouos blādissimis adiutorijs insolita nobis illa beatitudo suscipiet: ibi uidebimus, & gaudebit cor nostrū. Nec expressit quid uidebimus. Sed quid, nisi deū, ut impleat in nobis promissum euangelicū: Beati mūdo corde, quoniā ipsi deū uidebūt. Et omnia illa quæ nūc nō uidemus, credentes autē pro modulo capacitatis humanæ, longe minus q̃ sunt atq; incōparabiliter cogitamus? Et uidebitis, inquit, & gaudebit cor uestrū. Hic creditis, ibi uidebitis. Sed q̃m dixit: Et gaudebit cor uestrū, ne putaremus illa bona Hierusalē, ad nostrū tantūmodo spiritū pertinere: Et ossa, inquit, uestra ut herba exorientur: ubi resurrectionē corporū strinxit: uelut quod nō dixerat reddēs. Neq; cū uiderimus fient, sed cū fuerint facta uidebimus. nā & de cælo nouo ac terra noua iam suprà dixerat, dū ea quæ sanctis promittunt, in fine sæpe ac multiformiter diceret: Erit, inquit, cælum nouū & terra noua, & nō erunt memores priorū, nec ascendēt in cor ipsorū: sed lætitiā & exultationē inuenient in ea. Ecce ego faciā Hierusalē exultationē, & populū meū lætitiā: & exultabo in Hierusalē: & lætabor in populo meo: & ultra nō audiet in illa uox fletus, & cætera, quæ quidā carnales ad illos mille annos referre conant. Locutiones em̃ tropicæ proprijs prophetico more miscent: ut ad intellectū spiritalē intentio sobria cum quodā utili ac salubri labore perueniat. Pigritia uerò carnalis, uel ineruditæ atq; inexercitatæ tarditas mētis cōtenta literę superficie, nihil putat interius requirendū. Hæc de propheticis uerbis, quæ ante istum locū scripta sunt, satis dixerimus. In hoc aūt loco, unde ad illa digresi sumus, cū dixisset: & ossa uestra ut herba exorient, ut resurrectionem quidē carnis, sed tantū bonorū, se nūc cōmemorare mōstraret, adiunxit: Et cognoscetur manus dñi colentibus eū. Quid est hoc, nisi manus distinguētis cultores suos à contemptoribus suis? De quib. sequētia contexēs: Et cōminabitur, inquit, cōtumacibus,[a] siue, ut ait alius interpres, incredulis. Nec tunc cōminabitur: sed quæ nūc dicunt minaciter, tunc efficaciter implebunt: Ecce enim dñs, inquit, ut ignis ueniet, & ut tēpestas currus eius, reddere in indignatione uindictā, & uastationē in flāma ignis. In igne enim dñi iudicabit omnis terra, & in gladio eius omnis caro. multi uulnerati erunt à dño: siue igne, siue tēpestate, siue gladio: pœnā iudicij significat: quandoquidē ipsum dñm quasi ignē dicit esse uenturum eis profectò quibus pœnalis eius erit aduentus. Currus uero eius, qui pluraliter dicti sunt, angelica ministeria non incōuenienter accipimus. Quod aūt ait: omnem terrā, & omnē carnē in eius igne & in gladio iudicari, nō etiā hic spiritales intelligamus et sanctos, sed terrenos atq; carnales, de quibus dictū est: Qui terrena sapiūt: & sapere secundū carnē, mors est: & quales omnino caro appellant à dño, ubi dicit: Nō permanebit spiritus meus in hominib. istis, q̃m caro sunt. Quod uero hic positum est: Multi uulnerati erunt à dño, isto uulnere fiet mors secunda. Potest quidē & ignis, & gladius, et uulnus accipi in bono. Nam & ignē dñs uelle se dixit mittere in mundū. Et uisę sunt illis linguæ diuisæ uelut ignis, quando uenit spiritus sanctus. Et nō ueni, inquit idem dominus, pacē mittere in terrā, sed gladiū. Et sermonē dei dicit scriptura gladiū bis acutum: propter aciē geminā testamentorū duûm. Et in Canticocanticorū, charitate se dicit sanctā ecclesia uulneratā, uelut amoris impetu sagittatā. Sed hic cū legimus uel audimus ultorem dominū esse uenturū: quemadmodū hæc intelligēda sint, clarū est. Deinde breuiter cōmemoratis eis qui per hoc iudiciū consument sub figura ciborū in lege ueteri uetitorum, à quibus se nō abstinuerūt: peccatores impiosq; significās, recapitulat ab initio gratiā noui testamēti à primo saluatoris aduentu usq; ad ultimū iudiciū, de quo nunc agimus, perducēs finiensq; sermonē. Narrat namq; dominū dicere se uenire, ut cōgreget oēs gentes, easq; uenturas, & uisuras gloriā eius. Omnes enim sicut dicit apostolus, peccauerunt, & egent gloria dei. Et relicturū se dicit super eos signa, quæ utiq; mirantes credant in eum: & emissurū ex illis saluatos in gentes diuersas, & in lōginquas insulas quę nō audierūt nomē eius, neq; uiderūt gloriā eius: & annunciaturos gloriā eius in gentibus: & adducturos fratres istorū, quibus lo-

[a] August.

uebatur, id est in fide sub deo patre fratres Israelitarũ electorũ. Adducturos aũt ex omnibus gentibus munus dño in iumẽtis & uehiculis, quæ iumenta & uehicula bene intelligunt adiutoria esse diuina, per cuiusq; generis ministeria dei, uel angelica, uel humana, in ciuitatẽ sanctam Hierusalẽ: quæ nũc in sanctis fidelib. est diffusa per terras. Vbi em̃ diuinitus adiuuant, ibi credũt: et ubi credũt, ibi ueniunt. Comparauit aũt dominus illos tanq; per similitudinẽ, filijs Israel offerentib. ei suas hostias cum psalmis in domo eius: q̃d ubiq; ism facit ecclesia: & promisit ab ipsis se accepturũ sibi sacerdotes & Leuitas: q̃d nihilominus fieri nunc uidemus. Non enim ex genere carnis & sanguinis, sicut erat primum secundũ ordinẽ Aaron, sed sicut oportebat in testamento nouo, ubi secundũ ordinẽ Melchisedech summus sacerdos est Christus, pro cuiusq; merito quod in eo gratia diuina contulerit, [b] sacerdotes & Leuitas elegit: sicut nunc uidemus, qui nõ isto nomine, [c] quod sæpe assequunt indigni, sed ea quæ nõ est bonis malisq; cõmunis, sanctitate pẽsandi sunt. Hæc cum de ista, quæ nunc impertit ecclesiæ, perspicua, nobisq; notissima dei miseratione dixisset: promisit & fines ad quos per ultimũ iudiciũ facta bonorũ malorumq; discretione ueniet, dicens per prophetã: uel de domino dicẽs ipse propheta: Quomodo enim cælum nouũ & terra noua manebit coram me, dicit dominus: sic stabit semẽ uestrũ & nomen uestrũ: & erit mensis ex mense, & sabbatũ ex sabbato: & ueniet omnis caro in cõspectu meo adorare in Hierusalẽ, dicit dominus: & egredientur, & uidebunt membra hominũ qui præuaricati sunt in me. Vermis eorũ non morietur, & ignis eorũ non extinguetur, & erũt uisui omni carni. Ad hoc iste propheta terminauit librum: ad quod termi nabitur seculũ. Quidam sanè nõ interpretati sunt mẽbra hominũ, [d] sed cadauera uirorũ, per cadauera significãtes euidentẽ corporũ pœnã: quamuis cadauer nisi caro exanimis, non soleat nuncupari: illa uerò animata erũt corpora. Alioquin nulla poterũt sentire tormẽta: nisi forte quia mortuorũ erunt corpora, id est eorũ qui in secundã mortem cadẽt: ideo nõ absurde etiã cadauera dici possunt. Vnde est & illud, quod ab eodem propheta dictũ iam suprà posui: Terra uerò impiorũ

A cadet. Quis aũt non uideat, à cadẽdo esse appellata cadauera? Virorũ aũt pro eo posuisse [e] illos interpretes, quod hominum manifestum est. Neq; enim quisquam dicturus est, præuaricatrices fœminas in illo supplicio nõ futuras: sed ex potiore, præsertim de quo fœmina facta est, uterq; sexus accipit. Verum, quod ad rem maxime pertinet, cum & in bonis dicit: Veniet omnis caro: quia ex omni genere hominũ populus iste constabit. non enim oẽs homines ibi erũt, quãdo in pœnis plures erunt. Sed, ut dicere cœperã, cũ & in bonis caro, et in malis membra uel cadauera

B nominant: profecto post resurrectionẽ carnis, cuius fides his rerum uocabulis omnino firmat, illud quod boni & mali suis finib. dirimentur, futurum esse iudiciũ declaratur.

L. VIVES

a Siue ut alius interpres, incredulis] Hieronymus ex Hebræo, & ex Septuaginta, inimicis suis uertit. b Sacerdotes & Leuitas elegit sicut nunc.] Alibi, Sacerd. & Le. eligi nunc uidemus. c Qui non isto nomine.] Non sacerdotiũ, neq; ulla initiatio gratos homines deo reddit, quippe bonos iuxta ac malos ad tractanda sacra uidemus admitti: sed puritas conscientiæ, & integritas uitæ, & castitas morũ: hæc demũ sunt, quæ acceptos deo nos faciũt, atq; amicos: quippe similia quantum diuinorũ humana possunt, & cognata, illius sanctis-

C simæ atq; optimæ naturæ præpotẽtis dei. d Sed cadauera uirorum.] Sic Hieronymus. Animaduerte Augustini candorem: maluit Hieronymi uersionem benignè interpretari, q̃ infixum relinquere aculeũ cauilli, præsertim cum Hieronymi interpretationi non omnino faueret. e Illos interpretes.] Hieronymum sentitinam in Septuaginta habetur ἀνθρώπων.

Qualis futura sit egressio sanctorum, ad uidendas pœnas malorum. Cap. XXII

SED quomodo egredientur boni ad uidendas pœnas malorum? Nunquid corporis motu beatas illas relicturi sedes, & ad loca pœnalia perrecturi:

D ut malorum tormenta conspiciant præsentia corporali? Absit: sed egredient per scientiã. Hoc enim uerbo significatũ est, eos qui cruciabant extra futuros. Propter quod & dñs ea loca tenebras exteriores uocat, quib. contrarius est ille ingressus de quo dicitur seruo bono: Intra in gaudium domini tui: ne illuc mali putentur ingredi, ut sciantur: sed ad illos potius uelut egredi per scientiã, qua eos cognituri sunt boni: quia id quod extra est, cognituri sunt. Qui enim erunt in pœnis, quid agatur intus in gaudio domini nesciẽt: qui uerò erunt in illo gaudio, quid agat foris

in illis tenebris exterioribus, scient. Ideo dictum est, egredient: quia eos etiam qui foris ab eis erũt, utiq; nõ latebũt. Si enim hęc prophetæ nondũ facta nosse potuerũt, per hoc quod erat deus quantulũcunq; erat in eorũ mortalium mẽtibus, quomodo immortales sancti iam facta tunc nesciẽt, cũ deus erit omnia in omnibus? Stabit ergo in illa beatitudine sanctorũ semẽ & nomẽ. Semẽ, scilicet de quo Ioãnes ait: Et semen eius in ipso manet. Nomẽ uero, de quo per hunc Esaiã dictum est: Nomẽ æternũ dabo eis. Et erit eis mẽsis ex mense, & sabbatũ ex sabbato, tanq; luna ex luna, & requies ex requie: quorũ utrunq; ipsi erunt, cum ex his umbris ueterib. & temporalibus in illa lumina noua ac sempiterna transibunt. In pœnis autẽ malorũ, & inextinguibilis ignis, & uiuacissimus uermis, ab alijs atq; alijs, aliter atq; aliter est expositus. Alij quippe utrunq; ad corpus, alij utrunq; ad animã retulerũt: alij proprie ad corpus ignem, uermẽ uero tropice ad animam: quod credibilius esse uidet. Sed nunc de hac differentia non est huius temporis disputare. De iudicio nanq; ultimo, quo fiet diremptio bonorum & malorum, hoc uolumen implere suscepimus: de ipsis uero præmijs & pœnis, aliàs diligentius differendum est.

Quid prophetauerit Daniel de persecutione Antichristi, & de iudicio dei, regnoq; sanctorum. Cap. XXIII

Aniel de hoc ultimo iudicio sic prophetat, ut Antichristũ prius quoq; uenturum esse prænũciet: atq; ad æternũ regnum sanctorũ perducat narrationem suã. Cum enim uisione prophetica quatuor bestias significantes quatuor regna uidisset: ipsumq; quartũ à quodã rege superatum, qui Antichristus agnoscit: & post hæc æternũ regnũ filij hominis, qui intelligitur Christus: Horruit, inquit, spiritus meus: ego Daniel in habitudine mea, & uisus capitis mei conturbabãt me. Et accessi, inquit, ad unum de astantibus, & ueritatẽ quærebã ab eo de his omnibus: et dixit mihi ueritatẽ. Deinde, quid audierit ab illo, à quo de omnib. his quæsiuit, tanq; eo sibi exponente, sic loquitur: Hæ quatuor bestię magnæ, quatuor regna surgent in terra, quæ auferent, & accipient regnũ sancti altissimi: & obtinebunt illud usq; in seculũ, & usq; in seculũ seculorũ. Et quærebã, inquit diligenter de bestia quarta, quæ erat differẽs præ omni bestia, terribilis amplius: dẽtes eius ferrei, & ungues eius æreí, manducãs, & cõminuens, & reliqua pedibus suis conculcans: & de cornibus eius decem, quæ erant in capite eius, & de altero quod ascendit, & excussit de prioribus tria: cornu illud in quo erant oculi, & os loquẽs magna: & uisus eius maior cæteris. Videbã, & cornu illud faciebat bellũ cum sanctis: & præualebat ad ipsos, donec uenit uetustus dierũ, et regnũ dedit sanctis altissimi: & tempus peruenit, & regnũ obtinuerunt sancti. Hæc Daniel quæsisse se dixit. Deinde quid audierit cõtinuo subiungẽs: Et dixit, inquit, id est ille à quo quęsierat, respondit, & dixit: Bestia quarta, quartũ regnũ erit in terra, q̃d præualebit omnibus regnis: et manducabit omnẽ terrã, & conculcabit eam, & cõcidet. Et decẽ cornua eius, decem reges surgẽt: & post eos surget alius, qui superabit suis malis oẽs, qui ante eum fuerũt: & tres reges humiliabit, et uerba aduersus altissimũ loquet: & sanctos altissimi cõteret. Et suspicabit mutare tempora & legẽ: & dabit in manu eius usq; ad tempus, & tempora, & dimidiũ temporis. Et iudiciũ sedebit, & principatũ remouebit ad exterminandũ & perdendũ usq; in finẽ: & regnũ & potestas, & magnitudo regum, qui sub omni cęlo sunt, data est sanctis altissimi. Et regnũ eius regnũ sempiternũ: & oẽs principatus ipsi seruiẽt, & obediẽt. Hucusq;, inquit, finis sermonis. Ego Daniel, multum cogitationes meæ conturbabant me: & forma mea immutata est super me: & uerbũ in corde meo conseruaui. Quatuor illa regna exposuerunt quidã Assyriorũ, Persarũ, Macedonum, & Romanorũ. Q̃ uerò conuenienter id fecerint, qui nosse desiderãt, legant presbyteri Hieronymi librũ in Danielem, satis diligenter, eruditeq; conscriptum. Antichristi tamen aduersus ecclesiam sæuissimum regnũ, licet exiguo spatio temporis sustinendũ, donec dei ultimo iudicio regnũ sancti accipiant sempiternũ: qui uel dormitans hæc legit, dubitare nõ sinitur. Tempus quippe, & tempora, et dimidium temporis, annũ unũ esse, et duos et dimidiũ: ac per hoc tres annos & semissem, etiã numero dierum posterius posito dilucescit, aliquando in scripturis & mensium numero declarat. Viden

tur enim tēpora indefinite hic dicta lingua Latina,[c] sed per dualē numerum dicta sunt, quem Latini nō habēt. Sicut aūt Graeci,[d] ita hunc dicunē habere & Hebraei. Sic ergo dicta sunt tempora, tanq̃ dicerenē duo tempora. Vereri me sanè fateor ne in decē regibus quos tanq̃ decē homines uidetē inuenturus Antichristus forte fallamur, atq; ita ille inopinatus adueniat, nō existentib. tot regibus in orbe Romano. Quid enim si numero isto denario uniuersitas regū significata est: post quos ille uēturus est, sicut millenario, cētenario, septenario significaē plerunq; uniuersitas, & alijs atq; alijs numeris, quos nūc commemorare nō est necesse? B Alio loco idē Daniel: Et erit, inquit, tēpus tribulationis, qualis nō fuit ex quo nata est gēs super terrā usq; ad tēpus illud. Et in tēpore illo saluabitē populus tuus omnis q̃ inuentus fuerit scriptus in libro. Et multi dormientiū in terrę aggere exurgēt: hi in uitā ęternā, & hi in opprobriū & in confusionē ęternā. Et intelligētes fulgebūt, sicut claritas firmamēti, & ex iustis multis sicut stellae in secula. Et adhuc sentētię illi euangelicę est locus iste simillimus, de resurrectione duntaxat mortuorū corporū. Nam qui illic dicti sunt esse in monumētis, ipsi hic dormiētes in terrę aggere:[e] uel sicut alij interpretati sunt, C in terrę puluere. Et sicut ibi procedēt dictū est: ita hic exurgēt. Sicut ibi, qui bona fecerūt in resurrectionē uitae, qui autē mala egerūt in resurrectionem iudicij: ita & isto loco, hi in uitā ęternā, et hi in opprobriū & in confusionē aeternā. Non aūt diuersum putetur, q cum ibi positū sit, oēs qui sunt in monumētis, hic nō ait propheta, omnes, sed multi dormientiū in terrae aggere. Ponit eñ aliquādo scriptura pro omnib. multos. Propterea et Abrahae dictū est: Patrē multarum D gentiū posui te. Cui tamē & alio loco: In semine, inquit, tuo benedicenē oēs gentes. De tali autē resurrectione, huic quoq; ipsi prophetae Danieli paulo post dicitē: Et tu ueni, & requiesce. Adhuc enim dies in completionem consummationis, & requiesces, & resurges in sorte tua in fine dierum.

L. VIVES

a Qui superabit suis malis omnes.] Septuaginta sic: ἀναστήσεται ἕτερος, ὃς ὑπεροίσει κακοῖς πάντας τοὺς ἔμπροσθεν. Surget alius, qui superabit malos omnes priores. An κακοῖς dixit accusatiuum pro nostro A ablatiuo, ut sit Graecè: superabit omnes priores per malos, quos secum habebit. b Quatuor illa regna expo- sucrunt quidā.] Prima enim bellua similis erat leaenae saeuae & libidinosae, & aquilae reginae auium ac superbae uiuaciq;, quae omnia habuit imperiū Assyriorū. secunda similis ursae durae ac praeferoci, imperiū fuit Persarū, cuius initiū à robusto & forti Cyro. Tertia similis pardo alato celeri ac impetuoso: sanguinario, & qui in mortē ruit in saltu: tale imperiū Macedonū, quod non pedib. currere, sed uolare pēnis uisum est. quāta enim celeritate immensam Asiam uictorijs suis Alexāder lustrauit? Quarta bestia erat omniū maxime terribilis, & mirabilis, & fortis, dentibus ferreis, ingētibus, uorans, & cōminuens, & pedibus conculcās, dissimilis caeteris: huiusmodi fuit Romanum imperiū, cuius feritas omniū belluarū feritatem uicit: ferreū, quod nulla externa uis consumpsit, sua rubigine bellisq; ciuilibus excesum est. Totū orbem insatiabili uorauit illuuie, urbes euertit, & gentes funditus excidit, atrox, saeuum, sanguinis sitientissimū. c Sed per B dualem numerū dicta sunt.] Antiquissimi Graeci duos tantum habebant numeros, singularē & pluralē. Postea sequentes dualem addiderūt, quos Latini sequi noluerunt, ut scribit Diomedes grāmaticus, ac saepe Graeci poetae plurali pro duali utunt, ut Homerus Ἀτρείδας inquit, cum de Agamemnone loquaē & Menelao tantū, de quibus uno aut altero antè uersu per dualem dixeras, δύω κοσμήτορε λαῶν. d Ita hunc dicuntur habere.] Hieronymus in Danielē: Tempus annum significat. Tempora iuxta Hebraici sermonis proprietatē, qui & ipsi dualē numerum habent, duos annos praefigurat. Graecè uerò καιρῶν habetur, non καιρῶν. e Vel sicut alij interpretati sunt.] Hieronymus Danielis duodecimo.

Regna mundi quatuor

In psalmis Dauidicis quae de fine seculi huius, & quae de nouissimo dei iudicio prophetentur. Cap. XXIIII

Multa de iudicio nouissimo dicunē in Psalmis, sed eorū plura trāseunter & strictim. Hoc tamē quod de fine huius seculi apertissime dictum est ibi, nequaquā silentio praeteribo. Principio terram tu fundasti domine, & opera manuum tuarum sunt caelum. Ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes sicut uestimentum ueterascent. & sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur: tu autem idem ipse es, & anni tui non deficiēt. Quid est quod Porphyrius cum pietatem laudet Hebraeorum, qua magnus & uerus & ipsis numinibus terribilis ab eis colitur deus, Christianos ob hoc arguit maximae stultitię, etiam ex oraculis deorum suorum, quod istum mundum dicunt esse periturum? Ecce in literis pietatis Hebraeorum dicitur deo, quem confitente tanto philosopho, etiam ipsa numina perhorrescunt: Opera, inquit, manuum tuarum sunt caeli, ipsi peribunt. Nunquid quando caeli peribunt, mundus, cuius ijdem celi superior pars est & tutior, non peribit? Si haec senten

tia

tia Ioui displicet, cuius, ut scribit iste philosophus, uelut grauioris autoritatis oraculo in Christianorum credulitate culpatur, cur non similiter sapiētiam tanquam stultitiam culpat Hebræorum, in quorum libris ipsissimis inuenitur? Porrò si in illa sapiētia Iudęorum, quæ Porphyrio tam multum placet, ut eam deorum quoque suorum uocibus prædicet, legitur cælos esse perituros, cur usque adeo uana est ista fallacia, ut in fide Christianorum, uel inter cætera, uel præ cæteris hoc detestentur, quod in ea perituras creditur mundus, quo utique nisi pereunte, cæli non possunt perire? Et in literis quidem sacris, B quæ propriè nostræ sunt, non Hebræis nobiscum communes, id est Euangelicis & Apostolicis libris legitur: Præterit figura huius mundi. Legitur, mundus transit: legitur, cælum & terra transibunt. Sed puto quod prę terit, transit, transibunt, aliquanto mitius dicta sunt quàm peribunt. In epistola quoque Petri apostoli, ubi aqua inundatus qui tunc erat, perisse dictus est mundus, satis clarum est, & quæ pars mundi à toto significata est, & quatenus perisse dicta sit, & qui cæli repositi igni reseruandi in diem iudicij & perditionis hominum impiorũ. Et in eo quod C paulo post ait: Veniet dies domini ut fur, in quo cæli magno impetu transcurrent: elementa autem ardentia resoluentur, & terra, & quæ in ipsa sunt opera exurentur: ac dein de subiecit his omnibus pereuntibus quales oportet uos esse? Possunt illi cæli intelligi perituri, quos dixit repositos igni reseruandos, & ea elementa accipi arsura, quæ in hac ima mũdi parte subsistunt procellosa & turbulenta, in qua eosdem cælos dixit esse repositos, saluis illis superioribus, & in sua integritate manentibus, in quorum firmamento sunt sidera constituta. Nam et illud quod D scriptum est, stellas de cælo esse casuras, præter quod potest multo probabilius, & aliter intelligi, magis ostendit mansuros esse illos cælos: si tamen stellæ inde casuræ sunt, uel cum tropica sit locutio, quod est credibilius, uel in isto imo cælo futurum sit utique mirabilius, quàm nunc fit. Vnde & illa Vergiliana Stella facem ducēs multa cum luce cucurrit, & Idæa se condidit sylua. Hoc autem quod de Psalmo cõmemoraui, nullum cælorum uidetur relinquere, quod periturum esse nõ

A dixerit. Vbi enim dicitur: Opera manuum tuarum sunt cæli, ipsi peribunt, quàm nullum eorum ab opere dei, tam nullum eorum à perditione secernitur. Non enim dignabuntur de Petri Apostoli locutione, quem uehementer oderunt, Hebræorum defendere pietatem, deorum suorum oraculis approbatam: ut saltem ne totus mundus periturus esse credatur, sic à toto pars accipiatur, in eo quod dictum est: Ipsi peribunt, cum soli cæli infimi perituri sint: quemadmodum in apostolica illa epistola à toto pars accipitur, quòd diluuio perisse dictus est mundus, quamuis sola eius cum suis cælis pars ima perierit. Sed quia hoc, ut dixi, non dignabuntur, ne uel apostoli Petri approbent sensum, uel tantum concedant conflagrationi nouissimæ, quantum dicimus ualuisse diluuium, qui nullis aquis, nullis flammis totum genus humanum posse perire contendunt. Restat ut dicāt, quod propterea dij eorum Hebræam sapientiam laudauerunt, quia istum Psalmum non legerant. In Psalmo etiā quadragesimonono de iudicio dei nouissimo intelligitur dictum: Deus manifeste ueniet, deus noster & non silebit. Ignis in conspectu eius ardebit, & in circumitu eius tempestas ualida. Aduocabit cælum sursum, & terram discernere populum suum. Congregate illi sanctos eius, qui disponunt testamentum eius super sacrificia. Hoc nos de domino nostro Iesu Christo intelligimus, quē de cęlo speramus esse uenturũ ad uiuos & mortuos iudicandos. Manifestus enim ueniet inter iustos & iniustos iudicaturus iuste, qui prius uenit occultus ab iniustis iudicandus iniuste. Ipse, inquam, manifestus ueniet, & non silebit, id est, in uoce iudicis euidens apparebit, qui prius cum uenisset occultus, ante iudicem siluit, quando sicut ouis ad immolandum ductus est, & sicut agnus corã tondente fuit sine uoce, quemadmodum de illo per Esaiam legimus prophetatum, & in Euangelio uidemus impletũ. De igne uero & tempestate cum in Esaiæ prophetia tale aliquid tractaremus quomodo essent hęc intelligenda, iam diximus. Quod uero dictũ est: Aduocabit cælum sursum, quoniā sancti & iusti rectè cælum appellantur: nimirum hoc est, quod ait Apostolus: Simul cum illis rapiemur in nubibus in obuiā Christo in aera.

A Nam secundum literę superficiẽ, quomodo sursum aduocaẽ cælum, quasi posset esse nisi sursum? Quod aũt adiunctũ est: Et terrã discernere populũ suum, si tantũmodo subaudiaẽ aduocabit, id est aduocabit & terrã, nec subaudiatur sursum, hunc uideẽ habere sensum secundũ rectam fidẽ, ut cælum intelligatur in eis, qui cũ illo sunt iudicaturi, & terra in eis qui iudicãdi sunt: et aduocabit cęlũ sursum, non hic intelligamus rspiet in aera, sed in iudiciarias sedes eriget. Potest & illud intelligi: Aduocabit cælum sursum, aduocabit angelos in supernis & excelsis locis, cũ quibus descẽdat ad faciendũ iudiciũ: aduocabit B et terrã, id est homines in terra utiq; iudicandos. Si aũt utruq; subaudiendũ est, cũ diciẽ, & terrã, id est & aduocabit & sursum: ut iste sit sensus, aduocabit cælũ sursum, & terrã aduocabit sursum, nihil melius intelligi existimo, q̃ homines qui rapienẽ in obuiam Christo in aera, sed cælũ dictũ propter animas, terrã propter corpora. Discernere porrò populum suũ, quid est nisi per iudiciũ separare bonos à malis, tanq̃ oues ab hędis? Deinde cõuersio sermonis ad angelos facta est. Congregate illi iustos eius. Profectò enim per angelicũ ministeriũ tanta res peragenda est. Si aũt quærimus, quos iustos ei congregaturi sint angeli, qui disponũt, inquit, testamentũ eius super sacrificia. Hęc est omnis uita iustorum, disponere testamentũ dei super sacrificia. aut eñ opa misericordię sunt super sacrificia, id est sacrificijs præponẽda, iuxta sententiam dei dicẽtis: Misericordiã magis uolo q̃ sacrificium: aut si super sacrificia, in sacrificijs intelligiẽ dictum, quomodo super terrã fieri diciẽ quod fit utiq; in terra: ꝓfectò ipsa opera misericordiæ sunt sacrificia quibus placeẽ deo, sicut in libro huius operis decimo me disseruisse iam reminiscor: in quibus operibus disponũt iusti testamentũ dei, quia propter promissiones quæ nouo eius testamento continenẽ, hæc faciunt. Vnde cõgregatis sibi iustis suis, & ad suã dexterã constitutis, nouissimo utiq; iudicio dicturus est Christus: Venite benedicti patris mei, possidete paratũ uobis regnum à constitutione mũdi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare, et cætera quæ ibi proferuntur de bonorũ operibus bonis, & de eorum præmijs sempiterniẽ per ultimam sententiam iudicandis.

L. VIVES

a Stella facem ducens.] Vergilius 2. Aeneid. cum Anchises nollet Troia egredi, & Aeneas furẽs in mortem rueret, Iupiter signum fugæ misit:

Stella, inquit, facem ducens multa cum luce cucurrit.
Illam summa super labentem culmina tecti
Cernimus, Idæa claram se condere sylua.

Aristoteles in 1. lib. Meteórorũ, has stellas gigni dicit in halitu in media aeris regione à superiore igne accenso, qui si longitudinem tantum habeant, δαλοὶ dicũtur, id est lampades: eædem sunt faces Plinio lib. 2. Emicant, inquit, & faces, non nisi cum decidunt uisæ: qualis Germanico Cæsare gladiatorũ spectaculum edente, præter ora populi meridiano transcurrit: duo genera earum, lampades uocant planè faces: alterum bolidas, quale Mutinensibus malis uisum est. Distant, q faces uestigia longa faciunt, priore ardente parte, bolis uero perpetuũ ardẽs B longiorem trahit limitem. sic Plin. b Rapiemur in nubibus obuiam Christo.] Veteres libri habent omnes in obuiã, ex quibus etiã alibi sic emendaui, non q melius non putem dici obuiam ire, quàm in obuiam, sed mihi non tam considerandum fuit, quid purius diceretur, ut quid Augustinus scripsisset: non dubium quin ueterem aliquam interpretationem secutus sit, quæ quod Græcè εἰς ἀπάντησιν uerterit in obuiam.

De prophetia Malachiæ, qua dei iudiciũ ultimũ declaratur, & quorũ dicitur per purificatorias pœnas facienda mundatio. Cap. XXV

a Propheta Malachias, siue Malachi, qui & angelus dictus est, b qui etiam Esdras sacerdos, cuius alia C in canonem scripta recepta sunt, ab aliquibus creditur, nam de illo hanc esse Hebræorum opinionem dicit Hieronymus, iudiciũ nouissimum prophetauit, dicens: Ecce uenit, dicit dominus omnipotens. Et quis sustinebit diem introitus eius, aut quis ferre poterit ut aspiciat eum? Quia ipse ingreditur quasi ignis conflatorij, & quasi herba lauantium. Et sedebit conflans, & emundans sicut aurum, & sicut argentum, & emundabit filios Leui. Et fundet eos sicut aurum & argentum, & erunt domino offerẽtes hostias D in iustitia. Et placebit domino sacrificium Iuda & Hierusalem sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus. Et accedam ad uos in iudicio, & ero testis uelox super maleficos, & super adulteros, & super eos qui iurãt in nomine meo mendaciter, & qui fraudant mercede mercenarijs, & opprimũt per potentiã uiduas, & percutiunt pupillos, & peruertũt iudicium aduenæ, et qui nõ timent me, dicit dominus omnipotens. Quoniam ego dominus deus uester, & non mutor. Ex his quę dicta sunt uidetur euidentius apparere in illo iudicio quasdam quorundam purgatorias pœnas futuras. Vbi enim diciẽ: Quis sustinebit

nebit diē introitus eius, aut quis ferre poterit ut aspiciat eū, quia ipse ingredit̃ quasi ignis cōflatorij, & quasi herba lauantiū, & sedebit cōflans & emendās sicut aurū, & sicut argentū, & emundabit filios Leui, & fundet eos sicut aurū & sicut argentū: quid aliud intelligendū est? Dicit tale aliqd & Esaias: Lauabit dn̄s sordes filiorū & filiarū Sion, et sanguinē emundabit de medio eorū spiritu iudicij & spiritu cōbustionis. Nisi forte sic eos dicendū est emundari à sordibus, et eliquari quodāmodo cum ab eis mali per pœnale iudiciū separant, ut illorū segregatio atq; damnatio purgatio sit istorū, quia sine talium de cætero cōmixtione uicturi sunt. Sed cum dicit: Et emundabit filios Leui, et fundet eos sicut aurū & argentū, & erunt dn̄o offerentes hostias in iustitia, et placebit dn̄o sacrificium Iuda & Hierusalē, utiq; ostendit eos ipsos, q emundabunt, deinceps in sacrificijs iustitiæ dn̄o esse placituros, ac per hoc ipsi à sua iniustitia mūdabunt,[c] in qua dn̄o hostię displicebant. Porrò in plena perfectaq; iustitia cum mundati fuerint, ipsi erunt. Quid enim acceptius deo tales offerunt, q̃ seipsos? Verum ista quæstio de purgatorijs pœnis ut diligētius pertractetur, in tempus aliud differenda est. Filios autē Leui & Iuda & Hierusalē, ipsam dei ecclesiam debemus accipere, non ex Hebræis tantum, sed ex alijs etiam gētibus congregatam, nec talem, qualis nunc est, ubi si dixerimus, quia peccatum non habemus, nosipsos seducimus, & ueritas in nobis non est: sed qualis tunc ei uelut area per uentilationem, ita per iudicium purgata nouissimum, eis quoq; igne mundatis, quibus talis mundatio necessaria est: ita ut nullus omnino sit, qui offerat sacrificium pro peccatis suis. Omnes enim qui sic offerunt, profecto in peccatis sunt, pro quibus dimittendis offerunt, ut cum obtulerint, acceptumq; deo fuerit, tunc dimittantur.

L. VIVES

a Propheta Malachiel, siue Malachias.] In antiquis exemplaribus legit̃ propheta Malachiel, siue Malachi. Profecto Malachiam uocatū esse Malachiel non cōmemini me legisse, & Malachiam aiunt interpretari angelum eius. Idcirco Malachi dicitur. nam si Malachiel esset, puto etymon eius futurum angelum dei: nam el est deus, nisi me fallit illius linguæ imperitia. itaq; arbitror sic legendum, propheta Malachias, siue Malachi.

b Qui etiam Esdras.] De hoc libro decimooctauo.

c In qua domino hostiæ.] Alibi melius, In qua domino displicebant. Hostiæ porrò.

De sacrificijs quę sancti offerent deo sic placitura, quomodo in diebus pristinis & annis prioribus placuerunt. Cap. XXVI

Volens autē deus ostendere ciuitatem suam, tūc in ista consuetudine nō futuram, dixit filios Leui oblaturos hostias in iustitia. Non ergo in peccato. Ac per hoc nō pro peccato. Vnde intelligi potest in eo, q̃d secutus adiunxit atq; ait: Et placebit dn̄o sacrificiū Iuda & Hierusalē, sicut dieb. pristinis, & sicut annis prioribus, frustra sibi Iudæos secundū legē ueteris testamēti sacrificiorū suorū præterita tēpora polliceri. Non enim tūc in iustitia, sed in peccatis hostias offerebāt, quando pro peccatis præcipue ac primitus offerebāt, usq; adeo ut sacerdos ipse, quem debemus utiq; credere cæteris fuisse iustiorē, secundū dei mandatū soleret primū pro suis offerre peccatis, dein de pro populi. Quapropter exponere nos oportet quomodo sit accipiendum quod dictum est: Sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus. Fortasis enim tēpus illud cōmemorat, quo primi homines in paradiso fuerunt. Tunc enim puri atq; integri ab omni sorde ac labe peccati seipsos deo mūdissimas hostias offerebant. Cæterū ex quo cōmissæ præuaricationis causa inde dimissi sunt atq; humana in eis natura damnata est, excepto uno mediatore, et post lauacrū regenerationis quibusq; adhuc paruulis,[d] nemo mūdus à sorde, sicut scriptū est, nec infans cuius est uita unius diei super terrā. Quod si respōdetur, etiā nos merito dici posse offerre hostias in iustitia qui offerūt in fide: Iustus enim ex fide uiuit, quāuis seipsum seducat, si dixerit se peccatū nō habere: & ideo nō dicat, quia fide uiuit: nunquid dicturus est quispiā hoc fidei tempus illi fini esse coæquādum, quando igne iudicij nouissimi mundabuntur qui offerunt hostias in iustitia? Ac per hoc quoniam post talem mundationē nullum peccatum iustos habituros esse credendū est, profecto illud tempus, quantū attinet ad nō habere peccatum, nulli tempori comparādum est, nisi quādo primi homines in paradiso ante præuaricationē innocentissima felicitate uixerunt. Recte itaq; intelligitur hoc significatum esse, cum dictum est: Sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus. Nam & per Esaiam postea quàm cælum nouum & terra

ra noua promissa est: inter cætera, quę ibi de sanctorum beatitudine per allegorias, & ænigmata exequitur, quibus expositionē congruam reddere nos prohibuit uitandæ longitudinis cura. Secundū dies, inquit, ligni uitæ erunt dies populi mei. Quis aūt sacras literas attigit, & ignorat ubi deus plantauerit lignū uitæ, à cuius cibo separatis illis hominibus quando eos sua de paradiso eiecit iniquitas, eidē ligno circūposita est lignea terribilisq; custodia? Quod si quisquā illos dies ligni uitæ, quos cōmemorauit propheta Esaias: istos qui nūc aguntur ecclesiæ Christi dies esse cōtendit, ipsumq; Christū lignū uitæ prophetice dictū, quia ipse est sapientia dei, de qua Salomō ait: Lignū uitæ est omnibus amplectentib. eā, nec annos egisse aliq̃s in paradiso illos primos homines, unde tam cito eiecti sunt, ut nullū ibi gignerēt filiū: & ideo non posse illud tēpus intelligi, in eo q̃d dictū est: Sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus. Istam prętereo quæstionē, ne cogar, quod prolixū est, cuncta discutere, ut aliquid horū ueritas manifestata confirmet. Video quippe alterū sensum, ne dies pristinos, & annos priores, carnaliū sacrificiorū nobis pro magno munere per prophetam promissos fuisse credamus. [b] Hostiæ namq; illæ ueteris legis, quæ de pecoribus immaculatis, ac sine ullo prorsus uitio iubebanē offerri, significabāt homines sanctos; qualis solus inuentus est Christus sine ullo omnino peccato. Proinde quia post iudiciū cum fuerint etiā igni mūdati, qui eiusmodi mūdatione sunt digni, in omnibus sanctis nullū inueniet omnino peccatū, atq; ita seipsos offerēt in iustitia, ut tales hostiæ omnimodo immaculatæ, ac sine ullo uitio sint futuræ, erūt profecto sicut pristinis diebus, & sicut annis prioribus, quando in umbra huius rei futuræ mundissimæ offerebantur hostiæ. Hæc erit namq; munditia tunc in immortali carne ac mente sanctorū, quæ figurabat in illarū corporib. hostiarū. deinde propter eos qui non mundatione, sed damnatione sunt digni: Et accedā, inquit, ad uos in iudiciū, & ero testis uelox super maleficos & super adulteros, & cætera: quibus damnabilib. enumeratis criminibus addidit: Quoniā ego dominus deus uester, & non mutor. Tanquam diceret: cū uos mutauerit, et in deterius culpa uestra

A & in melius gratia mea, ego non mutor. Testem uero se dicit futurū, quia in iudicio suo nō indiget testibus. Eumq; uelocē, siue quia repente uenturus est, eritq; iudiciū ipso inopinato eius aduentu celerrimum, quod tardissimum putabatur: siue quia ipsas conuincet sine ulla sermonis prolixitate cōsciētias: In cogitationibus enim, sicut scriptū est, impij interrogatio erit. Et Apostolus: Cogitationibus, inquit, accusantibus, uel etiā excusantibus, in die qua iudicabit deus occulta hominum, secundum Euangeliū meum per Iesum Christum. Etiam si ergo dominus futurus testis intelligendus est uelox, cum sine
B mora reuocaturus est in memoriā, unde conuincat, puniatq; conscientiam.

L. VIVES

a Nemo mundus à sorde.] [redacted]

C

De separatione bonorū & malorū, per quā nouissimi iudicij discretio declaratur. Cap. XXVII

ILlud etiā, quod aliud agens in decimooctauo libro ex isto propheta posui, ad iudicium nouissimum pertinet, ubi ait: Erunt mihi, dicit dominus omnipotens, in die quam ego facio in acquisitionem: & eligā eos sicut eligit homo filiū
D suum qui seruit ei: & conuertar, & uidebitis quid sit inter iustum & impium: & inter seruientē deo, & eum qui non seruit ei. Quia ecce dies uenit, ardens sicut clibanus, & comburet eos, & erunt omnes alienigenæ, & uniuersi qui faciunt inquitatē stipula, & succendet eos dies ueniēs, dicit dominus omnipotēs: & nō relinquet in eis radix, neq; ramus. Et orietę uobis, qui timetis nomē meū, sol iustitiæ, & sanitas in pennis eius, & egrediemini, & salietis sicut uituli de uinculis relaxati: & cōculcabitis iniquos, & erūt cinis sub pedibus

dibus uestris, dicit dñs omnipotẽs. Hæc distãtia præmiorũ atq; pœnarũ iustos dirimẽs ab iniustis, quæ sub isto sole in huius uitæ uanitate nõ cernit, quando sub illo sole iustitiæ in illius uitæ manifestatione clarebit: Tunc profecto erit iudicium quale nunq̃ fuit.

De lege Moysi spiritualiter intelligenda, ne in damnabilia murmura carnalis sensus incurrat. Cap. XXVIII

Quod uerò subiũgit idẽ propheta: a Memẽtote legis Moysi serui mei, quã mãdaui ei in Choreb ad omnẽ Israel: præcepta & iudicia opportune cõmemorat, post declaratũ tam magnũ futurũ inter obseruatores legis contẽptoresq; discrimen, simul etiã ut discant legẽ spiritaliter intelligere, & inueniant in ea Christũ, per quẽ iudice faciẽda est inter bonos & malos ipsa discretio. Non enim frustra idem dñs ait Iudæis: Si crederetis Moysi, crederetis & mihi. De me enim ille scripsit. Carnaliter quippe accipiendo legẽ, & eius promissa terrena rerũ cælestium figuras esse nescientes, in illa murmura corruerũt, ut dicere auderẽt: [a] Vanus est qui seruit deo. Et quid amplius, quia custodiuimus mãdata eius, & quia ambulauimus simplices ante faciẽ dñi omnipotẽtis? [b] Et nũc nos beatos dicimus alienos, & ædificantur oẽs, qui faciũt iniquitatẽ. Quibus eorum uerbis quodãmodo propheta compulsus est nouissimũ pronunciare iudiciũ: ubi mali nec saltẽ falso sint beati, sed apertissime appareãt miserrimi: & boni nulla temporali saltẽ miseria laborẽt, sed clara ac sempiterna beatitudine perfruant. Dixerat quippe istorum talia quædã uerba etiã superius dicentium: Omnis qui facit malũ, bonus est in cõspectu domini, & tales ei placẽt. Ad hæc, inquam, cõtra deũ murmura peruenerũt, legẽ Moysi carnaliter accipiendo. Vnde et ille in Psalmo septuagesimosecundo, penè cõmotos dicit fuisse pedes suos, & effusos gressus suos utiq; in lapsum, quia zelauit in peccatoribus, pacẽ peccatorũ intuens, ita ut inter cætera diceret: Quomodo sciuit deus, & si est scientia in altissimo? Diceret etiã: Nunquid uane iustificaui cor meũ, [c] & laui inter innocentes manus meas? Vt aũt solueret hãc difficillimã quæstionẽ, quæ fit cum uidenẽ boni esse miseri, & felices mali: Hoc, inquit, labor est ante me, donec introeam in sanctuarium dei, & intelligã in nouissima. In nouissimo quippe iudicio nõ sic erit: sed aperta iniquorũ miseria, & aperta felicitate iustorum, longe quàm nunc est aliud apparebit.

L. VIVES

a Vanus est qui seruit deo.] Querela non impia modo, uerum etiã imperita & stulta, hominum non procul à belluatũ ingenio distantium, quibus præsentia tantum & ante oculos exposita noscuntur & curæ sunt: in intimos malorum animos inspicere, uidebis illos conscientiæ laniatu discerptos, aut in uentura tempora oculos attolle, spectabis feras forsan mortaliũ opinione, sed graues certe, & condignas pœnas sceleribus paratas. Itáne Iudæi, uanus est qui seruit domino? Veniet ergo tempus, in quo nec uani uobis uideamini, nec seruiatis domino. b Et nunc nos beatos dicimus alienos.] Dicitis quidem, sed an sunt? c Et laui inter innocentes.] In antiquis libris scribitur: Et laui in innocentibus, seruata proprietate Græca ἐν, pro inter.

De aduentu Heliæ ante iudicium, cuius prædicatione scripturarum secreta reserante, Iudæi conuertentur. Cap. XXIX

Cum aũt admonuisset, ut meminissent legis Moysi: quoniã præuidebat eos, multo adhuc tempore, nõ eã spiritaliter sicut oportuerat accepturos, continuo subiecit: Et ecce ego mittam uobis [a] Heliam Thesbiten, anteq; ueniat dies dñi magnus & illustris: qui conuertet cor patris ad filium, & cor hominis ad proximũ suum, ne forte ueniẽs percutiã terram penitus. Per hunc Heliã magnũ mirabilemq; prophetam exposita sibi lege, ultimo tempore ante iudicium, [b] Iudæos in Christum uerum, id est, in Christum nostrũ esse credituros, celeberrimum est in sermonibus, cordibusq; fideliũ. Ipse quippe ante aduentũ iudicis saluatoris nõ immerito speratur esse uenturus: qui etiã nunc uiuere non immerito creditur. Curru namq; igneo raptus est de rebus humanis, quod euidentissime sancta scriptura testat. Cum uenerit ergo exponendo legẽ spiritaliter, quã nunc Iudæi carnaliter sapiunt: conuertet cor patris ad filium, [c] id est, cor patrũ ad filios. Singularẽ quippe pro numero plurali interpretes Septuaginta posuerunt. Et est sensus, ut etiam filij sic intelligant legem, id est, Iudæi, quemadmodũ patres eam intellexerunt, id est prophetæ, in quibus erat & ipse Moyses. Sic enim cor patrum conuertetur ad filios, cum intelligẽtia patrum perducetur ad intelligentiam filiorum: & cor filiorum ad patres eorum, dum in id quod senserunt

runt illi, consentiãt & isti. Vbi & Septuaginta dixerunt: [d] & cor hominis ad proximum suum: sunt enim inter se ualde proximi patres & filij. quanquam in uerbis Septuaginta interpretũ, qui prophetiee interpretati sunt, potest sensus alius, idemque electior inueniri: ut intelligatur Helias cor dei patris cõuersurus ad filiũ: nõ utique agendo, ut pater diligat filium: sed docẽdo, quod pater diligat filiũ: ut & Iudæi, quẽ prius oderant, diligãt eundẽ, qui noster est Christus. [e] Iudæis enim nunc auersum cor deus à Christo nostro: quia non putant eum deum esse, neque dei filium. Eis ergo tunc cor eius conuertẽt ad filium, cũ ipsi conuerso corde didicerint dilectionẽ patris in filium. Quod uero sequitur: Et cor hominis ad proximũ suũ, id est, conuertet Helias cor hominis ad proximũ suum: quid melius intelligitur, quàm cor hominis ad hominẽ Christum? Cum enim sit in forma dei deus noster: formam serui accipiens, esse dignatus est etiam proximus noster. Hæc ergo faciet Helias. Ne forte, inquit, ueniã, & percutiã terrã penitus. Terra sunt enim, qui terrena sapiunt: sicut Iudæi carnales usque nunc: ex quo uitio contra deũ murmura illa uenerunt: quia mali ei placent, & uanus est qui seruit deo. C

L. VIVES

a HEliam Thesbiten.] De hoc propheta tertio regnorum multa, quem uiuentem in igneo curru a domino raptum, Iudæi uenturum putant ante Christũ, ex hoc Malachiæ testimonio: quod etiã Apostoli significant, cum ex domino quærunt, Matthæi decimoseptimo, quid ergo scribæ dicũt, quod Heliam oporteat primum uenire. quibus dominus cum respondet Heliã iam uenisse, non reprobat quæ ab scribis tradita sunt, ut docet Origenes, sed alium Heliæ aduentũ ante se indicat factum, quod ignorauerant scribæ. Nam & prius dixerat: Helias quidem uenturus est, & restituet omnia. Cæterum quod sic opinione publica receptum erat, Heliam præcessurum Christum, nec utrum Christi aduentum satis dijudicabant: dominus ne hoc uidereẽ obtigisse, quo minus uenisse Christũ crederent, & eum agnoscerẽt iam missum, qui mittendus erat, Heliam ait uenisse, Ioãnem D significans, de quo ad multitudinẽ testificaẽ, si uultis recipere, ipse est Helias. Ne moueat uos, quod Heliam non putaus uidisse uos ante hunc, de quo an sit Christus ambigitis. Quippe, si libet credere, nemo falleẽ, quod Ioannẽ, qui me anteeesit, arbitreẽ Heliam esse, qui uenturus est, nõ per transanimationẽ, uelut in huius corpus anima migrauerit illius, aut quod redditus sit Iudeę Thesbites ille qui igneo curru hominibus ereptus est, sed quia præcessit me in spiritu & uirtute Heliæ, ut conuertat corda patris in filios, & incredulos ad prudentiam iustorum, parareque domino plebem perfectam, sicut angelus de illo uaticinatus est, cum nasciturum patri nunciauit. Lucæ primo. Quam rem excelsam & mysterij maximi plenã cum dominus designaret, nec plenam apertamque sententiã promeret, more suo auditorũ mẽtes excitauit, ac in sublime A sustulit, dicens: Qui habet aures audiendi audiat. Et profecto Ioannes maxima uitæ parte Heliã referebat, uterque in eremo uixit, uterque zona accinctus pellicea, uterque reges scelerosos obiurgãs, uterque à regibus insectatus atque uexatus, uterque quod primũ dominũ uenturũ prænunciãs. Nihil ergo oberat, quo minus Heliæ nomine Ioãnes esse censeretur, nuncius prioris aduẽtus Christi, sicut ille posterioris, & qui uenturus in secundo seruatoris aduentu iuxta corporis speciem, iam per Ioannẽ uenerit spiritu & uirtute. b Iudæos in Christum uerũ.] Hoc est quod dominus ait: Helias quidẽ uenturus est, qui restituet omnia. Dum corrigit, inquit Chrysostomus, infidelitatẽ Iudæorum, qui tunc inuenieẽtur. Quod est conuertere corda patrum ad filios Iudæorum uidelicet, hoc est ad Apostolos. Quærit postea si tot bona pariet Heliæ præsentia, quin illum ante suum priorẽ aduentũ dominus misit? Respondet, quia etiã tum Iudæi Christum existimantes B Heliam non ei fidem habuerũt, in fine uero mũdi Heliæ credent, qui cum post tam diuturnã expectationẽ uenerit annunciãs Iesum, facilius recipiẽt quæ ab eo dicẽtur.

c Id est, cor patrũ ad filios.] Sic ex Hebræo uertit Hieronymus Malachiæ 4. d Et cor hominis ad prox.] Hieronymus sic: Et conuertet cor patrũ ad filios, & cor filiorum ad patres. e Iudæis enim nunc.] In codice Brugensi sic legitur: Iudæis enim nunc auersum cor habet deus à Christo nostro, quia hoc putant. Est enim hęc uulgaris locutio, ubi ego non sum eruditus, quasi dicat, non uideor. Quale est illud Crassi: Non es meus consul, cui ego non sum senator.

Quòd in libris ueteris testamẽti cùm deus legitur iudicaturus, non euidenter Christi persona monstretur, sed ex quibusdã testimonijs, ubi dominus deus loquitur, non dubie appareat quòd ipse sit Christus. Cap. XXX

MVlta alia sunt scripturarũ testimonia diuinarũ de nouissimo iudicio dei, quę si omnia colligã, nimis longum erit. [a] Satis ergo sit, quod & nouis & ueteribus literis sacris hoc prænunciatum esse probauimus. Sed ueteribus futurũ esse iudicium, id est iudieẽ Christum de cęlo esse uenturũ, non tam euidenter expressum est. propterea quia cum ibi dieiẽ dominus deus esse uenturus, uel dñm deum dieit esse uẽturum, non consequenter intelligitur Christus: dominus enim deus & pater est, & filius, & spiritus sanctus, neque hoc tamen intestatũ relinquere nos oportet. Primo itaque demonstrandum est, quemadmodũ Iesus Christus tanquam dominus deus loquaẽ in propheticis libris, et tamen Iesus Christus euidenter appareat: ut & quando sic nõ apparet, & tamen ad illud ultimũ iudicium dominus deus dieitur esse uẽturus, possit Iesus Christus intelligi. Est locus apud Esaiam prophetam, qui hoc quod dico euidẽter ostẽdit. Deus enim per prophetam: Audi me, inquit, Iacob & Israel quem ego uoco. Ego sum primus, & ego in sempi

sempiternum:& manus mea fundauit terrã, A & dextera mea firmauit cælũ. Vocabo eos, & stabunt simul, et congregabuntur omnes & audient. Quis eis annunciauit hæc? Diligens te, feci uoluntatem tuam super Babylonem, ut auferrem semẽ Chaldæorum. Et locutus sum, & ego uocaui. Adduxi eũ, & prosperam feci uiam eius. Accedite ad me, & audite hæc. Non à principio locutus sum in abscondito, quando fiebant, ibi eram. Et nunc dñs meus misit me, & spiritus eius. Nempe ipse est qui loquebatur sicut dominus deus: nec tamen intelligeretur Iesus Christus, nisi addidisset, & nunc dominus deus misit me, B & spiritus eius. Hoc enim dixit secundũ formam serui de re futura, utens præteriti temporis uerbo, quemadmodũ apud eundem prophetam legitur: Sicut ouis ad immolandum ductus est. Non ait ducetur, sed pro eo quod futurum erat, præteriti temporis uerbum posuit. Et assidue propheta sic loquit. Est & alius locus apud Zachariam, qui hoc euidenter ostendit, quod omnipotentẽ misit omnipotens. Quis quem, nisi deus pater filium? Nam ita scriptũ est: Hæc dicit dominus omnipotens: Post gloriam misit me super gentes, quæ spoliauerũt uos, quia qui te C tigerit uos, quasi qui tangit pupillam oculi eius. Ecce ego inferam manum meam super eos, & erunt spolia his qui seruierant eis, & cognoscetis, quia dominus omnipotens misit me. Ecce dicit dominus omnipotẽs, à domino omnipotente se missum. Quis hic audeat intelligere nisi Christum loquentẽ, scilicet ouibus quæ perierant domus Israel? Ait namq; in Euãgelio: Non sum missus, nisi ad oues quæ perierunt domus Israel, quas hic comparauit pupillæ oculi dei, propter excel D lentissimum dilectionis affectum, ex quo genere ouium etiam ipsi apostoli fuerunt. Sed post gloriam resurrectionis utiq; suæ, quæ antequã fieret, ait Euangelista Ioãnes: Nondum erat spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus: etiam super gentes missus est in apostolis suis: ac sic impletũ est quod in Psalmo legitur: Erues me de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium: ut qui spoliauerant Israelitas, quibus Israelitæ seruierant, quando sunt gentib. subditi, non uicissim eodem modo spoliarentur, sed ipsi spolia fierent Israelitarum. Hoc

Augus.

enim apostolis promiserat dicens: Faciã uos piscatores hominum. Et uni eorum: Ex hoc iam, inquit, homines eris capiens. Spolia ergo fient, sed in bonum, tanquam erepta uasa illi forti, sed fortius alligato. Item per eundẽ prophetam dominus loquẽs: Et erit, inquit, in die illa, quæram auferre omnes gẽtes quę ueniunt contra Hierusalem, & effundam super domũ Dauid, & super habitatores Hierusalem spiritum gratiæ & misericordiæ, & aspicient ad me pro eo quod insultauerunt, & plangent super eo planctum, quasi super charissimum, & dolebũt dolore quasi super unigenitũ. Nunquid nisi dei est auferre omnes gentes inimicas sanctæ ciuitatis Hierusalem, quæ ueniunt contra eam, id est contrariæ sunt ei? Vel sicut alij sunt interpretati, ueniunt super eam, id est, ut eam sibi subijciãt, aut super domũ Dauid effundere, & super habitatores eiusdem ciuitatis spiritum gratiæ & misericordiæ? Hoc utiq;, id est, & ex persona dei dicitur per prophetam: & tamẽ hunc deum hæc tam magna & tam diuina facientem sese Christus ostendit, adiungendo atq; dicẽdo: [b] Et aspiciẽt ad me pro eo quod insultauerunt, & plangent super eo planctũ quasi super charissimũ siue dilectum, & dolebunt dolore quasi super unigenitum. Pœnitebit quippe in die illa Iudæos etiam eos qui accepturi sunt spiritum gratię & misericordiæ, quod in eius passione insultauerũt Christo, cum ad eum aspexerint in sua maiestate uenientẽ, eumq; esse cognouerint, quẽ prius humilem in suis parẽtibus illuserunt, quamuis & ipsi parentes eorum tantæ illius impietatis autores resurgẽtes uidebunt eũ, sed puniendi iam nõ adhuc corrigendi. Nõ itaq; hoc loco ipsi intelligẽdi sunt, ubi dictũ est: & effundam super domum Dauid, & super habitatores Hierusalem spiritum gratię & misericordiæ, & aspicient ad me pro eo quod insultauerunt, sed tamen de illorũ stirpe uenientes, qui per Heliam illo tempore sunt crediturí. Sed sicut diximus Iudęis, uos occidistis Christum, quamuis hoc parentes eorum fecerint, sic & isti se dolebunt fecisse quodammodo, quod fecerunt illi, ex quorũ stirpe descendunt. Quamuis ergo accepto spiritu gratię & misericordię iam fideles nõ damnabuntur cum impijs parentibus suis, dolebunt tamẽ tanquam ipsi fecerint, quod ab

ab illis factum est. Non igitur dolebunt rea-
tu criminis, sed pietatis affectu. Sanè ubi di-
xerunt septuaginta interpretes, Et aspicient
ad me pro eo quod insultauerunt: sic inter-
pretatum est ex Hebræo, & aspicient ad me
quem confixerunt. Quo quidem uerbo eui
dentius Christus apparet crucifixus. Sed il-
la insultatio quã septuaginta ponere malue-
runt, eius uniuersæ non defuit passioni. Nã
& detento, & alligato, & adiudicato, & op-
probrio ignominiosæ uestis induto, & spi-
nis coronato, & calamo in capite percusso,
& irridẽter flexis genibus adorato, & crucẽ
suã portãti, & in ligno iã pẽdenti, utiq; insul
tauerũt. Proinde interpretationẽ nõ sequen
tes unã, sed utrãq; iungẽtes, cũ & insultaue-
rũt, & confixerũt legimus, plenius ueritatẽ
dominicæ passionis agnoscimus. Cũ ergo in
propheticis literis ad nouissimũ iudiciũ faci
endũ deus legiẽ esse uẽturus, & si eius alia di
stinctio nõ ponaẽ: tãtũmodo propter ipsum
iudiciũ Christus debet intelligi, quia & si ip-
se pater iudicabit, per aduentũ tamẽ filij ho-
minis iudicabit. Nã & ipse per suæ præsentiæ
manifestationẽ nõ iudicabit quenq;, sed om
ne iudiciũ dedit filio. Qui manifestabiẽ ho-
mo iudicaturus, sicut homo est iudicatus.
Quis est enim alius, de q̃ itẽ deus loquiẽ per
Esaiã sub nomine Iacob & Israel, de cuius fe-
mine corpus accepit? quod ita scriptũ est: Ia
cob puer meus, suscipiã illũ, Israel electus me
us, assumpsit eũ aĩa mea. Dedi spiritũ meum
in illũ, iudiciũ gẽtib. proferet. Nõ clamabit,
neq; cessabit, neq; audieẽ foris uox eius. Ca-
lamũ quassatũ nõ cõteret, et linũ fumãs non
extinguet, sed in ueritate ꝓferet iudiciũ. Re-
fulgebit & nõ cõfringeẽ, donec ponat in ter
ra iudiciũ, & in noĩe eius gẽtes sperabũt. In
Hebræo nõ legiẽ Iacob & Israel. Sed q̃d ibi
legitur seruus meus: nimirũ Septuaginta in-
terpretes uolẽtes admonere quatenus id ac-
cipiendum sit, quia scilicet propter formam
serui dictum est, in qua se altissimus humilli
mum præbuit, ipsius hominis nomẽ ad eum
significandũ posuerunt, de cuius genere ea-
dem serui forma suscepta est. Datus est in eũ
spiritus sanctus, quod & columbæ specie eu
angelio teste monstratũ est. Iudiciũ gentib.
protulit, quia prænunciauit futurum, quod
gentibus erat occultũ. Mansuetudine nõ cla
mauit, nec tamẽ in prædicanda ueritate cessa

A uit. Sed non est audita foris uox eius nec au
ditur, quandoquidẽ ab eis qui foris ab eius
corpore præcisi sunt, non illi obediẽ: ipsosq;
suos persecutores Iudæos, qui calamo quas-
sato perdita integritate, & lino fumãti amis-
so lumine comparati sunt, nõ contriuit, nec
extinxit, quia pepercit eis, qui nondũ uene-
rat eos iudicare, sed ab eis iudicari. In uerita-
te sanè iudiciũ protulit, prædicens eis quan-
do puniendi essent, si in sua malignitate per
sisterent. Refulsit in monte facies eius, in or-
be fama eius, nec confractus, siue contritus
B est, quia neq; in se, neq; in ecclesia sua ut esse
desisteret, persecutoribus cessit. Et ideo non
est factũ, nec fiet, quod inimici eius dixerũt,
uel dicunt: Quando morietur, & peribit no
men eius, donec ponat in terra iudiciũ. Ecce
manifestatum est quod absconditũ quære-
bamus. Hoc enim est nouissimũ iudiciũ, q̃d
ponet in terra, cum uenerit ipse de cælo. De
quo iam uidemus impletũ, quod hic ultimũ
positum est: Et in nomine eius gentes spera-
bunt. Per hoc certe quod negari non potest,
etiã illud credatur, quod impudenter negaẽ.
Quis enim speraret, quod etiã hi qui nolunt
C adhuc credere in Christum, iam nobiscũ ui-
dent, & quoniã negare non possunt, denti-
bus suis frendent, & tabescunt? Quis inq;
speraret gẽtes in Christi nomine speraturas
esse, quando tenebaẽ, ligabaẽ, cædebatur, il-
ludebatur, & crucifigebaẽ, quando & ipsi di-
scipuli spem perdiderãt, quam in illo habere
iam cœperãt? Quod tunc uix unus latro spe
rauit in cruce, nunc sperant gentes longe la-
teq; diffusæ. Et ne in æternũ moriaẽ, ipsa in
qua ille mortuus est cruce signatur. Nullus
igitur uel negat uel dubitat per Iesum Chri
stum tale quale istis sacris literis prænuncia
D tur, futurũ esse nouissimũ iudiciũ, nisi quis
eisdem literis, nescio qua incredula animosi-
tate seu cæcitate non credit: quæ iam uerita-
tem suam orbi demonstrauete terrarũ. In il-
lo itaq; iudicio uel circa illud iudiciũ has res
didicimus esse futuras: Heliam Thesbiten,
fidem Iudæorũ, Antichristum persecuturũ,
Christum uenturũ iudicaturũ, mortuorũ re
surrectionẽ, bonorũ malorumq; diremptio-
nem, mũdi conflagrationẽ, eiusdemq; reno-
uationẽ. Quæ omnia quidẽ uentura esse cre-
dendum est: sed quibus modis, & quo ordi-
ne ueniãt, magis tunc docebit rerũ experien
tia

tia q̃ hunc ualet conſequi ad perfectum hominum intelligentia. Exiſtimo tamē eo quo à me cōmemorata ſunt ordine eſſe uentura. Duo nobis ad hoc opus pertinentes reliqui ſunt libri, ut adiuuāte domino promiſſa cōpleamus, quorum unus erit de malorũ ſupplicio, alius de felicitate iuſtorum. In quibus maxime ſicut deus donauerit, argumenta refellentur humana, quæ contra prædicta ac promiſſa diuina ſapienter ſibi miſeri reddere uidentur, & ſalubris fidei nutrimenta uelut falſa & ridenda contēnũt. Qui uero ſecundum deum ſapiunt, omniũ quæ incredibilia uidentur hominibus, & tamen ſcripturis ſanctis quarum iam ueritas multis modis aſſerta eſt, continētur, maximũ argumentũ tenēt ueracē dei omnipotentiã, quē certum habent, nullo modo in eis potuiſſe mentiri, & poſſe facere quod impoſsibile eſt infideli.

L. VIVES

a Satis ergo ſit, quod & nouis, & ueteribus.] Hic contextus non dubium, quin ſit deprauatus. In antiquis codicibus aliter legitur, ſed etiam parum integro ſenſu, quem certum eſt hunc eſſe, iudicium dei ex literis utriuſq; inſtrumenti facile colligi, ſed ex ueteribus iudicium tantum dei expreſſe: at iudiciũ Chriſti filij ex ueteribus quoq;, cæterum apertius ex nouo teſtamēto: hunc quiſq; ſibi lectionē ſuo arbitratu & captu reſtituat: nos ſic putamus poſſe ſcribi. Satis ergo ſit quod et nouis & ueteribus literis ſacris hoc prænunciatum eſſe probauimus: ſed ueteribus, per Chriſtum futurũ eſſe iudiciũ, id eſt, iudicem Chriſtum de cælo eſſe uenturũ, non adeò quàm nouis euidenter expreſſum. Propterea quia cum ibi dicit dominus uenturũ ſe eſſe, uel dominum deũ, &c. Lactãnus libro 7. Poetas ait ex hoc Chriſti iudicio ſuos

Auguſt.

A apud inferos effinxiſſe iudices, quoniã, inquit, rectorem cæli nō alium putant q̃ Iouem, iudicare apud inferos Iouis filium tradiderunt, ſed tamen non Apollinē, aut Liberum, aut Mercurium, qui cæleſtes putantur: ſed deum qui & mortalis fuerit, & iuſtus, uel Minoem, uel Aeacũ, uel Rhadamanthũ. b Et aſpicient ad me, pro eo quod inſultauerunt.] Sic uerterunt LXX. ex Hebræo uero Hieronymus, & aſpicient ad me, quem confixerunt: quem ſenſum ſecutus eſt Ioannes apoſtolus cap. 19. Hieronymus ait, paruũ apicem fuiſſe in cauſa cur LXX. pro tranſfixerunt, uerterint ἐσχίσαντα, id eſt, ſaltauerunt. c In Hebræo non legitur Iacob.] Quod docet Hieronymus Eſaiæ 42. ſic uertens: Ecce ſeruus meus, ſuſcipiã eum, electus meus, complacuit ſibi in eo anima mea. d Linum fumanti amiſſo lumine.] Non omittam quod Plutarchus in quæſtionibus narrat, ueteres olim non ſolitos eſſe lychnium extinguere, ſed ipſum per ſe langueſcere & deB ficere ſolitos permitti, cuius aliquot reddit cauſas: ſeu q; ignis hic cognatus eſſet illius inextinguibilis & immortalis cæleſtis ignis: ſeu q; iudicarent non oportere quod animatum eſſet, niſi noceat, interimere. Porrò ignē animal putabant, nec immerito: nam & alimēto eget, & per ſe mouetur, & cum extinguitur, uelut occidatur, uocem emittit: ſeu quia eiuſmodi docemur more, non oportere nec ignem, nec aquam, nec eorum quicq̃, quæ ad uſum ſpectant, & ſi abunde ſuppetãt cōſumere, aut corrumpere, ſed indigentibus utenda relinquere, cum iam nobis illa opus non ſunt. Tantum Plutarchus. Quarum cauſa prima ad pietatē & cultũ deorũ ſpectat, altera ad mãſuetudinē, tertia ad humanitatē benignitatemq;. Poteſt hoc loco philoſophari, ſi quis uolet. e Quis, inquã, ſperaret gentes in Chriſti nomine ſperaturas eſſe.] Profectò Chriſtus futurarũ rerũ erat conſcius, & certiſsimus immortalitatis religionis ſuæ, quippe qui morti propin-

C quus comitatus tantũ duodecim imbecillibus & ignauis aduerſante genere tota Iudæa nihilominus euangelium ſuum diuulgatum iri orbe toto prædicabat, & cum diſcipulos præmonuerat, fore ut ab omnibus ea ipſa nocte ſolus ad ſupplicium extremum deſereretur, tamen pollicebatur ſe cum illis futurũ uſq; in finem ſeculorum.

ELENCHVS CAPITVM IN DIVI AVRELII AVGVSTINI DE CIVITATE DEI LIBRVM XXI.

DIVI

De ordine disputationis, qua prius disserendū est de perpetuo supplicio damnatorū cum diabolo, q̃ de æterna felicitate sanctorū. Cap. I

CVM per Iesum Christum dominum nostrum iudicē uiuorum atq; mortuorum ad debitos fines ambę peruenerint ciuitates, quarū una est dei, altera diaboli, cuiusmodi suppliciū sit futurum diaboli, & omniū ad eū pertinentiū, in hoc libro à nobis quantū ope diuina ualebimus, diligentius disputandū est. Ideo aūt hunc tenere ordinē malui, ut postea disserā de felicitate sanctorū, quoniā utrunq; cū corporib. erit: & incredibilius uidet̄ esse in ęternis corpora durare cruciatibus, q̃ sine dolore ullo in æterna beatitudine permanere. Ac p hoc cum illam pœnā nō debere esse incredibilē demonstrauero, adiuuabit me plurimum, ut multo facilius omni carēs molestia immortalitas corporū in sanctis futura credat̄. Nec à diuinis ordo iste abhorret eloquijs, ubi aliquādo quidē bonorū beatitudo prius ponitur, ut est illud: Qui bona fecerūt in resurrectionē uitæ, qui aūt mala egerunt, in resurrectionē iudicij: sed aliquando & posterius, ut est: Mittet filius hominis angelos suos, et colligent de regno eius omnia scandala, & mittent in caminum ignis ardentis, illic erit fletus & stridor dentium: tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris sui. Et illud: Sic ibūt iniusti in supplicium æternum, iusti autem in uitam æternā. Et in prophetis, quod commemorare longū est, nunc ille, nunc iste ordo si quis inspiciat inuenitur. Sed ego istum qua causa elegerim dixi.

An possint corpora in ustione ignis esse perpetua. Cap. II

QVid igitur ostendam unde cōuincant̄ increduli, posse humana corpora animata atq; uiuētia, non solum nunq̃ morte dissolui, sed in æternorum quoq; igniū durare tormētis? Nolunt enim hoc ad omnipotētis nos referre potētiā, sed aliquo exemplo persuaderi sibi flagitāt. Quibus si respōdebimus, esse animalia profecto corruptibilia, quia mortalia, quę tamē in medijs ignibus uiuāt, nonnullū etiā genus uermium in aquarū calidarū scaturigine reperiri, quarū feruorē nemo impune cōtrectat: illos aūt non solū sine ulla sui læsione ibi esse, sed extra esse nō posse: aut nolunt credere, si ostendere nō ualemus, aut si ualuerimus, siue oculis demōstrare res ipsas, siue per testes idoneos edocere, non satis hoc esse ad exemplum rei de qua quęstio est, eadē infidelitate contēdunt: quia hæc animalia nec semper uiuunt, & in illis feruorib. sine dolorib. uiuūt, suæ quippe naturę cōuenientibus uegetant̄ illis nō cruciant̄ elemētis: quasi nō incredibilius sit uegetari, q̃ nō cruciari talibus rebus. Mirabile est enim dolere in ignibus & tamē uiuere, sed mirabilius uiuere in ignibus, nec dolere. Si aūt hoc creditur, cur nō & illud?

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN XXI. librum De ciuitate dei, diui Aurelij Augustini commentarij.

NOnnullum etiā genus uer.] Sunt enim aquæ plurimæ, quæ erumpunt calidæ, quòd earum subterraneus defluxus fiat per uenas sulphureas. Empedocles putat calescere eas ignibus, quos multis locis terra opertos tenet, ut Seneca lib. 3. Quæst. nat. refert, eas pro certo compertoq; tradunt multis morbis præsentaneum esse remediū. Sunt in Italia crebræ, & in Germaniæ nobilissimæ Aquisgrani balneis à natura paratis sine nostro impendio & artificio, alijsq; plerisq; in locis, de quîs caput est apud Plin. libro primo & tricesimo secundo.

An consequens sit, ut corporeum dolorem sequatur carnis interitus. Cap. III

SEd nullū est, inquiūt, corpus quod dolere posit, nec posit mori. Et hoc unde scimus? Nam de corporibus quis certus est dæmonū utrum in eis doleant, quando se affligi magnis cruciatibus confitentur? Quod si respōdetur, terrenum corpus solidū scilicet atq; conspicuum nullū esse: atq; ut uno potius nomine id explicē, nullā esse carnē quæ dolere posit, mori q; nō posit: quid aliud dicit̄, nisi quod sensu corporis homines & experientia college-

runt: Nullam nanque carnē nisi mortalē sciūt. Et hæc est eorum tota ratio, ut quod experti nō sunt, nequaquam esse posse arbitrentur. Nanque cuius rationis est dolorē facere mortis argumentū, cum uitæ potius sit indiciū? Etsi enim quærimus utrū semper possit uiuere, certū tamē est uiuere omne quod dolet, doloremque omnē nisi in re uiuēte esse nō posse. Necesse est ergo ut uiuat dolens, nō est necesse ut occidat dolor: quia nec corpora ista mortalia, & utique moritura, omnis dolor occidit. Vt autē dolor aliquis possit occidere, illa causa est, quoniā sic est anima cōnexa huic corpori, ut summis doloribus cedat atque discedat: quoniā & ipsa cōpago mēbrorū atque uitaliū sic infirma est, [c]ut eam uim quæ magnū uel summū dolorem facit, non ualeat sustinere. Tunc aūt tali corpori anima & eo cōnectet modo, ut illud uinculū sicut nulla temporis longitudine soluitur, ita nullo dolore rumpatur. Proinde etiā si caro nunc talis nulla est, quæ sensum doloris perpeti possit, mortemque non possit: erit tamē tūc talis caro, qualis nūc nō est, sicut talis erit & mors, qualis nūc nō est. Non enim nulla, sed sempiterna mors erit, quādo nec uiuere anima poterit deū non habendo, nec dolorib. corporis carere moriendo. Prima mors animā nolentē pellit de corpore, secūda mors animā nolentem tenet in corpore. Ab utraque morte cōmuniter id habet, ut quod nō uult anima, de suo corpore patiatur. Attendūt aūt isti cōtradictores nullā esse nunc carnē quæ dolorē pati possit, mortemque nō possit: & nō attendūt esse tamē aliquid tale quod corpore maius sit. Ipse quippe animus, cuius præsentia corpus uiuit & regit, & dolorē pati potest, & mori non potest. Ecce inuēta res est, quæ cū sensum doloris habeat, immortalis est: hoc igitur erit tūc etiā in corporib. damnatorū, quod nūc esse scimus in animis omniū. Si aūt cōsideremus diligētius, dolor qui dicitur corporis, magis ad animā pertinet. Animæ enim est dolere, nō corporis, etiā quādo ei dolendi causa existit à corpore, cum in eo loco dolet, ubi læditur corpus. Sicut ergo dicimus corpora sentientia, & corpora uiuētia, cū ab anima sit corporis sensus & uita, ita & corpora dicimus dolentia, cum dolor corporis nisi ab anima esse nō possit. Dolet itaque anima cum corpore in eo loco eius, ubi aliquid contingit ut doleat.

A Dolet & sola quamuis sit in corpore, cū aliqua causa etiā inuisibiliter tristis est ipso corpore incolumi. Dolet etiā nō in corpore cōstituta. Nam utique dolebat diues ille apud inferos, quādo dicebat: Crucior in hac flāma. Corpus aūt nec exanime dolet, nec animatū sine anima dolet. Si ergo à dolore argumentum rectè sumeretur ad mortem, ut ideo mors possit accidere, quia potuit accidere & dolor, magis ad animā pertineret mori, ad quā magis pertinet & dolere. Cum uero illa quæ magis dolere potest, non possit mori, quid momēti affert cur illa corpora, quoniā futu-

B ra sunt in doloribus, ideo etiā moritura esse credamus? [d]Dixerūt quidā Platonici, ex terrenis corporibus moribūdisque mēbris esse animæ & metuere, & cupere, & dolere, atque gaudere. Vnde Vergilius: Hinc, inquit, id est, ex moribūdis terreni corporis membris metuūt, cupiūtque dolēt gaudētque. Sed cōuicimus eos in quartodecimo huius operis libro, habere animas secundū ipsos ab omni etiā corporis labe purgatas, dirā cupiditatē, qua rursus incipiūt in corpora uelle reuerti. Vbi autē potest esse cupiditas, profectò etiā

C dolor potest. Frustrata quippe cupiditas siue nō perueniēdo quò tēdebat, siue amittendo quò peruenerat, uertitur in dolorē. Quapropter si anima, quæ uel sola uel maxime dolet, habet tamē quandam [e]pro suo modo immortalitatē suam, nō ideo mori poterūt illa corpora, quia dolebūt. Postremo si corpora faciūt ut animæ doleant, cur eis dolorē possunt, mortē uerò inferre non possunt, nisi quia cōsequens nō est, ut mortē faciat, quod dolorē facit. Cur ergo incredibile est, ita ignē illis corporib. dolorē posse inferre nō mortē,

D sicut ipsa corpora dolere animas faciūt, quas tamē nō ideo mori cogūt? Non est ergo necessarium futuræ mortis argumentū dolor.

L. VIVES

a Sed nullum est, inquiunt, corpus quod dolere pos. nec pos. mor.] Omnes enim ueteres philosophi, Plato, Aristoteles, Epicurus, Zeno, Cicero, Sèneca quicquid doleret, interiturum tandem arguebant. Hinc est illud Aristot. libro 3. Moralium: Dolor distrahit, ac perimit naturā eius in quo est. & Ciceronis 3. De nat. deo. Quod dolorē accipit, id etiā accipiat interitū necésse est, ex quo probat animal nullū sempiternū esse. b Nam de corporibus quis certus est dæ.] Disputatur inter Platonicos, an dæmonū corpora sentiāt doleantque: sunt qui in neruis totā uim sentiendi statuant, quibus carere aiunt dæmones, ideo nec sentire, nec pati dolorē ulla ui quire: qui dijs aduersantur, non in neruo doloris patientiā sitam

tam esse, sed in spiritu neruũ ambiente dicunt, qui si ner uum deserat, stupescat neruus protinus, & sine functio/ne ulla iaceat extinctus: ea est enim uelut nerui uita. atq; hi accommodatius ad naturam rei locuti existimantur. Itaq; isti spiritale dæmonum corpus, & tangere, & tangi posse affirmant, & proinde dolore affici, sed subitario fluxoq;, nisi diutius hæreat prematq; dolorẽ afferens. nam duriore corpore secari spiritalia illa possunt, cæterum ex templo coire, nec apertã diutius esse plagam. ideo quo sunt, inquiunt, corporibus densioribus & concretiori/bus, hoc magis dolori perferendo sunt obnoxij, & diu/turnius eo afficiuntur, quocirca minas præcipitiorũ, & enses pauent. Hæc ex Michaele Psello, & Marco illo dæ/monicola primario. Qua forsan opinione Vergilius sex to Aeneidos Sibyllam inducit præcipientem Aeneæ, ut aduersus concursum frequentium dæmonum ensem di stringat: Tuq;, inquit, inuade uiã, uaginaq; libera ferrũ.

c Vt eam uim quæ magnum uel summum dolorem facit.] Est enim dolor, ut à Cicerone definitur 2. Tuscul. quæstionũ, motus asper in corpore à sensibus alienus, qui si ingrauescat, opprimit uitalia, & perimit hominẽ: seu id fiat aucta supra modum aliqua ex corporis quali tatibus, siue ardore, siue humore, siue spiritibus, siue ex/crementis, & terrestri materia, siue imminuta ex ijs qua/piam, seu perpetuitate corporis pressa seu disiuncta. His enim de causis solet ferè dolor in corporibus gigni.

d Dixerunt quidam Platonici.] Sic Aristoteles li/bro De anima primo negat animam irasci, gaudere, ti/mere non secus quàm texere, uel ædificare: quoniam ut hæc agit per corpus, ita & illa. Quod si hoc de ira & gau/dio admittamus, profecto & dolor ab anima eadem ra/tione excludetur, quem & excludunt Alexander, & The mistius ab anima sine corpore. Cæterum hac de re non est hic locus disputãdi: nam qui affectibus uniuersis pri/uant animam corpore non comitatam, aut nusquam à corpore separari uolunt, aut torpentẽ & sine omni pror sus actione relinquent, cum è corpore discesserit, ac pror sus talem, qualem ipsi ijdem rident Epicuri deum absq; omni actione ac motu. & Aristotelis dictum effusum est per ardorem disputandi, dum totis animis in perennita tem illam motus, quã animæ Plato tribuebat inuadens, omni motu animam conatur spoliare, quò deformior sit ornata prius tanta motus copia: ita ne affectus quidẽ permittit, non perinde ut sibi prodesset, ac ut obesset ma gistro, cuius rationẽ illam de animæ immortalitate per/motus originem & perennitatem plausibilem Græcia to ta uidebat esse. Sed controuersia est hæc in uerbo, dole/re fortasse non posit anima seiuncta à corpore, trista/ri uero potest & mœrere, quum quod cupit non asse/quitur, aut assecuta perdit, quod tam est animæ dolere, quàm corpori cruciari. e Pro suo modo immortali tatem suam.] Non enim ita immortalis est, ut æternum antea uixerit, nec ut extingui nulla ui queat, sed quod condita semel à deo, nunquam ita peribit, ut in nihilum abeat, tametsi mortem pati posit, quam secundam dici/mus supplicij perpetuum duraturi.

De naturalibus exemplis, quorũ consideratio do ceat posse inter ignes uiuentia corpora permanere. Cap. IIII

QVapropter si ut scripserũt qui na/turas animalium curiosius indaga runt,[a] salamãdra in ignibus uiuit: & quidam notissimi[b] Siciliæ montes qui tan ta diuturnitate temporis, atq; uetustate usq; nunc & deinceps flammis æstuant, atq; in/

A tegri perseuerant, satis idonei testes sunt, nõ omne quod ardet absumi: & anima indicat, non omne quod dolere potest, posse etiam mori. Quid adhuc à nobis rerum poscuntur exempla, quibus doceamus non esse incre/dibile, ut hominũ corpora sempiterno sup/plicio punitorum, & in igne animam non a/mittant, & sine detrimento ardeant, & sine interitu doleant? Habebit enim tunc ista car nis substantia[c] qualitatem ab illo inditam,[d] qui tam miras & uarias tot rebus indidit, quas uidemus, ut eas, quia multæ sunt, non miremur. Quis enim nisi deus creator om/nium dedit[e] carni pauonis mortui ne putre

B sceret? Quod quum auditu incredibile uide retur, euenit ut apud Carthaginem nobis co/cta apponeretur hæc auis. De cuius pecto/re pulparum quãtum uisum est decerptum seruare iussimus. Quod post dierum tantũ spatium, quanto alia caro quæcunque cocta putresceret, prolatum atque oblatum, nihil nostrum offendit olfactum. Itemq; reposi/tum post dies amplius quàm triginta, idem quod erat inuentum est. Idemq; post annũ, nisi quod aliquantum corpulentiæ siccioris & contractioris fuit. Quis paleæ dedit uel tam frigidam uim, ut obrutas niues seruet:

C uel tã feruidã, ut poma immatura maturet? De ipso igne mira quis explicet, quo quæq; adusta nigrescũt, cum ipse sit lucidus, & pe/nè omnia quæ ambit & lambit, colore pul/cherrimo decolorat, atque ex pruna fulgida carbonem teterrimum reddit? Neq; id qua/si regulariter definitum est. Nam ecõtrario lapides igne candente percocti, & ipsi fiunt candidi, & quamuis ille magis rubeat,[f] illi al bido colore nitescãt, cõgruit tamen illi luci, [g] quod album est, sicut nigrũ tenebris. Cum itaq; ignis in lignis ardeat ut lapides coquat,

D cõtrarios habet nõ cõtrarijs rebus effectus. Etsi enim lapides & ligna diuersa sunt:[h] con traria tamen non sunt, sicut album & nigrũ, quorum in lapidibus unum facit, alterum in lignis, clarus illos clarificans, hæc obfuscãs, quum in illis deficeret, nisi in istis uiueret. Quid in carbonibus? Nonne mirãda est, & tanta infirmitas, ut ictu leuissimo frangant, pressu facillimo conterantur: & tanta firmi/tas, ut nullo humore corrumpant, nulla æta/te uincãtur, usq; adeò ut eos substernere so/leant qui limites figũt, ad cõuincendũ litiga torem

torem, quisquis post quãtalibet tẽpora extiterit, fixũq; lapidẽ limitẽ nõ esse contẽderit? Quis eos in terra humida infossos: ubi ligna putrescerẽt, tã diu durare incorruptibiliter posse, nisi rerum ille corruptor ignis effecit? Intueamur etiã miraculũ calcis, excepto eo de quo iam satis diximus, quod igne candescat, quo alia tetra reddunt, etiã occultissime ab igne ignẽ concipit. Cumq; iam gleba tangentibus frigida tam latenter seruat, ut nulli nostro sensui prorsus appareat, sed compertus experimẽto, etiã dum nõ apparet, sciatur inesse sopitus. [b] Propter quod eam calcẽ uiuam loquimur, uelut ipse ignis latens anima sit inuisibilis uisibilis corporis. Iã uero q̃ mirum est quod cũ extinguit, tũc accendit? Vt enim occulto igne careat, aquæ infunditur, aquáue perfundit, & cũ ante sit frigida, inde feruescit, unde feruẽtia cuncta frigescũt. Velut expirãte ergo illa gleba, discedẽs ignis, q latebat apparet, ac deinde tanq; mortua sic frigida est, ut adiecta unda non sit arsura, & quã calcẽ uocabamus uiuã, uocemus extinctam. Quid est q̃d huic miraculo addi posse uideat? Et tamẽ addit. Nam[f] si non adhibeas aquã, sed oleũ, quod magis fomes est ignis, nulla eius perfusione uel infusione feruescit. Hoc miraculum si de aliquo Indico lapide legeremus, siue audiremus, & in nostrũ experimentũ uenire nõ posset, profecto aut mendaciũ putaremus, aut certe granditer miraremur. Quarũ uero rerũ ante oculos nostros quotidiana documẽta uersantur, nõ genere minus mirabili, sed ipsa assiduitate uilescũt, ita ut ex ipsa India, quę remota est pars orbis à nobis, desierimus nõnulla mirari, quæ ad nos potuerũt mirãda perduci. Adamantẽ lapidem multi apud nos habẽt, & maxime aurifices insignitoresq; gẽmarũ, [m] qui lapis nec ferro, nec igni, nec alia ui ulla perhibet, præterq; hircino sanguine uinci. Sed qui eũ habent atq; nouerũt, nunquid ita mirant, ut hi quibus primũ potẽtia eius ostendit? Quib. aũt nõ ostendit, fortasse nõ credũt, aut si credunt, inexperta miranẽ: & si cõtigerit experiri, adhuc quidem miranẽ insolita. Sed assiduitas experiẽdi paulatim subtrahit admirationis incitamentũ. [n] Magnetẽ lapidẽ nouimus mirabilẽ ferri esse raptorẽ, quod cũ primum uidi, uehemẽter inhorrui. Quippe cernebam à lapide ferreũ annulum raptũ atq; suspensum, deinde tanq; ferro quod rapuerat uim dedisset suã cõmunemq; fecisset, idẽ annulus admotus est alteri, eumq; suspẽdit, atq; ut ille prior lapidi, sic alter annulus priori annulo cohærebat. Accessit eodẽ modo tertius, accessit & quartus. Iamq; sibi p mutua cõnexis circulis, nõ implicatorũ intrinsecus, sed extrinsecus adhęrentiũ, quasi catena pepẽderat annulorũ. [o] Quis istam uim lapidis nõ stuperet, quæ illi nõ solum inerat, uerumetiã per tot suspensa transibat, & inuisibilib. ea uinculis subligabat? Sed multo est mirabilius, quod à fratre & coepiscopo meo Seuero Mileuitano de isto lapide comperi. Seipsum nanq; uidisse narrauit, quemadmodum Bathanarius quondam comes Africæ, cum apud eum conuiuaret episcopus, eundem protulerit lapidẽ, & tenuerit sub argento, ferrumq; super argentũ posuerit: deinde sicut subter mouebat manũ, qua lapidẽ tenebat, ita ferrũ desuper mouebat, atq; argento medio nihilq; patiente, cõcitatissimo cursu ac recursu infrà lapis ab homine, suprà ferrũ rapiebatur à lapide. Dixi quod ipse cõspexi, dixi quod ab illo audiui, cui tanq; ipse uiderim credidi. Quid etiam de isto magnete legerim, dicam: [p] quando iuxta eum ponitur adamas, nõ rapit ferrum, & si iam rapuerat, ut ei appropinquauerit, mox remittit. [q] India mittit hos lapides. Sed si eos nos cognitos iam desistimus admirari, quanto magis illi à quibus ueniunt, si eos facillimos habẽt: si forsan habent ut nos calcem, quam miro modo aqua feruescentem, qua solet ignis extingui, & oleo non feruescentem, qua solet ignis accendi, quia in promptu nobis est, non miramur.

L. VIVES

a Salamandra in ignibus uiuit.] Puto me alibi de salamandra scripsisse ex Aristot. & Plinio, qui illam dicunt lacerti figura esse animal stellatũ, nunq; nisi magnis imbribus prouenięs, & serenitate deficiens, cui tãtus rigor, ut ignẽ tactu extinguat, nõ alio modo q̃ glacies. *Salamandra* b Et quidã notissimi Siciliæ mõtes.] Montes multis in locis ardẽt, ut Aetna in Sicilia, & in Hiera, quę olim Therasia prope Siciliã Vulcano sacra, in qua est collis nocturnas euomens flammas: tum etiã Theon ochema in Aethiopia: Vesuuius in Campania, & Lycia Chimæra, & trans Herculis columnas quædam nocturnis incendijs conspicua, quædam diurnis: alij ardentiũ faciem ostendunt, ut iuxta Pygmæos, & prope Sybratas in Aphrica. *Montes ardentes* Causam ardorum montium innumeri quæsierũt, mandaruntq; literis. Plurimorum sententia est, esse uenas sulphureas subterraneas, quæ quum latis cauernis spiritum admisere, ex concussione illa generatur ignis sulphure

sulphure fomenta suppeditante. Sic Aetna; sic Vesuuius A & Gaurus Campaniæ ardent, quæ maxime regio, ut inquit Seruius, sulphur desudat. Flatu uero agitato incendia existere, uel hinc deprehendi potest, quòd non omnibus uentis ardores illi proueniant, sed ijs tantum spirantibus, qui subire per aduersas speluncas possint, ut in Aetna Euro uel Aphrico: quumque sulphur non semper suppetat, fit ut Aetnæ incẽdia nõ sint cõtinua, quemadmodum nec Liparæ insulæ, cuius ardorẽ deficere tradit Xenophanes, sed anno septimo redintegrari. c Qualitatẽ ab illo inditã.] Quid enim aliud sunt rerũ naturæ, præterea ingenia, quæ unicuique rei addidit parens uniuersorum, dum eam ipsam rem procreat. Calorẽ dedit igni, calefacere est huic naturale: si dedisset frigus, tã hoc esset ei ex natura, quàm niui est, quàm glaciei. d Qui tam miras & uarias tot rebus.] Et bene miras, quas admirari promptum sit, scrutari atque cognoscere non item. Differentiæ rerum, inquit Aristoteles, hoc est, suæ singulis B rerum proprietates, & naturæ ignoratæ nobis sunt, qui non modo recondita illa & abstrusa naturæ nõ assequimur, sed ad exprõpta hæc, & quæ natura palàm proposuit caligamus & hallucinamur, ut non male Socrates affirmasse uideatur, nos nihil scire. Et tamen non desunt, qui se nihil nescire profiteantur, uel hoc nomine cæteris imperitiores, quòd nondũ eruditione eò progressi sunt, ut intelligãt omnia sic esse à natura inuoluta & abdita, ut nihil penè detectũ apertumque nostris ingenijs relinquat. Itaque is mihi demum uerum disciplinarũ confecisse circulũ uidetur, qui à rerũ omniũ ignorãtia per artes omnes peregrinatus, ad rerũ omniũ ignorantiã præterquam huius ipsius redierit. e Carni pauonis mortui ne putresceret.] Multorũ ex ijs quæ Augustinus hic ponit, nullo humano ingenio reddi posse ratio uidetur, quorundam potest, coniecturis tantũ sæpe infirmis atque imbecillibus quæsita, quam tamẽ nos non adscribemus, C ne non tam explicare Augustinũ, quàm cum eo pugnare uideamur. f Illi albido colore nitescant.] In alijs exemplaribus legitur albescant, in alijs albicent. g Quod album est.] Plurimũ enim lucis album retinet, ideo nõ secus uisui officit, quàm ipsa lux: minimũ uerò nigror, idcirco confert, & Aristoteles illud disgregatiuum nominat, hũc congregatiuũ. h Contraria tamẽ nõ sunt.] Nam substantiæ nihil contrariũ. & contraria sunt, quæ sub eodem genere maxime distãt, ut album & nigrum sub colore, frigidum & calidum, humidum & siccum sub qualitate prima. i Vt eos substernere solcãt.] Ctesiphon architectus iacturus fundamẽta templi Dianæ Ephesiæ, quo diuturnius esset loco palustri opus; carbones substrauit. Plinius libro 36. Non dubitem, quin legendũ sit

Chersiphron

Chersiphron, consentientibus Græcis, & in primis Strabone libro 14. πρῶτος μὲν χερσίφρων ἠρχιτεκτόνησεν, εἶτ' ἄλλος ἐποίησε μείζω, de illo narrãs, pro quo nos uulgo in Latinis codicibus legimus Archiphron, ut alia in D eodem opere infinita mendose. k Propter quod eã calcem uiuam.] Seneca libro tertio Nat. quæstionum: Viuæ calci aquam infunde, feruebit. l Si non adhibeas aquam, sed oleum.] Plinius libro 33. Calx aqua accenditur, & Thracius lapis, idemque oleo restinguitur.

Adamas

m Qui lapis nec ferro, nec igni.] Plinius libro ultimo capite 4. de adamante disserit: eum ait in rebus humanis non solum inter gemmas maximum habere precium, incudibusque deprehẽdi, ita respuentem ictum, ut ferrum utrinque dissiliat, quippe durita inenarrabilis, simulque ignium uictrix natura, & nunquam incalescens. Vnde & nomen indomita uis Græca interpretatione accepit. sic ille. Porrò δαμάω est domo, tum accedit α particula priuatiua. Idem paulo post: Illa inuicta uis duarũ uiolentissimæ naturæ rerum ferri ignisque contemptrix A hircino rumpitur sanguine, ac ne aliter quàm recẽti calidoque macerata, & sic quoque multis ictibus, tũc etiam præterquam eximias incudes malleosque ferreos frangens. Cuius hoc ingenio inuentũ, quoue casu repertũ? aut quæ fuit coniectura experiendi rem immensi secreti, & in fœdissimo animalium omniũ? profectò muneris talis inuentio hominis est, nec quærẽda in ulla parte naturæ ratio, sed uolunias, ut cùm feliciter rumpere contigit, in tam paruas frangatur crustas, ut cerni uix possit. tantum Plinius. At superiore anno Bernardus Valdaura festiuissimo adolescens ingenio adamãtes ostendit mihi, quos narrabat mallei fractos à Bernardo patre, dum gemmæ duritiem experitur, sed eos non Indicos aut Arabicos adamantes esse credo, cæterum quos Plinius seu Cyprios, seu siderites uocat. neque enim unum est adamantũ genus, & siderites ἀπὸ τοῦ σιδήρου dicuntur, hoc est à ferro, quòd non dissimiles sint colore, qui ictibus franguntur, & alio adamante B perforari possunt, quod & Cyprio euenit, qui ut degeneres nominis tantum autoritatẽ habent. Prætereo quæ hic narrata sunt mihi à plerisque de adamantibus fœtificantibus principis Rauastanij. n Magnetem lapidem.] De magnete Plinius libro 36. capite 16. Magnetẽ dii ab inuentore sic dictum, ut autor est Nicander, in India repertus lapis, namque & passim inuenitur. Lucretius libro sexto à patria nominari dicit Magnesia, sed hoc unum genus magnetum à cæteris diuersum. Vocatur & siderites à uirtute trahendi sideros, hoc est ferri: & Heraclius, uel à uiribus; uel ab Heraclea Ponti urbe: de quã dixi aliàs. Sunt qui hunc demum trahere ferrum putent, non magnetem: quod sanè non negarim, si rectius uel loquantur, uel intelligantur, nempe Magnesium lapidem ferrum non attrahere. Quinque enim genera magnetis posuit Sotacus, Aethiopicum, Magnesiacum ex Magnesia Macedoniæ, tertium Echium Bœotium, quartum Alexandrinum, Troicum, quintum Magnesium è Ma- C gnesia Asiæ. Huic magnetẽ candidum esse narrant, neque ferrum attrahere similẽ pumici. Atque hoc est quod Diogenianus ait, magnetem hunc ita similem argento esse, ut spectantes plerunque fallat, nec ferrum huic morem gerere. Lapis est contrario magneti ingenio, ut inquit Plinius, Theamenes nomine, qui ferrum omne abijcit, & procul pellit. o Quis istã uim lapidis non stuperet.] Miratur Plinius eam esse magnen uim, nec expedire rationẽ potest. Lucretius in sexto dum eam quærit, multa nugatur, & tandem eò deuoluitur: ut secretum esse dicat: non minus Agrigentinus Empedocles, qui ob eam uim animatum esse magnetem affirmauit. p Quando iuxta eum ponitur adamas.] Plinius ultimo uolumine: Adamas dissidet cum magnete lapide in tantum, ut iuxta positus ferrum non patiatur abstrahi, aut si admotus magnes apprehenderit, rapiat atque auferat. q India mihi hos lapides.] Sunt & in alijs locis, ut dixi, D sed creberrimi in India, etiam uasti montes. Narrant nautæ nostrates in ima India esse maritimas cautes magneticas, quæ medio cursu nauigia, si quid sit in eis ferri, uel clauus unus, sistant, detineant, attrahant: idcirco qui illac sunt prænauigaturi, postes nauium ligneis clauis solitos compingere.

Bernardus Valdaura

Magnes

Quanta sint quæ nõ rectè queãt agnosci, & tamẽ eadem esse non sit ambiguum. Cap. V

V Eruntamẽ homines infideles, quibus cum diuina uel præterita uel futura miracula prædicamus, quæ illis experiẽda nõ ualemus ostendere, rationẽ à nobis earum flagitãt rerũ, quam quoniam

non possumus reddere, excedūt enim uires mētis humanæ, existimāt falsa esse quæ dicimus: ipsi de tot mirabilib. rebus, quas uel uidere possumus, uel uidemus, deberēt reddere rationē. Quod si fieri ab homine nō posse uiderint, fatendū est eis, nō ideo aliquid nō fuisse, uel futurū nō esse, quia ratio inde non potest reddi, quādoquidē sunt ista de quib. similiter nō potest. Nō itaq; pergo per plurima quæ mandata sunt literis, non gesta atq; transacta, sed in locis quibusq; manētia, quò si quisquā ire uoluerit & potuerit, utrū uera sint explorabit.[a] Sed pauca cōmemoro.[b] Agrigentinū Siciliæ salem perhibent cū fuerit admotus igni, uelut in aqua fluescere: cū uero aquæ, uelut in igne crepitare.[c] Apud Garamantas quendā fontē tam frigidū diebus, ut nō bibatur: tam feruidū noctibus, ut nō tangatur.[d] In Epiro aliū fontē in quo faces ut in cæteris extinguuntur accensæ, sed non ut in cæteris, accenduntur extinctæ.[e] Asbeston Arcadiæ lapidē propterea sic uocari, q̄ accēsus semel iā nō possit extingui.[f] Lignū cuiusdā ficus Ægyptiæ non ut ligna cætera in aquis natare, sed mergi, & quod est mirabilius, cū in imo aliquādiu fuerit, inde ad aquę superficiem rursus emergere, quādo madefactū debuit humoris pōdere prægrauari.[g] Poma in terra Sodomorū gigni quidē, & ad maturitatis faciē peruenire, sed morsu pressuue tentata, in fumū ac fauillā corio fatiscente uanescere.[h] Pyriten lapidē Persicū tenentis manū si uehementius premat adurere, propter q̄d ab igne nomē accepit. In eadē Perside gigni etiā lapidē[i] selenitē, cuius interiorē candorē cum luna crescere atq; deficere.[k] In Cappadocia etiā uento equas cōcipere, eosdēq; fœtus nō amplius triēnio uiuere.[l] Tilon Indiæ insulā eo præferri cæteris terris, q̄ omnis arbor quæ in ea gignitur, nunq̄ nudatur tegmine foliorū.[m] De his atq; alijs innumerabilibus mirabilibusq; historia nō factorū & transactorum, sed manentiū locorū tenet. Mihi autem aliud agēti, ea persequi nimis longū est. Reddāt rationē si possunt infideles isti, qui nolunt diuinis literis credere, quid aliud, q̄ nō putātes eas esse diuinas, eo q̄ res habeāt incredibiles, sicuti hoc est unde nūc agimus. Non enim admittit, inquiūt, ulla ratio, ut caro ardeat, nec absumatur: doleat, neq; moriatur: ratiocinatores uidelicet magni, qui de omni-

A bus reb. quas esse mirabiles constat, possint reddere rationē. Reddant ergo rationem de his quæ pauca posuimus, quæ proculdubio si esse nescirēt, & futura esse diceremus,[n] multo minus crederēt, q̄ quod nunc dicētibus nobis nolūt credere aliquādo esse uenturū. Quis enim eorū nobis crederet, si quēadmodum dicimus futura hominū uiua corpora, quæ semper arsura atq; dolitura, nec tamen aliquādo moritura sint, ita diceremus in futuro seculo futurū salē quē faceret ignis uelut in aqua fluescere, eundemq; faceret aqua

B uelut in igne crepitare: aut futurū fontē, cuius aqua in refrigerio noctis sic ardeat, ut nō possit tangi: in ęstibus uero diei sic algeat, ut bibi non possit: aut futurū lapidē, uel eū qui suo calore manū constringētis adureret, uel eū qui undecunq; accēsus extingui omnino nō posset, & cętera quę prætermissis alijs innumeris cōmemoranda interim duxi.[o] Hæc ergo in illo seculo, quod futurū est, si diceremus futura, nobisq; increduli responderēt, si uultis ut ea credamus, de singulis reddite rationē, nos nō posse cōfiteremur, eo q̄ istis & similibus dei miris operib. infirma morta-

C lium ratiocinatio uincitur: fixā tamē apud nos esse rationē, nō sine ratione omnipotentē facere, unde animus humanus infirmus rationem nō potest reddere: & in multis quidem reb. incertū nobis esse quid uelit, illud tamē esse certissimū, nihil eorū illi esse impossibile, quæcunq; uoluerit: eiq; nos credere prędicēti, quē neq; impotentē, neq; mentientē possumus credere. Hi tamē fidei reprehēsores, exactoresq; rationis, quid ad ista respondent de quibus ratio reddi ab homine non potest, & tamē sunt, & ipsi rationi naturę ui-

D dentur esse cōtraria.[p] Quę si futura esse diceremus, similiter à nobis sicut eorū quæ futura esse dicimus, ab infidelibus ratio poscerētur: ac per hoc cum talibus operibus dei deficiat ratio cordis & sermonis humani, sicut ista non ideo non sunt, sic non ideo etiā illa non erunt, quoniam ratio de utrisque ab homine non potest reddi.

L. VIVES

a SEd pauca commemoro.] Hæc omnia cùm apud alios alia, tum uero apud Plinium omnia ferè. b Agrigentinū Siciliæ salem.] Plin. lib. 21. flos uero salis nō fit nisi aquilonibus. In igne nec crepitat, nec exilit Tragaseus, neq; Acharnus ab oppido appellatus, neq; ullius spuma, aut ramentum, aut tenuis. Agrigentinus ignium patiens ex aqua exilit. Conficitur sal ex marina aqua

aquæ spuma, quæ terrestri materia concrescit, & ceu colatus per cineres aqua saporẽ illum trahit: idcirco Aristoteles speciẽ quandam terræ salem esse dicit, quod ex aqua sit, uelut atra bilis ex humoribus corporis animantis: hinc in aqua soluit, ab igne uerò resilit duritie sua & frigore.

e Apud Garamantas.] Plin. lib. 5. Vltra eum deserta, Matelgæ oppidum Garamantũ, itemq; Debris affuso fonte à medio die ad mediã noctem aquis feruẽtibus totidem horis ad mediũ diem rigentibus. Aut hoc idẽ, aut certe ab hoc nõ multũ disiunctus est fons celebratiss. Iouis Hammonis eiusdẽ ingenij, cuius etiã Plinius meminit libro 2. cap. 106. De hoc Lucretius, Diodorus, Mela, Ouidius, Silius, Solinus, Arrianus. d In Epiro aliũ fontem.] Mela libro 2. In Epiro Dodonæi Iouis templũ, & fons ideo sacer, quod cùm sit frigidus, & immersas faces sicut cæteri exunguat, ubi sine igne procul admouentur, accẽdit. idem Plin. lib. 2. uerbis ferè eisdẽ, ut ex Mela cepit.

Asbestos e Asbestou Arcadiæ lapidẽ.] Plin. lib. 38. Asbeston in Arcadiæ montibus nasci scribit coloris ferrei. est ἄσβεστος inextinguibilis. nam σβέννυμι, extinguo. f Lignũ cuiusdã ficus Aegyptiæ.] Plin. lib. 13. cap. 7. g Poma

Sodomæ incendiũ in terra Sodomorum.] Quinq; urbes ibi euersas legimus, Sodomã, Gomorrham, Adamam, Seborin, & Segor. Hæc postrema, inquit Orosius, parua, reliquæ amplæ, sed primæ nominatissimæ. Solinus in Polyhistore: Duo ibi oppida, Sodomum nominatũ alterũ, alterũ Gomorrhum, apud quæ pomũ gignitur, quod habeat speciem licet maturitatis, mandi tamẽ nõ potest, nã fuliginẽ intrinsecus fauillaceã ambitio tantum eximiæ cutis cohibet, quæ uel leui tactu pressa fumũ exhalat, & fatiscit in uagũ puluerẽ. Tacitus lib. ultimo: Haud procul inde campi, quos ferunt olim uberes, magnisq; urbibus habitatos, fulminis ictu arsisse, & manere uestigia, terramq; specie torridã uim frugiferã perdidisse, nam cuncta sponte edita, aut manu sata siue herbas tenues, aut flores, seu solitam in speciẽ adoleuere atra, & inania uelut in cinerẽ uanescunt. Ego sicut Iudaicas quondã urbes igne cęlesti flagrasse cõcesserim, ita halitu lacus infici terrã, corrũpi superfusum spiritũ, eoq; foetus segetũ & autumni putrescere reor, solo cæloq; iuxta graui. Sic ille. Hegesippus Ambrosio interprete lib. 4. quinq; ita urbes incẽsæ, quarũ umbra quędã & species in fauillis uidetur. Arsere terræ, ardẽt aquæ, in quibus cælestis ignis reliquiæ cognoscuntur atq; adhuc manẽt: species illic specie poma uiridãtia, formatos uuarũ racemos, ut edendi generẽt spectãtibus cupiditatẽ: si capias, fatiscunt, ac resoluuntur in cinerem, fumumq; excitãt, quasi adhuc ardeant.

Pyrites h Pyriten lapidem Persicũ.] Plinius libro ultimo: Pyrites nigra quidẽ, sed attritu digitos adurit. dicitur ἀπὸ τοῦ πυρός, ab igne. Idem lib. 36. Corallium, inquit, lapidem, quidam pyriten uocant, quoniã sit plurimus ignis illi, sed est alius etiamnũ

Selenites pyrites similitudine æris. i Lapidem selenitem.] Plin. lib. ultimo: Selenites ex candido translucet melleo fulgore imaginẽ lunæ continẽs, redditq; eam in singulos crescentis minuentisq; numero, nasciq; putatur in Arabia. Hæc Plinius ex Dioscoride, unde alia permulta dissimulato autore, uel certe ex alio quem Dioscorides quoq; secutus est. Porrò luna σελήνη est Græcis. k In Cappadocia etiã uento equas concipere.] Sic Solinus in descriptione Cappadociæ, sed de equabus Hispaniæ ad Tagũ amnem, qui Lusitaniã interluit, plurimorũ est opinio Fauonio uento impletas parere, ut Homerus tradidit, cui frequentes sunt assensi scriptores. Varro in secundo De re rust. & hunc secuti Columella, Plinius, & Plinij simia Solinus. Varro nõ plus triennio tales foetus uiuere existimat. Iustinus libro ultimo ad maximos equorũ prouentus hoc refert, ut uento generati uideantur. an quod eo potissimũ uento spirante cõcipiant. l Tilon Indiæ in-

A sulam.] Plinius libro 12. Tilon in mari rubro ponit, ut etiam Theophrastus, fert & palmas, oleasq;, ac uites, & cum reliquo pomorũ genere ficos. nulli arborũ folia ibi decidũt. Idem lib. 16. ait ex lignis huius insulæ si fiant naues, inuentũ esse durare eas cc. annis. m De his atq; alijs innumerabilibus.] Sunt apud Plinium, Aristotelẽ, Theophrastũ, quæ numero comprehendi nequeũt istis etiã admirabiliora. n Multo minus crederent.] Hoc est enim ingeniũ multorũ, ut tantũ credãt quæ ipsi ratione assequuntur, cætera pro fictis repudient. quin & eo uesaniæ quidam processerũt, ut cordatos se habitũ iri, & circumspectos homines existimẽt, si fortiter nihil credant; nisi quod uideãt: secreta uel naturæ, uel dei irrisu & aspernatione uultus prosequantur. ideo nõ imprudẽter qui monet miracula naturæ nõ passim, nec omnib. narranda.

Quòd non omnia miracula naturalia sint, sed pleraq; humano ingenio modificata, pleraq; autẽ dęmonum arte composita. Cap. VI

B

H Ic forte respondeant, prorsus nec ista sunt, nec ista credimus, falsa de his dicta, falsa cõscripta sunt, & adijciant ratiocinantes, atq; dicẽtes: Si talia credenda sunt, credite & uos quod in easdem literas est relatũ, fuisse uel esse quoddã Veneris phanũ, [a] atq; ibi cãdelabrũ, & in eo lucernam sub diuo sic ardentẽ, ut eam nulla tempestas, nullus imber extingueret. unde sicut ille lapis, ita ista [b] λύχνος ἄσβεστος, id est lucerna inextinguibilis nominata est. Quod

C propterea poterũt dicere, ut respõdendi nobis angustias ingerãt: quia si dixerimus non esse credendũ, scripta illa miraculorũ infirmabimus, si aũt credẽdũ esse cõsenserimus, confirmabimus numina paganorũ. Sed nos sicut iam in libro duodeuigesimo huius operis dixi, nõ habemus necesse omnia credere quæ cõtinet historia gentiũ, cum & ipsi inter se historici, sicut ait Varro, quasi data opera, & quasi ex industria permulta dissentiant, sed ea si uolumus credimus quæ nõ aduersãtur libris, quibus nõ dubitamus oportere nos credere. De his aũt miraculorũ locis,

D nobis ad ea quæ futura persuadere incredulis uolumus, satis illa sufficiãt, quæ nos quoque possumus experiri, & eorum testes idoneos nõ difficile est inuenire. De isto autem phano Veneris, & lucerna inextinguibili, nõ solũ in nullas coartamur angustias, uerũ etiã latitudinis nobis campus aperit. Addimus enim ad istam lucernã inextinguibilem & humanarũ & magicarũ, id est per homines dæmoniacarũ artium, & ipsorũ per seipsos dæmonũ multa miracula. Quę si negare uoluerimus, eidem ipsi cui credimus sacrarũ literarum

literarum aduersabimur ueritati. Aut ergo in lucerna illa mechanicū aliquid[c] de lapide asbesto ars humana molita est,[d] aut arte magica factū est, quod homines illo mirarenť in templo, aut dæmon quispiā sub nomine Veneris tanta se efficacia præsentauit, ut hoc ibi prodigiū & appareret hominibus, & diutius permaneret.[e] Illiciunť aūt dæmones ad inhabitandū per creaturas,[f] quas nō ipsi, sed deus cōdidit delectabilibus pro sua diuersitate diuersis, nō ut animalia cibis, sed ut spiritus signis quæ cuiusq; delectationi cōgruūt per uaria genera lapidū, herbarū, lignorū, animaliū, carminū, rituū. Vt aūt illicianť ab hominibus prius eos ipsi astutißima calliditate seducunt, uel inspirando eorū cordibus uirus occultū, uel etiā fallacibus amicitijs apparēdo, eorumq; paucos discipulos suos faciunt, plurimorumq; doctores. Neq; enim potuit nisi primū ipsis docētibus disci quid quisq; illorum appetat, quid exhorreat, quo inuitetur nomine, quo cogať, unde magicæ artes earumq; artifices extiterunt. Maxime autē poßident corda mortaliū, qua potißimum poßeßione glorianť, cum se transfigurant in angelos lucis. Sunt ergo facta eorū plurima, quæ quanto magis mirabilia confitemur, tāto cautius uitare debemus. Sed ad hoc unde nunc agimus, nobis etiā ipsa proficiunt. Si enim hæc immundi dæmones poßunt, quanto potentiores sunt sancti angeli, quanto potētior his omnib. deus, qui tantorum miraculorū effectores etiam ipsos angelos fecit?[g] Quamobrē si tot & tanta tamq; mirifica, quæ μηχανήματα appellāt, dei creatura utētibus humanis artibus fiunt, ut ea q nesciunt opinenť esse diuina:[h] unde factū est ut in quodā templo lapidibus magnetibus in solo & in camera proportione magnitudinis positis, simulachrum ferreū aeris illius medio inter utrumq; lapidē, ignorantibus quid sursum esset ac deorsum, quasi numinis potestate pēderet: quale aliquid etiam in illa lucerna Veneris de lapide asbesto artifice fieri potuisse iam diximus: si magorū opera, quos nostra scriptura ueneficos & incantatores uocat, intantum dæmones extollere potuerunt, ut cōgruere hominum sensibus sibi nobilis poeta uideretur, de quadam fœmina, quæ tali arte polleret, dicens:

[i] Hæc se carminib. promittit soluere mentes
Quas uelit, ast alijs duras immittere curas:
Sistere aquā fluuijs, & uertere sidera retro:
Nocturnosq; ciet manes, mugire uidebis
Sub pedibus terram, & descendere montibus ornos:

Quāto magis deus potēs est facere, quæ infidelibus sunt incredibilia, sed illius facilia potestati, quandoquidē ipse lapidū aliarumq; uim rerū & hominū ingenia, qui ea miris utuntur modis, angelicasq; naturas omnibus terrenis potētiores animātibus cōdidit: uniuersa mirabilia, mirabili uincente uirtute, & operādi, iubendi, sinendiq; sapientia: utens omnibus tam mirabiliter quàm creauit.

L. VIVES

a Atque ibi candelabrū & in eo lucernā.] Vbi templum hoc sit nō satis memini legisse me, si quando uel in mentē redeat, uel legēdo occurrat submonebimus. b λύχνος ἄσβεστος.] Lucerna inextinguibilis. est enim lychnus lucerna, & candelabra quæ lucernas continēt lychnuchi nominanť, quasi lucernas cōtinentia λυχνοῦχοι, sicut legiť in uetustis exemplarib. Suetonij in Cæsare, & Plinij lib. 34. ut hoc annotauit Hermolaus, illud Politianus, & post eum Egnatius. c De lapide asbesto.] Aut etiā lino, quod ignibus nō absumať. nam esse talē lini speciē Plinius tradit lib. 19. uiuū id uocant, Græci ἄσβεστον. ex argumēto naturæ: qualia Parisijs uidimus ellychnia permulta ego & Petrus Garsias Lalous cōdiscipulus mihi & summa familiaritate cōiunctißimus, quale & in hac regione manule medio conuiuio igni datū, redditumq; domino mūdius splēdentiusq;, q̄ posset aquis & smegmatis quibuslibet, sicut se mappas uidisse Plinius testať in idem experimentū. d Aut arte magica factū est.] Erutū est sepulchrū memoria patrū, in quo ardebat lucerna cōdita ibi, ut ex inscriptione apparebat supra millesimū & quingentesimū annū, eaq; tota extemplo, ut contrectari cœpta est, inter admotas manus friata in tenuißimū abijt puluerē. e Illiciunť autē dæmones ad inhabitandū.] Dixi de hoc libro 8. & 10. quemadmodū ipsi homines edocuissent, quibus potißimū delectarent rebus, tenerenturq;. Infinita enim sunt hæc, ut ipsi innumeri, & diuersis cōtrarijsq; sæpenumero ingenijs, ut nihil ferè nascatur sub luna, quod non ad aliquos alliciendos dæmonas ualeat, & ad magicā facultatem cōferat, sicut Michael Psellus docet in libro De dæmonibus. f Quas nō ipsi, sed deus condidit.] Obiter uitandā monet Manichæi hæresim, qui multa esse à dæmonibus creata dicebat, ne quis putaret dæmones creaturis suis ceu parētes filijs capi & detineri. μηχανήματα appellant, excogitata artis opera, μηχανῶμαι. g Quā ob rem.] Attende longißimū hyperbaton. h Vnde factum est ut in quodā templo.] Alexandriæ in templo Serapidis, de quo Ruffinus Aquileieñ. lib. 11. Ecclesiast. historiæ. Erat & aliud fraudis genus huiusmodi: Natura lapis magnetis uirtutis esse perhibeť, ut ad se rapiat & attrahat ferrū. signū solis ad hoc ipsum ferro subtilißimo manu artificis fuerat fabricatum, ut lapis cuius naturam ferrum ad se trahere diximus, desuper in laquearibus fixus, cùm temperatè sub ipso ad libram fuisset positum, simulachrum ui naturali ad se raperet ferrū, assurrexisse paululum simulachrum, & in aere pēdere uideretur: sic ille. i Hæc se carminibus promittit soluere mentes.] Verg. 4. Aeneidos uerbis Didonis de maga.

Quòd

Quòd in rebus miris summa credendi ratio sit omnipotentia creatoris. Cap. VII

ᵃVr itaq; facere nō posſit deus,ut
C &resurgāt corpora mortuorū, &
igne ęterno crucienť corpora dam
natorū, qui fecit mundū in cælo, in terra, in
aerę,in aquis,innumerabilib. miraculis ple-
num:cū ſit omnibus quibus plenus eſt pro-
culdubio maius,& excellētius etiā ipſe mun
dus miraculū? Sed iſti cū quibus uel contra
quos agimus,qui & deū eſſe credunt à q̄ fa-
ctus eſt mūdus, & deos ab illo factos per q̄s
ab illo adminiſtrať mūdus, & miraculorū ef
fectrices,ſiue ſpontaneorū,ſiue cultu & ritu
quolibet impetratorū, ſiue etiā magicorum
mundanas uel nō negāt,uel inſuper & præ-
dicāt poteſtates, quādo eis rerū uim mirabi
lem proponimus aliarum,quæ nec animalia
ſunt rationalia,nec ulla ratione præditi ſpiri
tus,ſicut ea, quorū pauca cōmemorauimus,
reſpōdere aſſolēt: Vis eſt iſta naturę,natura
eorū ſic ſe habet, propriarū iſtæ ſunt effica-
cię naturarū. Tota itaq; ratio eſt cur Agrigē
tinum ſalē flāma fluere faciat,aqua crepitare:
quia hæc eſt natura eius. At hoc eſſe potius
cōtra naturā uideť,quæ nō igni,ſed aquę de
dit ſalē ſoluere,torrere aūt igni nō aquę. Sed
iſta,inquiunt, ſalis huius naturalis eſt uis,ut
his cōtraria patiať. Hæc igitur ratio reddiť,
& de illo fonte Garamātico,ubi una uena fri
get diebus,noctib. feruet, ui utraq; moleſta
tangētibus. Hæc & de illo alio,qui cū ſit con
trectantibus frigidus,& facē ſicut alij fontes
extinguat accēſam:diſsimiliter tamē atq; mi
rabiliter idē ipſe accēdit extinctā. Hæc & de
lapide aſbeſto,qui cū ignē nullū habeat pro
priū,accepto tamē ſic ardet alieno,ut nō poſ
ſit extingui. Hæc de cæteris quæ piget rete-
xere, quibus licet uis inſolita cōtra naturam
ineſſe uideať:alia tamē de illis non reddiť ra-
tio,niſi ut dicať,hanc eorum eſſe naturā. Bre
uis ſane iſta eſt ratio fateor, ᵇſufficienſq; re-
ſponſio. Sed cū deus autor ſit naturarū om-
niū, cur nolūt fortiorē nos reddere rationē,
quādo aliquid uelut impoſsibile nolunt cre-
dere,eiſq; redditionē rationis poſcētibus re
ſpondemus hanc eſſe uoluntatē omnipoten
tis dei, qui certe nō ob aliud uocať omnipo-
tens,niſi quoniā quicquid uult poteſt:q̄ po-
tuit creare tā multa,quæ ſi non oſtenderenť,
aut à credendis hodieq; teſtibus dicerētur,

Auguſt.

A profecto impoſsibilia putarenť, nō ſolū quę
ignotiſsima apud nos,uerumetiā quę notiſſi
ma poſui. Illa enim quæ pręter eos, quorum
de his libros legimus,nō habent teſtē, & ab
eis conſcripta ſunt,qui nō ſunt diuinitus do
cti atq; humanitus falli forte potuerūt: licet
cuiq; ſine recta reprehēſione nō credere. Nā
nec ego uolo temere credi cūcta quæ poſui,
quia nec à meipſo ita creduntť tanq̄ nulla de
illis ſit in mea cogitatiōe dubitatio, exceptis
his quæ uel ipſe ſum expertus, & cuiuis faci
le eſt experiri: ſicut de calce q̄ feruet in aqua,
in oleo frigida eſt: de magnete lapide, q̄ ne-
ſcio qua ſorbitione inſenſibili ſtipulā nō mo
B ueat, & ferrū rapiat: de carne nō putreſcēte
pauonis,cū putruerit et caro Platonis: de pa
lea ſic frigēte,ut tabeſcere niuē nō ſinat,ſic ca
lente,ut matureſcere poma cōpellat: de ignę
fulgido,q̄ ſecundū ſuum fulgorē lapides co
quendo cādificet, & cōtra eundē ſuū fulgo-
rem urēdo plurima obfuſcet. Tale eſt,quod
& nigrę maculæ offunduntť ex oleo ſplendi
do,ſimiliter nigræ lineæ de candido impri-
munť argēto. De carbonib. etiā, q̄ acceden-
te igne ſic uertanť in contrariū, ut de lignis
pulcherrimis tetri,fragiles de duris,imputri
biles de putribilibus fiant. Hæc ipſe quædā
C cum multis,quædā cū omnibus noui,& alia
plurima, quæ huic libro inſerere longū fuit.
De his aūt quæ poſui nō experta, ſed lecta,
præter de fonte illo ubi faces extinguunť ar-
dentes,& accenduntť extinctæ, & de pomis
terræ Sodomorū forinſecus quaſi maturis,
intrinſecus fumeis, nec teſtes aliq̄s idoneos
à quib. utrū uera eſſent audirē potui reperi-
re. Et illū quidē fontē nō inueni qui in Epiro
uidiſſe ſe dicerēt, ſed qui in Gallia ſimilē noſ
ſentᶜ non longe à Gratianopoli ciuitate. De
fructibus aūt Sodomitarū arborū, nō tantū
literæ fide dignę indicāt, uerumetiā tā multi
D ſe loquuntur expertos, ut hinc dubitare nō
poſsim. Cætera uerò ſic habeo, ut neq; affir-
māda, neq; negāda decreuerim, ſed ideo etiā
ipſa poſui, quoniā apud eorū cōtra quos agi
mus hiſtoricos legi: ut oſtenderē qualia mul
ta, multiq; illorū nulla reddita ratiōe, in ſuo-
rum literatorū ſcripta literis credāt, qui no-
bis credere, quādo id quod eorū experiētiā
ſenſumq; tranſgrediť omnipotentē deū dici
mus eſſe facturū, nec hac reddita ratione di-
gnanť. Nam quę melior & ualidior ratio de

Gg rebus

rebus talib. reddit, q cū omnipotēs ea posse facere perhibet, & facturus dicit, quæ prænunciasse ibi legit, ubi alia multa prænūciauit, quæ fecisse monstrat. Ipse quippe faciet, quia se facturū esse prædixit, quæ imposibilia esse putant, qui promisit, & fecit ut ab incredulis gentibus incredibilia crederentur. A

L. VIVES

[redacted]. b Sufficiensq; responsio.] Humanis ingenijs causarū rerū ignorātissimis, cum nihil sit, ut pulchrius, ita nec rarius, q eas deprehendere, idcirco Verg. felicē esse illum canit, qui potuit rerum cognoscere causas. c Non longe à Gratianopoli.] Hæc urbs à Gratiano principe nominata est, qui occidentis imperiū rexit, cum Valens patruus orienti præesset. Est in Gallia Narbonensi: retinet adhuc nomen elisis aliquot literis. C

Non esse contra naturā, cum in aliqua re cuius natura innotuit, aliquid ab eo quod erat notū, incipit esse diuersum. Cap. VIII

Si autē propterea respondēt se non credere quę de humanis semper arsuris, nec unquā morituris corporibus dicimus, quia humanorū corporū naturam nouimus longe aliter institutā: unde nec illa ratio hinc reddi potest, quę de illis naturis mirabilibus reddebat, ut dici posit uis ista naturalis est, rei huius ista natura est, qm scimus humanæ carnis istam nō esse naturā: habemus quidē qd respōdeamus de literis sacris: hāc ipsam scilicet humanā carnē aliter institutā fuisse ante peccatū, id est, ut posset nunq perpeti mortē: aliter aūt post peccatum, qualis in ærumna huius mortalitatis innotuit, ut perpetē uitā tenere non posit. Sic ergo aliter q nobis nota est, instituet in resurrectione mortuorū. Sed quoniā istis nō credūt literis, ubi legit qualis in paradiso uixerit homo, quantumq fuerit à necessitate mortis alienus, quibus utiq si crederēt, non D

cum illis de pœna damnatorū quę futura est operosius ageremus: de literis eorū qui doctissimi apud illos fuerunt aliquid proferendum est, quo appareat posse fieri ut aliter se habeat quæq res, q prius in rebus innotuerat suę determinatione naturę. Est in Marci Varronis libris, quorū inscriptio est De gēte populi Romani: quod eisdē uerbis quib. ibi legit, & hic ponā: In cælo, inquit, mirabile extitit portentū. [a]nā in stella Veneris nobilissima, [b]quā Plautus uesperuginē, [c]Homerus hesperon appellat, [d]pulcherrimā dicens, Castor scribit tantum portentū extitisse, ut mutaret colorē, magnitudinē, figurā, cursū: qd factum ita neq antea neq postea sit. hoc factū Ogyge rege dicebāt Adrastus Cyzicenus & Dion Neapolites mathematici nobiles. Hoc certe Varro tantus autor portētum nō appellaret, nisi esse cōtra naturā uideret. Omnia quippe portēta contra naturā dicimus esse, sed non sunt. Quomodo est enim cōtra naturā, quod dei fit uoluntate, cum uoluntas tāti utiq cōditoris cōditæ rei cuiusq natura sit? Portentū ergo fit nō cōtra naturā sed contra q est nota natura. Quis aūt portentorū numerat multitudinē, quæ historia gentiū continent? Sed nūc in hoc uno attendamus, quod ad rē de qua agimus pertinet. Quid ita dispositū est ab autore naturæ cæli & terræ, quemadmodum cursus ordinatissimus siderū? Quid tam ratis legib. fixisq firmatū? Et tamē quādo ille uoluit qui summo regit imperio ac potestate quod cōdidit, stella præ cęteris magnitudine atq splēdore nobilissima, colorem, magnitudinē, figurā, & qd est mirabilius sui cursus ordinē legemq mutauit. Turbauit profecto tunc, si ulli iam fuerunt canones astrologorū, quos uelut inerrabili computatione de pręteritis ac futuris astrorū motibus conscriptos habēt, qs canones sequēdo ausi sunt dicere hoc quod de lucifero cōtigit, nec antea nec postea cōtigisse. Nos aūt in diuinis libris legimus etiā solem ipsum et stetisse, cū hoc à dño deo petiuisset uir sanctus Iesus Naue, donec cœptū prœliū uictoria terminaret, & retrorsum redisse, ut regi Ezechiæ quindecim anni ad uiuendum additi, hoc etiā prodigio promissioni dei significarent adiuncto. Sed ista quoq miracula, quæ meritis scimus cōcessa sanctorū, qn credunt isti facta, magicis artib. tribuūt. Vnde

de illud est quod superius commemoraui dixisse Vergilium:

Sistere aquā fluuijs,& uertere sidera retro.

Nam & fluuium stetisse superius, inferiusq; fluxisse, cum populus dei ductore suprà memorato Iesu Naue uiā carperet,& Helia propheta trāseunte, ac postea discipulo eius Helisæo id esse factū in sacris literis legimus, & retrouersum fuisse maximū sidus regnante Ezechia modo cōmemorauimus. Qđ uero de lucifero Varro scripsit, nō est illic dictū alicui homini petēti id fuisse concessum. Nō ergo de notitia naturarū caliginē sibi faciāt infideles, quasi nō possit in aliqua re diuinitus fieri aliud, q̄ in eius natura per humanā suam experientiā cognouerūt, quæuis et ipsa quæ in rerū natura omnib. nota sunt, nō minus mira sint, essentq; stupēda cōsiderantib. cunctis, si solerent homines mirari nisi rara. Quis enim cōsulta ratione nō uideat in hominū innumerabili numerositate, & tāta naturæ similitudine, ualde mirabiliter sic haberē singulos singulas facies, ut nisi inter se similes essēt, nō discernerēt species eorū ab animalib. ceteris: & rursus nisi inter se dissimiles essent, nō discernerent singuli ab hominibus cæteris? Quos ergo similes cōfitemur, eosdē dissimiles inuenimus. Sed mirabilior est cōsideratio dissimilitudinis, qm̄ similitudinem iustius uidet exposcere natura cōmunis. Et tamē qm̄ quæ sunt rara, ipsa sunt mira, multo amplius admiramur quando duos ita similes reperimus, [e] ut in eis discernendis aut semper, aut frequēter erremus. Sed q̄d dixi scriptū à Varrone, licet eorū sit historicus ideoq; doctissimus, fortasse uere factū esse nō credūt: aut quia nō diu māsit alius eiusdē sideris cursus, sed reditū est ad solitū cursum, minus isto mouent exēplo. Habeāt ergo aliud quod etiā nūc possit ostēdi eis: quæ puto debere sufficere, q̄ cōmoueant, cū aliud aduerterint in aliqua institutione naturæ, eāq; sibi notissimā fecerint, nō se inde deo deberē præscribere, quasi eam nō possit in longe aliud, q̄ eis cognita est uertere atq; mutare. Terra Sodomorum nō fuit utiq; ut nūc est, sed iacebat simili cęteris facie, eadēq; uel etiā uberiore fœcūditate pollebat. nam dei paradiso in diuinis eloquijs comparata est. Hæc posteaq̄ tacta de cælo est, sicut illorū quoq; attestat historia, & nūc ab eis qui ueniūt ad

Angust.

A loca illa conspicit, prodigiosa fuligine horrori est, & poma eius interiore fauillā mendaci superficie maturitatis includūt. Ecce nō erat talis, & talis est. Ecce à conditore naturarum natura eius in hanc fœdissimā diuersitatem mirabili mutatiōe cōuersa est. Et quod post tam longū accidit tēpus, tā lōgo tēpore perseuerat. Sicut ergo non fuit impossibile deo quas uoluit instituere, sic ei nō est impossibile in quicquid uoluerit, quas instituit mutare naturas. Vnde illorū quoq; miraculorū multitudo syluescit, [f] quæ monstra, ostenta, portēta, prodigia nuncupant. Quę recolere

B & cōmemorare si uelim, huius operis quis erit finis? Mōstra sanè dicta perhibēt à monstrando, q̄ aliquid significādo demonstrēt: & ostēta ab ostendēdo, & portēta à portendendo, id est præostēdendo, & prodigia, q̄ porrò dicāt, id est futura prædicāt. Sed uiderint eorū coniectores, quomodo ex eis siue fallant, siue instinctu spirituū, quib. cura est tali pœna dignos animos hominū noxiæ curiositatis retibus implicare, etiā uera prædicant, siue multa dicēdo aliquando in aliquid ueritatis incurrāt. Nobis tamē ista quę uelut contra naturā fiunt, & contra naturā fieri di

C cuntur, quo more hominū locutus est & Apostolus, dicendo, contra naturā [g] in olea insitum oleastrum, factum esse participem pinguedinis oleæ: & monstra, ostenta, portēta, prodigia, nuncupantur, hoc monstrare debent, hoc ostendere, uel præostendere, hoc prędicere quod facturus sit deus quę de corporibus hominū se prænunciauit esse facturum, nulla impediēte difficultate, nulla pręscribente lege naturæ. Quomodo autē prænunciauerit satis in libro superiore docuisse me existimo, decerpendo de scripturis sanctis & nouis & ueteribus, non quidem om

D nia ad hoc pertinentia, sed quę sufficere huic operi iudicaui.

L. VIVES

a Nam stella Veneris nobiliss.] Dixi de hac alio in loco, & quot nominibus uocaretur. nam in magno nominum ambitu est, ut inquit Plinius. alij Venerem nomināt, alij Iunonem, quod & refert Aristoteles in lib. De mūdo. Iulius uero Higinus libro 2. sic scribit: Quarta stella est Veneris, lucifer nomine, quam nonnulli Iunonis esse dixerunt. Hunc eundem hesperum appellari multis traditum est historijs. Hic autem omnium siderum maximus esse uidetur. Nonnulli autē hunc Aurorę & Cephali filium esse dixerunt, pulchritudine multis præstantem, ex qua re etiam cum Venere dicitur certasse, ut Eratosthenes dicit, eum hac de causa Venerē ap- *Lucifer stella*

Gg 2 pellari

pellari: exoriente sole & occidente uideri, quo ut ante diximus, iure hunc & luciferū & hesperū nominatū. sic Higinus. Qui Venerē supra Lunā, Solem, & Mercuriū constituit, Aristotelem, Platonē & Aegyptios ac cunctos ferè secutus ueteres. b Plautus uesperuginē.] Idem Varro lib. 5. De lingua Lat. Nox est cum stella prima exorta, Græci ἕσπερον, nostri uesperuginē, ut Plautus Aulularia, Neq; uesperugo, neq; uergiliæ occidunt: id tempus à Græcis ἑσπέρα, Latine uesper, ut aute solis ortū, quod eadem stella uocabat̄ iubar, q iubata. Pacuuius dicit pastor exorto iubare noctis decurso itinere. Ennius, Aiax, lumē, iubárue, in cælo cerno. hæc ille. Cinna in Smyrna:
Te matuunis flentem conspexit Eous,
Et flentem paulo uidit post Hesperus idem.
Pythagoras primus obseruauit eundē esse hésperum & luciferū, ut Plin. scribit lib. 2. alij Parmenidem dicunt, ut Suidas refert. c Homerus ἕσπερον.] Sic ἕσπερος δὲ κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ, Hesperus in cælo forma qui sidera uincit. Alio loco ἕσπερον φαάντατον nominat, id est lucidissimū, Odyss. N. d Pulcherrimam dicens.] Vt eā uidemus, idcirco siue Venus, siue pulcherrimus ille Auroræ partus, qui cū Venere de forma certarit, dictus. ea causa Græci, cum iustitiam laudarent, neq; Hesperū, neq; Phosphorum æque esse ac illam admirabilem dicebāt, ut Aristoteles scribit 5. Moral. e Vt in eis discernendis.] Tales olim dicuntur fuisse Seruilij gemini, ut Cic. in 4. Acad. quæst. significat, & Menæchmi Plautini, quos neq; nutrix, ac ne mater quidē quæ pepererat dignoscebat: & gemini languentes, quos declamatione inducit Quintilianus. Sed nūc Mechliniæ, quæ hinc quatuor tantū abest leucis, ut Galli uocant, filij sunt gemelli Petri Apostolij hospitis mei senatoris Mechlinieñ. prudētiss. pueri adhuc egregia forma, & qui patrē indole referunt, in quibus dignoscendis nō modo extranei, sed ipsa sæpe dum uiueret errauit mater: sæpe errat pater, sed errore gratissimo, Petrū pro Ioanne uocās, Ioannē pro Petro. f Quæ monstra, ostenta.] Cicero sic ista interpretatur libro De diuin. monstra, q aliquid uenturum monstrent: ostenta, q ostendant: prodigia, q prædicant: portenta, q portendant. g In olea insitum oleastrū.] Oleaster olea est notha & syluestris, at insitiones solēt fieri meliorū in peioribus, quo fructus emendent̄, si quid est uitij, aut præstantiores fiant: non peiorum in melioribus, ne deteriores reddantur fructus.

De gehēna, & æternarū qualitate pœnarū IX

Quod igitur de sempiterno supplicio damnatorū per suum prophetam deus dixit, fiet omnino fiet: uermis eorū nō morieť, & ignis eorū nō extingueť. Ad hoc enim uehementius cōmendandum, etiā dn̄s Iesus cum mēbra quæ hominem scandalizant, pro his omnibus poneret, quos ut sua membra dextra, quis diligit, eaq; præciperet amputari: Bonū est, inquit, tibi debilem introire in uitā, q̄ duas manus habentē ire in gehennā, in ignē inextinguibilem: ubi uermis eorum non moritur, & ignis eorū non extinguitur. Similiter de pede: Bonū est tibi, inquit, claudū introire in uitā, q̄ duos pedes habentē mitti in gehennā ignis inextinguibilis, ubi uermis eorū nō moritur, & ignis nō extinguiť. Non aliter ait & de oculo: Bonū est tibi luscum introire in regnum dei, q̄ duos oculos habentē mitti in gehennā ignis, ubi uermis eorū non moriť, & ignis nō extinguiť. Non eum piguit uno loco eadē uerba ter dicere: quem nō terreat ista repetitio, & illius pœnæ cōminatio, tam uehemēs ore diuino? Vtrunq; aūt horū, ignem scilicet atq; uermē, qui uolūt ad animæ pœnas non ad corporis pertinere, dicūt etiā uri dolore animæ sero atq; infructuose pœnitentis eos q fuerint à regno dei separati: & ideo ignem pro isto dolore urentē nō incongrue poni potuisse contendunt. Vnde illud Apostoli est: Quis scandalizať, & ego non uror? Eundem etiā dolorē uermē putant intelligendū esse. Nam scriptum est, inquiunt, Sicut tinea uestimentū, & uermis lignū, sic mœror excruciat cor uiri. Qui uero pœnas & animæ & corporis in illo supplicio futuras esse non dubitāt, igne uri corpus, animā autem rodi quodammodo uerme mœroris affirmant. Quod etsi credibilius diciť, quia utiq; absurdū est, ibi dolorem aut corporis, aut animæ defuturū, ego tamen facilius extimo, ut ad corpus dicā utrunq; pertinere, q̄ neutrū, & ideo tacitū in illis diuinæ scripturæ uerbis animi dolorē, quoniā consequens esse intelligitur, etiamsi non dicať, ut corpore sic dolente, animus quoq; sterili pœnitentia crucietur. Legiť quippe & in ueterib. scripturis: Vindicta carnis impij ignis uermis. Potuit breuius dici, uindicta impij. Cur ergo dictū est carnis impij, nisi quia utrumq;, id est, & ignis & uermis, pœna erit carnis? Aut si uindictā carnis propterea dicere uoluit, quia hoc in homine uindicabiť, q secundum carnē uixerit: propter hoc enim ueniet in mortē secundā, quā significauit Apostolus dicens: Si enim secundū carnē uixeritis, moriemini: eligat quisq; quod placet, aut ignem tribuere corpori, animo uermem: hoc proprie, illud tropice: aut utrumq; proprie corpori. Iamenim satis superius disputaui, posse animalia etiā in ignibus uiuere in ustione sine consumptione, in dolore sine morte, per miraculū omnipotētissimi creatoris, cui hoc possibile esse qui negat, à q̄ sit quicquid in naturis omnibus miratur, ignorat. Ipse enim est deus qui omnia in hoc mundo magna & parua miracula quæ cōmemoraui

mus, etiam incomparabiliter plura quę non cōmemorauimus fecit, eademq́ ipſo mūdo uno atq́ omniū maximo miraculo incluſit. Eligat ergo unū de duobus quiſq́ quod placet, utrū & uermē ad corpus proprie, an ad animum tranſlato à corporalibus ad incorporalia uocabulo exiſtimet pertinere. Quid autem horum uerum ſit, res ipſa expeditius indicabit, quando erit ſcientia tanta ſanctorum, ut eis cognoſcendarum illarum pœnarum neceſſaria non ſit experiētia, ſed ea quę tunc erit plena atq́ perfecta, ad hoc quoque ſciendum ſapiētia ſola ſufficiat. Nunc enim ex parte ſcimus, donec ueniat quod perfectum eſt, dum tamen nullo modo illa corpora talia futura eſſe credamus, ut nullis ab igne afficiantur doloribus.

L. VIVES

VErmis eorum non morietur.] Eſaiæ ultimo cap. Hieronymus hoc loco: Vermis aūt qui nō morietur, & ignis qui nō extinguet̃, à pleriſq́ conſcientia accipit̃ peccatorū, quæ torqueat in ſupplicijs cōſtitutos, quare uitio ſuo atq́ peccato caruerint electorum bono: iuxta illud quod dicit̃: Verſatus ſum in miſeria dum ſinfigitur mihi ſpina: & in Prouerbijs: Tinea oſsiū cor intelligens: ita Hieronymus. hic uermis acerbiſſ. eſt ſcelerū pœna, quā malefici ſuæ ipſorū conſcientiæ dant, primaq́ eſt, ut inquit Seneca, & maxima peccantiū pœna peccaſſe. Nec ullum ſcelus, licet illud fortuna exornet muneribus ſuis, licet tueat̃ ac uindicet, impunitū eſt, quoniā ſceleris in ſcelere ſuppliciū eſt, ſed nihilominus & hæc & illam ſecundæ pœnæ premunt, ac ſequunt̃, timere ſemper & expaueſcere, & ſecuritati diffidere. Hic conſentiamus cum Epicuro inquit, qui ait, mala facinora cōſcientia flagellari, & plurimū illi tormentorū eſſe eo q̄ perpetuā illam ſolicitando urget ac uerberat, q̄ ſponſoribus ſecuritatis ſuæ nō poteſt credere. Hoc enim ipſum argumentū Epicuri eſt, natura nos à ſcelere abhorrere, q̄ nulli non etiam inter tuta timor eſt. Multos fortuna liberat pœna, neminem metu. Hæc Seneca libro Epiſt. 16. cui Iuuenalis Satyra tertia concinit, dicens:

Exemplo quodcunq́ malo committitur, ipſi
Diſplicet autori. prima eſt hæc ultio, quòd ſe
Iudice nemo nocens abſoluitur. Et pòſt:
Cur tamen hos tu
Euaſiſſe putes, quos diri conſcia facti
Mens habet attonitos, & ſurdo uerbere cædit,
Occultum quatiente animo tortore flagellum.
Pœna autem uehemens, & multo ſæuior illis
Quas & Ceditius grauis inuenit, & Rhadamanthus
Nocte dieq́ ſuum geſtare in pectore teſtem.

Imò uerò nō unus teſtis dicitur conſcientia, ſed mille teſtes, ut eſt in prouerbio. Cicero nō alias eſſe putat furias illas infernas, quas poetæ finxerūt ſcelerum ultrices. Sic enim ait in L. Piſonē: Nolite putare P. C. ut in ſcena uidetis homines cōſceleratos impulſu deorū terreri furiarū tedis ardentibus, ſua quenq́ fraus, ſuū facinus, ſuū ſcelus, ſua audacia de ſanitate ac mēte deturbat. hæ ſunt impiorū furiæ, flāmæ, hæ faces. & pro Roſcio Amerino: Sua quenq́ fraus, & ſuus error maxime uexat, ſuum quenq́ ſcelus agitat, amentiaq́ afficit, ſuæ malæ cogitationes amentiaq́ animi terrēt. hæ ſunt impijs aſsiduæ domeſticæ furiæ. Hinc oratio illa nefariæ ciuitatis cadaueribus paſtæ apud Quintilianū, meum ſanè conſcientia urunt animū intus ſcelerū faces, & quoties facta reputaui, flagella mētis ſonāt. ultrices uideo furias, hinc trāquillitate conſcientiæ nihil excogitari beatius poteſt, quæ uelut guſtus quidam & exemplū eſt in hoc mortali æuo immortalis illius uitæ omnibus bonis cumulatæ.

An ignis gehennalis ſi corporalis eſt, poſſit malignos ſpiritus, id eſt dæmones incorporeos tactu ſuo adurere. Cap. X

HIc occurrit quærere, ſi nō erit ignis incorporalis noxius, ſicut eſt animi dolor, ſed corporalis tactu noxius, ut eo poſsint corpora cruciari, quomodo in eo erit etiā pœna ſpirituū malignorū? Idē quippe ignis erit ſupplício ſcilicet hominum attributus & dæmonū, dicēte Chriſto: Diſcedite à me maledicti in ignē æternū, qui paratus eſt diabolo & angelis eius, niſi quia ſunt quædā ſua etiā dæmonibus corpora, ſicut doctis hominibus uiſum eſt, ex iſto aere craſſo atq́ humido, cuius ipulſus uēto flāte ſentit̃. Quod genus elemēti ſi nihil igne perpeti poſſet, nō ureret feruefactus in balneis. Vt enim urat prior urit̃, facitq́ cum patit̃. Si aūt quiſq́ nulla habere corpora dæmones aſſeuerat, nō eſt de hac re aut laborandū operoſa inquiſitione, aut cōtentioſa diſputatione certandū. Cur enim nō dicamus, q̄uis miris, tamē ueris modis etiā ſpiritus incorporeos poſſe pœna corporalis ignis affligi, ſi ſpiritus hominū etiā ipſi profecto incorporei, & nunc potuerunt includi corporalibus mēbris, & tunc poterūt corporū ſuorū uinculis inſolubiliter alligari? Adhærebūt ergo ſi eis nulla ſunt corpora ſpiritus dæmonum, imò ſpiritus dæmones, licet incorporei corporeis ignib. cruciādi: nō ut ignes ipſi, quib. adhærebunt, eorū iunctura inſpirent̃, & animalia fiant, quæ conſtent ſpiritu & corpore: ſed ut dixi miris & ineffabilib. modis adhærendo accipientes ex ignibus pœnā, nō dantes ignib. uitā: quia & iſte alius modus quo corporibus adhærēt ſpiritus, & animalia fiunt, omnino mirus eſt, nec comprehendi ab homine poteſt, & hoc ipſe homo eſt. Dicerē quidem ſic arſuros ſine ullo ſuo corpore ſpiritus, ſicut ardebat apud inferos ille diues quando dicebat: Crucior in hac flamma: niſi conuenienter reſponderi cernerē, talē fuiſſe illam flammā, quales oculi quos leuauit, & Lazarū uidit, qualis lingua cui humorē exi-

guum desiderauit infundi, qualis digitus Lazari, de quo id ibi fieri postulauit, ubi tamen erant sine corporibus animæ. Sic ergo incorporalis & illa flamma, qua exarsit, & illa guttula quam poposcit, qualia etiã sunt uisa dormientium, siue in ecstasi cernentiũ res incorporales, habentes tamen similitudinẽ corporum. Nam & ipse homo cum spiritu nõ corpore sit in talibus uisis, ita se tamen tunc similem suo corpori uidet, ut discernere omnino non possit. At uero gehenna illa, quod etiã stagnum ignis & sulphuris dictum est, corporeus ignis erit, & cruciabit corpora damnatorum, aut & hominum & dæmonum, solida hominum, aerea dæmonum, aut tãtum hominum corpora cum spiritibus, dæmones autem spiritus sine corporibus hærẽtes sumendo pœnam, non impertiendo uitam corporalibus ignibus. Vnus quippe utrisq; ignis erit, sicut ueritas dixit.

An hoc ratio iustitiæ habeat, ut non sint extẽsiora pœnarũ tempora, quã fuerint peccatorũ. XI

Ic aũt quidam eorũ, cõtra quos defendimus ciuitatẽ dei, iniustum putant, ut pro peccatis quamlibet magnis, paruo scilicet tempore perpetratis pœna quisq; damneẽ æterna, quasi ullius id unquã iustitia legis attẽdat, ut tanta mora tẽporis quisq; puniaẽ, quanta mora tẽporis unde puniretur admisit. Octo genera pœnarũ in legibus esse scribit Tullius, damnũ, uincula, uerbera, talionẽ, ignominiã, exilium, mortẽ, seruitutẽ. Quid horũ est quod in breue tempus cuiusq; pro peccati celeritate coarteẽ, ut tãta uindiceẽ morula, quãta deprehẽdiẽ perpetratũ, [a] nisi forte talio? Id enim agit ut hoc patiaẽ quisq; quod fecit. illud est legis: Oculum pro oculo, dentẽ pro dente. Fieri enim potest ut tã breui tẽpore quisq; amittat oculum seueritate uindictæ, quã tulit ipse alteri improbitate peccati. Porrò aũt si alienæ fœminæ osculũ infixũ rationis sit uerbere uindicare, nõne qui illud puncto tẽporis fecerit, incomparabili horarũ spatio uerberaẽ, & suauitas uoluptatis exiguę diuturno dolore punitur? Quid in uinculis? Nunquid ibi tã diu quisq; iudicãdus est esse debere, quã diu fecit, unde meruit alligari, cum iustissime annosas pœnas seruus in cõpedibus pendat, qui uerbo aut ictu celerrime transeunte uel lacessi-

A uit dñm uel plagauit? Iam uero damnũ, ignominia, exilium, & seruitus, cum plerunq; sic infliguntur, ut nulla uenia relaxentur, nõne pro huius uitæ modo similia pœnis uidenẽ æternis? Ideo quippe æterna esse nõ possunt, quia nec ipsa uita, quæ his plectitur, porrigitur in æternum, & tamen peccata, quæ uindicanẽ longissimi temporis pœnis, breuissimo tempore perpetranẽ, nec quisquam extitit qui censuerit tam cito nocentiũ finiẽda esse tormenta, quã cito factum est uel homicidiũ, uel adulterium, uel sacrilegium, uel quodlibet aliud scelus, non temporis longitudine, sed iniqui-
B tatis & impietatis magnitudine metiẽdum. Qui uerò pro aliquo grandi crimine morte mulctatur, nunquid mora qua occidiẽ, quæ perbreuis est, eius supplicium leges æstimãt, & non quòd eum in sempiternum auferunt de societate uiuẽtium? Quod est autem de ista ciuitate mortali homines supplicio primæ mortis, hoc est de ciuitate illa immortali homines supplicio secundæ mortis auferre. Sicut enim non efficiunt leges huius ciuitatis, ut in eam quisq; reuocetur occisus, sic nec in illius, ut in uitam reuocetur æternam, secunda morte damnatus. Quomodo ergo uerũ
C est, inquiũt, quod ait Christus uester: In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur uobis: si temporale peccatum supplicio punitur æterno? Nec attendunt non propter æquale temporis spatiũ, sed propter uicissitudinẽ mali, id est, ut qui mala fecerit, mala patiatur, eandem dictam fuisse mensurã: quamuis hoc in ea re proprie possit accipi, de qua dominus cum hoc diceret loquebatur, id est de iudicijs, & condemnationibus. Proinde qui iudicat & cõdemnat iniuste, si iudicatur & condemnatur iuste, in eadem mensura re-
D cipit, quamuis non hoc quod dedit. Iudicio enim fecit, iudicio patitur: quamuis fecerit damnatione quod iniquum est, patitur damnatione quod iustum est.

L. VIVES

a Nisi forte talio.] In legibus duodecim tab. sic habebatur: Si membrum rupit meum, è pacto talio esto. Talio uocabatur, quòd quale quis fecerat, tale passurus esset: ut si eruisset oculum alienũ, amitteret suum: si amputasset alterius nares, perderet suas, de cuius æquitate legis disputat cum Sex. Cæcilio Fauorinus philosophus apud Gellium libro uigesimo.

De magnitudine præuaricationis primæ, ob quã æterna pœna omnibus debeatur, qui extra gratiã fuerint saluatoris. Cap. XII

Sed

s Ed pœna æterna ideo dura & iniusta sensibus uidetur humanis, quia in hac infirmitate moribundorum sensuũ deest ille sensus altissimę purissimęq́ꝫ sapientiæ, quo sentiri possit quantũ nefas in illa prima prævaricatiõe cõmissum sit. Quanto enim magis homo fruebat̃ deo, tanto maiore impietate dereliquit deum, & factus est malo dignus æterno, qui hoc in se peremit bonũ, quod esse posset æternũ. Hĩc est uniuersa generis humani massa dãnata, qm̃ qui hoc primitus admisit cũ ea, quę in illo fuerat radicata sua stirpe punitus est, ut nullus ab hoc iusto debitoq́ꝫ supplicio, nisi misericordia & indebita gratia liberetur, atq́ꝫ ita dispertiat̃ genus humanũ, ut in quibusdam demonstret̃, quid ualeat misericors gratia, in cæteris quid iusta uindicta. Neq́ꝫ eñ utrũq́ꝫ demonstraret̃ in omnibus, quia si oẽs remanerẽt in pœnis iustæ dãnationis, in nullo appareret misericors gratia redimẽtis: rursum si oẽs à tenebris trãsferrent̃ in lucẽ, in nullo appareret seueritas ultionis. In qua propterea multo plures q̃ꝫ in illa sunt, ut sic ostendat̃ quid omnibus deberet̃. Quod si omnib. redderetur, iustitiã uindicãtis iuste nemo reprehenderet. Quia uero tam multi exinde liberantur, est unde agantur maxime gratiæ gratuito muneri liberantis.

Contra opinionem eorum, qui putant criminosis supplicia post mortem causa purgationis adhiberi, Cap. XIII

p Latonici quidẽ quamuis impunita nulla uelint esse peccata, tamen oẽs pœnas emendationi adhiberi putãt, uel humanis inflictas legibus, uel diuinis, siue in hac uita, siue post mortẽ, si aut parcatur hic cuiquã, aut ita plectat̃, ut hic nõ corrigatur. Hinc est Maronis illa sententia, ubi cum dixisset de terrenis corporibus moribundisq́ꝫ membris, quod animæ

Hinc metuunt, cupiuntq́ꝫ, dolent, gaudẽtq́ꝫ, nec auras
Suspiciunt, clausæ tenebris & carcere cæco:

secutus adiunxit atq́ꝫ ait: Quin & supremo cum lumine uita reliquit: id est, cum die nouissimo relinquit eas ista uita.

Non tamẽ, inquit, omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes, penitusq́ꝫ necesse est

A Multa diu cõcreta modis inolescere miris.
Ergo exercent̃ pœnis, ueterumq́ꝫ malorum
Supplicia expendũt, aliæ pandunt̃ inanes
Suspensæ ad uentos, alijs sub gurgite uasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.

Qui hoc opinant̃, nullas pœnas nisi purgatorias uolunt esse post mortẽ, ut quoniã terris superiora sunt elementa, aqua, aer, ignis, ex aliquo istorũ mũdet̃ per expiatorias pœnas, quod terrena cõtagione contractũ est. Aer quippe accipitur in eo quod ait, suspẽsę ad uentos. Aqua in eo quod ait, sub gurgite uasto. Ignis aũt suo nomine expressus est, cũ
B dixit, aut exuritur igni. Nos uero etiã in hac quidem mortali uita esse quasdã pœnas purgatorias confitemur, non quibus affligũtur, quorum uita uel non inde fit melior, uel potius inde fit peior, sed illis sunt purgatoriæ, q cis coerciti corrigunt̃. Cæteræ oẽs pœnæ siue temporarię, siue sempiternę, sicut unusquisq́ꝫ diuina prouidentia tractandus est, inferunt̃, uel pro peccatis, siue præteritis, siue in quibus adhuc uiuit ille qui plectitur, uel pro exercendis declarãdisq́ꝫ uirtutibus, per homines & angelos, seu bonos seu malos. a Nam si quisquã mali aliquid alterius impro-
C bitate uel errore patiat̃, peccat quidẽ homo, qui uel ignorantia, uel iniustitia cuiquã mali aliquid facit, sed non peccat deus, qui iusto, quamuis occulto iudicio fieri sinit. Sed temporarias pœnas alij in hac uita tantum, alij post mortem, alij & nunc & tunc, ueruntamen ante iudicium illud seuerissimũ nouissimumq́ꝫ patiunt̃. Non autem omnes ueniunt in sempiternas pœnas, quæ post illud iudicium his sunt futuræ, qui post mortem sustinent temporales. Nam quibusdam quod in isto non remittitur, remitti in futuro seculo, id est, ne futuri seculi æterno supplicio pu-
D niantur, iam suprà diximus.

L. VIVES

a NAm si quisquam mali aliquid alterius impro.] Improbitate, ut si sciens ac prudẽs lædat: uel prauo errore, ut qui putat se benefacere, quales sunt qui martyres torserunt ac occiderunt. Hi enim non sunt à scelere liberi, neque eorum inscitia errorq́ꝫ ineuitabilis erat, quippe causam sanctorum uel neglexerunt, uel contempserunt, uel iracundo & impotenti animo auersati sunt. De ignorantia quæ iusta sit excusatio, quæ friuola & iniqua, disputat alijs libris Augustinus, ut in Quæstionibus ueteris & noui testamentu.

De pœnis temporalibus istius uitæ, quibus subiecta est humana conditio. Cap. XIIII.

Arifsimi funt aūt qui nullas in hac uita, fed tantū poftea pœnas luūt. Fuiffe tamē aliquos qui ufq; ad decrepitā fenectutē ne leuifsimā quidē febriculam fenferint, quietaq́; duxerint uitā, ipfi & nouimus & audiuimus: quāq; uita ipfa mortaliū tota pœna fit, quia tota tētatio eft, ficut facræ literæ perfonāt, ubi fcriptū eft: Nunquid nō tētatio eft uita humana fuper terrā. Nō enim parua pœna eft ipfa infipiētia, uel imperitia, quæ ufq; adeo fugienda merito iudicat̄, ut per pœnas doloribus plenas, pueri cogant̄ quæq; artificia uel literas difcere, ipfumq́; difcere, ad quod pœnis adigunt̄, tam pœnale eft eis, ut nōnunq; ipfas pœnas per quas compellunt̄ difcere, malint ferre, q̄ difcere. [a] Quis aūt nō exhorreat, & mori eligat, fi ei proponat̄, aut mors perpetiēda, aut rurfus infantia? Quæ quidē q̄ nō à rifu, fed à fletu orditur hāc lucē, quid malorū ingreffa fit nefciēs prophetat quodāmodo. Solū quando natus eft [b] ferūt rififfe Zoroaftrem, nec ei boni aliquid mōftrofus rifus ille portendit. Nam magicarū artiū fuiffe perhibet̄ inuentor, quæ quidē illi nec ad præfentis uitæ uanam felicitatē cōtra fuos inimicos prodeffe potuerunt. A Nino quippe rege Affyriorū, cum effet ipfe Bactrianorū rex, bello fuperatus eft. Prorfus quod fcriptum eft: Graue iugum fuper filios Adam à die exitus de uentre matris eorum, ufq; in diem fepulturæ in matrem omniū: ufq; adeo impleri neceffe eft ut ipfi paruuli per lauacrum regenerationis ab originalis peccati, quo folo tenebantur, uinculo iam foluti, mala multa patiētes, non nulli etiam incurfus fpirituum malignorum aliquando patiant̄. Quæ quidem pafsio abfit ut eis obfit, fi hanc uitam in illa ætate etiā ipfa pafsione ingrauefcēte, & animā de corpore excludente finierint.

L. VIVES

a QVis autem nō exhorreat, & mori eligat.] At funt multi qui pro maximo dei munere recipiant, fi iterum uiuere contingat, & incipiant in cunis uagire, de quibus uerè poterat Aeneas dicere: Quæ lucis miferis tam dira cupido? Sapiēs apud Ciceronem Cato nolle fe dicebat à calce ad carceres reuocari, hoc eft, decurfo fpatio à termino ad exordiū reduci uitæ. b Ferunt rififfe Zoroaftrē.] Hic rex Bactrianorū fuit magicarum artiū inftitutor, quem Hermodotus Platonicus præcefsiffe ait Troicum bellum annis quinq; milibus: idem Hermippus. Qui & eum ab Agnace inftitutū tradit, fcripfiffeq; uicies centū milia uerfuum. Eudoxus paulo antiquiorem facit, nempe fex annorū milibus ante Platonis mortem, quem fecutus eft Ariftoteles. Xanthus uerò Lydius, ut illi nimis multos, fic ipfe nimis paucos computauit annos, fexcentos fcilicet à Zoroaftre ad Xerxis tranfitū. Plinius parū conftare dicit, utrū unus tantū fuerit Zoroaftres, an plures: certioribus tamen autorū fcriptis traditur Zoroaftrem Bactrianorum regem temporibus uixiffe Nini Affyrij, à quo uictus & regno pulfus eft, inftitutor magicæ artis, qui eodem quo natus eft die rifit, cerebrumq́; ita ei palpitauit, ut impofitam repelleret manum, futuræ præfagio fcientiæ, ut dicit Plinius. Viginti annis in deferto cafeo uixit ita temperato, ut uetuftatem non fentiret.

Quòd omne opus gratiæ dei eruentis nos de profunditate ueteris mali, ad futuri feculi pertineat nouitatem. Cap. XV

VEruntamē in graui iugo quod pofitū eft fuper filios Adā à die exitus de uētre matris eorum ufq; in diem fepulturæ in matrē omniū, [a] etiam hoc mediū miferabile reperit̄, ut fobrij fimus atque intelligamus hanc uitā de peccato illo nimis nefario, quod in paradifo perpetratū eft, factā nobis effe pœnalem, totumq́; quod nobifcum agitur per teftamentū nouum nō pertinere nifi ad noui feculi hæreditatē nouam, ut hic pignore accepto, illud cuius hoc eft pignus fuo tempore confequamur. Nūc autem ambulemus in fpe, & proficientes de die in diē, fpiritu facta carnis mortificemus. Nouit enim dominus qui funt eius, & quot quot fpiritu dei aguntur, hi filij dei funt, fed gratia, non natura. Vnicus enim natura dei filius, propter nos mifericordia factus eft filius hominis, ut nos natura filij hominis, filij dei per illum gratia fieremus. Manens quippe ille immutabilis, naturā noftram in qua nos fufciperet, fufcepit à nobis, & tenax diuinitatis fuæ, noftræ infirmitatis particeps factus eft: ut nos in melius cōmutati, q̄ peccatores mortalefq́; fumus, eius immortalitatis & iuftitiæ participatione amittamus, & q̄d in natura noftra bonum fecit, impleti fummo bono in eius naturæ bonitate feruemus. Sicut enim per unum hominem peccantem in hoc tam graue malum deuenimus: ita per unum hominem eundemq́; deum iuftificantem ad illud bonum tam fublime ueniemus. Nec quifquam fe debet ab ifto ad illum tranfiffe confidere, nifi cum ibi fuerit ubi tētatio nulla erit, nifi pacem tenuerit, quam pacem belli huius, in quo caro cōcupifcit aduerfus fpiritū, & fpiritus aduerfus carnem, multis & uarijs certaminibus quærit. Hoc autem bellum nunquā ullum effet, fi natura huma-

na

na per liberũ arbitriũ in rectitudine in qua facta eſt perſtitiſſet. Nunc uero quæ pacē ſe lix cum deo habere noluit, ſecũ pugnat infelix, & hoc quoq; cum malum ſit miſerabile,[a] melius eſt tamē ꝙ priora uitę huius. Melius quippe confligit cum uitijs, ꝙ cum ſine ulla conflictione dominant. Melius eſt, inquã, bellum cum ſpe æternæ pacis, ꝙ ſine ulla liberationis cogitatione captiuitas. Cupimus quidem etiam hoc bello carere, & ad capeſſendam ordinatiſſimã pacē, ubi firmiſsima ſtabilitate potioribus infirmiora ſubdãtur, igne diuini amoris accendimur. Sed ſi quod abſit illius tãti boni ſpes nulla eſſet, malle debuimus[b] in huius conflictationis moleſtia remanere, quàm uitijs in nos dominationē non eis reſiſtendo permittere.

L. VIVES

a Etiam hoc mediũ.] Varia lectio: alibi, etiam hoc medium mirabile: alibi, miſerabile: alibi, malum miſerabile. quid ſi legas, hoc minime miſerabile?

b In huius conflictationis moleſtia.] Hoc etiam dixerunt philoſophi, qui animas mortales, aut diuturnas tantum poſuerũt. nam uel omni precio ſepoſito bene uiuere plus iuuat, ꝙ male: & ipſa uirtus eſt ſibi ampliſsimũ præmium, felicioresq; ſunt boni etiam dum hic uiuunt, ꝙ mali quantumlibet fortunati. atq; hoc eſt quod Chriſtus ſectatoribus ſuis amplam mercedem non modo in futura promittit uita, ſed etiam in præſenti.

Sub quibus gratiæ legib. omnes regeneratorũ habeantur ætates. Cap. XVI.

Verũ tãta eſt dei miſericordia in uaſa miſericordiæ quę præparauit in gloriã, ut etiã prima hominis ętas, id eſt infantia, quæ ſine ullo reniſu ſubiacet carni: & ſecũda, quæ pueritia nuncupaĩ, ubi nondũ ratio ſuſcepit hanc pugnã, & ferè ſub omnibus uitioſis delectationibus iacet, quia licet iam fari ualeat, & ideo infantiã tranſiſſe uideaĩ, nondũ in ea eſt præcepti capax infirmitas mētis: ſi ſacramēta mediatoris acceperit, etiã ſi hanc in eis annis uitã finiat, tranſlata ſcilicet à poſteritate tenebrarũ in regnum Chriſti, nõ ſolũ pœnis nõ pręparet æternis, ſed ne ulla quidē poſt mortē purgatoria tormenta patiaĩ. Sufficit enim ſola ſpiritalis regeneratio, ne poſt mortē obſit quod carnalis generatio cum morte contraxit. Cum aũt uentũ fuerit ad ætatē, quæ præceptũ iam capit, & ſubdi poteſt legis imperio, ſuſcipiendum eſt bellũ cõtra uitia, & gerendũ acriter ne ad damnabilia peccata perducat. Et ſi quidem nondũ uictoriarũ conſuetudine roborata ſunt, facilius uincunĩ & cedunt: ſi autē uincere atq; imperare conſueuerũt, laborioſa difficultate ſuperanĩ. Neq; enim id fit ueraciter atq; ſynceriter,[a] niſi ueræ delectatione iuſtitiæ. Hæc eſt aũt in fide Chriſti. Nam ſi lex iubens aſsit, & ſpiritus iuuãs deſit, per ipſam prohibitionē deſiderio creſcente atq; uincente peccati etiam reatus præuaricationis accedit,[b] ut nõnunquam ſint apertiſsima uitia, quę alijs uitijs uincunĩ occultis, quæq; putantur eſſe uirtutes, in quibus regnat ſuperbia, & quædam ſibi placēdi altitudo ruinoſa. Tunc itaq; uicta uitia deputanda ſunt, cum dei amore uincunĩ, quem niſi deus ipſe nõ donat, nec aliter niſi per mediatorē dei et hominũ hominē Ieſum Chriſtum, qui factus eſt particeps mortalitatis noſtræ, ut nos participes faceret diuinitatis ſuæ. Paucißimi autem ſunt tantæ felicitatis, ut ab ipſa ineunte adoleſcentia nulla damnabilia peccata committant, uel in[c] flagitijs, uel in facinoribus, uel in nefariæ cuiuſquam impietatis errore, ſed magna ſpiritus largitate opprimãt, quicquid in eis poſſet carnali delectatione dominari. Plurimi uero præcepto legis accepto, cum prius uicti fuerint prçualentibus uitijs & pręuaricatores eius effecti, tunc ad gratiã cõfugiũt adiuuantē, qua fiãt & amarius pœnitendo, & uehementius pugnando, prius deo ſubdita, atq; ita carni præpoſita mente uictores. Quiſquis igitur cupit pœnas euadere ſempiternas, non ſolum baptizetur, uerumetiam iuſtificetur in Chriſto, ac ſic uere trãſeat à diabolo ad Chriſtum. Purgatorias autem pœnas nullas futuras opinetur, niſi ante illud ultimum tremendumq; iudicium. Nequaquam tamen negandum eſt, etiam[d] ipſum æternum ignem pro diuerſitate meritorum quamuis malorum alijs leuiorem, alijs futurum eſſe grauiorem, ſiue ipſius uis atque ardor pro pœna digna cuiuſque uarietur, ſiue ipſe æqualiter ardeat, ſed non æquali moleſtia ſentiatur.

L. VIVES

a Niſi uera.] Idcirco Plato iubet ita pueros aſſuefaciendos, ut tantum uere bonis delectenĩ rebus, auerſentur malas. Id ſi fieret, non ſecus ad uirtutem unuſquiſq; ferretur pronus, ꝙ nunc ad corporeas uoluptates, quibus unis aſſueuimus & innutriti ſumus. Neq; enim parũ refert, quibus uel dolere conſueuimus, uel gaudere. uiro perfecte bono iucundiora ſuauioraq; ſunt uirtutũ opera, ꝙ cuiuis uoluptuario uoluptates.

b Vt nonnunꝙ ſint.] Alibi ſic: nonnunꝙ ſanè apertiſſima uitia alijs uitijs uincuntur occultis, quæ putantur eſſe uirtutes, &c. Facit enim exterior legis obſeruatio ſine

ne gratia non bonos, sed hypocritas. Plato cùm amicos nobiles inuitasset, tricliniumq; iussisset ornari non omnino sordide, irrupit Diogenes Cynicus, & spurcis illis suis cœnosisq; pedibus cœpit lectulos conculcare. Ingressus cum conuiuis Plato, Quid agis, inquit, Diogenes? Calco, inquit ille, Platonis fastum. Calcas, respondit Plato, sed alio fastu maiore: uidelicet arrogantia & iactantia erat in Diogenis animo impotentior & intolerabilior quòd inops esset, quàm in Platone, qui cultum illum amicorum oculis dabat, non sibi. Ita inuenias superbissimos plerosq; egenos, qui hoc tantum nomine meliores & sanctiores etiam bonis diuitibus sibi uideãtur, quòd nihil habeant: ceu uerò modicum censum laudarit dominus, & non modicum animum. Eiusmodi homines ditescere recusant, quod se admirabiliores, & in maiore precio habitum iri credunt, si in sua tenuitate manserint. Diogenes idem multa horrenda faciebat, ut omniũ oculos ad se suspiciendum mirandumq; conuerteret: idcirco cùm media hyeme in rigidissima lauaret aqua, frequensq; id populus spectans misertus hortaretur, ut sibi parceret: Plato exclamauit: si uultis eius misereri, discedite. quippe illud Diogenes nõ uirtutis causa, sed circũfusæ multitudinis agebat. c Flagitijs uel in facino.] Leuia sunt flagitia, grauiora facinora, grauissimum omniũ error impietatis. g Ipsum æternũ ignem.] Iuxta illud domini in Euangelio: Tyro & Sidoni remissibilius erit in die iudicij, & alia dicta eiusdẽ mentis complura.

De his qui putant nullorũ hominũ pœnas in æternum esse mansuras. Cap. XVII

Nunc iam cum misericordibus nostris agendum esse uideo, & pacifice disputandum, qui uel omnibus illis hominibus, quos iustissimus iudex dignos gehennæ supplicio iudicabit, uel quibusdam eorum nolunt credere pœnã sempiternam futurã, sed post certi tẽporis metas pro cuiusq; peccati quãtitate longioris siue breuioris eos inde existimant liberandos. Qua in re [a] misericordior profectò fuit Origenes, qui & ipsum diabolum atq; angelos eius post grauiora pro meritis & diuturniora supplicia ex illis cruciatibus eruẽdos atq; sociãdos sanctis angelis credidit. Sed illum & propter hoc & propter alia nonnulla, & maxime propter alternantes sine cessatiõe beatitudines et miserias, & statutis seculorũ interuallis ab istis ad illas, atq; ab illis ad istas itus ac reditus interminabiles nõ immeritò reprobauit ecclesia: quia & hoc quod misericors uidebatur amisit, faciẽdo sanctis ueras miserias, quibus pœnas luerẽt, & falsas beatitudines, in quibus uerũ ac securũ hoc est sine timore certum sempiterni boni gaudium non haberẽt. Longe aũt aliter istorũ misericordia humano errat affectu, qui hominũ illo iudicio damnatorũ miserias tẽporales, omnium uerò qui uel citius uel tardius liberantur, æternã felicitatẽ putant. Quæ sentẽtia si propterea bona & uera, quia misericors est, tãto erit melior & uerior, quanto misericordior fuerit. Extẽdatur ergo ac profundatur fons huius misericordiæ [b] usq; ad damnatos angelos, saltẽ post multa atq; prolixa quantumlibet secula liberãdos. Cur usq; ad uniuersam naturam manat humanam, & cum ad angelicam uentum fuerit, mox arescit? Non audent tamen se ulterius miserãdo porrigere, & ad liberationem ipsius quoq; diaboli peruenire. Verum si aliquis audet, uincit nempe istos, & tamen tanto inuenitur errare deformius, & cõtra recta dei uerba peruersius, quanto sibi uidetur sentire clementius.

L. VIVES

a Misericordior profectò fuit Origenes.] Origenes Adamantius in lib. περὶ ἀρχῶν, id est de principijs, de quo alibi. b Vsq; ad damnatos an.] Et istos quoq; supplicijs liberabat Origenes, sicut ex sanctis angelis procedente tempore diabolos faciebat, quæ illius erant uicissitudines.

De his qui nouissimo iudicio propter intercessiones sanctorum neminem hominum putant esse damnandum. Cap. XVIII

Sunt etiam, quales in collocutionibus nostris ipse sum expertus, qui cũ uenerari uideãtur scripturas sanctas, moribus improbandi sunt: & agendo causam suam, multo maiorem quàm isti misericordiam deo tribuunt erga humanum genus. Dicunt enim de malis & infidelibus hominibus diuinitus quidem uerum prædictum esse, quod digni sunt pœna. Sed cum ad iudicium uentum fuerit, misericordiam esse superaturam. Donabit enim eos, inquiunt, misericors deus precibus & intercessionibus sanctorum suorũ. Si enim orabãt pro illis quãdo eos patiebantur inimicos, quanto magis quando uidebunt humiles supplicesq; prostratos? Neq; enim credendũ est, aiunt, tunc amissuros sanctos uiscera misericordiæ, cum fuerint plenissimæ ac perfectissimæ sanctitatis, ut qui tunc orabant pro inimicis suis, quando & ipsi sine peccato non erãt, tunc nõ orẽt pro supplicibus suis, quando nullum cœperint habere peccatum? Aut uero deus tũc eos nõ exaudiet tot & tales filios suos, quando in tanta eorum sanctitate nullum inueniet orationis impedimentum? Testimoniũ uero psalmi, & illi quidẽ quod permittunt infideles atq; impios homines saltẽ

longo

longo tempore cruciari, & postea de malis A omnibus erui, sed magis isti pro se dicūt esse ubi legit: Nūquid obliuiscet misereri deus, aut cōtinebit in ira sua miserationes suas? Ira eius est, inquiūt, ut oēs indigni beatitudine sempiterna, ipso iudicāte puniant supplicio sempiterno. Sed si uel longū uel prorsus ullum esse permiserit, profecto ut possit hoc fieri continebit in ira sua miserationes suas, quod cū Psalmus dicit nō esse facturū. Non enim ait: Nunquid diu continebit in ira sua miserationes suas, sed q prorsus nō continebit ostēdit. Sic ergo isti uolunt iudicij dei cō B minationē nō esse mendacē, quamuis sit neminē damnaturus, quemadmodū eius cōminationē qua dixit euersurū se esse Niniuem ciuitatē, mendacē nō possumus dicere, & tamen nō factū est, inquiūt, quod sine ulla conditione prędixit. Non enim ait, Niniue euertetur, si non egerint pœnitentiā, seq; correxerint: sed hoc nō addito prenūciauit futurā euersionē illius ciuitatis. Quam cōminationem propterea ueracē putant, quia hoc prædixit deus quod uere digni erant pati, quam uis hoc nō esset ipse facturus. Nam & si pœnitētibus pepercit, inquiūt, utiq; illos pœnitentiā non ignorabat acturos, & tamē absolute ac definite eorū euersionē futuram esse prædixit. Hoc ergo erat, inquiūt, in ueritate seueritatis, qua erant digni, sed in ratione miserationis nō erat, quam nō continuit in ira sua, ut ab ea pœna supplicibus parceret, quā fuerat cōtumacibus cōminatus. Si ergo tūc pepercit, aiunt, quādo sanctum suū prophetam fuerat parcendo contristaturus, quanto magis tunc miserabilius supplicātibus parcet, quādo ut parcat, oēs sancti eius orabūt? Sed hoc quod ipsi suis cordibus suspicātur, D ideo putant scripturas tacuisse diuinas, ut multi se corrigant, uel prolixarū, uel æternarum timore pœnarū, & sint qui possint orare pro eis, qui se nō correxerint, & tamē opinantur omnimodo id eloquia diuina tacuisse. Nam quò pertinet, inquiūt, quod scriptū est: Quam magna multitudo dulcedinis tuę domine, quam abscōdisti metuentibus te, nisi ut intelligamus propter timorem fuisse absconditam misericordiæ diuinæ tam multā secretamq; dulcedinem? Addunt etiam propterea dixisse Apostolum: Conclusit enim deus omnes in infidelitate, ut omnium misereatur, quo significaret, quod ab illo nemo damnabitur. Nec isti tamē qui hoc sentiunt, hanc opinionem suam usq; ad liberationem uel nullam damnationem diaboli, atq; angelorum eius extendunt. Humana quippe circa solos homines mouentur misericordia, & causam maxime agunt suam, per generalem in genus humanum quasi dei miserationem impunitatem falsam suis perditis moribus pollicētes, ac per hoc superabunt eos in prædicanda dei misericordia, qui hanc impunitatem etiam principi dæmonum & eius satellitibus pollicentur.

De his qui impunitatē omniū peccatorū promittunt etiam hæreticis propter participationē corporis Christi. Cap. XIX

Item sunt alij ab æterno supplicio liberationē, nec ipsis saltē omnib. hominibus promittētes, sed tantū modo Christi baptismate ablutis, qui participes fiunt corporis eius, quomodolibet uixerint, in quacunq; hæresi uel impietate fuerint, propter illud quod ait Iesus: Hic est panis qui de cælo descēdit, ut si quis ex ipso mā C ducauerit, nō moriat. Ego sum panis uiuus, qui de cælo descendi. Si quis manducauerit ex hoc pane, uiuet in æternū. Ab æterna ergo morte, inquiunt, necesse est istos erui, & ad uitam ęternam quandoq; perduci.

De his qui non omnibus, sed eis tantum qui apud catholicos sunt regenerati, etiam si postea in multa crimina erroresq; proruperint, indulgentiam pollicentur. Cap. XX

Item sunt qui hoc nec omnib. habentibus baptismatis Christi, & eius corporis sacramentum, sed solis catholicis, quamuis male uiuentibus pollicentur, quia non solum sacramento, sed re ipsa manducauerunt corpus Christi in ipso eius corpore constituti. De quo dicit Apostolus: Vnus panis, unum corpus multi sumus: ut etiam si postea in aliquam hæresim, uel etiam in gentilium idololatriā lapsi fuerint, tantum quia in corpore Christi, id est, in ecclesia catholica sumpserunt baptismum Christi, & manducauerunt corpus Christi, non moriantur in æternum, sed uitam quandoq; consequantur ęternam, atq; illa omnis impietas quanto maior fuerit, non eis ualeat ad æternitatem, sed ad diuturnitatē, magnitudinemq; pœnarum.

De his

De his qui eos qui permanẽt in catholica fide etiã si pessime uixerint, & ob hoc uri meruerint, tamẽ propter fidei fundamentũ saluandos esse definiunt. Cap. XXI

Vnt autẽ qui propter id quod scriptum est: Qui perseuerauerit usq; in finẽ, hic saluus erit: nõ nisi in ecclesia catholica perseuerãtibus, quãuis in ea male uiuẽtibus hoc promittũt, per ignẽ uidelicet saluandis merito fundamẽti. de quo ait Apostolus: Fundamentũ enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positũ est, q̃d est Christus Iesus. Si quis aũt ędificauerit super fundamentũ hoc aurũ, argentũ, lapides preciosos, ligna, fœnũ, stipulã, uniuscuiusq; opus manifestabit͛. Dies enim dñi declarabit, quoniã in igne reuelabit͛, et uniuscuiusq; opus quale sit, ignis probabit. Si cuius opus permanserit quod superædificauit, mercedẽ accipiet. Si cuius opus arserit, damnũ patiet͛: ipse aũt saluus erit, sic tamen quasi per ignẽ. Dicunt ergo cuiuslibet uitæ catholicũ Christianũ Christũ habere in fundamẽto, quod fundamentũ nulla hæresis habet, à corporis eius unitate pręcisa. Et ideo propter hoc fundamentũ etiã si malæ uitæ fuerit catholicus Christianus, uelut qui superædificauerit ligna, fœnũ, stipulã, putãt eum saluũ fieri per ignẽ, id est, post pœnas ignis illius liberari, quo igne in ultimo iudicio punientur mali.

De his qui putant ea crimina quę inter eleemosynarum opera cõmittuntur, ad damnationis iudicium non uocari. Cap. XXII

C Omperi etiã quosdam putare eos tantũmodo arsuros illius æternitate supplicij, qui ꝑ peccatis suis facere dignas eleemosynas negligũt: iuxta illud apostoli Iacobi: Iudicium aũt sine misericordia illi, qui nõ fecit misericordiã. Qui ergo fecerit, inquiunt, quãuis mores in melius non mutauerit, sed inter ipsas suas eleemosynas nefarie ac nequiter uixerit: iudiciũ illi cũ misericordia futurũ est: ut aut nulla damnatione plectatur, aut post aliquod tẽpus siue paruum, siue prolixũ ab illa damnatione liberetur. Ideo iudicẽ ipsum uiuorũ atq; mortuorum noluisse existimant aliud cõmemorare se esse dicturũ, siue dextris quibus est uitam daturus æternam, siue sinistris, quos ęterno supplicio est damnaturus, nisi eleemosynas

A siue factas, siue nõ factas. Ad hoc pertinere aiunt, & in oratione dominica quotidianam postulationẽ: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitorib. nostris. Quisquis enim illi qui in eũ peccauit, dimitit ignoscendo peccatum, *proculdubio eleemosynã facit. Quã rem dominus sic ipse cõmendauit, ut diceret: Si enim dimiseritis peccata hominibus, dimittet uobis & pater uester peccata uestra: si aũt nõ dimiseritis hominibus, neq; pater uester q in cælis est, dimittet uobis. Ergo & ad hoc genus eleemosynarum pertinet quod ait apostolus Iacobus: B Iudiciũ futurũ sine misericordia ei qui nõ fecit misericordiã. Nec dixit dñs, inquiũt, magna uel parua, sed dimittet uobis pater uester peccata uestra, si & uos dimiseritis hominibus. Ac per hoc putant etiã eis qui perdite uixerint, donec claudant diem uitæ huius extremum, per hanc orationẽ qualiacunq; quantacunq; fuerint omnia quotidie peccata dimitti, sicut ipsa quotidie frequẽtatur oratio, si hoc tantũmodo custodisse meminerint, ut quando ab eis ueniam petunt, qui eos peccato qualicunq; læserunt, ex corde dimittant. C Cum ad hæc omnia deo donante respondero, liber iste claudendus est.

L. VIVES

Proculdubio eleemosynam facit.] Est enim ἐλεημοσύνη misericordia, ab ἐλεῶ. eadem forma qua μνημοσύνη, qua ἱερωσύνη, & alia plurima.

Contra opinionẽ eorũ qui dicũt, nec diaboli, nec hominum malorum perpetua futura supplicia. Cap. XXIII

A c primũ quęri oportet atq; cognosci, cur ecclesia ferre nequiuerit hominum disputationẽ, diabolo etiã D post maximas et diuturnissimas pœnas, purgationem uel indulgentiã pollicentẽ. Neq; enim tot sancti & sacris ueteribus ac nouis literis eruditi, mundationẽ & regni cælorum beatitudinẽ post qualiacunq; et quantacũq; supplicia, qualibuscunq; et quantiscunq; angelis inuiderunt: sed potius uiderunt diuinã uacuari uel infirmari non posse sententiam, quam se dominus prænunciauit in iudicio prolaturũ atq; dicturũ: Discedite à me maledicti in ignem æternũ, qui paratus est diabolo & angelis eius. Sic quippe ostẽdit æterno igne diabolum & angelos eius arsuros: & quod scriptum est in Apocalypsi: Diabolus

A qui seducebat eos, missus est in stagnū ignis & sulphuris, quo et bestia & pseudopropheta, & cruciabunť die ac nocte in secula seculorū. Quod ibi dictū est æternū, hic dictum est in secula seculorū. Quib. uerbis nihil scriptura diuina significare cōsueuit, nisi quod finē nō habet temporis. Quamobrē prorsus nec alia causa, nec iustior, nec manifestior inueniri potest, cur uerissima pietate teneať fixum & immobile, nullū regressum ad iustitiā uitamq̧ sanctorū diabolū et angelos eius habituros, nisi quia scriptura, quę neminem fallit, dicit eis deū nō pepercisse, & sic ab illo esse interim prædānatos, ut carcerib. caliginis inferni retrusi traderenť seruādi, atq̧ ultimo iudicio puniēdi, qñ eos æternus ignis accipiet, ubi cruciabūť in secula seculorū. Qđ si ita est, quō ab huius æternitate pœnæ, uel uniuersi, uel quidā homines post quātūlibet temporis subtrahenť, ac nō statim eneruabiť fides, qua crediť sempiternū dęmonū futurū esse suppliciū? Si eīn quib. diciť: Discedite à me maledicti in ignē æternū, qui paratus est diabolis & angelis eius: uel uniuersi uel aliq eorū nō semp ibi erūt: quid igiť causę est cur diabolus & angeli eius semper ibi futuri esse credanť? An forte dei sentētia, quæ in malos & angelos & hoīes proferet, in angelos uera erit, in hoīes falsa? Ita plane hoc erit, si non quod deus dixit, sed quod suspicanť hoīes plus ualebit. Quod fieri quia nō potest, non argumētari aduersus deū, sed diuino potius dū tēpus est debēt parere pręcepto, q̄ sempiterno cupiūt carere supplicio. Deinde quale est ęternū suppliciū pro igne diuturni tēporis nō existimare, & uitā ęternā credere sine fine, cū Christus in eodē ipso loco, in una eademq̧ sentētia dixerit utrunq̧ cōplexus, sic ibūt isti in suppliciū æternū, iusti aūt in uitā ęternā? Si utrūq̧ ęternū, profecto aut utrūq̧ cū fine diuturnū, aut utrunq̧ sine fine perpetuū debet intelligi. Par pari eīn relata sunt: hinc suppliciū ęternū, inde uita ęterna. Dicere aūt in hoc uno eodēq̧ sensu, uita æterna sine fine erit, suppliciū æternū finem habebit, multū absurdum est. Vnde quia uita ęterna sanctorū sine fine erit, suppliciū quoq̧ æternū quib. erit, finē proculdubio nō habebit.

Contra eorū sensum, qui in iudicio dei omnibus reis propter sanctorum preces putāt esse parcendum. Cap. XXIIII

Augus.

H Oc autē & aduersus eos ualet, qui suas agētes causas cōtra dei uenire uerba, uelut misericordia maiore conantur: ut ideo uidelicet uera sint, quia ea quę dixit hoīes esse passuros, pati digni sunt nō quia passuri sunt. Donabit enim eos, inquiūt, precib. sanctorū suorū, etiā tuñc tāto magis orantiū pro inimicis suis, quanto sunt utiq̧ sanctiores, eorūq̧ efficacior est oratio, et exauditione dei dignior, iam nullū habentium omnino peccatū. Cur ergo eadē perfectissima sanctitate, & cūcta impetrare ualentibus mūdissimis & misericordissimis precibus, etiā pro angelis nō orabūt, quibus paratus est ignis æternus, ut deus sententiā suam

B mitiget, & reflectat in melius, eosq̧ ab illo igne faciat alienos? An erit forsitan quisquā qui et hoc futurū esse pręsumat, affirmās etiā sanctos angelos simul cū sanctis hominibus qui tūc æquales erūt angelis dei, pro dānandis & angelis & hominib. oraturos, ut misęricordia non patianť, quod ueritate mereńt, quod nemo sanæ fidei dixit, nemo dicturus est? Alioqui nulla causa est, cur nō etiā nunc ꝓ diabolo & angelis eius oret ecclesia, quā magister deus pro inimicis suis iussit orare. Hæc igitur causa qua fit, ut nūc ecclesia non

C oret pro malis angelis, quos suos esse nouit inimicos, eadē ipsa causa est, qua fiet, ut in illo tūc iudicio etiā pro hominib. æterno igne cruciādis, quāuis perfecta sit sanctitate, non oret. Nunc enim propterea ꝓ eis orat, q̄s in genere humano habet inimicos, quia tēpus est pœnitētiæ fructuosæ. Nā quid maxime ꝓ eis orat, nisi ut det illis deus, sicut dicit Apostolus, pœnitentiā, & resipiscāt de diabo li laqueis, à q̄ captiui teneńť secundū ipsius uoluntatē? Deniq̧ si de aliquib. ita ecclesia certa esset, ut qui sunt illi, etiā nosset, qui licet

D adhuc in hac uita sint cōstituti, tamē prædestinati sunt in æternū ignē ire cū diabolo: tā pro eis nō oraret, q̄ nec ꝓ ipso. Sed quia de nullo certa est, orat pro omnib. duntaxat hominibus inimicis suis in hoc corpore constitutis, nec tamē pro omnib. exaudiť. Pro his eīn solis exaudiť, qui etsi aduersanť ecclesiæ, ita tamē sunt prędestinati, ut pro eis exaudiatur ecclesia, & filij efficianť ecclesię. Si qui autem usq̧ ad mortē habebūt cor impœnitēs, nec ex inimicis conuertenť in filios, nūquid iam pro eis, id est, pro taliū defunctorū spiri

Hh tibus

tibus orat ecclesia? Cur ita, nisi quia iã in parte diaboli computanť, qui dum essent in corpore, nõ sunt trãslati ad Christũ? Eadẽ itaq; causa est, cur nõ oretur tunc pro hominibus æterno igne puniẽdis, quæ causa est, ut neq; nunc neq; tũc oretur pro angelis malis: quæ itidẽ causa est, ut quãuis pro hominib. nunc uiuis oreť, etiã malis, tamẽ iam nec nunc oretur pro infidelibus impijsq; defunctis. Nã pro defunctis quibusdã, uel ipsius ecclesiæ, uel quorundã piorũ exaudiť oratio, sed pro his quorũ in Christo regeneratorũ, nec usq; adeo uita in corpore male gesta est, ut tali misericordia iudiceń digni nõ esse, nec usq; adeo bene ut talẽ misericordiã reperiãtur necessariã non habere. Sicut etiã facta resurrectione mortuorũ nõ deerunt quib. post pœnas, quas patiunť spiritus mortuorũ, impertiatur misericordia, ut in ignẽ nõ mittantur æternũ. Neq; enim de quibusdã ueraciter diceretur, q nõ eis remittatť neq; in hoc seculo neq; in futuro, nisi essent quib. etsi nõ in isto tamẽ remitteť in futuro. Sed cum dictũ fuerit à iudice uiuorũ atq; mortuorum, Venite benedicti patris mei, possidete paratũ uobis regnũ à cõstitutione mũdi: & alijs econtrario, Discedite à me maledicti in ignẽ æternũ, qui paratus est diabolo & angelis eius: & ibunt isti in suppliciũ æternũ, iusti aũt in uitã æternam: nimiæ præsumptionis est dicere, cuiq; eorũ æternũ suppliciũ non futurũ, quos deus ituros in suppliciũ dicit æternũ, & per huius præsumptionis persuasionẽ facere, ut de ipsa quoq; uita, uel desperetť, uel dubiteť æterna. Nemo itaq; sic intelligat Psalmũ canentẽ: Nunquid obliuiscetur misereri deus, aut cõtinebit in ira sua miserationes suas: ut opinetur de hominibus bonis uerã, de malis falsam, aut de bonis hominib. & malis angelis uerã, de malis aũt hominib. falsam dei esse sententiam. Hoc enim quod ait Psalmus, ad uasa misericordiæ pertinet, & ad ipsos filios promissionis, quorũ erat unus etiã ipse propheta, qui cum dixisset: Nunquid obliuisceť misereri deus, aut cõtinebit in ira sua miserationes suas: cõtinuo subiecit: Et dixi, nũc cœpi, hæc est immutatio dexteræ excelsi. Exposuit profecto quid dixerit: Nunquid cõtinebit in ira sua miserationes suas? Ira enim dei est etiã ista uita mortalis, ubi homo uanitati similis factus est, & dies eius uelut umbra

A prætereũt. In qua tamẽ ira nõ obliuisceť misereri deus, faciẽdo solem suũ oriri super bonos & malos, & pluendo super iustos & iniustos. ac sic nõ cõtinet in ira sua miseratiões suas, maximeq; in eo quod expressit hic psalmus dicẽdo: Nunc cœpi, hæc est immutatio dexteræ excelsi: quoniã in hac ipsa eorũ ærumnosa uita, quæ ira dei est, uasa misericordiæ mutat in melius, quãuis adhuc in huius corruptionis miseria maneat ira eius, quia nec in ipsa ira sua continet miserationes suas. Cũ ergo isto modo compleať diuini illius cãtici

B ueritas, nõ est eam necesse etiã illic intelligi, ubi nõ pertinẽtes ad ciuitatẽ dei sempiterno supplicio punienť. Sed quibus placet istam sententiã usq; ad illa impiorũ tormẽta protendere, saltem sic intelligãt, ut manẽte in eis ira dei, quæ in æterno est prænũciata supplicio, nõ contineat deus in hac ira sua miserationes suas, & faciat eos nõ tãta quãta digni sunt pœnarũ atrocitate cruciari, non ut eas pœnas uel nunq; subeãt, uel aliquãdo finiãt, sed ut eas mitiores q merita sunt eorũ leuioresq; patiant. Sic eñ et ira dei manebit, & in ipsa ira sua miserationes suas nõ continebit.

C Quod quidẽ non ideo cõfirmo, quoniã non resisto. Cęterũ eos qui putãt minaciter potius q ueraciter dictum: Discedite à me maledicti in ignẽ æternũ, & ibunt isti in suppliciũ æternũ, & cruciabunť in secula seculorũ: & uermis eorũ non morieť, & ignis nõ extinguetur, & cætera huiusmodi, nõ tam ego q ipsa scriptura diuina planissime atq; plenissime redarguit ac refellit. Niniuitæ quippe in hac uita egerũt pœnitentiã: & ideo fructuosam uelut in hoc agro seminantes, in q deus uoluit cũ lachrymis seminari, quod postea

D cum lætitia metereť. Et tamẽ quis negabit q dñs prædixit in eis fuisse completũ, nisi parũ aduertat quemadmodũ peccatores deus nõ solũ iratus, uerumetiã miseratus euertat? Euertuntur enim peccatores duob. modis, aut sicut Sodomitæ, ut pro peccatis suis ipsi homines punianť: aut sicut Niniuitę, ut ipsa hominum peccata pœnitẽdo destruanť. Factũ est ergo quod prædixit deus. Euersa est eñ Niniue, quæ mala erat, & bona ędificata est, quæ nõ erat. Stantibus enim mœnibus atq; domibus, euersa est ciuitas in perditis moribus: ac sic quamuis propheta fuerit cõtristatus, quia non est factũ quod illi homines timuerunt

muerunt illo prophetante uenturũ, factũ est tñ quod fuerat deo præsciẽte prædictũ, qm̃ nouerat qui prędixit quõ in melius esset implendum. Vt aũt nouerint isti in peruersum misericordes quò pertineat quod scriptum est: Q̃ multa multitudo dulcedinis tuę dñe, quã absc õdisti timẽtibus te: legãt & quod sequit, perfecisti aũt spẽrãtibus in te. Quid est enim, absc õdisti timentibus te, perfecisti sperantibus, nisi quia illis qui timore pœnarũ suã uolũt iustitiã cõstituere, quæ in lege est, nõ est iustitia dei dulcis, quia nesciũt eã. Nõ enim gustauerũt eã. In se namq; sperãt, nõ in ipso: & ideo eis abscondit multitudo dulcedinis dei, qm̃ timẽt quidẽ deũ, sed illo timore seruili, qui nõ est in charitate: quia pfecta charitas foras mittit timorẽ. Ideo sperãtibus in eũ perficit dulcedinẽ suã inspirãdo eis charitatẽ suã, ut timore casto, nõ quẽ charitas foras mittit, sed permanẽte in seculũ seculi, cũ gloriant in dño glorient. Iustitia quippe dei Christus est, qui factus est nobis, sicut dicit Apostolus, sapiẽtia à deo, & iustitia, & sanctificatio, & redẽptio: ut quemadmodũ scriptũ est: Qui gloriat, in dño glorieт. Hanc dei iustitiã quã donat gratia sine meritis, nesciũt illi qui suã iustitiã uolũt cõnstituere, & ideo iustitiæ dei, q Christus est, nõ sunt subiecti. In qua iustitia est multa multitudo dulcedinis dei, propter quã dicit in psalmo: Gustate & uidete q̃ dulcis est dñs. Et hãc quidem in hac peregrinatione gustãtes, nõ ad satietatẽ sumẽtes esurimus eã potius ac sitimus, ut ea postea saturemur, cũ uidemus eũ sicuti est, et implebit quod scriptũ est: Satiabor cũ manifestabit gloria tua. Ita perficit Christus multam multitudinẽ dulcedinis suæ sperãtibus in eũ. Porrò aũt si eã quã illi putãt dulcedinẽ suã, deus absc õdit timẽtibus eũ, quia non est impios dãnaturus, ut hoc nesciẽtes, & dãnari timẽtes rectè uiuant, ac sic possint esse qui orẽt pro nõ rectè uiuentib. quõ eam perficit sperantib. in eũ, quandoquidẽ sicut somniãt per hanc dulcedinẽ nõ dãnaturus est eos, q nõ sperãt in eũ? Illa igitur eius dulcedo quæratur, quã perficit sperãtibus in eũ, nõ quam perficere putat contemnentibus & blasphemantibus eũ. Frustra itaq; homo positus in hoc corpore, occultorũ iudiciorũ dei sibi notitiam arrogare præsumit. Illud quoq; apostolicũ: Conclusit enim deus oẽs in infidelitate, ut omnibus misereatur, non ideo dictũ est, q̃ neminẽ sit damnaturus, sed superius apparet unde sit dictũ. Nam cum de Iudæis postea crediturìs Apostolus loqueretur ad gentes, ad quas utiq; iam credẽtes conscribebat epistolas: Sicut enim uos, inquit, aliquãdo non credidistis deo, nunc aũt misericordiam consecuti estis in illorũ incredulitate: sic & hi non crediderunt in uestra misericordia, ut et ipsi misericordiã consequant. Deinde subiecit, unde isti sibi errando blandiuntur, atq; ait: Conclusit enim deus omnes in infidelitate, ut omniũ misereatur. Quos omnes, nisi de quibus loquebatur tanquam dicens, & uos & illos? Deus ergo & Gentiles & Iudæos, quos præsciuit & prædestinauit conformes fieri imaginis filij sui, oẽs in infidelitate conclusit: ut de amaritudine infidelitatis suæ pœnitẽdo confusi: & ad dulcedinẽ misericordiæ dei credendo conuersi, clamarẽt illud in psalmo: Quàm multa multitudo dulcedinis tuæ dñe, quã abscondisti timentibus te, perfecisti autẽ sperantibus non in se, sed in te. Omnium itaq; miseretur uasorum misericordiæ. Quid est omnium? Et eorum scilicet quos ex gentibus, & eorum quos ex Iudæis prædestinauit, uocauit, iustificauit, glorificauit, non omnium hominũ, sed istorum omnium neminem damnaturus.

L. VIVES

a Nam pro defunctis quibusdam.] In antiquis libris Brugen. & Colonien. non leguntur isti decem aut duodecim qui sequuntur uersus. Sic enim scribitur: Nam pro defunctis quibusdam, uel ipsius ecclesiæ, uel quorundam piorum exauditur oratio, sed pro ijs quorum in Christo generatorum, nec usq; adeo uita in corpore male gesta est, &c. Reliqua nõ habentur, ac neq; in exemplaribus Friburgi excusis: & tamẽ stilus nõ abhorret ab Augustiniano: forsan aut desunt in alijs codicibus, aut ex aliquo alio Augustini opere hoc sunt adscripta, ceu scholium primùm, deinde contextui orationis admista. b Vt eas pœnas uel nunq̃ subeant.] Præponenda negatio, Non ut eas pœnas uel nunquam subeant. c Frustra itaque homo.] In Brugen. sic: frustra itaque homo post hoc corpus inquirit, quòd in hoc corpore comparare neglexit. d Conclusit enim deus omnes in infidelitate.] Vulgo legimus Omnia: Græcè πάντας, hoc est, omnes. Significat Paulus nemini relinqui locum gloriandi, suis se meritis factum deo gloriosum, sed in totum deberi beneficio dei.

An hi qui inter hereticos baptizati sunt, et deteriores postea male uiuendo facti sunt: uel hi qui apud catholicos renati ad hæreses aut schismata trãsierunt, uel hi qui à catholicis apud quos renati sunt, nõ recedẽtes criminose uiuere perstiterũt, possint priuilegio sacramentorũ remissionem æterni sperare supplicij. Cap. XXV

Ed iam respõdeamus etiã illis, qui non solũ diabolo & angelis eius, sicut nec isti, sed ne ipsis quidẽ omnibus hominib. liberationẽ ab æterno igne promittũt: uerũ eis tantũ qui Christi baptismate abluti, & corporis eius & sanguinis participes facti sunt, quomodolibet uixerint, in quacũq; hæresi uel impietate fuerint. Sed contradicit eis Apostolus dicẽs: Manifesta aũt sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immũditia, luxuria, idolorũ seruitus, ueneficia, inimicitię, contẽtiones, ęmulationes, animositates, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia: quæ prædico uobis, sicut prædixi: quoniã qui talia agunt, regnũ dei nõ possidebũt. Hęc profecto apostolica falsa est sententia: si tales post quantalibet tẽpora liberati regnũ dei possidebunt. Sed quoniã falsa nõ est, profecto regnum dei non possidebũt. Et si in regni dei possessione nunq̃ erũt, ęterno supplicio tenebunt, quoniã nõ est locus medius ubi nõ sit in supplicio, q illo nõ fuerit cõstitutus in regno. Quãobrẽ quod ait dñs Iesus: Hic est panis qui de cælo descendit, si quis ex ipso manducauerit, nõ morieť: ego sum panis uiuus qui de cęlo descendi: si quis manducauerit ex hoc pane, uiuet in ęternũ: quomodo sit accipiendũ merito quæriť. Et ab istis quidẽ quib. nunc respõdemus hũc intellectũ auferũt illi, quib. deinde respõdendũ est: hi sunt aũt qui hanc liberationẽ, nec omnib. habentibus sacramentum baptismatis & corporis Christi, sed solis catholicis quamuis male uiuentibus pollicenť: quia nõ solo, inquiũt, sacramẽto, sed re ipsa manducauerunt corpus Christi, in ipso scilicet eius corpore constituti. De quo corpore ait Apostolus: Vnus panis, unum corpus multi sumus. Qui ergo est in eius corporis unitate, id est in Christiano rum compage membrorũ, cuius corporis sacramentũ fideles cõmunicantes de altari sumere consueuerũt, ipse uere dicẽdus est mãducare corpus Christi, et bibere sanguinem Christi. Ac per hoc hæretici & schismatici ab huius unitate corporis separati, possunt idẽ percipere sacramentũ, sed non sibi utile, imo uero etiã noxiũ, quo iudicẽtur grauius q̃ uel tardius liberenť. Non sunt enim in eo uinculo pacis, quod in illo exprimiť sacramento. Sed rursus etiã isti qui recte intelligunt, non dicendũ eum manducare corpus Christi, qui in corpore nõ est Christi, nõ recte promittũt eis, qui uel in hæresim uel etiã in gentiliũ superstitionẽ, ex illius corporis unitate labunť, liberationẽ quãdoq; ab ęterni igne supplicij. Primũ quia debẽt attẽdere q̃ sit intolerabile atq; à sana doctrina nimis deuiũ, ut multi ac penè oẽs, qui hæreses impias condiderũt exeuntes de catholica ecclesia, & facti sunt hęresiarchę, meliores habeãt causas q̃ hi qui nunq̃ fuerũt catholici, cũ in eorũ laqueos incidissent: si illos hęresiarchas hoc facit liberari à supplicio sempiterno, q̃ in catholica ecclesia baptizati sunt, & sacramentũ corporis Christi in uero Christi corpore primitus acceperũt: cum peior utiq; sit desertor fidei, et ex desertore oppugnať eius effectus, q̃ ille qui nõ deseruit quã nunq̃ tenuit. Deinde quia et his occurrit Apostolus eadẽ uerba proferẽs, & enumeratis illis carnis operib. eadẽ ueritate prædicẽs: Quoniã qui talia agũt, regnũ dei nõ possidebũt. Vnde nec illi in perditis & damnabilib. moribus debẽt esse securi, qui usq; in finẽ quidẽ uelut in cõmunione ecclesiæ catholicę perseuerãt intuẽtes quod dictũ est: Qui perseuerauerit usq; in finẽ, hic saluus erit: & per uitæ iniquitatẽ ipsam uitæ iustitiam, quod eis Christus est, deserũt siue fornicãdo, siue alias immunditias flagitiorũ, quas nec Apostolus exprimere uoluit, in suo corpore perpetrãdo, siue turpitudine luxuriæ diffluendo, siue aliquid aliud eorũ agendo, de quib. ait: Quoniã qui talia agũt, regnũ dei nõ possidebũt. Ac per hoc quicunq; agunt talia, nisi in sempiterno supplicio nõ erũt, quia in dei regno esse nõ poterũt. In his enim perseuerãdo usq; in huius uitæ finẽ, nõ utiq; dicẽdi sunt in Christo perseuerasse usq; in finẽ, quia in Christo perseuerare, est in eius fide perseuerare. Quæ fides, ut eam definit idẽ Apostolus, per dilectionẽ operať. Dilectio aũt, sicut ipse alibi dicit, malum nõ operať. Nec isti ergo dicendi sunt manducare corpus Christi, quoniã nec in mẽbris cõputandi sunt Christi. Vt enim alia taceã, nõ possunt simul esse & membra Christi, & membra meretricis. Denique ipse dicẽs: Qui manducat carnẽ meam, & bibit sanguinẽ meum, in me manet, & ego in eo: ostendit quid sit nõ sacramentotenus, sed re uera corpus Christi manducare, & eius sanguinem

guinem bibere: hoc est enim in Christo manere, ut in illo mancat & Christus. Sic enim hoc dixerit: tanq̃ diceret: Qui nõ in me manet, & in q̃ ego nõ maneo, nõ se dicat aut existimet mãducare corpus meũ, aut bibere sanguinẽ meũ. Nõ itaq; manẽt in Christo q nõ sunt mẽbra eius. nõ sunt aũt mẽbra Christi, qui se faciunt membra meretricis, nisi malũ illud pœnitendo esse destiterint, & ad hoc bonum reconciliatione redierint.

L. VIVES

Sacramenti significatio

a Qvod in illo.] Nam de codẽ cibo omnes sumunt, quod est magnũ ad concordiã uinculũ. Deinde panis cuius specie tegit̃ tantũ mysteriũ, ex multis fit granis, sed cõtusis confusisq; & in aliam materiã uersis, ut iã nusquã grana appareãt, sed noua res ex eis cõfecta, una ex innumeris: sic ad dei ecclesiam plurimi admittunt̃, qui prioribus illis humanis exuti affectibus, & mutati in nouã creaturã, nõ iam ipsi esse uideant̃, qui prius, sed aliis per charitatẽ cõiuncti & cõmisti in corpus ecclesiæ transeant, quæ sola existat, & cernat̃, nec ullus sua uel cogitet uel curet, sed tantũ corporis. Baptismi aqua nos & fratres & rem unam eandemq; facit, mutua charitas saporẽ, colorẽ, formã, & perfectionẽ dat toti operi, ut ignis pani: itaq; nihil excogitari poterat, quod sic referret imaginem illius ecclesiæ, quam instituebat Christus.

Quid sit in fundamento habere Christum, & quibus spondeat̃ salus quasi per ignis usturã. XXVI

Sed habẽt, inquiunt, Christiani catholici in fundamẽto Christũ, à cuius unitate nõ recesserunt, tametsi huic fundamẽto superædificauerũt quamlibet pessimã uitã, uelut ligna, fœnũ, stipulã; Recta itaq; fides est per quam Christus est fundamentũ, quamuis cũ damno, quoniã illa quæ superædificata sunt exurent̃, tamẽ poterit eos quãdoq; ab illius ignis perpetuitate saluare. Respõdeat eis breuiter apostolus Iacobus: Si quis dicat se fidẽ habere, opera aũt nõ habeat, nũquid poterit fides saluare eum? Et quis est, inquiũt, de quo dicit Apostolus Paulus: Ipse aũt saluus erit, sic tñ quasi per ignẽ? Simul quis iste sit inquiramus: hũc tamẽ nõ esse certissimũ est, ne duorum apostolorũ sentẽtias mittamus in rixã. Si unus dicit, etiã si mala opera quis habuerit, saluabit eum fides per ignẽ: alius aũt si opera non habeat, nunquid poterit fides saluare eum? Inueniemus ergo qui possit saluari per ignẽ, si prius inuenerimus quid sit habere in fundamento Christũ. Quod ut de ipsa similitudine quantocius aduertamus, nihil in ædificio præponit̃ fundamẽto. Quisquis itaq; sic habet in corde Christũ, ut ei terrena & tẽpo-

A ralia, nec ea quæ licita sunt atq; cõcessa præponat, fundamentũ habet Christũ. Si autem præponit, & si uideat̃ habere fidem Christi, nõ est tamẽ in eo fundamentũ Christus, cui talia præponunt̃, quanto magis si salutaria pręcepta contẽnens cõmittat illicita, nõ pręposuisse Christũ, sed postposuisse cõuincit̃, quem posthabuit imperantẽ siue concedentem, dũ cõtra eius imperata siue cõcessa suã per flagitia deligit explere libidinẽ? Si quis itaq; Christianus diligit meretricẽ, eiq; adhærẽs unũ corpus efficit̃, iam in fundamẽto nõ habet Christum. Si quis aũt diligit uxorem suam, si secundũ Christum, quis ei dubi-
B tet in fundamẽto esse Christũ? Si uero secundum hoc seculũ, si carnaliter, si in morbo cõcupiscentiarũ, sicut & gentes quæ ignorant deũ, etiã hoc secundũ ueniã cõcedit Apostolus, imò per Apostolum Christus. Potest ergo & iste habere in fundamento Christũ. Si ẽm ei nihil talis affectionis uoluptatisq; præponat, quamuis superædificet ligna, fœnũ, stipulam, Christus est fundamentũ, propter hoc saluus erit per ignẽ. Delicias quippe huiusmodi amoresq; terrenos, propter coniugalem quidẽ copulã non damnabiles, tribulationis ignis exuret: ad quẽ ignẽ pertinẽt et
C orbitates, & quæcũq; calamitates, quæ auferunt hæc. Ac per hoc ei qui ædificauit, erit ædificatio ista damnosa, quia nõ habebit q̃d superędificauit, & eorũ amissione cruciabit̃, quibus fruẽdo utiq; lætabat̃. Sed per hunc ignẽ saluus erit merito fundamẽti, quia & si utrum id an Christum habere mallet à persecutore proponeret̃, illud Christo nõ præponeretur. Vide in Apostoli uerbis hominem ædificantẽ super fundamentũ hoc, aurũ, argentũ, lapides preciosos. Qui sine uxore est, inquit, cogitat quæ sunt dei, quomodo pla-
D ceat deo. Vide alium ędificantẽ ligna, fœnũ, stipulam. Qui autẽ matrimonio iunctus est, inquit, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori. Vniuscuiusq; opus quale sit, manifestabit̃: dies enim domini declarabit. Dies utiq; tribulationis, quoniã in igne, inquit, reuelabit̃. Eandemq; tribulationẽ ignẽ uocat, sicut alibi legit̃: Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Et uniuscuiusq; opus, quale sit ignis probabit. Si cuius opus permanserit, permanet enim quod quisq; cogitat quæ sunt dei, quo-

modo placeat deo, q̄d superædificauit, mercedem accipiet: id est, unde cogitauit, hoc sumet. Si cuius aũt opus arserit, damnũ patiet̃, quoniã quod dilexerat, nõ habebit. Ipse aũt saluus erit, quia eũ nulla tribulatio ab illius fundamẽti stabilitate remouit, sic tamẽ quasi per ignẽ. Quod enim sine illiciẽte amore nõ habuit, sine urente dolore non perdet. Ecce quantũ mihi uidet̃, inuẽtus est ignis, qui nullum eorũ damnet, sed unũ ditet, alterũ dãnificet, ambos probet. Si aũt ignẽ illum isto loco uoluerimus accipere, de quo dñs dicit sinistris: Discedite à me maledicti in ignẽ ęternum: ut in eis etiã isti esse credant̃, qui ædificant super fundamentũ ligna, fœnũ, stipulã, eosq; ex illo igne post tẽpus pro malis meritis impertitũ liberet boni meritũ fundamẽti, quid arbitramur dexteros quib. dicet̃: Venite benedicti patris mei possidete paratũ uobis regnũ, nisi eos qui ędificauerũt super fundamentũ aurũ, argentũ, lapides preciosos? Sed in illum ignẽ, de quo dictũ est, sic tamen quasi per ignẽ, si hoc modo est intelligẽdus, utriq; mittendi sunt & dextri scilicet & sinistri. Illo quippe igne utriq; probãdi sunt, de quo dictũ est:[b] Dies enim dñi declarabit, q̃m in igne reuelabit̃, & uniuscuiusq; opus quale sit, ignis probabit. Si ergo utrunq; probabit ignis, ubi si cuius opus permãserit, id est, non fuerit igne consumptũ, quod superædificauit mercedem accipiat: si cuius autẽ opus arserit, damnum patiatur: profecto non est ipse æternus ille ignis. In illum enim soli sinistri nouissima & perpetua damnatione mittentur, iste autẽ dextros probat. Sed alios eorum sic probat, ut ædificiũ quod super Christum fundamentũ ab eis inuenerit esse constructũ, non exurat atq; consumat: alios aũt aliter, id est, ut quod superædificauerunt, ardeat damnumq; inde patiant̃, salui fiant aũt, quia Christum in fundamẽto stabiliter positum præcellenti charitate tenuerunt. Si aũt salui fient, profecto & ad dexterã stabunt, & cum cæteris audiẽt: Venite benedicti patris mei, possidete paratũ uobis regnum, non ad sinistram, ubi illi erunt, qui salui non erũt: & ideo audient: Discedite à me maledicti in ignem æternũ. Nemo quippe ab illo igne saluabitur, quia in suppliciũ æternum ibunt illi omnes, ubi uermis eorum non morietur, & ignis non extinguet̃, quo cruciabunt̃ die ac

A nocte in secula seculorũ. Post istius sanè corporis mortẽ, donec ad illum ueniat̃, qui post resurrectionẽ corporum futurus est damnationis & remuneratiõis ultimus dies, si hoc tẽporis interuallo spiritus defunctorũ eiusmodi ignẽ dicunt̃ perpeti, quem nõ sentiant illi qui non habuerunt tales mores & amores in huius corporis uita, ut eorum ligna, & fœnum, & stipula consumatur: alij uerò sentiant, qui eiusmodi secũ ędificia portauerũt, siue ibi tantũ, siue & hic & ibi, siue ideò hic, ut non ibi, secularia, quamuis à damnatione uenialia concremantẽ ignem transitoriæ B tribulationis inueniant, nõ redarguo, quia forsitan uerũ est. Potest quippe ad istam tribulationẽ pertinere etiã ipsa mors carnis, quæ de peccati primi perpetratione cõcepta est,[c] & secundũ cuiusq; ædificiũ tempore suo ab unoquoq; suscepta. Possunt & persecutiones ecclesię, quibus martyres coronati sunt, et quas patiunt̃ quicunq; Christiani: probãt utraq; ędificia uelut ignis, & alia consumũt cum ipsis ædificatoribus, si Christum in eis non inueniunt fundamentũ: alia sine ipsis si inueniunt, quia licet cum damno salui erũt; ipsi non consument̃, propter Christi uideli- C cet meritum in fundamentũ reperti, qui manet in æternũ. Erit etiã in fine seculi tribulatio tempore Antichristi, qualis nunq̃ antea fuit: q̃ multa erunt tunc ædificia, siue aurea; siue fœnea super optimũ fundamentũ quod est Christus Iesus, ut ignis ille probet utraq; & de alijs gaudiũ, & de alijs inferat damnũ: neutros tamẽ perdat in quibus hęc inueniet propter stabile fundamentũ. Quicunq; aũt non dico uxorẽ, cuius etiam cõmixtione carnis ad carnalẽ utitur uoluptatẽ, sed ipsa quæ ab huiusmodi delectationib. aliena sunt nomina pietatis, humano more carnaliter dili- D gendo Christo anteponit, nõ eum habet in fundamẽto: & ideo non per ignẽ saluus erit, sed saluus nõ erit, quia esse cum saluatore nõ poterit, qui de hac re apertissime loquẽs ait: Qui amat patrẽ aut matrẽ plus q̃ me, nõ est me dignus: & qui amat filium aut filiã super me, nõ est me dignus. Verũ qui has necessitudines sic amat carnaliter, ut tamẽ eas Christo domino nõ præponat, maliq; ipsis carere q̃ Christo, si ad hunc fuerit articulũ tentationis adductus, per ignẽ saluus erit, quia ex carũ amissione tantũ necesse est urat dolor,

quantum

quantum hæserat amor. Porrò qui patrem, A matrē, filios filiasq; secundū Christum dilexerit, ut ad eius regnū obtinendum, eiq; cohęrendū illis consulat, uel hoc in eis diligat, ꝙ membra sunt Christi, absit ut ista dilectio reperiatur in lignis, fœno, & stipula consumenda, sed prorsus ædificio aureo, argēteo, gēmeo deputabitur. Quomodo autem potest eos plus amare quàm Christum, quos amat utiq; propter Christum?

L. VIVES

a Quia & si utrum id an Christum.] In alijs sic non dissimili sensu. Quia & si utrum id habere mallet an Christum à persecutore proponeretur, illud Christo non præponeretur. b Dies enim domini declarabit.] In quem omnia seruantur occulta, & incerta, quo magis reprehendenda sunt hominū iudicia de operibus alijs ambiguis, aut etiam suspectis, & existimatione nostra malis. c Et secundū cuiusq;.] Alibi sic: ut secun. cu. æd. tempus quod eam sequit̄ sentiat, persecutiones quoq; quibus martyres, &c. & paolo post, quia licet cum damno salui erūt ipsi, alia oerò nō consomūt: quia talia reperiunt, quæ maneant in æternum.

Contra eorum persuasionem, qui putant sibi non obfutura peccata, in quibus cum eleemosynas facerent perstiterunt. Cap. XXVII

Estat eis respōdere, qui dicūt æterno igne illos tantūmodo arsuros, qui pro peccatis suis facere dignas eleemosynas negligunt, propter illud quod ait apostolus Iacobus: Iudicium autē sine misericordia illi qui nō fecit misericordiā. Qui ergo fecit, inquiunt, quamuis nō correxerit perditos mores, sed nefariè ac nequiter inter ipsas suas eleemosynas uixerit, cū misericordia illi futurum est iudicium, ut aut non damnetur omnino, aut post aliquod tempus à damnatione nouissima liberetur. Nec ob aliud existimant Christum de solo dilectu atque neglectu eleemosynarum discretionem D inter dexteros & sinistros esse facturū, quorum alios in regnum, alios in suppliciū mittet æternum. Vt autem quotidiana sibi opinentur, quæ facere omnino non cessant, qualiacunq; & quantacunq; sint per eleemosynas dimitti posse peccata, orationem quam docuit ipse dominus, & suffragatricem sibi adhibere conantur, & testem. Sicut enim nullus est, inquiunt, dies, quo à Christianis hæc oratio non dicatur: ita nullum est quotidianum qualecunq; peccatum, quod per illam non dimittatur, cum dicimus: Dimitte nobis debita nostra: si quod sequitur facere curemus: sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Nō enim ait dominus, inquiūt, Si dimiseritis peccata hominibus, dimittet uobis pater uester quotidiana parua peccata uestra: sed, dimittet uobis, inquit, peccata uestra. Qualiacunq; ergo uel quantacunq; sint, etiam si quotidie perpetrētur, nec ab eis uita discedat in melius commutata, per eleemosynam uenia non negata remitti sibi posse præsumunt. Sed bene, quod isti dignas pro peccatis cōmonent eleemosynas esse faciendas, quoniā si dicerēt qualescumq; eleemosynas pro peccatis & quotidianis & magnis, & quantacunq; scelerum consuetudine misericordiam posse impetrare diuinam, ut ea quotidiana remissio sequeretur, uiderent rem se dicere absurdam atq; ridiculam. Sic enim cogerētur fateri fieri posse, ut opulentissimus homo [a] decem nummulis diurnis in eleemosynas impensis, homicidia, & adulteria, & nefaria quæq; facta redimeret. Quod si absurdissimū & insanissimū est dicere, profectò si quæratur, quæ dignæ sint pro peccatis eleemosynæ, de quibus etiam Christi præcursor ille dicebat: [b] Facite ergo C fructus dignos pœnitētiæ: proculdubio nō inuenientur eas facere, qui uitam suam usq; ad mortem quotidianorū criminum perpetratione confodiunt. Primum, quia in offerendis rebus alienis longe plura diripiunt, ex quibus perexigua pauperibus largiendo, Christum se ad hoc pascere existimant, ut licentiam malefactorum [c] ab illo se emisse, uel quotidie potius emere credentes, securi damnabilia tanta committant. Qui si pro uno scelere omnia sua distribuerēt indigentibus membris Christi, nisi desisterent à talibus factis, habendo charitatem, quæ nō agit perperam, aliquid eis prodesse non posset. Qui ergo dignas pro suis peccatis eleemosynas facit, prius eas facere incipiat à seipso. Indignum est enim ut in se non faciat, qui facit in proximum, cum audiat dicentem dominum: Diliges proximū tuum tanquā teipsum. Itemq; audiat: Miserere tuæ animæ placēs deo. Hāc ergo eleemosynā, id est, ut deo placeat, non faciens animæ suæ, qūo dignas ꝓ peccatis suis eleemosynas facere dicēdus est? Ad hoc em̄ & illud scriptū est: Qui sibi malignus est, cui bonus erit? Oratiōes quippe adiuuant eleemosynæ. Et utiq; intuendū est

est quod legimus:Fili peccasti,ne adijcias ite
rum,& de præteritis tuis deprecare ut dimit
tantur tibi.Propter hoc ergo eleemosynæ fa
ciendæ sunt,ut cũ de præteritis peccatis de-
precamur,exaudiamur,nõ ut in eis perseue-
rãtes,licentiã malefaciẽdi nos per eleemosy-
nas cõparare credamus.Ideo aũt dñs & dex
tris eleemosynas ab eis factas,& sinistris nõ
factas se imputaturum esse prædixit,ut hinc
ostẽderet quantũ ualeãt eleemosynę ad prio
ra delẽda, nõ ad perpetua impune cõmitten
da peccata.Tales aũt eleemosynas nõ dicẽdi
sunt facere,qui uitã nolũt à cõsuetudine sce-
lerũ in melius cõmutare. Quia & in hoc q̊d
ait:Quãdo uni ex minimis meis nõ fecistis,
mihi nõ fecistis:ostẽdit eos nõ facere etiã qñ
se facere existimãt. Si enim Christiano esu-
rienti panẽ tanꝗ Christo darẽt,profecto si-
bi panẽ iustitiæ,q̊d ipse Christus est nõ ne-
garẽt:Qm̃ deus non cui det̃,sed q̊ animo det̃
attẽdit. Qui ergo Christũ diligit in Christia
no,hoc animo ei porrigit eleemosynã q̊ acce
dit ad Christũ,nõ quo uult recedere impuni
tus à Christo. Tanto enim magis quisq; de
serit Christũ,quãto magis diligit q̊d impro-
bat Christus.Nã quid cuiq; prodest q̊d ba-
ptizat̃,si non iustificat̃:Nõne qui dixit:Nisi
qui renatus fuerit ex aqua & spiritu sancto,
nõ intrabit in regnũ dei:ipse etiã dixit:Nisi
abundauerit iustitia uestra super scribarũ &
Pharisæorũ, nõ intrabitis in regnũ cælorũ:
Cur illud timẽdo multi currũt baptizari, &
hoc nõ timẽdo,nõ multi curãt iustificari: Si
cut ergo nõ dicit fratri suo fatue, qui cũ hoc
dicit,nõ ipsi fraternitati,sed peccato eius in-
fensus est:alioquin reus erit gehẽnę ignis,ita
ecõtrario,qui porrigit eleemosynã Christia
no,nõ Christiano porrigit,qui nõ in eo dili
git Christũ:nõ aũt diligit Christũ,qui iusti-
ficari recusat in Christo. Et quemadmodũ si
quis præoccupatus fuerit hoc delicto,ut fra-
tri suo dicat fatue,id est, nõ eius peccatũ uo-
lens auferre conuiciet̃ iniuste, parũ est illi ad
hoc redimendũ eleemosynas facere,nisi etiã
quod ibi sequit̃ remediũ recõciliationis ad-
iungat.Ibi em̃ sequit̃: [d] Si ergo offers munus
tuũ ad altare,& ibi recordatus fueris, q̄a fra
ter tuus habet aliq̄d aduersum te, relinque
ibi munus tuũ ad altare,& uade prius recon
ciliare fratri tuo,et tũc ueniẽs offeres munus
tuũ.Ita parũ est eleemosynas quãtaslibet fa-

A cere pro quocunq; scelere,et in cõsuetudine
scelerũ permanere. Oratio uero quotidiana
quã docuit ipse dñs,unde & dominica nun-
cupat̃, delet quidẽ quotidiana peccata, cum
quotidie dicit̃:Dimitte nobis debita nostra:
qñ id quod sequit̃ nõ solũ dicit̃, sed etiã fit,si
cut & nos dimittimus debitoribus nostris.
Sed quia fiũt peccata,ideo dicit̃,non ut ideo
fiãt,quia dicit̃.Per hãc em̃ nobis uoluit salua
tor ostẽdere,quantũlibet iuste in huius uitę
caligine atq; infirmitate uiuamus, nõ nobis
deesse peccata pro quibus dimittẽdis debea
mus orare,& eis q̄ in nos peccãt, ut & nobis
B ignoscat̃ ignoscere. Nõ itaq; propterea dñs
ait:Si dimiseritis peccata hominibus,dimit-
tet uobis & pater uester peccata uestra,ut de
hac oratione cõfisi,securi quotidiana scelera
faceremus,uel potẽtia qua nõ timeremus ho
minum leges,uel astutia,qua ipsos homines
falleremus:sed ut per illã disceremus,nõ pu-
tare nos esse sine peccatis, etiã si à criminib.
essemus immunes: sicut etiã legis ueteris sa-
cerdotes hoc ipsum deus de sacrificijs admo
nuit,quæ iussit eos primũ pro suis,deinde ꝓ
populi offerre peccatis.Nam etiã ipsa uerba
tanti magistri & dñi nostri uigilãter intuen-
C da sunt.Non enim ait:Si dimiseritis peccata
hominibus, & pater uester dimittet uobis
qualiacunq; peccata: sed ait, peccata uestra.
Quotidianã quippe orationẽ docebat, & iu
stificatis utiq; discipulis loquebat̃. Quid est
ergo peccata uestra,nisi peccata sine q̄b. nec
uos estis q̄ iustificati & sanctificati estis: ubi
ergo illi qui per hãc orationẽ occasionẽ per-
petrandorũ quotidie scelerũ quærunt,dicũt
dominum significasse etiam magna peccata,
quoniam non dixit, dimittet uobis peccata
parua,sed peccata uestra:ibi nos consideran
D tes qualibus loquebat̃,& audientes dictum,
peccata uestra,nihil aliud debemus existima
re ꝗ parua, quoniã talium non erãt magna.
Veruntamẽ nec ipsa magna,à quibus omni
no mutatis in melius moribus recedendum
est,dimittunt̃ orantibus nisi fiat quod ibi di-
citur:Sicut & nos dimittimus debitorib.no
stris.Si enim minima peccata,sine quib.non
est etiã uita iustorũ,aliter non remittuntur:
quãto magis multis & magnis criminib.in-
uoluti,etiã si ea perpetrare iam desinãt: nul-
lam indulgentiã consequunt̃,si ad remitten-
dum alijs,quod in eos quisq; peccauerit,in-
exora-

exorabiles fuerint, cum dicat dominus: si autem nō dimiseritis hominibus peccata, necꝙ pater uester dimittet uobis? Ad hoc em̄ ualet quod etiā Iacobus apostolus ait: Iudiciū futurū sine misericordia illi qui nō fecit misericordiā. Venire quippe debet in mentem etiā seruus ille, cui debitori dn̄s suus relaxauit decē milia talentorū: quæ postea iussit ut redderet, quia ipse nō misertus est conserui sui, qui ei debebat centū denarios. In his ergo qui filij sunt promissionis & uasa misericordiæ, ualet quod ait idē apostolus, consequenter adiungēs: Superexaltat aūt misericordia iudiciū. Quoniā & illi iusti qui tanta sanctitate uixerūt, ut alios quoꝙ recipiāt in tabernacula æterna, quibus amici facti sunt de mām̄ona iniquitatis, ut tales essent: misericordia liberati sunt ab eo, q iustificat impiū imputās mercedē secundū gratiā non secundum debitū. In eorū quippe numero est Apostolus qui dicit: Misericordiā consecutus sum, ut fidelis essem. Illi aūt qui recipiunt à talibus in tabernacula æterna, fatendū est, ꝙ nō sint his moribus præditi, ut eis liberādis sine suffragio sanctorū sua possit uita sufficere, ac per hoc multo amplius in eis superexaltat misericordia iudiciū. Nec tamē ideo putandus est quisquā sceleratissimus nequaꝙ uita uel bona uel tolerabiliore mutatus, recipi in tabernacula æterna, quoniā obsecutus est sanctis de mām̄ona iniquitatis, id est de pecunia, uel diuitijs, quæ male fuerāt acquisitæ: aut etiam si bene, nō tamē ueris, sed quas iniquitas putat esse diuitias, qm̄ nescit quæ sint ueræ diuitiæ, quib. illi abundāt, qui & alios recipiūt in æterna tabernacula. Est itaꝙ quidā uitæ modus: nec tam malæ, ut his qui eam uiuūt nihil prosit ad capessendū regnū cęlorū largitas eleemosynarū, quibus etiam iustorū sustentat̄ inopia, et fiunt amici qui in tabernacula æterna suscipiāt: nec tā bonæ ut ad tantā beatitudinē adipiscendā eis ipsa sufficiat, nisi eorū meritis quos amicos fecerint misericordiā cōsequāt̄. Mirari aūt soleo etiā apud Verg. istam dn̄i reperiri sententiā ubi ait: Facite uobis amicos de mām̄ona iniquitatis: ut & ipsi recipiāt uos in tabernacula æterna. Cui & illa simillima: Qui recipit prophetā in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet: & qui recipit iustū in nomine iusti, mercedem iusti accipiet. Nam cum

A Elysios cāpos poeta ille describeret, ubi putant habitare animas beatorū: nō solū ibi posuit eos, q proprijs meritis ad illas sedes peruenire potuerunt, sed adiecit atꝙ ait: Quiꝙ sui memores alios fecere merēdo: id est, qui promeruerūt alios, eosꝙ sui memores promerendo fecerūt. Prorsus tanꝙ eis diceret, quod frequentat̄ ore Christiano cū se cuiꝙ sanctorū humilis quisꝙ cōmendat, & dicit: memor mei esto: atꝙ ut id esse possit, promerendo efficit. Sed quis iste sit modus, & quę sint ipsa peccata, quæ ita impediunt peruentionē ad regnū dei, ut tamē sanctorū amicorum meritis impetrēt indulgentiā, difficillimum

B mum est inuenire, periculosissimū definire. Ego certe usꝙ ad hoc tēpus cū inde satagerē ad eorū indaginē peruenire nō potui. Et fortassis propterea latēt, ne studiū proficiēdi ad omnia peccata cauēda pigrescat. Quoniā si scirent̄ quæ uel qualia sint delicta, pro quib. etiā permanētibus, nec profectu uitæ melioris absumptis intercessio sit inquirenda & sperāda iustorū, eis secura se obuolueret humana segnicies, nec euolui talib. implicamētis ullius uirtutis expeditiōe curaret, sed tantūmodo quæreret aliorū meritis liberari, q̄s amicos sibi de mām̄ona iniquitatis eleemo-

C synarū largitione fecisset. Nunc uero dū uenialis iniquitatis etiā si perseueret, ignorat̄ modus, profecto & studiū in meliora proficiendi orationi instādo uigilantius adhibet̄, & faciēdi de mām̄ona iniquitatis sanctos amicos cura nō spernitur. Verū ista liberatio quæ fit, siue suis quibusꝙ orationibus, siue intercedentibus sanctis id agit, ut in ignem quisꝙ nō mittat̄ æternū: nō ut cū fuerit missus post quantūcunꝙ tempus inde eruatur. Nā & illi qui putāt sic intelligēdum esse, q̄d scriptū est: afferre terrā bonā, uberē fructū:

D aliā tricenū, aliā sexagenū, aliam centenū: ut sancti pro suorū diuersitate meritorū, alij tricenos homines liberēt, alij sexagenos, alij cētenos: hoc in die iudicij futurum suspicari solent, nō post iudiciū. Qua opinione quidam cū uideret homines impunitatē sibi peruersissime pollicētes, eo ꝙ oēs isto modo ad liberationē pertinere posse uideant̄, elegātissime respōdisse perhibet̄: bene potius esse uiuendū: ut inter eos quisꝙ reperiat̄, qui pro alijs intercessuri sunt liberādis: ne iam pauci sint, ut cito ad numerū suum uel tricenū, uel

sexa-

sexagenum, uel centenū unoquoq; eorum perueniente, multi remaneant qui erui iam de pœnis illorū intercessione nō possint, & in eis inueniatur quisquis sibi spem fructus alieni temeritate uanissima pollicetur. Hæc me respondisse illis suffecerit, qui sacrarū literarum, quas cōmunes habemus, autoritatem non spernūt, sed eas male intelligendo, non quod illę loquuntur, sed hoc potius putant futurum esse quod ipsi uolūt. Hac itaq; responsione reddita, librum sicut promisimus terminamus.

L. VIVES

a DEcem numulis diurnis.] Annotauit Budæus nostrer nummos & sestertios idem significare, idq; ex Cicerone, & alijs. Est uero sestertius Carolus Gallicus, hoc est, quarta & quadragesima ducati aurei pars. Decem nūmos, quos eusm nūmulos uocat Augustinus, inter exiguas eleemosynas ponit. At hodie quotusquisq; est ex beatis istis & opulentis purpuratis, qui quatuor sestertiolos quotidie egenis largiatur & dedisse unū aut alterū nimis putant. Si ludenda sit alea, non satis est aliquot milia ducatorum perdidisse: si scurræ dandum, ibi nullus profundendi modus, nunquam satis se huic hominum generi largitos putant: & hoc existimant ad nobilitatis magnificenuā spectare: propter Christum si quis roget, deficitur munus cum datur, perijt respectus omnis uirtutis. b Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ.] Græcissauit ἄξιος μετανοίας: Græci ablatiuo carent, huius loco interdum datiuo, interdum accusatiuo, sæpe genitiuo utuntur, sed differenter. c Ab illo se emisse uel quotidie potius em.] Sic persuasum est multis, qui compositionibus, ut uocant inducti, fidentes securiq;, quantum ab alijs possunt, ad se & rem suam, quo iure, quaq; iniuria auertunt, facile sibi noxiā eam remissum iri sperantes, si furati centum, numerēt compositori quatuor, aut ad summū decem. nam hoc nomen in eiusmodi rebus habet nescio quid sacri & mysterij propter filios Leui, quibus decimæ rerum omnium iubebantur dari: & profecto falsi sunt miserrime, si putant deum eruginæ uilissimi auri uel argenti capi: solis capitur animis, ijsq; bonis, quos non dant, nisi boni homines. nam pecunias latrones abunde habent, & prodigūt, præsertim si quos recens spoliarint, aut urbem expilarint sanctissimo uidelicet, ut quibusdā uidetur, belli iure. Itaq; nemo fidat suis opibus, cum non modo deus, sed nec uir quispiam bonus uelit à malo donari se. Quis unquā Simon pecunia uoluit gratiam dei emere, si isti nolunt, si isti nō tentant, si non putant? d Si ergo offers munus tuū.] Significat magnam legis diuinę partem hominibus esse à deo propter homines datā, illumq; nos uelle inter nos amico esse animo, nec ullum charum esse deo, cui est frater odiosus, deūq; facile esse placari, modo placaris prius hominem. infirmiori namq; parti uult prius subuentum: neq; enim eget deus nostra reconciliatione: eget frater offensus, & ob id tristis, eges ipse tua cum fratre, & huius uicissim tecū, ut purior factus ac inde quietiore mente digniore q; principe mundi ad aras accedas: quo fit,

A ut qui altiora tantum cogitant, & in sacra cæremoniasq; intentissimi agunt, multaq; de deo tum sentiunt, cum loquuntur, proximum tamen auersantur & oderūt, nō perinde sint apud deum gratiosi, ut sibi uident. Hi sunt, qui mirantur se à Christo nō agnosci, cum per illius nomen uaticinati sint ac eiecerint dæmonia Matthæi 7.

e Nam cum Elysios campos.] Campi Elysii sunt, ubi piorū animæ post corpoream functionem habitant. Seruius ἀπὸ τῆς λύσεως nominatos tradit, à dissolutione animæ à uinculis corporis. Vbi sint nō cōuenit. Plato in Phædone terram describit in cælo ipso stellato pulchritudine inenarrabili, bonis omnib. refertissimā, ad quā emigraturas dicit animas eorum qui pie ac sancte uitam transegerint: alij in cauo lunaris globi statuunt, ut Seruius refert, ubi purus est æther, nec ullis tempestatibus exagitatus, idcirco Verg. aeris cāpos uocat, inquit enim:

Largior hic campus æther & lumine uestit
B Purpureo, solemq; suum sua sidera norunt.

Lucanus ab hac opinione non uidetur abhorrere in nonam describens locum quem Pompeij manes petierūt, inquit,

Sequitur conuexa tonantis,
Quà niger astriferis connectitur axibus aer,
Quodq; patet terras inter, lunæq; meatus.
Semidei manes habitant, quos ignea uirtus
Innocuos uita patientes ætheris imi
Fecit, & æternos animam collegit in ignes.

Tum ex Pythagorica & Platonica philosophia aerē hūc, qui inter lunam & terram patet fususq; est, inhabitari à dæmonibus, semideis, & heroibus ostendimus alijs libris, ibiq; omnia ibi illa inesse, quæ poetæ inferis adscribunt. At Homerus Elysios sedem beatarum animarum in extrema ponit Hispania, unde Zephyri spirant. Sic Proteus Menelao promittit, cum uitæ huius spatium decurrerit:

ἀλλά, inquit, ἐς ἠλύσιον πεδίον, καὶ πείρατα γαίης
C ἀθάνατοι πέμψουσι, ὅτι ξανθὸς ῥαδάμανθυς.
τῇ περ ῥηίστη βιοτὴ πέλει ἀνθρώποισι.
οὐ νιφετός, οὔτ' ἂρ χειμὼν, πολὺς οὔτε ποτ' ὄμβρος,
ἀλλ' αἰεὶ ζεφύροιο λιγὺ πνείοντας ἀήτας
ὠκεανὸς ἀνίησι. Sensum reddam:

Elysium in campum, terris extrema ubi meta est,
Te superi minent, pulchri sedem Rhadamanthi.
Illo uita loco facili traducitur æuo,
Nulla ibi tempestas, non nix, aut frigidus imber:
Sed Zephyri semper stridulas exuscitat auras
Oceanus.

Strabo etiam Hispaniæ partem illam Elysios esse ab Homero putatos credidit, nec procul Fortunatæ absunt insulæ in oceano Atlātico, & Limæa fluuius ex Celtiberis & Vacces delapsus, qui uulgo Lethe uocatus est, ut scribit Strabo, & si Letheus amnis & in Creta sit, & alius in Magnesia. Plinius lib. 4. ab Minio, quē supra diximus cc. M. passuū, ut autor est Varro, abest Aeminius, quem aliter quidam intelligūt, & Limaā uocār, D obliuionis antiquis dictus, multūq; fabulosus. Latinus Strabo mendose habet Essemeam. Græce sic est: εἶτ' ἄλλοι ποταμοί, καὶ μετὰ τούτους ὁ τῆς λήθης, ὅν τινες λιμαίαν, οἱ δὲ βελιῶνα καλοῦσι. καὶ οὗτος ἐκ κελτιβήρων καὶ οὐακκαίων ῥεῖ. Silius Lethen nominat, & fluere super Grauios ait, Meis super Celticos. Idcirco cum eò uenissent Romani milites, duce Decimo Bruto, transgredi metuerunt, ne protinus eos patriæ, parentum, & liberorum, atq; adeò suijpsorum raperet obliuio.

Elenchus

ELENCHVS CAPITVM IN DIVI AVRELII AVGVSTINI DE CIVITATE DEI LIBRVM XXII.

DIVI

De conditione angelorũ & hominũ. Cap. I

SICVT in proximo libro superiori promisimus, iste huius totius operis ultimus disputationẽ de ciuitatis dei æterna beatitudine continebit. Quæ nõ propter ętatis permulta secula longitudinem, tamẽ quandocunq; finiendã æternitatis nomẽ accepit, sed quemadmodũ scriptũ est in Euãgelio: Regni eius nõ erit finis. Nec ita ut in alijs moriẽdo decedẽtibus, alijs succedẽtibus oriẽdo, species in ea perpetuitatis appareat, sicut in arbore quæ perẽni fronde uestit̃, eadẽ uidet̃ uiriditas permanere, dũ labentibus & cadentib. folijs, subinde alia quę nascunt̃ faciẽ conseruãt opacitatis: sed oẽs in ea ciues immortales erunt, adipiscẽtibus & hominibus, quod nunq; sancti angeli perdiderunt. Faciet hoc deus omnipotentissimus eius conditor. Promisit enim, nec mẽtiri potest, & quibus fidẽ hinc quoq; faceret, multa sua, & nõ promissa, & promissa iam fecit. Ipse est enim, qui in principio cõdidit mundum, plenũ bonis omnibus uisibilibus atq; intelligibilibus rebus, in quo nihil melius instituit q̃ spiritus, quibus intelligentiã dedit, & suæ contẽplationis habiles capacesq; sui præstitit, atq; una societate deuinxit, quam sanctam & supernã dicimus ciuitatẽ,[a] in qua res qua sustentent̃ beatiq; sint, deus ipse illis est, tanq; uita uictusq; cõmunis. Qui liberũ arbitriũ eidem intellectuali naturę tribuit tale,[b] ut si uellet deserere deũ, beatitudinẽ scilicet suam, cõtinuo miseria esset secutura. Qui cum præsciret angelos quosdã per elationẽ, qua ipsi sibi ad beatã uitam sufficere uellẽt, tanti boni desertores futuros, nõ eis ademit hanc potestatẽ, potentius et melius esse iudicans etiam de malis benefacere, q̃ mala esse nõ sinere. Quæ omnino nulla essent, nisi natura mutabilis, quamuis bona, & à summo deo atq; incõmutabili bono, qui bona omnia cõdidit instituta, peccãdo mala ea sibi ipsa fecisset. Quo etiã peccato suo teste conuincitur, bonã conditã se esse naturã. Nisi enim magnũ & ipsa, licet nõ æquale conditori bonum esset, profectò desertio dei tanq; luminis sui, malũ eius esse nõ posset. Nam sicut cęcitas oculi uitiũ est, & idẽ ipsum indicat ad lumẽ uidẽdum oculũ esse creatũ, ac per hoc etiã ipso uitio suo excellentius ostendit̃ cęteris
B mẽbris membrũ capax luminis, nõ enim alia causa esset uitium eius carere lumine: ita etiã natura quæ fruebat̃ deo, optimã se institutam docet etiã ipso suo uitio, quo ideo misera est, quia nõ fruitur deo, qui casum angelorum uoluntariũ iustissima pœna sempiternæ infelicitatis obstrinxit, atq; in eo summo bono permanẽtibus cæteris, ut de sua fine sine permansione certi essent, tanq; ipsius pręmium permãsionis dedit. Qui fecit hominẽ, ipsum etiã rectum cum eodẽ libero arbitrio, terrenũ quidem animal, sed cælo dignum, si suo cohęreret autori: miseria similiter si eum desereret secutura, qualis naturæ huiusmodi cõueniret. Quem similiter cũ præuarica-
C tione legis dei per dei desertionẽ peccaturũ esse præsciret, nec illi ademit liberi arbitrij potestatẽ, simul præuidẽs, quid boni de malo eius esset ipse facturus, qui de mortali progenie merito iusteq; damnata, tantũ populũ per gratiã suam colligit, ut inde suppleat, & instauret partẽ quæ lapsa est angelorũ, ac sic illa dilecta & superna ciuitas nõ fraudet̃ suorum numero ciuiũ, quinetiã fortassis & uberiore lætet̃.[c] Multa enim fiunt à malis quidẽ
D contra uoluntatẽ dei, sed tantę est ille sapientiæ, tantæq; uirtutis, ut in eos exitus siue fines, quos bonos & iustos ipse præsciuit, tendant omnia quæ uolũtati eius uident̃ aduersa. Ac per hoc cum deus mutare dicit̃ uoluntatem, ut quibus lenis erat, uerbi gratia, reddatur iratus, illi potius q̃ ipse mutant̃, & eũ quodãmodo mutatũ in his quę patiunt̃ inueniũt, sicut mutat̃ sol oculis sauciatis, & asper quodãmodo ex miti, & ex delectabili molestus efficitur, cum ipse apud seipsum maneat idem qui fuit. Dicitur etiã uoluntas dei, quã facit in cordibus obedientiũ mandatis eius, de qua dicit Apostolus: Deus est enim, qui

operatur

operatur in nobis & uelle. Sicut enim iusti- A
tia dei non solum qua ipse iustus est dicitur, sed illa etiam quam in homine, qui ab illo iustificatur facit: sic & lex eius uocatur, quæ potius est hominū, sed ab ipso data hominibus. Nam utiq; homines erant, quibus ait Iesus: In lege uestra scriptum est, cum alio loco legamus: Lex dei eius in corde ipsius. Secundum hanc uoluntatē, quam deus operat̄ in hominibus, etiā uelle dicitur, quod ipse non uult, sed suos id uolentes facit: sicut dicit̄ cognouisse, quod ut cognosceretur facit, à quibus ignorabatur. Neq; enim dicēte Apostolo: Nunc autem cognoscentes deum, imò cogniti à deo, fas est ut credamus, q̄ eos tunc cognouerit deus, præcognitos ante constitionem mundi: sed tunc cognouisse dictus est, quod tunc ut cognosceretur effecit. De his locutionū modis iam & in superioribus libris memini disputatum. Secundum hanc ergo uoluntatem, qua deum uelle dicimus quod alios efficit uelle, à quibus nesciuntur futura, multa uult, nec facit.

IOANNIS LODOVICI

VIVIS VALENTINI IN XXII. librum De ciuitate dei, diui Aurelij Augustini commentarij.

N qua resideant, in qua sustenten̄t.] In alijs libris sic: In qua res, qua sustentētur beauq; C
I fint, deus ipse illis est, tanquā uita uictusq; cōmunis. Qui sensus uidetur cōmodior: & pòst, b Vt si uellet deserere deū.] In alijs sic: Desereret deum continuo miseria secutura: quasi extemplo miseria sequatur, ubi à uita & beatitudine discedit. c Multa enim fiunt à malis quidem contra uoluntatē dei.] Atqui audimus à propheta, omnia quæcunq; uoluit fecit. Hæc quæstio altissima est, multisq; sacrarum literarum dictis ceu nodis uincta & arctata. Petrus Lombardus in primo lib. Collectionū sententiarū non facile se ex ea extricat. Theologi deinde ad omnia uel soluenda, uel scindenda uoluntates inuenerunt beneplaciti, & signi, antecedentis & consequentis, simplicis D
complacentiæ & displicentiæ: & uelut hoc parum sit, intellectum exponūt, simplicis uolitionis, & nolitionis, tū persecutionis fugæ, tum signorum uoluntatis simplicis complacentiæ, & signorum uoluntatis persecutionis & fugæ. Equidem tametsi tu bis multa, non tamen uniuersa ceu funlia damnatim, & hoc, si modo daretur opera, ut intelligerent, qui audiunt, & qui dicūt apertius explicarent, idq; uerbis uulgaribus ad cōmunem sensum usumq; accōmodatis, nec de uocum absurdarum nouitate studerent admirationem captare. Ego uerò ut hæc omittam, quantum ad præsens institutū attinet, puto uoluntatem & esse in deo ueram germanamq;, & à nobis ei attribui affingiq; pro modo nostro captuq; ex nostra deductam, & concinnatam, ut oculos damus, & manus, & pedes. diuina illa atq; omnipotēs expressa ueraq; neq; mutatur unquam, & omnia quæcunq; uoluit fecit, nec ui

August.

A aliqua uel impediri potest, uel auerti. At quam nos assignamus, optimorū hominum uoluntati simillimā efficimus, ut cum oculos tribuimus non lippi aut lusciosi cæcutientis, aut strabi, sed acutissime cernentis tribuimus: sic pedes non loripedis claudiue, aut uatracis, sed integerrimi & pernicissimi hominis: sic manus, sic brachia, ut perfectissima immortalibus possumus excogitare. Itaq; cū uir bonus bene uiui uelit, omniaq; recte agi gaudeat, cōtrà male ac prauè uiui nolit doleatq;, si id contingat: sic deus & uelle & gaudere à nobis dicitur, quòd homines pie sancteq; uitam agant: nolle dolereq;, quòd scelerate ac impie, tanquam illa quæ suæ naturæ sunt congruentiora malit, quibus & uideat̄ delectari, quasi rebus cognatis. Quocirca cum hanc uoluntatē facilius sit, q̄ illam intelligere, quod nostris similior, mali uiri, cum scelera admittunt, haud dubie & sibi & alijs cōtra dei uoluntatem facere uidentur. Quo uerbo paulo pòst Augustinus uti- B
tur, quæ uoluntati eius uidentur aduersa, & de sempiterna illa & uera diuina uoluntate addit: ac per hoc cū deus mutare dicit̄ uoluntatē, &c. Tum & est uoluntas dei, quā ipse in nobis facit: de qua plerīq; in sacris literis intelligūtur loci, ut ipse August. satis explicat. Quæ omnia unusquisq; uelim accipiat à me dicta honore illo & reuerētia, qua de re tam sacrosancta & à nostris ingenijs remotissima loqui hominem fas est, cessuro facile uel rationē meliorem afferenti, uel autoritatem maiorem.

De æterna dei & incōmutabili uoluntate. II

Vlta enim uolunt fieri sancti eius ab illo inspirata sancta uoluntate, nec fiunt: sicut orant pro quibusdā pie sancteq; & quod orant nō facit, cùm ipse in eis hanc orandi uoluntatē sancto spiritu suo fecerit: ac per hoc quādo secundū deum uolunt & orant sancti, ut quisque sit saluus, possumus illo modo locutionis dicere, uult deus, & nō facit, ut ipsum dicamus uelle, qui ut uelint isti, facit. Secundum illam uero uoluntatē suam, quæ cum eius præscientia sempiterna est, profectò in cælo & in terra omnia quæcunq; uoluit, nō solum prȩterita uel præsentia, sed etiā futura iam fecit. Verū antequam ueniat tempus, quo uoluit ut fieret, quod ante tempora uniuersa præsciuit atq; disposuit, dicimus, fiet quando deus uoluerit. Si autem non solum tempus quo futurū est, uerumetiam utrum futurum sit ignoramus, dicimus, fiet si deus uoluerit: non quia deus nouam uoluntatē, quam nō habuit, tūc habebit, sed quia id q̄d ex æternitate in eius immutabili prȩparatū est uoluntate, tūc erit.

De promissione æternæ beatitudinis sanctorum, & perpetuis supplicijs impiorū. Cap. III

Vapropter ut cætera tā multa prætercam, sicut nunc in Christo uidemus impleri quod promisit Abrahæ dicens: In semine tuo benedicentur omnes gentes, ita quod eidem semini eius pro-

misit implebit, ubi ait per prophetã: Resurgent qui erant in monumentis. A Et quod ait: Erit cælũ nouũ & terra noua, & nõ erũt memores priorũ, nec ascendẽt in cor ipsorum, sed lætitiã & exultationẽ inuenient in ea. Et ecce ego faciã Hierusalẽ exultationẽ & populum meũ in lætitiã, & exultabo in Hierusalem, & lætabor in populo meo, & ultra nõ audietur in ea uox fletus. Et per aliũ prophetã, quod prænunciauit dicẽs eidẽ prophetæ: In tẽpore illo saluabitur populus tuus omnis qui inuẽtus fuerit scriptus in libro: & multi dormientiũ in terræ puluere, siue ut quidã interpretati sunt aggere, exurgẽt: hi in uitã æternam, B & hi in opprobriũ & confusionẽ æternam. Et alio loco per eundẽ prophetã: Et accipiẽt regnũ sancti altißimi, & obtinebũt illud usq; in seculũ, & usq; in secula seculorũ. Et paulo post: Regnũ, inquit, eius regnum sempiternũ. Et alia quæ ad hoc pertinẽtia in libro uicesimo posui, siue quæ non posui, & tamẽ in eisdẽ libris scripta sunt. Venient & hæc, sicut & ista uenerũt, quæ increduli non putabãt esse uẽtura. Idẽ quippe deus utraq; promisit, utraq; uẽtura esse prædixit, quem perhorrescunt numina paganorũ, teste etiã Porphyrio nobilißimo philosophorum. C

Contra sapientes mundi, qui putant terrena hominum corpora ad cæleste habitaculũ non posse transferri. Cap. IIII

Sed uidelicet homines docti atq; sapientes cõtra uim tãtæ autoritatis, quæ omnia genera hominũ sicut tanto ante prædixit in hoc credendũ sperandumq; cõuertat, acute sibi argumentari uidentur aduersus corporũ resurrectionẽ, & dicere, q in tertio De rep. libro à Cicerone eõ memoratũ est. Nam cũ Herculẽ & Romulũ D ex hominibus deos esse factos asseueraret,[a] quorũ nõ corpora, inquit, sunt in cælũ elata: neq; ẽm natura pateretur, ut id q̃d esset de terra, nisi in terra maneret. Hinc est magna ratio sapientiũ, quorũ dñs nouit cogitationes quoniã uanæ sunt. Si enim animæ tantũmodo essemus, id est sine ullo corpore spiritus, & in cælo habitãtes, terrena animalia nesciremus, nobisq; futurum esse diceretur, ut terrenis corporib. animandis quodã uinculo mirabili necteremur, nõne multo fortius argumentaremur id credere recusantes, & diceremus naturã nõ pati, ut res incorporea ligamento corporeo uinciretur? Et tamẽ plena est terra uegetantibus animis, quibus hæc membra terrena miro modo sunt cõnexa et implicita. Cur ergo eodẽ uolẽte deo, qui fecit hoc animal, nõ poterit terrenũ corpus in cæleste corpus attolli,[b] si animus omni, ac p hoc etiã cælesti corpore præstantior, terreno corpori potuit alligari? An terrena particula tam exigua potuit aliquid cælesti corpore melius apud se tenere, ut sensum haberet & uitã, & eam sentientẽ atq; uiuentẽ dedignabitur cælum suscipere: aut susceptã non poterit sustinere, cũ de re sentiat & uiuat ista meliore q̃ est corpus omne cæleste? Sed ideo nunc nõ fit, quia nondũ est tẽpus quo id fieri uoluit, qui hoc quod uidendo iam uiluit, multo mirabilius q̃ quod ab istis nõ creditur fecit. Cur enim nõ uehemẽtius admiremur incorporeos animos cælesti corpore potiores, terrenis alligari corporibus, q̃ corpora licet terrena sedibus quamuis cælestibus tamẽ corporeis sublimari, nisi quia hoc uidere cõsueuimus, & hoc sumus: illud uero nondum sumus, nec aliquãdo adhuc uidimus? Nã profecto sobria ratione cõsulta mirabilioris esse diuini operis reperitur incorporalibus corporalia quodammodo attexere, quàm licet diuersa, quia illa cælestia, ista terrestria, tamẽ corpora & corpora copulari.

L. VIVES

a Quorum non corpora, inquit, sunt in cælum.] At Romuli corpus nusquam inuentũ, in cælos sublatum credidit populus rusticanus: & Herculis corpus Græci ab Aesculapio sanitati redditũ, & ita in cælis locatum fabulantur. b Si animus omnia hæc terrena transcendens.] Alibi legitur, si animus omni, ac per hoc etiã cælesti corpore præstabilior terreno corpori potuit alligari. Et post: c Quid hoc quod prouidentia dei.] Sic legitur: Qui hoc quod uidendo iam uiluit, multo mirabilius, q̃ illud quod ab istis nõ creditur fecit. Cur enim non uehementius admiremur incor. &c.

De resurrectione carnis, quã quidam mundo credente non credunt. Cap. V

Sed hoc incredibile fuerit aliquando. Ecce iam credidit mundus sublatum terrenum Christi corpus in cælum: resurrectionẽ carnis & ascensionem in supernas sedes paucißimis remanẽtibus atq; stupẽtibus uel doctis, uel indoctis, iam crediderũt & docti & indocti. Si rem credibilem crediderũt, uideant q̃ sint stolidi, qui nõ credũt. Si aũt res incredibilis credita est, etiã hoc utiq; incredibile est, sic creditũ esse,

quod

quod incredibile est. Hęc igitur duo incredibilia, resurrectionem scilicet nostri corporis in æternū, & rē tam incredibilem mundum esse crediturū,[a] idē dn̄s anteq̄ uel unū horū fieret, ambo futura esse prædixit. Vnū duorum incredibiliū iam factū esse uidemus, ut quod erat incredibile, crederet mundus: cur id quod reliquū est desperaē, ut etiā hoc ueniat, quod incredibile credidit mūdus, sicut iam uenit, quod similiter incredibile fuit, ut rem tam incredibilē crederet mūdus: quādo quidem hoc utrunq; incredibile, quorū uidemus unū, alterū credimus, in eisdē literis prædictum est per quas credidit mūdus? Et ipse modus quo mūdus credidit, si cōsideretur, incredibilior inuenitē. Ineruditos liberalibus disciplinis, & omnino quantū ad istorum doctrinas attinet, impolitos, nō peritos grāmatica, nō armatos dialectica, nō rhetorica inflatos piscatores Christus cū retib. fidei ad mare huius seculi paucissimos misit, atq; ita ex omni genere tā multos pisces, & tanto mirabiliores quāto rariores etiā ipsos philosophos cepit. Duobus illis incredibilibus, si placet, imò quia placere debet, addamus hoc tertiū. Iam ergo tria sunt incredibilia, quæ tamē facta sunt. Incredibile est enim Christū resurrexisse in carne, & in cælū ascēdisse cū carne. Incredibile est mundū rem tā incredibilē credidisse. Incredibile est, homines ignobiles, infimos, paucissimos, imperitos rem tam incredibilē, tam efficaciter mundo, & in illo etiā doctis persuadere potuisse. Horū triū incredibiliū primū nolūt isti cum quibus agimus credere, secundū coguntē & cernere, quod nō inueniūt unde sit factum, si nō credunt tertiū. Resurrectio certe Christi, & in cælū cum carne in qua resurrexit ascensio, toto iā mundo prædicaē & crediē: si credibilis nō est, unde toto terrarū orbe iam credita est?[b] Si multi nobiles, sublimes, docti etiā eam se uidisse dixerūt, & quod uiderūt, diffamare curarūt, eis mundū credidisse non mirū est: sed istos adhuc credere nolle, perdurū est. Si aūt ut uerū est, paucis, obscuris, minimis, indoctis eam se uidisse dicentibus & scribentib. credidit mundus, cur pauci obstinatissimi, qui remanserūt, ipsi mūdo iam credenti adhuc usq; non credunt? Qui propterea numero exiguo ignobiliū, infirmorū, imperitorū hominū credidit, quia in

A tam contēptibilibus testibus multo mirabilius diuinitas seipsa persuasit. Eloquia namque persuadentiū, quæ dicebāt, mira fuerūt facta non uerba. Qui enim Christū in carne resurrexisse, & cū illa in cælū ascendisse non uiderāt, id se uidisse narrantib. nō loquentibus tantū, sed etiā mirifica facientibus signa credebāt. Homines quippe quos unius uel ut multū duarū linguarū fuisse nouerāt, repente linguis omniū gentiū loquētes mirabiliter audiebāt. Claudū ab uberibus matris ad eorū uerbū in Christi nomine post qua-
B draginta annos incolumē cōstitisse. Sudaria de corporibus eorū ablata sanādis profuisse languētibus: in uia qua fuerāt transituri positos in ordine innumerabiles morbis uarijs laborātes, ut ambulantium super eos umbra transiret, cōtinuo salutē solere recipere: & alia multa stupēda in Christi nomine per eos facta signa, postremo etiā mortuos resurrexisse cernebāt. Quæ si ut leguntur, gesta esse cōcedunt, ecce tot incredibilia tribus illis incredibilibus addimus. Et ut credaē unum incredibile, quod de carnis resurrectione atq; in cælū ascēsione diciē, multorū incredibiliū
C testimonia tanta congerimus, & nondū ad credendum horrenda duritia incredulos flectimus. Si uero per apostolos Christi, ut eis crederetur, resurrectionem atq; ascēsionem prædicantibus Christi, etiam ista miracula facta esse non credunt, hoc nobis unū grande miraculum sufficit, quod ea terrarum orbis sine ullis miraculis credidit.

L. VIVES

a IDem dominus.] In ædibus Simonis leprosi, cū Euangeliū suum diuulgatū iri per uniuersum orbē prędixit, Matthæi 27. & plerunq; tertio post mortē die seipsum uitæ luciq; redditurū. b Sed multi nobiles.] Ironia est, quo admirabilius reddat, quod adijcit: Si au-
D tem ut uerum est paucis obscuris minimis, &c. quanq; alibi legitur, si multi nobiles.

Quòd Roma conditorē suum Romulum diligendo deum fecerit, ecclesia autē Christum dominum credendo dilexerit. Cap. VI

Recolamus etiā hoc loco illud quod de Romuli credita diuinitate Tullius admiraē. Verba eius ut scripta sunt in serā: Magis est, inquit, in Romulo admirandū, q; cæteri qui dij ex hominibus facti esse dicunē, minus eruditis hominū seculis fuerūt, ut fingēdi procliuior esset ratio, cū imperiti facile ad credendū impellerenē. Romuli aūt ætatē[a] minus his sexcētis annis iam

inueteratis literis,[b] atq; doctrinis, omniq; illo antiq; ex inculta hominũ uita errore sublato fuisse cernimus. Et paulo post de eodem Romulo ita loquit̃ quod ad hunc pertinet sensum. Ex q̃ intelligi potest, inquit, permultis annis ante Homerũ fuisse, q̃ Romulũ, ut iam doctis hominib. ac temporib. ipsis eruditis ad fingendũ uix quicq; esset loci. Antiquitas enim recepit fabulas, fictas etiã nonnunq; incõdite. Hæc ætas aũt iã exculta præsertim eludẽs omne quod fieri nõ potest respuit. Vnus è numero doctissimorũ hominũ, ideq; eloquẽtissimus omniũ M. Tullius Cicero, propterea dicit diuinitatẽ Romuli mirabiliter creditã, q; erudita iã tẽpora fuerũt quæ falsitatẽ nõ reciperẽt fabularũ. Quis aũt Romulũ deũ nisi Roma credidit, atq; id parua & incipiẽs? Tũ deinde posteris seruare fuerat necesse q̃d acceperãt à maioribus, ut cũ ista superstitione in lacte quodãmodo matris ebibita cresceret ciuitas, atq; ad tã magnũ perueniret imperiũ, ut ex eius fastigio uelut ex altiore quodã loco alias quoq; gentes, quib. dominaret̃, hac sua opinione perfunderet: ut non quidẽ crederẽt, sed tamẽ dicerẽt deũ Romulũ, ne ciuitatẽ cui seruiebãt, de cõditore eius offenderẽt,[c] aliter eũ nominando q̃ Roma, quæ id nõ amore quidẽ huius erroris, sed tamẽ amoris errore crediderat. Christus aũt quanq; sit cœlestis & sempiternæ cõditor ciuitatis, non tamẽ eũ quoniã ab illo cõdita est deum credidit, sed ideo potius est cõdenda, quia credidit. Roma conditorẽ suũ iã constructa & dedicata tanq; deũ coluit in tẽplo: hæc aũt Hierusalẽ conditorẽ suũ deũ Christũ, ut cõstitui posset & dedicari, posuit in fidei fundamẽto. Illa illũ amãdo esse deũ credidit, ista istũ deũ esse credendo amauit. Sicut ergo præcessit unde amaret illa, & de amato iam libenter etiã falsum bonũ crederet: ita præcessit unde ista crederet, ut recta fide nõ temere, q̃d falsum est, sed quod uerũ erat amaret. Exceptis enim tot & tãtis miraculis, quæ persuaserũt deũ esse Christũ, prophetiæ quoque diuinæ fide dignissimæ præcesserũt, quæ in illo nõ sicut à patrib. adhuc credunt̃ implẽdæ,[d] sed iã in toto mundo demonstrant̃ impletæ. De Romulo aũt quia cõdidit Romã, in eaq; regnauit, audit̃, legit̃, nõ quia factũ est q̃d ante fuisset prophetatũ, sed q; sit receptus in deos, creditũ tenẽt literæ, [A] ra, nõ factũ docet. Nullis quippe rerũ mirabiliũ signis id ei uere prouenisse monstrat̃. Lupa quippe illa fratrũ duorũ nutrix, quod uidet̃ quasi magnũ extitisse portentũ, quale aut quantũ est ad demõstrandũ deũ? Certe ẽm etsi nõ meretrix lupa fuit illa, sed bestia, cũ fratrib. portentũ cõmune fuerit ambob.[e] frater tamẽ eius nõ habet̃ deus. Quis autem prohibitus est, aut Romulum, aut Herculẽ, aut alios tales homines deos dicere, & mori maluit, q̃ nõ dicere? Aut uero aliqua gentiũ coleret inter deos suos Romulũ, nisi Romani nominis metus cogeret? Quis porrò enumeret, q̃ multi quãtalibet sæuitia crudelitatis occidi, q̃ Christum deum negare maluerũt? Proinde metus quãlibet leuis indignationis, quæ ab animis Romanorũ, si nõ fieret, posse putabat̃ existere, compellebat aliquas ciuitates positas sub iure Romano tanquã deũ colere Romulũ: à Christo autẽ deo nõ solũ colẽdo, uerũ etiã confitẽdo,[f] tantã p orbẽ terræ martyrũ multitudinẽ metus reuocare nõ potuit: nõ leuis offensiõis animorum, sed immensarũ uariarũq; pœnarũ: & ipsius mortis, quæ plus cæteris formidat̃. Neq; [C] tũc ciuitas Christi, quãuis adhuc peregrinaret̃ in terris,[g] et haberet iã magnorũ agmina populorũ, aduersus impios persecutores suos pro tẽporali salute pugnauit, sed potius ut obtineret æternã, non repugnauit. Ligabant̃, includebant̃, cædebant̃, torquebant̃, urebant̃, laniabant̃, trucidabant̃, & multiplicabant̃. Nõ erat eis pro salute pugnare, nisi salutẽ pro saluatore contẽnere. Scio in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, De rep. disputari nullũ bellũ suscipi à ciuitate optima, nisi aut pro fide, aut pro salute. Quid aũt dicat p sa- [D] lute, uel intelligi quã salutẽ uelit, alio loco demõstrãs: sed his pœnis, inquit, quas etiã stultissimi sentiũt, egestate, exilio, uinculis, uerberibus, elabunt̃ sæpe priuati, oblata mortis celeritate. Ciuitatib. aũt mors ipsa pœna est, quæ uidet̃ à pœna singulos uindicare. Debet enim cõstituta sic esse ciuitas, ut æterna sit. Itaq; nullus interitus est reip. naturalis, ut hominis, in q̃ mors non modo necessaria est, uerũ etiã optãda persæpe. Ciuitas aũt cũ tollit̃, delet̃, extinguitur, simile est quodãmodo, ut magnis parua cõferamus, ac si omnis hic mũdus intereat & cõcidat. Hoc ideo dixit Cicero, quia mundũ nõ interiturũ cũ Platonicis

tonicis sentit, Constat ergo eũ pro ea salute A
bellũ uoluisse suscipi à ciuitate, qua fit, ut ma
neat hic ciuitas sicut dicit, æterna quãuis mo
rientib. & nascẽtibus singulis, sicut perẽnis
est opacitas oleæ uel lauri atq; huiusmodi cę
terarũ arborũ singulorũ lapsu ortuq; folio-
rum. Mors quippe ut dicit nõ hominũ sin-
gulorũ, sed uniuersæ pœna est ciuitatis, quę
à pœna plerunq; singulos uindicat. Vnde
merito quærit, utrũ recte fecerint Saguntini
quando uniuersam suã ciuitatẽ interire ma-
luerunt, q̃ fidẽ frangere, qua cũ ipsa Roma-
na repub. tenebant: in quo suo facto laudant B
ab omnibus terrenæ reipub. ciuibus. Sed hi
quomodo huic disputationi possent obedi-
re nõ uideo, ubi dicit nullũ suscipiendũ esse
bellũ, nisi aut pro fide, aut pro salute. Nec di
cit si in unũ simul periculum ita duo ista con
currerint, ut teneri alterũ sine alterius amis-
sione nõ possit, quid sit potius eligẽdũ. Pro-
fecto enim Saguntini si salutẽ eligerẽt, fides
eis fuerat deserẽda. Si fides tenẽda, amittẽda
utiq; salus, sicut & factũ est. Salus aũt ciuita-
tis dei talis est, ut cũ fide ac per fidem teneri,
uel potius acquiri possit, fide aũt perdita, ad
eã quisq; uenire nõ possit. Quę cogitatio fir C
missimi ac patientissimi cordis, tot ac tan-
tos martyres fecit, qualem ne unũ quidem
habuit, uel habere potuit, quando est deus
creditus Romulus.

L. VIVES

a Minus his sexcentis annis.] Annotauit Triuetus enarrator, esse in scriptura errorẽ, cum dicit minus sexcentis annis, cum consulatus Ciceronis pluribus q̃ sexcentis & quinquaginta annis distet à Romuli excessu. Miror quid ei uenerit in mentẽ, ut hoc loco tam uellet accuratus & diligẽs uideri, cum sæpe magnos mõtes negligat: cui profecto usu uenit, quod lusciosis & hebete uisu, qui si quando oculorũ aciem intendunt, ut certius aliquid cernãt, minus uident q̃ antè: sic tanta circumspectio nostro interpreti tenebras offudit, quib. nõ D dispexit, Ciceronẽ ea nõ scribere de se ac suis tẽporibus, sed de Sc. Africano minore & Lęlio, quos loquẽtes libris illis inducit. Porrò Scipio floruit à sexcẽtesimo ad sexcẽtesimũ uicesimũ urbis conditæ annũ, nõ sexcẽtis annis à Romuli morte. Neq; uero præter morẽ meũ attigissem ineptias ueteris interpretis, nisi hęc talis esset, qua uel mediocriter eruditi capi possent. b Inueteratis literis atq; doctrinis.] Iam enim fuerãt Orpheus, Musæus, Linus, Philamnõ, Thamyris, Ortus, Demodocus, Aristeas Proconnesius, Pronatidas Atticus, Euculus Cyprius, Phemius Ithacensis, & Homerus, & alij ueteres, quos Græci partim Theologos nominãt, partim poetas. c Aliter eum nominando q̃ Roma.] Non aliter, hoc est uel Romulum, uel Quirinũ, ut nugat enarrator: sed aliter, id est uocando eum hominẽ, cum Roma deũ diceret. Iuuabit opinor nõ ignorare quæ Iacobus de Passauant expositori addat. In hoc, inquit, capite sexto mentionẽ facit expo

A sitor de nomine Romuli deificati, qui colebat & appellabatur à Romanis sub nomine Quirini. Vbi nota, quòd istud nomẽ sortitus est à quodã euentu. nam ferũt hastã lanceæ eius quadã uice in Palatino mõte floruisse. iam ergo miraculũ nõ est Christophoro baculũ floruisse, cum floruerit & Romulo. O lepidule Passauanti, doleo uicem me Hercules tuam, q̃ illis temporibus te nõ genuit natura, ut hoc scripsisses: nõ tibi latus clauus defuisset, uel etiã cõsulatus, aut certe flaminiũ Quirinale, quo melius illũ coleres deũ, quem nõ minus tuis ornasses scriptis, q̃ oratione sua Iulius Proculus. Profecto si Romulo id cõtigit, nõ immerito probat deus, nisi forsan hasta erat arbor aliqua recens cum radice euulsa, qualem Siluanus gestabat cupressum. Cæterũ dic quæso, cur ex eo euẽtu Quirinus? Dicit aũt hasta, inquit, quiris Græcè, inde quirinus dicitur. Sabinum nomẽ credidi, sed puto tibi Sabinos & Græcos eodem esse loco. Perge porrè, unde & Quirites B milites hastam portantes in bellis dicunt. Quid cum nõ militabant, nõ erant Quirites? uide ne pessimã gratiam ineas apud milites genus hominũ uehemẽs ac irritabile, qui se Quirites uocari ignominiæ ducũt, quippe cum exautorabant dimittebãturq; ab imperatore, nõ iam milites dicebantur, sed Quirites, quod factum à Cæsare dictatore legimus, & Alexandro Seuero, è quibus Cæsariani responderunt, nõ se Quirites esse, sed milites. Sed ego importunus nimis interpellator. Affers plura, & cætera, inquis. Quæ sunt hæc tandẽ cætera? sexcenta milia scutellium & ridicularũ rerũ, quas domi relictas nobis inuidisti, misertus forte nostri, ne nimiũ spleni indulgeremus. d Sed iã à toto mundo demonstrant impletæ.] Alibi sic legit: Sed iã demonstrant implętę, de Romulo aũt qui condidit Romã, in eaq; regnauit, audit, legitur' ue quod factum est, nõ quod anteq̃ fieret prophetatũ. e Frater tamen eius nõ habetur deus.] At ædiculam habebat in C Auentino parum celebrem, & qualem heros potius q̃ deus. f Tantam per orbem terræ martyrum multitudinem.] In Coloniensi codice legit sic: Tantam per orbem terræ martyrum multitudinẽ metus reuocare non potuit. non leuis offensionis animorũ, sed immensarum uariarumq; pœnarum. g Et haberet tam magnorum agmina populorum.] Obsistere poterant, & captis armis nõ modo inimicis metũ facere, sed periculum afferre à se propulsando. Cæterũ longe beatius & euangelio Christi dignius existimabant iniuriã pati q̃ facere, mori q̃ occidere, corpus amittere q̃ animam.

Quòd ut mũdus in Christum crederet uirtutis fuerit diuinæ, non persuasionis humanæ. VII

SEd ualde ridiculũ est, de Romuli
falsa diuinitate, cum de Christo lo
quimur, facere mentionẽ. Verun-
tamen[a] cũ sexcentis fermè annis ante Cicero
nem Romulus fuerit, atq; illa ætas iã fuisse
doctrinis dicat exculta, ut quod fieri nõ po-
test omne eludens respueret: quanto magis
post sexcentos annos ipsius tẽpore Cicero-
nis, maximeq; postea sub Augusto atq; Ti-
berio eruditiorib. utiq; tẽporib. resurrectio
nem carnis Christi, atq; in cęlos ascensionẽ,
tanq̃ id quod fieri nõ potest, mens humana
ferre nõ posset, eludensq; ab urbibus cordi
busq; respueret, nisi eam fieri potuisse, atq;
factam esse diuinitas ipsius ueritatis, uel ue-

ritas diuinitatis & cõtestantia miraculorũ si
gna monstrarẽt: ut terrẽtibus & cõtradicen
tibus tã multis tamę magnis persecutioni-
bus præcedẽs in Christo, deinde ad nouũ se
culũ in cæteris secutura resurrectio atq; im-
mortalitas carnis & fidelissime crederet, &
prædicaret intrepide, & per orbẽ terrę pul-
lulatura fœcũdius cum in martyrũ sanguiné
sereret. Legebantur enim præconia præce-
dentiũ prophetarũ, cõcurrebãt ostẽta uirtu-
tum, & persuadebat ueritas noua cõsuetudi
ni, non contraria rationi, donec orbis terræ
qui persequebat furore, prosequeret fide.

L. VIVES

CVm sexcentis fermè annis ante Ciceronem.] Le-
gendum ante Scipionẽ: nempe Aemilianum, qui
inducitur differens in lib. De repub.

De miraculis, quæ ut mundus in Christum crede-
ret facta sunt, & fieri mundo credente non
desinunt. Cap. VIII

VR, inquiũt, nũc illa miracula quæ
C prędicatis facta esse, nõ fiunt? Pos-
sem quidẽ dicere necessaria fuisse
prius ꝙ crederet mũdus, ad hoc ut crederet
mũdus. Quisquis adhuc prodigia ut credat
inquirit, [a] magnũ est ipse prodigiũ, q mũdo
credẽte nõ credit. Verũ hoc ideo dicunt, ut
nec tũc illa miracula facta fuisse credant. Vn
de ergo tãta fide Christus usquaq; cantat
in cælũ cum carne sublatus? Vnde tẽporib.
eruditis, & omne ꝗd fieri nõ potest respuen
tibus, sine ullis miraculis nimiũ mirabiliter
incredibilia credidit mũdus? An forte credi
bilia fuisse, & ideo credita esse dicturi sunt?
Cur ergo ipsi nõ credunt. Breuis est igit no-
stra cõplexio. Aut incredibili rei, quæ nõ ui
debat, alia incredibilia, quæ tamẽ fiebant &
uidebant, fecerunt fidẽ: aut certe res credibi
lis ut nullis quibus persuaderet miraculis in
digeret, istorũ nimiã redarguit infidelitatẽ.
Hoc ad refellẽdos uanissimos dixerim. Nã
facta esse multa miracula, quæ attestarent illi
uni grãdi salubriq; miraculo, quo Christus
in cælũ cũ carne in qua resurrexit, ascẽdit, ne
gare nõ possumus. In eisdẽ quippe ueracissi
mis libris cũcta cõscripta sunt, & quæ facta
sunt, & propter quod credẽdum facta sunt.
Hæc ut fidẽ facerẽt innotuerũt, hæc per fidẽ
quã fecerunt multo clarius innotescunt. Le
gunt quippe in populis ut credantur, nec in
populis tamẽ nisi credita legerent. Nam etiã

A nunc fiunt miracula in eius nomine, siue per
sacramẽta eius, siue per orationes uel memo
rias sanctorũ eius, sed nõ eadẽ claritate illu-
strant, ut tanta quanta illa gloria diffament.
[b] Canon quippe sacrarũ literarũ quem diffa-
matum esse oportebat, illa facit ubiq; recita-
ri, & memoriæ cunctorũ inhærere populo-
rum: hæc autẽ ubicunq; fiunt, ibi sciunt, uix
à tota ipsa ciuitate uel quocunq; cõmanen-
tium loco. Nam plerunq; etiã ibi paucissimi
sciunt, ignorãtib. cæteris, maxime si magna
sit ciuitas, & quando alibi alijsq; narrant, nõ
tanta ea cõmendat autoritas, ut sine difficul-
B tate uel dubitatione credant, quamuis Chri
stianis fidelib. à fidelibus indicent. Miracu-
lum quod Mediolani factũ est cum illic esse-
mus, quando illuminatus est cæcus, ad mul-
torum notitiã potuit peruenire, quia & grã-
dis est ciuitas, & ibi erat tunc imperator, &
immẽso populo teste res gesta est, cõcurren
te ad corpora martyrũ [c] Protasii & Geruasii:
Quæ cum laterẽt & penitus nescirent, [d] epi-
scopo Ambrosio per somnũ reuelata reper-
ta sunt, ubi cæcus ille depulsis ueterib. tene-
bris diẽ uidit. Apud Carthaginẽ aũt quis no
C uit, pręter admodũ paucissimos, salutẽ, [e] quę
facta est Innocẽtio exaduocato uicarię præ-
fecturæ, ubi nos interfuimus & oculis aspe-
ximus nostris? Veniẽtes enim de transmari
nis, me & fratrẽ meũ Alipium, nondũ quidẽ
clericos, sed iã deo seruiẽtes, ut erat cum to-
ta domo sua religiosissimus ipse susceperat,
& apud eum tunc habitabamus. Curabatur
à medicis propter fistulas quas numerosas
atq; perplexas habuit in posteriore atq; ima
corporis parte. Iam secuerãt eum, et artis suę
cætera medicamẽtis agebãt. Passus autẽ fue
rat in sectione illa & diuturnos & acerbos
D dolores. Sed unus inter multos sinus fefelle
rat medicos, atq; ita latuerat, ut eum nõ tãge
rent, quem ferro aperire debuerant. Deniq;
sanatis omnibus quę aperta curabant, iste re
manserat solus, cui frustra impendebatur la
bor. Quas moras ille suspectas habens, mul-
tumq; formidãs ne iterũ secaret, quod ei prę
dixerat alius medicus domesticus eius, quẽ
non admiserãt illi, ut saltem uideret, cum pri
mũ sectus est, quomodo id facerẽt, iratusq;
illũ domo abiecerat, uixq; receperat, erupit,
atq; ait: Iterũ me secturi estis? Ad illius quẽ
noluistis esse pręsentẽ uerba uenturus sum?

Irridere

Irridere illi medicum imperitum, metumque hominis bonis uerbis promissionibusque lenire. Praeterierũt & alij dies plurimi, nihilque proficiebat omne quod fiebat. Medici tamẽ in sua pollicitatione persistebãt, nõ se illum sinum ferro, sed medicamẽtis esse clausuros. Adhibuerũt & alium grandaeuũ iam medicum, satisque in illa arte laudatũ, adhuc enim uiuebat, Ammoniũ, qui loco inspecto, idẽ quod illi eorũ diligentia peritiaque promisit. Cuius ille factus autoritate securus, domestico suo medico, qui futurã praedixerat aliã sectionẽ faceta hilaritate, uelut iam saluus calusit. Quid plura? Postea tot dies inaniter cõsumpti transierũt, ut fessi atque cõfusi faterentur eum nisi ferro nullo modo posse sanari. Expauit, expalluit nimio timore turbatus, atque ubi se collegit, farique potuit, abire illos iussit, & ad se amplius nõ accedere, nec aliud occurrit fatigato lachrymis & illa iam necessitate cõstricto, nisi ut adhiberet Alexandrinum quendã, qui tunc chirurgus mirabilis habebat, ut ipse faceret quod ab illis fieri nolebat iratus. Sed posteaque uenit ille, laboremque illorũ in cicatricibus sicut artifex uidit, boni uiri functus officio, persuasit hominiut illis potius qui in eo tantum laborauerãt, quantũ ipse inspiciens mirabat, curationis suae fine fruerent, adijciens quod reuera nisi sectus esset, saluus esse non posset: ualde abhorrere à suis moribus, ut hominib. quorum artificiosissimã operam, industriã, diligentiã admirãs in cicatricibus eius uideret, propter exiguũ quod remansit, palmam tanti laboris auferret. Redditi sunt animo eius, & placuit ut eodem Alexandrino assistente ipsi sinum illum ferro, qui iam consensu omniũ aliter insanabilis putabat, aperirẽt. Quae res dilata est in consequentẽ diem. Sed cum abijssent illi, ex moerore nimio domini tãtus est in domo illa exortus dolor, ut tanque funeris planctus uix comprimeret à nobis. Visitabant eum quotidie sancti uiri, episcopus tunc Vzalensis, beatae memoriae Saturninus, & presbyter Gelosus, ac diaconi Carthaginẽsis ecclesiae. In quibus erat, & ex quibus solus est nunc in rebus humanis iam episcopus cũ honore à nobis debito nominandus, Aurelius, cum quo recordantes mirabilia opera dei, de hac re sępe collocuti sumus, eumque ualde meminisse, quod commemoramus, inuenimus. Qui cum eum sicut solebãt uespere uisitarẽt, rogauit eos miserabilibus lachrymis, ut mane dignarentur esse praesentes suo funeri potius que dolori. Tantus enim eum metus ex prioribus inuaserat poenis, ut se inter medicorũ manus non dubitaret esse moriturum. Consolati sunt eum illi, & hortati, ut in deo fideret, eiusque uoluntatem uiriliter ferret. Inde ad orationem ingressi sumus. Vbi nobis ex more genua figentibus, atque incumbentibus terrae, ille se ita proiecit tanquam fuisset aliquo impellente grauiter prostratus, & coepit orare. Quibus modis, quo affectu, quo motu animi, quo fluuio lachrymarum, quibus gemitibus atque singultibus succutientibus omnia membra eius, & penè intercludẽtibus spiritum, quis ullis explicet uerbis? Vtrum orarent alij, nec in haec eorum auerteretur intentio, nesciebam. Ego tamen prorsus orare nil poteram, hoc tantũmodo breuiter in corde meo dixi: Domine quas tuorum preces exaudis, si has non exaudis? Nihil enim mihi uidebatur addi iã posse, nisi ut expiraret orãdo. Surreximus, & accepta ab episcopo benedictione discessimus, rogante illo ut mane adessent, illisque ut aequo animo esset hortantibus. Illuxit dies qui metuebatur, aderant serui dei, sicut se affuturos esse promiserant. Ingressi sunt medici, parantur omnia quae hora illa poscebat, tremenda ferramenta proferuntur, attonitis suspensisque omnibus. Eis autem quorum erat maior autoritas, defectum animi eius consolando erigentibus ad manus secturi mẽbra in lectulo componuntur, soluuntur nodi ligamentorum, nudatur locus, inspicit medicus, & secandum illum sinum armatus atque intentus inquirit. Scrutat oculis, digitisque contrectat. Tentat denique modis omnibus. inuenit firmissimã cicatricem. Iam illa lętitia & laus atque gratiarum actio misericordi & omnipotẽti deo, quae fusa est ore omnium lachrymantibus gaudijs, non est committẽda meis uerbis: cogitetur potius quàm dicatur. In eadem Carthagine Innocentia religiosissima foemina de primarijs ipsius ciuitatis, in mamilla cancrum habebat: rem sicut medici dicunt, nullis medicamẽntis sanabilem. Aut ergo pręscidi solet, & à corpore separari membrũ ubi nascitur: aut ut aliquanto homo diutius uiuat,

nam inde mortẽ quantũlibet tardius affutu
ram, secundũ Hippocratis, ut fert, sententiã,
omnis est omittẽda curatio. Hoc illa à peri-
to medico, & suæ domui familiarissimo acce
perat, & ad solũ deũ se orando conuerterat.
Admonet in somnis appropinquãte pascha
ut in parte fœminarũ obseruãti ad baptiste
rium, quæcunq; illi baptizata primitus oc-
currisset, eundẽ locũ signo Christi signaret:
fecit, & cõfestim sanitas secuta est. Medicus
sanè qui ei dixerat, ut nihil curationis adhi-
beret si paulo diutius uellet uiuere, cũ inspe-
xisset eã postea, & sanissimã cõperisset, quã
prius habere illud malũ tali inspectione co-
gnouerat, quæsiuit ab ea uehemẽter qd adhi
buisset curationis, cupiẽs quantum intelligi
dat nosse medicamentũ, q Hippocratis defi
nitio uinceret. Cumq; ab ea quid factũ esset
audisset, uoce uelut contẽnentis & uultu, ita
ut illa metueret ne aliqd cõtumeliosum uer-
bum proferret in Christũ, religiosa urbanita
te respõdisse fert: Putabã, inquit, magnũ ali-
quid te mihi fuisse dicturã. Atq; illa iã exhor
rescẽte, mox addidit: Quid grãde fecit Chri-
stus sanare cancrũ, qui quatriduanũ mortuũ
suscitauit? Hoc ergo cũ audissem & uehemẽ
ter stomacharer, in illa ciuitate atq; in illa p-
sona, nõ utiq; obscura, factũ tã ingẽs miracu
lum sic latere, hinc eam et admonendã & pe
nè obiurgandã putaui. Quæ cũ mihi respon
disset nõ se inde tacuisse, quæsiui ab eis quas
forte tunc matronas amicissimas secũ habe-
bat, utrũ hoc antea scissent. Respõderunt se
omnino nescisse. Ecce, inq̃, quõ nõ taces, ut
nec istæ audiant, quæ tibi tanta familiaritate
iunguntur? Et quia breuiter ab ea quæsiuerã, fe
ci ut illis audiẽtib. multũq; mirãtibus & glo
rificantib. deũ, totũ ex ordine quẽadmodũ
gestũ fuerit indicaret. Medicũ quendã poda
gricũ in eadẽ urbe, qui cũ dedisset nomẽ ad
baptismũ, et pridie q̃ baptizaret, in somnis
à pueris nigris cirratis, quos intelligebat dæmo
nes esse, baptizari eodẽ anno prohibitus fu
isset, eisq; nõ obtẽperãs, etiã cõculcantib. pe
des eius in dolorẽ acerrimũ, qualẽ nunq̃ ex
pertus est, isset, magisq; eos uincens lauacro
regenerationis, ut uouerat ablui nõ distulis
set, in baptismate ipso nõ solũ dolore, q ultra
solitũ cruciabat, uerumetiã podagra caruis-
se, nec amplius, cũ diu postea uixisset, pedes
doluisse quis nouit? Nos tamen nouimus &

A paucissimi fratres, ad quos id potuit perue-
nire è uicino. Quidã Curubitanus, nõ solũ
à paralysi, uerũ etiã ab informi põdere geni
taliũ cum baptizaret saluus effectus est, & li
beratus utraq; molestia, tanq; mali nihil ha-
buisset in corpore, de fonte regenerationis
ascẽdit. Quis hoc præter Curubim nouit, &
præter rarissimos aliquos qui hoc ubicq; au
dire potuerũt? Nos autẽ cum hoc cõperisse-
mus, iubẽte sancto episcopo Aurelio etiã ut
ueniret Carthaginẽ fecimus: q̃uis à talibus
prius audierimus, de quorum fide dubitare
nõ possemus. Vir tribunitius Hesperius, q
B apud nos est, habet in territorio Fussalensi
fundũ Zubedi appellatũ, ubi cũ afflictione
animaliũ & seruorũ suorũ, domum suã spiri
tuũ malignorũ uim noxiã perpeti cõperis-
set, rogauit nostros me absente presbyteros
ut aliqs eorũ illò pergeret, cuius orationib.
cederent. Perrexit unus, obtulit ibi sacrificiũ
corporis Christi, orãs quãtũ potuit ut cessa-
ret illa uexatio: deo protinus miserãte cessa-
uit. Acceperat aũt ab amico suo terrã sanctã
de Hierosolymis allatam, ubi sepultus Chri
stus die tertio resurrexit: eãq; suspenderat in
cubiculo suo, ne qd mali etiã ipse pateret. At
C ubi domus eius ab illa infestatione purgata
est, qd de illa terra fieret cogitabat: quã diu-
tius in cubiculo suo reuerẽtiæ causa habere
nolebat. Forte accidit ut ego et collega tunc
meus episcopus Synicẽsis ecclesiæ Maximi
nus in pximo essemus: ut ueniremus roga-
uit, & uenimus. Cumq; nobis oĩa retulisset,
etiã hoc petiuit, ut infoderet alicubi, atq; ibi
orationũ locus fieret: ubi etiã possent Chri-
stiani ad celebrãda quæ dei sunt cõgregari.
Nõ restitimus: factũ est. Erat ibi iuuenis pa-
ralyticus rusticanus, q hoc audito, petiuit à
parẽtib. suis, ut illũ ad eũ locũ sanctũ nõ cun
D ctãter afferrẽt. quò cũ fuisset allatus, orauit,
atq; inde cõtinuo pedib. suis saluus abscessit.
Victoriana uilla dicit, quæ ab Hippone re-
gio minus triginta milibus abest. Memoria
martyrũ ibi est Mediolanensiũ Geruasii &
Protasii: portatus est die eo quidã adolescẽs,
q cũ de medio tẽpore æstatis equũ ablueret
in fluminis gurgite, dæmonẽ incurrit. Ibi cũ
iaceret uel morti pximus, uel simillim9 mor
tuo, ad uespertinos illuc hymnos et oratiões
cũ ancillis suis & quibusdã sanctimonialib.
ex more dña possessionis intrauit: atq; hym-

nos cătare cœperūt. Qua uoce ille quasi per cussus excussus est:& cū terribili fremitu altare apprehēsum mouere nō audēs, siue non ualēs, tanq̃ eo fuerit alligatus, aut fixus tenebat:& cū grādi eiulatu parci sibi rogās, confitebat, ubi adolescentem, & qñ & quomodo inuaserit. Postremo se exiturum esse denunciās, mēbra eius singula nominabat, quæ se amputaturū exiens minabat: atq̃ inter hæc uerba discessit ab hoie. Sed oculus eius in maxillā fusus, tenui uenula ab interiore qua si radice pēdebat, totūq̃ eius mediū q̃d nigellum fuerat, albicabat. Quo uiso, qui aderāt, concurrerāt aūt etiā alij, uocibus eius acciti: & se oēs in orationē pro illo statuerūt: cũquis eum sana mēte stare gauderēt, rursus tamen propter oculū eius contristati, medicū quęrendū esse dicebāt. Ibi maritus sororis eius, qui eū illo detulerat: Potens est, inquit, deus sanctorū orationibus, qui fugauit dæmonē, lumē ei reddere. Tunc sicut potuit oculū lapsum atq̃ pendentē, loco suo reuocatū, ligauit orario: nec nisi post septē dies putauit esse soluendū. Quod cū fecisset, sanissimū inuenit. Sanati sunt illic & alij: de quibus dicere longū est. Hipponēsem quādā uirginē scio, cū se oleo perunxisset, cui ꝓ illa orās presbyter instillauerat lacrymas suas, mox à dæmonio fuisse sanatā. Scio etiā episcopū semel ꝓ adolescēte, quē nō uidit orasse: illumq̃ illico dæmone caruisse. Erat quidā senex Florentius Hipponēsis noster, homo religiosus & pauper, qui sartoris se arte pascebat, casulam perdiderat, & unde sibi emeret nō habebat: ad uiginti martyres, quorū memoria apud nos est celeberrima, clara uoce ut uestiretur orauit. Audierūt eū adolescētes q forte aderāt irrisores: eūq̃ discedentē exagitātes, prosequebant: quasi à martyribus quinquagenos folles, unde uestimentū emeret, petiuisset. At ille tacitus ambulās, eiectū grandē pisce palpitantē uidit in littore, eūq̃ illis fauētibus atq̃ iuuātib. apprehēdit, & cuidā coquo Carchoso nomine, bene Christiano, ad coquinā conditariā, indicās quid gestū sit, trecentis follib. uēdidit, lanā cōparare inde disponēs, ut uxor eius quō posset ei, quo indueret, efficeret. Sed coquus conscidēs piscē, anulū aureū in uētriculo eius inuenit, moxq̃ miseratione flexus, & religione perterritus, homini eum reddidit, dicēs: Ecce quomodo uiginti martyres te uestierūt. Ad aquas Tibilitanas episcopo afferēte Proiecto reliqas martyris gloriosissimi Stephani, ad eius memoriā ueniebat magnæ multitudinis cōcursus & occursus. Ibi cæca mulier, ut ad episcopum portantē pignora sacra duceret orauit: flores q̃s ferebat dedit: recepit, oculis admouit, protinus uidit. Stupētibus qui aderant, præibat exultās, uiā carpēs, & uiæ ducē ulterius nō requirēs. Memorati memoriā martyris, quæ posita est in castello Synicēsi, quod Hipponēsi coloniç uicinū est, eiusdē loci Lucillus episcopus, populo præcedēte, atq̃ sequēte portabat: fistula, cuius molestia iā diu laborauerat, & familiarissimi sui medici, qui eā secaret, operiebat manus, illius prę sarcinę uectatione, repēte sanata est. Nam deinceps eā in suo corpore nō inuenit. Eucharius presbyter ex Hispania, Calamæ habitās, ueteri morbo calculi laborabat, per memoriam supradicti martyris, quam Possidius illò aduexit episcopus, saluus factus est. Idē ipse post ea morbo alio præualescēte, mortuus sic iacebat, ut ei iam pollices ligarent: opitulatiōe memorati martyris, cū de memoria eius reportata fuisset, & super iacētis corpus missa ipsius presbyteri tunica, suscitatus est. Fuit ibi uir in ordine suo primarius, noīe Martialis, æuo iam grauis, & multū à religione abhorrēs Christiana. Habebat sanè fidelē filiā, & generum eodē anno baptizatū. Qui cum ægrotantē multis & magnis precib. & lacrymis rogarent, ut Christianus fieret, prorsus abnuit: eosq̃ à se turbida indignatione submouit. Visum est genero eius, ut iret ad memoriā sancti Stephani, et illic pro eo quantū posset oraret, ut deus illi daret mentē bonā, qua credere nō differret in Christum. Fecit hoc ingēti gemitu & fletu, & synceriter ardēte pietatis affectu: deinde abscedēs, aliqd de altari florū, quod occurrit, tulit: eiq̃ cū iā nox esset, ad caput posuit. Tunc dormitum est: & ecce ante diluculū clamat, ut ad episcopum curreret, qui mecū forte tūc erat apud Hipponē. Cum uero audisset eum absentē, uenire presbyteros postulauit. Venerūt, & statim se credere dixit: admirantib. atq̃ gaudentib. omnibus, baptizatus est. Hoc q̃ diu uixit, in ore habebat: Christe accipe spiritū meū: cum hæc uerba beatissimi Stephani, quando lapidatus est à Iudæis, ultima fuisse nesciret

nesciret:quæ huic quoq; ultima fuerunt.Nã non multo pòst etiã ipse defunctus est.Sanati sunt illic per eundẽ martyrẽ [a] etiã podagrici duo,unus ciuis,peregrinus unus:sed ciuis omnimodo,peregrinus aũt per reuelationẽ quid adhiberet quãdo doleret audiuit:& cũ hoc fecisset,dolor cõtinuo cõquieuit.Audurus nomen est fundi,ubi ecclesia est,& in ea memoria Stephani martyris.Puerũ quendã paruulũ cum in area luderet,exorbitãtes boues qui uehiculũ trahebãt,rota obtriuerunt, & cõfestim palpitauit expirãs. Hunc mater arreptũ ad eandẽ memoriã posuit:& non solum reuixit,uerũ etiã illæsus apparuit. Sanctimonialis quędã in uicina possessiõe,quæ Caspaliana dicit̃,cũ ęgritudine laboraret,ac desperaret̃,ad eandẽ memoriã tunica eius allata est:quæ anteq; reuocaret̃, illa defuncta est.Hac tamẽ tunica operuerũt cadauer eius parẽtes,& recepto spiritu,salua facta est. Apud Hipponẽ Bassus quidam Syrus ad memoriã eiusdẽ martyris orabat pro ægrotãte & periclitãte filia,eoq; secũ uestẽ eius detulerat:cũ ecce pueri de domo cucurrerũt,qui ei mortuã nunciarẽt.Sed cũ,orãte illo,ab amicis eius exciperent̃,prohibuerũt eos illi dicere,ne per publicũ plangeret. Qui cũ domũ redisset,iam suorũ eiulatibus personantẽ,& uestẽ filię quã ferebat,super eam proiecisset, reddita est uitæ.Rursus ibidẽ apud nos Irenæi [c] cuiusdã collectarij filius, ægritudine extinctus est. Cumq; corpus iaceret exanime, atq; alijs gemẽtibus & plangẽtibus,exequię pararent̃, amicorũ eius quidã inter aliorum consolantiũ uerba suggessit, ut eiusdẽ martyris oleo corpus perungeret̃. Factũ est, & reuixit. Itemq; apud nos uir tribunitius Eleusinus super memoriã martyris,quę in suburbano eius est, ægritudine exanimatũ posuit infantulũ filiũ suũ:& post orationẽ, quã cum multis lachrymis ibi fudit,uiuentẽ leuauit.Quid faciã? Vrget huius operis implẽdi promissio,ut nõ hic possim omnia cõmemorare quę scio:& procul dubio pleriq; nostrorum, cum hæc legẽt, dolebũt me tam multa prætermisisse,quæ utiq; mecũ sciunt.Quos iam nũc,ut ignoscãt rogo:& cogitẽt q̃ prolixi laboris sit facere, quod me hic nõ facere suscepti operis necessitas cogit. Si enim miracula sanitatũ,ut alia taceã,modo uelim scribere,quæ per hunc martyrẽ,id est,gloriosis-

A simum Stephanũ facta sunt in colonia Calamensi,& in nostra, plurimi cõficiendi sunt libri:nec tamẽ omnia colligi poterũt:sed tantum de quib. libelli dati sunt, qui recitarẽtur in populis.Id namq; fieri uoluimus,cũ uideremus antiquis similia diuinarũ signa uirtutum,etiã nostris tẽporibus frequẽtari: & ea nõ debere multorũ notitiæ deperire. Nondum est aũt bienniũ,ex q̃ apud Hipponẽ regiũ cœpit esse ista memoria, & multis quod nobis certissimum est nõ datis libellis,de ijs quę mirabiliter facta sunt, illi ipsi q̃ dati sunt ad septuaginta fermè numerũ peruenerant,
B quãdo ista cõscripsi.Calamæ uero,ubi & ipsa memoria prius esse cœpit,& crebrius dantur,incõparabili multitudine superãt. Vzali etiã, quæ colonia Vticæ uicina est, multa præclara per eundẽ martyrẽ facta cognouimus:cuius ibi memoria longe prius q̃ apud nos ab episcopo Euodio cõstituta est. Sed libellorũ dandorum ibi cõsuetudo nõ est:uel potius nõ fuit:nã fortasse nunc esse iã cœpit. Cum enim nuper illic essemus, Petroniã clarissimã fœminã, quæ mirabiliter ex magno, atq; diuturno,in q̃ medicorũ adiutoria cun-
C cta defecerãt,languore sanata est:hortati sumus uolẽte supradicti loci episcopo, ut libellũ daret,q̃ recitaret̃ in populo,& obediẽtissime paruit. In q̃ posuit etiã q̃d hic reticere nõ possum,q̃uis ad ea,quæ hoc opus urgẽt, festinare cõpellar. A quodã Iudæo dicit sibi fuisse ꝑsuasum, ut annulũ capillatio cingulo insereret, q̃ sub omni ueste ad nuda corporis cingeret:q̃ annulus haberet sub gẽma [b] lapidẽ in renib. inuentũ bouis. hoc alligata quasi remedio,ad sancti martyris limina ueniebat. Sed ꝓfecta à Carthagine cũ [c] in cõfinio fluminis Bagradę in sua possessiõe mãsisset,sur-
D gẽs ut iter ꝑageret,ante pedes suos illũ iacẽtẽ annulũ uidit,& capillatiã zonã qua fuerat alligatus,mirata tẽtauit.quã cũ omnino suis nodis firmissimis, sicut fuerat, cõperisset astrictã,crepuisse atq; exiluisse annulũ suspicata est: q̃ etiã ipse cũ integerrimus fuisset inuẽtus,futurę salutis quodãmodo pignus de tãto miraculo se accepisse præsũpsit, atq; illud uinculũ soluẽs, simul cũ eodẽ annulo ꝓijcit in flumẽ.Non credunt hoc,qui etiã dñm Iesum ꝑ integra uirginalia matris enixũ, & ad discipulos ostijs clausis ingressum fuisse nõ credũt.Sed hoc certe quærãt,& si uerũ inue-

nerint

nerint, illa credāt. Clarissima fœmina est, nobiliter nata, nobiliter nupta, Carthagine habitat: ampla ciuitas, ampla persona, rem quęrentes latere nō sinūt. Martyr certe ipse, quo impetrāte illa sanata est, in filiū permanētis uirginis credidit, in eum qui ostijs clausis ad discipulos ingressus est credidit. Postremo, propter quod omnia ista dicunt à nobis, in eum qui ascēdit in cęlū cū carne, in qua resurrexerat, credidit: & ideo per eū tanta fiunt, quia pro ista fide animā posuit suā. Fiunt ergo etiā nūc multa miracula: eodē deo faciēte per quos uult, & quemadmodū uult: qui & illa quæ legimus fecit: sed ista nec similiter innotescūt, neq; ut nō excidant animo,[d] quasi glarea memorię crebra lectione tunduntur. Nam & ubi diligētia est, quæ nūc apud nos esse cœpit, ut libelli eorū qui beneficia percipiunt, reticent in populo, semel hoc audiunt qui assunt, pluresq; nō assunt: ut nec illi qui affuerūt, post aliquot dies quod audierunt, mēte retineāt, & uix quisq; reperiat illorū, q ei quē nō affuisse cognouerit, indicet quod audiuit. Vnū est quod apud nos factum, nō maius q̄ illa quæ dixi: sed tam clarū atq; illustre miraculū, ut nullū arbitror esse Hipponensiū, qui hoc nō uel uiderit, uel didicerit: nullū, qui obliuisci ulla ratione potuerit. Decem quidā fratres fuerunt, quorū septē sunt mares, tres fœminæ,[e] de Cæsarea Cappadociæ suorū ciuiū nō ignobiles:[f] maledicto matris recēti patris eorū obitu destitutę, quę iniuriam sibi ab eis factā acerbissime tulit, tali pœna sunt diuinitus coerciti, ut horribiliter quaterent oēs tremore membrorum: in qua fœdissima specie oculos suorū ciuiū nō ferentes, quaquauersum cuiq; ire uisum est, toto penè uagabant orbe Romano. Ex his etiā ad nos uenerūt duo, frater & soror, Paulus & Palladia, multis alijs locis miseria diffamāte iā cogniti. Venerūt aūt ante pascha fermè dies quindecim,[g] ecclesiam quotidie, & in ea memoriā gloriosissimi Stephani frequentabant orātes, ut iā sibi placaret deus, & salutē pristinā redderet. Et illic, & quacūq; ibant, cōuertebant in se ciuitatis aspectū. Nōnulli q eos alibi uiderāt, causamq; tremoris eorū nouerāt, alijs ut cuiq; poterāt indicabāt. Venit & pascha, atq; ipso die dñico mane cū iā frequēs populus præsens esset, & loci sancti cācellos,[h] ubi martyriū erat, idē iuuenis orās teneret, repente prostratus est, & dormienti simillimus iacuit: nō tamē tremens, sicut etiā per somniū solebat. stupētib. qui aderāt, atq; alijs pauētibus, alijs dolētibus, cū eū quidā uellēt erigere, nōnulli prohibuerūt, sed potius exitū expectandū esse dixerūt. Et ecce surrexit, & nō tremebat, quoniā sanatus erat stabat incolumis, intuēs intuētes. Quis ergo in tuentiū se tenuit à laudib. dei? Clamantium, gratulantiūq; uocib. ecclesia usq;quaq; com pleta est. Inde ad me currit, ubi sedebā iā processurus: irruit alter quisq; post alterum, ois posterior quasi nouū, q̄d alius prior dixerat nunciātes. Meq; gaudente, & apud me gratias deo agente, ingredit etiā ipse cū plurib. inclinat ad genua mea, erigit ad osculū meū. Procedimus ad populū, plena erat ecclesia, personabat uocibus gaudiorū: deo gratias, deo laudes, nemine tacēte, hinc atq; inde clamantiū. Salutaui populū, & rursus eadē feruentiore uoce clamabāt. Facto tandē silētio, scripturarū diuinarū sunt lecta solēnia. Vbi aūt uentū est ad mei sermonis locū, dixi pauca, pro tēpore, & pro illius iocunditate lætitiæ. Magis enim eos in opere diuino, quādā dei eloquentiā nō audire, sed cōsiderare per misi. Nobiscū homo prandit, & diligēter nobis omnē suæ ac maternæ fraternęq; calamitatis indicauit historiā. sequēti itaq; die post sermonē redditū, narrationis eius libellū in crastinū populo recitandū promisi. quod cū ex dominico paschę die tertio fieret[i] in gradibus exedræ, in qua de superiore loquebar loco, feci stare ambos fratres, cū eorū legeretur libellus. Intuebat populus uniuersus, sexus utriusq;, unū stantē sine deformi motu: alterā membris omnib. contremente. Et qui ipsum nō uiderant, quid in eo diuinæ misericordiæ factū esset, in eius sorore cernebant. Videbāt enim quid in eo gratulandū, quid pro illa esset orandū. Inter hæc recitato eorū libello, de conspectu populi abire eos prece pi: & de tota ipsa causa aliquāto diligentius cœperā disputare, cū ecce me disputante, uoces aliæ de memoria martyris nouæ gratulationis audiunt. Conuersi sunt eo qui me audiebant, cœperūtq; cōcurrere. Illa enim ubi de gradib. descendit, in quib. steterat, ad sanctum martyrē orare perrexerat. Quæ mox ut cācellos attigit, collapsa similiter uelut ad somnū sana surrexit. Dum ergo requirere-

mus

mus quid factũ fuerit, unde iste strepitus læ- A tus extiterit, ingressi sunt cũ illa in basilicã, ubi eramus, adducẽtes eam sanã de martyris loco. Tum uero tantus ab utroq; sexu admirationis clamor exortus est, ut uox cõtinuata cum lachrymis nõ uideret posse finiri. Perducta est ad eum locũ, ubi paulo ante steterat tremẽs. Exultabãt eam similem fratri factam, cui doluerant remansisse dissimilẽ. Et nondum fusas preces suas pro illa, iam tamẽ præuiam uoluntatem tam cito exauditã esse cernebant. Exultabãt in dei laudem [a] uoces, sine uerbis tanto sonitu, quantum aures nostræ ferre uix possent. Quid erat in cordibus B exultantium, nisi fides Christi, pro qua Stephani sanguis effusus est?

L. VIVES

a Magnum est ipse prod.] Tanq̃ rara admodũ res, & à moribus sensuq; cæterorũ discrepans. b Quem diffamatũ.] Alibi, diffinitũ: ut tanta autoritas multitudine nõ uilesceret, aut copia, néue p suo quisq; arbitrio adiungeret, quæ fuisset libitũ rebus primæ autoritatis & fidei: & ut certũ ac statũ haberent Christiani, quid essent habituri fidei inconcussæ. c Martyrum Protasii.] Hi filij fuerũt Vitalis equitis Ro. martyris, & Valeriæ. Corpora eorũ Mediolano translata sunt Brisacũ Germaniæ à Friderico primo. d Episcopo Ambrosio.] Antistite Mediolanen. omnibus sanctitate & scriptis noto. e Exaduocato.] Qui aduocatus fuerat. Sic hoc dicit, ut exquæstor, & excõsul, pro quæstorius, & cõsularis: quæ nomina sunt illa ætate nata. f Ammonium.] Non est hic celebris ille philosophiæ Platonicæ & Peripateticæ magister, qui etiã Origenẽ docuit. nam is ad hæc tẽpora nõ potuit peruenisse. nescio an sit Aegyptius, Ioãnis grãmatici præceptor. g Vzalensis.] Plinius lib. 5. in Africa minore Vzalitanũ ponit oppidũ. Et Ptolem. ὄσυλλαν minori Syrti proximã. Sed Augustin. Vzali Vticæ uicinã dicit, quæ procul abest à Syrtibus.

h Rem sicut medici dicunt.] At Galenus & Auicenna rationẽ curæ tradunt: sed cum nondũ est confirmatus, & perfectus cancer: nam tũc reuelli nequit, tantũ lenitur. Celsus tres huius morbi species enumerat lib. 5. Cacoethes, cuius ulcus est quidẽ pressum, sed uicina intumescũt: secundũ sine ulcere: tertiũ thymiũ uocant. gignit ex atra bili adusta ui flauæ. i Aut ut aliquanto homo quietius uiuat.] In lib. Brugen. Carmelitano sic: Aut ut aliquanto diutius homo uiuat, tamẽ inde mortẽ quãlibet tardius affuturã. *Idem legit Victorianum* In hoc capite nõ dubiũ, quin multa sint addita uelut declarandi gratia, ab iis, qui omnia magnorũ autorum scripta spurcis suis manibus contaminabãt, quorum alia resecabo, alia more meo contentus ero uelut digito indicasse. k Obseruanti ad baptisterium.] An legendum, obseruãte ad baptisteriũ. A paschate ad pentecosten olim baptizabant iã firmi & petẽtes, quod adhuc ostendit consuetudo nostræ ecclesiæ, in qua per id tempus tam frequẽs fit de aquis mẽtio, & de baptismate. l A pueris nigris curatis.] In codice Brugensi legit cirratis. *Cirri* Cirros, capitis crines interpretat Nonius Marc. Cato De liberis educãdis: Cirros ad Apollinẽ ponere solent. Sic & Persius: Ten' cirratorũ centũ dictata fuisse, Pro nihilo ducas? Loquit de crinitis pueris Romanis. m Quidam Curubitanus.] Est Curubis in Africa urbs libera, *Curubis* in Mercurij promõtorio, ultra Carthaginẽ. Plin. libro 4.

A Idem Ptolemæus, qui eam Κουροβὶν uocat. n In territorio Fussallen.] Nescio an Vssylen. ab Vssylla, de qua dixi. o Fundum Cubedi.] Alias Zubedi. p Ligauit orario.] Legendũ orario: quasi stola sacerdotali: quo uocabulo utunt sacri scriptores illius æui, Hieronymus & Ambrosius. *Orarium* Potest etiã sumi pro mantili uel sudario. q Quem à dæmonio correptũ uidit.] In alijs libris sic: pro adolescente, quem nõ uidit orasse. r Quinquagenos folles.] Fefellerat me hoc loco Philippus Beroaldus, cuius diligẽtia fidebã: reduxit in uiam Andreas Alciatus, cuius annotationẽ ad uerbũ subscribã: Phollis, inquit, *Phollis* sub Theodosio iuniore tributũ mulorũ ab eo institutũ Constantinopoli, quod his sibi in bello opus esse diceret. Phollis aũt aliud tributi genus est, quod nobiliores quiq; ciuitatis pendebant, prout secundũ habitationes fuerant cõprehensi: ut nobilitas quæ ad bonã fortunã illos perducere debuerat, hoc incõmodi secũ afferret: primo quidẽ tributo auri libræ octo, secundo quatuor, ter- B tio duæ pendebant. Et ut ait Hesychius illustris philosophus in 6. historiæ de temporum diuisione: Phollis pondus est, alio nomine dicta balantiũ: trahit aũt donos ducentos quinquaginta: hoc est libras cccxij. & uncias vi. singuli uerò doni librã unã, uncias xij. cõprehendebãt. Est & alius phollis coactus ex argẽteis leptis, qui militibus, quos miliarios uocabant, dabat. Lepti aũt ceration unum cum dimidio continent. Ita phollis iste argenti ceratia ccviij. habet, & numos ix. quæ summa nunc ualeat millia clx. Est & alius phollis, à duabus auri libris incipiens, & usq; ad octo procedẽs, prout soluentiũ tributa substantiæ patiebant. Hæc ille interpres. Verum Suidas, Phollis, inquit, masculini generis, est obolus. Idem in dictione κεράτια: διακόσια, ducẽti & decẽ oboli, quos pholeis uocant: & hoc sensu August. De ciuit. dei ult. lib. capit: tametsi Beroaldus in Apul. pholles legerit, cũ ea uox C nunq̃ pro pecunia accipiat. Hæc Alciatus, cui bene monenti maximã habeo gratiã. s Episcopo proiecto.] In alijs libris sic legitur: Episcopo afferente præfecto martyris gloriosiss. Stephani memoriã. Nec est paulo post: Pignora sacra. t In castello Synicensi, quod Hipponen. coloniæ.] Ptolemæus prope Hipponẽ Diarrhitum Thimissam ponit. Forsan de hac August. loquit: & eadem est quæ apud Pliniũ corrupte legit & Tisicẽsis, & Tiricensis lib. 5. An potius legendũ Siticẽsi. Sitici enim populi sunt Mauritaniæ Cæsariensis. u Vbi sanctas attigit reliq.] Hæc quatuor uerba in antiquis non legunt libris. x Calamæ habitans.] Calama ciuitas est Africæ minoris, *Calama* colonia po. Ro. Calamos uerò Syriæ Phœnicis est Plin.

y Memoriã supradicti martyris.] Paulus Orosius reliquias beati Stephani Hierosolyma Romã attulit autore Gennadio. z Etiã tres podagrici, duo ciues.] Alibi sic: Podagrici duo, unus ciuis, peregrinus unus, sed ciuis. a Cuiusdã collectarij filius.] Collectariũ uocat, *Collectarius* D qui pecuniã principis, aut reip. nomine colligebat, quẽ ueteres coactorẽ soliti erant nominare, ut apud Ciceronem pro Cluentio: & coactio argẽtaria apud Tranquillum, ubi deinde uenia & missione impetrata, coactiones argentarias factitauit. b Lapidẽ in renibus.] De hoc renũ lapide nihil, de alio, quẽ in capite habet, legi apud Pliniũ lib. 30. Bouis, inquit, capiti lapillũ tradunt inesse, quem ab eo expui, si necẽ timeat: inopinatis præciso capite exemptũ, alligatumq; mire prodesse dentitioni. & tamen in renibus bouis gigni lapidẽ, facilius est q̃ in humanis, propter sanguinẽ, humoresq; crassos & multos, caloremq; nõ paruũ. c In cõfinio fluminis Bagradæ.] *Bagrada* Hic ex Mapsaro mõte Libyæ interioris Ptolemæo ortus, latissimã Africã rigat, etsi in tabula à Gatamãubus usq; eum deducit. Interfluit Vticã, & ibi mari nostro cõiungitur. Strabo. d Quasi clara memoriæ crebra lectione tenduntur.

tenduntur.] In codice diui Donatiani sic scribitur: quasi glarea memoriæ crebra lectione tunduntur. Translationem esse puto à loco lubrico, & refluxa, quæ glarea, hoc est arena interspargebatur, quo asperior facta, seu uestigium facilius ferret, seu prehensionem. sic ubi futurum est equestre certamen, is locus arena completur, & locis côglaciatis spargitur. & olim athletis post unctionem, ne prorsus inter colluctantium elaberentur manus. Ita Ouid. uerbis Acheloi, cum quo lucta est Hercules congressus, nono Transfor.
Ille cauis haosto spargit me puluere palmis,
Inque oicem fuluæ tactu flauescit arenæ.

Cappadocia e De Cæsarea Cappadociæ.] Cappadocia est in Asia minore, Galatas & Paphlagonas ab occasu attingês, ab oriente uerò minorem Armeniam, multa in arctum ad Euxinũ pontum patet, quanquã hos Calybes Mela nominat, alij Cappadnces ad Thermodoontẽ fluuiũ. Vocata est Cappadocia ab amne inter Galatiã & Cappadociã defluente, ut inquit Plin. Nam antea Leucosyri, hoc est, albi Syri dicebantur, comparatione eorũ qui intra Taurũ habitãt, sicut Strabo dicit, qui adusto sunt colore. Olim Cappadoces, Syros esse dictos, Herodotus & Plutarch. ostendont, à Syro Apollinis & Sinopes filio, unde & Sinope urbs Cynici Diogenis patria. Porrò in Cappadocia fuerunt urbes, inter cæteras Diocæsarea, & Neocæsarea, quam alluebat Lycus amnis, & Cæsarea sub Argeo monte, quæ prius Mazaca dicebatur, ut testantur Plinius, Solinus, Ptolemæus, Ammianus. Sextus Rufus Cæsareã nominatam in Augusti honorẽ putat. Eusebius uerò Archelao pulso, inquit, Tiberius Cappadociã in prouinciæ

Cæsarea formam redegit, & Mazacam nominauit Cæsareã. Fieri potest, ut in patris Augusti memoriam. Solinus & Martianus Capella Mazacam urbium matrẽ à Cappadocibus uocitari solitam referunt. Strabo Eosebiam nuncupatam scribit Mazacam, quam ipse Ciliciæ metropolim statuit. Porrò Cæsareę celeres illos gigni equos, Claudianus significat, cum Argæom parentẽ nominat oolocrũ equorum: huic Basilium Magnum debemus. f Maledicto matris.] Parentum execrationem magnopere metuere debent filij. Multa huiusce rei leguntur horribilia exempla. g Et ecclesiam quotidie.] In alijs sic: Ecclesiam quotidie, & in ea memoriam gloriosissimi Stephani frequentabant. Fessus iam sum tam minuta annotando, quę non dubito esse à sciolo quopiã sic mutata, dum putat lucem afferre. h Vbi martyrium erat.] Videtor posuisse martyrinm pro loco ubi conditus est, uel ubi colitur martyr, similitudine figuræ Græcæ. i In

Exedra gradibus exêdræ.] Exedra locus est, in quo multæ sunt sedes. Erant in Græcia crebræ in gymnasiis, præsertim ubi philosophi disputabãt. Vitruuius libro quinto: Constituantur exedræ spatiosæ, habentes sedes, in quibus philosophi rhetoresque ac reliqui, qui studijs delectantur sedentes disputare possint. Miror cur in ædificijs Italicis negarit esse exedras, cum Cicero & Crassum oratorem in Tusculano, & Cottam pontificem Romæ exedras habuisse scribat. Sunt exedræ in templis, quę uulgo chorũ uocant, de quis hic Augustinus: & in peristilijs monachorum aut canonicorum, quæ capitula, ut Budæus noster in Pandectas annotauit. k Voces sine uerbis tanto sonitu.] Docte expressit uerba tantum esse articulata & distincta, uoces quosuis sonos dici, sicut Donatus explicat, adducens illud Vergilij:
Fractasque ad littora uoces: ubi uoces non modo sonitum animalis ore editom poeta uocat, sed strepitum undarum littoribus illisarum.

Q. uniuersa miracula, quę per martyres in Christi nomine fiunt, ei fidei testimoniũ ferãt, qua in Christum martyres crediderunt. Cap. IX

Augus.

A vt, nisi huic fidei attestantur ista miracula, in qua prædicatur Christus resurrexisse in carne, & in cælũ ascendisse cum carne? nam & ipsi martyres huius fidei martyres, id est huius fidei testes fuerũt, huic fidei testimoniũ perhibentes, mundum inimicissimũ & crudelissimũ pertulerunt, eumque nõ repugnãdo, sed moriẽdo uicerunt. Pro ista fide mortui sunt, q hęc à dño impetrare possunt, propter cuius nomen occisi sunt. Pro hac fide præcessit eorũ mira patientia, ut in his miraculis tanta ista potentia sequeretur. Nam si carnis in ęternũ resurrectio uel nõ pręuenit in Christo, uel non uentura

B est, sicut prænunciatur à Christo, uel sicut prænunciata est à prophetis, à quibus prænũciatus est Christus:[d] quare martyres tanta possunt, qui pro ea fide, qua hęc resurrectio prędicatur, occisi sunt? Siue enim deus ipse per seipsum miro modo, quo res tẽporales operatur æternus, siue per suos ministros ista faciat: & eadẽ ipsa quę per ministros facit, siue quædã faciat etiã per martyrũ spiritus, sicut per homines adhuc in corpore constituros: siue omnia ista per angelos, quibus inuisibiliter, immutabiliter, & incorporaliter imperat, operetur: ut quę per martyres fieri dicun-

C tur, eis orantibus tantum & impetrantibus, non etiam operantibus fiant: siue alia fiant istis, alia illis modis, qui nullo modo cõprehendi à mortalibus possunt: ei tamen attestantur hæc fidei, in qua carnis in æternum resurrectio prædicatur.

L. VIVES

Quare martyres tanta possont.] In alijs exemplaribus deest martyres, in alijs pro martyres mortui legitur, sic: Cur mortui tantã possunt?

Quanto dignius honorentur martyres, qui ideo multa mira obtinent, ut deus uerus colatur, quam dæmones, qui ob hoc quædam faciunt, ut ipsi dij esse credantur. Cap. X

D H Ic forte dicturi sunt etiã deos suos aliqua mira fecisse. Bene si iam incipiũt deos suos nostris mortuis hominibus comparare. An dicent etiã se habere deos ex hominibus mortuis, sicut Herculem, sicut Romulũ, sicut alios multos, quos in deorũ numerũ receptos opinantur? Sed nobis martyres nõ sunt dij: quia unũ eũdemque deũ, & nostrũ scimus, & martyrũ: nec tamẽ miraculis quæ per memorias nostrorũ martyrũ fiunt ullo modo cõparanda sunt mira-

cula, quæ facta per templa perhibent illorũ. A
Verũ si qua similia uident, sicut à Moyse ma
gi Pharaonis, sic eorũ dij uicti sunt à marty-
ribus nostris. Fecerunt aũt illa dæmones eo
fastu impuræ superbiæ, quo eorũ dij esse uo
luerũt. Faciunt aũt ista martyres, uel potius
deus, uel orãtibus, aut cooperãtibus eis, ut fi
des illa proficiat, qua eos, non deos esse no-
stros, sed unum deum habere nobiscũ creda
mus. Deniq; illi talibus dijs suis, & tẽpla ędi
ficauerũt, & statuerũt aras, & sacerdotes in-
stituerũt, & sacrificia fecerũt. Nos aũt marty
ribus nostris non tẽpla sicut dijs, sed memo
rias sicut hominibus mortuis, quorũ apud B
deum uiuunt spiritus, fabricamus: nec ibi e-
rigimus altaria, in quibus sacrificemus mar-
tyribus, sed uni deo, [a] & martyrũ, & nostro
sacrificium immolamus, ad quod sacrificiũ,
sicut homines dei, qui mundũ in eius cõfes-
sione uicerunt, suo loco & ordine nominan-
tur, nõ tamen à sacerdote, qui sacrificat inuo
cant. Deo quippe, non ipsis sacrificat, quam
uis in memoria sacrificet eorũ: quia dei sacer
dos est, non illorũ. Ipsum uero sacrificiũ cor
pus est Christi, quod non offert ipsis, [b] quia
hoc sunt & ipsi. Quibus igitur potius cre- C
dendũ est miracula facientibus? eis ne qui se
ipsos uolunt haberi deos ab his quibus ea fa
ciunt: an eis qui, ut in deum credãt, quod &
Christus est, faciũt quicquid faciunt? Eis ne
qui sacra sua, etiã crimina sua esse uoluerunt:
an eis q̃ nec laudes suas uolunt esse sacra sua,
sed totũ quod ueraciter laudant, ad eius glo
riam proficere, in quo laudant? In domino
quippe laudant animæ eorum. Credamus
ergo eis & uera dicentibus, & mira facienti-
bus. Dicẽdo enim uera, passi sunt, ut possent
facere mira. In eis ueris est pręcipuum, quod D
Christus resurrexit à mortuis, & immortali
tatẽ resurrectionis in sua carne primus ostẽ-
dit, quam nobis affuturam, uel principio no
ui seculi, uel in huius fine promisit.

L. VIVES

[a] ET martyrũ.] In alijs exẽplaribus legit: Vni deo & martyrũ & nostro, à quo sacrificiũ, sicut homines dei. significat nõ nominari sacrificiũ martyrũ, sed dei: quẽadmodũ martyres nõ dij nuncupant, sed homines dei. [b] Quia sunt.] Nempe ex Christi corpore, nõ Christi caput: quemadmodũ Corinthijs apostolus Paulus inquit: Vos estis corpus Christi, & membra.

Contra Platonicos, qui de naturalibus elementorum ponderibus, argumentantur, terrenũ corpus in cælo esse non posse. Cap. XI.

CONtra quod magnũ dei donũ ra-
tiocinatores isti, quorũ cogitatio-
nes nouit dñs quoniã uanæ sunt,
de ponderibus elementorũ argumentãtur:
quoniã scilicet magistro Platone didicerũt,
mũdi duo corpora maxima, atq; postrema,
duobus medijs, aere scilicet & aqua esse co-
pulata atq; coniuncta. Ac per hoc, inquiunt,
quoniam terra ab hinc sursum uersus est pri
ma: secunda aqua super terrã: tertius aer su-
per aquã: quartum super aera cælum: nõ po
test esse terrenũ corpus in cælo. Momentis
enim proprijs, ut ordinẽ suum teneãt, singu
la elemẽta librant. Ecce qualibus argumen-
tis omnipotẽtię dei humana contradicit in-
firmitas, quam possidet uanitas. Quid ergo
faciunt in aere terrena tot corpora, cum à ter
ra sit aer tertius? Nisi forte, qui per plurima-
rum & pennarũ leuitatem donauit auiũ ter-
renis corporibus, ut portent in aere, immor
talibus factis corporibus hominũ non pote
rit donare uirtutem, qua etiã in summo cælo
ualeant habitare? Animalia quoq; ipsa terre
na, quæ uolare nõ possunt, in quibus & ho-
mines sunt, sicut sub aqua pisces, quæ sunt
aquarum animalia, ita sub terra uiuere de-
buerunt. Cur ergo nõ saltem de secundo, id
est, de aquis, sed de elemento tertio terrenũ
animal carpit hanc uitã? Quare cum perti-
neat ad terrã, in secundo, quod super terram
est elemento, uiuere si cogat, continuo suffo
catur, et ut uiuat, uiuit in tertio? An errat hic
ordo elementorũ, uel potius non in natura
rerum, sed in istorũ argumentationibus de-
ficit? Omitto dicere, quod iam in tertiodeci
mo libro dixi: q̃ multa grauia terrena sint
corpora, sicut plumbum, & formã tamen ab
artifice accipiãt, qua natare ualeant super a-
quam: & ut accipiat qualitatem corpus hu-
manum, qua ferri in cælum, & esse possit in
cælo omnipotenti artifici contradicit? Iam
uero contra illud quod iam dixi superius,
etiam istum considerantes atque tractantes
elementorũ ordinem, quo confidunt, nõ in-
ueniunt omnino quod dicãt. Sic est eñ hinc
sursum uersus terra prima, aqua secunda, ter
tius aer, quartũ cælum, ut super omnia sit a-
nimę natura. [a] Nam & Aristoteles quintum
corpus eã dixit esse, et Plato nullum. Si quin
tum esset, certe superius esset cæteris. Cum
uero nullũ est, multo magis superat omnia.

In terreno ergo quid facit corpore? In hoc põdere quid agit leuior omnibus? In hac tarditate quid agit celerior omnibus? Itáne per huius tã excellentis naturæ meritũ nõ poterit effici, ut corpus eius leuet in cœlũ? & cum ualeat nũc natura corporũ terrenorũ deprimere aĩas deorsum, aliquo modo et animæ leuare sursum terrena corpora nõ ualebunt? Iam si ad eorũ miracula ueniamus, quæ facta à dijs suis opponũt martyrib. nostris, nónne etiã ipsa pro nobis facere, & nobis reperienẽ omnino proficere? Nã inter magna miracula deorũ suorũ, ꝓfecto magnũ illud est, q̃d Varro cõmemorat: Vestalẽ uirginẽ, cũ periclitaretẽ falsa suspicione de stupro, cribrũ impleſſe aqua de Tiberi, & ad suos iudices, nulla eius parte stillãte, portaſſe. Quis aquæ põdus sup cribrũ tenuit? Quis tot cauernis patentibus, nihil inde in terrã cadere permisit? Respõsuri sunt: Aliquis deus, aut aliquis dæmon. Si deus, nũquid maior est deo qui fecit hunc mundũ? Si dæmon, nũquid potentior est angelo, qui deo seruit, à q̃ factus est mundus? Si ergo deus minor, uel angelus, uel dæmon potuit põdus humidi elemẽti sic suspẽdere, ut aquarũ uideaẽ mutata fuiſſe natura: itáne deus omnipotens, qui ipsa creauit elemẽta, terreno corpori graue põdus auferre nõ poterit, ut in eodẽ elemẽto habitet uiuificatũ corpus, in q̃ uoluerit uiuificãs spiritus? Deinde cum aerẽ mediũ ponãt inter ignem desuper, & aquã subter, quid est quod eũ inter aquã & aquã, & inter aquã & terrã sæpe inuenimus? Quid enim uolunt esse aquosas nubes, inter quas & maria aer medius reperit? Quonã, quæso, elementorũ põdere, atq; ordine efficiẽ, ut torrẽtes uiolentiſsimi atq; undosiſsimi, anteq̃ sub aere in terris currãt, super aera in nubibus pendeãt? Cur deniq; aer est medius inter summa cœli, & ima terrarum quaquauersum orbis extendiẽ, si locus eius inter cœlum & aquas, sicut aquarũ inter ipsum & terras est cõstitutus? Postremo si ita est elemẽtorũ ordo dispositus, ut secũdũ Platonẽ duobus medijs, id est aere & aqua, duo extrema, id est ignis & terra iunganẽ, cœliq; obtineat ille summũ locũ, hæc aũt imi: uelut fundaminis mũdi, & ideo in cælo esse nõ potest terra, cur est ipse ignis in terra? Secundum hãc quippe rationẽ, ita ista duo elementa in locis proprijs, imo ac summo, terra &

August.

A ignis esse debuerũt: ut quemadmodũ nolũt in summo esse poſſe q̃d imi est, ita nec in imo poſſet esse, quod summi est. Sicut ergo nullã putãt uel esse, uel futurã esse terræ particulã in cælo, ita nullã particulã uidere debuimus ignis in terra. Nũc uero nõ solũ in terris, uerumetiã sub terris ita est, ut eum eructẽt uertices montiũ, preter quod in usibus hominũ & esse ignẽ in terra, & eũ nasci uidemus ex terra. Quandoquidẽ & de lignis & de lapidibus nascit, quæ sunt corpora sine dubitatione terrena. Sed ille, inquiũt, ignis est tranquillus, purus, innoxius, sempiternus: iste B aũt turbidus, fumeus, corruptibilis, atq; corruptor. Nec tamẽ corrũpit mõtes, in quibus iugiter æstuat, cauernasq; terrarũ. Esto, sit ille iste diſſimilis, ut terrenis habitationib. conigruat. Cur ergo nolunt, ut credamus naturã corporũ terrenorũ aliquando incorruptibilem factam cælo conuenientem futurã: sicut nunc ignis corruptibilis his cõuenit terris? Nihil igitur afferunt ex ponderibus atq; ordine elementorum, unde omnipotenti deo, quo minus faciat corpora nostra talia, ut etiam in cælo poſsint habitare, præscribant.

L. VIVES

C Nam & Aristoteles.] At Aristoteles cõcretione omni cõpositioneq; ac corpore animã liberat, ut primo De anima lib. docet, opiniones cõfutans Democriti, Empedoclis, Alcmæonis, Platonis, Xenocratis. Nec mirũ si Augustino uisus est Aristoteles animã facere corporeã, & ex quatuor elemẽtis coagmentatam tradere creditus est: nam cũ Plato de substantia cælestiũ igniũ decerptas portiunculas animas esse existimet; sideraq; ex quatuor illis, quæ suo more ponit, elemẽtis constet, putauit Aristoteles, nõ minus quatuor elementa in anima ab eo commisceri, q̃ in astris, unde est desumpta. Qua in re uir eruditiſsimus pariter & ingeniosiſsimus captus est, seu potius capere alios, & magistrum Platonẽ confutare tentauit. Quis enim credat tantũ discipulũ, tamdiu audientem præceptorẽ nõ intellexiſſe? Pari argumẽto cùm Aristoteles quintã, siue essentiã, siue naturã, cælũ nominet, legiſſetq; apud Ciceronẽ Augustinus, animã nullũ ex quatuor elemẽtarib. in se cõtinere corporibus, sed esse quintam quandã naturã, nõ minus censuit ab eo fieri D corpoream animã, q̃ cælũ. Non disputo in præsentia, ut cõstet animã omni prorsum ex se corpore apud Aristotelẽ uacare. Neq; enim hoc ille apertius dixit, q̃ cætera. Aut mentis sui hoc oblitus est loco, & argumenta eius nõ eò tendunt, ne quid habeat corporis anima, sed ne quid horũ elementorũ. Nam ut erat uir ille huic naturæ, quã oculis siue deorsum usurpamus, siue sursum, addictiſsimus, unde & dæmonij nomẽ inuenit, nihil esse quod nõ ex ea origine uelut ex fonte traheret, arbitratus est: corpora ex ijs quæ sublimia sunt, animas uero ex cælis: esseq; illas non quidẽ qualia inter nós uersanẽ corpora, sed corpora tamen, alniore ratione, ac modo, quæ quinta dicunẽ natura. Idcirco actus esse, & actionẽ, uim, uitã, motũ, uigorẽ, in sua corpora trãsfundere, quæ omnia sunt cœlorũ propria. Cæterũ ut donemus nunc quod recẽtiores contendunt

dunt

dunt Peripatetici, nihil prorsus Aristoteli animam habere corporis, errati huius facilis certe, & uenia dignissimi, uel præcipua causa fuit, quòd Augustinus Aristotelis de anima sententiam, non ex ipsius Aristotelis uoluminibus, quæ tunc rara erant, nec ferè nisi in Græcia, sed Cicerone referente, cognouit, qui in primo Tusculanarum quæst. sic ait: Aristoteles longe omnibus, Platonem semper excipio, præstans & ingenio & diligentia, cùm quatuor illa genera principiorũ esset complexus, è quibus omnia orirentur, quintam quandam naturã censet esse, è qua sit mens. Cogitare enim, & prouidere, & discere, & docere, & inuenire aliquid, & tam multa alia meminisse, amare, odisse, cupere, timere, angi, lætari: hæc & similia eorum in horum quatuor generũ nullo inesse putat. Quintũ genus adhibet uacans nomine: & sic ipsum

ἐνδελέχεια animũ ἐνδελέχειαν appellat, nouo nomine, quasi quandam continuatã motionem & perennẽ. Sic ille. Quod dictum eius & Augustino dux fuit deflectendi de uia, & in Ciceronem ipsum Græcos penè, & huius, & superioris ætatis uniuersos, ceu apes in ursum mellarium concitauit, lacessitos prius, ac irritatos aliquot eius morsibus, non omnino suauibus, quibus tum beatas linguæ illius diuitias attenuabat, quam ipsi locupletissimã omnium esse haberique cupiunt: tum mores infamabat gentis. Itaque non ἐνδελέχειαν aiunt, id est perpetuam motionẽ, Aristoteles animam nominauit, cum id reprehẽderit in Platone, sed ἐντελέχειαν, quasi ἐντελὲς ἔχειν, hoc est perfectam habitionẽ, & ut uertit Hermolaus, perfectihabiã. Sed qui constat ἐντελέχειαν, & nõ ἐνδελέχειαν ab Aristotele scripto relictum esse? ut rectè Politianus quærit. nam motionẽ animæ perpetuã nõ admittit Aristoteles, in Platone, sibi indulget. Quid enim aliud est actus ipse animæ, uita, uigor, quàm quidam motus genus, etiam Aristoteli? Tum & pars animæ motiua, unde manat, aut quid aliud est, quàm anima? Sed auferant sanè ἐντελέχειαν esse Aristotelicam animã, non ἐνδελέχειαν, tantúmne ob unicum memoriæ lapsum excitari Ciceroni tragœdiã? Succurrebat uidelicet doctissimo uiro legisse se apud omnes

Ciceronis defensio

ueteres, animã esse, per quam corpus moueretur: apud multos uero agitari semper illam, nec unquam quiescere. Fieri potest, ut aliquis ex iis, qui perpetuũ animæ tribuebant motum, ἐνδελέχειαν aliquando eam dixerit. Id uocabulum & scriptura ἐντελεχείας simillimum, & pronunciatione idem, surrepsit aliud agenti: nec consulere forsan Aristotelis codicem uacabat, aut nõ libebat, ac ne opus quidem erat, de re alia disserẽti: nempe mortem malum non esse. nam siue cõtinuus motus, siue perfectus habitus esset anima ab Aristotele nuncupata, ad rem qua de ageret, ne pili quidem referebat. & quanquã se liberatum magna ex parte defensionum laboribus, senatoriisque muneribus Tusc. quæst. præfetur scribere, uellem tamen qui eum reprehendunt, tam impediti publicis negociis, quàm ille tunc erat, in studiis uersarentur, ut uideremus, an non carpendi modo, sed uel legendi, aut ipsum, aut Aristotelem, putarent sibi ocium superesse. Profecto fuit in M. Tullio diuina uis ingenii, qui mediis totius terrarum orbis negociis, & tumultibus, ita cum lubitum est, seipsum seuocauit, ut non solum tempus inueniret, quo legeret, sed etiã quo illa conscriberet, quæ non satiamur mirãdo. Sacerdotiolum unius aut alterius anhui sestertii, aut procuratiuncula perexigua perque facilis si cui contingat nostrum, iam impeditos nos ac implicitos censemus, ut missionem à literis omnibus legitimã impetrasse nos existimemus, & iniuria nõ parua affici, si ad eas reuocemur. Quod si omnino literas tractamus ullas, primũ omnium ingẽtes scilicet ac intolerabiles occupationes nostras obiectamus & inculcamus ad fastidiũ, deplorantes subinde illas & miserandas aliis ostentãtes,

A mustumque imputantes publicis cõmodis, si quid illorũ gratia inter tot ingruẽtia, quibus obruimur negocia, sit à nobis elaboratũ. Erubescamus per Musas omnes ocio si parenti & eloquentiæ Romanæ, & philosophiæ Latinæ lapsum ullum qualemcunque opprobrare, cum doctiora sint illius errata, quàm nostra omnia benedicta.

Contra calumnias infideliũ, quibus Christianos de credita carnis resurrectione irridẽt. XII

s

Ed scrupulosissimè quærere, & fidem qua credimus resurrecturam carnẽ, ita quęrẽdo assolẽt irridere: utrũ fœtus abortiui resurgãt. Et quia dñs ait: Amẽ dico uobis, capillus capitis uestri non peribit: utrũ statura et robur æqualia futura

B sint omnibus, an diuersæ corporũ quantitates? Si enim æqualitas corporũ erit, unde habebũt quod hic nõ habuerũt in mole corporis illi abortiui, si resurgẽt & ipsi: aut si nõ resurgẽt, quia nec nati sunt, sed effusi, eandem quęstionẽ de paruulis uersant, unde illis mẽsura corporis, quã nũc defuisse uidemus, accedat, cũ in hac ętate moriunẽ. Neque enim dicturi sumus, eos nõ resurrecturos, qui nõ solum generationis, uerũ etiã regenerationis capaces sunt. Deinde interrogãt, quẽ modũ ipsa ęqualitas habitura sit. Si enim tã magni, & tã longi erũt oẽs, quàm fuerũt quicunque hic

C fuerũt maximi atque longissimi: nõ solum de paruulis, sed & de plurimis magnis quęrũt, unde illis accessurũ sit, quod hic defuit, si ibi hoc quisque recipiet, quod hic habuit. Si aũt, quod ait Apostolus, occursuros nos oẽs in mensurã ætatis plenitudinis Christi, et illud alterũ, quos prædestinauit cõformes fieri imaginis filii sui: sic intelligendũ est, ut statura & modus Christi corporis omniũ, qui in regno eius erũt, humanorũ corporũ sit futurus: multis erit, inquiũt, de magnitudine &

D longitudine corporis detrahendũ. Et ubi iã erit, capillus capitis uestri nõ peribit, si de ipsa corporis quãtitate tã multũ peribit? quãuis & de ipsis capillis possit quæri, utrũ redeat quicquid tõdentib. decidit. Quod si rediturũ est, quis nõ exhorreat illã deformitatẽ? Nam hoc & de unguib. uideẽ necessario secuturũ, ut redeat tã multũ quod corporis cura desecuit. Et ubi erit decus, quod certe maius, quàm in ista esse corruptione potuit, in illa iam immortalitate esse debebit? Si aũt nõ redibit, ergo peribit: quõ ergo, inquiũt, capillus capitis uestri nõ peribit? de macie quoque uel pinguedine similiter disputant. Nam si

æquales

æquales omnes erunt, nõ utiq; alij macri, alij pingues erunt. Accedet ergo alijs aliquid, alijs minuet. Ac per hoc nõ quod erat recipiendum, sed alicubi addendũ est, quod non fuit: & alicubi perdendũ, quod fuit. De ipsis etiã corruptionib. & dilapsionib. corporũ mortuorũ, cũ aliud uertat in puluerẽ, in auras aliud exhalet: sint quos bestiæ, sint quos ignis absumit: naufragio, uel quibuscunque aquis ita quidã pereãt, ut eorũ carnes in humore putredo dissoluat, nõ mediocriter permouent: atq; omnia ita recolligi in carnẽ, & redintegrari posse nõ credunt. Consectant etiã quasq; fœditates & uitia, siue accidant, siue nascant: ubi & mõstrosos partus cũ horrore atq; irrisione cõmemorant, & requirũt quęnam cuiusq; deformitatis resurrectio sit futura. Si enim nihil tale redire in corpus hominis dixerimus, responsionẽ nostrã de locis uulnerũ, cũ quibus dñm nostrũ Christũ resurrexisse prędicamus, se cõfutaturos esse præsumũt. Sed inter hæc oĩa quæstio difficillima illa proponit, in cuius carnẽ reditura sit caro, qua corpus alterius uescentis humana uiscera fame cõpellente nutrit. In carnem quippe cõuersa est eius, qui talibus uixit alimẽtis: & ea quæ macies ostẽderat, detrimenta suppleuit. Vtrũ ergo hoc illi redeat homini, cuius caro prius fuit, an illi potius, cuius postea facta est, ad hoc percunctant, ut fidẽ resurrectiõis illudãt: ac sic aĩæ humanę aut alternantes, sicut Plato, ueras infelicitates falsasq; ꝓmittãt beatitudines: aut post multas itidẽ ꝑ diuersa corpora reuolutiones, aliqñ tamẽ eã, sicut Porphyrius, finire miserias, & ad eas nunq; redire fateant: nõ tñ corpus habẽdo immortale, sed corpus omne fugiẽdo.

An abortiui nõ pertineãt ad resurrectionẽ, si pertinent ad numerum mortuorũ. Cap. XIII

B **D** hęc ergo quæ ab eorũ parte contraria, me digerẽte, mihi uident oppo sita, misericordia dei meis nisib. opẽ ferẽte, respondeã: abortiuos fœtus, qui cum iã uixissent in utero, ibi sunt mortui, resurrecturos ut affirmare, ita negare non audeo: quamuis nõ uideã quõ ad eos nõ pertineat resurrectio mortuorũ, si nõ eximuntur de numero mortuorũ. Aut eñ non oẽs mortui resurgẽt, & erunt aliquæ humanæ aïæ sine corporibus in æternũ, quæ corpora hu-

Augus.

A mana quãuis intra uiscera materna gestarũt: aut si oẽs animæ humanæ recipiãt resurgentia sua corpora, quæ habuerũt ubicunq; uiuentia & moriẽtia reliquerunt, nõ inuenio quemadmodũ dicã ad resurrectionẽ nõ pertinere mortuorũ, quoscunq; mortuos etiam in uteris matrũ. Sed utrũlibet de his quisq; sentiat, quod de iã natis infantib. dixerimus: hoc etiã de illis intelligendũ est, si resurgẽt.

An infantes in ea sint resurrecturi habitudine corporis, quã habituri erãt ætatis accessu. XIIII

Q **Q**uid ergo de infantibus dicturi sumus, nisi quia nõ in ea resurrecturi sunt corporis exiguitate, qua mortui? Sed quod eis tardius accessurũ erat tempore, hoc sunt illo dei opere miro atq; celerrimo recepturi. In sententia quippe domini, ubi ait: Capillus capitis uestri nõ peribit: dictum est, nõ defuturũ esse quod fuit: nõ aũt negatũ est, affuturũ esse, quod defuit. Defuit autẽ infanti mortuo perfecta quantitas sui corporis: [a] perfecto qppe infanti, deest utiq; perfectio magnitudinis corporalis: quæ cũ accesserit, iam statura longior nõ esse possit. Hunc perfectionis modũ sic habent oẽs, ut cum illo concipiant atq; nascant: sed habent C in ratione, non in mole: sicut ipsa iam membra omnia sunt latenter in semine, cum etiã natis nõnulla adhuc desint, sicut dentes, ac si quid eiusmodi. In qua ratione uniuscuiusq; materiæ indita corporali, [b] iam quodãmodo ut dicã, liciatũ esse uidet, quod nondum est, imò quod latet, sed accessu tẽporis erit, uel poti⁹ apparebit. In hoc ergo infans, iam breuis, aut longus est, qui breuis, longúsue futurus est. Secundũ hanc rationẽ profecto in resurrectione corporis, detrimenta corporis non timemus: quia & si æqualitas futura esset omniũ, ita ut omnes usq; ad giganteas D magnitudines peruenirent, nec illi qui maximi fuerũt, minus haberẽt aliquid in statura, quod eis contra sententiã Christi periret, qui dixit: nec capillum capitis esse peritunũ: creatori utiq; qui creauit cuncta ex nihilo, quomodo deesse posset, unde adderet quod addendum esse mirus artifex nosset?

L. VIVES

a **P**Erfecto quippe infanti.] Vnicuiq; rei stata est magnitudo, ultra quam non extenditur, huius assequendæ uim & potestatem adducit secum à causis suis: & potestate id habet, quod si non impediat explicat se gradibus temporis, quousq; perueniat ubi sistit, uel unde retro abit eodem unde uenerat: quæ incrementi tã

tiõ non in materia eſt, nec in forma, ſed in qualitatibus à natura inditis. b Iam quodammodo.] In antiquis exemplaribus pro innatũ legitur liciatũ, trãslatione texentiũ, quaſi iam illa ceu tela texta eſt in puero, ſed non explicata. & hoc uidetur conformius Auguſtini ſenſui, qui metaphoram molliuit, cum dixit, quodammodo, & uocabulum, liciatum, cum, ut ita dicam.

An ad dominici corporis modũ, omniũ mortuorum reſurrectura ſint corpora. Cap. XV

SEd utiq; Chriſtus in ea mẽſura corporis in qua eſt mortuus, reſurrexit, nec fas eſt dicere, cum reſurrectionis omniũ tẽpus uenerit, acceſſurã corpori eius eam magnitudinẽ, quã non habuit quãdo in ea diſcipulis, in qua illis erat notus apparuit, ut longiſsimis fieri poſsit æqualis. Si aũt dixerimus ad dominici corporis modum, etiã quorũq; maiora corpora redigenda, peribit de multorũ corporibus plurimũ, cũ ipſe nec capillũ periturũ eſſe promiſerit. Reſtat ergo, ut ſuã recipiat quiſq; menſurã, quam uel habuit in iuuẽtute, etiã ſi ſenex eſt mortuus: uel fuerat habiturus, ſi antè eſt defunctus. Atq; illud q̃d cõmemorauit Apoſtolus de mẽſura ętatis plenitudinis Chriſti, aut propter aliud intelligamus dictũ eſſe, id eſt, ut illi capiti in populis Chriſtianis accedente omniũ perfectione membrorũ ætatis eius mẽſura compleat̃: aut ſi hoc de reſurrectione corporũ dictũ eſt, ſic accipiamus dictum, ut nec ultra, nec infra iuuenilẽ formã reſurgãt corpora mortuorũ: ſed in ea ætate & robore, uſq; ad quam Chriſtũ hic perueniſſe cognouimus. Circa triginta quippe annos definierũt eſſe etiã ſeculi huius doctiſsimi homines, iuuentutẽ. Quæ cum fuerit ſpatio proprio terminata, inde iam hominẽ in detrimenta uergere grauioris ac ſenilis ætatis: & ideo nõ eſſe dictum, in menſuram corporis, uel in menſuram ſtaturæ: ſed in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti.

Qualis intelligenda ſit conformatio ſanctorũ ad imaginem filij dei. Cap. XVI

ILlud etiã quod ait, prædeſtinatos fieri cõformes imaginis filij dei, poteſt & ſecundũ interiorẽ hominẽ intelligi. Vnde nobis alio loco dicit: Nolite conformari huic ſeculo: ſed reformamini in nouitate mentis ueſtræ. Vbi ergo reformamur, ne cõformemur huic ſeculo, ibi conformamur dei filio. Poteſt et ſic accipi, ut quem-

A admodum ille nobis mortalitate, ita nos illi efficiamur immortalitate conformes: quod quidẽ & ad ipſam reſurrectionẽ corporum pertinet. Si aũt etiã in his uerbis, qua forma reſurrectura ſint corpora, ſumus admoniti: ſicut illa menſura, ita & iſta cõformatio non quãtitatis intelligẽda eſt, ſed ætatis. Reſurgẽt itaq; oẽs tam magni corpore, q̃ uel erãt, uel futuri erant in iuuenili ętate: quamuis nihil oberit, etiã ſi erit infantilis, uel ſenilis corporis forma: ubi nec mẽtis, nec ipſius corporis ulla manebit infirmitas. Vnde etiã ſi qs in eo corporis modo, in q̃ defunctus eſt reſurrecturũ unumquenq; contẽdit, nõ eſt cũ

B illo laborioſa contradictione pugnandũ.

An in ſuo ſexu reſuſcitanda, atq; manſura ſint corpora fœminarum mortuarum. Cap. XVII

NOnnulli propter hoc quod dictũ eſt: Donec occurramus oẽs in unitatẽ fidei, in uirũ perfectũ, in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti, & conformes imaginis filij dei: nec in ſexu fœmineo reſurrecturas fœminas credunt, ſed in uirili omnes aiunt: quoniã deus ſolum uirũ fecit ex limo, fœminã ex uiro. Sed mihi melius ſapere uident̃, qui utrumq; ſexũ reſurrecturũ

C eſſe non dubitant. Non enim libido ibi erit, quę confuſionis eſt cauſa. Nam prius q̃ peccaſſent, nudi erant: & nõ confundebant̃ uir et fœmina. Corporibus ergo illis uitia detrahentur, natura ſeruabit̃. Non eſt aũt uitium ſexus fœmineus, ſed natura: quæ tunc quidẽ & à concubitu, & à partu immunis erit: erũt tamen membra fœminea non accõmodata uſui ueteri, ſed decori nouo, quo nõ alliciat̃ aſpicientis concupiſcẽtia, quæ nulla erit, ſed dei laudet̃ ſapientia atq; clemẽtia: qui & q̃d non erat fecit, & liberauit à corruptione q̃d

D fecit. Vt enim in exordio generis humani de latere uiri dormientis coſta detracta, fœmina fieret, "Chriſtum & eccleſiam tali facto iam tũc prophetari oportebat. Sopor quippe ille uiri, mors erat Chriſti, cui⁹ exanimis in cruce pendentis latus lancea perforatum eſt, atq; inde ſanguis & aqua profluxit: quæ ſacramẽta eſſe nouimus, quibus ædificat̃ eccleſia. Nam hoc etiã uerbo ſcriptura uſa eſt, ubi nõ legit̃, formauit, aut finxit, ſed ædificauit eam in mulierẽ. Vnde & Apoſtolus ędificationẽ dicit corporis Chriſti, quod eſt eccleſia.

clesia. Creatura est ergo dei fœmina, sicut uir: sed ut de uiro fieret, [b] unitas cõmendata est. Vt autẽ illo modo fieret, Christus ut dictum est, & ecclesia figurata est. Qui ergo utrunq; sexũ instituit, utrũq; restituet. denique & ipse Iesus interrogatus à Sadducæis, q ne gabant resurrectionẽ: cuius septẽ fratrũ erit uxor, quã singuli habuerunt, dũ quisq; eorũ uellet defuncti semẽ, sicut lex præceperat excitare: Erratis, inquit, nescientes scripturas, neq; uirtutẽ dei. Et cũ aptus locus esset, ut diceret: de qua enim me interrogatis, uir erit ipsa, nõ mulier: nõ hoc dixit: sed dixit: In resurrectione eñ neq; nubẽt, neq; uxores ducẽt: sed sunt sicut angeli dei in cęlo. Æquales utiq; angelis immortalitate ac felicitate, non carne: sicut nec resurrectione, qua non indiguerũt angeli: qm̃ nec mori potuerunt. Nuptias ergo dñs futuras negauit esse in resurrectiõe nõ fœminas, & ibi negauit, ubi talis quęstio uertebat̃, ut eã negato sexu muliebri celeriore facilitate dissolueret, si eum ibi præ nosceret nõ futurũ: imò etiã futurum esse firmauit dicẽdo, Nõ nubẽt: quod ad fœminas pertinet: neq; uxores ducẽt: quod ad uiros. Erunt ergo, quæ uel nubere hic solẽt: uel ducere uxores: sed ibi hoc non facient.

L. VIVES

[a] CHristũ &.] Sic Apostolus interpretat̃ ad Ephe. 5. [b] Vnitas cõm.] Vt concordia esset maior, sciretq; alter se alterã genuisse, & hæc ex illo esse profectam: sed ita ut eadẽ uideat̃ res & uir & uxor, nihilq; sit quod eos diuidat et disiungat, quo nihil potest esse rei familiari, & coniugali uitæ salutarius. [c] Neq; nubent, neq; uxores ducent.] Illud fœminarũ est, hoc uirorum. Vulgo nubentur legimus: August. refugit uocabulum, & quod uiris parũ accõmodatur, & si apud priscos nubere dicebantur & uiri: quemadmodũ Græce γαμεῖσθαι, ut docet Nonius Marcellus.

De uiro perfecto, id est Christo, & corpore eius, id est ecclesia, quæ est ipsius plenitudo. XVIII

PRoinde quod ait Apostolus, occurfuros nos oẽs in uirũ perfectum, totius ipsius circunstantiã lectionis considerare debemus: quæ ita se habet: Qui descendit, inquit, ipse est, & qui ascendit super oẽs cælos, ut adimpleret omnia. Et ipse dedit quosdam quidẽ apostolos, quosdã aũt prophetas, quosdã uero euangelistas: quosdam aũt pastores & doctores, ad consummationẽ sanctorũ in opus ministerij, in ædificationẽ corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatẽ fidei, [a] & agnitionẽ filij dei,

A in uirũ perfectum, in mensurã ętatis plenitudinis Christi: ut ultra nõ simus paruuli iactati, & circumlati omni uento doctrinæ, in illusione hominũ, in astutiã ad machinationẽ erroris. Veritatẽ aũt facientes in charitate augeamur in illo per omnia, qui est caput Christus, ex quo totũ corpus connexũ & compactum, per omnẽ tactũ subministrationis secundũ operationẽ in mensurã uniuscuiusq; partis incrementũ corporis facit in ædificationẽ sui, in charitate. Ecce qui est uir perfectus, caput & corpus, q̃d cõstat omnib. mẽbris, quæ suo tẽpore complebunt̃. Quotidie

B tamẽ eidẽ corpori accedũt, dum ædificat̃ ecclesia, cui dicit̃: Vos aũt estis corpus Christi, & mẽbra. Et alibi: Pro corpore, inquit, eius, quod est ecclesia. Itemq; alibi: Vnus panis, unum corpus multi sumus. De cuius corporis ædificatione & hic dictũ est: Ad consummationẽ sanctorũ, in opus ministerij, in ædificationẽ corporis Christi. Ac deinde subiectum est, unde nũc agimus: Donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionẽ filij dei, in uirum perfectum, in mensurã ætatis plenitudinis Christi, & cætera: donec ea-

C dem mensura in quo corpore intelligẽda esset, ostenderet, dicens: Augeamur in illo per omnia, qui est caput Christus: ex quo totũ corpus connexum, & compactum per omnem tactum subministrationis secundũ operationem in mensuram uniuscuiusq; partis. Sicut est ergo mensura uniuscuiusq; partis, ita totius corporis, quod omnibus suis partibus constat, est utiq; mensura plenitudinis, de qua dictum est: In mensuram ætatis plenitudinis Christi. Quam plenitudinẽ etiam illo commemorauit loco, ubi ait de Christo: Et ipsum dedit, caput super omnem eccle-

D siam, quę est corpus eius, plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimplet. Verum si hoc ad resurrectionis formam, in qua erit unusquisq;, referendum esset, quid nos impediret, nominato uiro, intelligere & fœminam, ut uirum pro homine positũ acciperemus: sicut in eo quod dictum est: Beatus uir qui timet dominum: utique ibi sunt & fœminæ, quæ timent dominum.

L. VIVES

ET agnitionem filij dei.] Vulgo: Et agnitionis filij dei. Sic legit Hieronymus: & sic est Græcè, καὶ ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. Significat unitatem illam esse fidei, & agnitionis filij dei, non occursum.

Quòd omnia uitia corporis, quę in hac uita humana cōtraria sunt decori, in reſurrectione nō ſint futura, ubi manēte naturali ſubſtātia, in unā pulchritudinē qualitas cōcurret & quātitas. XIX

Quid iam reſpondeā de capillis atq; unguibus? Semel quippe intellecto, ita nihil periturum eſſe de corpore, ut deforme nihil ſit in corpore: ſimul intelligeť ea quę deformē facturafuerāt enormitatē, maſſæ ipſi acceſſura eſſe, non locis, in quib. membrorū forma turpeť. Velut ſi de limo uas fieret, quod rurſus in eundē limū redactum totū de toto iterū fieret, nō eſſet neceſſe, ut illa pars limi, quæ in anſa fuerat, ad anſā rediret: aut quę fundū fecerat, ipſa rurſus faceret fundū: dum tamē totū reuerteretť in totum, id eſt, totus ille limus in totū uas, nulla ſui perdita parte remearet. Quapropter ſi capilli toties tōſi, unguéſue deſecti, ad loca ſua deformiter redeunt, nō redibūt: nec tamē cuiq; reſurgēti peribunt, quia in eandē carnē, ut quęcunq; ibi locū corporis teneāt, ſeruata partiū congruētia, materiæ mutabilitate uerteňť. Quamuis ꝙ ait dñs, Capillus capitis ueſtri nō peribit: nō de longitudine, ſed de numero capillorū dictū multo aptius poſſit intelligi. Vnde & alibi dicit: Capilli capitis ueſtri numerati ſunt oēs. Neq; hoc ideo dixerim, ꝙ aliquid exiſtimem corpori cuiq; periturū, quod naturaliter inerat, ſeu q̃d deforme natū fuerat: non utiq; ob aliud, niſi ut hinc quoq; oſtenderet, ꝗ ſit pœnalis conditio iſta mortaliū, ſic eſſe rediturum, ut ſeruata integritate ſubſtātiæ, deformitas pereat. Si enim ſtatuā poteſt artifex homo, quā propter aliquā cauſam deformē fecerat, conflare & pulcherrimā reddere, ita ut nihil inde ſubſtātiæ, ſed ſola deformitas pereat: ac ſi quid in illa figura ꝓprie indecēter extabat, nec parilitati partiū cōgruebat, non de toto, unde fecerat, amputare, atq; ſeparare, ſed ita cōſpergere uniuerſo atq; miſcere, ut nec fœditatē faciat, nec minuat quantitatē: quid de omnipotēti artifice ſentiendum eſt? Ergóne nō poterit quaſq; deformitates humanorū corporum non modo uſitatas, uerumetiā raras, atq; monſtroſas, quæ huic miſeræ uitæ congruūt, abhorrēt autē ab illa futura felicitate ſanctorū, ſic auferre, ac perdere, ut quaſcunq; earū faciunt, & ſi naturalia, tamē indecora excremēta ſubſtantiæ corporalis, nulla

A eius diminutione tollanť? Ac per hoc nō eſt macris, pinguibúſue metuēdum, ne ibi etiā tales ſint, quales ſi poſſēt, nec hic eſſe uoluiſſent. [a] Omnis enim corporis pulchritudo eſt partium congruētia cum quadā coloris ſuauitate. Vbi autē nō eſt partium congruētia, aut ideo quid offendit, quia paruū eſt: [b] aut ideo quia nimiū. Proinde nulla erit deformitas, quā facit incongruētia partiū, ubi et quę praua ſunt corrigenť: & quod minus eſt ꝗ decet, unde creator nouit, inde ſupplebiť: & quod plus eſt ꝗ decet, materiæ ſeruata integritate, detrahetur. Coloris porrò ſuauitas

B quāta erit, ubi iuſti fulgebunt ſicut ſol in regno patris ſui? Quæ claritas in Chriſti corpore cum reſurrexit, ab oculis diſcipulorum potius abſcondita fuiſſe, ꝗ defuiſſe credēda eſt. Nō enim eam ferret humanus atq; infirmus aſpectus, quando ille à ſuis ita deberet attēdi, ut poſſet agnoſci. Quò pertinuit etiā ut contrectantib. oſtenderet ſuorū uulnerū cicatrices: ut etiā cibum, potumq; ſumeret: non alimentorū indigētia, ſed ea qua & hoc poterat poteſtate. Cum autē aliquid non uidetur, quamuis adſit, à quibus alia quę pari-

C ter aſſunt, uidentur: ſicut illam claritatē dicimus affuiſſe non uiſam, à quibus alia uidebantur, [c] ἀορασία Græce dicitur: quod noſtri interpretes Latine non ualentes, in lib. Geneſeos cęcitatē interpretati ſunt. Hanc enim paſſi ſunt Sodomitæ, quando quærebanť oſtium iuſti uiri, nec poterāt inuenire. Quæ ſi cęcitas fuiſſet, qua fit ut nihil poſſit uideri, nō oſtium quo ingrederenť, ſed duces itineris, à quibus inde abducerenť, inquirerent.

L. VIVES

D [a] Omnis enim corporis pulchritudo.] Definitio hæc eſt pulchritudinis apud Ciceronem tertio Tuſculanarum quæſtionum, qui in primo Officiorum duo pulchritudinis facit genera: quorum in altero dignitas inſit, in altero uenuſtas. Eſt & in alia ætate alia ratio pulchritudinis: ut Ariſtoteles libro Rhetoricorum primo docet. Alia enim eſt pueri, alia iuuenis, alia uiri, alia ſenis: ſed in uniuerſum ea definitione comprehenſa uidetur pulchritudo. [b] Quia paruum eſt, aut ideo quia nimium.] Varia lectio: alij, quia paruum & nimium: alij, quia prauum & minimum: quæ uidetur procedere. Tria ſunt difformium genera, quæ aut maiora, aut minora, aut ſecus quàm oportet deceťq;. Hęc ſunt loco iſto comprehenſa. Nam prauum recto eſt contrarium. [c] ἀορασία Græce dicitur.] Eſt enim ὁρᾶν uideo, & ὅρασις uiſio: hinc per priuationem ἀορασία uiſioni contrarium, & ἀόρατα, quæ à Platone, Ariſtotele, & cæteris philoſophis dicuntur inuiſibilia. ἀορασίας neſcio an ſit aliquod Latinum uerbum.

Quòd

Quòd in resurrectione mortuorũ, natura corporũ quibuslibet modis dissipatorũ, in integrum unde cunq; reuocanda sint. Cap. XX

A NEscio quo autẽ modo sic afficimur amore martyrũ beatorum, ut uelimus in illo regno in eorũ corporibus uidere uulnerũ cicatrices, quę ꝓ Christi nomine pertulerunt: & fortasse uidebimus. Non enim deformitas in eis, sed dignitas erit: & quædã, quãuis in corpore, nõ corporis, sed uirtutis pulchritudo fulgebit: nec ideo tñ si aliqua martyrib. amputata & ablata sunt mẽbra, sine ipsis mẽbris erũt in resurrectione mortuorũ: quib. dictũ est: Capillus capitis uestri non peribit. Sed si hoc decebit B in illo nouo seculo, ut indicia gloriosorũ uulnerũ in illa immortali carne cernanť, ubi mẽbra, ut præciderenť, percussa uel secta sunt, ibi cicatrices, sed tamẽ eiusdẽ mẽbris redditis nõ perditis, apparebũt. Quãuis itaq; omnia quæ acciderũt corpori uitia, tũc nõ erũt: non sunt tamẽ deputãda uel appellãda uitia uirtutis indicia. Absit aũt, ut ad resuscitanda corpora, uitæq; reddẽda, nõ possit omnipotẽtia creatoris oĩa reuocare, quæ uel bestia, uel ignis absumpsit: uel in puluerẽ cinerẽ'ue collapsum, uel in humorẽ solutũ, uel in auras est exhalatũ. [a] Absit ut sinus ullus secretũq; C naturæ ita recipiat aliquid subtractũ sensib. nostris, ut omniũ creatoris, aut lateat cognitionẽ, aut effugiat potestatẽ. Deũ certe [b] uolens, sicut poterat definire Cicero tantus autor ipsorũ: Mens quædã, inquit, est soluta & libera, secreta ab omni cõcretione mortali, omnia sentiẽs & mouẽs, ipsaq; prædita motu sempiterno. Hoc aũt reperit in doctrinis magnorũ philosophorũ. Vt igitur secundũ ipsos loquar, quomodo aliquid uel latet omnia sentientẽ, uel irreuocabiliter fugit omnia mouentẽ? Vnde iam etiã quęstio illa soluenda est, quæ difficilior uideť cæteris: ubi quæritur, cũ caro mortui hoĩs etiã alterius fit uiuentis caro, cui potius eorũ in resurrectione reddať. Si enim quispiã confectus fame, atq; cõpulsus, uescať cadauerib. hoĩm, q̃d malum aliquoties accidisse [c] & uetus testať historia, & nostrorũ temporũ infelicia experimenta docuerũt: nũ quisq; ueridica ratione contendet, totũ digestũ fuisse ꝑ imos meat⁹, nihilq; inde in eius carnẽ mutatũ atq; cõuersum, cũ ipsa macies quæ fuit, & non est, satis indicet quę illis escis detrimẽta suppleta sint. Iã itaq; aliqua paulo ante præmisi, quę ad istũ quoq; nodũ soluendũ ualere debebũt. Quicquid. enĩ carniũ exhausit fames, utiq; in auras est exhalatũ: unde diximus omnipotentẽ deũ posse reuocare quod fugit. Reddeť ergo caro illa homini, in q̃ esse caro humana primitus cœpit. Ab illo quippe altero tanq̃ mutuo sumpta deputãda est: quę sicut æs aliẽnũ ei redhibẽda est, unde sumpta est. Sua uero illi, quẽ fames exinanierat, ab eo qui potest etiã exhalata reuocare, reddeť. Quamuis etsi omnibus perisset modis, nec ulla eius materies in ullis naturæ latebris remãsisset, unde B uellet, eã repararet omnipotẽs. Sed propter sententiã ueritatis, qua dictũ est: Capillus capitis uestri nõ peribit: absurdum est ut putemus, cũ capillus hominis perire non possit, tãtas carnes fame depastas atq; consumptas perire potuisse. Quibus omníb. pro nostro modulo cõsideratis atq; tractatis, hæc summa conficiť, ut in resurrectione carnis in ęternum eas mẽsuras habeat corporũ magnitudo, quas habebat, perficiẽdæ siue perfectæ, cuiuscũq; indita corpori ratio iuuentutis, in membrorũ quoq; omniũ modulis congruo decore seruato. Quod decus ut seruet, si ali- C quid demptũ fuerit indecẽti alicui grãditati in parte aliqua cõstitutæ, quod per totũ spargať: ut neq; id pereat, et congruẽtia partium ubiq; teneať, nõ est absurdũ, ut aliquid inde etiã staturæ corporis addi posse credamus, cum omnib. partibus ut decorẽ custodiant, id distribuiť: quod si enormiter in una esset, utiq; nõ deceret. Aut si cõtendiť in ea quẽq; statura corporis resurrecturũ esse, in qua defunctus est, nõ pugnaciter resistendũ est, tñ absit omnis deformitas, omnis infirmitas, omnis tarditas, omnisq; corruptio: & si quid D aliud illud nõ decet regnũ in q̃ resurrectiõis & promissionis filij æquales erunt angelis dei: si nõ corpore, nõ ætate, certe felicitate.

L. VIVES

a ABsit ut sinus.] Diligẽti & acuto patrifamiliàs in prõptu est, & uelut ad manũ, ac ante oculos, ubi quicq; in quãlibet amplis suis ædibus sit recõditũ: & deũ aliquid putabimus in hoc mũdo latere? cuius infinitæ sapiẽtiæ minor est hic totus mundus, q̃ cuiuis nostrũ angustissima & minima capsula. b Volens, sicut poterat, definire Cicero.] Cicero 1. Tuscul. Nec uero deus ipse, qui intelligitur à nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam & liberà, &c. c Et uetus testatur historia.] Omni ætate obsessionibus pressi, ad hoc

hoc sunt adacti: & gentes sunt, quæ non alijs carnibus a- luntur, quæ ob id ἀνθρωποφάγοι nominantur.

De nouitate corporis spiritalis, in quam sanctorum caro mutabitur. Cap. XXI

Restituet ergo & quicquid de corporibus uiuis, uel post mortem de cadaueribus perijt, & simul cū eo, quod in sepulchris remāsit, in spiritalis corporis nouitatē ex animalis corporis uetustate mutatum resurget, incorruptione atq; immortalitate uestitū. Sed etsi uel casu aliq̄ graui, uel inimicorū immanitate totum penitus cōteraī in puluerē, atq; in auras uel in aquas dispersum quantū fieri potest, nusq; esse sinatur, omnino nullo modo subtrahi poterit omnipotētiæ creatoris, sed capillus in eo capitis nō deperibit. Erit ergo spiritui subdita caro spiritalis, sed tñ caro, nō spūs: sicut carni subditus fuit spūs ipse carnalis, sed tñ spiritus, nō caro. Cuius rei habemus experimentum in nostræ pœnæ deformitate. Nō enim secundū carnē, sed utiq; secundū spiritū carnales erāt quib. ait Apostolus: Nō potui uobis loqui quasi spiritalib. sed quasi carnalib. Et homo spiritalis sic in hac uita dicit, ut tñ corpore adhuc carnalis sit: et uideat aliā legē in mēbris suis repugnātē legi mētis suę. Erit aūt etiā corpore spiritalis, cū eadē caro sic resurrexerit, ut fiat q̄d scriptū est: Seminaī corpus animale, surgit corpus spiritale. Quæ sit autē, & q̄ magna spiritalis corporis gratia, q̄m nondū uenit in experimentū, uereor, ne temerariū sit omne quod de illa proferē eloquiū. Veruntamen quia spei nostræ gaudiū propter dei laudē non est tacendū, & de intimis ardētis sancti amoris medullis dictū est: Dñe dilexi decorē domus tuę: de donis eius quæ in hac ærūnosissima uita bonis malisq; largiē, ipso adiuuāte conijciamus, ut possumus, quantū sit illud, quod nondū experti, utiq; digne eloqui nō ualemus. Omitto em̄ quando fecit hominē rectū: omitto uitā illā duorū coniugū in paradisi fœcunditate felicem, quando tam breuis fuit, ut ad nascentiū sensum nec ipsa peruenerit: in hac quā nouimus, in qua adhuc sumus, cuius tētationes, imò quam totā tentationē q̄diu in ea sumus quantumlibet proficiamus perpeti nō desinimus, quæ sint indicia circa genus humanū bonitatis dei, quis poterit explicare?

De miserijs ac malis, quibus humanū genus merito primæ preuaricationis obnoxiū est: & à quibus nemo nisi per Christi gratiā liberaē. XXII

A

Iam quod ad primā originē pertinet omniū mortaliū progeniem fuisse damnatā, hęc ipsa uita, si uita dicenda est, tot & tantis malis plena testaē. Quid em̄ aliud indicat horrēda quædā profunditas ignorātiæ, ex qua omnis error existit, qui oēs filios Adā tenebroso quodā sinu suscipit, ut homo ab illo liberari sine labore, dolore, timore non possit? Quid amor ipse

B

tot rerū uanarū atq; noxiarū, & ex hoc mordaces curę, perturbationes, mœrores, formidines, insana gaudia, discordię, lites, bella, insidiæ, iracūdiæ, inimicitiæ, fallacia, adulatio, fraus, furtū, rapina, perfidia, superbia, ambitio, inuidētia, homicidia, parricidia, crudelitas, sęuitia, nequitia, luxuria, petulātia, impudentia, impudicitia, fornicationes, adulteria, incesta, et cōtra naturā utriusq; sexus tot stupra atq; immūditię, quas turpe est etiā dicere, sacrilegia, hæreses, blasphemiæ, periuria, oppresiones innocentiū, calūniæ, circūuentiones, præuaricationes, falsa testimonia, iniqua iudicia, uiolētiæ, latrocinia, & quicquid

C

taliū malorū in mentē nō uenit, & tamen de uita ista hominum non recedit? Verum hęc hominum sunt malorum, ab illa tamen erroris & peruersi amoris radice uenie̅tia, cū qua omnis filius Adā nasciē. Nā quis ignorat cū quāta ignorātia ueritatis, quæ etiā in infantibus manifesta est, & cū quāta abundātia uanæ cupiditatis, quæ in pueris incipit apparere, homo ueniat in hāc uitā, ita ut si dimittaē uiuere, ut uelit, & facere quicq̄d uelit, in hęc facinora & flagitia quę cōmemoraui, & quę cōmemorare nō potui uel cuncta uel multa

D

perueniat? Sed diuina gubernatione nō omnimodo deserēte damnatos, & deo nō cōtinēte in ira sua miserationes suas, in ipsis sensibus generis humani prohibitio & eruditio contra istas cum quibus nascimur tenebras uigilant, & contra hos impetus[b] opponunt, plenæ tamē interim laborū & dolorū. Quid enim sibi uolūt multimodæ formidines, quæ cohibēdis paruulorū uanitatib. adhibenē? Quid pædagogi, quid magistri, q̄d ferulę, quid lora, quid uirgę, quid disciplina illa qua scriptura sancta dicit dilecti filij latera esse tundēda, ne crescat indomitus, domariq; iā durus aut uix possit, aut fortasse nec

possit

posſit? Quid agitur his pœnis omnibus niſi
ut debellet imperitia, & praua cupiditas re-
frenetur, cũ quibus malis in hoc ſeculo uiui-
mus? Quid eſt enim, quod cũ labore memi-
nimus, ſine labore obliuiſcimur, cum labore
diſcimus, ſine labore neſcim⁹: cũ labore ſtre-
nui, ſine labore inertes ſumus? Nónne hinc
apparet in quid uelut pondere ſuo procliuis
& prona ſit uitioſa natura, & quanta ope ut
hinc liberet indigeat? Deſidia, ſegnicies, pi-
gritia, neglig ẽtia, uitia ſunt utiq; quib. labor
fugitur, cũ labor ipſe etiã qui eſt utilis, pœna
ſit. Sed præter pueriles pœnas, ſine quib. di-
ſci nõ poteſt, q̃d maiores uolũt, qui uix ali-
quid utiliter uolũt, quot & quãtis pœnis ge
nus agitet humanũ, quę nõ ad malitiã nequi
tiamq; iniquorũ, ſed ad conditionẽ pertinẽt
miſeriãq; cõmunẽ, quis ullo ſermõe digerit,
quis ulla cogitatione cõprehendit: quantus
eſt metus, quãta calamitas ab orbitatib. atq;
luctu, à dãnis & dãnationibus, à deceptioni
bus & mendacijs hominũ, à ſuſpicionib. fal-
ſis, ab omnib. uiolẽtis facinorib. & ſcelerib.
alienis: quãdoquidẽ ab eis, & deprędatio, &
captiuitas, & uincula, et carceres, & exilia, et
cruciatus, & amputatio membrorũ, et priua
tio ſenſuũ, & oppreſsio corporis ad obſcœ-
nã libidinẽ opprimẽtis explẽdã, & alia mul-
ta horrẽda ſæpe cõtingũt? Quid ab innume
ris caſib. qui forinſecus corpori formidant,
æſtib. & frigoribus, tẽpeſtatibus, imbribus,
alluuionibus, coruſcatiõe, tonitru, grãdine,
fulmine, motib. hiatibusq; terrarũ, oppreſsi-
onibus ruinarũ, ab offenſiooe & pauore, uel
etiã malitia iumẽtorũ, à tot uenenis fruticũ,
aquarũ, aurarũ, beſtiarũ ac ferarũ, uel tantũ-
modo moleſtis uel etiã mortiferis morſibus,
à rabie quę cõtingit ex rabido cane, ut etiam
blanda & amica ſuo dño beſtia nõnunq; ue
hementius & amarius q̃ leones dracone ſq;
metuat, faciatq; hominẽ quẽ forte attamina-
uerit cõtagione peſtifera ita rabioſum, ᶜ ut à
parẽtibus, cõiuge, filijs peius omni beſtia for
midet? Quæ mala patiunt nauigãtes? Quæ
terrena itinera gradiẽtes? Quis ambulat ubi
cunq; non inopinatis ſubiacẽs caſibus? ᵈ De
foro quidã rediẽs domũ, ſanis pedib. ſuis ce-
cidit, pedem fregit, & ex illo uulnere finiuit
hãc uitã. Quid uidetur ſedente ſecurius? De
ſella in qua ſedebat cecidit Heli ſacerdos, &
mortuus eſt. Agricolæ, imò uerò oẽs homi-
A nes quot & quantos à cælo & terra, uel per-
nicioſis animalibus caſus metuũt agrorũ fru
ctibus? Solent tamẽ de frumẽtis tandẽ colle
ctis & recõditis eſſe ſecuri. Sed quibuſdam,
quod nouimus, prouentũ optimũ frumẽto-
rum fluuius improuiſus fugientibus homi-
nibus de horreis eiecit atq; abſtulit. Contra
milleformes dæmonum incurſus, quis inno
centia ſua fidit, quãdoquidẽ ne quis fideret
etiã paruulos baptizatos, quibus certe nihil
eſt innocẽtius, aliquando ſic uexant, ut in eis
maxime deo ſinẽte iſta monſtret huius uitæ
flenda calamitas, & alterius deſiderãda felici
B tas? Iã uerò de ipſo corpore tot exiſtũt mor-
borum mala, ᶠ ut nec libris medicorũ cuncta
comprehẽſa ſint. In quorũ pluribus ac penè
omnibus etiã ipſa adiumenta & medicamen
ta tormenta ſunt, ut homines à pœnarũ exi-
tio, pœnali eruant auxilio. Nõne ad hoc per
duxit ſitiẽtes homines ardor immanis, ut uri
nam quoq; humanã uel etiã ſuam biberent?
Nónne ad hoc fames, ut à carnibus homiñũ
abſtinere ſe non poſſent, nec inuentos homi
nes mortuos, ſed propter hoc à ſe occiſos,
nec quoslibet alienos, uerumetiã filios, ma-
tres incredibili crudelitate, quam rabida eſu
C ries faciebat, abſumerẽt? Ipſe poſtremo ſom
nus, qui proprie quietis nomẽ accepit, quis
uerbis explicet ᶠ ſæpe ſomniorum uiſis q̃ ſit
inquietus: et q̃ magnis licet falſarum rerum
terroribus, quas ita exhibet, & quodammo
do exprimit, ut à ueris eas diſcernere neque
amus, animam miſeram ſenſusq; perturbet?
Qua falſitate uiſorum etiã uigilantes in qui-
buſdam morbis & uenenis miſerabilibus a-
gitentur, quamuis multimoda uarietate falla
ciæ homines etiam ſanos maligni dęmones
nõnunquã decipiant, talibus uiſis etiã ſi eos
D per hæc ad ſua traducere non potuerint, ſen
ſus tamẽ eorum ſolo appetitu qualitercunq;
perſuadente falſitatis illudãt. Ab huius tam
miſeræ quaſi quibuſdam inferis uitæ, non li
berat niſi gratia ſaluatoris Chriſti dei ac do-
mini noſtri. Hoc enim nomen eſt ipſe Ieſus,
interpretatur quippe ſaluator, maxime ne
poſt hanc miſerior ac ſempiterna ſuſcipiat,
non uita ſed mors. ᵍ Nam iſta quamuis ſint
per ſancta ac ſanctos curationum magna ſo-
latia, tamen ideo non ſemper etiã ipſa benefi
cia tribuunt petentibus, ne propter hoc reli
gio quæratur, quæ propter aliam magis ui-
tam

tam, ubi mala non erunt omnino ulla, quæ- A renda est. Et ad hoc meliores quosque in his malis adiuuat gratia, ut quanto fideliore, tanto fortiore corde tolerentur, ad quã rem etiã philosophiam prodesse dicunt docti huius seculi, quam dij [h] quibusdã paucis, ut ait Tullius, ueram dederunt. [i] Nec hominibus, inquit, ab his aut datum est donum maius, aut potuit ullũ dari: usq; adeo & ipsi cõtra quos agimus quoquo modo compulsi sunt in habenda, nõ quacũq;, sed uera philosophia diuinam gratiam confiteri. Porro si paucis diuinitus datum est ueræ philosophiæ contra miserias huius uitæ unicum auxilium, satis B & hinc apparet humanũ genus ad luendas miseriarum pœnas esse damnatum. Sicut autem hoc, ut fatentur, nullum diuinum maius est donum, sic à nullo deo dari credendum est, nisi ab illo, quo & ipsi qui multos deos colunt, nullum dicunt esse maiorem.

L. VIVES

a SI dimittaẽ uiuere ut uelit.] Nulla esset effrenior fera, aut immanior homine, si educatio & disciplina nõ succurreret: si sibi ipse relinqueretẽ, tota rationis uis ad explẽdas animi cupiditates conuerteretẽ, nec esset etiã insipiẽtior bestia, nec animal magis brutũ. b Opponunt plene.] Aliàs pugnant, pœnæ tamẽ etiã ipsæ laborum & do. c Vt à parẽtibus.] Præfocaẽ enim morsus à rabido cane. d De foro quidam.] Tales mortes aliquot refert Plinius libro 7. cap. 4. & Valer. libro 9. C e Vt nec libris med.] Huius morbi perniciosissimi, & maxime uulgaris, quem alij Gallicũ, alij Neapolitanũ uocãt. Est aũt Indicus, illinc enim est in hunc orbem inuectus, cũ quo in illa Hispaniensi India infantes nascuntur: sed de hoc nihil inueniẽ scriptũ à ueteribus. Quid de sudore pestifero, qui paucissimis horis extinguit quem inuadit, nisi succurraẽ: Proxime cum essem Brugis, adesseto; Carolus Cæsar, nobilissimus uir quidam maximo dolore afflictabaẽ morbi noui & insoliti, de quo se nihil apud antiquos legisse aiebat Ioãnes Martinus Poblatio (*Ioannes Martinus Poblatio*) meus, qui si non legerat uir, ut in mathematicis artibus, ita & in re medica summus & singularis, aut nihil de eo priores scripserũt, aut quæ scripsere, sicut alia pleraq;, desideranẽ. f Sæpe somniorũ.] Declarat hoc Dido illa D Vergiliana Aeneæ sorori, querens se in somnijs terreri. g Nã ista quãuis.] Alibi sic: Nam in ista quamuis sint per sancta & sanctos. h Quibusdã paucis, ut ait Tul.] Vbi hoc ad uerbum dicat Cicero non sat memini, sententia similis est in 5. De finib. ubi ex Platone beatũ dicit illum cui etiã in senectute contigerit, ut sapientiã uerasq; opiniones assequi possit. i Nec hominibus, inquit, ab his aut datum est.] Etiam Platonis est, quam Cicero in Timæo uertit, qui de uniuersitate inscribitur, suntq; uerba postrema: quibus ex rebus philosophiam adepti sumus, quo bono nullũ exoptabilius, nullum præstantius neq; datum est mortalium generi, neq; munere dabitur. Et in primo De legibus: Ita fit ut maior omnium bonarum rerum sit sapientia, cuius amor Græco uerbo philosophia nomen inuenit, qua nihil à dijs immortalibus uberius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum uitæ datum est.

De his quæ præter illa mala quæ bonis malisq; cõmunia sunt, ad iustorum laborem specialiter pertinent. Cap. XXIII

PRæter hæc aũt mala huius uitæ bonis malisq; cõmunia, habent in ea iusti etiã proprios quosdã labores suos, quib. aduersus uitia militant, & in taliũ præliorũ tentationibus periculisq; uersanẽ. Aliquãdo enim cõcitatius, aliquãdo remissius, nõ tamẽ desinit caro cõcupiscere aduersus spiritũ, & spiritus aduersus carnẽ, ut non ea quæ uolumus faciamus, omnẽ malã cõcupiscentiã consumẽdo, sed eã nobis, quãtum diuinitus adiuti possumus, nõ eis cõsentiendo subdamus, uigilijs cõtinuis excubantes: ne opinio uerisimilis fallat, ne decipiat sermo uersutus, ne se tenebræ alicuius erroris offundãt: ne quod bonũ est malũ, aut quod malũ est bonũ esse credaẽ: ne ab his quæ agenda sunt metus reuocet, ne in ea quæ agẽda nõ sunt cupido præcipitet: ne super iracundiam sol occidat, ne inimicitiæ prouocent ad retributionẽ mali pro malo: ne absorbeat inhonesta uel immoderata tristitia: ne impartiendorum beneficiorũ ingerat mẽs ingrata torporem: ne maledicis rumorib. bona cõscientia fatigeẽ: ne temeraria de alio suspicio nostra decipiat, ne aliena de nobis falsa nos frãgat: ne regnet peccatũ in nostro mortali corpore ad obediendũ desiderijs eius: ne membra nostra exhibeanẽ iniquitatis arma peccato: ne oculus sequatur cõcupiscentiã: ne uindicandi cupiditas uincat: ne in eo quod male delectat, uel uisio, uel cogitatio remoreẽ: ne improbũ aut indecens uerbũ libenter audiatur: ne fiat quod nõ licet, etiã si libet: nec in hoc bello laborũ periculorumq; plenissimo, uel de uiribus nostris spereẽ facienda uictoria, uel uiribus nostris facta tribuaẽ, sed eius gratiæ, de q̃ ait Apostolus: Gratias autẽ deo, qui dat nobis uictoriã per dominũ nostrum Iesum Christum. Qui & alio loco: In his, inquit, omnibus superuincimus, per eũ qui dilexit nos. Sciamus tamen quantalibet uirtute præliandi uitijs repugnemus, uel etiam uitia superemus & subiugemus, quàm diu sumus in hoc corpore, nobis deesse non posse unde dicamus deo: Dimitte nobis debita nostra. In illo autem regno ubi semper cum corporibus immortalibus erimus, nec prælia nobis erũt ulla, nec debita,

qua

quæ nuſquã & nunquã eſſent, ſi natura noſtra ſicut recta creata eſt permaneret. Ac per hoc etiam noſter iſte conflictus in quo periclitamur, & de quo nos uictoria nouiſsima cupimus liberari, ad uitæ huius mala pertinet, quam tot tantorumq; teſtimonio malorum probauimus eſſe damnatam.

De bonis quibus etiã hanc uitã damnationi obnoxiam creator impleuit. Cap. XXIIII

IAM nunc conſiderandum eſt hanc ipſam miſeriã generis humani, in qua laudat̃ iuſtitia puniẽtis, qualibus, & q̃ multis impleuerit bonis eiuſdẽ bonitas, cuncta quæ creauit adminiſtrãtis. Primum benedictionẽ illã quã protulerat ante peccatũ dicẽs: Creſcite & multiplicamini, & replete terrã: nec poſt peccatũ uoluit inhibere, mãſitq; in ſtirpe dãnata donata fœcunditas, nec illã uim mirabilẽ ſeminũ, imò etiã mirabiliorẽ qua efficiunt̃ & ſemina, inditã corporibus humanis, & quodãmodo intextam peccati uitiũ potuit auferre, quo nobis impacta eſt etiã neceſsitas mortis: ſed utrumq; ſimul currit iſto quaſi fluuio atq; torrẽte generis humani: malũ quod à parẽte trahit̃, & bonum quod à creante tribuit̃. In originali malo duo ſunt, peccatũ atq; ſuppliciũ. In originali bono alia duo, propagatio & cõformatio. Sed quantũ ad prẽſentẽ pertinet intẽtionem noſtrã, de malis quorũ unum de noſtra uenit audacia, id eſt peccatũ, alterũ de iudicio dei, id eſt ſuppliciũ, iã ſatis diximus. Nũc de bonis dei, quæ ipſi quoq; uitiatæ damnatæq; naturæ cõtulit, ſiue uſq; nũc cõfert, dicere inſtitui. Neq; enim damnãdo aut totũ abſtulit q̃d dederat: alioquin nec eſſet omnino: aut eã remouit à ſua poteſtate etiã cũ diabolo pœnaliter ſubdidit, cum nec ipſum diabolũ à ſuo alienauerit imperio, quãdoquidẽ ut ipſius quoq; diaboli natura ſubſiſtat, ille facit, qui ſumme eſt, & facit eſſe quicquid aliquo modo eſt. Duûm igitur illorũ quæ diximus bona etiã in naturã peccato uitiatã, ſuppliciòq; damnatã, de bonitatis eius quodam ueluti fonte manare, ꝓpagationẽ in primis mũdi operibus benedictione largitus eſt, à quibus operib. die ſeptimo requieuit. Conformatio uero in illo eius eſt opere, quouſq; nũc operat̃. Efficacẽ quippe potentiã ſuã ſi reb. ſubtrahat, nec progredi poterũt, & ſuis dimẽſis motibus peragere tẽpora, nec prorſus in eo quod creatæ ſunt aliquatenus permanebũt. Sic ergo creauit hominẽ deus, ut illi adderet fertilitatẽ quãdã, qua hoĩes alios propagaret, cõgenerãs eis ipſam etiã propagãdi poſsibilitatẽ, nõ neceſsitatẽ. quib. tamẽ uoluit hominib. abſtulit eã deus, & ſteriles fuerũt: non tñ generi humano abſtulit ſemel datã primis duobus cõiugib.[a] benedictionẽ generãdi. Hæc ergo propagatio quãuis peccato ablata nõ fuerit, nõ tamen etiã ipſa talis eſt, qualis fuiſſet, ſi nemo peccaſſet. Ex quo enim homo in honore poſitus, poſteaq; deliquit, cõparatus eſt pecoribus, ſimiliter generat, nõ in eo tamẽ penitus extincta eſt quędã uelut ſcintilla rationis, in qua factus eſt ad imaginẽ dei. Huic aũt propagationi ſi cõformatio non adhiberet̃, nec ipſa in ſui generis formas modoſq; procederet. Si enim nõ cõcubuiſſent hoĩes, nihilominus deus ſi uellet implere terras hominibus, quomodo creauit unũ ſine cõmixtione maris et fœminę, ſic poſſet oẽs: concũbentes uero niſi illo creãte generãtes eſſe nõ poſſunt. Sicut ergo ait Apoſtolus de inſtitutione ſpiritali, qua homo ad pietatẽ iuſtitiãq; format̃: Neq; qui plãtat eſt aliquid, neq; qui rigat, ſed q incremẽtum dat deus: Ita etiã hic dici poteſt, nec qui concumbit, nec qui ſeminat eſt aliquid, ſed q format deus. Nec mater quæ conceptũ portat, & partũ nutrit, eſt aliquid, ſed qui incrementum dat deus. Ipſe nãq; operatione, qua nũc uſq; operat̃, facit ut numeros ſuos explicent ſemina, & à quibuſdã latentib. atq; inuiſibilibus inuolucris in formas uiſibiles huius q̃d aſpicimus decoris euoluãt. Ipſe incorporeã corporeamq; naturã, illam præpoſitã, iſtam ſubiectã miris modis copulãs & cõnectens, animantẽ facit. Quod opus eius tam magnũ & mirabile eſt, ut nõ ſolũ in homine, q̃d eſt animal rationale, & ex hoc cũctis terrenis animãtibus excellẽtius atq; præſtãtius, ſed in qualibet minutiſsima muſcula bene conſideranti ſtuporẽ mentis ingerat, laudẽq; pariat creatoris. Ipſe itaq; animæ humanæ mentẽ dedit, ubi ratio & intelligẽtia in infante ſopita eſt quodãmodo, quaſi nulla ſit, excitanda ſcilicet atq; exercenda ætatis acceſſu, qua ſit ſcientiæ capax atq; doctrinæ & habilis perceptioni ueritatis & amoris boni. Qua capacitate hauriat ſapientiã uirtutibusq; ſit prędita, quibus prudẽter, fortiter, tẽperanter, et

iuste aduersus errores & cætera ingenerata uitia dimicet, eaque nullius rei desiderio nisi boni illius summi atque incommutabilis uincat. Quod etsi nõ faciat ipsa taliũ bonorũ capacitas in natura rationali diuinitus instituta, quãtum sit boni, quàm mirabile opus omnipotẽtis, quis cõpetenter effat, aut cogitat? Præter cm artes bene uiuẽdi, & ad immortalẽ perueniendi felicitatẽ, quæ uirtutes uocant, & sola dei gratia quæ in Christo est, filijs promissionis regniq; donant, nõne humano ingenio tot tantæq; artes sunt inuentæ & exercitæ, partim necessariæ, partim uolũtariæ, ut tã excellens uis mẽtis atque rationis in his etiã reb. B quas superfluas, imò et periculosas perniciosasque appetit, quantũ bonũ habeat in natura unde ista potuit uel inuenire, uel discere, uel exercere testet? Vestimentorũ & ædificiorũ ad opera quàm mirabilia, quàm stupenda industria humana peruenerit, quò in agricultura, quò in nauigatione profecerit: quæ in fabricatione quorũcunque uasorũ, uel etiã statuarũ & picturarũ uarietate excogitauerit & impleuerit: quæ in theatris mirabilia spectãtibus, audientibus incredibilia faciẽda & exhibẽda molita sit: in capiẽdis, occidẽdis, domãdis, irrationalibus animãtibus, quæ & quãta repererit: C aduersus ipsos hoĩes, tot genera uenenorũ, tot armorũ, tot machinamentorũ, & pro salute mortali tuenda atque reparãda, quot medicamẽta atque adiumẽta cõprehenderit: pro uoluptate fauciũ, quot cõdimenta & gulæ incitamẽta repererit: ad indicãdas & suadendas cogitationes, multitudinẽ uarietatẽque signorum, ubi præcipuũ locũ uerba et literæ tenẽt: ad delectãdos animos quos elocutionis ornatus, quàm diuersorũ carminũ copiã: ad mulcendas aures, quot organa musica, quot cãtilenæ modos excogitauerit: quantã peritiã dimensionũ atque numerorũ: meatusque & ordines D siderũ quãta sagacitate cõprehẽderit: quàm multa rerũ mũdanarũ cognitione se impleuerit, quis possit eloqui maxime si uelimus nõ aceruatim cũcta cõgerere, sed in singulis immorari? In ipsis postremo erroribus & falsitatibus defendendis, quàm magna claruerint ingenia philosophorũ atque hæreticorũ, quis existimare sufficiat? Loquimur enim nũc de natura mẽtis humanæ, qua ista uita mortalis ornatur, nõ de fide atque itinere ueritatis qua illa immortalis acquirit. Huius tãtæ naturæ cõ A ditor cũ sit utique deus uerus & summus, ipso cuncta quæ fecit administrãte, & summã potestatẽ summãque habente iustitiã, nunquam profecto in has miserias decidisset, atque ex his præter eos solos qui liberabunt, in æternas esset pœnas itura, nisi nimis grande peccatũ in homine primo, de quo cæteri exorti sunt, præcessisset. Iam uero in ipso corpore, quãuis nobis sit cum beluis mortalitate cõmune, multisque earũ reperiat infirmius, quãta dei bonitas, quãta prouidẽtia tãti creatoris apparet? Nonne ita sunt in eo loca sensuũ, & cætera membra disposita, speciesque ipsa ac figura & B statura totius corporis ita modificata, ut ad ministeriũ animæ rationalis se indicet factã? Non enim ut animalia rationis expertia prona esse uidemus in terram, ita creatus est homo, sed erecta in cælũ corporis forma admonet eũ, quæ sursum sunt sapere. Porrò mira mobilitas quæ linguæ ac manibus attributa est ad loquendũ & scribendũ apta atque cõuenies, et ad opera artiũ plurimarũ officiorũque cõplenda, nõnne satis ostendit, quali animæ ut seruiret tale sit opus adiunctũ? Quanquam et detractis necessitatib. operãdi, ita omniũ partium cõgruentia numerosa sit & pulchra sibi parilitate respõdeat, ut nescias utrũ in eo cõdendo maior sit utilitatis habita ratio, quàm decoris. Certe enim nihil creatũ uidemus in hoc corpore utilitatis causa, quod non habeat etiã decoris locũ. Plus aũt nobis id appareret, si numeros mensurarũ quib. inter se cuncta cõnexa sunt & coaptata nossemus, quos forsitan data opera in his quæ foris eminent humana posset inuestigare solertia. Quæ uero tecta sunt atque à nostris remota cõspectibus, sicuti est tãta perplexitas uenarum atque neruorũ & uiscerũ, secreta uitaliũ, inuenire nullus potest. Quia etsi medicorũ diligentia D nõnulla crudelis, [d] quos anatomicos appellãt, laniauit corpora mortuorũ, siue etiam inter manus [e] secãtis & perscrutãtis moriẽtiũ, atque in carnib. humanis inhumane abdita cũcta rimata est, ut quid, & quomodo, & quibus locis curandum esset addisceret, numeros tñ de quibus loquor, quibus coaptatio, [f] quæ ἁρμονία Græce dicit, tanquam cuiusdam organi extrinsecus atque intrinsecus totius corporis cõstat: quid dicam nemo ualuit inuenire, quos nemo ausus est quærere? Qui si noti esse potuissent, in interiorib. quoque uisceribus, quæ

nullũ oſtentãt decus, ita delectaret pulchritudo rationis, ut omni formæ apparẽti quæ oculis placet, ipſius mẽtis, quæ oculis utitur, præferret̃ arbitrio. Sunt uero quędã ita poſita in corpore, ut tantũmodo decorẽ habeãt, non etiã uſum: ſicut habet pectus uirile mamillas, ſicut facies barbã, quã nõ eſſe munimẽto ſed uirili ornamẽto, indicãt puræ facies fœminarũ, quas utic̨ infirmiores uiris muniri tutius conueniret. Si ergo nullũ mẽbrũ eſt in his quidẽ cõſpicuis, unde ambigit nemo, quod ita ſit alicui operi accõmodatũ, ut nõ etiã ſit decorũ: ſunt autẽ nõnulla quorũ ſolũ decus & nullus eſt uſus: puto facile

B intelligi in conditione corporis dignitatẽ neceſsitati fuiſſe prælatã. Trãſitura eſt quippe neceſsitas, tẽpusc̨ uenturũ quãdo ſola inuicem pulchritudine ſine ulla libidine perfruamur, q̃d maxime ad laudẽ referendũ eſt conditoris, cui dicit̃ in Pſalmo: Confeſsionẽ & decorẽ induiſti. Iam cætera pulchritudo & utilitas creaturę quæ homini, licet in iſtos labores miſeriasc̨ proiecto atc̨ damnato, ſpectanda atc̨ ſumẽda diuina largitate cõceſſa eſt, q̃ ſermone poteſt terminari, in cæli & terræ & maris multimoda & uaria pulchritudine, etiã ipſius lucis tãta copia, tamc̨ mirabili

C ſpecie, in ſole ac luna & ſideribus, in opacitatibus nemorũ, in colorib. & odorib. florũ, in diuerſitate ac multitudine uolucrũ garrularũ atc̨ pictarũ, in multiformi ſpecie tot tantarũc̨ animantiũ, quarũ illæ plus habent admirationis, quæ molis minimũ. Plus eñ formicularũ et apicularũ opera ſtupemus q̃ immẽſa corpora balenarum: in ipſius quoc̨ maris tã grãdi ſpectaculo, cũ ſeſe diuerſis coloribus induit uelut ueſtibus, & aliquãdo uiride atc̨ hoc multis modis, aliquãdo purpureũ, aliquãdo cæruleũ eſt? Q̃ porrò delecta-

D biliter ſpectat̃ etiã quãdocunc̨ turbat̃, & fit inde maior ſuauitas, cũ ſic demulcet intuentem, ut nõ iactet et quatiat nauigantẽ? Quid ciborũ uſquequac̨ copia contra famẽ? Quid saporũ diuerſitas cõtra faſtidiũ naturę, diffuſa diuinitus, nõ cocorũ arte ac labore quæſita? Quanta in tã multis rebus tuendæ ac recuperãdæ ſalutis auxilia? Q̃ grata uiciſsitudo diei alternãtis et noctis, aurarũ q̃ blanda temperies? In fruticib. & pecorib. indumentorũ conficiendorũ quãta materies? Omnia cõmemorare quis poſsit? Hæc aũt ſola quæ

A à me uelut in quendã aggerẽ ſunt coartata, ſi uellẽ uelut colligata inuolucra ſoluere atc̨ diſcutere, quanta mihi mora eſſet in ſingulis quib. plurima continent̃? Et hæc oĩa miſerorum ſunt damnatorumc̨ ſolatia, nõ pręmia beatorũ. Quæ igit̃ illa ſunt, ſi tot ac talia & tanta ſunt iſta? Quid dabit eis quos prædeſtinauit ad uitã, qui hæc dedit etiã eis, q̃s prędeſtinauit ad mortẽ? Quæ bona in illa beata uita faciet eos ſumere, ꝓ quibus in hac miſeria unigenitũ ſuũ filiũ uoluit uſc̨ ad mortẽ mala tanta perferre? Vnde Apoſtolus de ipſis in illud regnũ prædeſtinatis loques: Qui proprio, inquit, filio nõ pepercit, ſed pro nobis omnib. tradidit eũ, quõ nõ etiã cum illo omnia nobis donauit? Cum hæc promiſsio cõplebit̃, quid erimus? quales erimus? quæ bona in illo regno accepturi ſumus, quando quidẽ Chriſto moriẽte ꝓ nobis tale iam pignus accepimus? qualis erit ſpiritus hoĩs, nullum omnino habẽs uitiũ, nec ſub quo iaceat: nec cui cedat: nec cõtra quod ſaltẽ laudabiliter dimicet, pacatiſsima uirtute perfectus? Rerũ ibi omniũ quanta, q̃ ſpecioſa, q̃ certa ſcientia ſine errore aliquo uel labore, ubi dei ſapientia de ipſo ſuo fonte potabit̃, cum ſumma felicitate, ſine ulla difficultate? Quale erit corpus, quod omnimodo ſpiritui ſubditum, & eo ſufficienter uiuificatum, nullis alimonijs indigebit? Nõ enim animale, ſed ſpiritale erit, habens quidem carnis, ſed ſine ulla carnali corruptione ſubſtantiam.

L. VIVES

a Benedictionẽ generandi.] Alibi, benedictione generali. q. non ſolũ duos illos iuſsiſſet mactos eſſe prolibus, & propagare gentẽ, ſed poſteros quoc̨. b Partim neceſſariæ.] Q. ſine illis tranſigi uita non poſſet, qualis eſt agricultura & lanificiũ. c Gulæ incitamenta.] Varie ſcriptum. Alibi, gulæ irritamenta ad indagandas & ſuaden. an ad indicandas. d Quos anatomicos appellant.] Q. inciſores: eſt enim τομὴ ſectio, cæſio. e Secantis & perſcrutantis.] Melius in alijs codicibus, ſecantis perſcrutantisc̨ in car. f Quæ ἁρμονίαι Græcè dicit̃.] Quaſi congruẽtia, cõcentus, ab ἁρμόττω.

De peruicacia quorundam, qui reſurrectionẽ carnis, quam ſicut prædictum eſt, totus mundus credit, impugnant. Capt XXV

Verum de animi bonis quibus poſt hanc uitã beatiſsimus perfruetur, non à nobis diſſentiũt philoſophi nobiles, de carnis reſurrectione contẽdunt. Hanc quantũ poſſunt negãt, ſed credentes multi negãtes pauciſsimos reliquerũt, & ad Chriſtum, qui hoc quod iſtis uidetur abſur-

dum,in ſua reſurrectione monſtrauit, fideli A corde cõuerſi ſunt,docti & indocti, ſapiẽtes mũdi & inſipiẽtes. Hoc enim credidit mundus,quod prædixit deus, qui etiã hoc prædixit, ꝗ hanc rẽ mundus fuerat crediturus. *Neq; enim Petri maleficijs ea cũ laude credentiũ tanto ante prænunciare cõpulſus eſt. Ille eſt eñ deus, quẽ ſicut iã dixi aliquoties, nec cõmemorare me piget confitente Porphyrio,atq; id oraculis deorũ ſuorũ probare cupiẽte,ipſa numina perhorreſcunt. Quẽ ſic laudauit, ut eum & deũ patrẽ & regẽ uocaret. Abſit enim ut ſic intelligẽda ſint quæ B prædixit, quomodo uolunt hi qui hoc cum mundo nõ crediderunt, quod mundũ crediturũ eſſe prædixit. Cur enim nõ potius ita,ſicut crediturus tanto ante prędictus eſt mundus,nõ ſicut paucíſsimi garriunt,qui cũ hoc mundo,quod crediturus prædictus eſt,credere noluerũt? Si enim propterea dicũt alio modo eſſe credenda, ne ſi dixerint uana eſſe cõſcripta, iniuriã faciãt illi deo cui tã magnũ perhibent teſtimonium,tantã prorſus ei uel etiã grauiorẽ faciunt iniuriã, ſi aliter dicunt eſſe intelligẽda nõ ſicut mundus ea credidit, quem crediturũ ipſe laudauit, ipſe promiſit, C ipſe cõpleuit. Cur enim non poteſt facere ut reſurgat caro,& uiuat in æternum? An propterea credendũ nõ eſt id eum eſſe facturũ, quia malũ eſt atq; indignũ deo? Sed de omnipotẽtia eius,qua tot & tanta facit incredibilia,iã multa diximus. Si uolũt inuenire ꝗ omnipotẽs non poteſt, habent prorſus,ego dicã, mẽtiri non poteſt. Credamus ergo q̃d poteſt,non credendo quod nõ poteſt. Non itaq; credentes quod mẽtiri poteſt, credant eſſe facturũ quod ſe facturũ eſſe promiſit. Et ſic credant ſicut credidit mundus, quẽ credi D turũ eſſe prædixit, quẽ crediturũ eſſe laudauit,quẽ crediturũ eſſe promiſit,quem crediſſe iã oſtẽdit. Hoc autẽ malũ eſſe unde demonſtrant? Non erit illic ulla corruptio,q̃d eſt corporis malum. De ordine elementorũ iam diſputauimus,de alijs hominũ cõiecturis ſatis diximus, quanta ſit futura in corpore incorruptibili facilitas motus,de præſentis bonę ualetudinis tẽperamento, quę utiq; nullo modo illi comparanda eſt immortalitati,in lib. xiij. ſatis, ut opinor, oſtẽdimus. Legant ſuperiora operis huius, qui uel non legerunt, uel uolunt recolere quod legerunt.

L. VIVES

NEq; enim Petri maleficijs ea.] Attingit commentum Porphyrij de maleficis artibus Petri, de quo in fine decimioctaui libri.

Quomodo Porphyrij definitio,qua beatis animis putatur corpus omne fugiendum, ipſius Platonis ſententia deſtruatur, qui dicit ſummũ deũ dijs promiſiſſe,ut nunq̃ corporibus exuerent. XXVI

SEd Porphyrius ait,inquiũt,ut beata ſit aĩa,corpus omne eſſe fugiendũ. Nihil ergo prodeſt, quia incorruptibile diximus futurũ corpus,ſi aĩa beata nõ erit,niſi corpus omne effugerit. Sed iã & hinc in libro memorato quantũ oportuit diſputaui,uerũ hic unũ inde tantũ cõmemorabo. Emendet libros ſuos iſtorũ omniũ magiſter Plato,& dicat eorum deos, ut beati ſint ſua corpora fugituros,id eſt eſſe morituros, q̃s in cęleſtib. corporibus dixit incluſos: quibus tamẽ deus,à q̃ facti ſunt,quo poſſent eſſe ſecuri,immortalitatẽ, id eſt in eiſdẽ corporibus æternã permanſionẽ, nõ eorũ natura id habẽte,ſed ſuo cõſilio pręualẽte promiſit. Vbi etiã euertit illud quod dicũt: q̃m eſt impoſsibile, ideo reſurrectionẽ carnis non eſſe credẽdã. Apertiſsime q̃ppe iuxta eundẽ philoſophũ,ubi dijs à ſe factis promiſit deus nõ factus immortalitatẽ, quod impoſsibile eſt, ſe dixit eſſe facturũ. Sic enim eũ locutũ narrat Plato. Quoniã eſtis orti,inquit,immortales eſſe & indiſſolubiles nõ poteſtis. Nõ tñ diſſoluemini, neq; uos ulla mortis fata perimẽt,nec erunt ualentiora, ꝗ conſiliũ meũ, quod maius eſt uinculũ ad perpetuitatẽ ueſtram,ꝗ illa quibus eſtis colligati. Si nõ ſolũ abſurdi, ſed ſi ſurdi nõ ſunt qui hæc audiũt, nõ utiq; dubitãt dijs factis ab illo deo q eos fecit ſecundũ Platonẽ, quod eſt impoſsibile fuiſſe promiſſum. Qui enim dicit, uos quidẽ immortales eſſe nõ poteſtis,ſed mea uoluntate immortales eritis: quid aliud dicit, ꝗ id quod fieri nõ poteſt, me faciẽte tamẽ eritis? Ille igitur carnẽ incorruptibilẽ, immortalẽ, ſpiritalẽ reſuſcitabit, q iuxta Platonẽ, id q̃d impoſsibile eſt,ſe facturũ eſſe ꝓmiſit. Quid adhuc q̃d promiſit deus, quod deo promittenti credidit mundus,q etiã ipſe promiſſus eſt creditur⁹,eſſe impoſsibile clamãt? Quandoquidẽ nos deũ, qui etiã ſecundũ Platonẽ facit impoſsibilia, id facturũ eſſe clamamus. Nõ ergo ut beatæ ſint animę corpus eſt omne fugiendũ,ſed corpus incorruptibile reci-

piendum. Et in quo conuenientius incorruptibili corpore lętabuntur, quàm in quo corruptibili gemuerunt? Sic enim non in eis erit illa dira cupiditas, quam poſuit ex Platone Vergilius, ubi ait:

Rurſus & incipiēt in corpora uelle reuerti.

Sic, inquã, cupiditatẽ reuertendi ad corpora nõ habebũt, cum corpora, in quæ reuerti cupiunt, ſecũ habebũt: et ſic habebũt, ut nunquam nõ habeant, nunquam ea prorſus uel ad exiguũ quamlibet tempus ulla morte deponant.

De cõtrarijs definitionibus Platonis atque Porphyrij, in quibus ſi uterque alteri cederet, à ueritate neuter deuiaret. Cap. XXVII

S Ingula quædã dixerunt Plato atque Porphyrius, quæ ſi inter ſe cõmunicare potuiſſet, facti eſſent fortaſſe Chriſtiani. Plato dixit ſine corporib. animas in æternũ eſſe non poſſe. Ideo dixit, etiã ſapientiũ animas poſt quamlibet longũ tempus, tamẽ ad corpora redituras. Porphyrius autem dixit animã purgatiſſimã cum redierit ad patrem, ad hęc mala mundi nunquam eſſe rediturã. Ac per hoc quod uerũ uidit Plato, ſi dediſſet Porphyrio, etiam iuſtorũ atque ſapientium purgatiſſimas animas ad humana corpora redituras: rurſus quod uerũ dicit Porphyrius, ſi dediſſet Platoni, nunquam redituras ad miſerias corruptibilis corporis animas ſanctas: ut nõ ſinguli hæc ſingula, ſed ambo & ſinguli utrunque dicerent, puto quod uiderent eſſe iam conſequens, ut & redirẽt animæ ad corpora, & talia reciperent corpora, in quibus beate atque immortaliter uiuerẽt. Quoniam ſecundum Platonẽ etiam ſanctæ animæ ad humana corpora redibunt: ſecundum Porphyrium ad mala mundi huius ſanctæ animæ non redibunt. Dicat itaque cũ Platone Porphyrius, redibunt ad corpora. Dicat Plato cum Porphyrio, non redibunt ad mala: & ad ea corpora redire conſentient, in quibus nulla mala patiantur. Hæc itaque non erunt, niſi illa quæ promiſit deus beatas animas in æternum cum ſua æterna carne uicturas. Hoc enim quantum exiſtimo iam facile nobis concederent ambo, ut qui faterentur ad immortalia corpora redituras animas eſſe ſanctorum, ad ſua illas redire permitterent, in quibus mala huius ſeculi pertulerũt, in quibus deum, ut his malis carerent, piè fideliterque coluerunt.

Auguſt.

A Quid ad uerã reſurrectionis fidẽ, uel Plato uel Labeo, uel etiã Varro cõferre potuerint, ſi opiniões eorũ in unã ſententiã cõuenissent. Cap. XXVIII

N Onnulli noſtrũ [a] propter quoddã præclariſsimũ loquendi genus, & propter nõnulla quę ueraciter ſenſit, amãtes Platonẽ, dicũt eum aliquid ſimile nobis etiã [b] de mortuorũ reſurrectione ſenſiſſe. Quod quidẽ ſic tãgit in lib. De rep. Tul. ut eũ luſiſſe poti⁹ quàm quòd id uerũ eſſet affirmet dicere uoluiſſe. [c] Inducit eñ hoĩem reuixiſſe, & narraſſe quędã quę Platonicis diſputationib. cõgruebãt. [d] Labeo etiã duos dicit uno

B die fuiſſe defunctos et occurriſſe inuicẽ in quodã cõpito, deinde ad corpora ſuá iuſſos fuiſſe remeare, & conſtituiſſe inter ſe amicos ſe eſſe uicturos, atque ita eſſe factũ donec poſtea morerent. Sed iſti autores talẽ reſurrectionẽ corporis factã fuiſſe narrarũt, quales fuerũt eorũ quos reſurrexiſſe nouimus: & huic quidẽ redditos uitæ, ſed nõ eo modo, ut nõ morerent ulterius. Mirabilius autẽ quiddã M. Varro ponit in lib. quos cõſcripſit De gẽte populi Ro. cuius putaui uerba ipſa ponenda: [e] Genethliaci quidã ſcripſerũt, inquit, eſſe in renaſcẽdis hoĩb. quã appellãt [f] παλιγγενεσίαν

C Gręci: hãc ſcripſerũt cõfici in annis numero quadringẽtis quadraginta, ut idẽ corpus & eadẽ aĩa, quæ fuerãt cõiuncta in hoĩe aliquñ, eadẽ rurſus redeãt in cõiunctionẽ. Iſte Varro quidẽ ſiue illi Genethliaci neſcio qui, nõ enim noĩa eorũ prodidit, quorũ cõmemorauit ſententiã, aliquid dixerũt, quod licet falſum ſit, cũ eñ ſemel ad eadẽ corpora quæ geſſerũt, aĩæ redierint, nunquam ea poſtea ſunt relicturę, tamẽ multa illius impoſſibilitatis, quã cõtra nos iſti garriũt, argumẽta conuellit, & deſtruit. Qui eñ hęc ſentiũt ſiue ſenſerũt nõ

D eis uiſum eſt fieri nõ poſſe, ut dilapſa cadauera in auras, in puluerẽ, in cinerẽ, in humores, in corpora ueſcentiũ beſtiarũ, uel ipſorum quoque hoĩm, ad id rurſus redeãt, quod fuerũt. Quapropter Plato & Porphyrius, uel poti⁹ quicunque illos diligũt, et adhuc uiuũt, ſi nobis conſentiũt, etiã ſanctas animas ad corpora redituras, ſicut ait Plato, nec tñ ad mala ulla redituras, ſicut ait Porphyrius: ut ex his fiat conſequẽs quod fides prędicat Chriſtiana, talia corpora recepturas, in quibus ſine ullo malo in æternũ feliciter uiuãt: aſſumant etiã hoc, de Varrone, ut ad eadẽ corpora redeãt

in quibus antea fuerũt, & apud eos tota quęstio de carnis in ęternũ resurrectione soluet.

L. VIVES

a PRopter quoddã] Tria sunt quæ Platoni nõ modo Græciã cõciliarũt, sed orbẽ uniuersum: integritas uitæ, sanctitas præceptorũ, & eloquẽtia. b De mortuorũ.] Eusebius lib. xi. Præp. Euan. & mutationem mũdi, & resurrectionẽ, & iudiciũ apud inferos ex Mosaica doctrina accepisse Platonẽ putat. Narrat enim Plato exacto tẽpore defecturũ terrenũ genus, mundumq́; insolitis motibus agitatũ & concussum iri cũ ingẽti animantium omniũ pernicie ac clade post aliquantũ deinde tẽporis conquieturũ opera principis dei, qui ne concidat intereatq́; mũdus, gubernacula eius recipiet, addetq́; illi sempiternã iuuentã & immortalitatẽ. c Inducit em.] Herũ Pamphyliũ, qui in acie occubuit, Plato in fine lib. De rep. decimo post mortẽ die redditũ uitæ scribit. hanc Cicero fabulã, inquit Macro. lib. i. Somnij, licet ab indoctis q. ipse uere conscius doleat irrisam, exemplum tamẽ stolidæ reprehẽsionis uitãs, excitari narraturũ, q̃ reuiuiscere maluit. d Labeo.] Plin. lib. 7. aliquot exempla ponit eorũ, qui elati reuixerint: & Plutarchus refert in 1. De anima, Enarchũ quendã, ubi mortẽ obijsset, redijsse ad uitã, narrasseq́; animã quidẽ suã è corpore egressam, sed iussu Diuũ restitutã corpori, grauiter illis dæmonib. ab eorũ principe castigatis, qui cum in mandatis haberent Nicandam coriariũ & palæstritẽ adducere, ad Enarchum magno errore issent, ita paulo post Nicandas fato concessit. e Genethliaci.] Sunt mathematici diuinaculi, ex natali die de uniuerso uitæ euẽtu prædicẽtes. Gellius Chaldæos & Genethliacos eodẽ habet loco lib. 14. Aduersus istos, inquit, qui sese Chaldæos seu Genethliacos appellãt, ac de motu deq́; positu stellarũ dicere posse quæ futura sunt profitentur. f παλιγγενεσίαν.] Regenerationẽ. Lactant. quoq́; lib. 7. uerba Chrysippi Stoici ex eius De prouidentia libris refert, quibus ille reditum post mortẽ nostrum astruxit: καὶ ἡμᾶς, inquit, μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου, εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν καταστήσεσθαι σχῆμα. Et defunctos iam uita certis temporũ reuolutionibus exactis, rursus in eam, quam nunc habemus faciem restitutum iri.

De qualitate uisionis, qua in futuro seculo sancti deum uidebunt. Cap. XXIX

NVnc iam quid acturi sint in corporibus immortalib. atq; spiritalibus sancti, nõ adhuc eorũ carne carnaliter, sed spiritaliter iam uiuẽte, quantũ dñs dignatur adiuuare uideamus. Et illa quidem actio, uel potius quies atq; ociũ quale futurum sit, si uerũ uelim dicere, nescio. Nõ enim hoc unquã per sensus corporis uidi. Si autẽ hoc mente, id est intelligẽtia uidisse me dicã, quantũ est, aut quid est nostra intelligentia ad illã excellentiã? Ibi est enim pax dei, quæ, sicut ait Apostolus, superat omnem intellectum, quem nisi nostrũ, aut fortasse etiã omnium sanctorũ angelorũ? Non enim & dei. Si ergo sancti in dei pace uicturi sunt, profecto in ea pace uicturi sunt, quæ superat omnem intellectũ. Quoniã nostrũ quidẽ superat,

A ret, nõ est dubiũ. Si aũt superat & angelorũ, ut nec ipsos excepisse uideaẽ, qui ait omnem intellectũ: secundũ hoc dictũ esse debemus accipere, quia pacẽ dei, qua ipse deus pacatus est sicut nouit deus, nõ eam nos sic possumus nosse, nec ulli angeli. Superat itaq; omnem intellectũ, non dubiũ quod prꝫter suũ. Sed quia & nos ꝓ modo nostro pacis eius participes facti summam in nobis atq; inter nos et cum ipso pacẽ, quantũ nostrũ summũ est, obtinebimus: isto modo pro suo modo sciunt eam sancti angeli, hoĩes aũt nunc longe infra, quantũlibet prouectu mentis excellant. Considerandũ est enim quantus uir dicebat: Ex parte scimus, & ex parte prophetamus, donec ueniat quod perfectũ est. Et uidemus nunc per speculũ in ænigmate, tunc aũt facie ad faciẽ. Sic iam uident sancti angeli, qui etiã nostri angeli dicti sunt, quia eruti de potestate tenebrarũ, & accepto spiritus pignore trãslati ad regnũ Christi, ad eos angelos iam cœpimus pertinere, cũ quibus nobis erit sancta atq; dulcissima, de qua iam tot libros scripsimus, dei ciuitas ipsa cõmunis. Sic sunt ergo angeli nostri, qui sunt angeli dei, quemadmodum Christus dei, Christus est noster. Dei sunt, quia deum non reliquerunt: nostri sunt, quia suos ciues nos habere cœperũt. Dixit aũt dñs Iesus: Videte ne cõtemnatis unũ de pusillis istis. Dico enim uobis, quia angeli eorũ in cælis semper uident faciẽ patris mei qui in cęlis est. Sicut ergo illi uident, ita & nos uisuri sumus, sed nondum ita uidemus. Propter quod ait Apostolus, q̃d paulo ante dixi: Videmus nũc ꝑ speculũ in ænigmate, tunc aũt facie ad faciẽ. Præmiũ itaq; fidei nobis uisio ista seruaẽ, de qua et Io

D annes apostolus loquens: Cum apparuerit, inquit, similes ei erimus, quoniã uidebimus eum sicuti est. Facies aũt dei, manifestatio eius intelligẽda est, nõ aliquod tale membrũ, quale nos habemus in corpore, atq; isto nomine nuncupamus. Quapropter cum ex me quęritur, quid acturi sint sancti in illo corpore spiritali, nõ dico quod iam uideo, sed dico quod credo: secũdũ illud quod in psalmo lego: Credidi propter quod locutus sum. Dico itaq;, q̃ uisuri sint deum in ipso corpore, sed utrũ per ipsum, sicut per corpus nunc uidemus solem, lunã, stellas, mare, ac terrã, & quæ sunt in ea, nõ parua quæstio est. Durũ

est dicere, quod sancti talia corpora tunc habebunt, ut nō possint oculos claudere atque aperire cū uelint. Durius aūt, quod ibi deū quisquis oculos clauserit nō uidebit. Si em̄ propheta Helisęus puerū suum Giezi absens corpore uidit accipientē munera, quæ dedit ei Naaman Syrus, quē propheta memoratus à lepræ deformitate mūdauerat, quod seruus nequam dño suo nō uidente, latēter se fecisse nō putauerat: quāto magis in illo corpore spiritali uidebūt sancti oīa, nō solū si oculos claudāt, uerumetiā unde sunt corpore absentes? Tunc enim erit perfectū illud de q̄ loquēs Apostolus: Ex parte, inquit, scimus, & ex parte prophetamus, cū aūt uenerit quod perfectū est, quod ex parte est, euacuabit. Deinde ut quō posset aliqua similitudine ostēderet, quantū ab illa quæ futura est, distet hęc uita, nō qualiumcūque hominū, uerumetiā qui præcipua hic sanctitate sunt præditi: Cum essem, inqt, paruus, quasi paruulus sapiebā, quasi paruulus loquebar, quasi paruulus cogitabā: cum aūt factus sum uir, euacuaui ea quæ paruuli erant. Videmus nūc per speculū in ænigmate, tūc aūt facie ad faciē. Nunc scio ex parte, tunc aūt cognoscā, sicut & cognitus sum. Si ergo in hac uita ubi hominū mirabiliū prophetia ita cōparanda est illi uitæ, quasi paruuli ad iuuenē, uidit tamē Helisæus accipientem munera seruū suū ubi ipse nō erat: ita necū uenerit quod perfectū est, nec iā corpus corruptibile aggrauabit animā, sed incorruptibile nihil impediet, illi sancti ad ea quæ uidenda sunt oculis corporeis, quib. Helisæus absens ad seruū suū uidendū nō indiguit, indigebunt? Nam secundū interpretes LXX. ista sunt ad Giezi uerba prophetæ: Nónne cor meū tecū ibat, & noui quod cōuersus est uir de curru suo in obuiā tibi, & accepisti pecuniā? &c. Sicut aūt ex Hebræo interpretatus est presbyter Hieronymus: Nōne cor meū, inquit, in præsenti erat, quando reuersus est homo de curru suo in occursum tui? Corde suo ergo se dixit hoc uidisse propheta, adiuto quidē mirabiliter nullo dubitāte diuinitus. Sed quāto amplius tūc oēs munere isto abundabunt, cum deus erit oīa in omnibus. Habebūt tamē etiā illi oculi corporei officiū suū, & in loco suo erūt, utetur que illis spiritus per spiritale corpus. Neque enim & ille propheta, quia nō eis indiguit, ut uideret absentem, non eis usus est ad uidenda præsentia, quæ tamē spiritu uidere posset, etiam si illos clauderet, sicut uidit absentia, ubi cū eis ipse nō erat. Absit ergo ut dicamus illos sanctos in illa uita deū clausis oculis nō uisuros, quē spiritu semper uidebūt. Sed utrū uidebūt & per oculos corporis, cū eos apertos habebunt, inde quæstio est. Si enim tantū poterunt in corpore spiritali eo modo utique etiā ipsi oculi spiritales, quantū possunt isti quales nunc habemus, proculdubio p eos deus uideri nō poterit: longe itaque alterius erunt potētiæ, si per eos uidebit incorporea illa natura, quæ nō cōtinetur loco, sed ubique tota est. Non enim quia dicimus deū & in cælo esse & in terra, ipse quippe ait per prophetā: Cælum & terrā ego impleo, aliam partē dicturi sumus eū in cælo habere, & in terra aliā, sed totus in cælo est, totus in terra: non alternis temporibus, sed utrunque simul, quod nulla natura corporalis potest. Vis itaque præpollentior oculorū erit illorū non ut acutius uideāt, quam quidā perhibent uidere serpētes uel aquilę. Quantalibet enim acrimonia cernendi eadē quoque animalia nihil aliud possunt uidere quam corpora, sed ut uideāt & incorporalia. Et fortasse ista uirtus magna cernendi data fuerit ad horā, etiā in isto mortali corpore oculis sancti uiri Iob, quādo ait ad deū: In obauditu auris obaudiebā te prius, nūc autē oculus meus uidet te, propterea despexi memetipsum, & distabui, & existimaui me terram & cinerē. Quamuis hic nihil prohibeat oculū cordis intelligi, de quib. oculis ait Apostolus: Illuminatos oculos habete cordis uestri. Ipsis aūt uideri deū, cū uidebitur, Christianus ambigit nemo, qui fideliter accipit quod ait deus ille magister: Beati mūdi corde, quoniā ipsi deū uidebūt. Sed utrū etiam corporalib. oculis ibi uideatur, hoc in ista quæstione uersamus. Illud enim quod scriptum est: Et uidebit omnis caro salutare dei, sine ullius nodo difficultatis sic intelligi potest, ac si dictū fuerit, & uidebit omnis homo Christum dei, qui utique in corpore uisus est, & in corpore uidebitur, quando uiuos & mortuos iudicabit. Quod aūt ipse sit salutare dei multa sunt & alia testimonia scripturarum. Sed euidētius uenerādi illius senis Simeonis uerba declarāt: qui cū infante Christū accepisset in manus suas: Nunc, inquit, dimittis ser-

uum tuum dñe, secundū uerbum tuū in pa-
ce: quoniā uiderūt oculi mei salutare tuū. Il-
lud etiā quod ait supra memoratus Iob, sicut
in exemplaribus quæ ex Hebræo sunt inue
nitur: Et in carne mea uidebo deum: resurre
ctionē quidem carnis sine dubio propheta-
uit, nō tamē dixit, per carnē meā. Quod qui-
dem si dixisset, posset deus Christus intelli-
gi, qui per carnē in carne uidebit. nunc uero
potest & sic accipi, In carne mea uidebo de-
um: ac si dixisset: in carne mea ero, cum uide-
bo deum. Et illud quod ait Apostolus: Facie
ad faciē: nō cogit ut deum per hanc faciē cor
poralem, ubi sunt oculi corporales, nos uisu
ros esse credamus, quē spiritu sine intermis-
sione uidebimus. Nisi enim esset etiā interio
ris hoīs facies, non diceret idem Apostolus:
Nos aūt reuelata facie gloriā dñi speculātes,
in eandē imaginē transformamur de gloria
in gloriā, tanq̄ ad domini spiritū. Nec aliter
intelligimus quod in psalmo canit: Accedi-
te ad eum, & illuminamini, & facies uestræ
nō erubescēt. Fide quippe accedit ad deum,
quā cordis cōstat esse, nō corporis. Sed quia
spiritale corpus nescimus quantos habebit
accessus, de re quippe inexperta loquimur,
ubi aliqua, quæ aliter intelligi nequeāt, diui-
narum scripturarū nō occurrit, sed succurrit
autoritas: necesse est ut contingat in nobis
quod legit in libro Sapiētiæ: Cogitationes
mortaliū timidæ, & incertæ prouidētiæ no-
stræ. Ratiocinatio quippe illa philosophorū
qua disputāt ita mētis aspectu itelligibilia ui
deri, et sensu corporis sensibilia, id est corpo
ralia, ut nec intelligibilia p corpus, nec cor-
poralia p seipsa mens ualeat intueri, si posset
nobis esse certissima, profecto certū esset per
oculos corporis etiam spiritalis nullo modo
posse uideri deū. Sed istā ratiocinationē &
uera ratio & prophetica irridet autoritas.
Quis enim ita sit auersus à uero, ut dicere au
deat deū corporalia ista nescire? Nūquid er-
go corpus habet, per cuius oculos ea possit
addiscere? Deinde quod de propheta Heli-
sæo paulo ante diximus, nonne satis indicat
etiā spiritu, nō per corpus corporalia posse
cerni? Quando enim seruus ille munera ac-
cepit, utiq; corporaliter gestū est, q̄d tamen
propheta nō per corpus, sed p spiritū uidit.
Sicut ergo cōstat uideri corpora spiritu, q̄d
si tanta erit potētia spiritalis corporis, ut cor

A pore uideat et spiritus? Spiritus eñ est deus.
Deinde uitā quidem suā in qua nūc uiuit in
corpore, & hæc terrena membra uegetat fa-
citq; uiuētia, interiore sensu quisq; nō p cor
poreos oculos nouit: aliorū uero uitas, cum
sint inuisibiles, per corpus uidet. Nam unde
uiuētia discernimus à nō uiuentibus corpo
ra, nisi corpora simul uitasq; uideamus, quas
nisi per corpus uidere nō possumus? Vitas
aūt sine corporib. corporeis oculis nō uide-
mus. Quamobrē fieri potest, ualdeq; credibi
le est, sic nos esse uisuros mūdana tūc corpo-
ra cæli noui & terræ nouæ, ut deū ubiq; præ
B sentē, & uniuersa etiā corporalia gubernan-
tem, per corpora quæ gestabimus, & quæ
cōspiciemus quaquauersum oculos duxeri-
mus, clarissima perspicuitate uideamus: nō
sicut nunc inuisibilia dei, p ea quæ facta sunt
intellecta cōspiciunt per speculū in ænigma
te, & ex parte, ubi plus in nobis ualet fides,
qua credimus, q̄ rerū corporalium species,
quā per oculos cernimus corporales. Sed si-
cut hoīes inter quos uiuētes, motusq; uita-
les exerētes uiuimus: mox ut aspicimus, non
credimus uiuere, sed uidemus, cū eorū uitā
sine corporib. uidere nequeamus, quā tñ in
C eis p corpora remota omni ambiguitate cō
spicimus: ita quacunq; spiritalia illa lumina
corporū nostrorū circumferemus, incorpo-
reum deū omnia regentem, etiā per corpora
contuebimur. Aut ergo per illos oculos sic
uidebit deus, ut aliquid habeant in tanta ex-
cellentia menti simile, quo & incorporea na
tura cernat, quod ullis exemplis sine scriptu
rarū testimonijs diuinarū uel difficile uel im
possibile est ostendere. Aut quod est ad in-
telligendū facilius, ita deus nobis erit notus
atq; cōspicuus, ut uideatur spiritu à singulis
D nobis in singulis nobis, uideat ab altero in
altero, uideatur in seipso, uideatur in cælo no
uo & in terra noua, atq; in omni, quæ tunc
fuerit creatura: uideatur & per corpora in
omni corpore quocunque fuerint spiritalis
corporis oculi acie perueniente directi. Pa-
tebunt etiam cogitationes nostræ inuicem
nobis. Tunc enim implebit quod Aposto-
lus ait. Cum enim dixisset: Nolite ante tem-
pus iudicare quicquam: mox addidit, donec
ueniat dominus, & illuminet abscondita te-
nebrarum, & manifestet cogitationes cor-
dis, & tunc laus erit unicuiq; à deo.

L. VIVES

a VEl potius quies.] Nam erit à cunctis laboribus requies: & nescio quo pacto suauius est quietis nomē, q̄ actionis: idcirco Aristoteles contemplationem illam, quam extremam beatitudinē facit, quietē nominat: adde quod illud est sabbatū, id est ocium & requies sempiterna. b Videbo deum.] In quibusdam Augustini antiquis codicibus legitur, uidebo deū saluatorem meū. Sed nec in Hieron. uersione legimus, nec uidetur ab Augustino additū, ex ijs quæ sequuntur: nam de deo loquitur sine humanitate: porró si Saluatorē adiecisset, de Christo uideretur dixisse.

De æterna felicitate ciuitatis dei sabbatoq; perpetuo. Cap. XXX

a QVanta erit illa felicitas, ubi nullū erit malū, nullū latebit bonū, uacabit dei laudibus, qui erit omnia in omnibus. Nam quid aliud aget, ubi neq; ulla desidia cessabit, neq; ulla indigētia laborabit, nescio. Admoneor etiā sancto Cātico ubi lego uel audio: Beati qui habitāt in domo tua dñe, in secula seculorū laudabūt te. Omnia mēbra & uiscera incorruptibilis corporis, quæ nūc uidemus p̄ usus necessitatis uarios distributa, qm̄ tunc nō erit ipsa necessitas, sed plena, certa, secura, sempiterna felicitas, proficiēt in laudibus dei. Omnes quippe illi, de quib. iam sum locut⁹, qui nūc latēt harmoniæ corporalis numeri nō latebūt, intrinsecus, & extrinsecus per corporis cūcta dispositi, & cū cæteris reb. quæ ibi magnæ atq; mirabiles uidebunt, rationales mētes in tāti artificis laudē rationalis pulchritudinis delectatione succēdēt. Qui motus illic taliū corporū sint futuri, temere definire non audeo, q̄d excogitare nō ualeo. Tamē & motus & status sicut ipsa species decēs erit, quicunq; erit, ubi quod nō decebit, nō erit. Certe ubi uolet spūs, ibi p̄tinus erit corpus: nec uolet aliquid spūs, q̄d nec spiritū possit decere nec corpus. Vera ibi gloria erit, ubi laudantis, nec errore quisq;, nec adulatione laudabit. Verus honor, q nulli negabit digno, nulli deferet indigno, sed nec ad eū ambiet ullus indignus, ubi nullus permittet esse nisi dignus. Vera pax ibi est, ubi nihil aduersi, nec à seipso, nec ab alioquisq; patiet. Prēmiū uirtutis erit ipse qui uirtutē dedit, & qui seipsum q̄ melius & maius nihil possit esse, p̄mi sit. quid est em̄ aliud q̄d per prophetā dixit: Ero illorū deus, & ipsi erunt mihi plebs: nisi ego ero unde satient: ego ero quæcunq; ab omnib. honeste desiderant, & uita, & salus, et uictus, et copia, & gloria, et honor, & pax,

A & omnia bona? Sic enim & illud recte intelligit quod ait Apostolus, ut sit deus omnia in omnib⁹. Ipse finis erit desideriorū nostrorū, qui sine fine uidebit, sine fastidio amabit, sine fatigatione laudabit. Hoc munus, hic affectus, hic actus profecto erit omnibus, sicut ipsa uita æterna cōmunis. cæterū q futuri sint p̄meritis prēmiorū etiā gradus honorū atq; gloriarū, quis est idoneus cogitare, quanto magis dicere? Quod tñ futuri sint, nō est ambigēdū. Atq; id etiā beata ciuitas illa magnū in se bonū uidebit, q̄d nulli superiori ullus in
B ferior inuidebit, sicut nūc nō inuidēt archangelis angeli cæteri: tanq; nolit esse unusquisq; q̄d nō accepit, quāuis sit pacatissimo cōcordiç uinculo ei qui accepit obstrictus, q̄ nec in corpore uult oculus esse q est digitus, cū membrū utruq; cōtineat totius carnis pacata cōpago. Sic itaq; habebit donū alius alio minus, ut hoc quoq; donum habeat, ne uelit amplius. Nec ideo liberū arbitriū nō habebūt, quia peccata eos delectare nō poterūt. Magis quippe erit liberū à delectatione peccādi usq; ad delectationē nō peccādi indeclinabilē liberatū. Nam primū liberū arbitriū,
C quod homini datū est, qn̄ primū creatus est rectus, potuit nō peccare, sed potuit & peccare: hoc aūt nouissimū eo potentius erit, q̄ peccare nō poterit. Verū hoc quoq; dei munere, nō suæ possibilitate naturæ. Aliud est em̄ esse deū, aliud participē dei. Deus natura peccare nō potest, particeps uero dei ab illo accipit, ut peccare nō possit. Seruādi autē gradus erāt diuini muneris, ut primū daretur liberū, q̄ nō peccare posset homo: nouissimū quo peccare nō posset: atq; illud ad cōparandum meritū, hoc ad recipiendū præmiū pertineret. Sed quia peccauit ista natura cū pec
D care potuit, largiore gratia liberat, ut ad eam perducat libertatē, in qua peccare nō possit. Sicut enim prima immortalis fuit, quā peccādo Adam perdidit, posse nō mori, nouissima erit nō posse mori: ita primū liberū arbitriū, posse nō peccare: nouissimū non posse peccare. Sic em̄ erit inamissibilis uolūtas pietatis & æquitatis, qūo est felicitatis. Nā utiq; peccādo nec pietatē nec felicitatē tenuimus, uoluntatē uero felicitatis, nec perdita felicitate perdidimus. Certe deus ipse nunquid quia peccare nō potest, ideo liberū arbitriū habere negādus est? Erit ergo illius ciuitatis

et

& una in omnibus, & inseparabilis in singu
lis uoluntas libera, ab omni malo liberata, et
impleta omni bono, fruens indeficiẽter ęter
norũ iocunditate gaudiorũ, oblita culparũ,
oblita pœnarũ, nec tamẽ ideo suæ liberatio-
nis oblita, ut liberatori suo sit ingrata. Quan
tum ergo attinet ad scientiã rationalem, me-
mor præteritorũ etiam malorũ suorũ, quan
tum autẽ ad experiẽtis sensum, prorsus im-
memor. Nam & peritissimus medicus, sicut
arte sciunt͂, oẽs ferè morbos corporis nouit:
sicut autẽ corpore sentiunt͂, plurimos nescit,
quos ipse nõ passus est. Vt ergo sciẽtiæ ma-
lorum duæ sunt, una qua potentiã mẽtis nõ
latẽt, altera qua experiẽtis sensibus inhærẽt.
Aliter quippe sciunt͂ omnia uitia per sapien-
tiæ doctrinã, aliter per insipiẽtis pessimã ui-
tam: ita & obliuiones malorũ duæ sunt. Ali-
ter ea nanq; obliuiscit͂ eruditus & doctus, a-
liter expertus & passus. Ille si peritiam negli
gat, iste si miseria careat. Secundũ hanc obli-
uionẽ quam posteriore loco posui, nõ erũt
memores sancti præteritorũ malorũ. Care-
bunt enim omnibus malis, ita ut penitus de
leant͂ de sensibus eorũ. Ea tamẽ potẽtia scien
tiæ, quæ magna in eis erit, nõ solũ sua præte
rita, sed etiã damnatorũ eos sempiterna mise
ria non latebit. Alioquin si se fuisse miseros
nescituri sunt, quomodo sicut ait psalmus:
Misericordias dñi in ęternũ cantabũt? Quo
cãtico in gloriã gratiæ Christi, cuius sangui
ne liberati sumus, nihil erit ꝑfecto illi iocun
dius ciuitati. Ibi perficiet͂: Vacate & uidete,
quoniã ego sum deus. Quod erit ibi uere ma
ximũ sabbatũ non habẽs uesperã. Quod cõ-
mendauit dñs in primis operibus mũdi, ubi
legit͂: Et requieuit deus die septimo ab omni
bus operib. suis quæ fecit: & benedixit deus
diem septimũ, & sanctificauit eũ, quia in eo
requieuit ab omnibus operibus suis, quæ in
choauit deus facere. Dies eñ septimus etiã
nos ipsi erimus, quando eius fuerimus bene-
dictione & sanctificatione pleni atq; refecti.
Ibi uacãtes uidebimus, quoniã ipse est deus,
quod nobis ipsi esse uoluimus, quãdo ab il-
lo cecidimus, audiẽtes à seductore: Eritis si-
cut dij: & recedentes à uero deo, quo facien-
te dij essemus eius participatione, non deser
tione. Quid enim sine illo fecimus, nisi q;
in ira eius defecimus? A quo refecti, & gra-
tia maiore perfecti, uacabimus in ęternũ, ui-

A dentes quia ipse est deus, quo pleni erimus,
quãdo ipse erit omnia in omnibus. Nam &
ipsa bona opera nostra, quãdo ipsius potius
intelligunt͂ esse q̃ nostra, tunc nobis ad hoc
sabbatũ adipiscendũ imputant͂, quia si nobis
ea tribuerimus, seruilia erunt cũ de sabbato
dicat͂: Omne opus seruile in eo non facietis.
Propter quod & per Ezechielẽ prophetam
dicit͂: Et sabbata mea dedi eis in signũ inter
me & inter eos, ut scirent, quia ego dñs, qui
sanctifico eos. Hoc perfecte tũc sciemus, qñ
perfecte uacabimus, & perfecte uidebimus,
quia ipse est deus. Ipse etiã numerus ætatum
B ueluti dierũ, si secundũ eos articulos tempo
ris cõputent͂, qui in scripturis sanctis uident͂
expressi, iste sabbatismus euidentius appa-
rebit, quoniã septimus inuenit͂, ut prima æ-
tas tanq̃ dies primus sit ab Adã usq; ad dilu
uium: secunda inde usq; ad Abrahã, non æ-
qualitate temporũ, sed numero generatio-
num. Denas quippe habere reperiunt͂. Hinc
iam sicut Matthęus euangelista determinat,
tres ætates usq; ad Christi subsequuntur ad
uentũ, quæ singulę denis & quaternis gene
rationibus explicant͂. Ab Abraham usq; ad
C Dauid una: altera inde usq; ad trãsmigratio
nem in Babyloniã, tertia inde usq; ad Chri-
sti carnalem natiuitatẽ. Fiunt itaq; oẽs quin
que. Sexta nunc agitur, nullo generationum
numero metienda, propter id quod dictum
est: Non est uestrũ scire tempora, quæ pater
posuit in sua potestate. Post hãc tanq̃ in die
septimo requiescet deus, cũ eundẽ septimũ
diem, quod nos erimus, in seipso deus faciet
requiescere. De istis porrò ętatibus singulis
diligenter longum est disputare. Hæc tamẽ
septima erit sabbatum nostrum, cuius finis
D non erit uespera, sed dominicus dies uelut
octauus æternus, qui Christi resurrectione
sacratus est, æternam non solum spiritus, ue
rumetiam corporis requiem præfigurans.
Ibi uacabimus, & uidebimus: uidebimus, &
amabimus: amabimus, & laudabimus. Ecce
quod erit in fine sine fine. Nã quis alius no-
ster est finis, nisi peruenire ad regnũ, cuius
nullus est finis? [b] Videor mihi debitũ ingen
tis huius operis adiuuãte domino reddidis-
se. Quibus parum, uel quibus nimium est,
mihi ignoscant. Quibus autem satis est, non
mihi, sed domino mecum gratias congratu-
lantes agant. Amen.

L. VIVES

a Qvanta erit illa felicitas.] Dici poterant innumera, sed & sequendus Augustinus, & de re tam sacrosancta nihil temere uel pronunciandum, uel scribendũ: nec fas est ad philosophiam & humanas quæstiunculas reuocare, quod deus arcaniss. esse iussit, nec oculis ostendit, nec auribus elocutus est, nec in cogitationes mentesq; mortalium immisit. magna esse & admirabilia credi uoluit, & ea sperari tantũ à nobis, tum demum intellecturis, cum uoti cõpotes facti spectabimus coràm omnia præsentia, & oculis atq; adeò nobisipsis coniunctissima & affixa, ut sic cognoscamus, quemadmodum nunc cogniti sumus. nec inquirẽdum est actus ne sit intellectus beatitudo illa, an uoluntatis potius: utrum intuebitur omnia in deo mẽs nostra, an ab aliquibus arcebitur, ne si contentiose nimium hæc quæsierimus, nec uoluntatis sit, nec intellectus felicitas, nec aliquid uideamus in deo. Omnia erunt gaudiorum & bea A titudinum plena, non modo uoluntas & intellectus, sed oculi, aures, manus, totum corpus, totus animus, tota mens. Omnia cernemus in deo, quæ uolemus, & suo beatitudinis gradu quisq; contentus erit, nec alteri quem propinquiorem spectabit deo, inuidebit, quoniam tam beatus erit unusquisque, quàm uolet. b Videor mihi debitum ingentis huius operis.] Et ipse pariter nõ mihi minus ingens absoluisse opus, & uarium laborem exijsse uideor, quàm sibi Augustinus. Quantum enim illius ingenij, eruditionis, sanctitatis uiribus admirandũ istorum uoluminum erat onus, tantum imbecillitati & imperitiæ nostræ, horum tenuium leuiumq; commentariorum. Si quid dixi, quod placeat, habeat lector gratiam deo propter me: si quod non placeat, ignoscat mihi propter deum, & maledictis det ueniam propter benedicta. Errores uerò si benignè emendarit, ac sustulerit, demerebitur & me, & lectores, qui confisi forsitan mihi fallerentur.

DIVI AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOpi, libri De ciuitate dei ad Marcellinum, uigesimisecundi & ultimi finis.

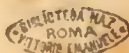

Ego frater Didacus Ramirez Presentatus et Prior Conventus
S.ti Stephani Salmanticensis, Regij senatus S. inquisitionis
Autoritate, correxi hunc librum iux.ta Cathalogum editum Anno
Dni. 1583, sub mandato Ill.mi ac R.mi D.D. Gasparis a
Quiroga Cardinalis Archiepiscopi Toletani et Inquisitoris
generalis Haeretica pravitatis, In cunctis Hispaniae regnis.
In quorum fidem hic subscripsi. 10.a februarij 1585.